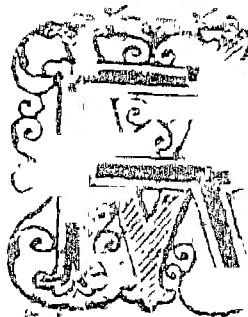

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదవిరచితం

బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్

శ్రీగోవిందానంద భగవత్పాదకృతయా
భాష్యరత్నప్రభాభిఖ్యయా వ్యాఖ్యయా
శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వతీవిరచితయా
బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాఖ్యయా బ్రహ్మసూత్రవృత్త్యా
శ్రీమత్సుబ్రహ్మణ్యసుధీగ్రధితయా
భాష్యార్థరత్నమాలయా చ సంయోజితం.

శ్రీ చింతామణి శివమహర్షియ్య గౌరవే

చెన్న పు ర్యా మ్ :

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ ఇత్యేతైః

ప్ర క టి త మ్.

1937

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS,
Madras.—1937.

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యస్తానాం విషయాణాం సూచినీ

ప్రథమాధ్యాయస్య - ప్రథమః పాదః.

విషయాః.

పుటమ్.

ఉపోద్ఘాతః	...	1
అనిర్వచనీయతాఖ్యాతిమతమ్	...	12
అన్యథాత్తఖ్యాతిమతమ్	...	13
అఖ్యాతివాదిమతమ్	...	14
శూన్యవాదిమతమ్	...	14
అధ్యాసస్యాత్మేపకథనమ్	...	14
అధ్యాసస్యప్రామాణ్యకథనమ్	...	15
శాస్త్రస్య విషయప్రయోజనాదినా సార్థక్యమ్	...	20

జిజ్ఞాసాధికరణమ్. ౧.

అభశబ్దస్యానంతర్యరూపార్థకత్వకథనమ్	...	21
అనంతర్యస్య శాబ్దబోధకర్తావబోధోభయనిరపేక్షత్వకథనపూర్వకం నిత్యా నిత్యాదివస్తువివేకాదిసాధనసంపత్త్యోపదేశః	...	23
అతః బద్ధార్థనిరూపణేనాగ్నిహోత్రాదీనామనిత్యఫలత్వకథనమ్	...	27
బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదస్య శేషషష్ఠీం విహాయ కర్తృషష్ఠీ సమాసత్వస్థాపనమ్	...	28
బ్రహ్మశబ్దార్థనిరూపణమ్	...	28
బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే వికల్పః	...	28
బ్రహ్మణ ఏవ ప్రాధాన్యేన విచారణీయత్వమ్	...	29
జిజ్ఞాసాపదావయవార్థనిరూపణమ్	...	29
బ్రహ్మజిజ్ఞాసా సూత్రవాక్యార్థనిరూపణమ్	...	30
విచారాత్తకశాస్త్రస్యారంభణీయత్వసిద్ధాంతః	...	30
ప్రసిద్ధ్యాఽఽత్తాసిత్వ సంస్థాపనమ్	...	31

విషయాః.

పుటమ్.

తార్కికాదిమతమ్

...

32

సాంఖ్యమతమ్

...

"

యోగిమతమ్

...

"

బహువిధవిప్రతిపత్తీనాముపసంహారః

...

9,

ముముక్షుభిః నిశ్చేయసలాభాయవేదాంతవిచారకర్తవ్యత్వనిరూపణమ్

33

లక్షణసూత్రావతారప్రకారనిరూపణమ్

...

34

జన్తాద్యధికరణమ్. ౨.

జన్తాదిపదస్వార్థనిరూపణమ్

...

35

జన్తాదిత్వశంకానివారణమ్

...

"

జగతః హిరణ్యగర్భాదిబన్ధత్వనిరాసః

...

36

కారణస్య సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాది కథనమ్

...

"

పరిణామాదీనాం భావవికారాణాం జన్తాదిష్వంతర్భావకథనమ్

...

37

యాస్కమునివాక్యస్య జన్తాదినూత్రమూలత్వాభావకథనమ్

...

"

బ్రహ్మభిన్నస్య జగజ్జన్తాదికారణత్వనిరూకరణమ్

...

"

స్వభావవాది లోకాయతికమతఖండనమ్

...

"

తార్కికమతరీత్యానుమానేనేశ్వరసాధనమ్

...

38

అనుమానస్యావిచార్యత్వకథనమ్

...

39

అనుమానస్యోపయోగప్రకారః

...

"

ధర్మజ్ఞానాపేక్షయా బ్రహ్మజ్ఞానాయామపేక్షితేయప్రమాణవివేచనమ్

...

"

బ్రహ్మణోధర్మేణ సామ్యే నిరూపణః

...

40

బ్రహ్మణి వికల్పసామయభార్యత్వకథనమ్

...

41

బ్రహ్మణి ప్రమాణాంతరానధిగమ్యత్వమ్

...

42

జన్తాద్యధికరణస్య విషయవాక్యాది ప్రదర్శనమ్

...

43

ఉత్తరసూత్రావతరణమ్

...

"

శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్. 3.

హ్మణః పేదహేతుత్వేన నిరతిశయా సర్వజ్ఞత్వ స్థాపనమ్

...

44

హ్మణః ప్రమాణజ్ఞానాయాం వర్ణకాంతర కథనమ్

...

45

హ్మణః శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వమ్

...

"

హ్మణామత్రైకేతత్వాన్వితస్య చారితార్థ్యశంకాపనోదనమ్

...

"

విషయాః

పుటమ్.

ద్వితీయవర్ణకాక్షేపేణ పూర్వపక్షభిన్నానపూర్వకముత్తర సూత్రావతరణ	...	47
వ్యాజేన సిద్ధాంతః	...	48
వేదాంతానామానర్థక్యవిచారః	...	49
వేదవాక్యానాం విధిమాత్రపరత్వేనార్థవత్త్వవిమర్శః	...	50
భాట్టమతోపసంహారః	...	50

సమన్వయాధికరణమ్. ౪.

సూత్రస్థ పటానామర్థవర్ణనమ్	...	51
పరబ్రహ్మ ప్రతిపాదనపరాణాం కతికయవేదాంతవాక్యానాముపదర్శనమ్	...	51
బ్రహ్మణః మానాంతరవేద్యత్వ పూర్వపక్షసిరాసః	...	52
వేదప్రామాణ్యానుమానే దృష్టాంతాభావః	...	53
వృత్తికారమతనిగాసాయ వర్ణకాంతరారంభః	...	54
బ్రహ్మణః విశిష్టత్వవాదివృత్తికారమతోపన్యాసః	...	55
శాస్త్రస్య నియోగపరత్వేన నిబరహ్యమనమ్మతికథనమ్	...	55
జైమినీసమ్మతి కథనపూర్వకం ఫలితార్థకథనమ్	...	56
కర్తృజ్ఞానఫలయోర్ద్వైలక్షణ్య ప్రదర్శనమ్	...	56
వేదాంతానాం కార్యపరత్వపరపూర్వపక్షోపసంహారః	...	57
కర్తృఫలకథనానంతరం భర్తృఫలప్రపంచనమ్	...	58
జీవాత్మనః వేదానంగిత్వ నిత్యత్వాది కథనమ్	...	60
మోక్షస్య దృష్టఫలత్వేన నియోగసంభ్యత్వా భావవిచారః	...	61
బ్రహ్మవిద్యాతత్ఫలప్రదర్శకశ్రుతీనాం నిరూపణమ్	...	62
కర్తృజ్ఞానముక్తిహీనుత్వా భావే గౌతమాక్షపాదాదిసమ్మతిః	...	63
బ్రహ్మోక్తకృజ్ఞానస్య సంపద్రూపత్వేన భ్రాంతిత్వసిరాసప్రకారః	...	64
తత్త్వమసీత్యదిశ్రుతీనాం బ్రహ్మోక్తకృపరత్వప్రతిపాదనేన సంపదాదిపక్షసిరాసః	...	65
మోక్షనిత్యత్వతిమత్త్వే దుఃఖణమ్	...	66
దేహతాదాత్మ్యపన్నస్య జీవస్య సంస్కార్యత్వాదికంకాతత్పరిచయో	...	68
సోపాధికస్యైవ సంస్కార్యత్వే ప్రమాణమ్	...	69
మనసక్రియాపేక్షయా జ్ఞానస్య వైలక్షణ్యమ్	...	70
విజ్ఞోత్పత్త్యప్రత్యయాదీనాం జ్ఞానవిధిపరత్వాభావకథనమ్	...	70
విధిపరాణాం పటానాం గతిః	...	71

విషయాః

పుటమ్.

ప్రాభాకరమతోపన్యాసః

...

72

సాక్షిణస్వర్వశేషిత్వేన కర్తృశేషత్వాభావః

...

73

వేదస్యనైరర్థక్య శంకాయామర్థవత్త్వప్రకారః

...

74

వేదాంతానాం సిద్ధవస్తువరతయా సార్థక్యకథనమ్

...

75

నభోఽపి సిద్ధార్థపరత్వకథనమ్

...

75

జీవస్తుకౌ ప్రమాణమ్

...

78

నిష్క్రియస్యాత్మనః కర్తృత్వానుపపత్తిః

...

79

జీవస్తుకౌ శ్రుతిరూపప్రమాణకథనమ్

...

80

శాస్త్రారంభోపపత్తినిగమనమ్

...

81

~~బ్రహ్మణి~~ వేదాంతవాక్యానాం పర్యవసానే బ్రహ్మవిద్వాం దాహరణమ్...

82

సాంఖ్యమతోపన్యాసః

...

83

భౌద్ధాదిమతనిరాకరణమ్

...

84

బ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్తి సహసాయోత్తరసూత్రావతరణమ్

...

85

ఈక్షత్వధికరణమ్. ౫.

సూత్రస్థపదానాం యోజనా వ్యాఖ్యానం చ

...

86

ఈక్షణప్రతిపాదక శ్రుతిప్రదర్శనమ్

...

87

ఈక్షణపదాదీక్షణరూపార్థలాభప్రకారః

...

88

ప్రధానస్య సత్త్వమాత్రప్రత్యే స్వర్వజ్ఞత్వఖండనమ్

...

87

జ్ఞపదస్వార్థవివరణపూర్వకమీశ్వరే స్వర్వజ్ఞత్వ కథనమ్

...

88

సారిణః ఈశ్వరాన్యత్వానన్యత్వకారణ కథనమ్

...

90

ప్రకాశాత్తన్యప్యవివేకసత్తాయాం దృష్టాంతః

...

91

ప్రధానస్యాపి జగత్కారణత్వశంకాయా ఉత్తరసూత్రావతరణహేతుత్వకథనమ్

91

మాత్రార్థకథనపూర్వకం గౌణేక్షణస్యావివక్షితత్వమ్

...

92

కేతనస్యైవ ముఖ్యేక్షితృత్వ కథనపూర్వకం జీవస్య ప్రధానతోవ్యాప్యైతి

కథనాయ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యర్థః

...

93

ప్రధానస్యాప్యత్తపదప్రయోగవిషయత్వేఽపి దృష్టాంతః

...

94

స్మృత్యస్య మోక్షశ్రవణాత్ప్రధానస్యాత్మశబ్దాలంబనత్వాభావః

...

95

తత్త్వమసీత్యుపదేశస్యాత్తైక్య బోధపరతయా ప్రధానైక్య సంపదూపాస

నార్థత్వఖండనమ్

...

95

విషయాః	పుటమ్.
అత్తశబ్దస్య గౌణత్వవివక్షాదుః ఫలభేదః	95
అత్తశబ్దస్య గౌణత్వసోఽధారణత్వయోః వైషమ్యప్రచర్యనపూర్వకం ప్రధానపరత్వవ్యూహానః	96
ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వే తత్త్వమసీతి శ్రుతేరవస్థితిప్రకార కశన పూర్వకం సూత్రవ్యాఖ్యానమ్	97
స్థూలారుంధతీన్యాయేన ప్రధానస్యాత్తతోపదేశనిరాసః	98
సూత్రగత చ శబ్దప్రయోజన నిరూపణమ్	98
సదృష్టానోపపాదనేన కార్యకారణయోగై క్యప్రచర్యనేన ప్రధానస్య సచ్ఛబ్ద వాచ్యత్వానుపపత్తిః	99
శ్రుతిగతస్వపితి శబ్దార్థనిరూపణేన ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వనిరాకరణమ్	99
నిత్యజీవలయస్య సోపాధికత్వకథనాయ జాగ్రత్స్వప్నయోః సోపాధికత్వమ్	100
ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వే చేతనే చేతనాప్యయ శ్రుతివిరోధః	100
తార్కికసమయ ఇవ వేదాంతానాం భిన్నభిన్నకారణప్రతిపాదనపరత్వానుపపత్తిః	101
చేతనశబ్దేన వేదాంతానాం ప్రధానకారణపరత్వసిరసనమ్	102
వృత్తానువాదేనోత్తరసూత్రావతరణమ్	102
బ్రహ్మణః ద్వైరూప్యకథనపూర్వకం తదుపాసనభేదేన ఫలభేదప్రతిపాదక శ్రుత్యాద్యర్థనిరూపణమ్	103
ఉపాసోపాసకభావకారణోపాధ్యుక్తర్థావకర్త నిరూపణమ్	105
ఆనందమయాధికరణమ్ ౬.	
మయటః ద్వ్యర్థకత్వేన సంశయోత్థాపకత్వమ్	106
సంసారిణ ఆనందమయాత్తత్వ నిరాసే శ్రుతీనాం నిరూపణమ్	107
అధ్యాత్మశాస్త్రస్య ముఖ్యానందమయాత్తప్రతిపాదనపరత్వమ్	108
పరమాత్మ పరానందమయపదస్థమయటః వికారార్థకత్వ నిరాకరణమ్	109
మయటః ఆనందప్రాచుర్యార్థే నిగమనమ్	110
ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే ప్రకరణనిరూపణమ్	110
సంసారిణ ఆనందమయత్వే అనుపపత్తిః	111
ప్రధానస్యానందమయత్వే కారణత్వే వానుపపత్తిః	113
జీవస్యాప్యానందమయత్వే అనుపపత్తిః	114
వృత్తికార మతదూషణమ్	114
పుచ్ఛపదస్యాపి బ్రహ్మపరత్వేన ప్రధానవ్యాప్యత్తిః	116

విషయాః

పుటమ్.

బ్రహ్మణి పుచ్చశబ్దార్థానుపపత్తి పరిహరణమ్ ... 117

పుచ్చవాక్యే ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వాభావేనానుపాస్యత్వకథనమ్ ... 118

పుచ్చవాక్యే జీవస్యానందమయస్య ప్రతిపాద్యత్వాభావకథనమ్ ... 121

అంతరధికరణమ్. ౭.

ఛాందోగ్యశ్రుత్యర్థ నిరూపణపూర్వకముపాస్య పస్తునిశ్చయః ... 122

సూత్రార్థకథనేనోపాస్యస్య జీవాన్యత్వమ్ ... 126

ఆకాశాధికరణమ్. ౮.

ఆకాశపదస్యాపి బ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనమ్ ... 127

పరస్య బ్రహ్మణో లింగానాం ప్రతిపాదనమ్ ... 128

ప్రాణాధికరణమ్. ౯.

ఉద్గీఢప్రకరణే శ్రూయమాణస్య ప్రాణపదస్య బ్రహ్మపరత్వమ్ ... 130

ఉద్గీఢప్రకరణే ప్రాణపదవాచ్యే బ్రహ్మలింగసంబంధకథనమ్ ... 132

జ్యోతిశ్చరణాధికరణమ్. ౧౦.

ఛాందోగ్యశ్రుతిజ్యోతిశ్చబ్దేన బ్రహ్మప్రతిపత్తిః ... 134

బ్రహ్మణః సర్వగతత్వేఽపి ధ్యానార్థం ద్యుమర్యాదత్వకల్పనే దోషాభావః ... 139

గాయత్రీద్వారేణాపి బ్రహ్మణ ఏవానుచింతనకథనమ్ ... 141

గాయత్ర్యై భూతపృథివీశరీరహృదయైః చతుష్పాత్వేన బ్రహ్మణ్యేవ ... 144

తాత్పర్యనిరూపణమ్

... 144

శ్రుతిగతద్యౌశబ్దోత్తరం శ్రూయమాణయోః పంచమీసప్తమీ విభక్త్యైరవిరోధః ... 145

ప్రత్యక్షాధికరణమ్ ౧౧.

కాషీతక్యపనిషదీంద్రవాక్యగతప్రాణశబ్దేనాపి బ్రహ్మప్రతిపత్తిః ... 148

అహంకారవాదస్య గతనిరూపణమ్ ... 152

ఉపాసాత్రైవిధ్యాదినా ప్రాణపదస్య బ్రహ్మణి పర్యవసానమ్ ... 153

ప్రథమాధ్యాయస్య - ద్వితీయఃపాదః.

సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

ఛాందోగ్యే శాండిల్యవిద్యాప్రకరణే పఠితానాం శ్రుతీనాం 'మనోమయ'

ఇత్యాకారకానామపి పరబ్రహ్మణ్యేవ పర్యవసానమ్ ... 161

విషయాః.

పుటమ్.

సత్యసంకల్పత్వాదిగుణానాం బ్రహ్మవృత్తిత్వకథనమ్	...	163
సత్యసంకల్పత్వాదీనాం జీవధర్మత్వాభావః	...	164
ప్రాప్యప్రాపకభావసంబంధేన జీవబ్రహ్మణోః భేదః	...	165
శబ్దభేదాదర్థభేదనిరూపణమ్	...	166
జీవబ్రహ్మణోర్భేదే స్వతిప్రామాణ్యమ్	...	,
ఉపాస్యబ్రహ్మగతార్భకౌకస్తావేః ఉపాసనాధీనత్వమ్	...	167
జీవబ్రహ్మణోః భోక్తృత్వాభోక్తృత్వభేదేన జీవగతసుఖదుఃఖాదీనాం న బ్రహ్మణి సంభవః	...	169

అత్తధికరణమ్. ౨.

అచనోపసేచనాభ్యాం ప్రతీయమానస్య పరమాత్మన ఏవాత్మత్వాదికథనమ్	171
పరమాత్మగతాత్మత్వస్య ప్రాకరణికత్వమ్	...

గుహాప్రవిష్టాధికరణమ్. 3.

కథవల్లీశ్రుతిప్రతిపాద్యస్య కర్తృభలభోగస్య బ్రహ్మణ్యుపపత్తిప్రకారః...	173
గస్తృగస్తప్యత్వాదివిశేషణేన జీవపరమాత్మనోరేవ శ్రుతివిషయత్వేన ప్రాకృతసుపర్ణవ్యావృత్తిః	...

అస్తరాధికరణమ్. ౪.

ఉపకోసలచిద్యాద్యాదౌదాహరణేనాక్షిప్తపురుషస్య బ్రహ్మత్వోపపాదనమ్	179
చక్షురాదిస్థానానా ముపాసనార్థతయా నిరూపణాన్న బ్రహ్మణః సర్వగతత్వ విరోధః	...
అక్షిప్తపురుషస్య పరమాత్మత్వే ప్రకరణస్యాపి కారణత్వమ్	...
లింగాదప్యక్షిపురుషస్య బ్రహ్మత్వోపపాదనమ్	...
అనవస్థితినూత్రార్థనిరూపణమ్	...

అస్తర్యామ్యధికరణమ్ ౫

బృహదారణ్యకవాక్యోదాహరణేనాస్తర్యామిణః పరమాత్మత్వగుప్తాపనమ్	187
సాంఖ్యస్మృతి కల్పితస్య ప్రధానస్యాస్తర్యామిత్యభ్యుపగమః	...
జీవస్యాస్తర్యామిత్వనిరాసః	...

విషయాః.

పుటమ్.

అదృశ్యత్వాధికరణమ్. ౬.

అదృశ్యత్వాదిగుణకభూతయోనేః ప్రధానశారీరాపేక్షయా వ్యతిరేకః	193
విశేషణవైలక్షణ్యాభ్యాం భూతయోనేః ప్రధానశారీరాతిరిక్తత్వకథనమ్	198
భూతయోనేః పరమాత్మత్వే సర్వాత్మత్వస్యాపి హేతుత్వమ్	200

వైశ్వానరాధికరణమ్ ౭.

వైశ్వానరాత్మశబ్దయోః జాతరాగ్నాద్యదిసాధారణ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వ ఏవ విశేషావగమః	202
స్వర్యమాణత్రైలోక్యాత్మకరూపస్యాపి వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మ పరత్వానుమాపకత్వమ్	206
వైశ్వానరవిద్యాయాం పరమాత్మన ఏవాగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాముపాసనప్రకారః	207
ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషస్య జాతరదేవతావిషయత్వదూషణమ్	210
అగ్నివైశ్వానరశబ్దయోర్ధీశ్వరే యోగవృత్త్యా ముఖ్యత్వకథనమ్	211
విభావపి పరమాత్మని ప్రాదేశపరిమాణత్వస్యోపాసనార్థత్వకథనమ్	213
ప్రాదేశమాత్రేణ మనసానుధ్యానాత్పరమాత్మనోఽపి ప్రాదేశమాత్రత్వోపచారః	215
వాజసనేయ బ్రహ్మణోదాహరణేన పరమాత్మనః ప్రాదేశమాత్రత్వసంపత్తి ప్రదర్శనమ్	215
ప్రాదేశమాత్రత్వసంపత్తౌ శ్రుత్యంతరసంవాదః	216

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్. ౧.

ముండకవాక్యానాం సాక్షాత్పరబ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనమ్	218
ఆయతనశబ్దార్థనిరూపణపూర్వకం పరబ్రహ్మణ ఏవ ద్యుభ్వాద్యధిష్ఠానత్వకథనమ్	220
ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య బ్రహ్మత్వే ముక్తోపసృప్యత్వస్య హేతుత్వకథనమ్	222
ప్రధానస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వనిషేధః	224
వస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వనిషేధః	225
సపరయోః జ్ఞాతృజ్ఞేయభావేన ద్యుభ్వాద్యాయతనంబ్రహ్మైవేతి కథనమ్	225
సృత్యదనాభ్యాం శారీరస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వవృద్ధాసః	226

భూమాధికరణమ్. ౨.

భూమ్నః లక్షణకథనపూర్వకం పరమాత్మత్వసంస్థాపనమ్	228
---	-----

విషయాః.

పుటమ్.

భూముః పరమాత్మ త్వే ఛాన్దోగ్యస్థనారదసనత్కుశూరసంవాదః	228
పరమాత్మగతధర్మాణాం భూముః పాపాదనమ్	234

అక్షరాధికరణమ్. 3.

అక్షరశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వేన పర్యవరత్వవ్యాప్యత్విః	236
అంబరాంతధృతేః పరబ్రహ్మాధీనత్వే ప్రశాసనపర్యవనమ్	237
అక్షరస్య ప్రధానగతధర్మశూన్యత్వేన ప్రధానపరత్వాభావః	238

ఈక్షతికర్తాధికరణమ్. ౪.

భ్యానేక్షణయోరేకవిషయత్వనియమేనాక్షరశబ్దనాచ్యం పరం బ్రహ్మైవేతి కథనమ్ 239

దహరాధికరణమ్. ౫.

దహరవిద్యాయాముత్తరవాక్యశేషేణ దహరశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వశ్చయః	243
దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మపరత్వే హేత్వంతరకథనమ్	249
దహరస్య పరబ్రహ్మత్వే లింగస్యాపి నిరూపణమ్	250
దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే ప్రసిద్ధేరని కారణత్వనిరూపణమ్	252
దహరాకాశస్య జీవపరత్వనిరూపణః	,
ఇంద్రప్రజాపతివాక్యే జీవానువాదేన పునరని దహరస్య జీవపరత్వవ్యాప్యత్విః	254
దహరప్రకరణే జీవానువాదస్యార్యార్థత్వకథనమ్	262
ఆకాశాల్పత్వశ్చ తేరుపాసనాగోచరత్వమ్	,

అనుకృత్యధికరణమ్. ౬.

ముండకశ్రూయమాణతేజోవిశేషస్య బ్రహ్మపరత్వసంస్థాపనమ్	263
అనుకృతిశబ్దార్థకథనమ్	265
తేజోవిశేషస్య బ్రహ్మపరత్వే శ్రీమద్భగవద్గీతాయాః ప్రామాణ్యకథనమ్	267

ప్రమితాధికరణమ్. ౭.

కఠవల్లిశ్రూయమాణస్య పరమపురుషగతపరిమాణవిశేషస్య శబ్దైకసమధిగమ్యత్వమ్	267
పరమాత్మగతాంగుష్ఠమాత్రత్వస్య జీవోపాధికత్వనిరూపణమ్	269
తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వకథనమ్	271

దేవతాధికరణమ్. ౮.

దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః	272
-----------------------------------	-----

విషయాః.

పుటమ్.

దేవాదీనామపి విగ్రహవత్ప్రదర్శనమ్	...	273
దేవాదీనాం విగ్రహవత్ప్రేక్షనుపపత్తివరిహారః	...	274
శాకల్యయాజ్ఞవల్క్యసంవాదానువాదేన దేవాదీనాం యుగపదనేకశరీరపరిగ్రహః		275
దేవాదీనాం విగ్రహవత్ప్రేక్షశ్రుతిస్త్రోత్యోరప్రామాణ్యశంకాపరిహారః		277
శబ్దార్థసంబంధస్య నిత్యత్వమ్	...	278
సృష్టేః శబ్దపూర్వకత్వప్రదర్శనమ్	...	279
వైయాకరణమతరీత్యా జగన్నిష్ఠశబ్దప్రభవత్వసంశోధనపూర్వకం సోఘట వాదనిరూపణమ్	...	281
వర్ణానాం జగద్దేతుత్వే మహాన్విచారః	...	282
వర్ణోత్పన్నధ్వనిస్వరూపవిచారః	...	285
జగతః వేదశబ్దప్రభవత్వాదేవ వేదస్య నిత్యత్వమితి కథనమ్	...	283
సంస్కారద్వారా సృష్టిప్రకరణేఽపి శబ్దార్థతత్సంబంధానాం నిత్యత్వమ్		289
కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తౌ శ్రుతిస్త్రోత్యోః సంప్రదర్శనమ్		291
జైమినిమతరీత్యా దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారహేతు ప్రదర్శనమ్		295
జ్యోతిర్మండలస్యాచేతనత్వాదపి న బ్రహ్మవిద్యాధికారో దేవానామితి కథనమ్		296
బాదరాయణమతరీత్యా దేవాదీనామస్త్యేవ బ్రహ్మవిద్యాధికారః	...	293
జ్యోతిరాదిశబ్దానాం చేతనాధిష్ఠానత్వమ్	...	299
అకామేనాపీంద్రాదీనాం విగ్రహోఽంగీకార్య ఇతి కథనమ్	...	301

అపశూద్రాధికరణమ్. F.

జాతిశూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారః	...	304
శూద్ర శబ్దన్యాయవార్థపరిగ్రహేణ నూఢ్యర్థపరిత్యాగః	...	306
శూద్రశబ్దస్య యోగార్థపరికల్పనే లింగకథనపూర్వకం క్షత్రియపరత్వమ్		307
శూద్రస్యోపనయనాదిసంస్కారాభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారః		308
శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యానధికారే గౌతమప్రవృత్తేర్లింగత్వమ్	...	310
శూద్రస్య వేదశ్రవణాదినిషేధకస్త్రోత్యాపి బ్రహ్మవిద్యానధికారః	...	311

కంపనాధికరణమ్. G.

ప్రాణపదస్య పరమాత్మపరత్వమ్	...	311
విజతిధాత్వర్థనిరూపణమ్	...	312

విషయాః.

పుటమ్.

జ్యోతిరధికరణమ్. ౧౧.

ఛాన్దోగ్యపఠితజ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమ్ ... 315

అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాధికరణమ్. ౧౨

ఆకాశశబ్దస్య నామరూపనిర్వహణపచనాద్బ్రహ్మపరత్వమ్ ... 317

సుషుప్తుత్కాంత్యధికరణమ్. ౧౩.

బృహదారణ్యకవాక్యోదాహరణేన సుషుప్తుత్కాంత్యేః జీవభేదేన
పరమేశ్వరవ్యవదేశః ... 318

ఉపక్రమోపసంహారయోరానుగుణ్యమ్ ... 320

పత్యాదిశబ్దానాం పరమాత్మస్వరూపప్రతిపత్తిపరత్వమ్ ... 321

ప్రథమాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః.

ఆనుమానికాధికరణమ్. ౧.

కాతకవాక్యోదాహరణేన ప్రధానస్యాశబ్దత్వాసిద్ధిపరిహారః ... 323

స్థార్థక్రమాపేక్షయా శ్రౌతక్రమస్య బలీయస్తేనావ్యక్తశబ్దస్య శరీరపరత్వమ్ 326

పరిశేషేణావ్యవ్యక్తస్య శరీరపరత్వమ్ ... 327

శరీరస్యావ్యక్తశబ్దార్థత్వానుపపత్తిపరిహరణమ్ ... 329

ప్రధానస్యేశ్వరాపేక్షయార్థవత్త్వనిరూపణమ్ ... 330

ప్రధానస్యజ్ఞేయత్వానుక్త్యా నావ్యక్తం ప్రధానమితి కథనమ్ ... 333

క్వచిత్ ప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దాభిలప్యతేన జ్ఞేయత్వవచనమపి పరమాత్మ
నిర్దేశపరం నతు ప్రధానపరమితి కథనమ్ ... 334

కథవల్ల్యాముత్తరవాక్యపర్యాలోచనయాన్నిజీవపరమాత్మనామేవ ప్రశోన్ని
త్తరవిషయత్వం న ప్రధానస్యేతి కథనమ్ ... 335

అన్నిజీవపరమాత్మనాముపన్యాసస్య పరప్రధానసామర్థ్యహేతుకత్వేన
ప్రశోన్నిత్తరవిషయత్వకథనాత్ ప్రధానస్య పరప్రధానసామర్థ్య
విరహేణ ప్రశోన్నిత్తరవిషయత్వాభావప్రపంచనమ్ ... 337

‘బుద్ధేరాత్మా మహాః పరః’ ఇత్యత్ర మహచ్ఛబ్దస్య వైదికత్వాత్
సాంఖ్యాభిమతతత్త్వగోచరత్వం యథా న భవతి తద్వద్వైదికా
వ్యక్తశబ్దస్య న ప్రధానవాచిత్యసిద్ధిరితి కథనమ్ ... 341

విషయాః.

పుటమ్.

చమసాధికరణమ్. ౨.

- శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్ధత శ్రుతిఘటకాజాపదస్య ప్రధానపరత్వేన శ్రుతి
మూలత్వాత్ప్రధానకల్పనాయాః ప్రధానప్రత్యభీజ్ఞానశంకాయాం
విశేష ప్రతీతిహేత్వభావేన చమసశబ్దపదజాపదస్యాపి ప్రధాన
నిర్ణయపరత్వాసంభవః ... 341
- ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యశంకా నిరూపణమ్ ... 343
- అజాశబ్దస్య తేజోఽబన్నలక్షణప్రకృతి పరత్వేన తదర్థతేజోఽబన్నానాం
రోహితశుక్లకృష్ణపర్ణత్వం నతు సత్త్వాదిగుణలక్షణత్వమితి కథనమ్ 344
- వ్యాకృతేషేణ దైవ్యా ఏవ శక్తేరామ్నానం నతు స్వతంత్రాయాః ప్రకృతేః
అజామంత్రేణామ్నాన మితి కథనమ్ ... 345
- అజాశబ్దస్య తేజోఽబన్నాత్కప్రకృతౌ గాణత్యే హానోపాదానవిషయ
ప్రసిద్ధాజాసామ్యకథనాయ మధ్వాదిత్యసామ్యమ్ ... 346

సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్. 3.

- బృహదాతన్యకశ్రూయమాణవాక్యగత పంచజనశబ్దేన ప్రధానగ్రహణ
మేవ యుక్త మితి పూర్వపక్షోదాహరణమ్ ... 347
- ప్రధానస్య శ్రుతిమత్వే తత్త్వానాం పంచవింశతిత్వే చ సంఖ్యకారికా 348
- పంచజనశబ్దస్య ప్రధానపరత్వకథనే పంచసు పంచసు సాధారణధర్మస్వైకస్య
దుర్లభతయాతత్త్వానాం పృథక్త్వేన నానాత్వాన్ని పంచజన
శబ్దస్య ప్రధానపరత్వసంభవః ... 349
- పంచ జనశబ్దయో స్సమాసానంగీకారేణ లక్షణయా పంచవింశతి సంఖ్యానిరాసః ,,
- పంచజనశబ్దస్య ముఖ్యార్థసంభవే లక్షణాయా అనౌచిత్యమ్ ,,
- పంచ జనశబ్దయోః సమాససద్భావేఽపి న సంఖ్యావాచిత్యమ్ ,,
- పంచజనశబ్దయోః సమాసహేతుసద్భావప్రదర్శనమ్ ... 350
- భాషికాఖ్యశతపథబ్రాహ్మణ స్వరవిధాయ కగ్రంథే పంచజనా ఇత్యత్ర
నకారోత్తరాకారస్యానుదాత్తతయా పరిపఠనాత్పారి భాషి
కత్వాదేకపదత్వ నిర్ణయాత్ ప్రయోగాంతరేమంత్రశేషే పదైక్య
స్వరైక్యవిభక్త్యైక్యదర్శనాచ్చ సమాససిద్ధిః ,,
- సమస్త పంచశబ్దస్యావృత్త్య భావాన్న పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిసిద్ధిః ,,

విషయాః.

పుటమ్.

పంచపంచజనా ఇత్యత్రాసమాసపక్షేఽపి పంచశబ్దద్వయోక్తయోః	
పంచత్వయోః పరస్పరాన్వయవికల్పేనాన్వయదౌస్థ్యమ్ ...	350
పంచవింశతి తత్త్వాతిరిక్తతత్త్వ సత్త్వాన్న పంచపంచజనాఇత్యస్య పంచ	
• వింశతితత్త్వాభిప్రాయత్వసంభవః ...	351
ప్రధానకారణవాదిసాంఖ్యమతే ఆత్మాకాశయోః పంచవింశతితత్త్వాన్త	
ర్భావకథనే తయోరాధారాధేయ భావయోరయోగః ...	352
ఆత్మాకాశయోః పంచవింశతి తత్త్వాంతర్భావకథనే సంఖ్యాధిక్యదోషః	,
పంచ పంచ జనశబ్దస్య రూఢత్వమ్	,
ప్రాణాదీనాం పంచజనప్రతిపాద్యత్వమ్ ...	353
ఏకదేశీనాం మతద్వయే పంచజనశబ్దస్య దేవాదిపరతయా నిషాదపంచమవర్ణ	
పరతయా చ వ్యాఖ్యాన్తరమ్ ...	354
పంచజనశబ్దస్వార్థాన్తరకథనమ్ ...	355
కాణ్వనాం జ్యోతిషా పంచసంఖ్యాపూర్తిః	,

కారణత్వాధికరణమ్. ౪.

వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి జగజ్జన్మాదికారణత్వాదౌ విరోధేనాప్రామాణ్యేన	
కారణాన్తర పరిగ్రహపూర్వపక్షః ...	356
ప్రతివేదాన్తమాకాశాదిషు విగానే సత్యపి న బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధ	
ఇతి సిద్ధాంతః ...	358
సదసద్భ్యముత్పత్తిశ్రుతి విరోధ శంకోత్థానమ్ ...	361
సదాత్తసమాకర్షణాసత్పదస్య బ్రహ్మ లక్షకత్వమ్	,
జగత్కారణత్వవాదివాక్యానాం బ్రహ్మణ్యేవ సమన్వయః ...	362

బాలాక్యధికరణమ్. ౫.

ప్రాణాదిశబ్దస్య బ్రహ్మణి సమన్వయాభావరూపపూర్వపక్షః ...	363
బాలాకి వాక్యస్థప్రాణశబ్దేన ముఖ్యప్రాణపరత్వ ప్రసిద్ధ్యాబ్రహ్మపరత్వ పర్యుదాసః	364
పరమాత్మన ఏవ పురుషకర్తృత్వేన ఉపక్రమశ్రుతిపామర్థ్యేన కర్తృ	
శబ్దస్య జగద్వాచిత్యేన చ కర్తృత్వ సమర్థనమ్ ...	365
జీవముఖ్యప్రాణలింగ సద్భావేన బ్రహ్మ పరత్వాభావరూపపూర్వపక్షఖండనమ్	367
జైమినిమతరీత్యా జీవలింగేన తదుక్తిద్వారా బ్రహ్మప్రతిపత్తిః ...	368
ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వ కథనమ్ ...	369

విషయాః.

పుటమ్.

వాక్యన్వయాధికరణమ్. ౬.

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రహ్మణస్య జీవపరత్వమితి పూర్వపక్షః ...	370
ఉపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వమితి సిద్ధాంతః ...	372
ప్రియసంసూచనస్య జీవోపక్రమహేతుత్వ శంకా ...	373
జీవబ్రహ్మణోః కార్యకారణయోః భేదాభేదాభ్యామభేదాంశేన జీవోప క్రమణం లింగమిత్యాశ్చ రథ్యమతనిరూపణమ్	"
జీవస్య బ్రహ్మత్వత్వసాక్షాత్కారా త్పరమాత్మనైకీ భావరూపాభేదనిబంధనోయం జీవోపక్రమ ఇత్యోడులోమిమతమ్ ...	374
పరమాత్మన ఏవ జీవభావేనావస్థానాదభేదేన జీవోప క్రమణం యుక్త మితి కాశకృత్స్నమతమ్ ...	375

ప్రకృత్యధికరణమ్. ౭.

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా దృష్టాంతస్య చ సామజ్ఞాస్యాద్బ్రహ్మణః నిమిత్తత్వో పాదాన త్వసంభవః ...	380
బ్రహ్మణి ప్రకారభేదేన కర్తృత్వో-పాదానత్వ ధర్మద్వయసంగతిః ...	381
జగదుత్పత్తిప్రలయయోః సాక్షాత్కారణత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాదానాదపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వసంభవః ...	384
ఏకస్యైవ కర్తృత్వ కృతివిషయత్వయోర్ధర్మయోః విరోధప్రశమనమ్ ...	385
ప్రకృతివాచకయోనిశబ్దేనాపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వసిద్ధిః ...	386

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్. ౮.

ప్రధానవాదస్య ప్రాధాన్యేన నిరాకరణే హేతుకథనసామ్యేనాణ్వాదికారణ వాద నిషేధః ...	387
---	-----

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః

స్తృత్యధికరణమ్. ౧.

ప్రథమాధ్యాయేఽభిహితసమన్వయస్య స్తృత్యాదివిరోధే తన్నిరసన ప్రకారః	390
మహర్షిప్రణీత ప్రధానకారణ వాదిస్తృతీనామనవకాశరూపదోషప్ర సంగేన శ్రుతీనాం ప్రధానానుగుణ్యేన సమన్వయ ప్రదర్శనేన కపిలమత ప్రదర్శనమ్ ...	392

విషయాః.

పుటమ్.

స్మృత్యంతర విరోధేన ప్రధానవాదస్య త్యాజ్యత్వ రూపసిద్ధాంత నిరూపణమ్	393
కపిలాదిస్మృతీనాం ప్రత్యక్షమూలత్వాదిశంకానిరాకరణమ్	394
కపిలాదివచనాప్రామాణ్యశంకానిరాకరణమ్	395
మహ్వాదీనాం శ్రౌతత్వమ్	396
కథితార్థే మహాభారత సంవాదః	„
మనుస్మృతేః శ్రుతిమూలత్వమ్	397
మహాదాదీనాం వేదలోకయోరనుపలంభాత్సంఖ్య స్మృతేర ప్రామాణ్యమ్	397

యోగ ప్రత్యుక్త్యధికరణమ్. ౨.

శ్రుతిసిద్ధయోగప్రతిపాదకత్వేన యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యగోచర పూర్వపక్షః	398
విరుద్ధార్థప్రతిపాదనే యోగస్మృతేర ప్రామాణ్యమితి సిద్ధాంతః	399

విలక్షణత్వాధికరణమ్. 3.

తర్కనిమిత్త కాక్షేపః	401
జగతః అబ్రహ్మప్రకృతికత్వ రూపపూర్వపక్షః	402
జగతః చేతనకారణత్వా చేతనత్వో త్ప్రేక్షకమతమ్	403
జగతః అచేతనత్వో పపాదనమ్	404
భూతేంద్రియాణాం చేతనత్వప్రదర్శకశ్రుతీనామర్థవివరణమ్	„
మృదాదీనాం చేతన్యప్రదర్శక శ్రుతీనాం తదభిమానిదేవతాప్రదర్శనపర త్వేన నయనమ్	405
జగతః బ్రహ్మచైలక్షణ్యే బ్రహ్మప్రకృతికత్వాభావరూపాక్షేపప్రదర్శనమ్	406
చేతన విలక్షణానామప్యచేతనానాం చేతనప్రకృతికత్వప్రదర్శనమ్	407
పరినిష్పన్నస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరాగోచరత్వ సమర్థనమ్	408
బ్రహ్మణః తర్కవిషయత్వరూపాక్షేపపరిహరణమ్	„
చేతనాచేతన విభాగశ్రుతివిరోధపరిహారః	410
అసత్కార్య మతఖండనమ్	„
జగద్బ్రహ్మణోః కార్యకారణభావేఽ సామంజస్యప్రదర్శనమ్	„
బ్రహ్మణ్య శుద్ధ్యాదిదోష నిరాకరణమ్	411
పరపక్షేఽపి దోషోద్భావనమ్	415
కేవలతర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వకథనమ్	417
నిరవద్యతర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వ నిరూపణమ్	418

విషయాః.

పుటమ్.

ఆగమమూలతర్కస్య మోక్షహేతుత్వమ్ ... 419

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్. ౪.

అణ్వాదికారణవాదానాం ప్రధాన కారణవాదనిరాసకారణాతిదేశేన నిరాకరణమ్ 421

భోక్తృప్రత్యధికరణమ్. ౫.

ఏకబ్రహ్మోపాదానకత్వేఽపి భోక్తృభోగ్యప్రపంచస్య పరిణామ
దృష్టాన్తేన పరస్పరం విభాగః ... 422

ఆరంభణాధికరణమ్. ౬.

వివర్తవాదాశ్రయణేన పూర్వపక్షస్య పరమసమాధానమ్ ... 424

భేదాభేదమతోత్థాపనమ్ ... 426

భేదాభేదమతే సర్వవ్యవస్థా సిద్ధిః అత్యంతాభేదే ద్వైతమానబాధః ఇత్యా
దినా భేదాభేదమతదూషణమ్ ... ,

సంసారస్యాసత్యత్వకథనపూర్వకం బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ సత్యత్వకథనమ్ ... 427

ప్రమాణానాం బ్రహ్మత్వతా విజ్ఞానాత్పాకసత్యత్వనిరూపణమ్ ... 429

మోక్షశాస్త్రాన్యతత్వాపాదనపరిహారః ... ,

ద్వైతస్య తాత్త్వికత్వ నిరాసః ... 432

ఈశితీశ్వరభేదాభావేన సూత్రస్య శ్రుతిప్రతిజ్ఞావిరోధపరిహారః ... 433

కారణసత్త్వ ఏవ కార్యస్యోపలంభేన కార్యకారణయోరనన్యత్వ ప్రతిపాదనమ్ 435

భావాచ్ఛేతి సూత్రపాతే వ్యాఖ్యానమ్ ... 436

సృష్టేః ప్రాక్కార్యస్య కారణాత్త్వావస్థానాత్కారణానన్యత్వమ్ ... 437

ఉత్పత్తేః ప్రాక్కారణాత్త్వా కార్యస్యసత్వే ఆక్షేపసమాధానకథనమ్... 438

యుక్త్యాపి కార్యస్య కారణానన్యత్వ కథనమ్ ... 439

సమవాయదూషణమ్ ... 441

అవయవినోఽవయవాతిరిక్తత్వ ఖండనమ్ ... 442

సత్కార్యవాదే ఉత్పత్తేరకర్తృకత్వ నిరాత్మకత్వయోరాపాదనమ్ ... 443

కార్మిక మతనిరూపణమ్ ... ,

కారకవ్యాపారస్య సార్థకత్వమ్ ... 444

అసత్కార్యవాదిమతే కారకవ్యాపారస్య నిర్విషయత్వాపాదనమ్ ... 446

శబ్దాంతరాదపి కార్యస్య కారణానన్యత్వోపపాదనమ్ ... 446

సంవేష్టితప్రసారితన్యాయేన కార్యస్య కారణానన్యత్వమ్ ... 447

విషయాః.

పుటమ్.

కార్యస్యోపాదానాద్భేదసాధకహేతోర్వ్యభిచారప్రదర్శనేన కార్య కారణయోరనన్యత్వమ్	...	448
--	-----	-----

ఇతరవ్యవదేశాధికరణమ్. ౭.

చేతనకారణవాదాక్షేపః	...	448
బ్రహ్మణి హితాకరణాదిదోషప్రసంగః	...	449
జీవబ్రహ్మణోః భేదస్య కల్పితత్వాన్న బ్రహ్మణి హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః	...	450
అఖండరూపే బ్రహ్మణి జీవేశ్వరవైచిత్ర్యస్యాత్మాదిపదుపపాదనమ్	...	452

ఉపసంహారదర్శనాధికరణమ్. ౮.

అసహాయాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గాద్యనుపపత్తిః	...	453
క్షీరాదిదృష్టాంతేన బ్రహ్మణః జగత్సర్గాదౌ సహాయాంతర నిరపేక్షత్వ స్థాపనమ్	..	
అసహాయబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్తి శంకా	...	454
దేవాది దృష్టాన్తేనాద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వస్థాపనమ్	...	455
దృష్టాన్తద్వారాంతికయోరసమాన స్వభావత్వమ్	...	..
కులాలాది దృష్టాన్తమాత్రస్య వివక్షితత్వమ్	...	456

కృత్సప్తప్రసక్త్యాధికరణమ్. ౯.

నిరవయవబ్రహ్మణః పరిణామానుపపత్తిః	...	457
నిరవయవస్యాపి బ్రహ్మణః వికారాభావేనావస్థానస్య శ్రుతిమూలకత్వా న్నకశ్చిద్దోష ఇతి కథనమ్	...	458
వివర్తవాదస్యేష్టత్వకథనమ్	...	..
బ్రహ్మణః శబ్దప్రమాణకత్వేన శబ్దస్య విరుద్ధార్థ ప్రత్యాయనాసామర్థ్యకథనమ్	...	459
వివర్తవాదమాశ్రిత్య పరిహారకథనమ్	...	460
బ్రహ్మణి విచిత్ర సృష్టిసంభవః	...	461
కృత్సప్త ప్రసక్త్యాది దోషాణాం పరమతేఽపి సంభవః	...	462

సర్వోపేతాధికరణమ్. ౧౦.

బ్రహ్మణః విచిత్ర శక్తిమత్వే ప్రమాణప్రదర్శనమ్	...	464
పరదేవతాయాః చక్షురాదికరణా భావేన విచిత్ర శక్త్యభావ ప్రసంగే తత్పరిహారః	..	

విషయాః.

పుటమ్.

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్ ౧౧.

పరమాత్మనః ప్రయోజనాభావేన జగత్కర్తృత్వాద్యసంభవేన జగదు
పాదానత్వానుపపత్తిః ... 465

బ్రహ్మణోపి జగత్సృష్టౌదౌ ప్రయోజనోప పాదనమ్ ... 467

వైషమ్యవైర్ఘ్యేణ్యాధికరణమ్. ౧౨

బ్రహ్మణో వైషమ్య వైర్ఘ్యేణ్యప్రసంగేన జగత్కారణత్వాక్షేపః ... 468

సృజ్యమావప్రాణికర్తృసాపేక్షత్వాన్న బ్రహ్మణి వైషమ్య వైర్ఘ్యేణ్యసంభవః 470

సంసారస్యానాదిత్వాత్కర్తృణ సృష్టిహేతుత్వనిరూపణమ్ ... 471

శ్రుతిస్త్యతిభ్యాం సంసారస్యానాదిత్వ ప్రతిపాదనమ్ ... ”

సర్వధర్మోపత్త్యధికరణమ్. ౧౩.

స్వపక్షోపసంహార కథనమ్ ... 473

ద్వితీయాధ్యాయస్య - ద్వితీయఃపాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్. ౧.

సాంఖ్యదర్శనప్రత్యాఖ్యానమ్ ... 475

సాంఖ్యదర్శనప్రత్యాఖ్యానస్య ప్రయోజనవత్త్వకథనమ్ ... 477

ప్రధానస్యాపి జగత్కారణత్వరూపపూర్వపక్షోపన్యాసః ... 479

ప్రధానస్య కారణత్వానుమాపకస్య సాంఖ్యమతస్య దూషణమ్ ... 480

ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపి ప్రధానస్య జగత్కారణత్వఖండనమ్ ... 481

చేతనప్రవృత్తేరచేతనే సముత్పత్తిః ... 482

ఈశ్వరేఽపి ప్రవర్తకత్వోపపాదనమ్ ... 483

ప్రవర్త్యాభావప్రయుక్తప్రవృత్త్యనుపపత్తి నిరాకరణమ్ ... ”

రాదివదచేతనస్య ప్రవర్తకత్వస్థాపక సాంఖ్యమత నిరాకరణమ్ ... 484

ప్రవర్తకత్వాభావాత్ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః ... 485

జాదివత్స్వాభావిక ప్రధానపరిణామ నిరాకరణమ్ ... 486

ప్రధానస్య ప్రవృత్తేరభ్యుపగమేపి తస్యా అపురుషార్థత్వమ్ ... 487

వృష్టాంతబలేన పురుషస్య ప్రవర్తకత్వాశంకానిరాసః ... 488

సజాత్రయస్య సామ్యే ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః ... 490

జానాం వైషమ్యేపి ప్రధానప్రవృత్త్యనుపపత్తిః ... 491

విషయాః.	పుటమ్.
సాంఖ్యమతాభ్యుపగమస్య సకలప్రమాణవిరుద్ధత్వమ్ ...	492
సాంఖ్యేనౌపనిషదవాక్యానామసామంజస్య ప్రతిపాదనమ్ ...	„
తప్యతాపకభావస్య పరమార్థత్వాభావః ...	493
తప్యతాపకభావస్య తాత్త్వికత్వేఽనిర్దోక్షప్రసంగః ...	495
ఔపనిషదవాక్యస్య తాత్త్వికత్వమ్ ...	496
పరమాణుకారణవాదిమతానువాదేనోత్తరసూత్రావతరణమ్ ...	„
మహద్విర్ణాధికరణమ్. ౨.	
పరమాణుకారణవాదినాం ప్రక్రియా ...	497
పరమాణుకారణవాదినాం మతరీత్యా కారణగుణానాం కార్యే సమాన జాతీయగుణారంభకత్వస్య వ్యభిచారప్రదర్శనసూర్వకం చేతనా ద్బ్రహ్మణః అచేతనస్య జగతః ఉత్పత్తౌ అసాదిత్యాభావః ...	498
పరమాణుజగదకారణత్వాధికరణమ్. 3.	
వైశేషికమతప్రక్రియా ...	502
పరమాణుకారణవాదిమతే పరమాణుసద్భావోపపత్తిః ...	„
పరమాణుకారణతాప్రకారః ...	503
పరమాణుషు సంయోగస్వరూపానుపపత్తిః ...	504
మహాప్రలయేఽణానాం విభాగజనకకర్తాసంభవః ...	506
సమవాయాభ్యుపగమే నాణువాదాసంభవః ...	„
పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వాదీనాం చతుర్ణామసంభవః ...	503
పరమాణూనాం రూపాదిమత్తేన సావయవత్వాదిసంభవః ...	„
పరమాణౌ నిత్యత్వాద్యసంభవః ...	510
పృథివ్యాదిభూతపరమాణూనాం తారతమ్యేనాపరమాణుత్వమ్ ...	512
శిష్టబహిష్కారేణ పరమాణూనామనాదరణీయత్వమ్ ...	„
వైశేషికమతే పదార్థనిరూపణమ్ ...	513
వైశేషికోక్తపదార్థానాం భేదే ద్రవ్యాధీనత్వానుపపత్తిః ...	„
అయుతసిద్ధత్వస్య త్రిభావికల్ప్యఖండనమ్ ...	515
సంబంధసంబంధినిరవ్యతిరేకనిరూపణమ్ ...	516
పరమాణూనాం నిత్యత్వనిరవయవత్వనిరాకరణమ్ ...	518
అధికరణార్థోపసంహారః ...	519

విషయాః.

పుటమ్.

సముదాయాధికరణమ్. ౪.

సర్వవై నాశికమత నిరాకరణం సర్వాస్తిత్వవాది మతనిరాకరణం చ ...	520
పరమాణు, స్కంధోభయ హేతుకస్య బాహ్యధ్యాత్వికస్య సముదాయస్యానుపపత్తిః	521
సముదాయినామచేతనత్వేన భోక్తృత్వసంహర్తృత్వాద్యనుపపత్తిః ...	522
సంహర్తృభావేఽసి సంఘాతోపపత్తిప్రకారః ...	”
అవిద్యాదిష్వావర్తమానేషు సంఘాతోపపత్తిః ...	524
అవిద్యాదీనామితరేతరోత్పత్తిమూత్రనిమిత్తత్వేఽసి సంఘాతసిద్ధ్యభావః	”
సంఘాతానాదిత్వఖండనమ్ ...	525
సౌగతమతోక్తస్యావిద్యాదీనామితరేతరోత్పత్తి నిమిత్తత్వస్య ఖండనమ్	”
కారణాభావే కార్యోత్పత్తౌ ప్రతిజ్ఞాభంగః ...	527
పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణోత్పత్తిపర్యంతమపస్థానే క్షణికత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః	528
ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధప్రత్యాఖ్యానమ్ ...	”
అవిద్యాదినిరోధప్రత్యాఖ్యానమ్ ...	530
ఆకాశస్య నిరూపాఖ్యత్వ ప్రత్యాఖ్యానమ్ ...	”
ఆత్మనః క్షణికత్వదూషణమ్ • • •	532
అభౌవాద్భావోత్పత్తినిరసనమ్ ...	535
అభౌవాద్భావోత్పత్తౌవతిప్రసంగః ...	538

అభావాధికరణమ్. ౫.

విజ్ఞానవాదిమతే బాహ్యర్థా భావనిరూపణమ్ ...	539
బాహ్యర్థాభావఖండనమ్ ...	541
ఉపలబ్ధివ్యతిరిక్తబాహ్యర్థాభావమతఖండనమ్ ...	543
జాగ్రత్ప్రత్యయానాం స్వప్నప్రత్యయవైధర్మ్యమ్ ...	547
వాసనానుపపత్త్యా జ్ఞానవైచిత్ర్యానుపపత్తిః ...	548
• యవిజ్ఞానస్య వాసనానాశ్రయత్వమ్ ...	550
గతమతాసాంగత్యోపసంహారః ...	551

ఏకస్త్రిన్నసంభవాధికరణమ్. ౬.

వివసనాఖ్యజైనమతనిరూపణమ్ ...	552
సప్తభంగీనయఖండనమ్ ...	553
జీవస్య దేహపరిమాణత్వదూషణమ్ ...	557

విషయాః.	పుటమ్.
జీవస్యావయవోపగమాపగమఖండనమ్	... 558
స్తోతస్సంతాన నిత్యతాన్యాయేన జీవస్య నిత్యతావాదఖండనమ్	... 560
మోక్షావస్థాభావినో జీవపరిమాణస్య నిత్యత్వఖండనమ్	... ,,

పత్యధికరణమ్ ౭.

కేవలాధిష్ఠాత్రీ శ్వరకారణవాదిజటాధారి శైవమతఖండనమ్	... 561
అవాంతరమతభేదకథనమ్	... 562
ఈశ్వరస్య ప్రధానావాదినా సంబంధానుపపత్తిః	... 565
ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వానుపపత్తిః	... 566
జీవీయకరణగ్రామవత్ప్రధానస్యేశ్వర ప్రేర్యత్వానిప్రసంగః	... ,,
సూత్రద్వయేనేశ్వరస్య సశరీరత్వాపాదనమ్	... 567
ఈశ్వరస్యాంతవత్వాసర్వజ్ఞత్వాపాదనమ్	... 568

ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్

చతుర్వ్యూహ (భాగవత) మతసిరాకరణమ్	... 570
వాసుదేవాత్సంకర్షణాఖ్య జీవస్యోత్పత్తినిరాకరణమ్	... 572
జీవాన్తనస ఉత్పత్తినిరాకరణమ్	... ,,
సంకర్షణాదీనాం వాసుదేవానిర్విశేషత్వమ్	... 574
అస్మిన్ శాస్త్రే బహువిధవిప్రతిషేహోపలబ్ధిః	... ,,

ద్వితీయాధ్యాయస్య - తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్. ౧.

ఆకాశస్యోత్పత్త్యశ్రవణాదనుత్పత్తిః	... 576
ఆకాశోత్పత్తౌ శ్రుతివిప్రతిషేధకథనమ్	... 578
వియదుత్పత్తి వాదిన్యాః శ్రుతేర్గౌణత్వమ్	... 579
ఆకాశస్య విభుత్వాదినాజత్వసిద్ధిః	... 580
సంభూతశబ్దస్యాకాశే గౌణత్వమ్	... 582
బ్రహ్మణ్యద్వితీయత్వ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధయోర్వారణమ్	... ,,
బ్రహ్మ నభసోః లక్షణాన్యత్వాభావోపపత్తిః	... 583
బ్రహ్మకాశయోరభేదోపచారసిద్ధ్యా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన సిద్ధికథనమ్	... ,,
సిద్ధాంతః—ప్రతివేదాంతం కృత్సన్య ప్రపంచస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ దృశ్యమానప్రతిజ్ఞాసిద్ధిః	... 584

విషయాః.	పుటమ్.
ప్రకృతి వికారానతిరేకేణైవ శబ్దేభ్యః ప్రతిజ్ఞాసిద్ధినిగూఢణమ్ ...	585
వియదుత్పత్తౌ శ్రుతీనామవిరోధప్రదర్శనమ్ ...	585
అకాశస్య సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాత్ క్షీరోదకన్యాయేన ప్రతిజ్ఞోప పత్తి దూషణమ్ ...	587
అకాశోత్పత్త్యసంభవ నిరాకరణమ్ ...	588
అకాశోత్పత్తౌ సమానజాతీయానేకద్రవ్యాభావరూప విరోధపరిహరణమ్	591
అకాశోత్పత్తౌ పూర్వోత్తరకాలయోః విశేషస్యాశక్యసంభావనత్వరూప దోషపరిహరః ...	592
అకాశస్యాజత్వసాధక హేతోద్బుద్ధత్వమ్ ...	593
అకాశేఽమృత శబ్దప్రయోగస్యాపేక్షికత్వమ్ ...	,,
మాతరిశ్వాధికరణమ్. ౨.	
వియదతిదేశేన వాయోరుత్పత్తి సాధనమ్ ...	594
అసంభవాధికరణమ్. 3.	
సదాత్మకస్య బ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యసంభవః ...	596
తేజోధికరణమ్. ౪.	
తేజసః వాయుభావాపన్న బ్రహ్మజన్యత్వకథనమ్ ...	598
అబధికరణమ్. ౫.	
అపాం తేజోజన్యత్వనిరూపణమ్ ...	601
పృథివ్యధికారాధికరణమ్. ౬.	
ప్రకరణాదినాన్నశబ్దస్య పృథివీపరత్వమ్ ...	602
తదభిధ్యానాధికరణమ్. ౭.	
గాతాధిష్ఠాత్మ పరమేశ్వరేణైవ ఉత్తరోత్తరభూత సర్గః ...	604
విపర్యయాధికరణమ్. ౮.	
భూతానాముత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమేణైవ లయక్రమః ...	606
అంతరావిజ్ఞానాధికరణమ్. ౯.	
ఇంద్రియబుద్ధిమనసాం భౌతికత్వాన్న భూతానాముత్పత్తిప్రలయక్రమభంగః	608

విషయాః

పుటమ్.

చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణమ్. ౧౦.

జన్తమరణయోః స్థావరజంగమదేహవిషయత్వం న జీవాత్తవిషయత్వమ్	611
ఆత్మాధికరణమ్ ౧౧.	
జీవస్యాకాశాదీనామివ నోత్పత్తివినాశౌ	613
జ్ఞాధికరణమ్ ౧౨.	
జీవస్య నిత్యజ్ఞానస్వరూపత్వమ్	617
ఉత్క్రాంతిగత్యధికరణమ్. ౧౩.	
జీవస్యో త్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాదణుత్వమ్	619
గమేః కర్తృక్రియాత్వాదమధ్యమపరిమాణస్య గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సంభవత ఇతి కథనమ్	621
బ్రహ్మప్రకరణాన్తహత్వశ్రుతేః జీవవిషయత్వాభావః	622
జీవస్యాణుత్వశ్రుతేరున్తానశ్రుతేశ్చాణుత్వమ్	"
చందనబిందువజ్జీవస్య సకలదేహవ్యాప్యపలంభజనకత్వమ్	623
చందనదృష్టాంతస్యాయుక్తత్వం తత్పరిహారశ్చ	624
మణిప్రదీపాదిదృష్టాంతేన జీవస్య సర్వవ్యాపి చైతన్యవత్త్వమ్	625
గంధవచైతన్యస్యాణుజీవవ్యతిరేకిత్వమ్	626
జీవస్య చైతన్యేన సర్వశరీరవ్యాపిత్వస్య శ్రుతిసమధిగతత్వమ్	627
ఆత్మజ్ఞానయోః కర్తృకరణభావేన పృథగుపదేశాద్గుణద్వారా జీవస్య శరీరవ్యాపిత్వమ్	"
జీవస్యాణుత్వపక్షవ్యావృత్తిః	628
జీవస్య పరబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశాద్విభుత్వమ్	"
గుణవ్యాప్తి భండనమ్	629
జీవస్య బుద్ధిగుణసారత్వా దణుత్వాదినిర్దేశః	630
జీవస్యోన్తానద్వయనిరాసపూర్వకమానన్త్యకథనమ్	"
జీవాత్మనః సమ్యగ్దర్శనేన సంసారనివృత్తిపర్యంతం బుద్ధిసంయోగస్య యావదాత్మభావిత్యాన్న కదాచిదసంసారిత్వాపత్తిః	632
సుషుప్తిప్రలయయోరపి సూత్రాత్తనా బుద్ధిసంయోగస్య సత్త్వమ్	634
బుద్ధ్యాత్మకాన్తః కరణస్యాపశ్యాభ్యుపగమే హేతుకథనమ్	635

విషయాః

పుటమ్.

అంతఃకరణానభ్యుపగమే సర్వైరిందియై స్వర్వవిషయోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి

ప్రసంగానినిరూపణమ్

...

635

కర్తృధికరణమ్. ౧౪.

శాస్త్రార్థవత్వాజ్ఞీవస్య కర్తృత్వమ్

...

637

విహారాదినా జీవస్య కర్తృత్వస్థాపనమ్

...

638

జీవప్రక్రియాయామేవ కరణానాముపాదానాజ్ఞీవస్య కర్తృత్వమ్

...

,,

తాకికవైదికప్రక్రియాను జీవస్యైష్వ కర్తృత్వవ్యవదేశః

...

639

స్వతంత్రస్యాపి జీవస్యోపలబ్ధివత్కారకవై చిత్రాదిష్టానిష్టప్రవృత్తేరవిరోధః

640

బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివివర్యయాపత్తిః

...

641

సమాభ్యుపదేశాదప్యోత్తనః కర్తృత్వమ్

...

,,

తత్కర్తృధికరణమ్. ౧౫.

జీవీయకర్తృత్వస్య స్వాభావికత్వవాది మతఖండనపూర్వకం తత్కర్తృత్వస్య

సోపాధికత్వనిరూపణమ్

...

642

పదాయత్తాధికరణమ్. ౧౬.

జీవీయకర్తృత్వస్య ఈశ్వరానపేక్షత్వరూపపూర్వపక్షకథనమ్

...

649

జీవీయకర్తృత్వస్య ఈశ్వరాధీనత్వరూప సిద్ధాంతకథనమ్

...

650

జీవప్రతీశ్వరస్య కర్తానుసారేణ ఫలప్రదత్వకథనమ్

...

651

సంసారస్యానాదిత్వాదీశ్వరస్య కృతప్రయత్నాపేక్షత్వ సంస్థాపనమ్

...

652

అంశాధికరణమ్. ౧౭

భేదాభేదావగమా జీవస్యేశ్వరాంశత్వమ్

...

653

సుత్రవర్ణాచ్చ జీవస్య పరమేశ్వరాంశత్వమ్

...

655

మద్భగవద్గీతాస్వపి జీవస్యేశ్వరాంశత్వశ్రవణమ్

...

656

ఈద్యభిమానాభావేన జీవదుఃఖేన న పరమాత్మనో దుఃఖిత్వమ్

...

657

యోసాదిస్త్పతిభిరపి జీవదుఃఖేన పరమాత్మనో దుఃఖిత్వాభావప్రతిపాదనమ్

659

పరమాత్మనో జీవభావేన సర్వభూతేషు స్థిత్యా దేహవిశేషసంబంధాన్నానుజ్ఞా

పరిహారానుపపత్తిః

...

660

కర్తుశ్చభోక్తుః జీవస్య సర్వదేహసంబంధాభావాన్న కర్తృఫలసంకరాపత్తిః

662

జీవస్య పరమాత్మనోఽభాసత్వాన్న కర్తృఫలవ్యతికరః

...

663

విషయాః	పుటమ్.
అదృష్టనియమాభావాత్ఫలానియమః	... 665
అభిసంధ్యాదీనామపి నియమహేతుత్వానుపపత్తిః	... 666
స్వస్వశరీరావచ్ఛిన్నాత్తమనస్సంయోగస్యా పృథిసంధినియామకత్వాభావకథనమ్	„

ద్వితీయాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః

ప్రాణోత్పత్త్యాధికరణమ్. ౧.

ప్రాణోత్పత్త్యనుత్పత్తి గోచరవిచారః	... 670
ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతీనాం ప్రదర్శనమ్	... 672
ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేః గౌణత్వపరిహారః	... 673
ఏకస్యైవ జన్మవాచిపదస్య ప్రాక్వాణేషు శ్రుతస్యాకాశాదిషు శ్రవణా దపి ప్రాణానాం జన్మశ్రుతేర్దుభ్యుత్పత్తమ్	... 675
తేజోబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్వాణమనసాం ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేర్దుభ్యుత్పత్తమ్	676

సప్తగత్యాధికరణమ్ ౨.

ప్రాణానాం సప్తత్వాదిసంఖ్యావిరోధే ఏకాదశత్వసంఖ్యాయాః సంస్థాపనమ్	677
---	-----

ప్రాణాత్వాధికరణమ్. 3.

ప్రాణానామణుత్వసూక్ష్మత్వయాః కథనమ్	... 683
-----------------------------------	---------

ప్రాణశైష్ట్యాధికరణమ్. ౪.

ముఖ్యప్రాణస్యాపి బ్రహ్మవికారత్వమ్	... 684
-----------------------------------	---------

వాయువిక్రియాధికరణమ్. ౫.

ప్రాణస్య వాయువిశేషత్వమ్	... 685
ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యాభావః	... 688
ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వే విషయాంతరప్రసంగరూప దోషాపాదానమ్	
తత్పరిహారశ్చ	... 689
ప్రాణస్య కృత్యభేదేన పంచవృత్తిత్వమ్	... 690
ప్రాణస్య సౌక్త్యపరిచ్ఛేదాత్తకాణుత్వమ్	... 691

జ్యోతిరాద్యధికరణమ్. ౬.

ప్రాణానాం జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానేనైవ ప్రవృత్తిః	... 693
ప్రాణవతో జీవస్యైవ భోక్తృత్వం న ప్రాణాధిష్ఠాత్పదేవతానామ్	... 695

విషయాః

పుటమ్.

ఇంద్రియాధికరణమ్. ౮.

ముఖ్యప్రాణాపేక్షయా వాగాదీంద్రియాణాం తత్త్వాంతరత్వమ్ ...	697
ప్రాణస్యేంద్రియభోగ్య భేదవ్యవదేశాచ్చేంద్రియాణాం తత్త్వాంతరత్వం విరుద్ధధర్మవత్వం చ ...	699

సంజ్ఞామూర్తికృత్యధికరణమ్. ౯.

త్రివృత్కుర్వతః పరమేశ్వరస్యైవ నామరూపవ్యాకర్తృత్వమ్ ...	701
ఆధ్యాత్మికం త్రివృత్కురణమ్ ...	704
భాగాధిక్యాత్తేజోబన్నవిశేషవాదస్య సంగతిః ...	706

తృతీయాధ్యాయస్య - ప్రథమః పాదః.

తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణమ్. ౧.

అతీతాధ్యాయార్థకథనపూర్వకం తృతీయాధ్యాయార్థకథనమ్ ...	708
జీవోపకరణభూతోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారాదికథనమ్ ...	709
జీవస్య నిత్యానిత్యవివేకకృతవైరాగ్యకథనపూర్వకం భూతసూక్ష్మపరిష్కంశే న పరలోకగమనకథనమ్ ...	„
శ్వేతకేతుం ప్రతి ప్రవాహణాభ్యేన రాజ్ఞా అపాం పురుషాత్తనా పరిణామ గోచరప్రశ్నే ప్రతివచనమ్ ...	710
ఉత్తరసూత్రావతరణహేతుకథనమ్ ...	711
దేహస్యాబ్బాహుళ్యాత్ కర్తృణాం చాగ్నిహోత్రాదీనాం ద్రవద్రవ్యాత్తకా బ్బాహుళ్యాచ్చ ఆపః పురుషవచనః ఇతి కథనమ్ ...	712
ప్రాణగతేః సాలంబనత్వనిరూపణేన తత్సంపరిష్కంశసిద్ధిః ...	713
వాగాదీనామగ్న్యైదిగతేః సోదాహరణోపపాదనం గౌణత్వకథనమ్ ...	714
సంచాగ్నిష్వపామాహుతిత్వే ప్రథమాగ్నౌ తదసంభవశంకాయాం తత్పరిహారః స్థాశబ్దస్యాప్సృ వృత్తిః ...	716
స్థాహుతివాక్యే జీవానామద్భిస్సహ గతినిరూపణమ్ ...	„
సహోత్ప్రకరణే పట్ప్రశ్నినిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణాపాం గమన నిరూపణమ్ ...	717
క్షిప్తాదికారిణాం దేవైర్భక్త్యత్వశ్చ త్యాగ్యస్వకర్తృఫలభోగా సిద్ధినిరూపణమ్	718
నాత్మవిత్త్వాదిక్షిప్తాదికారిణాం దేవభక్త్యత్యచూపచారికమితి కథనమ్ ...	719

కృతాత్యయాధికరణమ్. ౨.

స్వర్గాదవరోహతాం జీవానాం కర్తాభావేన రంహణానుపపత్తిః	...	720
జీవానాం స్వర్గాదవరోహకాలేఽపి కర్తృశేషేణ పునర్జన్మనిరూపణమ్	...	722
కర్తృణః నిరవశేషభోగహేతుత్వే తదవశేషాసంభవశంకాపరిహారకథనమ్		723
మరణస్య కృత్సంకర్తాభివ్యంజకత్వానుపపత్తిః	..	725
ఆరబ్ధానారబ్ధయోః కర్తృణోః యుగపత్ఫలాభివ్యక్తిహేతుత్వ నిరాసః	...	"
స్మృతేరపి కర్తాంతరావస్థానే ప్రామాణ్యమ్	...	726
సర్వ కర్తృణామేక జన్తారంభకత్వాసంభవః	...	"
అశేషకర్తాభివ్యక్తి పక్షనిరాసః	...	727
సూత్ర శేషవ్యాఖ్యానమ్	...	"
చరణశబ్దస్య లక్షణయా కర్తృపదవ్యవచేష్టసృత్వమ్	...	728
చరణశబ్దస్య లాక్షణికత్వే నైరర్థక్యేన దోషప్రసంగే కర్తృపలక్షకత్వా వశ్యకత్వమ్	...	729
చరణశబ్దస్య కర్తార్థకత్వే భేదవ్యవచేతస్య సామన్యవిశేషపరత్వమ్	...	730

అనిష్టాదికార్యధికరణమ్. 3.

పాపినామపి గత్యాగతినిరూపణమ్	...	730
దుష్కృతకారిణాం యమాలయే యాతనామనుభూయారోహణిపరోపశా		732
నాచితేతోపాఖ్యానాదిషు పాపినాం నరకభోగప్రాప్తి కథనమ్	...	733
చిత్రగుప్తాదీనాం యమప్రయుక్తత్వమ్	...	"
పాపినాం తృతీయమర్థగమనశ్రుత్యా చంద్రాదికప్రాప్త్యభావః	...	734
విద్యాకర్తృశూన్యానాం పాపినాం జన్మాదికం ప్రత్యాహుతి నియమాభావః		736
మనుష్యదేహస్వాస్థ్యానూతినియమాభావః	...	"
స్వేదజోద్భిజ్జయోదత్తత్వేన పాపినామగంధ్యానియమః	...	737

సాభిప్రాయాత్మ్యధికరణమ్. ౪.

ఇష్టాదికారిణామనరోహేణ నిరవశకృతం	...	738
సాభిప్రాయశబ్దస్య సామన్యపరిచ్ఛేదం	...	"

నాతీదికరణమ్. ౫.

గంత్యానామారంభాదీ ప్రవేశవత్ చిరం నిరగతివి వచనమ్	...	740
--	-----	-----

అన్యధిష్ఠితాధికరణమ్. ౬.

ఆకాశాదిసామ్యప్రకరణే జీవానాం వ్రీహ్యదిభావేన జన్మశ్చ తౌ సంసర్గ మాత్రస్య విపక్షితత్వం న ముఖ్యార్థస్యేతి కథనమ్	...	742
జీవానాం వ్రీహ్యదిభావేన జన్మనః ముఖ్యార్థకత్వేన బాధకనిరూపణమ్	...	743
బ్యోతిష్టోమాదికర్తృణాం విధేయత్వాద్ధర్మత్వనిరూపణమ్	...	744
రేతస్సిగ్భావస్య సంసర్గరూపత్వమ్	...	746
యోనా రేతోనిషేకే కర్మఫలాపభోగాయ శరీరపరిగ్రహః	...	,

తృతీయాధ్యాయస్య - ద్వితీయః పాదః

సంధ్యాధికరణమ్. ౧

మహావాక్యార్థజ్ఞానాయ తత్త్వంపదార్థశోధనమ్	...	748
స్వాప్నబోధే పారమార్థికత్వగోచరవిచారః	...	749
ఏకేహం శాఖనాం మతరీత్యా స్వప్నస్య యాథార్థ్యమ్	...	750
స్వాప్నప్రతీతేః ఆవిద్యకత్వమ్	...	751
ఉచితకాలదేశాద్యభావేన స్వప్నస్య ప్రేర్తిత్యాత్వనిరూపణమ్	...	752
స్వప్నదర్శనస్య శుభాశుభప్రాప్తిహేతుత్వమ్	...	753
స్వప్నదర్శనస్య మిథ్యాత్వేఽపి శుభాశుభహేతుత్వమ్	...	754
జీవేశ్వరయోరభేదేఽప్యైశ్వర్యస్య తిరోధానా న్న జీవస్య ప్రప్తృత్వమితి కథనమ్	...	756
జీవీయబంధ మోక్షయోరీశ్వరాధీనత్వమ్	...	757
జీవైశ్వర్యతిరోభావే దేహేంద్రియాదియోగస్య కారణత్వమ్	...	,

తదభావాధికరణమ్. ౨

సుషుప్తావస్థావిచారః	...	759
బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వమ్	...	765

కర్తానుస్త్వేతి శబ్దవిధ్యధికరణమ్. 3.

సుషుప్తస్య నాడ్యాదిస్థానత్వగోచరపూర్వపక్షః	...	,
కర్తానుస్త్వేత్యాదిభిక్లేతుభిః సుప్తస్యైవ జీవస్య ప్రతిబోధః	...	767

ముగ్ధాధికరణమ్. ౪.

మూర్ఖ్యాః సుషుప్తాద్యనంతర్భావ కథనమ్	...	769
-------------------------------------	-----	-----

ఉభయలింగాధికరణమ్. ౫.

నిర్విశేషబ్రహ్మణో ధ్యేయత్వనిరూపణమ్	...	772
బ్రహ్మణః ఉభయలింగత్వేన జ్ఞేయత్వవిచారే సిద్ధాంతకథనమ్	...	773
నిర్వికల్పకబ్రహ్మప్రతిపత్తిపరశ్రుతి ప్రతిపాదనమ్	...	774
ద్వైతసిందాపూర్వకాభేదస్య ప్రతిపాదనమ్	...	775
రూపాదివిహీన నిర్విశేషబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వకథనమ్	...	776
సవిశేషశ్రుతేరుపాధిపరత్వేనావైయర్థ్యసమర్థనమ్	...	777
నిర్విశేషబ్రహ్మ స్వరూపప్రతిపాదనమ్	...	778
ప్రపంచనిషేధముఖేనైవ బ్రహ్మణ ఉపదేశాన్నిర్విశేషత్వమ్	...	..
దృష్టాంతోక్త్యాపి చైతన్యరూపాత్త్వనః నిర్విశేషత్వమ్	...	779
ఆత్మని దృష్టాంతవైషమ్య శంకాత్పాదనమ్	...	780
దృష్టాంతదార్ఢ్యాంతికయోరంతేన తేన చిత్సామాజస్యమ్	...	781
పరస్య బ్రహ్మణః దేహాద్యుపాధ్యనుప్రపేక్షేన నిర్విశేషత్వసంస్థాపనమ్	...	782
ఏకదేశిమతనిరూపణమ్	...	..
ప్రపంచవిలయే బ్రహ్మలయస్యాఽఽపాదనమ్	...	786
బ్రహ్మజ్ఞానవిధిగోచర విచారః	...	787
బ్రహ్మజ్ఞానవిధిగోచరఫలితార్థ కథనమ్	...	789

ప్రకృతైతావత్త్వాధికరణమ్ ౬.

నిషేధశ్రుతివిషయస్య జిజ్ఞాస్యత్వ విమర్శః	...	790
ప్రపంచస్య బ్రహ్మణశ్చోభయోరపి నిషేధశ్రుతేః గతి కల్పనయా		
బ్రహ్మణ ఏవ పరమార్థత్వవ్యవస్థాపనమ్	...	791
మూర్తామూర్తలక్షణ రూపద్వయస్య ప్రకృతత్వేన నిషేధశ్రుతేః తద్విషయత్వ పర్యవసానమ్	...	793
బ్రహ్మణ అనిందియగ్రహ్యత్వే శ్రుతిప్రామాణ్యకథనమ్	...	795
సమాధ్యవస్థాయాం బ్రహ్మణః గ్రహ్యత్వనిరూపణమ్	...	796
జీవబ్రహ్మణోః ధ్యాతృధ్యేయభావనిబధన భేదస్యాపాధికత్వేన బ్రహ్మణః ఏకరూపత్వ సమర్థనమ్	...	797
జీవబ్రహ్మణోరభేదశ్రుతిలింగాదపి భేదస్య సోపాధికత్వ సమర్థనమ్	...	798
జీవబ్రహ్మణోరహికుండలన్యాయేన భేదాభేదసమర్థనమ్	...	..

విషయాః	పుటమ్.
జీవబ్రహ్మణో రేకధర్తావచ్ఛేదేన భేదాభేదా	799
జీవబ్రహ్మణో ర్భేదాభేదపక్షే స్వసిద్ధాంతకథనమ్	,,
బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య ప్రతిషేధాద్బ్రహ్మత్వైతపక్ష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి కథనమ్	800
.	
పరాధికరణమ్. ౭.	
సేత్వాదివ్యపదేశేన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాస్తిత్వసిద్ధిశంకాయాః ప్రతిపాదనమ్	801
బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సాదిత్వానాదిత్వవికల్పేన తదసంభవ సిద్ధాంత స్థాపనం	
సేతుశబ్దస్య మర్యాదావిధారకత్వేన స్తుత్యర్థకత్వకథనంచ	803
ఉన్మానవ్యపదేశస్యోపాసనార్థత్వేన న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తునత్ప్రతి	
పాదనపరత్వ మితి కథనమ్	804
సంబంధ భేదవ్యపదేశస్యోపాధి భేద నిమిత్తకత్వకథనమ్	805
జీవపరయోః సంబంధస్య శ్రుతిభిరపి ముఖ్యత్వాభావే ఉపపత్తిప్రతిపాదనమ్	806
వస్తుద్వయా సత్త్వేన బ్రహ్మణా జీవసంబంధస్య ముఖ్యత్వాభావః	,,
సేతుశబ్ద వ్యపదేశముఖ్యత్వాభావేన వస్తువైతప్రతిషేధాశ్రయణేన చ	
బ్రహ్మణః సర్వవ్యాప్తిసిద్ధిః .	807

ఫలాధికరణమ్. ౮.

బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తనిషేధే ఫలదాతృగోచరవిచారః	808
కర్తృణ ఏవ ఫలదాతృత్వమిత్యాక్షిప్య బ్రహ్మణ ఏవ ఫలదాతృత్వ మితి	
సిద్ధాంతకథనమ్	809
కర్తృణః ఫలదాతృత్వానుపపత్తిః	,,
శ్రుత్యుపపత్తి భృమిశ్వరస్యైవ ఫలదాతృత్వ సంస్థాపనమ్	810
జైమినిమతరీత్యా ధర్మస్యైవఫలదాతృత్వకథనమ్	,,
బాదరాయణమతరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ ఫలదాతృత్వకథనమ్	812

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణమ్. ౧.

వేద్యబ్రహ్మణ ఐక్యే విద్యాభేదగోచరవిచారః	814
వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఐక్యాన్ని విజ్ఞానభేదాభేదచింతావసరః	815
పూర్వపక్షహేతుభూతం విద్యాభేదోపన్యసనమ్	816

విషయాః	పుటమ్.
చోదనాద్యవిశేషాత్సర్వవేదాస్తేషు విజ్ఞానాన్యేకస్మిన్నేకయాపాణ్యేవేతి కథనమ్	818
గుణభేదేఽపైకవిద్యమ్	...
శిరోవ్రతాఖ్యధర్మస్య న విద్యాభేదకత్వమ్	821
శ్రుతేర్వేద్యేకేన బ్రహ్మవిద్యైక్యదర్శకత్వమ్	823

ఉపసంహారాధికరణమ్. ౨.

సర్వశాఖాను విద్యైక్యచింతాయాః ఫలమ్	824
-----------------------------------	-----

అన్యథాత్వాధికరణమ్. 3.

శాందోగ్యబృహదారణ్యకయోః ఉద్గీఢవిద్యయోరేకత్వప్రతిపాదనమితిపూర్వపక్షః	826
ప్రకరణభేదాద్విద్యైక్యస్యాయుక్తత్వమితి రాధ్ధాన్యః	828
సంజ్ఞాకత్వాద్విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షనిరాకరణము	831

వ్యాప్త్యధికరణమ్. ౪.

‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీఢ’ మిత్యుత్ర సామానాధికరణ్యశ్రుత్యా అధ్యోసాప వాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం ప్రతిభానాద్విశేషణపక్షస్య సామంజస్యమ్	832
---	-----

సర్వాభేదాధికరణమ్ ౫.

ప్రాణవిద్యాయాశ్చాందోగ్యాదిషూక్తాయా ఏకత్వాదన్యత్రోక్తానామపి గుణానాముపసంహారః	836
---	-----

ఆనందాద్యధికరణమ్. ౬.

ప్రధానస్య బ్రహ్మణ ఆనందస్వరూపత్వాదిధర్మాణాం సర్వత్రోపసంహారః	838
ప్రియశిరస్తాదీనాం న సర్వత్రప్రాప్తిః	840
ఆనందాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థత్వాత్ ప్రియశిరస్తాదిభ్యో వైషమ్యమ్	842

ఆధ్యానాధికరణమ్. ౭.

సర్వార్థానాం పరత్వప్రతిపాదనేఽపి పురుషస్యైవ సర్వేగ్యః పరత్వమ్...	842
ఇంద్రియాదిప్రవాహోక్తీనాం పురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వమ్	844

ఆత్మగృహీత్యధికరణమ్. ౮.

‘ఆత్మా వా ఇద’ మితి శ్రుతేః పరమాత్మపరత్వమేవేతి సిద్ధాన్తః	845
వాక్యాన్వయదర్శనాత్పరమాత్మపరత్వా భావరూప పూర్వపక్షనిరాసః	847

విషయాః	పుటమ్.
లోకస్పష్టివచనస్య మహాభూతస్పష్ట్యనంతరత్వమ్	... 848
వ్యాపారవిశేషస్యాపి వివక్షితార్థావధారణానుగుణ్యమ్	... ,
‘కతమ ఆత్మే’ త్యాది శ్రుతీనాం తుల్యార్థత్వమ్	... 849

కార్యాఖ్యానాధికరణమ్. ౯.

ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోశ్చ ప్రాణవిద్యాంగ త్వేనానగ్న తావిధానంనాచమనమ్ 352

సమానాధికరణమ్. ౧౦.

అగ్నిరహస్యవాజసనేయకయోః శాండిల్యవిద్యైక్యమితి సిద్ధాంతః	... 856
---	---------

సంబంధాధికరణమ్. ౧౧.

ప్రతిస్థానం సత్యవిద్యాయాం నామద్వయానుష్ఠానమితి పూర్వపక్షః	... 858
--	---------

ఉపాసనస్థానవిశేషోపనిబంధాద్వ్యవస్థయైవ నామ్నోః ఉపాసనమితిసిద్ధాంతః	860
--	-----

అతిదేశలింగాదప్యపనిషదోర్వ్యవస్థా	... 861
---------------------------------	---------

సంభృత్యధికరణమ్. ౧౨.

శాండిల్యవిద్యాదిషు సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతీనాం నోపసంహారః	... ,
---	-------

పురుషవిద్యాధికరణమ్. ౧౩.

తాండిమైరిరహస్యబ్రాహ్మణ శ్రాయమాణ పురుషవిద్యాయాః తైత్తిరీయే నోపసంహారః	... 864
--	---------

వేధాద్యధికరణమ్. ౧౪.

అధర్వణికోపనిషది ప్రవిధ్యాదిమంత్రాణాం ప్రవర్ణ్యాదికర్తృణాం చోప సంహార ఇతి పూర్వపక్షే తదనుపసంహార ఇతి సిద్ధాంతః	... 867
--	---------

హాన్యధికరణమ్ ౧౫.

సకృతదుష్కృతయోర్హానశ్రవణస్థలే హానశబ్దశేషత్వాదుపాయనశబ్ద స్యాస్త్యేవోపాయనశబ్దసన్నిపాత ఇతి సిద్ధాంతః	... 873
---	---------

పయోః విధూననస్య హానరూపత్వమేవ న తు చాలనరూపత్వమ్	879
---	-----

సాంపరాయాధికరణమ్ ౧౬.

ఏవ విద్యాసామర్థ్యాత్కర్తృహానిః	... 882
--------------------------------	---------

ప్రతస్య ఛందతో యథాకామం విద్యానుష్ఠానానుపపత్తేః విద్యాకర్తృత్వయ యోశ్చానుపపత్తిః	... 883
--	---------

విషయాః

పుటమ్.

గ తేరర్థవత్త్వాధికరణమ్. ౧౭.

క్వచిద్విభాగేనైవ దేవయానస్యార్థవత్త్వమ్ ... 884

సగుణవిద్యాయాం మార్గస్యార్థవత్త్వమ్ ... 885

అనియమాధికరణమ్. ౧౮.

సర్వాస్వపి సగుణోపాస్తిషు దేవయానాస్తిత్వమ్. ... 886

యావదధికారాధికరణమ్. ౧౯.

అపాంతరతమః ప్రభృతీనాం జన్తస్త్వరణాన్నిర్గుణవిద్యాయాః మోక్షహేతు
త్వస్య పాక్షికత్వే తేషామపి కర్తృక్షయపర్యస్తమవస్థిత్యా కైవల్యప్రాప్తిః 889

అక్షరధ్యధికరణమ్. ౨౦.

అక్షరప్రమితిశేషాణాం నిషేధానాం సర్వత్రాక్షరేణ సంబంధః ... 893

ఇయదధికరణమ్. ౨౧.

‘ద్వాసుపర్ణా’ ‘ఋతం పిబంతౌ’ ఇతి మంత్రద్వయే విద్యైకత్వమ్ ... 896

అంతరత్వాధికరణమ్. ౨౨.

బృహదారణ్యకే ఉషస్తికవలోశప్రశ్నయోః విద్యైకత్వసంస్థాపనమ్ ...
విద్యాభేదేనభ్యుపగమ్యమానే ఆమ్నానభేదానుపపత్తిరిత్యస్య ఖండనమ్ 900

వ్యతిహారాధికరణమ్. ౨౩.

‘తద్యోఽహం సోఽసౌ’ ఇత్యాదిషు వ్యతిరేకేణోభయందృష్టివిధానమ్ 901

సత్యాద్యధికరణమ్. ౨౪.

‘స యో హైతన్తహద్యక్షం’ ‘తద్యత్తత్సత్యమసౌ’ ఇత్యత్ర శ్రూయ
మాణయోః విద్యయోః ఫలసంయోగభేదాత్ భేదఇతి పూర్వపక్షే
ఫలాంతరశ్రవణస్య చాంగాంతరస్తావకతయా తయోరభేద ఇతి సిద్ధాంతః 903

సూత్రస్యస్యాత్మ్యాదిత్యవిషయతాయా నిరాకరణమ్ ... 905

కామాద్యధికరణమ్. ౨౫.

దహరహర్దవిద్యయోరైక్యం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ ... 908

ఆదరాధికరణమ్. ౨౬.

భోజనలోపే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపః ... 906

భోజనోపస్థానే తస్మాదేవ ప్రాణాగ్నిహోత్రనిర్వర్తనమ్ ... 910

విషయాః

పుటమ్.

తన్నిర్ధారణాకరణమ్. ౨౭.

కర్తాంగాశ్చితానాముపాసనానాం నిత్యవదనుష్ఠానాభావః ... 912

ప్రదానాధికరణమ్. ౨౮.

ఏకస్యామపి విద్యాయాం వాయుప్రాణయోః స్వరూపాభేదేఽప్యవస్థా
భేదేన గుణభేదాత్ప్రయోగభేదః ... 916

లింగభూయస్త్వాధికరణమ్. ౨౯.

మనశ్చిదాదీనామగ్నీనాం స్వాతంత్ర్యవ్యవస్థాపనమ్ ... 921

మనశ్చిదాదీనామగ్నీనాం క్రియాశేషత్వోపదేశాన్న స్వాతంత్ర్యమితిపూర్వపక్షః 923

మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే లింగకథనమ్ ... 924

మనశ్చిదాదీనాం విద్యాత్వకత్వసంస్థాపనమ్ ... 925

లింగదర్శనాదపి మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యపరికల్పనమ్ ... ,,

శ్రుతిలింగవాక్యానాం బలీయస్త్వాన్న మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యబాధః 926

మన ఆదిషు వృత్తిషు కర్తాంగానాం యోజనాదపి మనశ్చిదాదీనాం
స్వాతంత్ర్యోపపత్తిః ... 927

పరోక్ష దృష్టాంతవిఘటనమ్ ... 930

పూర్వోత్తర బ్రహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్తన్మధ్య స్థస్యాపి
బ్రహ్మణస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమ్ ... 931

ఐకాత్వ్యాధికరణమ్. ౩౦.

దేహాతిరిక్త పురుషాభావరూపలోకాయతికమతనిరూపణమ్ ... 934

ఆత్మనశ్వరీరాద్వ్యతిరేక ఇతి సిద్ధాంతః ... 935

అంగావబద్ధాధికరణమ్. ౩౧.

శాఖాంతరవిహితోద్గీధానాం సర్వశాఖాస్వనువృత్తికథనమ్ ... 937

కశాఖావిహితోద్గీధాదీనాం శాఖాంతరానువృత్తౌ దృష్టాంత కథనమ్ ... 939

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణమ్. ౩౨.

వైశ్వానరవిద్యాయాం సమస్తోపాసనస్య సంస్థాపనమ్ ... 941

శబ్దాదిభేదాధికరణమ్. ౩౩.

కావ్యైక్యేఽపి శబ్దాదిభేదేన విద్యాభేదః ... 943

విషయాః.

పుటమ్.

వికల్పాధికరణమ్. 3౪.

ఉపాసనానాం వికల్పేనానుష్ఠాననియమః న యథేష్టమనుష్ఠానమితిసిద్ధాంతః 946

కామ్యాధికరణమ్. 3౫.

కామాస్తు విద్యాః యథాకామం సముచ్చయేరన్ నవా సముచ్చయేరన్నితి కథనమ్ 948

యథాశ్రయభావాధికరణమ్ 3౬.

కర్తాంగోద్గీఢాశ్రయప్రత్యయానాం సముచ్చిత్యై వానుష్ఠాననియమః 949

శాసనాదపి సముచ్చిత్యై వానుష్ఠాననియమః ... 950

సమాహారరూపలింగాదపి సముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమః ... ”

ఓంకారస్యోపాస్యస్య సాధారణ్యాదుపాసనానాం సముచ్చయః ఇతి పూర్వపక్షః 951

సహభావాశ్చ తేరుపాసనానాం న సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాంతః ... 952

తృతీయాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః

పురుషార్థాధికరణమ్. ౧.

స్వతంత్రాదౌపనిషదాదాత్తజ్ఞానాదేన ముత్తసిద్ధిః ... 955

జ్ఞాన కర్తృణోరంగంగిభావేనాత్మజ్ఞానఫలశ్చ తే రర్థవాచత్వమితి పూర్వపక్షః 956

బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తాంగత్వే లింగప్రదర్శనమ్ ... 958

బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తాంగత్వే శ్రుతిరూపప్రమాణనిరూపణమ్ ... 959

ఫలారంభే విద్యాకర్తృణోః సాహిత్యదర్శనమ్ ... ”

సకలవేదార్థజ్ఞానవతః కర్తృవిధానాదపి విద్యాయాః కర్తాంగత్వమ్ ... ”

యావజ్జీవం కర్తాచారనియమాచ్చ విద్యాయాః కర్తృశేషత్వమ్ ... 960

దశభిన్నుత్తైః పూర్వపక్షనిరాకరణమ్ ... 961

శారీరాదాత్తనోఽధిరోపదేశాత్ తత్త్వజ్ఞానఫలశ్చ తే నార్థవాచత్వమ్ ... ”

తత్త్వజ్ఞానస్య కర్తృశేషత్వాభావేఽప్యాచారతుల్యత్వమ్ ... 962

శ్రుతిబలాదపి బ్రహ్మవిద్యాయాః న కర్తాంగత్వమ్ ... 963

ఫలారంభే విద్యాకర్తృణోః సాహిత్యదర్శనస్య సంసారివిషయత్వం న

ముముక్షువిషయత్వమ్ ... 964

వేదాధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్తృవిధానం నౌపనిషదజ్ఞానవత ఇతి న తత్త్వ

జ్ఞానస్య కర్తాంగత్వమ్ ... 965

యావజ్జీవం కర్తృనియమస్యావిన్వద్విషయత్వమ్ ... ”

విషయాః.

పుటమ్.

కర్తానుమతేః బ్రహ్మవిద్యాస్తుత్యర్థత్వమ్	...	965
తత్త్వవిదాం స్వేచ్ఛయా ప్రజాదిత్యాగస్య విద్యాయాః ఫలస్వాతంత్ర్యే లింగత్వమ్		966
బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తవ్యరోధిత్యేన న కర్తాంగత్వమ్	...	967
బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తానంగత్వే హేత్వంతరకథనమ్	...	..

పరామర్శాధికరణమ్. ౨.

యత్యాశ్రమో నాస్తీతి పూర్వపక్షకథనమ్	...	968
గార్హస్థ్యవదాశ్రమాంతరప్రతిపత్తిః	...	971
స్కంధశ్రుతేరుపరిధారణవద్విధిత్వమ్	...	973
పరామర్శపక్షేఽపి పారివ్రాజ్యవిధిలాభః	...	977

స్తుతిమాత్రాధికరణమ్. 3.

‘స ఏష రసానాం రసతమః’ ఇత్యాదిశ్రుతిభిరుద్గీర్ణోపాస్తా రసతమత్వాదినా స్తుతిప్రతిపాదనమితి పూర్వపక్షః	...	978
‘స ఏష రసానాం రసతమః’ ఇత్యాది శ్రుతిభిరుద్గీర్ణోపాస్తా గుణవిధిరితిసిద్ధాంతః విధిశబ్దశ్రుత్యోద్గీర్ణాదిశ్రుతీనాం విధ్యర్థత్వమ్	...	979

పారిష్టవాధికరణమ్. ౪.

ఔపనిషదాఖ్యాయికానాం పారిష్టవార్థత్వమితి పూర్వపక్షః	...	981
కాసాంచిదేవాఖ్యాయికానాం పారిష్టవార్థత్వమితి సిద్ధాంతః	...	982
అఖ్యాయికానాం విద్యార్థత్వమ్	...	..

అగ్నీంధనాద్యధికరణమ్. ౫.

బ్రహ్మవిద్యాయాః అగ్నీంధనాద్యాశ్రమకర్తృణామనపేక్షా	...	983
--	-----	-----

సర్వాపేక్షాధికరణమ్. ౬.

బ్రహ్మవిద్యాయాః సోమోత్పత్తౌ కర్తృణామపేక్షా	...	984
విద్యాఫలసిద్ధౌ న కర్తృణామపేక్షా	...	985
సోమోత్పత్తౌ వంతరంగ సాధనానాముపయోగః	...	986

సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్. ౭.

పూర్వపక్షే భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగా సిద్ధికథనమ్	...	988
ఉపస్థ్యుపాఖ్యానేన ప్రాణాత్యయే సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞానమితి సిద్ధాంతః...		989
భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రవివేకశాస్త్రస్యాబాధేనార్థవాదపరత్వమ్	...	991
ఏ సర్వాన్నభక్షణస్య స్మృతిచోదితత్వమ్	...	..
యస్మి సురాపాననిషేధే కారకశ్రుతిః	...	992

విషయాః.

పుటమ్.

ఆశ్రమకర్తాధికరణమ్. ౮.

అముముక్షుణా ప్యాశ్రమకర్తాణామవశ్యకర్తవ్యతా	...	992
నిత్యకర్తాణాం విద్యాసహకారిత్యేన కర్తవ్యతా	...	993
శ్రుతిస్మృతిరూపలింగద్వయాద్యజ్ఞాదీనాం నిత్యత్యేన విద్యార్థత్యేన చానుష్ఠేయత్వమ్	...	994
బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమకర్తాణాం విద్యాసహకారిత్యమ్	...	995

విధురాధికరణమ్. ౯.

విధురాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః	...	996
అనపేక్షితాశ్రమకర్తాణామపి సంవర్తప్రభృతీనాం మహాయోగిత్వస్మృతిః		997
విధురాదీనాం జపోపవాసాదిభిః విద్యానుగ్రహః	...	998
అనాశ్రమిత్వాపేక్షయాఽఽశ్రమిత్వస్య జ్యాయత్వమ్	...	998

తద్భూతాధికరణమ్. ౧౦.

ఉత్తమాశ్రమిణా ముత్తమాశ్రమాన్న ప్రచ్యుతిః	...	999
--	-----	-----

ఆధికారికాధికరణమ్. ౧౧.

ప్రమాదాత్ప్రచ్యుత బ్రహ్మచర్యాణాం నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం ప్రాయశ్చిత్తాభావః		1000
ఉపపాతకి నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తసద్భావః	...	1002

బహిరధికరణమ్. ౧౨

కృతప్రాయశ్చిత్తానామపి నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం బహిష్కారః	...	1004
--	-----	------

స్వామ్యధికరణమ్. ౧౩.

ఆశ్రేయమతే యజమానస్యోపాసనకర్తృత్వమ్	...	1004
ఔడులోమిమతే ఉపాసనానామృత్విక్కర్తృత్వమ్	...	1006
ఋత్విక్కర్తృకస్య విజ్ఞానస్య యజమానగామిత్యే శ్రుతేః ప్రమాణతా		1006

సహకార్యంతరవిధ్యధికరణమ్. ౧౪.

పూర్వపక్షే మానస్యానుష్ఠేయత్వసిద్ధిః	...	1007
అపూర్వత్వాన్తానవిధిరితి సిద్ధాంతః	...	1008
ఆయాసవిశిష్టకర్తృభాహుళ్యాద్భూతాస్తాశ్రమేణోపసంహారః	...	1010
బ్రహ్మచారివానప్రస్థయోరపి శ్రుతిమత్త్వమ్	...	1011

అనావిష్కారాధికరణమ్. ౧౫.

సన్న్యాసిన్ భావశుద్ధ్యర్థం బాల్యవిధిః	...	1011
---------------------------------------	-----	------

విషయాః.

పుటమ్.

ఐహికాధికరణమ్. ౧౬

ప్రతిబంధాప్రతిబంధాభ్యాం విద్యాజన్మనో నియమః ... 4013

ముక్తిఫలాధికరణమ్. ౧౭.

ముక్తౌ ఉత్కర్షాపకర్షాత్కాతిశయస్యానవకాశః ... 1016

చతుర్థాధ్యాయస్య - ప్రథమఃపాదః.

ఆవృత్త్యాధికరణమ్. ౧.

శ్రవణాదీనాం యావత్ఫలమాప్నోతి ... 1019

లింగాదపి సాక్షాత్కారసాధనానామాప్నోతి ... 1022

నిర్గుణబ్రహ్మణి ప్రమోత్పత్తావాప్నోత్యనర్థకృమ్ ... 1023

అభ్యాసనియమస్య ప్రతిబంధనిరాసేన క్వచిదర్థవత్త్వమ్ ... 1025

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్. ౨.

ధ్యానావృత్తికాలే బ్రహ్మణః భేదేన ధ్యానమితి పూర్వపక్షః ... 1027

ఆత్మత్వేవ బ్రహ్మణః ధ్యానమితి సిద్ధాంతః ... 1028

ప్రతీకాధికరణమ్. ౩.

ప్రతీకే అహంగ్రహో న క్రియతే ... 1030

బ్రహ్మదృష్ట్యాధికరణమ్. ౪.

ప్రతీక ఏవ బ్రహ్మదృష్టేః కర్తవ్యతా ... 1032

ఆదిత్యాదిమత్వ్యాధికరణమ్. ౫.

కర్తాంగేషాద్గీర్ణాదిష్వాదిత్యాదిమతీనాం కర్తవ్యతా ... 1035

ఆసీనాధికరణమ్. ౬.

ఆసీనస్యైవోపాసనానాం సంభవః ... 1040

ఆసీనే ఏవ ధ్యాయతేరుపచర్యమాణత్వమ్ ... 1041

వాదిష్వచలత్వమపేక్ష్య ధ్యాయతి వాదః ఉపాసనస్యాసీనకర్తృత్వే లింగమ్ ,,

పాసనస్యాసీనకర్తృత్వే లింగమ్ ... ,,

ఉపాసనస్యాసనాంగత్వే శిష్టస్మృతిః ... 1042

ఏకాంగతాధికరణమ్. ౭.

అగానాశ్రితోపాసనేషు ద్విగేశకాలాద్యనియమః ... ,,

ఆప్రాయణాధికరణమ్. ౮.

అభ్యుదయఫలానామపాసనానా మామరణాదభ్యాసః ... 1043

విషయాః.

పుటమ్.

తదధిగమాధికరణమ్. F.

బ్రహ్మసాక్షాత్కారే సత్యుత్తర పూర్వానుయోరణ్ణేషవినాశౌ ... 1045

ఇతరాసంస్లేషాధికరణమ్. ౧౦.

బ్రహ్మవిదః పుణ్యస్యోత్తరస్య చ పూర్వస్యాణ్ణేషః వినాశశ్చ భవతః ... 1409

అనారబ్ధాధికరణమ్. ౧౧.

అనారబ్ధఫలయోరేవ విద్యాబలాత్ సుకృత దుష్కృతయోః తయః ... 1056

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్. ౧౨.

విద్యోపయోగినామగ్నిహోత్రాదీనాం నతయః ... 1057

అగ్నిహోత్రాది నిత్యవ్యతిరిక్తస్య ఫలాభిసంధానే తస్య వినియోజ్యత్వమ్ ... 1054

విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్. ౧౩.

విద్యాసహితస్య విద్యావిహితస్య చ కర్తృణో బ్రహ్మజ్ఞానాధిగనుహేతుత్వమ్ ... 1055

ఇతరక్షపణాధికరణమ్. ౧౪.

ఆరబ్ధఫలయోః పుణ్యపాపయోర్వినియమేన బ్రహ్మసంపత్తిః ... 1957

చతుర్థాధ్యాయస్య - ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్. ౧.

వాక్పదస్య వాగ్వృత్తిపరతయా తస్యా ఏవ మనసి లయః ... 1059

చక్షురాదీంద్రియాణామపి మనసి వృత్తేరేవ లయః ... 1061

మనోధికరణమ్. ౨.

మనసః ప్రాణే వృత్తిలయః ... 1062

అధ్యక్షాధికరణమ్. ౩.

ప్రాణస్య జీవే వృత్తిలయః ... 1064

ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరర్థవర్ణనమ్ ... 1065

ఉత్కాంతివేశాయాం జీవస్య పంచసు భూతేష్వవస్థితిః ... 1066

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణమ్. ౪.

విద్వదవిదుషోర్చ్ఛిరాదిపర్యంతముత్కాంతేస్సామ్యమ్ ... 1067

సంసారవ్యపదేశాధికరణమ్. ౫.

పంచభూతానాం బ్రహ్మణి లయస్య కర్తృవిద్యాశాస్త్రబలాత్సావశేషత్వమ్ ... 1069

అస్తాచ్ఛరీరాత్ప్రవసతః జీవస్యా శ్రయభూతం భూతాంతరసహితం లేజః ... 1070

స్వరూపతః ప్రమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితమర్హతి

విషయాః.	పుటమ్.
శరీరస్యాస్య సూక్ష్మత్వాదేవ స్థూల శరీరోపమద్వేన నోపమర్దః ...	1071
స్థూలశరీరోపలభ్యమానోష్ణణః సూక్ష్మ శరీరధర్మత్వమ్ ...	"
ప్రతిషేధాధికరణమ్. ౬.	
బ్రహ్మవిదోఽపి ప్రాణోత్క్రాంతిర్దేహోద్భవతీతి పూర్వపక్షః ...	1072
కాణ్వశాఖాయాం పరబ్రహ్మవిదః ప్రాణానాం దేహోదుత్క్రాంతి ప్రతి షేధ ఉక్త ఇతి సిద్ధాంతనిరూపణమ్ ...	1703
పరబ్రహ్మవిదో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావే మహాభారతవ్యవ్రమాణత్వమ్ ...	1075
వాగౌదిలయాధికరణమ్. ౭.	
బ్రహ్మవిద ఇంద్రియాదీనాం పరబ్రహ్మణి లయః ...	1075
అవిభాగాధికరణమ్. ౮.	
విద్వత్కలానాం బ్రహ్మణా సహ నిరవశేషలయః ...	1077
తదోక్తోధికరణమ్. ౯.	
విదుషః మూర్ఖస్థానాదేవ నిష్క్రమణం స్థానాంతరేభ్యః ఇతి ఇతరే... ...	1078
రశ్మ్యధికరణమ్. ౧౦	
మృతస్య రాత్రావహాని చ రశ్మయనుసారిత్వమ్ ...	1080
మృతస్య నిశి రశ్మయనుసారిత్వాభావరూపపూర్వపక్ష నిరాకరణమ్ ...	1081
దక్షిణాయనాధికరణమ్. ౧౧.	
మృతస్య విద్యాఫలప్రాప్త్యర్థం నోత్తరాయణాపేక్షా ...	1082
స్తార్తవిద్యోపాసకానామేవామహారాదికాల విశేషః స శ్రాతోపాసకానామ్ ...	1083
చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః	
అర్చిరాద్యధికరణమ్. ౧.	
పూర్వపక్షే అర్చిరాదిమార్గవికల్పః సిద్ధాంతే తు మార్గాకృత్యమ్ ...	1086
వాయుధికరణమ్. ౨.	
గ్రాదిపర్వసు సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకస్య తతో వాయోశ్చ నివేశః ...	1089
తడిదధికరణమ్. ౩.	
తః ఉపరిష్టాద్వరుణలోకః ...	1092
ఆతివాహికాధికరణమ్. ౪.	
గాదీనాం భోగభూమిరితి పూర్వపక్షః ...	1903
గమయితృత్వసూపాతివాహికరూపత్వ మితి సిద్ధాంతః ...	1094

విషయాః.

పుటన్.

అర్చిరాదీనామచేతనత్వే సత్కూర్ధ్వ గత్యనుపపత్త్యా నేతృత్వసిద్ధిః	...	1094
ఉపాసకానాం వైద్యులేనైవ పురుషేణ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః.	...	1096

కార్యాధికరణమ్. ౫.

బాదరిఘతరీత్యా కార్యబ్రహ్మణ ఏవ గంతవ్యత్వమ్	...	1097
బహువచనశ్రుత్యా పరబ్రహ్మణ ఏవ గంతవ్యత్వమితి నిర్ణయః	...	„
పరస్మైవ బ్రహ్మణః కార్యత్వేన కథనాత్తస్య కారణబ్రహ్మసామీ		
ప్రబృద్ధిప్రసాదస్య కార్యే లక్షణయా ప్రయోగః	...	1098
కార్యబ్రహ్మలోకప్రలయేఽపి తదధ్యక్షేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిః	...	1099
పరబ్రహ్మప్రాప్తేః స్వత్వావ్యధిగమః		„
పరమేవ బ్రహ్మ గమయత్యమానవ ఇతి జైమినిపక్షః	...	1100
శ్రుత్యాపి గతి పూర్వకమమృతత్వ మితి ప్రదర్శనమ్	...	„
ప్రజాపతివేత్తప్రతిపత్తేః ప్రకరణాత్పరవిషయత్వమ్	...	1101
పరపక్షదూషణమ్	...	1102

అప్రతీకాలంబనాధికరణమ్. ౬.

ప్రతీకోపాసకభిన్నానుపాసకాన్బ్రహ్మలోకం నయత్యమానవ ఇతి బాద		
రాయణాచార్యమతమ్	...	1110
అనియమస్స ర్వేషామిత్యస్య ప్రతీకభిన్నవిషయకత్వేనావిరోధః	...	1111
ప్రతీకోపాసకానాం ఫలతారతమ్యేన న బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః	...	1112

చతుర్థాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః.

సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్. ౧.

మోక్షస్య కేనచిదాగంతుకేన విశేషేణాభివిష్ణుత్తిరితి పూర్వపక్షః	...	1114
మోక్షస్యాత్తమాత్రేణావిర్భావ ఇతి సిద్ధాంతః	...	1115
సర్వసంసారానర్థవిగమపూర్వక పూర్ణానందాత్తనావస్థానలక్షణతయా		
మోక్షస్య పూర్వావస్థాతో విశేషః	...	„
జ్యోతిశ్శబ్దేనాత్తన ఏవ గ్రహణమ్	...	1116

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్. ౨.

ముక్తస్య బ్రహ్మభేదేనావస్థానమ్	...	1117
-------------------------------	-----	------

బ్రాహ్మధికరణమ్. 3.

జైమినిమతే ముక్తే సత్యత్వాదిధర్మాణాం సత్యత్వమ్	...	1118
---	-----	------

విషయాః. పుటమ్.

బౌడులూమిమతే ముక్తే సత్యత్వానిధర్మాణా మత్యంతాసత్వా చైతన్య
మాత్రాత్త కత్వమ్ ... 1119

బాదరాయణమతే తు ముక్తాత్తనీ వ్యావహారికాణాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం
పారమార్థికస్య చైతన్యస్య చ సద్భావేన తేషామవిరోధః ... 1120

సంకల్పాధికరణమ్. ౪.

యత్నాంతరసహకృతసంకల్పాదేవ విదుషః పిత్రాదివిభూతిప్రాప్తిరితి పూర్వపక్షః 1121

యత్నాంతరనిరపేక్షసంకల్పాదేవ విదుషః పిత్రాదివిభూతి ప్రాప్తిరితి సిద్ధాంతః 1122

బ్రహ్మాత్మకస్య విదుషః స్వసంకల్పాదేవ సర్వైశ్వర్యప్రాప్తిః ... 1123

అభావాధికరణమ్ ౫.

బాదరిమతే విదుషః శరీరేంద్రియాణామభావః ... ,

జైమినిమతే విదుషః శరీరేంద్రియాణాంసద్భావః ... 1124

బాదరాయణమతేతు విదుషః శరీరేంద్రియ సద్భావతదభావయోః సంకల్ప
తదభావాధీనత్వమ్ ... 1125

విదుషః శరీరాద్యభావే భోగస్య స్వాప్నమానసిక భోగతుల్యతా ... ,

విదుషః దేహాదిసద్భావతదశ్చాయాం భోగస్య జాగ్రద్భోగతుల్యతా ... 1126

ప్రదీపాధికరణమ్ ౬.

విదుషా సృజ్యమానానాం శరీరాణాం నిరాత్మకత్వమితి పూర్వపక్షః ... ,

విదుషా సృజ్యమానేషు శరీరేషు విద్యాసామర్థ్యాదావేశేన తేషాం
సాత్మకత్వమితి సిద్ధాంతః ... 1127

విశేషజ్ఞానాభావశ్రవణస్య సుషుప్తి పరమముక్త్యన్యతర ప్రకరణాపేక్షత్వమితి
శ్రుతినిరూపణమ్ ... 1128

జగద్వ్యాపారాధికరణమ్. ౭.

సగుణబ్రహ్మోపాసకానాం నిరతియైశ్వర్యమితి పూర్వపక్షః ... 1129

సగుణబ్రహ్మోపాసకానాం జగదుత్పత్యాదివర్ణంసాలిశయమేవై శ్వర్యమితిసిద్ధాంతః 1129

'అపన్నతి స్వారాజ్యమ్' ఇతి శ్రుత్యా విశ్వర్యోపదేశస్య సూర్యమండల
మధ్యవర్తి పరమాత్మప్రాప్తి పరతయా న విదుషః నిరతిశయమైశ్వర్యమ్ 1130

గుణోపాసకస్య నిర్గుణప్రాప్త్యభావవన్నిరతిశయైశ్వర్యాభావశ్చ ... 1131

శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వప్రతిపాదనమ్ ... 1132

నిర్గుణోపాసకానామిశ్వరేణ భోగసామ్యాన్న నిరతిశయమైశ్వర్యమ్... 1132

అచ్ఛిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తానాం న పునరావృత్తిః ... ,

శ్రీ చింతలపాటి వెంకటసుబ్బయ్య గారిచే
విహితకరింపబడినది.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూషణం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాఖ్యాయా బ్రహ్మసూత్రవృత్త్యా చ సంయోజితమ్.

—●— ర త్న ప్ర భా. —●—

యమిహ కారుణికం శరణం గతోఽప్యరిసహోదర ఆప మహత్పదం, తమహ
మాశు హరిం పరమాశ్రయే జనకజాంకమనంతసుఖాకృతిమ్. విభీషణోఽరిసహోదరో
ఽపీత్యన్వయః. ౧. శ్రీ గౌర్యా నిఖిలార్థదం నిజపదాంభోజేన ముక్తిప్రదం ప్రాధం
విఘ్నవనం హరంతమనఘం శ్రీధుండితుండాసినా, పంచే చర్తకపాలికోపకరణైర్వై
రాగ్యసౌఖ్యాత్పరం నాస్తీతి ప్రదిశంతమంతవిధురం శ్రీకాశికేశం శివమ్. ప్రదిశంత
ముపదిశంతమ్. ౨. యత్కృపాలపమాత్రేణ మూఠో భవతి పండితః, వేదశాస్త్ర
శరీరాం తాం వాణీం వీణాకరాం భజే. ౩. కామాక్షీదత్తదుగ్ధప్రచురసురసుత
ప్రాజ్యభోజ్యాతిపూజ్యశ్రీ గౌరీనాయకాభిత్ప్రకటనశివరామార్యలబ్ధాత్తబోధైః, శ్రీమ
ద్గోపాలగీర్భిః ప్రకటితపరమాద్వైతభాసా స్థితాస్యశ్రీమద్గోవిందవాణీచరణకమలగో
విర్వృతోఽహం యథాఽశిః. మోక్షపుర్యాం కారంచ్యాం శ్రీకామాత్యౌ దత్తం పాయ
సం దేవైరపి స్తుతం ప్రాజ్యం సంపూర్ణం ప్రకృష్టాజ్యయుక్తం వా యదోభ్యజ్యమన్నం
తేనాతిపూజ్యాః శ్రీశివరామయోగినః కించ శివశ్చాసౌ రామశ్చేతి స్వనామ్నా
శ్రీ గౌరీనాయకయోరభేదం ప్రకటయంతి తేభ్యో గురుభ్యో లబ్ధ ఆత్మబోధో
యైః శ్రీగోపాలసరస్వతీభిస్తైరిత్యర్థః. ౪. శ్రీశంకరం భాష్యకృతం ప్రణమ్య వ్యాసం
హరిం సూత్రకృతం చ కుర్వే, శ్రీభాష్యతీర్థే పరహంసతుష్ట్యై వాఙ్మాలబంధచ్ఛిద
మధ్యుపాయం. అత్ర భాష్యే కఠినవాగ్రూపేణ జాలేన యో బంధః జాలబంధః
పక్షిణామివ పరమహంసానాం క్లేశః తన్నాశకమభీష్టముపాయం వచ్చీత్యర్థః. ౫.
విస్తృతగ్రంథవీక్షాయామలసం యస్య మానసం, వ్యాఖ్యా తదర్థమార్థా భాష్యరత్న

నాత్, న హి విచారస్సత్తాద్ధర్మనహేతుః అప్రమాణత్వాత్ అపి తు ప్రమాణవిషయ
త్వేన ప్రమాణం చాద్వైతాత్తని వేదాంతా ఏవ 'తంతౌపనిషదం పురుషం' 'వేదాంత
విజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః, వేదాంతానాం చ ప్రత్యగ్బ్రహ్మక్యం విషయః
'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మస్మి' తి శ్రుతేః, ఏవం విచారవిధేః ఫలమపి జ్ఞానద్వారా
ముక్తిః 'తరతి శోకమాత్తవిత్' 'బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీ' త్యాదిశ్రుతేః, తథా
సంబంధోఽప్యధికారిణా విచారస్య కర్తవ్యతారూపః ఫలస్య ప్రాప్యతారూప ఇతి
యథాయోగం సుబోధః. తస్మాదిదం సూత్రం వ్యర్థమితి చేన్ద్రేవం. ఏతాసామధి
కార్యాదిశ్రుతీనాం స్వార్థే తాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూత్రాభావే కిం వివేకాది
విశేషణవానధికారీ? ఉతాన్యః? కిం వేదాంతాః పూర్వతంత్రేణ గతార్థాః? అగతార్థా
వా? కిం బ్రహ్మ ప్రత్యగభిన్నం? న వా? కిం ముక్తిస్స వర్గాదివల్లోకాంతరమాత్మస్వరూపా
వేతి? సంశయానివృత్తేః. తస్మాదాగమవాక్యైరాపాతతః ప్రతిపన్నాధికార్యాదినిర్ణయార్థ
మిదం సూత్రమావశ్యకం. తదుక్తం ప్రకాశాఖ్యశ్రీచరణైః - 'అధికార్యాదీనామాగమి
కత్వేఽపి న్యాయేన నిర్ణయార్థమిదం సూత్ర' మితి యేషాం మతే శ్రవణే విధి
ర్నాస్తి తేషామవిహితశ్రవణేఽధికార్యాదినిర్ణయానపేక్షణాత్ సూత్రం వ్యర్థ
మి త్యాపతతీత్యలం ప్రసంగేన.

తథాచాస్య సూత్రస్య శ్రవణవిధ్యపేక్షీ తాధికార్యాదిశ్రుతిభిః స్వార్థనిర్ణయా
యోత్థాపితత్వాత్, హేతుహేతుమద్భావశ్రుతిసంగతిః, శాస్త్రారంభహేత్వనుబంధ
నిర్ణాయకత్వేనోపాద్భూతత్వాచ్చస్తాదౌ సంగతిః, అధికార్యాదిశ్రుతీనాం స్వార్థే
సమన్వయోక్తేస్సమన్వయాధ్యాయసంగతిః 'ఏతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్యం'
'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి' త్యాదిశ్రుతీనాం సర్వాత్త్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం విష
యాదౌ సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః, ఏవం సర్వసూత్రాణాం శ్రుత్యర్థనిరాయక
త్వాత్ శ్రుతిసంగతిః. తత్తదధ్యాయే తత్తత్పాదే చ సమానప్రమేయత్వేన సంగతి
రూహనీయా. ప్రమేయం చ కృత్సన్నిశాస్త్రస్య బ్రహ్మ. అధ్యాయానాం తు సమన్వయా
విరోధసాధనఫలాని, తత్ర ప్రథమపాదస్య స్పష్టబ్రహ్మలింగశ్రుతీనాం సమన్వయః
ప్రమేయః, ద్వితీయతృతీయయోరస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం, చతుర్థపాదస్య పదమాత్ర
సమన్వయ ఇతి భేదః. అస్య చాధికరణస్య ప్రాథమ్యాన్నాధికరణసంగతిరపేక్షితా.

❧ అ థా ధి క ర ణ మార భ్య తే. ❧

'శ్రోతవ్య' ఇతి విహితశ్రవణాత్తకం వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రం విషయః,
తత్కిమారబ్ధవ్యం న వేతి విషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయః. తత్ర

‘నాహం బ్రహ్మ’ తి భేదగ్రాహి ప్రత్యక్షేణ కర్తృత్వాకర్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మ
వత్త్వలింగకానుమానేన చ విరోధేన బ్రహ్మత్వనోరైక్యస్య విషయస్యాసంభవాత్,
సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిరూపఫలాసంభవాచ్చ నారంభణీయమితి ప్రాప్తే
సిద్ధాంతః ‘అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే’తి. అత్ర శ్రవణవిధిసమానార్థత్వాద్య కర్తవ్యేతి
పదమధ్యాహర్తవ్యం. అధ్యాహృతం చ భాష్యకృతా ‘బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యే’ తి.
తత్ర ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్జ్ఞానేచ్ఛయోః కర్తవ్యత్వానన్వయాత్ ప్రకృత్యా
ఫలీభూతం బ్రహ్మజ్ఞానమజహల్లక్షణయోచ్యతే, ప్రత్యయేనేచ్ఛసాధ్యో విచారో
జహల్లక్షణయా, తథా చ ‘బ్రహ్మజ్ఞానాయ విచారః కర్తవ్య’ ఇతి సూత్రస్య శ్రౌతార్
స్సంపద్యతే. తత్ర జ్ఞానస్య స్వతః ఫలత్వాద్యోగాత్, ప్రమాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వాత్
కానర్థనివర్తకత్వేనైవ ఫలత్వం వక్తవ్యం. తత్రానర్థస్య సత్యత్వే జ్ఞానమాత్రాన్ని
వృత్త్యయోగాదధ్యస్తత్వం వక్తవ్యమితిబంధస్యాధ్యస్తత్వమర్థాత్సాచితం. తచ్చ శాస్త్రస్య
విషయప్రయోజనవత్త్వసిద్ధిహేతుః తథాపి శాస్త్రమారబ్ధవ్యం విషయప్రయోజన
వత్త్వాద్యోజనాదివత్, శాస్త్రం ప్రయోజనవత్ బంధనివర్తకజ్ఞానహేతుత్వాత్
‘రజ్జురియ’మిత్యాది వాక్యవత్, బంధో జ్ఞాననివర్త్యః అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జుసర్పవదితి
ప్రయోజనసిద్ధిః. ఏవమర్థాద్బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞేవగతానర్థభ్రమనివృత్తిం ఫలం సూత్రయన్,
జీవబ్రహ్మణోరైక్యం విషయమవ్యర్థాత్సాచయతి, అన్యజ్ఞానాదన్యత్ర భ్రమానివృత్తేః,
జీవో బ్రహ్మభిన్నః తజ్ఞాననివర్త్యాధ్యాసాశ్రయత్వాత్ యదితథ తత్తథా యథాశుక్త్య
భిన్న ఇదమంశ ఇతి, విషయసిద్ధిహేతురధ్యాస ఇత్యేవం విషయప్రయోజనవత్త్వా
చ్చాస్త్రమారంభణీయమితి, అత్ర పూర్వపక్షే బంధస్య సత్యత్వేన జ్ఞానమాత్రాద
నివృత్తే రుపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం, సిద్ధాంతే జ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వివేకః.
ఏతత్సర్వం మనసి నిధాయ బ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాఖ్యాతుకామో భగవాన్ భాష్య
కారస్సూత్రేణ విచారకర్తవ్యతారూపశ్రౌతార్థాన్యథానుపపత్త్యాఽర్థాత్ సూత్రిత
విషయప్రయోజనవత్త్వస్యోపాద్ధౌతత్వాత్తత్సిద్ధిహేత్వధ్యాసమాక్షేపసమాధానాభ్యాం
ప్రథమం వర్ణయతి ‘యుష్మదస్తత్ప్రత్యయగోచరయో’రితి. ఏతేన సూత్రార్థాస్పర్శిత్వా
దధ్యాసగ్రంథో న భాష్య మితి నిరస్తం, ఆర్థికార్థస్పర్శిత్వాత్.

యత్తు మంగళాచరణాభావాదవ్యాఖ్యేయమిదం భాష్యమితి, తన్న. సుతరా
మితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యంతభాష్యరచనార్థం తదర్థస్య సర్వోపప్లవరహితస్యవిజ్ఞానఘన
ప్రత్యగర్థస్యతత్త్వస్య స్మృతత్వాత్. అతో నిర్దోషత్వాదిదం భాష్యం వ్యాఖ్యేయమ్.

❧ శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్. ❧

యుష్మదస్తత్ప్రత్యయగోచరయోగ్యవిషయిణోస్తమః ప్ర

వ్యా. లోకే శుక్తావిదం రజతమితి భ్రమస్సత్యరజతే ఇదం రజతమిత్యధిష్ఠాన సామాన్యారోప్యవిశేషయోరైక్య ప్రమాహితసంస్కారజన్యో దృష్ట ఇతి, అత్రాప్య త్తన్యనాత్తాహంకారాధ్యాసే పూర్వప్రమా వాచ్యా. సా చాత్తానాత్తనోర్వాస్తవైక్య మపేక్షతే, న హి తదస్తి, తథాహి ఆత్తానాత్తానావైక్యకూన్యో పరస్పరైక్యా యోగ్యత్వాత్ తమః ప్రకాశవదితి మత్వాహేతుభూతం విరోధం వస్తుతః ప్రతీతితో వ్యవహారతశ్చ సాధయతి. — యుష్మదస్తత్ప్రత్యయగోచరయోగితి. న చ 'ప్రత్యయో త్తర పదయోశ్చే'తి (పా ౭, ౨, ౯౮) సూత్రేణ 'ప్రత్యయే చోత్తరపదే చ పరతో యుష్మదస్తదోర్త పర్యంతస్య త్వమావాదేశౌ స్త'ఇతి విధానాత్ 'త్వదీయం మదీయం త్వన్నుతో మత్తుత్ర'ఇతివత్ 'త్వన్తత్ప్రత్యయగోచరయో'గితి స్యాదితి వాచ్యం 'త్వమావేకవచనే (పా ౭, ౨, ౯౭) ఇత్యేకవచనాధికారాత్. అత్ర చ యుష్మద స్తదోరేకార్థవాచిత్యాభావాదనాత్తనాం, యుష్మదర్థానాం బహుత్వా దస్తదర్థచైత న్యస్యాప్యపాధితో బహుత్వాత్. నన్వేవం సతి కథమత్రభాష్యే విగ్రహాః? నచ 'యూయమితి ప్రత్యయో యుష్మత్ప్రత్యయః పయమితి ప్రత్యయోఽస్తత్ప్రత్యయ స్తద్గోచరయోగితి విగ్రహ'ఇతి వాచ్యం, శబ్దసాధుత్వేఽప్యర్థసాధుత్వాత్, న హ్య హంకారాద్యనాత్తనో యూయమితి ప్రత్యయవిషయత్వమస్తితి చేన్న. గోచరపదస్య యోగ్యతాపరత్వాత్, చిదాత్తా తావదస్తత్ప్రత్యయయోగ్యః, తత్ప్రయుక్తసంశయాది నివృత్తిఫలభాక్త్యాత్, న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్తత్ప్రత్యయవిషయత్వా దితి భాష్యోక్తేశ్చ, యద్యప్యహంకారాదిరపి తద్యోగ్యస్తథాపి చిదాత్తనస్సకాశా దత్యంతభేదసిద్ధ్యర్థం యుష్మత్ప్రత్యయయోగ్య ఇత్యుచ్యతే.

ఆశ్రమశ్రీచరణాస్తు టీకాయోజనాయామేవమాహుః— 'సంబోధ్య చేతనో యుష్మత్పదవాచ్యః, అహంకారాదివిశిష్టచేతనోఽస్తత్పదవాచ్యః, తథా చ యుష్మ దస్తదోః స్వార్థే ప్రయుజ్యమానయోరేవ త్వమాదేశనియమో న లాక్షణికయోః 'యుష్మదస్తదో'ష్టస్థీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి (పా ౮, ౧, ౨౦) సూత్రాసాంగత్యప్రసంగాత్ అత్ర శబ్దలక్షకయోరివ చిన్తాత్ర జడమాత్రలక్షకయోరపి నత్వమాదేశో లక్షకత్వావిశేషా"దితి. యది తయోశ్శబ్దబోధకత్వే సత్యేవ త్వమాదేశా భావ. ఇత్యనేన సూత్రేణ జ్ఞాపితం తదాఽస్మిన్ భాష్యే యుష్మత్పదేన యుష్మచ్ఛబ్ద జన్యప్రత్యయయోగ్యః పరాగర్థో లక్ష్యతే, అస్తత్పదేనాస్తచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః ప్రత్యగాత్తా, తథాచ లక్ష్యతావచ్ఛేదకతయా శబ్దోఽపి బోధ్యత ఇతి న త్వమాదేశః,

కాశవద్విరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావానుపపత్తౌ సిద్ధాయాం, తద్ధ
ర్మాణామపి సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యతోఽస్తత్ప్రత్యయ

న చ పరాత్వ ప్రత్యక్త్యయోరేవ లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వం న శబ్దయోగ్యత్వాంశస్య
గౌరవాదితి వాచ్యం. పరాకృప్తీచోర్విరోధస్ఫురణార్థం విరుద్ధశబ్దయోగ్యత్వస్యాపి
వక్తవ్యత్వాత్, అతఏవేదమస్తత్ప్రత్యయగోచరయోరితి వక్తవ్యత్వేఽపీదంశబ్దోఽస్త
దర్థే లోకే వేదే చ బహుళః 'ఇమే వయమాస్తహే' 'ఇమే విదేహః' 'అయమహ
మస్మి' ఇతి ప్రయోగదర్శనాత్ నాస్తచ్ఛబ్దవిరోధీతి మత్వా యుష్మచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః.
ఇదంశబ్దప్రయోగే విరోధాస్ఫురేత్, ఏతేన చేతనవాచిత్యాదస్తచ్ఛబ్దః పూర్వం
ప్రయోక్తవ్యః 'అభ్యర్థితం పూర్వ'మితి న్యాయాత్ 'త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య'మితి
(పా ౧, ౨, ౭౨) సూత్రేణ విహితఏకశేషశ్చ నిరస్తం, 'యుష్మదస్తదో'రితి సూత్ర
ఇవాత్రాపి పూర్వనిషాత్తైకశేషయోరప్రాప్తేః, ఏకశేషే వివక్షితవిరోధాస్ఫురేత్.
పృథ్వాస్తు 'యుష్మదర్థాదనాత్తనో నిష్క్రమ్య శుద్ధస్య చిద్ధాతోరధ్యారోపాపవాద
న్యాయేన గ్రహణం ద్యోతయితుమాదౌ యుష్మద్గ్రహణ'మిత్యాహుః. తత్ర యుష్మ
దస్తత్ప్రదాభ్యాం పరాకృప్త్యక్తే నాత్తానాత్తనోర్వస్తుతో విరోధ ఉక్తః.
ప్రత్యయపదేన ప్రతీతితో విరోధ ఉక్తః. ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయోఽహం
కారాదిరనాత్తా దృశ్యతయా భాతి, ఆత్మా తు ప్రతీతిత్వాత్ప్రత్యయః స్వప్ర
కాశతయా భాతి, గోచరపదేన వ్యవహారతో విరోధ ఉక్తః, యుష్మదర్థః ప్రత్య
గాత్మతిరస్కారేణ కర్తాహమిత్యాదివ్యవహారగోచరః, అస్తదర్థస్తన్వనాత్ప్రవి
లాపేన 'అహం బ్రహ్మ'తి వ్యవహారగోచర ఇతి త్రిధా విరోధస్ఫుటికృతః.
యుష్మచ్ఛబ్దస్త్వచ్ఛబ్ద యుష్మదస్తదీ, తే ఏవ ప్రత్యయా చ తౌ గోచరా చేతి యుష్మ
దస్తత్ప్రత్యయగోచరా, తయోస్త్రిధావిరుద్ధస్వభావయోః ఇతరస్య ఇతరభావోఽత్యంతా
భేదస్తాదాత్మ్యం వా తదనుపపత్తౌ సిద్ధాయామిత్యన్వయః. విక్యానంభవేఽపి శుక్లో
ఘట ఇతి వత్తాదాత్మ్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ. — విషయవిషయిణోరితి. చిజ్జడయో
ర్విషయవిషయిత్యాద్దీపఘటయోరివ న తాదాత్మ్యమితి భావః. యుష్మదస్తదీ పరాకృ
ప్త్యగ్వస్తునీ, తే ఏవ ప్రత్యయాశ్చ గోచరశ్చేతి విగ్రహః. అత్ర ప్రత్యయగోచరపదా
భ్యామాత్తానాత్తనోః ప్రత్యేకపరాగ్భావే చిదచిత్త్వం హేతురుక్తః. తత్ర హేతు
మాహ విషయవిషయిణోరితి. అనాత్తనో గ్రహ్యత్వాదచిత్త్వం ఆత్మనస్తు గ్రహ
కత్వాచిత్త్వం వాచ్యం అచిత్తే స్వస్య స్వేన గ్రహస్య కర్తృకర్తృత్వవిరోధేనా
సంభవాదప్రత్యక్షత్వాత్తే రిత్యర్థః. యథేచ్ఛం వా హేతుహేతుమద్భావః, నన్వేవ

గోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య
మాత్తానాత్తనోః పరాక్ష్మప్రత్యక్షేన చిదచిత్రేన గ్రాహ్యగ్రాహకత్వేన చ విరోధా
త్తమఃప్రకాశవదైక్యస్య తాదాత్మ్యస్య వాఽనుపపత్తో సత్యం తత్ప్రమిత్య
భావేనాధ్యాసాభావేఽపి తద్ధర్మాణాం చైతన్యసుఖజాడ్యదుఃఖాదీనాం వినిమయేనా
ధ్యాసోఽస్త్విత్యత ఆహ. — తద్ధర్మాణామపీతి. తయోరాత్తానాత్తనోర్ధర్మాస్తద్ధర్మా స్తేషా
మపీతరేతరభావానుపపత్తిః, ఇతరత్ర ధర్మ్యంతరే ఇతరేషాం ధర్మాణాం భావస్సంసర్గస్త
స్యానుపపత్తిరిత్యర్థః. న హి ధర్మిణోస్సంసర్గం వినా ధర్మాణాం వినిమయోఽస్తి, స్ఫటికే
లోహితవస్తుసాన్నిధ్యాల్లాహిత్యధర్మసంసర్గః, అసంగాత్తధర్మిణః కేనాప్యసంసర్గాధర్మిసం
సర్గపూర్వో ధర్మసంసర్గః కుతస్త్య ఇత్యభిప్రేతోక్తం. సుతరామితి. నన్వాత్తానాత్తనో
స్తాదాత్మ్యస్య తద్ధర్మసంసర్గస్య చాభావేఽప్యధ్యాసః కిం నస్యాదిత్యత ఆహ. — ఇత్యత ఇతి.
ఇత్యుక్తరీత్యా తాదాత్మ్యాద్యభావేన తత్ప్రమాయా అభావాదతః ప్రమాజన్యసంస్కార
స్యాధ్యాసహేతోరభావాదధ్యాసో మిథ్యేతి భవతుం యుక్తమిత్యన్వయః. మిథ్యాశబ్దో
ద్వ్యర్థః, అపహ్నవవచనః అనిర్వచనీయతావచనశ్చేతి, అత్ర చాపహ్నవార్థః. నను
కుత్ర కస్యాధ్యాసోఽపహ్నవయత ఇత్యాశంక్య ఆత్మన్యనాత్తతద్ధర్మాణామనాత్త
న్యాత్తతద్ధర్మాణామధ్యాసో నిరస్యత ఇత్యాహ. — అస్తత్ప్రత్యయగోచర ఇత్యాదినా.
అహమితి ప్రత్యయయోగ్యత్వం బుద్ధ్యాదేరప్యస్తీతి మత్వా తత ఆత్మానం వివేచయతి. —
విషయిణీతి. బుద్ధ్యాదిసాక్షిణీత్యర్థః. సాక్షిత్వే హేతుః. చిదాత్మకఇతి. అహమితి
భాసమానే చిదంశాత్తనీత్యర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్యేతి. త్వంకారయోగ్యస్యేద
మర్థస్యేతి యావత్, నన్వహమితిభాసమాన బుద్ధ్యాదేః కథమిదమర్థత్వమిత్యత ఆహ —
విషయస్యేతి. సాక్షిభాస్యస్యేత్యర్థః, సాక్షిభాస్యత్వరూపలక్షణయోగాదుబుద్ధ్యాదేర్లుటా
ఏవదిదమర్థత్వం న ప్రతిభాసత ఇతి భావః. అథవా యదాత్తనో ముఖ్యం సర్వాంతరత్వ
రూపం ప్రత్యక్షం ప్రతీతిత్వం బ్రహ్మస్తీతి వ్యవహారగోచరత్వం చోక్తం తదసిద్ధం,
అహమితి ప్రతీయమానత్వాత్ అహంకారవదిత్యాశంక్యాహ — అస్తత్ప్రత్యయ
గోచరఇతి. అస్తచ్ఛాసౌ ప్రత్యయశ్చాసౌ గోచరశ్చ తస్మిన్నిత్యర్థః. అహం
వృత్తివ్యంగ్యస్ఫురణత్వం స్ఫురణవిషయత్వం వా హేతుః, ఆద్యే దృష్టాంతే
హేత్వసిద్ధిః, ద్వితీయే తు పక్షే తదసిద్ధిరిత్యాత్తనో ముఖ్యం ప్రత్యక్షాదియుక్తత్వమితి
భావః. నను యదాత్తనో విషయిత్వం తదసిద్ధం 'అనుభవామి' తి శబ్దవత్త్వాదహం
కారవదిత్యత ఆహ — విషయిణీతి. వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వం వా హేతుః, నాద్యః
పక్షే తదసిద్ధేః, నాంత్యః దృష్టాంతే తద్వైకల్యాదితి భావః. 'దేహం జానామి' తి

తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసస్తద్వివర్యయేణ విషయినస్తద్ధర్మాణాం చ
 దేహాహంకారయోగ్యవిషయవిషయిత్వేఽపి మనుష్యేఽహమిత్యభేదాధ్యాసపదార్థాహం
 కారయోరప్యధ్యాసస్సృద్ధిత్వత ఆహ—చిదాత్మక ఇతి. తయోర్జ్ఞాద్యాల్పత్వాభ్యాం
 సాదృశ్యాదధ్యాసేఽపి చిదాత్మన్యనపచ్చిన్నే జడాలాపహంకారాదే ర్నాధ్యాస ఇతి
 భావః. 'అహ' మితి భాస్యత్వాదాత్మపదహంకారస్యాపి ప్రత్యక్త్వాదికం ముఖ్యమేవ,
 తతః పూర్వోక్తపరాక్త్వాద్యసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ.—యుష్మదితి. అహంవృత్తిభాస్యత్వ
 మహంకారే నాస్తి కర్తృకర్తృత్వవిరోధాత్, చిద్యాస్యత్వం చిదాత్మని నాస్తితి
 హేత్వసిద్ధిః, అతో బుద్ధ్యాదేః ప్రతిభాసతః ప్రత్యక్షేఽపి పరాక్త్వాదికం ముఖ్యమే
 వేతి భావః. యుష్మత్పరాత్తచ్ఛాసౌ ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయశ్చాసౌ కర్తృత్వా
 దివ్యవహరగోచరశ్చ తస్యేతి విగ్రహః. తస్య హేయత్వార్థమాహ—విషయస్యేతి.
 షిఞ్బంధనే, విషిణోతి బధ్నాతీతి విషయస్తస్యేత్యర్థః. ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసో
 మిథ్యా భవతు, అనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాధ్యాసః కిం న స్యాత్? 'అహం, స్ఫురామి' 'సుఖి'
 త్యాద్యనుభవాదిత్యాశంక్యాహ—తద్వివర్యయేణేతి. తస్మాదనాత్మనో వివర్యయో విరుద్ధ
 స్వభావతై చైతన్యం, ఇత్థంభావే తృతీయా, చైతన్యాత్మనావిషయినస్సక్షీణస్తద్ధర్మాణాం
 చయోఽహంకారాదౌ విషయేఽధ్యాసః స మిథ్యేతి నాస్తితి భవతుం అధ్యాససామ
 గ్ర్యభావాత్, న హ్యపూర్వప్రమాహితసంస్కారస్సాదృశ్యమజ్ఞానం వాస్తి, నిరవయవ
 నిర్గుణస్వప్రకాశాత్మని గుణావయవసాదృశ్యస్సాజ్ఞానస్యవా యోగాత్. నన్వాత్మనో
 నిర్గుణత్వే తద్ధర్మాణామితి భాష్యం కథమితి చేదుచ్యతే, బుద్ధివృత్త్యభివ్యక్తం చైతన్యం
 జ్ఞానం విషయాభేదేనాభివ్యక్తం స్ఫురణం, శుభకర్తృజన్యవృత్తివ్యక్తమానంద ఇత్యేవం
 వృత్త్యుపాధికృతభేదాత్ జ్ఞానాదీనామాత్మధర్మత్వవ్యవదేశః. తదుక్తం టీకాయాం—
 'ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సంతి ధర్మా అపృథక్త్వేఽపి చైతన్యాత్వే
 ధగివావభాసంత' ఇతి. అతో నిర్గుణబ్రహ్మత్వమతే. 'అహం స్ఫురామి జానామి
 కరోమి'తి ప్రతీతేరర్థస్య చాధ్యాసత్వాయోగాత్ప్రమాత్వం, 'అహం నర ఇతి సామా
 నాధికరణస్య గౌణత్వ'మితి మతమాస్థేయం, తథా చ బంధస్య సత్యతయా జ్ఞానాన్ని
 వృత్తిరూపఫలాసంభవాద్బద్ధముక్తయోర్జీవబ్రహ్మణోరై క్యాయోగేన విషయాసంభవా
 చ్చాఛ్చస్త్రం నారంభణీయమితి పూర్వపక్షభాష్యతాత్పర్యం, యుక్తగ్రహణాత్పూర్వ
 పక్షస్య దుర్బలత్వం సూచయతి. తథాహి—కిమధ్యాసస్య నాస్తిత్వమయుక్తత్వాదభా
 వాద్వా కారణాభావాద్వా? ఆద్యే ఇష్ట ఇత్యాహ.—తథాపీతి. ఏతదనురోధాదాదౌ
 యద్యపీతి పరితప్యం, అధ్యాసస్యాసంగస్సప్రకాశాత్మన్యయుక్తత్వమలంకార ఇతి
 భావః. న ద్వితీయ ఇత్యాహ.—అయమితి. 'అజ్ఞః కర్తా మనుష్యేఽహ'మితి ప్రత్య

విషయేఽధ్యాసో మిధ్యేతి భవितుం యుక్తమ్ । తథాప్యన్యోఽన్యస్మి
న్నన్యోన్యాత్తకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యన్యేత రేతరావివేకేనాత్మన్త

తానుభవాదధ్యాసస్యాభావమసిద్ధమితి భావః. న చేదం ప్రత్యక్షం కర్తృత్వాదౌ
ప్రమేతి వాచ్యం, అపారుషేయతయా నిర్దోషేణోపక్రమాదిలింగావధృతతాత్ప
ర్యేణ 'తత్త్వమస్యాది'వాక్యేనాకర్తృబ్రహ్మణోధనేనాస్య భ్రమత్వనిశ్చయాత్, న చ
జ్యేష్ఠప్రత్యక్షవిరోధాదాగమజ్ఞానస్యైవ బాధ ఇతి వాచ్యం దేహోత్పాదప్రసంగాత్,
'మనుష్యోఽహ'మితి ప్రత్యక్షవిరోధేన 'అథాయమశరీర' ఇత్యాదిశ్రుత్యా దేహాన్యా
త్వాసిద్ధేః, 'తస్మాదిదం రజత'మితివ త్సామానాధికరణ్యప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వశంకాకళం
కితస్య నాగమాత్ప్రబల్యమిత్యాస్థేయం. కించ జ్యేష్ఠత్వం పూర్వభావిత్వం వా? ఆగమ
జ్ఞానం ప్రత్యుపజీవ్యత్వం వా? ఆద్యే న ప్రాబల్యం, జ్యేష్ఠస్యాపి రజతభ్రమస్య పశ్చా
ద్భావినా శుక్తిజ్ఞానేన బాధదర్శనాత్, న ద్వితీయః, ఆగమజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రత్యక్షాది
మూలపుద్ధవ్యవహారసంగతిగ్రహద్వారా శబ్దోపలబ్ధిద్వారా చ ప్రత్యక్షాదే ర్వాప్యవ
హారికప్రామాణ్యస్యోపజీవ్యత్వేఽపి తాత్త్వికప్రామాణ్యస్యానపేక్షితత్వాదనపేక్షితాం
శస్యాగమేన బాధసంభవాదితి. యత్తు క్షణికయాగస్య శ్రుతిబలాత్కాలాంతరభావిఫల
హేతుత్వవత్ 'తథావిద్వాన్నామయా పాద్విముక్త'ఇతి శ్రుతిబిలాత్సత్యస్యాపిజ్ఞానాన్ని
వృత్తిసంభవాదధ్యాసవర్జనం వ్యర్థమితి తన్నజ్ఞానమాత్రనివర్త్యస్య క్వాపి సత్యత్వాదర్శ
నాత్, సత్యస్య చాత్తవన్నివృత్త్యదర్శనాచ్చ, అయోగ్యతానిశ్చయే సతి సత్యబంధస్య
జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతేర్బోధకత్వాయోగాత్. న చ నేతుదర్శనాత్సత్యస్య పాపస్య
నాశదర్శనాన్నాయోగ్యతానిశ్చయ ఇతి వాచ్యం. తస్య శ్రద్ధానియమాదిసాపేక్ష
జ్ఞాననాశ్యత్వాత్, బంధస్య చ 'నాన్యః పంథా'ఇతి శ్రుత్యా జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్తి
ప్రతీతేః, అతశ్శ్రుతజ్ఞాననివర్త్యత్వ నిర్వాహార్థమధ్యస్తత్వం వర్ణనీయం, కించ జ్ఞానైక
వర్త్యస్యకింనామ సత్యత్వం? న తావదజ్ఞానాజన్యత్వం, 'మాయాం తు ప్రకృతి'మితి
శ్రుతివిరోధాన్తాయాఽవిద్యయోరైక్యాత్, నాపి స్వాధిష్ఠానే స్వాభావశూన్యత్వం,
'అస్థూల'మిత్యాదినిషేధశ్రుతివిరోధాత్, నాపి బ్రహ్మవద్బాధాయోగ్యత్వం జ్ఞానా
న్నివృత్తిశ్రుతివిరోధాత్, అథ వ్యవహారకాలే బాధశూన్యత్వం, తర్హి వ్యావహారిక
మేవ సత్యత్వమిత్యాగతమధ్యస్తత్వం, తచ్చ శ్రుత్యర్థే యోగ్యతాజ్ఞానార్థం వర్ణనీయ
మేవ యాగస్యాపూర్వద్వారత్వవత్, న చ తదనన్యత్వాధికరణే తస్య వర్ణనాత్పాన
రుక్త్యం, తత్రోక్తాధ్యాసస్యైవ ప్రవృత్త్యంగవిషయాదిసిద్ధ్యర్థమాదౌ స్మర్యమాణత్వా
దితి దిక్, అధ్యాసం ద్వేధా దర్శయతి—లోకవ్యవహార ఇతి. లోక్యతే మనుష్యోఽహ
మిత్యభిమన్యత ఇతి లోకోఽర్థాధ్యాసః తద్విషయో వ్యవహారోఽభిమాన ఇతి జ్ఞానా

వివిక్తయోర్ధర్మధర్మిణో ర్మిథ్యాజ్ఞాన నిమిత్త స్సత్త్వాన్మతే మిథునీ

ధ్యాసో దర్శితః. ద్వివిధాధ్యాసస్వరూపలక్షణమాహ. — అన్యోన్యస్తిన్ని త్యాదినా ధర్మ
 ధర్మిణోరిత్యంతేన. జాడ్యచై తన్యాదిధర్మాణాం ధర్మిణావహంకారాత్తానా తయోరత్యం
 తం భిన్నయోరితరేతరభేదాగ్రహేణాన్యోన్యస్తిన్నన్యోన్యతాదాత్మ్యం అన్యోన్యధర్మాం
 శ్చ వ్యత్యాసేనాధ్యస్య లోకవ్యవహార ఇతి యోజనా. అతః 'సోఽయ' మితిప్రమా
 యానాధ్యాసత్వం తదిదమర్థయోః కాలభేదేన కల్పితభేదేఽప్యత్యంతభేదాభావాదితి
 వస్తుమత్యంతేత్యుక్తం, న చ ధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసే ధర్మాధ్యాససిద్ధేః 'ధర్మాంశ్చే'తి
 వ్యర్థమితి వాచ్యం, అంధత్వాదీనామింద్రియధర్మాణాం ధర్మ్యాధ్యాసాస్ఫుటత్వేఽప్యం
 దోహమితి స్ఫుటోఽధ్యాస ఇతిజ్ఞాపనార్థత్వాత్, నన్వాత్తానాత్మనోఃపరస్పరాధ్యస్తత్వే
 శూన్యవాదస్సాన్వదిత్యాశంక్యాహ. — సత్త్వాన్మతే మిథునీకృత్యేతి. సత్యమనిదం చైత
 న్యం, తస్యానాత్మని సంసర్గమాత్రాధ్యాసో న స్వరూపస్య అన్వతం యుష్మదర్థః తస్య
 స్వరూపతోఽప్యధ్యాసా త్తయోర్మిథునీకరణమధ్యాస ఇతి న శూన్యతేత్యర్థః. నన్వ
 ధ్యస్య మిథునీకృత్యో లోకవ్యవహార ఇతి శబ్దానామేకార్థత్వేఽధ్యస్య మిథునీకృత్యేతి
 పూర్వకాలవాచిత్యాప్రత్యయాదేశస్య ల్యపః కథం ప్రయోగ ఇతి చేన్న, అధ్యాస
 వ్యక్తిభేదాత్, తత్ర పూర్వపూర్వాధ్యాసస్యోత్త రోత్తరాధ్యాసం ప్రతి సంస్కార
 ద్వారా పూర్వకాలత్వేన హేతుత్వద్యోతనార్థంల్యపఃప్రయోగః, తదేవ స్పష్టయతి—
 వైసర్గికఇతి. ప్రత్యగాత్మని హేతుహేతుమద్భావేనాధ్యాసప్రవాహోఽనాదిరిత్యర్థః,
 నను ప్రవాహస్యావస్తుత్వాదధ్యాసవ్యక్తీనాం సాదిత్వాత్కథమనాదిత్వమితి చేత్?
 ఉచ్యతే, అధ్యాసత్వావచ్ఛిన్నవ్యక్తీనాం మధ్యేఽన్యతమయా వ్యక్త్యా వినాఽనాది
 కాలస్యావర్తనం కార్యానాదిక్వమిత్యంగీకారాత్, ఏతేన కారణాభావాదితి కల్పో
 నిరస్తః, సంస్కారస్య నిమిత్తస్య వైసర్గికపదేనోక్తత్వాత్, న చ పూర్వప్రమా
 జన్యవీచ సంస్కారో హేతురితి వాచ్యం లాఘవేన పూర్వానుభవజన్యసంస్కారస్య
 హేతుత్వాత్. అతః పూర్వాధ్యాసజన్యసంస్కారోఽస్తీతి సిద్ధం, అధ్యాసస్యో
 పాదానమాహ— మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తఇతి. మిథ్యా చ తదజ్ఞానం చ మిథ్యాజ్ఞానం
 'న్నిమిత్తముపాదానం యస్య స తన్నిమిత్తస్తదుపాదానక ఇత్యర్థః. అజ్ఞానస్యోపాదాన
 వేఽపి సంస్ఫురదాత్మతత్త్వావరకతయా దోషత్వేనాహంకారాధ్యాసకర్తురీశ్వరస్యో
 ధిత్యేన సంస్కారకాలకర్తాదినిమిత్తపరిణామిత్యేన చ నిమిత్తత్వమితి ద్యోతయితుం
 మిత్తపదం స్వప్రకాశాత్తన్యసంగే కథమవిద్యాసంగః సంస్కారాదిసామగ్రిభావాదితి
 శంకానిరాసార్థం మిథ్యాపదం, ప్రచండమార్తాండమండలే పేచకానుభవసిద్ధాంధకార

కృత్యాహమిదం మమేదమితి నైసర్గికోఽయం లోకవ్యవహారః ఆహ
 వత్ 'అహమజ్ఞ' ఇత్యనుభవసిద్ధమజ్ఞానం దురవహ్నవం, కల్పితస్యాధిష్ఠానాస్పర్శిత్వాత్,
 నిత్యస్వరూపజ్ఞానస్యాజ్ఞానావిరోధిత్వాచ్చేతి, యద్వా అజ్ఞానం జ్ఞానాభావ ఇతి శంకా
 నిరాసార్థం మిథ్యాపదం, మిథ్యా త్వే సతి సాక్షాజ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానస్య లక్షణం మిథ్యా
 జ్ఞానపదేనోక్తం, జ్ఞానేనేచ్ఛాప్రాగభావస్సాక్షాన్నివర్త్యత ఇతి వదంతం ప్రతి మిథ్యాత్వే
 సతీత్యుక్తం, అజ్ఞాననిప్రుత్తిద్వారా జ్ఞాననివర్త్యబంధేఽతివ్యాప్తినిరాసాయ సాక్షాదితి,
 అనాద్యుపాదానత్వే సతి మిథ్యాత్వం వా లక్షణం, బ్రహ్మనిరాసార్థం మిథ్యాత్వమితి,
 మృదాదినిరాసార్థమనాదితి, అవిద్యాత్తనోస్సంబంధనిరాసార్థముపాదానత్వే సతీతి.
 సంప్రత్యధ్యానం ద్రథయితుమభిలషతి.—ఆహమిదం మమేదమితి. ఆధ్యాత్మిక కార్యా
 ధ్యానేష్యహమితి ప్రథమోఽధ్యాసః, న చాధిష్ఠానారోప్యాంశద్వయానుపలంభా
 న్నాయమధ్యాస ఇతి వాచ్యం, 'అయోదహతీ'తివత్ 'అహముపలభ'ఇతి దృగ్దృ
 శ్యాంశయోరుపలంభాత్, ఇదంపదేన భోగ్యసంఘాత ఉచ్యతే, 'అత్రాహమిద'మిత్యనేన.
 'మనుష్యోఽహ'మితి తాదత్త్వాధ్యాసో దర్శితః. 'మమేదం శరీర'మితి సంసర్గాధ్యాసః
 నను దేహత్తనోస్తాదత్త్వమేవ సంసర్గ ఇతి తయోః కోభేద ఇతి చేత్ సత్యం. సత్తైక్యే
 సతి మిథోభేదస్తాదత్త్వం, తత్ర 'మనుష్యోఽహ'మిత్యైక్యాంశభానం 'మమేద'మితి
 భేదాంశరూపసంసర్గభానమితి భేదః, ఏవం సామగ్రీ సత్త్వాదనుభవసత్త్వాచ్చాధ్యాసో
 ఽస్తీత్యతో బ్రహ్మైక్యే విరోధాభావేన విషయప్రయోజనయోస్సత్త్వాచ్చస్త్రమారంభ
 ణీయమితి సిద్ధాంతభాష్యతాత్పర్యం ఏవం చ సూత్రేణార్థాత్సూచితే విషయప్రయోజనే
 ప్రతిపాద్య తద్ధేతుమధ్యానం లక్షణసంభావనాప్రమాణైస్సాధయితుంప్రచ్ఛతి—ఆహే
 తి. కింలక్షణకోఽధ్యాసఇత్యాహ—పూర్వవాదీత్యర్థః, అన్యశాస్త్రస్య తత్త్వనిర్ణయ
 ప్రధానత్వేన వాదకథాత్వద్యోతనార్థమాహేతి పరోక్తిః. 'ఆహే'త్యాది 'కథంపునః
 ప్రత్యగాత్తనీ'త్యంతం ప్రాగధ్యాసలక్షణవరం భాష్యం తదారభ్య సంభావనావరం, 'తమే
 తమవిద్యాభ్య'మిత్యారభ్య 'సర్వలోకప్రత్యక్ష'ఇత్యం తం ప్రమాణవరమితి విభాగః,
 లక్షణమాహ.—ఉచ్యతే స్మృతిరుప ఇతి. అధ్యాసఇత్యనుషంగః, అత్ర పరత్రావభాస
 ఇత్యేవలక్షణం విశిష్టం పదద్వయం తదుపపాదనార్థం, తథాహి అవభాస్యత ఇత్యవభాసో
 రజతాద్యర్థః, తస్యా యోగ్యమధికరణం పరత్ర పదార్థః. అధికరణస్యా యోగ్యత్వమారో
 ప్యాత్వంతాభావత్వం తద్వత్త్వం వా? తథాచై కావచ్చేదేన స్వసంస్పృజ్యమానే స్వాత్వం
 తాభావపత్యవభాస్యత్వమధ్యాసత్వమిత్యర్థః, ఇదం చ సాద్యనాద్యధ్యాససాధారణం
 లక్షణం సంయోగేఽతివ్యాప్తినిరాసాయ ఏకావచ్చేదేనేతి, సంయోగస్య స్వసంస్పృజ్య
 మానే వృక్షే స్వాత్వంతాభావపత్యవభాస్యత్వేఽపి స్వస్వాత్వంతాభావయో ర్హులాగ్రా

కోఽయమధ్యాసో నామేతి? ఉచ్యతే స్మృతిరూపః పరత్ర పూర్వ
 వచ్ఛేదకభేదాన్నాతివ్యాప్తిః. పూర్వం స్వాభావవతి భూతలే పశ్చాదానీతో ఘటా
 భాతీతి ఘటేఽతివ్యాప్తినిరాసాయ స్వసంసృజ్యమాన ఇతి వదం, తేనాభావకాలే ప్రతి
 యోగిసంసర్గస్య వర్తమానతోచ్యత ఇతి నాతివ్యాప్తిః, భూత్వావచ్ఛేదేనావభాస్య
 గంధేఽతివ్యాప్తివారణాయ స్వాత్యంతాభావవతీతి వదం, శుక్తావిదం త్వావచ్ఛేదేన
 రజతసంసర్గకాలేఽత్యంతాభావోఽస్తీతి నావ్యాప్తిః, నన్వస్య లక్షణస్యాసంభవః శుక్తా
 రజతస్య సామగ్రిభావేన సంసర్గాసత్త్వాత్, న చ స్మర్యమాణసత్యరజతన్వైవ పరత్ర
 శుక్తావభాస్యత్వేనాధ్యస్తతోఽస్తిరితి వాచ్యమన్యథాఖ్యాతిప్రసంగాదిత్యత ఆహ....
 స్మృతిరూపఇతి. స్మర్యతఇతి స్మృతిః సత్యరజతాదిః తస్య రూపమివ రూపమస్మేతి
 స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశఇత్యర్థః. సాదృశ్యోక్త్యా స్మర్యమాణాదారోప్యస్య
 భేదాన్నాన్యథాఖ్యాతిరిత్యుక్తం భవతి, సాదృశ్యముపపాదయతి....పూర్వదృష్టేతి.
 దృష్టం దర్శనం సంస్కారద్వారా పూర్వదర్శనాదవభాస్యత ఇతి పూర్వదృష్టావభాసః,
 తేన సంస్కారజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్మర్యమాణారోప్యయోస్సాదృశ్యముక్తం భవతి
 స్మృత్యారోపయోస్సంస్కారజన్యత్వాత్, న చ సంస్కారజన్యత్వాదారోపస్య స్మృతి
 త్వాపత్తిరితి వాచ్యం, దోషసంప్రయోగజన్యత్వస్యాపి వివక్షితత్వేన సంస్కారమాత్ర
 జన్యత్వాభావాత్, అత్ర సంప్రయోగశబ్దేనాధిష్ఠానసామాన్యజ్ఞానముచ్యతే, అహం
 కారాధ్యాసే ఇంద్రియసంప్రయోగాలాభాత్, ఏతచ్చ దోషసంప్రయోగసంస్కార
 బలాచ్ఛుక్తాదౌ రజతముత్పన్నమస్తీతి పరత్ర పరావభాస్యత్వలక్షణముపపన్నమితి స్మృతి
 రూపపూర్వదృష్టపదాభ్యాముపపాదితం, అన్వే తు 'తాభ్యాం దోషాదిత్రయజన్యత్వం
 కార్యాధ్యాసలక్షణముక్త'మిత్యాహుః, అపరే తు 'స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశః,
 సాదృశ్యం చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్మృత్యారోపయోః ప్రమాణాజన్యత్వా
 తూర్వదృష్టపరం తజ్ఞాతీయపరం, అభినవరజతాదేః పూర్వదృష్టత్వాభావాత్, తథాచ
 ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి పూర్వదృష్టజాతీయత్వం ప్రాతీతికాధ్యాసకలక్షణం
 తాభ్యాముక్తం, పరత్రావభాసశబ్దాభ్యామధ్యాసమాత్రలక్షణం వ్యాఖ్యాతమేవ, తత్ర
 స్మర్యమాణగంగాదావభినవఘటే చాతివ్యాప్తినిరాసాయ ప్రమాణేత్యాదిపదద్వయ
 మిత్యాహుః, తత్రార్థాధ్యాసే స్మర్యమాణసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస్యత ఇతి
 యోజనా. జ్ఞానాధ్యాసే తు స్మృతీసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాసత ఇతి
 వాక్యం యోజనీయమితి సంక్షేపః. నను అధ్యాసే వాదివిప్రతిపత్తేః కథముక్తలక్షణ
 సిద్ధిరిత్యాశంక్యాధిష్ఠానారోప్య స్వరూపవివాదేఽపి 'పరత్ర పరావభాస'ఇతిలక్షణే సంవా
 దాద్యుక్తి భిన్నత్యాధిష్ఠానే మిథ్యాత్థావభాస సిద్ధేస్సర్వతంత్ర సిద్ధాంతఇదం లక్షణమితి

దృష్టావభాసః । తం కేచిదన్యత్రాన్యధర్మాభ్యాస ఇతి వదంతి । కేచిత్తు
యత్ర యదభ్యాసస్తద్వివేకాగ్రహనిబంధనో భ్రమ ఇతి । అన్యే తు
యత్రయదభ్యాసస్తస్యైవ విరీతధర్మత్వకల్పనామాచక్షత ఇతి । సర్వ
థాపి త్వన్యస్యాన్యధర్మావభాసతాం న వ్యభిచరతి । తథాచ లోకేను
భవః 'శుక్తికాహారజతవదవభాసతే ఏకశ్చంద్రస్సద్వితీయః'దితి । కథం
పునః ప్రత్యగాత్తన్యవిషయేఽభ్యాసో విషయతద్ధర్మాణాం? సర్వోహి

మత్వా అన్యథాత్మభ్యాసి వాదినోర్తమమా-తం కేచిదితి. కేచిదన్యథాభ్యాసివాదినో
ఽన్యత్ర శుక్త్యాదావన్యధర్మస్య స్వావయవధర్మస్య దేశాంతరస్థరూప్యాదే రభ్యాస
ఇతి వదంతి. ఆత్మభ్యాసివాదినస్తు బాహ్యశుక్త్యాదౌ బుద్ధిరూపాత్మనో ధర్మస్య రజతస్యా
భ్యాస ఆంతరస్య రజతస్య బహిర్వదవభాస ఇతి వదంతీత్యర్థః. అభ్యాసిమతమాహ—
కేచిదితి. యత్ర యస్యాభ్యాసో లోకసిద్ధస్తయోరర్థయోస్తద్వియోశ్చ భేదాగ్రహే
సతి తన్మూలో భ్రమః, ఇదం రూప్యమితి విశిష్టవ్యవహారఇతి వదంతీత్యర్థః. తైరపి విశిష్ట
వ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యావిశిష్టభ్రాంతేస్సేవీకార్యత్వాత్పరత్ర పరావభాససమ్మతిరితి
భావః. శూన్యమతమాహ—అన్యేత్వితి. తన్యైవాధిష్ఠానస్య శుక్త్యాదేర్వివరీతధర్మత్వకల్ప
నాం విపరీతో విరుద్ధో ధర్మో యస్య తద్భావస్తస్య రజతాదేరత్యంతాసతః కల్పనా
మాచక్షతఇత్యర్థః. ఏ తేషు మతేషు పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణసంవాదమాహ...సర్వథా
పీత్వితి. అన్యథాభ్యాసిత్వాదిప్రకారవివాదేఽన్యభ్యాసః పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణం
న జహాతీత్యర్థః. శుక్తావపరోక్షస్య రజతస్య దేశాంతరే బుద్ధౌ వా సత్త్వాయోగాచ్ఛా
న్యత్యే ప్రత్యక్షత్వాయోగాచ్ఛుక్తో సత్యే బాధాయోగాన్తిభ్యాత్వమేవేతి భావః.
ఆరోప్యమిభ్యాత్వేన యుక్త్యపేక్షా తస్యానుభవసిద్ధత్వాదిత్యాహ...తథాచేతి. బాధా
నంతరకాలీనోఽయమనుభవః, తత్పూర్వం శుక్తికాత్వజ్ఞానాయోగాద్రజతస్య బాధ
ప్రత్యక్షసిద్ధం మిథ్యాత్వం చ వచ్ఛబ్దేనోచ్యతే, ఆత్మని నిరుపాధికేఽహంకారాభ్యాసేదృ
ష్టాంతముక్త్యా బ్రహ్మజీవాంతరభేదస్యావిద్యాద్యుపాధికస్యాభ్యాసే దృష్టాంతమాహ—
ఏకఇతి. ద్వితీయచంద్రసహితవదేకవివాంగుళ్యా ద్విధా భాతీత్యర్థః. లక్షణప్రకరణోప
సంహారార్థఇతిశబ్దః, భవత్వభ్యాసశుక్త్యాదౌ, ఆత్మని తు న సంభవతీత్యాక్షిపతి...కథం
పునరితి. యత్రాపరోక్షాభ్యాసాధిష్ఠానత్వం తత్రేంద్రియసంయుక్తత్వం విషయత్వం చేతి
వ్యాప్తిశుక్త్యాదౌ దృష్టా, తత్ర వ్యాపకాభావాదాత్మానోఽధిష్ఠానత్వం న సంభవతీత్యభి
ప్రేత్యాహ...ప్రత్యగాత్తనీతి. ప్రతీచిపూర్ణ ఇంద్రియాగ్రహ్యే విషయస్యాహంకారా
దేస్తద్ధర్మాణాం చాభ్యాసః కథమిత్యర్థః. ఉక్తవ్యాప్తిమాహ...సర్వోహి. పురోఽవస్థి

పురోఽవస్థితే విషయే విషయాంతరమధ్యస్యతి । యుష్మత్ప్రత్యయా
 వేతస్య చ ప్రత్యగాత్తనో విషయత్వం బ్రవీషి । ఉచ్యతే । న తావ
 దయమేకాంతేనావిషయః, అస్తత్ప్రత్యయవిషయత్వాత్, అపరోక్ష
 త్వాచ్చ ప్రత్యగాత్తప్రసిద్ధేః । నచాయమస్తి నియమః ‘పురోఽవస్థితఏవ
 విషయే విషయాంతరమధ్యసితవ్య’మితి । అప్రత్యక్షేఽపి హ్యేకాశే
 బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యయంతి । ఏవమవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్తస్యప్య
 నాత్మాధ్యాసస్తమేతమేవం లక్షణమధ్యాసం పండితా ఆవిద్యేత

తత్వమింద్రియసంయుక్తత్వం, న న్వాత్తనోఽపృథివీతాత్వార్థం విషయత్వాదికమస్త్వి
 త్యతాహ—యుష్మదితి. ఇదిష్ ప్రత్యయానర్హస్య ప్రత్యగాత్తనో ‘న చక్షుషా గృహ్యతే’
 ఇత్యాదిశ్రుతి మనుస్మత్య త్వమవిషయత్వం బ్రవీషి, సంప్రత్యధ్యాసలో భేన విషయత్వం
 గీకారే శ్రుతిసిద్ధాంతయోర్బాధసాన్విదిత్యర్థః. అత్తస్య ధ్యాససంభావనాం ప్రతిజానీతే...
 ఉచ్యతే ఇతి. అధిష్టానారోప్యయో రెకస్తిక్ జ్ఞానే భాసమానత్వమాత్రమధ్యాసవ్యాపకం,
 తచ్చ భాసప్రయుక్తసంశయసిద్ధిత్యాదిఫలభాక్త్యం, తదేవ భాసభేన్నత్వఘటితం విష
 యత్వం, తన్న వ్యాపకం, గౌరవాదితి మల్వాహ—న తావదితి. అయమాత్మా నియమే
 నావిషయో న భవతి తత్ర హేతుమాహ—అస్తదితి. అస్తత్ప్రత్యయోఽహమిత్యధ్యా
 సస్తత్ర భాసమానత్వాదిత్యర్థః. అస్తదర్శించితా ప్రతిబింబితత్వేన యత్ర ప్రతి
 యతే నోఽస్తత్ప్రత్యయోఽహంకారస్తత్ర భాసమానత్వాదితి వార్థః. న చాధ్యాసే
 సతి భాసమానత్వం, తస్మిక్ సతి స ఇతి పరస్పరాశ్రయి ఇతి వాచ్యమనాదిత్వాత్,
 పూర్వాధ్యాసే భాసమానాత్తనఉత్తరాధ్యాసాధిష్ఠానత్వసంభవాత్. నన్వహమిత్యహం
 కారవిషయకభానరూపస్యాత్తనో భాసమానత్వం కథిం? తద్విషయత్వం వినా తత్ఫల
 భాక్త్యా యోగాదిత్యతాహ... అపరోక్షత్వాచ్చేతి. చశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః. స్వప్రకాశ
 కత్వాదిత్యర్థః. స్వకాశత్వం సాధయతి... ప్రత్యగితి. ఆబాలపండితమాత్త నస్సంశయాది
 శూన్యత్వేన ప్రసిద్ధేః స్వప్రకాశత్వమిత్యర్థః. అతః స్వప్రకాశత్వేన భాసమానతావ
 దాత్తనోఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వం సంభవతీతి భావః. యదుక్తమపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వ
 స్యేంద్రియసంయుక్తతయా గ్రాహ్యత్వవ్యాపకమితి తత్రాహ...న చాయమితి. తత్ర
 హేతుమాహ—అప్రత్యక్షేఽపితి. ఇంద్రియాగ్రహ్యేఽపీత్యర్థః. బాలాఅవివేకినః తల
 లద్రవీలకటాహకల్పంనభో మలీనం పీతమిత్యేవ మపరోక్షమధ్యస్యంతి, తత్రేంద్రియ
 గ్రాహ్యత్వం నాస్తీతి వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిః. ఏతేనాత్మానాత్తనోస్సద్వృత్త్యాభావాన్నా
 ధ్యాస ఇత్యపాస్తం. నీలనభసోస్తదభావేఽపృథ్యాసదర్శనాత్, సిద్ధాంతే ఆలోకా

మన్యంంతే, తద్వివేకేన చ వస్తుస్వరూపావధారణం విద్యామాహుః ।
తత్రైవం సతి యత్ర యదధ్యాసత్త కృతేన దోషేణ గుణేన వాఽణు
మాత్రేణాపి స న సంబధ్యతే । తమేతమవిద్యాఖ్యమాత్మానాత్మనోరిత
రేతరాధ్యాసంపురస్కృత్య సర్వే ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారా
తాకికా వైదికాశ్చ ప్రసృతాః । సర్వాణి చ శాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధ
మోఽపరాణి కథం పునరవిద్యావద్విషయాణి ప్రత్యక్షాదీని ప్రమా
ణాన శాస్త్రాణిచేతి? ఉచ్యతే । దేహేంద్రియాధిష్వహంమమాభిమాన

కారచాక్షుషవృత్తివృత్తసాక్షి వేద్యత్వం నభసీతి జ్ఞేయం. సంభావనాం నిగమయతి—
ఏవమితి. నను బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వేన సూత్రితామవిద్యాం హిత్వా అధ్యాసః కిమితి
వర్ణిత ఇత్యతః—తమేతమితి. అక్షిప్తసమాహితము క్తలక్షణలక్షితమధ్యాసమవిద్యా
కార్యత్వాదవిద్యేతి మన్యంతఇత్యర్థః. విద్యానిపర్త్యత్వాచ్చాస్యావిద్యాత్వమిత్యాహ—
తద్వివేకేనేతి. అధ్యస్తనిషేధేనాధిష్ఠానస్వరూపనిర్ధారణం విద్యామధ్యాసనిపర్తికామా
హురిత్యర్థః. తథాపి కారణావిద్యాం త్యక్త్వా కార్యావిద్యా కిమితి వర్ణితే తత్రాహ—
తత్రేతి. తస్మిన్నధ్యానే ఉక్తన్యాయేనావిద్యాత్వ కేసతీత్యర్థః. మూలావిద్యాయాస్పృశు
ప్తావనర్థత్వా దర్శనాత్కార్యాత్త్వా తస్యా అనర్థత్వజ్ఞాపనార్థం తద్వర్ణనమితి భావః.
అధ్యస్తకృతగుణదోషాభ్యామధిష్ఠానం న లిప్యత ఇత్యక్షరార్థః. ఏవమధ్యాసస్య లక్షణ
సంభావనే ఉక్త్వా ప్రమాణమాహ—తమేతమితి. తం వర్ణితమేతం సాక్షి ప్రత్యక్షసిద్ధం
పురస్కృత్య హేతుం కృత్వా తాకికః కర్తృశాస్త్రీయో మోక్షశాస్త్రీయశ్చేతి త్రివిధో
వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. తత్ర విధినిషేధపరాణి కర్తృశాస్త్రాణ్యుగ్లేదాదీని, విధి
నిషేధశూన్యప్రత్యగ్బ్రుచ్చాపరాణి మోక్షపరాణి వేదాంతవాక్యానీతి విభాగః. ఏవం
వ్యవహార హేతుత్వేనాధ్యానే ప్రత్యక్షసిద్ధేఽపి ప్రమాణాంతరం పృచ్ఛతి—కథం పున
రితి. అవిద్యావానహమిత్యధ్యాసవానాత్తా ప్రమాతా స విషయ ఆశ్రయో యేషాం
తాన్యవిద్యావద్విషయాణీతి విగ్రహః. తత్తత్ప్రమేయవ్యవహార హేతుభూతాయాః
ప్రమాయాఅధ్యాసాత్కప్రమాత్రాశ్చ తత్వాత్ప్రమాణానా మవిద్యావద్విషయత్వం
యద్యపి ప్రత్యక్షం తథాపి పునరపి కథం కేన ప్రమాణేనావిద్యావద్విషయత్వమితి
యోజనా, యద్వా అవిద్యావద్విషయాణి కథం ప్రమాణాని స్యుః? ఆశ్రయదోషాద
ప్రామాణ్యాపత్తేరిత్యాక్షేపః, తత్ర ప్రమాణప్రశ్నే వ్యవహారార్థాపత్తిం కల్పింగకాను
మానం చాహ—‘ఉచ్యత’ ఇత్యాదినా ‘తస్మా’దిత్యుచితేన. దేవదత్తకర్తృభో వ్యవహార
స్వదీయదేహాదిష్వహం మమాధ్యాసమూల స్తదన్వయవ్యతిరేకానుసారిత్వత్, యదిత్యం

రహితస్య ప్రమాతృత్వానుపపత్తే ప్రమాణప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । న
హింద్రియాణ్యనుపాదాయ ప్రత్యక్షాధివ్యవహారస్సంభవతి । న చాధి
ష్ఠానమంతరేణేంద్రియాణాం వ్యాపారస్సంభవతి । న చానధ్యస్తాత్త్వ
భావేన దేహేన కశ్చిద్వాప్తిప్రియతే । నచైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసంగస్యా
త్తనః ప్రమాతృత్వముపపద్యతే । న చ ప్రమాతృత్వమంతరేణ ప్రమాణ
ప్రవృత్తిరస్తి । తస్మాదవిద్యావద్విషయాణ్యేవ ప్రత్యక్షాదీని ప్రమా

తత్తథా, యథా మృత్పూర్ణో ఘట ఇతి ప్రయోగః, తత్త్ర వ్యతిరేకం దర్శయతి—
దేహేతి. దేవదత్తస్య సుఖస్తావధ్యాసాభావే వ్యవహారాభావో దృష్టః, జాగ్రత్స్వప్న
యోరధ్యాసే సతి వ్యవహారఇత్యన్వయస్సంభవత్వా నోక్తః. అనేన లింగేన కారణ
తయాధ్యాససిద్ధ్యతి, వ్యవహారరూపకార్యానుపపత్త్యా వేతి భావః. నను మనుష్యత్వాది
జాతిమతి దేహేఽహమిత్యభిమాన మాత్రాద్వ్యవహారసిద్ధ్యతు కిమింద్రియాదిషు మమాభి
మానేనేత్యాశంక్యాహ—న హితి. ఇంద్రియవదం లింగాదేరవ్యవహారం ప్రత్యక్షా
దీత్యాదిపదప్రయోగాత్, తథాచ ప్రత్యక్షలింగాదిప్రయుక్తో యో వ్యవహారో ద్రష్టా
అనుమాతా శ్రోతాఽహమిత్యాదిరూపః స ఇంద్రియాదీని మమతాస్పదాన్యగృహీత్వా
న సంభవతీత్యర్థః. యద్వా తాని మమత్వేనానుపాదాయ యో వ్యవహారస్స
నేతియోజనా, పూర్వత్రానుపాదానాసంభవక్రియయోరేకో వ్యవహారః కర్తేతి
క్వాప్రత్యయస్సాధుః. ఉత్తరత్రానుపాదాన వ్యవహారయోరేకాక్షకర్తృకత్వా
త్తత్సాధుత్వమితి భేదః. ఇంద్రియాదిషు మమేత్యధ్యాసాభావేఽన్ధాదేరిప ద్రష్టృ
త్వాదివ్యవహారో న స్యాదితి భావః. ఇంద్రియాధ్యాసేనైవ వ్యవహారాదలందేహాధ్యా
సేనేత్యత ఆహ—నచేతి. ఇంద్రియాణామధిష్ఠానమాశ్రయశ్శరీరమిత్యర్థః. నన్వస్తాత్త్వ
నా సంయుక్తం శరీరం తేషామాశ్రయః కిమధ్యాసేనేత్యత్రాహ—న చానధ్యస్తాత్త్వ
భావేనేతి. అనధ్యస్తాత్త్వభావః ఆత్మతాదాత్త్వం యస్మిన్ తేనేత్యర్థః. 'అసంగోహి'తి
శ్రుతేరాధ్యాసికనివ దేహాత్మనోస్సంబంధో న సంయోగాదిరితి భావః. నన్వాత్మనో
దేహాదిభిరాధ్యాసికసంబంధోఽపి మాస్తు, స్వతచ్ఛేతనతయా ప్రమాతృత్వోపపత్తేః
న చ సుఖస్తా ప్రమాతృత్వాపత్తిః కరణోపరమాదితి తత్రాహ. నచైతస్మిన్నితి. ప్రమా
శ్రయత్వం హి ప్రమాతృత్వం ప్రమా యది నిత్యచిత్తాత్రం తర్హ్యాశ్రయత్వాయోగః,
కరణవైయ్యం చ, యది వృత్తిమాత్రం, తదా జగదాంధ్యప్రసంగః వృత్తేర్జడత్వాత్,
అతో వృద్ధోబోధః ప్రమా, తదాశ్రయత్వప్రసంగస్యాత్మనో వృత్తిమన్తనస్తాదాత్త్వా
ధ్యాసం . న సంభవతీతి భావః. దేహాద్యధ్యాసే, తద్ధర్మాధ్యాసే చాసతీత్యక్షరార్థః,

ణాని శాస్త్రాణి చేతి. పశ్వాదిభిశ్చావిశేషాత్. యథా హి పశ్వాదయ
శబ్దాదిభిః శ్రోత్రాదీనాం సంబంధే సతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే
జాతే తతో నివర్తంతే, అనుకూలే చ ప్రవర్తంతే; యథా దండోద్యత
కరం పురుషమభిముఖముపలభ్య “మాం హంతుమయమిచ్ఛ”తీతి పలా
యితుమారభంతే, హరితతృణపూర్ణ పాణిముపలభ్య తం ప్రత్యభిముఖీ
భవంతి; ఏవం పురుషా అపి పృథ్వీన్న చిత్తాః క్రూరదృష్టినాక్రోశతః
ఖడ్గోద్యతకరాణాం బలవత ఉపలభ్య తతో నివర్తంతే, తద్విపరీతాన్న
త్యభిముఖీభవంతి. అతస్సమానః పశ్వాదిభిః పురుషాణాం ప్రమాణ

తర్హ్యత్త్వః ప్రమాతృత్వం మాస్త్వితి వదంతం ప్రత్యాహ—న చేతి. తస్మాదాత్త్వః
ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారార్థమధ్యాసోఽంగీకర్తవ్య ఇత్యనుమానార్థాపత్తోః ఫలముప
సంహరతి.—తస్మాదితి. ప్రమాణసత్త్వాదిత్యర్థః. యద్వా ప్రమాణప్రశ్నం సమాధాయా
క్షేపం పరిహరతి—తస్మాదితి. అహమిత్యధ్యాసస్య ప్రమాత్రంతర్గతత్వే నాదోషత్వా
దవిద్యావదాశ్రయాణ్యపి ప్రమాణాన్యేవేతి యోజనా. సతి ప్రమాతరి పశ్చాద్భవన్
దోషఇత్యుచ్యతే యథా కాచాదిః అవిద్యా తు. ప్రమాత్రంతర్గతత్వాన్న దోషః,
యేన ప్రత్యక్షాదీనామప్రామాణ్యం భవేదితి భావః. నను యదుక్తమన్వయవ్యతిరేకా
భ్యాం వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి తదయుక్తం విదుషామధ్యాసాభావేఽపి వ్యవహార
దృష్టేరిత్యత ఆహ—పశ్వాదిభిశ్చేతి. చ శబ్దశృంగానిరాసార్థః. కిం విద్యత్త్వం ‘బ్రహ్మో
స్తీ’తి సాక్షాత్కారః? ఉత యాక్తికమాత్తానాత్తభేదజ్ఞానం? ఆద్యే ‘బాధితాధ్యా
సానువృత్త్యా వ్యవహార’ఇతి సమన్వయసూత్రే వక్ష్యతే. ద్వితీయే పరోక్షజ్ఞానస్యా
పరోక్షభ్రాంత్యనివర్తకత్వాద్వివేకినామపి వ్యవహారకాలే పశ్వాదిభిరవిశేషాదధ్యాస
వత్త్వేన తుల్యత్వా ద్వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి యుక్తమిత్యర్థః. అత్రాయం ప్రయో
గః—వివేకినో—అధ్యాసవంతః-వ్యవహారత్వాత్. పశుపశ్యాదివదితత్రసంగ్రహవా
క్యం ప్యాకుర్వక్ దృష్టాంతే హేతుం స్ఫుటయతి.—యథాహీతి. విజ్ఞానస్యానుకూలత్వం
ప్రతికూలత్వం చేష్టానిష్టసాధనగోచరత్వం, తదేవోదాహరతి.—యథేతి. ఆయం దండః—
మదనిష్టసాధనం-దండత్వాత్. అనుభూతదండవత్, ఇదం. తృణం మదిష్టసాధనం-అను
భూతజాతీయత్వాత్. అనుభూతతృణవదిత్యనుమాయ వ్యవహారంతేత్యర్థః. అధునా
హేతోః పక్షధర్తతామాహ.—వివమితి. పృథ్వీన్న చిత్తా అపీత్యన్వయః. వివేకినోఽపీ
త్యర్థః. ఫలితమాహ.—అత ఇతి. అనుభవబలాదిత్యర్థః. సమానఇతి. అధ్యాసకార్యత్వేన
తుల్య ఇత్యర్థః. నన్వస్తాకం ప్రవృత్తిరధ్యాసాదితి న పశ్వాదయో బ్రువంతి, నాపి పరే

ప్రమేయవ్యవహారః. పశ్వాదీనాం చ ప్రసిద్ధ ఏవావివేకపూర్వకః ప్రత్యక్షాదివ్యవహారః. తత్సామాన్యదర్శనాద్వ్యుత్పత్తిమతామపి పురుషాణాం ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్తత్కాలస్సమాన ఇతి నిశ్చయతే. శాస్త్రీయే తు వ్యవహారే యద్యపి బుద్ధిపూర్వకారీ నావిదిత్వాత్తనః పరలోకసంబంధ మధిక్రియతే, తథాపి న వేదాంతవేద్యమశనాయాద్య తీతమపేతబ్రహ్మత్రాదిభేదమసంసార్యాత్త తత్త్వమధికారేఽపేక్ష్యతే, అనుపయోగాదధికారే విరోధాచ్చ. ప్రాక్ష తథాభూతాత్తవిజ్ఞానాత్ ప్రవర్తమానం శాస్త్రమవిద్యావద్విషయత్వం నాతివర్తతే. తథాపి—
'బ్రహ్మణో యజేతే'త్యాదీని శాస్త్రాణి ఆత్మని వర్ణాశ్రమపయోఽవస్థా

హమేతత్ప్రత్యక్షం, అతస్సాధ్యవికలో దృష్టాంత ఇతి నేత్యాహ—పశ్వాదీనాం చేతి. తేహమాత్తానాత్తనోర్జ్ఞానమాత్రమస్తి న వివేకః, ఉపదేశాభావాత్, అతస్సమగ్రీ

సత్వాదధ్యాసస్తేహం ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. నిగమయతి.—తత్సామాన్యేతి. తైః పశ్వాదిభి సామాన్యం వ్యవహారపత్త్వం తస్య దర్శనాద్వివేకినామప్యయం వ్యవహారస్సమాన ఇతి నిశ్చయతఇతి సంబంధః. సమానత్వం వ్యవహారస్యాధ్యాసకార్యత్వేనేత్యుక్తం పురస్తాత్, తత్క్రాంత్యయవ్యతిరేకా స్తారయతి—తత్కాల ఇతి. తస్యాధ్యాసస్య కాలవచకాలా యస్య స తత్కాలః. యదాఽధ్యాసస్తదా వ్యవహారః, తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యుక్తాన్వయాదిమానితి యావత్, అతో వ్యవహారలింగాద్వివేకినామపి దేహాదిష్వ హంమమాభిమానోఽస్తీత్యనవద్యం. నను తాకికస్య వ్యవహారస్యాధ్యాసికత్వేఽపి జ్యోతిష్టోమాదిరూపవ్యవహారస్య నాధ్యాసజన్యత్వం, తస్య దేహాతిరిక్తాత్తజ్ఞానపూర్వ కత్వాదిత్యాశంక్య హేతుమంగీకరోతి.—శాస్త్రీయేత్వితి. తర్హి కథం వైదికకర్తృణోఽధ్యాసజన్యత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్య కిం తత్ర దేహాన్యాత్తధీమాత్రమపేక్షితం? ఉతాత్త తత్త్వజ్ఞానం? ఆద్యే తస్యాధ్యాసాబాధకత్వాత్తత్త్విద్ధిరిత్యాహ.—తథాపీతి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ.—న వేదాంత ఇతి. యత్ప్రపాసాదిగ్రస్తో జాతివిశేషవానహం సంసారీతి

జ్ఞానం కర్తృణ్యపేక్షితం న తద్విపరీతాత్తతత్త్వజ్ఞానం, అనుపయోగాత్ ప్రవృత్తిబాధ కత్వాచ్చేత్యర్థః. శాస్త్రీయకర్తృణోఽధ్యాసజన్యత్వం నిగమయతి.—ప్రాకృతి. అధ్యాసే నిగమం ప్రమాణయతి.—తథాపీతి. యథా ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయోఽధ్యాసే ప్రమాణం తథాగమోఽపీత్యర్థః. 'బ్రహ్మణో యజేత' 'న హ వై స్నాత్వా భిక్షేత' 'అప్తవర్ష ముపనయీత' 'కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీతే'త్యాగమో బ్రహ్మణాదిపదైరధికారి

విశేషాధ్యాసమాశ్రిత్య ప్రవర్తంతే. అధ్యాసో నామాతస్మిన్ స్తద్బుద్ధి
రిత్యవోచామ. తద్యథా.—పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు సకలేషు వా
అహమేవ వికలస్సకలో వేతి బాహ్యాధర్తానాత్తన్యధ్యస్యతి; తథా దేహ
ధర్తాన్ 'స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽహం తిష్ఠామి గచ్ఛామి
లంఘయామి'చేతి; తథేంద్రియధర్తాన్ 'క్షూకః క్షీబో బధిరః కాణోఽన్ధోహ'
మితి; తథాంతఃకరణధర్తాన్ 'మసంకల్పవిచికిత్సాధ్యవసాయాదీన్. ఏవ
మహం ప్రత్యయినమశేషస్వప్రచారసాక్షిణి ప్రత్యగాత్తన్యధ్యస్య తం
చ ప్రత్యగాత్తానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయేణాంతఃకరణాదిష్వధ్య
స్యతి. ఏవమయమనాదిరనంతో నైసర్గికోఽధ్యాసో మిథ్యాప్రత్యయ

ణం వర్ణాద్యభిమానినమనువదన్నధ్యాసం గమయతీతి భావః. ఏవమధ్యాసే ప్రమాణ
సిద్ధేఽపి కస్య కుత్రాధ్యాస ఇతి జిజ్ఞాసాయాం తముదాహర్తుం లక్షణం స్థారయతి—
అధ్యాసో నామేతి. ఉదాహరతి.—తద్యథేతి. తల్లక్షణం యథా స్పష్టం భవతి తథోదా
హ్రియత ఇత్యర్థః. స్వదేహోద్భేదేన ప్రత్యక్షాః పుత్రాదయో బాహ్యేః, తద్ధర్తాన్ సాక
ల్యాదీన్ దేహవిశిష్టాత్తన్యధ్యస్యతి, తద్ధర్తజ్ఞానాత్ స్వస్మిన్ స్తతుల్బధర్తానధ్యస్యతీత్యర్థః.
భేదాపరోక్షజ్ఞానే తద్ధర్తాధ్యాసాయోగాత్ అన్యథాఖ్యాత్యనంగీకారాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం.
దేహేంద్రియధర్తాన్ననోవిశిష్టాత్తన్యధ్యస్యతీత్యాహ—తథేతి. కృశత్వాదిధర్తవతో
దేహోదేరాత్తని తాదాత్మ్యేన కల్పితత్వాత్తద్ధర్తాః సాక్షాదాత్తన్యధ్యస్తాఇతి మంతవ్యం.
అజ్ఞాతప్రత్యగ్రూపే సాక్షిణి మనోధర్తాధ్యాసమాహ—తథాంతఃకరణేతి. ధర్తాధ్యా
సముక్త్వా తద్వదేవ ధర్త్యధ్యాసమాహ—ఏవమితి. అంతఃకరణం సాక్షిణ్యభేదేనాధ్య
స్య తద్ధర్తాన్ కామాదీనధ్యస్యతీతి మంతవ్యం. స్వప్రచారా మనోపృత్తయః, ప్రాతి
లోమ్యేనాసజ్జడదుఃఖాత్త కాహంకారాదివిలక్షణతయా సచ్చిత్సుఖాత్తకత్వేనాంచతి
ప్రకాశత ఇతి ప్రత్యక్. ఏవమాత్తన్యనాత్తద్ధర్తాధ్యాసముదాహృత్యానాత్తన్యాత్త
నోఽపి సంస్పృష్టత్వేనాధ్యాసమాహ—తంచేతి. అహమిత్యధ్యాసే చిదాత్తనో భానం
వాచ్యం, అన్యథా జగదాంధ్యావత్తే, న చానధ్యస్తస్యాధ్యాసే భానమస్తి, తస్మాద్రజ
తాదావిదమివాత్తనస్సంసర్గాధ్యాస ఏష్టవ్యః. 'తద్విపర్యయేణే'తి తస్యాధ్యస్తస్య
జడస్య విపర్యయోఽధిష్ఠానత్వం చైతన్యం చ తదాత్తనా స్థితమితి యావత్. తత్రా
జ్ఞానే కేవలాత్తనస్సంసర్గః, మనస్యజ్ఞానోఽహితస్య దేహోదౌ మనఉపహితస్యేతి విశేషః.
ఏవమాత్తని బుద్ధ్యాద్యధ్యాసాన్ కర్తృత్వాదిలాభః, బుద్ధ్యాదౌ చాత్మాధ్యాసా
చ్చైతన్యలాభ ఇతి భావః. వర్ణితాధ్యాసముపసంహరతి—ఏవమయమితి. అనాద్య

రూపః కర్తృత్వభోక్తృత్వప్రవర్తకస్సర్వలోక ప్రత్యక్షః. అస్యానర్థ హేతోః ప్రహణాయాత్తైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాంతా ఆరభ్యంతే. యథా చాయమర్థస్సర్వేషాం వేదాంతానాం, తథా వయ మస్యాం శారీరకమిమాంసాయాం ప్రదర్శయిష్యామః. వేదాంత మిమాంసాశాస్త్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితస్యేదమాదిమం సూత్రమ్.—

విద్యాత్కతయా కార్యాధ్యాసస్యానాదిత్వం అధ్యాసాత్సంస్కారస్తతోఽధ్యాస ఇతి ప్రవాహతో నైసర్గికత్వం. ఏవముపాదానం నిమిత్తం చోక్తం భవతి. జ్ఞానం వినా భ్యంసాభావాదానంత్యం. తదుక్తం భగవద్గీతాసు.—‘న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే’తి [౧౫-3], హేతుముక్త్యా స్వరూపమాహ.— మిథ్యేతి. మిథ్యా మాయా తయా ప్రతీయతఇతి ప్రత్యయః కార్యప్రపంచః, తత్ప్రతీతి శ్చేత్యేవంస్వరూప ఇత్యర్థః. తస్య కార్యమాహ—కర్తృత్వేతి. ప్రమాణం నిగమయతి— సర్వేతి. సాక్షీప్రత్యక్షమేవాధ్యాస ధర్మిగ్రహకం మానం, అనుమానాదికం తు సంభావ నార్థమిత్యభిప్రేత్య. ప్రత్యక్షోపసంహారః కృతః. ఏవమధ్యాసం వర్ణయిత్వా తత్సాధ్యే విషయప్రయోజనే దర్శయతి—అస్యేతి. కర్తృత్వాద్యనర్థ హేతోరధ్యాసస్య సమూల స్యాత్యంతికవినాశో మోక్షః, స కేనేత్యత ఆహ—అత్తేతి. బ్రహ్మైక్యసాక్షాత్కారస్య ప్రతిపత్తిః శ్రవణాదిభిరప్రతిబంధేన లాభస్తస్యా ఇత్యర్థః. విద్యాయాం కారణ మాహ—సర్వఇతి. ఆరభ్యంతే అధికృత్య విచార్యంత ఇత్యర్థః. విచారితవేదాంతానాం బ్రహ్మైక్యం విషయో మోక్షః ఫలమిత్యుక్తం భవతి. అర్థాత్తద్విచారాత్త కశాస్త్రస్యాపి తేవీవ విషయప్రయోజనే ఇతి జ్ఞేయం. నను వేదాంతేషు ప్రాణాద్యుపాస్తీనాం భానా దాత్వైక్యమేవ తేషామర్థఇతి కథమిత్యత ఆహ—యథా చేతి. శరీరమేవ శరీరకం, కుత్సి తత్వాత్ తన్నివాసీ శారీరకో జీవస్తస్య బ్రహ్మత్వవిచారో మిమాంసా తస్యామిత్యర్థః. ఉపాస్తీనాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా అత్తైక్యజ్ఞానార్థత్వాత్తద్వాక్యానామపి మహా తాత్పర్యమైక్యఇతి వక్ష్యతే. ఏవమధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మైక్యే విరోధాభావేన విషయ ప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి దర్శితం. ఇతి ప్రథమపర్ణకమ్.

విచారస్య సాక్షాద్విషయా వేదాంతాః, తేషాం గతార్థత్వాగతార్థత్వాభ్యామా రంభసందేహో కృత్సన్నస్య వేదస్య విధివరత్వాద్విధేశ్చ ‘అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే’త్యాదినా పూర్వతంత్రేణ విచారితత్వాదవగతార్థా ఏవ వేదాంతా ఇత్యవ్యవహితవిషయాభావా న్నారంభ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూతే—వేదాంతేతి. వేదాంతవిషయక పూజితవిచారాత్త క శా స్త్రస్య వ్యాఖ్యాతుమిష్టస్య సూత్రసందర్భస్యేదం ప్రథమసూత్రమిత్యర్థః. యది విధిరేవ

సూ. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. ౧. ఇతి.

తత్రాథశబ్ద ఆనంతర్యార్థః పరిగ్రహ్యతే; నాధికారార్థః, బ్రహ్మ

వేదార్థస్సత్తదా సర్వజ్ఞో బాదరాయణో బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం న బ్రూయాత్, బ్రహ్మణి మానాభావాత్, అతో బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యతోవక్త్యా కేనాపి తంత్రేణానవగతబ్రహ్మ పరవేదాంతవిచార ఆరంభణీయ ఇతి సూత్రకృద్దర్శయతి—తచ్చ 'వ్యాచిఖ్యాసిత స్యే'తి పదేన భాష్యకారో బభాషే. ఇతి ద్వితీయవర్ణకమ్.

ఏవం వర్ణకద్వయేన వేదాంతవిచారస్య కర్తవ్యతాయాం విషయప్రయోజన వత్త్వమనవగతార్థత్వం చేతి హేతుద్వయం సూత్రస్యార్థికార్థం వ్యాఖ్యానాత్మర వ్యాఖ్యానమారభమాణః పునరప్యధికారిభావాభావాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే సతి అథశబ్దస్యానంతర్యార్థకతోవక్త్యా అధికారిణం సాధయతి.—'తత్రాథశబ్ద'ఇతి. సూత్ర ఇత్యర్థః. 'మంగళానంతరారంభప్రశ్నకారేన్విశిష్టథో అథే'తి అథశబ్దస్య బహవోఽర్థాస్సంతి. తత్రా 'థయోగానుశాసన'మిత్యత్ర సూత్రే యథాఽథశబ్ద ఆరంభార్థకః యోగశాస్త్రమారభ్య ఇతి తద్వదత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నాధికారార్థఇతి. ఆయమాశయః. కిం జిజ్ఞాసాపదం జ్ఞానేచ్ఛాపరం? ఉత విచార

— బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికా. —

ఆమ్నాయాన్తై కసంసిద్ధమాదిమధ్యాంతవర్జితం,
ఆనందఘనమాపూర్ణమాత్మజ్యోతిరుపాస్త్వహే.

౧

సమస్తయ్యంతకాంతారవిహారై కపటియసే,
వాసిమత్తేభసంహరై వ్యాసకేసరిణే సతే.

౨

స్తుపన్తోహతమస్తోమభానుభావముపేయుషః,
స్తుమస్తాన్భగవత్పాదాన్భవరోగభిషగ్వరాన్.

౩

యద్వాణీద్యుమణిధ్వస్తా మన్తోహధ్వాంతసంతతిః,

శ్రీగురూన్భావయామస్తాన్స్తయ్యంతామ్బుజభాస్కరాన్.

౪

శ్రీమద్దేశికపాదాబ్జపరిచర్యాబలాదహం,

భాష్యానుగాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం కుర్వే యథామతి.

౫

ఇహ ఖలు భగవాన్పాదరాయణః ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యైషయికమాపాతతస్త్రయ్యంతపచోభిఃప్రతిపన్నమనుబంధజాతంన్యాయతోనిర్ణేతుమిదమార్చయాంచకార—

అత్ర అథశబ్దేన సాధనచతుష్టయసంపత్త్యానంతర్యముచ్యతే, అతఃశబ్దేన సాధన చతుష్టయస్య సంభావనా. 'బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' ఇత్యనేన అజ్ఞాతత్వేన విషయత్వం, జ్ఞాత

జిజ్ఞాసాయా అనధికార్యత్వాత్; మంగళస్య చ వాక్యార్థే సమన్వయా
భావాత్; అర్థాంతరప్రయుక్త ఏవ హ్యథశబ్దః శ్రుత్యా మంగళ
ప్రయోజనో భవతి; పూర్వప్రకృతాపేక్షాయాశ్చ ఫలత అనంతర్యా
లక్షకం? ఆ ద్యే అథశబ్దస్యారంభార్థే బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛారభ్యత ఇతి సూత్రార్థస్యైవ
సచాసంగతః తస్యా అనారభ్యత్వాత్ న హి ప్రత్యధికరణమిచ్ఛా క్రియతే
కింతు తయా విచారః. న ద్వితీయః. కర్తవ్యపదాధ్యాహరం వినా విచారలక్ష
కత్వాయోగాత్. అధ్యాహృతే చ తస్మిన్ తేనైవారంభోక్తేరథశబ్దవైయర్థ్యాత్
కింత్వధికారిసిద్ధ్యర్థమానంతర్యార్థతైవ యుక్తేతి. అథునా సంభావితమర్థాంతరం
దూషయతి—మంగళస్యేతి. వాక్యార్థో విచారకర్తవ్యతా, న హి తత్ర మంగళస్య
కర్తృత్వావినాన్వయోఽస్తీత్యర్థః. నను సూత్రకృతా శాస్త్రాదౌ మంగళం కార్య
మిత్యథశబ్దః ప్రయుక్తఇతి చేత్ సత్యం. న తస్యార్థో మంగళం కింతు తచ్ఛ్రవణ
ముచ్ఛారణం చ మంగళకృత్యం కరోతి తదర్థస్త్వానంతర్యమేవేత్యాహ—అర్థాంతరేతి.
అర్థాంతరమానంతర్యం శ్రుత్యా శ్రవణేన శంఖివీణాదినాదశ్రవణపదోంకారాథ
శబ్దయోః శ్రవణం మంగళఫలకం. “ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా,
కంతం భిత్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్తాంగళికావృభౌ” ఇతి స్మరణాదితి భావః. నను ప్రపం
చో మిథ్యేతి మతే ప్రకృతే సతి ‘అథ మతం ప్రపంచసృత్య’ ఇత్యత్ర పూర్వ
ప్రకృతార్థాదుత్తరార్థస్యార్థాంతరత్వాద్ధోఽథశబ్దో దృష్టః, తథాత్ర కిం న స్యాదిత్యత
ఆహ—పూర్వేతి. ఫలతః ఫలస్యేత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమర్థవిశేషః
ప్రకృతో నాస్తి యస్మాత్తస్యా అర్థాంతరత్వ మథశబ్దేనోచ్యేత, యతః కుతశ్చిదర్థాంత
రత్వం తు సూత్రకృతా న వక్తవ్యం ఫలాభావాత్. యది ఫలస్య జిజ్ఞాసాపదోక్త
కర్తవ్యవిచారస్య హేతుత్వేన యత్పూర్వం ప్రకృతం తదపేక్షాస్తీత్యపేక్షాబలాత్
ప్రకృతహేతుమాక్షిప్య తతోఽర్థాంతరత్వముచ్యేత, తదాఽర్థాంతరత్వమానంతర్యేఽస్త
ర్భవతి హేతుఫలభావజ్ఞానాయానంతర్యస్యావశ్యం వాచ్యత్వాత్. తస్మాదిదమర్థాంతర
మ్యుక్తే తస్య హేతుత్వాప్రతీతేః. తస్మాదిదమానంతరమిమ్యుక్తే భవత్యేవ హేతుత్వ
ప్రతీతిః. న చాశ్వాదనంతరో గౌరవ్యత్ర హేతుత్వభానాపత్తిరితి వాచ్యం. తయో
శ్చతః కాలతో వా వ్యవధానేనానంతర్యస్యాముఖ్యత్వాత్, అతస్సామగ్రీఫలయో
రేవ ముఖ్యమానంతర్యం, అవ్యవధానాత్. తస్మిన్నుక్తే సత్యర్థాంతరత్వం న వాచ్యం,

త్వేన ప్రయోజనత్వం, బ్రహ్మణ ఉక్తం భవతి. ఏవం చ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగ
భూతాధికార్యాదినమర్పకత్వేన సమన్వయాద్యఖిలవిచారోపాధ్వాతత్వాత్ ఆదావస్య

వ్యతిరేకాత్. సతి చానంతర్యార్థత్వే, యథా ధర్మజిజ్ఞాసాపూర్వవృత్తం
వేదాధ్యయనం నియమేనాపేక్షతే, ఏవం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపి యత్పూర్వ
వృత్తం నియమేనాపేక్షతే తద్వక్తవ్యం. స్వాధ్యాయానంతర్యం తు
సమానం. నన్విహ కర్తావబోధానంతర్యం విశేషః; న; ధర్మజిజ్ఞాసాయాః

జ్ఞాతత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతి భావః. ఫలస్య విచారస్య పూర్వకృతహేత్వపేక్షయా
బలాద్యదర్థాంతరత్వం తస్యానంతర్యాభేదాత్ న పృథగధశబ్దార్థత్వమిత్యధ్యాపృత్య
భాష్యం యోజనీయం. యద్వా పూర్వప్రకృతేఽర్థే ఆపేక్షా యస్యా అర్థాంతర
తాయాస్తస్యాః ఫలం జ్ఞానం తద్ద్వారానంతర్యావ్యతిరేకాత్తజ్ఞానే తస్యాః జ్ఞాన
తోఽన్తర్భావాన్నాధశబ్దార్థతేత్యర్థః. నన్వానంతర్యార్థకత్వేఽప్యానంతర్యస్యావధిః క
ఇత్యాశంక్యాహ—సతి చేతి. యన్నియమేన పూర్వవృత్తం పూర్వభావి అసాధారణ
కారణం పుష్కలకారణమితి యావత్, తదేవావధిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. నన్వస్తు ధర్మ
విచార ఇవ బ్రహ్మవిచారేఽపి వేదాధ్యయనం పుష్కలకారణమిత్యత ఆహ—స్వాధ్యాయే
యేతి. సమానం బ్రహ్మవిచారే సాధారణకారణం న పుష్కలకారణమిత్యర్థః. నను
సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన 'యజ్ఞేన దానేనే' త్యాదిశ్చత్యా 'యజ్ఞాదికర్తాణి
జ్ఞానాయ విధీయంత' ఇతి సర్వాపేక్షాధికరణే వక్ష్యతే, తథాచ పూర్వతంత్రేణ తదవ
బోధః పుష్కలకారణమితి శంకతే—నన్వీతి. ఇహ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం విశేషోఽసా
ధారణకారణం, 'ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ'మితి జైమినీసూత్రం. తద
ర్థస్తు, ఏకస్య కర్తృణ ఉభయత్వేఽనేకఫలసంబంధే సంయోగః, ఉభయసంబంధబోధకం
వాక్యం తస్య పృథక్త్వం భేదః సహేతుః. తతశ్చాచిత్రాపి జ్యోతిష్టోమాదికర్తృణాం
స్వర్గాదిఫలకానామపి, యజ్ఞేన దానేనే' త్యాదివచనాత్ జ్ఞానార్థత్వంచేతి పరిహరతి—
నేత్యాదినా. అయమాశయః. న తావత్ పూర్వతంత్ర్యం న్యాయసహస్రం బ్రహ్మ
జ్ఞానే తద్విచారే వా పుష్కలం కారణం, తస్య ధర్మనిర్ణయమాత్రహేతుత్వాత్,
నాపి కర్తృనిర్ణయః, తస్యానుష్ఠానహేతుత్వాత్. న హి ధూమాగ్నోర్నిరవ ధర్మబ్రహ్మ
ణోర్వాప్తిరస్తి, యయా ధర్మజ్ఞానాద్బ్రహ్మజ్ఞానం భవేత్. యద్యపి శుద్ధివివేకాది
ద్వారా కర్తాణి హేతవస్తథాపి తేషాం నాధికారివిశేషణత్వం ఆజ్ఞాతానాం తేషాం
జన్తాంతరకృతానామపి ఫలహేతుత్వాత్, అధికారివిశేషణం జ్ఞాయమానమేవ
ప్రవృత్తిపుష్కలకారణమానంతర్యావధిత్యేన వక్తవ్యం. అతః కర్తాణి తదవబోధ

సూత్రస్య సంగతిః. విచారవిషయవేదాంతవాక్యైః స్వార్థనిర్ణయాయాస్యాపేక్షణాత్
శ్రుతిసంగతిః. ఏవం సర్వేషాం సూత్రాణాం శ్రుతిసంగతిర్ద్రిష్టవ్యా. విశేషతో బ్రహ్మ

ప్రాగప్యధీతవేదాంతస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపపత్తేః. యథా చ హృదయాదన్య
వదానానామానంతర్యనియమః, క్రమస్య వివక్షితత్వాత్, న తథేహ
క్రమో వివక్షితః; శేష శేషి త్వేఽధిక్యతాధికారేవాప్రమాణాభావాత్

స్తన్నాయవిచారో వా నావధిరితి న బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ధర్మజిజ్ఞాసానంతర్యమితి. నను
ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః కార్యకారణత్వాభావేఽప్యానంతర్యోక్తిద్వారా క్రమజ్ఞా
నార్థోఽథశబ్దః, 'హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వయా అథవక్షస' ఇత్యవదానానాం
క్రమజ్ఞానార్థాథశబ్దవదిత్యాశంక్యాహ—యథేతి. అవదానానామానంతర్యనియమః
క్రమో యథాఽథశబ్దార్థస్తస్య వివక్షితత్వాత్ న తథేహ ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః
క్రమో వివక్షితః, ఏకకర్తృకత్వాభావేన తయోః క్రమానపేక్షణాత్, అతో న
క్రమాన్తోఽథశబ్ద ఇత్యర్థః. నను తయోరేకకర్తృకత్వం కుతో నాస్తీత్యత ఆహ—
శేషేతి. యేషామేకప్రధానశేషతా యథాఽవదానానాం ప్రయాజాదీనాం చ
యయోశ్చ శేషశేషిత్వం యథా ప్రయాజదర్శయోః, యస్య చాధిక్యతాధికారిత్వం
యథాఽపాం ప్రణయనం దర్శపూర్ణమాసాంగమాశ్రిత్య 'గోదోహనేన పశుకామ
స్యే'తి విహితస్య గోదోహనస్య, యథా వా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్యా సోమేన
యజేతే'తి దర్శాద్యుత్తరకాలే విహితస్య సోమయాగస్య దర్శాద్యధిక్యతాధికారిత్వం,
తేషామేకకర్తృకత్వం భవతి. తతచ్చైకప్రయోగవచనగృహీతానాం తేషాం యుగప
దనుష్ఠానాసంభవాత్ క్రమాకాంతాయాం శ్రుత్యాదిభిర్హి క్రమో బోధ్యతే; నైవం
జిజ్ఞాసయోశ్చేషశేషిత్వే శ్రుతిలింగాదికం మానమస్తి, నను 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య
గృహీ భవేద్బ్రహ్మదసీభూత్వా ప్రవ్రజే'దిత్యాదిశ్రుత్యా, "అధీత్య విధివద్వేదాను
త్రానుత్పద్య ధర్మతః, ఇష్ట్యా చ శక్తితో యజ్ఞైర్నో మోక్షే నివేశయే" దితి
స్త్రుత్యా చాధిక్యతాధికారిత్వం భాతీతి చేన్న. 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్'
అసాదయతి శుద్ధాత్తా మోక్షం వై ప్రథమాశ్రమే' ఇతి శ్రుతిస్త్పృతిభ్యాం. త్వయో
వాహృతశ్రుతిస్త్పృత్యోరశుద్ధచిత్తవిషయత్వావగమాత్ ఏతదుక్తం భవతి—“యది
హస్తాంతరకృతైః కర్తృభిశ్శుద్ధం చిత్తం తదా బ్రహ్మచర్యాదేవ సన్న్యస్య బ్రహ్మ
జిజ్ఞాసితవ్యం, యది న శుద్ధమితి రాగేణ జ్ఞాయతే తదా గృహీ భవేత్, తత్రాప్యశుద్ధా
వసీభవేత్, తత్రాప్యశుద్ధా తదైవ కాలమాకలయేత్, వసే శుద్ధా ప్రవ్రజే" దితి.
తథాచ శ్రుతిః—'యదహరేవ విరజేత్తదహరేవప్రవ్రజే'దితి. తస్మాన్నానయోరధిక్యతాధి

మరవాక్యతాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూచకత్వాత్ బ్రహ్మవిచారాత్తకశాస్త్రసంగతిః.
ఏవమగ్రేఽపి శాస్త్రసంగతిరూహ్య. 'అథతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' ఇత్యాదిభిః సూత్రైః

ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః, ఫలజిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ. అభ్యుదయఫలం ధర్మజ్ఞానం, తచ్ఛానుష్ఠానాపేక్షం; నిశ్చేయసఫలం తు బ్రహ్మవిజ్ఞానం, న చానుష్ఠానాంతరాపేక్షం; భవ్యశ్చ ధర్మో జిజ్ఞాసో న జ్ఞానకాలేఽస్తి, పురుషవ్యాపారతంత్రత్వాత్; ఇహ తు భూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యం నిత్యవృత్తత్వాత్ న పురుషవ్యాపారతంత్రం. చోదనాప్రవృత్తి

కారిత్యే కించిన్నానమితి భావః. నను మీమాంసయోశ్చేషశేషిత్వమధిక్యతాధికారిత్వంచ మాస్తు, ఏకమోక్షఫలకత్వేనైకకర్తృకత్వం స్యాదేవ. వదంతి హి—‘జ్ఞానకర్తృభ్యం ముక్తి’రితి సముచ్చయవాదినః. ఏవమేకవేదార్థజిజ్ఞాస్యకత్వాచైకకర్తృకత్వం, తథా చాగ్నేయాదిషడ్వ్యాగానామేకస్వర్గఫలకానాం ద్వాదశాధ్యాయానాం చైకధర్మజిజ్ఞాస్యకానాం క్రమవత్తయోః క్రమో వివక్షిత ఇతి క్రమార్థోఽథశబ్ద ఇత్యాశంక్యాహ—ఫలేతి. ఫలభేదజిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ న క్రమో వివక్షిత ఇత్యనుషంగః. యథా సౌర్యార్కప్రకాశత్యచరూణాం బ్రహ్మవర్చసస్వర్గాయఃఫలభేదాత్, యథా వా కామచకిత్సాతంత్రయోర్జిజ్ఞాస్యభేదాన్న క్రమాపేక్షా తద్వన్తిమీమాంసయోర్న క్రమాపేక్షేతి భావః. తత్ర ఫలభేదం వివృణోతి—అభ్యుదయేతి. విషయాభిముఖ్యేనోదేతీత్యభ్యుదయః, విషయాధీనం సుఖం స్వర్గాదికం, తచ్చ ధర్మజ్ఞానహేతోర్నీమాంసాయాః ఫలమిత్యర్థః. న కేవలం ఫలస్య స్వరూపతో భేదః కింతు హేతుతోఽపీత్యాహ—తచ్ఛేతి. బ్రహ్మజ్ఞానహేతోర్నీమాంసాయాః ఫలం తు తద్విరుద్ధమిత్యాహ—నిశ్చేయసేతి. నిత్యం నిరపేక్షం శ్రేయో నిశ్చేయసం మోక్షః తత్ఫలమిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానంచ సోత్పత్తి వ్యతిరిక్తమనుష్ఠానం నాపేక్షత ఇత్యాహ—న చేతి. స్వరూపతో హేతుతశ్చ ఫలభేదాన్న సముచ్చయ ఇతి భావః. జిజ్ఞాస్యభేదం వివృణోతి—భవ్యశ్చేతి. భవతీతి భవ్యః సాధ్య ఇత్యర్థః. సాధ్యత్వే హేతుమాహ—నేతి. తస్మా తుచ్ఛత్వం నేత్యాహ—పురుషేతి. పురుషవ్యాపారః ప్రయత్నస్తంత్రం హేతుర్యస్య తత్త్వాదిత్యర్థః. కృతీసాధ్యత్వాత్ కృతిజనకజ్ఞానకాలే ధర్మస్యాసత్త్వం న తుచ్ఛత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మణో ధర్మాద్వైలక్షణ్యమాహ—ఇహత్వితి. ఉత్తరమీమాంసాయామిత్యర్థః. భూతమసాధ్యం. తత్ర హేతుః—నిత్యేతి. సదా సత్త్వాదిత్యర్థః. సాధ్యాసాధ్యత్వేన ధర్మబ్రహ్మణోః స్వరూపభేదముక్త్వా హేతుతోఽప్యాహ—నేతి. ధర్మవత్ కృత్యధీనం నేత్యర్థః—మనతోఽపి భేదమాహ—చోదనేతి. అజ్ఞాతజ్ఞాపకంవాక్యమత్ర చోదనా,

సర్వే వేదాంతా బ్రహ్మసరా ఇతి సమన్వయప్రతిపాదనాత్ తేషాం ఆధ్యాయం సమన్వయాధ్యాయసంగతిః. ప్రథమపాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం వాక్యానాం విచార్య

భేదాచ్చ. యా హి చోదనా ధర్మస్య లక్షణం, సా స్వవిషయే నియుజ్ఞా
నైవ పురుషమనబోధయతి; బ్రహ్మచోదనా తు పురుషమనబోధ
యత్యేవ కేవలం; అవబోధస్య చోదనాజన్యత్వాన్న పురుషోఽవ
బోధే నియుజ్యతే—యథాఽక్షసన్నికర్షరేణార్థావబోధే, తద్వత్.
తస్మాత్ కిమపి వక్తవ్యం, యదనంతరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపదిశ్యత ఇతి.
ఉచ్యతే—నిత్యానిత్యవస్తువివేకః, ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగః,
శమదమాదిసాధనసంపత్, ముముక్షుత్వం చ. తేషు హి సత్సు ప్రాగపి

తస్యాః ప్రవృత్తిరోచితత్వం తద్వైలక్షణ్యాచ్చ జిజ్ఞాస్య భేద ఇత్యర్థః. సంగ్రహ
వాక్యం వివృణోతి.—యా హీతి. లక్షణం ప్రమాణం 'స్వర్గ కామో యజేతే'త్యాది
వాక్యం హి స్వవిషయే ధర్మే యాగాదికరణకస్వర్గాదిఫలకభావనారూపే ఫలహేతు
యాగాదిగోచరనియోగే వా హితసాధనే యాగాదౌ వా పురుషం ప్రవర్తయదేవావ
బోధయతి. 'ఆయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాదివాక్యం తు త్వమర్థం కేవలమప్రపంచంబ్రహ్మ
బోధయత్యేవ న ప్రవర్తయతి, విషయాభావాదిత్యర్థః. నన్వవబోధ ఏవ విషయస్త
త్రాహ—న పురుషఇతి. బ్రహ్మచోదనయా పురుషోఽవబోధే న ప్రవర్త్యత ఇత్యత్ర
హేతుం పూర్వవాక్యేనాహ—అవబోధస్యేతి. స్వజన్యజ్ఞానే స్వయం ప్రమాణం న
ప్రవర్తకమిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. మానాదేవ బోధస్య జాతత్వాజ్ఞాతే చ
విధ్యయోగాత్ న వాక్యార్థజ్ఞానే పురుషప్రవృత్తిః. తథాచ ప్రవర్తకమానమేయో
ధర్మః, ఉదాసీనమానమేయం బ్రహ్మేతి జిజ్ఞాస్య భేదాత్ న తస్మిమాంసయోః క్రమా
ర్థోఽథశబ్ద ఇతి భావః. ఏవమథశబ్దస్యార్థాంతరాసంభవాదానంతర్యవాచిత్యే సతి తద
వధిత్యేనపుష్కలకారణంవక్తవ్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. ఉపదిశ్యతే సూత్రకృతేతి శేషః.
తత్కమిత్యత ఆహ—ఉచ్యతఇతి. వివేకాదీనాశూగమికత్వేన ప్రామాణికత్వం పురస్తా
దేవోక్తం. లాకికవ్యాపారాన్తనస ఉపరమశ్శమః. బాహ్యకరణానాముపరమో దమః,
క్షానార్థం విహితనిత్యాదికర్తృసన్నిహిత ఉపరతిః. శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనం తితిక్షా.
నిద్రాలస్యప్రమాదత్యాగేన మనస్థితిః సమాధానం. సర్వత్రాస్థికతా శ్రద్ధా. ఏతత్త్వటక్ర
ప్రాప్తిశ్చమాదిసంపత్. అత్ర వివేకాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వేనాధికారివిశేషణత్వం
మంతవ్యం. తేషామన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వమాహ—తేష్యితి.
అథ కథంచిత్కుతూహలితయా బ్రహ్మవిచారప్రవృత్తస్యాపి ఫలవర్యంతం తజ్ఞానాను

త్వాత్ ఆపాదం పాదసంగతిః. ప్రాథమ్యాదస్యాధికరణస్య నాధికరణసంగతిః. ఉత్త
రాధికరణసంగతిస్తు తస్యైవానేనేతి నాస్యోచ్యతే. పూర్వపక్షే విచారానారంభా

ధర్మజిజ్ఞాసాయా ఊర్ధ్వం చ, శక్యతే బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితుం జ్ఞాతుం చ; న
విపర్యయే. తస్మాదథశబ్దేన యథోక్తసాధనసంపత్త్యానంతర్యముపదిశ్యతే.
అతశ్శబ్దో హేత్వర్థః. యస్మాద్వేద ఏవాగ్నిహోత్రాదీనాం శ్రేయస్సా
ధనానామనిత్యఫలతాం దర్శయతి—‘తద్యథేహ కర్తచిత్తో లోకః క్షీ
యత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచిత్తో లోకః క్షీయతే’ ఇత్యాదిః, తథా
‘బ్రహ్మవిజ్ఞానాదపి పరం పురుషార్థం దర్శయతి—‘బ్రహ్మవిదాహ్నోతి
పర’ మిత్యాది, తస్మాద్యథోక్తసాధనసంపత్త్యనంతరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా

దయాద్యతిరేకసిద్ధిః. అథశబ్దవ్యాఖ్యానముపసంహరతి—తస్మాదితి. ననూక్తవివేకాదికం
న సంభతి ‘అక్షయ్యం హ వై చాతుర్తాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీ’త్యాది శ్రుత్యా
కర్తఫలస్య నిత్యత్వేన తతో వైరాగ్యసిద్ధేః, జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపమోక్షశాచ్యుక్తః,
భేదాత్, తస్య లోహ్లాదివత్పురుషార్థత్వాద్యోగాచ్చ, తతో న ముముక్షౌసంభవ ఇత్యా
క్షేపపరిహారార్థోఽతశ్శబ్దః. తం వ్యాచక్షే—అతశ్శబ్దఇతి. అథశబ్దేనానంతర్యవాచినా
తదవధి త్వేనార్థాద్వివేకాదిచతుష్టయస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వం యదుక్తం తస్యార్థిక
హేతుత్వస్యాక్షేపనిరాసాయానువాదకోఽతశ్శబ్ద ఇత్యర్థః. ఉక్తం విప్రణోతి—యస్మా
దితి. తస్మాదిత్యుత్తరేణ సంబంధః. ‘యదల్పం తన్మర్త్యం యత్ కృతకం తదనిత్య’మితి
న్యాయవతీ ‘తద్యథేహ’త్యాదిశ్రుతిః కర్తఫలాక్షయ్యత్వశ్రుతేర్బాధికా. తస్మాత్
‘అతోఽన్యదార్త’మితి శ్రుత్యా అనాత్మమాత్రస్యానిత్యత్వవివేకాద్వైరాగ్యలాభ ఇతి
భావః. ముముక్షౌ సంభావయతి. తథేతి. యథా వేదః కర్తఫలానిత్యత్వం దర్శయతి
తథా బ్రహ్మజ్ఞానాత్ప్రశాంతకోకానలమపారం స్వయంజ్యోతిరానందం దర్శయతీ
త్యర్థః. జీవత్వాదేరధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మత్వసంభవ ఉక్తవివేతి భావః. ఏవమథాతశ్శబ్దా
భ్యాంపుష్కలకారణవతోఽధికారిణస్సమర్థనాచ్చస్త్రమార్బభవ్యమిత్యాహ—తస్మాదితి.
సూత్రవాక్యపూరణార్థమధ్యాహృతకర్తవ్యపదాన్వయార్థం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన విచారం
లక్షయితుం తస్య స్వాభిమతసమాసకథనేనావయవార్థం దర్శయతి.—బ్రహ్మణఇతి. నను
‘ధర్మాయ జిజ్ఞాసే’తివత్ ‘బ్రహ్మణే జిజ్ఞాసే’తి చతుర్థీసమాసః కిం న స్యాదితి చేదుచ్యతే—
జిజ్ఞాసాపదస్యహి ముఖ్యార్థ ఇచ్చా, తస్యాః ప్రథమం కర్తకారకమపేక్షితం పశ్యాత్
ఫలం, తతశ్చాదౌ కర్తజ్ఞానార్థం పశ్ఠీసమాసో యుక్తః కర్తణ్యుక్తే సత్యర్థాత్ ఫల
ముక్తం భవతి, ఇచ్చాయాః కర్తణ్యవ ఫలత్వాత్. యథా ‘స్వర్గ స్యేచ్ఛే’ త్యుక్తే

దుపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిః. సిద్ధాంతే తు తదారంభసంభవాత్ తదధీనజ్ఞానసిద్ధిస్తే
నైవ ముక్తిరితి ఫలభేదః. ఆత్ర వేదాంతవాక్యవిచారో విషయః. స న కర్తవ్యః కర్త

కర్తవ్యా. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మ చ వక్ష్యమాణ
 లక్షణం—‘జన్తాద్యస్య యత’ ఇతి. అత ఏవ న బ్రహ్మశబ్దస్య జాత్యాద్య
 ధాంతరమాశంకీతవ్యం. బ్రహ్మణ ఇతి కర్తృణి షష్ఠీ, న శేషే; జిజ్ఞాసా
 పేక్ష త్యాజిజ్ఞాసాయాః, జిజ్ఞాస్యాంతరానిర్దేశాచ్చ. నను శేషషష్ఠీపరి
 గ్రహేపి బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం న విరుధ్యతే, సంబంధసామా
 న్యస్య విశేషనిష్ఠత్వాత్, ఏవమపి ప్రత్యక్షం బ్రహ్మణః కర్తృత్వము
 తస్మిన్ బ్రహ్మ సామాన్యద్వారేణ పరోక్షం కర్తృత్వం కల్పయతో వ్యర్థః

స్వర్గస్య ఫలత్వం లభ్యతే తద్వత్. అతఏవ ‘ధర్మజిజ్ఞాసే’త్యత్రాపి సా హి తస్య జ్ఞాతు
 మిచ్ఛేత్తిచ్ఛాం గృహీత్వా షష్ఠీసమాసో దర్శితః. విచారలక్షణాయాం తు విచారస్య
 క్షేత్రాత్తకతయా ప్రథమం వృత్తివిషయత్వేన ప్రతిబింబితత్వేన చ ఫలాకాంక్షత్వాత్
 ధర్మాయ జిజ్ఞాసేతి చతుర్థీసమాస ఉక్తః. తథా వృత్తికారైః ‘బ్రహ్మణే జిజ్ఞాసేత్సుక్తం
 చేదస్తు జ్ఞానత్వేన బ్రహ్మణః ఫలత్వా’దితి. అథనా బ్రహ్మపదార్థమాహ—బ్రహ్మచేతి.
 నను ‘బ్రహ్మక్షత్రమిదం బ్రహ్మాయాతి బ్రహ్మ స్వయంభుర్బ్రహ్మ ప్రజావతి’రితి శ్రుతిషు
 లోకే చ బ్రహ్మణశ్చజ్ఞాతో జీవే వేదే కమలాసనే చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యా
 శంక్యాహ. —అతఏవ పేతి. జగత్కారణత్వలక్షణప్రతిపాదకసూత్రాసాంగత్యప్రసంగా
 దేవేత్యర్థః. వృత్త్యంతరే శేషే షష్ఠీత్సుక్తం దూషయతి—బ్రహ్మణ ఇతీతి. సంబంధ
 సామాన్యం శేషః. జిజ్ఞాసేత్యత్ర సన్పత్త్యయవాచ్యాయా ఇచ్ఛాయా జ్ఞానం కర్తృ. తస్య
 జ్ఞానస్య బ్రహ్మ కర్తృ. తత్ర సకర్తృకక్రియాయాః కర్తృజ్ఞానం వినా జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్,
 ఇచ్ఛాయా విషయజ్ఞానజన్యత్వాచ్చ ప్రథమాపేక్షితం కర్తృప షష్ఠ్యా వాచ్యం, న శేష
 ఇత్యర్థః. నను ప్రమాణాదికమన్యదేవ తత్కర్తృత్వం బ్రహ్మ తు శేషితయా సంబధ్యతాం
 తత్రాహ. —జిజ్ఞాస్యాంతరేతి. శ్రుతం కర్తృత్వక్వాన్యదశ్రుతం కల్పయన్ ‘పిండ
 ముత్సృజ్య కరం లేధీ’తి న్యాయమనుసరతీతి భావః. గూఢాభిసంధిశ్శంకతే—నన్వీతి.
 షష్ఠీ శేషఇతి విధానాత్ షష్ఠ్యాసంబంధమాత్రం ప్రతీతమపి విశేషాకాంతాయాంసకర్తృక
 క్రియాసన్నిధానాత్ కర్తృత్వే పర్యవస్యతీత్యర్థః. ఆభిసంధిమజానన్నివోత్తరమాహ. —
 ఏవమపితి. కర్తృలాభేన ప్రత్యక్షం కర్తృకర్తృణోః కృతీతి సూత్రేణ జిజ్ఞాసాపదస్యా
 ప్రత్యయాంతత్వేన కృదంతస్య యోగే విహితం ప్రథమాపేక్షితం చ కర్తృత్వం త్యక్త్వా
 పరోక్షమశబ్దం కల్పయత ఇత్యర్థః. శేషవాదీ స్వాభిసంధిముద్ఘాటయతి—న వ్యర్థఇతి.

వ్యో వేతి విషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాం సందేహ, యద్ధి సందిగ్ధం సప్రయో
 జనం తస్య విచారవిషయత్వం; బ్రహ్మణస్తు స్ఫుటతరాహంప్రత్యయాలంబనత్వేనాసందిగ్ధ.

ప్రయాసస్సృత్. న వ్యర్థః, బ్రహ్మశ్చితాశేషవిచారప్రతిజ్ఞానార్థత్వా
దితి చైత్, న; ప్రధానపరిగ్రహే తదవేషితానామవ్యర్థాక్షిప్తత్వాత్.
బ్రహ్మహిజ్ఞానేనాపురుష్టతమత్వాత్ ప్రధానం. తస్మిన్ ప్రధానే
జిజ్ఞాసాకర్తణి పరిగ్రహితే, యైర్జిజ్ఞాసైర్విని బ్రహ్మజిజ్ఞాసతం స భవతి,
తాన్వ్యర్థాక్షిప్తాన్యేషేతి న పృథక్ సూత్రయితవ్యాని. యథా
'రాజాసా గచ్ఛతి' త్కుక్తే సవరవారస్య రాజ్ఞో గమనముక్తం భవతి,
తద్వత్. శ్రుత్యనుగయాచ్ఛ. 'యతో వా ఇమాని భూతాని
జాయంతి' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః, 'తద్విజ్ఞానస్య తద్బ్రహ్మే' త్రిపు
ప్రత్యక్షమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్తృ దర్శయంతి. తచ్చ కర్తృణిషష్టి
పరిగ్రహే సూత్రేణానుగతం భవతి. తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి కర్తృణిషష్టి.
జాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా. అవగతీనర్యంతం జ్ఞానం సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛా

శేషషష్ఠ్యాం బ్రహ్మసంబంధినీ జిజ్ఞాసా ప్రతిజ్ఞాతా భవతి. తత్ర యాని బ్రహ్మశ్చితాని
లక్షణప్రమాణయుక్తిజ్ఞానసాధనఫలాని తేషామపి విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతి. తద్విజ్ఞా
సాయా అపి బ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వేన బ్రహ్మసంబంధితత్వాత్. కర్తృణి షష్ఠ్యాం తు బ్రహ్మ
కర్తృక ఏవ విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతీత్యభిసంధినా శేషషష్ఠీత్యుచ్యతే. అతో మత్స
యాసో న వ్యర్థః. బ్రహ్మతత్సంబంధినాం సర్వేషాం విచారప్రతిజ్ఞానమర్థః ఫలం యస్య
తత్త్వాదిత్యర్థః. తత్ప్రయాసస్యేదం ఫలం న యుక్తం. సూత్రేణ ముఖతః ప్రధానస్య
బ్రహ్మణో విచారే ప్రతిజ్ఞాతే సతి తదుపకరణానాం విచారస్యార్థికప్రతిజ్ఞాయా ఉదిత
త్వాదిత్యాహ సిద్ధాంతీ.—న ప్రధానేతి. సంగృహీతమర్థం సదృష్టాంతం వ్యాకరోతి.—
బ్రహ్మహిత్యాదినా. 'తద్విజ్ఞానస్వే'తి మూలశ్రుత్యనుసారాచ్ఛ కర్తృణి షష్ఠీత్యాహ—
శ్రుత్యనుగమాచ్ఛేతి. శ్రుతిసూత్రయోరేకార్థత్వలాభాచ్ఛేత్యర్థః. జిజ్ఞాసాపదస్యావయ
వార్థమాహ—జ్ఞాతుమితి. నన్వనవగతే వస్తునీచ్ఛాయా అదర్శనాత్తస్యామూలం విషయ
జ్ఞానం వక్తవ్యం, బ్రహ్మజ్ఞానం తు జిజ్ఞాసాయాః ఫలం, తదేవ మూలం కథమిత్యాశం
క్యాహ—అవగతీతి. ఆవరణనివృత్తిరూపాభివ్యక్తిమచ్చైచ్చతన్యమవగతిః పర్యంతోఽవ
ధిర్యస్యాఖండసాక్షాత్కారాత్తకవృత్తిజ్ఞానస్య తదేవ జిజ్ఞాసాయాః కర్తృ తదేవ ఫలం
మూలం త్వాపాతజ్ఞానమిత్యధునా వక్ష్యత ఇతి ఫలమూలజ్ఞానయోర్భేదాన్న జిజ్ఞా

త్వాత్ తద్విజ్ఞానాన్తుక్తిలక్షణప్రయోజనాభావాచ్ఛ న విచారవిషయత్వం. అతో
ఽసంభావితవిషయాదిమాన్ వేదాంతవాక్యవిచారో న కర్తవ్య ఇతి పూర్వః పక్షః.

యోగిన్, ఫలమిదమత్వాదిచ్ఛాయాః. జ్ఞానేన హి ప్రమాణేనావ
 ర్తమానః ప్రజ్ఞా. బ్రహ్మోపగతిర్హి పురుషార్థః. నిశ్చేషసంసారబీజా
 విద్యావ్యూహనిర్మలాత్. తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యం. తత్పునర్బ్రహ్మ
 ప్రసేదానప్రసేదం వా స్యాత్; యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యం. అథా
 ప్రసిద్ధం ప్రేరణశక్త్యం జిజ్ఞాసితమితి. ఉచ్యతే-అస్తి తావన్ని త్యశుద్ధబుద్ధ
 వానమస్త్యుక్తం. నను మనస్స గ్రామః కర్త, తత్ప్రాప్తిః ఫలమితి భేదాత్ కర్తృవ
 యమిత్వం క్తం కర్తాహ—ఫలేతి. క్రియాంతరే తయోర్భేదేనాపి ఇచ్ఛాయాః ఫల
 విషయత్వాత్ కర్తృవ ఫలమిత్వార్థః. నను జ్ఞానావగత్యోరైక్యాద్భేదోక్తిరయుక్తేత్యత
 తా—భూతేనేతి. భూతం వ్యక్తం అవగతిస్తత్ఫలమితి భేద ఇతి భావః. అవగంతుమభి
 మ్నోమయమి. అవగతేః ఫలత్వం స్ఫుటయతి.—బ్రహ్మేతి. హిశబ్దోక్తం హేతు
 మాహ—నిశ్చేషేతి. నిశ్చేషేద్యా ఆవిర్యస్యానర్థస్య తన్నాశకత్వాదిత్యర్థః. అవయ
 వాన్యేషాం హేతుత్వాత్కర్తృమాహ.—తస్మాదితి. అత్ర సన్పత్త్యయస్య విచారలక్ష
 నత్వం సన్పత్త్యయేన సూచయతి—అథాతశ్చబ్రాభ్యామధికారిణస్సాధితత్వాత్తేన
 బ్రహ్మభావాయ విచార కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ఇతి తృతీయవర్ణకమ్.

ప్రముఖ్యతే బంధస్యాభ్యాసత్వోక్త్యా విషయాదిసిద్ధావపి బ్రహ్మప్రసిద్ధి
 ప్రసిద్ధిప్రేరణయానిరంకవాసంభవాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహా, పూర్వపక్షమాహ.—
 వర్ణయతి. భూతశబ్దో వర్ణకాంతరవ్యోతనార్థః. యది వేదాంతవిచారాత్ ప్రాగేవ
 బ్రహ్మభావం బ్రహ్మభావద్వరూపవిషయత్వం నాస్తి. అజ్ఞానాభావేన తన్నివృత్తిరూప
 ఫలమి. నాస్తితి న విచారయితవ్యం. అథాజ్ఞాతం కేనాపి తర్హి తదుద్దేశేన విచారః
 కర్తుం న శక్యతే అజ్ఞాతస్యాద్దేశాయోగాత్. తథా చ బుద్ధావనారూఢస్య విచారాత్తక
 తాత్మ్యేన వేదాంతైశ్చ ప్రతిపాదనాయోగాత్. తత్ప్రతిపాద్యత్వరూపః సంబంధో
 నాస్తితి భూతావత్వద్రేః ఫలమపి నాస్తిత్యనారభ్యం శాస్త్రమిత్యర్థః. ఆపాతప్రసిద్ధా
 విషయాదిలాభాదాంభవీయమితి సిద్ధాంతయతి.—ఉచ్యతఇత్యాదినా. ప్రసిద్ధం తావ
 దిచ్ఛత్. అస్తిత్వస్యాప్రకృతత్వేనాస్తివదస్య ప్రసిద్ధివరత్వాత్. నను కేన మానేన
 బ్రహ్మ ప్రసిద్ధిః కచ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా సేతి వాచ్యం. బ్రహ్మ
 వదన్. అంతఃసూక్తిగ్రంథావేన తద్వర్ణితవాక్యస్యాబోధకత్వాదిత్యాశంక్య బ్రహ్మవద
 న్భావం—ప్రతిపద బ్రహ్మతత్త్వస్య ఆహంప్రత్యయానాలంబనత్వేన సందిగ్ధ
 త్వోక్తే శ్రుత్యావత్కారాదవర్థనివృత్తిలక్షణమోక్షసంభవాత్ సంభావితవిషయాది
 దాత్ వేదాంతవాక్యవిచారః కర్తవ్యః—ఇతి. సూత్రార్థః—అత్ర సూత్రే అనువాద

ముక్తస్వభావం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమన్వితం బ్రహ్మ. బ్రహ్మశబ్దస్య హి
వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వాదయోగార్థాః ప్రతీయంతే, బృహతే
ర్థాతోరర్థానుగమాత్, సర్వస్యాత్మత్వాచ్చ బ్రహ్మస్థిత్వప్రసిద్ధిః. సర్వో
హ్యత్మాస్థిత్వం ప్రత్యేతి, న 'నాహమస్తి'తి. యది హి నాత్మాస్థిత్వప్రసిద్ధి
స్సాన్విత, సర్వో లోకో 'నాహమస్తి'తి ప్రతీయాత్. అథా చ బ్రహ్మ.

వ్యుత్పత్త్యా ప్రథమం తస్య నిర్గుణస్య సగుణస్య చ ప్రసిద్ధిరీత్యాహ—బ్రహ్మశబ్దస్య
హీతి. అసార్థం. శ్రుతౌ సూత్రే బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా కశ్చిదర్థో
ఽస్తితి జ్ఞాయతే. ప్రమాణవాక్యే నిరర్థకశబ్దప్రయోగాదర్శనాత్. న చార్థో మహా
త్వరూప ఇతి వ్యాకరణాన్నిశ్చయతే, 'బృహివృద్ధా'వీతి స్మరణాత్. సా చ పృథి
ర్నిరవధికమహత్త్వమితి సంకోచకాభావాత్ శ్రుతావనంతపదేన. సహప్రయోగాచ్చ
జ్ఞాయతే. నిరవధికమహత్త్వం చాంతపత్వాదిదోషవత్త్వే సర్వజ్ఞత్వాదిగుణహీనత్వే చ
న సంభవతి. లోకే గుణహీనదోషవతోరల్పత్వప్రసిద్ధేః. అతో బృహణాత్ బ్రహ్మేతి
వ్యుత్పత్త్యా దేశకాలపస్తతః పరిచ్ఛేదాభావరూపం నిత్యత్వం ప్రతీయతే. అవిద్యాది
దోషశూన్యత్వం శుద్ధత్వం, జాడ్యరాహిత్యం బుద్ధత్వం, బంధకాభేదసి స్వతో బంధా
భావో ముక్తత్వం చ ప్రతీయతే. ఏవం సకలదోషశూన్యం నిర్గుణం ప్రసిద్ధం. తథా
సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకం చ తత్పదవాచ్యం ప్రసిద్ధం. జ్ఞేయస్య కార్యస్య చాపరిశేషేఽల్ప
త్వప్రసంగేన సర్వజ్ఞత్వస్య సర్వకార్యశక్తిమత్త్వస్య చ లాభాదితి. ఏవం తత్పదా
ప్రసిద్ధేరప్రమాణత్వేనాపాతత్వాదజ్ఞానానివర్తకత్వాజ్జ్ఞానోపపత్తిరిత్యుక్త్వా త్వం
పదార్థాత్తనాపి బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధ్యా తదుపపత్తి రిత్యాహ—సర్వస్యేతి. సర్వస్య లోక
స్య యోగయమాత్తా తదభేదాద్బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిరీత్యర్థం. నన్వాత్తనః ప్రసిద్ధిః కేత్యత
ఆహ. —సర్వోహీతి. అహమస్తి తినప్రత్యేతీతి న-కింతు ప్రత్యేత్యేవ, నైవ సచ్చిదాత్మ
నః ప్రసిద్ధిరీత్యర్థం. ఆత్మనః కుతస్సత్యేతి శూన్యమతమాశంక్యాహ. —యదిహీతి. ఆత్మన
శూన్యస్య ప్రతీతౌ 'అహం నాస్తి'తి లోకో జానీయాత్. హికస్తు 'అహమస్తి'తి
జానాతి, తస్మాదాత్మనోఽస్థిత్వప్రసిద్ధిరీత్యర్థం. ఆత్మప్రసిద్ధావపి బ్రహ్మణః కిమాయాంతం
తత్రాహ. —అత్తా చేతి. 'అయమాత్మా బ్రహ్మ'త్యాది శ్రుతేరితి భావః. ప్రసిద్ధిపక్షోక్తం
దోషం పూర్వపక్షేణ స్థారయతి. —యదీతి. అజ్ఞాతత్వాభావేన విషయాద్యభావాపచితా
ర్యత్వం ప్రాప్తమిత్యర్థం. యథా 'ఇదం రజత'మితి వస్తుతత్ముక్తిప్రసిద్ధిస్తద్వత్ 'అహ
కత్వేనానర్థక్యపరిహారాయ పురుషప్రవృత్తయే చ 'కర్తవ్యా' ఇతి పదమభ్యాహ
ర్తవ్యం. నన్వేపమప్యానర్థక్యం తదవస్థమేవ, ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోగ్యానేచ్ఛయోగ్యా

యది లోకే బ్రహ్మత్వేన ప్రసిద్ధమస్తి, తతో జ్ఞాతమేవేత్యజ్ఞాస్యత్వం
పునరాపన్నం, న, తద్విశేషం ప్రతి విప్రతిపత్తేః. దేహమాత్రం చైతన్య
విశిష్టమాత్మేతి ప్రాకృతా జనా లోకాయతికాశ్చ ప్రతిపన్నాః.
ఇంద్రియాణ్యేవ చేతనాన్యాత్మేత్యపరే, మన ఇత్యన్యే, విజ్ఞాన
మాత్రం ఊణికమిత్యేకే, శూన్యమిత్యపరే, అస్తి దేహాదివ్యతిరిక్త
స్సంసారి కర్తా భోక్తేత్యపరే, భోక్తౌ కేవలం న కర్తౌత్యేకే, అస్తి
తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరితి కేచిత్, ఆత్మా స భోక్తురిత్య
పరే, ఏవం బహవో విప్రతిపన్నా యుక్తివాక్యతదాభాససమాశ్రయా

మస్తీతి' సత్య చైతన్య రూపత్వత్వసామాన్యేన వస్తుతో బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిః, నేయం
పూర్ణానందబ్రహ్మత్వరూపవిశేషగోచరా, వాదినాం వినాదాభావప్రసంగాత్. న హి
శుక్తిత్వవిశేషవర్మనే సతి రజతం రంగమన్యద్యేతి విప్రతిపత్తిరస్తి. అతో విప్రతిపత్త్య
న్యథానుపపత్త్యా సామాన్యతః ప్రసిద్ధావపి విశేషస్యాజ్ఞానత్వాద్విషయాదిసిద్ధిరితి సిద్ధాం
తయతి.—నేత్యాదినా. సామాన్యవిశేషభావః స్వాత్మని సచ్చిత్పూర్ణాదిపదవాచ్యభేదా
త్కల్పిత ఇతి మంతవ్యం. తత్ర స్థూలసూక్ష్మకమేణ విప్రతిపత్తిరుపన్యస్యతి.—దేహ
మాత్రమిత్యాదినా. శాస్త్రజన్యజ్ఞానశూన్యాః ప్రాకృతాః. వేదబాహ్యమతాన్యక్త్వా
తార్కికాదిమతమాహ.—అస్తీతి.సాంఖ్యమతమాహ—భోక్తేతి.కిమాత్మా దేహాదిరూపః
ఉత తద్భిన్న ఇతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన దేహేంద్రియమనోబుద్ధిశూన్యాన్యక్త్వా తద్భి
న్నోఽపి కర్తృత్వాదిమాన్వేన వేతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన తార్కికసాంఖ్యవత్పాపన్యస్యా
కర్తృప్రీత్యరాద్భిన్నో న వేతి వివాదకోటిత్వేన యోగిమతమాహ.—అస్తి తద్వ్యతిరిక్త
ఈశ్వర ఇతి. నిరతిశయసత్త్వం గృహీత్వా ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణసంపన్న ఇతి
యోగినో వదంతి. భేదకోటిముక్త్వా సిద్ధాంతకోటిమాహ—ఆత్మా సభోక్తురితి. భోక్తుర్జీవ
స్యాకర్తృస్సాక్షిణః స ఈశ్వర ఆత్మా స్వరూపమితి వేదాంతినో వదంతీత్యర్థః. విప్రతి
పత్తిరుపసంహరతి.—ఏవం బహవ ఇతి. విప్రతిపత్తీనాం ప్రపంచో నిరాసశ్చ వివరణో
పన్యాసే దర్శితః సుఖబోధాయేతీహోపరమ్యతే; తత్ర యుక్తివాక్యాశ్రయాస్సిద్ధాంతి
నో 'జీవః-బ్రహ్మైవ-ఆత్మత్వాత్. బ్రహ్మవ'దిత్యాదియుక్తే; 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుతేశ్చ
బాధితాయాస్సత్త్వాత్. అన్యే తు దేహాదిః-ఆత్మా-అహంప్రత్యయగోచరత్వాత్. వ్యతి

ర్తవ్యతానన్వయాదితి చేత్, నైష దోషః; అత్ర ప్రకృత్యా ఫలీభూతం బ్రహ్మ
రోక్షజ్ఞానం అజహల్లక్షణయా కథ్యతే; సన్పిత్యయేన ఇచ్ఛాసాధ్యో విచారో జహ

స్సంతః, తత్రావిచార్య యత్కించిత్ ప్రతిపద్యమానో నిశ్చేయ
సాత్ ప్రతిహన్యేతానర్థంచేయాత్. తస్తాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపన్యాసముఖేన

శేకేణ ఘటాదివదిత్యాదియుక్త్యాభాసం, 'సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః' ఇంద్రియ
సంవాదే 'చక్షురాదయస్తేహవాచమూచుః, మనఉవాచ, యోఽయం విజ్ఞానమయః,
అసదేవేదమగ్రాసీత్, కర్తా బోధా, అనశ్చన్నన్యః ఆత్మానమంతరోయమయతీతి
వాక్యాభాసం చాశ్రితా ఇతి విభాగః. 'దేహాదిః-అనాత్మా-భౌతికత్వాత్ దృశ్యత్వాత్'
ఇత్యాదిన్బాధయైః 'అనందమయోఽభ్యాసా' దిత్వాది స్థూతైశ్చాభాసత్వం వక్ష్యతే.
ననుసంతు విప్రతిపత్తయస్తథాపి యస్య యన్త తే శ్రద్ధా తదాశ్రయణాత్తస్య స్వార్థస్సే
త్యుతి కింబ్రహ్మవిచారారంభేణేత్యత ఆహ. — తత్రావిచార్యేతి. బ్రహ్మైక్యజ్ఞానాదేవ
ముక్తిరితి వస్తుగతిః. మతాంతరాశ్రయణే తదభావాన్తోక్షాసిద్ధిః. కించాత్మానమన్యథా
జ్ఞాత్వా తత్సాపేన సంసారాంధకూపే పతేత్ 'అంధం తమః ప్రవిశంతి యే శే
చాత్మహనో జనా' ఇతి శ్రుతేః. 'యోఽన్యథా సంతమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే,
కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహరిణే'తి వచనాచ్ఛేత్యర్థః. అతస్స ర్వేషాం
ముముక్షూణాం నిశ్చేయసలాభాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్యః. ఇతి సూత్రార్థముప
సంహరతి. — తస్తాదితి. బంధస్యాధ్యస్తత్వేన విషయాదిసద్భావాదగతార్థత్వాదధికారి
లాభాదాపాతప్రసిద్ధ్యా విషయాదిసంభవాచ్చ వేదాంతవిషయా మిమాంసా పూజితా
విచారణా, వేదాంతావిరోధినో యే తర్కాస్తంత్రాంతరస్థాస్తాన్యుపకరణాని యస్యాస్సా
నిశ్చేయసాయారభ్యత ఇత్యర్థః. నను సూత్రే విచారవాచిపదాభావాత్తదారంభః కథం
సూత్రార్థ ఇత్యత ఆహ. — బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛోక్తిద్వారా విచారం లక్షయిత్వా
తత్కర్తవ్యతాం బ్రపీతీతి భావః. ఏవం ప్రథమసూత్రస్య చత్వారోఽర్థా వ్యాఖ్యాన
చతుష్టయేన దర్శితాః. సూత్రస్య చానేకార్థత్వం భూషణం. నన్విదం సూత్రం శాస్త్రా
దృహిస్థిత్వా శాస్త్రమారంభయతి అంతర్భూత్వా వా? ఆద్యే తస్య హేయతా,
శాస్త్రాసంబంధాత్, ద్వితీయే తస్యారంభకం వాచ్యం. న చ స్వయమేవారంభకం స్వ
స్థాత్ స్వోత్పత్తేరిత్యాత్మాశ్రయాత్, న చారంభకాంతరం పశ్యామ ఇతి. ఉచ్యతే-
శ్రవణవిధినా ఆరబ్ధమిదం శాస్త్రం శాస్త్రాంతర్గతమేవ శాస్త్రారంభం ప్రతిపాదయతి.
యథాఽధ్యయనవిధిర్వేదాంతర్గత ఏవ కృత్స్నవేదస్యాధ్యయనం ప్రయుక్తే తద్వ

ల్లక్షణయా జేగీయతే; ఆర్థాదపరోక్షజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వం వేదాంతవాక్యనాం
విచార్యత్వం చ లభ్యతే; ఏవం చ శ్రుత్యర్థాభ్యాం సాధనచతుష్టయసంపన్నస్యాధి

వేదాంతవాక్యమిమాంసా తదవిరోధితర్కవకరణా నిశ్చేయస
ప్రయోజనా ప్రస్తూయతే. ౧

బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యమిത്യుక్తం. కింలక్షణకం పునస్తద్బ్రహ్మ?
ఇత్యత ఆహ భగవాన్ సూత్ర కారః—

దిత్యనవద్యం. ఇతి చతుర్థవర్ణకమ్. ప్రథమసూత్రం సమాప్తమ్. అధికరణం చ సమాప్తమ్.

ప్రథమసూత్రేణ శాస్త్రారంభముపపాద్య శాస్త్రమారంభమాణః పూర్వోత్తరాధి
కరణయోగసంగతిం వక్తుం వృత్తం కీర్తయతి.—బ్రహ్మేతి. ముముక్షుణా బ్రహ్మజ్ఞానాయ
వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం. బ్రహ్మణో విచార్యతోవ్యక్త్యా అర్థాత్ ప్రమాణాది
విచారాణాం ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి బ్రహ్మప్రమాణం బ్రహ్మయుక్తిరిత్యాదివిశిష్టవిచారా
ణాం విశేషేణ బ్రహ్మజ్ఞానం వినా కర్తుమశక్యత్వాత్తత్స్వరూపజ్ఞానాయాదౌ లక్షణం
వక్తవ్యం తన్న సంభవతీత్యాక్షిప్య సూత్రకృతం పూజయన్నేవ లక్షణసూత్రమవతార
యతి.—కింలక్షణకమితి. కిమాత్మేపే, నాస్త్యేవ లక్షణమిత్యర్థః. ఆత్మేపేణాస్యోత్థానా
దాత్మేవసంగతిః. లక్షణద్యోతివేదాంతానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం లక్ష్యే బ్రహ్మణి
సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః, తథాపి—‘యతో వా ఇమాని
భూతాని జాయంత’ ఇత్యాదివాక్యం విషయః. తత్కిం బ్రహ్మణో లక్షణం వక్తి నవేతి
సందేహః. తత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపాసిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్ప్ర
ద్ధితి భేదః. యద్యప్యాత్మేవసంగతో పూర్వాధికరణఫలమేవ ఫలమితి కృత్వా పృథ
జ్ఞ వక్తవ్యం. తదుక్తం—‘ఆత్మేపే చాపవాదే చ ప్రాప్త్యాం లక్షణకర్తృణి, ప్రయో
జనం న వక్తవ్యం యచ్చ కృత్వా ప్రవర్తత’ ఇతి. తథాపి స్పష్టార్థముక్తమితి మంత
వ్యం. యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతేన పూర్వపక్షః తత్ర ఆపవాదికీ సంగతిః, ప్రాప్తిస్త
దర్థా చింతా, తత్ర న వక్తీతి ప్రాప్తం. జన్మాదేర్జగద్ధర్మ త్వేన బ్రహ్మలక్షణత్వాయో
గాత్, న చ జగదుపాదానత్వే సతి కర్తృత్వం లక్షణమితి వాచ్యం, కర్తురుపాదాన
త్వే దృష్టాంతాభావేనానుమానాప్రవృత్తేః, న చ శ్రౌతస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యేవ లక్షణ
సిద్ధేః కిమనుమానేనేతి వాచ్యం. అనుమానస్య శ్రుత్యనుగ్రహకత్వేన తదభావే తద్వి
రోధే వా శ్రుత్యర్థసిద్ధేః. న చ జగత్కర్తృత్వముపాదానత్వం వా ప్రత్యేకం లక్షణ
మస్త్వితి వాచ్యం. కర్తృమాత్రస్యోపాదానాద్భిన్నస్య బ్రహ్మత్వాయోగాత్, వస్తుతః
పరిచ్ఛేదాసితి ప్రాప్తే పురుషాభ్యూహమాత్రస్యానుమానస్యాప్రతిష్ఠితస్యాతీంద్రియార్థే
కారిణో మోక్షసాధనబ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానాయ వేదాంతవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి
విచారే కర్తవ్యతాన్వయసంభవాత్—ఇతి.

సూ. జన్మాద్యస్య యతః. ౨. ఇతి.

జన్మోత్పత్తిరాదిరన్యేతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. జన్మస్థితి భంగం సమాసార్థః. జన్మనశ్చాదిత్వం శ్రుతినిర్దేశాపేక్షం వస్తువృత్తాపేక్షం చ. శ్రుతినిర్దేశస్తావత్,—‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత’ ఇతి. అస్మిన్ వాక్యే జన్మస్థితిప్రళయానాం క్రమదర్శనాత్. వస్తువృత్తమపి, జన్మనా లబ్ధసత్తాకస్య ధర్మిణః స్థితిప్రళయసంభవాత్, స్వాతంత్ర్యాయోగాత్. అపారుషేయతయా నిర్దోషశ్రుత్యుక్తభయకారణత్వస్య సుఖాదిదృష్టాంతేన సంభావయితుం శక్యత్వాత్. తదేవ లక్షణమితి సిద్ధాంతయతి—జన్మాద్యస్య యత ఇతీతి. అత్ర యద్యపి జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం లక్షణం ప్రతిపాద్యతే తథాప్యగ్రే ‘ప్రతికృతిశ్చేత్యధికరణే తత్కారణత్వం న కర్తృత్వమాత్రం కింతు కర్తృత్వోపాదానత్వోభయదూషమితి నక్ష్యమాణం సిద్ధపత్రత్వోభయకారణత్వం లక్షణమిత్యుచ్యత ఇతి న పానరుక్త్యం. నను జిజ్ఞాస్యనిర్గుణబ్రహ్మణః కారణత్వం కథం లక్షణమితి చేత్! ఉచ్యతే.—యథా రజతం శుక్లేర్లక్షణం యద్రజతం సా శుక్తిరితి, తథా యజ్జగత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి కల్పితం కారణత్వం తటస్థం సదేవ బ్రహ్మణో లక్షణమిత్యనవద్యం. సూత్రం వ్యాచక్షే—జన్మేత్యాదినా. బహువ్రీహా పదార్థాస్సర్వే వాక్యార్థస్యాస్యపదార్థస్య విశేషణాని యథా చిత్రగోర్దేవదత్తస్య చిత్ర గావః తద్వదత్రాపి జన్మాదీని నపుంసకైకవచనద్యోతితస్య సమాహారస్య జన్మస్థితిభంగస్య జన్మ విశేషణం, తథాచ జన్మన సమాసార్థైకదేశస్య గుణత్వేన సంవిజ్ఞానం యస్మిన్ బహువ్రీహా సతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిత్వార్థః. తత్ర యజ్జన్మకారణం తద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మత్వవిధానమయుక్తం స్థితిలయకారణాద్భిన్నత్వేన జ్ఞాతే బ్రహ్మత్వస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్. అతో జన్మస్థితిభంగైర్నిరూపితాని త్రిణి కారణత్వాని మిళితాన్యేవ లక్షణమితి మత్వా సూత్రే సమాహారో ద్యోతిత ఇతి ధ్యేయం. నన్వాదిత్వం జన్మనః కథం జ్ఞాతవ్యం సంసారస్యానాదిత్వాదిత్యత ఆహ.—జన్మనశ్చేతి. మూలశ్రుత్యా వస్తుగత్యా చాదిత్వం జ్ఞాత్వా తదపేక్ష్య సూత్రకృతా జన్మన ఆదిత్వముక్తమిత్యర్థః. ఇదమః ప్రత్యక్షార్థ

నన్విత్థం బ్రహ్మణస్త్రయ్యంతవిచారముఖేన విచార్యత్వమవాది, తదసారమ్’ లక్షణాభావేన స్వరూపస్వైర్యవాసిద్ధేరిత్యాక్షిప్యమా—

అస్య పూర్వాధికరణేనాక్షేపిణీ సంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపా

అస్యేతి ప్రత్యక్షాదీనన్ని ధాపితస్య ధర్మిణ ఇదమా నిర్దేశః. షష్ఠీ జన్తాది
 ధర్మసంబంధార్థా. యత ఇతి కారణనిర్దేశః. అస్య జగతో నామరూపా
 భ్యాం వ్యాకృతస్యా నేకకర్తృభోక్తృసంయుక్తస్య ప్రతినియతదేశ
 కాలనిమిత్తక్రియాఫలాశ్రయస్య మనసాప్యచింత్యరచనారూపస్య జన్మ
 స్థితిభంగం యతస్సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్భ్రష్టేతి

మాత్రవాచిత్వమాశంక్యోపస్థితసర్వకార్యవాచిత్వమాహ. — అస్యేతి. వియదాది జగతో
 నిత్యత్వాన్న జన్తాది సంబంధ. ఇత్యత ఆహ. — షష్ఠీతి. వియదాదిమహాభూతానాం
 జన్తాదిసంబంధో వక్ష్యత ఇతి భావః. నను జగతో జన్తాదేర్వా బ్రహ్మసంబంధాభావాన్న
 లక్షణత్వమిత్యాశంక్య తత్కారణత్వం లక్షణమితి పంచమ్యర్థమాహ — యత ఇతీతి.
 యచ్ఛబ్దేన సత్యం జ్ఞానమనంతమానందరూపం వస్తూచ్యతే. 'ఆనందాద్భేదే'తి నిర్ణీత
 త్వాత్. తథా చ స్వరూపలక్షణసిద్ధిరితి మంతవ్యం, పదార్థముక్త్యా పూర్వసూత్రస్థ
 బ్రహ్మపదానుషంగేణ తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ సూత్రవాక్యార్థమాహ — అస్యేత్యాదినా.
 కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదిసంభావనార్థాని జగతో విశేషణాని. యథా కుంభకారః
 ప్రథమం కుంభశబ్దాద్భేదేన వికల్పితం పృథుబుహ్నోదరాకారస్వరూపం బుద్ధావలిఖ్య
 తదాత్మనా కుంభం వ్యాకరోతి బహిః ప్రకటయతి, తథా పరమకారణమపి స్వాపే
 షీతం నామరూపాత్మనా వ్యాకరోతీత్యనుమీయత ఇతి మత్వాహ. — నామరూపాభ్యా
 మితి. ఇత్థంభావే తృతీయా. ఆద్యకార్యం - చేతనజన్యం - కార్యత్వాత్. కుంభవదితి
 ప్రధానశూన్యయోగ్నిరాస ఇతి భావః. హిరణ్యగర్భాదిజీవజన్యత్వం నిరస్యతి — అనేకేతి.
 శ్రాద్ధవైశ్వానరేష్ట్యాదౌ పితాపుత్రయోః కర్తృభోక్తృరేభదాత్పృథగుక్తిః. 'యో
 బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం, సర్వవిశత్తనోవ్యుచ్చరంతీ'తి శ్రుత్యా స్థూలసూక్ష్మదేహా
 పాధిద్వారా జీవానాం కార్యత్వేన జగన్తద్యపాతిత్వాన్న జగత్కారణత్వమిత్యర్థః.
 కారణస్య సర్వజ్ఞత్వం సంభావయతి — ప్రతినియతేతి. ప్రతినియతాని వ్యవస్థితాని దేశ
 కాలనిమిత్తాని యేషాం క్రియాఫలానాం తదాశ్రయస్యేత్యర్థః. స్వర్గస్య క్రియాఫలస్య
 మేరుపృష్ఠం దేశః. దేహపాతాదూర్ధ్వం కాలః ఉత్తరాయణమరణాదినిమిత్తం ప్రతి
 నియతం. ఏవం రాజసేవాఫలగ్రామాదేర్దేశాదివ్యవస్థా జ్ఞేయా, తథాచ యథా సేవా
 ఫలం దేశాద్యభిజ్ఞదాత్మకం తథా కర్తృఫలం ఫలత్వాదితి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరితి భావః. సర్వ
 శక్తిత్వం సంభావయతి — మనసాపీతి. నన్నస్యేఽపి పరిణామాదయో భావవికారాస్సంతి

సిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర 'యతో వా ఇమాని

వాక్యశేషః. అన్యేషామపి భావవికారాణాం త్రిష్యేవాంతర్భావ ఇతి జన్మస్థితినాశానామిహ గ్రహణం. యాస్కపరిపఠితానాంతు. 'జాయతేఽస్తి' త్యాదీనాం గ్రహణే తేషాం జగతః స్థితికాలే సంభావ్యమానత్వాన్తూల కారణాదుత్పత్తిస్థితినాశాజగతో న గృహీతాస్సురిత్యాశంక్యేత, తన్తా శంకిష్టేతి. యోత్పత్తిః బ్రహ్మణః కారణాత్ తత్రైవ స్థితిః ప్రళయశ్చ తే గృహ్యంతే. న యథోక్తవిశేషణస్య జగతో యథోక్తవిశేషణమీశ్వరం ముక్త్యాఽన్యతః ప్రధానాదచేతనాదణుభ్యో వా భావాద్వా సంసారిణో వోత్పత్త్యాదిసంభావయితుం శక్యం. న చ స్వభావతః, విశిష్టదేశ

తే కిమితి జన్మాదిత్యాదిపదేన న గృహ్యంతే తత్రాహ. — అన్యేషామపీతి. వృద్ధిపరిణామ యోర్జన్మని అపక్షయస్య నాశేఽన్తర్భావ ఇతి భావః. నను 'దేహో జాయతే అస్తి వర్ధతే పరిణమతే అపక్షయతే నశ్యతీ'తి యాస్కమునివాక్యమేతత్సూత్రమూలం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ. — యా స్కేతి. యాస్కమునిః కిల మహాభూతానాముత్పన్నానాం స్థితికాలే భౌతికేషు ప్రత్యక్షేణ జన్మాదిషట్కముపలభ్య నిరుక్తవాక్యం చ కార తన్తూలీ కృత్య జన్మాదిషట్కకారణత్వం లక్షణం సూత్రార్థఇతి గ్రహణే సూత్రకృతా బ్రహ్మ లక్షణం న సంగృహీతం కింతు మహాభూతానాం లక్షణముక్తమితే శంకా స్యాత్ సా మాభూదితి యే శ్రుత్యుక్తా జన్మాదయస్తవీవ గృహ్యంత ఇత్యర్థః. యది నిరుక్తస్యాపి శ్రుతిర్మూలమితి మహాభూతజన్మాదికమర్థస్తస్మా సా శ్రుతిరేవ సూత్రస్య మూలమస్తు కిమంతర్గడునా నిరుక్తేనేతి భావః. యది జగతో బ్రహ్మతిరిక్తం కారణం స్యాత్తదా బ్రహ్మలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్త్యాదిదోషస్సాన్యత్, అతస్తన్నిరాసాయ లక్షణసూత్రేణ బ్రహ్మ వినా జగజ్జన్మాదికం న సంభవతి కారణాంతరాసంభవాదితి యుక్తిసూన్యత్రితా, సా తర్కపాదే విస్తరేణ వక్ష్యతే; అధునా సంతే పేణ తాం దర్శయతి. — న యథోక్తే త్యాదినా. నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యేత్యాదీనాం చ చతుర్ణాం జగద్విశేషణా నాం వ్యాఖ్యానావసరే ప్రధానశూన్యయో సంసారిణశ్చ నిరాసో దర్శితః. పరమాణూనామచేతనానాం స్వతః ప్రవృత్త్యయోగాజ్జీవాన్యస్య జ్ఞానశూన్యత్వనియమేనానుమానాత్ సర్వజ్ఞేశ్వరాసిద్ధౌ, తేషాం ప్రేరకాభావాజ్జగదారంభకత్వాసంభవ ఇతి భావః. స్వభావాదేవ విచిత్రం జగదితి లోకాయతికస్తం ప్రత్యాహ — న చేతి. జగత ఉత్పత్త్యాది సంభావయితుం న శక్యమిత్యన్వయః. కిం స్వయమేవ స్వస్య హేతురితి స్వభావ ఉత కారణానపేక్షత్వం? నాద్యః, ఆత్మాశ్రయాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ. — విశిష్టేతి. విశిష్టాన్యసాధారణాని దేశకాలనిమిత్తాని తేషాం కార్యార్థిభిరుపాదీయమాన భూతాని... ఇత్యాదివాక్యం విషయః. తత్ర శ్రూయమాణం జన్మాదికం బ్రహ్మలక్షణం

కాలనిమిత్తానామిహోపాదానాత్. ఏతదేవానుమానం సంసారివ్యతి
 రిక్తేశ్వరాస్తిత్వాదిసాధనమిశ్వరకారణవాదినో మన్యంతే. నన్విహాపి
 తదేవోపన్యస్తం జన్మాదిసూత్రే న, వేదాంతవాక్యకుసుమగ్రథ
 నార్థత్వత్సూత్రాణాం. వేదాంతవాక్యాని హి సూత్రైరుదాహృత్య
 త్వాత్ కార్యస్య కారణానపేక్షత్వం న యుక్తమిత్యర్థః. అనపేక్షత్వే ధాన్యార్థినాం
 భూవిశేషే వర్షాదికాలే బీజాదినిమిత్తే చ ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి భావః. పూర్వోక్త
 సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణకమిశ్వరం ముక్త్యా జగత ఉత్పత్త్యాదికం న సంభవతీతి భాష్యేణ
 కర్తారం వినా కార్యం నాస్తీతి వ్యతిరేక ఉక్తః. తేన 'యత్, కార్యం తత్సకర్తృక
 మితి వ్యాప్తిర్జ్ఞాయతే. ఏతదేవ వ్యాప్తిజ్ఞానం జగతి పక్షే కర్తారం సాధయత్ సర్వజ్ఞే
 శ్వరం సాధయతి కిం శ్రుత్యేతి తార్కికాణాం భ్రాంతిముపన్యస్యతి. — ఏతదేవేతి. ఏతదను
 మానమేవ సాధనం న శ్రుతిరితి మన్యంత ఇతి యోజనా. అథవా ఏతద్వ్యాప్తిజ్ఞానమేవ
 శ్రుత్యనుగ్రహకయుక్తిమాత్రత్వేనాస్తత్సమ్యతం సదనుమానం స్వతంత్రమితి మన్యంత
 ఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞత్వమాదిశబ్దార్థః. యద్వా వ్యాప్తిజ్ఞానసహకృతమేతల్లక్షణమేవాను
 మానం మన్యంత ఇత్యర్థః. తత్రాయం విభాగః. వ్యాప్తిజ్ఞానాజ్జగత్ కర్తాస్తీత్యస్తిత్వసిద్ధిః.
 పశ్చాత్ సకర్తా సర్వజ్ఞకౌజగత్కారణత్వాత్ వ్యతిరేకేణ కులాలాదిపత్ ఇతి సర్వజ్ఞత్వ
 సిద్ధిః, 'లక్షణా'దిత్యత్ర 'మన్యంత' ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వం సూచితం. తథాహి. —
 అంకురాదౌ తాషజ్జీవః కర్తా న భవతి జీవాద్భిన్నస్య ఘటపదచేతనత్వనియమాదన్యః
 కర్తా నాస్త్యేవేతి వ్యతిరేకసిద్ధిశ్చయాత్, 'యత్కార్యం తత్సకర్తృక'మితి వ్యాప్తి నా
 సిద్ధిః. లక్షణలింగకానుమానే తు బాధః, అశరీరస్య జన్యజ్ఞానాయోగాత్, 'య నం
 తన్తనోజన్య'మితి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేర్ధానాభావనిశ్చయాత్, తస్మా తీం
 ద్రియార్థే శ్రుతిరేవ శరణం. శ్రుత్యర్థసంభవనార్థత్వేనానుమానం యుక్తిమాత్రం న
 స్వతంత్రమితి భావః. నన్విదమయుక్తం, శ్రుతేరనుమానాంతర్భావమభిప్రేత్య భవదీయ
 సూత్రకృతానుమానన్యేవోపన్యస్తత్వాదిలి వై శేషికశ్చంక తే — నన్వితి. అతో 'మన్యంత'
 ఇత్యనుమానస్యాభాసతో వ్యక్తిరయుక్తేతి భావః. యది శ్రుతీనాం స్వతంత్రమానత్వం న
 యుక్తమ్ 'తత్తు సమన్వయా' దిత్వాదినా తాసాం తాత్పర్యం సూత్రకృన్న విచార
 యేత్, తస్మాదుక్తరసూత్రాణాం శ్రుతివిచారార్థత్వాజ్జన్మాదిసూత్రేఽపి శ్రుతిరేవ స్వాతం
 త్ర్యేణ విచార్యతే నానుమానమితి పరిహరతి. — నేతి. కించ ముముక్షోర్బ్రహ్మవగతిరభీష్టా
 యదర్థమస్య శాస్త్రస్వరంభః, సా చ నానుమానాత్, 'తంత్వోపనిషద'మితి శ్రుతేః,
 న వేతి సందేహో, జన్మాదేర్జగన్నిష్ఠత్వేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వాసంభవాన్న తద్బ్రహ్మలక్షణం,

విచార్యంతే. వాక్యార్థవిచారణాధ్యవసాననిర్వృత్తాహి బ్రహ్మవగతి
 ర్నానుమానాదిప్రమాణాంతరనిర్వృత్తా. సత్సు వేదాంతవాక్యేషు
 జగతో జన్మాదికారణవాదిషు తదర్థగ్రహణదృష్ట్యానానుమానమపి,
 వేదాంతవాక్యవిరోధిప్రమాణం భవన్ననివార్యతే శ్రుత్యైవ చ
 తర్కస్యాభ్యుపేతత్వాత్. తథాహి—‘శ్రోతవ్యో మంతవ్యో
 నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇతి హి శ్రుతిః, ‘పండితో మేధావీ గంధారా
 నేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాక్ పురుషో వేదేతి చ
 పురుషబుద్ధిసాహాయ్యమాత్మనో దర్శయతి. స ధర్మజిజ్ఞాసాయామివ
 శ్రుత్యాదయ ఏవ ప్రమాణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం కిం తు శ్రుత్యా
 దయోఽనుభవాదయశ్చ యథాసంభవమిహ ప్రమాణం, అనుభవా

అతో నానుమానం విచార్యమిత్యాహ.—వాక్యార్థేతి. వాక్యస్య తదర్థస్య చ విచారాద్య
 దధ్యవసానం తాత్పర్యనిశ్చయః ప్రమేయసంభవనిశ్చయశ్చ తేన. జాతాబ్రహ్మవగతి
 ర్ముక్తయే భవతీత్యర్థః. సంభవో బాధాభావః. ననుమనుమానమనపేక్షితమేవ నేత్యా
 హ—సత్స్వితి. విమతమభిన్ననిమిత్తోపాదానకం విమతం చేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్
 సుఖాదివదిత్యనుమానం శ్రుత్యర్థదృష్ట్యానాపేక్షితమిత్యర్థః. దార్ఢ్యం సంశయవిపర్యాస
 నివృత్తిః. ‘మంతవ్య’ ఇతి శ్రుత్యర్థస్తరేణ సంభావనీయ ఇత్యర్థః. యథా కశ్చిద్దం
 ధారదేశేభ్యశ్చైరన్యత్రారణ్యే బద్ధనేత్ర ఏవ త్యక్తః కేనచిన్తుక్తబంధస్తదుక్తమార్గ
 గ్రహణసమర్థః పండితః స్వయం తర్కకుశలో మేధావీ స్వదేశానేవ ప్రాప్నుయాత్,
 ఏవమేవేహావిద్యాకామాదిభిస్స్వరూపానందాత్ ప్రచ్యావ్యాప్తిన్నరణ్యే సంసారే
 క్షిప్తః కేనచిద్దయాపరవశేనాచార్యేణ ‘నాసి త్వం సంసారీ’ కింతు ‘తత్త్వమసీ’త్యుప
 దిష్టస్వరూపః స్వయం తర్కకుశలశ్చేత్ ‘స్వరూపం జానీయాన్నాన్య’థేతి శ్రుతిః
 స్వస్య పురుషమతిరూపతర్కాపేక్షాం దర్శయతీత్యాహ.—పండిత ఇతి. ఆత్మనః శ్రుతే
 రిత్యర్థః. నను బ్రహ్మణో మననాద్యపేక్షా న యుక్తా వేదార్థత్వాద్ధర్మవత్ కింతు శ్రుతి
 లింగవాక్యాదయ ఏవాపేక్షితా ఇత్యుత ఆహ.—నేతి. జిజ్ఞాసే ధర్మ ఇవ జిజ్ఞాసే
 బ్రహ్మణీతి వ్యాఖ్యేయం. అనుభవో బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభ్యో విద్వదనుభవః. ఆదిపదా
 న్ననననిదిధ్యాసనయోః పరిగ్రహః. తత్త్ర హేతుమాహ—అనుభవేతి. ముక్త్యర్థం బ్రహ్మ
 జ్ఞానస్య శాబ్దస్య సాక్షాత్కారావసానత్వాపేక్షణాత్ ప్రత్యగ్భూతసిద్ధబ్రహ్మగోచర
 న చ ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం’ ఇత్యాదివాక్యస్థసత్యాదికం లక్షణం స్యాదితి సాంప్రతమ్;

వసానత్వాత్, భూతవస్తువిషయత్వాచ్చ బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య కర్తవ్యేహి
విషయే నానుభవాపేక్షాస్తీతి శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యం
స్యాత్పురుషాదీనాత్మలాభత్వాచ్చ కర్తవ్యస్య. కర్తుమకర్తుమన్యథావా
కర్తుం శక్యం తాకికం వైదికం చ కర్త. యథాఽశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్య
మన్యథా వా న గచ్ఛతీతి, తథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి
'ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతి' తి విధిప్రతిషేధాశ్చాత్రార్థ

త్వేన సాక్షాత్కారఫలకత్వసంభవాత్తదర్థం మననాద్యపేక్షా యుక్తా. ధర్మే తు నిత్య
పరోక్షే సాధ్యే సాక్షాత్కారస్యానపేక్షితత్వా దసంభవాచ్చ శ్రుత్యా నిర్ణయమాత్ర
మనుష్టానాయాపేక్షితం, లింగాదయస్తు శ్రుత్యంతర్భూతా ఏవ శ్రుతిద్వారా నిర్ణయోప
యోగిత్యేనాపేక్ష్యంతే న మననాదయః, అనుపయోగాదిత్యర్థః. నిరపేక్షశబ్దః శ్రుతిః.
శబ్దస్యార్థప్రకాశనసామర్థ్యం లింగం. పదం యోగ్యేతరపదాకాంతం వాక్యం. అంగ
వాక్యసాపేక్షం ప్రధానవాక్యం ప్రకరణం. క్రమపతితానామర్థానాం క్రమపతితైర్య
థాక్రమం సంబంధస్థానం. యథా వింద్రాగ్నిదయ ఇష్టయో దశ క్రమేణ పతితాః,
దశ మంత్రాశ్చ 'ఇంద్రాగ్నిరోచనాదివీ త్యాద్యాః, తత్ర ప్రథమేష్టా ప్రథమమంత్రస్య
వినియోగ ఇత్యాద్యుహనీయం. సంజ్ఞాసామ్యం సమాఖ్యా. యథా-అధ్వర్యవసంజ్ఞా కానాం
మంత్రాణామాధ్వర్యవసంజ్ఞకే కర్తృణి వినియోగ ఇతి వివేకః, ఏవం తావద్బ్రహ్మ న
మననాద్యపేక్షం వేదార్థత్వాత్ ధర్మపదిత్యనుమానే సాధ్యత్వేన ధర్మస్యానుభవా
యోగ్యత్వం, ఆనపేక్షితానుభవత్వం చోపాధిరిత్యుక్తం, ఉపాధివ్యతిరేకాద్బ్రహ్మణి
మననాద్యపేక్షత్వం చోక్తం. తత్ర యది వేదార్థత్వమాత్రేణ బ్రహ్మణో ధర్మేణ
సామ్యం త్వయోచ్యేత తర్హి కృతిసాధ్యత్వం విధినిషేధవికల్పాత్సర్వాపవాదాశ్చ
బ్రహ్మణి ధర్మవత్ స్యురితి. విపక్షే బాధకమాహ—పురుషేత్యాదినా. పురుషకృత్యధీనా
ఆత్మలాభఉత్పత్తిర్యస్య తద్భావాచ్చ ధర్మే శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యమిత్యన్వయః.
ధర్మస్య సాధ్యత్వం తాకికకర్తృదృష్టాంతేన స్ఫుటయతి.—కర్తుమితి. తాకికపదిత్యర్థః.
దృష్టాంతం స్ఫుటయతి.—యథేతి. దార్ఢాంతికమాహ.—తథేతి. తద్ధర్మస్య కర్తుమకర్తుం

కృత్వముక్త్వా అన్యథాకర్తుం శక్యత్వమాహ—ఉదితఇతి. ధర్మస్య సాధ్యత్వముపపాద్య
త్ర విధ్యాదియోగ్యతామాహ—విధీతి. విధిప్రతిషేధాచ్చ వికల్పాదయశ్చధర్మే సాధ్యే
-ర్థే యేర్థవంతః సావకాశా భవంతి తే బ్రహ్మణ్యపి స్యురిత్యర్థః. 'యజేత న సురాం

గాకసిద్ధభిన్నార్థకానామేకబ్రహ్మలక్షణత్వాప్రసిద్ధేరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—
అన్య ప్రత్యక్షాదుపసాధితస్య జగతః, జన్మాది జన్మ ఉత్పత్తిః ఆదిర్యస్య జన్మస్థితి

వంతస్యః వికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ. న తు వస్త్యేవం నైవమస్తి
నాస్తీతి వా వికల్ప్యతే. వికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధ్యపేక్షా, న వస్తు
యాథాత్మ్యజ్ఞానం పురుషబుద్ధ్యపేక్షం. కిం తర్హి వస్తుతంత్రమేవ తత్.
న హి స్థానావేకస్థిత స్థాణుర్వా పురుషోఽన్యో వేతి తత్త్వజ్ఞానం
భవతి. తత్ర పురుషోఽన్యో వేతి మిథ్యాజ్ఞానం స్థాణురేవేతి తత్త్వ
జ్ఞానం వస్తుతంత్రత్వాత్ ఏవంభూతవస్తువిషయాణాం ప్రామాణ్యం
వస్తుతంత్రం. తత్రైవం సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుతంత్రమేవ భూతవస్తు

పితేదిత్యాదయో విధినిషేధాః. 'ప్రహిభిర్యవైర్వా యజేతే'తి సంభావితో వికల్పః
గ్రహణాగ్రహణయోరైచ్ఛికః ఉచితానుదితహోమయోర్వ్యవస్థితవికల్పః. 'న హిం
స్యా'దిత్యుత్సర్గః. 'అగ్నిషోమీయం పశుమాలధేలే'త్యపవాదః. తథా 'ఆహవనీయే
జుహోతీ'త్యుత్సర్గః. 'అశ్వస్య పజే పదే జుహోతీ'త్యపవాదఇతి వివేకః. ఏతే బ్రహ్మణి
స్మరిత్యత్రేష్టాపత్తిం వారయతి.—నత్విత్యాదినా భూతవస్తువిషయత్వాదిత్యంతేన. ఇదం
వస్తు ఏవం నైవ ఘటః పటో వేతి ప్రకారవికల్పః. అస్తి నాస్తి వేతి సత్తాస్వరూప
వికల్పః. నను వస్తున్యప్యాత్తాదౌ వాచినామస్తి నాస్తీత్యాదివికల్పా దృశ్యంతే తత్రా
హ.—వికల్పనాస్తిత్వేతి. అస్తిత్వాదికోటిస్తరణంపురుషబుద్ధిస్తన్మూలామనస్సపిందితమాత్రా
స్సంశయవివర్యయవికల్పా న ప్రమాదూపా ఇత్యక్షరార్థః. అయం భావః 'ధర్మో హి
యథా యథా జ్ఞాయతే తథాతథా కర్తుం శక్యత ఇతి యథాశాస్త్రం పురుషబుద్ధ్యపేక్షా
వికల్పాస్సర్వే ప్రమాదూపావీవభవంతి, తత్సామ్యే బ్రహ్మణ్యపి సర్వే వికల్పా యథా
ర్థాస్సృజితి. తత్రాసోమితి వదంతం ప్రత్యాహ.—నేతి. యది సిద్ధవస్తుజ్ఞానమపి సాధ్య
జ్ఞానపత్ పురుషబుద్ధిమపేక్ష్య జాయేత తదా సిద్ధే వికల్పా యథార్థాస్సృజి, న సిద్ధ
వస్తుజ్ఞానం పురుషం కిం తర్హి ప్రమాణవస్తుజన్యం, తథా చ వస్తున ఏకరూపాత్వాదేక
మేవ జ్ఞానం ప్రమా, అన్యే వికల్పా ఆయథార్థావివేత్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతమాహ.—
నహి స్థానావితి. స్థాణురేవేత్యపధారణే సిద్ధే సర్వే వికల్పా యథార్థా న భవంతీత్యర్థః.
తత్ర యద్వస్తుతంత్రం జ్ఞానం తద్యథార్థం యత్పురుషతంత్రం తన్ని ధ్యేతి విభజితే.
తత్రేతి. స్థానావిత్యర్థః. స్థానాపుక్తన్యాయం ఘటాదిష్వతిదిశతి.—ఏవమితి. ప్రకృత
మాహ.—తత్రైవం సతీతి. సిద్ధేఽర్థే జ్ఞానప్రమాత్వస్య వస్తవధీనత్వేనతిబ్రహ్మజ్ఞానమపి
వస్తుజన్యమేవ యథార్థం న పురుషతంత్రం భూతార్థవిషయత్వాత్ స్థాణుజ్ఞానపరిత్యర్థః.
అతస్సాధ్యేఽర్థే సర్వే వికల్పాః పుంతంత్రా యథార్థా న సిద్ధేఽర్థ ఇతి వైలక్షణ్యాత్,
భంగస్య తత్ జన్మాది, యతో యస్తాత్ బ్రహ్మణో భవతి; తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాది

విషయత్వాత్; నను భూతవస్తువిషయత్వే బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతర
విషయత్వమేవేతి వేదాంతవాక్యవిచారణానర్థికైః ప్రాప్తా, న, ఇంద్రి
యావిషయత్వే సంబంధాగ్రహణాత్. స్వభావతో బహిర్విషయవిష
యాణీంద్రియాణి న బ్రహ్మవిషయాణి. సతి హింద్రియవిషయత్వే
బ్రహ్మణ ఇదం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కార్యమితి గృహ్యేత. కార్య
మాత్రమేవ గృహ్యమాణం కిం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కిమన్యేన కేన
చిద్వా సంబద్ధమితి నాశక్యం నిశ్చేతుం. తస్మాజ్జన్మాదిసూత్రం నాను
మానోపన్యాసార్థం, కిం తర్హి వేదాంతవాక్యప్రదర్శనార్థం. కింపునస్త

న ధర్మసామ్యం బ్రహ్మణ ఇతి మననాద్యపేక్షాసిద్ధేతి భావః. నను తర్హి బ్రహ్మ-ప్రత్య
క్షాదిగోచరం-ధర్మవిలక్షణత్వాత్, ఘటాదిపత్. తథాచ జన్మాదిసూత్రే జగత్కారణాను
మానం విచార్యం సిద్ధార్థే తస్య మానత్వాన్న శ్రుతిః, సిద్ధార్థే తస్య అమానత్వేన తద్వి
చారస్య నిష్ఫలత్వాదితి శంకతే. —నన్వీతి. ప్రమాణాంతరవిషయత్వమేవ ప్రాప్తమితి
కృత్వా ప్రమాణాంతరస్యైవ విచారప్రాప్తావీతి శేషః. అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రప్తవ్యః,
కిం యత్ కార్యం తత్ బ్రహ్మజమిత్యనుమానం బ్రహ్మసాధకం కింవా యత్కార్యం తత్స
కారణమితి? నాద్యః, వ్యాప్తిసిద్ధేరిత్యాహ. —నేతి. బ్రహ్మణఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వాత్
ప్రత్యక్షేణ వ్యాప్తిగ్రహణాయోగాన్న ప్రమాణాంతరవిషయత్వమిత్యర్థః. ఇంద్రియా
గ్రాహ్యత్వం కుత ఇత్యత ఆహ. —స్వభావత ఇతి. 'పరాంచి ఖానివ్యతృణత్సవ్యంభూ'రితి
శ్రుతేః, బ్రహ్మణో రూపాదిహీనత్వాచ్చేత్యర్థః. ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేఽపి వ్యాప్తి
గ్రహః కిం న స్యాదత ఆహ. —సతి హీతి. తన్నాస్తీతి శేషః. ఇదం కార్యం బ్రహ్మజం
ఇతివ్యాప్తిప్రత్యక్షం బ్రహ్మణోఽతీంద్రియత్వాన్న సంభవతీత్యర్థః. ద్వితీయే కారణసిద్ధా
వపి కారణస్య బ్రహ్మత్వం శ్రుతిం వినా జ్ఞాతుమశక్యమిత్యాహ. —కార్యమాత్రమితి.
సంబంధకృతం యస్తాత్, శ్రుతిమంతరేణ జగత్కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చయలాభస్త
స్తాత్ తల్లాభాయ శ్రుతిరేవ ప్రాధాన్యేన విచారణీయా, అనుమానం తూపాదానత్వాది
సామాన్యద్వారా మృదాదిషద్బ్రహ్మణః స్వకార్యాత్మకత్వాది క్రౌతార్థసంభావనార్థం
గుణతయా విచార్యమిత్యుపసంహరతి. —తస్మాదితి. ఏతత్సూత్రస్యవిషయవాక్యం పృచ్ఛ
తి. —కింపునరితి. ఇహ బ్రహ్మణి లక్షణార్థత్వేన విచారయితుమిష్టం వాక్యం కిమిత్యర్థః.
అత్రహి ప్రథమసూత్రే విశిష్టాధికారిణో బ్రహ్మవిచారం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మజ్ఞాతు
కారణత్వం తటస్థలక్షణం, సత్యాదికం స్వరూపలక్షణం, న చ లోకసిద్ధభిన్నార్థకత్వా

ద్యేవాంతవాక్యం యత్సూత్రేణేహ లిలక్షయిషితం 'భృగుర్వై
వారుణిః వరుణం పితరముషససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే' త్యుపక్ర
మ్యాహ. — 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే. యేన జాతాని
జీవంతి. యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి. తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి'
తస్య చ నిర్ణయవాక్యం — 'ఆనందాద్దేవ ఖల్విమాని భూతాని
జాయంతే. ఆనందేన జాతాని జీవంతి. ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశం
తీతి'. అన్యాయవ్యవహారాని వాక్యాని నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త
స్వభావసర్వజ్ఞ స్వరూపకారణవిషయాణ్యుదాహరణవాని. ౨

జగత్కారణత్వప్రదర్శనేన సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యుపక్షిప్తం
తదేన ద్రుఢయన్నాహ. —

కామస్య ద్వితీయసూత్రే లక్షణముచ్యతే, తద్దేవ శ్రుతావపి ముముక్షోర్బ్రహ్మజ్ఞాతు
కామస్య జగత్కారణత్వోపలక్షణానువాదేప బ్రహ్మజ్ఞాప్యత ఇతి. శ్రోతార్థక్రమాను
సారిత్వం సూత్రస్య దర్శయితుం సోపక్రమం వాక్యం పఠతి. — భృగురితి. అధీహి స్తార
య ఉపదిశేత్యర్థః. అత్ర యేనేత్యేకత్వం వివక్షితం, నానాత్వే బ్రహ్మత్వవిధానా
యోగాత్. యజ్జగత్కారణం తదేకమిత్యవాంతరవాక్యం, యదేకం కారణం తద్బ్ర
హ్మేతి వా యత్కారణం తదేకం బ్రహ్మేతి వా మహావాక్యమితి భేదః, కిం తర్హి
స్వరూపలక్షణమిత్యాశంక్య వాక్యశేషాన్నిర్ణీతో యతశ్శబ్దార్థస్పృశ్యజ్ఞానానంద ఇత్యా
హ. — తస్య చేతి. 'యస్సర్వజ్ఞః' 'తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే' 'విజ్ఞాన
మానందం బ్రహ్మే' త్యాదిశాఖాంతరీయవాక్యన్యప్యస్య విషయఇత్యాహ. — అన్యాయ
పీతి. ఏవంజాతీయకత్వమేవాహ. — నిత్యేతి. తదేవం సర్వాను శాఖాను లక్షణద్వయ
వాక్యాని బ్రహ్మే బ్రహ్మణి సమన్వితాని తద్దియా ముక్తిరితి సిద్ధం. ౨

యస్య నిఃశ్వసితం వేదాః సర్వార్థజ్ఞానశక్తయః,

శ్రీరామం సర్వవేత్తారం వేదవేద్యమహం భజే.

వృత్తానువాదేన సంగతిం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి. — జగదితి. చేతనస్య
బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వోక్త్యా సర్వజ్ఞత్వచర్చాత్ ప్రతిజ్ఞాతం సూత్రకృతా చేతన
సృష్టేర్జ్ఞానపూర్వకత్వాత్. తథాచ బ్రహ్మ - సర్వజ్ఞం - సర్వకారణత్వాత్, యాయత్కర్తాస

దేకబ్రహ్మలక్షణత్వాప్రసిద్ధిరితి సాంప్రతమ్; సత్యాదిపదానామఖణ్డార్థత్వేన ఏకబ్రహ్మ
వర్ణనసాయితయా లక్షణత్వసంభవాత్ — ఇతి.

సూ. శాస్త్రయోనిత్వాత్. ౩. ఇతి.

మహత ఋగ్వేదాదేః శాస్త్రస్యానేకవిద్యాస్థానోపబృంహితస్య

తజ్జ్ఞః యథాకులాల ఇతిస్థితం, తదేవార్థికం సర్వజ్ఞత్వం ప్రథానాదినిరాసాయ వేదకర్తృత్వహేతునా ద్రథయన్నాహేత్యర్థః. హేతుద్వయవైకార్థసాధకత్వాదేకః షయత్వమవాంతరసంగతిః. యద్వా వేదస్య నిత్యత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వహేతుతా నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా వేదహేతుత్వముచ్యతే 'అస్య మహతో భూతస్యనిశ్చయితమేవై తద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వాంగిరస' ఇతి వాక్యం విషయః. తత్కిం వేదహేతుత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞత్వం సాధయతి ఉత న సాధయతీతి సందేహః; తత్ర వ్యాకరణాదివద్వేదస్య పౌరుషేయత్వే మూలప్రమాణసాపేక్షత్వేనాప్రామాణ్యాపాతాన్న సాధయతీతి పూర్వపక్షే జగద్దేతో శ్చేతనత్వాసిద్ధిః ఫలం. సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిః. అస్య వేదాంతవాక్యస్య స్పష్టబ్రహ్మలింగస్య వేదకర్తృ సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః. ఏవమాపాదం శ్రుత్యాదినంగతయః ఊహ్యః. వేదే హి సర్వార్థప్రకాశనశక్తిరుపలభ్యతే, సాతదుపాదానబ్రహ్మగతశక్తిపూర్వికా తద్గతా వా? ప్రకాశనశక్తిత్వాత్, కార్యగతశక్తిత్వాద్వా ప్రసేవగతశక్తివత్ ఇతి వేదోపాదానత్వేన బ్రహ్మణః స్వసంబద్ధాశేషార్థప్రకాశనసామర్థ్యరూపం సర్వసాక్షీత్వం సిద్ధ్యతి. యద్వా యథాఽధ్యేతారిః పూర్వక్రమం జ్ఞాత్వా వేదం కుర్వంతి, తథా విచిత్రగుణమాయాసహాయోఽనావృతానంతస్వప్రకాశచిద్రూపః పరమేశ్వరః స్వకృతపూర్వకల్పీయక్రమసజాతీయక్రమవంతం వేదరాశిం తదర్థాంశ్చ యుగవజ్ఞానన్నేవ కరోతీతి న వేదస్య పౌరుషేయతా. యత్ర హ్యర్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యజ్ఞానం వాక్యస్పృష్టా కారణం తత్ర పౌరుషేయతా, అత్ర చ యోగపద్యాన్నసా; అతో వేదకర్తా వేదమివ తదర్థమపి స్వసంబద్ధం నాంతరీయకతయా జానాతీతి సర్వజ్ఞఇతి సిద్ధాంతయతి. — శాస్త్రేతి. శాస్త్రం ప్రతి హేతుత్వాద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణం చేతి సంగతిద్వయానుసారేణ సూత్రయోజనామభిప్రేత్య పదాని వ్యాచక్షే. — మహతఇతి. హేతోస్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధయే వేదస్య విశేషణాని, తత్ర గ్రంథతోఽర్థతశ్చ మహత్త్వం, హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం. శాస్త్రశబ్దశబ్దమాత్రోపలక్షణార్థఇతిమత్వాహ. — అనేకేతి. 'పురాణన్యాయమీమాంసా

నన్విత్థం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వేన సర్వజ్ఞత్వమర్థాదభాణి, తదరమణీయమ్; వేదస్య నిత్యత్వేన జగత్కారణత్వయోగాదిత్యాక్షిప్యాహ—

అస్య పూర్వాధికరణేనాక్షేపికీ సంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే బ్రహ్మణః సర్వ

ప్రదీపవత్సర్వార్థావద్యోతనస్సర్వజ్ఞకల్పస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ. న హీదృశస్య శాస్త్రస్య ఋగ్వేదాదిలక్షణస్య సర్వజ్ఞగుణాన్వితస్య సర్వజ్ఞాదన్యతస్సంభవోఽస్తి. యద్యచ్ఛ్రావ్యం శాస్త్రం యస్తాత్పురుషవికేమాత్సంభవతి, యథా వ్యాకరణాదిపాణిన్యాదేర్జయైకదేశార్థమపి, స తతోఽప్యధికతరవిజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే. కిమున క్తస్య మనేకశాఖాభేదభిన్నస్య దేవతీర్యజ్ఞనుష్యవణ్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగహేతోః ఋగ్వేదాద్యాఖ్యస్య సర్వజ్ఞానాకరస్యోప్రయత్నేనైవ లీలా

ధర్మశాస్త్రాణి శిక్షాకల్పవ్యాకరణనిరుక్తచందోజ్యోతిషాణి షడంగానీతి దశ విద్యాస్థానాని వేదార్థజ్ఞానహేతవః తైరుపకృతస్యేత్యర్థః. అనేన మన్వానిభిః పరిగృహీతత్వేన వేదస్య ప్రామాణ్యం సూచితం. బోధకత్వాదపి ప్రామాణ్యమిత్యాహ. — ప్రదీపవదితి. సర్వార్థప్రకాశనశక్తిమత్వేఽప్యచేతనత్వాత్ సర్వజ్ఞకల్పత్వం యోనిరుపాదానం కర్తృచ. నను సర్వజ్ఞస్య యోగుణః సర్వార్థజ్ఞానశక్తిమత్త్వం వేదస్య తదన్వితత్వేఽపి తద్యోనేస్సర్వజ్ఞత్వం కుత ఇత్యుపాహ. — నహీతి. ఉపాదానే తచ్ఛక్తిం వినా కార్యే తదయోగాద్వేదోపాదానస్య సర్వజ్ఞత్వం. అనుమానం తు పూర్వం దర్శితం. న చావిద్యాయాస్తదాపత్తిః. శక్తిమత్వేఽప్యచేతనత్వాదితి భావః. వేదః స్వవిషయాదధికార్థజ్ఞానపజ్జన్యః, ప్రమాణవాక్యత్వాత్, వ్యాకరణరామాయణాదివిదిత్యనుమానాంతరం; తత్ర వ్యాప్తిమాహ. — యద్యదితి. విస్తరః శబ్దాధిక్యం, అనేనార్థతోఽల్పత్వం షడ౯ కర్తుర్జ్ఞానస్యార్థాధిక్యం సూచయతి; దృశ్యతే చార్థవాదాధిక్యం వేదే. అత్రైషా యోజనా యద్యచ్ఛాస్త్రం యస్తాదాస్తాత్ సంభవతి స తతశ్శాస్త్రానధికార్థజ్ఞానఇతి ప్రసిద్ధం యథాశబ్దసాధుత్వాదిర్జయైకదేశోఽర్థో యస్య తదపి వ్యాకరణాదిపాణిన్యాదేరధికార్థజ్ఞాత్సంభవతి. యద్యల్పార్థమపి శాస్త్రమధికార్థజ్ఞాత్ సంభవతి తదా 'అస్య మహత' ఇత్యాదిశ్రుతేర్యస్తాన్తహతోఽపరిచ్ఛిన్నాద్భూతాత్ సత్యాద్యోనేస్సకాశాదనేకశాఖేత్యాదివిశిష్టస్య వేదస్య పురుషనిఃశ్వాసవదప్రయత్నేనైవ సంభవః తస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి కిము వక్తవ్యమితి. తత్ర వేదస్య పారుషేయత్వశంకానిరాసార్థం శ్రుతిస్థనిఃశ్వసితపదార్థమాహ. — అప్రయత్నే నేతి.

జ్ఞత్వానిర్ధారణం, సిద్ధాంతే తన్నిర్ధారణమితి ద్రష్టవ్యం. 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేవైతద్యదృగ్వేదః' ఇత్యాదివాక్యం విషయః. తత్ బ్రహ్మణో వేదకర్తృత్వేన సర్వజ్ఞత్వం న సాధయతి, ఉత సాధయతీతి సందేహే, 'వాచా విరూః

న్యాయేన పురుషనిఃశ్వాసవద్యస్తాన్తహతో భూతాద్యోనేస్సంభవః—
 'అస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వాసితమేవైతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద
 స్సామవేద' ఇత్యాది శ్రుతే స్తస్య మహతో భూతస్య నిరతిశయం సర్వ
 జ్ఞత్వం సర్వశ క్తిమత్త్వం చేతి. అథవా యథోక్తమృగ్వేదాదిశాస్త్రం
 యోనిః కారణం ప్రమాణమస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపావ
 గమే. శాస్త్రాదేవ ప్రమాణాజ్జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మాధిగమ్యత
 ఇత్యభిప్రాయః. తచ్ఛాస్త్రముదాహృతం పూర్వసూత్రే—'యతో వా
 ఇమాని భూతాని జాయంతి' ఇత్యాది. కీమర్థం తస్మాదం సూత్రం,

ప్రమాణాంతరేణార్థజ్ఞానప్రయాసం వినా నిమేషాదిన్యాయేనేశ్యర్థః. అత్రానుమానేన
 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇతి శ్రుత్యుక్తసర్వజ్ఞత్వద్వార్థాయ పాణిన్యాదివ ద్వేదక ర్తర్యధికార్థజ్ఞాన
 సత్తామాత్రం సాధ్యతే నత్వర్థజ్ఞానస్య వేదహేతుత్వం, నిఃశ్వాసితశ్రుతివిరోధాత్, వేద
 జ్ఞానమాత్రేణాశ్యేత్వం ద్వేదక ర్తృత్వోపపత్తేశ్చ. ఇయాస్విశేషః, అధ్యేతాపరాపేక్షః,
 ఈశ్వరస్తు స్వకృతవేదానుపూర్వీం స్వయమేవ స్మృత్వా తక్షణ కల్పదౌ బ్రహ్మవిష్ణు
 విర్భావయన్ననావృత్తజ్ఞానత్వాదవర్జసియతయా తదర్థమపి జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇత్యన
 వద్యం. అథునా బ్రహ్మణో లక్షణానంతరం ప్రమాణజ్ఞానాయాం వర్ణకాంతర
 మాహ. —అథవేతి. లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మనిర్ణయార్థత్వాదేకఫలకత్వం సంగతిః. 'తం
 త్వోపనిషదం పురుషమితి శ్రుతిర్బ్రహ్మణో వేదైకవేద్యత్వం బ్రూతేన వేతి సంశయే,
 కార్యలింగేనైవ లాఘవాత్ కర్తురేకస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్సిద్ధేర్న బ్రూత ఇతి
 ప్రాప్తే వేదప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణో న ప్రమాణాంతరవేద్యత్వమితి సిద్ధాంతయతి—
 శాస్త్రయోనిత్వాదితి. తద్వ్యాచక్షే. —యథోక్తమితి. సర్వత్రపూర్వోత్తరపక్షయుక్తి
 ద్వయం సంశయబీజం ద్రష్టవ్యం. అత్ర పూర్వపక్షే అనుమానస్యైవ విచార్యతాసిద్ధిః
 ఫలం, సిద్ధాంతే తు వేదాంతానామితి భేదః. అనుమానాదినా బ్రహ్మసిద్ధిః పూర్వ
 హతే ప్రసంగాన్నిరస్తా. కించ విచిత్రప్రపంచస్య ప్రాసాదాదివ దేకకర్తృకతాబాధా
 న్నలాఘవావతారః. న చ సర్వజ్ఞత్వాత్ కర్తురేకత్వసంభవః, ఏకత్వజ్ఞానాత్ సర్వ
 జ్ఞత్వజ్ఞానంతతస్తదిత్యనోన్యన్యాశ్రయాదిత్యభిప్రేత్యాహ. —శాస్త్రాదేవేతి. కిం తచ్ఛాస్త్ర
 మితి తత్రాహ. —శాస్త్రమితి. పృథగారంభమాక్షిపతి. —కిమర్థమితి. యేన హేతునా

నిత్యయా' ఇతి వేదస్య నిత్యత్వశ్రవణాత్ తత్కర్తృత్వేన సర్వజ్ఞత్వం న సాధయ
 తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—శాస్త్రస్య ఋగ్వేదాదేః సర్వజ్ఞకల్పస్య, యోనిః
 కారణం తస్య భావః తత్త్వం తస్మాద్వేదకర్తృత్వాత్, సర్వజ్ఞత్వం సాధయతి. యద

యావతా పూర్వసూత్రే జైవంజాతీయకం శాస్త్రముదాహరతా శాస్త్ర
యోనిత్వం బ్రహ్మణో దర్శితం? ఉచ్యతే—తత్ర సూత్రాక్షరేణ
విస్పష్టం శాస్త్రస్యానుపాదానాజ్ఞగతో జన్మాదసూత్రేణ కేవలమనుమా
నముపన్యస్తమిత్యాశంక్యేత, తామాశంకాం నివర్తయితుం, సూత్ర
మిదం ప్రవవృత్తే—శాస్త్రయోనిత్వాదితి. కథం పునర్బ్రహ్మణశ్శాస్త్ర
ప్రమాణకత్వం? ఉచ్యతే—యావతా 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వా
దానర్థక్యమతదర్థానా' మితి క్రియాపరత్వం శాస్త్రస్య ప్రదర్శితం. అతో

దర్శితం తతః కిమర్థమిత్యర్థః. జన్మాదిలింగకానుమానస్యస్వాతంత్ర్యేణోపన్యాసశంకానిరా
సార్థం పృథగ్నూత్రమిత్యాహ.—ఉచ్యత ఇతి. *వేదాంతాస్సిద్ధబ్రహ్మపరా ఉత కార్య
పరా ఇతి నిష్ఫలత్వసాపేక్షత్వయోః ప్రసంగాప్రసంగాభ్యాం సంశయే పూర్వసూత్రే
ద్వితీయపర్ణకేనాత్మేపసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ.—కథం పునరిత్యాదినా. 'సదేవ
సోమ్యే'త్యాదీనాం సర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః
శ్రుత్యాదిసంగతయః పూర్వపక్షే వేదాంతేషు ముముక్షుప్రప్యత్సద్ధిః సిద్ధాంతే తత్ప్ర
ద్ధిరితి వివేకః. కథమిత్యాత్మేపే హేతుః.—యావత్తేలి. యతో జైమినీసూత్రేణ
శాస్త్రస్య వేదస్య క్రియాపరత్వం దర్శితమతోఽక్రియార్థత్వాద్వేదాంతానామానర్థ
క్యం ఫలవదర్థశూన్యత్వం ప్రాప్తమిత్యన్వయః. సూత్రస్యాయమర్థః. ప్రథమసూత్రే
తావద్వేదస్వాధ్యయనకారణకభావనావిధిభావ్యస్య ఫలవదర్థపరత్వముక్తం, 'చోదనా
లక్షణోఽర్థో ధర్మ'ఇతి ద్వితీయసూత్రే ధర్మే కార్యే చోదనా ప్రమాణమితి వేద
ప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం కార్యపరత్వమాస్థితం. తత్ర 'వాయుర్వై తేఽఽహి దేవతే'త్యా
ద్యర్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమస్తి నవేతి సంశయే ఆమ్నాయప్రామాణ్యస్య క్రియా
ర్థత్వేన వ్యాప్తత్వాదర్థవాదేషు ధర్మస్యాప్రతీతేరక్రియార్థానాం తేషామానర్థక్యం
నిష్ఫలార్థత్వం, న చాధ్యయనవిధ్యుపాత్తానాం నిష్ఫలతే సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యం యుక్తం,
తస్మాదనిత్యమేతేషాం ప్రామాణ్యముచ్యతే. వ్యాపకాభావాద్వాప్యప్యం ప్రామాణ్యం
నాస్తివేతి యావత్. ఏవం పూర్వపక్షేఽపి 'విధినాత్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన
విధీనాం న్యూనితీ సూత్రేణ సిద్ధాంతమాహ.—క్రియాపరత్వమితి. అనిత్యమితి ప్రాప్తే

వాది పూర్వవాదినా వేదస్య నిత్యత్వశ్రవణాదితి, తదసాధు; 'అస్య మహతో
భూతస్య...' ఇత్యాదివేదోత్పత్తిశ్చత్యనురోధేన నిత్యత్వశ్రుతేరర్థవాదవరత్వాత్. న
చ వేదస్య సకర్తృకత్వే పాదుషేయత్వం స్యాదితి సాంప్రతమ్; తస్యోపలభ్యరచి
తత్వానంగీకారాత్—ఇతి. ఇతి ప్రథమపర్ణకం.

వేదాంతానామానర్థక్య మక్రియార్థత్వాత్; కర్తృదేవతాది ప్రకాశ
నార్థత్వేన వా క్రియావిధిశేషత్వం, ఉపాసనాదిక్రియాంతరవిధా
నార్థత్వం వా? న హి పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపప్రతిపాదనం సంభవతి;
ప్రత్యక్షాదివిషయత్వాత్పరినిష్ఠితవస్తునః. తత్ప్రతిపాదనే చ హేయో
పాదేయరహితే పురుషార్థాభావాత్. అత ఏవ 'సోఽరోదీ' ఇత్యాదీనా

దర్శితమిత్యర్థః. వాయుర్హి క్షీప్రగామినీ దేవతా తద్దేవతాకం కర్తృ క్షీప్రమేవ ఫలం
దాస్యతీత్యేవంవిధేయార్థానాం స్తుతిరూపార్థేన ద్వారేణ 'వాయువ్యగ్ శ్వేతమాలభేతే'
త్యాదివిధివాక్యేనైక వాక్యత్వాదర్థవాదాస్సఫలాస్సన్యః. స్తుతిలక్షణయా సఫలకార్య
పరత్వాత్ ప్రమాణమర్థవాదాఇతి యావత్. నన్వధ్యయనవిధిగృహీతానాం వేదాంతా
నామానర్థక్యం న యుక్తమిత్యత ఆహ. —కర్మితి. న వయం వేదాంతానామానర్థక్యం
సాధయామః; కింతు లోకే సిద్ధస్య మానాంతరవేద్యత్వా నిష్ఫలత్వాచ్చ సిద్ధబ్రహ్మ
పరత్వే తేషాం మానాంతరసాపేక్షత్వనిష్ఫలత్వయోః ప్రసంగాదప్రామాణ్యాపాతా
త్కార్యశేషకర్తృదేవతాఫలానాం ప్రకాశనద్వారా కార్యపరత్వం వక్తవ్యమితి
బ్రూమః. తత్ర త్నోతత్పదార్థవాక్యానాంకర్తృదేవతాస్తావకత్వం వివిదిషాదివాక్యా
నాం ఫలస్తావకత్వం. నను కర్తృశేషమనారభ్య ప్రకరణాంతరాధీతానాం వేదాంతానాం
కథం తచ్ఛేషత్వం? మానాభావాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ. —ఉపాసనేతి. మోక్ష
కామో న బ్రహ్మభేదమారోప్య 'అహం బ్రహ్మస్మి' త్యుపాసీతేత్యుపాసనావిధిః. ఆదిపదా
చ్ఛ్రివణాదయః. తత్కార్యపరత్వం వా వక్తవ్యమిత్యర్థః. నను శ్రుతం బ్రహ్మ విహః
యాశ్రుతకార్యపరత్వం కిమర్థం వక్తవ్యమితి తత్రాహ. —నహీతి. పరశస్సమంతాన్నిశ్చ
యేన స్థితం పరినిష్ఠితం కృత్యనపేక్షం సిద్ధమితి యావత్. తస్య ప్రతిపాదనమజ్ఞాతస్య
వేదేన జ్ఞాపనం తన్న సంభవతి, మానాంతరయోగ్యేఽర్థే వాక్యస్య సంవాదే సత్యసు
రాదకత్వాత్ 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజ' మితి వాక్యవత్ విసంవాదే చాబోధకత్వాదాది
యోగ్యాయూపపదిత్యర్థః. సిద్ధో న వేదార్థః; మానాంతరయోగ్యత్వాత్ ఘటవదిత్యుక్తాన్వి
నిష్ఫలత్వాచ్చ తథేత్యాహ. —తదితి. సిద్ధజ్ఞాపనే హేయోపాదేయాగోచరే ఫలా

యద్వా జగత్కారణత్వేన బ్రహ్మణి లక్షితే తస్య మానాంతరగమ్యత్వమా
శంక్యాహ—శాస్త్రయోనిత్వాత్. లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మసిద్ధయార్థత్వాదేకఫల
త్వం సంగతిః. అత్ర పూర్వచక్షే అనుమానస్యైవ విచార్యత్వసిద్ధిః, సిద్ధాంతే వేదాంత
వాక్యానామితి ఫలభేదః. 'తం త్వోపనిషదం పురుషం...' ఇత్యాదివాక్యం విషయః.
తత్కిం బ్రహ్మణః శాస్త్రైకగమ్యత్వం సమర్పయతి, ఉత నేతి సందేహే, బ్రహ్మణః

మానర్థక్యం మా భూదితి 'విధినా త్వేక వాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీ
నాం స్యు'రితి విధిస్తావక త్వేనార్థవ త్వము క్తం. అతఏవ మంత్రాణాం
చ 'ఇషే త్వే' త్యాదీనాం క్రియాతత్సాధనాభిధాయక త్వేన కర్తృసమ
వాయిత్వము క్తం అతో న క్వచిదపి వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శ
మంతరేణార్థవత్తా దృష్టోపపన్నా వా, న చ పరినిష్ఠితే వస్తుస్వరూపే

భావాచ్చ తన్న సంభవతీత్యర్థః. ఫలం. హి సుఖావాప్తిర్దుఃఖహానం చ. తచ్చ ప్రవృత్తి
నిష్పత్తిభ్యాం సాధ్యం. తే చోపాదేయస్య ప్రవృత్తిప్రయత్న కార్యస్య హేయస్యనివృ
త్తియత్న కార్యస్య జ్ఞానాభ్యాం జాయతే న సిద్ధజ్ఞానాదితి భావః. తర్హి సిద్ధబోధివేదవా
దానాం సాఫల్యం కథమి త్యాశంక్యామన్నయ స్యేత్యాదిసంగ్రహ వాక్యం వివృణోతి.—
అతఏవేతి. సిద్ధజ్ఞానాత్ఫలాభావాదేవేత్యర్థః. 'దేవైర్నిరుద్ధసోఽగ్నిరరోదీ'దితి వాక్యే
ఽశ్రుజత్వేన రజతస్య నిందాద్వారా 'బర్హిషినదేయ'మితి సఫలనిషేధ శేషత్వవద్వేదాం
తానాం విధి శేషత్వం వాచ్యమిత్యర్థః. నను తేషాం మంత్రవత్సత్వతంత్ర్యమస్తు నార్థ
వాదపద్విధ్యేక వాక్యత్వమి త్యాశంక్యదృష్టాంతా సిద్ధిమాహ.—మంత్రాణాంచేతి. ప్రమాణ
లక్షణేఽర్థవాదచింతానంతరం మంత్రేషు చింతా కృతా. ఇషే త్వేతి మంత్రే చినద్వీత్య
ధ్యాహారాచ్చాఖ్యాచ్ఛేదన క్రియాప్రతీతేఽగ్నిర్హృదేత్యాదౌ చ క్రియాసాధనదేవతాదేః
ప్రతీతేః మంత్రాశ్శ్రుత్యాదిభిః క్రతౌ వినీయుక్తాః తే చ కిముచ్చారణమాత్రేణాదృష్టం
కుర్వంతః క్రతావృషకుర్వంతి ఉత దృష్టేనైవార్థస్మరణేనేతి సందేహో చింతాదినాప్య
ధ్యయన కాలావగతమంత్రార్థస్య స్మృతिसంభవాదదృష్టార్థా మంత్రా ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః
'అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థ' ఇతి లోకవేదయోర్వాక్యార్థస్యావిశేషాన్తంత్ర వాక్యానాం
దృష్టేనైవ స్వార్థప్రకాశనేన క్రతూపకారకత్వసంభవాద్దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్ప
నానుపపత్తేః, ఫలపదనుష్ఠానాయాపేక్షితేన క్రియాతత్సాధనస్మరణేన మంత్రాణాం
కర్తాగత్వం 'మంత్రైరేవ మంత్రార్థః స్మరత్వ' ఇతి నియమస్త్వదృష్టార్థ ఇతి. తథా
చార్థవాదానాం స్తుతిపదార్థద్వారా పదైకవాక్యత్వం విధిభిర్మంత్రాణాం తు వాక్యార్థ
జ్ఞానద్వారా తైర్వాక్యైకవాక్యత్వమితి విభాగః. నన్వస్తు కర్తృప్రకరణస్థవాక్యానాం
విధ్యేకవాక్యత్వం వేదాంతానాం తు సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదితి తత్రాహ.—న
క్వచిదితి. వేదాంతాః విధ్యేకవాక్యత్వేనైవార్థవంతః సిద్ధార్థవేదత్వాన్తంత్రార్థవాదాది
పదిత్యర్థః. అన్యత్రాదృష్టాఽపి వేదాంతేషు కల్పితామితి తత్రాహ.—ఉపపన్నావేతి.
నేత్యనుషంగః. సిద్ధేఫలాభావసోక్తత్వాదితి భావః. తర్హి బ్రహ్మణ్యేవ స్వార్థో విధిః

సిద్ధవస్తు త్వేన మానాంతరేణాపి అవగమ్యమానత్వాన్న సమర్పయతీతి పూర్వః పక్షః
సిద్ధాంతస్తు—శాస్త్రం ఋగ్వేదాది యోనిః ప్రమాణం యస్య తత్తథోక్తం తస్య భాః

విధిస్సంభవతి, క్రియావిషయత్వాద్విధేః. తస్మాత్కర్తాపేక్షితకర్తృ
దేవతాదిస్వరూపప్రకాశనేన క్రియావిధిశేషత్వం వేదాంతానామ్. అథ
ప్రకరణాంతరభయాన్నైతదభ్యుపగమ్యతే, తథాఽస్వవాక్యగతో
పాసనాదికర్తృపరత్వం. తస్మాన్న బ్రహ్మణశ్చాస్త్రయోనిత్వమితి ప్రాప్తే
ఇదముచ్యతే —

సూ. తత్తు సమన్వయాత్. ౪. ఇతి.

తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వ
శక్తి జగదుత్పత్తిస్థితీలయకారణం వేదాంతశాస్త్రాదవగమ్యతే. కథం?
సమన్వయాత్. సర్వేషు హి వేదాంతేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైవ
కల్పితాని కృతం వేదాంతానాం విధ్యంతరశేషత్వేనేత్యతః. — నచేతి. నను 'దధ్నా
జుహోతీ' తిసిద్ధేదధ్నివిధిదృష్టస్తత్రాహ — క్రియేతి. దధ్నః క్రియాసాధనస్య ప్రయుజ్య
మానతయా సాధ్యత్వాద్విధేయతా, నిష్క్రియబ్రహ్మణః కథమప్యసాధ్యత్వాన్న విధే
యత్వమిత్యర్థః. భాష్టానుతముపపంహరతి. — తస్మాదితి. *స్వయమేవారుచిం వదన్
పక్షాంతరమాహ. — అథేతి. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే. — తుశబ్దఇతి. తద్బ్రహ్మ వేదాంత
ప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతుం పృచ్ఛతి. — కథమితి. హేతుమాహ. — సమితి.
అన్వయస్తాత్పర్యవిషయత్వం, తస్మాత్ ఇత్యేవ హేతుః తాత్పర్యస్య సమ్యక్త్వమఖండార్థ
విషయత్వం సూచనాతుం సంపదం ప్రతిజ్ఞాంతర్గతమేవ, తథాచాఖండం బ్రహ్మ వేదాంత
జప్రమావిషయః, వేదాంతతాత్పర్యవిషయత్వాత్. యోయద్వాక్యతాత్పర్యవిషయః
స తద్వాక్యప్రమేయః, యథా కర్తృవాక్యప్రమేయో ధర్మ ఇతి ప్రయోగః. వాక్యార్థ
స్యాఖండత్వమసంసృష్టత్వం, వాక్యస్య చాఖండార్థకత్వం, స్వపదోపస్థాపితాయే
దార్థాస్తేహం యస్సంసర్గః తదగోచరప్రమాజనకత్వం. న చేదమప్రసిద్ధం. ప్రకృష్ట
త్వం తస్మాద్వేదైకప్రమాణకత్వాత్తదేకగమ్యత్వం సమర్పయతి. యత్తు మానాంతర
గమ్యత్వం బ్రహ్మణోఽభాణి, తన్న; తస్య రూపాద్యభావేన తద్గమ్యత్వాసంభవాత్ —
ఇతి. ఇతి ద్వితీయం పర్ణకం.

నన్నిత్యం బ్రహ్మణః శాస్త్రైకగమ్యత్వమభ్యుధాయ, తదసాధు; శాస్త్రస్యాస్య
పరత్వాదిత్యాక్షిప్యాహ —

అస్య పూర్వేణాక్షేపిణీ సంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే ముముక్షోర్వేదాంతేషు
ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః, సిద్ధాంతే ప్రవృత్తిసిద్ధిరితి ద్రష్టవ్యం. అత్ర సర్వే వేదాంతాః

తస్యాఽర్థస్య ప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర
ఆసీత్, ఏక మేవాద్వితీయం, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్,
తదేతద్బ్రహ్మపూర్వ మనపరమనంతర మబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ

ప్రకాశశ్చంద్రఇత్యాదిలక్షణావాక్యానాం లోకే లక్షణయా చంద్రాదివృత్తిమాత్ర
ప్రమాహేతుత్వాన్సర్వపదలక్షణా చావిరుద్ధా. సర్వైర్థవాదపదైరేకస్యాస్తు తేర్ల
క్షణాంగీకారాత్తథా సత్యజ్ఞానాదిపదైరఖండం బ్రహ్మభాతీతి న వత్ససిద్ధిః. నాపి హేత్వ
సిద్ధిః. ఉపక్రమాదిలింగైర్వేదాంతానామన్వితీయాఖండబ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చయాత్త
త్ర ఛాందోగ్యషష్ఠే ఉపక్రమం దర్శయతి.—స దేవేతి. ఉద్దాలకః పుత్రమువాచ,
హే సోమ్యప్రియదర్శన, ఇదం సర్వం జగన్మగ్రే ఉత్పత్తేః ప్రాక్కాలే సదబాధితం
బ్రహ్మేవాసీత్. ఏవకారేణ జగతః పృథక్సత్తా నిషిద్ధ్యతే. సతస్సజాతీయవిజాతీయ
స్వగతభేదనిరాసార్థం 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితి పత్రయం. ఏవమద్వితీయం బ్రహ్మోప
క్రమ్య 'ఏతదాత్మమిదం సర్వ'మిത്യుపసంహరతీతి ఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యం
తాత్పర్యలింగం, తథా 'తత్త్వమసీ'తి నవకృత్వోఽభ్యాసః. రూపాదిహీనాద్వితీయ
బ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాదపూర్వత్వముక్తం, 'అత్త్రవావకిలసత్సోమ్యనని
భాలయస'ఇతి. సంఘాతే స్థితం ప్రత్యగ్బ్రహ్మ న జానాసీత్సర్థః. 'తస్య తావదేవ చిరం
యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య'ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానాత్ఫలముక్తం తస్య విదుషో యావ
త్కాలం దేహో న విమోక్ష్యతే తావదేవ దేహపాతపర్యంతో విశంబః. కథం
దేహపాతానంతరం విద్వాన్ బ్రహ్మ సంపత్స్యతే విదేహకైవల్యమనుభవతీత్సర్థః.
'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యే'త్యాదిరద్వితీయజ్ఞానార్థోఽర్థవాదః. మృదాని
దృష్టాంతైః ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారో నాస్తీత్యుపపత్తిరుక్తా. ఏవం షడ్విధాని
తాత్పర్యలింగాని వ్యస్తాని సమస్తానివా ప్రతివేదాంతం దృశ్యంతఇత్యభిప్రేత్యైతరేయోప
క్రమవాక్యం పఠతి.—'ఆత్మావా'ఇతి. బృహదారణ్యకే మధుకాలడోపసంహారవాక్యం
సదాత్తనో నిర్విశేషత్వార్థమాహ—తదేతదితి. మాయాభిర్బహురూపం తద్బ్రహ్మ,
ఏతదపరోక్షం, ఆపూర్వం కారణశూన్యం, అనంతరం కార్యరహితం, అనంతరం జాత్యం
తరం యస్య నాస్తీత్యనంతరం, ఏకరసమిశ్చర్థః. అబాహ్యమన్వితీయం. తస్యాపరో
క్షత్వముపపాదయతి—ఆయమితి. సర్వమనుభవతీతి సర్వానుభూః, చిన్మాత్రమిత్సర్థః.

విషయః. తే కిం కర్తవ్యేషకర్తాదిపరాః, ఉత నిత్యసిద్ధబ్రహ్మపరా ఇతి సందేహే
అహేయానుపాదేయసిద్ధబ్రహ్మపరత్వే నిష్ప్రియోజనత్వసాపేక్షత్వప్రసంగాత్ కర్త

సర్వానుభూః బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా' దిత్వాదీని. న చ తద్గతానాం పదానాం బ్రహ్మస్వరూపవిషయే నిశ్చితే సమన్వయేఽవ గమ్యమానేఽర్థాంతరకల్పనా యుక్తా, శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనా ప్రసంగాత్. న చ తేషాం కర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రతిపాదనపర తాఽవసీయతే, 'తత్కేన కంపశ్యే' దిత్వాదిక్రియాకారకఫలనిరా కరణశ్రుతేః. న చ పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయ త్వం. 'తత్త్వమసీ'తి బ్రహ్మత్తత్తభావస్య శాస్త్రమంతరేణానవగమ్యమాన త్వాత్. యత్తు హేయోపాదేయరహితత్వాదుపదేశానర్థక్యమితి. నైషదోషః. హేయోపాదేయశూన్యబ్రహ్మత్వావగమాదేవ సర్వక్షేశ ప్రహాణాత్పురుషార్థసిద్ధేః. దేవతాదిప్రతిపాదనస్య తు స్వవాక్య

ఋగ్యజుస్సామవాక్యాన్యక్త్వాఢర్వణవాక్యమాహ—బ్రహ్మైవేదమితి. యత్పురస్తా త్పుర్వదిగ్వస్తుజాతమిదం బ్రహ్మైవావిదుషాం భాతి తదమృతం బ్రహ్మైవ వస్త్విత్యర్థః. అదిపదేన 'సత్యం జ్ఞానమనంత' మిత్వాదివాక్యాని గృహ్యంతే. నన్వస్తు బ్రహ్మణస్తా త్పుర్వవిషయత్వం వేదాంతానాం కార్యమేవార్థః, కిం న స్యాదిత్యత్రాహ—న చేతి. వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యే నిశ్చయమానే కార్యార్థత్వం న యుక్తం. 'యత్పుర శ్శబ్దస్సశబ్దార్థ'ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః. యదుక్తమర్థవాదన్యాయేన వేదాంతానాం కర్తృదిస్తాపకత్వమితి తత్రాహ—న చ తేషామితి. తేషాం కర్తృశేషస్తాపకత్వం న భాతి కింతు జ్ఞానద్వారా కర్తృతత్సాధననాశకత్వమేవ, తత్తత్ర విద్యాకాలే 'కః కర్తాకేన కరణేన కం విషయం పశ్యే'దితి శ్రుతేః త్యర్థః; అర్థవాదానాం తు స్వాార్థే ఫలా భావాత్ స్తుతిలక్షణతేతి భావః. యదుక్తం సిద్ధత్వేన మానాంతరవేద్యం బ్రహ్మ న వేదార్థఇతి తత్రాహ—నచపరీతి. 'తత్త్వమసీ'తి శాస్త్రమంతరేణేతి సంబంధః. ధర్మో న కిదార్థస్సాధ్యత్వేన పాకవస్తానాంతరవేద్యత్వాత్. యది వేదం వినా ధర్మస్సానిర్ణ మాన్నమానాంతరవేద్యతా, తదా బ్రహ్మణ్యపి తుల్యం. యచ్ఛోక్తం నిష్ఫలత్వాత్ బ్రహ్మ నవేదార్థ ఇతి తదనూద్య పరిహరతి—యత్త్విత్యాదినా. రహితత్వాద్భిన్న త్వాద్బ్రహ్మణ్యఇతి శేషః. యదప్యుక్తం 'ఉపాసనాపరత్వం వేదాంతానా'మితి తత్ర కిం ప్రాణపంచాగ్న్యాదివాక్యనాముత సర్వేషామితి? తత్రాద్యమంగీకరోతి—దేవ

శేషకర్తృదిపరా ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సాత్రతుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యా పృత్యర్థః. తత్ బ్రహ్మ, వేదాంతేషు ప్రతిపాద్యతే. కుతః, సమన్వయాత్ సమ్యక్తా

గతోపాసనార్థత్వేఽపి న కశ్చిద్విరోధః. నను తథా బ్రహ్మణ ఉపాసనా విధిశేషత్వం సంభవతి. ఏక త్వే హేయోపాదేయశూన్యతయా క్రియా కారకాదిద్వైతవిజ్ఞానోపమర్దోపపత్తేః. నహి బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానేనోన్మ ధితస్య ద్వైతవిజ్ఞానస్య పునస్సంభవోఽస్తి, యేనోపాసనావిధిశేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యేత. యద్యప్యన్యత్ర వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శ మంతరేణ ప్రమాణత్వం న దృష్టం, తథాప్యాత్మవిజ్ఞానస్య ఫలవన్యంత త్వాత్ న తద్విషయస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం శక్యం ప్రత్యా ఖ్యాతుం. న చానుమానగమ్యం శాస్త్రప్రామాణ్యం యేనాన్యత్ర

తాదితి. జ్యేష్ఠత్వాదిగుణః ఫలం చాదిశబ్దార్థః, న ద్వితీయః, విధిశూన్యానాం 'సత్యం జ్ఞాన' మిత్యాదీనాంస్వార్థే ఫలవతాముపాసనాపరత్వకల్పనాయోగాత్, కించ తదర్థస్య బ్రహ్మణస్తచ్ఛేషత్వం జ్ఞానాత్మగుర్ధ్వం వా? ఆద్యే ఆధ్యస్తగుణవతః తచ్ఛేషత్వేఽపి న ద్వితీయ ఇత్యాహ—న తు తథేతి. ప్రాణాదిదేవతాదివదిత్యర్థః. 'అహం బ్రహ్మసీ' త్వేకత్వే జ్ఞానే సతి హేయోపాదేయశూన్యతయా బ్రహ్మత్వనః ఫలాభావా దుపాసోపాసకద్వైతజ్ఞానస్య సకారణస్య నాశాచ్చ నోపాసనాశేషత్వమిత్యాహ— ఏకత్వఇతి. ద్వైతజ్ఞానస్య సంస్కారబలాత్పునరుదయే విధానమితి నేత్యాహ— నహీతి. దృఢస్యేతి శేషః. భ్రాంతిత్వానిశ్చయోదార్థ్యం, సంస్కారోత్థం తు భ్రాంతి త్వేన నిశ్చితం న విధినిమిత్తమితి భావః. 'యేనే'తి ఉపాసనాయాం కారణస్య సత్త్వే నేత్యర్థః. వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం క్రియార్థత్వముక్తమనుషదతి—యద్యపీతి. కర్త కాండే ఆర్థవాదానామిత్యర్థః తథా చ వ్యాపకాభావాద్వేదాంతేషు వ్యాప్యాభా వానుమానమితి భావః. వేదాంతాః న స్వార్థే మానం అక్రియార్థత్వాత్, 'సోరోది' నిత్యాదివదిత్యనుమానే నిష్ఫలార్థకత్వముపాధి౩త్యాహ—తథాపీతి. ఆర్థవాదానాం నిష్ఫలస్వార్థామానత్వేపీత్యర్థః. తద్విషయస్య తత్కారణస్య స్వార్థే బ్రహ్మత్వనీతి శేషః. సఫలజ్ఞానకారణత్వేన వేదాంతానాం స్వార్థే మానత్వసిద్ధేర్న క్రియార్థకత్వం తద్వ్యాపకమితి భావః. నను మాభూద్వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం క్రియార్థత్వం వ్యాప్యం తు భవిష్యతి తజ్జభావాద్వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం దుర్జ్జేయమితి నేత్యాహ—నచేతి. యేన వేదప్రామాణ్యం స్వస్యానుమానగమ్యత్వేనాన్యత్ర క్వచిద్దృష్టం దృష్టాంతమపే త్తేత తదేవ నాస్తీత్యర్థః. చక్షురాదివద్వేదస్య స్వతః ప్రామాణ్యజ్ఞానాన్న తద్వ్యాప్య

త్పర్యవత్తేన వేదాంతానాం బ్రహ్మణ్యన్వయాత్ సంబంధాత్, అతో వేదాంతా నిత్య ధబ్రహ్మపరాః, న క త్రాదిపరాః, భిన్నప్రకరణస్థత్వాత్. న చ ప్రకరణాభేదాదు

దృష్టం నిదర్శనమపేక్షిత. తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణత్వం. అత్రాపరే ప్రత్యవతిష్ఠంతే పునరాగతవంతః. యద్యపి శాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మ తథాపి ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రేణ బ్రహ్మ సమర్ప్యతే, యథా యూపాహవనీయాదీన్యతాకికాన్యపి విధిశేష

లింగాద్యపేక్షా. ప్రామాణ్యసంశయే తు ఫలవదజ్ఞాతాబాధితార్థతాత్పర్యాత్వాప్రమాణ్య నిశ్చయో న క్రియాత్థలేవైన 'న కూపే పతే'దితి వాక్యే వ్యభిచారాదిలి భావః. పరకార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. సమన్వయాత్త్యర్థః. విధివాక్యానామపి ఫల వదజ్ఞాతార్థలేవైన ప్రామాణ్యం తత్తుల్యం వేదాంతానామపిలి స్థితం. ఏవం పదానాం సిద్ధేర్థే వ్యుత్పత్తిమిచ్ఛతాం బ్రహ్మనాస్తికానాం మతం బ్రహ్మణో మానాంతరామోగ్యత్వాత్ఫలసత్త్వాచ్చ వేదాంతైకమేవత్వమిత్సుక్త్యా నిరస్తం సంప్రతి సర్వేషాం పదానాం కార్యాన్వితార్థే శక్తిమిచ్ఛతాం విధిశేషలేవైన ప్రత్య గ్భ్రహ్మవేదాంతైర్బోధ్యతే న స్వాతంత్ర్యేణేలి వదతాం వృత్తికారాణాం మతసిరా సాయ సూత్రస్య పరకాంతరమరభ్యతే. తత్ర వేదాంతాః కిముపాసనావిధిశేషలేవైన బ్రహ్మ బోధయంతః? ఉత స్వాతంత్ర్యేణ? ఇతి సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావభావాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ—అత్రాపర ఇతి. బ్రహ్మణో వేదాంతవేద్యత్వోక్తౌ వృత్తి కారాః పూర్వపక్షయంతీత్యర్థః. ఉపాసనాతో ముక్తిః పూర్వపక్షే తత్త్వజ్ఞానా దేవేతి సిద్ధాంతే ఫలం విధిన్నియోగః తస్య విషయః ప్రతిపత్తిరుపాసనా. అస్యాకో విషయ ఇత్యాక 'ంతు'యాం సత్యానివాక్యైర్విధిపరై రేవ బ్రహ్మసమర్ప్యత ఇత్యాహ— ప్రతిపత్తిలి. విధివిషయప్రతిపత్తివిషయతయేత్యర్థః. విధిపరాద్వాక్యాత్తచ్ఛేషలాభే దృష్టాంతమాహ—యథేతి. 'యూపే పశుంబధ్నాతి' 'ఆహవనీయేజుహోతి' 'ఇంద్రం యజేతే'తి విధిషు కే యూపాదయ ఇత్యాకాంతు'యాం 'యూపం తక్షతి యూప మష్టాశ్రీకరోతీ'తి తక్షణాదినంస్కృతం దారు యూపః. 'అగ్నినాదధీతే' త్యాధాన సంస్కృతోఽగ్నిరాహవనీయః. 'వజ్రహస్తః పురందరః'ఇతి విధిపరై రేవ వాక్యైస్సమ ర్ప్యంతే తద్వద్బ్రహ్మత్వత్వార్థః. విధిపరవాక్యస్యాపి అన్యార్థబోధితే వాక్యభేదస్సాన్వి దితి శంకానిరాసార్థమపిశబ్దః. మానాంతరాజ్ఞాతాన్యపి శేషతయోచ్యంతే న ప్రధాన త్వేనేతి న వాక్యభేదః, ప్రధానార్థభేదస్యైవ వాక్యభేదకత్వాదిలి భావః. ననూక్త

పాసనావిధిపరా ఇతి సాంప్రతమ్; తత్త్వమస్యాదీనాం విధివిధురాణాం బహులముప లభ్యే. యత్తు నిష్ప్రయోజనత్వముక్తం, తదయుక్తమ్; అనర్థనివృత్తేః ప్రయోజనస్య

తయా శాస్త్రేణ సమన్వయంతే తద్వత్. కుతపతత్? ప్రవృత్తినివృత్తిపర
త్వాచ్ఛాస్త్రస్య. తథాపి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం. 'దృష్టో
హి తస్యార్థః కర్తావబోధనం నామే' తి; చోదనేతి క్రియాయాః ప్రప
ర్తకం వచనం. తస్య జ్ఞానముపదేశః. 'తద్భూతానాం క్రియార్థేన
సమామూయః' 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థకృమతదర్థానా'
మితి చ. అతః పురుషం క్వచిద్విషయవిశేషే ప్రవర్తయత్ కుతశ్చి
ద్విషయవిశేషాన్ని వర్తయచ్ఛాస్త్రవచ్ఛాస్త్రం, తచ్ఛేషతయా చాస్య

షడ్విధలింగైస్తాత్పర్యవిషయస్య బ్రహ్మణః కుతో విధిశేషత్వమితి శంకతే—కుత ఇతి.
వృద్ధవ్యవహారేణ హి శాస్త్రతాత్పర్యనిశ్చయః. వృద్ధవ్యవహారే చ శ్రోతుః ప్రవృత్తి
నివృత్తీ ఉద్దిశ్యాప్రప్రయోగో దృశ్యతే. అతశ్శాస్త్రస్యాపి తే ఏవ ప్రయోజనే,
తే చ కార్యజ్ఞానజన్యే ఇతి కార్యపరత్వం శాస్త్రస్య తతః కార్యశేషత్వం బ్రహ్మణ
ఇత్యాహ—ప్రవృత్తీతి. శాస్త్రస్య నియోగపరత్వే వృద్ధసమ్మతిమాహ—తథాపి త్యా
దినా. క్రియా కార్యం, నియోగో విధిః, ధర్మోఽపూర్వమిత్యనర్థాంతరం. కో వేదార్థ
ఇత్యాకాంతాయాం భాష్యకృతోక్తం—దృష్టో హితి. తస్య వేదస్య కార్యం వేదార్థ
ఇత్యత్ర చోదనాసూత్రస్థం భాష్యమాహ—చోదనేతి. క్రియాయాః నియోగస్య
జ్ఞానద్వారా ప్రవర్తకం వాక్యం చోదనేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. శబరస్వామిసమ్మతిముక్త్యా
జై మినిసమ్మతిమాహ—తస్య జ్ఞానమితి. తస్య ధర్మస్య జ్ఞాపకమపౌరుషేయం విధి
వాక్యముపదేశః, తస్య ధర్మేణావ్యతిరేకాదిత్యర్థః. పదానాం కార్యాన్నితార్థే శక్తి
రిత్యత్ర సూత్రం పఠతి—తద్భూతానామితి. తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామూ
యోఽర్థస్య తన్నిమిత్తత్వాదితిసూత్రం తత్తత్ర వేదే భూతానాం సిద్ధార్థనిష్ఠానాం
పదానాం క్రియార్థేన కార్యవాచినా తిక్తాదిపదేన సమామూయస్సహోచ్ఛారణం
కర్తవ్యం. పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థరూపకార్యధీనిమిత్తత్వాదిత్యర్థః. కార్యాన్నితార్థే
సక్తాని పదాని కార్యవాచిపదేన సహ పదార్థస్త్వేతిద్వారా కార్యమేవ వాక్యార్థం
బోధయంతీతి భావః. ఫలితమాహ—అత ఇతి. యతో వృద్ధా ఏవమాహురతో విధి
నిషేధవాక్యమేవ శాస్త్రం, అర్థవాదాదికం తు తచ్ఛేషతయోపక్షీణం, తేన కర్త

సంభవాత్. యచ్చ సాపేక్షత్వం, తన్న; రూపాదిహీనస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరా
గమ్యత్వేన తత్ప్రతిపాదకవేదాంతానాం సాపేక్షత్వాసంభవాత్. తస్మాదుపక్రమాది
లింగైర్వేదాంతా బ్రహ్మపరా ఏవేతి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమవర్ణకం.

దుఃఖయుక్తం, తత్సామాన్యద్వేదాంతానామపి తదైవాధ్వవత్త్వం
స్యాత్. సతి చ విధిఃకరత్వే, యథా స్వర్గాదికామస్యాగ్నిహోత్రాది
సాధనం విధియతే, ఏవమమృతత్వకామస్య బ్రహ్మజ్ఞానం విధియత ఇతి
యుక్తం. నన్విహ జిజ్ఞాస్యవైలక్షణ్యముక్తం. కర్తృకాండే భవోఽ
ధర్మో జిజ్ఞాస్యః, ఇహ తు భూతం బ్రహ్మ నిత్యనిష్ప్రసృతం జిజ్ఞాస్య
మితి. తత్ర ధర్మజ్ఞానఫలాదనుష్ఠానాపేక్షాద్విలక్షణం బ్రహ్మజ్ఞానఫలం
భవితుమర్హతి. నార్హత్యేవం భవితుం. కార్యవిధియుక్తవైవ
బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ 'ఆత్మావారే ద్రష్టవ్యః య ఆత్మాఽప
హతపాప్తా సోఽన్వేష్యవ్యసన్విజిజ్ఞాసితవ్యః ఆత్మే త్యేనోపాసీత ఆత్మాన
మేన లోకముపాసీత బ్రహ్మవిద్యుష్టావ భవతీ' త్యాదిషు హి విధా
నేషు సత్సు 'కోఽసావాత్మా? కిం బ్రహ్మే' త్యాకాంక్షాయాం తత్స్వరూప
సమర్పణేన సర్వే వేదాంతా ఉపయుక్తాః, 'నిత్యస్సర్వజ్ఞస్సర్వగతో
నిత్యతృప్తో నిత్యశుద్ధబుద్ధము క్తస్వభావో విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'
త్యేవమాదయః. తదుపాసనాచ్చ శాస్త్రదృష్టోఽదృష్టో మోక్షః ఫలం

శాస్త్రేణ సామాన్యం శాస్త్రత్వం, తస్మాద్వేదాంతానాం కార్యవరత్వేనైవార్థవత్త్వం
స్యాదిత్యర్థః. నను వేదాంతేషు నియోజ్యస్య విధేయస్య చాదర్శనాత్కథం కార్య
ధీరితి తత్రాహ—సతి చేతి. నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసాసూత్రకారాభ్యామిహ కాండద్వ
యైర్ధభేద ఉక్తః, ఏకకార్యార్థత్వే శాస్త్రభేదానుపపత్తేః. తత్ర కాండద్వయే జిజ్ఞాస్య
భేదే సతి ఫలవైలక్షణ్యం వాచ్యం. తథాచ న ముక్తిఫలాయ జ్ఞానస్య విధేయతా,
ముక్తేర్విధేయక్రియాజన్యత్వే కర్తృఫలాదవిశేషప్రసంగాత్, అవిశేషే చ జిజ్ఞాస్యభేదా
సిద్ధేః. అతః కర్తృఫలవిలక్షణత్వాన్నిత్యసిద్ధముక్తేస్తద్వ్యంజకజ్ఞానవిధిరయుక్త ఇత్యా
శంకతే—నన్విహేతి. ముక్తేః కర్తృఫలాదైవైలక్షణ్యమసిద్ధమితి తదర్థం జ్ఞానం విధేయం.
న చ తర్హి సఫలం కార్యమేవ వేదాంతేష్వపి జిజ్ఞాస్యమితి తద్భేదాసిద్ధిరితి వాచ్యం,
ఇష్టత్వాత్. న చ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వసూత్రవిరోధః, జ్ఞానవిధిశేషత్వేన సూత్ర
కృతా బ్రహ్మప్రతిపాదనాదితి పరిహరతి—నేతి. బ్రహ్మణో విధిప్రయుక్తత్వం స్ఫుట
యతి—ఆత్మావా ఇతి. లోకం జ్ఞానస్వరూపం 'బ్రహ్మవేదే'త్యత్ర బ్రహ్మభావకామో
బ్రహ్మవేదనం కుర్యాదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. వేదాంతానేవార్థతోదర్శ
యతి—నిత్యఇతి. నను కిం విధిఫలమితి తదాహ—తదుపాసనాదితి. ప్రత్యగ్బ్రహ్మో

యద్వా ఇత్థం బ్రహ్మణో వేదాంతవేద్యత్వేఽపి, తద్విధిద్వారాంగీకర్వత ఏక
దేశినో మతం ప్రసంగాదాక్షిప్యహ—తత్తు సమన్వయాత్. పూర్వేణాస్య ప్రసంగ

భవిష్యతి. కర్తవ్యవిధ్యననుప్రవేశే తు వస్తుమాత్రకథనే హానోపాదానాసంభవాత్ 'సప్తద్వీపా వసుమతీ రాజాసా గచ్ఛతీ' త్యాదివాక్యవద్వేదాంతవాక్యానామానర్థక్యమేవ స్యాత్. నను వస్తుమాత్రకథనేఽపి 'రజ్జురియం నాయం సర్ప' ఇత్యాదౌ భ్రాంతిజనితభీతినివర్తనేనార్థవత్త్వం దృష్టం; తథేహాప్యసంసార్యాత్తవస్తుకథనేన సంసారిత్వభ్రాంతినివర్తనేనార్థవత్త్వం స్యాత్. స్యాదేతదేవం, యది రజ్జుస్వరూపశ్రవణమాత్రేణైవ సర్పభ్రాంతిర్నివర్తతే తదా. సంసారిత్వభ్రాంతిః బ్రహ్మస్వరూపశ్రవణమాత్రేణ నివర్తతే; న తు నివర్తతే. శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సుఖదుఃఖాదీసంసారధర్మదర్శనాత్. 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి చ శ్రవణోత్తరకాలయోర్తనన నిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాత్. తస్మాత్ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మభ్యుపగంతవ్యమితి. అత్రాభిధీయతే, కర్తవ్యబ్రహ్మవిద్యాఫలయోర్వైలక్షణ్యాత్. శారీరం వాచికం మానసం చ కర్త శ్రుతి స్మృతి

పాసనాత్ 'బ్రహ్మవిదాపన్నతి పరమితి శాస్త్రోక్త మోక్షః స్వర్గవల్లోకాప్రసిద్ధః ఫలమిత్యర్థః. బ్రహ్మణః కర్తవ్యోపాసనావిషయకవిధిశేషత్వానంగీకారే బాధకమాహ—కర్తవ్యేతి. విధ్యసంబద్ధసిద్ధబోధే ప్రప్రత్యాదిఫలాభావాద్వేదాంతానాం వైఫల్యం స్యాదిత్యర్థః. నన్వితి శంకా స్పష్టార్థా. దృష్టాంతవైషమ్యేన పరిహరతి—స్యాదితి. ఏతదర్థవత్త్వమేవం చేత్యాదిత్యర్థః. ఏవంశబ్దార్థమాహ—యదీతి. కించ, యది జ్ఞానాదేవ ముక్తిస్తదా శ్రవణజన్యజ్ఞానానంతరం మననాదివిధిర్న స్యాత్, తద్విధేశ్చ కార్యసాధ్యా ముక్తిరిత్యాహ—శ్రోతవ్య ఇతి. శబ్దానాం కార్యాన్వితశక్తేః ప్రప్రత్యాదిఫలస్యైవ శాస్త్రత్వాత్ప్రీధే ఫలాభావాన్తననాదివిధేశ్చ కార్యపరావేదాంతా ఇతి పూర్వపక్షముపసంహరతి—తస్మాదితి. వేదాంతా న విధిపరాః స్వార్థే ఫలవత్త్వే సతి నియోజ్యవిధురత్వాత్, నాయం సర్ప ఇతి వాక్యవత్ 'సోరోదీత్' 'స్వర్గకామో యజేతే'తి వాక్యయోన్నిరాసాయ హేతౌ విశేషణద్వయమితి సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి. యదుక్తం మోక్షకామస్య నియోజ్యజ్ఞానం విధేయమితి తన్నేత్యాహ—నేతి. మోక్షో న విధిజన్యః కర్తృఫలవిలక్షణత్వాదాత్తవదిత్యర్థః. ఉక్తహేతుజ్ఞానాయ కర్తృతత్ఫలే ప్రపంచయతి—శారీరమిత్యాదినా పరిణతం సంసారరూప

సంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాసనయా ముక్తిః, సిద్ధాంతే జ్ఞానాదితి ఫలభేదః.

ప్రసిద్ధం ధర్మాఖ్యం యద్విషయా జిజ్ఞాసా, 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి సూ
త్రితా. అధర్తోఽపి హింసాదికః ప్రతిషేధచోదనాలక్షణత్వా జ్ఞాస్యః
పరిహారాయ. తయోశ్చోదనాలక్షణయోరర్థానర్థయో ర్ధర్మాధ యోః
ఫలే ప్రత్యక్షే సుఖదుఃఖే శరీరవాఙ్మనోభిరేవోపభుజ్యమా విష
యేంద్రియసంయోగజన్యే బ్రహ్మాదిషు స్థావరాంతేషు ప్రసిద్ధే, మనుష్య
త్వాదారభ్య బ్రహ్మాంతేషు దేహవత్సు సుఖతారతమ్యమనుక్రూయతే.
తతశ్చ తద్దేతోర్ధర్మస్యాపి తారతమ్యం గమ్యతే. ధర్మ తారతమ్యాదధి
కారితారతమ్యం. ప్రసిద్ధం చార్థిత్వసామర్థ్యవిద్వత్వాదికృతమధికారి
తారతమ్యం. తథా చ యాగాద్యనుష్ఠాయినామేవ విద్యాసమాధివిశే
షాదుత్తరేణ పథా గమనమ్, కేవలైరిష్టాపూర్తదత్తసాధనైర్ధూమా

మనుషదతీత్యంతేన. ఆథ వేదాధ్యయనానంతరం అతోవేదస్య ఫలవదర్థపరత్వాద్ధర్మనిర్ణ
యాయ కర్తృషాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థః. న కేవలం ధర్మాఖ్యం కర్తృకిం
త్వధర్తోఽపీ త్యాహ—అధర్తోఽపీతి. నిషేధవాక్యప్రమాణత్వాదిత్యర్థః. కర్తోక్త్యా
ఫలమాహ—తయోరితి. మోక్షస్వతీంద్రియో విశోకః శరీరాద్యభోగ్యో విషయాద్య
జన్యోఽనాత్మవిత్స్వప్రసిద్ధ ఇతి వైలక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రత్యక్షత్వాదీని విశేషణాని.
సామాన్యేన కర్తృఫలముక్త్యా ధర్మఫలం పృథక్ప్రపంచయతి—మనుష్యత్వాదితి. 'స
ఏతో మానుష ఆనంద'స్తతశ్శతగుణో గంధర్వాదీనామితి శ్రుతేరనుభవానుసారిత్వమను
శబ్దార్థః. తతశ్చ సుఖతారతమ్యాదిత్యర్థః. మోక్షస్తు నిరతిశయస్తత్సాధనం చ తత్త్వ
జ్ఞానమేకరూపమితి వైలక్షణ్యం. కించ సాధనచతుష్టయసంపన్న ఏకరూపవిష మోక్ష
విద్యాధికారీ. కర్తృణి తు నానావిధ ఇతి వైలక్షణ్యమాహ—ధర్తేతి. గమ్యతే న
కేవలం కింతు ప్రసిద్ధం చేత్యర్థః. అర్థిత్వం ఫలకామిత్వం. సామర్థ్యం తాకికం పుత్రాది.
ఆనిపదాన్విద్వత్త్వం శాస్త్రానిందితత్వం చ. కించ, కర్తృఫలం మార్గప్రాప్యం, మోక్షస్తు
నిత్యాప్త ఇతి భేదమాహ—తథేతి. ఉపాసనాయాం చిత్తస్థైర్యప్రకర్షాదర్చిరాది

మార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనం 'తేఽర్చిష' మిత్యాదినా శ్రూయత ఇత్యర్థః. "అగ్ని
హోత్రం తపస్సత్యం వేదానాం చానుపాలనం, ఆతిథ్యం వైశ్వదేవం చ ఇష్టమిత్యభి
ధీయతే". "వాపీమాపతటాకాదిదేవతాయతనాని చ, అన్నప్రదానమారామః పూర్త
మిత్యభిధీయతే"—"శరణాగత సంత్రాణం భూతానాం చాప్యహింసనం, బహిర్వేది చ

తత్ర వేదాంతాః ప్రతిపత్తివిధివిషయతయా బ్రహ్మ సమర్పయంతి, ఉత సాక్షాదితి

దిక్రమేణ దక్షిణేన పథా గమనమ్, తత్రాపి సుఖతారతమ్యం, తత్సాధనతారతమ్యం చ శాస్త్రాత్ 'యావత్సంపాతముపి త్వే' త్యస్తాదవ గమ్యతే. తథాచ మనుష్యాదిషు స్థావరాంతేషు సుఖలవః చోదనా లక్షణధర్మసాధ్య ఏవేతి గమ్యతే తారతమ్యేన వర్తమానః. తథోర్ధ్వ గతేష్వివాధోగతేషు చ దేహవత్సు దుగ్గితారతమ్యదర్శనాత్ తద్దే తోరధర్మస్య ప్రతిషేధచోదనాలక్షణస్య తదనుష్ఠాయినాం చ తార తమ్యం గమ్యతే ఏవమవిద్యాదిదోషవతాం. ధర్మాధర్మతారతమ్య నిమిత్తం శరీరోపాదానపూర్వకం సుఖదుగ్గితారతమ్యమనిత్యం సంసారయాపం శ్రుతిస్త్యుతీన్యాయప్రసిద్ధం. తథా చ శ్రుతిః—'నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తీ' తి యథాదర్శితం సంసారయాపమనుచదతి. 'అశరీరం వా వసంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధాచోదనాలక్షణధర్మకార్యత్వం మోక్షాఖ్యస్యాశరీరత్వస్య ప్రతిషిద్ధ్యత ఇతి గమ్యతే. ధర్మకార్యత్వేహి యద్దానం దత్త మిత్యభిధీయతే". తత్రాపి చంద్రలోకేఽపీత్యర్థః. సంపతతి గచ్ఛతి అస్తాల్లోకాదముం లోకమనేనేతి సంపాతః కర్త. యావత్కర్త భోక్తవ్యం తావత్ స్థిత్యా పునరాయాంతీత్యర్థః. మనుష్యత్వాదుర్ధ్వగతేషు సుఖస్య తారతమ్యమక్వా అధోగతేషు తదాహ—తథేతి. ఇదానీం దుగ్గితద్దేతుతదనుష్ఠాయినాం తారతమ్యం వదన్నధర్మఫలం ప్రపంచయతి—తథోర్ధ్వమితి. ద్వివిధం కర్మఫలం మోక్షస్య తద్వై లక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రపంచితముపసంహరతి—ఏవమితి. అస్మి తాకామక్రోధభయాన్యాది శబ్దార్థః. 'తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాల'మిత్యాద్యా స్మృతిః కాష్ఠోపచయాజ్ఞా లోపచయదర్శనాత్ఫలతారతమ్యేనసాధనతారతమ్యానుమానం న్యాయః. శ్రుతిమాహ— తథాచేతి. మోక్షో న కర్మఫలం కర్మఫలవిరుద్ధాతీంద్రియత్వవిశోకత్వశరీరాద్యభోగ్య త్వాదిధర్మవత్త్వాద్వ్యతిరేకేణ స్వర్గాదివదితి న్యాయానుగ్రహోఽం శ్రుతిమాహ— అశరీరమితి. వావేత్యవధారణే. తత్త్వతో విదేహం సంతమాత్మానం వైషయికే సుఖ దుఃఖే నైవ స్పృశత ఇత్యర్థః. మోక్షశ్చేదుపాసనారూప ధర్మఫలం తదేవ ప్రియమ స్తీతి తన్నిషేధాయోగఇత్యాహ—ధర్మకార్యత్వేహితి. నను ప్రియం నామ వైష యికం సుఖం తన్నిషిద్ధ్యతే, మోక్షస్తు ధర్మఫలమేవ కర్మణాం విచిత్రఫలదానసామ సందేహే, ప్రవృత్త్యాదిలింగాభావేన సిద్ధే శక్తిగ్రహాయోగాత్ ప్రవృత్తినివృత్తిపర

ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధో నోపపద్యతే. అశరీరత్వమేవ ధర్మకార్యమితి చేన్న; తస్య స్వాభావికత్వాత్. — 'అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం, మహాంతం విభుమాత్తానం మత్వాధీరో న శోచతి' 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రః; అసంగో హ్యాయం పురుష' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః. అతఏవానుష్ఠేయఫలవిలక్షణం మోక్షౌఖ్యమశరీరత్వం నిత్యమితి సిద్ధం. తత్ర కించిత్పరిణామినిత్యం స్యాద్యథా యస్మిన్ విక్రియమాణేఽపి తదేవేదమితి బుద్ధిర్నవిహన్యతే. యథా పృథివ్యాదిజగన్నిత్యతావాదినాం, యథాచసాంఖ్యానాం గుణాః. ఇదం తు పారమార్థికం కూటస్థం నిత్యం వ్యోమవత్సర్వవ్యాపి సర్వవిక్రియారహితం నిత్యత్వం నిరవయవం స్వయం జ్యోతిస్స్వభావం. యత్ర ధర్మాధర్మౌ సహ కార్యేణ కాలత్రయం చ

ర్థ్యాదితి శంకతే—అశరీరత్వమేవేతి. అత్తనో దేహసంగిత్వమశరీరత్వం తస్యానాదిత్వాన్న కర్తృసాధ్యతేత్యాహ—నేతి. అశరీరం స్థూలదేహశూన్యం దేహేష్వనేకేషు అనిత్యేషు ఏకం నిత్యమవస్థితం మహాంతం వ్యాపినం, ఆపేక్షిక మహత్త్వం వారయతి—విభుమితి. తమాత్తానం జ్ఞాత్వాధీరస్సన్ శోకోపలక్షితం సంసారం నానుభవతీత్యర్థః. సూక్ష్మదేహాభావే శ్రుతిమాహ—అప్రాణఇతి. ప్రాణమనసోః క్రియాజ్ఞానశక్త్యోర్నిషేధాత్, తదధీనానాం కర్తృజ్ఞానేంద్రియాణాం నిషేధో హి యతః, అతశ్శుద్ధిత్యర్థః. దేహద్వయాభావే శ్రుతిః 'అసంగోహి'తి, నిర్దేహత్వస్వరూపమోక్షస్యానాదిభావత్వే సిద్ధే ఫలితమాహ—అతఏవేతి. నిత్యత్వేఽపి పరిణామితయా ధర్మకార్యత్వం మోక్షస్యేత్యాశంక్య నిత్యం ద్వేధా విభజతే—తత్ర కించిదితి. నిత్యవస్తుమధ్య ఇత్యర్థః. పరిణామి చ తన్నిత్యం చేతి పరిణామి నిత్యం ఆత్మా తు కూటస్థనిత్య ఇతి న కర్తృసాధ్యత్యాహ—ఇదం త్వితి. పరిణామినో నిత్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాకల్పితం మిథ్యైవ, కూటస్థ్య తు నాశకాభావాన్నిత్యత్వం పారమార్థికం కూటస్థత్వసిద్ధ్యర్థం పరిస్పందాభావమాహ—వ్యోమవదితి. పరిణామాభావమాహ—సర్వక్రియారహితమితి. ఫలానపేక్షిత్యాన్న ఫలార్థాపి క్రియేత్యాహ—నిత్యత్వమితి. తృప్తిరనపేక్షత్వం విశోకం ఖం వా నిరవయవత్వాన్న క్రియా తస్య భానార్థమపి న క్రియా స్వయం జ్యోతివ్యత్, అతః కూటస్థత్వాన్న కర్తృసాధ్యో మోక్ష ఇత్యుక్తం. కర్తృతత్కార్యాసంగిత్వాచ్చ తథేత్యాహ—యత్రేతి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వాచ్చేత్యాహ—కాలేతి.

నైవ శాస్త్రత్వేన సిద్ధపరత్వే తత్త్వాయోగాచ్చ విధివిషయతయైవేతి పూర్వః పక్షః.

నోపావర్తేతే తదశరీరం మోక్షాఖ్యం.—‘అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా
దన్యత్రాస్తాత్కూతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్ర
త్పశ్యసి తద్వేదే’త్యాదిశ్రుతిభ్యః. అతస్తద్బ్రహ్మ, యస్యేయం జిజ్ఞాసా
ప్రస్తుతా. తద్యది కర్తవ్యశేషత్వేనోపదిశ్యేత, తేన చ కర్తవ్యేన
సాధ్య శ్చేన్నోక్షోఽభ్యుపగమ్యేత, అనిత్య ఏవ స్యాత్. తత్రైవం సతి
యథోక్తకర్తృఫలేష్వేవ తారతమ్యావస్థితేష్వనిత్యేషు కశ్చిదతిశయో
మోక్ష ఇతి ప్రసజ్యేత. నిత్యశ్చ మోక్షః సర్వైర్లోకవాసిభిరభ్యుప
గమ్యతే. అతో న కర్తవ్యశేషత్వేన బ్రహ్మోపదేశో యుక్తః. అపి చ

కాలత్రయం చ నోపావర్తత ఇతి యోగ్యతయా సంబంధనీయం, ధర్మాదన్యపచ్ఛేదే
మానమాహ—అన్యత్రేతి. అన్యదిత్యర్థః. కృతాత్కార్యాత్. అకృతాచ్చకారణాత్,
భూతాద్భవ్యాచ్చ. చకారాద్వర్తమానాచ్చ. అన్యదన్యత్పశ్యసి తద్వేదేత్యర్థః. ననూక్తా
శ్రుతయో బ్రహ్మణః కూటస్థాసంగిత్వం వదంతు మోక్షస్య నియోగఫలత్వం కిం న
స్యాదితి తత్రాహ—అతఇతి. తత్రైవల్యం బ్రహ్మైవ, కర్తృఫలవిలక్షణత్వాదిత్యర్థః.
బ్రహ్మభేదాన్తోక్షస్య కూటస్థత్వం ధర్మాదన్యసంగిత్వం చేత్తి భావః. యద్వా యజ్జిజ్ఞాస్యం
తద్బ్రహ్మ అతః పృథగ్జిజ్ఞాస్యత్వాద్ధర్మాదన్యస్పృష్టమిత్యర్థః. అతశ్శబ్దాభావపారేఽప్యయ
మేవార్థః. బ్రహ్మణో విధిస్సర్వే శాస్త్రచృధక్త్వం న స్యాత్, కార్యవిలక్షణానధిగత
విషయాలాభాత్. న హి బ్రహ్మత్వేక్యం భేదప్రమాణే జాగ్రతి విధిపరవాక్యలబ్ధం
శక్యం న వా తద్విना విధేరనుపపత్తిః—యోషిదగ్నేయోకోపాస్తివిధిదర్శనాదితి
భావః. అథవా మోక్షస్య నియోగాసాధ్యత్వేఫలితం సూత్రార్థమాహ—అతఇతి. యదత్ర
జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ తత్స్వితంత్రమేవ వేదాంతైరుపదిశ్యతే, సమన్వయాదిత్యర్థః. విపక్షే
దండం పాతయతి—తద్యదీతి. తత్రైవంసతీతి మోక్షే సాధ్యత్వేనానిత్యేసతీత్యర్థః—
అతఇతి. ముక్తేర్నియోగాసాధ్యత్వేన నియోజ్యాలాభాత్కర్తవ్యనియోగాభావాదిత్యర్థః.
ప్రదిపాత్తమోనివృత్తివజ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిరూపమోక్షస్య దృష్టఫలత్వాచ్చ న
నియోగసాధ్యత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. యో బ్రహ్మహమితి వేద స బ్రహ్మైవ భవతి.
పరం కారణమపరం కార్యం తద్రూపే తదధిష్ఠానే తస్మిన్ దృష్టే సతి అన్య ద్రష్టు
నారబ్ధఫలాసి కర్తాణి నశ్యంతి. బ్రహ్మణస్సర్వరూపమానందం విద్వాన్నిర్భయో భవతి
ద్వితీయాభావాత్. ‘అభయం బ్రహ్మప్రాప్తోఽసి’, అజ్ఞానహానాత్తజ్జీవాఖ్యం బ్రహ్మ

సిద్ధాంతస్తు—తత్ బ్రహ్మ సాక్షాత్ వేదాంతాః సమర్పయంతి. కుతః? సమన్వయాత్

‘బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి’ ‘క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే’ ‘ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న విభేతి కుతశ్చన’ ‘అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి’ ‘తదాత్తానమేవావేదాహం బ్రహ్మస్థితి, తస్మాత్తత్సర్వమభవత్’ ‘తత్ర కో మోహః కశ్చోక ఏకత్వమనుపశ్యత’ ఇత్యేవమాద్యాశ్చుతయో బ్రహ్మవిద్యానంతరం మోక్షం దర్శయంత్యో మధ్యే కార్యాంతరం వారయంతి. తథా ‘తద్దైతత్పశ్యన్పసిర్వామదేవః ప్రతిపదే. అహం మనురభవం సూర్యశ్చే’తి బ్రహ్మదర్శన సర్వాత్తభావయోర్తథ్యే కర్తవ్యాంతరనివారణాయోదాహర్యం, యథా తిష్ఠన్ గాయతీతి తిష్ఠతి గాయత్యోర్తథ్యే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం నాస్థితి గమ్యతే. ‘త్వంహి నః పితా యోఽస్తాకమవిద్యా గురూపదేశాదాత్తానమేవ’ ‘అహం బ్రహ్మస్థిత్యవేత్ విదితవత్. తస్మాద్వేదనాత్తద్బ్రహ్మపూర్ణమభవత్పరిచ్ఛేదభ్రాంతిహానాదేకత్వం, ‘అహం బ్రహ్మే’ త్యనుభవస్తత్రానుభవకాలే మోహశోకా న స్త ఇతి శ్రుతీనామర్థః. తాసాం తాత్పర్యమాహ— బ్రహ్మైతి. విద్యాతత్ఫలయోర్తథ్య ఇత్యర్థః. మోక్షస్య విధిఫలత్వే స్వర్గాదివత్కాలాంత రభావిత్వం స్యాత్. తథాచ శ్రుతిబాధ ఇతి భావః. ఇతశ్చ మోక్షో వైధో నేత్యా హ—తథేతి. ‘తద్బ్రహ్మైతత్ప్రిత్యగస్థితి పశ్యన్ తస్మాజ్జ్ఞానాద్వామదేవో మనీంద్రః, శుద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిపేదే హతత్ర జ్ఞానే తిష్ఠన్ దృష్టవానాత్తమంత్రాన్’ స్వస్య సర్వాత్తత్వప్రకాశకాన్ ‘అహం మను’ రిత్యాదీన్ మంత్రాన్ దదర్శేత్సర్థః. యద్యపి స్థితిర్గానక్రియాయాలక్షణం, బ్రహ్మదర్శనం తు బ్రహ్మప్రతిపత్తిక్రియాయా హేతురితి వైషమ్యమస్తి, తథాపి ‘లక్షణహేత్వోక్తి క్రియాయా’ ఇతి (పాణిని, 1, ౨, ౧౨౯) సూత్రేణ క్రియాం ప్రతి లక్షణహేత్వోర్థయోర్వర్తమానాద్ధా ర్థః పరస్య లటశ్శతృశానచావాదేశౌ భవత ఇతి విహితశతృప్రత్యయసామర్థ్యా తిష్ఠన్ గాయతీత్యుక్తే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం మధ్యే న భాతీత్యేతావతా పశ్యన్ప్రతిపేద ఇత్యస్య దృష్టాంతమాహ—యథేతి. కించ, జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిశూన్యతే, జ్ఞానస్య విధేయత్వే కర్తృత్వాదవిద్యానివర్తకత్వం న యుక్తం, ఆతో బోధకా ఏవ వేదాంతా న విధాయకా ఇత్యాహ—త్వం హేతి. భారద్వాజాదయష్షడ్వషయః పిష్పలాదం గురుం పాదయోః ప్రణమ్య ఊచిరే త్వం ఖల్వస్తాకం పితా యస్త్వ తాత్పర్యవత్త్వేన తేషాం తత్రాన్వయాత్. యత్తు సిద్ధే ప్రవృత్త్యాదిలింగాభావేన న

యాః పరం పారం తారయసి; శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్బ్రహ్మేభ్యః
తరతి శోకమాత్తవిదితి, 'సోఽహంభగవశ్శోచామి తన్తా భగవాంచోఽఘ్న
కస్య పారం తారయత్వి'తి, 'తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం
దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి చైవమాద్యాశ్రుతయో
మోక్షప్రతిబంధనివృత్తిమాత్ర మేవాత్తజ్ఞానస్య ఫలం దర్శయంతి.
తథాచాచార్యప్రణీతం న్యాయోపబృంహితం సూత్రం.—'దుగ్ధజన్త
ప్రసృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయేతదనంతరాపాయా
దపవర్గ'ఇతి మిథ్యాజ్ఞానాపాయశ్చ బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానాద్భవతి. నచేదం

మవిద్యామహోదధేః పరం పునరావృత్తిశూన్యం పారం బ్రహ్మవిద్యాప్లవేనాస్తాంస్తార
యసి ప్రాపయసి జ్ఞానేనాజ్ఞానం నాశయసీతి యావత్. ప్రశ్నవాక్యముక్త్యా ఛాం
దోగ్యమాహ—శ్రుతమితి. అత్ర తారయత్వంతముపక్రమస్థం శేషముపసంహరస్థ
మితి భేదః. 'ఆత్మవిచ్ఛోకం తరతీ'తి భగవత్తుల్యేభ్యో మయా శ్రుతమే వ హి న
దృష్టం, 'సోఽహమజ్ఞత్వాత్ హేభగవః శోచామి తం శోదంతం మాం భగవానేవ
జ్ఞానప్లవేన శోకసాగరస్య పరం పారం ప్రాపయ'త్వితి నారదేనోక్తః సనత్కుమారస్తస్మై
తవసా దగ్ధకిల్బిషాయ నారదాయ తమసశ్శోకనిదానాజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివృత్తిరూపం
పరం పారం బ్రహ్మ దర్శితవానిత్యర్థః. 'ఏతద్యో వేఽసోఽవిద్యాగ్రంథిం వికిర'తీతివాక్య
మాదిశబ్దార్థః. ఏవం శ్రుతేస్తత్త్వప్రతిప్రమాముక్తి హేతుర్నకరేత్యుక్తం. తత్రాక్ష
పాదగౌతమమునిసమ్మతిమాహ—తథా చేతి. 'గౌరోహ' మితి మిథ్యాజ్ఞానస్యాపాయే
రాగద్వేషమోహాదిదోషాణాం నాశః, దోషాపాయాద్ధర్మాధర్మస్వరూపప్రవృత్తే
రపాయః, ప్రవృత్త్యపాయాత్పునర్దేహప్రాప్తిరూపజన్తాపాయః, ఏవం పారక్రమేణో
త్తరోత్తరస్య హేతునాశాన్నాశే సతి తస్య ప్రవృత్తిరూపహేతోరనంతరస్య కార్య
స్య జన్తనోఽపాయాద్దుగ్ధజన్తస్వరూపాపవర్గో భవతీత్యర్థః. నను పూర్వసూత్రే 'తత్త్వ
జ్ఞానాన్నిశ్చేయసాధిగమ' ఇత్యుక్తే సతీతరవదార్థభిన్నాత్తత్త్వజ్ఞానం కథం మోక్షం
సాధయతీత్యాకాంక్షాయాం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారేణేతి వస్తుమిదం సూత్రం
ప్రవృత్తం, తథాచ భిన్నాత్తజ్ఞానాన్తుక్తిం వదత్సూత్రం సమ్మతం చేత్ పరమతాన
న్యాయిత్యత ఆహ—మిథ్యేతి. 'తత్త్వజ్ఞానాన్తుక్తి'రిత్యంశే సమ్మతిరుక్తా. భేదజ్ఞానం
'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీ'తి శ్రుత్యా భ్రాంతిత్వాత్ 'మృత్యోస్సమృత్యుమ

శక్తిగ్రహ ఇతి, తన్న; ప్రవృత్తినివృత్తి ఏవ లింగమితి న నిర్బంధః, 'పుత్రస్తే జాతః'

బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానం సంపద్రూపం, యథా 'అనంతం వై మనో' ౭నంతావై
విశ్వేదేవా అనంతమేవ స తేన లోకం జయతీ'తి. న చాధ్యాసరూపం
యథా 'మనో బ్రహ్మైత్యుపాసీత' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మై త్యాదేశ' ఇతి చ
మన ఆదిత్యాదిషు బ్రహ్మదృష్టేరధ్యాసః. నాపి విశిష్టక్రియా యోగ
నిమిత్తం 'వాయుర్వానసంవర్గః ప్రాణోవావసంవర్గ' ఇతి వత్. నాప్యా
జ్యావేక్షణాదికర్తృవత్ కర్తాంగసంస్కారరూపం. సంపదాదిరూపే

పాల్నీతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి శ్రుత్యా అనర్థహేతుత్వాచ్చ న ముక్తిహేతు
రితి భావః. నను బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానమపి భేదజ్ఞానవన్న ప్రమా, సంపదాదిరూపత్వేన
భ్రాంతిత్వాదిత్యతాహ—న చేదమిత్యాదినా. అల్పలంబనతిరస్కారేణోత్కృష్టవస్తవి
భేదధ్యానం సంపత్ యథా మనః స్వప్నత్వానంత్యాదనంతం తత ఉత్కృష్టా విశ్వే
దేవా అప్యనంతా ఇత్యనంతత్వసామ్యాత్ 'విశ్వేదేవాపివమన' ఇతి సంపత్ తయా
నంత ఫలప్రాప్తిర్భవతి తథాచేతనత్వసామ్యాజ్ఞేవే బ్రహ్మభేదసంపదితి న చేత్యర్థః. ఆలం
బనస్య ప్రాధాన్యేన ధ్యానం, ప్రతీకోపాస్తిరధ్యాసః. యథా బ్రహ్మదృష్ట్యా మనస
ఆదిత్యస్య వా, తథా 'అహం బ్రహ్మ'తి జ్ఞానమధ్యాసో నేత్యాహ—నచేతి. ఆదేశః
ఉపదేశః క్రియావిశేషో విశిష్టక్రియా తయా యోగో నిమిత్తం యస్య ధ్యానస్య
తత్తథా—యథా ప్రళయకాలే వాయురగ్నాగ్నిదీప్యంవృణోతి సంహరతీతి సంవర్గః,
స్వాపకాలే ప్రాణో వాగాదీన్సంహరతీతి సంహరక్రియా యోగాత్సంవర్గ ఇతి ధ్యానం
ఛాందోగ్యే విహితం తథా వృద్ధిక్రియా యోగాజ్ఞేవో బ్రహ్మైతి జ్ఞానమితి నేత్యాహ—
నాపీతి. యథా 'పత్న్యవేక్షితమాజ్యం భవతీ'త్యుపాంశుయాగాద్యంగస్యాజ్యస్య సంస్కా
రకమవేక్షణం విహితం తథాకర్తృణి కర్తృత్వేనాంగస్యాత్మనః సంస్కారార్థం బ్రహ్మ
జ్ఞానం నేత్యాహ—నాప్యాజ్యేతి. ప్రతిజ్ఞాచతుష్టయే హేతుమాహ—సంపదాదీతి.
కపక్రమాదిలింగైర్బ్రహ్మైకత్వే వస్తుని ప్రమితిహేతుర్యస్సమానాధికరణవాక్యానాం
దనిష్టస్సమన్వయస్తాత్పర్యం నిశ్చితం తత్పిద్యేత. కించ, ఏకత్వజ్ఞానాదజ్ఞానికహృద
సంస్కాంతఃకరణస్య యో రాగాదిగ్రంథిశ్చిన్ననస్తాదాత్మ్యరూపాహంకారగ్రంథిర్వా
శ్యతీత్యజ్ఞాననివృత్తిఫలవాక్యబాధస్సాన్యత్సంపదాదిజ్ఞానస్యాప్రమాత్వేనాజ్ఞానానివర్త
కత్వాత్. కించ, జీవస్య బ్రహ్మత్వసంపదా కథం తద్భావః. పూర్వరూపే స్థితే నష్టే
వాన్యస్యాన్యాత్మతాయోగాత్, తస్మాన్న సంపదాదిరూపమిత్యర్థః. సంపదాదిరూపత్వా
భావే ఫలితమాహ—అత ఇతి. ప్రమాత్వాన్నకృతిసాధ్యా కిం శర్హినిత్యైవ న ప్రమాణ
ఇత్యాదిషు హర్షాదిలింగేనాపి శక్తిగ్రహసంభవాత్. యత్తు ప్రవృత్త్యాదివరస్థైవ

హి బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానే అభ్యుపగమ్యమానే 'తత్త్వమసి' అహం
 బ్రహ్మసి' 'అయమాత్మా బ్రహ్మ' త్యేవమాదీనాం వాక్యానాం బ్రహ్మ
 ఐకత్వవస్తుప్రతిపాదనపరః పదసమన్వయః వీద్యేత. 'భిద్యతే హృదయ
 గ్రంథిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయా' ఇతి చైవమాదీన్యవిద్యానివృత్తిఫల
 శ్రవణాన్యుపదు ధ్యేరన్. 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'తి చైవమాదీని త
 ద్భావాపత్తివచనాని సంపదాదిపక్షే న సామంజస్యేనోపపద్యేరన్, 'తస్మా
 న్న సంపదాదిరూపం బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానం, అతో న పురుషవ్యాపార
 తంత్రాబ్రహ్మవిద్యా. కిం తర్హి, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయవస్తుజ్ఞాన
 వద్వస్తుతంత్రైచ. ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణస్తజ్ఞానస్య వా న కయాచిదపి

యుక్త్యా శక్యః కార్యానుప్రవేశః కల్పయితుం, న చ ధాతువిధిక్రియా
 కర్తృత్వేన కార్యానుప్రవేశో బ్రహ్మణః, 'అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిది
 తాదధీ'తి విదిక్రియాకర్తృత్వప్రతిషేధాత్. 'యేనేదం సర్వం విజానాతి
 తం కేన విజానీయా'దితి చ. తథోపాస్తిక్రియాకర్తృత్వప్రతిషేధోఽపి
 భవతి. 'యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత' ఇత్యాద్యవిష
 యత్వం బ్రహ్మణ ఉపన్యస్య, 'తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదము
 పాసత'ఇతి. అవిషయత్వే బ్రహ్మణఃశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరితి చేన్న,

సాధ్యేశ్యర్థః. ఉక్తరీత్యా సిద్ధబ్రహ్మరూపమోక్షస్య కార్యసాధ్యత్వం తజ్ఞానస్య నియో
 గవిషయత్వం చ కల్పయితుమశక్యం కృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ—ఏవంభూతస్యేతి. నను
 బ్రహ్మకార్యాంగంకారకత్వాత్పక్ష్యవేక్షణకర్తృకారకాజ్యపదితి చేత్, కిం జ్ఞానే బ్రహ్మ
 ణకర్తృకారకత్వంఉతో పాసనాయా? నాద్యిత్యాహ—నచేతి. శాబ్దజ్ఞానం విదిక్రియా
 శబ్దార్థః, విదితం కార్యం అవిదితం కారణం తస్మాదధి అన్యదిత్యర్థః. యేనాత్మనా ఇదం
 సర్వం దృశ్యం లోకో జానాతి తం కేన కరణేన జానీయాత్, తస్మాదవిషయ ఆ
 న ద్వితీయ ఇత్యాహ—కథేతి. 'యస్త న సా న మనుతే'ఇతి శ్రుత్యా లోకో మనస
 యదృప్తా న జానాతీత్యవిషయస్వముక్త్యా 'తదేవావేద్యం బ్రహ్మ త్వం విద్ధి' యత్త్వా
 పాధివిశిష్టదేవతాదికమిత్యుపాసతే జనాః నేదం బ్రహ్మైశ్యర్థః. బ్రహ్మణః శాబ్దబోధా
 విషయత్వే ప్రతిజ్ఞాహునిరితి శంకతే—అవిషయత్వఇతి. వేదాంతజన్యవృత్తికృతా
 విద్యానివృత్తిఫలకాలితయా శాస్త్రప్రమాణకత్వం వృత్తివిషయత్వేఽసి స్వప్రకాశ

అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిః పరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. న హి శాస్త్రమిదంతయా
విషయీభూతం బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషతి. కిం తస్మాి ప్రత్యగాత్మత్వేనా
విషయతయా ప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితం వేద్యవేదిత్యవేదనాభేద
మపనయతి. తథాచ శాస్త్రం—‘యస్యామతం తస్యమతం మతం యస్య
న వేద సః’ ‘అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం’ ‘న దృష్టేర్దృ
ష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేశ్శ్రోతారం శృణుయా న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం
విజానీయా’ ఇతి చైవమాది. అతోఽవిద్యాకల్పితసంసారిత్వనివర్తనేన
నిత్యముక్తాత్మస్వరూపసమర్పణాన్న మోక్షస్యానిత్యత్వదోషః. యస్య
తూత్పద్యో మోక్షస్తస్య మానసం వాచికం కాయికం వా కార్య
మపేక్షత ఇతి యుక్తం. తథా వికార్యత్వే చ తయోః పక్షయోర్లో
క్షస్య ప్రసమనిత్యత్వం. న హి దధ్యాదివద్వికార్యముత్పాద్యం వా

బ్రహ్మణో వృత్త్యభివ్యక్తస్ఫురణావిషయత్వాదప్రమేయత్వమితి పరిహరతి—నేతి.
పరత్వాత్ఫలత్వాదిత్యర్థః. నివృత్తిరూపబ్రహ్మతాత్పర్యాదితి వార్థః. ఉక్తం నివృ
ణోతి—న హీతి. చిద్విషయత్వమిదంత్వం. అవిషయతయా అనిదంతయా. అదృశ్యత్వే
శ్రుతిమాహ—తథాచేతి. యస్య బ్రహ్మమతం చైతన్యావిషయ ఇతి నిశ్చయస్తేన సమ్య
గవగతం. యస్య త్వజ్ఞస్య బ్రహ్మ చైతన్యవిషయ ఇతి మతం స న వేద. ఉక్తమేవ
దార్థ్యార్థమనుపదతి—అవిజ్ఞాతమితి. అవిషయతయా బ్రహ్మ విజానతా మవిజ్ఞాతమ
దృశ్యమితి పక్షః, అజ్ఞానాం తు బ్రహ్మవిజ్ఞాతం దృశ్యమితి పక్షఇత్యర్థః. దృష్టేర్దృ
ష్టారం చాక్షుషమనోవృత్తేస్సాక్షీణం ఆనయా దృశ్యయా దృష్ట్యా న పశ్యేర్విజ్ఞాతే
ర్బుద్ధివృత్తేర్ని శ్చయరూపాయాః సాక్షీణం తయా న విషయీకుర్యాఇత్యాహ—నేతి.
నన్వవిద్యాదినివర్తకత్వేన శాస్త్రస్యప్రామాణ్యేఽపి నివృత్తేరాగంతుకత్వాన్తోక్షస్యానిత్య
త్వం స్యాదితి నేత్యాహ—అత ఇతి. తత్త్వజ్ఞానాదిత్యర్థః. ధ్వంసస్య నిత్యత్వాదాత్మ
రూపత్వాచ్చ నానిత్యత్వప్రసంగఇత్యర్థః. ఉత్పత్తివికారాప్తिसంస్కారరూపం చతుర్విధ
మేవ క్రియాఫలం తద్భిన్నత్వాన్తోక్షస్య నోపాసనాసాధ్యత్వమిత్యాహ—యస్యత్వి
త్యాదినా తస్మాజ్ఞానమేకం ముక్త్యైత్యంతేన. తథోత్పాద్యత్వవద్వికార్యత్వే చాపేక్షత
ఇతి యుక్తమిత్యన్వయం దూషయతి—తయోరితి. స్థితస్యావస్థాంతరం వికారః, నన్వ
నిత్యత్వనిరాసాయ క్రియయా స్థితస్యైవ బ్రహ్మణో గ్రామవదాప్తిరస్తు నేత్యాహ—
నచేతి. బ్రహ్మ జీవాభిన్నం నవా? ఉభయథాప్యనాప్యత్వాన్నక్రియాపేక్షేత్యాహ—

ఘటాది నిత్యం దృష్టం లోకే, న చాప్య త్వేనాప్సికార్యాపేక్షా. స్వాత్మ
స్వరూపత్వే సత్యనాప్యత్వాత్ స్వరూపవ్యతిరక్తత్వేఽపి బ్రహ్మణో
నాప్యత్వం. సర్వగతత్వేన నిత్యాప్తస్వరూపత్వాత్ సర్వేణ బ్రహ్మణ
ఆకాశస్యేవ. నాపి సంస్కారోఽపి మోక్షః; యేన వ్యాపారమపేక్షిత.
సంస్కారో హి నామ సంస్కార్యస్య గుణాధానేన వా స్యాద్దోషాప
నయనేన వా? న తావద్గుణాధానేన సంభవతీ, అనా ధేయాతిశయ బ్రహ్మ
స్వరూపత్వాన్తోక్షస్య. నాపి దోషాపనయనేన, నిత్యశుద్ధబ్రహ్మస్వరూ
పత్వాన్తోక్షస్య. స్వాత్మధర్మవ సంత్యోభూతో మోక్షః క్రియయా
త్త్వని సంస్కీయమాణేఽభివ్యజ్యతే. యథా ఆదర్శే నిఘర్షణక్రియ
యా సంస్కీయమాణే భాస్వరత్వం ధర్మ ఇతి చేన్న, క్రియాశ్రయ
త్వానుపపత్తేరాత్మనః, యదాశ్రయా హి క్రియా తమవికుర్వతీ
నై వాత్మానం లభతే. యద్యాత్తా క్రియయా విక్రియేతానిత్యత్వమా
త్మనః ప్రసజ్యేత. 'అవికార్యోఽయముచ్యత' ఇతిచైవమాదీని వాక్యాని
బాధ్యేరక. తచ్చానిష్టం. తస్మాన్న స్వాశ్రయా క్రియాత్వనస్సంభవతి.
అన్యాశ్రయాయాస్తు క్రియాయా అవిషయత్వాన్న తయాత్తా
సంస్కీయతే. నను దేహాశ్రయయా స్నా నాచమనయజ్ఞోపవీతధారణా

స్వాత్మేత్యాదినా.—యథా వ్రీహీణాం సంస్కార్యత్వేన ప్రోక్షణాపేక్షా తథా
మోక్షస్య సేత్యాహ—నాపీత్యాదినా. గుణాధానం వ్రీహీషు ప్రోక్షణాదినా త్వా
నాదినా వస్త్రాదౌ మలాపనయః, శంకతే—స్వాత్మధర్మ ఇతి. బ్రహ్మత్వస్వరూప ఏవ
మోక్షోఽనాద్యవిద్యామలాప్యతః ఉపాసనయా మతే నప్తేఽభివ్యజ్యతే ఇత్యత్ర
దృష్టాంతః—యథేతి. సంస్కారో మలనాశః, కిమాత్త్వని మలస్సత్యం కల్పితో వా?
ద్వితీయే జ్ఞానాదేవ తన్నాశో న క్రియయా; ఆద్యే క్రియా కిమాత్త్వనిష్ఠా అన్యనిష్ఠా
వా నాద్య ఇత్యాహ—న క్రియేతి. అనుపపత్తం స్ఫుటయతి—యదీతి. క్రియాః
స్వాశ్రయే సంయోగాదివికారమకుర్వతీ న జ్ఞాయత ఇశ్వర్థః. తచ్చ వాక్యబాధనం.
ద్వితీయ ఇత్యాహ—అన్యేతి. అవిషయత్వాత్క్రియాశ్రయద్రవ్యసంయోగాదితి
యావత్. దర్పణం తు సావయవం క్రియాశ్రయేష్టకాచార్యాదిద్రవ్యసంయోగిత్వా
త్సంస్కీయత ఇతి భావః. అన్యక్రియాయా అన్యోన్యసంస్కీయత ఇత్యత్ర వృధి
చారం శంకతే—నన్వీతి. ఆత్మనో మూలావిద్యాప్రతిబింబితత్వేనగృహీతస్య సరోఽహ

దికయా క్రియయా దేహీ సంస్కీయమాణో బృష్టః. న దేహాదిసంహతస్యైవావిద్యాపరిగృహీతస్యాత్తనస్సంస్కీయమాణత్వాత్. ప్రత్యక్షం హి స్నానాచమనాదేర్దేహసమవాయిత్వం. తయా దేహశ్రయయా తత్సంహత ఏవ కశ్చిదవిద్యయా ఆత్మ త్వేన పరిగృహీతస్సంస్కీయత ఇతి యుక్తం. యథా దేహశ్రయచికిత్సానిమిత్తేన ధాతుసామ్యేన తత్సంహతస్య తదభిమానిన ఆరోగ్యఫలం 'అహమరోగ' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే, ఏవం స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతాదిధారణాదికయా క్రియయా 'అహం శుద్ధస్సంస్కృత' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే స సంస్కీయతే, సచ దేహీన సంహత ఏవ. తేనైవ హ్యహంకర్తాహంప్రత్యయవిషయేణ ప్రత్యయినా సర్వాః క్రియా నిర్వర్త్యంతే. తత్ఫలం చ స ఏవాప్నోతి 'తయోరన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్త్వనశ్చన్నన్యో అభిచాకశీతి' తి మంత్రవర్ణాత్ 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్ననీషిణ' ఇతి చ. తథా "ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్తా, కర్తాభ్యక్షస్సర్వభూతాధివా

మితి భ్రాంత్యా దేహతాదాత్మ్యమాపన్నస్యక్రియాశ్రయత్వభ్రాంత్యా సంస్కార్యత్వభ్రమాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—నేతి. కశ్చిదితి. అనిశ్చితబ్రహ్మస్వరూప ఇత్యర్థః. యత్రాత్మని విషయే ఆరోగ్యబుద్ధిరుత్పద్యతే తస్య దేహసంహతస్యైవారోగ్యఫలమిత్యన్వయః. నను దేహాభిన్నస్య కథం సంస్కారః? తస్యాముష్మికఫలభోక్తుత్వాద్యోగాదిత్యతఆహ—తేనేతి. దేహసంహతేనైవాంతఃకరణప్రతిబింబాత్తనా కర్తాహమితి భాసమానేన ప్రత్యయాః కామాదయో మనస్తాదాత్మ్యాదస్య సంతీతి ప్రత్యయినా క్రియాఫలం భుజ్యత ఇత్యర్థః. మనోవిశిష్టస్యాముష్మికఫలభోక్తుస్సంస్కారో యుక్తతిభావః. విశిష్టస్య భోక్తుత్వం న కేవలస్య సాక్షిణ ఇత్యత్ర మానమాహ—తయోతి. ప్రమాతృసాక్షిణోర్ద్వే సత్త్వసంసర్గమాత్రేణ కల్పితకర్తృత్వానిమాన్ ప్రమాతా పిష్పలం కర్తృఫలం భుజ్జే, సఏవ శోధితత్వేనాన్యసాక్షితయా ప్రకాశత ఇత్యర్థః. ఆత్మా దేహః, దేహాదియుక్తంప్రమాత్రాత్తానమిత్యర్థః. ఏవం సోపాధికస్య విధాతోర్విధ్యాసంస్కార్యత్వముక్త్వా నిరుపాధికస్యాసంస్కార్యత్వే మానమాహ—ఏకఇతి. సర్వభూతేష్వద్విత్వీయ ఏకో దేవః స్వప్రకాశః తథాపి మాయావృతత్వాన్న ప్రకాశత ఇత్యాహ—గూఢఇతి. నను జీవేనాసంబంధాద్భిన్నత్వాద్వా దేవస్యా గౌనం న తు మాయాగూహనాదితి నేత్యాహ—సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్తేతి

సస్సాక్షీ చేతా కేవలా నిర్గుణశ్చే” తి. ‘స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయ
మప్రణమస్సావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధ’ మితి చైతౌ మంత్రావనాధే
యాతిశయతాం నిత్యశుద్ధతాం చ బ్రహ్మణో దర్శయతః. బ్రహ్మ
భావశ్చ మోక్షః తస్మాన్న సంస్కారోఽపి మోక్షః. ఆతోఽన్య
న్తోక్షం ప్రతి క్రియానుప్రవేశద్వారం న శక్యం కేనచిద్దర్శయితుం.
తస్మాజ్జ్ఞానమేకం ముక్త్యా క్రియాయా గంధమాత్రస్యానుప్రవేశ ఇతి
నోపపద్యతే. నను జ్ఞానం నామ మానసే క్రియా, న, వైలక్షణ్యాత్.
క్రియా హి నామ సా యత్ర వస్తుర్వ్యవహారికపేక్షైవ చోద్యతే పున
షచిత్తవ్యాపారాధినా చ యథా ‘యస్యై దేవతామై హవిర్వృహీతం

దేవస్య విభిత్వాత్ విద్యప్రాజ్ఞప్రకృత్వాచ్చావరణాదేవాభావమిచ్ఛత్. ప్రకృతేఽ
కర్తృత్వం వ్యాపితీ చేన్న. కర్తృత్వః క్రియాసాక్షీత్వత్. తస్మా సామ్యమస్తీతి
ద్వైతాపత్తిర్ను. సర్వభూతానామభిప్రాయం భూత్వా సాక్షీ భవతి, ‘సామ్యమభిప్రాయే
సాక్షీణి కల్పితమితి భావః. సాక్షీశబ్దార్థమాహ—చేతాకేవలత్. బోధ్యత్వే నతి,
అకర్తా సాక్షీతి లోకప్రసిద్ధం చకారో దోషాభావసముచ్చయార్థః. నిర్గుణత్వా
న్నిర్దోషత్వాచ్చ. గుణో దోషనాశో వా సంస్కారో నేశ్యత్వః. స ఇత్యుచక్రమాత్.
శుక్రాదిశబ్దాః పుంస్త్వేన వాచ్యాః, స అత్తాదతి సర్వం అగాత్ వ్యాప్త, శుక్రే దిప్తి
మాన్, అకాయా లింగశూన్యః, అప్రణోఽక్షతః, అస్సావిరః శిరావిధురః, అనశ్నర
ఇతి వా—అభ్యాం పదాభ్యాం జ్ఞాం దేహశూన్యత్వముక్తం. శుద్ధో రాగాదిమలః
శూన్యః, అపాపవిద్ధః పుణ్యపాపాభ్యా మసంస్పృష్ట ఇశ్యత్వః. అగ్గిఇతి. ఉపైత్వాప్తి
వికారసంస్కారేభ్యోఽన్యత్వంచమం క్రియాఫలం నాస్తీయన్తోక్షన్య క్రియాసాధ్యత్వే
ద్వారం భవేదిశ్యత్వః. నను మోక్షస్యాసాధ్యత్వే కాస్త్రారంభో వృథా, న, జ్ఞానార్థ
త్వాదిత్యాహ—తస్మాదితి. ద్వారాభావాదిశ్యత్వః. వ్యాపారం శంకతే—నస్వీతి.
తథా చ మోక్షే క్రియానుప్రవేశో నాస్తీతి వ్యాపారమితి భావః. మానసమపి జ్ఞానం
న విధియోగ్యా క్రియా వస్తుకంత్రత్వాత్ కృత్యసాధ్యత్వాచ్చేత్యాహ—నేతి.
వైలక్షణ్యం ప్రపంచయతి—క్రియా హీతి. యత్ర విషయే తదనపేక్షైవ యా
చోద్యతే తత్ర సా హి క్రియేతి దోషనావిషయవస్త్వనపేక్షా, కృతీసాధ్యా చ
క్రియేత్యత్ర దృష్టాంశమాహ—యథేతి. గృహీతమధ్వర్యణేతి శేషః. ‘విషక్కుః పృ
న్తోతా సంధ్యాం దేవతా’ మితి చైవమాదివాక్యేషు యథా యాదృశీ ధ్యానక్రియా

స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య' న్నితి. 'సంధ్యాం మనసా ధ్యాయే' డితి చైవమాచీషు. ధ్యానం చింతనం యద్యపి మానసం తథాపి పురుషేణ కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం పురుష తంత్రత్వాత్. జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం. ప్రమాణం చ యథా భూతవస్తువిషయం. అతో జ్ఞానం కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుమ శక్యం కేవలం వస్తుతంత్రమేవ తత్; న చోదనాతంత్రం, నాపి పురుష తంత్రం; తస్మాన్మానసత్వేఽపి జ్ఞానస్య మహద్వైలక్షణ్యం. యథా చ 'పురుషో వావ గౌతమాగ్నిర్వోషావావగౌతమాగ్ని' రిత్యేత్ర యోషి త్పురుషయోరగ్నిబుద్ధిర్జ్ఞానసీ భవతి; కేవలచోదనాజన్యత్వాత్తు క్రియై వ సా పురుషతంత్రా చ, యా తు ప్రసిద్ధేఽగ్నానగ్నిబుద్ధిర్న సా చోదనాతంత్రా; నాపి పురుషతంత్రా, కింతర్హి? ప్రత్యక్షవిషయవస్తు తంత్రైవేతి విజ్ఞానమేవ తన్న క్రియా. ఏవం సర్వప్రమాణవిషయ వస్తుషు వేదితన్యం. తత్రైవం సతి యథాభూతబ్రహ్మతత్త్వవిషయ మపి జ్ఞానం న చోదనాతంత్రం. అతస్తద్విషయా లిజాదయశ్శూన్య

వస్తవసపేక్షా పుంతంత్రా చ చోద్యతే తాదృశీ క్రియేత్యర్థః. ధ్యానమపి మానసత్వా త్ జ్ఞానవన్న క్రియేత్యతః—ధ్యానమిత్యాదినా. తథాపి క్రియైవేతి శేషః. కృత్య సాధ్యత్వము పాధిరితి భావః. ధ్యానక్రియాముక్త్వా తతో వైలక్షణ్యం జ్ఞానస్య స్ఫుట యతి—జ్ఞానం త్వితి. అతః ప్రమాత్వాన్నచోదనాతంత్రం న విధేర్విషయః. పురుషః కృతిద్వారతంత్రం హేతుర్యస్య తత్పురుషతంత్రం తస్మాద్వస్తవ్యభిచారాదపుంతంత్ర త్వాచ్చ ధ్యానాత్ జ్ఞానస్య మహా భేద ఇత్యర్థః. భేదమేవ దృష్టాంతాంతరేణాహ —యథా చేతి. ఆభేదానత్వేఽపి విధితో ధ్యానం కర్తుం శక్యం న జ్ఞానమిత్యర్థః. నను ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య విషయజన్యతయా తంత్రత్వేఽపి శాబ్దబోధస్య తదభావాద్వి ధేయక్రియాత్వమితి నేత్యాహ—ఏవం సర్వేతి. శబ్దానుమానాద్యర్థేష్వపి జ్ఞానమ విధేయక్రియాత్వేన జ్ఞాతవ్యం. తత్రాపి మానాదేవ జ్ఞానస్య ప్రాప్తేర్విధ్యయోగాదిత్యర్థః. తత్రైవం సతి లోకే జ్ఞానస్యావిధేయత్వే సతీత్యర్థః. యథాభూతత్వమబాధితత్వం. నను 'ఆత్మానం పశ్యేత్' 'బ్రహ్మ త్వం విద్ధి' 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి జ్ఞానే లిక్-లో-ట్ తవ్యప్రత్యయావిధాయకాశ్శూన్యం తే, అతో జ్ఞానం విధేయమిత్యత ఆహ—తద్విష యాఇతి. తస్మిన్ జ్ఞానరూపవిషయే విధయః పురుషం ప్రవర్తయితుం అశక్తా భవంతి.

మాణా అప్యనియోజ్యవిషయత్వాత్కుంతీభవంత్కుపలాదిషు ప్రయు
క్తకురతైశ్చ్యాదినత్, అహేయానుపాదేయవస్తువిషయత్వాత్.
కిమర్థాని తర్హి 'ఆత్తావాఽరే త్రప్తవ్యశ్చోతవ్య' ఇత్యాదీని వచ
నాని విధిచ్ఛాయాని స్వాభావికప్రవృత్తివిషయవిముఖీకరణార్థానీతి
బ్రూమః. యో హి బహిర్ముఖః ప్రవర్తతే పురుష 'ఇష్టం మే భూయా
దనిష్టం మే మాభూ' యితే, న చ తత్రాత్యంతికం పురుషార్థం లభతే.
తమాత్వంతికపురుషార్థవాంఛినం స్వాభావికకార్యకరణసంఘాతప్ర
వృత్తిగోచరాద్విముఖీకృత్య ప్రత్యగాత్తని ప్రోతత్తయా
యంతి 'ఆత్తావాఽరే త్రప్తవ్య' ఇత్యాదీని; తస్యాత్తాన్వేషణం
ప్రవృత్తస్యా హేయమనుపాదేయం చాత్తతత్త్వముపదిశ్యతే—
సర్వం యదయమాత్తా' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్తైవాభూ
కం పశ్యేత్తత్కేన కం విజానీయాత్' 'విజ్ఞాతారమరే కే
యాదయమాత్తా బ్రహ్మే' త్యేనమాదిభిః. యదప్యక
మాత్తజ్ఞానం హానాయోపాదానాయ వా న భవతీతి
భ్యుపగమ్యతే. అలంకారో హ్యయమస్తాకం—యద్భ్ర

అనియోజ్యం కృత్యసాధ్యం నియోజ్యకూన్యం వా జ్ఞానం తద్విషయః
'మమాయం నియోగ'ఇతి బోధా నియోజ్యో విషయశ్చ విధేర్నా.
తర్హి జ్ఞేయం బ్రహ్మ విధీయతాం నేత్యాహ—అహేయేతి. వస్తుస్వరూ
త్వాత్ బ్రహ్మణో నిరతిశయస్యాసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్కర్థః
విషయకత్వాచ్చ జ్ఞానం న విధేయం, ప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాదితి
నాం గతిం పృచ్ఛతి—కిమర్థానీతి. విధిచ్ఛాయాని ప్రసిద్ధయాగాదివి
విధిప్రత్యయైరాత్తజ్ఞానం పరమపురుషార్థసాధనమితి స్తూయతే స్తుత్యా ఆత్మ్యం
హేతుత్వభ్రాంత్యా యా విషయేషు ప్రవృత్తిః ఆత్మశ్రవణాదిప్రతిబంధికా తన్నివృత్తి
ఫలాని విధిపదానీత్యాహ—స్వాభావికేతి. వివృణోతి—యో హీత్యాదినా. తత్ర
విషయేషు సంఘాతస్య యా ప్రవృత్తిః తద్గోచరాచ్ఛబ్దాదేరిత్యర్థః. ప్రోతశ్చితప్రవృత్తి
ప్రవాహః. ప్రవర్తయన్తి జ్ఞానసాధనశ్రవణాదాదితి శేషః. శ్రవణస్వరూపమాహ—
తస్యేతి. అన్వేషణం జ్ఞానం. యదిదం జగత్తత్సర్వమాత్తైవేత్యనాత్తబాధేనాత్తా
బోధ్యతే. అద్వితీయాదృశ్యాత్తబోధే క్వ విధిః తవస్వీ త్వైతవనోపజీవనః క్వ

సత్త్వాం సర్వకర్తవ్యతాహానిః కృతకృత్యతా చేతి తథాచ శ్రుతిః—
 “ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్తీతి పూరుషః, కిమిచ్ఛత్ కస్య
 కామాయ శరీరమనుసంజ్వరే” ఇతి, “ఏతద్భూత్వా బుద్ధిమాన్
 స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారతే” తి చ స్మృతిః. తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధి
 శేషతయా బ్రహ్మణః సమర్పణం. యదపి కేచిదాహుః ప్రవృత్తినివృత్తి
 విధితచ్ఛేషవ్యతిరేకేణ కేవలవస్తువాదీ వేదభాగో నాస్తీతి, తన్న;
 ఔషనిషదస్య పురుషస్య అనన్యశేషత్వాత్, యోఽసామప్రపనిషత్స్వే
 వాధిగతః పురుషోఽసంసారి బ్రహ్మస్వయాపః ఉత్పాద్యాదిచతుర్విధ
 ద్రవ్యవిలక్షణః స్వప్రకరణస్థోఽనన్యశేషో నాసౌ నాస్తి నాధిగమ్యత
 ఇతి వా నదితుం శక్యం ‘స ఏష నేతి నేత్యాత్మే’ త్యాత్మశబ్దాదాత్మనశ్చ

స్థాస్యతీతి భావః. ఆత్మజ్ఞానినః కర్తవ్యాభావే మానమాహ—తథాచేతి. ‘అయం స్వయం
 ప్రభానందః పరమాత్మాహమస్తీతి. యది కల్పితురుష ఆత్మానం జానీయాత్తదా కిం
 ఫలమిచ్ఛత్ కస్య వా భోక్తుః ప్రీతయే శరీరం తప్యమానమనుసంజ్వరేత్ తప్యేత,
 భోక్తృభోగ్యత్వైవ తాభావాత్ కృతకృత్య ఆత్మవినిశ్చయః. జ్ఞానదౌర్లభ్యార్థశ్చే
 చ్ఛబ్దః. ఏతద్గుహ్యతమం తత్త్వం. పృథ్వికారమతనిరాసముపసంహరతి—తస్మాదితి.
 ప్రాభాకరోక్తముచ్యస్యతి—యదపి కేచిదితి. కర్తాత్మా లోకసిద్ధత్వాన్న వేదాంతార్థః.
 తదన్యదృష్టా నాస్త్యేవ వేదస్య కార్యపరత్వేన మానాభావాదిత్యర్థః. మానాభావో
 ఽసిద్ధ ఇత్యాహ—నేతి. అజ్ఞాతస్య ఫలస్వరూపస్యాత్మన ఉపనిషదేకవేద్యస్యాకార్య
 శేషత్వాత్ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వమసిద్ధం. న చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం
 యంగాభ్యాం శ్రోతుస్తద్ధేతుం కార్యబోధమనుమాయ పక్షవాక్యస్య కార్యపరత్వం
 లభ్యత్య వాక్యస్థపదానాం కార్యాన్వితే శక్తిగ్రహాన్న సిద్ధస్యాపదార్థస్య వాక్యా
 ర్థత్వమితి వాచ్యం, పుత్రస్తే జాత ఇతి వాక్యశ్రోతుః పితర్హర్ష లింగేనేష్టం పుత్ర
 జన్మానుమాయ పుత్రాదిపదానాం సిద్ధే సంగతిగ్రహాత్కార్యాన్వితా పేక్షయాన్వితార్థే
 శక్తిరిత్యంగీకారే లాఘవాత్సిద్ధస్యాసి వాక్యార్థత్వాదిత్యలం. కించ బ్రహ్మణో నాస్తి
 త్వాదేవ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వం ఉత వేదాంతేషు తస్యాభావాత్ అథవా
 కార్యశేషత్వాత్ కింవా లోకసిద్ధత్వాదాహోస్విత్ మానాంతరవిరోధాత్? తత్రాద్యం
 పక్షత్రయం నిరాచక్షే—యోఽసానితి. అనన్యశేషత్వార్థమసంసారిత్వానివిశేషణం
 నాస్తిత్వాభావే హేతుం వేదాంతమానసిద్ధత్వముక్త్వా హేత్వంతరమాత్మత్వమాహ—
 స ఏష ఇతి. ఇతిరిదమర్థే ‘ఇదం న ఇదం నే’తి సర్వదృశ్యనిషేధేన య ఆత్మోపనిష్టః

ప్రత్యాఖ్యాతుమశక్యత్వాత్. నన్వాత్తాహంప్రత్యయవిషయత్వాదు
పనిషత్స్వేవ విజ్ఞాయత ఇత్యనుపపన్నం న, తత్సాక్షి త్వేన ప్రత్యుక్త
త్వాత్. న హ్యహంప్రత్యయవిషయక ర్తృవ్యతిరేకేణ తత్సాక్షి సర్వ
భూతస్థస్సమవకః కూటస్థనిత్యః పురుషో విధికాండే తర్కసమయే వా కే
నచిదధిగతః సర్వస్యాత్తా. అతస్స న కేనచిత్ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యో విధి
శేషత్వం వా నేతుం యవవ నిరాకర్తా తస్యైవాత్తత్వాత్. ఆత్మత్వా
దేవ చ సర్వేషాం న హేయో నాప్యపాదేయః. సర్వం హి వినశ్యద్వి
కారజాతం పురుషాంతం వినశ్యతి. పురుషో హి వినాశ హేత్వభావా
దవినాశీ విక్రియా హేత్వభావాచ్చ కూటస్థనిత్యః అతవవ నిత్యశుద్ధ
బుద్ధముక్తస్వభావః. తస్మాత్ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్టా సా
పరా గతిః' 'తం త్వోపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి'తి చోపనిషదత్వ
విశేషణం పురుషస్యోపనిషత్సు ప్రాధాన్యేన ప్రకాశ్యమానత్వాదుప
పద్యతే. అతో భూతవస్తుపరో వేదభాగో నాస్తీతి వచనం సాహసమా

సవిష ఇత్యర్థః. చతుర్థం శంకతే—నన్వాత్తాహమితి. ఆత్మనోఽహంకారాదిసాక్షి త్వే
నాహంధీవిషయత్వస్య నిరస్తత్వాన్న లోకసిద్ధతేత్యాహ—నేతి. యం తీర్థకరా అపి
న జానంతి తస్యాతాకికత్వం కిము వాచ్యమిత్యాహ—నహీతి. సమస్తతారతమ్యవర్జితః,
తత్తన్న తే ఆత్మానధిగతిద్యోతకాని విశేషణాని. పంచమం నిరస్యతి—అత ఇతి. కేన
చిద్వాదినా ప్రమాణేన వేత్సర్థః. అగమ్యత్వాన్న మానాంతరవిరోధ ఇతి భావః.
సాక్షి కర్తాంగంచేతనత్వాత్కర్తృపదితితత్రాహ—విధీతి. అజ్ఞాతసాక్షిణోఽనుపయో
గాజ్ఞాతస్య వ్యాఘాతకత్వాన్న కర్తృశేషత్వమిత్యర్థః. సాక్షిణస్సర్వశేషిత్వాదహే
యానుపాదేయత్వాచ్చ న కర్తృశేషత్వమిత్యాహ—ఆత్మత్వాదితి. అనిత్యత్వేనాత్మనో
హేయత్వమాశంక్యాహ—సర్వం హీతి. పరిణామిత్వేన హేయతాం నిరాచక్షే—
విక్రియేతి. ఉపాదేయత్వం నిరాచక్షే—అతవవేతి. నిర్వికారిత్వాదిత్యర్థః. ఉపాదే
యత్వం హి సాధ్యస్య న త్వాత్తనః నిత్యసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. పరప్రాప్త్యర్థం ఆత్మా
హేయ ఇత్యత ఆహ—తస్మాత్పురుషాన్న పరం కించిదితి. కాష్టా సర్వస్యావధిః.
ఏవమాత్మనోఽనన్యశేషత్వాదబాధ్యత్వాదపూర్వత్వా ద్వేదాన్తేషు స్ఫుటం భావాచ్చ
వేదాంతైకవేద్యత్వముక్తం—తత్ర శ్రుతిమాహ—తంత్వేతి. తం సకారణస్య సూత్ర
స్యాధిష్ఠానం పురుషం పూర్ణం హే శాకల్య త్వాత్వాం పృచ్ఛామిత్యర్థః. అత ఇతి

త్రం. యదపి శాస్త్ర తాత్పర్యవిదామనుక్రమణం. 'దృష్టో హి తస్యార్థః
కర్తావబోధన'మిత్యేవమాది తద్ధర్మజిజ్ఞాసావిషయత్వాద్విధిప్రతిషేధ
శాస్త్రాభిప్రాయం ప్రప్టవ్యం. అపిచ 'ఆత్మనాయస్య క్రియార్థత్వా
దానర్థక్యమతదర్థానా' మిత్యేతదేకాంతేనాభ్యుపగచ్ఛతాం భూతోప
దేశానామానర్థక్యప్రసంగః ప్రవృత్తినివృత్తివ్యతిరేకేణ భూతం
చేద్వస్తూపదిశతి భవ్యార్థత్వేన కూటస్థనిత్యం భూతం నోపదిశతీతి
కో హేతుః. న హి భూతముపదిశ్యమానం క్రియా భవతి.

ఉక్తలింగైః శ్రుత్యా చ వేదాంతానామాత్మవస్తుపరత్వనిశ్చయాదిత్యర్థః. పూర్వోక్త
మనువదతి—యదపీతి. వేదస్య నైరర్థక్యే శంకితే తస్యార్థవత్తాపరమిదం భాష్యం—
దృష్టో హీతి. తత్ర ఫలవదర్థావబోధనమితి వక్తవ్యే ధర్మవిచారప్రకమాత్కర్తావ
బోధనమిత్యుక్తం నైతావతా వేదాంతానాం బ్రహ్మపరత్వనిరాసః. అతఏవానుబంధేఽర్థే
'తత్ప్రమాణ'మితి సూత్రకారో ధర్మస్య ఫలవదజ్ఞాతత్వేనైవ వేదార్థతాం దర్శయతి.—
'తచ్ఛాపశిష్టం బ్రహ్మణ' ఇతి న పృథ్వాకైర్విరోధ ఇత్యాహ—తద్ధర్మేతి. నిషేధ
శాస్త్రస్యాపి నివృత్తికార్యపరత్వమస్తి, తత్సూత్రభాష్యవాక్యజాతం కర్మకాండస్య
కార్యపరత్వాభిప్రాయమిత్యర్థః. వస్తుతస్తు లిజర్థే కర్మకాండస్య తాత్పర్యం, లిజర్థశ్చ
లోకే ప్రవర్తకజ్ఞానగోచరత్వేన క్షప్తం యాగాదిక్రియాగతమిష్టసాధనత్వమేవ న
క్రియాతోఽతిరిక్తం కార్యం తస్య కూర్మలోమవదప్రసిద్ధత్వాదితి తస్యాపి పరాభి
మతకార్యవిలక్షణే సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిముత జ్ఞానకాండస్యేతి మంతవ్యం. కించ,
వేదాంతాః సిద్ధవస్తుపరాః ఫలవద్భూతశబ్దత్వాద్దధ్యాదిశబ్దవదిత్యాహ—అపి చేతి.
'మక్రియార్థకశబ్దానామానర్థక్యమభిధేయాభావః ఫలాభావో వా? ఆద్య ఆహ—
మన్యసేతి. ఇతి న్యాయేన ఏతదభిధేయరాహిత్యం నియమేనాంగీకర్వతాం
గోమేన యజేత' 'దధ్నా జుహోతీ'త్యాదివాక్యేషు దధిసోమాదిశబ్దానామర్థశూన్య
త్వం స్యాదిత్యర్థః. నను కేనోక్తమభిధేయరాహిత్యమిత్యాశంక్యాహ—ప్రవృత్తీతి.
కార్యాతిరేకేణ భవ్యార్థత్వేన కార్యకేవత్వేన దధ్యాదిశబ్దో భూతం వక్తి చేత్,
తర్హి సత్యాదిశబ్దః కూటస్థం న వక్తిత్యత్ర కో హేతుః కిం కూటస్థస్యాక్రియా
త్వాదుతాక్రియాకేవత్వాద్వేతి ప్రశ్నః. నను దధ్యాదేః కార్యాన్వయిత్వేన కార్య
త్వాదుపదేశః, న కూటస్థస్యాకార్యత్వాదిత్యాద్యమాశంక్య నిరస్యతి—నహీతి.
దధ్యాదేః కార్యత్వే కార్యభేదే కేవత్వమానిః. అతో భూతస్య కార్యాభిన్నస్య

అక్రియాత్వేఽపి భూతస్య క్రియాసాధనత్వాత్క్రియార్థ ఏవ
 భూతోపదేశ ఇతి చేన్నైష దోషః. క్రియార్థత్వేఽపి క్రియానిర్వ
 ర్తనశక్తిమద్వస్తూపదిష్టమేవ. క్రియార్థత్వం తు ప్రయోజనం తస్య.
 న చైతావతా వస్త్యనుపదిష్టం భవతి. యది నామోపదిష్టం కిం తవ తేన
 స్యాదితి. ఉచ్యతే, అనవగతాత్తవస్తూపదేశశ్చ తథైవ భవితుమర్హతి;
 తదవగత్యా మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారహేతోః నివృత్తిః ప్రయోజనం
 క్రియత ఇత్యవిశిష్టమర్థవత్త్వం క్రియాసాధనవస్తూపదేశేన. అపి చ
 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇతి చైవమాద్యా నివృత్త్యుపదిశ్యతే.

శబ్దార్థత్వం లబ్ధమితి భావః. ద్వితీయం శంకతే—అక్రియాత్వేఽనీతి. క్రియార్థః
 కార్యశేషపరః కూటస్థస్య త్వకార్యశేషత్వానోపదేశఇతి భావః. భూతస్య కార్య
 శేషత్వం శబ్దార్థత్వాయ ఫలాయ చా? నాద్య ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. దధ్యాదేః
 కార్యశేషత్వే సత్యపి శబ్దేన వస్తుమాత్రమేవోపదిష్టం న కార్యాన్వయీ శబ్దార్థః
 అన్వితార్థమాత్రే శబ్దానాం శక్తిగ్రహణాదిత్యర్థః. ద్వితీయమంగీకరణం—క్రియార్థ
 త్వం త్వితి. తస్య భూతవిశేషస్య దధ్యాదేః క్రియాశేషత్వం ఫలముద్దిశ్యాంగీక్రియత
 ఇత్యర్థః. న తు బ్రహ్మణ ఇతి తుశబ్దార్థః. నను భూతస్య కార్యశేషత్వాంగీకారే
 స్వాతంత్ర్యేణ కథం శబ్దార్థతేతి తత్రాహ—న చేతి. ఫలార్థం శేషత్వాంగీకారమాత్రేణ
 శబ్దార్థత్వభంగో నాస్తీత్యర్థః. అనర్థక్యం ఫలాభావ ఇతి వత్తం శంకతే—యదీతి.
 యద్యపి దధ్యాది స్వతోనిష్ఫలమపి క్రియాద్వారా సఫలత్వాదుపదిష్టం తథాపి కూటస్థ
 బ్రహ్మవాదినః క్రియాద్వారాభావాత్తేన దృష్టాంతేన కిం ఫలం స్యాదిత్యర్థః. భూతస్య
 సాఫల్యే క్రియైవ ద్వారమితి న నియమః, రజ్జ్వజ్ఞానమాత్రేణ సాఫల్యదర్శనాదిత్యా
 హ—ఉచ్యతఇతి. తథైవ దధ్యానివదేవేత్యర్థః. దధ్యాదేః క్రియాద్వారా సాఫల్యం,
 బ్రహ్మణస్తు స్వత ఇతి విశేషే సత్యపి వేదాంతానాం సఫలభూతార్థకత్వమాత్రేణ
 దధ్యాద్యుపదేశసామ్యమిత్యనవద్యం. ఇదానీం వేదాంతానాం నిషేధవాక్యపత్నిధ్యార్థ
 పరత్వమిత్యాహ—అపి చేతి. నఞః ప్రకృత్యర్థేన సంబంధాత్ హననాభావో నశ్చార్థః
 ఇష్టసాధనత్వం ద్రవ్యాదిప్రత్యయార్థః, ఇష్టశ్చత్ర నరకదుఃఖాభావః, తత్సంపాదనో
 హననాభావ ఇతి నిషేధవాక్యార్థః, హననాభావో దుఃఖాభావహేతునిత్యక్తాచర్థాద్ధ
 ననస్య దుఃఖసాధనత్వధియా పురుషో నివర్తతే, నాత్ర నియోగః కశ్చిదస్తి, తస్య
 క్రియాతత్సాధనదధ్యాదివిషయత్వాత్ న చ హననాభావరూపానఞ్చోపాచ్యానివృత్తిః
 క్రియా. అభావత్వాత్. నాపి క్రియాసాధనం, అభావస్య భౌవాత్సాహేతుత్వాదాభి

న చ సా క్రియా నాపి క్రియాసాధనం. అక్రియార్థానాముపదేశోఽన
ర్థకశ్చేత్ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యాదినివృత్త్యుపదేశానా
మానర్థక్యం ప్రాప్తం, తచ్చానిష్టం. న చ స్వభావప్రాప్తహంత్యర్థాను
రాగేణ నశ్శః శక్యమప్రాప్తక్రియార్థత్వం కల్పయితుం హననక్రియా
నివృత్త్యేదాసీన్యవ్యతిరేకేణ. నశ్శశ్చైష స్వభావః యత్స్వసంబంధి

వార్థాసత్త్వాచ్చేత్యర్థః. అతో నిషేధశాస్త్రస్య సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యమితి భావః. విపక్షే
దండమాహ—అక్రియేతి. నను స్వభావతో రాగతః ప్రాప్తే న హంత్యర్థేనానురాగేణ
నశ్శసంబంధేన హేతునా హననవిరోధినీ సంకల్పక్రియా బోధ్యతే, సా చ నశ్శర్థ
రూపా తత్రాప్రాప్తత్వాద్విధీయతే 'అహననం కుర్యా'దితి. తథా చ కార్యార్థమిదం
వాక్యమిత్యాశంక్య నిషేధతి—నచేతి. ఔదాసీన్యం పురుషస్య స్వరూపం తచ్చ హనన
క్రియానివృత్త్యుపలక్షితం నివృత్త్యేదాసీన్యం హననాభావ ఇతి యావత్. తద్వ్యతి
రేకేణ నశ్శః క్రియార్థత్వం కల్పయితుం న చ శక్యమితి యోజనా. ముఖ్యార్థస్యా
భావస్య నశ్శర్థత్వసంభవే తద్విరోధిక్రియాలక్షణాయా అన్యాయ్యత్వాన్ని షేధవాక్య
స్యాపి కార్యార్థత్వే విధినిషేధ భేదవిప్లవాపత్తేశ్చేతి భావః. నను తదభావపత్తదన్యతద్వి
రుద్ధయోరపి నశ్శః శక్తిః కిం న స్యాత్, 'అబ్రాహ్మణః అధర్మ' ఇతి ప్రయోగదర్శనా
దితి చేత్, న, అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాదిత్యాహ. —నశ్శశ్చేతి. గవాదిశబ్దానాం
తు అగత్యా నానార్థత్వం, స్వర్గేషు వాగ్వజ్రాదీనాం శక్యపశుసంబంధాభావేన లక్షణా
నవతారాత్, అన్యవిరుద్ధయోస్తు లక్ష్యత్వం యుక్తం శక్యసంబంధాత్, బ్రాహ్మణాదన్య
స్తిక్షత్రియాదౌ ధర్మవిరుద్ధే వా పాపే బ్రాహ్మణాద్యభావస్య నశ్శశక్యస్య సంబం
ధాత్, ప్రకృతే చ ఆఖ్యాతయోగాన్నశ్శో ప్రసజ్యప్రతిషేధక ఏవ న పర్యుదాసలక్షక
రితి మంతవ్యం. యద్వా నశ్శః ప్రకృత్యా న సంబంధః. ప్రకృతేః ప్రత్యయార్థోప
ర్జనత్వాత్ ప్రధానసంబంధాచ్చాప్రధానానాం కింతు ప్రకృత్యర్థనిష్ఠేన ప్రత్యయా
ర్థేనేష్టసాధనత్వేన సంబంధో నశ్శః. ఇష్టం చ స్వాపేక్షయా బలవదనిష్టాననుబంధి
యత్తదేవ న తాత్కాలికసుఖమాత్రం విషసంయుక్తాన్నభోజనస్యాపీష్టత్వాపత్తేః,
తథాచ 'న హంతవ్యః' హననం బలవదనిష్టాసాధనత్వే సతి ఇష్టసాధనం న భవతీత్యర్థః.
అత్రచ 'హంతవ్య' ఇతి హననే విశిష్టేష్టసాధనత్వం భ్రాంతిప్రాప్తమనూద్య నేత్యభావ
బోధనే బలవదనిష్టసాధనం హననమితి బుద్ధిర్భవతి, హననే తాత్కాలికేష్టసాధనత్వ
రూపవిశేష్యనత్వేన విశిష్టాభావబుద్ధేర్విశేషణాభావపర్యవసానాత్. విశేషణం బలవద
నిష్టాసాధనత్వమితి తదభావో బలవదనిష్టసాధనత్వం నశ్శర్థ ఇతి పర్యవసన్నం తద్బుద్ధి

నోఽభావం బోధయతీతి, అభావబుద్ధిశ్చౌదాసీన్యే కారణం, సా చ
దగ్ధేంద్రనాద్యగ్నివత్స్వయమేవోపశామ్యతి. తస్మాత్ప్రసక్తక్రియానివృ
త్త్యేదాసీన్యమేవ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యాదిషు ప్రతిషేధార్థం
మన్యామహే అన్యత్ర ప్రజాపతివ్రతాదిభ్యః. తస్మాత్పురుషార్థానుప
యోగ్యుపాఖ్యానాదిభూతార్థవాదవిషయమానర్థక్యాభిధానం ద్రష్ట
వ్యం. యదప్యక్తం కర్తవ్యవిధ్యనుప్రవేశమంతరేణ వస్తుమాత్రము
చ్యమానమనర్థకం స్యాత్ 'సప్తద్విపా వసుమ'తీత్యాదినదితి తత్పరి
హృతం, 'రజ్జురియం నాయంసర్ప'ఇతీతన్వస్తుమాత్రకథనేఽపి ప్రయోజ
నస్య దృష్టత్వాత్. నను శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సంసారిత్వ
దర్శనాన్న రజ్జుస్వరూపకథనవదర్థపత్త్వమిత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే.—
నావగతబ్రహ్మత్తభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వంశక్యందర్శయితుం
బ్రహ్మత్తభావవిరోధాత్. న హి, శరీరాద్యాత్కాభిమానినో దుఃఖభ

రౌదాసీన్యపరిపాలికేత్యాహ—అభావేతి. చోఽప్యర్థః పక్షాంతరద్యోతీ ప్రకృత్యర్థా
భావబుద్ధివత్ ప్రత్యయార్థాభావబుద్ధిరపీత్యర్థః. బుద్ధేః క్షణికత్వాత్తదభావే సత్యేదా
సీన్యాత్ ప్రచ్యుతిరూపా హననాదౌ ప్రవృత్తిస్సాన్విదితి తత్రాహ—సాచేతి. యథా
గ్నిరింధనం దగ్ధ్వా శామ్యతి ఏవం సా నశార్థాభావబుద్ధిః హననాదావిప్రసాధనత్వభ్రాంతి
మూలం రాగేంద్రనం దగ్ధ్వేవ స్వయం శామ్యతీత్యక్షరార్థః. రాగనాశే కుతః ప్రచ్యుతి
రితి భావః. యద్వా రాగతః ప్రాప్తా సా క్రియా రాగనాశే స్వయమేవ శామ్య
తీత్యర్థః. పరపక్షే తు హననవిరోధిక్రియాకార్యేత్యుక్తేఽపి హననస్యేప్రసాధనత్వ
భ్రాంత్యనిరాసాత్ ప్రచ్యుతిర్దుర్వారా. తస్మాత్తదభావ ఏవ నశార్థ ఇత్యుపసంహరతి—
తస్మాదితి. భావార్థాభావేన తద్విషయకకృత్యభావాత్ కార్యాభావస్తచ్చబ్ధార్థః. యద్వే
త్యుక్తపక్షే నివృత్త్యుపలక్షితమాదాసీన్యం యస్మాద్విశిష్టాభావాయత్రమేవేతి వ్యాఖ్య
యం. స్వతస్సిద్ధస్యౌదాసీన్యస్య నశార్థసాధ్యత్వోపపాదనార్థం నివృత్త్యుపలక్షితత్వా
మితి ధ్యేయం. తస్య వటార్వృతమిత్యనుష్ఠేయక్రియావాచివ్రతశబ్దేన కార్యముప
క్రమ్య 'నేక్షేతోద్యంతమాదిత్య' మితి ప్రజాపతివ్రతముక్తం; అత ఉపక్రమబలా
త్తత్ర నశా ఈక్షణవిరోధిసంకల్పక్రియాలక్షణాంగీకృతా—ఏవమగౌరసురాఅధర్మ
ఇత్యాదౌ నామధాత్వర్థయుక్తస్య నశాః ప్రతిషేధవాచిత్యాద్యోగాత్ అన్యవిరుద్ధ
లక్షకత్వం. ఏతేభ్యః ప్రజాపతివ్రతాదిభ్యోఽన్యత్రాభావమేవ నశార్థం మన్యామహే

యాదిమత్త్వం దృష్టమితి, తస్మైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మత్వావగమే
తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞానసిమిత్తం దుఃఖభయాదిమత్త్వం
భవతీతి శక్యం కల్పయితుం. న హి, గృహస్థస్యధనినో ధనాభిమానినో
ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం దృష్టమితి, తస్మైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభి
మానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి. న చ కుండ
లినః కుండలీత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్మైవ కుండలవి
యుక్తస్య కుండలీత్వాభిమానహీనస్య తదేవ కుండలీత్వనిమిత్తం సుఖం
భవతి. తదుక్తం శ్రుత్వా, 'అశరీరం వా వసంతం న ప్రియాప్రియేస్పృ
శత' ఇతి. శరీరే పతితే అశరీరత్వం స్యాన్న జీవత ఇతి చేత్, న, సశరీర
త్వస్య మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్. న హ్యత్తనశ్శరీరాత్వాభిమానలక్షణం
మిథ్యాజ్ఞానం ముక్త్యా అన్యతస్సశరీరత్వం శక్యం కల్పయితుం. నిత్యమ
శరీరత్వమకర్తృనిమిత్తత్వాదిత్యవోచామ. తత్కృతధర్తాధర్తనిమిత్తం
సశరీరత్వమితి చేత్, న, శరీరసంబంధస్యాసిద్ధత్వాద్ధర్తాధర్తయో రాత్త
కృతత్వాసిద్ధేః. శరీరసంబంధస్య ధర్తాధర్తయో స్తత్కృతత్వస్య చేతరేత

ఇత్యర్థః. దుఃఖాభావఫలకే నభారే సిద్ధే నిషేధశాస్త్రమానత్వవద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి
మానత్వమితి భావః; తర్హ్యక్రియార్థానామానర్థక్యమితి సూత్రం కిం విషయమితి
తత్రాహ—తస్మాదితి. వేదాంతానాం స్వార్థే ఫలవత్త్వాద్వ్యర్థకథావిషయం తదిత్యర్థః.
యదపీత్యాదిస్పష్టార్థం శ్రవణజ్ఞానమాత్రాత్ సంసారానివృత్తావపి సాక్షాత్కారాజ్జీవత
ఏవ ముక్తిర్దురవహ్నాపేతి సదృష్టాంతమాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా. బ్రహ్మహమితి
సాక్షాత్కారవిరోధాదిత్యర్థః. తత్త్వవిదో జీవన్ముక్తా మానమాహ.—తదుక్తం శ్రు త్యే

జీవతోఽశరీరత్వం విరుద్ధమితి శంకతే—శరీర ఇతి. ఆత్మనో దేహసంబంధస్య
సంతిప్రయుక్తత్వాత్తత్త్వధియాతన్నాశరూపమశరీరత్వంజీవతో యుక్తమిత్యాహ.—

సత్యాదినా. అసంగాత్కరూపం త్వశరీరత్వం తత్త్వధియా జీవతో వ్యజ్యతఇత్యాహ—
నిత్యమితి. దేహత్తనోః సంబంధస్సత్య ఇతి శంకతే—తత్కృతేతి. తన్నాశార్థం
కార్యాపేక్షేతి భావః. ఆత్మనశ్శరీరసంబంధే జాతే ధర్తాధర్తోత్పత్తిః, తస్యాం సత్యాం
సంబంధజన్తేత్యన్యోన్యాశ్రయా దేకస్యాసిద్ధ్యా ద్వితీయస్యాప్యసిద్ధిస్సాన్యదితి పరి
హరతి—నేత్యాదినా. నన్వేతద్దేహజన్యధర్తాధర్తకర్తృణ ఏతద్దేహసంబంధ హేతుత్వే
స్యాదన్యోన్యాశ్రయః, పూర్వదేహకర్తృణ ఏతద్దేహసంబంధోత్పత్తిః, పూర్వదేహశ్చ

రాశ్రయత్వప్రసంగాదంధవరంపరైవైషానాదిత్వకల్పనా క్రియాసమ
వాయాభావాచ్చాత్తనః కర్తృత్వానుపపత్తేః. సన్నిధానమాత్రేణ
రాజప్రభృతీనాం దృష్టం కర్తృత్వమితి చేన్న ధనదానాద్యుపార్జితభృ
త్యసంబంధిత్యాత్మేహం కర్తృత్వోపపత్తేః న త్యాత్తనో ధనదానాదివ
చ్ఛరీరాదిభిః స్వస్వామిభావసంబంధనిమిత్తం కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం.
మిథ్యాభిమానస్తు ప్రత్యక్షసంబంధహేతుః. ఏతేన యజమానత్వ
మాత్తనో వ్యాఖ్యాతం అత్రాహుః, దేహాదివ్యతిరీక్తస్యాత్తనఃఆత్మీయే
దేహాదావహమభిమానో గౌణో న మిధ్యేతి. న. ప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య
గౌణత్వముఖ్యత్వప్రసిద్ధేః. యస్య హి ప్రసిద్ధో వస్తుభేదః యథా కేసరా
దిమానాకృతివిశేషోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సింహశబ్దప్రత్యయభాజ్ఞు
భ్యోఽన్యః ప్రసిద్ధః తతశ్చాన్యః పురుషః ప్రాయితైః కౌర్యశౌర్యాదిభి
స్సింహగుణై స్సంపన్నసిద్ధః, తస్య పురుషే సింహశబ్దప్రత్యయా గౌణౌ
భవతః. నాప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య తస్య త్వన్యత్రాన్యశబ్దప్రత్యయా

తత్సార్వదేహకృతకర్తృణ ఇతి బీజాంకురవదనాదిత్వాన్నయం దోష ఇత్యుత ఆహ—
అంధేతి. అప్రామాణికీత్యర్థః. న హి బీజాదంకురః తతో బీజాంతరం చ యథాప్రత్య
క్షేణ దృశ్యతే తద్వదాత్తనో దేహసంబంధః పూర్వకర్తృకృతః ప్రత్యక్షః, నాప్యస్తి
కశ్చిదాగమః ప్రత్యుతాసంగోహిత్యాదిః శ్రుతిః సర్వకర్తృత్వం వారయతీతి భావః.
తత్రయుక్తి మాహ—క్రియేతి. కూటస్థస్య కృత్యయోగాన్న కర్తృత్వమిత్యర్థః. స్వతో
నిష్క్రియస్యాపి కారకసన్నిధానాత్కర్తృత్వమితి శంకాం దృష్టాంతవైషమ్యేణ
నిరస్యతి—నేతి. రాజాదీనాం స్వక్రీతభృత్యకార్యే కర్తృత్వం యుక్తం నాత్తన
ఇత్యర్థః. నేహకర్తృణోరవిద్యాభూమా బీజాంకురవదావర్తమానయోరాత్తనా సంబంధో
భ్రాంతికృత ఏవేత్యాహ—మిధ్యేతి. నను 'యజేతే'తి విధ్యనుపపత్త్యాత్తనః కర్తృ
మేష్టవ్యమితి తత్రాహ—ఏతేనేతి. భ్రాంతికృతేన దేహాదిసంబంధేన యాగాదిక
త్వమాబ్రహ్మబోధాద్వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. అత్రాహుః ప్రాభాకరా ఇత్యర్థః. భ్రాం
భావాద్దేహసంబంధాదికం సత్యమితి భావః. భేదజ్ఞానాభావాన్న గౌణ ఇత్యాహ—
నేతి. ప్రసిద్ధో జ్ఞాతో వస్తునోర్భేదో యేన తస్య గౌణముఖ్యజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసిద్ధే
రిత్యర్థః. యస్య తస్య పుంసో గౌణౌ భవత ఇత్యన్వయః. శౌర్యాదిగుణవిషయా
విత్యర్థః. తస్య త్వితి. భేదజ్ఞానశూన్యస్య పుంస ఇత్యర్థః. శబ్దప్రత్యయాచితి. శబ్దః

భ్రాంతినిమిత్తావేవ భవతః, న గౌణౌ. యథా మందాంధకారే 'స్థాణు
రయ'మిత్యగృహ్యమాణవిశేషే పురుషశబ్దప్రత్యయా స్థాణువిషయా.
యథా వా, శుక్తికాయా మకస్తాత్ 'రజతమిద'మితి నిశ్చితశబ్ద
ప్రత్యయా తద్వద్దేహాదిసంఘాతేహమితి నిరుపచారేణ శబ్దప్రత్య
యావాత్తానాత్త వివేకేనోత్పద్యమానౌ కథం గౌణౌ శక్యౌ వదితుం.
ఆత్తానాత్త వివేకినామపి పండితానామజావిపాలానామివావివిక్తౌ శబ్ద
ప్రత్యయా భవతః. తస్మాద్దేహాదివ్యతిరిక్తాత్తాస్తిత్వవాదినాం దేహాదావ
హంప్రత్యయో మిధ్యైవ న గౌణః. తస్మాన్నిధ్యాప్రత్యయనిమిత్తత్వా
త్సశరీరత్వస్య సిద్ధం జీవతోఽపి విదుషోఽశరీరతం. తథా చ బ్రహ్మవి
ద్విషయా శ్రుతిః—'తద్యథా అహినిర్లవ్యయనీవ కేమృతా ప్రత్యస్తా
శయీలైవమేవేదం శరీరం శేతే అథాయమశ రోఽమృతః ప్రాణో
బ్రహ్మైవ తేజఃవే'తి. 'సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణివ సవాగవాగివ
సమనాఅమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణివే'తి చ. స్మృతిరపి—'స్థిత ప్రజ్ఞస్య కా
భాషే' త్యాద్యా స్థిత ప్రజ్ఞ లక్షణాన్యాచక్షాణా విదుషస్సర్వప్రవృత్త్య
సంబంధం దర్శయతి. తస్మాన్నావగత బ్రహ్మాత్త భావస్య యథా పూర్వం
సంసారిత్వం.యస్య తు యథాపూర్వం సంసారిత్వం నాసావవగత బ్రహ్మ

శాబ్దబోధశ్చేత్యర్థః. సంశయమూలౌ తావుదాహరతి—యథా మందేతి. యదా
సంశయమూలయోర్న గౌణత్వం తదా భ్రాంతిమూలయోః కిం వాచ్యమిత్యాహ—
యథావేతి. అకస్తాదితి. అతర్కితాదృష్టాదినా సంస్కారోద్బోధే సతీత్యర్థః, నిరుప
చారేణ గుణజ్ఞానం వివేత్యర్థః. దేహాదివ్యతిరిక్తాత్తాస్తిత్వవాదినామితి, దేహత్వవాది
నాం తు ప్రమేత్యభిమాన ఇతి భావః. జీవన్ముక్తా ప్రమాణమాహ—తథా వేతి. తత్ర
శీవన్ముక్తస్య దేహే యథా దృష్టాంతః. అహినిర్లవ్యయనీ సర్పత్వక్ వల్చికాదౌ ప్రత్య
నిక్షిప్తా మృతా సర్పేణ త్యక్తాభిమానా వర్తతే, ఏవమేవేదం విదుషా త్యక్తాభి

నం శరీరం తిష్ఠతి. ఆథ తథా త్వచా నిర్ముక్తసర్పవదేవాయం దేహస్థోఽశరీరః,
దుషా దేహే సర్పస్య త్వచీవాభిమానాభావాదశరీరత్వాదమృతః ప్రాణితీతి ప్రాణో
జీవన్ముపి బ్రహ్మైవ కిం తద్బ్రహ్మ తేజస్స్వయంజ్యోతిరానంద ఏవేత్యర్థః. వస్తు
తోఽచక్షురపి బాధితచక్షురాద్యనువృత్త్యా సచక్షురివేత్యాది యోజ్యం—ఇత్యన

త్తభావ ఇత్యనవద్యం. యత్పునరు క్తం శ్రవణాత్పరాచీనయోర్తనననిది
 ధ్యాసనయోద్ధర్మనాద్విధిశేషత్వం బ్రహ్మణో న స్వరూపపర్యవసాయి
 త్వమితి, తన్న, శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాన్తనననిది ధ్యాసనయోః. యది
 హ్యవగతం బ్రహ్మన్యత్ర వినియుజ్యేత భవేత్తదా విధిశేషత్వం, న తు
 తదస్తి, మనననిది ధ్యాసనయోరపి శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాత్. తస్మాన్న
 ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీత్యత
 స్వతంత్రమేవ బ్రహ్మశాస్త్రప్రమాణకం వేదాంతవాక్యసమన్వయాదితి
 సిద్ధం. ఏవం చ సత్యథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శాస్త్రారంభ ఉపపద్యతే.
 ప్రతిపత్తివిధిపరత్వే హి 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యేవారబ్ధత్వాన్న పృథ
 క్శాస్త్రమారభ్యేత; ఆరభ్యమాణం చైవమారభ్యేత—అథాతః పరిశిష్ట

వద్యమితి. బ్రహ్మజిజ్ఞానాన్తుక్తిలాభాత్ సిద్ధం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం హిత
 శాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం చ నిర్దోషతయా స్థితమిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానముద్దిశ్య
 శ్రవణవత్తనననిది ధ్యాసనయోరప్యవంతరవాక్యభేదేన విధ్యంగీకారాన్న బ్రహ్మణో
 విధిశేషత్వం, ఉద్దేశ్యజ్ఞానలభ్యతయా ప్రాధాన్యాదిత్యాహ—నేతి. శ్రవణం జ్ఞాన
 కరణవేదాంతగోచరత్వాత్ప్రధానం మనననిది ధ్యాసనయోః ప్రమేయగోచరత్వాత్తదం
 గత్వం నియమాదృష్టస్య జ్ఞానే ఉపయోగః సర్వాపేక్షాన్యాయాదితి మంతవ్యం.
 తర్హి జ్ఞానే విధిః కిమితి త్యక్తస్తత్రాహ—యదిహీతి. యది జ్ఞానే విధిమంగీకృత్య
 వేదాంతైరవగతం బ్రహ్మ విధేయజ్ఞానే కర్తకారకత్వేన వినియుజ్యేత తదా విధి
 శేషత్వం స్యాత్. న త్వవగతస్య వినియుక్తత్వమస్తి, ప్రాప్తావగత్యా ఫలలాభే విధ్య
 యోగాదిత్యర్థః. తస్మాద్విధ్యసంభవాత్. అతశ్శేషత్వాసంభవాత్. సూత్రం యోజ
 యతి—స్వతంత్రమితి. ఏవం చ సతీతి. చోఽవధారణే. ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణః
 స్వాతంత్ర్యే సత్యేవ భగవతో వ్యాసస్య పృథకాచ్ఛక్తుకృతిర్యుక్తా, ధర్మవిలక్షణప్రమే
 యలాభాత్ వేదాంతానాం కార్యపరత్వే తు ప్రమేయాభేదాన్న యుక్తేత్యర్థః.
 నను మానసధర్మవిచారార్థం పృథగారంభ ఇత్యాశంక్యాహ—ఆరభ్యమాణం చేతి. అథ
 బాహ్యసాధనధర్మవిచారానంతరం అతో బాహ్యధర్మస్య శుద్ధిద్వారా మానసోపాసనా
 ధర్మహేతుత్వాత్ పరిశిష్టో మానసధర్మో జిజ్ఞాస్య ఇతి సూత్రం స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంత
 మాహ—అథేతి. తృతీయాధ్యాయే శ్రుత్యాదిభిశ్శేషశేషిత్యనిర్ణయానంతరం శేషిణా
 శేషస్యప్రయోగసంభవాత్ కః క్రతుశేషః కో వా పురుషశేష ఇతి జిజ్ఞాస్యత ఇత్యర్థః.

ధర్మజ్ఞానేత్యథాతః క్రత్వర్థపునుమార్థయోర్జ్ఞానే'తివద్బ్రహ్మతైక్యా
వగతిస్తు అప్రతిజ్ఞాతేతి, తదర్థో యుక్తశ్చస్తారంభోఽథాతో బ్రహ్మ
జ్ఞానేతి. తస్మాదహం బ్రహ్మస్తీత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయస్సర్వాణి
చేతరాణి ప్రమాణాని. న హ్యహేయానుపాదేయాద్వైతాత్తావగతౌ
సత్యాం నిర్విషయాణ్యప్రమాతృకాణి చ ప్రమాణాని భవితుమర్హం
తీతి. అపి చాహుః.—“గౌణమిథ్యాత్వనోఽసత్త్వే పుత్రదేహాదిబాధ
నాత్, సద్బ్రహ్మాత్తాహమిత్యేవం బోధే కార్యం కథం భవేత్. అన్వేష
వ్యాత్తవిజ్ఞానాత్ప్రకృమాతృత్వమాత్తనః. అన్విష్టస్సాన్వితృమాత్రైవ
పాప్తదోషాదివర్జితః. దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన

ఏవమారభ్యేతనత్వారంభం తస్మాదవాంతరధర్తార్థమారంభ ఇత్యయుక్తమితి భావః, స్వమతే
సూత్రానుగుణ్యమస్తీత్యాహ—బ్రహ్మేతి. జైమినీనా బ్రహ్మ న విచారితమితి తజ్జ్ఞానస్యత్వ
సూత్రణం యుక్తమిత్యర్థః. వేదాంతార్థశ్చేదద్వైతం తర్హి ద్వైతసాపేక్షవిధ్యాదీనాం
కాగతిరిత్యాశంక్య, జ్ఞానాత్ప్రగేవ తేషాం ప్రామాణ్యం న పశ్యాదిత్యాహ—తస్మా
దితి. జ్ఞానస్య ప్రమేయప్రమాతృబాధకత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మ న కార్యశేషః తద్బోధా
త్ప్రగేవ సర్వవ్యవహార ఇత్యత్ర బ్రహ్మవిదాం గాథాముదాహరతి—అపి చేతి. సద
బాధితం బ్రహ్మపూర్ణం ఆత్మా విషయానాదత్తఇతి సర్వసాక్ష్యహమిత్యేవం బోధే జ్ఞానే
సతి పుత్రదేహాదేః సత్తాబాధనాన్తాయామాత్రత్వనిశ్చయాత్ పుత్రదారాదావహ
మితి స్వీయదుఃఖసుఖభాక్త్యగుణయోగాద్గౌణాత్తాభిమానస్య 'నరోఽహం కర్తా మూఢ'
ఇతి మిథ్యాత్తాభిమానస్య చ సర్వవ్యవహారహేతోరసత్త్వే కార్యం విధినిషేధాదివ్యవ
హారః కథం భవేత్, హేత్వభావాత్ న కథంచిద్భవేదిత్యర్థః. నన్వహంబ్రహ్మేతి
బోధో బాధితః, అహమర్థస్య ప్రమాతుః బ్రహ్మత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, ప్రమాతృ
త్వస్యాజ్ఞానవిలసితాంతఃకరణతాదాత్మ్యకృతత్వాన్న బాధ ఇత్యాహ—అన్వేష్ట్యేతి.
'య ఆత్మాపహతపాప్తా విరజో విమృత్యుర్విశోకస్సోఽన్వేష్టవ్య'ఇతి శ్రుతేః జ్ఞాతవ్య
పరమాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రగేవాజ్ఞానాచ్చిద్ధాతోరాత్తనః ప్రమాతృత్వం, ప్రమాతైవ
జ్ఞాతస్య పాప్తరాగద్వేషమరణవివర్జితః పరమాత్మా స్యాదిత్యర్థః. ప్రమాతృత్వస్య
'త్వితత్వే తదాశ్రితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం కథమిత్యత ఆహ—దేహేతి.
యథా దేహాత్మప్రత్యయః కల్పితో భ్రమోఽపి వ్యవహారాంగతయా మానత్వేనేష్యతే
దిక్షైః, తద్వత్లాకికమధ్యక్షాదికమాత్మబోధావధివ్యవహారకాలే బాధాభావాత్ వ్యాప

కల్పితః, తాకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్తనిశ్చయా”దితి. చతు
 సూత్రి సమాప్తా** ఏవం వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మత్వావగతి
 ప్రయోజనానాం బ్రహ్మత్వని తాత్పర్యేణ సమన్వితానామంతరేణాపి
 కార్యానుప్రవేశం బ్రహ్మణి పర్యవసానముక్తం. బ్రహ్మ చ సర్వజ్ఞం
 సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమిത്യుక్తం. సాంఖ్యాదయస్తు షరి
 నిష్ఠితం షస్తు ప్రమాణాంతరగమ్యమేవేతి మన్వమానాః ప్రధానాదీని
 కారణాంతరాణ్యనుమిమానాస్తత్పరతయైవ వేదాంతవాక్యాని యోజ
 యంతి. సర్వేష్యేవ తు వేదాంతవాక్యేషు సృష్టివిషయేష్వనుమానేనైవ
 కార్యేణ కారణం లిలక్షయిషితం. ప్రధానపురుషసంయోగా నిత్యాను
 మేయా ఇతి సాంఖ్యా మన్వంతే. కాణాదాన్వేతేభ్య ఏవ వాక్యేభ్యః

హరికం ప్రామాణ్యమిష్యతాం, వేదాంతానాం తు కాలత్రయాబాధ్యవస్తుబోధిత్యా
 త్తత్త్వావేదకం ప్రామాణ్యమితి తుశబ్దార్థః. ఆత్మనిశ్చయాత్. ఆ. ఆత్మనిశ్చయాది
 త్యాజ్ మర్యాదాయాం ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయాబాధా
 త్ప్రామాణ్యమితి భావః. “రామనామ్ని పరే ధామ్ని కృతస్నిమ్నయసమన్వయః,
 కార్యతాత్పర్యబాధేన సాధితశ్శుద్ధబుద్ధయే” ఇతి చతుర్థాధికరణం.

వృత్తమనూద్యాక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ — సాంఖ్యాదయస్త్వీతి.
 భవతు సిద్ధే వేదాంతానాం సమన్వయః, తథాపి మానాంతరాయోగ్యే బ్రహ్మణి శక్తి
 గ్రహయోగాత్కూటస్థత్వేన కారణత్వాయోగాచ్చ స సమన్వయః, కింతు సర్వాద్య
 కార్యం జడప్రకృతికం కార్యత్వాద్భూటపదిత్యనుమానగమ్యే త్రిగుణే ప్రధానే సమన్వ
 య ఇత్యాక్షిపంతీత్యర్థః. సిద్ధం మానాంతరగమ్యమేవేత్యాగ్రహః శక్తిగ్రహార్థః, అత
 ఏవ ప్రధానాదావనుమానోఽస్థితే శక్తిగ్రహసంభవాత్తత్పరతయా వాక్యాని యోజ
 యంతీత్యుక్తం, కించ ‘తేజసా సోమ్యశుంగేన సన్తూలమన్విచ్ఛే’త్యాద్యాశ్శ్చుతయః.
 శుంగేన కార్యలింగేన కారణస్య స్వతోఽన్వేషణం దర్శయంత్యో మానాంతరసిద్ధమేవ
 జగత్కారణం పదంతీత్యాహ—సర్వేష్వీతి. నన్వతీంద్రియత్వే ప్రధానాదౌ వ్యాప్తి
 గ్రహయోగాత్కథమనుమానం తత్రాహ—ప్రధానేతి. యత్కార్యం తజ్జడప్రకృతికం
 యథా ఘటః, యజ్జడం తచ్ఛేతనసంయుక్తం యథా రథాచిరితి సామాన్యతో దృష్టాను
 మానగమ్యాః ప్రధానపురుషసంయోగా ఇత్యర్థః. అద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వవిరోధి
 మతాంతరమాహ—కాణాదాన్వీతి. సృష్టివాక్యేభ్య ఏవ పరార్థానుమానతూపేభ్యో

ఈశ్వరం నిమిత్తకారణమనుమిమతే, అణాంశ్చ సమవాయికారణం. ఏవమన్యేఽపి తార్కికాః వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసావప్తంభాః పూర్వపక్షవాదిన ఇహోత్తిష్టంతే. తత్ర పదవాక్యప్రమాణజ్ఞేన ఆచార్యేణ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మత్వావగతిపరత్వప్రదర్శనాయ వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసప్రతిపత్తయః పూర్వపక్షీకృత్య నిరాక్రియంతే. తత్ర సాంఖ్యాః ప్రధానం త్రిగుణమచేతనం స్వతంత్రం జగత్కారణమితి మన్యమానా ఆహుః యాని వేదాంతవాక్యాని సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం ప్రదర్శయంతీత్యవోచః తాని ప్రధానకారణపక్షేఽపి యోజయితుం శక్యంతే. సర్వశక్తిత్వం తావత్ప్రధానస్యాపి స్వవికారవిషయముపపద్యతే. ఏవం సర్వజ్ఞత్వమప్యపపద్యతే. కథం? యత్త్వం జ్ఞానం మన్యసే స సత్త్వధర్మః 'సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞాన'మితి స్మృతేః. తేన చ సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన కార్యకరణవంతః పురుషాస్సర్వజ్ఞా యోగినః ప్రసిద్ధాః. సత్త్వస్య హి నిరతిశయోత్కర్షే సర్వజ్ఞత్వం ప్రసిద్ధం. న చ కేవలస్యా కార్యకరణస్య పురుషస్యోపలబ్ధిమాత్ర

యత్కార్యం తద్బుద్ధిమత్కర్తృకమితి. ఈశ్వరం కర్తారం పరమాణాంశ్చ యత్కార్యద్రవ్యం తత్సన్మానపరిమాణద్రవ్యరబ్ధమిత్యనుమిమత ఇత్యర్థః. అన్యేఽపి బౌద్ధాదయః 'ఆసద్వా ఇదమగ్రాసీ'దిత్యాదిర్వాక్యాభాసః. యద్వస్తు తచ్ఛాన్యావసానం యథా దీప ఇతి యుక్త్యాభాసః. ఏవం వాదివిప్రతిపత్తిముక్త్యా తన్నిరాసాయోత్తరసూత్రసందర్భమవతారయతి—తత్రేతి. వాదివివాదే సతీత్యర్థః. వ్యాకరణమిమాంసాన్యాయనిధిత్వాత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞత్వం. యజ్జగత్కారణం తచ్ఛేతనమచేతనం పేతి ఈక్షణస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ—తత్ర సాంఖ్యా ఇతి. అపిశబ్దావేవకారాత్థా సదేవేత్యాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రధానపరత్వనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వోక్తేశ్శ్చ త్యాదిసంగతయః. పూర్వపక్షే జీవస్య ప్రధానైకోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మైకజ్ఞానమితి వివేకః. అచేతనసత్త్వస్యైవ సర్వజ్ఞత్వం, సచేతనస్యేత్యాహ—తేన చ సత్త్వధర్మేణేతి. న చ కేవలస్యేతి. జన్యజ్ఞానస్య సత్త్వధర్మత్వాన్నిత్యోపలబ్ధేరకార్యత్వాచ్చిన్తాత్మస్య న సర్వజ్ఞానకర్తృత్వమిత్యర్థః. నను గుణానాం సామ్యవస్థా ప్రధానమితి సాంఖ్యా వదంతి తదవస్థాయాం సత్త్వస్యోత్కర్షా

స్య సర్వజ్ఞత్వం కించిజ్ఞత్వం వా కల్పయితుం శక్యం, త్రిగుణత్వాత్తు
ప్రధానస్య సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపి
విద్యత ఇతి ప్రధానస్యాచేతనస్య సతస్సర్వజ్ఞత్వముపచర్యతే వేదాంత
వాక్యేషు. అవశ్యం చ త్వయాపి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైత్యభ్యుపగచ్ఛతా
సర్వజ్ఞానశక్తిమత్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్. న హి సర్వదా
సర్వవిషయం జ్ఞానం కుర్వదేవ బ్రహ్మ వర్తతే. తథాహి—జ్ఞానస్య నిత్య
త్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యం బ్రహ్మణో హీయేత. అథా
నిష్ఠం తదితి జ్ఞానక్రియాయా ఉపరమే ఉపరమేతాపి బ్రహ్మ తదా
సర్వజ్ఞానశక్తిమత్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమాపతతి. అపిచ ప్రాగుత్పత్తేస్సర్వ
కారకకూన్యం బ్రహ్మైష్యతే త్వయా న చ జ్ఞానసాధనానాం శరీరేంద్రి
యాదీనామభావే జ్ఞానోత్పత్తిః కస్యచిదుపపన్నా. అపిచ ప్రధానస్యా
నేకాత్మకస్యపరిణామసంభవాత్కారణత్వోపపత్తిర్నదాదివన్నాసంహ
తస్యైకాత్మకస్య బ్రహ్మణః త్వేవం ప్రాప్తే ఇదం సూత్రమారభ్యతే:—

భావాత్కథం సర్వజ్ఞ తేత్యతః—త్రిగుణత్వాదితి. త్రయో గుణా ఏవ ప్రధానం
తస్య సామ్యావస్థా తదభేదాత్ప్రధానమిచ్ఛ్యతే. తదవస్థాయామపి ప్రళయే సర్వ
జ్ఞానశక్తిమత్త్వరూపం సర్వజ్ఞత్వమక్షతమిత్యర్థః. నను మయా కిమితి శక్తిమత్త్వ
రూపం గౌణం సర్వజ్ఞత్వమంగీకార్యమితి తత్రాహ—నహితి. అనిత్యజ్ఞానస్య ప్రళయే
నాశాచ్ఛక్తిమత్త్వం వాచ్యం కారకాభావాచ్ఛేత్యాహ—అపి చేతి. మతద్వయసామ్య
ముక్త్వా స్వమతే విశేషమాహ—అపి చేతి. బ్రహ్మణః కారణత్వం స్మృతిపాదే సమ
ర్థ్యతే ప్రధానాదేః కారణత్వం తర్కపాదే యుక్తిభిర్నిరస్యతి. అథునా శ్రుతిభి
ర్నిరస్యతి.—

శాస్త్రత్వమితి, తదపి న; హితశాసనాత్ వేదాంతానాం శాస్త్రత్వోపపత్తేః—ఇతి
దిక్. ఇతి ద్వితీయం వర్ణకం.

సూ. ఈక్ష తేర్నాశబ్దమ్. ౫. ఇతి.

న సాంఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానం జగతః కారణం శక్యం
వేదాంతేష్వాశ్రయితుం. అశబ్దం హి తత్. కథమశబ్దం? ఈక్ష తేః ఈక్షిత్య
త్వశ్రవణాత్కారణస్య. కథం? ఏవం హి శ్రూయ తే-‘స దేవ సోమ్యేదమగ్ర
ఆసీత్’ ‘ఏక మే వాద్వితీయ’మిత్యుపక్రమ్య ‘తదైక్షిత బహుస్యాం ప్రజా
యేయేతి త త్తేజోఽసృజతే’తి త త్రేదంశబ్దవాచ్యం నామరూపవ్యాకృతం
జగత్సాగ్రగుత్పత్తేః సదాత్మనావధార్యతవ్యైశ ప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్య
స్యేక్షణపూర్వకం తేజఃప్రభృతేస్సప్తత్వం దర్శయతి. తథాన్యత్ర—
‘ఆత్మావా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షిత లోకా
న్నుసృజా’ఇతి. ‘స ఇమాన్ లోకానసృజతే’తిక్షాపూర్వికా మేవ సృష్టి
మాచక్షే. క్వచిచ్ఛ పోడశకలం పురుషం ప్రస్తుత్యాహ—‘స ఈక్షాం
చక్రే సప్రాణమసృజతే’తి. ఈక్ష తేరితి చధాత్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతః యజతే

౫. ఈక్ష తేర్నాశబ్దమితి. ఈక్షణశ్రవణాద్వేదశబ్దావాచ్యమశబ్దం ప్రధానం
అశబ్దత్వాన్న కారణమితి సూత్రయోజనా. తత్సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణమైక్షిత ఈక్షణ
మేవాహ—బహితి. బహు ప్రపంచరూపేణ స్థిత్యర్థమహ మేవోపాదానతయా కార్యా
భేదాజ్ఞనిష్కామిత్యాహ—ప్రజేతి. ఏవం తత్సదీక్షిత్యా ఆకాశం వాయుం చ సృష్ట్యా
తేజస్సృష్టపదిత్యాహ—తదితి. మిషచ్ఛలత్ సత్త్వాక్రాంతమితి యావత్, ‘సజీవాభిన్నః
పరమాత్మా’ ‘ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరావః పృథివీంద్రియం
మనోఽన్నమన్నాద్విర్యం తపో మంత్రః కర్మ లోకా లోకేషు చ నామ చేత్యుక్తాష్టా
దశకలాః, నను ఇక్ష్తిపాధాతునిర్దేశ ఇతి కాత్యాయనస్మరణాదీక్షితపదేన శ్రిబంతేన
ధాతురుచ్యతే. తేన ధాత్వర్థ ఈక్షణం కథం వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్య లక్షణయే
త్యాహ—ఈక్ష తేరితి చేతి. ‘ఇతికర్తవ్యతావిధేర్యజతేః పూర్వవత్త్వ’మితి జైమిని

ఇత్థం చతుర్భిః సర్వజగత్కారణం సర్వజ్ఞం సర్వవేదాంతప్రతిపాద్యం బ్రహ్మై
వేతి ప్రత్యపాది. తత్ర సాంఖ్యాః—కూటస్థత్వేన క్రియాశక్త్యయోగాత్ బ్రహ్మ న
జగత్కారణమ్; అపి తర్హి త్రిగుణాత్తకత్వాత్ క్రియాశక్తిమత్ప్రధానమేవ జగ
త్కారణం—ఇతి జగుః; తన్నతం నిరాకర్తుమిదమాహ—

పూర్వేణాస్యాక్షేపసంగతిః. ఫలం తు పూర్వవత్ ప్రధానైక్యసంపదుపాప్తిః,

రితివత్ న ధాతునిర్దేశః. తేన 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం
తపః. తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయత' ఇత్యేవమాదీన్యపి
సర్వజ్ఞేశ్వరకారణపరాణి వాక్యాన్యదాహర్తవ్యాని. యత్తుక్తం సత్త్వ
ధర్తేణ జ్ఞానేన సర్వజ్ఞం ప్రధానం భవిష్యతీతి, తన్నోపపద్యతే. న హి
ప్రధానావస్థాయాం గుణసామ్యాత్సత్త్వధర్తో జ్ఞానం సంభవతి. ననూ
క్తం సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేన సర్వజ్ఞం భవిష్యతీతి. తదపి నోపపద్యతే.
యదిగుణసామ్యే సతి సత్త్వవ్యపాశ్రయాంజ్ఞానశక్తిమాశ్రిత్య సర్వజ్ఞం
ప్రధానముచ్యేత కామం రజస్తమోవ్యపాశ్రయమపి జ్ఞానప్రతిబంధ
శక్తిమాశ్రిత్య కించిజ్జత్వముచ్యేత. అపి చ నాసాక్షికాసత్త్వవృత్తిర్జ్ఞా
నాతి నాభిధీయతే. న చాచేతనస్య ప్రధానస్య సాక్షిత్వమస్తి. తస్మాద
నుపపన్నం ప్రధానస్యసర్వజ్ఞత్వం. యోగినాంతుచేతనత్వాత్సత్త్వోత్క
ర్షణిమిత్తం సర్వజ్ఞత్వముపపన్నమిత్యనుదాహరణం. అథ పునః సాక్షిని
మిత్తమిక్షిత్వత్వం ప్రధానస్వాపి కల్పేత యథాగ్నినిమిత్తమయః
పిండాదేః దగ్ధత్వం. తథాసతి యన్నిమిత్తమిక్షిత్వత్వం ప్రధానస్య
తదేవ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ముఖ్యం జగతః కారణమితి యుక్తం. యత్పు

సూత్రే యథా యజతిపదేన లక్షణయా ధాత్వర్థో యాగ ఉచ్యతే తద్వనిహపీత్యర్థః.
సౌర్యాదివికృతియాగస్యాంగానామవిధానాత్ పూర్వ దర్శానిప్రకృష్టాంగ వత్త్వ
మితి సూత్రార్థః. ధాత్వర్థనిర్దేశేన లాభమాహ—తేనేతి. సామాన్యతః సర్వజ్ఞో
విశేషతః సర్వవిదితి భేదః జ్ఞానమిక్షణమేవ తపః. తపస్వినః ఫలమాహ—తస్మాదీతి.
ఏతత్కార్యం సూత్రాఖ్యం బ్రహ్మ. కేవలసత్త్వవృత్తిర్జ్ఞానత్వమంగీకృత్య ప్రధానస్య
సర్వజ్ఞత్వం నిరస్తు. సంప్రతి న కేవలజడవృత్తిర్జ్ఞానశబ్దార్థః కింతు సాక్షిబోధవిఘ్నా
వృత్తిః వృత్తివ్యక్తబోధో వా జ్ఞానం. తచ్చాజ్ఞస్య ప్రధానస్య నాస్తిత్యాహ—అపి
చేతి. సాక్షిత్వమస్తి యేనోక్తజ్ఞానవత్త్వం స్యాదితి శేషః. నను సత్త్వవృత్తిమాత్రేణ
యోగినాం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యత ఆహ—యోగినాం త్వితి. సేష్వరసాంఖ్యమత
మాహ—అథేతి. సర్వజ్ఞత్వం నామ సర్వగోచరజ్ఞానవత్త్వం న జ్ఞానకర్తృత్వం

సిద్ధాంతే బ్రహ్మైక్యధీతి బోధవ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'సదేవ' ఇత్యుపక్రమ్య
'తదైశ్వర...' ఇతి. తత్ర సచ్చబ్ధితం జగదుపాదానం కిం ప్రధానం, ఉత బ్రహ్మేతి

నరుక్తం బ్రహ్మణోఽపి న ముఖ్యం సర్వజ్ఞత్వముపపద్యతే, నిత్యజ్ఞానక్రి
యత్యేజ్ఞానక్రియాం ప్రతిస్వాతంత్యాసంభవాదిత్యత్రోచ్యతే.—ఇదం
తావద్భవాన్ప్రవృత్త్యః. కథం నిత్యజ్ఞానక్రియత్యే సర్వజ్ఞత్వహానిరితి;
యస్యహి సర్వవిషయావభాసనక్షమం జ్ఞానం నిత్యమస్తి సోఽసర్వజ్ఞ ఇతి
విప్రతిషిద్ధం; అనిత్యత్యేహి జ్ఞానస్య కదాచిజ్ఞానాతి కదాచిన్న జానాతీ
త్యసర్వజ్ఞత్వమపి స్యాత్. నాసౌ జ్ఞాననిత్యత్యే దోషోఽస్తి జ్ఞాననిత్యత్యే
జ్ఞానవిషయస్వాతంత్ర్యవ్యపదేశో నోపపద్యత ఇతి చేత్, న ప్రతతౌజ్ఞ్య
ప్రకాశేఽపి సవితరి దహతి ప్రకాశయతీతి స్వాతంత్ర్యవ్యపదేశదర్శ
నాత్. నను సవితరుద్దాహ్యప్రకాశ్యసంయోగే సతి దహతి ప్రకాశయ
తీతి వ్యపదేశ స్యాత్, న తు బ్రహ్మణః ప్రాగుత్పత్తేర్జ్ఞానకర్తృసంయో
గోఽస్తీతి విషమో దృష్టాంతః, నాసత్యపి కర్తృణి సవితా ప్రకాశత ఇతి
కర్తృత్వవ్యపదేశదర్శనాదేవమసత్యపి జ్ఞానకర్తృణి బ్రహ్మణస్తదైక్ష
తేతి కర్తృత్వవ్యపదేశోపపత్తేర్న వైషమ్యం. కర్తాపేక్షాయాం తు

జ్ఞానస్య కృత్యసాధ్యత్వాదితి హృది కృత్వా పృచ్ఛతి—ఇదం తావదితి. సర్వం
జానాతీతి శబ్దాసాధుత్వం శంకతే—జ్ఞాననిత్యత్వఇతి. నిత్యస్యాఽపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థో
పహితత్వేన బ్రహ్మస్వరూపాద్యేదం కల్పయిత్వా కార్యత్వోపచారాద్బ్రహ్మణస్తత్క
ర్తృత్వవ్యపదేశస్సాధురితి సదృష్టాంతమాహ—న ప్రతతేతి. సంతతేత్యర్థః, అసత్యపి
అవివక్షితేఽపి—నను ప్రకాశతేరకర్తృకత్వాత్ సవితా ప్రకాశత ఇతి ప్రయోగేఽపి
ఈక్షతేస్సకర్తృకత్వాత్కర్తాభావే తదైక్షతేత్యయుక్తమితి తత్రాహ—కర్తాపేక్షాయాం
త్వితి. కర్తావివక్షాయామపి ప్రకాశరూపే సవితరి ప్రకాశత ఇతి కథంచిత్ ప్రకాశ
క్రియాశ్రయత్వేన కర్తృత్వోపచారవచ్చిదాత్మన్యపి చిద్రూపేక్షణకర్తృత్వోపచా
రాన్న వైషమ్యమిత్యుక్తం పూర్వం. అధునా తు కుంభకారస్య స్వోపాధ్యంతఃకరణ
పృత్తిరూపేక్షణవదీశ్వరస్యాపి స్వోపాధ్యవిద్యాయాః వివిధసృష్టిసంస్కారాయాః
ప్రళయావసానేనోద్బుద్ధసంస్కారాయాః సర్గోస్తుభిః కశ్చిత్పరిణామః తస్యాం సూక్ష్మ
రూపేణ నిలీనసర్వకార్యవిషయకమీక్షణం తస్య కార్యత్వాత్ కర్తృసద్భావాచ్చ

సంశయే, ప్రధానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న ప్రధానం జగదుపాదానం.
కస్తాత్, అశబ్దం, హేతుగర్భవిశేషణమేతత్, అశబ్దత్వాత్ అవేదప్రమాణకత్వాత్;

బ్రహ్మణః ఈక్షితృత్వ శ్రుతయస్సుతరాముపపన్నాః, కింపున స్తత్కర్తృ, యత్ప్రాగుత్పత్తేరీశ్వరజ్ఞానస్య విషయో భవతీతి. తత్త్వాన్యత్వాభ్యా మనిర్వచనీయే నామరూపే అవ్యాకృతే వ్యాచీకీర్షి తే ఇతి బ్రూమః, య త్ప్రసాదాద్ధియోగినామతీతానాగతవిషయం ప్రత త్తం జ్ఞానమిచ్ఛంతి యోగశాస్త్రవిదః కిము వక్తవ్యం తస్య నిత్యసి శ్వరస్య సృష్టిస్థితి సంహృతివిషయం నిత్యజ్ఞానం భవతీతి. యదప్యైతం ప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మణశ్శరీరాదిసంబంధమంత రేణేక్షితృత్వమనుపపన్నమితి, న తచ్ఛోద్యమవతరతి, సవితృప్ర కాశవద్బ్రహ్మణోజ్ఞానస్వరూపనిత్య త్వేజ్ఞానసాధనా పేక్షానుపపత్తేః. అపి చావిద్యాదిమతస్సంసారిణశ్శరీరాద్య పేక్షా జ్ఞానోత్పత్తిస్సాన్వితః, న జ్ఞానప్రతిబంధకారణరహితస్యేశ్వరస్య. మంత్రాచే మావీశ్వరస్య శరీరాద్యన పేక్షతామనావరణజ్ఞానతాం చ దర్శయతః. “న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే” తి.

తత్కర్తృత్వం ముఖ్యమితి ద్యోతయతి—సుతరామితి. నను మాయోపాధికబింబ చిన్తాత్ర స్యేశ్వరస్య కథమీక్షణం ప్రతి ముఖ్యం కర్తృత్వం కృత్యభావాదితి చేన్న. కార్యానుకూలజ్ఞానవత ఏవ కర్తృత్వాదీశ్వరస్యాపి ఈక్షణానుకూలనిత్యజ్ఞానవత్త్వాత్. న చ నిత్యజ్ఞానేనైవ కర్తృత్వనిర్వాహాత్ కిమీక్షణేనేతి వాచ్యం. వాయ్వాదేరేవ శబ్దవత్త్వసంభవాత్ కిమాకాశేనేత్యతి ప్రసంగాత్, అతః శ్రుతత్వాద్వాయాదికారణ త్వేనాకాశవదైక్షతేత్యాగంతుక త్వేన శ్రుతమీక్షణమాకాశాది సేతు త్వేనాంగీ కార్యమిత్యలం. అవ్యాకృతే సూక్ష్మాత్తనా స్థితే వ్యాకర్తుం స్థూలీకర్తుమిష్ట ఇత్యర్థః. అవ్యాకృత కార్యోపర క్తచైతన్యరూపేక్షణస్య కారకాన పేక్ష త్వేఽపి వృత్తిరూపేక్షణస్య కారకం వాచ్యమిత్యాశంక్యాహ—అపి చావిద్యాదిమత ఇతి. యదైకస్య జ్ఞానం తథాన్యస్యాపీతి నియమాభావాన్తాయినోఽశరీరస్యాపి జన్యేక్షణకారకత్వమితి భావః. నను యజ్జన్యజ్ఞానం తచ్ఛరీరసాధ్యమితి వ్యాప్తిరస్తీత్యాశంక్య శ్రుతిబాధమాహ—మంత్రా చేతి. కార్యం శరీరం. కరణమింద్రియం. ఆస్యేశ్వరస్య శక్తిర్తాయా స్వకార్యా పేక్షయా పరా, విచిత్ర కార్యకారిత్యాద్వివిధా సాత్వైతిహ్యమాత్రసిద్ధా న ప్రమాణ సిద్ధేత్యాహ—శ్రూయతఇతి. జ్ఞానరూపేణ బలేన యా సృష్టిక్రియా సా స్వాభావికీ

కస్తాదవేద ప్రమాణకత్వం, ఈక్షతేః, ధాతువాచకేక్షతిశబ్దః తదర్థలక్షకః, ఈక్షితృత్వ

“అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః, స
వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం
మహాంత”మితి చ. నను నాస్తి తావజ్జ్ఞానప్రతిబంధకారణవానీశ్వరాద
న్యస్సంసారి ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టానాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే’త్యాది
శ్రుతేః; తత్ర కిమిదముచ్యతే సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానోత్పత్తి
ర్నైశ్వరస్యేతి? అత్రోచ్యతే—సత్యంనేశ్వరాదన్యస్సంసారి, తథాపి
దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధ ఇష్యతఏవ ఘటగిరిగుహాద్యుపాధిసంబం
ధఇవ వ్యోమ్నః, తత్కృతశ్చ శబ్దప్రత్యయవ్యవహారోలోకస్య దృష్టః—
‘ఘటచ్ఛిద్రం కరకచ్ఛిద్ర’ మిత్యాదిరాకాశావ్యతిరేకేఽపి, తత్కృతా
చాకాశే ఘటాకాశాదిభేదమిథ్యాబుద్ధి ర్దృష్టా, తథేహాపి దేహాది సం
ఘాతోపాధిసంబంధావివేకకృతేశ్వరసంసారి భేదమిథ్యాబుద్ధిః. దృశ్యతే

అనాదిమాయాత్మకత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞానస్య చైతన్యస్య బలం మాయావృత్తిప్రతిబింబి
తత్వేన స్ఫుటత్వం తస్య క్రియాబింబత్వేన బ్రహ్మణో జనకతా జ్ఞాతృతాపి స్వాభావి
కీతి వార్థః. అపాణిరపి గ్రహీతా. అపాదోఽపి జవనః. ఈశ్వరస్య స్వకార్యే తాకిక
హేత్వపేక్షా నాస్తితి భావః. అగ్రమనాదిం పురుషం అనంతం మహాంతం విభు
మిత్యర్థః. అపసిద్ధాంతం శంకతే—నన్వీతి. జ్ఞానే ప్రతిబంధకారణాన్యవిద్యారాగా
దీని. అత ఈశ్వరాదన్యో నాస్తిత్యన్వయః. ఔపాధికస్య జీవేశ్వరభేదస్య మయోక్త
త్వాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అత్రోచ్యతఇతి. తత్కృత ఉపాధిసంబంధకృతః శబ్ద
తజ్జన్యప్రత్యయరూపా వ్యవహారః, అసంకీర్ణ ఇతిశేషః. అవ్యతిరేకే కథమసంకరస్త
త్రాహ—తత్కృతా చేతి. ఉపాధిసంబంధకృతేత్యర్థః, దేహాదిసంబంధస్య హేతుర
వివేకోఽనాద్యవిద్యా తయా కృతేత్యర్థః. అవిద్యాయాం హి ప్రతిబింబో జీవః, బింబ
చైతన్యమిశ్వర ఇతి భేదోఽవిద్యాధీనసత్తాకః. అనాదిభేదస్య కార్యత్వాయోగాత్.

కార్యబుద్ధ్యాదికృతప్రమాత్రాదిభేదస్తు కార్యవివేతి వివేకః. నన్వఖండస్వప్రకాశాత్తని
ధమవివేకస్త్రాహ—దృశ్యతే చేతి. వస్తుతో దేహాదిభిన్నస్వప్రకాశన్వైవ సత
ఆత్మనో నరోఽహమితి భ్రమో దృష్టత్వాద్దురపహ్నవః, సచ మిథ్యాబుద్ధ్యా మియత
ఇతి మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ భ్రాంతిసిద్ధా జ్ఞానేన కల్పితఇతి చకారార్థః. యద్వోక్త
మిథ్యాబుద్ధౌ లోకానుభవమాహ—దృశ్యతేచేతి. ఇత్థంభావే తృతీయా, భ్రాంత్యాత్మ
శ్రవణాత్. న హ్యచేతనస్య ప్రధానస్యేతీతృత్వం సంభవతి, తస్య చేతనధర్మ

చాత్తన ఏవ సతో దేహాదిసంఘాతే అనాత్మన్యాత్మత్వాభినివేశో
మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ పూర్వపూర్వేణ, సతి చైవం సంసారిత్వే
దేహాద్యవేక్షమిక్షితృత్వముపపన్నం సంసారిణః. యదప్యుక్తం
ప్రధానస్యానేకాత్మకత్వాన్తదా దివత్కారణత్వోపపత్తిర్నా సంహ
తస్య బ్రహ్మణ ఇతి, తత్ప్రధానస్యాశబ్దత్వేనైవ ప్రత్యుక్తం. యథా
తు తర్కేణాపి బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వం నిర్వోధుం శక్యతే,
న ప్రధానాదీనామపి, తథా ప్రపంచయిష్యతే న విలక్షణత్వాదస్యే
త్వేవమాదినా. అత్రాహ.—యదుక్తంనాచేతనం ప్రధానం జగత్కా
రణమిక్షితృత్వశ్రవణాదితే, తదన్యథాప్యపపద్యతే; అచేతనేఽపి
చేతనవదుపచారదర్శనాత్, యథా ప్రత్యాసన్నచేతనతాం నద్యాః
కూలస్యాఽఽలక్ష్య'కూలం పిపతీషతీ'త్యచేతనేఽపి కూలే చేతనవదుప
చారో దృష్టస్తద్వదచేతనేఽపి ప్రధానే ప్రత్యాసన్నసర్వే చేతనవదుప
చారో భవిష్యతే 'తదైక్షితే'తే. యథా లోకే కశ్చిచ్ఛేతనః స్నాత్వా
భుక్త్వా చాపరాష్టే గ్రామం రథేన గమిష్యామితిక్షిత్యాఽనంతరం
తథైవ నియమేన ప్రవర్తతే, తథా ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ
నియమేన ప్రవర్తతే; తస్మాచ్ఛేతనవదుపచర్యతే.

కస్మాత్పునః కారణాద్విహాయ ముఖ్యమిక్షితృత్వమపచారికం

నాదృశ్యతత్వార్థః. పూర్వపూర్వభ్రాంతిమాత్రేణ దృశ్యతే న ప్రమయేతివార్థః. కూటస్థ
స్యాపి మాయికం కారణత్వం యుక్తమిత్యాహ—యథాత్వితీ. యత్త్వవేద్యే శబ్దశక్తి
గ్రహాయోగఇతి తన్న. సత్యాదిపదానామబాధితాద్యర్థేషు లోకావగతశక్తికానాం
వాచ్యైకదేశత్వేనోపస్థితాఖండబ్రహ్మలక్షకత్వాదితి స్థితం. సంప్రత్యుత్తరసూత్రనివర్త్యా
మాశంకామాహ—అత్రాహేతి. అన్యథాపి అచేతనత్వేఽపి. నను ప్రధానస్య చేతనేన
కిం సాధర్మ్యం యేన గౌణమిక్షణమితి తత్రాహ—యథేతి. నియతక్రమకార్యకారి
త్వం సాధర్మ్యమిత్యర్థః.

త్వాత్. న చ కూటస్థబ్రహ్మణో జ్ఞానక్రియాశక్త్యభావః, మాయామహిమూసర్వస్యా
ప్యపపత్తేః. అతః సత్ ఈక్షితృ చేతనం బ్రహ్మైవ జగదుపాదానమిత్యర్థః.

కల్ప్యతే? 'త త్తేజ విక్షత' 'తా ఆప విక్షంతే' తి చాచేతనయోరప్తే
జసోశ్చేతనవదుపచారదర్శనాత్; తస్మాత్సత్కర్తృకమపీక్షణమాపచా
రికమితి గమ్యతే. ఉపచారప్రాయే వచనాదిత్యేవం ప్రాప్తే ఇదం
సూత్రమారభ్యతే:—

సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. ౬. ఇతి.

యదుక్తం ప్రధానమచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తస్మిన్నపచారిక
మీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతి తన్న. కస్మాత్? ఆత్మశబ్దాత్. 'సదేవ
సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత' 'త త్తేజోస్సృజతే'తి తేజో
ఽబన్నానాం సృష్టిముక్త్యా, తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ, తాని చ తేజో
ఽబన్నానిదేవతాశబ్దేన పరామృశ్యాహ— 'నేయందేవతైక్షత' 'హంతా
హమిమాస్తిసో' దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే
వ్యాకరవాణీ'తి. తత్ర యది ప్రధానమచేతనంగుణవృత్త్యేక్షితృకల్పేత
తదేవ ప్రకృతత్వాత్సేయం దేవతేతి పరామృశ్యేత, న తదా దేవతా
జీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్. జీవో హి నామ చేతనశ్శరీరాధ్యక్షః
ప్రాణానాంధారయితాప్రసిద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ. సకథమచేతనస్య ప్రధాన
స్యాత్తా భవేత్? ఆత్మా హి నామ స్వరూపం. నాచేతనస్య ప్రధానస్య

ఉపచారప్రాయే వచనాదితి, గౌణార్థప్రచురే ప్రకరణే సమామూనాదిత్యర్థః.

౬. అప్తేజసోరివాచేతనే సతి గౌణీ ఈక్షతిరితి చేత్, న; ఆత్మశబ్దాత్సత్తేజ
నత్వనిశ్చయాదితి సూత్రార్థమాహ—యదుక్తమిత్యాదినా. సా ప్రకృతాసచ్ఛబ్దవాచ్యా
ఇయమీక్షిత్రీ దేవతా పరోక్షా. హంతేదాసీం భూతసృష్ట్యనంతరం ఇమాస్తిస్తేజోఽ
బన్నరూపాః, పరోక్షత్వాద్దేవతా ఇతి ద్వితీయాబహువచనం, అనేన పూర్వకల్పాను
భూతేన జీవేనాత్మనా మమ స్వరూపేణ తా అనుప్రవిశ్య తాసాం భోగ్యత్వాయ
నామరూపం చ స్థూలం కరిష్యామిత్యైక్షతేత్యన్వయః. తాకిక ప్రసిద్ధేః 'జీవప్రాణధారణే'

నను 'త త్తేజ విక్షత' 'తా ఆప విక్షంతే' ఇత్యచేతనేఽసి ఈక్షితృత్వశ్రవణాత్
తత్ ప్రధానేఽపి గౌణమస్త్విత్యాశంక్యాహ—

అప్తేజసోరివ ప్రధానే ఈక్షితృశబ్దో గౌణ ఇతి చేత్, న, కస్మాత్, ఆత్మ

చేతనో జీవః స్వరూపం భవితుమర్హతి; అథ తు చేతనం బ్రహ్మ ముఖ్య
మీక్షిత్య పరిగృహ్యేత, తస్య జీవవిషయ ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఉప
పద్యతే. తథా 'సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్త్వం స
ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యత్ర సఆత్మేతి ప్రకృతం సదణిమానం
ఆత్మశబ్దేనోపదిశ్య 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతో
కాత్మత్వేనోపదిశతి. అప్తేజసోస్తు విషయత్వాద చేతనత్వం నామరూప
వ్యాకరణాదా చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్, న చాత్మశబ్దవత్క్రించ
న్ముఖ్యత్వకారణమస్తీతి యుక్తం కూలసద్గౌణత్వమీక్షిత్యత్వస్య.
తయోరపి సదధిష్ఠితత్వావేక్ష మేవేక్షిత్యత్వం. సతస్త్వాత్మశబ్దాత్ న
గౌణమీక్షిత్యత్వమిత్యుక్తం. అథోచ్యేత—అచేతనేఽపి ప్రధానే భవ

ఇతి ధాతోర్జీవతి ప్రాణాన్ ధారయతీతి నిర్వచనాచ్చేత్యర్థః. అథత్వీతి. స్వపక్షే
తు బింబప్రతిబింబయోర్ద్వోకే భేదస్య కల్పితత్వదర్శనాజ్జీవో బ్రహ్మణః సతఆత్మేతి
యుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య సచ్చబద్ధార్థం ప్రత్యాత్మశబ్దాత్ సత్సతప్రధానమిత్యుక్త్వా సతో
జీవం ప్రత్యాత్మశబ్దాన్న ప్రధానత్వమితి విధాంతరేణ హేతుం వ్యాచక్షే—తథేతి.
స యస్సదాఖ్య ఏషోఽణిమా పరమసూక్ష్మః ఏతదాత్మకమిదం సర్వం జగత్ తత్సదేవ
సత్త్వం వికారస్య మిథ్యాత్వాత్, సత్పదార్థః సర్వస్యాత్మా హే శ్వేతకేతో! త్వం చ
నాసి సంసారి, కింతు తదేవ సదబాధితం సర్వాత్మకం బ్రహ్మసీతి శ్రుత్యర్థః. ఇత్యత్రోప
దిశతి. అతశ్చేతనాత్మకత్వాత్ సచ్చేతనమేవేతి వాక్యశేషః. యదుక్తమప్తేజసోరివ
సత ఈక్షణం గౌణమితి తత్రాహ—అప్తేజసోస్త్వీతి. నామరూపయోర్వ్యాకరణం
సృష్టిః. ఆదిపదాన్నియమనం అప్తేజసోర్ద్వ్యుపయత్వాత్ సృజ్యత్వాన్నియమ్యత్వా
చ్చాచేతనత్వమీక్షణస్య ముఖ్యత్వే బాధకమస్తి సాధకం చ నాస్తీతి హేతోర్యుక్త
మీక్షణస్య గౌణత్వమితి యోజనా; చేతనవత్కార్యకారిత్వం గుణః 'తేజ విక్షత'
చేతనవత్కార్యకారీత్యర్థః. యద్వా తేజఃపదేన తదధిష్ఠానం సల్లక్ష్యతే తథాచ ముఖ్య
మీక్షణమిత్యాహ—తయోరితి. స్యాదేతత్ యది సత ఈక్షణం ముఖ్యం స్యాత్తదేవ
కుత ఇత్యత ఆహ—సతస్త్వీతి. గౌణముఖ్యయోరతుల్యయోస్సంశయాభావేన గౌణ
ప్రాయపాఠస్యానిశ్చయకత్వాదాత్మశబ్దాచ్చ సత ఈక్షణం ముఖ్యమిత్యర్థః. ఆత్మహిత
కారిత్వగుణయోగాదాత్మశబ్దోఽపి ప్రధానే గౌణ ఇతి శంకతే—అథేత్యాదినా.

శబ్దాత్, 'సదేవ...' 'తదైక్షత' ఇతి ప్రకృతం సదీక్షిత్య 'సేయం దేవతా' ఇతి

త్యాత్త శబ్దః, ఆత్మనస్సర్వార్థకారిత్యాద్యథా రాజ్ఞస్సర్వార్థకారిణి
భృత్యే భవత్యాత్త శబ్దో 'మమాత్తా భద్ర సేన' ఇతి. ప్రధానం హి పురుష
స్యాత్తనో భోగాపవర్గౌ కుర్వదుపకరోతి, రాజ్ఞ ఇవ భృత్యస్సంధి
విగ్రహాదిషు వర్తమానః. అథవైక ఏవాత్మ శబ్దశ్చేతనాచేతనవిషయో
భవిష్యతి 'భూతాత్తా చేంద్రియాత్తా' చేతి చ ప్రయోగదర్శనాత్.
యథా ఏక ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః. తత్ర కుత ఏత
దాత్మ శబ్దాదీక్ష తేరగౌణత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి:—

సూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. ౨. ఇతి.

న ప్రధానమచేతనం ఆత్మశబ్దాలంబనం భవితుమర్హతి
'స ఆత్మే'తి ప్రకృతం సదణిమానమాదాయ 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి
చేతనస్య శ్వేతకేతోర్తోక్షయితవ్యస్య తన్నిష్ఠతాముపదిశ్య, 'ఆచా
ర్యవాక్ పురుషో వేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేథ
సంపత్స్య' ఇతి మోక్షోపదేశాత్. యది హ్యచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం
తదసీతి గ్రాహయేత్ ముముక్షుం చేతనం సంతమచేతనోఽసీతి, తదా
విపరీతవాదిశాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణం స్యాత్; న తు
నిర్దోషమిదం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుం యుక్తం. యది చాజ్ఞస్య
సతో ముముక్షోరచేతనమనాత్తానమాత్తేత్యుపదిశేత్ ప్రమాణ

ఆత్మశబ్దః ప్రధానేఽపి ముఖ్యో నానార్థకత్వాదిత్యాహ—అథవేతి. నానార్థకత్వే
దృష్టాంతః—యథేతి. 'అథైష జ్యోతి'రిత్యాదిశ్రుత్యా సహ సదక్షిణాకే క్రతౌ జ్యో
తిష్టోమే వా లోకప్రయోగాదగ్నౌ చ జ్యోతిశ్శబ్దో యథా ముఖ్యస్తద్వదిత్యర్థః.

౨. తస్మిన్ సత్పదార్థే నిష్ఠా అభేదజ్ఞానం యస్య సతన్నిష్ఠస్తస్య ముక్తిశ్రవణా
దితి సూత్రార్థమాహ—నేత్యాదినా. శ్రుతిః సమన్వయసూత్రే వ్యాఖ్యాతా. అనర్థా
యేత్యుక్తం ప్రపంచయతి—యది చాజ్ఞ స్యేతి. కశ్చిత్కిల దుష్టాత్తా మహారణ్యమార్థే
పతితమంధం స్వబంధునగరం జిగమిషుం బభాషే కిమత్రాయుష్షతా దుఃఖితేన స్థీయత

దేవతాశబ్దేన పరామృశ్య 'అనేన జీవేనాత్మనా' ఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాదిత్యర్థః.

నన్వాత్మశబ్దః ప్రధానేఽప్యస్తు, తస్య నానార్థకత్వాదిత్యాశంక్యాహ—

న ప్రధానమాత్మశబ్దవాచ్యం, 'స ఆత్మా...' ఇతి ప్రకృతం సదణిమానమా

భూతం శాస్త్రం, సశ్రద్ధధానతయాంధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మ
దృష్టిం న పరిత్యజేత్, తద్వ్యతిరిక్తం చాత్మానం న ప్రతిపద్యేత; తథా
సతి మోక్షాద్విహన్యేత అనర్థం వా ఋచ్ఛేత్. తస్మాద్యథా స్వగ్ధాద్య
ర్థినోఽగ్నిహోత్రాదిసాధనం యథాభూతముపదిశతి, తథా ముముక్షో
రపి 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవాత్మాన
ముపదిశతీతి యుక్తం. ఏవం చ సతి తత్తవరశుగ్రహణమోక్షదృష్టాం
తేన సత్కాభిసంధస్య మోక్షోపదేశ ఉపపద్యతే. అన్యథాహ్యాముఖ్యే
సదాత్మతత్త్వోపదేశే 'అహముక్థమస్మితి విద్యా'దితివత్సంపన్నాత్రమిదమ
నిత్యఫలం స్యాత్. తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత; తస్మాన్న సదణి
మన్యాత్ శబ్దస్య గౌణత్వం, భృత్యే తు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్ష
త్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రనేన ఇతి. అపి చ

ఇతి. స చాంధః సుఖాం వాణీమాకర్ణ్య తమాప్తం మత్వోపవాచ. అహో మద్భాగ
ధేయం యదత్ర భవాత్ మాం దీనం స్వాభీష్టనగరప్రాప్త్యసమర్థం భాషతఇతి. స చ
విప్రలిఘ్నద్వైపం గోయువానమానీయ తదీయలాంగూలం అంధం గ్రాహయామాస,
ఉపదిదేశ చ ఏనమంధం-ఏష గోయువా త్వాం నగరం నేష్యతి, మా త్యజ లాంగూల
మితి. సచాంధః శ్రద్ధాశుతయా తదత్యజత్ స్వాభీష్టమప్రాప్యానర్థపరంపరాం ప్రాప్తిః,
తేన న్యాయేనేత్యర్థః. తథా సతీతి. ఆత్మజ్ఞానాభావే సతి విహన్యేత మోక్షం న ప్రాప్ను
యాత్ ప్రత్యుతానర్థం సంసారంచప్రాప్నుయాదిత్యర్థః. నను జీవస్య ప్రధానైక్యసంప
దుపాసనార్థమిదం వాక్యమస్మితి తత్రాహ—ఏవం చ సతీతి. అబాధితార్థప్రమా
యాం సత్యామిత్యర్థః. కస్యచిదారోపితచోరత్వస్య సత్యేన తత్తం పరశుం గృహ్ణాతో
మోక్షో దృష్టః తద్దృష్టాంతేనసత్యేబ్రహ్మణి 'అహ'మిత్యభిసంధిమతో మోక్షో 'యథా
సత్యాభిసంధస్తత్తం పరశుం గృహ్ణాతి స న దహ్యతే అగ్గ ముచ్యత'ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టం
స ఉపదేశః సంపత్పక్షే న యుక్త ఇత్యాహ—అన్యథేతి. దేహముత్థాపయతీత్యుక్తం
ప్రాణస్తస్మాన్మోక్షోపదేశాన్తు ఖ్యే సంభవతి గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చత్త శబ్దః సతిముఖ్య
ఇత్యాహ—అపి చేతి. క్వచిద్భృత్యాదౌ సర్వత్రాహమాత్తేత్యత్రాపి ముఖ్య ఆత్మశబ్దో
న స్వాదిత్యర్థః. చేతనత్వోపచారాత్ భూతాదిషు. సర్వత్ర చైతన్యతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః.
దాయ 'తత్త్వమసి' ఇతి శ్వేతకేతోచ్ఛేతనస్య తన్నిష్ఠతాం తత్స్వరూపతాముపదిశ్య

క్వచిద్దాణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీ.
 కల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగాత్. యత్తుక్తం చేతనా
 చేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోజ్యోతిశ్శబ్ద ఇవేతి.
 తన్న. ఆ నేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్. తస్మాచ్ఛేతనవిషయఏవముఖ్య
 ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతాఽషు ప్రయుజ్యతే భూతాశ్చా
 చేంద్రియాత్తాచేతి చ. సాధారణత్వేఽప్యాత్మశబ్దస్య న ప్రకరణముప
 పదం వా కించిన్నిశ్చాయకమంతరేణాన్యతరవృత్తితా నిర్ధారయితుం
 శక్యతే. న చాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయకం కించిత్కారణమస్తి. ప్రకృతం
 తు సదీక్షితృ సన్నిహితశ్చ చేతనశ్చేతకేతుః, న హి చేతనస్య శ్వేత
 కేతోరచేతన ఆత్మా సంభవతీత్యవోచామ. తస్మాచ్ఛేతనవిషయ ఇహాత్మ
 శబ్దఇతి నిశ్చయతే. జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి లాకికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ
 రూఢోఽర్థవాదప్రకల్పితేన తు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌ ప్రసృతః

ఆత్మశబ్దశ్చేతనస్యైవ సర్వత్రాసాధారణ ఇత్యుక్తం. ఆస్తు వా అవ్యాపివస్తూనాం
 సాధారణస్తథాపి తస్యాత్ర క్రతౌ ప్రధానపరత్వేఽపి నిశ్చాయకాభావాన్న ప్రధాన
 వృత్తితేత్యాహ—సాధారణత్వేఽపీతి. చేతనవాచిత్యే తు ప్రకరణం శ్వేతకేతుపదం
 చ నిశ్చాయకమస్తీత్యాహ—ప్రకృతంత్వీతి. ఉపపదస్య నిశ్చాయకత్వం స్ఫుట
 యతి—నహితి. తతః కిం తత్రాహ—తస్మాదితి. ఆత్మశబ్దో జ్యోతిశ్శబ్దవన్నానార్థక
 ఇత్యుక్తం దృష్టాంతం నిరస్యతి—జ్యోతిరితి. కథం తర్హి 'జ్యోతిషా యజేతే'తి
 జ్యోతిష్టోమే ప్రయోగస్తత్రాహ—అర్థవాదేతి. 'ఏతాని వావ తాని జ్యోతీంషి య
 ఏతస్యస్తోమా' ఇత్యర్థవాదేన కల్పితం జ్వలనేన సాదృశ్యం, 'త్రివృత్పంచదశస్త్రీవృ
 శ్చుప్తదశస్త్రీవృదేకవింశ' ఇత్యేతే స్తోమాస్తదర్థప్రకాశకత్వేన గుణేన జ్యోతిఃపదోక్తా
 యక్సంఘాః. తథాచ జ్యోతీంషి స్తోమా అస్యేతి జ్యోతిష్టోమ ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో
 ాణ ఇత్యర్థః. నన్వాత్మశబ్దాదితి పూర్వసూత్ర వివాత్తశబ్దస్య ప్రధానే గౌణత్వ
 సాధారణత్వశంకానిరాసః కర్తుముచితః ముఖ్యార్థస్య లాఘవేనోక్తిసంభవే గౌణత్వ
 నానార్థకత్వశంకాయా దుర్బలత్వేన తన్నిరాసార్థం పునఃకూత్రాయాసానపేక్షణాత్.

'అథ సంపత్స్యే' ఇతి ప్రారబ్ధక్షయానంతరం మోక్షోపదేశాత్. అతశ్చేతనస్యాచేతన

ఇత్యదృష్టాంతః. అథవా పూర్వసూత్ర ఏవాత్తశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణ త్వసాధారణత్వాశంకతయా వ్యాఖ్యాయ, తతస్త్వతంత్ర ఏవ ప్రధాన కారణనిరాకరణ హేతుర్యావ్యభ్యేయః. 'తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశా'దితి. తస్మాన్నా చేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం. కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం?—

సూ. హేయత్వావచనాచ్చ. ౮.

యద్యనాత్తైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి' తీహోపదిష్టం స్యాత్; స తదుపదేశ శ్రవణాదనాత్తజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మాభూదితి, ముఖ్యమాత్మాన ముపదిదిక్షు శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్. యథా అరుంధతీం దిదర్శయిషుస్తత్సమీపస్థాం స్థూలాం తారామముఖ్యాం ప్రథమమరుంధతీతి గ్రాహయిత్వా, తాం ప్రత్యాఖ్యాయ, పశ్చాదరుంధతీమేవ గ్రాహయతి; తద్వన్నాయమాత్మేతి బ్రూయాత్. న చైవమవోచత్. సన్తాత్రావగతినిష్ఠైవ హి పప్తప్రపా

తథాచ శంకోత్తరత్వేన సూత్రవ్యాఖ్యానం నాతీవ శోభత ఇత్యరుచేరాహ—అథ వేతి. నిరస్తా సమస్తా గౌణత్వాదిశంకా యస్యాత్తశబ్దస్య సతచ్ఛంకస్తస్య భావస్తత్తా తయేత్యర్థః—తత ఇతి. సత ఆత్మశబ్దేన జీవాభిన్నత్వాదితి హేత్వపేక్షయా మోక్షోపదేశః స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణత్వనిరాసే హేతురిత్యర్థః.

౮. నను యథాకశ్చిదరుంధతీం దర్శయితుం నికటస్థాం స్థూలాం తారాం అరుంధతీత్వేనోపదిశతి తద్వదనాత్తనవివ ప్రధానస్య సత్పదార్థస్యాత్మత్వోపదేశ ఇతి శంకతే—కుతశ్చేతి. ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం నేతి కుత ఇత్యర్థః. సాత్రశ్చ

నిష్ఠత్వాచుపపత్తేః శ్రద్ధయా తద్భావ్యతో మోక్షసంభవాదనర్థప్రాప్తేశ్చ ఆత్మశబ్ద శ్చేతనవర ఇతి సిద్ధం.

నను స్థూలారుంధతీన్వామేన ప్రధానోపదేశద్వారా అయమాత్మోపదేశోఽస్త్వి త్యాశంకాహ—

యద్యనాత్తైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం 'స ఆత్మా తత్త్వమసి' ఇతీహోపదిష్టం స్యాత్, స తదుపదేశశ్రవణాదనాత్తజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మాభూదితి ముఖ్యమాత్మాన

త కే పరిసమాప్తిర్దృశ్యతే. చ-శబ్దః ప్రతిజ్ఞావిరోధాభ్యుచ్చయ ప్రదర్శనార్థః. సత్యపి హేయత్వవచనే ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రసజ్యేత. కారణవిజ్ఞానాద్ధి సర్వం విజ్ఞాతమితి ప్రతిజ్ఞాతం.—‘ఉత తమాదేశమప్రాప్త్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత’ మితి; ‘కథం ను భగవస్స ఆదేశో భవతీ’ తి; ‘యథా సోమ్యై కేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్, వాచారంభణం వికారో నామ ధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం’. ‘ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీ’ తి వాక్యోపక్రమే శ్రవణాత్. న చ సచ్ఛబ్దవాచ్యే ప్రధానే భోగ్యవర్గకారణే

కారోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ—చ-శబ్దఇతి. విప్రణోతి—సత్యపీతి. అపిశబ్దాన్నాస్త్యేవేతి సూచయతి. వేదానధీత్యాగతం స్తబ్ధం పుత్రం పితోవాచ, హేపుత్ర ఉత అపి అదిశ్యత ఇత్యాదేశః ఉపదేశైకలభ్యః సదాత్మా తమప్రప్రాప్త్యః గురునికటే పృష్టవానసి యస్య శ్రవణేన మనసేన విజ్ఞానేనాన్యస్య సర్వస్య శ్రవణాదికం భవతి త మిత్యన్వయః. నన్వన్యేన జ్ఞాతేన కథమన్యదజ్ఞాతమపి జ్ఞాతం స్యాదితి పుత్రశ్శంకతే—కథమితి. హే భగవః కథం ను ఖలు స భవతీత్యర్థః. కార్యస్య కారణాన్వత్వం నాస్తి త్యాహ—యథేతి. పిండః స్వరూపం తేన విజ్ఞాతేనేతి శేషః. తత్ర యుక్తిమాహ—వాచేతి. వాచా వాగింద్రియేణారభ్యత ఇతి వికారో వాచారంభణం. నను వాచా నామైవారభ్యతే, న ఘటాదిరిత్యాశంక్య నామమాత్రమేవ వికార ఇత్యాహ—నామ ధేయమితి. “నామధేయం వికారోఽయం వాచా కేవలముచ్చయే, వస్తుతః కారణాద్భిన్నో నాస్తి తస్మాన్మృషైవ స” ఇతి భావః. వికారస్య మిథ్యాత్వే తదభిన్నకారణ గ్యాపి మిథ్యాత్వమితి నేత్యాహ—మృత్తికేతి. కారణం కార్యాద్భిన్నసత్తాకం న కార్యం కారణాద్భిన్నం, అతః కారణాతిరిక్తస్య కార్యస్వరూపస్యాభావాత్ కారణ జ్ఞానే తజ్ఞానం భవతీతి స్థితే దార్ఢాంతికమాహ—ఏవమితి. మృద్వద్భృష్టైవ సత్యం వియదాదివికారో మృషేతి బ్రహ్మజ్ఞానే సతి జ్ఞేయం కించిన్నావశిష్యత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రధానే జ్ఞాతే తాదాత్మ్యాద్వికారాణాం జ్ఞానం భవతి న పురుషాణాం, తేషాం ప్రధానవికారత్వాభావాదిత్యాహ—నచేతి. అస్మాకం తు జీవానాం సద్రూప త్వాత్తజ్ఞానే జ్ఞానమితి భావః.

ముపదిదిత్తు శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్; న తథా బ్రూతే; అతో హేయ త్వస్యావచనాత్ అనభిధానాత్, చకారాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపక్రమవిరోధాచ్చేత్యర్థః.

హేయత్వే నాహేయత్వేన వా విజ్ఞాతే భోక్తృవర్గో విజ్ఞాతో భవతి,
అప్రధానవికారత్వాద్భోక్తృవర్గస్య. తస్మాన్న ప్రధానం సచ్ఛబ్ద
వాచ్యం. కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్?—

సూ. స్వాప్యయాత్. ౯.

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణం ప్రకృత్య శ్రూయతే—‘యత్రైత
త్పురుషస్స్వపితి నామ సతాసోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో
భవతి తస్మాదేనం స్వపితిత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతి’ త్యేషా
శ్రుతిఃస్వపితిత్యేతత్ పురుషస్య లోకప్రసిద్ధం నామ నిర్వక్తి. స్వశబ్దేనే
హాంత్యోచ్యతే. యః ప్రకృతసచ్ఛబ్దవాచ్యస్తమపీతో భవతి అపిగతో
భవతీత్యర్థః. అపిపూర్వస్య ఇతేర్లయార్థత్వం ప్రసిద్ధం ప్రభవాప్యయా
విత్యుత్పత్తిప్రశయయోః ప్రయోగదర్శనాత్. మనఃప్రచారోపాధి
విశేషసంబంధాదిందియార్థాన్ గృహ్యంతస్త్విశేషాః జీవో
జాగర్తి, తద్వాసనావిశిష్టః స్వప్నాన్పశ్యన్ మనశ్శబ్దవాచ్యో భవతి,

౯. కుతశ్చేతి. పునరపి కస్మాదేతోరిత్యర్థః. సుషుప్తౌ జీవస్య సదాత్మని స్వస్తిన్న
ప్యయశ్రవణాత్ సచ్ఛేతనమేవేతి సూత్రయోజనా. ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా
యత్ర సుషుప్తౌ స్వపితితి నామ భవతి తదా పురుషస్సతాసంపన్న ఏకీభవతి సదై
త్యేఽపి నామప్రవృత్తిః కథం? తత్రాహ—స్వమితి. తత్ర లోకప్రసిద్ధిమాహ—తస్మా
దితి. హి యస్మాత్ స్వం సదాత్మానమపీతో భవతి తస్మాదిత్యర్థః. శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ—
ఏషేత్యాదినా. ఇతేర్థాతోర్గత్యర్థస్య అపిపూర్వస్య లయార్థత్వేఽపి కథం నిత్యస్య
జీవస్య లయ ఇత్యాశంక్య ఉపాధిలయాదితి వక్తుం జాగ్రత్స్వప్నయోరుపాధిమాహ—
మనఇతి. విందియకమనోవృత్తయ ఉపాధయః, తైర్లుటాదిస్థూలార్థవిశేషాణామాత్మనా
సంబంధాదాత్మా తానిందియార్థాన్పశ్యన్ స్థూలవిశేషేణ దేహేనైక్యభ్రాంతిమాఽనో
విశ్వసంజ్ఞోజాగర్తిజాగ్రద్వాసనాశ్రయమనోవిశిష్టః సత్తైజససంజ్ఞః స్వప్నే విచిత్ర

ఇత్థం ప్రధానస్యాత్తోపదేశద్వారత్వాత్త్వగౌణేషీశృత్వనిరాసేన జగత్కార
ణత్వం నిరస్య, అధునా స్వతంత్రైర్వైతభిస్తదేవ నిరసితుం సూత్రత్రయమాహ—

స్వస్తిన్ ప్రకృతసచ్ఛబ్దితే చిదాత్మని, అప్యయాత్ ‘సతా సోమ్య తదా
సంపన్నో భవతి’ ఇతి లయశ్రవణాత్, అపిపూర్వస్య ఏతేర్లయార్థకత్వాత్. అతో

స ఉపాధిద్వయోపరమేసుషుష్ట్యవస్థాయాముపాధికృతవిశేషాభావాత్
 స్యాత్తని ప్రలీన ఇవేతి'స్వం హ్యపీతో భవతీ'త్యుచ్యతే. యథా హృద
 యశబ్దనిర్వచనం శ్రుత్యా దర్శితం- 'సవావష ఆత్మా హృది, తస్యైతదేవ
 నిరుక్తం హృదయ' మితి, తస్మాద్దృదయమితి; యథా వా అశనాయో
 దన్యాశబ్దప్రవృత్తిమూలం దర్శయతి శ్రుతిః 'ఆపసవ తదశితం నయంతే
 తేజసవ తత్పీతం నయత' ఇతి చ 'స్వమాత్మానం సచ్ఛబ్ద ఏవం వాచ్యమ
 పీతో భవతీ'తి ఇమమర్థం స్వపితి నామనిర్వచనేన దర్శయతి. న చ చేతన
 ఆత్మా అచేతనం ప్రధానం స్వరూపత్వేన ప్రతిపద్యేత. యది పునః
 ప్రధానమాత్మీయత్వాత్స్వశబ్దేనోచ్యేత, ఏవమపి చేతనోఽచేతన
 మప్యేతీతి విరుద్ధమాపద్యేత. శ్రుత్యంతరం చ- 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరి
 ష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతర' మితి సుషుప్తావస్థాయాం
 చేతనే అప్యయం దర్శయతి. అతో యస్మిన్నప్యయస్సర్వేషాం చేత
 నానాం తచ్ఛేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగతః కారణం స్యాన్నా చేతనం
 ప్రధానం. కుతశ్చ న ప్రధానం జగతః కారణం?—

వాసనాసహకృతమాయాపరిణామాన్పశ్యత్ 'సోమ్యతన్నన' ఇతి శ్రుతిస్థమనశ్శబ్దవాచ్యో
 భవతి, స ఆత్మాస్థూలసూక్ష్మోపాధిద్వయోపరమేఽహం నరః కర్తేతి విశేషాభిమానాభా
 వాల్లీన ఇత్యుపచర్యత ఇత్యర్థః. నను స్వపితి నామనిరుక్తేరర్థవాదత్వాన్న యథార్థతేత్యత
 ఆహ—యథేతి. తస్య హృదయశబ్దస్యైతన్నిర్వచనం తదశితమన్నం ద్రవీకృత్య
 నయంతే జరయంతీత్యాప ఏవాశనాయాపదార్థః తత్పీతం ఉదకం నయతే శోషయ
 తీతి తేజసివోదన్యా అత్ర దీర్ఘశ్చాందసః. ఏవమిదమపి నిర్వచనం యథార్థ
 మిత్యాహ—ఏవమితి. ఇదం చ ప్రధానపక్షే న యుక్తమిత్యాహ—న చేతి. స్వశబ్ద
 స్యాత్తనీవాత్మీయేఽపి శక్తిరస్తీత్యాశంక్యాహ—యదీతి. ప్రాజ్ఞేన బింబచైతన్యేనేశ్వ
 రేణ సంపరిష్వంగో భేదభ్రమాభావో నా భేద ఇత్యర్థః.

యస్మిన్ సర్వేషాం జీవానాం సుషుప్తా ఉపాధికృతవిశేషాభావాదప్యయః, తచ్ఛేతనం
 సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగత్కారణం, న ప్రధానమిత్యర్థః.

సూ. గతిసామాన్యాత్. ౧౦.

యది తార్కికసమయ ఇన వేదాంతేష్వపి భిన్నా కారణావగతి రభవిష్యత్, క్వచిచ్ఛేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం, క్వచిదచేతనం ప్రధానం, క్వచిదన్యదేవేతి; తతః కదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షత్యాదిశ్రవణమకల్పయిష్యత్. న త్వేతదస్తి. సమానైవ హి సర్వేషు వేదాంతేషు చేతనకారణావగతిః. యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశో విష్ఫులింగా విప్రతిష్టేరణ. ఏకమేవైతస్తావాత్తనస్సర్వే ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే. 'ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి, 'తస్తాద్వా ఏతస్తాదాత్తన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి, 'ఆత్మన ఏవేదం సర్వ' మితి, 'ఆత్మన ఏష ప్రాణో జాయత' ఇతి చాత్మనః కారణత్వం దర్శయంతి సర్వే వేదాంతాః. ఆత్మశబ్దశ్చేతనవచన ఇత్యవోచామ. మహచ్చ ప్రామాణ్యకారణమేతద్యద్వేదాంతవాక్యానాం చేతనకారణత్వే సమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివ రూపాదిషు. అతో గతి సామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం. కుతశ్చ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం?—

౧౦. తత్తద్వేదాంతజన్యానామవగతీనాం చేతనకారణవిషయకత్వేన సామాన్యాన్నా చేతనం జగతః కారణమితి సూత్రార్థం వ్యతిరేకముఖేనాహ—యది తార్కికేత్యాదినా. అన్యత్పరమాణ్వాదికం—నత్వేతదితి. అవగతివైషమ్యమిత్యర్థః. విప్రతిష్టేరన్వివిధం నానాదిశః ప్రతిగచ్ఛేయుః ప్రాణాశ్చక్షురాదయో యథాగోళకం ప్రాదుర్భవంతి ప్రాణేభ్యోఽనంతరం దేవా స్సూర్యాదయస్తదనుగ్రహాకాః, తదనంతరం లోక్యంత ఇతి లోకా విషయా ఇత్యర్థః. నను వేదాంతానాం స్వతః ప్రమాణత్వేన ప్రత్యేకం స్వార్థనిశ్చయకత్వసంభవాత్ కిం గతిసామాన్యేనేత్యత ఆహ—మహచ్చేతి. ఏకరూపావగతిహేతుత్వం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యసంశయనివృత్తిహేతు రిత్యత్ర దృష్టాంతశ్చక్షురితి. యథా సర్వేషాం చక్షుషాం ఏకరూపావగతిహేతుత్వం శ్రవణానాం శబ్దావగతిహేతుత్వం ప్రాణాదీనాం గంధాదిషు, ఏవం బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రామాణ్యదార్ధ్యే హేతురిత్యర్థః.

గతేః సర్వేషు 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇత్యాదివేదాంతేషు చేతనకారణత్వావగతేః సమానత్వాత్, నాచేతనం ప్రధానం కారణమిత్యర్థః.

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౧౧.

స్వశబ్దేనైవ చ సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే శ్వేతాశ్వతరాణాం మంత్రోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'సకారణం కరణాధిపాధిపా న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప' ఇతి. తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం. నాచేతనం ప్రధానమన్యద్యేతి సిద్ధం.

“జన్మాద్యస్య యత” ఇత్యారభ్య “శ్రుతత్వాచ్చే” త్యేతదంతై స్సూత్రైర్యాన్యదాహృతాని వేదాంతవాక్యాని, తేషాం సర్వజ్ఞస్సర్వ శక్తిరీశ్వరో జగతో జన్తస్థితిప్రళయకారణమిత్యేతస్యాన్తస్య ప్రతిపాదకత్వం న్యాయపూర్వకం ప్రతిపాదితం. గతిసామాన్యోపన్యాసేన చ సర్వే వేదాంతాశ్చేతనకారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతం. అతః పరస్య గ్రంథస్య కీముత్థానమితి, ఉచ్యతే-ద్విరూపం హి బ్రహ్మవగమ్యతే

౧౧. ఏవమీక్షితృత్వాదిలింగైరచేతనే వేదాంతానాం సమన్వయం నిరస్య, చేతనవాచకశబ్దేనాపి నిరస్యతి—శ్రుతత్వాచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—స్వశబ్దేనేతి. స్వస్య చేతనస్య వాచకః సర్వవిచ్ఛిద్ధః ‘జ్ఞః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య’ ఇతి సర్వజ్ఞం పరమేశ్వరం ప్రకృత్య ‘సర్వవిత్కారణ’మితి శ్రుతత్వాన్నాచేతనం కారణమితి సూత్రార్థః. కరణాధిపా జీవాస్తేషామధిపః. అధికరణార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. ఈక్షణాత్తశబ్దాదికం పరమాణ్వాదావప్యయుక్తమితి మత్వాహ—అన్యద్యేతి. ఇతి వంచమాధికరణం.

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. పృత్తానువాదేనోత్తరసూత్రసందర్భమాక్షిపతి—జన్తాదితి. ప్రథమసూత్రస్య శాస్త్రోపాద్ధాతత్వాత్ జన్తాదిసూత్రమారభ్యేత్యుక్తం సర్వవేదాంతానాం కార్యే ప్రధానాద్యచేతనే చ సమన్వయనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వం వ్యాఖ్యాతం, అతః ప్రథమాధ్యాయార్థస్య సమాప్తత్వాదుత్తరగ్రంథారంభే కిం కారణమిత్యర్థః. వేదాంతేషు సగుణనిర్గుణబ్రహ్మవాక్యానాం బహుళముపలబ్ధేః. తత్ర కస్య కాక్యస్య సగుణోపాసనావిధిద్వారా నిర్గుణే సమన్వయః కస్య వా గుణవివక్షాం వినా హతాదేవ బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇత్యాకాంక్షాత్ కారణమిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. సంక్షిప్త సగుణనిర్గుణవాక్యార్థమాహ—ద్విరూపం హీతి. నామరూపాత్మనో వికారః

శ్రూయతే హి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'సకారణం

నామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం. తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివర్జితం.
 “యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య
 సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్య
 చ్చుణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా; అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్య
 చ్చుణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పం; యో వై భూమా. తదమృతం;
 అథ యదల్పం తన్మర్త్యం, సర్వాణి రూపాణి విచిత్ర్య ధీరః నామాని
 కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం
 నిరంజనం, అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేంద్రనమివాసలం, ‘నేతి నేతి’
 “అస్థూలమనన్వహ్రస్వ మదీర్ఘ” మితి ‘న్యూనమన్యత్ స్థానం, సంపూర్ణ
 మన్యది’ తి చ ఏవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో

సర్వం జగత్ తద్భేదో హిరణ్యశ్శ్రుత్వాదివిశేష ఇత్యర్థః. వాక్యాన్యదాహరతి—
 యత్రహిత్యాదినా. యస్యాం ఖల్వజ్ఞానావస్థాయాం ద్వైతమివ కల్పితం భవతి
 తత్తదా ఇతరస్సన్నితరం పశ్యతీతి దృశ్యోపాధికం వస్తు భాతి. యత్ర జ్ఞానకాలే
 విదుషః సర్వం జగదాత్మమాత్రమభూత్తదా తు కేన కం పశ్యేత్త్యాత్మేపాన్నిరుపా
 ధికం తత్త్వం భాతి, యత్ర భూమ్ని స్థితో విద్వాన్ ద్వితీయం కిమపి న వేత్తి
 సోఽద్వితీయో భూమా పరమాత్మా నిర్గుణః. అథ నిర్గుణోక్త్యనంతరం సగుణమచ్యతే,
 యత్ర సగుణే స్థితో ద్వితీయం వేత్తి తదల్పం పరిచ్ఛిన్నం, యస్తు భూమా తద
 మృతం నిత్యం—అథేతి. పూర్వవద్యాభ్యేయం. ధీరః పరమాత్మైవ సర్వాణి రూపాణి
 విచిత్ర్య సృష్ట్యా నామాని చ కృత్వా బుద్ధ్యాదౌ ప్రవిశ్య జీవసంజ్ఞో వ్యవహరన్యో
 వర్తతే సగుణస్తం నిర్గుణత్వేన విద్వానప్యమృతో భవతి, నిర్గుతాః కలా అంశా
 యస్తాత్తం నిష్కలం, అతో నిరంశత్వాన్నిష్క్రియం, అతశ్శాంతమపరిణామి నిర
 వద్యం రాగాదిదోషశూన్యం, అంజనం మూలతమస్సంబంధో ధర్మాదికం వా తచ్ఛాన్యం
 నిరంజనం, కించామృతస్య మోక్షస్య స్వయమేవ వాక్యోత్థవృత్తిస్తత్వేన పరముత్కృష్టం
 సేతుం లాకిక సేతువత్ ప్రాపకం యథా దగ్ధేంద్రనోఽనలశ్శామ్యతి తమివావిద్యాతజ్జం
 దగ్ధా ప్రశాంతం నిర్గుణమాత్మానం విద్యాదిత్యర్థః. నేతి నేతీతి. వ్యాఖ్యాతం. స్థూలాది
 ద్వైతశూన్యం. రూపద్వయే శ్రుతిమాహ—న్యూనమితి. ద్వైతస్థానం న్యూనం అల్పం
 సగుణరూపం నిర్గుణాదన్యత్ తథా సంపూర్ణం నిర్గుణం సగుణాదన్యదిత్యర్థః. ఏకస్య
 ద్విరూపత్వం విరుద్ధమిత్యత ఆహ—విద్యేతి. విద్యావిషయో జ్ఞేయం నిర్గుణం నిత్యం.

కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్ఞనితా న చాధిపః’ ఇతి. తస్మాత్ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ

ద్విరూపతాం ధర్మయంతి వేదాంతవాక్యాని. తత్రావిద్యావస్థాయాం
 బ్రహ్మణ ఉపాసోపాసకాదిలక్షణస్సర్వో వ్యవహారః తత్ర కానిచిద్రు
 బ్ధాణఉపాసనాన్యభ్యుదయాద్ధాని, కానిచిత్క్రియముక్త్యర్థాని, కానిచి
 త్కర్తృసమృద్ధ్యర్థాని. తేషాం గుణవిశేషోపాధిభేదేన భేదః. ఏక ఏవ తు
 పరతత్వే శ్వరస్సైస్సైర్గుణవిశేషైర్విశిష్ట ఉపాసోపాసకాదిభిః భవతి, తథాపి
 యథాగుణోపాసనమేవ ఫలాని భిద్యంతే 'తం యథా యథోపాసతే
 తదేవ భవతి' తి శ్రుతేః, 'యథా క్రతురస్తి' లోకే పురుషో భవతి,
 తథేతః ప్రేత్య భవతీతి చ; స్మృతేశ్చ—'యం యం వాపి స్తరన్భావం త్యజ
 త్యంతే కళేబరం, తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత" ఇతి.
 యద్యప్యేక ఏవాత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజంగమేషు గూఢస్తథాపి

అవిద్యావిషయ ఉపాస్యం సగుణం కల్పితమిత్యవిరోధః. తత్రావిద్యావిషయం వివృ
 త్తీతి—తత్తేతి. నిర్గుణజ్ఞానార్థమారోపితప్రపంచమాశ్రిత్య బోధాత్ ప్రాక్కాలే
 గుడజిహ్వాకాన్యాయేన తత్తత్ఫలాన్యూపాసనాని విధీయంతే తేషాం చిత్తైకాగ్ర్య
 ద్వారా జ్ఞానం ముఖ్యం ఫలమితి తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతి
 మంతవ్యం, నామ బ్రహ్మేత్యాద్యుపాస్తీనాం కామచారాదిరభ్యుదయః ఫలం, దహ
 రాద్యుపాస్తీనాం క్రమముక్తిః ఉద్గీర్ణాదిధ్యానస్య కర్తృసమృద్ధిః ఫలమితి భేదః,
 ధ్యానానాం మూలసత్వాత్, జ్ఞానాంతరంగత్వాచ్చ, జ్ఞానకాండే విధానమితి భావః.
 ననూపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వాత్కథముపాసనానాం భేదస్తత్రాహ—తేషామితి. గుణ
 విశేషాః సత్యకామత్వాదయః హృదయాదిరుపాధిః. అత్ర స్వయమేవాశంక్య పరి
 హరతి—ఏకఇతి. పరమాత్మస్వరూపాభేదేఽప్యూపాధిభేదేనోపహితోపాస్యరూపభేదా
 దుపాసనానాం భేదే సతి ఫలభేద ఇతి భావః. తం పరమాత్మానం యద్యద్గుణవత్త్వేన
 లోకా రాజానమివోపాసతే తత్తద్గుణవత్త్వమేవ తేషాం ఫలం భవతి, క్రతుస్సం
 కల్పో ధ్యానం ఇహ యాదృశధ్యానవాన్భవతి మృత్వా తాదృశోపాస్యరూపో భవ
 త్యత్యత్రైవ భగవద్వాక్యమాహ—స్మృతేశ్చేతి. నను సర్వభూతేషు నిరతిశయాత్మన
 ఏకత్వాదుపాసోపాసకయోస్తారతమ్యశ్రుతయః కథమిత్యాశంక్య పరిహరతి—యద్య
 ప్యేకఇతి. చిత్తానామపాధీనాం శుద్ధితారతమ్యదైశ్వర్యజ్ఞానసుఖరూపశక్తీనాం తార

జగతః కారణం, నాచేతనం ప్రధానమన్యద్యేతి సిద్ధమ్.

చిత్తోపాధివిశేషతారతమ్యాదాత్తనః కూటస్థనిత్యస్వైకరూపస్యాప్య
త్తరోత్తరమావిష్టస్య తారతమ్యమైశ్వర్యశక్తివిశేషైశ్శూన్యతే—
'తస్య య ఆత్మానమావిస్తరాం వేదే'తి అత్ర స్మృతావపి—“యద్య
ద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం
మమ తేజోఽంశసంభవ” మితి. యత్ర యత్ర విభూత్యాద్యతిశయః
స స ఈశ్వర ఇత్యుపాస్యతయా చోద్యతే; ఏవమిహాప్యాదిత్యమండలే
హిరణ్మయః పురుషస్సర్వపాప్తోదయలింగాత్పర ఏవేతి వక్ష్యతి, ఏవం
'ఆకాశస్తల్లింగా'దిత్యాదిషు ద్రష్టవ్యం. ఏవం సద్యోముక్తికారణ
మప్యాత్మజ్ఞానముపాధివిశేషద్వా రేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధి
సంబంధవిశేషం పరావరవిషయత్వేన సందిహ్యమానం వాక్యగతిపర్యా
లోచనయా నిర్ణేతవ్యం భవతి. యదైవ హి తావత్ 'ఆనంద
మయోఽభ్యాసా'దితి, ఏవమేకమపి బ్రహ్మపేక్షితోపాధిసంబంధం
నిరస్తోపాధిసంబంధం చోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషూప
దిశ్యత ఇతి ప్రదర్శయితుం పరో గ్రంథఆరభ్యతే.

యచ్ఛ 'గతిసామాన్యాత్' ఇత్యచేతనకారణాంతరనిరాకరణ

తమ్యరూపా విశేషా భవంతి తైః ఏకరూపస్య ఆత్మనః ఉత్తరోత్తరం మనుష్యాది
హిరణ్యగర్భాంతేషు ఆవిర్భావతారతమ్యం శ్రూయతే. తస్మాత్తన ఆత్మానం స్వరూప
మావిస్తరాం ప్రకటతరం యో వేదఉపాస్తే సోఽశ్నుతే తదితి తరప్రతిత్యయాది
త్యర్థః. తథా చ నికృష్టోపాధిరాత్తైవోపాసకః ఉత్కృష్టోపాధిరీశ్వర ఉపాస్య ఇత్యౌ
పాధికం తారతమ్యమవిరుద్ధమితి భావః. అత్రార్థే భగవ తామదాహరతి—స్మృతా
వితి. అత్ర సూర్యాదేరపి న జీవత్వేనోపాస్యతా కిం శ్వరత్వేనేత్యుక్తం భవతి.
తత్ర సూత్రకారసమ్మతిమాహ—ఏవమితి. ఉదయః ఆసంబంధః ఏవం యస్మిన్
వాక్యే ఉపాధిర్వివక్షితః తద్వాక్యముపాసనాపరమితి వక్తుముత్తరసూత్రసందర్భస్యా
రంభ ఇత్యుక్త్వా యత్ర న వివక్షితః తద్వాక్యం జ్ఞేయబ్రహ్మపరమితి నిర్ణయార్థ
మారంభ ఇత్యాహ—ఏవం సద్య ఇతి. అన్నమయాదితోశా ఉపాధివిశేషాః, వాక్యస్య
గతిస్తాత్పర్యం. ఆరంభసమర్థనముపసంహరతి—ఏవ మేకమపీతి.

౧౨. సిద్ధవదుక్తగతిసామాన్యస్య సాధనార్థమప్యుత్తరారంభ ఇత్యాహ—య
చ్ఛేతి. అన్నం ప్రసిద్ధం ప్రాణమనోబుద్ధయః హిరణ్యగర్భరూపాః, బింబచైతన్యమిశ్వరః

ముక్తం తదపి వాక్యాంతరాణి బ్రహ్మవిషయాణి వ్యాచక్షాణేన బ్రహ్మ విపరీత కారణానిషేధేన ప్రపంచ్యతే:—

సూ. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. ౧౨.

తైత్తిరీయకే ‘అన్నమయం’ ‘ప్రాణమయం’ ‘మనోమయం’ ‘విజ్ఞానమయం’ చానుక్రమ్యాన్నయతే—‘తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞాన మయా దనోఽస్తర ఆత్మానందమయ’ ఇతి. తత్ర సంశయః. కిమిహి నందమయశ్చ న పరమేన బ్రహ్మోచ్యతే యత్ప్రకృతం ‘సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ’ తి, కింవాన్నమయాదిపద్భ్రష్టాణోఽర్థాంతరమితి కిం తావత్ప్రాప్తం బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమముఖ్య ఆత్మానందమయస్సౌత్. కస్తాత్ ? అన్నమయాద్యముఖ్యాత్ప్రవాహపతితత్వాత్. అథాపి స్యాత్సర్వాంతరత్వాదానందమయోముఖ్యఏవాత్మేతి న స్యాత్ ప్రియా ద్యవయవయోగాత్, శారీరత్వశ్రవణాచ్చ. ముఖ్యశ్చేదాత్మానందమయ

ఆనందః “తేషాం పంచానాం వికారా ఆధ్యాత్మికా దేహప్రాణమనోబుద్ధిజీవా అన్న మయాదయః పంచకోశా” ఇతి శ్రుతేః పరమార్థః. పూర్వాధికరణే గౌణముఖ్యేక్షణ యోరతుల్యత్వేన సంశయాభావాద్గౌణప్రాయపాతో న నిశ్చయక ఇత్యుక్తం తస్మా మయటో వికారే ప్రాచుర్యేచ ముఖ్యత్వాత్సంశయే వికారప్రాయపాతాదానంద వికారో జీవ ఆనందమయ ఇతి నిశ్చయోఽస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వ పక్షమాహ—కిం తావదితి. కస్తాదిత్యాకాంతాపూర్వకం హేతుమాహ—అన్నమయా దీతి. శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, పూర్వపక్షే వృత్తికారమతే జీవోపాస్త్యా ప్రియాదిప్రాప్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు బ్రహ్మోపాస్త్యేతి భేదః, శంకతే—అథాపీతి. పరిహరతి—న స్యాదితి. సంగ్రహీతం వివృణోతి—ముఖ్యఇతి. పరమాత్మేత్యర్థః.

ఇత్థం సర్వేషాం వేదాంతానాం సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాణాం ఉపాస్తివిధి ద్వారా సాక్షాచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మపరత్వే సిద్ధేఽపి, అధునా నిర్విశేషవాక్యవిచారా త్తకమిదమధికరణమారభ్యతే.—

ఈక్షత్యధికరణే ‘తత్తేజ విక్షత’ ఇత్యముఖ్యేక్షణప్రాయపాతో యథా జగ త్కారణత్వే న నిశ్చయకః, న తథా ఆనందమయ ఇత్యత్ర మయటో వికారార్థత్వే ప్రాయపాతోఽనిశ్చయక ఇతి పూర్వేణాస్య ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. పూర్వపక్షే

స్వాన్నప్రియాదిసంస్పర్శస్వాత్. ఇహతు'తస్యప్రియమేవశిర'ఇత్యాది
శ్రూయతే. శారీరత్వం చ శ్రూయతే.—'తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః
పూర్వస్యే'తి తస్య పూర్వస్య విజ్ఞానమయస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా
యఏషఆనందమయఇత్యర్థః. న చ సశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియసంస్పర్శో
వారయితుం శక్యః. తస్మాత్సంసార్యేవానందమయ ఆత్మేత్యేవంప్రాప్తే
ఇదముచ్యతే.—'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దితి. పరఏవానందమయో
భవితుమర్హతి. కుతః? అభ్యాసాత్. పరస్మిన్నేవ హ్యత్తన్యానందశబ్దో
బహుకృత్వోఽభ్యస్యతే. ఆనందమయం ప్రస్తుత్య 'రసో వై స' ఇతి
తస్యైవ రసత్వముక్తోచ్యతే.—"రసగ్గోహ్యేవాయం లభ్యానందీభవతి
కోహ్యేవాన్యాత్మః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్
ఏష హ్యేవానందయాతి నైషానందస్య మీమాగ్నా భవతి" 'ఏతమా
నందమయమాత్మానముపసంక్రామతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణోవిద్వాన్న విభేతి
కుతశ్చనేతి' 'ఆనందో బ్రహ్మైతి వ్యజానా'దితి చ. శ్రుత్యంతరే చ

శారీరత్వేఽపీశ్వరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చేతి. జీవత్వం దుర్వారమిత్యర్థః.
నన్వానందపదాభ్యాసేఽప్యానందమయస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యాశంక్య జ్యోతిష్టో
మాధికారే జ్యోతిః పదస్య జ్యోతిష్టోమపరత్వపదానందమయప్రకరణస్థానందపదస్యా
నందమయపరత్వాత్తదభ్యాసస్తస్య బ్రహ్మత్వసాధక ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఆనందమయం
ప్రస్తుత్యేతి. రసః సారః ఆనంద ఇత్యర్థః అయం లోకఃయత్ యదిఏష ఆకాశఃపూర్ణః
ఆనందః సాక్షీ ప్రేరకో న స్యాత్తదా కోవాఽన్యాచ్చలేత్ కోవా విశిష్య ప్రాణ్యా
జ్జీవేత్ తస్మాదేషఏవానందయాతి, ఆనందయతీత్యర్థః. 'యువాస్యాత్ సాధుయువాస్యా'
దిత్యాదినా వక్ష్యమాణా, మనుష్యయువానందమారభ్య బ్రహ్మనందావసానావిషా
సన్నిహితా ఆనందస్య తారతమ్యమీమాంసా భవతి, ఉపసంక్రామతి విద్వాన్వాప్రిపా
తీత్యేకదేశినామర్థః. ముఖ్యసిద్ధాంతే తూపసంక్రమణం విదుషః కోశానాం ప్రత్య
జ్ఞాత్ర త్వేన. విలాపనమితి జ్ఞేయం. శిష్టముక్తార్థం. ఆనందశబ్దాద్బ్రహ్మవగతిస్సర్వత్ర సమా
నేతి గతిసామాన్యార్థమాహ—శ్రుత్యంతరే చేతి. లింగాదముఖ్యాత్సన్నిధేర్బాధ ఇతి

జీవస్యానందమయత్వేనోపాస్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు నిర్విశేషబ్రహ్మైక్యప్రమితిరితి
పరమసిద్ధాంతానుసారిణః; ఏకదేశిమతే తు ఉభయత్రోపాస్తిరితి వివేకః. తైత్తిరీయకే
శ్రూయతే—'అన్నమయః' ఇత్యాద్యుపక్రమ్య 'అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయః' ఇతి.
తత్ర కిం ఆనందమయశబ్దేన 'సత్యం జ్ఞానం...'ఇతి ప్రకృతం పరం బ్రహ్మైవోచ్యతే

‘విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే’తి బ్రహ్మణ్యేవానందశబ్దో దృష్టః. ఏవమానందశబ్దస్య బహుకృత్వో బ్రహ్మణ్యేవాభ్యాసాదానందమయ ఆత్మా బ్రహ్మేతి గమ్యతే. యత్తుక్తమన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతీ తత్వాదానందమయస్యాప్యముఖ్యాత్మత్వమితి, నాసౌ దోషః, ఆనందమయస్య సర్వాంతరత్వాత్. ముఖ్యమేవ హ్యత్తానముపదిదిక్షు శాస్త్రం లోకబుద్ధిమనుసరదన్నమయం శరీరమనాత్మానమత్యంతమూఢానా మాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమనూద్య మూషానిషి క్తద్రుతతామ్రాదిప్రతిమా వత్తతోఽన్తరం తతోఽన్తరమిత్యేవం పూర్వేణ పూర్వేణ సమానముత్తరముత్తరమనాత్మానమాత్మేతి గ్రాహయత్ప్రతిపత్తిసౌకర్యాపేక్షయా సర్వాంతరం ముఖ్యమానందమయమాత్మానముపదిదేశేతి శ్లిష్టతరం. యథా అరుంధతీదర్శనే బహ్వీష్వపి తారాస్వముఖ్యాసు అరుంధతీషు దర్శితాసు యా అంత్యా ప్రదర్శ్యతే సాముఖ్యైవారుంధతీభవతి, ఏవమిహాప్యానందమయస్య సర్వాంతరత్వాన్ముఖ్యమాత్మత్వం. యత్తు ప్రియాదీనాం శరస్త్యాదికల్పనానుపపన్నా ముఖ్యస్యాత్మన ఇత్యతీతా నంతరోపాధిజనితా హి సా న స్వాభావికీత్యదోషః. శారీరత్వమప్యానందమయస్యాన్నమయాదిశరీరపరంపరయా ప్రదర్శ్యమానత్వాన్న పునస్సాక్షాదేవ శారీరత్వం సంసారివత్. తస్మాదానందమయః పరఏవాత్మా.

మత్వాహ—నాసావితి. సర్వాంతరత్వంన శ్రుతమిత్యాశంక్య తతోఽన్యస్యానుక్షేప్తస్య సర్వాంతరత్వమితి విప్రణోతి—ముఖ్యమితి. లోకబుద్ధిమితి. తస్యాఃస్థూలగ్రాహితామనుసరదిత్యర్థః. తామ్రస్య మూషాకారత్వవత్ ప్రాణస్య దేహాకారత్వం దేహేన సామాన్యం తథా మనఃప్రాణాకారం తేన సమమిత్యాహ—పూర్వేణేతి. అతీతోయాఽనంతర ఉపాధిర్విజ్ఞానకోశస్తత్రుతా సావయవత్వకల్పనా శరీరేణ జ్ఞేయత్వాచ్ఛారీరత్వమితి లింగద్వయం దుర్బలం, అతః సహాయాభావాదభ్యాససర్వాంతరత్వాభ్యాం వికారసన్నిధేర్బాధ ఇతి భావః.

కిం వా అన్నమయాదివత్ బ్రహ్మణోఽర్థాంతరం జీవ ఇతి విశయే, అర్థాంతరమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆనందమయః పరమాత్మైవ. కుతః, అభ్యాసాత్ ఆనందశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యేవ బహుకృత్వోఽభ్యాసాదిత్యర్థః. ౧౨

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నప్రాచుర్యాత్. ౧౩.

అత్రాహ—నానందమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి. కస్తాత్? వికారశబ్దాత్. ప్రకృతివచనాదయమన్యశ్శబ్దో వికారవచనస్సమధిగతః ఆనందమయ ఇతి మయటో వికారార్థత్వాత్. తస్మాదన్నమయాదిశబ్దవద్వికారవిషయఏవాయమానందమయశబ్దఇతి చేత్, న. ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటః స్మరణాత్. 'తత్ప్రకృతవచనే మయ'డితి హిప్రచురతాయామపి మయట్ స్మర్యతే. యథా 'అన్నమయోయం యజ్ఞ' ఇత్యన్నప్రచుర ఉచ్యతే, ఏవమానందప్రచురం బ్రహ్మ ఆనందమయశబ్దేనోచ్యతే. ఆనందప్రచురత్వం చ బ్రహ్మణో మనుష్యత్వాదారభ్యోత్తరస్తిన్నుత్తరస్థి స్థానే శతగుణ ఆనంద ఇత్యుక్త్వా బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణాత్. తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థే మయట్॥

సూ. తద్దేతువ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

ఇతశ్చ ప్రాచుర్యార్థే మయట్. యస్మాదానంద హేతుత్వం

౧౩. వికారార్థకమయటః శ్రుతిస్సహాయ ఇత్యాశంక్య మయటః ప్రాచుర్యేఽపి విధానాన్వైవమిత్యాహ—వికారేత్యాదినా. 'తత్ప్రకృతవచనే మయ'డితి తదితి ప్రథమాసమర్థాచ్ఛబ్దాత్ ప్రాచుర్యవిశిష్టస్య ప్రకృత్యర్థస్య ప్రస్తుతస్య వచనేఽభిధానే గమ్యమానే మయట్ప్రత్యయో భవతీతి సూత్రార్థః. అత్ర వచనగ్రహణాత్ ప్రకృతస్య ప్రాచుర్యవైశిష్ట్యసిద్ధిః, తాదృశస్య లోకే మయటోఽభిధానాత్ యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. అత్ర హ్యన్నం ప్రచురమస్తిన్నిత్యన్నశబ్దః ప్రథమాసమర్థః తస్మాన్నయట్ యజ్ఞస్య ప్రకృత్యర్థాన్న ప్రాచుర్యవాచీ దృశ్యతే న శుద్ధప్రకృతవచన ఇతి ధ్యేయం.

౧౪. సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇతి మత్వా వ్యాచక్షే—ఇత

నన్వానందమయశబ్దస్య వికారార్థత్వాదిత్యాశంక్యహా—

న బ్రహ్మ ఆనందమయశబ్దితం. కుతః, వికారశబ్దాత్ వికారార్థకమయట్ ప్రత్యయాత్, బ్రహ్మణశ్చానందవికారత్వానుపపత్తేః ఇతి చేత్, న; కస్తాత్, ప్రాచుర్యాత్ ప్రకృతే మయట ఆనందప్రాచుర్యవాచకత్వాదిత్యర్థః.

మయటః ప్రాచుర్యార్థకత్వే సేత్వంశరమాహ—

తమానందం ప్రతి 'ఏష హ్యేవానందయాలి' ఇతి బ్రహ్మణో హేతుత్వవ్యవ

బ్రహ్మణో వ్యపదిశతి శ్రుతిః—‘ఏష హ్యేవానందయాతీ’తి ఆనంద తీయత్యర్థః. యోహ్యన్యానానందయతి సప్రచురానంద ఇతి ప్రసిద్ధం భవతి. యథా లోకే యోఽన్యేషాం ధనికత్వమాపాదయతి స ప్రచుర ధన ఇతి గమ్యతే తద్వత్. తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటస్సంభవా దానందమయః పర ఏవాత్మా.

సూ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. ౧౫.

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మా యస్మాత్ ‘బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే’త్యస్తిన్తంత్రే యద్బ్రహ్మప్రకృతం సత్యజ్ఞానానంతవిశేషణైర్నిర్ధారితం, యస్మాదాకాశాది క్రమేణ స్థావరజంగమాని భూతాన్యజాయంత, యచ్ఛభూతాని సృష్ట్యా తాన్యనుప్రవిశ్య గుహాయామవస్థితం సర్వాంతరం, యస్య విజ్ఞానా యన్యోంతరఆత్మే అతి ప్రక్రాంతం తస్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మేహ గీయతే—‘అన్యోంతర ఆత్మానందమయ’ ఇతి. మంత్రబ్రాహ్మణయోశ్చై కార్థత్వం యుక్తం అవిరోధాత్, అన్యథా హి ప్రకృతహానాప్రకృత ప్రక్రియే స్యాతాం, న చాన్న మయాదిభ్య ఇవానందమయాదన్యోంతర

శ్చేతి. తచ్చానుక్తం బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణం పూర్వముక్తం.

౧౫. ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే లింగముక్త్వా ప్రకరణమాహ—మాంత్రేతి యస్మాదేవం ప్రకృతం తస్మాత్సాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మ ఆనందమయవాక్యే గీయతఇతి యోజనా. నను మంత్రోక్తమేవాత్ర గ్రాహ్యమితి కుతో నిర్బంధస్తత్రాహ—మంత్రేతి. బ్రాహ్మణస్య మంత్రవ్యాఖ్యానత్వాదుపాయత్వమస్తి మంత్రస్తూపేయః తదిద ముక్తం. అవిరోధాదితి. తయోరుపాయోపేయభావేనావిరోధాదిత్యర్థః. తస్మాన్న మయాదీనామపి మాంత్రవర్ణికబ్రహ్మత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—న చేతి. కించ భృగవే దేశాత్ ఆనందమయః పర ఏవేత్యర్థః.

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవేత్యాహ—

‘బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ’ ఇత్య స్తిన్తంత్రే యత్ సత్యాద్యాత్మకం సర్వాంతరం జ్ఞేయత్వేనోక్తం, తత్ మాంత్ర

ప్రవ్యోఽతత్తలాభాన్న పరం విద్యతేఽతి చ శ్రుతిస్త్వతి, యావతా నల
 దైవ లబ్ధవ్యో భవతీత్యుక్తం? బాధం. తథాప్యాత్తనోఽప్రచ్యుతాత్త
 భావస్యైవ సతస్తత్వానవబోధనిమిత్తోమిద్యైవ దేహాదిష్వనాత్తస్వాత్త
 త్వనిశ్చయో తాకికో దృష్టః. తేన దేహాదిభూతస్వాత్తనోఽప్యాత్తా
 ఽనన్విష్టోఽన్వేష్టవ్యోఽలబ్ధో లబ్ధవ్యోఽశ్రుతశ్శ్రోతవ్యోఽమతో
 మంతవ్యోఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతవ్య ఇత్యాది భేదవ్యవదేశ ఉపపద్యతే.
 ప్రతిషిధ్యత ఏవ తు పరమార్థతస్సర్వజ్ఞాత్పరమేశ్వరాదన్యో ద్రష్టా
 శ్రోతా వా 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే' త్యాదినా పరమేశ్వరస్త్వవిద్యా
 కల్పితాచ్ఛారీరాత్కర్తుర్భక్తుర్విజ్ఞానాఖ్యాదన్యః, యథా మాయా
 వినశ్చర్తఖడ్గధరాత్. సూత్రేణాకాశమధిరోహతస్సవ వ మాయావీ
 పరమార్థరూపో భూమిష్టోఽన్యః. యథా వా ఘటాకాశాదుపాధిపరి

వశ్యకత్వే శ్రుతిస్త్వత్వోర్బాధస్సాన్విదిత్యాశంకతే—కథమితి. యావతా యతః
 త్వయేత్యుక్తం అతః శ్రుతిస్త్వతి కథమిత్వన్వయః. ఉక్తాంశమంగీకరోతి—బాధ
 మితి. తద్వ్యాత్తనవవాత్తనాలభ్యత్వోక్తిబాధోఽభేదాదిత్యాశంక్య కల్పితభేదాన్న
 బాధ ఇత్యాహ—తథాపీతి. అభేదేఽపీత్యర్థః. తాకికః భ్రమః ఆత్మనః స్వాజ్ఞానజ
 భ్రమేణ దేహాద్యభిన్నస్య భేదభ్రాంత్యా పరమాత్తనో జ్ఞేయత్వాద్యుక్తిరిత్యర్థః. అన్వే
 ష్టవ్యో దేహాదివివిక్తతయా జ్ఞేయః వివేకజ్ఞానేన లబ్ధవ్యః సాక్షాత్కర్తవ్యః తదర్థం
 శ్రోతవ్యః విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం సాక్షాత్కారో వా శ్రుత్యంతరస్థానువాదాదపాన
 రుక్త్యం. నను భేదస్సత్యవీవాస్తు తత్రాహ—ప్రతిషిధ్యత ఇతి. అత ఈశ్వరాద్ద్రష్టా
 జీవోఽన్యో నాస్తీతి చేత్ జీవాభేదాదీశ్వరస్యాపి మిథ్యాత్వం స్యాదత ఆహ—పర
 మేశ్వరఇతి. అవిద్యాప్రతిబింబత్వేన కల్పితాజ్ఞేవాచ్చిన్నాత్ ఈశ్వరః పృథగస్తీతి న
 మిథ్యాత్వం. కల్పితస్యాధిష్ఠానాభేదేఽప్యధిష్ఠానస్య తతో భేదాదిత్యత్ర దృష్టాంత
 మాహ—యథేతి. సూత్రరూఢః స్వతోఽపి మిథ్యా న జీవ ఇత్యరుచ్యా భేదమాత్ర
 మిథ్యాత్వే దృష్టాంతమాహ—యథావేతి. నను సూత్రబలాద్భేదస్సత్యఇత్యత ఆహ—

ఇతశ్చ నానందమయో జీవ ఇత్యాహ—

'రసో వై సః రసగ్గోహ్యవాయం లబ్ధానందీ భవతి' ఇతి లబ్ధలబ్ధవ్యత్వేన
 జీవానందమయయోర్యేదేన వ్యపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః.

చ్ఛిన్నాదనుపాధిరపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోఽన్యః. ఈదృశం చ విజ్ఞానాత్మపర
మాత్మభేదమాశ్రిత్య 'నేతరోఽనుపపత్తే ర్భేదవ్యపదేశాచ్చే'త్యుక్తం.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. ౧౮.

ఆనందమయాధికారే చ 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజా
యేయేతీ' తి కామయితృత్వనిర్దేశాన్నానుమానికమపి సాంఖ్యపరికల్పిత
మచేతనం ప్రధానమానందమయత్వేన కారణత్వేన వా అపేక్షీ
తవ్యం. "ఈక్షతేర్నాశబ్ద" మితి నిరాకృతమపి ప్రధానం పూర్వ
సూత్రోదాహృతాం కామయితృత్వశ్చ తిమాశ్రిత్య ప్రసంగాత్పునర్ని
రాక్రియతే గతిసామాన్యప్రదర్శనాయ.

సూ. అస్తిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. ౧౯.

ఇతశ్చ న ప్రధానే జీవే వా ఆనందమయశబ్దః, యస్తాదస్తిన్నా
నందమయే ప్రకృతే ఆత్మని ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య. తద్యోగం శాస్తి
తదాత్తనా యోగస్తద్యోగః తద్భావాపత్తిర్ముక్తిరిత్యర్థః. తద్యోగం

ఈదృశం చేతి. కల్పితమేవేత్యర్థః. సూత్రే భేదస్సత్య ఇతి పదాభావాత్తదనన్యత్వాది
సూత్రణాచ్ఛ్చ)త్యనుసారాచ్చేతి భావః.

౧౮. నన్వానందాత్తకసత్త్వప్రచురం ప్రధానమానందమయమస్తు తత్రాహ—
కామాచ్చేతి. అనుమానగమ్యమానుమానికం. పునరుక్తిమాశంక్యాహ—ఈక్షతేరితి.

౧౯. అస్తిన్నితి విషయసప్తమి, ఆనందమయవిషయకబోధవతో జీవస్య
తద్యోగం యస్తాచ్ఛాస్తి తస్తాన్న ప్రధానమితి యోజనా. జీవస్య ప్రధానయోగోఽస్తి
త్యత ఆహ—తదాత్తనేతి. జీవస్య జీవాభేదోఽస్తిత్యత ఆహ—ముక్తిరితి. అదృశ్యే

నను తర్హ్యానందమయశబ్దేన ప్రధానముచ్యతాం, తత్రాహ—

అనుమీయత ఇత్యనుమానం అనుమానైకగమ్యం ప్రధానం, తస్య నాపేక్షా
ఆనందమయత్వేనాత్ర న స్వీకారః. కుతః, కామాత్ తదధికారే 'సోఽకామయత'
ఇతి కామయితృత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. అత్ర ప్రధాననిరాకరణం ప్రాసంగికమితి
బోధ్యమ్.

ఇతశ్చ నానందమయో జీవ ఇత్యాహ—

అస్తిన్ ఆనందమయే ప్రకృత ఆత్మని, ప్రబుద్ధస్య అస్య జీవస్య, తద్యోగం

శాస్త్రీ శాస్త్రం. 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మేనైరుక్తే-
 నిలయనేభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోభయం గతో భవతి
 యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం
 భవతీ' తి. ఏతదుక్తం భవతి—యదైతస్మిన్నానందమయే అల్పమప్యంత
 రమతాదాత్మ్యస్వరూపం పశ్యతి తదా సంసారభయాన్న నివర్తతే
 యదాత్వేతస్మిన్నానందమయే నిరంతరం తాదాత్మ్యే న ప్రతితిష్ఠతి,
 తదా సంసారభయాన్నివర్తత ఇతి. తచ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే
 న ప్రధానపరిగ్రహే జీవపరిగ్రహే వా; తస్మాదానందమయః పర
 మాత్మేతి సిద్ధం. ఇదంత్యహ వక్తవ్యం—'స వా ఏష పురుషోన్నరస
 మయః తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽంతర ఆత్మా ప్రాణ
 మయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా
 విజ్ఞానమయః' ఇతి చ వికారార్థే మయట్ప్రవాహే సత్యానందమయ
 ఏవ కస్మాదర్థజరతీయన్యాయేన కథమివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం

స్థూలప్రపంచశూన్యే ఆత్మసంబంధాత్మ్యం లింగశరీరం తద్రూపితే నిరుక్తం శబ్దశక్యం
 తద్భిన్నే, నిశ్శేషలయస్థానం నిలయనం మాయా తచ్ఛూన్యే, బ్రహ్మణ్యభయం యథా
 స్యాత్తథా యదైవ ప్రతిష్ఠాం మనసః ప్రకృష్టాం వృత్తిమేష విద్వాక్ లభతే అథ
 తదైవ అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఉత్ అపి అరమల్పం అల్పమప్యంతరం
 భేదం యదైవైష నరః పశ్యతి అథ తదా తస్య భయమితి యోజనా. ఇదం వృత్తి
 కారమతం దూషయతి—ఇదం త్వితి. ఇహ పరవ్యాఖ్యానాం వికారార్థకే మయటి
 బుద్ధిస్తే సత్యకస్మాత్కారణం వినా ఏకప్రకరణస్థస్య మయటః భూర్వం వికారార్థ
 కత్వం, అంతే ప్రాచుర్యార్థకత్వమిత్యర్థజరతీయం కథమివ కేన దృష్టాంతేన ఆశ్రియత

తదాత్మనా యోగః తద్యోగః తద్భావాపత్తిః ముక్తిః తం, 'యదా హ్యేవైష ఏత
 స్మిన్నదృశ్యేనాత్మేనైరుక్తే' ఇత్యాదిశాస్త్రం శాస్త్రీ; తస్మాన్నానందమయో జీవః,
 కింతు పరమాత్మైవేత్యర్థః.

ఇదం త్వేకదేశిమతం. భగవత్పాదీయమతే త్వేవం సూత్రయోజనా—

ఆనందమయోభ్యాసాత్. ఈక్షత్యధికరణే ముఖ్యేక్షణాత్ బ్రహ్మనిర్ణయే గౌణ
 ప్రాయపాఠస్యానిశ్చయకత్వం యథా, న తథేహాధారత్వావయవత్వయోః పుచ్చశబ్ద
 లక్షకత్వసామ్యాదవయవప్రాయపాఠస్యానిశ్చయకత్వమస్తి తేనాస్య ప్రత్యుదా

బ్రహ్మవిషయత్వం చాశ్రీయత ఇతి. మాంత్రవర్ణిక బ్రహ్మాధికారాదితి
 చేన్న. అన్నమయాదీనామపి తర్హి బ్రహ్మత్వప్రసంగః. అత్రాహ—
 యుక్తమన్నమయాదీనామ బ్రహ్మత్వం తస్మాత్తస్మాదాంతరస్యాంతరస్యాన్య
 స్యాన్యస్యాత్తన ఉచ్యమానత్వాత్. ఆనందమయాత్తు న కశ్చిదన్యోఽ-
 న్తర ఆత్మోచ్యతే. తేనానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, అన్యథా ప్రకృత
 హానాఽప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాదితి. అత్రోచ్యతే.—యద్యప్యన్నమ
 యాదిభ్య ఇవ ఆనందమయాదన్యోఽన్తరఆత్మేతి న శ్రూయతే, తథాపి
 నానందమయస్య బ్రహ్మత్వం; యత ఆనందమయం ప్రకృత్యశ్రూయతే—
 ‘తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః
 పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే’ తి. తత్ర యద్బ్రహ్మహా
 మంత్రవర్ణే ప్రకృతం ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే’ తి తదిహ ‘బ్రహ్మ
 పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే’త్యుచ్యతే. తద్విజ్ఞాపయిషయైవ అన్నమయాదయ
 ఆనందమయాంతాః పంచకోశాః కల్ప్యంతే. తత్ర కుతః ప్రకృతహానా

ఇతీదం వక్తవ్యమిత్యన్వయః. ప్రశ్నం మత్వా శంకతే—మాంత్రేతి. స్ఫుటముత్తరం.
 కిమాంతర ఇతి న శ్రూయతే కింవా పస్తుతోఽప్యాంతరం బ్రహ్మ న శ్రూయత ఇతి
 వికల్ప్య ఆద్యమంగీకరోతి— అత్రోచ్యతే యద్యపీతి. వికారప్రాయ పాతానుగృహీత
 మయత్ శ్రుతేః సావయవత్వలింగాచ్చేత్యాహ—తథాపీతి. ఇష్టార్థస్య దృష్ట్యా జాతం
 సుఖం ప్రియం, స్మృత్యాఽఽమోదః, స చాభ్యాసాత్ ప్రకృష్టః ప్రమోదః, ఆనందస్తు
 కారణం. బింబచైతన్యమాత్మా, శిరఃపుచ్ఛయోర్మధ్యకాయః బ్రహ్మ శుద్ధమితి శ్రుత్యర్థః.
 ద్వితీయం ప్రత్యాహ—తత్ర యదితి. యన్తంత్రే ప్రకృతం గుహానిహితత్వేన
 సర్వాంతరం బ్రహ్మ తదిహ పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మశబ్దాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తస్మైవ విజ్ఞా
 పనేచ్ఛయా పంచకోశరూపా గుహః ప్రపంచితాః, తత్ర తాత్పర్యం నాస్తీతి వక్తుం
 కల్ప్యంత ఇత్యుక్తం. ఏవం పుచ్ఛవాక్యే ప్రకృతస్వప్రధానబ్రహ్మపరే సతి న ప్రకృత
 హరణసంగతిః. ఫలం త్వధస్తాదభిహితం. ‘బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా’ ఇత్యత్ర కిమానంద
 మయాపయవత్వేన బ్రహ్మోచ్యతే, ఉత స్వప్రధానత్వేనేతి సందేహః, అవయవత్వే
 నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సాత్రానందమయశబ్దేన ఆనందమయవాక్యస్థబ్రహ్మ
 పుచ్ఛమిత్యత్రత్యబ్రహ్మశబ్ద ఉపలక్ష్యతే; స స్వప్రధానబ్రహ్మపరః. కుతః, అభ్యాసాత్,
 తస్మైవ ‘ఆసన్నేవ స భవతి’ ఇతి శ్లోకే అభ్యసన్యమానత్వాదిత్యర్థః.

ప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగః. నన్వానందమయస్యావయవత్వేన 'బ్రహ్మ
పుచ్చం ప్రతిష్ఠే'త్యుచ్యతే. అన్నమయాదీనామివేదం పుచ్చం ప్రతి
ష్ఠేత్వాది, తత్ర కథం బ్రహ్మణః స్వప్రధానత్వం శక్యం? విజ్ఞాతుం
ప్రకృతత్వాదితి బ్రూమః. నన్వానందమయావయవత్వేనాపి బ్రహ్మణి
విజ్ఞాయమానేన ప్రకృతత్వం హీయతే ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వాదితి
అత్రోచ్యతే—తథా సతి తదేవ బ్రహ్మానందమయః ఆత్మావయవీ తదేవ
చ బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠావయవభిత్తసామంజస్యం స్యాత్. అన్యతరపరి
గ్రహేతు యుక్తం బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేత్యత్రైవ బ్రహ్మనిర్దేశ ఆశ్ర
యితుం బ్రహ్మశబ్దసంయోగాన్నానందమయవాక్యే బ్రహ్మశబ్దసంయో
గాభావాత్. అపి చ బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేత్యుక్తేదముచ్యతే—'తద
ప్యేష శ్లోకో భవతి అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి
బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదు'రితి. అస్తింశ్చ శ్లోకే అనను
కృష్యానందమయం బ్రహ్మణ ఏవ భావాభావవేదనయోర్గుణదోషాభి
ధానాద్దమ్యతే బ్రహ్మ పుచ్చం ప్రతిష్ఠేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఏవ స్వప్రధాన
త్వమితి. న చానందమయస్యాత్తనో భావాభావశంకా యుక్తా ప్రియ

హానాది దోష ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణః ప్రధానత్వం పుచ్చశ్రుతివిరుద్ధమితి శంకతే—
నన్వితి. అత్ర బ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రకృతస్వప్రధానబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానే సతి పుచ్చశబ్ద
విరోధప్రాప్తావేకస్త్వాన్వయే ప్రథమచరమశ్రుతశబ్దయోరాద్యస్యానుపసంజాతవిరో
ధినో బలీయత్వాత్ పుచ్చశబ్దేన ప్రాప్తగుణత్వస్య బాధ ఇతి మత్వాహ—ప్రకృత
త్వాదితి. ప్రకరణస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ—నన్వితి. ఏకస్యైవ గుణత్వం ప్రధానత్వం చ
విరుద్ధమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. తత్ర విరోధనిరాసాయాన్యతరస్త్వాన్వయే బ్రహ్మ
స్వీకారే పుచ్చవాక్యే బ్రహ్మ స్వీకార్యమిత్యాహ—అన్యతరేతి. వాక్యశేషాచైవ
మిత్యాహ—అపిచేతి. తత్ర బ్రహ్మణి శ్లోకోఽపీత్యర్థః. పుచ్చశబ్దస్య గతిం పృచ్ఛతి—

యత్తు పుచ్చశబ్దస్యావయవపరత్వమితి తత్రాహ—వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న
ప్రాచుర్యాత్. వికారశబ్దాత్ అవయవపరపుచ్చశబ్దాత్ తత్సమానాధికరణబ్రహ్మశబ్దో
న స్వప్రధానబ్రహ్మపర ఇతి చేత్, న; ప్రాచుర్యాత్ అవయవప్రాయప్రయోగాత్
పుచ్చమితిచ్యతే; నావయవవివక్షయా. అతః ప్రతిష్ఠాసమభివ్యాహారాత్ పుచ్చశబ్ద
స్యాధారపరతయా స్వప్రధానత్వేన బ్రహ్మోచ్యత. ఇత్యర్థః.

మోదాదివిశేషణస్య ఆనందమయస్య సర్వలోకప్రసిద్ధత్వాత్. కథం
పునఃస్వప్రధానం సద్బ్రహ్మ ఆనందమయస్య పుచ్చత్వేన నిర్దిశ్యతే
బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠేతి. నైష దోషః. పుచ్చవత్పుచ్చం ప్రతిష్ఠాపరా
యణం ఏకనీడం లౌకికస్యానందజాతస్య బ్రహ్మనంద ఇత్యేతదనేన వివ
క్ష్యతే నావయవత్వం. 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రా
ముపజీవంతీ' తి శ్రుత్యంతరాత్. అపి చానందమయస్య బ్రహ్మత్వే
ప్రియాద్యవయవత్వేన సవిశేషం బ్రహ్మభ్యుపగంతవ్యం. నిర్విశేషం తు
బ్రహ్మ వాక్యశేషే శ్రూయతే వాఙ్మనసయోగోచరత్వాభిధానాత్,
'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనందం బ్రహ్మణో
విద్వాన్ న విభేతి కుతశ్చ'నేతి అపిచ ఆనందప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖా

కథం పునరితి. త్వయాపి పుచ్చశబ్దస్య ముఖ్యార్థో వక్తుమశక్యః బ్రహ్మణ ఆనందమయ
లాంగూలత్వాభావాత్ పుచ్చవృష్టిలక్షణాయాం చాధారత్వలక్షణాయాంక్తా ప్రతిష్ఠాపద
యోగాత్, బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థలాభాచ్చ. త్వత్పక్షే బ్రహ్మపదస్యాప్యవయవలక్షక
త్వాదిత్యాహ—నైష దోష ఇతి. పుచ్చమిత్యాధారత్వమాత్రముక్తం ప్రతిష్ఠేత్యేక
నీడత్వం ఏకం ముఖ్యం నీడం అధిష్ఠానం సోపాదానస్య జగత ఇత్యర్థః. నను వృత్తి
కారణామపి తైత్తిరీయకవాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమిష్టం, తత్ర కిముదాహరణభేదే
నేత్యాశంక్యాహ—అపి చేతి. యత్ర సవిశేషత్వం తత్ర వాఙ్మనసగోచరత్వమితి
వ్యాప్తిరత్ర వ్యాపకాభావోక్త్యా నిర్విశేషముచ్యత ఇత్యాహ—నిర్విశేషమితి. నివర్తంతే
అశక్తా ఇత్యర్థః. సవిశేషస్య మృషాత్వాదభయం చాయుక్తం, అతో నిర్విశేషజ్ఞా
నార్థం పుచ్చవాక్యమేవోదాహరణమితి భావః. ప్రాచుర్యార్థకమయటాసవిశేషోక్తా
నిర్విశేషశ్రుతిబాధ ఉక్తః. దోషాంతరమాహ—అపి చేతి. ప్రత్యయార్థత్వేనప్రధా

ఇతశ్చ పుచ్చశబ్దస్యాధారపరత్వమిత్యాహ—తద్ధేతువ్యవదేశాచ్చ. తస్య
బ్రహ్మణః స్వవికారజాతం ప్రతిహేతుత్వేన 'ఇదం సర్వమస్పృశత' ఇతి వాక్యే వ్యవ
దేశాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ పుచ్చవాక్యే బ్రహ్మ స్వప్రధానమిత్యాహ—మాంత్రవర్ణికమేవ చ
గీయతే. యత్ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం' ఇత్యాదిమంత్రవర్ణప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ, తదేవ
'బ్రహ్మ పుచ్చం' ఇతి బ్రహ్మణవాక్యే స్వప్రధాన్యేన గీయతే మంత్రబ్రహ్మణయో
రైకాత్వాదిత్యర్థః.

త్వీయ స్వమపి గమ్యతే ప్రాచుర్యస్య లోకే ప్రతియోగ్యత్వాపేక్ష
త్వాత్. తథా చ సతి 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతే నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్య
ద్విజానాతి స భూమే' తి భూమ్ని బ్రహ్మణి తద్వ్యతిరిక్తాభావశ్రుతి
రుపసు ధ్యేత ప్రతిశరీరం చ ప్రియాది భేదాదానందమయస్య భిన్న త్వం,
బ్రహ్మ తు న ప్రతిశరీరం భిద్యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'
త్యానంత్యశ్రుతేః, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వ
భూతాంతరాత్తే' తి శ్రుత్యంతరాత్. న చానందమయస్యాభ్యాస
శ్చూరియతే. ప్రాతిపదికార్థమాత్రమేవ హి సర్వత్రాభ్యస్యతే—'య
దేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ నైషానందస్య మీమాగ్సా భవతి
ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న విభేతి కుతశ్చ'నేతి 'ఆనందో బ్రహ్మేతి
వ్యజానా' దితి చ. యది చానందమయశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయత్వం
నిశ్చితం భవేత్తత ఉత్తరేష్వానందమాత్రప్రయోగేష్వప్యానంద
మయాభ్యాసః కల్పేత, న త్వానందమయస్య బ్రహ్మత్వమస్తి ప్రియ
శిరస్త్యాదిభిర్హేతుభిరిత్యవోచామ, తస్మాచ్ఛ్రుత్యంతరే 'విజ్ఞానమానందం

నస్య ప్రాచుర్యస్య ప్రకృత్యర్థో విశేషణం, విశేషణస్య యః ప్రతియోగీ విరోధీ
తస్యాలృప్తమపేక్షతే యథా విప్రమయో గ్రామ ఇతి శూద్రాలృప్తం. అస్తు కో దోష
స్తత్రాహ—తథా చేతి. ప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యేత్వయం దోషో నాస్తి, ప్రచురప్రకాశ
స్సవితేత్యత్ర తమసోఽల్పస్యాప్యభానాత్ పరం త్వానందమయపదస్య ప్రచురానందే
లక్షణాదోషస్సాన్వదితి మంతవ్యం. కించ భిన్నత్వాద్భుటవన్న బ్రహ్మలేత్యాహ—ప్రతి
శరీరమితి. నన్వభ్యస్యమానానందపదం లక్షణయానందమయపరమిత్యభ్యాససిద్ధిరిత్యత
ఆహ—యదిచేతి. ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే సత్యానందపదస్య తత్పరత్వజ్ఞానా
దభ్యాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ తన్నిర్ణయ ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి భావః. ఆయమభ్యాసః
పుచ్చబ్రహ్మణ ఇత్యాహ—తస్మాదితి. ఉపసంక్రమణం బాధః. నను 'స య ఏవంవిది'తి

నను పుచ్చవాక్యే ఆనందమయః స్వప్రధానత్వేన ప్రతిపాద్యః కిం న స్యాది
త్యత ఆహ—నేతరోఽనుపపత్తేః. ఇతర ఆనందమయోఽత్ర న ప్రతిపాద్యః, ప్రియా
మత్వేనాగ్రిమవాకోక్తస్రప్రత్యాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః.

ఇతశ్చానందమయోఽత్ర న ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—భేదవ్యవదేశాచ్చ. 'రసం
హ్యేవాయం లబ్ధానందీ భవతి' ఇత్యానందమయ బ్రహ్మణోర్లబ్ధి లబ్ధివ్యత్యేన రూపేణ
భేదవ్యవదేశాదిత్యర్థః.

బ్రహ్మే' త్యానందప్రాతిపదికస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'యదేష
ఆకాశ ఆనందో న స్యా'దితి బ్రహ్మవిషయః ప్రయోగో న త్యానంద
మయాభ్యాస ఇత్యవగంతవ్యం. యస్త్వయం మయడంతస్యైవానంద
శబ్దస్యాభ్యాసః 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి న తస్య
బ్రహ్మవిషయత్వమస్తి వికారాత్తనామేవాన్న మయాదీనామనాత్తనా
ముపసంక్రమితవ్యానాం ప్రవాహే పఠితత్వాత్. నన్వానందమయస్యో
పసంక్రమితవ్యస్యాన్న మయాదివద బ్రహ్మత్వే సతి నైవ విదుషో బ్రహ్మ
ప్రాప్తిః ఫలం నిర్దిష్టం భవేత్. నైష దోషః. ఆనందమయోపసంక్రమణ
నిర్దేశేనైవ విదుషః పుచ్చప్రతిష్ఠాభూత బ్రహ్మప్రాప్తిర్నిర్దిష్టత్వాత్ 'తద
వ్యేష శ్లోకోభవతి యతో వాచో నివర్తంత'ఇత్యాదినా చ ప్రపంచ్య
మానత్వాత్. యత్త్వానందమయసన్నిధానే^{సో} కామయతబహుస్యాం
ప్రజాయేయేతీ'తీయం శ్రుతిరుదాహృతా, సా 'బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిష్ఠే'

బ్రహ్మవిదం ప్రకమ్యోపసంక్రమణవాక్యేన ఫలం నిర్దిశ్యతే తత్తస్యబ్రహ్మత్వేన సిద్ధ్య
తీతి శంకతే—నన్వీతి. ఉపసంక్రమణం ప్రాప్తిరిత్యంగీకృత్య విశిష్టప్రాప్త్యక్త్యా విశేషణ
ప్రాప్తిః ఫలమిత్యాహ—నైష దోష ఇతి. జ్ఞానేన కోశానాం బాధస్తదితి సిద్ధాంతే
బాధావధిప్రత్యగానందలాభో^౨ర్థాదుక్తః ఉత్తరశ్లోకేన స్ఫుటీకృత ఇత్యాహ—తద
పీతి. తదపేక్షత్వాదితి. కామయితృపుచ్చబ్రహ్మవిషయత్వాదిత్యర్థః. యదుక్తం పంచమ
స్థానస్థత్వాదానందమయే బ్రహ్మవల్లి సమాప్తా భృగువల్లివదితి తత్రాహ—యత్త్వీతి.
యాత్వీత్యర్థః. మయట్కుత్యా సావయవత్వాదిలింగేన చ స్థానం బాధ్యమితి భావః.
గోచరాతిక్రమో గోచరత్వాభావః. పూర్వమీక్షతేః సంశయాభావాదితి యుక్త్యా
ప్రాయపాతో న నిశ్చయక ఇత్యుక్తం. తర్హి అత్ర పుచ్చపదస్యాధారావయవయో
ర్లక్షణాసామ్యాత్ సంశయో^౨స్తీత్యవయవప్రాయపాతోనిశ్చయక ఇతి పూర్వాధికరణ
సిద్ధాంతయుక్త్యభావేన పూర్వపక్షయతి—పుచ్చశబ్దాదితి. తథా చ శ్రుత్యుదాహరణ
సంగతిః పూర్వపక్షే సగుణోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణప్రమితిః ఫలం, వేదాంతవాక్య

నను 'ఆనందో బ్రహ్మ' ఇత్యత్ర త్యానందస్య బ్రహ్మత్వాదానందమయస్యాపి
బ్రహ్మత్వమనుమీయత ఇత్యత ఆహ—కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. కామ్యత ఇతి
కామః ఆనందః తస్య బ్రహ్మత్వదర్శనాత్ న అనుమానేన ఆనందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వ
మపేక్షితవ్యం, వికారార్థమయశ్చిధానాదిత్యర్థః.

త్యనేన సన్నిహితతరేణ బ్రహ్మణా సంబధ్యమానానానందమయస్య
 బ్రహ్మతాం బోధయతి తదపేక్షత్వాచ్చోత్తరగ్రంథస్య 'రసో వై సః'
 ఇత్యాదేర్నానందమయవిషయతా. నను 'సోఽకామయతే' తి బ్రహ్మణి
 పుల్లింగనిర్దేశో నోపపద్యతే. నాయం దోషః. 'తస్మాద్వా ఏతస్మా
 దాత్తన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్ర పుల్లింగేనాప్యత్తశబ్దేన బ్రహ్మణః
 ప్రకృతత్వాత్. యా తు 'భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనందో బ్రహ్మేతి
 వ్యజానా'దితి తస్యాం మయడశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్యాద్యశ్రవణాచ్చ
 యుక్తమానందస్య బ్రహ్మత్వం. తస్మాదణుమాత్రమపివిశేషమనాశ్రిత్య
 న స్వత ఏవ ప్రియశిరస్త్యాది బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే, న చేహ సవిశేషం
 బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషితం వాఙ్మనసగోచరాతిక్రమణశ్చ తేః. తస్మా
 దన్నమయాదిష్వివానందమయేఽపి వికారార్థ ఏవ మయద్విజ్ఞేయో న
 ప్రాచుర్యాద్ధః. సూత్రాణి త్వేవం వ్యాఖ్యేయాని 'బ్రహ్మ పుచ్చం
 ప్రతిష్ఠే'త్యత్ర కిమానందమయస్యావయవత్వేన వివక్ష్యతే బ్రహ్మ, ఉత
 స్వప్రధానత్వేనేతి, పుచ్చశబ్దాదవయవత్వేనేతి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే.

సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, సూత్రస్థానందమయపదేన
 తద్వాక్యస్థం బ్రహ్మపదం లక్ష్యతే, విక్రియతేఽనేనేతి వికారోఽవయవః. ప్రాయా
 పత్తిరితి. అవయవక్రమస్య బుద్ధౌ ప్రాప్తిరిత్యర్థః. ఆత్ర హి ప్రకృతస్య బ్రహ్మణో
 జ్ఞానార్థం కోశాః పక్షిత్వేన కల్ప్యంతే నాత్ర తాత్పర్యమస్తి, తత్రానందమయస్యాపి
 అవయవాంతరోక్త్యనంతరం కస్తింశ్చిత్పుచ్చే వక్తవ్యే ప్రకృతం బ్రహ్మ పుచ్చపదే
 నోక్తం తస్యానందమయాధారత్వేనావశ్యం వక్తవ్యత్వాదిత్యర్థః. * తద్దేతువ్యపదేశాచ్చ
 తస్య బ్రహ్మణస్సర్వకార్యహేతుత్వవ్యపదేశాత్ ప్రియాదివిశిష్టత్వాకారేణానందమ
 యస్య జీవస్య కార్యత్వాత్తం ప్రతి శేషత్వం బ్రహ్మణో న యుక్తమిత్యర్థః.
 *మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే * 'బ్రహ్మవిదాహ్నాతి షర' మితి, యస్య జ్ఞానాన్తుక్తి
 సుక్తా యచ్చ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ'తి మంత్రోక్తం బ్రహ్మ తదత్రైవ పుచ్చ

ఇతోఽపి నానందమయోఽత్ర ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—అస్మిన్నస్య చ
 తద్యోగం శాస్తి. అస్మిన్ పుచ్చవాక్యోక్తే బ్రహ్మణి, ప్రబుద్ధస్య అస్య ఆనందమయస్య
 'యదా హ్యేష—' ఇతి శాస్త్రం తద్యోగం తద్భావాపత్తిం శాస్తి; అతోఽత్రానంద

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ * ఆనందమయ ఆత్మైత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్చం
ప్రతిషేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే. అభ్యాసాత్. 'అసన్నేవ
స భవతీ' త్యస్తిన్నిగమనశ్లోకే బ్రహ్మణ ఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమాన
త్వాత్. * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచురా త్ * వికారశబ్దేనావ
యవశబ్దోఽభిప్రేతః. పుచ్చమిత్యవయవశబ్దా స్వప్రధానత్వం
బ్రహ్మణ ఇతి యదుక్తం తస్య పరిహారో వ్యవస్థా. అత్రోచ్యతే.
నాయం దోషః ప్రాచుర్యాదప్యవయవశబ్దోపపత్తేః. ప్రాచుర్యం ప్రాయా
పత్తిరవయవప్రాయే వచనమిత్యర్థః. అన్నమయాదీనాం హి శిర ఆదిషు
పుచ్చాంతేషు అవయవేషుక్తేషు ఆనందమయస్యాపి శిర ఆదీన్యవయ
వాంతరాణ్యుక్త్యా అవయవప్రాయాపత్త్యా 'బ్రహ్మపుచ్చం ప్రతిషే'
తా హ నానందమయవివక్షయా యత్కారణమభ్యాసాదితి స్వప్రధా
నతం బ్రహ్మణస్సమర్థితం. * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * సర్వస్య హి వికార
జా స్య సానందమయస్య కారణత్వేన బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే 'ఇదగ్ సర్వ
మస్మజత యదిదం కించే'తి, న చ కారణం సద్బ్రహ్మ స్వవికారస్యానంద
మయస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా అవయవ ఉపపద్యతే. అపరాణ్యపి
సూత్రాణి యథాసంభవం పుచ్చవాన్యనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపాద
కాని ద్రష్టవ్యాని.

వాక్యే గీయతే బ్రహ్మపదసంయోగాత్, నానందమయవాక్య ఇత్యర్థః. 'నేతరోఽనుప
పత్తేః' ఇతర ఆనందమయో జీవోఽత్ర న ప్రతిపాద్యః సర్వస్వప్రత్యక్షత్వాద్యనుపపత్తే
రిత్యర్థః. 'ధేవవ్యపదేశాచ్చ.' అయమానందమయో బ్రహ్మరసం లభ్యానందీ భవతీతి,
ధేవోక్తేశ్చ తస్మాప్రతిపాద్యతేత్యర్థః. ఆనందమయో బ్రహ్మ తైత్తిరీయకపంచమస్థాన
స్థత్వాత్. భృగువల్లిస్థానందపదిత్యాశంక్యాహ—'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా'. కా
మ్యత ఇతి కామ ఆనందః తస్య భృగువల్ల్యాం పంచమస్య బ్రహ్మత్వదృష్టేరానందమయ
స్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా న కార్యా, వికారార్థకమయద్విరోధాదిత్యర్థః. ధేవ
వ్యపదేశశ్చేత్సగుణం బ్రహ్మత్ర పేద్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—'అస్తిన్నస్య చ తద్యో
గం శాస్తి.' గుహానిహితత్వేన ప్రతీచి 'సవీక' ఇత్యుపసంహృతే పుచ్చవాన్యోక్తేబ్రహ్మ
ణ్యహమేవ పరంబ్రహ్మేతి ప్రబోధవత ఆనందమయస్య 'యదాహీ'తి శాస్త్రం బ్రహ్మ
భావం శాస్తి, అతో నిర్గుణబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థం జీవభేదానువాద ఇత్యభిప్రేత్యాహ—
అపరాణ్యపీతి. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

మయస్యాప్రతిపాద్యత్వాత్ పుచ్చబ్రహ్మైవ స్వప్రధానం నిర్విశేషం జ్ఞేయమితిసిద్ధమ్.

సూ. అంత స్తద్ధర్మోపదేశాత్. ౨౦.

ఇదమామ్నాయతే—“అథ య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్శ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్స్వస్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ. తస్యోదితి నామ, సవప సర్వేభ్యః పాప్తభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్తభ్యో యఏవం వేదే” త్యధిదైవతం. అథాధ్యాత్మమపి—‘అథ య ఏషోఽంతరక్షిణీ పురుషో దృశ్యత’ ఇత్యాది. తత్ర సంశయః.—కిం విద్యాకర్తాతి శయవశాత్ప్రాప్తోత్కర్షః కశ్చిత్సంసారి సూర్యమండలే చక్షుషి చ ఉపాస్యత్వేన త్రూయతే, కిం వా నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? సంసారితి. కుతః? రూపవత్త్వశ్చ వణాత్. ఆదిత్యపురుషే తావద్ధిరణ్యశ్శ్రుర్హిత్యాదిరూపముదాహృతం. అక్షిపురుషేఽపి తదేవాదిదేశేన

౨౦. అంత స్తద్ధర్మోపదేశాత్. ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి—అథ య ఇతి. అథేత్యుపాస్తిప్రారంభార్థః. హిరణ్మయో జ్యోతిర్వికారః, పురుషః పూర్ణోఽపి మూర్తిమానుషాసక్తైర్దృశ్యతే. మూర్తిమాహ—హిరణ్యేతి. ప్రణఖో నఖాగ్రం తేన సహేత్యభివిధావాజ్. నేత్రయోర్విశేషమాహ—తస్యేతి. కపేర్మర్కటస్య ఆసః పుచ్ఛభాగోఽత్యంతతేజస్వీ తత్తుల్యం పుండరీకం యథా దీప్తిమదేవం తస్య పురుషస్యాక్షిణీ సద్యోవికసితరక్తాంభోజనయన ఇత్యర్థః. ఉపాసనార్థమాదిత్యమండలం స్థానం రూపంచోక్త్వా నామ కరోతి—తస్యోదితి. ఉన్నామ నిర్వక్తి—స ఇతి. ఉదిత ఉద్గతః సర్వపాప్తా స్పృష్ట ఇత్యర్థః. నామజ్ఞానఫలమాహ—ఉదేతిహేతి. దేవతాస్థానం ఆదిత్యమధికృత్యోపాస్తుక్త్యనంతరమాత్మానం దేహమధికృత్యాపి తదుక్తిరిత్యాహ—అథేతి. పూర్వత్ర బ్రహ్మపదమానందపదాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యత్రితయాదిబహుప్రమాణవశాన్నిర్గుణనిర్ణయవద్రూపవత్త్వాదిబహుప్రమాణవశాజ్జీవో హిరణ్మయ ఇతి పూర్వసిద్ధాంతదృష్టాంతసంగత్యా పూర్వముత్సర్గతః సిద్ధనిర్గుణసమన్వయస్యాపవాదార్థం పూర్వపక్షయతి—సంసారితి. అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోర్జీవబ్రహ్మణోరుపాస్తిః ఫలం, అక్షిణీ

ఇత్థం పూర్వసిద్ధనిర్విశేషబ్రహ్మసమన్వయాపవాదకమిదమాహ—

పూర్వత్ర బ్రహ్మపదం, ఆనందమయపదం, ఆనందాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యత్రితయాత్మకబహుప్రమాణవశాత్ నిర్విశేషబ్రహ్మనిర్ణయో యథా, తథా రూపవత్త్వాది

ప్రాప్యతే 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూప'మితి. న చ పర
మేశ్వరస్య రూపవత్త్వం యుక్తం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మితి శ్రు
తేః. ఆధారత్వశ్రవణాచ్చ 'యఏషోఽంతరాది త్యే యఏషోఽంతరక్షిణీ'తి.
న హ్యనాధారస్య స్వమహిమప్రతిష్ఠస్య సర్వవ్యాపినః పరమేశ్వరస్యా
ధార ఉపదిశ్యేత. 'స భగవః కస్తిన్ ప్రతిష్ఠిత'ఇతి 'స్వేమ హిమ్నా'తి
'ఆకాశవత్స్వర్గతశ్చ నిత్యః' ఇతి చ శ్రుతి భవతః. విశ్వరూపమర్యాదా
శ్రుతేశ్చ. 'స ఏష యే చాముష్టాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవ
కామానాం చే'త్యాదిత్యపురుషవైశ్వర్యమర్యాదా 'స ఏష యే చైత
స్తాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే'త్యక్షి
పురుషస్య. న చ పరమేశ్వరస్య మర్యాదావదైశ్వర్యం యుక్తం. 'ఏష
సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం
లోకానామసంభేదాయే'త్యవిశేషశ్రుతేః. త స్తాన్నాత్యాదిత్యయోరం
తః పరమేశ్వర ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. 'అంతస్తద్ధర్మోపదేశాది'తి 'య
ఏషోఽంతరాది త్యే యఏషోఽంతరక్షిణీ'తి చ శ్రూయమాణః పురుషః పర

ఇత్యాధారశ్రవణాచ్చ సంసారీతి సంబంధః. శ్రుతిమాహ—స ఏష ఇతి. ఆదిత్యస్థః
పురుషః, అముష్టాదాదిత్యాదూర్ధ్వగా యే కేచన లోకాస్తేషామిశ్వరో దేవభోగానాం
చేత్యర్థః. స ఏషోఽక్షిస్థః పురుష ఏతస్తాదక్షోఽధస్తనాయే లోకాః యే చ మనుష్యకా
మాభోగాస్తేషామిశ్వర ఇతి మర్యాదా శ్రూయతే. అతః శ్రుతేశ్చ సంసారీత్యర్థః. ఏష
సర్వేశ్వర ఇత్యవిశేషశ్రుతేరితి సంబంధః. భూతాధిపతిర్యమః, భూతపాల ఇంద్రాదిశ్చ
ఏష ఏష. కించ జలానామసంకరాయ లోకే విధారకో యథా సేతురేషమేషాం
లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం మర్యాదాహేతుత్వాత్ సేతురేష ఏవ, అతస్సర్వేశ్వర
ఇత్యర్థః. సూత్రం వ్యాచక్షే—యఏష ఇతి. యద్యప్యేకస్త్విన్వాక్యే ప్రథమశ్రుతాను
సారేణ చరమం నేయం, తథాప్యత్ర ప్రథమం శ్రుతం రూపవత్త్వం నిష్ఫలం భ్యానార్థ
మిశ్వరే నేతుం శక్యం చ సర్వపాప్తాసంగిత్వసారాత్త్వాదికం తు సఫలం జీవే నేతు

బహుప్రమాణవశాత్ సంసారీ హిరణ్మయః పురుషోఽస్త్వితి పూర్వసిద్ధాంతయుక్త్యా
పూర్వపక్షోత్థానాత్ తేనాస్య దృష్టాంతసంగతిః. ఫలంతు పూర్వోత్తరపక్షయోరవరపర
బ్రహ్మోపాస్తిరేవేతి ద్రష్టవ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'అథ య ఏషోఽంతరాది
త్యే హిరణ్మయః పురుషః...' ఇత్యాది. తత్రకిమయం పురుషో విద్యాకర్తృత్వేనావశా

మేశ్వర ఏవ న సంసారి. కుతః? తద్ధర్మోపదేశాత్. తస్య హి పరమేశ్వరస్య
 ధర్మా ఇహోపదిష్టాః తద్యథా—‘తస్యోదితి నామే’తి శ్రావయిత్వా ‘త
 స్యాదిత్యపురుషస్య నామ ‘స ఏష సర్వభ్యః పాష్టభ్య ఉదిత’ ఇతి సర్వ
 పాష్టాపగమేన నిర్వక్తి, తదేవ చ కృతనిర్వచనం నామాక్షిపురుషస్యా
 పృతిదిశతే ‘యన్నామ తన్నామే’తి. సర్వపాష్టాపగమశ్చ పరమాత్మన
 ఏవశ్రూయతే’య ఆత్మాఽపహతపాష్టే’త్యాదౌ. తథా ‘చాక్షుషే పురుషే
 ‘నైవ ఋక్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్భ్రష్టే’త్యైకామాద్యాత్మ
 కతాం నిర్ధారయతి. సాచ పరమేశ్వరస్యోపపద్యతే సర్వకారణత్వాత్
 సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః. పృథివ్యాగ్నాద్వాత్మకే చాధిదైవతమృక్సామే
 వాక్సృణాద్యాత్మకే చాధ్యాత్మమనుక్రమ్యాహ—‘తస్య ఋక్ సామ
 చ గేష్టా’విత్యధిదైవతం. తథాధ్యాత్మమపి ‘యావముష్య గేష్టా తాగే

మశక్యం చేతి ప్రబలం న చ ‘నహ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ’తి శ్రుతేరాదిత్యజీవ
 స్యాపి పాష్టాస్పర్శిత్వమితి వాచ్యం. శ్రుతేరధునా కర్తానధికారిణాం దేవానాం క్రియ
 మాణపాష్టాసంబంధే తత్ఫలాస్పర్శే వా తాత్పర్యాత్. తేషాం సంచితపాపాభావే
 ‘క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీ’త్యయోగాదిత్యభిప్రేత్యాహ—సర్వపాష్టాపగమశ్చ
 పరమాత్మన ఏవేతి. సార్వాత్మ్యమాహ—తథేతి. అత్ర తచ్ఛబ్దైశ్చాక్షుషః పురుష
 ఉచ్యతే. ఋగాద్యపేక్షయా లింగవ్యత్యయః. ఉక్థం శస్త్రవిశేషః. తత్సాహచర్యాత్
 సామస్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్ఛస్త్రం ఋగుచ్యతే, యజుర్వేదో యజుః, బ్రహ్మ త్రయో
 వేదా ఇత్యర్థః—పృథివ్యాగ్నాద్వాత్మక ఇతి. అధిదైవతమృక్ పృథివ్యంతరిక్షద్యునక్ష
 త్రాదిత్యగతశుక్లభారూపా పంచవిధా శ్రుత్యుక్తా, సామచ-అగ్ని వాయాదిత్యచంద్రా
 దిత్యగతాతికృష్ణరూపముక్తం పంచవిధం. అధ్యాత్మం తు ఋక్ వాక్ శ్చక్షుశ్శోక్రితాక్షిస్థ
 శుక్లభారూపా చతుర్విధా, సామ చ ప్రాణచ్ఛాయాత్మమనోఽక్షిగతాతినీలరూపం
 పతుర్విధముక్తం. ఏవం క్రమేణ ఋక్సామే అనుక్రమ్యాహ శ్రుతిః—తస్యేతి. యా
 సర్వాత్మక ఋక్సామాత్మకౌ గేష్టావముష్యావిత్యస్థస్య తావేవాక్షిస్థస్య గేష్టా పర్వణీ

తాప్రిష్టాత్కర్షః కశ్చిత్సంసారి, ఉత నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి సందేహో, సంసారితి
 పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—‘య ఏషోఽంతరాదిత్యే...’ ‘య ఏషోఽంతరక్షిణి...’
 ఇతి చ శ్రూయమాణః పరమేశ్వర ఏవ, న సంసారి. కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్, తస్య
 పరమేశ్వరస్య యే సర్వపాష్టరాహిత్యాదిధర్మాః తేషామస్త్విన్యాకే ఉపదేశాత్.

ష్టా'వీతి. తచ్చ సర్వాత్త క త్వే సత్యేవోపపద్యతే. 'తద్యథ మే వీణాయాం గాయంత్యేతం త్వేన తే గాయంతి తస్మాత్తే ధనసనయ' ఇతి చ లోకకేష్వపి గానేషు అన్యైవ గీయమానత్వం దర్శయతి. తచ్చ పరమేశ్వరపరి గ్రహ ఏవ ఘటతే. "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదార్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవ" మితి భగవద్గీతాదర్శనాత్. లోకకామేశితృత్వమపి నిరంకుశం క్రూరమాణం పరమేశ్వరం గమయతి. యత్తుక్తం హిరణ్యశ్శ్రుత్వాదిరూపవత్త్వశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇత్యత్ర బ్రూమః. స్యాత్పరమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్తాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం. "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్తాం పశ్యసి నారద, సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి"తి స్మరణాత్. అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం 'అశబ్దమస్పర్శ మరూపమవ్యయ'మిత్యాది. సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్మైరపైకైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్య త్వేన నిర్దిశ్యతే 'సర్వకర్తా సర్వ కామస్సర్వ గంధస్సర్వరస' ఇత్యాదినా. తథా హిరణ్యశ్శ్రుత్వాదిని శోఽపి భవిష్యతి. యదప్యాధారశ్రవణాన్న పరమేశ్వర ఇతి. అత్ర చ్యతే-స్వమ

ఇత్యర్థః. తచ్ఛేతి. ఋక్సామగేష్ఠత్వమిత్యర్థః. సర్వగానగేయత్వం లింగాంతరమాహ— తద్య ఇతి. తత్తత్ర లోకే ధనస్య సనిర్లాభో యేషాం తే ధనసనయో విభూతిమంత ఇత్యర్థః. నను లోకే రాజానో గీయంతే నేశ్వర ఇత్యత ఆహ—యద్యదితి. పశువితృ దిర్విభూతిః, శ్రీః కాంతిః, ఊర్జితత్వం బలం తద్యుక్తం సత్త్వం రాజాదికం మదంశ ఏవేత్యుక్తేస్తద్గానమీశ్వరస్యైవేత్యర్థః. నిరంకుశమనన్యాధీనం, ఏషా విచిత్రరూపా మూర్తిర్నాయా వికృతిత్వాన్తాయామయా సృష్టేత్యర్థః. యదుక్తమశబ్దమిత్యాదివాక్యం తజ్జేయపరమిత్యాహ—అపి చేతి. తర్హి రూపం కుతః? తత్రాహ—సర్వేతి. యత్ర తూపాస్య త్వేనోచ్యతే తత్రేత్యధ్యాహృత్య సర్వకారణత్వాత్పృష్టం రూపవత్త్వం 'సర్వ కర్తే' త్యాదిశ్రుత్యా నిర్దిశ్యత ఇతి యోజనా. మర్యాదావదైశ్వర్యమీశ్వరస్య నేత్యుక్తం హిరణ్యశ్శ్రుతేశాదికం తు మాయికం పరమేశ్వరస్య లోకానుగ్రహార్థముపపద్యత ఇత్య విరోధః. తస్మాదత్యాదిత్యయోరంతః పరమేశ్వర ఏవేత్యర్థః.

హిమప్రతిష్ఠస్యాప్యాధారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో భవిష్యతి సర్వ
గతత్వాద్బ్రహ్మణో వ్యోమవత్సర్వాంతరత్వోపపత్తేః. ఐశ్వర్యమర్యా
దాశ్రవణమప్యధ్యాత్వాధిదైవతవిభాగాపేక్షముపాసనార్థమేవ. తస్మా
త్పరమేశ్వర ఏవ ఆత్మాదిత్యయోరంతరుషదిశ్యతే.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః. ౨౧

అస్తి చాదిత్యాదిశరీరాభిమానిభ్యో జీవేభ్యోఽన్య ఈశ్వరో
ఽంతర్యామి 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న
వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమంతరో యమయత్యేష త
ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇతి శ్రుత్యంతరే భేదవ్యపదేశాత్. తత్ర
'హ్యదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న వేదే'తి వేదితురాదిత్యాన్విజ్ఞా
నాత్తనోఽన్యోఽంతర్యామితి స్పష్టం నిర్దిశ్యతే న ఏవేహాప్యంతరాదిత్యే
పురుషో భవితుమర్హతి శ్రుతిసామాన్యాత్. తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవే
హోపదిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

నిరాకరోతి—ఐశ్వర్యేతి. అధ్యాత్వాధిదైవతధ్యానయోర్విభాగః పృథక్ప్రయోగః,
తదపేక్షమేవ న త్వైశ్వర్యస్య పరిచ్ఛేదార్థమిత్యర్థః.

౨౧. నను ఉపాసోద్దేశేనోపాస్తివిధేర్విధేయక్రియాకర్తృణోర్వ్యతిహాదివదన్య
తస్మిద్ధిర్వాచ్యేత్యాశంక్యాహ—భేదేతి. ఆదిత్యజీవాదీశ్వరస్య భేదోక్తేః శ్రుత్యంతరే
జీవాదన్య ఈశ్వరస్సిద్ధ ఇతి సూత్రార్థమాహ—అస్తితి. ఆదిత్యే స్థితరశ్చినిరాసార్థమా
దిత్యాదంతర ఇతి. జీవం నిరస్యతి—యమితి. అశరీరస్య కథం నియంతృత్వం తత్రాహ-
యస్యేతి. అంతర్యామిపదార్థమాహ—య ఇతి. తస్యానాత్మత్వనిరాసాయాహ—
ఏషత ఇతి. తే తవ స్వరూపమిత్యర్థః. ఆదిత్యాంతరత్వశ్రుతేః సమానత్వాదిత్యర్థః. తస్మా
త్పరమివాదిత్యాదిస్థానగత ఉద్దేశే ఉపాస్య ఇతి సిద్ధం. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

కించ—ఆదిత్యాత్మోరంతః శ్రూయమాణః పురుషః ఆదిత్యశరీరాభిమానినో జీవా
న్యః. కుతః, భేదవ్యపదేశాత్, ఆదిత్యశరీరాభిమానినో జీవాదన్యస్య పరమాత్మనోఽంత
ర్యామితయా 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్...' ఇత్యాద్యంతర్యామిబ్రాహ్మణే తయోర్భేదవ్యపదేశ
శాత్. అత్రాప్యంతరశబ్దశ్రుత్యా తత్ప్రతిభిజ్ఞానాత్పరమేశ్వర ఏవాత్మాదిత్యయో
రుపాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. ఆకాశస్తల్లింగాత్ ౨౨.

ఛాందోగ్యే ఇదమామనంతి—‘అస్యలోకస్య కాగతిరిత్యాకాశ
ఇతి హోవాచ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్ప
ద్యంత ఇత్యాకాశం ప్రత్యస్తం యంత్యాకాశో హ్యేవై భ్యోజ్జాయా
నాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సంశయః. కిమాకాశశబ్దేన పరం బ్రహ్మ
భిధీయతే, ఉత భూతాకాశమితి. కుతస్సంశయః? ఉభయత్ర ప్రయోగ
దర్శనాత్. భూతవిశేషే తావత్సుప్రసిద్ధో లోకవేదయోఽకాశశబ్దః
బ్రహ్మణ్యపి క్వచిత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యత్ర వాక్యశేషసశా
దసాధారణగుణశ్రవణాద్వా నిర్ధారితం బ్రహ్మ భవతి యథా ‘యదేష
ఆకాశ ఆనందో న స్యా’దితి. ‘ఆకాశో హవై నామ నామరూః యోర్ని
ర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే’తి వైచమాదౌ, అతస్సంశయః. కం
పునరత్ర యుక్తం? భూతాకాశమితి. కుతః? తద్ధి ప్రసిద్ధతరేణ ప్రయో
గేణ శీఘ్రం బుద్ధిమారోహతి. న చాయమాకాశశబ్ద ఉభ యోస్యాధా
రణశ్శక్యో విజ్ఞాతుం. అనేకార్థత్వప్రసంగాత్. తస్మా
కాశశబ్దో భవితుమర్హతి, విభుత్వాదిభిశ్చ హుభిర్ధరైస్సవృశమాకాశేన

౨౨. భవతు రూపవత్త్వాదిదుర్బలలింగానాం పాపాస్సగ్నిత్వాదిభిరన్యభిచారి
బ్రహ్మలింగైరన్యథానయనం, ఇహత్వాకాశపదశ్రుతిః లింగాద్బలీయసీతి ప్రత్యుదా
హరణేన ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—ఆకాశస్తల్లింగాదితి. ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి—
ఇదమితి. శాలావతోఽబ్రాహ్మణో జైవలిం రాజానం పృచ్ఛతి, అస్య పృథివీలోకస్య
చాన్యస్య చ క ఆధార ఇతి. రాజా బ్రూతే—ఆకాశఇతిహేతి. యదేష ఆకాశ
ఆనందఇత్యానందత్వస్యాసాధారణస్య శ్రవణాదాకాశో బ్రహ్మైత్యవధారితం. ఆకాశో
హవై నామేత్యత్ర తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషాదితి విభాగః. నిర్వహితా ఉత్పత్తిస్థితి
హేతుః, తేనామరూపే, యదంతరా యస్తాద్భిన్నే యత్ర కల్పితత్వేన మధ్యేస్త ఇతి

సను పూర్వత్రాప్యభిచరితావహతసాప్త త్వాదిబ్రహ్మలింగేన రూపవత్త్వాదిక
మన్యథా నీతం యథా, న తథేహ లింగాదాకాశశబ్దశ్రుతిరన్యథా నేతుం శక్యః
తస్యా బలవత్త్వాదిత్యత ఆహ—

పూర్వేణాస్య ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే భూతాకాశ

బ్రహ్మభవతి, న చ ముఖ్యసంభవే గౌణార్థగ్రహణమర్హతి, సంభవతి చేహ
ముఖ్యస్యైవాకాశస్య గ్రహణం. నను భూతాకాశపరిగ్రహే వాక్య
శేషో నోపపద్యతే 'సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ
సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిః. నైష దోషః భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాది
క్రమేణ కారణత్వోపపత్తేః. విజ్ఞాయ తేహి—'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన
ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రిత్యాది. జ్యాయ స్త్వ
పరాయణత్వే అపి భూతాంతరాపేక్షయోపపద్యతే భూతాకాశస్య.
తస్మాదాకాశశబ్దేన భూతాకాశస్య గ్రహణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.
ఆకాశస్తల్లింగాత్. ఆకాశశబ్దేనేహ బ్రహ్మణో గ్రహణం యుక్తం.
కుతః? తల్లింగాత్. పరస్య హి బ్రహ్మణ ఇదం లింగం 'సర్వాణి హవా
ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇతి. పరస్మాద్ధి బ్రహ్మణో
భూతానాముత్పత్తిరితి వేదాంతేషు మర్యాదా. నను భూతాకాశస్యాపి
వాయ్వాదిక్రమేణ కారణత్వం దర్శితం. సత్యం దర్శితం. తథాపి మూల
కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిగ్రహదాకాశాదేవేత్యవధారణం సర్వాణీతి
చ భూతవిశేషణం నానుకూలం స్యాత్. తథా 'ఆకాశం ప్రత్యస్తం
యంతీ'తి బ్రహ్మలింగం 'ఆకాశో హ్యేవైభోజ్యాయానాకాశః పరా
యణ'మితి చ జ్యాయస్త్వపరాయణత్వే. జ్యాయ స్త్వం హ్యనాపేక్షికం
పరమాత్మ న్యేవైకస్త్విన్నామ్నాతం 'జ్యాయాకృత్యాధివ్యా జ్యాయానంత
వార్థః. అత్ర పూర్వపక్షే భూతాకాశాత్తనోద్గీర్ణోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మత్వనేతి
ఫలం. ఉపాస్యే సుప్తబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయోక్తేరాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయః
సుప్తమత్ర భావ్యం. తేజఃప్రభృతిషు వాయ్వాదేరపి కారణత్వాదేవకారశ్రుతిబాధః.
సర్వశ్రుతేశ్చాకాశాతిరిక్తవిషయత్వేన సంకోచస్సాన్విదిత్యాహ—సత్యం దర్శితమితి.
బ్రహ్మణస్తు సర్వాత్మకత్వాత్తస్మాదేవ సర్వమితి శ్రుతిర్యుక్తేతి భావః. తథా సర్వలయా
కారత్వం నిరతిశయమహత్త్వం స్థితావపి పరమాశ్రయత్వమిత్యేతాని సుప్తాని బ్రహ్మ
లింగానీత్యాహ—తథా ఆకాశమిత్యాదినా. రాతేర్ధనస్య దాతుః. రాతిరితి చాతే

ప్రత్యే ఉద్గీర్ణోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మదృష్ట్యేతి ద్రష్టవ్యం. ఛాందోగ్యే
శ్రూయతే—'అస్య లోకస్య కాగతిరిత్యాకాశ ఇతి ఛాందోగ్య' ఇత్యాది. తత్ర

రిక్షాజ్యాయాన్ దివోజ్యాయా నేభ్యో లోకేభ్య' ఇతి. తథా పరాయణత్వమపి పరమకారణత్వాత్పరమాత్మ న్యేవోపపన్న తరం భవతి. శ్రుతిశ్చ—'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ రాతేర్ధాతుఃపరాయణ' మితి. అపి చాంతవత్త్వదోషేణ శాలావత్యస్య పక్షం నిందిత్వా, అనంతం కించి ద్వక్తుకామేన జైవలినా ఆకాశః పరిగృహీతః; తం చాకాశముద్గీధే సంపాద్యోపసంహరతి—'స ఏష పరో వరీయానుద్గీధస్స ఏషోఽనంత' ఇతి, తచ్చానంత్యం బ్రహ్మలింగం. యత్పునరుక్తం భూతాకాశం ప్రసిద్ధిబలేన ప్రథమతరం ప్రతీయత ఇతి. అత్ర బ్రూమః. ప్రథమతరం ప్రతీతమపి తద్వాక్యశేషగతాన్ బ్రహ్మగుణాన్ దృష్ట్వా స పరిగృహ్యతే. దర్శితశ్చ

బంధుత్వార్థః. లింగాంతరమాహ—అపి చేతి. దాల్భ్యశాలావత్యో బ్రహ్మణో రాజా చేతి త్రయ ఉద్గీధవిద్యాకుశలా విచారయామానుః కిముద్గీధస్య పరాయణమితి. తతస్సర్వగదాగతాభిరన్భిర్జీవితేన ప్రాణేన క్రియమాణోద్గీధస్య స్వర్గ ఏవ పరాయణమితి దాల్భ్యపక్షమత్యిష్టాదోషేణ శాలావత్యో నిందిత్వా స్వర్గస్యాపి కర్తృద్వారా సోతురయంబోక్తః ప్రతిష్ఠేత్యువాచ. తం శాలావత్యస్య పక్షం "అంతవత్త్వేతి తే శాలావత్యసామే"తి రాజా నిందిత్వానంతమేవాకాశంపక్తి భూతాకాశోక్తావంతవత్త్వదోష తాదవస్థాదిత్యర్థః. నన్వాకాశోఽనంత ఇతి న శ్రుతమిత్యాశంక్యాహ—తం చేతి. ఉద్గీధ ఆకాశఏవేతి సంపాదనా దుద్గీధస్యానంతత్వాదికం న స్వత ఇతి భావః. స ఉద్గీధావయవ హింకార ఏష ఆకాశాత్తకః. పరో రసతమత్వాదిగుణైరుత్కృష్టః. అతోఽక్షరాంతరేభ్యో వరీయాన్ శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. పరఇత్యవ్యయం సకారాంతంవా, "పరఃకృష్ణ" మితి ప్రయోగాత్. పరశ్చాసౌ వరేభ్యోఽతిశయేన వరః పరో వరీయానిత్యర్థః. ప్రాథమ్యాచ్ఛ్రితత్వాచ్చాకాశశబ్దో బలీయానిత్యుక్తం స్థారయతి—యత్పునరితి. ఏవకార సర్వశబ్దానుగృహీతానంత్యాని బహులింగానామనుగ్రహాయ "త్యజేదేకం కులస్యార్థ" ఇతి న్యాయేనైకస్యాః శ్రుతేర్భావో యుక్త ఇత్యాహ—అత్ర బ్రూమ ఇతి. ఆకాశపదాద్భూతస్యైవ ప్రథమప్రతీతిరితి నియమో నాస్తీత్యపిశబ్దేన ద్యోతితం. తత్ర యుక్తిమాహ—దర్శితశ్చేతి. ఆకాశపదాద్దౌణార్థస్య బ్రహ్మణోఽపి ప్రథమప్రతీతిరస్తి కిమాకాశశబ్దేన భూతాకాశోఽభిధీయతే, ఉత పరం బ్రహ్మేతి విశయే, భూతాకాశ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆకాశశబ్దేన బ్రహ్మైవ గృహ్యతే. కుతః, తల్లింగాత్, తస్య బ్రహ్మణో యల్లింగం సమస్తమహాభూతాదిసృష్ట్యాదికం తస్యాస్తి న్యాయే దృష్టత్వాత్. యత్తు లింగాచ్ఛ్రితిర్బలీయనీతి, తన్న. భూయసీనాం బ్రహ్మలింగశ్రుతి

బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దః 'ఆకాశో హవై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితే' త్యాదౌ. తథాకాశపర్యాయవాచినామపి బ్రహ్మణి ప్రయోగో దృశ్యతే—'ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమకాయస్త్విదేవా అధివిశ్వే నిషేదుః' 'నైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమకప్రతిష్ఠితా' 'ప్రాణో బ్రహ్మ ఓం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ ఖం పురాణ' మితి చైవమాదౌ. వాక్యోపక్రమేఽపి వర్తమానస్యాకాశశబ్దస్య వాక్యశేషవశాద్యుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా. 'అగ్నిరధీతేఽనువాక' మితి హి వాక్యోపక్రమగతోఽప్యగ్నిశబ్దో మాణవకవిషయో దృశ్యతే. తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మాతి సిద్ధమ్.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః. ౨౩.

ఉద్దిభే—'ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయతై' త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి తస్య తత్పర్యాయాణాం చ బ్రహ్మణి ప్రయోగప్రాచుర్యాదితి భావః. అక్షరే కూటస్థే వ్యోమకే వ్యోమ్ని బ్రహ్మణి ఋచో వేదాః సంతి ప్రమాణత్వేన యస్మిన్నక్షరే విశ్వేదేవా అధిష్ఠితా ఇత్యర్థః. ఓంకారః కం సుఖం బ్రహ్మ ఖం వ్యాపక మిత్యుపాసీత శ్రుత్యంతరప్రయోగమాహ—ఖంపురాణమితి. వ్యాప్యనాదిబ్రహ్మైత్యర్థః. 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ'తి ఛాందోగ్యం, 'ఓంఖం బ్రహ్మ ఖం పురాణ'మితి బృహదారణ్యకమితి భేదః. కించ తత్రైవ ప్రథమానుసారేణోత్తరం నేయం యత్ర తన్నేతుం శక్యం యత్ర త్వశక్యం తత్రోత్తరానుసారేణ ప్రథమం నేయమిత్యాహ—వాక్యేతి. తస్మాదుపాస్యే బ్రహ్మణి వాక్యం సమన్వితమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి. ఇత్యప్తమాధికరణమ్.

౨౩. ఆకాశవాక్యోక్తన్యాయం తదుత్తరవాక్యేఽతిదిశతి—అత ఏవ ప్రాణః ఉద్దిభ ప్రకరణమిదమితి జ్ఞాపనార్థముద్దిభ ఇతి భాష్యపదం ఉద్దిభప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యన్వయః. కశ్చిద్బ్రహ్మశాస్త్రాయణః ప్రస్తోతారమువాచ, హే ప్రస్తోతః యా నామనుగ్రహాయ ఏకస్యా ఆకాశశ్రుతేర్బాధస్య యుక్తత్వాత్. 'ఆకాశో హ్యైవై భ్యః ...' ఇతి శ్రుత్యంతరాచ్చ ఆకాశశబ్దితం బ్రహ్మైవాత్మోద్దిభే ఉపాస్యమితి సిద్ధమ్. ఆకాశన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అత్రాతిదేశత్వాత్పుంసంగతిర్నాపేక్షితా. యద్వా పూర్వమాకాశశ్రుతే

హావా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి, ప్రాణమభ్యుజ్జహతే,
 సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయతే'తి. తత్ర సంశయనిర్ణయా
 పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యో. 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః ప్రాణస్య
 ప్రాణ' మితి చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దో దృశ్యతే;
 వాయువికారే తు ప్రసిద్ధతరో లోకవేదయోరత ఇహ ప్రాణశబ్దేన
 కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః. కిం పునరత్ర యుక్తం?
 వాయువికారస్య పంచవృత్తేః ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తం తత్ర హి
 ప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ. నను పూర్వవదిహాపి తల్లింగాద్భృ
 హ్మాణ ఏవ గ్రహణం యుక్తం. ఇహాపి హి వాక్యశేషే భూతానాం
 సంవేశనోద్గమనం పారమేశ్వరం కర్తృ ప్రతీయతే. న ముఖ్యేఽపి ప్రాణే
 భూతసంవేశనోద్గమనస్య దర్శనాత్. ఏవం హ్యేమామాయతే — 'యదా
 వై పురుషస్స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం
 శ్రోత్రం ప్రాణం మనః, స యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జ్ఞా
 యంత' ఇతి. ప్రత్యక్షం చైతత్. — స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావపరిలుప్య
 మానాయా మింద్రియన్మత్తయః పరిలుప్యంతే, ప్రబోధకాలే చ పునః

దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తిమనుగతాధ్యానార్థం తాం చేదజ్ఞాత్వా మమ విదుషో
 నికటే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధ్నా తే పతిష్యతీతి, తతో భీతస్సౌ పప్రచ్ఛ కతమా సాదేవ
 తేతి. ఉత్తరం, ప్రాణ ఇతి. 'ప్రాణమభిలక్ష్య సమ్యగ్నిశంతి లీయంతే తమభిలక్ష్యోజ్జహతే
 ఉత్పద్యంతఇత్యర్థః. అతిదేశత్వాత్పుర్వవత్సంశయాదిద్రష్టవ్యమిത്യుక్తం విప్పణోతి—
 ప్రాణేతి. మన ఉపాధికో జీవః, ప్రాణేన బ్రహ్మాణా బధ్యతే సుషుప్తావేకీభవతి ప్రాణస్య
 వాయోః ప్రాణం ప్రేరకం తస్య సత్తాస్ఫుర్తిప్రదమాత్మానం యే విదుస్తే బ్రహ్మవిద
 ఇత్యర్థః. పూర్వేణ గతార్థత్వాత్పుర్వకూన్మిత్రం వృద్ధమితి శంకతే—నను పూర్వవదితి.
 అధికాశంకానిరాసార్థమతిదేశసూత్రమితి మత్వా శంకామాహ—న ముఖ్యేఽపీతి.
 తర్హి తదా చక్షురప్యేతీతి ఏవంప్రకారేణ సర్వత్ర సంబంధః, నన్వత్రేంద్రియాణాం

రవ్యాభిచారిబ్రహ్మలింగాద్భాదో యథా యుక్తః, న తథేహ ప్రాణశ్రుతేర్భాదో
 యుక్తః సంవేశనాదిలింగస్య ప్రాణసాధారణతయా బ్రహ్మభిచారాభావాదిప్రత్యు
 దాహరణసంగతిః. ఫలంతుపూర్వవత్ ప్రాణదృష్ట్యా ప్రస్తావోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మ
 దృష్టేయి ద్రష్టవ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే ఉద్గితే—'ప్రస్తోతర్యా దేవతా...'

ప్రాదుర్భవంతీతి. ఇంద్రియసారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యోఽపి
ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనవాదీ వాక్యశేషః. అపి చాదిత్యోఽన్నం
చోద్గీధప్రతిహారయోర్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం
నిర్దిశ్యతే, న చ తయోర్బ్రహ్మత్వమస్తి; తత్సామాన్యత్వాప్రాణస్యాపి
న బ్రహ్మత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ—అత ఏవ ప్రాణఇతి.
తల్లింగాదితి పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమత ఏవ తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దమపి పరం
బ్రహ్మ భవितుమర్హతే. ప్రాణస్యాపి హి బ్రహ్మలింగసంబంధశూన్యతే
'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యు
జ్జిహత' ఇతి. ప్రాణనిమిత్తౌ సర్వేషాం భూతానామత్వత్తిప్రళయా
పుచ్యమానౌ ప్రాణస్య బ్రహ్మతాం గమయతః. సనూక్తం ముఖ్యప్రాణ
పరిగ్రహేఽపి సంవేశనోద్గమనమవిరుద్ధం స్వాపప్రబోధయోర్వృత్త్యా
దితి. అత్రోచ్యతే.—స్వాపప్రబోధయోరింద్రియాణామేవ కేవలానాం
ప్రాణాశ్రయం సంవేశనోద్గమనం దృశ్యతే, న సర్వేషాం భూతానాం;

ప్రాణే లయోదయా శ్రూయేతే తావతా మహాభూతలయాదివాక్యశేషోపపత్తిః కథ
మిత్యత ఆహ—ఇంద్రియసారత్వాదితి. 'తస్య హ్యేష రస' ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణి
లింగాత్తరూపాణి అపంచీకృతభూతానాం సారాణి తేషాం లయాద్యుక్త్యా భూతానా
మపి ప్రాణే లయాదితి సిద్ధేః వాక్యశేషోపపత్తిరిత్యర్థః. అబ్రహ్మసహపాతాచ్చ ప్రాణో
న బ్రహ్మేత్యాహ అపి చేతి. ఉద్గాతృప్రతిహర్తృభ్యాముద్గీధే ప్రతిహారే చ కా దేవ
తేతి పుష్టేన చాక్రాయణేనాదిత్యోఽన్నం చ నిర్దిశ్యతే 'ఆదిత్య ఇతి హోవాచాన్న
మితి హోవాచేతి శ్రుతావిత్యర్థః. సామాన్యం సన్నిధానం. సన్నిధ్యనుగృహీతప్రథమ
శ్రుతప్రాణశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణసిర్ణయే తద్బ్రహ్మ ప్రస్తావోపాస్తిరితి పూర్వపక్షఫలం,
'స్థాంతే బ్రహ్మదృష్ట్యాపాస్తిః. అస్యాధికరణస్యాతి దేశత్వమేవ పూర్వేణ సంగతిరితి విభా
గః. భవంతీతి భూతానీతి పృథ్వీత్యాయత్కించిద్భవనధర్మకం కార్యమాత్రం తస్య
లయోదయా వాయువికారేప్రాణేన యుక్తావిత్యుక్త్యా భూతశబ్దస్య రూఢ్యర్థగ్రహేఽపి

ఇతి ప్రస్తుత్య, 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణ
శబ్దేన బ్రహ్మభిధీయతే, ఉత వాయువికార ఇతి సంశయే, వాయువికార ఇతి పూర్వః
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణశబ్దేన బ్రహ్మేవాభిధీయతే. కుతః, అత ఏవ పూర్వసూత్రోక్త
తల్లింగాదేవ, తస్య బ్రహ్మణో యల్లింగం '...ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి' ఇత్యాది సర్వ

ఇహాతు సేంద్రియాణాం సశరీరాణాం చ జీవావిష్టానాం భూతానాం
 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీ' తి శ్రుతేః. యదాపి భూతశ్రుతి
 ర్మహాభూతవిషయా పరిగృహ్యతే, తదాపి బ్రహ్మలింగత్వమవిరుద్ధం.
 నను సహాపి విషయైరింద్రియాణాం స్వాపప్రబోధయోః ప్రాణే
 ఆవ్యయం ప్రాణాచ్చ ప్రభవం శృణుమః—'యదా సుప్తః స్వప్నం న
 కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకథా భవతి తదైనం వాక్స్మర్వై
 ర్నామభిస్సహాప్యేతి' త్యత్ర. తత్రాపి తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మైవ.
 యత్పునరుక్తమన్నాదిత్యసన్నిధానాత్ప్రాణస్వాబ్రహ్మత్వమిత, తద
 యుక్తం; వాక్యశేషబలైవ ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయతాయాం ప్రతీ
 యమానాయాం సన్నిధానస్యాకేచిత్కరత్వాత్. యత్పునః ప్రాణ
 శబ్దస్య పంచవృత్తౌ ప్రసిద్ధతరత్వం, తదానానవయతే. <
 ధేయం. తస్మాత్సద్ధం ప్రస్తావదేనతాయ
 కేచిదుదాహరంతి 'ప్రాణస్య ప్రాణం
 ఇతి చ, తదయుక్తం; శబ్దభేదాత్ప్రకరణ
 పితుః పితేతి ప్రయోగేఽన్యః పితా
 పితుః పితేతి గమ్యతే, తద్వత్ప్రాణస
 త్ప్రాణాదన్యః ప్రాణస్య ప్రాణ ఇతి
 లయాదేర్బ్రహ్మనిర్ణాయకత్వమిత్యాహ—యద
 యోగాదిత్యర్థః. తస్య తద్యోనిత్వం శ్రుత్యాః
 జీవః ప్రాణే బ్రహ్మణ్యేకీభవతి తదా ఏనం ప్రాణ
 త్యర్థః. అత్ర జీవాభిన్నత్వే సర్వలయాధారత్వ
 తత్రాపీతి. వాక్యాంతరస్థసన్నిధ్యపేక్షయా స్వ
 తదయుక్తమితి. ఏకవాక్యత్వం వాక్యశేషః
 ప్రాణమేవేత్యవధారణేన సర్వభూతప్రకృతిత్వలి
 లక్ష్యమిత్యాహ—తదా కాశశబ్దస్యేవేతి. పృత్తిర్ల -

భూతసంవేశనాదికం తస్మాద్విన్వాక్యే దృష్టత్వాత్. స చ 'ప్రాణం తర్హివాగప్యేతి'
 ఇత్యాదినా వాయునికారేఽపి శ్రుతమితి వాచ్యం; తత్ర ఇన్ద్రియసంవేశనాదేవ శ్రుత
 త్వాత్. అతోఽనన్యథాసిద్ధబ్రహ్మలింగాత్ ప్రాణశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మైవోపాస్యమితి
 సిద్ధమ్.

భేదనిర్దేశార్హో భవతి. యస్య చ ప్రకరణే యో నిర్దిశ్యతే నామాంతరేణాపి స ఏవ తత్ర ప్రకరణే నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే. యథా జ్యోతిష్టోమాధికారే 'వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేతే' త్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో జ్యోతిష్టోమవిషయో భవతి, తథా పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకరణే 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్యమన' ఇతి శ్రుతేః ప్రాణశబ్దో వాయువికారమాత్రం కథమనగమయేదతస్సంశయావిషయత్వానై తదుదాహరణం యుక్తం. ప్రస్తావదేవతాయాం తు ప్రాణే సంశయపూర్వపక్షనిర్ణయా ఉపపాదితాః.

సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౨౪.

ఇదమామనంతి—'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దిప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వను త్తమేషా త్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్త్రిన్నంతః పురుషే జ్యోతి' రితి. తత్ర సంశయః.—కిమిహ జ్యోతిశ్శబ్దేనాదిత్యాదికం జ్యోతిరభిధీయతే, కింవా పరమాత్మేతి. అర్థాంతరవిషయస్యాపి ప్రాణశబ్దస్య తల్లింగాద్భ్రష్టావిషయత్వముక్తం. యుక్తమిత్యాహ—ఆత్రే త్యాదినా. శబ్దభేదముక్త్యా ప్రకరణం ప్రపంచయతి—యస్య చేతి. ఇతి నవమాధికరణమ్.

*జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ *ఛాందోగ్యమేవోదాహరతి—ఇదమితి. గాయత్రీపాధికబ్రహ్మోపాస్త్యానంతర్యార్థోఽథశబ్దః. అతో దివో ద్యులోకాత్ పరః పరస్తాద్యత్ జ్యోతిర్దిప్యతే తదిదమితి జాతరాగాన్నివధ్యస్యతే. కుత్రదీప్యతే తత్రాహ—విశ్వత ఇతి. విశ్వస్తాత్ ప్రాణివర్గాదుపరి సర్వస్తాద్భూరాదిలోకాదుపరి యే లోకాస్తే ఘాతమేషు న విద్యంతే ఉత్తమా యేభ్య ఇత్యనుత్తమేషు సర్వసంసారమండలాతీతం సరం జ్యోతిరిదమేవ యద్దేహస్థమిత్యర్థః. అస్య పూర్వేణాగతార్థత్వం వదన్ప్రత్యుదాహరణసంగతిమాహ—అర్థాంతరేతి. ఆత్ర స్వవాక్యే సుష్టబ్రహ్మలింగాభావేఽపి

పూర్వం ప్రాణవాక్యే బ్రహ్మలింగసద్భావాత్ బ్రహ్మపరతా యథా, న తథేహ స్వవాక్యే బ్రహ్మపరతా తదభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కాక్షేయ జ్యోతిషి ఆదిత్యాదిదృష్ట్యోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మ

ఇహ తు తల్లింగమేవాస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. కిం తావత్ప్రశ్నం? ఆదిత్యాదికమేవ జ్యోతిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యత ఇతి. కుతః? ప్రసిద్ధేః. తమోజ్యోతిరితి హీమా శబ్దౌ పరస్పరప్రతిద్వంద్వవిషయా ప్రసిద్ధౌ. చక్షుర్వృత్తేర్నిరోధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే. తస్యా ఏవాను గ్రాహకమాదిత్యాదికం జ్యోతిస్తథా 'దీప్యతే' ఇతీయమపి శ్రుతిరాది త్యాదివిషయా ప్రసిద్ధౌ. న హి రూపాదిహీనం బ్రహ్మ దీప్యత ఇతి ముఖ్యాం శ్రుతిమర్హతి. ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ, న హి చరాచర బీజస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్కస్య ద్యౌర్త్వర్యాదా యుక్తా, కార్యస్య తు జ్యోతిషః పరిచ్ఛిన్నస్య ద్యౌర్త్వర్యాదా స్యాత్. 'పరో దివో జ్యోతి' రితి చ బ్రాహ్మణం. నను కార్యస్యాపి జ్యోతిషస్సర్వత్ర గమ్యమాన త్వాద్యుమర్యాదావత్త్వమసమంజసం; అస్తు తత్త్వత్రివృత్కృతం తేజః ప్రథమజం, న అత్రివృత్కృతస్య తేజసః ప్రయోజనాభావాత్. ఇదమేవ ప్రయోజనం యదుపాస్యత్వమితి చేత్, న; ప్రయో జనాంతరప్రయుక్తస్యైవాదిత్యాదేరుపాస్యత్వదర్శనాత్. 'తాసాం

పాదోఽస్యేతి పూర్వవాక్యే భూతపాదత్వలింగమస్తీతి పాదసంగతిః. పూర్వోత్తర పక్షయోర్బడబ్రహ్మజ్యోతిషోరుపాస్తిః ఫలమితి భేదః. నన్వజ్ఞానతమోవిరోధిత్యాద్భ్ర వ్యసి జ్యోతిః పదశక్యతయా ప్రసిద్ధమస్తి నేత్యాహ—చక్షురితి. శర్వర్యాం రాత్రౌ భవం శార్వరం నీలమితి యావత్. ఆనేనావరకత్వా ద్రూపవత్త్వాచ్చ కుడ్యవద్భావ రూపం తమ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి. జ్యోతిశ్చ) తేరనుగ్రాహకలింగాన్యాహ—తథే త్యాదినా. భాస్వరరూపాత్తికా దీప్తిస్తేజస ఏవ లింగమిత్యాహ—నహీతి. మాస్తు మర్యాదేత్యాశంక్య శ్రుతత్వాన్వైవమిత్యాహ—పరో దివ ఇతి. మర్యాదాం బ్రూత ఇతి శేషః. బ్రహ్మవత్కార్యస్యాపి మర్యాదాయోగాన్నిరర్థకం బ్రాహ్మణమితి కశ్చిదాక్షి పతి—నన్వితి. ఏకదేశీ బ్రూతే—అస్తితి. సర్గాదౌ జాతం కించిదతీంద్రియం తేజో దివః పరస్తాదస్తి శ్రుతిప్రామాణ్యాదిత్యర్థః. అధ్యయనవిధ్యుపాత్తశ్రుతేన్నిష్ఫలం వస్తు నార్థ ఇత్యాక్షేపకో బ్రూతే—నేతి. ధ్యానం ఫలమిత్యాశంక్య నిష్ఫలస్య క్వాపి ధ్యానం నాస్తీత్యాహ—ఇదమేవేత్యాదినా. ప్రయోజనాంతరం తమోనాశాదికం అత్రివృత్కృతం తేజోఽజ్ఞీకృత్యాఫలత్వముక్త్వా తదేవ నాస్తీత్యాహ—తాసామితి.

దృష్ట్యేతి ఫలభేదః. శాన్దోగ్యే శ్రూయతే—'ఆథ యదతః దిరో వివో జ్యోతి

త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీ' తి చావిశేషశ్రుతేః. న చాత్రి
వృత్కృతస్యాపి తేజసో ద్యుమర్యాదత్వం ప్రసిద్ధం, అస్తు తర్హి త్రివృ
త్కృతమేన తేజో జ్యోతిశ్శబ్దం. ననూ క్తమర్వాగపి దివోఽపగమ్యతే
ఽగ్న్యదికం తేజో జ్యోతిరితి, నైషదోషః; సర్వత్రాపి గమ్యమానస్య
జ్యోతిషః 'పరో దివ' ఇత్యుపాసనార్థః ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విరు
ధ్యతే. న తు నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా భాగినీ.
'సర్వతః పృష్ఠేష్వను త్తమేషూ త్తమేషు లోకేష్వి' తి చాధారబహు
త్వశ్రుతిః కార్యే జ్యోతిష్యుపపద్యతే తరామ్. 'ఇదం వావ తద్యదిద
మస్తిన్నంతః పురుషే జ్యోతి' రితి చ కాక్షేయే జ్యోతిషి పరం జ్యోతి
రధ్యస్యమానం దృశ్యతే. సారూప్యనిమిత్తాశ్చాధ్యాసా భవంతి
యథా 'తస్య భూరితి శిరః ఏకగ్హి శిరః ఏకమేతదక్షర' మితి. కాక్షే
యస్య తు జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వం. 'తస్యైషా దృష్టిస్తస్యైషా

తేజోఽబన్నానాం దేవతానామేకైకాం ద్విధా విభజ్య పునశ్చైకైకం భాగం ద్వేధా
కృత్వా స్వభాగాదితరభాగయోన్నితీప్య తం త్రిగుణరజ్జువత్త్రివృత్కృతం కరవాణీత్య
విశేషోక్తేర్నాస్త్యత్త్రివృత్కృతం కించిదిత్యర్థః. కించాత్ర యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దే
నాన్యతః ప్రసిద్ధం ద్యుమర్యాదత్వం ధ్యానాయానూద్యతే, న చాత్రివృత్కృతస్య
తత్కృచిత్ప్రసిద్ధమిత్యాహ—న చేతి. ఏకదేశమతే నిరస్తే సాత్మాత్పూర్వపక్షీ
బ్రూతే—అస్తు తర్హితి. ప్రదేశవిశేషః దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానః సూర్యాదితేజోఽ
వయవవిశేషః తస్య పరిగ్రహ ఉపాసనార్థో న విరుద్ధ్యత ఇత్యన్వయః. సవీవ కాక్షేయ
్యోతిషి ఉపాస్యతే తస్యాపి తేజస్త్యాదితి భావః. బ్రహ్మణోఽపి ధ్యానార్థం ప్రదేశ
త్వం కల్పితాం నేత్యాహ—నత్వితి. నిష్ప్రదేశస్య నిరవయవస్య—విశేషేతి.
వః పరస్తాద్దేదీప్యమానబ్రహ్మవయవకల్పనాభాగినీ యుక్తా న త్విత్యన్వయః, అప్రా
మాణికగౌరవాపాతాదితి భావః. తతః కిం తత్రాహ—సారూప్యేతి. యథా ఏకత్వ
సామ్యాద్భూరితి వ్యాహృతౌ ప్రజాపతేశ్శిరోదృష్టిః శ్రుతా తథా జాతరాగ్నావపి
బ్రహ్మత్వం ఘోషాదిశ్రుత్యా ప్రసిద్ధమితి జడజ్యోతిష్త్వం సామ్యం వాచ్యమిత్యర్థః.
యద్దేహస్పర్శ నేనౌష్ణ్యవిజ్ఞానం ప్రసిద్ధం నైషా తస్య జాతరాగ్నేర్దృష్టిః, యత్కర్ణ
విధానేన ఘోషశ్రవణం. నైషా తస్య శ్రుతిరిత్యర్థః. జ్యోతిషో జడత్వే లింగాంశర
ద్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు ...' ఇత్యాది. తత్ర కిం జ్యోతిశ్శబ్దేన ఆదిత్యాదికం

శ్రుతి' రితి చౌష్ఠ్యసూపవిశిష్టత్వశ్రవణాత్ 'తదేతద్బ్రష్టం చ శ్రుతం
చేత్యుపాసీతే' తి చ శ్రుతేః 'చక్షుష్యశ్చ శ్రుతో భవతీ' తి చాల్ప
ఫలశ్రవణాదబ్రహ్మత్వం, మహాతే హి ఫలాయ బ్రహ్మోపాసనమిష్యతే.
న చాన్యదపి కించిత్స్వవాక్యే ప్రాణాకాశవజ్జ్యోతిషోఽస్తి బ్రహ్మత్వ
లింగం. న చ పూర్వస్తిన్నపి వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టమస్తి 'గాయత్రీ వా
ఇదగ్ సర్వం భూత' మితి ఛందోనిర్దేశాత్. అథాపి కథంచిత్పూ
ర్వస్తి వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టం స్యాత్, ఏవమపి న తస్యేహ ప్రత్యభి
జ్ఞానమస్తి తత్ర హి 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి ద్వారాధికరణత్వేన
శ్రూయతే. అత్ర పునః 'ఋరో దివో జ్యోతి'రితి ద్వార్యర్యాదాత్వేన.
తస్మాత్ప్రాకృతం జ్యోతిరిహ గ్రాహ్యమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః,
జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ గ్రాహ్యం. కుతః? చరణాభిధానాత్; పాదాభిధానా
దిత్యర్థః. పూర్వస్తిన్వాక్యే హి చతుష్పాద్యుక్తా నిర్దిష్టం 'తావానస్య
మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః, పాదోఽస్య సర్వాభూతాని

మాహ—తదేతదితి. జ్యోతిరిత్యర్థః. చక్షుష్యశ్చక్షుర్హి తస్సందరః, శ్రుతో విఖ్యాతః.
న చాన్యదపీతి—బ్రహ్మలింగమపి కించిదన్యన్నాస్తీత్యన్వయః. నను 'త్రిపాదస్యామృతం
దివీ'తి పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మత్ర జ్యోతిఃపదేన గ్రాహ్యతామిత్యాశంక్యాహ—
న చేతి. నను సర్వాత్త్వామృతత్వాభ్యాం బ్రహ్మాక్రమిత్యత ఆహ—అథాపీతి. కథం
చిచ్ఛందోద్వారేత్యర్థః. దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః. ప్రకృతేర్జాతం
ప్రాకృతం కార్యమిత్యర్థః. ఆచారం నిరస్యతి—పాదేతి. 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం
భూతం వాగైవ గాయత్రీ యేయం పృథివీ యదిదం శరీరం యదస్మిన్నురుషే హృదయ
మిమే ప్రాణా'ఇతి భూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్తికా షడ్విధా షడ్భిరక్ష
రైశ్చతుష్పదా గాయత్రీతి. యదుక్తం తావాన్ తత్పరిమాణస్సర్వప్రపంచోఽస్య
గాయత్రీనుగతస్య బ్రహ్మణో మహిమా విభూతిః, పురుషస్తు పూర్ణబ్రహ్మరూపః,
అతః ప్రపంచాజ్ఞాయానధికః. ఆధిక్యమేవాహ—పాద ఇతి. సర్వం జగత్ ఏకః
పాదోఽమ్యుః "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేన సితో జగ" ౧౦౧ ౪ ౧ శేం అను
పురుషస్య దివి స్వప్రకాశస్వరూపే త్రిపాదవ
వా ధ్యానార్థమస్తి, కల్పితాజ్ఞగతో బ్రహ్మస్వరూపమనంతమస్తీత్యర్థః. యథా లోకే

తేజోఽభిధీయతే, ఉత బ్రహ్మేతి సంశయే, ఆదిత్యాదికమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధా

త్రిపాదస్యామృతం దివీ'త్యనేన మంత్రేణ. తత్ర యచ్ఛతుష్పదో
 బ్రహ్మణస్త్రీపాదమృతం ద్యుసంబంధరూపం నిర్దిష్టం తదేవేహ ద్యుసం
 బంధాన్నిర్దిష్టమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తత్పరిత్యజ్య ప్రాకృతం జ్యోతిః
 కల్పయతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతాం. న కేవలం
 పూర్వవాక్యాజ్యోతిర్వాక్య ఏవ బ్రహ్మనువృత్తిః. పరస్యామపి హి
 శాండిల్యవిద్యాయామనువర్తిష్యతే బ్రహ్మ. తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ
 ప్రతిపత్తవ్యం. యత్తాక్తం 'జ్యోతిర్దీప్యత' ఇతి చైతా శబ్దాకార్యే జ్యోతి
 తిషి ప్రసిద్ధావिति. నాయం దోషః. ప్రకరణాద్బ్రహ్మవగమే సత్యనయో
 శ్శబ్దయోరవిశేషకత్వాద్దీప్యమానకార్యజ్యోతిరుపలక్షితేఽపి బ్రహ్మణి
 ప్రయోగసంభవాత్. 'యేన సూర్యస్తపతి తేజనేద్ధ' ఇతి చ మంత్ర
 వర్ణాత్. యద్వా నాయం జ్యోతిశ్శబ్దశ్చక్షుర్వృత్తే రేవానుగ్రహకే

పాదాత్పాదత్రయమధికం తథేదమధికమితి బోధనార్థం త్రిపాదమృతమిత్యుక్తం న
 త్రిపాత్త్వం వివక్షితమితి మంతవ్యం 'యదతః పరః' ఇతి యచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థవాచి
 త్వాత్పూర్వవాక్యప్రసిద్ధం బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—తత్రేతి. నను 'యదాగ్నేయో
 ఽష్టాకపాల' ఇత్యత్ర యత్పదస్యాప్రకృతార్థకత్వం దృష్టమిత్యత ఆహ—తత్పరిత్య
 జ్యేతి. తత్రయాగస్యాన్యతః ప్రసిద్ధేరభావేనాపూర్వత్వా దగత్యా యదోఽప్రసిద్ధార్థ
 త్వమాశ్రితం, ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణో ద్యుసంబంధేన ప్రత్యభి
 జ్ఞాతస్య యదర్థత్వనిశ్చయాద్యత్పదైకార్థకజ్యోతిఃపదస్యాపి సవివార్థ ఇత్యర్థః. సందంశ
 న్యాయాదప్యేవమిత్యాహ—న కేవలమితి. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' త్యుక్తరత్ర
 బ్రహ్మనువర్తిష్యతే అతో మధ్యస్థం జ్యోతిర్వాక్యం బ్రహ్మపరమిత్యర్థః. ప్రకరణా
 దితి. ప్రకృతాపేక్షయత్పదశ్చ త్యా ద్యుసంబంధభూతపాదత్వాదిలింగేచ్ఛేత్యర్థః.
 అతః ప్రకరణాజ్యోతిశ్చుతిబాధో న యుక్త ఇతి నిరస్తం. అవిశేషకత్వాదితి.
 బ్రహ్మవ్యావర్తకత్వాభావాదిత్యర్థః. యేన తేజసా చైతన్యేనేద్ధః ప్రకాశితః సూర్య
 స్తపతి ప్రకాశయతి తం బృహంతమవేదవిన్న మనుత ఇత్యర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దస్య కార్య
 జ్యోతిష్యేవ శక్తిరిత్యంగీకృత్య కారణబ్రహ్మలక్షకత్వముక్త్వా బ్రహ్మణ్యపి శక్తి
 మాహ—యద్యేతి. గాఢాంధకారే వాచైవ జ్యోతిషా లోక ఆసనాదివ్యవహారం
 కరోతీత్యర్థః. ఆజ్యం జుషతాం పిబతాం మనోజ్యోతిః ప్రకాశకం భవతీత్యాజ్యస్తుతిః.

స్తస్తు—దివో జ్యోతిః... ఇతి జ్యోతిశ్శబ్దేన బ్రహ్మైవ గ్రహ్యతే. కుతః, చరణాభి

తేజసి వర్తతే. అన్యత్రాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వాచైవాయం జ్యోతి
షాస్తే మనోజ్యోతిర్జుషతా'మితి చ. తస్మాద్యద్యత్కస్యచిదవభాసకం
తత్తజ్యోతిశ్శబ్దేనాభిధీయతే. తథాసతి బ్రహ్మణోఽపి చైతన్యరూపస్య
సమస్తజగదవభాస హేతుత్వాదుపపన్నో జ్యోతిశ్శబ్దః. 'తమేవ భాంత
మనుభాతీ సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ' 'తం దేవా జ్యోతి
షాం జ్యోతిరాయుర్హోషాసతేఽమృత'మిత్వాదిశ్రుతిభ్యశ్చ. యద
ప్యక్తం ద్యుమర్యాదత్వం సర్వగతస్య బ్రహ్మణో నోపపద్యత ఇతి,
అత్రోచ్యతే.—సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాసనార్థః ప్రదేశవిశేష
పరిగ్రహా న విరుద్ధతే. సనూక్తం నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశ
విశేషకల్పనానోపపద్యతఇతి. నాయం దోషః, నిష్ప్రదేశస్యాపి బ్రహ్మణ
ఉపాధివి శేషసంబంధాత్ప్రదేశవి శేషకల్పనోపపత్తేః. తథాహి—ఆదిత్యే
చతుషి హృదయ ఇతి ప్రదేశవిశేషసంబంధీని బ్రహ్మణ ఉపాసనాని
శ్రూయంతే. ఏతేన 'విశ్వతః పృథ్వే'ష్విత్యాధారబహుత్వముపపాదితం.
యదప్యేతదుక్తం ఔష్ణ్యఘోమానుమితే కాక్షేయే కార్యే జ్యోతి
ష్యధ్యస్యమానత్వాత్పరమపి దివః కార్యం జ్యోతిరేవేతి తదప్య
యుక్తం. పరస్యాపి బ్రహ్మణో నామాదిప్రతీకత్వవత్కౌక్షేయజ్యోతిః
ప్రతీకత్వోపపత్తేః. 'దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత' ఇతి తు ప్రతీక
ద్వారకం దృష్టత్వం శ్రుతత్వం చ భవిష్యతి. యదప్యక్తమల్పఫల
శ్రవణాచ్చ న బ్రహ్మేతి తదప్యనుపపన్నం. న హి ఇయతే ఫలాయ

యథాగచ్ఛంతమనుగచ్ఛతః స్వస్యాపి గతిరస్తి తథా సర్వస్య స్వనిష్ఠం భానం స్యాదిత్యత
ఆహ—తస్య భాసేతి. తత్కాలాపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మసూర్యాదిజ్యోతిషాం సాక్షిభ
మాయురమృతమితి చ దేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః. యోషిదగ్నిత్వవత్ ద్యుమ
త్వాదికం ధ్యానార్థం కల్పితంబ్రహ్మణో యుక్తమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాది
దివః పరమపీత్యన్వయః. ఆరోప్యస్య ధ్యేయస్యాలంబనస్య చ సాదృశ్యనియః
నాస్తీత్యాహ—పరస్యాపీతి. భవిష్యతి బ్రహ్మజ్యోతిష ఇతి శేషః. తం యథా యథ
పాసతే తథాతథా ఫలం భవతీతి శ్రుతేరిత్యాహ—నహీయతఇతి. జ్ఞానఫలవదుపాస్తి

ధానాత్ జ్యోతిర్వాక్యాత్పూర్వవాక్యే 'పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపదాస్యా

బ్రహ్మశ్రయణీయమియతే నేతి నియమే హేతురస్తి. యత్ర హి నిరస్త
సర్వవిశేషసంబంధం పరం బ్రహ్మత్వేన్దోషదిశ్యతే, తత్రైకరూపమేవ
ఫలం మోక్ష ఇత్యవగమ్యతే. యత్ర తు గుణవిశేషసంబంధం ప్రతీక
విశేషసంబంధం వా బ్రహ్మోపదిశ్యతే, తత్ర సంసారగోచరాణ్యేవో
చ్ఛావచాని ఫలాని దృశ్యంతే 'అన్నాదో వసుదానో విందతే వసు
య ఏవం వేదే'త్యాద్యాను శ్రుతిషు. యద్యపి న స్వవాక్యే కించిజ్ఞోయి
తిషో బ్రహ్మత్వలింగ మస్తి తథాపి పూర్వస్థి౯ వాక్యే దృశ్యమానం
గృహీతవ్యం భవతి. తదుక్తం సూత్రకారేణ—జ్యోతిశ్చరణాభిధా
నాదితి. కథం పునర్వాక్యాంతరగతేన బ్రహ్మసన్నిధానేన జ్యోతిశ్శ్రుతిః
స్వవిషయాచ్ఛక్యా ప్రచ్యావయితుం? నైష దోషః. అథ 'యదతః
పరో దివో జ్యోతి'రితి ప్రథమతరపతితేన యచ్ఛబ్దేన సర్వనామ్నా
ద్యుసంబంధాత్పర్యభిజ్ఞాయమానే పూర్వవాక్యనిర్దిష్టే బ్రహ్మణి స్వ
సామర్థ్యేన పరామృష్టే సత్యర్థజ్యోతిశ్శబ్దస్యాపి తద్విషయత్వోప
పత్తేః. తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం.

ఫలమేకరూపం కిం న స్యాదత ఆహ—యత్ర హీతి. జ్ఞేయైకత్వాదిత్యర్థః. ధ్యేయం తు
నానేత్యాహ—యత్ర త్వితి. ఈశ్వరో జీవరూపేణాన్నమతీత్యన్నాదః, అన్నస్యా
మంతాద్దాతావా, వసు హిరణ్యం దదాతీతి వసుదాన ఇతి గుణవిశేషసంబంధం యో
కిద స ధనం విందతే దీప్తాగ్నిశ్చ భవతి 'నామ్నో వాగుత్తమా మనో వాప్రతీకం
నాచో భూయః' ఇతి ప్రతీకవిశేషధ్యానశ్రుతిసంగ్రహార్థమాద్యపదం. సన్నిధేశ్శ్రుతి
ర్బలీయసీతి శంకతే—కథం పునరితి. అథ ప్రథమశ్రుత్యనుసారేణచరమశ్రుతిర్నీయత
ఇత్యాహ—నైష ఇతి. సర్వనామ్నా స్వసామర్థ్యేన స్వస్య సర్వనామ్నాస్సామర్థ్యం
సన్నిహితవాచిత్యం తద్భవేన పరామృష్టే సతీతి యోజనా. అర్థాత్ యత్పదసామా
నాధికరణ్యాదిత్యర్థః.

మృతం దివి' ఇతి చతుష్పాత్త్వాభిధానాత్. అతో బ్రహ్మైవ జ్యోతిః శబ్దితమిత్యర్థః.

సూ. ఛందోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా
చేతోఽర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్. ౨౫

అథ యదుక్తం పూర్వస్తిన్నపి వాక్యే న బ్రహ్మభిహితమస్తి
'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వం భూతం యదిదం కించే'తి గాయత్ర్యా
ఖ్యస్య ఛందసోఽభిహితత్వాదితి, తత్పరిహర్తవ్యం. కథం పునశ్చందోభి
ధానాన్న బ్రహ్మభిహితమితి శక్యతే వక్తుం, యావతా 'తావానస్య
మహిమే' త్యేతస్యామృచి చతుష్పాద్యబ్రహ్మ దర్శితం. నైతదస్తి.
'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వం భూత' మితి గాయత్రీముపక్రమ్య తామేవ
భూతసృణ్వీశరీరహృదయవాక్యాణాప్రభేదైర్వాఖ్యాయ 'నైషాచతు
ష్పదాషడ్విధా గాయత్రీ తదేతద్దృచాభ్యనూక్తం తావానస్య మహి
మే' తితస్యామేవ వ్యాఖ్యాతరూపాయాం గాయత్ర్యాముదాహృతో
మంత్రః కథమకస్తాద్యబ్రహ్మచతుష్పాదభిదధ్యాత్. యోఽపి తత్ర 'య
ద్వై తద్బ్రహ్మే' తి బ్రహ్మశబ్దః, సోఽపి ఛందసః ప్రకృతత్వాచ్ఛందో
విషయ ఏవ. 'య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదే' త్యత్ర హి వేదో
పనిషదమితి వ్యాచక్షతే. తస్తాచ్ఛందోభిధానాన్న బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వ
మితి చేత్, నైష దోషః. 'తథా చేతోర్పణనిగదాత్' తథా గాయ
త్ర్యాఖ్యఛందోద్వారేణతదనుగతే బ్రహ్మణి చేతసోఽర్పణం చిత్తసమా

౨౫. ఛందోఽభిధానాద్యబ్రహ్మ ప్రకృతం నాస్తీతి శంకామేకదేశీ దూష
యతి—కథమితి. శంకాం సాధయతి—నైతదిత్యాదినా. చతుష్పదత్వాదికం పూర్వ
మేవ వ్యాఖ్యాతం—య ఏతామేవమితి. వేదరహస్యభూతాం మధువిద్యామేవ ముక్త
రీత్యా యః కశ్చిద్వేద తస్యోదయాస్తమయరహిత బ్రహ్మప్రాప్తిర్భవతీత్యర్థః. తథా చ

నను 'గాయత్రీ నా ఇదం సర్వమ్...' ఇతి గాయత్ర్యాఖ్యచ్ఛందసః ప్రకృత
త్వాత్తనైవివోపాస్యత్వం. నాన్యస్యేత్యాశంకాహ—

ఛందోఽభిధానాత్ గాయత్ర్యాఖ్యఛందస ఏవాభిధానాత్, పూర్వవాక్యే న
బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితి చేత్, న. కుతః, తథా చ్ఛందోద్వారేణ తద్గతే బ్రహ్మణి

ధానమనేన బ్రాహ్మణవాక్యేన నిగద్యతే—‘గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వ’
 మితి. న హ్యక్షరసన్నివేశమాత్రాయా గాయత్ర్యాస్సర్వాత్కత్వం
 సంభవతి. తస్మాద్వద్ధాయత్ర్యాఖ్యవికారేఽనుగతం జగత్కారణం
 బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదిహ సర్వమిత్యుచ్యతే. యథా ‘సర్వం ఖల్విదం
 బ్రహ్మే’తి. కార్యం చ కారణాదవ్యతిరిక్తమితి వక్ష్యామః. ‘తదనన్య
 త్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః’ ఇత్యత్ర తథాన్యత్రాపి వికారద్వారేణ
 బ్రహ్మణ ఉపాసనం దృశ్యతే ‘ఏతం హ్యేవ బహ్వాచామహత్యుక్తే
 మీమాగ్ సంతే ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతంమహావ్రతేఛందోగాః’ఇతి,
 తస్మాదస్తి ఛందోభిధానేఽపి పూర్వస్త్రికావాక్యే చతుష్పాదబ్రహ్మ నిర్ది
 ష్టం. తదేవజ్యోతిర్వాక్యేఽపిపరామృశ్యతే ఉపాసనాంతరవిధానాయ.
 అపర ఆహ—సాక్షాదేవ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతేసంఖ్యా
 వేదత్వాద్ధాయత్ర్యం బ్రహ్మశబ్దో యుక్త ఇతి భావః. గాయత్రీశబ్దేన తదుపాదా
 నత్వేనానుగతబ్రహ్మలక్షణాయాం బీజమనుపవత్తిమాహ—న హ్యక్షరేతి. బ్రహ్మణోఽపి
 కథం సర్వాత్కత్వం తత్రాహ—కార్యం చేతి. న చ గాయత్ర్య ధ్యానార్థం
 సర్వాత్కత్వార్థోప ఇతి వాచ్యం, స్వతస్సర్వాత్కతో ధ్యానసంభవేనారోపాయోగాదితి
 భావః. ‘తథాహి దర్శనమి’తి సూత్ర శేషం వ్యాచక్షే—తథాన్యత్రేతి. దృశ్యత ఇతి
 దర్శనం దృష్టమిత్యర్థః. ఏతం పరమాత్మానం బ్రహ్వాచా ఋగ్వేదినో మహత్యుక్తే
 శస్త్రే తదనుగతముపాసతే. ఏతమేవాగ్నిరహస్యే ‘తమేతమగ్నిరిత్యధ్వర్యవ ఉపాసతే’
 ఇతి శ్రుతేర్యజుర్వేదినోఽగ్నానుపాసతే. ఏతమేవ ఛందోగాస్సమవేదినో మహ
 వ్రతే క్రతౌ ఉపాసతే’ ఇత్యైతరేయకే దృష్టమిత్యర్థః. గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మలక్షక
 తి వ్యాఖ్యాయ గౌణ ఇత్యాహ—అపర ఇతి. సాక్షాదేవ వాచ్యార్థగ్రహణం వినై
 తి యావత్. పూర్వం తూపాస్యతయా గాయత్రీపదేనాజహల్లక్షణయా గాయత్రీ
 బ్రహ్మణీ ద్వే అపి లక్షితే. న చ ‘గాయత్రీసర్వమి’త్యన్వయాసంభవః, ఘటో రూపీతి
 పదార్థకదేశే వ్యక్తా రూపాన్వయవద్ధాయత్రీపదార్థకదేశే గాయత్రీనుగతే బ్రహ్మణీ
 ప్రధానే సర్వాత్కత్వాన్వయసంభవాదితి భావః. తథాచ సూత్రే సిద్ధాంతభాగస్యాయ
 మర్థః. తథా గాయత్రీపచ్చతుష్పాత్త్వగుణసామాన్యాచ్ఛేతో బ్రహ్మణీ సమర్ప్యతే
 చేతోర్పణస్య చిత్తసమాధానస్య, నిగదాత్ అభిధానాత్. తత్ర దృష్టాంతః—
 తథాహి దర్శనం; అన్యత్రాపి వికారద్వారేణ ‘ఏతం హ్యేవ బహ్వాచా మహత్యుక్తే

సామాన్యాద్యథా గాయత్రీ చతుష్పదా షడక్షరైః పాదైః తథా
బ్రహ్మ చతుష్పత్. తథాన్యత్రాపి ఛందోభిధాయా శబ్దోఽర్థాంతరే
సంఖ్యాసామాన్యాత్ప్రియుజ్యమానో దృశ్యతే. తద్యథా—‘తే వా
ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే *దశసంతస్తత్కృత’ మిత్యుపక్రమ్యాహ
‘నైషా విరాడన్నాదీ’ తి. అస్తిక పక్షే బ్రహ్మైవాభిహితమితి

యేన సచేతోఽర్పణోగాయత్రీశబ్దస్తేన బ్రహ్మణ ఏవ నిగదాత్ ఆభిధానాత్, ఛందో
ఽభిధానమసిద్ధమితి. అథునా తథాహి దర్శనమితి శేషం వ్యాచక్షే—తథేతి. సంవర్గ
విద్యాయామధిదైవమగ్నిసూర్యచంద్రాంభాంసి వాయూ లీయంతే. ఆధ్యాత్మం వాక్చక్షు
శ్శ్రోత్రమనాంసి ప్రాణమపియంతీత్యుక్తం తేవా ఏతే పంచాన్యే ఆధిదైవికాః,
పంచాన్యే ఆధ్యాత్మికాస్తే మిళిత్యా దశసంఖ్యాకాస్సంతః కృతమిత్యుచ్యంతే. సంతి
హి కృతత్రేతాద్వాపరకలిసంజ్ఞకాని చత్వారి ద్యూతాని క్రమేణ చతురంకత్రయం
కద్యంతైకాంకాని. తత్ర కృతం దశాత్మకం భవతి చతుర్ష్వంశేషు త్రయాణాం
త్రిషు ద్వయోర్ద్వయోరేకస్య చాంతర్భావాత్, తథాచ దశత్వగుణేన పాయ్వాదయః
కృతశబ్దేనోచ్యంతే. ఏవం కృతత్వం వాయ్వాదీనాముపక్రమ్యాహ—నైషేతి. విధేయా
పేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః, విరాట్పదం ఛందోవాచకం ‘దశాక్షరావిరా’డితిశ్రుతేః
దశత్వసామ్యేన వాయ్వాదయో విరాడిత్యుచ్యంతే. ఏవంచ దశత్వద్వారా వాయ్వా
దిషు కృతత్వం విరాట్త్వం చ ధ్యేయం, తత్ర విరాట్త్వధ్యానాత్ సర్వమస్యాన్నం
భవతి ‘అన్నం విరా’డితిశ్రుతేః కృతత్వధ్యానాదన్నాదో భవతి కృతద్యూతస్యాన్నా
దత్వాత్. కృతం హి స్వీయచతురంశేషు త్రయంకాదికమంతర్భావయదన్నమత్తీవ
లక్ష్యతే. అతఏవ కృతజయాదితరద్యూతజయః శ్రుత్యుక్తః. ‘కృతాయ విజితాయా
ధరేఽయాస్సంయంతీ’తి, అయోద్యూతం కృతసంజ్ఞోఽయః కృతాయః స విజితోయేన
తస్మై, అధరేయాః త్రయంకాదయః అయాః సంయంతి ఉపనమంతే తేన జితా భవంతీ
త్యర్థః. ఏవం చ సావాయాదిదశాత్మికా ఏషా కృతశబ్దితా విరాడన్నం కృతత్వాత్

మీమాంసంతే’ ఏతమాత్తానం ప్రధానే శస్త్రే తదనుగతముపాసతే; ఇతి బ్రహ్మణ
ఉపాసనం దృశ్యతే ఇతి దర్శనం దృష్టమిత్యతో బ్రహ్మైవ పూర్వవాక్యే నిర్దిష్టం, న
ఛంద ఇతి సిద్ధమ్. ౨౬

* ఆధిదైవతం, వాయురగ్నిసూర్యశ్చంద్రమా ఆపః, ఆధ్యాత్మం, ప్రాణో.
వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రం మనః ఇతి దశ.

నచ్చందోఽభిధానం సర్వథాప్యస్తి పూర్వస్థితౌ వాక్యే ప్రకృతం
బ్రహ్మేతి.

సూ. భూతాదిపాదవ్యవదేశోపపత్తే శ్చైవమ్. ౨౬

ఇతశ్చైవమభ్యుపగంతవ్యమస్తి. పూర్వస్థితౌ వాక్యే ప్రకృతం
బ్రహ్మేతి యతో భూతాదీన్ పాదాన్ వ్యవదిశతి శ్రుతిః. భూతపృథి
వీశరీరహృదయాని హి నిర్దిశ్యాహ—‘సైషా చతుష్పదా షడ్విధా
గాయత్రీ’తి. న హి బ్రహ్మనాశ్రయణే కేవలస్య ఛందసో భూతాదయః
పాదా ఉపపద్యంతే. అపి చ బ్రహ్మనాశ్రయణే నేయమృక్సంబధ్యేత
‘తావానస్య మహిమే’తి. అనయా హి ఋచా స్వరసేన బ్రహ్మైవాభి
ధీయతే ‘పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ’తి సర్వాత్త

అన్నాదినీత్యర్థః. సర్వథాపీతి. గాయత్రీపదస్య లక్షకత్వే గౌణత్వేఽపి చేత్యర్థః.
అత్రాపర ఆహేత్యపరపదేన గౌణత్వం స్వమతం నేతి ద్యోతయతి. ఆజహల్లక్షణాపక్షే
హి ‘వాగైవ గాయత్రీ’తి వాగాత్కత్వం ‘గాయతి చ త్రాయతే చే’తి నిరుక్తగాయత్రీ
నామకత్వం చ గాయత్ర్యా ఉపాధితేనోపాస్యత్వాదుపపన్నతరం. గౌణపక్షే గాయత్రీ
త్యాగాత్తదుభయం సర్వాత్కత్వమాత్రేణోపపాదనీయం, ఏవం గాయత్రీపదస్య
స్వార్థత్యాగోఽప్రసిద్ధచతుష్పత్త్వగుణద్వారా విప్రకృష్టలక్షణా చేతి బహ్వ
సమంజసమ్.

౨౬. నను ‘గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వ’మితి ప్రథమగాయత్రీశ్రుతేః కథం
లక్షణేత్యాశంక్య వాక్యశేషగతసర్వాత్కత్వాద్యనేకబలవత్ప్రమాణసంవాదేన బ్రహ్మణి
శాత్పర్యావగమాదిత్యాహ—భూతాదిపాదేతి. ఏవంపదార్థమాహ—ఇతశ్చేతి.
సాత్రస్థాదిపదార్థం దర్శయతి—భూతపృథివీతి. అత్ర సూత్రభాష్యకారయోరూహ
తాదిభిః ‘చతుష్పదాగాయత్రీ’తి సమ్మతం. షడక్షరైశ్చతుష్పత్త్వం వృత్తికారోక్త
మప్రసిద్ధం. చకారసూచితం యుక్త్యంతరమాహ—అపి చేతి. బ్రహ్మపరసూక్తౌత్పన్న

ఇతశ్చ గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్యమిత్యాహ—

భూతపృథివీశరీరహృదయైః ‘చతుష్పదా గాయత్రీ’ ఇతి వ్యవదేశస్య బ్రహ్మ
జ్యేష్ఠోపపత్తేః. న హ్యక్షరసంనివేశరూపగాయత్ర్యా భూతాదిపాదవ్యవదేశః సంభవతి.
అథో గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్యమితి, జ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్

త్యోషప త్తేః పురుషసూక్తే పీయమృక్ బ్రహ్మపరతయైవ సమామ్నాయతే. స్మృతిశ్చ బ్రహ్మణ ఏవంయాపతాం దర్శయతి—“విష్టభ్యాహమిదం కృతన్న మేకాంశేన స్థితో జగది”తి ‘యద్వై తద్బ్రహ్మే’ తి చ నిర్దేశః. ఏవం సత ముఖ్యార్థ ఉపపద్యతే. ‘తే వా ఏతే పంచ బ్రహ్మ పురుషా’ ఇతి చ ‘హృదయసుషిషు బ్రహ్మపురుష’ఇతి శ్రుతిః బ్రహ్మ సంబంధితాయాం వివక్షితాయాం సంభవతి. తస్మాదస్మి పూర్వస్థివాక్యే బ్రహ్మ ప్రకృతం. తదేవబ్రహ్మజ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం పరామృశ్యత ఇతి స్థితమ్.

సూ. ఉపదేశ భేదాన్నేతి చేన్నో

భయస్త్వన్నప్యవిరోధాత్. ౨౭

యదవ్యేతదుక్తం పూర్వత్ర ‘త్రిపాదస్యామృతం దివీ’ తి సప్తమ్య ద్యౌరాధారత్వేన ఉపదిష్టా. ఇహ పునః ‘అథ యదతః పరోదివో’ త్వాచ్చ తస్యాస్తత్పరత్వమిత్యాహ—పురుషేతి. బ్రహ్మపదస్య ఛందోవాచిత్యముక్తం నిరస్యతి—యద్వై తద్బ్రహ్మేతి. పూర్వస్యామృచి బ్రహ్మోక్తావిత్యర్థః. హృదయస్య చతుర్దిక్షూర్ధ్వం చ పంచ సుషయస్సంతి. తేషు బ్రహ్మస్థానహృన్నగరస్య ప్రాగాదిద్వా రేషు క్రమేణ ప్రాణ వ్యానాపాన సమానోదానాః పంచద్వారపాలా ఇతి ధ్యానార్థం శ్రుత్యా కల్పితం. తత్ర హృదయచ్ఛిద్రస్థప్రాణేషు బ్రహ్మపురుషత్వశ్రుతిర్హృది గాయత్ర్యభ్యుబ్రహ్మణ ఉపాసనాసంబంధితాయాం బహుళో దారపాలతాదగి హ్మణః పురుషా ఇతి సంభవంతీత్యాహ—పంచబ్రహ్మేతి.

౨౭. దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాత్ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యుక్తం చోద్యం నోపేక్షణీయమిత్యాహ—తత్పరిహర్తవ్యమితి. పరిహారం ప్రతిజానీతే—అత్రేతి. దేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి సిద్ధమ్.

నను పూర్వం దివీతి సప్తమ్య ద్యౌరాధారత్వేన నిర్దిశ్యతే, దివ ఇతి పంచమ్య ద్యౌరవధిత్యేన. తథా చ విభక్తిభేదేన ద్యుసంబంధాత్ యత్ప్రత్యభిజ్ఞానముక్తం తన్నేత్యాశంక్యాహ—

‘దివి’ ‘దివః’ ఇతి విభక్తిభేదేనోపదేశాత్ జ్యోతిర్వాక్యే ప్రత్యభిజ్ఞానం న

జ్యోతిర్దీప్యత' ఇతి పంచమ్యా మర్యాదాత్వేన తస్మాదుపదేశ భేదాన్న
తస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే.—నాయం
దోషః. ఉభయస్తిన్నప్యవిరోధాత్, ఉభయస్తిన్నపి సప్తమ్యంతే పంచ
మ్యంతే చోపదేశే న ప్రత్యభిజ్ఞానం విరుధ్యతే. యథా లోకే వృక్షా
గ్రేణ సంబద్ధోఽపి శ్వేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే. వృక్షా
గ్రేశ్వేనో వృక్షా గ్రాత్పరతశ్వేన ఇతి చ. ఏవం దివ్యేష సద్బ్రహ్మాదివః
పరమిత్యపదిశ్యతే. అపర ఆహ-యథా లోకే వృక్షా గ్రేణాసంబద్ధోఽపి
శ్వేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే వృక్షా గ్రే శ్వేనో వృక్షా
గ్రాత్పరతశ్వేన ఇతి చ, ఏవం దివః పరమపి సద్బ్రహ్మా దివీత్యపదిశ్యతే.
తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణ ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానం. అతః పరమేవ
బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దమితి సిద్ధం.

సూత్రే నశార్థం వదన్నరిహరమాహ—నాయమితి. ఏవం సర్వత్ర వాఖ్యేయమ్.
ప్రధానప్రాతిపదికార్థమ్యసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా విభక్తిర్థభేదో న ప్రతిబంధకః,
కథంచిదాధారస్యాపి మర్యాదాత్వసంభవాత్. యథా వృక్షాగ్రం స్వలగ్నభాగా
వచ్చిన్న శ్వేనస్యాధారస్సన్నేవ స్వాగ్నభాగావచ్చిన్నస్య తస్యైవ మర్యాదా భవతి.
ఏవం దివి సూర్యే హర్దాకాశే వా ముఖ్యే ఆధారే సద్బ్రహ్మా దివోమర్యాదాత్వం
తదలగ్నాకాశావచ్చిన్నం బ్రహ్మ ప్రతి కల్పయిత్వా దివః పరమిత్యచ్యత ఇత్యర్థః.
యద్యాకాశేనాప్యనవచ్చిన్నం బ్రహ్మ గృహీత్వా పంచమ్యాదివో మర్యాదాత్వమేవ
ముఖ్యం తదా గంగాయాం ఘోష ఇతి వత్ సప్తమ్యాస్సమీప్యలక్షణయాధారత్వం
వాఖ్యేయమిత్యాహ—అపర ఇతి. సంబద్ధం ప్రత్యాధారత్వం ముఖ్యం పూర్వముక్తం
వ్యేవ సదితి. అసంబద్ధం ప్రతి మర్యాదాత్వం ముఖ్యమధునోచ్యతే. దివఃపరమపీతి
నేదః. తస్మాజ్జ్యోతిర్వాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి దశమాధి
కరణమ్.

సంభవతీతి చేత్, న. కుతః, ఉభయస్తిన్నపి విభక్తిభేదేన ఉపదేశద్వయేఽపి ప్రధాన
ప్రాతిపదికార్థేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్, ప్రకృతత్రిపాద్బ్రహ్మపరామర్శియ
చ్ఛబ్దానుబంధాచ్చ పరం బ్రహ్మైవ జ్యోతిః శబ్దితముపాస్యమితి సిద్ధం.

సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్. ౨౮.

అస్తి కాషీతకీ బ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా—
 'ప్రత నో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ
 యు న చ పౌరుషేణ చే' త్యాచభ్యామ్నా తా. తస్యాం శ్రూయతే—
 'సహోవాచ ప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తాతం మామాయురమృతముపాన్వే'
 తి. తథోత్తరత్రాపి 'అథ ఖలు ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్తేదం శరీరంపరిగృహ్యో
 త్థాపయతీ' తి, తథా 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దిత్యాది.
 అంతే చ 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్తానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యాది.
 తత్ర సంశయః—కిమిహ ప్రాణశబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత
 దేవతాత్తా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి. నన్వతఏవ ప్రాణ ఇత్యత్ర
 వర్ణితంప్రాణశబ్దస్యబ్రహ్మపరత్వమిహాపిచ బ్రహ్మలింగమస్తి 'ఆనందోఽజ

౨౮. ప్రాణస్తథానుగమాత్ * దివోదాసస్యావత్యం దైవోదాసిః ప్రతర్దనో
 నామ రాజా యుద్ధేన పురుషకారేణ చ కారణేనేంద్రస్య ప్రేమఃస్పదం గృహం
 జగామ. తం హేంద్ర ఉవాచ-ప్రతర్దన పరం తే దదామితి. సహోవాచ ప్రతర్దనః,
 యం త్వం మర్త్యాయ హితతమం మన్యసే తం పరం త్వమేవాలోచ్య మహ్యం దేహీతి.
 తత ఇంద్ర ఇదమాహ-ప్రాణోఽస్తి త్యాది. ముఖ్యం ప్రాణం నిరసితుం ప్రజ్ఞాత్వత్వముక్తం.
 నిర్విశేషచింతాత్రం నిరస్యతి—తం మామితి. ఇదం ప్రాణస్యేంద్రదేవతాత్వే లింగం.
 ముఖ్యప్రాణత్వే లింగమాహ—అథేతి. వాగాదీనాం దేహధారణశక్త్యభావనిశ్చయా
 నంతరమిత్యర్థః. ప్రాణస్య దేహధారకత్వముత్థాపకత్వం చ ప్రసిద్ధమితి వక్తుం ఖల్వి
 త్యుక్తం. ప్రాణస్య జీవత్వే వక్తృత్వం లింగమాహ—న వాచమితి. ఆనందత్వాదికం
 బ్రహ్మలింగమాహ—అంతే చేతి. అనేకేషు లింగేషు దృశ్యమానేషు బలాబలనిర్జ

పూర్వస్తిన్నధికరణే ప్రకృతత్రిపాద్బ్రహ్మపరామర్శియచ్ఛబ్దసమానాధిక్యతా
 జ్యోతిఃశుతిస్తదర్థేత్యుక్తం యథా, న తథేహసాధారణం కించిత్సమస్తి ప్రాణస్య
 బ్రహ్మత్వే మానం, యేన తథా స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణేంద్రదేవతాజీవానామన్యతమోపాస్తిః, సిద్ధాంతే
 బ్రహ్మాధీరితి ఫలభేదః. కాషీతక్యపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికాయాం ప్రతర్దనం
 ప్రతీంద్రవాక్యం శ్రూయతే—'ప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తా' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణ

రోఽమృతః' ఇత్యాది, కథమిహ పునస్సంశయస్సంభవతి. అనేకలింగ దర్శనాదితి బ్రూమః. న కేవలమిహ బ్రహ్మలింగమేవోపలభ్యతే. సంతి హితరలింగాన్యసి. 'మామేవ విజానీహి' తీంద్రస్య వచనం దేవతాత్మ లింగం, ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రాణలింగం. 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం. అత ఉపపన్నస్సంశయః. తత్ర ప్రసిద్ధేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తే, ఇదముచ్యతే.—ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మ విజ్ఞేయం. కుతః? తథానుగమాత్. తథాహి పౌర్వాపర్యేణ పర్యాలోచ్యమానే వాక్యే పదార్థానాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాద నపర ఉపలభ్యతే. ఉపక్రమే తావద్వరం వృణీ'ష్వేతీంద్రేణోక్తః. ప్రత ర్దనః పరమపురుషార్థం వరముపచిత్తేష—'త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాం హితతమం మన్యస' ఇతి. తస్మై హితతమత్వేనోపది శ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మాన స్యాత్. నహ్యన్యత్ర పరమాత్మ విజ్ఞానాద్ధితతమ ప్రాప్తిరస్తి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'త్యాది శ్రుతిభ్యః. తథా 'స యో మాం

యార్థమిదమధికరణమిశ్యగ తార్థతామాహ—అనేకలింగేతి. పూర్వత్ర ప్రకృతబ్రహ్మ వాచకయచ్ఛబ్దబలాజ్ఞోతిశ్శ్చుతిర్బ్రహ్మపరేత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణశ్రుతిభంగే కించిద్బలమస్తి. మిథో విరుద్ధానేకలింగానామనిశ్చయకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. పూర్వం ప్రధానప్రాతిపదికార్థబలాద్విభక్త్యర్థ బాధవద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేన ప్రధానానేకపదార్థబలాదేకవాక్యతాభంగ ఇతి దృష్టాంతసంగతిర్వాస్తు. పూర్వపక్షే ప్రాణాద్యనేకోపాస్తిః, సిద్ధాంతే ప్రత్య గ్బ్రహ్మధీరితి వివేకః. తథా బ్రహ్మపరత్వేన పదార్థానామన్వయావగమాదితి హేత్వర్థ హాహ—తథాహితి. హితతమత్వకర్తృక్షయాదిపదార్థానాం సంబంధో బ్రహ్మణి కాత్పర్యనిశ్చయక ఉపలభ్యత ఇత్యుక్తం వివృణోతి—ఉపక్రమ ఇత్యాదినా. యం సన్యసే తం పరం త్వమేవ ప్రయచ్ఛేత్సర్వః. స యః కశ్చిన్నాం బ్రహ్మరూపం వేద సాక్షాదనుభవతి తస్య విదుషో లోకో మోక్షో మహతాపి పాతకేన న హ మియతే నైవ హింస్యతే న ప్రతిబద్ధతే జ్ఞానాన్నినా కర్తృత్వణరాశేర్దగ్ధత్వాదిత్యాహ—స

శబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత ఇంద్రదేవతా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి విశయే, 'అథ ఖలు...' ఇత్యాదిలింగాత్ వాయుమాత్రమితి పూర్వః పక్షః సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణశబ్దేన బ్రహ్మేవాభిధీయతే. కుతః, తథానుగమాత్ తథా బ్రహ్మ

వేద న హ వై తస్య కేనచన కర్తృణా లోకో మియతే న స్తేయేన న
 బ్రాణహత్యయే' త్యాదిచ పర బ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే. బ్రహ్మవిజ్ఞానేన
 హి సర్వకర్తృత్వయః ప్రసిద్ధః. 'క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే
 పరావర' ఇత్యాద్యాసు శ్రుతిషు. ప్రజ్ఞాత్కత్వం చ బ్రహ్మపక్ష ఏవోప
 పద్యతే. నహ్య చేతనస్య వాయోః ప్రజ్ఞాత్కత్వం సంభవతి. తథోపసంహా
 రేఽపి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యానందత్వాదీని చ న బ్రహ్మణో
 ఽన్యత్ర సమ్యక్సంభవతి 'స న సాధునా కర్తృణా భూయాన్ భవతి నో
 ఏవాసాధునా కర్తృణా కసియానేష హ్యేవ సాధు కర్తృ కారయతి
 తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే. ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్తృ కార
 యతి తం యమేభ్యో లోకేభ్యోఽథో నినీషత' ఇతి 'ఏష లోకాధిపతి
 రేష లోకపాల ఏష లోకేశ' ఇతి చ. సర్వమేతత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యా
 శ్రీయమాణే అనుగంతుం శక్యతే న ముఖ్యే ప్రాణే. తస్మాత్ప్రాణో
 బ్రహ్మ.

సూ. న వక్తురాత్తోపదేశాదితి చేదధ్యాత్

సంబంధభూమా హ్యస్మిన్. ౨౯.

యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మైతి తదాక్షిప్యతే—న పరం బ్రహ్మ
 ప్రాణశబ్దం. కస్తాత్? వక్తురాత్తోపదేశాత్. వక్తా హింద్రో నామ కశ్చి
 ద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేషః స్వాత్మానం ప్రతర్దనాయాచచక్షే 'మా
 య ఇతి. సాధ్వసాధునీ పుణ్యపాపే తాభ్యామస్పృష్టత్వం తత్కారయితృత్వం నిరం
 కుశైశ్వర్యం చ సర్వమేతదిత్యర్థః. ... ..

౨౯. అహంకారవాదేన స్వాత్మవాచకశబ్దేరాచచక్షే, ఉక్తవానిత్యన్వయః.

పరత్వే 'హితతమం మన్యసే' ఇత్యాదిహితతమత్వాద్య నేకలింగానాం అనుగమాత్ అవ
 గమాత్. అతోఽత్ర ప్రాణో బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

నను అస్తీత్యహంకారవాదాల్లింగాదింద్ర దేవతాభిధీయత ఇత్యాశంక్యాహ—
 వక్తుః ఇంద్రస్య దేవతావిశేషస్య, అత్తోపదేశాత్ 'మామేవ విజానీహి'

మేవవిజానీహీ'త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తే'త్యహంకారవాదేన. స ఏష వక్తురాత్మ త్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం బ్రహ్మ స్యాత్? న హి బ్రహ్మణో వక్తృత్వం సంభవతి 'అవాగమనా' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తథా విగ్రహసంబంధిభిరేవ బ్రహ్మణ్యసంభవద్విధిరైరింద్ర ఆత్మానం తుష్టావ 'త్రిశీర్షాణాం త్వాష్ట్రమహనం అరున్దుఖాన్యతీక సాలావృ కేభ్యః ప్రాయచ్ఛ' మి త్యేవమాదిభిః ప్రాణత్వం చేంద్రస్య బలవత్త్వా దుపపద్యతే, 'ప్రాణో వై బల' మితి హి విజ్ఞాయతే. బలస్య చేంద్రో దేవతా ప్రసిద్ధా. 'యాచ కాచిద్బలకృతిరింద్రస్య కర్తౌవ తది'తే హి వదంతి. ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్వనస్సంభవతి. అప్ర తిహతజ్ఞానా హి దేవతా ఇతి వదంతి. నిశ్చితే చైవం దేవతాత్వత్వోప దేశే హితతమత్వాదినచనాని యథాసంభవం తద్విషయాణ్యేన యో జయితవ్యాని. తస్మాద్వక్తురింద్రస్యాత్మోపదేశాన్న ప్రాణో బ్రహ్మత్వా షీప్య సమాధీయతే 'అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్తి'న్నితి. అధ్యా త్మసంబంధః ప్రత్యగాత్మసంబంధస్తస్య భూమా బాహుళ్యమస్తిన్న ధ్యాయ ఉపలభ్యతే. 'యావదస్తిక శరీరే ప్రాణో వసతి తావ

వాక్యస్య ఇంద్రోపాసనాపరత్వే లింగాంతరమాహ—తథా విగ్రహేతి. త్రిణి శీర్షాణి యస్యేతి త్రిశీర్షా త్వప్తుః పుత్రో విశ్వరూపో నామబ్రహ్మణః తం హతవానస్తి. రాతి యథార్థం శబ్దయతీతి రుత్ వేదాంతవాక్యం తన్ముఖే యేషాం తే రున్దుఖాస్తేభ్యోఽన్యాయే వేదాంతబహిర్దుఖాన్ యతీనరణ్యశ్వభ్యో దత్తవానస్తిత్యర్థః. ఇంద్రే ప్రాణశబ్దోపపత్తిమాహ—ప్రాణత్వం చేతి. వదంతి తాకికా ఆపీత్యర్థః. బలవాచినా ప్రాణశబ్దేన బలదేవతా లక్ష్యత ఇతి భావః. ఇంద్రో హితప్రదాతృత్వాద్ధితతమః కర్తా నధికారాదపాప ఇత్యేవం వ్యాఖ్యేయానీత్యాహ—నిశ్చితే చేతి. కిమింద్రపదేన విగ్ర హోపలక్షితం చింతాత్రముచ్యతే ఉత విగ్రహః. ఆద్యే వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం సిద్ధం, న ద్వితీయ ఇత్యాహ—అధ్యాత్మేతి. ఆత్మసి దేహేఽధిగమ్యత ఇత్యధ్యాత్మం ప్రత్య ఇత్యాత్మ త్వేనోపదిశ్యమానత్వాత్, ప్రాణో న బ్రహ్మేతి చేత్, ఆత్మోచ్యతే— అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్తిన్నితి. హి యస్తాత్, అస్తిక అధ్యాయ 'యావ ద్ధ్యస్తిక శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః న ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజ రోఽమృతః' ఇత్యాద్యధ్యాత్మసంబంధస్య ప్రత్యగాత్మసంబంధస్య భూమా బాహుళ్య

దాయు' రితి ప్రాణస్యైవ ప్రజ్ఞాత్తనః ప్రత్యగ్భూతస్యాయుషస్సంప్ర
దానోపసంహారయోః స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి న దేవతావిశేషస్య
పరాచీనస్య. తథాఽస్తిత్వే చ ప్రాణానాం నిశ్చేయసమిత్యధ్యాత్వ
మేవేంద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి. తథా 'ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞా
త్తేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ' తి. 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత
వక్తారం విద్యా' దితి చోపక్రమ్య 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పి
తానాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రా
స్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞా
త్తానందోఽజరోఽమృత' ఇతి విషయేంద్రియవ్యవహారానాభిభూతం
ప్రత్యగాత్తానమేవోపసంహరతి 'సమ ఆత్మేతి విద్యా' దితి చోపసంహారః
ప్రత్యగాత్తపరిగ్రహే సాధుర్న పరాచీనపరిగ్రహే. 'అయమాత్మా
బ్రహ్మ సర్వానుభూ' రితి చ శ్రుత్యంతరం. తస్మాదధ్యాత్వసంబంధ
బాహుళ్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్తోపదేశః. కథం
తర్హి వక్తు గాత్తోపదేశః?

గాత్తా సంబద్ధ్యతే యైః శరీరస్థత్వాదిభిరింద్రతనావసంభావితైర్ధర్మైస్తే అధ్యాత్వసంబంధా
స్తేషాం భూమేత్యర్థః. ఆయురత్ర దేహే ప్రాణవాయుసంచారః. అస్తిత్వే ప్రాణస్య
స్థితౌ ప్రాణానామింద్రియాణాం స్థితిరిత్యర్థః శ్రుతిమాహ—అస్తిత్వ ఇతి. 'అథాతో
నిశ్చేయసానాం సాధన'మిత్యాద్యాశ్రుతిః. ఇంద్రియస్థాపకత్వవద్దేహోత్థాపకత్వ
మాహ—తథేతి. వక్తుత్వముక్త్యా సర్వాధిష్ఠానత్వం దర్శితమిత్యాహ—ఇతి చోప
క్రమేతి. తత్తత్ర నానాప్రపంచస్యాత్మని కల్పనాయాం యథా దృష్టాంతః లోకే
ప్రసిద్ధస్య రథస్యారేషు నేమినాభ్యోర్తద్యుష్టశలాకాసు చక్రోపాంతరూపానేమిరర్పితా
నాభౌ చక్రపిండికాయామరా అర్పితా ఏవంభూతాని పంచ పృథివ్యాదీని మియంత
ఇతి మాత్రాః భోగ్యాశ్చబ్దాదయః పంచేతి దశభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు దశస్వ
ర్పితాః ఇంద్రియజాః పంచశబ్దాదివిషయప్రజ్ఞాః. మియంతే ఆభిరితి మాత్రాః పంచ
ధీంద్రియాణి. నేమివద్ద్రాహ్యం గ్రహకేషు అరేషు కల్పితమిത്യుక్త్యా నాభిస్థానీయే
ప్రాణే సర్వం కల్పితమిత్యాహ—ప్రాణేఽర్పితాఇతి. స ప్రాణో మమ స్వరూపమిత్యా
హ—సమ ఇతి. తర్హి ప్రత్యగాత్మని సమన్వయో న తు బ్రహ్మణి తత్రాహ—అయమితి.

ముపలభ్యతే. తస్మాత్ ప్రాణాత్మకబ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం, న దేవతావిశేషోపదేశ
ఇతి సిద్ధం.

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్. ౩౦.

ఇంద్రో నామ దేవతాత్మాస్వాత్మానం పరమాత్మత్వేనా 'హమేవ
పరంబ్రహ్మే'త్యావేశేణ దర్శనేన యథాశాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్త—
'మామేవ విజానీహి'తి యథా 'తద్దైతత్వశ్యన్నప్సిర్వామదేవః ప్రతి
పేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి తద్వత్, 'తద్యో యో
దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ'దితి శ్రుతేః. యత్పున
రుక్తం 'మామేవ విజానీహి' త్యుక్త్వా, విగ్రహధర్మైరింద్రస్సర్వమా
త్మానం తుష్టావ త్యాప్తవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే. న
తావత్త్యాప్తవధాదీనాం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసః. యస్తా
దేవంకర్తాహం తస్మాన్తాం విజానీహితి. కథం తర్హి. విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన.
యత్కారణం త్యాప్తవధాదీని సాహసాన్యుపన్యస్య పరేణ విజ్ఞాన
స్తుతిమనుసందధాతి 'తస్య మే తత్ర న లోమ చ మియతే స యో
మాం వేద'నహ వై తస్య కేనచ కర్తృణా లోకోమియత'ఇత్యాదినా.
ఏతదుక్తం భవతి యస్తాదీదృశాన్యపి క్రూరాణి కర్తాణి కృతవతో మమ
బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే స యోఽన్యోఽపి మాం
వేద న తస్య కేనచిదపి కర్తృణా లోకో హింస్యత ఇతి. విజ్ఞేయం
తు బ్రహ్మైవ 'ప్రాణోఽస్మిప్రజ్ఞాత్మే'తి వక్ష్యమాణం. తస్మాద్బ్రహ్మవాక్య
మేతత్.

౩౦. అహంకారవాదస్య గతిం పృచ్ఛతి—కథమితి. సూత్రముక్తరం. తద్వా
ఖ్యాతి—ఇంద్రఇతి. జ్ఞాంతరకృతశ్రవణాదినా అస్మిన్ జన్మని స్వతస్సిద్ధం దర్శన
మార్గం. వి యేంద్రస్తుత్యర్థ ఉపన్యాసః. న చేత్కథం తర్హి స ఇతి పృచ్ఛతి—కథ
మితి. బ్ర జ్ఞానస్తుత్యర్థస్య ఇత్యాహ—విజ్ఞానేతి. నియామకం బ్రూతే—యదితి.
పరేణ త మే ఇత్యాదినా వాక్యే నేత్యన్వయః—స్తుతిమాహ. ఏతదుక్తమితి.
తస్మాత్ జ్ఞానం శ్రేష్ఠమితి శేషః. కింస్తుతజ్ఞానవిషయఇంద్రఇత్యతః—విజ్ఞేయంత్వీతి.

కథం తర్హి పక్షరాత్తోపదేశః, తత్సాహ—

ఇంద్రస్య పక్షుః 'మామేవ విజానీహి' ఇత్యుపదేశః శాస్త్రదృష్ట్యా జ్ఞాతవ్యః
అహమేవ పరం బ్రహ్మేతి శాస్త్రదృష్ట్యా పశ్యన్నేపముక్తవానిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాం
తః—వామదేవవత్ యథా వామదేవః శాస్త్రదృష్ట్యా 'అహం మనురభవం సూర్యశ్చ'
ఇత్యాహ. తద్వదితి. అతో బ్రహ్మపరమేవైతద్వాక్యమితి సిద్ధం.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసా

త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ౩౧.

యద్యద్యథ్యాత్మసంబంధభూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః, తథాపి న బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి. కుతః? జీవలింగాస్తుఖ్యప్రాణలింగాచ్చ. జీవస్య తావదస్తిన్వాక్యే విస్పష్టం లింగముపలభ్యతే 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దితి. అత్రహి వాగాదిభిః కరణైర్వాక్యపుతస్య కార్యకరణాధ్యక్షస్య జీవస్య విజ్ఞేయత్వమభిధీయతే, తథా ముఖ్యప్రాణలింగమపి. 'అథ ఖలు ప్రాణవప ప్రజ్ఞాత్తేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి. శరీరధారణం చ ముఖ్యస్య ప్రాణస్య ధర్మః. ప్రాణసంవాదే వాగాదీః ప్రాణాన్ప్రకృత్య 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథ అహమేవైతత్పంచధాత్తానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవప్తభ్య విధారయామి'తి శ్రవణాత్. యేతు 'ఇమం శరీరం పరిగృహ్యే'తి పఠంతి, తేషామిమం జీవమింద్రియగ్రామం వా పరిగృహ్య శరీరముత్థాపయతీతి వ్యాఖ్యేయం. ప్రజ్ఞాత్వత్వమపి జీవే తావచ్ఛేతనత్వాదుపపన్నం ముఖ్యేఽపి ప్రాణే ప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాంత

3౧. దేహోత్థాపనం జీవలింగం కిం న స్యాత్తత్రాహ—శరీరధారణం చేతి. సర్వే వాగాదయః ప్రాణా అహమహం శ్రేష్ఠ ఇతి వివదమానాః ప్రజాపతిముపజన్తుః. స చ తానువాచ యస్తిన్నుత్కాంతే శరీరం పాషిష్ఠతరం భూత్వా పతిష్యతి సవః శ్రేష్ఠ ఇతి. తథా క్రమేణ వాగాదిషాత్కాంతేష్వపి మూకాదిభావేన శరీరం స్వస్థ మస్థాత్. ముఖ్యప్రాణస్య తూచ్ఛక్రమిషాయాం సర్వేషాం వ్యాకులత్వాదసౌ తాన్వాగాదీన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ. యూయం మా మోహమాపద్యథ యతోఽహమేవైతత్కరోమి. కిం తత్? పంచధా ప్రాణాపానాదిభావేనాత్తానం విభజ్యైతద్వాతి గచ్ఛతీతి

న న్వేషమపి న బ్రహ్మపరమిదం, అపి త్వన్యపరమిత్యాశంక్యాహ—

'వక్తారం విద్యాత్' ఇతి జీవలింగాత్ 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'

రాశ్రయత్వాదుపపన్నం. ఏవం జీవముఖ్యప్రాణపరిగ్రహే చ ప్రాణ
ప్రజ్ఞాత్తనోస్సహవృత్తిత్వేనాభేదనిర్దేశః స్వరూపేణ చ భేదనిర్దేశ
ఇత్యుభయథాపి నిర్దేశ ఉపపద్యతే 'యో వై ప్రాణస్స ప్రజ్ఞా యావై
ప్రజ్ఞా స ప్రాణ' ఇతి, 'సహస్యేతావస్థిః శరీరే వసతస్సహోత్కా
మత' ఇతి. బ్రహ్మపరిగ్రహేతు కిం కస్తాద్భిద్యేత, తస్మాదిహ జీవముఖ్య
ప్రాణయోరన్యతరఉభౌవాప్రతీయేయాతాం న బ్రహ్మేతి చేత్, నైత
దేవం, ఉపాసాత్త్రైవిధ్యాత్. ఏవం సతి త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత
జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి. న చైత
దేకస్త్విన్వాక్యేభ్యుపగతుం యుక్తం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం
హి వాక్యైకవాక్యత్వమవగమ్యతే. 'మామేవ విజానీహి' త్యుపక్రమ్య,
'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్తా తం మామాయురమృత మిత్యూపాస్వే' త్యుక్త్వా
ఽన్తే 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్తానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యేకరూపా
వుపక్రమోపసంహారా దృశ్యేతే. తత్తార్థైకత్వం యుక్తమాశ్రయితుం.
న చ బ్రహ్మలింగమన్యపరత్వేన పరిణేతుం శక్యం దశానాం భూత
మాత్రాణాం ప్రజ్ఞామాత్రాణాం చ బ్రహ్మణోఽన్యత్రార్పణానుపపత్తేః.

వానం తదేవ బాణమస్థిరం శరీరమవష్టభ్యాశ్రిత్య ధారయామిత్యర్థః. ద్వివచనసహ
వాసోత్కృంతిశు తేశ్చ న బ్రహ్మ గ్రహ్యమిత్యాహ—జీవముఖ్యేతి. అభేదనిర్దేశ
మాహ—యో వా ఇతి. భేదమాహ—సహేతి. యది జీవముఖ్యప్రాణయోర్లింగాదు
పాస్యత్వం తర్హి బ్రహ్మణోఽపి లింగానాముక్తత్వాదుపాసనం స్యాత్, న చేష్టాపత్తిః.
ఉపక్రమాదినా నిశ్చితైకవాక్యతాభంగప్రసంగాదిత్యాహ—నైతదేవమిత్యాదినా.
న చ స్వతంత్రపదార్థభేదాద్వాక్యభేదః కిం న స్యాదితి వాచ్యం, జీవముఖ్యప్రాణయో
రుక్తలింగానాం బ్రహ్మణి నేతుం శక్యతయా స్వాతంత్ర్యాసిద్ధేః, ఆఫలపదార్థస్య ఫలవ
ద్వాక్యార్థశేషత్వేన ప్రధానవాక్యార్థానుసారేణ తల్లింగనయనస్యోచితత్వాచ్చ. న
హి ప్రధానవాక్యార్థబ్రహ్మలింగమన్యథా నేతుం శక్యం, నవా తదుచితమిత్యాహ—
న చ బ్రహ్మలింగమితి. సూత్రశేషం వ్యాచక్షే—ఆశ్రితత్వాచ్చేతి. అన్యత్రాతఏవ

ఇతి ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ తదుభయపరం, న బ్రహ్మపరమేవేతి చేత్, న. కుతః, ఉపా
సాత్త్రైవిధ్యాత్ జీవముఖ్యప్రాణబ్రహ్మోపాసనాని త్రిణి ప్రసజ్యేరన్. న చ తదిష్టం;

ఆశ్రితత్వాచ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలింగవశాత్పాణశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేః
 ఇహాపి హితతమోపన్యాసాది బ్రహ్మలింగయోగాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయ
 మితి గమ్యతే. యత్తు ముఖ్యప్రాణలింగం దర్శితం 'ఇదం శరీరం పరి
 గృహ్యోత్థాపయతీ' తి తదసత్, ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మా
 యత్తత్వాత్పరమాత్మన్యూపచరితుం శక్యత్వాత్, 'న ప్రాణేన నాపా
 నేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన, ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతావపాశ్రి
 తా' వితి శ్రుతేః. యదపి 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యా
 దిజీవలింగం దర్శితం, తదపి న బ్రహ్మపక్షం నివారయతి, న హి జీవో
 నామాత్మ్యంతభిన్నో బ్రహ్మణః 'తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మి' త్యాది
 శ్రుతిభ్యః. బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతం తు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ
 సన్ జీవః కర్తా భోక్తా చేత్యుచ్యతే తస్యోపాధికృతవిశేషపరిత్యాగేన
 స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'
 దిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో న విరుధ్యతే.
 'యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి
 నేదం యదిదముపాసత' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరం వచనాదిక్రియావ్యా
 పృతస్యైవాత్తనో బ్రహ్మత్వం దర్శయతి. యత్పునరేతదుక్తం 'సహ
 ఘ్యేతావస్థిత శరీరే వసతస్సహోత్క్రమత' ఇతి ప్రాణప్రజ్ఞాత్మ

ప్రాణ ఇత్యాదౌ వృత్తేరాశ్రితత్వాదిహాపి తస్య బ్రహ్మలింగస్య యోగాద్బ్రహ్మపర ఏవ
 ప్రాణశబ్ద ఇత్యర్థః. ప్రాణాదిలింగాని సర్వాత్మకే బ్రహ్మణ్యనాయాసేన నేతుం శక్యా
 నీత్యాహ—యత్త్విత్యాదినా. యస్మిన్నేతా ప్రేర్యత్వేన స్థితా తేనేతరేణ బ్రహ్మణా
 సర్వే ప్రాణాదివ్యాపారం కుర్వంతీత్యర్థః. విశేషం పరిచ్ఛేదాభిమానమిత్యర్థః 'వక్తారం
 విద్యాది'తి న వక్తుర్జ్ఞేయత్వముచ్యతే తస్య లోకసిద్ధత్వాత్, కింతు తస్య బ్రహ్మత్వం
 బోధ్యతే తద్బోధాభిముఖ్యాయ లిజాదయ ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ—యద్వా
 చేతి. యేన చైతన్యేన వాగభ్యుద్యతే స్వకార్యాభిముఖ్యేన ప్రేర్యతే తదేవ వాగాదే
 రగమ్యం బ్రహ్మైత్యర్థః. తత్త్వంపదవాచ్యయోః స్వరూపతో భేదస్తాభ్యాముపలక్ష్యైత్త

'మామేవ...' ఇత్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి' ఇత్యుక్త్వా అంతే ఉపసంహరతి 'స ఏవ
 ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా' ఇతి. ఏవముపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యైకవాక్యత్వావగ

నోర్భేదదర్శనం బ్రహ్మవాదినో నోపపద్యత ఇతి. నైష దోషః. జ్ఞాన
క్రియాశక్తిద్వయాశ్రయయోర్బుద్ధిప్రాణయోః ప్రత్యగాత్తోపాధి
భూతయోర్భేదనిర్దేశోపపత్తేః. ఉపాధిద్వయోపహితస్య ప్రత్య
గాత్తనః స్వరూపేణాభేద ఇత్యతః ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్తేత్యేకీకరణమవి
రుద్ధం. అథవా 'నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగా'దిత్య
స్యామనోఽర్థః. న బ్రహ్మవాక్యేఽపి జీవముఖ్యప్రాణలింగం విరుద్ధ్య
తే. కథం? ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్. త్రివిధమిహ బ్రహ్మణ ఉపాసనం వివ
క్షితం—ప్రాణధర్మేణ, ప్రజ్ఞాధర్మేణ, స్వధర్మేణ చ. తత్ర 'ఆయురమృత
ముపాస్వాయుః ప్రాణ' ఇతి 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ' తి
'తస్మాదేతదేవోక్తముపాసీతేతి చ ప్రాణధర్మః. అథ 'యథాస్యై

స్వరూపాభేదాదేకత్వం నిర్దిశ్యత ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. స్వమతేన సూత్రం
వ్యాఖ్యాయ. పృత్తికృత్తేన వ్యచక్షే—అథవేతి. ఉపాసనాత్రిత్వప్రసంగాదితి
పూర్వముక్తం. అత్ర త్రిప్రకారకస్యైకబ్రహ్మవిశేష్యకస్యైకస్యోపాసనస్య వివక్షిత
త్వాదిత్యర్థః. అతో న వాక్యభేద ఇతి భావః. దేహచేష్టాత్తకజీవనహేతుత్వం ప్రాణ
స్యాయుష్ట్యం దేహపేక్షయాతస్యాఽఽముక్తేరవస్థానాదమృతత్వముత్థాపయతీత్యుక్తత్వ
మితి ప్రాణధర్మః. జీవధర్మమాహ—అథేతి. బుద్ధిప్రాణయోస్సహ స్థిత్యుత్కాంత్య
క్త్యనంతరమిత్యర్థః. అత్ర ప్రజ్ఞాపదేన సాభాసా జీవాఖ్యా బుద్ధిరుచ్యతే. తస్యాః
సంబంధీని దృశ్యాని సర్వాణి భూతాని యదైకం భవంత్యధిష్ఠానచిదాత్మనా, తథా
వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం—వాగేవేత్యాది. చక్షురేవాస్యా ఏకమంగమదూ
గుహాదిత్యాదిపర్యాయాణాం సంక్షిప్తార్థ ఉచ్యతే. ఉత్పన్నాయా అసత్కల్పాయాః
గాభాసబుద్ధేర్నామప్రపంచవిషయత్వమర్థశరీరం, అర్థాత్తకరూపప్రపంచవిషయత్వ
మర్థశరీరమితి మిళిత్యా విషయిత్వాఖ్యం పూర్ణం శరీరమింద్రియసాధ్యం. తత్ర కర్తేం
ద్రియేషు వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయా ఏకమంగం దేహార్థమదూగుహాత్ పూరయామాన,
వాగింద్రియద్వారా నామప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిర్లభత ఇత్యర్థః. చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా.
తస్యాః పునర్నామ కిల చక్షురాదినా ప్రతినిహితా జ్ఞాపితా భూతమాత్రారూపాద్యర్థ
రూపాపరస్తాదపరాధే కారణం భవతి జ్ఞానకరణద్వారాఽర్థప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిః
ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఏవం బుద్ధేః సర్వార్థద్రష్టృత్వముపపాద్య తన్నిష్ఠచిత్ప్రతిబింబ

మాత్. కించ అన్యత్ర బ్రహ్మలింగవశాత్ ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణి పృత్యేరాశ్రితత్వా

ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవంతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ' ఇత్యుప
క్రమ్య 'వాగేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహ త్తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతి
విహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్యా వాచా
సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి' త్యాది ప్రజ్ఞాధర్మః. 'తా వా ఏతా దశైవ
భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం. యద్ధి భూత
మాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్సుః యద్ధి ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః
న భూతమాత్రాస్సుః, నహ్యన్యతరతో దూపం కించన సిద్ధ్యేత్, నో
ఏతన్నానా, 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా
ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః
ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్తే' త్యాది బ్రహ్మధర్మః. తస్మా
ద్బ్రహ్మణ ఏవై తదుపాధిద్వయధర్మేణ స్వధర్మేణ చైకముపాసనంత్రివిధం
వివక్షితం. అన్యత్రాపి 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇత్యాదావుపాధిధర్మేణ

ద్వారా సాక్షిణి ద్రష్టృత్వాధ్యాసమాహ—ప్రజ్ఞయేతి. బుద్ధిద్వారా చిదాత్మా వాచ
మింద్రియం సమారుహ్యా తస్యాః ప్రేరకో భూత్వా వాచా కరణేన సర్వాణి నామాని
వక్తవ్యత్వేనాప్నోతి, చక్షుషా సర్వాణి రూపాణి వశ్యతీత్యేవం ద్రష్టా భవతీత్యర్థః.
తథా చ సర్వద్రష్టృత్వం చిదాత్మని ద్రష్టృత్వాధ్యాసనిమిత్తత్వం చ బుద్ధేర్ధర్మ
ఇత్యుక్తం భవతి. సర్వాధారత్వానందత్వాదిర్బ్రహ్మధర్మ ఇత్యాహ—తావా ఇతి. దశ
త్వం వ్యాఖ్యాతం. ప్రజ్ఞా ఇంద్రియజాః తా అధికృత్య గ్రాహ్యభూతమాత్రా వర్తంతే
ప్రజ్ఞామాత్రా ఇంద్రియాణి గ్రాహ్యం భూతజాతమధికృత్య వర్తంత ఇతి గ్రాహ్య
గ్రాహక యోర్నిధస్సా పేక్షత్వముక్తం సాధయతి—యదితి. తదేవ స్ఫుటయతి—
నహీతి. గ్రాహ్యేణ గ్రాహ్యస్వరూపం న సిద్ధ్యతి కింతు గ్రాహకేణ. ఏవం గ్రాహకమపి
గ్రాహ్యమన పేక్ష్య న సిద్ధ్యతి, తస్మాత్సా పేక్షత్వాదేతద్గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయం వస్తుతో
న భిన్నం కింతు చిదాత్మన్యారోపితమిత్యాహ—నో ఇతి. తద్యథేత్యాదికృత వ్యా
ఖ్యానం. సూత్రార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. అన్యధర్మేణాన్యస్యోపాసనం కథమిత్యా
శంక్యాఽఽశ్రితత్వాదిత్యాహ—అన్యత్రాపీతి. ఉపాధిర్భవః. తదన్యధర్మేణోపాసనం.
ఇయమసంగతా వ్యాఖ్యా, తథాపి న తావదారుణ్యాద్యనేకగుణవిశిష్టా ప్రాప్తక్రయణ
దిహాపి తద్యోగాత్ హితతమత్వాద్యసాధారణబ్రహ్మలింగయోగాత్ బ్రహ్మణ ఏవాయా
ముపదేశ ఇతి సర్వమతిశోభనమ్.

బ్రహ్మణ ఉపాసనమాశ్రితం ఇహాపి తద్యుజ్యతే వాక్యసోపక్రమోప
సంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్ ప్రాణప్రజ్ఞాబ్రహ్మలింగావగ
మాంచ్చ. తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేవైతదితి సిద్ధం.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవద్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసా
భాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

వత్, ఉపాసాత్రయవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో విధిస్సంభవతి సిద్ధస్య విధ్యనర్హత్వాత్,
నాపి బ్రహ్మనువాచేనోపాసాత్రయవిధిః వాక్యభేదాత్, న చ నానాధర్మవిశిష్టమేక
ముపాసనం విధీయత ఇతి వాచ్యం, తాదృశవిధివాక్యస్యాత్రాశ్రవణాత్, న చ 'తం
మామాయురమృతమిత్యుపాస్వే'త్యత్ర మామితి జీవేనాయురితి ప్రాణేనామృతమితి
బ్రహ్మణా స్వస్వధర్మవతా విశిష్టోపాసనావిధిరితి వాచ్యం, సర్వేషాం ధర్మాణామశ్రవ
ణాత్ బ్రహ్మశ్రుతేశ్చ. 'ప్రాణో వా అమృత'మితి ప్రాణస్యైవామృతత్వశ్చుతేః. అత్ర
ఉపాసనావిధిలుద్ధేన 'వక్తారం విద్యాదేతదేవోక్తముపాసీత సమ ఆత్మేతి విద్యా'దితి
జీవప్రాణబ్రహ్మోపాసనావిధయః. అన్యే గుణవిధయ ఇతి స్వీకరణేనైకవాక్యత్వం
త్యాజ్యం తచ్చాయుక్తముపక్రమాదినైకవాక్యతానిర్ణయాత్. తస్మా యప్రత్యగ్బ్రహ్మ
పరమిదం వాక్యమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్న
ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తే బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

నమః పరమాత్మ నే.

ప్రథమే పాదే 'జన్తాద్యస్య' ఇత్యారభ్యాకాశాదేస్సమస్తస్య
 జగతో జన్తాదికారణం బ్రహ్మాత్మ్యుక్తం. తస్య సమస్తజగత్కారణస్య
 బ్రహ్మణో వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వాత్కత్వమిత్యేవం
 జాతీయకా ధర్మా ఉక్తా ఏవ భవంతి. అర్థాంతరప్రసిద్ధానాం చ కేషాం
 చిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మవిషయత్వహేతుప్రతిపాదనేన కానిచిద్వాక్యాని
 సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని. పునరప్యన్యాని వాక్యాన్య
 స్పష్టబ్రహ్మలింగాని సందిహ్యంతే, కిం పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయంతి,
 ఆహోస్విదర్థాంతరం కించిదితి. తన్నిర్ణయాయ ద్వితీయతృతీయపాదా
 వారభ్యేతే.

శ్రీరామం సిద్ధమత్రారం గుహాశాయినమంతరం,

అంతర్యామిణమజ్ఞేయం వైశ్వానరమహం నశే

పూర్వపాదేనోత్తరపాదయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తమయవదతి—

జగత్కారణత్వోక్త్యా వ్యాపిత్యాదికమర్థాత్సిద్ధం. తదుపజీవోత్తరం
 ప్రవర్తత ఇతి హేతుహేతుమద్భావస్సంగతిః. కథం పాదభేదఇత్యాశంక్య పాదానాం
 ప్రమేయభేదమాహ—అర్థాంతరేతి. ఆకాశాదిశబ్దానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగైర్బ్రహ్మణి
 సమన్వయో దర్శితః. అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయః పాదద్వయే వక్ష్యతే. ప్రాయే

ఇత్థం పూర్వస్థి౯పాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం బ్రహ్మణి సమన్వయః
 సాధితః; అథునా అస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం సమన్వయం సాధయితుం ద్వితీయతృతీయ

సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

ఇదమామ్నాయతే. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానీతి శాంత
 విచారిత. అభిభవ క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిన్లోకే పురుషో
 చచిత్ర తథేతః ప్రేత్య భవతి సక్రతుంకుర్వితమనోమయః ప్రాణశరీరో
 భామామ్నాయ క్షామన్ త్యసంకల్ప' ఇత్యాది. తత్ర సంశయః. కిమిహం
 మనోమయత్వానిర్ణయేత్ కారీర ఆత్మోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే, ఆహా
 న్నిత్యం బ్రహ్మేతి, 'స తావత్పాప్తం? శారీర ఇతి. కుతః? తస్య హి
 త్యానినాభివృద్ధే ప్రసిద్ధో మనఃఆదిభిస్సంబంధో న పరస్య బ్రహ్మణః
 'ప్రాణో మనఃకాయశ్చక్షుశ్రోత్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. నను 'సర్వం ఖల్విదం
 బ్రహ్మ' యద్యద్యదేవాత్మావయోరవాంతరభేద ఇతి భావః—సర్వత్ర ప్రసిద్ధోప
 దేశాత్. యద్యదేవాత్మావయోరవాంతరభేద—ఇదమితి. తస్మాజ్ఞాయతఇతి తజ్జం, తస్మిన్ లీయత
 తే తజ్జం. తస్మాదేవతే తజ్జం, తజ్జం చ తత్తల్లం చ తదనం చేతి, తజ్జలాన్
 తస్మాదేవాత్మావయోరవాంతరభేద మధ్యపదస్య తచ్ఛబ్దస్య లోపః, తజ్జలాన్
 మితి తావత్ కాయశ్చక్షుశ్రోత్ర, ఇతిశబ్దో హేతౌ. సర్వమిదం జగద్బ్రహ్మ
 సర్వత్ర ప్రసిద్ధం. బ్రహ్మణి మిత్రమిత్ర భేదాభావాచ్ఛాంతో రాగాదిరహితో భవే
 తి నరనరః. సక్రతుమనావనం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాసీతేత్యనువాదాత్
 కుమాన—అథేతి. క్రతుమయః సంకల్పవికారఇత్యర్థః. పురుషస్య ధ్యానవికారత్వం
 కులయతి—అథేతి. ఇహ యథాస్థాయతి మృత్వా ధ్యానమహిమ్నా తద్ధ్యేయ
 మానేన కాయన ఇత్యర్థః. క్రతుమయస్సంకల్పప్రధాన ఇతి వార్థః. క్రతోర్విషయ
 మాన—అథేతి. ప్రక్షాత్తువక్రమాన్తనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్య
 కులయమిత్త్యర్థం. పూర్వత్ర బ్రహ్మలింగైరబ్రహ్మలింగబాధ
 త్తే. స తావత్ క్రతుం బ్రహ్మణో లింగమస్తి, కింతు ప్రకరణం. తచ్చ శాంతిగుణ
 విహితోపాసనస్యోపాసీతేతి. ఆత్మోపాసనం బలీయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ
 మానానానాన. పూర్వం తావత్ జగద్భావత్యేన వ్యాపిత్యాదికమర్థసిద్ధం. తదుప
 శాంతిరబ్రహ్మయస్య క్షమానాత్ హేతుహేతుమద్భావః సంగతిరస్య పూర్వ
 మానే. ఇహ కాయం విహితోపాసనబాధయా బ్రహ్మపరత్వముక్తం, న తథేహ మనో
 మయాదివా. బ్రహ్మణోపాసనీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమారభ్యతే.
 తస్య తావత్ కాయశ్చక్షుశ్రోత్ర, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఇతి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే

బ్రహ్మే'తి స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మోపాత్తం కథమిహ శారీరం ఆత్మోపాస్య
త్వేనాశంశ్యతే? నైష దోషః. నేదంవాక్యం బ్రహ్మోపాసనవిధిపరం. కిం
తర్హి? శమవిధిపరం. యత్కారణం 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలూనితి
శాంతఉపాసీతే'త్యాహ—ఏతదుక్తం భవతి. యస్తాత్సర్వమిదం వికార
జాతం బ్రహ్మైవ, తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాచ్చ. న చ సర్వవైకాత్త
కత్వేరాగాదయస్సంభవంతి, తస్తాచ్చాంత ఉపాసీతేతి. న చ శమవిధి
పరత్వే సతి అనేన వాక్యేన బ్రహ్మోపాసనం నియంతుం శక్యతే. ఉపా
సనం తు 'సక్రతుం కుర్వీతే'త్యనేన విధీయతే. క్రతుస్సంకల్పో ధ్యాన
మిత్యర్థః. తస్య చ విషయత్వేన శ్రూయతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరః',
ఇతి జీవలింగమ్. అతో బ్రూమః జీవవిషయమేతదుపాసనమితి. 'సర్వ
కర్తా సర్వకామ' ఇత్యాద్యపి శ్రూయమాణం పర్యాయేణ జీవవిషయ
ముపపద్యతే. 'ఏష మ ఆత్మాఽస్తర్హృదయేఽణీయాన్ ప్రీ. హేర్వా
యవాద్వే'తిచ హృదయాయతనత్వమణీయత్వం చారాగ్రమాత్రస్య
జీవస్యావకల్పతే నాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణః. నను 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా'
ఇత్యాద్యపి న పరిచ్ఛిన్నేఽవకల్పత ఇతి. అత్ర బ్రూమః—న తావదణీ
యత్వం జ్యాయత్వం చోభయమేకస్తిన్నాశ్రయితుం శక్యం విరో
ధాత్, అన్యతరాశ్రయణే చ ప్రథమశ్రుతత్వాదణీయత్వం యుక్త

పక్షయతి—శారీర ఇత్యాదినా. శ్రుతిమాశంక్యాన్యథాసిద్ధ్యా పరిహరతి—నైష
దోషఇతి. శమవిధిపరత్వే హేతుమాహ—యత్కారణమితి. యతఏవమాహ తస్తాచ్చ
మవిధిపరమిత్యన్వయః. న చ శమేతి. శమధ్యానయోర్విధౌవాక్యభేదాపత్తేరిత్యర్థః.
జన్తవరంపరయా జీవస్యాపి సర్వకర్తత్వాదిసంభవమాహ—సర్వకర్తేతి. సర్వాణి
కర్తాణి యస్య సర్వే కామా భోగ్యా యస్య సర్వగంధస్పర్శరస ఇత్యాదిశబ్దార్థః.
ఆరాగ్రమాత్రస్యేతి. తోత్రప్రాతాయశ్శలాకాగ్రపరిమాణస్యేత్యర్థః. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ

శాండిల్యవిద్యాయామిదమాహ్నయతే—'స క్రతుం కుర్వీత' 'మనోమయః ప్రాణశరీరో
భారూపః' ఇత్యాది. తత్ర కిం మనోమయత్వాదిగుణకః శారీర ఉపాస్యత్వేన ఉప
దిశ్యతే కిం వా పరమాత్మేతి సంశయే, శారీర ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరం

మాశ్రయితుం. జ్యాయ స్త్వం తు బ్రహ్మభావాపేక్షయా భవిష్యతీతి. నిశ్చితే చ జీవవిషయత్వే యదంతే బ్రహ్మసంకీర్తనం 'ఏతద్బ్రహ్మ'తి తదపి ప్రకృతపరామర్శార్థత్వాజ్జీవవిషయమేవ. తస్మాన్మనోమయత్వాదిభి ర్ధర్మైర్జీవ ఉపాస్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—పరమేవ బ్రహ్మేహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైరుపాస్యం. కుతః? సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. యత్సర్వేషు వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దస్యాలంబనం జగత్కారణ మిహ చ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ'తి వాక్యోపక్రమే శ్రుతం, తదేవ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్విశిష్టముపదిశ్యత ఇతి యుక్తం. ఏవం సతి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే న భవిష్యతః. నను వాక్యోపక్రమే శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం న స్వవివక్షయేత్యుక్తం. అత్రో చ్యతే.—యద్యపి శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం, తథాపి మనో మయత్వాదిషూపదిశ్యమానేషు బ్రహ్మ సన్నిహితం భవతి, జీవస్తు న సన్నిహితః, న చ స్వశబ్దేనోపాత్త ఇతి వైషమ్యమ్.

బ్రహ్మణ ఏవాత్రోపాస్యత్వోపదేశాన్న జీవ ఉపాస్య ఇతి సూత్రార్థమాహ—సర్వ త్రేతి. యత్ర ఫలం నోచ్యతే తత్ర పూర్వోత్తరపక్షసిద్ధిః ఫలమితి మంతవ్యం. యద్యపి నిరాకాంక్షం బ్రహ్మ తథాపి మనఃప్రచురముపాధిరస్య ప్రాణశ్శరీరమస్యేతి సమాసాంతర్గతసర్వనామ్నస్సన్నిహితవిశేష్యాకాంక్షీత్వాద్బ్రహ్మ సంబధ్యతే. 'స్యోనం తే సదనం కరోమి'తి సంస్కారార్థసదనస్య నిరాకాంక్షస్యాపి తస్మిన్ సీదేతి సాకాంక్షతచ్ఛబ్దేన పరామర్శదర్శనాదిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. స్యోనం పాత్రం తే పురోడాశస్యేతి శ్రుత్యర్థః. జీవోఽసి లింగాత్సన్నిహిత ఇత్యతఆహ—జీవస్త్వీతి. ఇదం హి లింగద్వయం లోకసిద్ధం జీవం న సన్నిధావయతి. దుఃఖిన ఉపాస్త్వయోగ్య త్వాత్ ఫలాభావాచ్చ, అతో విశ్వజిన్న్యాయేన సర్వాభిలషితమానందరూపం బ్రహ్మేవోపాసనాక్రియానుబంధీతి భావః. కించ బ్రహ్మపదశ్రుత్యా లింగబాధ ఇత్యాహ—నచేతి. అన్యతరాకాంక్షానుగృహీతం ఫలవత్ప్రకరణం విఫలలింగాద్బలీయ ఇతి సముదాయార్థః.

బ్రహ్మేవోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే. కుతః, సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ సర్వేషు వేదాం తేషు యత్ప్రసిద్ధం జగత్కారణం బ్రహ్మ, తస్మైవాత్ర 'సర్వం ఖలు...'ఇత్యాదినా ఉపదేశాదిత్యర్థః.

సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ. ౨.

వక్తుమిష్టా వివక్షితాః. యద్యప్యపారుషేయే వేదేవక్తురభావా
న్నేచ్ఛార్థస్సంభవతి, తథాప్యపాదానేన ఫలేనోపచర్యతే. లోకే హి
యచ్ఛబ్దాభిహితముపాదేయం భవతి తద్వివక్షితమిత్యుచ్యతే, యదను
పాదేయం తదవివక్షితమితి, తద్వద్వేదేఽప్యపాదేయత్వేనాభిహితం
వివక్షితం భవతీతరదవివక్షితం. ఉపాదానానుపాదానే తు వేదవాక్య
తాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యామవగమ్యతే. తదిహ వివక్షితా యే గుణా
ఉపాసనాయాముపాదేయత్వేనోపదిష్టా సత్వసంకల్పప్రభృతయస్తే
పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే. సత్వసంకల్పత్వం హి సృష్టిస్థితిసంస్కృతి
ష్వప్రతిబద్ధశక్తిత్వాత్పరమాత్మనోఽవకల్పతే. పరమాత్మగుణత్వేన చ
'య ఆత్మాఽపహతపాప్తే' త్యత్ర 'సత్వకామసత్వసంకల్ప' ఇతి శ్రుతం
'ఆకాశాత్తే' తి చ ఆకాశవదాత్మాఽస్యేత్యర్థః. సర్వగతత్వాదిభిర్ధర్మై
స్సంభవత్యాకాశేన సామ్యం బ్రహ్మణః. 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇత్యా
దినా చైతదేవ దర్శయతి. యదప్యాకాశ ఆత్మాస్యేతి వ్యాఖ్యాయతే,
తదపి సంభవతి సర్వజగత్కారణస్య సర్వాత్మనో బ్రహ్మణ ఆకాశాత్త
కత్వం అతఏవ 'సర్వకర్తే'త్వాది. ఏవమిహోపాస్యతయా వివక్షితా
గుణా బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే. యత్తుక్తం 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇతి
జీవలింగం న తద్బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి, తదపి బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి
బ్రూమః. సర్వాత్మత్వాది బ్రహ్మణో జీవసంబంధీని మనోమయత్వాదీని

౨. వస్తునో వివక్షాయాః ఫలముపాదానం స్వీకారః స చ ప్రకృతేషు గుణే
ష్వస్థితి వివక్షోపచార ఇత్యాహ—తథాప్యపాదానేనేతి. నన్విదం గ్రాహ్యమిదం
త్యాజ్యమితి ధీర్వివక్షాధీనా వేదే కుతస్సాన్యదిత్యత ఆహ—ఉపాదానానుపాదానే
త్వితి. తాత్పర్యం నామ ఫలపదర్థప్రతీత్యనుకూలత్వం శబ్దధర్తః. ఉపక్రమాదినా
తస్య జ్ఞానాత్తయోరవగమ ఇత్యర్థః. తదిహేతి. తత్తస్మాత్తాత్పర్యవత్త్వాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ బ్రహ్మైవాత్మోపదిశ్యత ఇత్యాహ—

వివక్షితాః 'భారూపః సత్వసంకల్పః' ఇత్యాదినా ఉపాసనాయాముపా
దేయత్వేనోపదిష్టా యే గుణాః సత్వసంకల్పత్వాదయః తేహం బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తే

బ్రహ్మసంబంధీని భవంతి. తథా చ బ్రహ్మవిషయే శ్రుతిస్త్వతి భవతః—
 'త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారి, త్వం జీర్ణో
 దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ' ఇతి. "సర్వతః
 పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం, సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వ
 మావృత్య తిష్ఠతీ" తి చ. 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి చ శ్రుతిః
 శుద్ధబ్రహ్మవిషయా ఇయం తు 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇతి సగుణ
 బ్రహ్మవిషయేతి విశేషః. ఆతో వివక్షితగుణోపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మే
 హోపాస్యత్వేనోపదిష్టమితి గమ్యతే.

సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః. 3.

పూర్వేణ సూత్రేణ బ్రహ్మణి వివక్షితానాం గుణానాముపపత్తి
 రుక్తా. అనేనతు శారీరే తేషామనుపపత్తిరుచ్యతే తుశబ్దోఽనధారణార్థః.
 బ్రహ్మైవోక్తేన న్యాయేన మనోమయత్వాదిగుణం, న తు శారీరో
 జీవో మనోమయత్వాదిగుణః, యత్కారణం 'సత్యసంకల్ప ఆకా
 సర్వాత్తత్వే ప్రమాణమాహ—తథా చేతి. జీర్ణస్థనివిరో యో దండేన వంచతి
 గచ్ఛతి సోఽపి త్వమేవ యో జాతో బాలస్సత్వమేవ సర్వతస్సర్వాసు దిక్షు
 శ్రుతయః శ్రోత్రాణ్యస్యేతి సర్వతశ్శ్రుతిమత్ సర్వజుతూనాం ప్రసిద్ధాః పాణ్యా
 దయస్తస్యేతి సర్వాత్తత్వోఽన్వితః.

3. నను జీవధర్మాశ్చేద్బ్రహ్మణి యోజ్యంతే తస్మి బ్రహ్మధర్మా ఏవ జీవే కిమితి
 నయోజ్యంతే తత్రాహ—అనుపపత్తేరితి. సూత్రం వ్యాచక్షే—పూర్వేణేతి. సర్వాత్త
 త్వాదిరుక్తన్యాయః. కల్పితస్య ధర్మా అధిష్ఠానే సంబధ్యంతే, సాధిష్ఠానధర్మాః కల్పితే
 ఇతి భావః. వాగేవ వాకః సోఽస్యాస్తీతి వాకీ. నవాకీ అవాకీ అనిందియ ఇత్యర్థః.
 రిత్యర్థః. జీవాసాధారణస్యాపి మనోమయత్వాదేః సత్యసంకల్పత్వాద్యనురోధేన
 సర్వాత్తకే బ్రహ్మణ్యుపపత్తేః. అతః తద్గుణకం బ్రహ్మైవోపాస్యమితి సిద్ధమ్.

నను పివరీతం కిం న స్యాదితి చేత్, నేత్యాహ—

సత్యసంకల్పత్వాదీనాం జీవే సామజ్ఞస్యేనానుపపత్తేః న శారీరో జీవస్తద్ధర్మే
 ణోపాస్యః, కిం తు బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

శాత్తాఽవాక్యనాదరః జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇతి చైవంజాతీయకా
గుణా న శారీరే ఆంజన్యేనోపపద్యంతే. శారీరఇతి శరీరే భవ ఇత్యర్థః.
నన్వీశ్వరోఽపి శరీరే భవతి. సత్యం శరీరే భవతి నతు శరీర ఏవ
భవతి. 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షోదాకాశవత్సర్వగత
శ్చ నిత్య' ఇతి చ వ్యాపిత్వశ్రవణాత్. జీవస్తు శరీర ఏవ భవతి.
తస్య భోగాధిష్ఠానాచ్ఛరీరాదన్యత్ర వృత్త్యభావాత్.

సూ. కర్తృకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౪.

ఇతశ్చ న శారీరో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్తాత్కర్తృకర్తృ
వ్యపదేశోభవతి 'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్తి'తి. ఏతమితి ప్రకృతం
మనోమయత్వాదిగుణముపాస్యమాత్తానం కర్తృత్వేన ప్రాప్యత్వేన వ్యప
దిశతి. అభిసంభవితాస్తితి శారీరముపాసకం కర్తృత్వేన ప్రాపకత్వేన.
అభిసంభవితాస్తితి ప్రాప్తాఽస్తిత్యర్థః. న చ సత్యాం గతావేకస్య
కర్తృకర్తృవ్యపదేశో యుక్తః, తథోపాసోపాసకభావోఽపి భేదాధిష్ఠాన
ఏవ, తస్మాదపి న శారీరో మనోమయత్వాదివిశిష్టః.

కుత్రాప్యాదరః కామోఽస్య నాస్తిత్యనాదరః నిత్యతృప్త ఇత్యర్థః. జ్యాయస్తాద్వ్యనుప
పత్తౌ శారీర ఇతి పరిచ్ఛేదో హేతుః సూత్రోక్తః. న తు జీవన్యైవ నేశ్వరస్యే
త్యాహ—సత్యమిత్యాదినా.

౪. ప్రాపకత్వేన వ్యపదిశతీతి సంబంధః. కర్తృకర్తృవ్యపదేశపదస్యాద్ధాంతర
మాహ—తథోపాసేతి.

ఇతశ్చ న శారీర ఉపాస్య ఇత్యాహ—

'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్తి' ఇత్యనేన ఏతమితి ప్రకృతస్య మనో
మయత్వాదిగుణకస్య బ్రహ్మణః కర్తృత్వేన ప్రాప్యత్వేన, అభిసంభవితాస్తి ప్రాప్తాస్తి
ఇతి శరీరస్య కర్తృత్వేన వ్యపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః.

సూ. శబ్దవిశేషాత్. ౫.

ఇతశ్చ శారీరాదన్యో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్తాచ్ఛబ్ద విశేషో భవతి, సమానప్రకరణే శ్రుత్యంతరే—‘యథా వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతండులో వైవమయమంత రాత్తన్నురుషో హిరణ్మయ’ ఇతి. శారీరస్యాత్తనోఽన్యః శబ్దోఽభిధా యకః సప్తమ్యంతోఽంతరాత్తన్నితి. తస్మాద్విశిష్టోఽన్యః ప్రథమాంతః పురుషశబ్దో మనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్తనోఽభిధాయకః, తస్మాత్త యోర్భేదోఽవగమ్యతే.

సూ. స్మృతేశ్చ. ౬.

స్మృతిశ్చ శారీరపరమాత్తనోర్భేదం దర్శయతి—“ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రా రూఢాని మాయయే” త్యాద్యా. తత్రాహ.—కః పునరయం శారీరో నామ పరమాత్తనోఽన్యోయః ప్రతిషిధ్యతే, ‘అనుపపత్తేస్తు న శారీర’ ఇత్యాదినా? శ్రుతిస్తు ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతా నాన్యోఽతోఽస్తి మంతా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే’ త్యేవం

గి. ఏకార్థత్వం ప్రకరణస్య సమానత్వం. అంతరాత్తన్నితి విభక్తిలోపశ్చం దసః శబ్దయోర్విశేషో విభక్తిభేదః. తస్మాత్తదర్థయోర్భేద ఇతి సూత్రార్థః.

౬. స్మృతౌ హృదిస్థస్య జీవాద్భేదోక్తేరత్రాపి హృదిస్థో మనోమయ ఈశ్వర ఇత్యాహ—స్మృతేశ్చేతి. భూతాని జీవాన్ యంత్రం శరీరం. అత్రసూత్రకృతా సత్య భేదఉక్త ఇతి భ్రాంతినిరాసాయేక్షత్యధికరణే నిరస్తమపి చోద్యముద్భావ్య నిర

ఇతశ్చ న శారీర ఉపాస్య ఇత్యాహ—

సమానప్రకరణే ‘అన్తరాత్తన్నురుషో హిరణ్మయః’ ఇతి శారీరస్య యశ్శబ్దోఽభి ధాయకః సప్తమ్యంతః అన్తరాత్తన్నితి, తస్మాద్విశిష్టోఽన్యః ప్రథమాంతః పురుషశబ్దో మనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్తనోఽభిధాయకః; తస్య సత్త్వాన్న పరస్మాదన్యః శారీరః ఉపాస్య ఇత్యర్థః

కించ ‘ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్సర్వభూతాని

జాతీయకాపరమాత్తనోఽన్యమాత్తానం వారయతి. తథా స్మృతిరపి—
 “క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారతే” త్యేవంజాతీయ
 కేతి అత్రోచ్యతే. సత్యమేవైతత్, పర ఏవాత్మా దేహేంద్రియమనో
 బుద్ధ్యపాధిభిః పరిచ్ఛిద్యమానో బాలైశ్శారీర ఇత్యుపచర్యతే. యథా
 ఘటకర కాద్యుపాధిసశాదపరిచ్ఛిన్నమపి నభః పరిచ్ఛిన్న వదవభాసతే
 తద్వత్. తదపేక్షయా చ కర్తృకర్తృత్వాదిభేదవ్యవహారోనవిరుద్ధ్యతే.
 ప్రాక్ ‘తత్త్వమసీ’ త్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్. గృహీతే త్వా
 త్మైకత్వే బంధమోక్షాదిసర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరేవ స్యాత్.

సూ. అర్భకౌకస్తాత్త్వద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి
 చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ. ౭.

అర్భకమల్పమోకో నీడం “ఏష మే ఆత్మాంతర్హృదయ” ఇతి
 పరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాత్. స్వశబ్దేన చ ‘అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవా
 ద్వా’ ఇత్యణీయ స్త్వవ్యపదేశాత్, శారీర ఏవారాగ్రమాత్రో జీవ
 ఇహోపదిశ్యతే న సర్వగతః పరమాత్మేతి యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యం.
 స్యతి—ఆత్మహేత్యాదినా. త్వదుక్తరీత్యా వస్తుత ఏకత్వమేవ భేదస్తు కల్పిత ఏవ
 సూత్రేష్వనూద్యత ఇత్యాహ—సత్యమితి.

౭. అర్భకమోకో యస్య సోఽర్భకాకాః తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాదర్భక
 మల్పత్వం అణీయానిత్యల్పత్వవాచకశబ్దేనాపి శ్రుతమిత్యాహ—స్వశబ్దేనేతి. నాయం
 యస్తారూఢాని మాయయా. ఇత్యాదౌ జీవపరమాత్తనోర్భేదస్తరణాన్న పరస్తాదన్యో
 జీవ ఉపాస్య ఇతి సిద్ధమ్. అనయోర్భేదస్తు కల్పనికః, న వాస్తవ ఇతి రహస్యమ్.

అథునా పరమాత్తన ఉపాస్యత్వమాక్షిప్య పరిహరతి—

అర్భకౌకస్తాత్ అర్భకమల్పమ్ ఓకః స్థానం యస్య సోఽర్భకాకాః తస్య
 భావస్తత్త్వం తస్మాత్, ‘ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయే’ ఇతి పరిచ్ఛిన్నహృదయాయతన
 త్వాదిత్యర్థః. కిం చ తద్వ్యపదేశాచ్చ తస్య స్వశబ్దేనైవ ‘అణీయాన్’ ఇత్యణీయ
 స్త్వస్య వ్యపదేశాత్ ఆరాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపాస్యః న సర్వగతః పరమాత్మేతి

అత్రోచ్యతే—నాయం దోషః. న తావత్పరిచ్ఛిన్నదేశస్య సర్వగతత్వ
వ్యపదేశః కథమప్యవద్యతే. సర్వగతస్య తు సర్వదేశేషు విద్యమాన
త్వాత్పరిచ్ఛిన్నదేశవ్యపదేశోఽపి కయాచిదపేక్షయా సంభవతి, యథా
సమస్తవసుధాధిపతిరపి సన్నయోధ్యాధిపతిరితి వ్యపదిశ్యతే. కయా
పునరపేక్షయా సర్వగతస్సన్నీశ్వరోర్భకాకా అణీయాంశ్చ వ్యపదిశ్యత
ఇతి. నిచాయ్యత్వాదేవమితి బ్రూమః. ఏవమణీయస్త్యాదిగుణోపేత
ఈశ్వరస్తత్ర హృదయపుండరీకే నిచాయ్యాద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే,
యథా సాలగ్రామే హరిః, తత్రాస్య బుద్ధివిజ్ఞానం గ్రాహకం, సర్వగతో
ఽపీశ్వరస్తత్రోపాస్యమానః ప్రసీదతి. వ్యోమవచ్చైతద్ద్రష్టవ్యం.
యథా సర్వగతమపి సద్యోమ సూచీపాశాద్యపేక్షయార్భకాకోఽణీ
యశ్చ వ్యపదిశ్యతే, ఏవం బ్రహ్మాపి. తదేవం నిచాయ్యత్వాపేక్షం
బ్రహ్మాణోర్భకాకస్త్యమణీయస్త్యం చ న పారమార్థికం తత్ర యదా
శంక్యతే హృదయాయతనత్వాద్బ్రహ్మణః హృదయాయతనానాం చ
ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాత్ భిన్నాయతనానాం చ శుకాదీనామనేకత్వసా
వయవత్వాఽనిత్యత్వాదిదోషదర్శనాద్బ్రహ్మాణోఽపి తద్వత్ప్రసంగ ఇతి
తదపి పరిహృతం భవతి.

దోష ఇత్యుక్తం వివృణోతి—న తావదితి కథమపి బ్రహ్మభావాపేక్షయాఽపీత్యర్థః.
పరిచ్ఛేదత్యాగం వినా బ్రహ్మత్వాసంభవాత్ తత్త్యాగే చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వమా
యాతీతి భావః. విభోః పరిచ్ఛేదోక్తా దృష్టాంతమాహ—యథా సమస్తేతి. సర్వేశ్వ
రస్యాయోధ్యాయాం స్థిత్యపేక్షయా పరిచ్ఛేదోక్తివదల్పహృది ధ్యేయత్వేన తథోక్తి
రిత్యర్థః. నను కిమితి హృదయమేవ ప్రాయేణోచ్యతే తత్రాహ—తత్రేతి. హృదయే
పరమాత్మనో బుద్ధివృత్తిర్గ్రాహికా భవతి. అత ఈశ్వరాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్తదుక్తి
ఽత్యర్థః. వ్యోమదృష్టాంతావినా శంకాలతా కాపి భిన్నేత్యాహ—తత్ర యదాశం
క్యత ఇత్యాదినా. భిన్నాయతనత్వేఽపి వ్యోమ్నః సత్యభేదాద్యభావాదితి భావః.

నేత్, న. కుశః, నిచాయ్యత్వాదేవమ్ అర్భకాకస్త్యాణీయస్త్యాదివిశిష్టత్వేన రూపేణ
పరమాత్మన ఇహ నిచాయ్యత్వాత్ ఉపాస్యత్వాత్. అతః సర్వగతస్యాత్మన ఉపాసనా
పేక్షయా అర్భకాకస్త్యాదిగుణః. నైతావతా సర్వగతత్వహానిః. తత్ర దృష్టాంతః
వ్యోమవత్; యథా. సర్వగతమపి వ్యోమ సూచ్యాద్యవచ్చేదేనార్భకాకోఽణీయశ్చ
వ్యపదిశ్యతే తద్వత్ బ్రహ్మపీత్యర్థః.

సూ. సంభోగ ప్రాప్తిరితి చేన్న వై శేష్యాత్. ౮.

వ్యోమవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణః సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చి
ద్రూపతయా చ శారీరేణావిశిష్టత్వాత్, సుఖదుఃఖాదిసంభోగోఽప్య
విశిష్టః ప్రసజ్యేత. ఏకత్వాచ్చ. న హి పరమాత్మనోఽన్యః కశ్చిదాత్మా
సంసారి విద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే' త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్పర
స్యైవ బ్రహ్మణః సంభోగప్రసంగ ఇతి చేన్న, వై శేష్యాత్. న తావ
త్సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరవద్బ్రహ్మణ
సంభోగప్రసంగః, వై శేష్యాత్. విశేషో హి భవతి శారీరపరమేశ్వ
రయోః. ఏకః కర్తా భోక్తా ధర్తాధర్తాదిసాధనః సుఖదుఃఖాదిమాంశ్చ,
ఏక స్తద్విపరీతోఽపహతపాప్త త్యాదిగుణః. ఏతస్మాదనయోర్విశేషా
దేకస్య భోగో నేతరస్య. యది చ సన్నిధానమాత్రేణ వస్తుశక్తిమనా
శ్రిత్య కార్యసంబంధోఽభ్యుపగమ్యేత ఆకాశాదీనామపి దాహాది
ప్రసంగః. సర్వగతానేకాత్త వాదినామపి సమావేతౌ చోద్యపరిహారౌ.
యదవ్యేకత్వాద్బ్రహ్మణ ఆత్మాంతరాభావాచ్ఛారీరస్య భోగేన
బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి. అత్ర వదామః—ఇదం తావద్దేవానాం
ప్రియః ప్రప్టవ్యః-కథమయం త్వయాత్మాంతరాభావోఽధ్యవసిత ఇతి.

౮. బ్రహ్మణో హర్దత్వేఽనిష్టసంభోగావత్తేర్జీవవీవ హర్ద ఉపాస్య ఇతి శబ్దాం
వ్యాచక్షే—వ్యోమవదితి. బ్రహ్మ భోక్తృస్యాత్ హర్దత్వే సతి చేతనత్వాజ్జీవాభిన్న
త్వాచ్చ, జీవవదిత్యుక్తం నిరస్యతి—న వై శేష్యాదితి. ధర్తాధర్తవత్త్వముపాధిరిత్యర్థః.
ఆయమేవ విశేషో వై శేష్యం స్వార్థే వ్యుత్ప్రత్యయః విశేషస్యాతిశయాద్ధోవాధర్తా
దేస్సాస్వశ్రయే ఫలహేతుత్వమతిశయః, తస్మాదిత్యర్థః. కించ విభవో బహవ ఆత్మాన
ఇతి వాదినామేకస్త్విదేహే సర్వాత్తనాంభోక్తృత్వప్రసంగః, స్వకర్తార్జిత ఏవ దేహ
ఏవ భోగ ఇతి పరిహారశ్చ తుల్య ఇతి న వయం పర్యనుయోజ్యా ఇత్యాహ—సర్వ
గతేతి. వస్తుశక్తేషామేవ భోగసాంకర్యమిత్యగ్రే వక్ష్యతే. బ్రహ్మణో జీవాభిన్నత్వం

అథునా పరమాత్మనః సర్వగతత్వే దోషమాశంక్య పరిహరతి—

వ్యోమవత్సర్వమాత్మనః సర్వగతత్వే చేతనత్వావిశేషాత్ జీవవత్ సుఖదుఃఖాను
భవరూపసంభోగప్రాప్తిరితి చేత్, న. వై శేష్యాత్ జీవపరమాత్మనోః భోక్తృత్వాభో

‘తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మసి నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే’త్వాదిశాస్త్రేభ్యః
 ఇతి చేత్, యథాశాస్త్రం తర్హి శాస్త్రీయోఽర్థః ప్రతిపత్తవ్యః న తత్రా
 ర్థజరతీయం లభ్యం. శాస్త్రం చ ‘తత్త్వమసి’త్యపహతపాప్తత్వాదివిశే
 షణం బ్రహ్మ శారీరస్యాత్త త్వేనోపదిశ చ్చారీరస్యైవ తావదుపభోక్తృ
 త్వం వారయతి. కుతః? తదుపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగః
 అథాగృహీతం శారీరస్య బ్రహ్మణైకత్వం తదా మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః
 శారీరస్యోపభోగో న తేన పరమార్థరూపస్య బ్రహ్మణస్సంస్పర్శః. న హి
 బాలైస్తలమలినతాదిభిర్వ్యమ్ని వికల్ప్యమానే తలమలినతాదివిశిష్ట
 మేవ పరమార్థతో వ్యోమ భవతి. తదాహ ‘న వై శేష్యా’ దితి. నైక
 త్వేఽపి శారీరస్యోపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగో వై శేష్యాత్.
 విశేషో హి భవతి మిథ్యాజ్ఞానసమ్యక్జ్ఞానయోః. మిథ్యాజ్ఞానకల్పిత
 ఉపభోగః; సమ్యక్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం. న చ మిథ్యాజ్ఞానకల్పితేనోప
 భోగేన సమ్యక్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం వస్తు సంస్పృశ్యతే. తస్మాన్నోపభోగ
 గంధోఽపి శక్య ఈశ్వరస్య కల్పయితుమ్.

శ్రుత్యా నిశ్చిత్య తేన భోక్తృత్వానుమానే ఉపజీవ్యశ్రుతిబాధమాహ—యథా
 శాస్త్రమితి. అర్థం ముఖమాత్రం జరత్యా వృద్ధాయాః కామయతేనాంగానీతి సోఽ
 యమర్థజరతీయన్యాయః స చాత్ర న యుక్తః. న హ్యభేదమంగీకృత్యాభోక్తృత్వం
 త్యక్తుం యుక్తం శ్రుత్యైవాభేదసిద్ధిర్ధం భోక్తృత్వవారణాదిత్యాహ—శాస్త్రం
 చేతి. న న్వేకత్వం మయా శ్రుత్యా న గృహీతం యేనోపజీవ్యబాధస్సాన్యత్. కింతు
 త్వదుక్త్యా గృహీతమిత్యాశంక్య బింబప్రతిబింబయోః కల్పితభేదేన భోక్తృత్వా
 భోక్తృత్వవ్యవస్థోపపత్తేరప్రయోజకో హేతురిత్యాహ—అథాగృహీతమిత్యాదినా.
 ల్పితధర్మేణాసంగిత్వమధిష్ఠానస్య వైకేష్యమిత్యస్తిన్నరేఽపి సూత్రం పాతయతి—
 దాహేతి. బ్రహ్మణో హర్షత్వే బాధకాభావాచ్ఛాండిల్యవిద్యావాక్యం బ్రహ్మ
 యుపాస్యే సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

శ్రుత్వాదివిశేషాన్న తదోగేనాస్య భోగప్రాప్తిః. తస్మాన్ననోమయత్వాదిగుణకః
 పరమాత్మేవోపాస్యః, న శారీర ఇతి సుస్థితమ్.

సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. ౯.

కఠవల్లిషు పఠ్యతే—‘యస్య బ్రహ్మ చ ఊత్రం చోభే భవత ఓదనః, మృత్యుర్యసోపసేచనం క ఇత్థావేద యత్ర స’ ఇతి. అత్త కశ్చిదోదనోపసేచనసంసూచితోఽత్తా ప్రతీయతే. తత్త కిమగ్నిరత్తా స్యాదుత జీవోఽథ వా పరమాత్మేతి సంశయః, విశేషానవధారణాత్, త్రయాణాం చాగ్ని జీవపరమాత్మ నామస్త్వి గ్రంథే ప్రశ్నోపన్యా సోపలబ్ధేః. కిం తావత్ప్రాప్తం? అగ్ని రత్తేతి. కుతః? ‘అగ్నిరన్నాద’ ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిభ్యాం. జీవో వాఽత్తా స్యాత్ ‘తయో రన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్తీ’ తి దర్శనాత్. న చ పరమాత్మా ‘అనశ్నన్నన్యో అభిచాక శీతీ’తి దర్శనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—అత్తాత్ర పరమాత్మా భవితు

౯. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. యస్య బ్రహ్మతాదిజగదోదనో మృత్యు స్సర్వప్రాణిమారణోఽపి యసోపసేచనమోదనసంస్కారకఘృతప్రాయః సోఽత్తా యత్ర శుద్ధే చింతాత్రేఽభేదకల్పనయా వర్తతే తచ్ఛుద్ధం బ్రహ్మ ఇత్థా ఇత్థం ఈశ్వ రస్వాప్యధిష్ఠానభూతం ణో వేద, చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపాయం వినాణోఽపి న జానాతీత్యర్థః. సంశయదీజమాహ—విశేషేతి. ‘సత్త్వమగ్నిం ప్రబ్రూహీ’త్యగ్నేః, ‘యేయం ప్రేతే విచికి త్సే’తి జీవస్య, ‘అన్యత్ర ధర్మాది’తి బ్రహ్మణః ప్రశ్నః. ‘లోకాదిమగ్నిం తమువాచే’ త్యగ్నేః, ‘హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి’తీతరయోః ప్రతివచనముపలభ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మణో భోక్తృత్వం నాస్తీత్యుక్తం తదుపజీవ్య పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. అగ్నిప్రకరణమతీతమిత్యరుచేరాహ—జీవో వేతి. పూర్వపక్షే జీవోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః. ఓదనశబ్దో భోగ్యవాచీతి పూర్వపక్షః, సిద్ధాంతస్తు బ్రహ్మత్రశబ్దైరుపస్థాపితకార్యమాత్రే గౌణ ఓదనశబ్దః. గుణకాచిత్ర

పూర్వం యథా బ్రహ్మణో భోక్తృత్వాభావ ఉక్తః, తథా కర్తృత్వాభావ ఇహ బ్రహ్మణ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్త పూర్వపక్షే అగ్నేర్జీవస్య వోపాస్తిః; సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫల భేదః. కఠవల్లిషు శ్రూయతే ‘యస్య బ్రహ్మ చ ఊత్రం చోభే భవత ఓదనః’ ఇత్యాది. తత్తాదనోపసేచనసూచితః కశ్చిదత్తా ప్రతీయతే. స కిమగ్నిః, ఉత జీవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, అగ్నిజీవావితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవాత్తా. కుతః,

మర్హతి. కుతః? చరాచరగ్రహణాత్. చరాచరం హి స్థావరజంగమం
మృతూ పనేచనమిహాద్యత్వేన ప్రతీయతే. తాదృశస్య చాద్యస్య న
పరమా నోఽన్యః. కా ర్తేన్నన్యనాత్తా సంభవతి, పరమాత్మా తు
వికారజాం సంహారక సర్వమతీత్యుపపద్యతే సన్నిహ చరాచర
గ్రహణం నోపలభ్యతే, తత్కథం సిద్ధవచ్ఛరాచరగ్రహణం హేతుత్వే
నోపాదీయతే? నైష దోషః. మృత్యావనేచనత్వేనాద్యత్వేన సర్వస్య
ప్రాణిజాతస్య ప్రతీయమానత్వాద్భిష్టాక్షత్రయోశ్చ ప్రాధాన్యా
త్ప్రదర్శనార్థత్వోపపత్తేః. యత్తు పరమాత్మనోఽపి నాత్మత్త్వం సంభ
వతి 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ' తి దర్శనాదితి, అత్రోచ్యతే, కర్మ
ఫలభోగస్య ప్రతిషేధకమేతద్దర్శనం, తస్య సన్నిహితత్వాన్న వికార
సంహారస్య ప్రతిషేధకం, సర్వవేదాంతేషు సృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వేన
బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధత్వాత్. తస్మాత్పరమాత్మై వేహాత్తా భవితుమర్హతి.

సూ. ప్రకరణాచ్చ. ౧౦.

ఇతశ్చ పరమాత్మైవేహాత్తా భవితుమర్హతి; యత్కారణమిదం
ప్రకరణం పరమాత్మనః 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దిత్యాది.
ప్రకృతగ్రహణం చ న్యాయ్యం 'క ఇత్థా వేద యత్ర స' ఇతి చ దుర్వి
జ్ఞానత్వం పరమాత్మలింగమ్.

మృత్యావనేచనపదేన సన్నిధాపితం ప్రసిద్ధాదనగతం వినాశ్యత్వం గృహ్యతే, గాణ
శబ్దస్య సన్నిహితగుణగ్రాహిత్యాత్. తథాచ సర్వస్య వినాశ్యత్వేన భానాల్లింగా
దీశ్వరోఽత్తేత్యాహ—నైష దోష ఇతి. తస్య సన్నిహితత్వాదితి—'విప్రులం స్వా
ద్వత్తీ'తి భోగస్య పూర్వోక్తత్వాదిత్యర్థః.

౧౦. ప్రకరణాచ్చేతి సూత్రం సుష్టత్వాన్న వ్యాఖ్యాతమ్. ఇతి ద్వితీయాధి
కరణమ్.

చరాచరగ్రహణాత్. చరాచరయోః స్థావరజంగమయోః ఆద్యత్వేనాస్త్విన్వాక్యే గ్రహ
ణాత్ శ్రవణాత్. న హి పరమాత్మానం సర్వసంహారమృతేఽన్యస్య కస్యచిచ్ఛరా
తృత్వం సంభవతీత్యర్థః.

ఇతశ్చ పరమాత్మైవా త్యాహ—

'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' ఇత్యాదినా పరమాత్మనః ప్రకరణాత్
ప్రకృతత్వాత్ 'క ఇత్థా వేద యత్ర స' ఇతి దుర్విజ్ఞేయత్వరూపాసాధారణలింగా
చ్చేత్యర్థః.

సూ.గుహం ప్రవిష్టావాత్తానాహితద్వర్సనాత్. ౧౧.

కథవల్లీ ష్వేవం పత్యతే—“ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహం ప్రవిష్టౌ పరమే పరాధ్యే. ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతా” ఇతి. తత్ర సంశయః. కిమిహం బు జీవౌ నిర్దిష్టౌ, ఉత జీవపరమాత్మానావీతి. యది బుద్ధిజీవౌ, తతో బు ప్రధానాత్కార్యకరణసంఘాతాద్విలక్షణో జీవః ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతిపాదయితవ్యం. ‘యే యం ప్రే తే విచికిత్సా మను ష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే. ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం పరాణామేష పరస్త్పతీయ’ ఇతి పుష్టత్వాత్. అథ జీవపరమాత్మానౌ, తతో జీవాద్విలక్షణః పరమాత్మా ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతి పాదయితవ్యం. ‘అన్యత్ర ధర్తాదన్యత్రాధర్తాదన్యస్తాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ య తత్పశ్యసి తద్వదే’ తి పుష్టత్వాత్.

౧౧. అత్తృవాక్యానంతరవాక్యస్యాపి జ్ఞేయాత్తని సమన్వయమాహ.—గుహా మితి. ఋతమవశ్యం భావి కర్తృఫలం పిబంతౌ భుంజానౌ సుకృతస్య కర్తృణో లోకా ర్యే దేహే పరస్య బ్రహ్మణోఽర్థం స్థానమర్హతీతి పరాధ్యం హృదయం పరమ శ్రేష్ఠం తస్మిన్ యా గుహా నభోరూపా బుద్ధిరూపా వా తాం ప్రవిశ్య స్థితౌ ఛాయ తపవన్నిధోవిరుద్ధౌ తౌ చ బ్రహ్మవిదః కర్తిణశ్చ వదంతి. త్రిణాచికేతోఽగ్నిశ్చితో యైస్తే త్రిణాచికేతాః తేఽసి వదంతీత్యర్థః. నాచికేతవాక్యానామత్రాధ్యయనం తదర్థ జ్ఞానం తదనుష్ఠానం చేతి త్రిత్వం బోధ్యం. బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్య పరమాత్మనశ్చ ప్రకృ తత్వాత్సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం స్వయమేవాహ— యదీత్యాదినా. తదపి-జీవస్య బుద్ధివైలక్షణ్యమపీత్యర్థః. మనుష్యే ప్రేతే మృతే సతి యేయం విచికిత్సా సంశయః. పరలోకభాగ్భోక్తాఽస్తీత్యేకే నాస్తీత్యన్వే, అతస్త్వ

పూర్వం బ్రహ్మక్షత్రపదస్య మృత్యుపదసాన్నిధ్యాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబ చ్ఛుబ్దస్య సంనిహితగుహాప్రవేశాదినా బుద్ధితేత్రజ్ఞపరత్వమస్త్వీతి దృష్టాంతసజ్జత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బుద్ధిభిన్నజీవజ్ఞానమ్, సిద్ధాంతే తు జీవవిలక్షణపరమాత్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః. కథవల్లీ ష్వేవం శ్రూయతే—‘ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే’ ఇత్యాది.

అత్రాహ—ఉభావవ్యేతౌ పక్షౌ న సంభవతః. కస్తాత్? ఋతపానం
హి కర్తృఫలోపభోగ 'స్సుకృతస్య లోక' ఇతి లింగాత్. తచ్చ చేత
నస్య క్షేత్రజ్ఞస్య సంభవతి నాచేతనాయా బుద్ధేః. పిబంతావితి
ద్వివచనేన ద్వయోః పానం దర్శయతి శ్రుతిః. అతో బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞ
పక్షస్తావన్న సంభవతి. అతఏవ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మపక్షోఽపి న సంభవతి
చేతనేఽపి పరమాత్మని ఋతపానాసంభవాత్ 'అనన్నన్నోఽభిచాక
శీతీ' తి మంత్రవర్ణాదితి. అత్రోచ్యతే. నైష దోషః. ఛత్రిణో గచ్ఛంతీ
త్యేకేనాపి ఛత్రిణా బహూనామచ్ఛత్రిణాం ఛత్రితోఽపచారదర్శ
నాత్, ఏవమేకేనాపి పిబతా ద్వా పిబంతాపుచ్యేయాతాం. యద్వా
జీవస్తావత్పిబతి, ఈశ్వరస్తు పాయయతి, పాయయన్న పి పిబతీత్యుచ్యతే.
పాచయితర్యపి ప్రకృత్వప్రసిద్ధిదర్శనాత్ బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షపరిగ్రహోఽపి
సంభవతి కరణే కర్తృతోఽపచారాత్, ఏధాంసి పచంతీతి ప్రయోగ
దర్శనాత్. నచాధ్యాత్వాధికారే అన్యోకాచిదృతం పిబంతౌ సంభవతః

యోపదిష్టోఽహమేతదాత్మతత్త్వం జానీయామిత్యర్థః. తదపీతి. పరమాత్మస్వరూప
మపీత్యర్థః. ఉభయోర్భక్తృత్వాయోగేన సంశయమాక్షిపతి—అత్రాహేతి. ఛత్రి
పదేన గంతార ఇవ పిబత్పదేనాజహల్లక్షణయా ప్రవిష్టాపుచ్యేతే ఇత్యాహ—అత్రో
చ్యత ఇతి. పానకర్తృవాచిపదేన పానానుకూలా వా లక్ష్యవిత్యాహ—యద్వేతి.
నియతపూర్వభావికృతిమత్త్వరూపమనుకూలత్వం కర్తృకారయిత్రోస్సాధారణం యః
కారయతి స కరోత్యేవేతి న్యాయాదితి భావః. అత్ర ప్రకృతిర్నభ్యార్థాప్రత్యయే
లక్షణా. మిశ్రాఽస్తు కృతిః ప్రత్యయార్థో ముఖ్యః. ప్రకృత్యా త్వజహల్లక్షణయా
పాయనం లక్ష్యమిత్యాహుః. పూర్వపక్షే పిబంతావితి కర్తృవాచిశతృప్రత్యయేన
బుద్ధిజీవసాధారణం కారకత్వం లక్ష్యమిత్యాహ—బుద్ధీతి. ఏధాంసి కాష్టాని పచం
తీత్యాఖ్యానేన కారకత్వం లక్ష్యం ప్రకృతీస్తు ముఖ్యేవేతి భావః. ముఖ్యపాతారౌ
ప్రసిద్ధపక్షీణౌ గ్రాహ్యవిత్యత ఆహ—న చేతి. బ్రహ్మక్షత్రపదస్య సన్నిహితమృత్యు
పదాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబత్పదస్య సన్నిహితగుహాపదాద్బుద్ధిజీవపరతేతి దృష్టాం

తత్ర కిం బుద్ధిజీవో నిర్దిష్టా, ఉత జీవపరమాత్మానావితి విశయే, బుద్ధిజీవావితి పూర్వః
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఇహ గుహాం ప్రవిష్టౌ జీవపరమాత్మానావేవ. కుతః అత్తానా హి,
హి యస్మాదాత్మానా చేతనా, 'ఋతం పిబంతా' ఇతి కర్తృఫలోగత్రవణేన ఏకస్యా

తస్మాద్బుద్ధిజీవా స్యాతాం జీవపరమాత్మానా వేతి సంశయః. కిం తావ
 త్ప్రిప్తం? బుద్ధిక్షే త్రజ్ఞావితి. కుతః? 'గుహం ప్రవిష్టావి'తి విశేషణాత్.
 యది శరీరం గుహా యది వా హృదయముభయథాపి బుద్ధిక్షే త్రజ్ఞా
 గుహం ప్రవిష్టావపద్యేతే. న చ సతి సంభవే సర్వగతస్య బ్రహ్మణః
 విశిష్టదేశత్వం యుక్తం కల్పయితుం. 'సుకృతస్య లోక' ఇతి చ కర్త
 గోచరానతిక్రమం దర్శయతి పరమాత్మా తు న సుకృతస్య దుష్కృతస్య
 వా గోచరేవ ర్తతే. 'న కర్తణా వర్ధతే నో కనీయా'నితి శ్రుతే. 'ఛాయా
 తపా'నితి చ చేతనాచేతనయోర్నిర్దేశ ఉపపద్యతే ఛాయాతపవత్పరస్ప
 రస్య విలక్షణత్వాత్. తస్మాద్బుద్ధిక్షే త్రజ్ఞావిహోచ్యేయాతామిత్యేవం
 ప్రాప్తేఽబ్రూమః విజ్ఞానాత్త పరమాత్మానావిహోచ్యేయాతాం కన్తాత్? అత్తా
 నాహి తావభావపి చేతనా సమానస్వభావౌ, సంఖ్యాశ్రవణే చ సమాన
 స్వభావేష్వేవ లోకే ప్రతీతిర్దృశ్యతే. అస్య గోర్ధీర్వతీయోఽన్వేష్యవ్య
 ఇత్యుక్తే గౌరేవ ద్వితీయోఽన్విష్యతే నాశ్వః పురుషో వా, తదిహ
 ఋతపానేన లింగేన నిశ్చితే విజ్ఞానాత్తని ద్వితీయాన్వేషణాయాం
 సమానస్వభావశ్చేతనః పరమాత్మైవ ప్రతీయతే. ననూక్తం గుహాహిత
 త్వదర్శనాన్న పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి. గుహాహితత్వదర్శనాదేవ
 పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి వదామః. గుహాహితత్వం హి శ్రుతిస్మృతి
 వ్యసక్తృపరమాత్మన ఏవ దృశ్యతే. 'గుహాహితం గహ్వరేష్టం

తేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. గోచరః ఫలం ఏకస్మిన్ జాతిమతి క్షప్తే సజా
 తీయమేవ ద్వితీయం గ్రాహ్యం. వ్యక్తిమాత్రగ్రహే లాఘవాన్న విజాతీయం జాతి
 వ్యక్త్యభయకల్పనాగౌరవాత్. న చాస్తు కారకత్వేన సజాతీయా బుద్ధిరేవ జీవస్య
 ద్వితీయేతి వాచ్యం, చేతనత్వస్య జీవస్వభావస్య కారకత్వాదంతరంగత్వాత్. తథా చ
 లోకే ద్వితీయస్యాంతరంగజాతిమత్త్వదర్శనాజ్ఞేవస్య ద్వితీయశ్చేతన ఏవేతి సూత్రార్థ
 మాహ—సంఖ్యాశ్రవణే చేతి. గుహాయాం బుద్ధౌ స్థితం గహ్వరే అనేకానర్థసంకులే
 దేహే స్థితం పురాణమనాదిపురుషం విదిత్వా హర్షశోకా జహతి, పరమే శ్రేష్ఠే

త్వత్వే ద్వితీయస్యాప్యాత్మత్వం న్యాయమ్. తత్ర హేతుః తద్దర్శనాత్, సంఖ్యా
 శ్రవణే చ సంఖ్యావతోరేకరూపత్వస్య లోకే దర్శనాదిత్యర్థః.

పురాణం యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే. వ్యోమన్ ఆత్మాన
మన్విచ్ఛ గుహం ప్రవిష్ట' మిత్యాద్యాసు. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ
ఉపలబ్ధ్యర్థో దేశవిశేషోపదేశో న విరుధ్యత ఇత్యేతదప్యక్తమేవ.
సుకృతలోకవర్తిత్వం తు చ త్రిత్వవదేకస్తిన్నపి వర్తమానముఖయోర
ప్యవిరుద్ధం. చాయాతపావిత్యప్యవిరుద్ధం. చాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణ
త్వాత్సంసారిత్యాసంసారిత్యయోః అవిద్యాకృతత్వాత్సంసారిత్యస్య పార
మార్థికత్వాచ్చాసంసారిత్యస్య, తస్మాద్విజ్ఞానాత్త పరమాత్మానా గుహం
ప్రవిష్టౌ గృహ్యేతే కుతశ్చ విజ్ఞానాత్త పరమాత్మానా గృహ్యేతే?

సూ. విశేషణాచ్చ. ౧౨.

విశేషణం చ విజ్ఞానాత్త పరమాత్తనోరేవ సంభవతి 'ఆత్మానం
రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చే'త్యాదినా పరేణ గ్రంథేన రథిరథాది
రూపకల్పనయా విజ్ఞానాత్తానం రథినం సంసారమోక్షయోర్గ్రంథంతారం
కల్పయతి. 'సోఽధ్వనః పరమాపన్నో తిత్తద్విష్ణోః పరమంపద'మితిచపరమా
త్తానం గంతవ్యం కల్పయతి. తథా 'తం దుర్దర్శం గూఢమను ప్రవిష్టం
గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం
మత్వా ధీరో హర్షశోకా జహతీ'తి పూర్వస్తిన్నపి గ్రంథే మంత్యమం
తవ్యత్వేన తావేవ విశేషితౌ. ప్రకరణం చేదం పరమాత్తనః, 'బ్రహ్మ
వ్యోమన్ హార్దాకాశే యా గుహాబుద్ధిః తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ యో వేద సోఽశ్నుతే
సర్వాన్ కామానిత్యన్వయః. అన్విచ్ఛ విచారయేత్కర్థః.

౧౨. విశేషణం గంత్వగంతవ్యత్వాదికం లింగమాహ—విశేషణాచ్చేతి. స
జీవోఽధ్వనస్సంసారమార్గస్య పరమం పారం కిం తత్? విష్ణోర్వ్యాపనశీలస్య పర
మాత్తనః పదం స్వరూపమాపన్నతీత్యర్థః. దుర్దర్శం దుర్జ్ఞానం తత్ర హేతుః—గూఢం
మాయావృతం మాయామను ప్రవిష్టం పశ్చాద్గుహాహితం గుహాద్వారా గహ్వరేష్ఠం,
ఏవం బహిరాగతమాత్తానమధ్యాత్మయోగః స్థూలసూక్ష్మకారణదేహాలయక్రమేణ ప్రత్య

ఇతశ్చ జీవపరమాత్తానావేవ గుహం ప్రవిష్టావిత్యాహ—

'సోఽధ్వనః పారమాపన్నేతి...' 'దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకా జహతి' ఇతి

విదో వదంతీ'తి చ వక్త్రవిశేషోపాదానం పరమాత్మపరిగ్రహే
ఘటతే, తస్మాదిహ జీవపరమాత్మానాపుచ్యేయాతాం. ఏష ఏవ న్యాయః
'ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయా' విత్యేవమాదిష్వపి. తత్రాపి హ్యథ్యా
త్మాధికారాన్న ప్రాకృతౌ సుపర్ణాపుచ్యేతే. 'తయోరన్యః పిష్పలం
స్వాద్వత్తీత్యదనలింగాద్విజ్ఞానాత్తా భవతి. 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాక
శీతీ'త్యనశనచేతనత్వాభ్యాం పరమాత్మా. అనంతరే చ మంత్రే తావేవ
ద్రష్టృద్రష్టవ్యభావేన విశినష్టి—'సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽ
నీశయా శోచతి ముహ్యమానః, జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమిశమస్య
మహిమానమితివీతశోక'ఇతి. అపరఆహ—ద్వాసుపర్ణేతి. నేయమృగస్యా
ధికరణస్య సిద్ధాంతం భజతే, వైంగిరహస్యబ్రాహ్మణేనాన్యథా వ్యాఖ్యా
తత్వాత్. 'తయోరన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్తీ'తి సత్త్వం, 'అనశ్నన్నన్యో
అభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యోఽభిపశ్యతిజ్ఞస్తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా'వితి,
సత్త్వశబ్దో జీవః క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మేతి యదుచ్యతే, తన్న. సత్త్వ

గాత్తని చిత్తసమాధానం తేనాధిగమో మహావాక్యజావృత్తిః తయా విదిత్వేత్యర్థః.
ఋతపానమంత్రే జీవానువాదేన వాక్యార్థజ్ఞానా యతత్పదార్థో బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యత
ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదిహేతి. ఉక్తన్యాయమతిదిశతి—ఏషఇతి. ద్వా ద్వా ఛాం
దసో ద్వివచనస్యాఽఽకారః. సుపర్ణావిప సహౌవ యుజ్యేతే నియమ్యనియామకభావే
నేతి. సయుజౌ. సఖాయా చేతనత్వేన తుల్యస్వభావా. సమానమేకం వృక్షం ఛేదన
యోగ్యం శరీరమాశ్రిత్య స్థితావిత్యర్థః. గుహాం ప్రవిష్టావితి యావత్. ఏతావాత్తానా.
తల్లింగదర్శనాదిత్యాహ—తయోరన్య ఇతి. విశేషణాచ్చేత్యాహ—అనంతరే చేతి.
అనీశయా స్వస్యేశ్వరత్వాప్రతిపత్త్యా దేహనిమగ్నః పురుషో జీవశ్శోచతి. నిమగ్న
పదార్థమాహ—ముహ్యమాన ఇతి. నరోఽహమితి భ్రాంత ఇత్యర్థః. జుష్టం ధ్యానా
దినా సేవితం యదా ధ్యానపరిపాకదశాయామిశమన్యం విశిష్టరూపాద్భిన్నం శోధిత
చిన్తాత్రం ప్రత్యక్షేన పశ్యతి తదాఽస్య మహిమానం స్వరూపమితి ప్రాప్నోతీవ
తతో వీతశోకో భవతీత్యర్థః. ద్వాసుపర్ణేతి వాక్యం జీవేశ్వరపరం కృత్వా చింతితం.
అథునా కృత్వా చింతానుష్ఠాటయతి—అపర ఇతి. అన్యథా బుద్ధివిలక్షణత్వంపద
లక్ష్యపరత్వేనేత్యర్థః. సత్త్వం బుద్ధిః. శంకతే—సత్త్వశబ్ద ఇతి. బుద్ధిజీవా చేత్సూర్వ

జీవపరమాత్మనోరేవాస్తిన్న కరణే గత్తుగత్తవ్యభావేన చ విశేషితత్వాదిత్యర్థః.

క్షేత్రజ్ఞశబ్దయోగంతఃకరణశారీరపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, తత్రైవ చ
 వ్యాఖ్యాతత్వాత్. 'తదేతత్సత్త్వం యేన స్వస్మిం పశ్యత్యథయోఽ
 యం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞస్తావేతా సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా' వితినాప్య
 స్యాధికరణస్య పూర్వపక్షభావం భజతే. న హ్యత్ర శారీరః క్షేత్రజ్ఞః
 కర్తృత్వభోక్తృత్వాదినా సంసారధర్తేణోపేతోవివక్ష్యతేకథంతర్హి!
 సర్వసంసారధర్తాతీతో బ్రహ్మస్వభావశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపః 'అనశ్చ
 న్నన్యోఽభిచాకశీతి, అనశ్చ న్నన్యోఽభిపశ్యతిజ్ఞ' ఇతి వచనాత్. 'తత్త్వ
 మసి' 'క్షేత్రజ్ఞం చాపిమాంవిద్ధి' త్యాదిశ్రుతిస్తృతిభ్యశ్చ, తావతా చ
 విద్యోపసంహారదర్శనమేవ మేవావకల్పతే 'తావేతా సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా
 నహ వాఏవం విది కించనరజఆధ్వంసత' ఇత్యాది. కథంపునరస్త్థి పక్షే
 'తయోరన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్తీ'తి సత్త్వమిత్యచేతనే సత్త్వే భోక్తృ
 త్వవచనమితి. ఉచ్యతే. నేయం శ్రుతిరచేతనస్య సత్త్వస్య భోక్తృత్వం
 వక్ష్యామితి ప్రవృత్తా. కిం తర్హి? చేతనస్య క్షేత్రజ్ఞస్యాభోక్తృత్వం
 బ్రహ్మస్వభావతాం చ వక్ష్యామితి. తదర్థం సుఖదుఃఖాదివిక్రియావతి
 సత్త్వే భోక్తృత్వమధ్యారోపయతి. ఇదంహికర్తృత్వంభోక్తృత్వంచ
 సత్త్వక్షేత్రజ్ఞయోరిత రేతరస్వభావావివేకకృతం కల్ప్యతే, పరమార్థ

పక్షార్థస్సాన్యదిత్యత ఆహ—నాపీతి. పూర్వపక్షార్థస్తదా స్యాత్ యద్యత్ర బుద్ధిభిన్న
 స్సంసారీ ప్రతిపాద్యేత. న హ్యత్ర సంసారీ వివక్ష్యతే కింతు శోధితస్త్వమర్థో
 బ్రహ్మాత్యర్థః. శ్రుతిస్తృతిభ్యాం చాయమర్థో యుక్త ఇతి శేషః. తావతా మంత్ర
 వ్యాఖ్యామాత్రేణ. ఏవమేవ జీవస్య బ్రహ్మత్వోక్తావేవ. న హి జీవో బుద్ధిభిన్న ఇతి
 వివేకమాత్రేణోపసంహారో యుక్తః. భేదజ్ఞానస్య భ్రాంతితాదైవఫల్యాచ్ఛేతి భావః.
 అవిద్యా విదుషి కిమపి స్వకార్యం నాధ్వంసతే న సంపాదయతి, జ్ఞానాన్నినా స్వస్యా
 ఏవ దగ్ధత్వాదిత్యర్థః. అవిద్యానాగచ్ఛతీతివాఽర్థః. జీవస్య బ్రహ్మత్వపరమిదం వాక్య
 మితి పక్షే శంకతే—కథమితి. బుద్ధేర్భోక్తృత్వోక్తావతాత్పర్యం. నాత్ర యుక్తి
 చింతయా మనః భేదసీయమిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. తదర్థం బ్రహ్మత్వబోధనార్థం
 భోక్తృత్వముపాధిమస్తకే నిక్షిపతీత్యర్థః. వస్తుతో జీవస్యాభోక్తృత్వే భోక్తృత్వధీః.
 కథమిత్యత ఆహ—ఇదం హీతి. చిత్తాదాత్మ్యేన కల్పితా బుద్ధిః సుఖాదిరూపేణ పరిణ
 మతే బుద్ధ్యవివేకాచ్చిదాత్మనస్సుఖాదిరూపవృత్తివృక్షచైతన్యవత్త్వం భోక్తృత్వం

తస్తు నాన్యతరస్యాపి సంభవతి, అచేతనత్వాత్సత్త్వస్య, అవిక్రియత్వాచ్చ తేత్రజ్ఞస్య, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితసద్భావాచ్చ సత్త్వస్య సుతరాం న సంభవతి. తథా చ శ్రుతిః—‘యత్ర వాన్యదివస్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే’దిత్యాదినా స్వప్నదృష్టహస్త్యాదివ్యవహారవదవిద్యావిషయ ఏవ కర్తృత్వాదివ్యవహారం దర్శయతి. ‘యత్ర త్వస్య సర్వమాత్తైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే’దిత్యాదినా చ వివేకినః కర్తృత్వాదివ్యవహారం నివారయతి.

సూ. అంతర ఉపపత్తేః. ౧౩.

‘య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హావాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మే’తి, ‘తద్యద్యద్యస్తిన్ సర్పిర్వోదకం వా సింఛతి వర్తనీహ్యేవ గచ్ఛతీ’త్యాది శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమయం ప్రతిబింబాత్తాఽక్ష్యధికరణో నిర్దిశ్యతే, అథ విజ్ఞానాత్తా, భాతీత్యర్థః. భోక్తృత్వమావిద్యకం న వస్తుతత్త్వత్ర మానమాహ—తథాచేతి. యత్రావిద్యాకాలే చైతన్యం భిన్నమివ భవతి తదా ద్రష్టృత్వాదికం న వస్తుని జ్ఞాతత్త్వార్థః. తస్మాత్ ‘ఋతం పిబంతా’వీతి వాక్యమేవ గుహాధికరణవిషయ ఇతి స్థితమ్. ఇతి తృతీయాధి కరణమ్.

౧౩. అంతరఉపపత్తేః. ఉపకోసలవిద్యావాక్యముదాహరతి—య ఇతి. తదక్షిణానమసంగత్వేన బ్రహ్మణోఽనురూపం యతోఽస్తిన్ క్షిప్తం వర్తనీ పక్ష్యణీ ఏవ గచ్ఛతీత్యర్థః. దర్శనస్య తాకికత్వశాస్త్రీయత్వాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వత్రపిబంతావీతి ప్రథమశ్రుతచేతనత్వానుసారేణ చరమశ్రుతా గుహప్రవేశాదయో

పూర్వం ప్రాథమికపిబంతావీతి ద్విత్వశ్రుత్యా చేతనత్వేన తుల్యజీవపరదృష్ట్యానుసారాచ్చరమశ్రుతా గుహప్రవేశాదయో నీతాః. తర్హి తద్వదేవ ‘దృశ్యతే’ ఇతి ప్రాథమికప్రత్యక్షతోఽవ్యక్త్యా అక్షిప్రతిబింబాత్తావగత్యనురోధాచ్చరమశ్రుతా అమృతత్వాదయః స్తుత్యర్థత్వేన కథంచిన్నేయా ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రతిబింబోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితిఫలభేదః. ఉపకోసలవిద్యాయాం ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే—‘య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హావాచ’ ఇత్యాది. తత్ర అక్షిణ్యంతరుపదిశ్యమానః ప్రతిబింబాదిః, ఉత పర

ఉత దేవతాత్మా ఇంద్రియస్యాధిష్ఠాతాఽథ భోక్తాఽథవేశ్వర ఇతి. కిం
తావత్ప్రప్తం? ఛాయాత్మాపురుషప్రతిబింబరూప ఇతి. కుతః? తస్య
దృశ్యమానత్వప్రసిద్ధేః 'య ఏషోఽక్షణే పురుషో దృశ్యత' ఇతి చ ప్రసి
ద్ధవదుపదేశాత్. విజ్ఞానాత్మనో వాయం నిర్దేశ ఇతి యుక్తం. స హి
చక్షుషా రూపం పశ్యంశ్చక్షుషి సన్నిహితో భవతి, ఆత్మశబ్దశ్చాస్త్యిన్
పక్షేఽనుకూలో భవతి. ఆదిత్యపురుషో వా చక్షుషోఽనుగ్రాహకః
ప్రతీయతే 'రశ్మిభిరేషోఽస్త్యిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి శ్రుతేః. అమృతత్వా
దీనాం చ దేవతాత్మన్యపి కథంచిత్సంభవాత్, నేశ్వరః, స్థానవిశేష
నిర్దేశాదిత్యేనం ప్రాప్తే బ్రూమః. పరమేశ్వరవవాక్షిణ్యభ్యంతరః పురుష
ఇహోపదిష్ట ఇతి. కస్తాత్? ఉపపత్తేః. ఉపపద్యతే హి పరమేశ్వరే గుణ
జాతమిహోపదిశ్యమానం. ఆత్మత్వం తావన్ముఖ్యయా వృత్త్యా పరమే
శ్వర ఉపపద్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి శ్రుతేః. అమృతత్వాభయత్వే
చ తస్మిన్నసకృచ్ఛ్చాయేతే తథా పరమేశ్వరానురూపమేతదక్షిస్థానం.
యథా హి పరమేశ్వరస్సర్వదోమైరవిష్టః అపహతపాప్తత్వశ్రవణాత్
తథాక్షిస్థానం సర్వలేపరహితముపదిష్టం 'తద్యద్యద్యస్తిన్నర్పిర్వోదకం
వా సించతి వర్తనీహ్యేవ గచ్ఛతి'తి శ్రుతేః. సంయద్వామాదిగుణోప

నీతాః, తద్విదిహాపి దృశ్యత ఇతి చాక్షుషత్వానుసారేణామృతత్వాదయో ధ్యానార్థం
కల్పితత్వేన నేయా ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—ఛాయాత్మేతి. పూర్వపక్షే
ప్రతిబింబోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫలం—ప్రసిద్ధవదితి. చాక్షుషత్వే
నేత్యర్థః. సంభావనామాత్రేణ పక్షాంతరమాహ—విజ్ఞానాత్మన ఇత్యాదినా. 'మనో
బ్రహ్మ'తివత్, 'ఏతద్బ్రహ్మ'తి ఇతి వాక్యస్య ఇతి పదశిరస్కత్వాన్న సావర్థపరత్వ
మితిపూర్వపక్షః. 'మనోబ్రహ్మైత్యుపాసీ'తేత్యత్ర ఇతిపదస్య ప్రత్యయపరత్వాత్.
ఇహాచ బ్రహ్మైత్యుపాసేత్యన్వయేన ఇతిపదస్యోక్తిసంబంధినోఽర్థపరత్వాదైవషమ్యమితి
సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వర ఏవేతి. జహుప్రమాణసంవాదస్తాత్పర్యానుగ్రాహక ఇతి
న్యాయానుగృహీతాభ్యా మాత్మబ్రహ్మప్రతిభ్యాం దృశ్యత్వలంగం బాధ్యమిత్యాహ—
సంయద్వామేతి. వామాని కర్తృభూన్యేకమక్షిపురుషమభిలక్ష్య సంయంతి ఉత్పద్యంతే

మాత్మేతి సాశయే. ప్రతిబింబాదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అన్తరః అక్షిమధ్య
గతః పరమాత్మైవోపదిశ్యతే. కుతః, ఉపపత్తేః ఆత్మత్వామృతత్వాభయత్వాదీనామిహో

దేశశ్చ తస్మిన్నవకల్పతే 'ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే. ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసన్నయంతి ఏష ఉపవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి ఏష ఉపవ భామినీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీ'తి చ. అత ఉపవ త్రైరంతరః పరమేశ్వరః.

సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

కథం పునరాకాశవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణోఽక్ష్యల్పస్థానముప పద్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే. భవేదేహనవక్షప్తిః యద్యేతదేవైకం స్థాన మస్య నిర్దిష్టం భవేత్. సంతి హ్యన్యాన్యపి పృథివ్యాదీని స్థానాన్యస్య నిర్దిష్టాని 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్' త్యాదినా తేషు హి చక్షురపి నిర్దిష్టం 'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్'తి. 'స్థానాదివ్యపదేశా'దిత్యాదిగ్రహణేనైతద్దర్శయతి. న కేవలం స్థానమేవైకమనుచితం బ్రహ్మణో నిర్దిశ్యతే, కిం తర్హి? నామరూపమిత్యేవంజాతీయకమప్యనామరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుచితం నిర్దిశ్యమానం దృశ్యతే, 'తస్యోదితి నామహిరణ్యశ్శ్రు'రిత్యాది. నిర్గుణమపి సద్బ్రహ్మ నామరూపగతైర్గుణైస్సగుణముపాసనార్థం తత్ర తత్రోప

సర్వఫలాదయహేతురిత్యర్థః. లోకానాం ఫలదాతాప్యయమేవేత్యాహ—వామనీరితి. నయతి ఫలాని లోకాన్ ప్రాపయతీత్యర్థః. భామాని భానాని నయత్యయమిత్యాహ—భామనీరితి. సర్వార్థప్రకాశక ఇత్యర్థః. స్థాననామరూపాణాం ధ్యానార్థం శ్రుత్యంత రేఽవ్యుపదేశాదక్షిస్థానతోఽక్తిరత్ర న దోష ఇతి సూత్రయోజనా.

౧౪. అనవక్షప్తిరక్షప్తకల్పనా తదాభవేద్యత్రైవ నిర్దిష్టం భవేదిత్యన్వయః, నన్నునుచితబాహుళ్యోక్తిరసమాధానమిత్యాశంక్య యుక్తిమాహ—నిర్గుణమపీతి.

క్తానాం పరమాత్మస్యేవోపపత్తేః. 'ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే' ఇత్యాదినిర్దిష్ట సంయద్వామత్వాదీనాం చ పరమాత్మస్యేవ, న ప్రతిబింబేఽన్యత్ర వోపపత్తిః. అతః అక్ష్యంతరః పురుషః పరమాత్మైవేత్యర్థః.

నను సర్వగతస్యాల్పమక్షి స్థానం న సంభవతి ఇతి పూర్వపక్షవిజం దూషయితు మిదమాహ—

'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్' ఇత్యాదిచక్షురాదీని స్థానాని ఆదయో యేషామ్ 'తస్యోదితి నామ' 'హిరణ్యశ్శ్రు' ఇత్యాదినామరూపాణాం తేషాముపాసనార్థత్వేన వ్యవ దేశాదిహాపి పరమాత్మణోఽక్షిస్థానాదివ్యపదేశో నానుపపన్న ఇత్యర్థః.

దిశ్యత ఇత్యేతదప్యక్తమేవ. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థం స్థాన విశేషో న విరుధ్యతే సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోరిత్యేతదప్యక్తమేవ.

సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. ౧౫.

అపిచ, నైవాత్ర వివదితవ్యం, కిం బ్రహ్మస్త్రి వాక్యేఽభిధీయతే నవేతి. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం. సుఖవిశిష్టం హి బ్రహ్మ యద్యాయోపక్రమే ప్రకాంతం 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మే'తి తదేవేహాభిహితం, ప్రకృతపరిగ్రహస్య న్యాయ్యత్వాత్, 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానత్వప్రతిజ్ఞానాత్. కథం పునర్వాకోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ విజ్ఞాయత ఇతి. ఉచ్యతే. 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'త్యేతదగ్నినాం వచనం శ్రుత్వోపకోసల ఉవాచ. 'విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేతి కంచ ఖం చ తు న విజానామి'తి. తత్రేదం ప్రతివచనం. 'యద్వావకం

౧౫. ప్రకరణాదపి బ్రహ్మగ్రహ్యమిత్యాహ—సుఖవిశిష్టేతి. ధ్యానార్థం భేద కల్పనయా సుఖగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతస్య యఏష ఇతి సర్వనామ్నాభిధానా దంతరః పరమాత్మా స్యాదితి సూత్రార్థః. నను ప్రకరణాత్ప్రబలేన దృశ్యత్వలింగేనోప స్థాపితః ఛాయాత్మా సర్వనామార్థ ఇత్యతః—ఆచార్యస్త్వితి. ఉపకోసలో నామ కశ్చిద్బ్రహ్మచారీ జాబాలస్యాచార్యస్యాగ్నిక్ ద్వాదశవత్సరాక్ పరిచచార. తమను పదిశ్య దేశాంతరగతే జాబాలే గార్హపత్యాద్యగ్నిభిర్దయయా 'ప్రాణో బ్రహ్మే'త్యాత్మ విద్యాముపదిశ్యోక్తం—ఆచార్యస్త్వితి. తవాత్మవిద్యాఫలావాప్తయే మార్గమర్చిరాదికం పదిమ్యతీత్యర్థః. పశ్చాదాచార్యేణాగత్య 'యఏషఽక్షిణీ'త్యుక్త్వార్చిరాదికా గతిరుక్తా. ధా చాగ్నిభిరుక్తాత్మవిద్యావాక్యస్య గతివాక్యేనైకవాక్యతా వాచ్యా, సా చ సర్వ గామ్నా ప్రకృతాత్మగ్రహే నిర్వహతీత్యేకవాక్యతానిర్వాహకం ప్రకరణం వాక్య భేదకాల్లింగాద్బలవదితి భావః. శ్రుతిం వ్యాచక్షే—ఉచ్యత ఇతి. ప్రాణసూన్యాత్మా బ్రహ్మాత్వాద్బ్రహ్మేతి యత్తజ్ఞానామి కం విషయసుఖం ఖం చ భూతాకాశం బ్రహ్మ త్వేన జ్ఞాతుం న శక్నోమిత్కర్థః. ఖం కథంభూతం యత్కం తదేవ ఖమితి సుఖేన విశేషితస్య ఖస్య భూతత్వనిరాసః. తథాకం కథంభూతం యత్కం తదేవ కమితి విభుత్వేన విశేషితస్య కస్య జన్యత్వనిరాస ఇతి వ్యతిరేకముఖేనాహ—తత్ర ఖమిత్యాదినా.

ప్రకరణాదప్యక్షిప్తః పరమాత్మైవోపదిశ్యత ఇత్యాహ—

'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' ఇతి వాకోపక్రమే క్రూయమాణం

తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క'మితి. తత్ర ఖంశబ్దో భూతాకాశే నిరూఢో లోకే. యది తస్య విశేషణత్వేన కంశబ్దస్సఖవాచీ నోపాదీయేత, తథాసతి కేవలే భూతాకాశే బ్రహ్మశబ్దో నామాదిష్ఠివ ప్రతీకాభిప్రాయేణ ప్రయుక్త ఇతి ప్రతీతిస్సాన్విత. తథా కంశబ్దస్య విషయేంద్రియసంపర్కజనితే సామయే సుఖే ప్రసిద్ధత్వాత్. యది తస్య ఖంశబ్దో విశేషణత్వేన నోపాదీయేత లోకికం సుఖం బ్రహ్మేతి ప్రతీతిస్సాన్విత. ఇతరేతరవిశేషితౌ తు కం ఖంశబ్దౌ సుఖాత్మకం బ్రహ్మ గమయతః. తత్ర ద్వితీయే బ్రహ్మశబ్దేనుపాదీయమానే కం ఖంబ్రహ్మేత్యేవోచ్యమానే కంశబ్దస్య విశేషణత్వేనైవోపయుక్తత్వా త్సుఖస్య గుణస్యాధ్యేయత్వం స్యాత్, తన్తాభూదిత్యుభయోః కం ఖంశబ్దయోః బ్రహ్మశబ్దశిరస్త్యం 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి. ఇష్టం హి సుఖస్యాపి గుణస్య గుణేవధ్యేయత్వం. తదేవం వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మోపదిష్టం. ప్రత్యేకం చ గార్హపత్యాదయోఽగ్నయస్త్వం స్వం మహిమానముపదిశ్య 'ఏషా సోమ్య తే అస్తద్విద్యా ఆత్మవిద్యాచే' త్యుపసంహారంతః పూర్వత్ర బ్రహ్మ నిర్దిష్టమితి జ్ఞాపయంతి 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానమర్థాంతరవివక్షాం వారయతి. 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంతే' ఏవమేవంవిది

'ఆత్మవిద్యే'తి శ్రుతివిరోధాత్ప్రతీకధ్యానమత్రానిష్టమితి భావః. సామయ ఇతి. ఆమయో దోషః సాధనపారతంత్ర్యానిత్యత్వాదిః తత్సహితఇత్యర్థః. ప్రత్యేకగ్రహణే దోషముక్త్వా ద్వయార్గ్రహణే ఫలితమాహ—ఇతరేతరేతి. విశేషితార్థకావిత్యర్థః. నన్వేకం బ్రహ్మేవాత్ర ధ్యేయం చేద్బ్రహ్మపదాంతరం కిమర్థమిత్యత ఆహ—తత్రేతి. విశేషణత్వేన ఖస్య భూతత్వవ్యావర్తకత్వేనేత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దశ్చిరోయమోస్తత్త్వమితి విగ్రహః. అధ్యేయత్వే కో దోషస్తత్రాహ—ఇష్టం హీతి. మార్గోక్త్వా సగుణవిద్యాత్వావగమాదితి భావః. ఆత్మవిద్యాపదేనోపసంహారాదపి ప్రకృతం బ్రహ్మేత్యాహ—ప్రత్యేకం చేతి. పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి మమ చక్షస్తస్తనవో విభూతిరితి గార్హపత్య ఉపదిదేశ. ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమాఇత్యన్వాహర్యచచన ఉవాచ. ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి స్వమహిమానమాహవసీయో జగాదేతి భావః. ఇయ

యత్సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ తస్యైవేవాభిధానాదిత్యర్థః.

పాపం కర్మ న శ్లిష్యత' ఇతి చాక్షిప్తానం పురుషం విజానతః పాప్తనా
నువహాతం బ్రుచన్మక్షిప్తానస్య పురుషస్య బ్రహ్మత్వం దర్శయతి. తస్మాత్
ప్రకృతప్రైవ బ్రహ్మణోఽక్షిప్తానతాం సంయద్వామత్వాదిగుణతాం
చోక్త్వా అర్చిరాదికాం తద్విదో గతిం వక్ష్యామి త్యుపక్రమతే
'య ఏహోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచే'తి.

సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్ఛ. ౧౬.

ఇతశ్చాక్షిప్తానః పురుషః పరమేశ్వరో యస్తాచ్ఛ్రుతోపనిష
త్కస్య శ్రుతరహస్యవిజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాభ్యా
ప్రసిద్ధాశ్రుతా—'అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యా
యాత్తానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయంతే ఏతద్వై ప్రాణానామాయతన
మేతదమృతమభయమేతత్పరాయణమేతస్మాన్న పునరావర్తంత' ఇతి.
స్త్రుతాదః—'అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ష్మణాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర
ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా"ఇతి. సై వేహాక్షిపురుష
మస్తాకమస్మాం విద్యా ప్రత్యేకముక్తా ఆత్మవిద్యా తు పూర్వమస్తాభిర్విత్వా
'ప్రాణో బ్రహ్మ'త్వైశ్చర్థః. ఉచ్యతామగ్నిభిర్బ్రహ్మ, ఛాయాత్తా గురుణోచ్యతాం
ఏక్త్వభేదాదితి తత్రాహ—ఆనార్యస్త్వితి. ఏకవాక్యతానిశ్చయాద్వక్తృభేదేఽపి
నాన్యభేద ఇత్యర్థః.

౧౭. శ్రుతా అఘష్ఠితా ఉపనిషద్రహస్యం సగుణబ్రహ్మోపాసనం యేన తస్య
యావతిః శ్రుతా స్త్రుతా చ ప్రసిద్ధా తస్యా అత్రాభిధానాల్లింగాదితి సూత్రార్థ
మాహ—ఇతశ్చేతి. యస్తాద్దృశ్యతే తత్తస్మాదిహేత్యన్వయః. శ్రుతిమాహ—అథేతి.
దేహసాతానంతరమిత్యర్థః. స్వభర్తృస్వహ. తపో బ్రహ్మచర్యశ్రద్ధావిద్యాభిరాత్మానంధ్యా
త్వాతయా ధ్యానవిద్యయోత్తరం దేవయానమార్గం ప్రాప్య తేనోత్తరేణ పథా ఆదిత్య
ద్వారా సగుణబ్రహ్మస్థానం గచ్ఛంతి. ఏతద్వై బ్రహ్మ ప్రాణానాంవ్యప్తినమప్తిరూపాణా
మాయరూపం లింగాత్మకం హిరణ్యగర్భరూపం వస్తుతస్త్వేతదమృతాదిరూపం నిర్గుణం
సర్వాభిధానం. అయి కార్యంబ్రహ్మ ప్రాప్య తత్స్వరూపం నిర్గుణం జ్ఞాత్వా ముచ్యంతే

ప్రకరణాదక్షిప్తస్య బ్రహ్మశ్వమభిధాయ లింగాదపి తదాహ—

శ్రుతా ఉపనిషత్ రహస్యం బ్రహ్మవిజ్ఞానం యస్య స తథా, తస్య బ్రహ్మవిదో

విదోఽభిధీయమానా దృశ్యతే. 'అథ యదుచైవాన్తిశ్చవ్యం కుర్వంతి
యదు చ నాచ్ఛిషమేవాభిసంభవంతీ' త్యుపక్రమ్య 'ఆదిత్యాచ్చంద్ర
మసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్సవనాన్బ్రహ్మగమయ
త్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ
మావర్తం నావర్తంత' ఇతి. తదిహ బ్రహ్మవిద్విషయయా ప్రసిద్ధయా
గత్యాఽక్షిప్తానస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చయతే.

సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః. ౧౭.

యత్పునరుక్తం 'ఛాయాత్తావిజ్ఞానాత్తాదేవతాత్తా వాస్యాదక్షి
స్థాన' ఇతి. అత్రోచ్యతే, న ఛాయాత్తాదిరితర ఇహ గ్రహణమర్హతి.
కస్తాత్? అనవస్థితేః. న తావచ్చాయాత్తనశ్చక్షుషి నిత్యమవస్థానం

ఇత్యర్థః. అగ్నిరేవ జ్యోతిర్దేవతా ఏవమహరాద్యా దేవతా ఏవ స్తృతావృక్షాః.
అస్తిన్నపాసకే మృతే సతి యది పుత్రాదయశ్శవ్యం శవసంస్కారాదికం కుర్వంతి
యది చ న కుర్వంతి ఉభయథాప్యపాస్తిమహిమన్న అర్చిరాదిదేవాన్ క్రమేణ
గచ్ఛంతి. అర్చిషమగ్నింతతోఽహరహ్నుశ్శుక్లపక్షం తత ఉత్తరాయణం తస్మాత్సంవత్సరం
తతో దేవలోకం తతో వాయుం వాయోరాదిత్యం తతశ్చంద్రం చంద్రాద్విద్యుతం
గత్వా తత్ర విద్యుల్లోకే స్థితానుపాసకాన్తానవః పురుషో బ్రహ్మలోకాదాగత్య కార్యం
బ్రహ్మలోకం ప్రాప్యతి. ఏషోఽర్చిరాదిభిర్దేవైర్విశిష్టో దేవపథో గంత్యేన బ్రహ్మణా
యోగాద్బ్రహ్మపథశ్చ. ఏతేన కార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానా ఉపాసకా ఇమం
మానవం మనోస్సర్గమావర్తం జన్తమరణావృత్తియుక్తం వావర్తంతే నాగచ్ఛంతీత్యర్థః.

౧౭. చక్షురాసీదతీతి. ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః, అనవస్థితస్యోపాస్యత్వం సదా న
సిద్ధ్యతీతి భావః. కిం చావ్యవధానాత్ స్వాక్షిప్థ ఉపాస్యః. న చ తస్య స్వచక్షుషా

యా గతిః దేవయానాఖ్యా 'ఆథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ' ఇత్యాదిశ్చుతౌ
'అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్తాసా ఉత్తరాయణమ్' ఇతి స్తృతౌ చ ప్రసిద్ధా. తస్యా
గతేః ఇహాపి 'ఆదిత్యాచ్చంద్రమసమ్' ఇత్యాదావభిధానాత్ అక్షిప్తస్య బ్రహ్మత్వం
నిశ్చయత ఇత్యర్థః. ౧౮

ఇత్థం సిద్ధాంతమభిధాయ పూర్వపక్షం ప్రత్యాహ—

ఉపాసకస్య సర్వత్రాక్షిణి ప్రతిబింబసంపాదకబింబభూతపురుషాన్తరస్యానవ

సంభవతి. యదైవ హి కశ్చిత్పురుషశ్చక్షురాసీదతితదాచక్షుషి పురుష
 చ్ఛాయా దృశ్యతే అపగతే తస్మిన్న దృశ్యతే, 'య ఏషోఽక్షిణి
 పురుష' ఇతి చ శ్రుతిః సన్ని ధానాత్స్వే చక్షుషి దృశ్యమానం పురుష
 ముపాస్యత్వేనోపదిశతి. న చ స ఉపాసనాకాలే ఛాయాకారం కంచి
 త్పురుషం చక్షుస్సమీపే సన్ని ధాప్యోపాస్త ఇతి యుక్తం కల్ప
 యితుం. 'అన్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేషనశ్యతీ'తి శ్రుతిశ్చాయాత్త
 నోఽనవస్థితత్వం దర్శయతి. అసంభవాచ్చ. తస్మిన్నమృతత్వాదీనాం
 గుణానాం న ఛాయాత్కని ప్రతీతిః. తథా విజ్ఞానాత్తనోఽపి సాధారణే
 కృత్స్న శరీరేంద్రియసంబంధే సతి న చక్షుష్యేవావస్థితత్వం శక్యం
 పక్తుం. బ్రహ్మణస్తు సర్వవ్యాపి నోఽపి దృష్ట ఉపలబ్ధ్యర్థో హృదయాగ్
 దేశ విశేషసంబంధః. సమానశ్చ విజ్ఞానాత్తన్యప్యమృతత్వాదీనాం
 గుణానామసంభవః. యద్యపి విజ్ఞానాత్తా పరమాత్తనోఽనన్య ఏవ
 తథాప్యవిద్యాకామకర్తృకృతం తస్మిన్నర్వత్వమధ్యారోపితం భయం
 చేత్యమృతత్వాభయత్వే నోపపద్యేతే. సంయద్వామత్వాదయశ్చైత
 స్మిన్ననైశ్వర్యాదనుపపన్నా ఏవ. దేవతాత్తనస్తు 'రశ్మిభిరేషోఽస్తికా
 ప్రతిష్ఠిత' ఇతి శ్రుతేః యద్యపి చక్షుష్యవస్థానం స్యాత్తథాప్యోత్తత్వం
 తావన్న సంభవతి పరాగ్రూపత్వాత్. అమృతత్వాదయోఽపి న సంభ
 వంతి ఉత్పత్తిప్రశయశ్రవణాత్. అమృతత్వమపి దేవతానాం చిర

గ్భవం సంభవతీత్యాహ—య ఏష ఇతి. అస్తు తస్మి పరేణ దృశ్యమానస్యోపాస్తి
 త్యత ఆహ—న చేతి. కల్పనాగౌరవాదిత్యర్థః. యుక్తిసిద్ధానవస్థితత్వే శ్రుతిమాహ—
 అస్యేతి. ఛాయాకరస్య బింబస్య నాశమదర్శనమనుస్మత్యైష ఛాయాత్తా నశ్యతీత్యర్థః.
 జీవం నిరస్యతి—తథేతి. జాత్యంధస్యాప్యహమిత్యవిశేషేణ జీవస్యాభివ్యక్తేశ్చక్షురేవ
 స్థానమిత్యయుక్తమిత్యర్థః. దృష్ట ఇతి. శ్రుతావతి శేషః. నను "చక్షోస్సూర్యో
 అజాయత, సూర్యోఽస్తమేతీ"తి వాక్యమమరా దేవా ఇతి ప్రసిద్ధిబాధితమిత్యా
 శంక్యాహ—అమరత్వమపీతి. భీమా భయేన అస్తాదీశ్వరాద్వాయుశ్చలతి. అగ్ని శ్చేంద్ర

స్థానాత్, అసంభవాచ్చ అమృతత్వాదిగుణానాం న ఛాయాత్తాదిరితరః. అతః పర
 మాత్మైవాక్షిస్థాన ఉపదిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

కాలావస్థానాపేక్షం. ఐశ్వర్యమపి పరమేశ్వరాయ త్తం న స్వాభావికం, 'భీమాస్తాద్వాతః పవతే భీషాదేతి సూర్యః భీమాస్తాదగ్ని శ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇతి మంత్రవర్ణాత్. తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాక్షి స్థానః ప్రత్యేతవ్యః. అస్తింశ్చ పక్షే దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధవదుపాదానం శాస్త్రాద్యపేక్షం విద్వద్విషయం ప్రరోచనార్థమితి వ్యాఖ్యేయమ్.

సూ. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు

తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. ౧౮.

'య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకగ్ సర్వాణి భూతాని యోఽంతరో యమయతీ'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయత్యేషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇత్యాది. అత్ర 'అధిదైవత మధిలోక మధివేదమధియజ్ఞ మధిభూతమధ్యాత్మత'ంచ

శ్చ స్వస్వకార్యం కురుతః. ఉక్తాపేక్షయా పంచమో మృత్యుః సమాప్తాయుషాం నికటే ధావతీత్యర్థః. ఈశ్వరపక్షే దృశ్యత ఇత్యయం క్తం తత్రాహ—అస్తిన్నితి. దర్శనమనుభవః. తస్య శాస్త్రే శ్రుతస్య శాస్త్రమేవ కరణం కల్పం సన్నిధానాత్ తథా చ శాస్త్రకరణో విద్వదనుభవ ఉపాసనాస్తుత్యర్థ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. తస్మాదుప రోసలవిద్యావాక్యముపాసే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౮. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. బృహదారణ్యకవాక్య ముదాహరతి—య ఇతి. అంతర్యామిబ్రాహ్మణే ప్రతీయమానార్థమాహ—అత్రేతి. 'యః పృథివ్యా'మిత్యాదినా దేవతాః పృథివ్యాద్యా అధికృత్య యమయితా శ్రూయతే

పూర్వమ్ 'స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ' ఇతి సూత్రే 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠ ఇత్యాద్యంతర్యామిబ్రాహ్మణస్థమ్ 'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్' ఇత్యాదివాక్యమ్ అంతర్యామిణ బ్రహ్మత్వం సిద్ధవత్కృత్యోదాహృతమ్. తదాక్షిప్య సమాధత్త ఇత్యాక్షేపసం త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానస్య యోగినో జీవస్యవోపాస్తిః, సిద్ధాస్తే. పరమాత్మ ఏవేతి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే. శ్రూయతే—'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్...పృథి:

కశ్చిదంతరవస్థితోయమయితాంతర్యామి'తి శ్రూయతే. స కిమధిదైవ
తాద్యభిమానీ దేవతాత్తా కశ్చిత్, కిం వా ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యః
కశ్చిద్యోగీ, కిం వా పరమాత్మా, కిం వార్థాంతరం, కించిదిత్యపూర్వ
సంజ్ఞాదర్శనాత్ సంశయః. కిం తావన్నః ప్రతిభాతి సంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధ
త్వాత్సంజ్ఞానాప్యప్రసిద్ధేనార్థాంతరేణ కేనచిద్భవితవ్యమితి, అథవా
నానిరూపితరూపమర్థాంతరం కించిదపి శక్యమస్తీత్యభ్యుపగంతుం.
అంతర్యామిశబ్దశాచ్చంతర్యమనయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యంతమ
ప్రసిద్ధః. తస్మాత్పృథివ్యాద్యభిమానీ కశ్చిద్దేవోఽంతర్యామీ స్యాత్.
తథా చ శ్రూయతే—'పృథివ్యేవ యస్యాయతనం అగ్నిర్లోకో మనో
జ్యోతి'రత్యాది. స చ కార్యకరణవత్త్వపృథివ్యాదీనంత స్తిష్ఠా యమ
యతీతి యుక్తం దేవతాత్తనో యమయితృత్వం. యోగినో వా కస్య
చిత్సిద్ధస్య సర్వానుప్రవేశేన యమయితృత్వం స్యాత్. న తు పర
మాత్మా ప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే.

తథా 'యస్స ర్వేషు లోకేష్విత్యధిలోకం. యస్స ర్వేషు వేదేష్విత్యధివేదం. యస్స ర్వేషు
యజ్ఞేష్విత్యధియజ్ఞం. యస్స ర్వేషు భూతేష్విత్యధిభూతం. యః ప్రాణే తిష్ఠ'న్నిత్యాది
య ఆత్మనీత్యంతమధ్యాత్మం చేతి విభాగః. అశరీరస్య నియంతృత్వసంభవాసంభవాభ్యాం
సంశయః. పూర్వత్రైశ్వరస్యాక్షిస్థానత్వసిద్ధయే పృథివ్యాదిస్థాననిర్దేశో దృష్టాంత ఉక్త
స్తస్య దృష్టాంతవాక్యస్యైశ్వరపరత్వమత్రాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగతిః,
అతః పూర్వఫలనాస్య ఫలవత్త్వం. అవాంతరఫలం తు పూర్వపక్షేఽనీశ్వరోపాస్తిః
సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మజ్ఞానమితి మంతవ్యం. స్వయమేవారుచిం వదన్పక్షాంతరమాహ—

నవేతి. అనిశ్చితార్థే ఫలాభావేనాఫలస్య వేదార్థత్వాద్యోగాదితి భావః. తథా చ
శ్రూయతే. వేదే పృథివీయస్య దేవస్యాయతనంశరీరం లోక్యతేఽనేనేతిలోక శ్చక్షుర్జ్యో
తిః సర్వార్థప్రకాశకం మన ఇత్యర్థః. ఉపక్రమాదినాంతర్యామ్యైక్యనిశ్చయాదనేకదేవ
పక్షో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—యోగినో వేతి. ఆగంతుకసిద్ధస్యాంతర్యామిత్వేఽప్ర
సిద్ధసాధనకల్పనాగౌరవాన్నిత్యసిద్ధ ఏవాంతర్యామితి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇతి.

మన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత' ఇత్యాది. తత్ర అన్తర్యామి
ప్రధానమ్, ఉత అణిమాదివిశిష్టో జీవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, ప్రధానజీవా
మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—ఇహ అధిదైవాదిషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామి

యోఽంతర్యామ్యధిదై వాదిషు శ్రూయతే స పరమాత్మైవ స్యాన్నాన్య
 ఇతి. కుతః? తద్ధర్మవ్యపదేశాత్, తస్య హి పరమాత్మనో ధర్మా ఇహ
 నిర్దిశ్యమానా దృశ్యంతే. పృథివ్యాది తావదధిదై వాదిభేదభిన్నం
 సమస్తం వికారజాతమంత స్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనో యమయి
 తృత్వం ధర్మ ఉపపద్యతే, సర్వవికారకారణత్వే సతి సర్వశక్తుఃపత్యేః.
 'ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే పర
 మాత్మన ఉపపద్యతే. 'యం పృథివీ న వేదే'తి చ పృథివీదేవతాయా
 అవిజ్ఞేయమంతర్యామిణం బ్రువన్ దేవతాత్మనోఽన్యమంతర్యామిణం
 దర్శయతి 'పృథివీదేవతా హ్యాహమస్తి పృథివీత్యాత్మానం విజానీయాత్'
 తథా 'అదృష్టోఽశ్రుత' ఇత్యాదివ్యపదేశో రూపాదివిహీనత్వాత్పరమా
 త్మన ఉపపద్యతే. యత్త్వకార్యకరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం
 నోపపద్యత ఇతి, నైష దోషః, యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణై రేవ
 తస్య కార్యకరణవత్త్వోపపత్యేః. తస్యాప్యనోన్య నియంతేత్యనవస్థా
 దోషశ్చ న సంభవతి భేదాభావాత్. భేదే హి సత్యనవస్థాదోషోప
 పత్తిః. తస్మాత్పరమాత్మై వాంతర్యామి.

దేవతానిరాసే హేత్వంతరమాహ—యం పృథివీతి. ఈశ్వరో న నియంతా అశరీర
 త్వాద్భటవదిత్యుక్తం నిరస్యతి—నైష దోష ఇతి. నియమ్యతిరిక్తశరీరశూన్యత్వం వా
 హేతుశ్శరీరాసంబంధిత్వం వా. ఆద్యే స్వదేహనియంతరి జీవే వ్యభిచారః ద్వితీయ స్త్వ
 సిద్ధః. ఈశ్వరస్యావిద్యోపార్జితసర్వసంబంధిత్వాదిత్యాహ—యాన్నియచ్ఛతీతి. సశ
 రీరో నియంతేతి లోకదృష్టిమనుస్మత్యైతదుక్తం. ఐస్తుతస్తు చేతనసాన్నిధ్యాజ్ఞాదస్య
 వ్యాపారో నియమనం తచ్ఛక్తిమత్త్వం నియంతృత్వం తచ్ఛాంత్యమాయాశక్తేశ్చ
 దాత్తనశ్శరీరం వినైవోపపన్నం. నను దేహనియంతుర్ద్వివస్యానోన్య నియంతా చేత్తస్యా
 పృన్య ఇత్యనవస్థేత్యత ఆహ—తస్మాపీతి. సిరంకుశం సర్వనియంతృత్వం ఈశ్వరస్య
 శ్రుతం. తస్య నియంత్రంతరానుమానే శ్రుతిబాధ ఇతి నానవస్థేత్యర్థః. యద్వా
 ఈశ్వరాద్యేదకల్పనయా జీవస్య నియంతృత్వోక్తేః. సత్యభేదాభావాన్నానవస్థేత్యర్థః.

పరమాత్మైవ. కుతః, తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ తస్య పరమాత్మనో యే ధర్మాః సర్వాస్తర్యామి
 త్వాత్త్వా మృతత్వాదయః సాధారణాః తేషామిహ వ్యపదేశాదిత్యర్థః.

సూ. న చ స్తార్థమతద్ధర్మాభిలాషాత్. ౧౯.

స్వాదేతదదృష్టత్వాదయో ధర్మాసాంఖ్యస్త్వైకత్వితస్య ప్రభా
నస్వాప్యపపద్యంతే యాపాదిహీనతయా తస్య తైరభ్యుపగమాత్.
‘అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వత’ ఇతి హి స్మరంతి.
తస్యాపి నియంతృత్వం సర్వవికారకారణత్వాదుపపద్యతే. తస్మాత్ప్ర
ధానమంతర్యామిశబ్దం స్యాత్, ‘ఈక్షతేర్నా శబ్ద’మిత్యత్ర నిరాకృత
మపి సత్ప్రధానమిహాదృష్టత్వాదివ్యపదేశసంభవేన పునరాశంక్యతే.
తత ఉత్తరముచ్యతే న చ స్తార్థం ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం భవितు
మర్హతి. కస్తాత్? అతద్ధర్మాభిలాషాత్. యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యపదేశః
ప్రధానస్య సంభవతి తథాపి న ద్రష్టృత్వాదివ్యపదేశసంభవతి
ప్రధానస్వాచేతనత్వేన తైరభ్యుపగమాత్. ‘అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుత
శ్చోక్తాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతే’ తి హి వాక్యశేష ఇహ
భవతి. ఆత్మత్వమపి న ప్రధానస్యోపపద్యతే. యది ప్రధానమాత్మత్వ
ద్రష్టృత్వాద్యసంభవాన్నాంతర్యామ్యభ్యుపగమ్యతే శారీరస్తర్హ్యంత
ర్యామి భవతు. శారీరో హి చేతనత్వాద్ద్రష్టా శ్చోక్తా మంతా
విజ్ఞాతా చ భవత్యాత్మా చ ప్రత్యక్షాత్, అమృతశ్చ ధర్మాధర్మఫలోప
భోగోపపత్తేః. అదృష్టత్వాదయశ్చ ధర్మాశ్చారీరే సుప్రసిద్ధాః దర్శనాది
క్రియాయాః కర్తరి ప్రస్ఫుటివిరోధాత్. ‘న దృష్టేద్ద్రష్టారం పశ్యే’

౧౯. ప్రధానం మహదాదిక్రమేణ కథం ప్రవర్తత ఇతి తర్కస్యావిషయ
ఇత్యాహ—అప్రతర్క్యమితి. యాపాదిహీనత్వాదవిజ్ఞేయం సర్వతో దిక్షు ప్రసుప్త
మివ తిష్ఠతి జడత్వాదిత్యర్థః. అతత్—అప్రధానం చేతనం తస్య ధర్మాణామభిధానాదితి
హేత్వర్థః. ఉత్తరసూత్రనిరస్యాంశంకామాహ—యది ప్రధానమిత్యాదినా—అమృ
తశ్చేతి. వినాశినో దేహాంతరభోగానుపపత్తేరిత్యర్థః. యథా దేవదత్తకర్తృకగమన
క్రియాయాః గ్రామః కర్తృ న దేవదత్తః శథాత్కకర్తృకదర్శనాదిక్రియాయా

నను ప్రధానమంతర్యామ్యస్త్వైకత్యాశాఙ్క్యాహ—

స్తార్థం సాంఖ్యస్త్వైకత్వితం ప్రధానం నాంతర్యామి. కుతః, అతద్ధర్మాభిలా
షాత్; అత్ర తచ్చుద్దేన ప్రధానముచ్యతే, న తత్ అతత్ ప్రధానభిన్నపరమాత్మా,

దిత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ. తస్య చ కార్యకరణసంఘాతమంతర్యమయితుం
శీలం భోక్తృత్వాత్. తస్మాచ్ఛారీరోఽంతర్యామిత్యత ఉత్తరం
పఠతి.

సూ. శారీరశోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే. ౨౦.

నేతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే. శారీరశ్చ నాంతర్యామి
స్యాత్. కస్మాత్? యద్యపి ద్రష్టృత్వాదయో ధర్మాస్తస్య సంభవంతి
తథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్న కార్తేన్యైన పృథివ్యా
దిష్వంతరవస్థాతుం నియంతుం చ శక్నోతి. అపి చ ఉభయేఽపి హి
శాఖినః కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చాంతర్యామిణో భేదేనైనం శారీరం
పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే. 'యో విజ్ఞానే
తిష్ఠ'న్నితి కాణ్వాః. 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నితి మాధ్యందినాః. 'య ఆత్మని
తిష్ఠ'న్నిత్యస్తింస్తావత్పాఠే భవత్యాత్మశబ్దశ్శారీరస్య వాచకః. 'యో
విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నిత్యస్తిన్నపి పాఠే విజ్ఞానశబ్దేన శారీర ఉచ్యతే, విజ్ఞాన
మయో హి శారీర ఇతి. తస్మాచ్ఛారీరాదస్య ఈశ్వరోఽంతర్యామితి

అనాత్మావిషయః న త్వాత్తా క్రియాయాః కర్తృవిషయత్వాదయోగాదిత్యాహ—కర్త
రీతి. క్రియాయాం గుణః కర్తా ప్రధానం కర్త తత్రైకస్యాం క్రియాయామేకస్య
గుణత్వప్రధానత్వయోర్విరోధాన్న కర్తుః కర్తృత్వమిత్యర్థః. 'దృష్టేర్దృష్టారమాత్తానం
తయా దృశ్యయా దృష్ట్యా న విషయాశుర్యా' ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చాదృష్టత్వాదిధర్మా
శారీరస్యేత్యాహ—నేతి.

౨౦. అపిశబ్దసూచితహేతుముక్త్యాకంలోక్తంహేతుమాహ—అపి చోభయేఽ

తస్యైవ చేతనస్య యే ధర్మాః 'అదృష్టా ద్రష్టాశ్రుతః శ్రోతా...' ఇతి వాక్యశేషే
శ్రూయమాణాదృష్టత్వాదయః, తేషామిహాభిలాషాత్ ఆభిధానాదిత్యర్థః.

నను తర్హి చేతనో జీవో యోగీ భవత్వన్తర్యామిత్యత ఆహ—

శారీరో నాన్తర్యామితి పూర్వసూత్రాత్ నశ్శోఽనుషజ్ఞః. కస్మాత్, ఉభ
యేఽపి 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్...' ఇతి కాణ్వాః, 'య ఆత్మని తిష్ఠన్...' ఇతి

సిద్ధం. కథం పునరేకస్త్విదేహే ద్వా ద్రష్టా రాపుపపద్యేతే. యశ్చాయమిశ్వరోఽంతర్యామి యశ్చాయమితరశ్చారీరః కాపున రిహానుపపత్తిః? 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాది శ్రుతివచనం విరుధ్యేత. అత్ర హి ప్రకృతాదంతర్యామిణోఽన్యం ద్రష్టారం శ్రోతారం మంతారం విజ్ఞాతారం చాత్తానం ప్రతిషేధతి. నియంత్రంతరప్రతిషేధార్థ మేతద్వచనమితి చేత్, న, నియంత్రంతరాప్రసంగాత్, అవిశేషశ్రవణాచ్చ. అత్రోచ్యతే. అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽయం శారీరాంతర్యామిణోర్భేదవ్యవదేశో న పారమార్థికః. ఏకో హి ప్రత్యగాత్తా భవతి న ద్వా ప్రత్యగాత్తానౌ సంభవతః. ఏకస్యైవ తు భేదవ్యవహార ఉపాధికృతః, యథా ఘటాకాశో మహాకాశ ఇతి. తతశ్చ జ్ఞాతృజ్ఞేయానిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీని చ ప్రమాణాని సంసారానుభవో విధిప్రతిషేధశాస్త్రం చేతి సర్వమేతదుపపద్యతే. తథా చ శ్రుతిః—'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం దర్శయతి. 'యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దితి విద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం వారయతి.

పీఠి. భేదేనేతిసూత్రాత్తత్త్వికభేదభ్రాంతిం నిరసితుం శంకతే—కథమితి. నన్వత్తైకో భోక్తా జీవః ఈశ్వరస్త్యభోక్తేతి న విరోధ ఇతి శంకతే. కా పునరితి. తయోర్భేదః శ్రుతివిరుద్ధ ఇతి పూర్వవాద్యాహ—నాన్య ఇతి. స ఏవ శ్రుత్యర్థమాహ—అతేతి. శ్రుతేరథ్థాంతరమాశంక్య నిషేధతి—నియంత్రంతరేత్యాదినా. న కేవలమప్రసక్త ప్రతిషేధః, కింత్వవిశేషేణ ద్రష్ట్రంతరనిషేధశ్రుతేరంతర్యామ్యంతరనిషేధార్థత్వే బాధశ్చేత్యాహ—అవిశేషేతి. తస్మాత్సూత్రే 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ని'తి శ్రుతౌ చ ద్రష్టృభేదోక్తిరయుక్తా. నాన్య ఇతి వాక్యశేషే భేదనిరాసాదితి ప్రాప్తే భేద ఉపాధికల్పిత శ్శ్రుతిసూత్రాభ్యామనూద్యత ఇతి సమాధత్తే—అత్రోచ్యత ఇతి. భేదస్సత్యః కిం న స్యాదత ఆహ—ఏకోహీతి. గౌరవేణ ద్వయోరహం ధీగోచరత్వాసంభవాదేక ఏవ తద్గోచరః తదగోచరస్య ఘటవదనాత్తత్వాన్నాత్త భేదస్సత్య ఇత్యర్థః. తతశ్చేతి. కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షం సర్వంయుజ్యత ఇత్యర్థః. తస్మాదంతర్యామి బ్రహ్మణం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

మాధ్యందినాః, తేఽప్యస్తర్యామిణోభేదేన ఏనం శారీరం పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చ ఆధీయతే. ఆతోఽధిచైవాదిష్యస్తర్యామి పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. ౨౧.

‘అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే య త్తదద్రేశ్యమగ్రా
హ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం
సర్వగతం సుసూక్ష్మం, తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః’
ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూత
యోనిః ప్రధానం స్యాత్, ఉత శారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి.
తత్ర ప్రధానమచేతనం భూతయోనిరితి యుక్తం, అచేతనానామేవ
తత్ర దృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ ‘యథోర్థనాభిస్సృజతే గృహ్లా తే చ
యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతి యథా సతః పురుషత్కేశ
లోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ’మితి. ననూర్థనాభిః పురుషశ్చ
చేతనావిహ దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా, నేతి బ్రూమః, న హి కేవలస్య
చేతనస్య తత్ర సూత్రయోనిత్వం కేశలోమయోనిత్వం వాస్తి. చేత

౨౧. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః—ముండకవాక్యముదాహరణి—అథేతి.

కర్తృవిద్యారూపావరవిద్యోక్త్యనంతరం యయా నిర్గుణం జ్ఞాయతే పరాసోచ్యతే తామేవ
విషయోక్త్యా నిర్దిశతి—యత్తదితి. అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియైః అగ్రాహ్యం
కర్తేంద్రియైః. గోత్రం పంశః. వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః. చక్షుశ్శ్రోత్రశూన్యం
అచక్షుశ్శ్రోత్రం. పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం. జ్ఞానకర్తేంద్రియవికలమిత్యర్థః.
విభుంప్రభుం సుసూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదాభ్యాం నాశాపక్షయయోర్ని
రాసః. భూతానాం యోనిం ప్రకృతిం యత్పశ్యంతి ధీరాః పండితాస్తదక్షరం తద్విద్యా
పరేత్యన్వయః. అదృశ్యత్వాదిగుణానాం బ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః.
పూర్వపద్ధిప్రప్తత్వాదీనాం చేతనధర్మాణామత్రాశ్రయే. అస్తు ప్రధానమితి ప్రత్యుదా
హరణేన పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే

పూర్వం ప్రధానవిరోధిద్రష్టృత్వాదిధర్మవశాత్ న ప్రధానమంతర్యామి
త్యుక్తమ్. తర్హి తద్విరోధిధర్మాణామత్రాశ్రవణాత్ ప్రధానమేవాదృశ్యత్వాదిగుణకో
భూతయోనిః స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

పూర్వపక్షే ప్రధానస్య శారీరస్య వా ధ్యానం, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞాన
మితి ఫలభేదః. ముండకే శ్రూయతే—‘యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్...తదవ్యయం

నాధిష్ఠితమచేతనం హ్యార్ణనాభిశరీరం సూత్రస్య యోనిః పురుష
 శరీరం చ కేశలోమ్నామితి ప్రసిద్ధం. అపి చ. పూర్వత్రాదృష్టత్వా
 ద్యభిలాపసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాద్యభిలాపాసంభవాన్న ప్రధాన
 మభ్యుపగతం. ఇహ త్వదృశ్యత్వాదయో ధర్మాః ప్రధానే సంభవంతి,
 న చాత్ర విరుద్ధమానో ధర్మః కశ్చిదభిలప్యతే. నను 'యస్సర్వజ్ఞ
 స్సర్వవి'దిత్యయం వాక్యశేషోఽచేతనే ప్రధానే న సంభవతి. కథం
 ప్రధానం భూతయోనిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి. అత్రోచ్యతే. 'యయా తద
 క్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమి'త్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకం
 భూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునరన్తేః శ్రావయిష్యతి 'అక్షరాత్పరతః
 పర' ఇతి. తత్ర యః పరోఽక్షరాచ్ఛ్చుతస్స సర్వజ్ఞస్సర్వవిచ్ఛ భవి
 ష్యతి, ప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టం భూతయోనిః. యదా తు యోని
 శబ్దో నిమిత్తవాచీ తదా శారీరోఽపి భూతయోనిస్సౌత్, ధర్మా
 ధర్మాభ్యాం భూతజాతస్యోపసర్జనాదితి. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—యో
 ఽయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్స పరమేశ్వర ఏవ స్యాన్నా
 న్య ఇతి. కథమేతదవగమ్యతే? ధర్మోక్తేః. పరమేశ్వరస్య హి ధర్మ
 ఇహోచ్యమానో దృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దితి. న హి ప్రధా
 నస్యాచేతనస్య శారీరస్య వోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వం సర్వ
 విత్త్వం వా సంభవతి. నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్యూతయోనేః పరస్యై

నిర్గుణధీరితి ఫలం. ఉర్ణనాభిర్హూతాకీటః తంతు౯ స్వదేహాత్సృజతి ఉపసంహరతి
 చేత్యర్థః. సతో జీవతః. నను పూర్వం నిరస్తం ప్రధానం కథముత్థాప్యతే తత్రాహ—
 ౨పి చేతి. అత్ర ప్రధానే విరుద్ధమానోఽసంభావితో వాక్యశేషశ్చుత ఇతి శంకతే—
 ౩ను య ఇతి. పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతప్రకృతేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్పరిధమాంత
 పరశబ్దోక్తస్య జగన్నిమిత్తేశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. 'సంది
 గ్ధేతు వాక్యశేష'దితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి—నివం ప్రాప్త ఇతి. చేతనాచేతనత్వేన
 సందిగ్ధే భూతయోనా 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇతి వాక్యశేషా దీశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం
 వాక్యశేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే—నన్వీతి. జనికర్తుః

యద్యూతయోనిం పరివశ్యంతి ధీరాః' ఇతి. తత్ర కిం అదృశ్యత్వాదిగుణకో భూత
 యోనిః ప్రధానం, ఉత శారీరః, కిం వా పరమాత్మేతి సందేహే, ప్రధానశారీరాదితి

వైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ న భూతయోనివిషయమిత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే. నైవం సంభవతి యత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ'మితి ప్రకృతం భూతయోనిమిహ జాయమానప్రకృతిత్వేన నిర్దిశ్యానంతరమపి జాయమానప్రకృతిత్వేనైవ సర్వజ్ఞం నిర్దిశతి—“యస్స ర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయత” ఇతి. తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనే సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ ధర్మ ఉచ్యత ఇతి గమ్యతే. 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యత్రాపి న ప్రకృతా ద్భూతయోనేరక్షరాత్పరః కశ్చిదభిధీయతే. కథమేతదవగమ్యతే? 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మ విద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనే రదృశ్యత్వాదిగుణ కస్య వత్కవ్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. కథం తర్హి 'అక్షరాత్పరతః పరః' ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇత్యుత్తరసూత్రే వక్ష్యామః. అపి చాత్ర ద్వే విద్యే

ప్రకృతిరితి సూత్రేణ ప్రకృతేరపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమిన్ద్రణాదక్షరాత్సంభవ తీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషే తస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి సమాధత్తే—అత్రోచ్యత ఇతి. ఏతత్కార్యం బ్రహ్మసూక్తా త్తకం నామరూపం ఘోలం తతోఽన్నం వ్రీహ్యదీత్యర్థః. యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షర శ్రుత్యా భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితి తత్రాహ—అక్షరాత్పరత ఇతి. నాయమక్షరశబ్దో భూతయోనిం పరామృశతి షరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః 'అక్షరం పురుషం వేదే'త్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్సా పూర్వమేవ బ్రహ్మత్వేన పరామర్శానిత్యాహ—యేనేతి. యేన జ్ఞానేనాక్షరం భూతయోనిం సర్వజ్ఞం పురుషం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాం శిష్యాం ప్రబ్రూయాదిత్యుప క్రమ్య 'అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రోఽక్షరాత్పరతః పరః' ఇత్యుచ్యమానః పరో భూత యోనిరితి గమ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి పంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానమితి వక్ష్యత ఇత్యాహ—కథమితి. షరవిద్యేతి సమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్య బ్రహ్మత్వ మిత్యాహ—అపిచేతి. నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యత ఆహ—

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'యత్తదద్రేశ్యమ్...' ఇత్యాదౌ శ్రుతా అదృశ్యత్వా దయో గుణాః యస్య, సోఽదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః పరమాత్మేవ. కుతః?

వేదితవ్యే ఉక్తే—‘పరా చై వాపరా’చేతి అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్వా బ్రవీతి ‘అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత’ ఇత్యాది. తత్ర పరస్యా విద్యాయా విషయత్వేనాక్షరం శ్రుతం. యది పునః పరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం పరికల్పేత నేయం పరా విద్యా స్యాత్. పరాపరవిభాగో హ్యయం విద్యయో రభ్యుదయ నిశ్చేయసఫలతయా పరికల్పితే. న చ ప్రధానస్య విద్యానిశ్చేయసఫలా కేనచిదభ్యుపగమ్యతే తిస్తశ్చ విద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరన్ తత్పక్షేఽక్షరాద్భూతయోనేః పరస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. ద్వే ఏవ తు విద్యే ఇహ వేదితవ్యే నిర్దిష్టే, ‘కస్త్తిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ’తి చైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణం సర్వాత్త కే బ్రహ్మణి వివక్ష్యమాణేఽవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయ తనే ప్రధానే భోగ్యవ్యతిరిక్తే వా భోక్తరి. అపి చ ‘స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాప్తే’తి. బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య పరాపరవిభాగేన పరాం విద్యామక్షరాధిగమనీం దర్శయంస్తస్యాః బ్రహ్మవిద్యాత్వం దర్శయతి. సా చ బ్రహ్మవిద్యా సమాఖ్యా తదభిగమ్యస్యాక్షరస్యాబ్రహ్మత్వే బాధితా

పరాపరవిభాగో హీతి. అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాం నిందిత్వా ముక్త్యర్థినో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాప్తవాచేతి వాక్యశేషోక్త్యర్థః. అస్తు ప్రధానవిద్యాపి ముక్తిఫలత్వేన పరేత్యత ఆహ—న చేతి. నను ‘యస్సర్వజ్ఞ’ ఇత్యగ్రే పరవిద్యావిషయ ఇత్యుచ్యతే, అద్రే శ్యవాక్యేన తు ప్రధానవిద్యోచ్యత ఇత్యత ఆహ—తిస్తశ్చేతి. ఇతశ్చ భూతయోనే ర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ—కస్త్తిన్నుతి. అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్ఞానాత్కార్యజ్ఞానేఽపి తదకార్యాణామాత్మనాం జ్ఞానం న భవతి. ఏవం జీవే జ్ఞాతే తదకార్యస్య భోగ్యస్య జ్ఞానం న భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దాచ్చ భూతయోనిర్బ్రహ్మేత్యాహ—అపి చేతి. స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యానాం ప్రతిష్ఠాం సమాప్తిభూమిం బ్రహ్మవిద్యాముపాచ. బ్రహ్మణి సర్వవిద్యానాం విద్యాఫలానాం చాంతర్భావాద్బ్రహ్మవిద్యాధర్మోక్తేః ‘యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్’ ఇత్యాదిశ్రూయమాణసర్వజ్ఞత్వాదేః పరమేశ్వరధర్మస్య భూతయోనా నిర్దేశాత్. న హ్యచేతనే ప్రధానే కించిజ్ఞే శారీరే వా సర్వ

స్యాత్. అపరాత్వగ్వేదాదిలక్షణా కర్తృవిద్యా బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే
ఉపన్యస్యతే బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై, “ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞ
రూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్త, ఏతచ్ఛ్రేయో యేభినందంతి
మూఢా జరాం మృత్యుం తే పునరేవాపి యంతి” ఇత్యేవమాదినిందా
వచనాత్. నిందిత్వా చాపరాం విద్యాం తతో విరక్తస్య పరవిద్యాధి
కారం దర్శయతి—“పరిక్ష్య లోకాః కర్తచితాన్బ్రహ్మణో నిర్వేద
మాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్స
మితృణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ”మితి. యత్తుక్తమచేతనానాం పృథి
వ్యాదీనాం దృష్టాంతత్వేనోపాదానాద్దార్జ్వాంతికేనాప్యచేతనేనైవ భూ
తయోనినా భవితవ్యమితి, తదయుక్తం. న హి దృష్టాంతదార్జ్వాంతిక
యోరత్యంతసామ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి. అపి చ స్థూలాః
పృథివ్యాదయో దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా ఇతి న స్థూల ఏవ దార్జ్వాం
తికో భూతయోనిరభ్యుపగమ్యతే, తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకో భూత
యోనిః పరమేశ్వర ఏవ.

సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. నన్వపరవిద్యాపరవిద్యాప్రకరణే కిమర్థము క్తేత్యత ఆహ—అపరేతి.
ప్లవంగతే గచ్ఛంతీతి ప్లవా వినాశినః. అదృఢా నిత్యఫలసంపాదనాశక్తాః షాడశర్షిజః
పత్నీ యజమానశ్చేత్యష్టాదశ. యజ్ఞేన నామనిమిత్తేన నిరూప్యంత ఇతి యజ్ఞరూపాః.
తథాహి ఋతుషు యాజయంతి యజ్ఞం కారయంతీత్యుత్తివిజః, యజత ఇతి యజ
మానః, ‘పశ్యురో’ యజ్ఞసంయోగ’ఇతి సూత్రేణ పతిశబ్దస్య నకారోఽంతాదేవో యజ్ఞ
సంబంధే విహిత ఇతి పత్నీ, ఏవమృత్విగాదినామప్రవృత్తినిమిత్తం యజ్ఞఇతి యజ్ఞ
రూపాః, యేష్వపరమనిత్యఫలకం కర్త శ్రుత్యుక్తం ఏతదేవ కర్త శ్రేయో నాన్యదాత్త
జ్ఞానమితి యే మూఢాస్తుష్యంతి తే పునః పునర్జన్తమరణమాపునవంతీత్యర్థః. తద్విజ్ఞా
నార్థం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం గురుమభిగచ్ఛేదేవేతి నియమః. బ్రహ్మనిష్ఠస్యాప్యనధీతవేదస్య
గురుత్వం వారయతి—శ్రోత్రియమితి. కార్యముపాదానాభిన్నమిత్యంశే దృష్టాంతః.
సర్వసామ్యే తవాప్యసిష్టాపత్రేరిత్యాహ—అపి చ స్థూలా ఇతి.

జ్ఞత్వాదిధర్మః సంభవతి, యేన భూతయోనితా స్యాత్. అతో భూతయోనిః పర
మాతేవేత్యర్థః.

సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరా. ౨౨.

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిః, నేతరా శారీరః ప్రధానం వా. కస్తాత్? విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం. విశినష్టి హి ప్రకృతం భూతయోనిం శారీరాద్విలక్షణత్వేన 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష స్స బాహ్యభ్యంతరో హ్యజోఽప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి. న హ్యేతద్దివ్యత్వాదివిశేషణమవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితనామరూపపరిచ్ఛేదాభిమానినస్తద్ధర్మాంశ్చాత్తని కల్పయతశ్శారీరస్యోపపద్యతే. తస్మాత్సాక్షాదాపనిషదః పురుష ఇహోచ్యతే. తథా ప్రధానాదపి ప్రకృతం భూతయోనిం భేదేన వ్యపదిశతి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి. అక్షరమవ్యాకృతం నామరూప బీజశక్తిరూపం భూతసూక్ష్మమిశ్వరాశ్రయం తస్యైవోపాధి

౨౨. విశేషణాన్న జీవః భేదోక్తేర్న ప్రధానమితి హేతుద్వయం విభజ్య వ్యాచక్షే—విశినష్టి హిత్యాదినా. దివ్యో ద్యోతనాత్మకః స్వయంజ్యోతిరమూర్తః పూర్ణః పురుషః పుషయః ప్రత్యగాత్తా బాహ్యం స్థూలమాభ్యంతరం కారణం సూక్ష్మం తాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి సబాహ్యభ్యంతరః, హి తథాశ్రుతిషు ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. అవిద్యాకృతం నామరూపాత్మకం శరీరం తేన పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం. తస్య శరీరస్య ధర్మాణాం కాద్యమూర్తత్వాదీనిత్యర్థః. నన్వక్షరశబ్దేన ప్రధానోక్తావశబ్దత్వం ప్రధానస్య ప్రతిజ్ఞాతం బాధ్యేత తత్రాహ—అక్షరమవ్యాకృతమితి. అశ్నోతి వ్యాప్నోతి స్వవికారజాతమిత్యక్షరం. అవ్యాకృతమకృతం అనాదీతి యావత్. నామరూపయోర్బీజం ఈశ్వరస్తస్య శక్తిరూపం పరతంత్రత్వాదుపాదానమపి శక్తిరిత్యుక్తం. సూతానాం సూక్ష్మః సంస్కారాయత్ర తద్భూతసూక్ష్మం. ఈశ్వరశ్చిన్తాత్ర ఆశ్రయాయస్యతత్తథా. తస్యైవ చిన్తాత్రస్య జీవేశ్వరభేదోపాధిభూతం. యత్తు ఈశ్వర ఆశ్రయో విషయో యస్యేలి నానాజీవవాదినాం వ్యాఖ్యానం తద్భాష్యబహిర్భూతం. 'ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్భాకాశ ఏతశ్చ ప్రాతశ్చే'త్యోతప్రాతభావేనావ్యాకృతస్య చిదాశ్రయత్వశ్చుతేః, ఆశ్రయపదలక్షణాయా నిర్మూలత్వాత్. నహి మూలప్రకృతేర్భేదే కించిత్తానమస్తి. న చ 'ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత' ఇతి శ్రుతిర్నానం. 'అజా

భూతయోనేః పరమాత్మత్వే హేత్వంతరమాహ—

విశేషణం చ భేదవ్యపదేశశ్చ విశేషణభేదవ్యపదేశా తాభ్యాం ఇతరా ప్రధాన జీవా న భూతయోనీ భవతః. తత్ర 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః...' ఇత్యాదినా

భూతం సర్వస్తాద్వికారాత్పరో యోఽవికారః తస్మాత్పరతః పర ఇతి
 భేదేన వ్యపదిశస్వరమాత్తానమిహ వివక్షితం దర్శయతి. నాత్ర ప్రధానం
 నామ కించిత్స్వతంత్రం తత్త్వమభ్యుపగమ్యతే తస్మాద్భేదవ్యపదేశ
 ఉచ్యతే. కిం తర్హి? ప్రధానమపి కల్పమానం శ్రుత్యవిరోధేనాప్య
 వ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యం భూతసూక్ష్మం పరికల్పేత కల్పితాం తస్మా
 ద్భేదవ్యపదేశాత్పరమేశ్వరో భూతయోనిరిత్యేతదిహ ప్రతిపాద్యతే.
 కుతశ్చ పరమేశ్వరో భూతయోనిః?

మేకా' మిత్యాద్యనేకశ్రుతిబలేన లాఘవతర్కసహాయేన తస్యాశ్చ తేర్బద్ధిభేదేన
 మాయాభేదానువాదిత్వాత్. తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః “స్వతస్త్వవిద్యాభేదోఽత్ర
 మనాగపి న విద్యతే” ఇతి. సాంఖ్యయోగాచార్యైః పురాణేతిహాసకర్తారశ్చ మూల
 ప్రకృత్యైక్యం వదంతి. నన్వవిద్యైక్యే బంధముక్తివ్యవస్థా కథం న చ వ్యవస్థా
 నాస్తీతి వాచ్యం శ్రవణే ప్రవృత్త్యాదిబాధాపాతాదితి చేత్, ఉచ్యతే. యే హ్య
 విద్యానానాత్వమిచ్ఛంతి తైరపి పరిణామిత్వేన సాంశత్వమవిద్యాయా అంగీకార్యం,
 తథా చానర్థాత్కస్వీయసంఘాతాత్తనా పరిణతాఽవిద్యాంశోపహితజీవభేదాద్వ్య
 వస్థా సిద్ధ్యితి. యస్య జ్ఞానమంతఃకరణే జాయతే తస్మాంతఃకరణపరిణామ్యజ్ఞానాంశ
 నాశో ముక్తిః. ఏవం చ శ్రోతుస్త్వరూపానందప్రాప్తిః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిర్విద్య
 దనుభవో జీవన్ముక్తిశాస్త్రం చేతి సర్వమబాధితం భవతి. న చైవం నానాజీవపక్ష
 దవిశేషః మూలప్రకృతినానాత్వాభావాదిత్యలమ్. పరత్వే హేతుః—అవికార ఇతి.
 నను సూత్రకృతా శ్రుతౌ ప్రాధాన్యాద్భేదవ్యపదేశ ఉక్తస్తత్ర కథమజ్ఞానాద్భేదోక్తి
 ర్వావిఖ్యాయతే తత్రాహ—నాత్రేతి. కార్యాత్తనా ప్రధీయత ఇతి ప్రధాన
 మజ్ఞానమేవ. తతోఽన్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః. అతోఽత్రాజ్ఞానమేవ భూతయోః
 రితి పూర్వపక్షం కృత్వా నిరస్యతే. తన్నిరాసేనార్థాత్సాంఖ్యకల్పితప్రధాననిరాస
 ఇతి మంతవ్యం.

దివ్యత్వాదివిశేషణశ్రవణాత్ న జీవః; ‘అక్షరాత్పరతః పరః’ ఇత్యక్షరస్యావ్యాకృతస్య
 పరమాత్మనశ్చ భేదేన వ్యపదిష్టత్వాత్ న ప్రధానం భూతయోనిః; అపి తు పరాత్మ
 వేత్యర్థః.

సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ. ౨౩.

అపి చ 'అక్ష రాత్పరతః పర' ఇత్యస్యానంతరం 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణ' ఇతి ప్రాణప్రభృతీనాం పృథివీవర్తంతానాం తత్త్వానాం సర్గ ముక్త్వా తస్యైవ భూతయోనేస్సర్వవికారాత్కం రూపముపన్యస్య మానం పశ్యామః "అగ్నిర్హార్థా చక్షుషీ చంద్రసూర్యా దిశశ్శోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః, వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యం పృథివీ హేమ సర్వభూతాంతరాత్తే"తి. తచ్చ పరమేశ్వర స్యైవోచితం సర్వవికారకారణత్వాత్ న శారీరస్య తనుమహిమ్నః, నాపి ప్రధానస్యాం రూపోపన్యాసస్సంభవతి సర్వభూతాంతరాత్త త్వాసంభవాత్, తస్తాత్పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిర్నేతరావీతి గమ్యతే. కథం పునర్భూతయోనేరయం రూపోపన్యాస ఇతి గమ్యతే? ప్రకరణాత్ 'ఏష' ఇతి చ ప్రకృతానుకర్షణాత్, భూతయోనిం హి ప్రకృత్య 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణ ఏష సర్వభూతాంతరాత్తే'త్యాది వచనం భూతయోనివిషయమేవ భవతి. యథోపాధ్యాయం ప్రకృత్య 'ఏతస్తాదధీష్వ ఏష వేదవేదాంగపారగ' ఇతి వచనముపాధ్యాయ విషయం భవతి తద్వత్. కథం పునరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య భూతయోనేర్విగ్రహవద్రూపం సంభవతి? సర్వాత్ త్వవివక్షయేదముచ్యతే న

౨౩. పృత్తికృన్త తేనాదౌ సూత్రం వ్యాచక్షే—అపి చేత్యాదినా. 'ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ'తి శ్రుతిః. అగ్నిర్ద్వలోకః ౨సౌవాప లోకో గౌతమాన్నిరీతి శ్రుతేః. వివృతా వేదాః వాగిత్యన్వయః. పద్భ్యం కాదావిత్కర్థః. యస్యేదం రూపం స ఏష సర్వప్రాణినామంతరాత్తేత్కర్థః. తను మహిమ్న ఇతి ఆల్పశక్తేరిత్కర్థః. యథా కశ్చిద్బ్రహ్మవిత్ స్వస్య సర్వాత్ త్వప్రకట నార్థమహమన్నమితి సామ గాయతి న త్వన్నత్వాదికమాత్మనో వివక్షతి అఫలత్వాత్

భూతయోనేః పరమాత్మ త్వే హేత్వంకరమాహ—

'అగ్నిర్హార్థా చక్షుషీ చంద్రసూర్యా' ఇత్యాదిసర్వకార్యాత్కరూపస్యోపన్యాసాత్ పరమాత్మైవ భూతయోనిరితి పృత్తికారమతమ్. 'పురుష ఏవేదం విశ్వం

తు విగ్రహాన త్వవివక్షయేత్యదోషః. 'అహమన్న మహమన్న మహ
మన్నం అహమన్నాద' ఇత్యాదివత్. అన్యేషునర్తన్యంతే. నాయం భూత
యోనే రూపోపన్యాసః జాయమానత్వేనోపన్యాసాత్ ఏతస్తాజ్ఞాయతే
ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య
థారిణీ'తి హి పూర్వత్ర ప్రాణాది పృథివ్యంతం తత్త్వజాతం జాయ
మానత్వేన నిరదిక్షత్. ఉత్తరత్రాపి చ 'తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య
సూర్య'ఇత్యేవమాది, 'అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చే'త్యేవమంతం
జాయమానత్వేనైవ నిర్దేక్ష్యతి. ఇహైవ కథమకస్తాదంతరాళే భూత
యోనేరూపముపన్యసేత్. సర్వాత్తత్వమపి సృష్టిం పరిసమాప్యోపదే
క్ష్యతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్తే'త్యాదినా. శ్రుతిస్త్వత్వోశ్చ
త్రైలోక్యశరీరస్య ప్రజాపతేర్జన్మ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే
'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రేభూతస్య జాతః పతిరేకఆసీత్, సదాధార
పృథివీం ద్యాముతే మాం కన్తై దేవాయ హవిషావిధేమే'తి, సమవర్త

తథేహాపీత్యాహ—అహమన్నమితి. వృత్తికృద్వ్యాఖ్యాం దూషయతి—అన్యే షున
రితి. ఏష సర్వభూతాంతరాత్తా సూత్రాత్తా ఏతస్తాద్భూతయోనేర్జాయత ఇతి శ్రుత్య
న్వయేన హిరణ్యగర్భస్యాత్ర జాయమానత్వేనోపన్యాసాదిత్యర్థః. నిరదిక్షదవోచదిత్యర్థః.
అగ్నిర్ద్యులోకో యస్య, యస్య సమిద్రూపస్సూర్యస్సోఽపి ద్యులోకాగ్నిస్తస్మాదజాయతే
త్యర్థః. 'తస్మాదిత్య ఏవ సమి'దితి శ్రుత్యంతరాత్. అతో మధ్యేఽపి సృష్టిరేవ వాచ్యాన
రూపమితి భావః. యదుక్తమగ్నిర్హృదేత్కృత్ర భూతయోనే సర్వాత్తత్వం వివక్షితమితి
తన్నేత్యాహ—సర్వాత్తత్వమపీతి. నను హిరణ్యగర్భస్య జన్మాన్యత్రానుక్తం కథమత్ర
వక్తవ్యం తత్రాహ—శ్రుతితి. అగ్రే సమవర్తత జాతస్సౌ భూతగ్రామస్యైకః పతి
రీశ్వరప్రసాదాదభవత్ ససూత్రాత్తాద్యామిమాం పృథివీం చ ఘ్నాలం సర్వమధారయత్
కశబ్దస్య ప్రజాపతిసంజ్ఞాత్వే సర్వనామత్వాభావేన కస్తా ఇత్యయోగాదేకారలోకే
నైకస్త్వై దేవాయ ప్రాణాత్తనే హవిషా విధేమ పరిచరేమేతి వ్యాఖ్యేయం. 'కతమ
ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః. యద్వా యస్తాదయం జాతస్తస్మా ఏకస్త్వై దేవా
యేత్యర్థః. 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ'ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. నను తస్య భూతాంత

కర్త' ఇత్యాదిసర్వాత్తకరూపోపన్యాసాత్ పరమాత్మైవ భూతయోనిరితి భగవత్పా
దీయమతమ్.

తేతి అజాయత ఇత్యర్థః. తథా 'సవై శరీరీ ప్రథమస్స వై పురుష ఉచ్యతే. "ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మగే సమవర్తతే"తి. చ వికార పురుషస్యాపి సర్వభూతాంతరాత్తత్వం సంభవతి, ప్రాణాత్కనా సర్వ భూతానామధ్యాత్మమవస్థానాత్. అస్మిన్నక్షే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్తే'త్యేవమాదిసర్వరూపోపన్యాసః పరమేశ్వర ప్రతిపత్తిహేతురితి వ్యాఖ్యేయమ్.

సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౨౪.

'కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మ'తి 'ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషితమేవ నోబ్రూహీ'తి చోపక్రమ్యద్యుసూర్యవాయ్వా కాశవారిపృథీవీనాం సుతేజస్త్వాది గుణయోగ మేకైకోపాసననింద రాత్తత్వం కథం తత్రాహ— వికారేతి. పూర్వకల్పే ప్రకృష్టోపాసనాకర్త సముచ్చ యానుష్ఠానాదస్మిన్ కల్పే సర్వప్రాణివృష్టిలింగానాం వ్యాపకం సర్వప్రాణ్యంతర్గతం జ్ఞానకర్తేంద్రియప్రాణాత్మకం సమష్టిలింగశరీరం జాయతే తద్రూపస్య సూత్రాత్తనస్సర్వ భూతాంతరాత్తత్వం యుక్తమిత్యర్థః. స్వపక్షే సూత్రార్థమాహ—అస్మిన్ పక్ష ఇతి. కర్త సఫలం సర్వం శ్రౌతస్మార్తాదికం తపశ్చ పురుష ఏవేతిసర్వాత్తస్వరూపోపన్యాసాచ్చ భూతయోనా జ్ఞేయే వాక్యం సమన్వితమిత్యర్థః. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౪. *వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్*. ఛాందోగ్యముదాహరతి—కో న ఇతి. ప్రాచీనకాలసత్యయజ్ఞేంద్రద్యుమ్నజనకబుడిలామిళిత్యామిమాంసాం చక్రుః-కోన ఆత్మా కిం బ్రహ్మ'తి. ఆత్మైవ బ్రహ్మేతి జ్ఞాపనార్థం పదద్వయం. తే పంచాపి నిశ్చయార్థ ముద్దాలకమాజన్తుః. సోఽపి సమ్యక్సేవేదేతి తేనోద్దాలకేన సహ షడప్యశ్వసతిం

పూర్వం రూపోపన్యాసప్రసంగాత్ త్రైలోక్యదేహీ వైశ్వానరోఽత్ర స్థితో చార్యత ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ. యద్వా, పూర్వం ఉపక్రమస్థాదృశ్యత్వాది సాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తమ్. తద్వదత్రా ప్యుపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థహోమాధారత్వలింగేన జాతరనిష్ఠ త్వమస్త్వీతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జాతరాదేరుపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఇతి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ' ఇతి 'ఆత్మానమేవేమం

యా చ వైశ్వానరం ప్రత్యేషాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్యామ్నాయతే
 “యస్త్యేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానర
 ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్న
 మత్తి తస్య హవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చ
 తుర్విశ్వరూపో వాయుః ప్రాణః పృథగ్వర్తాత్తాసందేహో బహుళో
 వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదావ్రత ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృ

కై కేయం రాజానమాగత్యోచుః—ఆత్మానమితి. అధ్యేషి స్మరసి తమేవ నో బ్రూహీతి.
 రాజా తు తేషాం భ్రాంతినిరాసార్థం తాన్ప్రత్యేకమపృచ్ఛత్. ‘కం త్వమాత్మానముపా
 స్తే కం త్వమాత్మానముపాస్స’ ఇతి. తే చ ప్రాచీనకాలాదయః క్రమేణ తం ప్రత్యేక
 మూచుః. దివమేవాహం వైశ్వానరం వేద్మి. ఆదిత్యమేవాహం వేద్మి వాయుమేవ. ఆకాశ
 మేవ. అపనివ. పృథివీమేవాహం వేద్మితి. తతో రాజా ద్యుసూర్యాదీనాంషణ్ణాం యథా
 క్రమేణ సుతేజస్త్వవిశ్వరూపత్వపృథగ్వర్తాత్త్వబహులత్వరయిత్వప్రతిష్ఠాత్వగుణాన్
 విధాయ భవంతో యదిమామపృష్ట్యా ద్యుసూర్యాదిషు భగవతో వైశ్వానరస్యాం గేష్వేవ
 ప్రత్యేకం వైశ్వానరత్వదృష్టయో భవేయు స్తదా క్రమేణ మూర్ధపాతాంధత్వప్రాణో
 త్క్రమణదేహశీర్ణత్వవస్తిభేదపాదశోషా భవతాం స్యురితి ప్రత్యేకోపాసనం నిందిత్వా
 సుతేజస్త్వగుణకో ద్యులోకో స్యాఽత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధా విశ్వరూపత్వగుణక
 స్సూర్యోఽస్య చక్షురిత్యేవం ద్యుసూర్యాదీనాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్య సమస్తవైశ్వా
 నరధ్యానవిధిరామ్నాయతే—యస్త్యేతమితి. ఆభిముఖ్యేనాపరోక్షతయా విశ్వం విమి
 మీతేజానాతీత్యభివిమానస్సర్వజ్ఞః తదుపాసకః సర్వత్రభోగ్యం భుక్తుఇత్యర్థః. లోకా
 భూరాదయో భూతాని శరీరాణ్యాత్మానో జీవా ఇతి భేదః. సుష్మతేజః కాంతిర్యస్య
 ద్యులోకస్య స సుతేజాః విశ్వాని రూపాణ్యస్య సూర్యస్య. ‘ఏష శుక్ల ఏష నీల’ ఇతి
 శ్రుతేః. పృథక్ నానావిధం చర్త్య గమనం ఆత్మాస్వభావో యస్య వాయోః స నా
 గతిత్వగుణకోఽస్య ప్రాణః బహులత్వం వ్యాపిత్వం తద్గుణ ఆకాశోఽస్య సందేహ
 దేహమధ్యః రయిత్వం ధనత్వం తద్గుణా ఆపో అస్య వస్తిర్మాత్రస్థానం ప్రతిష్ఠాత్వగుణ
 పృథివీ తస్య పాదౌ. తస్య హోమాధారత్వం సంపాదయతి—ఉర ఏవేత్యాదినా

వైశ్వానరమ్...’ ఇతి చోపక్రమ్యామ్నాయతే—‘యస్త్యేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర
 మభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే’ ఇత్యాది. తత్ర కిం వైశ్వానరో జాతరాగ్నిః,
 ఉత భూతాగ్నిః, ఉత ఆదిత్యాదిదేవతా, అహో శారీరః, అహోస్విత్ పరమేశ్వరః

దయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహర్యపచన ఆస్యమాహవనీయ”
 ఇత్యాది. తత్ర సంశయః. కిం వైశ్వానరశబ్దేన జాతరోఽగ్నిరుపనిశ్యతే?
 ఉత భూతాగ్నిః అథ తదభిమానినీ దేవతా అథవా శారీర ఆహూ
 స్విత్పరమేశ్వర ఇతి. కిం పునరత్ర సంశయకారణం? వైశ్వానర ఇతి
 జాతరభూతాగ్ని దేవతానాం సాధారణశబ్దప్రయోగాదాత్మేతి చ
 శారీరపరమేశ్వరయోః. తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా
 హానమితి భవతి సంశయః. కిం తావత్ప్రస్తుం, జాతరోఽగ్ని రితి. కుతః?
 తత్ర హి విశేషేణ క్వచిత్ప్రయోగో దృశ్యతే—‘అయమగ్నిర్వైశ్వా
 నరో యోఽయమంతఃపురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యత’
 ఇత్యాదౌ. అగ్నిమాత్రం వా స్యాత్తత్సామాన్యేనాపి ప్రయోగ
 దర్శనాత్ ‘విశ్వస్థా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్ని
 మకృణ్వ’న్ని త్యాదౌ. అగ్నిశరీరావా దేవతాస్యాత్తస్యామపి ప్రయోగ
 దర్శనాత్ ‘వైశ్వానరస్య సుమతో స్యామ రాజా హి కం భువనానా
 మభిశ్రీ’ రిత్యేవమాద్యాయాశ్శ్చుతే దేవతాయా మైశ్వర్యాద్యుపే

పూర్వముపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన
 బ్రహ్మసిద్ధత్వముక్తం, తద్వదత్రాప్యపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థ
 హోమాధారత్వలింగేన జాతరసిద్ధత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావ
 దిత్యాదినా. పూర్వోక్తరపక్షయోర్జాతరబ్రహ్మణోర్ధ్యానం ఫలం. యదద్యతే తదన్నం
 యేన పచ్యతే సోఽయం పురుషే శరీరేఽన్తరస్తీత్యర్థః. పక్షాంతరమాహ—అగ్ని
 మాత్రం వేతి. విశ్వస్థై భువనాయ వైశ్వానరమగ్నిం ఆహ్నిం కేతుం చిహ్నం సూర్యం
 ‘వా అకృణ్వక్’ కృతవంతః. సూర్యోదయే దినవ్యపహారాదిత్యర్థః. స్యాద్వైశ్వానర
 యనుషంగః. హి యస్మాత్ కం సుఖప్రదో భువనానాం రాజా వైశ్వానరోఽభి
 షాశ్రీరస్యేత్యభిశ్రీరీశ్వరః. తస్మాత్తస్య వైశ్వానరస్య సుమతో వయం స్యామ తస్యా
 తి విశయే, జాతరాదిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వైశ్వానరః సరమాత్మైవ.
 సతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్ సాధారణశబ్దయోర్విశేషః తస్మాదిత్యర్థః. జాతరభూతా
 గ్నౌదిత్యదేవతాసు సాధారణో వైశ్వానరశబ్దః; జీవపరమాత్మనోః సాధారణః ఆత్మ
 శబ్దః; తయోః వైశ్వానరాత్మశబ్దయోః ఉభయత్ర సాధారణయోరపి సతోః పర
 మాత్మపరత్వ ఏవ విశేషోఽవగమ్యతే. ‘తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య

తాయాం సంభవాత్. అథాత్తశబ్దసామానాధికరణ్యాదుపక్రమే చ
 'ఊన అత్తా కిం బ్రహ్మ' తి కేవలాత్తశబ్దప్రయోగాదాత్తశబ్దవశేన
 వైశ్వానరశబ్దః పరిణేయ ఇత్యుచ్యతే. తథాపి శారీర ఆత్మా స్యాత్తస్య
 భోక్తృత్వేన వైశ్వానరసన్నికర్షాత్, ప్రాదేశమాత్రమితి చ విశేష
 ణస్య తస్మిన్నుపాధిపరిచ్ఛిన్నే సంభవాత్. తస్మాన్నే శ్వరో వైశ్వానర
 ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తత్రేదముచ్యతే—వైశ్వానరః పరమాత్మా భవితు
 మర్హతి. కుతః? సాధారణశబ్దవిశేషాత్. సాధారణశబ్దయోర్విశేషః
 సాధారణశబ్దవిశేషః. యద్యప్యేతావుభావప్యాత్తవైశ్వానరశబ్దౌ
 సాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్తు త్రయాణాం సాధారణః, ఆత్తశబ్దశ్చ
 ద్వయోః, తథాపి విశేషో దృశ్యతే యేన పరమేశ్వరపరత్వం తయో
 రవగమ్యతే 'తస్య హవా ఏతస్యాత్తనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ
 సుతేజా' ఇత్యాది. అత్ర హి పరమేశ్వర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టో
 ఒపస్థాంతరగతః ప్రత్యగాత్తత్వేనోపన్యస్త ఆధ్యానాయేతి గమ్యతే
 కారణత్వాత్. కారణస్య హి సర్వాభిః కార్యగతాభిరవస్థాభిరవస్థావ

స్తద్విషయా శుభనుతిర్భవత్విత్యర్థః. పక్షత్రయేఽప్యరుచిం పదక కల్పాంతరమాహ—
 అథేత్యాదినా. 'ఆత్మా వైశ్వానర' ఇతి శ్రుతేఽత్యర్థః. కేవలత్వం వైశ్వానరశబ్దశూన్య
 త్వం. అత్ర జాతరో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యః పూర్వపక్షః ప్రాణాగ్నిహోత్రహోమా
 ధారత్వలింగాత్. తస్య దేహవ్యాపితవాదాత్తత్వం. శ్రుత్యాద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనయా
 బృహత్త్వాద్బ్రహ్మత్వమితి ధ్యేయం. సిద్ధాంతయతి—తత ఇద మితి. సాధారణశ్రుత్యో
 రుపక్రమస్థయోర్విశేషాత్ప్రథమశ్రుతముఖ్యత్రైలోక్యశరీరలింగాత్సర్వాత్త కేశ్వరపరత్వం
 యుక్తం. న చరమశ్రుత కల్పితహోమాధారత్వలింగేన జాతరపరత్వమిత్యర్థః. నను
 నిర్విశేషస్య కుతో విశేష ఇత్యత ఆహ—అత్ర హీతి. అవస్థాంతరగతః త్రైలోక్యా
 త్తనా సిద్ధి ఇత్యర్థః. జాతరస్యాపి ధ్యానార్థం విశేషకల్పనేతి చేత్, న, అసత్కల్పనా

మూర్ధైవ సుతేజాః ఇత్యాదౌ ఉక్తద్యుమూర్ధత్వాదిః సర్వాత్త క పరమాత్మ పరత్వ ఏవ
 విశేషోఽవగమ్యతే, ఉపపన్నతరత్వాత్. తస్మాత్ వైశ్వానరః పరమాత్మైవ, న జాతరః;
 చరమశ్రుతహోమాధారత్వపేక్షయా ప్రథమశ్రుతద్యుమూర్ధత్వాదేర్బలవత్వాదితి
 సిగమ్.

త్వాత్ ద్యులో కాద్యవయనత్వముపపద్యతే. 'స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి'తి చ సర్వలో కాద్యా శ్రయం ఫలం శ్రూయమాణం పరమకారణపరిగ్రహే సంభవతి. 'ఏవగోహోఽస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంత' ఇతి చ తద్విదస్సర్వ పాప్తప్రదాహశ్రవణం. 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి చాత్మశబ్దబ్రహ్మ శబ్దాభ్యాముపక్రమ ఇత్యేవమంతాని లింగాని పరమేశ్వరమేవ గమయంతి తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః.

సూ. స్వర్యమాణమనుమానం స్యాదితి. ౨౫.

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః, యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ అగ్నిరాస్యం ద్యౌర్ద్వారేతీదృశం త్రైలోక్యాత్మకం రూపం స్వర్యతే "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్ద్వారౌ ఖం నాభిశ్చరణౌ ఊతిః, సూర్యశ్చ త్సు ర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమ" ఇతి విష్ణుపురాణే. తత్స్వర్య మాణం రూపం మూలభూతాం శ్రుతిమనుమానపయదస్య వైశ్వానర శబ్దస్య పరమేశ్వరపరత్వేనానుమానం లింగం గమకం స్యాదిత్యర్థః. ఇతి శబ్దో హేత్వర్థే. యస్మాదీదం గమకం తస్మాదపి వైశ్వానరః పర మాత్మైవేత్యర్థః. యద్యపి స్తుతిరియం 'తస్మై' లోకాత్మనే నమఇతి తథాపి స్తుతిత్వమపి నాసతి మూలభూతే వేదవాక్యే సమ్యగీదృశేన నుపపత్తేః. ఈశ్వరస్య తూపాదానత్వాద్విశేషస్సన్నేపధ్యానార్థముచ్యత ఇత్యాహ— కారణత్వాదితి. లింగాంతరాణ్యాహ—స సర్వేష్విత్యాదినా. యథాగ్నౌ విక్షిప్త మిషికాతూలం దహ్యతే ఏవం హోఽస్య విదుష ఇత్యర్థః.

౨౫. నన్వసదారోపేణాపి స్తుతిసంభవాన్న మూలశ్రుత్యపేక్షేత్యాశంక్యాహ— యద్యపి స్తుతిరితి. తథాపీతి పదమర్థతః పఠతి—స్తుతిత్వమపీతి. ద్యుమూర్ధత్వాదిరూపేణ

స్మృత్యా చ శ్రుత్యర్థః శక్యో నిర్ణేతుమిత్యాహ—

వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే స్వర్యమాణం 'యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్ద్వారౌ ఖమ్...' ఇత్యాదిస్మృత్యుక్తత్రైలోక్యాత్మకం రూపం, అనుమానం స్యాత్ అనుమా పకం లింగం స్యాదిత్యర్థః. ఏవం చ స్మృతౌ పరమేశ్వరస్యైవోక్తత్వాత్ తస్మాదభూత శ్రుతౌ విద్యమానవైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మపర ఏవేతి తాత్పర్యమ్. సూత్రే ఇతిశబ్దః హేతౌ; యస్మాదేవం లింగమస్తి తస్మాద్వైశ్వానరః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

రూపేణ సంభవతి. “ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదంతి ఖం వై నాభిం చంద్రసూర్యా చ నేత్రే, దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ ఊతిం చ సోఽచింత్యాత్ సర్వభూతప్రణేతే” త్యేనం జాతీయకా చ స్మృతి రిహోదాహర్తవ్యా.

సూ. శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి
చేన్న తథాదృష్ట్యపదేశాదసంభవా
త్పురుషమసి చై నమధీయతే ౨౬.

అత్రాహ—న పరమేశ్వరో వైశ్వానరో భవితుమర్హతి. కుతః? శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాత్. చశబ్దస్తావద్యైశ్వానరశబ్దో న పరమేశ్వరే సంభవతి, అర్థాంతరే రూఢత్వాత్. తథాగ్నిశబ్దః ‘స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానర’ ఇతి. ఆదిశబ్దార్థదయం గార్హపత్య ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతా కల్పనం. ‘తద్యదృక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్దోమియ’మిత్యాదినా చ ప్రాణాహుత్యాధికరణతాసంకీర్తనం, ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాతరోస్తుతిర్నరమాత్రేణ కర్తృమశక్త్యా వినాశ్రుతిమిత్యర్థః. సతా రూపేణ స్తుతిసంభవాన్నా సదారోప ఇతి భావః.

౨౬. శబ్దాదీనాం గతిం వక్తుముక్తసిద్ధాంతమక్షిప్య సమాధత్తే—శబ్దాదిభ్య ఇతి. ‘స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానర’ఇత్యగ్నిరహస్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం శ్రుతోఽగ్ని శబ్ద ఈశ్వరే న సంభవతీత్యర్థః. సూత్రస్థావిశబ్దార్థమాహ—ఆదిశబ్దాదితి. భక్తమన్నం హోమియం హోమసాధనం తేన ప్రాణాగ్నిహోత్రం కార్యమిత్యర్థః. వాజసనేయ నామగ్నిరహస్యే సప్రపంచాం వైశ్వానరవిద్యా ముక్త్యా ‘సయో హైతమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేద స సర్వత్రాన్నమక్షీ’త్యుక్తం దేహాంతస్థ

సిద్ధాంతవిధిం విధాంతరేణాక్షిప్య సమాధాతుమాహ—

శబ్దస్తావత్ వైశ్వానరశబ్దో న పరమాత్మ పరః, జాతరాదౌ రూఢత్వాత్; ఆది శబ్దేన ‘హృదయం గార్హపత్యః’ ఇత్యాద్యగ్నిత్రితయకల్పనం ‘తద్యదృక్తం ప్రథమ మాగచ్ఛేత్తద్దోమియమ్’ ఇత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారతాసంకీర్తనం చ గృహ్యతే;

వైశ్వానరః ప్రత్యేతవ్యః. తథాంతఃప్రతిష్ఠానమపి శ్రూయతే—‘పురుషే
 ౭౦తఃప్రతిష్ఠితం వేదే’తి తచ్చ జాతరే సంభవతి. యదప్యుక్తం
 ‘మూర్ధ్నైవ సుతేజా’ ఇత్యాదేర్విశేషాత్కారణాత్పరమాత్మా వైశ్వానర
 ఇతి, అత్ర బ్రూమః. కుతోఽన్వేషనిర్ణయో యదుభయథాపి విశేష
 ప్రతిభానే సతి పరమేశ్వరవిషయ ఏవ విశేష ఆశ్రయణీయో న జాతర
 విషయ ఇతి అథవా భూతాగ్నేరంతర్బహిశ్చావతిష్ఠమానస్వైష నిర్దే
 శో భవిష్యతి. తస్యాపి హి ద్యులోకాదిసంబంధో మంత్రవర్ణైః
 గమ్యతే ‘యో భానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన రోదసీ
 అంతరిక్ష’మిత్యాదౌ. అథవా తచ్చరీరాయా దేవతాయా విశ్వర
 యోగాద్ద్యులోకాద్యవయవత్వం భవిష్యతి. తస్మాన్న పరమేశ్వరో
 వైశ్వానర ఇతి. అత్రోచ్యతే. న తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి. న శబ్దాదిభ్యః
 కారణేభ్యః పరమేశ్వరస్య ప్రత్యాఖ్యానం యుక్తం. కుతః? తథా
 జాతరాపరిత్యాగేన దృష్ట్యుపదేశాత్. పరమేశ్వరదృష్టిర్హి జాతరే

త్వం జాతరే సంభవతి ప్రసిద్ధేర్త్యాహ—తథేతి. అత్ర సూత్రే ఆదిపదేనై వాంతః
 ప్రతిష్ఠానస్య గ్రహణే సంభవతి పృథగుక్తిస్సాధారణలింగత్వద్యోతనార్థా. శబ్దాది
 బలాదిదమపి జాతరం గమయతీత్యభ్యుచ్చయః. యద్యపి ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేష ఈశ్వర
 పక్షపాతీ మోమాధారత్వాదిర్జాతరపక్షపాతీతి ప్రతిభానం సమం తథాపి పారమేశ్వ
 రో విశేషో జాతరేన సంభవతీతి బలవానిత్యత ఆహ—అథవేతి. ఏషద్యుమూర్ధత్వాది
 విశేష ఇత్యర్థః. ఇమాం పృథివీం ద్యామపి తే ఏవ ద్యావాపృథివ్యా రోదసీ తయో
 ర్ద్వధ్యమంతరిక్షం చ యో భూతాగ్నిర్భానురూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ న ధ్యాతవ్య
 ఇత్యర్థః. జడమాత్రస్య న ధ్యేయత్వమిత్యత ఆహ—అథవేతి. పరమేశ్వరదృష్ట్యా
 పాస్యజాతరాగ్నిప్రతీకవాచకాభ్యామగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాం ద్యుమూర్ధత్వాదిమా

ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాతర ఏవ వైశ్వానరః. కిం చ అంతఃప్రతిష్ఠానాత్ ‘పురుషే
 ౭౦తఃప్రతిష్ఠితం వేద’ ఇతి వైశ్వానరస్య అంతఃప్రతిష్ఠానశ్రవణాత్ జాతర ఏవ
 వైశ్వానరో న పరమాత్మేతి చేత్, న. కుతః, తథాదృష్ట్యుపదేశాత్ తథా జాతర
 రూపేణ పరమేశ్వరస్య దృష్టేః ఉపాస్తేః ఉపదేశాత్, ‘మనోమయః...’ఇత్యాది
 వత్. అథవా తథా తస్మిన్ జాతరే పరమేశ్వరదృష్టేరుపదేశాత్ ‘మనో బ్రహ్మే

వైశ్వానర ఇహోపదిశ్యతే— 'మనో బ్రహ్మైత్యుపాసీతే' త్యాదివత్. అథవా జాతరవైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వర ఇహ ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే— 'మనోమయః ప్రాణశరీరోభారూప' ఇత్యాదివత్. యది చేహ పరమేశ్వరో న వివక్ష్యేత, కేవల ఏవ జాతరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత, తతః 'మూర్ధైవసుతేజా' ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవ ఏవ స్యాత్. యథా తు దేవతాభూతాగ్నివ్యపాశ్రయేణాప్యయం విశేష ఉపపాదయితుం న శక్యతే, తథోత్తరసూత్రే వక్ష్యామః. యది చ కేవల ఏవ జాతరో వివక్ష్యేత పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం తస్య స్యాన్నతు పురుషత్వం, పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః— "స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషస్సయోహైతమేవాగ్నిం వైశ్వానరం పురుషం పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే"తి. పరమేశ్వరస్య తు సర్వాత్తత్వాత్పురుషత్వం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం చోభయమప్యుపపద్యతే. యేతు 'పురుషవిధమపి చైనమధీయత' ఇతి సూత్రావయవం పఠంతి తేషామేషోఽర్థః— కేవలజాతరపరిగ్రహే పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం స్యాత్, న తు పురుషవిధత్వం. పురుషవిధమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః 'పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి. పురుష

నీశ్వరో లక్ష్యత ఇత్యుక్త్వా కల్పాంతరమాహ— అథవా జాతర ఇతి. అస్మిన్నక్షేప్రాధాన్యే నేశ్వరస్యోపాస్యతా పూర్వత్రగుణతేతి భేదః. ఉపాధివాచిభ్యాం పదాభ్యాముపహితో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. లక్షణాబీజమసంభవం వ్యాచక్షే— యది చేతి. పురుషమపీత్యాదిసూత్రశేషం వ్యాచక్షే— యది చ కేవల ఇతి. ఈశ్వరప్రతీకత్వోపాధిత్వకూన్య ఇత్యర్థః. వివక్ష్యేత తదేతి శేషః. యత్ యః పురుషః పూర్ణః, స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరశబ్దితో జాతరోపాధిక ఇతి శ్రుత్యర్థః. యో వేద స సర్వత్ర భుక్తు ఇత్యర్థః. పురుషత్వం పూర్ణత్వమచేతనస్య జాతరస్య నేత్యుక్త్వా పాఠాంతరే పురుషవిధత్వం చేహకారత్వం తస్య నేత్యాహ— యేత్వితి. నను జాతరస్యాపి దేహవ్యాపిత్యుపాసీత' ఇతివత్. నను జాతర ఏవ వైశ్వానరో ముఖ్యోఽస్తు, తత్రాహ— అసంభవాదితి. 'మూర్ధైవసుతేజాః' ఇత్యాదేః జాతరే తావదసంభవాదిత్యర్థః. కిం చ పురుషమపి చైనం వైశ్వానరం వాజసనేయినోఽధీయతే— 'ఏతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం

విధత్వం చ ప్రకరణాత్. యదధిదైవతం ద్యుమూర్ధత్వాదిపృథివీ ప్రతిష్ఠితత్వాంతం, యచ్చాధ్యాత్మం ప్రసిద్ధం మూర్ధత్వాదిచుబుకప్రతిష్ఠితత్వాంతం, తత్పరిగృహ్యతే.

సూ. అత ఏవ న దేవతా భూతం చ. ౨౭

యత్పునరుక్తం భూతాగ్నేరపి మంత్రవర్ణే ద్యులోకాది సంబంధదర్శనాన్తరైవ సుతేజా ఇత్యాద్యవయవకల్పనం తస్యైవ భవిష్యతీతి తచ్చరీరాయా దేవతాయాఽశ్వర్యయోగాదితత్పరిహర్తవ్యమ్ అత్రోచ్యతే. — అత ఏవోక్తేభ్యో హేతుభ్యో న దేవతా వైశ్వానరః, తథా భూతాగ్నిరపి న వైశ్వానరః. న హి భూతాగ్నే రౌష్ణ్యప్రకాశమాత్రాత్తకస్య ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనోపపద్యతే వికారస్య వికారాంతత్వాత్తద్విధత్వం స్యాదిత్యత ఆహ — పురుషవిధత్వం చ ప్రకరణాదితి. న దేహవ్యాపిత్వం పురుషవిధత్వం కింతు విరాడ్దేహకారత్వమధిదైవం పురుషవిధత్వం ఆధ్యాత్మం చోపాసకమూర్ధాదిచుబుకాంతేష్వంగేషు సంపన్నత్వమిశ్వరస్య పురుషవిధత్వమిత్యర్థః. ఈశ్వరస్యాంగేషు సంపత్తిరగ్రే వక్ష్యతే.

౨౭. ఏవం జాతరం నిరస్య పక్షద్వయం నిరస్యతి — అత ఏవేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే — యత్పునరిత్యాదినా. ద్యుమూర్ధత్వాదినర్వలోకఫలభాక్త్యసర్వపాప్తప్రదాహా ఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోక్తా హేతవః. తా నేవస్తారయతి. — నహి భూతాగ్నే త్యాదినా. 'యో భానునే'తి మంత్రేణేశ్వరదృష్ట్యా మహిమోక్త ఇతి భాషః.

పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేద' ఇతి. అతః పరమేశ్వరస్య సర్వాత్మకతయా పురుషవిధత్వాద్యుపపత్తేః వైశ్వానరః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

ఇత్థం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషస్య జాతరవిషయత్వం సందూష్య దేవతాదివిషయత్వం దూషయితుమాహ —

దేవతా చ భూతం చ దేవతాభూతమ్; ఏకవద్భావః. ఉభయమపి చ వైశ్వానరః. కుతః? అత ఏవ ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః. న హి వికారస్య భూతాగ్నేః వికారాంతరద్యులోకాద్యాత్మకత్వం సంభవతి. న చ దేవతాయాఽశ్వర్యయోగాత్తదస్త్వితి వాచ్యం, తస్యాః పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యవత్త్వాత్. అతో వైశ్వానరః సర్వాత్మకః పరమాత్మైవేత్యర్థః.

రాత్తత్వాసంభవాత్. తథా దేవతాయాస్సత్యవైశ్వర్యయోగే న
ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనా సంభవతి, అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనై
శ్వర్యత్వాచ్చ. ఆత్మశబ్దాసంభవశ్చ సర్వేషు పక్షేషు స్థిత ఏవ.

సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. ౨౮.

పూర్వం జాతరాగ్నిప్రతీకో జాతరాగ్న్యపాధికో వా పరమే
శ్వర ఉపాస్య ఇత్యుక్తమంతఃప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన, ఇదానీం తు
వినైవ ప్రతీకోపాధికల్పనాభ్యాం సాక్షాదపి పరమేశ్వరోపాసనపరిగ్ర
హే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. నను జాతరా
గ్న్యపరిగ్రహేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వవచనం శబ్దాదీని చ కారణాని విరు
ధ్యేరన్నితి. అత్రోచ్యతే. అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవచనం తావన్న విరుధ్యతే.
న హిహ 'పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి జాతరాగ్న్యభి

౨౮. పూర్వమగ్నివైశ్వానరశబ్దావేశ్వరస్య లక్షకావిత్యుక్తం, అధునా ప్రతీ
కోపాధిప్రత్యాగేన విరాట్పురుషాకారస్య భగవతో వైశ్వానరస్యాంగాన్యధాత్వం
మూర్ధాదిచుబుకాంతాంగేషు సంపాద్యోపాస్యత్వాంగీకారేఽపి న శబ్దాదివిరోధః
శబ్దయోరీశ్వరే యోగవృత్త్యా ముఖ్యత్వాదంతస్థనిత్వాదీనాం చ తత్ర సంభవా
దిత్యాహ—సాక్షాదపీతి. సాక్షాత్పదస్యార్థమాహ—వినైవేతి. జాతరాగ్నిసంబంధం
వినేశ్వరస్యోపాస్యత్వేఽపి శబ్దాద్యవిరోధం జైమినిర్తన్యత ఇత్యర్థః. ఇదమంతస్థనిత్వ
ముదరస్థత్వరూపం నోచ్యతే కింతు నఖాదిశిఖాంతావయవసముదాయాత్కపురుషశరీరే
మూర్ధాదిచుబుకాంతాంగాని వృక్షే కాఖావత్ప్రతిష్ఠితాని, తేషు సంపన్నో వైశ్వానరః
పురుషేఽంతః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుచ్యతే. అతో యథాకాఖాస్థస్య పక్షిణో వృక్షాంత
స్థనిత్వం తథా వైశ్వానరస్య పురుషాంతస్థనిత్వమిత్యాహ—న హిహ పురుషవిధమిత్యా
దినా. అగ్నిదిశబ్దస్యేశ్వరవాచిత్యా జాతరాగ్నేరసంశబ్దితత్వం. అత్రేశ్వరస్య పురు

పూర్వం జాతరార్థకత్వం వైశ్వానరాదిశబ్దస్యాభ్యుపేత్య జాతరోపాధికం
జాతరప్రతీకం వా బ్రహ్మోపాస్యమిత్యభిహితమ్. అధునా వినా వైశ్వానరోపాధి
కల్పనాం సాక్షాదేవ పరమాత్మోపాసనాపరిగ్రహే విరోధాభావం జైమినిరాచార్యో
మన్యత ఇత్యాహ—

వైశ్వానరస్య పూర్వాపరపర్యాలోచనయా బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే, విశ్వశ్వాసా

ప్రాయేణేదముచ్యతే తస్యాప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ కథం తస్మి
యత్ప్రకృతం మూర్ధాదిషు చుబుకాంతేషు పురుషావయవేషు పురుష
విధత్వం కల్పితం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే—‘పురుషవిధం పురుషే
ఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి, న జాతరాగ్న్యభిప్రాయేణ యథా వృక్షే
శాఖాం ప్రతిష్ఠితాం పశ్యతీతి తద్వత్. అథ వా యః ప్రకృతః పర
మాత్మా అధ్యాత్మమధిదైవతం చ పురుషవిధత్వోపాధిః, తస్య యత్కే
వలం సాక్షిరూపం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే—పురుషవిధం పురుషే
ఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి. నిశ్చితే చ పూర్వాపరపర్యాలోచనావశేన పర
మాత్మపరిగ్రహే తద్విషయ ఏవ వైశ్వానరశబ్దః కేన చిద్యోగేన వర్తి
ష్యతే, విశ్వశ్చాయం నరశ్చ విశ్వానరః, విశ్వేషాం వాయం నరః,
విశ్వేవా నరా అస్యేతి విశ్వానరః పరమాత్మా సర్వాత్మకత్వాత్,
విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః తద్ధితోఽనన్యార్థః రాక్షసవాయసానివత్.
అగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రణీత్వాది యోగాశ్రయణేన పరమాత్మవిషయ ఏవ
భవిష్యతి. గార్హపత్యాదిప్రకల్పనం ప్రాణాహుత్యధికరణత్వం చ
పరమాత్మనోఽపి సర్వాత్మత్వాదుపపద్యతే.

కథం పునః పరమేశ్వరపరిగ్రహే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుప
పద్యత ఇతి తాం వ్యాఖ్యాతుమారభతే —

షావయవేషు సంపాదనాత్పురుషవిధత్వమంతస్థస్థిత్వం చేత్యర్థః. పక్షాంతరమాహ—అథ
వేతి. పురుషవిధత్వం పూర్వవత్. అంతస్థస్థిత్వం మన్యస్థిత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః. ఏవ
మంతస్థస్థిత్వమిశ్వరే వ్యాఖ్యాయ శబ్దాదీని వ్యాచక్షే—నిశ్చితే చేతి. విశ్వశ్చాయం
రో జీవశ్చ సర్వాత్మకత్వాత్. విశ్వేషాం వికారాణాం వా నరః కర్తా. విశ్వే సర్వే
రా జీవా అస్యాత్మత్వేన నియమ్యత్వేన వా సంతీతి విశ్వానరః, రక్ష ఏవ రాక్షస
ఇతివత్ స్వాధే తద్ధితప్రత్యయః. ‘నరే సంజ్ఞాయా’మితి పూర్వపదస్య దీర్ఘతా. అగిధా
తోర్ధత్వస్య నిప్రత్యయాంతస్య రూపమగ్నిరితి. అంగయతి గమయత్యగ్రం కర్తృణః
ఫలం ప్రాపయతీత్యగ్నిరగ్రణీరుక్తః ఆభితోఽగతీతి వా అగ్నిః వైశ్వానరోపాసకస్యా
తిథిభోజనాత్పూర్వం ప్రాణాగ్నిహోత్రం విద్యాంగత్వేన విహితం, తదర్థమగ్నిశ్రేతాది
కల్పనం ప్రధానావిరోధేన నేతవ్యమిత్యాహ—గార్హపత్యేతి.

నరశ్చేతి విశ్వానరః సర్వాత్మకః, విశ్వానర ఏవ వైశ్వానర ఇతి యోగేన వైశ్వానర
శబ్దో బ్రహ్మపరతయా నేతవ్య ఇతి తాత్పర్యార్థః.

సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్చరధ్యః. ౨౯.

అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వమభివ్యక్తి
నిమిత్తం స్యాత్. అభివ్యజ్యతే కిల ప్రాదేశమాత్రపరిమాణః పరమే
శ్వర ఉపాసకానాం కృతే. ప్రదేశవిశేషేషు హృదయాదిషూపలబ్ధి
స్థానేషు విశేషేణాభివ్యజ్యతే అతః పరమేశ్వరేఽపి ప్రాదేశమాత్ర
శ్రుతిరభివ్యక్తేదపద్యత ఇత్యాశ్చరధ్య ఆచార్యో మన్యతే.

సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః. ౩౦.

ప్రాదేశమాత్రహృదయప్రతిష్ఠితేన వాయం మనసాను
స్మర్యతే తేన ప్రాదేశమాత్ర ఇత్యుచ్యతే. యథాప్రస్థమితో యవాః
ప్రస్థా ఇత్యుచ్యంతే తద్వత్. యద్యపి చ యవేషు స్వగతమేన పరి
మాణం ప్రస్థసంబంధాద్వ్యజ్యతే న చేహ పరమేశ్వరగతం. కించిత్పరి
మాణమస్తి యద్భృదయసంబంధాద్వ్యజ్యేత తథాపి ప్రయఃక్తాయాః
ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేః, సంభవతే యథాకథంచిదనుస్మరణమాలంబన

౨౯. మాత్రాం పరిమాణమలిక్రాంతోఽతిమాత్రః తస్య విభోత్యర్థః. ఉపాస
కానాం కృతేఽనుగ్రహాయ ప్రాదేశమాత్రోఽభివ్యజ్యతే ప్రదేశేషు వామీయతేఽభి
వ్యజ్యత ఇతి ప్రాదేశమాత్రః.

౩౦. మతాంతరమాహ—అనుస్మృతేరితి. ప్రాదేశేన మనసా మితః ప్రాదేశ
మాత్ర ఇత్యర్థః. యథాకథంచిదితి. మనస్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం స్మృతిద్వారా స్మర్య

నను పరమాత్మపరత్వే కథం ప్రాదేశమా త శ్రుతిః ఇత్యాశంకన్ తాం వ్యాఖ్యాతు
మాహ—

అనవచ్ఛిన్నస్యాపి పరమాత్మనః ప్రాదేశమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః, అభి
ఉపాసకానామనుగ్రహాయ పరమేశ్వరో హృదయాదిస్థానేషు ప్రాదేశపరిమాణో,
వ్యజ్యతే కిలేత్యాశ్చరధ్యాచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః.

మతాంతరమాహ—

ప్రాదేశమాత్రహృదయపుండరీకస్థేన మనసా అనుస్మృతేర్థ్యానాత్ ప్రాదేశ
మాత్ర ఇత్యుపచర్యత ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యత ఇతి.

మిథ్యచ్యతే. ప్రాదేశమాత్ర త్వేన వాయమప్రాదేశమాత్రోఽప్యను
స్తరణీయః ప్రాదేశమాత్రశ్రుత్యర్థవత్త్వాయ. ఏవమనుస్తృతినిమిత్తా
పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరితి బాదరాచార్యో మన్యతే.

సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి. ౩౧.

సంపత్తినిమిత్తా వా స్యాత్ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః. కుతః? తథాహి
సమానప్రకరణం వాజసనేయబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్పృథివీపర్యం
తాన్ త్రైలోక్యాత్తనో వైశ్వానరస్యావయవానధ్యాత్తమూర్ధప్రభృ
తిషు చుబుకపర్యంతేషు దేహావయవేషు సంపాదయత్ప్రాదేశమాత్ర
సంపత్తిం పరమేశ్వరస్య దర్శయతి—“ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై
దేవాస్సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తు వ ఏతాన్వక్ష్యామి యథా
ప్రాదేశమాత్ర మేవాభిసంపాదయిష్యామితి సహా వాచ మూర్ధానము
పదిశన్నువాచ, ఏష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి, చక్షుషీ ఉపదిశన్ను

మాణే కల్పితం శ్రుతేరాలంబనమిత్యర్థః. సూత్రస్యార్థాంతరమాహ—ప్రాదేశేతి.

౩౧. సంప్రతి శ్రుత్యుక్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేర్గతిమాహ—సంపత్తేరితి.
బ్రాహ్మణం పఠతి—ప్రాదేశమాత్రమివహేతి. అపరిచ్ఛిన్నమపీశ్వరం ప్రాదేశమాత్ర
త్వేన సంపత్త్యా కల్పితం సమ్యగ్విదితవంతో దేవాస్తమేవేశ్వరమభిప్రత్యక్షేన సంప
న్నాః ప్రాప్తవంతో హవై పూర్వకాలే తతో వో యుష్మభ్యం తథా ద్యుప్రభృతీనవ
యవాన్వక్ష్యామి. యథా ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశపరిమాణమనతిక్రమ్య మూర్ధాద్యధ్యా
త్తాంగేషు వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామితి ప్రాచీనశాలాదీన్ప్రతి రాజా ప్రతిజ్ఞాయ
స్వకీయమూర్ధానముపదిశన్కరేణ దర్శయన్నువాచ. ఏష వై మే మూర్ధా భూరాదీ
న్తోకానతీత్య ఉపరి తిష్ఠతీత్యతిష్ఠాఽసౌద్యులోకో వైశ్వానరః. తస్య మూర్ధేతి
యావత్. అధ్యాత్తమూర్ధాభేదేనాధిదైవమూర్ధానం సంపాద్య ధ్యేయ ఇత్యర్థః. ఏవం

మతాంతరమాహ—

మూర్ధప్రభృతి చుబుకాంతే ప్రాదేశమాత్రే వైశ్వానరస్యోపాస్యత్వప్రతిపాద
నాత్ పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వం సంపన్నమ్. తతః ప్రాదేశమాత్రత్వసంపత్తేః
ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. అస్తిన్నర్థే శ్రుత్యంతర
సంవాదమాహ సూత్రకారః—తథాహి దర్శయతి; ‘ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై దేవాః

వాచ, ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి, నాసికే ఉపదిశన్ను వాచ, ఏష
వై పృథగ్వర్తాత్తా వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యమాకాశముపదిశన్ను వాచ,
ఏష వై బహుళో వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యా ఆప ఉపదిశన్ను వాచ,
ఏష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి, చుబుకముపదిశన్ను వాచ, ఏష వై
ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర” ఇతి చుబుకమిత్యధరం ముఖఫలకముచ్యతే.
యద్యపి వాజసనేయకే ద్యౌరతిష్ఠాత్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆది
త్యశ్చ సుతేజస్త్వగుణః, ఛాందోగ్యే తు ద్యౌ స్సుతేజస్త్వగుణా
సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ విశ్వరూపత్వగుణః, తథాపి వైతావతా
విశేషేణ కిందిద్ధీయతే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేరవిశేషాత్సర్వాశాఖాప్రత్య
యత్వాచ్ఛ. సంపత్తినిమిత్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిం యుక్తతరాం
జైమినిరాచార్యో మన్యతే.

చక్షురాదిఘాహనీయం. స్వకీయచక్షుషీ దర్శయన్ ‘ఏషవై సుతేజాస్సార్యో వైశ్వా
నరస్య చక్షురిత్యువాచ’ నాసికాపదేన తన్నిష్ఠః ప్రాణో లక్ష్యతే తస్మిన్నాధ్యాత్మిక
ప్రాణేఽధిదైవప్రాణస్య వాయోర్దృష్టిమాహ—నాసికే ఇతి. అత్ర సర్వత్ర వైశ్వానర
శబ్దస్తదంగపరః. ముఖస్థం ముఖ్యం తస్మిన్నధిదైవం బహుళాకాశదృష్టిః. ముఖస్థలాలా
రూపాస్వపురయిశబ్దితతదీయవస్తిస్థోదకదృష్టిః. చుబుకే ప్రతిష్ఠాపాదరూపా పృథివీ
ద్రష్టవ్యా. నను గుణవైషమ్యేణ విద్యయోర్భేదాదగ్నిరహస్యశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందో
గ్యస్థప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః కథం వ్యాఖ్యేయేత్యాశంక్యాహ—యద్యపీత్యాదినా. ఏతా
వతాల్పవైషమ్యేణ బహుతరప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధం విద్యైక్యం న హీయతే శాఖాభేదేఽపి
సర్వశాఖాసు ప్రతీయమానం వైశ్వానరాద్యుపాసనం ఏకమితి న్యాయస్య వక్ష్యమాణ
త్వాచ్ఛ. అతిష్ఠాత్వగుణశ్చాందోగ్య ఉపసంహర్తవ్యః. విశ్వరూపత్వగుణశ్చ వాజ్ఞిభి
ర్గ్రాహ్యః. తథా చ ద్యుసూర్యయోస్సుతేజస్త్వం సమమతిష్ఠాత్వవిశ్వరూపత్వ
ర్వ్యవస్థా. యద్వా శాఖాభేదేన గుణవ్యవస్థాఽస్తు న విద్యాభేద ఇతి భావః.

‘సువిదితా ఆభిసంపన్నాః’ ఇత్యాది వాజసనేయబ్రాహ్మణం మూర్ధాదిచుబుకాంతే
ద్యుప్రభృతీన్ పృథివ్యంతానవయవాన్ త్రైలోక్యాత్తనో వైశ్వానరస్య సంపా
యత్ ప్రాదేశమాత్రత్వసంపత్తిం పరమాత్మనో దర్శయతీత్యర్థః.

సూ. ఆమనంతి చై నమస్త్రిన్ ౩౨.

ఆమనంతి చైనం పరమేశ్వరమస్త్రిన్ మూర్ధచుబుకాంతరాళే జాబాలాః. 'య ఏషోఽనంతోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి. సోఽవిముక్తః కస్త్రిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి వరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి. కావైవరణా కా చ నాసీతి.' తత్ర చేమామేవ వరణాం నాసాం చేతి నిరుచ్య సర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని వారయతి సా వరణా సర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని నాశయతి చేతి సానాశీతి వరణానాశీతి నిరుచ్య పునరప్యామనంతి.—'కతమచ్ఛాస్య స్థానం భవ తీతి. భ్రువోర్ద్వారాస్య చ యస్సంధిః. స ఏష ద్యులోకస్య పరస్య చ సంధిర్భవతీతి. తస్మాదుపపన్నా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః. అభివిమానశ్రుతిః ప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా. ప్రత్యగాత్మతయా

౩౨. ప్రాదేశత్వస్య సంపత్తి ప్రయుక్తత్వే శ్రుత్యంతరం సంవాదయతి—ఆమ నంతితి. య ఏషోఽనంతోఽపరిచ్ఛిన్నః ఆత్మోఽవ్యక్తో దుర్విజ్ఞేయస్తం కథం జానీయా మిత్యత్రేః ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం. స ఈశ్వరోఽవిముక్తే కామాదిభిర్బద్ధే జీవే భేదకల్పనయా ప్రతిష్ఠిత ఉపాస్యః పునరత్రిప్రశ్నః స ఇత్యుత్తరం వరణాయా మితి. ఏవం ప్రశ్నోత్తరే ఆగ్రేఽపి జ్ఞేయే. తత్ర చ శ్రుతో ఇమామేవ భ్రూస హితాం నాసికాం నిరుచ్యేతి భాష్యయోజనా. సర్వానింద్రియకృతాన్ దోషాన్వార యతీతి వరణా భ్రూః. తాన్ దోషాన్నాశయతీతి నాసా నాసికేతి నిర్వచనం శ్రుతం. నాసాభ్రువోర్ద్వారేద్వారేశ్వరస్థానత్వధ్యానాత్ పాపవారకత్వమితి మంతవ్యం. తయో ర్మధ్యేఽపివిశిష్యజీవస్య స్థానం పృచ్ఛతి—కతమదితి. భ్రువోరిత్యుత్తరం. ప్రాణస్యేతి పాతేఽపి ప్రాణస్యేత్వర్థః. స ఏష సంధిర్ద్యులోకస్య స్వర్గస్య పరస్య చ బ్రహ్మలోకస్య సంధిత్యేన ధ్యేయ ఇత్యాహ—స ఏష ఇతి. అభిముఖ్యేనాహం బ్రహ్మేతి విమీయతే జ్ఞాయత ఇత్యభివిమానః ప్రత్యగాత్మా. అభిగతశ్చ సౌవిమానశ్చసర్వస్వరూపత్వే సత్యా

ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః సంపత్తినిమిత్తా ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ—

అస్త్రిన్ ప్రాదేశపరిమాణే మూర్ధచుబుకాంతరాలే ఏనం పరమేశ్వరం జాబాలాః 'య ఏషోఽనంతోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి...' ఇత్యాద్యామనంతి.

సర్వైః ప్రాణిభిరభివిమీయత ఇత్యభివిమానః. అభిగతో వాయం
ప్రత్యగాత్తత్వాత్. విమానశ్చ మానవియోగాదిత్యభివిమానః, అభి
విమిమీతే వా సర్వం జగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః, తస్మాత్పురమే
శ్వర ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసాభాష్యే గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశంకరభగవత్పాదకృతౌ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

సంత్యాన్తానమత్ర పరిమాణం. అభివిమిమీతే నిర్చిమీతే. తస్మాద్వైశ్వానరవాక్య
ముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పురమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

అతః ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపన్నేత్యర్థః. తస్మాత్సర్వాత్తకః పరమాత్మైవేహోపాస్య
ఇత్యుచితోభవత్. ౩౨

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రప్రకృతౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

నమః పరమాత్మనే.

సూ. ద్యుభ్యాద్వాయతనం స్వశబ్దాత్. ౧.

ఇదం శ్రూయతే 'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం
మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైస్తమేవైకం జానథ, ఆత్మానమన్యా వాచో'

ద్యుభ్యోతభూమపదమక్షరమీక్షణీయం శ్రీరామమల్పహృదిభాంతమధీశితారం,
ఇంద్రాదివేద్యమఖిలస్య చ శాసితారం జ్యోతిర్నభఃపదమనిద్రమజం భజేఽహం.

౧. ఏవం రూఢీయుక్తపదబహుళానాం ప్రాయేణ సవిశేషవాక్యానాం సమ
న్వయో ద్వితీయపాదే దర్శితః. అధునా యాగికపదబహుళానాం నిర్విశేషప్రధా
నానాం వాక్యానాం సమన్వయం వత్తుం తృతీయపాద ఆరభ్యతే. అతోఽత్రాధికర
ణానాం శ్రుత్యధ్యాయపాదసంగతయః, తత్ర పూర్వముపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య
వాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం తద్విదత్రాప్యపక్రమస్థసాధారణా
యతనత్వస్య వాక్యశేషస్థనేతుశ్రుత్యా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నే ప్రధానాదౌ వ్యవస్థేతి
దృష్టాంతలక్షణాధికరణసంగతిః. పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః. సిద్ధాంతే నిర్విశేష
బ్రహ్మాధీరితి ఫలం. ముండకవాక్యము దాహరతి—ఇదమితి. యస్మిన్ లోకత్రయాత్మా

ఇత్థం ద్వితీయపాదే అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రాయశ ఉపాస్యత్వేన
బ్రహ్మణి సమన్వయః ప్రత్యపాది. అధునా తాదృశానాం వాక్యానాం ప్రాయశో
క్షేయత్వేన బ్రహ్మణి సమన్వయం ప్రతిపాదయితుం తృతీయపాదోఽయమారభ్యతే.
వైశ్వానరాధికరణే త్రైలోక్యాత్మా వైశ్వానరః పరమాత్మేత్యభిహితం, తస్మిన్ త్రైలో

విముంచథామృతస్యైష సేతు'రితి. అత్ర యదేతద్ద్యుప్రభృతీనామో
తత్త్వవచనాదాయతనం కించిదవగమ్యతే తత్కిం పరంబ్రహ్మ స్యా
దాహోస్విదర్థాంతరమితి సందిహ్యతే. తత్రార్థాంతరం కిమప్యాయతనం
స్యాదితి ప్రాప్తం. కస్తాత్? 'అమృతస్యైష సేతు'రితి శ్రవణాత్. పార
వాహి లోకే సేతుః ప్రఖ్యాతః. న చ పరస్య బ్రహ్మణః పారవత్త్వం
శక్యమభ్యుపగంతుం 'అనంతమపార' మితి శ్రవణాత్. అర్థాంతరే
చాయతనే పరిగృహ్యమాణే స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానం పరిగృహీ
తవ్యం, తస్య హి కారణత్వాదాయతనత్వోపపత్తేః. శ్రుతిప్రసిద్ధో వా
వాయుస్యాత్ 'వాయుర్వావ గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై
గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని

విరాట్ ప్రాణైస్సర్వైస్సహ మనస్సుత్రాత్కం చకారాదవ్యాకృతం కారణం ఓతం
కల్పితం తదపవాదేన తమేవాధిష్ఠానాత్తానం ప్రత్యగభిన్నం జానథ శ్రవణాదినా
అన్యా అనాత్మవాచో విముంచథ విశేషేణ నిశ్శేషం త్యజథ ఏష వాగ్విమోకపూర్వ
కాత్మసాక్షాత్కారోఽమృతస్య మోక్షస్యాసారాపారదుర్వారసంసారవారిధేః పరపా
రస్య సేతురివ సేతుః ప్రాపక ఇతి మాతృవత్ శ్రుతిర్దుముక్షూనుపదిశతి. తత్రాయత
నత్వస్య సాధారణధర్మస్య దర్శనాత్ సంశయమాహ—తత్కిమితి. అమృతస్య
బ్రహ్మణః సేతురితి షష్ఠ్యా బ్రహ్మణోఽభిన్న త్వేన సేతోః శ్రుతత్వాదేషశబ్దపరామృష్టం
ద్యుభ్యాద్యాయతనమబ్రహ్మైవ సేతురిత్యాహ—అమృతస్యేతి. భేదశ్రవణాత్సేతురితి
శ్రవణాచ్చేత్యర్థః. తత్ర భేదశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం సేతుశ్రవణం స్వయం వివృణోతి.—
పారవానితి. ఆనంతం కాలతః, అపారం దేశతః, జలవిధారకముఖ్యసేతోర్గ్రహణా
సంభవాత్ గౌణసేతుగ్రహే కర్తవ్యే ముఖ్యసేత్వవినాభూతపారవత్త్వగుణవానేవ
కల్పిద్భ్రావ్యః. నతు ముఖ్యస్యానియతవిధారణగుణవానీశ్వర ఇతి భావః. యథాలోకే
మణయః సూత్రేణ గ్రథితా ఏవం హేగౌతమ సమష్టిలింగాత్కవాయునా స్థూలాని
సర్వాణి సందృభాని గ్రథితాని భవంతీతి శ్రుత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాత్పక్షద్వయ మయ్యుక్త

క్యాయతనమన్యదితా క్షిప్య సమాధానాదాక్షేపసంగత్యా; ఉపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య
వాక్యశేషస్థద్యుమూత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం, తద్వదత్రాపి ఉపక్రమస్థసాధార
ణాయతనత్వస్య 'అమృతస్యైష సేతుః' ఇతి వాక్యశేషస్థసేతుత్వలింగేన పరిచ్ఛిన్న
ప్రధానాదిపరత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యా వా ఇదమధికరణమారభతే—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మప్రమితిరితి ఫలభేదః.

సంద్యభాని భవంతీ'తి. వాయోరపి విధారణత్వశ్రవణాత్. శారీరో వా
స్యాత్, తస్యాపి భోక్తృత్వాద్భోగ్యం ప్రపంచం ప్రత్యాయతనత్వోప
పత్తేరితి ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ.—ద్యుభ్యాద్యాయతనమితి. ద్యౌశ్చ
భూశ్చద్యుభ్యా ద్యుభ్యావాదీ యస్య తద్ద్యుభ్యాది. యదేతదస్మిన్ వా
క్యేద్యౌః పృథివ్యంతరిక్షం మనః ప్రాణా ఇత్యేవమాత్మకం జగదోతత్వేన
నిర్దిష్టం తస్యాయతనం పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి. కుతః? స్వశబ్దాత్.
ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దో హిహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'
మితి. ఆత్మశబ్దశ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే సమ్యగవకల్పితే నార్థాంతరపరి
గ్రహే. క్వచిచ్చ స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రూయతే—
'సన్తూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా'ఇతి. స్వ
శబ్దేనైవ చేహ పురస్తాదుపరిష్ఠాచ్చ బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే—'పురుష ఏవేదం
విశ్వం కర్త తపో బ్రహ్మ పరామృత'మితి, 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా
ద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణే'తి చ. తత్ర త్వాయతనాయ

మిత్యత ఆహ—శారీరో వేతి. సద్వీతీయత్వేన. సేతుశబ్దోపపత్తేశ్చేత్యర్థః. నన్వాత్మ
శబ్దో జీవే సంభవతీత్యత ఆహ—ఆత్మశబ్దశ్చేతి. ఉపాధిపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య సర్వవస్తు
ప్రత్యక్షం ముఖ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వ
లింగాత్ ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి భావః. స్వశబ్దాదిత్యస్యా
థ్థాంతరమాహ—క్వచిచ్ఛేతి. ప్రజానాముత్పత్తౌ 'సదేవమూలం స్థితావాయతనం లయే

ప్రతిష్ఠే'తి బ్రహ్మవాచి సత్పదేన ఛాందోగ్యే బ్రహ్మణ ఆయతనత్వశ్రుతేరత్రాపి తథే

ర్థః. ఆర్థాంతరమాహ—స్వశబ్దేనైవేతి. 'యస్మిన్ ద్యౌరితి వాక్యాత్ పూర్వోత్తర

ాక్యయోః పురుషబ్రహ్మదిశబ్దేన బ్రహ్మసంకీర్తనాన్తధ్యేఽపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యర్థః.

పురుష ఇతి పూర్వవాక్యం, బ్రహ్మైవేత్యుత్తరవాక్యం, సర్వాసు దిక్షు స్థితం సర్వం

బ్రహ్మైవేత్యర్థః. ఉత్తరేణోత్తరస్యాం దిశి ఉదాహృతవాక్యస్య సవిశేషబ్రహ్మపరత్వ
మాశంక్య వాక్యం వ్యాచక్షే—తత్రేత్యాదినా. సామానాధికరణ్యాద్విచిత్ర ఆత్మేతి

ముండకే శ్రూయతే—'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతమ్...'ఇత్యాది. తత్ర

ద్యుభ్యాదీనా మోతత్వేన కించిదాయతనం ప్రతీయతే. తత్కిం ప్రధానం, ఉత జీవః,

ఆహోస్విద్యుష్టేతి సంశయే, ప్రధానాదిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ద్యుభ్యా

ద్యాయతనం ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్యా ద్యుభ్యా ఆదీ యస్య ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్ష

తనవద్భావశ్రవణాత్ 'సర్వం బ్రహ్మ'తి చ సామానాధికరణ్యాత్. యథా హ్యనేకాత్మకో వృక్షః శాఖా స్కంధో మూలం చేత్యేవం నానారసో విచిత్ర ఆత్మేత్యాశంకా భవతి, తాం నివర్తయితుం సావధారణమాహ. — 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి. ఏతదుక్తం భవతి న కార్యప్రపంచవిశిష్టోఽపి చిత్ర ఆత్మా విజ్ఞేయః. కిం తర్హి? అవిద్యాకృతం కార్యప్రపంచం విద్యయా ప్రవిలాపయంతః తమేవైకమాయతనభూత మాత్మానం జానీధైకరసమితి. యథా-యస్మిన్నాస్తే దేవదత్తస్తదానయే త్యుక్తే ఆసనమేవానయతి న దేవదత్తం తద్వదాయతనభూతస్యైవైకరసస్యాత్మనో విజ్ఞేయత్వ ముపదిశ్యతే వికారాన్యతాభిసంధానస్య చాపవాదశూన్యతే— 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి. సర్వం బ్రహ్మతి తు సామానాధికరణ్యం ప్రపంచవిలాపనార్థం నానేకరసతాప్రతిపాదనార్థం 'స యథా సైంధవఘ్నోఽనంతరోఽబాహ్యః కృతోఽని రసఘ్న ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘ్న ఏవే'త్యేకరసతాశ్రవణాత్. తస్మాద్ద్యుభ్యాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ. యత్తుక్తం సేతుశ్రుతేః సేతోశ్చ పారవత్క్రొపపత్తేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్యాద్యాయతనేన

సంబంధః. 'యస్మిన్ సర్వమోతం తమేవైక'మిత్యేవకారైకశబ్దాభ్యాం నిర్విశేషం జ్ఞేయమిత్యుక్త్వా హేత్వంతరమాహ—వికారాన్యతేతి. వికారే అన్యతే కల్పితే అభిసంధోఽభిమానో యస్య తస్యానర్థభాక్త్యేన నిందాశ్రుతేశ్చ కూటస్థసత్యం జ్ఞేయమిత్యర్థః కథం తర్హి సామానాధికరణ్యం తస్మాదా—సగం బహేతి. యశ్చోరస్స స్థాణురీతి పత్ యత్సర్వం తద్బ్రహ్మేతి సర్వోద్దేశన

న తు యద్బ్రహ్మ తత్సర్వమితి నానారసత్వార్థమిత్యర్థః. తత్త్ర సయామిమం. స యథేతి. లవణపిండోఽంతర్బహిశ్చ రసాంతరక్షాన్యః సర్వో లవణైకరసో యథా ఏవమరే మైత్రేయి చిదేకరస ఆత్మేత్యర్థః. యద్యపి పారవత్త్వసావయవత్వాదికం ముఖ్య సేత్వవ్యభిచారి తథాపి సేతోర్జలాదిబంధనరూపం యస్విధారణం తదేవ వ్యభిచారి

మిత్యేవమాత్మకస్య, తద్ద్యుభ్యాది, తస్యాయతనం అధిష్ఠానం బ్రహ్మైవ. కుతః, స్వశబ్దాత్ స్వస్య పరబ్రహ్మణో వాచకో య ఆత్మశబ్దః 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానం' ఇతి

భవితవ్యమితి, అత్రోచ్యతే-విధరణత్వమాత్రమత్ర సేతుశ్రుత్యా వివ
క్ష్యతే న పారవత్వాది. న హి మృద్ధూరుమయో లోకే సేతుర్ద్వైష
ఞ్శత్యత్రాపి మృద్ధూరుమయ ఏవ సేతురభ్యుపగమ్యతే. సేతుశబ్దార్థోఽపి
విధరణత్వమాత్రమేవ న పారవత్వాది పిఞ్జోబంధనకర్తృణః సేతుశబ్ద
వ్యుత్పత్తేః. అపర ఆహ. — 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి-యదేతత్సం
కీర్తితమాత్రజ్ఞానం యచ్చైతత్ 'అన్య వాచో విముంచథే'తి వాగ్వి
మోచనం తదత్రామృతత్వసాధనత్వాదమృతస్వైష సేతురితి సేతుశ్రుత్యా
సంకీర్త్యతే న తు ద్యుభ్వాద్యాయతనం. తత్ర యదుక్తం సేతుశ్రుతే
ర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమిత్యేత
దయుక్తమ్.

సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్. ౨.

ఇతశ్చ పరమేవ బ్రహ్మద్యుభ్వాద్యాయతనం యస్తాన్ముక్తోపసృప్య
తాఽసృప్యపదిశ్యమానా దృశ్యతే ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం.
దేహాదిష్వినాత్మసు అహమస్మీత్యాత్మబుద్ధిరవిద్యా, తతస్తత్పూజనాదౌ
త్వేఽపి సేతుపదార్థకదేశత్వాద్ధుణత్వేన గ్రాహ్యం నతు పదార్థబహిర్భూతం పారవత్వా
దికమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. దృష్టత్వాత్తద్గ్రహేఽతి ప్రసంగమాహ—న హీతి.
అత్ర శ్రుతౌ పరేణేతి శేషః. విధారణస్య శబ్దార్థత్వం స్ఫుటయతి—షిఞ్ఇతి. సినోతి
బధ్నాతీతి సేతు పదార్థకదేశో విధారణమిత్యర్థః. తథా చామృతపదస్య భావప్రధా
త్వాదమృతత్వస్య సేతువిధారకం బ్రహ్మస్వైవామృతత్వం నాన్యస్యేత్యర్థః. యద్వా
భ్యుభ్వాద్యాధారో బ్రహ్మ న సేతుశబ్దార్థః కిం త్వవ్యవహితం జ్ఞానమిత్యాహ—అపర
మితి. ఫలితమాహ—తత్ర యదుక్తమితి. జ్ఞానే సేతౌ గృహీతే సతీత్యర్థః.

౨. ముక్తైరుపసృప్యం ప్రత్యక్షేన ప్రాప్యం యద్బ్రహ్మ తస్మాత్ప్రోక్షేరితి
సూత్రార్థః. ముక్తి ప్రతియోగినం బంధం దర్శయతి—దేహాదిష్వితి. తద్వివర్యయేణేతి.

శ్రుతః తస్మాదిత్యర్థః. ఏవం చ ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగా
త్పృథమశ్రుతాత్తశ్రుత్యా బ్రహ్మపరత్వమేవ, న ప్రధానాదిపరత్వమితి భావః.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మైత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—

ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం, భావప్రధానోఽయం నిర్దేశః. తథా చ

రాగః, తత్పరిభవాదౌ ద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చ
త్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్స ర్వేషాం నః ప్రత్యక్షః,
తద్విపర్యయేణావిద్యారాగద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్య ముపగమ్య
మేతదితి ద్యుభ్యాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశో భవతి కథం?
“భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య
కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే” ఇత్యుక్త్వా బ్రవీతి—‘యథా సద్య
స్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ, తథా
విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషమువైతి దివ్య’మితి.
బ్రహ్మణశ్చ ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధం శాస్త్రే, ‘యదా సర్వే ప్రము
చ్యంతే కామాయేఽస్య హృది శ్రితాః, అథమర్వోఽమృతో భవత్యత్ర
బ్రహ్మ సమశ్నుత’ ఇత్యేవమాదౌ. ప్రధానాదీనాం తు న క్వదిన్స్తుక్తోప
సృప్యత్వం ప్రసిద్ధమస్తి. అపి చ ‘తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా
వాచో విముంచథే’తి వాగ్విమోచన పూర్వకం విజ్ఞేయత్వ మిహ
ద్యుభ్యాద్యాయతనస్యోచ్యతే. తచ్చ శ్రుత్యంతరే బ్రహ్మణో దృష్టం—

ఉక్తపంచక్లేశాత్కబంధనివృత్త్యాత్మనా స్థితమిత్యర్థః. యథా సద్యో గంగాద్యా నామ
రూపే విహాయ సముద్రాత్తనా తిష్ఠంతి తథా బ్రహ్మాత్మవిదపి సంసారం విహాయ పరా
త్కారణాదవ్యక్తాత్ పరం పూర్ణం స్వయంజ్యోతిరానందం ప్రత్యక్షేన ప్రాప్య
తిష్ఠతీత్యాహ—తథా విద్వానితి. ఇదం ప్రధానాదేః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—
బ్రహ్మణశ్చేతి. అస్య ముముక్షోః హృదీతి పదేనాత్మధర్మత్వం కామాదీనాం నిరస్తం
యదాకామాదినివృత్తిరథ తదాఽమృతో భవతి మరణ హేత్వభావాన్న కేవలమనర్థ
నివృత్తిః కింత్వత్ర దేహే తిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మానందమశ్నుత ఇత్యర్థః. లింగాంతర
మాహ—అపి చేతి. ధీరో వివేకి తమేవాత్మానం విజ్ఞాయ విశుద్ధం లక్ష్యపదార్థం
జ్ఞాత్వా వాక్యార్థజ్ఞానం కుర్యాత్. జ్ఞానార్థినో జ్ఞానప్రతిబంధకకర్త కాండాదేర్వై
ముఖ్యమాహ—నేతి. బహూనిత్యుక్త్యా అల్పాన్వేదాంతశబ్దానంగీకరోతి. “అష్టా
స్థానాని వర్ణానామయఃకంతశ్శిరస్తథా, జిహ్వాయూలం చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ

‘తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషమువైతి దివ్యం’ ఇతి బ్రహ్మణో
ఽవిద్యాతత్కార్యసకలానర్థోచ్ఛేదద్వారా ముక్తప్రాప్యత్వస్య వ్యపదిశ్యమానత్వాత్.
అతో ద్యుభ్యాద్యాయతనం బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

రాగః, తత్పరిభవాదౌ ద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చ
త్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్స ర్వేషాం నః ప్రత్యక్షః,
తద్విపర్యయేణావిద్యారాగద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్య ముపగమ్య
మేతదితి ద్యుభ్యాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశో భవతి కథం?
“భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య
కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే” ఇత్యుక్త్వా బ్రవీతి—‘యథా సద్య
స్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ, తథా
విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషమువైతి దివ్య’మితి.
బ్రహ్మణశ్చ ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధం శాస్త్రే, ‘యదా సర్వే ప్రము
చ్యంతే కామాయేఽస్య హృది శ్రితాః, అథమర్వోఽమృతో భవత్యత్ర
బ్రహ్మ సమశ్నుత’ ఇత్యేవమాదౌ. ప్రధానాదీనాం తు న క్వదిన్స్తుక్తోప
సృప్యత్వం ప్రసిద్ధమస్తి. అపి చ ‘తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా
వాచో విముంచథే’తి వాగ్విమోచన పూర్వకం విజ్ఞేయత్వ మిహ
ద్యుభ్యాద్యాయతనస్యోచ్యతే. తచ్చ శ్రుత్యంతరే బ్రహ్మణో దృష్టం—

ఉక్తపంచక్షేశాత్కకబంధనివృత్త్యాత్మనా స్థితమిత్యర్థః. యథా సద్యో గంగాద్యా నామ
రూపే విహాయ సముద్రాత్తనా తిష్ఠంతి తథా బ్రహ్మాత్మవిదపి సంసారం విహాయ పరా
త్కారణాదవ్యక్తాత్ పరం పూర్ణం స్వయంజ్యోతిరానందం ప్రత్యక్షేన ప్రాప్య
తిష్ఠతీత్యాహ—తథా విద్వానితి. ఇదం ప్రధానాదేః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—
బ్రహ్మణశ్చేతి. అస్య ముముక్షోః హృదీతి పదేనాత్మధర్మత్వం కామాదీనాం నిరస్తం
యదాకామాదినివృత్తిరథ తదాఽమృతో భవతి మరణ హేత్వభావాన్న కేవలమనర్థ
నివృత్తిః కింత్వత్ర దేహే తిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మానందమశ్నుత ఇత్యర్థః. లింగాంతర
మాహ—అపి చేతి. ధీరో వివేకి తమేవాత్మానం విజ్ఞాయ విశుద్ధం లక్ష్యపదార్థం
జ్ఞాత్వా వాక్యార్థజ్ఞానం కుర్యాత్. జ్ఞానార్థినో జ్ఞానప్రతిబంధకకర్త కాండాదేర్వై
ముఖ్యమాహ—నేతి. బహూనిత్యుక్త్యా అల్పాన్వేదాంతశబ్దానంగీకరోతి. “అష్టా
స్థానాని వర్ణానామయఃకంతశ్శిరస్తథా, జిహ్వాయూలం చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ

‘తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషమువైతి దివ్యం’ ఇతి బ్రహ్మణో
ఽవిద్యాతత్కార్యసకలానర్థోచ్ఛేదద్వారా ముక్తప్రాప్యత్వస్య వ్యపదిశ్యమానత్వాత్.
అతో ద్యుభ్యాద్యాయతనం బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

సంభవతి తథాప్యపాధిపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యసంభవే సత్యస్తాదేవాతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృదపి న ద్యుభ్యాద్యాయతన త్వేనాశ్రయితవ్యః. న చోపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యావిభోః ప్రాణభృతో ద్యుభ్యాద్యాయతనత్వమపి సమ్యక్సంభవతి. పృథగ్యోగకరణము త్తరార్థం. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్యాద్యాయతన త్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౫.

భేదవ్యపదేశశ్చేహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన' మితి జ్ఞేయజ్ఞాతృభావేన. తత్ర ప్రాణభృతావస్తుముక్షుత్వాత్ జ్ఞాతా, పరిశేషాదాత్తశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ జ్ఞేయం ద్యుభ్యాద్యాయతనమితి గమ్యతే న ప్రాణభృత్. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్యాద్యాయతన త్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. ప్రకరణాత్. ౬.

ప్రకరణం చేదం పరమాత్మనః 'కస్మిన్ నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వ సర్వజ్ఞపదసమానాధికరణ ఆత్మశబ్దో న జీవవాచీత్యతచ్ఛబ్దస్తస్తాదిత్యర్థః. నను 'నానుమానప్రాణభృతావతచ్ఛబ్దా'దిత్యేకమేవ సూత్రం కిమర్థం న కృతం, ఉభయనిరాసహేతోరేకత్వాదిత్యత ఆహ—పృథగితి. యోగః సూత్రం, ఉత్తరసూత్రస్థహేతూనాం జీవమాత్రనిరాసేనాన్వయేఽపి సుబోధార్థం ప్రాణభృచ్ఛేతి పృథక్సూత్రకరణమిత్యర్థః.

౫. తానేవ హేతూనాకాంతాద్వారా వ్యాచక్షే—కుతశ్చ నేత్యాదినా.

నను తర్హి శారీరోఽస్తు ద్యుభ్యాద్యాయతనం, తస్య చేతనత్వాదియోగాదిత్యాశంక్యాహ—

ప్రాణభృత్ శారీరోఽపి న ద్యుభ్యాద్యాయతనమ్. కుతః, అతచ్ఛబ్దాదేవ, త రస్య సర్వజ్ఞత్వాసంభవాత్ తత్సాధారణ ఆత్మశబ్దోఽతచ్ఛబ్ద ఏవ.

శారీరనిరాసే హేత్వంతరమాహ త్రిభిః సూత్రైః—

'తమేవైకం జానథ' ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞేయభావేన జీవపరయోర్భేదేన వ్యవదిశ్య మానత్వాదిత్యర్థః.

'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం' త్త్యుపక్రమాత్ బ్రహ్మణః

మిదం విజ్ఞాతం భవతీ' త్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణాత్. పరమాత్మని హి సర్వాత్మకే విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం స్యాత్, న కేవలే ప్రాణభృతి. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. స్థిత్యదనాభ్యాం చ. ౨.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య 'ద్వా సుపర్ణాసయుజాసఖాయే' త్యత్ర స్థిత్యదనే నిర్దిశ్యేతే. 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ'తి కర్తృ ఫలాశనం 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'త్యాదాసీన్యేనావస్థానం, తాభ్యాం చ స్థిత్యదనాభ్యామిశ్వరక్షేత్రజ్ఞా తత్ర గృహ్యేతే. యది చేశ్వరో ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేన వివక్షితః తతస్తస్య ప్రకృతస్య క్షేత్రజ్ఞాత్పుథగ్వచనమవకల్పతే, అన్యథా హ్యప్రకృతవచనమాకస్తికమసంబద్ధం స్యాత్. నను తవాపి క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరాత్పుథగ్వచనమాకస్తికమేవ ప్రసజ్యేత న తస్యావివక్షితత్వాత్. క్షేత్రజ్ఞో హి కర్తృత్వేన భోక్తృత్వేన చ ప్రతిశరీరం బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధో లోకత ఏవ ప్రసిద్ధః నాసౌ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యతే. ఈశ్వ

యద్యపి విశుద్ధః ప్రత్యగాత్మైవాత్ర జ్ఞేయః తథాపి జీవత్వాకారేణ జ్ఞాతుర్జ్ఞేయాద్భేదాన్న జ్ఞేయరూపత్వమిత్యర్థః. ఏవం చ జీవత్వలింగవిశిష్టత్వేన జీవస్య ద్యుభ్వాదివాక్యార్థత్వం నిరస్యతే న శుద్ధరూపేణేతి మంతవ్యమ్.

౨. నను స్థిత్యేశ్వరస్యాదనాజ్ఞేవస్య ద్వాసుపర్ణేత్యత్రోక్తావపి ఈశ్వర ఆయతన క్యేన కిమర్థం గ్రాహ్య ఇత్యత ఆహ—యది చేశ్వర ఇతి. అత్రేశ్వరశుద్ధచిన్తాత్మ గ్రాహ్యః. న సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టః తస్యాత్రాప్రతిపాద్యత్వాత్. తథాచాప్రతిపాద్యార్థస్యాకస్మాన్తథ్యే వచనాసంభవాదాద్యవాక్యేన గ్రహణం కార్యమిత్యభిసంధిః. తమ జ్ఞాత్వా శంకతే—నను తవాపీతి. బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థమకస్మాదప్రకృతస్యాపి లోకప్రసిద్ధస్య జీవస్యానువాదసంభవ ఇతి పరిహరతి—నేతి. నను ద్వాసుపర్ణేత్యత్ర ఏవేదం ప్రకరణమ్. న హి శారీరజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి. తస్మాత్ప్రకరణాదపి న శారీర ఇత్యర్థః.

'ద్వా సుపర్ణా' ఇతి మంత్రే 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ' ఇత్యాదాసీన్యేన స్థితిః పరమాత్మనో నిర్దిశ్యతే, 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ' ఇతి అదనం శారీ

రస్తు లోకతోఽప్రసిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యత ఇతి న
తస్యాకస్తికవచనం యుక్తం. 'గుహం ప్రవిష్టావాత్తానా హీ' త్యత్రా
ప్యేతద్దర్శితం. ద్వాసుపణ్ణేత్యస్యామృచి ఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞాప్యచేతే ఇతి.
యదాపి వైంగుపనిషత్కృతేన వ్యాఖ్యానేనాస్యామృచి సత్వక్షేత్ర
జ్ఞాప్యచేతే తథాపి న విరోధః కశ్చిత్. కథం? ప్రాణభృదిహ ఘటాది
చ్ఛిద్రవత్సత్వాద్యుపాధ్యభిమానిత్వేన ప్రతిశరీరం గృహ్యమాణో
ద్యుభ్వాద్యాయతనం న భవతీతి ప్రతిషిధ్యతే. యస్తు సర్వశరీరే
షూపాధిభిర్విరోపలక్ష్యతే పర ఏవ స భవతి. యథా ఘటాదిచ్ఛిద్రాణి
ఘటాదిభిరుపాధిభిర్విరోపలక్ష్యమాణాని మహాకాశ ఏవ భవంతి తద్వ
త్ప్రాణభృతః పరస్తాదన్యత్వానుపపత్తేః ప్రతిషేధో నోపపద్యతే, తస్మా
త్సత్వాద్యుపాధ్యభిమానిన ఏవ ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వప్రతిషేధః
తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మ ద్యుభ్వాద్యాయతనం. తదేతత్ 'అదృశ్యత్వాది
గుణకో ధర్మోక్తే'రిత్యనేనైవ సిద్ధం, తస్మైవ హి భూతయోనివాక్యస్య
మధ్య ఇదం పఠితం—'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్ష'మితి ప్రపం
చార్థం తు పునరుపన్యస్తం.

బుద్ధిజీవయోరుక్తేః కథమిదం సూత్రమిత్యత ఆహ—గుహమితి. స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వర
క్షేత్రజ్ఞయోరనువాదేనైక్యం దర్శితమిత్యర్థః. నన్వత్ర జీవేశా నానువాద్యో వైంగి
వ్యాఖ్యావిరోధాదతస్మాత్సంగతిరిత్యత ఆహ—యదాపీతి. తదాపి సూత్రస్యా
సంగతిర్నాస్తీత్యర్థః. అదనవాక్యేన బుద్ధిమయాద్య స్థితివాక్యేన బుద్ధ్యాదివిలక్షణశుద్ధ
ప్రత్యగ్బ్రహ్మణో జ్ఞేయస్యోక్తేర్ద్యుభ్వాదివాక్యే తదేవ గ్రాహ్యం న బుద్ధ్యుపహితో జీవ
ఇతి సూత్రసంగతిమాహ—కథమిత్యాది నా. నన్వత్రానుపహితో జీవ ఉక్తో న పరః
బ్రహ్మేత్యత ఆహ—యస్మితి. పానరుక్త్యం శంకతే—తదేతదితి. ద్యుభ్వా
వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వమిత్యర్థః. సమాధత్తే—ప్రపంచార్థమితి. సేతుశబ్దవ్యాఖ్యానేః
భూతయోనేః ప్రత్యగాత్మత్వస్ఫుటీకరణార్థమిత్యర్థః. తస్మాన్తుండకోపనిషత్ బ్రహ్మణి
సమన్వితేతి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

రస్య. అతః స్థిత్యదనాభ్యాం న శారీరో ద్యుభ్వాద్యాయతనం, అపి తు పరం బ్రహ్మ
పేతి సిద్ధమ్.

సూ. భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ౮.

ఇదమామనంతి 'భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇతి, 'భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస' ఇతి. 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛ్రుణోతి నాన్య ద్విజానాతి స భూమా, అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛ్రుణోత్యన్యద్వి జానాతి తదల్ప'మిత్యాది. తత్ర సంశయః, కిం ప్రాణో భూమా స్యా దాహో స్విత్పరమాత్మేతి. కుతస్సంశయః? భూమేతి తావద్బహుత్వ మభిధీయతే. 'బహోర్లోపా భూ చ బహోః' (పా. ౬. ౪. ౧౫౮) ఇతి భూమశబ్దస్య భావప్రత్యయాంతతాస్తరణాత్. కిమాత్తకం పునస్తద్బహుత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా' నితి సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి. తథా 'శ్రుతం హ్యేవ

౮. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ఛాందోగ్యముదాహరతి—ఇదమితి. నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం తస్మాన్నిరతిశయసుఖార్థినా భూమైవ విచార్య ఇతి నారదం ప్రతి సనత్కుమారేణోక్తే సతి నారదో బ్రూతే—భూమానమితి. భూమోన్న లక్షణమద్వితీయత్వమాహ—యత్రేతి. భూమలక్షణం పరిచ్ఛిన్నలక్షణోక్త్యా స్ఫుటయతి—అథేతి. అత్ర సంశయబీజం ప్రశ్నపూర్వకమాహ—కుత ఇత్యాదినా. బహోర్లోప ఇతి విగ్రహే "పృథ్వాదిభ్య ఇమని" జితి ఇమనిచ్చిత్వయే కృతే "బహోర్లోపా భూ చ బహోః" ఇతి సూత్రేణ బహోః పరస్యేమనిచ్చిత్వయస్యాదే రికారస్య లోపస్సాన్యత్ బహోస్థానే భూ ఇత్యాదేశశ్చ స్యాదిత్యుక్తే యా మన్నితి శబ్దో నిష్పన్నః, తస్య భావార్థకేమనిచ్చిత్వయాంతత్వాద్బహుత్వం వాచ్యం. తత్కిం ర్తికమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిహితప్రకరణస్థః ప్రాణో ధర్మి భాతి. వాక్యోపక్రమస్థ త్తాపి స్వప్రతిపాదనాపేక్షో ధర్మి త్వేన భాతీతి సన్నిహితవ్యవహితప్రకరణాభ్యాం సంశయ ఇత్యర్థః. పూర్వమాత్తశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమయ్యుక్తం తరతి శోకమాత్తవిదిత్యబ్రహ్మణి ప్యాత్తశబ్ద ప్రయోగా దిత్యాక్షేపసంగత్యాపూర్వపక్షయతి—ప్రాణో భూమేతి. ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ సామానాధికరణ్యం ద్రష్టవ్యం.

పూర్వమాత్తశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. తన్నః 'తరతి శోకమాత్తవిత్' ఇత్యత్రాబ్రహ్మణి ప్రాణేఽపి అత్తశబ్దప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తు బ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః. ఛాందో

మేవ భగవద్బ్రహ్మేభ్యస్తకతి శోకమాత్మవి'దితి, 'సోఽహం భగవశ్శో
చామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి ప్రకరణోత్థా
నాత్ పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి. తత్ర కస్యోపాదానం
న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః. కిం తావత్ప్రశ్నం?
ప్రాణో భూమేతి. కస్తాత్? భూయః ప్రశ్నప్రతివచనపరంపరాదర్శ
నాత్. యథాహి 'అస్తి భగవో నామ్నో భూయ' ఇతి 'వాగ్వావ
నామ్నో భూయసీ'తి తథా 'అస్తి భగవో వాచో భూయ' ఇతి,
'మనో వావ వాచో భూయ'ఇతి నామాదిభ్యో హ్యప్రాణాద్భూయః
ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహః ప్రవృత్తః, నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః
ప్రశ్నప్రతివచనం దృశ్యతే. 'అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ' ఇతి
'అదో వావ ప్రాణాద్భూయ' ఇతి ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాం
తేభ్యో భూయాంసం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా' నిత్యాదినా
సప్రపంచముక్త్యా ప్రాణదర్శనశ్చాతివాదిత్వం 'అతివాద్యసీ'తి 'అతి
వాద్యస్తీ'తి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే'త్యభ్యనుజ్ఞాయ, 'ఏష తు వా
అతివదతి యస్స త్యేనాతివదతీ'తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృప్య
పరిత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాదిపరంపరయా భూమానం సమవతారయన్,

పూర్వోత్తరపక్షయోః ప్రాణోపాస్తిర్బ్రహ్మజ్ఞానం చ ఫలం క్రమేణ మంతవ్యం. అత్ర
ధ్యాయే భూయః ప్రశ్నోత్తరభేదార్థ భేదో దృశ్యతే. భూమాతుప్రాణాత్పరం భూయః
ప్రశ్నం వినైవోక్తలింగేననాప్రాణాదభిన్న ఇత్యాహ—కస్తాదిత్యాదినా. ప్రాణాద్భూయ
ఇతి న దృశ్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. నను 'ఏషతు వా అతివదతీ'తి తు శబ్దేన
ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదాన్న ప్రాణో భూమేత్యత ఆహ—ప్రాణమేవేతి. నామాద్యా
శాంతానుపాస్యానతీత్య ప్రాణం శ్రేష్ఠం వదతీత్యతివాదీ ప్రాణవిత్రం ప్రత్యతివాద్యసీ'
కేనచిత్ ప్రశ్నే కృతే అస్తీతి బ్రూయాత్, నాహమతివాదిత్యపహ్నావం న కుర
దిత్యుక్తం ప్రాణవిదం, ఏష ఇతి పరామృశ్య సత్యవచనధ్యానమననశ్రద్ధాది ధర్మపరం
పరాం విధాయ భూమోపదేశాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదః. తుశబ్దో నామాద్యుపాసకస్యాతి
వాదిత్యనిరాసార్థ ఇత్యర్థః. భూమ్నోలక్షణవచనం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే

గ్యే శ్రూయతే—'భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస
ఇతి. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి...' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణో భూమా, ఉత పరమా

‘ప్రాణమేవ భూమానం మన్యత’ ఇతి గమ్యతే. కథం పునః ప్రాణే భూమ్ని వ్యాఖ్యాయమానే ‘యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ’త్యేతద్భాష్యమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయేతేతి. ఉచ్యతే—సుషుప్తావస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహారనివృత్తిదర్శనాత్ సంభవతి ప్రాణస్యాపి ‘యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ’త్యేతల్లక్షణం. తథా చ శ్రుతిః— ‘నశ్చణోతి న పశ్యతీ’త్యాదినా సర్వకరణవ్యాపారప్రత్యస్తమయ రూపాం సుషుప్తావస్థాముక్త్వా ‘ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతీ’తి తస్యామేవావస్థాయాం పంచవృత్తేః ప్రాణస్య జాగరణం బ్రువతీ ప్రాణప్రధానాం సుషుప్తావస్థాం దర్శయతి. యచ్చ తద్భాష్యమ్న సుఖత్వం శ్రుతం ‘యో వై భూమా తత్సుఖ’మితి తదవ్యవిరుద్ధం, ‘యత్రైష దేవస్స్వప్నాన్న పశ్యతి అథైతస్మిన్ శరీరే సుఖం భవతీ’తి సుషుప్తావస్థాయామేవ సుఖశ్రవణాత్. యచ్చ ‘యో వై భూమా తదమృత’మితి, తదపి ప్రాణస్యావిరుద్ధం, ‘ప్రాణో వా అమృత’మితి శ్రుతేః కథం పునః ప్రాణం భూమానం మన్యమానస్య ‘తరతి శోక మాత్మవి’దిత్యాత్మ వివిదిషయా ప్రకరణస్థోత్థాపనముపపద్యేత, ప్రాణ ఏవేహతా వివక్షిత ఇతి బ్రూమః. తథా హి—‘ప్రాణో హ పితా ప్రాణోమాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్వసా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో

శ్చపూర్వకం యోజయతి—కథం పునఃత్యాదినా. ప్రాణగ్రస్తేషు ప్రాణే లీనేషు న ప్రాణోతి సుప్తః పురుష ఇతి శేషః. ‘గార్హపత్యోహ వా ఏషోఽపానో వ్యానోఽన్వా ర్యపచన ఆహవనీయః ప్రాణ’ ఇతి శ్రుతేః, ప్రాణాగ్నయ ఇహ పురే శరీరే జాగ్రతి సవ్యాపారా ఏవ తిష్ఠంతీత్యర్థః. దేవో జీవః, అథ తదా స్వప్నాదర్శనకాలే సుఖ శ్రవణాత్ప్రాణస్య సుఖత్వమవిరుద్ధమిత్యన్వయః. ఆత్మపదేనోపక్రమవిరోధం పరి హరతి—ప్రాణ ఏవేతి. ప్రాణస్యాత్మత్వం కథమిత్యాశంక్య శ్రుతత్వాదిత్యాహ— తథాహీతి. సర్వం పమర్శితమితి చ సర్వాధిష్ఠానం ప్రాణం స్వీకరోతి శ్రుతిరిత్యన్వయః. అత ఆత్మత్వం ప్రాణేఽపి ముఖ్యమితి భావః. భూమరూపత్వం యోజయతి—సర్వాత్మ త్వేతి. సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణం లక్షయితుం ముఖ్యార్థం దర్శయతి—సంప్రసాద

త్వేతి సందేహ, ప్రాణ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—భూమా పరమాత్మైవ. కుతః

బ్రాహ్మణ' ఇతి ప్రాణమేవ సర్వాత్మానం కరోతి. 'యథా వా అరా నాభౌ
సమర్పితా ఏవమేవాస్తి' ప్రాణే సర్వం సమర్పిత'మితి చ సర్వాత్మ
త్వారనాభినిదర్శనాభ్యాం చ సంభవతి వైపుల్యాత్తి కా భూమరూపతా
ప్రాణస్య. తస్మాత్ప్రాణో భూమేత్యేవం ప్రాప్తం. తత ఇదముచ్యతే.
పరమాత్మై వేహ భూమా భవితుమర్హతి, న ప్రాణః. కస్తాత్? సంప్ర
సాదాదధ్యుపదేశాత్. సంప్రసాద ఇతి సుషుప్తిస్థానముచ్యతే సమ్య
క్ప్రసీదత్యస్తిన్నీతి నిర్వచనాత్. తథా బృహదారణ్యకే చ స్వప్న
జాగరితస్థానాభ్యాం సహ పాఠాత్, తస్యాం చ సంప్రసాదావస్థాయాం
ప్రాణో జాగర్తితి ప్రాణోఽత్ర సంప్రసాదోఽభిప్రేయతే. ప్రాణా
దూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః. ప్రాణ ఏవ చేద్యామా
స్యాత్ స ఏవ తస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతే త్యశ్లిష్టమేవైతత్వాత్. నహి
నామైవ నామ్నో భూయ ఇతి నామ్న ఉర్ధ్వముపదిష్టం. కిం తర్హి?
నామ్నోఽన్యదర్థాంతరముపదిష్టవాగాఖ్యం 'వాగ్వావనామ్నో భూయ
సీ'తి, తథా వాగాదిభ్యో హ్యప్రాణాదర్థాంతరమేవ తత్ర తత్రోర్ధ్వ
ముపదిష్టం, తద్వత్ప్రాణాదూర్ధ్వముపదిశ్యమానో భూమాప్రాణా
దర్థాంతరభూతో భవితుమర్హతి. నన్విహ నాస్తి ప్రశ్నః, అస్తి భగవః
ప్రాణాద్భూయ ఇతి. నాపి ప్రతివచనమస్తి ప్రాణాద్వావ భూయోఽ
స్తితి. కథం ప్రాణాదధిభూమోపదిశ్యత ఇత్యుచ్యతే? ప్రాణవిషయమే
వాతివాదిత్వముత్తరత్రానుకృష్యమాణం పశ్యామః. 'ఏష తు వా అతి

ఇతి. సహ ఏష ఏతస్మిన్ సంప్రసాదేస్థిత్వా పునరాద్రవతీతి ప్రయోగాచ్చ,
తత్పదం సుషుప్తివాచక మిత్యాహ—బృహదితి. వాచ్యార్థసంబంధాత్ప్రాణో లక్ష్య
ఇత్యాహ—తస్యాం చేతి. అత్ర సూత్ర ఇత్యర్థః భూమా ప్రాణాద్భిన్నః, అత్ర
ధ్యాయే. తస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాన్నామాదేరూర్ధ్వముపదిష్టవాగాదివదిత్యర్థః. విపక్షే
హేతూచ్ఛేదం బాధకమాహ—ప్రాణ ఏవ చేదితి. స్వనైమిష స్వస్తాదూర్ధ్వ ముప
దిష్టత్వమయుక్తం నామాదిష్వదృష్టం చేత్యర్థః. హేత్వసిద్ధిం శంకతే—నన్విహేతి.
ప్రకృతప్రాణవిత్పరామర్శక ఏషశబ్దో న భవతి తస్య యచ్ఛబ్దపరతంత్ర త్వేన

సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్ జీవ ఇతి సంప్రసాదః, సుషుప్తి

వదతి యస్స త్యేనాతివదతీ'తి, తస్మాన్నాస్తి ప్రాణాదధ్యుపదేశ ఇతి. అత్రోచ్యతే — నతావత్ప్రాణవిషయస్యైవాతివాదిత్వస్యైతదనుకర్షణ మితి శక్యం వక్తుం, విశేషవాదాత్, యస్స త్యేనాతివదతీ'తి. నను విశేష వాదోఽప్యయం ప్రాణవిషయ ఏన భవిష్యతి. కథం? యథా 'ఏషోఽగ్ని హోత్రీ యస్స త్యం వదతీ'త్యుక్తే న సత్యవదనేనాగ్ని హోత్రీత్వం, కేన తర్హి? అగ్నిహోత్రేణైవ, తత్సత్యవదనం త్వగ్నిహోత్రీణో విశేష ఉచ్యతే, తథా 'ఏష తు వా అతివదతి యస్స త్యేనాతివదతీ'త్యుక్తే న సత్యవదనేనాతివాదిత్వం, కేన తర్హి? ప్రకృతేన ప్రాణవిజ్ఞానేనైవ, సత్య వదనం తు ప్రాణవిదో విశేషో వివక్ష్యత ఇతి, నేతి బ్రూమః, శ్రుత్యర్థ పరిత్యాగప్రసంగాత్, శ్రుత్యా హ్యత్ర సత్యవదనేనాతివాదిత్వం ప్రతీయతే యస్స త్యేనాతివదతి సోఽతివదతీ'తి. నాత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య సంకీర్తనమస్తి. ప్రకరణాత్తు ప్రాణవిజ్ఞానం సంబధ్యేత. తత్ర ప్రకరణానురోధేన శ్రుతిః పరిత్యక్తా స్యాత్. ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చ తుశబ్దో న సంగచ్ఛేత. 'ఏష తు వా అతివద'తీ'తి. 'సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసి తవ్య'మితి చ ప్రయత్నాంతరకరణమర్థాంతరవివక్షాం సూచయతి.

సత్యవాదివాచిత్వాత్. అతః ప్రాణప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితి హేతుసిద్ధిరిత్యాహ — అత్రోచ్యత ఇతి. సత్యేనాతివాదిత్వం విశేషః తద్వతో య ఏష ఇత్యుక్తేర్న పూర్వాను కర్ష ఇత్యర్థః. య ఏష ప్రాణవిదతి వదతీత్యనూద్య ససత్యం వదేతి విధానాన్న ప్రాణ ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే — నన్వీతి. సత్యశబ్దో హ్యబాధితే రూఢో హ్యువాచకః తదన్యస్య మిథ్యాత్వాత్. సత్యవచనే త్వబాధితార్థ సంబంధాల్లాక్షణిక తి నాత్ర లక్ష్యవచనవిధిరిత్యాహ — నేతి బ్రూమ ఇతి. కిం చ సత్యేన బ్రహ్మణాఽతి వదతీ'తి తృతీయా శ్రుత్యా బ్రహ్మకరణకమతివాదిత్వం శ్రుతం, తస్య ప్రకరణాద్బాధో న యుక్త ఇత్యాహ — శ్రుత్యా హేత్యాదినా. నాత్రేతి సత్యవాక్య ఇత్యర్థః. ఏవం సత్యేనేతి శ్రుత్యా ప్రకరణం బాధ్యమిత్యుక్త్వా తుశబ్దేనాపి తద్బాధమాహ — ప్రకృతేతి. విజిజ్ఞాస్యత్వలింగాచ్చ పూర్వోక్తాద్భిన్నమిత్యాహ — సత్యం త్వీతి.

వక్తా, తస్యాం ప్రాణో జాగరీతి సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణోఽభిధీయతే; ప్రాణాదధి ప్రాణోపదేశానంతరం, 'ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతి' ఇతి తుశబ్దేన ప్రాణవాదస్యాసతివాదిత్వమభిధాయ సత్యశబ్దవాచ్యపరమాత్మ వాదస్యాతివాదిత్వం బ్రువ

తస్మాద్యైక వేదిప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాయాం 'ఏషతు మహాబ్రహ్మణో
యశ్చతురో వేదానధిత' ఇత్యేక వేదేభ్యోఽర్థాంతరభూతశ్చతు ర్వేదః
ప్రశస్యతే తాదృగేతద్విష్టవ్యం. న చ ప్రశ్నప్రతిపచనరూపయైవా
ర్థాంతరవివక్షయా భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి, ప్రకృతసంబంధా
సంభవకారితత్వాదర్థాంతరవివక్షాయాః. తత్ర ప్రాణాంతమనుశాసనం
శ్రుత్వా తూష్ణీమూఢతం నారదం స్వయమేవ సనత్కుమారో
వ్యుత్పాదయతి. యత్ప్రాణవిజ్ఞానేన వికారాన్మతవిషయేణాలివాదిత్వ
మనతివాదిత్వం తత్ 'ఏష తు వా అతిపదతి యస్స త్యేనాతిపదతీ'తి.
తత్ర సత్యమితి పరం బ్రహ్మోచ్యతే పరమార్థరూపత్వాత్ 'సత్యం జ్ఞాన
మనంతం బ్రహ్మ'తి చ శ్రుత్యంతరాత్. తథా వ్యుత్పాదితాయ నార
దాయ 'సోఽహం భగవస్స త్యేనాతిపదా'నీ త్యేవం ప్రవృత్తాయ విజ్ఞా
నాదిసాధనపరంపరయా భూమానముపదిశతి. తత్ర యత్ప్రాణాదధి
సత్యం వక్తవ్యం ప్రతిజ్ఞాతం తదేవేహ భూమేత్యుచ్యత ఇతి గమ్యతే.
తస్మాదస్తి ప్రాణాదధి భూమ్న ఉపదేశ ఇత్యతః ప్రాణాదన్యః పర

ప్రకరణవిచ్ఛేదే దృష్టాంతమాహ—తస్మాదితి. శ్రుతిలింగబలాదేతత్సత్యం ప్రకృతా
త్ప్రాణత్ప్రాణాత్ప్రాణాన్యేన భిన్నం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. ఏవమతివాదిత్వస్య బ్రహ్మ
సంబంధోక్త్యా ప్రాణలింగత్వం నిరస్తం. యత్తు ప్రశ్నం వినోక్తత్వలింగాద్భూమా
ప్రాణ ఇతి తన్న, తస్యాప్రయోజకత్వాదిత్యాహ—న చేతి. ప్రశ్న భేదాదర్థభేద ఇతి
న నియమః, ఏకస్యాత్తనో మైత్రేయ్యా బహుశః పృష్టత్వాత్ ప్రశ్నం వినోక్త
చతుర్వేదస్య ప్రకృతైక వేదాద్భిన్నత్వదర్శనాచ్చేత్యర్థః. తత్ర యథా చతుర్వేదత్వస్య
ప్రకృతాసంబంధాదర్థభేదః, ఏవమిహాపీతి స్ఫుటయతి—తత్రేత్యాదినా. సత్యపదేన
ప్రాణోక్తిరిత్యత ఆహ—తత్ర సత్యమితి. విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం, ఆదిపదాంత సనశ్రద్ధా
సాధ్యశ్రవణమనశ్శుద్ధి నిష్ఠాతద్ధేతుకర్తాణి గృహ్యంతే. ఇమాన్యపి శ్రవణాదీని జ్ఞేయస్య
సత్యస్య బ్రహ్మత్యే లింగాని. ఏషం శ్రుతిలింగైః ప్రాణస్యావాంతరప్రకరణం బాధిత్యా
ప్రస్తుతం సత్యం బ్రహ్మభూమవదోక్తబహుత్వధర్మీత్యాహ—తత్ర యదితి. కిం చ 'సన్ని
హితాదపి వ్యవహితం సాకాంక్షం బలీయ' ఇతి న్యాయేన సన్నిహితం నిరాకాంక్షం
ప్రాణం దృష్ట్వా వాక్యోపక్రమస్త మాత్తాస్వప్రతిపాదనాయ భూమవాక్యాపేక్ష ఇహ
తా భూమ్న ఏవోపదిశ్యమానత్వాత్. 'తరలి శోకమాత్తవిత్' ఇతి ప్రశ్నవాక్యే

మాత్తా భూమా భవితుమర్హతితి. ఏవం చాత్మవివిదిషయా ప్రకరణ
స్యోత్థానముపపన్నం భవిష్యతి. ప్రాణ ఏవేహాత్తా వివక్షిత ఇత్యేతదపి
నోపపద్యతే. న హి ప్రాణస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా ఆత్మత్వమస్తి.
న చాన్యత్ర పరమాత్తజ్ఞానాచ్ఛోకనివృత్తిరస్తి, 'నాన్యః పంథా విద్య
తేఽయనాయే'తి శ్రుత్యంతరాత్ 'తం మా భగవాన్ శోకస్య పరం
పారం తారయత్వి'తి చోపక్రమ్యోపసంహరతి 'తస్మై మృదితకషా
యాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి. తమ
ఇతి శోకాదికారణమవిద్యోచ్యతే. ప్రాణాంతే చానుశాసనే న ప్రాణ
స్యాన్యాయత్తతోచ్యేత. 'ఆత్మతః ప్రాణః'ఇతి చ బ్రహ్మణం. ప్రకరణాంతే
చ పరమాత్మవివక్షా భవిష్యతి, భూమాతు ప్రాణ ఏవేతి చేన్న.
'స భగవః కస్త్వి ప్రతిష్ఠిత ఇతి న్వే మహిమ్నా'త్యాదినా భూమ్న
ఏవాప్రకరణసమాప్తేరనుకర్షణాత్. వైపుల్యాత్తి కా చ భూమరూపతా
సర్వకారణత్వాత్పరమాత్మనస్సుతరాముపపద్యతే.

సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౯.

అపి చ యే భూమ్ని శ్రూయంతే ధర్మాస్తే పరమాత్మన్యూప
పద్యంతే. 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స
భూమే'తి దర్శనాదివ్యవహారాభావం భూమన్యవగమయతి పరమా
త్మని చాయం దర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః 'యత్ర త్వస్య సర్వ

భూ గ్రాహ్య ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. కిం చ శోకస్య పారమిత్యుపక్రమ్య తమసః
పారమిత్యుపసంహారాత్ శోకస్య మూలోచ్ఛేదం వినా తరణాయోగాచ్చ శోకపదేన
మాలతమో గృహ్యతే తన్నివర్తకజ్ఞానగమ్యత్వలింగాదాత్తా భూమేత్యాహ—న
చాన్యత్రేతి. బ్రహ్మణమాత్తాయత్తత్వం ప్రాణస్య వదతీతి సంబంధః. నన్విదం చరమ
బ్రహ్మణం బ్రహ్మపరమస్తు తతః ప్రాగుక్తో భూమా ప్రాణ ఇతి శంకతే—ప్రకరణాంత
ఇతి. తచ్ఛబ్దేన భూమానుకర్షణాత్ మైవమిత్యాహ—నేతి.

౯. భూమ్న బ్రహ్మత్వే లింగాంతరమాహ—ధర్మేతి, సూత్రం. యదుక్తం

ఆత్మోపక్రమేణాత్మప్రకరణాత్ప్రాణసంనిధేద్దర్శనతయా న ప్రాణో భూమా. పరమాత్మై
వేతి సిద్ధమ్.

మాత్తై వాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాది శ్రుత్యంతరాత్. యోఽప్యసౌ సుషుప్తావస్థాయాం దర్శనాదివ్యవహారాభావ ఉక్తః సోఽప్యాత్మన ఏవాసంగత్వవివక్షయోక్తో న ప్రాణస్వభావవివక్షయా, పరమాత్మ ప్రకరణాత్. యదపి తస్యామవస్థాయాం సుఖముక్తం తదప్యాత్మన ఏవ సుఖరూపత్వవివక్షయోక్తం. యత ఆహ 'ఏషోఽస్య పరమ ఆనంద ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి. ఇహాపి 'యో వై భూమా తత్సుఖం నాలే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖ'మితి సామయసుఖనిరాకరణేన బ్రహ్మైవ సుఖం భూమానం దర్శయతి 'యో వై భూమా తదమృత'మితి, అమృతత్వమపీహ శ్రూయమాణం పరమకారణం గమయతి, వికారాణామమృతత్వస్యా పేక్షికత్వాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ శ్రుత్యంతరాత్. తథా చ సత్యత్వం స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమితి చైతే ధర్తాశ్శూన్యమాణాః పరమాత్మ న్యేవోపపద్యంతే. నాన్యత్ర తస్మాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.

భూమ్నోలక్షణంసుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే సుయోజమితితదనూద్య విఘటయతి— యోఽప్యసౌవిత్యాదినా. సతి బుద్ధ్యాద్యుపాధావాత్తనో దృష్టత్వాదిస్తదభావేసుషుప్తా తదభావ ఇత్యసంగత్వజ్ఞానార్థం ప్రశోషనిషది 'న శృణోతి న పశ్యతీ'తి పరమాత్మానం ప్రకృతోక్తం. తథా తత్త్వైవాత్మనః సుఖత్వముక్తం ప్రాణస్య. యతః శ్రుత్యంతర మాత్మన ఏవ సుఖత్వమాహ తస్మాదిత్యర్థః. ఆమయో నాశాదిదోషః తత్సహితం సామయం ఆర్తం నశ్వరం 'స ఏవాధస్తాత్మ ఉపరిష్టా'దితి సర్వగతత్వం 'స ఏవేదం సర్వ'మితి సర్వాత్మత్వం శ్రుతం, తస్మాద్భూమాధ్యాయో నిర్గుణే సమన్విత ఇతి సిద్ధం—ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పరమాత్మనో భూమత్వే యుక్త్యంతరమాహ—

'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి' ఇత్యాదినోక్తానాం సర్వవ్యవహారాభావాదిధర్మాణాం పరమాత్మ న్యేవోపపత్తేః పరమాత్మైవ భూమేత్యర్థః.

హ్యచేతనానాం ఘటాదికారణానాం మృదాదీనాం ఘటాదివిషయం
ప్రశాసనమస్తి.

సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౧౨.

అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ కారణాద్బ్రహ్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యం,
తస్యైవ చాంబరాంతధృతిః కర్తృ నాన్యస్య కస్యచిత్. కిమిదమన్యభావ
వ్యావృత్తేరితి? అన్యస్య భావోఽన్యభావః అన్యభావాద్వావృత్తిరన్య
భావవ్యావృత్తిరితి. అన్యభావవ్యావృత్తేరితి, ఏతదుక్తం భవతి యద
న్యద్బ్రహ్మణోఽక్షరశబ్దవాచ్యమిహాశంక్యతే తద్భావాదిదమంబరాంత
విధరణమక్షరం వ్యావర్తయతి శ్రుతిః—‘తద్వా ఏతదక్షరం గార్వ్య
దృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోతృ అమతం మంతృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత్రి’తి.
తత్రాదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్యాపి సంభవతి, ద్రష్టృత్వాది
వ్యపదేశస్తు న తస్య సంభవత్యచేతనత్వాత్, తథా ‘నాన్యదతోఽస్తి
ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతో
ఽస్తి విజ్ఞాత్రి’త్యాత్మ భేదప్రతిషేధాత్ న శారీరస్యాప్యపాధిమతోఽ
క్షరశబ్దవాచ్యత్వం ‘అచక్షుష్క మశ్రోత్రమవాగమన’ ఇతి చోపాధి
మత్తా ప్రతిషేధాత్. న హి నిరుపాధికశ్చారీరో నామ భవతి. తస్మా
త్పురమేవ బ్రహ్మక్షరమితి నిశ్చయః.

కాశః ప్రధానశబ్దిత ఇతి తదాశ్రయత్వాచ్చాక్షరం న ప్రధానమిత్యర్థః. విధృతౌ
విషయత్వేన ధృతౌ.

౧౨. ప్రశ్నపూర్వకం సూత్రం వ్యాకరోతి—కిమిదమితి. ఘటత్వాద్వాచ్య
త్తిరితి భ్రాంతిం నిరస్యతి—ఏతదితి. అంబరాంతస్యాధారమక్షరం శ్రుతిరచేతనత్వా
వ్యవర్తయతీత్యర్థః. జీవనిరాసపరత్వేనాపి సూత్రం యోజయతి. తథేతి. అన్య
గ్రహో భేదః తన్నిషేధాదితి సూత్రార్థః. తర్హి శోధితో జీవ ఏవాక్షరం న పర ఇత్యత
ఆహ—నహీతి. శోధితే జీవత్వం నాస్తిత్యర్థః. తస్మాద్గర్విబ్రహ్మణం నిర్గుణేఽక్షరే సమ
న్వితమితి సిద్ధం—ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

ప్రధానాదినిరాసేన బ్రహ్మోపాదానే హేత్వంతరమాహ—

అన్యస్య ప్రధానాదేః భావో ధర్మః సోఽన్యభావః, తద్వావృత్తేః ‘తద్వా
ఏతదక్షరం గార్వ్యదృష్టం ద్రష్టృ...’ ఇత్యాదితద్విపరీతధర్మశ్రవణాత్ న ప్రధా
నాది అక్షరమ్; కింతు బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్.

సూ. ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్సః. ౧౩

‘ఏతద్వై సత్యకామపరం చాపరం చ బ్రహ్మయదోంకారః తస్మాద్విద్వానేతేనై వాయతనేనై కతరమన్వేతీ’తి ప్రకృత్య శ్రూయతే. ‘యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనై వాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యా యితే’తి. కిమస్మిన్వాక్యే పరం బ్రహ్మభిధ్యాతవ్యమిత్యపదిశ్యతే ఆహోస్విదపరమితి, ఏతేనై వాయతనేన పరమపరం వైకతరమన్వేతీతి ప్రకృతత్వాత్సంశయః. తత్రాపరమిదం బ్రహ్మేతి ప్రాప్తం, కస్తాత్?

౧౩. ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్సః. ప్రశ్నోపనిషదముదాహరతి— ఏతదితి. పిప్పలాదో గురుః సత్యకామేన పృష్టో బ్రూతే, హే సత్యకామ పరం నిర్గుణమపరం సగుణం చ బ్రహ్మైతదేవ యోఽయమోంకారః, సహి ప్రతిమేవవిష్ణోస్తత్ప్రతీకస్త స్తాత్ ప్రణవం బ్రహ్మత్తనా విద్వాన్ తేనైవోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధ నేన యథాధ్యానం పరమపరంవా న్వేతి ప్రాప్నోతీతి ప్రకృత్యమధ్యే ఏకమాత్రద్విమా త్రోంకారయోగ్యానముక్త్వా బ్రవీతి—యః పునరితి. ఇత్థం భావే తృతీయా-బ్రహ్మోం కారయోరభేదోపక్రమాత్. యో హ్యకారాదిమాత్రాత్రయే ఏకస్యా మాత్రాయా అకారస్య ఋష్యాదికం జాగ్రదాదివిభూతిం చ జానాతి తేన సమ్యగ్ జ్ఞాతా ఏక మాత్రా యస్యోంకారస్య స ఏకమాత్రః. ఏవం మాత్రాద్వయస్య సమ్యగ్విభూతిజ్ఞానే ద్విమాత్రస్తథా త్రిమాత్రః. తమోంకారం పురుషం యోఽభిధ్యాయాత స ఓంకార విభూతిత్వేన ధ్యాతైస్సామభిః సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరమాత్మానం పురుషమీక్షత ఇత్యర్థః. సంశయం తద్భీజం చాహ—కిమిత్యాదినా. అస్మిన్ త్రిమాత్ర వాక్య ఇత్యర్థః. పూర్వత్రపూర్వపక్షత్వేనోక్తే ఓంకారే బుద్ధిస్థం ధ్యాతవ్యం నిశ్చయత ఇతి ప్రసంగసంగతిః. యద్వా పూర్వత్రవర్ణే రూఢస్యాక్షరశబ్దస్య లింగాద్బ్రహ్మణి వృత్తిరుక్తా తద్వదత్రాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగాత్పరశబ్దస్య హిరణ్యగర్భే వృత్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—తత్రాపరమితి. కార్యపరబ్రహ్మణోరుపాస్తిరుభయ, ఫలం. స ఉపాసకః. సూర్యే సంపన్నః ప్రవిష్టః. నను వసుదాన ఈశ్వర ఇతి ధ్యానా

పూర్వం వర్ణే రూఢస్యాక్షరశబ్దస్య జగద్బ్రతిలక్షణలింగేన బ్రహ్మణి ‘స త్సరతి ఇతి యోగవృత్తిరాశ్రితా. తద్వదిహంపి దేశపరిచ్ఛిన్నఫలశ్రుతిలింగేన పరశబ్దస్య ఆపే ష్ఠికపరత్వవిశిష్టే హిరణ్యగర్భే వృత్తిరస్మితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కార్యబ్రహ్మోపాస్తిః, సిద్ధాంతే పరబ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫల

‘స తేజసి సూర్యే సంవన్నః ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక’మితి చ తద్విదో దేశపరిచ్ఛిన్నస్య ఫలస్వోచ్యమానత్వాత్. న హి పరబ్రహ్మ విద్దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలమశ్నువీతేతి యుక్తం, సర్వగతత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. నన్వపరబ్రహ్మపరిగ్రహే పరం పురుషమితి విశేషణం నోప పద్యతే, నైష దోషః, పిండాపేక్షయా ప్రాణస్య పరత్వోపపత్తేః, ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. పరమేవ బ్రహ్మభిధ్యాతవ్యమిహోప దిశ్యతే. కస్తాత్? ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్. ఈక్షతిర్దర్శనం దర్శన వ్యాప్యమిక్షతికర్త, ఈక్షతికర్త త్వేనాస్యాభిధ్యాతవ్యస్య పురుషస్య వాక్యశేషే వ్యపదేశో భవతి ‘స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురి శయం పురుషమిక్షతే’ ఇతి. తత్రాభిధ్యాయతేరతథాభూతమపి వస్తు కర్త భవతి మనోరథకల్పితస్యాప్యభిధ్యాయతికర్తత్వాత్. ఈక్ష తేస్తు తథాభూతమేవ వస్తు లోకే కర్త దృష్టమిత్యతః పరమాత్మైవా యం సమ్యగ్దర్శనవిషయీభూత ఈక్షతికర్త త్వేన వ్యపదిష్ట ఇతి గమ్యతే

‘విందతే వస్వి’ త్యల్పఫలం బ్రహ్మోపాసకస్య శ్రుతమిత్యత ఆహ—న హీతి. అన్యత్ర తథాత్వేఽన్యత్ర పరవిత్పరమపరవిదపరమన్వేతీత్యుపక్రమాత్ పరవిదోఽపరప్రాప్తి రయుక్తా ఉపక్రమవిరోధాత్. న చాత్ర పరప్రాప్తిరేవోక్తేతి వాచ్యం, పరస్య సర్వ గతత్వాత్. అత్రైవ ప్రాప్తిసంభవేన సూర్యద్వారా గతివైయర్థ్యాత్. తస్మాదుపక్ర మానుగృహీతాదపరప్రాప్తిరూపాల్లింగాత్ పరంపురుషమితిపరశ్రుతిర్బాధ్యేత్యర్థః. పర శ్రుతేర్గతిం పృచ్ఛతి—నన్వీతి. పిండః స్థూల విరాట్ తదపేక్షనూ సూత్రస్య రత్నమితి సమాధ్యర్థః సూత్రే సశబ్ద ఈశ్వరపర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతత్వేన తం వ్యాచక్షే— రమేవేతి. స ఉపాసకః ఏతస్మాద్ధిగణ్యగర్భాత్పరం పురుషం బ్రహ్మహమితిక్షత ఇత్య ర్థః. నన్వీక్షణవిషయోఽప్యపరోఽస్తు తత్రాహ—తత్రాభిధ్యాయతేరితి. నన్వీక్షణం ప్రమాత్వాద్విషయసత్యతామపేక్షత ఇతి భవతు సత్యః పరఈక్షణీయః ధ్యాతవ్య

భేదః. ప్రశ్నోపనిషది శ్రూయతే—‘యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్ష రేణ పరం పురుషమభిధ్యాయిత...’ ఇతి. తత్ర ధ్యేయం వస్తు కిం హిరణ్యగర్భా భ్యమపరం బ్రహ్మ, ఉత పరం బ్రహ్మేతి విశయ, అపరమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం తస్తు—సః ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవ. కుతః, ఈక్షతి కర్తవ్యపదేశాత్ ‘పరాత్పరం పురి

స ఏవ చేహ పరపురుషశబ్దాభ్యామభిధ్యాతవ్యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే.
 నన్వభిధ్యానే పరపురుష ఉక్తః ఈక్షణే తు పరాత్పరః కథమితర ఇత
 రత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి, అత్రోచ్యతే. పరపురుషశబ్దౌ తావదుభ
 యత్ర సాధారణౌ. స చాత్ర జీవఘనశబ్దేన ప్రకృతోఽభిధ్యాతవ్యః
 పరః పురుషః పరామృశ్యతే యేన తస్మాత్పరాత్పరోఽయమీక్షితవ్యః
 పురుషోఽన్యస్సాన్యత్. కస్తస్మిన్ జీవఘన ఇతి, ఉచ్యతే. ఘనో మూర్తిః
 జీవలక్షణో ఘనో జీవఘనః సైంధవఖిల్యవత్ యః పరమాత్మనో జీవ
 ఘనరూపః ఖిల్యభావ ఉపాధిక్యతః పరశ్చ విషయేంద్రియేభ్యః సోఽత్ర
 జీవఘన ఇతి అపర ఆహ 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక'మితి, అతీ
 తానంతరవాక్యనిర్దిష్టౌ యో బ్రహ్మలోకః పరశ్చ లోకాంతరేభ్యః
 సోఽత్ర జీవఘన ఇత్యుచ్యతే. జీవానాం హి సర్వేషాం కరణపరివృతా
 నాం సర్వకరణాత్తని హిరణ్యగర్భే బ్రహ్మలోకనివాసిని సంఘాతోప

స్తవరోఽసత్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ — స ఏవేతి. శ్రుతిభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స
 ఏవాయమితి సాత్రస్సశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అత్రైవం సూత్రయోజనా, ఓంకారే యో
 ధ్యేయః స పర ఏవాత్మా వాక్యశేషే ఈక్షణీయత్వోక్తేరత్ర చ శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్
 స ఏవాయమితి. నను శబ్దభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేతి శంకతే—నన్వీతి. పరాత్పర ఇతి
 శబ్దభేదమంగీకృత్య శ్రుతిభ్యాముక్తప్రత్యభిజ్ఞాయా ఆవిరోధమాహ—అత్రేతి. నను
 'ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరా'దిత్యేతత్పదేనోపక్రాంతధ్యాతవ్యపరామర్శాదీక్షణీయః పరా
 త్కాధ్యేయాదన్య ఇత్యత ఆహ—న చాత్రేతి. ధ్యానస్య తత్ఫలేక్షణస్య చ లోకే సమాన
 విషయత్వాద్ధ్యేయ ఏవేక్షణీయః. ఏవం చోపక్రమోపసంహారయోరేకవాక్యతా భవ
 తీతి భావః. 'ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనా'దిత్యేతత్పదేన సని
 హితతరో బ్రహ్మలోకస్వామి పరామృశ్యత ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచక్షే—క
 త్యాదినా. 'మూర్తా ఘన' ఇతి సూత్రాదితి భావః. సైంధవఖిల్యులవణపిండః ఖి
 దలౌపి భావః పరిచ్ఛేదో యస్య స ఖిల్యభావః. ఏతత్పదేన బ్రహ్మలోకో వా పర
 మృశ్యత ఇత్యాహ—అపర ఇతి. జీవఘనశబ్దస్య బ్రహ్మలోకే లక్షణాం దర్శయతి—
 జీవానాం హీతి. వ్యష్టికరణాభిమానినాం జీవానాం ఘనసంఘాతో యస్మిన్ సర్వ
 కరణాభిమానిని సజీవఘనః తత్సాన్వమికత్వాత్పరంపరాసంబంధేన లోకో లక్ష్యత

శయం పురుషమీక్షతే' ఇతి వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యస్య ఈక్షతికర్త త్వేన వ్యపదేశాత్,

పత్తేర్భవతి బ్రహ్మలోకో జీవఘనః తస్మాత్పరో యః పురుషః పరమాత్మే
 క్షణకర్తృభూతః స ఏవాభిధ్యానేఽపి కర్తృభూత ఇతి గమ్యతే. పరం
 పురుషమితి చ విశేషణం పరమాత్మపరిగ్రహ ఏవావకల్ప్యతే. పరో
 హి పురుషః పరమాత్మైవ భవతి యస్మాత్పరం కించిదన్యన్నాస్తి 'పురు
 షాన్న పరం కించిత్ సా కాష్ఠా సా పరాగతి'రితి శ్రుత్యంతరాత్.
 'పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇతి చ విభజ్యానంతరమోంకా
 రేణ పరం పురుషమభిధ్యాతవ్యం బ్రువన్పరమేవ బ్రహ్మ పరం పురుషం
 గమయతి. 'యథా పాదోదర స్త్వచా వినిర్దుచ్యతే ఏవం హైవ స పా
 ప్తనా వినిర్దుచ్యత'ఇతి చ పాప్తవినిర్దోకఫలవచనం పరమాత్మానమిహాభి
 ధ్యాతవ్యం సూచయతి. అథ యదుక్తం పరమాత్మాభిధ్యాయినో న
 దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలం యుజ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే.—త్రిమాత్రేణోంకా
 రేణాలంబనేన పరమాత్మానమభిధ్యాయతః ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః
 క్రమేణ చ సమ్యగ్దర్శనోత్పత్తిరితి క్రమముక్త్యభిప్రాయమేతద్భవిష్య
 తీత్యదోషః.

ఇత్యర్థః. తస్మాత్పరస్పర్శలోకాతీతః శుద్ధ ఇత్యర్థః. పరపురుషశబ్దస్య పరమాత్మని ముఖ్య
 త్వాచ్చ స ఏవ ధ్యేయ ఇత్యాహ—పరమితి. యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్స ఏవ
 ముఖ్యః పరః న తు పిండాత్పరస్సూత్రాత్తేత్యర్థః. కిం చ పరశద్దేనోపక్రమే నిశ్చితం
 రం బ్రహ్మైవాత్ర వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యమిత్యాహ—పరం చాపరం చేతి. పాప
 వృత్తిలింగాచ్చేత్యాహ—యథేతి. పాదోదరస్పర్శః. ఓంకారే పరబ్రహ్మోపాసనయా
 సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరం బ్రహ్మక్షీత్వా తదేవ శాంతమభయం పరం
 ప్రాప్నోతీత్యవిరోధమాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. ఏవమేకవాక్యతాసమర్థ నప్రకరణాను
 గృహీతపరపురుషశ్రుతిభ్యాం పరబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగం బాధి
 త్వా వాక్యం ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ధ్యానేక్షణయోరేకవిషయత్వనియమాత్. ఆతః క్రమముక్త్యర్థమోంకారావలంబనేన
 ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవేతి సమంజసమ్.

సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః. ౧౪.

‘అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్య దహ
రోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసి
తవ్య’ మిత్యాదివాక్యం సమాయ్నయతే. తత్ర యోఽయం దహరే
హృదయపుండరీకే దహర ఆకాశశ్శ్చుతః స కిం భూతాకాశోఽథ
విజ్ఞానాత్తాఽథవా పరమాత్మేతి సంశయ్యతే. కుతస్సంశయః? ఆకాశ
బ్రహ్మపురశబ్దాభ్యామ్, ఆకాశశబ్దో హ్యయం భూతాకాశే పరస్తింశ్చ
బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. తత్ర కిం భూతాకాశ ఏవ
దహరస్సౌత్తికం వా పర ఇతి సంశయః. తథా బ్రహ్మపురమితి
కిం జీవోఽత్ర బ్రహ్మనామా తస్యేదం పురం శరీరం బ్రహ్మపురం
అథవా పరస్వైవ బ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మపురమితి. తత్ర జీవస్య
పరస్య వాన్యతరస్య పురస్వామినో దహరాకాశ త్వే ‘సంశయః.
తత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశ ఏవ

౧౪. దహర ఉత్తరేభ్యః. ఛాందోగ్యముదాహరణి—అథేతి. భూమవిద్యా
నంతరం దహరవిద్యాప్రారంభార్థోఽథశబ్దః-బ్రహ్మణోఽభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ బ్రహ్మపురం
శరీరమస్మిన్ యత్ప్రసిద్ధం దహరమల్పం హృత్పద్మం తస్మిన్ హృదయే యదంతరా
కాశశబ్దితం బ్రహ్మ తదన్వేష్టవ్యం విచార్య జ్ఞేయమిత్యర్థః. అత్రాకాశో విజ్ఞాస్యస్త
దంతస్థస్య వేతి ప్రథమం సంశయః కల్ప్యః. తత్ర యద్యాకాశస్తదా సంశయద్వయం.
తత్రాకాశశబ్దాదేకం సంశయముక్త్వా బ్రహ్మపురశబ్దాత్ సంశయాంతరమాహ—తథా
బ్రహ్మపురమితి. అత్ర శబ్దే జీవస్య బ్రహ్మణో వా పురమితి సంశయః. తత్ర తస్మిన్
సంశయే సతీతి యోజనా. పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మ ధ్యేయ
మితిక్తం, తథేహిప్యాకాశపదస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశో ధ్యే
ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—తత్రాకాశేత్యాదినా. దహరవాక్యస్యానంతరప్రజ

పూర్వం పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వాత్ బ్రహ్మ ఉపాస్యమితిక్తమ్
తద్విదిహిప్యాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాత్ తస్మైవోపాస్యత్వమస్మిన్
దృష్టాంతసంగ త్వేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆకాశాద్యుపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫలభేదః.

దహరశబ్ద ఇతి ప్రాప్తం, తస్య చ దహరాయతనాపేక్షయా దహరత్వం
 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేహి' స్తర్హదయ ఆకాశ' ఇతి
 చ బాహ్యభ్యంతరభావకృతభేదస్యోపమానోపమేయభావో ద్యావా
 పృథివ్యాది చ తస్మిన్నంతస్సమాహితమవ కాశాత్తనాఽకాశస్వైక
 త్వాత్. అథవా జీవో దహర ఇతి ప్రాప్తం బ్రహ్మపురశబ్దాత్, జీవస్య
 హీదం పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే. తస్య స్వకర్తృణో
 పార్జితత్వాత్. భక్త్యా చ తస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమ్. నహి పరస్య
 బ్రహ్మణః శరీరేణ స్వస్వామిలక్షణస్సంబంధోఽస్తి. తత్ర పురస్వామినః
 పురైకదేశేఽవస్థానం దృష్టం యథా రాజ్ఞః, మన ఉపాధికశ్చ జీవో
 మనశ్చ ప్రాయేణ హృదయే ప్రతిష్ఠితమిత్యుతో జీవస్వైవేదం హృద
 యేఽంతరవస్థానం స్యాత్. దహరత్వమపి తస్యైవారాగ్రోపమితత్వా
 దవకల్పతే. ఆకాశోపమితత్వాది చ బ్రహ్మభేదవివక్షయా భవిష్యతి

పరివాక్యస్య చ సగుణే నిర్గుణే చ సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః. పూర్వపక్షే
 భూతాకాశాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే సగుణబ్రహ్మోపాస్త్యా నిర్గుణాధీరితి ఫలభేదః న చ
 'ఆకాశ స్తలింగా'దిత్యనేనాస్య పునరుక్తతా శంకనీయా. అత్ర 'తస్మిన్ యదంతస్త
 దన్వేష్టవ్య' మిత్యాకాశాంతస్సస్యాన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాన్వయేన దహరాకాశస్య
 బ్రహ్మత్వే స్పష్టలింగాభావాత్. నను భూతాకాశస్యాల্পత్వం కథమేకస్యోపమానత్వ
 ముపమేయత్వం చ కథం 'ఉభే ఆస్తిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఉభావ

శ్చ వాయుశ్చే'త్యాదినా శ్రుతసర్వాశ్రయత్వం చ కథమిత్యాశంక్య క్రమేణ
 హరితి—తస్యేత్యాదినా. హృదయాపేక్షయాఽల్పత్వం ధ్యానార్థం కల్పిత
 వాత్ సాదృశ్యం, స్వత ఏకత్వాత్ సర్వాశ్రయత్వమిత్యర్థః. నను 'ఏష ఆత్మే'త్యాత్మ
 ణో భూతే న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—అథ వేతి. భక్త్యైతి-చై తస్యగుణయోగేనేత్యర్థః.
 సుఖ్యం బ్రహ్మ గృహ్యతామిత్యత ఆహ—న హీతి. అస్తు పురస్వామి జీవో హృదయ
 కాకాశస్తు బ్రహ్మేత్యత ఆహ—తత్రేతి. పురస్వామిన ఏవ తదంతస్సత్వసంభవాత్
 నాన్యాపేక్షేత్యర్థః. వ్యాపిన్ఽంతస్సత్వం కథమిత్యత ఆహ—మన ఇతి. ఆకాశ
 దేన దహరమనుకృష్యోక్తోపమాదికం బ్రహ్మభేదవివక్షయా భవిష్యతీత్యాహ—ఆకా
 శేతి. నను జీవస్యాకాశపదార్థత్వమయుక్తమిత్యాశంక్య తర్హి 'భూతాకాశ ఏవ దహ
 ణాందోగ్యే శూయతే—'అథ యదిదమస్మిన్నబ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేత్త

న చాత్ర దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రూయతే 'తస్మిన్ యదంత'రితి పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత ఉత్తరం బ్రూమః.—పరమేశ్వర ఏవాత్ర దహరాకాశో భవితుమర్హతి న భూతాకాశో జీవో వా.కస్తాత్? ఉత్తరేభ్యో వాక్యశేషగతేభ్యో హేతుభ్యః. తథాహి—అన్వేష్టవ్యతయాఽభిహితస్య దహరాకాశస్య 'తం చేదన్బ్రూయ'రిత్యుపక్రమ్య 'కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యేవమాక్షేపపూర్వకం ప్రతీసమాధానవచనం భవతి 'స బ్రూయాద్యావానాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽస్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యాది.తత్ర పుండరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్యా కాశస్య ప్రసిద్ధాకాశౌపమ్యేన దహరత్వం నివర్తయన్భూతాకాశత్వం దహరస్యా కాశస్య నివర్తయతీతి గమ్యతే. యద్యప్యాకాశశబ్దో భూతాకాశే రూఢస్తథాపి తేనైవ తస్యోపమా నోపపద్యత ఇతి భూతాకాశ

రోఽస్తు తస్మిన్నంతస్థం కించిద్ధ్యేయమితి పక్షాంతరమాహ—న చాత్రేతి. పరమం తస్థం వస్తు, తద్విశేషణత్వేనాధారత్వేన దహరాకాశస్య తచ్చబ్దేనోపాదానాదిత్యర్థః. యద్వా, అన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయాత్ 'ఆకాశస్తలింగా'దిత్యనేన గతార్థత్వమితి శంకాత్ర నిరసనీయా అన్వేష్టవ్యత్వాదేః పరవిశేషణత్వేన గ్రహణాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వే లింగం నాస్తీత్యర్థః.అపహతపాప్తత్వాదిలింగోపేతాత్తశ్చుత్యా కేవలాకాశశ్చుతిర్బాధ్యేతి సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వర ఇత్యాదీనా. ఆకాశస్యాక్షేపపూర్వకమితి సంబంధః. తమాచార్యం ప్రతి యది బ్రూయః. హృదయమేవ తావదల్పం తత్రత్యాకాశోఽల్పతరః కిం తదత్రాల్పే విద్యతే యద్విచార్య జ్ఞేయమితి, తదా స ఆచార్యో బ్రూయాదాకాశస్యల్పతానివృత్తిమిత్యర్థః. వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—తత్రేతి. నివర్తయన్ ఆచార్య ఇతి శేషః.నన్వాకాశశబ్దేన రూఢ్యా భూతాకాశస్య భౌనాత్కథం తన్నివృద్ధిరిత్యాశంక్యాహ—యద్యపీతి. నను 'రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివే'త్యభేదేఽప్యూపమా దృష్టేతి చేన్న, అభేదే సాదృ

దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః' ఇత్యాది. తత్ర దహరపుండరీకే యో దహరాకాశః శ్చుతః స కిం భూతాకాశః, ఉత జీవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, భూతాకాశా

శంకా నివర్తితా భవతి. సన్వేకస్యాప్యాకాశస్య బాహ్యభ్యంతరత్వ
కల్పితభేదేనోపమానోపమేయభావస్సంభవతీత్యుక్తం. నైవం సంభ
వతి. అగతికా హీయం గతిః, యత్కాల్పనిక భేదాశ్రయణం. అపి చ
కల్పయిత్వాపి భేదముపమానోపమేయభావం వర్ణయతః పరిచ్ఛిన్న
త్వాదభ్యంతరాకాశస్య న బాహ్యకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే. నను
పరమేశ్వరస్యాపి 'జ్యాయానాకాశా' దితి శ్రుత్యంతరాన్నైవాకాశ
పరిమాణత్వ ముపపద్యతే, నైష దోషః, పుండరీక వేష్టనప్రాప్తదహర
త్వనివృత్తి పరత్వాద్వాక్యస్య న తావత్త్వప్రతిపాదనపరత్వం.
ఉభయప్రతిపాదనే హి వాక్యం భిద్యేత. న చ కల్పితభేదే పుండరీక
వేష్టితే ఆకాశైకదేశే ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాధానముప
పద్యతే. 'ఏష ఆత్మాపహతపాష్టా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజి
ఘతోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇతి చాత్తత్వాపహతపాష్ట
త్వాదయో గుణా న భూతాకాశే సంభవంతి. యద్యప్యాత్మశబ్దో
జీవే సంభవతి తథాపీతరేభ్యః కారణేభ్యో జీవాశంకాపి నివర్తితా
భవతి. న హ్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుండరీక
వేష్టనకృతం దహరత్వం శక్యం నివర్తయితుం. బ్రహ్మభేదవివక్షయా

శ్యస్యానన్వయేన యద్ధస్య నిరుపమత్వే తాత్పర్యాదయమనన్వయాలంకార ఇతి హి
కావ్యవిదః. పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి—నన్విత్యాదినా. "సీతాశ్లిష్ట ఇవాభాతి
రోదండప్రభయా యుత" ఇత్యాదౌ ప్రభాయోగసీతాశ్లేషరూపవిశేషణభేదాత్
భేదాశ్రయణమేకస్యైవ శ్రీరామస్యోపమానోపమేయభావసిద్ధ్యర్థమగత్యా కృత
మిత్యనుదాహరణం ద్రష్టవ్యం. నైవమత్రాశ్రయణం యుక్తం. వాక్యస్యాలపత్వనివృత్తి
పరత్వేన గతినద్భావాత్. కించ హార్దాకాశస్యాంతరత్వాత్యాగే అల్పత్వేన వ్యాపక
బాహ్యకాశసాదృశ్యం న యుక్తమిత్యాహ—అపి చేతి. ఆంతరత్వత్వాగే త్వత్వంతా
భేదాన్న సాదృశ్యమితి భావః. నను హార్దాకాశస్యాలపత్వనివృత్తౌ తావత్త్వే చ
తాత్పర్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ఉభయేతి. అతోఽల్పత్వనివృత్తౌ వేవ తాత్పర్య
మితి భావః. ఏవమాకాశోపమితత్వాద్దహరాకాశో న భూతమిత్యుక్తం సర్వాశ్రయ
త్వాదిలింగేభ్యశ్చ తథేత్యాహ—న చేత్యాదినా. విగతా జీఘత్సా జగ్ధమిచ్ఛా యస్య

దిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—దహరాకాశః పరమాత్మైవ. కస్తాత్, ఉత్తరేభ్యః

జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యత ఇతి చేత్ యదాత్తతయా జీవస్య
సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతే తస్యైవ బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వగతత్వాది
వివక్ష్యతామితి యుక్తం. యదప్యక్తం 'బ్రహ్మపుర'మితి జీవేన
పురస్యోపలక్షితత్వాద్రాజ్ఞ ఇవ జీవస్యైవేదం పురస్వామినః పురైకదేశ
వర్తిత్వమస్త్వితి, అత్ర బ్రూమః.—పరస్యైవేదం బ్రహ్మణః పురం సచ్ఛరీ
రం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్ముఖ్యత్వాత్. తస్యా
ప్యస్తి పురేణానేన సంబంధః ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్. 'స ఏతస్మాజ్జీవ
ఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే సవా ఆయం పురుషస్స
ర్వాసు పూర్వ పురిశయ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. అథవా జీవపుర ఏవా
స్తిన్బ్రహ్మ సన్నిహితముపదేక్ష్యతే. యథా సాలగ్రామే విష్ణుస్సన్నిహితః
ఇతి తద్వత్. 'తద్యథేహ కర్తృచిత్ లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర
పుణ్యచిత్ లోకః క్షీయత' ఇతి చ కర్తృణామంతవత్ఫలత్వముక్త్వా
'అథ య ఇహత్తానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తే
షాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ' తి ప్రకృతదహరాకాశ
విజ్ఞానస్యానంతఫలత్వం వదన్పరమాత్మత్వమస్య సూచయతి. యద

సోఽయం విజిఘత్సః బుభుక్షాశూన్య ఇత్యర్థః. ప్రథమశ్రుతబ్రహ్మశబ్దేన తత్సాపేక్ష
చరమశ్రుతపక్షీవిభక్త్యర్థస్సంబంధో నేయః న తు బ్రహ్మణః పురమితి షష్ఠ్యర్థః స్వ
స్వామిభావో గ్రాహ్యః. 'నిరపేక్షేణ తత్సాపేక్షం బాధ్య'మితి న్యాయాదిత్యాహ—
అత్ర బ్రూమ ఇతి. శరీరస్య బ్రహ్మణా తదుపలబ్ధిస్థానత్వరూపే సంబంధే మానమాహ—
స ఇతి. పూర్వ శరీరేషు, పురి హృదయే శయ ఇతి పురుష ఇత్యన్వయః. నను బ్రహ్మ
శబ్దస్య జీవేఽప్యన్నాదినా శరీరవృద్ధిహేతో ముఖ్యత్వాన్న షష్ఠ్యర్థః. కథంచిన్నేయ
ఇత్యత ఆహ—అథవేతి. బృంహయతి దేహమితి బ్రహ్మ జీవః తత్సాప్యమికే పురే,
హృదయం బ్రహ్మవేశ్ భవతు రాజపురే మైత్రసద్వదిత్యర్థః. ఆనంతఫలలింగాదపి
దహరః పరమాత్మేత్యాహ—తద్యథేతి. అథ కర్తృఫలాద్వైరాగ్యానంతరమిహ జీవద్దశా
యామాత్తానం దహరం తదాశ్రితాంశ్చ సత్యకామాదిగుణాన్ ఆచార్యోపదేశమను
విద్యధ్యానేనానుభూయ యే పరలోకం గచ్ఛంతి తేషాం సర్వలోకేష్వనంతమైశ్వర్యం
స్వేచ్ఛయా సంచలనాదికం భవతీత్యర్థః. దహరే ఉక్తలింగాన్యన్యథాసిద్ధాని తేషాం

'యావాన్వా ఆయమాకాశస్తావానేషాఽంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావా
పృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఏష ఆత్మాపహతపాప్తా' ఇత్యాదివాక్యశేషగతేభ్యః

వ్యేతదు క్తం, న దహరస్యా కాశస్యా న్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితే, అత్ర బ్రూమః — యద్యా కాశో నాన్వేష్టవ్యత్వేనోక్తస్యాత్ ‘యావాన్వా అయమా కాశస్తావా నే షోఽస్తర్హదయ ఆకాశ’ ఇత్యాద్యా కాశస్వరూపప్రదర్శనం నోప పద్యేత. న న్వేతదప్యంతర ర్తివస్తుసద్భావదర్శనాయైవ ప్రదర్శ్యతే ‘తం చేద్బ్రూయ్యుర్యదిదమ న్భ్రూహురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్తిన్నంతరాకాశః ౦ తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్యావవిజిజ్ఞాసితవ్య’మిత్యాక్షిప్య పరిహారావసరే ఆకాశోపమోఽపక్రమేణ ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాహితత్వప్రదర్శనానైత దేవం. ఏవం హి సతి యదంతస్సమాహితం ద్యావాపృథివ్యాది తద న్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చోక్తం స్యాత్. తత్ర వాక్యశేషో నోప పద్యేత ‘అస్తిన్మామాస్సహితా ఏష ఆత్మాపహతపాప్తే’తి హి ప్రకృ త్యాద్యావా పృథివ్యాదిసమాధానాధారమా కాశమాత్తానమనుకృష్య ‘అథయ ఇహాత్తానమనువిద్య ప్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్మామా’ నితి సముచ్చయార్థేన చ శబ్దేనాత్తానం చ కామాధారమాహితాంశ్చ కా మాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషో దర్శయతి. తస్మాద్వాక్యోపక్రమేఽపి దహర ఏవాకాశో హృదయపుండరీకాధిష్ఠానః సహంతస్థైస్సమాహితైః పృథి వ్యాదిభిస్సత్యైశ్చ కామైర్విజ్ఞేయ ఉక్త ఇతి గమ్యతే. స చోక్తేభ్యో హేతుభ్యః పరమేశ్వర ఇతి స్థితం.

తదంతస్థగుణత్వాదిత్యుక్తం స్థారయత్వా దూషయతి—యదపీత్యాదినా. ఉక్తరే కాశస్వరూపప్రతిపాదనాన్యథానుపపత్త్యా పూర్వం తస్యా న్వేష్టత్వాదికమిత్యత్ర నోపపత్తిం శంకతే—నన్వీతి. ఏతదాకాశస్వరూపం ఆక్షేపబీజమా కాశస్యాలృప్తవ మయా నిరస్యాంతస్థవస్తుకేస్తదంతస్థమేవ ధ్యేయమిత్యర్థః. తర్హి జగదేవ స్యయం స్యాదిత్యాహ—నైతదేవమితి. అస్తు కో దోషస్తత్రాహ—తత్రేతి. నన్వీ నామభ్యాం దహరా కాశమాకృష్యాత్ త్వాదిగుణానుక్త్వా గుణైస్సహ తస్యైవ ధ్యేయ త్వం వాక్యశేషో బ్రూతే, తద్విరోధ ఇత్యర్థః. ‘తస్మిన్ యదంత’రితి తత్పదేన వ్యవ హితమపి హృదయం యోగ్యతయా గ్రహ్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. యద్వా ఆకాశ స్తస్మిన్ యదంతస్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి యోజనాం సూచయతి—సహంతస్థైరితి.

ఆకాశోపమానత్వద్యావా పృథివ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వాపహత పాప్తత్వాదిహేతుభ్యః ఇత్యర్థః.

సూ. గతిశబ్దాభ్యాం

తథా హి దృష్టం లింగం చ. ౧౫.

దహరః పరమేశ్వర ఉత్తరేభ్యో హేతుభ్య ఇత్యుక్తం. త ఏవోత్తరే హేతవ ఇదానీం ప్రపంచ్యంతే. ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ దహరః యస్తాద్దహరవాక్యశేషే పరమేశ్వరస్యైవ ప్రతిపాదకౌ గతి శబ్దౌ భవతః. 'ఇమాన్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మ లోకం న విందంతి'తి. తత్ర ప్రకృతం దహరం బ్రహ్మలోకశబ్దేనాభి ధాయ తద్విషయా గతిః ప్రజాశబ్దవాచ్యానాం జీవానామభిధీయ మానా దహరస్య బ్రహ్మతాం గమయతి. తథా హ్యహరహర్జీవానాం సుషుప్త్యవస్థాయాం బ్రహ్మవిషయగమనం దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి'త్యేవమాదౌ. లోకేఽపి కిల గాఢం సుషుప్తమాచక్షతే 'బ్రహ్మీభూతో బ్రహ్మతాం గత' ఇతి. తథా బ్రహ్మ లోకశబ్దోఽపి ప్రకృతే దహరే ప్రయుజ్యమానో జీవభూతాకాశ

౧౫. దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ—గతీతి. ప్రజాజీవాః ఏతం హృదయస్థం దహరం బ్రహ్మస్వరూపం లోకమహరహః ప్రత్యహం స్వాపే గచ్ఛంత్యస్తదాత్త నా స్థితా అప్యన్యతాజ్ఞానేనావృతాస్తం న జానంతి ఆతః పున రుత్తిష్ఠంతీత్యర్థః. నన్వేతత్పదపరామృష్టదహరస్య స్వాపే జీవగమ్యత్వేఽపి బ్రహ్మత్వే కిమాయాతమిత్యాశంక్య తథాహి దృష్టమితి వ్యాచక్షే—తథాహీతి. లోకేఽపి దృష్ట మిత్యర్థాంతరమాహ—లోకేఽపీతి. గతిలింగం వ్యాఖ్యాయ శబ్దం వ్యాచక్షే—తథేతి. జీవభూతాకాశయోర్బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాప్రసిద్ధేరితి భావః. బ్రహ్మణ్యపి తస్యాప్ర

దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మపరత్వే హేత్వంతరమాహ—

'ఇమాః సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విందంతి' ఇతి దహరవాక్యశేషే ప్రజాశబ్దవాచ్యానాం జీవానాం ప్రత్యహముచ్యమానా ప్రకృతదహరవిషయా యా గతిః, యశ్చ బ్రహ్మలోకశబ్దః. తాభ్యాం దహరస్య పర బ్రహ్మతావగమ్యతే. తథాహి దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి' ఇతి. ఏవం చ ప్రత్యహం హిరణ్యగర్భలోకగమనాసంభవాద్బ్రహ్మేవ లోక ఇతి

శంకాం నివర్తయన్బ్రహ్మతామస్య గమయతి. నను కమలాసనలోకమపి
బ్రహ్మలోకశబ్దో గమయేత్. గమయేద్యదీదం బ్రహ్మణో లోక ఇతి
షష్ఠీసమాసవృత్త్యా వ్యుత్పాద్యేత. సామానాధికరణ్యవృత్త్యా తు
వ్యుత్పాద్యమానో బ్రహ్మణో లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ
గమయిష్యతి. ఏతదేవ చాహరహర్బ్రహ్మలోకగమనం దృష్టం బ్రహ్మ
లోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహే లింగం. స హ్యహర
హరిమాః ప్రజాః కార్యబ్రహ్మలోకం సత్యలోకాఖ్యం గచ్ఛంతీతి
శక్యం కల్పయితుం.

సూ. ధృతేశ్చ

మహిమ్నోఽస్యాస్తి న్నుపలబ్ధేః. ౧౬.

ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః. కథం? 'దహ

సిద్ధిం శంకతే—నన్వితి. నిషాదస్థపతిన్యాయేన సమాధత్తే—గమయేదితి. షష్ఠీ
చింతితం స్థపతిర్నిషాదశబ్దసామర్థ్యాత్ రాద్రీమిష్టిం విధాయ 'ఏతయా నిషాదస్థపతిం
యాజయే'దిత్యామ్నాయతే. తత్ర నిషాదానాం స్థపతిః స్వామీతి షష్ఠీసమాసేన త్రై
వర్ణికో గ్రాహ్యః అగ్నివిద్యాదిసామర్థ్యాత్ సతు నిషాదశ్చసాస్థపతిరితి కర్తృధారయేణ
నిషాదో గ్రాహ్యోఽసామర్థ్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః. నిషాద ఏవ స్థపతిస్సాస్యోత్ నిషాద
శబ్దస్య నిషాదేశక్తత్వాత్, తస్యాశ్రుతవృత్త్యర్థసంబంధలక్షకత్వకల్పనాయోగాత్ శ్రుత
స్వితీయావిభక్తేః పూర్వపదసంబంధకల్పనాయాం లాఘవాత్ అతో నిషాదస్యేష్టి
సామర్థ్యమాత్రం కల్పయితి తద్వద్బ్రహ్మలోకశబ్దే కర్తృధారయ ఇత్యర్థః. కర్తృ
ధారయే లింగం చాస్తీతి వ్యాచక్షే—ఏతదేవేతి. సూత్రే చకార ఉక్తన్యాయసముచ్చ
యార్థః.

౧౬. సర్వజగద్ధారణలింగాచ్చ దహరః పర ఇత్యాహ—ధృతేరితి. నన్వధశబ్దా
ద్దహరప్రకరణం విచ్ఛిద్య శ్రుతా ధృతిర్నదహరలింగమితి శంకతే—కథమితి. 'య

సామానాధికరణ్యస్య పరిగ్రహే అహరహర్గమనమేవ లింగం జ్ఞాపకమ్. చశబ్దేన
నిషాదస్థపతిన్యాయోఽపి సామానాధికరణ్యపరిగ్రహే సూచిత ఇతి ధ్యేయమ్.

దహరస్య పరబ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ ద్వాభ్యామ్—

'అథ య తత్తా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయ' ఇతి శ్రుతా

రోఽస్తిన్నంతరాకాశ'ఇతి హి ప్రకృత్యాకాశౌపమ్యపూర్వకం తస్మిన్
త్సర్వసమాధానముక్త్వా తస్మిన్నేవ చాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపమాత
పాప్తత్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్యతమేవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి
'అథ య ఆత్మాసనేతుర్విధృతి రేషాం లోకానామసంభేదాయే'తి. తత్ర
విధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే క్షిచః కర్తరి
స్తరణాత్. యథోదకసంతానస్య విధారయితా లోకే సేతుః క్షేత్ర
సంపదామసంభేదాయ ఏవమయమాత్మైషామధ్యాత్వానిభేదభిన్నానాం
లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం చ విధారయితా సేతురసంభేదాయా
సంకరాద్యేతి. ఏవమిహ ప్రకృతే దహరే విధరణలక్షణం మహిమానం
దర్శయతి. అయం చ మహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరాదుప
లభ్యతే. 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్హి సూర్యాచంద్రమసౌ
విభృతౌ తిష్ఠతః' ఇత్యాదేః. తథాన్యత్రాపి నిశ్చితపరమేశ్వరవాక్యే
శ్రూయతే—“ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష
సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి ఏవం ధృతేశ్చ
హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః.

ఆత్మే'తి ప్రకృతాకర్షాత్ అథశబ్దో దహరస్య ధృతిగుణవిధిప్రారంభార్థ ఇత్యాహ—
దహరోఽస్తిన్నిత్యాదినా. శ్రుతౌ విధృతిశబ్దః కర్తృవాచిత్యాత్ క్షిజంతః సూత్రే తు
మహిమశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ధృతిశబ్దః క్షిన్నంతో విధారణం బ్రూతే, స్త్రియాం
క్షిన్ని'తి భావే క్షిన్తో విధానాదితి విభాగః. సేతురసంకరహేతుః, విధృతిస్తు స్థితిహేతు
రిత్యపానదుక్త్యమాహ—యథోదకేతి. సూత్రం యోజయతి—ఏవమిహేతి. ధృతే
శ్చ దహరః పరః ఆస్య ధృతిరూపస్య నియమనస్య చ మహిమ్నోఽస్తిక్ పరమాత్మ
నేవ శ్రుత్యంతరే ఉపలబ్ధేరితి సూత్రార్థః. ధృతేశ్చేతి చకారాత్సేతుపదోక్తనియామక
త్వలింగం గ్రాహ్యం, తత్ర నియమనే శ్రుత్యంతరోపలబ్ధిమాహ—ఏతస్యేతి. ధృతౌ
తామాహ—తథేతి.

యాధృతేరపి హేతోర్ద్దహరాకాశః పరమాత్మైవ. ఆస్య చ సర్వలోకవిధారణలక్షణ
మహిమ్నః అస్తిక్ పరమాత్మని 'ఏష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణః' ఇత్యాదిశ్రుత్యం
తరేఽప్యుపలబ్ధేత్యర్థః.

సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧౭

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవాయం 'దహరోఽస్తిన్నంతరాకాశ' ఇత్యుచ్యతే యత్కారణం ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతా న్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్. జీవే తు న క్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. భూతాకాశస్తు సత్యామప్యాకాశశబ్దప్రసిద్ధాచుపమానోపమేయ భావాద్యసంభవాన్న గృహీతవ్య ఇత్యుక్తమ్.

సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్. ౧౮.

యది వాక్యశేషబలేన దహర ఇతి పరమేశ్వరః పరిగృహ్యేత అస్తిహీతరస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః 'అథ య ఏష సంప్ర సాదోఽస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపే

౧౭. ఆ సమంతాత్ కాశతే దీప్యత ఇతి స్వయం జ్యోతిషి బ్రహ్మణ్యాకాశ శబ్దస్య విభుత్వగుణతో వా ప్రసిద్ధిః ప్రయోగప్రాచుర్యం.

౧౮. యది 'ఏష ఆత్మాపమాతపాప్తే'త్యాదివాక్యశేషబలేన దహరః పరస్తర్హి జీవోఽపీత్యాశంక్య నిషేధతి—ఇతరేతి. జీవస్య వాక్యశేషమాహ—అథేతి. దహ రోక్త్యనంతరం ముక్తోపసృప్యం శుద్ధం బ్రహ్మోచ్యతే, య ఏష సంప్రసాదో జీవో స్తాత్కార్యకారణసంఘాతాత్ సమ్యగుత్థాయ ఆత్మానం తస్మాద్వివిచ్య వివిక్తమాత్మానం స్వేన బ్రహ్మరూపేణాభినిష్పద్య సాక్షాత్కృత్య తదేవ ప్రత్యక్షరం జ్యోతిరుపసం పద్యతే ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం యథా ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతి వాక్యం సుప్త్యా

దహరాకాశస్యాపి పరమాత్మస్యేవ ప్రసిద్ధేః, లోకరూఢ్యపేక్షయా 'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇత్యాదిశ్రౌతరూఢేర్బలీయస్తాద్దహరాకాశః పరమాత్మైవ, న భూతాకాశ ఇతి సిద్ధమ్.

నను తర్హి జీవోఽస్త్విత్యాశంక్యాహ—

'ఏష సంప్రసాదః' ఇతి సంప్రసాదశబ్దేన ఇతరస్యాప్యస్తిన్ప్రకరణే పరామ

ణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచే'తి. అత్ర హి సంప్రసాదశబ్దః
శ్రుత్యంతరే సుషుప్తావస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదవస్థావంతం జీవం
శక్నోత్యుపస్థాపయితుం నార్థాంతరం. తథా శరీరవ్యపాశ్రయవ్యైవ
జీవస్య శరీరాత్సముత్థానం సంభవతి. యథాకాశవ్యపాశ్రయాణాం
వాయ్వాదీనామాంకాశాత్సముత్థానం తద్వత్. యథా చాదృష్టోఽపి
లోకే పరమేశ్వరవిషయ ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరధర్మసమభివ్యాహా
రాత్ 'ఆకాశోహ వై నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యేవమాదౌ పర
మేశ్వరవిషయోఽభ్యుపగతః. ఏవం జీవవిషయోఽపి భవిష్యతి. తస్మా
దితరపరామర్శాత్ 'దహరోఽస్తిన్నంతరాకాశ' ఇత్యత్ర స ఏవ జీవ
ఉచ్యత ఇతి చేత్, నైతదేవం స్యాత్, కస్తాత్? అసంభవాత్. న హి
జీవో బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీ సన్నాకాశేనోపమియేత న
చోపాధిధర్తానభిమన్యమానస్యాపహతపాప్తత్వాదయో ధర్తాస్సంభ
వంతి. ప్రపంచితం చైతత్ప్రథమే సూత్రే అధికాశంకాపరిహారాయ
తు పునరుపన్యస్తం. పరిష్యతి చోపరిష్టాత్ — "అన్యార్థశ్చ పరామర్శ"
ఇతి. (సూ. ౧. 3. ౨౦.) ఇతి పంచమాధికరణమ్.

ముఖం వ్యాదత్త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే తద్వత్. జ్యోతిషోఽనాత్మత్వం నిరస్యతి—ఏష
ఇతి. 'సంప్రసాదేరత్వాచరిత్వే'తి శ్రుత్యంతరం. అవస్థాపదుత్థానమపి జీవస్య లింగమి
త్యాహ—తథేతి. తదాశ్రితస్య తస్మాత్సమత్థానే దృష్టాంతః—యథేతి. నను
క్వాప్యాకాశశబ్దో జీవేన దృష్ట ఇత్యాశంకోక్తావస్థోత్థానలింగబలాత్కల్ప్య
ఇత్యాహ—యథా చేతి. నియామకాభావాజ్జీవో దహరః కిం న స్యాదితి ప్రాప్తే
నియామకమాహ—నైత్యదిత్యాదినా. దహరే శ్రుతధర్తాణామసంభవాన్న జీవో దహర
ఇత్యర్థః. తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ—అధికేతి. ఉత్తరాచ్చేత్యధికాశంకానిరాసార్థ
మిత్యర్థః. కా తర్హి జీవపరామర్శస్య గతిస్తత్రాహ—పరిష్యతీతి. జీవస్య స్వాపస్థాన
భూతబ్రహ్మజ్ఞానార్థోఽయం పరామర్శ ఇతి వక్ష్యతే.

ర్మాత్స జీవో దహరాకాశోఽస్త్వీతి చేత్, న. అసంభవాత్ జీవే ఆకాశోపమేయ
త్వాపహతపాప్తత్వాదీనామసంభవాదిత్యర్థః.

సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. ౧౯.

ఇతరపరామర్శాద్యా జీవాశంకా జాతా సా అసంభవాన్ని రా
కృతా. అథేదానీం మృతస్యైవామృతసేకాత్పునస్సముత్థానం జీవా
శంకాయాః క్రియతే ఉత్తరస్తాత్ప్రజాపత్యాద్వాక్యాత్. తత్ర హి
'య ఆత్మాపహతపాప్తే'త్యపహతపాప్త త్వాదిగుణకమాత్తానమన్వేష్టవ్యం
విజిజ్ఞాసితవ్యం చ ప్రతిజ్ఞాయ 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే
ఏష ఆత్మే'తి బ్రువన్నక్షిణం ద్రష్టారం జీవమాత్తానం నిర్దిశతి. 'ఏతం
త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి'తి చ తమేవ పునఃపునః పరా
మృశ్య 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చిరత్యేష ఆత్మే'తి 'తద్యత్రై
తత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మే'తి చ జీవ

౧౯. అసంభవాదితి హేతోరసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి—ఉత్తరాచ్చేదితి. సూత్ర
నిరాకృతాయాః జీవాశంకాయాః ప్రజాపతివాక్యబలాత్పునస్సముత్థానం క్రియతే
తత్ర జీవస్యైవాపహతపాప్త త్వాదిగ్రహణేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యర్థః. కథం తత్ర జీవోక్తి
స్తత్రాహ—తత్రైత్యాదినా. యద్యపుష్పక్రమే జీవశబ్దో నాస్తి తథాప్యపహతపాప్త
త్వాదిగుణకమాత్తానముపక్రమ్య తస్య జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపన్యాసాదవస్థాలింగేన
జీవనిశ్చయాత్తస్యైవ తే గుణాస్సంభవంతీతి సముదాయార్థః. ఇంద్రం ప్రజాపతి
ర్హృతే—య ఏష ఇతి. ప్రాధాన్యాదక్షిగ్రహణం సర్వైరింద్రియైర్విషయదర్శన
రూపజాగ్రదవస్థావన్నమిత్యాహ—ద్రష్టారమితి. మహీయమానః వాసనామయై
ర్విషయైః పూజ్యమాన ఇతి స్వప్నపర్యాయే తద్యత్రైతి సుషుప్తిపర్యాయే చ జీవమేవ
ప్రజాపతిర్వాచిష్ట ఇత్యన్వయః. యత్ర కాలే తదేతత్ స్వప్నం యథా స్యాత్తథా
సుప్తః సమ్యగస్తో నిరస్తః కరణగ్రామో యస్య స సమస్తః అత ఏవోపసంహృతకరణ
త్వాత్తత్కృతకాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నం ప్రపంచం అజ్ఞానమాత్ర త్వేన
—పయతి. అతోఽజ్ఞానసత్వాన్ముక్తా ద్విలక్షణః ప్రాజ్ఞః స ఏష స్వచైతన్యేన కారణ
రసాక్షీ తస్య సాక్ష్యస్య సత్తాస్ఫుర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః. చతుర్థపర్యాయే
ప్రహ్లోకైః తస్యైవాపహతపాప్త త్వాదిగుణా ఇత్యాశంక్య తస్యాపి పర్యాయస్య జీవ

ఇత్థమభిహితాసంభవస్యాసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి—

ఉత్తరాత్ 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యాదిప్రజాపతివాక్యాత్

మేవావస్థాంతరగతం వ్యాచక్షే. తస్యైవ చాపహతపాష్టత్వాది దర్శ
యతి—‘ఏతదమృతమభయమేతద్భ్రష్టే’తి. ‘నాహ ఖల్వయమేవం
సంప్రత్యాత్తానం జానాత్యయమహమస్మితి నో ఏవేమాని భూతానీ’తి
చ సుషుప్తావస్థాయాం దోషముపలభ్య ‘ఏతం త్వేవ తే భూయోఽను
వ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతదస్తా’దితి చోపక్రమ్య శరీరసంబంధ
నిందాపూర్వకం ‘ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం
జ్యోతిరుపసంపద్య న్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష’ఇతి
జీవమేవ శరీరాత్సముత్థితముత్తమం పురుషం దర్శయతి. తస్మాదస్మి
సంభవో జీవే పారమేశ్వరాణాం ధర్మాణాం. అతః ‘దహరోఽస్మిన్నంత
రాకాశ’ఇతి జీవ ఏవోక్త్యితి చేత్కశ్చిద్భూయాత్ తం ప్రతి బ్రూ
యాదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి. తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్తిర్థః.
నోత్తరస్తాదపి వాక్యాదిహ జీవాశంకా సంభవతీత్యర్థః. కస్తాత్?
యతస్తత్రాప్యావిర్భూతస్వరూపో జీవో వివక్ష్యతే. ఆవిర్భూతం
స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపః భూతపూర్వగత్యా జీవవచనః,

ఋత్యమిత్యాహ—నాహేతి. అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః. ఖద్యమానో హింద్రః
ఉవాచ న ఖలు సుప్తః పుమానయం సంప్రతి సుషుప్త్యవస్థాయామయం దేవదత్తోఽ
హమిత్యేవ మాత్తానం జానాతి నో ఏవ నైవ ఇమానిభూతాని జానాతి కింతు వినాశ
మేవ ప్రాప్తో భవతి. నాహమత్ర భోగ్యం వశ్యామితి దోషముపలభ్య పునః ప్రజా
పతిముపససాద. తం దోషం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరాహ—ఏతమితి. ఏతస్తాత్ప్రకృతా
దాత్తనోఽన్యత్రాన్యన్నవ్యాఖ్యాస్యామితుపక్రమ్య ‘మఘవన్తర్త్యం వా ఇదం శరీర’
మితి నిందాపూర్వకం జీవమేవ దర్శయతీత్యర్థః. తస్మాత్ప్రజాపతివాక్యాత్. అతః
సంభవాసిద్ధేః. సిద్ధాంతయతి—తం ప్రతీతి. అవస్థాత్రయానోద్భవనేనావిర్భూతం శోధి
తత్వమర్థస్య వాక్యోక్త్యవృత్తిభివ్యక్తత్వమిత్యర్థః. తర్హి సూత్రే పుంలింగేన జీవోక్తిః
కథం జ్ఞానేన జీవత్వస్య నివృత్తత్వాదిత్యత ఆహ—భూతపూర్వేతి. జ్ఞానాత్పూర్వమ
విద్యా తత్కార్య ప్రతిబింబితత్వరూపం జీవత్వమభూదితి కృత్వా జ్ఞానానంతరం
బ్రహ్మరూపోఽపి జీవనామ్నోచ్యత ఇత్యర్థః. విశ్వత్రైజసప్రాజ్ఞతురీయపర్యాయచతుష్ట

జాగ్రదాద్యవస్థాపన్నే జీవే ఆపహతపాష్టత్వాదిసంభవాజ్జీవ ఏవ దహరాకాశ ఇతి
చేత్, అత్రాహ—ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు. తుశబ్దో జీవశంకావ్యావృత్తిర్థః. యతః

ఏతదుక్తం భవతి—‘య ఏషోఽక్షిణీ’త్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యో
దశరావ బ్రాహ్మణేనై నం శరీరాత్తతయా వ్యుత్థాప్య ‘ఏతం త్వేవ త’
ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయ త్వేనానుకృష్యస్వస్మ సుషుప్తోపన్యా
సక్రమేణ ‘పరం జ్యోతి రుపసంపద్య న్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత’ ఇతి
యదస్య పారమార్థికం స్వరూపం పరం బ్రహ్మ తద్రూపతయై నం జీవం
వ్యాచక్షే న జై వేన రూపేణ. యత్తత్పరం జ్యోతి రుపసంపత్తవ్యం
శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్ఛాపహతపాప్త త్యాదిధర్మకం తదేవ జీవస్య
పారమార్థికం స్వరూపం ‘తత్త్వమసీ’త్యాదిశాస్త్రేభ్యో నేతరదుపాధి
కల్పితం. యావదేవ హి స్థానావివ పురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవి
ద్యాం నివర్తయన్కూటస్థ నిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మ
స్తీతి న ప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్య జీవత్వం. యదా తు దేహేంద్రియ
మనో బుద్ధిసంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే. నాసి త్వం
దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతో నాపి సంసారికింతర్హితద్యత్తత్సత్యం

యాత్మక ప్రజాపతివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—ఏతదితి. జన్మనాశవత్త్వాత్ప్రతిబింబ
వద్బింబదేహో నాత్తేతి జ్ఞాపనార్థం ప్రజాపతిరింద్రవిరోచనాప్రత్యువాచ ఉదశరావే
ఆత్మానమశేష్య యదాత్తనో రూపం న విజానీథస్తన్తే బ్రూతమిత్యాది బ్రాహ్మణేనేత్యా
హ—ఉదశరావేతి. ఉదకపూర్ణే శరావే ప్రతిబింబితమాత్మానం దేహం దృష్ట్వా స్వస్యా
జ్ఞాతం యత్తన్న హ్యం వాచ్యమిత్యుక్తశ్రుత్యర్థః. వ్యుత్థాప్య విచాల్య అభినిష్పద్యత ఇత్య
త్రైతదుక్తం భవతీతి సంబంధః. కిముక్తమిత్యత ఆహ—యదస్యేతి. జీవత్వరూపేణ
జీవం న వ్యాచక్షే లోకసిద్ధత్వాత్ కింతు తమనూద్య పరస్పరవ్యభిచారిణీభ్యోఽవస్థాభ్యో
విచ్య బ్రహ్మస్వరూపం బోధయతి అతో యద్బ్రహ్మ తదేవాపహతపాప్త త్యాదిధర్మకం
జీవ ఇత్యుక్తం భవతి, శోధితస్య బ్రహ్మభేదేన తద్ధర్మోక్తేరిత్యర్థః. ఏవమవస్థోపన్యా
స్య వివేకార్థత్వాన్న జీవలింగత్వం ‘ఏతదమృతమేతద్బ్రహ్మే’తి లింగోపేతశ్రుతి
విరోధాదితి మంతవ్యం. నను జీవత్వబ్రహ్మత్వవిరుద్ధధర్మవతోః కథమభేదస్తత్రాహ—
తదేవేతి. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జీవత్వస్యావిద్యోపాధికల్పితత్వాదవిరోధ ఇతి
మత్వా దృష్టాంతేనాన్వయమాహ—యావదితి. వ్యతిరేకమాహ—యదేతి. అవి
ద్యాయాం సత్యాం జీవత్వం వాఖ్యోక్తప్రబోధాత్తన్నివృత్తౌ తన్నివృత్తిరిత్యావిద్యకం

తత్రాప్యావిర్భూతం పారమార్థికం స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపో జీవో వివక్షితః,

స ఆత్మా చైతన్యమాత్రస్వరూపస్తత్త్వమసీతి. తదా కూటస్థ నిత్య
దృక్స్వరూప మాత్మానం ప్రతి బుద్ధ్యాస్తాచ్ఛరీరాద్యభిమానాత్స
ముత్తిష్ఠన్ స ఏవ కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూప ఆత్మా భవతి 'స యో
హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః.
తదేవ చాస్య పారమార్థికం స్వరూపం యేన శరీరాత్సముత్థాయ
స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే. కథం పునస్త్వం రూపం స్వేనైవ చ
రూపేణ నిష్పద్యత ఇతి సంభవతి కూటస్థనిత్యస్య? సువర్ణాదీనాం తు
ద్రవ్యాంతరసంపర్కాదభిభూతస్వరూపాణామనభివ్యక్తా సాధారణ
విశేషాణాం తూరప్రక్షేపాదిభిశ్శోధ్యమానానాం స్వరూపేణాభినిష్ప
త్తిస్సాస్యత్తథా నక్షత్రాదీనా మహన్యభిభూతప్రకాశానా మభిభావక
వియోగే రాత్రౌ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్సాస్యత్. న తు తథాత్మ
చైతన్యజ్యోతిషో నిత్యస్య కేనచిదభిభవస్సంభవతి అసంసర్గిత్వాద్వో
మ్న ఇవ దృష్టవిరోధాచ్చ. దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతయో హి జీవస్య
స్వరూపం, తచ్చ శరీరాదసముత్థితస్యాపి జీవస్య సదా నిష్పన్న మేవ
దృశ్యతే. సర్వో హి జీవః పశ్యన్ శృణ్వన్తన్నానో విజానన్వా వ్యవ
హరతి అన్యథా వ్యవహారానుపపత్తిః. తచ్ఛేచ్ఛరీరాత్సముత్థితస్య

తదిత్యర్థః. సంసారిత్వస్య కల్పితత్వే సిద్ధం నిగమయతి—తదేవ చాస్యేతి. 'సముత్థాయ
స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రుతిం వ్యాఖ్యాతుమాక్షిపతి—కథం పునరిత్యాదినా.
కూటస్థనిత్యస్య స్వరూపమిత్యన్వయః. మలసంగినో హి క్రియయా మలనాశాదభివ్యక్తి
ర్నతు కూటస్థస్యాసంగిన ఇత్యాహ—సువర్ణేతి. ద్రవ్యాంతరం పార్థివోమలః. అభి
భూతేత్యస్య వ్యాఖ్యానమనభివ్యక్తేతి, అసాధారణో భాస్వరత్వాదిః అభిభావకస్సా
రాలాకః, జీవస్వరూపస్యాభిభవబాధకమాహ—దృష్టితి. 'విజ్ఞానఘన ఏవే'తి శ్రుత్యా
చిన్మాత్రస్తావదాత్మా తచ్చైతన్యం చక్షురాదిజన్యవృత్తివ్యక్తం దృష్ట్యాదిపదవాచ్యం సత్
వ్యవహారాంగం జీవరూపం భవతి తస్యాభిభూతత్వే దృష్టో వ్యవహారో విరుద్ధ్యేత
హేత్వభావాద్వ్యవహారో న స్యాదిత్యర్థః. అజ్ఞస్యాపి స్వరూపం వృత్తిఘ వ్యక్త
మిత్యంగీకార్యం వ్యవహారదర్శనాదిత్యాహ—తచ్ఛేతి. అన్యథేత్యుక్తం స్ఫుటయతి—

న తు జీవత్వేన రూపేణ; 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే.

నిష్పద్యేత ప్రాకసముత్థానాద్భ్రష్టో వ్యవహారో విరుధ్యేత. అతః కిమాత్త కమిదం శరీరాత్సముత్థానం కీమాత్తే కా చ స్వరూపేణాభినిష్పత్తి రితి. అత్రోచ్యతే—ప్రాగ్వివేకవిజ్ఞానోత్పత్తేః శరీరేంద్రియమనోబుద్ధి విషయవేదనోపాధిభిరవివిక్తమివ జీవస్య దృష్ట్యాదిజ్యోతిస్స్వరూపం భవతి. యథా శుద్ధస్య స్ఫటికస్య స్వాచ్ఛ్యం శౌక్ల్యం చ స్వరూపం ప్రాగ్వివేకగ్రహణాద్రక్తనీలాదు పాధిభిరవివిక్తమివ భవతి ప్రమాణ జనితవివేకగ్రహణాత్తు పరాచీన స్ఫటికస్వాచ్ఛ్యేన శౌక్ల్యేన చ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్య ప్రాగపి తథైవ సః. తథా దేహాద్యుపాధ్యవివిక్తవ్యైవ సతో జీవస్య శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిః కేవలాత్త్వస్వరూపావగతిః. తథా వివేకావివేకమాత్రేణైవాత్మనోఽశరీరత్వం సశరీరత్వం చ మంత్రవర్ణాత్ 'అశరీరం శరీరేష్వి'తి. "శరీరస్థోఽపి కాంతేయ న కరోతి న లిప్యత" ఇతి చ సశరీరత్వాశరీరత్వవిశేషాభావస్తరణాత్. తస్మాద్వివేకవిజ్ఞానాభావాదనావిరూపతస్వరూపస్సన్వివేకజ్ఞానా

తచ్ఛేదితి. స్వరూపం చేత్ జ్ఞానిన ఏవ వ్యజ్యేత జ్ఞానాత్పూర్వం వ్యవహారోచ్ఛిత్తి రిత్యర్థః. అతః సదైవ వ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యర్థః. సదావృత్తిః వ్యక్తస్య వస్తుతోఽసంగస్యాత్త్వనః ఆవిద్యకదేహాద్యవివేకరూపస్య మలసంగస్య సత్త్వాత్త్వద్వివేకాపేక్షయా సముత్థానాదిశ్రుతిరిత్యుత్తరమాహ—అత్రేతి. వేదనా హర్ష శోకాదిః ఆవివిక్తమివేతి తాదాత్మ్యస్య సంగస్య కల్పితత్వముక్తం. అత్ర కల్పితసంగే దృష్టాంతో యథేతి—శ్రుతికృతమితి. త్వంపదార్థశ్రుత్యా 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'త్యేవ మాద్యయా సిద్ధమిత్యర్థః. ప్రాణాభిన్నశుద్ధత్వం పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థసాక్షాత్కారః ఫలమిత్యాహ—కేవలేతి. సశరీరత్వస్య సత్యత్వాత్ సముత్థానముత్కాంతిరితి వ్యాఖ్యేయం న వివేక ఇత్యాశంక్యాహ—తథావివేకేతి. ఉక్తశ్రుత్యమసారేణేత్యర్థః.

రేష్వశరీరమవస్థితమితి శ్రుతేః ఆవివేకమాత్రకల్పితం సశరీరత్వం అతో వివేక ఏవ సముత్థానమిత్యర్థః. నను స్వకర్తాజితే శరీరే భోగస్యాపరిహార్యత్వాత్కథం జీవత ఏవ స్వరూపావిర్భావ ఇత్యత ఆహ—శరీరస్థోఽపీతి. అశరీరపత్ శరీరస్థస్యాపి బంధాభావ స్సృతేర్దేవతో ముక్తిర్యుక్తేత్యర్థః. ఆవిరుద్ధే శ్రుత్యర్థే సూత్రశేషో యుక్త ఇత్యాహ—తస్మాదితి. ఆన్యాదృశౌ సత్యావిత్యర్థః. జ్ఞానాజ్ఞానకృతావావిర్భావతిరోభావా

ఇత్యుపసంహారదర్శనాత్. అతః తస్య బ్రహ్మత్వేనాపహతపాక్షత్వాదిసంభవ ఇతి జీవ

దావిర్భూతస్వరూప ఇత్యుచ్యతే, న త్వన్యాదృశావావిర్భూవౌ స్వరూ
 పస్య సంభవతస్స్వరూపత్వాదేవ. ఏవం మిథ్యాజ్ఞానకృత ఏవ జీవపర
 మేశ్వరయో ర్భేదో న వస్తుకృతః వ్యోమవదసంగత్వావిశేషాత్.
 కుతశ్చైతదేవం ప్రతిపత్తవ్యం? యతః 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో
 దృశ్యత' ఇత్యుపదిశ్య 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'త్యుపదిశతి.
 యోఽక్షిణి ప్రసిద్ధో ద్రష్టా ద్రష్టుత్వేన విభావ్యతే సోఽమృతాభయ
 లక్షణాద్బ్రహ్మణోఽన్యశ్చేత్సాన్యత్, తతోఽమృతాభయబ్రహ్మసామా
 నాధికరణ్యం న స్యాత్. నాపి ప్రతిచ్ఛాయాత్తాఽయమక్షిణి తో
 నిర్దిశ్యతే, ప్రజాపతేర్త్తమావాదిత్వప్రసంగాత్. తథా ద్వితీయేఽపి
 పర్యాయే 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతీ'తి న ప్రథమపర్యాయ
 నిర్దిష్టాదక్షిపురుషాద్బ్రహ్మరన్యో నిర్దిష్టః. 'ఏతం త్వేవ తే భూయో
 ఽనువ్యాఖ్యాస్యామి'త్యుపక్రమాత్. కిం చాహమద్య స్వప్నే
 హస్తినమద్రాక్షం నేదానీం తం పశ్యామితి దృష్టమేవ ప్రతీబుద్ధః
 ప్రత్యాచక్షే, ద్రష్టారం తు తమేవ ప్రత్యభిజానాతి య ఏవాహం
 స్వప్నమద్రాక్షం సఏవాహం జాగరితం పశ్యామితి. తథా తృతీయే
 ఽపి పర్యాయే 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్తానం జానాత్యయ
 మహమస్తీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి సుషుప్తావస్థాయాం విశేష

వితి స్థితే భేదోఽప్యంశాంశీత్వకృతో నిరస్త ఇత్యాహ—ఏవమితి. అంశాదిశూన్యత్వ
 మసంగత్వం. ఆత్మాద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిశూన్యః విభుత్వాత్ వ్యోమపదిత్యాత్మైక్యసిద్ధే
 ర్భేదో మిథ్యేత్యర్థః. ప్రజాపతివాక్యాచ్చ భేదో మిథ్యేత్యాకాంతౌపూర్వకమాహ—
 కుతశ్చేత్యాదినా. ఏతద్భేదస్య సత్యత్వం ఏవం నాస్తీతి కుత ఇత్యన్వయః. ఛాయా
 యాం బ్రహ్మదృష్టిపరమిదం వాక్యం నాభేదపరమిత్యత ఆహ—నాపీతి. యస్య జ్ఞానా
 త్కృతకృత్యతా సర్వకామప్రాప్తిస్తమాత్తానమన్విచ్ఛాప ఇతి ప్రవృత్తయోరింద్ర
 విరోచనయోర్యద్యనాత్తచ్ఛాయాం ప్రజాపతిర్బ్రూయాత్ తదా మృషావాదీ స్యా
 దిత్యర్థః. ప్రథమవద్ద్వితీయాదిపర్యాయే వ్యావృత్తాన్వవస్థాసు అనుసూతాత్తా బ్రహ్మ
 త్వేనోక్త ఇత్యాహ—తథేతి. అవస్థాభేదేఽప్యనుసూతౌ యుక్తిమాహ—కిం చేతి.
 సుషుప్తా జ్ఞాతుర్వాప్యృత్తిమాశంక్యాహ—తథా తృతీయ ఇతి. సుషుప్తా నిర్వికల్ప
 త్వేన తదసంభవాన్న పూర్వసూత్రస్థహేతురసిద్ధ ఇతి భావః.

విజ్ఞానాభావమేవ దర్శయతి న విజ్ఞాతారం ప్రతిషేధతి. యత్తు
తత్ర 'వినాశమేవాపీతో భవతీ'తి తదపి విశేషవిజ్ఞానవినా
శాభిప్రాయమేవ న విజ్ఞాతృవినాశాభిప్రాయమ్. 'న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞా
తేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్యా'దితి శ్రుత్యంతరాత్. తథా
చతుర్థేఽపి పర్యాయే 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాన్యామి
నో ఏవాన్యత్రైతస్తా' దిత్వపక్రమ్య 'మఘవన్తర్వం వా ఇదం
శరీర' మిత్యాదినా ప్రపంచేన శరీరాద్యుపాధిసంబంధ ప్రత్యాఖ్యా
నేన సంప్రసాదశబ్దోదితం జీవం 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి బ్రహ్మ
స్వరూపాపన్నం దర్శయన్ న పరస్తాద్బ్రహ్మణోఽమృతాభయస్వరూపా
దన్యం జీవం దర్శయతి. కేచిత్తు పరమాత్మవివక్షాయాం 'ఏతం త్వేవ త'
ఇతి జీవాకర్షణమన్యాయ్యం మన్యమానా ఏతమేవ వాక్యోపక్రమ
సూచితమపహతపాస్తత్వాదిగుణకమాత్మానం తే భూయోఽనువ్యా
ఖ్యాన్యామీతి కల్పయంతి, తేషామేతమితి సన్నిహితావలంబినీ సర్వ
నామశ్రుతిర్విప్రకృప్యేత, భూయశ్శ్రుతిశ్చోపయధ్యేత, పర్యాయాంత
రాభిహితస్య పర్యాయాంతరేణానభిధీయమానత్వాత్. 'ఏతం త్వేవ
త' ఇతి చ ప్రతిజ్ఞాయ ప్రాకృతుర్థాత్పర్యాయాదన్యమన్యం వ్యాచక్షా
ణస్య ప్రజాపతేః ప్రతారకత్వం ప్రసజ్యేత. తస్తాద్యదవిద్యాప్రత్యుప
స్థాపితమపారమార్థికం జైవం రూపం కర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వే
షాదిదోషకలుషితమనేకానర్థయోగి తద్విలయనేన తద్విపరితమపహత
పాస్తత్వాదిగుణకం పారమేశ్వరం స్వరూపం విద్యయా ప్రతిపాద్యతే

జ్ఞానరూప ఆత్మాస్తీత్యత్ర బృహదారణ్యకశ్రుతిమాహ—న హీతి. బుద్ధేస్సాక్షిణోనాశో
నాస్తి నాశకాభావాదిత్యర్థః. ఏవమవస్థాభిరసంగత్వేనోక్త ఆత్మైవ తురీయేఽపి బ్రహ్మ
త్వేనోక్త ఇత్యాహ—తథేతి. శ్రుతేరేకదేశివ్యాఖ్యాం దూషయతి—కేచిత్త్వీతి.
జీవపరయోర్భేదాదితి భావః. శ్రుతిబాధానైషమిత్యాహ—తేషామితి. సన్నిహితో
జీవ ఏవ సర్వనామార్థ ఇత్యర్థః. ఉక్తస్య పునరుక్తౌ భూయ ఇతి యుజ్యతే తప తూప
క్రాంతపరమాత్మనశ్చతుర్థ ఏవోక్తేస్తద్బాధ ఇత్యాహ—భూయ ఇతి. లోకసిద్ధజీవాను
నాదేన బ్రహ్మత్వం బోధ్యత ఇతి స్వమతముపసంహరతతి—స్తాదితి. వ్యాఖ్యానాంతరా
భేదవాదిత్యర్థః. విలయనం శోధనం విద్యయా మహావాక్యేనేతి యావత్. యేతు

సర్వాదివిలయనేనేవ రజ్జ్వాదీన్. అపరే తు వాదినః పారమార్థికమేవ
జైవం రూపమితి మన్యంతే. అస్తదీయాశ్చ కేచిత్. తేషాం సర్వేషా
మాత్తైకత్వసమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతానాం ప్రతిషేధాయేదం శారీరక
మూర్ఖమ్. ఏకఏవ పరమేశ్వరః కూటస్థనిత్యో విజ్ఞానధాతురవిద్యయా
మాయయా మాయావివదనేకథా విభావ్యతే నాన్యో విజ్ఞానధాతు
రస్థితి. యత్త్విదం పరమేశ్వరవాక్యే జీవమాశంక్య ప్రతిషేధతి
సూత్రకారః—నాసంభవాదిత్యాదినా. (౧. 3. ౧౮.) తత్రాయమభి
ప్రాయః. నిత్యశుద్ధబుద్ధము క్తస్వభావే కూటస్థనిత్య ఏకస్తిన్నసంగే పర
మాత్మని తద్విపరీతం జైవం రూపం వ్యోమ్నివ తలమలినతాదిపరి
కల్పితమ్. తదాత్తైకత్వప్రతిపాదనపరవాక్యైర్నామోపేక్షైర్ద్వైతవాద

ప్రతిషేధైశ్చాపనేష్యామితి పరమాత్మనో జీవాదన్యత్వం ద్రుఢయతి,
జీవస్య తు న పరస్తాదన్యత్వం ప్రతిపిపాదయిషతి కిం త్వనువదత్యేవా
విద్యాకల్పితం లోకప్రసిద్ధం జీవభేదమ్. ఏవం హి స్వాభావికకర్తృత్వ
భోక్తృత్వానువాదేన ప్రవృత్తాః కర్తృవిధయో న విరుధ్యంత ఇతి
మన్యతే, ప్రతిపాద్యం తు శాస్త్రార్థమాత్తైకత్వమేవ దర్శయతి—
'శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవ'దిత్యాదినా, వర్ణితశ్చస్తాభిర్విద్వ
దవిద్వద్భేదేన కర్తృవిధివిరోధపరిహారః.

సంసారం సత్యమిచ్ఛంతి తేషామిదం శారీరకమేవోత్తరమిత్యాహ—అపరేత్విత్వాది
నా. శారీరకస్యార్థం సంక్షేపేణోపదిశతి—ఏక ఏవేతి. అవిద్యామాయయోర్భేదం నిర
సితుం సామానాధికరణ్యం ఆవరణవిక్షేపశక్తిరూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్సహ ప్రయో
గః బ్రహ్మైవావిద్యయా సంసరతి న తతోఽన్యో జీవ ఇతి శారీరకార్థ ఇత్యర్థః. తర్హి
సూత్రకారః కిమితి భేదం బ్రూతే తత్రాహ—యత్త్వితి. పరమాత్మనోఽసంసారిత్వ
సిద్ధ్యర్థం జీవాద్భేదం ద్రుఢయతి-తస్యాసంసారిత్వనిశ్చయాభావే తదభేదోక్తావపి జీవస్య
సంసారిత్వానపాయాదిత్యర్థః. అధిష్ఠానస్య కల్పితాద్భేదేఽపికల్పితస్యాధిష్ఠానాన్న
పుథక్త్వమిత్యాహ—జీవస్య త్వితి. కల్పితభేదానువాదస్య ఫలమాహ—ఏవం హీతి.
సూత్రేష్వభేదోనోక్త ఇతి భ్రాంతిం నిరస్యతి—ప్రతిపాద్యమితి. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి
త్యాదిసూత్రాణి ఆదిపదార్థః. నన్వచైవతస్య శాస్త్రార్థత్వే ద్వైతాపేక్షవిధివిరోధ
స్తత్రాహ—వర్ణితశ్చేతి. అద్వైతమజానతః కల్పితద్వైతాశ్రయా విధయో న విదుష
ఇతి సర్వముపపన్నమిత్యర్థః.

సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః. ౨౦

అథ యోఽయం దహరవాక్యశేషే జీవపరామర్శో దర్శితః—
 ‘అథ య ఏష సంప్రసాద’ ఇత్యాదిస్స దహరే పరమేశ్వరే వ్యాఖ్యా
 యమానే న జీవోపాసనోపదేశో నాపి ప్రకృతవిశేషోపదేశ ఇత్యనర్థ
 కత్వం ప్రాప్నోతీత్యత ఆహ—అన్యార్థః అయం జీవపరామర్శః న జీవ
 స్వరూపపర్యవసాయీ కిం తర్హి పరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ,
 కథమ్? సంప్రసాదశబ్దోదితో జీవో జాగరితవ్యవహారే దేహేంద్రియ
 పంజరాధ్యక్షో భూత్వా తద్వాసనానిర్మితాంశ్చ స్వప్నాన్నాడీచరో
 ఽనుభూయ శ్రాంతశ్శరణం ప్రేపురుభయరూపాదపి శరీరాభిమానా
 త్సముత్థాయ సుషుప్తావస్థాయాం పరంబోధ్యతిరాకాశశబ్దితం పరం
 బ్రహ్మోపసంపద్య విశేషవిజ్ఞానవత్త్వం చ పరిత్యజ్య స్వేన రూపేణాభి
 నిష్పద్యతే. యదస్యోపసంపత్తవ్యం పరంబోధ్యతి, యేన స్వరూపేణా
 యమభినిష్పద్యతే స ఏష ఆత్మాపహతపాప్తత్వాదిగుణ ఉపాస్య ఇత్యేవ
 మర్థోఽయం జీవపరామర్శః పరమేశ్వరవాదినోఽప్యవపద్యతే.

సూ. అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్. ౨౧.

యదప్యుక్తం ‘దహరోఽస్తిన్నంతరాకాశ’ ఇత్యాకాశస్వాల్ప

౨౦. ఏవం ప్రజాపతివాక్యే జీవానువాదేన బ్రహ్మణ ఏవాపహతపాప్తత్వోక్తేః
 జీవే తదసంభవాన్న జీవో దహర ఇత్యుక్తం తర్హి జీవపరామర్శస్య కా గతిరిత్యత
 ఆహ—అన్యార్థశ్చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—అథేత్యాదినా. ప్రకృతే దహరే
 విశేషో గుణః తదుపదేశోఽపి నేత్యర్థః. తత్ర దహరవాక్యశేషరూపం సంప్రసాద
 వాక్యమాశంకాపూర్వకం దహరబ్రహ్మపరత్వేన వ్యాచక్షే—కథమిత్యాదినా.

౨౧. ఉపాస్యత్వాదల్పత్వము క్తమితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుత్యా నిరస్తమిత్యర్థాంత

నను తర్హి ‘సంప్రసాదః’ ఇతి జీవపరామర్శో వ్యర్థః స్వాదిత్యత ఆహ—

జీవపరామర్శః ‘అభినిష్పద్యతే’ ఇతి ఉపసంపత్తవ్యపరమాత్మపర ఏవ, న

ఉపాదనార్థ ఇత్యర్థః.

త్వం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరే నోఽపద్యతే, జీవస్య త్వారాగ్రోప
మితస్యాల్పత్వమవకల్పత ఇతి తస్య పరిహారో వక్తవ్యః, ఉక్తో హ్యస్య
పరిహారః పరమేశ్వరేఽప్యపేక్షికమల్పత్వమవకల్పత ఇతి 'అర్భకౌ
కస్తాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవ'చ్చే
త్యత్ర స ఏవ పరిహారోఽనుసంధాతవ్య ఇతి సూచయతి. శ్రుత్యైవ
చేదమల్పత్వం ప్రత్యుక్తం ప్రసిద్ధేనాకాశేనోపమిమానయా 'యావా
న్వా అయమాకాశస్తావానేహోఽంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి ఇతి
పంచమాధికరణమ్.

సూ. అనుకృతే స్తస్య చ. ౨౨.

'న తత్ర నూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో
భాంతి కుతోఽయమగ్నిః తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా
రమాహ—శ్రుత్యైవ చేదమితి. ఏవం దహరవాక్యం ప్రజాపతివాక్యం చ సగుణే
నిర్గుణే చ సమన్వితమితి సిద్ధం—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౨౨. *అనుకృతే స్తస్య చ * ముండకవాక్యముదాహరతి—న తత్రేతి. తస్మిన్
బ్రహ్మణి విషయే న భాతి తం న భాసయతీతి యావత్. యదా చంద్రభాస్కరాదిర్న
భాసయతి తదా అల్పదీప్తిరగ్నేః కా కథేత్యాహ—కుత ఇతి. కించ సర్వస్య సూర్యా
దేస్తద్భాస్యత్వాన్న తద్భాసకత్వ మిత్యాహ—తమేవేతి. అనుగమనపదనుభానం స్వగత
మితి శంకాం నిరస్యతి—తస్యేతి. తత్రేతి సప్తమ్యాః సతి విషయేచసాధారణ్యాత్సంశ

జీవపూర్వపక్షబీజమాశంక్య పరిహరతి—

'దహరోఽస్తిన్నంతగాకాశః' ఇత్యాకాశస్యాల్పత్వశ్రవణాన్న పరమాత్మ
త్వమ్, కింతు జీవత్వమితి చేత్, తత్ర సమాధానముక్తమ్. 'అర్భకౌకస్తాత్తద్వ్యప
దేశాచ్చ...' ఇత్యత్ర. తస్తాద్దహరాకాశః పరమాత్మైవోపాస్య ఇతి సిద్ధమ్. ౨౧.

పూర్వమ్ 'పరం జ్యోతిరూపసంపద్య...' ఇతి వాక్యార్థవిచారప్రసంగాత్
'తచ్ఛుబ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః...' '...ఆయుర్హోపాసతేఽమృతమ్' ఇతి వాక్యోక్త
పరంజ్యోతిష్ట్యసాధకమ్ 'న తత్ర సూర్యః' ఇత్యాదివాక్యం విచార్యత ఇతి ప్రసంగ
సంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆలౌకికతేజస ఉపాస్తిః, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి

సర్వమిదం విభాతీ'తి సమామనంతి. తత్ర యం భాంతమనుభాతి సర్వం
 యస్య చ భాసా సర్వమిదం విభాతి స కిం తేజోధాతుః కశ్చిత్? ఉత
 ప్రాజ్ఞ ఆత్మేతి విచికిత్సాయాం తేజోధాతురితి తావత్ప్రాప్తం, కుతః?
 తేజోధాతూనామేవ సూర్యాదీనాం భానప్రతిషేధాత్. తేజస్స్వభా
 వకం హి చంద్రతారకాదితేజస్స్వభావక ఏవ సూర్యే భానమానేఽ
 హని న భానత ఇతి ప్రసిద్ధం, తథా సహ సూర్యేణ సర్వమిదం చంద్ర
 తారకాది యస్మిన్న భానతే సోఽపి తేజస్స్వభావక ఏవ కశ్చిదిత్యవ
 గమ్యతే. అనుభానమపి తేజస్స్వభావక ఏవోపపద్యతే సమానస్వభావ
 కేష్వనుకారదర్శనాత్, గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతీతివత్, తస్మా త్తేజోధాతుః
 కశ్చిదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ప్రాజ్ఞ ఏవాయమాత్మా భవితుమర్హతి.
 కస్తాత్? అనుకృతేః, అనుకరణమనుకృతిః, యదేతత్ 'తమేవ భాంత
 మనుభాతి సర్వ'మిత్యనుభానం తత్ప్రాజ్ఞపరిగ్రహేఽవకల్పతే.
 'భారూపస్సత్యసంకల్ప' ఇతి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి, న తు

యమాహ—తత్రేతి. పూర్వత్రాత్తశ్చ త్యాది బలాదాకాశశబ్దస్య రూఢిత్యాగాదీశ్వరే
 వృత్తిరాశ్రితా తథేహఃపి సతి సప్తమిబలాత్ వర్తమానార్థత్యాగేన యస్మిన్ సతి
 సూర్యాదయో న భాస్యంతి స తేజోవిశేష ఉపాస్య ఇతి భవిష్యదర్థే వృత్తిరాశ్రయ
 ణీయా అధునా భానమానే సూర్యాదౌ న భాతీతి విరోధాదితి దృష్టాంతేన పూర్వ
 పక్షయతి—తేజోధాతురితి. తేజోధానం నిర్గుణస్వయంజ్యోతిరాత్మజ్ఞానమిత్యుభయ
 త్ర ఫలం తేజోధాతుత్వే లింగమాహ—తేజోధాతూనామితి. యత్తేజసోఽభిభావ
 కం తత్తేజ ఇతి వ్యాప్తిమాహ—తేజస్స్వభావకమితి—యస్మిన్ సతి యన్న భాతి
 తదను తద్భాతీతి వీరుద్ధమిత్యత ఆహ—అనుభానమితి. తతో నికృష్టభానం వివక్షిత
 మితి భావః. ముఖ్యసంభవే వివక్షానుపపత్తేః ముఖ్యానుభానలింగాత్సర్వభాసకఃపరమాత్మా
 స్వప్రకాశకోఽత్ర గ్రాహ్య ఇతి సిద్ధాంతమాహ—ప్రాజ్ఞ ఇతి. ప్రాజ్ఞత్వం స్వప్రకాశ
 త్వం భాసకత్వార్థముక్తం, తత్ర శ్రుతిమాహ—భారూపఇతి. మానాభావాచ్చ తేజో

ఫలభేదః. ముండకే శ్రూయతే—'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకమ్...' ఇత్యాది. తత్ర సూర్యాదిజగద్భాసకతనూ ప్రతీయమానం కిం తేజోవిశేషః, ఉత
 బ్రహ్మేతి సంశయే, ప్రబలేన తేజసా దుర్బలస్యాభిభవదర్శనాత్తేజోవిశేష ఇతి
 పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తథా ప్రతీయమానం బ్రహ్మేవ. కుతః, అనుకృతేః అను

తేజో ధాతుం కంచిత్సూర్యాదయోఽనుభాంతీతి ప్రసిద్ధమ్. సమత్వాచ్చ
 తేజో ధాతూనాం సూర్యాదీనాం న తేజో ధాతుమన్యం ప్రత్యపే
 ట్నాస్తి యం భాంతమనుభాయుః. న హి ప్రదీపః ప్రదీపాంతరమను
 భాతి. యదప్యక్తం సమానస్వభావ కేష్వనుకారో దృశ్యత ఇతి నాయ
 మేకాంతోనియమః. భిన్నస్వభావ కేష్వపి హ్యనుకారో దృశ్యతే, సుత
 హ్యోఽయః పిండోఽగ్న్యనుకృతిరగ్నిం దహంతమనుదహతి, భౌమం వా
 రజో వాయుం వహంతమనువహతీతి. అనుకృతేరిత్యనుభానమసూసు
 చత్. తస్య చేతి చతుర్థపాదమస్య శ్లోకస్య సూచయతి. 'తస్య భాసా
 సర్వమిదం విభాతీ'తి చ తద్ధేతుకం భానం సూర్యాదేరుచ్యమానం ప్రాజ్ఞ
 మాత్మానం గమయతి 'తం దేవా జ్యోతిషాంజ్యోతి రాయుర్హోషాసతే
 ఽమృత'మితి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి. తేజోఽన్తరేణ తు
 సూర్యాదితేజోవిభాతీత్యప్రసిద్ధం విరుద్ధం చ, తేజోఽన్తరేణ తేజో
 ఽన్తరస్య ప్రతిఘాతదర్శనాత్. అథ వా న సూర్యాదీనామేవ శ్లోకపఠితా
 నామిదం తద్ధేతుకం విభానముచ్యతే, కింతర్హి సర్వమిదమిత్యవిశేషశ్రుతేః

ధాతుర్న గ్రాహ్య ఇత్యాహ—న త్వితి. కించ సూర్యాదయస్తేజోఽంతరభానమనున
 భాంతి తేజస్తాత్ ప్రదీపవదిత్యాహ—సమత్వాచ్చేతి. యోఽయమనుకరోతి స
 తజ్జాతీయ ఇతి నియమో నాస్తిత్యాహ—నాయమేకాంత ఇతి. పానరుక్త్యమా
 శంఖ్యోక్తానువాదపూర్వకం సూత్రోక్తం హేత్వంతరం వ్యాచక్షే—అనుకృతేరితి.
 తమేవ భాంతమిత్యేవకారోక్తం తద్భానం వినా సర్వస్య పృథగ్భానాభావరూపమను
 భానమనుకృతేరిత్యనేహోక్తం—తస్య చేతి. సర్వభాసకత్వముక్తమిత్యపానరుక్త్యమిత్యర్థః.
 ఆత్మనస్సూర్యాదిభాసకత్వం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమవిరుద్ధం చేత్యాహ—తం దేవా ఇతి.
 సర్వశబ్దః ప్రకృతసూర్యాదివాచకత్వేన వ్యాఖ్యాతః. సంప్రతి తస్యాసంకుచద్వృత్తి
 తాం మత్వాఽర్థాంతరమాహ—అథవేతి. తత్రేతి సర్వనామశ్రుత్యా ప్రకృతం బ్రహ్మ

కృతిరనుకరణం తస్మాత్, 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వమ్' ఇత్యనుభానాత్. న హి
 సూర్యాదికం తేజస్తేజోఽంతరమనుభాతి, లోకే తదదర్శనాత్. తర్హి ప్రాప్తం స్వతః
 సూర్యాదేర్భానమిత్యత్రాహ—తస్య చేతి. 'తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' ఇతి
 బ్రహ్మభాసా భాస్యత్వావగమాత్. న చ విపరీతం కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్, 'తచ్ఛు
 బ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః' ఇతి వాఖ్యోపక్రమే బ్రహ్మణః స్వయం జ్యోతిష్త్వావ

సర్వవైవాస్య నామరూపక్రియాకారకఫలజాతస్య యాభివ్యక్తిస్సా
 బ్రహ్మజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా. యథా సూర్యాదిజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా సర్వ
 రూపజాతస్యాభివ్యక్తిస్తద్వత్. 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి చ తత్ర
 శబ్ద మాహరణ ప్రకృతగ్రహణం దర్శయతి.—ప్రకృతం చ బ్రహ్మ
 'యస్మిన్ ద్యాః పృథివీ చాంతరిక్షమోత' మిత్యాదినా. అనంతరం
 చ 'హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలమ్, తచ్ఛుభ్రం
 జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్తవిదో విదు'రితి. కథం తజ్జ్యోతిషాం
 జ్యోతిరిత్యత ఇదముత్థితం 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి. యదప్యుక్తం
 సూర్యాదీనాం తేజసాం భానప్రతిషేధస్తేజోధాతావేవాన్యస్తిన్నవ
 కల్పతే సూర్య ఇవేతరేషామితి, తత్ర తు స ఏవ తేజోధాతురన్యో
 న సంభవతీత్యుపపాదితం. బ్రహ్మణ్యపి చైషాం భానప్రతిషేధోఽవ
 కల్పతే, యతో యదుపలభ్యతే తత్సర్వం బ్రహ్మణైవ జ్యోతిషోప

గ్రహ్యమిత్యాహ—న తత్ర సూర్య ఇతి. కిం చ సృష్ట బ్రహ్మపరపూర్వమంత్రాకాంతౌ
 పూరకత్వాదయం మంత్రో బ్రహ్మపర ఇత్యాహ—అనంతరం చేతి. హిరణ్మయే జ్యోతి
 ర్మయే అన్నమయాద్యపేక్షయా పరే కోశే ఆనందమయాభ్యే పుచ్ఛశబ్దితం బ్రహ్మ
 విరజం ఆగంతుకమలశూన్యం నిష్కలం నిరవయవం శుభ్రం నైసర్గికమలశూన్యం
 సూర్యాదిసాక్షిభూతం బ్రహ్మవిత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. సతీసప్తమీపక్షమనువదతి—యద
 పీతి. సూర్యాద్యభిభావకతేజోధాతౌ ప్రామాణికే తస్యేహ గ్రహణశంకా స్యాన్న
 తత్ర ప్రమాణమస్తీత్యాహ—తత్రేతి. సిద్ధాంతేన తత్రేతి వాక్యార్థః కథమిత్యా
 శంక్యాహ—బ్రహ్మణ్యపీతి. సతీసప్తమీపక్షే న భాతీతి శ్రుతం పర్తమానత్వం త్య
 క్త్వా తస్మిన్ సతి న భాస్యంతీత్యశ్రుతభవిష్యత్వం కల్పనీయం ప్రత్యక్షవిరోధనిరా
 సాయ, విషయసప్తమీపక్షే తు న భాసయతీత్యశ్రుతణిజధ్యాహారమాత్రం కల్ప్యం.
 న శ్రుతత్యాగ ఇతి లాఘవం, అతో బ్రహ్మణి విషయే సూర్యాదేర్భాసకత్వనిషేధేన
 బ్రహ్మభాస్యత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. యేనాన్యభాస్యత్వేన హేతునా సూర్యాదయస్తస్మిన్
 బ్రహ్మణి విషయే భాసకాస్స్యుః, తథా తు బ్రహ్మణ్యేన నోపలభ్యతే స్వప్రకాశత్వా

గమాత్, 'న తత్ర...' ఇతి తచ్ఛబ్దేన తస్యైవ ప్రకృతజ్యోతిషః పరామర్శాత్.
 అతః స్వయంజ్యోతిః సూర్యాదిసకలజగదవభాసకం బ్రహ్మైవ, న తు తాకికం తేజః.
 'స్యాత్ప్రకృతత్వాదితి సిద్ధమ్.

లభ్యతే, బ్రహ్మ తు నాన్యేన జ్యోతిషోపలభ్యతే, స్వయంజ్యోతిస్స్వ
రూపత్వాత్. యేన సూర్యాదయ స్తస్మిన్నాభయః. బ్రహ్మ హ్యన్య
ద్వ్యనక్తి న తు బ్రహ్మన్యేన వ్యజ్యతే 'ఆత్మనైవాయం జ్యోతిషాస్తే
అగృహ్యో నహి గృహ్యత' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః.

సూ. అపి చ స్మర్యతే. ౨౩.

అపి చేదం రూపం ప్రాజ్ఞప్రైవాత్తనస్మర్యతే భగవద్గీతాను—
“న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః, యద్గత్వా న నిప
ర్తంతే తద్ధామ పరమం మమే”తి, “యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాస
యతేఽఖిలమ్, యచ్ఛంద్రమసి యచ్ఛాగ్నౌ తత్రేజో విద్ధి మామక”
మితి చ. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః. ౨౪.

‘అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి’తి శ్రూయతే,

దితి యోజనా. ఉక్తమేవ శ్రుత్యంతరేణ ద్రథయతి—బ్రహ్మేతి. స్వప్రకాశత్వే
ఽన్యాభాస్యత్వే చ శ్రుతిద్వయం, గ్రహణాయోగ్యత్వాదగ్రాహ్య ఇత్యర్థః.

౨౩. ణిజధ్యాహారపక్షే స్మృతిబలమప్యస్తీత్యాహ—అపి చేతి. సూత్రం వ్యాచ
క్షే—అపి చేతి. అభాస్యత్వే సర్వభాసకత్వే చ క్షోకద్వయం ద్రష్టవ్యం తస్మాదను
భాసమంత్రో బ్రహ్మణి సమన్విత ఇతి సిద్ధం—ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౪. *శబ్దాదేవ ప్రమితః—కాతకవాక్యం వరతి అంగుష్ఠేతి. పురుషః

అస్మిన్ శ్రుత్యుక్తార్థే స్మృతిం దర్శయితుమాహ—

‘న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః’ ‘యదాదిత్యగతం తేజో
జగద్భాసయతేఽఖిలమ్...’ ఇతి భగవద్గీతాను స్మర్యత ఇత్యర్థః.

పూర్వమనుభానాదినా లింగేన తత్రేతి విషయసప్తమిం కృత్వా న భాతీ
త్యాదా ణిజధ్యాహారేణ న భాసయతీత్యర్థో వర్ణితప్రాయః. తథేహాపి ‘అంగుష్ఠమాత్రః’
ఇతి పరిమాణలింగాజ్ఞేవమాదాయ ఈశానోఽస్మితి భావయేదితి విధ్యధ్యాహారేణోపాస్తి
పరమంగుష్ఠవాక్యమస్మితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తస్మైవ పరమాత్మతయా ధీరితి

తథా 'అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకం ఈశానో భూత
భవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వేతద్వైత'దితి చ. తత్ర యోఽయమం
గుష్ఠమాత్రః పురుషశ్శూక్రియతే, స కిం విజ్ఞానాత్తా? కిం వా పరమా
త్తేతిసంశయః. తత్ర పరిమాణోపదేశాత్తావద్విజ్ఞానాత్తేతి తావత్ప్రప్తం.
న హ్యనంతాయామవిస్తారస్య పరమాత్తనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వముప
దిశ్యేత. విజ్ఞానాత్తనస్తూపాధిమత్త్వాత్సంభవతీ కయాచిత్కల్పనయాం
గుష్ఠమాత్రత్వమ్. స్మృతేశ్చ—“అథసత్యవతః కాయాత్పాశబద్ధంవశం
గతం, అంగుష్ఠమాత్రం పురుషం నిశ్చకర్ష యమో బలా”దితి. న హి
పరమేశ్వరో బలాద్యమేన నిష్క్రిష్టుం శక్యః, తేన తత్ర సంసార్యం

పూర్ణోఽప్యాత్మసి దేహమధ్యే అంగుష్ఠమాత్రే హృదయే తివ్రతీత్యంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యు
చ్యతే. తస్యైవ పరమాత్మత్వవాదివాక్యాంతరమాహ—తథేతి. ఆధూమకమితి పర
నీయం. యోఽఙ్గుష్ఠమాత్రో జీవః స వస్తుతో నిర్ధూమజ్యోతిర్వన్నిర్మలప్రకాశరూప
ఇతి త్వమర్థం సంశోధ్య తస్య బ్రహ్మత్వమాహ—ఈశాన ఇతి. తస్మాద్వితీయత్వ
మాహ—స ఏవేతి. కాలత్రయేఽపి స ఏవాస్తి నాన్యత్కించిత్ యన్నచికేతసా
పృష్టం బ్రహ్మ తదేతదేవేత్యర్థః. పరిమాణేశానశబ్దాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి.
యథానుభానాదిలింగాత్ ణిజధ్యాహారేణ సూర్యాద్యగోచరో బ్రహ్మాత్యుక్తం
తథా ప్రథమశ్రుతపరిమాణలింగాత్ జీవప్రతీతా ఏశానోఽస్తితి ధ్యాయేదితి విధ్య
ధ్యాహారేణ ధ్యానపరం వాక్యమితి పూర్వపక్షయతి—తత్ర పరిమాణేతి. పూర్వపక్షే
బ్రహ్మదృష్ట్యా జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తు ప్రత్యగ్భిష్టైక్యజ్ఞానం ఫలమితి మంత
వ్యం. ఆయామో దైర్ఘ్యం విస్తారో మహత్త్వమితి భేదః—కయాచిదితి. అంగుష్ఠ
మాత్రహృదయస్య విజ్ఞానశబ్దితబుద్ధ్యభేదాధ్యానకల్పనయేత్యర్థః. స్మృతిసంవాదాద
వ్యంగుష్ఠమాత్రో జీవ ఇత్యాహ—స్మృతేశ్చేతి. అథ మరణానంతరం యమపాశై
ర్బద్ధం కర్తవశం ప్రాప్త మిత్యర్థః. తత్రాపీశ్వరః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న హీతి.

ఫలభేదః. కథవల్లిఖ శ్రూయతే—‘అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః,
ఈశానో భూతభవ్యస్య...’ ఇతి. తత్ర కిమయమంగుష్ఠవాక్యప్రతిపాద్యో జీవః, ఉత
బ్రహ్మేతి సందేహో, జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రమితః వాక్యప్రతి
పాద్యః ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మైవ. కుతః, శబ్దాదేవ ‘ఈశానో భూతభవ్యస్య...’
ఇత్యత్ర ఈశానశబ్దాత్. న చాంగుష్ఠమాత్రజీవలింగవిరోధః, లింగశ్రుత్యోర్విరోధో

గుప్తమాత్రో నిశ్చితః స ఏవేహాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—పరమాత్మై
వాయమంగుప్తమాత్రపరిమితః పురుషో భవితు మర్హతి. కస్తాత్? శబ్దాత్
‘ఈశానో భూతభవ్యస్యే’తి. న హ్యన్యః పరమేశ్వరాద్యాభత
భవ్యస్య నిరంకుశమీశితా. ‘ఏతద్వై త’దితి చ ప్రకృతం పృష్టమిహ
నుసందధాతి, ఏతద్వై తత్ యత్పృష్టం బ్రహ్మైత్యర్థః. పృష్టం
చేహ బ్రహ్మ—‘అన్యత్ర ధర్తాదన్యత్రాధర్తాదన్యత్రాస్తాత్కృతా
కృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే’తి.
శబ్దాదేవేతి అభిధానశ్రుతేరేవేశాన ఇతి పరమేశ్వరోఽచగమ్యత
ఇత్యర్థః.

కథం పునస్సర్వగతస్య పరమాత్మనః పరిమాణోపదేశ ఇతి
అత్ర బ్రూమః.—

సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్. ౨౫.

సర్వగతస్యాపి పరమాత్మనో హృదయేఽవస్థానమపేక్ష్యాంగుప్త
మాత్రత్వమిదముచ్యతే, ఆకాశస్యేవ వంశపర్వాపేక్ష మరత్నిమాత్ర
త్వం. న హ్యంజసాతిమాత్రస్య పరమాత్మనోఽంగుప్తమాత్రత్వ
ముపపద్యతే. న చాన్యః పరమాత్మన ఇహ గ్రహణమర్హతి ఈశాన

“ప్రభవతి సంయమనే మమాపి విష్ణు”రితి యమస్యేశ్వరనియమ్యత్వ స్మరణాదితి
భావః. భూతభవ్యస్యేత్యుపపదా త్సాధకాద్బాధకాభానాచ్చ ఈశాన ఇతీశత్వ
శబ్దాన్నిరంకుశమీశితా భాతీతి శ్రుత్యా లింగం బాధ్యమితి సిద్ధాంతయతి—పరమా
త్మైవేతి. ప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మపరమిదం వాక్యమిత్యాహ—ఏతదితి. శబ్దో వాక్యం
లింగాద్దుర్బలమిత్యాశంక్యాహ—శబ్దాదితి.

౨౫. కరస్సకనిష్ఠః అరత్నిః. ముఖ్యాంగుప్తమాత్రో జీవో గృహ్యతాం కిం
గౌణగ్రహణేనేత్యత ఆహ—న చాన్య ఇతి. సతి సంభవే ముఖ్యగ్రహో న్యా

శ్రుతేరేవ ప్రబలత్వాత్. న చ పరమాత్మనోఽంగుప్తమాత్రత్వానుపపత్తిః, అంగుప్త
మాత్రజీవానువాదేన బ్రహ్మభేదబోధనాదితి సమంజసమ్.

శబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం. నను ప్రతిప్రాణిభేదం హృదయానామనవస్థిత
త్వాత్తద పేక్షమప్యంగుష్ఠమాత్రత్వం నోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తర
ముచ్యతే—మనుష్యాధికారత్వాదితి. శాస్త్రం హ్యవిశేషప్రవృత్తమపి
మనుష్యానేవాధికరోతి శక్తత్వాదర్థిత్వాదపర్యుదస్తత్వాదుపనయ
నాదిశాస్త్రాచ్చేతి. పర్ణితమేతదధికారలక్షణే, మనుష్యాణాం చ నియత
పరిమాణః కాయః, బౌచిత్యేన నియతపరిమాణమేవ చైషామంగుష్ఠ

యః అత్ర తు శ్రుతివిరోధాదసంభవ ఇతి గౌణగ్రహ ఇత్యర్థః. మనుష్యానేవేతి
తైవర్ణికానేవేత్యర్థః. శక్తత్వాదిత్యనేన పశ్వాదీనాం దేవానామృషీణాం చాధి
కారో వారితః. తత్ర పశ్వాదీనాం శాస్త్రార్థజ్ఞానాదిసామగ్రిభావాత్ కర్తృణ్య
శక్తిః, ఇంద్రాదేః స్వదేవతాకే కర్తృణి స్వోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాదశక్తిః,
ఋషీణామర్షేయవరణే ఋష్యంతరాభావాదశక్తిః, అర్థిత్వాదిత్యనేన నిష్కా
మానాం ముముక్షూణాం స్థావరాణాం చాధికారో వారితః. తత్ర ముముక్షూణాం
శుద్ధ్యర్థిత్వే నిత్యాదిష్వధికారో న కామ్యేషు. శుద్ధచిత్తానాం మోక్షార్థిత్వే శ్రవ
ణాదిషు ప్యంజకేష్వధికారో న కర్తృస్వీతి మంతవ్యం. శూద్రస్యాధికారం నిరస్యతి—
అపర్యుదస్తత్వాదితి. 'శూద్రో యజ్ఞేనవక్షస్త' ఇతి పర్యుదాసాత్, ఉపనయాత
తమధ్యాపయాతే'తి శాస్త్రాచ్చ న శూద్రస్య వైదికే కర్తృణ్యధికారః. తస్మైకజాతిత్వ
స్మృతేరుపనయనప్రయుక్తద్విజత్వాభావేన వేదాధ్యయనాభావాత్. అత్రాపేక్షితో
న్యాయష్టాధ్యాయే పర్ణిత ఇత్యాహ—పర్ణితమితి. 'స్వర్గకామో యజ్ఞేతే'
త్యాది శాస్త్రస్యావిశేషేణ సర్వాకాఫలార్థినః ప్రతి ప్రవృత్తత్వా త్ప్రాణిమాత్రస్య
సుఖార్థిత్వాచ్చ ఫలార్థే కర్తృణి పశ్వాదీనామప్యధికార ఇత్యాశంఖ్యోక్తరీత్యా
తేషాం శక్తత్వాభావా త్స్వర్గకామపదం మనుష్యపరతయా సంకోచ్య మనుష్యాధి
కారత్వే స్థాపితే చాతుర్వర్ణ్యాధికారమాశంక్య 'వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నినాదధిత
గ్రీష్మే రాజన్యశ్శరది వైశ్య' ఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధశ్రవణాత్తేషా
మేవాధికార ఇతి పర్ణిత మిత్యర్థః. అస్తు ప్రస్తుతే కిమాయాతం తత్రాహ—మను
ష్యాణాం చేతి. ప్రాయేణ సప్తవిత్సప్తపరిమితో మనుష్యదేహ ఇత్యర్థః. ఏవమంగుష్ఠ
శబ్దో హృత్పరిమాణవాచక స్తత్రస్థం బ్రహ్మ లక్షయతీత్యుక్తం సంప్రతి తచ్ఛబ్దేనాంగు

నను జీవస్య పరమార్థతః సర్వగతబ్రహ్మత్వేన కథమంగుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత
అహ—

తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః. మనుష్యాధికారత్వాచ్చస్తస్య, మనుష్యాణాం

మాత్రం హృదయమ్. అతో మనుష్యాధికారత్వాచ్చస్తస్య మనుష్య
హృదయావస్థానాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముపపన్నం. పరమాత్మనః
యదప్యక్తం పరిమాణోపదేశాత్ స్మృతేశ్చ సంసార్యే వాయమంగుష్ఠ
మాత్రః ప్రత్యేతవ్య ఇతి తత్ప్రత్యుచ్యతే—‘స ఆత్మా తత్త్వమసీ’
త్యాదివత్సంసారిణ ఏవ సతోఽంగుష్ఠమాత్రస్య బ్రహ్మత్వమిదముప
దిశ్యత ఇతి. ద్వీరూపాహి వేదాంతవాక్యానాం ప్రస్పృతిః, క్వచిత్పర
మాత్మస్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైకత్వో
పదేశపరా. తదత్ర విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మనైకత్వముపదిశ్యతే నాంగు
ష్ఠమాత్రత్వం కస్యచిత్. ఏతమేవార్థం పరేణ స్పష్టికరిష్యతి—‘అంగు

ష్ఠమాత్రం జీవమనూద్యాయమిశాన ఇతి బ్రహ్మభేదో బోధ్య ఇతి వక్తు ముక్త
మనుపదతి—యదపీతి. ప్రతిపాద్యాభేదవిరోధాదనువాద్యాంగుష్ఠమాత్రత్వం బాధ్యం
తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వా దిత్యాహ—తదితి. క్వచిత్ ‘అస్థూల’ మిత్యాదౌ,
క్వచిత్ ‘తత్త్వమసీ’ త్యాదౌ (* నను పరమాత్మనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వం న సంభవ
తీతి సూత్రకారేణ హృదయాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముక్తం ద్వివిధేత్యాదిభాష్యా
త్తు జీవముద్దిశ్య బ్రహ్మత్వబోధనమితి ప్రతీయత ఇతి సూత్రార్థాస్పర్శిత్యాద్యాప్య
మనుపపన్నమితి చేన్న, భాష్యతాత్పర్యానభిజ్ఞానాత్. కఠవల్లివాక్యస్యావాంతర
తాత్పర్యమేకం మహాతాత్పర్యం చైకం తత్రావాంతర తాత్పర్యముపాస్యే బ్రహ్మణి
మహాతాత్పర్యం చ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి అత ఏవ భాష్యకారైర్వాక్యద్వయోపన్యాసః
కృతః. అత ఏవోపాసనాఫలం కఠవల్ల్యామేవ ‘శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్య’
ఇత్యాదినా బోధితం. అత ఏవ చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయచరణే ‘తదోకః’ ఇతి సూత్రే
హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతీతి భాష్యకారైః ప్రథమవాక్యస్య ఉపాస్యే
బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి ప్రకటికృతం. ఇత్థం చాత్రత్యభాష్యం మహాతాత్పర్యాభి
ప్రాయకమితి ద్రష్టవ్యం. రామానుజభాష్యకృతా తు పూర్వపక్షోఽస్తద్భాష్యతాత్ప
ర్యాజ్ఞానేనైవ కృత ఇత్యవధేయం.) ఏకత్వార్థే వాక్యశేషమనుకూలయతి—ఏత
మితి. సుతిర్యమో వా కర్తా ద్రష్టవ్యః తం జీవం ప్రపుహేత్ పృథక్కుర్యాత్

హృదయస్యాంగుష్ఠమాత్రత్వాత్తదపేక్షయా సర్వగతస్యాత్మనోఽంగుష్ఠమాత్రత్వ మ
విరుద్ధమ్. అతోఽంగుష్ఠవాక్యే ప్రతిపాద్యః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

* నన్విత్యాద్యవధేయమిత్యంతం ఔత్తరః పాఠః.

ష్టమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః,
తం స్వాచ్ఛరీ రాత్ప్రీవృహేన్తుంజాది వేషికాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛ
క్రమమృత'మితి.

సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్. ౨౬.

అంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిర్మనుష్యహృదయా పేక్షయా మనుష్యాధికార
త్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యుక్తం, తత్ప్రసంగాదిదముచ్యతే. బాధం మనుష్యా
నధికరోతి శాస్త్రం, న తు మనుష్యానేవేతీహ బ్రహ్మజ్ఞానే నియమో
ఽస్తి, తేహంమనుష్యాణాముపరిష్టాద్యే దేవాదయస్తానప్యధికరోతిశాస్త్ర

ధైర్యేణ బలవదింద్రియనిగ్రహాదినా తం వివిక్త మాత్మానం శుక్రం స్వప్రకాశం
అమృతం కూటస్థం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః. తస్మాత్కృతవాక్యం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి జ్ఞేయే
సమన్వితమితి సిద్ధం—ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౨౬. శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వే దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామనధికా
రస్యాదిత్యాశంక్యహ—తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్. నను సమన్వయా
ధ్యాయేఽధికారచింతా న సంగతేత్యత ఆహ—అంగుష్ఠేతి. స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వం
ప్రసంగః. అత్ర మనుష్యాధికారత్వోక్త్యా స్మృతానాం దేవాదీనాం వేదాంతశ్రవణా
దావధికారోఽస్తి న వేతి సందేహో భోగాసక్తానాం వైరాగ్యాద్యసంభవాన్నేతి
ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ—బాధమితి. ఏవమధికారవిచారాత్కాధికరణద్వయస్య ప్రాసం
గికిసంగతిః అత్ర పూర్వపక్షే దేవాదీనాం జ్ఞానానధికారాద్దేవత్వప్రాప్తిద్వారా క్రమ
ముక్తిఫలాను దహరాద్యుపాసనాను క్రమముక్త్యర్థినాం మనుష్యాణామప్రవృత్తిః

పూర్వం మనుష్యాధికారం శాస్త్రమితిక్తే తర్హ్యమనుష్యాణాం దేవాదీనామధి
కారో న స్యాదిత్యాక్షేప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా ప్రసంగసంగత్యా వా
ఇదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మంత్రాద్యప్రామాణ్యాదుపగమనాదివాక్యానామపి స్వాధ్యే
తదయోగాత్తత్త్వమస్యాదేరపి నైక్యనిష్ఠతేతి ఫలమ్, సిద్ధాంతే తత్సర్వసంభవాదైక్య
నిష్ఠతేతి ఫలమ్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—‘తద్యో యా దేవానాం ప్రత్య
బుధ్యత స ఏవ తదభవత్’ ఇత్యాట. తత్ర కిం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాయామధి

మితి బాదరాయణఆచార్యో మస్యతే, కస్తాత్? సంభవాత్. సంభవతి
హి తేషామర్థిత్వాది అధికారకారణం. తత్తార్థిత్వం తావన్తోక్షవిష
యం దేవాదీనామపి సంభవతి వికారవిషయవిభూత్యనిత్యత్వాలోచ
నాదినిమిత్తం. తథా సామర్థ్యమపి తేషాం సంభవతి మంత్రార్థవా
దేతిహాసపురాణలోకేభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాత్. న చ తేషాం
కశ్చిత్ప్రతిషేధోఽస్తి. న చోపనయనాదిశాస్త్రేణైషామధికారో
నివర్త్యతే. ఉపనయనస్య వేదాధ్యయనార్థత్వాత్, తేషాం చ స్వ
యంప్రతిభాతవేదత్వాత్. అపి చైషాం విద్యాగ్రహణార్థం బ్రహ్మ
చర్యాదీన్దర్శయతి—ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మ
చర్యమువాస, భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి
భగవో బ్రహ్మ'త్వాది. యదపి కర్తస్వనధికారకారణముక్తం 'న

ఫలం, సిద్ధాంతే తు ప్రవృత్తిః. ఉపాసనాభిర్దేవత్వం ప్రాప్తానాం శ్రవణాదినా జ్ఞానా
న్తుక్తిసంభవాదితి సఫలోఽయం విచారః. నను భోగాసక్తానాం తేషాం మోక్షార్థిత్వా
భావాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—అర్థిత్వం తావదితి. వికారత్వేనాన్యత విషయ
సుఖస్య క్షయోదయాదిదోషదృష్ట్యా నిరతిశయసుఖమోక్షార్థిత్వం సత్త్వప్రకృతీనాం
దేవాదీనాం సంభవతీత్యర్థః. నన్వింద్రాయ స్వాహేత్యాదౌ చతుర్థ్యంతశబ్దాతిరిక్తా
విగ్రహవతీ దేవతా నాస్తీ శబ్దస్య చాసామర్థ్యాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—తథేతి.
అర్థిత్వవదిత్యర్థః. అపర్యుదస్తత్వమాహ—న చ తేషామితి. 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లప్త
ఇతివ ద్దేవాదీనాం విద్యాధికారనిషేధో నాస్తీత్యర్థః. నను విగ్రహవత్వేన దృష్టసా
మర్థ్యే సత్యప్రపనయనాభావాచ్ఛాస్త్రీయసామర్థ్యం నాస్తీత్యత ఆహ—న చేతి.
జన్తాంతరాధ్యయనబలాత్స్వయమేవ ప్రతిభాతాః స్మృతా వేదా యేషాం తే తథా
తద్భావాదిత్యర్థః. బాలాదిషు ప్రవిష్టపిశాచాదీనాం వేదోద్ఘోషదర్శనాద్దేవయోనీనాం
జన్తాంతరస్త్వరణమస్తీతి స్మృతవేదాంతానామర్థవిచారో యుక్త ఇత్యర్థః. దేవానా
మృషీణాం చ విద్యాధికారే కారణమర్థిత్వాదికముక్త్యా శ్రౌతం గురుకులపాసాది
లింగమాహ—అపి చేతి. నను బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి వేదార్థత్వాత్
అగ్నిహోత్రవదిత్యత ఆహ—యదపీతి. దేవానాం కర్తసు నాధికారః దేవతాంతరా

కారోఽస్తి న చేతి సంజేహే, నాస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదుపర్యపి
తేషాం మనుష్యాణాముపస్థాల్ యే దేవాదయః తేషామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో

దేవానాం దేవతాంతరాభావాత్' ఇతి, 'న ఋషీణామృష్యంతరాభావా'దితి, న తద్విద్యాస్వస్తి. నహింద్రాదీనాం విద్యాస్వధిక్రియమాణానా మింద్రాద్యుద్దేశేన కించిత్కృత్యమస్తి, న చ భృగ్వాదీనాం భృగ్వాదిసగోత్రతయా, తస్మాద్దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికారః కేనవార్యతే! దేవాద్యధికారేఽప్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః స్వాంగుష్ఠాపేక్షయా న విరుధ్యతే.

సూ. విరోధః కర్తవ్యేతి

చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౨౭.

స్వాదేతద్యది విగ్రహవత్త్వాద్యభ్యుపగమేన దేవాదీనాం విద్యాస్వధికారో వర్ణ్యత విగ్రహవత్త్వాదృత్విగాదివదింద్రాదీనామపి స్వరూపణాముద్దేశ్యానామభావాదితి ప్రథమసూత్రార్థః, ఋషీణామనధికారః ఋష్యంతరాభావాదృషియుక్తే కర్తవ్యశక్తేరితి ద్వితీయాసూత్రార్థః. అసామర్థ్యముపాధిరితి పరిహరతి—న తదితి. అసామర్థ్యరూపం కారణమిత్యర్థః. న హ్యస్తి యేనాసామర్థ్యం స్యాదితి శేషః 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుద్ధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణా'మితి వాక్యబాధోఽప్యనుమానస్య ద్రష్టవ్యః. నను దేవాదీన్ప్రత్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః కథం తేషాం మహాదేహత్వేన హృదయస్యాస్తదంగుష్ఠమాత్రత్వాభావాత్ అతశ్శ్రుతిషు తేషాం నాధికార ఇత్యత ఆహ—దేవాద్యధికారేఽపీతి.

౨౭. నను మంత్రాదీనాం ప్రతీయమానవిగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యం కల్పయిత్వా దేవాదీనామధికార ఉక్తస్స చాయుక్తః అన్యపరాణాం తేషాం ప్రత్యక్షాదివిరోధేన స్వార్థే తాత్పర్యకల్పనానుపపత్తేరిత్యాక్షిప్య సూత్రచతుష్టయేన పరిహరతి—విరోధః కర్తవ్యేత్యాదినా. వర్ణ్యత, తర్హితి శేషః, స్వరూపం విగ్రహః. అభ్యుదస్తీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే స్త్. కస్తాత్, సంభవాత్ అర్థిత్వసామర్థ్యాద్యధికారకారణస్య సంభవాదిత్యర్థః.

నను యదీంద్రాదీనాం విగ్రహత్వేన విద్యాధికారః, తర్హి కర్తవ్యే విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ—

ఇంద్రాదీనామృత్తివిగాదివదేకస్య శరీరస్య అనేకత్ర కర్తవ్యే యుగపత్సన్ని

సన్నిధానేన కర్తాంగభావోఽభ్యుపగమ్యేత, తథా చ విరోధః
 కర్తణి స్యాత్, న హింద్రాదీనాం స్వరూపసన్నిధానేన యాగాంగ
 భావో దృశ్యతే, న చ సంభవతి. బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేం
 ద్రస్య స్వరూపసన్నిధానానుపపత్తేరితి చేత్, నాయమస్తి విరోధః,
 కస్తాత్ ? అనేకప్రతిపత్తేః. ఏకస్యాపి దేవతాత్తనో యుగపదనేక
 స్వరూపప్రతిపత్తిస్సంభవతి. కథమేతదవగమ్యతే? దర్శనాత్. తథా
 హి—‘కతి దేవా’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘త్రయశ్చత్రీ చ శతా త్రయశ్చత్రీ చ
 సహస్రేతి’ నిరుచ్య ‘కతమేత’ ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం ‘మహిమాన
 ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవతా’ ఇతి బ్రువంతీ శ్రుతిరేకై
 కస్య దేవతాత్తనో యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి. తథా త్రయ
 స్త్రింశతోఽపి షడాద్యంతర్భావక్రమేణ ‘కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ’

పగమే ప్రత్యక్షేణ దేవతా దృశ్యేత న చ దృశ్యతే అతో యోగ్యానుపలభ్యా దేవ
 తాయా విగ్రహవత్త్యా అభావాత్ సంప్రదానకారకాభావేన కర్తనిష్పత్తిర్ను
 స్యాదిత్యాహ—తథా చేతి. విగ్రహస్యాంగత్వమనుపలబ్ధిబాధితం యుక్త్యా చ న
 సంభవతీత్యాహ—న చేతి. తస్మాదర్థోపహితశబ్ద ఏవ దేవతా తస్యా అచేతనత్వాన్న
 విద్యాధికార ఇతి శంకార్థః. పరిహరతి—నాయమితి. ఏకస్యాపి దేవస్య యోగ
 బలాదనేకదేహప్రాప్తిః శ్రుతిస్త్పృతిదర్శనాత్సంభవతి. అతో న కర్తణి విరోధ ఇతి
 వ్యాచక్షే—కస్తాదిత్యాదినా. వైశ్వదేవశస్త్రే శస్యమానదేవాః కతీతి శాకల్యేన
 పృష్టో యాజ్ఞవల్క్య నివిదా ‘త్రయశ్చే’ త్యాదిరూపయా ఉత్తరం దదౌ. నివిన్నా
 మశస్యమానదేవసంఖ్యావాచకశ్శబ్దః. షడధికాని త్రీణి శతాని త్రీణి సహస్రాణీతి
 సంఖ్యోక్తౌ సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే మహిమానో విభూతయః సర్వే దేవాః,
 ఏషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం ఆష్టౌ పసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యా ఇంద్రః
 ప్రజాపతిశ్చేతి త్రయస్త్రింశద్దేవాః తేఽపి షణ్ణాం అగ్నిపృథివీవాయ్వంతరిక్షాదిత్య
 దివాం మహిమానస్తేఽపి షట్సు దేవేష్వంతర్భవంతి షడ్దేవా స్త్రిషు లోకేషు త్రయశ్చ
 ద్వయోరన్నప్రాణయోర్ద్వా చైకస్మిన్ ప్రాణే హిరణ్యగర్భే అంతర్భవత ఇతి దర్శిత

ధానాసంభవాత్కర్త విరోధః ప్రసజ్యేతేతి చేత్, న. కస్తాత్, అనేకప్రతిపత్తే
 దర్శనాత్ ఏకస్యేంద్రస్య అనేకేషాం శరీరాణాం యుగపత్వాప్తేః. ‘స ఏకథా
 భవతి త్రిధా భవతి’ ఇత్యాది శ్రుతౌ దర్శనాత్, యద్వా అనేకత్ర కర్తణి ఏకస్య

ఇతి ప్రాణైకరూపతాం దేవానాం దర్శయంతీ తస్యైవైకస్య ప్రాణస్య
యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి. తథా స్మృతిరపి—“ఆత్మనాం వై
సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ, కుర్యాద్యోగీ బలం ప్రాప్య తైశ్చ
సర్వైర్నహీం చరేత్. ప్రాప్నుయాద్విషయాన్ కైశ్చిత్రైశ్చదుగ్రం
తపశ్చరేత్, సంక్షిప్తేచ్ఛ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివే” త్యేవం
జాతీయకాప్రాప్తాణిమాద్యైశ్చర్యాణాం యోగినామపి యుగపదనేక
శరీరయోగం దర్శయతి కిము వక్తవ్యమాజానసిద్ధానాం దేవానాం?
అనేకరూపప్రతిపత్తిసంభవాచ్చైకైకా దేవతా బహుభీ రూపైరాత్మా
నం ప్రవిభజ్య బహుషు యాగేషు యుగపదంగభావం గచ్ఛతీతి
పరైశ్చ న దృశ్యతేన్ద్రానాదిశక్తియోగాదిత్యుపపద్యతే. అనేక
ప్రతిపత్తేర్దర్శనాదిత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా విగ్రహవతామపి కర్తాంగ
భావచోదనాస్వనేకప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే. క్వచిదేకోఽపి విగ్రహవా
ననేకత్ర యుగపదంగభావం న గచ్ఛతి యథా బహుభిర్భోజయద్భి
ర్నైకో బ్రాహ్మణో యుగపదోభజ్యతే. క్వచిచ్చైకోఽపి విగ్రహవా
ననేకత్ర యుగపదంగభావం గచ్ఛతి. యథా బహుభిర్నమస్కు-
ర్వాణై రేకో బ్రాహ్మణో యుగపన్నమస్క్రియతే తద్వదిహోద్దేశపరి
త్యాగాత్తకత్వాద్యాగస్య విగ్రహవతీమప్యేకాం దేవతాముద్దిశ్య
బహుస్సర్వం స్వం ద్రవ్యం యుగపత్పరిత్యక్త్యంతీతి విగ్రహవత్త్వేఽపి
దేవాదీనాం న కించిత్కర్తృణి విరుధ్యతే.

మిత్యర్థః. త్రయస్త్రింశతోఽపి దేవానామితి సంబంధః. దర్శనం శ్రౌతం వ్యాఖ్యానం
స్తూతం వ్యాచక్షే—తథా స్మృతిరితి. బలం యోగసిద్ధిం “అణిమా మహిమా చైవ
లఘిమా ప్రాప్తిరీశితా, ప్రాకామ్యం చ వశిత్వం చ యత్ర కామావసాయి తే”
త్యష్టైశ్చర్యాణి. ఉణేన అణుర్నహాన్ లఘుర్దురుశ్చ భవతి యోగీ. అంగుల్యా చంద్ర
స్పర్శః ప్రాప్తిః. ఈశితా సృష్టిశక్తిః. ప్రాకామ్యం ఇచ్ఛానభిఘాతః. వశిత్వం నియ
మనశక్తిః. సంకల్పమాత్రాదిప్రలాభో యత్ర కామావసాయి తేతి భేదః. ఆజానసిద్ధానాం
జన్తనా సిద్ధానామిత్యర్థః ఫలితమాహ—అనేకేతి. అనేకేషు కర్తృస్వేకస్య ప్రతిపత్తి
రంగభావః. తస్య లోకే దర్శనాదితి వక్తుం వృతిరేకమాహ—క్వచిదేక ఇతి.
ప్రకృతోపయుక్తమన్వయదృష్టాంతమాహ—క్వచిచ్ఛేతి.

తిపత్తిః అంగభావః తస్య లోకే దర్శనాత్. యథా బహుభిర్నమస్కుర్వాణై ర్యుగ
కో బ్రాహ్మణో నమస్క్రియమాణో దృశ్యతే తద్వదిత్యర్థః.

సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః

ప్రభవత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౨౮

మా నామ విగ్రహాన త్వే దేవాదీనామభ్యుపగమ్యమానే కర్తృణి
కశ్చిద్విరోధః ప్రసంజి, శబ్దే తు విరోధః ప్రసజ్యేత. కథం? ఔత్పత్తికం
హి శబ్దస్యాన్వేషణ సంబంధమాశ్రిత్యానపేక్షత్వాదితి వేదస్య ప్రామా
ణ్యం స్థాపితం. ఇదానీం తు విగ్రహవతీ దేవతాభ్యుపగమ్యమానా
యద్యవ్యైశ్వర్యయోగాద్యుపగమదనేకకర్తృసంబంధీని హవీంషి భుంజిత
తథాపి విగ్రహయోగాదస్తదాదివజ్జననమరణవతీ నేతి నిత్యస్య
శబ్దస్యానిత్యేనాన్వేషణ అనిత్యసంబంధే ప్రవిచీయమానే యద్వైదికే
శబ్దే ప్రామాణ్యం స్థితం తస్య విరోధస్యాదితి చేన్నాయమప్యస్తి
విరోధః. కస్తాత్? అతః ప్రభవాత్. అత ఏన హి వైదికాచ్ఛబ్దాద్దే
వాదికం జగత్ప్రభవతి. నను 'జన్తాద్యస్య యత' ఇత్యత్ర బ్రహ్మప్రభ
వత్వం జగతోఽవధారితం కథమిహ శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే? అపి చ

౨౮. కర్తృణ్యవిరోధమంగీకృత్య శబ్దప్రామాణ్యవిరోధమాశంక్య పరిహరతి—
శబ్ద ఇతి చేదితి. మాప్రసంజి ప్రసజ్యో మాభూన్నామేత్యర్థః. ఔత్పత్తికసూత్రే
శబ్దార్థయోరనాద్యో స్సంబంధస్యానాదిత్వాద్వేదస్య స్వాన్వేషణే మానాంతరానపేక్షత్వేన
ప్రామాణ్యముక్తం. ఇదానీమనిత్యవిగ్రహవ్యక్త్యభ్యుపగమే తత్సంబంధస్యాప్యనిత్యత్వా
న్తానాంతరేణ వ్యక్తిం జ్ఞాత్వా శబ్దస్య సంకేతః పుంసా కర్తవ్య ఇతి మానాం
తరాపేక్షత్వా త్ప్రామాణ్యస్య విరోధస్యాదిత్యాహ—కథమిత్యాదినా. కిం శబ్దా
నామనిత్యతయా సంబంధస్య కార్యత్వమాపాద్యతే? ఉత్తార్థానామనిత్యతయా?
నాద్య ఇత్యాహ—నాయమపీతి. కర్తృణ్యవిరోధవదిత్యపేరర్థః. దేవాదివ్యక్తిహేతు
త్వేన ప్రాగేవ శబ్దానాం సత్త్వాన్నానిత్యత్వమితి భావః. అత్ర పూర్వాపరవిరోధం
శంకతే—నన్వితి. శబ్దస్య నిమిత్తత్వేన బ్రహ్మసహకారత్వాదవిరోధ ఇత్యాశంక్య
ద్వితీయం కల్పముత్థాపయతి—అపి చేతి. అనిత్యత్వం సాచిత్వం వ్యక్తిరూపార్థానా

నను మాస్తు కర్తృణి విరోధః, శబ్దే స్యాదిత్యాశంక్యాహ—

శబ్దే వేదవాక్యే అనిత్యవిగ్రహవద్దేవాదేర్నిత్యవేదార్థత్వాంగీకారే శబ్దస్య

యది నామ వైదికాచ్చబౌద్ధాదస్య ప్రభవోఽభ్యుపగతః కథమేతావతా
విరోధశ్చబ్దే పరిహృతః? యావతా వసవో ఘద్రా ఆదిత్యా విశ్వేదేవా
మరుత ఇత్యేతేఽర్థా అనిత్యా ఏవోత్పత్తిమత్త్వాత్, తదనిత్యత్వే చ
తద్వాచినాం వైదికానాం వస్వాదిశబ్దానామనిత్యత్వం కేన వార్యతే?
ప్రసిద్ధం హి లోకే దేవదత్తస్య పుత్రే ఉత్పన్నే యజ్ఞదత్త ఇతి తస్య
నామ క్రియత ఇతి. తస్మాద్విరోధ ఏవ శబ్ద ఇతి చేన్న, గవాదిశబ్దార్థ
సంబంధనిత్యత్వదర్శనాత్. నహి గవాదివ్యక్తీనాముత్పత్తిమత్త్వే
తదాకృతీనాముత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్. ద్రవ్యగుణ కర్తృణాం హి
వ్యక్తయ ఏవోత్పద్యంతే నాకృతయః. ఆకృతిభిశ్చ శబ్దానాం సం
బంధో న వ్యక్తిభిః. వ్యక్తీనామానంత్యాత్సంబంధగ్రహణానుపపత్తేః.

మనిత్యతయా శబ్దానాం సంబంధస్యానిత్యత్వం దుర్వారం, తస్మా త్స్వేయసంబంధ
సాపేక్షత్వా త్ప్రమాణ్యవిరోధ ఇత్యర్థః. న చ వ్యక్తీనా మనిత్యత్వేఽపి ఘట
త్వాది జాతీసమవాయవచ్ఛబ్దసంబంధోఽపి నిత్యస్సాన్వితి వాచ్యం, ఉభయాశ్రిత
సంబంధస్యాన్యతరాభావే స్థిత్యయోగేన దృష్టాంతా సిద్ధేరితి భావః. యథా గోత్వా
దయో గవాది శబ్దవాచ్యాః తథా వసుత్వాద్యాకృతయో వస్వాదిశబ్దార్థాః న వ్యక్తయ
ఇతి పరిహరతి—నేత్యాదీనా. శబ్దానాం తదర్థానాం జాతీనాం చ నిత్యత్వాత్తత్సం
బంధోఽపి నిత్య ఇతి ప్రతిపాదయతి—న హీత్యాదీనా. వ్యక్తీనామానంత్యాదితి.
న చ గోత్వావచ్ఛేదేన వ్యక్తిః శక్తిస్సుగ్రహేతి వాచ్యం. సామాన్యస్యాప్రత్యా
సక్తిత్వేన సర్వవృత్త్యుపస్థిత్యభావాత్ గోత్వం శక్యతావచ్ఛేదకమితి గ్రహపేక్షయా
గోత్వం శక్యమితి లాఘవాత్ నిరూఢాజహల్లక్షణయా వ్యక్తేర్ణాభేనానన్యలభ్యత్వా
భావాచ్ఛేతి భావః. యద్వా కేవలవ్యక్తిః శక్తిరత్ర నిరస్యతేఽనుపపత్తిజ్ఞానం
వినైవ వ్యక్తేశ్చబ్దశక్త్యయత్తజాలిజ్ఞానవిషయత్వేనోభయశక్తేరావశ్యకత్వాత్. తథా
చ నిత్యజాతితాదాత్మ్యేన వ్యక్తేరనాదిత్వాత్తత్సంబంధోఽప్యనాదిః సత్కార్యవాదాత్
అత ఏవ వాక్యవృత్తౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు భాగలక్షణోక్తా యుజ్యతే కేవల
సామాన్యస్య వాచ్యత్వేఽఖండార్థస్య వాచ్యైకదేశత్వాభావాత్, 'అతః ప్రభవా'దితి
సూత్రస్వారస్యాచ్చ కేవలవ్యక్తిశక్తినిరాస ఇతి గమ్యతే. కేవలవ్యక్తివచనాః ఖలు
డిఢ్ఢాదిశబ్దా ఆర్థానంతరభావినస్సాంకేతికాః, గవాదిశబ్దాస్తు వ్యక్తి ప్రభవహేతుత్వేన

అర్థేన సహ నిత్యసంబంధాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇతి చేత్, న; అతః

వ్యక్తిమాత్పద్యమానాస్వప్యాకృతీనాం నిత్యత్వాన్న గవాదిశబ్దేషు
 కశ్చిద్విరోధో దృశ్యతే. తథా దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేఽప్యా
 కృతీనిత్యత్వాన్న కశ్చిద్వస్వాదిశబ్దేషు విరోధ ఇతి ద్రష్టవ్యః. ఆకృతి
 విశేషస్తు దేవాదీనాం మంత్రార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగ
 మాదవగంతవ్యః. స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తాశ్చేంద్రాదిశబ్దాస్సేనాప
 త్యాదిశబ్దవత్. తతశ్చ యో యస్తత్తత్త్వానమధితిష్ఠతి స స ఇంద్రాది
 శబ్దైరభిధీయత ఇతి న దోషో భవతి. న చేదం శబ్దప్రభవత్వం బ్రహ్మ
 ప్రభవత్వవదుపాదానకారణత్వాభిప్రాయేణోచ్యతే. కథం తస్మిన్ధితే
 వాచకాత్తనా నిత్యే శబ్దే నిత్యార్థసంబంధిని శబ్దవ్యవహారయోగ్యార్థ
 వ్యక్తినిష్పత్తిః అతః ప్రభవాదిత్యుచ్యతే. కథం పునరవగమ్యతే
 శబ్దాత్ప్రభవతి జగదితి? ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం. ప్రత్యక్షం హి
 శ్రుతిః; ప్రామాణ్యం ప్రత్యసపేక్షత్వాత్. అనుమానం స్మృతిః; ప్రామా
 ణ్యం ప్రతి సాపేక్షత్వాత్. తే హి శబ్దపూర్వాం సృష్టిం దర్శయతః.

ప్రాగేవ సంతీతి న వ్యక్తిమాత్రవచనాస్సాంకేతికాః కింతు స్థూలసూక్ష్మభావేనాను
 సూతవ్యక్త్యవినాభూతసామాన్యవచనా ఇతి మంతవ్యం. న చేంద్రాదివ్యక్తేరేక
 త్వేన జాత్యభావాదాకాశశబ్దవదింద్రచంద్రాదిశబ్దాః కేవలవ్యక్తివచనా ఇతి సాంప్ర
 తం, అతీతానాగతవ్యక్తిభేదేన జాత్యుపపత్తే రిత్యలం ప్రపంచేన—దృష్టాంత
 ముపసంహృత్య దార్ఢ్యాంతికమాహ. వ్యక్తిష్విత్వాదినా. ఆకృతిర్జాతిః. నను కా సా

వ్యక్తిః యదనుగతేంద్రత్వాదిజాతిశ్చబ్దార్థస్సాస్య దిశ్యత ఆహ—ఆకృతివిశేషస్త్వితి.
 ‘వజ్రహస్తః పురందరః’ ఇత్యాదిభ్య ఇత్యర్థః. ఇంద్రాదిశబ్దానాం జాతిః ఇంద్రాదిషు
 ప్రవృత్తి నిమిత్తమిత్యుక్త్వా ఉపాధినిమిత్తమాహ—స్థానేతి. వ్యక్తిప్రలయేఽపి
 స్థానస్య స్థాయిత్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధనిత్యతేత్యాహ—తతశ్చేతి. ఉక్తం పూర్వాపర
 విరోధం పరిహరతి—న చేతి. శబ్దో నిమిత్తమిత్యవిరోధం మత్వా సూత్ర శేషమవ
 తారయతి—కథం పునరితి. స్మృత్యా స్వప్రామాణ్యార్థం మూలశ్రుతి రనుమీయత
 ఇత్యనుమానం స్మృతిః. ‘ఏతే అస్మగ్ మిందవస్తిరః పవిత్ర మాశవః విశ్వాన్యన్యభిసౌ
 భగే’ త్యేతన్మంత్రస్తైః పదైః స్మృత్వా బ్రహ్మ దేవాదీనసృజత్. తత్రైత ఇతి పదం సర్వ

ప్రభవాత్ అత ఏవ హి వైదికాచ్ఛబ్దాత్ దేవాది జగత్ప్రభవాత్ ఉత్పత్తేః. కథం

‘ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాస్సృగ్మితి మనుష్యానిందవ ఇతి పితౄణాం స్తిరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్ర మభిసౌభగేత్యన్యైః ప్రజా’ ఇతి శ్రుతిః. తథ్యాన్యత్రాపి ‘స మనసా వాచం మిథునం సమభవ’ దిత్వాదినా తత్ర తత్ర శబ్దపూర్వికా సృష్టి శ్చాన్యతే, స్మృతిరపి “అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృజ్ఞా స్వయం భువా, ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః” ఇతి. ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచస్సంప్రదాయప్రవర్తనాత్తకో ప్రప్టవ్యోఽనాది నిధనాయాః అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్. తథా “నామరూపే చ భూతానాం కర్తౄణాం చ ప్రవర్తనం, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్తమే స మహేశ్వర” ఇతి, “సర్వేషాం చ సనామాని కర్తాణి చ పృథక్పృథక్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్తమే” ఇతి చ. అపి చ చిక్షీర్షితమర్థమనుతిష్ఠత్ తస్య వాచకం శబ్దం పూర్వం స్మృత్వా పశ్చాత్తమర్థమనుతిష్ఠతీతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమేతత్ తథా ప్రజాపతేరపి స్రష్టాః సృష్టేః పూర్వం వైదికాశ్చబ్దా మనసి ప్రాదుర్భూవుః పశ్చాత్తదనుగతానర్థాన్సర్జేతి గమ్యతే. తథా చ శ్రుతిః

నామత్వాదేవానాం స్థారకం, అస్సృగ్మిథునం తత్ప్రధానే దేహే రమంత ఇత్యి సృగ్మ మనుష్యాః. చంద్రస్థానాం పితౄణామిందుశబ్దః స్థారకః. పవిత్రం సోమం స్వాంత స్తిరస్కుర్వతాం గ్రహాణాంతిరః పవిత్రశబ్దః. ఋచోఽశ్నువతాం స్తోత్రాణాం గీతిరూపాణామాశుశబ్దః ‘ఋచ్యధ్యాధం సామే’తి శ్రుతేః. స్తోత్రానంతరం ప్రయోగం విశతాం శస్త్రాణాం విశ్వశబ్దః సర్వత్ర సౌభాగ్యయుక్తానామభిసౌభగశబ్ద స్థారక ఇతి ఛందోగబ్రహ్మణవాక్యార్థః. స ప్రజాపతిః మనసా వాచం త్రయీం మిథునం సమభవత్. మనో వాగ్రూపం మిథునం సంభాషితవాక్ మనసా త్రయీ ప్రకాశితాం సృష్టిమాలోచితవానిత్యర్థః. ‘రశ్మి రిత్యేవాదిత్యమసృజతే’త్యాది శ్శ్చుతిరాదిశబ్దార్థః. సంప్రదాయో గురుశిష్యపరంపరాధ్యయనం. సంస్థా ఆవస్థాః. ప్రజాపతి సృష్టిశబ్దపూర్వికా-సృష్టిత్వాత్, ప్రత్యక్షఘటాదివదితి ప్రత్యక్షానుమానా భ్యామిత్యస్యార్థాంతరమాహ—అపి చేతి. అతః ప్రభవత్ప్రసంగాచ్ఛబ్దస్వరూపం

తత్ప్రభవత్వం దేవాదేః. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్: ‘ఏత ఇతి వై

‘స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమస్సజతే’ త్యేవమాదికా భూరాది
 శబ్దేభ్యో ఏవ మనసి ప్రాదుర్భూతేభ్యో భూరాదీన్లోకాన్సృష్టాన్
 దర్శయతి. కిమాత్తకం పునశ్శబ్దమభిప్రేత్యేదం శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే?
 స్ఫోటమిత్యాహ. వర్ణపక్షే హి తేషాముత్పన్నప్రధ్వంసిత్యాన్ని త్యేభ్య
 శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్. ఉత్పన్న
 ప్రధ్వంసినశ్చ వర్ణాః ప్రత్యుచ్చారణమన్యథాన్యథా చ ప్రతీయమాన
 త్యాత్. తథా హ్యదృశ్యమానోఽపి పురుషవిశేషోఽధ్యయనధ్వని
 శ్రవణాదేవ విశేషతో నిర్ధార్యతే—దేవదత్తోఽయమధీతే‘యజ్జదత్తో
 ఽయమధీత’ ఇతి. న చాయం వర్ణవిషయోఽన్యథాత్వప్రత్యయో
 మిథ్యాజ్ఞానం, బాధకప్రత్యయాభావాత్. న చ వర్ణేభ్యోఽర్థావగతి
 ద్యుక్తా, న హ్యేకైకో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయేత్, వ్యభిచారాత్;
 న చ వర్ణసముదాయప్రత్యయోఽస్తి, క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం;

పక్షము క్తమాక్షిపతి—కిమాత్తకమితి. వర్ణరూపం తదతిరిక్తస్ఫోటరూపం వేతి కింశబ్దార్థః.
 తత్ర వర్ణానామనిత్యతాతోస్ఫోటస్య చాసత్వాన్న జగద్దేతుత్వ మిత్యాక్షేపే ద్వితీయ
 పక్షం వైయాకరణో గృహ్ణాతి—స్ఫోటమితి. స్ఫోట్యతే వర్ణైర్వజ్యత ఇతి స్ఫోటా

వర్ణవ్యంగ్యోఽర్థస్య వ్యంజకో గవాదిశబ్దో నిత్యస్తమభిప్రేత్యేద ముచ్యత ఇతి పూర్వే
 కాన్వయః. స ఏవాద్యపక్షం దూషయతి—వర్ణేతి. సోయంగకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా
 వర్ణనిత్యత్వసిద్ధేర్నానుపపత్తిరిత్యత ఆహ—ఉత్పన్నేతి. తారత్వ మంద్రత్వాది
 విరుద్ధధర్మవత్వేన తారో గకారో మంద్రో గకార ఇతి ప్రతీయమానగకారస్య
 భేదానుమానాత్పత్త్యభిజ్ఞా గత్వజాతివిషయేత్యర్థః. నను విరుద్ధ ధర్మజ్ఞానం ధ్వన్యపా
 ధికం భ్రమ ఇత్యత ఆహ—న చేతి. తథా చ వర్ణానామనిత్యత్వాన్న జగద్దేతుత్వ
 మితి భావః. కిం చ తేషామర్థబోధకత్వాయోగా తోస్ఫోటోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—
 న చ వర్ణేభ్య ఇత్యాదినా. వ్యభిచారాత్ ఏకస్తా ద్వర్ణాదర్థప్రతీత్యదర్శనాద్వర్ణాం
 తర వైయర్థ్య ప్రసంగాచ్చేత్యర్థః. తర్హి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య
 త్తణికానాం స నాస్తీత్యాహ—న చేతి. వర్ణానాం స్వతస్సాహిత్యాభావేఽపి
 సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే—

ప్రజాపతిర్దేవానస్సజత’ ఇత్యాదికా శ్రుతిః, ‘వేదశబ్దేభ్య ఏవాదా’ ఇత్యాదికా

పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం
 ప్రత్యాయయిష్యతీతి యద్యుచ్యతే, తన్న; సంబంధగ్రహణాపేక్షో
 హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానోఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధామాదివత్ ;
 న చ పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య
 ప్రతీతిరస్తి, అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారాణాం. కార్యప్రత్యాయితైస్సం
 స్కారైస్సహితోఽంత్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సం
 స్కారకార్యస్యాపి స్వరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాతోస్ఫుటశ్శబ్దః,
 స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కారబీజేఽన్త్యవర్ణప్రత్యయజనిత
 పరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా ఘటితి ప్రత్యవభాసతే.

పూర్వేతి. కిమయం సంస్కారో వర్ణైర్జనితోఽపూర్వాభ్యః కశ్చిత్ ? ఉత వర్ణాను
 భవజనితో భావనాభ్యః ? నాద్యో మానాభావాత్. కించాయమజ్ఞాతో జ్ఞాతోవా
 ఽర్థధీహేతుః నాద్య ఇత్యాహ—తన్నేతి. సంస్కారసహితశబ్దో జ్ఞాత ఏవార్థ
 ధీహేతుః సంబంధగ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధామాదివదిత్యర్థః. ద్వితీయే కిం
 ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః ? ఉత కార్యలింగేన ? నాద్య ఇత్యాహ—న చేతి. ద్వితీయం
 శంకతే—కార్యేతి. కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్
 జాతే సేతి పరస్పరాశ్రయేణ దూషయతి—నేతి. పదార్థస్వరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతర
 భావితత్వేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్తకపదస్య జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః.
 అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః. ఏతేన భావనాసంస్కారపక్షోఽపి నిరస్తః.
 తస్య వర్ణస్త్వైతిమాత్ర హేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాద్యోగాత్. న చాంత్యవర్ణ
 సాహిత్యాద ధీహేతుత్వం కేవలసంస్కారస్య తు వర్ణస్త్వైతిహేతుత్వమితి
 వాచ్యం, అ ధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాద్యోగాత్
 న చ వర్ణస్వర నానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురితి వాచ్యం. తత్కా
 ర్యస్య క్రమికస్య వర్ణస్వరణస్యాప్యంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్యేన తేనానుమిత
 భావనానామంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః. వర్ణానామర్థబోధకత్వాసంభవ
 ఫలమాహ—తస్మాదితి. స్ఫోటేఽపి కిం మానమిత్యాశంక్యైకం పదమితి ప్రత్యక్ష
 ప్రమాణమిత్యాహ—స చేతి. యథారత్నతత్త్వం బహుభిశ్చక్షుషప్రత్యయైస్సుఫుటం
 భాసతే తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యైకైకవర్ణకృతప్రత్యయైస్సుఫుటవిషయై
 స్త్వైతి. తాభ్యాం నిత్యశబ్దప్రభవత్వం దేవాదేరవగమ్యతే. ఏవం చ దేవాదివృత్తు

న చాయమేక ప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేక త్వా
దేక ప్రత్యయవిషయిత్వానుపపత్తేః. తస్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్య
భిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేద ప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్.
తస్మాన్నిత్యాచ్చబ్ధతోస్ఫటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫల
లక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి. వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి
భగవానుపవర్షః. ననూత్పన్న ప్రధ్వంసీత్వం వర్ణానాముక్తం, తన్న, త
ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి
చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః. ప్రత్యభి
జ్ఞానమాకృతినిమిత్తమితి చేన్న, వ్యక్తిప్రత్యభిజ్ఞానాత్. యది హి
ప్రత్యుచ్చారణం గవాదివ్యక్తివదన్యా అన్యవర్ణవ్యక్తయః ప్రతీయే
రంస్తత ఆకృతినిమిత్తం ప్రత్యభిజ్ఞానం స్యాత్. న త్వేతదస్తి. వర్ణ

రాహితాస్సంస్కారా బీజం యస్మిన్ చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృత ప్రత్యయేన
జనితః పతిపాఠోఽంత్య స్సంస్కారో యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం
గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్ట మవభాసత ఇత్యర్థః.
అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫోటజ్ఞానేఽన్యథాసిద్ధిః. న చైకస్తాదవర్ణాత్సమ్య
క్స్ఫోటాభివ్యక్తిః యేన వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయ
సంస్కృతే చిత్తే సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి. న న్వేకం పదమేకం వాక్య
మితి ప్రత్యయస్య పదవాక్య స్ఫోటయోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబన
స్మృతిత్వాదిత్యాశంక్య నిషేధతి—న చేతి. స్ఫోటస్య జగద్ధేతుత్వార్థం నిత్యత్వ
మాహ—తస్య చేతి. నను తదేవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞాభ్రమః ఉదాత్తాదిభేద ప్రత్య
యాదిత్యత ఆహ—భేదేతి. ఆచార్యసంప్రదాయోక్తిపూర్వకం సిద్ధాంతయతి—వర్ణా
ఏవేతి. వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటాత్తకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః. సాదృశ్యదోషాదియం
భ్రాంతిరితి శంకతే—సాదృశ్యాదితి. వపనానంతరం త ఏవేమే కేశా ఇతి ధీర్భ్రాంతి
రితి యుక్తం భేదధీవిరోధాత్, న ఏవాయం వర్ణ ఇతి ధీస్తు ప్రమేవ బాధకాభావా
దిత్యాహ—నేతి. గోత్వాదిప్రత్యభిజ్ఞావద్వర్ణేషు ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వాదివిషయేతి
శంకతే—ప్రత్యభిజ్ఞానమితి. వ్యక్తిభేదే సిద్ధే ప్రత్యభిజ్ఞాయా జాతివిషయత్వం స్యాత్,
యత్త్వయా పీతం జలం తదేవ మయా పీత మిత్యాదౌ న తథేతిహ వ్యక్తిభేదసిద్ధ

త్పత్తావపి తన్నిష్ఠనిత్యాకృతేర్వేదార్థత్వాత్తత్సంబంధో నిత్య ఇత్యవిరుద్ధమ్.

వ్యక్తయ ఏవ హి ప్రత్యుచ్ఛారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే. ద్విర్గోశబ్ద
ఉచ్ఛారిత ఇతి హి ప్రతీయతే న తు ద్వా గోశబ్దావితీ. నను వర్ణా
అప్యుచ్ఛారణభేదేన భిన్నాః ప్రతీయంతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తయో
రధ్యయనధ్యనిశ్రవణాదేవ భేదప్రతీతేరిత్యుక్తం. అత్రాభిధీయతే. సతి
వర్ణవిషయే నిశ్చితే ప్రత్యభిజ్ఞానే సంయోగవిభాగవ్యంగ్యత్వా
ద్వర్ణానా మభివ్యంజకవైచిత్ర్యనిమిత్తోఽయం వర్ణవిషయో
విచిత్రః ప్రత్యయో న స్వరూపనిమిత్తః. అపి చ వర్ణవ్యక్తిభేదవాది
నాపి ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధయే వర్ణాకృతయః కల్పయితవ్యాః తాసు చ
పరోపాధికో భేదప్రత్యయ ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం తద్వరం వర్ణవ్యక్తి
ష్టేవ పరోపాధికో భేదప్రత్యయః, స్వరూపనిమిత్తం చ ప్రత్యభి
జ్ఞానమితి కల్పనాలాఘవం. ఏష ఏవ చ వర్ణవిషయస్య భేదప్రత్య
యస్య బాధకః ప్రత్యయో యత్ప్రత్యభిజ్ఞానం. కథం హ్యేకస్త్విన్కారే
బహూనాముచ్ఛారయతామేక ఏవ సకా గకారో యుగపదనేకరూప
స్సౌత్ ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ సానునాసికశ్చ నిరను

ఇతి పరిహరతి—న వ్యక్తితి. న త్వేతదితి. వ్యక్త్యన్యత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. ఉదాత్తత్వాది
విరుద్ధధర్మత్వాద్వ్యక్తిభేదోఽనుమానసిద్ధ ఇత్యనుపదతి—నన్వితీ. భేదప్రత్యయస్య
కుంభకూపాకాశభేదప్రత్యయవదౌపాధికభేదవిషయత్వాదన్యథా సిద్ధేరన్యథా సిద్ధ
వ్యక్త్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞయా నిరపేక్షస్వరూపాలంబనయా బాధ ఇత్యుత్తరమాహ—
అత్రేతి. తాల్పాదిచేతైః కోవృణ్ణవాయుసంయోగవిభాగాభ్యాం విచిత్రాభ్యాం వ్యంగ్య
త్వాద్వర్ణేషు వైచిత్ర్యధీరిత్యర్థః. కల్పనాగౌరవాచ్చ వర్ణేషు స్వతో భేదో నాస్తీ
త్యాహ—అపి చేతి. ఆనంతాః గకారాదివ్యక్తయః తాసు ప్రత్యభిజ్ఞానార్థం గత్వాది
జాతయః తాసు చోదాత్తత్వాదిభేదస్యోపాధికత్వమితి కల్పనాగౌరవాద్వరం
వర్ణవ్యక్తిభేదమాత్రస్యోపాధికత్వకల్పనమితి వ్యక్త్యానంత్యస్య జాతీనాం చ కల్పన
మయుక్తమిత్యర్థః. నను భేదస్య బాధకాభావాదనాపాధికత్వమిత్యత ఆహ—ఏష
ఇతి. అస్తు తర్హి ప్రత్యయద్వయప్రామాణ్యాయ భేదాభేదయోస్సత్యత్వం తత్రాహ—
కథం హీతి. ఉభయోరేకత్ర విరోధాచ్ఛేద ఔపాధిక వివేత్యర్థః. నను వాయు
సంయోగాదే. రతీంద్రియత్వాన్న తద్గతవైచిత్ర్యస్యోదాత్తత్వాదే ర్వర్ణేషు ప్రత్య

నాసిక శ్చేతి? అథవా ధ్వనికృతోఽయం భేద ప్రత్యయో న వర్ణకృతః.
 కః పునరయం ధ్వనిర్నామ? యో దూరాదాకర్ణయతో వర్ణవివేక
 మప్రతిపద్యమానస్య కర్ణపథమవతరతి ప్రత్యాసీదతశ్చ షటుమృదు
 త్వాదిభేదం వర్ణేష్వాసంజయతి. తన్ని బంధనాశ్చోదాత్తాదయో విశే
 షా న వర్ణస్వరూపనిబంధనాః, వర్ణానాం ప్రత్యుచ్ఛారణం ప్రత్యభి
 జ్ఞాయమానత్వాత్. ఏవం చ సతి సాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాది
 ప్రత్యయా భవిష్యంతి, ఇతరథా హి వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమా
 నానాం నిర్భేదత్వాత్సంయోగవిభాగకృతా ఉదాత్తాదిభేదాః కల్పే
 రణ.సంయోగవిభాగానాం చాప్రత్యక్షత్వాన్న తదాశ్రయా విశేషాః
 వర్ణేష్వధ్వనిసేతుం శక్యంత ఇత్యతో నిరాలంబనా ఏవైత ఉదా
 త్తాదిప్రత్యయాస్సృః. అపి చ నైవైతదభినివేష్టవ్యముదాత్తాది

క్షారోపస్సంభవతీత్యరుచిం పదిష్యన్స్వమతమాహ—అథవేతి. ధ్వనిధర్మా ఉదాత్తత్వా
 దయో ధ్వన్యభేదాధ్యాసాద్వర్ణేషు భాంతీత్యర్థః. ప్రశ్నపూర్వకం ధ్వనిస్వరూప
 మాహ—క ఇతి. అవతరతి, న ధ్వనిరితి శేషః. వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దో ధ్వనిరిత్యర్థః.
 సమీపం గతస్య పుంసస్తారత్వ మంద్రత్వాది ధర్మాన్ స్వగతా న్వర్ణేషు న ఏవారోప
 యతీత్యాహ—ప్రత్యాసీదతశ్చేతి. ఆదిపదం వివృణోతి. తదితి. నన్వవ్యక్తవర్ణ ఏవ
 ధ్వనిర్నాతిరిక్త ఇత్యత ఆహ—వర్ణానామితి. ప్రత్యుచ్ఛారణం వర్ణా అనువర్తంతే
 ధ్వనిర్నావ్యవర్తత ఇతి భేద ఇత్యర్థః. అన్యథా నాచికేషు జప్యవర్ణేష్వవ్యక్తేషు ధ్వని
 బుద్ధిస్సాన్యత్ దుందుభ్యాదిధ్వనా శబ్దత్వమాత్రేణ గృహ్యమాణే అయమవ్యక్తో వర్ణ ఇతి
 ధీస్సాన్యితి మంతవ్యం. ఏవం ధ్వన్యపాధికత్వే స్వమతే గుణం పదన్వాయూపాధి
 కత్వే పూర్వోక్తామరుచిం దర్శయతి—ఏవం చేత్యాదినా. అస్తు కో దోషస్తత్రాహ—
 సంయోగేతి. వాయుసంయోగాదేరశ్రావణత్వా దిత్యర్థః. తస్మాచ్ఛ్రావణధ్వనిరే
 వోదాత్తత్వాద్యారోపాపాధిరితి భావః. ఏవం విరుద్ధధర్మకధ్వనీనాం భేదేఽపి న
 తేష్వనుగతా వర్ణా భిద్యంత ఇత్యుక్తం, తవేవ దృష్టాంతేన ద్రఢయతి—అపి చేతి.
 యథా ఖండముండాది విరుద్ధానేకవృత్తిష్వభిన్నం గోత్వం తథా ధ్వనిషు వర్ణా
 అభిన్నా ఏవేత్యర్థః. ఉదాత్తాదిర్ధ్వనిః తద్భేదేన హేతునా వర్ణానామపీతి యోజనా,
 ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదిత్యుక్తార్థః. యద్వా ఉదాత్తత్వాదిభేద విశిష్టతయా ప్రత్యభి
 జ్ఞాయమానత్వా ద్వర్ణానాం భేద ఇత్యాశంకాం దృష్టాంతేన నిరస్యతి—అపి చేతి.

భేదేన వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం భేదో భవేదితి.
 న హ్యన్యస్య భేదేనాన్యస్యాభిద్యమానస్య భేదో భవితు
 మర్హతి. న హి వ్యక్తిభేదేన జాతిం భిన్నాం మన్యంతే. వర్ణభ్యశ్చార్థ
 ప్రతీతేస్సంభవాతోస్ఫోటకల్పనానర్థికా. న కల్పయామ్యహం స్ఫోటం
 ప్రత్యక్షమేవ త్వేనమవగచ్ఛామి, ఏకైకవర్ణగ్రహణాహితసంస్కారా
 యాం బుద్ధౌ యుతితి ప్రత్యవభాసనాదితి చేన్న, అస్యా అపి బు
 ర్వర్ణవిషయత్వాత్, ఏకైకవర్ణగ్రహణోత్తరకాలాహీయమేకా బు
 ర్గారితి సమస్తవర్ణవిషయా నార్థాంతరవిషయా కథమేతదవగమ్యతే?
 యతోఽస్యామపి బుద్ధౌ గకారాదయో వర్ణా అనువర్తంతే
 న తు దకారాదయః. యది హ్యస్యా బుద్ధేర్గకారాదిభ్యోఽర్థాం
 తరం స్ఫోటో విషయస్యైత్ తదా దకారాదయ ఇవ గకారాద
 యోఽప్యస్యా బుద్ధేర్వ్యవర్తేరన్, న తు తథాస్తి, తస్మాదియమేకబుద్ధి
 ర్వర్ణవిషయైవ స్మృతిః. నన్వనేకత్వాద్వర్ణానాం నైకబుద్ధివిషయతో
 పపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ప్రతిపూయః. — సంభవత్యనేకస్యా వ్యేకబుద్ధివిష
 యత్వం. పజ్జీర్వనం నేనాదశ శతంసహస్రమిత్యాదిదర్శనాత్. యా తు
 గౌరిత్యేకోఽయం శబ్ద ఇతి బుద్ధిః సా బహుష్వేవ వర్ణైష్వేకార్థావచ్ఛే
 వర్ణానాం స్థాయిత్వం ప్రసాధ్య తేషామేవ వాచకత్వం వక్తుం స్ఫోటం విఘటయతి—
 వర్ణభ్యశ్చేతి. కల్పనామసహమాన ఆశంకతే—నేతి. చక్షుషా దర్పణయుక్తాయాం
 బుద్ధౌ ముఖవత్ శ్రోత్రేణ వర్ణయుక్తాయాం బుద్ధౌ వినైవ హేత్వంతరం స్ఫోటః
 ప్రత్యక్ష ఇత్యాహ—యుతితీతి. యస్యాం సంవిది యోఽర్థో భాసతే సా తత్ర
 ప్రమాణం ఏకం పదమితి బుద్ధౌ వర్ణా ఏవ స్ఫురంతి నాతిరిక్తస్ఫోట ఇతి న సా
 స్ఫోటే ప్రమాణ మిత్యాహ—నాస్యా అపీత్యాదినా. నను గోపదబుద్ధేః స్ఫోటో
 విషయో గకారాదీనాం తు వ్యంజకత్వాదనువృత్తి రిత్యత ఆహ—యది హీతి
 వ్యంగ్యవహ్నిబుద్ధౌ వ్యంజకధూమానువృత్తేరదర్శనా దిత్వర్థః. వర్ణసమూహాలంబన
 త్వోపపత్తేర్న స్ఫోటః కల్పనీయః పదార్థాంతరకల్పనాగౌరవాదిత్యాహ—తస్మా
 దితి. అనేకస్యాప్యపాధికమేకత్వం యుక్తమిత్యాహ—సంభవతీతి. నను తత్రైక
 దేశాది రుపాధిరస్తి ప్రకృతే క ఉపాధి రిత్యత ఆహ—యాత్వితి. ఏకార్థే శక్త
 మేకం పదం ప్రధానార్థే ఏకస్మిన్ తాత్పర్యపదేకం వాక్యమిత్యేకార్థసంబంధా

దనిబంధనౌపచారికీ వనసేనాదిబుద్ధివదేవ. అత్రాహ—యది వర్ణా ఏవ
సామస్త్యేనైకబుద్ధివిషయతామాపద్యమానాః పదం స్యుః తతో రాజా
జారా కపిః పిక ఇత్యాదిషు పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న స్యాత్, త ఏవ హి
వర్ణా ఇతరత్రేతరత్ర చ ప్రత్యవభాసంత ఇతి. అత్ర వదామః—సత్యపి
సమస్తవర్ణప్రత్యవమర్శే యథాక్రమానురోధిన్య ఏవ పిపీలికాః పక్షి-
బుద్ధిఃసారోహంత్యేవం క్రమానురోధిన ఏవ వర్ణాః పదబుద్ధిమారో
క్ష్యంతి, తత్ర వర్ణానామవిశేషేఽపి క్రమవిశేష కృతా పదవిశేషప్రతి
పత్తిర్న విరుధ్యతే. వృద్ధన్యవహారే చేమే వర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతా
గృహీతార్థవిశేషసంబంధాస్సంతః స్వవ్యవహారేఽప్యేకైకవర్ణగ్రహణా
నంతరం సమస్త ప్రత్యవమర్శిన్యాం బుద్ధౌ తాదృశా ఏవ ప్రత్యవభాస
మానాస్తం తమర్థ మవ్యభిచారేణ ప్రత్యాయయిష్యంతీతి వర్ణవాదినో
లఘీయసీ కల్పనా. సోఘటవాదినస్తు దృష్టహానిరదృష్టకల్పనా చ. వర్ణా
శ్చేమే క్రమేణ గృహ్యమాణాసోఘటం వ్యంజయంతి, ససోఘటోఽర్థం
వ్యనక్తీతి గరియసీ కల్పనా స్యాత్. అథాపి నామ ప్రత్యుచ్ఛారణ

దేకతోపచార ఇత్యర్థః. న చైకపదత్వే జ్ఞాతే ఏకార్థజ్ఞానం, అస్మిన్ జ్ఞాతే తదిత్య
న్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యం. ఉత్తమవృద్ధోక్తానాం వర్ణానాం క్రమేణాంత్యవర్ణ
శ్రవణానంతరం బాలస్యైకస్త్వైత్యారూఢానాం మధ్యమవృద్ధస్త్వైతి ప్రవృత్త్యాది
లింగానుమిత్యైకార్థధీహేతుత్వనిశ్చయ సత్యైకపదవాక్యత్వనిశ్చయాత్ వర్ణ
సామ్యేఽపి పదభేదదృష్టేర్వర్ణాతిరిక్తం పదం సోఘటాఖ్యమంగీకార్యమితి శంకతే—
అత్రాహేతి. క్రమభేదా ద్వర్ణేష్వేవ పదభేదదృష్టిరితి పరిహరతి—అత్రేతి. నను
నిత్యవిభూనాం వర్ణానాం కథం క్రమః కథం వా పదత్వజ్ఞానేనార్థధీహేతుత్వం
తత్రాహ—వృద్ధేతి. పృథ్వీతి దశాయాముచ్ఛారణక్రమేణ ఉపలబ్ధిక్రమముపలభ్య
మానవర్ణేష్వారోప్యేతేవర్ణా ఏతత్క్రమై తత్సంఖ్యావంత ఏతదర్థశక్తా ఇతి గృహీతా
స్సంతః శ్రోతుః ప్రవృత్తికాలే తదైవ స్త్వైత్యారూఢాః స్వస్వార్థం బోధయంతి
త్యర్థః. స్థాయివర్ణవాదముపసంహరతి—ఇతి వర్ణేతి. దృష్టం వర్ణానామర్థబోధకత్వం,
అదృష్టసోఘటః. సంప్రతి వర్ణానా మస్థిరత్వ మంగీకృత్య ప్రాధివాదేన సోఘటం
విఘటయతి—అథా పీతి. స్థిరాణి గత్యాదిసామాన్యాని క్రమ విశేషవంతి గృహీత

మన్యేఽన్యేవర్ణాః స్యుః తథాపి ప్రత్యభిజ్ఞాలంబనభావేన వర్ణసామాన్యనామవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వాత్ యావద్దేష్వర్థప్రతిపాదనప్రక్రియా రచితా సా సామాన్యేషు సంచారయితవ్యా, తతశ్చ నిత్యేభ్యశ్చబ్దే భోయో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యవిరుద్ధమ్.

సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్. ౨౯.

కర్తురస్తరణాదితి స్థితే వేదస్య నిత్యత్వే దేవాదివ్యక్తి ప్రభవాభ్యుపగమేన తస్య విరోధమాశంక్య 'అతః ప్రభవా'దితి పరిహృత్యేదానీం తదేవ వేదస్య నిత్యత్వం స్థితం ద్రుఢయతి—అత ఏవ చ నిత్యత్వమితి. అత ఏవ చ నియతాకృతేర్దేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వాద్వేదశబ్దనిత్యత్వమపి ప్రత్యేతవ్యం. తథా చ మంత్రవర్ణః—'యజ్ఞేన వాచః పదవీయమాయంస్తామన్వవిందన్నృషిషు ప్రవిష్టా' మితి స్థితా మేవ వాచమనువిన్నాం దర్శయతి. వేదవ్యాసశ్చైవమేవ స్మరతి—“యుగాంతేఽంతర్హితాన్వేదాన్వేతిహాసాన్తహర్షయః, లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాస్స్వయంభువే"తి.

సంగతి కాన్యర్థబోధకానీతి క్లప్తేషు సామాన్యేషు ప్రక్రియా సంచారయితవ్యా న త్వక్లప్తస్సోస్థిటః కల్పనీయ ఇత్యర్థః. వర్ణానాం స్థాయిత్వవాచకత్వయో స్పిద్ధౌ ఫలిత మాహ—తతశ్చేతి.

౨౯. పూర్వతంత్రవృత్తానువాదపూర్వకం సూత్రం వ్యాచక్షే—కర్తురిత్యాదినా. పూర్వతంత్రసిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం దేవాదివ్యక్తి సృష్టౌ తద్వాచకశబ్దస్యాపి సృష్టేరసిద్ధ మిత్యాశంక్య నిత్యాకృతివాచకాచ్ఛబ్దాద్వ్యక్తిజన్తోక్త్యా సాంకేతికత్వం నిరస్య వేదోవాంతరప్రలయావస్థాయాం జగద్దేతుత్వాదీశ్వరవదిత్యనుమానేన ద్రుఢయతీత్యర్థః. యజ్ఞేన పూర్వసుకృతేన వాచో వేదస్య లాభయోగ్యతాం ప్రాప్తాస్సంతో యాజ్ఞికాస్తామృషిషు స్థితాం లబ్ధవంత ఇతి మంత్రార్థః. అనువిన్నాముపలబ్ధం. పూర్వ మవాంతర కల్పదౌ.

నన్యేవమపి 'అతః ప్రభవాత్' ఇతి దేవాదేర్వేదప్రభవత్వోక్త్యా తదుత్పాదకదస్యాపి ప్రభవప్రసంగాదనిత్యత్వమాశంక్యాహ—

అత ఏవ నియతాకృతేర్దేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వాదేవ వేదస్య నిత్యత్వం ప్రత్యేతవ్యమ్. కర్తురస్తరణాత్సిద్ధమేవ వేదనిత్యత్వమనేన దృఢీకృతమితి బోధ్యమ్.

సూ. సమాననామరూప త్వాచ్చవృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్సత్తేషు 30.

అథాపి స్యాత్, యది పశ్వాదివ్యక్తివద్దేవాదివ్యక్తయోఽపి
సంతత్యైవోత్పద్యేరన్నిరుద్యేరంశ్చ తతోఽభిధానాభిధేయాభిధాతృ
వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్ సంబంధనిత్యత్వేన విరోధశ్శబ్దే పరిప్రాయతే.
యదా తు ఖలు సకలం త్రైలోక్యం పరిత్యక్తనామరూపం నిర్లేపం
ప్రతీయతే ప్రభవతి చాభినవమితి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి తదాకథ
మవిరోధ ఇతి. తత్రేదమభిధీయతే-సమాననామరూపత్వాదితి. తదాపి
సంసారస్యానాదిత్వం తావదభ్యుపగంతవ్యం. ప్రతిపాదయిష్యతి చాచా

30. నను మహాప్రలయే 'జాతేరప్యసత్త్వాచ్చబద్ధసంబంధానిత్యత్వమిత్యా
శంక్యాహ—సమానేతి. సూత్ర నిరస్యాం శంకామాహ—అథాపీతి. వ్యక్తిసంతత్యా
జాతీనాం అవాంతరప్రలయే సత్త్వాత్సంబంధస్తివ్యతి వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్, జ్ఞాయేత
చేతి వేదస్యానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యే న కల్పిద్విరోధస్స్యాత్. నిర్లేపలయే తు
సంబంధనాశాత్పునస్సృష్టౌ కేనచిత్పుంసా సంకేతః కర్తవ్య ఇతి పురుషబుద్ధిసాపేక్ష
త్వేన వేదస్యాప్రామాణ్యం అధ్యాపకస్యాశ్రయస్య నాశాదాశ్రితస్యానిత్యత్వం చ
ప్రాప్తమిత్యర్థః. మహాప్రలయేఽపి నిర్లేపలయోఽస్తిర్థః సత్కార్యవాదాత్. తథా చ
సంస్కారాత్తనా శబ్దార్థతత్సంబంధానాం సతామేవ పునస్సృష్టౌవభివ్యక్తేర్నానిత్య
త్వం. అభివ్యక్తానాం పూర్వకల్పీయనామరూపసమానత్వాన్న సంకేతః కేనచిత్
కార్యః, విషమసృష్టౌ హి సంకేతాపేక్షా న తుల్యసృష్టావతి పరిహరతి—తత్రేద
మిత్యాదినా. నన్వాద్యసృష్టౌ సంకేతః కార్య ఇత్యత ఆహ—తదాపీతి. మహాసర్గ
ప్రళయప్రవృత్తావపీత్యర్థః. నన్వస్త్వనాదిసంసారే సంబంధస్యానాదిత్వం తథాపి మహా

నను మహాప్రలయే ఆకృతేరప్యనిత్యత్వాచ్చబద్ధసంబంధస్యానిత్యత్వవిరోధ
స్తదవస్థ ఏవేత్యాశంక్యాహ—

సుఖస్తిప్రబోధయోరివ సృష్టిప్రలయయోరావృత్తావపి ప్రలయే ప్రపంచస్య
37

ర్యః సంసారస్యానాదిత్వమ్, ఉపపద్యతే చాప్యపలభ్యతే చేతి. అనాదౌ
 చ సంసారే యథా స్వాపప్రబోధయోః ప్రళయప్రభవశ్రవణేఽపి
 పూర్వప్రబోధవదుత్తరప్రబోధేఽపి వ్యవహారాన్న కశ్చిద్విరోధః.
 ఏవం కల్పాంతరప్రభవప్రళయయోరపీతి ద్రష్టవ్యమ్. స్వాపప్రబోధ
 యోశ్చప్రళయప్రభవౌశ్రూయేతే—'యదా సుప్తస్త్విష్ణుం న కంచన
 వశ్యత్యథాస్త్విన్ద్రాణ ఏవైకథా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభి
 స్రహాప్యేతి, చక్షుస్సర్వైః యావైస్సహాప్యేతి, శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్స
 హాప్యేతి, మనస్సర్వైర్థ్యానైస్సహాప్యేతి, స యదా ప్రతిబుద్ధ్యతే
 యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్తా
 దాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా
 దేవేభ్యో లోకా' ఇతి. స్వాదేతత్, స్వాపే పురుషాంతరవ్యవహారావి
 చ్ఛేదాత్స్వయం చ సుషుప్తప్రబుద్ధస్య పూర్వప్రబోధవ్యవహారాను
 సంధానసంభవాదవిరుద్ధమ్. మహాప్రళయే తు సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదా
 జ్జన్తాంతరవ్యవహారవచ్ఛ కల్పాంతరవ్యవహారస్యానుసంధాతుమశక్య
 త్వాద్వైషమ్యమితి. నైష దోషః, సత్యపి సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదిని
 మహాప్రళయే పరమేశ్వరానుగ్రహాదీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం
 కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తేః. యద్యపి ప్రాకృతాః ప్రాణినో

ప్రళయవ్యవధానాదస్తరణే కథం వేదార్థవ్యవహారస్తత్రాహ—అనాదౌ చేతి. న
 కశ్చిద్విరోధః, శబ్దార్థసంబంధస్తరణాదేరితి శేషః. స్వాపప్రబోధయోర్లయసర్గాసిద్ధి
 మాశంక్య శ్రుతిమాహ—స్వాపేతి అథ తదా సుషుప్తౌ ప్రాణే పరమాత్మని జీవ ఏకీ
 భవతి ఏవం ప్రాణం సజీవం తదైతీతి శేషః. ఏతస్తాత్పరీక్షాత్తనః ఆయతనం గోలకం.
 ఆనంతర్యే పంచమీ ప్రాణేభ్య ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యా. స్వప్నవత్కల్పితస్యాజ్ఞాతసత్త్వా
 భావాద్దర్శనం సృష్టిః ఆదర్శనం లయ ఇతి దృష్టిసృష్టిపక్షః శ్రుత్యభిప్రేత ఇతి భావః.
 దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి—స్యాదిత్యాదినా. అవిరుద్ధం, అనుసంధానాదిక
 మితి శేషః. హిరణ్యగర్భాదయః పూర్వకల్పానుసంధానశూన్యాః సంసారిత్యాదస్తదా
 దివదిత్యాశంక్యాహ—యద్యపితి. ఇతి యద్యపి తథాపి న ప్రాకృతవదితి యోజనా.

సంస్కారాత్తనా అవిద్యాయాం విద్యమానత్వేన పూర్వకల్పప్రపంచసమాననామ

న జన్మాంతరవ్యవహారమనుసందధానా దృశ్యంత ఇతి, తథాపి న తత్పా
కృత వదీశ్వరాణాం భవితవ్యమ్. యథాహి ప్రాణిత్యావిశేషేఽపి మను
ష్యాది స్తంబపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూ
యాన్భవన్దృశ్యతే. తథా మనుష్యాదిష్వేవ హిరణ్యగర్భపర్యంతేషు
జ్ఞానైశ్వర్యాద్యభివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతచ్ఛ్రుతి
స్మృతి వాదేష్వసకృదేవానుకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పారమైశ్వర్యం
శ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుమ్. తతశ్చాతీతకల్పానుష్ఠిత
ప్రకృష్టజ్ఞానకర్తృణామిశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం వర్తమాన
కల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పరమేశ్వరానుగృహీతానాం సుప్తప్రతిబుద్ధ
వత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తిః. తథా చ శ్రుతిః—‘యో
బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై,
తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్య’
ఇతి. స్మరంతిచశౌన కాదయః—“మధుచ్ఛందఃప్రభృతిభిఃఋషిభిర్దాశత
యో దృష్టా” ఇతి. ప్రతివేదం చైవమేవ కాండర్వాదయస్తస్మర్యంతే

జ్ఞానాదేర్నికర్తృవదుత్కర్షోఽప్యంగీకార్యః బాధకాభావాదితి న్యాయానుగృహీత
శ్రుత్యాదిభిస్సామాన్యతో దృష్టానుమానం బాధ్యమిత్యాహ—యథాహిత్యాదినా.
నను తథాపి పూర్వకల్పేశ్వరాణాం ముక్తత్వాదస్మిన్కల్పే కోఽనుసంధాతేత్యత
ఆహ—తతశ్చేతి. జ్ఞానాద్యుత్కర్షాదిత్యర్థః. ముక్తేభ్యోఽన్యేఽనుసంధాతార ఇతి
భావః. పరమేశ్వరానుగృహీతానాం జ్ఞానాతిశయ పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతివాదా
నాహ—తథా చేతి. పూర్వం కల్పాదౌ తస్మై బ్రహ్మణే ప్రహిణోతి గమయతి తస్య
బుద్ధౌవేదానావిర్భావయతి యస్తం దేవం స్వాత్మాకారేణ మహావాక్యోత్థబుద్ధౌ ప్రకాశ
మానం శరణం పరమమభయస్థానం నిశ్చేయసరూపమహం ప్రపద్య ఇత్యర్థః. న కేవల
మేకస్వైవ జ్ఞానాతిశయః కిం తు బహూనాం శాఖాద్రప్త్యాణామితి విశ్వాసార్థ
మాహ—స్మరంతీతి. ఋగ్వేదో దశమండలావయవవాః తత్ర భవా ఋచో దాశ
తయ్యః. వేదాంతరేఽపి కాండసూక్తమంత్రాణాం ద్రష్టారో బోధాయనాదిభిః స్మృతా
భిత్యాహ—ప్రతీతి. కించ మంత్రాణాం ఋష్యాదిజ్ఞానావశ్యకత్వజ్ఞాపికాశ్రుతిర్మంత్ర

రూపత్వాత్ ఉత్తరకల్పప్రపంచస్య ఆకృతేర్నిత్యతయా న శబ్దార్థసంబంధస్యానిత్యత్వ

శ్రుతిరప్యపి జ్ఞానపూర్వకమేవ మంత్రేణానుష్ఠానం దర్శయతి—
 ‘యోహవా అవిదితార్థేయచ్ఛందో దైవతబ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజ
 యతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుంచర్చతి గర్తం వా ప్రపద్యత’ ఇత్యు
 పక్రమస్య ‘తస్మాదేతాని మంత్రే మంత్రే విద్యా’దితి. ప్రాణినాం చ సుఖ
 ప్రాప్తయే ధర్మో విధీయతే, దుఃఖపరిహారాయ చాధర్మః ప్రతిషిధ్యతే.
 దృష్టానుశ్రవికసుఖదుఃఖవిషయా చ రాగద్వేషభవతో న విలక్షణ
 విషయావిత్యతోధర్మాధర్మఫలభూతోత్తరోత్తరా సృష్టిర్నిష్పద్యమానా
 పూర్వసృష్టిసదృశ్యేవ నిష్పద్యతే. స్మృతిశ్చ భవతి—“తేషాం యే
 యానికర్తాణి ప్రాకస్మిన్ప్రాయే ప్రతివేదిరే, తాన్యేవతే ప్రపద్యంతే సృజ్య
 మానాః పునఃపునః. హింస్రా హింసే మృదుశ్రూరే ధర్మాధర్మావృతా
 నృతే, తద్భావితాః ప్రపద్యంతే తస్మాత్తత్తస్య రోచత” ఇతి. ప్రలీయ

దృగృపీణాం జ్ఞానాతిశయం దర్శయతీత్యాహ—శ్రుతిరపీతి. ఆర్షేయ ఋషియోగః,
 ఛందోగాయత్రాది, దైవతమగ్నాది, బ్రాహ్మణం వినియోగః, ఏతాన్యవిదితాని యస్మిన్
 మంత్రే తేనేత్యర్థః. స్థాణుం స్థావరం, గర్తం నరకం, తథా చ జ్ఞానాధికైః కల్పాంత
 రితం వేదం స్మృత్వా వ్యవహారస్య ప్రవర్తితత్వాద్వేదస్యానాదిత్వమన పేక్షత్వం
 చావిరుద్ధమితి భావః. అధునా సమాననామరూపత్వం ప్రపంచయతి—ప్రాణినాం
 చేతి. తతః కిం తత్రాహ—దృష్టేతి. ఏహి కాముష్టి కవిషయసుఖరాగకృతధర్మస్య ఫలం
 పశ్వాదికం దృష్టపశ్వాదిసదృశమితి యుక్తం విసదృశే కామాభావేన హేత్వభావాత్.
 తథా దృష్టదుఃఖద్వేషకృతాధర్మఫలం దృష్టసదృశదుఃఖమేవ న సుఖం కృతహాన్యాది
 దోషాపత్యైరిత్యర్థః. తర్కితేర్ఙ్గే మానమాహ—స్మృతిశ్చేతి. ఉత్తరసృష్టిః పూర్వ
 సృష్టిసజాతీయా, కర్మఫలత్వాత్, పూర్వసృష్టివదిత్యనుమానం చశబ్దార్థః. తేషాం
 ప్రాణినాం మధ్యే తాన్యేవ తజ్జాతీయాన్యేవ. తాని దర్శయన్ తత్ప్రాప్తా హేతు
 మాహ—హింసేతి. కర్తాణి విహితనిష్పిద్ధత్వాకారేణాపూర్వం క్రియాత్వేన సంస్కా
 రం చ జనయంతి తత్రాపూర్వాత్ఫలం భుక్తే సంస్కారభావితత్వాత్పునఃసజ్జాతీ
 యాని కర్తాణి కరోతీత్యర్థః. సంస్కారే లింగమాహ—తస్మాదితి. సంస్కారవశాదేవ
 పుణ్యం పాపం వా రోచతే. అతోఽభిరుచిలింగాత్పుణ్యాపుణ్యసంస్కారోఽనుమేయః
 సవివ స్వభావః ప్రకృతిర్వాసనేతి చ గీయతే. ఏవం కర్మణాం సృష్టిసాదృశ్యముక్త్వా
 విరోధః. కథం సమాననామరూపత్వమ్. దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. ‘ధాతా యథా

మానమపి చేదం జగచ్ఛక్త్యవశేషమేవ ప్రళీయతే శక్తిమూలమేవ చ
ప్రభవతీతరథా ఆకస్తికత్వప్రసంగాత్. న చానేకాకారాః శక్తయ
శ్శక్త్యాః కల్పయితుమ్. తతశ్చవిచ్ఛిద్యవిచ్ఛిద్యాప్యద్యవతాంభూరాది
లోకప్రవాహాణాం - దేవతీర్యజ్ఞనుష్యలక్షణానాం చ ప్రాణినికాయ
ప్రవాహాణాం పక్షాశ్రమధర్మఫలవ్యవస్థానాం చానాదౌ సంసారే నియ
తత్వమింద్రియవిషయసంబంధనియతత్వవత్ప్రత్యేతవ్యమ్. నహింద్రియ
విషయసంబంధాదేర్వ్యవహారస్య ప్రతిసర్గమన్యథాత్వం షష్ఠేంద్రియ
విషయకల్పం శక్యముత్పేక్షితుమ్. అతశ్చ సర్వకల్పానాం తుల్యవ్యవ
హారత్వాత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానక్ష మత్వాచ్చేశ్వరాణాం
సమాననామరూపా ఏవ ప్రతిసర్గం విశేషాః ప్రాదుర్భవంతి. సమాన

స్వోపాదానే లీనకార్యసంస్కారరూపశక్తిబలాదపి సాదృశ్యమిత్యాహ—ప్రళీయ
మానమితి. ఇతరథా నిస్సంస్కారప్రలయే జగద్వైచిత్ర్యస్యాకస్తికత్వం స్యాదిత్యర్థః.
నను జగద్వైచిత్ర్యకారణ్యోఽన్యాశ్శక్తయః కల్పంతాం, తత్రాహ—న చేతి. అవి
ద్యాయాం లీనకార్యాత్కసంస్కారాదన్యాశ్శక్తయో న కల్పయః మానాభావాద్దౌర
వాచ్చ, స్వోపాదానే లీనకార్యరూపా శక్తిస్తు 'మహాన్న్యగ్రోధస్తివృత్తి శ్రద్ధత్సవి
సోమ్యే'తి శ్రుతిసిద్ధా, అతోఽవిద్యాతత్కార్యాదన్యాశ్శక్తయో న సంతి ఆత్మాఽ
విద్యైవ నశ్శక్తిరితి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః. నిమిత్తేష్వప్యపాదానస్థకార్యమేవావిద్యాఘట
నయా శక్తిరన్యావేత్యనాగ్రహః. ఉపాదానే కార్యసంస్కారసిద్ధేః ఫలమాహ—
తతశ్చేతి. యథా సుప్తాంతిశస్య పూర్వచక్షుర్జ్ఞాతీయమేవ చక్షుర్జ్ఞాయతే తచ్చ పూర్వ
రూపజాతీయమేవ రూపంగృహ్ణతి న రసాదికం, ఏవం భోగ్యా లోకా భోగాశ్రయాః
ప్రాణినికాయాభోగహేతుకర్తాణిసంస్కారబలాత్పూర్వలోకాదితుల్యనేయేవేతి నియమ
ఇత్యర్థః. నికాయాస్సమూహాః. దృష్టాంతాసిద్ధిమాశంక్యాహ—నహితి. యథా షష్ఠేం
ద్రియస్య మనసోఽసాధారణవిషయో నాస్తి సుఖాదేస్సాక్షివేద్యత్వాత్, తథా వ్యవ
హారాన్యథాత్వమసదిత్యర్థః. షష్ఠమింద్రియం తద్విషయశ్చాసన్నితి వార్థః. ఉక్తార్థం
సంక్షిప్తతి—అతశ్చేతి. వ్యవహారసామ్యత్వంభవాచ్చ వ్యవహ్రాయమాణా వ్యక్తయః
సమానా ఏవేత్యర్థః. సూత్రం యోజయతి—సమానేత్యాదినా. భావిదృష్ట్యా యజ

పూర్వమకల్పయత్' ఇతి శ్రుతౌ దర్శనాత్; 'యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణి

నామరూపత్వాచ్చావృత్తావపి మహాసర్గమహా ప్రళయలక్షణాయాం
 జగతోఽభ్యుపగమ్యమానాయాం న కశ్చిచ్ఛబ్దప్రామాణ్యాదివిరోధః.
 సమాన నామరూపతాంచ శ్రుతిస్త్వతి దర్శయతః.—‘సూర్యాచంద్ర
 మసౌ ధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాంతరిక్ష
 మథో సువ’రితి. యథా పూర్వస్త్విక కల్పే సూర్యాచంద్రమగప్రభృతి
 జగత్ క్లృప్తం తథాస్తిన్నపి కల్పే పరమేశ్వరోఽకల్పయదిత్యర్థః. తథా
 ‘అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాగ్ స్యామితి స ఏతమగ్న
 యే కృత్తికాభ్యః పురో డాశమష్టాకపాలం నిరవప’దితి నక్షత్రేష్టివిధౌ
 యోఽగ్నిర్నిరవపద్యంతై వాగ్నయే నిరవప త్తయోస్సమాననామరూ
 పతాం దర్శయతీత్యేవం జాతీయకా శ్రుతిరిహోదాహ ర్తవ్యా. స్త్వతి
 రపి—“ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః, శర్వ
 ర్యంతే ప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోదదాత్యజః. యథర్తావృతులింగాని
 నానారూపాణి పర్యయే, దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా
 యుగాదిషు. యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతేరిహ, దేవా
 దేవైరతీతైర్ని రూపైర్నామభిరేవ చే”త్యేవం జాతీయకా ద్రష్టవ్యా.

మానోఽగ్నిః, అన్నాదోఽగ్నిరహం స్యామితి కామయిత్వా కృత్తికానక్షత్రాభిమాని
 దేవతాయా అగ్నయే అష్టసు కపాలేషు పచనీయం హవిర్నిరుప్తవానిత్యర్థః. నక్షత్ర
 వ్యక్తిబహుత్వాద్బహువచనం (నను యజమానోఽగ్నిర్భావీఉద్దేశ్యాగ్ని నా సమాననామ
 రూపః కల్పాంతరే భవతీత్యేవం ‘రుద్రోవా. అకామయత విష్ణుర్వా అకామయతే’త్య
 త్రాపి వక్తవ్యం, తదయుక్తం. న హ్యగ్నేరివ విష్ణురుద్రయోరధికారిపురుషత్వం తయో
 ర్జగత్కారణత్వశ్రవణా‘దేక ఏవ రుద్రో నే’తి ‘ఏకో విష్ణు’రిత్యాదిశ్రుతిస్త్వతివిరోధా
 దితి) స్త్వతౌ వేదేష్వితి విషయసప్తమీ, శర్వర్యంతే ప్రలయాంతే ఋతూనాం
 వసంతాదీనాం లింగాని నవప్లవాదీని పర్యయే ఘటీయంత్రవదావృత్తౌ భావాః
 పదార్థాః, తుల్యా ఇతి శేషః. తస్మాజ్జన్త నాశవద్విగ్రహంగీకారేఽపి కర్తృణి శబ్దే చ
 విరోధాభావాద్దేవానామస్తి విద్యాధికార ఇతి స్థితమ్.

పర్యయే, దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు’ ఇత్యాదిస్త్వతేశ్చ.

సూ. మధ్వాదిష్వసంభ వాదనధికారం

జై మినిః. 3౧.

ఇహ దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామస్త్యధికార ఇతి య త్ప్రతిజ్ఞాతం తత్పర్యావర్తతే. దేవాదీనామనధికారం జై మినిరాచార్యో మన్యతే. కస్తాత్? మధ్వాదిష్వసంభవాత్. బ్రహ్మవిద్యాధికారాభ్యుప గమే హి విద్యాత్వావిశేషాన్త ధ్వాదివిద్యాస్వస్యధికారోఽభ్యుపగ మ్యేత. న చైవం సంభవతి, కథమ్? 'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి' త్యత్ర మనుష్యా ఆదిత్యం మధ్వధ్యానేనోపాసీరన్, దేవాదిషు హ్యుపాస కేష్వభ్యుపగమ్యమానేషు ఆదిత్యః కథమన్యమాదిత్యముపా సీత? పునశ్చాదిత్యవ్యపాశ్రయాణి పంచరోహితాదీన్యమృతాన్యప క్రమ్య 'వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చ పంచదేవగణాః క్రమేణ తత్తదమృతముపజీవంతీ'త్యుపదిశ్య 'స య ఏతదేవ మమృతం

3౧. ఆక్షిపతి—మధ్వాదిష్వతి. బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి, విద్యా త్వాత్, మధ్వాదివిద్యావదిత్యర్థః. దృష్టాంతం వివృణోతి—కథమిత్యాదినా. ద్యులౌ కాభ్యవంశదండే అంతరిక్షరూపే మధ్వపూపే స్థిత ఆదిత్యో దేవానామోదనాన్తద్వివ మధ్విత్యారోప్య ధ్యానం కార్యం తత్రాదిత్యస్యాధికారో న యుక్తః ధ్యాతృధ్యేయ భేదాభావాదిత్యాహ—దేవాదిష్వతి. అస్తు వస్వాదీనాం తత్రాధికార ఇత్యాశంక్యతే షామపి తత్ర ధ్యేయత్వాత్ప్రప్యత్వాచ్చ న ధ్యాతృత్వమిత్యాహ—పునశ్చేతి. చతు ర్వేదోక్తకర్తాణి ప్రణవశ్చేతి పంచకుసుమాని తేభ్యః సోమాజ్యాదిద్రవ్యాణి హుతాని లోహితశుక్లకృష్ణపరకృష్ణగోప్యాఖ్యాని పంచామృతాని తత్తన్మంత్రభాగైః ప్రాగా ద్యూర్ధ్వాంతపంచదిగవస్థితాభిరాదిత్యరశ్చినాడీభిర్నధ్వపూపస్థిత చిద్రూపాభిరాదిత్య

ఇత్యుపాసితం దేవానామధికారమాక్షిపతి—

బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామనధికారం జై మినిరాచార్యో మన్యతే. కస్తాత్, మధ్వాదిష్వసంభవాత్. 'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మత్యాజేశః' ఇత్యాదిషు మధుబ్రహ్మధ్యానేనాదిత్యదేవతోపాసనేషు మనుష్యాధికారకేషు తేషా మేవాదిత్యాదీనామధికారాసంభవాత్. న హ్యేకస్యోపాస్యోపాసకభావః సంభవతి,

వేద వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం
దృష్ట్వా తృప్యతీ'త్యాదినా వస్వాద్యుపజీవ్యాన్యమృతాని విజానతాం
వస్వాదిమహిమప్రాప్తిం దర్శయతి. వస్వాదయస్తు కానన్యాన్వస్వాదీ
నమృతోపజీవినో విజానీయుః? కం చాన్యం వస్వాదిమహిమానం ప్రా
ప్నుయుః? తథా—'అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః
పాదో వాయుర్వావసంవర్గ ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ' ఇత్యాదిషు
దేవతాత్తోపాసనేషు న తేషామేవ దేవతాత్తనామధికారస్సంభవతి.
'తథేమావేవ గౌతమభరద్వాజా వయం వై గౌతమోఽయమేన భర
ద్వాజ' ఇత్యాదిష్వపీసంబంధేషూపాసనేషు న తేషామేవర్షీణామధి
కారస్సంభవతి. కుతశ్చ న దేవాదీనామనధికారః.—

సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ. 3౨.

యదిదం జ్యోతిర్త్వండలం ద్యుస్థానమహోరాత్రాభ్యాం బంధ్ర
మజ్జగదవభాసయతి తస్మిన్నాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాః
మండలమాసీతాని యశ స్తేజ ఇంద్రియవీర్యాన్నాత్తనా పరిణతాని పంచదిక్షు స్థితైర్వ
స్వాదిభిరుపజీవ్యానీతి ధ్యాయతాం వస్వాసిప్రాప్తిరుక్తేత్యర్థః. సూత్రస్థాదిపదార్థ
మాహ—తథాగ్నిరితి. ఆకాశబ్రహ్మణశ్చత్వారః పాదాః, కర్ణా ద్వేద్వాత్రే ద్వే
నాసికే, ఏకా వాగితి సప్తస్వింద్రియేషు శిరశ్చమసతోయస్థేషు సప్తర్షి ధ్యానం కార్య
మిత్యాహ—తథేమావేవేతి. ఆయం దక్షిణః కర్ణో గౌతమః వామో భరద్వాజః
ఏవం దక్షిణనేత్ర నాసికే విశ్వామిత్ర వసిష్ఠౌ వామే జమదగ్ని కశ్యపౌ వాగత్రిరిత్యర్థః.
అత్ర ఋషీణాం ధ్యేయత్వాన్నాధికారః.

3౨. కిం చ విగ్రహభావాద్దేవాదీనాం న క్వాష్యధికార ఇత్యాహ—జ్యోతి
షిభావాచ్చేతి. ఆదిత్యశ్చంద్రః శుక్రోఽగారక ఇత్యాదిశబ్దానాం జ్యోతిః పిండేషు
తస్య భేదనిష్ఠత్వాత్. తథా చాయం ప్రయోగః—బ్రహ్మవిద్యాన దేవాదీనధికరోతి,
విద్యాత్వాన్మధువిద్యావదితి.

నను క్వచిదనధికారాన్న సర్వత్రానధికారోఽస్తి, బ్రహ్మణస్య రాజసూయానధి
'రేఽపి బృహస్పతిసవేఽధికారాదిత్యాశంక్యాహ—

తాకికయోరాదిత్యశబ్దప్రత్యయయోర్జ్యోతిర్త్వండలే భావాత్, తేషామస్తదా

ప్రయుజ్యంతే లోకప్రసిద్ధేర్వాక్యశేషప్రసిద్ధేశ్చ. న చ జ్యోతిర్కండ
 లస్య హృదయాదినా విగ్రహేణ చేతనతయాఽర్థిత్వాదినా చ యోగో
 ఽవగంతుం శక్యతే, మృదాదివద చేతనత్వావగమాత్. ఏతేనాగ్న్య
 దయో వ్యాఖ్యాతాః. స్యాదేతత్, మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకే
 భ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదయమదోష ఇతి చేన్నే
 త్యుచ్యతే, నహి తావల్లోకో నామ కించిత్స్వతంత్రం ప్రమాణమస్తి,
 ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవావ్యభిచరితవిషయేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిద్ధ
 ఏవాగ్ధో లోకాత్ప్రసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే, న చాత్ర ప్రత్యక్షాదీనామన్య
 తమం ప్రమాణమస్తి. ఇతిహాసపురాణమపి పౌరుషేయత్వాత్ప్రమా
 ణాంతరమూలతామాకాంక్షతి. అర్థవాదా అపి విధినైకవాక్యత్వా
 త్తత్ స్తుత్యర్థాస్సంతో న పార్థగర్వేన దేవాదీనాం విగ్రహాదిసద్భావే
 కారణభావం ప్రతిపద్యంతే. మంత్రా అపి శ్రుత్యాదివినియుక్తాః

ప్రయోగస్య భావాత్సత్త్వాన్న విగ్రహవాక్ దేవః కశ్చిదస్తీత్యర్థః. 'అదిత్యః పురస్తా
 దుదేతాపశ్చాదస్తమేతేతి మధువిద్యావాక్యశేషే జ్యోతిష్యేవాదిత్యశబ్దః ప్రసిద్ధః.
 తస్మా జ్యోతిః పిండానామేవాధికారోఽస్తు తత్రాహ—న చేతి. అగ్న్యదీనామధి
 కారమాశంక్యాహ—ఏతేనేతి. అగ్నిర్వాయుర్భూమిరిత్యాదిశబ్దానాం అచేతనవాచి
 త్వేనేత్యర్థః. సిద్ధాంతీ శంకతే—స్యాదేతదిత్యాదినా. 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యా
 దయో మంత్రాః 'సోఽరోదీ'దిత్యాదయోఽర్థవాదాః "ఇష్టానోభగాక్ హి వో దేవా
 దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః, తే తృప్తాస్తర్పయంత్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభై" రిత్యా
 దీతిహాసపురాణాని. లోకేఽపి యమం దండహస్తం లిఖంతి, ఇంద్రం వజ్రహస్తమితి
 విగ్రహాదిపంచకసద్భావాదనధికారదోషో నాస్తీత్యర్థః. "విగ్రహో హవిషాం భోగ
 విశ్వర్యం చ ప్రసన్నతా, ఫలప్రదానమిత్యేతత్పంచకం విగ్రహాదికం"మానాభావా
 దేతన్నాస్తీతి దూషయతి—నేత్యాదినా. న చాత్రేతి. విగ్రహాదావిత్యర్థః. అర్థ
 వాదా మంత్రా వా మూలమిత్యాశంక్యాహ—అర్థవాదా ఇత్యాదినా. వ్రీహ్యాదిప

దివదిష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారరూపచేష్టయా అదర్శనేనాచేతనత్వావధారణాత్, తదతి
 రిక్తస్యాచేతనస్య విగ్రహాదిమతః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్, తద్విగ్రహాదిప్రతిపాద
 కానాం మంత్రాణామన్యపరత్వేన స్వాధే ప్రామాణ్యాభావాన్న దేవానాం విద్యాధి
 కార ఇతి సూత్రద్వయస్య తాత్పర్యార్థః.

ప్రయోగసమవాయినోఽభిధానార్థా న కస్యచిదర్థస్య ప్రమాణ
మిత్యాచక్షతే. తస్మాదభావో దేవాదీనామధికారస్య.

సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి. 33.

తుశబ్దః పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి. బాదరాయణస్తాచార్యో
భావమధికారస్య దేవాదీనామపి మన్యతే. యద్యపి మథ్యాదివిద్యాసు
దేవతాదివ్యామిశ్రాస్వసంభవోఽధికారస్య తథాప్యస్తి హి శుద్ధా
యాం : బ్రహ్మవిద్యాయాం సంభవః, అర్థిత్వసామర్థ్యాప్రతిషేధాద్య
పేక్షత్వాదధికారస్య. న చ క్వచిదసంభవ ఇత్యేతావతా యత్ర సంభ
వస్త్రాప్యధికారోఽపోద్యేత, మనుష్యాణామపి న సర్వేషాం బ్రహ్మ
ణాదీనాం సర్వేషు రాజసూయాదిష్వధికారస్సంభవతి. తత్ర యో
న్యాయసోఽత్రాపి భవిష్యతి. బ్రహ్మవిద్యాం చ ప్రకృత్యభవతి
లింగదర్శనం శ్రౌతం దేవాద్యధికారస్య సూచకం 'తద్యోయో దేవా
నాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ త్తథర్హిణాం తథా మనుష్యాణా'మితి,
'తే హోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మాన మన్విష్య
సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామా'నితి, 'ఇంద్రో హ వై

త్ప)యోగవిధివిహితా మంత్రాః ప్రయోగసంబద్ధార్థాభిధానార్థాః నాజ్ఞాతవిగ్రహాది
పరా ఇతి మీమాంసకా ఆచక్షత ఇత్యర్థః. తస్మాద్విగ్రహభావాదిత్యర్థః.

33. సూత్రభ్యాం ప్రాప్తం పూర్వపక్షం నిరస్యతి—తుశబ్ద ఇత్యాదినా.
బ్రహ్మవిద్యాదేవాదీన్నాధికరోతి, విద్యాత్వాత్, మథ్యాదివిద్యాపదిత్యుక్త హేతు
రప్రయోజక ఇత్యాహ—యద్యపీతి. దర్శాదికం న బ్రహ్మణమధికరోతి కర్తృత్వాద్రాజ
సూయపదిత్యాభాససామ్యం విద్యాత్వహేతోరాహ—న చేతి. యత్ర యస్యాధికార
సంభవతి స తత్రాధికారీతి న్యాయస్తుల్య ఇత్యర్థః. యతస్స ర్వేషాం సర్వత్రాధికారో
న సంభవతి తతో న చాపాద్యేతేత్యన్వయః. తత్ బ్రహ్మ యో యో దేవాదీనాం
మధ్యే ప్రత్యక్షేనాబుధ్యత స తద్బ్రహ్మభవదిత్యర్థః. తేహ దేవాః ఊచురన్వోన్యం,
తత ఇంద్రవిరోచనౌ సురాసురరాజౌ ప్రజాపతిం బ్రహ్మవిద్యాప్రదం జగ్గుతురితి చ

ఇత్థం పూర్వపక్షే, సిద్ధాంతయతి—

తుశబ్దో జైమినిమతనిరాసార్థః. బాదరాయణస్తాచార్యో దేవాదీనాం విగ్రహ

దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణామిత్యాది చ. స్తార్తమపి
చ గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యసంవాదాది. యదప్యుక్తం జ్యోతిషి భావా
చ్చేతి, అత్ర బ్రూమః—జ్యోతిరాదివిషయా అప్యాదిత్యాదయో దేవ
తావచనాశ్శబ్దాశ్చేతనావంతమైశ్వర్యాద్యుపేతం తం తం దేవాత్మానం
సమర్పయంతి, మంత్రార్థవాదేషు తథా వ్యవహారాత్. అస్తి హ్యైశ్వ
ర్యయోగాద్దేవతానాం జ్యోతిరాద్యాత్తభిశ్చావస్థాతుం యథేష్టం చ
తం తం విగ్రహం గ్రహీతుం సామర్థ్యమ్. తథా హి శ్రూయతే సుబ్ర
హ్మణ్యార్థవాదే—‘మేధాతిథేర్థేషే’తి ‘మేధాతిథిం హ కాణ్వాయనం
ఇంద్రో మేషో భూత్వా జహారే’తి. స్మర్యతే చ—“ఆదిత్యః పురుషో
భూత్వా కుంతీముపజగామహే”తి. మృదాదిష్వపి చేతనాధిష్ఠాతా
రోఽభ్యుపగమ్యంతే ‘మృదబ్రవీదాహోఽబ్రువ’న్నిత్యాది దర్శనాత్.
జ్యోతిరాదేస్తు భూతథాతోరాదిత్యాదిష్వప్యచేతనత్వమభ్యుపగమ్య
తే, చేతనాస్వధిష్ఠాతారో దేవతాత్తానో మంత్రార్థవాదాదిషు వ్యవ
హారాదిత్యుక్తం. యదప్యుక్తం మంత్రార్థవాదయోరన్యార్థత్వా న్న

లింగాంతరమస్తీత్యర్థః. కిమత్ర బ్రహ్మమృతమితి గంధర్వప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ
తమితి మోక్షధర్తేషు శ్రుతం దేవాదీనామధికారలింగమిత్యాహ—స్తార్తమితి. యథా
బాలానాం గోశకేషు చక్షురాదిపదప్రయోగేఽపి శాస్త్రజ్ఞైరోశకాతిరిక్తేంద్రియాణి
స్వీక్రియంతే, తథా జ్యోతిరాదౌ సూర్యాదిశబ్దప్రయోగేఽపి విగ్రహపదేవతా స్వీ
కార్యా ఇత్యాహ—జ్యోతిరాదీతి. తథా చేతనత్వేన వ్యవహారాదిత్యర్థః. ఏకస్య జడ
చేతనోభయరూపత్వం కథం తత్రాహ—అస్తి హేతి. తథా హి విగ్రహపత్రయా దేవ
వ్యవహారశ్శూన్యతే సుబ్రహ్మణ్య ఉద్ధాతృగణస్థబుద్ధివీక్ తత్సంబంధీ యోఽర్థవాదః
‘ఇంద్రగచ్ఛే’త్యాదిః తత్ర మేధాతిథేర్థేషేతీంద్రసంబోధనం శ్రుతం తద్వాచిత్యే—
మేధేతి. మునిం మేషో భూత్వా జహారేతి జ్ఞాపనార్థం మేషేతీంద్రసంబోధనమిత్యర్థః.
యదుక్తమాదిత్యాదయో మృదాదిపదచేతనా ఏవేతి, తన్న, సర్వత్ర జడాజడాంశద్వయ
సత్త్వాదిత్యాహ—మృదితి. ఆదిత్యాదౌ యో జడభాగః కశ్చేతనాంశ ఇతి తత్రాహ—
జ్యోతిరాదేస్త్వీతి. మంత్రాదికం పదశక్త్యా భాసమానవిగ్రహాదౌ స్వార్థే న ప్రమాణం
అన్యపరత్వాత్, విషం భుజ్జీత్వేతి వాక్యవదిత్యాహ—యదపీతి. అన్యపరాదపి

వత్త్వేన బ్రహ్మవిద్యామామధికారభావం మన్యతే. కస్తాన్, అస్తి హ్యర్థిత్యాద్యధి

దేవతావిగ్రహాదిప్రకాశనసామర్థ్యమితి, అత్ర బ్రూమః.—ప్రత్యయా
ప్రత్యయా హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం నాన్యార్థత్వ మనన్యార్థ
త్వం వా. తథా హ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పతతం తృణపణ్ణాద్యస్తీ
త్యేవం ప్రతిపద్యతే. అత్రాహ విషమ ఉపన్యాసః తత్ర హి తృణపణ్ణాది
విషయం ప్రత్యక్షం ప్రవృత్తమస్తి యేన తదస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే.
అత్ర పునర్విద్యుద్దేశైకవాక్యభావేన స్తుత్యర్థేర్థవాదేన పార్థగర్థేన
వృత్తాంతవిషయా ప్రవృత్తిశ్చక్యాధ్యవసాయయితుః. సహి మహా
వాక్యేర్థప్రత్యాయకేఽవాంతరవాక్యస్య పృథక్ప్రత్యాయకత్వమస్తి,
యథా 'న సురాం పి బే'దితి న ఇహ పతివాక్యే పదత్రయసంబంధాత్సురా
పానప్రతిషేధ ఏవైకోఽర్థో గమ్యతే న పునస్సురాం పి బే'దితి పద
ద్వయసంబంధాత్సురాపానవిధిరపీతి. అత్రోచ్యతే—విషమ ఉపన్యాసః,
యుక్తం యత్సురాపానప్రతిషేధే పదాన్వయస్యైకత్వాదవాంతర
వాక్యార్థస్యాగ్రహణం, విద్యుద్దేశార్థవాదయో స్త్వర్థవాదస్థాని పదాని
పృథగన్వయం వృత్తాంతవిషయం ప్రతిపద్యానంతరం కైమర్థక్యవశేన

వాక్యాద్భాభావే స్వార్థో గ్రాహ్య ఇత్యాహ—అత్ర బ్రూమ ఇతి. తాత్పర్య
శూన్యేఽప్యర్థే ప్రత్యయమాత్రేణాస్తిత్వముదాహరతి—తథాహీతి. తృణాదౌ ప్రత్య
యోఽస్తి విగ్రహాదౌ స నాస్తితి వైషమ్యం శంకతే—అత్రాహీతి. విద్యుద్దేశో విధి
వాక్యం తదేకవాక్యతయా ప్రశస్తో విధిరేవార్థవాదేషు ప్రత్యయః. వృత్తాంతో
భూతార్థో విగ్రహాదిస్తద్విషయః ప్రత్యయో నాస్తిత్వర్థః. నన్వవాంతరవాక్యేన విగ్ర
హాదిప్రత్యయోఽస్తిత్వత ఆహ—న హీతి. సురాపానప్రత్యయోఽపి స్యాదితి
భావః. పదైకవాక్యత్వవాక్యైకవాక్యత్వరూపవైషమ్యాన్వైవమిత్యాహ—అత్రోచ్యత
ఇతి. న ఇహ పదమేకం యదా సురాం పి బేదితి పదాభ్యామన్వేతి తదా పదైకవాక్యం
ఏకమేవార్థానుభవం కరోతి న తు పదద్వయం పృథక్ సురాపానం బోధయతి తస్య
విధౌ నిషేధానుపపత్తేః వాక్యార్థానుభవం ప్రత్యద్వారత్వాత్, అర్థవాదస్తు భూతార్థ
సంసర్గస్తుతిద్వారం బోధయన్విధినా వాక్యైకవాక్యతాం భజత ఇత్యస్తి విగ్రహాద్యను
భవ ఇత్యర్థః. నన్వర్థవాదస్థపదానామవాంతరసంసర్గబోధకత్వం వినా సాక్షాదేవ విధ్య

శారకారణమ్. న హి క్వచిదధికారో నేతి సర్వత్ర వక్తుం పార్యతే, నిర్గుణవిద్యాయాం

విధిస్తావకత్వం ప్రతిపద్యంతే. యథా హి—‘వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత
 భూతికామ’ ఇత్యత్ర విధ్యుద్దేశవర్తినాం వాయవాదిపదానాం విధినా
 సంబంధః, నైవం ‘వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన
 భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి’ త్యేషామర్థవాద
 గతానాం పదానామ్, న హి భవతి వాయుర్వా ఆలభేత క్షేపిష్ఠాదేవ
 తావా ఆలభేతేత్యాది వాయుస్వభావసంకీర్తనేన త్వవాంతరమన్వయం
 ప్రతిపద్య ఏవం విశిష్టదైవత్యమిదం కర్తేతి విధిం స్తువంతి. తద్యత్ర
 యోఽవాంతరవాక్యార్థః ప్రమాణాంతరగోఞ్చరో భవతి తత్ర తదను
 వాదేనార్థవాదః ప్రవర్తతే. యత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధస్తత్ర గుణ
 వాదేన. యత్ర తు తదుభయం నాస్తి తత్ర కిం ప్రమాణాంతరాభావా
 ద్గుణవాదస్యాదాహోస్విత్ప్రమాణాంతరావిరోధాద్విద్యమానార్థవా
 ద ఇతి ప్రతీతిశఛైర్విద్యమానార్థవాద ఆశ్రయణీయో న గుణాను
 వానః. ఏతేన మంత్రో వ్యాఖ్యాతః. అపి చ, విధిభిరేవేంద్రాదిదైవ
 త్యాని హవీంషి చోదయద్భిరపేక్షిత మింద్రాదీనాం స్వరూపమ్, నహి
 స్వరూపరహితా ఇంద్రాదయశ్చేతస్యారోపయితుం శక్యంతే. న చ

స్వయోఽస్తు తత్రాహ—యథాహీతి. సాక్షాదన్వయాద్యోగం దర్శయతి—న హీతి.
 అ వాదాత్పర్వత్ర స్వార్థగ్రహణమాశంక్యార్థవాదాన్విభజతే—తద్యత్రేతి. తత్తత్ర
 అ వాదేషు యత్ర ‘అగ్నిర్హిమస్య భేషజ’ మిత్యాదావిత్యర్థః. ‘ఆదిత్యో యూపా
 భ తీ’ త్యత్రాభేదో బాధిత ఇతి తేజస్వీత్యాదిగుణవాదః, యత్ర ‘వజ్రహస్తః పురందర’
 ఇత్యాదో మానాంతరసంవాదవిసంవాదౌ న స్తః తత్ర భూతార్థవాద ఇత్యర్థః, ఇతి
 విమృశ్యేత్యధ్యాహరణం. విగ్రహార్థవాదః స్వార్థేఽపి తాత్పర్యవాక్ అన్యవరత్వే సత్య
 జ్ఞాతాబాధితార్థకశబ్దత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవదితి న్యాయం మంత్రేష్వలిదిశతి—
 ఏతేనేతి. వేదాంతానువాద గుణవాదానాం నిరాసాయ మేతౌ పదాని న చోభయ
 పరత్వే వాక్యభేదోఽవాంతరార్థస్య మహావాక్యార్థద్వారత్వాదితి భావః. విధ్యనుప
 పత్త్యాపి స్వర్గవద్దేవతావిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—అపి చేతి. నను క్షేత్రాత్కే
 కర్తృణి విధిః ఫలం వినా అనుపపన్న ఇతి భవతు ‘యన్న దుఃఖేన సమ్భిన్న’ మిత్యర్థవాద
 సిద్ధస్త్వర్తో విధిప్రమాణకః విగ్రహం వినా విధేః కానుపపత్తిస్తామాహ—న హీతి.

సంభవాద్భూహస్పతిసవే బ్రహ్మణస్యేవ. న చ విగ్రహవత్త్వం నేతి వాచ్యమ్. తద

చేతస్యనారూఢాయైతస్యైతస్యై దేవతాయై హవిః ప్రదాతుం శక్యతే;
 శ్రావయతి చ 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయే
 ద్వషట్కరిష్య'న్నితి. న చ శబ్దమాత్రమర్థస్వరూపం సంభవతి శబ్దా
 ర్థయో ర్భేదాత్, తత్ర యాదృశం మంత్రార్థవాదయోరింద్రాదీనాం
 స్వరూప మవగతం న తత్తాదృశం శబ్దప్రమాణకేన ప్రత్యాఖ్యాతుం
 యుక్తం. ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవంత్రార్థ
 వాదమూలకత్వాత్ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాదిప్రపంచయితుమ్. ప్రత్య
 యోదిమూలమపి సంభవతి. భవతి హ్యస్తాకమప్రత్యక్షమపి చిరంత
 నానాం ప్రత్యక్షమ్. తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం
 వ్యవహరంతీతి స్పర్శతే. యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వే
 షామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం
 ప్రతిషేధేత్. ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియోఽ
 స్తీతి బ్రూయాత్, తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరంధ్యాత్.
 ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽప్యవ్యవస్థితప్రాయాన్వర్ణా శ్రమధర్మాన్వ

ఉద్దిశ్య త్యాగానుపపత్త్యా చేతస్యారోహోఽంగీకార్య ఇత్యత్ర శ్రుతిమప్యాహ—
 యస్యా ఇతి. అతశ్చేతస్యారోహార్థం విగ్రహో ఏష్టవ్యః. కిం చ కర్తృప్రకరణపాఠా
 ద్విగ్రహప్రమితిరపి ప్రయాజవత్కర్తాంగత్వేనాంగీకార్యా, తాం వినా కర్తా
 పూర్వాసిద్ధేః. కిం చ సుప్రసన్నవిగ్రహవద్దేవతాం త్యక్త్వా శబ్దమాత్రం దేవతేత్యుక్తి
 రయుక్తేత్యాహ—న చ శబ్దేతి. న చాకృతిమాత్రం శబ్దశక్యమస్తు కిం విగ్రహేణే
 వాచ్యం, నిర్వ్యక్త్యాకృత్యయోగాత్, అతశ్శబ్దస్యార్థాకాంతాయాం మంత్రాదిప్రమిత
 విగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—తత్రేతి. ఏవం మంత్రార్థవాదమూలక మితిహాసా
 కమపి విగ్రహే మానమిత్యాహ—ఇతిహాసేతి. ప్రమాణత్వేన సంభవదిత్యర్థః. వ్యాసా
 దీనాం యోగినాం దేవతాదిప్రత్యక్షమపీతిహాసాదేర్హులమిత్యాహ—ప్రత్యక్షేతి
 వ్యాసాదయో దేవాదిప్రత్యక్షశూన్యాః ప్రాణీత్వాదస్తదాదివదిత్యనుమానమతిప్రస
 గేన దూషయతి—యస్త్విత్యాదినా. సర్వం ఘటాభిన్నం, వస్తుత్వాత్, ఘటవది

ప్యస్తి హి, తత్ప్రతిపాదకమంత్రాణాం మానాంతరవిరోధసంవాదాభావేన ప్రమా
 త్యాదితి దిక్.

తిజానీయాత్ తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయ శాస్త్రమనర్థకం కుర్యాత్. తస్మాద్ధర్మోత్కర్షవశాచ్చిరంతనా దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవజహురితి శ్లిష్యతే. అపి చ స్మరంతి—“స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగ” ఇత్యాది. యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకస్త్వనిర్యమాణో న శక్యతే సాహసమాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుమ్. శ్రుతిశ్చ యోగమాహ త్యం ప్రఖ్యాపయతి—‘పృథ్వీప్తేజోఽనిలభే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రసృతే, న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీర’మితి. ఋషీణామపి మంత్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్తదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తం, తస్మాత్సమూలమితిహాసపురాణమ్. లోకప్రసిద్ధిరపి న సతి సంభవే నిరాలంబనాధ్యవసాతుం యుక్తా. తస్మాదుపపన్నో మంత్రాదిభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమః. తతశ్చార్థిత్వాదిసంభవాదుపపన్నో దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః. క్రమముక్తిదర్శనాన్యప్యేవమేవోపపద్యంతే.

జగద్వైచిత్ర్యం నాస్తీత్యపి స బ్రూయాత్. తథా క్షత్రియాభావం వర్ణాశ్రమాభావం వర్ణాశ్రమాద్యవ్యవస్థాం చ బ్రూయాన్నిరంకుశబుద్ధిత్వాత్. తథా చ రాజసూయాది శాస్త్రస్య కృతాదియుగధర్మవ్యవస్థాశాస్త్రస్య బాధ ఇత్యర్థః. యోగసూత్రాదపి దేవాది ప్రత్యక్షసిద్ధిరిత్యాహ—అపి చేతి. మంత్రజపాద్దేవతాసాన్నిధ్యం తత్సంభాషణం చేతి సూత్రార్థః. యోగమాహత్యస్య శ్రుతిస్త్వేతిసిద్ధత్వాద్యోగినామస్తి దేవాదిప్రత్యక్షమిత్యాహ—యోగ ఇతి. పాదతలాదాజానోర్జ్ఞానోరానాభేర్నాభే రాగ్రీవాయాః గ్రీవాయాశ్చకేశప్రరోహం తతశ్చబ్రహ్మరంధ్రం పృథివ్యాదిపంచకే సముత్థితే ధారణయా జితే యోగగుణే చాణిమాదికే ప్రవృత్తే యోగాదభివ్యక్తం లేజోమయం శరీరం ప్రాప్తస్యయోగినో న రోగాదిస్పర్శ ఇత్యర్థః. చిత్రకారాదిప్రసిద్ధిరపి విగ్రహే మానమిత్యాహ—లోకేతి. అధికరణార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. చింతాయాః ఫలమాహ—క్రమేతి. ఏవమేవ దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే సత్యేవ దేవత్వప్రాప్తిద్వారా ముక్తిఫలాన్యపాసనాని యుజ్యంతే దేవానామనధికారే జ్ఞానాభావాత్క్రమముక్త్యర్థినామపాసనేషు ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, అతోఽధికారనిర్ణయాత్ప్రవృత్తి సిద్ధిరితి భావః—ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

సూ. శుగస్య తదనాదర శ్రవణా

త్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి. ౩౪.

యథా మనుష్యాధికారనియమమపోద్య దేవాదీనామపి విద్యా
స్వధికార ఉక్తస్తతైవ ద్విజాత్యధికారనియమాపవాదేన శూద్రస్యా
ప్యధికారస్యాదిత్యేతామాశంకాం నివర్తయితుమిదమధికరణ మార
భ్యతే. తత్ర శూద్రస్యాప్యధికారస్యాదితి తావత్ప్రొక్తమ్, అర్థిత్య
సామర్థ్యయోస్సంభవాత్ 'తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేనవక్ష్యత' ఇతివచ్ఛూ
ద్రో విద్యాయామనవక్ష్యత ఇతి నిషేధాశ్రవణాత్. యచ్ఛ కర్తవ్యనధి
కారకారణం శూద్రస్యానగ్నిత్వం న తద్విద్యాస్వధికారస్యాపవాదకం.
న హ్యహవనీయాదిరహితేన విద్యా వేదితుం న శక్యతే. భవతి చ

౩౪. శుగస్య తదనాదర శ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి * పూర్వేణాస్య
దృష్టాంతసంగతిమాహ—యథేతి. పూర్వత్ర దేవాదీనామధికారసిద్ధ్యర్థం మంత్రా
దీనాం భూతార్థే విగ్రహాదౌ సమన్వయోక్త్యా వేదాంతానామపి భూతార్థే బ్రహ్మణి
సమన్వయో దృఢీకృతః. అత్రాపి శూద్రశబ్దస్య శ్రౌతస్య క్షత్రియే సమన్వయోక్త్యా స
దృఢీక్రియత ఇత్యధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికస్యాస్తి న్నమన్వయాధ్యాయేన తర్భావ
ఇతి మంతవ్యమ్. పూర్వపక్షే శూద్రస్యాపిద్విజవద్వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తిః, సిద్ధాంతే
తదభావ ఇతి ఫలమ్. అత్ర వేదాంతవిచారో విషయః. న కిం శూద్ర మధికరోతి న
వేతి సంభవాసంభవాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ—తత్ర శూద్రస్యాపీత్యాది
నా. తస్మాత్ అనగ్నిత్వాత్ అనవక్ష్యంతా సమర్థః. విద్యార్థిని శూద్రశబ్ద ప్రయోగా
ల్లింగాదపి శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ—భవతి చేతి. జానశ్రుతిః కిల షట్పుతాని

పూర్వం యథా 'తద్యో యో దేవానామ్...' ఇతి దేవశబ్దశ్రుత్యా మనుష్యాధి
కారనియమాపవాదేన దేవానామధికార ఉక్తః, తథేహ శూద్రశబ్దశ్రుత్యా ద్విజా
త్యధికారనియమమపోద్య శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అథ పూర్వపక్షే జాతిశూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాయాం త్రైవర్ణికాదవిశేషః ఫలం.
సిద్ధాంతే తతో విశేష ఇతి వివేకః. ఛాందోగ్యే సంవర్గవిద్యాయాం శ్రూయతే—
'అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్తు' ఇతి. తత్ర శ్రూయమాణస్య

శ్రౌతం లింగం శూద్రాధికారస్యోపాద్యులకం, సంవర్గవిద్యాయాం హి
జానశ్రుతిం పాత్రాయణం శుశ్రూషం శూద్రశబ్దేన పరామృశతి 'అహ
హ' రే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వి'తి. విదురప్రభృతయశ్చ
శూద్రయోనిప్రభవా అపి విశిష్టవిజ్ఞానసంపన్నాస్తస్మిన్సర్వంతే, తస్మాదధి
క్రియతే శూద్రో విద్యాస్విత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః — న శూద్రస్యాధి
కారో వేదాధ్యయనాభావాత్. అధితవేదో హి విదితవేదార్థో వేదా
ర్థేష్వధిక్రియతే, న చ శూద్రస్య వేదాధ్యయనమస్తి, ఉపనయన
పూర్వకత్వాద్వేదాధ్యయనస్య, ఉపనయనస్య చ వర్ణత్రయవిషయ
త్వాత్. యత్త్వర్థిత్యం న తదసతి సామర్థ్యేఽధికారకారణం భవతి.
సామర్థ్యమపి న లౌకికం కేవలమధికారకారణం భవతి. శాస్త్రీయేఽర్థే
శాస్త్రీయస్య సామర్థ్యస్యాపేక్షితత్వాత్. శాస్త్రీయస్య చ సామర్థ్యస్యా
ధ్యయననిరాకరణేన నిరాకృతత్వాత్. యచ్ఛేదం 'శూద్రో యఽనవ
క్లృప్త' ఇతి, తస్మాద్యపూర్వకత్వాద్విద్యాయామప్యనవక్లృప్తత్వం

గవాం రథం చ రైక్వాయ గురవే నివేద్య మాం శిక్షయేత్యువాచ, తతో రైక్వో
విధురః కన్యార్థీ సన్నిదమువాచ. అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః. హరేణ నిష్కేణ
యుక్త ఇత్వా గంతారథోహరేత్వా సచ గోభిస్సహ హే శూద్ర తవైవాస్తు కిమల్పే
నానేన మమ గార్హస్థ్యానుపయోగినేతి భావః. అర్థిత్యాదిసంభవే శ్రేయస్సాధనే
ప్రవృత్తిరుచితా స్వాభావికత్వాదితి న్యాయోపేతాల్లింగాదిత్యాహ — తస్మాదితి
సూత్రాద్భూతిరేవ సిద్ధాంతయతి — న శూద్రస్యాధికార ఇత్వాదినా. ఆపాతతో
విదితో వేదార్థో యేన తస్యేత్యర్థః. అధ్యయనవిధినా సంస్కృతో వేదస్తదుత్థమా
పాతజ్ఞానం చ వేదార్థవిచారేషు శాస్త్రీయం సామర్థ్యం తదభావాచుచ్ఛ్రస్యార్థిత్యాది
సంభవన్యాయాసిద్ధేర్నాస్తి వేదాంతవిచారాధికార ఇత్యర్థః. యద్వా అధ్యయన
సంస్కృతేన వేదేన విదితో నిశ్చితో వేదార్థో యేన తస్య వేదార్థేషు విధిష్వధికా
రో నాన్యస్యానధీతవేదస్యాఽపి, వేదార్థానుష్ఠానాధికారేఽధ్యయనవిధివైయర్థ్యాపా
తాత్. అతః ఫలపర్యంతబ్రహ్మవిద్యాసాధనేషు శ్రవణాదివిధిషు శూద్రస్యానధికార
ఇత్యర్థః. అధితవేదార్థజ్ఞానవత్త్వరూపస్యాధ్యయనవిధిలభ్యస్య సామర్థ్యస్యాభావాదితి

శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి న వేతి సందేహే, ఆస్తీతి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు — అస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తస్య హంసస్య

ద్యోతయతి, న్యాయస్య సాధారణత్వాత్. యత్పునస్సంవర్గవిద్యాయాం
 శూద్రశబ్దశ్రవణం లింగం మన్యసే, న తల్లింగం; న్యాయాభావాత్.
 న్యాయోక్తే హి లింగదర్శనం ద్యోతకం భవతి, న చాత్ర న్యాయో
 ౭ స్తి. కామం చాయం శూద్రశబ్దస్సంవర్గవిద్యాయామేకైకస్యాం
 శూద్రమధికుర్యాత్తద్విషయత్వాన్న సర్వాసు విద్యాసు, అర్థవాదస్థ
 త్వాన్నతు క్వచిదప్యయం శూద్రమధికర్తుముత్సహతే. శక్యతే చా
 యం శూద్రశబ్దోఽధికృతవిషయే యోజయితుమ్. కథమిత్యుచ్యతే—
 'కమువరవనమేతత్సంతంసయుగ్వానమివరైక్వమాత్థే'త్యస్తాద్ధంసవాక్యా
 దాత్తనోఽనాదరం శ్రుతవతో జానశ్రుతేః పాత్రాయణస్య శుగుత్వేదే
 తామృషీరైక్వశూద్రశబ్దేనానేన సూచయాంబభూవాత్తనః పరోక్ష

న్యాయస్య తుల్యత్వాద్యజ్ఞపదం వేదార్థోపలక్షణార్థమిత్యాహ—న్యాయస్య సాధా
 రణత్వాదితి. తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టన్యాయస్య యజ్ఞబ్రహ్మవిద్యయో
 స్తుల్యత్వాదిత్యర్థః. పూర్వోక్తం లింగం దూషయతి—యదితి. అసామర్థ్యన్యాయే
 నార్థిత్వాదిసంభవన్యాయస్య నిరస్తత్వాదిత్యర్థః. నను 'నిషాదస్థపతిం యాజయే' దిత్వ
 త్రాధ్యయనాభావేఽపి నిషాదశబ్దాన్నిషాదస్యేష్టావివ శూద్రశబ్దాచ్ఛూద్రస్య విద్యా
 యామధికారోఽస్త్విత్యాశంక్య సంవర్గవిద్యాయామధికారమంగీకరోతి—కామమితి.
 తద్విషయత్వాత్తత్ర శ్రుతత్వాదిత్యర్థః. వస్తువస్తు విధివాక్యస్థత్వాన్నిషాదశబ్దోఽప్యధి
 కారిసమర్పకః, శూద్రశబ్దస్తు విద్యావిధిపరార్థవాదస్థా నాధికారిణం బోధయతి, అసా
 మర్థ్యన్యాయవిరోధేనాన్యపరశబ్దస్య శాస్త్రబోధిత్వాసంభవాదితి మత్వాంగీకారం
 త్యజతి—అర్థవాదేతి. తస్మా శూద్రశబ్దస్యాత్ర శ్రుతస్య కోఽర్థ ఇత్యాశంక్య సూత్రే
 ణార్థమాహ—శక్యతే చేత్యాదినా. జానశ్రుతిర్నామ రాజా నిదాఘసమయే రాత్రౌ
 ప్రాసాదతలే సుష్వాస, తదా తదీయాన్నదానాదిగుణగణతోషితా ఋషయోఽస్య
 హితార్థం హంసా భూత్వా మాలారూపేణ తస్యోపర్యాజన్తుః, తేషు పాశ్చాత్యో
 హంసోఽగ్రేసరం హంసమువాచ, భోభో భల్లాక్ష కిం న పశ్యసి జానశ్రుతేరస్య తేజ
 స్స్వర్గం వ్యాప్య స్థితం తత్త్వాం ధక్ష్యతి న గచ్ఛేతి, తమగ్రేసర ఉవాచ, కమప్యేనం
 వరాకం విద్యాహీనం సంతం అరే సయుగ్వానం యుగ్వా గంత్రిశకటి తయా సహ

నాదరశ్రవణాద్యా శుగుత్వన్నా, సా శూద్రశబ్దేన సూచ్యతే హి రైక్వేణ స్వస్య
 సర్వజ్ఞత్వజ్ఞాపనార్థమ్. యోగేనాపి శూద్రశబ్దస్య క్షత్రియవరత్వమాహ—తదా

జ్ఞానస్య ఖ్యాపనాయేతి గమ్యతే, జాతిశూద్రస్యానధికారాత్. కథం
పునశ్శూద్రశబ్దేన శుగుత్పన్నా సూచ్యత ఇతి, ఉచ్యతే, తదాద్రవణా
చ్ఛుచమభిదుద్రావ శుచావాభిదుద్రువే శుచావా రైక్యమభిదుద్రా
వేతి శూద్రః; అవయవార్థసంభవాద్రూఢ్యర్థస్య చాసంభవాత్.
దృశ్యతే చాయమర్థోఽస్యామాఖ్యాయికాయామ్.

సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చైత్రత్ర చైత్రరథేన లింగాత్. 3౫.

ఇతశ్చ న జాతిశూద్రో జానశ్రుతిః, యత్కారణం ప్రకరణ
నిరూపణేన క్షత్రియత్వమస్యోత్తరత్ర చైత్రరథేనాభిప్రతారిణా క్షత్రి
యేణ సమభివ్యాహారాల్లింగాద్గమ్యతే, ఉత్తరత్ర హి సంపర్గవిద్యా
వాక్యశేషే చైత్రరథిరభిప్రతారి క్షత్రియస్సంకీర్త్యతే. 'అథ హ శౌ

స్థితం రైక్యమివైతద్వచనమాత్థ రైక్యస్య హి బ్రహ్మనిష్ఠస్య తేజో దురతిక్రమం
నాస్యానాత్తజ్ఞస్యేత్యర్థః. అస్తద్వచనఖిన్నో రాజా శకటలింగేన రైక్యం జ్ఞాత్వా
విద్యావాక్ భవిష్యతీతి హంసానా మభిప్రాయః. కం ఉ అరే ఇతి పదచ్ఛేదః.
ఉశబ్దోఽప్యర్థః. తేషాం హంసానామనాదరవాక్యశ్రవణాదస్య రాజ్ఞశ్శుగు
త్పన్నా, సా శూద్రశబ్దేన రైక్యేన సూచ్యతే, హితి సూత్రాన్వయః. శ్రుతయాగి
కార్థలింగే సతి అనన్విత రూఢ్యర్థస్యాజ్య ఇతి న్యాయద్యోతనార్థో హి శబ్దః. తదా
ద్రవణాత్ తయా శుచా ఆద్రవణాత్. శూద్రశ్శోకం ప్రాప్తవాక్. శుచా వా
కర్తవ్య రాజా అభిదుద్రువే ప్రాప్తః. శుచావా కరణేన రైక్యం గతవానిత్యర్థః.

3౫. శూద్రశబ్దస్య యాగికత్వే లింగమాహ. క్షత్రియత్వేతి. సంపర్గవిద్యా
విధ్యనంతర మర్థవాద ఆరభ్యతే. శునకస్యాపత్యం కపిగోత్రం పురోహిత మభిప్రతారి
నామకం రాజానం చ కక్షసేనస్యాపత్యం సూదేన పరివిష్యమాణౌ తౌ భోక్తుముపవిష్టౌ

ద్రవణాత్. తం రైక్యం ప్రతి జానశ్రుతిః విద్యారాహిత్యజనితయా శుచా దుద్రావేతి
శూద్రో జానశ్రుతిరిత్యుచ్యతే. అతో న శూద్రస్యాధికార ఇత్యర్థః.

నను ముఖ్య ఏవ శూద్రో జానశ్రుతి రస్తు కిం జఘన్యేన యోగేనేత్యత
ఆహ—

జానశ్రుతిర్న ముఖ్యశూద్రః. కుతః, క్షత్రియత్వగతేః క్షత్రియత్వస్యాప

నకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం సూదేన పరివిష్య
మాణౌ బ్రహ్మచారీ విభిక్షే' ఇతి. చైత్రరథిత్వం చాభిప్రతారిణః
కాపేయయోగాదవగంతవ్యమ్. కాపేయయోగో హి చైత్రరథస్యావ
గతః. 'ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్ని'తి. సమానా
న్వయ యాజినాం చ ప్రాయేణ సమానాన్వయా యాజకా భవంతి.
'తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకః క్షత్రవతిరజాయత' ఇతి చ క్షత్రజాతిత్వా
వగమాత్క్షత్రియత్వమస్యావగంతవ్యమ్. తేన క్షత్రియేణాభిప్రతారిణా
సహసమానాయాం సంవర్గవిద్యాయాం సంకీర్తనం జానశ్రుతేరపి క్షత్రి
యత్వం సూచయతి. సమానానామేవ హి ప్రాయేణ సమభివ్యాహారా
భవంతి. క్షత్త్రప్రేషణాద్యైశ్వర్యయోగాచ్చ జానశ్రుతేః క్షత్రియ
త్వావగతిః. అతో న శూద్రస్యాధికారః.

సూ. సంస్కారపరామర్శాత్

దభావాభిలాపాచ్చ. 3౬.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యద్విద్యాప్రదేశేషాపనయనా

వటుర్భిక్షితవానిత్యర్థః. నన్వస్య చైత్రరథిత్వం న శ్రుత మిత్యత ఆహ—చైత్ర
రథిత్వం చేతి. ఏతేన ద్విరాశ్రేణేతి ఛాందోగ్యశ్రుత్యైవ పూర్వం చైత్రరథస్య
కాపేయయోగ ఉక్తః. అభిప్రతారిణోఽపి తద్యోగాచ్చైత్రరథవంశ్యత్వం నిశ్చి
యతే. రాజవంశ్యానాం హి ప్రాయేణ పురోహితవంశ్యా యాజకా భవంతీత్యర్థః.
నన్వస్త్యభిప్రతారిణశ్చైత్రరథిత్వం తావతా కథం క్షత్రియత్వం తత్రాహ—తస్మా
దితి. చైత్రరథాదిత్యర్థః. క్షత్త్రా సూతః తస్య రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేషణం, అన్నగో
దానాదికం చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వే లింగం. అత్ర శూద్రశబ్దో యాగిక ఏవేతి
న శూద్రస్యాధికార ఇతి స్థితమ్.

3౬. తత్ర లింగాంతరమాహ—సంస్కారేతి. ఉపనయనం వేదగ్రహణాంగం

తేః. తత్కస్తాత్, ఉత్తరత్ర సంవర్గవిద్యావాక్యశేషే చైత్రరథేన ప్రసిద్ధక్షత్రి
యేణ అభిప్రతారిణా సమభివ్యాహారాత్కలిక్లాదిత్యర్థః. సమానజాతీయానామేవ
ప్రాయేణ సహచారో భవతీతి భావః. అతో న జాతిశూద్రస్యాధికార ఇతి
స్థితమ్.

దయస్సంస్కారాః పరామృశ్యంతే—‘తం హోపనిన్యే అధీహి భగవ
ఇతి హోపససాద బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మన్వేషమాణా
ఏష హ వై తత్సర్వం వక్ష్యతీతి తే హ సమిత్పాణయో భగవంతం
పిష్పలాదముపసన్నా’ ఇతి చ ‘తాన్ హనుపనీయైవే’త్యపి ప్రదర్శితై
వోపనయన ప్రాప్తిర్భవతి. శూద్రస్య చ సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే.

శూద్రస్య నాస్తీతి పూర్వముక్తం ఇహ విద్యాగ్రహణాంగస్యోపనయనసంస్కారస్య
సర్వత్ర పరామర్శా చూఢద్రస్య తదభావాన్న విద్యాధికార ఇత్యుచ్యతే. భాష్యే
ఆదిపదేనాధ్యయనగురుశుశ్రూషాదయో గృహ్యంతే. తం శిష్యమాచార్య ఉపసీతవా
నిత్యర్థః. నారదోఽపి విద్యార్థి మంత్రముచ్చారయన్సనతుమారముపగత ఇత్యాహ—
అధీహీతి. ఉపదిశేతి యావత్. బ్రహ్మపరా వేదపారగాః, సగుణబ్రహ్మనిష్ఠాః
పరం నిర్గుణం బ్రహ్మ ఆన్వేషమాణాః ఏష పిష్పలాదః తజ్జిజ్ఞాసీతం సర్వం వక్ష్యతీతి
నిశ్చిత్య తే భారద్వాజాదయః షడ్పవయస్తముపగతా ఇత్యర్థః. నను వైశ్వానర
విద్యాయా మృషీక్ రాజా అనుపనీయైవ విద్యామువాచేతి శ్రుతేరనుపసీతస్యా
భ్యున్తి విద్యాధికార ఇత్యత ఆహ—తాస్తేతి. తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాష్టే
ప్రతిచక్రమిర ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణా ఉపనయనార్థ మాగతా ఇతి ఉపనయన
ప్రాప్తిం దర్శయిత్వా నిషిధ్యతే. హీనవర్ణేనోత్తమవర్ణా అనుపనీయైవోపదేష్టవ్యా ఇత్యా
చారజ్ఞాపనార్థమిత్యర్థః.. ఏకజాతిః అనుపసీతః. పాతకం అభక్ష్యభక్షణకృతం. సత్య
కామః కిల మృతపితౄణో జబాలాం మాతరమపృచ్ఛత్ కిం గోత్రోఽహమితి, తం
మాతోవాచ భర్తృసేవావ్యగ్రతయాఽహమపి తవ పితుర్గోత్రం న జానామి జబా
లాతు నామాహమస్మి సత్యకామో నామ త్వమసీతి ఏతావజ్ఞానామితి, తతస్స
జాబాలో గౌతమమాగత్య తేన కిం గోత్రోఽసీతి పృష్ట ఉవాచ, నాహం గోత్రం
వేద్మి న మాతా వేత్తి పరం తు మే మాత్రా కథితం ఉపనయనార్థ మాచార్యం గత్వా
సత్యకామో జాబాలోఽస్మీతి బ్రూహీతి. అనేన సత్యవచనేన తస్య శూద్రత్వాభావో

నను కస్తాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—

‘తం హోపనిన్యే’ ‘అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద’ ఇత్యాదివిద్యాప్రదే
శేషాపనయనాదిసంస్కారపరామర్శాత్. తర్హి శూద్రస్యాప్యపనయనం కల్ప్య
తామిత్యత ఆహ—తదభావాభిలాషాచ్చ. ‘న శూద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కార
మర్హతి’ ఇత్యాదినా ఉపనయనాది సంస్కారాభావాభిధానాదిత్యర్థః.

‘శూద్రశ్చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతి’రిత్యేకజాతిత్వస్మరణేన “న శూద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతీ”త్యాదిభిశ్చ.

సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. ౩౨.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యత్సత్యవచనేన శూద్రత్వా భావే నిర్ధారితే జాబాలం గౌతమ ఉపనేతుమనుశాసితం చ ప్రవృత్తే ‘నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరోప త్వా నేష్యే న సత్యాదగా’ ఇతి శ్రుతిలింగాత్.

సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థ
ప్రతిషేధాత్తన్మితేశ్చ. ౩౩.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యదస్య స్మృతేశ్శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధో భవతి వేదశ్రవణప్రతిషేధో వేదాధ్యయనప్రతిషేధః తదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధ శూద్రస్య స్మర్యతే. శ్రవణప్రతిషేధస్తావత్ — ‘అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్ర ప్రతిపూరణ’మితి ‘పద్యుహవా ఏతచ్ఛృణానంయచ్ఛూద్రస్తస్తాచ్ఛూద్ర నిర్ధారితః. అబ్రాహ్మణ ఏతత్పశ్యం వివిచ్య వక్తుం నార్హతీతి నిర్ధార్య, హే సోమ్య సత్యాత్త్వం నాగానుత్యం న త్యక్తవానసి, అతస్తాముపనేష్యే తదర్థం సమిధ మాహ రేతి.

౩౨. గౌతమస్య ప్రవృత్తేశ్చ లింగాన్న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ—
తదభావేతి.

౩౩. స్మృత్యా శ్రవణాదినిషేధాచ్చ నాధికార ఇత్యాహ—శ్రవణేతి.
అస్య శూద్రస్య ద్విజైః పత్యమానం వేదం ప్రమాదాచ్ఛృణ్వతః సీసలాతాభ్యాం తప్తాభ్యాం శ్రోత్రద్వయపూరణం ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యర్థః. పద్యు పాదయుక్తం

కిం చ—తస్య జాబాలస్య సత్యవచనేన శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేవ గౌతమస్య విద్యోపదేశే ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతో న శూద్రస్యాధికార ఇత్యర్థః.

అపి చ—స్మృతేః ‘అథాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతి

సమీపే నాధ్యేతవ్యమితి చ అత ఏవాధ్యయనప్రతిషేధో యస్య
హి సమీపేఽపి నాధ్యేతవ్యం భవతి స కథం శ్రుతిమధీయిత
“భవతి చోచ్ఛారణే జిహ్వచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద” ఇతి. అత ఏవ
చార్థాదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోః ప్రతిషేధో భవతి “న శూద్రాయ మతిం
దద్యాత్” దితి ‘ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదాన’ మితి చ యేషాం పునః
పూర్వకృతసంస్కారవశాద్విదురధర్మవ్యాధప్రభృతీనాం జ్ఞానోత్పత్తి
స్తేషాం న శక్యతే ఫలప్రాప్తిః ప్రతిబద్ధం, జ్ఞానస్యైకాంతికఫలత్వాత్.
“శ్రావయేచ్ఛతురో వర్ణా” నితి చేతిహాసపురాణాధిగమే చాతుర్వ
ర్ణ్యాధికారస్తరణాత్. వేదపూర్వకస్తు నాస్త్యధికారశూద్రాణామితి
స్థితమ్. ఇతి నవమాధికరణమ్.

సూ. కంపనాల్. ౩౯.

అవసితః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః, ప్రకృతామేన ఇదానీం

సంచరిష్ణురూపమితి యావత్. భవతి చ స్మృతిరితి శేషః. మతిం వేదార్థజ్ఞానం.
దానం నిత్యం నిషిధ్యతే శూద్రస్య నైమిత్తికం తు దానమస్త్యేవ యదుక్తం ‘విదురా
దీనాం జ్ఞానిత్వం దృష్ట’ మితి తత్రాహ—యేషామితి. సిద్ధానాం సిద్ధేర్దురపహ్నవత్వే
ఽపి సాధకై శ్శూద్రైః కథం జ్ఞానం లబ్ధవ్య మిత్యత ఆహ—శ్రావయేదితి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౩౯. *కంపనాల్* అస్యాపి ప్రాసంగికత్వమాశంక్యాహ—అవసిత ఇతి.

పూరణమ్ ‘తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం’ ‘న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్’
‘ద్విజాతీనా మధ్యయనమిజ్యా దానమ్’ ఇత్యాది స్మృతితో వేదశ్రవణస్య తదధ్యయ
నస్య తదర్థయోస్తత్ప్రయోజనయోరర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధాత్. అతః కథం
చిదపి న శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయాం విధిపూర్వకాధికార ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః. అధునా ప్రకృతవాక్యార్థవిచారం
ప్రవర్తయిష్యామః. ప్రాసంగికత్వాన్నావ్యవహితేనాస్య సంగత్యపేక్షా. పూర్వం
‘శబ్దాదేవ ప్రమితః’ ఇత్యేత బ్రహ్మవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మజ్ఞానాయేత్యుక్తమ్.
న తథేహ ‘యదిదమ్’ ఇతి వాక్యే ప్రాణానువాదో యుక్తః, తస్య స్వరూపతః కల్పి
తస్య బ్రహ్మైక్యాయోగాదితి స్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తిః, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః.

వాక్యార్థవిచారణాం ప్రవర్తయిష్యామః. 'యదిదం కిం చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతం, మహద్భయం వజ్రముద్యతం యఏతద్విదురమ్మ తాస్తే భవంతీ' తి ఏతద్వాక్యం 'ఏజ్యకంపనే' ఇతి ధాత్వర్థానుగమాల్లక్షితమ్. అస్మిన్ వాక్యే సర్వమిదం జగత్ప్రాణాశ్రయం స్పందతే. మహచ్ఛ కించిద్భయకారణం వజ్రశబ్దితముద్యతం 'తద్విజ్ఞానాచ్ఛా మృతత్వప్రాప్తి'రితి శ్రూయతే. తత్ర కోఽసౌ ప్రాణః కిం చ తద్భయా నకం వజ్రమిత్యప్రతిపత్తేర్విచారే క్రియమాణే ప్రాప్తం తావత్ప్ర సిద్ధేః పంచవృత్తిర్వాయుః ప్రాణ ఇతి, ప్రసిద్ధేరేవ చాశనిర్వజ్రం స్యాత్, వాయోశ్చేదం మాహత్త్వం సంకీర్త్యతేకథమ్? సర్వమిదం జగ త్పంచవృత్తౌ వాయూ ప్రాణశబ్దితే ప్రతిష్ఠాయైజతి, వాయునిమిత్తమేవ చ మహద్భయానకం వజ్రముద్యమ్యతే. వాయూ హి పర్జన్యభావేన

సమాప్త ఇత్యర్థః. కారకం పఠతి—యదిదమితి. సర్వం జగత్ ప్రాణాన్నిస్సృతం ఉత్పన్నం ప్రాణే చిదాత్మని ప్రేరకే సతి ఏజతి చేష్టతే తచ్చ ప్రాణాఖ్యం కారణం మహద్భ్రష్టా బిభేత్యస్తాదితి భయం. తస్మిన్ భయహేతో దృష్టాంతమాహ—వజ్ర మితి. యథోద్యతం వజ్రం భయం తథేత్యర్థః. య ఏతత్ప్రాణాఖ్యం బ్రహ్మ నిర్విశేషం విదుస్తేముక్తా భవంతీత్యాహ—య ఇతి. నన్వస్తి న్నాస్తే కథమిదం వాక్యముదాహృత మిత్యత ఆహ—ఏతదితి. ఏజత్యర్థస్య కంపనస్య సూత్రితత్వాదేజతి పదయుక్తం వాక్య ముదాహృతమిత్యర్థః. ప్రాసంగికాధికరణచింతయాఽస్య సంగతిర్నా పేక్షితేతి 'శబ్దాదేవ ప్రమితః' ఇత్యనేనోచ్యతే. తత్రాంగవ్యవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థ ఇత్యు క్తం, న తథేహ ప్రాణానువాదవికృత్యజ్ఞానార్థస్సంభవతి ప్రాణస్య స్వరూపేణ కల్పితస్యై క్యాయోగాత్, అతః ప్రాణోపాస్తిపరం వాక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్ష యతి—ప్రసిద్ధేః పంచవృత్తిరితి. నను 'అతఏవప్రాణ'ఇత్యాదౌ బ్రహ్మణిలింగాత్ప్రాణ శ్రుతిర్నితా, అత్రాపి సర్వచేష్టాభయహేతుత్వం బ్రహ్మలింగమస్తీతి నాస్తి పూర్వ పక్షావసరో గతార్థత్వాదిత్యత ఆహ—వాయోశ్చేతి. ప్రతిష్ఠాయ స్థితిం లబ్ధ్వా ప్రాణే వాయూనిమిత్తే జగచ్ఛలతీతి ప్రసిద్ధమ్, అతస్సపిష్టం బ్రహ్మలింగం నాస్తీతి భావః. వజ్ర

కథవల్లిఖ శ్రూయతే—'యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతమ్' ఇత్యాది. తత్ర 'ఏజ్య కంపనే' ఇతి ధాతోః కంపనార్థకత్వాత్సర్వజగత్కంపన హేతుః ప్రాణః ప్రతీయతే. స కిం వాయువికారః, ఉత పరమాత్మేతి సందేహో,

వివర్తమానే విద్యుత్స్ననయిత్ను వృష్ట్యశనయో వివర్తంత ఇత్యా
చక్షుతే. వాయువిజ్ఞానాదేవ చేదమమృతత్వమ్. తథాహి శ్రుత్యంతరం
'వాయురేవ వృష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్వృత్త్యుం జయతి య ఏవం
వేదే'తి, తస్మాద్వాయురయమిహ ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యేవం ప్రాజ్ఞే
బ్రూమః—బ్రహ్మేవేదమిహ ప్రతిపత్తవ్యమ్, కుతః? పూర్వోత్తరా
లోచనాత్. పూర్వోత్తరయోర్హి గ్రంథభాగయోర్బ్రహ్మేవ నిర్దిశ్య
మానముపలభామహే, ఇహేవ కథమకస్మాదంతరాశే వాయుం నిర్ది
శ్యమానం ప్రతిపద్యేమహి? పూర్వత్ర తావత్ 'తదేవ శుక్రం
తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే, తస్మిన్లోకాశ్చిత్రాస్సర్వే తదు
నాత్యేతి కశ్చనే'తి. బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదేవేహాపి సన్నిధానా జగత్సర్వం
ప్రాణ ఏజతీతి చ లోకాశ్రయత్వప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దిష్టమితి గమ్యతే.
ప్రాణశబ్దోఽప్యయం పరమాత్మ న్యేన ప్రయుక్తః 'ప్రాణస్య ప్రాణ'మితి
దర్శనాత్, ఏజయితృత్వమపీదం పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే న వాయు
మాత్రస్య, తథా చోక్తం 'న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన,
ఇతరేణ తు జీనంతి యస్మిన్నేతాపుషాశ్చితా'పితి. ఉత్తరత్రాపి 'భయా
దస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః, భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ
మృత్యుర్ధావతి పంచమః' ఇతి. బ్రహ్మేవ నిర్దేక్ష్యతే న వాయుః,
సవాయుకస్య జగతో భయహేతుత్వాభిధానాత్తదేవేహాపి సన్ని
ధానాన్తహద్భయం వజ్రముద్యతమితి చ భయహేతుత్వ ప్రత్యభి

లింగాచ్చ వాయురిత్యాహ—వాయితి. వృష్టిర్విశేషః సమష్టిసామాన్యం. సూత్రా
ద్భూతేన సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే—బ్రహ్మేవేతి. పూర్వోత్తరవాక్యైకవాక్యతయాను
గృహీతం సర్వాశ్రయత్వం లింగం వాక్యభేదకప్రాణశ్రుతేర్బాధకమిత్యాహ—పూ
ర్వత్రేత్యాదినా. శుక్రం స్వప్రకాశం తదు నాత్యేతి బ్రహ్మనాశ్చిత్రః కోపి లోకే
నాస్త్యేవేత్యుకారార్థః. సౌత్రం లింగం వ్యాచక్షే—ఏజయితృత్వమితి. సవాయుకస్య
సర్వస్య కంపనశ్రవణాదపి ప్రాణః పరమాత్మైవేత్యర్థః. బ్రహ్మణి వజ్రశబ్దః కథమిత్యా

వాయువికార ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'ప్రాణస్య ప్రాణమ్...' ఇతి ప్రాణ
శబ్దస్య పరమాత్మని ప్రసిద్ధేః ఇహ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మైవ. కుతః, కంపనాత్

జ్ఞానాన్నిర్దిష్ట మితి గమ్యతే. వజ్రశబ్దోఽప్యయం భయహేతుత్వ
సామాన్యాత్ప్రయుక్తః, యథాహి వజ్రముద్యతం మమైవ శిరసి నిపతే
ద్యద్యహమస్య శాసనం న కుర్యామిత్యనేన భయేన జనో నియమేన
రాజాదిశాసనే ప్రవర్తతే. ఏవమిదమగ్ని వాయుసూర్యాదికం జగదస్తా
దేవ బ్రహ్మణో బిభ్యన్నియమేన స్వవ్యాపారే ప్రవర్తత ఇతి భయా
నకం వజ్రోపమితం బ్రహ్మ. తథా చ బ్రహ్మవిషయం శ్రుత్యంతరం
'భీషాస్తాద్వాతః పవతే భీషాదేతి సూర్యః భీషాస్తాదగ్ని శ్చేంద్రశ్చ
మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇత్యమృతత్వఫలశ్రవణాదపి బ్రహ్మైవేదమితి
గమ్యతే. బ్రహ్మజ్ఞానాధ్యమృతత్వప్రాప్తిః 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యు
మేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే' తి మంత్రవర్ణాత్. యత్తు
వాయువిజ్ఞానాత్క్వచిదమృతత్వమభిహితం తదాపేక్షికం తత్రైవ
ప్రకరణాంతరకరణేన పరమాత్మానమభిధాయ 'అతోఽన్యదార్త' మితి
వాయ్వాదేర్నార్తత్వాభిధానాత్. ప్రకరణాదప్యత్ర పరమాత్మనిశ్చయః.
'అన్యత్ర ధర్తాదన్యత్రా ధర్తాదన్యత్రా స్తాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర
భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మనః పుష్ట
త్వాత్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

శంక్య గౌణ ఇత్యాహ—వజ్రశబ్ద ఇతి. బృహదారణ్యకే 'వాయురేవ వ్యష్టి'రిత్యత్ర
'అపపునర్మృత్యు'మితి అపమృత్యుజయరూపమాపేక్షికమమృతత్వముచ్యతే న ముఖ్యా
మృతత్వం. తత్రైవ వాయూపాస్తిప్రకరణం సమాప్య 'అథహైనముషస్తిః పప్రచ్ఛే'తి
జ్ఞేయాత్మానముక్త్వా వాయ్వాదేర్నాశితోఽన్యేకేరిత్యాహ—యత్తు వాయ్విత్యాదినా.
తస్మాత్కారకవాక్యం జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సర్వస్య సవాయుకస్య జగతో జీవనాదిచేష్టాహేతుత్వాత్. తద్దేతుత్వం చ 'స
ప్రాణేన నాపానేన ..' ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధమ్.

సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౪౦.

‘ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుప సంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత’ ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయ్యతే కిం జ్యోతిశ్శబ్దం చక్షుర్విషయం తమోఽసహం తేజః కిం వా పరం బ్రహ్మేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? ప్రసిద్ధమేవ తేజోజ్యోతిశ్శబ్దమితి. కుతః? తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దస్య రూఢత్వాత్. ‘జ్యోతిశ్చరణాభిధానా’ దిత్యత్ర హి ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శబ్దసాన్విర్థం పరిత్యజ్య బ్రహ్మణి వర్తతే. న చేహ తద్వత్కించితాన్విర్థపరిత్యాగే కారణం దృశ్యతే. తథా చ నాడిఖండే—‘అథ య త్రైతదస్తాచ్చరీరాదుత్కామత్యథైతై రేవ రశ్మి

౪౦. *జ్యోతిర్దర్శనాత్* ఛాందోగ్యే ప్రజాపతివిద్యావాక్యమాహ—ఏష ఇతి. పరంజ్యోతిశ్శ్రుతిభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. ఘటాదివిషయావరకతమో నాశకం సౌరమిత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మప్రకరణస్యానుగ్రహకస్సర్వజగచ్ఛ్రేష్ఠాహేతుత్వాదియోగోఽస్తీతి ప్రాణశ్రుతిర్బ్రహ్మణి నీతా, న తథాత్ర ‘య ఆత్మాపమాతపాప్తే’ తి ప్రకరణస్యానుగ్రహకం పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ—ప్రసిద్ధమేవేత్యాదినా. పూర్వపక్షే పూర్వోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్తక్తిరితి ఫలం. నను జ్యోతిరధికరణే జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేరుక్తత్వాత్కథం పూర్వపక్ష ఇత్యత ఆహ—జ్యోతిరితి. తత్ర గాయత్రీవాక్యే ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శకయచ్చబ్దసామానాధికరణ్యాజ్జ్యోతిః పదస్య సాన్విర్థత్యాగః కృతస్తథాత్ర సాన్విర్థత్యాగే హేత్వదర్శనాత్పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః. జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రహకత్వేనార్చిరాదిమార్గస్థత్వం లింగమాహ—తథా చేతి. ‘తావా ఏతా హృదయస్య నాడ్యః’ ఇతి ఖండికయా

పూర్వం సర్వశబ్దశ్రుతిసంకోచానుపపత్త్యా ప్రకరణాత్ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మేతుక్తమ్. న తథేహ సంప్రసాదవాక్యే ప్రకరణానుగ్రహకం కించిదస్తి, యేన ప్రకరణాజ్జ్యోతిఃశబ్దతం బ్రహ్మ స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆదిత్యోపాస్త్యా క్రమముక్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్తక్తిరితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే ప్రజాపతివిద్యాయాం శ్రూయతే—‘య ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య...’ ఇత్యాది. తత్ర కిం జ్యోతిఃశబ్దతమాదిత్యాది తేజః, ఉత బ్రహ్మేతి విశయ, ఆదిత్యాదితేజ ఇతి

భిరూర్ధ్వమాక్రమత' ఇతి ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితా, తస్మాత్ప్రసిద్ధమేన తేజోజ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—
 పరమేన బ్రహ్మజ్యోతిశ్శబ్దం, కస్తాత్? దర్శనాత్. తస్యహిహ ప్రకరణే
 వక్తవ్యత్వేనానునృత్తిర్దృశ్యతే. 'య ఆత్మాపహతపాప్తే' త్యపహత
 పాప్తత్వాదిగుణకస్యాత్మనః ప్రకరణాదావన్వేష్యవ్యత్వేన విజిజ్ఞాసితవ్య
 త్వేన చ ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతం త్వేన తేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి'
 తి చానుసంధానాత్ 'అశరీరంవావసంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః'
 ఇతి చాశరీరతాయై జ్యోతిస్సంపత్తేరస్యాభిధానాద్బ్రహ్మభావాచ్ఛా
 న్యత్రాశరీరతానుపపత్తేః. 'పరంజ్యోతిస్స ఉత్తమః పురుషః' ఇతి చ
 విశేషణాత్. యత్తుక్తం ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితేతి, నా

నాడినాం రశ్మీనాం చ మిథస్సంశ్లేషముక్త్వా అథసంజ్ఞాలోపానంతరం యత్ర కాలే
 ఏతన్తరణం యథాస్యాత్తథోక్తామితి అథ తదా ఏతైర్నాడిసంశ్లిష్టరశ్మిభిరూర్ధ్వ
 స్సన్నపరిగచ్ఛతి, గత్వాదిత్యం బ్రహ్మలోకద్వారభూతం గచ్ఛతీత్యభిహితం, తథైవా
 త్రాపి శరీరాత్సముత్థాయ మృత్వా పరంజ్యోతిరాదిత్యాఖ్యముపసంపద్య తద్ద్వారా
 బ్రహ్మలోకం గత్వా స్వస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతివక్తవ్యమ్. సముత్థాయోపసంపద్యే
 తిక్త్వాశ్రుతిభ్యాం జ్యోతిషోఽర్చిరాదిమార్గస్థశ్చభానాదిత్యర్థః. అతో మార్గస్థసూర్యో
 పాస్త్యాక్రమముక్తిపరం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. వ్యాఖ్యేయత్వే
 నోపక్రాంత ఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన వ్యాఖ్యేయ ఇతి జ్యోతిర్వాక్యేనైకవాక్యతా
 ప్రయోజకప్రకరణానుగృహీతోత్తమపురుషశ్రుత్యా వాక్యభేదకజ్యోతిస్సుతిర్వా
 క్యేతి భావః. అశరీరత్వఫలలింగాచ్చ బ్రహ్మైవ జ్యోతిర్న సూర్య ఇత్యాహ—అశరీర
 మితి. న చ సూర్యప్రాప్త్యాక్రమేణాశరీరత్వం స్యాదితి వాచ్యం, పరత్వేన విశేషితస్య
 జ్యోతిష ఏవ న ఉత్తమ ఇతి పరామర్శేనాశరీరత్వనిశ్చయాదిత్యాహ—పరమితి.

పూర్వోక్తలింగం దూషయతి—యత్త్వీతి. నాడిఖండే దహరోపాసకస్య యా
 సూర్యప్రాప్తిరుక్తా సా న మోక్ష ఇతి యుక్తా సూర్యోక్తిః, అత్ర ప్రజాపతివాక్యే
 తు నిర్గుణవిద్యాయామర్చిరాదిగతిస్థసూర్యస్యానన్వయాద నర్థకత్వాచ్చుతివ్యత్యాసేన

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జ్యోతిరత్ర పరబ్రహ్మైవ. కుతః, దర్శనాత్ 'య
 ఆత్మాపహతపాప్తా' ఇత్యుపక్రమాలోచనయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యతయాను
 ప్నతి దర్శనాదిత్యర్థః.

సావాత్యంతికో మోక్షో గత్యుత్కాంతిసంబంధాత్, న హ్యత్యంతికే మోక్షే గత్యుత్కాంతి స్త ఇతి వక్ష్యామః. ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

సూ. ఆకాశోఽర్థాంతర త్వాదివ్యపదేశాత్. ౪౧.

‘ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే య దంతరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే’తి శ్రూయతే. తత్కి-మాకాశ శబ్దం పరం బ్రహ్మ కిం వా ప్రసిద్ధమేవ భూతాకాశమితి విచారే భూతపరిగ్రహో యుక్తః, ఆకాశశబ్దస్య తస్మిన్ రూఢత్వాత్, నామ రూపనిర్వహణస్య చావకాశదానద్వా రేణ తస్మిన్యోజయితుం శక్య త్వాత్. సప్తత్వాదేశచ్చ స్పష్టస్య బ్రహ్మలింగస్యాశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమభిధీయతే. పరమేవ బ్రహ్మహాకాశశబ్దం భవితుమర్హతి, స్వరూపం సాక్షాత్కృత్య పరం జ్యోతిస్తదేవోపసంపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యేయమితి భావః. ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

౪౧. *ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్*—ఛాందోగ్యముదాహరతి. ఆకాశ ఇతి. యథోపక్రమబలాజ్యోతిశ్శ్రుతిబాధస్తథాకాశోపక్రమాద్బ్రహ్మదిశబ్దబాధ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—భూతేతి. శ్రుతైర్గుణైరాకాశోపాస్తిర్నిర్గుణబ్రహ్మ జ్ఞానం చేత్యుచ్యత ఫలమ్. ‘ఆకాశస్తల్లింగా’దిత్యనేన పానరుక్త్యమాశంక్య తద్వదత్ర స్పష్టలింగాశ్రవణాదితి పరిహరతి—సప్తత్వాదేశేతి. వై నామేతి ప్రసిద్ధలింగస్యా కాశశ్రుతేశ్చ వాక్యశేషగతాభ్యాం బ్రహ్మతశ్చుతిభ్యామనేకలింగోపేతాభ్యాం బాధో యుక్తః. యత్ర బహుప్రమాణసంవాదస్తత్ర వాక్యస్య తాత్పర్యమితి నిర్ణయాదితి సిద్ధాంతయతి—పరమేవేత్యాదినా. నామరూపే శబ్దార్థా, తదంతఃపాతినస్తస్మిన్నత్వం

యథా పూర్వముపక్రమవశాదర్థాంతరే ప్రసిద్ధోఽపి జ్యోతిఃశబ్దః స్వార్థా త్ప్రచ్యావితః, తథాకాశోపక్రమవశా ద్బ్రహ్మదిశబ్దోఽపి స్వార్థాత్ప్రచ్యాప్యతా మితి దృష్టాంతసంగత్యేద మాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే భూతాకాశాత్తక బ్రహ్మోపాస్త్యా క్రమముక్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మధిమా ముక్తిరితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—‘ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా...’ ఇత్యాది. తత్ర కిమాకాశశబ్దతో భూతాకాశః,

కస్తాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్, 'తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి హి నామరూపాభ్యామర్థాంతరభూతమాకాశం వ్యవదిశతి. స చ బ్రహ్మణోఽన్యన్నామరూపాభ్యామర్థాంతరం సంభవతి, సర్వస్య వికార జాతస్య నామరూపాభ్యామేవ వ్యాకృతత్వాత్. నామరూపయోరపి నిర్వహణం నిరంకుశం న బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి. 'అనేన జీవే నాత్తనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' తి బ్రహ్మకర్తృత్వశ్రవణాత్. నను జీవస్యాపి ప్రత్యక్షం నామరూపవిషయం నిర్వోధృత్వమస్తి. బాధమస్తి. అభేదస్త్వత్ర వివక్షితః. నామరూపనిర్వహణాభిధానాదేవ చ స్రష్టృత్వాదిబ్రహ్మలింగమభిహితం భవతి. 'తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే'తి చ బ్రహ్మవాదస్య లింగాని. ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యసైవాయం ప్రపంచః. ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. సుషుప్త్యత్కాంత్యోర్భేదేన. ౪౨.

వ్యవదేశాదిత్యనువర్తతే, బృహదారణ్యకే షష్ఠే ప్రపాఠకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృదయంతర్జ్యోతిః

తత్కర్తృత్వం చాయుక్తమిత్యర్థః. నామాదికర్తృత్వం న బ్రహ్మలింగం జీవస్థత్వాదితి శంకతే—నన్వీతి. 'అనేన జీవేనే'త్యత్ర జీవస్య బ్రహ్మభేదేన తత్కర్తృత్వముచ్యతే సాక్షాదయోగాదితి పరిహరతి—బాధమితి. యచ్ఛక్తం సృష్టం లింగం నాస్తీతి తత్రాహ—నామేతి. తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ—ఆకాశేతి. తస్యైవ సాధకోఽయం విచారః. తత్రాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తిం సిద్ధవత్కృత్య తత్ర సంశయాదిప్రవృత్తే రుక్తత్వాదితి న పానరుక్త్యమితి భావః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౪౨. *సుషుప్త్యత్కాంత్యోర్భేదేన* అహం ధీగమ్యేషు కతమ ఆత్మేతి జనక ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ—యోఽయమితి. విజ్ఞానం బుద్ధిః తన్మయస్తత్త్వాయః, ఉత పరమాత్మేతి విశయే, భూతాకాశ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవ ఆకాశశబ్దితః. కస్తాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ 'తే యదంతరా' ఇత్యాకాశస్య నామరూపాభ్యామర్థాంతరత్వేన వ్యవదేశాత్. ఆదిశబ్దేన 'తద్బ్రహ్మ' తదమృతం స ఆత్మా' ఇతి బ్రహ్మత్వాదివ్యపదేశో ద్రష్టవ్యః.

పురుషః' ఇత్యుపక్రమ్య భూయానాత్తవిషయః ప్రపంచః కృతః. తత్కిం సంసారిస్వరూపమాత్రాన్వాఖ్యానపరం వాక్యం? ఉతాసంసారి స్వరూపప్రతిపాదనపరమితి విశయః, కిం తావత్ప్రస్తుం? సంసారి స్వరూపమాత్రవిషయమేవేతి. కుత? ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామ్. ఉపక్రమే'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే'ష్వితి శారీరలింగాత్, ఉపసంహారే చ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే'ష్వి'తి తదపరిత్యాగాన్తధ్యేఽపి బుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసేన తస్యైవ ప్రపంచనాదిత్యేవం ప్రాప్తే'బ్రూమః. పరమేశ్వరోపదేశపరమే వేదం వాక్యం న శారీరమాత్రాన్వాఖ్యానపరమ్, కస్తాత్? సుషుప్తా వుత్కాంతౌ చ శారీరా దేన పరమేశ్వరస్య వ్యవదేశాత్. సుషుప్తౌ తావత్తయం పురుషః 'అప్రా నాత్తనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించ

సప్తమీ వ్యతిరేకార్థా-ప్రాణబుద్ధిభ్యాం భిన్న ఇత్యర్థః. వృత్తేరజ్ఞానాచ్చ భేదమాహ— అంతర్జ్యోతిరితి. పురుషః పూర్ణ ఇత్యర్థః. ఉభయోర్లింగానాం దర్శనాత్సంశయ మాహ—తత్కిమితి. పూర్వత్ర నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మాత్యుక్తం తదయుక్తం, 'ప్రాజ్ఞేనాత్తనా సంపరిష్వక్తః' ఇత్యభిన్నేఽపి జీవాత్తని భేదోక్తివదౌప చారికభేదోక్తి సంభవాదిత్యాక్షేపసంగతిః. పూర్వపక్షే కర్తృకర్తృజీవస్తుతిః సిద్ధాంతే జీవానువాదేన కల్పితభేదభిన్నస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్స వ్యూహైక్యప్రమితిరితి ఫలం, బుద్ధాంతో జాగ్రదవస్థా. ఆదిమధ్యావసానేషు జీవోక్తేర్జీవస్తావకమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వరేత్యాదినా. వాక్యస్య జీవస్తావకత్వే జీవాద్యేదేన ప్రాజ్ఞస్యాజ్ఞాతస్యోక్తిరసంగతా స్యాత్, అతో జ్ఞాతాజ్ఞాతసన్నిపాతే జ్ఞాతానువాదే నాజ్ఞాతం ప్రతిపాదనీయం 'అపూర్వే వాక్యతాత్పర్య'మితి న్యాయాదితి సిద్ధాంత

పూర్వం నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మాత్యుక్తమ్, తన్న; 'ప్రాజ్ఞే నాత్తనా సంపరిష్వక్తః...' ఇత్యత్రాభిన్నేఽపి జీవే భేదోపచారాదిత్యాక్షేప్య సమాధానాదాక్షేపసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవానువాదేన కర్తృశేష కర్తృస్తుతిః, సిద్ధాంతే తదను వాదేన తత్తాదాత్మ్యధీరితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః' ఇత్యాది. తత్కిం జీవానువాద కమ్, ఉత తదనువాదేనాసంసారిబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదకమితి సందేహో, జీవాను

న వేద నాంతర' మితి శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరం వ్యవదిశతి. తత్ర పురుషశ్శారీరస్సన్యస్తస్య వేదితృత్వాద్భాష్యాభ్యంతరవేదనప్రసంగే సతి తత్ప్రతిషేధసంభవాత్. ప్రాజ్ఞః పరమేశ్వరః, సర్వజ్ఞత్వలక్షణయా ప్రజ్ఞయా నిత్యమవియోగాత్ తథోక్తాగ్రంతావపి 'అయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతి'తి జీవా దేన వ్యవదేశాత్పరమేశ్వరం వ్యవదిశతి, తత్రాపి శారీరో జీవస్సన్యారీరస్వామిత్యాత్. ప్రాజ్ఞస్తు స ఏవ పరమేశ్వరః, తస్మాత్సుఖప్రసక్త్యాగ్రంతోర్భేదేన వ్యవదేశాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర వివక్షిత ఇతి గమ్యతే. యదుక్తమాద్యంతమధ్యేషు శారీరలింగాత్తత్పరత్వ మస్య వాక్యస్యేతి, అత్ర బ్రూమః. ఉపక్రమే తావత్ 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే'ష్వితి న సంసారిస్వరూపం వివక్షితమ్, కింతర్హ్యనూద్య సంసారిస్వరూపం పరేణ బ్రహ్మణాఽన్వైకతాం వివక్షతి, యతః 'ధ్యాయతీవ వేలాయతీవే' త్యేవమాద్యుత్తరగ్రంథప్రవృత్తిః సంసారిధర్మనిరాకరణ పరా లక్ష్యతే. తథోపసంహారేఽపి యథోపక్రమమేవోపసంహరతి. 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే'ష్వితి. యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు సంసారి లక్ష్యతే సవా ఏష మహానజ ఆత్మా పరమేశ్వర ఏవాస్తాభిః ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః. యస్తు మధ్యే బుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసాత్సంసారిస్వరూపవివక్షాం మన్యతే స ప్రాచీ

తాత్పర్యమ్. పురుషశ్శారీరం ప్రాజ్ఞో జీవ ఇతి భ్రాంతిం వారయతి—తత్ర పురుష ఇత్యాదినా. దేహస్య వేదనాప్రసక్తేర్ని షేధాయోగాత్పురుషో జీవ ఏవ, ప్రాజ్ఞస్తు రూఢ్యా పర వివేత్యర్థః. అన్వారూఢోఽధిష్ఠితః, ఉత్సర్జన్ ఘోరాన్సద్బ్రాన్తుంచ, బుద్ధో ధ్యాయంత్యాం ఆత్మా ధ్యాయతీవ చలంత్యాం చలతీవ. వస్తుతస్సర్వవిక్రియాశూన్య ఇత్యుక్తేర్ను సంసారిణి తాత్పర్యమిత్యాహ—యత ఇతి. ఉపక్రమవచనసంహారవాక్యేప్రైక్యం వివక్షితమిత్యాహ—తథేతి. వ్యాచక్షే—యోఽయమితి. అవస్థోపన్యా

వాదక మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విజ్ఞానమయసుఖప్రాయద్యవస్థావజ్ఞీవానువాదేన బ్రహ్మభేదప్రతిపాదకమిదం వాక్యమ్. కస్తాత్, 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వతో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమ్' 'ప్రాజ్ఞే నాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతి' ఇతి

మపి దిశం ప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపి దిశం ప్రతిష్ఠేత, యతో న బుద్ధాం
తాద్యవస్థోపన్యాసేనావస్థావత్త్వం సంసారిత్వం వా వివక్షితం, కింతర్హ్య
వస్థారహితత్వమసంసారిత్వం చ వివక్షతి. కథమేతదవగమ్యతే యత్
'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీ'తి పదేపదే పృచ్ఛతి 'యచ్ఛాన
న్వాగతస్తేన భవతి అసంగో హ్యాయం పురుష' ఇతి పదే పదే ప్రతి
వక్షి. 'అనన్వాగతం పుణ్యేనానన్వాగతం పాపేన తీర్ణో హి తదా
సర్వాన్మోక్షా హృదయస్య భవతీ'తి చ తస్మాదసంసారిస్వరూపప్రతి
పాదనపరమేవై తద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యమ్.

సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః. ౪౩.

ఇతశ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవై తద్వాక్యమిత్యవ
గంతవ్యమ్. యదస్మిన్వాక్యే పత్యాదిశబ్దా అసంసారిస్వరూపప్రతిపాద
నాస్సంసారిస్వరూపప్రతిషేధనాశ్చ భవంతి. 'స సర్వస్యవశీ సర్వస్యే
శానస్సర్వస్యాధిపతి' రిత్యేవం జాతీయకా అసంసారిస్వభావప్రతిపాద

సస్య త్వమర్థశుద్ధిద్వారై క్యపరత్వాన్న జీవలింగత్వమిత్యాహ—యతో న బుద్ధాంతేతి.
ప్రశ్నోత్తరాభ్యామసంసారిత్వం గమ్యత ఇత్యాహ—యదత ఊర్ధ్వమితి. కామాది
వివేకానంతరమిత్యర్థః—భవతీతి చేతి. యద్యస్తాద్వక్షి తస్మాదవగమ్యత ఇతి యోజనా.
తేనావస్థాధర్తేణానన్వాగతోఽస్పృష్టో భవతి అసంగత్వాత్. సుషుప్తావప్యత్త
తత్త్వం పుణ్యపాపాభ్యామస్పృష్టం భవతి. హి యస్తాదాత్తా సుషుప్తా సర్వశోకాతీతః
తస్మాద్భృదయన్యైవ సర్వశోకా ఇతి శ్రుత్యర్థః.

౪౩. వాక్యస్య బ్రహ్మత్వైక్యపరత్వే హేత్వంతరమాహ—పత్యాదితి. సూత్రం
వ్యాచక్షే—ఇతశ్చేతి. వశీ స్వతంత్రః అపరాధీన ఇతి యావత్. ఈశానో నియ

సుషుప్త్యత్కాంత్యోరవస్థయోః శరీరాద్యేదేన పరమాత్మనః ప్రాజ్ఞశబ్దేన వ్యపదేశా
దిత్యర్థః.

ఇతశ్చ బ్రహ్మభేదప్రతిపాదకమిదం వ్యాక్యమిత్యాహ—

'సర్వస్య వశీ సర్వస్యేకానః సర్వస్యాధిపతిః' ఇతి పత్యాదిశబ్దా అసంసారిత్వ
ప్రతిపాదకాః, 'స న సాధునా కర్తా భూయాన్' ఇత్యాద్యాః సంసారిత్వ

నపరాః. 'స న సాధునా కర్తృణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయా'
నిత్యేవంజాతీయకాస్సంసారిస్వభావప్రతిషేధనపరాస్తస్తాదసంసారి పర
మేశ్వర ఇహోక్త ఇతి గమ్యతే.

ఇతి శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసాభాష్యే గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశంకరభగవత్పాదకృతౌ ప్రథమాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

మనశక్తిమాన్. శక్తేః కార్యమాధిపత్యమితి భేదః. తస్మాచ్ఛాశ్చధితత్వమర్థేకే వష్టా
ధ్యాయసమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

నిషేధకాః ఏతద్వాక్యగతాః; తేభ్యోఽసంసారిబ్రహ్మత్వ ప్రతిపాదకమిదం వాక్యమితి
సమజ్ఞానమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తే బ్రహ్మతత్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి త ం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమః పరమాత్మ నే.

సూ. ఆనుమానికమప్యే కేషామితి చేన్న

శ రీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ. ౧.

బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం 'జన్తా
ద్యస్య యతః' ఇతి, తల్లక్షణం ప్రధానస్యాపి సమానమిత్యాశంక్యత
దశబ్దత్వేన నిరాకృతమ్ 'ఈక్షతేర్నాశబ్ద'మితి, గతిసామాన్యం చ

అవ్యక్తేశమజం పంచజనాధారం చ కారణమ్,

వేదితవ్యం ప్రియం వందే ప్రకృతిం పురుషం పరమ్.

అస్మిన్ పాదేఽధికరణత్రయస్యేక్షత్యధికరణేన సంగతిం వక్తుం వృత్తమనుప
దతి—బ్రహ్మేతి. తదశబ్దత్వేన ప్రధానస్య వైదికశబ్దశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఈక్షత్యధి
కరణే గతిసామాన్యమశబ్దత్వం చ ప్రతిజ్ఞాతం, తత్ర బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతి

పూర్వమీక్షత్యధికరణే గతిసామాన్యమశబ్దత్వం చ ప్రతిజ్ఞాయ తత్ర వేదాం
తానాం బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం పాదత్రయేణ ప్రత్యపాది. అధునా ప్రధానస్యా
శబ్దత్వమాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా చతుర్థపాదోఽయమారభ్యతే.
పూర్వం 'సుషుప్త్యుత్కాంతోర్భేదేన' ఇత్యత్ర ప్రసిద్ధజీవోక్తిభంగేనాప్రసిద్ధ
బ్రహ్మోక్తివదప్రసిద్ధప్రధానోక్తిపరమేవ కారకవాక్యమస్తితి దృష్టాంతసంగత్యేద
మధికరణమారభ్యతే—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి నియమాభావః

వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మకారణవాదం ప్రతి విద్యతే న ప్రధాన
కారణవాదం ప్రతీతి ప్రపంచితం గతేన గ్రంథేన. ఇదం త్విదాసీమవ
శిష్టమాశంక్యతే—యదుక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వం తదసిద్ధం, కాసు
చిచ్ఛాఖాసు ప్రధానసమర్పణాభాసానాం శబ్దానాం శ్రూయమాణ
త్వాత్. అతః ప్రధానస్య కారణత్వం వేదసిద్ధమేవ మహద్భిః పరమ
ర్షిభిః కపిలప్రభృతిభిః పరిగృహీతమితి ప్రసజ్యతే. తద్వావత్తేషాం
శబ్దానామన్యపరత్వం న ప్రతిపాద్యతే, తావత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః
కారణమితి ప్రతిపాదితమప్యాకులీభవేత్, అతస్తేషామన్యపరత్వం
దర్శయితుం పరస్పందర్భః ప్రవర్తతే. ఆనుమానికమపి అనుమాన
నిరూపితమపి ప్రధానమేకేషాం శాఖానాం శబ్దవదుపలభ్యతే. కాతకే
హి పత్యతే—‘మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర’ ఇతి. తత్ర
య ఏవ యన్నామానో యత్కమకాశ్చ మహదవ్యక్తపురుషాః
స్మృతిప్రసిద్ధాస్త ఏవేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, తత్రావ్యక్తమితి స్మృతి
ప్రసిద్ధేశ్శబ్దాదిహీనత్వాచ్చ న వ్యక్తమవ్యక్తమితి వ్యుత్పత్తిసంభ
వాత్తస్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానమభిధీయతేతస్త్వస్య శబ్దవత్త్వాదశబ్ద

సామాన్యం ప్రపంచితం, అధునా ప్రధానస్యాశబ్దత్వమసిద్ధమిశ్యాశంక్య నిరూప్యత
ఇత్యాక్షేపసంగతిః. తేనాశబ్దత్వనిరూపణేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో
దృఢీకృతో భవతీత్యధ్యాయసంగతిరప్యధికరణత్రయస్య జ్ఞేయా. అత్రావ్యక్తపదం
విషయః. తత్కిం ప్రధానపరం పూర్వోక్తశరీరపరం వేతి స్మృతిప్రకరణాభ్యాం
సంశయే పూర్వమప్రసిద్ధబ్రహ్మపరత్వం యథా షష్ఠాధ్యాయస్య దర్శితం తద్వదవ్యక్త
పదమప్రసిద్ధప్రధానపరమితి పూర్వపక్షయతి—ఆనుమానికమితి. అపిశబ్దాద్బ్రహ్మాంగీ
కారణత్వాద్బ్రహ్మజ్యేష వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి నియమాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే
నియమాసిద్ధిరితి వివేకః. పదవిచారత్వాదధికరణానామేతత్పాదసంగతిర్బోధ్యా, స్మార్త
క్రమయాధిభ్యామవ్యక్తశబ్దః ప్రధానపరః. శబ్దస్పర్శాదికూన్యత్వేన యోగసంభవా
చ్చేత్యాహ—శబ్దాదీతి. ప్రధానస్య వైదికశబ్దవాచ్యత్వే కాక్షతిరిత్యత ఆహ—

ఫలం, సిద్ధాంతే తాదృజ్నియమ ఇతి వివేకః. కరవల్లిఖ శ్రూయతే—‘మహతః

త్వమనుపపన్నమ్, తదేవ చ జగతః కారణం, శ్రుతిస్త్వతిన్యాయప్రసి
ద్ధిభ్య ఇతి చేత్, నైతదేవమ్. న హ్యేతత్కారకవాక్యం స్త్వతిప్రసిద్ధ
యోర్మహదవ్యక్తయోరస్తిత్వపరమ్. న హ్యేత్ర యాదృశం స్త్వతి
ప్రసిద్ధం స్వతంత్రం కారణం త్రిగుణం ప్రధానం తాదృశం ప్రత్యభి
జ్ఞాయతే, శబ్దమాత్రం హ్యత్రావ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, స చ శబ్దో
న వ్యక్తమవ్యక్తమితి యాగికత్వాదన్యస్తిన్నపి సూక్ష్మే దుర్లభ్యే చ
ప్రయుజ్యతే, న చాయం కస్తింశ్చిద్రూఢః. యా తు ప్రధానవాదినాం
రూఢిస్సా తేషామేవ పారిభాషిణీ సతి న వేదార్థనిరూపణే కారణ
భావం ప్రతిపద్యతే. నచ క్రమమాత్రసామాన్యత్వమానాన్తప్రతి
పత్తిర్భవత్యసతి తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానే. న హ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్న
శ్వో యమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి. ప్రకరణనిరూపణాయాం చాత్ర
న పరపరికల్పితం ప్రధానం ప్రతీయతే, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః.

తదేవేతి. 'ఆజామేకా'మిత్యాద్యా శ్రుతిః "హేతుః ప్రకృతిరుచ్యత" ఇత్యాద్యా
స్త్వతిః, 'యదల్పం తజ్జడప్రకృతిక'మితి న్యాయః, తతో బ్రహ్మైవ కారణమితి మత
క్షతిరితి భావః. సూత్రే న ఇర్థం వదన్సిద్ధాంతయతి—నైతదితి. ప్రధానం వైదికం
నేత్యత్ర తాత్పర్యాభావం హేతుమాహ—నహీతి. నను ప్రధానస్వాత్ర ప్రత్యభి
జ్ఞానాద్వైదికత్వమిత్యత ఆహ—న హ్యత్రేతి. నను శబ్దప్రత్యభిజ్ఞాయామర్థోఽపి
ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య యాగికాచ్ఛబ్దాదసతి నియామకే నార్థవిశేషధి
రిత్యాహ—న చేతి. రూఢ్యా తద్ధీరిత్యాశంక్య రూఢిః కిం తాకిణీ స్సార్థీవా, నాద్య
ఇత్యాహ—న చేతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—యా త్వితి. పురుషసంకేతో నానాది
వేదార్థనిర్ణయహేతుః, పుష్పతేర్విచిత్రత్వాదిత్యర్థః. యత్తు స్సార్థక్రమప్రత్యభిజ్ఞయా
క్రమికార్థః స్సార్థ ఏవేతి తత్రాహ—న చ క్రమేతి. స్థానాత్తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞాన
శంకాయామసతీత్యనన్వయాన్న ఇహ వ్యత్యాసేనాతద్రూపస్య తద్రూపవిరుద్ధస్య ప్రత్యభి
జ్ఞానే సతీత్యర్థః. పూర్వజ్ఞాతపదార్థస్య స్థానే తద్విరుద్ధార్థజ్ఞానే సతి తస్య భీర్నాస్తీ
త్యత్ర దృష్టాంతమాహ—నహీతి. ప్రకృతే నాస్తి విరుద్ధజ్ఞానమిత్యాశంక్య ప్రకరణా
చ్ఛరీరజ్ఞానమస్తీత్యాహ—ప్రకరణేతి. శరీరమేవ రూపకేణ రథసాదృశ్యేన విన్యస్తం

పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః' ఇతి. తత్ర కిమవ్యక్తశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే
ఉచ పూర్వప్రకృతం శరీరమితి సంశయే, సాంఖ్యస్త్వతో మహదవ్యక్తపురుషశబ్దా నా

శరీరం హ్యత్ర రథదూపకవిన్యస్తమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే. కుతః,
ప్రకరణాత్పరిశేషాచ్చ. తథా హ్యనంతరాతీతోగ్రంథ ఆత్మశరీరా
దీనాం రథిరథాదిదూపకక్లప్తిం దర్శయతి. “ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం
రథమేవ తు. బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ. ఇంద్రి
యాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్. ఆత్మేంద్రియమనో
యుక్తం భోక్తేత్యాహుర్త్వనీషిణః” ఇతి. తైశ్చేంద్రియాదిభిరసంయతై
స్సంసారమధిగచ్ఛతి. సంయతై స్త్వద్వనః పారం తద్విజ్ఞోః పరమం పద
మాప్నోతీతి దర్శయిత్వా, కిం తదద్వనః పారం విజ్ఞోః పరమం పదమిత్య
స్యామాకాంక్షాయాం తేభ్య ఏవ ప్రకృతేభ్య ఇంద్రియాదిభ్యః పర
త్వేన పరమాత్మానమద్వనః పారం తద్విజ్ఞోః పరమం పదం దర్శయతి
“ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, మనసస్తు పరా
బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః. మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః
పరః, పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్టా సా పరా గతి” రితి. తత్ర
య ఏవేంద్రియాదయః పూర్వస్యాం రథదూపకకల్పనాయామశ్వాది
భావేన ప్రకృతాస్త ఏవేహ పరిగృహ్యంతే. ప్రకృతహానాప్రకృత

శరీరదూపకవిన్యస్తం, తస్య పూర్వవాక్యే ఆత్మబుద్ధోర్త్వద్వస్థానపతితస్యాత్రాపి మధ్య
స్థేనావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న ప్రధానస్య వైదికత్వమితి సూత్రార్థః. స్థారక్రమః
కిమితి త్యక్తవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రౌతక్రమస్య ప్రకరణాద్యనుగ్రహేణ బలవత్త్వా
దిత్యాహ—కుత ఇత్యాదినా. తదుభయం వివృణోతి—తథాహీతి. దూపకక్లప్తిస్సా
దృశ్యకల్పనా. ప్రగ్రహోఽశ్వరశనా. యదా బుద్ధిసారథిర్వివేకీ తదా మనసేంద్రియ
హయాన్విషమవిషయమార్గాదాకర్షతి. యద్యవివేకీ తదా మనోరశనాబద్ధాంస్తాన్ప్రవర్త
యతీతి మనసః ప్రగ్రహత్వం యుక్తం. తేషు హయేషు, గోచరాన్తార్గాన్ నను స్వత
శ్చిదాత్మనో భోగసంభవాత్కిం రథాదినేత్యత ఆహ—ఆత్మేతి. ఆత్మా దేహః, దేహాది
సంగకల్పనయా భోక్తృత్వం న స్వతోఽసంగత్వాదిత్యర్థః. అధునా రథాదిభిర్గ్రంథవ్యం
పదన్నాకాంక్షాపూర్వకముత్తరవాక్యముదాహరతి—తైశ్చేత్యాదినా. శరీరస్య ప్రకృ
తత్వేఽప్యవ్యక్తపదేన ప్రధానం గృహ్యతామిత్యత ఆహ—తత్ర య ఏవేతి. ఏవం

తత్తత్ప్రత్యయే ప్రసిద్ధత్వాత్ అనుమానికం అనుమానగమ్యం ప్రధానమప్యేకేషాం
కాఖనాం ప్రత్యక్షమవ్యక్తశబ్దేన పర్యత ఇతి అశబ్దత్వమసిద్ధమితి చేదితి పూర్వః

ప్రక్రియాపరిహారాయ. తత్రేంద్రియమనోబుద్ధయస్తావత్సూర్వత్రేహ
చ సమానశబ్దా ఏవ, అర్థాస్తు యే శబ్దాదయో విషయా ఇంద్రియ
హయగోచరత్వేన నిర్దిష్టాస్తేషాం చేంద్రియేభ్యః పరత్వం 'ఇంద్రి
యాణాం చ గ్రహత్వం విషయాణామతిగ్రహత్వ'మితి శ్రుతిప్రసిద్ధేః
విషయేభ్యశ్చ మనసః పరత్వం, మనోమూలత్వా ద్విషయేంద్రియవ్యవ
హారస్య, మనసస్తు పరా బుద్ధిః, బుద్ధిం హ్యరుహ్య భోగ్యజాతం భోక్తా
రముపసర్పతి, బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరో యస్యః 'ఆత్మానం రథినం విద్ధి'తి రథి
త్వేనోపక్షిప్తః, కుతః, ఆత్మశబ్దాత్, భోక్తుశ్చ భోగోపకరణాత్పరత్వోప
పత్తేః. మహత్త్వం చాస్య స్వామిత్యాదుపపన్నమ్, అథ వా "మనో
మహాన్తత్త్విష్టా పూర్వబుద్ధిః ఖ్యాతిరీశ్వరః, ప్రజ్ఞా సంవిచ్ఛితిశ్చైవ
స్మృతిశ్చ పరిపత్యత" ఇతి స్మృతేః. 'యో బ్రహ్మణం విదధాతి
పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా' ఇతి చ శ్రుతేః.
యా ప్రథమజస్య హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిస్సా సర్వాసాం బుద్ధీనాం
పరమా ప్రతిష్ఠా సేహ మహానాత్మేత్యుచ్యతే. సా చ పూర్వత్ర బుద్ధి

ప్రకరణం శోధయిత్వా శరీరస్య పరిశేషతామానయతి—తత్రేంద్రియేత్యాదినా.
అర్థానాం పూర్వమనుక్తిశంకాం వారయన్పరత్వముపపాదయతి—అర్థా ఇతి. గృహ్లాంతి
పురుషపశుం బద్నంతీతి గ్రహ ఇంద్రియాణి. తేషాం గ్రహత్వం విషయాధీనం. అసతి
విషయే తేషామకించిత్కరత్వాత్, తతో గ్రహేభ్యః శ్రేష్ఠా అతిగ్రహ విషయాః ఇతి
బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్. పరత్వం శ్రేష్ఠ్యాభిప్రాయం, న త్వాంతరత్వేనేతి భావః.
సవికల్పకం జ్ఞానం మనః, నిర్వికల్పకం నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః, ఆత్మశబ్దాత్స ఏవ బుద్ధేః
పరః, ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి శేషః. హిరణ్యగర్భాభేదేన బ్రహ్మదిపదవేద్యా సమష్టిబుద్ధి
ర్మహానిత్యాహ—అథ వేతి. మనసశక్తిః వ్యాపిన్ భావినిశ్చయః బ్రహ్మా భోగ్య
వర్గాశ్రయః తాత్కాలికనిశ్చయః కీర్తిశక్తిః నియమనశక్తిః త్రైకాల్యనిశ్చయః సంవి
దభివ్యంజికా చిదధ్యస్తా అతీతసర్వార్థగ్రాహిణీ సమష్టిబుద్ధిరిత్యర్థః. హిరణ్యగర్భస్యేయం
బుద్ధిరస్తీత్యత్ర శ్రుతిమాహ—య ఇతి. నన్వప్రకృతా సా కథముచ్యతే తదుక్తా చ
ప్రధానేన కిమపరాద్ధమిత్యత ఆహ—సా చేతి. హిరుక్పృథక్. పూర్వం వ్యష్టిబుద్ధ్య
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న ప్రధానమ్. కుతః, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః 'శరీరం రథ
మేవ తు' ఇత్యస్మిన్పూర్వవాక్యే శరీరస్య రథరూపకేణ విన్యస్తస్య కల్పితస్యావ్యక్త

గ్రహణేనైవ గృహీతా సతీ హిరుగిహోపదిశ్యతే, తస్యా అపి అస్త
 దీయాభ్యో బుద్ధిభ్యః పరత్వోపపత్తేః. ఏతస్మిన్స్తు పక్షే పరమాత్మ
 విషయేణైవ పరేణ పురుషగ్రహణేన రథిన ఆత్మనో గ్రహణం ద్రష్టవ్యం,
 పరమార్థతస్తు పరమాత్మవిజ్ఞానాత్మనో ర్భేదాభావాత్. తదేవం శరీర
 మేవైకం పరిశిష్యతే, తేష్వితరాణీంద్రియాదీని ప్రకృతాన్యేవ పరమ
 పదదిదర్శయిషయా సమనుక్రామన్పరిశిష్యమాణే నేహనేనావ్యక్తశబ్దేన
 పరిశిష్యమాణం ప్రకృతం శరీరం దర్శయతీతి గమ్యతే. శరీరేంద్రియ
 మనోబుద్ధివిషయవేదనాసంయుక్తస్య హ్యవిద్యావతో భోక్తు శ్శరీ
 రాదీనాం రథాదిరూపకకల్పనయా సంసారమోక్షగతినిరూపణేన ప్రత్య
 గాత్మబ్రహ్మవగతిరిహ వివక్షితా. తథా చ 'ఏష సర్వేషు భూతేషు
 గూఢోత్తా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా
 సూక్ష్మదర్శిభి'రితి. వైష్ణవస్య పరమపదస్య దురవగమత్వముక్త్యా తదవ
 గమార్థం యోగం దర్శయతి 'యచ్ఛేద్యాజ్ఞనసీప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్ఞాన
 ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాచ్ఛాంత ఆత్మనీ'తి.
 ఏతదుక్తం భవతి—వాచం మనసి సంయచ్ఛేత్. వాగాదిబాహ్యే
 ద్రియవ్యాపారముత్సృజ్య మనోమాత్రేణావతిష్ఠేత. మనోఽపి
 విషయవికల్పాభిముఖం వికల్పదోషదర్శనేన జ్ఞానశబ్దోదితాయాం
 బుద్ధావధ్యవసాయస్వభావాయాం ధారయేత్. తామపి బుద్ధిం మహ
 భేదేనోక్తా తతో భేదేన పరత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. తస్మి రథరథినౌ ద్వా పరిశిష్టౌ
 స్యాతాం సేత్యాహ—ఏతస్మిన్స్త్వితి. అతో రథ ఏవ పరిశిష్ట ఇత్యాహ—తదేవ
 మితి. తేషు పూర్వోక్తేషు షట్పదార్థేష్విత్యర్థః. పరిశేషస్య ఫలమాహ—ఇతరాణీతి.
 వేదోఽయమితి శేషః. దర్శయతి చేతి సూత్రభాగో వ్యాఖ్యాతః. కిం చ బ్రహ్మతే
 కత్వపరే గ్రంథే భేదవాదినాం ప్రధానవాదినాం ప్రధానస్యావకాశో నాస్తి
 త్యాహ—శరీరేత్యాదినా. భోగో వేదనా. కారకగ్రంథవైక్యతాత్పర్యే గూఢత్వ
 శబ్దేన గృహీతేః గ్రహణాత్. కథం తచ్ఛబ్దగ్రహ్యం శరీరమిత్యత ఆహ—దర్శయతి
 చ. పూర్వాపరవాక్యసందర్భః పర్యాలోచ్యమాన ఔచిత్యేన ప్రకృతం శరీరమేవా
 వ్యక్తశబ్దగ్రహ్యం దర్శయతీత్యర్థః. ౧

త్యాత్తని భోక్తర్యగ్రామ్యాం వా బుద్ధౌ సూక్ష్మతాపాదనేన నియ
చ్ఛేన్నహంతం త్యాత్తానం శాంత ఆత్తని ప్రకరణవతి పరస్మిన్నురుషే
పరస్యాం కాష్టాయాం ప్రతిష్ఠాపయేదితిచ. తదేవం పూర్వాపరాలోచ
నాయాం నాస్త్యత్య పరపరికల్పితస్య ప్రధానస్యావకాశః.

సూ. సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. ౨.

ఉక్తమేతత్ప్రకరణపరిశేషాభ్యాం శరీరమవ్యక్తశబ్దం న ప్రధా
నమితి, ఇదమిదానీమాశంక తే—కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వం శరీరస్య,
యావతా సూలత్వాత్సర్వ తరమిదం శరీరం వ్యక్తశబ్దార్హమస్పష్ట
వచనస్త్వవ్యక్తశబ్ద ఇతి. అ ఉత్తరముచ్యతే—సూక్ష్మం త్వీహ కార
ణాత్తనా శరం వివక్ష్యతే, సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. యద్యపి
స్థూలమిదం శరీరం న స్వయమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, తథాపి తస్య త్వారం
భకం భూతసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, ప్రకృతిశబ్దశ్చ వికారే దృష్టః
యథా 'గోభిశ్శ్రీణీత మత్సర'మితి. తథా శ్రుతిశ్చ 'తద్భేదం తర్హ్య
వ్యాకృతమాసీ'దితి. ఇదమేవ వ్యాకృతం నామరూపవిభిన్నం జగ
త్ప్రాగవస్థాయాం పరిత్యక్తవ్యాకృతనామరూపం బీజశక్త్యవస్థమవ్య
క్తశబ్దయోగ్యం దర్శయతి.

జ్ఞేయత్వజ్ఞానహేతుయోగవిధయో లింగాని సంతీత్యాహ—తథా చైష ఇత్యాదినా.
అగ్రా సమాధిపరిపాకజా. వాగిత్యత్ర ద్వితీయాలోపశ్చాందసః, మనసీతి ద్వైర్ముఖం.

౨. శంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచక్షే—ఉక్తమేతదిత్యాదినా. కార్యకారణ
యోరభేదాన్తూలప్రకృతివాచకావ్యక్తశబ్దేన వికారో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. గోభిర్గోవి
కారైః పయోభిః మత్సరం సోమం శ్రీణీత శ్రితం కుర్యాదితి యావత్. 'శ్రీఞ్
పాకే' ఇతి ధాతోర్గోటి మధ్యమపురుషబహువచనమేతత్. అవ్యక్తాత్తనా కార్యస్యా
వ్యక్తశబ్దయోగ్యత్వే మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి. తర్హి ప్రాగవస్థాయాం ఇదం జగత్
అవ్యాకృతమాసీత్ హ కిలేత్యర్థః. బీజరూపాశక్తిః సంస్కారస్తదవస్థః.

నను స్థూలశరీరస్య వ్యక్తశబ్దార్హస్య కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వమిత్యత ఆహ—

దర్శయతీత్యనుషంగః. తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః. స్థూలశరీరారంభకం భూత
సూక్ష్మం కారణమవ్యక్తశబ్దేన దర్శయతి. కుతః, తదర్హత్వాత్ అవ్యక్తశబ్దార్హత్వా
దిత్యర్థః. 'గోభిః శ్రీణీత మత్సరమ్' ఇత్యాదివత్ప్రకృతివాచకశబ్దేన వికారో లక్ష్యత
ఇతి భావః.

సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. 3.

అత్రాహ—యది జగదిదమనభివ్యక్తనామరూపం బీజాత్మకం ప్రాగవస్థమవ్యక్తశబ్దార్థమభ్యుపగమ్యేత; తదాత్మనా చ శరీరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాయేత. స ఏవ తర్హి ప్రధానకారణవాద ఏవం సత్యాపద్యేత. అన్వైవ జగతః ప్రాగవస్థాయాః ప్రధానత్వేనాభ్యుపగమాదితి. అత్రోచ్యతే—యది షయం స్వతంత్రం కాంచిత్ప్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేనాభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమ తదా ప్రధానకారణవాదమ్. పరమేశ్వరాధీనాత్వియమస్తాభిః ప్రాగవస్థా జగతోఽభ్యుపగమ్యతే న స్వతంత్రా. సాచావశ్యమభ్యుపగంతవ్యా అర్థవతీ హి సా. న హి తయా వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిద్ధ్యతి, శక్తిరహితస్య తస్య స్రష్టృత్వముపపత్తేః. ముక్తానాం పునరనుత్పత్తిః, కుతః? విద్యయా తస్యా బీజశక్తేర్దాహాత్. అవిద్యాత్తి కాహిసా బీజశక్తిరవ్యక్తశబ్ద నిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయా మాయామయీ మహాసుషుప్తిః, యస్యాం స్వరూపప్రతిబోధరహితాశ్చేరతే సంసారిణో జీవాః. తదేతదవ్య

3. అపసిద్ధాంతశంకో త్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచక్షే—అత్రాహేత్యాదినా. తర్హి తదా, ఏవం సతి సూక్ష్మశబ్దితప్రాగవస్థాభ్యుపగమే సతి. ఈశ్వరే కల్పితా తన్నియమ్యేత్యంగీకారాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా. కూటస్థ బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వసిద్ధ్యర్థమవిద్యా స్వీకార్యేత్యుక్తం బంధముక్తివ్యవస్థార్థమపి సా స్వీకార్యేత్యాహ—ముక్తానామితి. యన్నాశాన్తుక్తిస్సా స్వీకార్యా తాం వినైవ సృష్టౌ ముక్తానాం పునర్బంధాపత్తేరిత్యర్థః. తస్యాః పరకల్పితసత్యస్వతంత్రప్రధానా దైవలక్షణ్యమాహ—అవిద్యేత్యాదినా. మాయామయీ ప్రసిద్ధమాయోపమితా లోకే మాయావినో మాయావత్పరతంత్రేత్యర్థః. జీవభేదోపాధిత్వేనాపి సా స్వీకార్యేత్యాహ—మహాసుషుప్తిరితి. బుద్ధ్యాద్యుపాధిభేదాజ్జీవా ఇతి బహూక్తిః. అవిద్యాయాం శ్రుతిమప్యాహ—తదేతదితి. ఆకాశహేతుత్వాదాకాశః జ్ఞానం వినా అంతాభావా

నను భూతసూక్ష్మావ్యక్తాంగీకారే తన్వైవ ప్రధానత్వేన సాంఖ్యైరంగీకృత త్వాత్తద్వాదః ప్రాప్త ఇత్యత ఆహ—

న స్వతంత్రప్రధానవాదోఽస్తాభిరంగీకృతః. కస్తాత్, తదధీనత్వాత్ ఈశ్వరా

క్షం క్వచిదాకాశశబ్ద నిర్దిష్టం 'ఏతస్మిన్న ఖల్వక్షరే గార్హ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి శ్రుతేః. క్వచిదక్షరశబ్దోదితం 'అక్షరాత్పరతః పర'ఇతి శ్రుతేః. క్వచిన్తాయేతి సూచితం 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్తాయినం తు మహేశ్వర'మితి మంత్రవర్ణాత్. అవ్యక్తా హి సా మాయా, తత్త్వాన్యత్వ నిరూపణస్యాశక్యత్వాత్. తదిదం మహతః పరమవ్యక్తమిత్యుక్తం అవ్యక్తప్రభవత్వాన్తహతః, యదా హైరణ్యగర్భబుద్ధిర్నహా, యదా తు జీవో మహం స్తదాప్యవ్యక్తాధీనత్వాజ్జీవభావస్య మహతః పరమ వ్యక్తమిత్యుక్తమ్. అవిద్యాహ్యవ్యక్తం, అవిద్యావత్త్వే చ జీవస్య సర్వస్సంవ్యవహారస్సంతతో వర్తతే. తచ్చావ్యక్తగతం మహతః పరత్వ మభేదోపచారాత్తద్వికారే శరీరే పరికల్ప్యతే. సత్యసి శరీరవదింద్రి యాదీనాం తద్వికారత్వావిశేషే శరీరస్యైవాభేదోపచారాదవ్యక్త శబ్దత్వేన గ్రహణమింద్రియాదీనాం స్వశబ్దైరేవ గృహీతత్వాత్, పరి శిష్టత్వాచ్చ శరీరస్య. అన్యేతు వర్ణయంతి—ద్వివిధం హి శరీరం స్థూ లం సూక్ష్మం చ. స్థూలం యదిదముపలభ్యతే. సూక్ష్మం యదుత్తరత్ర వక్ష్యతే, 'తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణా భ్యా'మితి. తచ్చోభయమపి శరీరమవిశేషాత్పూర్వం రథత్వేన సంకీ

దక్షరం. విచిత్రకారిత్యాన్తాయేతి భేదః ఇదాసీమవిద్యాయా బ్రహ్మభేదాన్యత్వాభ్యా మనిర్వాచ్యత్వేనావ్యక్తశబ్దార్హత్వమాహ—అవ్యక్తేతి. తస్య మహతః పరత్వం కథ మిత్యత ఆహ—తదిదమితి. యదా బుద్ధిర్నహం స్తదా తద్ధేతుత్వాత్పరత్వమిత్యన్వయః. ప్రతిబింబస్యోపాధిపరతంత్రత్వాదుపాధేః ప్రతిబింబాత్పరత్వమాహ—యదాత్వితి. హేతుం స్ఫుటయతి—అవిద్యేతి. అవ్యక్తస్య పరత్వేఽపి శరీరస్య కిం జాతం తదా హ—తచ్ఛేతి. నన్వింద్రియాదీనామప్యుక్తా భేదాదవ్యక్తత్వం పరత్వం చ కిమితి నో చ్యతే? తత్రాహ—సత్యపీతి. సూత్రద్వయస్య వృత్తికృద్వ్యాఖ్యానముత్థాపయతి— అన్యేత్వితి. పంచీకృతభూతానాం సూక్ష్మా అపయవాః స్థూలదేహారంభకాః. సూక్ష్మ శరీరం ప్రతిజీవం లింగస్యాశ్రయత్వేన నియతమస్తీతి వక్ష్యతే. దేహాంతరప్రాప్తౌ తేన యుక్తో గచ్ఛతి పరలోకమిత్యర్థః. కథం తస్య మహతో జీవాత్పరత్వమిత్యాశంక్య

ధీనత్వాదవ్యక్తస్య. తస్మి యశ్వరాదేవాస్తు జగదుత్పత్తిః, కిం తేన; అత ఆహ—

ర్థితమ్, ఇహ తు సూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే సూక్ష్మస్యావ్యక్త
 శబ్దార్హత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చ బంధమోక్షవ్యవహారస్య జీవాత్తస్య
 పరత్వమ్, యథా అర్థాధీనత్వా దింద్రియవ్యాపారస్యేంద్రియేభ్యః పర
 త్వమర్థానామితి. తైస్త్వేతద్వ్యక్తవ్యమవిశేషేణ శరీరద్వయస్య పూర్వ
 త్ర రథ త్వేన సంకీర్తితత్వాత్, సమానయోః ప్రకృతత్వపరిశిష్టత్వయోః
 కథం సూక్ష్మమేన శరీరమిహ గృహ్యతే న పునస్థూలమపీతి. ఆమ్నా
 తస్యార్థం ప్రతిపత్తుం ప్రభవామో నామ్నాతం పర్యనుయోక్తుమ్.
 ఆమ్నాతం చావ్యక్తపదం సూక్ష్మమేవ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి
 నేతరద్వ్యక్తత్వాత్తస్యేతి చేన్న--ఏకవాక్యతాధీనత్వాదర్థప్రతిపత్తేః.
 న హిమే పూర్వోత్తరే ఆమ్నాతే ఏకవాక్యతామనాపద్య కంచీదర్థం
 ప్రతిపాదయతః, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్. న చా
 కాంక్షామంతరేణైకవాక్యతాప్రతిపత్తిరస్తి, తత్రావిశిష్టాయాం శరీర
 ద్వయస్య గ్రాహ్యత్వాకాంక్షాయాం యథాకాంక్షం సంబంధేన
 భ్యుపగమ్యమానే ఏకవాక్యతైవ బాధితా భవతి కుత ఆమ్నాతస్యా

ద్వితీయసూత్రం వ్యాచక్షే—తదధీనత్వాచ్చేతి. అర్థపదితి. సూత్రస్థదృష్టాంతమా
 హ—యథేతి. తద్వ్యాఖ్యానం దూషయతి—తైరితి. అవ్యక్తపదబలాత్ప్రకృతమపి
 స్థూలం త్యజ్యత ఇతి శంకతే—ఆమ్నాతస్యేతి. ఏకార్థబోధకానాం శబ్దానాం మిథః
 ఆకాంక్షయైకస్యాం బుద్ధావరూఢత్వమేకవాక్యతా, తవ మతే తస్యా అభావాత్కు
 తోఽర్థబోధ ఇతి సమాధత్తే—నేతి. తాం వినాప్యర్థధీః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—
 నహితి. శరీరశబ్దేన రూఢ్యా స్థూలంప్రకృతం తస్య హానిరప్రకృతస్య భూతసూక్ష్మస్యా
 వ్యక్తపదేన గ్రహణమన్యాయ్యం స్యాదిత్యర్థః. అస్త్యేకవాక్యతేత్యత ఆహ—న చేతి.
 తతః కిం తత్రాహ—తత్రేతి. ఆకాంక్షయా వాక్యైకవాక్యత్వే సతి ప్రకృతం శరీర
 ద్వయమవ్యవ్యక్తపదేన గ్రాహ్యమాకాంక్షాయా స్తుల్యత్వాదితి భావః. అనాత్మనిశ్చయ
 శ్శుద్ధిః తదర్థం సూక్ష్మమేవాకాంక్షితం గ్రాహ్యం. తస్య సూక్ష్మత్వేనాత్మాభేదేన గృహీ
 తస్య దుశ్శోధత్వాత్. స్థూలస్య దృష్టదౌర్గంధ్యాదినా లశునాదివదనాత్తత్వధీవైరాగ్య

అర్థపత్. 'మాయినం తు మహేశ్వరమ్' ఇతి శ్రుతావ్యవ్యక్తస్యేశ్వరసహకారిత్యావగమా

త్ప్రయోజనవదవ్యక్తమిత్యర్థః.

ర్థస్య ప్రతిపత్తిః. నచైవం మంతవ్యం దుశ్శోధత్వాత్సాక్ష్యవైవ శరీర
స్వేహ గ్రహణం, స్థూలస్య తు దృష్టబీభత్సతయా సుశోధత్వాద్గ్ర
హణమితి. యతో నై వేహ శోధనం కస్యచిద్వివక్ష్యతే, న హ్యత్ర
శోధనవిధాయ కించిదాఖ్యాతమస్తి అనంతరనిర్దిష్టత్వాత్తు కం 'తద్విజ్ఞాః
పరమం పద'మితి ఇదమిహ వివక్ష్యతే. తథాహేదమస్తాత్పరమిదమస్తా
త్పరమిత్యక్త్వా పురుషాన్న పరం కించిదిత్యాహ. సర్వభాపి త్వాను
మానికనిరాకరణోపపత్తేస్తథానామాస్తు న నః కించిచ్ఛిద్యతే.

సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. ౪.

జ్ఞేయత్వేన చ సాంఖ్యైః ప్రధానం స్వర్యతే గుణపురుషాంతర
జ్ఞానాత్కైవల్యమితి వదద్భిః, నహి గుణస్వరూపమజ్ఞాత్వా గుణేభ్యః
పురుషస్యాంతరం శక్యం జ్ఞాతుమితి. క్వచిచ్చ విభూతివిశేషప్రాప్తయే
ప్రధానం జ్ఞేయమితి స్వరంతి. న చేదమిహావ్యక్తం జ్ఞేయత్వేనోచ్యతే,
పదమాత్రం హ్యవ్యక్తశబ్దోనేహావ్యక్తం జ్ఞాతవ్యముపాసితవ్యం చేతి

యోస్సులభత్వాదితి శంకతే—న చేతి. దృష్టా బీభత్సా ఘృణా యస్మిన్ తస్య భావ
స్తత్తా స్తయేత్యర్థః. దూషయతి—యత ఇతి. వైరాగ్యాదు శుద్ధిరత్ర న వివక్షితా విధ్య
భావాత్. కింతు వైష్ణవం పరమం పదం వివక్షితమితి తద్దర్శనార్థం ప్రకృతం స్థూలమే
వావ్యక్తపదేన గ్రహ్యమితి భావః. కిం చ సూక్ష్మస్య లింగాంతఃపాతిన ఇంద్రియాది
గ్రహణేనైవ గ్రహణాన్న పృథగవ్యక్తశరీరపదాభ్యాం గ్రహః. అభ్యుపేత్యాహ—
సర్వభేతి. స్థూలస్య సూక్ష్మస్య వా గ్రహేఽపీత్యర్థః. తథా నామేతి—సూక్ష్మమేవా
వ్యక్తమస్మిత్యర్థః.

౪. ఆత్మవ్యక్తం ప్రధానం నేత్యత్ర హేత్వంతరార్థం సూత్రమ్—జ్ఞేయ
త్వేతి. సత్వాదిగుణరూపాత్పృథానాత్పురుషస్యాంతరం భేదస్తస్య జ్ఞానాదిత్యర్థః.
నహి శక్యమితి చ వదద్భిః ప్రధానం జ్ఞేయత్వేన స్వర్యత ఇతి సంబంధః. న కేవలం
భేదప్రతియోగిత్యేన ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వం తెరిష్టం కింతు తస్యోపాసనయాణిమాది
ప్రాప్తయేఽపీత్యాహ—క్వచిచ్ఛేతి. జ్ఞానవిధ్యభావేఽవ్యవ్యక్తపదజన్యజ్ఞానగమ్యత్వ

అవ్యక్తం న ప్రధానమిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—

ప్రధానపురుషవివేకాత్కైవల్యం వదద్భిః సాంఖ్యైశ్చైవ త్వేన ప్రధానమభి

వాక్యమస్తి. న చానుపదిష్టం పదార్థజ్ఞానం పురుషార్థమితి శక్యం ప్రతి
పత్తుమ్, తస్మాదపి నావ్యక్తశబ్దేన ప్రధానమభిధీయతే. అస్తాకం తు రథ
రూపకక్ష్మప్తశరీరాద్యనుసరణేన విష్ణోరేవ పరమంపదం దర్శయితుమయ
ముపన్యాస ఇత్యనవద్యమ్.

సూ. వదంతితి చేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్. ౫.

అత్రాహ సాంఖ్యః—జ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసిద్ధం కథం శ్రూయతే
హ్యుత్తరత్రావ్యక్తశబ్దోదితస్య ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వవచనం ‘అశబ్దమ
స్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగంధవచ్ఛయత్, అనాద్య
నంతం మహతః పరం ద్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్ర
ముచ్యత’ ఇతి. అత్ర హి యాదృశం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం మహతః
పరం స్మృతౌ నిరూపితం తాదృశమేవ నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం తస్మా
త్ప్రధానమేవేదం తదేవావ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టమితి, అత్ర బ్రూమః—నేహ
ప్రధానం నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం ప్రాజ్ఞోహిహ పరమాత్మా నిచాయ్య
త్వేన నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే. కుతః, ప్రకరణాత్, ప్రాజ్ఞస్య హి ప్రకరణం
వితతం వర్తతే “పురుషాన్న పరం కించి త్సా కాష్ఠా సా పరాగతి”
రిత్యాదిదర్శనాత్ ‘ఏష సర్వేషు భూతేషుగూఢోత్తా న ప్రకాశత’ ఇతి

మార్థికం జ్ఞేయత్వమస్తీత్యత ఆహ—న చానుపదిష్టమితి. ఉపదిష్టం హి జ్ఞానం ఫల
వదితి జ్ఞాతుం శక్యం నిష్ఫలస్యోపదేశాయోగాదవ్యక్తస్య చ జ్ఞానానుపదేశాత్సఫల
జ్ఞానగమ్యత్వాసిద్ధిరిత్యర్థః. ఫలితమాహ—తస్మాదితి. సాంఖ్యేష్టసఫలజ్ఞానగమ్యత్వావచ
నాచ్ఛేద్యర్థః. నను శరీరస్యాపి జ్ఞేయత్వానుక్తేః కథమిహ గ్రహణం తత్రాహ—అస్తా
కం త్వితి. అస్తిన్న తే విష్ణ్వభ్యుపదనై లికనై లివ జ్ఞేయత్వాత్తద్దర్శనార్థమవ్యక్తపదేన
శరీరోపన్యాసో యుక్త ఇత్యర్థః.

౫. సాధారణశబ్దమాత్రాన్నప్రధానస్య ప్రత్యభిజ్ఞాస్తార్థలింగస్యానుక్త్యా నియా

ధీయతే. న చాత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రమంతరేణ జ్ఞాతవ్యమవ్యక్తమితి వచః సమస్తి.
అతో జ్ఞేయత స్య ఆపచనాత్ ఆనభిధానాత్ నావ్యక్తం ప్రధానమిత్యర్థః.

నను యత్వావచనమసంగతమిత్యాశంక్యాహ—

‘మహా : పరం ద్రువం నిచాయ్య’ ఇత్యుత్తరవాక్యమవ్యక్తశబ్దితం ప్రధానం

చ దుష్టానత్వవచనేన తస్యైవ జ్ఞేయత్వాకాంక్షణాత్ 'యచ్ఛేద్యాజ్ఞ
నసీప్రాజ్ఞ' ఇతి చ తజ్ఞానాయైవ రాగాదిసంయమచ్య విహితత్వాన్త
త్యుముఖప్రమోక్షణఫలత్వాచ్చ. న హి ప్రధానమాత్రం నిచాయ్య
మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి సాంఖ్యైరిష్యతే. చేతనాత్తవిజ్ఞానాద్ధి
మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి తేషామభ్యుపగమః. సర్వేషు చ
వేదాంతేషు ప్రాజ్ఞస్యైవాత్తనోఽశబ్దాదిధర్మత్వమభిలప్యతే, తస్మాన్న
ప్రధానస్యాత్ర జ్ఞేయత్వమవ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టత్వం వా.

సూ. త్రయాణామేవ

చైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ. ౬.

ఇతశ్చ న ప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞేయత్వం వా
యస్మాత్త్రయాణామేవ పదార్థానామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్త్రిన్ గ్రంథే
కథవల్లీషు వరప్రదానసామర్థ్యాద్వ్యక్తవ్యతయోపన్యాసో దృశ్యతే,
తద్విషయ ఏవ చ ప్రశ్నః, నాతోఽన్యస్య ప్రశ్న ఉపన్యాసో వాస్తి.
తత్ర తావత్ 'సత్త్వమగ్నిం స్వర్గ్య మధ్యేషిమృత్యో ప్రబ్రూహి తం
మకాభావాదితి తాత్పర్యలింగోక్తిమాశంక్య నిషేధతి—వదతీతి. అత్ర హి తాదృశ
మేవ నిర్దిష్టమిత్యన్వయః, స్పష్టమన్యత్.

౬. కించాత్ర కథవల్ల్యాం ప్రధానస్య ప్రశ్నోత్తరయోరసత్త్వా న్న గ్రహణ
మిత్యాహ—త్రయాణామితి. మృత్యునా నచికేతసం ప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్యేత్యు
క్తే త్రయాణామేవ ప్రశ్నో నచికేతసా కృతః ఉపన్యాసశ్చ మృత్యునా కృతో
నాన్యస్యేత్యర్థః. ప్రశ్నత్రయం క్రమేణ పఠతి—తత్ర తావదితి. హేమృత్యో! స
మహ్యం దత్తవరస్త్యం స్వర్గ హేతుమగ్నిం స్మరసి స్రేతే మృతే దేహాదన్యోఽస్తి నవేతి
జ్ఞేయత్వేన వదతీతి చేత్, న. ప్రాజ్ఞో హి పరమాత్మా హి నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టః న
ప్రధానః. కస్మాత్. 'పురుషాన్న పరం కించిత్' ఇత్యాద్యాత్ప్రకరణాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ న ప్రధానమత్ర గ్రహ్యమిత్యాహ—

త్రయాణామేవ అగ్నిజీవపరమాత్మనామేవ. ఏవం ఉత్తరవాక్యపర్యాలోచ

శ్రద్ధానానామ మహ్య' మిత్యగ్ని విషయః ప్రశ్నః. 'యేయం ప్రేతే
 విచికిత్సామనుష్యేస్తీత్యేకేనామస్తీతి చైకే, ఏతద్విద్యామనుశిష్ట
 స్త్వయాహం వరాణామేషవర స్తుతీయ' ఇతి జీవవిషయః. 'అన్యత్ర
 ధర్తాదన్యత్రాధర్తాదన్యత్రాస్తాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ
 భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మవిషయః ప్రశ్నః. ప్రతి
 వచనమపి 'లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా యావతీర్వా
 యథా వేత్యగ్ని విషయమ్. 'హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం
 బ్రహ్మ సనాతనమ్, యథా చ మరణం ప్రాప్య ఆత్మాభవతి గౌతమ,
 యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసం
 యంతి యథాకర్తృయథాశ్రుత' మితి వ్యవహితం జీవవిషయమ్. 'న
 జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దిత్వాదిబహుప్రపంచం పరమాత్మవిష
 యమ్. నైవం ప్రధానవిషయః ప్రశ్నోఽస్తి అపృష్టత్వాదనుపన్యసనీ
 యత్వం తస్యేతి. అత్రాహ-యోఽయమాత్మవిషయః ప్రశ్నో 'యేయం
 ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్య'ఇతి,కిం స ఏవాయమ్'అన్యత్ర ధర్తాదన్యత్రా
 ధర్తా'దితి పునరనుకృష్యతే,కిం వా తతోఽన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్నః
 ఉత్తాప్యత ఇతి. కించాతస్స ఏవాయం ప్రశ్నః పునరనుకృష్యత ఇతి.

సంశయోఽస్తి అత ఏతదాత్మతత్త్వం అసందిగ్ధం జానీయామిత్యర్థః. క్రమేణోత్తర
 త్రయమాహ—ప్రతివచనమపీతి. లోక హేతువిరాడాత్తనోపాస్యత్వా త్లోకాదిశ్చి
 త్యోఽగ్నిస్తం మృత్యురువాచ నచికేతసే. యాస్వరూపతో యావతీస్సంఖ్యాతో
 యథా వా క్రమేణాగ్నిశ్చీయతే తత్సర్వమువాచేత్యర్థః. హంతేదానీం బ్రహ్మ వక్ష్యా
 మితి బ్రహ్మవాక్యేన జీవప్రశ్నాద్వ్యవహితమపి 'యథాచ మరణం ప్రాప్యే'త్యాది
 వాక్యం జీవవిషయముత్తరం యోగ్యత్వాదిత్యర్థః. వాక్యార్థస్తు ఆత్మామరణం ప్రాప్య
 యథా భవతి తథా వక్ష్యామితి ప్రతిజ్ఞాయ జీవప్రశ్నస్యోత్తరమాహ—యోనిమితి.
 చరాచరదేహప్రాప్తౌ నిమిత్తమాహ—యథేతి. శ్రుతముపాసనం. సూత్రే ఆద్యశ్చ
 కారోయత ఇత్యర్థే. ఏవం త్రయాణామేవోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ యతః ఆతో న
 ధానమవ్యక్తమితి సూత్రయోజనా. ఉక్తార్థం సూత్రమాక్షిపతి—ఆత్రాహేతి.
 'ప్రశ్నో ద్వౌ ప్రశ్నో వేతి పక్షద్వయే ఫలం పృచ్ఛతి—కించాత ఇతి. సప్తమ్య

౧ వక్తవ్యత్వేనోపన్యాసః. తద్విషయ ఏవ ప్రశ్నోఽపి దృశ్యతే కరవల్లభమ్—

యద్యుచ్యేత తదా ద్వయోరాత్మవిషయయోః ప్రశ్నయోరేకతా
 పత్తేరగ్నివిషయ ఆత్మవిషయశ్చ ద్వావేవ ప్రశ్నావిత్యతో న వక్త
 వ్యం త్రయాణాం ప్రశ్నోపన్యాసావితి. అథాన్యోఽయమపూర్వః
 ప్రశ్న ఉత్థాప్యత ఇతి యద్యుచ్యేత తతో యథైవ వరప్రదానవ్యతి
 రేకేణ ప్రశ్నకల్పనాయామదోషః, ఏవం ప్రశ్నవ్యతిరేకేణాపి ప్రధా
 నోపన్యాసకల్పనాయామదోషస్సాన్వదితి, అత్రోచ్యతే. నైవం వయ
 మిహ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నం కంచిత్కల్పయామః, వాక్యో
 పక్రమసామర్థ్యాత్. వరప్రదానోపక్రమా హి మృత్యునచికేతస్సం
 వాదరూపా వాక్యప్రసృత్తిరాసమాప్తేః కథవల్లీనాం లక్ష్యతే.
 మృత్యుః కిల నచికేతనే పిత్రా ప్రహితాయ తీన్వరాస్పృదదా, నచ
 కేతాః కిల తేషాం ప్రథమేన వరేణ పితుస్సామనస్యం వప్రే, ద్వితీయే
 నాగ్నివిద్యాం, తృతీయేనాత్మవిద్యాం, 'యేయంప్రేత' ఇతి 'వరాణా
 మేషవరస్త్పతీయః' ఇతి లింగాత్. తత్ర యద్యన్యత్ర ధర్తాదిత్యన్యోఽ
 యమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యేత తతో వరప్రదానవ్యతిరేకేణాపి
 ప్రశ్నకల్పనాద్వాక్యం బాధ్యేత. నను ప్రప్టవ్యభేదాదపూర్వోఽయం
 ప్రశ్నో భవితుమర్హతి, పూర్వో హి ప్రశ్నో జీవవిషయః, యేయం

ర్థే తసిః. అత్ర చ పక్షద్వయేఽపి కిమిత్యర్థః. ప్రశ్నైకే సూత్రాసంగతిః, భేదప్రధా
 నస్య శ్రౌతత్వసిద్ధిరితి పూర్వనాద్యాహ—స ఏవేత్యాదినా. ప్రశ్నైక్యపక్షమాదాయ
 సిద్ధాంత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. యేన ప్రధానసిద్ధిస్సాన్వదితి శేషః. చతుర్థప్రశ్న
 కల్పనేన వరత్రితోపక్రమవిరోధస్సాన్వదితి వివృణోతి—వరేత్యాదినా. వరప్రదా
 నముపక్రమే యస్యాస్సా. ప్రహితాయ యమలోకం ప్రతి ప్రేషితాయ ఇతః పునర్న
 ర్త్యలోకం ప్రాప్తస్య మమ పితా యథాపూర్వం సుమనాస్సాన్వదితిప్రథమం వప్రే.
 నను ద్వితీయవరో జీవవిద్యా తృతీయో బ్రహ్మవిద్యేతి ప్రశ్నభేదః కిం న స్యాదిత్యత
 ఆహ—యేయమితి. ప్రేత ఇత్యుపక్రమ్య తృతీయతోఽక్తిలింగాజ్ఞీవాత్కవిద్యైవ తృతీ
 యో వర ఇత్యర్థః. ఏవం వాక్యో పక్రమే సతి ప్రశ్నాంతరం న యుక్తమిత్యాహ—
 తత్రేతి. మరణధర్తాద్యస్పర్శలింగాభ్యాం ప్రప్టవ్యయోర్జీవేశ్వరయో ర్భేదాత్ప్రశ్నభేద
 సిద్ధేర్వాక్యభేదో యుక్త ఇతి శంకతే—నన్విత్యాదినా. గోచరత్వాదాశ్రయత్వాత్.

'స త్వమగ్నిమ్' ఇత్యాద్యగ్నిప్రశ్నః; 'యేయం ప్రేతే విచకిత్సా' ఇతి జీవప్రశ్నః;

ప్రేతే విచికిత్సామనుష్యేఽస్తి నాస్తితి విచికిత్సాభిధానాత్, జీవశ్చ
 ధర్మాదిగోచరత్వాన్నాన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతి, ప్రాజ్ఞస్తు ధర్మా
 ద్యతీతత్వాదన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతీతి, ప్రశ్నచ్ఛాయా చ న
 సమానా లక్ష్యతే పూర్వస్య ప్రశ్నస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిషయత్వా
 దుత్తరస్య ధర్మాద్యతీతవస్తువిషయత్వాచ్చ, తస్మాత్ప్రత్యభిజ్ఞానాభా
 వాత్ప్రశ్నభేదః, న పూర్వవైవోత్తరత్రానుకర్షణమితి చేన్న, జీవ
 ప్రాజ్ఞయోరేకత్వాభ్యుపగమాత్. భవేత్ప్రప్తవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదో
 యద్యన్యో జీవః ప్రాజ్ఞాత్ప్యత్, న త్వన్యత్వమస్తి తత్త్వమసీత్యాది
 శ్రుత్యంతరేభ్యః. ఇహ చ 'అన్యత్ర ధర్మా'దిత్యస్యప్రశ్నస్య ప్రతివచనం
 'న జాయతే మ్రియతేవా విసశ్చి'దితి జన్తమరణప్రతిషేధేన ప్రతిపాద్య
 మానం శరీరపరమేశ్వరయోరభేదం దర్శయతి. సతి హి ప్రసంగే ప్రతి
 ప్రతిషేధో భాగీ భవతి. ప్రసంగశ్చ జన్తమరణయోశ్శరీరసంస్పర్శా
 చ్ఛారీరస్య భవతి న పరమేశ్వరస్య. తథా 'స్వప్నాంతం జాగరితాంతం
 చోభా యేనానుపశ్యతి, మహాంతం విభుమాత్తానం మత్వాధీరో
 న శోచతి' తి స్వప్నజాగరితదృశో జీవస్యైవ మహత్త్వవిభుత్వవిశేష
 ణస్య మననేన శోకవిచ్ఛేదం దర్శయన్నప్రాజ్ఞాదన్యో జీవ ఇతి దర్శ
 యతి ప్రాజ్ఞవిజ్ఞానాద్ధి శోకవిచ్ఛేద ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతః. 'యదే
 వేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ, మృత్యోస్స మృత్యుమా
 ప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టిమపవదతి, తథా

న కేవలం ప్రప్తవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదః కిం తు ప్రశ్నవాక్యయోసాద్భిశ్చాభావాదపీ
 త్యాహ—ప్రశ్నచ్ఛాయేతి. ప్రప్తవ్యభేదోఽసిద్ధ ఇతి పరిహరతి—నేత్యాదినా.
 కించబ్రహ్మప్రశ్నే జన్తాదినిషేధేన జీవస్వరూపం వదన్ యమస్తయోరైక్యం సూచ
 యతీత్యాహ—ఇహ చాన్యత్రేతి. తన్నిషేధవాక్యాజ్ఞేవోక్తిరసిద్ధేత్యత ఆహ—
 సతీతి. భాగీ యుక్తః, తస్మాదవిద్యయా జీవస్య ప్రాప్తజన్తాదినిషేధేన స్వరూపముక్త
 మిత్యర్థః. కిం చ జీవో బ్రహ్మభిన్నః మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యాహ—
 తథా స్వప్నేతి. అంతోఽవస్థా, యేన సాక్షీణా ప్రమాతా పశ్యతి తమాత్తానమితి సం
 బంధః. హేతోరప్రయోజకత్వమాశంక్య 'తమేవ విదిత్వే'త్యాదిశ్రుతివిరోధమాహ—
 ప్రాజ్ఞేతి. కిం చాభేదముక్త్వా భేదస్య నిందితత్వాదభేద ఏవ సత్య ఇత్యాహ—తథేతి.

జీవవిషయస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యానంతరమన్యం వరం నచికేతో
 వృణీష్యేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్తైః కామైః ప్రలోభ్యమానోఽపి
 నచికేతా యదా న చచాల తదైనం మృత్యురభ్యుదయనిశ్చేయసవి
 భాగప్రదర్శనేన విద్యాఽవిద్యావిభాగప్రదర్శనేన చ 'విద్యాభీప్సినం
 నచికేతసం మన్యే న త్వాకామా బహవోఽలోలుపంతే' తి ప్రశస్య
 ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్యదువాచ 'తం దుర్దర్శం గూఢమను
 ప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్టం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగ
 మేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీ' తి. తేనాపి జీవప్రాజ్ఞ
 యోరభేద ఏవేహ వివక్షిత ఇతి గమ్యతే యత్ప్రశ్ననిమిత్తాం చ
 ప్రశంసాం మహతీం మృత్యోః ప్రత్యపద్యత నచికేతా యది తం
 విహాయ ప్రశంసానంతరమన్యమేవ ప్రశ్నముపక్షిపేత్ అస్థాన ఏవసా
 సర్వా ప్రశంసా ప్రసారితా స్యాత్, తస్మాత్ 'యేయంప్రేత' ఇత్యన్వేష

ఇహ దేహే యచైచ్చతన్యం తదేవాముత్ర సూర్యాదౌ, ఏవమిహాఖండైకరసే బ్రహ్మణి
 యో నానేవ మిథ్యాభేదం పశ్యతి స భేదదర్శి మరణాన్తరణం ప్రాప్నోతి సంసార
 భయాన్న ముచ్యత ఇత్యర్థః. కిం చ జీవప్రశ్నానంతరం 'తం దుర్దర్శం' మితి యదుత్తర
 మువాచ తేనాప్యుత్తరేణాభేదో గమ్యత ఇతి సంబంధః. ప్రష్టప్రశ్నయోః ప్రశంస
 యాపి లింగేన పృష్టస్య జీవస్యదౌర్లభ్యద్యోతనాద్బ్రహ్మత్వసిద్ధిరిత్యాహ—అన్యం వర
 మిత్యాదినా. పుత్రాదికం వృణీష్యేత్యుక్తేఽపి విషయాంస్తుచ్ఛీకృత్వాత్రజ్ఞానాన్న
 చచాల 'నాన్యం తస్మాన్నచికేతావృణీతే' ఇతి శ్రవణాత్. తదా సంతుష్టోయమః 'అన్య
 ఛేచ్ఛోయోఽన్యదుతైవప్రేయః' ఇతి భోగాపవర్గమార్గయోర్వైలక్షణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ
 'దూరమేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యా చ విద్యా' ఇతి దర్శితవానిత్యర్థః. ప్రేయః
 ప్రియతమం స్వర్గాదికం విషూచీ విరుద్ధఫలే, అవిద్యా కర్త, విద్యా తత్త్వధీః,
 విద్యాభీప్సినం విద్యార్థినం మన్యే యతః త్వాత్వాం బహవోఽపి కామాః పుత్రాదయో
 మయా దీయమానా దుర్లభా అపి నాలోలుపంత లోభవంతం న కృతవంత ఇతి
 ప్రష్టారం స్తుత్వా ప్రశ్నమపి 'త్వాదృజ్ఞో భూయాన్నచికేతః ప్రప్తే'తి స్తువన్నిత్య
 ఊరార్థః. ఇయం ప్రశంసా ప్రశ్నభేదపక్షే న ఘటత ఇత్యాహ—యత్ప్రశ్నేతి.
 యత్ప్రశ్నేన స్తుతిం లబ్ధవాన్ తం ప్రశ్నం విహాయ యద్యన్యమేవోత్థాసయేత్.
 తర్హ్యనవసరే స్తుతిః కృతా స్యాదిత్యర్థః—తస్మాదితి. ప్రష్టప్రశ్నభేదాభావాదిత్యర్థః.

'అన్యత్ర ధర్మాత్' ఇత్యాది పరమాత్మప్రశ్నః. అతో నావ్యక్తం ప్రధానమిత్యర్థః.

ప్రశ్ననైతదనుకర్షణం 'అన్యత్ర ధర్మా'దితి. య త్తు ప్రశ్న చాఛయావై
 లక్షణ్యముక్తం తదదూషణమ్, తదీయనైవ విశేషస్య పునః పృచ్ఛ్య
 మానత్వాత్. పూర్వత్ర హి దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వం
 పృష్టం ఉత్తరత్ర తు తస్యైవాసంసారిత్వం పృచ్ఛ్యత ఇతి యావద్ధ్య
 విద్యా న నివర్తతే తావద్ధర్మాదిగోచరత్వం జీవస్య జీవత్వం చ న నివ
 ర్తతే. తన్నివర్తనేన తు ప్రాజ్ఞ ఏవ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యా ప్రత్యా
 య్యతే. న చావిద్యావత్త్వే తదపగమే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషోఽస్తి.
 యథా కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాంచిద్రజ్జమహిం మన్యమానో
 భీతో వేషమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మాభైషీ
 ర్నాయమహి రజ్జరేవేతి, స చ తదుపశ్రుత్యాహికృతం భయము
 త్సృజే ద్వేషథుం పలాయనం చ, న చాహిబుద్ధికాలే తదపగమకాలే
 చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషస్యాత్, తథైవైతదపి ద్రష్టవ్యమ్. తతశ్చ 'న
 జాయతే మ్రియతే' వేత్త్యేవనూద్యపి భవతి అస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్య
 ప్రతివచనమ్. సూత్రం త్వవిద్యాకల్పితజీవప్రాజ్ఞ భేదాపేక్షయా యోజ
 యితవ్యమ్. ఏకత్వేఽపి హ్యత్మవిషయస్య ప్రశ్నస్య ప్రాయణావస్థాయాం
 దేహావ్యతిరిక్తాస్తిత్వమాత్రవిచికిత్సనాత్కర్తృత్వాదిసంసారస్వభావాన
 పోహనాచ్చ పూర్వస్య పర్యాయస్య జీవవిషయత్వముత్పేక్ష్యతే, ఉత్త
 రస్య తు ధర్మాద్యత్యయసంకీర్తనాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వమితి, తతశ్చ
 యుక్తాగ్ని జీవపరమాత్మకల్పనా. ప్రధానకల్పనాయాం తు న వర
 ప్రదానం న ప్రశ్నో న ప్రతివచనమితి వైషమ్యం స్యాత్.

ప్రశ్నవాక్యప్రవృత్త్యోస్సాదృశ్యాభావాత్ప్రశ్నభేద ఇత్యుక్తం నిరస్యతి—యత్త్వి
 త్యాదినా. ధర్మాద్యాశ్రయస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యత ఆహ—యావదితి.
 అవిద్యానాశానంతరం బ్రహ్మత్వం చేదాగంతుకమనిత్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—
 న చావిద్యావత్త్వ ఇతి. జీవస్య బ్రహ్మత్వే స్వాభావికే సతి బ్రహ్మప్రశ్నస్య యదుత్త
 రం తజ్జీవప్రశ్నస్యాపి భవతీతి లాభం దర్శయతి—తతశ్చ న జాయత ఇతి. జీవ
 బ్రహ్మైక్యే 'త్రయాణా'మితి సూత్రం కథమిత్యత ఆహ—సూత్రం త్వితి. కల్పితభేదా
 త్ప్రశ్నభేదకల్పనేత్యాహ—తతశ్చేతి. పరమాత్మనస్సకాశాత్ప్రధానస్య వైషమ్యమ
 నాత్మత్వేన తృతీయవరాంతర్భావాయోగాదితి భావః.

సూ. మహద్వచ్చ. ౨.

యథా మహచ్ఛబ్దస్సాన్సంఖ్యైస్సత్తామాత్రేఽపి ప్రథమజే
ప్రయుక్తో న తమేవ వైదికేఽపి ప్రయోగేఽభిధత్తే 'బుద్ధేరాత్తామహః
స్వరః, మహాంతం విభుమాత్తానం, వేదాహమేతం పురుషం మహాంత'
మిత్యేనమాదావాత్తశబ్దప్రయోగాదిభ్యో హేతుభ్యః, తథావ్యక్త
శబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధానమభిధాతుమర్హతి. అతశ్చ
నాస్త్వానుమానికస్య స్తార్తస్య శబ్దసత్త్వమ్. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. చమసవదవిశేషాత్. ౮.

పునరపి ప్రధానవాచీ అశబ్దత్వం ప్రధానస్యాసిద్ధమిత్యాహ,

౨. శ్రౌతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః వైదికశబ్దత్వాన్త
హచ్ఛబ్దపదిత్యాహ—మహద్వచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—యథేత్యాదినా. న చాకా
శాదిశబ్దే వ్యభిచారః. ఆకాశాదేర్తాంతరసాధారణత్వేన సాంఖ్యాసాధారణ
త్వాసిద్ధేస్సాన్సంఖ్యైస్సత్తామాత్రే సత్త్వప్రధానప్రకృతేరా
ద్యపరిణామే నిర్వికల్పకబుద్ధావిత్యర్థః. అత్తా మహానిత్యాత్తశబ్దప్రయోగాత్, తం
మత్వా న శోచతి 'తమసః పరస్తా'దిత్యాదినా శోకాత్యయతమఃపరత్వాదిభ్యశ్చ మహ
చ్ఛబ్దస్సాన్సంఖ్యైతత్త్వం నాభిధత్త ఇతి సంబంధః. అధికరణార్థముపసంహరతి—
అతశ్చేతి. ఇతి ప్రథమాకరణమ్.

౮. చమసవదవిశేషాత్. అత్రాజాపదం విషయః, తత్కిం ప్రధానపరం
మాయాపరం వేతి రూఢార్థాసంభవాత్సంశయే పూర్వత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధాన
స్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యత్ర త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాదజాపదాత్ప్రత్యభిజ్ఞాస్తీతి
ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—పునరపీతి. ఫలం పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వ

శ్రౌతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః, వైదికశబ్దత్వాత్
మహచ్ఛబ్దపదిత్యాహ—

'బుద్ధేరాత్తా మహస్వరః' ఇతి శ్రుతో మహచ్ఛబ్దో యథా న సాంఖ్యాభి
మతద్వితీయసత్తామాత్రతత్త్వవాచీ, అత్తశబ్దప్రయోగాత్, తద్వన్న వైదికావ్యక్త
శబ్దోఽపి ప్రధానవాచీ. అతః శరీరమేవావ్యక్తశబ్దతమితి సిద్ధమ్.

కస్తాత్? మంత్రవర్ణాత్. 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః
ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే
జహత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య' ఇతి. అత్ర హి మంత్రే లోహిత
శుక్లకృష్ణశబ్దైరజస్సత్త్వతమాంస్యభిధీయంతే. లోహితం రజః రంజనాత్
కర్తాత్, శుక్లం సత్త్వం ప్రకాశాత్ కర్తాత్, కృష్ణం తమః ఆవ
రణాత్ కర్తాత్, తేషాం సామ్యావస్థావయవధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే
లోహితశుక్లకృష్ణేతి. న జాయత ఇతి చాజాస్యాత్, 'మూలప్రకృతి
రవికృత' రిత్యభ్యుపగమాత్. నన్వజాశబ్దశ్చాగాయాం రూఢః. బాధమ్,
సాతు రూఢిరిహ నాశ్రయితుం శక్యా, విద్యాప్రకరణాత్, సా చ
బహ్వీః ప్రజాస్త్రిగుణ్యాన్వితా జనయతి, తాం ప్రకృతిం అజో
హ్యేకః పురుషః జుషమాణః ప్రీయమాణః సేవమానో వాఽనుశేతే,
తామేవావిద్యయాత్తత్వేనోపగమ్య సుఖి దుఃఖి మూఢోఽహమిత్యవి

యాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి. పూర్వపద్ధిప్రవృత్తమ్. రాగహేతుత్వాదిగుణయోగాల్లా
హితాదిశబ్దైరజ ఆదిగుణలాభేఽపి కథం ప్రధానలాభస్తత్రాహ—తేషాం సామ్యేతి.

ఆవయవాః ప్రధానస్య రజ ఆదయస్తేషాం ధర్మారంజనీయత్వాదయః తైర్నిమిత్తై
ర్లోహితాదిశబ్దైః ప్రధానముచ్యత ఇత్యర్థః. గుణాభేదాత్ప్రధానలాభ ఇతి భావః.

తత్రాజాశబ్దం యోజయతి—నేతి. 'రూఢిర్భోగమపహరతీ' తిన్యాదేనశంకలే—నన్వితి.
రూఢ్యసంభవాద్యోగ ఆశ్రయణీయ ఇత్యాహ—బాధమితి. ప్రజాశబ్దేతప్రకృతిత్వ
పురుషభేదలింగాభ్యామపి ప్రధానప్రత్యభిజ్ఞేత్యాహ—సా చేత్యాదినా. ప్రజా
యంత ఇతి ప్రజాః మహదాదయః త్రైగుణ్యం సుఖదుఃఖమోహాః. అనుశయనం
వివృణోతి—తామేవావిద్యయేతి. అవివేకేనేత్యర్థః. విషయభీర్భోగః గుణభిన్నాత్

పూర్వమవ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామవ్యక్త త్రైగుణ
త్వాదిలింగోపేతాదజాశబ్దాత్ప్రత్యభిజ్ఞా ఆస్తితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః.
శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే—'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్...' ఇత్యాది.
తత్ర కిమజాశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే, ఉత తేజోబన్నత్తి కావాంతరప్రకృతిరితి సంశ
యే, న జాయత ఇత్యజా సాంఖ్యసిద్ధా ప్రకృతిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న

వేకితయా సంసరతి, అన్యః పునః అజః పురుషః ఉత్పన్న వివేకజ్ఞానో
విరక్తో జహతి ఏనాం ప్రకృతిం భుక్తభోగాం కృతభోగాపనష్టాం
పరిత్యజతి ముచ్యత ఇత్యర్థః, తస్మాచ్ఛ్రుతిమూలైవ ప్రధానాదికల్పనా
కాపిలానామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. — నా నేన మంత్రేణ శ్రుతిమూల
త్వం సాంఖ్యవాదస్య శక్యమాశ్రయితుమ్. న హ్యయం మంత్రః స్వాతం
త్యేణ కంచిదపి వాదం సమర్థయితుముత్సహతే. సర్వత్రాపి యయా
కయాచిత్కల్పనయాఽజాత్వాదిసంపాదనోపపత్తేస్సాంఖ్యవాద ఏవే
హాభిప్రేత ఇతి విశేషావధారణకారణాభావాత్ చమసవత్. యథాహి,
'అర్వాగ్బిలశ్చమస ఉర్ధ్వబుధ్నః' ఇత్యస్తిన్తంత్రే స్వాతంత్యేణాయం
నామా సౌ చమసోఽభిప్రేత ఇతి న శక్యతే నియంతుమ్, సర్వత్రాపి
యథాకథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదికల్పనోపపత్తేః. ఏవమిహాస్యవిశేషోఽ
జామేకామిత్యస్య మంత్రస్య నాస్తిన్తంత్రే ప్రధానమేవాఽజాభిప్రేతేతి
శక్యతే నియంతుమ్.

తత్ర తు 'ఇదం తచ్చిర ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఉర్ధ్వబుధ్నః',
ఇతి వాక్యశేషాచ్చమసవిశేషప్రతిపత్తిర్భవతి, ఇహ పునః కేయమజా
ప్రతిపత్తవ్యేతి. అత్ర బ్రూమః. —

ఖ్యాతిరపవర్గః. సిద్ధాంతయతి — ఏవంప్రాప్త ఇతి హయాదావపి సాధారణాన్తంత్రాన్వి
శేషార్థగ్రహో న యుక్తః విశేషగ్రహణేతోః ప్రకరణాదేరభావాదితి హేతుం
వ్యాఖ్యాయ దృష్టాంతం వ్యాచక్షే — చమసవదితి. సర్వత్రేతి — గిరిగుహాదుపి.

౯. ఉత్తరసూత్ర వ్యావర్త్యం శంకానూహ — తత్ర త్విదమితి. చతుర్విధస్య
జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపస్యేత్యర్థః. స్మృత్యుక్తా కుతో న గ్రహ్యేతి

ప్రధానస్యాసాధారణ్యేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాపకం కించిత్సమస్తి, లోహితాదిశబ్దానాం పుట్టి
విశేష ఏవ రూఢత్వాత్, న రజఃతై. న జాయతే ఇత్యశేషస్యత్రాపి సాధారణ్య
దత్ర నిర్ధారణాభావే దృష్టాంతః — చమసవత్. యథా 'అర్వాగ్బిలశ్చమసః' ఇత్య
దావయం చమస ఇత్యవధారణం న సంభవతి, కథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదేః అన్యత్రాప్య
విశేషాత్; ఏవమజామంత్రేఽస్యజాత్వాదేరవిశేషాన్న ప్రధాననిర్ణయ ఇతి ఆశంకం
ప్రధానమిత్యర్థః.

సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతు

తథాహ్యధీయతఏకే. ౯.

పరమేశ్వరాదుత్పన్నా జ్యోతిః ప్రముఖా తేజోఽబన్న లక్షణా చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్యప్రకృతిభూతే యమజా ప్రతిపత్తవ్యా. తు శబ్దోఽవధారణార్థః. భూతత్రయలక్షణై రేయమజా విజ్ఞేయా న గుణత్రయలక్షణా. కస్తాత్? తథా హ్యేకే శాఖినస్తేజోఽబన్నానాం పరమేశ్వరాదుత్పత్తిమామ్నాయ తేషామేవ రోహితాదిరూపతామా మనంతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్న స్యే'తి. తాన్యేవేహ తేజోఽబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, రోహితాదిశబ్దసామాన్యాత్, రోహితాదీనాం చ శబ్దానాం రూపవిశేషేషు ముఖ్యత్వాత్, భాక్తత్వాచ్చ గుణవిషయత్వస్య, అసందిగ్ధేన చ సందిగ్ధస్య నిగమనం న్యాయ్యం మన్యంతే, తథేహాపి 'బ్రహ్మవాదినో వదంతి కిం కారణం బ్రహ్మే' త్యుపక్రమ్య 'తే ధ్యానయోగానుగతా అవశ్యద్దేవాత్తశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'

శంకతే—కస్తాదితి. శ్రుతేశ్చుత్వంతరాదర్థగ్రహణో యుక్తః. సాజాత్యాన్తూలా నపేక్షత్వాచ్చేత్యాహ—తథాహీతి. శాఖినశ్చందోగాః. కించ రోహితాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యలక్షణా న్యాయ్యా అవ్యవధానాన్నతు రంజనీయత్వాదిగుణవ్యవహితా సత్త్వాది గుణలక్షణేత్యాహ—రోహితాదీనాం చేతి. నను శాఖాంతరేణ శాఖాంతరస్థమంత్రస్య నిర్ణయః కథమిత్యత ఆహ—అసందిగ్ధేనేతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితి భావః. యథా శాఖాంతరవాక్యాన్న ప్రధానగ్రహస్తథేహాపి శ్వేతాశ్వతరోపవిషది మాయా ప్రకరణాన్న తద్గ్రహ ఇత్యాహ—తథేతి. సృష్ట్యాదౌ కిం సహాయం బ్రహ్మేతి విమృశ్యతే, బ్రహ్మవాదినో ధ్యానయోగేన పరమాత్మాన మనుప్రవిష్టాస్సంతః తత్రైవ దేవ

నను కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేత్యత్రాహ—

జ్యోతిస్తేజ ఉపక్రమే యస్యాః తేజోబన్నలక్షణాయాః సా జ్యోతిరుపక్రమా. తుశబ్దోఽవధారణే. నైవేహ నిర్ధారణీయా, న ప్రధానమ్. కస్తాత్, తథా హ్యధీయత ఏకే. హి యస్తాత్ ఏకే చందోగాః తేజోబన్నాత్మికాయాః ప్రకృతేః

మితి, పారమేశ్వర్యాశ్చ శక్తేస్సమస్తజగద్విధాయిన్యా వాక్యోప
క్రమేఽవగమాత్, వాక్యశేషేఽపి 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా
న్తాయినంతు మహేశ్వర'మితి. 'యోయోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక'ఇతి
చ తస్యా ఏవావగమాత్, న స్వతంత్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం
నామాజామంత్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వక్తుం ప్రకరణాత్తు సైవ
దైవీశక్తిరవ్యాకృతనామరూపా నామరూపయోః ప్రాగవస్థానేనాపి
మంత్రేణామ్నాయత ఇత్యుచ్యతే. తస్యాశ్చ స్వవికారవిషయేణ
త్రైరూప్యముక్తమ్. కథం పునస్తేజోఽబన్నానాం త్రైరూప్యేణ
త్రిరూపాఽజాప్రతిపత్తుం శక్యతే. యానతా సతావస్తేజోఽబన్నేష్వ
జాకృతిరస్తి, న చ తేజోఽబన్నానాం జాతిశ్రవణాదజాతినిమిత్తోఽప్య
జాశబ్దస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.

స్వాత్మభూతామైక్యేనాధ్యస్తాం శక్తిం పరతంత్రాం మాయాం సత్త్వాదిగుణపతీం
బ్రహ్మణ స్సహాయామపశ్యన్నిత్యన్వయః. మాయాయా ఏకత్వేఽపి తదంశానాం
జీవోపాధీనాం తత్తత్సంఘాతయోసీనామవిద్యాఖ్యానాం భేదాద్విప్సా, అవ్యాకృతే
అసభివ్యక్తే నామరూపే యస్యాం సా. అనేన 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి
శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధిరుక్తా. తస్యాం శక్తౌ వ్యక్తావ్యక్తకార్యలింగకానుమానం సూచ
యతి—నామేతి. మాయాయారోహితాదిరూపవత్త్వం కథమిత్యత ఆహ—తస్యా
ఇతి. విషయ ఆశ్రయః, ఏవం ప్రకరణబలాన్తాయైవాజేతి భాష్యకృన్తతం. ఛాందోగ్య
శ్రుత్యాతేజోఽబన్నలక్షణాఽవాంతరప్రకృతిరజేతి సూత్రకృన్తతేనోత్తరసూత్ర
వ్యావర్త్యం శంకతే—కథమితి. కిం తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దో రూఢః న జాయత
ఇతి యాగికోవా? నాద్యః తేష్వజాత్వజాతేరసత్త్వాదిత్యాహ—యావతేతి. యత
ఇత్యర్థః. అతో న రూఢ ఇతి శేషః. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—నచేతి. జాతిర్జన్త
అజాతిరజన్త.

యదగ్నే రోహితం రూపమ్' ఇత్యాదినా రోహితాదిరూపవత్తామధీయతే సమామ
నన్తి, తథేహ లోహితాదిశబ్దసామ్యత్వాన్యేవ తేజోబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే ఇతి
సమంజసమ్.

సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ

మధ్యాదివదవిరోధః. ౧౦.

నాయమజాకృతినిమిత్తోఽజాశబ్దః నాపి యాగికః కిం తర్హి
కల్పనోపదేశోఽయమజా రూపకక్లప్తిస్తేజోఽబన్నలక్షణాయాశ్చరా
చరయోనేరుపదిశ్యతే. యథా హి లోకే యదృచ్ఛయా కాచిదజా
లోపిత శుక్ల కృష్ణవర్ణా స్వాత్ బహుబర్కరాసరూపబర్కరా చ
తాం చ కశ్చిదజో జుషమాణోనుశయీత కశ్చిచ్చైనాం భుక్తభోగాం
జహ్యోదేవమియమపి తేజోఽబన్నలక్షణా భూతప్రకృతిస్త్రివర్ణా
బహుసరూపం చరాచరలక్షణం వికారజాతం జనయతి, అవిదుషా చ
క్షేత్రజ్ఞేనోపభుజ్యతే, విదుషా చ పరిత్యజ్యత ఇతి. న చేదమాశంకి
తవ్య మేకః క్షేత్రజ్ఞోఽనుశేతేఽన్యో జహాతీతి, అతః క్షేత్రజ్ఞ భేదః
పారమార్థికః పరేషామిష్టః ప్రాప్నోతీతి. న హీయం క్షేత్రజ్ఞ భేదప్రతి
పిపాదయిషా కింతు బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపిపాదయిషైవైషా.
ప్రసిద్ధం తు భేదమనూద్య బంధమోక్షవ్యవస్థా ప్రతిపాద్యతే, భేదస్తూ
పాధినిమిత్తో మిథ్యాజ్ఞానకల్పితో న పారమార్థికః 'ఏకో దేవస్సర్వ

౧౦. తాకికాఽజాశబ్దసావృశ్యకల్పనయా తేజోఽబన్నానామజాత్వోపదేశాద్దా
ణోఽయం శబ్ద ఇతి పరిహరతి—కల్పనేతి. అనియమో యదృచ్ఛా. బర్కరో బాల
పశుః. యదుక్తం జీవభేన ప్రధానవాదప్రత్యభిజ్ఞేతి తన్నేత్యాహ—న చేద
మితి. వ్యవస్థార్థోభేదోఽవ్యర్థాత్ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ—ప్రసిద్ధం త్వితి. సత్య ఏవ
ప్రసిద్ధ ఇత్యత ఆహ—భేదస్త్వితి. కల్పనోపదేశే దృష్టాంతం వ్యాచక్షే—

నన్వజాశబ్దస్య ఛాగేరూఢత్వాత్కథం తేజోబన్నాత్తకప్రకృతిపరత్వమిత్యత
ఆహ—

చశబ్దః శంకానిరాసార్థః. తేజోబన్నాత్తకప్రకృతౌ నాజాత్వానుపపత్తిః.
కుతః, కల్పనోపదేశాత్ యథా లోకే ప్రసిద్ధామకాం భుక్తభోగామేకోఽజస్త్యజతి
న్యస్తామనువర్తతే, ఏవం త్యాగభోగయోః కార్యకారణసంఘాతాద్యుపాదానతేజో
వైతకప్రకృతేః సామ్యద్యోతనార్థం కల్పనయా అజాత్వస్యోపదేశాత్. యథా

భూతేషు గూఢ స్వర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్తే' త్యాది శ్రుతిభ్యః.
మథ్వాదివద్యథాదిత్యస్యామధునో మధుత్వం వాచశ్చ ధేనోధే
నుత్వం ద్యులోకాదీనాం చానగ్నీనామగ్నీ త్వమిత్యేవం జాతీయకం
కల్ప్యతే, ఏవమిదమనజాయా అజాత్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థః, తస్మాదవిరో
ధస్తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దప్రయోగస్య—ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

సూ. న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ. ౧౧.

ఏవం పరిహృతేఽప్యజామంత్రే పునరప్యన్యస్తాన్తంత్రాత్సంఖ్యః

మధ్వితి.న చ యోగస్య ముఖ్యవృత్తిత్వాత్తేన ప్రధానగ్రహో న్యాయ్య ఇతి వాచ్యం
రూఢార్థా నపేక్షాద్యోగాత్తదాశ్రితగుణలక్షణాయా బలీయస్తాద్విద్యుణవృత్తౌ హి రూఢి
రాశ్రితా భవతి. తథా చ రోహితాదిశబ్దసమభివ్యాహారానుగృహీతయా రూఢ్యాశ్రిత
యా గుణవృత్త్యా ప్రధానే యోగం బాధిత్యాఽవాంతరప్రకృతిరజాశబ్దేన గ్రహస్య
యథా మథ్వాదిశబ్దైః ప్రసిద్ధమథ్వాద్యాశ్రితగుణలక్షణాయా ఆదిత్యాదయో గృహ్యంతే
తద్వత్, తస్మాదబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధమ్.

ఇతిద్వితీయాధికరణమ్.

౧౧. *న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ* పంచజనశబ్ద
స్సంఖ్యతత్త్వపరోఽన్యపరో వేతి యోగరూఢ్యోరనిశ్చయాత్సంశయే యథా తత్త్వ
విద్యాధికారే ఛాగాయాం తాత్పర్యాభావాదజాపదేరూఢిత్యాగస్తథాపంచమనుష్యేషు
తాత్పర్యాభావాజ్జనశబ్దేన రూఢిం త్యక్త్వా తత్త్వాని గ్రహ్యణీతి దృష్టాంతసంగతిం
మధుభిన్నాదిత్యస్య 'అసౌ వాదిత్యో దేవమధు' ఇతి మధుత్వోపదేశః, తద్వదజా
భిన్నాయాః ప్రకృతేః అజాత్వోపదేశే న కల్పిద్విరోధః. తస్మాన్నాత్ర ప్రధాన
స్యావకాశ ఇత్యశబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధమ్. ౧౦

పూర్వమాధ్యాత్మికాధికారే ప్రసిద్ధచ్ఛాగ్రహణాయోగాత్ అజా తేజ
ఆదికేత్యుక్తమ్. తథా 'యస్త్రిన్వంచ పంచజనాః' ఇతి మంత్రే పంచజనశబ్దేన ప్రసిద్ధ
మనుష్యగ్రహణాయోగాత్సంఖ్యాభిమతపంచవింశతితత్త్వగ్రహణమస్త్వీతి దృష్టాంత
సంగత్యేదమాహ—

అత్ర ఫలం పూర్వవద్దృష్టవ్యమ్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'యస్త్రిన్వంచ

ప్రత్యవతిష్ఠతే 'యస్మిన్పంచపంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ
మన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మమౌఽమృత' మితి, అస్మిన్పంచ పంచ
పంచజనా ఇతి పంచసంఖ్యావిషయాఽపరా పంచసంఖ్యా శ్రూయతే
పంచశబ్దద్వయదర్శనాత్, తవ తే పంచపంచకాః పంచవింశతిస్సంపద్యంతే.
తయా చ పంచవింశతిసంఖ్యయా యావంతస్సంఖ్యేయా ఆకాక్ష్యంతే
తావంత్యేవ చ తత్త్వాని సాంఖ్యైస్సంఖ్యాయంతే. "మూలప్రకృతిరవికృ
తిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త. షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృ
తిః న వికృతిః పురుష" ఇతి. తయా శ్రుతిప్రసిద్ధయా పంచవింశతి సంఖ్య
యాతేషాం స్మృతిప్రసిద్ధానాం పంచవింశతి తత్త్వానాముపసంగ్రహః త్వా
ప్తం తావచ్ఛ్రుతిమత్త్వమేవ ప్రధానాదీనామ్, తతో బ్రూమః. న సంఖ్యో
పసంగ్రహః పి ప్రధానాదీనాం శ్రుతిమత్త్వం ప్రత్యాశా కర్తవ్యా,
కస్తాత్, నానాభావాత్. నానాహ్యేతాని పంచవింశతి తత్త్వాని,

సూచయంత్ర ముదాహృత్య పూర్వపక్షయతి—వివమిత్యాదినా. ఫలం పూర్వపత్,
ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాన్నమనాంసి వాక్యశేషస్థాః పంచజనాః పంచ, తత్ర చత్వారః
సూత్రం అన్నం విరాట్ తయోః కారణమవ్యాకృత మాకాశశ్చ యస్మిన్నధ్యస్తాస్తమే
వాత్మానమమృతం బ్రహ్మమన్యే తస్మాన్త న నాద్విద్వానహమమృతోఽస్మితి మంత్రదృశో
వచనం. నన్వస్తు పంచత్వవిశిష్టేషు పంచజనేషు పునః పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతి
సంఖ్యాప్రతీతి స్తావతా కథం సాంఖ్య తత్త్వగ్రహ ఇత్యాశంక్య సంఖ్యాయా ధర్మ్యా
కాంతాయాం తత్త్వాని గ్రహ్యణీత్యాహ—తయాచేతి. జగతో మూలభూతా ప్రకృతి
స్త్రిగుణాత్తకం ప్రధానమనాదిత్వాదవికృతిః కస్యచిత్కార్యం న భవతీత్యర్థః. మహ
దహంకారః పంచతన్మాత్రాణీతి సప్తప్రకృతయో వికృతయశ్చ, తత్ర మహాన్ప్రధా
నస్య వికృతిరహంకారస్య ప్రకృతిః అహంకారః తామసః పంచతన్మాత్రాణాం శబ్దా
దీనాం ప్రకృతిః సాత్త్విక ఏకాదశేంద్రియాణాం, పంచతన్మాత్రాశ్చ పంచానాం
స్థూలభూతానామాకాశాదీనాం ప్రకృతయః, పంచస్థూలభూతాన్యేతాన్యే కాదశేంద్రి
యాణి చేతి షోడశసంఖ్యకో గణో వికార ఏవ న ప్రకృతిః, తత్త్వాంతరోపాదాన
త్వాభావాత్, పురుషస్తాదాసీన ఇతి సాంఖ్యకారికార్థః. సంఖ్యయా తత్త్వానాముప
సంగ్రహః చ్ఛబ్దవత్త్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—నేతి. సాంఖ్యయతత్త్వావిరుద్ధం
పంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః' ఇత్యాది, తత్ర కిం పంచజనేశబ్దేన మూలప్రకృ

నైషాం పంచశః పంచశస్సాధారణో ధర్మోఽస్తి, యేన పంచవింశతే రంతరా శేఽపరాః పంచపంచసంఖ్యా నివిశేరన్, న హ్యేకనిబంధనమంత రేణనానాభూతేషు ద్విత్వాదికాస్సంఖ్యా నివిశంతే. అథోచ్యేత పంచ వింశతీసంఖ్యై వేయమవయవద్వా రేణోపలక్ష్యతే. యథా “పంచసప్త చ పక్షాణి న వపర్ష శతక్రతు” రితి. ద్వాదశవార్షికీమనావృష్టిం కథ యంతి తద్వదితి, తదపి నోపపద్యతే. అయమేవాస్తిన్పక్షే దోషో యల్లక్షణాశ్రయణీయాస్యాత్. పరశ్చాత్ర పంచశబ్దో జనశబ్దేన సమస్తః

నానాత్వమిష్టమిత్యత ఆహ—నైషామితి. పంచసు పంచసు సాధారణస్యేతరపంచ కాద్వ్యవృత్తస్య ధర్మస్యాభావోత్ర నానాత్వం వివక్షితమిత్యర్థః. యద్యపి జ్ఞానకర్తేం ద్రియేషు దశసు జ్ఞానకరణత్వం కర్తకరణత్వం చ పంచకద్వయేఽస్తి పంచ తత్సాత్రాసు పంచసు స్థూలప్రకృతిత్వం చ తథాపి యస్తిన్నిత్యాత్మన ఆకాశస్య చ పృథగుక్తేస్స త్వరజస్తమోమహదహంకారాః పంచ కర్తవ్యాః. మనశ్చత్వారిభూతాని చ పంచ. అస్తిన్పంచకద్వయే మిథోనువృత్తేతరపంచకవ్యావర్తకధర్మో నాస్తీత్యభిప్రాయః మాస్త్వి త్యత ఆహ—యే నేతి. ధర్మేణేత్యర్థః. తదేవ స్ఫుటయతి—న హీతి. మహాసంఖ్యాయామ వాంతరసంఖ్యాః కంచిద్ధర్మమాదాయ ప్రవిశంతి, యథా ద్వావశ్వినౌ సప్తర్షయోఽష్టౌ వసపశ్చేతి ప్రజాపతిస్సప్తదశేత్యత్రాశ్విత్వాదికమాదాయ ద్విత్వాదయః ప్రవిశంతి నాన్యథేత్యర్థః. పంచశబ్దద్వయేనస్వవాచ్యమ్యనసంఖ్యాద్వారేణ తద్వ్యాప్య మహాసం ఖ్యైవ లక్ష్యత ఇతి సదృష్టాంతం శంకతే—అథేతి. ముఖ్యార్థస్య పక్ష్యమాణత్వాల్లక్షణా నయుక్తేతి పరిహరతి.—తదపి నేతి. పంచజనశబ్దయోరసమాసమంగీకృత్య పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిర్నిరస్తా. సంప్రతి సమాసనిశ్చయాన్న తత్ప్రతీతిరిత్యాహ—పరశ్చేతి. సమాస హేతుమాహ—భాషికేతి. అయమర్థః. అస్తిన్సంత్రే ప్రథమః పంచశబ్ద ఆద్యు దాత్తః. ద్వితీయస్సర్వానుదాత్తః. జనశబ్దశ్చాంతోదాత్తః. తథా చ న ద్వితీయపంచ జనశబ్దయోస్సమాసం వినాంత్యస్యాకారస్యోదాత్తత్వం పూర్వేషామనుదాత్తత్వం చ ఘటతే. ‘సమాసస్యే’తి సూత్రేణ సమాసస్యాంతోదాత్తత్వవిధానాత్. ‘అనుదాత్తం పద మేకపర్షమితి చ సూత్రేణ యస్తిన్ పదే ఉదాత్తస్సర్వితో వా యస్య పర్షస్య విధీ యతే తమేకం పర్షయిత్వావశిష్టం తత్పదమనుదాత్తం భవతీతి విధానాచ్చ ఏవం మాం

త్యాదీని పంచవింశత్యితత్త్వాన్యచ్యంతే, ఉత వాక్యకేషగతాః ప్రాణాదయ ఇతి సంశయే, తత్త్వానీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అస్తిన్సంత్రే శ్రూయమాణయా పంచవింశతి

పంచజనా ఇతి, పారిభాషికస్వరేణైకపదత్వనిశ్చయాత్ ప్రయోగాంతరే
చ 'పంచానాం త్వా పంచజనానా' మిత్యైకపద్యైకస్వర్యైకవిభక్తిక
త్వాచగమాత్, సమస్తత్వాచ్చ న వీహ్న పంచపంచేతి. తేన న పంచ
కద్వయగ్రహణం పంచపంచేతి, న చ పంచసంఖ్యాయా ఏకస్యాః పంచ

త్రికాంతోదాత్తస్వరేణైకపదత్వనిశ్చయః. భాషికాభ్యే తు శతపథబ్రాహ్మణస్వరవిధా
యకగ్రంథే 'స్వరితోఽనుదాత్తో' వేతి సూత్రేణ యో మంత్రదశాయామనుదాత్తస్వ
రితోవా స బ్రాహ్మణదశాయాముదాత్తో భవతీత్యపవాద ఆశ్రితః, తథా చాంత్యాదాకా
రాత్పురేషామనుదాత్తానాముదాత్తత్వం బ్రాహ్మణావస్థాయాం ప్రాప్తం, 'ఉదాత్తమను
దాత్తమనంత్య' మితి సూత్రేణ మంత్రదశాయాముదాత్తస్యానంత్యస్య పరలగ్నతయో
చ్చార్యమాణస్యానుదాత్తత్వం విహితం, తథా చాత్ర నకారాదుపరితన ఆకారఆకాశ
శ్చేత్యనేన క్లిప్తతయా పర్యమానోఽనుదాత్తో భవతి, అయ మంతానుదాత్తస్వరో పారి
భాషికః తేన బ్రాహ్మణస్వరేణైకపదత్వం నిశ్చీయత ఇతి. ప్రకటార్థకారైస్తు పాఠకప్రసి
ద్ధాంతోదాత్తస్వరో పారిభాషిక ఇతి వ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యాఖ్యానం కల్పతరుకారైర్దూషి
తం. అంతానుదాత్తం హి సమామ్న తారః పంచజనశబ్దమధీయత ఇతి పాఠకప్రసిద్ధిరసి
ద్ధేతి తథా చ పంచపంచజనా ఇతి మాంత్రికాంతోదాత్తస్వరః యస్మిన్ పంచపంచ
జనా ఇత్యంతానుదాత్తో బ్రాహ్మణస్వర ఇతి విభాగః, ఉభయథాప్యైకపద్యాత్సమాససిద్ధి
రితి. తైత్తిరీయకప్రయోగాదప్యేకపదత్వమిత్యాహ—ప్రయోగాంతరేచేతి. ఆజ్యత్వా
త్వాం పంచానాం పంచజనానాం దేవవిశేషాణాం యంత్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామిత్యాజ్య
గ్రహణ మంత్ర శేషః. దేవతానాం కర్తృణి యంత్రపదవస్థితం శరీరం తదేవ ధర్తృం. ఇహ
ముత్రభోగాధారస్తస్మై, తస్యైవైకల్యార్థమితి యజమానోక్తిః, అస్తు సమాసస్తతఃకిమిత్యత
ఆహ—సమస్తత్వాచ్చేతి. ఆవృత్తిర్వీహ్నతదభావే పంచకద్వయగ్రహణాత్పంచవిం
శతసంఖ్యాప్రతీతిరసిద్ధేతి భావః. జనపంచకమేకం పంచకానాం పంచకం ద్వితీయమితి
పంచకద్వయం తస్య పంచపంచేతి గ్రహణం నేత్యక్షార్థః. కిం చాసమాసపక్షేఽపి కిం
పంచశబ్దద్వయోక్తయోః పంచత్వయోః పరస్పరాన్వయః కిం వా తయోశ్చుద్ధజనైరన్వ
యః అథవా పంచత్వవిశిష్టైర్జనైరపరస్య పంచత్వస్యాన్వయః, నాద్యిత్యాహ—న చ
పంచసంఖ్యాయా ఇతి—విశేషణమన్వయః. అనన్వయే హేతుమాహ—ఉపసర్జన

సంఖ్యాయాస్తృప్తిసిద్ధపంచవింశతి తత్త్వానా ముపసంగ్రహోదపి న ప్రధానస్య శబ్దవత్త్వ
మ్. కుతః, నానాభావాత్ తేషాం పంచానాం పంచకానామేకపంచకపర్యాప్తాన్వయపంచ
కవ్యావృత్తధర్మవత్త్వాభావేన నానాత్వాత్. నానాత్వేఽపి కథంచిత్పంచవింశతి

సంఖ్యయాఽపరయా విశేషణం పంచపంచకా ఇతి, ఉపసర్జనస్య విశేషణేనాసంయోగాత్. నన్వాపన్నపంచసంఖ్యాకా జనా ఏవ పునః పంచ సంఖ్యయా విశేష్యమాణాః పంచవింశతిః ప్రత్యేష్యంతే. యథాపంచ పంచపూల్య ఇతి పంచవింశతిః పూలః ప్రతీయంతే తద్వత్, నేతి బ్రూమః, యుక్తం యత్పంచపూలీశబ్దస్య సమాహారాభిప్రాయత్వా త్కతీతి సత్యాం భేదాకాంతాయాం పంచపంచపూల్య ఇతి విశేషణం, ఇహ తు పంచజనా ఇత్యాదిత ఏవ భేదోపాదానాత్కతీత్యసత్యాం భేదాకాంతాయాం న పంచపంచజనా ఇతి విశేషణం భవేత్, భవదపీదం విశేషణం పంచసంఖ్యాయా ఏవ భవేత్, తత్ర చోక్తో దోషః, తస్మాత్పంచజనా ఇతి న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకాచ్చ న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకో హి భవత్యాత్తాకాగభ్యాం పంచవింశతీసంఖ్యాయాః. ఆత్తా తావదిహ ప్రతిష్ఠాం ప్రత్యాధార

స్యేతి. అప్రధానానాం సర్వేషాం ప్రధానేన విశేష్యేణైవాన్వయో వాచ్యః, గుణానాం పరస్పరాన్వయే వాక్యభేదాపాతాదిత్యర్థః. ద్వితీయే దశసంఖ్యాప్రతీతిస్సాన్నియస్య పంచవింశతీసంఖ్యాప్రతీతిః. తృతీయముత్థాపయతి—నన్వితి. పంచత్వవిశిష్టేషు పంచత్వాంతరాన్వయే విశేషణీభూతపంచత్వేఽపి పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిత్వప్రతీతి రిత్యర్థః. దృష్టాంతవైషమ్యేణ పరిహరతి—నేతి బ్రూమ ఇతి. పంచానాం పూలీనాం సమాహార ఇత్యత్ర 'సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుణి'తి సమాసో విహితః. తతో 'ద్విగో'తి సూత్రేణ జీవో విధానాత్ సమాహారప్రతీతౌ సమాహారాః కతీత్యాకాంతాయాం సత్యాం పంచేతి పదాంతరాన్వయో యుక్తః, పంచజనా ఇత్యత్ర జీబంతత్వాభావేన సమాహారస్యాప్రతీతేః జనానాం చాదిత ఏవ పంచత్వోపాదానాత్సంఖ్యాకాంతాయాం అసత్త్వాత్పంచేతి పదాంతరం నాన్వేతి ఆకాంతాధీనత్వాదన్వయస్యేత్యర్థః. భేదో విశేషణం. నను జనానాం నిరాకాంతత్వేఽపి తద్విశేషణీభూతపంచత్వాని కతీత్యాకాంతాయాం పంచత్వాంతరం విశేషణం భవిత్విత్యాశంకతే—భవదపీతి. నోపసర్జనస్యోపసర్జనాంతరేణాన్వయః కింతు ప్రధానేనైవేతి నోపసర్జనస్యావిరోధాదయుక్తమితి పరిహరతి—తత్ర చేతి. ఏవం నానాభావాదితి వ్యాఖ్యాయ అతిరేకాచ్చేతి వ్యాచక్షే—అతిరేకాచ్చేత్యాదినా. అతిరేక ఆధిక్యం జనశబ్దితపంచవింశతిత్వేష్వాత్తాఽన్వయా సంఖ్యాంగీకారే బాధకాంతరమాహ—అతిరేకాచ్చ. అస్మిన్సంగ్రహే శ్రూయమాణయో

త్వేన నిర్దిష్టః, యస్మిన్నితి సప్తమీసూచితస్య 'తమేవమన్య ఆత్మాన' మిత్యాత్మ త్వేనానుకర్షణాత్. ఆత్మా చ చేతనః పురుషస్స చ పంచవింశతా వంతర్గత ఏవేతి న తస్యైవాధారత్వమాధేయత్వం చ యుజ్యేత, అర్థాంతరపరిగ్రహే వా తత్త్వసంఖ్యాతిరేకస్సిద్ధాంతవిరుద్ధః ప్రస జ్యేత. తథా 'ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత' ఇత్యాకాశస్యాపి పంచవింశతా వంతర్గతస్య న పృథగుపాదానం న్యాయమ్, అర్థాంతరపరిగ్రహే చోక్తం దూషణమ్. కథం చ సంఖ్యామాత్రశ్రవణే సత్యశ్రుతానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహః ప్రతీయేత, జనశబ్దస్య తత్త్వేష్వ రూఢత్వాత్, అర్థాంతరోపసంగ్రహేఽపి సంఖ్యోపపత్తేః. కథం తస్మి పంచపంచజనా ఇతి, ఉచ్యతే—'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా'మితి విశేషస్తరణాత్సంజ్ఞాయామేవ పంచశబ్దస్య జనశబ్దేన సమాసః, తతశ్చ రూఢత్వాభిప్రాయేనైవ కేచిత్పంచజనా నామ వివక్ష్యంతే, న సాంఖ్యతత్త్వాభిప్రాయేణ, తే కతీత్యస్యామాకాంతాయాం పునః పంచేతి ప్రయుజ్యతే,

తో న వా? నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయ దోషమాహ—అర్థాంతరేతి. తథాకాశం వికల్ప్య దూషయతి—తథేతి. ఉక్తో దోషస్సంఖ్యాధిక్యం. పంచవింశతిజనా ఆత్మా కాశా చేతి సప్తవింశతీసంఖ్యా స్యాదిత్యర్థః. న చ సత్త్వరజస్తమసాం పృథగ్గణనయా నేష్టేతి వాచ్యం, ఆకాశస్య పృథగుక్తివైయర్థ్యాత్ యస్మిన్నిత్యాత్మని తత్త్వానాం ప్రతిష్ఠాక్షివిరోధాత్తవమతే స్వతంత్రప్రధానస్యైవాధారత్వాత్ 'నేహ నానాస్తీ'తి వా క్య శేషవిరోధాచ్చ తవసత్యత్వైవతవాదిత్వాత్. కిం చ పంచవింశతీసంఖ్యాప్రతీతావపి న సాంఖ్యయతత్త్వధీస్సంఖ్యేయమాత్రేణ సంఖ్యాయా యుక్తత్వాదిత్యాహ—కథం చేతి. కిం జనశబ్దత్త్వగ్రహః ఉత సంఖ్యయేతి కథం శబ్దార్థః. నాద్య ఇత్యాహ—జనేతి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—అర్థాంతరేతి. కిం తదర్థాంతరం యదర్థకమిదం వాక్య మితి పృచ్ఛతి—కథమితి. పంచ చ తే జనాశ్చేతి కర్తృధారయాదిసమాసాంతరాత్సంజ్ఞాసమాసస్యాప్రోక్త్యా బలవత్త్వం తావదాహ—ఉచ్యత ఇతి. దిగ్వాచినస్సంఖ్యావాచినశ్చ శబ్దాస్సంజ్ఞాయాం గమ్యమానాయాం సుబంతేనోత్తరపదేన సమన్యంతే. యథా

రాత్మాకాశయోః పంచవింశతి తత్త్వాతిరిక్తత్వాత్సప్తవింశతి తత్త్వప్రాప్తావపసిద్ధాంతా పాతః. తస్మాన్నాత్మ ప్రధానాది తత్త్వగ్రహణముచితమ్.

పఞ్చజనానామయేకేచిత్, తే చ పంచైవేత్యర్థః. సప్తర్షయస్సప్తేతి యథా. కే పునస్తే పఞ్చజనా నామేతి తదుచ్యతే.

సూ. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాల్. ౧౨.

‘యస్త్రిన్పంచ పంచజనా’ ఇత్యత ఉత్తరస్త్రిన్పంచే బ్రహ్మస్వరూప నిరూపణాయ ప్రాణాదయః పఞ్చ నిర్దిష్టాః. ‘ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురుతశ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో యే మనో విదు’రితి, తేత్ర వాక్యశేషగతాస్సన్ని ధానాత్పఞ్చజనా వివక్ష్యంతే. కథం పునః ప్రాణాదిషు జనశబ్దప్రయోగః, తత్త్వేషు వా కథం జన శబ్దప్రయోగః, సమానే తు ప్రసిద్ధ్యతిక్రమే వాక్యశేషవశాత్ప్రాణాదయ ఏవ గృహీతవ్యా భవంతి, జనసంబంధాచ్చ ప్రాణాదయో జనశబ్దభాజో భవంతి. జనవచనశ్చ పురుషశబ్దః ప్రాణేషు ప్రయుక్తః ‘తేవా ఏతే పంచ బ్రహ్మపురుషాః’ ఇతి, అత్ర ‘ప్రాణో హ పితా ప్రాణోహ మాతే’త్యాది చ బ్రహ్మణమ్. సమాసబలాచ్చ సముదాయస్య

దక్షిణాగ్నిస్సప్తర్షయ ఇత్యాది. అయం చ సమాసస్తత్పురుషభేదః పంచజనశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వముక్త్యా సంజ్ఞికథనార్థం సూత్రం గృహ్యతి—కే పునస్త ఇతి.

౧౨. శ్రుతావృతశబ్దోఽప్యర్థః. యే ప్రాణాదిప్రేరకం తత్సాక్షిణమాత్మానం విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః. పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిషు కయా వృత్త్యా ప్రయోగః ఇతి శంకతే—కథం పునరితి. యథా తవ తత్త్వేషు జనశబ్దస్య లక్షణయా ప్రయోగస్తథా మమ ప్రాణాదిషు పంచజనశబ్దస్య లక్షణయేత్యాహ—తత్త్వేషితి. తర్హి రూఢ్యతిక్రమసామ్యాత్తత్త్వాన్యేవ గ్రాహ్యణీత్యత ఆహ—సమానేత్వితి. సన్నిహిత సజాతీయానపేక్షశ్రుతిస్థా ఏవ గ్రాహ్యః న తు వ్యవహితవిజాతీయసాపేక్షస్త్పరిస్థా ఇత్యర్థః. లక్షణాబీజసంబంధమాహ—జనేతి. జనః పంచజన ఇతి పర్యాయః, పురుష మిత్రాదిశబ్దవచ్చ పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిలక్షకత్వం యుక్తమిత్యాహ—జనవచన శ్చేతి. నను జాయంత ఇతి జనాః మహదాదయః జనకత్వాజ్జనః ప్రధానమితి. యోగ సంభవే కిమితి రూఢిమాశ్రిత్య లక్షణాప్రయాస ఇత్యత ఆహ—సమానేతి. యథా

నను తే పంచత్వసంఖ్యాకాః పంచజనాః క ఇత్యపేక్షాయామాహ—

ప్రాణ ఏవ ఆదిర్యేషాం ప్రాణచక్షుఃశ్రోత్రాన్నమనసాం తే ప్రాణాదయః

రూఢత్వమవిరుద్ధమ్. కథం పునరసతి ప్రథమప్రయోగే రూఢిశ్శక్త్యా
శ్రయితుమ్. శక్యోద్భిదాదివదిత్యాహ. ప్రసిద్ధార్థసన్నిధానేన హ్యప్రసి
ద్ధార్థశబ్దః ప్రయుజ్యమానస్సమభివ్యాహారాత్తద్విషయో నియమ్యతే
యథా 'ఉద్భిదా యజేత యూపం చినత్తి వేదిం కరోతీ'తి తథాయ
మపిపంచజనశబ్దస్సమాసాన్వాఖ్యానాదవగతసంజ్ఞాభావస్సంజ్ఞాకాంతీ
వాక్యశేషసమభివ్యాహృతేషు ప్రాణాదిషు వర్తిష్యతే. కైశ్చిత్తు దేవాః
పితరో గంధర్వా అసురా రక్షాంసి చ పంచజనా వ్యాఖ్యాతాః.
అన్వైశ్చ శ్చత్వారో వర్ణా నిషాదపంచమాః పరిగృహీతాః. క్వచిచ్ఛ

అశ్వకర్ణశబ్దస్య వర్ణసముదాయస్య వృక్షే రూఢిరేవం పంచజనశబ్దస్య రూఢిరేవ నా
వయవశక్త్యాత్మకో యోగ ఇత్యర్థః. పూర్వకాలికప్రయోగాభావాన్న రూఢిరిత్యాక్షి
పతి—కథమితి. “స్యః పుమాంసః పశ్చజనా” ఇత్యనురకోశాదౌ ప్రయోగోఽస్త్యేవ.
తదభావమంగీకృత్యాప్యాహ—శక్యేతి. జనసంబంధాచ్ఛేతి పూర్వభాష్యే నరేషు
పంచజనశబ్దస్య రూఢిమాశ్రిత్య ప్రాణాదిషు లక్షణోక్తా ఇహ తు ప్రాథవాదేన ప్రాణా
దిషు రూఢిరుచ్యత ఇతి మంతవ్యం. సంగృహీతం వివృణోతి—ప్రసిద్ధేత్యాదినా.
'ఉద్భిదా యజేత పశుకామ' ఇత్యత్రోద్భిత్వదం విధేయగుణార్థకం కర్తనామధేయం
వేతి సంశయే ఖనిత్రాదావుద్భిత్వదస్య ప్రసిద్ధేర్వోగనామత్వే ప్రసిద్ధివిరోధాజ్ఞోతి
ష్టోమే గుణవిధిరితి ప్రాప్తే రాధ్ధాంతః. యజేత యాగేనేష్టం భావయేదిత్యర్థః. తత
శ్చోద్భిదేత్యప్రసిద్ధస్య తృతీయాంతస్య యాగేనేత్యనేన ప్రసిద్ధార్థకేన సామానాధికర
ణ్యేన తన్నామత్వం నిశ్చయతే, ఉద్భినత్తి పశున్నాధయతీతి ప్రసిద్ధేరవిరోధా దప్ర
కృతజ్ఞోతిష్టోమే గుణవిధ్యయోగాత్తద్విధౌ చోద్భిదాఖ్యగుణవతా యాగేనేతి మత్వ
ర్థసంబంధలక్షణాప్రసంగాచ్ఛేతి కర్తనామైవోద్భిత్వదం. తథా చ్చినత్తి ప్రసిద్ధార్థ
చేదనయోగ్యార్థకశబ్దసమభివ్యాహారాద్దారువిశేషో యూపశబ్దార్థః. కరోతీతి సమ
భివ్యాహారాద్వేదిశబ్దార్థస్సంస్కారయోగ్యస్థండిలవిశేష ఇతి గమ్యతే, తథా ప్రసి
ద్ధార్థకప్రాణాదిశబ్దసమభివ్యాహారాత్పంచజనశబ్దః ప్రాణాద్యర్థక ఇతి నిశ్చయత ఇత్య
ర్థః. ఏకదేశినాం మతద్వయమాహ—కైశ్చిదిత్యాదినా. శూద్ర్యం బ్రాహ్మణాజ్ఞాతో
నిషాదః. శ్రుత్యా పంచజనశబ్దస్యార్థాంతరమాహ—క్వచిచ్ఛేతి. పాంచజన్యయా

పంచజనశబ్దేనోచ్యంతే. కస్తాత్, వాక్యశేషాత్ 'ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుః'
ఇత్యాదివాక్యశేషస్థత్వా దిత్యర్థః.

‘యత్పంచజన్యయా విశే’తి ప్రజాపరః ప్రయోగః పంచజనశబ్దస్య దృశ్యతే తత్పరిగ్రహేఽపీహ న కశ్చిద్విరోధః. ఆచార్యస్తు న పంచ వింశతేస్తత్త్వానామిహ ప్రతీతిరస్తీత్యేవం పఠతయా ‘ప్రాణాదయో వాక్యశేషాది’తి జగాద.

భవేయుస్తావత్ప్రాణాదయః పంచజనా మాధ్యందినానాం యేఽన్నం ప్రాణాదిష్వామనంతి కాణ్వానాం తు కథం ప్రాణాదయః పంచజనా భవేయుః యేఽన్నం ప్రాణాదిషు నామనంతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. జ్యోతిషై కేషామసత్యన్నే. ౧౩.

అసత్యపి కాణ్వానామన్నే జ్యోతిషా తేషాం పంచసంఖ్యా పూర్వతే. తేఽపి హి ‘యస్త్రిన్పంచజనాః’ ఇత్యతః పూర్వస్త్రిన్పత్త్రే బ్రహ్మ స్వరూపనిరూపణాయైవ జ్యోతిరధీయతే. ‘తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి’ రితి. కథం పునరుభయేషామపి తుల్యవదిదం జ్యోతిః పత్యమానం సమానమంత్రగతయా పంచసంఖ్యయా కేషాంచి యహ్యతే కేషాం చిన్నేతి, అపేక్షాభేదాదిత్యాహ. మాధ్యందినానాం సమానమంత్ర

ప్రజయా విశతీతి విట్ తయా విశా పురుషరూపయేంద్రస్యాహ్వనార్థం ఘోషా స్సృష్టౌ ఇతి యత్తద్యుక్తం ఘోషాతిరేకేణేంద్రహ్వనాయోగాదితి శ్రుత్యనుసారేణ ప్రజామాత్రగ్రహణేఽపి న విరోధ ఇత్యర్థః. సూత్రవిరోధమాశంక్యాహ—ఆచార్య స్త్వీతి. అతస్సాంఖ్యతత్త్వాతిరిక్తయత్కించిత్పఠతయా పంచజనశబ్దస్య వ్యాఖ్యాయా మవిరోధ ఇతి భావః.

౧౩. శంకోత్తరత్వేన సూత్రం గృహ్ణాతి—భవేయిరితి. జ్యోతిషాం సూర్యా దీనాం జ్యోతిస్తద్బ్రహ్మదేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః. నన్విదం షష్ట్యంతజ్యోతిః పదోక్తం సూర్యాదికం జ్యోతిశ్శాఖాద్వయేఽప్యస్తి తత్కాణ్వానాం పంచత్వపూరణాయగృహ్య తే నాన్యేషామితి వికల్పో న యుక్త ఇతి శంకతే—కథం పునరితి. ఆకాంక్షావిశేషా

నన్వస్తు మాధ్యందినానాం ప్రాణాదిష్వన్నస్యామ్నానాత్పంచసంఖ్యా. కాణ్వా నాం తు తదనామ్నానాత్కథం పంచసంఖ్యేత్యత ఆహ—

ఏకేషాం కాణ్వానామసత్యన్నే ‘తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః’ ఇత్యాదిపూర్వ

పరితప్తాణాదిపంచజనలాభాన్నాస్తిన్తంత్రంతరపరితే జ్యోతిష్యపేక్షా
భవతి తదలాభాత్తు కాణ్వానాం భవత్యపేక్షా, అపేక్షాభేదాచ్చ
సమానేపి మంత్రే జ్యోతిషో గ్రహణాగ్రహణే, యథా సమానేపి
వ్యతిరాత్రే వచనభేదాత్తోడశినో గ్రహణాగ్రహణే తద్వత్. తదేవం
న తావచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధిః కాచిత్ప్రధానవిషయాస్తి, స్మృతీన్యాయప్రసిద్ధీ
తు పరిహరిష్యేతే. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. కారణత్వేన చాకాశాదిషు

యథావ్యపదిష్టోక్తేః. ౧౪.

ప్రతిపాదితం బ్రహ్మణో లక్షణమ్, ప్రతిపాదితం చ బ్రహ్మవిషయం

ద్వికల్పా యుక్త ఇత్యాహ—సిద్ధాంతీ. అపేక్షేతి. యథా 'అతిరాత్రే షోడశినం
గృహ్ణాతి నే'తి వాక్యభేదాద్వికల్పస్తద్వచ్చాఖ్యాభేదేనాన్న పాతాపాతాభ్యాం జ్యోతిషో
వికల్ప ఇత్యర్థః. నను క్రియాయాం వికల్పా యుక్తః న వస్తునీతి చేత్, సత్యం
అత్రాపి శాఖాభేదేన సాన్నా జ్యోతిస్సహితా పా పంచప్రాణాదయో యత్ర ప్రతి
ష్ఠితాస్త న్నసానుద్రష్టవ్యమితి ధ్యానక్రియాయాం వికల్పపపత్తిరిత్యనవద్యమ్.
ఉక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వముపసంహరతి—తదేవమితి. తథాపి స్మృతియుక్తిభ్యాం
ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యత ఆహ—స్మృతీతి.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౪. కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః—పూర్వగ్రంథేనాస్య
సంగతిం వక్తుం వృత్తమనువదతి—ప్రతిపాదిత మితి. అధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యా
వాక్యస్థజ్యోతిషా పంచత్వం పూరణీయమ్. అతః ప్రధానమశబ్దమితి సిద్ధమ్.

ఇత్థమధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యాశబ్దత్వసాధనేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం
సమన్వయః సాధితః. అధునా తేషామేవ పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వేనానిశ్చయ
కత్వాదనుమానసిద్ధప్రధానపర ఏవోక్తసమన్వయోఽస్త్విత్యాక్షేపసంగత్యా, పూర్వం
పంచత్వసంఖ్యాపూరణమన్నేన జ్యోతిషా వేతి వికల్పస్యావిరోధేపి ప్రకృతే కారణే
వస్తుని వికల్పాయోగాద్విరోధే సత్యప్రామాణ్యం వాక్యానామితి ప్రత్యుదాహరణ
లక్షణావాంతరసంగత్యా చేదమాహ—

అత్ర పూర్వోత్తరయోః పక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిః, తల్పిద్ధిరితి ఫలభేదః.

గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానామ్, ప్రతిపాదితం చ ప్రధానస్యా
శబ్దత్వమ్. తత్రేదమపరమాశంక్యతే.—న జన్తాదికారణత్వం బ్రహ్మణో
బ్రహ్మవిషయం నా గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానాం ప్రతిపాదయి
తుం శక్యమ్, కస్తాత్? విగానదర్శనాత్, ప్రతివేదాంతం హ్యన్యాన్యా
సృష్టిరుపలభ్యతే క్రమాదివేచిత్ర్యాత్, తథా హి క్వచిత్, 'ఆత్మనః

శ్రౌతత్వోక్త్యా జగత్కారణత్వ లక్షణేన బ్రహ్మణ వివ బుద్ధిస్థతా, తస్మిన్నేవ బుద్ధిస్థే
నిర్విశేషే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి సాధితం పూర్వసూత్రసందర్భేణ.
తత్ర లక్షణ సమన్వయయోరసిద్ధిరేవ శ్రుతీనాం విరోధదర్శనాదిత్యాక్షేపరూపాం
తేనాస్య సంగతిమాహ—తత్రేతి. న చావిరోధచింతాయాః ద్వితీయాధ్యాయే
సంగతిర్నాస్తిన్నధ్యాయ ఇతి వాచ్యం, సిద్ధే సమన్వయే స్మృత్యాదిమానాంతర
విరోధనిరాసస్య ద్వితీయాధ్యాయార్థత్వాత్ తత్పదవాచ్యజగత్కారణవాచిశ్రుతీ
నాం మిథో విరోధాద్వాచ్యార్థానిశ్చయేన లక్ష్యే సమన్వయాసిద్ధౌ ప్రాప్తాయాం
తత్సాధకావిరోధచింతాయా అత్రైవ సంగత్వాత్. న చైవం సృష్టి శ్రుతీసానుప్య
విరోధోఽత్రైవ చింతనీయ ఇతి వాచ్యం, స్వస్మిన్వత్కల్పితసృష్టౌ విరోధస్యైవా
భావాత్. కిమర్థం తర్హి ద్వితీయే తచ్ఛింతనం స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థమితి
బ్రూమః. ఇహ తు సూక్ష్మదృశాం వాక్యా సమన్వయ జ్ఞానాయ తత్పదార్థశ్రుతి
విరోధః పరిహ్రీయతే. యద్యపి త్వం పదా శ్రుతివిరోధోఽత్ర పరిహర్యవ్యస్తథాపి
ప్రథమసూత్రేణ బంధమిథ్యాత్వసూచనా విరోధస్సిద్ధః, ప్రపంచస్తు స్థూలబుద్ధి
సమాధాన ప్రసంగేన భవిష్యతీతి మన్యతే సూత్రకారః. అత్ర జగత్కారణశ్రుతయో
విషయాః తాః కిం బ్రహ్మణి మానం న వేతి సంశయేఽన్నజ్యోతిషోస్సంఖ్యాదృష్టి
క్రియాయాం వికల్పేఽసి కారణే వస్తున్యసద్వా సద్వా కారణమిత్యాదివికల్పా
సంభవాదప్రామాణ్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయన్నుక్తాక్షేపం వివృ
ణోతి—ప్రతివేదాంతమిత్యాదినా. వేదాంతానాం సమన్వయసాధనాచ్ఛ్రిత్య
ధ్యాయ సంగతిః. అసదాది పదానాం సత్కారణే సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః.
పూర్వపక్షే సమన్వయాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః. క్రమాక్రమాభ్యాం
సృష్టివిరోధం తావ ద్దర్శయతి—తథా హి క్వచిదిత్యాదినా. న పరమాత్మా లోకాన
సృజత అమృతశరీర ప్రచుర స్వర్గలోకోఽంభశ్శబ్దార్థః. సూర్యరశ్మివ్యాప్తోఽంతరిక్ష
లోకోఽమరీచయః. మరో మర్త్యలోకః. అబ్జహుళాః. పాతాళలోకాః ఆప ఇతి

అత్ర జగత్కారణత్వాదివాక్యాని బ్రహ్మణి మానం న వేతి విశయ, తేహం పరస్పర

ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాకాశాదికా సృష్టిరామ్నాయతే, క్వచిత్తేజ
 ఆదికా 'త త్తేజోఽసృజతే' తి, క్వచిత్ప్రాణాదికా 'స ప్రాణమసృజత
 ప్రాణాచ్ఛ్చిద్ధా' మితి, క్వచిదక్ర మేనైవలోకానాముత్పత్తిరామ్నాయ
 తే 'స ఇమాంల్లోకానసృజత్యంభోమరీచిర్తరమాప' ఇతి, తథా క్వచిద
 సత్పూర్వికా సృష్టిః పత్యతే. 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తతో వై సద
 జాయతే' తి 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ తత్సదాసీత్ తత్సత్యమభవ'
 దితిచ, క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేన సత్పూర్వికా ప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే
 'తద్దైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యుపక్రమ్య 'కుతస్తు ఖలు సోమ్యై
 వం స్యాదితి హోవాచ కథమసతస్సజ్జాయేతే' తి 'స త్వేవ సోమ్యేదమగ్ర
 ఆసీత్' ఇతి క్వచిత్స్వయం కర్తృకైవ వ్యాక్రియా జగతో నిగద్యతే
 'తద్దేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియత'
 ఇతి. ఏవమనేకథా విప్రతిపత్తేః వస్తుని చ వికల్పస్యానుపపత్తేర్న
 వేదాంతవాక్యానాం జగత్కారణావధారణపరతా న్యాయ్యా, స్మృతి
 న్యాయ ప్రసిద్ధిభ్యాం తు కారణాంతరపరిగ్రహో న్యాయ్య ఇత్యేవం
 ప్రాప్తే బ్రూమః.—సత్యపి ప్రతివేదాంతం సృజ్యమానేష్యాకాశాదిషు
 క్రమాదిద్వారకే విగానే న స్రష్టరి కించిద్విగానమస్తి, కుతః? యథా

శ్రుత్యర్థః. సృష్టివిరోధముక్త్వా కారణవిరోధమాహ—తథేతి. అసదనభివ్యక్త
 నామరూపాత్మకం కారణం, తతః కారణాత్పదభివ్యక్తం. ఏతత్తుల్యార్థం ఛాందోగ్య
 వాక్యమాహ—అసదేవేతి. కిం శూన్యమేవ నేత్యాహ—తత్సదితి. అబాధితం బ్రహ్మ
 వాసీదిత్యర్థః. తద్బ్రహ్మతనా స్థితం జగత్సృష్టికాలే సన్మగభివ్యక్తమభవత్. ప్రక్రి
 యాసృష్టిః. తత్ తత్ర కారణే ఏకే బాహ్యస్తేషాం మతం. శ్రుతిరేవ దూషయతి—
 కుత ఇతి. కుత ఏవం పదయోరర్థమాహ—కథమితి. స్వమతమాహ—సదితి. తదిదం
 జగత్. హ కిల తర్హిప్రాక్కాలే అవ్యాకృతం కారణాత్కమాసీత్. శ్రుతీనాం విరోధ
 ముపసంహరతి—ఏవమితి. కిమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశంక్య మానాంతరసిద్ధప్రధానలక్ష
 కత్వం వేదాంతానాం న్యాయ్యమిత్యాహ—స్మృతీతి. తత్ర సృష్టావిరోధమంగీకృత్య
 స్రష్టరి విరోధం పరిహరతి—సత్యపీతి. ఆకాశాదిషు బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో
 నైవాస్తీతి ప్రతిజ్ఞాయాం హేతుమాహ—కుత ఇతి. యథాభూతత్వమేవాహ—

విరోధదర్శనాన్న మానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—చశబ్దః శంకానిరాసార్థః.

విగీతమధిగమ్యమానమవివక్షితం భవితుమర్హతీతి శక్యతే వక్తుమ్,
 అతిప్రసంగాత్. సమాధాస్యతి చాచార్యః కార్యవిషయం విగానం 'న
 వియదశ్రుతే'రిత్యారభ్య. భవేదపి కార్యస్య విగీతత్వమప్రతిపాద్య
 మానత్వాత్, న హ్యయం సృష్ట్యాదిప్రపంచః ప్రతిపిపాదయిషితః.
 న హి తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చిత్పురుషార్థో దృశ్యతే శ్రూయతే వా, న చ
 కల్పయితుం శక్యతే. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్ర తత్ర బ్రహ్మ
 విషయైర్వాక్యైస్సాక్షమేకవాక్యతాయా గమ్యమానత్వాత్. దర్శ
 యతి చ సృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతాం 'అన్నేన సోమ్య
 శుంగేనాపోమూలమన్విచ్ఛాద్భిసోమ్య శుంగేన తేజోమూలమన్వి
 చ్చ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్ధూలమన్విచ్ఛే'తి. మృదాదిదృష్టాం
 తైశ్చ కార్యస్య కారణేనాభేదం వదితుం సృష్ట్యాదిప్రపంచశ్శ్రీవ్యత
 ఇతి గమ్యతే. తథా చ సంప్రదాయవిదో వదంతి—“మృల్లోహవిష్ఫు
 లింగాద్యై స్సృష్టిర్యాచోదితాన్యథా ఉపాయసోఽనతారాయనాన్తి
 భేదః కథంచనే”తి. బ్రహ్మప్రతిపత్తిసంబద్ధం తు ఫలం శ్రూయతే'బ్రహ్మ

మానే ద్రష్టర్యపి నానాత్వం ప్రసజ్యేతేత్యాహ—అతి ప్రసంగాదితి. సృష్టివిరోధ
 మంగీకృత్య స్రష్టరి న విరోధ ఇత్యుక్తమధునాంగీకారం త్యజతి—సమాధాస్యతి చేతి.
 కిమర్థం తర్హి శ్రుతయస్సృష్టిమన్యథాన్యథా వదంతీత్యాశంక్య సృష్టావతాత్పర్యజ్ఞాప
 నాయేత్యాహ—భవేదిత్యాదినా. అతాత్పర్యార్థే విరోధో న దోషాయేత్యతాత్పర్యం
 సాధయతి—న హీతి. ఫలవద్బ్రహ్మవాక్యకేషత్వేన సృష్టివాక్యానామర్థవత్త్వసంభ
 వాన్న స్యాద్ధే పృథక్ఫలం కల్ప్యం వాక్యభేదాపత్తేరిత్యాహ—న చ కల్పయితుమితి.
 న్యాయాదేకవాక్యత్వం సిద్ధం శ్రుతిరపి దర్శయతీత్యాహ—దర్శయతి చేతి. శుంగేన
 కార్యేణ లింగేన. కారణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వం సృష్టిశ్రుతీనాముక్త్యా కారణస్వాద్యయత్వ
 జ్ఞానం ఫలాంతరమాహ—మృదాదీతి. ఏవం నిష్ఫలాయామన్యార్థాయాం సృష్టా
 తాత్పర్యభావాద్విరోధో న దోష ఇత్యత్ర పృథగన్వయమాహ—తథా చేతి. అన్య
 థాన్యథేతి వీఘ్న ద్రష్టవ్యా. అవతారాయ బ్రహ్మధీజన్తనే, అతస్తదన్యథాత్వేఽపి

భూత ఈశ్వరః కారణత్వేన వ్యవదిప్త ఏకస్మిన్వేదాంతవాక్యే తథాభూతనైవాపరస్మి
 న్వాక్యేఽప్యుక్తేరభిధానాదిత్యర్థః.

విదాప్నోతి పరం తరతి శోకమాత్తవిత్ తమేవ విదిత్వాతిమృత్యు
మేతీ' తి చ. ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలం 'తత్త్వమసీ' త్యసంసా
ర్యాత్తత్వప్రతిపత్తౌ సత్త్వం సంసార్యాత్తత్వవ్యావృత్తేః.

యత్పునః కారణవిషయం విగానం దర్శితం 'అసద్వాఇద మగ్ర
ఆసీ' దిత్వాది తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే.

సూ. సమాకర్షాల్. ౧౫.

'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి నాత్రాసన్ని రాత్తకం కారణత్వేన
శ్రావ్యతే. యతః 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి
బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదురితీ'త్యసద్వాదాపవాదేనా
స్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మాన్న మయాదికోశపరంపరయా ప్రత్యగాతానం
నిర్ధార్య'సోఽకామయతే'తి తమేవ ప్రకృతం సమాకృష్య సప్రపంచాం
సృష్టిం తస్మాచ్ఛాపయిత్వా "తత్సత్యమిత్యాచక్షత' ఇతి చోపసం
హృత్య 'తదవ్యేష శ్లోకో భవతీ'తి తస్మిన్నేవ ప్రకృతేఽర్థే శ్లోకమిమ
ముదాహరతి 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి యది త్వసన్ని రాత్తకమస్తి
శ్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽన్యసమాకర్షణేఽన్యసోదాహరణాదసంబద్ధం
వాక్యమాపద్యేత తస్మాన్నామరూపవ్యాకృతవస్తువిషయః ప్రాయేణ
సచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వాక్యకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేస్సదేవ

బ్రహ్మణి న భేదః జ్ఞేయే న విగానమిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానస్య సృష్టిశేషిత్వముక్తం తన్ని
ర్వాహాయ తస్య ఫలమాహ—బ్రహ్మేతి. మృత్యును త్యేతీత్యన్వయః.

౧౫. ఏవం సృష్టిద్వారకం విరోధముత్పాత్రం సమాధాయ కారణస్య సద
సత్త్వాదినా సాక్షాచ్ఛృణోతినిరోధనిరాసార్థం సూత్రమావత్రే—యత్పునరితి. యతోఽ
స్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మ నిర్ధార్య తస్మిన్నేవ శ్లోకముదాహరతి అతోఽత్ర శ్లోకే నిరాత్తక
మసన్నశ్రావ్యత ఇతి యోజనా. తత్తత్ర సదాత్తని శ్లోకో మంత్రో భవతి. సదాత్త
సమాకర్షాదతీంద్రియార్థ కాసత్పదేనబ్రహ్మ లక్ష్యత ఇత్యాహ—తస్మాదితి. నచ ప్రధాన

నను క్వచిదసతః క్వచిత్సత ఉత్పత్తిశ్రవణాద్విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ—

'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యనభివ్యక్తనామరూపవాచినా అసచ్ఛబ్దేన సత

బ్రహ్మసదివాసీదిత్యుపచర్యతే. ఏషైవ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి
యోజనా 'తత్సదాసీ'దితి సమాకర్షణాత్. అత్యంతాభావాభ్యుపగమే
హి తత్సదాసీదితి కిం సమాకృష్యేత 'తద్దైక ఆహారసదేవేదమగ్ర ఆసీ'
దిత్యత్రాపి న శ్రుత్యంత రాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః
క్రియాయామివ వస్తుని వికల్పస్యాసంభవాత్. తస్మాద్భూతిపరిగృహీత
సత్పక్షదార్థ్యాయైవాయం మందమతిపరికల్పితస్యాసత్పక్షసోపన్యస్య
నిరాస ఇతి ద్రష్టవ్యం 'తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దిత్యత్రాపి న నిర
ధ్యక్షస్య జగతో వ్యాకరణం కథ్యతే 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖా
గ్రేభ్య'ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవేశిత్యేన సమాకర్షాన్నిర
ధ్యక్షే వ్యాకరణాభ్యుపగమే హ్యనంతరేణ ప్రకృతావలంబినా సఇత్య
నేన సర్వనామ్నా కః కార్యానుప్రవేశిత్యేన సమాకృష్యేత. చేతనస్య
చాయమాత్తనశ్శరీరేఽనుప్రవేశశ్శూన్యతే, అనుప్రవిష్టస్య చేత
నత్వశ్రవణాత్ 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రం చన్వానో మన'ఇతి.
అపిచ యాదృశమిదమద్యత్యే నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియమాణం

మేవ లక్ష్యతామితి వాచ్యం. చేతనార్థక బ్రహ్మదిశబ్దానామనేకేషాం లక్షణాగౌరవా
పాతాదితి భావః. తిత్తిరిశ్రుతోసూత్రంయోజయిత్వా చ్ఛాందోగ్యాదోయోజయతి—
ఏషైవేతి. సదేకార్థకతత్పదేన పూర్వోక్తాసతస్సమాకర్షాన్న శూన్యత్వమిత్యర్థః. నన్వ
సత్పదలక్షణా న యుక్తా శ్రుతిభిరేవ స్వమతభేదేనోదితానుదితహోమవద్వికల్పస్య
దర్శితత్వాదిత్యత ఆహ—తద్దైకఇతి. ఏకే శాఖనఇత్యర్థో న భవతి, కింతు అనాది
సంసారచక్రస్థా వేదబాహ్య ఇత్యర్థః. శూన్యనిరాసేన శ్రుతిభిస్సద్వాదవైషేష
త్వాత్తాసాం విరోధస్ఫూర్తినిరాసాయ లక్షణా యుక్తేతి భావః. యదుక్తం క్వచిద
కర్తృకా సృష్టిః కథితేతి తన్నేత్యాహ—తద్దేదమితి. అధ్యక్షః కర్తా. నన్వత్ర కర్తృ
భావఏవ పరామృశ్యత ఇత్యత ఆహ—చేతనస్య చాయమితి. చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం
శ్రోతా మనో మంతేత్యుచ్యతఇత్యర్థః. అద్యకార్యం సకర్తృకం కార్యత్వార్హటవది
త్యాహ—ఆపిచేతి. అద్యత్యే ఇదానీం. నను కర్త కారకాదన్యస్య కర్తుస్సత్యే కర్తృణ

ఏవ సమాకర్షాత్ నాసతః కారణత్వశంకావకాశః. అతో జగత్కారణత్వవాదివాక్య
సమన్వయో బ్రహ్మణ్యేవేతి సిద్ధమ్.

జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియతే ఏవమాదిసర్వేషీతి గమ్యతే, దృష్టవిపరీత కల్ప సానుపపత్తేః. శ్రుత్యంతరమపి 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరవాణీ'తి సాధ్యతామేవ జగతో వ్యాక్రియాం దర్శయతి. వ్యాక్రియత ఇత్యపి కర్తృకర్తరి లకారస్సత్యేవ పరమేశ్వరే వ్యాకర్తరి సౌకర్యమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః. యథా లూయతే కేదారస్వయమేవేతి సత్యేవ పూర్ణకే లవితరి. యద్వా కర్తృణ్యేవైష లకార అర్థాక్షిప్తం కర్తృంతరమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః. యథా గమ్యతే గ్రామ ఇతి—ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. జగద్వాచిత్యాత్. ౧౬.

కాషీతకిబ్రహ్మణే బాలాకృతశశ్రుసంవాదే శ్రూయతే 'యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్తృ స వై వేదితవ్య'ఇతి. తత్ర కిం జీవో వేదితవ్యత్వేనోపదిశ్యతే? ఉత

ఏవ కర్తృత్వవాచిలకారతా విరుద్ధేత్యతాహ—వ్యాక్రియతఇతి. అనాయాసేన సిద్ధి మపేక్ష్య కర్తృణః కర్తృత్వముసచర్యత ఇత్యర్థః. వ్యాక్రియతే జగత్స్వయమేవ నిష్పన్న మితి వ్యాఖ్యాయ కేనచిద్వ్యాకృతమితి వ్యాచక్షే—యద్యేతి. అతశ్శ్రుతీనామ విరోధాత్కారణద్వారా సమన్వయ ఇతి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౬. జగద్వాచిత్యాత్. విషయమాహ—కాషీతకిలి. బాలాకాయా అపత్యం బాలాకిర్బ్రాహ్మణః తం ప్రతి రాజోవాచ—యో వా ఇతి. న కేవలనూదిత్యాదీనాం కర్తా కింతు సర్వస్య జగత ఇత్యాహ—యస్యేతి. ఏతజ్జగత్ యస్య కర్తృక్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కార్యమిత్యర్థః. కర్తేతిశబ్దస్య యోగరూఢిభ్యం సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వత్రైకవాక్యస్థసదాదిశబ్ద బలాదసచ్ఛబ్దో నీతః, ఇహ తు వాక్యభేదాత్ 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'తి బాలాకివాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణాదిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య

పూర్వమేకవాక్యస్థసచ్ఛబ్దబలాదసచ్ఛబ్దో నీతః. ఇహ తు వాక్యభేదాత్ 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ' ఇతి బాలాకివాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణాదిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణాద్యుపాసనాపరత్వాద్బ్రాహ్మణీ సమన్వయాయ సిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. కాషీతకిబ్రహ్మణే శ్రూయతే—'యో వై బాలాక

ముఖ్యః ప్రాణః? ఉత పరమాత్మేతి విశయః కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణ
 ఇతి కుతః, 'యస్య వై తత్కర్తే'తి శ్రవణాత్, పరిస్పందలక్షణస్య చ
 కర్తణః ప్రాణాశ్రయత్వాత్, వాక్యశేషే చ 'అథాస్మిన్ ప్రాణవై
 కథా భవతి'తి ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యే ప్రాణే
 ప్రసిద్ధత్వాత్, యేచైతే పురస్తాద్బాలాకినా 'అదిత్యే పురుషశ్చంద్ర
 మసి పురుష'ఇత్యేవమాదయః పురుషా నిర్దిష్టాః తేషామపి భవతి
 ప్రాణః కర్తా ప్రాణావస్థావిశేషత్వాదాదిత్వాదీదేవతాత్త నామ్ 'కతమ
 ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మేత్వాచక్షత'ఇతి శ్రుత్యంతర
 ప్రసిద్ధేః, జీవో వాయుమిహ వేదితవ్యతయోపనిషత్ తస్యాపి ధర్మా
 ధర్మలక్షణం కర్త శక్యతే శ్రావయితుమ్, 'యస్య వై తత్కర్తే'తి సోఽపి
 భోక్తృత్వాద్భోగోపకరణభూతానామేతేషాం పురుషాణాం కర్తృప్ర
 పద్యతే, వాక్యశేషే చ జీవలింగమవగమ్యతే. యత్కారణం వేదితవ్య
 తయోపన్యస్తస్య పురుషాణాం కర్తుర్వేదనాయోపేతం బాలాకి
 ప్రతిబుబోధయిషురజాతశత్రు స్సుప్తం పురుషమామంత్ర్యామంత్రణ
 శబ్దాశ్రవణాత్ప్రాణాదీనామభోక్తృత్వం ప్రతిబోధ్య యష్టిఘాతో

ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ--కిం తావదితి. పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణా
 ద్యుపాస్తిపరత్వాద్భ్రష్టాణి సమన్వయాసిద్ధిః. సిద్ధాంతే జ్ఞేయే సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం.
 అథ సుషుప్తా ద్రష్టేతి శేషః. శ్రుతం పురుషకర్తృత్వం ప్రాణస్య కథమిత్యతః—
 యేచైత ఇతి. సూత్రాత్త కస్య ప్రాణస్య వికారాస్సూర్యాదయ ఇత్యత్ర మానమాహ—
 కతమితి. యస్య మహిమానస్సర్వే దేవా ఇతి పూర్వవాక్యే దర్శితం అతస్సర్వ
 దేవాత్త కత్వాత్స ప్రాణో బ్రహ్మ త్యత్పరోక్షం శాస్త్రైకపేద్యత్వాదిత్యర్థః. పూర్వ
 పక్షాంతరమాహ—జీవో వేతి. యత్కారణం యస్తాజీవం బోధయతి తస్మాదస్తి
 సుప్తాత్థాపనం జీవలింగమితి యోజనా. తౌ హ పురుషం సుప్తమాజగత్తుః తం రాజాహ
 మే బృహత్వాండరవాససోమరాజన్నిత్యామంత్ర్య సంబోధ్య సంబోధనానభిజ్ఞత్వా
 త్ప్రాణాదేరనాత్మత్వముక్త్వా యష్టిఘాతేనోత్థాప్య జీవం బోధితవానిత్యర్థః.
 ॥ ౧ ॥ ప్రధానః వై విర్భుత్వైర్జ్ఞాతేభిరుపహృతం భుజ్జ్ఞే స్వాః జ్ఞాతయశ్చ తముష

తేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్త స వై వేదితవ్యః' ఇతి. తత్ర వేది
 ౧౩ కర్తా కిం ప్రాణః, ఉత జీవః, అహోస్విత్సరమాత్మేతి విశయ, 'యస్య వై త

తాపనాత్పాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం భోక్తారం ప్రతిబోధయతి, తథా
పరస్తాదపి జీవలింగమవగమ్యతే. తద్యథా 'శ్రేష్ఠీ వైర్భుక్తే యథా
వాస్వాశ్రేష్ఠీనం భుంజంత్యేవ మేవైష ప్రజ్ఞాతైతై రాత్త భిర్భుక్తే
ఏవమేవైతే ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీతి ప్రాణభృత్వాచ్చ జీవ
స్యోపపన్నం ప్రాణశబ్దత్వమ్. తస్మాజ్జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఇహ
గ్రహణీయో న పరమేశ్వరః. తల్లింగానవగమాదితి. ఏవం ప్రాప్తే
బ్రూమః.—పరమేశ్వర ఏవాయ మేతేషాం పురుషాణాం కర్తా న్యోత్, కస్తాత్,
ఉపక్రమసామర్థ్యాత్, ఇహ పి బాలాకరజాతశత్రుణా సహ
'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'తి సవదితుముపచక్రమే, స చ కలిచిదాదిత్యోద్యధి
కరణాస్పరుషాన్ముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాజ ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ, తమ
జాతశత్రుః 'మృషా వై ఖలు మా సంపదిష్ఠా బ్రహ్మ తే ప్రబ్రవాణీ'త్య
ముఖ్యబ్రహ్మవాదితయా పోద్య తత్కర్తృత్వమన్యం వేదితన్యతయోప
చితేష. యది సోఽప్యముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాక్స్వాదుపక్రమో బాధ్యత,
తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాయం భవేత్తుమ్మితి కర్తృత్వం చైతేషాం పురు
షాణాం న పరమేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యేణావకల్పతే. 'యస్య వై

జీవంతి. ఏవం జీవోఽపి ఆదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణైర్భుక్తే తే చ
హవిర్గ్రహాణాదినా జీవముపజీవంతీత్యుక్తం భోక్తృత్వం జీవలింగం. నను 'ప్రాణవై
కథా భవతీ'తి శ్రుతః ప్రాణశబ్దో జీవే కథమిత్యత ఆహ—ప్రాణభృత్వాచ్చతి. సూత్రా
దృహిరేవ సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. స చ బాలాకర్పిష్టత్వభ్రాంత్యా వ్యష్టిలింగ
రూపాస్పరుషానుక్త్వా రాజ్ఞా నిరస్తస్తూష్ణిం స్థితః, త్వదుక్తం బ్రహ్మ మృషైవేత్యుక్త్వా
రాజ్ఞోచ్యమానం బ్రహ్మైవేతి వక్తవ్యమన్యథా రాజ్ఞోఽపి మృషావాదిత్వప్రసంగా
దిత్యాహ—యది సోఽపీతి. వేదితవ్యోఽపీత్యర్థః. ముఖ్యం పురుషకర్తృత్వం బ్రహ్మణ
ఏవ లింగం ప్రాణజీవయోస్తన్నియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాహ—కర్తృత్వం చైతి.
యదుక్తం చలనాదృష్టయోర్వాచకః కర్తృశబ్దః ప్రాణజీవయోరుపస్థాపక ఇతి తస్మై
త్యాహ—యస్యేతి. అనేకార్థకాచ్ఛబ్దాదన్యతరార్థస్య ప్రకరణాదుపపదాన్వయ

త్కర్త' ఇతి చలనాత్తకకర్తృణః ప్రాణస్వైవ సంభవాత్ 'ఏవమేవైష ప్రజ్ఞాతైతై
రాత్త భిర్భుక్తే' ఇతి జీవలింగాచ్చ ప్రాణజీవాదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పురు
షాణాం కర్తా పరమాత్మైవ. కుతః, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ' ఇతి బ్రహ్మణ వివోపక్రమత్.

తత్కర్తేత్యపి నాయం పరిస్పందలక్షణస్య ధర్తాధర్తలక్షణస్య కర్తణో
నిర్దేశః తయోరన్యతరస్యాప్యప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ. నాపి
పురుషాణామయం నిర్దేశః, ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తృత్వేన తేషాం
నిర్దిష్టత్వాత్, లింగవచనవిగానాచ్చ. నాపి పురుషవిషయస్య కరోత్య
ర్థస్య క్రియాఫలస్య వాయం నిర్దేశః, కర్తృశబ్దేనైవ తయోరుపాత్త
త్వాత్, పరిశేషాత్ప్రత్యక్షసన్నిహితం జగత్స్వనామ్నైతచ్చబ్దేన నిర్ది
శ్యతే, క్రియత ఇతి చ తదేవ జగత్కర్త. నను జగదప్యప్రకృతమసం
శతం చ, సత్యమేతత్, తథ్యాప్యసతి విశేషోపాదానే సాధారణేనా

న సన్నిధానేన సన్నిహితస్య వస్తుమాత్రస్యాయం నిర్దేశ ఇతి
గమ్యతే న విశిష్టస్య కస్యచిత్, విశేషసన్నిధానాభావాత్. పూర్వత్ర
చ జగదేకదేశభూతానాం పురుషాణాం విశేషోపాదానాదవిశేషితం
జగదేవేహోపాదీయత ఇతి గమ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి, యఏతేషాం
పురుషాణాం జగదేకదేశభూతానాం కర్తా కిమనేన విశేషేణ యస్య

గ్రహణం న్యాయ్యం. అత్ర ప్రకరణోపపదయోరసత్త్వాత్కస్య గ్రహణమితి సంశయే
పురుషకర్తృపదసాన్నిధ్యాతిక్రియత ఇతి యోగాజ్ఞగద్గ్రహణమిత్యర్థః. ఏతత్కర్తేతి
ప్రకృతపరామర్శాత్పురుషాః పూర్వోక్తాః కర్తృశబ్దేన నిర్దిశ్యంతామిత్యతః—
నాపీతి. పానరుక్త్యాపాతాత్పురుషాణాం నపుంసకైకవచనే నపరామర్శాయోగాచ్చే
త్యర్థః. నను పురుషోత్పాదకస్య కర్తృత్వాపారః కరోత్యర్థఉత్పాదనం తస్య ఫలం
పురుషజన్తతదన్యతరవాచీ కర్తృశబ్దోఽస్త్విత్యతః—నాపీతి. కర్తృశబ్దేనేతి
క్రియాఫలాభ్యాం వినా కర్తృత్వాయోగాత్కర్తృశబ్దేనైవ తయోర్గ్రహణమిత్యర్థః,
జగతోఽపి ప్రకరణోపపదేనస్త ఇత్యుక్తమంగీకరోతి—సత్యమితి. ప్రకరణాదికం హి
సర్వనామ్నస్సంగోచకం తస్మిన్నసతి సామాన్యేన బుద్ధిస్థం సర్వమేవ గృహ్యతే, అత్ర
చ సంగోచకాసత్త్వాత్సర్వార్థకేన సర్వనామ్నా బుద్ధిస్థస్య కార్యమాత్రస్య కర్తృశబ్దో
వాచక ఇత్యాహ—తథాపీతి. కించ జగదేకదేశోక్త్యా జగత్ప్రకృతమిత్యాహ—
పూర్వత్రేతి. జగద్గ్రహే పురుషాణామపి గ్రహత్పృథగుక్తిర్వ్యర్థేత్యతః—ఏక
దుక్తమితి. సవేదితవ్య ఇతిసంబంధః. పురుషమాత్రనిరూపితం కర్తృత్వమితి భ్రాంతినిరా

క్రియత ఇతి పు్యత్పత్త్యా కర్తృశబ్దస్య ప్రత్యక్షాద్యుపస్థాపితజగద్వాచిత్యాత్. నను
పురుషాణాం జగదంతర్భావత్కర్తృత్వం కిమితి పృథగుచ్యత ఇతి ఛేత్, న. బాలా

వా కృతస్స మేన జగదవిశేషితం కర్తేతి. వాశబ్ద ఏకదేశావచ్ఛిన్న
కర్తృత్వవ్యావృత్తిర్థః. యే బాలాకినా బ్రహ్మత్వాభిమతాః పురుషాః
కీర్తితాస్తేషామబ్రహ్మత్వఖ్యాపనాయ విశేషోపాదానం, ఏవం బ్రాహ్మణ
పరివ్రాజకన్యాయేన సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగతః కర్తా వేదితవ్యత
యోపదిశ్యతే, పరమేశ్వరశ్చ సర్వజగతః కర్తా సర్వవేదాంతేష్వవ
ధారితః.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ౧౭.

అథ యదుక్తం వాక్యశేషగతాజ్ఞీనలింగాన్ముఖ్య ప్రాణలింగాచ్చ
తయోరేవాన్యతరస్యేహ గ్రహణం న్యాయ్యం న పరమేశ్వరస్యేతి
తత్పరిహర్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే, పరిహృతం తత్ 'నోపాసాత్త్రైవిధ్యా
దాశ్రితత్వాదిహతద్యోగా'దిత్యత్ర. త్రివిధం హ్యత్రోపాసనమేవం
సతి ప్రసజ్యేత, జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం
చేతి. న చైతన్యాయ్యమ్, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి బ్రహ్మవిష
యత్వమస్య వాక్యస్యావగమ్యతే. తత్రోపక్రమస్య తావద్బ్రహ్మవిష
యత్వం దర్శితమ్. ఉపసంహారస్యాపి నిరతిశయఫలశ్రవణాద్బ్రహ్మవిష
యత్వం దృశ్యతే 'సర్వాన్వాప్తనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం

సార్థోవాశబ్దః. బ్రాహ్మణాభోజయితవ్యాః పరివ్రాజకాశ్చేత్యత్ర యథా బ్రాహ్మణశబ్దః
పరివ్రాజకాన్యవిషయః తథాత్ర కర్తృశబ్దః పురుషాన్యజగద్వాచీత్యాహ—ఏవమితి.
అస్తు జగత్కర్తావేదితవ్యః పరమేశ్వరస్య కిమయాతమిత్యత ఆహ—పరమేశ్వరశ్చేతి.

౧౭. సిద్ధాంతముక్త్యా పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—జీవముఖ్యప్రాణ
లింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. ఉక్తమేవ స్థారయతి—త్రివిధమితి. శ్రైష్ఠ్యింగుణా
ధిక్యం, ఆధిపత్యం నియంతృత్వం, స్వారాజ్యమనియమ్యత్వమితి భేదః. సంభవత్యేక

కినా బ్రహ్మత్వేనోక్తపురుషాణామబ్రహ్మత్వద్యోతనాయ గోబలీవర్దన్యాయేన పృథగు
చ్యత ఇతి ధ్యేయమ్.

జీవముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ న బ్రహ్మపరత్వావధారణమితి చేత్, తద్వ్యా

శ్రేష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యంపర్యేతి యఏవం వేదే' తి. నన్వేషం సతి ప్రతదర్శనవాక్యనిర్ణయేనైవేదమపి వాక్యం నిర్ణీయతే, న నిర్ణీయతే 'యస్య వైతత్కరే'త్యస్య బ్రహ్మవిషయత్వేన తత్రానిర్ధారితత్వాత్, తస్మాదత్ర జీవముఖ్యప్రాణశంకా పునరుత్పద్యమానా నివర్త్యతే. ప్రాణశబ్దోఽపి బ్రహ్మవిషయో దృష్టః 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః' ఇత్యత్ర జీవలింగమప్యవక్త్రమోపసంహారయోర్భ్రహ్మవిషయత్వాదభేదాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యమ్.

సూ. అన్యార్థంతుజైమినిః

ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే ౧౮.

అపిచ నైవాత్ర వివదితవ్యం, జీవప్రధానం వా ఇదం వాక్యం స్యాద్భ్రహ్మప్రధానం వేతి, యతోఽన్యార్థం జీవపరామర్శం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థమస్త్వాన్వే జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్తాత్, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం, ప్రశ్నస్తానత్సుషుప్తపురుషప్రతిబోధనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తే జీవే ప్రతిబోధితే పునర్జీవవ్యతిరిక్తవిషయో దృశ్యతే 'క్షైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుతఏత వాక్యత్వే వాక్యభేదోహి నేష్యత ఇత్యుక్తం చేత్పునరుక్తిస్సాన్విదితి శంకతే—నన్వేషమితి. కర్తృశబ్దస్య రూఢ్యా పూర్వపక్షప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థమస్యారంభోయుక్త ఇత్యాహ—నేత్యాదినా. ప్రాణశబ్దజీవలింగయోర్గతిమాహ—ప్రాణశబ్దోఽపీతి.

౧౮. మనోజీవః జీవలింగేన బ్రహ్మైవ లక్ష్యత ఇత్యుక్తం, ఇదానీంతల్లింగేన జీవోక్తిద్వారా బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—అన్యార్థమితి. జీవపరామర్శస్య జీవాధికరణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వే ప్రశ్నమాహ—క్షైష ఇతి. హేబాలాకే ఏతచ్ఛయనం విశేషజ్ఞానాభావరూపం యథాస్యాత్తక్షైష పురుషః క్వవాశయిష్ట కస్తిన్నధికరణేశయనం కృతవానిత్యర్థః. ఏకీభావాశ్రయజ్ఞానార్థం పృచ్ఛతి—క్వవా ఇతి. ఏతద్భవనఖ్యాతం ప్రతర్దనాధికరణే 'నోపాసాత్తైవిధ్యాదాశ్రితత్వానిహ తద్యోగాత్' ఇతి. ప్రతర్దనవిచారే కర్తృపదస్యావిచారాదగతార్థతా ద్రష్టవ్యా.

కిం చ—

జైమినిరాచార్యోఽస్తిన్నధికరణే జీవపరామర్శమన్యార్థం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం

దాగా' దితి. ప్రతివచనమపి 'యదాసుప్తస్వప్నం న కంచన పశ్యత్య
థాస్త్రిన్పాణవైకథా భవతీ' త్యాది 'ఏతన్తాదాత్తనస్సర్వే ప్రాణా
యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః'
ఇతి చ సుషుప్తికాలే చ పరేణ బ్రహ్మణా జీవవీకతాం గచ్ఛతి, పరన్తా
చ్చ బ్రహ్మణః ప్రాణాదికం జగజ్జాయత ఇతి వేదాంతమర్యాదా. తన్తా
ద్యత్రాస్య జీవస్య నిస్సంబోధస్వస్థతామాపస్వాపఉపాధిజనితవిశేష
విజ్ఞానరహితం స్వరూపం యతస్తద్భ్రంశరూపమాగమనం సోఽత్ర పర
మాత్మా వేదితవ్యతయా శ్రావిత ఇతి గమ్యతే. అపిచైవమేకే శాఖినో
వాజసనేయినోఽస్తి న్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే స్వప్నం విజ్ఞాన
మయశబ్దేన జీవమామ్నాయ తద్వ్యతిరిక్తం పరమాత్మానమామనంతి
'యఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వవైతదభూత్కుతఏతదాగా'దితిప్రశ్నే
ప్రతివచనేఽపి 'యఏషోంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్తి న్మేత'ఇతి, ఆకాశ

మేకీభావరూపం యథా స్యాత్తథా ఏషపురుషః క్వాభూత్సుప్తః, కేనైక్యంప్రాప్నోతీతి
యావత్. ఉత్థానాపాదానం పృచ్ఛతి—కుతఇతి. ఏతదాగమనమైక్యభ్రంశరూపం
యథా స్యాత్తథా పురుషః కుతఆగత్యత్యర్థః. ప్రశ్నముక్త్యా వ్యాఖ్యానమాహ—
ప్రతివచనమితి. శయనభవనయోరాధారః ఉత్థానాపాదానం చ ప్రాణశబ్దితం బ్రహ్మ
వేత్యర్థః. ఉత్తరే ప్రాణోక్తేః ప్రశ్నోఽపి ప్రాణవిషయిత్యతతహ—సుషుప్తికాలే చేతి.
జగద్దేతుత్పజీవై క్యాభ్యాం ప్రాణోఽత్ర బ్రహ్మవేత్యర్థః. జీవోక్తేరన్యార్థత్వముప
సంహరతి—తన్తాదితి. నిస్సంబోధతా విశేషధీశూన్యతా స్వస్థతా విక్షేపమలశూన్యతా.
భేదభ్రాంతిశూన్యతా స్వరూపమైక్యమాహ—ఉపాధీతి. ప్రశ్నవ్యాఖ్యానయోర్బ్రహ్మ
విషయత్వే శాఖాంతరసంవాదమాహ—అపిచైవమేకే శాఖినఇతి. నను తత్రాకాశ
సుషుప్తిస్థానముక్తం న బ్రహ్మైత్యతతహ—ఆకాశేతి. ఉపాధిద్వారా ప్రమాత్రాత్త

యతో మన్యతేఽతో బ్రహ్మపరమేవేదం వాక్యమ్. కుతో మన్యతే, ప్రశ్నవ్యాఖ్యా
నాభ్యామ్. 'క్వేష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్' ఇత్యాది
ప్రశ్నః, 'యదాసుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్త్రిన్పాణవైకథా భవతీ'
ఇత్యుత్తరం వ్యాఖ్యానమ్. తాభ్యాం యస్మిన్ జీవస్య స్వాపాగమనే భవతః, న
ఏవాత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయోపదిష్టః. అపి చైకే వాజసనేయినో బాలాక్యజాతశత్రు
సంవాదే 'య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్' 'యః

శబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రయుక్తః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి, అత్ర
'సర్వవత ఆత్మానోవ్యుచ్చరంతీ' తి చోపాధిమతామాత్మనామన్యతోవ్యుచ్చ
రణమామనంతః పరమాత్మానమేవ కారణత్వేనామనంతీతి గమ్యతే
ప్రాణనిరాకరణస్యాపి సుషుప్తపురుషోత్థాపనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తో
దేశోఽభ్యుచ్చయః—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. వాక్యాన్వయాత్. ౧౯.

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణేఽభిధీయతే 'న హి అరే
పత్యుః కామాయే' త్యుపక్రమ్య 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ
సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా
వా అరే ద్రష్టవ్యశ్చోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రే
జన్త హేతుత్వాచ్చాకాశో బ్రహ్మేత్యాహ—సర్వ ఇతి. ఏవం జీవనిరాసార్థ
కత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ ప్రాణనిరాసపరత్వేనాపి వ్యాచక్షే—ప్రాణేతి. అస్మి
న్వాక్యే ప్రాణోపదేశం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం మన్యతే జైమినిః, ఉక్తప్రశ్నవ్యాఖ్యా
నాభ్యాం వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్. అపిచైకే కాఞ్చనః ఏవమేవ ప్రాణాతి
రిక్తం జీవాత్మానమామనంతః ప్రాణస్య వాక్యార్థత్వం వారయంతీతి సూత్రయోజనా.
అతిరిక్తజీవోపదేశః ప్రాణనిరాకరణస్యాప్యభ్యుచ్చయో హేత్వంతరమితి భాష్యార్థః,
తస్మాదిదం వాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౯. వాక్యాన్వయాత్ విషయవాక్యమాహ—బృహదితి. పత్యాదేరాత్మశేష
త్వేన ప్రియత్వాదాత్మైవ సర్వశేషీ ప్రియతమః, అతోఽన్యత్పరిత్యజ్యాత్మైవ ద్రష్టవ్యః,
దర్శనార్థం శ్రవణాదికం కార్యమిత్యర్థః. ప్రియసంసూచితేనేతి. పతిజాయాదిభిః
ఏవోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మి శ్చేతే' ఇతి ప్రశ్నోక్తరాభ్యాం స్పష్టం విజ్ఞాన
మయూతిరిక్తం పరమాత్మానమామనంతి. అత్ర ఏతత్కౌషీతకీవాక్యం జగత్కర్తరి
బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం బ్రహ్మోపక్రమసామర్థ్యాద్బ్రహ్మపరత్వముక్తమ్. తర్హి తద్వదేవ
మైత్రేయీబ్రాహ్మణస్య 'న వా అరే పత్యుః కామాయ' ఇత్యాదిజీవోపక్రమసామర్థ్యా
జీవపరత్వమస్త్వీతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః

య్యాత్తనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం
విదితమితి. తత్రైతద్విచిత్స్య తే—కిం విజ్ఞానాత్తై వాయం ద్రష్టవ్యశ్చోత
వ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే ఆహాస్విత్పరమాత్మేతి. కుతః పునరేషావి
చికిత్సా, ప్రియసంసూచితేనాత్తనా భోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్తోపదేశ
ఇతి ప్రతిభాతి, తథాత్తవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్తోపదేశ
ఇత్యపి ప్రతిభాతి, కిం తావత్ప్రస్తుం విజ్ఞానాత్తోపదేశఇతి. కస్తాత్,
ఉపక్రమసామర్థ్యాత్. పరిజాయాపుత్రవిత్తాదకం హి భోగ్యజాతం
సర్వం జగదాత్కార్యతయా ప్రియం భవతీతి ప్రియసంసూచితం భోక్తార
మాత్తానముపక్రమ్యానంతరమిదమాత్తనో దర్శనాద్యుపదిశ్యమానం
కస్యాన్వయాత్తనస్సాన్వితే. మధ్యేఽపి 'ఇదం మహద్భూతమనంత
మపారం విజ్ఞానఘనఏవై తేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవాను
వినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞా'స్తీతి ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్ట
వ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్తభావేన బ్రువన్విజ్ఞానాత్తన
ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతి తథా 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'
దితి కర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహరణవిజ్ఞానాత్తానమేవేహోపదిష్టం దర్శ
యతి, తస్మాదాత్తవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవచనం భోక్తృత్వాద్భోగ్యజాత

ప్రియైర్భోగ్యైర్జీవతయానుమితేనేత్యర్థః. యథా 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యుపక్రమబలా
ద్వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం తథాత్ర జీవోపక్రమాదస్య వాక్యస్య జీవపరత్వమితి దృష్టాం
తేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. పూర్వపక్షే వాక్యస్య జీవోపాస్తిపరత్వం సిద్ధాంతే
జ్ఞేయ ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి ఫలం. ఇదం ప్రత్యక్ మహదపరిచ్ఛిన్నం భూతం
సత్యం అనంతం నిత్యం అపారం సర్వగతం చిదేకరసం ఏతేభ్యః కార్యకారణాత్తనా
జాయమానేభ్యో భూతేభ్యస్సామాన్యేనోత్థాయ భూతోపాధికం జన్మానుభూయ
తాన్యేవ భూతాని నీయమానాన్యనుసృత్య వినశ్యతి ఔపాధికమరణానంతరం విశేష
ధీర్నాస్తితి శ్రుత్యర్థః. విజ్ఞాతారం విజ్ఞానకర్తారం, భోక్తరి జ్ఞాతే భోగ్యం జ్ఞానమిത്യుప
చారః. మోక్షసాధనజ్ఞానగమ్యత్వాదిలింగైర్వాక్యస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్య

శ్చోతవ్యో మంతవ్యః' ఇత్యాది. తత్ర కిం జీవో ద్రష్టవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే,
కిం పా పరమాత్మేతి సంశయ, జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవాత్ర

స్వోపచారికం ద్రష్టవ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—పరమాత్మోపదేశ
ఏవాయం కస్తాత్, వాక్యాన్వయాత్. వాక్యం హీదం పార్యోపర్యే
ణా వేక్ష్యమాణం పరమాత్మానం ప్రత్యన్వితావయవం లక్ష్యతే కథ
మితి తదుపపాద్యతే ‘అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనే’తి యాజ్ఞ
వల్క్యుదుపశ్రుత్య ‘యేనాహం నామృతాస్యాం కిమహం తేన కుర్యాం
యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీ’త్యమృతత్వమాశాసానాయై
మైత్రేయ్యై యాజ్ఞవల్క్య ఆత్మవిజ్ఞానముపదిశతి, న చాన్యత్ర పర
మాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వమస్తీతి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి. తథా
చాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముచ్యమానం నాన్యత్ర పరమకారణవిజ్ఞానా
న్తుఖ్యమవకల్పతే, నచైతదౌపచారికమాశ్రయితుం శక్యం, యత్కా
రణమాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయానంతరేణ గ్రంథేన తదే
వోపపాదయతి ‘బ్రహ్మ తంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనో బ్రహ్మవేదే’త్యా
దినా, యో హి బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగదాత్మనోఽన్యత్ర స్వాతంత్ర్యేణ
లబ్ధసద్భావం పశ్యతి తం మిథ్యాదర్శనం తదేవ మిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మ
క్షత్రాదికం జగత్పరాకరోతీతి భేదదృష్టిమహోద్య ‘ఇదం సర్వం యదయ
మాత్తే’తి సర్వస్య వస్తుజాతస్యాత్తావ్యతిరేకమవతారయతి. దుందు
భ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ తమేవావ్యతిరేకం ద్రఢయతి. ‘అస్య మహతో
భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేద’ఇత్యాదినా చ ప్రకృతస్యాత్మనో

పరమాద్భుత్వాప్రమాపకత్వమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. విత్తేన తత్సాధ్యేన కర్త
ణేత్యర్థః. భేదసిందాపూర్వకమభేదసాధనేనైకవిజ్ఞానాత్సర్వ విజ్ఞానస్య సమర్థనా
దౌపచారికత్వం న యుక్తమిత్యాహ—న చైతదౌపచారికమిత్యాదినా. పరాకరోతి
శ్రేయోమార్గాద్భ్రంశయతి. యథా దుందుభిశంఖవీణాశబ్దసామాన్యగ్రహణేనైవ
గృహ్యమాణాస్తదవాంతరవిశేషాశ్చక్తిగ్రహణగ్రాహ్యరజతవత్సామాన్యే కల్పితాస్తతో
న భిద్యంతే, ఏవమాత్మభానభాస్యం సర్వమాత్మమాత్రమితి నిశ్చితమిత్యాహ—దుందు
భ్యాదీతి. ఏవమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్భుత్వానిశ్చయః. సర్వ
సప్రృత్యలింగాదపీత్యాహ—అస్యమహత ఇతి. ఋగ్వేదాదికం నామ, ఇష్టం హుత

ద్రష్టవ్యతయోపదిష్ట ఆత్మా. కుతః, వాక్యాన్వయాత్ ఉపక్రమాదిపర్యాయోచనయా
వాక్యస్య బ్రహ్మణ్యేవాన్వయాదిత్యర్థః.

నామరూపకర్తృప్రపంచకారణతాం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మానమేవైనం
గమయతి. తథైవై కాయనప్రక్రియాయామపి సవిషయస్య సేంద్రియస్య
సాంతఃకరణస్య ప్రపంచస్యైకాయనమనంతరమబాహ్యం కృతస్మిన్
ప్రజ్ఞానఘనం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మానమేవైనం గమయతి, తస్మాత్పర
మాత్మనఏవాయం దర్శనాద్యుపదేశ ఇతి గమ్యతే — యత్పునరుక్తం
ప్రియసంసూచనోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మన ఏవాయం దర్శనాద్యుపదేశ
ఇత్యత్ర బ్రూమః.—

సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరింగమాశర్కర్యః. ౨౦.

అస్యైత ప్రతిజ్ఞా 'ఆత్మని విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీదం
సర్వం యదయమాత్మే'తి చ తస్యాః ప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధిం సూచయత్వే
తల్లింగం యత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనం.
యది హి విజ్ఞానాత్మా పరమాత్మనోఽన్యస్యాత్మ, తతః పరమాత్మవిజ్ఞా
నేఽపి విజ్ఞానాత్మా న విజ్ఞాయతఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతి
జ్ఞాతం తద్ధీయేత, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థం విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరభేదాం
శేనోపక్రమణమిత్యాశ్చరధ్య ఆచార్యో మన్యతే.

మితి కర్తృ, అయం చ లోకః పరశ్చ లోకః ఇతిరూపం. కించ 'స యథా సర్వాసామపాం
సముద్రఏకాయన'మితి ఖండికయా సర్వప్రపంచస్య ముఖ్యలయాధారత్వమాత్మనో
బ్రహ్మత్వే లింగమిత్యాహ — తథైవై కాయనేతి.

౨౦. జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదసత్త్వాదభేదాంకేనేదం జీవోపక్రమణం ప్రతిజ్ఞా
సాధకమిత్యాశ్చరధ్యమతమ్.

నను పతిజాయాదిభోగ్యజాతేన లింగేన జీవోపక్రమః ప్రతీయతే; స కథ
మిత్యాశంక్యాహ —

జీవబ్రహ్మణోర్భేదా కార్యకారణయోర్భేదాభేదా వర్తతే. అత్యంతభేదే ఏక
విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధప్రసంగాత్. తథా చ తత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరిమమభేదాం
శమాదాయ జీవోపక్రమణం లింగమిత్యాశ్చరధ్య ఆచార్యో మన్యతే.

సూ. ఉత్క్రమిష్యతేపవం

భావాదిత్యోడులోమిః. ౨౧.

విజ్ఞానాత్మనవచ దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంప
క్కాత్కలుషీభూతస్య జ్ఞానధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్య
దేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనై కోపపత్తేరుపపన్నమిద
మభేదేనోపక్రమణమిత్యోడులోమి రాచార్యో మన్యతే. శ్రుతిశ్చైవం
భవతి 'ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిసుప
సంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి. క్వచిచ్ఛ జీవాశ్రయమపి
నామరూపం నదీనిదర్శనేన జ్ఞాపయతి, 'యథా నద్యస్స్యందమానా
స్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ తథా విద్వాన్నామ
రూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషమువైతి దివ్య'మితి. యథా లోకే
నద్యస్సాశ్రయమేవనామరూపం విహాయ సముద్రముపయంతి ఏవం
జీవోఽపి స్వాశ్రయమేవ నామరూపం విహాయ పరం పురుషమువైతీతి
హి మంత్రార్థః ప్రతీయతే దృష్టాంతద్వారాంతికయోస్తుల్యతాయై.

౨౧. సత్యసంసారదశాయాం భేద ఏవ ముక్తావేవాభేదఇత్యోడులోమిమతం.
తత్ర మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి. సముత్థానముత్క్రాంతిః. నను సంసారస్యోపాధి
కత్వాత్సర్వదైవాభేద ఇత్యాశంక్య దృష్టాంతబలేన సంసారస్య స్వాభావికత్వ
మిత్యాహ—క్వచిచ్ఛేతి. 'యథా నద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామ
రూపే విహాయ' తి నదీనిదర్శనంవ్యాచక్షే—యథా లోక ఇతి.

సమాధానాంతరమాహ—

సంసారదశాయామత్యంతం బ్రహ్మణో భిన్నస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వత్వసాక్షా
త్కారాత్కార్యకారణసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః ఏవంభావాత్ పరమాత్మనై
గావాత్, భవిష్యదభేదమాదాయ జీవోపక్రమ ఇతి ఔడులోమిరాచార్యో మన్యతే.

సూ. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః. ౨౨.

అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుప
పన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే,
తథాచ బ్రహ్మణమ్ 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాక
రవాణి' త్యేవంజాతీయకం పరస్యైవాత్మనో జీవభావేనావస్థానం దర్శ
యతి, మంత్రవర్ణశ్చ 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్ర్య ధీరః నామాని
కృత్వా భివదన్యదాస్తు' ఇత్యేవంజాతీయకః, న చ తేజః ప్రభృతీనాం
సృష్టౌ జీవస్య పృథక్సృష్టిశ్చుతా యేన పరస్తాదాత్మనోఽన్యస్తద్వి
కారో జీవస్యాత్, కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతః పరమేశ్వరో
జీవో నాన్య ఇతి మతమ్, ఆశ్చర్యస తు యద్యపి జీవస్య పరస్తాదనన్య
త్వమభిప్రేతం తథాపి ప్రతిజ్ఞాసి రితి సాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్య
కారణభావః కియానవ్యభిప్రేత ఇ గమ్యతే, ఔడులోమిపక్షే పున

౨౨. సిద్ధాంతమాహ—అవస్థితేరితి. అత్యంతాభేదజ్ఞాపనార్థం జీవముపక్రమ్య
ద్రష్టవ్యత్వాదయో బ్రహ్మధర్మా ఉక్తా ఇత్యర్థః. ఏతేన జీవలింగానాం బ్రహ్మపరత్వ
కథనార్థమిదమధికరణం న భవతి, ప్రతర్దనాధికరణే కథితత్వాన్నాపి జీవానువాదేన
బ్రహ్మప్రతిపాదనార్థం 'సుషుప్త్యుత్కాంతో'రిత్యత్రావగతత్వాత్, అతో వ్యర్థమిద
మధికరణమితి నిరస్తం. జీవోద్దేశేన బ్రహ్మత్వప్రతిపాదనే భేదోఽప్యవశ్యక ఇతి
భేదాభేదశంకాప్రాప్తా కల్పితభేదేనోద్దేశ్యత్వాదికం స్వతోత్యంతాభేద ఇతి జ్ఞాపనార్థ
మస్యారంభాత్, జ్ఞాపనే చాత్ర లింగమాత్మశబ్దేనోపక్రాంతస్య జీవస్య ధర్మిణో
బ్రహ్మణో ధర్మ్యంతరస్య గ్రహణం వినైవ బ్రహ్మధర్మకథనం భేదాభేదయోస్తు ధర్మి
ద్వయగ్రహణం స్యాదితి మంతవ్యం. ధీరస్సర్వజ్ఞః, సర్వాణి రూపాణి కార్యాణి
విచిత్ర్య సృష్ట్యా తేషాం నామాని చ కృత్వా తేషు బుద్ధ్యానిషు ప్రవిశ్యాభివదనా
దికం కుర్వన్యో వర్తతే తద్విద్వానిహైవామృతో భవతీతి మంత్రోఽపి జీవపరయో
రైక్యం దర్శయతీత్యాహ—మంత్రేతి. జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వానైక్యమిత్యత
ఆహ—న చ తేజఇతి. మతత్రయం విభజ్య దర్శయతి—కాశేత్యాదినా. కియాన
పీతి. అభేదవద్భేదోఽపీత్యర్థః. తత్రాంత్యస్య మతస్యోపాదేయత్వమాహ—తత్ర

నన్విదమవ్యసంగతం, సత్యకార్యకారణసంఘాతవతః సంసారిణోఽత్యంతం
బ్రహ్మభిన్నస్య ముక్తిదశాయామభేదాయోగాదిత్యరుచ్యా పరమం సమాధానమాహ—

స్వప్త మేవావస్థాంతరాపేక్షా భేదా గమ్యేతే, తత్ర కాశకృత్స్నియం
మతం శ్రుత్యనుసారీతి గమ్యేతే ప్రతిపాదయిషిత్కాన్ధానుసారాత్త
త్వమసీత్యాది శ్రుతిభ్యః, ఏవం చ సతి తజ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పితే,
వికారాత్త క త్వేహిజీవస్వాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతిసంబంధే
ప్రళయప్రసంగాన్న తజ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత, అతశ్చ స్వాశ్ర
యస్య నామరూపస్వాసంభవాదుపాధ్యాశ్రయం నామరూపం జీవ
ఉపచర్యతే, అతఏవోత్పత్తిరపి జీవస్య క్వచిదగ్ని విస్ఫులింగోదాహర
ణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా, యదప్యుక్తం ప్రకృ
తస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞా
నాత్త భావేన దర్శయన్విజ్ఞానాత్తనఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి,
తత్రాపీయమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా. 'ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్చ
రథ్యః' ఇదమత్ర ప్రతిజ్ఞాతమ్—'అత్తని విదితే సర్వమిదం విదితం భవ
తీదం సర్వం యదయమాత్తే' తి చ, ఉపపాదితం చ సర్వస్య నామరూప
కర్తృప్రపంచస్యైక ప్రసవత్వా దేక ప్రళయత్వాచ్చ దుందుభ్యాదిదృష్టాం
తైశ్చ కార్యకారణయోరవ్యతిరేక ప్రతిపాదనాత్, తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞా

కాశేతి. సోఽయం దేవదత్తఇతి వత్తత్త్వమస్యాదివాక్యేభ్యః పరాపరయోరత్యంతా
భేదః ప్రతిపాదయితుమిష్టోఽర్థః, తదనుసారిత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞానాన్తుక్తిశ్రుత్యన్యథా
నుపపత్త్యాప్యయమేవ పక్ష ఆదేయ ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. అత్యంతాభేదే సతీత్యర్థః.
కల్పితస్య భేదస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిస్సంభవతి న సత్యస్యేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. యదుక్తం
నదీదృష్టాంతాత్సంసారస్వాభావిక ఇతి తన్నేత్యాహ—అతశ్చేతి. అనామరూప
బ్రహ్మత్వాజ్జీవస్యేత్యర్థః. ఉత్పత్తిశ్రుత్యా జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదావిత్యత ఆహ—
అత ఏవేతి. ఉత్పత్తేః స్వాభావికత్వే ముక్త్యయోగాదేవేత్యర్థః. అత్ర పూర్వపక్షే
బీజత్రయముక్తం జీవనోపక్రమః పరస్యైవ సముత్థానశ్రుత్యా జీవా భేదాభిధానం
విజ్ఞాతృశబ్దశ్చేతి. తత్రాద్యం బీజం త్రిసూత్ర్యా నిరస్తమ్, సంప్రతి ద్వితీయమనూద్య
తథైవ నిరాచక్షే—యదప్యుక్తమిత్యాదినా. అత్తజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం
తత్ర హేతుః 'ఇదం సర్వం యదయమాత్తే'త్యవ్యతిరేకఉక్తస్తస్య ప్రతిపాదనాత్తదేవ
ప్రతిజ్ఞాతముపపాదితమితి యోజనా. ఏకస్తాత్ప్రసవో యస్య ఏకస్త్రిన్ప్రళయో యస్య

బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాకల్పితభేదేన జీవరూపేణావస్థితేః జీవోపక్రమోఽవిరుద్ధః

యాస్సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లింగం యన్తహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య
భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్తభావేన కథితమిత్యాశ్చ రథ్యఆచార్యో
మన్యతే అభేదే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమవ
కల్పత ఇతి 'ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌదులోమిః' ఉత్క్రమి
ష్యతో విజ్ఞానాత్తనో జ్ఞానధ్యానాదిసామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణా
త్తనైక్య సంభవాదిదమభేదాభిధాన మిత్యౌదులోమిరాచార్యో
మన్యతే, 'అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః' అన్యైవ పరమాత్మనో^౨ నేనాపి
విజ్ఞానాత్తభావేనాహ స్థానాదుపపన్నమిదమభేదాభిధానమితి కాశ
కృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే. ననూచ్ఛేదాభిధానమేతత్ 'ఏతేభ్యో
భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ' తి
కథమేతదభేదాభిధానమ్, నైష దోషః, విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయ
మేతద్వినాశాభిధానం నాత్తోచ్ఛేదాభిప్రాయమ్ 'అత్రైవ మా^౩గ
వానమూముహన్నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ' తి పర్యనుయుజ్య స్వయమేవ
శ్రుత్యా^౪ర్థాంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'న వా అరే^౫హం మోహం
బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరే^౬యమాత్తానుచ్ఛిత్తిధర్తా మాత్రాసంసర్గ
స్వస్య భవతీ' తి, ఏతదుక్తం భవతి—కూటస్థనిత్యవవాయం విజ్ఞాన
ఘన ఆత్మా నాస్యోచ్ఛేదప్రసంగో^౭స్తీ, మాత్రాభిస్త్వస్యభూతేంద్రి
యలక్షణాభిరవిద్యాకృతాభిరసంసర్గో విద్యయా భవతి, సంసర్గాభావే
చ తత్కృతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యాభావాన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుక్త
మితి, యదప్యుక్తం 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా' దితి కర్తృవచ

తద్భావాదిత్యర్థః. సముత్థానమభేదాభిధానమితి యావత్. జన్తనాశావుక్తౌ నాభేద
ఇత్యాక్షిప్య పరిహరతి—నన్విత్యాదినా. మృతస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి వాక్యే^౮త్రైవ మాం
మోహితవానసి జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞానాభావే నాశప్రసంగాదితి మైత్రేయ్యోక్తో
మునిరాహ—న వా అరే ఇతి. మోహం మోహకరం వాక్యం, అవినాశీ నాశహేతు
శూన్యః, అత ఉచ్ఛిత్తిధర్తా నాశవాన్న భవతీత్యనుచ్ఛిత్తిధర్తేత్యర్థః. తృతీయం బీజం
తృతీయేన మతేనైవనిరసనీయమిత్యాహ—యదపీత్యాదినా. ఆద్యమతద్వయే^౯పి సత్య
భేదాంగీకారాత్కేనేత్యాక్షేపో న యుక్తః కాశకృత్స్నస్య మతే త్వత్యంతాభేదాద్వి

ఇతి కాశకృత్స్న ఆచార్యః శ్రుతితాత్పర్యజ్ఞోమన్యతే. అతో ద్రష్టవ్యే పరబ్రహ్మణి

నేన శబ్దేనోపసంహారాద్విజ్ఞానాత్తన ఏవేదం ద్రష్టవ్యమితి, తదపి
 కాశకృత్స్నియేనైవ దర్శనేన పరిహరణీయమ్, అపిచ 'యత్ర హి
 ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ' త్యారభ్యావిద్యావిషయే
 తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణం విశేషవిజ్ఞానం ప్రపంచ్య 'యత్ర త్వస్య సర్వ
 మాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే' దిత్వాదినా విద్యావిషయే
 తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణస్య విశేషజ్ఞానస్యాభావమభిదధాతి, పునశ్చ
 విషయాభావేఽప్యాత్తానం విజానీయాదిత్యాశంక్య 'విజ్ఞాతారమరే
 కేనవిజానీయా' దిత్వాహ, తతశ్చ విశేషవిజ్ఞానాభావోపపాదనపరత్వా
 ద్వాక్యస్య విజ్ఞానధాతురేవ కేవలస్స భూతపూర్వగత్యా కర్తృ
 వచనేన తృచా నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే, దర్శితం తు పురస్తాత్కాశకృ
 త్స్నియస్య మతస్య శ్రుతిమత్త్వమ్. అతశ్చ విజ్ఞానాత్పరమాత్మనోర
 విద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపరచితదేహీద్యుపాధినిమిత్తో భేదో న
 పారమార్థిక ఇత్యేషోఽర్థస్సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగంతవ్యః ఇదం
 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మైవేదం సర్వం,
 బ్రహ్మైవేదం సర్వం యదయమాత్తా, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా
 నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతే' త్యేవమాదిభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, స్మృతిభ్యశ్చ
 "వాసుదేవస్సర్వమిదం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు
 భారత, సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వర" మిత్యేవం
 రూపాభ్యః, భేదదర్శనాపవాదాచ్చ 'అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మితి న
 స వేదయథా పశుః మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహ నానేవ

జ్ఞానస్య కారకాభావాత్సయ్యుక్త ఇతి శ్రుత్యనుసారత్వాత్తన్త తే మనః కల్పితం విజ్ఞాతృ
 త్వం ముక్తే బ్రహ్మత్వ ని భూతపూర్వగతోక్తమితి పరిహరణీయమిత్యర్థః. కించ పూర్వా
 పరపర్యాలోచనయా వాక్యస్య ముక్తాత్పరత్వావగమాద్విజ్ఞాతృత్వం కల్పితమేవానూ
 ద్యత ఇతి న తల్లింగేన జీవపరత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. ఆర్షేషు పక్షేషు కాశకృత్స్ని
 పక్షస్యైవాదేయత్వే కిం బీజం తదాహ—దర్శితమితి. అతశ్చ శ్రుతిమత్త్వాచ్చ. పున
 రపి శ్రుతిస్మృతిమత్త్వమాహ—సదేవేత్యాదినా. హేతునాం భేదో న పారమార్థిక
 ఇతి ప్రతిజ్ఞయా సంబంధః. భేదాభేదపక్షే జీవస్య జ్ఞానాదివికారవత్త్వాత్తన్ని షేదో న
 మైత్రేయాబ్రహ్మణవాక్యం సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

పశ్యతీ' త్యేవంజాతీయకాత్, 'స వా ఏష మహానజఆత్మాఽజరోఽ
మృతోఽభయోబ్రహ్మే' తి చాత్తని సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాత్,
అన్యథా చ ముముక్షూణాం నిరపవాదవిజ్ఞానానుపపత్తేః, సునిశ్చితా
త్వానుపపత్తేశ్చ, నిరపవాదం హి విజ్ఞానం సర్వాకాంతానివర్తకమా
విషయమిష్యతే 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః 'తత్ర
కో మోహః కశ్చోకఏకత్వమనుపశ్యతః' ఇతి చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతే
శ్చ, తే చ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వవిషయే సమ్యగ్దర్శనే క్షేత్రజ్ఞః పర
మా తినామమాత్రభేదాత్క్షేత్రజ్ఞోఽయం పరమాత్మనో భిన్నః పరమా
త్మాయం క్షేత్రజ్ఞాద్భిన్న ఇత్యేవంజాతీయక ఆత్మభేదవిషయోఽయం
నిర్బంధో నిర్వర్ధకః, ఏకో హ్యాయమాత్మా నామమాత్రభేదేన బహు
థాభిధీయత ఇతి, నహి 'సత్యం జ్ఞానమనంతంబ్రహ్మయో వేద నిహితం
గుహాయా' మితి కాంచిదేవై కాం గుహామధిక్యత్యైతదుక్తం, న చ
బ్రహ్మణోఽన్యో గుహాయాం నిహితోఽస్తి 'తత్సప్తా తదేవాను

స్యాదిత్యాహ—స వా ఏష ఇతి. భేదస్య సత్యత్వే తత్ప్రమయా బాధాదహం
బ్రహ్మేతి నిర్బంధం జ్ఞానం న స్యాదిత్యాహ—అన్యథా చేతి. అభేదస్యాపి సత్త్వా
త్ప్రమేత్యాశంక్య భేదాభేదయోర్విరోధాత్సంశయస్స స్యాదిత్యాహ—సునిశ్చితేతి.

మాస్తు నిర్బంధజ్ఞానమిత్యత ఆహ—నిరపవాదమితి. అహంబ్రహ్మైత్యబాధితనిశ్చయ
నైవ శోకాదినివర్తకత్వమిత్యత స్మృతిమప్యాహ—స్థితేతి. ఆత్మంతికైకత్వే హి
ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి న భేదాభేదయోరితి భావః. నను జీవపరమాత్మానా స్వతో
భిన్నా అపర్యాయనామవత్త్వాత్ సంభకుంభవదిత్యత ఆహ—స్థితే చేతి. కథం తర్హ్య
పర్యాయనామభేద ఇత్యాశంక్య జీవత్వేశ్వరత్వాదినిమిత్తభేదాదిత్యాహ—ఏకో
హీతి. కించావిద్యాతజ్జబుద్ధిరూపాయాం గుహాయాం స్థితో జీవో భవతి తస్యామేవ
బ్రహ్మ నిహితమితి శ్రుతేః. స్థానైక్యాజ్జీవవివ బ్రహ్మేత్యాహ—నహీతి. కాంచిదేవై
కామితి. జీవస్థానాదన్యమిత్యర్థః. న న్వేకస్యాం గుహాయాం ద్వా కిం న స్యాతా
మిత్యత ఆహ—నచేతి. సప్తరేవ ప్రవేశేన జీవత్వాన్నభేదః. నన్వత్యంతాభేదేఽపి
జీవస్య సప్తభానాద్బ్రహ్మే సప్తం స్యాదతస్స ఏష్టత్వాసప్తత్వాభ్యాం తయోర్భేద
ఇతి చేన్న-దర్పణే ప్రతిబింబస్య స్ఫుటత్వేఽపి బింబస్యాస్ఫుటత్వవత్కల్పితభేదేన విరుద్ధ

ప్రావిశ' దితి స్రష్టురేవ ప్రవేశశ్రవణాత్, యే తు నిర్బంధం కుర్వంతి తే వేదాంతార్థం బాధమానాః శ్రేయోద్వారం సమ్యగ్దర్శన మేవ బాధంతే కృతకమనిత్యం చ మోక్షం కల్పయంతి న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంత ఇతి. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతాను పరోధాత్. ౨౩.

యథాభ్యుదయహేతుత్వాద్ధర్మో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిశ్చేయస హేతుత్వాద్బ్రహ్మోపి జిజ్ఞాస్యమిത്യుక్తం, బ్రహ్మ చ 'జన్తాద్యస్య యతః' ఇతి లక్షితమ్, తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సవర్ణాదివత్ప్రకృ ధర్మవ్యవస్థోపపత్తేః. సత్యభేదే యేషామాగ్రహస్తేషాం దోషమాహ—యత్వితి. సోఽ యమితివత్త్వమసీత్యకార్యకారణద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదత్యంతాభేదో వేదాం తార్థస్తద్బోధ ఏవ, నిశ్చేయససాధనం తస్య బాధో న యుక్త ఇత్యర్థః. కించ భేదాభేద వాదినః జ్ఞానకర్తృభ్యాం కృతకం మోక్షం కల్పయంతి, తత్రానిత్యత్వం దోషః. యత్తు కృత కమపి నిత్యమితి తచ్చ 'యత్క్రియాసాధ్యం తదనిత్య'మితి న్యాయబాధితం. అస్తాకం త్వనర్థధ్వంసస్య జ్ఞానసాధ్యత్వాన్నిత్యముక్తాత్తమాత్రత్వాచ్చ నానిత్యత్వదోష ఇతి భావః, తస్మాన్నేత్రేయబ్రహ్మణం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్—ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౩. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. లక్షణసూత్రేణాస్య సంగతిం వత్తుం వృత్తం స్థారయతి—యథేతి. తత్ర హి బ్రహ్మణో బుద్ధిస్థత్వార్థం సామాన్యతో జగత్కారణత్వం లక్షణముక్తం తేన బుద్ధిస్థే బ్రహ్మణి కృత్స్నవేదాంత సమన్వయం ప్రతిపాద్య తత్కారణత్వం కిం కర్తృత్వమాత్రం? ఉత ప్రకృతిత్వ కర్తృత్వోభయరూపమితి? విశేషజిజ్ఞాసాయామిదమారభ్యతే, తథాచ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతా హేతుత్వాత్తేనాస్య సంగతిః. యద్యపి తదానంతర్యమస్య యుక్తం తథాపి

పూర్వం 'జన్తాద్యస్య యతః' ఇతి సూత్రే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమభి హితమ్. తదధునాత్ర విచార్యతే. ఏవం చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషవిచారహేతుత్వా త్తేన హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఏకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా గౌణతమ్, సిద్ధాంతే

తిత్వే కులాలసువర్ణకారాదివన్నిమిత్తత్వే చ సమానమిత్యతో భవతి
 విమర్శః, కీమాత్తకం పునర్బ్రహ్మణః కారణత్వం స్యాదితి తత్ర నిమిత్త
 కారణమేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతి, కస్తాత్, ఈక్షాపూర్వ
 కకర్తృత్వశ్రవణాత్, ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవ
 గమ్యతే 'స ఈక్షాం చక్రే సప్రాణమసృజతే' త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఈక్షా
 పూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు దృష్టం,
 అనేకకారకపూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధిర్లోకే దృష్టా, స చ న్యాయ
 ఆదికర్తృత్వపి యుక్తస్సంక్రామయితుమ్, ఈశ్వరత్వప్రసిద్ధేశ్చ ఈశ్వ
 రాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వమేవ కేవలం ప్రతీ
 యతే, తద్వత్పరమేశ్వరస్యాపి నిమిత్తకారణత్వమేవ యుక్తం ప్రతి
 పత్తుమ్, కార్యం చేదం జగత్సావయవమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే,
 కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యం, కార్యకారణయోస్సా
 రూప్యదర్శనాద్బ్రహ్మ చానేవంలక్షణమవగమ్యతే, 'నిష్కళం

నిశ్చితతాత్పర్యైర్వేదాంతైః కర్తృమాత్రే శ్వరమతనిరాసస్సుకర ఇతి సమన్వయాంతే
 ఇదం లిఖితమ్. లక్షణసూత్రస్యాధ్యాయాదిసంగతత్వాదస్యాప్యధ్యాయాదిసంగతిః.
 పూర్వత్ర సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్వాక్యస్య జీవపరత్వం నిరస్తం తద
 యుక్తం కర్తృపాదానయోర్భేదేన ప్రతిజ్ఞాయా గౌణత్వాదిత్యాక్షిపతి—తత్ర
 నిమిత్తేత్యాదినా. పూర్వోత్తరపక్షయోర్ద్వైతాద్వైతసిద్ధిః ఫలం—ఈక్షాపూర్వకేతి.
 ఈక్షణశ్రుత్యా కర్తృత్వం నిశ్చితం, తథాచ బ్రహ్మ న జగత్ప్రకృతిః కర్తృత్వాత్,
 యో యత్కర్తా స తత్ప్రకృతిర్న యథా ఘటకర్తా కులాలఇత్యర్థః. జగత్ భిన్న
 కర్తృపాదానకం, కార్యత్వాద్ఘటపదిత్యాహ—అనేకేతి. బ్రహ్మ నోపాదానమీశ్వర
 త్వాద్రాజాదిపదిత్యాహ—ఈశ్వరత్వేతి, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్,
 యదిత్థం తత్తథా యథా కులాలవిలక్షణో ఘట ఇత్యాహ—కార్యం చేతి. నిష్కళం
 నిరవయవం, నిష్క్రియమచలం శాంతమపరిణామి, నిరవద్యం నిరస్తసమస్తదోషం,
 తత్ర హేతుః నిరంజనమితి. అంజనతుల్యతమశ్శూన్యమిత్యర్థః. తర్హి జగతస్సదృశో

తన్ముఖ్యత్వమితి ఫలభేదః. తత్ర కిం బ్రహ్మణో జగన్నిమిత్తత్వమాత్రమ్, ఉతో
 పాదానత్వమపీతి సంశయే, 'తదైక్షత' ఇతి ఈక్షణపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాన్నిమిత్త
 త్వమాత్రమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మచకారాన్నిమిత్తమపి,

నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజన' మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, పారి
 శేష్యాద్భ్రష్టాణోఽన్యదుపాదానకారణమశుద్ధ్యాదిగుణకంస్త్య ఎతిప్రసిద్ధ
 మభ్యుపగంతవ్యమ్, బ్రహ్మకారణత్వశ్రుతేర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసా
 నాదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానకారణం చ
 బ్రహ్మభ్యుపగంతవ్యం నిమిత్తకారణం చ న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ,
 కస్తాత్, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్, ఏవం హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ
 శ్రౌతౌ నోపదుర్యేతే, ప్రతిజ్ఞాతావత్ 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో
 యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత' మితి,
 తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యదవిజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతీ
 యతే, తచ్చోపాదానకారణవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి ఉపాదాన
 కారణవ్యతిరేకత్కార్యస్య, నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేకస్తుకార్యస్య
 నాస్తి, లోకేతత్త్వః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్, దృష్టాంతోఽపి 'యథా
 సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచా
 రంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య' మిత్యుపాదాన
 కారణగోచరపవామ్నాయతే, 'తథైకేన లోహమణినా సర్వం లోహ
 మయం విజ్ఞాతం స్యాదేకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ణాయసం విజ్ఞాతం
 స్యా'దితి చ, తథాన్యత్రాపి 'కస్త్నిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం
 విజ్ఞాతం భవతీ' తి ప్రతిజ్ఞా 'యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతీ'

పాదానం కిమిత్యతః—పారిశేష్యాదితి. బ్రహ్మనిషేధే ప్రధానం పరిశిష్యత ఇత్యభి
 మానః. సిద్ధాంతయతి—ప్రకృతిశ్చేతి. చకారాన్నిమిత్తత్వగ్రహః. ఏవముభయరూపే
 కారణత్వే తయారబాధో భవతీత్యాహ—ఏవమితి. కర్తృజ్ఞానాదపి సర్వకార్యజ్ఞానం
 కిం న స్యాదిత్యతః—నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేకస్త్వీతి. మృదాదీనాముపాదానా
 నాం దృష్టాంతత్వాద్దార్ఢ్యాంతికస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం వాచ్యమిత్యాహ—దృష్టాం
 తోఽపీతి. వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న వస్తుతోఽస్తితి సత్యకారణజ్ఞానా
 ద్వికారజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః. గతిసామాన్యార్థం మండకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ

కుతః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ' ఇత్యాద్యేక

తి దృష్టాంతః, తథా 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం
సర్వం విదిత' మితి ప్రతిజ్ఞా 'స యథా దుందుభేర్హన్యమానస్య స
బాహ్యో శబ్దాంచ్చక్నుయాద్గ్రహణాయ దుందుభేస్తు గ్రహణేన
దుందుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత' ఇతి దృష్టాంతః, ఏవం యథా
సంభవం ప్రతివేదాంతం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ ప్రకృతిత్వసాధనౌ ప్రత్యే
తవ్యో, యత ఇతీయమపి పంచమీ 'యతో వా ఇమాని భూతాని
జాయంత' ఇత్యత్ర 'జనికర్తుః ప్రకృతి' రితి విశేషస్తరణాత్పరికృతిలక్షణ
ఏవాపాదానే ద్రష్టవ్యా, నిమిత్తత్వం త్వధిష్ఠాత్రంత రాభావాదధిగంత
వ్యమ్, యథా హి లోకే మృత్సువర్ణాదికముపాదానకారణం కులాల
సువర్ణకారాదీనధిష్ఠాత్మానపేక్ష్య ప్రవర్తతే, నైవం బ్రహ్మణఉపాదాన
కారణస్య, స్వతోఽన్యోఽధిష్ఠాతాపేక్ష్యోఽస్తి, ప్రాగుత్పత్తేరేకమేవా
ద్వితీయమిత్యవధారణాత్, అధిష్ఠాత్రంత రాభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాం

వాహ—తథాన్యత్రాపీతి. బ్రహ్మదారణ్యకేఽపి తావాహ—తథాత్మనీతి. ఘటస్ఫుర
తీత్యనుగతస్ఫురణం ప్రకృతిస్తదతిరేకేణ వికారా న సంతీతి సోఽయమర్థో యథా
స్ఫుటస్సృష్టతథా దృష్టాంతస్స ఉచ్యతే. హన్యమానదుందుభిజన్యాచ్ఛబ్దసామాన్యా
ద్బాహ్యన్విశేషశబ్దా సామాన్యగ్రహణాతిరేకేణ పృథగ్గ్రహీతుం శ్రోతా న శక్ను
యాత్, సామాన్యస్య తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతజశబ్దవిశేషో గృహీతో భవతి,
తస్య వా గ్రహణేన తదవాంతరవిశేషశబ్దో గృహీతో భవతి, అతశ్శబ్దసామాన్య
గ్రహణగ్రాహ్యవిశేషాస్సామాన్యే కల్పితాః తద్వదాత్మభానభాస్యాఘటాదయ ఆత్మని
కల్పితా ఇత్యర్థః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాల్లింగాద్భిప్రాయః ప్రతికృతిత్వముక్త్యా
పంచమీశ్రుత్యాప్యాహ—యతఇతి. 'యతో వా' ఇత్యత్ర శ్రుతౌ యతఇతి పంచమీ
ప్రకృతౌ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః. జనికర్తుర్హయమానస్య కార్యస్య ప్రకృతిరపాదాన
సంజ్ఞికా భవతీతి సూత్రార్థః. సంజ్ఞాయాః ఫలం—'అపాదానే పంచమీ' ఇతి సూత్రాత్ప్ర
కృతౌ పంచమీలాభః. ఏవం బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం ప్రసాధ్య కర్తృత్వం సాధయతి—
నిమిత్తత్వమితి. బ్రహ్మస్వాతిరిక్తకర్తృధిష్టేయం, ప్రకృతిత్వాన్మదాదివదిత్యాద్యనుమా
నానామాగమబాధమాహ—ప్రాగుత్పత్తేరితి. జగత్కర్తృత్వం బ్రహ్మణవిషేత్యత్ర

విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా, 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం
విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణమ్' ఇత్యాదిదృష్టాంతశ్చ. తయోః సామన్యస్యాదిత్యర్థః.

తానుపరోధా దేవోదితో వేదితవ్యః, అధిష్ఠాతరి హ్యుపాదానాదన్య
స్తిన్న భ్యుపగమ్యమానే పునరప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యాసంభవాత్ప్ర
తిజ్ఞాదృష్టాంతోపరోధ ఏవ స్యాత్, తస్మాదధిష్ఠాత్రంతరాభావాదా
త్తనః కర్తృత్వముపాదానాంతరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వమ్. ఇతశ్చ
త్తనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే.

సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ. ౨౪.

అభిధ్యోపదేశశ్చత్తనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వేగమయతి 'సోఽకా
మయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి', 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజా
యేయేతి' చ, తత్రాభిధ్యానపూర్వికాయాస్వీతంత్యగ్రప్రవృత్తేః
కర్తేతి గమ్యతే, బహు స్యామితి ప్రత్యగాత్తవిషయత్వాద్బహుభవ
నాభిధ్యానస్య ప్రకృతిరిత్యపి గమ్యతే,

సూ. సాక్షాచ్ఛోభయామ్నానాత్. ౨౫.

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః ఇతశ్చ ప్రకృతిర్భిన్నా యత్కా
రణం సాక్షాద్భిన్నైవ కారణముపాదాయోభౌ ప్రళయప్రభవావా
మ్నాయేతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సము
సూత్రం యోజయతి—అధిష్ఠాత్రంతరేతి.

౨౪. ఏకస్యోభయరూపం కారణత్వమవిరుద్ధమితి సూత్రచతుష్టయేన సాధ
యతి—ఇతశ్చేత్యాదినా. అభిధ్యా సృష్టిసంకల్పః.

౨౫. అభ్యుచ్చయో హేత్వంతరం. ఆకాశాదేవేత్యేవ కారనూచితముపాదా

కించ—

'సోఽకామయత' ఇత్యాత్తనో ధ్యానోపదేశాత్కర్తృత్వమ్, 'బహుస్యామ్'
ఇతి ధ్యానోపదేశాత్ప్రకృతిత్వమ్ ఇతి.

ప్రకృతిత్వే హేత్వంతరమాహ—

'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంతే ఆకాశం
ప్రత్యస్తం యన్తి' ఇత్యాకాశశబ్దేన సాక్షాద్రబ్ధా గృహీత్వా జగదుత్పత్తిప్రలయ
యోగుభయోరామ్నానాద్రబ్ధా ప్రకృతిరిత్యర్థః.

త్వద్యంతే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీ' తి, యద్ధి యస్తాత్ప్రభవతి
యస్తింశ్చ ప్రతీయతే తత్తస్యోపాదానం ప్రసిద్ధమ్, యథా ప్రీహి
యవాదీనాం పృథివీ, సాక్షాదితి చోపాదానాంతరానుపాదానం సూచ
యత్యాకాశాదేవేతి, ప్రత్యస్తమయశ్చ నోపాదానాదన్యత్ర కార్యస్య
దృష్టః.

సూ. ఆత్మకృతేః పరిణామాత్. ౨౬.

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్భిక్షా యత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం
'తదాత్తానగ్ స్వయమకురుతే' త్యాత్తనః కర్తృత్వం కర్తృత్వం చ దర్శ
యతి, ఆత్తానమితి కర్తృత్వం స్వయమకురుతేతి కర్తృత్వం, కథంపునః
పూర్వసిద్ధస్య సతః కర్తృత్వేన వ్యవస్థితస్య క్రియమాణత్వం శక్యం
సంపాదయితుం, పరిణామాదితి బ్రూమః, పూర్వసిద్ధోఽపి హి సన్నాత్తా
విశేషేణ వికారాత్తనా పరిణమమామాసాత్తానమితి, వికారాత్తనా చ
పరిణామో మృదాద్యాసు ప్రకృతిషూపలబ్ధః, స్వయమితి చ విశేషణా
న్నిమిత్తాంతరానపేక్షత్వమపి ప్రతీయతే, పరిణామాదితి వా పృథ
నాంతరానుపాదానమగ్రహణం సాక్షాదితిపదేన సూత్రకారో దర్శయతీతి యోజనా.

౨౬. ఆత్మసంబంధినీ కృతిః ఆత్మకృతిః, సంబంధశ్చాత్తనః కృతిం ప్రతివిష
యత్వమాశ్రయత్వం చ. నను కృతేరాశ్రయస్సిద్ధో భవతి విషయస్తు సాధ్యఇత్యేక
స్యోభయం విరుద్ధమిత్యాశంకతే—కథం పునరితి. యథా మృదస్సాధ్యపరిణామాభేదేన
కృతివిషయత్వం తద్వదాత్తనఇత్యాహ—పరిణామాదితి. ఆత్తానమితి. అవిరోధ ఇతి
శేషః. సిద్ధస్యాపి సాధ్యత్వే దృష్టాంతమాహ—వికారాత్తనేతి. నను బ్రహ్మణఆత్తాన
మితి ద్వితీయయా కార్యాత్తనా సాధ్యత్వశ్రుత్యాఽస్తు ప్రకృతిత్వం కర్తృత్వోఽ
స్తిత్వ్యతాహ—స్వయమితి చేతి. బ్రహ్మణః కృతికర్తృత్వోపపాదనార్థం పరిణామా
దితిపదం వ్యాఖ్యానాన్యథాపి వ్యాచక్షే—పృథిక్సూత్రమితి. మృద్దుటఇతిపద్భిక్షా

సన్వేకస్య కృతిమత్వం కృతివిషయత్వం చ విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ—

'తదాత్తానం స్వయమకురుత' ఇతి ఆత్తానమితి ద్వితీయయా కృతివిషయత్వం
స్వయమకురుత ఇత్యనేన కృతిమత్వం చామ్నాయతే. తథా చ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం
నిమిత్తత్వం చావిరుద్ధమ్. కుతః, ఆత్మకృతేః ఆత్మసంబంధినీ కృతిరాత్మకృతిః, తతో

కూన్మిత్రం, తస్యైవోఽర్థః, ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మణ
ఏవ వికారాత్తనాఽయం పరిణామస్సామానాధికరణ్యేనామ్నాయతే
'సచ్చ త్యచ్ఛాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తంచే'త్యాది నేతి.

సూ. యోనిశ్చ హి గీయతే. ౨౭.

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మయోనిరిత్యపి
పత్యతే వేదాంతేషు 'కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోని' మితి
'యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః' ఇతి చ, యోనిశబ్దశ్చ ప్రకృతి
వచనః సమధిగతోలోకే 'పృథివీయోనిరోషధిచనస్పతీనా'మితి, స్త్రీయో
నేరప్యన్త్యైవావయవద్వారేణ గర్భం ప్రత్యుపాదానకారణత్వం,
క్వచిత్ స్థానవచనోఽపి యోనిశబ్దోద్భవః 'యోనిష్టఇంద్ర నిషదేఅకారి'
తివాక్యశేషాత్, తత్ర ప్రకృతివచనతా పరిగృహ్యతే 'యథోర్ణనాభిః

సచ్చత్యచ్ఛేతి పరిణామస్సామానాధికరణ్యశ్చుతేః బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః. సత్
ప్రత్యక్షం భూతత్రయం, త్యక్త పరోక్షం భూతద్వయం, నిరుక్తం వక్తుం శక్యం
ఘటాది, అనిరుక్తం వక్తుమశక్యం కపోతరూపాది, తచ్చ బ్రహ్మైవాభవదిత్యర్థః.

౨౭ అత్ర సూత్రే పరిణామశబ్దః కార్యమాత్రపరః న తు సత్యకార్యాత్మక
పరిణామపరః 'తదనన్యత్వ'మితి వివర్తవాదస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. యోనిశబ్దాచ్చ
ప్రకృతిత్వమిత్యాహ—యోనిశ్చేతి. కర్తారం క్రియాశక్తిమంతం, ఈశం నియంతా
రం, పురుషం ప్రత్యంచం, బ్రహ్మ పూర్ణం, యోనిం ప్రకృతిం, ధీరా ధ్యానేన పశ్యంతీ
త్యర్థః. నన్వసుపాదానేఽపి స్త్రీయోనా యోనిశబ్దోద్భవ ఇత్యత ఆహ—స్త్రీయోనే
రితి. శోణితమవయవశబ్దార్థః. యోనిశబ్దస్య స్థానమప్యర్థో భవతి సోఽత్ర భూతయో
న్యాదివాక్యేన గ్రాహ్యః, ఊర్ణనాభ్యాది ప్రకృతిదృష్టాంతవాక్యశేషవిరోధాదిత్యాహ.
క్వచిదితి. హే ఇంద్ర తే తవ నిషదే ఉపవేశనాయ యోనిః స్థానం మయా అకారి

హేతోః. నన్వాత్మనః కర్తృత్వేన పూర్వసిద్ధస్య కథం కృతికర్తృత్వమత ఆహ—
పరిణామాత్. పరిణామో వివర్తః; సిద్ధస్యాపి వివర్తాత్తనా సాధ్యత్వాత్ కర్తృత్వోప
పత్తిరిత్యర్థః.

కించ—

'యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి' ఇతి ప్రకృతివాచకయోనిశబ్దేన ఆత్మా హి

సృజతే గృహ్లాతేచే'త్యేవంజాతీయకాత్. తదేవం ప్రకృతిత్వం బ్రహ్మ
ణః ప్రసిద్ధం. యత్పునరిదముక్తమీహాపూర్వకం కర్తృత్వం నిమిత్త
కారణేష్వేవ కులాలాదిషు లోకే దృష్టం నోపాదానేష్విత్యాది తత్ప్ర
త్యుచ్యతే, న లోకవదిహ భవితవ్యం, నహ్యయమనుమానగమ్యోఽ
ర్థః, శబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్య యథాశబ్దమిహ భవితవ్యం, శబ్ద
శ్చేషీతురీశ్వరస్యప్రకృతిత్వం ప్రతిపాదయతీత్యవోచామ, పునశ్చై
తత్సర్వం విస్తరేణ ప్రతివక్ష్యామః. ఇతి సప్తమాధికరణమ్

సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. ౨౮

‘ఈక్షతేర్నా శబ్దమి’త్యారభ్య ప్రధానకారణవాదస్మాత్త్రైరేవ
పునఃపునరాశంక్య నిరాకృతః, తస్యహి పక్షస్యోపోద్బలకాని కాని
కృతమిత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్త మనుమానమనూద్యాగమబాధమాహ—యత్పునరిత్యా
దినా. నన్వనుమానస్య శ్రుత్యనపేక్షత్వాన్న తయా బాధిత్యతాహ—నహితి. జగ
త్కర్తా పక్షః శ్రుత్యైవ సిద్ధ్యతి, యా కృతిస్సా శరీరజన్యేతి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్య
కృతిమతోఽనుమానాసంభవాదతశ్చోతమిశ్వరం పక్షీకృత్యానుపాదానత్వసాధనే
భవత్యేవోపజీవ్యతయా ప్రకృతిత్వబోధకశ్రుత్యా బాధిత్యర్థః. యదుక్తం విలక్షణ
త్వాద్బ్రహ్మణోన జగదుపాదానత్వమితి తత్రాహ—పునశ్చేతి. ‘న విలక్షణత్వా’దిత్యా
రభ్యేత్యర్థః. ఆత ఉభయరూపం కారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణమితి సిద్ధమ్—ఇతి సప్త
మాధికరణమ్.

౨౮. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. అస్యాధికరణస్య తాత్పర్యం
వక్తుం వృత్తమనువదతి—ఈక్షతేరితి. ప్రధానవాదస్యప్రధాన్యేన నిరాకరణే హేతు
నాహ—తస్య హిత్యాదినా. తర్హ్యణ్యాదివాదా ఉపేక్షణీయాః దుర్బలత్వాదిత్యత
యస్తాద్దీయతే, తస్తాల్ ప్రకృతిః బ్రహ్మేత్యతోబ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం కర్తృత్వం చ
సిద్ధమ్.

ఇత్థమభిహితేన న్యాయేన ‘ఈక్షతేర్నా శబ్దమ్’ ఇత్యాదినా అశబ్దత్వాది హేతుభిః
ప్రధానకారణవాదో యథా నిరాకృతః, న తథేహాణస్వభావానత్యరణవాదః; తేషా
మపి కారణత్వబోధకశబ్దానాం శ్రుతత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్త్వి

చిల్లింగాభాసాని వేదాంతేష్వాపాతేన మందమతీన్స్రతిభాంతీతి, స చ
కార్యకారణానన్యత్వాభ్యుపగమాత్ప్రత్యాసన్నో వేదాంతవాదస్య
దేవలప్రభృతభిశ్చ కైశ్చిద్ధర్మసూత్రకారైస్స గ్రంథేష్వాశ్రితః తేన
తత్ప్రతిషేధ ఏవయత్నోఽతీవ కృతో నాన్వాదికారణవాదప్రతిషేధే,
తేఽపి తు బ్రహ్మకారణవాదపక్షస్య ప్రతిపక్షత్వాత్ప్రతిషేధవ్యాః, తేషా
మప్యుపోద్బలకం వైదికం కించిల్లింగమాపాతేన మందమతీన్స్రతి
భాయాదితి, అతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, ఏతేన
ప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేన సర్వేఽన్వాదికారణ
వాదా అపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా వేదితవ్యాః, తేషామపి

అహ—తేఽపిత్వీతి. నిర్హలాస్తే కథం ప్రతిపక్షా ఇత్యతః అహ—తేషామితి. తథాహి
ఛాందోగ్యే జగత్కారణజ్ఞాపనార్థం పితా పుత్రమువాచ. ఆసాం వటధానానాం
మధ్యే 'ఏకాం భింధీతి భిన్నా భగవ' ఇత్యువాచ పుత్రః, పునః పిత్రా 'కిమత్ర పశ్య
సీ'త్యుక్తే 'న కించన భగవ' ఇత్యాహ. తత్ర పిత్రాఽణిమానం న పశ్యసీత్యుక్తం, తథాచ
న కించన శబ్దాచ్ఛాన్యస్వభావవాదౌ ప్రతీయేతే, అణుశబ్దాత్పరమాణువాద ఇతి,
ఏవం 'సదేవేదమగ్ర ఆసీదణోరణీయా'నిత్యాదిలింగం ద్రష్టవ్యం. అత్రాన్వాదివాదాశ్చా
తా నవేతి సంశయే సత్యసదాన్వాదిశబ్దబలాచ్ఛాతా ఇతి ప్రాప్తేఽతిదిశతి—ఏతేనేతి.
అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా న కించనాసచ్ఛబ్దయోః ప్రత్యక్షా
యోగ్యవస్తుపరత్వాదణుశబ్దస్య సూక్ష్మాభిప్రాయత్వాదశబ్దత్వం, తేషాం వాదానాం

ద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర వేదాంతా విషయః. తత్ర కిం బ్రహ్మణ ఇవ పరమాణుశూన్యా
దీనామపి క్వచిజ్జగత్కారణత్వం శ్రుతమస్తి, అథవా సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకార
ణత్వం ప్రతినీయతమితి సంశయే, 'అణ్వ్య ఇవేమా ధానాః' 'అసదేవేదమగ్ర
ఆసీత్' 'స్వభావమేకే' ఇత్యాదిషు అన్వాదీనామపి కారణత్వం శ్రుతమితి పూర్వః
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన ప్రధానవాదనిరాకరణే యే హేతవః అశబ్దత్వాచేతన
త్వైకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్త్యాదయః తేషామన్వాదిపక్షేఽపి సామ్యేన, సర్వేఽన్వాది
కారణవాదా నిరాకృతత్వేన వ్యాఖ్యాతాః. న చాసదిత్యాదిశబ్దవిరోధః. అసచ్ఛబ్దస్య
అనభివ్యక్తనామరూపపరత్వేనావిరోధాత్. సూక్ష్మత్వాచ్ఛాత్తన్యణుశబ్దో గౌణః.
స్వభావవాదస్తు పూర్వపక్షత్వేనోపన్యస్తః. వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయ
పరిసమాప్త్యర్థః. తస్మాజ్జగత్కారణే సర్వజ్ఞే జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమ
న్వయో నాన్యత్రేతి సిద్ధమ్.

ప్రథానవదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్యాచ్చేతి, వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా
ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి శ్రీమత్పురమహాంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోవిందభగవత్పుజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ప్రధానవాదపదత్రైతత్వం, బ్రహ్మకారణశ్రుతిబాధితత్వం చ, తస్మాద్బ్రహ్మైవ పరమ
కారణం, అస్మిన్నేవ సర్వేషాం వేదాంతానాం సమన్వయఇతి సిద్ధమ్.

ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಮ.ತ್ಪರಮಹಂಸಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯಶ್ರೀಗೋವಿಂದಾನಂದಭಗವತ್ಪಾದಕೃತೌ

(శ్రీ) సుచ్చారికమీమాంసా వ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

చతుస్త్వరం సూత్ర శతకం తు సమన్వయే,

అధ్యాయే తద్వదేతోనచత్వారింశన్తయూ మతాః.

బ్రహ్మనామ్మి పరే ధామ్మి ప్రత్యపాది సమన్వయః,

త్రయంతసంతతేర్పసింస్తదసి ఇహోతిరాతతమ్.

ఇతి శ్రీమత్పురమహాంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీ పరమశివేష్వరి సరస్వతీపాదాబ్జ

సేవాపరాయణేన శ్రీ సదాశివేన్ద్ర) సరస్వత్యా విరచితాయాం

శ్రీమద్భిష్టానూత్రవృత్తై బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం

ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః.

సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నా

న్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్. ౧.

ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వజ్ఞస్పర్శేశ్వరో జగదుత్పత్తికారణం
మృత్సుచర్ణాదయ ఇన ఘటరుచికాదీనాం, ఉత్పన్నస్య జగతో

“సాంఖ్యాదిస్త్యుతియుక్తిభిర్ను చలితో వేదాంతసిద్ధాంతగో
నిర్హతైర్నివిధాగమైరవిదితో వ్యోమాదిజన్మాప్యయః,
ఉత్పత్త్యంతవివర్జితశ్చితివపుర్వ్యాపీ చ కర్తాంశగో
లింగేన ప్రథితోఽపి నామతనుకృత్తం జానకీశం భజే.”

‘నామరూపే వ్యాకరవాణీ’తి శ్రుతేర్నామతనుకృదపి సంజ్ఞామూర్తివ్యాక
ర్తాపి లింగశరీరోపాధినా కర్తృత్వంశఇతిచప్రథితః ప్రసిద్ధో యస్తం ప్రత్యగభిన్నం పర
మాత్మానం మూలప్రకృతినీయంతారం భజే ఇత్యర్థః.

౧. స్మృతిప్రసంగాత్ పూర్వోత్తరాధ్యాయయోర్విషయవిషయభావసంగతిం
వస్తువుత్తం కీర్తయతి—ప్రథమేఽధ్యాయఇతి.జన్మాదిసూత్రమారభ్యజగదుత్పత్త్యాది

ఇత్థం ప్రథమేఽధ్యాయేఽభిహితసమన్వయస్య స్మృత్యాదివిరోధే తన్నిరసన
మనేన క్రియత ఇతి విషయవిషయభావసంగత్యా ద్వితీయాధ్యాయ ఆరభ్యతే.
అత్ర పూర్వమతిదేశాధికరణే ప్రధానపదశబ్దత్వమణ్వాదీనామప్యభిహితమ్. అధునా
ప్రధానస్య వైదికశబ్దవత్త్వాభావేఽపి స్మృతిరూపశబ్దవత్త్వమాక్షిప్య పరిహ్రయత
ఇత్యాక్షేప సంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే స్మృతివిరోధే సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదవిరోధే

నియంతృత్వేన స్థితికారణం మాయాయీవ మాయాయాః, ప్రసా
 రితస్య జగతః పునస్సాన్వత్త న్యేవోపసంహార కారణమవనిరివ చతు
 ర్విధస్య భూతగ్రామస్య, 'స ఏవ చ సర్వేషాం న ఆత్మే' త్యేత
 ద్వేదాంతవాక్యసమన్వయప్రతిపాదనేన ప్రతిపాదితం. ప్రధానాది
 కారణవాదాశ్చాశ్చబ్దత్వేన నిరాకృతాః. ఇదానీం స్వపక్షే స్త్రుతిన్యాయ
 విరోధపరిహారః ప్రధానాదివాదానాం చ న్యాయాభాసోఽబృంహి
 తత్వం ప్రతివేదాంతం చ సృష్ట్యాదిప్రక్రియాయా అవిగీతత్వమిత్య
 స్యాద్ధజాతస్య ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర
 ప్రథమం తావత్ స్త్రుతివిరోధముపన్యస్య పరిహరతి—యదుక్తం

కారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితం 'శాస్త్రదృష్ట్యాత్వి'త్యాదిసూత్రేషు, సవివాద్వితీయః
 సర్వాత్తేత్యుక్తం 'ఆనుమానిక'మిత్యాదినా కారణాంతరస్యాశ్చైతత్త్వం దర్శితమిత్యర్థః.
 ఏవం ప్రథమాధ్యాయస్యార్థమనూద్య తస్మిన్ విషయే విరోధపరిహారవిషయిణం ద్వితీ
 యాధ్యాయస్యార్థం పాదశస్సంక్షిప్య దర్శయతి—ఇదానీమతి. అత్ర ప్రథమపాదే
 సమన్వయస్యసాంఖ్యాదిస్త్రుతియుక్తిభిర్విరోధపరిహారః క్రియతే. ద్వితీయపాదే సాం
 ఖ్యాద్యాగమానాం భ్రాంతిమూలత్వమవిరోధాయ కథ్యతే, తృతీయపాదే ప్రతివేదాం
 తం సృష్టి శ్రుతీనాం జీవాత్తశ్రుతీనాం చ వ్యోమాదిమహాభూతానాం జన్మలయక్ర
 మాదికథనేనావిరోధః ప్రతిపాద్యతే, చతుర్థపాదే లింగశరీరశ్రుతీనామవిరోధఇత్యర్థః.
 ఆయమేవార్థః సుఖభోధార్థం శ్లోకేన సంగ్రహీతః. 'ద్వితీయే స్త్రుతితర్కాభ్యామవిరో
 ధోఽన్యదుష్టతా. భూతభోక్తృశ్రుతేర్లింగశ్రుతేరప్యవిరుద్ధతే'తి. తత్రాత్మాతే విషయే
 విరోధశంకా సమాధ్యయోగాత్ సమన్వయాధ్యాయానంతర్యమవిరోధాధ్యాయస్య
 యుక్తం, తత్ర ప్రథమాధికరణతాత్పర్యమాహ—తత్ర ప్రథమమితి. శ్రౌతే సమన్వ
 యే విరోధనిరాసార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః స్వమతస్థాప
 నాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే స్త్రుతి
 విరోధాదుక్తసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః. తత్ర బ్రహ్మణ్యుక్త
 వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం సాంఖ్యస్త్రుత్యా విరుద్ధ్యతే న వేతి స్త్రుతి
 ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ—యదుక్తమితి. తంత్ర్యం
 తే వ్యుత్పాద్యంతే తత్త్వాన్యనేనేతి తంత్రం శాస్త్రం కపిలోక్తమన్యాశ్చ పంచశిఖాది

తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఉక్తసమన్వయః కిం సాంఖ్యస్త్రుత్యా విరుద్ధ్యతే, ఉత నేతి

బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం జగతః కారణమితి తదయుక్తం, కుతః? స్మృత్యనవ
కాశదోషప్రసంగాత్. స్మృతిశ్చ తంత్రాఖ్యా పరమర్షప్రణీతా శిష్టపరి
గృహీతా, అన్యాశ్చ తదనుసారిణ్యః స్మృతయః, తా ఏవంసత్యనవ
కాశాః ప్రసజ్యేరన్, తాసు హ్యచేతనం స్వతంత్రం ప్రధానం జగతః
కారణముపనిబధ్యతే. మన్వాదిస్మృతయస్తావచ్ఛోదనాలక్షణేనాగ్ని
హోత్రాదినా ధర్మజాతేనాపేక్షితమర్థం సమర్పయంత్యః సావకాశాః
భవంతి, అస్య వర్ణస్యాస్తి కాలేననేన విధానేనోపనయనమిదృశ
శ్చాచారః ఇత్థం వేదాధ్యయనమిత్థం సమావర్తనమిత్థం సహధర్మ
చారిణీసంయోగః ఇతి, తథా పురుషార్థాంశ్చతుర్వర్ణాశ్రమధర్మాన్
నానావిధాన్ విదధతి, నైవం కాపిలాదిస్మృతీనామనుష్ఠేయవిష
యేనకాశోఽస్తి, మోక్షసాధనమేవ హి సమ్యగ్దర్శనమధికృత్య
తాః ప్రణీతాః. యది తత్రాప్యనవకాశాస్సయ్యః ఆనర్థక్యమేవాసాం
ప్రసజ్యేత, తస్మాత్తదవిరోధేన వేదాంతా వ్యాఖ్యాతవ్యాః. కథం
పునరీక్ష్యాదిభ్యో హేతుభ్యో బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం జగతః కారణ
మిత్యవధారితః శ్రుత్యర్థః స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగేన పునరాక్షి
ప్యతే. భవేదయమనాక్షేపః స్వతంత్రప్రజ్ఞానామ్. పరతంత్రప్రజ్ఞాస్తు

ప్రాక్తాః, ఏవం సతి వేదాంతానామద్వయబ్రహ్మసమన్వయే నిరర్థకాస్సృగిత్యర్థః.
తాసామపి బ్రహ్మర్థకత్వమస్త్విత్యవిరోధఇత్యతః—తాసుహీతి. నను సాంఖ్యస్మృతి
ప్రామాణ్యాయ ప్రధానవాదగ్రహే మన్వాదిస్మృతీనామాప్రామాణ్యం స్యాదిత్యా
శంక్య తాసాం ధర్మే సావకాశత్వాత్ ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాహ—మన్వాదీతి.
తర్హి సాంఖ్యాదిస్మృతీనామపి ధర్మే తాత్పర్యేణ ప్రామాణ్యమస్తు తత్త్వం తు బ్రహ్మై
వేత్యవిరోధఇత్యతః—నైవమితి. తత్త్వే వికల్పనానుపపత్తేర్నిరవకాశస్మృత్యను
సారేణ శ్రుతివ్యాఖ్యానముచితం సావకాశనిరవకాశయోర్నివకాశం బలీయ ఇతి
న్యాయాదిత్యాహ—తస్మాదితి. శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యస్సేష్టత్వాత్పూర్వ
పక్షో న యుక్త ఇతి శంకతే—కథమితి. యే స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత్యర్థం జ్ఞాతుం శక్కు
వంతి తేషామయం పూర్వపక్షో నభవేత్, సాంఖ్యవృద్ధేషు శ్రద్ధాజుషాంతుభవేదేవేత్యా
హ—భవేదితి. తేషామతీంద్రియార్థజ్ఞానవత్త్వాచ్చ తత్ర శ్రద్ధాస్యాదిత్యాహ—కపి

సందేహో, చుహర్షి ప్రణీతప్రధానకారణవాదిస్మృతీనామనవకాశరూపదోషప్రసంగాత్

ప్రాచీన జనాః స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత మథావయతుమశక్తువంతః
ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసు స్మృతిష్వవలం రక్ష, తద్భవేన చ శ్రుత్యర్థం
ప్రతివిపితేరక్ష. అస్తత్కృతే చ వ్యాఖ్యానేన విశ్వస్యర్థహం
మానాత్ స్మృతీనాం ప్రణేతృషు. కపిలప్రభృతీనాం చార్షం జ్ఞానమ
ప్రతిహతం స్మర్యతే, శ్రుతిశ్చ భవతి 'ఋషిం ప్రసూతం కపిలం
యస్తమగ్రే జ్ఞానైర్భిభర్తి జాయమానం చ పశ్యే' దితి. తస్మాన్నైషాం
మతమయథార్థం శక్యం సంభావయితుం, తర్కావప్తంభేన చ తేఽర్థం
ప్రతిష్ఠాపయంతి, తస్మాదపి స్మృతిబలేన వేదాంతా వ్యాఖ్యేయా ఇతి
పునరాక్షేపః, తస్య సమాధిర్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోష ప్రసంగాదితి.
యది స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసంగేనేశ్వరకారణవాద ఆక్షిప్యేత
ఏవమప్యన్యా ఈశ్వరకారణవాదిన్యః స్మృతయోఽనవకాశాః ప్రస
జ్యేరక్ష తా ఉదాహరిష్యామః. 'యత్తత్సత్త్వ మవిజ్ఞేయ' మితి పరం
బ్రహ్మ ప్రకృత్య 'సహ్యంతరాత్తా భూతానాం క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యత'
ఇతి చోక్త్వా 'తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమే' త్యాహ.
తథాఽన్యత్రాపి 'అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్క్రియే సంప్రలీయతే'
ఇత్యాహ 'అతశ్చ సుక్షేపమిమం శృణుధ్వం నారాయణస్సర్వమిదం
పురాణః. స సర్గకాలే చ కరోతి సర్గం సంహారకాలే చ తదత్తి భూయః'
ఇతి చ పురాణే, భగవద్గీతాసు చ 'అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః
ప్రళయస్తథే' తి, పరమాత్మానమేవ చ ప్రకృత్యాపస్తంబః పఠతి.

ప్రభృతీనాంచేతి. 'అదాయోజాయమానంచ కపిలం జనయేదృషిం. ప్రసూతం బిభృయా
త్ జ్ఞానైస్తంపశ్యేత్పరమేశ్వర' మితి శ్రుతియోజనా. యథా సాంఖ్యస్మృతివిరోధాద్భృ
హ్మవాదస్త్యాజ్యఇతిత్వయోచ్యతేతథాస్మృత్యంతరవిరోధాత్ ప్రధానవాదస్త్యాజ్యఇతి
మయోచ్యత ఇతి సిద్ధాంతయతి—తస్యసమాధిరితి. తస్మాద్భృహ్మణస్సకాశాదవ్యక్తం
మాయాయాంలీనంసూక్ష్మాత్కంజగదితియావత్. ఇతిహాసవాక్యాన్యత్త్వాపురాణసమ్మతి
మాహ—అతశ్చేతి. ప్రభవత్యస్తాదితి ప్రభవో జన్మహేతుః, ప్రలీయంతేఽస్తిన్నితి
ప్రలయోలయాధిష్ఠానం, తస్మాత్కర్తురీశ్వరాత్, కాయాః బ్రహ్మదయః ప్రభవంతి.

సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి ప్రధానానుగుణతయా శ్రుతయో నేయా ఇతి చేదితి

‘తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతి సర్వే సమూలం శాశ్వతికస్సనిత్య’ ఇతి. ఏవమనేకశః స్మృతిష్వపీశ్వరః కారణత్వేనోపాదానత్వేన చ ప్రకాశ్యతే. స్మృతిబలేన ప్రత్యవతిష్ఠమానస్య స్మృతిబలేనైవోత్తరం ప్రవక్ష్యామీత్యతోఽయమస్య స్మృత్యనవకాశోపన్యాసః, దర్శితం తు శ్రుతీనామీశ్వరకారణవాదం ప్రతి తాత్పర్యం, విప్రతిపత్తౌ చ స్మృతీనామవశ్యక ర్తవ్యేఽన్యతర పరిగ్రహేఽన్యతరపరిత్యాగే చ శ్రుత్యనుసారిణ్యః స్మృతయః ప్రమాణమనపేక్ష్యా ఇతరాః, తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే ‘విరోధేత్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమాన’ మితి. నచాతీంద్రియానర్థాన్ శ్రుతిమంతరేణ కశ్చిదుపలభతఇతి శక్యం సంభావయితుం, నిమిత్తాభావాత్, శక్యం కపిలాదీనాం సిద్ధానామప్రతి హతజ్ఞానత్వాదితి చేత్, న, సిద్ధేరపి సాపేక్షత్వాత్. ధర్మానుష్ఠానా

సవీవ మూలముపాదానం కిం పరిణామీ న శాశ్వతికః కూటస్థః అతస్సనిత్యఇత్యర్థః. నను శ్రుతివిరోధః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ—స్మృతిబలేనేతి. స్మృతీనాం మిథో విరోధే కథం తత్త్వనిర్ణయస్తత్రాహ—దర్శితం త్వితి. శ్రుతిభిరేవ తత్త్వనిర్ణయ ఇత్యర్థః. స్మృతీనాం కాగతిరిత్యత ఆహ—విప్రతిపత్తౌ చేతి. వస్తుతత్వే స్మృతీనాం మిథోవిరోధే వస్తుని వికల్పాయోగాత్ క్షిప్తశ్రుతిమూలాః స్మృతయః ప్రమాణం, ఇతరాస్తు కల్పశ్రుతిమూలా న ప్రమాణమిత్యర్థః. క్షిప్తశ్రుతివిరోధినీ స్మృతిర్న ప్రమాణమిత్యత్ర జైమినీయన్యాయమాహ—తదుక్తమితి. ‘జౌదుంబరీం స్పృష్ట్వా ద్దాయే’దితి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధా ‘సా సర్వా వేష్టయితవ్యే’తి స్మృతిర్నానం నవేతి సందేహే మూలశ్రుత్యనుమానాన్తానమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః క్షిప్తశ్రుతివిరోధే స్మృతి ప్రామాణ్యమనపేక్షమపేక్షాశూన్యం హేయమితి యావత్. హి యతోఽసతి విరోధే శ్రుత్యనుమానం భవతి. అత్ర తు విరోధే సతి శ్రుత్యనుమానాయోగాన్తూలాభావాత్ సర్వవేష్టనస్మృతిరప్రమాణమిత్యర్థః. అస్తు సాంఖ్యస్మృతిః ప్రత్యక్షమూలేత్యత ఆహ—నచేతి. యోగినాం సిద్ధిమహిమ్నాఽతీంద్రియజ్ఞానం సంభావయితుం శక్యమితి శంక్యలే—శక్యమితి. కపిలాదిభిః కిలాదౌ వేదప్రామాణ్యం నిశ్చిత్య తదర్థస్య ధర్మస్యా నుష్ఠానేన సిద్ధిస్సంపాదితా, తయా సిద్ధ్యా ప్రణీతస్మృత్యనుసారేణానాదిశ్రుతిపీడా నయుక్తా, ఉపజీవ్యవిరోధాదితి పరిహరతి—న సిద్ధేరపీతి. అతిశంకితుమితి, శ్రుతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న సమన్వయో విరుద్ధ్యతే. కుతః, అన్యస్మృత్యనవకాశ

వేత్తా హి సిద్ధిః, స చ ధర్మశోచదనాలక్షణః, తతశ్చ పూర్వసిద్ధాయా
 శోచదనాయా అర్థో న పశ్చిమసిద్ధపురుషవచనవ శేనాతిశంకితుం శక్యతే,
 సిద్ధవ్యపాశ్రయకల్పనాయామపి బహుత్వాత్, సిద్ధానాం ప్రదర్శితేన
 ప్రకారేణ స్తుతివిప్రతిపత్తౌ సత్యాం న శ్రుతివ్యపాశ్రయాదన్యన్నిర్ణయ
 కారణమస్తి. పరతంత్రప్రజ్ఞాస్యాపి నాకస్తాత్ స్తుతివిశేషవిషయః పక్ష
 పాతో యుక్తః, కస్యచిత్క్వచిత్ పక్షపాతే సతి పురుషమతివైరూ
 ప్యేణ తత్త్వావ్యవస్థానప్రసంగాత్, తస్మాత్తస్యాపి స్తుతివిప్రతిపత్త్యుప
 న్యాసేన శ్రుత్యనుసారాననుసారవివేచనేన చ సన్తార్థే ప్రజ్ఞా సంగ్రహ
 ణీయా. యా తు శ్రుతిః కపిలస్య జ్ఞానాతిశయం ప్రదర్శయంతీ ప్రద
 ర్శితా న తయా శ్రుతివిరుద్ధమపి కాపిలం మతం శ్రద్ధాతుం శక్యం,
 కపిలమితి శ్రుతిసామాన్యమాత్రత్వాత్. అన్యస్య చ కపిలస్య సగర
 పుత్రాణాం ప్రతస్తుర్వాసుదేవనామ్నః స్మరణాత్, అన్యార్థదర్శనస్య

నాం ముఖ్యార్థమతిక్రమ్యోపచరితార్థశంకితుం న శక్యత ఇత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధేర్వేదో
 నోపజీవ్యత ఇతి చేన్నాసీశ్వరస్య స్వతస్సిద్ధే మానాభావాత్. అంగీకృత్యాప్యహ—
 సిద్ధేతి. సిద్ధానాం వచనమాశ్రిత్య వేదార్థకల్పనాయామపి సిద్ధోక్తీనాం మిథో విరోధే
 శ్రుత్యాశ్రితమన్వాద్యుక్తిభిరేవ వేదార్థనిర్ణయో యుక్త ఇత్యర్థః. శ్రుతిరూపా
 శ్రయం వినా సిద్ధోక్తిమాత్రం న తత్త్వనిర్ణయకారణమిత్యక్షార్థః. నను మందమతేః
 సాంఖ్యస్త్వైతౌ శ్రద్ధా భవతి తస్య మతిర్వేదాంతమార్గే కథమానేయేత్యత ఆహ—
 పరతంత్రే త్యాదినా. నను శ్రుత్యా కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వోక్తేస్తత్తే శ్రద్ధా దుర్వారేత్యత
 ఆహ—యాత్వితి. కపిలశబ్దమాత్రేణ సాంఖ్యకర్తా శ్రౌతఇతి భ్రాంతిరయుక్తా, తస్య
 ద్వైతవాదినః సర్వజ్ఞత్వాద్యోగాదత్ర చ సర్వజ్ఞానసంభృతత్వేన శ్రుతః కపిలః
 వాసుదేవాంశపివ, స హి సర్వాత్త్వజ్ఞానం వైదికం సాంఖ్యముపదిశతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి
 భావః. ప్రతస్తుః ప్రదాహకస్య. కించ యః కపిలం జ్ఞానైర్భిర్ని తమిశ్వరం పశ్యేదితి
 విధీయతే, తథాచాన్యార్థస్యేశ్వరప్రతిపత్తిశేషస్య కపిలసర్వజ్ఞత్వస్య దర్శనమనువాద
 స్తస్య మానాంతరేణ ప్రాప్తిశూన్యస్య స్వార్థసాధకత్వాద్యోగాన్నానువాదమాత్రాత్
 సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరిత్యాహ—అన్యార్థేతి. ద్వైతవాదినః కపిలస్య శ్రౌతత్వం నిరస్య బ్రహ్మ

దోషప్రసంగాత్ చేతనం ప్రకృత్య 'తస్మాదవ్యక్తమృతృన్నం త్రిగుణం ద్విజురత్తమ'

చ ప్రాప్తిరహితస్యాసాధకత్వాత్. భవతి చాన్య మనోర్థాహత్వం ప్రఖ్యాపయంతీ శ్రుతిః 'యదైవ కించ మనురవద త్తద్భేషః' మితి. మనునా చ 'సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని. సంపశ్య న్నాత్మయాజీ వై స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతి' తి సర్వాత్మత్వదర్శనం ప్రశంసతా కాపిలమతం నింద్యత ఇతి గమ్యతే. కపిలో హి న సర్వాత్మత్వదర్శనమనుమన్యతే, ఆత్మ భేదాభ్యుపగమాత్. మహాభారతేఽపి 'బహవః పురుషా బ్రహ్మన్న తాహో ఏక ఏవత్వి' తి విచార్య 'బహవః పురుషా రాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణా' మితి పరపక్షముపన్యస్య తద్వ్యుదాసేన 'బహూనాం పురుషాణాం హి యథైకా యోనిరు చ్యతే. తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామి గుణాధిక' మిత్యుప క్రమ్య 'మమాంతరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః. సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిత్. విశ్వ మూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసీకః. ఏకశ్చరతి భూతేషు స్వైరచారి యథాసుఖ' మితి సర్వాత్మతైవ నిర్ధారితా. శ్రుతిశ్చ సర్వాత్మతాయాం భవతి 'యస్మిన్ సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవాభూద్వి

వాదినో మనోః శ్రౌతత్వమాహ—భవతి చేతి. ఇతిహాసేఽపి కాపిలమతనిందాపూర్వక మదైవతం దర్శితమిత్యాహ—మహాభారతేఽపీతి. పురుషా ఆత్మానః కిం వస్తుతో భిన్నాః ఉత సర్వదృశ్యానాం ప్రత్యగాత్మైక ఇతి విమర్శార్థః. బహూనాం పురుషాకారాణాం దేహానాం యథైకా యోనిరుపాదానం పృథ్వీ తథా తం పురుషమాత్మానం విశ్వం సర్వోపాదానత్వేన సర్వాత్మకం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణైస్సంపన్నం కథయిష్యామి, విశ్వే సర్వే లోకప్రసిద్ధా దేవతిర్యక్తుమహాదీనాం మూర్ధానోఽస్యైవేతి విశ్వమూర్ధా, ఏకస్యైవ సర్వక్షేత్రేషు ప్రతిబింబభావేన ప్రవిష్టత్వాత్ ఏవం విశ్వభుజత్వాదియో జనా. సర్వభూతేష్వేకశ్చరతి అవగచ్ఛతి సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. స్వైరచారి స్వతంత్రః, నాన్య నియంతా కశ్చిదస్తి సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః. యథాసుఖమితి - విశోకానందస్వరూప ఇతి యావత్. కాపిలతంత్రస్య వేదమూలస్త్పతివిరోధముక్త్వా సాక్షాద్వేదవిరోధ మాహ—శ్రుతిశ్చేతి. యస్మిన్ జ్ఞానకాలే. న కేవలం స్వతంత్ర ప్రకృతికల్పనయైవ చేదవిరుద్ధం కింతు ఆత్మ భేదకల్పనయాపీతి సిద్ధమితి సంబంధః స్త్పతివిరోధే వేదస్యై

త్యాదికానాం చేతనకారణత్వవాదినీనామన్యాసాం స్త్పతీనామనపకాశదోషః

జానతః. తత్ర కో మోహః కశ్చోక ఏకత్వమనుపశ్యతః' ఇతి, ఏనంవిధా. అతశ్చాత్మ భేదకల్పనయాపి కాపిలస్య తంత్రస్య వేదవిరుద్ధత్వం వేదాను సారిమనువచనవిరుద్ధత్వం చ న కేవలం స్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవేతి వేదస్య హి నిరపేక్షం స్వార్థే ప్రామాణ్యం రవేరివ రూపవిషయే. పురుషవచసాం తు మూలాంతరాపేక్షం వక్తృస్త్వతివ్యవహితం చేతి విప్రకర్షః, తస్మాద్వేదవిరుద్ధే విషయే స్త్రుత్యనవకాశదోష ప్రసంగో న దోషః.

కుతశ్చ స్త్రుత్యనవకాశదోషప్రసంగో న దోషః.

సూ. ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. ౨.

ప్రధానాదితరాణి యాని ప్రధానపరిణామత్వేన స్త్రుతౌ కల్పితాని మహదాదీని న తాని వేదే లోకే చోపలభ్యంతే, భూతేంద్రియాణి తావత్ లోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్ శక్యంతే స్మర్తుం. అలోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్తు మహదాదీనాం షష్టస్యేవేంద్రియార్థస్య న స్మృతిరవవాప్రామాణ్యం కిం న స్యాదిత్యతాహ—వేదస్య హితి. వేదస్య ప్రామాణ్యం స్వతస్సిద్ధమపౌరుషేయత్వాత్ పౌరుషేయవాక్యానాం స్వార్థస్మృతితన్మూలానుభవయోః కల్పనయా ప్రామాణ్యం విజ్ఞేయమితి వ్యవహితం, పరతః ప్రామాణ్యమితి విప్రకర్షః, శ్రుతిస్మృత్యోర్విశేషఇత్యక్షరార్థః. సమయోర్విరోధే హి నిరవకాశేన సావకాశం బాధ్యం ఇహ స్వతః పరతః ప్రామాణ్యయోర్వైషమ్యాత్ ఝటితి నిశ్చితప్రామాణ్యేన చానుపసంజాతవిరోధినా వేదవాక్యేన విరుద్ధస్మృతేరేవ బాధ ఇతి భావః. తస్మాదితి. విశేషాదిత్యర్థః, భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదితి భావః.

౨. మహదహంకారౌ తావదప్రసిద్ధౌ అహంకారప్రకృతికత్వేన తన్మాత్రాణ్యప్యప్రసిద్ధాని స్మర్తుం న శక్యంత ఇత్యాహ—ఇతరేషాం చేతి. నను 'మహతః పరప్రసజ్యేత. అతః స్మృతిద్వయవిరోధే శ్రుత్యవిరుద్ధా స్మృతిః ప్రమాణమిత్యప్రమాణసాంఖ్యస్మృత్యా సమన్వయో న విరుద్ధత ఇత్యర్థః.

ఇతశ్చ సాంఖ్యస్మృతేరనవకాశో న దోష ఇత్యాహ—

సాంఖ్యస్మృతిప్రసిద్ధానామితరేషాం మహదాదితత్త్వానాం లోకే వేదేచానుప

కల్పితే. యదపి క్వచిత్తత్పరమిన శ్రవణమవభాసతే తదప్యతత్పరం
వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర. కార్యస్త్వైతేరప్రామా
ణ్యాత్ కారణస్త్వైతేరప్యప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యభిప్రాయః, తస్మాదపి
న స్త్వైత్యనవకాశదోషప్రసంగో దోషః. తర్హవప్యంభం తు 'న
విలక్షణత్వా' దిత్వారభోవ్యస్తధిష్యతి.

సూ. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. ౩.

ఏతేన సాంఖ్య స్త్వైతి ప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్త్వైతిరపి
ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యేత్యతిదిశతి, తత్రాపి శ్రుతివిరోధేన ప్రధానం
స్వతంత్రమేవ కారణం మహదాదీని చ కార్యాణ్యలోకవేదప్రసిద్ధాని
కల్ప్యంతే. నన్వేషం సతి సమానన్యాయత్వాత్ పూర్వేణైవైతద్దతం
కిమర్థం పునరతిదిశ్యతే, అస్తి హ్యత్రాభ్యధికాశంకా సమ్యగ్దర్శనాభ్యు
పాయో హి యోగో వేదే విహితః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యా
మవ్యక్త' మితి శ్రుతి ప్రసిద్ధాని మహదాదీనీత్యత ఆహ—యదపీతి. సూత్ర
తాత్పర్యమాహ. కార్యేతి. సాంఖ్యస్త్వైతేర్మహదాదిష్వివ ప్రధానేఽపి ప్రామాణ్యం
నేతి నిశ్చయత ఇత్యర్థః. సాంఖ్యస్త్వైతిబాధేఽపి తదుక్తయుక్తీనాం కథం బాధ ఇత్యత
ఆహ—తర్కేతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

3. బ్రహ్మణ్యుక్త సమన్వయః ప్రధానవాదియోగస్త్వైత్యా విరుద్ధ్యతే నవేతి
సందేహో పూర్వన్యాయమతిదిశతి. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇతి. అతిదేశత్వా
త్పూర్వవత్ సంగత్యాదికం ద్రష్టవ్యం. పూర్వత్రానుక్తనిరాసం పూర్వపక్షమాహ—
అస్తి హ్యత్రేతి. నిదిధ్యాసనం యోగః. త్రీణ్యురోగ్రీవాశిరాంసున్నతాని యస్మిన్
శరీరే తత్ శ్రున్నతం త్రిరున్నతమితి పాఠశ్చేత్ ఛాందసః. యుంజీతేతి శేషః.
న కేవలం యోగే విధిః కింతు యోగస్య జ్ఞాపకాన్యర్థవాదవాక్యాన్వపి సంతీత్యాహ—
లభ్యేశ్చ సాంఖ్యస్త్వైతేరప్రామాణ్యాన్న దోషః. తథా చ తదేకదేశప్రధానస్త్వైతే
రప్యప్రామాణ్యమితి భావః.

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అస్యాతిదేశత్వాన్న బృథక్సంగత్యపేక్షా. గం ఖలం తు పూర్వవత్. ఉక్తసమ

సితవ్య' ఇతి 'త్రిరున్నతం స్థాప్యసమం శరీర' మిత్యాదినా చాసనాది కల్పనాపురస్సరం బహుప్రపంచం యోగవిధానం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది దృశ్యతే, లింగాని చ వైదికాని యోగవిషయాణి సహస్రశః ఉపలభ్యంతే, 'తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణా' మితి 'విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్న'మితి చైవమాదీని. యోగశాస్త్రేఽపి 'అథ తద్దర్శనాభ్యుపాయో యోగ' ఇతి సమ్యుద్గర్భనాభ్యుపాయత్వేనైవ యోగోఽగీక్రియతే, అతస్సంప్రతిపన్నా రైకదేశ త్యాదష్టకాదిస్తృతిపద్యోగస్తృతిరప్యనపవదనీయా భవిష్యతీతి. ఇయ మభ్యధికాశంకాఽతిదేశేన నివర్త్యతే. అరైకదేశసంప్రతిపత్తావప్యరైకదేశవిప్రతిపత్తేః పూర్వోక్తాయా దర్శనాత్. సతీష్వప్యధ్యాత్మవిషయాసు బహ్విషు స్తృతిషు సాంఖ్యయోగస్తృత్యోరేవ నిరాకరణాయ యత్నః కృతః, సాంఖ్యయోగౌ హి పరమపురుషార్థసాధనత్వేన లోకే ప్రఖ్యాతౌ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగేన శ్రౌతేన చోపబృంహితౌ 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిషన్నం జ్ఞాత్వాదేవం ముచ్యతే

లింగాని చేతి. తాం పూర్వోక్తాం ధారణాం యోగవిదో యోగం పరమం తప ఇతి మన్యంతే. ఉక్తామేతాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగవిధిం ధ్యానప్రకారం చ మృత్యు ప్రసాదాన్నచికేతాలబ్ధ్వా బ్రహ్మ ప్రాప్త ఇతి సంబంధః. యోగస్తృతిః ప్రధానాదితత్త్వాంశేఽపి ప్రమాణత్వేన స్వీకార్యా. సంప్రతిపన్నః ప్రామాణికోఽరైకదేశో యోగరూపో యస్యాస్తత్తా దిత్యర్థః. 'అష్టకాః కర్తవ్యాః గురురనుగంతవ్యః' ఇత్యాదిస్త తీనాం వేదావిరుద్ధా కత్వాత్ మూలశ్రుత్యనుమానేన ప్రామాణ్యముక్తం ప్రమాణలక్షణే. ఏవం యో స్తృతేర్యోగే ప్రామాణ్యాత్తత్త్వాంశేఽపి ప్రామాణ్య మితి భూర్వపక్ష మనుద్య సిద్ధాంతయతి—ఇయమితి. నను బౌద్ధాదిస్తృతయోఽత్ర కిమితి న నిరాకృతా ఇత్యత ఆహ—సతీష్వపీతి. తాసాం ప్రతారకత్వేనప్రసిద్ధత్వాదశిష్టైః పశుప్రామైర్గృహీతత్వాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చాత్రోపేక్షితమితి భావః—తత్కారణమితి తేషాం ప్రకృతానాం కామానాం కారణం సాంఖ్యయోగాభ్యాం వివేకధ్యానాభ్యా మభిషన్నం ప్రత్యక్షయా ప్రాప్తం దేవం జ్ఞాత్వా సర్వపాశైరవిద్యాదిభిర్దుశ్యతన్వయః కిం యోగస్తృత్యా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, శ్రుతిసిద్ధయోగప్రతిపాదకత్వేన ప్రామాణ్యాత్తయా ప్రధానకారణవాదిన్యా సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి

సర్వపాశై 'రితి. నిరాకరణం తు న సాంఖ్యస్త్పతిజ్ఞానేన వేదనిరపేక్షణ
యోగమార్గేణ వా ని ియసమధిగమ్యత ఇతి. శ్రుతిర్హి వైదికా
దాతై కత్వవిజ్ఞానాదన్యన్ని ియససాధనం వారయతి 'తమేవ విది
త్వాఽతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పంథావిద్యతేఽయనాయే'తి. ద్వైతినో
హి తే సాంఖ్యాయోగాశ్చ నాతై కత్వదర్శినః. యత్తు దర్శనముక్తం
'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిషన్న'మితి వైదికమేవ తత్ర జ్ఞానం
ధ్యానం చ సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యామభిలప్యేతే ప్రత్యాసత్తేరిత్యవ
గంతవ్యం, యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగ
స్త్పతిశ్చోస్సావకాశత్వం, తద్యథా 'అసంగో హ్యాయం పురుష'ఇత్యేవ
మాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన
సాంఖ్యైరనుగమ్యతే. తథా చ యోగైరపి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా
ముండోఽపరిగ్రహ' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం
ప్రప్రజ్యాద్యుపదేశేనానుగమ్యతే. ఏతేన సర్వాణి తర్కస్తరణాని
ప్రతివక్తవ్యాని, తాన్యపి తర్కోపపత్తిభ్యాం తత్త్వజ్ఞానాయోప
కుర్వంతీతి చేత్, ఉపకుర్వంతు నామ, తత్త్వజ్ఞానం తు వేదాంత
వాక్యేభ్య ఏవ భవతి 'నావేదవిన్ననుతే తం బృహంతం, తం త్వోపని
షదం పురుషం పుచ్ఛామి'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః.

ఇత్యర్థః. సమూలత్వే స్త్పతిద్వయస్య నిరాసః కిమితి కృత ఇత్యత ఆహ—నిరా
కరణం త్వితి. ఇతి హేతోః కృతమితి శేషః. ప్రత్యాసత్తేరితి. శ్రుతిస్థ సాంఖ్య
యోగశబ్దయో సృజాతీయశ్రుత్యర్థగ్రాహిత్యాదితి యావత్. కిం సర్వాంశేష
స్త్పత్యప్రామాణ్యం నేత్యాహ—యేన త్వంశేనేతి. బ్రహ్మవాదస్య కణభక్షాది స్త్పతి
భిర్విరోధ మాశంక్యాదిదిశతి—ఏతేనేతి. శ్రుతివిరోధేనేత్యర్థః. ఉపకారకబాధో
న యుక్త ఇత్యాశంక్య యోఽంశ ఉపకారకస్స న బాధ్యః కింతు తత్త్వాంశ
ఇత్యాహ—తాన్యపీతి. తర్కోఽనుమానం తదనుగ్రాహికా యుక్తిరుపపత్తిః. స్త్పతీ
నామ ప్రామాణ్యతాభి స్సమన్వయస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన సాంఖ్యస్త్పతిప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్త్పతిరపి
ప్రత్యుక్తా ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యా. శ్రుత్యవిరుద్ధాష్టాంగయోగే తాత్పర్యవత్త్వేన
ప్రామాణ్యేఽపి తద్విరుద్ధప్రధానే తాత్పర్యాభావాదప్రామాణ్య మితి భావః.

సూ. న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్. ౪.

బ్రహ్మస్య జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్య పక్షస్యాక్షేపః
స్మృతినిమిత్తః పరిహృతః, తర్కనిమిత్త ఇదానీమాక్షేపః పరిహ్రీయతే.
కుతః పునరస్మిన్నవధారితే ఆగమార్థే తర్కనిమిత్తస్యాక్షేపస్యావ
కాశః. నను ధర్మఇవ బ్రహ్మణ్యస్యనపేక్షాగమో భవితుమర్హతి, భవే-
దయమవప్తంభో యది ప్రమాణాంతరానవగాహ్యోగమమాత్రప్రమే
యోఽయమర్థస్యాదనుష్ఠేయరూపవీచ ధర్మః, పరినిష్పన్నరూపం తు
బ్రహ్మవగమ్యతే. పరినిష్పన్నే చ వస్తుని ప్రమాణాంతరాణామస్త్య
వకాశో యథా పృథివ్యాదిషు. యథా చ శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధే
సత్యేకవశేనేతరా నీయంతే, ఏవం ప్రమాణాంతరవిరోధేఽపి తద్వశే
నైవ శ్రుతిర్నియేత దృష్టసాధర్మ్యేణ చాదృష్టమర్థం సమర్పయంతి

౪. న విలక్షణత్వాత్ వృత్తానువాదేనాస్యాధికరణస్య తాత్పర్యమాహ—
బ్రహ్మస్యేతి. పూర్వపక్షమాక్షిపతి—కుతః పునరితి. అనవకాశే హేతుమాహ—నను
ధర్మఇవేతి. మానాంతరానపేక్షే వేదైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మణ్యనుమానాత్మక తర్కస్యా
ప్రవేశాత్తేనాక్షేపస్యానవకాశః, భిన్నవిషయత్వాత్తర్కవేదయోరిత్యర్థః. సిద్ధస్య
మానాంతరగమ్యత్వాదేకవిషయత్వాద్విరోధ ఇతిపూర్వపక్షం సమర్థయతే—భవేదయ
మితి. అవప్తంభో దృష్టాంతః. సస్వేకవిషయత్వేన విరోధేఽపి శ్రుతివిరోధాన్మానాంతర
మేవ బాధ్యతామిత్యతాహ—యథాచేతి. ప్రబలశ్రుత్యాదుర్బలశ్రుతిబాధవన్నిరవ
కాశమానాంతరేణ లక్షణావృత్త్యా సావకాశశ్రుతినయనం యుక్తమిత్యర్థః. కించ
బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య మోక్షహేతుత్వేన ప్రధానస్యాంతరంగం తర్కస్తస్యాపరోక్ష
దృష్టాంతగోచరత్వేన ప్రధానవదపరోక్షార్థవిషయత్వాత్, శబ్దస్తు బహిరంగం పరో
క్షార్థకత్వాత్ అతస్తర్కేణ బాధ్యత ఇత్యాహ—దృష్టేతి. వితిహ్యమాత్రేణ పరో

పూర్వం వేదవిరుద్ధస్మృతేర్ములాభావాదప్రామాణ్యముక్తమ్. తర్హి తర్కస్య
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోర్ములత్వేన లోకసిద్ధత్వాత్తేన విరోధ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగ
త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిః, తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఆకాశా

యుక్తి రనుభవస్య సన్నికృష్యతే, విప్రకృష్యతే తు శ్రుతిరైతిహ్య
మాత్రేణ స్వార్థాభిధానాత్. అనుభవావసానం చ బ్రహ్మవిజ్ఞానమ
విద్యాయానివర్తకం మోక్షసాధనం చ దృష్టఫలతయేష్యతే. శ్రుతిరపి
'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం
విదధతి తర్కమప్యత్రాదర్శవ్యం దర్శయతి, అతస్తర్కనిమిత్తః పున
రాక్షేపః క్రియతే, 'న విలక్షణత్వాదస్యే'తి. యదుక్తం చేతనం బ్రహ్మ
జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేతి తన్నోపపద్యతే కస్తాద్విలక్షణత్వాదస్య
వికారస్య ప్రకృత్యాః. ఇదం హి బ్రహ్మకార్యత్వేనాభిప్రేయమాణం
జగద్బ్రహ్మవిలక్షణమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, బ్రహ్మ చ జగద్వి
లక్షణం చేతనం శుద్ధం చ శ్రూయతే. న చ విలక్షణత్వే ప్రకృతివికార
భావో దృష్టః, న హి రుచకాదయో వికారా మృత్ప్రకృతికా భవంతి
శరావాదయో వా సువర్ణప్రకృతికాః, మృదైవ తు మృదన్వితా
వికారాః ప్రక్రియంతే, సువర్ణేన చ సువర్ణాన్వితాః, తథేదమపి జగద
చేతనం సుఖదుఃఖమోహాన్వితం సదచేతనస్యైవ సుఖదుఃఖమోహాత్
కస్య కారణస్య కార్యం భవితుమర్హతీతి న విలక్షణస్య బ్రహ్మణః, బ్రహ్మ

క్షతయేతి యావత్. అనుభవస్య ప్రాధాన్యం దర్శయతి—అనుభవావసానం చేతి.
'నైషా తర్కేణ మతి'తిత్యర్థవాదేన తర్కస్య నిషేధమాశంక్య విధివిరోధాన్వైవ
మిత్యాహ—శ్రుతిరపీతి. ఏవం పూర్వపక్షం సమర్థ్య చేతనబ్రహ్మకారణవాదివేదాంత
సమన్వయః, క్షిత్యాదికం న చేతనప్రకృతికం, కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటవదితి సాంఖ్య
యోగన్యాయేన విరుద్ధతేనవేతి సందేహో స్మృతేర్హాలాభావాత్ దుర్బలత్వేఽప్యను
మానస్య వ్యాప్తిమూలత్వేన ప్రాబల్యతేన విరుద్ధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ
పక్షయతి—న విలక్షణత్వాదితి. పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిస్తస్మిద్ధిశ్చేతి
పూర్వపక్షం, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్, యద్యద్విలక్షణం తన్న
తత్ప్రకృతికం యథా మృద్విలక్షణా రుచకాదయ ఇత్యర్థః. సుఖదుఃఖమోహాః సత్త్వ
రజస్తమాంసి తథాచజగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్కంసామాన్యప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్
యదిత్థం శత్రుధా యథా మృదన్వితా ఘటాదయఇత్యాహ—మృదైవేతి. జగద్విలక్ష

దికం న చేతనప్రకృతికమ్, ద్రవ్యత్వాద్ఘటవత్; ఇతి తర్కేణ సమన్వయో విరు
ద్ధ్యతే న వేతి సందేహో, పూర్వః పక్షః—న జగత్ చేతనప్రకృతికమ్. కుతః, 'విలక్ష

విలక్షణత్వం చాస్య జగతోఽశుద్ధ్యచేతనత్వదర్శనాదవగంతవ్యం. అశుద్ధం హీదం జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్తక్తయా ప్రతీయతే ప్రీతి పరితాపవిషాదాదిహేతుత్వాత్ స్వర్గనరకాద్యుచ్చావచప్రపంచత్వా చ్చ. అచేతనం చేదం జగచ్ఛేతనం ప్రతి కార్యకరణభావేనోపకరణ భావోపగమాత్, న హి సామ్యే సత్పుష్కారోపకారకభావో భవతి, న హి ప్రదీపా పరస్పరముపకురుతః. నను చేతనమపి కార్యకరణం స్వామిభృత్యన్యాయేన భోక్తురుపకరిష్యతి, న, స్వామిభృత్యయోరప్య చేతనాంశస్యైవ చేతనం ప్రత్యుపకారకత్వాత్. యోహ్యేకస్య చేత నస్య పరిగ్రహో బుద్ధ్యాదిరచేతనభాగః స ఏవాన్యస్య చేతనస్యోప కరోతి న తు స్వయమేవ చేతనశ్చేతనాంతరస్య ఉపకరోత్యుపకరోతి వా, నిరతిశయాహ్యకర్తారశ్చేతనా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే, తస్మాదచే తనం కార్యకరణం. న చ కాష్టలోష్టాదీనాం చేతనత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి, ప్రసిద్ధశ్చాయం చేతనాచేతనవిభాగో లోకే, తస్మాద్భ్రష్టా విల క్షణత్వాన్నేదం జగత్తత్ప్రకృతికం. యోఽపి కశ్చిదాచక్షిత శ్రుత్యా జగత్శ్చేతనప్రకృతికతాం తద్భలేనైవ సమస్తం జగచ్ఛేతనమవగ మిష్యామి ప్రకృతిరూపస్య వికారేఽన్వయదర్శనాత్, అవిభావనం తు

ణత్వం బ్రహ్మణస్సాధయతి—బ్రహ్మవిలక్షణత్వం చేతి. యథైకవివ స్త్రీపిండః పతి సపత్న్యపపతీనాం ప్రీతిపరితాపవిషాదాదీన్ కరోతివివమన్యేఽపిభావా ద్రష్టవ్యాః తత్ర ప్రీతిస్సుఖం, పరితాపః శోకః, విషాదో భ్రమః, ఆదిపదాత్ రాగాదిగ్రహః ఉభయోశ్చేతనత్వసామ్యాదుపకారోపకారకభావో న స్యాదిత్యయుక్తం. స్వామి భృత్యయోర్వ్యభిచారాదితి శంకతే—నను చేతనమితి. భృత్యదేహస్యైవ స్వామిచేత నోపకారకత్వాన్న వ్యభిచారఇత్యాహ—నేత్యాదినా. ఉత్కర్షాపకర్ష శూన్యత్వా చ్ఛేతనానాం మిథో నోపకారకత్వమిత్యాహ—నిరతిశయాఇతి. తస్మాదుపకార కత్వాత్. శ్రుతచేతనప్రకృతికత్వబలేన జగచ్ఛేతనమేవేత్యేకదేశిమతముద్ధాపయతి— యోఽపీతి. ఘటాదేశ్చేతనత్వమనుపలబ్ధిబాధితమిత్యతాహ—అవిభావనంత్వితి. అంతః కరణాన్యపరిణామత్వాత్ సతోఽసి చైతన్యస్యానుపలబ్ధిరిత్యర్థః. అంతఃకరణాదన్యస్య

ణత్వాత్ అన్య ఆచేతనస్య జగతః చేతనాద్విలక్షణత్వాత్. యత్ యద్విలక్షణం న తత్ తత్ప్రకృతికమ్; యథా తన్తువిలక్షణో ఘటో న తన్తుప్రకృతిక ఇతి. నను బ్రహ్మ

చైతన్యస్య పరిణామవిశేషాద్భవిష్యతి, యథా స్పష్టచైతన్యానామప్యాత్మనాం స్వాపమూర్ఛాద్యవస్థాసు చైతన్యం న విభావ్యతే, ఏవం కాష్ఠ లోష్టాదీనామపి చైతన్యం న విభావయిష్యతే. ఏతస్మాదేవ చ విభావితత్వావిభావితత్వకృతాద్విశేషాద్రూపాదిభావాభావాభ్యాం చ కార్యకరణానామాత్మనాం చ చేతనత్వావిశేషేఽపి గుణప్రధానభావో న విరోత్యుతే. యథాచ పార్థివత్వావిశేషేఽపి మాంససూపాదనాదీనాం ప్రత్యాత్మవర్తినోవిశేషాత్ పరస్పరోపకారిత్వం భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి, ప్రవిభాగప్రసిద్ధిరప్యతఏవ న విరోత్యుత ఇతి. తేనాపి కథంచిచ్ఛేతనత్వాచేతనత్వలక్షణం విలక్షణత్వం పరిప్రాయతే. శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణం తు విలక్షణత్వం నైవ పరిప్రాయతే, న చేతరదపి విలక్షణత్వం పరిహర్తుం శక్యత ఇతాహ—తథాత్వం చ శబ్దాదితి. అనవగమ్యమానమేవ హీదం లోకే సమస్తస్య వస్తునశ్చేతనత్వం చేతనప్రకృతికత్వశ్రవణాచ్ఛబ్దశరణతయా కేవలయోత్ప్రేక్ష్యత, తచ్చ శబ్దేనైవ విరుధ్యతే, యతశ్శబ్దాదపి తథాత్వమవగమ్యతే. తథాత్వమితి ప్రకృతం విలక్షణత్వం కథయతి. శబ్దఏవ 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే' తి కస్య చిద్భాగస్యాచేతనతాం శ్రావయన్ చేతనాద్భ్రష్టాణో విలక్షణమచేతనం జగచ్ఛాపయతి. నను చేతనత్వమపి క్వచిదచేతనత్వాభిమతానాం భూతేంద్రియాణాం శ్రూయతే, యథా 'మృదబ్రవీదా

వృత్త్యపరాగదశాయామేవ చైతన్యాభివ్యక్తిర్నాస్యదేతి భావః పృత్యభావే చైతన్యస్యానభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః—యథేతి. అత్తానాత్మనోశ్చేతనత్వే స్వస్వామిభావః కుత ఇత్యత ఆహ—ఏతస్మాదేవేతి. సామ్యేఽపి ప్రాతిస్వికస్వరూపవిశేషాచ్ఛేషశేషిత్వేదృష్టాంతః—యథాచేతి. చేతనాచేతనభేదః కథమిత్యత ఆహ—ప్రవిభాగేతి. చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యామిత్యర్థః. సర్వస్య చేతనత్వమేకదేశ్యుక్తమంగీకృత్య సాంఖ్యః పరిహరతి—తేనాపీతి. అంగీకారం త్యక్త్వా సూత్రశేషేణ పరిహరతి—నచేత్యాదినా. ఇతరచ్ఛేతనాచేతనత్వరూపం వైలక్షణ్యం తథాత్వశబ్దార్థః. శ్రుతార్థాపత్తిశ్చబ్దేన

జగతోర్వైలక్షణ్యం కుతః—తథాత్వం చ శబ్దాత్. తథాత్వం వైలక్షణ్యమ్ 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చాభవత్' ఇత్యాది శ్రుతితోఽవగతమిత్యర్థః.

పోఽబ్రువ'న్నితి 'తత్తేజవిక్షత, తా ఆప విక్షంతే'తి చైవమాద్యా
భూతవిషయా చేతనత్వశ్రుతిః, ఇంద్రియవిషయాపి 'తేహేమే
ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్తు' రితి 'తేహ వాచ
మూచుస్త్యం న ఉద్గాయే'తి చైవమాద్యేంద్రియవిషయేతి. అతః
ఉత్తరం పఠంతి.

సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు

విశేషానుగతిభ్యామ్. ౫.

తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి. న ఖలు మృదబ్రవీది త్యేవంజాతీయ
కయా శ్రుత్యా భూతేంద్రియాణాం చేతనత్వమాశంకనీయం,
యతోఽభిమానివ్యపదేశ ఏషః. మృదాద్యభిమానిన్యోవాగాద్యభి
మానిన్యశ్చ చేతనా దేవతా వదనవిసంపదనాదిషు చేతనోచితేషు వ్యవ
హారేషు వ్యపదిశ్యంతే న భూతేంద్రియమాత్రం. కస్తాత్, విశేషాను
గతిభ్యాం. విశేషో హి భోక్తృణాం భూతేంద్రియాణాం చ చేతనా
చేతనప్రవిభాగలక్షణః ప్రాగభిహతః, సర్వచేతనతాయాం చాసా
బాధ్యేతి భావః. శ్రుతిసాహాయ్యాన్న బాధ్యేత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—
నన్వితి.

౫. మృదాదీనాం వక్తృత్వాదిశ్రుతేస్తదభిమానివిషయత్వాత్ తయా 'విజ్ఞానం
చావిజ్ఞానం చే'తి చేతనాచేతనవిభాగశబ్దస్యోపచితార్థత్వమయుక్తమితి సాంఖ్యస్సమా
ధత్తే—అభిమానీతి. విసంపదనం వివాదః, న భూతమాత్రమింద్రియమాత్రం వా చేత
నత్వేన వ్యపదిశ్యతే. లోకవేదప్రసిద్ధవిభాగబాధాయోగాదిత్యర్థః. విశేషపదస్యార్థాం

నను 'తే హేమే ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానాః' ఇత్యాదికాభిః
శ్రుతిభిర్బ్రహ్మవత్ జగత్ చేతనమివాపగమ్యత ఇత్యాశంక్యాహ—

ఉక్తశంకానిరాసార్థస్తుశబ్దః. ఉక్తశ్రుతిభిర్న జగత్తేతనత్వం ప్రత్యేతవ్యమ్.
యతః ప్రాణాద్యభిమానినీనాం దేవతానాం తత్ర వ్యపదేశో భవతి, న ప్రాణాది
మాత్రస్య. కుతః, విశేషానుగతిభ్యాం విశేషణం విశేషః అనుగతిశ్చ తాభ్యామ్.

నోపపద్యేత. అపిచ కౌషీతకినః ప్రాణసంవాదే కరణమాత్రాశంకావి
నివృత్తయే తదధిష్ఠాతృచేతనపరిగ్రహాయ దేవతాశబ్దేన విశింషంతి
'ఏతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానా' ఇతి 'తా వా
ఏతాస్సర్వా దేవతాః ప్రాణే నిశ్చేయసం విదిత్వే' తి చ (కౌ. ౨-౧౪)
అనుగతాశ్చ సర్వత్రాభిమానిన్యశ్చేతనా దేవతా మంత్రార్థవాదేతి
హాసపురాణాదిభ్యోఽపగమ్యంతే 'అగ్నిర్వాగ్భుత్వా ముఖం ప్రావిశ'
ది త్యేవమాదికా చ శ్రుతిః కరణేష్వనుగ్రాహికా దేవతా అనుగతాః
దర్శయతి, ప్రాణసంవాదవాక్యశేషే చ 'తే హ ప్రాణాః ప్రజాపతిం
పితరమేత్యోచు' రితి శ్రైష్ఠ్యనిర్ధారణాయ ప్రజాపతిగమనం తద్వచ
నాచ్చైకైకోక్తృమణేనాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రాణే శ్రైష్ఠ్యప్రతి
పత్తిః, 'తస్మై బలిహరణ' మితి చైవంజాతీయకోఽస్తదాదిష్వివ వ్యవ
హారోఽనుగమ్యమానోఽభిమానిన్యపదేశం ద్రఢయతి. 'తత్తేజ
ఐక్షతే' త్యపి పరస్యా ఏవ దేవతాయా అధిష్ఠాత్రాస్సవికారేష్వను
గతాయా ఇయమీక్షా వ్యవదిశ్యతఇతి ద్రష్టవ్యం, తస్మాద్విలక్షణమే
వేదం బ్రహ్మణో జగద్విలక్షణత్వాచ్చ న బ్రహ్మప్రకృతికమిత్యాక్షిప్తే
ప్రతివిధత్తే.

తరమాహ—అపిచేతి. అహం శ్రేయసే స్వస్వశ్రేష్ఠత్వాయ ప్రాణా వివదమానా
ఇత్యుక్తప్రాణానాం చేతనవాచిదేవతాపదేన విశేషితత్వాత్, ప్రాణాదిపదైరభిమాని
వ్యవదేశఇత్యర్థః. ప్రాణే నిశ్చేయసం శ్రైష్ఠ్యం విదిత్వా ప్రాణాధీనా జాతా ఇత్య
న్వయః. అనుగతిం బహుధా వ్యాచప్తే—అనుగతాశ్చేతి. తస్మై ప్రాణాయ, బలి
హరణం వాగాదిభిః స్వీయవసిష్ఠత్వాదిగుణసమర్పణం కృతం. తేజఆదీనామీక్షణం
త్వయై వేక్షత్యధికరణే చేతనవిషయతయా వ్యాఖ్యాతం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. యస్మాన్నాస్తి
జగతశ్చేతనత్వం తస్మాదితి పూర్వపరోపసంహారః.

'ఏతాహ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః.....' ఇతి ప్రాణానాం చేతన
వాచినా దేవతాశబ్దేన విశేషితత్వాత్, 'అగ్నిర్వాగ్భుత్వా ముఖం ప్రావిశత్'
ఇత్యాదిమంత్రార్థవాదాదిషు సర్వత్ర తదభిమానిదేవతానానుగతిశ్రవణాచ్చ న
చేతనం జగత్. తస్మాదచేతనస్య జగతో వైలక్షణ్యాన్న చేతనప్రకృతికత్వమ్.

సూ. దృశ్యతేతు. ౬.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం విలక్షణత్వాన్నేదం జగత్ బ్రహ్మప్రకృతికమితి నాయమేకాంతః, దృశ్యతేహి లోకే చేతన త్వేన ప్రసిద్ధేభ్యః పురుషాదిభ్యోవిలక్షణానాం కేశనఖాదీనాముత్పత్తిర చేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యో గోమయాదిభ్యో వృశ్చికాదీనాం. నన్వచేతనా న్యేవ పురుషాదిశరీరాణ్యచేతనానాం కేశనఖాదీనాం కారణాని అచేత నాన్యేవ వృశ్చికాదిశరీరాణ్యచేతనానాం గోమయాదీనాం కార్యాణీతి, ఉచ్యతే, ఏవమపి కించిదచేతనం చేతనస్వాయతనభావముపగచ్ఛతి కించిన్నేత్యస్తేవ వైలక్షణ్యం. మహింశ్చాయం పారిణామికః స్వభావ విప్రకర్షః పురుషాదీనాం కేశనఖాదీనాం చ రూపాదిభేదాత్, తథా గోమయాదీనాం వృశ్చికాదీనాం చ, అత్యంతసారూప్యే చ ప్రకృతి వికారభావఏనప్రతీయేత. అథోచ్యేత, అస్తి కశ్చిత్పృథివీత్వాది స్వభావః పురుషాదీనాం కేశనఖాదిష్వనువర్తమానో గోమయాదీనాం చ వృశ్చికాదిష్వితి, బ్రహ్మణోఽపి తస్మి సత్తాలక్షణః స్వభావ ఆకాశా దిష్వనువర్తమానో దృశ్యతే. విలక్షణత్వేన చ కారణేన బ్రహ్మప్రకృతి కత్వం జగతోదూషయతాకిమశేషస్య బ్రహ్మస్వభావస్వాననువర్తనం

౬. కిం యత్కించిదైవలక్షణ్యం హేతుః బహువైలక్షణ్యం వా, ఆద్యే వృభి చారమాహ—నాయమేకాంతో దృశ్యతే హితి. హేతోరసత్త్వాన్న వృభిచార ఇతి శంకతే—నన్వితి. యత్కించిదైవలక్షణ్యమస్తితి వృభిచారఇత్యాహ—ఉచ్యతేఇతి. శరీరస్యకేశాదీనాం చ ప్రాణిత్యాప్రాణిత్యరూపం వైలక్షణ్యమస్తిత్యర్థః. ద్వితీయేఽపి తత్రైవ వృభిచారమాహ—మహానితి. పారిణామికః కేశాదీనాం స్వగతపరిణామాత్ క ఇత్యర్థః. కించ యయోః ప్రకృతివికారభావస్తయోస్సాదృశ్యం వదతి. పక్షవ్యం కిమాత్యంతికం యత్కించిద్యేతి. ఆద్యే దోషమాహ—అత్యంతేతి. ద్వితీయమాశంక్య బ్రహ్మజగతోరపి తత్సత్త్వాత్ ప్రకృతివికృతిత్వసిద్ధిరిత్యాహ—ఆధేత్యాదినా. విలక్ష

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

పూర్వపక్షనిరాసార్థస్తుశబ్దః. యదుక్తం చేతనవిలక్షణం జగన్నతత్ప్రకృతిక మితి, తన్న; చేతనాత్పురుషాత్తద్విలక్షణానాం నఖిలోమాదీనామచేతనానామ్, అచేత

విలక్షణత్వ మభిప్రేయతే ఉత యస్య కస్యచిత్, అథ చైతన్యస్యేతి
 వక్తవ్యం. ప్రథమేవికల్పేసమస్తప్రకృతివికారభావోచ్ఛేదప్రసంగః. నహ్య
 సత్యతీతయే ప్రకృతివికారభావ ఇతిభవతి. ద్వితీయే చాసిద్ధత్వం, దశ్యతే
 హి సత్తాలక్షణో బ్రహ్మస్వభావ ఆకాశాదిష్వనువర్తమాన ఇత్యుక్తం.
 తృతీయే తు దృష్టాంతాభావః, కిం హి యచ్చైతన్యేనానన్వితం తద
 బ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి బ్రహ్మకారణవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత,
 సమస్తస్యాస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రకృతికత్వాభ్యుపగమాత్. ఆగమ
 విరోధస్తు ప్రసిద్ధవచ చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యాగ
 మతాత్పర్యస్య ప్రసాధితత్వాత్. యత్తుక్తం పరినిష్పన్నత్వాత్
 బ్రహ్మణీప్రమాణాంతరాణి సంభవేయురితి తదపి మనోరథమాత్రం,
 రూపాద్యభావాద్ధి నాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరః, లింగాద్యభావాచ్చ
 నానుమానాదీనామాగమమాత్రసమధిగమ్య ఏవ త్వయమర్థోధర్తవత్.
 తథాచ శ్రుతిః 'నైషా తర్కేణమతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ
 సుజ్ఞానాయ ప్రేష్టే' తి. 'కో అద్ధావేద క ఇహ ప్రవోచత్ ఇయం
 విసృష్టిర్యత ఆబభూవే' తి చైతే ఋచో నిజసిద్ధానామపీశ్వరాణాం

ణత్వం వికల్ప్య దూషణాంతరమాహ—విలక్షణత్వేనేత్యాదినా. జగతి సమస్తస్య
 బ్రహ్మస్వభావస్య చేతనత్వాదేరననువర్తమానాన్న బ్రహ్మకార్యత్వమితి పక్షే సర్వ
 సామ్యేప్రకృతివికారత్వమిత్యుక్తం స్యాత్ తదసంగశమిత్యాహ—ప్రథమఇతి.
 తృతీయే తు దృష్టాంతాభావ ఇతి. న చ జగన్నబ్రహ్మ ప్రకృతికమచేతనత్వాదవిద్యా
 గదితి దృష్టాంతోఽస్తీతి వాచ్యం, అనాదిత్వస్యోపాధిత్వాత్. న చ ధ్వంసే సాధ్యా
 న్యుపకతా, తస్యాపి కార్యసంస్కారాత్తకస్య భావత్వేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వాదభా
 వత్వా గ్రహేచ అనాదిభావత్వస్యోపాధిత్వాదితి, సంప్రతి కల్పత్రయసాధారణం
 దోషమాహ—అగమేలి. పూర్వోక్తమనూద్యబ్రహ్మణశ్శుష్కతర్క విషయత్వాసంభ
 వాన్నతర్కేణాతేష ఇత్యాహ—యత్తుక్తమిత్యాదినా. లింగసాదృశ్యవదప్రవృత్తి
 నిమిత్తానామభావాదనుమానోపమానశబ్దానామగోచరః, అతో బ్రహ్మ లక్షణయా
 వేదైకవేద్య మిత్యర్థః—ఏషా బ్రహ్మణి మతిస్తర్కేణ స్వతంత్రేణ నాపనేయా న

నాచ్చ గోమయాచ్ఛేతనవృత్తికాదీనాముత్పత్తిర్యతో దృశ్యతేఽత ఇత్యర్థః.
 ప్రకృతివికారయోరత్యంతసాదృశ్యే ప్రకృతివికారభావానుపపత్త్యా యత్కించిత్సా

దుర్బోధతాం జగత్కారణస్య దర్శయతః. స్మృతిరపి భవతి 'అచింత్యాః
ఖలు యే భావా న తాంస్తరేణ యోజయేత్. ప్రకృతిభ్యః పరం
యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణ' మితి. 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయ
మవికార్యోఽయముచ్యత' ఇతి 'న మే విదుస్సురగణాః ప్రభవం
నమహర్షయః. అహమాదిర్హి దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశ' ఇతి
చైవంజాతీయకా. యదపి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధచ్ఛబ్దవ
తర్కమప్యదర్శవ్యం దర్శయతీత్యుక్తం నానేన మిషేణ శుష్క
తర్కస్యాత్రాత్మలాభస్సంభవతి, శ్రుత్యనుగృహీతవ హ్యత్ర
తర్కోఽనుభవాంగత్వేనాశ్రీయతే, స్వప్నాంతబుద్ధాంతయోరుభయో
రితరేతరవ్యభిచారాదాత్మనోఽనన్వాగతత్వం సంప్రసాదే చ ప్రపంచ
పరిత్యాగేన సదాత్మనా సంపత్తేర్నిష్ప్రపంచసదాత్మకత్వం, ప్రపంచస్య

సంపాదనీయా యద్వా కుతరేణ న బాధనీయా కుతార్కికాదన్వేనైవ వేదవిదాచా
రేణ ప్రాక్తా మతిః సుజ్ఞానాయానుభవాయ ఫలాయ భవతి. హే ప్రేష్ఠ ప్రియత
మేతి నచికేతసం ప్రతి మృత్యోర్వచనం. ఇయం వివిధా సృష్టిర్యతః ఆసమంతా
ద్భూతా తం కో వా అద్ధా సాక్షాద్వేద, తిష్ఠతు వేదనం క ఇహ లోకే తం ప్రవో
చత్ ప్రావోచత్—ఛాందసో దీర్ఘలోపః, యథావద్వక్తాపి నాస్తీత్యర్థః. ప్రభవం
జన్త న విదుః—మమ సర్వాదిత్వేన జన్తాభావాత్. మిషేణ మననవిధివ్యాజేన
శుష్కః శ్రుత్యనపేక్షః, శ్రుత్యా తత్వే నిశ్చితే సత్యను పశ్యాత్ పురుషదోషస్యా
సంభావనాదేర్నిరాసాయ గృహీతః శ్రుత్యనుగృహీతః తమాహ—స్వప్నాంతేతి.
జీవస్యావస్థావతో దేహాది ప్రపంచయుక్తస్య నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యమసంభవి ద్వైత
గ్రాహిప్రమాణవిరోధాద్భిప్రకాశ్యాచ్చిత్వీయత్వమయుక్త మిత్యేవంశ్రాతార్థాసంభావ
నాయాం తన్నిరాసాయ సర్వాస్వవస్థాస్వాత్మనోఽనుగతస్య వ్యభిచారిణీభిరవస్థాభిర
నన్వాగతత్వమసంస్పృష్టత్వం అవస్థానాం స్వాభావికత్వే వహస్త్విష్ట్యాదివదాత్మ
వ్యభిచారయోగాత్ సుషుప్తౌ ప్రపంచభ్రాంత్యభావే 'సత్యాసోమ్యే'త్యుక్తాభేద
దర్శనాన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యసంభవః, యథా ఘటాదయో మృదభిన్నాస్తథాజగ
ద్భిప్రకాశిన్నం తజ్జత్వాదిత్యాదిస్తర్క ఆశ్రీయత ఇత్యర్థః. ఇతోఽన్యాదృశతర్క
దృశ్యం వాచ్యమ్. తచ్చ ప్రకృతేఽపి జగతి స్ఫురణాద్యనువృత్త్యా సమానమితి
భావః.

చ బ్రహ్మప్రభవత్వాత్ కార్యకారణానన్యత్వన్యాయేన బ్రహ్మవ్యతిరేక ఇత్యేవం జాతీయకః 'తర్కాప్రతిష్ఠానా'దితి చ కేవలస్య తర్కస్య విప్రలంభకత్వం దర్శయిష్యతి. యోఽపి చేతనకారణశ్రవణబలేనైవ సమస్తస్య జగతశ్చేతనతాముత్ప్రేక్షతే తస్యాపి 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే' తి చేతనాచేతనవిభాగశ్రవణం విభావనావిభావనాభ్యాం చైతన్యస్య శక్యతఏవ యోజయితుమ్. పరస్మైవ త్విదమపి విభాగశ్రవణం న యుజ్యతే, కథం పరమకారణస్యహ్యాత్ సమస్తజగదాత్మనా సమవస్థానం శ్రావ్యతే 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చాభవ' దితి. తత్ర యథా చేతనస్యాచేతనభావో నోపపద్యతే విలక్షణత్వాత్, ఏవమచేతనస్యాపి చేతనభావో నోపపద్యతే, ప్రత్యుక్తత్వాత్తు విలక్షణత్వస్య యథాశ్రుత్యైవ చేతనం కారణం గ్రహీతవ్యం భవతి

సూ. అసదితిచేన్న

ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౨.

యది చేతనం శుద్ధం శబ్దాదిహీనం చ బ్రహ్మ తద్విపరీతస్యా

స్యాత్ బ్రహ్మణ్య ప్రవేశాదస్య చానుకూలత్వాన్నతర్కణాక్షేపావకాశ ఇతి భావః. బ్రహ్మణి శుష్కతర్కస్యాప్రవేశః సూత్రసమ్మత ఇత్యాహ—తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి. విప్రలంభకత్వమప్రమాణకత్వం. యదుక్తమేకదేశినా సర్వస్య జగతశ్చేతనోక్తా విభాగ శ్రుత్యనుపపత్తిరితి దూషణం సాంఖ్యేన. తన్న, తేన విభాగశ్రుతే చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యాం యోజయితుం శక్యత్వాత్, సాంఖ్యస్య త్విదం దూషణం వజ్రలేపాయతే, ప్రధానకార్యత్వే సర్వస్యాచేతనత్వేన చేతనాచేతనకార్య విభాగాసంభవాదిత్యాహ—యోఽపీత్యాదినా. సిద్ధాంతే చేతనాచేతన వైలక్షణ్యాంగీకారే కథం బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వ మిత్యతః—ప్రత్యుక్తత్వాదితి. అప్రయోజకత్వవ్యభిచారాభ్యాం నిరస్తత్వా దిత్యర్థః.

౨. కార్యముత్పత్తేః ప్రాగసదేవ స్యాత్ స్వవిరుద్ధకారణాత్తనా సత్త్వాయోగా దిత్యపసిద్ధాంతాపత్తిమాశంక్య మిథ్యాత్వాత్ కార్యస్య కాలత్రయేఽపి కారణాత్తనా సత్త్వమవిరుద్ధమితి సమాధత్తే—అసదితి చేదిత్యాదినా. అసత్స్యాదితి సత్త్వనిషేధో

శుద్ధస్య శబ్దాదిమతశ్చ కార్యస్య కారణమిష్యేత, అసత్తర్హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత, అనిష్టం చైతత్సత్కార్యవాదినస్తవేతి చేత్, నైష దోషః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, ప్రతిషేధమాత్రం హీదం నాస్య ప్రతిషేధస్య ప్రతిషేధ్యమస్తి, నహ్యాయం ప్రతిషేధః ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వం కార్యస్య ప్రతిషేద్ధం శక్నోతి, కథం, యథైవ హీదానీమిదం కార్యం కారణాత్తనాత్తపత్ ఏవం ప్రాగుత్పత్తేరపీతి గమ్యతే. న హీదాపీమపీదం కార్యం కారణాత్తానమంతరేణ స్వతంత్ర మేవాస్తి 'సర్వం తం పరాద్యోఽన్యత్రాత్తనస్సర్వం వేదే' శ్వాదిశ్రవణాత్. కారణాత్తనా తు సత్త్వం కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేరవిశిష్టమ్. నను శబ్దాదిహీనం బ్రహ్మ జగతః కారణం, బాధం, న తు శబ్దాది మత్కార్యం కారణాత్తనా హీనం ప్రాగుత్పత్తేరిదానీం వాస్తీతి, తేన నశక్యతే వక్తుం ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యమితి. విస్తరేణ చైతత్కార్యమితి. విస్తరేణ చైతత్కార్యకారణానన్యత్వవాదే వహ్యమః.

సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమంజసమ్. ౮.

అత్రాహ, యది స్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వా శుద్ధ్యాదిధర్మకం కార్యం బ్రహ్మకారణకమభ్యుపగమ్యేత, తదాఽపీతౌ

నిరర్థక ఇత్యర్థః. కార్యస్య సత్యత్వాభావే శ్రుతిమాహ—సర్వం తమితి. మిథ్యాత్వ మజానతశ్చంకామనూద్యపరిహరతి—నన్విత్వాదినా. విస్తరేణ చైతదితి—మిథ్యాత్వ మిత్యర్థః.

౮. సత్కార్యవాదసిద్ధ్యర్థం కార్యాభేదే కారణస్యాపి కార్యవదశుద్ధ్యాది ప్రసంగ ఇతి శంకాసూత్రం వ్యాచక్షే—అత్రాహేతి. ప్రతిసంస్పృజ్యమానపదస్య

అసత్కార్యవాదమాశంక్య నిరాచక్షే—

చేతనస్య నామరూపాదిహీనస్యాచేతననామాదిమజ్జగద్ధేతుత్వే ఉత్పత్తేః పూర్వం జగదసదేవ స్యాదితి చేత్, న. కుతః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ అసత్సాద్యదితి యోఽయం ప్రతిషేధః తన్మాత్రత్వాత్, న తు తస్య ప్రతిషేధ్యమస్తిత్యర్థః. కార్య సత్తాయాః. కారణావ్యతిరేకాత్స్థితిదశాయామివోత్పత్తేః పూర్వమపి బ్రహ్మత్వక మేవేదం జగన్నాసదితి భావః.

ప్రళయే ప్రతిసంస్కర్యమానం కార్యం కారణావిభాగమాపద్య
మానం కారణమాత్మీయేన ధర్మేణ దూషయేదిత్యపీతౌ కారణస్యాపి
బ్రహ్మణః కార్యస్యేవాశుద్ధ్యాదిరూపతాప్రసంగాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ
జగతః కారణమిత్యసమంజసమిదమకాపనిషదం దర్శనమ్. అపి చ సమ
స్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునరుత్పత్తౌ నియమకారణా
భావాత్ భోక్తృభోగ్యాదివిభాగేనోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతీత్యసమంజ
సమ్. అపిచ భోక్తృవాణాం పరేణ బ్రహ్మణాఽవిభాగం గతానాం కర్తాది
నిమిత్తప్రళయేఽపి పునరుత్పత్తౌవభ్యుపగమ్యమానాయాం ముక్తా
నామపి పునరుత్పత్తిప్రసంగాదసమంజసమ్. అథేదం జగదపీతావపి
విభక్తమేవ పరేణ బ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేత ఏవమప్యపీతిరేవ న సంభవతి,
కారణావ్యతిరిక్తం చ కార్యం న సంభవతీత్యసమంజసమేవేతి, అత్రో
చ్యతే.

సూ. న తు దృష్టాంతభావాత్. ౯.

నైవాస్తదీయే దర్శనే కించిదసామంజస్యమస్తి. యత్తావదభి

వ్యాఖ్యా—కారణేతి. యథా జలే లీయమానం లవణద్రవ్యం జలం దూషయతి
తద్వదిత్యర్థః. సూత్రస్య యోజనాంతరమాహ—అపిచేతి. సర్వకార్యస్యాపీతౌ కారణ
వదేకరూపత్వ ప్రసంగాదిత్యర్థః. అర్థాంతరమాహ—అపిచేతి. కర్తాదీనాముత్పత్తి నిమి
త్తానాం ప్రళయేఽపిభోక్తృవాణాముత్పత్తౌ తద్వదేవ ముక్తానామపుత్పత్తి ప్రసంగా
దిత్యర్థః. శంకాపూర్వకం వ్యాఖ్యాంతరమాహ—అథేతి. యది లయకాలేఽపి కార్యం
కారణాద్విభక్తం తర్హి స్థితికాలపల్లయాభావప్రసంగాత్ కార్యేణ ద్వైతాపత్తేశాఽ
మంజస మిదం దర్శన మిత్యర్థః.

౯. అపీతౌ జగత్సర్వకారణం న దూషయతి కారణే లీనత్వాన్మృదాదిషు లీన
ఘటాదివదితి, సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—నైవేత్యాదినా. అపిగచ్ఛల్లీయమానం,

జగద్బ్రహ్మణోరుక్తం కార్యకారణత్వమమృష్యమాణశ్చేదయతి—

శుద్ధత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ జగదుపాదానమిత్యసమంజసమ్. కుతః, అపీతౌ తద్వ
త్ప్రసంగాత్ అపీతౌ ప్రలయసమయే తద్వత్ కార్యవత్ కారణస్యాపి బ్రహ్మణోఽ
శుద్ధత్వాదిః ప్రసజ్యేతేత్యర్థః. ప్రలయేఽశుద్ధ్యాదిగుణకం జగత్ బ్రహ్మణి లీయ
మానం స్వనిష్ఠాశుద్ధ్యాదిధర్మైః బ్రహ్మ దూషయేదితి భావః.

హితం కారణమపి గచ్ఛత్కార్యం కారణమాత్మీయేన ధర్మేణ దూష
యేదితి, న తద్దూషణం, కస్తాత్, దృష్టాంతభావాత్. సంతి హి
దృష్టాంతాః యథా కారణమపి గచ్ఛత్ కార్యం కారణమాత్మీయేన
ధర్మేణ న దూషయతి, తద్యథా శకావాదయో మృత్ప్రకృతికాః
వికారా విభాగావస్థాయాముచ్చాసచమధ్యమప్రభేదాస్సంతః పునః
ప్రకృతిమపి గచ్ఛంతో న తామాత్మీయేన ధర్మేణ సంస్పృజంతి రుచకా
దయశ్చ సువర్ణవికారా అపీతౌ నపునస్సువర్ణమాత్మీయేన ధర్మేణ
సంస్పృజంతి. పృథివీవికారశ్చతుర్విధో భూతగ్రామో న పృథివీమ
పీతావాత్మీయేన ధర్మేణ సంస్పృజతీతి. త్వత్పక్షస్య తు న కశ్చి
ద్దృష్టాంతోఽస్తి, అపీతిరేవ హి న సంవర్తేత యది కారణే కార్యం
స్వధర్మేణై వావత్ప్రేత, అనన్యత్వేఽపి కార్యకారణయోః కార్యస్య
కారణాత్మత్వం, న తు కారణస్య కార్యాత్మత్వం ఆరంభణశబ్దా
దిభ్యశ్చత్యత్ర వక్ష్యామః. అత్యల్పంచేదముచ్యతే, కార్యమపీతా
వాత్మీయేన ధర్మేణ కారణం సంస్పృజేదితి స్థితావపి హి సమానోఽయం
ప్రసంగః కార్యకారణయోరనన్యత్వాభ్యుపగమాత్ 'ఇదం సర్వం
యదయమాత్తా ఆత్మై వేదం సర్వం బ్రహ్మైవే' త్యేవమాద్యాభిః శ్రుతి
భిరవిశేషేణ త్రిష్వపి కాలేషు కార్యస్య కారణాదనన్యత్వం శ్రావ్యతే.
తత్ర యః పరిహారః కార్యస్య తద్ధర్మాణాం చావిద్యాధ్యారోపిత

విభాగావస్థా స్థితికాలః. త్వత్పక్షస్యేతి. మధురజలం లవణస్యాకారణమిత్యదృష్టాతః.
కించ దూషకత్వే కార్యస్య స్థితిస్సాల్పిల్లవణాదివదిత్యాహ—అపీతిరేవేతి. అసతికార్యే
తద్ధర్మేణ కారణస్య యోగో న సంభవతి ధర్మ్యసత్త్వే ధర్మాణామప్యసత్త్వాదితి భావః
నను సత్కార్యవాదే లయేఽపి కార్యస్య కారణాభేదేన సత్త్వాద్దూషకత్వం స్యాదిత్యత
ఆహ—అనన్యత్వేఽపీతి. కల్పితస్యాధిష్ఠానధర్మవత్త్వమభేదాన్నత్యధిష్ఠానస్య కల్పిత
కార్యధర్మవత్త్వం తస్య కార్యాత్ పృథక్సత్త్వాదిత్యర్థః. కించాపీతావతి విశేషణం
వ్యర్థమితి ప్రతిబంధ్యా సమాధత్తే—అత్యల్పంచేతి. పరిణామదృష్టాంతం వ్యాఖ్యాయ

ఏవమాక్షేపే పరిహరతి—

తురేవకారార్థః. పూర్వోక్తమసమంజసం నాస్త్యేవ. కుతః, దృష్టాంతభావాత్

త్వాన్న తైః కారణం సంస్పృశ్యత ఇతి అపీతావపి స సమానః. అస్తి
 చాయమపరో దృష్టాంతః, యథా స్వయంప్రసారితయా మాయయా
 మాయావీ త్రిష్వపి కాలేషు న సంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవం
 పరమాత్మాపి సంసారమాయయా న సంస్పృశ్యత ఇతి. యథా చ స్వప్న
 దృగేకః స్వప్న దర్శనమాయయా న సంస్పృశ్యతే ప్రబోధసంప్రసాద
 యోరనన్వాగతత్వాత్, ఏవమవస్థా త్రయసాక్ష్యకోఽవ్యభిచార్యవ
 స్థా త్రయేణ వ్యభిచారిణా న సంస్పృశ్యతే. మాయామాత్రం
 హ్యేతత్ యత్పరమాత్మనోఽవస్థా త్రయాత్తనావభాసనం రజ్జ్వా ఇవ
 సర్పాదిభావేనేతి, అత్రోక్తం వేదాంతార్థసంప్రదాయవిద్భి రాచార్యైః.
 'అనాదిమాయయా సుప్తో యవా జీవః ప్రబుధ్యతే, అజమనిద్రమ
 స్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదే' తి. తత్ర యదుక్తమపీతౌ కారణస్యాపి
 కార్యస్యేవ స్థౌల్యాదిదోషప్రసంగఇత్యేతదయుక్తమ్. యత్పునరే
 తదుక్తం సమస్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునర్విభాగేనోత్పత్తౌ
 నియమకారణం నోపపద్యత ఇతి, అయమప్యదోషః దృష్టాంతభావా
 దేవ, యథా హి సుషుప్తిసమాధ్యాదౌ సత్యామపి స్వాభావిక్యా
 మవిభాగప్రాప్తౌ మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్ పూర్వవత్పునః
 ప్రబోధే విభాగో భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి. శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి

విపరీతదృష్టాంతం వ్యాచక్షే—అస్తిచేతి. మాయావ్యనుపాదానమిత్యరుచ్యాదృష్టాం
 తాంతరమాహ—యథాచేతి. అస్మైవ స్వప్నకాలే దృష్టస్సంసర్గఇత్యతాహ—
 ప్రబోధేతి. శాగ్రత్సంప్రప్యైః స్వప్నేనాత్మనోఽస్పృశ్యత్వాత్కాలేఽవ్యస్పృశ్యత్వార్థః,
 సద్యజ్ఞస్య జీవస్యావస్థాభిరసంసర్గస్తదా సర్వజ్ఞస్య కిం వాచ్యమితి దార్ఢాంతిక
 గాహ—ఏవమితి. యద్వా జగజ్జన్మస్థితిలయాః ఈశ్వరస్యావస్థాత్రయం తద
 సంగత్యే వృద్ధసమ్మతిమాహ—అత్రోక్తమితి. యదా తత్త్వమసీత్యుపదేశకాలే ప్రబు
 ధ్యతే మాయానిద్రాం త్యజతి తదా జన్మలయస్థిత్యవస్థాశూన్యమద్వైతమీశ్వర
 మాత్మత్వేనానుభవతీత్యర్థః. ఫలితమాహ—తత్రేతి. ద్వితీయమసామంజస్యమనూద్య
 తేనైవ సూత్రేణ పరిహరతి—యత్పునరితి. సుషుప్తావస్థానసత్త్వే పునర్విభావోత్పత్తౌ
 చ మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి సతి బ్రహ్మణ్యేకీభూయ న విదురిత్యజ్ఞానోక్తిః ఇహ

కార్యం కారణే లీయమానం స్వధర్మేణ కారణం న మాషయతీత్యస్తిన్నరే శతశో

‘ఇమాన్సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపత్స్వామహ’
 ఇతి ‘తద్విహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా
 కీటో వా పతంగో వా దంఢో వా మశకో వా యద్యద్భవంతీ’ తి
 యథాహ్యవిభాగేఽపి పరమాత్మని మిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధో విభాగవ్యవ
 హారః స్వప్న వదవ్యాహతస్థితౌ దృశ్యతే, ఏవమపీతావపి మిథ్యాజ్ఞాన
 ప్రతిబద్ధైవ విభాగశక్తిరనుమాన్యతే. ఏతేన చ ముక్తానాం పునరుత్పత్తి
 ప్రసంగః ప్రత్యుక్తః, సమ్యగ్జ్ఞానేన మిథ్యాజ్ఞానస్యాపోదితత్వాత్.
 యః పునరయమంతేఽపరో వికల్ప ఉత్ప్రేక్షితోఽథేదం జగదపీతావపి
 భక్తమేవ పరేణ బ్రహ్మణాఽనతిష్ఠేతేతి సోఽప్యనభ్యుపగమాదేవ ప్రతి
 పిద్ధః, తస్మాత్సమంజసమిదమాపనిషదం దర్శనమ్.

సూ. స్వపక్షదోషాచ్ఛ. ౧౦.

స్వపక్షే చైతే ప్రతివాదినః సాధారణా దోషాః ప్రాదుష్యుః,

సుషుప్తేః ప్రాక్ ప్రబోధే యేన యేన జాత్యాదినా విభక్తా భవంతి తదా పునరుత్థాన
 కాలే తద్దైవ భవంతీతి విభాగోక్తిః. నను సుషుప్తౌ పునర్విభాగశక్త్యజ్ఞానసత్త్వేఽపి సర్వ
 ప్రళయే తత్సత్త్వం కుత ఇత్యత ఆహ—యథాహీతి. యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని సర్వ
 కార్యాణామవిభాగేఽపి పునర్విభాగహేత్వజ్ఞానశక్తిరస్తి ఏవమపీతౌ మహాప్రళయేఽపి
 మిథ్యాభూతాజ్ఞానసంబద్ధా పునస్సృష్టివిభాగశక్తిరనుమాన్యతే, యతః పునస్థితౌ
 విదానీం మిథ్యాజ్ఞానకార్యో విభాగవ్యవహారసత్త్వబోధాభావాత్ స్వప్న వదబాధితో
 దృశ్యతే, అతః కార్యదర్శనాత్ కారణసత్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః. అజ్ఞానాం జీవానాం మహా
 ప్రళయేఽప్యజ్ఞానశక్తినియమాత్ పునర్జన్మనియచ ఇతి భావః. ఏతేనేతి-జన్మకారణా
 జ్ఞానశక్త్యభావేనేత్యర్థః.

౧౦. వైలక్షణ్యాదీనాం సాంఖ్యపక్షేఽపి దోషత్వాన్నాస్తాభిస్తన్నిరాసప్రయాసః
 కార్యిత్యాహ—స్వపక్షేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—స్వేతి. ప్రాదుష్యుః ప్రాదుర్భ
 దృష్టాంతానాం యథా ఘటాదికం కార్యం మృది లీయమానం మృదం స్వధర్మేణ న
 దూషయతీత్యేవమాదికానాం సత్త్వాదిత్యర్థః. ౯

ఇత్థం స్వపక్షే దోషాన్పురిహృత్య తానేవ పరపక్షే యోజయతి—

యే దోషాః విలక్షణత్వాత్ ప్రకృతివికారభావానుపపత్తిః, ఉత్పత్తేః ప్రాక్

కథమిత్యుచ్యతే యత్తావదభిహితం విలక్షణత్వాన్నేదం జగద్భిష్టా
ప్రకృతికమితి, ప్రధానప్రకృతికతాయామపి సమానమేతచ్ఛబ్దాది
హీనాత్ ప్రధానాచ్ఛబ్దాదిమతో జగత ఉత్పత్త్యభ్యుపగమాత్,
అతఏవ చ విలక్షణకార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్, సమానః ప్రాగుత్పత్తే
రసత్కార్యవాదప్రసంగః. తథాఽపీతౌ కార్యస్య కారణావిభాగా
భ్యుపగమాత్, తద్వత్ప్రసంగోఽపి సమానః, తథా మృదితసర్వ
విశేషేషు వికారేష్వపీతావవిభాగాత్తతాం గతేషు 'ఇదమస్య
పురుషస్యోపాదానమిదమస్యే'తి ప్రాకృతీయాత్ ప్రతిపురుషం యే
నియతా భేదా న తే తథైవ పునరుత్పత్తౌనియంతుం శక్యంతే కారణా
భావాత్, వినైవ చ కారణేన నియమేఽభ్యుపగమ్యమానే కారణా
భావసామ్యాత్ ముక్తానామపి పునర్బంధప్రసంగః. అథ కేచిద్భేదాః
అపీతావవిభాగమాపద్యంతే కేచిన్నేతిచేత్ యే నాపద్యంతే తేషాం
ప్రధానకార్యత్వం న ప్రాప్నోతీత్యేవమేతేదోషాః సాధారణత్వాన్నా
న్యతరస్తిః పక్షే చోదయితవ్యాభవంతీత్యదోషతామేవైషాం ద్రఢ
యతి, అవశ్యాశ్రయితవ్యత్వాత్.

వేయుః. అతఏవేతి. సత్యకార్యస్య విరుద్ధకారణాత్తనా సత్త్వాయోగాత్, సాంఖ్యసైన్య
వాయం దోషా న కార్యమిథ్యాత్వవాదిన ఇతి మంతవ్యం. అపీతావితి సూక్త్రోక్తదోష
చతుష్టయమాహ—తథాఽపీతావితి. కార్యవత్ప్రధానస్య రూపాదిమత్త్వప్రసంగః.
ఇదం కర్తాదికమస్యోపాదానం భోగ్యమస్య నేతృనియమః. బద్ధముక్తావ్యవస్థా చ యది
వ్యవస్థార్థం ముక్తానాం భేదాస్సంఘాతవిశేషాః ప్రధానే లీయంతే బద్ధానాం భేదాస్తు
న లీయంతి ఇత్యుచ్యేత తర్హ్యలీనానాం పురుషవత్ కార్యత్వవ్యాఘాత ఇత్యర్థః.

జగతోఽసత్త్వప్రసంగః, అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగ ఇతి సాంఖ్యేనోద్భావితాః; తే
సాంఖ్యేవక్షేఽపి సమానాః; శబ్దాదిహీనప్రధానసకాశాచ్ఛబ్దాదిమతో విలక్షణస్య
జగత ఉత్పత్త్యంగీకారాదిత్యర్థః. వస్తుతః ప్రపంచసత్యత్వవాదినః సాంఖ్యసైన్యవైతే
దోషాః, న మేఽనిర్వచనీయవాదిన ఇతి భావః.

సూ. తర్కప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయ

మితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః. ౧౧.

ఇతశ్చ నాగమగమ్యేర్థే కేవలేన తర్కేణ ప్రత్యవస్థితవ్యమ్, యస్తాన్నిరాగమాః పురుషోత్పేక్షామాత్రనిబంధనాస్తర్కా అప్రతిష్ఠితా భవంతి ఉత్పేక్షాయా నిరంకుశత్వాత్. తథాహి కైశ్చిదభియుక్తైర్యత్నేనోత్పేక్షితాస్తర్కా అభియుక్తతరైరన్యైరాభాస్యమానా దృశ్యంతే, తైరప్యూత్పేక్షితాస్తదన్యైరాభాస్యంత ఇతి న ప్రతిష్ఠితత్వం తర్కాణాం శక్యం సమాశ్రయితుం పురుషమతివైరూప్యాత్ అథ కస్యచిత్ప్రసిద్ధమాహత్త్యస్య కపిలస్యాన్యస్య వా సమ్మతస్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాశ్రీయేత, ఏవమప్యప్రతిష్ఠితత్వమేవ, ప్రసిద్ధమాహత్త్యాభిమతానామపి తీర్థకరాణాం కపిలకణభుక్ప్రభృతీనాం పరస్పరవిప్రతిపత్తిదర్శనాత్. అథోచ్యేతాన్యథా వయమనుమాస్యామహే యథా నాప్రతిష్ఠితత్వదోషో భవిష్యతి, నహి ప్రతిష్ఠితస్తర్కఏవ నాస్తీతి శక్యతేవక్తుం, ఏతదపి హి తర్కాణామప్ర

౧౧. కించ తర్కస్య సంభావితదోషత్వాత్తేన నిర్దోషవేదార్థసమన్వయో న బాధ్య ఇత్యాహ. తర్కప్రతిష్ఠానాదపీతి. పురుషమతీనాం ఏచిత్రత్వేఽపి కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వాత్ తదీయతర్కే విశ్వాస ఇతి శంకతే—అథేతి. 'కపిలో యది సర్వజ్ఞః కణాదోనేతి కాప్రమే'తి న్యాయేన పరిహరతి—ఏవమపీతి. సూత్రమధ్యస్థశంకాభాగం వ్యాచక్షే—అథోచ్యేతేతి. విలక్షణత్వాదితర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వేఽపి వ్యాప్తిపక్షధర్త తాసంపన్నః కశ్చిత్తర్కః ప్రతిష్ఠితో భవిష్యతి తేన ప్రధానమనుమేయమిత్యర్థః. నను సోఽప్యప్రతిష్ఠితః తర్కజాతీయత్వాత్ విలక్షణత్వాదిపదిత్యతః—నహీతి. తర్కజాతీయత్వాదితి తర్కః ప్రతిష్ఠితో న వా, ఆద్యేఽత్రైవాప్రతిష్ఠితత్వసాధ్యాభావా ద్వ్యభిచారః, ద్వితీయేఽపి న సర్వతర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వం హేత్వభావాదిత్యభిసంధి మానాహ—ఏతదపీతి. కించానాగతః పాక ఇష్టసాధనం, పాకత్వాత్, అతీత పాకవ

ఇతశ్చ న కేవలేన తర్కేణ సమన్వయో విరుధ్యత ఇత్యాహ—

యత్నత ఏకేన తార్కికేణానుమితోఽప్యర్థోఽన్యేన శ్రేష్ఠతరేణాన్యథా నీయత
53

తిష్ఠితత్వం తర్కేణైవ ప్రతిష్ఠాప్యతే. కేమాంచి త్తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వదర్శనేనాన్యేషామపి తజ్జాతీయానాం తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాత్. సర్వతర్కాప్రతిష్ఠాయాం చ సర్వలోకవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసంగః. అతీతవర్తమానాభవసామ్యేన హ్యనాగతేఽప్యధ్వనిసుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారాయ ప్రవర్తమానో లోకో ద్యశ్యతే. శ్రుత్యర్థవిప్రతిపత్తౌ చార్థాభాసనిరాకరణేన సమ్యగర్థ నిర్ధారణం తర్కేణైవ వాక్యవృత్తినిరూపణరూపేణ క్రియతే. మనురపి చైవ మేవం మన్యతే “ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్, త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా. ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా. యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతర” ఇతి చ బ్రువన్, అయమేవ చ తర్కస్యాలంకారో యదప్రతిష్ఠితత్వం నామ, ఏవం హి సావద్యతర్కపరిత్యాగేన నిరవద్యస్తర్కః ప్రతిపత్తవ్యో భవతి. న హి పూర్వజో మూఢ ఆసీదితిత్యాత్మనాపి మూఢేన భవితవ్యమితి కించిదస్తి ప్రమాణం, తస్మాన్న తర్కాప్రతిష్ఠానం దోష ఇతి చేదేవమప్య

దిత్యాదీష్టానిష్టసాధనానుమానాత్మకతర్కస్య ప్రవృత్తినివృత్తివ్యవహారహేతుత్వాన్నాప్రతిష్ఠేత్యాహ—సర్వతర్కేతి. అథ్వా పిషయః పాకభోజనాద్విషభక్షణాదిశ్చ తత్సామాన్యేన పాకత్వాదినానాగతవిషయే పాకాదౌ సుఖదుఃఖహేతుత్వానుమిత్యాప్రవృత్త్యాదిరిత్యర్థః. కించ పూర్వోత్తరమీమాంసయోస్తర్కేణైవ వాక్యతాత్పర్యనిర్ణయస్య క్రియమాణత్వాత్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాహ—శ్రుత్యర్థేతి. మనురపి కేమాంచి త్తర్కాణాం ప్రతిష్ఠాం మన్యత ఇత్యాహ—మనురితి. ధర్మస్య శుద్ధిరధర్మాభేదగ్గయః. కస్యచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమంగీకరోతి—అయమేవేతి. సర్వతర్కాణాం ప్రతిష్ఠాయాం పూర్వపక్షవివ న స్యాదితి భావః. పూర్వపక్షతర్కవత్ సిద్ధాంతోఽప్యప్రతిష్ఠితస్తర్కత్వావిశేషాదితి వదంతమపహసతి—న హీతి. కస్యచిత్తర్కస్య ప్రతిష్ఠాయామపి జగత్కారణాదివిశేషే తర్కస్య స్వాతంత్ర్యం నాస్తీతి సూత్ర

మి కేవలస్య తర్కస్య అప్రతిష్ఠానాదపి అప్రతిష్ఠితత్వాచ్చ న తేన సమన్వయవిరోధంకేత్యర్థః. నను కస్యచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేఽపి కస్యచిత్ప్రతిష్ఠితత్వసంభవాత్తేన సమన్వయవిరోధశంకా యుక్తేత్యాక్షిపతి—అన్యథానుమేయమితి చేత్. అప్రతిష్ఠితతర్కాదన్యేన ప్రకారేణ ప్రతిష్ఠితతర్కేణ సమన్వయవిరోధాదికమనుమేయమితి

విమోక్షప్రసంగః. యద్యపి క్వచిద్విషయే తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వముప
 లక్ష్యతే తథాపి ప్రకృతే తావద్విషయే ప్రసజ్యతేవాప్రతిష్ఠితత్వ
 దోషాదనిర్దోక్షస్తర్కస్య, న హీదమతిగంభీరం భావయాథాత్మ్యం
 ముక్తినిబంధనమాగమమంతరేణోత్పేక్షితుమపి శక్యం, రూపాద్య
 భావాద్ధి నాయమర్థః ప్రత్యక్షస్య గోచరో లింగాద్యభావాచ్ఛనానుమా
 నాదీనామిత్యవోచామ. అపిచ సమ్యగ్జ్ఞానాత్తు మోక్ష ఇతి సర్వేషాం
 మోక్షవాదినామభ్యుపగమః. తచ్చ సమ్యగ్జ్ఞానమేకరూపం వస్తు
 తంత్రత్వాత్, ఏకరూపేణ హ్యవస్థితో యోగార్థస్సపరమార్థో లోకే
 తద్విషయం జ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానమిത്യుచ్యతే యథాగ్నిరుష్ణఇతి,
 తత్రైవం సతి సమ్యగ్జ్ఞానే పురుషాణాం విప్రతిపత్తిరనుపపన్నా, తర్క
 జ్ఞానానాం త్వన్యోన్యవిరోధాత్ ప్రసిద్ధా విప్రతిపత్తిః, యద్ధి కేనచిత్తా
 స్మికేణేదమేవ సమ్యగ్జ్ఞానమితి ప్రతిష్ఠాపితం తదపరేణ వ్యుత్థాప్యతే,
 తేనాపి ప్రతిష్ఠాపితం తతోఽపరేణ వ్యుత్థాప్యత ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే,
 కథమేకరూపానవస్థితవిషయం తర్కప్రభవం సమ్యగ్జ్ఞానం భవేత్.
 న చ ప్రధానవాదీ తర్కవిదాముత్తమ ఇతి సర్వైస్తార్కికైః పరి
 గృహీతః, యేన తదీయం మతం సమ్యగ్జ్ఞానమితి ప్రతిపద్యేమహి. న

శేషం వ్యాచక్షే—యద్యపి త్యాదినా. అతిగంభీరత్వం బ్రహ్మణో వేదాన్యమానా
 గమ్యత్వం. తదేవ దర్శయతి—రూపాదీతి. భావస్య జగత్కారణస్య, యాథాత్మ్యమ
 ద్వితీయత్వం, ముక్తినిబంధనం ముక్త్యాంబనం పరమానందచిత్ప్రభం. అవిమోక్షో
 ముక్త్యభావ ఇత్యర్థాంతరమాహ—అపిచేత్యాదినా. ఏకరూపవస్తుజ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞాన
 త్వేఽపి తర్కజన్యత్వం కిం న స్యాదిత్యతాహ—తత్రైవం సతీతి. తర్కోత్తజ్ఞానానాం
 మిథోవిప్రతిపత్తేర్న సమ్యగ్జ్ఞానత్వం సమ్యగ్జ్ఞానే విప్రతిపత్త్యయోగాదిత్యర్థః. ఏక
 రూపేణానవస్థితో విషయో యస్య తత్ తర్కప్రభవం, కథం సమ్యగ్జ్ఞానం భవేదితి
 యోజనా. నను సాంఖ్యస్య శ్రేష్ఠత్వాత్ తజ్ఞానం సమ్యగిత్యాశంక్య హేత్వసిద్ధి
 మాహ—న చ ప్రధానేతి. నను సర్వతార్కికైర్నిశిత్యా నిశ్చితా తర్కోత్తా మతి

చేత్, అత్ర సమాధత్తే—ఏవమపి. అన్యత్ర తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వేఽపి ప్రకృతే
 లింగాదిహీనే బ్రహ్మణి వేదనిరపేక్షస్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వదోషాదనిర్దోక్షప్రసంగః.
 యద్వా మహతాం కపిలకణాదాదీనాం పరస్పరవిప్రతిపత్తయైః ఆగమనిరపేక్షైస్తర్క-

చ శక్యంతే అతీతానాగతవర్తమానాస్తార్కికా ఏకస్మిన్ దేశే కాలే
చ సమాహర్తుం యేన తన్మతిరేకరూపై కార్థవిషయా సమ్యక్త తిరితి
స్యాత్, వేదస్య తు నిత్యత్వే విజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వే చ సతి వ్యవ
స్థితార్థవిషయత్వోపపత్తేః, తజ్జనితస్య జ్ఞానస్య సమ్యక్త్వమతీతానాగత
వర్తమానైః సర్వైరపి తార్కికై రపహ్నోతుమశక్యమ్. అతస్సిద్ధమ
వై వౌపనిషదస్య జ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానత్వమ్. అతోఽన్యత్ర సమ్యగ్
జ్ఞానత్వానుపపత్తేస్సంసారాదవిమోక్ష ఏవ ప్రసజ్యేత, అత ఆగమవ
శేనాగమానుసారితర్కవశేన చ చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం
ప్రకృతిశ్చేతి స్థితమ్.

సూ. ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహో అపి వ్యాఖ్యాతాః. ౧౨.

వైదికస్య దర్శనస్య ప్రత్యాసన్నత్వాత్ గురుతరతర్కబలోపేత

ర్ముక్తిహేతురిత్యతః—న చ శక్యంత ఇతి. తస్మాత్తర్కోత్తజ్ఞానాన్తుక్త్యయోగాత్త
ర్కేణ వేదాంతసమన్వయబాధో న యుక్తస్తద్బాధే సమ్యగ్జ్ఞానాలాభేనానిర్మోక్ష
ప్రసంగాదితి సూత్రాంశార్థముపసంహరతి—అతోఽన్యత్రేతి. సమన్వయస్య తర్కేణా
విరోధే ఫలితమధికరణార్థముపసంహరతి—అత ఆగమేతి. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౨. బ్రహ్మ జగదుపాదానమితి బ్రువన్ వేదాంతసమన్వయో విషయః స కిం
ద్విభు తన్న ద్రవ్యోపాదానమితి వై శేషికాదిన్యాయేన విరుద్ధ్యతే నవేతి
దేహే సాంఖ్యవృద్ధానాం తర్కాకుశలమతిత్వేఽపి వై శేషికాదీనాం తర్కాకుశల
ంతిత్వప్రసిద్ధేస్తదీయన్యాయస్యాబాధితత్వాద్విరుద్ధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే
తిదిశతి—ఏతేనేతి. ఫలం పూర్వవత్. నను సాంఖ్యమతస్యోపదేశస్తార్కికమతస్యాతి
శః కిమితి కృతో వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదిత్యాశంక్య పూర్వోత్తరయోరుపదేశ్చాలి
శభావే కారణమాహ—వైదికస్యేతి. సత్కార్యత్వాత్సంగత్వస్వప్రకాశత్వాద్యం
త్త్వనిర్ణయాభావాదనిర్మోక్షప్రసంగః. తస్మాదాగమవిరోధితర్కోఽప్రమాణమితి
తేన విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. ఫలం తు పూర్వవత్. బ్రహ్మ న
జగదుపాదానం విభుత్వాద్వోద్యమవత్ ఇత్యాదితార్కికాభిమతన్యాయేన బ్రహ్మకార

త్వాత్ వేదానుసారిభిశ్చ కైశ్చిచ్చిష్టైః కేనచిదంశేన పరిగృహీతత్వాత్ ప్రధానకారణవాదంతావదవ్యపాశ్రిత్య యస్తర్కనిమిత్తఆక్షేపా వేదాంతవాక్యేషూద్భావితః, సపరిహృతః, ఇదానీమణ్వాదివాదవ్యపాశ్రయేణాపి కశ్చిన్తందమతిర్వేదాంతవాక్యేషు పునస్తర్కనిమిత్తమాక్షేపమాశంకేతేత్యతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, పరిగృహ్యంత ఇతి పరిగ్రహః న పరిగ్రహః అపరిగ్రహః, శిష్టానామపరిగ్రహః శిష్టాపరిగ్రహః, ఏతేన ప్రకృతేన ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేన శిష్టైర్మనుష్యాసప్రభృతిభిః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతా యేఽణ్వాదికారణవాదాన్తేఽపి ప్రతిషిద్ధతయావ్యాఖ్యాతానిరాకృతాద్రష్టవ్యాః, తుల్యత్వాన్నిరాకరణకారణస్య నాత్ర పునరాశంకేతవ్యం కించిదస్తి. తుల్యమత్రాపి పరమగంభీరస్య జగత్కారణస్య తర్కానవగాహ్యత్వం తర్కస్య చాప్రతిష్ఠితత్వమన్యథానుమానేఽప్యవిమోక్ష ఆగమవిరోధశ్చేత్యేవంజాతీయకం నిరాకరణకారణమ్.

తైర్వేదాంతశాస్త్రస్య ప్రత్యాసన్నః ప్రధానవాదః శిష్టైర్దేవజాదిభిః సత్కార్యత్వాంశేన స్వీకృత ఇతి ప్రబలత్వాదుపదేశః. అణ్వాదివాదానాం నిర్మూలత్వేన దుర్బలత్వాదతిదేశ ఇతి భావః. కిం నిరాకరణకారణమితి ద్రష్టవ్యం నాస్తీత్యాహ—తుల్యత్వాదితి. కారణమేవాహ—తుల్యమితి. యదుక్తం విభుత్వాన్నద్రవ్యోపాదానం బ్రహ్మేతి తత్ర పక్షసాధకత్వేన శ్రుతేరుపజీవ్యత్వాత్ తయా బాధః మహాపరిమాణవత్త్వస్య సర్వసంయోగిత్వరూపవిభుత్వస్య నిర్గుణే బ్రహ్మణ్యసిద్ధిశ్చేతి ద్రష్టవ్యం, అతస్సమన్వయస్య తార్కికన్యాయేన న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్—ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ణత్వబోధకః సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహో, విరుధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన మన్వాదిభిః శిష్టైః కేనచిత్సత్కార్యవాదాద్యంశేన పరిగృహీతప్రధానవాదనిరాకరణప్రకారేణ శిష్టాపరిగ్రహః శిష్టైః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతా అణ్వాదికారణవాదాః వ్యాఖ్యాతాః నిరస్తా ద్రష్టవ్యాః. అతస్తార్కికన్యాయస్య వేదబాధితత్వాన్న తేన విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. భోక్తృపత్తేర

విభాగశ్చైతన్యస్యోక్తవత్. ౧౩.

అన్యథా పునర్బ్రహ్మకారణ వాదస్తర్కబలేనైవాక్షిప్యతే. యద్యపి శ్రుతిః ప్రమాణం స్వవిషయే భవతి, తథాపి ప్రమాణాంతరేణ విషయాపహరేన్యపరా భవితుమర్హతి, యథా మంత్రార్థవాదౌ, తర్కోఽపి స్వవిషయాదన్యత్రాప్రతిష్ఠితస్యాత్ యథా ధర్మాధర్మయోః. కిమతో యద్యేవమతద్దమయుక్తం యత్ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధార్థబాధనం శ్రుతేః, కథం పునః ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధోఽర్థః శ్రుత్యాబాధ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే—ప్రసిద్ధోఽహ్యయంభోక్తృభోగ్య

౧౩. అద్వితీయబ్రహ్మణో జగత్సర్గాదివాదీ వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్తిథో భిన్నం తన్నాద్వితీయకారణజన్యం యథా మృతంతుజౌఘటపటావితి తర్కసహితభేదప్రత్యక్షాదినా విరుధ్యతే నవేతి సందేహో బ్రహ్మణి తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేఽపి జగద్భేదే ప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి—భోక్తృపత్తేరితి. విరోధాదన్వేతాసిద్ధిః పూర్వపక్షే ఫలం. సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. అనపేక్షితశ్రుత్యా స్వార్థనిర్ణయాత్ తర్కేణాక్షేపా న యుక్త ఇత్యుక్తమితి శంకతే—యద్యపితి. మానాంతరాయోగ్యే శ్రుత్యర్థే భవత్యనాక్షేపః. యస్తద్ద్వితీయబ్రహ్మభేదాత్ భూజూదీనామభేదో బ్రహ్మోపాదానకత్వశ్రుతివిషయః స 'అదిత్యో యూప' ఇత్యర్థవాదార్థవత్ మానాంతరయోగ్యవివేతి ద్వైతప్రమాణైరపహిత ఇతి సమాధత్తే—తథాపీతి. అన్యపరత్వం గౌణార్థకత్వం. స్వవిషయే జగద్భేదే తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్తేనాక్షేప ఇత్యాహ—తర్కోఽపీతి. తర్కాదేర్ద్వైతే ప్రామాణ్యేఽపి తతస్సమన్వయవిరోధే కిమయాతమితి శంకతే—కిమత ఇతి. పూర్వపక్షే సమాధత్తే—అత ఇతి.

పూర్వం బ్రహ్మణి తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేఽపి జగద్భేదే ప్రత్యక్షస్య ప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యత ఏవేతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం తు పూర్వవత్. అద్వితీయబ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయః ప్రత్యక్షేణ విరుధ్యతే న వేతి సందేహో, అద్వితీయబ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వే భోక్తృభోగ్యప్రపంచస్య సర్వస్య బ్రహ్మనన్యత్వేన భోగ్యశబ్దాదేరోభ్యుక్తకత్వా

విభాగో లోకే, భోక్తా చేతనశ్చారీరః, భోగ్యాశ్శబ్దాదయో విషయా
 ఇతి. యథా భోక్తా దేవదత్తః భోజ్య ఓదన ఇతి, తస్య చ విభాగ
 స్యాభావః ప్రసజ్యేత, యది భోక్తా భోగ్యభావమాపద్యేత, భోగ్యం
 వా భోక్తృభావమాపద్యేత, తయోశ్చేత రేతరభావాపత్తిః పరమ
 కారణాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాత్ ప్రసజ్యేత, నచాస్య ప్రసిద్ధస్య
 విభాగస్య బాధనం యుక్తం. యథాఽద్యత్వే భోక్తృభోగ్యయోర్వి
 భాగో దృష్టః తథాఽతీతానాగతయోరపి కల్పయితవ్యః, తస్మాత్
 ప్రసిద్ధస్యాస్య భోక్తృభోగ్యవిభాగస్యాభావప్రసంగాదయుక్తమిదం
 బ్రహ్మకారణతావధారణమితి చేత్ కశ్చిచ్ఛోదయేత్ తం ప్రతి
 బ్రూయాత్, స్యాల్లోకవదితి. ఉపపద్యతఏవాయమస్తత్ప్రక్షేపి విభాగః,
 ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. తథాహిసముద్రాదుదకాత్తనోఽనన్యత్వేఽపి
 తద్వికారాణాం ఫేనవీచీతరంగబుద్బుదాదీనామిత రేతరవిభాగఇత రేతర
 సంశ్లేషాదిలక్షణశ్చ వ్యవహార ఉపలభ్యతే. న చ సముద్రాదుదకాత్త

తర్కాదేః ప్రామాణ్యాత్ ద్వైతబాధకత్వం శ్రుతేరయుక్తమిత్యద్వైతసమన్వయబాధో
 యుక్త ఇత్యర్థః. ఇమమర్థం శంకాపూర్వకం స్పష్టయతి—కథమిత్యాదినాం. నను
 భోక్తృభోగ్యయోర్విభాగ ఏకత్వం కేనోక్తమిత్యాశంక్యశ్రుతార్థాపత్త్యేత్యాహ—తయో
 శ్చేతి. తయోరేకబ్రహ్మభేదశ్రవణాదేకత్వం కల్పితే ఏకస్తాదభిన్నయోర్భేదే ఏక
 స్యాపి భేదాపత్తేః తతశ్చ భేదో బాధ్యేత్యర్థః. ఇష్టాపత్తిం వారయతి—న చాస్యేతి.
 శ్రుతేర్గోణార్థత్వేన సావకాశత్వాన్నిరవకాశద్వైతమానబాధో న యుక్త ఇత్యర్థః.
 నను విభాగస్యాధునికత్వాదనాద్యద్వైతశ్రుత్యా బాధ ఇత్యతాహ—యథేతి. అతీ
 తానాగతకాతా భోక్తాదివిభాగాశ్రయా, కాలత్వాద్వర్తమానకాలపదిత్యనుమానాత్
 విభాగోఽనాద్యనంతఇత్యర్థః. ఏవం ప్రాప్తే పరిణామదృష్టాంతేనాపాతతస్సిద్ధాంత
 మాహ—స్యాల్లోకవదితి. దృష్టాంతేఽపి కథమేకసముద్రాభిన్నానాం పరిణామానాం
 మిథోభేదః కథం వా తేషాం భేదే సత్యేకస్తాదభిన్నత్వమిత్యాశంక్య న హి దృష్టేఽ
 నుపపత్తిరితి న్యాయేనాహ—నచేతి. ఏవం భోక్తృభోగ్యయోర్విభాగో భేదో బ్రహ్మభే

దత్తేః భోక్తృభోగ్యాత్కత్వాపత్తేః ప్రత్యక్షసిద్ధః పరస్పరవిభాగో న స్యాత్. అతః
 ప్రత్యక్షేణ సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—స్యాల్లోక
 వత్. ఏకబ్రహ్మోపాదానకత్వేఽపి భోక్తృభోగ్యప్రపంచస్య పరస్పరం విభాగః

నోఽనన్యత్వేఽపి తద్వికారాణాం ధేనతరంగాదీనామితరేతరభావాపత్తి
 ర్భవతి, న చ తేషామితరేతరభావానాపత్తావపి సముద్రాత్తనోఽన్యత్వం
 భవతి, ఏవమిహాపి న చ భోక్తృభోగ్యయోరితరేతరభావాపత్తిర్న చ
 పరస్తాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్వమితి భవిష్యతి యద్యపి భోక్తా న బ్రహ్మణో
 వికారః 'తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశ' యితి స్రష్టురేవావికృతస్య
 కార్యానుప్రవేశేన భోక్తృత్వశ్రవణాత్, తథాపి కార్యమనుప్రవిష్ట
 స్యాస్త్వపాధినిమిత్తో విభాగః ఆకాశస్యేవ ఘటాద్యపాధినిమిత్తః,
 ఇత్యతః పరమకారణాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వేఽప్యవసద్యతే భోక్తృ
 భోగ్యలక్షణో విభాగః సముద్రతరంగాదీన్యాయేనేత్యుక్తమ్.

సూ. తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః. ౧౪.

అభ్యుపగమ్యచేమం వ్యావహారికం భోక్తృభోగ్యలక్షణం

దశ్చేత్యాహ—ఏవమిహేతి. జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వాభావాద్బ్రహ్మాంతవైషమ్యమితి
 శంకతే—యద్యపితి. ఔపాధికం జన్తాస్తీతి తరంగాదిసామ్యమాహ—తథాపీతి.
 విభాగో జన్త, యద్వా తథాపీతిశబ్దేనైవోక్తః పరిహారః. నను భోక్తుః ప్రతిదేహం
 విభాగః కథమిత్యతాహ—కార్యమనుప్రవిష్టస్యేతి. ఔపాధికవిభాగే ఫలితముపసంహ
 రతి—ఇత్యతఇతి. ఏకబ్రహ్మభిన్నత్వేఽపి భోక్తృదేస్తరంగాదివచ్ఛేదాంగీకారాన్నద్వైత
 మానేనాద్వైత సమన్వయస్య విరోధ ఇత్యర్థః—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౫. పూర్వస్మిన్నేవ పూర్వపక్షే వివర్తవాదేన ముఖ్యం సమాధానమాహ—
 'తదనన్యత్వమితి. సమానవిషయత్వం సంగతిం వదన్నభయోః పరిణామవివర్తాశ్రయత్వే
 నార్థభేదమాహ—అభ్యుపగమ్యేతి. ప్రత్యక్షాదీనామాత్స్యకం ప్రామాణ్యమంగీకృత్య
 హ్యలబుద్ధిసమాధానార్థం పరిణామదృష్టాంతేన భేదాభేదావృత్తా, సంప్రత్యంగీకృతం ప్రా
 మాణ్యం తత్త్వావేదకత్వాత్ప్రచ్యావ్య వ్యావహారికత్వే స్థాప్యతే, తథాచ మిథ్యాద్వైత
 స్యాత్, లోకవత్, యథా లోకే మృదాత్తనా అభిన్నానాం ఘటాదీనాం పరస్పరం
 భేదోఽస్తి తద్వత్. అతః కల్పితభేదసత్త్వాన్న ప్రత్యక్షవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వం పరిణామవాదమాలమ్యాపాతతః స్యాల్లోకవదితి సమాధానమభిహితమ్.
 అథనా వివర్తవాదమాశ్రిత్య పరమం సమాధానమభిధీయత ఇత్యేకఫలకత్వసంగత్యేద
 మాహ—

విభాగం స్యాల్లోకవదితి పరిహారోఽభిహితో నత్వయం విభాగః పర
మార్థతోఽస్తి, యస్తా త్తయోః కార్యకారణయోరనన్యత్వమవగమ్యతే
కార్యమాకాశాదికం బహుప్రపంచం జగత్ కారణం పరం బ్రహ్మ,
తస్తాత్కారణాత్ పరమార్థతోఽనన్యత్వంవ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యా
వగమ్యతే, కుతః, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః. ఆరంభణశబ్దస్తావదేకవిజ్ఞానేన
సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ దృష్టాంతా పేక్షయాముచ్యతే 'యథా
సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం. విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారం
భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య'మితి. ఏదుక్తం భవతి
ఏకేన మృత్పిండేన పరమార్థతో మృదాత్తనా విజ్ఞాతేన సర్వం
మృణ్మయం ఘటశరావోదంచనాదికం మృదాత్తకత్వావిశేషాద్విజ్ఞాతం
భవేత్, యతో వాచారంభణం వికారో నామధేయం వాచా కేవల
మస్తీత్యారభ్యతే, వికారో ఘటశ్శరావ ఉదంచనం చేతి, న తు వస్తు
వృత్తేన వికారో నామ కశ్చిదస్తి, నామధేయమాత్రం హ్యేతదన్యతం
మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. ఏష బ్రహ్మణో దృష్టాంత ఆమ్నాతః, తత్ర
శ్రుతాద్వాచారంభణశబ్దాద్దాత్వాంతికేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ కార్య
జాతస్యాభావ ఇతి గమ్యతే. పునశ్చ తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మకార్య
తాముక్త్వా తేజోబన్న కార్యాణాం తేజోఽబన్నవ్యతిరేకేణాభావం
బ్రవీతి 'అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం

గ్రాహిప్రమాణైరద్వైతశ్రుతేర్నబాధః, ఏకస్యాం రజ్జ్వాం దండస్రగాదిద్వైత దర్శ
నాదిత్యయం ముఖ్యః పరిహార ఇతి భావః, ఏవమద్వైతసమన్వయస్యావిరోధార్థం
ద్వైతస్య మిథ్యాత్వం సాధయతి—యస్తాత్తయోరితి. స్వరూపైక్యే కార్యకారణత్వ
వ్యాఘాత ఇత్యతః—వ్యతిరేకేణేతి. కారణాత్ పృథక్ సత్త్వకూన్యత్వం కార్యస్య
సాధ్యతే నైక్యమిత్యర్థః. వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న కారణాత్ పృథగస్తి
త్యేవకారార్థ ఇతి శ్రుతిం యోజయతి—ఏతదుక్తమితి. ఆరంభణశబ్దస్యార్థాంతర
మాహ—పునశ్చేతి. అపాగాత్ అగ్నిత్వమపగతం కారణమాత్రత్వాత్ త్రిణి తేజో
ఽబన్నానాం రూపాణి రూపతన్తాత్రాత్తకాని, సత్యం తేషామపి సన్తాత్రత్వాత్

ఫలం తు పూర్వపత్. అద్వైతబ్రహ్మవాదిసమన్వయో భేదగ్రాహిప్రత్యక్షేణ

త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యమిత్యాదినా. ఆరంభణశబ్దాదిభ్య ఇత్యాది
 శబ్దాత్ 'ఏతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్యం స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి'
 'ఇదం సర్వంయదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదం సర్వం' 'ఆత్మైవేదం సర్వం'
 'నేహనానా స్తి కించనే' త్యేనమాద్యప్యాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరం వచన
 జాతముదాహర్తవ్యమ్. న చాన్యథైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత,
 తస్మాద్యథాఘటకర కాద్యా కాశానాం మహాకాశానన్యత్వం, యథా
 వా మృగతృష్ణికోదకాదీనామూషరాదిభ్యోఽనన్యత్వం దృష్టసప్త
 స్వరూపత్వాత్ స్వరూపేణ త్వనుపాఖ్యత్వాత్, ఏవమస్య భోక్తృ
 భోగ్యాదిప్రపంచజాతస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేణాభావ ఇతి దృష్టవ్యం.
 నన్వనేకాత్మకం బ్రహ్మ యథా వృక్షోఽనేకశాఖః ఏవమనేకశక్తి
 ప్రవృత్తియుక్తం బ్రహ్మ, అత ఏకత్వం చోభయమపి సత్యమేవ,
 యథా వృక్ష ఇత్యేకత్వం శాఖా ఇతి చ నానాత్వం యథా వా
 సముద్రాత్తనైకత్వం ఫేనతరంగాద్యాత్తనా నానాత్వం యథా చ
 మృదాత్తనైకత్వం ఘటశరావాద్యాత్తనా నానాత్వం, తత్రైకత్వాం
 శేన జ్ఞానాంతోక్షవ్యవహారస్సేత్స్యతి నానాత్వాంశేన తు కర్త కాండా
 , యో వైదికో లోకీకశ్చ వ్యవహారస్సేత్స్యతి, 'ఏవం చ మృదాది
 ప్రాంతా అనురూపా భవిష్యంతీతి. నైవం స్యాత్. 'మృత్తికేత్యేవ
 సత్యమితి ప్రకృతిమాత్రస్య దృష్టాంతే సత్యత్వావధారణాత్, వాచా
 రంభణశబ్దేన చ వికారజాతస్యానృతత్వాభిధానాత్, దార్ఢ్యాంతికేఽపి

సదేవ శిష్యత ఇత్యభిప్రాయః. జీవజగతోర్బ్రహ్మన్యత్వే ప్రతిజ్ఞాబాధఇత్యాహ—
 నచాన్యథేతి. తయోరనన్యత్వే క్రమేణ దృష్టాంతావాహ—తస్మాద్యథేతి. ప్రతిజ్ఞా
 బలాదిత్యర్థః. దృష్టం ప్రాతీతికం నష్టమనిత్యం యత్స్వరూపం తద్రూపేణానుపాఖ్య
 త్వాత్ సత్తాస్ఫూర్తిశూన్యత్వాదన్యత్వమితి సంబంధః. శుద్ధాద్వైతం స్వమతముక్త్వా
 భేదాభేదమతముద్ఘాతయతి—నన్వీతి. అనేకాభిశ్చక్తిభిః తదధీనప్రవృత్తిభిః పరిణా
 మైశ్చ యుక్తమిత్యర్థః. భేదాభేదమతే సర్వవ్యవస్థాసిద్ధిరత్యంతాభేదే ద్వైతమాసబాధః
 ఇత్యభిమన్యమానో దూషయతి—నైవం స్యాదితి. ఏవకారవాచారంభణశబ్దాభ్యాం
 విరుద్ధతే న వేతి సందేహ విరుద్ధత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తత్

‘ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం’ ‘తత్సత్వ’మితి చ పరమకారణస్వైకస్య
సత్యత్వావధారణాత్ ‘స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇతి చ శారి
రస్య బ్రహ్మభావోపదేశాత్. స్వయం ప్రసిద్ధం హ్యేతచ్ఛరీరస్య
బ్రహ్మత్వత్వముపదిశ్యతే న యత్నాంతరప్రసాధ్యం, అతశ్చేదం
శాస్త్రీయం బ్రహ్మత్వత్వమవగమ్యమానం స్వాభావికస్య శారిరాత్మ
త్వస్య బాధకం సంపద్యతే రజ్జ్వాదిబుద్ధయ ఇవ సర్పాదిబుద్ధీనామ్.
బాధితే చ శారిరాత్మత్వే తదా శ్రయస్సమస్తస్వాభావికో వ్యవహారో
బాధితో భవతి, యత్ప్రసిద్ధయే నానాత్వాంశోఽపరో బ్రహ్మణః
కల్పేత, దర్శయతి చ ‘యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన
కంపశ్యే’ దిత్వాదినా బ్రహ్మత్వదర్శనం ప్రతి సమస్తస్యక్రియాకార
కఫలలక్షణస్య వ్యవహారస్వాభావం. న చాయం వ్యవహారాభావోఽ
వస్తావిశేషనిబంధనోఽభిధీయత ఇతి యుక్తం వక్తుమ్, ‘తత్త్వమసి’తి

వికారసత్తానిషేధాత్ పరిణామవాదః శ్రుతి బాహ్య ఇత్యర్థః. కించ సంసారస్యసత్యత్వే
తద్విశిష్టస్య జీవస్య బ్రహ్మైకోపదేశో న స్యాత్ విరోధాదిత్యాహ—స ఆత్మేతి.
వికత్వం జ్ఞానకర్తృసముచ్చయసాధ్యమిత్యపదేశార్థమిత్యాశంక్యాసీతి పదవిరోధాన్నైవ
మిత్యాహ—స్వయమితి. అతస్తత్త్వజ్ఞానబాధ్యత్వాత్ సంసారత్వం మిథ్యేత్యాహ—
అతశ్చేతి. స్వతస్సిద్ధోపదేశాదిత్యర్థః. యదుక్తం వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి,
తత్కిం జ్ఞానాదూర్ధ్వం వ్యవహారార్థం ప్రాగ్వా? నాద్య ఇత్యాహ—బాధితేత్వేతి.
స్వభావోఽత్రావిద్యా తయా కృతస్వాభావికః, జ్ఞానాదూర్ధ్వం ప్రమాతృత్వాది
వ్యవహారస్వాభావాన్నానాత్వం న కల్పమిత్యర్థః. న ద్వితీయః, జ్ఞానాత్
ప్రాకృత్వితనానాత్వేన వ్యవహారోపపత్తౌ నానాత్వస్య సత్యత్వాసిద్ధేః. యత్తు
ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారః సత్యవివ మోక్షావస్థాయాం నివర్తత ఇతి తన్నేత్యాహ—
న చాయమితి. సంసారసత్యత్వే తదవస్థాయాం జీవస్య బ్రహ్మత్వం న స్యాత్,
భేదాభేదయారేకదైకత్ర విరోధాదతోఽసంసారిబ్రహ్మభేదస్య సదాతనత్వావగ
మాత్ సంసారోఽపి మిత్యైవేత్యర్థః. కించ యథా లోకే కశ్చిత్తస్కరబుద్ధ్యా భటై
ర్గ్రహీతోఽన్యతవాదీ చేత్తప్తపరశుం గృహ్ణాతి స దహ్యతే బధ్యతే చ, తథా నానా
త్వవాదీ బధ్యతే, సత్యవాదీ చేన్న దహ్యతే ముచ్యతే చ, తథా ‘ఐతదాత్మ్యమిదం

తస్మాత్కారణాత్ బ్రహ్మణః, కార్యస్య జగతోఽనన్యత్వం పృథక్సత్తారాహిత్యమ్

బ్రహ్మతత్తాభావస్యానవస్థావిశేషనిబంధనత్వాత్. తస్మైరదృష్టాంతేన
 చాన్యతాభిసంధస్య బంధనం సత్యాభిసంధస్య మోక్షం దర్శయన్నే
 కత్వమేవైకం పారమార్థికం దర్శయతి, మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితం చ
 నానాత్వం ఉభయసత్యతాయాం హి కథం వ్యవహారగోచరోఽపి జంతు
 రన్యతాభిసంధ ఇత్యుచ్యతే 'మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ
 నానేవ పశ్యతీ'తి చ భేదదృష్టిమపవదన్నే తదేవ దర్శయతి. న చాస్తి
 స్దర్శనే జ్ఞానాంతోక్ష ఇత్యుపపద్యతే. సమ్యగ్జ్ఞానాపనోద్యస్య కస్యచి
 న్నిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారకారణత్వేనానభ్యుపగమాత్. ఉభయసత్య
 తాయాం హి కథమేకత్వజ్ఞానేన నానాత్వజ్ఞానమపసుద్యత ఇత్యుచ్యతే.
 న న్వేకత్వైకాంతాభ్యుపగమే నానాత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షాదీని
 తోకికాని ప్రమాణాని వ్యాహనేరన్, నిర్విషయత్వాత్. స్థాణ్వా
 దిష్టివ పురుషాదిజ్ఞానాని. తథావిధిప్రతిషేధశాస్త్రమపి భేదాపేక్ష
 త్వాత్ తదాభావే వ్యాహనేరన్, మోక్షశాస్త్రస్యాపి శిష్యశాసిత్రాది
 భేదాపేక్షత్వాత్తదాభావే వ్యాఘాతస్యాత్, కథం చాన్యతేన మోక్ష

'ర్వ' మిత్యేకత్వదర్శి ముచ్యత ఇతి శ్రుతదృష్టాంతేనైకత్వం సశ్యం నానాత్వం
 మిథ్యేత్యాహ—తస్మైరేతి. వ్యవహారగోచరో నానాత్వవ్యవహారాశ్రయః. నానాత్వ
 నిందయాప్యేకత్వమేవ సత్యమిత్యాహ—మృత్యోగితి. కించాస్తిన్ భేదాభేదమతే
 దీపస్య బ్రహ్మభేదజ్ఞానాత్ భేదజ్ఞాననివృత్తేర్దుక్తిరిష్టా సా న యుక్తా భేదజ్ఞానస్య
 భ్రమత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రమాయాః ప్రమాంతరాబాధ్యత్వాదిత్యాహ—న
 చాస్తిన్నితి. వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదితి భావః. ఇదానీం ప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్య
 న్యథానుపపత్త్యా నానాత్వస్య సత్యత్వమితి పూర్వపక్షబీజముద్ఘాటయతి—నన్విత్యా
 దినా. ఏకత్వస్యైకాంతః కైవల్యం. వ్యాహనేరన్ న ప్రమాణాని స్మరిత్యుపదీప్య
 ప్రత్యక్షాది ప్రామాణ్యాయ వేదాంతానాం భేదాభేదపరత్వ ముచితమితి భావః. నను
 కర్తకారకాణాం యజమానాదీనాం విద్యకారకాణాం శిష్యాదీనాం చ కల్పితభేద
 మాశ్రిత్య కర్తజ్ఞానకాండయోః ప్రవృత్తేః స్వప్రమేయస్య ధర్మాదేరబాధాత్
 ప్రామాణ్యమవ్యాహత మిత్యాశంక్యాహ—కథం చాన్యతేనేతి. ధూళికల్పిత ధూమే
 నానుమితస్య పహ్నిరిప ప్రమేయబాధాసత్తేరితి భావః. తత్ర ద్వైతవిషయప్రత్యక్షా

కుతః, ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః 'ప'చారమ్భణం ఒకారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ

శాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్యా తైకత్వస్య సత్యత్వముపపద్యేతేతి, అత్రో
 చ్యతే—నైష దోషః, సర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్బ్రహ్మత్తతావిజ్ఞా
 నాత్ సత్యత్వోపపత్తేః, స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాగ్బోధాత్. యావద్ధి
 సత్యాతైకత్వప్రతిపత్తిస్తావత్ప్రమాణప్రమేయఫలలక్షణేషు వికారేష్వ
 నృతబుద్ధిర్న కస్యచిదుత్పద్యతే, వికారానేవత్వహం మమేత్యవిద్యయా
 ఆత్మాత్మీయభావేన సర్వో జంతుః ప్రతిపద్యతే స్వాభావికీం బ్రహ్మత్తతాం
 హిత్యా, తస్మాత్ ప్రాగ్బ్రహ్మత్తతాప్రబోధాదుపపన్నః సర్వో లాకికో
 నైదికశ్చ వ్యవహారః. యథా సుప్తస్య ప్రాకృతస్య జనస్య స్వప్నే ఉ
 చ్చాపచాక్ భావాన్పశ్యతో నిశ్చితమేవ ప్రత్యక్షాభిమతం జ్ఞానం
 భవతి ప్రాక్ ప్రబోధాత్, న చ ప్రత్యక్షాభాసాభిప్రాయస్తత్కాలే
 భవతి తద్వత్ కథం చాసత్యేన వేదాంతవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మత్తత్వస్య
 ప్రతిపత్తిరుపపద్యేత, న హి రజ్జుసర్పేణ దప్టోమియతే, నాపి మృగత్వ
 స్థికాంభసాఽవగాహనపానాదిప్రయోజనం క్రియత ఇతి. నైష దోషః,
 శంకావిషాదినిమిత్తమరణాదికార్యోపలబ్ధేః. స్వప్నదర్శనావస్థస్య చ సర్ప

దీనాం యావద్బాధం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపద్యత ఇత్యాహ—అత్రోచ్యత
 ఇత్యాదినా. సత్యత్వం బాధాభావః బాధో మిథ్యాత్వనిశ్చయః వస్తుతో మిథ్యాత్వేఽపి
 వికారేషు తన్నిశ్చయాభావేన ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపపత్తావృత్తదృష్టాంతం విప్ర
 లోతి—యథా సుప్తస్య ప్రాకృతస్యేతి. ఏవం ద్వైత ప్రమాణానాం వ్యవహారకాలే
 బాధశూన్యార్థబోధకత్వం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపాద్య అద్వైత ప్రమా
 ణానాం వేదాంతానాం సర్వకాలేషు బాధశూన్యబ్రహ్మబోధకత్వం తాత్త్వికం
 ప్రామాణ్యముపపాదయితుముక్త శంకామనువదతి. కథం చాసత్యేనేతి. కిమసత్యా
 త్పత్యం న జాయతే కిముత సత్యస్య జ్ఞానం న ఆద్యే ఇష్ట ఏవ. న హి వయం వాక్యోత్థ
 జ్ఞానం సత్యమిత్యంగీకుర్తః అంగీకృత్యాపి దృష్టాంతమాహ—నైషదోషఇతి. సర్పేణ
 దప్టస్యాపి దప్తత్వభ్రాంతికల్పితవిషాత్ సత్యమరణమూర్ఛాది దర్శనాదసత్యా
 త్పత్యం న జాయత ఇత్యనియమ ఇత్యర్థః. దృష్టాంతాంతరమాహ—స్వప్నేతి. అసత్యా
 త్పరోపకాదేః సత్యస్య దంశనస్నానాదిజ్ఞానస్య కార్యస్య దర్శనాద్వ్యభిచారః

సత్యమ్ 'వితదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం న అత్తా' బ్రహ్మవేదం సర్వమ్' ఇత్యా
 దిశబ్దేభ్యః. ౧౪

దంశనోదకస్నానాదికార్యదర్శనాత్. తత్కార్యమప్యనృతమేవేతిచేత్
 బ్రూయాత్, తత్ర బ్రూమః—యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్ప
 దంశనోదకస్నానాదికార్యమనృతం తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలం
 ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధ్యమానత్వాత్. న హి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం
 సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యం మిథ్యేతి మన్యమానస్తదవగతిమపి
 మిథ్యేతి మన్యతే కచ్చిత్. ఏతేన స్వప్నదృశోఽవగత్యబాధనేన
 దేహమాత్రాత్త వాదో దూషితో వేదితవ్యః తథాచ శ్రుతిః 'యదా
 కర్తసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి. సమృద్ధిం తత్రజా
 నీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శన'ఇత్యసత్యేన స్వప్నదర్శనేన సత్యా
 యాః ఫలసమృద్ధేః ప్రాప్తిం దర్శయతి. తథా ప్రత్యక్ష
 దర్శనేషు కేషుచిదనిష్టేషు జాతేషు 'న చిరమివ జీవిష్యతీతి
 విద్యా'దిత్యుక్త్వా 'అథ స్వప్నాః పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి
 స ఏనం హంతీ' త్యాదినాతేన తేనాసత్యేనైవ స్వప్నదర్శనేన సత్యం
 మరణం సూచ్యత ఇతి దర్శయతి. ప్రసిద్ధం చేదం లోకేఽన్వయ
 వ్యతిరేకకుశలానామిదృశేన స్వప్నప్రదర్శనేన సాధ్వాగమస్సూ
 చ్యతే ఈదృశేనాసాధ్వాగమఇతి. తథాఽకారాదిసత్యాక్షరప్రతి

ఇత్యర్థః. యథాశ్రుతమాదాయ శంకతే—తత్కార్యమపీతి. ఉక్తమర్థం ప్రకట
 యతి—అత్ర బ్రూమ ఇత్యాదినా. అవగతిః వృత్తిః ఘటాదివత్సత్యాపి ప్రాతిభాసిక
 స్వప్నదృష్టవస్తునః ఫలం. చైతన్యం వా వృత్త్యభివ్యక్తమవగతిశబ్దార్థః. ప్రసంగా
 త్తవాదోఽపి నిరస్త ఇత్యాహ—ఏతేనేతి. స్వప్నస్థావగతేస్స స్వప్నదేహధర్మత్వే
 త్యతస్య మయా తాదృశస్సవప్నోఽవగత ఇత్యబాధితావగతిప్రతిసంధానం న
 యాత్, అతో దేహభేదేఽప్యనుసంధానదర్శనాద్దేహదన్యోఽనుసంధాతేత్యర్థః.
 అసత్యాత్సత్యస్య జ్ఞానం న జాయత ఇతి ద్వితీయనియమస్య శ్రుత్యా వ్యభిచార
 మాహ—తథా చ శ్రుతిరితి. న చ స్త్రియో మిథ్యాత్వేఽపి తద్దర్శనాత్ సత్యాదేవ
 సత్యాయాస్సమృద్ధేర్జ్ఞానమితి వాచ్యం, విషయవిశిష్టత్వేన దర్శనస్యాపి మిథ్యాత్వాత్
 ప్రకృతేఽపి సత్యే బ్రహ్మణి మిథ్యావేదానుగతచైతన్యాత్ జ్ఞానసంభవాచ్ఛేతి
 భావః. అసత్యాత్సత్యస్యేష్టస్య జ్ఞానముక్త్వానిష్టస్య జ్ఞానమాహ—తథేతి. అసత్యా
 త్యత్యస్య జ్ఞానే దృష్టాంతాంతరమాహ—తథాఽకారాదీతి. రేఖాస్వకారత్వాది

పత్తిర్వృష్టా రేఖాన్యతాక్షరప్రతిపత్తేః. అపిచాంత్యమిదంప్రమాణ
మాత్తైకత్వస్యప్రతిపాదకం నాతః పరం కించిదాకాంత్యమస్తి.
యథా హి లోకే యజేతేత్యుక్తే కిం కేన కథమిత్యాకాంత్యతే
నైవం 'తత్త్వమసీ'త్యుక్తే కించిదన్యదాకాంత్యమస్తి, సర్వాత్తైకత్వ
విషయత్వావగతేః. సతి హ్యన్యస్తిన్నవశిష్యమాణోఽర్థే ఆకాంతా
స్యాత్, సర్వాత్తైకత్వవ్యతిరేకేణావశిష్యమాణోఽన్యోఽర్థోఽస్తి యః
ఆకాంత్యేత. సచేయమగవతిర్నోత్పద్యత ఇతి శక్యం వత్తుం, 'తద్ధా
స్య విజ్ఞా'విత్యాదిశ్రుతిభ్యః, అవగతిసాధనానాం చ శ్రవణాదీనాం
వేదానువచనాదీనాం చ విధీయమానత్వాత్. స చేయమవగతిరన
ర్థికా భ్రాంతిర్వేతి శక్యం వత్తుం, అవిద్యానివృత్తిఫలదస్మినాత్,

భ్రాంత్యా సత్యా అకారాదయో జ్ఞాయంత ఇతి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. ఏవమసత్యాత్సత్యస్య
జన్తోక్త్యా యదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితి నియమో భగ్నః అన్యతాత్సత్యస్య
జ్ఞానోత్పత్త్యా యదన్యతకరణగమ్యం తద్బాధ్యం కూటలింగానుమితవహ్నివదితి వ్యాప్తి
ర్భగ్నా. తథాచ కల్పితానామపి వేదాంతానాం సత్యబ్రహ్మబోధకత్వం సంభవతీతి
తాత్త్వికంప్రామాణ్యమితి భావః. యదుక్తమేకత్వనానాత్వవ్యవహారసిద్ధయే ఉభయం
సత్యమితి, తన్న భేదస్య లోకసిద్ధస్యాపూర్వఫలవదభేదవిరోధేన సత్యత్వకల్పనా
యోగాత్. కించ యద్యుభయోరేకదావ్యవహారస్యాత్ తదా స్యాదపి సత్యత్వం,
నైవమస్తి, ఏకత్వజ్ఞానేన చరమేణానపేక్షేణ నానాత్వస్య నిశ్శేషం బాధాత్ శుక్తి
జ్ఞానేనేవ రజతస్యేత్యాహ—అపిచాంత్యమితి. ననూపజీవ్యదైవతప్రమాణవిరోధా
దేకత్వావగతిర్నోత్పద్యత ఇత్యతః—సచేయమితి. తత్కిలాత్తతత్వమస్య పితు
ర్వాక్యాత్ శ్వేతకేతుర్విజ్ఞాతవానితి జ్ఞానోత్పత్తేః శ్రుతత్వాత్సామగ్రీసత్త్వాచ్చే
త్యర్థః. వ్యావహారికగురుశిష్యాదిభేదముపజీవ్య జ్ఞాయమానవాక్యార్థావగతేః ప్రత్య
క్షాదిగతం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపజీవ్యం తచ్చ పారమార్థికైకత్వావగత్యాన
విరుధ్యతే. కింతు తయా విరోధాదనుపజీవ్యం ప్రత్యక్షాదేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యం
బాధ్యత ఇతి భావః. కించైకత్వావగతేః ఫలవత్ప్రమాత్వాన్నిష్ఫలా దైవతభ్రమో
బాధ్య ఇత్యాహ—స చేయమితి. నను సర్వస్య దైవతస్య మిథ్యాత్వే 'స్వప్నా
మిథ్యాజాగ్రత్సత్య'మిత్యాది తాకికో వ్యవహారః 'సత్యం చాన్యతం చ సత్యమభవ'దితి
దైదికశ్చ కథమిత్యాశంక్య యథా స్వప్నే ఇదం సత్యమిదమన్యతమితి తాత్కాలిక

బాధకజ్ఞానాంతరాభావాచ్చ. ప్రాక్పాత్యైకత్వావగతేరవ్యాహతస్సర్వ
స్సత్వానృతవ్యవహారో తాకికో వైదికశ్చేత్యవోచామ, తస్మాదంత్యేన
ప్రమాణేన ప్రతిపాదితే ఆత్మైకత్వే సమస్తస్య ప్రాచీనస్య భేదవ్యహా
రస్య బాధితత్వాన్నా నేకాత్మకబ్రహ్మకల్పనావకాశోఽస్తి. నను
మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాత్ పరిణామవత్ బ్రహ్మ శాస్త్రస్యాభిమత
మితి గమ్యతే, పరిణామినో హి మృదాదయోఽర్థా లోకే సమధిగతాః
ఇతి. నేత్యుచ్యతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽ
మృతోఽభయో బ్రహ్మ, స ఏష నేతి నేత్యాత్మ, అస్థూలమనః'ణ్వి
త్యాదిభ్యస్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మణః కూటస్థత్వావగ
మాత్. న హ్యేకస్య బ్రహ్మణః పరిణామధర్మవత్త్వం తద్రహితత్వం
చ శక్యం ప్రతిపత్తుమ్. స్థితిగతివత్ స్యాదితి చేన్న, కూటస్థస్థితి
విశేషణాత్. నహి కూటస్థస్య బ్రహ్మణః స్థితిగతివదనేకధర్మాశ్రయత్వం
సంభవతి. కూటస్థం చనిత్యంబ్రహ్మ సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాదిత్యవోచా
మ. న చ యథా బ్రహ్మణ ఆత్మైకత్వదర్శనం మోక్షసాధనం, ఏవం
జగదాకారపరిణామిత్వదర్శనమపి స్వతంత్రమేవ కన్తైచిత్ ఫలాయాభి
ప్రేయతే, ప్రమాణాభావాత్, కూటస్థబ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానాదేవ
హి ఫలం దర్శయతి శాస్త్రం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మ' త్యుపక్రమ్య

బాధాబాధాభ్యాం వ్యవహారస్తథా చీర్ఘస్వప్నేఽపీత్యుక్తస్వప్నదృష్టాంతం స్థారయతి—
ప్రాకృతి. వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి కల్పనమసంగతమిత్యవసంహరతి—
కస్తాదితి. నేదం కల్పితం కింతు శ్రుతమితి శంకతే—నన్వితి. కార్యకారణయోర
స్యత్వాంశే ఆయం దృష్టాంతః న పరిణామిత్వే బ్రహ్మణః కూటస్థత్వశ్రుతివిరోధా
దితి పరహరతి—నేత్యుచ్యతఇతి. సృష్టౌ పరిణామిత్వం ప్రళయే తద్రహిత్యం చ
క్రమేణావిరుద్ధే ఇతి దృష్టాంలేన శంకతే—స్థితి, కూటస్థస్య కదాచిదపి విక్రియా
న యుక్తా కూటస్థత్వవ్యాఘాతాదిత్యాహ—నేతి. కూటస్థత్వాసిద్ధిమాశంక్యాహ—
కూటస్థం చేతి. కూటస్థస్య నిరవయవస్య పూర్వరూపత్యాగేనావస్థాంతరాత్తకపరిణామా
యోగాత్ శుక్తిరజతవద్వివర్తనీవ ప్రపంచ ఇతి భావః. కించ నిష్ఫలస్య జగతః
ఫలవన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనానువాదాన్న సత్యతేత్యాహ—న చ యథేత్యా
దినా, 'తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీ'తి శ్రుతేః బ్రహ్మణః పరిణామిత్వ

‘అభయం వై జనకప్రాప్తోఽసీ’ త్యేవంజాతీయకమ్. తత్రైతత్సిద్ధం భవతి
 బ్రహ్మప్రకరణే సర్వధర్మవిశేషరహితబ్రహ్మదర్శనాదేవ ఫలసిద్ధౌ
 సత్త్వాం యత్తత్రాఫలం శ్రూయతే బ్రహ్మణో జగదాకారపరిణా
 మిత్యాది తద్బ్రహ్మదర్శనోపాయత్వేనైవ వినియుజ్యతే, ఫలవత్సన్ని
 ధావఫలంతదంగమితి వత్, న తు స్వతంత్రం ఫలాయ కల్పిత ఇతి.
 న హి పరిణామవత్త్వవిజ్ఞానాత్ పరిణామవత్త్వమాత్తనః ఫలం
 స్యాదితి యుక్తం వక్తుం, కూటస్థనిత్యత్వాన్తోక్షస్య, ననుకూటస్థ
 బ్రహ్మవాదినఏకత్వైకాంత్యాదీశిత్రీశితవ్యాభావే ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞా
 విరోధ ఇతి చేత్, న, అవిద్యాత్మకనామరూపబీజవ్యాకరణాపేక్ష
 త్వాత్ సర్వజ్ఞత్వస్య ‘తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః’
 ఇత్యాదివాక్యేభ్యో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూపాత్ సర్వశక్తే
 రీశ్వరాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయాః, నాచేతనాత్ ప్రధానాదన్యస్తాద్వేత్యే
 షోఽర్థః, ప్రతిజ్ఞాతో ‘జన్తాద్యస్య యతః’ ఇతి, సా ప్రతిజ్ఞా తదవస్థైవ
 న తద్విరుద్ధోఽర్థః పునరిహోచ్యతే, కథం నోచ్యతే అత్యంతమాత్తనః
 ఏకత్వమద్వితీయత్వం చ బ్రువతా. శృణు యథా నోచ్యతే-సర్వజ్ఞ
 స్వేశ్వరస్యాత్మభూతే ఇవా విద్యాకల్పితే నామరూపే తత్త్వాన్యత్వా
 భ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపంచబీజభూతే సర్వజ్ఞ స్వేశ్వరస్య

విజ్ఞానాత్ తత్ప్రాప్తిర్విదుషః ఫలమిత్యాశంక్యాహ—న హి పరిణామవత్త్వేతి.

‘బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి శ్రుతకూటస్థనిత్యమోక్షఫలసంభవే దుఃఖానిత్యపరిణా
 మిత్వఫలకల్పనాయోగాదితి భావః. నను పూర్వం ‘జన్తాద్యస్య యతః’ఇతి ఈశ్వర
 కారణప్రతిజ్ఞా కృతా, ఆధునా తదన్యత్వమిత్వత్వంతాభేదప్రతిపాదనే ఈశిత్రీశిత
 వ్యభేదాభావాత్తద్విరోధస్సాన్నిదితి శంకతే—కూటస్థేతి.—కల్పితత్వైతాపేక్షమీశ
 రత్వాదికం పరమార్థతోఽన్యత్వమిత్వవిరోధమాహ—నేత్యాదినా. అవిద్యాత్
 చిదాత్మని లీనే నామరూపే ఏవ బీజం తస్య వ్యాకరణం స్థూలాత్కనా సృష్టిస్త
 పేక్షత్వాదీశ్వరత్వాదేర్న విరోధ ఇత్యర్థః. సంగ్రహీతార్థం వివృణోతి—తస్మానిత్యా
 దినా. తత్త్వాన్యత్వాభ్యామితి. నామరూపయోరీశ్వరత్వం వక్తుమశక్యం జడత్వాన్నా
 పీశ్వరాదన్యత్వం కల్పితస్య పృథక్ సత్తాస్ఫూర్తో రభావాదిత్యర్థః. సంస్కారాత్క
 నామరూపయోరవిద్యైక్యవివక్షయా బ్రూతే—మాయేతి. నామరూపే చేదీశ్వర

మాయాశక్తిః ప్రకృతిరితి చ శ్రుతిస్త్వత్తోరభిలప్యేతే, తాభ్యా
మన్యస్సర్వజ్ఞః ఈశ్వరః 'ఆకాశో వై నామరూపయోర్నిర్వహితా
తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ'తి శ్రుతేః. 'నామరూపేవ్యాకరవాణి'
'సర్వాణి రూపాణి విచిత్యధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే
ఏకం బీజం బహుథా యః కరోతీ'త్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ. ఏవమవిద్యా
కృతనామరూపోపాధ్యనురోధీశ్వరో భవతి. వ్యోమేవ ఘటకరకాద్యు
పాధ్యనురోధి, స చ స్వాత్తభూతానేవ ఘటాకాశస్థానీయానవిద్యా
ప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతానురోధినో జీవా
ఖ్యానాత్తనః ప్రతీష్టే వ్యవహారవిషయే. తదేవమవిద్యాత్కరోపాధి
పరిచ్ఛేదాపేక్ష మేవేశ్వరస్యేశ్వరత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ స
పరమార్థతో విద్యయాపాస్తసర్వోపాధిస్వరూపే ఆత్మనీశిత్రీశితవ్య
సర్వజ్ఞత్వాదివ్యవహార ఉపపద్యతే. తథాచోక్తం 'యత్ర నాన్య
త్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి, 'యత్ర త్వస్య
సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కే నకం పశ్యే'దిత్యాదినా చ. ఏవం పరమార్థా
వస్థాయాం సర్వవ్యవహారాభావం వదంతి వేదాంతాః, తథేశ్వరగీతా
స్వపి "న కర్తృత్వం న కర్తాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః, న కర్తృఫల
సంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే. నాదత్తే కస్యచిత్త్రాపం నచైవ
సృసృతం విభుః, అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవః" ఇతి
పరమార్థావస్థాయామిశిత్రీశితవ్యాదివ్యవహారాభావః ప్రదర్శ్యతే.

స్వాత్తభూతే తర్హి శ్వరో జడ ఇత్యత ఆహ—తాభ్యామన్యఇతి. అన్యత్వే వ్యాక
రణే చ శ్రుతిమాహ—ఆకాశఇత్యాదినా. అవిద్యాద్యుపాధినాకల్పితభేదేన బింబస్థా
నస్యేశ్వరత్వం ప్రతిబింబభూతానాం జీవానాం నియమ్యత్వమిత్యాహ—స చ స్వాత్త
భూతానితి. స చాత్ర నానాజీవాః భాష్యోక్తా ఇతి భ్రమితవ్యం బుద్ధ్యాదిసంఘాత
భేదేన భేదోక్తేః, అవిద్యా ప్రతిబింబస్త్వేక ఏవ జీవ ఇత్యుక్తం. పరమార్థతః ఈశ్వ
రత్వాదిద్వైతాభావే శ్రుతిమాహ—తథా చేతి. కథం తర్హి కర్తృత్వాదికమిత్యత
ఆహ—స్వభావస్త్వీతి. అనాద్యవిద్యైవ కర్తృత్వాదిరూపేణ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః.
భక్తాభక్తయోః పాపసుకృతనాశకత్వాదీశ్వరస్య వాస్తవమీశ్వరత్వమిత్యత ఆహ—
నాదత్త ఇతి. స సంహరతీత్యర్థః, తేన స్వరూపజ్ఞానావరణేన కర్తాహమీశ్వరో మే

వ్యవహారావస్థాయాం తూక్తః శ్రుతావపీశ్వరాదివ్యవహారః. 'ఏష
సర్వేశ్వర ఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాల ఏష నేతుర్విధరణఏషాం
లోకానామసంభేదాయే'తి. తథేశ్వరగీతాస్వపి 'ఈశ్వరస్సర్వభూతా
నాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి. భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రయాథా
మాయయే'తి, సూత్రకారోఽపి పరమార్థాభిప్రాయేణ తదనన్యత్వమి
త్యాహ, వ్యవహారాభిప్రాయేణ తు స్యాల్లోకవదితి మహాసముద్రాది
స్థానీయతాం బ్రహ్మణః కథయతి, అప్రత్యాఖ్యామైవ కార్యప్రపంచం
పరిణామప్రక్రియాంచాశ్రయతి సగుణోపాసనేషూపయోక్యత ఇతి.

సూ. భావేచోపలబ్ధేః. ౧౫.

ఇతశ్చ కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య, యత్కారణం భావ ఏవ
కారణస్య కార్యముపలభ్యతే నాభావే తద్యథా సత్యాం మృది ఘటః
ఉపలభ్యతే సత్సు చ తంతుషు పటః. న చ నియమేనాన్యభావేఽన్యస్యోప
పలబ్ధిర్దృష్టా. నహ్యశ్వో గోరన్యస్సన్ గోర్భావఏవోపలభ్యతే. న చ

నియంతేత్యేవం భ్రమంతీత్యర్థః. ఉక్తార్థస్మాత్ కారసమ్మత ఇత్యాహ—సూత్రకారో
ఽపీతి. న కేవలం లోకకవ్యవహారార్థం పరిణామప్రక్రియాశ్రయణం కింతూపాసనార్థం
చేత్యాహ—పరిణామప్రక్రియాం చేతి తదుక్తం 'కృపణధీః పరిణామముదీక్షతేక్షపిత
కల్పషధీస్తు వివర్తతా' మితి.

౧౫. ఏవం తదనన్యత్వే ప్రత్యక్షాదివిరోధం పరిహృత్యానుమానమాహ—
భావే చేతి. కారణస్య భావే సత్త్వే ఉపలబ్ధౌ చ కార్యస్య సత్త్వాదుపలబ్ధేశ్చ
నన్యత్వమితి సూత్రార్థః. ఘటో మృదనన్యః మృత్యుత్వోపలబ్ధిక్షణనియతసత్త్వోపలబ్ధి
మత్త్వాత్ మృద్వత్. అన్యత్వేఽప్యయం హేతుః కిం న స్యాదిత్యప్రయోజకత్వ
మాశంక్య నిరస్యతి—న చేతి. మృద్ధుటయోరన్యత్వే గవాశ్వయోరివ హేతుచ్ఛిత్తి
స్సాన్విదిత్యర్థః. గవాశ్వయోర్నిమిత్తనైమిత్తికత్వాభావాద్దేత్వభావః. అతో మృద్ధు
టయోస్తేన హేతునా నిమిత్తాదిభావస్సిద్ధ్యతి నానన్యత్వమిశ్యర్థాంతరతామాశం
క్యాహ—న చ కులాలేతి. న చోపాదానోపాదేయభావేనార్థాంతరతా, మృద్ధు

బ్రహ్మప్యతిరేకేణ కార్యస్యాభావేఽనుమానమాహ—

కారణస్య బ్రహ్మణో భావే సత్త్వే కార్యస్యోపలబ్ధేః, మృది సత్యాం ఘట

కులాలభావఏవ ఘట ఉపలభ్యతే సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావేఽన్యత్వాత్. నన్వన్యభావేఽన్యన్యస్యోపలబ్ధిర్నియతా దృశ్యతే, యథాఽగ్నిభావే ధూమస్యేతి. నేత్యుచ్యతే, ఉద్వాపితేఽన్యగ్నో గోపాలఘటికాదిధారితస్య ధూమస్య దృశ్యమానత్వాత్. అథ ధూమం కయాచిదవస్థయా విశింష్యాత్ ఈదృశో ధూమో నాసత్యగ్నో భవతీతి, నైవమపి కశ్చిద్దోషః, తద్భావానురక్తాం హి బుద్ధిం కార్యకారణయోరనన్యత్వే హేతుం వయం వదామః, న చాసానగ్నిధూమయోర్విద్యతే—భావాచ్ఛోపలబ్ధేరితి వాసూత్రమ్. న కేవలంశబ్దాదేవ కార్యకారణయోరనన్యత్వం, ప్రత్యక్షోపలబ్ధిభావాచ్చ తయోరనన్యత్వమిత్యర్థః. భవతి హి ప్రత్యక్షోపలబ్ధిః కార్యకారణయోరనన్యత్వే. తద్యథా—తంతుసంస్థానే పటే తంతువ్యతిరేకేణ పటో నామ

ష్టాంతే తద్భావాభావేఽపి హేతుసత్త్వాదన్యత్వే గవాశ్వవత్తద్భావాయోగాచ్ఛేతి భావః. కులాలఘటయోర్నిమిత్తాదిభావే సత్యప్యన్యత్వాత్ కులాలసత్త్వనియతోపలబ్ధిర్ఘటస్య నైవేత్యక్షార్థః, యథాశ్రుతసూత్రస్థహేతోర్వ్యభిచారం శంకతే—నన్వీతి. అగ్నిభావ ఏవ ధూమోపలబ్ధిరితి నియమాత్తకో హేతుస్తత్ర నాస్తీత్యాహ—నేతి. అవిచ్ఛిన్నమూలదీర్ఘ రేఖాపస్థధూమే నియమోఽస్తీతి వ్యభిచార ఇత్యాశంకతే—అథేతి. తద్భావనియతభావత్వే సతి తద్బుద్ధ్యనురక్తబుద్ధివిషయత్వస్య హేతోర్విపక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—నైవమితి. ఆలోకబుద్ధ్యనురక్తబుద్ధిగ్రహ్యే రూపే వ్యభిచారనిరాసాయ సత్యంతం, ఆలోకాభావేఽపి ఘటాదిరూపసత్త్వాన్న వ్యభిచారశక్తః ధూమవిశేషస్యాగ్నిబుద్ధిం వినాప్యపలంభాత్ న తత్ర వ్యభిచార ఇత్యర్థః. కథాచ తయోః కార్యకారణయోర్భావేన సత్తయాఽనుక్తాం సహకృతామితి భాష్యార్థః. యద్వా తద్భావః సామానాధికరణ్యం తద్విషయకబుద్ధిగ్రహ్యత్వం హేతుం వదామః మృద్ధుట ఇతి సామానాధికరణ్యబుద్ధిదర్శనాదగ్నిధూమ ఇత్యదర్శనాదిత్యర్థః. అనుమానార్థత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ పాతాంతరేణ ప్రత్యక్షపరతయా వ్యాచక్షే—భావాచ్ఛేతి. పూర్వసూత్రోక్తారంభణశబ్దసముచ్చయార్థశ్చ కారః. నచైకః పట ఇతి. ప్రత్యక్షం పటస్య తంతుభ్యః పృథక్సత్త్వే ప్రమాణం

స్యేవ. న హి మృద్వ్యతిరేకేణ ఘటో నామ కశ్చిదుపలభ్యతే, అతః కారణవ్యతిరేకేణ కార్యం నాస్తీత్యర్థః. ౧౫

కార్యం నైవోపలభ్యతే, కేవలాస్తు తంతవః ఆతానవితానవంతః
ప్రత్యక్షముపలభ్యంతే, తథా తంతుష్వంశవోఽంశుషు తదవయవాః,
అనయా ప్రత్యక్షోపలభ్యా లోహితశుక్లకృష్ణాని త్రిణి రూపాణి
తతో వాయుమాత్రమాకాశమాత్రం చేత్యనుమేయం, తతః
పరంబ్రహ్మైకమేవాద్వితీయం, తత్ర సర్వప్రమాణానాం నిష్ఠా
మవోచామ.

సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య. ౧౬.

ఇతశ్చ కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం యత్కారణం ప్రాగు
త్పత్తేః కారణాత్తనైవ కారణే సత్త్వమపరకాలీనస్య కార్యస్య
శ్రూయతే 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్ర
ఆసీ' దిత్వాదావిదంశబద్ధగృహీతస్య కార్యస్య కారణేన సామానాధి
కరణ్యాత్. యచ్చ యదాత్తనా యత్ర న వర్తతే న తత్తత ఉత్ప

అపృక్షత్తాకమిథ్యాకార్యవిషయ త్వేనాప్యవపత్తేః. అతః ఆతానవితానసంయోగవంత
స్తంతవ ఏవ పట ఇతి ప్రత్యక్షోపలభ్యేన్నత్వాదనన్యత్వమిశ్యర్థః. పటన్యాయం
తంత్యాదావతిదిశతి—తథేత్యాదినా. ప్రత్యక్షోపలభ్యా తత్తత్కార్యే కారణ
మాత్రం పరిశిష్యత ఇత్యర్థః. యత్ర ప్రత్యక్షం నాస్తి తత్ర కార్యం విమతం కారణా
నభిన్నం కార్యత్వాత్ పటవదిత్యనుమేయమిత్యాహ—అనయేతి. కారణప్రశేషే
ప్రధానాదికం పరిశిష్యతాం న బ్రహ్మాత్యత, ఆహ—తత్ర సర్వేతి. బ్రహ్మణి వేదా
తానాం సర్వేషాం తాత్పర్యస్యోక్తత్వాత్ తదేవాద్వితీయం పరిశిష్యతే న కారణాం
తరం, అప్రామాణికత్వాదితి భావః.

౧౬. ఇదం జగత్సదాత్మైవేతి సామానాధికరణ్యశ్రుత్యా సృష్టేః ప్రాక్కార్య
కారణాత్తనా సత్త్వం శ్రుతం తదన్యథానుపత్యోత్పన్నస్యాపి జగతః కారణాదనన్య
మిత్యాహ సూత్రకారః—సత్త్వాచ్చేతి. శ్రుత్యర్థే యుక్తిమప్యాహ—యచ
యదాత్త నేతి. ఘటాదికం ప్రాక్ మృదాద్యాత్తనా వర్తతే తత ఉత్పద్యమానత్వాత్
సామాన్యతో వ్యతిరేకేణ సికతాభ్యస్తైలవదిత్యర్థః. కారణవత్కార్యస్యాపి సత్త్వాత్

కారణవ్యతిరేకేణ కార్యస్యాభావే శ్రుతార్థాపతిం ప్రమాణాంతరమాహ—

అవరస్య కార్యస్యోత్పత్తేః ప్రాక్కారణానన్యత్వేన సత్త్వాత్ 'బ్రహ్మ వా

ద్యతే, యథా సికతాభ్యన్తైలం, తస్మాత్ ప్రాగుత్పత్తేరనన్యత్వా
దుత్పన్న మప్యనన్యదేవ కారణాత్కార్యమిత్యవగమ్యతే. యథాచ
కారణం బ్రహ్మ త్రిషు కాలేషు సత్త్వం న వ్యభిచరతి, ఏవం కార్య
మపి జగత్త్రిషు కాలేషు సత్త్వం న వ్యభిచరతి, ఏకం చ పునస్సత్త్వం,
అతోఽప్యనన్యత్వం కారణాత్కార్యస్య.

సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న

ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్. ౧౨.

నను క్వచిదసత్త్వమపి ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య వ్యప
దిశతి శ్రుతిః 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దితి 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి
చ. తస్మాదసద్వ్యపదేశాన్న ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమితి చేత్,
నేతి బ్రూమః. నహ్యాయమత్యంతాసత్త్వాభిప్రాయేణ ప్రాగుత్పత్తేః

సత్త్వభేదే మానాభావాత్కార్యస్య కారణాదభిన్నసత్తాకత్వమితి సూత్రస్యార్థాం
తరమాహ—యథాచేతి. ఇదాసీం సతః కార్యస్య ప్రాగుత్తరకాలయోరసత్త్వా
యోగాత్ సత్త్వావ్యభిచారః తచ్చ సత్త్వం సర్వానుసూతచిన్తాత్రమేకం తదభేదేవ
సతీ మృత్సక ఘటః ఇతి భాసమానయోః కార్యకారణయోరనన్యత్వమిత్యర్థః.
నచైవం ఘటపటయోరప్యేకసత్త్వాభేదాదనన్యత్వం స్యాదితి వాచ్యం, వస్తుత ఏక
సత్త్వాత్తనానన్యత్వస్యేవత్వాత్. తర్హిమృద్ధుటయోః కో విశేషః, తాదాత్మ్యమితి
బ్రూమః. వస్తుత స్పర్శత్ర సత్తైకేఽపి ఘటపటయోర్భేదేన సత్తాయా భిన్నత్వాన్న
తాదాత్మ్యం కార్యకారణయోర్భేదస్య సత్తాభేదకత్వాభావాదభిన్నసత్తాకత్వం
తాదాత్మ్యమితి విశేషః.

౧౨. ఉక్తం కార్యస్య ప్రాకారణాత్తనా సత్త్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య సమా
ధత్తే—అసదితి. 'అక్తాశ్శర్కరాఉపదధ్యా' దిత్యుపక్రమే కేనాక్తా ఇతి సందేహే
ఇదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదౌ సత్త్వశ్రవణాత్ ఉత్పత్త్యనంతరమప్యనన్యత్వం సిద్ధ
మిత్యర్థః. ౧౩

ప్రాగుత్పత్తేః కారణాత్తనా కార్యస్య సత్త్వమాక్షిప్య సమాధత్తే—

'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదినా ప్రాగుత్పత్తేరసద్వ్యపదేశాన్న కార్య
స్య కారణాత్తనా సత్త్వమితి చేత్, న హ్యత్యన్తాసత్త్వాభిప్రాయేణాయమసత్త్వవ్యప

కార్యస్యాసద్వ్యవదేశః కింతర్హి వ్యాకృతనామరూపత్వాద్ధర్మాద
 వ్యాకృతనామరూపత్వం ధర్మాంతరం, తేన ధర్మాంతరేణాయమసద్వ్యవ
 దేశః ప్రాగుత్పత్తేస్సతపవ కార్యస్య కారణరూపేణానన్యస్య, కథ
 మేతదవగమ్యతే, వాక్యశేషాత్, యద్ధ్యుపక్రమే సందిగ్ధార్థం వాక్యం
 తద్వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే. ఇహ చ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యసచ్ఛబ్దే
 నోపక్రమే నిర్దిష్టం య త్తదేవ పునస్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య సదితి విశినష్టి
 'తత్సదాసీ'దితి. అసతశ్చ పూర్వాపరకాలాసంబంధాదాసీచ్ఛబ్దానుప
 పత్తేశ్చ. 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి 'తదాత్తానగ్స్వయమకురు
 తే'తి వాక్యశేషవిశేషణాన్నాత్యంతాసత్త్వమ్. తస్మాద్ధర్మాంతరేణై
 వాయమసద్వ్యవదేశః ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య. నామరూపవ్యాకృతం
 హి వస్తు సచ్ఛబ్దార్థం లోకే ప్రసిద్ధమ్, అతః ప్రాజ్ఞామరూపవ్యాకర
 ãదసదివాసీదిత్యుపచర్యతే.

సూ. యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ. ౧౮.

యుక్తేశ్చ ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమనన్యత్వం చ
 కారణాదవగమ్యతే, శబ్దాంతరాచ్చ యుక్తిస్తావద్వర్ణ్యతే. దధిఘట
 రుచకాద్యర్థిభిః ప్రతినియతాని కారణాని క్షీరమృత్తికాసువర్ణాదీన్య
 'తేజో వై ఘృత' మితి వాక్యశేషాత్ ఘృతేనేతి యథా నిశ్చయః ఏవమత్రాపి
 'తత్సది'తి వాక్యశేషాత్ సన్నిశ్చయ ఇత్యర్థః. ఆసీదిత్యతీతకాలసంబంధోక్తేశ్చాసద
 వ్యాకృతమేవ న శూన్యమిత్యాహ—అసతశ్చ పూర్వాపరేతి. ఉక్తన్యాయం
 వాక్యాంతరేఽతిదిశతి—అసద్వా ఇతి. క్రియమాణత్వవిశేషణం శూన్యస్యాసంగ
 వీతిభావః.

౧౮. సత్త్వానన్యత్వయోర్హేత్వంతరమాహ సూత్రకారః—యుక్తేరితి. దధ
 ద్యర్థినాం క్షీరాదౌ ప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్తిర్యుక్తిస్తయా కార్యస్య ప్రాకారణ
 నన్యత్వేన సత్త్వం సిద్ధ్యతీత్యర్థః. అసతోఽపి కార్యస్య తస్మాదుత్పత్తేః కారణత్వధియా
 దేశః, కింతు వ్యాకృతత్వరూపధర్మాపేక్షయా అవ్యాకృతత్వం ధర్మాన్తరమ్, తేనాయ
 మసత్త్వవ్యవదేశః. కుతః, వాక్యశేషాత్ 'తత్సదాసీత్' ఇతి వాక్యశేషాత్, అతః
 కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య సిద్ధమిత్యర్థః. ౧౯

పాదీయమానాని లోకే దృశ్యంతే, న హి దధ్యర్థిభిః మృత్తికోపా
దీయతే, న ఘటాద్యర్థిభిః క్షీరం, తదసత్కార్యవాదేనోపపద్యతే. అవి
శిష్టే హి ప్రాగుత్పత్తేస్సర్వత్ర సర్వస్యాసత్త్వే కస్తాత్ క్షీరాదేవ
దధ్యుత్పద్యతే న మృత్తికాయాః, మృత్తికాయా ఏవచ ఘట ఉత్ప
ద్యతే న క్షీరాత్. అథావిశిష్టేఽపి ప్రాగసత్త్వే క్షీరఏవ దధ్నః కశ్చి
దతిశయో న మృత్తికాయాం మృత్తికాయామేవ ఘటస్య కశ్చిదతి
శయో న క్షీర ఇత్యుచ్యేత. తర్హి అతిశయవత్త్వాత్ ప్రాగవస్థాయాః
అసత్కార్యవాదహినిః సత్కార్యవాదసిద్ధిశ్చ. శక్తిశ్చ కారణస్య
కార్యనియమాద్ధా కల్ప్యమానా నాన్యాప్యసతీ వా కార్యం నియ
చ్ఛేత్, అసత్త్వావిశేషాదన్యత్వావిశేషాచ్ఛ. తస్మాత్కారణస్యాత్త
భూతాశక్తిః శక్తేశ్చాత్తభూతం కార్యమ్. అపిచ కార్యకారణయోర్ద్వ

తత్ర ప్రవృత్తిరిత్యన్యథోపపత్తిమాశంక్యాహ—అవిశిష్టే హీతి. అసత ఉత్పత్త్య
భావాదుత్పత్తౌ వా సర్వస్థాత్సర్వోత్పత్తి ప్రసంగాత్ తత్తదుపాదానవిశేషే ప్రవృ
త్తిర్నస్యాదిత్యర్థః. తదుక్తం సాంఖ్యవృద్ధేః 'అసదకరణాదుపాదానగ్రహణాత్ సర్వ
సంభవాభావాత్, శక్తస్య శక్యకరణాత్కారణభావాచ్ఛ సత్కార్య'మితి, శక్తస్య
కారణస్య శక్యకార్యకారిత్యాత్ శక్తివిషయస్య కార్యస్య సత్త్వమసతోఽశక్య
త్వాత్, కించ సత్కారణాభేదాత్ కార్యం సదిద్యుత్తరాధార్థః. కార్యస్యాసత్త్వేఽపి
కుతశ్చిదతిశయాత్ ప్రవృత్తినియమోపపత్తిరితి శంకతే—అథేతి. అతిశయః కార్య
భర్తః కారణభర్తో వా, ఆద్యే ధర్మత్వాత్ప్రాగవస్థారూపస్య కార్యస్య సత్త్వం
దుర్వారమిత్యాహ—తర్హ్యతిశయవత్త్వాదితి. ద్వితీయేఽపి కార్యసత్త్వమాయాతీ
త్యాహ—శక్తిశ్చేతి. కార్యకారణాభ్యామన్యా కార్యవదసతీ వా శక్తిర్న కార్యనియా
మికా యస్య కస్యచిదన్యస్య నరశృంగస్య వా నియామకత్వ ప్రసంగాదన్యత్వా
సత్త్వయోశ్చక్తావన్యత్రచావీశేషాత్, తస్మాత్కారణాత్తనా లీనం కార్యమేవాభి
వ్యక్తినియామకతయా శక్తిరిత్యేష్టవ్యం తతస్సత్కార్యసిద్ధి రితిత్యర్థః, కించ కార్య
కారణయోరన్యత్వే మృద్ధుటా భిన్నా సంతావితి భేదబుద్ధిస్సాన్విదిత్యాహ—అపిచేతి.
తయోరన్యత్వేఽపి సమవాయవశాత్ తథా బుద్ధిర్నోదేతీత్యాశంక్య సమవాయం దూష

కిం చ—

మృదాత్తనా పూర్వం ఘటస్యాసత్త్వే మృదేవ ఘటార్థినా నోపాదీయేత,

వ్యగుణాదీనాం చాశ్వమహిషవద్భేదబుద్ధ్యభావాత్తాదాత్త్యమభ్యుప
గంతవ్యమ్. సమవాయకల్పనాయామపి సమవాయస్య సమవాయిభి
స్సంబంధేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య తస్మాన్యోన్యస్సంబంధః కల్ప
యితవ్య ఇత్యనవస్థాప్రసంగః. అనభ్యుపగమ్యమానే చ విచ్ఛేదప్రసం
గః. అథ సమవాయస్వయంసంబంధరూపత్వాదనపేక్ష్యైవాపరం సం
బంధం సంబధ్యేత, సంయోగోఽపి తర్హిస్వయం సంబంధరూపత్వా
దనపేక్ష్యైవాపరం సమవాయం సంబధ్యేత, తాదాత్మ్యప్రతీతేశ్చ ద్రవ్య
గుణాదీనాం సమవాయకల్పనానర్థక్యమ్. కథంచ కార్యమవయవిద్ర

యతి—సమవాయేతి. సమవాయస్సమవాయిభిస్సంబంధో న వా? ఆద్యే స సంబంధః
కిం సమవాయః ఉత స్వరూపం? ఆద్యే సమవాయానవస్థా ద్వితీయే మృద్ధుటయోరపి
స్వరూపసంబంధాదేవోపపత్తేః సమవాయాసిద్ధిః ఆసంబంధ ఇతి పక్షే దోషమాహ-అన
భ్యుపగమ్యమాన ఇతి. ద్రవ్యగుణాదీనాం విశిష్టధీవిరహాప్రసంగః ఆసంబంధస్య విశిష్టధీ
నియామకత్వాయోగాదిత్యర్థః. విశిష్టధర్తధీనియామకో హి సంబంధః, న తస్య నియా
మకాంతరాపేక్షా అనవస్థానాత్, అతస్స్వపరనిర్వాహకస్సమవాయ ఇతి శంకతే.
అథేతి. సంబధ్యేత స్వస్య స్వబంధినశ్చ విశిష్టధియం కరోతీత్యర్థః. ప్రతిబంధ్యా దూష
యతి—సంయోగోఽపీతి. యత్తు గుణత్వాత్ సంయోగస్య సమవాయాపేక్షానసంబం
ధత్వాదితి, తన్న, ధర్తత్వాత్ సమవాయస్యాపి సంబంధాంతరాపత్తేరసంబంధస్యా
శ్వత్వస్య గోధర్తత్వాదర్శనాత్ కించ 'నిష్పాపత్వాదయో గుణాః' ఇతి శ్రుతిస్త్య
త్వాదిషు 'వ్యవహారాత్ ఇష్టధర్తో గుణః' ఇతి పరిభాషయా సమవాయస్యాపి గుణత్వా
చ్చ'జాతివిశేషో గుణత్వ'మితి పరిభాషాతు సమవాయసిద్ధ్యుత్తరకాలీనా నిత్యానేక
సమవేతా జాతిరితి జ్ఞానస్య సమవాయజ్ఞానాధీనత్వాదతస్సమవాయాసిద్ధేఃప్రాక్ సంయో
గస్య గుణత్వమసిద్ధమితి దిక్. కించ ప్రతీత్యనుసారేణ వస్తు స్వీకార్యమన్యథా గో
ప్రతీతేరశ్వ ఆలంబనమిత్యపి సువచత్వాత్. తథాచ మృద్ధుట ఇత్యభేదప్రతీతేరభేద
ఏవ స్వీకార్యః. తాభ్యామత్యంతభిన్నస్య సమవాయస్య తన్నియామకత్వాసంభవా
దిత్యాహ—తాదాత్మ్యేతి. ఏవం ప్రతీత్యనుసారేణ కార్యస్య కారణాత్మనా సత్త్వం
స్వరూపేణ తు మిథ్యాత్వమిత్యుక్తం. వృత్త్యనిరూపణాచ్చ తస్య మిథ్యాత్వమిత్యాహ-
కథంచేతి. తత్రాద్యమనూద్యావయవినః పటాదేస్తంత్యాదిష్వవయవేషుత్రిత్వాదిపత్

అసత్త్వావిశేషాద్యత్కించిదేవోపాదీయేత, ఇత్యేవమాద్యాయా యుక్తేః, 'సదేష

వ్యం కారణేష్వవయవద్రవ్యేషు వర్తమానం వర్తేత కిం సమస్తేష్వవ
యవేషు వర్తేతోత ప్రత్యవయవమ్. యది తావత్ సమస్తేషు వర్తేత
తతోఽవయవ్యనుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, సమస్తావయవసన్నికర్షస్యాశక్య
త్వాత్. న హి బహుత్వం సమస్తేష్వా శ్రయేషు వర్తమానం వ్యస్తా
శ్రయగ్రహణేన గృహ్యతే. అథావయవశస్సమస్తేషు వర్తేత, తదా
ప్యారంభ కారణేష్వవయవేష్వవయవశోఽవయవీ వర్తేత. కోశావ
యవవ్యతి రిక్తైర్వ్యవయవైరసిః కోశం వ్యాప్నోతి, అనవస్థా చైవం
ప్రసజ్యేత, తేషు తేష్వవయవేషు వర్తయితుమన్యేషామన్యేషామవయ
వానాం కల్పనీయత్వాత్. అథ ప్రత్యవయవం వర్తేత తదైకత్ర వ్యా
పారేఽన్యత్రావ్యాపారస్యాత్, న హి దేవదత్తః స్రుఘ్న సన్నిధీయ
మానస్తదహరేవ పాటలిపుత్రే సన్నిధీయతే, యుగపదనేకత్ర వృత్తా
వనేకత్వప్రసంగాత్, దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ స్రుఘ్న పాటలిపుత్ర
నివాసినోః గోత్వాదివత్ప్రత్యేకం పరిసమాప్తేరదోష ఇతి చేత్ న,
తథా ప్రతీత్యభావాత్. యది గోత్వాదివత్ప్రత్యేకపరిసమాప్తోఽవయవీ
స్యాత్. యథా గోత్వం ప్రతివ్యక్తి ప్రత్యక్షం గృహ్యతే ఏవమవయ
వ్యపి ప్రత్యవయవం ప్రత్యక్షం గృహ్యేత, నచైవం నియతం గృహ్య

స్వరూపేణ వృత్తిరుతావయవశ ఇతి వికల్పాద్యం దూషయతి—యదీత్యాదినా.
వ్యాసజ్యవృత్తివస్తుప్రత్యక్షస్య యావదాశ్రయ ప్రత్యక్షజన్యత్వాత్ సంకుచితపటా
దేర్యావదవంశవానామ ప్రత్యక్షత్వాదప్రత్యక్షత్వం ప్రసజ్యేతేత్యర్థః. ద్వితీయం
ంకతే—అథేతి. యథా హస్తే కోశే చావయవశః ఖడ్గో వర్తమానో హస్తమాత్ర
గ్రహేఽపి గృహ్యతే, ఏవం యత్కించిదవయవగ్రహేణావయవినో గ్రహణసంభ
వీఽపి అవయవానామనవస్థా స్యాదితి దూషయతి—తదాపీతి. ఆద్యద్వితీయముత్థాప్య
దూషయతి—అథ ప్రత్యవయవమిత్యాదినా. ఏకస్త్విన్ తంతౌ పటవృత్తికాలే తం
త్వంతరే వృత్తిర్న స్యాత్ వృత్తావనేకత్వావత్తేరిత్యర్థః. యథా యుగపదనేక
వ్యక్తిషు వృత్తావపి జాతేరనేకత్వదోషో నాస్తి తథాఽవయవిన ఇత్యాశంకతే—
గోత్యేతి. జాతివదవయవినో వృత్తిరసిద్ధా అనుభవాభావాదితి పరిహరతి—న తథేతి.

సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యేవమాదౌ విద్యమానసచ్ఛబ్దాన్తరాచ్చ ప్రాగుత్పత్తేః

తే. ప్రత్యేకపరిసమాప్తా చావయవినః కార్యేణాధికారాత్ తస్య చైక
 త్యాచ్ఛృంగేణాపి స్తనకార్యం కుర్యాత్ ఉరసా చ పృష్ఠకార్యం. న
 చైవం దృశ్యతే. ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కార్యస్యాసత్త్వే ఉత్పత్తిరకర్తృకా
 నిరాత్మికా చ స్యాత్. ఉత్పత్తిశ్చ నామ క్రియా, సా సకర్తృకైవ
 భవితుమర్హతి గత్యాదివత్ క్రియాచనామస్యాదకర్తృకా చేతి
 విప్రతిషిధ్యేత. ఘటస్య చోత్పత్తిరుచ్యమానా న ఘటకర్తృకా
 కింతర్యాయకర్తృకేతి కల్ప్యా స్యాత్. తథా కపాలాదీనామప్యుత్పత్తి
 రుచ్యమానాఽన్యకర్తృకైవ కల్ప్యేత, తథాచ సతి ఘట ఉత్పద్యతే
 ఇత్యుక్తే కులాలాదీని కారణాన్యుత్పద్యంత ఇత్యుక్తం స్యాత్. న చ
 లోకే ఘటోత్పత్తిరిత్యుక్తే కులాలాదీనామప్యుత్పద్యమానతా ప్రతీ
 యతే, ఉత్పన్నతాప్రతీతేః. అథ స్వకారణసత్తాసంబంధవచోత్పత్తి
 రాత్తలాభశ్చ కార్యస్యేతి చేత్, కథమలభ్యుత్తకం సత్సంబధ్యేతేతి

దోషాంతరమాహ—ప్రత్యేకేతి. అధికారాత్సంబంధాత్ యథా దేవదత్తః స్వకార్య
 మధ్యయనం గ్రామేఽరణ్యే వా కరోతి తథా గౌరవయవీ స్వకార్యం క్షీరాదికం
 శృంగపుచ్చాదావపి కుర్యాదిత్యర్థః. ఏవం వృత్త్యనిరూపణాదనిర్వాచ్యత్వం కార్యస్య
 దర్శితం, సంప్రత్యసత్కార్యవాదే దోషాంతరమాహ—ప్రాగితి. యథా ఘటశ్చలతీ
 త్యుక్తే చలనక్రియాం ప్రత్యాశ్రయత్వరూపకం కర్తృత్వం ఘటస్యాభాతి తథా
 ఘటో జాయత ఇతి జనిక్రియాకర్తృత్వమనుభూయతే. అతో జనికర్తుః జనేః
 ప్రాక్ సత్త్వం వాచ్యం. కర్తురసత్త్వే క్రియాయా అప్యసత్త్వావత్తేరిత్యర్థః. జనేరను
 భవసిద్ధేఽపి సకర్తృకత్వే క్రియాత్వేనానుమానమాహ—ఉత్పత్తిశ్చేతి. అసతో ఘట
 స్యోత్పత్తౌ కర్తృత్వాసంభవేఽపి కులాలాదేస్సత్త్వాత్ కర్తృత్వమిత్యాశంక్యాహ—
 ఘటస్య చేతి. ఘటోత్పత్తివదసత్కపాలాద్యుత్పత్తిరిత్యిదిశతి—తథేతి. శంకా
 మనూద్య దోషమాహ—తథాచేతి. అనుభవవిరోధ ఇత్యర్థః. ఉత్పత్తిర్భావస్యాద్యై
 విక్రియేతి సమత్వేన కార్యసత్త్వమానీతం సంప్రతి కార్యస్యోత్పత్తిర్నామ స్వకారణే
 సమవాయః స్వస్తిక్ సత్తాసమవాయోవేతి తార్కికమతమాశంకతే—అథేతి. తన్న తే
 నాపి కార్యసత్త్వమావశ్యకం అసత్సంబంధిత్యావాయోగాదిత్యాహ—కథమితి. అసతో
 శ్వేతి దృష్టాంతోక్తిః. నను నరశృంగాదివత్ కార్యం సర్వదా సర్వత్రాసన్నం భవతి

కార్యస్య కారణానన్యత్వం సత్త్వం చేతి సిద్ధమ్.

వక్తవ్యమ్. సతోర్హి ద్వయోస్సంబంధస్సంభవతి న సదసతోరస
తోర్హి, అభావస్య చ నిరుపాఖ్యత్వాత్ప్రగుత్పత్తేరితి మర్యాదా
కరణమనుపపన్నం, సతాం హి లోకే క్షేత్రగృహాదీనాం మర్యాదా
దృష్టా నాభావస్య, న హి వంధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ ప్రాకూర్జ
వర్తణోఽభిషేకాదిత్యేవంజాతీయకేన మర్యాదాకరణేన నిరుపాఖ్యో
వంధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ భవతి భవిష్యతీతి వా విశేష్యతే.
యది చ వంధ్యాపుత్రః కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వమభవిష్యత్ తతః
ఇదమపి ఉపాపత్యత కార్యాభావోఽపి కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వం
భవిష్యతీతి. వయం తు పశ్యామో వంధ్యాపుత్రస్య కార్యాభావస్య
చాభావత్వావిశేషాత్. యథా వంధ్యాపుత్రః కారకవ్యాపారా
దూర్ధ్వం న భవిష్యతి ఏవం కార్యాభావోఽపి కారకవ్యాపారా
దూర్ధ్వం న భవిష్యతీతి. నన్వేవం సతి కారకవ్యాపారోఽనర్థకః
ప్రసక్త, యథైవ హి ప్రాక్ సిద్ధత్వాత్కారణస్య స్వరూపసిద్ధయే
న కశ్చిద్వాప్రియతే. ఏవం ప్రాక్సిద్ధత్వాత్తదనస్యత్వాచ్చ కార్య
స్వరూపసిద్ధయేఽపి న కశ్చిద్వాప్రియేత వ్యాప్రియతే చ, అతః కారక
వ్యాపారార్థవత్త్వాయ మన్యామహే ప్రాగుత్పత్తేరభావః కార్యస్యేతి
చేత్. నైష దోషః, యతః కార్యాకారేణ కారణం న్యవస్థాపయతః
కారకవ్యాపారస్వార్థవత్త్వముపపద్యతే. కార్యాకారోఽపి కారణస్యా

కింతుత్పత్తేః ప్రాక్ ధ్వంసానంతరం చాసత్ మధ్యే తు సదేవేతి వైషమ్యాత్ సంబం
ధితోఽపపత్తిరిత్యతః—అభావస్యేతి. అత్రాభావశబ్దాః అసచ్ఛబ్దాపరపర్యాయాః
వ్యాఖ్యేయాః. అసతః కాలేనాసంబంధాత్ ప్రాక్త్వం న యుక్తమిత్యర్థః. నను కారక
వ్యాపారాదూర్ధ్వభావినః కార్యస్య వంధ్యాపుత్రతుల్యత్వం కథమిత్యతః—యది
చేతి. కార్యాభావః అసత్కార్యమిత్యర్థః ఇత్యుపాపత్యత ఉపపన్నమభవిష్యదిత్య
న్వయః. కస్తర్హి నిర్ణయస్తమాహ—వయం త్వితి. ‘నాసతో విద్యతే భావః’ ఇతి
స్మృతేరితి భావః. సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం శంకతే—నన్వితి. సిద్ధకారణా
నస్యత్వాచ్చ కార్యస్య సిద్ధత్వమిత్యాహ—తదనస్యత్వాచ్చేతి. అనిర్వాచ్యకార్యా
త్తనా కారణస్యాభివ్యక్త్యర్థః కారకవ్యాపార ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. కార్య
సత్యత్వమిచ్ఛతాం సాంఖ్యానాం సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం దోష ఆపతతి,

త్తభూత ఏవ, అనాత్తభూతస్యానారభ్యత్వాదిత్యభాణి. న చ విశేష
దర్శనమాత్రేణ వ స్త్వస్యత్వం భవతి. న హి దేవదత్తస్సంకుచితహస్త
పాదః ప్రసారితహస్తపాదశ్చ విశేషేణదృశ్యమానోఽపి వ స్త్వస్యత్వం
గచ్ఛతి, సఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తథా ప్రతిదినమనేకసంస్థానానామపి
పిత్రాదీనాం న వ స్త్వస్యత్వం భవతి, మమ పితా మమ మాతా మమ
భ్రాతా మమ పుత్ర ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, జన్తోచ్ఛేదానంతరితత్వా
త్తత్ర యుక్త్యం నాన్యత్రేతి ఛేన్న, క్షీరాదీనామపి దధ్యాద్యాకార
సంస్థానస్య ప్రత్యక్షత్వాత్. అదృశ్యమానానామపి వటథానాదీనాం
సమానజాతీయావయవాంతరోపచితానామంకురాదిభావేన దర్శన గోచ
రతాపత్తౌ జన్మసంజ్ఞా, తేషామేవావయవానా మపచయపశౌదదర్శనా

అభివ్యక్తేరపి సత్త్వాత్, అద్వైతవాదినాం త్వఘటిత ఘటనావభాసనచతురమాయా
మహిన్నా స్వప్నవద్యథాదర్శనం సర్వముపపన్నం. విచార్యమాణే సర్వమయుక్తం.
యుక్తత్వే ద్వైతాపత్తేరితి ముఖ్యం సమాధానం సమాధానాంతరాభావాత్. నను
కారణాద్భిన్నమసదేవోత్పద్యత ఇతి సమాధానం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య అసత్పక్షస్య
దూషణముక్తం స్మరేత్యాహ—కార్యాకారోఽపీతి. అతః కారణాద్భేదాభేదాభ్యాం
దుర్నిరూపస్య సదసద్విలక్షణస్యానిర్వాచ్యాభివ్యక్తిరనిర్వాచ్య కారక వ్యాపారాణాం
ఫలమితి పక్షఏవ శ్రేయానితి భావః. నను మృద్యదృష్టః పృథుబుధ్నత్వాద్యవస్థా
విశేషః ఘటే దృశ్యతే, తథా చ ఘటో మృద్భిన్నః తద్భిన్నతద్విరుద్ధవిశేషవత్త్వాత్
వృక్షవదిత్యత ఆహ—న చేతి. వస్తుతోఽన్యత్వం సత్యో భేదః. హేతోర్వ్యభిచార
స్థలాంతరమాహ—తథా ప్రతిదినమితి. ప్రత్యహం పిత్రాదిదేహస్యావస్థాభేదేఽపి జన్మ
నాశయోరభావాదభేదో యుక్తః, దార్ఢ్యాంతికే తు మృదాదినాశే సతి ఘటాదికం

జాయత ఇతి జన్మవినాశరూపవిరుద్ధ ధర్మవత్త్వాత్ కార్యకారణయోరభేదో న యుక్తః
ఇతి శంకతే—జన్తేతి. కారణస్య నాశాభావాద్ధేత్వసిద్ధిరితి పరిహరతి—నేతి. దధి
ఘటాదికార్యాన్వితత్వేన క్షీరమృదాదీనాం ప్రత్యక్షత్వాన్నాశాసిద్ధిరిత్యర్థః. నను
యత్రాన్వయో దృశ్యతే తత్ర హేత్వసిద్ధావపి పత్రాంకురాదౌ వటబీజాదీనామన్వయో
న దృశ్యతే తత్ర హేతుసత్త్వాద్వస్త్వస్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—అదృశ్యేతి.
తత్రాప్యంకురాదౌ బీజాద్యవయవానామన్వయాన్నస్త ఏవ జన్మవినాశౌ కింత్యవయ
వాంతరోపచయాపచయాభ్యాం తద్వ్యవహరణిత్యర్థః. అస్తూపచయాపచయలింగేన

పత్యావుచ్ఛేదసంజ్ఞా. తత్రేదృగ్జన్తోచ్ఛేదాంతరిత్వేన చేదసతస్సత్త్వాపత్తిః
 సతశ్చాసత్త్వాపత్తిః, తథా సతి గర్భవాసిన ఉత్తానశాయినశ్చ భేద
 ప్రసంగః, తథా చ బాల్యయావనస్థావిరేష్వపి భేదప్రసంగః, పిత్రా
 దివ్యవహారలోపప్రసంగశ్చ, ఏతేన ఊణభంగవాదః ప్రతిపదితవ్యః.
 యస్య తు పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం తస్య నిర్విషయః కారక
 వ్యాపారస్యాత్, అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః, ఆకాశమానన
 ప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్, సమవాయికారణ
 విషయః కారకవ్యాపారస్యాదితి చేత్, న, అన్యవిషయేణ కారక
 వ్యాపారేణాన్యనిష్పత్తేరతిప్రసంగాత్. సమవాయికారణస్యైవాత్మాతి
 శయః కార్యమితి చేత్ న, తర్హి సత్కార్యతాపత్తిః. తస్మాత్ ఊరా
 దీన్యేవ ద్రవ్యాణి దధ్యాదిభావేనావతిష్ఠమానాని కార్యాఖ్యాం
 లభంత ఇతి న కారణాదన్యత్కార్యం వర్షశతేనాపి శక్యం కల్ప
 యితుమ్, తథాచమూలకారణమేవాంత్యాత్కార్యత్వేన తేన కార్యా
 కారేణ నటవత్ సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే. ఏవం యుక్తేః
 కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వమనన్యత్వం చ కారణాదవగమ్యతే.
 శబ్దాంతరాచ్చైతదవగమ్యతే, పూర్వసూత్రే అసద్వ్యవదేశినశ్శబ్దసోఽ
 దాహృతత్వాత్ తతోఽన్యస్సద్వ్యవదేశీ శబ్దశబ్దాంతరమ్ 'సదేవ
 సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ' మిత్యాది 'తద్దైకఆహారసదేవే

వస్తుభేదానుమానం తతోఽసత ఉత్పత్తిః సతో నాశ ఇత్యాశంక్య వ్యభిచారమాహ—
 తత్రేదృగితి. పితృదేహేఽపి భేదసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యత్ర బాధకమాహ—పిత్రా
 దీతి. ఏతేనేతి. కారణస్య సర్వకార్యేష్వన్వయకథనేనేత్యర్థః. న్వపక్షే దోషం పరి
 హరన్ పరపక్షే ప్రసంజయతి—యస్య తు పునరితి. అసతశ్చ కార్యస్య కారక
 వ్యాపారాహితాతిశయాశ్రయత్వాదాగాదవిషయత్వేఽపి మృదాదేర్విషయత్వం స్యా
 దితి శంకతే—సమవాయాతి. సమవాయికారణాత్ కార్యం భిన్నమభిన్నం వేతి విక
 లాన్విద్యం దూషయతి—నేత్యాదినా. ద్వితీయమాశంక్యేష్టాపత్తిమాహ—సమవా
 యాతి. కార్యాణామవాంతరకారణానన్యత్వముపసంహరతి—తస్మాదితి. పరమకారణా
 నన్యత్వం ఫలితమాహ—తథా చ మూలేతి. అసత్కార్యవాదే ప్రతిజ్ఞాబాధస్యా

దమగ్రహసీ' దితి చాసత్పక్షముపక్షీప్య కథమసతస్సజ్ఞాయేతేత్యాక్షీప్య
'సదేవ సోమ్యేదమగ్రహసీ' దిత్వవధారయతి. తత్రేదంశబ్దవాచ్యస్య
కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేస్సచ్చబ్దవాచ్యేన కారణేన సామానాధికరణ్యస్య
క్రూయమాణత్వాత్. సత్త్వానన్యత్వే ప్రసిద్ధ్యతః. యది తు ప్రాగు
త్పత్తేరసత్కార్యం స్యాత్పశ్చాచ్ఛోచ్ఛత్పద్యమానం కారణే సమ
వేయాత్ తదాన్యత్కారణాత్స్యత్ తత్ర 'యేనాశ్రుతం భవతీ'
తీయం ప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత సత్త్వానన్యత్వావగతే స్త్వీయం ప్రతిజ్ఞా
సమర్థ్యతే.

సూ. పటవచ్చ. ౧౯.

యథా చ సంవేష్టితః పటో న వ్యక్తం గృహ్యతే కిమయం
పటః కిం వాన్యద్ద్రవ్యమితి స ఏవ ప్రసారితో యత్సంవేష్టితం ద్రవ్యం
సపటవేతి ప్రసారణేనాభివ్యక్తో గృహ్యతే. యథా చ సంవేష్టన
సమయే పట ఇతి గృహ్యమాణోఽపినవిశిష్టాయామవిస్తారో గృహ్యతే,
స ఏవ ప్రసారణసమయే విశిష్టాయామవిస్తారో గృహ్యతే, న సంవేష్టిత
రూపాదన్యోఽయం పటఇతి, ఏవం తంత్యాదికారణావస్థం పటాదికార్య
మస్పష్టం సత్తురీవేమకువిందాదికారకవ్యాపారాభివ్యక్తం స్పష్టం
గృహ్యతే అతస్సంవేష్టితప్రసారితపటన్యాయేనై వానన్యత్కారణా
త్కార్యమిత్యర్థః.

దిత్యాహ—యది తు ప్రాగుత్పత్తేరితి

౧౯. కార్యముపాదానాద్భిన్నం తదుపలభ్యావప్యనుపలభ్యమానత్వాత్ తతో
ఽధికపరిమాణత్వాచ్చ మశకాదివ శశఇత్యత్ర వ్యభిచారార్థం సూత్రం—పటవ
చ్చేతి. ద్వితీయహేతోర్వ్యభిచారం స్ఫుటయతి—యథా చ సంవేష్టనేతి. ఆయామో
దైర్ఘ్యమ్.

నను మృద్ధుటా భిన్నా విలక్షణప్రతీతివిషయత్వాత్ ఘటపటవత్ ఇత్యుక్తే
హేతోర్వ్యభిచారమాహ—

యథా సంవేష్టితప్రసారితపటస్య విలక్షణప్రతీతివిషయత్వేఽపి న భేదస్తథా
మృద్ధుటయోరిత్యర్థః.

సూ. యథా చ ప్రాణాదిః. ౨౦.

యథాచ లోకే ప్రాణాపానాదిషు ప్రాణభేదేషు ప్రాణాయామేన నిరుద్ధేషు కారణమాత్రరూపేణ వర్తమానేషు జీవనమాత్రం కార్యం నిర్వర్త్యతే నాకుంచనప్రసారణాదికం కార్యాంతరం తేష్వేవ ప్రాణభేదేషు పునః ప్రవృత్తేషు జీవనాదధికమాకుంచనప్రసారణాదికమపి కార్యాంతరం నిర్వర్త్యతే. న చ ప్రాణభేదానాం ప్రభేదవతః ప్రాణాదన్యత్వం సమీరణస్వభావావిశేషాత్, ఏవం కార్యస్య కారణాదన్యత్వం అతశ్చ కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాత్ తదన్యత్వాచ్చ సిద్ధేషా శ్రోతీ ప్రతిజ్ఞా 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమి'తి.

సూ. ఇతరవ్యపచేశాద్ధితాకర

ణాదిదోషప్రసక్తిః. ౨౧.

అన్యథా పునశ్చేతనకారణవాద ఆక్షిప్యతే. చేతనాద్ధి జగత్ప్ర

౨౦. తత్రైవ విలక్షణకార్యకారిత్వం కార్యముపాదానాద్భిన్నం, భిన్నకార్యకరత్వాత్, సమ్యతవత్, ఇతి హేతుమాశంక్య వ్యభిచారమాహ సూత్రకారః—యథా చ ప్రాణాదీతి. ఏవంజీవజగతోర్బ్రహ్మనన్యత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరిత్యధికరణార్థముపసంహరతి అతశ్చ కృత్స్నస్యేతి. ఇతి షష్ఠాధికరణం.

౨౧. జీవాభిన్నం బ్రహ్మజగత్కారణమితి వదన్ వేదాంతసమన్వయో విషయః స యది తాదృగ్బ్రహ్మ జగజ్జనయేత్ తర్హిస్వానిష్టం నరకాదికం న జనయేత్ స్వతంత్రచేతనత్వాదితి న్యాయేన విరుద్ధ్యతే నవేతి సందేహో పూర్వోక్తజీవానన్యత్వముపజీవ్య

నను కార్యముపాదానాద్భిన్నం, భిన్నకార్యకరత్వాత్సంమతవత్ ఇత్యుక్తే, హేతోర్వ్యభిచారమాహ—

యథా చ ప్రాణాయామాదినా నిరుద్ధః ప్రాణాపాణాద్జీవనమాత్రం కార్యం నిష్పాదయతి, అనిరుద్ధస్తావళుచ్చనప్రసారణాదికం కార్యం నిర్వర్తయతి, నైతావతా ప్రాణాదేర్భేదోఽస్తి, తస్మాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వాదద్వైతబ్రహ్మసమన్వయే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

క్రియాయామాశ్రీయమాణాయాం హితాకరణాదయో దోషాః
ప్రసజ్యంతే, కుతః, ఇతరవ్యవదేశాత్, ఇతరస్య శారీరస్య బ్రహ్మత్వత్వం
వ్యపదిశతి శ్రుతిః 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి ప్రతిబోధ
నాత్. యద్వా ఇతరస్య చ బ్రహ్మణశ్శారీరాత్వత్వం వ్యపదిశతి
'తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశ' దితి. స్రష్టురేవావికృతస్య బ్రహ్మణః
కార్యానుప్రవేశేన శారీరాత్వత్వప్రదర్శనాత్ 'అనేన జీవేనాత్మనాను
ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి చ పరా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేన
వ్యపదిశంతి న బ్రహ్మణోభిన్నశ్శారీర ఇతి దర్శయతి. తస్మాద్యద్బ్రహ్మణః
స్రష్టుత్వం తచ్ఛారీరస్యైవేత్యతస్త్వతంత్రః కర్తా సః హితమేవా
త్తనః సామనస్యకరం కుర్యాత్ నాహితం జన్తమరణజరారోగాద్యనే
కానర్థజాలమ్. న హి కశ్చిదపరతంత్రో బంధనాగారమాత్తనః కృత్వాను
ప్రవిశతి. న చ స్వయమత్యంతనిర్తలస్సన్న త్యంతమలినం దేహమాత్మ
త్వేనోపేయా త్కృతమపి కథంచిద్యద్ద్యుఃఖకరం తదిచ్ఛయా జహ్యత్

జీవదోషా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్నితి పూర్వపక్షసూత్రం గృహీత్వా వ్యాచక్షే—ఇతర
వ్యవదేశాదిత్యాదినా. పూర్వపక్షే జీవాభిన్నే సమన్వయాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తల్నిర్దిరితి
ఫలం, హితాకరణేత్యత్ర నభ్యవ్యత్యాసేనాహితకరణం దోషో వ్యాఖ్యాతః అదిష
దోక్తం భ్రాంత్యాదికమాపాదయతి—న చ స్వయమిత్యాదినా.

పూర్వం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వమేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే సమర్థితమ్, తర్హి
తేనైవ న్యాయేన జీవబ్రహ్మణోరప్యభేదాజ్జీవధర్మా హితాకరణాదయో బ్రహ్మణి ప్రస
జ్యేరన్నిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

ఫలం తు పూర్వవత్. యది బ్రహ్మ జగజ్జనయేత్, న తర్హి స్వానిష్టం జనయే
దితి తర్కేణ జీవాభిన్నం బ్రహ్మ జగదుపాదానమితి బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే
న వేతి సందేహ, పూర్వః పక్షః ఇతరవ్యవదేశాత్ ఇతరస్య జీవస్య తత్త్వమస్యాది
నా బ్రహ్మత్వవ్యవదేశాత్, ఇతరస్య బ్రహ్మణో వా 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య'
ఇత్యాదినా శారీరత్వవ్యవదేశాత్, బ్రహ్మణః స్రష్టుత్వే జీవస్యైవ స్రష్టుత్వాత్
హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః నభ్యవ్యత్యాసేన అహితజరామరణాదిబహువిధానర్థకరణ
రూపదోషస్య ప్రసక్తిః బ్రహ్మణః—ఇత్యతస్తస్యాభ్రాన్తచేతనత్వేనానిష్టజగజ్జనకత్వా
యోగాదుక్తసమన్వయో విరుధ్యత ఇత్యర్థః.

సుఖకరం చోపాదదీత, స్త రేచ్ఛ మయేదం జగద్భింబం విచిత్రం విర
చితమితి, సర్వో హి లోకః సృష్టం కార్యం కృత్వా స్తరతి మయేదం
కృతమితి. యథా చ మాయావీ స్వయం ప్రసారితాం మాయామిచ్ఛ
యాఽసాయానేనై వోపసంహరతి, ఏవం శారీరోఽపీమాం సృష్టిముప
సంహరేత్, స్వకీయమపి తావచ్ఛరీరం శారీరో న శక్నోత్యనాయానే
నోపసంహర్తుమ్. ఏవం హితక్రియాద్యదర్శనాదన్యాయ్యా చేతనాత్
జగత్సృక్రియేతి మన్యతే.

సూ. అధికం తు భేదనిర్దేశాత్. ౨౨.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి బ్రహ్మ
నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం శారీరాదధికమన్యత్తద్వయం జగత్సృ
ష్టౌ బ్రూమః. న తస్మిన్ హితాకరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యంతే, న
హి తస్య హితం కించిత్కర్తవ్యమస్తి, అహితం వా పరిహర్తవ్యం,
నిత్యముక్తత్వాత్. న చ తస్య జ్ఞానప్రతిబంధశ్శక్తిప్రతిబంధో వా
క్వచిదప్యస్తి, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాచ్ఛ. శారీరస్త్వనేవంవిధః,
తస్మిన్ ప్రసజ్యంతే హితాకరణాదయో దోషాః న తు తం జగత్సృ
ష్టారం బ్రూమః. కుత ఏతత్ భేదనిర్దేశాత్ 'ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య
శ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజ్ఞా
సితవ్యః సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మ

౨౨. జీవేశయారభేవాజ్ఞీవగతదోషాః బ్రహ్మణి స్యుః బ్రహ్మగతాశ్చ సృష్టి
సంహారసర్వజ్ఞత్వాదయో గుణా జీవే స్యుః, నచేష్టాపత్తిః జీవస్య స్వశరీరేఽపి సంహార
సామర్థ్యాదర్శనాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—తుశబ్దఇత్యాదినా. జీవే
శ్వరయార్హోకే బింబప్రతిబింబయారివ కల్పితభేదాంగీకారాద్ధర్మవ్యవస్థేతి సిద్ధాంత
గ్రంథార్థః. యది వయం జీవం స్రష్టారం బ్రూమః తదా దోషాః ప్రసజ్యంతే న తు

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

తు శబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. యతః శారీరాదధికం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి
బ్రహ్మ జగదుపాదానం స్రష్టౌ చేతి బ్రూమః, అతో న హితాకరణాదిదోష
ప్రసక్తిః. కుతః, భేదనిర్దేశాత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' ఇత్యాదినా కల్పిత

నాన్వారూఢః' ఇత్యేవంజాతీయకః కర్తృకర్తాదిభేదనిర్దేశో జీవాదధికం
 బ్రహ్మ దర్శయతి. నన్వభేదనిర్దేశోఽపి దర్శితః 'తత్త్వమసీ'త్యేవంజాతీ
 యకః, కథం భేదాభేదౌ విరుద్ధౌ సంభవతః. నైష దోషః, మహాకాశ
 ఘటాకాశన్యాయేనోభయసంభవస్య తత్ర తత్ర ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్.
 అపిచ యదా తత్త్వమసీత్యేవంజాతీయకేనాభేదనిర్దేశేనాభేదః ప్రతి
 బోధితో భవతి అపగతం భవతి తదా జీవస్య సంసారిత్వం బ్రహ్మణశ్చ
 స్రష్టృత్వం, సమస్తస్య మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితస్య భేదవ్యవహారస్య
 సమ్యగ్జ్ఞానేన బాధితత్వాత్, తత్ర కుతఏవ సృష్టిః కుతో వా హితా
 కరణాదయో దోషాః, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్య
 కరణసంఘాతోపాధ్యవివేకకృతా హి భ్రాంతిః హితాకరణాదిలక్షణ
 స్సంసారో న తు పరమార్థతోఽస్తీత్యసకృదవోచామ. జన్తమరణ
 చ్చేదనభేదనాద్యభిమానవదేవ, అబాధితే తు భేదవ్యవహారే 'సోఽన్వే
 ష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకేన భేదనిర్దేశేనావగమ్యమా
 నం బ్రహ్మణోఽధికత్వం హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిం నిరుణద్ధి.

సూ. అశ్వాదివచ్ఛ తదనుపపత్తిః. ౨౩.

యథా చ లోకే పృథివీత్వసామాన్యాన్వితానామప్యశ్చనాం
 తం బ్రూమ ఇత్యన్వయః. కించాభేదజ్ఞానాదూర్ధ్వం నా దోషా ఆపద్యంతే పూర్వం
 వా? నాద్యిత్యాహ—అపిచేతి. ఉక్తం మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితత్వం స్ఫుటయతి—అవి
 ద్యేతి. కర్తృత్వాదిబుద్ధిధర్మాధ్యాసే దేహధర్మాధ్యాసం దృష్టాంతయతి—జన్తేతి.
 ద్వితీయం ప్రత్యాహ—అబాధితే త్వితి. జ్ఞానాదూర్ధ్వం స్రష్టృత్వాదిధర్మాణాం
 బాధాత్ పూర్వం చ కల్పితభేదేన వ్యవస్థోపపత్తేర్న కించిదవద్యమిత్యర్థః.

౨౩. నన్వఖండైకరూపే బ్రహ్మణి కథం జీవేశ్వరవైచిత్ర్యం కథం చ
 తత్కార్యవైచిత్ర్యమిత్యనుపపత్తిం దృష్టాంతైః పరిహరతి సూత్రకారః—అశ్వాది
 భేదస్య వ్యవదేశాత్. న హి బ్రహ్మణో నిత్యముక్తస్య హితమహితం వా కించిత్స
 మస్తి, యేన హితాకరణాదిదోషః ప్రసజ్యేత. అతః కల్పితభేదమాదాయైవ సర్వస్యా
 సాంకర్యోపపత్తిరితి తాత్పర్యమ్.

కేచిన్త హార్థా మణయో వజ్రవై డూర్యాదయోఽన్యే మధ్యమవీర్యా
 స్సూర్యకాంతాదయోఽన్యే ప్రహీణాశ్శ్వవాయసప్ర క్షేపణార్థాః
 పాషాణాః ఇత్యనేకవిధం వైచిత్ర్యం దృశ్యతే. యథా చైకపృథివీవ్య
 పాశ్రయాణామపి బీజానాం బహువిధం పత్రపుష్పఫలగంధరసాది
 వైచిత్ర్యం చందనకింపాకచంపకాదిషూపలభ్యతే. యథా చైకస్యావ్య
 న్నరసస్య లోహితాదీని కేశలోమాదీని చ విచిత్రాణి కార్యాణి
 భవంతి, ఏవమేకస్యాపి బ్రహ్మణో జీనప్రాజ్ఞపృథక్త్వం కార్య
 వైచిత్ర్యం చోపపద్యత ఇతి అత స్తదనుపపత్తిః. పరపరికల్పితదోషానుప
 పత్తిరిత్యర్థః. శ్రుతేశ్చ ప్రామాణ్యాద్వికారస్య చ వాచారంభణ
 మాత్రత్వాత్ స్వప్నదృశ్యభావవైచిత్ర్యవచ్చేత్యభ్యుచ్చయః.

సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి

చేన్న క్షీరవద్ధి. ౨౪.

చేతనం బ్రహ్మైకమద్వితీయం జగతః కారణమితి యదుక్తం

వచ్చేతి. కింపాణో మహతాశఫలం. తత్తత్కార్యసంస్కారరూపానాదిశక్తిభేదా
 ద్వైచిత్ర్యమితి భావః. సూత్రస్థచకారార్థమహ—శ్రుతేశ్చేతి. బ్రహ్మ జీవగతదోష
 వత్, జీవాభిన్న త్వాజ్జీవవదిత్యాద్యనుమానం స్వతః ప్రమాణనిరవద్యత్వాదిశ్రుతిబాధితం.
 కించ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదివికారస్య మిథ్యాత్వాజ్జీవనైవ తావద్దోషో నాస్తి కుతో
 బింబస్థానీయస్యాశేషవిశేషదర్శనః పరమేశ్వరస్య దోషప్రసక్తిః. యత్తు బ్రహ్మ న
 విచిత్ర కార్య ప్రకృతి, ఏకరూపత్వాద్వ్యతిరేకేణ మృతంత్యాదివదితి, తన్న, ఏక
 రూపే స్వప్నదృశి విచిత్రదృశ్యవస్తు వైచిత్ర్యదర్శనేన వ్యభిచారాదిత్యర్థః, తస్మాత్
 ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి సమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్—ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౨౪. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి. అసహయాదృబ్ధ్యాణో జగ

నన్వేకరూపబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వే కార్యవైచిత్ర్యం న స్యాదితి దోషం
 ప్రహేయతేన పరిహరతి.—

ఏకపృథివీజన్యనాం యథా ఆశ్చనాం వజ్రవైడూర్యాదిభేదేన వైచిత్ర్యమ్,
 తథా బ్రహ్మకార్యాణాం స్వరూపవైచిత్ర్యం యుజ్యతే. అత స్తదనుపపత్తిః తస్మాత్
 దోషస్యానుపపత్తిః. తస్మాత్ జీవాభిన్నబ్రహ్మవాదిసమన్వయో న విరుధ్యత ఇతి
 సిద్ధమ్.

తన్నోపపద్యతే, కస్తాదుపసంహారదర్శనాత్. ఇహ హి లోకే కులా
లాదయో ఘటపటాదీనాం కర్తారో మృద్ధండచక్రసూత్రసలిలాద్యనేక
కారణోపసంహారేణ సంగృహీతసాధనాస్సంతః తత్తత్కార్యం కుర్వాణాః
దృశ్యంతే, బ్రహ్మ చాసహాయం తవాభిప్రేతం, తస్య సాధనాంతరా
నుపసంగ్రహే సతి కథం ప్రప్యత్వముపపద్యతే, తస్మాన్న బ్రహ్మజగ
త్కారణమితి చేత్ నైష దోషః. యతః క్షీరవద్ద్రివ్యస్వభావవిశేషా
దుపపద్యతే. యథా హి లోకే క్షీరం జలం వా స్వయమేవ దధి
హిమకరకాదిభావేన పరిణమతే అనవేక్ష్య బాహ్యం సాధనం తథే
హిపి భవిష్యతి. నను క్షీరాద్యపి దధ్యాదిభావేన పరిణమమానమ
వేక్షత ఏవ బాహ్యం సాధనమాప్యైదికం, కథముచ్యతే క్షీరవద్ధితి.
నైషదోషః, స్వయమపి హి క్షీరం యాం చ యావతీం చ పరిణామ
మాత్రామనుభవత్యేన* క్వాధ్యతే త్వప్యైదినా దధిభావాయ.

త్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః. స కిం యదసహాయం తన్న కారణమితి తాకిక
న్యాయేన విరుద్ధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వమాపాధికజీవభేదాద్బ్రహ్మణి జీవదోషాన
ప్రసజ్యంతఇత్యుక్తం, *సంప్రత్యుపాధితోఽపి విభక్తస్య బ్రహ్మణః ప్రేరకాదికం సహ
కారి నాస్తి ఈశ్వరనానాత్వాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షసూత్రాంశం
వ్యాచక్షే—చేతనమిత్యాదినా. ఫలం పూర్వవత్, కారకాణాముపసంహారో మేళనం.
ఉక్తన్యాయస్య క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతయతి—నైషఇతి. శుద్ధస్య బ్రహ్మణో
ఽకారణత్వమిష్టమేవ విశిష్టస్యేశ్వరస్య తు మాయైవ సహాయ ఇతి భావేనాహ—
బాహ్యమితి. క్షీరస్యాప్యాతంచనాదిసహాయోఽస్తీత్యసహాయత్వహేతోర్న వ్యభిచార
ఇత్యాశంక్య సహాయాభావేఽపి యస్య కస్యచిత్పరిణామస్య క్షీరే దర్శనాద్వ్యభిచార
తాదవస్థ్యమిత్యాహ—నన్విత్యాదినా. తర్హి సహాయో వ్యర్థస్తత్రాహ *క్వాధ్యతఇతి.

పూర్వమాపాధికజీవభేదాద్ధితాకరణాదిదోషో నాస్తిత్యుక్తమ్. సంప్రత్యు
పాధితోఽపి బ్రహ్మణో విభక్తం కరణాదికం నాస్తి, బ్రహ్మనానాత్వాభావాదితి
ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం తు పూర్వవత్. న బ్రహ్మ ఉపాదానం కర్తృ వా, అసహాయత్వాత్సంమ

* సంప్రత్యుపాధితోఽపి విభక్తం బ్రహ్మణఇతి, విభక్తాద్బ్రహ్మణఇతి చ-పా.

* త్వార్యతఇతిపాఠే. వ్యా. త్వార్యతఇతి. నను త్వార్యతే క్షీరం. దధిభావాయ
తైస్త్రియంకార్యతఇతి కిమర్థం కల్పిత ఇతి.

యదిచ స్వయందధిభావశీలతా న స్యాన్నైవౌష్ణ్యాదినాపిబలాద్దధిభావ
మాపద్యేత. నహి వాయురాకాశో వౌష్ణ్యాదినా బలాద్దధిభావమా
పద్యతే, సాధనసామగ్ర్యా చ తస్య పూర్ణతా సంపద్యతే. పరిపూర్ణ
శక్తికం తు బ్రహ్మ న తస్యాన్యేన కేనచిత్పూర్ణతా సంపాదయితవ్యా
శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి “న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్స
మశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ క్రూయతే స్యాభా
వికీర్ణానబలక్రియాచ” ఇతి తస్మాదేకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తి
యోగాత్ క్షీరాదివద్విచిత్రః పరిణామ ఉపపద్యతే.

సూ. దేవాదివదపి లోకే. ౨౫.

స్వాదేతత్, ఉపపద్యతే క్షీరాదీనామచేతనానామనపేక్ష్యాపి
బాహ్యం సాధనం దధ్యాదిభావః దృష్టత్వాత్, చేతనాః పునః

నను క్యాభ్యతే క్షీరం దధిభావాయ శీఘ్రమితి కమర్థం కల్ప్యతే, స్వతోఽశక్తం క్షీరం
సహాయేన శక్తం క్రియత ఇతి కిం న స్యాత్తత్రాహ—యదిచేతి. శక్తస్య సహాయ
సంపదా కిం కార్యమిత్యత్రాహ—సాధనేతి. సహాయవిశేషాభావే కశ్చిద్వికారః
క్షీరస్య భవతి, తత్రాతంచనప్రక్షేపౌష్ణ్యాభ్యాం తు తస్మాత్త మదధిభావసామర్థ్యం
వ్యజ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి శక్తివ్యంజనోఽపి సహాయో బ్రహ్మణో వాచ్యస్తత్రాహ—పరి
పూర్ణేతి. నిరపేక్షమాయాశక్తికమిత్యర్థః. తాదృశశక్తౌ మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి.

౨౫. నను బ్రహ్మ న కారణం చేతనత్వే సత్యసహాయత్వాత్ మృదాదిశూన్య
కులాలాదివదితి న క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతిసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ—స్వాదేత

తవదితి న్యాయేన అసహాయాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్నమన్వయో విరుధ్యతే
న వేతి సందేహే, ఉపసంహారదర్శనాత్ లోకే కులాలస్య కర్తుః దండచక్రాద్యుప
సంహారదర్శనాత్, మృదో వా ఉపాదానస్య స్వభిన్నకులాలాదిసహాయదర్శనాత్,
తదుభయాదిలక్షణస్య బ్రహ్మణో న జగత్కర్తృత్వముపాదానత్వం వా సంభవతి.
అతః సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—క్షీరవద్ధి హిశబ్దో
హేత్వర్థః. యథా లోకే క్షీరం బాహ్యసాధనాన్యనపేక్ష్య దధ్యాకారేణ పరిణమతే,
తద్వద్బ్రహ్మపి. శ్రుతిరపి బ్రహ్మణోఽసహాయస్య కార్యకారిత్వం దర్శయతి ‘న తస్య
కార్యం కరణం చ విద్యతే’ ఇతి.

కులాలాదయః సాధనసామగ్రిమపేక్ష్యైవ తస్మై తస్మై కార్యాయ
ప్రవర్తమానా దృశ్యంతే, కథం బ్రహ్మ చేతనం సదసహాయం ప్రవర్తే
తేతి దేవాదివదితి బ్రూమః. యథా లోకే దేవాః పితర ఋషయ
ఇత్యేవమాదయో మహాప్రభావాశ్చేతనా అపి సంతోఽనపేక్ష్యైవ
కించి ద్బాహ్యం సాధనమైశ్వర్యవిశేషయోగాదభిధ్యానమాత్రేణ స్వత
వవబహూని నానాసంస్థానాని శరీరాణి ప్రాసాదాదీనిరథాదీని చ నిర్మి
మాణా ఉపలభ్యంతే మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్.
తంతునాభశ్చ స్వతవవ తంతూః సృజతి, బలాకాచాంతరేణైవ
శుక్రం గర్భం ధత్తే, పద్మినీ చానపేక్ష్య కించిత్ప్రస్థానసాధనం సరోఽన్త
రాత్ సరోఽన్తరం ప్రతిష్ఠతే, ఏవం చేతనమపి బ్రహ్మనపేక్ష్యైవ
బాహ్యం సాధనం స్వతవవ జగత్ స్రక్ష్యతి. స యది బ్రూయాద్యవతే
దేవాదయో బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఉపాత్తాస్తే దార్ఢ్యాంతికేన బ్రహ్మణా
సమానస్వభావా న భవంతి, శరీరమేవహ్యచేతనం దేవాదీనాం శరీ
రాంతరవిభూత్యుత్పాదనే ఉపాదానం న తు చేతన ఆత్మా, తం తు
నాభస్య చ తుద్రతరజంతుభక్షణాల్లాలా కఠినతామాపద్యమానా
తంతుర్భవతి. బలాకా చ స్తవయిత్ను రవశ్రవణాద్గర్భం ధత్తే. పద్మినీ
చ చేతనప్రయుక్తా సతి అచేతనేనైవ శరీరేణ సరోఽన్తరాత్ సరోఽన్తర
ముపసర్పతి వల్లీవ వృక్షం, న తు స్వయమేవాచేతనా సరోఽన్తరోప
సర్పణే వ్యాప్రియతే, తస్మాన్నైతే బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఇతి, తం

దితి. తస్యాపి హేతోర్దేవాదౌ వ్యభిచార ఇత్యాహ—దేవాదివదితి. లోక్యతేజ్ఞాయతేఽ
ర్థోఽనేనేతి లోకో మంత్రార్థవాదాదికాస్త్రం వృద్ధవ్యవహారశ్చ, అభిధ్యానం సంకల్పః.
నను దేవాద్యుర్ణనాభాంతదృష్టాంతేషు శరీరేషు చేతనత్వం వాస్తి బలాకాపద్మినీచేతన
యోర్గర్భప్రస్థానకర్తృత్వే మేఘశబ్దశ్శరీరంచసహయోఽస్తితి, అతో విశిష్టహేతోర్న
వ్యభిచార ఇతి శంకతే—స యది బ్రూయాదిత్యాదినా. వ్యభిచారోఽస్తితి పరిహరతి—

నను చేతనత్వే సతి అసహాయత్వం హేతుః. అతో న త్తీరే వ్యభిచార ఇత్యా
శంక్య చేతనదృష్టాంతేన తస్య వ్యభిచారమాహ.—

లోక్యతేఽనేనేతి లోకః శబ్దో మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిః, తస్మిన్
యథా దేవాః పితర ఋషయ ఇత్యేవమాదయశ్చేతనాః స్వసిద్ధిసామర్థ్యాత్సాధనాస్త

ప్రతిబ్రూయాన్నాయం దోషః, కులాలాదిదృష్టాంతవై లక్షణ్యమాత్రస్య
వివక్షితత్వాదితి. యథా హి కులాలాదీనాం చ సమానే చేతనత్వే కులా
లాదయః కార్యారంభే బాహ్యం సాధనమపేక్షంతే న దేవాదయః,
తథా బ్రహ్మ చేతనమపిన బాహ్యం సాధనమపేక్షిష్యత ఇత్యేతావత్
వయం దేవాద్యుదాహరణేన వివక్షామః, తస్మాద్యదైకస్య సామర్థ్యం
దృష్టం తథా సర్వేషామేవ భవితుమర్హతితి నాస్త్యేకాంత ఇత్యభి
ప్రాయః.

సూ. కృత్సన్నిప్రసక్తిర్ని రవయవత్వశబ్దకోపోవా. ౨౬.

చేతనమేకమద్వితీయం బ్రహ్మ క్షీరాదినద్దేవాదినచ్చానపేక్ష్య

తం ప్రతిబ్రూయాదితి. ఆయం దోషః దృష్టాంతవైషమ్యాభ్యః. అత్ర హి హేతౌ
చేతనత్వమహంధీవిషయత్వరూపం చిత్తాదాత్మ్యావన్న దేహధారణం గ్రాహ్యం న తు
ముఖ్యాత్మత్వం, తప కులాలదృష్టాంతే సాధనవైకల్యాపత్తేః. అసహాయత్వం చ చేత
నస్య స్వాతిరిక్తహేతుశూన్యత్వం తదుభయం దేవాదిష్వస్తీతి వ్యభిచారః, దేహస్య
స్వాంతఃపాతిత్వేన స్వాతిరిక్తత్వాభావాత్. తథాచ కులాలవైలక్షణ్యం దేవాదీనాం
వియదాదికార్యే స్వాతిరిక్తానపేక్షత్వాత్ దేవవైలక్షణ్యం బ్రహ్మణో దేహస్యాస్య
నపేక్షణాత్ నరదేవాదీనాం కార్యారంభే నాస్త్యేకరూపా సామగ్రీ. శ్రూయతే హి
మహాభారతే శ్రీకృష్ణస్య సంకల్పమాత్రేణ ద్రౌపద్యాః పటపరంపరోత్పత్తిః, అతస్సిద్ధ
మసహాయస్యాపి బ్రహ్మణః శారణత్వమ్—ఇత్యప్తమాధికరణమ్.

౨౬. కృత్సన్నిప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా. క్షీరదృష్టాంతేన బ్రహ్మపరిణా
మితి భ్రమోత్పత్త్యా పూర్వపక్షే ప్రాప్తే శాస్త్రార్థో వివర్తో న పరిణామ ఇతి నిర్ణ
యార్థమిదమధికరణమితి పూర్వాధికరణేనోత్తరాధికరణస్య కార్యత్వం సంగతిమాహ—
చేతనమితి. నిరవయవాద్యబ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమన్వయో విషయః, స కిం

రం బాహ్యమనపేక్ష్య సంకల్పమాత్రేణైవ నానావిధకార్యకర్తార ఉపలభ్యంతే
తద్వద్బ్రహ్మస్యసహాయమేవ జగదుపాదానం కర్తృ చేతి తద్వాదీనమన్వయో న విరు
ధ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

బాహ్యం సాధనం స్వయం పరిణామమానం జగతః కారణమితి స్థితం,
శాస్త్రార్థపరిశుద్ధయే తు పునరాక్షిపతి, కృతస్మప్రసక్తిః, కృతస్మస్య
బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ పరిణామః ప్రాప్నోతి, నిరవయవత్వాత్.
యది బ్రహ్మ పృథివ్యాదివత్ సావయవమభవిష్యత్ తతోఽస్వైకదేశః
పర్యణంస్యత, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత, నిరవయవం తు బ్రహ్మ శ్రుతి
భ్యోఽవగమ్యతే “నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరం
జనం. దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యభ్యంతరో హ్యజః.”
'ఇదం మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ సవషనేతి నేత్యా
త్తాఽస్థూలమనణ్వి' త్యాద్యాభ్యస్సర్వవిశేషప్రతిషేధినీభ్యః. తత
శ్చైకదేశపరిణామాసంభవాత్ కృతస్మపరిణామప్రసక్తౌ సత్త్వాం
మూలోచ్ఛేదః ప్రసజ్యేత ద్రష్టవ్యత్వోపదేశానర్థక్యం చాపద్యేత,
అయత్నదృష్టత్వాత్ కార్యస్య, తద్వ్యతిరిక్తస్య చ బ్రహ్మణోఽ

యన్నిరవయవం తన్న పరిణామితి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహో విరుధ్యత
ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచక్షే—కృతేస్మితి. బ్రహ్మపరిణామితి వదతా వక్తవ్యం
బ్రహ్మ నిరవయవం సావయవం వా? ఆద్యే సర్వస్య బ్రహ్మణః పరిణామాత్తనా స్థితి
స్సాన్విదిత్యుక్తం వ్యతిరేకదృష్టాంతేన వివృణోతి—యది బ్రహ్మేత్యాదినా. పరిణం
స్యత పరిణతోఽభవిష్యత్, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత అపరిణతోఽభవిష్యత్. ఉక్తశ్రుతి
భ్యో నిరవయవత్వే సిద్ధే ఫలితం దోషమాహ—తతశ్చేతి. యదా పరిణామవ్యతిరేకేణ
మూలబ్రహ్మత్వా నాస్తి తదాత్తా ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదేశోఽర్థశూన్యస్సాన్విదితి దోషాంత
రమాహ—ద్రష్టవ్యేతి. బ్రహ్మణః పరిణామాత్తనా జన్తనాశాంగీకారే 'అజోఽమ

పూర్వం క్షీరాదిదృష్టాంతకథనేన బ్రహ్మణః పరిణామిత్వభ్రమోత్పత్తేః తన్నిర
సనమనేన క్రియత ఇతి కార్యకారణభావసంగత్యేదమాహ.—

పూర్వాధికరణస్య భ్రమోత్పాదకత్వమేవ కారణత్వమ్, ఏతస్య కార్యత్వమితి
బోధ్యమ్. ఫలం తు పూర్వవత్. సావయవస్వైవ నానాకారేణ పరిణామ ఇతి
న్యాయేన నిరవయవాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్మమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి
సందేహో, పూర్వః పక్షః—సిద్ధాంతీ ప్రప్రవ్యః—కిం బ్రహ్మ నిరవయవం పరిణమతే
సావయవం వా. ఆద్యే, కృతస్మస్య బ్రహ్మణః కార్యకారేణ పరిణామప్రసక్తిః,
తతశ్చ కార్యతిరిక్తం బ్రహ్మ న స్యాత్. ద్వితీయే తు, కృతస్మప్రసక్తిరాన్నిస్తి, ఏకాం

భావాత్, అజత్వాదిశబ్దవ్యాకోపశ్చ. అథై తద్దోషపరిజిహీర్షయా సావ
యవమేన బ్రహ్మభ్యుపగమ్యేత, తథాపి యే నిరవయవత్వస్య ప్రతి
పాదకాశ్చబ్దా ఉదాహృతాస్తే ప్రకుప్యేయుః, సావయవత్వే చాని
త్యత్వప్రసంగ ఇతి సర్వథాఽయం పక్షో న ఘటయితుం శక్యత
ఇత్యాక్షిపతి

సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్. ౨౨.

తుశ బ్దేనాక్షేపం పరిహరతి నఖిల్వస్తత్పక్షే కశ్చిదపి దోషోఽస్తి.
న తావత్కృత్స్నప్రసక్తిరస్తి కుతః, శ్రుతేః. యథైవ హి బ్రహ్మ
ణోఽవస్థానం శ్రూయతే, ప్రకృతివికారయోర్భేదేన వ్యవదేశాత్
'నేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాన్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే
నాత్తనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి 'తావానస్య
మహిమా తతో జ్యాయాగ్శ్చ పూరుషః పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని
త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి చైవంజాతీయకాత్, తథాహృదయాయ
ర'ఇతి శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ—అజత్వాదీతి. సావయవత్వపక్షమాశంక్య సూత్ర
శేషేణ పరిహరతి—అథేత్యాది నా.

౨౨. పరిణామపక్షో దుర్లుట ఇతి యదుక్తం తదస్తదిష్టమేవేతి వివర్తవాదేన
సిద్ధాంతయతి—శ్రుతేరితి. స్వపక్షే పూర్వోక్తదోషద్వయం నాస్తితి సూత్రయోజ
నయా దర్శయతి—తుశ బ్దేనేత్యాది నా. ఈక్షిత్పత్వేన వ్యాకర్తృత్వేన చేక్షణీయ
వ్యాకర్తవ్యప్రపంచాత్ పృథగీశ్వరసత్త్వశ్రుతేర్న కృత్స్నప్రసక్తిత్యాహ—నేయం
పేవతేతి. న్యూనాధికభావేనాపి పృథక్సత్త్వం శ్రుతమిత్యాహ—తావానితి. ఇత
రాచ్యస్త్యవికృతం బ్రహ్మేత్యాహ—తథేతి. 'సవాపిషతిత్వాహృదీ'తి శ్రుతేరస్తి దృశ్యాతి
కపరిణామేఽప్యపరాంశస్థితిసంభవాత్. తథా 'నిష్కలమ్' ఇత్యాది నిరవయవత్వశబ్ద
కోపః. ఉభయపక్షేఽప్యనిత్యత్వప్రసంగ ఇతి బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వవాదిసమన్వయో
విరుధ్యత ఇతి.

సిద్ధాంతస్తు.—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. న తావత్కృత్స్నప్రసక్తిః. కుతః, శ్రుతేః,
బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వశ్రవణాత్. 'తావానస్య మహిమా' ఇత్యాదౌ కార్యవ్యతి

తనత్వవచనాత్, సత్సంపత్తివచనాచ్చ. యది చ కృతస్మిం బ్రహ్మ కార్య
భావేనోపయుక్తం స్యాత్ 'స తా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి
సుషుప్తిగతం విశేషణమనుపపన్నం స్యాత్, వికృతేన బ్రహ్మణా నిత్య
సంపన్నత్వాదవికృతస్య చ బ్రహ్మణోఽభావాత్, తథేంద్రియగోచ
రత్వప్రతిషేధాత్ బ్రహ్మణో వికారస్య చేంద్రియగోచరత్వాపత్తేః,
తస్మాదస్యవికృతం బ్రహ్మ. న చ నిరవయవత్వశబ్దవ్యాకోపోఽస్తి,
శ్రూయమాణత్వాదేవ నిరవయవత్వస్యాప్యభ్యుపగమ్యమానత్వాత్.
శబ్దమూలం చ బ్రహ్మ శబ్దప్రమాణకం నేంద్రియాదిప్రమాణకం తద్య
థాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యమ్. శబ్దశోభయమపి బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయత్య
కృతస్మిప్రసక్తిం నిరవయవత్వం చ, లాకికానామపి మణిమంత్రాషధి
ప్రభృతీనాం దేశకాలనిమిత్తవైచిత్ర్యవశాచ్ఛక్తయో విరుద్ధానేక
కార్యవిషయా దృశ్యంతే, తా అపి తావన్నోపదేశమంతరేణ కేవలేన
తరేణావగంతుం శక్యంతే అస్య వస్తున ఏతావత్యేవతత్సహాయా
ఏతద్విషయా ఏతత్ప్రియోజనాశ్చ శక్తయ ఇతి, కిముతాచింత్యప్రభా
వస్య బ్రహ్మణో రూపం వినాశజ్ఞేన న నిరూప్యేత. తథాహుః పౌరా
ణికాః "అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తరేణ యోజయేత్.

రిక్తంబ్రహ్మ. తదేతి సుషుప్తికాలరూపవిశేషణాచ్చేత్యర్థః. లింగాంతరమాహ—తథేంద్రి
యేతి. భూమ్యాదేర్వికారస్యేంద్రియగోచరత్వాత్ 'న చక్షుషా గృహ్యత' ఇత్యాది
శ్రుత్యా బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిషేధాదవాజ్ఞానసగోచరత్వశ్రుతేశ్చాస్తి కూటస్థం బ్రహ్మ
త్యర్థః. కృతస్మిప్రసక్తిదోషా నాస్తీత్యుక్త్వా ద్వితీయదోషోఽపినాస్తీత్యాహ—నచేతి.
నను బ్రహ్మ కార్యాత్తనాప్యస్తి పృథగప్యస్తి చేత్ సావయవత్వం దుర్వారం, నిరవయ
వవ్యైకస్య ద్విధా సత్త్వాయోగాత్, అతో యద్ద్విధాభూతం తత్సావయవమితి క
విరుద్ధం బ్రహ్మణో నిరవయవత్వమితి వివర్తమజానతశ్చంకాం గూఢాశయవివ
హరతి—శబ్దమూలం చేతి. యదా లాకికానాం ప్రత్యక్షదృష్టానామపి శక్తిరచిం
తదా శబ్దైకసమధిగమ్యస్య బ్రహ్మణః కిము పక్తవ్యం. అతో బ్రహ్మణో నిరవయవత్వ
ద్విధా భావశ్చేత్యుభయం యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం, న తరేణ బాధనీయమిత్యర్థః.

రేకేణ సత్తాశ్రవణాత్. ఏవం చ వివర్తనాదః శ్రుత్యైవ స్ఫుటీకృతః. న హి పరి
ణామవాదే కార్యవ్యతిరేకేణ సత్తా సమస్తి. అతః కార్యవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మణోఽప

ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణ" మితి. తస్మాచ్ఛబ్దమూల
 ఏవాతీంద్రియార్థయాథాత్మ్యాధిగమః. నను శబ్దేనాపి న శక్యతే విరు
 ధోఽర్థః ప్రత్యాయయితుమ్, నిరవయవం చ బ్రహ్మ పరిణమతే న చ
 కృత్స్న మితి. యది నిరవయవం బ్రహ్మ స్యానై వ పరిణమేత కృత్స్న
 మేవ వా పరిణమేత. అథ కేనచిద్రూపేణ పరిణమేత కేనచిద్రూపేణా
 వతిష్ఠేత రూపభేదకల్ప నాత్ సావయవమేవ ప్రసజ్యేత. క్రియావిషయే
 హి 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్లాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్లాతీ' త్యే
 వంజాతీయకాయాం విరోధప్రతీతావపి వికల్పాశ్రయణం విరోధ పరి
 హారకారణం భవతిపురుషతంత్రత్వాదనుష్ఠానస్య. ఇహ తు వికల్పాశ్ర
 యణేనాపి న విరోధపరిహారస్సంభవతి అపురుషతంత్రత్వాద్వస్తునః,
 తస్మాద్దుర్లుటమేతదితి. నైష దోషః, అవిద్యాకల్పితరూపభేదాభ్యుపగ
 మాత్ నహ్యవిద్యాకల్పితేన రూపభేదేన సావయవం వస్తు సంపద్యతే.
 న హి తిమిరోపహతనయనేనానేకభవ చంద్రమాదృశ్యమానోఽనేకఏవ
 భవతి. అవిద్యాకల్పితేన చ నామరూపలక్షణేన రూపభేదేన వ్యాకృతా
 వ్యాకృతాత్త కేన తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయేన బ్రహ్మపరిణామాది

ప్రకృతిభ్యః ప్రత్యక్షదృష్టవస్తుస్వభావేభ్యో యత్పరం విలక్షణం కేవలౌపదేశగమ్యం
 తదచింత్యస్వరూపమితి స్పృత్యర్థః. ఆశయానవబోధేన శంకతే—ననుశబ్దేనాపితి.
 యద్వా బ్రహ్మపరిణామిత్యేకదేశినామియం సిద్ధాంతసూత్రవ్యాఖ్యా దర్శితా తామాక్షి
 పతి—నన్వితి. శబ్దస్య యోగ్యతాజ్ఞానసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. నను బ్రహ్మ సావయవం
 నిరవయవం వేతి వికల్పాశ్రయణే సర్వశ్రుతిసమాధానం స్యాదిత్యతాహ—క్రియేతి.
 నిరవయవత్వే బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వశ్రుతివిరోధః సావయవత్వేఽపి నిరవయవత్వశబ్ద
 రోధః వికల్పశ్చవస్తున్యయుక్తః, అతః ప్రకారాంతరానుపలంభాచ్ఛ్రుతీనాం ప్రామా
 ణ్యం దుర్లుటమితి ప్రాప్తే స్వాశయముద్ఘాటయతి—నైష దోష ఇతి. నిరవయవస్య
 స్తునః కూటస్థస్యాప్యవిద్యాకల్పితనామరూపవికారాంగీకారాత్ దుర్లుటత్వదోషో
 నాస్తి వాస్తవకూటస్థస్య కల్పితవికారప్రకృతిత్వేనావిరోధాదిత్యర్థః. రూపభేదాంగీ
 కారే సావయవత్వం స్యాదిత్యాశంకోక్యం వివృణోతి—న హీత్యాదినా. కృత్స్న

స్థానశ్రుతేర్నోక్తదోషావాకాశః. నను ఉక్తయుక్తిబాధితత్వాచ్ఛ్రుతిర్వా కథం కార్య
 భృతిరేకేణ బ్రహ్మణః సత్తాం బోధయేదిత్యత ఆహ—శబ్దమూలత్వాత్ బ్రహ్మణః

పా. ౧.] కృతస్మిప్రసక్త్యధికరణమ్. ౯. సూ. ౨౮.

సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే, పారమార్థికేన చ రూపేణ
సర్వవ్యవహారాతీతమపరిణతమవతిష్ఠతే. వాచారంభణమాత్రత్వా
చ్చావిద్యాకల్పితస్య నామరూపభేదస్య న నిరవయవత్వం బ్రహ్మణః
కుస్యతి. న చేయం పరిణామశ్రుతిః పరిణామప్రతిపాదనార్థా, తత్ప్రతి
పత్తౌ ఫలానవగమాత్. సర్వవ్యవహారహీనబ్రహ్మత్వభావప్రతిపాద
నార్థా త్వేషా తత్ప్రతిపత్తౌ ఫలావగమాత్ 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'
త్యుపక్రమ్యాహ 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసీ'తి, తస్మాదస్తత్పక్షే న
కశ్చిదపి దోషప్రసంగోఽస్తి.

సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి. ౨౮.

అపిచ నైవాత్ర వివదితవ్యం కథమేకస్త్విన్ద్రియాణి స్వరూపానుప
మద్దేనైవానేకాకారా సృష్టిస్సాన్వదితి, యతః ఆత్మస్య ప్యేకస్త్విన్ స్వప్న
దృశి స్వరూపానుపమద్దేనైవానేకాకారా సృష్టిః పత్యతే 'న తత్ర
రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్
పథస్సృజతే' ఇత్యాదినా. లోకేఽపి దేవాదిషు మాయావ్యాదిషు చ

ప్రసక్తిం నిరస్య దోషాంతరం నిరస్యతి—వాచారంభణేతి. నను శ్రుతిప్రతిపాద్యస్య
పరిణామస్య కథం మిథ్యాత్వం తత్రాహ—న చేయమితి. నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేన
సృష్టిరనూద్యతే న ప్రతిపాద్యత ఇత్యసకృచ్ఛబ్దాదావేదితం, అతో వివర్తవాదే నక
శ్చిద్దోష ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

౨౮. పూర్వావస్థానాశేనావస్థాంతరం పరిణామః, యథా దుగ్ధస్య దధిభావః,
పూర్వరూపానుపమద్దేనావస్థాంతరం వివర్తః, యథా శుక్తేః రజతభావః. తత్ర బ్రహ్మణో
శబ్దైకప్రమాణకత్వాత్, యథాశబ్దం కార్యోపాదానత్వం తదతిరేకేణ సత్త్వం చా
విరుద్ధమిత్యర్థః.

జగతో బ్రహ్మవివర్తత్వేన స్వప్నప్రపంచవన్తాయికత్వాత్తదుపాదానత్వేఽపి
బ్రహ్మణో న కృతస్మిప్రసక్త్యాదిదోషః స్వప్నసాక్షిణ ఇవేత్యాహ.—

హి యస్మాద్దేతోః ఏకస్త్విన్నాత్మని స్వప్నదృశి నిరవయవే విచిత్రాః సృష్టయః
శ్రూయంతే 'న తత్ర రథా న రథయోగాః' ఇత్యాదౌ, యథా చ లోకే మాయా

స్వరూపానుపమద్వేనైవ విచిత్రా హస్త్యశ్వాదిసృష్టయో దృశ్యంతే,
తథైకస్తిన్నపి బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమద్వేనైవానేకాకారా సృష్టి
ర్భవిష్యతీతి.

సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౨౯.

పరేషామవ్యేషసమానస్వపక్షదోషః, ప్రధానవాదినోఽపి హి
నిరవయవషపరిచ్ఛిన్నం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం సావయవస్య పరిచ్ఛి
న్నస్య శబ్దాదిమతః కార్యస్య కారణమితి స్వపక్షస్తత్రాతికృత్స
ప్రసక్తిర్నిరవయవత్వాత్ప్రధానస్య ప్రాప్నోతి నిరవయవత్వాభ్యుప
గమకోపోవా. నను నైవ తైర్నిరవయవం ప్రధానమభ్యుపగమ్యతే,
సత్త్వరజస్తమాంసి హి త్రయోగుణాః, తేషాం సామ్యావస్థా
ప్రధానం తైరేవ చావయవైస్తత్సావయవమితి, నైవంజాతీయకేన

విపర్తోపాదానత్వం స్వప్నసాక్షిదృంష్టాంతేన ద్రథయన్ మాయావాదం స్ఫుటయతి
సూత్రకారః. అత్తని చేతి—రథయోగా ఆశ్వాః.

౨౯. కించ కృత్సప్రసక్త్యాదీనాం సాంఖ్యాదిపక్షేఽపి దోషత్వాన్నాస్తాన్
ప్రత్యుద్భావనీయత్వం 'యశోచ్చభయోస్సమోదోష' ఇతి న్యాయాదిత్యాహ సూత్ర
కారః—స్వపక్షేతి. ప్రధానస్య నిరవయవత్వే కృత్సప్రసక్తిః సావయవత్వే చ నిర
వయవత్వాభ్యుపగమవిరోధఇత్యత్ర శంకతే—నన్వీతి. కింసామ్యావస్థాగుణానాం వికా
రస్సముదాయోవా, అద్యే తస్యా న మూలప్రకృతిత్వం వికారత్వాత్, ద్వితీయే
ప్రపంచాభావః, సముదాయస్యావస్తుత్వేన మూలాభావాత్. అథ నిరవయవా గుణావీవ
వివిధపరిణామానాం ప్రకృతిరితి చేత్, తర్హి కృత్సప్రసక్తేర్మూలాచ్ఛేదో దుర్వారః
ఇత్యభిప్రేత్య పరిహరతి—నైవమిత్యాదినా. ఇతి యతః అతస్సమానత్వాన్నవయం

ని స్వరూపానుపమద్వేనైవ హస్త్యశ్వాదివిచిత్రాః సృష్టయో దృశ్యంతే ఏవమేకస్తిన్నపి
బ్రహ్మణి వివిధసృష్టిరిత్యర్థః.

యశోచ్చభయోః సమోదోష ఇతి న్యాయేన కృత్సప్రసక్త్యాదీనామను
ద్భావ్యత్వం దర్శయతి.—

సాంఖ్యాదయోఽపి నిరవయవం ప్రధానం జగత్పరిణామిత్యంగీచక్రుః. తథా
చ కృత్సప్రసక్త్యాదీదోషః సమానః. అణువాదినోఽపి పరమాణుద్వయసంయోగేన
ద్వ్యణుకాదిసృష్టిమురరీచక్రుః. స సంయోగః కిం వ్యాప్యవృత్తిః, అవ్యాప్యవృత్తిర్వా.
అద్యే దృష్టవిరోధః. ద్వితీయే సావయవత్వం వినా అవ్యాప్యవృత్తిసంయోగానుప

పా. ౧.] కృతస్మిన్ ప్రసక్త్యధికరణమ్. ౯. సూ. ౨౯.

సావయవత్వేన ప్రకృతో దోషః పరిహర్తుం పార్యతే, యతః సత్వ
రజస్తమసామప్యేకైకస్య సమానం నిరవయవత్వమేకైకమేవ చేతరద్వ
యానుగృహీతం సజాతీయస్య ప్రపంచస్యోపాదానమితి సమానత్వాతో
స్వపక్షదోషప్రసంగస్య. తర్కాప్రతిష్ఠానాత్ సావయవత్వమేవేతి
చేత్, ఏవమవ్యనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగః. అథ శక్తయఏవ కార్య
వైచిత్ర్యసూచితా అవయవా ఇత్యభిప్రాయః, తాశ్చ బ్రహ్మవాదినో
ఽప్యవిశిష్టాః, తథాఽణువాదినోఽవ్యణురణ్యంతరేణ సంయుజ్యమానో
నిరవయవత్వాద్యది కా ర్తేన్యైవ సంయుజ్యేత తతః ప్రథిమానుపపత్తే
రణుమాత్రత్వప్రసంగః అథైకదేశేన సంయుజ్యేత తథాపి నిరవయ
వత్వాభ్యుపగమకోప ఇతి స్వపక్షేఽపి సమాన ఏష దోషః సమానత్వా
చ్చ నాన్యతరస్తిన్నేవ పక్షే ఉపక్షేష్టవ్యో భవతి. పరిహృతస్తు
బ్రహ్మవాదినా స్వపక్షే దోషః.

పర్యనుయోజ్యా ఇత్యన్వయః. ప్రత్యేకం సత్త్వాదికమితరగుణద్వయసచివం నిరవయవం
యద్యుపాదానం తర్హి కృతస్మిన్ స్యోపాదానస్య కార్యరూపత్వప్రసక్తే ర్హ్యలోచ్ఛేదః
ఇత్యుక్తే నిరవయవత్వసాధకతర్కస్యాభాసత్వాద్గుణానాం సావయవత్వమేవ పరిణా
మిత్యేనమృదాదిపత్. అతో న కృతస్మిన్ ప్రసక్తిరేకదేశపరిణామసంభవాదితి శంకతే—
తర్కేతి. ఏతద్దోషభావేఽపి దోహంతరం స్యాదితి పరిహరతి—ఏవమపీతి. నను గుణా
నామవయవాస్తంతుపదారంభకా న భవంతి కింతు కార్యవైచిత్ర్యానుమితాస్తద్గతా
శ్చక్తయ ఇత్యాశంక్య మాయికశక్తిభిర్బ్రహ్మణోఽపి సావయవత్వం తుల్యమిత్యాహ—
అథేత్యాదినా. అణువాదేఽపి దోషసామ్యమాహ—తథేతి. సాంఖ్యవద్దోషస్సమాన
ఇతి సంబంధః. నిరవయవయోః పరమాణ్వోస్సంయోగో వ్యాప్యవృత్తిరవ్యాప్య
వృత్తిర్వా? ఆద్యే తత్కార్యస్య ద్వ్యణుకనైర్వికపరమాణుమాత్రత్వాపత్తిః ప్రథి
మోఽధికపరిమాణస్యానుపపత్తేః, నహ్యణోరణ్యంతరేణోఽర్యధః పార్శ్వతశ్చ
వ్యాప్తా తతోఽధికద్రవ్యం సంభవతి. ద్వితీయే పరమాణ్వోస్సావయవత్వాపత్తి
రిత్యర్థః. నను త్వం చోర ఇత్యుక్తే త్వమపి చోర ఇతి వద్దోషసామ్యాక్తిరయుక్తేత్యత
ఆహ—పరిహృతస్త్వీతి. ఉక్తం హి మాయావాదే స్వప్నవత్సర్వసామంజస్యం, అతో
నిరవయవే బ్రహ్మణి సమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

పత్తిః, నిరవయవత్వవ్యాకోప ఇత్యాదిదోషః సమానః. బ్రహ్మవాదే న దోషో న
సమస్తి. తస్మాదుపపన్నో బ్రహ్మకారణవాదః.

సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్. ౩౦.

ఏకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాదుపపద్యతే విచిత్రో
వికారప్రపంచ ఇత్యుక్తం, తత్పునః కథమవగమ్యతే విచిత్రశక్తి
యుక్తం పరం బ్రహ్మేతి, తదుచ్యతే, సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్.
సర్వశక్తియుక్తా చ పరా దేవతేత్యవగంతవ్యమ్, కుతః, తద్దర్శనాత్
తథాహి దర్శయతి శ్రుతిః సర్వశక్తియోగం పరస్యా దేవతాయాః
'సర్వకర్తా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్య
నాదరః సత్యకామ స్సత్యసంకలోపి యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదేతస్య వా
అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గిసూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః' ఇత్యేవం
జాతీయకా.

సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్. ౩౧.

స్వాదేతత్, వికరణాం పరాం దేవతాం శాస్తి శాస్త్రం 'అచ

౩౦. 'సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్' మాయాశక్తిమతో బ్రహ్మణో జగత్సర్గం
పదతః సమన్వయస్యాశరీరస్య న మాయేతి న్యాయేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే
న్యాయస్యానాభాసత్వాదస్తీతి పూర్వపక్షే పూర్వోక్తశక్తిమత్త్వసమర్థనాదేకవిష
యత్వం సంగతిం పదక్ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—ఏకస్యేత్యాదినా. పూర్వో
త్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌ ఫలమిత్యుక్తమేవాపాదసమాప్తేరవగంతవ్యం. అభ్యా
త్తః అభితో వ్యాప్తః, అవాకీ వాగింద్రియశూన్యః, అనాదరో నిష్కామః.

౩౧. పూర్వపక్షన్యాయమనూద్య దూషయతి—వికరణత్వాదితి. దేవాదిచేత
నానాం శక్తావపి దేహాభిమానే సత్యేవ కర్తృత్వం దృష్టం తదభావే సుషుప్తౌ తన్న

పూర్వోక్తవిచిత్రకార్యశక్తిమత్త్వవిషయశంకానిరాసేన సమర్థనాత్మకత్వాత్
విషయవిషయిభావసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం తు పూర్వపత్. అశరీరస్య న మాయేతి న్యాయేన మాయాశక్తిమతో
బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్మమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, విరుధ్యత ఇతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సర్వోపేతా సర్వశక్తియుక్తా పరా దేవతా. కుతః,
తద్దర్శనాత్ తస్య సర్వశక్తియోగస్య 'సర్వకర్తా సర్వకామః...' ఇత్యాదిశ్రుతౌ
దర్శనాదిత్యర్థః.

క్షుష్కమశ్రోతమవాగమనః' ఇత్యేవంజాతీయకం, కథం సా సర్వశక్తి
యుక్తాపి సతీ కార్యాయ ప్రభవేత్ దేవాదయో హి చేతనా స్వస్వ
శక్తియుక్తా అపి సంతః ఆధ్యాత్మికకరణసంపన్నా ఏవ తస్మై తస్మై
కార్యాయ ప్రభవంతో విజ్ఞాయంతే కథంచ 'నేతి నేతి'త ప్రతిషిద్ధసర్వ
విశేషాయాః దేవతాయాః సర్వశక్తియోగః సంభవేదితి చేత్, యదత్ర
వక్తవ్యం తత్పురస్తాదేవోక్తం శ్రుత్యవగాహ్యమేవేదమతిగంభీరం
బ్రహ్మ న తర్కావగాహ్యమ్, న చ యదైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథా
ఽన్యస్యాపి సామర్థ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తీతి, ప్రతిషిద్ధసర్వ
విశేషస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగస్సంభవతీత్యేతదప్యవిద్యాకల్పిత
రూపభేదోపన్యాసేనోక్తమేవ. తథాచ శాస్త్రం 'అపాణిపాదోజవనో
గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సౌఖ్యోత్యకర్ణః' ఇత్యకరణస్యాపి బ్రహ్మణ
స్సర్వసామర్థ్యయోగం దర్శయతి.

సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. ౩౨.

అన్యథా పునశ్చేతనకర్తృకత్వం జగత ఆక్షిపతి, న ఖలు

దృష్టం, అతో బ్రహ్మణశ్చక్త త్వేఽప్యదేహత్వాన్న కర్తృత్వం నాప్యదేహస్య శక్తి
స్సంభవతీతి శంకార్థః. వికరణస్య జీవస్య కర్తృత్వాసంభవేఽపీశ్వరస్య సంభవతీతి
'దేవాదివదపి లోకే' ఇత్యత్రోక్తమ్. తత్ర సశరీరస్య కల్పితస్య మాయాశ్రయత్వా
యోగాతో నిర్విశేషచిత్తాత్రస్యైవ మాయాధిష్ఠానత్వం యుక్తమితి సమాధానార్థః.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౩౨. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. పరితృప్తాద్భిప్రాజో జగత్సర్వం వదన్ సమ

పూర్వపక్షమనుభావ్య మాషయతి.—

సర్వశక్తియుక్తానామపి దేవాదినాం చక్షురాదికరణవతామేవ విచిత్రకార్య
కర్తృత్వమవగమ్యతే. బ్రహ్మణః 'అచక్షుష్కమశ్రోతమ్...' ఇత్యాదినా వికర
ణత్వావగమాన్న కర్తృత్వమితి చేత్, అత్ర యదుత్తరం వక్తవ్యం తత్సార్వమేవ
'న విలక్షణత్వాత్...' 'దేవాదివదపి లోకే' ఇత్యాదావుక్తమ్. అథవా 'అపాణి
పాదో జవనో గ్రహీతా' ఇత్యాదిశ్రుత్యా ఉత్తరముక్తమ్. అతః శ్రుత్యేకసమధి
గమ్యత్వాన్న తర్కేణ విరోధశంకావకాశ ఇతి.

చేతనః పరమాత్మేదం జగద్భింబం విరచయితుమర్హతి. కుతః, ప్రయో
జనవత్త్వాత్ ప్రవృత్తినామ్. చేతనో హి లోకే బుద్ధిపూర్వకారీ
పురుషః ప్రవర్తమానో న మందోపక్రమామపి తావత్ప్రవృత్తి
మాత్తప్రయోజనానుపయోగినీమారభమాణో దృష్టః కిముత గురు
తరసంరంభామ్. భవతి చ లోక ప్రసిద్ధ్యనువాదినీ శ్రుతిః 'న వా అరే
సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం
ప్రియం భవతీ'తి. గురుతరసంరంభా చేయం ప్రవృత్తిః యదుచ్చా
పచప్రపంచం జగద్భింబం విరచయితవ్యమ్. యదీయమపి ప్రవృత్తిశ్చేత
నస్య పరమాత్మనః ఆత్మప్రయోజనోపయోగినీ పరికల్పేత నిత్యపరి
తృప్తత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, ప్రయోజనాభావో
వా ప్రవృత్త్యభావోఽపి స్యాత్. అథ చేతనోఽపి సక ఉన్నత్తో బుద్ధ్య
పరాధాదంతరేణైవాత్మప్రయోజనం ప్రవర్తమానో దృష్టః తథా

స్వయో విషయః, స కిమభ్రాంతశ్చేతనో యస్స నిష్ఫలం వస్తు న రచయతీతి న్యాయేన
విరుద్ధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వమదేహస్యాపి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ శక్తతోఽక్త్యా
కర్తృత్వముక్తం తదాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచక్షే—అన్యథేత్యా
దినా. ఈశ్వరస్య ఫలాభావేఽపి పరప్రయోజనాయ సృష్టౌ ప్రవృత్తిరన్విత్యాశంక్య
శ్రుతిమాహ—భవతి చేతి. యా ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిః సా స్వఫలార్థేతి లోక ప్రసిద్ధిః.
న చ దయాశుప్రవృత్తౌ వ్యభిచారస్తస్యాపి పరదుఃఖాసహనప్రయుక్తస్వచిత్తవ్యాకు
లతానివృత్త్యర్థత్వాదితి భావః. కించ గురుతరాయాసస్య ఫలం వాచ్యమిత్యాహ—
గురుతరేతి. తర్హ్యస్తీశ్వరస్యాపి ప్రవృత్తిస్సాన్విత్యర్థత ఆహ—యదీయమపీతి. సాన్విత్య
త్వాభావే ప్రవృత్త్యభావః పూర్వోక్తస్సాన్విత్యర్థః. ఈశ్వరః ప్రేక్షావాన్న భవ

పూర్వం శ్రుత్యవష్టమేభన సర్వశక్తిమతో బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవాది. తదా
క్షీప్య సమాధానాదాక్షేపసంగత్యేదమూహ.—

ఫలం పూర్వవత్. బ్రహ్మ న ఫలేన వినా సృజతి, అభ్రాంతచేతనత్వాత్సంమత
వత్ ఇతి న్యాయేన అవాప్తసమస్తకామాద్భిష్టాణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయో
విరుద్ధ్యతే న వేతి సందేహే, పూర్వః పక్షః—న బ్రహ్మణో జగత్కర్తృత్వం సంభ
వతి, నిత్యతృప్తత్వేన ప్రయోజనాభిసంధిరహితత్వాత్; ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః ప్రయో
జనవత్త్వాభ్యుపగమాత్సమన్వయో విరుద్ధ్యత ఇతి.

పరమాత్మాపి ప్రవర్తిష్యత ఇత్యుచ్యేత, తథా సతి సర్వజ్ఞత్వం పరమాత్మనశ్శూన్యమాణం బాధ్యేత, తస్మాదశ్లిష్టా చేతనాత్సృష్టిరితి.

సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్. ౩౩.

తుశ బ్దేనాక్షేపం పరిహరతి. యథా లోకే కస్యచిదాప్తైషణస్య రాజ్ఞో రాజామాత్యస్య వా వ్యతిరిక్తం కించిత్ ప్రయోజనమనభిసంధాయ కేవలం లీలారూపాః ప్రవృత్తయః క్రీడావిహారేషు భవంతి, యథా చోచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసాదయోఽనభిసంధాయ బాహ్యం కించిత్ ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ భవంతి, ఏవమిశ్వరస్యాప్యనవేక్ష్య కించిత్ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ కేవలం లీలారూపా ప్రవృత్తిర్భవిష్యతి. న హిశ్వరస్య ప్రయోజనాంతరం నిరూప్యమాణం న్యాయతః శ్రుతితో వా సంభవతి, న చ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం

తీత్యాశంక్య శ్రుతివిరోధమాహ—అథేత్యాదినా. బుద్ధేరపరాధో వివేకాభావః.

౩౩. ఉక్తన్యాయస్య రాజాదిలీలాయాం వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—తు శబ్దేనేతి. వ్యతిరిక్తం లీలాతిరిక్తం, క్రీడారూపా విహారా యేషు రమ్యదేశేషు తేష్విత్యర్థః. కదాచిద్రాజాదీనాం లీలాయా అపి కించిత్ఫలం ముఖోల్లాసాదికం సంభావ్యేత తథాపి నిశ్శ్వాసాదా ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిత్వ మస్తి న తు స్వస్య తత్రోద్దేశ్యం ఫలం కించిదస్తితి వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ—యథాచేతి. ప్రాణస్య స్వభావశచ్చలత్వం ప్రారబ్ధం చోచ్ఛ్వాసాదిహేతుః. ఈశ్వరస్య స్వభావః కాలకర్తృ సహితమాయా. నన్వీశ్వరస్య జగద్రచనాయాః కేవలలీలాత్వం కిమిత్యుచ్యతే ఫలమేవ కించిత్కల్పవృత్తాం తత్రాహ—నహీతి. అవాప్తకామత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్తూష్టిం కిమితి న తిష్ఠతి కిమితి స్వస్యాఫలాం పరేషాం దుఃఖావహాం సృష్టిం కరోతి తత్రాహ—న చ స్వభావ ఇతి. కాలధర్మాదిసామగ్ర్యాం సత్యాం సృష్టేరపరిహార్య

సిద్ధాంతస్తు.—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. యథా లోకే రాజతదమాత్మాదీనాం ఫలం వినైవ కేవలలీలారూపాః ప్రవృత్తయో దృశ్యంతే, యథా చోచ్ఛ్వాసాదయః స్వభావాదేవాత్పద్యంతే, తథా బ్రహ్మణోఽపి విచిత్రకార్యరచనా లీలాకైవల్యం కేవలలీలా

శక్యతే. యద్యప్యస్తాకమియం జగద్బింబవిరచనా గురుతరసంరంభే
వాభాతి తథాపి పరమేశ్వరస్య లీలైవ కేవలేయమపరిమితశక్తిత్వాత్.
యది నామ లోకే లీలాస్వపి కించిత్సృష్ట్యం ప్రయోజనముత్ప్రేక్ష్యేత
తథాపి నైవాత్ర కించిత్ ప్రయోజనముత్ప్రేక్షీతుం శక్యతే, అప్త
కామశ్రుతేః. నాప్యప్రవృత్తిరున్యత్తప్రవృత్తిర్వా, సృష్టిశ్రుతేః, సర్వజ్ఞ
శ్రుతేశ్చ. న చేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతేః, అవిద్యాకల్పిత
నామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్ బ్రహ్మత్వభావప్రతిపాదనపరత్వా
చ్చేత్యేతదపి నైవ విస్తర్తవ్యమ్.

సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న
సాపేక్షత్వాత్తథాపి దర్శయతి. ౩౪.

పునశ్చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వమిశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణానిఖ
త్వాదిత్యర్థః. యదుక్తం గురుతరాయాసత్వాత్ ఫలం వాచ్యమితి తత్ర హేత్వసిద్ధి
మాహ—యద్యపీత్యాదినా. అల్పప్రవృత్తేరపి ఫలం వాచ్యం లోకే తథా దర్శనా
దిత్యాదితర్కస్యాగమబాధమాహ—యది నామేతి. సృష్టిశ్రుతే రప్రవృత్తిర్నాస్తి,
సర్వజ్ఞశ్రుతేరున్యత్తతా నాస్తీతి విభాగః స్వప్నసృష్టివదస్యాస్సృష్టేర్తాయామాత్ర
త్వాన్న ఫలాపేక్షేత్యాహ—న చేయమితి. న చ నిష్ఫలసృష్టిశ్రుతీనామానర్థక్యం
సఫలబ్రహ్మధీశేషత్వేనార్థవత్త్వాదిత్యుక్తం న విస్తర్తవ్య మిత్యర్థః.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

౩౪. 'వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన' నిర్దోషాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమ
న్వయో విషయః, స కిం 'యో విషమకారీ సదోషవా' నితి న్యాయేన విరుధ్యతే
న వేతి సందేహో పూర్వత్ర లీలయా యత్సృష్టృత్వముక్తం తదేవ కర్తాదినాపేక్షస్య
న యుక్తమనీశ్వరత్వాపత్తేః, నిరపేక్షత్వే రాగాదిదోషాపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వ
పక్షయతి—పునశ్చేత్యాదినా. బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి జన్మాదినూత్రే ప్రతి

హత్రమ్, న ఫలసాపేక్షమ్. కథంచి ద్రాజాదీనాం ఫలసంభవేఽపి నిత్యత్వప్రస్య
బ్రహ్మణో లీలామాత్రమేతదిత్యభిప్రాయః.

పూర్వం మాయామయ్యా లీలయా బ్రహ్మణః సృష్టృత్వమవాది తదాక్షిప్య
మాధానాదాక్షేపసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం పూర్వవత్. యో యో విషమసృష్టికర్తా స స సావద్య ఇతి న్యాయేన

ననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ. నేశ్వరో జగతః
కారణముపపద్యతే, కుతః, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్. కాంశ్చి
దత్యంతసుఖభాజః కరోతి దేవాదీన్, కాంశ్చిదత్యంతదుఃఖభాజః కరోతి
పశ్వాదీన్, కాంశ్చిన్తధ్యమభోగభాజో మనుష్యాదీనిత్యేన విషమాం
సృష్టిం నిర్తిమాణస్యేశ్వరస్య పృథగ్జనస్యేవ రాగద్వేషోపపత్తేః, శ్రుతి
స్మృత్యవధారితస్వచ్ఛత్వాదీశ్వరస్వభావవిలోపః ప్రసజ్యేత. తథా ఖల
జనైరపి జుగుప్సితం నిర్ఘృణత్వమతిక్రూరత్వం దుఃఖయోగవిధానాత్
సర్వప్రజోపసంహరణాచ్చ ప్రసజ్యేత, తస్మాద్వైషమ్యనైర్ఘృణ్య
ప్రసంగాన్నేశ్వరః కారణమిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః.—వైషమ్యనైర్ఘృ
ణ్యే నేశ్వరస్య ప్రసజ్యేతే, కస్తాత్, సాపేక్షత్వాత్. యది హి నిర
పేక్షః కేవల ఈశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్తిమితే స్యాతామేతా
దోషో వైషమ్యం నైర్ఘృణ్యం చ, న తు నిరపేక్షస్య నిర్తాతృత్వ
మస్తి, సాపేక్షో హిశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్తిమితే. కిమపేక్షత
ఇతి చేత్, ధర్తాధర్తావపేక్షత ఇతి వదామః. అతః సృజ్యమానప్రాణి
ధర్తాధర్తాపేక్షా విషమా సృష్టిరితి నాయమీశ్వరస్యాపరాధః. ఈశ్వ
రస్తు పర్జన్యవద్విష్టవ్యః. యథా హి పర్జన్యో వ్రీహీయవాచిసృష్టౌ

జ్ఞాతోఽర్థః. పృథగ్జనః పామరః 'నిరవద్యం నిరంజన' మితి శ్రుతిః 'న మే ద్వేషో
ఽస్తి న ప్రియః' ఇతి స్మృతిః. స్వచ్ఛత్వాదీత్యాదిపదేన కూటస్థత్వ గ్రహః. స్వచ్ఛ
త్వాదిశ్చసావీశ్వరస్వభావశ్చేతి విగ్రహః. నిమిత్తమనపేక్ష్య విషమకారిత్యే వైష
మ్యాదిదోషస్సాస్సన్నత్వనపేక్షత్వమీశ్వరస్యాస్తీతి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇత్యా
దినా. న చ సాపేక్షత్వేఽనీశ్వరత్వం, నేవామపేక్ష్య ఫలదాతరి రాజ్ఞీశ్వరత్వాన
పాయాత్. నను ధర్తాధర్తాభ్యామేవ విచిత్రా సృష్టిరస్తు కిమీశ్వరేణేత్యత ఆహ—
ఈశ్వరస్తు పర్జన్యవదితి. సాధారణహేతుసహితస్యైవాసాధారణహేతోః కార్య

నిరవద్యాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రహ్మమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహో,
బ్రహ్మ కిం ప్రాణికర్తృసాపేక్షం జగత్కర్తృ, నిరపేక్షం వా. ఆద్యే, అనీశ్వరత్వ
ప్రసంగః. ద్వితీయే, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేయంతామ్. కాంశ్చిత్తిర్యగాదీనత్యంత
దుఃఖాన ఉత్పాదయతి, కాంశ్చిన్తమష్యాదీన్సుఖదుఃఖసాధారణాన్, కాంశ్చిద్దేవాదీ

సాధారణం కారణం భవతి, వ్రీహీయవాదివైషమ్యే తు తత్తద్వీజగ
తాన్యేవాసాధారణాని సామర్థ్యాని కారణాని భవంతి, ఏవమిశ్వరో
దేవమనుష్యాదిస్పష్టే సాధారణం కారణం భవతి, దేవమనుష్యాది
వైషమ్యే తు తత్తద్వీజగతాన్యేవాసాధారణాని కర్తాణి కారణాని
భవంతి, ఏవమిశ్వరస్సాపేక్షత్వాన్న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాభ్యాం
దుష్యతి, కథం పునరవగమ్యతే సాపేక్ష ఈశ్వరో నీచమధ్య
మోత్తమం సంసారం నిర్తిమిత ఇతి, తథా హి దర్శయతి శ్రుతిః
'ఏష హ్యేవ సాధు కర్త కారయతి తం యమేభ్యోలోకేభ్య ఉన్ని
నీషతే ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్త కారయతి తం యమభో నినీషతే' ఇతి.
'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్తా భవతి పాపః పాపేనే'తి చ. స్మృతిరపి
ప్రాణికర్త విశేషాపేక్షమిశ్వరస్యానుగ్రహీతృత్వం నిగ్రహీతృత్వం చ
దర్శయతి 'యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ భజామ్యహం'
మిత్యేవంజాతీయకా.

కారిత్యాన్నేశ్వరవైయర్థ్యం, అన్యథా పర్జన్యవైయర్థ్యప్రసంగాదితి భావః. యం జన
మున్నినీషతే ఉర్ధ్వం నేతు మిచ్ఛతి తం సాధు కారయతి, ఏష ఈశ్వర ఇత్యన్వయః.
న చ కంచిజ్ఞనం సాధు కంచిదసాధు కర్త కారయతో వైషమ్యం తదవస్థమితి
వాచ్యం. అనాదిపూర్వార్జితసాధ్వసాధువాసనయా స్వభావేన జనస్య తత్తత్కర్త
సు ప్రవృత్తావీశ్వరస్య సాధారణహేతుత్వాత్, అతోఽనవద్య ఈశ్వర ఇతిభావః.

న్నిత్యసుఖిన ఇతి వైషమ్యమ్, సర్వసంహర్తృత్వాచ్చ నైర్ఘృణ్యమ్. తతశ్చ తస్య
సావద్యత్వం ప్రసజ్యేత. అతో నిరవద్యస్య బ్రహ్మణో న జగత్కర్తృత్వమితి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న బ్రహ్మణో వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే స్యాత్వామ్. కస్తాత్,
సాపేక్షత్వాత్ ప్రాణికర్తసాపేక్షత్వాత్. కర్తానపేక్షత్వే హి వైషమ్యానిదోషః

స్యత్. న చ సాపేక్షత్వేఽనీశ్వరత్వప్రసంగః, భృత్యాదిసేవానుసారేణ ఫలదాతూ

రాజత్వదర్శనాత్. నను కస్తాత్ బ్రహ్మణః కర్తసాపేక్షత్వమత ఆహ—

దర్శయతి. 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్త కారయతి' ఇత్యాద్యా శ్రుతి

సూ. నకర్తావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాత్. ౩౫.

‘సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయ’మితి ప్రాకస్పష్టేర విభాగావధారణాన్నాస్తి కర్తృ యదపేక్షా విషమా సృష్టిసాస్యత్ సృష్ట్యుత్తరకాలం హిశరీరాదివిభాగాపేక్షం కర్తృ, కర్తృపేక్షశ్చ శరీరా దివిభాగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం ప్రసజ్యేత. అతో విభాగాదూర్ధ్వం కర్తృపేక్ష ఈశ్వరః ప్రవర్తతాంనామ. ప్రాక్తువిభాగాదైచ్ఛిత్త్రనిమిత్తస్య కర్తృణోఽభావాత్తుల్యైవాద్యాసృష్టిః ప్రాప్నోతీతి చేత్, నైష దోషః, అనాదిత్వాత్సంసారస్య. భవేదేష దోషో యదా దిమానయం సంసార సాస్యత్, అనాదౌ తు సంసారే బీజాంకురవ తుహేతుమద్భావేన కర్తృణస్సర్గవైషమ్యస్య చ ప్రవృత్తిర్న విరుధ్య . కథం పునరేతదవ గమ్యతే అనాదిరేష సంసార ఇతి, అత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. ఉపపద్యతే చాప్యపలభ్యతే చ. ౩౬.

ఉపపద్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వమ్, ఆదిమత్త్వే హి సంసా

౩౫. ప్రథమస్సర్గస్య వైషమ్యహేతుకర్తృభావాదేకరూపత్వం స్యాత్తథా తదుత్తరకల్పానామపీత్యాక్షిప్య సమాధత్తే సూత్రకారః—న కర్తేతి. ప్రథమసృష్టేః పశ్చాద్భావికర్తృవైషమ్యకృతం వైషమ్యమిత్యాశంక్యాఽనోన్యన్యాశ్రయమాహ— సృష్ట్యుత్తరేతి. ఆద్యా సృష్టిరిత్యుపలక్షణం, ఆదావేకరూపత్వే మధ్యే విషమకర్తృ త్వత్తా హేత్వభావేనోత్తరసృష్టినామపి తుల్యత్వస్య దుర్వారత్వాదితి ద్రష్టవ్యం. పరిహారస్సంగమః—ప్రథమస్సర్గః కశ్చిన్నాస్తిత్వేన ప్రమాణం పుచ్ఛతి—కథం పునరితి.

౩౬. ఉపపత్తిసహితశ్రుత్యాదికం ప్రమాణమితి సూత్రవ్యాఖ్యాయా దర్శ యతి—ఉపపద్యత ఇతి. హేతుం వినైవ సర్గాంగీకారే జ్ఞానకర్తృకాండవైయర్థ్యం

సాపేక్షత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే.—

‘సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవ’ ఇత్యాదినా సృష్టేః ప్రాగవిభాగావధారణాన్న తదాసీం కర్తృస్తి. తతః కర్తృపేక్షయా విషమా సృష్టిరిత్యసంగతమితి చేత్, న; అనాదిత్వాత్ సంసారస్య బీజాంకురవద్ధేతుహేతుమద్భావోపపత్తేరిత్యర్థః.

రస్య అకస్మాదుద్భూతేర్దుక్తానామపి పునస్సంసారోద్భూతిప్రసంగోఽ
 కృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగశ్చ. సుఖదుఃఖాదివైషమ్యస్య
 నిర్నిమిత్తత్వాత్. నచేశ్వరో వైషమ్యహేతురత్యుక్తమ్. న చావిద్యా
 కేవలా వైషమ్యకారణమ్, ఏకరూపత్వాత్. రాగాదిక్లేశవాసనాక్షిప్త
 కర్తాపేక్షా త్వవిద్యా వైషమ్యకరీ స్యాత్. న చ కర్తాంతరేణ శరీరం
 సంభవతి, న చ శరీరమంతరేణ కర్త సంభవతీతీతరేతరాశ్రయదోష
 ప్రసంగః. అనాదిత్వేతు బీజాంకురన్యాయేనోపపత్తేర్నకశ్చిద్దోషో భవతి.
 ఉపలభ్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వం శ్రుతిస్త్యుతోఽః. శ్రుతా తావత్
 'అనేనజీవేనాత్తనే'తి సర్గప్రముఖే శరీరమాత్మానం జీవశబ్దేన ప్రాణ
 ధారణనిమిత్తేనాభిలపన్ననాదిస్సంసార ఇతి దర్శయతి. ఆదిమత్వేతు
 ప్రాగనవధారితప్రాణస్సౌ కథం ప్రాణధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేన సర్గ
 ప్రముఖేఽభిలప్యేత. న చ ధారయిష్యతీత్యతోఽభిలప్యేత, అనాగ
 తాద్ధి సంబంధాదతీతస్సంబంధో బలీయాభవతి అభినిష్పన్నత్వాత్.

స్వాదిత్యర్థః. నను సుఖాదివైషమ్యే ఈశ్వరోఽవిద్యా వా హేతురస్త్విత్యాశంక్య
 క్రమేణ దూషయతి—న చేశ్వర ఇత్యాదినా. కస్తర్హి హేతుస్తత్రాహ—రాగాదితి.
 రాగద్వేషమోహః క్లేశాస్తేహం వాసనాభిరాక్షిప్తాని కర్తాణి ధర్మాధర్మవ్యామిశ్ర
 రూపాణి, తదపేక్షాత్వవిద్యా సుఖాదిసర్గవైచిత్ర్యహేతుః, తస్మాదవిద్యాసహకారిత్వేన
 క్లేశకర్తృణామనాదిప్రవాహోఽజ్ఞీకర్తవ్య ఇతి భావః. కించ సృష్టేస్సాదిత్వే ప్రథమ
 శరీరస్యోత్పత్తిర్న సంభవతి హేత్వభావాత్, న చ కర్తృహేతుః శరీరాత్ ప్రాక్కర్తా
 సంభవాత్, తస్మాత్కర్తృశరీరయోరన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ సర్వైరేవ వాదిభిస్సం
 సారస్యానాదిత్వమంగీకార్యమిత్యాహ—న చేతి. సర్గప్రముఖే సృష్ట్యాదౌ ప్రాగనవ
 ధారితప్రాణోఽపి సౌ ప్రత్యగాత్మా భావిధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేనోచ్యతామిత్య
 త్రాహ—న చ ధారయిష్యతీతి. 'గృహస్థస్సదృశీం భార్యాముపేయా' దిత్వాదావ
 గత్యా భావివృత్త్యాశ్రయణమితి భావః. అస్య సంసారవృక్షస్య స్వరూపం సత్యం

నను కుతః సంసారస్యానాదిత్వమిత్యాహ.—

సంసారస్యానాదిత్వముపపద్యతే చ. అన్యథా అకస్మాదేవ సృష్ట్యంగీకారే
 ముక్తస్యాపి పునర్జన్మప్రసంగాత్ పూర్వ పూర్వ సృష్టిసాదృశ్యానుపపత్తేశ్చ. ఉప
 లభ్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వమ్ 'ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్' 'న రూపమ

‘సూర్యాచంద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయ’ దితిచ మంత్రనర్ణః
పూర్వకల్పసద్భావం దర్శయత్. స్మృతావప్యనాదిత్వం సంసారస్యో
పలభ్యతే ‘న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్నచ
సంప్రతిష్ఠే’తి పురాణేచాతీతానామనాగతానాం చ కల్పానాం న పరి
మాణమస్తీతి స్థాపితమ్.

సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౩౨.

చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్తిన్నవధారితే
వేదార్థే పరైరుపక్షిప్తా విలక్షణత్వాదీన్ దోషాన్ పర్యహర్షిదా
చార్యః, ఇదాసీం పరపక్షప్రతిషేధప్రధానం ప్రకరణమారీప్సమాణః
మిథ్యావేత్త్యుపదేశం వినా నోపలభ్యతే, జ్ఞానం వినాంతోఽపి నాస్తి నాప్యాదిరుప
లభ్యతే అసత్త్వాదేవ, న చ సంప్రతిష్ఠా మధ్యే స్థితిః దృష్టనష్టస్వరూపత్వాదితి గీతా
వాక్యార్థః. సంసారస్యానాదిత్వేఽపి మిథ్యాత్వాదేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణముప
పన్నం. తస్మాన్నిరవద్యే బ్రహ్మణి సమన్వయావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౩౨, ‘సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ’ నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వవాది
వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానం యథాకామమితి
న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహో భవత్వీశ్వరస్య విషమసృష్టినిమిత్తత్వం తత్ప్ర
యోజకస్య కర్తృణస్సత్వాత్ న తూపాదానత్వం తద్వ్యాపకస్య సగుణత్వస్యాభావా
దితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రతాత్పర్యమాహ—చేతనమితి. వివర్తో
స్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్నచ సంప్రతిష్ఠా’ ఇతి శ్రుతిస్మృత్యో
రిత్యర్థః.

పూర్వం విషమసృష్టిప్రయోజకకర్తృణః సత్త్వాద్బ్రహ్మణో విషమసృష్టి హేతుత్వ
ముక్తమ్. తద్వదుపాదానత్వప్రయోజకగుణవత్త్వస్యాభావాన్నోపాదానత్వమితి ప్ర
త్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం పూర్వవత్. యన్నిర్గుణమ్, తన్నోపాదానం యథా గంధ ఇతి న్యాయేన
నిర్గుణాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువస్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహో, విరు
ధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వాదయః కారణధర్మాః
యే విద్యంతే, తేషాం సర్వేషాం పూర్వోక్తప్రకారేణ బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేర్బ్రహ్మేవ

స్వపక్షపరిగ్రహప్రధానం ప్రకరణముపసంహరతి. యస్తాదస్మిన్ బ్రహ్మణి
కారణే పరిగ్రహ్యామాణే ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ సర్వే కారణధర్మాః
ఉపపద్యంతే 'సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి మహామాయం చ బ్రహ్మే'తి తస్మాద
నతిశంకనీయమిదమాపనిషదం దర్శనమితి.

ఇతి శ్రీమచ్ఛాంకరకమిమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

పాదానత్వం నిర్గుణస్యాప్యవిరుద్ధం, అజ్ఞాతత్వస్య భ్రమాధిష్ఠానత్వప్రయోజకస్య
సత్త్వాత్, సగుణత్వం త్వవ్యాపకం శబ్దాదిగుణేషు నిత్యత్వాదిభ్రమదర్శనాదితి
భావః. యద్యపి సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ లోకే కారణధర్మ త్వేనాప్రసిద్ధం
తథాపి యో యస్య కర్తా స తస్య సర్వస్య జ్ఞాతా శక్తశ్చేతి ప్రసిద్ధమ్, ఈశ్వరస్యాపి
సర్వకర్తృత్వశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధ్యనుసారేణార్థాన్నిరతిశయసర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ
సిద్ధ్యతీత్యభిసంధాయాహ—సర్వజ్ఞం సర్వశక్తితి. మహామాయమితి కర్తృత్వోపా
దానత్వకథనే సర్వశంకాపంకప్రక్షాళనాయోక్తమ్. తస్మాదాపనిషదే సిద్ధాంతే న కశ్చి
ద్దోషఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రయోదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పురమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శాంకరకమిమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

జగత్కారణమిత్యర్థః. అయం భావః—యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానమితి వ్యాప్తౌ కిం
పరిణామిత్వాభావో వ్యాపకః, ఉత వివర్తోపాదానత్వాభావః. నాద్యః, ఇష్టత్వాత్.
౧ ద్వితీయః, ఆరోపితనిత్యత్వోపాదానే జాత్యాదౌ వ్యభిచారాత్. అతో నిర్గుణత్వే
౨పి బ్రహ్మణో న వివర్తోపాదానత్వం విరుద్ధమ్—ఇతి. తస్మాన్న కథంచిదపి సమన్వ
యస్య విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి త ం

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్. ౧.

యద్యపీదం వేదాంతవాక్యానామైదంపర్యం నిరూపయితుం
శాస్త్రం ప్రవృత్తం న తర్కశాస్త్రవత్ కేవలాభిర్యుక్తిభిః కంచిత్సి
ద్ధాంతం సాధయితుం దూషయితుం వా ప్రవృత్తం, తథాపి వేదాంత

సాంఖ్య తార్కికబౌద్ధాశ్చ జైనాః పాశుపతాదయః,

యస్య తత్త్వం న జానంతి తం వందే రఘుపుంగవమ్.

౧. బ్రహ్మణి సర్వధర్తోపపత్తివత్ ప్రధానేఽపి తదుపపత్తిమాశంక్య నిరాచక్షే-
'రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం' ననుముముక్షూణాం వా క్యార్థనిర్ణయప్రతిబంధనిరాసాయ
వేదాంతానాం తాత్పర్యం నిశ్చేతుమిదం శాస్త్రమార్బం తచ్చ నిర్దోషతయా నిశ్చితం,
తతఃపరపక్షనిరాసాత్కరోఽయం పాదోఽస్తి శాస్త్రేనసంగతః, తన్నిరాసస్య ముముక్షు
నపేక్షితత్వాదిత్యాక్షిపతి—యద్యపీతి. పరపక్షనిరాకరణం వినా స్వపక్షస్థైర్యా
యోగాత్ తత్కర్తవ్యమిత్యాహ—తథాపీతి. తర్హి స్వపక్షస్థాపనాత్పా)గేవ పరపక్ష

ఇత్థం ముముక్షోః సమ్యగ్జ్ఞానోత్పాదకే త్రయ్యంతసమన్వయే పరపరికల్పితదోష
నిరాసేన స్వపక్షః స్థాపితః. అధునా ముముక్షోః నిర్దోషే అద్వైతదర్శనే నిర్విచికిత్స
ప్రవృత్తిసిద్ధయే పరమతదూషణప్రధానః పాదోఽయమార్భ్యతే, ఏవం చ సమన్వయ
విరోధనిరాసేన స్వపక్షస్థాపనపరప్రథమపాదేనాస్య పరమత నిరాసనపరస్య పాదస్య
ఉపజీవ్యోపజీవకభావః సంగతిః. సర్వధర్తోపపత్తేశ్చేత్యనేన బ్రహ్మణి కారణధర్మాణా
ముపపత్తిరుక్తా; తేషాం ప్రధాన ఏవోపపత్తిః కిం న స్యాదిత్యాక్షిప్య సమాధీయత
ఇత్యాక్షేపలక్షణావాంతరసంగత్యా ఇదమధికరణమార్భ్యతే—

అత్ర పూర్వపక్షే సాంఖ్యయుక్తివిరోధాత్ సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే

వాక్యాని వ్యాచక్షాణైస్సమ్యద్గర్భనప్రతిపక్షభూతాని సాంఖ్యాదిదర్శనాని నిరాకరణీయానీతి తదర్థః పరః పాదః ప్రవర్తతే వేదాంతార్థనిర్ణయస్య చ సమ్యద్గర్భనార్థత్వాత్ తన్నిర్ణయేన స్వపక్షస్థాపనం ప్రథమం కృతం తద్భవ్యభ్యర్హితం పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాదితి. నను ముముక్షూణాం మోక్షసాధనత్వేన సమ్యద్గర్భననిరూపణాయ స్వపక్షస్థాపనమేవ కేవలం కర్తుం యుక్తం కిం పరపక్షనిరాకరణేన పరవిద్వేషకారణేన. బాధమేవమ్, తథాపి మహాజనపరిగృహీతాని మహాంతి సాంఖ్యాదితంత్రాణి సమ్యద్గర్భనాపదేశేన ప్రవృత్తాన్యుపలభ్య భవేత్కేషాంచిన్తందమతీనామేతాన్యసి సమ్యద్గర్భనాయోపాదేయానీత్యపేక్షా. తథా యుక్తిగాఢత్వసంభావనాత్సర్వజ్ఞభాషితత్వాచ్చ శ్రద్ధాచ తేష్యిత్యతస్తదసారతోపపాదనాయ ప్రయత్యతే. నను 'ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్' (అగ పా ౧ సూ ౫) 'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా' (అగపా ౧ సూ ౧౦) 'ఏతేన సర్వే వాఖ్యాతా వాఖ్యాతాః' (అగపా ౪ సూ ౨౦) ఇతి చ పూర్వత్రాపి సాంఖ్యాదిపక్షప్రతిషేధః కృతః కింపునః

ప్రత్యాఖ్యానం కార్యమిత్యత ఆహ—వేదాంతార్థేతి. వేదాంతతాత్పర్యనిర్ణయస్య ఫలవజ్ఞానకారణాంతర్భావాదభ్యర్హితత్వమ్. నను రాగద్వేషకరణత్వాత్ పరమతనిరాకరణం న కార్యమితి శంకతే—నన్వీతి. తత్త్వనిర్ణయప్రధానా హీయం కథారబ్ధా, తత్త్వనిర్ణయశ్చ పరమతేష్వశ్రద్ధాం వినా న సిద్ధ్యతి, సా చ తేషు భ్రాంతిమూలత్వనిశ్చయం వినా న భవతి, న చేమం పాదం వినా న ఇతి స్వసిద్ధాంతసంరక్షణార్థత్వాత్ ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదయంపాదోఽస్తి శాస్త్రేసంగతః, సంగతత్వాద్వీతరాగేణాపి పరమతనిరాసః కర్తవ్య ఇత్యభిసంధాయోక్తాంగీకారేణ సమాధత్తే-బాధమిత్యాదినా. అపదేశేన వ్యాజేనమందమతీనాం తేషుశ్రద్ధానిమిత్తాని బహూని సంతీతి తన్నిరాసాయయత్నః క్రియతఇత్యర్థః. స్వమతశ్రద్ధాపరమతద్వేషా తు ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదంగీకృతౌ, నాప్యయందోషః, పరపక్షత్వబుద్ధ్యా హి నిరాసో ద్వేషమావహతి న తు తత్త్వస్థయేచ్ఛయా కృత ఇతి మంతవ్యమ్. పానరుక్త్యం శంకతే—నన్వీక్షతేగితి. పూర్వం సాంఖ్యాదీనాం శ్రుత్యర్థానుగ్రహకతర్కనిరాసాదశ్రుతత్వముక్తం సంప్రతి శ్రుత్య

తదవిరోధాత్ తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతోఽత్ర విషయః. స కిం ప్రమాణమూలా భ్రాంతిమూలా వేతి సందేహా.

కృతకరణేనేతి. తదుచ్యతే, సాంఖ్యాదయః స్వపక్షస్థాపనాయ వేదాంత
వాక్యాన్యప్యదాహృత్య స్వపక్షానుగుణ్యేనైవ యోజయంతో
వ్యాచక్షతే, తేషాం యద్వ్యాఖ్యానం తద్వ్యాఖ్యానాభాసం న సమ్య
గ్వాఖ్యానమిత్యేతావత్పూర్వత్ర కృతం, ఇహ తు వాక్యనిరపేక్ష
స్వతంత్రస్తద్యుక్తిప్రతిషేధః క్రియత ఇత్యేషవిశేషః. తత్ర సాంఖ్యాః
మన్యంతే—యథా ఘటశరావాదయో భేదామృదాత్తతయాఽన్వీయ
మానా మృదాత్తకసామాన్యపూర్వకా లోకే దృష్టాః, తథా సర్వ
ఏవ బాహ్యధ్యాత్తికాభేదా సుఖదుఃఖమోహాత్త తయాఽన్వీయ
మానాః సుఖదుఃఖమోహాత్తకసామాన్యపూర్వకా భవతుమర్హంతి.
యత్సుఖదుఃఖమోహాత్తకం సామాన్యం తత్త్రిగుణం ప్రధానం
మృద్వదచేతనం చేతనస్య పురుషస్వార్థం సాధయితుం స్వభావభేదే
నైవ విచిత్రేణ వికారాత్తనా వివర్తత ఇతి. తథా పరిమాణాదిభిరపి

నపేక్షాస్తదీయాస్వతంత్రా యుక్తయో నిరన్యంత ఇత్యర్థభేదాన్న పునరుక్తిరిత్యా
హ—తదుచ్యత ఇతి. ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతోఽత్ర
విషయః, స కిం ప్రమాణమూలా భ్రాంతిమూలా వేతి సందేహే 'సర్వధర్మోపపత్తే'
శ్చేత్యుక్తధర్మాణాం ప్రధానే సంభవాత్ తదేవోపాదానమిత్యాక్షేపసంగత్యా
ప్రమాణమూలత్వం దర్శయన్ పూర్వపక్షమాహ—తత్ర సాంఖ్యా ఇతి. స్వసిద్ధాంత
జ్ఞానస్య షరమతనిరాసం ప్రత్యుపజీవ్యత్వాత్పాదయోస్సంగతిః. షరమతనిరాసాత్త
కత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః, పూర్వపక్షే ప్రమాణమూలమత
విరోధాదుక్తశ్చుత్యర్థసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరిత్యాపాదం ద్రష్టవ్యమ్,
శ్రౌతసమన్వయదార్థార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిసంగతిరితి వివేకః. భిద్యంత ఇతి
భేదా వికారాః, యే వికారా యేనాన్వితాస్తే తత్ప్రకృతికా ఇతి వ్యాప్తిమాహ—
యథేతి. సర్వం కార్యం సుఖదుఃఖమోహాత్తకవస్తుప్రకృతికం, తదన్వితత్వాత్ ఘటాది
వదిత్యనుమానమాహ—తథేతి. క్షిమర్థం ప్రధానం పరిణమతే తత్రాహ—చేతనస్యేతి.
ఆర్థో భోగాపవర్గరూపః, తదర్థం స్వభావత ఏవ ప్రవర్తతే న తు కేనచిచ్ఛేతనేన
ప్రేర్యత ఇత్యర్థః. తదుక్తం 'పురుషార్థ ఏవ హేతుర్న కేనచిత్కార్యతే కరణ' మితి.

జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్తకవస్తుపాదానకమ్, తదన్వితత్వాత్ మృదన్వితఘటాదివత్;
ఇత్యనుమానేన యత్సుఖాద్యాత్తకం సిద్ధమ్, తదేవ త్రిగుణాత్తకం ప్రధానమ్. అతః

లింగైస్తదేవ ప్రధానమనుమిమతే. తత్ర వదామః—యది దృష్టాంత
బలేనైవైతన్నిరూప్యేత నాచేతనం లోకే చేతనాసధిష్ఠితం స్వతంత్రం
కించిద్విశిష్టపురుషార్థనిర్వర్తనసమర్థా వికారా విరచయద్దృష్టం.
గేహప్రాసాదశయనాసనవిహారభూమ్యాదయోపి లోకే ప్రజ్ఞావద్భిః
శిల్పిభిర్యథాకాలం సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారయోగ్యా రచితాః
దృశ్యంతే, తథేదం జగదఖిలం పృథివ్యాదినానాకర్తృఫలోపభోగ

అనుమానాంతరాణి తైరుక్తాని స్థారయతి—తథేతి. ఉక్తం హి “భేదానాం పరిమాణాత్
సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ, కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్యే”తి,
అత్ర కారికాయాం సమన్వయాదితి లింగం వ్యాఖ్యాతం. శిష్టాని వ్యాఖ్యాతం తే.
తథాపి క్షిప్యాదీనాం భేదానాం కారణమవ్యక్తమస్తి పరిమితత్వాద్భటవత్. న చ
దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం ఘటోత్పత్తేః ప్రాగసభివ్యక్తఘటాదిరూపకార్యవిశిష్టత్వేన
మృదోఽప్యవ్యక్తత్వాత్, తథా ఘటాదీనాం కారణశక్తితః ప్రవృత్తేర్మహదాది
కార్యాణామపి కారణశక్తితః ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తచ్ఛక్తిమత్కారణమవ్యక్తం, కించ
కారణాత్కార్యస్య విభాగో జన్తదృశ్యతే క్షితేర్నృత్తికా జాయతే తతో ఘట ఇతి.
ఏవమవిభాగః ప్రాతిలామ్యేన ప్రశయో దృశ్యతే ఘటస్య మృత్తికాయాం లయః
తస్యాః క్షితౌ క్షితేరఘ్న అపాం తేజసీత్యేతౌ విభాగావిభాగా వైశ్వరూప్యస్య విచి
త్రస్య భావజాతస్య దృశ్యమానౌ పృథక్పక్షీకృతౌ క్వచిత్కారణే విశ్రాంతౌ విభా
గత్వాదవిభాగత్వాచ్ఛ మృది ఘటాదివిభాగావిభాగవదిత్యర్థః. సిద్ధాంతయతి—తత్ర
వదామ ఇతి. కిమనుమానైరచేతనప్రకృతికత్వం జగతస్సాధ్యతే స్వతంత్రాచేతన
ప్రకృతికత్వం వా ఆద్యే సిద్ధసాధనతా, ఆస్తాభిరప్యనాదిత్రిగుణమాయాంగీకారాత్,
ద్వితీయే ఘటాదిదృష్టాంతే సాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యాహ యదీతి. స్వతంత్రమచేతనం
ప్రకృతిరిత్యేతద్దృష్టాంతబలేన తదా నిరూప్యేత యది దృష్టాంతః కశ్చిత్సాన్యత్ న తు
స దృష్ట క్వచిదిత్యన్వయః. స్వతంత్రపదార్థమాహ—చేతనాసధిష్ఠితమితి. పరకీయస్య
ాధ్యస్యాప్రసిద్ధిముక్త్వా సత్ప్రతిపక్షత్వం వక్తుం యద్విచిత్రరచనాత్మకం కార్యం
చ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికమితి వ్యాప్తిమాహ—గేహేతి. ఇదం జగచ్ఛేతనా
న్యతాచేతన ప్రకృతికం, కార్యత్వాత్, గేహవదితి ప్రయోగః. విపక్షేవిచిత్రరచనా

ప్రామాణికః సాంఖ్యసిద్ధాంత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—నోక్తానుమానసిద్ధం
ప్రధానం జగదుపాదానమ్. కుతః, రచనానుపపత్తేః అచేతనాత్ సప్రవృత్తాన

యోగ్యం బాహ్యమాధ్యాత్మికం చ శరీరాది నానాజాత్యన్వితం ప్రతి
నియతావయవవిన్యాసమనేకకర్తృఫలానుభవాధిష్ఠానం దృశ్యమానం
ప్రజ్ఞావద్భిస్సంభావితతమైశ్శిల్పిభిర్త్వనసాప్యలోచయితుమశక్యం సత్
కథమచేతనం ప్రధానం రచయేత్, లోష్టపాపాణాదిష్వదృష్టత్వాత్.
మృదాదిష్వపి కుంభకారాద్యధిష్ఠితేషు విచిత్రాకారారచనా దృశ్యంతే,
తద్వత్ ప్రధానస్యాపి చేతనాంతరాధిష్ఠితత్వప్రసంగః, న చ మృదా
ద్యుపాదానస్వరూపవ్యపాశ్రయేణైవ ధర్తృణ మూలకారణమవధార
ణీయం, న బాహ్యకుంభకారాదివ్యపాశ్రయేణేతి కించిన్నియామక
మస్తి, నచైవం సతి కించిద్విరుద్ధ్యతే ప్రత్యుత శ్రుతిరనుగృహ్యతే
చేతనకారణత్వసమర్పణాత్, అతో రచనానుపపత్తేశ్చ హేతోర్నా

నుపపత్తిరూపం సూత్రోక్తం బాధకతర్కం వక్తుం జగతో వైచిత్ర్యమాహ—
తథేతి. బాహ్యం పృథివ్యాది భోగ్యం, ఆధ్యాత్మికం శరీరాది చ భోగాధిష్ఠానమితి
విభాగః. ప్రతినియతోఽసాధారణోఽవయవానాం విన్యాసో రచనా యస్య త
దిత్యర్థః. ఇత్థం విచిత్రం జగచ్ఛేతనానధిష్ఠితా జడప్రకృతిః కథం రచయేన్న కథమ
పీత్యర్థః. యచ్ఛేతనానధిష్ఠితమచేతనం తన్న కార్యకారీతి వ్యాప్తిముక్తతర్కమూల
భూతామాహ—లోష్టేతి. చేతనాప్రేరితేషు లోష్టాదిషు కార్యకారీత్వాదర్శనాదిత్యర్థః.
కించానాదిజడప్రకృతిః చేతనాధిష్ఠితా, పరిణామిత్వాత్, మృదాదివచిత్యాహ—
శృణోతి. నను మృదాదిదృష్టాంతే ద్వయమప్యస్తి అచేతనత్వం చేతనాధిష్ఠితత్వం చేతి
తత్ర పరిణామిత్వహేతోరచేతనత్వమేవ వ్యాపకం మృదాదిష్వరూపత్వేనాంతరంగ
త్వాత్, న తు చేతనాధిష్ఠితత్వం వ్యాపకం, తస్య మృదాదిబాహ్యకులాలాదిసాపేక్ష
త్వేన బహిరంగత్వాత్, తథాచ పరిణామిత్వేఽపి మూలప్రకృతేరచేతనత్వధర్తృణైవ
యోగో న చేతనాధిష్ఠితత్వేనేత్యాశంక్య నిషేధతి—న చేతి. మహానసదృష్టాంతేఽస్త
రంగస్యాపి మహానసస్వరూపస్య ధూమవ్యాపకత్వం నాస్తి తద్భిన్నస్య బహిరంగస్యాపి
వహ్నిస్తదస్తీత్యంతరంగత్వం వ్యాపకత్వే ప్రయోజకం న భవతీతి భావః. కించ యద
చేతనం తచ్ఛేతనాధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇత్యంగీకారే బాధకాభావాత్ ప్రత్యుత
శ్రుత్యనుగ్రహాచ్చ తథాంగీకార్యమిత్యాహ—న చైవం సతీతి. సుఖదుఃఖమోహ

శూన్యాత్ ప్రధానాత్ అనేకవిధవిచిత్రజగద్రచనానుపపత్తేరిత్యర్థః. లోకే విచిత్ర
ప్రాసాదాదిరచనాయాః బుద్ధికుశలశిల్పాదికార్యత్వదర్శనాదితి భావః. సూత్రే

చేతనం జగత్కారణమనుమాతవ్యం భవతి. అన్వయాద్యనుపపత్తే
 శ్చేతి చ శబ్దేన హేతోరసిద్ధిం సముచ్చినోతి. న హి బాహ్యధ్యాత్వి
 కానాం భేదానాం సుఖదుఃఖమోహాత్తకతయాఽన్వయ ఉపపద్యతే.
 సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతీతేః శబ్దాదీనాం చాతద్రూపత్వప్రతీతేస్త
 న్నిమిత్తత్వప్రతీతేశ్చ, శబ్దాద్యవిశేషేఽపిచభావనావిశేషాత్ సుఖాది
 విశేషోపలభ్యే, తథా పరిమితానాం భేదానాం మూలాంకురాదీనాం
 సంసర్గపూర్వకత్వం దృష్ట్వా బాహ్యధ్యాత్వి కానాం భేదానాం పరిమిత
 త్వాత్ సంసర్గపూర్వకత్వమనుమిమానస్య సత్త్వరజస్తమసామపి
 సంసర్గపూర్వకత్వప్రసంగః పరిమితత్వావిశేషాత్. కార్యకారణభావస్తు

న్వయాదితి హేతోరసిద్ధిద్యోతనార్థస్సూత్రే చకారఇత్యాహ—అన్వయాద్యనుపపత్తే
 శ్చేతి. నానుమానం యుక్తమిత్యన్వయః. ఆదిశబ్దః పరిమాణాదిగ్రహార్థః. శబ్దాదీనాం
 బాహ్యత్వానుభవాదాంతరసుఖాద్యాత్మకత్వమసిద్ధం తన్నిమిత్తత్వాచ్చ. న హి నిమిత్త
 నైమిత్తికయోరభేదేన యోగోఽస్తి దండఘటయోరదర్శనాదిత్యర్థః. కించ యది ఘటే
 మృద్వత్సుఖాదికం శబ్దాదావన్వితం స్యాత్తర్హి సర్వైరవిశేషేణ సుఖాదికముపలభ్యేత
 ఘటే మృద్వత్. న తథోపలబ్ధిరస్తీతి యోగ్యానుపలభ్యా హేత్వభావనిశ్చయ
 ఇత్యాహ—శబ్దాదీతి. విషయనైకత్వేఽపి పురుషవాసనావైచిత్ర్యతక్రస్యచిత్సుఖ
 బుద్ధిః కస్యచిద్దుఃఖబుద్ధిః కస్యచిన్తోహబుద్ధిర్దృశ్యతే అతో విషయాన్సుఖాద్యాత్మకా
 న భవంతీత్యర్థః. ఏవం సమన్వయాదితి హేతుం దూషయిత్వా పరిమాణాదిహేతుా
 దూషయతి—తథేతి. బుద్ధ్యాదీనాం పరిమితత్వేన సంసర్గపూర్వకత్వసిద్ధౌ సంసృష్టా
 న్యనేకాని సత్త్వరజస్తమాంసి సిద్ధ్యంతి ఏకస్మిన్ సంసర్గాభావాత్ న బ్రహ్మసిద్ధిరితి
 సాంఖ్యస్య భావః. కిమిదం పరిమితత్వం న తావద్దేశతః పరిచ్ఛేదః, పక్షాంతర్గతాకా
 శే తస్యాభావేన భాగాసిద్ధేః, నాపి కాలతః పరిచ్ఛేదః, సాంఖ్యైః కాలస్యానంగీకా
 రాత్ ఆవిద్యాగుణదోషత్వేన సంసర్గేణ సిద్ధసాధనాచ్చ, నాపి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః
 సత్త్వాదీనాం పరస్పరం భిన్నత్వే సత్యపి సాధ్యాభావేన వ్యభిచారాదిత్యాహ—
 సత్త్వేతి. యదుక్తం కార్యకారణవిభాగో యత్ర సమాప్యతే తత్ప్రధానమితి తన్న,
 బ్రహ్మణి మాయాయాం వా సమాప్తినంభవాత్, న చయఃకార్యస్య విభాగః సచేతనాన

చశబ్దేన హేతోః స్వరూపాసిద్ధిం సముచ్చినోతి. సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతీపత్తేః
 తదన్వితత్వం జగతోఽసిద్ధమ్. తస్మాన్న ప్రామాణికః సాంఖ్యసిద్ధాంత ఇతి.

పా. ౨.] రచనానుపపత్త్యధికరణమ్. ౧ సూ. ౨.

ప్రేక్షాపూర్వకం నిర్మితానాం శయనాసనాదీనాం దృష్ట ఇతి న కార్య
కారణభావాద్బాహ్యధ్యాత్వికానాం భేదానామచేతనపూర్వకత్వం
శక్యం కల్పయితుమ్.

సూ. ప్రవృత్తేశ్చ. ౨.

ఆస్తాం తావదియం రచనా తత్సిద్ధ్యర్థం యా ప్రవృత్తిః
సామ్యావస్థానాత్ప్రచ్యుతిస్సత్త్వరజ స్తమసామంగాంగిభావాపత్తిః విశి
ష్టకార్యస్యాభిముఖప్రవృత్తిః, సాపి నాచేతనస్య ప్రధానస్య స్వతంత్ర
స్యోపపద్యతే, మృదాదిష్వదర్శనాత్ రథాదిషు చ.న హి మృదాదయో

ధిష్ణితాచేతనే సమాప్త ఇతి వ్యాప్తిరస్తి సర్వత్రాచేతనేషు చేతనాధిష్ఠానదర్శనా
దిత్యాహ—కార్యేతి. ఏతేనావిభాగోఽపి వ్యాఖ్యాతః. యత్తు యత్పరిమితం తదవ్యక్త
ప్రకృతికమితి వ్యాప్త్యంతరం తస్యాపి గుణేష్వనాదిషు పరిమితేషు వ్యభిచారః, ఏతేన
సదృశయోరేవ ప్రకృతివికారభావాదచేతనవికారాణామచేతనమేవ ప్రకృతిరితి
నిరస్తమ్. చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వేఽపి సాదృశ్యాద్యుపపత్తేః 'న విలక్షణత్వా'
దిత్యత్ర సాదృశ్యాదినియమస్య నిరస్తత్వాచ్చ. ఏవం చేతనాధీనకారణశక్తితః కార్య
ప్రవృత్తिसంభవాత్ శక్తితః ప్రవృత్తిలింగమస్యథాసిద్ధమితి భావః.

౨. స్వతంత్రమచేతనం కారణత్వేన నానుమాతవ్యం తస్య సృష్ట్యర్థప్రవృత్తే
రనుపపత్తేరితి చకారేణానుపపత్తిపదమనుషజ్య సూత్రం యోజనీయమ్. రచనా
ప్రవృత్త్యోః కో భేద ఇత్యాశంక్య ప్రవృత్తిస్వరూపమాహ—సామ్యేతి. గుణానాం
కిల సామ్యావస్థా తత్త్వానాం ప్రళయః, తదా న కించిత్కార్యం భవతి ప్రళయాభావ
ప్రసంగాత్, కింతాదౌ సామ్యప్రచ్యుతిరూపం వైషమ్యం భవతి, తతః కస్యచిద్గుణ
స్యాంగిత్వముద్భూతత్వేన ప్రాధాన్యం కస్యచిదంగత్వం శేషత్వమిత్యంగాంగిభావో
భవతి, తస్మిన్ సతి మహదాదికార్యోత్పాదనాత్తికా ప్రవృత్తిః, తయా వివిధ
కార్యవిన్యాసో రచనేతి భేద ఇత్యర్థః. గుణానాం ప్రవృత్తిశ్చేతనాధిష్ఠానపూర్వకా,
ప్రవృత్తిత్వాత్, రథాదిప్రవృత్తిపదిత్యాహ—సాపీతి. విషక్షే స్వాతంత్ర్యేణ
ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. కేచిత్తు భేదానాం ప్రవృత్తిశక్తిమత్త్వాచ్చేతనానధిష్ఠితా

యత్తు 'శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ' తత్రాహ—

లోకే హి ఆచేతనరథాదిప్రవృత్తేః చేతనాధీనత్వదర్శనాత్, ప్రధానస్య

రథాదయో వా స్వయమచేతనాస్సంతశ్చేతనైః కులాలాదిభిరశ్వాదిభి
 ర్వాఽనధిష్ఠితా విశిష్టకార్యాభిముఖప్రవృత్తయో దృశ్యంతే. దృష్టా
 చ్చాదృష్టసిద్ధిరతః ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపి హేతోర్నా చేతనం
 జగత్కారణ మనుమాతవ్యం భవతి. నను చేతనస్యాపి ప్రవృత్తిః
 కేవలస్య న దృష్టా, సత్యమేతత్, తథాపి చేతనసంయుక్తస్య రథా
 దేరచేతనస్య ప్రవృత్తిర్దృష్టా, న త్వచేతనసంయుక్తస్య చేతనస్య ప్ర
 వృత్తిర్దృష్టా కిం పునరత్ర యుక్తం, యస్మిన్ ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్య సేతి
 ఉత యత్సంప్రయుక్తస్య దృష్టా తస్యైవ సేతి. నను యస్మిన్ దృశ్యతే
 ప్రవృత్తిస్తస్యైవ సేతి యుక్తముభయోః ప్రత్యక్షత్వాత్, న తు

చేతనప్రకృతికత్వమితి శక్తితః ప్రవృత్తీతి లింగం వ్యాచక్షతే. అస్యాపి గుణేషు
 వ్యభిచారః కార్యత్వవిశేషణే చ వీరుద్ధతా. ప్రవృత్తిశక్తిత్వే సతి కార్యత్యస్య ఘటా
 దిషు చేతనాధిష్ఠితప్రకృతికత్వేనోక్తసాధ్యవిరుద్ధేన వ్యాప్తిదర్శనాదితి 'ప్రవృత్తే'శ్చేతి
 సూత్రేణ జ్ఞాపితం. నను లోకే స్వతంత్రాచేతనానాం ప్రవృత్త్యదర్శనేఽపి ప్రధానే
 సా ప్రవృత్తిస్సిద్ధ్యతు తత్రాహ—దృష్టాచ్ఛేతి. అనుమానశరణస్య తవ దృష్టాంతం
 వినాఽతీంద్రియార్థసిద్ధ్యయోగాదితి భావః. నను ప్రధానస్య ప్రవృత్తిం ఖండయతా
 చేతనస్య సృష్టౌ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా సా న యుక్తేతి సాంఖ్యశ్శంకతే—నన్వీతి. శుద్ధ
 చేతనస్య ప్రవృత్త్యయోగమంగీకరోతి—సత్యమితి. తర్హి కేవలస్యాచేతనస్య ప్రవృత్తి
 సిద్ధిరన్యథా సృష్ట్యయోగాత్తత్రాహ—తథాపీతి. కేవలస్య చేతనస్యాప్రవృత్తావపి
 చేతనాచేతనయోర్నిశస్సంబంధాత్ సృష్టిప్రవృత్తిరితి భావః. ఇమం వేదాంతసిద్ధాంతం
 సాంఖ్యో దూషయతి—నన్వీతి. సర్వా ప్రవృత్తిరచేతనాశ్రయేవ దృష్టా నత్వచేతన
 సంబంధేనాపి చేతనస్య క్వచిత్ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్మాన్న చేతనాత్సృష్టిరిత్యర్థః. మత
 ద్వయం శ్రుత్వా మధ్యస్థః పుచ్ఛతి—కింపునరితి. యస్మిన్నచేతనే రథాదౌ ప్రవృత్తి
 ర్దృష్టా తస్యైవ సా న చేతనస్తత్ర హేతురితి కిం సాంఖ్యమతం సాధు ఉత యేన చేతనే
 రాశ్వాదినా సంయోగాదచేతనస్య ప్రవృత్తిస్తత్ప్రయుక్తా సేతి వేదాంతిమతం వా

స్వీతి ప్రశ్నార్థః. సాంఖ్యఆహ—నన్వీతి. ఉభయోః ప్రవృత్తితదాశ్రయ
 ారిత్యర్థః. దృష్టాశ్రయేణైవ ప్రవృత్తేరుపపత్తావదృష్టచేతనప్రవృత్తిర్న
 స్వీతి భావః. ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే కథం సిద్ధిస్తత్రాహ—ప్రవృత్తీతి. జీవ
 హస్య రథాదిభ్యో వైలక్షణ్యం ప్రాణాదిమత్త్వం లింగం దృష్టమితి కృత్వా చేత

మ్యవస్థాప్రచ్యుతిరూపప్రవృత్తేశ్చేతనప్రేరణమంతరేణ అనువపత్తేరిత్యర్థః.

ప్రవృత్త్యాశ్రయత్వేన కేవలశ్చేతనో రథాదివత్ ప్రత్యక్షః. ప్రవృత్త్యాశ్రయదేహాదిసంయుక్తస్యైవ తు చేతనస్య సద్భావసిద్ధిః కేవలా చేతనరథాదినై లక్షణ్యం జీవద్దేహస్య దృష్టమితి, అతఏవ చ ప్రత్యక్షే దేహే సతి చైతన్యస్య దర్శనాదసతి చాదర్శనాద్దేహస్యైవ చైతన్యమితి లోకాయతికాః ప్రతిపన్నాః తస్మాదచేతనస్యైవ ప్రవృత్తిరితి. తత్రాభిధీయతే, న బ్రూమో యస్మిన్నచేతనే ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే న తస్య నేతి, భవతు తస్యైవ సా, సా తు చేతనాద్భవతీతి బ్రూమః, తద్భావే భావాత్తదభావే చాభావాత్ యథా కాష్టాదివ్యపాశ్రయాపి దాహప్రకాశాదిలక్షణా విక్రియానుపలభ్యమానాపి కేవలే జ్వలనే జ్వలనాదేవ భవతి తత్సంయోగే దర్శనాత్తద్వియోగే చాదర్శనాత్తద్వల్లోకాయతికానామపి చేతన ఏవ దేహోఽచేతనానాం రథాదీనాం ప్రవర్తకో దృష్ట ఇత్యవిప్రతిపన్నం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వమ్, నను తవ దేహాదిసంయుక్తస్యాప్యాత్తనో విజ్ఞానస్వరూపమాత్రవ్యతిరేకేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరనుపపన్నం ప్రవర్తకత్వమితి చేన్న, అయస్మాంతవద్రూపాదివచ్ఛ ప్రవృత్తిరహితస్యాపి ప్రవర్తనస్య సిద్ధిరిత్యన్వయః. జీవద్దేహస్సాత్తకః, ప్రాణాదిమత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణ రథాదివదిత్యాత్మసిద్ధిరిత్యర్థః. దేహప్రవృత్తిస్సాన్విశ్రయాదస్యేన జ్ఞానవతా సహ భూతా, ప్రవృత్తిత్వాద్రథప్రవృత్తివదిత్యను మానాంతరసూచనాయ ప్రవృత్త్యాశ్రయత్వం, సద్భావసిద్ధిరేవ న ప్రవర్తకత్వమిత్యేవకారార్థః. అనుమితస్య సద్భావమాత్రేణ ప్రవృత్తిహేతుత్వే సర్వత్రాకాశస్య హేతుత్వప్రసంగాదితి భావః. అత్తనోఽప్రత్యక్షత్వే చార్వాకాణాం భ్రమోఽపి లింగమిత్యాహ. అతఏవేతి—అప్రత్యక్షత్వాదేవేత్యర్థః. దేహస్యాత్తనః ప్రత్యక్షత్వే భ్రమాసంభవాదితి భావః. దర్శనాత్, ప్రవృత్తిచైతన్యయోగితి శేషః. ప్రవృత్తిం ప్రత్యాశ్రయత్వమచేతనస్యైవేత్యుక్తమంగీకృత్య చేతనస్య ప్రయోజకత్వం సిద్ధాంతీ సాధయతి—తదభిధీయత ఇతి—రథాదిప్రవృత్తావశ్యాదిచేతనస్యాన్వయవ్యతిరేకా స్ఫుటా, తాభ్యాం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం బాహ్యనామపి సమృతమిత్యాహ—లోకాయతికానామసీతి. యః ప్రవర్తకః స స్వయంప్రవృత్తిమానశ్వాదివదితి వ్యాప్తేరాత్తని వ్యాపకాభావాన్న ప్రవర్తకత్వమితి కల్పిచ్ఛంకతే—నన్వితి. మణ్యాదౌ వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిరితి పరి

కఠోపపత్తేః. యథాఽయస్కాంతో మణిఃస్వయం ప్రవృత్తిరహితోఽప్య
యసః ప్రవర్తకో భవతి, యథా చ రూపాదయో విషయాః స్వయం
ప్రవృత్తిరహితా అపి చక్షురాదీనాం ప్రవర్తకా భవంతి, ఏవం
ప్రవృత్తిరహితోఽపీశ్వరస్సర్వగతస్సర్వాత్తా సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిశ్చ సక
సర్వం ప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నమ్, ఏకత్వాత్ప్రవర్త్యాభావే ప్రవర్తకత్వా
నుపపత్తిరితి చేత్, న, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపమాయావేశ
వశేనాసకృత్ప్రత్యుక్తత్వాత్, తస్మాత్సంభవతి ప్రవృత్తిః సర్వజ్ఞకార
ణత్వే, నత్వచేతనకారణత్వే.

సూ. పయోఽమృతచేత్తత్రాపి. 3.

స్వాదేతత్, యథా క్షీరమచేతనం స్వభావేనైవ వత్సవివృద్ధయే
ప్రవర్తతే, యథా చ జలమచేతనం స్వభావేనైవ లోకోపకారాయ
స్యందతే, ఏవం ప్రధానమప్యచేతనం స్వభావేనైవ పురుషార్థసిద్ధయే
ప్రవర్తిష్యత ఇతి. నైతత్సాధూచ్యతే. యతస్తత్రాపి పయోఽమృత
శ్చేతనాధిష్ఠితయోరేవ ప్రవృత్తిరిత్యనుమిమిమహే, ఉభయవాది
ప్రసిద్ధే రథాదావచేతనే కేవలే ప్రవృత్త్యదర్శనాత్, శాస్త్రం చ
'యోఽపు తిష్ఠ యోఽపోఽస్తరో యమయతి. ఏతస్య వా అక్ష
రస్య ప్రశాసనే గార్ధి. ప్రాచ్యోఽన్య నద్యస్స్యందంత' ఇత్యేవంజాతీ
హరతి—నేతి. వస్తుతః ఏకత్వేఽపి కల్పితం ద్వైతం ప్రవర్త్యమస్తీత్యాహ—నావి
ద్యేతి. అవిద్యయా కల్పితే నామరూపప్రపంచే తయైవావిద్యారూపయా మాయయా
య ఆవేశశ్చిదాత్మనః కల్పితస్సంబంధస్తస్య వశస్సామర్థ్యం తేనాంతర్యామిత్యాదిక
మిశ్వరస్యేత్యుక్తత్వాన్నచోద్యావసర ఇత్యర్థః.

3. అనాదిజడస్య ప్రవృత్తిశ్చేతనాధీనా, ప్రవృత్తిత్వాద్రథాదిప్రవృత్తివదితి
క్రతం, తత్ర క్షీరాదౌ వ్యభిచారమాశంక్య తస్యాపి పక్షసమత్వేనోక్తానుమానాదాగ
మేన చ సాధ్యసిద్ధేర్న వ్యభిచార ఇతి సూత్రం వ్యచక్షే—స్వాదేతదిత్యాదినా.

అన్యత్ర వ్యభిచారమాశంక్య పరిహరతి—

నను అచేతనస్య స్వయం ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే. యథా క్షీరం వత్సవివృద్ధయే

యకం సమస్తస్య లోకపరిస్పందితస్యేవ రాధిష్ఠితతాం శ్రావయతి,
తస్మాత్ సాధ్యపక్షనిక్షిప్తత్వాత్ పయోఽమృతవిద్యనుపన్యాసః చేత
నాయాశ్చ ధేనోః స్నేహేనేచ్ఛయా వత్సవివృద్ధయే పయసః ప్రవర్త
కత్వోపపత్తేః, వత్సచూషణేన చ పయస ఆకృష్యమాణత్వాత్. న
చాంబునోఽప్యత్యంతమనవేక్షా నిమ్నభూమ్యాద్య పేక్షత్వాత్ స్యంద
నస్య. చేతనాపేక్షత్వం తు సర్వత్రోపదర్శితమ్. 'ఉపసంహారదర్శనా
న్మేతిచేన్న క్షీరవద్ధి' (అ ౨. పా ౧. సూ ౨౪) ఇత్యత్ర తు బాహ్య
నిమిత్తనిరపేక్షమపి స్వాశ్రయం కార్యం భవతీత్యేతల్లోకదృష్ట్యా
నిదర్శితమ్, శాస్త్రదృష్ట్యా తు పునః సర్వత్రైవేశ్వరాపేక్షత్వమాపద్య
మానం న పరాణుద్యతే.

సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. ౪.

సాంఖ్యానాం త్రయో గుణాః సామ్యేనావతిష్ఠమానాః ప్రధా
నం న తు తద్వ్యతిరేకేణ ప్రధానస్య ప్రవర్తకం నివర్తకం వా కించి
ద్బాహ్యమపేక్ష్యమవస్థితమస్తి, పురుషస్తూదాసీనో న ప్రవర్తకో న

సాధ్యపక్షేతి. సాధ్యవతా పక్షేణ తుల్యత్వాదిత్యర్థః. అనుపన్యాసో న వ్యభిచారభూ
మిరితి యావత్. క్షీరప్రవర్తకత్వేన ధేన్వాదేస్సత్త్వాచ్చ న వ్యభిచార ఇత్యాహ—
చేతనాయాశ్చేతి. ఉపదర్శితమితి-అనుమానాగమాభ్యామితి శేషః. సూత్రకారస్య
'క్షీరవద్ధి' 'తత్రాపీ'తి చ వత్తుః పూర్వాపరవిరోధమాశంక్య లోకదృష్ట్యా శాస్త్రదృష్ట్యా
చ సూత్రద్వయమిత్యవిరోధమాహ. ఉపసంహారేతి.

౪. అస్తు ప్రధానస్యాపి ధర్మాది కర్తృ పురుషో వా ప్రవర్తక ఇత్యాశంక్య
సూత్రం ప్రవృత్తం తద్వ్యాచక్షే—సాంఖ్యానామిత్యాదినా. ప్రధానవ్యతిరేకేణ
కర్తృణోఽనవస్థితేః పురుషస్యోదాసీనత్వాత్కదాచిత్సృష్టిప్రవృత్తిః కదాచిత్ప్రళయః

స్వయమేవ ప్రవర్తతే, యథా వా జలం స్వయమేవ స్యందతే, తద్వత్ ప్రధానమపి
స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి చేత్, తత్రాపి పరమాత్మైవ ప్రేరకః శ్రూయతే 'యోఽపు
తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా. తథా చ పయోమృనోః పక్షత్వాన్న వ్యభిచార ఇతి భావః.

నను ఏవమపి ధర్మాద్యపేక్షయా ప్రధానస్య ప్రవృత్తిః స్యాదిత్యాశంక్యాహ—
సాంఖ్యమతే గుణాః సామ్యేనావస్థితాః ప్రధానం, తద్వ్యతిరేకేణ సహ

నివర్తక ఇత్యతోఽనపేక్షం ప్రధానం, అనపేక్షత్వాచ్చ కదాచిత్ప్ర
ధానం మహదాద్యాకారేణ పరిణమతే, కదాచిన్న పరిణమత ఇత్యేత
దయుక్తమ్, ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాన్తహమాయ
త్వాచ్చ ప్రవృత్త్యప్రవృత్తి న విరుధ్యతే.

సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్. ౫.

స్వాదేతత్, యథా తృణపల్లవోదకాది నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం
స్వభావాదేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమతే, ఏవం ప్రధానమపి మహ
దాద్యాకారేణ పరిణాంస్యత ఇతి. కథం చ నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం తృణా
దీతి గమ్యతే, నిమిత్తాంతరానుపలంభాత్. యది హి కించిన్నిమిత్తాంత
రముపలభేమహి తతో యథాకామం తేన తేన నిమిత్తేన తృణాద్యు
పాదాయ క్షీరం సంపాదయేమహి న తు సంపాదయామహే, తస్మా
త్స్వాభావికస్తృణాదేః పరిణామః, తథా ప్రధానస్యాపి స్యాదితి
అత్రోచ్యతే—భవేత్తృణాదివత్ ప్రధానస్య స్వాభావికః పరిణామో
యది తృణాదేరపి స్వాభావికః పరిణామోఽభ్యుపగమ్యేత, న త్వభ్యుప
గమ్యతే నిమిత్తాంతరోపలబ్ధేః. కథం నిమిత్తాంతరోపలబ్ధిరన్యత్రా
భావాత్, ధేన్వైవ హ్యుపయుక్తం తృణాది క్షీరీ భవతి న ప్రహీణ
మనడుహాద్యుపయుక్తం వా. యది హి నిర్నిమిత్తమేతత్స్వాధేను

ఇత్యయుక్తమిత్యర్థః. కర్తణోఽపి ప్రధానాత్కస్యాచేతనత్వాత్సదా సత్త్వాచ్చ న
కాదాచిత్కప్రవృత్తినియామకత్వమితి భావః.

౫. పునరపి దృష్టాంతబలాత్ ప్రధానస్య స్వత ఏవ కాదాచిత్కప్రవృత్తి
రిత్యాశంక్య నిషేధతి సూత్రకారః—అన్యత్రాభావాదిత్యాదినా. పృచ్ఛతి, కథమితి—
ఉత్తరం, నిమిత్తాంతరేతి. ధేన్వాదినిమిత్తాంతరమస్తీతి సిద్ధాంతయతి—అత్రోచ్యతే

కార్యంతరస్యానవస్థితేః; పురుషస్య తు అసంగోదాసీనత్వేన ప్రవృత్తౌ నివృత్తౌ వా
అనపేక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః.

నను సహకార్యభావేఽపి ప్రవృత్తిరన్యత్ర దృష్టేత్యత ఆహ—

తృణాదికం నిమిత్తాంతరనిరపేక్షమేవ క్షీరాకారేణ పరిణమతే, తద్వత్
ప్రధానమపీతి చేత్, న. కుతః, అన్యత్రాభావాత్ ధేన్వాదేరన్యత్ర బలీవర్దాదౌ

శరీరసంబంధాదన్యత్రాపి తృణాది క్షీరీభవేత్. న చ యథాకామం
మానుషైర్న శక్యం సంపాదయితుమిత్యేతావతా నిర్నిమిత్తం భవతి,
భవతి హి కించిత్కార్యం మానుషసంపాద్యం కించిద్దైవసంపాద్యమ్.
మనుష్యా అపి చ శక్నువంత్యేవ స్వోచితేనోపాయేన తృణాద్యుపా
దాయ క్షీరం సంపాదయితుమ్, ప్రభూతం హి క్షీరం కామయమానాః
ప్రభూతం ఘాసం ధేనూశ్చారయంతి, తతశ్చ ప్రభూతం క్షీరం
లభంతే, తస్మాన్న తృణాదివత్ స్వాభావికః ప్రధానస్య పరిణామః.

సూ. అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్. ౬.

స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిర్న భవతీతి స్థాపితం, అథాపి
నామ భవతశ్చృద్ధామనురుధ్యమానాః స్వాభావికీమేవ ప్రధానస్య
ప్రవృత్తిమభ్యుపగచ్ఛేమ తథాపి దోషోఽనుషజ్యేతైవ, కుతః, అర్థా
భావాత్. యది తావత్ స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిః న కించి
దన్యదపేక్షత ఇత్యుచ్యేత, తతో యదైవ సహకారి కించిన్నా పేక్షతే
ఏవం ప్రయోజనమపి కించిన్నా పేక్షత ఇత్యతః ప్రధానం పురుష
స్వార్థం సాధయితుం ప్రవర్తత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత. న యది
బ్రూయాత్సహకార్యేవ కేవలం నాపేక్షతే న ప్రయోజనమపీతి,
ఇతి. ప్రహీణం నష్టం. యదుక్తం క్షీరస్య స్వేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్యత్వాత్
స్వాభావికత్వమితి, తత్రాహ—న చ యథాకామమితి.

౬. ప్రధానస్య న స్వతః ప్రవృత్తిః, తస్య స్వతః ప్రవృత్త్యభ్యుపగమే పురు
షార్థస్యాప్యపేక్షాభావప్రసంగాదిత్యేకోఽర్థః, తత్రేష్టావత్తి నిరస్యతి—ఇత్యతః
ప్రధానమితి. ఉక్తప్రసంగస్యేష్టత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిస్సాన్యదిత్యర్థః. అర్థాసంభవాన్న
స్వతః ప్రవృత్తిత్వర్థాంతరం శంకాపూర్వకమాహ—న యదీత్యాది నా. ప్రయోజన

తృణాదేః క్షీరభావస్వాభావాదిత్యర్థః. ధేన్వాదిసాపేక్షమేవ తృణాదికం క్షీరం భవతి.
నిరపేక్షత్వే బలీవర్తదావపి క్షీరభావప్రసంగాదితి భావః.

ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్తిమపేత్యాపి దూషయతి—

ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్త్యభ్యుపగమేఽపి పురుషార్థస్యాపేక్షాభావప్రసంగా

తథాపి ప్రధానప్రవృత్తేః ప్రయోజనం వివేక్తవ్యం భోగో వా
స్వాదపవర్గో వా ఉభయం వేతి. భోగశ్చేత్ కీదృశోఽనాధేయాతిశ
యస్య పురుషస్య భోగో భవేదనిర్తోక్షప్రసంగశ్చ. అపవర్గశ్చేత్పా
గపి ప్రవృత్తేరపవర్గస్య సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తిరనర్థికా స్యాత్ శబ్దాద్యనుప
లబ్ధిప్రసంగశ్చ. ఉభయార్థతాభ్యుపగమేఽపి భోక్తవ్యానాం ప్రధాన
మాత్రాణామానంత్యాదనిర్తోక్షప్రసంగ ఏవ. న చౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థా
ప్రవృత్తిః, న హి ప్రధానస్వాచేతనస్యౌత్సుక్యం సంభవతి, న చ పురు
షస్య నిర్మలస్య నిష్కలస్యౌత్సుక్యమ్. దృక్చక్షుర్గతః క్షిప్రైర్దృశ్యభ
యాచ్ఛేత్ ప్రవృత్తిః తర్హి దృక్చక్షుస్సుచ్ఛేదనత్ సర్గశక్త్యనుచ్ఛే
దాత్సంసారానుచ్ఛేదాద నిర్తోక్షప్రసంగ ఏవ, తస్మాత్ప్రధానస్య పురు
షార్థాప్రవృత్తిరిత్యేతదయుక్తమ్.

సూ. పురుషాశ్చ వదితి చేత్తథాపి. ౨.

స్వాదేతత్, యథా కశ్చిత్పురుషో దృక్చక్షుర్గతః ప్రవృత్తి

మపేక్షితంచేద్వక్తవ్యమిత్యాహ — తథాపీతి. కూటస్థే పురుషే స్వతస్సుఖాదిరూపస్యాతి
శయసా ధాతుమశక్యత్వాదధ్యాసానంగీకారాచ్చ భోగో న యుక్తః, కించ ప్రధాన
ప్రవృత్తి ర్భోగార్థత్వే మోక్షహేతువివేకఖ్యాత్యభావాదనిర్తోక్షప్రసంగశ్చ అప
వర్గార్థస్య స్వరూపావస్థానరూపముక్తేస్స స్వసిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తివైయర్థ్యం భోగాభావ
ప్రసంగశ్చేత్యర్థః. తృతీయం దూషయతి — ఉభయార్థతేతి. మియంతే భుజ్యంత ఇతి
మాత్రా భోగ్యాః. “ఔత్సుక్యనివృత్త్యర్థం యథా క్రియాసు ప్రవర్తతే లోకః పురు
షస్య విమోక్షార్థం ప్రవర్తతే తద్వదవ్యక్త” మితి కారీకోక్తం దూషయతి — న చేతి.
ఔత్సుక్యమిచ్ఛావిశేషః కేవలజడస్యాత్తనో వా న యుక్త ఇత్యర్థః. అస్తి పురుషస్య
దృక్చక్షుశ్చిద్రూపత్వాత్, అస్తిచ ప్రధానస్య సర్గశక్తిస్త్రిగుణాత్కత్వాత్ తయో
శ్చక్తోర్ద్వైశ్యసృష్టి వినా సార్థక్యాయోగాత్ ప్రధానస్య సృష్టౌ ప్రవృత్తిరితి చేన్న
శక్తోర్నిత్యత్వాత్ సృష్టినిత్యత్వాపత్తేరిత్యాహ — దృక్చక్షుః.

౨. పురుషస్య ప్రవర్తకత్వం నిరస్తమపి దృష్టాంతేన పునరాశంక్య నిషేధతి —
పురుషాశ్చ వదితి. ప్రధానస్య స్వాతంత్ర్యం పురుషస్వాదాసీన్యం చాభ్యుపేతం త్యజ్య తే

దిత్యర్థః. న చేష్టాప్రవృత్తిః; ప్రధానమచేతనం చేతనస్య పురుషార్థం సాధయితుమేవ ప్రవ
ర్తత ఇతి స్వాభ్యుపగమవిరోధాదితి భావః.

శక్తివిహీనః పంగురవరం పురుషం ప్రవృత్తిశక్తిసంపన్నం దృక్శక్తి
విహీనమంధమధిష్ఠాయ ప్రవర్తయతి, యథా వా అయస్కాంతోఽశ్లా
స్వయమప్రవర్తమానోఽప్యయః ప్రవర్తయతి, ఏవం పురుషః ప్రధానం
ప్రవర్తయిష్యతీతి దృష్టాంతప్రత్యయేన పునః ప్రత్యవస్థానమత్రోచ్యతే
తథాపి నైవ దోషాన్నిర్దోషోఽస్తి. అభ్యుపేతహీనం తావద్దోష ఆప
తతి ప్రధానస్య స్వతంత్రస్య ప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్, పురుషస్య చ
ప్రవర్తకత్వానభ్యుపగమాత్. కథం చోదాసీనః పురుషః ప్రధానం
ప్రవర్తయేత్. పంగురపి హ్యంధం పురుషం వాగాదిభిః ప్రవర్తయతి,
నైవం పురుషస్య కశ్చిత్ప్రవర్తనవ్యాపారోఽస్తినిష్క్రియత్వాన్నిర్గుణ
త్వాచ్చ. నాప్యయస్కాంతవత్సన్నిధిమాత్రేణ ప్రవర్తయేత్, సన్నిధి
నిత్యత్వేన ప్రవృత్తినిత్యత్వప్రసంగాత్. అయస్కాంతస్య త్వనిత్య
సన్నిధేరస్తి స్వవ్యాపారస్సన్నిధిః, పరిమార్జనాద్యపేక్షా చాస్యాస్తి
త్యనుపన్యాసః పురుషాశ్చ వదితే. తథా ప్రధానస్యాచైతన్యాత్పురుషస్య
చోదాసీన్యాత్ తృతీయస్య చ తయోస్సంబంధయతురభావాత్ సం
బంధానుపపత్తిః. యోగ్యతానిమిత్తే చ సంబంధే యోగ్యత్వానుచ్ఛే

ఇతి వదంతం సాంఖ్యం ప్రత్యాహ—కథం చేతి. పురుషస్య పరిస్పందః ప్రయత్న
గుణో వా నాస్తితి వక్తుం హేతుద్వయం. ప్రధానపురుషయోర్నిత్యత్వాద్వాప్యప్ర
త్వాచ్చ. నిత్యస్సన్నిధిః, అత్కనస్తు పరిమార్జనమృజుత్వేన స్థాపనమనిత్యసన్నిధిశ్చేతి
వ్యాపారోఽస్తిత్యనుపన్యాసః, న సమదృష్టాంతోపన్యాసో భవతీత్యర్థః. నను చిజ్జడ
యోర్దృష్ట్యదృశ్యభావయోగ్యతాఽస్తి, తయా తద్భావస్సంబంధ ఇత్యతతిహ—
యోగ్యతేతి. చిజ్జడత్వస్వరూపాయా యోగ్యతాయా నిత్యత్వాత్సంబంధనిత్యత్వా
పత్తిరిత్యర్థః, యథా స్వతంత్రప్రధానప్రవృత్తిపక్షః భోగోఽపవర్గఉభయం వా ఫల
మితి వికల్ప్య దూషితః, ఏవం పురుషాదీనప్రధానప్రవృత్తిపక్షోఽపి ఫలాభావేన

నను పురుష ఏవ స్వయమప్రవర్తమానోఽపి ప్రధానప్రవర్తకః స్యాదిత్యా
శంక్యాహ—

లోకే యథా పంగుః పురుషః స్వయమప్రవర్తమానోఽపి అన్యమంధం ప్రవృత్తి
శక్తిమంతం ప్రవర్తయతి, యథా వా అయస్కాంతోఽశ్లా సన్నిధిమాత్రేణాయః
ప్రవర్తయతి, ఏవం పురుషః ప్రవర్తక ఇతి చేత్, తథాపి ప్రధానస్య పురుషప్రే

దాదనిర్తోక్షప్రసంగః. పూర్వవచ్చేహాప్యర్థాభావో వికల్పయితవ్యః,
పరమాత్మనస్తు స్వరూపవ్యపాశ్రయమాదాసీన్యం మాయావ్యపాశ్ర
యం చ ప్రవర్తకత్వమిత్యస్త్యతిశయః.

సూ. అంగిత్యానుపపత్తేశ్చ. ౮.

ఇతశ్చ న ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరవకల్పతే, యద్ధి సత్త్వరజస్త
మసామన్యోన్యగుణప్రధానభావముత్సృజ్య సామ్యేన స్వరూపమాత్రే
ణావస్థానం సా ప్రధానావస్థా, తస్యామవస్థాయామనవేక్షస్వరూపా
ణాం స్వరూపప్రణాశభయాత్ పరస్పరం ప్రత్యంగాంగిభావానుపపత్తేః.
బాహ్యస్య చ కస్యచిత్ కోభయితురభావాద్గుణవైషమ్యనిమిత్తోమహా
దాద్యుత్పాదో న స్యాత్.

దూషణీయ ఇత్యాహ—పూర్వవచ్చేతి. సిద్ధాంతే పరమాత్మన ఉదాసీనస్య కథం
ప్రవర్తకత్వమిత్యాశంక్యాహ—పరమేతి. సాంఖ్యమతే ఉభయం విరుద్ధం సత్య
త్వాత్ అస్తన్తతే కల్పితాకల్పితయోరవిరోధ ఇత్యతిశయః.

౮. కిం ప్రధానావస్థా కూటస్థవన్నిత్యా ఉత వికారిణీ, ఆద్యే దోషమాహ—
తస్యామితి. అంగాంగిభావే సామ్యస్వరూపనాశస్సాన్యత్, తతః కాటస్థ్యభంగ ఇతి
భయాదంగాంగిత్యానుపపత్తేః సృష్ట్యనుపపత్తిర్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి—బాహ్య
స్యేతి. చిరకాలావస్థితస్య సామ్యస్య చ్యుతో నిమిత్తం వాచ్యం తన్నాస్తీత్యర్థః.

ర్యత్వే స్వాతంత్ర్యాభ్యుపగమవిరోధః, పురుషస్య ప్రవర్తకత్వే కాటస్థ్యహానిత్యాది
దోషాణామనిర్తోక్షః. బ్రహ్మణస్తావిద్యకం ప్రవర్తకత్వమితి న కాటస్థ్యహానిః.

అపి చ—

సాంఖ్యమతే గుణత్రయసామ్యావస్థా ప్రకృతిః; సా కూటస్థా వా, వికారిణీ
వా. ఆద్యే పరస్పరానపేక్షాణాం గుణానాం సామ్యావస్థాప్రచ్యుత్యభావేన అంగాంగి
త్వానుపపత్తేః కార్యానుదయప్రసంగః. ద్వితీయే స్వతః ప్రచ్యుతిః, ఉతాన్యతః;
నాద్యః, సదా కార్యప్రసంగాత్; న ద్వితీయః, పురుషస్యాదాసీన్యాభ్యుపగమహానేః.
అతః ప్రచ్యుత్యభావేన అంగాంగిభావానుపపత్తేః కార్యాభావప్రసంగ ఇత్యర్థః.

సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్. ౯.

అథాపి స్యాదన్యథా వయమనుమిమిమహే యథా నాయ
మనంతరోక్తో దోషః ప్రసజ్యేత. న హ్యనపేక్షస్వభావాః కూటస్థా
శ్చాస్తాభిర్గుణా అభ్యుపగమ్యంతే ప్రమాణాభావాత్. కార్యవశేన తు
గుణానాం స్వభావోఽభ్యుపగమ్యతే, యథా యథా కార్యోత్పాదః
ఉపపద్యతే తథా తథైతేషాం స్వభావోఽభ్యుపగంతవ్యః, 'చలం గుణ
వృత్త'మితి చాస్త్యభ్యుపగమః, తస్మాత్సామ్యావస్థాయామపి వైష
మ్యోపగమయోగ్యావవ గుణా అవతిష్ఠంత ఇతి. ఏవమపి ప్రధానస్య
జ్ఞశక్తివియోగాద్ద్రచనానుపపత్త్యాదయః పూర్వోక్తదోషాస్తదవస్థా
ఏవ. జ్ఞశక్తిమపి త్వనుమిమానః ప్రతివాదిత్వాన్నివర్తేత, చేతనమేక
మనేకప్రపంచస్య జగత ఉపాదానమితి బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్.
వైషమ్యోపగమయోగ్యా అపి గుణాః సామ్యావస్థాయాం నిమిత్తా
భావానైవ వైషమ్యం భజేరన్, భజమానా వా నిమిత్తాభావా
విశేషాత్సర్వదైవ వైషమ్యం భజేరన్నితి ప్రసజ్యత ఏవాయమనంత
రోఽపి దోషః.

౯. గుణానాం మిథోఽనపేక్షస్వభావత్వాన్ని స్వతో వైషమ్యమిత్యుక్తం.
తత్ర హేత్వసిద్ధిమాశంక్య సూత్రకారః పరిహరతి—అన్యథేతి. అనపేక్షస్వభావా
దన్యథా సాపేక్షకత్వేన గుణానామనుమానాత్ పూర్వోక్త దోషో న ప్రసజ్యతే
నచైవమపసిద్ధాంతః కార్యానుసారేణ గుణస్వభావస్వీకారాదిత్యాహ—చలం గుణ
వృత్తమితి. పూర్వసూత్రోక్తాంగిత్వానుపపత్తిదోషభావమంగీకృత్య పరిహరతి—ఏవ
మపితి.. కార్యార్థం జ్ఞానశక్తికల్పనే బ్రహ్మవాదస్సాన్విదిత్యర్థః. అంగీకారం త్యజతి—
వైషమ్యేతి.

గుణానామనపేక్షస్వభావత్వాత్ న ప్రచ్యుతిరిత్యత్రాసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి
న వయమనపేక్షస్వభావాన్కూటస్థాన్ గుణాననుమిమిమహే; అపి తు అన్యథా
ప్రకారాంతరేణ గుణానన్యోన్యసాపేక్షాన్; ఏవమనుమితౌ న ప్రాగుక్తదోషప్రసక్తిరితి
చేత్, న; జ్ఞశక్తివియోగాత్ గుణానాం జ్ఞానశక్తిరహితత్వాదిత్యర్థః. స్వతః ప్రచ్యుత్య
భావేన అంగాంగిభావానుపపత్తేః కార్యానుదయప్రసంగస్తదవస్థ ఏవేతి భావః.

సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్. ౧౦

పరస్పరవిరుద్ధశ్చాయం సాంఖ్యానామభ్యుపగమః, క్వచిత్సప్తేంద్రి
యాణ్యనుక్రామంతి, క్వచిదేకాదశ, తథా క్వచిన్తహత స్తన్తాత్ర సర్గ
ముపదిశంతి క్వచిదహంకారాత్, తథా క్వచిత్త్రీణ్యంతఃకరణాని వర్ణ
యంతి, క్వచిదేకమితి, ప్రసిద్ధఏవ తు శ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యావిరోధః
తదనువర్తిన్యా చ స్తృత్యా, తస్మాదప్యసమంజసం సాంఖ్యానాం దర్శన
మితి. అత్రాహ—నన్వోపనిషదానామప్యసమంజసమేవ దర్శనం, తప్య
తాపకయోజ్ఞాత్యంతరభావానభ్యుపగమాత్. ఏకం హి బ్రహ్మ సర్వా
త్తకం సర్వస్య ప్రపంచస్య కారణమభ్యుపగచ్ఛతాం, ఏకస్యైవాత్తనో
విశేషో తప్యతాపకౌ న జాత్యంతరభూతావిత్యభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్.
యది చైతౌ తప్యతాపకావేకస్యాత్తనో విశేషో స్యాతాం స తాభ్యాం
తప్యతాపకాభ్యాం న నిముర్తుచ్యేతేతి తాపాపశాంతయే సమ్యగ్దర్శన
ముపదిశచ్ఛాస్త్రమనర్థకం స్యాత్. న హ్యజ్ఞప్రకాశధర్మకస్య ప్రది

౧౦. సూత్రం వ్యాచక్షే—పరస్పరేతి. త్వజ్ఞాత్రమేవ జ్ఞానేంద్రియమేక
మనేకశబ్దాదిజ్ఞానకారణం పంచ కర్తేంద్రియాణి మనశ్చేతి సప్తేంద్రియాణి, జ్ఞానేంద్రి
యాణి పంచ కర్తేంద్రియాణి పంచ మనశ్చేత్యేకాదశ, బుద్ధిరహంకారో మన ఇతి
త్రీణి, ఏకమితి బుద్ధిరేవ, ఏవం పూర్వాపరవిరోధాదితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుతిస్తృతి
విప్రతిషేధాచ్చేత్యర్థాంతరమాహ—ప్రసిద్ధఇతి. తస్మాద్భ్రాంతిమూలత్వాత్ సాంఖ్య
శాస్త్రస్య, తేన నిర్దోషవేదాంతసమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. స్వమతాసామంజస్య
మసహమానస్సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే—అత్రాహేతి. తప్యో జీవస్తాపకస్సంసార
స్తయోర్భేదానంగీకారాల్లాకప్రసిద్ధస్తప్యతాపకభావో లుప్యేతేత్యర్థః. వివృణోతి—
ఏకం హేతి. తథా చ భేదవ్యవహారలోపఇత్యసమంజసమిత్యర్థః. నను తయోరుపాదా
క్యేఽపి మిథో భేదోఽస్మ్యేవ యథైకవహ్నీత్తకయోర్జ్వలప్రకాశయోః, అతో
వ్యవహారలోప ఇత్యాశంక్య వహ్నిరివ తాభ్యామాత్తనో మోక్షో న స్యాదిత్యా
—యది చేత్యాదినా. నను సత్యపి ధర్మణి స్వభావనాశో మోక్ష ఉపపద్యతే,

ఇతశ్చాసంగతం సాంఖ్యమతమిత్యాహ—

సాంఖ్యా హి క్వచిన్తహతః పంచతన్తాత్ర సర్గం సంగిరంతే, క్వచిదహంకారాత్,

పస్య తదవస్థస్యైవతాభ్యాంనిర్తోక్షఉపపద్యతే. యోఽపి జలవీచీతరంగ
 ఘనాద్యుపన్యాసస్తత్రాపి జలాత్తన ఏకస్య వీచ్యాదయో విశేషా ఆవి
 ర్భావతీరోభావరూపేణ నిత్యా ఏవేతి సమానో జలాత్తనో వీచ్యాది
 భిరనిర్తోక్షః. ప్రసిద్ధశ్చాయం తస్యతాపకయోర్జ్జాత్యంతరభావోలోకే.
 తథాహి, అర్థి చార్థశ్చనోయస్యభిన్నలక్ష్యేతే, యద్యర్థినస్త్వతోఽ
 నోఽర్థోనస్యాద్యస్యార్థినో యద్విషయమర్థిత్వం స తస్యార్థో నిత్యసిద్ధ
 ఏవేతినతస్య తద్విషయమర్థిత్వం స్యాత్. యథాప్రకాశాత్తనఃప్రదీపస్య
 ప్రకాశాభ్యోఽర్థో నిత్యసిద్ధఏవేతి న తస్యతద్విషయమర్థిత్వం తస్యసంభ
 వతి, అప్రాప్తేహ్యర్థేఽర్థినోఽర్థిత్వం స్యాదితి, తథార్థస్యాప్యర్థత్వం న
 స్యాత్, యది స్యాత్సార్థత్వమేవ స్యాత్, నచైతదస్తి. సంబంధిశబ్దౌ
 హ్యేతావర్థిచార్థశ్చేతి, ద్వయోశ్చ సంబంధినోస్సంబంధస్సన్యనై యక
 స్యైవ, తస్మాద్భిన్నా వేవార్థార్థినౌ, తథాఽనర్థానర్థినావపి. అర్థినోఽను
 కూలోఽర్థః ప్రతికూలోఽనర్థస్తాభ్యామేకః పర్యాయేణోభాభ్యాం సం
 బధ్యతే, తత్తార్థస్యావీయస్తాత్ భూయస్తాచ్చానర్థస్యోభావప్యర్థా
 నర్థావనర్థఏవేతి తాపకస్సఉచ్యతే, తస్యస్తు పురుషో య ఏకః పర్యాయే
 ణోభాభ్యాం సంబధ్యత ఇతి తయోస్తస్యతాపకయోరేకాత్తతాయాం

సత్యేవ జలే వీచ్యావినాశదర్శనాదిత్యాశంక్య దృష్టాంతాసిద్ధిమాహ—యోఽపీతి. కించ
 భేదాంగీకారేఽపసిద్ధాంతః అనంగీకారే లోకప్రసిద్ధిబాధిత్యాహ—ప్రసిద్ధశ్చేతి.
 అర్థో హ్యర్థనానాభాదినార్థినం తాపయతీతి తాపకః, అర్థి తస్యస్తయోరభేదే బాధక
 మాహ—యదీతి. అర్థినోఽన్యస్యార్థస్యార్థావాదర్థి త్వాభావపదర్థాదన్యస్యార్థినోఽ
 సత్త్వాదర్థత్వాభావః ప్రసజ్యేతేత్యాహ—తథాఽర్థస్యాపీతి. ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరా
 కరోతి—న చైతదస్తితి. అర్థత్వం హి కామనావిషయత్వం తచ్చ కామ్యాదన్యస్య
 కామయితరసత్త్వాన్న స్యాత్, నాసి సార్థత్వమస్తి కామ్యనైవ కామయితృత్వా
 యోగాత్ తస్మాద్భేదోఽక్షీకార్య ఇత్యర్థః. ఇతశ్చ భేదిత్యాహ—సంబంధీతి. తథా
 ఽనర్థానర్థినావపి భిన్నావిత్యన్వయః. అర్థాఽనర్థయోస్సన్వయాపోక్తిపూర్వకం తాప
 కత్వం స్ఫుటయతి—అర్థినోఽనుకూల ఇతి. అద్వైతమతే ముక్తేరయోగముక్త్యా

క్వచిదేకాదశేంద్రియాణి, క్వచిద్బాహ్యేంద్రియాణి త్వగింద్రియేఽంతర్యామ్యే.

మోక్షానుపపత్తిః. జాత్యంతరభావే తు తత్సంయోగ హేతుపరిహారా
త్సాద్యదపి కదాచిన్తోక్షోపపత్తిరితి. అత్రోచ్యతే—నైకత్వాదేవ తస్య
తాపకభావానుపపత్తేః, భవేదేష దోషో యద్యేకాత్తతాయాం తస్య
తాపకావనోన్యస్య విషయవిషయిభావం ప్రతిపద్యేయాతాం, న
త్వేతదస్తి ఏకత్వాదేవ. న హ్యగ్ని రేకస్సన్నాత్మానం దహతి ప్రకా
శయతి వా, సత్యప్రౌఢ్యప్రకాశాదిధర్మభేదే పరిణామిత్వే చ. కిము
కూటస్థే బ్రహ్మణ్యేకస్తింస్తస్య తాపకభావస్సంభవేత్. క్వ పునరయం
తస్య తాపకభావస్సాన్వయితి, ఉచ్యతే—కిం న పశ్యసి కర్తృభూతోజీవద్దే
హస్తస్యస్తాపకస్సవితేతి. నను తత్తిర్నామ దుఃఖం సా చేతయితుర్నా
చేతనస్య దేహస్య, యది హి దేహస్యైవ తత్తిస్సాన్వితా దేహనాశే
స్వయమేవ నశ్యతీతి తన్నాశాయ సాధనం నైషితవ్యం స్యాదితి,
ఉచ్యతే—దేహభావే హి కేవలస్య చేతనస్య తత్తిర్న దృష్టా, న చ
త్వయాపి తత్తిర్నామ విక్రీయా చేతయితుః కేవలన్యేష్యతే, నాపి
దేహచేతనయోస్సంహతత్వమశుద్ధ్యాదిదోషప్రసంగాత్. న చ తప్తే
రేవ తత్తిమభ్యుపగచ్ఛసీతి కథం తవాపి తస్య తాపకభావః. సత్త్వం

స్వమతే యోగమాహ—జాత్యంతరేతి. తయా తస్యయా బుద్ధ్యా పురుషస్య సంయో
గస్సాన్వయిభావః తస్య హేతురనాదిరవివేకస్తస్య పరిహారో వివేకస్తస్మాన్నిత్యముక్త
స్యాపి పురుషస్య కథం చిదుపచారాన్తోక్షోపపత్తిరిత్యర్థః. యథా యోధృగతో జయపరా
జయా రాజన్యవచర్యేతే తథా పురుషాదత్యంతభిన్నబుద్ధిగతో బాధమోక్షే పురుషే
ఉపచర్యేతే. తదుక్తం 'నైవ చ బధ్యతే ముచ్యతే చే'తి సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి.
కిం పరమార్థదృష్ట్యా తస్య తాపకభావానుపపత్తిరుచ్యతే వ్యవహారదృష్ట్యా వా నాద్య
ఇత్యాహ—నైకత్వాదేవేతి. దోషత్వమితి శేషః. తస్మాదదోషత్వం వివృణోతి—భవే
దిత్యాదినా. ఏతత్తత్త్వికం విషయవిషయిత్వం న త్వస్తీత్యర్థః. యత్ర తస్య తాపక
భావో దృష్టస్తత్రేవేతి వ్యవహారపక్షమాదాయ సిద్ధాంతీ బ్రూతే—కిం న పశ్యసీతి.

గాస్య తస్యత్వే దేహత్వవాదాపత్తిరితి శంకతే—నన్వితి. అచేతనస్య దేహస్య
కర్తృత్వేతి వదతా సాంఖ్యేన పక్షవ్యం కిం చేతనస్య కేవలస్య తత్తిః కిం వా దేహ
భూతస్య ఉత తప్తేః ఆహోస్విత్సత్త్వస్య, నాద్య ఇత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. న

య తృతీయాదిత్యాహ—నాపీత్యాదినా. చతుర్థం శంకతే—సత్త్వమితి. సత్త్వం

తప్యం తాపకం రజ ఇతి చేన్న, తాభ్యాం చేతనస్య సంహతత్వానుప
పత్తేః. సత్వానురోధిత్యాచ్చేతనోఽపి తప్యత ఇవేతి చేత్, పరమార్థ
త స్తస్మా నైవ తప్యత ఇత్యాపతతి, ఇవశబ్దప్రయోగాత్, నచేత్త
ప్యతే నేవశబ్దో దోషాయ. న హి డుండుభస్మర్పణవేత్సేతావతా
సవిషో భవతి సర్వో వా డుండుభస్మవేత్సేతావతా నిర్విషః. అతశ్చ
విద్యాకృతోఽయం తప్యతాపకభావో న పారమార్థిక ఇత్యభ్యుపగంత
వ్యమేతత్. నైవం సతి మమాపి కించిద్దుష్యతి. అథ పారమార్థికమేవ
చేతనస్య తప్యత్వమభ్యుపగచ్ఛసి తవైవ సుతరామనిర్తోక్షః ప్రసజ్యేత.
నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ తాపకస్య, తప్యతాపకశక్త్యోర్నిత్యత్వేఽపి
సనిమిత్తసంయోగాపేక్షత్వాత్ తప్తేస్సంయోగనిమిత్తాదర్శనని
వృత్తావాత్యంతికస్సంయోగోపరమస్తతశ్చాత్యంతికో మోక్ష ఉప

రజసోస్తప్యతాపకత్వే పురుషస్య బంధాభావాచ్ఛాస్తారంభవైయర్థ్యమితి పరిహరతి—
న తాభ్యామితి. అసంగత్వేఽపి పురుషస్య తప్యసత్త్వప్రతిబింబత్వాత్తప్తిరితి
శంకతే—సత్త్వేతి. తర్హి జలచంద్రస్య చలనవన్తిజ్యైవ తప్తిరిత్యస్తత్పక్ష ఆగత
ఇత్యాహ—పరమార్థత ఇతి. ఇవ శబ్దమాత్రేణ కథం మిథ్యా తప్త్యాగమితి చేదు
చ్యతే, ఇవశబ్దస్తప్యబుద్ధిసత్త్వసాదృశ్యం బ్రూతే, తచ్చ సాదృశ్యం పురుషస్య తప్య
త్వరూపం చేత్కల్పితమేవ వస్తుతస్తప్త్యభావాదిత్యుపపాదయతి—నచేదితి. పురుషో
వస్తుతస్తప్తిశూన్యశ్చేదివశబ్దో న దోషాయ మిథ్యాతప్తిపరత్వాదిత్యర్థః. సత్త్వమిథ్యా
సాదృశ్యమేవ దోష ఇతి చేన్నేత్యాహ—నహీతి. సవిషత్వం నిర్విషత్వం చేవ
కర్తార్థః కల్పిత ఏవ ద్రష్టవ్యః. సాంఖ్యస్యావిద్యకే తప్యతాపకత్వేసతి మమాపి కించిన్న
దుష్యతి కింతిష్టమేవ సంపన్నమిత్యర్థః. యది మిథ్యాతప్యత్వాంగీకారేఽపసిద్ధాం
తస్మాదితి భీత్యా సత్యం తప్యత్వం పురుషస్యోచ్చేత తదాప్యపసిద్ధాంతః కౌటస్థ్యహా
నాదనిర్తోక్షశ్చ సత్యస్యాత్తవన్నివృత్త్యయోగాదిత్యాహ—అథేత్యాదినా. కించ
రజసో నిత్యత్వాద్దుఃఖసాతత్యమిత్యాహ—నిత్యత్వేతి. అత్ర సాంఖ్యశ్శంకతే—
తప్యేతి. సత్త్వం పురుషో వా తప్యశక్తిః, తాపకశక్తిస్తు రజః, నిమిత్తమవివేకాత్తక
మదర్శనం తమః, తేన సహితస్సనిమిత్తస్సంయోగః పురుషస్య గుణస్వామిత్వరూపః తద
పేక్షత్వాదిత్యర్థః. మోక్షస్తప్త్యభావః. నిమిత్తస్య నివృత్త్యభావాన్నమోక్ష ఇతి

సప్తేంద్రియాణీతి. ఏవం చ పరస్పరవిప్రతిషేధాదసమంజసం సాంఖ్యమతమ్. తస్మాత్
సాంఖ్యసిద్ధాంతో భ్రాంతిమూల ఏవేతి సిద్ధమ్.

పన్న ఇతి చేన్న, అదర్శనస్య తమసో నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్. గుణా
నాం చోద్భవాభిభవయోరనియతత్వాదనియతస్సంయోగనిమిత్తో
పరమ ఇతి వియోగస్యాప్యనియతత్వాత్సంఖ్యనైవ్యావానిర్దోషోఽపరి
హర్యస్సాస్యత్. ఔపనిషదస్యత్వాత్తైకత్వాభ్యుపగమాదేకస్య చ
విషయవిషయిభావానుపపత్తేర్వికారభేదస్య చ వాచారంభణమాత్ర
త్వశ్రవణాదనిర్దోషాశంకా స్వప్నేఽపి నోపజాయతే. వ్యవహారే తు
యత్ర యథాదృష్టస్తస్యతాపకభావస్తత్ర తదైవ స ఇతి న చోదయి
తవ్యః పరిహర్తవ్యో వా భవతి,

ప్రధానకారణవాదో నిరాకృతః, పరమాణుకారణవాదః
ఇదానీం నిరాకర్తవ్యః. తత్రాదౌ తావద్యోఽణుకారణవాదినా బ్రహ్మ
వాదిని దోష ఉత్ప్రేక్ష్యతే స ప్రతిసమాధీయతే. తత్రాయం వైశేషి
కాణామభ్యుపగమః, కారణద్రవ్యసమవాయినో గుణాః కార్యద్రవ్యే
సమానజాతీయం గుణాంతరమారభంతే శుక్లేభ్యస్తంతుభ్యశ్శుక్లస్య
పటస్య ప్రసవదర్శనాత్తద్విపర్యయాదర్శనాచ్చ, తస్మాచ్ఛేతనస్య బ్రహ్మ
ణో జగత్కారణత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే కార్యేఽపి జగతి చైతన్యం
సమవేయాత్ తదదర్శనాత్తు న చేతనం బ్రహ్మ జగత్కారణం భవितు
మర్హతీతీమమభ్యుపగమం తదీయమైవ ప్రక్రియయా వ్యభిచారయతి,

సిద్ధాంతీ పరిహరతి—నేతి. తమసో నివృత్త్యభావేఽపి వివేకేనోపరమాన్తోక్ష ఇత్యత
అహ—గుణానాం చేతి. 'చలం గుణవృత్త' మిత్యంగీకారాదితి భావః. పరపక్షే బంధ
మోక్షవ్యవస్థానుపపత్తిముక్త్యా స్వపక్షముపసంహరతి—ఔపనిషదస్యత్వితి. వస్తుతః
ఏకత్వేన బంధాభావాన్న ముక్త్యభావశంకావసరః, వ్యవహారతస్తు భేదాంగీకారాత్తప్య
తాపకభావో బంధస్తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిశ్చోపపద్యత ఇతి న చోద్యావసరఇత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

వృత్తానువాదేన 'మహద్ద్విష' దితి స్వమతస్థాపనాత్కాధికరణస్య సంగతి
మాహ—ప్రధానేతి. యద్యపి సాంఖ్యమతనిరాసానంతరం పరమాణువాదో నిరా
ర్తవ్యః స్వమతస్థాపనస్య స్మృతిపాదే సంగతత్వాత్ తథాపి పూర్వత్ర ప్రధాన
గానాం సుఖాదీనాం జగత్సేవనన్వయాత్ ప్రధానస్యానుపాదానత్వముక్తం. తథా
బ్రహ్మగుణచైతన్యానన్వయాద్బ్రహ్మణోఽపి నోపాదానత్వమితి దోషో దృష్టాంతసంగతి
వాభాదత్ర సమాధీయత ఇత్యర్థః.

సూ. మహాద్విర్వాధ్యా ప్రస్వపరి మండలాభ్యామ్. ౧౧.

ఏషా తేషాం ప్రక్రియా, పరమాణవః కిల కంచిత్కాలమనా
రబ్ధకార్యా యథాయోగం రూపాదిమంతః పారిమాండల్యపరిమా
ణాస్తిష్ఠంతి, తే చ పశ్చాదదృష్టాదిపురస్సరాస్సంయోగసచివాశ్చ
సంతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కృత్స్నం కార్యజాతమారభంతే, కారణ
గుణాశ్చకార్యే గుణాంతరం. యదా ద్వౌ పరమాణూ ద్వ్యణుకమా
రభేతే తదా పరమాణుగతారూపాదిగుణవిశేషాశ్శుక్లాదయో ద్వ్యణు
కే శుక్లాదీనపరానారభంతే. పరమాణుగుణవిశేషస్తు పారిమాండల్యం
న ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యమపరమారభతే, ద్వ్యణుకస్య పరి
మాణాంతరయోగాభ్యుపగమాత్. అణుశ్చప్రాస్వత్వే హి ద్వ్యణుక

౧౧. చేతనాద్భిప్రాణో జగత్సర్గవాదీ వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం
యస్సమవాయికారణగుణః స కార్యద్రవ్యే స్వసమానజాతీయగుణారంభకస్తంతు
శౌక్ల్యవదితి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహో న్యాయస్యావ్యభిచారాద్విరుధ్యత
ఇతి ప్రాప్తే వ్యభిచారాన్న విరోధ ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—ఏషేత్యాదినా.
యద్యపి 'న విలక్షణత్వా'దిత్యక్త చేతనాదచేతనసర్గస్సాధితస్తథాపి వైశేషికన్యాయస్య
తదీయప్రక్రియయా వ్యభిచారోక్త్యాఽర్థవత్త్వాదస్య సూత్రస్య న గతార్థతా.
ప్రశయకాలే పరమాణవో నిశ్చలా అసంయుక్తాస్తిష్ఠంతి సర్గకాలే చాదృష్టవదాత్మ
సంయోగాత్తేషు కర్తృభవతి, తేన సంయోగాద్ద్రవ్యాంతరసృష్టిర్భవతి, కారణగుణాః
కార్యే గుణాంతరమారభంత ఇతి సామాన్యేన ప్రక్రియాముక్త్వా విశేషతస్తామాహ—
యదా ద్వావితి. పరమాణుః పరిమండలః తద్గతం పరిమాణం పారిమాండల్యమిത്യుచ్యతే,

పూర్వం ప్రపంచస్య ప్రధాననిష్ఠాశబ్దత్వాదిగుణానన్వయాత్ ప్రధానాను
పాదానకత్వవత్ బ్రహ్మగుణచేతనత్వానన్వయాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న స్యాదితి
దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

స్వపక్షదోషనిరాసస్య స్మృతిపాదసంబంధేఽపి ఉక్తావాంతరసంగతిలాభాది
హేదమధికరణం లిఖితమితి బోధవ్యమ్. ఫలం పూర్వవత్. చేతనాద్భిప్రాణో జగ
త్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయోఽత్ర విషయః. స కిం కారణగుణాః కార్యే స్వసమాన
రి

వర్తినీ పరిమాణే వర్ణయంతి. యదాపి ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుక
మారభేతే తదాపి సమానం ద్వ్యణుకసమవాయినాం శుక్లాదీనా
మారంభకత్వం అణుత్వప్రాప్త్యే తు ద్వ్యణుకసమవాయినీ అపి
నైవారభేతే, చతురణుకస్య మహత్త్వద్విర్లుత్వపరిమాణయోగాభ్యుప
గమాత్. యదాపి బహవః పరమాణవో బహూని వా ద్వ్యణుకాని
ద్వ్యణుకసహితో వా పరమాణుః కార్యమారభతే తదాపి సమా
నైషా యోజనా. తదేవం యథా పరమాణోః పరిమండలాత్సతోఽణు
ప్రాప్త్యం చ ద్వ్యణుకం జాయతే మహద్విర్లు చ త్ర్యణుకాదినపరిమండ
లం, యథా వా ద్వ్యణుకాదణోః ప్రాప్త్యాచ్చ సతో మహద్విర్లు చ

తచ్చ స్వసమానజాతీయగుణారంభకం న భవతీత్యుక్తన్యాయస్య వ్యభిచార ఇతి భావః.
వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ—యదాపి ద్వే ఇతి. ద్వే ద్వే ఇతి శబ్దద్వయం పఠితవ్యం,
ఏవం సతి చతుర్భిర్ద్వ్యణుకైశ్చతురణుకారంభ ఉపపద్యతే, యథాశ్రుతే తు
ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యాం మహతశ్చతురణుకస్యారంభో న యుజ్యతే, కారణగతం
మహత్త్వం బహుత్వం వా వినా కార్యే మహత్త్వాయోగాదీతి మంతవ్యం. ప్రకటార్థ
కారాస్తు, యద్ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యామార్భకార్యే మహత్త్వం దృశ్యతే తస్య
హేతుః ప్రచయో నామ ప్రశిధిలావయవసంయోగ ఇతి రావణప్రణీతే భాష్యే
దృశ్యత ఇతి చిరంతనవైశేషికదృష్ట్యేదం భాష్యమిత్యాహుః. సర్వథాపి ద్వ్యణుకగత
ప్రాప్త్యత్వాణుత్వపరిమాణయోరనారంభకత్వాద్వ్యభిచారః. యద్యపి తార్కికాః
ద్వాభ్యామేవ పరమాణుభ్యాం ద్వ్యణుకం త్రిభిర్ద్వ్యణుకైస్త్ర్యణుకమితి కల్పయంతి
తథాఽపి తర్కస్యాప్రతిష్ఠానాన్ననియమ ఇతి మత్వా బ్రూతే—యదాపి బహవ
ఇతి. కారణగుణాశ్శుక్లాదయస్సమానజాతీయగుణారంభకాః, కార్యద్రవ్యపరిమాణం తు
న కారణగుణపరిమాణారభ్యం కిం తు కారణగతసంఖ్యారభ్యమితి ప్రక్రియా తుల్యే
త్యర్థః. ఏవం ప్రక్రియాం దర్శయిత్వా సూత్రం యోజయన్ వ్యభిచారమాహ—
తదేవమితి. పరమాణుభ్య ఏవమహద్విర్లుం చేత్యనియతప్రక్రియామాశ్రిత్యోక్తం, నియత
ప్రక్రియామాశ్రిత్య వ్యభిచారమాహ—యథా వేతి. అణుప్రాప్త్యేభ్యో ద్వ్యణు

జాతీయగుణారమ్భకా ఇతి న్యాయేన విరుధ్యతే, న నేతి సందేహే, విరుధ్యత ఇతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రాప్త్యపరిమండలాభ్యాం ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం, మహ
ద్విర్లుపత్. చశబ్దార్థకవాశబ్దాత్ ప్రాప్త్యాణువచ్చ, చేతనాత్ బ్రహ్మణోఽచేతనం జగ
ద్భవతీతి యోజనా. ఏతదుక్తం భవతి—వైశేషికా హి ప్రాప్త్యాణోర్ద్వ్యణుకాన్తమా

త్ర్యణుకాది జాయతే నాణు నో త హ్రస్వం, ఏవంచేతనాద్భ్రష్టాణో
 ౭ చేతనం జగజ్జనిష్యత ఇత్యభ్యుపగమే కిం తవ చ్చిన్నమ్. అథ మన్యసే
 విరోధినా పరిమాణాంతరేణాక్రాంతం కార్యద్రవ్యం ద్వ్యణుకా
 దీత్యతో నారంభ కాణి కారణగతాని పారిమాండల్యాదీన్యభుప
 గచ్ఛామి, న తు చేతనావిరోధినా గుణాంతరేణ జగతః ఆక్రాంతత్వ
 మస్తి, యేన కారణగతా చేతనా కార్యే చేతనాంతరం నారభేత, న హ్య
 చేతనానాం చేతనావిరోధీ కశ్చిద్దుణోఽస్తి, చేతనాప్రతిషేధమాత్ర
 త్వాత్. తస్మాత్పారిమాండల్యాదివైషమ్యాత్ప్రప్నోతి చేతనాయాః
 ఆరంభకత్వమితి. మైవం మంస్థాః. యథా కారణే విద్యమానానామపి
 పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వమేవం చైతన్యస్యాపీత్యస్యాంశస్య
 సమానత్వాత్. న చ పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వం పారిమాండల్యా
 దీనామనారంభకత్వే కారణం, ప్రాకపరిమాణాంతరారంభాత్పారిమాం
 డల్యాదీనామారంభకత్వోపపత్తేః. ఆరబ్ధమపి కార్యద్రవ్యం ప్రాగ్గుణా
 రంభాత్ క్షణమాత్రమగుణం తిష్ఠతీత్యభ్యుపగమాత్. న చ పరిమా

కేభ్యోఽణుద్రవ్యం న జాయతే హ్రస్వమపి న జాయత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః.
 సూత్రే వా శబ్దశ్చార్థోఽనుక్తగుణసముచ్చయార్థః. తథాచ హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం
 ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘాణువచ్ఛేతనాదచేతనం జాయత ఇతి సూత్ర
 యోజనా. తత్ర హ్రస్వాన్తహద్దీర్ఘం త్ర్యణుకం పరిమండలాదణు ద్వ్యణుకమితి
 విభాగః. దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే—అథ మన్యసఇతి. అచేతనైవ విరోధిగుణఇత్యత
 ఆహ—న హ్యచేతనేతి. కార్యద్రవ్యస్య పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వమంగీకృత్యవివక్షీ
 తాంశసామ్యమాహ—మైవమితి. అంగీకారం త్యజతి—నచేతి. ఉత్పన్నం హి పరి
 మాణాంతరం విరోధి భవతి తదుత్పత్తేః ప్రాగ్విరోధ్యభావాత్, ద్వ్యణుకే పారి
 మాండల్యారంభః కిం న స్యాదిత్యర్థః. నను విరోధిపరిమాణేన సహౌష ద్రవ్యం
 జాయత ఇత్యతఆహ—ఆరబ్ధమపీతి. సహోత్పత్తావపసిద్ధాంతః అతో విరోధ్యభావ
 సిద్ధిఇతి భావః. అణుత్వాద్యారంభే వ్యగ్రత్వాత్ పారిమాండల్యాదేః స్వసమానగుణా
 నారంభకత్వమిత్యాశంక్య నిషేధతి—నచేతి. వ్యగ్రత్వమన్యథాసిద్ధిః తత్ర హేతుః

దీర్ఘం చ త్ర్యణుకం జాయతే; ద్వ్యణుకనిష్ఠహ్రస్వత్వాణుత్వే త్ర్యణుకే స్వసమాన
 జాతీయహ్రస్వత్వాణుత్వే నారభేతే; కిం తు ద్వ్యణుకగతత్రిత్వసంఖ్యా త్ర్యణుకే

ణాంతరారంభే వ్యగ్రాణి పారిమాండల్యాదీని, అతస్స్వసమానజాతీ
యం పరిమాణాంతరం నారభంతే, పరిమాణాంతరస్యాన్య హేతుత్వా
భ్యుపగమాత్ 'కారణబహుత్వాత్కారణమహత్త్వాత్ ప్రచయవిశే
షాచ్చ మహత్' (వై. అ ౨. ఆ ౧. సూ ౯.) 'తద్విపరీతమణు'
(వై. ౨. ౧. ౧౦.) 'ఏ తేన దీర్ఘత్వప్రాప్త్యే వ్యాఖ్యాతే' (వై ౨. ౧. ౧౨.)
ఇతి హి కాణభుజాని సూత్రాణి. న చ సన్నిధానవిశేషాత్ కుతశ్చ
త్కారణబహుత్వాదీన్యేవారభంతే న పారిమాండల్యాదీనీత్యుచ్యేత
ద్రవ్యాంతరే గుణాంతరే వారభ్యమాణే సర్వేషామేవ కారణగుణా
నాం స్వాశ్రయసమవాయావిశేషాత్. తస్మాత్స్వభావాదేవ పారి
మాండల్యాదీనామనారంభకత్వం తథా చేతనాయా అపీతి ద్రష్టవ్యమ్.

పరిమాణాంతరస్యేతి. అన్యహేతుకత్వే సూత్రాణ్యుదాహరతి—కారణేతి. కారణానాం
ద్వ్యణుకానాం బహుత్వాత్ప్రతిజ్ఞాకే మహత్త్వం మృదో మహత్త్వాద్భటే మహత్త్వం
ద్వితులపిండాభేదతిస్థూలతూలపిండే ప్రచయాదవయవసంయోగవిశేషాన్తహత్త్వ
మిత్యర్థః. మహత్త్వవిరుద్ధమణుత్వం పరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యయా ద్వ్యణుకే భవతీ
త్యాహ—తదితి. యన్తహత్త్వస్యాసమవాయికారణం తదేవ మహత్త్వసమానాధికర
ణస్య దీర్ఘత్వస్య, యచ్ఛాణుత్వస్యాసమవాయీ కారణం తదేవాణుత్వావినాభూత
ప్రాప్త్యస్యాసమవాయికారణమిత్యతిదిశతి—ఏతేనేతి. అతో మహత్త్వాదావహేతు
త్వాత్పారిమాండల్యాదీనాం వ్యగ్రత్వమసిద్ధమితి భావః. తేషాం సన్నిధివిశేషాభావాన్న
సమానగుణారంభకత్వమిత్యపి న వాచ్యమిత్యాహ—నచేతి. పారిమాండల్యాదీనామపి
బహుత్వాదివత్ సమవాయికారణగతత్వావిశేషాదిత్యర్థః. తేషామనారంభకత్వే
కార్యద్రవ్యస్య విరోధిగుణాక్రాంతత్వం వ్యగ్రత్వమసన్నిధిర్వా నహేతురిత్యుక్తిఫల
మాహ—తస్మాదితి. యత్తు కారణగుణస్వసమానగుణారంభకఇతివ్యాప్తేః సామాన్య
గుణేషు పారిమాండల్యాదిషువ్యభిచారేపి యో ద్రవ్యసమవాయికారణగతోవిశేషగుణః
స్వసమానజాతీయగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేనైతన్యస్య విశేషగుణత్వాదారంభకత్వం
గ్వారమితి, తన్తందం, చిత్రపటహేతుతంతుగతేషు నీలాదిరూపేషు విజాతీయ

వాదికమారభతే. ఏవం పరిమణ్డలాత్ పరమాణోః అణు ద్వ్యణుకం జాయతే;

౪తం పారిమాణ్డల్యం పరిమాణం ద్వ్యణుకే తాదృశం పారిమాణ్డల్యం నార

పరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యా ద్వ్యణుకే హ్రస్వత్వాదికమారభతే—ఇతి

సంయోగాచ్చ ద్రవ్యాదీనాం విలక్షణానాముత్పత్తిదర్శనాత్ సమాన
జాతీయాత్సమానజాతీయోత్పత్తివ్యభిచారః, ద్రవ్యే ప్రకృతే గుణో
దాహరణమయుక్తమితి చేన్న, దృష్టాంతేన విలక్షణారంభమాత్రస్య
వివక్షితత్వాత్. న చ ద్రవ్యస్య ద్రవ్యమేవోదాహర్తవ్యం గుణస్య
వా గుణవేతి కశ్చిన్నియమే హేతురస్తి. సూత్రకారోఽపి భవతాం
ద్రవ్యస్య గుణముదాజహర 'ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వా
త్సంయోగస్య పంచాత్మకత్వం న విద్యతే' ఇతి (వై. అ. ౪. ఆ. ౨. సూ. ౨.)
యథా ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షయోర్భూమ్యా కాశయోస్సమవయో సం
యోగోఽప్రత్యక్షః ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షేషు పంచసు భూతేషు
సమవయచ్చరీరమప్రత్యక్షం స్యాత్. ప్రత్యక్షం తు శరీరం దృశ్యతే
తస్మాన్న పాంచభౌతికమితి. ఏతదుక్తం భవతి—గుణశ్చ సంయోగో
ద్రవ్యం శరీరం 'దృశ్యతే' త్వితిచాత్రాపి విలక్షణోత్పత్తిః ప్రపంచితా.
నన్వేషం సతి తేనైవైతద్గతం, నేతి బ్రూమః, తత్సాంఖ్యం ప్రత్యుక్తం
ఏతత్తు వై శేషికం ప్రతి. నన్వతిదేశోఽపి సమానన్యాయతయాకృతః

చిత్రరూపహేతుషు వ్యభిచారాచై చతన్యస్యాత్త త్వేన గుణత్వాభావాచ్ఛేతి మంతవ్యం.
తస్మాచ్ఛేతనాద్విజాతీయారంభో యుక్త ఇతి స్థితం తత్రోదాహరణాంతరమాహ—
సంయోగాచ్ఛేతి. నను చేతనం బ్రహ్మ కార్యోపాదానత్వాద్ద్రవ్యం, తన్న విలక్షణస్యో
పాదానమితి ప్రకృతే కించిద్ద్రవ్యమేవ విలక్షణకార్యకరముదాహర్తవ్యంనసంయోగస్య
గుణస్యోదాహరణం యుక్తమితి శంకతే—ద్రవ్యఇతి. గుణాద్ద్రవ్యవచ్ఛేతనాదచేత
నారంభ ఇతి విలక్షణారంభకత్వాంశేఽయం దృష్టాంత ఇతి పరిహరతి—నేతి. అయమ
నియమః కణాదసమ్మత ఇత్యాహ—సూత్రకారోఽపీతి. ఏతావతా కథమనియమ
స్తత్రాహ—ఏతదుక్తమితి. నవిలక్షణత్వన్యాయేన పునరుక్త్యభావేష్యతిదేశాధికరణేన
పునరుక్తిరితి శంకతే—నన్వతిదేశ ఇతి. సమానగుణారంభనియమస్య పారిమాండల్యాది

ప్రక్రియాం ప్రదర్శయంతి. ఇత్థం ప్రదర్శయతాం వైశేషికాణాం కారణగుణాః
కార్యే స్వసమానజాతీయగుణారమ్భకా ఇతి న్యాయాభాసం వదతాం కథం న లజ్జా
భవేత్, వ్యభిచారస్య స్ఫుటత్వాత్. అతః సమన్వయో న విరుద్ధత ఇతి సిద్ధమ్.
'ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహః...' ఇత్యస్యాయం ప్రపంచ ఇత్యపానరుక్త్యమ్.

‘ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహః అపి వ్యాఖ్యాతాః ఇతి, సత్యమేతత్. తస్యైవ త్వయం వై శేషికపరీక్షారంభే తత్ప్రక్రియానుగతేన నిదర్శనేన ప్రపంచః కృతః.

సూ. ఉభయథాపి న కర్తాతస్తదభావః. ౧౨.

ఇదానీం పరమాణుకారణవాదం నిరాకరోతి. స చ వాద ఇత్థం సముత్తిష్ఠతి. పటాదీని హి లోకే సావయవాని ద్రవ్యాణి స్వానుగతై స్సంయోగసచివై స్తంత్యాదిభిర్ద్రవ్యైరారభ్యమాణాని దృష్టాని తత్సా మాన్యేన యావత్కించిత్సావయవం ద్రవ్యం తత్సర్వం స్వానుగతై రేవ సంయోగసచివై స్తైస్సైర్ద్రవ్యైరారబ్ధమితి గమ్యతే. సచాయవయవ దృష్టాంతేన భంగార్థమస్యారంభ ఇత్యాహ—సత్యమితి. తస్యైవతిదేశస్యేత్యర్థః.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౧౨. వై శేషికమతపరీక్షామారభతే. ‘ఉభయథాపి న కర్తాతస్తదభావః’ ఇతి నాన్య ప్రాసంగికేన పూర్వాధికరణేన సంగతిరపేక్షితేతి మన్వానః ప్రధానస్యేష్వరా నధిష్ఠితస్యాకారణత్వేఽపి పరమాణూనాం తదధిష్ఠితానాం కారణత్వమస్త్వీతి ప్రత్యు దాహరణసంగత్యా సాంఖ్యాధికరణానంతర్యమస్య వదంతాత్పర్యమాహ—ఇదానీమితి. ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ పరమాణుభిర్జగదారభ్యత ఇతి వై శేషికరాధ్ధాంతోఽత్ర విషయః, స కిం మానమూలా భ్రాంతిమూలా వేతి సందేహే పూర్వపక్షయతి—స చేతి. తైః పటాదిభిస్సామాన్యం క్షీత్యాదేః కార్యద్రవ్యత్వం తేనేత్యర్థః. విమతం సావయవం క్షీత్యాదికం స్వన్యూనపరిమాణసంయోగసచివానేకద్రవ్యార్బం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటాదివదితి ప్రయోగః. స్వేష్టపరమాణుసిద్ధ్యర్థాని సాధ్యవిశేషణాని. న స్వేతావతా కథం పరమాణుసిద్ధిస్తత్రాహ—స చాయమితి. విమతం సావయవత్వం పక్షతావచ్ఛేదకం

ప్రాసంగికావ్యవహితేనాన్య న సంగత్యపేక్షా. వ్యవహితేన తు—పూర్వం ధానస్య చేతనానధిష్ఠితత్వాత్కారణత్వాభావే ఉక్తే; తర్హి చేతనాధిష్ఠితాః పర ణవః కారణం జగత ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వై శేషికసిద్ధాంతవిరోధే సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తద విరోధే! తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. పరమాణుప్రక్రియయా జగదుత్పత్తిరితి వై శేషికరాధ్ధాం తోఽత్ర విషయః. స కిం ప్రమాణమూలః, భ్రాంతిమూలా వేతి సందేహే, ప్రమాణ

వావయవివిభాగో యతో నివర్తతే సోఽపకర్షపర్యంతగతః పరమాణుః, సర్వం చేదం గిరిసముద్రాదికంసావయవంజగత్, సావయవత్వాదాద్యంతవత్, న చాకారణేన కార్యేణ భవితవ్యమిత్యతః పరమాణవో జగతః కారణమితి కణభుగభిప్రేయాయ. తానీమాని చత్వారి భూతాని భూమ్యుదక తేజఃపవనాఖ్యాని సావయవాన్యుపలభ్య చతుర్విధాః పరమాణవః పరికల్ప్యంతే. తేషాం చాపకర్షపర్యంతగతత్వేన పరతో విభాగాసంభవాద్వినిశ్యతాం పృథివ్యాదీనాం పరమాణుపర్యంతో విభాగో భవతి స ప్రళయకాలః. తతస్సర్వకాలే వాయవీయేష్వణుష్వదృష్టౌ పేక్షం కర్తోత్పద్యతే, తత్కర్తృస్వాశ్రయమణుమణ్వంతరేణ సంయునక్తి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయురుత్పద్యతే, ఏవమగ్ని రేచ మాపః ఏవం పృథివ్యేవమేవశరీరం నేంద్రియమిత్యేవం సర్వమిదం జగదణుభ్యస్సంభవతి, అణుగతేభ్యశ్చ రూపాదిభ్యో ద్వ్యణుకాదిగతాని రూపాదీని సంభవంతి తంతుపటన్యాయేనేతి కాణాదా మన్యంతే. తత్రేదమభిధీయతే—విభాగావస్థానాం తావదణూనాం సంయోగః కర్తృపేక్షోఽ

యతో నివర్తతే. స స్వన్యూనపరిమాణవ్యాపకస్యాపకర్షస్య పర్యంతత్వేనావసాన భూమిత్యేనావగతః పరమాణురిత్యర్థః. యావత్సావయవమనుమానప్రవృత్తేః ద్వ్యణుకన్యూనద్రవ్యం నిరవయవం సిద్ధ్యతీతి భావః. జగన్నిత్యత్వవాదాత్కార్యద్రవ్యత్వ హేత్వసిద్ధిరితి వదంతం ప్రత్యాహ—సర్వం చేతి. విమతమాద్యంతవత్, సావయవత్వాత్పటవదిత్యర్థః. హేతోరసిద్ధిం నిరస్యాప్రయోజకత్వం నిరస్యతి—నచేతి. తే కతివిధాః ఇత్యాకాంక్షాయామాహ—తానీతి. ప్రళయేచైషామపి నాశాన్న జగత్కారణత్వ మిత్యాశంక్యాహ—తేషాం చేతి. అవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వాఽవయవినో నాశః పరమాణూనాం నిరవయవత్వేనావయవవిభాగాదేర్నాశ హేతోరసంభవాన్న నాశ ఇత్యర్థః. తేషాం నిత్యత్వే ఫలితం సృష్టిక్రమమాహ—తత ఇతి. ఏవం కాణాద మతస్య మానమూలత్వాత్తేన వేదాంతసమన్వయస్య విరోధాదసిద్ధిరితి పూర్వపక్షే ఫలం తస్య భ్రాంతిమూలత్వాదవిరోధ ఇతి సిద్ధాంతయతి—తత్రేదమితి. ప్రళయే విభ

మూల ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వైశేషికాః ఖలు కర్తృణా ప్రాకృతైర్నిశ్చలయోః పరమాణ్వోః సంయోగే ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్తిరిత్యాచక్షతే. తస్యకర్తృణః కించిన్నిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే వా, న వా. ఆద్యే, కర్తృనిమిత్తత్వేన ప్రసిద్ధం జీవ

భ్యుపగంతవ్యః కర్తవతాం తంత్యాదీనాం సంయోగదర్శనాత్, కర్తృణశ్చ
కార్యత్వానిమిత్తం కిమప్యభ్యుపగంతవ్యమ్, అనభ్యుపగమే నిమిత్తా
భావాన్నాణుష్ఠాద్యం కర్తృస్యాత్, అభ్యుపగమేఽపి యది ప్రయతో
ఽభిఘాతాదిర్వా యథాదృశం కిమపి కర్తృణో నిమిత్తమభ్యుప
గమ్యేత తస్యాసంభవాత్ అణుష్ఠాద్యం కర్తృస్యాత్, న హి
తస్యామవస్థాయామాత్మగుణః ప్రయత్నసంభవతి శరీరాభావాత్.
శరీరప్రతిష్ఠే హి మనస్యాత్మన స్సంయోగే సత్త్వాత్మగుణః ప్రయతో
జాయేత. ఏతేనాభిఘాతాద్యపి దృష్టం నిమిత్తం ప్రత్యాఖ్యాతవ్యం
సర్గోత్తరకాలం హి తత్సర్వం నాద్యస్య కర్తృణో నిమిత్తం సంభవతి,
అథాదృష్టమాద్యస్య కర్తృణో నిమిత్తమిత్యుచ్యేత, తత్పునరాత్మ
సమవాయు స్యాదణుసమవాయు వా. ఉభయథాపి నాదృష్ట నిమిత్త
మణుషు కర్తావక లేత, అదృష్టస్యాచేతనత్వాత్. న హ్యచేతనం చేత
నానధిష్ఠితం స్వతంత్రం ప్రవర్తతే ప్రవర్తయతి వేతి సాంఖ్య పరీక్షా
యామభిహితమ్. ఆత్మనశ్చానుత్పన్నచైతన్యస్య తస్యామవస్థాయా

క్తానాం పరమాణూనామన్యతరకర్తృణోభయకర్తృణాం వా సంయోగో వాచ్యః, కర్తృ
ణశ్చ నిమిత్తం ప్రయత్నాదికం దృష్టం, యథా ప్రయత్నవదాత్మసంయోగాద్దేహ
చేష్టా వాయ్వాద్యభిఘాతాద్వృక్షాదిచలనం, హస్తనోదనాత్ ఇష్టాదిగమనం తద్వ
దణుకర్తృణో దృష్టం నిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే న వా, ద్వితీయే కర్తానుత్పత్తిః, నాద్యః
ప్రయత్నాదేస్సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాదిత్యుభయథాపి న కర్తృ సంభవతి, అతః కర్తా
సంభవాత్ తస్య సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిసర్గస్యాభావ ఇతి సూత్రార్థః. స్థిరస్య
వేగవద్భ్రమ్యసంయోగవిశేషోఽభిఘాతః స ఏవ చలస్య నోదనమితి భేదః, దృష్ట
నిమిత్తాభావేఽప్యదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్తేతి శంకతే—అథాదృష్టమితి.
వికల్పపురస్కరం దూషయతి—తత్పునరితి. జడాత్మవత్పురమాణోరాశ్రయత్వం కిం న
స్యాదితి మత్వావికల్పః కృత ఇతి మంతవ్యం. అత్రాపి సూత్రంయోజయతి—ఉభయ
థేతి. జీవాధిష్ఠితమదృష్టం నిమిత్తమస్త్విత్యత ఆహ—ఆత్మనశ్చేతి. అచేతనత్వా
న్నాధిష్ఠాత్వమితి శేషః. భిన్నేశ్వరస్యాధిష్ఠాత్వమగ్రే నిరాకరిష్యతే, అచేతనత్వ

ప్రయత్నాభిఘాతాదికమంగీకర్తవ్యమ్. న హి తత్సంభవతి, సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాత్
తస్య. ద్వితీయే కర్తానుత్పత్తిః. అత ఉభయథాపి న కర్తృ, అదృష్టస్యాచేతనస్వస్వతః
కర్తాభిముఖ్యాయోగాత్. అతః కర్తాభావాత్, తదభావః ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ

మచేతనత్వాదాత్త సమవాయిత్వాభ్యుపగమాచ్చ నాదృష్టమణుషు
కర్తణో నిమిత్తం స్యాదసంబంధాత్. అదృష్టవతా పురుషేణాస్త్యై
ణానాం సంబంధ ఇతిచేత్సంబంధసాతత్వాత్ ప్రవృత్తిసాతత్యప్రసంగో
నియామకాంతరాభావాత్. తదేవం నియతస్య కస్యచిత్కర్త నిమిత్తస్యా
భావాన్నాణుష్ఠాద్యం కర్త స్యాత్కర్తాభావాత్తన్ని బంధనస్సంయో
గో న స్యాత్, సంయోగాభావాచ్చ తన్ని బంధనం ద్వ్యణుకాది
కార్యజాతం న స్యాత్. సంయోగశ్చాణోరణ్వంతరేణ సర్వాత్తనా
వా స్యాదేకదేశేన వా, సర్వాత్తనా చేదుపచయానుపపత్తేరణుమాత్ర
త్వప్రసంగో దృష్టవివర్యయప్రసంగశ్చ. ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశ
వతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగస్య దృష్టత్వాత్. ఏకదేశేన చేత్సా
వయవత్వప్రసంగః పరమాణూనాం కల్పితాః ప్రదేశాస్సృరితి చేత్క
ల్పితానామవస్తుత్వాదవస్త్యేవ సంయోగ ఇతి వస్తునః కార్యస్యా
సమవాయికారణం న స్యాత్, అసతి చాసమవాయికారణే ద్వ్యణు

మదృష్టస్య కర్త నిమిత్తత్వాభావే హేతురుక్తః. హేత్వంతరమాహ—అత్త సమవాయి
త్వేతి. గురుత్వవదదృష్టమపి స్వాశ్రయసంయుక్తే క్రియాహేతురితి శంకతే—అదృష్ట
వతేతి. విభుసంయోగస్యాణుషు సదా సత్త్వాత్ క్రియాసాతత్యే ప్రళయాభావస్సృ
దితి దూషయతి—సంబంధేతి. కాదాచిత్కప్రవృత్తేరదృష్టనియమ్యత్వాయోగేఽపీశ్వ
రాన్నియమ ఇత్యతః—నియామకాంతరేతి. యజ్ఞానం తచ్ఛరీరజన్యమితి వ్యాప్తి
విరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేస్తద్గుణకుశ్వరోఽనాస్తి, అస్తిత్వేఽపిసదా సత్త్వాన్న నియామ
కత్వమితి భావః. సూత్రార్థం నిగమయతి—తదేవమితి. సంయోగస్య హేతుత్వం ఖండ
యిత్వా స్వరూపం ఖండయతి—సంయోగశ్చాణోరితి సంయోగస్య వ్యాప్యవృత్తిత్వే
ఏకస్తిన్నితరస్యాంతర్భావాత్కార్యస్య బహుళత్వాయోగాత్సర్వం కార్యం పరమాణు
మాత్రం స్యాదిత్యర్థః. కించ సాంశద్రవ్యే సంయోగస్యైకాంశవృత్తిత్వం దృష్టం తద్వి
రోధాద్వాప్యవృత్తిత్వం న కల్ప్యమిత్యాహ—దృష్టేతి. పరమాణోస్సంయోగ ఏక
దేశేన చేదితి సంబంధః. దిగ్భేదేన కల్పితప్రదేశస్థసంయోగస్యాపి కల్పితత్వాత్తతః
కార్యం నోత్పద్యేత 'ఉత్పన్నం వా మిథ్యా స్యాదిత్యపసిద్ధాంత ఇత్యర్థః. కాణాదానాం
సర్గప్రత్యుక్తౌ సూత్రం యోజయిత్వా ప్రళయనిరాసేఽపి సూత్రం యోజయతి—

సృష్ట్యత్వాదస్యాభావ ఇతి చిత్. తస్మాద్వైశేషికసిద్ధాంతో భ్రాంతిమూల ఇతి
సిద్ధమ్.

కాచికార్యద్రవ్యం నోత్పద్యేత. యథాచాదిసర్గే నిమిత్తాభావాత్సంయోగోత్పత్త్యర్థం కర్తృ నాణూనాం సంభవత్యేవం మహాప్రళయేఽపి విభాగోత్పత్త్యర్థకం కర్తృ నైవాణూనాం సంభవేత్. నహి తత్రాపి కించిన్నియతం తన్నిమిత్తం దృష్టమస్తి. అదృష్టమపి భోగప్రసిద్ధ్యర్థం న ప్రళయప్రసిద్ధ్యర్థమిత్యతోనిమిత్తాభావాన్న స్యాదణూనాం సంయోగోత్పత్త్యర్థం విభాగోత్పత్త్యర్థం వా కర్తృ, అతశ్చ సంయోగవిభాగాభావాత్తదాయత్తయోస్సర్గప్రళయయోరభావః ప్రసజ్యేత, తస్మాదనుపపన్నోఽయం పరమాణుకారణవాదః.

సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః. ౧౩.

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ తదభావ ఇతి ప్రకృతేనాణుకారణవాదనిరాకరణేన సంబంధ్యతే, ద్వాభ్యాం చాణుభ్యాం ద్వ్యణుకముత్పద్యమానమత్యంతభిన్నమణుభ్యామణ్వో స్సమవైతీత్యభ్యుపగమ్యతే యథా చేతి. పరమాణూనాం కర్తృణాం సంయోగాత్సర్గః విభాగాత్ప్రళయ ఇతి ప్రక్రియా న యుక్తా, యుగపదనంతపరమాణూనాం విభాగే నియతస్యాభిసూతాదేర్దృష్టస్య నిమిత్తస్యాసత్త్వాత్ ధర్మాధర్మరూపాదృష్టస్య సుఖదుఃఖార్థత్వేన సుఖదుఃఖశూన్యప్రళయప్రయోజకత్వాయోగాన్నాదృష్టనిమిత్తకేన కర్తృణాం విభాగస్సంభవతి, తథాచ దృష్టాదృష్టనిమిత్తయోరసత్త్వాదుభయథాపి సంయోగార్థత్వేన విభాగార్థత్వేన చ కర్తృ నాస్తి, అతః కర్తృభావాత్తయోస్సంయోగవిభాగపూర్వకయోః సర్గప్రళయయోరభావ ఇతి సూత్రయోజనా.

౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ, తదభావః. అణువాదాసంభవ ఇతి యోగ్యతనూ సంబంధ్యతే, ద్వ్యణుకసమవాయయోః పరమాణుభిన్నత్వసామ్యాత్ ద్వ్యణుక

కిం చ—

తదభావ ఇత్యనుషంగః. తస్య ద్వ్యణుకాదిసృష్ట్యత్పాదస్యాభావః. కుతః, పరమాణుద్వ్యణుకానాం సమవాయాభ్యుపగమాత్. అస్త్యభ్యుపగమః, కిం తేన—
సామ్యాదనవస్థితే. యదైవ హి అణుభ్యామత్యంతభిన్నం సత్ ద్వ్యణుకం సమవాయేన

భవతా, నచైవమభ్యుపగచ్ఛతా శక్యతేఽణుకారణవాదస్సమర్థయితుమ్,
 కుతః. సామ్యాదనవస్థితేః. యథైవ హ్యణుభ్యామత్యంతభిన్నం
 సద్వ్యుణుకం సమవాయులక్షణేన సంబంధేన తాభ్యాం సంబధ్యతే,
 ఏవం సమవాయోఽపి సమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నస్సౌ సమవాయు
 లక్షణేనాన్యేనైవ సంబంధేన సమవాయిభిస్సంబంధ్యేతాత్యంతభేద
 సామ్యాత్, తతశ్చ తస్య తస్యాన్యోఽన్యస్సంబంధకః కల్పయితవ్యః
 ఇత్యనవస్థా ప్రసజ్యేత. నన్విహ ప్రత్యయగ్రాహ్యః సమవాయో నిత్య
 సంబద్ధ ఏవ సమవాయిభిర్గ్రహ్యతే నాసంబద్ధః సంబంధాంతరాపేక్షో
 వా, తతశ్చ న తస్యాన్యస్సంబంధకః కల్పయితవ్యః యేనానవస్థా ప్రస
 జ్యేతేతి. నేత్యుచ్యతే, సంయోగోఽప్యేవంసతి సంయోగిభిర్నిత్యసంబద్ధ
 ఏవేతి సమవాయవన్నాన్యం సంబంధమపేక్షతే, అథార్థాంతరత్వా
 త్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షేత, సమవాయోఽపి తర్హ్యార్థాంతర
 త్వాత్ సంబంధాంతరమపేక్షేత. నచగుణత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంత
 రమపేక్షతే, న సమవాయోఽగుణత్వాదితి యుజ్యతే వక్తుమ్, అపేక్షా
 కారణస్య తుల్యత్వాత్ గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్, తస్మా

వత్సమవాయస్యాపి సమవాయాంతరమిత్యనవస్థితీరిత్యర్థః. నన్విహ తంతుషు పటఇత్యాది
 విశిష్టధీనియామకస్సమవాయో న సంబంధాంతరమపేక్షతే, స్వరూపేణైవ నిత్యసంబద్ధ
 త్వాదితి శంకతే—నన్విహేతి. సంయోగస్యాపి స్వరూపసంబంధోపపత్తేః సమవాయో
 న స్యాదితి దూషయతి—నేతి. సంబంధిభిన్నత్వాచ్చేదపేక్షా సమవాయస్యాపి తుల్యా
 గుణపరిభాషాయాశ్చేతి గుణత్వాభావేఽపి కర్తృసామాన్యాదీనాం సమవాయాంగీకారా
 ద్గుణత్వం సమవాయిత్వేన వ్యాపకం నాపి వ్యాప్యం గుణస్యాపి సమవాయవత్స్వ
 రూపసంబంధసంభవేన వ్యాప్త్యనుకూలతర్కాభావాత్, తస్మాత్సంబంధిభిన్నత్వమేవ
 సంబంధాంతరాపేక్షాయాం కారణం తస్య సమవాయోఽపి తుల్యత్వాదనవస్థా దుర్వారా,
 సా చ మూలక్షయకరీతయా సమవాయాసిద్ధౌ సమవేతద్వ్యుణుకాసిద్ధేరిత్యర్థః.

తాభ్యాం సంబధ్యతే, ఏవం సమవాయోఽపి సమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నః సన్
 అన్యేన సమవాయేన సమవాయిభిః సంబధ్యత, అత్యంతభేదసామ్యాత్; తతశ్చ తస్యా
 ఽన్యోన్యః సమవాయః కల్పనీయ ఇత్యనవస్థానాత్. ఏవం చ సమవాయాసిద్ధౌ సమ
 వేతద్వ్యుణుకాదిస్పృష్ట్యసిద్ధిః స్యాదిత్యర్థః.

ధర్మాంతరం సమవాయమభ్యుపగచ్ఛతః ప్రసజ్యేతైవానవస్థా. ప్రసజ్య
మానాయాం చానవస్థాయామేకాసిద్ధౌ సర్వాసిద్ధేర్ద్వాభ్యామణుభ్యాం
ద్వ్యణుకం నైవోత్పద్యేత, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

సూ. నిత్యమేవ చ భావాత్. ౧౪.

అపిచాణవః ప్రవృత్తిస్వభావా వానివృత్తిస్వభావా వా ఉభయ
స్వభావా వా అనుభయస్వభావా వాఽభ్యుపగమ్యేరణ, గత్యంతరా
భావాత్ చతుర్థాపి నోపపద్యతే. ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యమేవ
ప్రవృత్తేర్భావాత్ ప్రళయాభావప్రసంగః. నివృత్తిస్వభావత్వేఽపి
నిత్యమేవ నివృత్తేర్భావాత్ సర్వాభావప్రసంగః. ఉభయస్వభావత్వం చ
విరోధాదసంభావ్యమ్. అనుభయస్వభావత్వే తు నిమిత్తవశాత్
ప్రవృత్తినివృత్త్యోరభ్యుపగమ్య మానయోరదృష్టాదేర్నిమిత్తస్య నిత్య
సన్నిధానాన్నిత్యప్రవృత్తిప్రసంగః, అతంత్రత్వేఽప్యదృష్టాదేర్నిత్యా
ప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో
దర్శనాత్. ౧౫.

సావయవానాం ద్రవ్యాణామవయవశో విభజ్యమానానాం

౧౪. సూత్రం వ్యాచక్షే—అపిచేతి. అనుభవస్వభావత్వే నైమిత్తికప్రవృత్తి
ర్వాచ్యా, నిమిత్తం చ కాలాదృష్టాదికం నిత్యసన్నిహితమితి నిత్యమేవ ప్రవృత్తి
ప్రసంగః, తస్మాన్నిమిత్తత్వే ప్రవృత్త్యభావ ఇత్యర్థః.

౧౫. కించ పరమాణవస్సమవాయికారణవంతః కారణాపేక్షయా స్థూలా అని
త్యాశ్చ రూపవత్త్వాద్రసవత్త్వాద్గంధవత్త్వాత్ స్పర్శవత్త్వాద్ఘటవదితి సూత్రం యోజ
యితుం పరప్రక్రియామాహ—సావయవానామిత్యాదినా. నన్వత్ర పరమాణుత్వం

అపి చ—

పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే ప్రవృత్తేః నిత్యమేవ భావాత్ ప్రలయా
వప్రసంగః. నివృత్తిస్వభావత్వే నివృత్తేః నిత్యమేవ సత్త్వాత్ సృష్ట్యభావ
ప్రసంగ ఇతరః.

యతః పరో విభాగో న సంభవతి తే చతుర్విధా రూపాదిమంతః పర
మాణవః చతుర్విధస్య రూపాదిమతో భూతభౌతికస్వారంభ కా నిత్యా
శ్చేతి యద్వైశేషికా అభ్యుపగచ్ఛంతి స తేషామభ్యుపగమో నిరా
లంబనదీన, యతో రూపాదిమత్త్వాత్ పరమాణూనామణుత్వనిత్యత్వ
విపర్యయః ప్రసజ్యేత, పరమకారణాపేక్షయా స్థూలత్వమనిత్యత్వం చ
తేషామభిప్రేతవిపరీతమాపద్యే తేత్యర్థః. కుతః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్,
యద్ధి లోకే రూపాదిమద్వస్తు తత్ స్వకారణాపేక్షయా స్థూలమనిత్యం
చ దృష్టమ్, తద్యథా పటస్తంతూనపేక్ష్య స్థూలోఽనిత్యశ్చ భవతి,
తంతవశ్చాంచూనపేక్ష్య స్థూలా అనిత్యాశ్చ భవంతి, తథా చామీ
పరమాణవో రూపాదిమంతస్తైరభ్యుపగమ్యంతే, తస్మాత్తేఽపి కారణ
వంతస్తదపేక్షయా స్థూలా అనిత్యాశ్చ ప్రాప్నువంతి. యచ్చ నిత్యత్వే
కారణం తైరుక్తం 'సదకారణవన్నిత్య'మితి (వై. అ. ౪. ఆ ౧ సూ ౧.)
తదప్యేవం సత్యణుషు న సంభవతి, ఉక్తేన ప్రకారేణాణూనామపి

పక్షతాపచ్ఛేదకం తద్విరుద్ధం స్థూలత్వం కథం సాధ్యత ఇతి చేన్న, వాయుత్వతేజ
స్త్వాదేః పృథగవచ్ఛేదకత్వాత్, న చాప్రయోజకతా కారణశూన్యత్వే నిత్యత్వే
చాత్మవద్రూపాది మత్త్వాయోగాత్. న చ తర్హి వాయుః కారణవానితి పృథక్
సాధనే రూపాదిహేతునాం భాగాసిద్ధ్యభావేఽపి సిద్ధసాధనతా స్యాదితి వాచ్యం,
యత్ర స్పర్శస్తత్ర కారణం యత్రరూపం తత్ర కారణమితి వ్యాప్తిగ్రహకాలే వాయు
త్వాద్యవచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధ్యభావాదితి భావః. పరమాణవో నిత్యాః సత్త్వే సత్య
కారణవత్త్వాదాత్మవదితి సత్ప్రతిపక్షముత్థాప్య విశేష్యాసిద్ధ్యా దూషయతి—యచ్చ
నిత్యత్వఇతి. సత్త్వంభావత్వం ప్రాగభావనిరాసార్థం నిత్యత్వప్రతిషేధస్సప్రతియోగికః
అభావత్వాత్ ఘటాభావవదితి నిత్యత్వస్య క్వచిత్సిద్ధౌ కార్యమనిత్యమితి విశేషతః
కార్యే నిత్యత్వప్రతిషేధాత్కారణభూతపరమాణుషు నిత్యత్వం సిద్ధ్యతి, అన్యథా
ప్రతియోగ్యభావే ప్రతిషేధానుపపత్తిరితి కణాదోక్తమనూద్యాన్యథాసిద్ధ్యా దూష

ఇత్థం పరమాణూనాం కారణత్వం నిరాకృత్య నిరవయవత్వాదికం నిరా
కర్తుమాహ—

వైశేషికమతే జగత్కారణపరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాత్ నిరవయవత్వా

కారణవత్త్వోపపత్తేః, యదపి నిత్యత్వే ద్వితీయం కారణము క్తం. 'అనిత్యమితి చ విశేషతః ప్రతిషేధాభావః' ఇతి (వై. అర. ఆం. సూర) తదపి నావశ్యం పరమాణూనాం నిత్యత్వం సాధయతి, అసతి హి యస్మిన్ కస్యింశ్చిన్నిత్యే వస్తుని నిత్యశ న నశస్సమాసో నోపపద్యతే న పునః పరమాణునిత్యత్వమేవాపేక్ష్యతే. తచ్చాచ్యైవ నిత్యం పరమకారణం బ్రహ్మ. న చ శబ్దార్థవ్యవహారమాత్రేణ కస్యచిదర్థస్య ప్రసిద్ధిర్భవతి, ప్రమాణాంతరసిద్ధయోశ్చబ్దార్థయోర్వ్యవహారావతారాత్. యదపి నిత్యత్వే తృతీయం కారణము క్తం 'అవిద్యాచే'తి (వై. అర. ఆం. సూర.) తద్యద్యేవం విప్రీయేత సశాం పరిదృశ్యమానకార్యాణాం కారణానాం ప్రత్యక్షేణాగ్రహణమవిద్యేతి, తతో ద్వ్యణుకనిత్యతాప్యాపద్యేత. అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత తథాప్యకారణవత్త్వమేవ నిత్యతానిమిత్తమాపద్యేత, తస్య చ ప్రాగేవోక్తత్వాత్ 'అవిద్యాచే'తి పునరుక్తం స్యాత్, అథాపి కారణవిభాగాత్కారణవినాశాచ్చాన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతోరసంభవోఽవిద్యా సా పరమాణూనాం

యతి—యదపీతి. కార్యే నిత్యత్వప్రతిషేధవ్యవహారమంగీకృత్య బ్రహ్మణి ప్రతియోగిప్రసిద్ధిరుక్తా, వస్తుతస్తు విశేషవ్యవహార ఏవాసిద్ధిః, కారణనిత్యత్వస్య ప్రమాణాంతరేణ జ్ఞానం వినా కార్యమనిత్యమితి వ్యవహారాయోగాదిత్యాహ—న చ శబ్దేతి. యది ప్రమాణాంతరం కారణనిత్యత్వే స్యాత్తదాయం వ్యవహారస్సమూహాభవతి తతో మూలజ్ఞానాత్ ప్రాగ్వ్యవహారమాత్రాన్న వస్తుసిద్ధిః వలే యక్షవ్యవహారాదపి తత్సిద్ధిప్రసంగాత్, మూలజ్ఞానే తు తేనైవ విశేషసిద్ధేర్వ్యవహారోపన్యాసవైయర్థ్యమితి భావః. ఏవం పరమాణునిత్యత్వే కాణాదసూత్రద్వయం నిరస్య తృతీయం నిరస్యతి—యదపీతి. నతామణూనాం దృశ్యమానస్థూలకార్యాణాం ప్రత్యక్షేణ కారణజ్ఞానమవిద్యేతి యది సూత్రార్థః తర్హిప్రత్యక్షకారణత్వం నిత్యత్వే హేతుస్సాన్విత్, తన్న, ద్వ్యణుకే వ్యభిచారాదిత్యర్థః. యద్యారంభకద్రవ్యశూన్యత్వం హేతువిశేషణం తదా విశేష్యవైయర్థ్యమాపద్యేత పునరుక్తిశ్చేత్యాహ—అథేత్యాదినా. పరమాణవో నిత్యాః నాశకానుపలంభాదాత్తవదితి సూత్రార్థమాశంకతే—అథాపీతి. తంత్యాద్యవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వా పటాదినాశో దృష్టః తచ్చ ద్వయం

ణుత్వనిత్యత్వవివర్యయః సావయవత్వాదిః ప్రసజ్యేత, లోకే రూపాదిమతః పటాదేస్తథా దర్శనాదిత్యర్థః.

నిత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి వ్యాఖ్యాయేత, నానశ్యం వినశ్యద్వస్తు
ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం వినంష్టుమర్హ తీతి నియమోఽస్తి, సంయో
గసచివే హ్యనేకస్తింశ్చ ద్రవ్యే ద్రవ్యాంతరస్యారంభ కేఽభ్యుప
గమ్యమానే ఏతదేవం స్యాత్, యదా త్వపాస్తవిశేషం సామాన్యా
త్మకం కారణం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానమారంభకమభ్యుప
గమ్యతే తదా ఘృతకాఠిన్యవిలయనవన్తూర్త్యవస్థావిలయనేనాపి
వినాశ ఉపపద్యతే, తస్మాద్రూపాదిమత్వాత్ స్యాదభిప్రేతవిసర్వయః
పరమాణునామ్, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణు కారణవాదః

సూ. ఉభయథా చ దోషాత్. ౧౬.

గంధరసరూపస్పర్శగుణా స్థూలా పృథివీ, రూపరసస్పర్శగుణా
స్సూక్ష్మా ఆపః, రూపస్పర్శగుణం సూక్ష్మతరం తేజః, స్పర్శగుణస్సూక్ష్మ
తమో వాయురిత్యేవమేతాని చత్వారి భూతాన్యపచితాపచితగుణాని

నిరవయవాణూనాం సాస్తీతి నిత్యత్వమిత్యర్థః. పరిణామవాదమౌత్సాహికానాం
నాశకం కించిత్సంభవతీతి పరిహరతి—నేతి. ఆవయవానాం సంయోగేన ద్రవ్యాంత
రోత్పత్తిరారంభ ఇతి యది మతం స్యాత్తదా ద్రవ్యవినాశో ద్వాభ్యామేవేతి నియ
మస్యాస్మిన్నారంభే మానమస్తి సంయుక్తతంతవ్యవటాదర్శనాదతః కారణమేవ స్వతో
నిర్విశేషం విశేషవదవస్థాత్తనా కార్యమిత్యనుభవబలాదాస్థేయం. తథా చాణూనామప్య
విద్యాపరిణామరూపాణాం ప్రళయనిమిత్తేన కాలాదినా పిండాత్కస్వరూపతిరోభావేన
కారణభావాపత్తిర్వినాశ ఉపపద్యతే. యథాగ్నిసంహరార్కద్భృతకాఠిన్యమవయవసంయో
గస్యావయవానాం చ నాశం వినైవ లీయతే తద్వత్, న చ కాఠిన్యస్య సంయోగ
విశేషత్వేన గుణత్వాద్ద్రవ్యనాశేఽనుదాహరణత్వమితి శంక్యం, గుణవద్ద్రవ్యస్యాపి
కుతశ్చిద్వినాశ ఇత్యంశేనోదాహరణాద్గుణపరిభాషాయాశ్చతంత్రత్వాత్. వస్తుతస్తు
ఘృతం కఠినం ద్రవ్యమిత్యనుస్యూతఘృతపరిణామవిశేషో ద్రవ్యమేవ కాఠిన్యం. న చ
ద్రవ్యత్వేఽప్యవయవవిభాగాదేవ తస్య నాశ ఇతి వాచ్యం, ఘృతస్య పరిణామిన ఏక
త్వేన విభాగాసంభవాత్, పరమాణుకాఠిన్యనాశే తదసంభవాచ్ఛేతి భావః. కించ
ప్రళయే 'నాసీద్రజోనాన్యత్కించనే' త్యణూనాం నాశసిద్ధిః, తస్మాన్న తేషాం
పరమకారణత్వమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

౧౬. యద్యస్తాదధికగుణవత్తస్మాత్ స్థూలమితి వ్యాప్తిముక్త్యా వికల్పయతి—

సూలసూక్ష్మసూక్ష్మతరసూక్ష్మతమతారతమ్యోపేతాని చ లోకే లక్ష్యం
తే, తద్వత్సరమాణవోఽప్యవచితాపచితగుణాః, కల్పేరన్న వా, ఉభ
యథాపి చ దోషానుషంగోఽపరిహార్యవ స్యాత్. కల్పమూనే తావ
దుపచితాపచితగుణత్వే ఉపచితగుణానాం మూర్త్యుపచయాదపరమా
ణుత్వప్రసంగః. నచాంతరేణాపి మూర్త్యుపచయం గుణోపచయోభవ
తీత్యుచ్యేత. కార్యేషు భూతేషు గుణోపచయే మూర్త్యుపచయదర్శ
నాత్. అకల్పమూనే తూపచితాపచితగుణత్వే పరమాణుత్వసామ్య
సిద్ధయే యది తావత్సర్వే ఏకైకగుణా ఏవ కల్పేరన్ తతస్తేజసి
స్పర్శసోపలబ్ధిర్న స్యాత్, అప్పు రూపస్పర్శయోః, పృథివ్యాం చ రస
రూపస్పర్శానాం, కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానామ్, అథ
సర్వే చతుర్థణా ఏవ కల్పేరన్ తతోఽప్స్వపి గంధసోపలబ్ధిస్సాన్య
త్తేజసి గంధరసయోర్వాయా చ గంధరూపరసానామ్, న చైవం
దృశ్యతే. తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా. ౧౭.

ప్రధానకారణవాదో వేదవిద్భిరపి కైశ్చిన్తన్వాదిభిస్సత్కార్య

తద్వదితి. పార్థివః పరమాణురధికగుణస్తత ఏకైకన్యూనగుణా జ్ఞాదిపరమాణవ ఇతి
కల్పితే న వా, ఆద్యే దోషమాహ—కల్పమన ఇతి. మూర్త్యుపచయాత్ స్థూల్యా
దిత్యర్థః. పార్థివోఽణురాప్యోత్ స్థూలః అధికగుణత్వాద్ధృటవదిత్యేవంప్రయోక్తవ్యం
అప్రయోజకత్వం నిరస్యతి—న చాంతరేణేతి. దృష్టవిరోధస్సాన్యదితి భావః. నేతి
పక్షే సర్వేషామణానాం సామ్యార్థమేవైకగుణకత్వం వా స్యాచ్చతుర్థణకత్వం వా.
ఉభయథాపి దోషమాహ—అకల్పమనేత్విత్వాదినా.

౧౭. న కేవలమనువాదస్యానుక్తత్వాదుపేక్షా కింతు శిష్టబహిష్కృతత్వాత్
గ్రంథతోఽర్థతశ్చాచగ్రహ్యత్వమిత్యాహ—అపరిగ్రహాచ్చేతి. చకారార్థం ప్రపంచ

కిం చ—

వైశేషికమతే పరమాణవః కిముపచితానుపచితగుణాత్తకాః కల్పంతే, న వా.
ఆద్యే, అణుత్వన్యాఘాతః, ఉపచితానుపచితగుణాత్కపృథివ్యాదేః స్వరూపోఽచయ
దర్శనాత్. నివృత్తీయే, తత్కార్యపృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలమ్భప్రసంగ ఇతి ఉభయ
థాపి దోషాదనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

త్వాద్యంశోపజీవనాభిప్రాయేణోపనిబద్ధః, అయం తు పరమాణుకారణ
వాదో న కైశ్చిదపి శిష్టైః కేనచిదప్యంశేన పరిగృహీత ఇత్యత్యంత
మేవానాదరణీయో వేదవాదిభిః. అపిచ వై శేషికాస్తంత్రార్థభూతాః
షట్పదార్థాః ద్రవ్యగుణకర్తృసామాన్యవిశేషసమవాయాఖ్యానత్యంత
భిన్నాః భిన్నలక్షణానభ్యుపగచ్ఛంతి, యథా మనుష్యోఽశ్వశ్శశఇతి.
తథాత్వంచాభ్యుపగమ్య తద్విరుద్ధం ద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణామభ్యుప
గచ్ఛంతి ధర్మాంతరమ్, తన్నోపపద్యతే, కథమ్, యథాహి లోకే శశకుశ
పలాశప్రభృతీనామత్యంతభిన్నానాం సతాం నేతరేతరాధీనత్వం భవతి,
ఏవం ద్రవ్యాదీనామప్యత్యంతభిన్నత్వాన్నైవ ద్రవ్యాధీనత్వం గుణా
దీనాం భవితుమర్హతి, అథ చ భవతి ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనామ్,
తతో ద్రవ్యభావే భావాత్ ద్రవ్యభావే చాభావాత్ ద్రవ్యమేవ
సంస్థానాదిభేదాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి. యథా దేవదత్తఏకఏవ
సన్నవస్థాంతరయోగాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి తద్వత్. తథా సతి

యితుముపక్రమతే—అపిచేతి. అత్యంతభేదజ్ఞాపకమాహ—భిన్నలక్షణానీతి. ద్రవ్య
గుణకర్తృణాం ద్రవ్యత్వగుణత్వకర్తృత్వజాతయో లక్షణాని గుణాశ్రయత్వాద్యుపాధయో
వా, నిర్గుణత్వే సతి జాతిమదక్రియత్వం గుణలక్షణం, సంయోగవిభాగయోర్నిరపేక్ష
కారణం కర్తృ, నిత్యమేకమనేకసమవేతం సామాన్యం, నిత్యద్రవ్యవృత్తయోఽన్త్యా
విశేషాః, నిత్యసంబంధస్సమవాయ ఇతి భిన్నాని లక్షణాని, తైర్నిధోఽత్యంతభేదసిద్ధి
రిత్యర్థః. తథాత్వమత్యంతభిన్నత్వం—తేన విరుద్ధం ధర్మాంతరం ధర్మధర్మభావః గుణాదయో
న ద్రవ్యధర్మాస్పృశః తతోఽత్యంతభిన్నత్వాచ్చశకుశాదివదిత్యర్థః. భేదే బాధకముప
న్యస్యాభేదమాహ—అథ చ భవతీతి. గుణాదిషు తదధీనత్వం తావదన్వయవ్యతిరేక
సిద్ధం, తథాచ గుణాదయో ద్రవ్యాభిన్నాః, ద్రవ్యాధీనత్వాత్, యద్యస్తాద్భిన్నం
తన్న తదధీనం యథా శశభిన్నః కుశఇత్యర్థః. అభేదే ద్రవ్యం గుణఇతి శబ్దప్రత్యయ
భేదః కథం తత్రాహ—ద్రవ్యమితి. కల్పితభేదోఽప్యస్తీత్యాశయః. అన్యథాఽత్యంత
భేదవదత్యంతాభేదేఽపి ధర్మధర్మత్వాయోగాదితి మంతవ్యం. అస్తు గుణాదీనాం ద్రవ్య
తాదాత్మ్యమితి వదంతం తార్కికమన్వయం ప్రత్యాహ—తథాసతీతి. సాంఖ్యోఽత్ర

అపి చ—

పరమాణుకారణవాదస్య కేనచిదప్యంశేన కైశ్చిదపి శిష్టైః అపరిగ్రహాత్ తత్ర

సాంఖ్యసిద్ధాంత ప్రసంగస్వసిద్ధాంతవిరోధశ్చపద్యేయాతామ్. నన్య
 గ్నేరన్యస్యాపి సతో ధూమస్యాగ్న్యధీనత్వం దృశ్యతే, సత్యం దృశ్య
 తే, భేదప్రతీతేస్తు తత్రాగ్ని ధూమయోరన్యత్వం నిశ్చయతే, ఇహ తు
 శుక్లః కంబళో రోహిణీధేనుర్నిలముత్పలమితి ద్రవ్యవైవిధ్య తస్యతస్య
 తేన తేన విశేషేణ ప్రతీయమానత్వానైవ ద్రవ్యగుణయోరగ్ని
 ధూమయోరివ భేదప్రతీతిరస్తి, తస్మాద్ద్రవ్యాత్మకతా గుణస్య. ఏతేన
 కర్తృసామాన్యవిశేషసమవాయానాం ద్రవ్యాత్మకతా వ్యాఖ్యాతా. గుణా
 దీనాం ద్రవ్యాధీనత్వం ద్రవ్యగుణయోరయుతసిద్ధత్వాదితియద్యుచ్యేత,
 తత్పునరయుతసిద్ధత్వమపృథగ్దేశత్వం వా స్యాదపృథక్కాలత్వం వా
 అపృథక్స్వభావత్వం వా, సర్వభాషి నోపపద్యతే. అపృథగ్దేశత్వే
 తావత్ స్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేత, కథమ్, తంత్రార్థో హి పటః
 తంతుదేశోఽభ్యుపగమ్యతే న తు పటదేశః, పటస్య తు గుణాః శుక్ల
 త్వాదయః పటదేశా అభ్యుపగమ్యంతే న తంతుదేశాః తథా చాహుః
 'ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతరమారభంతే గుణాశ్చ గుణాంతర' మితి
 (వై. అ ౧. ఆ ౧. సూ ౧౦.) తంతవో హి కారణద్రవ్యాణి కార్య
 ద్రవ్యం పటమారభంతే, తంతుగతాశ్చ గుణాశ్శుక్లత్వాదయః కార్య
 ద్రవ్యే పటే శుక్లత్వాదిగుణాంతరమారభంతితి హి తేఽభ్యుప
 గచ్ఛంతి. సోఽభ్యుపగమో ద్రవ్యగుణయోరపృథగ్దేశత్వేఽభ్యుపగమ్య

వేదాంతీ గ్రహ్యః యద్వా కాపిలస్యాపి తాదాత్మ్యం సిద్ధాంత ఇతి సాంఖ్య
 గ్రహణం. యద్యపి తదధీనత్వం తద్ధర్మత్వం తచ్చ ధూమే నాస్తి అగ్నిం వినాపి
 భావాత్, తథాపి తత్కార్యత్వం తదధీనత్వం మత్వా వ్యభిచారం శంకతే—సన్నితి.
 కార్యత్వమన్యత్వం చాంగీకరోతి—సత్యమితి. తథాపి తాదాత్మ్యేన ప్రతీయమాన
 త్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాశయః. అస్య హేతోరన్యథాసిద్ధిమా
 ంకతే—గుణాదీనామితి. గుణాదీనాం ద్రవ్యేణాభేదాభావేఽపి అయుతసిద్ధత్వేన
 తాదాత్మ్యప్రతీతిసిద్ధిరిత్యర్థః. దూషయితుం వికల్పయతి—తత్పునరితి. శౌక్ల్యస్య పట
 యత్వాత్ పటస్య తంతుదేశత్వాత్ పటశౌక్ల్యయోరపృథగ్దేశత్వాభావాచ్ఛుక్లః పట
 ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతీతిర్న స్యాదిత్యాద్యం దూషయతి—అపృథగ్దేశత్వఇతి.
 కాణాదం సూత్రద్వయం వ్యాచక్షే—తంతవో హీతి. స్వభావో హి స్వరూపం త

మానే బాధ్యేత. అథాపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వముచ్యేత, సవ్య
దక్షిణయోరపి గోవిమాణయోరయుతసిద్ధత్వం ప్రసజ్యేత. అపృథక్స్వ
భావత్వేత్వయుతసిద్ధత్వే న ద్రవ్యగుణయోరాత్త భేదస్సంభవతి, తస్య
తాదాత్మ్యేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్. యుతసిద్ధయోస్సంబంధస్సంయో
గోఽయుతసిద్ధయోస్తు సమవాయ ఇత్యయమభ్యుపగమో మృషైవ
తేషాం, ప్రాక్సిద్ధస్య కార్యాత్కారణస్యాయుతసి త్వానుపపత్తేః.
అథాన్యతరాపేక్ష ఏవాయమభ్యుపగమస్సాన్వితయుతసి స్య కార్యస్య
కారణేన సంబంధస్సమవాయ ఇతి. ఏవమపి ప్రాగసిద్ధస్యాలభ్యాత్త కస్య
కార్యస్య కారణేన సంబంధో నోపపద్యేత ద్వయాయ తత్త్వాత్సంబంధ
స్య. సిద్ధం భూత్వా సంబధ్యత ఇతి చేత్, ప్రాక్కారణసంబంధా
త్కార్యస్య సిద్ధావభ్యుపగమ్యమానాయామయుతసిద్ధ్యభావాత్కార్య
కారణయోస్సంయోగవిభాగౌ న విద్యేతే ఇతీదముక్తం దురుక్తం
స్యాత్. యథా చోత్పన్నమాత్రస్యాక్రియస్య కార్యద్రవ్యస్య విభు
భిరాకాశాదిభిర్ద్రివ్యాంతరైస్సంబంధస్సంయోగ ఏవాభ్యుపగమ్యతే న
సమవాయః, ఏవం కారణద్రవ్యేణాపి సంబంధస్సంయోగ ఏవ స్యాత్
న సమవాయః, నాపి సంయోగస్య సమవాయస్య వా సంబంధస్య

స్యాపృథక్త్వేఽస్తదిష్టాభేదసిద్ధిరిత్యాహ—అపృథక్స్వభావత్వ ఇతి—అథేదే యుక్తి
మాహ.—తస్యేతి-గుణస్యేత్యర్థః. ఏవం షట్పదార్థా అత్యంతభిన్నా ఇతి సిద్ధాంతోఽను
భవవిరోధేన దూషితః—సిద్ధాంతాంతరం దూషయతి. యుతసిద్ధయోరితి. ఆయుతసిద్ధ
త్వం కిముభయోరుతాన్యతరస్య, నాద్య ఇత్యాహ—ప్రాగితి. ద్వితీయమాశంక్య దూష
యతి—అథేత్యాదినా. కారణస్య పృథక్సిద్ధత్వేఽపి కార్యమపృథక్సిద్ధమిత్యుక్త
ముపేత్య సంబంధోఽసిద్ధస్య సిద్ధస్య పేతి వికల్పవిద్యం దూషయిత్వా ద్వితీయం
శంకతే—సిద్ధం భూత్వేతి. సతోరప్రాప్తయోః ప్రాప్తిస్సంయోగఇత్యభ్యుపగమాత్తంతు
షటయోరపి సంయోగాపత్తిరిత్యవసిద్ధాంతస్సాన్విదిత్యర్థః. సద్యో జాతపటస్య క్రియా
భావాత్కథం సంయోగస్తత్రాహ—యథేతి. కించ సంబంధస్యాపి సంబంధేఽనవస్థానా
దసంబంధస్యానియామకత్వాత్సంబంధోఽపి దుర్నిరూప ఇత్యాహ—నాపీతి. సంబంధ

త్యంతమనపేక్షా శ్రేయోర్ధిభిః కర్తవ్యం. అతో వై శేషికార్థాంతో భ్రాంతిముఖ
ఏవేతి సిద్ధమ్.

సంబంధివ్యతిరేకేణా స్తిత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి. సంబంధిశబ్దప్రత్యయ
 వ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్తయోరస్తిత్వ
 మితి చేన్న, ఏకత్వేఽపి స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయాఽనేకశబ్ద
 ప్రత్యయదర్శనాత్. యదైకోఽపిసకదేవదత్తోలోకేస్వరూపం సంబంధి
 రూపం చాపేక్ష్యానేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి మనుష్యో బ్రాహ్మణః
 శ్రోత్రియో వదాన్యో బాలో యువా స్థవిరః పితా పుత్రః పాత్రో
 భ్రాతా జామాతేతి. యథా చైకాపి సతీ రేఖా స్థానాన్యత్వేన నివిశ
 మానా ఏకదశశతసహస్రాదిశబ్దప్రత్యయ భేదమనుభవతి, తథాసంబంధి
 నోరేవ సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్ద
 ప్రత్యయార్హత్వం న వ్యతిరిక్తవత్త్వస్తిత్వేన, ఇత్యుపలబ్ధిలక్షణ
 ప్రాప్తస్యానుపలబ్ధేరభావో వత్త్వంతరస్య. నాపి సంబంధివిషయత్వే
 సంబంధిశబ్దప్రత్యయయోః సంతతభావప్రసంగః, స్వరూపబాహ్య
 రూపాపేక్షయేత్యుక్తోత్తరత్వాత్. తథాఽన్వాత్తమనసామప్రదేశత్వా
 న్న సంయోగస్సంభవతి, ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశవతా
 ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగదర్శనాత్. కల్పితాః ప్రదేశా అన్వాత్తమన

స్సంబంధిభిన్నః, తద్విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాద్వత్త్వంతరవదితి శంకతే—సంబంధితి.
 కల్పితభేదసాధనే సిద్ధసాధనతా, వస్తుభేదసాధనే తు వ్యభిచార ఇతి సమాధత్తే—నైక
 త్వేఽపీతి. స్వరూపేణ మనుష్యాదిశబ్దభాగేవ పుత్రాద్యపేక్షయా పితేత్యాదివిలక్షణశబ్ద
 ధీగమ్యో భవతి న చ భిద్యత ఇతి వ్యభిచారఇత్యర్థః. ఫలితమాహ—ఇత్యుపలబ్ధితి.
 విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాదిత్యుపలబ్ధిఘటితేన లక్షణేన లింగేన ప్రాప్తస్య వత్త్వంతరస్య
 సంయోగాదేః సంబంధివ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరభావో నిశ్చయత ఇత్యర్థః. న హ్యంగుళి
 ద్వయస్య నైరంతర్యాతిరేకేణ సంయోగ ఉపలభ్యతే, సమవాయస్తు న కస్యాపి క్వచి
 దవ్యనుభవమారోహయతీతి భావః. సంబంధస్య సంబంధ్యభేదే సంబంధినస్సదా
 సత్త్వాత్ సర్వదా సంబంధబుద్ధిప్రసంగ ఇతి శంకాం నిషేధతి—నాపీతి. పరాపే
 ష్యయా నైరంతర్యావస్థాయామంగుళ్యోః రూపరూపిణోశ్చ సంబంధధీర్న స్వత ఇత్యుక్త
 త్యర్థః. పూర్వం పరమాణ్యోః సంయోగనిరాసేన ద్వ్యణుకాదిసృష్టిర్నిరస్తా, సంప్రత్య
 వదాత్తనాఽణూనాం సంయోగోఽణుషు క్రియాహేతురాత్తమనసోస్సంయో
 బుద్ధ్యాద్యసమవాయకారణం తద్ద్వయం నిరస్యతి—తథాఽన్వాత్తేతి. నిరస్త
 కల్పితప్రదేశపక్షమతిప్రసంగాభ్యుదోహంతరం వత్తుంపునరుత్థాపయతి—కల్పితాః

సాం భవిష్యంతీతి చేన్న, అవిద్యమానార్థకల్పనాయాం సర్వార్థసిద్ధి
ప్రసంగాత్, ఇయానేవావిద్యమానో విరుద్ధోఽవిరుద్ధో వాఽర్థః కల్ప
నీయో నాతోఽధిక ఇతి నియమే హేత్వభావాత్, కల్పనాయాశ్చ
స్వాయత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ. న చ వై శేషికైః కల్పితేభ్యః
షడ్భ్యః పదార్థేభ్యోఽన్యేఽధికాః శతం సహస్రం వార్థా న కల్ప
యితవ్యా ఇతి నివారకో హేతురస్తి, తస్మాద్యన్తే యన్తే యద్యద్రో
చతే తత్తత్సద్భేత్, కశ్చిత్ కృపాళుః ప్రాణినాం దుఃఖబహుళ
స్సంసారవచ మాభూదితి కల్పయేత్, అన్యో వా వ్యసనీ ముక్తానామపి
పునరుత్పత్తిం కల్పయేత్, కస్తయోర్నివారకస్యాత్. కించాన్యద్వా
భ్యాం పరమాణుభ్యాం నిరవయవాభ్యాం సావయవస్య ద్వ్యణుకస్యా
కాశేనేవ సంమానుషపత్తిః, న హ్యేకాశస్య పృథివ్యాదీనాం చ జతు
కాష్టవత్ సంపాద్యస్తి, కార్యకారణద్రవ్యయోరాశ్రితాశ్రయభావో
ఽన్యథా నోపపద్యతే ఇత్యవశ్యం కల్పస్సమవాయఇతి చేన్న, ఇతరేత
రాశ్రయత్వాత్. కార్యకారణయోర్హి భేదసిద్ధావాశ్రితాశ్రయభావ
సిద్ధిరాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధౌ చ తయోర్భేదసిద్ధిః కుండబదరవదితీతరేత
రాశ్రయతాస్యాత్. న హి కార్యకారణయోర్భేద ఆశ్రితాశ్రయ

ఇతి. కల్పనామూలా ఊహితార్థాస్సంతోఽసంతో వా, ద్వితీయే న సంయోగసిద్ధిః
స్వస్వాభావయోరేకత్ర పృత్యవచ్ఛేదకాసత్త్వాత్ ఆద్యే తూహమాత్రేణ సర్వార్థ
సిద్ధిప్రసంగః, ఊహస్య స్వాధీనత్వాత్ ప్రభూతత్వం నిరవధిత్వం తత్సంభవాచ్ఛేత్యర్థః.
యద్యుహాత్సర్వసిద్ధిస్తదా పదార్థబంధముక్తినియమా లుప్యేరన్నిత్యాహ—న చేత్యా
దినా. సంయోగం దూషయిత్వా సమవాయం దూషయతి—కించాన్యదితి. తన్న తే
దూషణాంతరముచ్యతే ఇత్యర్థః. సంక్షేపస్సంగ్రహః. యత ఏకాకర్షణేనైవాపరాకర్షణం
తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః. ద్వ్యణుకం నిరవయవాసమవేతం, సావయవత్వాదాకాశాసమ
వేతభూమివదితి భావః. నను ద్వ్యణుకస్యాసమవేతత్వే తదాశ్రితత్వం న స్యాత్,
సంబంధం వినా తదయోగాత్, న చ సంయోగాదాశ్రితత్వం కార్యద్రవ్యస్య
ప్రకృత్యా సంయోగాదితి శంకతే—కార్యేతి. ప్రకృతివికారయోరభేదాదాశ్రయా
శ్రయిభావానుపపత్తిరిష్టేతి పరిహరతి—నేతి. భేదాత్తద్భావఇతి వదంతం ప్రత్యాహ—
ఇతరేతరాశ్రయత్వాదితి. కథం తర్హి కార్యస్య కారణాశ్రితత్వవ్యవహారః కల్పిత

భావో వా వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే, కారణస్యైవ సంస్థాన
మాత్రం కార్యమిత్యభ్యుపగమాత్. కించాన్యత్. పరమాణూనాం పరి
చ్ఛిన్నత్వాత్ యావత్తోదిశః షడష్టౌ దశ వా తావద్భిరవయవైస్సావ
యవాస్తేస్యః. సావయవత్వాదనిత్యాశ్చేతి నిత్యత్వనిరవయవత్వాభ్యు
పగమో బాధ్యేత. యాంస్త్యం దిగ్భేదభేదినోఽవయవాన్ కల్పయసి
తఏవ మమ పరమాణవ ఇతి చేన్న, స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యక్రమేణాపరమ
కారణాద్విినాశోపపత్తేః. యథా పృథివీ ద్వ్యణుకాద్యపేక్షయా స్థూల
తమా వస్తుభూతాపి వినశ్యతి తతసూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చ పృథివ్యేక
జాతీయకం వినశ్యతి, తతో ద్వ్యణుకం, తథా పరమాణవోఽపి పృథి
వ్యేకజాతీయకత్వాద్విినశ్యేయః. వినశ్యంతోఽప్యవయవవిభాగేనైవ
వినశ్యంతీతి చేత్, నాయం దోషః, యతో ఘృతకారిన్యవిలయనవదపి
వినాశోపపత్తిమవోచామ. యథా హి ఘృతసువర్ణాదీనామవిభజ్య

భేదాదిత్యాహ—కారణస్యైవేతి. పరమాణూనాం నిరవయవత్వమస్యయుక్తమి
త్యాహ—కించేతి. పరమాణవస్సావయవాః అల్పత్వాత్ ఘటపత్, విపక్షే తేషాం
దిగ్భేదావధిత్వం న స్యాదాత్మవదిత్యర్థః. నను పరమాణ్వపేక్షయా యోఽయం ప్రాచీ
దక్షిణేత్యాదిదిగ్భేదవ్యవహారస్తదవధిత్వేన యేఽవయవాస్త్యయోచ్యంతే తఏవ మమ
పరమాణవస్తేఽపి సావయవాశ్చేత్తదవయవా ఏవేత్యేవం యశః పరం న విభాగస్సఏవ
నిరవయవః పరమాణురితి శంకతే—యాంస్త్యమితి. పరిహరతి—నష్టాలేతి. ఆయ
మర్థః యత్సర్వాత్త నా విభాగాయోగ్యం వస్తు స పరమాణురితి యద్యుచ్యేత తర్హి
బ్రహ్మణఏవ పరమాణుసంజ్ఞా కృతా స్యాత్ తదన్యస్యాలృప్య దిగ్విభాగార్హత్వేనావ
యవవిభాగావశ్యంభావాత్, యది పృథివ్యాదిజాతీయాలృపరిమాణవిశ్రాంతిభూమి
ర్యస్స పరమాణురిత్యుచ్యేత తర్హి తస్య న మూలకారణత్వం, వినాశిత్యాత్ ఘటపత్,
న చ హేత్వసిద్ధిః, అణవో వినాశినః, పృథివ్యాదిజాతీయత్వాత్, ఘటపదితి సాధనా
1తి. సంప్రతి నిరవయవద్రవ్యస్య నాశ హేత్వభావాదాత్మవదవినాశ ఇత్యాశంక్య
ారోక్తోక్తం పరిహారం స్థారయతి—వినశ్యంత ఇత్యాదినా. బ్రహ్మాతిరిక్తస్యాజ్ఞానికత్వా
ద్యస్య నిరవయవత్వమసిద్ధం నిమిత్తాదృష్టాదినాశాద్విినాశః ప్రళయే సంభవతి,
ముక్తా జ్ఞానాదజ్ఞాననాశే తత్కార్యాణునాశసంభవ ఇతి భావః. యదుక్తం

మానావయవానామప్యగ్నిసంయోగాద్ధృవభావాపత్త్యా కాఠిన్యవినా
శో భవతి, ఏవం పరమాణూనామపి పరమకారణభావాపత్త్యా మూర్త్యా
దివినాశో భవిష్యతి, తథా కార్యారంభోఽపి నావయవసంయోగేనైవ
కేవలేన భవతి, క్షీరజలాదీనామంతరేణాప్యవయవసంయోగాంతరం
దధి హిమాదికార్యారంభదర్శనాత్, తదేవమసారతరతర్కసందృబ్ధత్వా
దీశ్వరకారణశ్రుతివిరుద్ధత్వాచ్ఛ్రితిప్రవణైశ్చశిష్టైర్నవాదిభిరపరిగృహీ
తత్వాదత్యంతమేవానవేక్షాఽస్తి౯ పరమాణుకారణవాదే కార్యాఽఽ
ర్యైః శ్రేయోఽర్థిభిరితి వాక్యశేషః.

యత్కార్యద్రవ్యం తత్సంయోగసచివానేకద్రవ్యరబ్ధమితి తన్నేత్వాహ. తథా
కార్యారంభోఽపీతి. కైవల్యం ప్రాధాన్యం కార్యద్రవ్యస్థితావపిహేతుత్వాత్ సంయో
గస్య క్షీరారంభకసంయోగాద్ధ్యారంభకం న సంయోగాంతరం, తథా చ దధ్యాదౌ
వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిత్యర్థః. కించ యత్కార్యద్రవ్యం తద్ద్రవ్యరభ్యమిత్యేవ వ్యాప్తి
రస్తు లాఘవాన్న తు సంయోగసచివస్వన్యూనపరిమాణానేకద్రవ్యరభ్యమితి గౌరవా
పాతాద్ధీర్ఘవిస్తృత దుకూలారబ్ధరజ్ఞౌ న్యూనపరిమాణాయాం వ్యభిచారాచ్చ. న చ
రజ్జుర్నద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, అవయవిమాత్రవిష్టవాపాతాత్. కించ నిరవయవ
ద్రవ్యత్వనైకకాత్తవృత్తిత్వే లాఘవాన్న నిరవయవానేకాణుసిద్ధిః. యత్త్వణుత్వ
తారతమ్యవిశ్రాంతిభూమిత్యేన తత్సిద్ధిరితి, తన్న, త్ర్యణుకత్వేనోక్తత్రుటివిశ్రాంతేః.
న చ తవీవ త్రుటినామానో జగద్దేతవ ఇతి వాచ్యం. పృథివీత్వాదినా సావయవత్వా
నిత్యత్వయోరనుమానాత్. నచావయవత్వస్య క్వచిద్విశ్రాంతౌ పరమాణుసిద్ధిః అవిశ్రాం
తావనవస్థేతి వాచ్యం. మాయాయాం బ్రహ్మణి చావయవత్వవిశ్రాంతిసంభవాత్.
అతో న కించిదణుసద్భావే ప్రమాణం, నిరవయవానాం సంయోగసమవాయయోర
సంభవాత్ సమవేతద్వ్యణుకాద్యారంభకత్వాయోగఇత్యాది బాధకముక్తమేవ. సంప్ర
తి 'అపరిగ్రహ'చ్ఛేతి సూత్రవాక్యశేషం పూరయన్నధికరణార్థముపసంహరతి—తదేవ
మితి—తస్మాద్భ్రాంతిమూలేన వై కేషికమతేన వేదాంతతాత్పర్యస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.
ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. సముదాయ ఉభయ హేతు కేఽపి

తద ప్రాప్తిః. ౧౮.

వై శేషిక రాధ్ధాంతో దుర్యుక్తి యోగా ద్వేదవిరోధాచ్చిష్టాపరి
గ్రహాచ్చ నా పేక్షితవ్య ఇత్యుక్తమ్, సోఽర్థవై నాశిక ఇతి వై నాశికత్వసా
మ్యాత్ సర్వవై నాశిక రాధ్ధాంతో నతరామ పేక్షితవ్య ఇతీదమిదానీము
పపాదయామః. స చ బహుప్రకారః ప్రతిపత్తి భేదాద్వి నేయ భేదాద్వా.
తత్రైతే త్రయో వాదినో భవంతి, కేచిత్సర్వాస్తిత్వవాదినః, కేచిద్వి
జ్ఞానాస్తిత్వమాత్రవాదినః, అన్యే పునస్సర్వశూన్యత్వవాదిన ఇతి.
తత్ర యే సర్వాస్తిత్వవాదినో బాహ్యమాభ్యంతరం చ వత్స్వభ్యుప

౧౮. వై శేషికం నిరస్య వై నాశికం నిరస్యతి—సముదాయ ఇతి. పరిమాణ
భేదేన దేవః దేరాశుతరవినాశాంగీకారాదర్థవై నాశికో వై శేషికస్తస్య నిరాసానంతరం
సర్వక్షణికవాదీ బుద్ధిస్థో నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ—వై శేషికేతి. 'నాభావ
ఉపలబ్ధే'రితి నిరసనీయసిద్ధాంతాదత్ర నిరస్యసిద్ధాంతస్య భేదం వత్తుం తత్సిద్ధాంతం విభ
జతే—సచేతి. నను సుగతప్రాక్తాగమనైర్విక్యాత్ కుతో బహుప్రకారతా
తత్రాహ—ప్రతిపత్తితి. ఏకనైర్వాగమవ్యాఖ్యాతుః శిష్యస్యావస్థాభేదేన బుద్ధిభేదాత్
మందమధ్యమోత్తమధియాం శిష్యాణాం వా భేదాద్బహుప్రకారతేత్యర్థః. తానేవ
ప్రకారానాహ—తత్రేతి. సోత్రాంతికో వై భాషికో యోగాచారో మాధ్యమికశ్చేతి
చత్వారశ్శిష్యాః, తేష్వాద్యయోర్బాహ్యార్థానాంపరోక్షత్వాపరోక్షత్వవివాదేఽప్యస్తిత్వ
సంప్రతిపత్తేస్తయోసిద్ధాంతమేకీకృత్య నిరస్యత ఇత్యాహ—తత్ర యే సర్వాస్తిత్వేతి.

ఏవ మర్థవై నాశికవై శేషిక మతనిరాకరణానంతరం పూర్ణవై నాశికమతం బుద్ధిస్థ
మిదానీం నిరాక్రియత ఇత్యవంతరసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. చత్వారః ఖలు బుద్ధమున్వేన్వేనయా వై భాషికసోత్రాంతిక
విజ్ఞానవాదిసర్వశూన్యవాద్యాఖ్యాః. తత్రాదౌ వై భాషికసోత్రాంతికయోః బాహ్యస్తిత్వా
శేషాత్ తన్మతమేకీకృత్య తత్కిం ప్రమాణమూలం భ్రాంతిమూలంవేతి సందేహే,
పుథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని భౌతికాని విషయేంద్రియాణి చ పరమాణుపుంజ
్వరూపాణి; తత్ర బాహ్యః పృథివ్యాదినముదాయః పరమాణుహేతుక ఏవ; ఆధ్యా
త్మికో రూపాదినముదాయో రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారలక్షణపంచస్కంధ

గచ్ఛంతి భూతం భౌతికం చిత్తం చైత్తం చ, తాంస్తావత్ ప్రతి
బ్రూమః. తత్ర భూతం పృథివీత్వాదయః భౌతికం రూపాదయశ్చక్షు
రాదయశ్చ. చతుష్టయే చ పృథివ్యాది పరమాణవః ఖరన్నేహోష్ణేరణ
స్వభావాస్తే పృథివ్యాదిభావేన సంహన్యంత ఇతి మన్యంతే తథా
రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారసంజ్ఞకాః పంచస్కంధాః, తేఽప్య
ధ్యాత్వం సర్వవ్యవహారాస్పదభావేన సంహన్యంత ఇతి మన్యంతే. తత్రే
దమభిధీయతే-యోఽయముభయ హేతుకఉభయప్రకారఃసముదాయః

భూతం భౌతికం బాహ్యం చిత్తం చైత్తం చ కామాద్యాంతరమితి విభాగః. తత్ర
సందిహ్యతే కిం మానమూలో భ్రాంతిమూలో వాఽయం సిద్ధాంత ఇతి. తత్ర మాన
మూల ఇతి పూర్వపక్షయక్ సిద్ధాంతం తదీయం దర్శయతి—తత్ర భూతమితి. స్థిరః
ప్రపంచో బ్రహ్మహేతుక ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతస్య మానమూలక్షణికసిద్ధాంతవిరో
ధాదసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం సిద్ధాంతే తదవిరోధ ఇతి జ్ఞేయం. పృథివ్యాదిభూతచతు
ష్టయం విషయేంద్రియాత్మకం భౌతికం చ పరమాణుసముదాయవినా నావయవ్యంతర
మితి మత్వా పరమాణూక్ విభజతే—చతుష్టయే చేతి. చతుర్విధా ఇత్యర్థః. ఖరః
కఠినః తత్స్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః స్నిగ్ధా ఆప్యాః ఉష్ణాస్తైజసాః ఈరణం
చలనం స్వభావో వాయవ్యానామితి. బాహ్యసముదాయముత్త్వా ఆధ్యాత్మికసము
దాయమాహ—తథేతి. సవిషయేంద్రియాణి రూపస్కంధః, విషయాణాం బాహ్య
త్వేఽపి దేహస్థేంద్రియగ్రాహ్యత్వాదాధ్యాత్మికత్వం, అహమహమిత్యాలయవిజ్ఞాన
ప్రవాహో విజ్ఞానస్కంధః, సుఖాద్యనుభవో వేదనాస్కంధః, గౌరవ్యఇత్యేవం నామ
విశిష్టసవికల్పకప్రత్యయః సంజ్ఞాస్కంధః, రాగద్వేషమోహధర్మాధర్మాస్సంస్కార
స్కంధః. తత్ర విజ్ఞానస్కంధశ్చిత్తమాత్మేతి గీయతే, ఆన్యే చత్వారః స్కంధాశ్చైత్రా
స్తేషాం సంఘాత ఆధ్యాత్మికః సకలలోకయాత్రానిర్వాహక ఇత్యర్థః. అవయవారిరిక్తా
వయవ్యనుపలభ్యేరవయవాశ్శిష్యంతే యత్సత్ తత్ క్షణికం యథా విద్యుదితి తేషాం
క్షణికత్వమితి మానమూలోఽయం సిద్ధాంత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజ
యతి—యోఽయమితి. సర్గాదౌ పరమాణూనాం స్కంధానాం చ స్వతస్సంఘాతస్తా

హేతుకః—ఇతి తన్మతం ప్రామాణికమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఉభయహేతు
కేఽపి సముదాయే పరమాణుహేతుకే బాహ్యసముదాయే స్కంధహేతుకే ఆధ్యా
త్మికసముదాయే చ, తదప్రాప్తిః తస్య సముదాయస్యాప్రాప్తిః; అచేతనానాం పరమా
ణూనాం స్కంధానాం చ స్వతః సముదాయాయోగాత్, అన్యస్య చ స్థిరస్య చేత

పరేషామభిప్రేతోఽణుహేతుకశ్చ భూతభౌతికసంహతిరూపః స్కంధ
 హేతుకశ్చ పంచస్కంధీరూపః, తస్మిన్నుభయహేతుకేఽపి సముదా
 యేఽభిప్రేయమాణే తదప్రాప్తిస్సాన్విత, సముదాయాప్రాప్తిః సము
 దాయ భావానుపపత్తిరిత్యర్థః. కుతః, సముదాయినామచేతనత్వాత్
 చిత్తాభిజ్వలనస్య చ సముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాదన్యస్య చ కస్యచిచ్ఛేత
 నస్య భోక్తుః ప్రశాసితుర్వాస్థిరస్య సంహంతురనభ్యుపగమాత్, నిర
 పేక్షప్రవృత్త్యభ్యుపగమే చ ప్రవృత్త్యనుపరమప్రసంగాత్, ఆశయస్యా
 ప్యన్యత్వానన్యత్వాభ్యామనిరూప్యత్వాత్ ఊణికత్వాభ్యుపగమాచ్చ
 నిర్వాప్యపారత్వాత్తత్ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. తస్మాత్ సముదాయానుప
 పత్తిః, సముదాయానుపపత్తౌ చ తదాశ్రయాలోకయాత్రా లుప్యేత.

సూ. ఇతరేతర ప్రత్యయత్వాదితి చే
 నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్. ౧౯.

యద్యపి భోక్తా ప్రశాసితా వా కశ్చిచ్ఛేతనః సంహంతా స్థిరో

వన్న సంభవతి, అచేతనత్వాత్. నాపి చిత్తాభ్యుమభిజ్వలనం విజ్ఞానం సముదాయ
 హేతుః, సంఘాతే దేహకారే జాతే విజ్ఞానం విజ్ఞానే జాతే సంఘాత ఇత్యన్యోన్యాయ
 శ్రయాత్. న చ ఊణికవిజ్ఞానాదన్యః కశ్చిజ్జీవ ఈశ్వరో వా త్వయాఽభ్యుప
 గమ్యతే యస్సంఘాతకర్తా భవేత్. న చ కర్తారమనపేక్ష్యాణవస్సంకంధాశ్చ స్వయ
 మేవ సంఘాతార్థం ప్రవర్తంత ఇతి వాచ్యం, అనిర్తోక్షప్రసంగాత్. నన్వాలయవిజ్ఞాన
 సంతానస్సంహంతా స్త్విత్యతథా—ఆశయస్యేతి. ఆశేరతేఽస్మిన్ రాగాదయ ఇత్యా
 శయస్సంతానః, స కిం సంతానిభ్యోఽన్యో విజ్ఞానేభ్యోఽన్యోఽనన్యో వా, ఆద్యేఽపి
 స్థిరఃక్షణికో వా, నాద్యః, అస్తదిప్తనిత్యాత్మవాదప్రసంగాత్. ద్వితీయే దోషమాహ.
 ఊణికత్వేతి. ఊణికస్య జన్మాతిరిక్తవ్యాపారో నాస్తి, తస్మాత్తస్య పరమాణ్వాదిమేళ
 నార్థం ప్రవృత్తిరనుపపన్నా, ఊణికత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః. ఏతేనానన్యస్సంతాన ఇతి
 త్తో నిరస్తః, ఊణికస్య మేళకత్వానుపపత్తేః తస్మాత్సంహంతురసత్త్వాత్ సంఘాత
 పపత్తిరిత్యర్థః.

౧౯. సంహంతురభావేఽపి సంఘాతోపపత్తిమాశంక్య నిషేధతి—ఇతరేతి

స్య సముదాయకర్తురనభ్యుపగమాత్. అతః తన్మతం భ్రాంతిమూలమితి సిద్ధమ్.

నాభ్యుపగమ్యతే, తథాప్యవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వాదుపపద్యతే
 లోకయాత్రా, తస్యాంచోపపద్యనూనాయాం న కించిదపరమపేక్షీ
 తవ్యమస్తి. తే చావిద్యాదయః అవిద్యా సంస్కారో విజ్ఞానం నామ
 రూపం షడాయతనం స్పర్శో వేదనా తృష్ణోపాదానం భవో జాతిర్జరా
 మరణం శోకః పరిదేవనా దుఃఖం దుర్తనస్తేత్యేవంజాతీయకా ఇతరేతర
 హేతుకాః సాగతే సమయే క్వచిత్సంక్షిప్తా వినిర్దిష్టాః, క్వచిత్ ప్రపంచి
 తాః, సర్వేషామప్యయమవిద్యాదికలాపో న ప్రత్యాభ్యేయః. తదేవ
 మవిద్యాదికలాపే పరస్పరనిమిత్తనై మిత్తికభావేన ఘటీయంత్రవదనిశ
 మానర్తమానేఽర్థాక్షిప్తఉపపన్నః సంఘాత ఇతి చేత్, తన్న, కస్తాత్,

కార్యం ప్రత్యయతే గచ్ఛతీతి ప్రత్యయః కారణం అవిద్యాదిభిరేవార్థాత్సంఘాతసిద్ధౌ
 వ్యవహారోపపత్తిరిత్యర్థః. అవిద్యాదీనాహ—తే చేతి. ఉచికేషు స్థిరత్వబుద్ధిరవిద్యా
 తతో రాగద్వేషమోహోస్సంస్కారా భవంతి తేభ్యో గర్భస్థస్యాద్యం విజ్ఞానముత్ప
 ద్యతే తస్మాచ్ఛాలయవిజ్ఞానాత్ పృథివ్యాదిచతుష్టయం నామాశ్రయత్వాన్నామ
 భవతి, తతో రూపం సితాసితాత్మకం శుక్రశోణితం నిష్పద్యతే గర్భస్థకలలబుద్బుదా
 వస్థా నామరూపశబ్దార్థఇతి నిష్కర్షః. విజ్ఞానం పృథివ్యాదిచతుష్టయం రూపం చేతి
 షడాయతనాని యస్యేంద్రియజాతస్య తత్ షడాయతనం, నామరూపేంద్రియాణాం
 మిథస్సంయోగః స్పర్శః, తతస్సుఖాదికా వేదనా, తయా పునర్విషయతృష్ణా, తయా
 ప్రవృత్తిరుపాదానం, తేన భవత్యస్తాజన్తేతి భవో ధర్మాది స్తోజాతిర్దేహజన్త, పంచ
 స్కంధసముదాయ ఇతి యావత్, జాతానాం స్కంధానాం పరిపాకో జరా స్కంధః
 మరణం నాశో, మ్రియమాణస్య పుత్రాదిన్నేహదంతర్దాహః శోకః, తేన హేపుత్రేత్యాది
 ప్రలాపః పరిదేవనా, అనిష్టానుభవో దుఃఖం, తేన దుర్తనస్తా మానసీ వ్యథా ఇతిశబ్దో
 మానావమానాది క్లేశసంగ్రహోర్థః, న కేవలం సుగతానామేవావిద్యాదయస్సమ్మతాః
 కింతు సర్వవాదినామపీత్యాహ—సర్వేషామితి. అవిద్యాదిహేతుకాజన్తాదయో జన్తాది
 హేతుకాశ్చావిద్యాదయ ఇతి మిథో హేతుహేతుమద్భవాదర్థాత్ సంఘాతసిద్ధిరితి
 శంకాముపసంహరతి—తదేవమితి. సిద్ధాంతభాగం వ్యాచక్షే—తన్నేతి. అవిద్యాదీనా

నను సంహంతుశ్చేతనస్యాభావేఽపి సంఘాత ఉపపద్యత ఇత్యాశంక్య పరి
 హరతి—

అవిద్యా సంస్కారో విజ్ఞానమిత్యేవం జాతీయకానామవిద్యాదీనామ్ ఇత
 రేతరప్రత్యయత్వాత్ ఇతరేతరకారణత్వాత్ ఘటీయంత్రవదనిశమావర్తమానేషా

ఉత్పత్తిమాత్ర నిమిత్తత్వాత్. భవేదుషణన్నస్సంఘాతో యది సంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తమవగమ్యేత, స త్వవగమ్యేత. యత్యత రతః ప్రత్యయత్వేఽప్యవిద్యాదీనాం పూర్వపూర్వముత్తరోత్తరస్యోత్పత్తిమాత్రం నిమిత్తం భవద్భవేత్, న తు సంఘాతాపత్తేః కించిన్నిమిత్తం సంభవతి. నన్వవిద్యాదిభిరర్థాబాక్షిప్యతే సంఘాత ఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే--యది తావదయమభిప్రాయః, అవిద్యాదయస్సంఘాతమంతరేణాత్మానమలభమానా అపేక్షంతే సంఘాతమితి, తతస్తస్య సంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తం వక్తవ్యమ్, తచ్చ నిత్యేష్వణుష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాశ్రయశ్రయిభూతేషు చ భోక్తృషు సత్సు న సంభవతీత్యుక్తం వై శేషికపరిక్షాయాం కిమంగ పునః క్షణికేష్వప్యణుషు భోక్తృరహితేష్వాశ్రయశ్రయిశూన్యేషు చాభ్యుపగమ్యమానేషు సంభవేత్. అథాయమభిప్రాయః, అవిద్యాదయవ స సంఘాతస్య నిమిత్తమితి. కథం తమేవాశ్రిత్యాత్మానం లభమానాస్తస్యైవ నిమిత్తం స్యుః, అథ మన్యసే సంఘాతా

ముత్తరోత్తరహేతుత్వమంగీకృత్య సంఘాత హేతుత్వాభావాత్ సంఘాతో న స్యాదిత్యుక్తే పూర్వోక్తం స్థారయతి--నన్వీతి. కిమవిద్యాదయస్సంఘాతస్య గమకా ఉతోత్పాదకా ఇతి వికల్పాద్యే సంఘాతస్యోత్పాదకం కించిద్వాచ్యం తన్నాస్తీత్యాహ--అత్రోచ్యతే యదీతి. ఆశ్రయశ్రయిభూతేష్వితి భోక్తృవిశేషణం అదృష్టాశ్రయేష్విత్యర్థః. యదాస్థిరేష్వణుషు సంఘాతయోగ్యేషు కర్తృషు చాదృష్టసహాయేషు సత్సు జ్ఞానాభావమాత్రేణ సంహతికర్తృత్వాయోగాత్ సంఘాతోత్పత్తేర్నిమిత్తం నాస్తీత్యుక్తం తదా క్షణికపక్షే తన్నాస్తీతి కిము సక్తవ్యమిత్యాహ--కమితి. ఆశ్రయశ్రయః సంఘాతకర్తా తచ్చాన్యేష్విత్యర్థః. 'ఆశ్రయశ్రయిత్వశూన్యే'ష్వితీ పాతే ఉపకారోపకారకత్వశూన్యేష్విత్యర్థః. ద్వితీయం శంక తే-అథాయమితి. సంఘాతస్య విద్యాదీనాం చోత్పత్తావనోన్యాశ్రయస్సాన్వీదితి దూషయతి-కథమితి. స్వాభావికః ఖల్వయం సంఘాతానాం హేతుహేతు మద్భావేన ప్రవాహతో న సంహంతారమపేక్షతే, పూర్వసంఘాతాశ్రయా అవిద్యాదయ ఉత్తరసంఘాతప్రవర్తకా ఇతి నాన్వోన్యాశ్రయదోషోఽపీత్యాశంక తే--అథ మన్యస ఇతి. స్వభావస్య నియమానియమయో

అవిద్యాదిషు అర్థాదాక్షిప్తః సంఘాత ఉపపద్యత ఇతి చేత్, న; ఉత్పత్తిమాత్ర నిమిత్తత్వాత్ అవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వేఽపి ఉత్పత్తిమాత్రే నిమిత్తత్వాత్

ఏవానాదౌ సంసారే సంతత్యానువర్తంతే తదాశ్రయాశ్చవిద్యా
దయ ఇతి, తదాపి సంఘాతాత్సంఘాతాంతరముత్పద్యమానం నియమే
న వా సదృశ మేవోత్పద్యేత, అనియమేన వా సదృశం విసదృశం చోత్ప
ద్యేత, నియమాభ్యుపగమే మనుష్యపుద్గలస్య దేవతిర్యగ్యోనినారక
ప్రాప్త్యభివః ప్రాప్నుయాత్, అనియమాభ్యుపగమేపి మనుష్యపుద్గలః
కదాచిత్ క్షణేన హస్తి భూత్వా దేవో వా పునర్తనుజ్యో పా భవే
దితి ప్రాప్నుయాత్, ఉభయమప్యభ్యుపగమవిరుద్ధమ్. అపిచ యదోభి
గార్థస్సంఘాతస్సాన్యత్ స జీవో నాస్తి స్థిరో భోక్తేత తవాభ్యుపగమః,
తతశ్చ భోగో భోగార్థ ఏవ స నాన్యేన ప్రార్థనీయః, తథా మోక్షో
మోక్షార్థ ఏవేతి ముముక్షుణా నాన్యేన భవితవ్యమ్. అన్యేన చైత్
ప్రార్థ్యేతోభయం భోగమోక్షకాలావస్థాయినా లేన భవితవ్యమ్,
అవస్థాయిత్యే క్షణికత్వాభ్యుపగమవిరోధః, తస్మాదితరేతరోత్పత్తి
మాత్రనిమిత్తత్వమవిద్యాదీనాం యది భవేద్భవతు నామ న తు
సంఘాతః సిద్ధ్యేత్ భోక్తృభావాదిత్యభిప్రాయః.

సూ. ఉత్తరోత్పాదే చపూర్వనిరోధాత్. ౨౦.

ఉక్తమేతదవిద్యాదీనాముత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాన్న సంఘాత
సిద్ధిరస్తితి, తదపి తూత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వం న సంభవతీతీదమిదానీ
ముపపాద్యతే. క్షణభంగవాదినోఽయమభ్యుపగమః ఉత్తరస్తికా క్షణే

రపసిద్ధాంతాపాతస్సాన్యదితి పరిహారార్థః పూర్వతే గళతి చైత పుద్గలా దేహః. కలచ
భోక్తుః క్షణికత్వపక్షే భోగావపర్గవ్యవహారోఽపి దుర్లుట ఇత్యాహ—అపిచేతి. యా
యదిచ్ఛతి స తత్కాలే నాస్తి చేదిచ్ఛా వ్యర్థా, అస్తి చేత్ క్షణికత్వభంగ ఇత్యర్థః.
ప్రకృతం సంఘాతనిరాసముపసంహరతి—తస్మాదితి.

౨౦. ద్వివిధో హి కార్యసముత్పాదస్సుగతసమృతః హేత్వధీనః కారణసము
దాయాధీనశ్చేతి, తత్రావిద్యాతస్సంస్కారస్తతో విజ్ఞానమిత్యేవయావః ప్రథమః, పృథి
వ్యాదిసముదాయాత్కాయ ఇత్యేవం ద్వితీయః, తత్రాద్యమగీకృత్య ద్వితీయ
తవాభిమతే హేత్వధీనః కారణసముదాయాధీనశ్చ కార్యోత్పాదో న సంభవతి,
సంహంతుః స్థిరస్య చేతనస్యాసంగీకారాదిత్యర్థః.

ఉత్పద్యమానే పూర్వక్షణో నిరుధ్యత ఇతి. నచైవమభ్యుపగచ్ఛతా
 పూర్వోత్తరయోః క్షణయోర్హేతుఫలభావశ్శక్యతే సంపాదయితుమ్,
 నిరుధ్యమానస్య నిరుద్ధస్య వా పూర్వక్షణస్యాభావగ్రస్తత్వాదుత్త
 రక్షణహేతుత్వానుపపత్తేః. అథ భావభూతః పరినిష్ఠున్నావస్థః పూర్వ
 క్షణ ఉత్తరక్షణస్య హేతురిత్యభిప్రాయస్తథాపి నోపపద్యతే, భావ
 భూతస్య పునర్వాప్యపారకల్పనాయాం క్షణాంతరసంబంధప్రసంగాత్.
 అథ భావఏవాస్య వ్యాపార ఇత్యభిప్రాయః, తథాపి నైవోపపద్యతే
 హేతుస్వభావానుపరక్తస్య ఫలస్యోత్పత్త్యసంభవాత్. స్వభావోప
 రాగాభ్యుపగమే చ హేతుస్వభావస్య ఫలకాలావస్థాయిత్యే సతి
 క్షణభంగాభ్యుపగమత్కాగ్రప్రసంగః. వినైవ వా స్వభావోపరాగేణ
 హేతుఫలభావమభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్ర తత్ప్రప్తేరతిప్రసంగః, అపి
 చోత్పాదనిరోధౌ నామ వస్తునస్స్వరూపమేవ వా స్యాతామవస్థాంత
 రం వా వత్త్వంతరమేవ వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే. యది తావ
 ద్వస్తునస్స్వరూపమేవోత్పాదనిరోధౌ స్యాతాం తతో వస్తుశబ్దః

స్సంఘాతకర్తృభావేన దూషితః, సంప్రత్యాద్యం దూషయతి సూత్రకారః. ఉత్త
 రేతి. క్షణికోఽర్థః క్షణ ఇత్యుచ్యతే, నిరుధ్యమానత్వం-వినాశకసాన్నిధ్యం, నిరుద్ధత్వ
 మతీతత్వం నను కార్యకాలే వినాశవ్యాప్తత్వేఽపి పూర్వక్షణే సత్త్వాత్ క్షణికార్థస్య
 హేతుత్వమక్షతమితి శంకతే—అథ భావేతి. సద్రూప ఇత్యర్థః. కిం హేతోరుత్ప
 త్త్యతిరిక్తః కార్యోత్పాదనాభ్యో వ్యాపారః అనతిరిక్తో వా, నాద్యితుక్త్యా
 ద్వితీయం శంకతే—అథేతి. భావఉత్పత్తిః, ఉక్తం హి 'భూతిర్యేషాం క్రియా నైవ
 కారకం నైవ చోచ్యత' ఇతి-యేషాం క్షణికభావానాం యా భూతినైస్స క్రియా
 కారకం చేత్యర్థః. నష్టస్యాపి నిమిత్తత్వం స్యాన్నోపాదానత్వం, తథాచ మృదాదే
 ర్ఘటాదికాలాసత్త్వే ఘటాద్యనుత్పత్తిః సత్త్వే చ క్షణికత్వహానిరితి పరిహరతి—తథా
 పీత్యాదినా. ప్రథమపక్షోక్తం దోషం ద్రఢయతి—వినైవేతి. వస్తునో జన్మధ్వంసా
 నిరూపణాచ్చ న క్షణికత్వ మిత్యాహ—అపిచేతి. తయోస్స్వరూపత్వే వస్తున్యంత

సర్వక్షణికత్వవాదినాం హేత్వధీనోఽపి కార్యోత్పాదో న సంభవతీత్యాహ—

కార్యకాలే విద్యమాననైస్స మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే. న తు నష్టస్య.

ఉత్పాదనిరోధశబ్దౌ చ పర్యాయాః ప్రాప్నుయుః. అథాస్తి కశ్చిద్విశేష
ఇతి మన్యేత ఉత్పాదనిరోధశబ్దభ్యాం మధ్యవర్తినో వస్తున ఆద్యంతా
భ్యే అవస్థే అభిలప్యేతేతి, ఏవమప్యాద్యంతమధ్యక్షణత్రయ
సంబంధిత్యాద్వస్తునః క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిః. అథాత్యంతవ్యతిరిక్తా
వేవోత్పాదనిరోధౌ వస్తునస్సాత్మాం అశ్వమహిషవత్, తతో వస్తూ
త్పాదనిరోధాభ్యామసంస్పృష్టమితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగః. యది
చ దర్శనాదర్శనే వస్తునా ఉత్పాదనిరోధౌ సాత్మామ్, ఏవమపి ద్రష్టౌ
ధర్మా తౌ న వస్తుధర్మాపితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసగ ఏవ, తస్మాదప్య
సంగతం సౌగతం మతమ్.

సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో

యశాగపద్యమన్యథా. ౨౧.

క్షణభంగవాదే పూర్వక్షణో నిరోధగ్రస్తత్వాన్నోత్తరస్య
హేతుర్భవతీత్యుక్తమ్. అథాసత్యేవ హేతౌ ఫలోత్పత్తిం బ్రూయాత్
ర్భవాత్ వస్తునోఽనాద్యనంతత్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యం. ద్వితీయం శంకతే—అథాస్తితి.
విశేషమేవాహ—ఉత్పాదేతి. దూషయతి—ఏవమపీతి. తాభ్యాం సంసర్గే వస్తునః
క్షణికత్వభంగస్సాత్మత్. సంసర్గ ఏవ నాస్తితి తృతీయకల్పముత్థాప్య దూషయతి—
అథాత్యంతేతి.

౨౧. సూత్రం వ్యాఖ్యాతుం వృత్తం స్థారయతి—క్షణభంగేతి. కిం కార్యో
త్పత్తిర్నిర్వృత్తుకా సహేతుకా వా, ఆద్యే ప్రతిజ్ఞాహానిరిత్యాహ—అథాసత్యేవేత్యా
దినా. విషయకరణసహకారిసంస్కారాశ్చతుర్విధాహేతవస్తాన్ ప్రతీత్య ప్రాప్య
భవన్తే తు ఉత్తరస్య కార్యక్షణస్య ఉత్పాదే పూర్వస్య కారణక్షణస్య నిరోధాత్
వినాశాంగీకారాదిత్యర్థః.

నను నిర్వృత్తుక ఏవ కార్యోత్పాదోఽస్తు; తథా చ నోక్తదోష ఇత్యా
శంక్యాహ—

అసతి హేతౌ కార్యోత్పత్త్యంగీకారే పూర్వం జ్ఞానచక్షురాణాకవిషయేషు
చతుర్షు హేతుషు సత్సు కార్యం నీలాదివిజ్ఞానం జాయతే ఇత్యస్యాః ప్రతిజ్ఞాయాః

తతః ప్రతిజ్ఞోపరోధస్యాత్, చతుర్విధా హేతుక ప్రతిత్య చిత్త
చైతా ఉత్పద్యంత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హేయేత, నిర్దేతుకాయాం
చోత్పత్తావప్రతిబంధాత్ సర్వం సర్వత్రోత్పద్యేత. అథోత్తరక్షణో
త్పత్తిర్యావత్తావదవతిష్ఠతే పూర్వక్షణ ఇతి బ్రూయాత్, తతో
యాగపద్యం హేతుఫలయోస్యాత్. తథాపి ప్రతిజ్ఞోపరోధఏవ
స్యాత్, క్షణికాస్పర్శే సంస్కారా ఇతీయం ప్రతిజ్ఞోపరు ధ్యేత.

సూ. ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా
నిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ౨౨.

అపి చ వైనాశికాః కల్పయంతి 'బుద్ధిబోధ్యం త్రయాదన్యత్'

చిత్తం రూపాదివిజ్ఞానం చైతాశ్చిత్తాత్తకాస్సఖాదయశ్చ జాయంత ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థః.
యథా నీలవిజ్ఞానస్య నీలం వస్తు, ఆలంబనప్రత్యయో విషయః, చక్షుః కరణమధిపతి
ప్రత్యయః, సహకారిప్రత్యయ ఆలోకః, సమనంతరభూర్వప్రత్యయస్సంస్కారః
ఇతి భేదః. ప్రతిజ్ఞాహానిం పురుషదోషముక్త్వా వస్తుదోషమప్యాహ—నిర్దేతుకాయాం
చేతి. సహేతుకత్వపక్షేఽన్వయికారణస్య మృదాదేః కార్యసహభావాపత్త్యా క్షణిక
కత్వ ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రశేషం వ్యాచక్షే—అథోత్తరక్షణేత్యాదినా. సమ్యక్
క్రియంత ఇతి సంస్కారాః ఆద్యంతవంతో భానా ఇత్యర్థః.

౨౨. ఏవమాద్యసూత్రాభ్యాం సముదాయో నిరస్తః, ఉత్తరసూత్రాభ్యాం కార్య
కారణభావక్షణికత్వే నిరస్తే, సంప్రతి తదభిమతం ద్వివిధం వినాశం దూషయతి—ప్రతి
సంఖ్యేతి. సంస్కృతముత్పాద్యం బుద్ధిబోధ్యం ప్రమేయమాత్రం త్రయాత్తుచ్ఛరూపా
ఉపరోధః స్యాత్. అన్యథా కార్యం సహేతుకమిత్యంగీకృత్య కార్యవర్త్యంతం
హేతోః స్థిత్యంగీకారే, హేతుఫలయోః యాగపద్యమ్ ఏకస్మిన్నాతే స్థితిః స్వాది
త్యర్థః. ఏవం చ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాహానిరితి భావః.

ఇత్థం సముదాయః కార్యకారణత్వం క్షణికత్వం చ అసిద్ధమిత్యభిధాయ అధు
గభ్యుపగమాంతరం ప్రత్యాహ—

వైనాశికాః ఖలు భావానాం బుద్ధిపూర్వకనాశోఽబుద్ధిపూర్వకనాశ ఆకాశ
శ్చేతి త్రితయమపి అవస్తు నిరూపాఖ్యమిత్యాచక్షలే. తత్ర ఆకాశం పరస్తాత్
ప్రత్యాఖ్యాస్యతి; నాశద్వయమధునా ప్రత్యాచక్షే. ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యా

సంస్కృతం క్షణికం చే'తి. తదపి చ త్రయం ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా
నిరోధావాకాశం చేత్యాచక్షతే. త్రయమపి చైతదవస్త్వభావ
మాత్రం నిరుపాఖ్యమితి మన్యంతే బుద్ధిపూర్వకః కిల వినాశో భావా
నాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధో నామ భాష్యతే తద్విపరీతోఽప్రతిసంఖ్యా
నిరోధః, ఆవరణాభావమాత్రమాకాశమితి. తేషామాకాశం పరస్తాత్
ప్రత్యాఖ్యాస్యతి, నిరోధద్వయమిదానీం ప్రత్యాచక్షే. ప్రతిసంఖ్యాఽ
ప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరప్రాప్తిరసంభవ ఇత్యర్థః. కస్తాదవిచ్ఛేదాత్.
ఏతా హి ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధా సంతానగోచరా వా
స్యాతాం భావగోచరా వా, న తావత్సంతానగోచరా సంభవతః,
సర్వేష్వపి సంతానేషు సంతానినామవిచ్ఛిన్నేన హేతుఫలభావేన
సంతానవిచ్ఛేదస్యాసంభవాత్. నాపి భావగోచరా సంభవతః, న హి

దన్యదిత్యర్థః. కిం తత్త్రయం తదాహ—తదపీతి. నిరుపాఖ్యం నిస్సవరూపం, ప్రతీపా
ప్రతికూల సంఖ్యా సంతం భావమసంతం కరోమి త్యేవంయాపా సంఖ్యా బుద్ధిః ప్రతి
సంఖ్యా, తయా నిరోధః కస్యచిద్భావస్య భవతి, ఆబుద్ధిపూర్వకస్తుస్తంభాదీనాం స్వరస
భంగురాణామిత్యాహ—విపరీతఇతి. పరప్రక్రియాముక్త్వా సూత్రం వ్యాచక్షే-తేషా
మితి. భావాస్సంతానినః సంతానో నామ భావానాం హేతుఫలభావేన ప్రవాహ
స్తస్మిన్ సంతానే చరమక్షణః క్షణాంతరం కరోతి న వా, ఆద్యే చరమత్వవ్యాఘాతః
సంతానావిచ్ఛేదాత్, ద్వితీయే చరమస్యాసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియాకారిత్వం సత్త్వ
మితి తత్సిద్ధాంతాత్. చరమస్యాసత్త్వే పూర్వేషామప్యసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియా
కూన్యత్వాత్, తస్తాత్సంతానస్య విచ్ఛేదాసంభవాన్నిరోధాప్రాప్తిరిత్యాహ—నతావ
దితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—నాపీతి. ఘటకపాలచూర్ణాద్యవస్థాసు నేయం మృదితి
ప్రత్యభిజ్ఞానాదన్వయిభావస్య మృదాదేర్నాత్యంతికవినాశ ఇత్యర్థః. బీజస్యాంకురా

నిరోధా బుద్ధిపూర్వకాబుద్ధిపూర్వకనాశౌ తయోః సంతానసంతానిషు అప్రాప్తిః
ఆసంభవః. కుతః, ఆవిచ్ఛేదాత్ న తావన్నిరోధద్వయస్య సంతానగోచరత్వమ్,
సంతానస్యావిచ్ఛేదాత్. నాపి సంతానిప్రతియోగికత్వమ్, సంతానినాం ఘటాదీనాం
క్షణికత్వేన బుద్ధిపూర్వకనాశాయోగాత్. నాప్యబుద్ధిపూర్వకసమూలనాశస్త్యదభ్యుప
గతః సంభవతి, మూలస్య మృదాదేః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్. తస్తాన్నిరోధ
ద్వయస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః.

భావానాం నిరన్వయో నిరుపాఖ్యో వినాశస్సంభవతి, సర్వాస్వప్యవ
స్థాసు ప్రత్యభిజ్ఞానబలేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదదర్శనాత్. అస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞా
నాస్వప్యవస్థాసు క్వచిద్బ్రష్టేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదేనాన్వత్రాపి తదనుమా
నాత్. తస్మాత్ పరపరికల్పితస్య నిరోధద్వయస్యానుపపత్తిః.

సూ. ఉభయథా చ దోషాల్. ౨౩.

యోఽయమవిద్యాదినిరోధః ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరో
ధాంతఃపాతీ పరపరికల్పితః స సమ్యగ్జ్ఞానాద్వా సపరికరాత్స్యాత్
స్వయమేవ వా, పూర్వస్త్వికల్పే నిర్దేశ్యమకవినాశాభ్యుపగమహాని
ప్రసంగః. ఉత్తరస్త్వింస్తు మార్గోపదేశానర్థక్యప్రసంగః. ఏవముభయ
థాపి దోషప్రసంగాదసమంజసమిదం దర్శనమ్.

సూ. ఆకాశే చావిశేషాల్. ౨౪.

యచ్చ తేషామేవాభిప్రేతం నిరోధద్వయమాకాశం చ నిరుపా
ఖ్యమితి. తత్ర నిరోధద్వయస్య నిరుపాఖ్యత్వం పురస్తాన్ని రాకృతం, ఆకా
శస్యేదానీం నిరాక్రియతే. ఆకాశే చాయుక్తో నిరుపాఖ్యత్వాభ్యుః

దిషు ప్రత్యభిజ్ఞానాదర్శనాదన్వయినో విచ్ఛేద ఇత్యత ఆహ—అస్పష్టేతి. అంకుర
దయోఽనుసూతాన్వయిభావస్థాః, కార్యత్వాద్భూతాదివదిత్యన్వయ్యవిచ్ఛేదసిద్ధిరిత్యర్థః
యస్తాద్భావానాం స్థాయిత్వం తస్మాత్ప్రతిక్షణం నిరోధాసంభవ ఇత్యుపసంహారః.

౨౩. అవిద్యాదీనాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధం తదభిమతం దూషయతి—ఉభయ
థేతి. యమనియమాదయః పరికరాః సర్వం దుఃఖం క్షణికమితి భావనోపదేశో
మార్గోపదేశః.

౨౪. ఆగమప్రామాణ్యాదితి. తత్రాకాశస్య కార్యత్వోక్త్యా ఘటాదివద్వస్తుత్వ
ప్రసిద్ధ్యతీత్యర్థః. నన్వాగమప్రామాణ్యే విప్రతిపన్నాన్ సుగతాన్ ప్రత్యాకాశస

ప్రతిసంఖ్యానిరోధాంతర్భూతమవిద్యానిరోధం నిరస్యతి—

క్షణికేషు స్థిరత్వాదిభ్రాంతిః అవిద్యా. తస్యాః కిం సమ్యగ్జ్ఞానాన్నాశః, స్వతో

నాద్యః, నిర్దేశ్యమకనాశాభ్యుపగమహానిప్రసంగాత్; న ద్వితీయః, సమ్యగ్జ్ఞానో

భేదితి ఉభయథాపి దోషాదసంగతం సౌగతమతమిత్యర్థః.

గమః. ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరివ వస్తుత్వప్రతిపత్తేర
విశేషాత్, ఆగమప్రామాణ్యాత్తావత్ 'ఆత్మనాకాశస్సంభూతః'
ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఆకాశస్య చ వస్తుత్వసిద్ధిః. విప్రతిపన్నాన్వృతి తు
శబ్దగుణానుమేయత్వం వక్తవ్యం, గంధాదీనాం గుణానాం పృథివ్యాది
వస్తావశ్రయత్వదర్శనాత్. అపిచావరణాభావమాత్రమాకాశమిచ్ఛ
తస్తవైకస్థితీ సుపణ్ణే పతత్యావరణస్య విద్యమానత్వాత్ సుపణ్ణాంతర
స్యాత్ప్రతిత్తోఽనవ కాశత్వప్రసంగః. యత్రావరణాభావస్తత్ర పతిష్య
తీతి చేత్, యేనావరణాభావో విశేష్యతే తత్త్వర్థి వస్తుభూతమేవా
కాశం స్యాన్నావరణాభావమాత్రమ్. అపిచావరణాభావమాత్రమా
కాశం మన్యమానస్య సౌగతస్య స్వాభ్యుపగమవిరోధః ప్రసజ్యేత.
సౌగతే హి సమయే 'పృథివీ భగవన్ కిం సన్నిశ్చయే'త్యస్థితౌ ప్రశ్న
ప్రతివచనప్రవాహే పృథివ్యాదీనామంతే 'వాయుః కిం సన్నిశ్చయః'
ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం భవతి 'వాయురాకాశసన్నిశ్చయః'
ఇతి, తదాకాశస్యావస్తుత్వే న సమంజసం స్యాత్ తస్మాదప్యయుక్త
మాకాశస్యావస్తుత్వమ్. అపిచ నిరోధద్వయమాకాశం చ త్రయమప్యే

వస్తుత్వం కథం సిద్ధ్యతీత్యతాహ—విప్రతిపన్నానితి. శబ్దో వస్తునిష్ఠః గుణత్వాద్గంధా
దివదిత్యనుమానాదాకాశస్య వస్తుత్వం సిద్ధ్యతి పృథివ్యాద్యప్తద్రవ్యాణాం ప్రత్ర
గ్రాహ్యగుణాశ్రయత్వాద్యోగాదిత్యర్థః. ఆకాశస్య భావస్వరూపత్వం ప్రసాధ్యాభావ
స్వరూపత్వం దూషయతి—అపిచేతి. యథైకఘటసత్త్వేఽపి ఘటసామాన్యాభావో
నాస్తి తథైకపక్షీసత్త్వేఽపి మూర్తద్రవ్యసామాన్యాభావాత్తాకాశో నాస్త్యేవేతి
పక్ష్యంతరసంచారో న స్యాదిత్యర్థః. దేశవిశేషావచ్ఛేదేనావరణాభావోఽస్థిత్యా
శంక్యాభావావచ్ఛేదక దేశవిశేష ఏవాకాశో నాభావ ఇత్యాహ—యత్రేత్యాదినా.
పతిష్యతి పక్షీ సంచరిష్యతీత్యర్థః. ఆకాశస్యావస్తుత్వం స్వగ్రంథవిరుద్ధం చేత్యాహ—
అపిచేతి. కిం సమ్యక్ నిశ్రయ ఆశ్రయోఽస్యా ఇతి కిం సన్నిశ్చయో ఆవస్తునశ్శశ
విషాణస్యాశ్రయత్వాదర్శనాదితి. భావః. వ్యాఘాతాంతరమాహ—అపిచేతి. ధ్వంసా

ఇత్థం నిరోధద్వయస్య నిరుపాఖ్యత్వం నిరస్య, ఆకాశస్య తన్నిరస్యతి—

'ఆత్మనాకాశః సంభూతః' ఇతి శ్రుత్యా శబ్దగుణత్వేన చాకాశేఽపి పృథి
వ్యాదివద్వస్తుత్వప్రతిపత్తేరవిశేషాత్ న నిరూపాఖ్యత్వమిత్యర్థః.

తన్నిరుపాఖ్యమవస్తు నిత్యం చేతి విప్రతిషిద్ధమ్. న హ్యవస్తునో నిత్య త్వమనిత్యత్వం వా సంభవతి, వస్తాశ్రయత్వాద్ధర్మధర్మివ్యవహారస్య ధర్మధర్మభావే హి ఘటాదినద్వస్తుత్వమేవ స్యాన్న నిరుపాఖ్యత్వమ్.

సూ. అనుస్మృతేశ్చ. ౨౫.

అపిచ వై నాశికస్సర్వస్య వస్తునః క్షణికతామభ్యుపయన్నుపలబ్ధ రపిక్షణికతామభ్యుపేయాత్ న చ సా సంభవతి, అనుస్మృతేః. అనుభవ ముపలబ్ధిమనూత్పద్యమానం స్మరణమేవానుస్మృతిః సాచోపలబ్ధ్యేక కర్తృకా సతీ సంభవతి, పురుషాంతరోపలబ్ధే విషయే పురుషాంతరస్య స్మృత్యదర్శనాత్. కథం హ్యహమదోఽద్రాక్షమిదమిదానీం పశ్యా మితి చ పూర్వోత్తరదర్శిన్యేకస్తిన్నసతి ప్రత్యయస్యాత్. అపిచ దర్శనస్మరణయోః కర్తృయేకస్తి ప్రత్యక్షః ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయ సర్వస్య లోకస్య ప్రసిద్ధోఽహమదోఽద్రాక్షమిదం పశ్యామితి. యది హి తయోర్భిన్నః కర్తా స్యాత్ తతోఽహం స్మరామ్యద్రాక్షీదన్యః ఇతి ప్రతీయాత్. నత్వేనం ప్రత్యేతి కశ్చిత్, యత్రైవం ప్రత్యయ స్తత్ర దర్శనస్మరణయోర్భిన్నమేవ కర్తారం సర్వోలోకోఽవగచ్ఛతి, ప్రతియోగిత్వాభ్యో ధర్మో నిత్యత్వం నాసతి సంభవతి ధర్మిణోఽసత్త్వవ్యాఘాతా దిత్యర్థః.

౨౫. ఆత్మనః క్షణికత్వం దూషయతి—అనుస్మృతేరితి. అనుభవజన్యా స్మృతిరనుస్మృతిస్తస్య అనుభవసమానాశ్రయత్వాత్తదుభయాశ్రయాత్త్వనః స్థాయిత్వ మిత్యర్థః. క్షణికత్వే జ్ఞానద్వయానుసంధానం చ న స్యాదిత్యాహ—కథం హ్యహ మితి. పూర్వదర్శనకర్తురద్రాక్షమితి స్మరణకర్తృప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛత్తనః స్థాయిత్వ మిత్యాహ—అపిచేతి. యోఽహమదః పూర్వమద్రాక్షం న ఏవాహమద్య తత్ స్మరా మితి ప్రత్యభిజ్ఞానాకారో ద్రష్టవ్యః, ఇదం పశ్యామితి జ్ఞానాంతరసంబంధకథనం యోఽహమద్రాక్షం సోఽహం పశ్యామితి ప్రత్యభిజ్ఞాంతరద్యోతనార్థమ్. విసజ్ఞే బాధకమాహ—యదిహీతి. ద్రష్టృస్మర్రోభేదేఽహం స్మరామ్యనోఽద్రాక్షీదితి ప్రతీతిస్సస్య దిత్వత్ర దృష్టాంతమాహ—యత్రైవమితి. ప్రత్యయమాహ—స్మరా

అధునా ఆత్మనః క్షణికత్వం నిరాచక్షే—

అనుభవమను ఉత్పద్యమానా స్మృతిః అనుస్మృతిః, తద్బలాత్ ఆత్మనోఽను

స్తరామ్యహమసావదోఽద్రాక్షీదితి. ఇహ త్వహమదోఽద్రాక్షమితి
దర్శనస్తరణయోర్వైనాశికోఽప్యాత్తానమేవై కంకర్తారమవగచ్ఛతి, ననా
హమిత్యాత్తనో దర్శనం నిర్వృత్తం నిహ్నుతే యథాఽగ్నిరనుష్ఠోఽ
ప్రకాశ ఇతి వా. తత్రైవం సత్యేకస్య దర్శనస్తరణలక్షణద్వయసంబంధే
క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిరపరిహార్యా వైనాశికస్య స్యాత్, తథానంత
రామనంతరామాత్తన ఏవ ప్రతిపత్తిం ప్రత్యభిజానన్నేకకర్తృ
కామోత్తమాదుచ్ఛాసాదతీతాశ్చ ప్రతిపత్తిరాజన్తన ఆత్మైకకర్తృ
కాః ప్రతిసందధానః కథం క్షణభంగవాదీ వైనాశికో నాపత్రపేత.
స యది బ్రూయాత్ సాదృశ్యాదేతత్సంపత్స్యత ఇతి, తం ప్రతి
బ్రూయాత్. తేనేదం సదృశమితి ద్వయాయత్తత్వాత్సాదృశ్యస్య

మితి. స్తరామ్యహమనోఽద్రాక్షీదితి ప్రత్యయో యత్ర తత్ర భిన్నమేవ కర్తారం
లోకోఽవగచ్ఛతీత్యవివాదమిత్యర్థః. ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞాయాం తాదృశభేదప్రత్య
యస్య బాధకస్యాదర్శనాదాత్మస్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యాహ—ఇహత్వహమదఇతి.
యథాగ్నేరాష్ట్యాదికం న బాధతే కశ్చిత్తథా నాహమద్రాక్షమితి పూర్వదర్శనం న
నిహ్నుత ఇత్యనేన బాధాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రమేత్యుక్తం భవతి. తథా ద్రష్టృ
స్త్రోరైకే సతి స్థాయిత్వం ఫలితమిత్యాహ—తత్రైవం సతీతి. క్షణద్వయసంబంధే
ప్యాత్తనస్తృతీయక్షణే భంగోఽస్త్విత్యేవం వదంతం ప్రత్యాహ—తథేతి. వర్తమాన
దశామారభ్య ఓత్తమాచ్ఛాసాత్ ఆమరణాత్ ఆనంతరామనంతరాం స్వస్యైవ ప్రతి
పత్తిమాత్మైకకర్తృకాం ప్రత్యభిజానన్నాజన్తనశ్చ వర్తమానదశాపర్యంతమతీతాః
ప్రతిపత్తిః స్వకర్తృకాః ప్రతిసందధానస్సన్నితి యోజనా. దీపజ్వాలాస్త్వివాత్తని
ప్రత్యభిజ్ఞానం సాదృశ్యదోషాదితి శంకతే—సఇతి. సాదృశ్యజ్ఞానస్య ధర్మప్రతియోగి
జ్ఞానాదీనత్వాత్ స్థిరస్య జ్ఞాతురసత్త్వాన్న సాదృశ్యజ్ఞానం సంభవతి, సత్త్వే వాఽప
స్థిధాంతస్సృదితి పరిహరతి—తమిత్యాదినా. స్యాదేతత్ న సాదృశ్యప్రత్యయః
పూర్వోత్తరవస్తుద్వయజ్ఞానజన్యస్తద్వయసాదృశ్యావగాహీ, కిం తర్హి కశ్చిదేష వికల్పః
స్వాకారమేవ బాహ్యత్వేన విషయాకుర్వాణః క్షణాంతరాస్పర్శి, అతో న స్థిరద్రష్టృ
పేక్షేతి శంకతే—తేనేదమితి. అత్ర వక్తవ్యం సాదృశ్యప్రత్యయే తేనేదం సదృశ
మితి వస్తుత్రయం భాసతే నవేతి. నేతి వదతః స్వానుభవవిరోధః, కించార్థభేదా
భవితుః న క్షణికత్వమిత్యర్థః. అన్యస్యానుభూతే విషయే అన్యస్య స్మరణాయోగాదితి
భావః.

క్షణభంగవాదినః సదృశ యోర్ద్వయోర్వస్తునోర్గ్రహీతు రేకస్యాభా
వాత్, సాదృశ్యనిమిత్తం ప్రతిసంధానమితి మిథ్యాప్రలాప ఏవ
స్యాత్, స్యాచ్ఛేత్పూర్వోత్తరయోః క్షణయోసాదృశ్యస్య గ్రహీ
తైక స్తథాసత్యైకస్య క్షణద్వయావస్థానాత్ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత,
తేనేదం సదృశమితి ప్రత్యయాంతరమేవేదం న పూర్వోత్తరక్షణ
ద్వయగ్రహణనిమిత్తమితి చేన్న, తేనేదం సదృశమితి భిన్నపదార్థో
పాదానాత్. ప్రత్యయాంతరమేవ చేత్ సాదృశ్యవిషయం స్యాత్,
తేనేదం సదృశమితి వాక్యప్రయోగోఽనర్థకస్యాత్, సాదృశ్య
మిత్యేవ ప్రయోగః ప్రాప్నుయాత్. యదా హి లోకప్రసిద్ధః పదార్థః
పరిక్షకైర్న పరిగృహ్యతే తదా స్వపక్షసిద్ధిః పరపక్షదోషో వా ఉభ
యమప్యుచ్యమానం పరిక్షకాణామాత్మనశ్చ యథార్థత్వేన న బుద్ధి
సంతానమారోహతి, ఏవమేవైషోఽర్థ ఇతి నిశ్చితం యత్తదేవ వక్త
వ్యమ్, తతోఽన్యదుచ్యమానం బహుప్రలాపిత్యమాత్మనః కేవలం

భావాత్ పదత్రయప్రయోగో న స్యాత్, తస్మాత్ పదత్రయేణ మిథస్సంసృష్ట
భిన్నార్థభానాదభానమసిద్ధమితిపరిహరతి—న తేనేతి. అథ భాసతేవస్తుత్రయం తచ్చ
ప్రత్యయాభిన్నమేవ న బాహ్యమితి చేన్న, త్రయాణామేకప్రత్యయాభేదే మిథోప్య
భేదాపత్తేః. ఇష్టాపత్తిరితి బ్రువాణం విజ్ఞానవాదినం ప్రత్యాహ—యదా హీతి. వస్తు
త్రయం జ్ఞేయం సాదృశ్యప్రత్యయాద్భిన్నం సర్వలోకప్రసిద్ధం తచ్చ నాంగీక్రియతే
స్థాయిద్రష్టృప్రసంగభయేన, తర్హి తత్తదాకారాణాం క్షణికవిజ్ఞానానాం మిథో
వార్తానభిజ్ఞత్వాదేకస్థిత్ ధర్మిణి విరుద్ధానేకపక్షస్ఫురణాత్త కవిప్రతిపత్త్యసంభవాత్
స్వపక్షసాధనాదివ్యవహారో లుప్యేత, ఆతో యథానుభవం జ్ఞానజ్ఞేయభేదోఽజ్ఞే
కార్యః. తథాచ తేనేదం సదృశమితి బాహ్యర్థయోర్జ్ఞానపూర్వకం సాదృశ్యం జానత

త్తనః స్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యర్థః. నను సంత్యేవ బాహ్యర్థాః క్షణికస్వలక్షణాః
స్వకల్పకగ్రాహ్యాః, సవికల్పాధ్యవసేయాస్తు స్థాయిత్వసాదృశ్యాదయో బాహ్యైః
ఏతా అవభాసంతే, ఆతో విప్రతిపత్త్యాది వ్యవహార ఇతి బాహ్యర్థవాదమాశంక్య నిర
సతి—ఏవమేవేతి. యత్ ప్రమాణసిద్ధం తదేవ వక్తవ్యం. న హి క్షణికత్వే కించిత్
ప్రమాణమస్తి. నచేదాసీం ఘట ఇతి ప్రత్యక్షమవర్తమానకాలాసత్త్వం ఘటస్య గోచర
ద్వర్తమానక్షణమాత్రసత్త్వయాపేక్షణికత్వే మానమితి వాచ్యం. తస్య వర్తమా

ప్రఖ్యాపయేత్. న చాయం సాదృశ్యాత్ సంవ్యవహారో యుక్తః, తద్భావావగమాత్తత్సదృశభావానవగమాచ్చ. భవేదపి కదాచిద్భావ్యావస్తుని విప్రలంభసంభవాత్ తదేవేదం స్యాత్తత్సదృశం వేతి సందేహః, ఉపలబ్ధి రి తు సందేహోఽపి న కదాచిద్భవతి స ఏవాహం స్యాం తత్సదృశో వేతి, యఏవాహం పూర్వేద్యురద్రాక్షం స ఏవాహ మద్య స్తరామీతి నిశ్చితాత్తద్భావోపలంభాత్. తస్మాదప్యనుపపన్నో వై నాశికసమయః.

సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్. ౨౬.

ఇతశ్చానుపపన్నో వై నాశికసమయః, యతః స్థిరమనుయాయీ కారణమనభ్యుపగచ్ఛతామభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యేతదాపద్యేత. దగ్ధయంతి చాత్రాభావాద్భావోత్పత్తిమ్ 'నానుపమృద్య ప్రామర్శభావ' నత్వమాత్రగోచరత్వేన కాలాంతరాసత్త్వాసిద్ధేః. నచ యత్సత్ తత్ క్షణికమితి వ్యాప్తిరస్తి, విద్యుదాదేరపి ద్విత్రిక్షణస్థాయిత్వేన దృష్టాంతాభావాత్. న చ స్థాయిన మనుమాతారమంతరేణానుమానం సంభవతి తస్మాదనుమానసిద్ధార్థవక్తా తథాగతోఽశ్రద్ధేయవచన ఇత్యర్థః. కించ సాదృశ్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయాం దోషతయా నిమిత్తం విషయతయావా, ఆద్యేఽపి స్వరూపసత్ జ్ఞాతం వా, నాద్యః, మందాంధకారే శుక్తి మాత్రగ్రహే శైవ్యత్యాజ్ఞానేఽపి రూప్యాభేదభ్రమావత్తేః. న ద్వితీయః, స్థాయిజ్ఞాతారం వినా తజ్ఞానాసంభవస్యోక్తత్వాత్. నాపి విషయతయా నిమిత్తమిత్యాహ— నచేతి. సోఽహమిత్యుల్లేఖాల్లేనాహం సదృశ ఇత్యనుల్లేఖాదిత్యర్థః. సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయా భ్రమత్వం నిరస్య సంశయత్వం నిరస్యతి—భవేదితి. జడాశ్చే ప్రత్యభిజ్ఞాతేఽపి బాధసంభావనయా సంశయః, కదాచిత్సన్న్యాత్త నీత్యర్థః. అసందిగ్ధావిపర్యస్తప్రత్యభిజ్ఞా విరోధాదాత్త క్షణికత్వమత మత్యంతాసంగతమిత్యుపసంహరతి— తస్మాదితి.

౨౬. అభావశ్శశవిషాణవదత్యంతాసన్నిత్యంగీకృత్య మృదాదినాశాదసతో ఘటాదికం జాయత ఇతి సుగతా వదంతి తద్దూషయతి—నాసతఇతి. న కేవలం బలాదాపాద్యతే కింతు స్వయం దర్శయంతి చ. ద్వౌన ఇహ ప్రకృతమర్థం గమ

కారణాభావాత్కార్యోత్పత్తిరితి పక్షమవశిష్టం నిరాచక్షే—

దితి. వినష్టాద్ధి కిల బీజాదంకుర ఉత్పద్యతే, తథా వినష్టాత్ క్షీరాద్దధి, మృత్పిండాచ్చ ఘటః, కూటస్థాచ్చేత్కారణాత్కార్యముత్పద్యేత, అవిశేషాత్సర్వం సర్వత ఉత్పద్యేత. తస్మాదభావగ్రస్తేభ్యో బీజాది భ్యోఽఙ్కురాదీనాముత్పద్యమాసత్వాదభావాదాభ్యవోత్పత్తిరితి మ న్యంతే. తత్రేదముచ్యతే, 'నాసతోఽదృష్టత్వా'దితి నాభావాదాభ్యసః ఉత్పద్యతే, యద్యభావాదాభ్యస ఉత్పద్యేత, అభావత్వావిశేషాత్కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽనర్థకస్యాత్. న హి బీజాదీనాముపమృదితా నాం యోఽభావస్తస్య చ శశవిషాణాదీనాం చ నిస్సర్వభావత్వావిశే షాదభావత్వే కశ్చిద్విశేషోఽస్తి, యేన బీజాదేవాంకురో జాయతే క్షీరాదేవ దధిత్యేవంజాతీయకః కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽర్థవాన్ స్యాత్. నిర్విశేషస్య త్వభావస్య కారణత్వాభ్యుపగమే శశవిషాణా దిభ్యోఽప్యంకురాదయో జాయేరన్, నచైవం దృశ్యతే. యది పునరభావస్యాపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యేతోత్పలాదీనామివ నీలత్వాదిః తతో విశేషవత్త్వాదేవాభావస్య భావత్వముత్పలాదివత్ ప్రసజ్యేత, నాప్య

యతః. మృదాదికముపమృద్య ఘటాదేః ప్రాదుర్భావాదితి, ఇమమర్థమాహ—వినష్టా దితి. కారణవినాశాత్ కార్యజన్తేత్యత్ర యుక్తిమాహ—కూటస్థాదితి. వినాశశూన్యాన్నిత్యాదిత్యర్థః. నిత్యస్య నిరతిశయస్య కార్యశక్త్యే తత్కార్యాణి సర్వాణ్యేకస్మిన్నేవ క్షణే సృష్టథాచోత్తరక్షణేకార్యాభావాదసత్త్వాపత్తిః. న చ సహకారికృతాతి శయక్రమాత్ కార్యక్రమ ఇతి యుక్తం అతిశయస్యాతిశయాంతరాపేక్షాయామన పస్థానాత్ ఆనపేక్షాయాం కార్యస్యాప్యతిశయానపేక్షత్వేన సహకారివైయర్థ్యాత్ తస్మాన్న స్థాయిభావాత్కార్యజన్తేత్యర్థః. క్షణికభావస్య హేతుత్వముత్తరోత్పాదే చేత్యత్ర నిరస్తమ్. అభావస్య హేతుత్వనిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచప్తే—తత్రేదమితి. యది బీజాభావస్యాభావాంతరాద్విశేషస్సృష్టదా విశేషవదభావద్వారా బీజాదేవాం క ఇతి లోకాయతికానామభ్యుపగమోఽర్థవాన్ స్యాన్న సోఽస్తిత్యాహ—

నేతి. సూత్రం యోజయతి—నిర్విశేషస్యేతి. శశవిషాణాదేః కార్యకారిత్వస్యాప్తత్వాన్నాభావస్యాసతో హేతుత్వమిత్యర్థః. అస్త్యభావస్యాపి విశేష ఇత్యత మాహ—యదీతి. అభావస్య హేతుత్వేఽతిప్రసంగ ఇతి తర్కముక్త్యాఽనుమాన మాహ—నాపీతి. అభావో న హేతురసత్త్వాత్సమృద్ధతవదిత్యర్థః. అభావో న ప్రకృతిః,

అసతోఽభావాత్కార్యోత్పత్తిర్న యుక్తా. కుతః, అదృష్టత్వాత్ నిరుపా

భావః కస్యచిదుత్పత్తిహేతుస్యాత్, అభావత్వాదేవ శశవిషాణాది
వత్. అభావాచ్చ భావోత్పత్తావభావాన్వితమేవ సర్వం కార్యం
స్యాత్, నైవందృశ్యతే సర్వస్యచ వస్తునః స్వేన స్వేన రూపేణ భావా
త్తనైవోపలభ్యమానత్వాత్. న చ మృదన్వితాశ్శరావాదయో భావా
స్తంత్యాదివికారాః కేనచిదభ్యుపగమ్యంతే. మృద్వికారానేవ తు మృద
న్వితా భావా లోకః ప్రత్యేతి. యత్తాక్తం స్వరూపోపమర్దమంత
రేణ కస్యచిత్కూటస్థస్య వస్తునః కారణత్వానుపపత్తేరభావాద్భావో
త్పత్తిర్భవితుమర్హతీతి, తద్దురుక్తమ్. స్థిరస్వభావానామేవ సువర్ణాదీనాం
ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం రుచికాదికారణభావదర్శనాత్, యేష్వపి
బీజాదిషు స్వరూపోపమర్దో లక్ష్యతే తేష్వపి నాసావ్రపమృద్యమానా
పూర్వావస్థా ఉత్తరావస్థాయాః కారణమభ్యుపగమ్యతే, అనుపమృద్య
మానానామేవానుయాయినాం బీజాద్యవయవానామంకురాదికారణ
భావాభ్యుపగమాత్, తస్మాదసదభ్యుశ్శశవిషాణాదిభ్యః సదుత్పత్త్యదర్శ
నాత్ సదభ్యుశ్చ సువర్ణాదిభ్యస్సదుత్పత్తిదర్శనాత్ అనుపపన్నోఽయ

కార్యాన్వితత్వాత్ యథా శరావాద్యన్వితస్తంతుర్న శరావాదిప్రకృతిరితి తర్క
పూర్వకమాహ—అభావాచ్ఛేతి. అతోఽన్వితత్వాన్తృదాదిర్భావ ఏవ ప్రకృతి
రిత్యాహ—మృదితి. స్థాయినః కారణత్వాయోగముక్తమనూద్య దూషయతి-యత్తాక్త
మిత్యాదినా. అనుభవబలాత్ స్థిరభావానామేవ సహకారిసన్నిధిక్రమేణ కార్యక్రమ
హేతుత్వమంగీకార్యం, న చ శక్తస్య సహకార్యపేక్షా న యుక్తేతి వాచ్యం, యతో
ఽశక్తస్యాపి నాపేక్షేత్యసహకారి విశ్వం స్యాత్. తతస్సన్వర్ణాదౌ స్వతోఽతిశయ
శూన్యేఽగ్నితాపాదిసహకారికృతాతిశయక్రమాద్రుచికాదికార్యక్రమః. సచాతిశయ
స్యాతిశయాంతరానపేక్షత్యే కార్యస్యాప్యనపేక్షేతి వాచ్యం. పటస్యమృదనపేక్షత్యే
కార్యత్వావిశేషాత్ ఘటస్యాపి మృదనపేక్షాప్రసంగాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపేక్షా
సహకారిష్వపి తుల్యా. యదుక్తం కార్యాభావదశాయాం కారణస్యాసత్త్వాపత్తిరితి
తన్న, అకారణస్యాపి బాధాభావేన సత్తోపపత్తేః, నహ్యర్థక్రియాకారిత్వమేవ

ఖ్యాత్ సరవిషాణాదేః కార్యోత్పత్తేరదృష్టత్వాత్. దృష్టత్వాదితి వా ఛేదః. సత
ఏవ మృదాదేర్దృష్టత్వాదిత్యర్థః.

మభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః. అపిచ చతుర్భ్యశ్చిత్తచైతా ఉత్పద్యంతే పరమాణుభ్యశ్చ భూతభౌతికలక్షణస్సముదాయ ఉత్పద్యత. ఇత్యభ్యుపగమ్య పునరభావాద్భావోత్పత్తిం కల్పయద్భిరభ్యుపగతమపహ్ను వానైర్వైనాశికైస్సర్వో లోక ఆకులీక్రియతే.

సూ. ఉదాసీనానామపి చై వం సిద్ధిః ౨౭.

యది చాభావాద్భావోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యేత, ఏవం సత్యుదాసీనానామనీహమానానామపి జనానామభిమతసిద్ధిస్స్యాత్, అభావస్య సులభత్వాత్. కృషీవలస్య క్షేత్రకర్తణ్యప్రయతమానస్యాపి సస్య నిష్పత్తిస్స్యాత్, కులాలస్య చ మృత్సంస్కీర్యామప్రయతమానస్యాప్యమత్రోత్పత్తిః. తంతువాయస్యాపి తంతునతన్వానస్యాపి తన్వానన్యేవ వస్త్రలాభః స్వర్గాపవర్గయోశ్చ న కశ్చిత్కథంచిత్ సమీహేత. న చైతద్యుజ్యతేభ్యుపగమ్యతే వా కేనచిత్, తస్మాదనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః.

సత్త్వం అసత్స్తదయోగేన సత్త్వస్య తతో భేదాత్ సతో హ్యర్థక్రియాకారిత్వం నాసతః, అతః కారణతాపచ్ఛేదకమబాధితస్వరూపాత్కకత్వం సత్త్వం కారణత్వాద్భిన్నమేవ, తస్మాదనుస్యూతస్థిరభావానాం హేతుత్వముపపన్నమితి భావః. పూర్వాపరవిరోధమప్యాహ—అపిచేతి.

౨౭. అభావాదుత్పత్తౌ శశవిషాణాదభ్యుత్పత్తిస్స్యాదిత్యుక్తం, అతిప్రసంగాంతరమాహ—ఉదాసీనానామితి. అనీహమానానాం ప్రయత్నశూన్యానాం అమత్రం ఘటాదిపాత్రం, తన్వానస్య వ్యాపారయతః. తస్మాద్భ్రాంతిమూలేన క్షణికబాహ్యర్థవాదేన కూటస్థనిత్యబ్రహ్మసమన్వయస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

అథునా ప్రవృత్తిమాత్రమపి న యుక్తమిత్యాహ—

అభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యంగీకారే ఉదాసీనానాం తత్తత్కార్యసాధనేషు అప్రవర్తమానానామపి పుంసాం స్వస్వాభిమతకార్యసిద్ధిః స్యాత్. అతో వైభాషికసాత్రాంతికయార్హతం భ్రాంతిమూలమేవేతి సిద్ధమ్.

సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః. ౨౮.

ఏవం బాహ్యార్థవాదమాశ్రిత్య సముదాయప్రాప్త్యాదిషు మా
షణేషూద్భావితేషు విజ్ఞానవాదీ బౌద్ధ ఇదానీం ప్రత్యవతిష్ఠతే. కేషాం
చిత్కిల వినేయానాం బాహ్యవస్తున్యభినివేశమాలక్ష్య తదనురోధేన
బాహ్యార్థవాదప్రక్రియేయం విరచితా, నాసౌ సుగతాభిప్రాయః,
తస్య తు విజ్ఞానైకస్కంధవాదఏవాభిప్రేతః, తస్మింశ్చ విజ్ఞానవాదే
బుద్ధ్యారూఢేన రూపేణాంతస్థఏవ ప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహార
స్వర్వ ఉపపద్యతే సత్యపి బాహ్యైర్ధే బుద్ధ్యారోహమంతరేణ
ప్రమాణాదివ్యవహారానవతారాత్. కథం పునరవగమ్యతే అంతస్థ
ఏవాయం సర్వవ్యవహారో న విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో బాహ్యైర్ధోఽస్తితి.

౨౮. “నాభావఉపలబ్ధేః” అఖండనిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానం బాహ్యార్థోపాదానం
వదతాం వేదాంతినాం మతం భిన్నం సాకారం క్షణికం విజ్ఞానం, న తతోఽన్యోఽర్థో
ఽస్తితి యోగాచారమతేన విరుధ్యతే న వేతి తన్మతస్య మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం
సంశయే, పూర్వోక్తబాహ్యార్థవాదనిరాసముపజీవ్య పూర్వపక్షమాహ—ఏవమిత్యా
దినా. పూర్వోక్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధా ఫలం. నన్వేకస్య సుగతాగమస్య కథం
బాహ్యార్థసత్త్వాసత్త్వయోస్తాత్పర్యం విరోధాదిత్యాశంక్యాధికారిభేదాదవిరోధ ఇతి
పదే విజ్ఞానవాదినస్సుగతాభిప్రాయజ్ఞత్వేన మందాధికారిభ్యో బాహ్యార్థవాదిభ్యః
త్రైవ్యమాహ—కేషాంచిదితి. ఉక్తం చ ధర్మకీర్తినా ‘దేశనా లోకనాథానాం సత్త్వా
శయవశానుగే’తి. సుగతానాముపదేశశ్శిష్యమత్యనుసారేణేత్యర్థః. నన్వసతి బాహ్యార్థే
మానమేయవ్యవహారః కథం తత్రాహ—తస్మిన్నితి. విజ్ఞానమేవ కల్పితనీలాద్యాకార
త్వేన ప్రమేయం, అవభాసాత్తనా మానఫలం, శక్త్యాత్తనా మానం, శక్త్యాశ్రయత్వా
కారేణ ప్రమాతేతి భేదకల్పనయా వ్యవహార ఇత్యర్థః. ముఖ్య ఏవ భేదః కిం న స్యా
దిత్యతతిహ—సత్యపీతి. న హి బుద్ధ్యనారూఢస్య నీలాదేః ప్రమేయత్వవ్యవహారోఽస్తి
అతో బుద్ధ్యారూఢాకారఏవ ప్రమేయం న బాహ్యమిత్యర్థః. బాహ్యార్థాసత్త్వే ప్రశ్న
పూర్వకం యుక్తిరుపన్యస్యతి—కథమిత్యాదినా. జ్ఞేయం జ్ఞానాతిరేకేణాసత్ తదతి

పూర్వం క్షణికబాహ్యార్థవాదిమతనిరాకరణమకారి. తదుపజీవ్య క్షణికవిజ్ఞాన
మాత్రవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠత ఇతి ఉపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వపత్. విజ్ఞానాతిరిక్తబాహ్యపదార్థస్యాభావ ఇతి విజ్ఞానవాది

తదసంభవాదిత్యాహ. స హి బాహ్యోఽర్థోఽభ్యుపగమ్యమానః పరమాణవో వా స్యుస్తత్సమూహః వా స్తంభాదయః, తత్ర న తావత్పరమాణవః స్తంభాదిప్రత్యయపరిచ్ఛేద్యా భవితుమర్హంతి పరమాణ్వాభాసజ్ఞానానుత్పత్తేః, నాపి తత్సమూహః స్తంభాదయస్తేషాం పరమాణుభ్యోఽన్యత్వానన్యత్వాభ్యాం నిరూపయితుమశక్యత్వాత్. ఏవం జాత్యాదీనపి ప్రత్యాచక్షీత. అపిచానుభవమాత్రేణ సాధారణాత్తనోజ్ఞానస్య జాయమానస్య యోఽయం ప్రతివిషయం పక్షపాతః స్తంభజ్ఞానం కుడ్యజ్ఞానం ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి, నాసౌ జ్ఞానగతం విశేషమంత రేణోపపద్యత ఇత్యవశ్యంవిషయసారూప్యజ్ఞానస్యాంగీకర్తవ్యమ్. అంగీకృతే చ తస్మిన్విషయాకారస్య జ్ఞానేనైవావగుద్ధత్వాదపార్థికాబాహ్యార్థసద్భావకల్పనా. అపిచసహోపలంభనియమాదభేదోవిషయవిజ్ఞానయోరాపతతి, న హ్యనయోరేకస్యానుపలంభేఽన్యస్యోపలంభోఽస్తి, న చైతత్ స్వభావవివేకే యుక్తం, ప్రతిబంధకారణాభావాత్, తస్మాదప్యర్థాభావః. స్వప్నాదివచ్ఛేదం ద్రష్టవ్యమ్, యథా హి స్వప్నమా

రేకేణాసంభవాన్నరశృంగవదిత్యాహ—తదసంభవాదితి. అసంభవం వివృణోతి—సహితి. పరమాణవశ్చేదేకస్థూలస్తంభఇతి జ్ఞానం న స్యాత్ సమూహస్త్వసన్నిత్యర్థః అవయవ్యభావేఽపి జాత్యాదయో బాహ్యార్థాస్సృజ్యస్తత్రాహ—ఏవమితి. జాతిగుణకర్తృణాం ధర్మిణస్సకాశాదభేదేఽత్యంతభేదే వా ధర్మవద్ధర్మ్యంతరవచ్ఛ న ధర్మధర్మభావః. భేదాభేదా చ విరుద్ధావితి న సంతి జాత్యాద్యర్థా ఇత్యర్థః. కించ జ్ఞానస్య జ్ఞేయసారూప్యరూపవిశేషసంబంధాభావే సర్వవిషయత్వాపత్తేర్విశేషోఽజ్ఞీకార్యః తథాచ జ్ఞానగతవిశేషస్యైవజ్ఞానేన విషయీకరణాన్న బాహ్యార్థసిద్ధిర్నాభావాద్గౌరవాచ్ఛేత్యాహ—అపిచేతి. పక్షపాతో విషయవిశేషవైశిష్ట్యవ్యవహారః. కించ జ్ఞేయం జ్ఞానాభిన్నం, జ్ఞానోపలంభక్షణనియతోపలంభగ్రాహ్యత్వాత్. జ్ఞానవదిత్యాహ—అపిచేతి. జ్ఞానార్థయోర్వాస్తవభేదేఽపి సహోపలంభనం స్యాత్, గ్రాహ్యగ్రాహకభావాదిత్యత ఆహ—న చైతదితి. క్షణికజ్ఞానస్యార్థేన సంబంధహేత్వభావాన్న గ్రాహ్యగ్రాహకభావ ఇత్యర్థః కించ జాగ్రద్విజ్ఞానం న బాహ్యలంబనం, విజ్ఞానత్వాత్. స్వప్నాదివిజ్ఞానవదిత్యాహ—స్వప్నేతి. విజ్ఞానానాం వైచిత్ర్యానుపపత్తిబాధితమనుమానమితి

సిద్ధాంతోఽత్ర విషయః. స కిం ప్రమాణమూలః భ్రాంతిమూలో వేతి సంక్షేపే,

యామరీచ్యుదకగంధర్వనగరాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన
 గ్రాహ్యగ్రాహకాకారా భవంతి, ఏవం జాగరితగోచరా అపి స్తంభాది
 ప్రత్యయా భవితుమర్హంతీత్యవగమ్యతే, ప్రత్యయత్వావిశేషాత్.
 కథం పునరసతి బాహ్యేర్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్యముపపద్యేత, వాసనా
 వైచిత్ర్యాదిత్యాహ. అనాదౌ హి సంసారే బీజాంకురవద్విజ్ఞానానాం
 వాసనానాం చాన్యోన్యనిమిత్తనైమిత్తికభావేన వైచిత్ర్యం న విప్రతి
 షిధ్యతే. అపి చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనానిమిత్తమేవ జ్ఞాన
 వైచిత్ర్యమిత్యవగమ్యతే, స్వప్నాదిష్యంతరేణాప్యర్థం వాసనానిమి
 త్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్యోభాభ్యామప్యవాభ్యామభ్యుపగమ్యమాన
 త్వాత్. అంతరేణ తు వాసనామర్థనిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య మయా
 ౭సభ్యుపగమ్యమానత్వాత్, తదప్యభావోబాహ్యస్యార్థస్యైత్యేషం
 ప్రాప్తే బ్రూమః—'నాభావఉపల'రితి.నఖల్వభావోబాహ్యస్యార్థస్య
 ధ్యవసాతుం శక్యతే, కస్తాదుపలః. ఉపలభ్యతే హి ప్రతిప్రత్యయం
 బాహ్యేర్థః స్తంభః కుడ్యం ఘటః పటభితి, నచోపలభ్యమానస్యై
 వాభావో భవితుమర్హత్. యథాహి కశ్చిద్భుంజానో భుజిసాధ్యా
 యాం తృప్తౌ స్వయమనుభూయమానాయామేవం బ్రూయాత్
 నాహం భుంజే న వా తృప్త్యామీతి తద్వదింద్రియసన్నికర్షణ స్వయ
 ముపలభమాన ఏవ బాహ్యమర్థం నాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి బ్రువ
 న్కథముపాదేయవచనస్సౌత్. నను నాహమేవం బ్రవీమి న కంచీదర్థ

శంకతే—కథమితి. అన్యథోపపత్త్యా పరిహరతి—వాసనేతి. అనాదిసంతానాంతర్గతం
 పూర్వపూర్వజ్ఞానమేవ వాసనా, తద్వశాదనేకక్షణవ్యవధానేఽపి నీలాద్యాకారకజ్ఞాన
 వైచిత్ర్యం భవతి, యథా బీజవాసనయా కార్వాసరక్తత్వం తద్వదిత్యర్థః. ఉభయవాది
 సమ్మతత్వాచ్చ వాసనా ఏవ జ్ఞానవైచిత్ర్యహేతవో న బాహ్యేర్థా ఇత్యాహ—అపి
 చేతి. క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదస్య మానమూలత్వాత్తేన నిత్యవిజ్ఞాననాదో విరుద్ధ్యత ఇతి
 ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—నాభావ ఇత్యాదినా. కం బాహ్యేర్థస్యనుపలభ్యే
 రభావః ఉత జ్ఞానాద్యేదేనానుపలభ్యే, నాద్య ఇత్యుక్తం ఉపలభ్యేతి—ద్వితీయం
 శంకతే. నను నాహమితి. జ్ఞానజ్ఞేయయోర్విషయవిషయిభావేన భేదస్య సాక్షిప్రత్యక్ష

ప్రమాణమూల ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విజ్ఞానవ్యతిరిక్తానామభావో న

ముపలభ ఇతి, కింతుపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభ ఇతి బ్రవీమి. బాధ
మేనం బ్రవీషి నిరంకుశత్వాత్తే తుండస్య. న తు యుక్త్యపేతం
బ్రవీషి, యతఉపలబ్ధివ్యతిరేకోఽపి బలాదర్థస్యాభ్యుపగంతవ్యః ఉపల
రేన. న హి కశ్చిదుపలబ్ధిమేన స్తంభః కుడ్యం చేత్యుపలభ తే, ఉపల
విషయత్వేనైవ తు స్తంభకుడ్యాదీన్ సర్వే లోకికా ఉపలభంతే.
ఇతశ్చైవ మేన సర్వే లోకికా ఉపలభంతే యత్ప్రత్యాచక్షాణా అపి
బాహ్యమర్థమేనమాచక్ష తే యదంతర్జ్ఞేయరూపం తద్బహిర్వదవభాసత
ఇతి, తేఽపి హి సర్వలోక ప్రసిద్ధాం బహిరవభాసాం సంవిదం ప్రతిలభ
మానాః ప్రత్యాఖ్యాతుకామాశ్చ బాహ్యమర్థం బహిర్వదితివత్క
రణం కుర్వంతి ఇతరథా హి కస్తాద్బహిర్వదితి బ్రూయుః. న హి వసు
మిత్రో వంధ్యాపుత్రవదవభాసత ఇతి కశ్చిదాచక్షీత. తస్తాద్యథాను
భవం తత్వమభ్యుపగచ్ఛద్భిర్బహిరేవావభాసత ఇతి యుక్తమభ్యుప
గంతుం న తు బహిర్వదవభాసత ఇతి. నను బాహ్యస్యార్థస్యాసంభవా
ద్బహిర్వదవభాసతఇత్యధ్యవసితమ్. నాయం సాధురధ్యవసాయో యతః
ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వకౌ సంభవాసంభవావవధార్యేతే
న పునస్సంభవాసంభవపూర్వికే ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తి. యద్ధి

సిద్ధత్వాత్ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమభేదాభిధానమిత్యాహ—బాధమిత్యాదినా. త్వద్వచనా
దపి జ్ఞానాద్బాహ్యార్థం జనా భేదేనైవోపలభంత ఇత్యాహ—ఇతశ్చేతి. బాహ్యార్థస్యా
త్యంతాసత్త్వే ప్రత్యక్షోపలంభాయోగాత్ దృష్టాంతత్వాసంభవాచ్చ బహిర్వచ్ఛబ్దో న
స్యాదిత్యాహ—ఇతరథేతి. అబాధితభేదానుభవాదేవకారో యక్తో నవత్కార
ఇత్యాహ—తస్తాదితి. జ్ఞేయార్థో జ్ఞానాతిరేకేణాసన్నసంభవాదిత్యుక్తబాధాద్వత్క
రణమితి శంకతే—నన్వితి. కోఽసావసంభవః అసత్త్వం వా అసత్త్వనిశ్చయో వా
అయుక్తత్వం వా ఉత్కటకోటికసంశయాత్తకసంభవస్యాభావో వా. నాద్యః, సాధ్య
భేదాత్. న ద్వితీయః, స్థూలౌ ఘటస్తంభాదితి సమూహాలంబనే స్థూలత్వద్విత్వ
ఘటత్వ స్తంభత్వ రూపవిరుద్ధధర్మవతోరర్థయో రస్థూలాదేకస్తాద్వయావగాహి విజ్ఞానా
ద్భేదసత్త్వనిశ్చయేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యాహ—నాయం సాధురితి. సంభవస్సత్తా
నిశ్చయః ప్రమాణాధీనః అసంభవోఽసత్త్వనిశ్చయః ప్రమాణాభావాధీనః. న వైష
రీత్యమితి వ్యవస్థామేవ స్ఫుటయతి—యద్ధీతి. ఉక్తవ్యవస్థాయాః ఫలం బాహ్యార్థస్య

ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమేనాపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తత్సంభవతి,
 యత్తు న కేనచిదపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తన్న సంభవతి. ఇహ తు
 యథాస్వం సర్వైరేవ ప్రమాణై ర్బాహ్యోఽర్థ ఉపలభ్యమానః
 కథం వ్యతిరేకావ్యతిరేకాది వికలైర్వర్ష సంభవతీత్యుచ్యేత, ఉపలభ్యే
 రేవ. న చ జ్ఞానస్య విషయసారూప్యాద్విషయనాశో భవతి, అసతి
 విషయే విషయసారూప్యానుపపత్తేః, బహిరుపలభ్యేత్తే విషయస్య. అత
 ఏవ సహోపలంభనియమోఽపి ప్రత్యయవిషయయోరుపాయోపేయ
 భావహేతుకో నా భేద హేతుక ఇత్యవగతవ్యమ్. అపిచ ఘటజ్ఞానంపట

ప్రత్యక్షాదిభిస్సంభవం వదన్నేవ తృతీయం దూషయతి—ఇహేతి. ప్రమాణనిశ్చిత
 బాహ్యార్థస్య స్తంభాదేః పరమాణుభ్యో భేదాభేదవికల్పేనాయుక్తత్వమాత్రేణాసత్త్వ
 నిశ్చయో న యుక్తః త్వత్పక్షేఽప్యయుక్తత్వస్య తుల్యత్వాత్, నహ్యస్థూలస్యైకస్య
 విజ్ఞానస్య స్థూలానేకసమూహాలంబనవిషయాభేదో యుక్తః, స్థూలత్వానేకత్వప్రసం
 గాత్, నచేష్టాపత్తిః, సమూహాలంబనోచ్ఛేదే విజ్ఞానానాం మిథోవార్తానభిజ్ఞతయా
 విషయద్విత్వాదివ్యవహారలోపాపత్తేః, తస్మాదయుక్తత్వేఽపి యథానుభవం వ్యవహార
 యోగ్యోఽర్థః స్వీకార్యః. న చతుర్థః, నిశ్చితే తాదృశసంభవస్యానుపయోగాత్తస్య
 క్వచిత్ప్రమాణప్రవృత్తేః పూర్వాంగత్వాదితి భావః. యచ్ఛక్తం జ్ఞానగతార్థ
 సారూప్యస్యైవ జ్ఞానాలంబనతోపపత్తేర్బహిరర్థాభావ ఇతి, తత్రాహ—నచేతి. యత్తు
 గౌరవముక్తం, తన్నదూషణం, ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ—బహిరితి. యత ఏవ జ్ఞానా
 ర్థయోర్భేదః సర్వలోకసాక్ష్యనుభవసిద్ధః, అతఏవ సహోపలంభనియమోఽపి నా భేద
 సాధకఇత్యాహ—అతఏవేతి. యథా చాక్షుషద్రవ్యరూపస్యాలోకోపలంభనియతోప
 లబ్ధికత్వేఽపి నాలోకాభేదః, తథాఽర్థస్య నజ్ఞానాభేదః, భేదేఽపి గ్రాహ్యగ్రాహ్యక
 భావేన నియమోపపత్తేః. న చ జ్ఞానస్య క్షణికత్వాత్ స్వభిన్నగ్రాహ్యసంబంధా
 యోగః, స్థాయిత్వాదితి భావః. విజ్ఞానమనేకార్థభ్యో భిన్నమేకత్వాద్గోత్వవదితి
 సత్ప్రతిపక్షమాహ—అపిచేతి. న చ హేత్వసిద్ధిః జ్ఞానం జ్ఞానమిత్యేకాకారప్రతీతేః
 జ్ఞానైక్యనిశ్చయాత్. న చ సా జాతివిషయా వ్యక్తిభేదానిశ్చయాదిత్యాహ—న
 సంభవతి. కుతః, ఉపలభ్యే విజ్ఞానాతిరిక్తానామర్థానాం ఘటః పటః ఇత్యాద్యనుభవ
 సిద్ధత్వాదిత్యర్థః.

జ్ఞానమితి విశేషణయోరేవ ఘటపటయోరేభదో న విశేష్యస్యజ్ఞానస్య,
యథా శుక్లో గాః కృష్ణో గౌరితి శౌక్యకార్యయోరేవ భేదో న
గోత్వస్య, ద్వాభ్యాం చ భేదవకస్య సిద్ధో భవతి, ఏకస్తాచ్చ ద్వయోః,
తస్తాదర్శజ్ఞానయోరేభదః. తథా ఘటదర్శనం ఘటస్తరణమిత్యత్రాపి
ప్రతిపత్తవ్యమ్. అత్రాపి హి విశేష్యయోరేవ దర్శనస్తరణయోరేభదో
న విశేషణస్య ఘటస్య, యథా క్షీరగంధః క్షీరరస ఇతి విశేష్యయో
రేవ గంధరసయోరేభదో న విశేషణస్య క్షీరస్య తద్వత్. అపిచ
ద్వయోర్విజ్ఞానయోః పూర్వోత్తరకాలయోః స్వసంవేదనేనైవోప
క్షీణయోరిత రేతర గ్రాహ్యగ్రాహకత్వానుపపత్తిః, తతశ్చ విజ్ఞానభేద
ప్రతిజ్ఞా త్షణికత్వాదిధర్మప్రతిజ్ఞా స్వలక్షణసామాన్యలక్షణవాస్యవాస
కత్వావిద్యోపప్లవసదసద్ధర్మబంధమోక్షాది ప్రతిజ్ఞాశ్చ స్వశాస్త్రగతాస్తే

విశేష్యస్యేతి. ఘటాదేతై చ తన్యాదేభదముక్త్వా వృత్తిజ్ఞానాదేభదమాహ—తథేతి. ఘటో
ద్వాభ్యాం భిన్నః ఏకత్వాత్ క్షీరపదిత్యర్థః. జ్ఞానభిన్నార్థానంగీకారే స్వశాస్త్రవ్యవ
హారలోపం బాధకమాహ—అపిచేతి. క్రమికయోః స్వప్రకాశయోః త్షణికజ్ఞానయో
ర్నిధో గ్రాహ్యగ్రాహకత్వమయుక్తమనభ్యుపగతం చ, తథాచ తయోరేభదప్రతిజ్ఞాన
యుక్తా, ధర్మిప్రతియోగినోర్నిధః పరేణ చాగ్రహేణ భేదగ్రహయోగాత్, తథా చ
తయోరేభదగ్రాహకస్థానియ్యాత్తా తద్భిన్న ఏష్టవ్యః. ఏవం సత్సాధ్యహేతుదృష్టాంత
భేదాభావే ఇదం త్షణికమసదితి ప్రతిజ్ఞాన యుక్తా. సర్వతో వ్యాప్యత్వం వ్యక్తి
మాత్రం స్వలక్షణమనేకానుగతం సామాన్యమతద్వ్యాప్యత్విరూపమితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా,
సర్వానేకార్థానాం జ్ఞానమాత్రత్వేన మిథః పరేణ వా దుష్టానత్వాత్ ఉత్తరనీల
జ్ఞానం వాస్యం పూర్వనీలజ్ఞానం వాసకమితి ప్రతిజ్ఞాప్యయుక్తా, తయోర్భిన్నస్య జ్ఞాతు
రభావాత్. కించావిద్యోపప్లవోఽవిద్యాసంసర్గః, తేన నీలమితి సద్ధర్మః, నరవిషాణమిత్య
ద్ధర్మః, అమూర్తమితి సదసద్ధర్మః, సతో విజ్ఞానస్యాసతో నరవిషాణస్య చామూర్తత్వా
ది ప్రతిజ్ఞా దుర్లభా, అనేకార్థజ్ఞానసాధ్యత్వాదజ్ఞానేనాస్య బంధో జ్ఞానేనాస్య
మోక్ష ఇతి చ ప్రతిజ్ఞాబహ్విర్ధజ్ఞానసాధ్యా, ఆదిపదేన సామాన్యత ఇష్టం గ్రాహ్య
మనిష్టం త్యాజ్యమితి శిష్యహితోఽపదేశోఽనేకజ్ఞానసాధ్యో గృహీతః, తస్తాత్ప్రతిజ్ఞాని
వ్యవహారాయ గ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽన్వీకార్య ఇత్యర్థః. జ్ఞానార్థయోరేభదే

హీయేరక. కించాన్యద్విజ్ఞానం విజ్ఞానమిత్యభ్యుపగచ్ఛతా బాహ్యోఽర్థస్తస్సంభః కుడ్యమిత్యేనంజాతీయకః కస్తాన్నాభ్యుపగమ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్. విజ్ఞానమనుభూయత ఇతి చేత్ బాహ్యోఽప్యర్థోఽనుభూయతవవేతి యుక్తమభ్యుపగంతుమ్. అథ విజ్ఞానం ప్రకాశాత్తకత్వాత్ ప్రదీపవత్స్వయమేవానుభూయతే న తథా బాహ్యోఽర్థ ఇతి చేత్, అత్యంతవిరుద్ధాం స్వాత్తని క్రియామభ్యుపగచ్ఛసి అగ్ని రాత్తానం దహతీతివత్. అవిరుద్ధం తు లోక ప్రసిద్ధం స్వాత్తవ్యతిరిక్తేన విజ్ఞానేన బాహ్యోఽర్థోనుభూయత ఇతి నేచ్ఛస్యహా పాండిత్యం మహద్దర్శితమ్. న చార్థవ్యతిరిక్తమపి విజ్ఞానం స్వయమేవానుభూయతే, స్వాత్తని క్రియావిరోధాదేవ. నను విజ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వే తదప్యన్యేన గ్రాహ్యం తదప్యన్యేనేత్యనవస్థా ప్రాప్నోతి. అపిచ ప్రదీపవదవభాసాత్తకత్వాత్ జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరం కల్పయతః సమత్వాదవభాస్యావభాసకభావానుపపత్తేః కల్పనానర్థక్యమితి. తదుభయమప్యసత్, విజ్ఞానగ్రహణమాత్రవవిజ్ఞానసాక్షిణోగ్రహణాకాంతౌనుత్పాదాదనవస్థాశంకానుపపత్తేః సాక్షిప్రత్యయయోశ్చ స్వభావవైషమ్యాదుపలబ్ధిపలభ్యభావోపపత్తేః, స్వయం సిద్ధస్య సాక్షిణోఽప్రత్యాభ్యేయ

యుక్త్యంతరమస్తీత్యాహ—కించాన్యదితి. జ్ఞానవదర్థస్యాప్యనుభవావిశేషాత్ స్వీకారో యుక్త ఇత్యర్థః. స్వవిషయత్వాద్విజ్ఞానం స్వీక్రియతే నార్థః పరగ్రాహ్యత్వాదితి శంకతే—అథ విజ్ఞానమితి. విరుద్ధం స్వీకృత్యావిరుద్ధం త్యజతా బౌద్ధతనయేన మార్భ్యం దర్శితమిత్యాహ—అత్యంతేతి. జ్ఞానం స్వవేద్యమిత్యంగీకృత్య మార్భ్య మాపాదితం వస్తుతస్స్వవేద్యత్వమయుక్తమిత్యాహ—న చేతి. కర్తరి క్రియాం ప్రతి గుణభూతే ప్రధానత్వాఖ్యకర్తత్వాయోగాత్ స్వకర్తృకవేదనకర్తృత్వమసదిత్యర్థః. న చ స్వవిషయత్వమాత్రం స్వవేద్యత్వమితి వాచ్యం. అభేదే విషయవిషయిత్వస్యాప్య సంభవాదితి భాషః. జ్ఞానస్య స్వవేద్యత్వాభావే దోషద్వయం స్యాదితి శంకతే—నన్వితి. అనవస్థా చ సామ్యం చేతి దోషద్వయం పరిహరతి—తదుభయమపీతి. అనిత్య జ్ఞానస్య జన్తాదిమత్త్యేన ఘటవజ్జడస్య స్వేన స్వీయజన్తాదిగ్రహయోగాదస్తి గ్రహాకా కాంతౌ, సాక్షిణస్తు సత్తాయాం శూన్యై చ నిరపేక్షత్వాన్నానవస్థా నాపి సామ్యం చిజ్జడత్వవైషమ్యాదిత్యర్థః. సాక్షీ క్వత్య ఇత్యతః—స్వయం సిద్ధస్యేతి. నిర

త్వాత్. కించాన్యత్ప్రదీపవద్విజ్ఞానమవభాసకాంతరనిరపేక్షం స్వయం
మేవ ప్రథత ఇతి బ్రువతా ప్రమాణాగమ్యం విజ్ఞానమనవగంతృకమి
త్యుక్తం స్యాత్. శిలాఘనమధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్. బాధమేవ
మనుభవరూపత్వాత్తు విజ్ఞానస్యేష్టో నః పక్షస్త్వయానుజ్ఞాయతఇతి
చేన్న, అన్యస్యావగంతుశ్చతురాదిసాధనస్య ప్రదీపాదిప్రథనదర్శ
నాత్, అతో విజ్ఞానస్యాప్యవభాస్యత్వావిశేషాత్ సత్యేవాన్యస్తిన్నవ
గంతరి ప్రథనం ప్రదీపవదిత్యవగమ్యతే. సాక్షిణోఽవగంతుస్త్వయం
సిద్ధతాముపక్షిపతా స్వయం ప్రథతే విజ్ఞానమిత్యేష ఏవ మమ పక్ష
స్త్వయా వాచోయుక్త్యంతరేణాశ్రిత ఇతి చేన్న, విజ్ఞానస్యోత్పత్తి
ప్రధ్వంసానేకత్వాదివిశేషవత్త్వాభ్యుపగమాత్. అతః ప్రదీపవద్విజ్ఞాన
స్యాపి వ్యతిరిక్తావగమ్యత్వమస్తాభిః ప్రసాధితమ్.

సూ. వైధర్మ్యచ్ఛన స్వప్నాదివత్. ౨౯.

యదుక్తం బాహ్యార్థాపలాపినా స్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగరితగో

పేక్షస్య సాక్షిణోఽసత్త్వే త్తణికవిజ్ఞానభేదాసిద్ధేః సోఽంగీకార్యఇత్యర్థః. అనిత్యజ్ఞాన
స్వరూపసాధకత్వాచ్చ సాక్షీ స్వీకార్య ఇత్యాహ—కించేతి. విజ్ఞానం జ్ఞానాంతరా
నపేక్షమితి బ్రువతా తస్యా ప్రామాణికత్వముక్తం స్యాత్స్వయం ప్రథత ఇతి
బ్రువతా జ్ఞాతృశూన్యత్వం చోక్తం స్యాత్, తథాచ జ్ఞాతృజ్ఞానావిషయత్వాచ్ఛిలాశ్ఛ
ప్రదీపవదసదేవ విజ్ఞానం స్యాత్ అతస్తత్సాక్ష్యేష్టవ్య ఇత్యర్థః. విజ్ఞానస్య స్వాన్య
జ్ఞాతృశూన్యత్వమిష్టమేవ త్వయాపాద్యతే, నచాసత్త్వాపత్తిః జ్ఞాత్రభావాదితి వాచ్యం,
స్వస్యైవ జ్ఞాతృత్వాదితి శాక్యశ్శంకతే—బాధమితి. అభేదే జ్ఞాతృజ్ఞేయత్వా
యోగాత్ జ్ఞాత్రంతరమావశ్యకమితి పరిహరతి—నేతి. విమతం జ్ఞానం స్వాతిరిక్త
వేద్యం, వేద్యత్వాద్దేహవదిత్యర్థః. అతిరిక్తస్సాక్షీకిమన్యవేద్యస్త్వవేద్యో వా, ఆద్యేఽన
వస్థా, ద్వితీయే విజ్ఞానవాద ఏవ భంగ్యంతరేణోక్తస్సాన్యదితి శంకతే—సాక్షిణఇతి.
త్వయా విజ్ఞానం జన్తవినాశయుక్తముచ్యతే, అతః కార్యస్య జడత్వనియమాత్ స్వాతి
రిక్తవేద్యత్వమస్తాభిస్సాధితం కూటస్థచిదాత్తనో గ్రాహకానపేక్షత్వాన్నానవస్థేతి
నోక్తమతో మహద్వైలక్షణ్యమావయోరితి పరిహరతి—న విజ్ఞానస్యేతి.

౨౯. ఏవం వేద్యవిజ్ఞానవదర్థస్యాప్యపలభ్యేర్న బాహ్యార్థాభావ ఇత్యుక్తం.

చరా అపి స్తంభాదిప్రత్యయావినై వ బాహ్యేనాధేన భవేయః ప్రత్య
యత్వావిశేషాదితి తత్ప్రతివక్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే—న స్వప్నాదిప్రత్య
యవజ్జాగ్రత్ప్రత్యయాభవితమర్హంతి. కస్తాత్, వైధర్మ్యాత్. వైధర్మ్యం
హి భవతి స్వప్నజాగరితయోః, కింపునైవైధర్మ్యం, బాధాబాధావితి
బ్రూమః. బాధ్యతే హి స్వప్నోపలబ్ధం వస్తు ప్రతిబుద్ధస్య మిథ్యామయో
పలబ్ధో మహాజనసమాగమ ఇతి. నహ్యస్తి మమ మహాజనసమాగమో
నిద్రాగ్లానం తు మే మనో బభూవ తేనైషా భ్రాంతిరుద్భభూవేతి. ఏవం
మాయాదిష్వపి భవతి యథాయథం బాధాః. నచైవం జాగరితోపలబ్ధం
వస్తు స్తంభాదికం కస్యాంచిదప్యవస్థాయాం బాధ్యతే, అపిచ స్మృతి
రేషా యత్స్వప్నదర్శనమ్. ఉపలబ్ధిస్తు జాగరితదర్శనమ్. స్మృత్యుపల
బ్ధోశ్చ ప్రత్యక్షమంతరం స్వయమనుభూయతే, అర్థవిప్రయోగసం
ప్రయోగాత్తకమిష్టం పుత్రం స్తరామి నోపలభే ఉలబ్ధుమిచ్ఛామితి.

సంప్రతి జాగ్రద్విజ్ఞానం స్వప్నాదివిజ్ఞానవన్న బాహ్యలంబనమిత్యనుమానం దూషయతి-
వైధర్మ్యాచ్ఛేతి. కిమత్ర నిర్విషయత్వం సాధ్యముత పారమార్థికవిషయశూన్యత్వం
అథవా వ్యావహారికవిషయశూన్యత్వం, నాద్యః స్వప్నాదివిభ్రమాణామపి మిథ్యార్థా
లంబనత్వేన దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యాత్, న ద్వితీయః, సిద్ధసాధనాత్, ఇతి సూత్రస్థ
చకారార్థః. తృతీయే తు వ్యవహారదశాయాం బాధితార్థగ్రాహిత్యముపాధిరిత్యాహ-
బాధ్యతే హిత్యాదినా. నిద్రాగ్లానమితి కరణదోషోక్తిః. సాధనవ్యాపకత్వనిరాసా
యాహ—నచైవమితి. కించ ప్రమాణజోఽనుభవ ఉపలబ్ధిః పక్షః అప్రమాణజం
స్వప్నజ్ఞానం దృష్టాంత ఇతి వైధర్మ్యంతరమ్. పరమతేన స్వప్నజ్ఞానస్య స్మృతిత్వమంగీ
కృత్యాహ—అపిచేతి. స్మృతిప్రత్యక్షోపలబ్ధోవైధర్మ్యంతరమాహ—అర్థవిప్ర
యోగేతి. అసంబద్ధశాచవర్తమానశ్చ స్మృతేరర్థో విషయశ్చేతి నిరాలంబనత్వమస్యాః
కదాచిద్భవేత్ న సంప్రయుక్తవర్తమానార్థమాత్రగ్రాహిణ్యా ఉపలభ్యేతి భావః.

నను జాగ్రద్దశాయాముత్పన్నాః సర్వే ప్రత్యయా నిరాలంబనాః, ప్రత్యయ
త్వాత్ స్వప్నగంధర్వనగరాదిప్రత్యయవత్; ఇత్యాశంక్య బాధితవిషయత్వముపాధి
రిత్యాహ—

స్వప్నాదిప్రత్యయస్య జాగ్రత్ప్రత్యయస్య చ అన్యోన్యం బాధితవిషయత్వా
బాధితవిషయత్వరూపవైధర్మ్యాత్ న స్వప్నాదిదృష్టాంతేన నిరాలంబనత్వం జాగ్ర

తత్రైవం సతి న శక్యతే వక్తుం మిథ్యాజాగరితోపలబ్ధిరుపలబ్ధిత్యాత్
స్వప్నోపలబ్ధివదిత్యుభయోరంతరం స్వయమనుభవతా. న చ స్వానుభ
వాపలాపః ప్రాజ్ఞమానిభిర్యుక్తః కర్తుమ్. అపిచానుభవవిరోధప్రసంగా
జ్ఞాగరితప్రత్యయానాం స్వతో నిరాలంబనతాం వక్తుమశక్నువతా
స్వప్నప్రత్యయసాధర్మ్యాద్వక్తుమిష్యతే. న చ యో యస్య స్వతో
ధర్మో న సంభవతి సోఽన్యసాధర్మ్యాత్తస్య సంభవిష్యతి. న హ్యగ్నిరు
ష్టోఽనుభూయమాన ఉదకసాధర్మ్యాచ్ఛితో భవిష్యతి. దర్శితం తు
వైధర్మ్యం స్వప్నజాగరితయోః.

సూ. న భావోఽనుపలబ్ధేః. 30.

యదప్యుక్తం వినాప్యర్థేన జ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యై
దేవావకల్పత ఇతి తత్ప్రతివక్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే—న భావో వాస

పూర్వోక్తప్రమాణాప్రమాణజత్వవైధర్మ్యక్రిఫలమాహ—తత్రైవం సతీతి. వైధర్మ్యే
సతీత్యర్థః. అప్రమాణజత్వోపాధేర్నిరాలంబనత్వానుమానం న యుక్తమితి భావః.
వైధర్మ్యాసిద్ధిం నిరస్యతి—నచేతి. బాధమప్యాహ—అపిచేతి. వస్తుతో ఘటాద్యను
భవస్య నిరాలంబనత్వం ధర్మోయది స్యాత్తదా కిం దృష్టాంతాగ్రహేణ, ప్రత్యక్షోఽపి
వక్తుం శక్యత్వాత్, న హి వహ్నిరౌష్ణ్యం దృష్టాంతేనైవ వక్తవ్యం, యది న వస్తుతో
ధర్మోఽస్తి తదాపి కిం దృష్టాంతేన, బాధితస్య దృష్టాంతసహస్రేణాపి దుస్సాధత్వాదత
స్వతో నిరాలంబనత్వోక్తౌ సాలంబనత్వానుభవబాధభియా త్వయానుమాతుమార్భం
తథాపి బాధో న ముంచతీత్యర్థః. ఉక్తోపాధిరపి న విస్తర్తవ్య ఇత్యాహ—దర్శితం
త్వితి.

30. సూత్రవ్యావర్త్యం స్థారయిత్వా దూషయతి—యదప్యుక్తమిత్యాదినా.

వఉత్పత్తిస్సతా వా. నను బాహ్యార్థానుపలబ్ధావపి పూర్వపూర్వవాసనాబహుత్త

ప్రత్యయస్యేత్యర్థః. చశబ్దేన దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం సూచితం స్వప్నే ప్రాతిభాసిక
షయాణాం సత్త్వాదితి. బాహ్యార్థానామభావే ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి జ్ఞాన
వైచిత్ర్యం న స్యాదితి సూత్రద్వయస్య తాత్పర్యమ్.

నను అర్థానామభావేఽపి వాసనాభిస్తద్వైచిత్ర్యం స్యాదిత్యత ఆహ—

వాసనానాం న భావో న సద్యావః. కస్తాత్, అనుపలబ్ధేః త్వత్పక్షే
బాహ్యార్థానామనుపలబ్ధేరిత్యర్థః. బాహ్యార్థానుభవస్య చ వాసనాం ప్రతికారణ

సూ. క్షణికత్వాచ్చ. ౩౧.

యదప్యాలయవిజ్ఞానం నామ వాసనాశ్రయత్వేన పరికల్పితం తదపిక్షణికత్వాభ్యుపగమాదనవస్థితస్వరూపం సత్ప్రవృత్తివిజ్ఞానవన్న వాసనానామధికరణం భవితుమర్హతి. న హి కాలత్రయసంబంధిన్యేకస్తి న్నన్వయిన్యసతి కూటస్థే వా సర్వార్థదర్శిని దేశకాలనిమిత్తాపేక్షవాస నాధీనస్త్వతిప్రతీసంధానాదివ్యవహారస్సంభవతి. స్థిరస్వరూపత్వేత్వా లయవిజ్ఞానస్య సిద్ధాంతహానిః. అపిచ విజ్ఞానవాదేఽపి క్షణికత్వాభ్యుపగ మస్య సమానత్వాద్యాని బాహ్యార్థవాదే క్షణికత్వనిబంధనాని దూషణాన్యుద్భావితాని 'ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధా' దిత్యేవమాదీని తానీహోప్యనుసంధాతవ్యాని. ఏవమేతౌ ద్వావపి వై నాశికపక్షౌ నిరా కృతౌ బాహ్యార్థవాదిపక్షౌ విజ్ఞానవాదిపక్షశ్చ. శూన్యవాదిపక్షస్తు

3౧. అస్త్యాలయవిజ్ఞానమాశ్రయ ఇత్యత ఆహ—క్షణికత్వాచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—యదపీతి. సహోత్పన్నయోః సవ్యేతరవిషాణవదాశ్రయాశ్రయిభావాయోగాత్, పార్వాపర్యే చాధేయక్షణస్యాసత ఆధారత్వాయోగాత్సత్త్వే క్షణికత్వ వ్యాఘాతాన్నాధారత్వమాలయవిజ్ఞానస్య క్షణికత్వాన్నిలాదివిజ్ఞానవదిత్యర్థః. అస్తు తస్మాల్లయవిజ్ఞానసంతానాశ్రయా వాసనేత్యత ఆహ—నహీతి. స వికారః కూటస్థో వా స్థాయ్యాత్తా యది నాస్తి తదా సంతానస్యావస్తుత్వాద్దేశాద్యపేక్షయా యద్వాస నానామాధానం నిక్షేపో యే చ స్త్వతిప్రత్యభిజ్ఞే యశ్చ తన్మూలా వ్యవహారస్త త్సర్వం న సంభవతీత్యర్థః. యది వ్యవహారార్థమాత్మస్థాయిత్వం తదాఽపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—స్థిరేతి. సూత్రమతిదేశార్థత్వేనాపి వ్యాచక్షే. అపిచేతి—మతద్వయ నిరాసముపసంహరతి. ఏవమితి. జ్ఞానజ్ఞేయాత్మకస్య సర్వస్య సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారా సహత్వాచ్ఛాన్యతాఽవశిష్యత ఇతి మాధ్యమికపక్షస్యాపి మానమూలత్వమాశంక్య సూత్రకారః కిమితి న నిరాచకారేత్యత ఆహ.—శూన్యేతి. అనాదరతః పృథక్ సూత్ర రంభో న క్రియతే ఏతాన్యేవ తన్మతనిరాసార్థత్వేనాపి యోజ్యంత ఇత్యర్థః. తథాపి జ్ఞానార్థయోర్నాభావః, ప్రమాణత ఉపలబ్ధేః. నను జాగ్రత్స్వప్నౌ జ్ఞానార్థశూన్యౌ,

నను ఆహమిత్యాలయప్రత్యయ ఏవాశ్రయ ఇత్యత ఆహ—

అలయవిజ్ఞానస్య క్షణికత్వాంగీకారాన్నాశ్రయత్వమిత్యర్థః.

సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధ ఇతి తన్ని రాకరణాయానాదరః క్రియతే. న
హ్యాయం సర్వప్రమాణసిద్ధో లోకవ్యవహారోఽన్యత్తత్త్వమనధిగమ్య
శక్యతేఽపహ్నోతుం అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రసిద్ధేః

సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ. ౩౨.

కింబహునా యథాయథాయం వైనాశికసమయ ఉపపత్తి
మత్త్వాయ పరిక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విదీర్యతవన న కాంచి
దప్యత్రోపపత్తిం పశ్యామః, అతశ్చానుపపన్నో వైనాశికతంత్రవ్య
వహారః. అపిచ బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమపీత రేతరవిరుద్ధము
పదిశతాసుగతేన స్పష్టికృతమాత్తనోఽసంబంధప్రలాపిత్యం, ప్రద్వేషో

అవస్థాత్వాత్, సుషుప్తివదిత్యతాహ—‘వైధర్మ్యచ్చ న స్వప్నాదివత్.’ స్వప్నః ఆది
ర్యస్యాస్సుప్తేః తద్వన్నే తరావస్థయోశ్శూన్యత్వములబ్ధ్యనుపలబ్ధివైధర్మ్యలక్షణాబాధిత
జ్ఞానార్థోపలబ్ధిబాధాత్. సుషుప్తావస్థాత్తజ్ఞానసత్త్వేన సాధ్యవైకల్యాచ్చ నానుమాన
మిత్యర్థః. కించ నిరధిష్ఠాననిషేధాయోగాదధిష్ఠానమేవ తత్త్వం వాచ్యం, తస్య త్వన్త
తే న భావః, మానతోఽనుపలబ్ధేరిత్యాహ—న భావోఽనుపలబ్ధేరితి, తదర్థమాహ—
న హ్యయమితి. యద్భూతి తన్నాసదిత్యుత్సర్గతః ప్రపంచస్య న శూన్యత్వం. బాధా
భావాదిత్యర్థః. న చ సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాదసత్త్వం. మిథ్యాత్వసంభవా
దితి భావః, క్షణికత్వాచ్చేతి సూత్రం ‘క్షణికత్వోపదేశా’చ్చేతి పఠనీయం. శూన్యత్వ
విరుద్ధక్షణికత్వోపదేశాదసంగతప్రలాపీ సుగత ఇత్యర్థః.

3౨. సుగతమతాసాంగత్యముపసంహరతి—సర్వథేతి. సర్వజ్ఞస్య కథం విరుద్ధ
ప్రలాపస్తత్రాహ—ప్రద్వేషోవేతి. వేషబాహ్యుత్త్ర ప్రజా గ్రాహ్యః, అతో
భ్రాంత్యేకమూలసుగతసిద్ధాంతేన వేదాంతసిద్ధాంతస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

అధికరణద్వయార్థముపసంహరతి—

పశ్యనాతిష్ఠనేత్యాద్యపశబ్దప్రయోగాత్ గ్రంథతోఽనుపపన్నమిదం మతమ్;
ఉక్తక్రమేణార్థతోఽనుపపన్నమేవేతి సర్వథానుపపత్తేః నాదరణీయం శ్రేయోర్ధిభిః
భ్రాంతిమూలం సాగతమతమితి సిద్ధమ్. సర్వశూన్యవాదినిరాసపరత్వేనాపి ఏతాని
‘నాభావ ఉపలబ్ధేః’ ఇత్యాదిసూత్రాణి యోజయితవ్యాని.

వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యాయురిఘాః ప్రజా ఇతి.
సర్వభాష్యనాదరణీయోఽయం సుగతసమయః శ్రేయస్కామైరిత్యభి
ప్రాయః.

సూ. నైకస్త్రిన్నసంభవాత్. 33.

నిరస్తస్సుగతసమయః, వివసనసమయ ఇదానీం నిరస్యతే. సప్త
చైషాం పదార్థాస్సమ్మతాజీవాజీవా స్తవసంవరనిర్జరబంధమోక్షానామ్.
సంక్షేపతస్తు ద్వావేవ పదార్థౌ జీవాజీవాభ్యాం యథాయోగం తయో
రేవేతరాంతర్భావాదితి మన్యంతే, తయోరిమమపరం ప్రపంచమాచ
క్షతే పంచాస్తికాయా నామ్, జీవాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ధర్మాస్తి
కాయః అధర్మాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయశ్చేతి. సర్వేషామప్యేషామ

33. 'నైకస్త్రిన్నసంభవాత్' ముక్తకచ్ఛమతే నిరస్తే ముక్తాంబరాణాం మతం
బుద్ధిస్థం భవతి తన్నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ—నిరస్తఇతి. ఏకరూపం
బ్రహ్మేతివైదికసిద్ధాంతస్యానేకాంతవాదేన విరోధోఽస్తి నవేతితద్వాదస్యమానభ్రాంతి
మూలత్వాభ్యాం సందేహే మానమూలత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయ
తన్మతముపన్యస్యతి—సప్త చేతి. జీవాజీవా భోక్తృభోగ్యా, విషయాభిముఖ్యేనేంద్రి
యాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవః, తాం సంవృణోతీతి సంవరో యమనియమాదిః, నిర్జరయతి
నాశయతి కల్తృషమితి నిర్జరస్తప్తశిలారోహణాదిః, బంధః కర్మ, మోక్షః కర్మపాశనాశే
సత్యలోకాకాశప్రవిష్టస్య సతతోర్ధ్వగమనం. నన్వాస్రవాదీనాం భోగ్యాంతర్భావా
త్కథం సప్తత్వమిత్యతః—సంక్షేపతస్త్వితి. సంక్షేపవిస్తరాభ్యాముక్తార్థేషు మధ్య
మరీత్యా విస్తారాంతరమాహ—తయోరితి. అస్తికాయశబ్దస్సాంకేతికః పదార్థవాచీ
జీవశ్చాసాపస్తికాయశ్చేత్యేవం విగ్రహః. పూర్వంతే గలంతీతి పుద్గలాః పరమాణు
సంఘాతాః కాయాః, సమ్యక్ప్రవృత్త్యనుషేయో ధర్మః, ఊర్ధ్వగమనశీలస్య జీవస్య
దేహే స్థితిహేతురధర్మః, అపరణాభావ ఆకాశ ఇత్యర్థః. పంచపదార్థానామవాంతర
భేదమాహ—సర్వేషామితి. అయమర్థః, జీవాస్తికాయస్త్రివిధః—కశ్చిజ్జీవో నిత్యసిద్ధః

ఏవం ముక్తకచ్ఛానాం బౌద్ధానాం మతే నిరస్తే, ముక్తాంబరాణాం మతం బుద్ధి
స్థమ్. ఏవం చ బుద్ధిసంవిధిలక్షణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వపత్. దిగంబరమతం ప్రమాణమూలం భ్రాంతిమూలం వేతి

వాంతరప్రభేదాన్ బహువిధాన్ స్వసమయపరికల్పితాన్ వర్ణయంతి,
సర్వత్ర చేమం సప్తభంగీనయం నామ న్యాయమవతారయంతి. స్యాదస్త్రి.

ఆర్హతముఖ్యః, కేచిత్సంప్రతికముక్తాః, కేచిద్బద్ధా ఇతి. పుద్గలాస్త్రికాయష్టోధా—
పుథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని స్థావరం జంగమం చేతి. ప్రవృత్తిస్థితిలింగౌ ధర్మా
ధర్మాస్త్రికాయావుక్తౌ. ఆకాశాస్త్రికాయో ద్వివిధః—లోకాకాశస్సాంసారికః, అలోకా
కాశో ముక్తాశ్రయ ఇతి. బంధాఖ్యం కర్తాప్రవిధం చత్వారి ఘాతికర్తాణి చత్వారి
ఘాతీని. తత్ర జ్ఞానావరణీయం దర్శనావరణీయం మోహనీయమాంతరాయకం చేతి
ఘాతికర్తాణి, తత్త్వజ్ఞానాన్నముక్తిరితి జ్ఞానమాద్యం కర్త, ఆర్హతంత్రశ్రవణాన్న
ముక్తిరితి జ్ఞానం ద్వితీయం, బహుతీర్థకరప్రదర్శితేషు మోక్షమార్గేషు విశేషానవ
ధారణం మోహనీయం, మోక్షమార్గప్రవృత్తివిఘ్నకరమాంతరాయకం, ఇమాని చత్వారి
శ్రేయోహంతృత్వాత్ ఘాతికర్తాణి. అథాఘాతీని చత్వారి కర్తాణి వేదనీయం
నామికం గోత్రికమాయుష్కమితి, మమ వేదితవ్యం తత్త్వమస్తీత్యభిమానో వేదనీయం,
ఏతన్నామామామస్తీత్యభిమానో నామికం, అహమత్ర భవతో దేశికస్యార్హతశ్శిష్య
పంశే ప్రవిష్టోఽస్తీత్యభిమానో గోత్రికం, శరీరస్థిత్యర్థం కర్త ఆయుష్కం, అథవా
శుక్రశోణితమిశ్రితమాయుష్కం, తస్య తత్త్వజ్ఞానానుకూలదేహపరిణామశక్తి
గోత్రికం, శక్తస్య తస్య ద్రవీభావాత్తకకలలావస్థాయా బుద్బుదావస్థాయాశ్చ
రంభకః క్రియావిశేషో నామికం, సక్రియస్య జీవస్య జాతరాగ్నివాయుభ్యామిష
ద్భునీభావో వేదనీయం. తత్త్వవేదనానుకూలత్వాత్తాన్యేతాని తత్త్వావేదకశుక్లపుద్గ
లార్థత్వాదఘాతీని. తదేతత్కర్తాప్రకం జన్తార్థత్వాద్బంధః, ఆస్రవాదిద్వారేతీయం
ప్రక్రియా మానశూన్యేతి ద్యోతయతి—స్వసమయపరికల్పితానితి. స్వీయతంత్ర
సంకేతమాత్రకల్పితానిత్యర్థః. పదార్థానాముక్తానామనేకాంతత్వం వదంతీత్యాహ—
సర్వత్రేతి. అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధధర్మద్వయమాదాయ వస్తుమాత్రే న్యాయం
యోజయంతి. సప్తానామస్తిత్వాదీనాం భంగానాం సమాహారః సప్తభంగీ తస్యా నయో
న్యాయః. ఘటాదేర్హి సర్వాత్తనా సదేకరూపత్వే ప్రాప్యాత్తనా స్యస్త్యేవ స ఇతి
తత్ప్రాప్తయే యతోన్న స స్యాదతో ఘటత్వాదిరూపేణ కథంచిదస్తి, ప్రాప్యత్వాది
రూపేణ కథంచిన్నాస్తిత్యేవమనేకరూపత్వం వస్తుమాత్రస్యాస్థేయమితి భావః. కే తే
సప్తభంగాస్తానాహ—స్యాదస్త్రితి. స్యాదిత్యవ్యయం తిజంతంప్రతిరూపకం కథంచి

సందేహే, స్యాదస్త్రి స్యాన్నాస్త్రి ఇత్యాదిసప్తభంగీరయమ్ అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధ
ధర్మద్వయమాదాయ సర్వేషు పదార్థేషు యోజయంతో దిగంబరాః పదార్థమాత్రస్యా

వాత్. న హ్యేకస్థిన్ ధర్మిణి యుగపత్సదసత్త్వాదివిరుద్ధధర్మసమావేశ
స్సంభవతి శీతోష్ణవత్. యఏతే సప్తపదార్థా నిర్ధారితా ఏతావంత ఏవం
రూపాశ్చేతి తే తద్దైవ వా స్యుః నైవ వా తథా స్యుః ఇతరథా హి
తథా వా స్యుః అతథావేత్యనిర్ధారితరూపం జ్ఞానం సంశయజ్ఞానవద
ప్రమాణమేవ స్యాత్. నన్వనేకాత్మకం వస్త్యితి నిర్ధారితరూపమేవ
జ్ఞానముత్పద్యమానం సంశయజ్ఞానవన్నాప్రమాణం భవితుమర్హతి,
నేతిబ్రూమః. నిరంకుశం హ్యనేకాంతత్వం సర్వవస్తుషు ప్రతిజానానస్య
నిర్ధారణస్యాపి వస్తుత్వావిశేషాత్, స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తీత్యాదివిక
ల్పోపనిపాతాదనిర్ధారణాత్మక తైవ స్యాత్, ఏవం నిర్ధారయితుర్నిర్ధా
రణఫలస్య చ స్యాత్పక్షేఽస్తితా స్యాచ్చ పక్షే నాస్తితేతి, ఏవంసతీ క
థం ప్రమాణభూతస్సంస్తీర్థకరః ప్రమాణప్రమేయప్రమాతృప్రమితిష్వ
నిర్ధారితాసూపదేష్టుం శక్నుయాత్, కథం వా తదభిప్రాయానుసారి
ణస్తదుపదిష్టేఽర్థేఽనిర్ధారితరూపే ప్రసర్తేరక. ఏకాంతికఫలత్వనిర్ధా
రణే హి సతి తత్సాధనానుష్ఠానాయ సర్వో లోకోఽనాకులః ప్రవ
ర్తేత నాన్యథా, అతశ్చానిర్ధారితార్థం శాస్త్రం ప్రణయక మత్తోస్తత్త్వాది
వదనుపాదేయవచనస్యాత్. తథా పంచానామస్తీకాయానాం పంచత్వ
సంఖ్యాస్తి వా నా స్తివేతి వికల్ప్యమానా స్యాత్తావదేకస్థిన్ పక్షే
పక్షాంతరే తు న స్యాదిత్యతోన్యూససంఖ్యత్వమధికసంఖ్యత్వం వా

ఇతి. ద్వితీయే పదార్థనిశ్చయో న స్యాదిత్యాహ—ఇతరథేతి. అనేకాత్మకం సర్వ
మిత్యేవ నిశ్చయ ఇతి శంకతే—నన్వితి. తస్య నిశ్చయరూపత్వం నియతమనియతం
వా. అద్యే వస్తుత్వస్య తస్మిన్నేవైకరూపే నిశ్చయే వ్యభిచారః, ద్వితీయే తస్య సంశ
యత్వం స్యాదిత్యాహ—నేతి బ్రూమ ఇతి. ప్రమాయాముక్తన్యాయం ప్రమా
త్రాదావతిదిశతి—ఏవమితి. నిర్ధారణం ఫలం యస్య ప్రమాణాదేస్తస్యేత్యర్థః. ఇత్యేవం
సర్వత్రానిర్ధారణే సత్యుపదేశో సిష్కంపప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ—ఏవం సతీతి.
అనైకాంతవాదే అస్తికాయపంచకమపి న స్యాదిత్యాహ—తథా పంచానామితి.
యదుక్తమవక్తవ్యత్వం తత్కిం కేనాపి శబ్దేనాపాచ్యత్వం, ఉత సకృదనేకశబ్దా

వస్తునోఽనేకరూపత్వం నాస్తీత్యర్థః. యదస్తి తదస్త్యేవ న నాస్తి, యన్నిత్యం తన్నిత్య
మేవ నానిత్యమ్, యథా ప్రత్యగాత్తా వస్తుభూతః. ఏవం ప్రపంచస్యాపి త్వస్తతే

ప్రాప్నుయాత్. నచైషాం పదార్థానామవత్తవ్యత్వం సంభవతి. అవత్త
 వ్యాశ్చేన్నోచ్యేరన్. ఉచ్యంతే చావత్తవ్యాశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం, ఉచ్య
 మానాశ్చ తథైవావధార్యంతే నావధార్యంత ఇతి చ, తథా తదవధా
 రణఫలం సమ్యగ్దర్శనమస్తి నాస్తి వా, ఏవం తద్విపరీతమసమ్యగ్దర్శ
 నమప్యస్తి నాస్తి వేతి ప్రలపంతోన్తత్పక్షన్యైవ స్యాత్ న ప్రత్య
 యితవ్యపక్షస్య. స్వర్గాపవర్గయోశ్చ పక్షే భావః పక్షే చాభావస్తథా
 పక్షే నిత్యతా పక్షే చానిత్యతేత్యనవధారణాయాం ప్రవృత్త్యను
 పపత్తిః. అనాదిసిద్ధజీవప్రభృతీనాం చ స్వశాస్త్రావధృతస్వభావానామ
 యథావధృతస్వభావత్వప్రసంగః. ఏవం జీవాదిషు పదార్థేష్వేకస్త్విన్
 ధర్మిణి సత్త్వాసత్త్వయోర్విరుద్ధయోర్ధర్మయోరసంభవాత్ సత్త్వేచైక
 స్త్విన్ ధర్మేనసత్త్వస్య ధర్మాంతరస్యాసంభవాత్ అసత్త్వేచైవంసత్త్వ
 స్యాసంభవాదసంగతమిదమార్హతం మతమ్. ఏతేనై కానేకనిత్యానిత్య
 వ్యతిరిక్తావ్యతిరిక్తాద్యనేకాంతాభు పగమా నిరాకృతా మంతవ్యాః.
 యత్తు పుద్గలసంజ్ఞకేభ్యోఽణుభ్యంఘాతాస్సంభవంతీతి కల్పయంతి
 తత్ పూర్వేణైవాణువాదనిరాక జేన నిరాకృతం భవతీత్యతో న
 పృథక్తన్ని రాకరణాయ ప్రయత్యతే.

వాచ్యత్వం, నాద్యః వ్యాఘాతాదిత్యాహ—నచైషామితి. ఉచ్యంతే చావత్తవ్యాది
 పదైరితి శేషః. న ద్వితీయః సకృదేకవత్కృముఖజానేకశబ్దానామప్రసిద్ధేర్ని షేధా
 యోగాత్, శేషస్యాపి ముఖభేదాత్. న చార్థస్య యుగపద్విరుద్ధధర్మవాంఛాయాం
 వస్తుర్మాకత్వమాత్రమవత్తవ్యపదేన వివక్షితమితి వాచ్యం, తాదృశవాంఛాయా ఏవా
 నుపపత్తేరితి. కించ విరుద్ధానేకప్రలాపిత్యాదర్హన్న నాప్తఇత్యాహ—ఉచ్యమానా
 శ్చేత్యాదినా. ఇతి చ ప్రలపన్తిత్యన్వయః అర్హన్నితి శేషః. అనాప్తపక్షన్యైవాంత
 ర్గతస్సాన్యన్నాప్తపక్షస్యేత్యర్థః. ఇతశ్చాసంగతోఽనేకాంతవాద ఇత్యాహ—స్వరేతి.
 కించానాదిసిద్ధోఽర్హన్తునిః. అన్యే తు హేత్వనుష్ఠానాన్తుచ్యంతే, అననుష్ఠానాద్భద్యంత
 త్యార్హ తతంత్రావధృతస్వభావానాం త్రివిధజీవానాం త్రైవిధ్యనియమోఽపి న స్యాది
 త్యాహ—అనాదీతి. ప్రపంచితం సూత్రార్థం నిగమయతి—ఏవమితి. ఏతేనేతి. సత్త్వా
 త్వయోరేకత్ర నిరాసేనేత్యర్థః. పరమాణుసంఘాతాః పృథివ్యాదయ ఇతి దిగంబర
 సిద్ధాంతః కిమితి సూత్రకృతోపేక్షితస్తత్రాహ—యత్తి వేతి.

వస్తుభూతత్వాన్నానేకరూపత్వసంభవః. అస్తున్నతే తు ప్రపంచో న సన్ నాసన్
 కింతు అనిర్వచనీయ ఏవేతి సర్వవ్యవహారసంభవ ఇతి భావః.

సూ. ఏవం చాత్తాఽకార్తస్త్విమ్. ౩౪.

యథైకస్తిన్ ధర్మిణి విరుద్ధధర్మాసంభవో దోషస్సాన్వద్వాదే ప్రసక్తః ఏవమాత్తనోఽపి జీవస్యాకార్తస్త్విమపరో దోషః ప్రసజ్యేత. కథం, శరీరపరిమాణో హి జీవ ఇత్యాత్వా తా మన్యంతే. శరీరపరిమాణతాయాం చ సత్యామకృతోఽస్త్విసర్వగతః పరిచ్ఛిన్నఆత్మైత్యతో ఘటాదివదనిత్యత్వమాత్తనః ప్రసజ్యతే. శరీరాణాం చానవస్థితపరిమాణత్వాన్తనుష్యజీవో మనుష్యశరీరపరిమాణో భూత్వా పునః కేనచిత్కర్తృవిపాకేన హస్తిజన్త ప్రాశ్నువన్త కృత్స్నిం హస్తిశరీరం వ్యాశ్నుయాత్, పుత్తికాజన్త చ ప్రాశ్నువన్త కృత్స్నిః పుత్తికాశరీరే సమ్మియేత. సమాన ఏష ఏకస్తిన్నపి జన్తసి కౌమారయావనస్థావిరేషు దోషః. స్యాదేతత్, అనంతావయవో జీవస్తస్య తవవావయవా అల్పే శరీరే సంకుచేయుర్త్వహతి చ వికిసేయురితి. తేషాం పునరనంతానాం జీవావయవానాం సమానదేశత్వం ప్రతిహన్యేత వా నవేతి వక్తవ్యమ్. ప్రతిఘాతే తావన్నానం

౩౪. జీవస్య దేహపరిమాణతాం దూషయతి—ఏవంచేతి. అకార్తస్త్విం మధ్యమపరిమాణత్వం తేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యర్థః. అర్థాంతరమాహ—శరీరాణాంచేతి. విపాకః కర్తృణామభివ్యక్తిః జీవస్య కృత్స్నిగజశరీరావ్యాపిత్యమకార్తస్త్విం శరీరైకదేశో నిర్ద్వీవస్సాన్వదిత్యర్థః. పుత్తికాదేహే కృతోఽస్త్వి జీవో న ప్రవిశేత్ దేహద్భూహిరపి జీవస్సాన్వదిత్యర్థః. కించ బాలదేహమాత్ర ఆత్మా తత్తస్థూలే యువదేహే క్వచిత్సాన్వదితి కృత్స్నిదేహస్సజీవో న స్యాదిత్యాహ—సమానఇతి. యథా దీపావయవానాం ఘటే సంకోచో గేహే వికాసస్తథా జీవావయవానామితి దేహమానత్వనియమం శంకతే—స్యాదితి. దీపాంశవజ్జీవాంశా భిన్నదేశా ఏకదేశా వేతి వికల్పవిద్యేఽల్పదేహద్భూహిరపి జీవస్సాన్వదితి దూషయతి—తేషామిత్యాదినా. దీపస్య తు న

దిగంబరాణాం దేహపరిమాణ ఏవాత్మేతి యన్తతమ్, తద్దూషయతి—

యథైకత్త విరుద్ధధర్మాసంభవో దోషః స్యాద్వాదే ప్రసక్తః, ఏవమాత్తనో జీవస్య అకార్తస్త్విం పరిచ్ఛిన్నత్వమపరో దోషః స్యాదిత్యర్థః. తథా చ పరిచ్ఛిన్నత్వాదాత్తనో ఘటాదివత్ అనిత్యత్వం స్యాత్. దేహపరిమాణత్వే మనుష్యాత్తనః

తావయవాః పరిచ్ఛిన్నే దేశే సమ్మియేరన్, అప్రతిఘాతేఽప్యే కావ
యవదేశ త్వోపపత్తేః సర్వేషామవయవనాం ప్రతిమానుపపత్తేర్జీవస్యా
ణుమాత్రత్వప్రసంగస్యైత్. అపిచ శరీరమాత్రపరిచ్ఛిన్నానాం జీవా
వయవనామానంత్యం నోత్పేక్షితుమపి శక్యమ్. అథ పర్యాయేణ
బృహచ్చరీరప్రతిపత్తౌ కేచిజ్జీవావయవా ఉపగచ్ఛంతి తనుశరీరప్రతి
పత్తౌ చ కేచిదపగచ్ఛంతీత్యుచ్యేత. తత్రాప్యచ్యతే.

సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో

వికారాదిభ్యః. ౩౫.

న చ పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమాభ్యా మేతద్దేహ
పరిమాణత్వం జీవస్యావిరోధేనోపపాదయితుం శక్యతే. కుతః, వికా
రాదిదోషప్రసంగాత్. అవయవోపగమాపగమాభ్యాం హ్యనిశమా
పూర్యమాణస్యాపక్షీయమాణస్య చ జీవస్య విక్రియావత్త్వం తావ
దపరిహార్యమ్, విక్రియావత్త్వే చ చర్తాదివదనిత్యత్వం ప్రసజ్యేత,
తతశ్చ బంధమోక్షాభ్యుపగమో బాధ్యేత కర్తాప్తకపరివేష్టితస్య జీవ

ఘటాదృహిష్ట్యమధికావయవనాం వినాశాత్. ద్వితీయం దూషయతి—అప్రతి
ఘాత ఇతి. అవయవనాం ఘటే సంకోచే గేహే వికాసే నిత్యత్వం చాసిద్ధం తథా
జీవస్యాపి నిత్యత్వమసిద్ధమల్పత్వాద్దీపాంశవదిత్యాహ—అపిచేతి. ఏవం జీవావయవాః
నిత్యా ఇతి మతే దేహమానత్వం నిరస్తం, సంప్రతి జీవస్య కేచిదేవ కూటస్థా అవ
యవాః అన్యే త్వాగమాపాయిన ఇతి శంకతే—అథేతి. బృహత్తనుకాయాప్తౌ
జీవస్యావయవాగమాపాయాభ్యాం దేహమానత్వమిత్యర్థః.

౩౫. సూత్రేణ పరిహరతి—నచేతి. ఆగమాపాయా పర్యాయః, కిమాగమా
పాయినామవయవనామాత్మత్వ మస్తి న వా, ఆద్యే ఆహ—వికారాదిదోషేతి.

౪౭సౌ బంధమోక్షాభ్యుపగమ ఇత్యత ఆహ—కర్తాప్తకేతి. వ్యాఖ్యాతమేతత్. ఆద్య

ర్కవశాత్ గజశరీరే కృత్సేన, కృత్సస్యాత్మనః పుత్తికాశరీరే వా ప్రవేశో న
స్యాదితి భావః.

నను ఆత్మనః సావయవత్వాంగీకారాత్క్రమేణ ప్రవేశోఽస్త్విత్యాశంక్యాహ—
పర్యాయేణాప్యవయవగమనాగమనాభ్యాం తత్తత్త్సాలసూక్ష్మశరీరపరిమాణత్వస్య

స్వాలాబువత్ సంసారసాగరే నిమగ్నస్య బంధనోచ్ఛేదాదూర్ధ్వగా
మిత్వం భవతీతి. కించాన్యదాగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానా
మాగమాపాయధర్మవత్వాదేవానాత్మత్వం శరీరాదివత్. తతశ్చావ
స్థితః కశ్చిదవయవ ఆత్మేతి స్వాత్, న చ స నిరూపయితుం శక్యతే అయ
మసావితి. కించాన్యదాగచ్ఛంతశ్చైతే జీవావయవాః కుతః ప్రాదుర్భవం
త్యపగచ్ఛంతశ్చ క్వ వా విలీయంత ఇతి వక్తవ్యమ్, న హి భూతేభ్యః
ప్రాదుర్భవేయురూర్భతేషు చ విలీయేరకా అభౌతికత్వాజ్జీవస్య, నాపి
కశ్చిదన్యస్సాధారణోఽసాధారణో వా జీవానామవయవాధారో
నిరూపేత ప్రమాణాభావాత్. కించాన్యదనవధృతస్వరూపశ్చైవం
సత్యాత్ స్వాత్ ఆగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామనియత
పరిమాణత్వాత్, అతఏవమాదిదోషప్రసంగాన్న పర్యాయేణాప్యవ
యవోపగమాపగమావాత్తన ఆశ్రయితుం శక్యేతే, అథ వా పూర్వేణ
సూత్రేణ శరీరపరిమాణస్యాత్తన ఉపచితాపచితశరీరాంతరప్రతిప

కల్పే దోషాంతరం వదన్ కల్పాంతరమాదాయ దూషయతి—కించేతి. అవశిష్టకూట
స్థావయవస్య దుష్టానత్వాదాత్తజ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యర్థః. యథా దీపావయవానా
మాకారస్తేజస్తథాత్తావయవానామాకారకారణాభావాన్నాగమాపాయా యుక్తా
విత్యాహ—కించేతి. సర్వజీవసాధారణః ప్రతిజీవమసాధారణో వేత్యర్థః. కించాత్తనః
ఆగమాపాయశీలావయవత్వే సలి కియంత ఆయాంత్యవయవాః కియంతోఽపయంతీత్య
జ్ఞానాదాత్తనిశ్చయాభావాదనిర్దోషస్సాన్యదిత్యాహ—కించేతి. అపిచావయవార్థభా
వయవిత్వే జీవస్యానిత్యత్వం అవయవసమూహత్వే చాసత్త్వం ఆత్మత్వస్య యావద
వయవవృత్తిత్వే యత్కించదవయవాపాయేఽపి సదృశశరీరస్యాచేతనత్వం గోత్వపత్
ప్రత్యేకసమాప్తావేకస్తిక శరీర ఆత్మనానాత్వం స్యాదతో న దేహపరిమాణత్వసావయ
వత్వే ఆత్మన ఇత్యుపసంహరతి—అత ఇతి. సూత్రస్యార్థాంతరమాహ—అథవేతి.
ఘోలసూక్ష్మశరీరప్రాప్తావకారోన్మిక్తిద్వారేణాత్మానిత్యతాయాముక్తాయాం సుగత
పత్ సంతానరూపేణాత్మనిత్యతామాశంక్యానేనోత్తరముచ్యత ఇత్యన్వయః. పర్యా

ఆత్మన్యవిరోధ ఇతి, న చ. కుతః, వికారాదిభ్యః ఆత్మనః సావయవత్వేన తత్తచ్ఛరీర
ప్రాప్త్యా వృద్ధిప్రాసవత్త్వాంగీకారే వికారిత్వప్రసక్త్యా అనిత్యత్వే బంధమోక్షాభ్యుప
గమా బాధ్యేత్యర్థః.

తావకార్తన్నిప్రసంజనద్వారేణానిత్యతాయాం చోదితాయాం
 పునః పర్యాయేణ పరిమాణానవస్థానేఽపి ప్రోతస్సంతాననిత్యతా
 న్యాయేనాత్తనో నిత్యతా స్యాత్, యథా రక్తపటాదీనాం విజ్ఞానాన
 వస్థానేఽపి తత్సంతాననిత్యతా తద్వద్విసిచామపీత్యాశంక్యానేన
 సూత్రేణోత్తర ముచ్యతే. సంతానస్య తావదవస్తుత్వే నైరాత్మ్యవాద
 ప్రసంగః, వస్తుత్వేఽప్యాత్తనో వికారాదిదోషప్రసంగాదస్య పక్ష
 స్యానుపపత్తి రితి.

సూ. అంత్యావస్థితేశోచభయనిత్యత్వాదవిశేషః.

అపిచాంత్యస్య మోక్షావస్థాభావినో జీవపరిమాణస్య నిత్యత్వ
 మిష్యతే జైనైస్తద్వత్ పూర్వయోరప్యాద్యమధ్యమయోర్జీవపరి
 మాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేషప్రసంగస్యాత్. ఏకశరీరపరిమా

యేణేత్యస్య వ్యాఖ్యా ప్రోతఇతి, దేహభేదేన పరిమాణస్యాత్తనశ్చానవస్థానేఽపి
 నాశేఽపి ప్రోతః ప్రవాహస్తదాత్మకస్యాత్తవ్యక్తిసంతానస్య నిత్యతయా ఆత్మ
 నిత్యతా స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. సిగ్వస్త్రం విగతం యేభ్యస్తే విసిచో
 దిగంబరాస్తేషామిత్యర్థః. పర్యాయాత్ సంతానాదప్యాత్తనిత్యత్వస్యావిరోధ ఇతి న చ,
 కుతః వికారాదిభ్యః, సంతానస్యావస్తునః ఆత్మత్వే కూన్యవాదస్సంతానస్య వస్తుత్వే
 సంతాన్యతిరేకే చ కూటస్థాత్తవాదః, అనతిరేకే జన్మాదివికారో వినాశో ముక్త్యభావః
 ఇత్యుక్తదోషప్రసంగాత్ సంతానాత్తపక్షోఽనుపపన్న ఇతి సూత్రార్థః

3౬. యత్ స్థూలం సూక్ష్మం వా దేహం గృహ్లాతి తద్దేహపరిమాణ ఏవ జీవ
 ఇతి నియమం దూషయతి—అంత్యేతి. అంత్యశరీరపరిమాణస్యావస్థితేర్నిత్యత్వదర్శనా
 దుభయోరాద్యమధ్యమపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేషస్త్రయాణాం నిత్యపరి
 మాణానాం సామ్యం స్యాద్విరుద్ధపరిమాణానామేకత్రాయోగాదితి సూత్రయోజనా.
 ఆద్యమధ్యమపరిమాణే నిత్యే, ఆత్మపరిమాణత్వాత్, అంత్యపరిమాణవత్. న చాప్రయోజ
 కతా, పరిమాణనాశే సత్యాత్తనోఽపి నాశాదంత్యపరిమాణనిత్యత్వాదయోగాదితి
 భావః. పరిమాణత్రయసామ్యాపాదనఫలమాహ—ఏకేతి. అంత్యశరీరసమాన్యేవ

కిం చ—

అంత్యస్య మోక్షావస్థాభావినో జీవపరిమాణస్య నిత్యత్వేనావస్థితేః తత్పూర్వ

ణతైవ స్యాత్ నోపచితాపచితశరీరాంతరప్రాప్తిః. అథవా అంత్యస్య జీవపరిమాణస్యావస్థితత్వాత్ పూర్వయోరప్యవస్థయోరవస్థితపరిమాణ ఏవ జీవస్యాత్. తతశ్చావిశేషేణ సర్వదైవాణుర్తహాన్ వా జీవోఽభ్యుపగంతవ్యో న శరీరపరిమాణః, అతశ్చ సౌగతార్హణమపి మతమ సంగతమిత్యుపేక్షితవ్యమ్. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. పత్యురసామంజస్యాత్. ౩౨.

ఇదానీం కేవలాధిష్ఠాత్రీశ్వరకారణవాదః ప్రతిషిధ్యతే. తత్ కథమవగమ్యతే 'ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ అభి

పూర్వశరీరాణి స్యుః విషమశరీరప్రాప్తావాత్తనస్తత్పరిమాణత్వే పరిమాణత్రయ సామ్యానుమానవిరోధాదిత్యర్థః. పూర్వం కాలత్రయే పరిమాణత్రయమంగీకృత్యాం త్యదృష్టాంతేన నిత్యత్వమనుమాయ సామ్యమాపాదితం, సంప్రత్యంత్యస్య ముక్తపరిమాణ స్యాణుత్పన్నాలత్వయోరన్యతరత్వేనావస్థితేస్తదేవాంత్యమాద్య మధ్యమకాలయోరపినిత్య త్వాత్ స్యాత్ ప్రాగసతోనిత్యత్వాయోగాత్, తథా చావిశేషః కాలత్రయేఽపి జీవపరిమాణాభేద ఇత్యాహ—అథవేతి. తస్మాద్భ్రాంత్యేకశరణక్షపణకసిద్ధాంతేనా విరోధస్సమన్వయస్యేతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౩౨. 'పత్యురసామంజస్యాత్' లుంఛితకేశమతనిరాసానంతరం జటాధారిశ్చైవ మతం బుద్ధిస్థం నిరాక్రియత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ—ఇదానీమితి. సామాన్యతః ఈశ్వరనిరాసఏవాత్ర కిం న స్యాదితి శంకతే—తదితి. స్వాక్తివిరోధాన్వైవ మిత్యాహ—ప్రకృతిశ్చేత్యాదినా. ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ కేవలనిమిత్తేశ్వరప్రతిషేధో యోరుభయోరపి ఆద్యమధ్యమపరిమాణయోః నిత్యత్వప్రసంగాత్ త్రయాణామాద్య మధ్యామాంత్యపరిమాణానామవిశేషః సామ్యం స్యాత్. అతః సౌగతమతవద్వార్హత మతమపి అప్రామాణికమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్ర విరోధాదసంభవ ఇత్యుక్తమ్. తర్హి తద్వ దుపాదానత్వకర్తృత్వయోరేకత్ర విరోధాదసంభవ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. కేవలమధిష్ఠాతా ఈశ్వరో జగతో నోపాదానమితి మాహే శ్వరరాద్ధాంతోఽత్ర విషయః. న కిం ప్రమాణమూలః, భ్రాంతిమూలః వేతి సందేహః,

ధ్యోపదేశాచ్చేత్యత్ర ప్రకృతిభావేనాధిష్ఠాతృభావేన చోభయస్వభా
వస్యేశ్వరస్య స్వయమేవాచార్యేణ ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్. యది పునర
విశేషేణేశ్వర కారణవాదమాత్రమిహ ప్రతిషేధేత్ పూర్వోత్తర
విరోధాద్వ్యాహానాభివ్యాహారస్సూత్ర కార ఇత్యేతదాపద్యేత. తస్మా
దప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమిశ్వర ఇత్యేష పక్షో
వేదాంతవిహితబ్రహ్మైక్యప్రతిపక్షత్వాద్యత్సేనాత్ర ప్రతిషిధ్యతే.
సా చేయం వేదబాహ్యేశ్వరకల్పనానైకప్రకారా. కేచిత్తావత్
సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాః కల్పయంతి ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠా
తా కేవలం నిమిత్తకారణమిశ్వరః ఇతరేతరవిలక్షణాః ప్రధానపురు
షేశ్వరా ఇతి. మాహేశ్వరాస్తు మన్యంతే కార్యకారణయోగవిధి
దుఃఖాంతాః పంచ పదార్థాః పశుపతి నేశ్వరేణ పశుపాశవిమోక్షా
యోపదిష్టాః, పశుపతిరీశ్వరో నిమిత్తకారణమితి. వర్ణయంతి తథా వై శే
షికాదయోఽపి కేచిత్ కథంచిత్ స్వప్రక్రియానుసారేణ నిమిత్తకారణ

౨వగమ్యత ఇత్యన్వయః. వ్యాహతోవిరుద్ధోఽభివ్యాహార ఉక్తిర్యస్య స తథా. అద్వి
తీయబ్రహ్మప్రకృతికం జగదితి వదతో వేదాంతసమన్వయస్య కర్తృవేశ్వరో న ప్రకృతి
రితి శైవాదిమతేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహ తన్మతస్య మానమూలత్వాద్విరోధే
సతి వేదాంతోక్తాద్వయబ్రహ్మసిద్ధిరితి ఫలమభిప్రేత్య సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రాసంభవ
వత్ కర్తృత్వోపాదానత్వయోరప్యేకత్రాసంభవాత్ కర్తృవేశ్వర ఇతి పూర్వపక్షం
కుర్వన్న వాంతరమతభేదమాహ—సా చేతి. నేశ్వరాస్సాంఖ్యాస్సాంఖ్యశబ్దార్థః,
చత్వారో మాహేశ్వరాః శైవాః పాశుపతాః కారుణికసిద్ధాంతినః కాపాలికాశ్చేతి.
సర్వేఽప్యమీ మాహేశ్వరప్రోక్తాగమానుగామిత్యాన్తాహేశ్వరా ఉచ్యంతే. కార్యం
కుమాదాదికం, కారణం ప్రధానమిశ్వరశ్చ, యోగస్సమాధిః, విధిస్త్రీషవణస్నానాదిః,
దుఃఖాంతో మోక్ష ఇతి పంచపదార్థాః. పశవో జీవాస్తేషాం పాశో బంధస్తన్నా
శాయేత్యర్థః. పాశుపతాగమప్రామాణ్యాత్ పశుపతిర్నిమిత్తమేవేతి మతముక్త్వా ఆను
మానికేశ్వరమతమాహ—తథేతి. విమతం సకర్తృకం, కార్యత్వాద్భుటవదితి వై శేషికాః
కర్తారమిశ్వరం సాధయంతి, కర్తృఫలం సపరికరాభిజ్ఞదాతృకం, కాలాంతరభావిఫల

ప్రమాణమూల ఇతి పూర్వ పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పశురీశ్వరస్య జగదుపాదానప్రధా
నాదిప్రేరకత్వేన జగన్నిమిత్తమాత్రత్వం న సంభవతి. కుతః, అసామంజస్యాత్ ఈశ్వ

మీశ్వరం వర్ణయంతి. అత ఉత్తరముచ్యతే. 'పత్యురసామంజస్యా'దితి. పత్యురీశ్వరస్య ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతృత్వేన జగత్కారణత్వం నోపపద్యతే. కస్తాత్, అసామంజస్యాత్. కింపునరసామంజస్యం, హీన

త్వాత్, సేవాఫలవదితి, గౌతమా దిగంబరాశ్చ. జ్ఞానైశ్వర్యోత్కర్షః క్వచిద్విశ్రాంతః, సాతిశయత్వాత్, పరిమాణవదితి. సాంఖ్యసౌగతపాతంజలా ఇతి మత్స్వక్తం—కేచిత్కథంచిదితి. సిద్ధాంతయతి—అత ఇతి. ఆగమాదినా నిర్దోషేశ్వరసిద్ధేః కథం దోషవత్త్వమిత్యాహ—కిమితి. న తావత్ స్వస్వాగమాదీశ్వరనిర్ణయః, ఆగమానాం నిర్మూలత్వేనాప్రామాణ్యాత్. న చ సర్వజ్ఞజ్ఞానం మూలం తత్ర మానాభావాత్. న చాగమ ఏవ మానం, ఆగమమానత్వనిశ్చయే తస్య మూలత్వనిశ్చయస్తన్నిశ్చయే తన్నిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్. న చ పురుషవచసాం స్వతో మానత్వం యుక్తం, మిథో విరోధేన తత్త్వావ్యవస్థానాచ్చ, నాప్యనుమానాదీశ్వరస్సర్వజ్ఞః కర్తవేతి నిర్ణయస్సంభవతి, అనుమానస్య దృష్టానుసారిత్వేన దృష్టవిపరీతార్థాసాధకత్వాత్. తథా చ లోకే యా దృశాః కర్తారో దృష్టాస్తాదృశా ఏవ జగత్కర్తారో రాగద్వేషాదిమంతస్సిద్ధేభ్యః. యది లోకే విచిత్రప్రాసాదాదికర్తురేకత్వాద్యదర్శనేఽపి జగత్కర్తరి లాఘవాదేకత్వం నిత్యజ్ఞానం నిర్దోషత్వం చ కల్పేత, తర్హి ద్రవ్యోపాదానత్వమపి కల్పితాం, కర్తురేవోపాదానత్వేన లాఘవాత్, అన్యథాస్వతంత్రప్రధానపరమాణ్వాద్యుపాదానకల్పనాగౌరవాత్. అదృష్టత్వాచ్చేత్ కర్తుర్ద్రవ్యోపాదానత్వాసిద్ధిరేకత్వాదికమపి న సిద్ధేత్. అస్తాకం త్వపారుషేయతయా స్వతస్సిద్ధప్రమాణభావయా శ్రుత్యా స్వప్రమేయబోధనే దృష్టాంతానపేక్షయా భవత్యేవ తాఃకకర్తృవిపరీతాద్వితీయకర్తృపాదానాత్తకసర్వజ్ఞనిర్దోషేశ్వరనిర్ణయః నిర్ణీతే చ తస్మిన్ ధర్మిగ్రాహకమానబాధాన్న రాగాదిదోషాపాదనస్యావకాశఇత్యానుమానికేశ్వరాదిభ్యో వైషమ్యం. తదభిప్రత్యాశ్రౌతస్యేశ్వరస్యాసామంజస్యమాహ—హీనేతి. యది కర్తురుపాదానత్వమదృష్టత్వాన్న కల్పితే తర్హి నిర్దోషత్వస్యాప్యదృష్టత్వాత్ యో విషమకారీ న దోషవానితి వ్యాప్తిదృష్టేశ్చ జగత్కర్తా దోషవాన్ స్యాత్. న చాత్ర ధర్మిగ్రాహకానుమానబాధః, కార్యత్వలింగస్య కర్తృమాత్రసాధకత్వేన నిర్దోషత్వాదాపుదాసీనత్వాత్. న చోత్కర్షసమాజాతిః, వ్యాపకధర్తాపాదనాత్, దోషాభావే తద్వ్యాప్యవిషమకర్తృకత్వాయోగాచ్చ, దృష్టాంతస్థావ్యాపకధర్తాణాం పక్షే ఆపాదనే హ్యుక్త

రస్య జగత్సర్జనే ప్రవృత్తౌ రాగాదిదోషప్రసంగాత్ అసామంజస్యం స్యాత్, ప్రవృత్తేః రాగాదిపూర్వకత్వేన లోకే దృష్టత్వాత్, దృష్టానుసారిత్వాత్ కల్ప

మధ్యమోత్తమభావేన హి ప్రాణిభేదాన్ విదధత ఈశ్వరస్య రాగ
ద్వేషాదిదోష ప్రసక్తేరస్తదాదివదనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత. ప్రాణికర్తా
పేక్షత్వాదదోష ఇతి చేన్న, కర్తేశ్వరయోః ప్రవర్త్యప్రవర్తయిత్వ
త్వే ఇతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగాత్. న, అనాదిత్వాదితి చేన్న,
వర్తమానకాలవదతీతేష్వపి కా లేష్వితరేతరాశ్రయదోషా విశేషా
దంధపరంపరాన్యాయాపత్తేః. అపిచ 'ప్రవర్తనాలక్షణా దోషాః' ఇతి
న్యాయవిత్సమయః. న హి కశ్చిదదోషప్రయుక్తః స్వార్థే పరాధే వా
ప్రవర్తమానోదృశ్యతే. స్వార్థప్రయుక్త ఏవ చ సర్వో జనః పరాధేఽపి

ర్న సమా జాతిః, యథా శబ్దో యది కృతకత్వేన హేతునా ఘటవదనిత్యస్సాన్విత్ తర్హి
తేనైవ హేతునా సావయవోఽపి స్యాదితి. నహ్యత్రానిత్యత్వస్య వ్యాపకం సావయ
వత్వం గంధాదౌ వ్యభిచారాదితి భావః, నను ప్రాణికర్తప్రేరిత ఈశ్వరో విషమఫలాన్
ప్రాణినః కరోతి న స్వేచ్ఛయేతి శంకతే—ప్రాణీతి. జడస్య కర్తణః ప్రేరకత్వా
యోగాన్వైవమిత్యాహ—నేతి. న చేశ్వరప్రేరితం కర్తేశ్వరస్య ప్రేరకమితి వాచ్య
మిత్యాహ—కర్తేతి. అతీతకర్తణా ప్రేరిత ఈశ్వరో వర్తమానం కర్త తత్ఫలాయ
ప్రేరయతీత్యనాదిత్వాత్ ప్రేర్యప్రేరకభావస్య నానుపపత్తిరితి శంకతే—అనాదిత్వా
దితి. అతీతకర్తణోఽపి జడత్వాన్నేశ్వరప్రేరకతా. న చ తదవీశ్వరేణ ప్రేరితం సదీ
శ్వరం ప్రేరయతి ఉక్తాన్యోన్యాశ్రయాత్. తతోఽప్యతీతకర్తప్రేరితేశ్వరప్రేరితం
తదేవేశ్వరం వర్తమానే కర్తణి ఫలదానాయ ప్రేరయతీతి చేన్న, మానహీనాయా
మూలక్షయావహాయా అనవస్థాయాః ప్రసంగాత్. అతః కర్తనిరపేక్షవివేశ్వరో
విషమప్రప్తేత్యసామంజస్యం దుర్వారమిత్యర్థః. యత్తు ఫలదానే ఈశ్వరస్య కర్త
నిమిత్తమాత్రం న ప్రేరకమితి నోక్తదోష ఇతి, తన్న, విషమకర్తకారయితురీశ్వరస్య
దోషషవత్త్వానపాయాత్, పూర్వకర్తాపేక్షయా కర్తకారయిత్వత్వేచోక్తాప్రామాణికా
నవస్థానాత్. అస్తాకం తు 'విషహ్యేవ సాధ్వసాధు కారయతీ'తి 'నిరవద్య' మితి చ
శ్రుతిమూలం పూర్వకర్తాపేక్షాకల్పనమితి వైషమ్యం. కిం చ పరమతానుసారేణా
వీశ్వరస్య రాగాదిమత్త్వం ప్రాప్నోతీత్యాహ—అపిచేతి. ప్రవర్తకత్వలింగాద్దోషాః
ఇతి తార్కికాణాం స్థితిః, తథాచేశ్వరః స్వార్థే రాగాదిమాన్, ప్రవర్తకత్వాత్, సమృత
వత్. న చ కారుణికే వ్యభిచారః, పరదుఃఖప్రయుక్తస్వదుఃఖనివృత్త్యర్థత్వాత్తస్యే
నాయాః. అస్తాకం తు శ్రుత్యనుసారిత్యాదనిర్వచనీయవాదిత్వాచ్చ న దోష ఇతి
భావః.

ప్రవర్తత ఇత్యేవమప్యసామంజస్యం, స్వార్థవత్వాదీశ్వరస్యానీశ్వరిత్వ ప్రసంగాత్. పురుషవిశేషత్వాభ్యుపగమాచ్చేశ్వరస్య పురుషస్య చౌదాసీన్యాభ్యుపగమాదసామంజస్యమ్.

సూ. సంబంధానుపపత్తేశ్చ. ౩౮.

పునరప్యసామంజస్యమేవ, న హి ప్రధానపురుషవ్యతిరిక్త ఈశ్వరోఽన్తరేణ సంబంధం ప్రధానపురుషయోరీశితా. న తావత్సంయోగలక్షణస్సంబంధస్సంభవతి, ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం సర్వగతత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చ. నాపి సమవాయలక్షణః, ఆశ్రయాశ్రయిభావానిరూపణాత్. న్యాయస్యః కశ్చిత్కార్యగమ్యస్సంబంధశ్శక్యతే కల్పయితుమ్, కార్యకారణభావస్యైవాద్యాప్యసిద్ధత్వాత్. బ్రహ్మవాదినః కథమితి చేన్న—తస్య తాదాత్మ్యలక్షణసంబంధోపపత్తేః. అపిచాగమబలేన బ్రహ్మవాదీ కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతీతి నావశ్యం తస్య యథాదృష్టమేవ సర్వమభ్యుపగంతవ్యమితి నియమోఽస్తి. పరస్య తు దృష్టాంతబలేన కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతో యథాదృష్టమేవ

త్యర్థః. ఉదాసీనః ప్రవర్తక ఇతి చ వ్యాహతమితి యోగాత్ ప్రత్యాహ—పురుషేతి.

౩౮. ప్రధానవాచే దోషాంతరమాహ సూత్రకారః—సంబంధేతి. ఈశ్వరేణా సంబంధస్య ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాయోగాత్సంబంధో వాచ్యః, న చ సంయోగస్సమవాయో వా నాస్తీత్యర్థః. కార్యబలాత్ప్రేరణయోగ్యత్వాభ్యుస్సంబంధః కల్పయితామిత్యతః—నాప్యన్యఇతి. ఈశ్వరప్రేరితప్రధానకార్యం జగదితి సిద్ధం చేత్సంబంధకల్పనా స్యాత్, తచ్చాద్యాప్యసిద్ధమిత్యర్థః. మాయాబ్రహ్మణోస్త్వనిర్వాచ్యతాదాత్మ్యసంబంధః, 'దేవాత్మశక్తి' మితి శ్రుతేః. కిం చ వేదస్యాపూర్వార్థత్వాన్న లోకదృష్టమృత్యులాల సంబంధో వైదికేనానుసర్తవ్యః, అనుమానికేనత్వనుసర్తవ్య ఇతి విశేషమాహ—అపిచేతి. సర్వజ్ఞస్యాగమప్రామాణ్యస్య చ జ్ఞప్తావనోయి

అపి చ—

ప్రేర్యప్రధానాదిభిః ప్రేరకస్యేశ్వరస్య సంబంధో వాచ్యః, అసంబంధస్య ప్రేరకత్వాయోగాత్. న చ సంబంధః సంభవతి, నిరవయవత్వాత్ యుతసిద్ధత్వాచ్చ

సర్వమభ్యుపగంతవ్యమిత్యయమ స్త్యతిశయః. పరస్యాపి సర్వజ్ఞప్రణీతా
గమసద్భావాత్సమానమాగమబలమితి చేన్న, ఇతరేతరాశ్రయప్రసం
గాదాగమప్రత్యయాత్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వప్రత్యయాచ్ఛాగమ
సిద్ధిరతి. తస్మాదనుపపన్నా సాంఖ్యయోగవాదినామీశ్వరకల్పనా. ఏవ
మన్యాస్వపి వేదబాహ్యస్వీశ్వరకల్పనా సుయథాసంభవమసామంజస్యం
యోజయితవ్యమ్.

సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౩౯.

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కకపరికల్పితస్వేశ్వరస్య. స హి పరికల్ప్య
మానః కుంభకారఇవ మృదాదీని ప్రధానాదీన్యధిష్ఠాయ ప్రవర్తయేత్.
నచైవముపపద్యతే. న హ్యప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ ప్రధాన
మీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంభవతి, మృదాదివైలక్షణ్యాత్.

సూ. కరణవచ్ఛేన్న భోగాదిభ్యః. ౪౦.

స్వాదేతత్, యథా కరణగ్రామం చక్షురాదికమప్రత్యక్షం

న్యాశ్రయః అనుమానాత్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధేర్నిరస్తత్వాత్, నహ్యమనస్కస్య జ్ఞానం సంభ
వతి జ్ఞానం మనోజన్యమితి న్యాప్తివిరోధాన్నిత్యజ్ఞానకల్పనానవకాశ ఇతి భాషః.
ప్రధానవత్పరమాణూనామపి నిరవయవేశ్వరేణ సంయోగాద్యస్తత్వాత్ ప్రేర్యత్వా
యోగః, ప్రేరకత్వే చేశ్వరస్య దోషవత్త్వమిత్యాహ—ఏవమన్యాస్వపీతి.

౩౯. ఈశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రేరణానుపపత్తేశ్చాసామంజస్యమిత్యాహ సూత్ర
కారః—అధిష్ఠానేతి. ప్రధానాదికం చేతనస్యానధిష్ఠేయమప్రత్యక్షత్వాదీశ్వరప
ద్వ్యతిరేకేణ మృదాదివచ్ఛేద్యర్థః.

౪౦. చక్షురాదౌ వ్యభిచారమాశంక్య నిషేధతి—కరణవదితి. రూపముద్భూతం

సంయోగసమవాయయోరనుపపత్తేరిత్యర్థః. సిద్ధాంతే తు అవిద్యాప్రేరకత్వం కల్పిత
తాదాత్మ్యే నోపపద్యత ఇతి భావః.

కిం చ—

లోకే కులాలస్య మృదాదిప్రేరకత్వం దృష్టం, న హీశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రే
రకత్వం సంభవతి; ప్రధానస్య రూపాదిహీనత్వేన తద్విషయకాధిష్ఠానస్య ప్రేరణాయా
అనుపపత్తేరిత్యర్థః. సిద్ధాంతే తు న దృష్టపేక్షా, శ్రుత్యేకశరణత్వాదితి భావః.

రూపాదిహీనం చ పురుషోఽధితిష్ఠతి, ఏవం ప్రధానమపీశ్వరోఽధి
 ష్ఠాస్యతీతి, తథాపి నోపపద్యతే, భోగాదిదర్శనాద్ధి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠి
 తత్వం గమ్యతే, న చాత్ర భోగాదయో దృశ్యంతే. కరణగ్రామ
 సామ్యే చాభ్యుపగమ్యమానే సంసారిణామివేశ్వరస్యాపి భోగాదయః
 ప్రసజ్యేరణ. అన్యథా వా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయతే.
 'అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ' ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య.
 సాధిష్ఠానో హి లోకే శరీరో రాజా రాష్ట్రస్యేశ్వరో దృశ్యతే న
 నిరధిష్ఠానః, అతశ్చ తద్దృష్టాంతవశేనాదృష్టమిశ్వరం కల్పయితు
 మిచ్ఛత ఈశ్వరస్యాపి కించిచ్ఛరీరం కరణాయతనం వర్ణయితవ్యం
 స్యాత్, న చ తద్వర్ణయితుం శక్యతే, సృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్యాచ్ఛరీ
 నాస్తీత్యప్రత్యక్షత్వం స్ఫుటయతి—రూపేతి. స్వభోగాహేతుత్వే సతీతి విశేష
 ణాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—తథాపీతి. భోగః సుఖదుఃఖానుభవః, ఆదిపదాద్విష
 యానుభవగ్రహః. న చ యద్యేనాధిష్ఠేయం తత్తదీయభోగహేతుత్వే సతి ప్రత్యక్ష
 మితి వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ కరణేషు వ్యభిచారతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం, భోగాహేతుత్వ
 విశిష్టాప్రత్యక్షత్వస్య హేతుత్వాత్, కరణేషు చ విశేషణాభావేన విశిష్టస్య హేతో
 రభావాత్. న చ విశేష్యవైయర్థ్యం, పరార్థపాచకాధిష్ఠేయకాష్టాదౌ వ్యభిచారాత్.
 న చ ప్రధానాదేశ్వరప్రత్యక్షత్వాద్విశేష్యాసిద్ధిః, అతీంద్రియత్వరూపాప్రత్యక్ష
 త్వస్య సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః. జీవే కరణకృతా భోగాదయో దృశ్యంతే ఈశ్వరే తు
 ప్రధానకృతాస్తే న దృశ్యంత ఇత్యక్షార్థః. విపక్షే దోషం వదన్ అప్రయోజకత్వం
 హేతోర్నిరస్యతి—కరణేతి. ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాంగీకారే ప్రేరకభోగహేతుత్వం
 స్యాత్ అతీంద్రియస్య ప్రేర్యస్య భోగహేతుత్వనియమాదిత్యర్థః. సూత్రద్వయస్యా
 ఽర్థాంతరమాహ—అన్యథావేతి. యః ప్రవర్తకశ్చేతన స శరీరీతి లోకే వ్యాప్తి
 ర్దృష్టా. ఈశ్వరస్య చ శరీరానుపపపత్తేర్న ప్రవర్తకత్వమితి సూత్రార్థమాహ—ఇత
 శ్చేతి. విమతం సేశ్వరం, కార్యత్వాద్రాష్ట్రవదితి కల్పయతో రాజవత్సశరీరసివేశ్వ
 రస్సాస్య దిత్యుక్తం, తత్రేష్టాపత్తిం నిరస్యతి—న చ తద్వర్ణయితుమితి. న చ నిత్యం

ఏతద్విధాంతరేణాక్షిప్య పరిహరతి—

కరణానీంద్రియాణి అప్రత్యక్షాణ్యపి యథా జీవేన ప్రేర్యంతే, ఏవం ప్రధాన
 మప్రత్యక్షమపి ఈశ్వరేణ ప్రేర్యత ఇతి చేత్, న. కుతః, భోగాదిభ్యః దోషేభ్యః

స్వప్రాక్ సృష్టే స్తదనుపపత్తేః, నిరధిష్ఠానత్వే చేశ్వరస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. 'కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః.' అథ లోకదర్శనానుసారేణేశ్వరస్యాపి కించిత్కరణానామాయతనం శరీరం కామేన కల్ప్యేత, ఏవమపి నోపపద్యతే. సశరీరత్వే హి సతి సంసారివద్భోగాదిప్రసంగాదీశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత.

సూ. అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా. ౪౧.

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య. స హి సర్వజ్ఞస్త్వైరభ్యుపగమ్యతే అనంతశ్చ, అనంతం చ ప్రధానం అనంతాశ్చ పురుషాః మిథో భిన్నా అభ్యుపగమ్యంతే. తత్ర సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తా పరిచ్ఛిద్యేత వా న వా పరిచ్ఛిద్యేత, ఉభయథాపి దోషోఽనుపక్తవే. కథం, పూర్వస్తింస్తావద్వికల్పే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ప్రధానపురుషేశ్వరాణామంతవత్త్వమనశ్యం భావి, శరీరం సర్గాత్ప్రాగపి సంభవతీతి వాచ్యం, శరీరస్య భౌతికత్వనియమాదిత్యర్థః. అస్త్యశరీర ఏవేశ్వర ఇత్యతః—నిరధిష్ఠానత్వే చేతి. జీవస్త్వైవ శరీరం భౌతికం ఈశ్వరస్య తు స్వేచ్ఛానిర్మితం ప్రాగపి స్యాదిత్యాశంకాం నిరస్యతి—కరణవదితి. కరణాన్యత్ర సంతీతి కరణవచ్ఛరీరం, ఇచ్ఛామయశరీరకల్పనై వానుపపన్నా మానాభావాత్ దృష్టభౌతికత్వనియమవిరోధాచ్చేతి మంతవ్యమ్.

౪౧. ఏవమీశ్వరస్య శుష్కతరేణ కర్తృత్వనిర్ణయో నేత్యుపపాద్య నిత్యత్వసర్వజ్ఞత్వనిర్ణయోఽపి న సంభవతీత్యాహ సూత్రకారః—అంతవత్త్వమితి. ప్రధానపురుషేశ్వరీత్రయమనిత్యం, ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్, ఘటవదిత్యాహ—పూర్వస్తిన్నితి. సంఖ్యా వా పరిమాణం వేయత్తా. తథాచ నిశ్చితసంఖ్యత్వాన్నిశ్చిత పరిమాణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం. యద్యపి సంఖ్యావత్త్వమాత్రం హేతుస్సంభవజీవస్య భోగార్థమింద్రియప్రేరకత్వవదీశ్వరస్య ప్రేరకత్వే తద్భోగాదయః ప్రసజ్యేన్నత్యర్థః.

కిం చ—

ప్రధానజీవేశ్వరాణాం యా సంఖ్యా యచ్చ పరిమాణం తదుభయమపి ఈశరేణ పరిచ్ఛిద్యతే న వేతి సందేహే, ఆద్యే పరిచ్ఛిన్నసంఖ్యాపరిమాణవత్త్వాత్

ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. యద్ధి లోకే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు
 ఘటాది తదంతవద్దృష్టం, తథా ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమపీయత్తా
 పరిచ్ఛిన్నత్వాదంతవత్త్వాత్, సంఖ్యాపరిమాణం తావత్ప్రధానపురు
 షేశ్వరత్రయరూపేణ పరిచ్ఛిన్నమ్, స్వరూపపరిమాణమపి తద్గత
 మీశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యేతేతి. పురుషగతా చ మహాసంఖ్యా, తతశ్చ
 ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నానాం మధ్యే యే సంసారాన్తుచ్యంతే తేషాం సంసా
 రోఽన్తర్వాన్ సంసారిత్వం చ తేషామంతవత్, ఏవమితరేష్వపి క్రమేణ
 ముచ్యమానేషు సంసారస్య సంసారిణాం చాంతవత్త్వం స్యాత్.
 ప్రధానం చ సవికారం పురుషార్థమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంసారిత్వే
 నాభిమతం తచ్ఛాన్యతాయామీశ్వరః కిమధితిష్ఠేత్, కిం విషయే వా
 సర్వజ్ఞతేశ్వరతే స్యాతామ్ ప్రధానపురుషేశ్వరాణాంచైవమంతవత్త్వే
 సత్యాదిమత్త్వప్రసంగః, ఆద్యంతవత్త్వే చ శూన్యవాదప్రసంగః,
 అథ మాభూదేషదోష ఇత్యుత్తరో వికల్పోఽభ్యుపగమ్యేత తదా న
 ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్యేశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యత ఇతి.

తథాపి సర్వజ్ఞత్వనిశ్చయేన హేత్వసిద్ధినిరాసం ద్యోతయితుం నిశ్చితపదం, తత్రాద్య
 హేతోరసిద్ధిర్నాస్తీత్యాహ—సంఖ్యాపరిమాణమితి. సంఖ్యాస్వరూపమిత్యర్థః. ద్వితీయే
 హేతుం సాధయతి—స్వరూపేతి. ప్రధానాదయో నిశ్చితపరమాణాః, వస్తుతోఽభి
 న్నత్వాద్భటవదిత్యర్థః. నను ప్రధానపురుషేశ్వరాస్త్రయ ఇతి జ్ఞాతేఽపి జీవానా
 మానంత్యాత్కథం సంఖ్యానిశ్చయస్తత్రాహ—పురుషేతి. జీవసంఖ్యాపీశ్వరేణ నిశ్చి
 యేత అనిశ్చయే సర్వజ్ఞత్వాదయోగాదిత్యర్థః. హేతుసిద్ధేః ఫలమాహ—తతశ్చేతి.
 మాషరాశివత్కేహంచిజ్జీవానాం సంఘస్తద్బంధశ్చ నశ్యేదిత్యేవం సర్వముక్తేరిదానీం
 శూన్యం జగత్స్యాదిత్యర్థః. నిత్యస్యానవశేషాదితి భావః. ననీశ్వరశ్శిష్యతామితి
 చేన్న, తస్యాపి భిన్నత్వేనాంతవత్త్వాత్. కించేశితవ్యాభావాదీశ్వరాభావస్యా
 దిత్యాహ—ప్రధానమితి. దోషాంతరమాహ—ప్రధానేతి. ఇయత్తానిశ్చయా
 భావాన్నశూన్యతేతి ద్వితీయం శంకతే—అథేతి. ఇయత్తా నాస్తి న నిశ్చయతే
 చేత్యర్థః. ప్రధానాదయస్సంఖ్యాపరిమాణవంతః ద్రవ్యత్వాన్తాషాదిపదిత్యనుమానా

త్రయాణాం ఘటపదంతవత్త్వం వినాశిత్వం స్యాత్; ద్వితీయే ఈశ్వరస్యాసర్వజ్ఞత్వం
 స్యాత్. అతో మాహేశ్వరార్థాంతో భ్రాంతిమూల ఏనేతి సిద్ధమ్.

తత ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిరపరో దోషః ప్రసజ్యేత.
తస్మాదప్యసంగతస్తార్కికపరిగృహీత ఈశ్వర కారణవాదః ఇతి సప్తమాధి
కరణమ్.

సూ. ఉత్పత్త్యసంభవాత్. ౪౨.

యేషామప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలనిమిత్తకారణమీశ్వరోఽభి
మత స్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యాతః, యేషాం పునః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా
చోభయాత్తకం కారణమీశ్వరోఽభిమత స్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యా
యతే. నను శ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూప ఏవేశ్వరః ప్రాజ్ఞేర్ధా
రితః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి, శ్రుత్యనుసారిణీ చ స్మృతిః ప్రమాణ
మితి తిః, తత్కస్య హేతోరేవ పక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసిత ఇతి.
ఉచ్య —యద్యప్యేవంజాతీయకోఽశస్సమానత్వాన్న విసంవాద గో
చరో భవతి అస్తిత్వంశాంతరం విసంవాదస్థానమిత్యేత స్తత్ప్రత్యాఖ్యా
దస్తీయత్తా, తదజ్ఞానే స్యాదసర్వజ్ఞతా, ఇయత్తాయాం చాంతవత్త్వమప్యక్షతమితి
పరిహరతి—తత ఇతి. తస్మాత్కేవలకర్తృశ్వరవాదస్య నిర్మూలత్వాన్నకర్తుపాదానా
ద్వయేశ్వరసమన్వయవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౪౨. పంచపదార్థవాదిమహేశ్వరమతనిరాసానంతరం చతుర్వ్యూహవాదం
బుద్ధిస్థం నిరస్యతి—ఉత్పత్త్యసంభవాదితి. అధికరణతాత్పర్యమాహ—యేషామితి. అధి
కరణారంభమాక్షిపతి—నన్వీతి. వేదావిరుద్ధాంశమంగీకృత్య వేదవిరుద్ధం జీవోత్పత్త్యం
శం నిరాకర్తుమధికరణారంభ ఇత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి ఆత్ర భాగవతపాంచరాత్రా
గమో విషయః స కిం జీవోత్పత్త్యాద్యంశే మానం న వేతి సందేహో బాధానుపలంభా

ఏవం కేవలాధిష్ఠాతైవేశ్వర ఇతి వేదాసంగతమతే నిరస్తే. నిమిత్తం ప్రకృతిశ్చ
శ్వర ఇతి భాగవతమతస్య వేదసంగతత్వాత్ జీవోత్పత్త్యంశే ప్రమాణమూలత్వం
గృహీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. వాసుదేవః ఖలు పరమాత్మా జగదుపాదానం నిమిత్తం చ.
తస్మాత్ సంకర్షణాభ్యో జీవ ఉదేతి; తస్మాత్ ప్రద్యుమ్నాభ్యం మనో జాయతే;
తస్మాత్ అనిరుద్ధాభ్యోఽహంకారో జాయత ఇతి భాగవతరాధ్ధాంతోఽత్ర విషయః.
స కిం ప్రమాణమూలౌ భ్రాంతిమూలౌ వేతి సందేహో, ప్రమాణమూల ఇతి పూర్వః

నాయారంభః. తత్ర భాగవతా మన్యంతే. భగవానేవైకో వాసుదేవో
 నిరంజనజ్ఞానస్వరూపః పరమార్థతత్త్వం, స చతుర్థాత్తానం ప్రవిభజ్య
 ప్రతిష్ఠితో వాసుదేవః పూర్వాహరూపేణ సంకర్షణపూర్వాహరూపేణ
 ప్రదున్న పూర్వాహరూపేణానిరుద్ధపూర్వాహరూపేణ చ. వాసుదేవో
 నామ పరమాత్మోచ్యతే, సంకర్షణో నామ జీవః, ప్రదున్నో నామ
 మనః, అనిరుద్ధో నామాహంకారః, తేషాం వాసుదేవః పరా ప్రకృతిః,
 ఇతరే సంకర్షణాదయః కార్యం, తమిత్థంభూతం భగవంతమభిగమనో
 పాదానేజ్యాస్వాధ్యాయయోగైర్వర్షశతమిష్ట్యా క్షీణక్లేశో భగవంత
 మేవ ప్రతిపద్యత ఇతి. తత్ర యత్రావదుచ్యతే యోగసౌ నారాయణః
 పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మా స ఆత్మనాత్మానమనేకథా
 పూర్వ్యా వ్యవతీష్ఠత ఇతి, తన్న నిరాక్రియతే, 'స ఏకథా భవతీ'
 త్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకథాభావస్వాధిగతత్వాత్. యదపి
 తస్య భగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధనమజస్రమనన్యచి త్తతయా
 ఽభిప్రేయతే తదపి న ప్రకటితం. శ్రుతిస్త్వత్వోర్విరప్రణిధానస్య

స్తానమితి పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. పూర్వపక్షే పరాగమవిరోధాజ్ఞీవాభిన్నబ్రహ్మ
 సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదంశే తస్యాఽమానత్వాదవిరోధాత్తత్త్విద్ధిరితి ఫలభేదః.
 సావయవత్వం నిరస్యత—నిరంజనేతి. కథం తర్హ్యద్వితీయే వాసుదేవే మూర్తిభేద
 స్తత్రాహ—స ఇతి. పూర్వాహో మూర్తిః. సవిశేషం శాస్త్రార్థముక్త్వా సహేతుం పురు
 షార్థమాహ. తమిత్థం భూతమితి. యథోక్తపూర్వావంతం సర్వప్రకృతిం నిరంజనం
 విజ్ఞానరూపం పరమాత్మానమితి యావత్. వాక్యాయచేతసామపథానపూర్వకం
 దేవతాగృహగమనమభిగమనం, పూజాద్రవ్యాణామర్చనముపాదానం, ఇత్యాదుః పూజా,
 స్వాధ్యాయోఽష్టాక్షరాదిజపః, యోగో ధ్యానం. తత్రానిరుద్ధాంశముపాదత్తే—
 తత్రేతి. 'సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తోభూత్వే'తి 'తం యథా యథోపాసత' ఇత్యధ్యాయ చ
 శ్రుతిః 'మత్కర్తృకృన్తత్పరమ' ఇత్యాద్యస్త్రుతిః. విరుద్ధాంశమనూద్య దూష

పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—భవతు వేదావిరుద్ధాంశే ప్రమాణమూలత్వం, న తత్ పేదవిరుద్ధ
 జీవోత్పత్త్యంశే. కుతః, వాసుదేవాత్ జీవస్యోత్పత్తేరసంభవాత్. యద్యుత్పత్తిరంగీ
 క్రియతే, తర్హి ఘటవదనిత్యత్వాపత్త్యా భగవత్ప్రప్తిరూపమోక్షస్త్వదభ్యుపగతః

ప్రసిద్ధత్వాత్. యత్పునరిదముచ్యతే—వాసుదేవాత్సంకర్షణఉత్పద్యతే సంకర్షణాచ్చప్రద్యుమ్నః ప్రద్యుమ్నా చ్చానిరుద్ధభితి. అత్ర బ్రూమః—
న వాసుదేవసంజ్ఞకాత్ పరమాత్మనస్సంకర్షణసంజ్ఞస్య జీవస్యోత్పత్తి
స్సంభవతి, అనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగాత్. ఉత్పత్తిమత్వే హి జీవస్యా
నిత్యత్వాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరణ, తతశ్చ నైవాస్యభగవత్ప్రాప్తి
ర్హోక్షస్యాత్, కారణాప్రాప్తౌ కార్యస్య ప్రవిలయప్రసంగాత్. ప్రతి
షేధిష్యతి చాచార్యో జీవస్యోత్పత్తిం 'నాత్మాశుతేర్నిత్యత్వాచ్చ
తాభ్యః'భితి (అ ౨ పా ౩ సూ ౧౭) తస్మాదసంగతైషా కల్పనా.

సూ. నచ కర్తుః కరణమ్. ౪౩.

ఇతశ్చాసంగతైషా కల్పనా, యస్మాన్న హి లోకే కర్తుర్దేవ
దత్తాదేః కరణం పరశ్వాద్యుత్పద్యమానం దృశ్యతే. వర్ణయంతి చ
భాగవతాః 'కర్తుర్ద్వీవాత్ సంకర్షణసంజ్ఞకాత్ కరణం మనః ప్రద్యుమ్న
సంజ్ఞకముత్పద్యతే కర్తృజాచ్చ తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞకోఽహంకార ఉత్ప
ద్యత'భితి నచైతద్దృష్టాంత మంతరేణాధ్యవసాతుం శక్నుమః, నచైవం
భూతాం శ్రుతిముపలభామహే.

యతి—యత్పునరితి. కృతహాన్యాదిదోష ఆదిశబ్దార్థః. న్యాయోపేతయా 'అజఅత్తే'
త్యాదిశ్రుత్యా పాంచరాత్రాగమస్యోత్పత్త్యంతే మానత్వాభావనిశ్చయాజ్ఞేవాభిన్న
బ్రహ్మసమన్వయస్థైర్యమితి భావః.

౪౩. జీవస్యోత్పత్తిం నిరస్య జీవాన్తనస ఉత్పత్తిం నిరస్యతి—న చ కర్తురితి.
యస్మాత్కర్తుః కరణోత్పత్తిర్న దృశ్యతే తస్మాదసంగతా కల్పనేత్యన్వయః. సిద్ధానాం
కరణానాం ప్రయోక్తా కర్తేతి ప్రసిద్ధ్యర్థో హిశబ్దః. వర్ణనం నిర్మూలమిత్యాహ—
నచేతి. నను లోకే కల్పిచ్చిచ్చివరః కుతారం నిర్తాయ తేన వృక్షం ఛినతీతి దృష్టమితి
'సృత్యం, శిల్పినో హస్తాదికరణాంతరసత్త్వాత్కుతారకర్తృత్వం యుక్తం, జీవస్య తు
శాంతరాసత్త్వాన్న మనః కర్తృత్వం వినైవ కరణం కర్తృత్వే నా మనోవైయర్థ్య
) భావః.

కస్య స్యాత్. అతో భ్రాంతిమూలో భాగవతసిద్ధాంతః.

ఇత్థం జీవజన్త నిరస్య తతో మనోజన్త నిరస్యతి—

కర్తుః దేవదత్తాదేః సకాశాత్ కరణస్య కుతారాదేః ఉత్పత్త్యదర్శనాత్
జీవాత్కర్తుః కరణం మనో జన్యత ఇత్యేతదసంగతమిత్యర్థః.

సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః. ౪౪.

అథాపి స్యాన్నచైతే సంకర్షణాదయో జీవాదిభావేనాభిప్రేయంతే కింతర్హిశ్వరా ఏవైతే సర్వే జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలపీఠ్యతేజోభిరైశ్వరైర్విధైరన్వితా అభ్యుపగమ్యంతే వాసుదేవా ఏవైతే సర్వే నిర్దోషా నిరధిష్ఠానా నిరవద్యాశ్చేతి, తస్మాన్నాయం యథావర్ణితః ఉత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రాప్నోతీతి. అత్రోచ్యతే—ఏవమపి తదప్రతిషేధః ఉత్పత్త్యసంభవస్యాప్రతిషేధః, ప్రాప్నోత్యేవాయముత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రకారాంతరేణేత్యభిప్రాయః, కథం యది తావదయమభిప్రాయః పరస్పరభిన్నా ఏవైతే వాసుదేవాదయశ్చ త్వార ఈశ్వరాస్తుల్యధర్మాణో నైషామేకాత్మకత్వమస్తితి, తతోఽనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యం, ఏకేనైవేశ్వరేణేశ్వరకార్యసిద్ధేః. సిద్ధాంతహానిశ్చ, భగవానేవైకో వాసుదేవః పరమార్థతత్త్వమిత్యభ్యుపగ

౪౪. సంకర్షణాదీనాముత్పత్త్యసంభవేఽపి పూహచతుష్టయం స్యాదితి సూత్రవ్యావర్త్యమాశంకతే—అథాపి స్యాదితి. జ్ఞానైశ్వర్యయోశ్శక్తి రాంతరం సామర్థ్యం, బలం శరీరసామర్థ్యం, వీర్యం శౌర్యం, తేజః ప్రాగల్భ్యం, ఏతైరన్వితాయస్తాత్సంకర్షణాదయః తస్మాదీశ్వరా ఏవేత్యర్థః. సర్వేషామిశ్వరత్వే పంచరాత్రోక్తిమాహ—వాసుదేవా ఏవేతి. నిర్దోషా రాగాదిశూన్యాః నిరధిష్ఠానాః ప్రకృత్యజన్యాః నిరవద్యా నాశాదిరహితా ఇత్యర్థః. ఈశ్వరత్వాజ్ఞానాసంభవో గుణ ఏవేత్యాహ—తస్మాదితి. సూత్రేణ సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి. ఏవమపి చతుర్ణామిశ్వరత్వేన విజ్ఞానశక్త్యాదిభావేఽపీత్యర్థః. ప్రకారాంతరం పృచ్ఛతి—కథమితి. కించత్వారః స్వతంత్రా భిన్నా ఏవ ఉతైకస్య వికారత్వేనాభిన్నాః ఆద్యమనూద్యదూషయతి—యదీత్యాదినా. ద్వితీయే వికారాః ప్రకృతికుల్యా వా న్యూనా వా,

నను వాసుదేవాత్ న సంకర్షణస్య జన్మ, నాపి సంకర్షణాత్ ప్రద్యుమ్నస్యేత్యేత్రైష్టాపతిమాశంక్యాహ—

సంకర్షణాదీనాం త్రయాణాం వాసుదేవపద్విజ్ఞానాదిభావే వా విజ్ఞానైశ్వర్యబలపన్నిర్దోషనిరవద్యస్వరూపత్వేఽపి తదప్రతిషేధః తస్మోత్పత్త్యసంభవరూపదోషస్య ప్రకారాంతరేణాప్రతిషేధ ఇత్యర్థః. కిం వాసుదేవాదయశ్చ త్వారోఽపి

మాత్. అథాయమభిప్రాయః—ఏకస్యైవ భగవత ఏతే చత్వారో
 పూహాస్తుల్యధర్మాణ ఇతి, తథాపి తదవస్థవోత్పత్త్యసంభవో
 దోషః. న హి వాసుదేవాత్సంకర్షణస్యోత్పత్తిస్సంభవతి సంకర్షణాచ్చ
 ప్రద్యుమ్నస్య, ప్రద్యుమ్నా చాచనిరుద్ధస్య, అతిశయాభావాత్. భవి
 తవ్యం హి కార్యకారణయోరతిశయేన యథా మృద్ధుటయోః.
 నహ్యసత్యతిశయే కార్యం కారణమిత్యవకల్పతే. న చ పంచరాత్ర
 సిద్ధాంతిభిర్వాసుదేవాదిష్యేకస్తి సర్వేషు వా జ్ఞానైశ్వర్యాదితార
 తమ్యకృతః కశ్చిద్భేదోఽభ్యుపగమ్యతే, వాసుదేవావపి హి సర్వే
 పూహా నిర్విశేషా ఇష్యంతే. న చైతే భగవద్వ్యాహాశ్చతుసంఖ్యా
 యామేవావతప్తేరన్, బ్రహ్మాదిస్తంబవర్యంతస్య సమస్తస్యైవ జగతో
 భగవద్వ్యాహత్వావగమాత్.

సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౪౫.

విప్రతిషేధశ్చాస్తి శాస్త్రే బహువిధ ఉపలభ్యతే గుణగుణిత్య
 కల్పనాదిలక్షణః. జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజాంసి గుణాః, ఆత్మాన
 ఏవైతే భగవంతో వాసుదేవా ఇత్యాదిదర్శనాత్. వేదవిప్రతిషేధశ్చ

అద్యముత్థాప్య విషేధతి—అథేత్యాదినా. న్యూనత్వపక్షేఽపసిద్ధాంతమాహ—న చ
 పంచేతి. యది న్యూనా అపి భగవతో పూహాస్తదా చతుష్ప్రవ్యాపూత ఇత్యాహ—
 నచైత ఇతి.

౪౫. ఇతశ్చ జీవోత్పత్తివాద ఉపేక్ష్య ఇత్యాహ సూత్రకారః—విప్రతి
 ధాచ్ఛేతి. స్వస్యైవ గుణత్వం గుణిత్వం చ విరుద్ధం ఆదిపదాత్ప్రద్యుమ్నాచనిరుద్ధా
 న్నవాత్తన ఇత్యుక్త్వా ఆత్మాన ఏవైత ఇతి విరుద్ధోక్తిగ్రహః. పూర్వాపరవిరోధా
 హంగత్యమితి సూత్రార్థముక్త్వాఽర్థాంతరమాహ—వేదేతి. ఏకస్యాపి తంత్రాయరస్యా

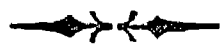
రాః, ఉతసంకర్షణాదయస్త్రయోవాసుదేవతుల్యాః. ఆద్యే భగవానేక ఏవ వాసుదేవః
 ఇతి స్వసిద్ధాంతహానిః, ద్వితీయే ఉత్పత్త్యసంభవదోషస్తదవస్థ ఏవేతి భావః.

అపి చ—

క్వచిత్ జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజాంసి వాసుదేవస్య గుణా ఇతి, క్వచిచ్ఛ
 ఉక్తగుణా ఏవ వాసుదేవ ఇతి గుణగుణిరోచ్ఛేదమభేదం చ వర్ణయన్తి. తథా చ షర

భవతి, చతుర్షు వేదేషు ఏవం శ్రేయోఽలభ్యా శాండిల్య ఇదం శాస్త్ర
మధీతవానిత్యాదివేదనిందాదర్శనాత్, తస్మాదసంగతైషా కల్పనేతి
సిద్ధమ్. ఇత్యుప్తమాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛానీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

ధ్యేతా చతుర్వేదిభ్యోఽధిక ఇతి నిందా ఆదిపదార్థః, తస్మాన్నిభో విరుద్ధాభిః పౌరు
షేయకల్పనాభిర్నా పౌరుషేయవేదాంతసమన్వయవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యుప్తమాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శానీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభానాం
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

స్మరం విప్రతిషేధాత్ అప్రామాణికమిదం భాగవతమతమిత్యర్థః. తస్మాదేవం సాంఖ్య
వైశేషికసౌగతార్హ తమాహేశ్వరభాగవతమతానాం భ్రాంతిమూలత్వేన తైర్నతైః
నిరవద్యాదద్వైతాత్ బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో న విరుద్ధ్యత ఇతి
సిద్ధమ్.

యత్సాక్షాత్కృతయే సర్వవేదాంతానాం సమన్వయే,
పరాస్తః పరరాధ్ధాంతవిరోధస్తదహం పరమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తే బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికానాం
ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

సూ. న వియదశ్రుతేః ౧.

వేదాంతేషు తత్ర తత్ర భిన్న ప్రస్థానా ఉత్పత్తిశ్చ తయ ఉప
లభ్యంతే. కేచిదాకాశస్యోత్పత్తిమూమనంతి కేచిన్న. తథా కేచిద్వా
యోరుత్పత్తిమూమనంతి కేచిన్న. ఏవం జీవస్య ప్రాణానాం చ. ఏవ
మేవ క్రమాదిద్వారకోఽపి విప్రతిషేధశ్చ త్యంత రేషాపలక్ష్యతే
విప్రతిషేధాచ్చ పరపక్షాణామనపేక్షితత్వం స్థాపితం, తద్వత్స్వపక్ష
స్యాపి విప్రతిషేధాదేవానపేక్షితత్వమాశంక్యే తేత్యతస్సర్వవేదాంత
గతసృష్టిశ్చ త్యర్థనిర్మలత్వాయ పరః ప్రపంచ ఆరభ్యతే. తదర్థనిర్మలత్వే

వియదాదివిధాతారం సీతాస్యాబ్జమధువ్రతమ్,

నిత్యచిద్విశ్వకర్తృత్వాభిన్నం సర్వేశ్వరం భజే.

౧. జీవస్యానుత్పత్తిప్రసంగేనాకాశస్యాప్యుత్పత్త్యసంభవమాశంక్య పరిహర
న్నాదావేకదేశిమతమాహ—న వియదశ్రుతేరితి. వియత్ప్రాణపాదయోరర్థం సంక్షిప్త
న్సూర్వపాదేన సంగతిమాహ—వేదాంతేష్యితి. భిన్నోపక్రమత్వమేవాహ—కేచిది
శ్యాదినా. భూతభోక్తృశ్చ తీనాం మిథోవిరోధశంకానిరాసో వియత్పాదార్థః. లింగ

పూర్వస్త్విన్నాదే శ్చ తివిరుద్ధత్వాత్ పరపక్షాణామనపేక్షితమభాణి. తర్హి
తీనామప్యన్యోన్యవిరుద్ధత్వాత్ బ్రహ్మకారణవాదస్యాపి అనపేక్షత్వం స్యాదితి
౨కానిరాసాం పరం పాదద్వయమారభ్యతే. ఏవం చ పూర్వపాదేనాస్య పాద
ద్వయస్య దృంతసంగతిః శంకావ్యాజేన దర్శితా. పాదాంతరత్వాత్ పూర్వాధి
కరణేనాస్యాధి రణస్య న సంగత్యపేక్ష—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్చ తీనాం మిథోవిరోధాదప్రామాణ్యమ్, సిద్ధాంతే విరోధ

చ ఫలం యథోక్తాశంకానివృత్తిరేవ. తత్ర ప్రథమం తావదాకాశ
మాశ్రిత్య చింత్యతే కిమస్యాకాశస్యోత్పత్తిరస్తుత నాస్తీతి. తత్ర
తావత్ప్రతిపద్యతే — న వియదశ్రుతేరితి. న ఖల్వాకాశముత్పద్యతే.
కస్తాత్, అశ్రుతేః, న హ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి. ఛాందోగ్యే
హి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి సచ్ఛబ్దవాచ్యం
బ్రహ్మ ప్రకృత్య 'తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతే'తి చ పంచానాం మహా
భూతానాం మధ్యమం తేజ ఆదిం కృత్వాత్రయాణాం తేజోఽబన్నానా

శరీరశ్రుతీనాం తన్నిరాసః ప్రాణపాదార్థః. యథా మిథోవిరోధాత్పుర్వాపరవిరో
ధాచ్చ పరపక్షా ఉపేక్ష్యాః తథా శ్రుతిపక్షోఽప్యపేక్ష్య ఇతి శంఖోత్థానే పాద
ద్వయస్యారంభాత్పుర్వపాదేన దృష్టాంతసంగతిరితి సముదాయార్థః. ఆకాశవాయో
రుత్పత్తిమామనంతి తైత్తిరీయకాః, నామనంతి ఛందోగాః, జీవస్య ప్రాణానాం
చోత్పత్తిం 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ'తి వాజసనేయినః. 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణః'
ఇత్యాథర్వణికాశ్చామనంతి నాన్యే. ఏవమాకాశపూర్వికా క్వచిత్సృష్టిః, క్వచిత్రేజః
పూర్వికేతి క్రమవిరోధః. ఆదిపదాత్ 'స ఇమాంట్లోకానసృజతే'త్య క్రమః 'క్వచి
త్సృష్ట ప్రాణాః, క్వచిదష్టా' విత్యాది సంఖ్యాద్వారకశ్చ విరోధో గ్రాహ్యః. ప్రపంచః
పాదద్వయం. తథా చ పాదద్వయస్య శ్రుతీనాం మిథో విరోధనిరాసార్థత్వా
చ్చుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయస్సిద్ధాః. అత్రాకాశస్యోత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్విరో
ధోఽస్తి న వేతి వాక్యభేదకవాక్యత్వాభ్యాం సందేహో యద్యుత్పత్తిస్తదా
వాక్యభేదేన విరోధాదప్రామాణ్యమనయోశ్చుత్సోరితి పూర్వపక్షయిష్యన్నాదావ
నుత్పత్తిపక్షమేకదేశీ గృహ్యతీత్యాహ—తత్ర తావదితి.

భావాత్ప్రామాణ్యమితి ఫలభేదః. ఏవం సర్వేషు చాధికరణేషు పాదద్వయగతేషు
పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. అత్రాదౌ సృష్టివాక్యానామవిరోధం ప్రతి
పాదయితుమాకాశమాశ్రిత్య ఏచార్యతే. కిమాకాశస్యోత్పత్తిరస్తి, ఉత నేతి
సందేహో, యద్యస్తి తర్హి ఛాందోగ్యే ఆకాశవాయూ వినా 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి
తేజ ఆదికా సృష్టిః శ్రూయతే; తైత్తిరీయకేతు—'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇతి
ఆకాశాదికా. తథా చానయోర్వాక్యయోర్విరోధ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—
ఏకదేశిమతేన న వియత్ ఆకాశః ఉత్పద్యతే. కస్తాత్, అశ్రుతేః ఆకాశస్యోత్పత్తి
ప్రతిపాదకవాక్యస్యాశ్రవణాత్. యద్యసి 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇతి శ్రుతి
రస్తి, తథాపి సా గౌణీతి గూఢాభిసంధిః.

ముత్పత్తిశ్చావ్యతే. శ్రుతిశ్చ నః ప్రమాణమతీంద్రియార్థవిజ్ఞానో
త్పత్తౌ. న చాత్ర శ్రుతిరన్యైకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదినీ. తస్మాన్నా కాశ
స్యోత్పత్తిరితి.

సూ. అస్తి తు. ౨.

తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే. మా నామాకాశస్య చ్ఛాందో
గ్యేభూదుత్పత్తిశ్చుత్పంతరే త్వస్తి. తైత్తిరీయకాస్సమామనంతి
'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ'తి ప్రకృత్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్తన
ఆకాశస్సంభూత'ఇతి. తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః క్వచి త్తేజఃప్రము
ఖాసృష్టిః క్వచిదాకాశ ప్రముఖేతి. న న్వేక వాక్యతానయోశ్చుత్సో
ద్యుక్తా. సత్యం. సా యుక్తా న తు సావగంతుం శక్యతే, కుతః, 'త త్తేజో
సృజ'తేతి సకృచ్ఛ్చుతస్య స్రష్టాస్సృష్టవ్యద్వయేన సంబంధానుపపత్తేః
'త త్తేజోసృజత తదాకాశమసృజతే'తి. నను సకృచ్ఛ్చుతస్యాపి కర్తుః
కర్తవ్యద్వయేన సంబంధో దృశ్యతే, యథా ససూపం పక్తౌదనం పచతీతి.
ఏవం తదాకాశం సృష్ట్వా తత్తేజోసృజతేతి యోజయిష్యామః.
నైవం యుజ్యతే, ప్రథమజత్వం హి ఛాందోగ్యే తేజసోనగమ్యతే.
తైత్తిరీయకే చాకాశస్య, న చోభయోః ప్రథమజత్వం సంభవతి,

౨. ఉత్పత్తిశ్రుతిర్దుఖ్యా నాస్తీతి గూఢాభిసంధిః సంప్రతి పూర్వపక్షయతి
సూత్రకారః—అస్తిత్వితి. ఏకవాక్యత్వేన ప్రామాణ్యసంభవే కిమితి శ్రుత్యోర
ప్రామాణ్యమితి శంకతే—న న్వేకవాక్యతేతి. ఏకవాక్యత్వాసంభవాదప్రామాణ్య
క్తమిత్యాహ—సత్యమిత్యాదినా. ఏకస్య యుగపత్యగ్రద్యయాసంబంధేన
సంబంధసంభవాదేకవాక్యతేతి ముఖ్యసిద్ధాంతీ శంకతే—నను సకృదితి.
ప్రామాణ్యవాదీ దూషయతి—నైవమితి. క్రమో న యుజ్యతే ద్వయోః శ్రుత
ప్రథమ్యభంగావతేరిత్యర్థః. ఏకస్తాద్విదశబీజాద్దశద్వయపదస్తూభయం ప్రథమమిత్యత
ఆహ—నచేతి. వాయోరగ్నిరితి క్రమశ్రుతిభంగప్రసంగాదితి శేషః. ఛాందోగ్య

తతశ్చ ఆకాశస్యోత్పత్తేరనభ్యుపగమాదేవ న విరోధ ఇతి గ్రంథాభిసంధిమజా
నానః శంకతే—

తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే. ఛాందోగ్యే ఆకాశస్యోత్పత్త్యభావేన సా

ఏతేనేతరశ్రుత్యక్షరవిరోధోఽపి వ్యాఖ్యాతః. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన
ఆకాశస్సంభూతః' ఇత్యత్రాపితస్మాదాకాశస్సంభూతస్తస్మాత్తేజస్సంభూత
మితి సకృచ్ఛ్చురితస్యాపాదానస్య సంభవనస్య చ వియత్రేజోభ్యాం
యుగపత్సంబంధానుపపత్తేః 'వాయోరగ్ని'రితి చ పృథగామ్నానాత్.
అస్మిన్ విప్రతిషేధే కశ్చిదాహ.

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. 3.

నాస్తి వియదుత్పత్తిః అశ్రుతేరేవ. యాత్వితరా వియదుత్పత్తి
వాదిసి శ్రుతిరుదాహృతా సా గౌణీ భవితుమర్హతి. కస్తాత్, అసంభ
వాత్. నహ్యకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణ
భుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు. తే హి కారణసామగ్ధ్యసంభవాదా
కాశస్యోత్పత్తిం వారయంతి. సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తకార
ణేభ్యో హి కిల సర్వముత్పద్యమానం సముత్పద్యతే. ద్రవ్యస్య చైక
జాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యం సమవాయికారణం భవతి. న చాకాశ

శ్రుతేస్తితి శ్రుతివిరుద్ధార్థత్వముక్త్వా తిత్తిరిశ్రుతేస్త్విరుద్ధార్థత్వమాహ—ఏతేనేతి.
ఏతత్పదార్థమాహ—తస్మాదితి. ఛాందోగ్యే శ్రుతం తేజసః ప్రాథమ్యమత్ర దుర్యోజ
మిత్యర్థః. కించ సత్పదార్థ ఆత్మా ఛాందోగ్యే తేజస ఉపాదానం శ్రూయతే అత్ర
తు వాయురితి చైకవాక్యతేత్యాహ—వాయూరితి.

3. ఏవం శ్రుత్యోర్విరోధాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే స ఏవ వియ
దనుత్పత్తివాదీ స్వమతేన ప్రామాణ్యం బ్రూత ఇత్యాహ—అస్మిన్నితి. ఏవమాధ్యాయ
సమాప్తేరధికరణేషు ప్రథమం విరోధాచ్ఛ్చురిత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం తత ఏక
దేశసిద్ధాంతః పశ్యాన్తుఖ్యసిద్ధాంతే శ్రుతీనామవిరోధేనైకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమ
న్వయసిద్ధిరితి ఫలం క్రమశ్చేత్యవగంతవ్యమ్. తత్ర శ్రుత్యోర్విరోధే సత్యధ్యయన
విధ్యపాత్రయో రప్రామాణ్యయో గాఢ్వియదుత్పత్త్యసంభవరూపతర్కానుగృహీత
చ్ఛాందోగ్యశ్రుతిర్దుఖ్యార్థా ఇతరా గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిమతం విప్రణోతి—
నాస్తిత్యాదినా. ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రిశూన్యత్వాదాత్మవత్, న చావిద్యా

శ్రుతిః తైత్తిరీయకేఽస్తిత్యర్థః. తథా చ విరోధస్తదవస్థ ఏవేతి శంకితురాశయః.

ఏకదేశి స్వాభిప్రాయం ప్రకటయతి—

న హ్యకాశస్యోత్పత్తిశ్రుతిర్దుఖ్యా, కిం తు గౌణీ. కుతః, అసంభవాత్

స్వైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యమారంభకమస్తి, యస్మిన్సమవాయి
కారణే సత్యసమవాయికారణే చ తత్సంయోగే ఆకాశ ఉత్పద్యేత.
తదభావాత్తు తదనుగ్రహప్రవృత్తం నిమిత్తకారణం దూరాపేతమేవా
కాశస్య భవతి. ఉత్పత్తిమతాం చ తేజఃప్రభృతీనాం పూర్వోత్తర
కాలయోర్విశేషస్సంభావ్యతే ప్రాగుత్పత్తేః ప్రకాశాదికార్యం న
బభూవ పశ్చాచ్ఛ భవతీతి. ఆకాశస్య పునర్న పూర్వోత్తరకాలయో
ర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యతే. కిం హి ప్రాగుత్పత్తేరనవకాశమసు
షిరమచ్ఛిద్రం బభూవేతి శక్యతేఽధ్యవసాతుమ్. పృథివ్యాదివైధర్మ్యాచ్చ
విభుత్వాదిలక్షణాదాకాశస్వాజత్వసిద్ధిః. తస్మాద్యథా లోకే ఆకాశం
కురు ఆకాశో జాత ఇత్యేవంజాతీయకో గౌణః ప్రయోగో భవతి,
యథా చ ఘటాకాశః కరకాకాశో గృహాకాశ ఇత్యేకస్వాప్యాకాశ
స్వైవంజాతీయకో భేదవ్యపదేశో భవతి. వేదేఽపి 'ఆరణ్యానాకాశేష్వా
లభేర'న్ని త్యేవముత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ ద్రష్టవ్యా.

బ్రహ్మణోస్సత్వాద్ధేత్వసిద్ధిః విజాతీయ త్వేనానయోరారంభకత్వాయోగాదసంయుక్త
త్వాచ్చ సంయోగ ఏవ. హి ద్రవ్యస్యాసమవాయికారణమతస్సమవాయ్యసమవాయినో
రభావాన్న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. ప్రాగభావశూన్యత్వాచ్చత్తవదాకాశో నోత్పద్యత
ఇత్యాహ—ఉత్పత్తిమతాం చేతి. ప్రకాశశ్చక్షుషానుభవః ఆదిపదాత్తమోఽధ్వంస
పాకయోర్గ్రహణం. మూర్తద్రవ్యాశ్రయత్వం హ్యేకాశస్య కార్యం, తచ్చ ప్రళయే
ఽప్యస్తి పరమాణ్వాశ్రయత్వాదతో న ప్రాగభావ ఇత్యర్థః. ప్రాగభావాసత్త్వం స్ఫుట
యతి—కిం హితి. స్థూలాశ్రయోఽవకాశః సూక్ష్మాశ్రయశ్చిద్రం పరమాణ్వాశ్రయ
స్సుషిరమితి భేదః. కిం చాత్తవదాకాశో న జాయతే, విభుత్వాదస్పర్శద్రవ్యత్వాచ్చే
త్యాహ—పృథివ్యాదీతి. తస్మాదుక్తతర్కబలాద్గౌణీ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః. భేదోక్తే
ణ త్వే వైదికోదాహరణమాహ—వేదేఽప్యారణ్యానితి. ఆకాశేష్వితి భేదవ్యపదేశో
'ణ ఇతి సంబంధః.

కాశోత్పత్తౌ సమవాయికారణాదిసామగ్రిభావాత్, విభుత్వేన నిత్యత్వాను
మానాచ్చ ఆకాశోత్పత్తేరసంభవాదిత్యర్థః.

సూ. శబ్దాచ్చ. ౪.

శబ్దః ఖల్వప్యాకాశస్యాజత్వం ఖ్యాపయతి. యత ఆహ 'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమితి న హ్యమృతస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. 'ఆకాశవత్స్వగతశ్చ నిత్యః' ఇతి చ. ఆకాశేన బ్రహ్మ సర్వగతత్వనిత్యత్వాభ్యాం ధర్మాభ్యాముపమిమాన ఆకాశస్యాపి తౌ ధర్మౌ సూచయతి, న చ తాదృశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. 'స యథానంతోఽయమాకాశః ఏవమనంత ఆత్మా వేదితవ్యః' ఇతి చోదాహరణమ్, 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ ఆకాశ ఆత్మేతి'తి చ. న హ్యకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వే బ్రహ్మణస్తేన విశేషణం సంభవతి నీలేనేవాత్పలస్య. తస్మాన్నిత్యమేవాకాశేన సాధారణం బ్రహ్మేతి గమ్యతే.

సూ. స్యాచైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. ౫.

ఇదంపదోత్తరం సూత్రం. స్యాదేతత్కథం పునరేకస్య సంభూతశబ్దస్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్తన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యస్తిన్నధికారే

౪. న కేవలం తర్కాదాకాశస్యామృతత్వత్తిః కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ సూత్రకారః—శబ్దాచ్చేతి. నిత్యభావస్యానాదిత్వాదితి భావః. ఆత్మేతి చ శబ్ద ఇహోదాహరణమిత్యన్వయః. ఆకాశశరీరమస్యేతి బహువ్రీహిణాత్వంతసామ్యభావాద్బ్రహ్మదాకాశస్యానాదిత్వమిత్యర్థః.

౫. పదోత్తరమితి. శంకోత్తరమితి యావత్. తాన్యేవ శంకాపదాని పతతి—స్యాదేతదితి. అధికారే ప్రకరణే, యదైకస్తి బ్రహ్మప్రకరణే 'అన్నం బ్రహ్మ ఆనందో బ్రహ్మేతి'తి వాక్యయోర్బ్రహ్మశబ్దస్యాన్నే గౌణత్వమానందే ముఖ్యతా తదైకవాక్యస్థస్యైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య గుణముఖ్యార్థభేదో యోగ్యతాబలా

కిం చ—

'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమ్' ఇత్యాకాశో ఆమృతశబ్దదర్శనాత్ సాకాశస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః.

నను ఏకస్త్విన్వాక్యే ఏకస్య సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వం ముఖ్యత్వం చ విరుధ్యతే ఇత్యత ఆహ—

యథా ఏకస్త్విన్నేవ ప్రకరణే విషయభేదాత్ 'అన్నం బ్రహ్మ' ఇత్యత్ర బ్రహ్మ

పరేషు తేజఃప్రభృతిష్వనువర్తమానస్య ముఖ్యత్వం సంభవత్యాకా
 శే చ గౌణత్వమితి. అత ఉత్తరముచ్యతే.—స్వాచ్చైకస్వాపి సంభూత
 శబ్దస్య విషయవిశేషవశాద్దాణో ముఖ్యశ్చ ప్రయోగో బ్రహ్మశబ్దవత్.
 యదైకస్వాపి బ్రహ్మశబ్దస్య 'తపసా బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య తపో బ్రహ్మ'తీ
 త్యస్తిన్నధికారేనాదిషు గౌణః ప్రయోగ ఆనందే చ ముఖ్యః,
 యథాచ తపసి బ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనే బ్రహ్మశబ్దో భక్త్యా ప్రయుజ్యతే
 అంజసా తు విజ్ఞేయే బ్రహ్మణి తద్వత్. కథం పునరనుత్పత్తౌ నభసః
 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితీయం ప్రతిజ్ఞా సమర్థ్యతే. నను నభసా ద్వితీ
 యేన సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి కథం చ బ్రహ్మణి విదితే సర్వం
 విదితం స్వాదితే. తదుచ్యతే. ఏకమేవేతి తాపత్స్వకార్యాపేక్షయోప
 పద్యతే. యథా లోకే కశ్చిత్కుంభకారకులే పూర్వేద్యుర్నృద్దండ
 చక్రాదీని చోపలభ్యాపరేద్యుశ్చ నానావిధాన్యమత్రాణి ప్రసారితా
 న్యుపలభ్య బ్రూయాన్తృదేవై కాకినీ పూర్వేద్యురాసీదితే. స చ తయా
 వధారణయా మృత్యుర్యజాతమేవ పూర్వేద్యుర్నాసీదిత్యభిప్రేయా
 న్న దండచక్రాది తద్వత్. అద్వితీయశ్రుతిరధిష్ఠాత్రంతరం వారయతి
 యథా మృదోఽమత్రప్రకృతేః కుంభకారోఽధిష్ఠాతా దృశ్యతే నైవం
 బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేరన్యోఽధిష్ఠాతా స్తీతి. న చ నభసాపి ద్వితీయేన

దిత్యాహ—స్వాచ్చైతి. ఉదాహరణాంతరమాహ—యథా చేతి. అభేదోపచారో
 భక్తిః. తాం ముఖ్యసిద్ధాంత్యాక్షిపతి—కథం పునరితి. స ఏవాక్షేపద్వయం స్పష్ట
 యతి. నన్వితి. అద్వితీయత్వశ్రుతిబాధస్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధశ్చేత్యర్థః. ప్రథమా
 క్షేపం దృష్టాంతేన పరిహరతి—ఏకమేవేతి. కార్యరూపద్వితీయశూన్యత్వం ప్రాగప
 స్థాయామవధారణశ్రుత్యర్థఇత్యర్థః. కులే గృహే, అమత్రాణి ఘటాదీని పాత్రాణి.
 ఏకమేవేత్యవధారణవ్యావర్త్యం కార్యమితి వ్యాఖ్యానాద్ద్వితీయపదవ్యావర్త్యమాహ.
 ద్వితీయశ్రుతిరితి. ఆకాశస్య ద్వితీయత్వమంగీకృత్యాద్ద్వితీయాదిపదసంకోచః కృత
 దపి నాస్తీత్యాహ—న చ నభసాపీతి. ధర్మసామ్యే బ్రహ్మనభసోః కథం భేద

శబ్దో గౌణః 'ఆనందో బ్రహ్మ' ఇత్యత్ర ముఖ్యః, తథా ప్రకృతేఽపి విషయభేదాదే
 కస్య గౌణత్వం చ స్వాదిత్యర్థః.

సద్విత్తీయం బ్రహ్మ ప్రసజ్యతే. లక్షణాన్యత్వనిమిత్తం హి నానాత్వమ్,
 న చ ప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మనభసోర్లక్షణాన్యత్వమస్తి క్షీరోదకయోరివ
 సంసృష్టయోర్వాపిత్వామూర్తత్వాదిధర్మసామాన్యాత్. సర్గకాలే తు
 బ్రహ్మ జగదుత్పాదయితుం యతతే స్తిమితమితరత్తిష్ఠతి తేనాన్యత్వ
 మవసీయతే. తథాచ 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ'త్వాదిశ్రుతిభ్యోఽపి బ్రహ్మ
 కాశయోరభేదోపచారసిద్ధిః. అతఏవ చ బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన
 సిద్ధిః. అపిచ సర్వం కార్య ముత్పద్యమానమాకాశేనావ్యతిరిక్తదేశ
 కాలమేవోత్పద్యతే బ్రహ్మణా చావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవాకాశం
 భవతీత్యతో బ్రహ్మణా తత్కార్యేణ చ విజ్ఞాతేన సహ విజ్ఞాతమేవా
 కాశం భవతి. యథా క్షీరపూర్ణే ఘటే కతిచిదబ్బిందవః ప్రక్షిప్తా
 స్సంతః క్షీరగ్రహణేనైవ గృహీతా భవంతి. న హి క్షీరగ్రహణాద
 బ్బిందుగ్రహణం పరిశిష్యతే. ఏవం బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చావ్యతి
 రిక్తదేశకాలత్వాద్గృహీతమేవ బ్రహ్మగ్రహణేన సభో భవతి తస్మా
 ద్భాక్తం సభసస్సంభవశ్రవణమిత్యేవంప్రాప్తృదమాహ.

సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః. ౬.

'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'
 మితి 'ఆత్మని ఖిల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదిత'
 మితి 'కస్తిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి, 'న కాచన

స్తత్రాహ—సర్గకాలేత్వితి. ధర్మసామ్యాదద్వితీయతోపచారఇత్యర్థే శ్రుతిమాహ—
 తథా చాకాశేఽతి. ద్వితీయమాక్షేపం పరిహరతి—అత ఏవేతి. అభేదోపచారాదేవే
 త్యర్థః. సభసో బ్రహ్మతత్కార్యాభ్యాసభిన్నదేశకాలత్వాచ్చ తజ్ఞానే తజ్ఞానమిత్యాహ—
 అపిచేతి.

౬. ఏవమాకాశస్మానుత్పత్తౌ సర్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యేకదేశసిద్ధాంతః
 ప్రాప్తః, తం ముఖ్యసిద్ధాంతీ దూషయతి—ప్రతిజ్ఞేతి. అహానిరబాధః సామయజురభర్వ
 ణశాఖాభేదజ్ఞాపనార్థా ఇతి శబ్దాః—న కాచనేతి. ఆత్మభిన్నం జ్ఞేయం నాస్తీత్యర్థః.

ఇవమేకదేశమతం దూషయన్ సిద్ధాంతయతి—
 ఔపనిషదాత్ బ్రహ్మణః సర్వస్య వస్తుజాతస్య అవ్యతిరేకాత్ ఏకవిజ్ఞానాత్

ప్రతిజ్ఞాం స్థాపయంతి 'ఇదం సర్వం యదయమాత్తా బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా'దిత్యేవమాదయః, తస్మాజ్జ్వలనాదివదేవ గగనమప్యుత్పద్యతే యదుక్తం అశ్రుతేర్నవియదుత్పద్యతఇతి, తదయుక్తం, వియదుత్పత్తివిషయశ్రుత్యంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇతి, సత్యం దర్శితం, విరుద్ధం తు 'తత్తేజోఽసృజ'తే త్యనేన శ్రుత్యంతరేణ. నైకవాక్యత్వాత్సర్వశ్రుతీనామ్. భవతి ఏకవాక్యత్వమవిరుద్ధానామిహ తు విరోధఉక్తః. సకృచ్ఛ్చుతస్య స్రష్టాః స్రష్టవ్యద్వయసంబంధాసంభవాద్ద్వయోశ్చ ప్రథమజత్వాసంభవాద్వికల్పాసంభవాచ్ఛేతి. నైష దోషః. తేజస్సర్గస్యతైత్తిరీయకే తృతీయత్వశ్రవణాత్ 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని' రితి. అశక్యాహీయం శ్రుతిరన్యథా పరిణేతుమ్, శక్యా పరిణేతుం చ్ఛాందోగ్యశ్రుతిః తదా ఆకాశం వాయుంచ సృష్త్వా తత్తేజోఽసృజతేతి. నహీయం శ్రుతిః తేజోజనిప్రధానా సతీ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధామాకాశస్యోత్పత్తిం వారయితుం శక్నోతి,

దూషితే శ్రుత్యప్రామాణ్యవాదీ సోవక్తం స్తారయతి—సత్యం దర్శితమితి. ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ—నైకేతి. 'తత్తేజోఽసృజతే'తి సకృచ్ఛ్చుతస్య స్రష్టరాకాశతేజోభ్యాం యుగవత్సంబంధే తిత్తిర్యక్తక్రమబాధాత్క్రమేణాకాశం సృష్త్వా తేజోఽసృజతేతి సంబంధే తేజః ప్రాథమ్యభంగప్రసంగాద్వస్తుని వికల్పాసంభవేన తయోశ్చాఖ్యాభేదేన ప్రాథమ్యవ్యవస్థాయాఅయోగానైకవాక్యతేతి ప్రాప్తే ముఖ్యవివదూషయతి—నైష దోషఇతి. అప్రామాణ్యకల్పనాద్వరమపౌరుషేయశ్రుతీనామేకవాక్యత్వేన ప్రామాణ్యకల్పనం తచ్చైకవాక్యత్వం బలవచ్ఛ్చుత్వా దుర్బలశ్రుతేః కల్పం, బలవతీ చ తిత్తిరిశ్రుతిః ప్రకృతిపంచమ్యా పౌర్వాపర్యాఖ్యక్రమస్య శ్రుతత్వాత్, ఛాందోగ్యశ్రుతిస్తు దుర్బలా. తేజః ప్రాథమ్యశ్రుత్యభావాత్తేజస్సర్గమాత్రం తు శ్రుతం తృతీయత్వేన పరిణేయమిత్యేకవాక్యతేజ్యర్థః. యదుక్తమేకదేశినా ఛాందోగ్యశ్రుత్యాకాశోత్పత్తిర్వార్యత ఇతి తన్నిరస్తం. కించ సా శ్రుతిః కిం తేజో జన్తవరా? ఉత తేజోజన్తవియదనుత్పత్తిశ్చేత్యుభయవరా? ఆద్యేన తద్వారణమిత్యాహ—నహీతి. అవిరోధాదిత్యర్థః. న ద్వితీయః శ్రుత్యంతరవిరోధేనోభయవరత్వకల్ప

'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' 'ఏతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్' ఇత్యాదిశబ్దేభ్యః కార్య

ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. సప్తాత్వేకోఽపి క్రమే
 ణానేకం సప్తవ్యం సృజేదిత్యేకవాక్యత్వకల్పనాయాం సంభవంత్యాం
 న విరుద్ధార్థత్వేన శ్రుతిర్వాతవ్యానచాస్తాభిసంకృచ్ఛితస్య సప్తసప్త
 వ్యద్వయసంబంధోఽభిప్రేయతే, శ్రుత్యంతరవశేన సప్తవ్యాంతరోప
 సంగ్రహాత్. యథాచ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలా' నిత్యత్ర సాక్షా
 దేన సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న ప్రదేశాంత
 రవిహితం తేజఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయతి. ఏవం తేజసోఽపి
 బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న శ్రుత్యంతరవిహితం నభఃప్రముఖము
 త్పత్తిక్రమం వారయితుమర్హతి. నను శమవిధానార్థమేతద్వాక్యం
 'త లానితి శాంతఉపాసీతే'తి శ్రుతేర్నై తత్సృష్టివాక్యం, న తస్మాదే
 త . ౧ దేశాంతరప్రసిద్ధం క్రమమనురోద్ధమర్హతీతి 'త త్తేజోఽసృజతే'
 త్యే త్సృష్టివాక్యం, న తస్మాదత్ర యథాశ్రుతిక్రమో గృహీతవ్యః
 ఇతి, నేత్యుచ్యతే. న హి తేజఃప్రాథమ్యానురోధేన శ్రుత్యంతరప్ర

నాయోగాద్వాక్యభేదాపత్తే శ్చేత్యాహ—ఏక స్యేతి. న నేకస్య సప్తరనే కార్థసంబంధవ
 ద్వాక్యస్యాప్యనేకార్థతా కిం న స్యాదిత్యతాహ—సప్తాత్వేతి. ఏకస్య సృష్టికర్తురనేక
 కార్యసంబంధో దృష్టః. న త్యేకస్య వాక్యస్యానేకార్థత్వం దృష్టం నానార్థకప్రయోగే
 తు పయతనయేత్యాదావావృత్త్యా వాక్యభేద ఏవ. ఆనయనస్య జలక్షీరాభ్యాం పృథ
 క్సంబంధాదిత్యర్థః. ఫలితమాహ—ఇత్యేకేతి. ఏకస్య శబ్దస్యావృత్తిం వినాఽనేకా
 ర్థత్వం నాస్తీతి చేదసృజతేతి శబ్దస్య ఛాందోగ్యఉపసంహృతాకాశాదిజన్తార్థమావృత్తి
 దోషస్యాదిత్యతాహ—న చేతి. ఛాందోగ్యస్థతేజోజన్త ఆకాశాదిజన్త పూర్వకం,
 తేజోజన్త త్వాత్తిత్తిరిస్థతేజోజన్త వదిత్యాకాశాదిజన్తోపసంహారే 'తదాకాశమసృజ'తేతి
 వాక్యాంతరస్థైవివకల్పనాన్నావృత్తిదోష ఇత్యర్థః. శ్రుత్యంతరస్థః క్రమశ్శ్రుత్యంతరే
 గ్రాహ్య ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథా చేతి. సృష్టౌ తాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యాం
 దృష్టాంతశ్రుతివైషమ్యం శంకతే—నన్విత్యాదినా. తేజఃప్రాథమ్యస్వీకారే ఆకాశ
 సర్గో ధర్మ తద్ధర్మః క్రమః ప్రాథమ్యం చేతి ద్వయం శ్రుతం బాధనీయమితి గౌరవ
 మాకాశప్రాథమ్యేత్వార్థికతేజస్సర్గప్రాథమ్యమాత్రబాధ ఇతి లాఘవం మత్వాహ—
 నేత్యుచ్యత ఇతి. కించ ప్రధానధర్మిత్యాగాద్వరం గుణభూతస్య తేజస్సర్గప్రాథమ్యస్య
 ధర్మస్య త్యాగ ఇత్యాహ—నహీతి. కించ కిం సృష్టిపరశ్రుతిసిద్ధత్వాత్తేజఃప్రాథమ్యం

కారణాభేదపరేభ్యః ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరవగమ్యతే. న చైవమప్యాకాశస్యోత్పత్తౌ పూర్వోక్త

సిద్ధో వియత్పదార్థః పరిత్యక్తవ్యో భవతి పదార్థధర్మత్వాత్క్రమస్య. అపిచ 'త త్తేజోఽస్మజ'తేత నాత్ర క్రమస్య వాచకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి అర్థాత్తు క్రమో గమ్యతే, స చ 'వాయోరగ్ని'రిత్యనేన శ్రుత్యంతర ప్రసిద్ధేన క్రమేణ నివార్యతే. వికల్పసముచ్చయా తు వియ త్తేజసోః ప్రథమజత్వవిషయావసంభవాసభ్యుపగమాభ్యాం నివారితౌ, తస్మా న్నాస్తి శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః. అపిచ చ్ఛాందోగ్యే 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ' త్యేతాం ప్రతిజ్ఞాం వాక్యోపక్రమే శ్రుతాం సమర్థ యితుమసమామానా తమపి వియదుత్పత్తావుపసంఖ్యాతవ్యం కిమంగపున నైత్తిరీయకే సమామానతం నభో న సంగృహ్యతే. యచ్ఛక్తమా కాశస్య సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాద్భ్రష్టాణా తత్కారైశ్చ సహ విదితమేవ తద్భవతి, అతో న ప్రతిజ్ఞా హీయతే న చైకమేవాద్వితీయ మితి శ్రుతికోపో భవతి, క్షీరోదకవద్భ్రష్టానభసోరవ్యతిరేకోపపత్తేరితి. అత్రోచ్యతే. న క్షీరోదకన్యాయేనేదమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమ్. మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాద్ధి ప్రకృతివికారన్యాయే నైవేదం సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమితి గమ్యతే క్షీరోదకన్యాయేన చ సర్వవిజ్ఞానం కల్ప్యమానం న సమ్యగ్విజ్ఞానం స్యాత్. న హి క్షీరజ్ఞాన గృహీతసోదకస్య సమ్యగ్విజ్ఞాన గృహీతత్వమస్తి. న

గృహ్యతే? ఉత ప్రథమస్థానే తేజసస్సర్గశ్రుత్యార్థాత్ప్రథమభానాన్నాద్య ఇత్యాహ—అపిచేతి. ద్వితీయమనూద్య దూషయతి—అర్థాత్త్వేతి. యదుక్తం వస్తునివి కల్పాసంభవాదుభయోః ప్రాథమ్యం శాఖాభేదేన వ్యవస్థితం న భవతి నాపుభయోర్ద్వి దళాంకురవత్సముచ్చిత్యోత్పత్త్యా ప్రాథమ్యం వాయోరగ్నిరితి క్రమబాధాపాతాదితి తదిష్టమేవేత్యాహ—వికల్పేతి. న కేవలం శ్రుత్యోర్ద్వయోరవిరోధస్సహార్దం చాస్తి త్యాహ—అపిచేతి. వియదుపసంగ్రహ్యమిత్యన్వయః. వియదనుత్పత్తిపాదినోక్తం క్రమమనూద్య ప్రతిజ్ఞాయా అద్వితీయశ్రుతేశ్చ ముఖ్యార్థతాత్పర్యాపగమాన్న గౌణార్థతేతి దూషయతి—యచ్ఛక్తమిత్యాదినా. ప్రకృతివికారన్యాయస్తదనన్యత్వ న్యాయః, ఉదకం క్షీరస్థమపి క్షీరజ్ఞానాన్న గృహ్యతే భేదాదితి భావః. మాస్తు సమ్యక్ జ్ఞానం శ్రుతేర్భృంతిమూలత్వసంభవాదిత్యాశంక్యాపౌరుషేయత్వాన్వైప

విరోధస్తదస్థ ఏవేతి వాచ్యమ్. 'ఛాందోగ్యశ్రుతిః తైత్తిరీయకశ్రుత్యనుసారేణ ఆకాశం

చ వేదస్య పురుషాణామివ మాయాళీకవంచనాదిభిరర్థావధారణ
ముపపద్యతే. సావధారణా చేయమేకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతిః
క్షీరోదకన్యాయేన నీయమానా పీడ్యేత. న చ స్వకార్యాపేక్షయేదం
వస్త్యేకదేశవిషయం సర్వవిజ్ఞానమేవాద్వితీయతావధారణం చేతి
న్యాయ్యం. మృదాదిష్వపి హి తత్సంభవాన్న తదపూర్వవదుపన్యసిత
వ్యం భవతి 'శ్వేతకేతో యన్న సోమ్యేదం మహామనా అనూచాన
మానీ స్తబ్ధోఽస్యత తమాదేశమప్రాప్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం
భవతీ' త్యాదినా. తస్మాదశేషవస్తువిషయమేవేదం సర్వవిజ్ఞానం సర్వస్య
బ్రహ్మకార్యతాపేక్షయోపన్యస్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. యత్పునరేతదుక్త
మసంభవాద్దాణీ గగనస్యోత్పత్తిశ్రుతిరితి. తత్ర బ్రూమః—

సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. ౨.

తుశబ్ధోఽసంభవాశంకాయా వ్యావృత్త్యర్థః. న ఖల్వాకాశో
త్పత్తావసంభవాశంకా కర్తవ్యా, యతో యావత్కించిద్వికారజాతం
దృశ్యతే ఘటఘటికోదంచనాది వా కటక కేయూరకుండలాదివా సూచీ
నారాచనిస్త్రాంశాది వా తావానేవ విభాగో లోకే లక్ష్యతే, నత్వవికృ
తం కించిత్కుతశ్చిద్విభక్తముపలభ్యతే. విభాగశ్చాకాశస్య పృథివ్యాది
మిత్యాహ—న చ వేదస్యేతి. మాయా భ్రాంతిః తయాళీకం మిథ్యాభాషణం తేన
వంచనమయథార్థబోధనం ఆదిపదాద్విప్రలిప్సాప్రమాదకరణాపాటవాని గృహ్యంతే.
ప్రతిజ్ఞాముఖ్యత్వమభిధాయాద్వితీయశ్రుతిముఖ్యతామాహ—సావధారణేతి. సర్వ
దైవతనిషేధపరేత్యర్థః. ఉభయగోణత్వేఽద్భుతవదుపన్యాసో మృదాదిదృష్టాంతై
స్తత్సాధనం చ న స్యాదితి దోషాంతరమాహ—న చేత్యాదినా.

౨. కార్యమేవ వస్త్యేకదేశ ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రీశూన్యత్వాదిత్యత్రా
కాశో వికారః, విభక్తత్వాద్భూతాదివదితి సత్ప్రతిపక్షమాహ—యత్పునరిత్యాదినా.
యో విభక్తస్సవికార ఇత్యన్వయముక్త్వా యస్త్యవికారస్స న విభక్తః యథాత్మేతి
వ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ—న త్వవికృతమితి. దిగాదిషు వ్యభిచారమాశంక్య పక్షసమత్వా
వాయం చ సృష్ట్యా 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి విపరిణమ్యత ఇతి నానయోర్విరోధః,
యత్తు సామగ్ర్యభావాదితి, తన్న; శ్రౌతస్య బ్రహ్మణ ఏవ వియత్సామగ్రీత్వాత్.

భ్యోఽవగమ్య తే, తస్మాత్సోఽపి వికారో భవితుమర్హతి. ఏతేన దిక్కాల
మనఃపరమాణ్వాదీనాం కార్యత్వం వ్యాఖ్యాతమ్. నన్వాత్తాప్యాకా
శాదిభ్యో విభక్త ఇతి తస్యాపి కార్యత్వం ఘటాదివత్ప్రొప్పీతి, స,
'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇతి శ్రుతేః. యది హ్యత్తాపి వికారస్యాత్మ
స్థాత్పరమన్యన్న శ్రుతమిత్యాకాశాది సర్వం కార్యం నిరాత్మకమాత్మనః
కార్యత్వే స్యాత్, తథాచ శూన్యవాదః ప్రసజ్యేత. ఆత్మత్వాదే
వాత్మనో నిరాకరణశంకానువపత్తిః. న హ్యత్తాగంతుకః కస్యచిత్స్వ
యంసిద్ధత్వాత్. నహ్యత్తాత్మనః ప్రమాణమపేక్ష్య సిద్ధ్యతి. తస్య హి

నైవమిత్యాహ—ఏతేనేతి. విభక్తత్వేనేత్యర్థః. ఆత్మని వ్యభిచారం శంకతే—నన్వితి.
ధర్మసమానసత్తాకవిభాగస్య హేతుత్వాత్పరమార్థాత్తని విభాగస్య కల్పితత్వేన భిన్న
సత్తాకత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—నేతి. ఆత్మ చాజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వం విశేషణ
మతో నాజ్ఞానతత్సంబంధాదౌ వ్యభిచారః. నన్వాత్తా కార్యః, విభక్తత్వాత్, పస్తు
త్వాద్వా, ఘటవదిత్యాభాసతుల్యమిదమనుమానమిత్యాశంక్యాత్మనః పరమకారణత్వేన
శ్రుతస్య కార్యత్వే శూన్యతాప్రసంగ ఇతి బాధకసత్త్వాత్తస్యాభావత్వం, నాత్మ కించి
ద్బాధకమస్తి ప్రత్యుతాకాశస్యాకార్యత్వే నిత్యానేకద్రవ్యకల్పనా శ్రౌతప్రతిజ్ఞా
హాన్యాదయో బాధకాస్సంతీతి నాభాసతుల్యతేత్యాహ—ఆత్మనఇతి. ఇష్టః ప్రసంగ
ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ—ఆత్మత్వాదితి. ఆత్మాభావః కేన చిజ్ఞాయతే న వా, ఆద్యే
యో జ్ఞాతా స పరిశిష్యత ఇతి న శూన్యతా, ద్వితీయేఽపి న శూన్యతా మానాభావా
దిత్యర్థః. కించ యద్ధి కార్యం సత్తాస్ఫుర్వోరన్యాయపేక్షం తన్నిరాకార్యమాత్మాత్వ
వికార్యో నిరపేక్షత్వాన్న బాధయోగ్య ఇత్యాహ—నహ్యత్వేత్యాదినా. కస్యచి
త్కారణస్యాగంతుకః కార్యో న హి. సత్తాస్ఫుర్వోస్సిద్ధేరనన్యాయత్తత్వాదిత్యక్ష
రార్థః. తత్త స్ఫుర్వేరనన్యాయత్వత్వం వివృణోతి—నహీతి. తదుక్తం సురేశ్వరా
చార్యైః “ప్రమాతా చ ప్రమాణం చ ప్రమేయం నిశ్చితిస్తథా. యత్సాన్నిధ్యా
త్వసిద్ధ్యంత తత్సిద్ధౌ కిమపేక్షత” ఇతి. తథా శ్రుతిరపి ‘పురుషస్స్వయంజ్యోతిస్తస్య
భాసా సర్వమిదం విభాతీ’తి చ. నన్వాత్మనస్స్వతస్సిద్ధౌ ప్రమాణవైయర్థ్యం
తత్రాహ—తస్యేతి. నను ప్రమేయస్యాపి స్వప్రకాశత్వం కింన స్యాదిత్యశంకా—న

యచ్చ నిత్యత్వానుమానాచ్చేతి, తచ్ఛానుమానేనైవ దూషయతి—

తుశబ్ద ఆకాశోత్పత్త్యసంభవశంకావ్యాప్త్యర్థః. యతః యావద్వికార

ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాన్యప్రసిద్ధప్రమేయసిద్ధయే ఉపాదీయంతే. న
హ్యకాశాదయః పదార్థాః ప్రమాణనిరపేక్షాస్వయంసిద్ధాః కేన
చిదభ్యుపగమ్యంతే. అత్తా తు ప్రమాణాదివ్యవహారాశ్రయత్వా
త్ప్రగేవ ప్రమాణాదివ్యవహారాత్సిద్ధ్యతి. నచేదృశస్య నిరాకరణం
సంభవతి. ఆగంతుకం హి వస్తు నిరాక్రియతే న స్వరూపం. యఏవ హి
నిరాకర్తా తదేవ తస్య స్వరూపం. నహ్యగ్నేర్వాష్ణ్యమగ్నినా నిరాక్రి
యతే, తథాహమేవేదానీం జానామి వర్తమానం వత్స్వహమేవాతీత
మతీతతరం చాజ్ఞాసిషమహమేవానాగతమనాగతతరం చ జ్ఞాస్యా
మిత్యతీతానాగతవర్తమానభావేనాన్యథాభవత్యపి జ్ఞాతవ్యేన జ్ఞాతు
రన్యథాభావోఽస్తి సర్వదా వర్తమానస్వభావత్వాత్, తథా భస్మీభవ
త్యపి దేహేనాత్మన ఉచ్ఛేదో వర్తమానస్వభావత్వాదన్యథాస్వభా

హీతి. అతో న ప్రమాణవైయర్థ్యమితి భావః. అత్తాపి మానాధీనసిద్ధికః కిం న స్యాది
త్యత ఆహ—అత్తాత్వితి. అయమర్థః—నిశ్చితసత్తాకం హి జ్ఞానం ప్రమేయసత్తానిశ్చ
యకం. గేహే ఘటో దృష్టో నవేతి జ్ఞానసంశయేన దృష్ట ఇతి వ్యతిరేకనిశ్చయే చార్థ
స్వరూపానిశ్చయాజ్ఞానసత్తానిశ్చయశ్చ న స్వతః కార్యస్య స్వప్రకాశత్వాద్యోగా
న్నాపి జ్ఞానాంతరాదనవస్థానాదతస్మాక్షిణైవ జ్ఞానసత్తానిశ్చయో వాచ్యః. తత్ర
సాక్షిణశ్చేజ్ఞానాధీనసత్తానిశ్చయః ఆనోన్యన్యశ్రయస్సాన్యదతస్సర్వసాధకత్వాదాత్తా
స్వతస్సిద్ధ ఇతి. స్వప్రకాశస్యాపి బాధః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చేతి. జడం హి
పరాయత్త ప్రకాశత్వాదాగంతుకం బాధయోగ్యం న స్వప్రకాశాత్ స్వరూపం,
తస్య సర్వబాధసాక్షిస్వరూపస్య నిరాకర్త్రంతరాభావాత్స్వస్య చ స్వనిరాకర్తృత్వా
ద్యోగాత్. న హి సునిపుణేనాపి స్వాభావో ద్రష్టుం శక్యత ఇత్యర్థః. ఏవం స్వత

స్సిద్ధిత్వాదాత్తా న బాధ్యితుమిచ్ఛత్వా స్వతస్సత్తాకత్వాచ్చ న బాధ్య ఇత్యాహ—
భాహమేవేతి. జ్ఞానజ్ఞేయయోస్సత్తావ్యభిచారేఽపి జ్ఞాతుస్సత్తాకరూపత్వాన్న సత్తావ్యభి
చార ఇత్యర్థః. మాస్తు జీవతో జ్ఞాతురన్యథాభావః మృతస్య తు స్యాదిత్యత ఆహ—
తథేతి. ఉచ్ఛేదో వినాశోఽన్యథాస్వభావత్వం మిథ్యాత్వం వా సంభావయితుమపి న
శక్యం, అహమస్తీత్యనుభవసిద్ధసత్స్వభావస్య బాధాభావాదిత్యర్థః. ఏవమాత్త నశ్శూ

జాతం విభాగో దృశ్యతే, న త్వవికారే బ్రహ్మణి; లోకే ఘటాదేర్వికారస్యైవ విభ

వత్సం వా న సంభావయితుం శక్యం. ఏవమప్రత్యాభ్యేయస్వభావ
త్వాదేవాకార్యత్వమాత్తనః కార్యత్వం చాకాశస్య. యత్తుక్తం
సమానజాతీయమనేకకారణద్రవ్యం వ్యోమో నాస్తీతి తత్ప్రతి
చ్యతే, న తావత్సమానజాతీయమేవారభతే న భిన్నజాతీయమితి నియ
మోఽస్తి. న హి తంతూనాం తత్సంయోగానాం చ సమానజాతీయత్వ
మస్తి, ద్రవ్యగుణత్వాభ్యుపగమాత్. న చ నిమిత్తకారణానామపి
తురీవేమాదీనాం సమానజాతీయత్వనియమోఽస్తి స్యాదేతత్సమవాయి
కారణవిషయఏవ సమానజాతీయత్వాభ్యుపగమో న కారణాంతర
విషయ ఇతి, తదప్యనైకాంతికం. సూత్రగోవాలైర్హ్యనేకజాతీయై
రేకా రజ్జుస్సృజ్యమానా దృశ్యతే. తథా సూత్రైరూర్ణాదిభిశ్చ
విచిత్రాన్కంబళాన్వితన్వతే. సత్త్వద్రవ్యత్వాద్యపేక్షయా వా సమాన
జాతీయత్వే కల్ప్యమానే నియమానర్థక్యం, సర్వస్య సర్వేణ సమాన
జాతీయకత్వాత్, నాప్యనేకమేవారభతే నైకమితి నియమోఽస్తి. అణు

న్యత్వనిరాసేన శూన్యతాప్రసంగస్యానిష్ఠత్వముక్తం, తతశ్చాత్తనః కార్యత్వాను
మానమాభాస ఇత్యాహ—ఏవమితి. అకార్యాత్తనస్సిద్ధౌ తస్యావిద్యాసహితస్యోపా
దానస్యాదృష్టాదినిమిత్తస్య చ సత్త్వాదాకాశానుత్పత్తిహేతోస్సామగ్రీ శూన్యత్వస్య
స్వరూపాసిద్ధేరుక్తసత్ప్రతిపక్షబాధాచ్ఛాకాశస్య కార్యత్వం నిరవద్యమిత్యాహ—
కార్యత్వం చేతి. ఆత్మావిద్యయోర్విజాతీయత్వాన్నాకాశారంభకత్వమిత్యుక్తమనూద్య
నిరస్యతి—యత్త్విత్యాదినా. కిం కారణమాత్రస్య సాజాత్యనియమః? ఉత సమవా
యినః? తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం శంకతే—స్యాదేతదితి. కిం సమవాయితావచ్ఛేదక
ధర్మేణ సాజాత్యం? ఉత సత్త్వాదినా? నాద్య ఇత్యాహ—తదపీతి. న చ రజ్జ్వాది న
ద్రవ్యారంభకమితి వాచ్యం, ఘటాదేరపి తథాత్వాపాతాత్ ద్వితీయోఽస్తదిష్టః.
ఆత్మావిద్యయోర్వస్తుత్వేన సాజాత్యాదిత్యాహ—సత్త్వేతి. ఉపాదానస్య సాజాత్య
నియమం నిరస్య సంయుక్తానేకత్వనియమమద్వితీయస్యాసంగస్యాప్యాత్తన ఉపాదా
నత్వసిద్ధయే నిరస్యతి—నాపీత్యాదినా. కిమారంభకమాత్రస్యాయం నియమః? ఉత
ద్రవ్యారంభకస్య? నాద్య ఇత్యాహ—అణ్వీతి. ద్వ్యణుకస్య జ్ఞానస్య చాసమవాయి
కారణసంయోగజనకమాద్యం కర్త, యద్యప్యదృష్టపదాత్త సంయుక్తే అణుమనసీ ఆద్య
క్తత్వదర్శనాత్. యథా చాయం ప్రయోగః—అకాశాదిః పరాధీనసత్తాకః, స్వ

మనసోరాద్యకర్తారంభాభ్యుపగమాత్. ఏకైకో హి పరమాణుః
 మనశ్చాద్యం స్వకర్తారభతే న ద్రవ్యాంతరైస్సంహత్యేత్యభ్యుప
 గమ్యతే. ద్రవ్యారంభే ఏవానేకారంభకత్వనియమ ఇతి చేన్న, పరి
 ణామాభ్యుపగమాత్. భవేదేష నియమో యది సంయోగసచివం
 ద్రవ్యం ద్రవ్యాంతరస్యారంభకమభ్యుపగమ్యేత తదేవ తు ద్రవ్యం
 విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానం కార్యం నామాభ్యుపగమ్యతే
 తచ్చ క్వచిదనేకం పరిణమతే మృద్భిజాద్యంకురాదిభావేన క్వచిదేకం
 పరిణమతే క్షీరాదిదధ్యాదిభావేన. నేశ్వరశాసనమస్త్యనేకమేవ కారణ
 కార్యం జనయతీతి, అతశ్శ్రుతిప్రామాణ్యాదేకస్తాద్భిప్రాణ ఆకాశాది
 మహాభూతోత్పత్తిక్రమేణ జగజ్జాతమితి నిశ్చయతే. తథాచోక్తం
 'ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి'తి. యచోక్తమాకాశస్యో
 త్పత్తౌ న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యత ఇతి,
 తదయుక్తం, యేనైవ హి విశేషేణ పృథివ్యాదిభ్యో వ్యతిరిచ్యమానం
 నభస్స్వరూపవదిదాసీమధ్యవసీయతే సవ విశేషః ప్రాగుత్పత్తేర్నాసీ

కర్తారంభకే తథాపి కర్తృసమవాయి న ఏకత్వాదనేకత్వనియమభంగ ఇత్యాహ—
 ఏకైకో హితి. ద్రవ్యాంతరైస్సమవాయిభిరిత్యర్థః. ద్వితీయముత్థాప్యారంభవాదానంగీ
 కారేణ దూషయతి.—ద్రవ్యేత్యాదినా. న త్వభ్యుపగమ్యతే తస్మాన్నైషనియమ ఇతి
 శేషః. యత్తు క్షీరపరమాణుషు రసాంతరోత్పత్తౌ తైరేవ దధ్యారంభ ఇతి తన్న, క్షీర
 నాశే మానాభావాద్రసవద్దధోఽప్యేకద్రవ్యారభ్యత్వసంభవాచ్చ, ద్రవ్యగుణసంకేత
 స్యపారుషేయస్య శ్రుత్యర్థనిర్ణయాహేతుత్వాదితి భావః. లోకే కర్తుస్సహాయదర్శనాద
 సహాయాద్భిప్రాణః కథం సర్గ ఇతి తత్రాహ—తథా చోక్తమితి. ప్రాగభావశూన్యత్వ
 హేతురప్యసిద్ధ ఇత్యాహ—యచోక్తమిత్యాదినా. శబ్దాశ్రయత్వం విశేషః శబ్దాది
 మానాకాశః ప్రళయే నాస్తి 'నాసీద్రజో నోవ్యోమే'తి శ్రుతేః. నన్వాకాశభావే
 కాతన్యం స్యాదితి చేత్, సుశిక్షితోఽయం నైయాయకతనయః. నన్వాకాశభావస్త
 ద్ధర్తో వా కాతన్యం కింతు మూర్తద్రవ్యవిశేషః తత్సంయోగవిశేషో వా కాతన్యం,
 తచ్చ ప్రళయే నాస్తితి భావః. 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ'తి శ్రుతేరగ్నాన్యైష్ట్యవద్భిప్రా

సమానసత్తాకవిభాగవత్త్వాత్ ఘటాదివత్—ఇతి. తథా చ పరోక్షావిభక్తత్వహేతోర

దితి గమ్యతే. యథా చ బ్రహ్మ న స్థూలాదిభిః పృథివ్యాదిస్వభావై
స్వభావవత్ 'అస్థూలమనణ్వే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవమాకాశస్వభావే
నాపి న స్వభావవదనాకాశమితి శ్రుతేరవగమ్యతే, తస్మాత్ప్రాగు
త్పత్తేరనాకాశమచ్ఛిద్రమితి స్థితమ్. యదప్యక్తిం పృథివ్యాదివైధర్మ్యా
దాకాశస్యాజత్వమితి, తదప్యసత్. శ్రుతివిరోధే సత్యత్వత్వసంభ
వానుమానస్యాభాసతోపపత్తేః, ఉత్పత్త్యనుమానస్య చ దర్శిత
త్వాత్, అనిత్యమాకాశమనిత్యగుణాశ్రయత్వాద్భూతాదివదిత్యాది
ప్రయోగసంభవాచ్చ. ఆత్మనానైకాంతికమితి చేన్న, తస్మాప్రనిషదం
ప్రత్యనిత్యగుణాశ్రయత్వాసిద్ధేః. విభుత్వాదీనాం చాకాశస్యోత్పత్తి
వాదినం ప్రత్యసిద్ధత్వాత్. యచ్ఛక్తిమేతచ్ఛబ్దాచ్చేతి తత్రామృతత్వ
శ్రుతిస్తావద్వియత్యమృతా దివౌకస ఇతి వద్ద్రష్టవ్యా. ఉత్పత్తి
ప్రశయయోరుపపాదితత్వాత్. 'ఆకాశవత్స్వరగతశ్చ నిత్యః' ఇత్యపి
ప్రసిద్ధమహత్త్వేనాకాశేనోపమానం క్రియతే, నిరతిశయమహత్త్వాయ
నాకాశసమత్వాయ. యథేషురివ సవితా ధావతీతి క్షిప్రగతిత్వా

స్వభావస్యాకాశస్య సతి బ్రహ్మణి కథమభావస్తత్రాహ—యథా చేతి. విభుత్వా
దాకాశసమం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యర్థః. విభుత్వాత్సర్వద్రవ్యత్వనిరవయవద్రవ్యత్వ
లింగానాం విభక్తత్వాదిలింగసహితాగమబాధమాహ—యదపీత్యాదినా. ధర్మినాశా
భావే గుణనాశో న స్యాదితి తర్కార్థమనిత్యపదం గుణాశ్రయత్వమేవ హేతుః,
తచ్చ స్వసమానసత్తాకగుణవత్త్వమతో నిర్గుణాత్తని న వ్యభిచారః. భూతత్వమాది
శబ్దార్థః. స్వరూపాసిద్ధిమప్యహ—విభుత్వాదీనాం చేతి. సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగః
పరిమాణవిశేషో వా విభుత్వం నిర్గుణాత్తని దృష్టాంతే నాస్తి, సంయోగస్య సావయవత్వ
నియతస్యాజత్వసాధ్యవిరుద్ధతా చ, స్వరూపోపచయరూపం తు విభుత్వమాత్తాకాశ
యోర్న సమం. 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుతేః. క్వచిదాకాశసామ్యం తు బ్రహ్మణో
యత్కించిత్సర్వసంబంధేన వ్యపదిశ్యతే, అసక్తత్వేన వా, పంచీకరణాదస్పర్శత్వమసి
కార్యద్రవ్యస్యానిత్యత్వాన్నిరవయవత్వమప్యసిద్ధం, ద్రవ్యత్వజాతిశ్చైత్తన్యసిద్ధేత్య
నిత్య ఇత్యంశేన సామ్యం న వివక్షితం. నను 'స యథానంతో'యమాకాశ వ

సిద్ధిర్ద్రష్టవ్యా. అమృతశబ్దప్రయోగస్తు ఆపేక్షికః. అత ఆకాశస్య బ్రహ్మకార్యత్వం
సిద్ధమ్.

యోచ్యతే నేషుతుల్యగతిత్వాయ తద్వత్. ఏతేనానంతత్వోపమాన శ్రుతిర్వాఖ్యాతా. 'జ్యాయానాకాశా'దిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ బ్రహ్మణ స్సకాశాదాకాశస్యోనపరిమాణత్వసిద్ధిః'న తస్య ప్రతిమా'స్తీతి చ బ్రహ్మణోఽనుపమానత్వం దర్శయతి 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ బ్రహ్మణోఽన్యేషామాకాశాదీనామార్తత్వం దర్శయతి. తపసి బ్రహ్మశబ్దనదా కాశస్య జన్తశ్రుతేర్గౌణత్వమిత్యేతదాకాశసంభవశ్రుత్యనుమానా భ్యాం పరిహృతమ్, తస్మాద్బ్రహ్మకార్యం వియదితి సిద్ధమ్.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. ౮.

అతిదేశోఽయమ్. ఏతేన వియద్వాఖ్యానేన మాతరిశ్వాపి వియ దాశ్రయో వాయుర్వాఖ్యాతః. అత్రాప్యేతే యథాయోగం పటాః రచయితవ్యాః. న వాయురుత్పద్యతే, ఛందోగానాముత్పత్తిప్రకరణే

మనంత ఆత్మే'తి శ్రుతిర్నిత్యత్వేవైవ సామ్యం బ్రూతే నేత్యాహ—ఏతేనేతి. ఆకాశస్య కార్యత్వేనానిత్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతిస్తాపేక్షికాఽనంత్యద్వారా ముఖ్యా నంత్యం బోధయతీతి భావః. న్యూనత్వాచ్చాకాశస్య నముఖ్యోపమానత్వమిత్యాహ— జ్యాయానితి. ముఖ్యోపమానాసత్త్వే శ్రుతిః 'తస్యే'తి. తస్మాదాకాశస్యోపమానత్వ మాత్రేణ నిత్యత్వం నాస్తీతి భావః. అనిత్యత్వేనాసత్త్వే శ్రుతిమాహ—అతోఽన్య ఇతి. యత్త్వేకస్యైవ సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వం ముఖ్యత్వం చేతి తన్న, ఆకాశేఽపి య ముఖ్యత్వసంభవాదిత్యాహ—తపసీతి. బలవత్తిత్తిరిశ్రుత్యా ఛందోగ్యశ్రుతేర్న సనాదేకవాక్యతయా సప్రతి బ్రహ్మత్వని సమన్వయ ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౮. 'ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః' అతిదేశత్వాన్ని పృథక్సంగత్యా ద్యపేక్షా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి శ్రుతేః 'ఆకాశాద్వాయు'రితి శ్రుత్యా ఏరోధో ఽస్తి నవేత్సేకవాక్యత్వభావాభావాభ్యాం సంశయే గౌణపక్షపూర్వపక్షసిద్ధాంతపక్షానతి దిశతి—అత్రాపీత్యాదినా. పూర్వత్ర హ్యేకాశానంతర్యం తేజసస్థాపితం తత్ర

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అతిదేశత్వాన్ని పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర వాయురుత్పత్తిరస్తి న వేతి

నామ్నా నాదిత్యేకః పక్షః, అస్తి తు తైత్తిరీయాణాముత్పత్తిప్రకరణే
ఆమ్నానం 'ఆకాశాద్వాయు'రితి పక్షాంతరం. తతశ్చ శ్రుత్యోర్వి
ప్రతిషేధే సతి గౌణీ వాయోరుత్పత్తిశ్రుతిః అసంభవాదిత్యపరోఽభి
ప్రాయః, అసంభవశ్చ దర్శితః. 'నైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయు'
రిత్యస్తమయప్రతిషేధాదమృతత్వాదిశ్రవణాచ్చ. ప్రతిజ్ఞానుపరోధా
ద్వావద్వికారం చ విభాగాభ్యుపగమాదుత్పద్యతే వాయురితి
సిద్ధాంతః. అస్తమయప్రతిషేధోఽపరవిద్యావిషయ ఆపేక్షికః, అగ్న్య
దీనామివ వాయోరస్తమయాభావాత్. కృతప్రతివిధానం చామృత
త్వాదిశ్రవణమ్. నను వాయోరాకాశస్య చ తుల్యయోరుత్పత్తిప్రక
రణే శ్రవణాశ్రవణయోరేకమేవాధికరణముభయవిషయమస్తు కిమితి

వాయుతేజసోస్తుల్యవదానంతర్యే వాయోరగ్నిరితి క్రమశ్రుతిబాధాత్పర్వాపర్యే
తేజః ప్రాథమ్యభంగానైకవాక్యతేతి పూర్వపక్షే గౌణవాద్యభిప్రాయమాహ—తత
శ్చేతి. అస్తమయప్రతిషేధో ముఖ్యోత్పత్త్యసంభవే లింగం 'వాయుశ్చాంతరిక్షం
చైతదమృత'మితి. తస్మైవ లింగస్వాభ్యాసః. 'వాయురేవ పృష్ఠిస్సమష్టిశ్చే'తి
సర్వాత్పత్త్యం లింగాంతరమాదిపదార్థః. తథా సంవర్గవిద్యాయాం 'వాయుర్హ్యేవైతా
న్సర్వానగ్న్యదీన్సంహరతీ'తి శబ్దమాత్రేణైశ్వర్యశ్రవణం లింగాంతరం గ్రహ్యం.
ఏతైర్లింగైర్వాయురనాద్యనంత ఇతి ప్రతీతేరుత్పత్తిర్గాణిత్యవిరోధః శ్రుత్యోరితి
ప్రాప్తే ప్రతిపిపాదయిషితప్రతిజ్ఞాశ్రుతేర్బలీయస్తాత్పత్త్యాధికానాం తత్ర తత్ర
వాయూత్పత్తివాక్యానాం భూయస్తాదుక్తవిభక్తత్వాదిలింగానుగ్రహాచ్చ ముఖ్యైవ
వాయోరుత్పత్తిః, తథాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి శ్రుత్యోరేక
వాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయః. లింగాని తూపాస్యవాయుస్తావకత్వాదాపేక్షిక
తయా వ్యాఖ్యేయానీతి ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా. కృతం ప్రతి
విధానం ఆపేక్షికత్వేన సమాధానం యస్య తత్తథా. అధికరణానారంభమాశంకోక్తా
మధికాశంకామాహ—నన్విత్యాదినా. 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృజ్కే'ఇత్యాది

సందేహే, ఛాందోగ్యే వాయోరుత్పత్తిర్న శ్రూయతే; తైత్తిరీయకే చ శ్రూయతే.
తథా చ పూర్వపదనయోర్వాక్యయోర్విరోధప్రాప్తౌ తత్పరిహారాయ ఉత్పత్తిర్గాణీ
వాచ్యా. 'నైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయుః' ఇతి లయప్రతిషేధాచ్చ న వాయో
రుత్పత్తిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన ఆకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వవ్యాఖ్యానేన

దేశేనాసతి విశేష ఇతి, ఉచ్యతే—సత్యమేవమేతత్, తథాపి మందధి
యాం శబ్దమాత్రకృతాశంకానివృత్త్యర్థోఽయమతిదేశః క్రియతే.
సంవర్గవిద్యాదిషు హ్యుపాస్యతయా వాయోర్మహాభాగత్వశ్రవణాత్,
అస్తమయప్రతిషేధాదిభ్యశ్చ భవతి నిత్యత్వాశంకా కస్యచిదితి.
ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

సూ. అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః. ౯.

వియత్పవనయోరసంభావ్యమానజన్తనోరపుత్పత్తిముపశ్రుత్య
బ్రహ్మణోఽపి భవేత్ కుతశ్చిదుత్పత్తిరితి స్యాత్కస్యచిన్తతిః. తథా
వికారేభ్య ఏవాకాశాదిభ్య ఉత్తరేషాం వికారాణాముత్పత్తిముప
శ్రుత్యాకాశస్యాపి వికారాదేవ బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరితి కశ్చిన్తనేత,
శబ్దమాత్రం శంకామూలం నార్థ ఇతి ద్యోతనార్థం మాత్రపదం. తామేవ శంకా
మాహ—సంవర్గేతి. వ్యప్తిసమప్త్యుపాస్తిర్వాయం దికాం వత్సం వేదేత్యుపాస్తిశ్చాది
శబ్దార్థః. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౯. 'అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః' 'అనాద్యనంతం మహతః పరం ద్రువం న
చాస్య కశ్చిజ్జనితే'త్యాది బ్రహ్మనాదిత్వశ్రుతీనాం 'త్వంజాతో భవసి విశ్వతోముఖః'
ఇత్యుత్పత్తిశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేత్యేకవాక్యభావాభావాభ్యాం సందేహోఽస్తి
విరోధ ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే యథా వాయోదేరమృతత్వాదికముత్పత్తిశ్రుతిబలా
దాపేక్షికం తథా బ్రహ్మనాదిత్వమాపేక్షికమితి దృష్టాంతసంగత్యా ఏకదేశిపక్షం
ప్రపదయతి—వియదితి. బ్రహ్మకుతశ్చిజ్జాయతే కారణత్వాదాకాశవదిత్యనుమానాను
మాజ్ఞప్తశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ—తథేతి. నచానాదికారణాభావేనానవస్థాబీజాంకుర
నాదిత్వోపపత్తేః. తథాచ దీపాద్దీపవద్బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మాంతరోత్పత్తిః, ఉత్పత్తి
గాయురప్యాకాశావచ్ఛిన్నబ్రహ్మజన్యత్వేన వ్యాఖ్యాతః. అయప్రతిషేధస్తాపేక్షికః,
అన్యథా ప్రతిజ్ఞాహాన్యాదేః సమానత్వాదితి భావః.

పూర్వమసంభావితోత్పత్తికయోరపి వియత్పవనయోరుత్పత్తిరస్తితి శ్రుతిబలా
దుక్తమ్. తద్వత్ బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మాంతరోత్పత్తిః శ్రుతిబలాదస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేద
మాహ—

అత్ర 'న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః' ఇత్యాదీనాం బ్రహ్మణో నిత్యత్వ

తామాశంకామపనేతుమిదం సూత్రమ్. అసంభ వ స్త్వీతి. న ఖలు బ్రహ్మణ
స్సదాత్మకస్య కుతశ్చిదన్యతస్సంభవ ఉత్పత్తిరాశంకితవ్యా, కస్తాత్,
అనుపపత్తేః. సన్తాత్రం హి బ్రహ్మ న తస్య సన్తాత్రాదేవోత్పత్తిస్సంభ
వతి, అసత్యతీతయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేః. నాపి సద్విశేషా
ద్బ్రహ్మవిపర్యయాత్సామాన్యాద్విశేషా ఉత్పద్యమానా దృశ్యంతే.
మృదాదేర్ఘటాదయో న తు విశేషేభ్యస్సామాన్యం నాప్యసతో
నిరాత్మకత్వాత్, 'కథం అసతస్సజ్జాయేతే'తిచాక్షేపశ్రవణాత్ 'సకా
రణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః' ఇతి చ బ్రహ్మ
ణో జనయితారం వారయతి. వియత్పవనయోః పునరుత్పత్తేః ప్రదర్శి
తా న తు బ్రహ్మణస్సాస్తీతి వైషమ్యమ్. న చ వికారేభ్యో వికారాం
తరోత్పత్తిదర్శనాద్బ్రహ్మణోఽపి వికారత్వం భవితుమర్హతీతి మూల

శ్రుత్యా చానాదిత్వశ్చ తిర్నేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిరితి ప్రాప్తే
ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—తామితి. బ్రహ్మ న జాయతే కారణశూన్యత్వాన్నరవిషాణవ
ద్వ్యతిరేకేణ ఘటవచ్చేత్యనుమానానుగ్రహాద్విపక్షే చాకారణకకార్యవాదప్రసంగా
ద్బ్రహ్మణాదిత్వశ్చ తయో బలీయస్య ఇతి కారణత్వలింగబాధాజన్తశ్చుతిః కార్యా
భేదేన వ్యాఖ్యేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం. న చ హేత్వ
సిద్ధిః కారణస్యానిరూపణాత్. తథాహి కిం సన్తాత్రస్య బ్రహ్మణస్సన్తాత్రమేవ
సామాన్యం కారణం సద్విశేషో వా అసద్వా న త్రేధాపీత్యాహ—సన్తాత్రం హిత్యా
దినా. దీపస్తు దీపాంతరే నిమిత్తమిత్యనుదాహరణం. వియత్పవనయోర్బ్రహ్మణశ్చ
విభక్తత్వావిభక్తత్వాభ్యాం కారణభావాభావాభ్యాం చ వైషమ్యం. కారణత్వ
లింగస్యాప్రామాణికానవస్థాతరేణాపి బాధమాహ—న చ వికారేభ్య ఇత్యాదినా.
కారణస్యానభ్యుపగమే యదృచ్ఛావాదప్రసంగః, అనాదికారణానభ్యుపగమేఽనవస్థా

ప్రతిపాదకశ్చుతీనాం 'త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః' ఇతి శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి
న వేతి సందేహే, విరోధ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సతః సదాత్మకస్య
బ్రహ్మణః ఉత్పత్త్యసంభవః. కుతః, అనుపపత్తేః సత్సామాన్యాత్ సత్సామాన్యస్యో
త్పత్త్యనుపపత్తేః, విశేషస్యైవ హి ఘటాదేర్బ్రహ్మణాన్యజన్యత్వదర్శనాత్. జన్మ
శ్చుతిశ్చ ఔపాధికవిషయా. అతో నిత్యం బ్రహ్మాత్యవిరోధః.

ప్రకృత్యనభ్యుపగమేనచస్థాప్రసంగాత్. యా మూలప్రకృతిరభ్యుప
గమ్యతే తదేవ చ నో బ్రహ్మేత్యవిరోధః. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యహ. ౧౦.

ఛాందోగ్యే సన్తూలత్వం తేజసః శ్రావితం, తైత్తిరీయకే తు
వాయుమూలత్వం, తత్ర తేజోయోనిం ప్రతి శ్రుతివిప్రతిపత్తౌ సత్యాం
ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజఇతి. కుతః, 'సదేవే'త్యుపక్రమ్య 'తత్రే
జోఽసృజ' తేత్యుపదేశాత్, సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చ బ్రహ్మప్రభ
వత్వే సర్వస్య సంభవాత్, 'తజ్జలాని'తి చావిశేషశ్రుతేః 'ఏతస్మాజ్జాయతే
ప్రాణః' ఇతి చోపక్రమ్య శ్రుత్యంతరే సర్వస్యావిశేషేణ బ్రహ్మజత్వోప
దేశాత్. తైత్తిరీయకే చ 'సతపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం

ప్రసంగః, తదభ్యుపగమే బ్రహ్మవాదప్రసంగః, కారణాంతరస్య ప్రధానాదేర్నిరాసా
దితి భావః. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౦. 'తేజోఽతస్తథాహ్యహ' 'తత్రేజోఽసృజత వాయోరగ్ని'రితిచ శ్రుత్యో
ర్విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే సామాన్యాత్సామాన్యోత్పత్త్యసంభవేఽపి బ్రహ్మ
వాయోస్సామాన్యయోస్తేజోరూపవిశేషోపాదానసంభవాత్తుల్యబలతయాస్తి విరోధ
ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః సర్వత్రాధ్యాయసమాప్తే రేకవాక్యత్వాసంభవా
సంభవో సుశయబీజం. పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యం ఫలం, సిద్ధాంతే
ప్రామాణ్యమిత్యుక్తం న విస్తర్తవ్యం. ఏవం పూర్వపక్షే కార్యమాత్రస్య వివర్తత్వా
త్కల్పితస్య వాయోస్తేజః కల్పనాధిష్ఠానత్వాయోగాద్బ్రహ్మైవ తేజస ఉపాదానం

'కార్యాణాం బ్రహ్మైవోపాదానమిత్యర్థే శ్రుతీనాం భూయస్తాచ్చ తదనురోధా
, యోరగ్నిరితి క్రమార్థా పంచమిత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశీ సిద్ధాంతం ప్రాపయతి—
ప్రం తావద్బ్రహ్మయోనికం తేజ ఇత్యాదినా. శ్రుతీనాం విరోధమాత్రోపన్యాసేన

పూర్వత్ర సామాన్యాత్ సామాన్యోత్పత్తిర్తా భూత్; ఇహ సామాన్యాత్
బ్రహ్మణో విశేషస్య తేజస ఉత్పత్తిరస్తి వేతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

'వాయోరగ్నిః' ఇతి తేజసో వాయుజన్యత్వప్రతిపాదకతైత్తిరీయకశ్రుతేః
'తత్రేజోఽసృజత' ఇతి తేజసో బ్రహ్మజన్యత్వప్రతిపాదకచ్ఛాందోగ్యశ్రుత్యా విరో
ధోఽస్తి న వేతి సందేహే, విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. వాయోరపి బ్రహ్మకార్య

కించే'త్యవిశేషశ్రవణాత్. తస్మాద్వాయోరగ్ని'రితి క్రమోపదేశో
ద్రష్టవ్యః, వాయోరనంతరమగ్నిస్సంభూత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే.
తేజోఽతోమాతరిశ్వనో జాయత ఇతి. తస్మాత్తథా హ్యహ 'వాయో
రగ్ని'రితి. అవ్యవహితే హి తేజసో బ్రహ్మజత్వే సత్యసతి వాయుజత్వే
వాయోరగ్నిరితీయం శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్. నను క్రమార్థేషా
భవిష్యతీత్యుక్తం నేతి బ్రూమః.—'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్తన ఆకాశ
స్సంభూతః'ఇతి పురస్తాత్సంభవతే అపాదానస్యాత్తనః పంచమీనిర్దే
శాత్, తస్యైవ చ సంభవతేరిహాధికారాత్పరస్తాదపి తదధికారే'పుధి
వ్యాటపథయః' ఇత్యపాదానే పంచమీదర్శనాద్వాయోరగ్నిరిత్యపా
దానపంచమ్యేవైషేతి గమ్యతే. అపిచ వాయోరూర్ధ్వమగ్నిస్సం
భూత ఇతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః, క్లృప్తస్తు కారకార్థయోగో
వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి. తస్మాదేషా శ్రుతిర్వాయుయోనిత్వం

పూర్వపక్షః అచసిద్ధాంతేనావిరోధోక్తావేకదేశిపక్ష ఇతి జ్ఞేయం. తదుభయమపి ముఖ్య
సిద్ధాంతాపేక్షయా పూర్వపక్షత్వేన వ్యవహ్రియతే. సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇతి.
కదర్థితా బాధితార్థేతి యావత్. వాయోస్తేజః ప్రకృతిత్వం పంచమీశ్రుత్యా నిర్ధా
రితం, న చ కల్పితస్యోపాదానత్వాసంభవః, అధిష్ఠానత్వాసంభవేఽపి మృదాదివ
త్పరిణామిత్వసంభవాత్, స్వతస్తు బ్రహ్మణశ్చాందోగ్యే సప్తృత్వమాత్రం శ్రుతం
నోపాదానత్వం. న చ 'బహుస్యా'మితి కార్యాభేదే తుణలింగాదుపాదానత్వసిద్ధిర్లింగా
చ్ఛ్చురీర్బలీయస్తేన శ్రుత్యవిరోధేన లింగస్య నేయత్వాత్. నయనం చక్షు
వాయోర్బ్రహ్మణస్యత్వాద్వాయుజస్యాసి తేజసో బ్రహ్మప్రకృతికత్వమవిరుద్ధమితి
సిద్ధాంతగ్రంథాశయః. ఇహాధికారాదితి. వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి వాక్యసంబంధా
దిత్యర్థః. తదధికారే సంభూత్యధికారే. నిరపేక్షకారకవిభక్తేరుపపదసాపేక్షవిభక్త్య
పేక్షయా బలీయస్తాచ్చ న క్రమార్థా పంచమీత్యాహ—అపిచేతి. ఊర్ధ్వమనంతర
మితి చోపపదం వివా పంచమీమాత్రాత్క్రమో న భాతీతి కల్ప్య ఉపపదార్థ
యోగః ప్రకృత్యాఖ్యాపాదానకారకం తు నిరపేక్షపంచమ్యా భాతి విశేషతోఽత్ర

త్వేన తేజః ప్రత్యుపాదానత్వాసంభవాత్ బ్రహ్మాత్రజన్యత్వం తేజస ఇత్యవిరోధః
ఇత్యేకదేశిమతమ్. పరమసిద్ధాంతస్తు—తేజః అతః అస్తాద్వాయోర్జ్ఞాయతే; హి యతః,
తథా వాయుజన్యత్వం 'వాయోరగ్నిః' ఇతి శ్రుతిరాహ. న చ తస్మాత్సత్య ఛాందోగ్య

తేజసోఽనగమయతి. నన్విత రాపి శ్రుతిర్బ్రహ్మయోనిత్వం తేజసోఽనగ
మయతి తత్తేజోఽసృజ తేతి. న తస్యాః పారంపర్యజత్వేఽప్యవిరోధాత్.
యదాపి హ్యేకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా వాయుభావాపన్నం బ్రహ్మ
తేజో సృజతేతి కల్పతే తదాపి బ్రహ్మజత్వం తేజసో న విరుధ్యతే,
యథా తస్యాః శృతం తస్యా దధి తస్యా ఆమిత్యేత్యాది. దర్శయతి చ
బ్రహ్మణో వికారాత్తనావస్థానం 'తదాత్తానగ్ స్వయమకురుతే'తి.
తథాచేశ్వరస్తరణం భవతి. "బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహః" ఇత్యాదనుక్రమ్య
"భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏన పృథగ్విధాః" ఇతి. యద్యపి
బుద్ధ్యాదయః స్వకారణేభ్యః ప్రత్యక్షం భవంతో దృశ్యంతే తథాపి
సర్వస్య భావజాతస్య సాక్షాత్ప్రణాద్యా వా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్.
ఏతేనాక్రమవత్సృష్టివాదిన్య శ్శ్రుతయో వ్యాఖ్యాతాః తాసాం సర్వ
ధోఽపత్తేః క్రమవత్సృష్టివాదినీనాం త్వన్యథానుపపత్తేః ప్రతిజ్ఞాపి
సద్వంశ్యత్వమాత్రమపేక్షతే నాన్యవహితజన్యత్వమిత్యవిరోధః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ప్రకరణాదపాదానార్థత్వం పంచమ్యః క్లృప్తం క్లృప్తేన చ కల్ప్యం సతి విరోధే
బాధ్యమితి స్థితిరిత్యర్థః. పారంపర్యజత్వమేవాహ—యదాపీతి. తస్యాః ధేనోః, శృతం
తత్త్వం, తీరం సాక్షాత్కార్యం దధ్యాదికం తు పారంపర్యజమిత్యర్థః. దధిసంసృష్టం
కఠినతీరమామితా, బ్రహ్మణో వాయుభావే మానమాహ—దర్శయతి చేతి. పారం
పర్యజస్యాపి తజ్జత్వవ్యపదేశే స్మృతిమాహ—తథాచేతి. అంతఃకరణాదిభ్యో జాయ
మానబుద్ధ్యాదీనాం మత్త ఏవేత్యవధారణం కథమిత్యాశంక్యాహ—యద్యపీత్యాదినా.
ప్రణాద్యా పరంపరయా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ తజ్జత్వాత్ పరమకారణాంతరనిరాసార్థ
మవధారణం యుక్తమితి శేషః. ఏతత్పదార్థమాహ—తాసామితి. తజ్జ్ఞానిత్యాద్యుక్త
శ్రుతీనాం సాక్షాత్ప్రణాద్యా వా బ్రహ్మజత్వమాత్రేణోపపత్తేరిత్యర్థః. అక్రమ
శ్రుతీనాం బలవత్క మశ్రుత్యనుసారేణైకవాక్యత్వాద్వియద్వాయుద్వారా తేజః
కారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

శ్రుత్యా విరోధస్తదవస్థ ఇతి వాచ్యమ్. వాయోర్బ్రహ్మజన్యత్వేన వాయుభావాపన్న
బ్రహ్మజన్యత్వస్య ఛాందోగ్యశ్రుత్యర్థస్యైవ 'వాయోరగ్నిః' ఇతి శ్రుతేరవ్యర్థత్వేనైకా
ర్థత్వాదవిరోధ ఇతి.

సూ. ఆపః. ౧౧.

‘అతస్తథాహ్యహే’త్యనువర్తతే. ఆపోఽతస్తేజసో జాయంతే, కస్తాత్, తథాహ్యహ ‘తదపోఽసృజతే’ తి ‘అగ్నేరాపః’ ఇతి చ. సతి వచనే నాస్తి సంశయః. తేజసస్తు సృష్టిం వ్యాఖ్యాయ పృథివ్యాః వ్యాఖ్యాస్యన్న పోఽన్తరియామిత్యాప ఇతిసూత్రయాంబభూవ.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౧. ‘ఆపః’ అతిదేశోఽయమ్. తథాహ్యధర్వణే ముండకగ్రంథే ‘ఏతస్తా జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ’తి మంత్రే అపాం బ్రహ్మజత్వం శ్రుతమ్. ‘అగ్నేరాపః’ ఇతి శ్రుత్యా తస్య విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే తుల్యత్వాదస్తివిరోధ ఇతి పూర్వపక్షేఽపామగ్ని దాహ్యాత్వేన విరోధాదగ్నిజత్వాసంభవాత్క్రమార్థా పంచమిత్యవిరోధ ఇత్యధికాశం కాయాముక్తతేజోన్యాయమతిదిశ్య వ్యాచక్షే—అత ఇతి. ప్రత్యక్షవిరోధే కథమపా మగ్నిజత్వనిర్ణయస్తత్రాహ—సతి వచన ఇతి. త్రివృత్కృతయోరప్తేజసోర్విరోధేఽప్య గ్నేరాప ఇతి వచనాదతీంద్రియయోస్తయోర్నాస్తి విరోధ ఇతి నిర్ణయత ఇత్యర్థః. న కేవలం శ్రుత్యవిరోధజ్ఞానాయాయమతిదేశః కింతు పంచభూతోత్పత్తిక్రమనిర్ణయార్థం చేత్యాహ—తేజసస్త్వితి. తస్తాత్తేజోభావమాపన్నే బ్రహ్మణి శ్రుతిసమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

పూర్వం తేజసో వాయుజన్యత్వం కథితమ్. అథ అప్పృథివ్యోః క్రమేణ బుద్ధి స్థత్వాత్ బుద్ధిసన్నిధానలక్షణసంగత్యా తావదధికరణద్వయమాహ—

‘అతస్తథా హ్యహ’ ఇత్యనువర్తతే. ‘అగ్నేరాపః’ ఇతి శ్రుతేః ‘తదపోఽసృజతే’ ఇత్యపాం బ్రహ్మజన్యత్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. అపామగ్నిదాహ్యాత్వాత్ న తజ్జన్యత్వమిత్యవిరోధఇత్యేకదేశి సిద్ధాంతః. పరమసిద్ధాంతస్తు—ఆపః అతస్తేజసో జాయంతే; హి యస్తాత్, తథా తేజోజన్యత్వమ్, ‘అగ్నేరాపః’ ఇతి శ్రుతిరాహ. న హి త్రివృత్కృతయోరివాత్రివృత్కృతయోః అప్తేజసోః దాహ్యదాహకభావః సంభవతి, విరోధాభావాత్. అతః పూర్వపక్షేజోభావాపన్నబ్రహ్మజన్యత్వేన అనయోరైకార్థ్యాన్న విరోధ ఇతి.

సూ. పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః. ౧౨.

‘తా ఆప ఐక్షంత బహ్వస్సాస్యమః ప్రజాయేమహీతి తా అన్న మస్పజంత’ ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమనేనాన్న శబ్దేన వ్రీహీయ వాద్యభ్యవహార్యం వౌదనాద్యుచ్యతే కిం వా పృథివీతి. తత్ర ప్రాప్తం తావద్వ్రీహీయవాదోద్దానాది వా పరిగృహీతవ్యమితి, తత్ర హ్యన్న శబ్దః ప్రసిద్ధోలోకే, వాక్య తేజోఽవ్యేతమర్థముపోద్బలయతి ‘తస్మాద్యత్ర క్వచన వర్ష తి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతి’ తి వ్రీహీయవాద్యేవ హీసతి వర్షణే బహు భవతి న పృథివీతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-పృథివ్యే వేయమన్న శబ్దేనాద్యో జాయమానా వివక్ష్యత ఇతి. కస్తాత్, అధికారాద్రూపాచ్ఛబ్దాంతరాచ్చ. అధికారస్తావత్ ‘తత్తేజోఽస్పజత తద పోఽస్పజతే’తి చ మహాభూతవిషయో వర్తతే. తత్ర క్రమప్రాప్తాం పృథివీం మహాభూతం విలంఘ్య నాకస్తాద్వ్రీహ్యాదిపరిగ్రహో న్యాయ్యః. తథా రూపమపి వాక్యశేషే పృథివ్యనుగుణం దృశ్యతే ‘యత్కృష్ణం తదన్న స్యే’ తి. నహ్యోదనాదేరభ్యవహార్యస్య కృష్ణత్వనియమోఽస్తి నాపి వ్రీహ్యాదీనామ్. నను పృథివ్యా అపినైవ కృష్ణత్వనియమోఽస్తి, పయఃపాండరస్యాంగారరోహితస్య చ తే త్రస్య దర్శనాత్. నాయం

౧౨. ‘పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః’ విషయముక్త్యాన్నశబ్దమహాభూత ప్రకరణాభ్యాం సంశయమాహ—తా ఇతి. అభ్యవహార్యం భక్ష్యం, అత్ర శ్రుతౌ యద్యన్న మౌదనాదికం తదాద్యభ్యః పృథివీతి శ్రుత్యా విరోధః, యది పృథివీ తదా న విరోధ ఇతి ఫలం బోధ్యం. అప్పృథివ్యోః కార్యకారణభావాదధికరణసంగతిః. అన్నశ్రుతివృష్టిభవనత్వలింగాభ్యాం పూర్వపక్షః. తదేవ తత్రైవేతి శ్రుత్యర్థః. తథాచ క్వచిదన్నం క్వచిదద్యభ్యః పృథివీ తతోఽన్నమితి విరోధాన్నైకవాక్యతేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంత యతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. అధికారః ప్రకరణం, రూపం లింగం, పయః క్షీరం

‘అద్యభ్యః పృథివీ’ ఇతి పృథివ్యాః అజ్ఞన్యత్వశ్రుతేః ‘తా అన్నమస్పజంత’ ఇత్యన్నస్యాజ్ఞన్యత్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అన్నశబ్దస్య ఓద నాదౌ ప్రసిద్ధత్వేన పృథివీవాచకత్వాభావాద్విరోధ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు— పృథివ్యేవాత్రాన్నశబ్దేనోచ్యతే; న ఓదనాది. కుతః, అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః

దోషః బాహుళ్యా పేక్షత్వాత్. భూయిష్ఠంహిపృథివ్యాః కృష్ణం రూపం
న తథా శ్వేతరోహితే. పౌరాణికాఅపి పృథివీ చ్ఛాయాం శర్వరీముపది
శంతి సా చ కృష్ణాభాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లిష్యతే
శ్రుత్యంతరమపి సమానాధికార 'మద్భ్యః పృథివీ'తి 'భవతి.'తద్యద
పాం శర ఆసీత్ తత్సమహన్యతసా పృథివ్యభవ' దితి చ, పృథివ్యాస్తు
వ్రీహ్యదేరుత్పత్తిందర్శయతి—'పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్న
మితి చ. ఏవమధికారాదిషు పృథివ్యాః ప్రతిపాదకేషు సత్సు కుతో
వ్రీహ్యదిప్రతిపత్తిః. ప్రసిద్ధిరపృథికారాదిభిరేవ బాధ్యతే. వాక్యశేషో
ఽపి పార్థివత్వాదన్నాద్యస్య తద్ద్వారేణ పృథివ్యాఏవాద్భ్యః ప్రభవ
త్వం సూచయతీతి ద్రష్టవ్యమ్, తస్మాత్పృథివీయమన్న శబ్దేతే.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

తద్వత్పాండరం శ్వేతం, ఆంగారవద్రోహితం రక్తం. శబ్దాంతరశబ్దితం స్థానం వ్యాచక్షే
శ్రుత్యంతరమపీతి. అఖానంతర్యం పృథివ్యాః స్థానం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం తేనాప్య
న్నస్య పృథివీత్వమిత్యర్థః. తత్ తత్ర సృష్టికాలే యదపాం శరః యో మండవద్ధునీ
భావ ఆసీత్ స ఏవ సమహన్యత కఠినస్పంఘతోఽభూత్ సా అపాం కఠినా పరి
ణతిః పృథివ్యభవదితి శ్రుత్యర్థః. వ్రీహ్యద్యన్నసర్గః కస్తికా స్థాన ఇతి విపక్షాయా
మాహ—పృథివ్యాస్తీవ్తి. పంచమీయం. సృష్టిభవనత్వలింగసహితాన్నశ్రుతేః కథం
ప్రకరణలింగస్థానైర్బాధ ఇత్యాశంక్యాహ—వాక్యశేషోఽపీతి. ప్రబలదుర్బల
ప్రమాణసన్నిపాతే బహునాం దుర్బలానామత్యంతబాధాద్వరం ప్రబలప్రమాణ
స్యాల్పబాధేన కథం చిన్నయనమితి న్యాయేన శ్రుతిలింగయోరన్నమాత్రనిష్ఠత్వం
బాధితాఽన్నాత్మకపృథివీనిష్ఠత్వం నీయతే తాభ్యామన్నమాత్రగ్రహే ప్రకాశా
దీనాం పృథివీమాత్రవిషయాణామత్యంతబాధాపత్తేరితి భావః. అన్నస్య సృష్టిజత్వోక్తి
ద్వారా పృథివ్యా అజ్జన్యత్వం సూచ్యతే. పృథివీ అజ్జన్యా, పృథివీత్వాత్, అన్నవ
దిత్యనుమానాదిత్యక్షరార్థః. ఏవం తిత్తిరిశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాద
విరుద్ధో భూతసృష్టిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి మహాభూతోత్పత్త్యధికారాత్, 'యతక్రష్ణం తదన్నస్య' ఇతి
'ధివీత్వజ్ఞాపకకృష్ణరూపస్య శ్రవణాత్, 'అద్భ్యః పృథివీ' ఇతి పృథివ్యా ఏవ
త న్యత్వప్రతిపాదకశబ్దాంతరస్య సత్త్వాచ్చ. అతోఽనయోరైకార్థ్యేనైకవాక్యత్వాత్
ఆరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్సః. ౧౩.

కిమిమాని వియదాదీని భూతాని స్వయమేవ స్వవికారాస్సృజంతి
ఆహోస్విత్పరమేశ్వరఏవ తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యానంతం
తం వికారం సృజతీతి సందేహో సతి ప్రాప్తం తావత్స్వయమేవ సృజం
తీతి. కుతః “ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని” రిత్యాదిస్వాతంత్ర్యశ్ర
వణాత్. నన్వచేతనానాం స్వతంత్రాణాం ప్రవృత్తిః ప్రతిషిద్ధా, నైషదో
షః ‘తత్తేజ విక్షత తా ఆప విక్షంతే’తి చ భూతానామపి చేతనత్వ

౧౩. సంప్రతి తాని భూతాన్యాశ్చిత్యాశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యా తేషాం
స్వాతంత్ర్యమాశంక్య నిషేధతి. ‘తదభిధ్యానాదేవత్వీతి’ ఉక్తభూతాన్యాశ్చిత్య
సంశయపూర్వపక్షో దర్శయతి—కిమిమానీత్యాదినా. సంశయబీజానుక్తా పూర్వోత్తర
పక్షయుక్తయో బీజానీతి జ్ఞేయం. నన్వత్ర భూతానాం కిం స్వాతంత్ర్యేణోపాదా
నత్వమాశంక్యతే కర్తృత్వం వా, నాద్యః, ‘రచనానువపత్తే’ రిత్యాదిన్యాయవిరోధాదితి
శంకతే—నన్వీతి. న ద్వితీయః ఆచేతనత్వాదితి భావః. యథా మనుష్యాదిశబ్దైస్తత్
ద్దేహాభిమానినో జీవా ఉచ్యంతే తథాకాశాద్వాయురిత్యాదిశ్చ తావాకాశాదిశబ్ద
ైస్తద్భూతాభిమానిదేవతా ఉచ్యంతే, తాసాం స్వకార్యే వాయ్వాదౌ కర్తృత్వ
సంభవాన్నిరపేక్షనిమిత్తత్వం పంచమ్యర్థః. ఏవం ‘తదాత్మానగ్న్ స్వయమకురుతే’తి
శ్చ తౌ స్వయమితి విశేషణాద్భ్రష్టాణోన్యానపేక్షం సర్వకర్తృత్వం శ్రుతం. తథాచ
మిథో నిరపేక్షేశ్వరభూతకర్తృత్వశ్చ త్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి
సఫలం పూర్వపక్షమాహ—నైష దోష ఇతి. భూతానాం తదభిమానిదేవతానా
మిత్యర్థః. యథా ఆకాశాదిభావాపన్నబ్రహ్మణస్సర్వోపాదానత్వం తథా తదభిమాని
దేవతాజీవభావమాపన్నబ్రహ్మణః కర్తృత్వమితి పరంపరమేశ్వరకర్తృత్వశ్చ త్య
రోధః. స్వయమితి విశేషణమిశ్వరాంతరనిరాసార్థం న జీవభావాపేక్షానిరాసార్థ

ఇత్థముత్పత్తిక్రమేణ మహాభూతశ్చుతీనామవిరోధః ప్రత్యపాది. అధునా
తాని భూతాన్యాశ్చిత్యాన్యద్విచార్యత ఇతి ఆశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర బ్రహ్మణః సర్వసృష్టికర్తృత్వప్రతిపాదకశ్చుతేః భూతానాం భౌతిక
సృష్టృత్వప్రతిపాదకశ్చుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహో, ‘ఆకాశాద్వాయుః’
ఇత్యాదినా భూతానాం స్వస్వకార్యోత్పత్తౌ స్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్ తత్ప్రతిపాదక
శ్చుత్యా విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న ఏవ ఘరమేశ్వరః తత్త

శ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. స్వయమేవ పరమేశ్వరః తేన
తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంతం తం వికారం సృజతీతి కుతః,
తల్లింగాత్. తథాహి శాస్త్రం 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యః పృథివ్యా
అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ
మంతరో యమయతీ' త్యేవంజాతీయకం సాధ్యతానామేవ భూతానాం
ప్రవృత్తిం దర్శయతి. తథా 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయే
యేతి' తి ప్రస్తుత్య 'సచ్చ త్యచ్ఛాభవత్ తదాత్మానగ్ స్వయమకురు
తే' తి తస్మైవ సర్వాత్తభావం దర్శయతి. యత్త్వీక్షణశ్రవణమప్తే

మిత్యేకదేశసిద్ధాంత ఉపాసీయః. ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. ఆకా
శాదిశబ్దైర్న దేవతాలక్షణా ముఖ్యార్థే బాధకాభావాత్, పంచమ్యశ్చ ప్రకృతిత్వార్థా
స్తత్ర రూఢతరత్వాత్, తథాచాచేతనానాం భూతానాం కర్తృత్వమేవ నాస్తి,
కుత ఈశ్వరానపేక్షకర్తృత్వం. యద్యపి దేవతానాం కర్తృత్వం సంభవతి తథా
పీశ్వరనియమ్యత్వశ్రవణాచ్చేతనానామపి న స్వాతంత్ర్యం కిము వాచ్యమచేతనానాం
భూతానాం న స్వాతంత్ర్యమితి మత్వోక్తం—తల్లింగాదితి. తత్తదచేతనాత్మనావ
స్థితస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వేఽపి జీవవ్యాప్తతేశ్వరత్వాకారేణైవ సాక్షాత్సర్వ
కర్తృత్వం న జీవద్వారా తస్య సర్వనియంతృత్వలింగాదిత్యర్థః. ప్రకరణాచ్చ సాక్షా
త్సర్వకర్తృత్వమిత్యాహ—తథేతి. పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి—యత్త్వీతి. పర
మేశ్వరస్యాంతర్యామిభానేనావేశస్సంబంధః. తద్వశాద్భూతేష్వపీక్షణశ్రవణం నైతా
వతా తేషాం చేతనత్వం స్వాతంత్ర్యం చేత్యర్థః. అనేన తదభిధ్యానాదితి పదం
వ్యాఖ్యాతం, ఇత్థం సూత్రయోజనా. స ఈశ్వరస్తదాత్మనా స్థితోఽపి సాక్షాదేవ
సర్వకర్తా తస్యాంతర్యామిత్వలింగాజీవద్వారా కర్తృత్వం నామ జీవస్మైవ కర్తృత్వ
మిత్యంతర్యామిణః కర్తృత్వాసిద్ధేరంతర్యామిత్వాయోగాత్తదభిధ్యానాదీశ్వరేక్షణా
దేవ భూతేషు శ్రుతేక్షణోపపత్తేశ్చేతి 'తత్తేజ విక్షలే'తి శ్రుత ఈక్షితా పరమాత్మై

త్కార్యగోచరేక్షణాత్తదాభిధ్యానాదేవేక్షితా భూతాధిష్ఠాతా తత్తత్కార్యం
సృజతి. కస్తాత్, తల్లింగాత్ తస్య పరమాత్మనః సర్వనియంతృత్వరూపలింగస్య 'యః
పృథివ్యాం తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా శ్రుతత్వాత్. అతో భూతానాం పరమేశ్వరాధిష్ఠి
తానామేవ సప్రవృత్తప్రతిపాదకత్వేన అనయారేకవాక్యత్వాత్ అవిరోధ ఇతి.

జసో స్తత్పరమేశ్వరావేశవశాదేవ ద్రష్టవ్యమ్, 'నాఽన్యోఽత్యోఽస్తి ద్రష్టే' తీక్షిత్రంతరప్రతిషేధాత్ప్రకృతత్వాచ్చ సత ఈక్షతు' స్తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి' త్యత్ర. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ.విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతేచ. ౧౪.

భూతానాముత్పత్తిక్రమశ్చింతితః, అథేదానీమప్యయక్రమశ్చింత్యతే కిమనియతేన క్రమేణాప్యయః? ఉత్తోత్పత్తిక్రమేణ? అథవా తద్విపరీతేనేత. త్రయోఽపి చోత్పత్తిస్థితిప్రలయా భూతానాం బ్రహ్మయత్తాః శ్రూయంతే 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతీ'తి, తత్రానియమోఽవిశేషా

వేత్యత్ర శ్రుత్యంతరం ప్రకరణం చాహ—నాన్యఇతి. తస్మాదీశ్వరపదార్థలోపప్రసంగే నేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యాభావాన్నేశ్వరకర్తృత్వశ్రుతేర్భూతకర్తృత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౪. 'విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతేచ' యద్యప్యత్ర శ్రుతివిరోధో న పరిహ్రీయత ఇత్యసంగతిస్తథాప్యత్పత్తిక్రమే నిరూపితే లయక్రమో బుద్ధిస్థో విచార్యత ఇతి ప్రాసంగిక్యావేప పాదావాంతరసంగతీ ఇతి మత్వాహ—భూతానామితి. అత్తోత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమసిర్ణయాత్సిద్ధాంతే భూతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయధ్యానపూర్వకం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి మనస్సమాధానం ఫలం, పూర్వపక్షే తు కారణనాశే సతి కార్యనాశ ఇతి సర్వలయాధారబ్రహ్మసిద్ధేరుక్తసమాధ్యసిద్ధిరితి భేదః. సతి భూతానాం లయే క్రమచింతా స ఏవ నాస్తీతి కేచిత్తాన్వృత్యాహ—త్రయోఽపీతి. నియమఇత్యనాస్థయోక్తం శ్రౌతస్య ప్రశయస్య క్రమాకాంతాయాం శ్రౌతః, త్పత్తిక్రమ ఏవ గ్రాహ్యః, శ్రౌతత్వేనాంతరంగత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షః. సతి కారణే కార్యం నశ్యతీతి లోకే దృశ్యతే, తథాచ శ్రౌతోఽప్యత్పత్తిక్రమో లయే

ఇత్థం భూతానాముత్పత్తిక్రమే చింతితే లయక్రమో బుద్ధిస్థః స్యాత్, సోఽత్ర ప్రసంగాద్విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ—

అస్య ప్రాసంగికవిచారస్య అద్వైతబ్రహ్మధ్యానం ఫలమ్. అత్ర కిం భూతానాం శ్రుతోత్పత్తిక్రమేజైవ లయక్రమః, ఉత సోపానవరంపరారూఢస్య ప్యుత్క్రమేణావరోహణవత్ ప్యుత్క్రమేజైవ లయక్రమ ఇతి సందేహో, కలావళి

దితి ప్రాప్తమ్. అథవోత్పత్తేః క్రమస్య శ్రుతత్వాత్పరిశయస్యాపి
 క్రమాకాంతీణస్స ఏవ క్రమస్యాదిత్యేవం ప్రాప్తం తతో బ్రూమః.—
 వివర్యయేణ తు ప్రళయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమాద్భవితుమర్హతి,
 తథాహి లోకే దృశ్యతే యేన క్రమేణ సోపానమారూఢస్తతో
 వివరీతక్రమేణావరోహతీతి, అపిచ దృశ్యతే మృదో జాతం ఘటశరా
 వాద్యప్యయకాలే మృద్యావమప్యేతి, అద్భ్యశ్చ జాతం హిమకర
 కాద్యబ్యావమప్యేతీతి. అతశ్చోపపద్యత ఏతద్యత్పృథివ్యద్యోభ్య జాతా
 సతీ స్థితికాలవ్యతిక్రాంతావపోఽపీయాత్, ఆపశ్చ తేజసో జాతాస్సత్య
 స్తేజఅపీయుః, ఏవం క్రమేణ సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చానంతరమనంత
 రం కారణమపీత్య సర్వం కార్యజాతం పరమకారణం పరమసూక్ష్మం
 చ బ్రహ్మవ్యేతీతి వేదితవ్యమ్. న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కారణ
 కారణే కార్యాప్యయో న్యాయ్యః. స్మృతావప్యత్పత్తిక్రమవివర్య
 యేనై వాప్యయక్రమస్తత్ర తత్ర దర్శితః “జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథి
 వ్యపున ప్రలీయతే. జ్యోతిష్యాపః ప్రలీయంతే జ్యోతిర్వాయా ప్రలీ
 యత” ఇత్యేవమాదౌ. ఉత్పత్తిక్రమస్తూత్పత్తావేన శ్రుతత్వాన్నా
 ప్యయే భవితుమర్హతి, న చాసావయోగ్యత్వాదప్యయేనాకాంక్ష్యతే,
 న హి కార్యే ధ్రియమాణే కారణస్యాప్యయో యుక్తః కారణా

న గృహ్యతే కింతు తాకికక్రమ ఏవ గృహ్యతే శ్రుతేర్లోకదృష్టపదార్థబోధాధీనత్వేన
 శ్రౌతాదపి తాకికస్యాంతరంగత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ, కారణమేవ హి కార్యస్య స్వరూప
 మితి తదనన్యత్వన్యాయేన స్థాపితమ్ న హి స్వరూపనాశే కార్యస్య క్షణమపి స్థితిర్యుక్తా,
 తస్మాదయోగ్య ఉత్పత్తిక్రమో లయస్య న గ్రాహ్యః తాకికక్రమావరోధేన నిరా
 కాంక్షత్వాదితి సిద్ధాంతయతి—తతో బ్రూమ ఇత్యాదినా. క్రమేణ పరంపరయా
 సర్వకార్యలయాధారత్వం బ్రహ్మణః కిమిత్యాశ్చీయతే సాక్షాదేవ కిం న స్యాదిత్యత
 తహ—న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణేతి. ఘటనాశే మృదనుపలబ్ధిప్రసంగాదిత్యర్థః.

పేక్షయా క్లృప్తస్య లఘుత్వాత్ శ్రుతోత్పత్తిక్రమేనైవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం
 తస్తు—అత ఉత్పత్తిక్రమాత్ వివరీతక్రమేనైవ లయక్రమః, స్వకారణే కార్యాణాం
 లయదర్శనాత్. ఉపపద్యతే చ వ్యుత్క్రమేనైవ లయక్రమః. ఇతరథా సతి కార్యే
 కారణస్య నాశః స్యాత్; తచ్చానిష్టమిత్యర్థః.

ప్యయే కార్యస్యావస్థానానుపపత్తేః. కార్యప్యయే తు కారణస్యావస్థానం యుక్తం మృదాదిష్వేవం దృష్టత్వాత్. ఇత్యప్తమాధికరణమ్.

సూ. అంతరా విజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లింగాదితి
చేన్నావిశేషాత్. ౧౫.

భూతానాముత్పత్తిప్రళయావనులోమప్రతిలోమక్రమాభ్యాం భవత ఇత్యుక్తం, ఆత్మాదిరుత్పత్తిః ప్రళయశ్చాత్మాంత ఇత్యుక్తమ్, సేంద్రియస్య తు మనసో బుద్ధేశ్చ సద్భావః ప్రసిద్ధశ్చుత్పత్తిస్త్యుత్పత్త్యోః. 'బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ, ఇంద్రియాణి హయానాహు'రిత్యాదిలింగేభ్యః. తయోరపి కస్తింశ్చిదంతరాళే క్రమేణోత్పత్తిప్రళయావసంగ్రాహ్యా, సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వాభ్యుపగమాత్. అపిచాధర్వణే ఉత్పత్తిప్రకరణే భూతానా

“వాయుశ్చ లీయతే వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయత” ఇతి స్మృతిశేష ఆదిపదార్థః. 'యోగ్యతాధీనస్సంబంధః' ఇతి న్యాయాదయోగ్యక్రమబాధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి అప్తమాధికరణమ్.

౧౫. 'అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్' ఉక్తభూతోత్పత్తిలయక్రమముపజీవ్య స కిం కరణానాముత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే న వేతి కరణానామభౌతికత్వభౌతికత్వాభ్యాం సందేహో వృత్తానువాదపూర్వకం పూర్వపక్షమాహ—భూతానామిత్యాదిహ. కరణాన్యేవ న సంతీతి వదంతం ప్రత్యాహ—సేంద్రియస్యేతి. 'మనసస్తు పరాబుద్ధిర్వోబుద్ధేః పరతస్తుసః. శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యస్య' ఇతి స్మృతిద్విష్టవ్యా. అతత్పరాశ్చబ్దాః లింగానీత్యుచ్యంతే. కరణానాం క్రమాకాంక్షాయామాహ—తయోరితి. ఆకాంక్షాయాం శ్చుతిసిద్ధః క్రమో గ్రాహ్య ఇత్యాహ—అపిచేతి. విజ్ఞాయతేననేతి విజ్ఞానం సేంద్రియా బుద్ధిః. ఆత్మనః

భూతోత్పత్తిలయక్రమవిచారస్య యత్ప్రియోజనమ్, తదేవ కరణోత్పత్తిక్రమవిచారస్యేత్యేకప్రయోజనకత్వసంగత్యేదమాహ—

పూర్వోక్తక్రమః కరణోత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే న వేతి సందేహో, విజ్ఞాయతే అనేన ఇతి విజ్ఞానశబ్దేన బుద్ధిః ఇంద్రియాణి చ గ్రహ్యంతే. సంశయాత్మకమంతః కరణం మనః. తానీంద్రియబుద్ధిమనాని భూతానామాత్మనశ్చ అంతరా

మాత్తనశ్చాంతరాశే కరణాన్యను క్రమ్యంతే 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి, తస్తాత్పూర్వోక్తోత్పత్తిప్రళయక్రమభంగప్రసంగో భూతానామితి చేన్న, అవిశేషాత్. యది తావద్భృతికాని కరణాని తతో భూతోత్పత్తిప్రళయాభ్యామేవై షాముత్పత్తిప్రళయా భవతః ఇతి నైతయోః క్రమాంతరం మృగ్యమ్. భవతి చ భౌతికత్వే

భూతానాం చాంతరా మధ్యే తల్లింగాత్ సృష్టివాక్యాత్ 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనః' ఇత్యాదిరూపాత్ విజ్ఞానమప్యనుక్రమతే. తథాచ కరణక్రమేణ పూర్వోక్త క్రమభంగ ఇతి శంకాసూత్రాంతార్థః. న చ కరణానాం భౌతికత్వాద్భూతానంతర్య మితి వాచ్యం, తేషాం భౌతికత్వే మానాభావాత్. తథాచాత్తనః ప్రథమమాకాశస్య జన్తపశ్చద్వాద్యోః క్రమస్యాత్తనః కరణాని తతో భూతానీతి క్రమేణ విరోధ ఇతి తైత్తిరీయాధర్వణశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి పూర్వ పక్షఫలం. సిద్ధాంతయతి—నేతి. 'ఆత్తన ఆకాశ' ఇత్యాది తిత్తిరిశ్రుతౌ పంచమ్యాః కార్యకారణభావేనార్థతః క్రమో భాతి న తస్యాధర్వణపాతేన బాధః అర్థక్రమ విరోధిక్రమవిశేషస్యాశ్రుతేః పాఠక్రమస్యార్థక్రమధీశేషస్య శేషిబాధకత్వాద్యోగా దతశ్చార్థక్రమావిరోధేన పాఠస్య నేయత్వాద్భూతానంతర్యం కరణానామిత్యర్థః. కించ భౌతికత్వాత్తేషాం తదానంతర్యమిత్యాహ—యదీతి. న చ ప్రాణస్యాపక ర్యత్వాద్యోగాదన్నమయమిత్యాదిమయతో న వికారార్థతేతి వాచ్యం, కారణానాం విభక్తత్వేన కార్యతయా కారణాకాంతాయామన్నమయమిత్యాదిశ్రుతేరాకాంక్షితో క్త్యర్థమసతి బాధకే మయతో వికారార్థతాయా యుక్తత్వాత్. ప్రాచుర్యార్థత్వే త్వనాకాంక్షితోక్తిప్రసంగాచ్చుత్యైవ తేజోఽబన్నప్రాశనే వాక్పాణమనసాం పృద్ధిస్తదభావే తన్నాశ ఇతి వికారత్వస్య దర్శితత్వాన్న వివాదావసరః. యద్వాష్టల భూతాధీనా తేషాం పృద్ధిర్వికారో మయడర్థశ్చూయమాణో భౌతికత్వే లింగం

అంతరాలే తల్లింగాత్ తస్యాః సృష్టేర్దమకాత్ 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణః' ఇత్యాది గమకవాక్యాదనుక్రమ్యంతే. తథా చ ఆత్తనః సకాశాదింద్రియబుద్ధిమనాంసి. తేభ్యశ్చ భూతాని ఇత్యనేన క్రమేణ విరుధ్యత ఇతి చేత్ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—నావిశేషాత్ ఇంద్రియబుద్ధిమనసాం భౌతికత్వేన భూతోత్పత్తిక్రమా దింద్రియాద్యుత్పత్తిక్రమస్య అవిశేషాత్ యేన క్రమేణ భూతోత్పత్తిః, తేనైవ

లింగం కరణానాం 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ
స్తేజోమయీ వాక్' ఇత్యేవం జాతీయకం. భేదవ్యవదేశోఽపి క్వచి
ద్భూతానాం కరణానాం చ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన నేతవ్యః.
అథ త్వభాతికాని కరణాని తథాపి భూతోత్పత్తిక్రమో న కరణై
ర్విశేష్యతే, ప్రథమం కరణాన్యుత్పద్యంతే చరమం భూతాని
ప్రథమం వా భూతాన్యుత్పద్యంతే చరమం వా కరణానీతి. అథ
ర్వణే తు సమామ్నాయక్రమమాత్రం కరణానాం భూతానాం చ
నతతోత్పత్తిక్రమ ఉచ్యతే. తథాన్యత్రాపి పృథగేవ భూతక్ర
మాత్కరణక్రమ ఆమ్నాయతే 'ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ స
ఆత్మానమైక్షత స మనోఽసృజత తన్తన ఏవాసీత్ తదాత్మానమైక్షత
తద్వాచమసృజతే'త్యాదినా. తస్మాన్నాస్తి భూతోత్పత్తిక్రమస్యభంగః.
ఇతి నవమాధికరణమ్.

ప్రాణేంద్రియమనాంసి భాతికాని భూతాదీనవృద్ధిమత్త్వాద్దేహవదితి భావః. నను
తేషాం భౌతికత్వే కథమాథర్వణే పృథగ్జన్తకథనం భూతజన్తోక్త్యేవ తజ్జన్తసిద్ధిరిత్యత
ఆహ—భేదవ్యవదేశోఽపీతి. ప్రాథవాదేనతేషా మభౌతికత్వముపేత్యాపి శ్రుత్యవిరోధ
మాహ—అథత్వితి. కరణానాం భూతానాం చ పూర్వాపరత్వేమానాభావాన్నోక్త
భూతక్రమభంగః. న చాథర్వణవాక్యం మానం పాఠమాత్రత్వాదిత్యర్థః. తర్హి కథం
క్రమనిర్ణయస్తత్రాహ—తథేతి. ఇదం స్థూలం ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ప్రజాపతిస్సూత్రాత్తా
ఆసీత్. అత్ర సూక్ష్మభూతాత్తక ప్రజాపతిసర్గః ప్రథమః తతో మన ఆది సర్గ ఇతి
క్రమో భాతీతి భావః. ఏవం చ భూతకరణోత్పత్తిశ్రుత్యోరవిరోధాద్భ్రష్టాణి సమ
స్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం నిగమయతి—తస్మాదితి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

క్రమేణ భౌతికోత్పత్తిరిత్యతో న విరుద్ధ్యత ఇత్యర్థః. 'ఏతస్మాజ్జాయతే' ఇత్యాది
శ్రుతిశ్చ సర్వేషామాత్మనః సకాశాదుత్పత్తిమాత్రం బ్రూతే, న క్రమమితి భావః.
తస్మాన్న కేనాపి వాక్యేన భూతసృష్టివాక్యానాం విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్. ౧౬.

స్తో జీవస్యాప్యత్పత్తిప్రళయా, జాతో దేవదత్తో మృతో
దేవదత్త ఇత్యేవంజాతీయకాల్లాకికవ్యపదేశాజ్జాతకర్తాదిసంస్కారవిధా
నాచ్చేతి స్యాత్కస్యచిద్భ్రాంతిః, తామపనుదామః, న జీవస్యోత్పత్తి
ప్రళయా స్తః, శాస్త్రఫలసంబంధోపపత్తేః. శరీరానువినాశిని హి జీవే

౧౬. చరాచర—భావిత్వాత్. ఏవం తావత్తత్పదవాచ్యకారణనిర్ణయాయ
భూతశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్తః ఇదాసీమాపాదసమాప్తేస్తద్వింపదార్థశుద్ధ్యై జీవశ్రు
తీనాం విరోధో నిరస్యతే ఇహ జీవో 'న జాయతే మ్రియత' ఇత్యాదిశ్రుతేర్జాతేష్టి
శ్రాద్ధశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహో విరోధోఽస్తితి ప్రాప్తే తాకికజన్మాదివ్యప
దేశసహాయాజ్జాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణ జీవాజత్వాదిశ్రుతిర్పాధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి—
స్తఇతి. తథాచ కారణోత్పత్తిక్రమేణభూతోత్పత్తిక్రమస్య బాధాభావేఽపి జీవోత్పత్తి
క్రమేణ బాధస్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. పూర్వపక్షే జీవబ్రహ్మక్యాసిద్ధిః,
సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. చేతనజన్మాద్యుద్దేశేన చేతనస్య తస్య జన్మాంతరీయఫలసాధనం
జాతకర్తాదిసంస్కారో విధీయతే తథా చోద్దేశ్యవిధేయయోర్మిథో విరోధో సతి
'విధేయావిరోధేనోద్దేశ్యం నేయ'మితి న్యాయాజ్జన్మాదికం దేహోపాధికం న స్వత ఇతి
సిద్ధాంతయతి—తామిత్యాదినా. జీవాపేతం జీవేన త్యక్తం, ఇదం శరీరం, జన్మాదివ్యప

ఇత్థం పూర్వాధికరణేషు తత్పదార్థబ్రహ్మసిద్ధ్యై భూతకరణోత్పత్తిశ్రుతివిరోధో
నిరస్తః. సంప్రతి ఆపాదసమాప్తేస్తద్వింపదార్థశుద్ధ్యై జీవవిషయశ్రుతివిరోధో
నిరస్యతే. తత్ర యథా పూర్వం కరణోత్పత్తిశ్రుత్యా భూతశ్రుతేరవిరోధ ఇత్యు
క్తమ్, న తథేహ జీవోత్పత్తిశాస్త్రేణావిరోధః. తదుత్పత్తౌ భూతోత్పత్తిక్రమభంగ
స్యావశ్యకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణావాంతరసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర 'న జీవో మ్రియతే' ఇతి జీవనిత్యత్వశాస్త్రస్య జీవోత్పత్తినాశనిమిత్తక
జాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహో, దేవదత్తో జాతో మృతశ్చేతి
తాకికవ్యపదేశానుగృహీతజాతకర్తాదిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం
తస్తు—యోఽయం తాకికః తద్వ్యపదేశః తయోః జన్మమరణయోః వ్యపదేశః, సచ
రాచరవ్యపాశ్రయః స్థావరజంగమదేహవిషయో ముఖ్యః; జీవే తు భావో గౌణః

శరీరాంతరగతేష్టానిష్టప్రాప్తి పరిహారాద్ధౌ విధిప్రతిషేధావనర్థకౌ
 స్యాత్. శ్రూయతే చ 'జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియత' ఇతి.
 నను తాకికో జన్తమరణవ్యపదేశో జీవస్య దర్శితః. సత్యం దర్శితః,
 భాక్తస్తేష్టజీవస్య జన్తమరణవ్యపదేశః, కిమాశ్రయః పునరయం
 ముఖ్యోయదపేక్షయా భాక్త ఇతి, ఉచ్యతే.—చరాచరవ్యపాశ్రయః.
 స్థావరజంగమశరీరవిషయా జన్తమరణశబ్దౌ, స్థావరజంగమాని హి
 భూతాని జాయంతే చ మ్రియంతే చాతస్తద్విషయా జన్తమరణశబ్దౌ
 ముఖ్యౌ సంతౌ తత్స్థే జీవాత్తన్యవచర్యేతే. తద్భావభావిత్వాత్.
 శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్హి సత్సర్వజన్తమరణశబ్దౌ భవతః
 నాసత్తోః. న హి శరీరసంబంధాదన్యత్ర జీవో జాతో మృతో వా
 కేనచిదుపలక్ష్యతే. 'స వా అయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసం
 పద్యమానస్స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ' ఇతి చ శరీరసంయోగ
 వియోగనిమిత్తావేవ జన్తమరణశబ్దౌ దర్శయతి. జాతకర్తాదివిధానమపి
 దేహప్రాదుర్భావాపేక్షమేవ ద్రష్టవ్యం, అభావాజ్జీవప్రాదుర్భావస్య.
 జీవస్యపరస్తాదాత్మన ఉత్పత్తిర్వియదాదీనామివాస్తి నాస్తి వేత్యేతదుత్త
 రేణ సూత్రేణ వక్ష్యతి. దేహాశ్రయా తావజ్జీవస్య స్థూలాపుత్పత్తి
 ప్రశయా నస్త ఇత్యేతదనేన సూత్రేణావోచత్.

ఇతి దశమాధికరణమ్

దేశశ్చరాచరదేహవిషయో ముఖ్యః జీవే తు భాక్తో గాణః ఔపాధికజన్తాదివిష
 యత్వాదుపాధికజన్తాదిభావే భావాదసత్యభావాదితి సూత్రార్థః. జీవస్యోపాధికజన్త
 మృత్యోశ్శుతిమప్యాహ—సవాఇతి. జాయమానపదార్థమాహ—శరీరమితి. మ్రియ
 మాణత్వం వ్యాచక్షే—ఉత్క్రామన్మితి. ననూత్తరత్ర జీవస్య జన్తాది నిరస్యతే
 అత్రాపి తన్నిరాసే పునరుత్తిరిత్యాశంక్యాహ—జీవస్యేతి. తదేవం జాతేష్ట్యాదికాస్త్ర
 స్యోపాధికజన్తాదివిషయత్వాన్న జీవానాద్యనంతత్వశుతివిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

స్యాత్, కుతః, జన్తమరణవ్యపదేశస్య తద్భావభావిత్వాత్ దేహోత్పత్తినాశాన్వయ
 వ్యతిరేకానువిధాయిత్యాదిత్యర్థః. దేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షయైవ జాతకర్తాదివిధాన
 మితి న తేన కాస్త్రేణ జీవనిత్యత్వకాస్త్రస్య విరోధ ఇతి భావః.

సూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః. ౧౭.

అస్త్యైత్తా జీవాఖ్యశ్శరీరేంద్రియవంజరాధ్యక్షః కర్తృఫలసంబంధీ
స కిం వ్యోమాదివదుత్పద్యతే బ్రహ్మణః ? ఆహోస్విద్బ్రహ్మవదేవ
నోత్పద్యత ఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేర్విశయః కాసుచిచ్ఛ్చుతిష్వగ్ని
విస్ఫులింగాదినిదర్శనైర్జీవాత్తనః పరస్తాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరామ్నా
యతే, కాసుచిత్త్వవికృతస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణః కార్యప్రవేశేన జీవ
భావో విజ్ఞాయతే న చోత్పత్తిరామ్నాయత ఇతి. తత్ర ప్రాప్తం
తావదుత్పద్యతే జీవ ఇతి, కుతః, ప్రతిజ్ఞానుపరోధాత్. 'ఏకస్మిన్ విదితే
సర్వమిదం విదిత' మితీయం ప్రతిజ్ఞా సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రభ
వత్త్వే సతి నోపరుద్యేత, తత్త్వాంతరత్వే తు జీవస్య ప్రతిజ్ఞేయము
పరుద్యేత న చావికృతః పరమాత్మైవ జీవ ఇతి శక్యతే విజ్ఞాతుం,
లక్షణభేదాత్. అపహతపాప్తత్వాదిధర్మకో హి పరమాత్మా, తద్విపరీతో

౧౭. నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. 'అగ్నేర్విస్ఫులింగవదేతస్తాత్పర
మాత్తనస్సర్వే జీవాత్తానో వ్యుచ్చరంతి'త్యాదిదేహోత్పత్తిశ్రుతీనాం 'సవిష ఇహ ప్రవిష్ట
ఆనభాగ్రేభ్యః అజ ఆత్మే'త్యాద్యనుత్పత్తిశ్రుతీనాం చ మిథో విరోధాత్సంశయే
మాభూతాం దేహజన్త నాశయోర్జీవజన్త నాశౌ, దేహాంతరభోగ్యస్వర్గాదిహేతువిధ్యాద్య
సంభవాత్. కల్పాద్యంతయోర్నభస ఇవ జీవస్య తౌ కిం న స్యాతాం తత్సంభవాదితి
ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ—తత్ర ప్రాప్తం తావదితి. ఫలం పూర్వవత్,
ఉపరోధో బాధః. నన్వవికృతబ్రహ్మైవాత్మ ప్రవిష్టం జీవో న తత్త్వాంతరమితి
ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిస్తత్రాహ—న చేతి. జీవః పరస్తాద్భిన్నః, విరుద్ధధర్మవత్వాత్, భిన్నస్యా
వికారిత్వే ప్రతిజ్ఞాబాధ ఇతి తర్కోపేతవిభక్తత్వలింగానుగృహీతోత్పత్తిశ్రుతేర్పలి
యస్త్యా త్ప్రవేశశ్రుతిర్జీవరూపవికారాత్తనా ప్రవిష్ట ఈశ్వర ఇతి వ్యాఖ్యేయేతి సము

ఇత్థం దేహోత్పత్తినాశయోః సత్యోః జీవస్య జన్తనాశౌ మాభూతామ్;
కల్పాద్యంతయోః జీవస్య జన్తనాశౌ కిం న స్యాతామ్—ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగ
త్యేదమాహ—

అత్రావికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావేన ప్రవేశవాక్యస్య జీవస్య పరస్తా
దాత్తనః 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతి' ఇత్యుత్పత్తివాదివాక్యేన విరోధోఽస్తి న

హి జీవః, విభాగాచ్ఛాస్య వికారత్వసిద్ధిః. యావాన్హి ఆకాశాదిః
ప్రవిభక్తస్స సర్వో వికారః, తస్య చాకాశాదేరుత్పత్తిస్సమధిగతా
జీవాత్తాపి పుణ్యాపుణ్యకర్తా సుఖదుఃఖభాక్ప్రతిశరీరం విభక్త ఇతి
తస్యాపి ప్రపంచోత్పత్త్యవసరే ఉత్పత్తిర్భవితుమర్హతి. అపిచ
యథాగ్నేః తుద్రా విస్ఫులింగావ్యుచ్ఛరం త్యేవమేవాస్తాదాత్తనస్సర్వే
ప్రాణా ఇతి ప్రాణాదేర్భోగ్యజాతస్య సృష్టిం శిష్ట్యా సర్వవవాత్తానోవ్యు
చ్ఛరం తీతి భోక్తృప్రాణామాత్తనాం పృథక్సృష్టింశాస్తి. యథాసుదీప్తా
త్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతి సరూపాస్తథాక్షరాద్వి
విధాసోమ్యభావాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతీతి చ జీవా
త్తనాముత్పత్తిప్రళయాపుచ్ఛ్యేతే సరూపవచనాత్. జీవాత్తానో హి
పరమాత్తనా సరూపాభవంతి చైతన్యయోగాత్. న చ క్వచిదశ్రవణ
మన్యత్ర శ్రుతం వారయితుమర్హతి, శ్రుత్యంతరగతస్యాప్యవిరుద్ధ
స్యాధికస్యార్థస్య సర్వత్రోపసంహర్తవ్యత్వాత్. ప్రవేశశ్రుతిరప్యే
వం సతి వికారభావాపత్త్యైవ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'తదాత్తానగ్స్వయమ
కురుతే'త్యాదివత్ తస్మాదుత్పద్యతే జీవ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః-
నాత్తా జీవ ఉత్పద్యత ఇతి కస్తాత్, అశ్రుతేః, న హ్యసోమ్యత్పత్తి
ప్రకరణే శ్రవణమస్తి భూయస్సుప్రదేశేషు. నను క్వచిదశ్రవణ
మన్యత్ర శ్రుతం న వారయతీత్యుక్తం, సత్యముక్తం. ఉత్పత్తిరేవ
త్వస్య న సంభవతీతి వదామః. కస్తాత్ నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. చశబ్దా
దజత్వాదిభ్యశ్చ. నిత్యత్వం హ్యస్య శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే, తథా
జత్వమవికారిత్వమవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవాత్తనావస్థానం బ్రహ్మ
త్తతా చేతి. నచైవం రూపసోమ్యత్పత్తిరుపపద్యతే. తాః కాః శ్రుతయః

దాయార్థః. సరూపా ఇతి. దృష్టాంతశ్రుతేర్భావాజ్జీవా ఇతి నిశ్చయతే. నను 'ఆత్మన
ఆకాశస్సంభూతః'ఇత్యాదౌ జీవసోమ్యత్పత్తిశ్రవణాదనుత్పత్తిస్తత్రాహ—నచేతి. ఏవం
వికారత్యే సతి వికారప్రపంచాత్తనా స్వాత్తానమకురుతేతివన్దికారజీవాత్తనా
ప్రవేశ ఇత్యర్థః. ఆజత్వాదితి శ్రుతిః కల్పమధ్యే జీవస్యానుత్పత్త్యాది విషయా, తత్త్వ
మస్యాదిశ్రుతిశ్చ మృద్ధుటఇత్యభేదవాక్యవద్వ్యాఖ్యేయేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—ఏవ

వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆత్మా జీవః నోత్పద్యతే. కుతః

‘న జీవో మ్రియతే’ ‘స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతోఽ
భయో బ్రహ్మ న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ అజో నిత్యశ్చ
శ్చతోఽయం పురాణః తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రవిశత్ అనేన జీవే
నాత్తనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట
ఆనఖాగ్రేభ్యః తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మసి అయమాత్మా బ్రహ్మ
సర్వానుభూ‘రిత్యేవమాద్యా నిత్యత్వవాదిన్యసృత్యో జీవస్యోత్పత్తిం
ప్రతిబద్ధంతి. నను ప్రవిభక్తత్వాద్వికారో వికారత్వాచ్ఛోత్పద్యత
ఇత్యుక్తమ్. ఆత్మోఽచ్యతే—నాస్యప్రవిభాగస్సతోఽస్తి, ‘ఏకోదేవ
స్సర్వభూతేశు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్తే‘తి శ్రుతేః,
బుద్ధ్యాద్యుపాధినిమిత్తం త్వస్య ప్రవిభాగప్రతిభానమాకాశస్యేవ
ఘటాదిసంబంధనిమిత్తమ్. తథాచ శాస్త్రం ‘స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ
విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్తయశ్శోత్రమయః’
ఇత్యేవమాది బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య సతోఽప్యేకస్యానేకబుద్ధ్యాదిమ
యత్వం దర్శయతి. తన్తయత్వం చాస్య తద్వివిక్తస్వరూపానభివ్యక్త్యా
తదుపరక్తస్వరూపత్వం స్త్రీమయో జాల్ప ఇత్యాదివద్బ్రష్టవ్యమ్. యదపి
క్వచిదస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణం తదప్యతఏవోపాధి సంబంధాన్నే
తవ్యమ్. ఉపాధ్యుత్పత్త్యాస్యోత్పత్తిస్తత్ప్రళయేన చ ప్రళయ ఇతి.
తథాచ దర్శయతి ‘ప్రజ్ఞానఘనఏవై తేభ్యో భూతేభ్యసముత్థాయ

మితి. ధర్మవత్సతో విభాగో వా హేతురూపాధికోవా? నాద్యః అసిద్ధేరిత్యాహ—
ఆత్మోఽచ్యతే—నాస్యేతి. ద్వితీయే జీవస్య న స్వతో వికారత్వసిద్ధిః అప్రయోజకత్వా
దిత్యాహ—బుద్ధ్యాదీతి. ఔపాధికభేదే మానమాహ—తథా చేతి. మయటో వికా
రార్థత్వమాశంక్యాహ—తన్తయత్వం చేతి. జాల్పః కామజడః స్త్రీపరతంత్రః - స్త్రీ
మయ ఇతివజ్జీవస్య స్వరూపాజ్ఞానాద్బుద్ధ్యాదిపరతంత్రత్వేన భేదకర్తృత్వాదిభాక్త్యా
త్వాచుర్యార్థమయట్ప్రియోగ ఇత్యర్థః. లింగం నిరస్య తదనుగ్రహ్యాశ్రుతేర్గతి
మాహ—యదపీతి. జీవస్యోపాధికజన్త నాశయోశ్శృతిమాహ—తథేతి. ఏతేభ్యో
దేహాత్త నా పరిణతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ జనిత్వా తాన్యేవలీయమానాన్యనుప

ఆశ్రుతేః ఉత్పత్తిప్రకరణేషు జీవోత్పత్తేర్ఆశ్రుతేః, తాభ్యః ‘స వా ఏష మహానజ

తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి. తథోపాధిప్రశయపవా
యం నాత్మప్రశయ ఇత్యేదపి, అత్రైవ 'మాభగవాన్తోహంతమాపీ
పదన్నవా అహమిమం విజానామి నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ'తి ప్రశ్నపూర్వకం
ప్రతిపాదయతి 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీవా
అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్తా మాత్రాఽసంసర్గస్తస్య భవతీ'తి ప్రతి
జ్ఞానుపరోధోఽప్యవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావాభ్యుపగమాత్.
లక్షణభేదోఽప్యనయోరుపాధినిమిత్తపవ. 'అతఉ వ్యం విమోక్షాయైవ
బ్రూహీతి' చ ప్రకృతస్యైవ విజ్ఞానమయస్యా నస్సర్వసంసారధర్త
ప్రత్యాఖ్యానేన పరమాత్మభావప్రతిపాదనాత్. తస్మాన్నైవాత్తోత్ప
ద్యతే ప్రవిలీయతేవేతి. ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

శాచ్చద్వినశ్యతి ప్రేత్యోపాధికమరణానంతరం సంజ్ఞా నాస్తీత్యర్థః. నను ప్రజ్ఞానఘన
స్సంజ్ఞా నాస్తీతి చ విరుద్ధమిత్యతాహ—తథేతి. ఉపాధిలయాద్విశేషవిజ్ఞానాభావ
ఏవ సంజ్ఞాభావో నాత్మస్వరూపవిజ్ఞానాభావ ఇత్యుత్తరం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిరిత్య
న్వయః. అత్రైవాత్తని విజ్ఞానఘనే ప్రేత్య సంజ్ఞా నాస్తీత్యుక్త్యా మాం మోహంతం
మోహమధ్యం భ్రాంతిమాపీషదదాపాదితవానిమమర్థం న జానామి బ్రూహి తద్వాక్యార్థ
మితిమైత్రేయీప్రశ్నార్థః. మునిరాహ—న వా ఇతి. మోహం మోహకరం వాక్యం,
ఉచ్ఛిత్తిః పూర్వావస్థానాశో ధర్తోఽస్యేత్యుచ్ఛిత్తిధర్తా పరిణామీ స నేత్యనుచ్ఛిత్తి
ధర్తా అపరిణామీ, తస్మాదవినాశీత్యర్థః, తస్మి న ప్రేత్య సంజ్ఞేతి కథముక్తం తత్రాహ—
మాశ్రేతి. మాత్రాభిర్విషయైరసంసర్గాక్షోక్తమిత్యర్థః. బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధ
ధర్తభేదోఽధ్యస్త ఇత్యత్ర హేతుమాహ—అత ఉర్ధ్వమితి. జీవస్య వికారిత్వే
ముక్త్యయోగాత్తత్త్వమసీతి వాక్యమఖండార్థమితి వక్తవ్యం, తథాచ ఫలవత్ప్రధాన
వాక్యాపేక్షితజీవనిత్యత్వశ్రుతీనాం బలవత్త్వాదుత్పత్త్యాదికమధ్యస్తమనువదంతుత్ప
త్త్యాదిశ్రుతయిత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

అత్తా...' 'అజో నిత్యః...' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో జీవస్య నిత్యత్వావగమాచ్చేత్యర్థః.
ఔపాధికజన్మాలంబనం జీవజనివాక్యమితి న తేన ప్రవేశవాక్యస్య విరోధ ఇతి
భావః.

సూ. జ్ఞోఽతపవ. ౧౮.

స కిం కాణభుజానామివాగంతుకచైతన్యస్వత్తోఽచేతనః ?
 ఆహోస్విత్సాంఖ్యానామివ నిత్యచైతన్యస్వరూపవేతి వాదివిప్రతి
 పత్తేస్సంశయః. కిం తావత్ప్రప్తమ్. ఆగంతుకమాత్తనశ్చైతన్యమాత్త
 మనస్సంయోగజమగ్నిఘటసంయోగజరోహితాదిగుణవదితి ప్రాప్తమ్.
 నిత్యచైతన్యత్వే హి సుప్తమూర్ఛితగ్రహవిష్టానామపి చైతన్యం
 స్యాత్, తే పృష్టాస్సంతో న కించిద్వయమచేతయామహీతి జల్పంతి.
 స్వస్థాశ్చ చేతయమానా దృశ్యంతే, తతః కాదాచిత్కచైతన్యత్వా
 దాగంతుకచైతన్యఆత్మే త్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—జ్ఞః నిత్యచైత
 న్యోఽయమాత్తా, అతపవ యస్తాదేవ నోత్పద్యతే పరమేవ బ్రహ్మ
 వికృతముపాధిసంపర్కజ్జీవభావేనావతిష్ఠతే. పరస్య హి బ్రహ్మణశ్చైచ

౧౮. జ్ఞోఽతపవ. 'అత్తైవ స్యాజ్ఞోఽతి' ఇత్యాద్యాత్త స్వప్రకాశత్వశ్రుతీనాం
 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వజ్ఞోఽఛ్ర' మిత్యనిత్యజ్ఞానవత్త్వశ్రుతిభిర్విరోధోఽత్ర నిరస్యతే
 అస్యలోకస్య చక్షుర్ద్రిష్టా శ్రోత్రంశ్రోతేత్యర్థః. ప్రాగుక్తజీవానుత్పత్తిం హేతుమాదాయ
 స్వప్రకాశత్వసాధనాద్ధేతుసాధ్యభావస్సంగతిః. అనుత్పత్తౌ హి స్వప్రకాశం బ్రహ్మ
 వోపహితం జీవ ఇతి జీవస్య స్వప్రకాశతా సిద్ధ్యతి. నచైవంగతార్థతా, అనుత్పన్న
 స్యాపి జీవస్య స్వప్రకాశత్వే జ్ఞానసాధనవైయర్థ్యమితి తర్కసహితానిత్యజ్ఞానశ్రుతి
 బలేన స్వప్రకాశత్వశ్రుతేర్బాధ్యతయా బ్రహ్మన్యత్వశంకాయాం తదైక్యయోగ్య
 తాయై స్వప్రకాశత్వస్యాత్ర సాధనాత్, తథాచ పూర్వపక్షే జీవస్య బ్రహ్మక్యా
 యోగ్యతా సిద్ధాంతే తద్యోగ్యతేత్యాపాదసమాప్తేః ఫలమవగంతవ్యం. ఇష్టావత్తిం
 నిరాచక్షే—తే పృష్టా ఇతి. సాధనాదీనజ్ఞానత్వాన్న స్వప్రకాశో జీవో వ్యతిరేకే
 నేశ్వరవదిత్యాహ—తతః కాదాచిత్కేతి. యథాశ్రుతే భాష్యే హేతోస్సాధ్య
 విశేషఇతి మంతవ్యమ్. అతో జీవస్య స్వప్రకాశత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంత

పూర్వసిద్ధజీవానుత్పత్తిముపజీవ్య ఉత్తరసిద్ధాంతోత్థానాత్ హేతుహేతుమ
 ద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'అత్తైవాస్య జ్యోతిః' ఇత్యాదిస్వయంజ్యోతిష్త్వశ్రుతేః 'పశ్యం
 శ్చక్షుః' ఇత్యాద్యాగంతుకజ్ఞానవత్త్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే,

తన్యస్వరూపత్వమామూతం 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన
మనంతం బ్రహ్మ అనంతరోఽబాహ్యః కృతస్మిః ప్రజ్ఞానఘనవివే' త్యాది
ఘ. శ్రుతిఘ. తదేవచేత్పరం బ్రహ్మ జీవస్తస్మాజ్జీవస్యాపి నిత్యచైతన్యస్వ
రూపత్వమగ్నోఽప్యణ్యప్రకాశవదితి గమ్యతే. విజ్ఞానమయప్రక్రియా
యాంచ శ్రుతయోభవంతి 'అసుప్తస్సుప్తానభిచాకశీతీ'త్యత్ర 'అయం
పురుషస్త్వయంజ్యోతిర్భవతి న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్య
త'ఇత్యేవందూపాః. అథ 'యో వేదేదం జిహ్రూ'ణీతి 'సఽత్తే'తి చ సర్వైః
కరణద్వారైరిదం వేదేదం వేదేతి విజ్ఞానేనానుసంధానాత్తద్రూపత్వ
సిద్ధిః, నిత్యస్వరూపచైతన్యత్వే ప్రాణాద్యానర్థక్యమితి చేన్న, గంధాది
విషయవిశేషపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్. తథాహి దర్శయతి—'గంధాయ
ప్రాణ'మిత్యాది. యత్తు సుప్తాదయో నచేతయంత ఇతి తస్యశ్రుత్యైవ
పరిహారోఽభిహితః. సుషుప్తం ప్రకృత్య 'యదైవ తన్న పశ్యతి
పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినా
శిత్వాన్నతు తద్ద్వితీయమస్తి త తోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే'దిత్యా

యతి—వివమితి. చేచ్ఛబ్దో నిశ్చయార్థః. న కేవలం స్వప్రకాశబ్రహ్మభేదాజ్జీవస్య
స్వప్రకాశతా కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ—విజ్ఞానమయేతి. యోఽయం విజ్ఞానమయ
ఇతి ప్రకరణఇత్యర్థః. అసుప్తస్త్వయంభాసమానవివాత్తా, సుప్తాన్ సుప్తవ్యాపారా
న్వాగాదీన్, అభిలక్ష్య చాకశీతి స్వప్నార్థాన్పశ్యతీతి యావత్. అత్ర స్వప్నే విజ్ఞా
తుర్బుద్ధిసత్త్వస్య సాక్షిణో విజ్ఞాతేర్వినాశో నాస్తీత్యర్థః. ప్రాణాదిజన్యగంధాది
జ్ఞానానుసంధానసిద్ధయే ఆత్మనో జ్ఞానరూపత్వం నాచ్యమితి శ్రుత్యంతరేణాహ—
అథేతి. ఆత్మనో నిత్యచిద్రూపత్వేఽపి స్వతోఽసంగతయా గంధాద్యసంబంధాత్తత్సం
బంధ ఘటనాత్కవృత్త్యర్థాని జ్ఞానసాధనానీతి న తేషాం వైయర్థ్యమిత్యాహ—న
గంధేతి. పరిచ్ఛేదో వృత్తిః గంధాయ తద్దోచరాంతఃకరణవృత్తయ ఇత్యర్థః. సుప్తా
ద్యవస్థాయామాత్మసత్త్వేఽపి చైతన్యాభావాన్నాత్మాచిద్రూపఇత్యుక్తం దూషయతి—
యత్త్వీతి. తత్ తదా సుప్తా నపశ్యతీతి యత్తత్పశ్యన్నేవాలుప్తజ్ఞానవివ సన్నపశ్యతీ
త్యత్ర, హేతుః—నహీతి. నాశాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః. కిమితి న పశ్యతీత్యతాహ—

౧. వృత్తేస్సాధనాధీనత్వోక్త్యా స్వరూపజ్ఞానస్య సాధనాధీనత్వం హేతురసిద్ధః

గర్భః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవో జ్ఞః స్వయంజ్యోతిఃస్వరూపః. కుతః అతః

దినా. ఏతదుక్తం భవతి. విషయాభావాదియమచేతయమానతా
న చైతన్యభావాదితి. యథా వియదాశ్రయస్య ప్రకాశస్య
ప్రకాశ్యాభావాదనభివ్యక్తిర్నస్వరూపాభావాత్తద్వత్. వైశేషికాది
తర్కశ్చ శ్రుతివిరోధే ఆభాసీభవతి తస్మాన్నిత్యచైతన్యస్వరూపవ
వాత్తేతి నిశ్చినుమః ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. ఉత్కాంత్యగత్యాగతీనామ్. ౧౯.

ఇదానీం తు కిం పరిమాణో జీవఇతి చింత్యతే, కిమణుపరి
మాణః? ఉత మధ్యమపరిమాణః? ఆహోస్విన్తహత్పరిమాణఇతి?. ననుచ

ఇత్యుక్తం, సాధనవైయర్థ్యతర్కోఽపి నిరస్తః, శృణ్వన్నిత్యాద్యనిత్యజ్ఞానప్రతిపాదక
శ్రుతీనాం పృత్తివిషయత్వం వ్యాఖ్యాతం, అత్తా న జ్ఞానం, ద్రవ్యత్వాదిత్యాదితర్కాశ్చ
గమబాధితాః ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితస్య స్వప్రకాశత్వాగమస్య బలవ
త్వాత్. కించ నిరవయవస్యాత్తనో మనస్సంయోగాన్నానిత్యజ్ఞానగుణతా సమ
వాయాభావాచ్చ న స్వసమవేతజ్ఞానవేద్యతా కర్తృకర్తృత్వవిరోధాచ్చ. కించ జ్ఞాన
త్వనైరికపృత్తిత్వే లాఘవాదాత్తేవ జ్ఞానం పృత్తేశ్చ మనఃపరిణామత్వశ్రుత్యా 'కామ
స్సంకల్పః' ఇత్యాద్యయా జడత్వాన్నాస్తాకం జ్ఞానదైవిధ్యగౌరవమిత్యనవద్యమాత్త న
స్వప్రకాశత్వమితి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౧౯. స్వప్రకాశత్వాదత్తస్వరూపాదీషద్బహిష్టం పరిమాణమాశ్రయాశ్రయ
త్వేనాంతర్బహిర్భావేన వా సంగత్యా విచారయతి—ఉత్కాంత్యగత్యాగతీనా
మితి. విషయసంశయా దర్శయతి—ఇదానీమితి. నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదినా గతార్థత్వ
మస్యాశంక్యాత్తాణుత్వశ్రుతీనాం మహత్త్వశ్రుతీనాం చావిరోధప్రదర్శనాయాస్యాధి
కరణస్యారంభఇత్యాహ—నన్విత్యాదినా. న కేవలం శ్రుతోత్కాంత్యాద్యనుప
వీవ అనుత్పత్తిమత్త్వాదేవేత్యర్థః. 'పశ్యంశ్చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుతిః అగంతుకపృత్త్యభి
ప్రాయేతి న తయా స్వయంజ్యోతిష్త్వశ్రుతేరిరోధ ఇతి భావః.

ఇత్థం జీవస్య బ్రహ్మభేదయోగ్యత్వాయ నిత్యత్వం స్వప్రకాశత్వం చాభిధాయ,
అధునా స్వప్రకాశత్వాదివత్ బహిష్టమపరిచ్ఛిన్నత్వమణుత్వసిరాసేన సాధయతీత్యాం
తరబహిర్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'సర్వవ్యాపీ' ఇతి సర్వగతత్వశ్రుతేః 'ఏషోఽణురాత్మా' ఇత్యణుత్వ

నాత్మోత్పద్యతే నిత్యచైతన్యశ్చాయమిത്യుక్తం, అతశ్చ పరవవాత్తా జీవ ఇత్యాపతతి, పరస్య చాత్మనోఽనంతత్వమామ్నా తమ్, తత్ర కుతో జీవస్య పరిమాణచింతావతార ఇతి, ఉచ్యతే-సత్యమేతత్, ఉత్కాగ్రింతి గత్యాగతిశ్రవణాని తు జీవస్య పరిచ్ఛేదం ప్రాపయంతి, స్వశబ్దేన చాస్య క్వచిదణుపరిమాణత్వమామ్నా యతే, తస్య సర్వస్యానాకులతోఽపపాద నాయాయమారంభః. తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్కాగ్రింతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నోఽణుపరిమాణో జీవ ఇతి, ఉత్కాగ్రింతిస్తావత్. 'స యదాస్తాచ్ఛరీరాదుత్కాగ్రిమతి సహైవైతైస్సర్వైరుత్కాగ్రిమతీ'తి. గతిరపి 'యేవై కేచాస్తాల్లోకాత్ప్రియంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి, ఆగతిరపి 'తస్తాల్లోకాత్పునరేత్యస్మైలోకాయ కర్తృణే'ఇతి, ఆసాముత్కాగ్రింతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నస్తావజీవ ఇతి ప్రా ప్నోతి, న హి విభోశ్చలనమవకల్పత ఇతి. సతి చ పరిచ్ఛేదే శారీరపరి మాణత్వస్వార్హ తపరీక్షాయాం నిరస్తత్వాదణురాత్తేతి గమ్యతే.

సూ. స్వాత్మనా చోత్తరయోః. ౨౦.

ఉత్కాగ్రింతిః కదాచిదచలతోఽపి గ్రామస్వామ్యనివృత్తివద్దేహా వత్త్యాత్మనోఽణుత్వం కిం త్వేషోణురాత్తేతి శ్రుత్యాపీత్యాహ—స్వశబ్దేనేతి. పూర్వ పక్షే జీవస్యాణుత్వాద్భిక్షాక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతేన తత్సిద్ధిరితి. మత్వా సూత్రం వ్యాకుర్వన్పుర్వపక్షమాహ—తత్ర ప్రాప్తమిత్యాదినా. శ్రుతేరణురిత్యుత్తరసూత్రం పూరితం, ఉత్కాగ్రింతిశ్చూయత ఇతి శేషః. సముమూర్షర్జీవః ఏతైర్బుద్ధ్యాదిభిః తస్మా చ్చంద్రలోకాత్ ఇమం లోకం ప్రతి కర్త కర్తుమాయాతీత్యర్థః.

౨౦. ఉత్కాగ్రింతిరాత్మనో దేహన్నిర్గమో న భవతి యేనాణుత్వం స్యాత్ కింతు స్వామిత్వనివృత్తిరితి కేచిత్ తదంగీకృత్యాప్యణుత్వమావశ్యకమిత్యాహ— స్వాత్మనేతి. ఉత్కాగ్రింతేరుత్తరయోర్గత్యాగతోఽస్సాన్విత్తనా కర్త్రా సంబంధాదణుత్వ

శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. కస్తాత్, జీవస్య 'అస్తాచ్ఛరీరాదుత్కాగ్రిమతి' 'చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి' 'తస్తాల్లోకాత్పునరేతి' ఇత్యుత్కాగ్రింతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్ అణుర్జీవః. అతోఽస్తి విరోధ

స్వామ్యనివృత్త్యా కర్తృక్షయేణావకల్పేత, ఉత్తరే తు గత్యాగతీ నా
చలతస్సంభవతః, స్వాత్తనా హి తయోస్సంబంధో భవతి, గమేః కర్తృ
క్రియాత్వాత్. అమధ్యమపరిమాణస్య చ గత్యాగతీ అణుత్వవ
సంభవతః. సత్యోశ్చ గత్యాగత్యోరుత్కాంతిరప్యపస్పృష్టిరేవ దేహః
దితిప్రతీయతే, నహ్యనపస్పృష్టస్య దేహః ద్గత్యాగతీ స్వాతామ్. దేహప్రదే
శానాం చోత్కాంతావపాదానత్వవచనాత్ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో
వా న్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః' ఇతి. 'సవతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాద
దానోహృదయమేవాన్వవక్రామతి శుక్రమాదాయ పునరేతి స్థాన' మితి
చాంతరేఽపి శరీరే శారీరస్య గత్యాగతీ భవతస్తస్మాదప్యస్యాణుత్వసిద్ధిః.

సూ. నాణురతచ్ఛ్చుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్. ౨౧.

అథాపి స్వాన్నాణురయమాత్తా, కస్తాత్, అతచ్ఛ్చుతేః, అణు

మితి సూత్రయోజనా, పాకానాశ్రయస్య వక్తృత్వపద్ధత్యనాశ్రయస్యాపి గంత్వ
త్వోక్తిః కిం న స్వాదిత్యతాహ—గమేరితి. గమనస్య కర్తరి సంయోగవిభాగరూపాతి
శయహేతుత్వాత్కర్తాశ్చి తత్వం లోకసిద్ధమిత్యర్థః. జీవోఽణురమధ్యమపరిమాణత్వే
సతి గతిమత్వాత్పరమాణువదిత్యాహ—అమధ్యమేతి. అంగీకారం త్యజతి—సత్యో
శ్చేతి. న స్వామ్యనివృత్తిమాత్రముత్కాంతిరిత్యర్థః. దేహన్నిర్గమవివోత్కాంతి
రిత్యత్ర లింగాంతరమాహ—దేహప్రదేశానామితి. అపాదానత్వమవధిత్వం అన్యేభ్యో
ముఖాదిభ్యః ఏష ఆత్మా నిష్క్రమతీతి శేషః, కించ దేహమధ్యేఽపి జీవస్య గత్యా
గతిశ్చ తేరణుత్వమిత్యాహ—న ఇతి. ఇంద్రియాణి గృహీత్వా స్వాపాదౌ
హృదయం న జీవో గచ్ఛతి శుక్రం ప్రకాశమింద్రియగ్రామమాదాయ పునర్జాగరిత
స్థానమాగచ్ఛతీత్యర్థః.

౨౧. ఇతరాధికారాద్భిప్రకరణాత్. నను మహత్త్వశ్చుతేః కథం పర

ఆపి చ—

యద్యప్యత్కాంతిర్దేహస్వామ్యనివృత్తిరూపా విభుత్వే సంభవతి, తథాపి
ఉత్తరయోః గత్యాగత్యోః స్వాత్తనా జీవాత్తనా సంబద్ధత్వాత్తే ఆత్మనోఽణుత్వే
సంభవత ఇత్యర్థః.

త్వవిపరీతపరిమాణశ్రవణాదిత్యర్థః. 'సవా ఏష మహానజ ఆత్మా
యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః
సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే' త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరాత్మనోఽ
ణుత్వే విప్రతిషిధ్యేతేతి చేన్నైష దోషః. కస్తాత్, ఇతరాధికారాత్.
పరస్యహ్యత్తనః ప్రక్రియాయామేషా పరిమాణాంతరశ్రుతిః, పరస్యై
వాత్తనః ప్రాధాన్యేన వేదాంతేషు వేదితవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ 'విరజః
పరఆకాశా' దిత్యేవంవిధాచ్ఛ పరస్యైవాత్తనస్తత్ర తత్ర విశేషాధి
కారాత్. నను 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషి'తి శారీర ఏవ
మహత్త్వసంబంధిత్యేన ప్రతినిర్దిశ్యతే. శాస్త్రదృష్ట్యాత్వేష నిర్దేశో
వామదేవవద్ద్రష్టవ్యః, తస్మాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వాత్పరిమాణాంతరశ్రవ
ణస్య జీవస్యాణుత్వం విరుధ్యతే.

సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ. ౨౨.

ఇతశ్చాణురాత్తా-యతస్సాత్మాదేవాస్యాణుత్వవాచీ శబ్దశ్చూర్ణ

ప్రకరణస్థత్వమిత్యతాహ—పరస్యైవేతి. యా వేదాంతశ్రుతిస్సా పరప్రకరణస్థేత్యు
త్సర్గాత్సాస్తత్ స్థత్వం బ్రహ్మరభ్యాధీతత్వాచ్చేత్యాహ—విరజఇతి. నిర్దోష ఇత్యర్థః.
విజ్ఞానమయశ్రుత్యాప్రకరణం బాధితమితి శంకతే—నన్వिति. అణోర్జీవస్య బ్రహ్మణా
భేదాభేదాంగీకారాచ్చాస్త్రీయాభేదదృష్ట్యా మహత్త్వోక్తిర్యథా వామదేవస్యాహం
మనురితి సర్వాత్త్వోక్తిరిత్యవిరోధమాహ—శాస్త్రేతి.

౨౨. ఏవముత్కాంత్యాదిశ్రుత్యాణుత్వమనుమితం, తత్ర శ్రుతిమప్యాహ-
స్వశబ్దేతి. వాలాగ్రాదుద్భృతశ్శతతమోభాగస్తస్మాదప్యుద్భృతశ్శతతమో భాగో జీవః

తర్హి సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధ ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే—

నాయం జీవోఽణుః అతచ్ఛ్రుతేః ఆనణుత్వశ్రుతేః 'సర్వవ్యాప్తీ' ఇత్యాదినా
సర్వగతత్వశ్రుతేరితి చేత్, న; ఇతరాధికారాత్ ఇతరస్య బ్రహ్మణః సర్వేషు
వేదాంతేషు ప్రధానతయా జ్ఞేయత్వేన ప్రకృతత్వాత్ తస్యైవ సర్వగతత్వశ్రుతిః,
న జీవస్యేత్యర్థః.

జీవస్యాస్యాణుత్వశ్రుతిరస్తీత్యాహ—

'ఏవోఽణురాత్తా' ఇతి స్వస్యాణుత్వస్య వాచకః ఏతచ్ఛబ్దః; 'వాలాగ్రశత

యతే 'ఏవోఽనురాత్తా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్నాగ్రణః పంచథా సంవివేశే'తి, ప్రాణసంబంధాచ్చజీవవాయమణురభిహితఇతి గమ్యతే. తథాచో న్తానమపి జీవస్యాణిమానం గమయతి 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతథాకల్పితస్య తు, భాగో జీవస్స విజ్ఞేయః' ఇతి 'ఆరాగ్రమాత్రోహ్యో వరోఽపి దృష్ట' ఇతి చోన్తానాంతరం. నన్వణుత్వేసత్యేకదేశస్థస్య సకల దేహగతోపలబ్ధిర్విరు యతే, దృశ్యతే చ జాహ్నువీహ్రదనిమగ్నానాం సర్వాంగశ్చైత్యోపల ర్నిదాఘసమయే చ సకలశరీరపరితాపోపలబ్ధి రి త్యత ఉ త్తరం పఠతి.

సూ. అవిరోధశ్చందనవత్. ౨౩.

యథా హి హరిచందనబిందుశ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్నకల దేహవ్యాపినమాహ్లాదం కరోతి, ఏవమాత్తాపి దేహైకదేశస్థస్సకల దేహవ్యాపినీముపలబ్ధిం కరిష్యతి, త్వకసంబంధాచ్చాస్యసకలశరీరగతా వేదనానవిరుధ్యతే, త్వగాత్తనోర్హిసంబంధః కృతాస్నయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృతస్స శరీరవ్యాపినీతి.

ఇత్యుద్ధృత్య మానమున్తానమత్యంతాల్పత్వమిత్యర్థః. వాలః కేశః, తోత్రప్రతాయ శ్శలాకాగ్రమారాగ్రం, తస్మాదుద్ధృతామాత్రా మానం యస్య స జీవస్తథా.

౨౩. ఆత్మసంయుక్తాయాస్త్వచోదేహవ్యాపిస్పరోఽపలబ్ధికరణస్య మహిమూత్త నో వ్యాపికార్యకారిత్వమవిరుద్ధం. త్వగాత్తనోరితి. సంబంధస్య త్వగవయవినిష్ఠత్వా దవయవినశ్చైకత్వాదాత్మసంయోగస్య కృతస్సత్వజ్ఞిష్ఠతేత్యర్థః.

భాగస్య' ఇత్యాది ఉన్తానమ్; ఉద్ధృత్య సర్వేభ్యః స్థూలపరిమాణేభ్యః మానమ్ ఉన్తా నమ్, అత్యంతాపకృష్టపరిమాణమితి యావత్; తాభ్యాం జీవోఽనురేవేత్యర్థః.

నను ఆత్మనోఽనుత్వే జాహ్నువీతోయనిమగ్నస్య దేహవ్యాపిశ్చైత్యోపలబ్ధి విరోధ ఇత్యత ఆహ—

యథా చందనబిందుః శరీరైకదేశస్థః శరీరవ్యాపి సుఖం జనయతి, తథా జీవో ఽపి దేహవ్యాపినం శ్చైత్యాద్యుపలబ్ధం కరిష్యతీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః.

సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యు

పగమాద్భుది హి. ౨౪.

అత్రాహ యదు క్తమవిరోధశ్చందనవదితి తదయుక్తం, దృష్టాంతదాక్షాంతికయోరతుల్యత్వాత్, సిద్ధేహ్యత్తనోదేహైకదేశస్థత్వే చందనదృష్టాంతో భవతి, ప్రత్యక్షం తు చందనస్యావస్థితివై శేష్యమేకదేశస్థత్వం సకలదేహాహ్లాదనం చ ఆత్మనః పునస్సకలదేహోపలబ్ధిమాత్రం ప్రత్యక్షం నైకదేశవర్తిత్వమ్. అనుమేయం తు తదితి యదప్యుచ్యేత, సచాత్రానుమానం సంభవతి. కిమాత్త నస్సకలశరీరగతావేదనాత్వగింద్రియస్యేవ సకలదేహవ్యాపినస్సతః? కింవా విభోర్నభస ఇవ? ఆహోస్విచ్ఛందనబిందోరివాణోరేకదేశస్థస్యేతి సంశయానివృత్తేరితి. అత్రోచ్యతే—నాయం దోషః. కస్తాత్? అభ్యుపగమాత్. అభ్యుపగమ్యతే హ్యత్తనోఽపి చందనస్యేవ దేహైకదేశవృత్తిత్వమవస్థితివై శేష్యం

౨౪. సిద్ధేహీతి. న తు సిద్ధమిత్యతుల్యతేత్యర్థః. విశేషవివక్షేష్యం, చందనబిందోరల్పత్వస్య ప్రత్యక్షత్వాత్త్వగ్యావ్యప్త్యా వ్యాపికార్యకారిత్యకల్పనా యుక్తా. జీవస్య త్వణుత్వే సందేహాద్వ్యాపికార్యదృష్ట్యా వ్యాపిత్యకల్పనమేవ యుక్తం, వ్యాపికార్యాశ్రయోవ్యాపీత్యుత్పన్నాదితి సూత్రే శంకాభాగార్థః. ఆత్మల్పః వ్యాపికార్యకారిత్యాచ్ఛందనబిందువదిత్యనుమానమయుక్తం, త్వగాదౌ వ్యభిచారాదిత్యాహ. స చాత్రానుమానమితి. పూర్వోక్తశ్చ తిభిర్జీవస్యాణుత్వనిశ్చయాద్బహిష్ఠత్వశ్చ తిభిరేకదేశస్థత్వనిశ్చయాచ్చ న దృష్టాంతవైషమ్యమితి పరిహారభాగార్థమాహ—అత్రోచ్యతే ఇతి.

దృష్టాంతదాక్షాంతికయోరైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి—

నాత్ర చందనదృష్టాంతః, అవస్థితివైషమ్యాత్; ప్రత్యక్షేణ చందనబిందోరేకదేశేఽవస్థితిః జ్ఞాయతే, జీవస్య తు నైవమిత్యతుల్యత్వాదితి చేత్, న. కుతః, అభ్యుపగమాత్ జీవాణుత్వస్య. తత్ కస్తాత్. హృది హి; యస్తాత్ అల్పపరిమాణే హృది జీవః పత్యతే 'హృద్యంతర్జ్యోతిః' ఇత్యాదౌ, తస్తాత్ జీవస్యాణుత్వమభ్యుపగమ్యత ఇతి న దృష్టాంతవైషమ్యమిత్యర్థః.

కథమిత్యుచ్యతే. హృది హి ఏష ఆత్మా పత్యతే వేదాంతేషు 'హృది హ్యేష ఆత్మా సవా ఏష ఆత్మా హృది కతమ ఆత్మేతి' 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః' ఇత్యాద్యుపదేశేభ్యః. తస్మాద్బ్రహ్మంత దార్ఢాంతికయోరవైషమ్యా ద్యుక్తమేవైతదవిరోధ శ్చందనవదితి.

సూ. గుణాద్వాలోకవత్. ౨౫.

చైతన్యగుణవ్యాప్తేర్వాణోరపి సతో జీవస్య సకలదేహవ్యాపి కార్యం న విరుధ్యతే. యథా లోకే మణిప్రదీపప్రభృతీనామపవరకైక దేశవర్తినామపి ప్రభాఽపవరకవ్యాపినీ సతీకృతేన్నఽపవరకే కార్యం కరోతి తద్వత్. స్యాత్కదాచిచ్ఛందనస్య సావయవత్వాత్సాత్త్వావయవ విస్పృణేనాపి సకలదేహే ఆహ్లాదయితృత్వం న త్వణోర్జీవస్యావయవా స్సంతి యైరయం సకలం దేహం విప్రసర్పేదిత్యాశంక్య గుణాద్వాలో కవదిత్యుక్తమ్. కథం పునర్దుణో గుణివ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తేత, నహి పటస్య శుక్లో గుణః పటవ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తమానో దృశ్యతే. ప్రదీపప్రభావద్భవేదితి చేన్న, తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్. నిబిడావయవం హి తేజోద్రవ్యం దీపః, ప్రవిరళావయవంతు తేజో ద్రవ్యమేవ ప్రభేత్యత ఉత్తరం పఠతి.

౨౫. ఆత్మ వత్తద్ధర్మజ్ఞానస్యాప్యణుత్వం స్వతః, కాదాచిత్కంతు దేహపరిమాణత్వ మిత్యుక్త్వా స్వత ఏవ వ్యాపిత్వమితి మతాంతరమాహ—గుణాద్వేతి. వాశబ్దేనచందన దృష్టాంతాపరితోపస్సూచితస్తమాహ—స్యాదితి.

నను సావయవతయా చందనబిందోః సర్వశరీరవ్యాపకత్వమ్, న తథా జీవ స్యాణోః సావయవత్వమ్, యేన శరీరవ్యాపిత్వం స్యాదిత్యపరితుష్ట్యా పతాంతర మాహ—

ఆత్మనోఽణుత్వేఽపి తన్నిష్ఠజ్ఞానగుణస్య వ్యాపకత్వాంగీకారాత్ వ్యాపక గుణాద్వ్యాపికార్యం భవిష్యతి. లోకవత్ యథా లోకే గృహనిష్ఠప్రదీపస్యాల్పత్వే ఽపి ప్రభాత్తకగుణవశాత్ గృహవ్యాపిప్రకాశాదికార్యం సంభవతి, తద్వదిత్యర్థః.

సూ. వ్యతిరేకో గంధవత్. ౨౬.

యథా గుణస్యాపి సతో గంధస్య గంధవద్ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ
వృత్తిర్భవతి అప్రాప్తేష్వపి కుసుమాదిషు గంధవత్సు గంధోపలభ్యే,
ఏవమణోరపి సతో జీవస్య చైతన్యగుణవ్యతిరేకో భవిష్యతి, అత
శ్చానై కాంతిక మేతద్గుణత్వా ద్రూపాదివదాశ్రయవిశ్లేషానుప పత్తిరితి
గుణస్యైవ సతో గంధస్యాశ్రయవిశ్లేషదర్శనాత్, గంధస్యాపి సహే
వాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి చేన్న, యస్తాన్తూలద్రవ్యాద్విశ్లేష స్తస్య క్షయ
ప్రసంగాత్. అక్షీయమాణమపి తత్పూర్వావస్థతో గమ్యతే, అన్యథా
తత్పూర్వావస్థైర్గుణత్వాదిభిర్హియేత. స్యాదేతద్గంధాశ్రయాణాం

విశ్లిష్టానామవయవానామల్పత్వాత్సన్నపి విశ్లేషో నోపలక్ష్యతే,
సూక్ష్మా హి గంధపరమాణవస్సర్వతో విప్రతా గంధబుద్ధిముత్పాద
యంతి నాసికాపుటమనుప్రవిశంత ఇతి చే, అతీంద్రియత్వాత్పర
మాణూనాం, స్ఫుటగంధోపలభ్యేశ్చ నాగ సరాదిషు. న చ లోకే

౨౬. ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—కథమితి. జ్ఞానం న గుణివ్యతిరీక్త
దేశవ్యాపి, గుణత్వాద్రూపవత్, న చ ప్రభాయాం వ్యభిచారస్తస్యా అపి ద్రవ్యత్వా
దితి ప్రాప్తే గంధవ్యభిచారమాహ—అత ఉత్తరమితి. గుణస్య వ్యతిరేక ఆశ్రయ
విశ్లేషః. నను విశ్లిష్టావయవానామల్పత్వాద్ద్రవ్యక్షయో న భవతీత్యత ఆహ—అక్షీయ
మాణమపీతి. అపిరవధారణే, పూర్వావస్థాలింగేనాక్షీయమాణమేవ తద్ద్రవ్యమను
మీయత ఇత్యర్థః. విమతమవిశ్లిష్టావయవం, పూర్వావస్థతో గురుత్వాద్యపచయ
హీనత్వాత్సన్నతవదితి భావః. శంకతే—స్యాదేతదితి. విశ్లిష్టానామల్పత్వాదిత్యుప
లక్షణం అవయవాం తరాణాం ప్రవేశాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం. అవయవానాం విశ్లేషః
ప్రవేశశ్చ సన్నపి న జ్ఞాయతే, తథా చ గురుత్వాపచయో న భవతీతి హేతోరన్యథా
సిద్ధిరితి శంకార్థః. ఆగచ్ఛంతోఽవయవాః పరమాణవస్త్రసరేణవో వా? నాద్యః తద్గత
యావద్గంధస్యాప్యనుపలబ్ధిప్రసంగాదితి పరిహరతి—నేతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—
స్ఫుటేతి. త్రసరేణుగంధశ్చేత్స్ఫుటో న స్యాదిత్యర్థః. అతో గంధస్య పుష్పాదిస్థ

నను గుణివ్యతిరేకేణ గుణస్య వృత్తిరన్యత్రాదర్శనాత్, తత్కథమిత్యే
శంక్యాహ—

నను గుణస్యాపి సతో గంధస్య గుణివ్యతిరేకేణ వృత్తిః, పుష్పపేటికాతో

ప్రతీతిర్గంధవద్ద్రవ్యమామ్రాతమితి, గంధ ఏవామ్రాత ఇతి తు లోకికాః
ప్రతియంతి. రూపాదిష్వాశ్రయవ్యతిరేకానుపలభ్యేర్గంధస్యాప్యయుక్తః
ఆశ్రయవ్యతిరేక ఇతి చేన్న, ప్రత్యక్షత్వాదనుమానాప్రవృత్తేః,
తస్మాద్యద్యథా లోకే దృష్టం తత్తదైవానుమంతవ్యం నిరూపకై
ర్నాన్యథా. న హి రసో గుణో జిహ్వామూలభ్యత ఇత్యతో రూపా
దయోఽపి గుణా జిహ్వామైవోపలభ్యేరన్నితి నియంతుం శక్యతే.

సూ. తథా చ దర్శయతి. ౨౭.

హృదయాంతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మనోఽభిధాయ
తస్యైవ 'ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యః' ఇతి చైతన్యేన గుణేన సమస్త
శరీరవ్యాపిత్యం దర్శయతి.

సూ. పృథగుపదేశాత్. ౨౮.

'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య' తిచాత్మప్రజ్ఞయోః కర్తృ
కరణభావేన పృథగుపదేశాచైతన్యగుణేనైవాస్య శరీరవ్యాపితావ

స్యైవ గుణివ్యతిరేకో వాచ్య ఇతి భావః. గంధో న గుణివిజ్ఞిప్తః గుణత్వాద్రూపవ
దితి శంకతే—రూపాదిష్వీతి. విజ్ఞేషస్య ప్రత్యక్షత్వాద్బాధ ఇత్యాహ—నేతి.

౨౭. ఆత్మనశ్చైతన్యగుణేనైవ దేహవ్యాప్తిత్యత్ర శ్రుతిమాహ సూత్రకారః.
తథా చ దర్శయతి. తద్వ్యాచక్షే—హృదయేతి.

౨౮. తత్రైవ శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రమ్—పృథగితి. విజ్ఞానమింద్రియాణాం
దూరే పర్యటతః పుంసో గంధోపలమ్భదర్శనాత్; తద్వత్ గుణివ్యతిరేకో జ్ఞానస్యే
త్యర్థః.

అధునా జ్ఞానేనైవాత్మనో దేహవ్యాప్తిత్యత్ర శ్రుతిమాహ—

హృదయాంతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మమనోఽభిధాయ, తస్యైవ
'ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యః' ఇతి శ్రుతిః జ్ఞానేన సమస్తశరీరవ్యాపిత్యం దర్శయతి
త్యర్థః.

తత్రైవ హేత్వంతరమాహ—

'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య' ఇత్యాత్మజ్ఞానయోః కర్తృకరణభావేన పృథ

గమ్యతే, 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే'తి చ కర్తు
శ్చారీరాత్పృథగ్విజ్ఞానస్యోపదేశః, ఏతమేవాభిప్రాయముపోద్బలయతి
తస్మాదణురాత్తే త్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—

సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు త ద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౨౯.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నైతదస్యణురాత్తేతి, ఉత్పత్త్య
శ్రవణాత్, పరస్మైవ తు బ్రహ్మణః ప్రవేశశ్రవణాత్తాదాత్మ్యోపదే
శాచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం. పరమేవ చేద్బ్రహ్మ జీవస్తస్మా
ద్వ్యావత్పరం బ్రహ్మ తావానేవ జీవో భవితుమర్హతి, పరస్య చ
బ్రహ్మణో విభుత్వమామ్నాతం, తస్మాద్విభుర్జీవః. తథా చ 'సవా ఏష
మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్యి' త్యేవం జాతీ

జ్ఞానశక్తిం విజ్ఞానేన చైతన్యగుణేనాదాయ శేత ఇత్యర్థః. ఏతం చైతన్యగుణవ్యాప్తి
గోచరమభిప్రాయమ్.

౨౯. ఆత్మాత్మాణుత్వవిభుత్వశ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యప్రాప్తావణుత్వంజీవస్య
విభుత్వమిశ్వరస్యేత్యవిరోధ ఇత్యేక దేశిపక్షో దర్శితస్తం దూషయన్ సిద్ధాంత
సూత్రం వ్యాచక్షే—తుశబ్ద ఇత్యాదినా. తస్మాద్బ్రహ్మభిన్నత్వాద్విభుర్జీవః బ్రహ్మవది
త్యనుమానానుగృహీతే శ్రుతిస్త్పృతి ఆహ—తథా చ సవా ఏష ఇతి. నిత్యస్సర్వగత
స్థాణురిత్యాద్యాః స్మార్తవాదాః. ఏతేన జీవస్య బ్రహ్మభేదజ్ఞానేఽణుత్వాభావధీస్తస్యాం
తదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నిరస్తం, ప్రధానే మహావాక్యానుగుణశ్రుతిస్త్పృతిభిరణుత్వా
భావనిశ్చయానంతరమభేదజ్ఞానాత్ప్రధానవాక్యవిరోధే గుణభూతాణుత్వశ్రుతీనామా
పాధికాణుత్వవిషయత్వకల్పనాద్గుణే త్వన్యార్థకల్పనేతి న్యాయాదితి భావః. కిం చ
సర్వదేహవ్యాపితైత్యానుభవాన్యథానుప పత్త్యాఽణుత్వశ్రుతయోఽధ్యస్తాణుత్వవిషయ

గుపదేశాత్ గుణద్వారా అస్య శరీరవ్యాపిత్వం గమ్యతే. తథా చ న్యూపకం జ్ఞానమ్,
జీవస్తు అణుః ఇత్యణుత్వశ్రుత్యా సర్వతత్వశ్రుత్యేవోదా ఇతి పూర్వః పక్షః.

సిద్ధాంతస్తు—

తుః పూర్వపక్షవ్యావర్తకః. నైవాణుర్జీవః, సర్వగతస్మైవ బ్రహ్మణో జీవ

య కాజీవవిషయావిభుత్వవాదాశ్చౌత్తాస్తాన్తాశ్చ సమర్థితా భవంతి. న చాణోర్జీవస్య సకలశరీరగతా వేదనోపపద్యతే. త్వక్సంబంధాత్వాన్య దితి చేన్న, త్వక్కంటకతోదనేఽపి సకలశరీరగతైవ వేదనాప్రసజ్యేత, త్వక్కంటకయోర్హి సంయోగః కృత్వాన్నయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్న శరీరవ్యాపినీతి. పాదతల ఏవ తుకంటకతున్నా వేదనాం ప్రతిల భంతే. న చాణోర్దుణవ్యాప్తిరుపపద్యతే గుణస్యగుణిదేశత్వాత్, గుణ త్వమేవ హి గుణినమనాశ్రిత్య గుణస్య హీయేత. ప్రదీపప్రభాయాశ్చ ద్రవ్యాంతరత్వం వ్యాఖ్యాతం, గంధోఽపి గుణత్వాభ్యుపగమాత్వా శ్రయ ఏవ సంచరితుమర్హతి, అన్యథా గుణత్వహానిప్రసంగాత్ తథా చోక్తం భగవతా ద్వైపాయనేన “ఉపలభ్యాపు చేద్గంధం కేచిద్భూ

త్వేనకథంచీఢర్థవాదా నేయాః తాకికన్యాయాదపి తేషాం దుర్బలత్వాదితి మత్వాహ— న చాణోరితి. శంక తే—త్వగితి. యద్యచ్ఛాత్త సంబంధస్యత్వగ్వాన్యప్త్యా దేహవ్యాపినీ వేదనా స్యాత్కర్తవ్యితి ప్రసంగ ఇతి దూషయతి—నేతి. ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరస్యతి— పాదతల ఏవేతి. తస్మాదల్పమహతోస్సంయోగో న మహద్వాప్తీ కంటకసంయోగస్య దేహవ్యాప్త్యదర్శనాత్, తథా చాణ్వాత్త సంయోగస్త్యగేకదేశస్థవివేతి దేహవ్యాపి వేదనానుపపత్తిః. న చ సిద్ధాంతే త్వగాత్త సంబంధస్య వ్యాపిత్యాత్కంటకసంబంధే దేహవ్యాపివేదనాప్రసంగ ఇతి వాచ్యం. యావద్విషయసంబద్ధా త్వక్ తావద్వాన్య ప్యాత్త సంబంధస్తాపద్వాన్యపి వేదనా హేతురితి నియమాత్. న చైవం విషయత్వక్సం బంధ ఏవ తద్దేతురస్తు కిమాత్త వ్యాప్త్యేతి వాచ్యం. వేదనాహి సుఖం దుఃఖం తదను భవశ్చ, నచైషాం వ్యాపకానాం కార్యాణామల్పముపాదానం సంభవతి కార్యస్యోప పాదానాద్విశ్లేషానుపపత్తేః. నచైషాం వ్యాపకత్వమసిద్ధం సూర్యతప్తస్య గంగానిమగ్నస్య సర్వాంగవ్యాపిదుఃఖసుఖానుభవస్య దురపహ్నవత్వాత్. యదుక్తం గుణస్యాపి గుణి విశ్లేషో గంధవదితి తన్నేత్యాహ—న చాణోరితి. గంధోనాశ్రయాద్విశ్లిష్టః గుణత్వా ద్రూపవదిత్యత్రాగమమాహ—తథా చోక్తమితి. న చ ప్రత్యక్షబాధః గంధస్యప్రత్యక్ష త్వేఽపి నిరాశ్రయత్వస్యాప్రత్యక్షత్వాత్, మహతాం త్రసరేణానామనుద్యుత స్పర్శానామనుద్యుతగంధానామాగమనాత్స్పృటగంధోపలంభసంభవః, అవయవాంతర ప్రవేశాన్న సహసా మూలద్రవ్యక్షయ ఇతి భావః. పూర్వం చైతన్యస్య గుణత్వ

భావేన ప్రవేశశ్రవణాత్ తాదాత్మ్యోపవేశాచ్చ. కథం తర్హి జీవే అజుత్వవ్యపదేశః,

యురనై పుణాః. పృథివ్యామేవ తం విద్యాదపోవాయుం చ సంశ్రిత”
 మితి. యది చైతన్యం జీవస్య సమస్తశరీరం వ్యాఘ్నయాన్నాణుర్జీవ
 స్యాత్, చైతన్యమేవ హ్యస్య స్వరూపమగ్నేరివాఙ్మ్యప్రకాశౌ,
 నాత్ర గుణగుణివిభాగో విద్యత ఇతి. శరీరపరిమాణత్వం చ ప్రత్యా
 ఖ్యాతం, పారిశేష్యాద్విభుర్జీవః. కథం తస్మాణ్మత్వాదివ్యవదేశ ఇత్యతః
 ఆహ—‘తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యవదేశః’ ఇతి. తస్యాబుద్ధేర్గుణాస్తద్గుణా
 ఇచ్ఛాద్వేషస్సుఖందుఃఖమిత్యేవమాదయః తద్గుణాస్సారః ప్రధానం
 యస్యాత్త్వనస్సంసారితే సంభవతి స తద్గుణసారః తస్య భావస్తద్గుణ
 సారత్వమ్. న హి బుద్ధుణైర్విహ కేవలస్యాత్త్వనస్సంసారిత్వమస్తిబుద్ధ్య
 పాధిధర్తాధ్యాసనిమిత్తం హి కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిలక్షణం సం
 సారిత్వమకర్తృరభోక్తృశ్చాసంసారిణో నిత్యముక్తస్య సత ఆత్మనస్తస్మా
 త్తద్గుణసారత్వాద్బుద్ధిపరిమాణేనాస్య పరిమాణవ్యవదేశః, తదుత్కాగ్రిం
 త్యాదిభిశ్చాసోఽన్యత్కాగ్రింత్యాదివ్యవదేశో న స్వతః, తథా చ ‘వాలా
 గ్రశతభాగస్య శతథా కల్పితస్య తు, భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్సచానం
 త్యాయ కల్పత’ ఇత్యణుత్వం జీవసోఽన్యత్వా తస్యైవ పునరానంత్యమాహ.
 తచ్చైవమేవ సమంజసం స్యాత్ యద్యోపచారికమణుత్వం జీవస్య
 భవేత్పరమార్థికం చానంత్యం. న హ్యుభయం ముఖ్యమవకల్పేత న

ముపేత్య తద్వ్యాప్త్యా గుణ్యాత్తాణుత్వం నిరస్తం సంప్రతి తస్య గుణత్వమసిద్ధ
 మిత్యాహ—యది చైతన్యమితి. ఉత్పాత్రం విభుత్వం ప్రసాధ్యాణుత్వాద్యుక్తేర్గతి
 ప్రదర్శనార్థం సూత్రం వ్యాచక్షే—కథమిత్యాదినా. ‘అంతరావిజ్ఞానమనసీహృదిహి’తి
 చ ప్రకృతా బుద్ధిరోగ్యత్వాత్తచ్చద్దేన పరామృశ్యతే. బుద్ధిగుణానామాత్మన్యధ్యా
 సాదణుత్వాద్యుక్తిర్నస్వత ఆనంత్యశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ—తథాచేతి. అకార్యకారణ
 ద్రవ్యసమానాధికరణతయా తత్త్వమసీతి వాక్యస్య సోఽయమిత్యాదివాక్యవదఖండా
 భేదార్థత్వాదానంత్యం సత్యమణుత్వమధ్యస్తమిత్యర్థః, ఉక్తం చైతదంగుష్ఠాధికరణే
 ‘ప్రతిపాద్య విరుద్ధముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షిత’మితి. వాలాగ్రవాక్యమారాగ్రవాక్యం

తద్గుణసారత్వాత్ తస్యాః బుద్ధేః గుణాః అణుత్వోత్కాగ్రింతిగత్యాగతిసుఖదుఃఖా
 దయః తే గుణాః సారం ప్రధానం యస్య జీవస్య స తథా తస్య భావః తత్త్వం

చానంత్యమాపచారికమితి శక్యం విజ్ఞాతుం సర్వోపనిషత్సు బ్రహ్మ
త్వభావస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్. తథేతరస్మిన్నప్యుక్తానే 'బు
ద్ధుణేనాత్మగుణేన చైవమారాగమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః ఇ
బుద్ధిగుణసంబంధేనైవారాగమాత్రతాం శాస్త్రీన స్వేనైవాత్మనా
'ఏషోఽణురాత్తా చేతసా వేదితవ్యః ఇత్యత్రాపి న జీవస్యాణుపరిమాణ
త్వం శిష్యతే పరస్మైవాత్మనశ్చక్షురాద్యనవగాహ్యత్వేన జ్ఞానప్రసా
దావగమ్యత్వేన చ ప్రకృతత్వాత్, జీవస్యాపి చ ముఖ్యాణుపరి
మాణత్వానుపపత్తేః, తస్మాద్బుద్ధానత్వాభిప్రాయమిదమణుత్వవచనము
పాధ్యభిప్రాయం వా ద్రష్టవ్యమ్. తథా 'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమా
రుహ్యే' త్యేవం జాతీయకేష్వపి భేదోపదేశేషు బుద్ధ్యేవోపాధిభూ
తయా జీవశ్శరీరం సమారుహ్యేత్యేవం యోజయితవ్యమ్. వ్యవదేశ
మాత్రం వా శిలాపుత్రకస్య శరీరమిత్యాదివత్. న హ్యత్ర గుణగుణి
విభాగో విద్యత ఇత్యుక్తమ్. హృదయాయతనత్వవచనమపి బుద్ధేరేవ

చేత్యుక్తానద్వయముక్తం. తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి—తథేతరస్మిన్నపీతి.
బుద్ధేర్దుణేన నిమిత్తేనాత్మవ్యధ్యస్తాః గుణో భవతి తేనాత్మగుణేనాధ్యస్తేనైవారాగపరి
మాణోఽపకృష్టశ్చ జీవో దృష్టస్త్వతస్త్వనంత ఏవేత్యర్థః. 'న చక్షుషా గృహ్యతే
నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా, జ్ఞానప్రసాదేన విరుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం
వశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమానః' ఇత్యుక్త్వా 'ఏషోఽణురాత్తే' త్యుక్తః పర ఏవ యది
జీవస్తథావ్యధ్యస్తాణుత్వమణుశబ్దార్థ ఇత్యాహ—జీవస్యాపీతి. యదుక్తం పృథగుపదేశా
చైతన్యగుణేనైవాత్మనో దేహవ్యాప్తిరితి తత్రాహ—తథా ప్రజ్ఞయేతి. బుద్ధిః ప్రజ్ఞే
త్యర్థః. యది చైతన్యం ప్రజ్ఞా తదా భేదోపచార ఇత్యాహ—వ్యవదేశమాత్రం వేతి.
నను చైతన్యం గుణ ఇతి భేదో ముఖ్యోఽస్తు నేత్యాహ—నహ్యత్రేతి. నిర్గుణత్వశ్చుతే
రిత్యర్థః. అన్యదపి పూర్వోక్తం బుద్ధ్యాద్యుపాధికమిత్యాహ—హృదయేత్యాదినా.
సౌత్రం దృష్టాంతం వివృణోతి—తథేతి. అసత్త్వమిత్యాపాతతః ఆసంసారిత్వ
మూపాద్యం శేషం సుబోధమ్.

తస్మాత్, తద్వ్యవదేశః అణుత్వాదివ్యవదేశః, న స్వాభావికః. ప్రాజ్ఞవత్ యథా
ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనః సగుణోపాసనేషు దహరాద్యుపాధివశాత్ అణుత్వాదికంవ్యవ
దిశ్యతే, తద్వదిత్యర్థః.

తదాయతనత్వాత్. తథోత్కాగ్రిత్యాదీనామప్యపాధ్యాయత్తతాం
దర్శయతి-‘కస్తిన్నహముత్కాగ్రితే ఉత్కాగ్రితో భవిష్యామి కస్తిన్నా
ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి’ తి, ‘సప్రాణమస్పృజతే’ తి. ఉత్కాగ్రిత్య
భావే హి గత్యాగత్యోరప్యభావో విజ్ఞాయతే, న హ్యనపస్పృష్టస్య
దేహఃకర్మాగతి స్యాతాం. ఏవముపాధిగుణసారత్వాజ్ఞేవస్యాణుత్వాది
వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్, యథా ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్సగుణేషూపాస
నేషూపాధిగుణసారత్వాదణీయత్వాదివ్యపదేశః ‘అణీయాన్ వ్రీహీ
ర్వా యవాద్వామనోమయః ప్రాణశరీరస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సత్య
కామస్సత్యసంకల్పః’ ఇత్యేవంప్రకారస్తద్వత్. స్యాదేతత్ యది
బుద్ధిగుణసారత్వాదాత్మనస్సంసారిత్వం కల్పేత, తతో బుద్ధ్యాత్మనోర్భి
న్నయోస్సంయోగావసానమవశ్యం భావీత్యతో బుద్ధివియోగే సత్యా
త్మనో విభక్తస్యానాలక్ష్యత్వాదసత్త్వమసంసారిత్వం వా ప్రసజ్యేతే
త్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్ఛన

దోషస్తద్దర్శనాత్. 30.

నేయమనంతరనిర్దిష్టదోషప్రాప్తిరాశంకనీయా, కస్తాత్? యావ
దాత్మభావిత్వాత్ బుద్ధిసంయోగస్య. యావదయమాత్మా సంసారి
భవతి యావదస్య సమ్యగ్దర్శనేన సంసారిత్వం న నివర్తతే, తావదస్య
బుద్ధ్యా సంయోగో న శామ్యతి. యావదేవ చాయం బుద్ధ్యుపాధిసం
బంధస్తావదేవాస్య జీవత్వం సంసారిత్వం చ, పరమార్థతస్తు న జీవో

30. నను స్వతస్సంసారిత్వమస్తు కిం బుద్ధ్యాద్యుపాధినేత్యత ఆహ—యావ
దేవ చాయమితి. సమానో బుద్ధితాదాత్మ్యాపన్నః. నను విజ్ఞానం బ్రహ్మ తన్నయో

నను ఆత్మన్యజుత్వాదిసంసారస్య బుద్ధ్యుపాధికత్వే కదాచిత్ బుద్ధ్యా
వియోగే సంసారో న స్యాదిత్యత ఆహ—

బుద్ధిసంయోగస్య యావత్ ఆత్మనః సమ్యగ్దర్శనేన సంసారో న నివర్తతే,

నామ బుద్ధ్యపాధిపరికల్పితస్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి. న హి నిత్యముక్త
స్వరూపాత్సర్వజ్ఞాదీశ్వరాదన్య శ్చేతనో ధాతుర్ద్వితీయో వేదాంతార్థ
నిరూపణాయాముపలభ్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టృ శ్రోతృ మంతృ
విజ్ఞాతృ తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మి' త్యాదిశ్రుతిశతేభ్యః. కథం
పునరవగమ్యతే యావదాత్మభావీ బుద్ధిసంయోగ ఇతి తద్దర్శనాది
త్యాహ తథా హి శాస్త్రం దర్శయతి—'యోఽయం విజ్ఞానమయః
ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషస్సమానస్సన్నుభౌ లోకావను
సంచరతి ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే' త్యాది. తత్ర విజ్ఞానమయ ఇతి
బుద్ధిమయ ఇత్యేతదుక్తం భవతి. ప్రదేశాంతరే 'విజ్ఞానమయో మనో
మయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్తయశ్శోత్రమయః' ఇతివిజ్ఞానమయస్య మన
ఆదిభిస్సహ పారాద్బుద్ధిమయత్వం చ తద్గుణసారత్వమేవాభిప్రేయతే,
యథా లోకే స్త్రీమయో దేవదత్త ఇతి స్త్రీరాగాదిప్రధానోఽభిధీ
యతే తద్వత్. 'స సమానస్సన్నుభౌ లోకావనుసంచర'తీతి చ లోకాంత
రగమనేఽప్యవియోగం బుద్ధ్యాదేర్దర్శయతి, కేన సమానస్తయైవ
బుద్ధ్యేతి గమ్యతే సన్నిధానాచ్చ. తచ్చ దర్శయతి 'ధ్యాయతీవ లేలా
యతీవే' తి, ఏతదుక్తం భవతి—నాయం స్వతో ధ్యాయతి నాపి చలతి
ధ్యాయంత్యాం బుద్ధౌ ధ్యాయతీవ చలంత్యాం చలతీవేతి. అపి చ
మిథ్యాజ్ఞానపురస్సరోఽయమాత్మనో బుద్ధ్యపాధిసంబంధః, న చ
మిథ్యాజ్ఞానస్య సమ్యక్జ్ఞానాదన్యత్ర నివృత్తిరస్తీత్యతో యావద్బ్ర
హ్మాత్తతానవబోధస్తావదయం బుద్ధ్యాద్యపాధిసంబంధో న శామ్యతి.

వికారోఽణురిత్యర్థః కిం న స్యాదిత్యత అహ—ప్రదేశాంతర ఇతి. విజ్ఞానమయో
బుద్ధిప్రచుర ఇత్యర్థః. కేన సమాన ఇత్యాకాంతాయామితి శేషః. శ్రుతిబలాద్బుద్ధేర్భా
వత్సంసార్యాత్తభావిత్యముక్తం, సతి మూలే కార్యస్యవియోగాసంభవాచ్చేతి యుక్త్యా
ప్యాహ—అపిచమిథ్యేతి. సమ్యక్జ్ఞానాదేవ బుద్ధ్యాదిబంధధ్వంస ఇత్యత్ర శ్రుతిమాహ—

తావద్భావిత్యాన్నోక్తదోషః. తత్ కస్తాత్, తద్దర్శనాత్ దేహవియోగేఽపి తస్య
బుద్ధిసంయోగస్య 'స సమానః సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి' ఇత్యాదిశ్రుతో దర్శనా
దిత్యర్థః.

దర్శయతి చ—‘వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం ఆదిత్యవర్ణం తమసః
పరస్తాత్ తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయ
నాయే’ తి. నను సుషుప్తప్రళయయోర్న శక్యతే బుద్ధిసంబంధ ఆత్మ
నోఽభ్యుపగంతుమ్ ‘సతా సౌమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో
భవతీ’ తి వచనాత్కృత్స్నవికారప్రళయాభ్యుపగమాచ్చ తత్కథం
యావదాత్త భావిత్వం బుద్ధిసంబంధస్యేత్యత్రోచ్యతే.

సూ. పుంస్త్యాదివత్తస్య సతోభివ్యక్తియోగాత్. ౩౧.

యథా లోకే పుంస్త్యాదీని బీజాత్తనా విద్యమానా న్యేవ
బాల్యాదిష్వనుపలభ్యమానాన్యవిద్యమానవదభిప్రేయమాణానియావ
నాదిష్వావిర్భవంతి, నావిద్యమానాన్యత్పద్యంతే పండాదీనామపి
తదుత్పత్తిప్రసంగాత్, ఏవమయమపి బుద్ధిసంబంధశ్చక్వాత్తనా విద్య
మాన ఏవ సుషుప్తప్రళయయోః పునః ప్రబోధప్రసవయోరావిర్భవతి.
ఏవం హ్యేతద్యుజ్యతే, న హ్యేకస్థికి కస్యచిదుత్పత్తిస్సంభవతి
అతిప్రసంగాత్. దర్శయతి చ సుషుప్తాదుత్థానమవిద్యాత్త కబీజసద్భావ

దర్శయతీతి. మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః. ఆదిత్యవర్ణం స్వప్రకాశం తమసః పరస్తాదజ్ఞా
నాస్పృష్టమిత్యర్థః. యావదాత్త భావిత్వస్యాసిద్ధిం శంకతే—నన్వీతి. సుషుప్తా బుద్ధి
సత్త్వే బ్రహ్మసంపత్తిర్న స్యాత్ప్రళయే తత్సత్త్వప్రలయవ్యాహతిరిత్యర్థః.

౩౧. స్థూలసూక్ష్మాత్తనా బుద్ధేర్యావదాత్త భావిత్వమస్తీత్యాహ—పుంస్త్యేతి.
పుంస్త్యం రేతః, ఆనిపదేన శ్చక్వాదిగ్రహః, అస్య బుద్ధిసంబంధస్యేత్యర్థః. స్వాపే
బీజాత్తనా సతో బుద్ధ్యాదేః ప్రబోధేఽభివ్యక్తిరిత్యత్ర శ్రుతిమాహ—దర్శయతీతి. న
విదురిత్యవిద్యాత్త కబీజసద్భావోక్తిః. తే వ్యాఘ్రాదయః పునరావిర్భుంతీత్యభివ్యక్తి
నిర్దేశః.

నను సుషుప్తా బ్రహ్మసంపత్తికార్యనాశయోరభ్యుపగమాత్ న బుద్ధిసంయోగస్య
యావదాత్త భావిత్వమిత్యత ఆహ—

యథా బాల్యే పుంస్త్యాదేః సత ఏవ యావనేఽభివ్యక్తిః, తద్వత్ తస్య బుద్ధి
సంయోగాదేః సుషుప్తా సూక్ష్మాత్తనా సత ఏవ అభివ్యక్తిసంభవాత్ యావదాత్త
భావిత్వం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః

కారితమ్ 'సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపత్స్యమహా' ఇతి 'త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వే' త్యాదినా. తస్మాత్సిద్ధమేతద్యావదాత్తభావీ బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధ ఇతి.

సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి

ప్రసంగోఽన్యతరనియమో వాన్యథా. ౩౨.

తచ్ఛాత్తన ఉపాధిభూతమంతఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానం చిత్త మితి చానేకథా తత్ర తత్రాభిలప్యతే. క్వచిచ్ఛ వృత్తివిభాగేన సంశయాదివృత్తికం మన ఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికం బుద్ధిరితి. తచ్చైవం భూతమంతః కరణమవశ్యమస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యమ్. అన్యథా హ్యనభ్యుపగమ్యమానే తస్మిన్ని త్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగస్సాన్విదాత్తేంద్రి

౩౨. బుద్ధిసద్భావే మానమాహ సూత్రకారః—నిత్యేతి. 'మనసా హ్యేవ పశ్యతి, బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతి, విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, చేతసా వేదితవ్యః, చిత్తం చ చేతయితవ్యం చే' తి తత్ర తత్ర శ్రుతిషు మన ఆదిపదవాచ్యం తావద్బుద్ధిద్రవ్యం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. కథమేకస్యానేకథోక్తిస్తత్రాహ—క్వచిచ్ఛేతి. గర్వవృత్తికోఽహంకారో విజ్ఞానం చిత్ప్రధానం స్మృతిప్రధానం వా చిత్తమత్యపి ద్రష్టవ్యం. యద్యపి సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధమంతఃకరణం శ్రుత్యనూదితం చ తథాపి ప్రత్యక్షశ్రుత్యోర్వివదమానం ప్రతి వ్యాసంగానుపపత్త్యా తత్సాధయతి—తచ్ఛేత్యాదినా. సూత్రం యోజయతి—అన్యథేతి. పంచేంద్రియాణాం పంచవిషయసంబంధే సతి నిత్యం యుగపత్నంచోపలబ్ధయస్స్యుః, మనోఽతిరిక్తసామగ్ర్యాస్సత్వాద్యదిసత్యామపి సామగ్ర్యముపలబ్ధిభావస్తర్హి

నను బుద్ధ్యపరపర్యాయాంతః కరణే కిం ప్రమాణమ్, యత్ప్రియుక్తః సంసారః స్యాదిత్యత ఆహ—

ఇదమంతః కరణమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమ్. అన్యథా అనభ్యుపగమే సర్వేషామింద్రియాణాం స్వస్వవిషయసన్నిధానదశాయాం నిత్యోపలబ్ధిప్రసంగః యుగపత్నర్వవిషయోపలబ్ధిప్రసంగః, మనోవ్యతిరిక్తజ్ఞానసామగ్ర్యః సత్త్వాత్; యది సత్యామపి సామగ్ర్యం జ్ఞానాభావః, తదా నిత్యానుపలబ్ధిప్రసంగః కస్యాప్యపలబ్ధిర్న స్యాత్. అథవా ఏకస్యోపలబ్ధిమితరేషామనుపలబ్ధిమిచ్ఛతా జ్ఞానసామగ్రీమధ్యే అన్యతరస్య ఆత్మనః ఇంద్రియస్య వా నియమః శక్తిప్రతిబంధోఽంగీకర్తవ్యః. స న సంభవతి,

యవిషయాణాముపలబ్ధిసాధనానాం సన్నిధానే సతి నిత్యమేవోపలబ్ధిః
ప్రసజ్యేత. అథ సత్యపి హేతుసమవధానే ఫలాభావస్తతోఽపి
నిత్యమేవానుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, న చైవం దృశ్యతే. అథవాన్యతర
స్యాత్తన ఇంద్రియస్య వా శక్తిప్రతిబంధోఽభ్యుపగంతవ్యః. నచాత్తన
శక్తిప్రతిబంధస్సంభవతి అవిక్రియత్వాత్, నాపీంద్రియస్య, నహి
తస్య పూర్వోత్తరయోః క్షణయోరప్రతిబద్ధశక్తికస్య సతోఽకస్తా
చ్ఛక్తిః ప్రతిబద్ధేత, తస్మాద్యస్యావధానానవధానాభ్యాముపలబ్ధ్యను

సదైవానుపలబ్ధిప్రసంగ ఇత్యర్థః. అతః కాదాచిత్కోపలబ్ధినియామకం మన ఏష్టవ్య
మితి భావః. నను సత్యపి కరాన్నిసంయోగే దాహకాదాచిత్కత్వవదుపలబ్ధికాదా
చిత్కత్వమస్తు కిం మనసేత్యాశంక్యాన్యతరనియమో వేత్యేతద్వాచప్తే—అథవేతి.
సత్యాం సామగ్ర్యాం నిత్యోపలబ్ధిర్వాంగీకార్యాన్యతరస్య కారణస్య కేన చిచ్ఛక్తి
ప్రతిబంధనియమో వాంగీకార్యః, యథా మణినాన్నిశక్తిప్రతిబంధ ఇతి వాకారాధ్యః.
ఆస్తు ప్రతిబంధ ఇత్యత ఆహ—న చేతి. న చేంద్రియవైవాస్తవ శక్తిప్రతిబంధ ఇతి
వాచ్యం ప్రతిబంధకాభావాత్, న చ దృష్టసామగ్ర్యాం సత్యామదృష్టం ప్రతిబంధక
మితి యుక్తం అతిప్రసంగాత్. న చ వ్యాసంగః ప్రతిబంధకః మనసోఽసత్త్వేతస్యా
సంభవాత్, తథాహి రసాదీనాం సహోపలబ్ధిప్రాప్తౌ రసబుభుత్సారూపా వ్యాసం
గోరూపాద్యుపలబ్ధిప్రతిబంధకో వాచ్యః స చ గుణత్వాద్రూపవద్గుణ్యాశ్రయః,
తత్రాత్తనోఽసంగనిర్గుణకూటస్థస్య గుణిత్యాయోగాన్నన ఏవ గుణిత్యేనైష్టవ్యమితి
వ్యాసంగానుపపత్త్యా మనస్సిద్ధిః. ఏతదభిప్రేతోపసంహరతి—తస్మాదితి. అవధానం
బుభుత్సా, న చానిచ్ఛతోఽపి దుర్గంధాద్యుపలంభాన్న బుభుతోపలబ్ధిర్నినియామికేతి
వాచ్యం, అనేకవిషయసన్నిధౌ క్వచిదేవ తస్యానియామకత్వాంగీకారాత్. యేషాం
మతే పునరిచ్ఛాదీనామాత్మధర్మత్వం తేషాం మన ఏవ దుర్లభమితి మంతవ్యం. ఇచ్ఛాది
ధర్మిణై వాత్తనా వ్యాసంగోపపత్తేః సంప్రతి వ్యాసంగస్య మానసత్వే శ్రుతిమాహ—

నిర్ధర్మక ఆత్మని శక్తేరభావాత్. నాపీంద్రియస్య, శక్తేరాంతరత్వేన తద్ధర్మత్వా
యోగాత్. తస్మాద్వ్యాసంగస్థలే ఇచ్ఛైచ్ఛవ నియామికా. తస్యాశ్చ మనోధర్మత్వేన
తదన్యథానుపపత్త్యా 'కామః సంకల్పః' ఇత్యాదిశ్రుత్యా చ సిద్ధమంతఃకరణమ్
తత్ప్రియుక్తశ్చ ఆత్మన్యణిత్యాదిసంసార ఇతి. తస్మాదౌపాధికాణత్వశ్రుత్యా
వాస్తవసర్వగతత్వశ్రుతేర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

పలభీ భవత స్తన్నః. తథా చ శ్రుతిః 'అన్యత్ర మనా అభూవం నాదర్శ
మన్యత్ర మనా అభూవం నాశ్రౌష' మితి 'మనసా హ్యేవ పశ్యతి
మనసా శృణోతీ' తి చ. కామాదయశ్చాస్య వృత్తయ ఇతి దర్శయతి
'కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధాభృతిరధృతిర్హిర్ధిర్భిరిత్యే
తత్సర్వం మన ఏవే' తి, తస్మాద్యుక్తమేత తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యప
దేశ ఇతి ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్

సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ౩౩.

తద్గుణసారత్వాధికారేణై వాపరోఽపి జీవధర్మః ప్రపంచ్యతే.
కర్తా చాయం జీవస్సౌత్, కస్తాత్? శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ఏవం చ

తథాచేతి. న కేవలం వ్యాసంగాన్తనస్పిద్ధిః కింతు కామాద్యాశ్రయ త్వేనాపీత్యాహ—
కామాదయశ్చేతి. బుద్ధేః ప్రామాణికత్వోక్తిఫలమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౩౩. ఏవమాత్మన్యణుత్వాధ్యాసోక్త్యా స్వాభావికం మహత్త్వం స్థాపితం
సంప్రతి తతో బహిష్టం కర్తృత్వం సాధయతి—కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాదితి. స నిత్య
చిద్రూపో మహానాత్మా కర్తా నవేత్యసంగత్వశ్రుతీనాం విధ్యాదిశ్రుతీనాం చ విప్రతి
పత్త్యా సంశయే బుద్ధికర్తృత్వేనైవ విధ్యాదిశాస్త్రోపపత్తేరకర్తాత్వేతి సాంఖ్యపక్ష
ప్రాప్తా సిద్ధాంతయన్నేవ తద్గుణసారత్వోక్త్యాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసస్యాపి సిద్ధత్వా
త్పునరుక్తిమాశంక్య సాంఖ్యపక్ష నిరాసార్థమాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసకల్పనాన్న పున
రుక్తిరిత్యాహ—తద్గుణేతి. అధికారః ప్రసంగః పస్తుతోఽసంగత్వమవిద్యాతః కర్తృ
త్వమిత్యసంగత్వకర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధోక్తేః కర్తృత్వవిచారాత్త కాధికరణత్ర

ఇత్థం చ అణుత్వం పరాణుద్య సర్వగతత్వం స్వయంజ్యోతిష్త్వాదిపత్ బహిష్టం
ప్రతిష్ఠాపితమ్. అధునా తతో బహిష్టం కర్తృత్వం బుద్ధికర్తృత్వవ్యాసేధేన సాధయ
తీత్యాంతరబహిర్భావసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర తద్గుణసారత్వనైవ ప్రపञ్చనాత్ అత్ర మిధః శ్రుత్యోః విరోధపరి
హారా న విచారయితవ్యో; కిం తు ఆత్మనః కర్తృత్వాకర్తృత్వే. తత్ర కిం బుద్ధిః కర్త్రీ,
ఉత జీవ ఇతి సంజేహే, పరిణామిత్వాత్ బుద్ధిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—
ఆత్మైవ కర్తా న బుద్ధిః కుతః, కర్తురపేక్షితోపాయబోధకవిధిశాస్త్రస్య అర్థవత్త్వాత్.

‘యజేత జుహుయాద్ధద్యాది’త్యేవం విధం విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్. తద్ధి కర్తుస్సతః కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి, న చాసతి కర్తృత్వే తదుపపద్యతే తథేదమపి శాస్త్రమర్థవద్భవతి ‘ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోధా కర్తా విజ్ఞానాత్తాపురుషః’ ఇతి.

సూ. విహారోపదేశాత్. ౩౪.

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయాం సంధ్యేస్థానే విహారముపదిశతి ‘స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామ’ మితి ‘స్వేశరీరే యథాకామం పరివర్తత’ ఇతి చ.

సూ. ఉపాదానాత్. ౩౫.

ఇతశ్చాస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయామేవ కరణానాము యస్య పాదసంగతిః, శ్రుతీనాం మిథో విరోధావిరోధౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, యద్వాత్ర పూర్వపక్షే బంధాభావాచ్ఛాస్త్ర వైయర్థ్యం ఫలం, సిద్ధాంతే కర్తృత్వాదిసంబంధసత్త్వాచ్ఛాస్త్రార్థవత్తేతి భేదః. నను బుద్ధికర్తృత్వేన శాస్త్రార్థవత్త్వాఽస్తు కిం జీవకర్తృత్వేన తత్రాహ—తద్ధికర్తుస్సత ఇతి. మయేదం కర్తవ్యమితి బోధ సమర్థస్య చేతనవ్యైవ కర్తృత్వం వాచ్యం న త్వచేతనాయా బుద్ధేః. కిం చ భోక్తు రాత్మన ఏవ కర్తృతా వాచ్యా శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాదితి భావః.

౩౪. సంధ్యం స్థానం స్వప్నః అమృతః స ఆత్మా యథేష్టమీయతే గచ్ఛతీతి విహారోపదేశాదాత్తా కర్తా ప్రాణానాం మధ్యే విజ్ఞానేన బుద్ధ్యా విజ్ఞానసమర్థమింద్రియ జాతమాదాయ శేత ఇతి ప్రాణాన్ప్రహీత్వా పరివర్తత ఇతి.

౩౫. ఉపాదానకర్తృత్వమాత్మనః, అకర్తృత్వే ఉపాదానానుపపత్తేరితిభావః.

యది బుద్ధిః కర్త్రీ. ఫలభోక్తా చాత్మేత్యుచ్యేత, తర్హి తాదృశవిధిశాస్త్రమనర్థకమాప ద్యేత. ఆతో న కేవలబుద్ధేః కర్తృత్వమ్, అపి తు ఆత్మన ఇతి.

కిం చ—‘స్వేశరీరే యథాకామం పరివర్తతే’ ఇతి జీవప్రకరణే స్వప్నావ స్థాయాం విహారస్య సంచరణస్య ఉపదేశాత్, అకర్తుః సంచరణాయోగాత్ ఆత్మనః కర్తృత్వమిత్యర్థః.

కిం చ—‘ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ’ ఇత్యాత్మనో గ్రహణశక్త్యు పాదానశ్రవణాత్, అకర్తురుపాదానాయోగాత్ ఆత్మనః కర్తృత్వమిత్యర్థః.

పాదానం సంకీర్తయతి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే' తి 'ప్రాణాన్యహిత్యే' తి చ.

సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాం న
చేన్నిర్దేశవిపర్యయః. ౩౬.

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం, యదస్య లోకీకీషు వైదికీషు చ క్రియాసు కర్తృత్వం వ్యపదిశతి శాస్త్రమ్—'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్తాణి తనుతేఽపి చే' తి. నను విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధౌ సమధిగతః కథమనేన జీవస్య కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి, నేత్యుచ్యతే. జీవస్యైవైషనిర్దేశో న బుద్ధేర్న చేజీవస్య స్యాన్నిర్దేశవిపర్యయస్యాద్విజ్ఞానేనేత్యేనం నిరదేక్ష్యత్. తథా హ్యన్యత్ర బుద్ధివివక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దస్య కరణవిభక్తినిర్దేశో దృశ్యతే 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే' తి. ఇహ తు 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇతి కర్తృసామానాధికరణ్యనిర్దేశాద్బుద్ధివ్యతిరక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇత్యదోషః.

అత్రాహ—యది బుద్ధివ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స్యాత్స్వతంత్రస్సన్ద్రియం హితం చైవాత్మనో నియమేన సంపాదయేన్న విపరీతమ్. విప

౩౬. విజ్ఞానశబ్దో జీవస్య నిర్దేశోన చేత్తదా ప్రథమానిర్దేశాద్విపర్యయః కరణద్యోతితృతీయయా నిర్దేశస్యాత్, తస్మాదిహ శ్రుతౌ తనుత ఇత్యాఖ్యాతేన కర్తృవాచినా విజ్ఞానపదస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్క్రియాయామాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి సూత్రభాష్యయోరర్థః.

౩౭. సూత్రాంతరమవతారయతి—అత్రాహేతి. జీవస్వతంత్ర శ్చేదిష్టమేవ కుర్యాదస్వతంత్ర శ్చేన్న కర్తా 'స్వతంత్రః కర్తే'తిన్యాయాదిత్యర్థః. సత్యపి స్వాతంత్ర్యే

అపి చ—

'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇత్యాదౌ లోకీకవైదికక్రియాయాం విజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాత్మనః కర్తృత్వవ్యపదేశాత్ యది విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధిపరః జీవపరో న చేత్, తర్హి నిర్దేశవిపర్యయః స్యాత్; బుద్ధేః కరణత్వేన విజ్ఞానమితి కర్తృత్వనిర్దేశస్య విజ్ఞానేనేతికరణత్వవిపర్యయః స్యాదిత్యర్థః.

రీతమపి తు సంపాదయన్నుపలభ్యతే, న చ స్వతంత్రస్యాత్తన ఈదృశీ
ప్రవృత్తిరనియమేనోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః. ౩౭.

యథాయమాత్తోపలబ్ధిం ప్రతి స్వతంత్రోఽప్యనియమేనేష్టమ
నిష్టంచోపలభతే ఏవమనియమేనైవేష్టమనిష్టం చ సంపాదయిష్యతి,
ఉపలబ్ధావప్యస్వాతంత్ర్యముపలబ్ధిహేతూ పాదానోపలంభాదితిచేన్న,
విషయ ప్రకల్పనామాత్రప్రయోజనత్వాదుపలబ్ధిహేతూనామ్. ఉప
లబ్ధౌ త్వనన్యాపేక్షత్వమాత్తనశ్చైతన్యయోగాత్ అపి చార్థక్రియా
యామపి నాత్యంతమాత్తనస్వాతంత్ర్యమస్తి దేశకాలనిమిత్తవిశేషా
పేక్షత్వాత్. న చ సహాయాపేక్షస్య కర్తుః కర్తృత్వం నివర్తతే.
భవతి హ్యేథోదకాద్యపేక్షస్యాపి పక్తుః పక్తృత్వమ్, సహకారివై
చిత్ర్యాచ్చేష్టానిష్టార్థక్రియాయామనియమేన ప్రవృత్తిరాత్తనో న
విరుధ్యతే.

కారకజైచిత్ర్యాదనియతా ప్రవృత్తిరితి సూత్రేణ పరిహరతి—యథేతి. దృష్టంతా
సంప్రతిపత్త్యా శంకతే—ఉపలబ్ధావపీతి. చక్షురాదీనాం చైతన్యేన విషయసంబంధా
ర్థత్వాత్స్వసంబంధోపలబ్ధౌ చాత్తనశ్చైతన్యస్వభావత్వేన స్వాతంత్ర్యాద్విష్టాంతస్థి
రిత్యాహ—నేతి. నన్వాత్తా విషయసంబంధాయ కరణాన్యపేక్షతే చేత్కథం
స్వతంత్ర ఇత్యాశంక్యాహ—అపి చేతి. స్వాతంత్ర్యం నామ న స్వాన్యనపేక్షత్వ
మిశ్వరస్యాపి ప్రాణికర్తాపేక్షత్వేనాస్వాతంత్ర్యప్రసంగాత్. కింతు స్వేతరకారక
ప్రయోజకత్వే సతి కారకాప్రేర్యత్వం స్వాతంత్ర్యం తేన స్వతంత్రోఽపి జీవ ఇష్ట
సాధనత్వభ్రాంత్యానిష్టసాధనమప్యనుతిష్ఠతీత్యనియతా ప్రవృత్తిః. స్వాతంత్ర్యం
చేత్యవిరుద్ధమిత్యర్థః.

నను స్వతంత్రస్యాత్తనః కర్తృత్వేఽనిష్టం న కుర్యాత్ ఇష్టమేవ కుర్యాదిత్యత
ఆహ—

యద్వదుపలబ్ధౌ స్వతంత్రోఽప్యత్తా ఇష్టమనిష్టం చోపలభతే, తద్వత్
ఇష్టమనిష్టం చ సంపాదయతీతి అనియమ ఇత్యర్థః.

సూ. శక్తివిపర్యయాత్. ౩౮.

ఇతశ్చ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితుమర్హతి. యది పున
ర్విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిరేవ కర్త్రీ స్యాత్తతశ్చక్తివిపర్యయస్యాత్
కరణశక్తిర్బుద్ధిర్హ్యేత కర్తృశక్తిశ్చాపద్యేత. సత్యాం చ బుద్ధేః
కర్తృశక్తౌ తస్యా ఏవాహంప్రత్యయవిషయత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్,
అహంకారపూర్వికాయా ఏవ ప్రవృత్తేస్సర్వత్ర దర్శనాత్, అహం
గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహంభుంజేహంపిబామితి చ. తస్మాశ్చ
కర్తృశక్తియుక్తాయాస్సర్వార్థకారిణ్యా స్సర్వార్థకారికరణమన్యత్కల్ప
యిత్యవ్యమ్, శక్తోఽపి హి సన్కుర్తా కరణముపాదాయ క్రియాసు
ప్రవర్తమానో దృశ్యతే. తతశ్చ సంజ్ఞామాత్రే విసంవాదస్యాన్న
వస్తుభేదః కశ్చిత్, కరణవ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్.

సూ. సమాధ్యభావాచ్చ. ౩౯.

యోఽప్యయమాపనిషదాత్ ప్రతిపత్తిప్రయోజనస్సమాధిరు
పదిష్టో వేదాంతేషు 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్చోతవ్యో మంతవ్యో
నిది ధ్యాసితవ్యసోఽన్వేష్టవ్యస్స విజ్ఞాసితవ్యః ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ

౩౮. జీవస్య కర్తృత్వే హేత్వంతరార్థం సూత్రమ్—శక్తీతి. బుద్ధేః కరణ
శక్తివిపరీతా కర్తృశక్తిస్సాన్విదిత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—సత్యాం చ బుద్ధేరితి.
యోఽహం భీగమ్యస్స కర్తా స ఏవ జీవో యత్తదపేక్షితం కరణం తన్ననఇతి జీవ
కర్తృత్వసిద్ధిరితి భావః.

౩౯. జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాప్యత్తనఃకర్తృత్వం వాచ్యమిత్యాహ—
సమాధీతి. ముక్తిఫలభోక్తురేవ తదుపాయసమాధికర్తృత్వం యుక్తమ్, అన్యథాత్తనోఽక

ఇతశ్చాత్తన ఏవ కర్తృత్వం న బుద్ధేరిత్యాహ—

బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తివిపర్యయాత్ కరణశక్తిర్హ్యేతేతి యావత్.

జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాపి ఆత్తనః కర్తృత్వం స్వీకార్యమిత్యాహ—

ఆత్తనోఽకర్తృత్వే 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' ఇత్యాదౌ విహితస్య
బ్రహ్మసాక్షాత్కారసాధనస్య సమాధేరభావప్రసంగాత్ ఆత్తనః కర్తృత్వసిద్ధిః.

ఆత్మాన'మిత్యేవంలక్షణః సోఽప్యసత్యాత్మనః కర్తృత్వే నోపపద్యేత.
తస్మాదప్యస్య కర్తృత్వసిద్ధిః ఇతి చతుర్థశాధికరణమ్.

సూ. యథా చ తక్షోభయథా. ౪౦.

ఏవం తావచ్ఛాస్తాథవత్వాదిభిర్హేతుభిః కర్తృత్వం శారీరస్య
ప్రదర్శితం, తత్పునస్సాన్వభావికం వా స్యాదుపాధినిమిత్తం వేతిచింత్యతే,
తత్రైతే రేవ శాస్తాథవత్వాదిభిర్హేతుభిస్సాన్వభావికంకర్తృత్వమపవాద
హేత్వభావాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న స్యాభావికం కర్తృత్వ
మాత్తనస్సంభవత్యనిర్దోక్షప్రసంగాత్. కర్తృత్వస్వభావత్యేహ్యత్తనో
న కర్తృత్వాన్నిర్దోక్షసంభవతి, అగ్నేరివౌష్ణ్యాత్. నచకర్తృత్వాదని
ర్దుక్తస్యాస్తి పురుషార్థసిద్ధిః కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్. నను
స్థితాయామపి కర్తృత్వశక్తౌ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్పురుషార్థస్సే
త్స్యతి, తత్పరిహారశ్చ నిమిత్తపరిహారాద్యథాగ్నేర్దహనశక్తియుక్త

ర్తృత్వే బుద్ధేరప్యభోక్త్ర్యః కర్తృత్వాద్యాగాత్సమాధ్యభావప్రసంగ ఇత్యర్థః—
ఇతి చతుర్థశాధికరణమ్,

౪౦. యథా చ తక్షోభయథా. ఉక్తమాత్మనః కర్తృత్వముపజీప్య సంశయ
పూర్వపక్షావాహ—ఏవం తావదిత్యాదినా. సాంఖ్యనిరాసేనాత్మనః కర్తృత్వే
సాధితే బాధకాభావాత్తత్సత్యమితి మీమాంసకాదిపక్షః ప్రాప్తః. న చాసంగత్వాగమేన
బాధః అహం కర్తేత్యనుభవసహితకర్తృత్వశ్రుతిబలేన తస్యాగమస్య స్తావకత్వాదితి
ప్రాప్తే ఉత్సుత్రమేవ సిద్ధాంతయతి—న స్యాభావికమితి. యదుక్తం బాధకాభావా
దితి తదసిద్ధమిత్యాహ—అనిర్దోక్షేతి. నను కర్తృత్వం నామక్రియాశక్తిర్దుక్తావప్యస్తి
తథాపి శక్తికార్యస్య క్రియారూపాయాసస్యాభావాన్దుక్తేః పురుషార్థత్వసిద్ధిరితి
శంకతే—నను స్థితాయామితి. సత్యాం శక్తౌ కథం కార్యపరిహారస్తత్రాహ—తత్పరి
హారశ్చేతి. ముక్తా శక్తిసత్త్వే కార్యమపి స్యాత్ శక్యాభావే శక్త్యయోగాత్. అస్తి
హి ప్రశయేఽపి కార్యం పునరుద్భవయోగ్యం సూక్ష్మం శక్యం. తథాచ శక్త్యాధర్మాదిని

ఇత్థం సర్వగతత్వాద్బుద్ధిహిష్ణం కర్తృత్వం ప్రతిష్ఠాపితమ్. అధునా తత్ అధ్యక్ష
మాత్తనీతి ప్రతిపాదయతీత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'అసంగో హ్యయం పురుషః' ఇత్యసంగత్వశ్రుతేః కర్తు రిష్టసాధనబోధః

స్వాపి కాష్టవియోగాద్దహనకార్యాభావస్తద్వన్న, నిమిత్తానామపి
 శక్తిలక్షణేన సంబంధేన సంబద్ధానామత్యంతపరిహారాసంభవాత్.
 నను మోక్షసాధనవిధానాంతోక్షసేత్స్యతి, న, సాధనాయత్తస్యా
 నిత్యత్వాత్. అపిచ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తాత్ప్రతిపాదనాంతోక్షసిద్ధిరభి
 హితా తాదృగాత్ప్రతిపాదనం చ న స్వాభావికే కర్తృత్వేన
 కల్పితే. తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాత్తనః కర్తృత్వం న స్వాభావి
 కమ్. తథాచ శ్రుతిః 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'తి. 'ఆత్మేంద్రియమనో
 యుక్తం భోక్తేత్యాహుర్తనీషిణః' ఇతి చోపాధియుక్తస్యైవాత్తనో
 భోక్తృత్వాదివిశేషలాభం దర్శయతి. న హి వివేకినాం పరస్తాదన్యో
 జీవోనామకర్తృభోక్తావావిద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టే'త్యాదిశ్రవ
 ణాత్, పరఏవ తర్హి సంసారీ కర్తృభోక్తాచ ప్రసజ్యేత, పరస్తాదన్యశ్చే
 మితైస్సహితకార్యాజ్ఞేపాన్తుక్తిలోప ఇతి పరహరతి—న నిమిత్తానామపీతి. సనిమిత్తస్య
 కార్యస్య శక్త్యా శక్యత్యేన సంబంధాన్నిమిత్తానామపి పరంపరయా శక్తिसంబంధత్వ
 ముక్తం మంతవ్యం. సంబంధేన సంబంధినేత్యర్థః. యద్వా శక్తిర్లక్షణమాజ్ఞేపకం యస్య
 కార్యస్య తేన కార్యేణ యస్సంబంధస్తేనేతి వ్యధికరణీ తృతీయా. నను నరస్య కర్తృణా
 దేవత్వవచ్చస్త్రబలాత్కర్తురేవాకర్తృతాసిద్ధిరితి శంకతే—నన్వీతి. జ్ఞానాచకర్తృ
 త్యాఖ్యమోక్షశ్చేత్కర్తృత్వమావిద్యకం స్యాద్యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకం,
 యది కర్తృణా మోక్షస్తత్రాహ—నేతి. ఆత్మనస్సాస్వాభావికం కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యాని
 ర్తోక్ష ఉక్తః సంప్రత్యసంగనిర్వికారత్వానేకశ్రుతివ్యాకోపాన్న స్వాభావిక
 మిత్యాహ—అపిచేతి. న చాభ్యస్తానేకశ్రుతీనాం స్తావకత్వకల్పనం యుక్తం, 'నచా
 హం కర్తేత్యనుభవో విరుధ్యతే తస్య సత్యమిథ్యోదాసీనకర్తృత్వావగాహినోఽధ్యా
 సత్వేనాప్యవపత్తేరిత్యర్థః. కర్తృత్వస్యాధ్యస్తత్వే శ్రుతిమాహ—తథాచేతి. విద్వ
 దనుభవబాధితం చ కర్తృత్వమిత్యాహ—నహీతి. బుద్ధ్యాదిసంఘాతాద్వ్యతిరిక్తో యది
 పరస్తాదన్యశ్చేతనో న స్యాత్తదా పర ఏవ సంసారీ ప్రసజ్యేత తచ్చానిష్టం పరస్య
 నిత్యముక్తత్వవ్యాఘాతాదితి శంకతే—పరఏవేతి. న వయం శుద్ధస్య చిద్ధాతోః పరస్య
 బంధం వదామః కింతు తస్యైవావిద్యాబుద్ధాదిప్రతిబింబితస్యావిద్యయా భిన్నస్య జీవత్వం
 ప్రాప్తస్య బంధమోక్షావితి బ్రూమః. కల్పితభేదోఽపి లోకే బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మ
 విధివాక్యేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహో, పూర్వోక్తశాస్త్రార్థవత్వాది హేతుభిః

చ్చితిమాన్ జీవో బుద్ధ్యాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తో న స్వాన్నావిద్యా
ప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్కర్తృత్వభోక్తృత్వయోః. తథాచ శాస్త్రం
'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావ
స్థాయాం కర్తృత్వభోక్తృత్వే దర్శయిత్వా విద్యావస్థాయాం తే ఏవ
కర్తృత్వభోక్తృత్వే నివారయతి. 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవా భూత్త
త్కేన కం పశ్యే'దితి. తథా స్వప్న జాగరితయో రాత్త న ఉపాధిసంపర్క
కృతం శ్రమం శ్యేన న్యేవాకాశే విపరిపతత శ్చావయత్వా తదభావం
సుషుప్తే ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తస్య శ్చావయతి 'తద్వా అనైవైత
దాప్తకామమాత్మ కామమకామం రూపం శోకాంతర'మిత్యారభ్య
'ఏషాస్య పరమాగతి రేషాస్య పరమాసంపదేషోఽస్య పరమోలోకః ఏషో
ఽస్య పరమ ఆనంద'ఇత్యుపసంహారాత్. తదేతదాహాచార్యః—'యథా
చ తక్షోభయథే'తి. త్వర్థేచాయం చః పరితః. నైవం మంతవ్యంస్వాభా
వికమేవాత్మనః కర్తృత్వమగ్నేరివౌష్ణ్యమితి. యథా తు తక్షాలోకే
వాస్యాదికరణహస్తః కర్తా దుఃఖీభవతి. సఏవ స్వగృహం ప్రాప్తః
విముక్తవాస్యాదికరణస్త్వస్థో నిర్వృత్తో నిర్వాప్తపారస్సుఖీ భవతి'

వ్యవస్థాపకో దృష్ట ఇతి పరిహరతి—నావిద్యేతి. అవిద్యోపహితే బంధోనశుద్ధాత్మ
సీత్యత్ర శ్రుతిమాహ—తథాచేతి. కర్తృత్వస్య బుద్ధ్యుపాధ్యన్వయవ్యతిరేకాను
విధాయిత్యాచ్ఛ)తేశ్చ న స్వాభావికత్వమిత్యాహ—తథా స్వప్నేతి. ఆత్మైవ
కామ్యతే ఆనందత్వాదిత్యాత్మకామం స్వరూపం స్వాతిరిక్తకామ్యసత్త్వాదకామం
ఆత్మకామత్వాదకామత్వాచ్ఛాప్తకామం విశోకత్వాచ్ఛేత్యాహ—శోకేతి. శోకా
దంతరందుఃఖాస్పృష్టమిత్యర్థః. తస్యైవ సుషుప్తాత్మరూపస్య పరమపురుషార్థతామాహ—
ఏషేతి. గతిః ప్రాప్యం సంపదేశ్వర్యం లోకోభోగ్యః సుఖం చ ఏతస్మాదన్యన్నాస్తీత్యర్థః.
ఆత్మా స్వతోఽకర్తా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా తు కర్తేత్యుభయథా, భావఉక్తస్తత్రార్థే
సూత్రం యోజయతి—తదేతదాహేత్యాదినా. సంప్రసాదస్సుషుప్తిః. యథా స్ఫుటి
కస్య లాహిత్యం కుసుమాద్యుపాధికం తథాత్మనః కర్తృత్వం బుద్ధ్యాద్యుపాధిక
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సిద్ధమ్. న చ తౌ బుద్ధేరాత్మకర్తృత్వే కరణత్వవిషయా
'దానత్వవిషయావితి యుక్తం, కరణత్వాత్కార్యాన్వయ్యుపాదానత్వస్యాంత

స్య స్వాభావికతయా తత్ప్రతిపాదకవిధిశ్చ ప్రేణ విరోధోఽస్తీతి పూర్వః

ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితదైర్వతసంయుక్త ఆత్మా స్వప్నజాగరితావస్థ
యోః కర్తాదుఃఖిభవతి, సతచ్ఛ్రమాపను త్తయేస్వమాత్మానంపరంబ్రహ్మ
ప్రవిశ్య విముక్తకార్యకరణసంఘాతోఽకర్తా సుఖి భవతి, సంప్రసాదా
వస్థాయామ్ తథాముక్త్యవస్థాయామప్యవిద్యాభావాంతం విద్యాప్రదీ
పేన విధూయాత్తైవ కేవలో నిర్వృత్తస్సుఖి భవతి. తక్షదృష్టాంత
శ్చైతావతాంశేన ద్రష్టవ్యః, తత్తో హి విశిష్టేషు తక్షణాదివ్యాపారే
ష్వపేక్ష్యైవ ప్రతినియతాని కరణాని వాస్యాదీని కర్తా భవతి స్వశ
రీరేణ త్వక రైవ, ఏవమయమాత్మా సర్వవ్యాపేరేష్వపేక్ష్యైవ మన
ఆదీని కరణాని కర్తా భవతి స్వాత్తనాత్వక రైవేతి. నత్వాత్తన స్తక్షణ
వావయవాస్సంతి యైర్నస్తాదిభిరివ వాస్యాదీని తత్తో మనఆదీని కరణా
న్యాత్తోపాదదీత న్యనేద్యా. యత్తూక్తం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్నేతు
భిస్సాంస్వాభావికమాత్తనః కర్తృత్వమితి తత్ర విధిశాస్త్రం తావద్యథా
ప్రాప్తం కర్తృత్వముపాదాయ కర్తవ్యవిశేషమువదిశతి న కర్తృత్వమా
త్తనః ప్రతిపాదయతి. న చ స్వాభావికమస్య కర్తృత్వమస్తి బ్రహ్మత్త
తోపదేశాదిత్యవోచామ, తస్మాదవిద్యాకృతం కర్తృత్వముపాదాయ
విధిశాస్త్రం ప్రవర్తిష్యతే 'కర్తా విజ్ఞానాత్తా పురుష' ఇత్యేవంజాతీయక
మపి శాస్త్రమనువాదరూపత్వాద్యథాప్రాప్తమేవావిద్యాకృతం కర్తృ
త్వమనువదిష్యతి. ఏతేన విహారోపాదానే పరిహృతే. తయోరప్యను
వాదరూపత్వాత్. నను సంధ్యే స్థానే ప్రసుప్తేషు స్వే శరీరే యథా

రంగతయా చిత్సంవలితబుద్ధేస్తాభ్యాముపాదానత్వస్యైవ సిద్ధేః, ఏవంచదధేదాధ్యస్త
బుద్ధ్యాఖ్యాహంకారస్య కర్తృత్వోపాదానత్వేన మహావాక్యసంగతిశ్చేతిభావః. నను
తత్తోస్వహస్తాదినా వాస్యాదిప్రేరణశక్తత్వాత్స్వతః కర్తా ఆత్మా తు నిరయవత్వాదశక్త
ఇతి దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్యాపాధికకర్తృత్వాంశేన వివక్షితేన సామ్యమాహ—
తక్షదృష్టాంతశ్చేతి. శాస్త్రేణానూద్యమానం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవ కిం న స్వాది
త్యతః—న చ స్వాభావికమితి. ఉపాధ్యభావకాతే శ్రుతం కర్తృత్వం స్వాభావిక
మేవేతి శంకతే—నను సంధ్య ఇతి. కించ కరణైర్విశిష్టస్య కర్తృత్వే తేషాం కర్తృంత

పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న స్వాభావికమాత్తనః కర్తృత్వమ్, అపి తు కౌపాధికమ్. యథా

కామం పరివర్తత ఇతి విహార ఉపదిశ్యమానః కేవలస్యాత్మనఃకర్తృత్వ
మావహతి, తథోపాదానేఽపి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞా
నమూదాయే' తి కరణేషు కర్తృకరణవిభక్తిశ్రూయమాణే కేవలస్యై
వాత్మనః కర్తృత్వం గమయత ఇతి అత్రోచ్యతే—న తావత్సంధ్యే
స్థానేఽత్యంతమాత్మనః కరణవిరమణమస్తి 'సద్ధీస్వప్నో భూత్వేమం
లోకమతిక్రామతీ' తి, తత్రాపి ధీసంబంధశ్రవణాత్. తథాచ స్మరంతి
“ఇంద్రియాణాముపరమే మనోఽనుపరతం యది. సేవతే విషయానేన
తద్విద్యాత్స్వప్నదర్శన” మితి. 'కామాదయశ్చ మనసోవృత్తయః' ఇతి
శ్రుతిః, తాశ్చ స్వప్నే దృశ్యంతే, తస్మాత్సమనావీన స్వప్నే విహరతి,
విహరోఽపి చ తత్రత్యో వాసనామయవీన న తు సారమార్థికోఽస్తి.
తథాచ శ్రుతిరివాకారానుబద్ధమేవస్వప్న వ్యాపారంవర్ణయతి—'ఉత్తేష
స్త్రీభిస్సహ మోదమానో జక్షదుతేవాపి భయాని పశ్య'న్ని తి. లోకాః
అపి తథైవ స్వప్నం కథయంతి ఆదురుక్షమివ గిరిశృంగమద్రాక్షమివ
వనరాజిమితి. తథోపాదానే యద్యపి కరణేషు కర్తృకరణవిభక్తినిర్దేశస్త
థాపి తత్సంయుక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం ద్రష్టవ్యమ్, కేవలేకర్తృ
త్వా సంభవస్య దర్శితత్వాత్. భవతి చ లోకేనేకప్రకారా వివక్షా
యోధాయుధ్యంతే యోదైరాజా యుధ్యత ఇతి, అపిచాస్తిన్ను పాదా

ర్భావాత్తేష్యపి కర్తృవిభక్తిస్సాస్యన్న చైవమస్తి, తతః కేవలాత్మనః కర్తృత్వ
మిత్యాహ—తథేతి. స్వాప్నే విహారే తావదుపాధ్యభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ—న
తావత్సంధ్య ఇతి. విహారస్య మిథ్యాత్వాత్తతకర్తృత్వమపి మిథ్యేహ—విహరోఽపీతి.
జక్షద్భుంజానఇవ. కరణత్వవిశిష్టస్య కర్తృత్వేకరణేషుకర్తృవిభక్తిస్సాస్యన్న కరణవిభక్తి
రిత్యుక్తం ప్రత్యాహ—భవతి చ లోక ఇతి. కర్తృత్వపి కరణవిభక్తిర్న విరుధ్యతే
దృష్టత్వాత్, అస్తి చ కర్తృత్వప్రయోగః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇత్యాదావతి
భావః. ఉపాదానస్య సకర్తృకత్వమంగీకృత్య కేవలాత్మనః కర్తృత్వం నిరస్తమిదానీం
తస్యాక్రియత్వాత్తతకర్తృపేక్షేత్యాహ—అపిచేతి. పూర్వత్ర విజ్ఞానం జీవఇత్యంగీ
కృత్య జీవస్య కర్తృత్వే తనుత ఇతి శ్రుతిరుక్తా, సంప్రతి తయా శ్రుత్యానుపహితా

లోకే ఉభయథా తతా వాస్యాదీని కరణాన్యపేక్ష్య కర్తా సన్ దుఃఖ భవతి, అన

నేకరణవ్యాపారోపరమమాత్రం వివక్ష్యతే న స్వాతంత్య్రం కస్యచిద
బుద్ధిపూర్వకస్యాపి స్వాపే కరణవ్యాపారోపరమస్య దృష్టత్వాత్.
యస్త్యయం వ్యవదేశో దర్శితః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇతి స బుద్ధే
రేవ కర్తృత్వం ప్రాపయతివిజ్ఞానశబ్దస్య తత్ప్రసిద్ధత్వాన్ననోఽనంతరం
పాఠాచ్చ 'తస్య శ్రద్ధేవ శిః' ఇతి చ విజ్ఞానమయస్యాత్తనశ్శ్రద్ధాద్యవ
యవత్వసంకీర్తనాచ్చశ్రద్ధాదీనాం చ బుద్ధిధర్మత్వప్రసిద్ధేః 'విజ్ఞానం దేవా
స్సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే' ఇతి చ వాక్యశేషాత్, జ్యేష్ఠస్య
చ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌప్రసిద్ధత్వాత్. 'స ఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరో
త్తరక్రమో యద్యజ్ఞః' ఇతి చ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిసాధ్య
త్వావధారణాత్. న చ బుద్ధేశ్శక్తివివర్యయః కరణానాం కర్తృత్వాభ్యు
పగమే భవతి సర్వకారకాణామేవ స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వస్యావశ్యం

త్వనః కర్తృత్వమితి ప్రాప్తా విజ్ఞానం బుద్ధిరేవ తస్యావవాత్ర కర్తృత్వముచ్యతే, న
తదుపహితాత్త్వనః కర్తృత్వసిద్ధయిత్యభిప్రేత్యాహ—యస్త్వీతి. 'యోఽయం విజ్ఞాన
మయః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధౌప్రసిద్ధత్వాదత్ర చమనోమయకోశానంతరం
పరితత్వాచ్చశ్రద్ధాదిలింగాచ్చ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమిత్యర్థః. తత్ప్రేవ లింగాంతరమాహ—
వి నం దేవా ఇతి. 'మహద్యత్నం ప్రథమజ' మిత్యాది శ్రుతౌ హిరణ్యగర్భబ్రహ్మత క
బు ర్జ్యేష్ఠత్వోక్తేరత్ర దేవైరిందియైరుపాస్యమానం జ్యేష్ఠం బ్రహ్మ విజ్ఞానం బుద్ధి
రే త్యర్థః. యత్నం పూజ్యం. కించ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య బుద్ధికార్యత్వోక్తేరత్రాపి
యజ్ఞకర్తృవిజ్ఞానం బుద్ధిరిత్యాహ—స ఏష ఇతి. చిత్తేన ధ్యాత్వావాచామంత్రోక్త్యా
యజ్ఞో జాయతే తతశ్చిత్తస్య వాచః పూర్వోత్తరభావో యజ్ఞ ఇత్యర్థః. యచ్ఛక్తం
బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివైపరీత్యప్రసంగ ఇతి తన్న, విక్లిద్యంతే తండులః, జ్వలంతి
కాష్ఠాని, విభర్తి స్థలీతి స్వస్వవ్యాపారేషు సర్వకారకాణాం కర్తృత్వస్వీకారాది
త్యాహ—నచేతి. తర్హి బుద్ధ్యాదీనాం కర్తృత్వకరణత్వవార్తా తేషు న స్వాదిత్యత
తహ—ఉపలబ్ధీతి. యథా కాష్ఠానాం స్వవ్యాపారే కర్తృత్వేపి పాకాపేక్షయా
కరణత్వం తథా బుద్ధ్యాదీనామధ్యవసాయసంకల్పాదిక్రియాకర్తృత్వేఽప్యవలబ్ధి

పేక్ష్య తు స్వరూపేణాకర్తా సుఖ భవతి, తథాత్తాపి బుద్ధ్యాదికరణాన్యపేక్ష్య కర్తా
సంసరతి, అనపేక్ష్య తు స్వభావతోఽకర్తాపరమానందఘన ఏవ భవతి. విధిశాస్త్రం తు

భావిత్వాత్. ఉపలబ్ధ్యపేక్షం త్వేషాం కరణానాం కరణత్వం, సా
చాత్తనః. న చ తస్యామప్యస్య కర్తృత్వమస్తి, నిత్యోపలబ్ధిస్వరూప
త్వాత్. అహంకారపూర్వకమపి కర్తృత్వం నోపలబ్ధుర్భవితుమర్హతి
అహంకారస్యాపు పలభ్యమానత్వాత్. నచైవం సతి కరణాంతరకల్ప
నాప్రసంగః, బు : కరణత్వాభ్యుపగమాత్. సమాధ్యభావస్తు శాస్త్రా
ర్థవత్త్వేనైవ పరి ప్రతః, యథాస్తాప్తమేవ కర్తృత్వముపాదాయ సమా
ధివిధానాత్, తస్మాత్కర్తృత్వమప్యాత్తన ఉపాధినిమిత్తమేవేతిస్థితమ్.

పేక్షయా కరణత్వమిత్యర్థః. నను తద్వ్యుపలబ్ధిః కస్య వ్యాపార ఇత్యత ఆహ—సా
చేతి. తస్మా తస్యామాత్తా కేవలః కర్తా స్యాద్యస్య యో వ్యాపారస్య తస్య కర్తేతి స్థితి
రిత్యత ఆహ—న చేతి. ఉపలబ్ధేర్నిత్యత్వే బుద్ధ్యాదీనాం కథం కరణత్వముక్తమితి
చేదుచ్యతే, అఖండసాక్షీచైతన్యం బుద్ధివృత్తిభిర్భిన్నం సద్విషయావచ్ఛిన్న త్వేన
జాయతే, తథాచ విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యోపలబ్ధౌ బుద్ధ్యాదీనాం కరణత్వం
బుద్ధ్యాద్యుపహితాత్తనః కర్తృత్వం న కేవలస్య, న చ బుద్ధే రేవ తత్కర్తృ
త్వం చైతన్యస్య జడవ్యాపారత్వాద్యోగాదితి భావః. యచ్ఛోక్తం బుద్ధేః కర్తృ
త్వే సవీవాహంధీగమ్యో జీవ ఇతి తస్య కరణాంతరం కల్పనీయం, తథాచ నామ
మాత్రే వివాద ఇతి తత్ర కేవలాత్తనః కర్తృత్వముక్తమితి భ్రాంతిం నిరస్యతి—
అహంకారేతి. సాంఖ్యనిరాసార్థం బుద్ధ్యభేదేనాధ్యస్తచిదాత్మకాహంకారగతం
కర్తృత్వం యదుక్తం తదహంధీగమ్యస్య బుద్ధివిశిష్టస్యాత్తనవివ న కేవలస్య సాక్షీణో
భవితుమర్హతి, దృశ్యధర్మస్య సాక్షిస్వభావత్వాద్యోత్. ఏవం విశిష్టాత్తనః కర్తృత్వే
విశేషణీభూతాయా జడబుద్ధేరేవ కరణత్వోపపత్తేర్న కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః.
అధ్యాసం వినా కేవలబుద్ధికర్తృత్వవాదినస్తు కరణాంతరప్రసంగో దుర్నివార ఇత్యర్థః.
ఏవం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిహేతునామాత్తనః కర్తృత్వమాత్రసాధకత్వేఽపి స్వాభావిక
కర్తృత్వసాధనసామర్థ్యాభావాదధ్యస్తమేవ కర్తృత్వం విధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనాముప
జీవ్యమ్. తస్మాదసంగత్వవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్—

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

కర్తృత్వం వినా అనుపపన్నం తత్సాధయతి, న తు తస్య స్వాభావికత్వమపీతి నతేనా
సంగత్వశ్రుతీర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. పరాత్తు తచ్చుతేః. ౪౧.

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబంధనం కర్తృత్వం జీవస్యాభిహితం? తత్కిమనవేక్ష్యేశ్వరం భవతి? ఆహాస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతి విచారణా. తత్ర ప్రాప్తం తావన్నేశ్వరమపేక్షతే జీవః కర్తృత్వః. కస్తాత్, అపేక్షాప్రయోజనాభావాత్. అయం హి జీవస్వయమేవ రాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః కారకాంతరసామగ్రి సంపన్నః కర్తృత్వమనుభవितుం శక్నోతి తస్య కిమిశ్వరః కరిష్యతి. న చ లోకే ప్రసిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసుక్రియాస్వనడుహాదివదీశ్వరోఽపరోఽపేక్షితవ్యః. క్లేశాత్త కేన చ కర్తృత్వేన జంతున్సంసృజత ఈశ్వరస్య నైర్ఘృణ్యం ప్రసజ్యేత. విషమఫలం చైషాం కర్తృత్వం విదధతో

౪౧. పరాత్తు తచ్చుతేః యథా స్ఫటికతాహిత్యాధ్యానే లోహితద్రవ్యంకరణం తేనాయం స్ఫటికో లోహితఇత్యనుభవత్తథా కామాదిపరిణామిబుద్ధిరాత్తనికర్తృత్వాద్యధ్యానే కరణమిత్యుక్తం తదధ్యస్తం కర్తృత్వముపజీవ్య జీవస్య కారకసంపన్నత్వాదీశ్వరస్య కారయితృత్వశ్చ తేషు సంశయమాహ—యదిదమితి. అత్రైష హ్యేత్యాది శ్రుతీనాంకర్తృత్వస్వాతంత్ర్యద్యోతకవిధ్యాది శ్రుతిభిర్విరోధసమాధానాత్పాదసంగతిః. కర్మమిమాంసకమతేనపూర్వపక్షయతి—తత్రేత్యాదినా. బుద్ధ్యాధికారకసంపత్తావీశ్వరవ్యతిరేకే కర్తృత్వవ్యతిరేకానుపలభ్యేన్నేశ్వరః ప్రయోజకః. కించ ప్రయోజకత్వేనైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగఇత్యాహ—క్లేశాత్త కేనచేతి. దత్తోత్తరమిదం చోద్యమితి శంకతేనన్వీతి. పూర్వం జీవస్య ధర్మాధర్మవత్త్వం సిద్ధవత్కృత్య తత్సాపేక్షత్వాద్విషమజగత్కర్తృత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం సంప్రతీశ్వరాధీనత్వే జీవస్య కర్తృత్వే సిద్ధే ధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిస్తద్వత్త్వసిద్ధౌ తత్సాపేక్షకారయితృత్వసిద్ధిరీశ్వరస్య కారయితృత్వే

జౌపాధికం కర్తృత్వముపజీవ్య తత్ ఈశ్వరాయత్తమితి సాధయితుం పూర్వోక్తసంగత్యైవేదమాహ—

అత్ర చ 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్త కారయతి' ఇత్యాదిశ్రుతేః విధ్యాది శాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సంచేహే, రాగద్వేషాదివశాత్ స్వత ఏవాత్మనః కర్తృత్వసంభవాత్ తత్ప్రతిపాదకవిధ్యాదిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సాత్రతుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్తిర్ధ్యః. న స్వతో జీవస్య కర్తృత్వాదిసిద్ధిః; కిం తు పరాత్ పరస్తాదీశ్వరాత్ కర్తృధ్యత్వాదవిద్యాతిమిరాంధస్య కర్తృ

వైషమ్యమ్ నను, 'వైషమ్యవైర్ఘ్యే న సాపేక్షత్వా'దిత్యుక్తం సత్యముక్తమ్. సతిత్విశ్వరస్య సాపేక్షత్వసంభవే, సాపేక్షత్వంచ నేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జంతూనాం ధర్తాధర్తయోస్తయోశ్చ సద్భావస్సతిజీవస్య కర్తృత్వే, తదేవ చేత్కర్తృత్వమిశ్వరాపేక్షంస్యాత్ కిం విషయమిశ్వరస్య సాపేక్షత్వముచ్యేత. అకృతాభ్యాగమశ్చైవం జీవస్య ప్రసజ్యేత. తస్మాత్స్వతవీవ జీవస్య కర్తృత్వమితి. ఏతాం ప్రాప్తిం తుశబ్దేన వ్యావర్త్య ప్రతిజానీతే. 'పరాది'తి. అవిద్యావస్థాయాం కార్యకరణసంఘాతావివేకదర్శిన్ జీవస్యావిద్యాతిమిరాంధస్య సతః పరస్మాదాత్తనః కర్తాధ్యక్షాత్సర్వభూతాధివాసాత్సాక్షీణశ్చేతయితురీశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్య సంసారస్య సిద్ధిస్తదనుగ్రహహేతుకేనైవ చ విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి. కుతః, తచ్చుితేః. యద్యపి రాగాద్బిదోషప్రయుక్తస్సమగ్రీ సంపన్నశ్చ జీవః, యద్యపి చ లోకే కృష్యాదిషు కర్తసు నేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవ ప్రవత్తిష్విశ్వేరో హేతుకర్తేతి శ్రుతేరవసీయతే. తథాపి శ్రుతిర్భవతి 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్త కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష హ్యేవాసాధు కర్త కారయతి తం యమధో నినీషత' తి'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో

సిద్ధే జీవస్య కర్తృత్వసిద్ధిరితి చక్రపత్యైః కర్తసాపేక్షత్వం న సంభవతీత్యుచ్యత ఇత్యాహ—సత్యమితి—అస్తు. కర్తానాపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వం తత్రాహ—అకృతేతి. అనపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వే ధర్తవతో నాదుఃఖేనాధర్తవతస్సుఖేన యోజయేత్, కారుణికత్వే వా సర్వే సుఖన ఏకరుపాస్సురితి జగద్వైచిత్ర్యం విధ్యాధిశాస్త్రంచ న స్యాత్. తస్మాద్విధ్యాధిశాస్త్రార్థత్వాయ రాగద్వేషాభావాయ చ స్వతవీవ జీవస్య కర్తృత్వం వాచ్యం, తథాచ కారయితృత్వశ్రుతివిరోధః. ఈశ్వరస్తావికా వా సా శ్రుతిరితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—తామితి. యథా చందనాదిసామగ్ర్యాం సత్యాం ధర్తవ్యతిరేకే సుఖవ్యతిరేకగ్రహభావే, పి 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్తా భవతీ' త్యాది

త్వాదిసంసారసిద్ధిః, తదనుగ్రహే తు విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవిష్యతి. కుతః, తచ్చుితేః 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్త కారయతి' ఇత్యాదికాయాః శ్రుతేః తస్యే య హేతుకర్తృత్వమవసీయత ఇతిర్థః.

యమయతీ'తి వైవంజాతీయ కా. న న్వేవమిశ్వరస్య కారయితృత్వే
సతి వైషమ్యవైర్ఘ్యే స్యాతామకృతాభ్యాగమశ్చ జీవన్వేతి,
నేత్యుచ్యతే.

సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు

విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. ౪౨.

తుశబ్దశోచితదోషవ్యావర్తనార్థః. కృతో యః ప్రయత్నో జీ
వస్య ధర్తాధర్తలక్షణస్తదపేక్షవైవన్మిశ్వరః కారయతి, తతశ్చైతే
చోదితా దోషా న ప్రసజ్యంతే. జీవకృతధర్తాధర్తవైషమ్యాపేక్షవ
తత్తత్ఫలాని విషమం విభజేత్ పర్జన్యవదీశ్వరో నిమిత్తత్వమాత్రేణ.
యథాలోకే నానావిధానాం గుచ్ఛగుల్తాదీనాం వ్రీహియవాదీనాం
చాసాధారణేభ్యస్స్వస్వబీజేభ్యో జాయమానానాం సాధారణం నిమి
త్తం భవతి పర్జన్యః, సహ్యసతి పర్జన్యే రసపుష్పఫలపలాశాది వైషమ్యం
తేషాంజాయతే, నాప్యసత్సు స్వస్వబీజేషు, ఏవంజీవకృతప్రయత్నాపేక్షః

శాస్త్రప్రామాణ్యాదేవ ధర్తస్య హేతుత్వసిద్ధిః, ఏవమిశ్వరస్యాపి శాస్త్రబలాత్కార
యితృత్వసిద్ధిరితి భావః.

౪౨. ధర్తాధర్తాభ్యామేవ ఫలవైషమ్యసిద్ధేరలమిశ్వరేణేత్యాశంక్య నీజైరేవాం
కురవైషమ్యసిద్ధేః పర్జన్యవైయర్థ్యం స్యాత్, యది విశేషహేతునాం సాధారణ
హేత్వపేక్షత్వాన్న వైయర్థ్యం. తర్హిశ్వరస్యాపి సాధారణహేతుత్వాన్న వైయర్థ్య
మిత్యాహ—పర్జన్యవదితి. దృష్టాంతం విప్రుణోతి—యథేతి. అతిచీర్ణపల్లిగ్రంథయో
గుచ్ఛః పుష్పస్తబకా వా, గుల్తాస్తు హ్రస్వపల్లవి ఇతి భేదః. కిమిశ్వరస్య కార
యితృత్వే జీవస్య కర్తృత్వం న స్యాదిత్యాపాద్యతే? ఉత చక్రకాపత్తిర్వా? నాద్యః

నను ఈశ్వరస్య కారయితృత్వే వైషమ్యవైర్ఘ్యే స్యాతామిత్యత ఆహ—

తురుక్తశంకానిరాసార్థః. జీవేన కృతో యః ప్రయత్నో ధర్తాధర్తలక్షణః
తదపేక్ష ఏవేశ్వరోఽన్యస్తిన్నపి జన్తని ధర్తాదికం కారయతి తదపేక్షశ్చ సుఖాది
ఫలం ప్రయచ్ఛతీతి న వైషమ్యవైర్ఘ్యే ప్రసజ్యేతే. ఆనాదిత్వాత్సంసారస్య
పూర్వజన్తకృతధర్తాద్యపేక్షా యుక్తైవ. నను కన్తాత్తదపేక్షత్వమత ఆహ—విహిత

ఈశ్వరస్తేషాంశుభాశుభం విదధ్యాదితి శ్లిష్యతే. నను కృతప్రయత్నా
పేక్షత్వమేవ జీవస్య పరాయత్తే కర్తృత్వే నోపపద్యతే. నైష దోషః,
పరాయత్తేఽపి హి కర్తృత్వే కరోత్యేవజీవః, కుర్వంతం హితమీశ్వరః
కారయతి. అపిచ పూర్వప్రయత్నమపేక్ష్యేదానీం కారయతిపూర్వతరం
చ ప్రయత్నమపేక్ష్య పూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాత్సంసారస్యాన
వద్యమ్. కథం పునరవగమ్యతే కృతప్రయత్నా పేక్ష ఈశ్వర ఇతి.
విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్య ఇత్యాహ. ఏవం హి 'స్వర్గకామో
యజేత బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకస్య విహితస్య ప్రతి
షిద్ధస్యచావైయర్థ్యం భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్, ఈశ్వరఏవ
విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత అత్యంతపరతంత్రత్వాజ్జీవస్య. తథా
విహితకారిణమప్యనర్థేన సంసృజేత్ప్రతిషిద్ధకారిణమప్యర్థేన, తతశ్చ
ప్రామాణ్యంవేదస్యాస్తమియాత్. ఈశ్వరస్య చాత్యంతానపేక్షత్వే
తాకికస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యమ్. తథా దేశకాలనిమిత్తానాం

ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. అధ్యాపకాధీనస్య వటోర్ద్వఖ్యాధ్యయన కర్తృత్వదర్శ
నాదితి భావః. చక్రకం నిరస్యతి—అపిచేతి. అనవద్యం జీవస్య కర్తృత్వమీశ్వరస్య
కారయితృత్వం చేతి శేషః. ఈశ్వరస్య సాపేక్షత్వే విధ్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథా
నుపపత్తిం ప్రమాణయతి—కథ మిత్యాదినా. ఏవం సాపేక్షత్వే సత్యవైధర్మ్యం భవ
త్యన్యథాపేక్షత్వే వైయర్థ్యం ప్రపంచయతి—ఈశ్వర ఇతి. తయోస్థానే న ఏవ
వియుజ్యేత అభిషిచ్యేత, తయోః కార్యం న ఏవ కర్త్యాదితి యావత్. తథాచ జీవస్య
నిరపేక్షేశ్వరపరతంత్రత్వాద్విధ్యాదిశాస్త్ర మకించిత్కరమనర్థకం స్యాదితి సంబంధః.
అదిశబ్దార్థమాహ—తథేతి. పురుషకారః ప్రయత్నః. పూర్వోక్తదోషోఽకృతాభ్యాగ
మాదిః, తస్మాత్కర్తృసాపేక్షేశ్వరస్య కారయితృత్వాదేవ హ్యేవేత్యాదిశ్రుతేర్విధ్యా
దిశ్రుత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి షోడశాధికరణమ్.

ప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ఈశ్వరస్య కర్తాపేక్షత్వే 'జ్యోతిష్టామేన యజేత'
'బ్రాహ్మణో న హంతవ్యః' ఇతి ద్వయోర్విహితప్రతిషిద్ధయోః అవైయర్థ్యం భవతి,
అన్యథా విధినిషేధశాస్త్రమనర్థకమేవ స్యాత్. ఏవం చ ఈశ్వరాధీనకర్తృత్వప్రతి
పాదకవిధ్యాదిశాస్త్రేణ 'ఏవ హ్యేవ సాధు కర్త...' ఇత్యాదిశాస్త్రస్య న విరోధ
ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వోక్తదోష ప్రసంగశ్చేత్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి. ఇతి షోడశాధికరణమ్

సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపి
దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే. ౪౩.

జీవేశ్వరయోగుపకారోపకారకభావ ఉక్తః, స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే దృష్టః, యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నిస్ఫులింగయోః. తతశ్చ జీవేశ్వరయోరప్యపకారోపకారకభావాభ్యుపగమాత్? కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః? ఆహోస్విద్విస్ఫులింగవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా స్వామిభృత్యప్రకారేష్వేవేశితీశితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ

౪౩. అంశః—ఏకే 'సత్యస్వప్రకాశో నాణురకర్తా జీవః' ఇతి శోధితత్వం పదార్థస్యాత్ర బ్రహ్మైక్యసాధనేన భేదాభేదశ్రుతీనాం విరోధసమాధానాత్పాదాదిసంగతిః. పూర్వపక్షే ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్పిన్ధిరితి భేదః. పూర్వోక్తోపకారోపకారకభావాక్షిప్తం జీవేశ్వరయోగసంబంధం విషయాకృత్య ద్వివిధదృష్టాంతదర్శనాత్సంశయమాహ—తతశ్చేతి. ప్రసిద్ధస్వస్వామిత్వసంబంధ సంభవాద్యః కల్పిత్ సంబంధ ఇత్యనియమో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—అథవేతి. అనేన 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్న త్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధభేదశోటిర్ద్వితా. ఏవం తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధా భేదశోటిర్దృష్టవ్యా, తథాచ భేదాభేదశ్రుతీనాం సమబలత్వాద్విరోధే సతి సంబంధా

ఇత్థం నిత్యత్వం స్వప్రకాశత్వం వ్యాపిత్యమకర్తృత్వం చ ఆత్మనోఽభిధాయ, తదనంతరం తస్య బ్రహ్మభేదయోగ్యస్య బ్రహ్మైక్యం సాధయతీతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

ఆత్మ 'తత్త్వమసి' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిజాతస్య 'య ఆత్మని తిష్ఠన్' ఇత్యాదిభేదశ్రుతిజాతేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహో, జీవేశ్వరయోః పూర్వోక్తోపకారోపకారకభావస్య స్వామిభృత్యవత్ భేదాధీనసంబంధసాపేక్షత్వాత్ తదభేదశ్రుతిజాతేన విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవః ఈశ్వరస్య అంశ ఇవ అంశః, న తు స్వాభావికోఽంశః; తస్య 'నిష్కలమ్' ఇత్యాదినా నిరంశత్వశ్రవణాత్. అతః కల్పితాంశో జీవః. కుతః పునర్జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావః, 'య ఆత్మని

సంబంధ ఇతి ప్రాప్నోతి. అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి. జీవ ఈశ్వరస్యాంశో
 భవితుమర్హతి, యథా గ్నే ర్విష్ణులింగః. అంశ ఇవాంశః, న హి నిరవయ
 వస్య ముఖ్యోఽంశస్సంభవతి. కస్తాత్, పునర్నిరవయవత్వాత్, సఏవ న
 భవతి 'నానావ్యపదేశాత్'. 'సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజ్ఞాసితవ్యః ఏతమేవ విది
 త్వా మునిర్భవతి య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతి' తి
 చైవంజాతీయకో భేదనిర్దేశో నాసతి భేదే యుజ్యతే. నను చాయం
 నానావ్యపదేశస్సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇతి, అత
 ఆహ, అన్యథాచాపీతి. న చ నానావ్యపదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతి
 పత్తిః కింతర్హ్యన్యథాచాపి వ్యపదేశో భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః.
 తథాహి—ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఆమనంతి ఆధర్వ
 ణికా బ్రహ్మసూక్తే—'బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవా
 ఉతే' త్యాదినా. దాశాయ ఏతే కైవర్తాః ప్రసిద్ధాః యే చామీదాసాః
 స్వామిన్యాత్మానముపక్షిపంతి యే చాన్యే కితవా ద్యూతవృత్తాస్తే సర్వే
 బ్రహ్మైవేతి హీనజంతూదాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృత

నిశ్చయాత్తత్సంబంధాపేక్షస్య పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావస్యాసిద్ధిరిత్యాక్షేపా
 త్సంగతిః. లోకసిద్ధానర్థాత్తక భేదానువాదిత్వేన భేదశ్రుతీనాం దుర్బలత్వాజ్ఞాతఫల
 వదభేదశ్రుత్యనుసారేణ ప్రకల్పితభేదనిబంధనోఽంశాంశిభావస్సంబంధ ఇతి సిద్ధాంత
 మితి. అత ఇత్యాదినా. అగ్నేస్సాంశత్వేఽపి నిష్కశేశ్వరస్య కథం సాంశత్వమిత్యత
 ఆహ—అంశ ఇవేతి. జీవ ఇత్యనుషంగః. భేదఏవ చేత్స్వస్వామిభావో యుక్తో
 నాంశాంశిభావ ఇతి శంకతే—నను చేతి. అభేదస్యాపి సత్త్వాదంశాంశిభావ
 ఇత్యాహ—అత ఇతి. వంచసి గచ్ఛసి, యదా స్తేయో నామరూపే నిర్తాయ ప్రవిశ్య

తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా తయోర్నానావ్యపదేశాత్ నానాత్వస్య చ వ్యపదేశాత్, అన్య
 థాచాపి అనానాత్వస్య చాపి వ్యపదేశాత్. తథా హి ఏకే శాఖినః ఆధర్వణికాః
 'బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవాః' ఇతి దాశకితవాదిత్వమధీయతే. దా
 శాఃకైవర్తాః, దాసాః భృత్యాః, కితవాః ద్యూతకృతాః, తద్భావమామనంతి ఇత్యతోఽ
 నానాత్వస్యాభేదస్య చ వ్యపదేశః. తత్ర భేదవాదిశ్రుతిజాతస్య ప్రత్యక్షసిద్ధభేదాను
 వాదేనాభేదపరత్వాత్ కల్పితభేదవానంశో జీవ ఇతి.

కార్యకరణసంఘాతప్రవిష్టానాం జీవానాం బ్రహ్మత్వమాహ. తథా
అన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపంచ్యతే 'త్వం స్త్రీ
త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారి, త్వం జీన్లో దండేన
వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖి' ఇతి 'సర్వాణి రూపాణి
విచిత్య'ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్త'ఇతి చ. 'నాన్యోఽతోఽస్తి
ద్రష్టే' త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చాస్యార్థస్య సిద్ధిః. చైతన్యం చావిశిష్టం జీవే
శ్వరయోర్యథాగ్ని విష్ఫులింగయోరాఽజ్ఞ్యమ్. అతో భేదాభేదావగ
మాభ్యామంశత్వావగమః. కుతశ్చాంశత్వావగమః.

సూ. మంత్రవర్ణాచ్ఛ. ౪౪.

మంత్రవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి 'తావానస్యమహిమాతతో
జ్యాయాగ్శ్చ పురుషః, పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృ
తందివీ'తి. అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంగమాని నిర్దిశతి
'అహింసన్సర్వభూతాని అన్యత్ర తీర్థేభ్యః' ఇతి ప్రయోగాత్. అంశః
పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరమ్, తస్మాదన్యంశత్వావగమః కుతశ్చాంశ
త్వావగమః.

వ్యవహరన్వర్తతే తం విద్వానమృతో భవతీతి శ్రుత్యర్థః. శ్రుతిసిద్ధాభేదే యుక్తి
మాహ—చైతన్యం చేతి. జీవో బ్రహ్మైవ చేతనత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యర్థః.

౪౪. అస్య సహస్రశీర్ష్ణః పురుషస్య తావాన్ప్రపంచో మహిమా విభూతిః
పురుషస్తు తస్మాత్ప్రపంచాజ్ఞాయాన్తహత్తరః. భూతాని దేహినో జీవా ఇత్యత్ర
నియామకమాహ—అహింసన్నితి. తీర్థాని శాస్త్రోక్తకర్తాణి, తేభ్యోఽన్యత్ర సర్వప్రాణి
హింసామకుర్వన్బ్రహ్మలోకమావన్నీతీత్యర్థః. అత్ర భూతశబ్దస్య ప్రాణిషు ప్రయోగా
త్సుత్రోక్తమంత్రేఽపి ప్రాణివిషయత్వమితి భావః. భూతానాం పాదత్వేఽన్యంశ
త్వం కుతస్తత్రాహ—అంశః పాద ఇతి.

కిం చ—

'పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని' ఇతి మంత్రవర్ణాత్ పరమేశ్వరస్యావిద్యా
కల్పితపాదోఽంశో భూతశబ్దవాచ్యో జీవ ఇతి గమ్యతే.

సూ. అపిచస్త్యతే. ౪౫.

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్త్యతే “మమై
వాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతనః” ఇతి. తస్మాదప్యంశత్వావగమః.
యత్తాక్తం స్వామిభృత్యాదిష్వేషిత్రీశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి.
యద్యప్యేషా లోకే ప్రసిద్ధిస్తథాపి శాస్త్రాత్త్వంశాంశిత్యమిశిత్రీశిత
వ్యభావశ్చ నిశ్చీయతే. నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేశ్వరో నిహీనో
పాధిసంపన్నజ్జీవాన్పురిశాస్తీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే.

అత్రాహ—నను జీవేశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసార
దుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖత్వం స్యాత్, యథా లోకే
హస్తపాదాద్యన్యతమాంగగతేన దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖ
త్వం తద్వత్. తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్ను
యాత్, అతో వరం పూర్వావస్థస్సంసార ఏవాస్త్వీతి సమ్యగ్దర్శ
నానర్థక్యప్రసంగస్సాన్వదితి. అత్రోచ్యతే.

౪౫. జీవస్య పురుషసూక్తమంత్రోక్తభగవదంశత్వే భగవద్గీతామదాహరతి
సూత్రకారః—అపి చేతి. అత్యంతభిన్నేష్విత్రీశితవ్యభావప్రసిద్ధేరీశితవ్యజీవస్య
కథమిశ్వరాంశత్వమిత్యాశంక్య కల్పితభేదేనాపీశిత్రీశితవ్యత్వోపపత్తేరనన్యథా సిద్ధా
భేదశాస్త్రబలాదంశత్వమిత్యాహ—యత్త్విత్యాదినా. ఔపాధికేశ్వరస్య నియంతృ
త్వే జీవ ఏవ తన్నియంతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నిరతిశయేతి. నితరాం హీన
శ్శరీరాద్యుపాధిః, ఆజ్ఞానికోపాధితారతమ్యాదీశేశితవ్యవ్యవస్థా, న వస్తుతః. తదుక్తం
సురేశ్వరాచార్యైః “ఈశేశితవ్యసంబంధః ప్రత్యగజ్ఞానహేతుజః, సమ్యగ్జ్ఞానే తమో
ధ్వస్తావీశ్వరాణామపీశ్వరః” ఇతి.

౪౬. ఉత్తరసూత్రమవతారయతి—అత్రాహేతి. ఈశ్వరస్సాన్వంశదుఃఖై
ర్దుఃఖ అంశిత్యాద్దేవదత్తవదిత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—తతశ్చేతి. జ్ఞానాత్సర్వాంశ

కిం చ—

‘మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః’ ఇతి భగద్గీతాసు చ ఈశ్వ
రస్యావిద్యాకల్పితాంశో జీవ ఇతి స్త్యతే.

సూ. ప్రకాశాదివన్నెవం పరః. ౪౬

యథా జీవస్సంసారదుఃఖమనుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే. జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యాకృతం దుఃఖోపభోగమభిమన్యతే నైవం పరమేశ్వరస్య దేహాద్యాత్మభావో దుఃఖాభిమానో వాస్తి. జీవస్యాప్యవిద్యాకృతనామరూపనిర్వృత్తదేహేంద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమానో న తు పారమార్థికోఽస్తి. యథా చ స్వదేహగతం దాహచ్ఛేదాదినిమిత్తం దుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యానుభవతి తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపి దుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యైవానుభవత్యహమేవ పుత్రోఽహమేవ మిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేన పుత్రమిత్రాదిష్వభినివిశమానః. తతశ్చ నిశ్చితమేతదవగమ్యతే మిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖానుభవః ఇతి వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే. తథాహి—పుత్రమిత్రాదిమత్సు బహుషూపవిష్టేషు తత్సంబంధాభిమానిష్వితరేషు చ పుత్రోమృతో మిత్రం మృతమిత్యేవమాద్యుద్భోషితే యేషామేవ పుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవ తన్నిమిత్తం దుఃఖముత్పద్యతే నాభి

దుఃఖసమప్తిప్రాప్త్యపేక్షయా సంసారో వరం తత్ర స్వదుఃఖమాత్రానుభవాదిత్యర్థః. నైవం పర ఇతి ప్రతిజ్ఞాం విభజతే—యథా జీవ ఇతి. దేవదత్తదృష్టాంతే భ్రాంతికామకర్మరూపదుఃఖసామగ్రీమత్త్వముపాధిః తదభావాన్నేశ్వరస్య దుఃఖత్వప్రాప్తిః. ఉక్తం చైతదభేదేఽపి బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్యవస్థేతి భావః. దుఃఖస్య భ్రాంతికృతత్వం ప్రపంచయతి—జీవస్యాపీత్యాదినా. —భ్రాంతౌ సత్యాం దుఃఖమిత్యన్వయముక్త్వా భ్రాంత్యభావే దుఃఖాభావదర్శనాచ్చ భ్రాంతికృతం దుఃఖమితి నిశ్చయత ఇత్యాహ—వ్యతిరేకేతి. ఇతరేష్వభిమానశూన్యేష్విత్యర్థః. జీవస్యాపి సమ్యగ్జానే

నను జీవస్యేశ్వరాంశత్వే తద్దుఃఖేనేశ్వరస్య దుఃఖత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—
యథా జీవోఽవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గతః తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యభిమన్యతే, నైవం పరః ఈశ్వరః. ప్రకాశాదివల్ యథా సౌరః

మానహీనానాం పరివ్రాజకాదీనామ్. అతశ్చ లౌకికస్యాపి పుంసస్స
మృగ్దర్శనార్థవత్త్వం దృష్టం కిముత విషయశూన్యాదాత్మనోఽన్య
ద్వస్త్యంతరమవశ్యతో నిత్యమైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి. తస్మాన్నాస్తి
సమృద్ధర్శనానర్థక్యప్రసంగః. ప్రకాశాదివదితి నిదర్శనోపన్యాసః. యథా
ప్రకాశస్సోరశ్చాంద్రమసో వా వియద్వ్యాప్యవతిష్ఠమానోఽంగు
ళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తేషు ఋజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషు
తత్తద్భావమివ ప్రతిపద్యమానోఽపి న పరమార్థతత్తద్భావం ప్రతి
పద్యతే యథా చాకాశో ఘటాదిషుగచ్ఛత్సుగచ్ఛన్నివ విద్యమానో
ఽపి న పరమార్థతో గచ్ఛతి, యథా చోదశరావాదికంపనాత్తద్గతే
సూర్యప్రతిబింబే కంపమానేఽపి న తద్వాన్మూర్త్యః కంపతే, ఏవమ
విద్యాప్రత్యుపస్థాపితే బుద్ధ్యాద్యుపాధ్యుపహితే జీవాభ్యేఽంశే దుః
ఖాయమానేఽపి న తద్వానీశ్వరో దుఃఖాయతే జీవస్యాపి తు దుఃఖ
ప్రాప్తిరవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తమ్. తథా చావిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యు
దానేన బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయంతి వేదాంతాః 'తత్త్వ
మసీ' త్యేవమాదయః, తస్మాన్నాస్తి జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మనో
దుఃఖత్వప్రసంగః.

దుఃఖాభావో దృష్టః కిము వాచ్యం నిత్యసర్వజ్ఞేశ్వరస్యేత్యాహ—అతశ్చేతి. ఏవ
మంశిత్యే హేతోస్సోపాధికత్వముక్త్వా యోఽంశీ న వస్తుతస్సాన్వంశధర్మవానితి
గృహీతి స్థలత్రయే వ్యభిచారయతి—ప్రకాశాదివదితి. వస్తుతస్సాన్వంశదుఃఖత్వ
సాధ్యస్య దేవదత్తదృష్టాంతే వైకల్యమప్యాహ—జీవస్యేతి. కల్పితదుఃఖత్వసాధ్యం
తు భ్రాంత్యాద్యభావాదీశ్వరే నాస్తీత్యుక్తం, కిం చ జీవస్యేశ్వరస్య వా వస్తుతో
దుఃఖత్వానుమానం న యుక్తమాగమబాధాదిత్యాహ—తథా చేతి. దుఃఖిత్యే తద్భా
వోపదేశో న స్యాదిత్యర్థః.

చాంద్రమసో వా ప్రకాశో నభో వ్యాప్య వర్తమానో వక్రకాష్ఠాద్యుపాధికృతవక్ర
భావమివాపన్నోఽపి న వస్తుతో వక్రభావమాపద్యతే, తద్వత్. జీవోఽపి న పరమా
ర్థతో దుఃఖత్వమభిమన్యత ఇత్యర్థః.

సూ. స్మరంతి చ. ౪౭.

స్మరంతి చ వ్యాసాదయః యథా జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మా దుఃఖాయత ఇతి. “తత్ర యః పరమాత్మాహి స నిత్యోనిర్గుణస్తన్మతః. న లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివాంభసా. కర్తాత్వాత్వపరో యోఽసౌ మోక్షబంధైస్స యుజ్యతే. స సప్తదశకేనాపి రాశినా యుజ్యతే పున” రితి. చశబ్దాత్సమామనంతి చేతి వాక్యశేషః. ‘తయోరన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్చన్నన్యో అభిచాకశీతీ’ తి ‘ఏకస్తథా సర్వభూతాంత రాత్తా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః’ ఇతి చ.

అత్రాహ—యది తద్వైక ఏవ సర్వేషాం భూతానామంతరాత్తా స్యాత్కథమనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతాం లౌకికౌ వైదికౌవేతి. నను చాంశో ఈశ్వరస్యేత్యుక్తం తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారౌ తదాశ్రయావవ్యతి క్షీర్ణాపుపపద్యేతేకిమత్ర చోద్యత ఇతి. ఉచ్యతే—నైతదేవమ్, అనంశత్వ మపి హి జీవస్యా భేదవాదిన్యశ్శుతయః ప్రతిపాదయంతి ‘తత్సప్తైవ తదేవానుప్రావిశత్ నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మి’ త్యేవం జాతీయకాః. నను భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వం సీధ్య

౪౭. స్మృత్యాప్యనుమానం బాధ్యమిత్యాహ—స్మరంతి చేతి. సూత్రం వ్యాచక్షే—స్మరంతీతి. తత్ర జీవపరయార్థ భ్యే కర్తాత్తా కర్తాశ్రయౌ జీవః. దశేంద్రియాణి పంచప్రాణాః మనో బుద్ధిశ్చేతి సప్తదశసంఖ్యో రాశ్చింగం. సూత్రే చ శబ్దః శ్రుతిసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ—చ శబ్దాదితి. యథాదిత్యః ప్రకాశ్యదోషై ర్నులిప్యతే తథేత్యర్థః.

౪౮. యతో బాహ్యోఽసంగస్తస్మాన్న లిప్యతే, ఏవమంశత్వకృతమిశ్వరే దోషం నిరస్యాంశ ఇవేత్యుక్తం జీవస్యాంశత్వం దేహాద్యుపాధికమితి స్ఫుటయితు మత్యంతస్వరూపైక్యమాదాయాక్షేపతి—అత్రాహేత్యాదినా. కథం తర్హిత్యన్వయః

‘తత్ర యః పరమాత్మా హి స నిత్యో నిర్గుణః స్మృతః. న లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివాంభసా.’ ఇత్యాదిభిః వ్యాసాదయ ఈశ్వరస్య సాంసారికదుఃఖా సంస్పర్శిత్వం స్మరంతీత్యర్థః.

తీత్యుక్తమ్. స్యాదేతదేవం యద్యుభావవి భేదాభేదా ప్రతిపిపాద
యిషితౌ స్యాతామ్, అభేద ఏవ త్వత్ ప్రతిపిపాదయిషితః, బ్రహ్మ
త్తత్వ ప్రతిపత్తౌ పురుషార్థసిద్ధేః. స్వభావప్రాప్తస్తు భేదోఽనూద్యతే.
న చ నిరవయవస్య బ్రహ్మణో ముఖ్యోఽంశో జీవస్సంభవతీత్యుక్తం,
తస్మాత్పర ఏవైకస్సర్వేషాం భూతానామంతరాత్తా జీవభావేనావస్థిత
ఇత్యతో వక్తవ్యానుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః, తాం బ్రూమః.

సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహ

సంబంధాజ్ఞోతిరాదివత్. ౪౮.

‘ఋతౌ భార్యాముపేయా’ దిత్యనుజ్ఞా ‘గుర్వంగనాం నోప
గచ్ఛే’ దితి పరిహారః, తథా ‘అగ్నిషోమీయం వశుం సంజ్ఞపయే’
దిత్యనుజ్ఞా ‘మా హింస్యాత్సర్వాభూతానీ’ తి పరిహారః. ఏవం
లోకేఽపి మిత్రముపసేవితవ్యమిత్యనుజ్ఞా, శత్రుః పరిహర్తవ్య ఇతి
పరిహారః, ఏవం ప్రకారావనుజ్ఞాపరిహారావేకత్వేఽప్యాత్తనో దేహ
సంబంధాత్స్యాతామ్. దేహైస్సంబంధో దేహసంబంధః. కః పునర్దేహే
సంబంధః. దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమేవేత్యాత్తని విపరీతప్రత్య
యోత్పత్తిః. దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహమా

కద్యేదాదంశ భేదాత్. నిరవయవబ్రహ్మణో ముఖ్యాంశో న సంభవతీతి వదతా సిద్ధాం
తినా భేదో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, భేదాభావే చాంశాంశిత్వాభావాదనుజ్ఞాదిభేద
వ్యవహారానుపపత్తిరిత్యాక్షేపాభిప్రాయః. న వయం భేదస్యాసత్త్వం నరశృంగవ
ద్బుధ్విమః, కింతు మిథ్యాత్వం వదామః. తథా చ దేహాద్యుపాధిభేదేనాంశ జీవా
నామాబ్రహ్మణోధాత్కల్పిత భేదాద్యేవవ్యవహారోపపత్తిరితి సూత్రేణ సమాధత్తే—
తామిత్యాదినా. నను భ్రాంతేః కుతశ్చిన్నివృత్తౌ వ్యవహారవిచ్ఛేదస్సాన్విదిత్యత ఆహ—

నను ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా’ ఇత్యాదినా ఆత్మభేదమాత్రనిషేధాత్,
కథం మిత్రం సేవ్యం శత్రవః పరిహర్తవ్యా ఇత్యాద్యనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతామిత్యత
ఆహ—

ఉక్తావనుజ్ఞాపరిహారౌ సర్వతాత్పర్యోఽఖండైకరసత్వేఽపి దేహతాదాత్మ్య

గచ్ఛామ్యహమంధోఽహమనంధోఽహం మూఢోఽహమమూఢ
 ఇత్యేవమాత్తి కా, న హ్యస్యాస్సమ్యగ్దర్శనాదన్యన్ని వారకమస్తి. ప్రాక్తు
 సమ్యగ్దర్శనాత్ ప్రతతైషా భ్రాంతిస్సర్వజంతూనామ్. తదేనమవిద్యాని
 మిత్తదేహాద్యుపాధిసంబంధకృతాద్విశేషాదైకాత్త్యాభ్యుపగమేఽప్యను
 జ్ఞాపరిహారావవకల్యేతే, సమ్యగ్దర్శినస్తస్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం
 ప్రాప్తమ్. న, తస్య కృతార్థత్వాన్నియోజ్యత్వానుపపత్తేః. హేయోపా
 దేయయోర్హి నియోజ్యో నియోక్తవ్యస్సాన్యత్, ఆత్మనస్త్యతిరిక్తం
 హేయముపాదేయం వా వస్త్యవశ్యస్కథం నియుజ్యేత, న చాత్మా
 త్తస్యేవ నియోజ్యస్సాన్యత్. శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వ
 మితి చేన్న తత్సంహతత్వాభిమానాత్. సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియో
 జ్యత్వం తథాపి వ్యోమాదివద్దేహాద్యసంహతత్వమపశ్యతఏవాత్మనో
 నియోజ్యత్వాభిమానః. న హి దేహాద్యసంహతత్వదర్శినః కస్యచిదపి
 నియోగో దృష్టః కిముతైకాత్మ్యదర్శినః. న చ నియోగాభావాత్స
 మ్యగ్దర్శినో యథేష్టచేష్టాప్రసంగః, సర్వత్రాభిమాననైవ ప్రవర్త
 న హ్యస్యా ఇత్యాదినా. ప్రతతా సంతతా, విశేషా భేదః, అనియోజ్యత్వాద్భిప్ర
 విదః. శాస్త్రానర్థకమిష్టమిత్యాహ—న తస్యేతి. నియోగవిషయత్వైతాభావా
 దాత్మన్యసాధ్యే నియోగానుపపత్తేర్న బ్రహ్మవిన్నియోజ్య ఇత్యర్థః. నన్వాముష్మికఫల
 హేతుకే కర్తృణి దేహభిన్నాత్ వివేకిన ఏవాధికారో వాచ్యః, తథా చ బ్రహ్మవిన్ని
 యోజ్యః వివేకిత్వాత్కర్తృధికారివదితి శంకతే—శరీరవ్యతిరేకేతి. పరోక్షవివేకస్యా
 పరోక్షభ్రమావిరోధిత్వాత్కర్తృణో దేహభేదభ్రమోఽస్తి, తథా చ భ్రమ ఉపాధిరితి
 పరిహరతి—నేత్యాదినా. యథా వ్యోమ దేహాద్భిన్నం తద్వదహమిత్యపశ్యతో
 భ్రాంతస్యేత్యర్థః. బ్రహ్మవిన్ను నియోజ్యః, అభ్రాంతత్వాత్సుఖప్రపదిత్యాహ—న హీతి.
 దేహాదిష్వసంహతత్వదర్శినస్సంహతత్వదర్శనశూన్యస్య భేదభ్రాంతిరహితస్య సుఖప్ర
 స్యేతి యావత్. అజ్ఞస్యాపి భ్రాంత్యభావకాలే నియోజ్యత్వం న దృష్టం కిము వాచ్య
 మాత్మవిద ఇత్యర్థః. అనియోజ్యత్వే బాధకమాశంక్య పరిహరతి—న చేతి. విషయ
 వైరాగ్యస్య జ్ఞానార్థమభ్యస్తస్య జ్ఞానాంతరమనుపృత్యా విషయేషు ప్రవర్తకరాగ
 సంబంధాత్సంగచ్ఛేతే. జ్యోతిరాదివత్ యథా జ్యోతిషోఽగ్నే రేకత్వేఽపి శ్చశాన
 సంబంధ్యగ్నిః పరిహార్యో నేతరః, తద్వదాత్మావీత్యర్థః.

కత్వాత్, అభిమానాభావాచ్చ సమ్యగ్దర్శినః, తస్మాద్దేహసంబంధాఽ
వానుజ్ఞాపరిహారా జ్యోతిరాదివత్. యథా జ్యోతిషఏక త్వేఽప్యగ్ని
క్రవ్యాత్పరిప్రాయతే నేతరః, యథా చ ప్రకాశ ఏకస్యాపి సవితుః
మేధ్యప్రదేశసంబంధః పరిప్రాయతే నేతరశ్శుచిభూమిప్యః, తథా
భౌమాః ప్రదేశా వజ్రవైడూర్యాదయ ఉపాదీయంతే, భౌమా ఆషి
సంతో నరక శేబరాదయః పరిప్రాయంతే, తథా మూత్ర పురీషం గవాః
పవిత్రతయా పరిగృహ్యతే, తదేవ జాత్యంతరే పరివర్జ్యతే తద్వత్.

సూ. అసంతలేశ్చావ్యతికరః. ౪౯.

స్యాతాం నామానుజ్ఞాపరిహారావేకస్యాప్యాత్తనో దేహవిశేష
యోగాత్. యస్త్వయం కర్తృఫలసంబంధస్సచై కాత్మ్యాభ్యుపగమేవ్యతి
కీర్యేత స్వామ్యేకత్వాదితి చేత్, నైతదేవమ్, అసంతలేః. న హి కర్తుర్భ
క్తుశ్చాత్తనస్సంతతిస్సర్వైశ్శరీరైస్సంబంధోఽస్తి. ఉపాధితంత్రోహి
నిష్పత్తేర్నాతిప్రసంగఇత్యర్థః. తదుక్తం భగవతా “రసోఽప్యస్య పరం వృష్ట్య
నివర్తత” ఇతి. ఏవమనుజ్ఞాదిప్రసంగేనానియోజ్యత్వం విదుష ఉక్త్వాప్రకృతముప
సంహరతి—తస్మాదితి. ఏకస్యాభ్యుపాధిభేదాదనుజ్ఞాపరిహారయోర్ద్వైష్టాంతమాహ—
జ్యోతిరితి. క్రవ్యం మాంసమత్తీతి క్రవ్యాదశుచిః శ్చశానాన్నిరిత్యర్థః.

౪౯. శంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచక్షే—స్యాతామిత్యాదినా. యద్యపి
స్థూలదేహసంబంధాదుపాదానపరిత్యాగౌ స్యాతాం తథాప్యన్యకృతకర్తృఫలమిత
రేణాపి భుజ్యేతేతి కర్తృఫలవ్యతికరస్సాంకర్యం స్యాద్దేహవిశిష్టస్య స్వర్గాదిభోగా
యోగేనావిశిష్టాత్తన ఏకస్యైవ భోక్తృత్వాత్. తస్మాత్సర్వరీనరకీ చేతి వ్యవస్థాసిద్ధయే
ఆత్మస్వరూపభేదో వాచ్య ఇతి శంకార్థః. భవేత్తదా సాంకర్యం యద్యనుపహితాత్తన
ఏవ భోక్తృత్వం స్యాన్న త్వేతదస్తి. తద్గుణసారత్వాదిత్యత్రామోక్షస్థాయిబుద్ధ్యుప
హితస్యైవ కర్తృత్వాదిస్థాపనాత్, తథాచ బుద్ధేః పరదేహసంబంధాత్తదుపహితజీవస్య

నను ఏవమపి స్వామ్యేకత్వాత్ కర్తృఫలసంకరో దుర్వార ఇత్యత ఆహ—

కర్తృఫలసంబంధస్యావ్యతికరః అసంకరః. కుతః, అసంతలేః ఉపాధిపరిచ్ఛిన్న
స్యాత్తనః సర్వైః శరీరైరసంబంధాదిత్యర్థః.

జీవభిత్వక్తం, ఉపాధ్యసంతానాచ్చ నాస్తి జీవసంతానః. తతశ్చ కర్త
వ్యతికరః ఫలవ్యతికరో వా న భవిష్యతి,

సూ. ఆభాస ఏవచ. ౫౦.

ఆభాస ఏవ చైష జీవః పరస్యాత్తనో జలసూర్యకాదివత్ప్రతి
పత్తవ్యః, న స ఏవ సాక్షాన్నాపి న స్త్వంతరమ్. అతశ్చ యథా నైకస్థిక్
జలసూర్యకే కంపమానే జలసూర్యకాంతరం కంపతే, ఏవం నైకస్థిక్
జీవే కర్తఫలసంబంధిని జీవాంతరస్య తత్సంబంధః; ఏవమవ్యవ్యతికర
ఏవ కర్తఫలయోరాభాసస్య చావిద్యాకృతత్వాత్తదాశ్రయస్య సంసా
నాస్తి పరదేహసంబంధ ఇతి బుద్ధిభేదేన భోక్తృభేదాన్న కర్తాదీనాం సాంకర్యమితి
సమాధానార్థః.

౫౦. అంశ ఇత్యాద్యసూత్రే జీవస్యాంశత్వం ఘటాకాశస్థైవోపాధ్యవచ్ఛేద
బుద్ధ్యోక్తం సంప్రత్యేవకారేణావచ్ఛేదపక్షాదుచిం సూచయన్ 'రూపం రూపం ప్రతి
రూపో బభూవే' త్యాది శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షముపన్యస్యతి భగవాన్సూత్రకారః—
ఆభాసఏవ చేతి. స పరమాత్మైవానుపహితో జీవో నభవతి ఉపాధ్యనుభవాన్నాపి
తతో భిన్నః 'స ఏష ఇహ ప్రవిప్లవః' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిస్త్పతివిరోధాత్, తస్మా
దవిద్యాతత్కార్యబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబ ఏవ జీవ ఇత్యర్థః. అస్మిన్పక్షే బుద్ధిప్రతి
బింబభేదాత్స్వర్గీ నారకీత్యాదివ్యవస్థా జీవస్యావిద్యకత్వాద్విద్యయా మోక్షశ్చేత్యుప
పద్యత ఇత్యాహ—అతశ్చేత్యాదినా. యస్తవ్యయం భాస్కరస్య ప్రలాపః ప్రతి
బింబస్య నోపాధిసంస్పృష్టతయా కల్పితత్వం కింతు స్వరూపేణైవ, అతః కల్పితప్రతి
బింబస్య ముక్తా స్థిత్యయోగాన్న జీవత్వమితి స సిద్ధాంతరహస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యుపేక్ష
ణీయః. యది దర్పణే ముఖం శుక్తౌ రజతపత్కల్పితం స్యాత్తదా నేదం రజతమితి
స్వరూపబాధవన్నేదం ముఖమితి బాధ్యం స్యాత్, అతో నాస్తి దర్పణే ముఖమితి
సంసర్గమాత్రబాధాన్తదీయం ముఖమేవేదమిత్యబాధితముఖాభేదానుభవాత్సంస్పృష్టత్వే
నైవ కల్పితత్వం ప్రవేశవాక్యైశ్చాచికృతబ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిబింబభావాఖ్యప్రవే

కిం చ—

ఆభాస ఏవైష జీవః పరస్య ఆత్మనః సూర్యప్రతిబింబవత్. తతశ్చ యదై
కస్థిన్ ప్రతిబింబే కంపమానే ప్రతిబింబాంతరం న కంపతే, తథా ఏకస్థిన్ జీవే

రస్యావిద్యాకృతత్వోపపత్తిరితి తద్వ్యుదాసేన చ పారమార్థికస్య
 బ్రహ్మతభావస్యోపదేశోపపత్తిః యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ
 సర్వే సర్వగతాస్తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి. కథం బహవో
 విభవశ్చాత్మానజైః చతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణా నిరతిశయాశ్చ
 తదర్థం సాధారణం ప్రధానం తన్నిమితైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి
 సాంఖ్యాః. సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘటకుడ్యాది సమానాః ద్రవ్య
 మాత్రస్వరూపాస్త్వతోఽచేతనా ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని
 మనాంస్యచేతనాని తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాం చ
 సంయోగాన్న వేచ్ఛాదయో వై శేషికా ఆత్మగుణా ఉత్పద్యంతే, తే
 చావ్యతికరేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయంతి, ససంసారస్తేషాం నవా
 నామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః. తత్ర
 సాంఖ్యానాంతావచైః చతన్యస్వరూపత్వాత్సర్వాత్త్వనాం సన్నిధానాద్య
 విశేషాచ్చైకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః
 ప్రాప్నోతి. స్యాదేతత్ప్రధానప్రవృత్తేః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్వ్య
 వస్థా భవిష్యతి. అన్యథా హి స్వవిభూతిఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్ర

శోక్తేర్న స్వరూపకల్పనా, పరాక్రాంతం చాత్ర దర్పణటీకాయామూచారైః పరిత్యజ
 గమ్యతే. ఏవం స్వమతే స్వరూపైశ్చేఽప్యవహితజీవభేదాదసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి
 గతే చకారసూచితం పరేషాం సాంకర్యం వస్తుముపక్రమతే—యేషామిత్యాదినా.
 ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనా నవాత్మవిశేషగుణాః, సన్నిధానా
 త్యాదిపదాదౌదాసీన్యముక్తం. సాంఖ్యసాన్నిధిప్రాయం శంకతే—స్యాదేతదితి.
 సర్వేషాం పుంసాం ప్రకృతిసాన్నిధ్యాద్యవిశేషేఽపి ప్రకృతిరేవ ప్రతిపురుషం నియ
 మేన భోగాపవర్గార్థం ప్రవర్తతే, తథా చోద్దేశ్యపురుషార్థనియతాప్రధానప్రవృత్తి
 రితి భోగాదివ్యవస్థా, అన్యథా నియతప్రవృత్త్యనంగీకారే స్వమాహత్త్యఖ్యాపనార్థా
 ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరిత్యుద్దేశ్యవిఘాతసాన్నిధిత్యర్థః. జడప్రధానస్యోద్దేశ్యవివేకా
 భావాత్పురుషార్థస్యాప్యనాగతస్యాచేతనస్యానియామకత్వాన్న వ్యవస్థా మానయుక్తి

కర్తృఫలసంబంధిని న జీవాంతరస్య తత్సంబంధ ఇతి సంకరః సుపరిహరః. స్వాభావికాత్మ
 నానాత్వవాదే తు కర్తృఫలసంకరో దుర్వార ఇతి దిక్.

వృత్తిస్సాన్యత్. తథాచానిర్దోక్షః ప్రసజ్యేతేతి. నైతత్సారమ్, నహ్య
భిలషితసిద్ధినిబంధనా వ్యవస్థా శక్యా విజ్ఞాతుం, ఉపపత్త్యా తు కయా
చిద్యవస్థోచ్యేతాసత్త్వాం పునరుపపత్తౌ కామం మాభూదభిలషితం
పురుషకైవల్యమ్, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థా హేత్వభావాద్వ్యతికరః,
కాణాదానామపి యదై కేనాత్త నా మనస్సంయుజ్యతే తదాత్మాంతరైరపి
నాంతరీయకస్సంయోగస్సాన్యత్సన్ని ధానాద్యవిశేషాత్, తతశ్చ హేత్వ
విశేషాత్ఫలావిశేష ఇత్యేకస్యాత్త నస్సుఖదుఃఖసంయోగే సర్వాత్తనా
మేవ సమానం సుఖదుఃఖత్వం ప్రసజ్యేత, స్యాదేతదదృష్టనిమిత్తో
నియమో భవిష్యతీతి, నేత్యాహ—

సూ. అదృష్టానియమాత్. ౫౧.

బహుష్వాత్తసు ఆకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్య
భ్యంతరావిశేషేణ సన్నిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణ
మదృష్టముపార్జ్యతే, సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్త సమవాయి ప్రధాన
వర్తిప్రధానసాధారణ్యాన్న, ప్రత్యాత్తం సుఖదుఃఖోపభోగస్య నియా
మకముపపద్యతే. కాణాదానామపి పూర్వవత్సాధారణేనాత్త మన
స్సంయోగేన నిర్వర్తితస్యాదృష్టస్యాపి, అస్యైవాత్త న ఇదమదృష్ట
మితి నియమే హేత్వభావాదేష ఏవ దోషః.

శూన్యత్వాదిత్యాహ—నైతదితి. యో హి నియామకాభావేనోద్దేశ్యవిఘాతమాపాద
యతి తం ప్రతి తస్యైవాపాదనమిష్టమితి భావః. తార్కికమతేఽపి భోగాదిసాంకర్య
మిత్యాహ—కాణాదానామితి. హేతుర్త నస్సంయోగః, ఫలం సుఖాది.

౫౧. యదాత్తాదృష్టకృతో యో మనస్సంయోగస్స తదాత్త నఏవ సుఖాది
హేతురితి వ్యవస్థాం శంకతే—స్యాదేతదితి. సూత్రేణ పరిహరతి—నేత్యాహేతి.
పూర్వవత్త నస్సంయోగవత్, అదృష్టస్యాపి సర్వాత్త సాధారణత్వాన్న వ్యవస్థేత్యర్థః.

నను నానాత్వవాదే అదృష్టనియమాత్ కర్మఫలనియమ ఇతి చేత్ తత్త్రాహ—
సాంఖ్యమతే ప్రధానసమవేతమదృష్టమ్, తస్య సర్వాత్త సాధారణ్యాత్ స
దోషస్తదవ ః; న్యాయమతేఽవ్యదృష్ట హేతుమనఃసంయోగస్య సర్వాత్తావిశేషాత్
ఇదమస్యాత్తం నేత్యవంరూపస్య అదృష్టనియమస్యాభావాత్ ఫలానియమ ఇత్యర్థః.

స్వాదేతదహమిదం ఫలం ప్రాప్నువానీదం పరిహరాణి ఇత్థం
ప్రయతే ఇత్థంకరవాణీత్యేవంవిధా అభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మం
ప్రవర్తమానా అదృష్టస్యాత్తనాం చ స్వస్వామిభావం నియంస్యతీతి,
నేత్యాహ—

సూ. అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవమ్. ౫౨.

అభిసంధ్యాదీనామపి సాధారణేనైవాత్మమనస్సంయోగేన
సర్వాత్మసన్నిధౌ క్రియమాణానాం నియమహేతుత్వానుపపత్తేరుక్త
దోషానుషంగ ఏవ.

సూ. ప్రదేశాదితి చేన్నాంతర్భావాత్. ౫౩.

అథోచ్యేత విభుత్వేఽప్యాత్మనశ్శరీరప్రతిష్ఠేన మనసా సంయోగ
శ్శరీరావచ్ఛిన్న ఏవాత్మప్రదేశే భవిష్యతి, అతః ప్రదేశకృతావ్య
వస్థాభిసంధ్యాదీనామదృష్టస్య సుఖదుఃఖయోశ్చ భవిష్యతీతి. తదపి
నోపపద్యతే. కస్తాత్, అంతర్భావాత్. విభుత్వావిశేషాద్ధి సర్వసీవాత్మ
నస్సర్వశరీరేష్వంతర్భవంతి. తత్ర న వైశేషికైశ్శరీరావచ్ఛిన్నోఽ

౫౨. రాగాదినియమాత్తజ్ఞాదృష్టనియమ ఇత్యాశంకోత్తరత్వేన సూత్రం
గృహ్యతి—స్వాదేతదిత్యాదినా. అనియమ ఉక్తదోషః, ఆత్మాంతరప్రదేశస్య పర
దేహేఽనంతర్భావాద్వ్యవస్థేతి శంకార్థః.

౫౩. కిం మనసా సంయుక్తాత్మైవాత్మనఃప్రదేశః ఉత కల్పితః. ఆద్యే సర్వా
త్మనాం సర్వదేహేషు అంతర్భావాదవ్యవస్థా. ద్వితీయం దూషయతి—తత్ర న వైశే
షికైరితి. సర్వాత్మసాన్నిధ్యే సతి కస్యచిదేవ ప్రదేశః కల్పయితుమశక్యః నియామకా

నను అహమిదం ఫలం ప్రాప్నువానీత్యాద్యభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మ నియతాః
సంతః స్వప్రయోజ్యాదృష్టనియమహేతవో భవిష్యంతీత్యత ఆహ—

అభిసంధ్యాదిష్వపి సాధారణమనఃసంయోగసాధ్యేషు అదృష్టనియమహేతుత్వా
భావ ఇత్యుక్తదోషస్తదవస్థః.

నను ఆత్మనాం విభుత్వేఽపి స్వస్వశరీరావచ్ఛిన్న ఏవాత్మప్రదేశే మన
స్సంయోగ ఇతి భవత్యభిసంధ్యాదినియమ ఇతి చేత్, న. సర్వాత్మనాం సర్వశరీరేష్వంత

ప్యాత్తనః ప్రదేశః కల్పయితుం శక్యః. కల్పయమానోఽప్యయం నిష్పృ
దేశస్యాత్తనః ప్రదేశః కల్పనికత్వాదేవ న పారమార్థికం కార్యం
నియంతుం శక్నోతి. శరీరమపి సర్వాత్తసన్నిధావృత్తద్యమానమనై
వాత్తనో నేతరేషామితి న నియంతుం శక్యమ్, ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగ
మేఽపి చ ద్వయోరాత్తనోస్సమానసుఖదుఃఖ భాజోః కదాచిదేకేనైవ
తావచ్ఛరీరేణోపభోగసిద్ధిస్సాస్యత్, సమానప్రదేశస్యాపిద్వయోరాత్త
నోరదృష్టస్య సంభవాత్. తథా హి—దేవదత్తో యస్మిన్ప్రదేశే సుఖ
దుఃఖమన్వభూత్ తస్మాత్ప్రదేశాదపక్రాంతే తచ్ఛరీరే యజ్జడత్తశరీరే
చ తం దేశమనుప్రాప్తే తస్యాపీతరేణ సమానసుఖదుఃఖానుభవో
దృశ్యతే స న స్యాత్ యది దేవదత్తయజ్జడత్తయోస్సమానప్రదేశ
మదృష్టం న స్యాత్, స్వర్గాద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాది
నస్సాస్యత్, బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్వదృష్టనిష్పత్తేః ప్రదేశాంతర

భావాదిత్యర్థః. ప్రదేశకల్పనామంగీకృత్యాప్యాహ—కల్పేతి. కార్యమభిసంధ్యా
దికం యస్యాత్తనో యచ్ఛరీరం తత్ర తన్వైవ భోగ ఇతి వ్యవస్థామాశంక్యాహ—
శరీరమపీతి. ప్రదేశపక్షే దోహంతరమాహ—ప్రదేశేతి. యస్మిన్నాత్తప్రదేశేఽదృ
ష్టోత్పత్తిస్స కిం చలస్థిరోవా, నాద్యః అచలేఽంశిన్యంశస్య చలనవిభాగయోరసంభవా
దన్వాత్తవాదాపాతాచ్చ. ద్వితీయే తస్మిన్నేవ ప్రదేశే పరస్యాపి భోగదర్శనాదదృష్ట
మస్తీత్యేకేనాపి శరీరేణ ద్వయోరాత్తనోర్భోగప్రసంగః. యద్యాత్త భేదాత్ప్రదేశ
యోర్భేదస్తదాపి తయోరేకదేహాంతర్భావాద్భోగసాంకర్యం తదవస్థం సావయవాత్త
వాదప్రసంగశ్చ. కించ యత్తు యత్రాత్తనఃప్రదేశే శరీరాదిసంయోగాదదృష్టముత్పన్నం
తత్రత్ర తత్రైవాచలప్రదేశే స్థితమితి స్వర్గాదిశరీరావచ్ఛిన్నాత్తన్యదృష్టాభావాద్భోగో
న స్యాత్, అతః ప్రదేశభేదో న వ్యవస్థాపకః. యత్త్వోత్పన్నమదృష్టం స్వాశ్రయే
యత్ర క్వచిద్భోగహేతురితి స్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్న, భోగశరీరాద్ధూరస్థాదృష్టే
మానాభావాదితి భావః. యదపి కేచిదాహుః—మనస ఏకత్వేఽప్యాత్తనాం భేదో
సంయోగవ్యక్తీనాం భేదాత్కయాచిత్సంయోగవ్యక్త్యా కస్తింశ్చిదేవాత్తన్యదృష్ట
మిత్యసాంకర్యమితి, తన్న, సంయోగవ్యక్తీనాం వైజాత్యాభావేన సర్వాసామేక్ష
దేహాంతస్ససర్వాత్తన్యదృష్టహేతుత్వావత్తేః, తథాచ సర్వాత్తనామేకస్తిన్దేహే

ర్భవాత్ అస్యాత్తన ఇదం శరీరమితి నియమాభావాత్ ప్రదేశకల్పనా న సంభవతి
త్యుక్తసంకరస్తదవస్థ ఏవ. అస్తత్పక్షే జీవభేదస్యావిద్యకత్వేన న సంకరః. తథా చ

వర్తితా చ్చ. స్వగ్రాద్యుపభోగస్య. సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చ బహూ-
నామా నాం దృష్టాంతాభావాత్. వద తావత్త్వం కేబహవస్సమాన
ప్రదేశా చ్చితి. రూపాదయఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేద
లక్షణభేదాచ్చ నతు బహూనామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి, అంత్య
విశేషవశాద్భేదోపపత్తిరితిచేన్న, భేదకల్పనాయ అన్త్యవిశేషకల్పనా
యాశ్చేతరేతరాశ్రయత్వాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మవాది

భోక్తృత్వం దుర్వారం. కించ బహూనాం విభుత్వమంగీకృత్యసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి
కర్తృత్వాణాం విభుత్వమసిద్ధమహమిహైవాస్తీత్యల్పత్వానుభవాంతానాభావాచ్చేత్యాహ-
సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చేతి. కించ బహూనాం విభుత్వే సమానదేశత్వం వాచ్యం, తచ్చ
యుక్తమదృష్టత్వాదిత్యాహ—వదేతి. నను రూపరసాదీనామేకఘటాదిస్థత్వం దృష్ట
మితి చేన్నాయమస్తత్సమ్మతో దృష్టాంతః. రూపస్య తేజోమాత్రత్వాద్రసస్య జల
మాత్రత్వాద్గంధస్య పృథివీమాత్రత్వాదిత్యేవం తత్తద్గుణస్య స్వస్వధర్మ్యంశేనాభేదా
త్తేజఆదిధర్మ్యిరికఘటాభావాత్. కించాత్మనాం బహుత్వమప్యసిద్ధం, అత్త్వరూప
లక్షణస్యాభేదాత్, తథాచ దేవదత్తాత్తా యజ్ఞదత్తాత్తనో న భిన్నః, అత్త్త్వాద్యజ్ఞ
దత్తాత్తవత్. అత్ర వై శేషికశృంకతే—అంత్యవిశేషేతి. నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్త
యోఽంత్యావిశేషాస్తే చ స్వయం సాశ్రయవ్యావర్తకా ఏవ న స్వేషాం వ్యావర్తక
మపేక్షంత ఇత్యంత్యా ఉచ్యంతే. తథాచ విశేషరూపలక్షణభేదాద్భవత్వాత్తభేద
ఇత్యర్థః. న తావదాత్మన్యనాత్మనస్స కాశాద్భేదజ్ఞానార్థా విశేషకల్పనా, అత్త్త్వాదేవా
నాత్మభేదసిద్ధేః. నాప్యాత్మనాం మిథో భేదజ్ఞానార్థం తత్కల్పనా, అత్త్భేదస్యా
ద్యాప్యసిద్ధేః. న చ విశేషభేదకల్పనాదేవాత్మభేదకల్పనా యుక్తా, అత్త్భేదజ్ఞాప్తవా
త్తసు విశేషభేదసిద్ధిస్తత్సిద్ధౌ తజ్జప్తిరిత్యనోన్యన్యాశ్రయ ఇతి పరిహారార్థః. యత్తు

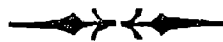
బహూనాం విభుత్వే ఆకాశదిక్కాలాదృష్టాంత ఇతి సోఽప్యసమ్మత ఇత్యాహ—
ఆకాశాదీనామితి. విభుత్వనైర్వికవృత్తిత్వేలాఘవాన్న విభుభేదః. యథైకస్మిన్నాకాశే
భేరీపీణాదిభేదేన తారమంద్రాదిశబ్దవ్యవస్థా ఏవమేకస్మిన్నప్యాత్మని ఋద్ధ్యుపాధిభేదేన
సుఖాదివ్యవస్థాపపత్తేరాత్మభేదేఽపి వ్యవస్థానుపపత్తేరుక్తత్వాన్ముఖాభేదకల్పనేత్యుప

అవిద్యానిమిత్తజీవభావవృద్ధాసేన బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయతః తత్త్వ
మస్యాదిశ్రుతిజాతస్య ఆవిద్యకభేదానువాదిశ్రుతిజాతేన న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నోఽసిద్ధం కార్యత్వాభ్యుపగమాత్, తస్మాదాత్మైకత్వపక్షపవ సర్వదో
షాభావ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్దోవిందపూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

సంహరతి—తస్మాదితి. ఏవంభూతభోక్తృశ్రుతీనాం విరోధాభావాద్బ్రహ్మణ్యద్వయే
సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ,
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

తదేవం భూతభోక్తృవిషయశ్రుతీనాం మిథో విరోధవ్యాసేధేన ప్రామాణ్యాద్బ్రహ్మణి
సమన్వయః సిద్ధ ఇత్యతిశోభనమ్.

ఇతి శ్రీ బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

ద్వితీయాంధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సూ. తథాప్రాణాః. ౧.

వియదాదివిషయశ్చుతివిప్రతిషేధస్తృతియేన పాదేన పరిహృతః,
చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిప్రాయతే. తత్రతావత్ 'తత్రేజో
ఽస్మజతే'తి 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః'ఇతి చైవ
మాదిషూత్పత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిరామ్నాయతే. క్వచి
చ్ఛానుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్
తదాహుః కిం తదసదాసీదిత్యృషయో వావ తేఽగ్రేసదాసీత్తదాహుః
కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వా ఋషయ'ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః
ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్. అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః
పత్యతే'యథాగ్నేః జ్వలతః తుద్రావిఘ్నలింగా వ్యుచ్ఛరంతి ఏవమేవై

పూర్వాధికరణే కర్తుస్స్వరూపం విచార్య తదుపకరణానామింద్రియాణా
ముత్పత్తిం సాధయతి—తథా ప్రాణా ఇతి. భూతభోక్తృవిచారానంతరం భౌతికప్రాణ
విచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావంపాదయోస్సంగతిమాహ—వియదాదీతి. తమేవ
విప్రతిషేధమాహ—తత్రేత్యాదినా. యద్యపి ప్రాణానామనుత్పత్తావేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా
నుపపత్తేర్వియదధికరణన్యాయాత్తేషాముత్పత్తిస్సిద్ధ్యతి తథాపి ప్రళయే ప్రాణసద్భావ

ఇత్థం పూర్వపాదే భూతభోక్తృశ్చుతివిరోధం విధూయ, అధునా భౌతికే
స్త్రియాదిశ్చుతివిరోధం పరిహర్తుం పాదాంతరమవతారయన్, పూర్వాధికరణే కర్తు
స్వరూపావధారణేన బుద్ధిస్థానాం తదుపకరణానామింద్రియాణాం ఉత్పత్తిం సాధయ
తి బుద్ధిస్సంగత్యేదమాహ—

ఆత్ర చ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః...' ఇత్యాదీన్ద్రియోత్పత్తిః శ్రుతేః

తస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాః' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రి
యాణిచే'తి 'సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి 'సప్రాణమస్మజత
ప్రాణాచ్ఛ్రిద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోన్న'
మితిచైవమాదిప్రదేశేషు. తత్ర తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధా
రణకారణానిరూపణాచ్ఛ విప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి, అథవా ప్రాగు
త్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్దాణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి,
అత ఇదం పఠతి. 'తథా ప్రాణాః' ఇతి. కథం పునరత్ర తథేత్యక్షరాను
లోమ్యం, ప్రకృతోపమానాభావాత్. సర్వగతాత్మబహుత్వవాది
దూషణమతీతానంతరపాదాంతే ప్రకృతం తత్తావన్నోపమానం సంభ
వతి, సాదృశ్యాభావాత్ సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్,
యథా సింహస్తథా బలవర్తేతి. అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి
యద్యుచ్యేత, యథా అదృష్టస్య సర్వాత్మసన్నిధావత్పద్యమానస్యా
నియతత్వం, ఏవం ప్రాణానామపి సర్వాత్మనః ప్రతినీయతత్వమితి, తదపి
దేహానియమేనైవోక్తత్వాత్పునరుక్తం భవేత్. న చ జీవేనప్రాణా
ఉపమియేరణ, సిద్ధాంతవిరోధాత్. జీవస్యహ్యనుత్పత్తిరాఖ్యాతా
ప్రాణానాంతుత్పత్తిరాచిఖ్యాసితా, తస్మాత్తథేత్యసంబద్ధమివప్రతిభాతి.

శ్రుతేర్గతికథనార్థమేతదధికరణమిత్యపానరుక్త్యం. అత్ర ప్రాణా విషయాః. తే కిము
త్పద్యంతే నవేతి శ్రుతీనాం విప్రతిపత్త్యా సుశయే తాసాం సమబలత్వాదనిర్ణయ
ఇత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం. తత్ర గౌణవాదీ సమాధానమాహ—అథవేతి.
ప్రాణానాం ప్రళయే సద్భావశ్రుతేర్నిరవకాశత్వేన బలీయస్తాదుత్పత్తిశ్రుతిర్జీవోత్పత్తి
శ్రుతిపద్దాణీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. అప్రమాణపక్షపద్దాణపక్షోఽపి ముఖ్యసిద్ధాంతినః పూర్వ
పక్షపక్షేతి జ్ఞాపనార్థమథవేత్యుక్తం. ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ—అత ఇతి. తథా శబ్దమాక్షి
పతి—కథమితి. ఆనులోమ్యమాంజస్యమిత్యర్థః. సామాన్యమేవ స్ఫుటయతి—యథా
ఽదృష్టస్యేతి. జీవవత్ప్రాణా ఇత్యనన్వితం. యద్యప్యదృష్టవత్ప్రాణా అప్యనియతా ఇతి
సూత్రమన్వేతి తథాపి పునరుక్తం. జీవవత్ప్రాణా నోత్పద్యంత ఇతి సూత్రార్థశ్చేదప

'ఋషయో వా ప తేఽగ్రేఽసదాసీత్' ఇత్యాదిప్రాగుత్పత్తేన్ద్రియసద్భావశ్రుత్యా
విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహా, విరోధోఽస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తథా

న, ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యపమానేనసంబంధోపపత్తేః. అత్ర ప్రాణో
త్పత్తివాదివాక్యజాతముదాహరణమ్ 'ఏతస్తాదాత్తనస్సర్వే ప్రాణా
స్సర్వే లోకాస్సర్వే దేవాస్సర్వాణి భూతాని చ పృచ్ఛరంతి' త్యేవం
జాతీయకమ్ తత్రయథా లోకాదయః పరస్తాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంతే
తథా ప్రాణా అపీత్యర్థః. తథా 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో మన
స్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'
త్యేవమాదిష్వపి ఖాదివత్ప్రాణానాముత్పత్తిరితిద్రష్టవ్యమ్. అథవా
'పానవ్యాపచ్ఛతద్వది' త్యేవమాదిష్ఠ వ్యవహితోపమానసంబంధస్యా
ప్యాశ్చితత్వాద్యథాతీతానంతరపాదాద్యుక్తావియదాదయఃపరస్యబ్రహ్మ
ణో వికారాస్సమధిగతాస్తథా ప్రాణా అపి పరస్య బ్రహ్మణో వికారాః

సిద్ధాంత ఇత్యాక్షేపార్థః. సమాధత్తే—నోదాహరణేతి. దృష్టాంతో దార్ఢ్యాంతికసన్ని
హితో వాచ్య ఇత్యంగీకృత్యైకవాక్యస్థత్యేన సాన్నిధ్యముక్తం. సంప్రతి నాయం
నియమః జైమినీనా భగవతా వ్యవహితదృష్టాంతస్యాశ్చితత్వాదిత్యాహ—అథవేతి.
అస్తి తృతీయాధ్యాయేఽశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణం, తస్యేదం విషయవాక్యం
'యావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపే'దిత్యేత
దుత్తరాధికరణే కిమియం వారుణీష్టిద్దాతురుత ప్రతిగృహ్ణీతురితి విశయే 'ప్రతిగృహ్ణీ
యా'దితి శ్రుతేః ప్రతిగృహ్ణీతురిత్యాశంక్య 'ప్రజాపతిర్వరుణాయాశ్వమనయ'దిత్యుప
క్రమే దాతృకీర్తనాల్లింగాదశ్వదాతురేవేతి స్థాస్యతి, అతః ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్య
పదస్యాశ్వాన్యః ప్రతిగ్రహయేదిత్యర్థః. దద్యాదితి యావత్. యోఽశ్వదాతా సవా
రుణీమిష్టిం కుర్యాదితివాక్యార్థే స్థితే చింతా, అశ్వదాననిమిత్తేయమిష్టిః కిం తాః
కాశ్వదాననిమిత్తా ఉత వైదికీవేతి. తత్ర 'న కేసరిణోదదాతీ'తి నిషిద్ధతాకికాశ్వదానే
దోషసంభవాత్తన్నిరాసార్థేయమిష్టిరితి దోషాత్త్విష్టిర్లాకికే స్యాదితి సూత్రేణ ప్రాప్తే
సిద్ధాంతః. అత్ర హి 'వరుణో వా ఏతం గృహ్ణాతి యోఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతీ'తి దాతు
ర్దోషం సంకీర్త్యేష్టిర్విహితా. వరుణశబ్దో జలదరాఖ్యరోగే రూఢః. న చ తాకికేఽ
శ్వదానేఽయం రోగో భవతీతి ప్రసిద్ధం. న చానేనైవ వాక్యేన ప్రసిద్ధిః. దానేదోష
స్తన్నిరాసార్థా చేష్టిరిత్యర్థభేదే వాక్యభేదాత్. న చ వృణోతీతి పృథ్వీత్యా వరుణ
శబ్దో నిషేధాతిక్రమకృతదోషానువాదక ఇతి యుక్తం, రూఢిత్యాగాపాతాత్.

ప్రాణాః తథా 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే...' ఇత్యుదాహృతవాక్యస్థాకాశాదివత్ ప్రాణాః

ఇతి యోజయితవ్యమ్. కః పునః ప్రాణానాం వికారత్వే హేతుః, శ్రుతత్వమేవ. నను కేషుచిత్ప్రదేశేషు న ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చక్రాయత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తమ్, ప్రదేశాంతరేషు శ్రవణాత్. న హి క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం నివారయితుముత్సహతే, తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశాదివత్ప్రాణా అపి ఉత్పద్యంత ఇతి సూక్తిమ్.

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. ౨.

యత్పునరుక్తం ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్దౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చుతిరితి తత్ప్రత్యాహ. 'గౌణ్యసంభవా'దితి. గౌణ్యా అసంభవో గౌణ్యసంభవః. న హి ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చుతిర్దౌణీ సంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహానిప్రసంగాత్. 'కస్తిన్నభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః'ఇత్యాది. సా చ ప్రతిజ్ఞా ప్రాణాదేస్సమస్తస్య జగతః, బ్రహ్మవికారత్వే సతి ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారభావాత్సిద్ధ్యతి, గౌణ్యాం తు ప్రాణానాముత్పత్తిశ్చ తా ప్రతి

తత్యాగే చ వైదికేఽపి దానేఽశ్వత్థాగజన్యదుఃఖమాత్రముక్తవృత్తత్యా వరుణశబ్దవాచ్యం స్యాత్, తస్మాత్ప్రానువాద్యర్థవాదోఽయమితి యజ్ఞసంబంధిన్యశ్వదానే ఇయమిష్టిరిత్యేవం విచారోక్తం—పానవ్యాపచ్ఛతద్వదితి. సోమపానే క్రియమాణే వ్యాపద్వమనం యది స్యాత్తదా 'ఏతం సోమేంద్రం శ్యామాకం చరుం నిర్వపే'దితి శ్రూయతే. తత్రాశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణపూర్వపక్షన్యాయో బహుసూత్రవ్యవహితస్తద్వదితి పరామృశ్యతే, తద్వత్లాకికే ధాతుసామ్యార్థం పీతసోమస్య వమనేఽయం చరుస్సన్యద్వమననిమిత్తేంద్రియశోషాఖ్యదోషస్య దృష్టస్యేంద్రియేణ వీర్యేణ విరుధ్యతే, యస్సోమంవమతీత్యనువాదాదితి పూర్వపక్షసూత్రార్థః వైదికే తు సోమపానే శేషప్రతిపత్తేర్జాతత్వాద్వమనేఽపి నదోష ఇతి ప్రాప్తేసిద్ధాంతః. లోకే వమనకృతేంద్రియశోషస్య ధాతుసామ్యకరత్వేన గుణత్వాన్న దోషతా, నేదే తు 'మామేవ జ్ఞాభిమతిగాః'ఇతి సమ్యగ్గరణార్థమంత్రలింగాద్వమనే కర్తవైగుణ్యాత్తస్య దోషతా తస్మాద్వైదికసోమవమనే సోమేంద్రశ్చరురితి స్థితమిత్యేవమాదిషు సూత్రేష్విత్యర్థః.

ఇన్ద్రియాణి జాయంతే, ఉత్పత్తిశ్చుతేరవిశేషాదిత్యర్థః.

జ్ఞేయం హి యేత. తథాచ ప్రతిజ్ఞాతార్థముపసంహరతి 'పురుషవేదం
విశ్వంకర్త తపో బ్రహ్మపరామృతమితి' 'బ్రహ్మవేదం విశ్వమిదంవరిష్ట'
మితిచ తథా 'ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానే
నేదం సర్వం విదిత' మిత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్యేషైవ ప్రతిజ్ఞా
యోజయితవ్యా. కథం పునః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావ
శ్రవణం, నైతన్మూలప్రకృతివిషయమ్ 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్య
క్షరాత్పరతఃపరః' ఇతి మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వా
వధారణాత్. అవాంతరప్రకృతివిషయం త్వేతత్స్వవికారాపేక్షం
ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావావధారణమితి ద్రష్టవ్యమ్, వ్యాకృత
విషయాణామపి భూయసీనామవస్థానాం శ్రుతిస్త్యుత్తోః ప్రకృతి

౨. నను ప్రతిజ్ఞాపి గౌణీ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—తథాచ ప్రతిజ్ఞాతార్థ
మితి. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రతిపిపాదయిషి తాద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞానురోధేన
ప్రాణోత్పత్తిర్దుష్టైవేతి భావః. ముండకవచ్చుత్త్యంతరేఽపి ప్రతిజ్ఞాదర్శనాత్సా
ముఖ్యేత్యాహ—తథేతి. ఏషా ప్రతిజ్ఞా ప్రాణోత్పత్తిముఖ్యత్వే హేతుత్వేన ద్రష్ట
వ్యేత్యర్థః. ఇదాసీం ప్రశయే ప్రాణసత్త్వశ్రుతేర్గతిం ప్రశ్నపూర్వకమాహ—కథ
మిత్యాదినా. నేదం వాక్యం మహాప్రశయే పరమకారణస్య బ్రహ్మణః ప్రాణవత్త్వపరం
కింత్వవాంతరప్రశయే హిరణ్యగర్భాఖ్యావాంతరప్రకృతిరూపప్రాణసద్భావపరమిత్యర్థః.
నను హిరణ్యగర్భరూపవికారస్య సత్త్వే కథం తదా వికారాసత్త్వకథనం తత్రాహ—
స్వవికారేతి. స్వస్య కార్యబ్రహ్మణో యత్కార్యం స్థూలం తస్యోత్పత్తేరిత్యర్థః. నను
యథాశ్రుతి మహాప్రశయే ప్రాణసద్భావరూపం లింగం ప్రాణానుత్పత్తిసాధకం కిమిత్య
వాంతరప్రశయపరతయా నీయత ఇతి చేత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యాదిప్రబల
జన్మశ్రుతిబలాదితి వదామః. నను వికారస్య బ్రహ్మణః కథం ప్రకృతిత్వమిత్యత ఆహ—
వాక్యతేతి. 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' ఇత్యాదిశ్రుతో 'ఆదికర్తా స భూతానా'
మిత్యాదిస్త్యుతో చ వికారాత్తనామపి మూలకారణావస్థారూపాణాం బ్రహ్మవిరాడా

నను సృష్టేః ప్రాక్ ఇన్ద్రియసద్భావశ్రవణాత్ ఉత్పత్తిశ్రుతిర్గాణీ ఇతి చేత్
తత్రాహ—

గౌణ్యా ఉత్పత్తిశ్రుతేరసంభవో గౌణ్యసంభవః తస్మాత్, అన్యథా ఏకవిజ్ఞాన
ప్రతిజ్ఞా హియేత్యర్థః. సద్భావశ్రుతిస్తు హిరణ్యగర్భాత్త కావాంతరప్రకృతివిషయా
ఇతి న తయా ఉత్పత్తిశ్రుతేర్విరోధ ఇతి భావః.

వికారభావప్రసిద్ధేః వియదధికరణే హి 'గౌణ్యసంభవా'దితి పూర్వపక్ష
సూత్రత్వాద్గౌణీజన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం. ప్రతిజ్ఞాహా
న్యాచ తత్ర సిద్ధాంతోఽభిహితః. ఇహ తు సిద్ధాంతసూత్రత్వాద్గౌణ్యాః
జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతమ్. తదనురోధేనత్విహాపి గౌణీ
జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణైః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితా స్యాత్.

సూ. తత్త్వాక్కులేశచ ౩.

ఇతశ్చాకాశాదీనామివ ప్రాణానామపి ముఖ్యైవ జన్మశ్రుతిః,
యజ్జాయత ఇత్యేకం జన్మవాచిపదం ప్రాణేషు ప్రాక్కురితం సదుత్తరే
ష్వప్యాకాశాదిష్వనువర్తతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యత్రాకాశాదిషు
చ ముఖ్యం జన్తేతి ప్రతిష్ఠాపితం, తత్త్వామాన్యాత్ప్రాణేష్వపి ముఖ్య
మేవ జన్మభవితుమర్హతి. న హ్యేకస్త్విన్పరిణకరణే ఏకస్త్విన్వాక్యే ఏక
శబ్దస్సకృదుచ్చరితో బహుభిస్సంబధ్యమానః క్వచిన్దుఖ్యః క్వచిద్గౌణః
ఇత్యధ్యవసాతుం శక్యం, వైయాకృతప్రసంగాత్. తథా 'స ప్రాణ
మస్మజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మిత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతస్సృజతిః పరే
ష్వప్యత్పత్తిమత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుపజ్యతే. యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత
ఉత్పత్తివచనశబ్దః పూర్వైస్సంబంధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః,
దీనాం ప్రకృతివికారభావేన ప్రసిద్ధిరస్తి. పూర్వాపేక్షయా వికారస్యాప్యత్తరా
పేక్షయా ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః. కీచిద్వియదధికరణానురోధేనేదం సూత్రం వ్యాచక్షతే
తాన్మాషయతి—వియదితి.

3. తస్య బాయత ఇతి పదస్యాకాశాదిషు ముఖ్యస్య పాదాపేక్షయా ప్రాచీ
నేషు ప్రాణేషు శ్రుతీర్దుఖ్యం జన్తేతి సూత్రయోజనా—తత్త్వామాన్యాదితి. తేనాకా
శాదిజన్మనా సామాన్యమేకశబ్దోక్తత్వం తస్మాదిత్యర్థః. ఏకస్త్విన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య
క్వచిన్దుఖ్యత్వం క్వచిద్గౌణత్వమితి వైయాకృతం న యుక్తమితి న్యాయమన్యత్రాప్యతి
దిశతి—యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఇతి.

ఇన్ద్రియైర్నిర్మిత్తుఖ్యా ఇత్యత్ర హేత్వం రమంపం—

తత్ తత్ర 'ఏతస్మాజ్జాయతే' ఇత్యేకవిహాప్యే జన్మవాచిపదస్యస్వవాయ్యాదిషు
ముఖ్యస్య తదపేక్షయా ప్రాచీనేషు ప్రాణాదిషు శ్రుతే శ్రుతాదిత్యర్థః.

యథా 'సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్ఛరంతీ'త్యయమంతే పఠితోఽవ్యుచ్ఛరంతి శబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిస్సంబంధ్యతే.

సూ. తత్సూర్వకత్వాద్వాచః. ౪.

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యేతస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న పత్యతే తేజోఽబన్నానామేవ త్రయాణాం భూతానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతికతేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్పాణమనసాం తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి. తథాహ్యస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోఽబన్నపూర్వకత్వం వాక్పాణమనసామామ్నాయతే 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగీ'తి తత్ర యది తావన్ముఖ్యమేవైషామన్నాదిమయత్వం తతో వర్తతఏవ బ్రహ్మప్రభవత్వమథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తృకాయాం నామరూపవ్యాకీయాయాం శ్రవణాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'తి చోప

౪. యచ్ఛక్తం ఛాందోగ్యేఽపి ప్రాణానాముత్పత్తిర్న శ్రూయత ఇతి తత్రాహ—తత్సూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. అత్ర సూత్రే వాక్పదం ప్రాణమనసోరుపలక్షణమ్. వాక్పాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వోక్తేరశ్రవణమసిద్ధమితి యోజనా. తైర్వాగాదిభిశ్చక్షురూదీనాం సామాన్యం కరణత్వం తదిత్యర్థః. అత్ర మయడ్వికారే ముఖ్య ఇతి పక్షే వర్తత ఏవ ప్రాణానాం బ్రహ్మకార్యత్వం తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మవికారత్వాత్, యది ప్రాణస్య వాయోర్జలవికారత్వాద్యోగాత్తదధీనస్థితకత్వమాశ్రేణ భాక్తస్తథాపి ప్రాణానాం వికారత్వే భూతాధీనస్థితకత్వం లింగం మయటోక్తమితి సిద్ధం బ్రహ్మకార్యత్వం 'సప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుత్యంతరే స్పష్టం, బ్రహ్మ

నను 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి భూతమాత్రశ్రవణాత్ తత్కథమిత్యాశంక్యాహ—

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి భూతమాత్రోత్పత్తిః పత్యతే, తథాపి 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగీ' ఇతి మనః ప్రాణసహితాయా వాచః బ్రహ్మప్రకృతికతేజోబన్నపూర్వకత్వాభిధానాత్ అస్మ్యుత్పత్తిశ్రుతిరిత్యతో న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

కాదశే'తి. క్వచిద్ద్వాదశ 'సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనమిత్యత్ర. క్వచిత్త్రయోదశ 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర. ఏవం హి విప్రతి పన్నాః ప్రాణేయత్వాం ప్రతి శ్రుతయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సప్తైవ ప్రాణా ఇతి. కుతః, గతేః, యతస్తావంతోఽవగమ్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దిత్యేవంవిధాసు శ్రుతిషు. విశేషితాశ్చైతే 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః'ఇత్యత్ర. నను 'ప్రాణాగుహాశయాన్నిహితాస్సప్త సప్తే'తి వీచ్ఛా శ్రూయతే, సా సప్తభ్యోఽతిరిక్తాన్ప్రాణాన్యమయతీతి. నైషదోషః, పురుషభేదాభిప్రాయేయం వీచ్ఛా ప్రతిపురుషం సప్తసప్త ప్రాణా ఇతి న తత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్తసప్తాన్వేఽన్వే ప్రాణాఇతి. నన్వప్తత్వాదికాపి సంఖ్యా ప్రాణేషూదాహృతా కథం సప్తైవ స్యుః. సత్యముదాహృతా. విరోధాత్త్వన్యతమా సంఖ్యాధ్యవసాతవ్యా, తత్రస్తోకకల్పనోపరోధాత్సప్తసంఖ్యాధ్యవసానం వృత్తిభేదాపేక్షం చ సంఖ్యాంతర శ్రవణమితి గమ్యతే అత్రోచ్యతే.—

పాయూపస్థా చేతి నవ, జ్ఞానకర్తేంద్రియాణి దశేషే పురుషే దేహే ప్రాణాః ఆత్మా మన ఏకాదశప్రాణా ఇతి సిద్ధాంతకోటిరుక్తా తవీవ హృదయాఖ్యయా బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశ. అహంకారేణ సహ త్రయోదశ, శ్రుతితస్సప్తత్వావగలేర్యే శీర్షణ్యాస్సప్త తే ప్రాణా ఇతి శీర్షణ్యోద్దేశేన ప్రాణత్వవిశేషణాద్వా శీర్షణ్యానాం ప్రాణశబ్దితేంద్రి యత్వపరిసంఖ్యయా వా సప్తైవ ప్రాణా ఇతి సూత్రయోజనా. సప్తత్వం వీచ్ఛావిరుద్ధ మితి శంకతే—నన్వీతి. గుహాయాం హృదయే శేరత ఇతి గుహాశయాః. స్వస్థానేషు నిహితాః నిక్షిప్తా ఇత్యర్థః. చిత్తేన చతుర్దశత్వం మంతవ్యమ్—పూర్వవత్ పరిహరతి— నైష దోష ఇతి. సిద్ధాంతినాప్యేకాదశసుమనోవృత్తి భేదాన్నిశ్చయాత్కాబుద్ధిః గర్వాత్కరోహంకారః స్మరణాత్తకం చిత్తమితి ద్వాదశత్వాదిసంఖ్యాంతర్భావనీయా. తతో వరం ప్రాథమికసప్తత్వేఽంతర్భావః లాఘవాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి.

శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వవత్ ఏకదశ సిద్ధాంతః—సప్తేంద్రియాణి. కుతః, గతేః శ్రుత్యా సప్తత్వావగలేః 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః' ఇతి శీర్షణ్యత్వేన విశేషితత్వాచ్చ. అప్తత్వాదిసంఖ్యాశ్రవణం తు ఏకస్యై వాంతఃకరణస్య వృత్తి భేదాభిప్రాయమితి న శ్రుతీనాం విరోధ ఇతి.

సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽలో నై వమ్. ౬.

హస్తాదయ స్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాశ్శ్రియంతే, 'హస్తోవై గ్రహాః సమకర్తృణాతిగ్రహేణ గృహీతః హస్తాభ్యాం హి కర్తృకరోతీ' త్యేవమాద్యాసు శ్రుతిషు. స్థితే చ సప్తత్వాతిరేకే సప్తత్వమంతర్భవాచ్ఛక్యతే సంభావయితుమ్, హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిపత్త్యాధికా సంఖ్యా సంగ్రహ్యా భవతి, తస్యాం హీనాంతర్భవతి, న తు హీనాయామధికా, అతశ్చ నైవం మంతవ్యం స్తోకకల్పనానురోధాత్పక్షైః ప్రాణాస్సురితి. ఉత్తరసంఖ్యానురోధాత్త్వేకాదశైవ తే ప్రాణాస్సుః. తథా చోదాహృతాశ్రుతిః 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మే కాదశే'తి. ఆత్మశబ్దేన చాత్రాంతరకరణం పరిగృహ్యతే కరణాధికారాత్. న న్వేకాదశత్వాదవ్యధికే ద్వాదశత్రయోదశత్యే ఉదాహృతే. సత్యముదాహృతే. న త్వేకాదశభ్యః కార్యజాతేభ్యోఽధికం కార్యజాతమస్తి. యదన్యమధికం కరణం కల్ప్యత. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవిషయాః పంచబుద్ధిభేదాస్తదర్థాని పంచబుద్ధింత్రియాణి. నచనాదానవిహరణోత్పన్నానందాః పంచకర్తృభేదాస్తదర్థాని చ పంచకర్తేంత్రియాణి. సర్వాన్యవిషయం త్రైకాల్యవృత్తి మన ఏకమనేకవృత్తికం తదేవ వృత్తిభేదాత్కృచ్ఛిచ్ఛి

౬. ఆదానేన కర్తృజా గృహీతస్సంబంధః. సంబంధ మేవాహ — హస్తాభ్యామితి. అతోఽధికసంఖ్యాయాః న్యూనాయామంతర్భావం యోగాత్ప్రపంచప్రాణాన్స్వర్ణాః పానురోధాదిత్యేవం న మంతవ్యమిత్యన్వయః. తస్మా కతీంత్రియాణీత్యాకారేణాహమాహ — ఉత్తరేతి. 'శ్రుతీనాం మిథో విరోధే నతి మూనాంతరాయస్సహితా శ్రుతిర్బలీయ'సీతి న్యాయేన కార్యలింగానుమానాదుగృహీతౌదశప్రాణాశ్శ్రుత్యనుసారేణాన్యాశ్శ్రుతయో నేయో భిన్నభేదాధాయాహ — సత్యమితి. ఏకాదశ కార్యలింగాన్యాహ — శబ్దేతి. త్రయోకాలాన్స్తే)కాల్యం, తద్విషయం వృత్తిర్వక్ష్యత్యన్వయః కాల్యవృత్తి ఇంత్రియాంతరకరణం. తద్విషయమూత్తరగృహీతత్వవతీతాదీభూతాదు

తదేకదేశిమతం దూషయతి —

తు రేకదేశిమతనిరాసార్థక. 'హస్తో వై గ్రహాః' ఇత్యాహి హి హస్తాభ్యాం వ్యతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రుయన్తే. సప్తత్వసంఖ్యాయామంతర్భావితాం ర్భవే గ్రహ

న్న వద్వ్యపదిశ్య తే 'మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చే'తి. తథాచ శ్రుతిః
 కామాద్యా నానావిధావృత్తిరనుక్రమ్యాహ 'ఏతత్సర్వం మనవవే'తి.
 అపిచ సప్తైవ శీర్షణ్యాన్ప్రాణానభిమన్యమానస్య చత్వార ఏవ ప్రాణా
 అభిమతాస్సుః. స్థానభేదాహ్యే తే చత్వారస్సంతస్సప్త గణ్యంతే 'ద్వే
 శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే నాసికే ఏకా వా'గితి. న చ తావతామేవ
 వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతి శక్యతే వక్తుం, హస్తాదివృత్తినామ
 త్యంతవిజాతీయత్వాత్. తథా 'నవ వై పురుషే ప్రాణానాభిర్దశమీ'
 త్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభిప్రాయేనైవ దశ ప్రాణా ఉచ్యంతే, న
 ప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ, నాభిర్దశమీతి వచనాత్. న హి నాభి
 ర్నామ కశ్చిత్ప్రాణః ప్రసిద్ధోఽస్తి, ముఖ్యస్య తు ప్రాణస్య భవతి,
 నాభిరప్యేకం విశేషాయతనమిత్యతోనాభిర్దశమీత్యుచ్యతే. క్వచిదుపా
 సనార్థం కతిచిత్ప్రాణా గణ్యంతే, క్వచిత్ప్రదర్శనార్థమ్. తదేవం విచిత్రే
 ప్రాణేయత్వాత్మానా సతి క్వ కింపరమాత్మానమితి వివేక్తవ్యమ్.
 కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశత్వాత్మానం ప్రాణవిషయం ప్రమాణమితి
 స్థితమ్. ఇయమప రా సూత్రద్వయయోజనా. సప్తైవ ప్రాణాస్సుః యత
 స్సప్తానామేవ గతిశ్శూన్యతే 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రా

మనోఽంగీకార్యమిత్యర్థః. విశేషితత్వాదిత్యుక్తం నిరస్యతి—అపిచ సప్తైతి. న చ
 తావతామితి. ఆదానాదీనాం శ్రోత్రాదిభ్యోఽత్యంతవైజాత్యాదిత్యర్థః. తేషాం
 తద్వృత్తిత్వే బధిరాదీనామాదానాది న స్యాదితి భావః. కథం తర్హి ఛిద్రే ప్రాణశబ్ద
 ఇత్యాశంక్య లక్షణయేత్యాహ. ముఖ్యస్యత్వితి. 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీ'త్యుపాస
 నార్థం. 'అష్టా గ్రహాః' ఇతి శ్రుతిస్తూపలక్షణార్థా. పాయూపస్థపాదానామపి బంధ
 కత్వావిశేషాదితి వివేక్తవ్యమ్. నన్విదం సూత్రవ్యాఖ్యానమసంగతం పంచదీంద్రియ
 వాఙ్మనసాం సప్తత్వావగతేశ్శీర్షణ్యానాం చతుర్థాం విశేషితత్వమితి హేతోర్ద్వై
 యధికరణ్యాదుక్తపరిసంఖ్యాదోషాచ్చేత్యరుచేరాహ—ఇయమపరేతి. ఇంద్రియాణి

త్వాతిరేకే స్థితే, సప్తత్వసంఖ్యా ఏకాదశత్వసంఖ్యాయామంతర్భావయితుం శక్యతే.
 అతో నైవం మంతవ్యమ్—'సప్తైవ ప్రాణాః' ఇతి ఏవం సూత్రద్వయం యోజనీయమ్

మతి ప్రాణమనూత్కామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్కామంతీ'త్యత్ర.
 నను సర్వశబ్దోఽప్యత్ర వత్యతే, కథం సప్తానామేవ గతిః ప్రతిజ్ఞాయత
 ఇతి, విశేషితత్వాదిత్యాహ. సప్తైవ హి ప్రాణాశ్చక్షురాదయస్త్య
 క్పర్యంతా విశేషితా ఇహ ప్రకృతాః 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః
 పరాజ్ఞుర్యావర్తతే అథారూపజ్ఞో భవతి ఏకీభవతి న పశ్యతీత్యాహు'
 రిత్యేవమాదినానుక్రమణేన. ప్రకృతగామీ చ సర్వశబ్దో భవతి
 యథా సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇతి యే నిమంత్రితాః ప్రకృతాః
 బ్రాహ్మణాస్తపివ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్యే, ఏవమిహాపి యే ప్రకృ
 తాః సప్త ప్రాణాస్తపివ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్య ఇతి. నన్వత్ర విజ్ఞాన
 మష్టమనుక్రాంతం కథం సప్తానామేవానుక్రమణమ్, నైష దోషః.
 మనోవిజ్ఞానయోస్తత్త్వాభేదాద్వృత్తిభేదేఽపి సప్తత్వోపపత్తేః. తస్మా
 త్సప్తైవ ప్రాణా ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—హస్తాదయస్త్యపరే సప్త
 భ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః ప్రతీయంతే 'హస్తోపై గ్రహాః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు.
 గ్రహత్వం చ బంధనభావో గృహ్యతే, బధ్యతే 'హే త్రిజ్ఞోఽనేన

కతీతి సందేహో పూర్వపక్షసూత్రం యోగ్యయతి—సప్తేతి. తం జీవాత్త్వానం యేప్రాణా
 సుకా గచ్ఛంతి తేషామేవ భోగహేతుత్వాదిందియత్వమిత్యర్థః. యత్రావస్థాయా
 మేవ చాక్షుషశ్చక్షుషి స్థితోఽనుగ్రహకమృత్యాంశరూపః పురుషః పరాజ్ఞో
 వర్తతే బహిర్దేశాత్సాంద్రికీనం సూర్యం ప్రతి గచ్ఛతి. అథ తదానీమయం ముమూ
 ర్షురరూపజ్ఞో భవతి దేవాంశీ దేవం ప్రవిష్టి రింగాంశశ్చక్షుర్వందయ మనసైకీ
 భవతి తదాయం న పశ్యతీతి పార్శ్వస్థో ఆహురిన్మర్థః. ఆదిపదా 'న్న జిఘ్రతి న వదతి
 న రసయతీ న శృణోతి న మమతీ న స్పృశతి న విజాపతీ'తి గృహ్యతే. సప్తానా
 మేవ జీవేన సహ గలిగిష్యసిద్ధయః. గృహ్యత్వత్వాత్ పాన్తికీనామపి గలిప్రతీతీతి
 సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యేది నా. హస్తో బంధనస్థమంగోత్పహగతీ స్పృశిమహా—

సప్తేకేన్ద్రియాణి, 'ప్రాణమనూత్కామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్కామంతీ' ఇతి ప్రా
 ణాదిసప్తానామేవ గతిః ప్రమాణం. గమి త్యేవశబ్దప్రమాణం కథం సప్తానామేవతి
 తత్రాహ—విశేషితత్వాచ్చ 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః' ఇతి శ్లోదినా
 చక్షురాదిసప్తానామేవోత్కామీన్ద్రియే విశేషితత్వాత్. అయం పూర్వశబ్దస్య ప్రకృతా
 పేక్షత్వాత్ సప్తేకేత్కామీన్ద్రియే ఇతి ప్రాప్తే, కథ్యతే—హస్తోపై గ్రహాంశశ్చక్షుపరే

గ్రహసంజ్ఞకేన బంధనేనేతి. స చ క్షేత్రజ్ఞో నైకస్మిన్నేవ శరీరే
 బధ్యతే శరీరాంతరేష్వపి తుల్యత్వాద్బంధనస్య. తస్మాచ్ఛరీరాంతర
 సంచారీదంగ్రహసంజ్ఞకం బంధనమిత్యర్థాదుక్తం భవతి. తథాచ
 స్మృతిః “పుర్యష్టకేన లింగేన ప్రాణాద్యేన స యుజ్యతే, తేన బద్ధస్య నై
 బంధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చే”తి. ప్రాజ్ఞోక్షాద్గ్రహసంజ్ఞకేనానేన
 బంధనేనావియోగం దర్శయతి. ఆధర్వణే చ విషయేంద్రియానుక్ర
 మణే ‘చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే’త్యత్ర తుల్యవద్ధస్తాదీనీంద్రియాణి సవిష
 యాణ్యనుక్రామతి ‘హస్తా చాదాతవ్యం చ ఉపస్థశ్చానందయితవ్యం
 చ పాయశ్చ విసర్జయితవ్యం చ పాదౌ చ గంతవ్యం చే’తి. తథా
 ‘దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మై కాదశస్తే యదాస్తాచ్ఛరీరాన్తర్యాదు
 త్కామంత్యథ రోదయంతీ’త్యే కాదశానాం ప్రాణానాముత్కాంతిం
 దర్శయతి. సర్వశబ్దోఽపిచ ప్రాణశబ్దేన సంబంధ్యమానోఽశేషాన్ప్రాణా
 నభిదధానో న ప్రకరణవశేన సప్తస్వేవ వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే,
 ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్య చ బలీయత్వాత్. సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇత్య
 త్రాపి సర్వేషామేవావనివర్తినాం బ్రాహ్మణానాం గ్రహణం న్యాయ్యం
 సర్వశబ్దసామర్థ్యాత్. సర్వభోజనాసంభవాత్తు తత్ర నిమంత్రితమాత్ర
 విషయా సర్వశబ్దస్య వృత్తిరాశ్రితా, ఇహ తు న కించిత్సర్వశబ్దార్థ
 సంకోచకారణమస్తి, తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్రాశేషాణాం ప్రాణానాం పరి
 గ్రహప్రదర్శనార్థం సప్తానామనుక్రమణుత్యనవద్యమ్. తస్మాదేకాద
 శైవ ప్రాణాశ్శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధమ్. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పుర్యష్టకేనేతి. ప్రాణానిపంచకం భూతసూక్ష్మపంచకం జ్ఞానేంద్రియపంచకం కర్మేంద్రి
 యపంచకం అంతఃకరణచతుష్టయమవిద్యా కామః కర్మ చేతి పుర్యష్టకమాత్తనో జ్ఞాప
 కత్వాల్లింగం సతి సంభవే సర్వశ్రుతిసంకోచో న యుక్త ఇత్యాహ—సర్వశబ్దోఽపీతి.
 తస్మాత్సంఖ్యాశ్రుతీనామవిరోధాదేకాదశేంద్రియకారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి
 ధ్ధమ్. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి ‘దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మై కాదశస్తే యదాస్తాచ్ఛరీరాన్తర్యాదు
 త్కామన్తి ఆథ రోదయన్తి’ ఇత్యే కాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్
 సర్వేషామేవోత్క్రామణే స్థితే సతి, నైవం యత్సజ్జేవేతి. తస్మాత్సశ్రుతీనాం మిథో
 విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౮.

ప్రాణశ్రేష్ఠ్యాధికరణమ్. ౮.

ముఖ్యశ్చ ప్రాణ ఇతరప్రాణవద్బ్రహ్మవికార ఇత్యతిదిశతి. నన్వ
విశేషేణైవ సర్వప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వమాఖ్యాతమ్. 'ఏతస్తాజ్ఞా
యతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'తి, నేంద్రియమనోవ్యతిరేకే
ణాపి ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్ 'సప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ.
కిమర్థః పునరతిదేశః అధికాశంకావారణార్థః. నాసదాసీయేహి బ్రహ్మ
ప్రధానే సూక్తే మంత్రవర్ణో భవతి 'న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి
న రాత్ర్యా అహ్న ఆసీత్ప్రకేతః ఆనీదవాతగ్న్స్వధయా తదేకం తస్మా
ద్ధాన్యన్న పరం కించనాసే'తి. ఆనీదితి ప్రాణకర్తృపాదానాత్ప్రాగుత్పత్తే
స్సంతమివ ప్రాణం సూచయతి. తస్మాదజః ప్రాణఇతిజాయతేకస్యచింతతిః,
తామతిదేశేనాపనుదతి. ఆసీచ్ఛబ్దోఽపి న ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావం
సూచయతి అవాతమితి విశేషణాత్ 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభః'ఇతి

౮. శ్రేష్ఠశ్చ. అతిదేశత్వాన్నసంగత్యాద్యపేక్షా 'తథా ప్రాణాః'ఇత్యుక్తన్యాయోఽ
త్రాతిదిశ్యతే. నను ప్రాణో జాయతే నవేతి సంశయాభావాదతిదేశో న యుక్త ఇత్యా
క్షీపతి—కిమర్థఇతి. నిశ్చితమహాప్రశయే ప్రాణసద్భావశ్రుత్యాఽధికాశంకామాహ—
నాసదాసీయేహితి. 'నాసదాసీ'దిత్యారభ్యధీతఇత్యర్థః. తర్హి తదా ప్రశయకాలే
మృత్యుర్తారకోమృత్యుమత్కార్యం వా నాసీదమృతం చ దేవభోగ్యం నాసీద్రాత్ర్యాః
ప్రకేతశ్చిహ్నరూపశ్చంద్రః అహ్నః ప్రకేతస్సూర్యశ్చ నాస్తాం, స్వధయా సహేత్య
న్వయః, పితృభ్యో దేయమన్నం స్వధా. యద్వా స్వేన ధృతా మాయా స్వధా తయా
సహ తదేకం బ్రహ్మాసీదాసీదితి పరమార్థః. అత్రానీదితితచ్ఛేష్టాం కృతవదితి పూర్వపక్షార్థః.
తస్మాద్బ్రహ్మణః పరః పరముత్కృష్టమన్యచ్చ కిమపి య బభూవేత్యర్థః. పరిహారస్సబోధః.

ఇత్థం ముఖ్యప్రాణాతిరిక్తప్రాణానాం సృష్ట్యాదికం శిష్ట్యా ముఖ్యేఽపి ప్రాణే
ప్రధమాధికరణన్యాయమతిదిశతి—

అతిదేశత్వాత్ న పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణః' ఇతి
ముఖ్యప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేః 'ఆనీదవాతమ్' ఇతి సృ : ప్రాక్ మహాప్రలయే ప్రాణ
సద్భావశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అ తి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—
ఇంద్రియవత్ శ్రేష్ఠోఽపి ప్రాణో బ్రహ్మణో జాయ . అతః 'ఆనీదవాతమ్' ఇతి

చ మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్. తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థ ఏవాయమాసీచ్ఛబ్ద ఇతి. శ్రేష్ఠఇతి చ ముఖ్యం ప్రాణమభిదధాతి 'ప్రాణో వా వజ్యేష్ఠశ్రేష్ఠశ్చే'తి శ్రుతి నిర్దేశాత్. జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణః, శుక్రనిషేకకాలాదారభ్య తస్య వృత్తి లాభాత్, నచేతస్య తదానీం వృత్తిలాభస్వాద్యోనా నిషిక్తం శుక్రం పూయేత న సంభవేద్వా, శ్రోత్రాదీనాం తు కర్ణశక్కుల్యాదిస్థానవిభా గనిష్పత్తౌ వృత్తిలాభాన్న జ్యేష్ఠత్వం శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః గుణాధిక్యాత్ 'న వై శక్యమస్తవ్యతే జీవితు'మితి శ్రుతేశ్చ. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్. ౯.

న పునర్దుఖ్యః ప్రాణః కింస్వరూప ఇతీదానీం జిజ్ఞాస్యతే. తత్ర ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతేర్న్వయుః ప్రాణఇతి, ఏవం హి శ్రూయతే 'యః ప్రాణస్సవాయుస్స ఏష వాయుః పంచవిధః ప్రాణోఽపానోవ్యానఉదాన స్సమానః'ఇతి. అథవా తంత్రాంతరీయాభిప్రాయాత్సమస్తకరణవృత్తిః

నను శ్రేష్ఠశబ్దస్య ప్రాణే ప్రసిద్ధ్యభివాత్కథం సూత్రమితి తత్రాహ—శ్రేష్ఠ ఇతి చేతి. శ్రుతిం వ్యాచక్షే—జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యాదినా. పూయేత పూయం భవేత్. నసంభవేత్తద్దర్శో న భవేదిత్యర్థః. వాగాదిజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్య గుణః. ఏవమాసీ చ్ఛ్రుత్యవిరోధాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి చతు ర్థాధికరణమ్.

౯. ఇంద్రియాణి విచార్య తద్వ్యాపారాత్ప్రాణం పృథక్కర్తుముత్పత్తిరతి డిష్టా, సంప్రత్యుత్పన్నప్రాణస్వరూపం పృథక్కరోతి. న వాయుక్రియేపృథగుపదేశా దితి. ముఖ్యః ప్రాణః కింవాయుమాత్రం? ఉతకరణానాం సాధారణవ్యాపారః? ఆహా స్వీతత్వాంతరమితి వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదశ్రుతీనాం మిథోవిరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షమాహ—తత్రేతి. ద్వితీయం సాంఖ్యపూర్వపక్షమాహ—అథవేతి. సిద్ధాంత

శ్రుతౌ ఆసీచ్ఛబ్దః కారణసద్భావం దర్శయతి, అవాత్రం ప్రాణరహితమితి విశేషణాత్. న తయా శ్రుత్యా ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఉత్పత్తిచింతానంతరముత్పత్తిమతః ప్రాణస్య స్వరూపం చింత్యత ఇతి ప్రసంగ సంగత్యేదమాహ—

తత్ర ముఖ్యః ప్రాణః కిం వాయురేవ, ఉత ఇంద్రియవ్యాపారః, ఆహాస్వీత్

ప్రాణాదీని ప్రాప్తమ్, ఏవం హి తంత్రాంతరీయా ఆచక్షతే. సామాన్యా
 కరణవృత్తిః ప్రాణాద్యావాయవః పంచేతి. అత్రోచ్యతే. న వాయుః
 ప్రాణః నాపి కరణవ్యాపారః. కుతః, పృథగుపదేశాత్. వాయోస్తావ
 త్పాణిణస్య పృథగుపదేశో భవతి 'ప్రాణఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స
 వాయునా జ్యోతిషా భాతి చ తపతిచే'తి. న హి వాయురేవ సన్వా
 యోః పృథగుపదిశ్యతే తథా కరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశో భవతి,
 వాగాదీని కరణాన్యనుక్రమ్య తత్ర తత్ర పృథక్పాణిణస్యానుక్రమణా
 ద్వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేవాత్. న హి కరణవ్యాపారఏవ సన్కర
 ణేభ్యః పృథగుపదిశ్యతే. తథా 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రి
 యాణి చ, ఖం వాయు'రిత్యేవమాదయోఽపి వాయోః కరణేభ్యశ్చ
 ప్రాణస్య పృథగుపదేశా అనుసర్తవ్యాః. న చ సమస్తానాం కరణానా
 మేకా వృత్తిస్సంభవతి ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్, సముదాయస్య
 చాకారకత్వాత్. నను పంజరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి. యదైక
 పంజరవర్తిన ఏకాదశపక్షిణః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవ్యాపారాస్సంత
 స్సంభూయైకం పంజరం చాలయంతి ఏవమేకశరీరవర్తిన ఏకాదశ
 ప్రాణాః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవృత్తయస్సంతస్సంభూయైకాంప్రాణాఖ్యాం
 త్వేన సూత్రమాదత్తే—అత్రోచ్యతఇతి. మనోరూపబ్రహ్మణో వాక్పాణిశ్చక్షు
 శ్శోత్రైశ్చతుష్పత్త్వం శ్రుతావృత్తం, తత్ర ప్రాణోవాయునాధిదైవికేన భాత్యభి
 వ్యజ్యతే అభివ్యక్తస్సంస్తపతి కార్యక్షమో భవతీత్యర్థః. శ్రుతిషు తత్ర తత్ర ప్రాణస్య
 వాగాదీనాం చ మిథస్సంవాదలింగేన పృథగుత్పత్తిలింగేన చేంద్రియతదభిన్నవ్యాపారే
 భ్యోఽపి భిన్నత్వమిత్యాహ—తథేతి. ప్రాణస్వేంద్రియవృత్తిత్వం శ్రుత్యా నిరస్య
 యుక్త్యాపి నిరస్యతి—న చ సమస్తానామితి. యా చక్షుస్సాధ్యా వృత్తిః నైవ న

గాయువిశేష ఇతి సంజేహే, 'యః ప్రాణః స వాయుః' ఇతి 'ఏతస్తాజ్ఞాయతే ప్రాణో
 మనః సర్వేంద్రియాణి చ' ఇతి ప్రాణభేదాభేదశ్రుత్యోరుభయోః విరోధే, ముఖ్యా
 ర్థత్వాసంభవేన స్తోకకల్పనానురోధాత్ భేదశ్రుతేర్గాణత్వే వాయురేవ ప్రాణ
 ఇత్యేకః పూర్వః పక్షః. భేదశ్రుత్యవప్తమేఽపి ధర్మిభేదాద్ధర్మభేదో లఘీయానితి
 న్యాయేన తు సర్వేంద్రియవ్యాపార ఏవ ప్రాణ ఇత్యవరః పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం
 తస్తు—న వాయుక్రియే ముఖ్యప్రాణో న వాయుః, నాపి క్రియా ఇంద్రియవ్యా

పుత్రి ప్రతిలప్స్యంత ఇతి. నేత్యుచ్యతే. యుక్తం తత్ర ప్రత్యేకవర్తి
 భరవాంతరవ్యాపారైః పంజరచాలనానురూపైరేవోపేతాః ఃక్షిణ
 స్సంభూయైకం పంజరం చాలయేయురితి తథా దృష్టత్వాత్. ఇహ తు
 శ్రవణాద్యవాంతరవ్యాపారోపేతాః ప్రాణా న సంభూయ ప్రాణ్యురితి
 యుక్తమ్, ప్రమాణాభావాదత్యంతవిజాతీయత్వాచ్చ శ్రవణాదిభ్యః
 ప్రాణనస్య తథా ప్రాణస్య శ్రేష్ఠతాద్యద్భోషణం గుణభావోపగమశ్చ
 తం ప్రతి వాగాదీనాం న కరణవృత్తిమాత్రే ప్రాణోఽవకల్పతే, తస్మా
 దన్యో వాయుక్రియాభ్యాం ప్రాణః. కథం తర్హియం శ్రుతిః 'యః
 ప్రాణస్స వాయు'రితి, ఉచ్యతే. వాయురేవాయమధ్యాత్తమాపన్నః
 పంచరూపహో విశేషాత్తనావత్ప్రమానః ప్రాణో నామ భణ్యతే న
 తత్త్వాంతరం నాపి వాయుమాత్రం, అతశ్చోభే అపి భేదాభేదశ్రుతి న
 విరుధ్యతే. స్యాదేతత్, ప్రాణోఽపి తర్హి జీవనదస్తి శరీరే స్వాతం
 త్వం ప్రాప్నోతి, శ్రేష్ఠత్వాద్ధాణభావోపగమాచ్చ తం ప్రతి వాగాదీ
 శ్రోత్రాదిసాధ్యా కరణానాం ప్రత్యేకమేకైకరూపగ్రహణివృత్తావేవ హేతుత్వాత్.
 న చ సముదాయస్య వృత్తిస్సంభవతి తస్మాత్త్వాదిత్యర్థః—ప్రమాణాభావాదితి.
 శ్రోత్రాదీనామేకప్రాణనాభ్యస్సృజ్యమటలవరిస్సంచేషు మానాభావాచ్చప్రాణాదీనామ
 పరిస్పందత్వేన విజాతీయత్వాత్ప్రరిస్సంగవసంప్రాణనావయకూలత్వాన వాంతరవ్యాపారా
 భావాన్న సమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణ ఇత్యర్థః. కించ ప్రాణస్య వృత్తిత్వేవాగాదీనామేవ
 ప్రాధాన్యం వాచ్యం ప్రాణదస్తిత్వాదే—తథా ప్రాణస్యేతి. యథా మృదో ఘటో న
 పస్త్యంతరం నాపి మృత్త్వాత్తం తద్వికారత్వాత్తథా వాయోర్వికారః ప్రాణ ఇత్యభేద
 శ్రుతేర్నిమాహ—ఉచ్యతే ఇతి. నేహం ప్రాప్త్య పంచరూపస్థి వికారాత్తనం స్థితో
 వాయురేవ ప్రాణ ఇత్యర్థః. ప్రాణస్య కరణవృత్తిత్వాభావే జీవనదస్థిత్వం స్యాదితి
 శంకతే—స్యాదేతదితి.

పాఠః, కిం తు వాయువిశేష ఏవ. మతః, 'నవాయువం జ్యోతిషా' ఇతి పృథగ్నువ
 దేశాత్, తథా 'ఏవస్త్వాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యాదివా కరణేభ్యః పృథగ్నువదేశాత్. న
 హి ఇంద్రియవ్యాపారస్థైరేవ నాత ఇంద్రియేభ్యః పృథగ్నువదేశో యుజ్యతే. తస్మా
 ద్వాయువిశేషోఽయమధ్యాత్తభావపన్నః పంచవృత్తిః ప్రాణః. తతశ్చ న శ్రుత్యో
 ర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నామింద్రియాణామ్. తథాపి అనేకవిధా విభూతిః ప్రాణస్య శ్రావ్యతే. 'సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణవైకో జాగర్తి ప్రాణవైకో మృత్యునా ౭నాప్తః ప్రాణస్సంవర్తో వాగాదీన్సంవృజ్ఞే ప్రాణ ఇతరాన్ప్రాణాన్రక్షతి మాతేవ పుత్రాని'తి. తస్మాత్ప్రాణస్యాపి జీవవత్స్వాతంత్ర్య ప్రసంగః, తం పరిహరతి.—

సూ. చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. ౧౦.

తుశబ్దః ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయతి. యథా చక్షురాదీని రాజప్రకృతివజ్జీవస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ ప్రత్యుపకరణానిన స్వతంత్రాణి తథా ముఖ్యో౭పి ప్రాణో రాజమంత్రీవజ్జీవస్య సర్వాధిష్ఠే నోపకరణభూతోన స్వతంత్రః. కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైశ్చక్షురాదిభి స్సహైవ ప్రాణశ్శిష్యతే, ప్రాణసంవాదాదిషు. సమానధర్మాణాం చ సహశాసనం యుక్తం బృహద్రథంతరాదివత్. ఆదిశబ్దేన సంహత త్యాచేతనత్వాదీక ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యనిరాకరణహేతుాన్దర్శయతి. స్వాదేతత్. యది చక్షురాదివత్ప్రాణస్య జీవం ప్రతి కరణభావో౭భ్యు

౧౦. ప్రాణో న భోక్తా భోగోపకరణత్వాచ్చక్షురాదివదితి సూత్రార్థమాహ—
తుశబ్దఇత్యాదినా. యథాబృహద్రథంతరయోస్సర్వత్ర సహ ప్రయుజ్యమానత్వేన సామత్వేన వా సామ్యాత్సహపాఠస్తథా కరణైస్సహోపకరణత్వేన సామ్యాత్ప్రాణస్య పాఠ ఇతి న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. కిం చ ప్రాణో న భోక్తా, సావయవత్వాజ్జడత్వాద్భౌతికత్వాచ్చ దేహవత్. నను యద్యోగోపకరణం తత్సవిషయం దృష్టం యథా చక్షురాదికం, ప్రాణస్య తు నిర్విషయత్వాదసాధారణకార్యాభావాచ్చ నోపకరణత్వమితి శంకతే. స్వాదేతదితి.

ఇంద్రియవ్యాపారః ప్రాణో న చేత్, తస్మి తస్యేంద్రియవత్ కరణత్వానంగీకారాత్ జీవవత్ స్వాతంత్ర్యం స్యాదిత్యత ఆహ—

తుః ఉక్తశంకానిరాసార్థః. న జీవవత్ప్రాణః స్వతంత్రః, కింతు చక్షురాదివత్ జీవం ప్రతి కరణభూతః. కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైః చక్షురాదిభిః సహ ప్రాణసంవాదాదిషు ప్రాణస్య శిష్టేః శాసనాత్, సజాతీయానామేవ సహశాసనస్య యుక్తత్వాత్. అచేతనత్వభౌతికత్వాదిహేతుసంగ్రహ ఆదిశబ్దార్థః.

పగమ్యేత, విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత. రూపాద్యాలోచనాద్యాభిర్వృత్తిభిర్యథా చక్షురాదీనాం స్వం జీవం ప్రతి కరణభావో భవతి. అపిచై కాదశైవ కార్యజాతాని రూపాలోచనాదీని పరిగణితాని యదర్థమేకాదశ ప్రాణాస్సంగృహీతాః న తు ద్వాదశమపరం కార్యజాత మనగమ్యతే యదర్థమయం ద్వాదశః ప్రాణః ప్రతిజ్ఞాయేత ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. అకరణత్వాచ్చ న దోష స్తథాహి దర్శయతి. ౧౧.

న తావద్విషయాంతరప్రసంగో దోషః, అకరణత్వాత్ప్రాణస్య. న హి చక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వమభ్యుపగమ్యతే. న చాన్యైతావతా కార్యభావ ఏవ. కస్తాత్, తథాహి శ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వసంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి ప్రాణసంవాదాదిషు—‘అథ హ ప్రాణా అహగ్న్ శ్రేయసే పూర్వాదిరే’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘యస్త్విన్వఉత్కాంత ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వశ్యేష్ఠః’ ఇతి చోపన్యస్య ప్రత్యేకం వాగాద్యుత్క్రమణేన తద్వృత్తిమాత్రహీనం యథాపూర్వం జీవనం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయత్వా ప్రాణోచ్ఛక్రమిషాయాం వాగాదిశైధిల్యాపత్తి శరీరపాతప్రసంగం చ దర్శయంతీ శ్రుతిః

౧౧, ఉక్తవ్యప్తేష్ఠరేవ్యభిచారాద్దేహేంద్రియధారణోత్కాంత్యాద్యసాధారణకార్యసత్వాచ్చ నిర్వషయస్యాపి ప్రాణస్య శరీరపద్యోగోపకరణత్వమక్షతం న తు చక్షురాదివజ్జ్ఞానకర్తృకరణత్వమస్తి యేన సవిషయత్వం స్యాదితిపరిహరతి—న తావదిత్యాదినా. అహం శ్రేయసే న్వస్య శ్రేష్ఠతాసిమిత్తం, పూర్వాదిరే వివాదం చక్రిరే.

నను ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వం చేత్, తస్మా విషయాంతరం స్వరూపాంతరవత్ ప్రసజ్యేతేత్యత ఆహ—

అకరణత్వాన్న ప్రాణస్య విషయాంతరంపేక్షా దోషః, ఇంద్రియాంతరేష్వసంభావితాసాధారణదేహాదిధారణాభ్యవ్యాపారస్య నిర్వాహకత్వాత్. తథాహి,

ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియస్థితిం దర్శయతి 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మామోహమాపద్యథాహమేవై తత్పంచధాత్తానం ప్రవిభజ్యైతద్భాణ మవష్టభ్య విధారయామి'తి చ. ఏతమేవార్థం శ్రుతిరాహ 'ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయ'మితి చ సు వైషు చక్షురాదిషు ప్రాణనిమిత్తాం శరీరరక్షాం దర్శయతి. 'యస్తాత్కస్తాచ్ఛాన్గాత్పాణ ఉత్క్రామతి తదేవ తచ్చుష్యతి తేన యదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్పాణానవ తీ'తి చ ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియపుష్టిం దర్శయతి 'కస్తిన్నస్వహము త్క్రాంతే ఉత్క్రాంతో భవిష్యామి కస్తిన్వా ప్రతిష్ఠితేహం ప్రతి ఘ్నాస్యామితి సప్రాణమస్పృజతే'తి ప్రాణనిమిత్తవ జీవస్యోత్క్రాంతి ప్రతిష్ఠే దర్శయతి.

సూ. పంచవృత్తిర్నోవద్యపదిశ్యతే. ౧౨.

ఇతశ్చాస్తి ముఖ్యప్రాణస్య వై శేషికం కార్యం యత్కారణం పంచవృత్తిరయం వ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు 'ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదాన స్సమానః'ఇతి. వృత్తిభేదశ్చాయం కార్యభేదాపేక్షః. ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తి రుచ్ఛ్వాసాదికర్తా, అపానో వాగ్వృత్తిర్ని శ్వాసాదికర్తా, వ్యానస్త యోస్సంధౌ వర్తమానో వీర్యవత్కర్త హేతుః, ఉదాన ఉర్ధ్వ తద్వృత్తిమాత్ర హీనమితి. మాకాదిభావేన స్థితమిత్యర్థః. అవరం నీచం, కులాయం దేహాఖ్యం గృహం, ప్రాణేన రక్షా జీవస్వపితీత్యర్థః. తదైవ తదానీమేవ, తేన ప్రాణేన యదశ్నాతి జీవస్తేన ప్రాణకృతాశనేనేతి యావత్. ఏవం శ్రుతేః ప్రాణస్యా సాధారణం కార్యమస్తీత్యుక్తం.

౧౨. తత్రైవ హేత్వంతరార్థం సూత్రం వ్యాచక్షే—ఇతశ్చేత్యాదిహ. వృత్తిరవస్థా. అగ్నిమథ నాదికం వీర్యవత్కర్త. కామాదివృత్తివజ్జానేఽపి పంచత్వనియ

ప్రాణస్యాసాధారణో వ్యాపారః 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథాహమేవై తత్పంచధాత్తానం ప్రవిభజ్యైతద్భాణమవష్టభ్య విధారయామి' ఇతి శ్రుతి ర్దర్శయతీత్యర్థః.

న కేవలం దేహాధారణమేవాస్యాసాధారణం, అపి త్వన్యదపీత్యాహ—

యథా మనః అనేకవృత్త్యాఖ్యాసాధారణవ్యాపారాపేక్షయా అనేకథా

వృత్తిరుత్కాంత్యాదిహేతుః, సమానస్సమం సర్వేష్వంగేషు యో2
న్నరసాన్నయతీతి. ఏవం పంచవృత్తిః ప్రాణః మనోవత్ యథా
మనసః పంచవృత్తయ ఏవం ప్రాణస్యాపీత్యర్థః. శ్రోత్రాదినిమిత్తాశ్చ
ద్వాదివిషయా మనసః పంచవృత్తయః ప్రసిద్ధాః న తు కామస్సంకల్ప
ఇత్యాద్యాః పరిపథితాః పరిగృహ్యేరణ, పంచసంఖ్యాతిరేకాత్. నన్వ
త్రాపి శ్రోత్రాదినిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయా2పరామనసో
వృత్తిరస్తీతి సమానః పంచసంఖ్యాతిరేకః. ఏవం తర్హి 'పరమతమప్రతి
షిద్ధమనుమతం భవతీ'తి న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధామనసః
పంచ వృత్తయః పరిగృహ్యంతే ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్తృ
తయో నామ. బహువృత్తిత్వమాత్రేణ వా మనః ప్రాణస్య నిదర్శన
మితి ద్రష్టవ్యమ్. జీవోపకరణత్వమపి ప్రాణస్య పంచవృత్తిత్వాన్ననో
వదితి యోజయితవ్యమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. అణుశ్చ. ౧౩.

అణుశ్చాయం ముఖ్యః ప్రాణః ప్రత్యేతవ్యః ఇతరః ప్రాణవత్.
అణుత్వం చేహాపి సౌష్ఠ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వమ్, పంచ

మో నాస్తీత్యరుచిం స్వయమేవోగ్భావ్య పక్షాంతరం గృహ్యతీ—నన్వత్రాపీత్యాదినా
ప్రమాణం ప్రమితిః. విపర్యయో భ్రమః. శశవిషాణాదిజ్ఞానం వికల్పః. తావసీ వృత్తి
ర్నిద్రా. స్మృతిః ప్రసిద్ధా. భ్రమనిద్రయోరవిద్యావృత్తిత్వాన్న మనోవృత్తిత్వమిశ్య
రుచ్యా స్వమతమాహ—బహ్విశి. సూత్రస్యార్థావసరమాహ—జీవేతి తదేవం ప్రాణ
వాయోరేకేదాభేదశ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౩. ఏవం ముఖ్యప్రాణస్యోవృత్తిం స్వరూపం చోక్త్యా పరిమాణసందేహో

ప్రపదిశ్యతే, ఏవముచ్చాన్వసశ్వాససర్వశరీరక్రయోత్కాంత్యాఖ్యాశ్చత్వరో
వ్యాపారాః, భక్షితాన్నాదిరసానాం సమత్వేన సర్వాంగేషు నయనం పంచమో
వ్యాపారః. తానపేక్ష్య పంచవృత్తిః ప్రాణో వ్యవహిశ్యతే క్రమేణ ప్రాణో2పానో
వ్యాస ఉదానః సమాన ఇతి. పంచసంఖ్యారణవ్యాపారాపేక్షయా జీవోపకరణత్వం
మనోవదితి సిద్ధమ్.

భిర్వృత్తిభిః కృతస్స శరీరవ్యాపిత్యాత్, సూక్ష్మః ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌ
పార్శ్వస్థేనానుపలభ్యమానత్వాత్, పరిచ్ఛిన్నశ్చోత్క్రాంతిగత్యాగ
తిశ్చుతిభ్యః. నను విభుత్వమపి ప్రాణస్య సమామ్నాయతే 'సమః ప్లుషిణా
సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రీభిర్లోకైస్సమోఽనేన
సర్వేణే' త్యేవమాదిషు ప్రదేశేషు. తదుచ్యతే, ఆధిదైవికేన సమష్టి
వ్యప్తిరూపేణ హైరణ్యగర్భేణ ప్రాణాత్తనా ఏతద్విభుత్వమా
మామ్నాయతే నాధ్యాత్మికేన. అపిచ సమః ప్లుషిణేత్యాదినా సామ్య
వచనేన ప్రతిప్రాణేనర్తినః ప్రాణస్య పరిచ్ఛేద ఏవ ప్రదర్శ్యతే తస్మాద
దోషః. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

అణుత్వముపదిశతి. అణుశ్చేతి. అధికాశంకామాహ—నను విభుత్వమపీతి. ప్లుషిర్నశకా
ఽపి సూక్ష్మో జంతుః పుత్తికేత్యుచ్యతే. నాగో మాస్తీ. ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌమతీతి శ్రుత్యా
అల్పత్వం ప్రాణస్య భాతి, సమోఽనేన సర్వేణేతి శ్రుత్యావిభుత్వమితి విరోధే ఆధ్యా
త్మికప్రాణస్యల్పత్వమాధిదైవికస్య విభుత్వమితి విషయభేదాచ్ఛ్చుత్వోరవిరోధఇతి
సమాధత్తే—తదుచ్యత ఇతి, కించోపక్రమే ప్రాణస్య ప్లుష్యాదీనమత్వేనాల్పత్వోక్తే
స్సమఏభిస్త్రీభిర్లోకైరితి విరాడ్దేహసామ్యం. సమోఽనేనేతి సూత్రాత్తత్వమితి విషయ
వ్యవస్థా సుస్థేత్యాహ—అపిచేతి. అణవశ్చేత్యత్ర సర్వేఽనంతా ఇతీంద్రియానంత్య
ముపాసనార్థమితి సమాహితం, అత్రతు ప్రాణవిభుత్వమాధిదైవికమితి సమాధానాంతరో
క్తేరపానరుక్త్యమ్. అన్యే తు ప్రసంగాత్తత్ర సాంఖ్యాజ్ఞేపో నిరస్తః, అత్ర తు శ్రుతి
విరోధో నిరస్త ఇత్యపానరుక్త్యమాహుః. పూర్వం ప్రాణస్యాధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగే
నాప్యణుత్వవిభుత్వవ్యవస్థోక్తా. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇత్థం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చాభిధాయ, పరిమాణమతిదేశేనాహ.

ప్రాణస్యాంతరంగస్వరూపకథనానంతరం బహిరంగపరిమాణమతిదిశ్యత ఇతి
కరంగబహిరంగలక్షణా సంగతిః పూర్వేణాస్య బోధ్యా. ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రుతేః
ఏ ఏభిస్త్రీభిర్లోకైః' ఇత్యాదిప్రాణవిభుత్వశ్రుతేశ్చ మిథో విరోధోఽస్తి న వేతి
దేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—చక్షురాదివత్ ప్రాణోఽప్యణుః పరి
చ్ఛిన్నః సూక్ష్మశ్చ. 'సమ ఏభిః' ఇతి శ్రుతిః సకలవాయుపరా, న ఆధ్యాత్మికప్రాణ
హత్రపరేత్యనయార్న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు

తదామననాత్. ౧౪.

తే పురః ప్రకృతాః ప్రాణాః? కిం స్వమహిమైవ స్వస్థై స్వస్థై కా
ర్యాయ ప్రభవంతి? ఆహాస్వి దేవతాధిష్ఠితాః ప్రభవంతీతి విచార్యతే -
తత్ర ప్రాప్తం తావద్యథా స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమైవ
ప్రాణాః ప్రసర్తేరన్నితి. అపిచ దేవతాధిష్ఠితానాం ప్రాణానాం ప్రవృత్తా
వభ్యుపగమ్యమానాయాం తాసామేవాధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం
భోక్తృత్వప్రసంగాచ్చారీరస్య భోక్తృత్వం ప్రతీయేత, అతస్స్వ
మహిమైవైషాం ప్రసృత్తిరితి, ఏనం ప్రాప్తశిదముచ్యతే—జ్యోతి
రాద్యధిష్ఠానం త్వితి. తుశ్చజ్ఞేన పూర్వపక్షో వ్యానర్త్యతే. జ్యోతి
రాదిభిరగ్నాద్యభిమానినీభిర్దేవతాభిరధిష్ఠితం వాగాది కరణజాతం

౧౪. తత్ప్రసిద్ధేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికాధీనత్వమాహ—
జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాదితి. 'వాచా హి నామాన్యభివదతి చక్షుషా
రూపాణి పశ్యతీతి తృతీయాయా శ్రుత్యాన్వయవ్యతిరేకవత్వా వాగాదీనాం నిరపే
క్షసాధనత్వోక్తివిరోధా 'దగ్నిర్వాగ్భుత్వే'త్యాదిశ్రుతిస్తేషామచేతనాగ్నాద్యుపా
దానకత్వపరా న తు తేషామధిష్ఠాతృదేవతాపరా. న చ స్వకార్యే శక్తానామపి వాగా
దీనామచేతనత్వాదధిష్ఠాతృపేక్షా న విరుధ్యత ఇతి వాచ్యం, జీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాత్.
కించ దేవతానామాధిష్ఠాతృత్వే జీవవత్భోక్తృత్వమస్తిదేహే స్యాత్, తథాచైకత్రనేక
భోక్తృత్వాణాం విరోధాద్దుర్బలస్య జీవస్య భోక్తృత్వం న స్యాదితి పూర్వపక్షార్థః.
సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తశిదమితి. 'అగ్నిర్వాగ్భుత్వాదిత్యశ్చక్షుర్భుత్వే'తి
చ తద్భావోఽత్రాగ్నాద్యదిదేవతాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవ సంబంధో న తదుపాదానకత్వ

ప్రాణస్యాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన అణుత్వవిభుత్వనిరూపణప్రసంగేనాధ్యాత్మికా
నామింద్రియాణామధిదైవికాద్యధిష్ఠితానాం చేష్టామచష్ట ఇతి ప్రసంగసంగత్యేద
మాహ—

అత్ర 'అదిత్యశ్చక్షుర్భుత్వా' ఇత్యానీంద్రియాణాం దేవతాధీనచేష్టావత్త్వ
శ్రుతేః 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతి' ఇతి శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహః,
అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జ్యోతిరాదిభిః అదిత్యాదిదేవతాభిః అధిష్ఠీయతే

స్వకార్యేషు ప్రవర్తత ఇతి ప్రతిజానీతే. హేతుం చ వ్యాచక్షే. తదామననాదితే. తథాహ్యమనంతి 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ' దిత్యాది. అగ్నేశ్చాయం వాగ్భవో ముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్తనాధిష్ఠాత్మత్వమంగీకృత్యోచ్యతే. న హి దేవతాసంబంధం ప్రత్యాఖ్యా యాగ్నేర్వాచి ముఖే వా క్షశ్చిద్విశేషసంబంధో దృశ్యతే. తథా 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ' దిత్యేవమాద్యపి యోజయితవ్యమ్. తథాన్యత్రాపి 'వాగేన బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదస్సోఽగ్ని నా జ్యోతిషా భాతి చ తపతీ చ' త్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాది జ్యోతిష్త్వేనచ నేనైతమేవార్థం ద్రథయతి. 'స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవ'దితి చైవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిభావాపత్తివచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి. సర్వత్ర చాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్న్యాద్యనుక్రమణమనయైవ ప్రత్యాసత్త్వా భవతి. స్మృతావపి "వాగధ్యాత్మమితే ప్రాహుర్బ్రహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః. వక్తవ్యమధిభూతం తు వహ్నిస్తత్రాధిదైవత" మిత్యాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం ప్రదర్శితమ్. యదుక్తం స్వకార్యశక్తి యోగాత్స్వమహిమైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తమ్. శక్తా

రూపః దూరస్థాదిత్యమండలా దేర్దుఖస్థచక్షురాద్యుపాదానత్వాసంభవాదిత్యాహ— అగ్నేశ్చాయమితి. వాయుః ప్రాణాధిష్ఠాతా భూత్వా నాసాపుటే ప్రావిశదితి వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ—తథేతి. భాతి దీప్యతే, తపతి స్వకార్యం కరోతీత్యర్థః. ఏతస్మిన్నధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వరూపార్థే లింగాంకరమాహ—సవై వాచమితి. స ప్రాణో వాచం ప్రథమామద్గీర్ణకర్తృణి ప్రధానామనృతాదిపాప్తరూపం మృత్యుమతీత్యావహత్ మృత్యునా ముక్తాం కృతవాసగ్నిదేవతాత్వత్వం ప్రాపితవానిత్యర్థః. కించ 'మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్య'మిత్యాదిశ్రుతిరప్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వ సంబంధం ద్యోతయతీత్యాహ—సర్వత్రేతి. నను శకటాదీనాం బలీవర్దాదిప్రేరితానాం

ప్రేర్యతే ఇత్యధిష్ఠానం ఆధిష్ఠితమేవ వాగాదికం చేప్యతే. కుతః, తదామననాత్ తస్య దేవతాధిష్ఠితత్వస్య 'ఆదిత్యశ్చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుత్యాభిధానాత్. 'చక్షుషా హి, ఇతి శ్రుతౌ తు దేవతాధిష్ఠితత్వానిషేధాత్ న తయైతస్యా విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నామపి శకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్. ఉభయభోషపత్నౌ చాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవ నిశ్చయతే

యదప్యుక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రిణాం భోక్తృత్వప్రసంగో న శారీరస్య జీవస్యేతి తత్పరిప్రాయతే.

సూ. ప్రాణవతా శబ్దాత్. ౧౫.

సతీష్వపి ప్రాణానామధిష్ఠాత్రిషు దేవతాసు ప్రాణవతాకార్యకరణసంఘాతస్వామిణా శారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధశ్చ తేరవగమ్యతే. తథాపి శ్రుతిః 'అథ యత్రైతదాకాశమనుప్రవిషణ్ణం చక్షుస్సచాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిహ్వాణీతి స ఆత్మా గంధాయ స్పృణ' మిత్యేవంజాతీయకా శారీరేణైవ ప్రాణానాం సంబంధం శ్రవయతి. అపిచానేకత్వాత్ప్రతికరణమధిష్ఠాత్రిణాం దేవతానాం న భోక్తృత్వమస్తిన్నరీరేఽవకల్పతే. ఏకోహ్యేవమస్తిన్నరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతిసంధానాదిసంభవాదవగమ్యతే.

ప్రవృత్తిర్దృష్టౌ, తీరాదీనాం త్వనధిష్ఠితానామపి దధ్యాదిప్రవృత్తిర్దృశ్యతే, తథా భోభయథాసంభవే కథం నిశ్చయశత్రాహ — ఉభయభోషపత్నౌచేతి.

౧౫. ఉక్తజీవాంతరసిరాసాయ సూత్రమవతారయతి — యదపీతి. శారీరేణైవేతి. భోక్తృని శేషః. సంబంధో భోక్తృభోగ్యభావః. అథ దేహే ప్రాణప్రవేశాంతరం యత్ర గోశణీ ఏతద్భిన్నమనుప్రవిష్టుం చక్షురిందియం తత్ర చక్షుష్యభిమానీ స ఆత్మా చాక్షుషశ్శస్య రూపదర్శనాయ చక్షుః. యద్యహ్యత్తాకరణాన్యపేక్షతే తథాపి జ్ఞేయజ్ఞానతదాశ్రయమేవంకారణే యో వేద స ఆత్మా చిద్రూప ఏవ, కరణాని తు గంధాద్యత్త్వైః పేక్ష్యంతే న జ్ఞేయస్యయేతి శ్రుత్యర్థః. కించ యోఽహం రూపమద్రాశం నవినాహం శృణోమితి ప్రతిసంధానాదేకశ్చరీరవిన భోక్తా న బహవో దేవా ఇత్యాహ — అపిచేతి.

నను దేవతానామేవాధిష్ఠాత్వత్వోచితే, తస్మా భోక్తృత్వం ప్రసజ్యేతేత్యత ఆహ —

ప్రాణవతా జీవేజైవ ఇంద్రియాణాం స్వస్వామిభావః సంబంధః. తతశ్చ ఇంద్రియసాధ్యభోగభోక్తృత్వం జేవైర్జ్ఞాన, న దేవతానామ్. తతః, శబ్దాత్, 'స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుతేః ఇత్యర్థః.

సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్. ౧౬.

తస్య చ శారీరస్యాస్తిన్మరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం పుణ్య పాపోపలేపసంభ వాత్సుఖదుఃఖోపభోగసంభ వాచ్చ న దేవతానామ్. తా హి పరస్మిన్నైశ్వర్యే పదేవతిష్ఠమానా న హీనేఽస్తిచ్ఛరీరే భోక్తృత్వం ప్రతిలబ్ధుమర్హంతి శ్రుతిశ్చ భవతి 'పుణ్యమేవాముం గ చ్ఛతి న హ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ' తి శారీరేణైవ చ నిత్యః ప్రాణానాం సంబంధః. ఉత్కాంత్యాదిషు తదనువృత్తిదర్శనాత్. 'తముత్కామంతం ప్రాణోఽనూత్కామతి ప్రాణమనూత్కామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్కామంతీ' త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్సతీష్వపి కరణానాం నియంత్రీషు దేవతాసు న శారీరస్య భోక్తృత్వమపగ చ్ఛతి, కరణపక్షస్యైవ హి దేవతా న భోక్తృత్వపక్షస్యేతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౬. కదాచిద్దేవానామన్నభోక్తృత్వం కదాచిజ్జీవస్యేత్యనియమోఽస్తిత్వా శంక్య స్వకర్తార్జితే దేహే జీవస్య భోక్తృత్వనియమాన్వైవమిత్యాహ సూత్రకారః— తస్య చేతి. ఉత్క్రామణాదిషు జీవస్య ప్రాణావ్యభిచారాత్తస్యైవ ప్రాణస్వామిత్వం, దేవతానాం తు పరస్వామికరణసారథివదధిష్ఠాత్వమూత్రమితి వ్యాఖ్యాంతరమాహ— శారీరేణైవ చ నిత్య ఇతి. యథా ప్రదీపాదిః కరణోపకారకతయా కరణపక్షస్యాంత ర్గతస్తథా దేవాః కరణోపకారిణ ఏవ న భోక్తార ఇత్యర్థః. జీవస్వాదృష్టద్వారా కరణాధిష్ఠాత్వత్వాద్రథస్వామివద్భోక్తృత్వం, దేవానాం తు కరణత్వరూపోపకారాభి జ్ఞతయా సారథివదధిష్ఠాత్వమితి న జీవేనాన్యథాసిద్ధిః. దేవానామధిష్ఠాత్వే నాస్తి నేహే భోక్తృత్వానుమానం తు 'నహవై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ'త్యుక్తశ్రుతి గాధితం, తస్మాత్ 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః సాధనత్వమూత్ర గోధిత్వాదగ్నిర్వాసుభ్య త్వేత్యాద్యధిష్ఠాత్వదేవతా పేక్షాబోధకశ్రుతిభిరవిరోధ ఇతిసిద్ధమ్. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

కిం చ—

తస్య జీవస్య స్వకర్తార్జితే కార్యే కర్తృత్వేన భోక్తృత్వేన చ నిత్యత్వాత్, న దేవతానాం భోక్తృత్వమస్తిన్ శరీరే ఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. ౧౭.

ముఖ్యశ్చైకకథారే చైకాదశ ప్రాణా అనూత్కాంతాః, తత్రే
దమసరం సందిహ్యతే? కిం ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్య వృత్తిభేదా ఇతరే
ప్రాణాః? ఆహోస్విత్త్వాంతరాణీతి. కిం తావత్ప్రాప్తం ముఖ్యస్యై
వేతరే వృత్తిభేదా ఇతి. కుతః, శ్రుతేః. తథాపి శ్రుతిర్ముఖ్యమితరాంశ్చ
ప్రాణాన్ సన్నిధాప్య ముఖ్యాత్ తామితరేషాం ఖ్యాపయతి 'హంతా
స్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి.
ప్రాణైకశబ్దత్వాచైకత్వాధ్యనసాయః, ఇతరథాహ్యాన్యాయమనే
కార్థత్వం ప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యేత, ఏకత్ర వా ముఖ్యత్వమితరత్ర వా
లాక్షణికత్వమావద్యేత. తస్మాదన్యత్రైకస్యైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః
పంచవృత్తయః ఏవం వాగాద్యా అప్యేకాదశేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.
తత్త్వాంతరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి కుతః, వ్యపదేశ భేదాత్.

౧౭. సత్త్వింద్రియేషు తదధిష్ఠాత్మదేవతాచింతా, తాన్యేష ప్రాణవృత్తివ్యతి
రేకేణ న సంతీత్యాక్షేపం ప్రత్యాహ. త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠా
దితి. ప్రాణాదింద్రియాణాం భేదాభేదశ్రుతిభ్యాం సంశయం పదనూర్వపక్షయతి—
ముఖ్యశ్చైత్యాదినా. హంతేదానీమస్యైవ ముఖ్యప్రాణస్య సర్వే వయం స్వరూపం
భవామ ఇతి సంకల్ప్య తే వాగాదయస్తథాభవస్సత్వభేదశ్రుత్యర్థః. తే ప్రాణాదభిన్నాః
ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ప్రాణవదిత్యాహ—ప్రాణేతి. తే ప్రాణాశ్శ్రేష్ఠాదన్యత్రాన్య ఇతి
ప్రతిజ్ఞార్థత్వేన పదత్రయం వ్యాచక్షే—తత్త్వాంతరాణ్యేవేతి. తద్వ్యపదేశాదిత్యత్ర
తచ్ఛబ్దః ప్రతిజ్ఞాతాన్యత్వం పరామృశతి. ప్రాణా ఇంద్రియాణీశ్వరప్రాయశబ్దాభ్యా

నను సత్త్వింద్రియేషు తదధిష్ఠాత్మదేవతాచింతా; తాన్యేష ప్రాణవృత్తిపార
వ్యతిరేకేణ న సంతీత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'ఏతస్మాజ్ఞాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ' ఇతి ముఖ్యప్రాణా
దింద్రియాణాం తత్త్వాంతరత్వశ్రుతేః 'త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ' ఇతి
ప్రాణాత్ కత్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహః, అస్తితి పూర్వః పక్షః.

కోఽయం వ్యపదేశ భేదః, తే ప్రకృతాః ప్రాణాశ్చేష్ఠం వర్జయిత్వాఽవ
శిష్టా ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే. శ్రుతావేవం వ్యపదేశ భేదదర్శ
నాత్. 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే' త్యేవంజాతీయ
కేషు శ్రుతిప్రదేశేషు పృథక్పాణో వ్యపదిశ్యతే పృథక్చేంద్రియాణి.
నను మనసోఽవ్యేవం సతి వర్జనమింద్రియత్వేన ప్రాణవత్త్వాత్ 'మన
స్సర్వేంద్రియాణిచే'తి పృథగ్వ్యపదేశ భేదదర్శనాత్. సత్యమేతత్,
స్తృతౌ త్వేకాదశేంద్రియాణీతి మనోఽపీంద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సం
గృహ్యతే, ప్రాణస్య త్వింద్రియత్వం న శ్రుతౌ స్తృతౌ వా ప్రసిద్ధ
మస్తి. వ్యపదేశ భేదశ్చాయం తత్త్వభేదపక్షే ఉపపద్యతే. తత్త్వైకత్వే
తు సవవైకస్సన్పాణి ఇంద్రియవ్యపదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతి
షిద్ధమ్, తస్మాత్తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే. కుతశ్చతత్త్వాంతర
భూతాముఖ్యాదితరే.—

మన్యత్వోక్తేరితి హేతూపపాదనార్థత్వేన పునస్తాని సూత్రపదాని యోజయతి—
క ఇత్యాదినా. సూత్రస్య విశ్వతోముఖత్వాదుభయార్థత్వమలంకార ఏవ న
దూషణమ్, ఏతేన ప్రతిజ్ఞాధ్యాహారస్తచ్ఛబ్దస్యాప్రకృత భేదపరామర్శిత్వం చేతి
దోషద్వయమపాస్తమ్. శబ్ద భేదాద్వస్తు భేదసాధనేఽతిప్రసంగం శంకతే—నన్వితి.
ప్రాణవత్తనసోఽపీంద్రియేభ్యో భేదస్సాన్విదిత్యర్థః. అపర్యాయసంజ్ఞా భేదాత్స్వతంత్ర
స్సంజ్ఞీవస్తు భేద ఇత్యుత్సర్గః. స చ 'మనష్షష్ఠాసీంద్రియాణి'త్యాదిస్తృతిబాధా
న్తనస్యపోద్యతే, ప్రాణే తు బాధకాభావాదుత్సర్గసిద్ధిరితి సమాధత్తే—సత్యమిత్యా
దినా. మనఇంద్రియాణి చేతి భేదోక్తిర్గోబలీవర్దన్యాయేన నేయా. సిద్ధాంతే మనస్స
ప్రథమోపాదానత్వాదాత్తవదసింద్రియత్వమిష్టం తతో నోత్సర్గబాధ ఇతి కేచిత్.
కించ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'తి పృథగ్జన్తవ్యపదేశా
త్స్వతంత్రవస్తు భేద ఇత్యాహ—వ్యపదేశ భేదశ్చాయమితి. ఏకస్త్విన్వాక్యే ప్రాణ
ఇంద్రియశబ్దమైక్యాల్లభతే పునరుక్తిభయాన్నలభతే చేతి వ్యాఘాత ఇత్యర్థః.

సిద్ధాంతస్తు—శ్రేష్ఠాత్ ముఖ్యప్రాణాత్ అన్యత్ 'అన్యే తే ప్రకృతా వాగాదయః
ఇంద్రియాణీత్యుచ్యంతే, న ప్రాణాః. కుతః, 'ఏతస్మాజ్జాయతే' ఇత్యాదౌ తస్య
భేదస్య వ్యపదేశాత్ ఇంద్రియాణాం ప్రాణాత్కత్వశ్చ తేర్గాణత్వేన న తయా
విరోధః.

సూ. భేదశ్రుతేః ౧౮.

భేదేన వాగాదిభ్యః ప్రాణస్పర్శత్ర శ్రూయతే. 'తే హవాచ
మూచు'రిత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాప్తవిధ్వస్తానుపన్యసోపసంహృ
త్య వాగాదిప్రకరణం 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు'రిత్యసుర
విధ్వంసినో ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమాత్, తథా 'మనో
వాచం ప్రాణం తాన్యాత్త నేఽకురుతే' త్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రు
తయ ఉదాహర్తవ్యాః. తస్మాదపి తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే.
కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే—

సూ. వైలక్షణ్యాచ్చ. ౧౯.

వైలక్షణ్యం చ భవతి ముఖ్యప్రాణస్యేతరేషాం చ. సుప్తేషు

౧౮. ఏవం భేదేనాపర్యాయసంజ్ఞాభ్యాముక్తేః పృథగ్జన్తోక్తేచ్ఛేతి తద్వలప
దేశాదితి హేతుర్వ్యాఖ్యాతః. భేదశ్రుతేతి సూత్రేణ ప్రకరణభేదో హేతురుక్త
ఇతి న సానరుక్త్యమ్. తే దేవాశ్శాస్త్రీయేంద్రియమనోబృత్తిరూపా అసురాణాం
పాపబృత్తిరూపాణాం జరూర్థముద్గీఢకర్తృణి ప్రథమం వ్యాపృతాం వాచమూచుస్తవ్విం
న ఉద్గాయాసురనాశార్థమితి తథా స్త్విత్యంగీకృతోద్గాయంతీం వాచమనృతాది
దోషేణ విధ్వంసితవంతోఽసురా ఇత్యేవం క్రమేణ సర్వేష్యింద్రియేషు పాప
గ్రస్తేషు పశ్చాదభేతి ప్రకరణం విచ్ఛిద్య ప్రసిద్ధమాస్యే భవమాసన్యం ముఖ్యం
ప్రాణమూచుస్తవ్విం న ఉద్గాయేతి తేన ప్రాణేనోద్గాత్రా నిర్విషయతయా సంగదోష
శూన్యేనాసురా నష్టా ఇత్యసురాణాం విధ్వంసినో ముఖ్యప్రాణస్యోక్తేర్భేదసిద్ధి
రిత్యాహ—తే హేతి. తానీతి. శ్రీణ్యన్యాన్యాత్త నే స్వార్థం ప్రజాపతిః కృతవా
నిత్యర్థః.

౧౯. విరుద్ధధర్మవత్త్వాచ్చ భేద ఇత్యాహ—వైలక్షణ్యాచ్చేతి. మృత్యు
కిం చ—

వాగాదీంద్రియప్రకరణముపసంహృత్య 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుః'
ఇతి భిన్నప్రకరణే ప్రాణస్యేంద్రియభ్యా భేదేన శ్రవణాత్ న ప్రాణవ్యాపారత్వ
మింద్రియాణామ్, తత్త్వాంతరత్వమిత్యర్థః.

వాగాదిషు ముఖ్య ఏకో జాగర్తి సవవ చైకోమృత్యునానాస్తః.
 ఆప్తాస్త్వితరే తస్యైవ ప్రాణస్యావస్థిత్యుత్కాంతిభ్యాం దేహధారణ
 పాతనహేతుత్వం నేంద్రియాణాం విషయాలోచనహేతుత్వం చేంద్రి
 యాణాం న ప్రాణస్యేత్యేవంజాతీయకో భూయాన్ లక్షణభేదః
 ప్రాణేంద్రియాణామ్. తస్మాదప్యేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిః. యదుక్తం
 'తవతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి శ్రుతేః ప్రాణ ఏవేంద్రియా
 ణీతి, తదయుక్తమ్. తత్రాపి పౌర్వాపర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః.
 తథాపి 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ'ఇతి వాగాదీనేంద్రియాణ్య
 నుక్రమ్య 'తాని మృత్యుశ్శ్రమో భూత్వోపయేమే తస్మాచ్ఛాస్త్రిమ్య
 త్యేవ వా'గితి చ శ్రమరూపేణ మృత్యునా గ్రస్తత్వం వాగాదీనామ
 భిధాయ 'అథేమమేవ నాప్నోమ్యోఽయం మధ్యమః ప్రాణః'ఇతి పృథ
 క్పాణం మృత్యునానభిభూతంతమనుక్రామతి. 'అయం వై న శ్శేష్ఠః'
 ఇతి చ శ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి. తస్మాత్తదవిరోధేన వాగాదిషు పరి
 స్పందలాభస్య ప్రాణాయత్తత్వం తద్రూపభవనం వాగాదీనామితి మంత
 వ్యం న తు తాదాత్మ్యమ్. అతఏవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికత్వ
 సిద్ధిః. తథాచ శ్రుతిః 'త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ' తస్మాదేత ఏతే
 నాఖ్యాయంతే ప్రాణాః'ఇతి ముఖ్యప్రాణవిషయస్యైవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రి
 యేషు లాక్షణికీం వృత్తిం దర్శయతి. తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి ప్రాణాద్వా
 గాదీనేంద్రియాణీతి. ఇత్యుష్టమాధికరణమ్.

రాసంగదోషః. వాగ్దధే ప్రతం ధృతవతీత్యర్థః. బహుభిర్భేదలింగైర్విరోధాద్వాగా
 దీనాం ప్రాణరూపభవనం ప్రాణాదీనస్థితకత్వరూపం వ్యాఖ్యేయం. ఏతదేవ ప్రాణశబ్ద
 స్యేంద్రియేషు లాక్షణాబీజం శ్రుతం 'తస్మాదేత ఏతే నాఖ్యాయంత' ఇతి పరామృష్ట
 మితి న భేదాభేదశ్రుత్యోద్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యుష్టమాధికరణమ్.

కిం చ—

సుషుప్తివస్థాయాం ప్రాణస్య స్థితిః నేంద్రియాణామిత్యాదిబహువైలక్షణ్యాత్
 తత్త్వాంతరత్వమ్. తస్మాన్నానయోర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తు

త్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్. ౨౦.

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోఽబన్నానాం సృష్టిమభిధాయోప
దిశ్యతే. 'సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాన్మిస్రో దేవతా అనేన
జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి 'తాసాం త్రివృ
తం త్రివృతమేకై కాంకరవాణీ'తి. తత్ర సంశయః? కిం జీవకర్తృకమిదం
నామరూపవ్యాకరణం? ఆహోస్విత్పరమేశ్వరకర్తృకమితి. తత్ర ప్రాప్తం

౨౦. ఉత్పత్తిరుత్పాదనేతిచ కార్యకర్తౌర్వ్యాపారౌ ప్రసిద్ధౌ, తత్ర జగ
దుద్భిత్తిశ్రుతివిరోధోఽతీతేన పాపద్వయేన నిరస్తః, సంప్రత్యుత్పాదనశ్రుతివిరోధో
నిరస్యతే. తత్రాపి సూక్ష్మభూతోత్పాదనం పారమేశ్వరమేవేతి శ్రుతిష్వవిప్రతిపన్నం,
ఘోలభూతోత్పాదనే త్వస్తి శ్రుతివిప్రతిపత్తిస్తన్నిరాసార్థమాహ—'సంజ్ఞామూర్తి
క్లప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాది'తి నామరూపభేదాత్కరణభిన్నః ప్రాణః
ఇత్యుక్తం, తత్ప్రసంగేన ఘోలనామరూపక్లప్తిః కిం కర్తృకేతి చింత్యత ఇత్యవంతర
సంగతిః. ప్రక్రియా ప్రకరణం. ఈక్షణమేవాహ—హంతేత్యాదినా. హంత
ఇదానీం దేవతాస్సూక్ష్మా అనుప్రవిశ్యేతి సంబంధః. తాసాం తిస్సణాం దేవతానా
మేకై కాం దేవతాం తేజోఽబన్నాత్మనా త్రాత్మికాం కరిష్యామితి శ్రుతిః పంచీ
కరణోపలక్షణార్థా. ఛాందోగ్యేఽప్యాకాశవాయోరుపసంహారస్యోక్తత్వాత్. ఏవం
ఘోలీకృతేషు భూతేషు ప్రాణినాం వ్యవహారస్సేత్యతీతి పరదేవతాయాస్తాత్పర్యం.
జీవేనేతి వదస్య వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబంధసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ—
తత్రేతి. పూర్వపక్షే జీవనైవ భౌతికసప్తృత్వాద్భిప్రాయస్సర్వసప్తృత్వా
సిద్ధిః సిద్ధాంతే తల్పిద్ధిరితి ఫలం. జీవేనేత్యస్య వ్యాకరవాణీతి ప్రధానక్రియాపదేన
సంబంధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—తత్ర ప్రాప్తమితి. పరదేవతాయా అవ్యాకర్తృత్వే

పూర్వం నామరూపభేదేన ప్రాణేంద్రియయోర్భేద ఇత్యుక్తమ్. తత్ప్రసంగేన
నామరూపవ్యాకరణం కిం కర్తృకమితి విచార్యతే ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ—

ఉత్పద్యమానవ్యాపారరూపోత్పత్తివిషయశ్రుతివిప్రతిషేధపరిహారానంతరమ్
ఉత్పాదకవ్యాపారరూపోత్పాదనవిషయశ్రుతివిప్రతిషేధః సరిక్రియతే. తత్ర
అత్రివృత్కుతభూతానామరూపాదనం పారమేశ్వరమేవ; త్రివృత్కుతభౌతికా

తావజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమితి. కుతః, అనేన జీవేనాత్మనేతి విశేషణాత్. యథాలోకే చారేణాహం పరస్మైన్యమను ప్రవిశ్య సంకలయామిత్యేవంజాతీయకే ప్రయోగే చారకర్తృకమేవ సత్సైన్యసంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్తన్యధ్యారోపయతి సంకలయానీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ. ఏవం జీవకర్తృకమేవ సన్నామరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృకత్వాద్దేవతాత్తన్యధ్యారోపయతి వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ. అపిచ డిత్థడవిత్థాదిషు నామసు ఘటశరావాదిషు చ రూపేషు జీవస్వైవ వ్యాకర్తృత్వం దృష్టం, తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధత్తే. 'సంజ్ఞామూర్తిక్ష్పిస్తు త్రివృత్కుర్వతః' ఇతి. తుశ్చేన పక్షం వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞామూర్తిక్ష్పిరితి నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్త్రివృత్కుర్వత ఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి. త్రివృత్కురణే తస్య నిరపవాదకర్తృత్వనిర్దేశాత్. యేయం సంజ్ఞాక్ష్పిర్హూర్తిక్ష్పిశ్చాగ్నిరాదిత్యశ్చంద్రమా విద్యుదితి తథా కుశకాశపలాశాదిషు పశుమృగమనుష్యాదిషు చ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తి చానేకప్రకారా సా ఖలు పరమేశ్వరస్వైవ తేజోఽబన్నానాం నిర్మాతుః కృతిర్భవితుమర్హతి. కుతః, ఉపదేశాత్. తథా హి 'నేయం దేవతే'త్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణీ' త్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ పరస్వైవ బ్రహ్మణో వ్యాకర్తృత్వమిహోపదిశ్యతే. నను జీవేనేతి విశేషణాజ్జీవకర్తృకత్వం వ్యాకరణస్యా

కథముత్తమపురుషయోగ ఇత్యాశంక్య ప్రయోజకత్వాత్కర్తృత్వోపచార ఇత్యాహయథాలోక ఇతి. సిద్ధాంతయతి—తు శద్దేనేత్యాదినా. ప్రత్యాకృతి ప్రతిజాతీత్యః అనేన స్థూలసర్వసర్గే జీవస్యాసామర్థ్యం ద్యోతితం. తథాచ పదాన్వయస్య పదాయోగ్యతాధీనత్వాజ్జీవరూపేణ ప్రవిశ్యాహమేవ వ్యాకరవాణీత్యన్వయః, న

త్వాదనే తు కృతివిప్రతిపత్తిః దృశ్యతే. 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ' ఇతి జీవకర్తృకత్వశ్చుతేః 'అకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇతి పరమేశ్వరకర్తృకత్వశ్చుతేశ్చ మిథో విరోధోఽస్తి న పతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సాత్రతుశ్చబ్దః పూర్వపక్షనిరాసార్థః.

ధ్యవసితమ్. నై తదేవం—జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబధ్యతే. ఆనంతర్యాన్న వ్యాకరవాణీత్యనేన. తేన హి సంబంధే వ్యాకరవాణీ త్యయం దేవతావిషయ ఉత్తమపురుష ఔపచారికః కల్ప్యేత. న చ గిరి నదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు నామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్య వ్యాక రణసామర్థ్యమస్తి, యేష్వపి చాస్తి సామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరా యత్తమేవ తత్. న చ జీవో నామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్న శ్చార ఇవ రాజ్ఞః, ఆత్మేతి విశేషణాత్. ఉపాధిమాత్రనిబంధనత్వాచ్చ జీవ భావస్య. తేన తత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణం పరమేశ్వరకృత మేవ భవతి. పరమేశ్వరఏవ చ నామరూపయోగ్యాకర్తేతి సర్వోపని షత్సిద్ధాంతః. 'ఆకాశో హ వై నామనామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యాది శ్రుతిభ్యః. తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ త్రిపుత్యుత్పత్తః కర్తనామరూప వ్యాకరణమ్, త్రిపుత్యుత్పత్త్యుత్పత్తయోర్నామరూపవ్యాకరణం వివక్ష్యతే. ప్రత్యేకం నామరూపవ్యాకరణస్య తేజోఽబన్తోత్పత్తివచ నేనైవోక్తత్వాత్, తచ్చ త్రిపుత్యుత్పత్తయోర్నామరూపవిద్యుత్తు శ్రుతిర్ధర్మయతి- 'యదగ్నే రోహితం యావం తేజసస్తద్రూపం యచ్చ

జీవేన వ్యాకరవాణీతి. నను తస్మి ప్రవేశక్రియా జీకర్తృకా వ్యాకరణమిశ్వర కర్తృకమితి కర్తృభేదాత్ క్వాప్రత్యయో న స్యాదిత్యతాపహ—న చ జీవో నామేతి. వస్తుతస్తు సూర్యో జలే ప్రవిష్ట ఇతి ప్రతిబింబభావాఖ్య ప్రవేశే సూర్య సైవ కర్తృత్వ ప్రయోగాజ్జీవాత్తనా ప్రవేశేఽపీశ్వర ఏవ కర్తేతిక్వా శ్రుతిర్యుక్తేతి బోధ్యమ్. నన్వభేదశ్చే జీవఏవ వ్యాకర్తా కిం న స్యాదిత్యాశంక్య కల్పనయా భిన్నస్య తస్యాశక్తత్వాచ్చ త్రివిరోధాచ్చ మైవమిత్యాహ—పరమేశ్వర ఏవేతి. ప్రత్యేకం మహాభూతసర్గస్య ప్రాగుక్తత్వాదిహ వ్యాకరణవాక్యే యత్నపూర్వకం స్థూలభౌతిక సర్గ ఉచ్యత ఇతి. పారవ్యత్యయేన సూచితం శ్రుత్యర్థమాహ—త్రిపుత్యుత్పత్తయోర్నామరూపవిద్యుత్తు శ్రుతిర్ధర్మయతి- 'యదగ్నే రోహితం యావం తేజసస్తద్రూపం యచ్చ

'తాసాం త్రిపుతం త్రిపుతమేకైకాం కరవాణి' ఇతి త్రిపుత్యుత్పత్తయో పరమేశ్వర సైవ సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిః నామరూపవ్యాక్రియా భవితుమర్హతి. కస్తాత్, 'సేయం దేవతా' ఇత్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణి' ఇతి వ్యాకరణస్య పరదేవతాకర్తృకత్వోప దేశాత్. న చ 'అనేన జీవేన' ఇతి విశేషణాత్ జీవకర్తృకత్వమ్, అల్పమధసా

క్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్న న్యే'త్యాదినా. తత్రాగ్నిరితీదం
రూపం వ్యాక్రియతే. సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయప్రతిలంభాదగ్ని
రితీదం నామ వ్యాక్రియతే. ఏవమేవాదిత్యచంద్రవిద్యుత్స్వపి ర్ద్రష్ట
వ్యమ్. అనేన చాగ్నాద్యుదాహరణేన భౌమాంభసలైజనేషు త్రిష్వ
పిద్రవ్యేష్యవిశేషేణ త్రివృత్కరణము క్తంభవతి, ఉపక్రమోపసంహార
యోస్సాధారణత్వాత్. తథాహ్యవిశేషేణైవోపక్రమః 'ఇమాన్తిస్రో
దేవతాన్తివృత్తివృద్దేకై కాభవతీ'తి. అవిశేషేణైవ చోపసంహారః
'యదురోహితమివాభూ'దితి తేజసస్తద్రూపమిత్యేవమాదిః, 'యదవిజ్ఞా
తమివాభూ'దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాసఇత్యేవమంతః.

తాసాం తిసృణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్కృతానాం సతీనా
మధ్యాత్మమవరం త్రివృత్కరణము క్తం 'ఇమాన్తిస్రో దేవతాః పురు
షం ప్రాప్య త్రివృత్తివృద్దేకై కాభవతీ'తి. తదిదానీమాచార్యో యథా
శ్రుత్యైవోపదర్శయత్యాశంకితం కంచిద్దోషం పరిహరిష్యన్ —

సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్ద
మితరయోశ్చ. ౨౧.

భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపయుజ్యమానాయాః

రూపవ్యాకరణే క్రమమాహ—తత్రాగ్నిరితి. యద్యప్యతః ప్రభవాదిత్యత్రవేదశబ్ద
పూర్వకార్థసృష్టిరుక్తా తథాప్యవ్యక్తాత్ స్మృతాచ్ఛబ్దాదర్థసృష్టౌ సత్యాం స్ఫుటం
నామ సంబంధాభివ్యక్తిరత్రోక్తేత్యవిరోధః. నన్వగ్నాదీనాం తేజసానామేవ శ్రుతా
పుదాహరణాద్భూజలయోస్త్వాత్కతత్వం న వివక్షితమిత్యత ఆహ—అనేన చేతి ఉప
క్రమే తాసాం మధ్య ఇతి శేషః. యత్కపోతరూపాదికం కృష్ణత్వాదివిశేషాకారేణా
జ్ఞాతమివ భవతి తద్దేవతానాం సముదాయరూపమిత్యర్థః.

౨౧. బాహ్యం త్రివృత్కరణముక్త్యాధ్యాత్మికమవరం పూర్వోక్తలక్షణం
తదన్న త్తరసూత్రమవతారయతి—తాసామిత్యాదినా. పురుషశరీరం ప్రాప్యైకై కా
దేవస్య మహిమహిధరమహోదధివ్యాకరణే సామర్థ్యాభావాత్ 'అనేన జీవేన' ఇత్యస్య
నిహితానుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబంధాచ్ఛ నానయోర్విరోధ ఇతి. ౨౦

మాంసాదికార్యం యథాశబ్దం నిష్పద్యతే. తథాహి శ్రుతిః 'అన్నమ శితం త్రేధా విధీయతే తస్య యస్థవిష్టో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్తాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్తనః' ఇతి. త్రివృత్కృతా భూమి రేవైషా వ్రీహీయవాద్యన్న రూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః. తస్యాశ్చ స్థవిష్టం రూపం పురీషభావేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి, మధ్యమమధ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి, అణిష్ఠం తు మనః. ఏవమితరయోరప్తేజసోర్యథా శబ్దం కార్యమవగంతవ్యమ్ 'మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్య మస్థిమజ్జావాక్తేజస' ఇతి.

అత్రాహ - యది సర్వమేవ త్రివృత్కృతం భూతభౌతికం అవి శేషశ్రుతేః 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరో'దితి, కిం కృత స్త్వర్యయం విశేషవ్యవదేశః 'ఇదం తేజ ఇమా ఆప ఇదమన్న'మితి. తథా 'అధ్యాత్మమిదమన్నం తస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది ఇద మపాం పీతానాం కార్యం లోహితాది ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్య మస్థాదీ'తి. అత్రోచ్యతే—

త్రివృత్త్రివృద్భవతి కార్యత్రయాత్తనా భవతీత్యర్థః. ఉత్తరసూత్రేణ శంకితం దోషం నిరసితుమాదౌ శంకావిషయమాధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణం దర్శయతీతి భాష్యార్థః. నన్వన్నమయం మాంసాది కథం భౌమమిత్యత్ర ఆహ—త్రివృత్కృతా భూమిరేవేతి. ప్రాణస్య వాయోరస్కార్యత్వమాపచారికం ద్రష్టవ్యమ్.

ఏవం విషయముక్త్వా దోషం శంకతే—అత్రాహేతి.

ఇథం బాహ్యం త్రివృత్కరణమభిధాయ ఆధ్యాత్మికం పరం త్రివృత్కరణ మభిధాతుమాహ—

భూమేరన్నాత్మికాయాః త్రివృత్కృతాయాః కార్యం భౌమం మాంసాది, ఆదిశబ్దేన పురీషమనసీ గృహ్యేతే. తదాహ శ్రుతిః—'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్యయః స్థవిష్టో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్తాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్తనః' ఇతి. ఏవమ్ ఇతరయోః అప్తేజసోః యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యమ్—మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్యమ్, అస్థి మజ్జా వాక్ తేజస ఇతి.

సూ. వై శేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. ౨౨.

తుశబ్దేన చోదితం దోషమవనుదతి. విశేషస్య భావో వై శేష్యం, భూయ స్త్వమితి యావత్. సత్యపి త్రివృత్కరణే క్వచిత్కస్య చిద్భూతధాతోర్భూయ స్త్వముపలక్ష్యతే 'అగ్నేస్తేజోభూయ స్త్వముదకస్యాబ్భూయ స్త్వం పృథివ్యా అన్నభూయ స్త్వ'మితి. వ్యవహారప్రసిద్ధిం చేదం త్రివృత్కరణమ్. వ్యవహారశ్చ త్రివృత్కృతరజ్జివదే కతా పక్షా సత్యాం న భేదేన భూతత్రయగోచరో లోకస్య ప్రసిద్ధ్యే. తస్మాత్సత్యపి త్రివృత్కరణే వై శేష్యాదేష తేజోఽబన్న విశేషవాదో భూతభౌతికవిషయ ఉపపద్యతే. తద్వాదస్తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౨౨. తదుత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచక్షే—తుశబ్దేనేతి. స్వభావాధిక్యం వై శేష్యం అఫలం త్రివృత్కరణం కిమర్థం కృతమిత్యతాహ—వ్యవహారప్రసిద్ధిర్థమితి. ఏవం స్మృతీన్యాయమతాంతరశ్రుతిభిరవిరోధో బ్రహ్మణి వేదాంతతాత్పర్యస్యేతి సిద్ధమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

నను సర్వేషాం త్రివృత్కరణావిశేషాత్ ఇయం పృథివీ ఇమా ఆపః ఇదం తేజః, ఇత్యసాధారణః పృథగ్వ్యవహారః కథం సంగచ్ఛతే, కథం వాధ్యాత్మికవ్యవహారః—ఇదం మాంసాది పృథివీకార్యమ్ ఇదం జలస్య ఇదం తేజస ఇతి; తత్రాహ—

తు శబ్దః శంకానిరాసార్థః. సర్వేషాం పృథివ్యాదీనాం త్రివృత్కరణావిశేషేఽపి, వై శేష్యాత్ స్వభాగాధిక్యాత్, తద్వాదః పృథివ్యాదివాదః సంగచ్ఛతే. తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసః ఆధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః. తదేవం సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధోగ్రామాన్యాత్ నిరవద్యాద్వితీయే బ్రహ్మణి సిద్ధః సమన్వయ ఇత్యతిశోభనమ్.

మిథస్త్రయ్యంతవాక్యానామవిరోధే ప్రమాత్వతః,

సిద్ధః సమన్వయో యస్మిన్స్తదస్మి బ్రహ్మ చిద్భునమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయాస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం
ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీపరమశివేంద్రసరస్వతీపాదాబ్జ
సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వత్యా విరచితాయాం
శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
ద్వితీయాధ్యాయః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

సూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్తః
ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతిన్యాయవిరోధో వేదాంతవిహితే బ్రహ్మ
దర్శనే పరిహృతః, పరపక్షాణాం చానపేక్షత్వం ప్రపంచితమ్, శ్రుతివి
ప్రతిషేధశ్చ పరిహృతః, తత్ర చ జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని జీవోపకర

యం హి వైరాగ్యసంపన్నాస్తత్త్వమర్థవివేకినః,

లభంతే సాధనైర్దాంతాస్తం సీతానాయకం భజే.

౧. తదంతర ప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. పృథ
మనూద్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ—ద్వితీయ ఇత్యాదినా. అవిరుద్ధే వేదాంతార్థే
తజ్ఞానసాధనచింతావసరఇత్యనయోరధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావః. లింగోపాధి
సిద్ధౌ తదుపహితజీవసంసారచింతేతి పాదయోరపి తద్భావసంగతిః. అత్ర ప్రథమ

పూర్వస్తిన్నధ్యాయే బ్రహ్మణి సమన్వయస్య స్మృతిన్యాయశ్రుతివిరోధవ్యా
సేధేనానధ్యవసాయలక్షణాప్రామాణ్యప్రతిక్షేపే తార్తీయవిచారో భవతీతి హేతు
హేతుమద్భావసంగత్యాయమధ్యాయ ఆరభ్యతే. పూర్వం జీవోపకరణభూతధౌతిక
జన్మ నిరూపితమ్. తదుపజీవ్య తదుపహితస్య జీవస్య సంసారప్రకారం వైరాగ్యార్థం
నిరూపయితుం దేహాంతరారంభే భూతనూత్నసంపరిష్వక్తస్యైవ పరలోకగమన
మిత్యాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నిరాధారప్రాణాదిగమనాసంభవాన్న వైరాగ్యమ్, సిద్ధాంతే
తత్సంభవాదైవైరాగ్యమితి ఫలభేదః. స జీవః కిం దేహాంతరారంభకైః అపంచీకృత

ణాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తమ్. అథేదానీముపకరణోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణి బ్రహ్మసతత్త్వంవిద్యావిద్యా భేదౌ గుణోపసంహారానుపసంహారౌ సమ్యద్దర్శనాత్పురుషార్థసిద్ధిస్సమ్యద్దర్శనోపాయవిధిప్రభేదో ముక్తిఫలానియమశ్చేత్యేతదర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతం చ కిమప్యన్యత్. తత్ర ప్రథమే పాదే తావత్పంచాగ్నివిద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే వైరాగ్యహేతోః. 'తస్మాజ్జగుప్సేతే'తి చాంతే శ్రవణాత్. జీవో ముఖ్యప్రాణసచివస్సేంద్రియస్సమనస్కోఽవిద్యాకర్తృపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహం విహాయ దేహంతరం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతదవగతమ్. 'అదై నమేతే ప్రాణా అభిసమాయంతీ'త్యేవమాదేః 'అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత' ఇత్యేవమంతాత్ సంసారప్రకరణస్థాచ్ఛబ్దార్థార్థాధర్తఫలోపభోగసంభవాచ్ఛ. స కిం దేహాబీజైర్భూతసూక్ష్మైరసంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి ఆహోస్విత్సంపరిష్వక్త ఇతి చింత్యతే. కింతావత్ప్రాప్తమసంపరిష్వక్త ఇతి. కుతః, కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాశ్రుతత్వాత్. 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానః' ఇత్యత్ర

పాదే వైరాగ్యం ద్వితీయే స్వప్నాద్యవస్థోక్త్యా త్వంపదార్థో బ్రహ్మ తత్త్వంచోచ్యతే. తృతీయే వాక్యార్థస్తదర్థముపాసనాశ్చ విచార్యంతే. చతుర్థపాదార్థమాహ—సమ్యద్దర్శనాదితి. దర్శనోపాయాస్సన్నాప్యసాదయః. ముక్తిరూపఫలస్య స్వర్గవత్తారతమ్య నియమాభావాదేకరూపత్వమితి యావత్—ప్రసంగాగతం దేహాత్మదూషణమ్. పంచసు ద్యుష్టర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్స్త్వగ్నిత్వధ్యానం పంచాగ్నివిద్యా. యస్తాత్కర్తృణా గత్యాగతిరూపోఽనర్థస్తస్తాత్కర్తృఫలే జుగుప్సాం ఘృణాం విరక్తిం కుర్వీతేతి పంచాగ్నివిద్యోపసంహారే శ్రవణాద్వైరాగ్యార్థం ప్రదర్శ్యత ఇత్యన్వయః. తాస్త్రాదిసూత్రే నిత్యానిత్యవివేకకృతం వైరాగ్యముక్తమిహ తద్దార్థాయ గత్యాగతిశ్లేశభావనాకృతం తదుచ్యత ఇత్యపానరుక్త్యమ్. అధికరణవిషయమాహ—జీవ ఇతి. అవిద్యా ప్రసిద్ధా విద్యేతి పాతే ఉపాసనా గ్రాహ్య కర్తృ భర్తాభర్తాభ్యం పూర్వప్రజ్ఞా జన్మాంతరసంస్కారః. అథ మరణకాలే ప్రాణా హృదయే జీవేనైకీ

భూతభాగైరసంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి, ఉత సంపరిష్వక్త ఇతి సందేహో, మానాభావాత్ అసంపరిష్వక్త ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదంతరప్రతిపత్తో దేహంతరప్రతి

తేజోమాత్రాశబ్దేన కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి, వాక్యశేషే చక్షురాదీనాం సంకీర్తనాత్. నైవంభూతమాత్రోపాదానసంకీర్తనమస్తి సులభాశ్చ సర్వత్ర భూతమాత్రాః, యత్రైవ దేహాఽరబ్ధివ్యస్తత్రైవ సతి తతశ్చ తాసాం నయనం నిష్ప్రియోజనమ్, తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యేవం ప్రాప్తే పఠత్యాచార్యః-తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్త ఇతి. తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ, దేహాబీజైర్భూత సూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో రంహతి గచ్ఛతీత్యవగంతవ్యమ్. కుతః, ప్రశ్న నిరూపణాభ్యామ్. తథాహి ప్రశ్నః 'వేత్థ యథా పంచమ్యామాహు తావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి. నిరూపణం చ ప్రతిపచనం ద్యుప

రన్యపుధివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్టిన్న రేతోరూపాః పంచాహుతీర్ధర్మయిత్యా 'ఇతి తు పంచమ్యామాహు భవంతీత్యర్థః. రూపం శరీరం పంచీకృతభూతభాగా ఉత్తరదేహపరిణామినో భూత సూక్ష్మాః. వేదాంతార్థజ్ఞానసాధనవిచారత్వాత్సర్వాధికరణానాం శ్రుతికాస్త్రాధ్యాయ సంగతయః. వైరాగ్యఫలకత్వాదేతత్పాదసంగతిః. పూర్వాధికరణే వ్యవహారార్థం పంచీకరణముక్తం స వ్యవహారోఽత్ర నిరూప్యత ఇతి ఫలఫలిభావోఽవాంతరసంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే నిదాశ్రయప్రాణగత్యభావాన్నవైరాగ్యం, సిద్ధాంతే భూతాశ్రయప్రాణ గతేర్వైరాగ్యమితి ఫలభేదః. తేజోమాత్రాశ్చక్షురాదయః, పశ్యతి జిఘ్రతీత్యాది వాక్యశేషః. ఆపః పంచస్వగ్నిషు హుతాః పంచమ్యామాహుతో హుతాయాం యథా పురుషశబ్దవాచ్యాః పురుషాత్తనా పరిణమంతే తథా కిం త్వం వేత్థేతి శ్వేతకేతుం ప్రతి రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నః, తస్య చోత్తరాజ్ఞానే తత్ప్రతిరం ప్రతి రాజో వాచ 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిః తత్ర శ్రద్ధాభ్యా ఆపః ఆహుతిః పర్జన్యాగ్నౌ సోమరూపా ఇహ ఖల్వగ్నిహోత్రే శ్రద్ధయా హుతా దధ్యాదిరూపా ఆపో యజ మానసంలగ్నాః స్వర్గ లోకం ప్రాప్య సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్తనా స్థితాః కర్తాంతే ద్రు తాః పర్జన్యే హూయంతే తతో వృష్టిరూపాః పృథివ్యామన్నరూపాః పురుషే రేతో

పాః యోషితి హుతా ఆపః పురుషశబ్దవాచ్యా పుమాత్త కాభవంతీ'తి నిరూపణం శం. సన్వేతద్దేహం త్యక్త్వాద్భిన్నహ గతస్య పశ్చాద్దేహాంతరప్రాప్తిరిత్యయుక్తం తదారంభకభూతైః సంపరిష్వక్తః రంహతి గచ్ఛతి. కుతః, ప్రశ్ననిరూపణా భ్యామ్ 'వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ' ఇతి ప్రశ్నః,

తావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి తస్మాదద్భిః పరివేష్టితో జీవో రంహతి
ప్రజతీతి గమ్యతే. నన్వన్యా శ్రుతిః జలూకావత్తావత్ పూర్వదేహం
న ముంచతి యావన్న దేహాంతరమాక్రమతీతి దర్శయతి. — 'తద్యథా
తృణజలాయుకే'తి, తత్రాప్యపురివేష్టితస్యైవ జీనస్య కర్తోపస్థాపితప్రతి
పత్తవ్యదేహవిషయభావనాదీర్ఘి భావమాత్రం జలూకయోపమీయత
ఇత్యవిరోధః. ఏవం శ్రుత్యుక్తే దేహాంతరప్రతిపత్తిప్రకారే సతి యాః
పురుషమతిప్రభవాః ప్రకల్పనాః వ్యాపినాం కరణానామాత్మనశ్చ
దేహాంతరప్రతిపత్తౌ కర్తవశాద్వృత్తిలాభస్తత్ర భవతి. కేవలస్యై
వాత్తనో వృత్తిలాభస్తత్ర తత్ర భవతి. ఇంద్రియాణి తు దేహవద
భినవాన్యేవ తత్ర తత్ర భోగస్థానే ఉత్పద్యంతే మనఏవ వా కేవలం
భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠతే జీవ ఏవోత్పత్త్య దేహాద్దేహాంతరం ప్రతి
పద్యతే శుక ఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమిత్యేవమాద్యాస్తాస్సర్వా ఏనా
నాదర్శవ్యాః, శ్రుతివిరోధాత్. ననూదాహృతాభ్యాం ప్రశ్నప్రతి
వచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిస్సంఘర్ష్యకో రహంతీతి ప్రాప్నోతి, అప్పుబ్ధ

యథా తృణజలాయుకా తృణాంతరం గృహీత్వా పూర్వతృణం త్యజతి తథా జీవో
దేహాంతరం గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుతివిరోధాదితి శంకతే—నన్వ
న్యేతి. ఇహైవ కర్తాయత్రం భావిదేహం దేవోఽహమిత్యాదిభావనయా గృహీత్వా
పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుత్యర్థః. అతో న విరోధ ఇతి సమాధత్తే—తత్రాపీతి. భావ
నాయా దీర్ఘిభావో భావదేహవిషయత్వం. ఘటాకాశపదుపహితో జీవః సూక్ష్మో
షాధిగత్యా లోకాంతరం గచ్ఛతీతి పంచాగ్నిశ్రుత్యుక్తః ప్రకారస్తస్మిరోధాదన్యః
కల్పశాస్సర్వా అనాదర్శవ్యా ఇత్యన్వయః. సాంఖ్యకల్పనామాహ—వ్యాపినామితి.
సుగతకల్పనామాహ—కేవలస్యేతి. నిర్వికల్ప న సంతానరూపస్యాత్తనో దేహాంతరే
శబ్దాదిసవికల్పకజ్ఞానాఖ్యవృత్తిలాభో భవతీత్య ః. కాణాదకల్పనామాహ—మన ఇతి.
దేహాంతరం ప్రతి మనోమాత్రం గచ్ఛతీంయాణి తు నూతనాన్యేవారభ్యంతే.
దిగంబరకల్పనామాహ—జీవఇతి.

ద్యుపర్జన్యప్రథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః
పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా 'ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవం'
ఇతి నిరూపణం ప్రతిపచనమ్, తాభ్యామిత్యర్థః.

శ్రవణసామర్థ్యాత్, తత్త కథం సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయతే సర్వైరేవ
భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో రంహతీత్యత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. త్రైత్వికత్వాత్ భూయస్త్యాత్. ౨.

తుశ బ్దేన చోదితామాశంకాముచ్చినత్తి. త్రైత్వికాహ్యపస్త్రీ
వృత్కరణశ్రుతేః. తాస్వారంభికాస్వభ్యుపగమ్యమానాస్వితరదపి భూ
తద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి. త్రైత్వికశ్చ దేహస్త్రయా
ణామపి తేజోఽబన్నానాం తస్మిన్కార్యోపలబ్ధేః, పునశ్చ త్రైత్వికస్త్రి
ధాతుకత్వాత్ త్రిభిర్వాతపి త్తశ్చేష్టభిః. న సభూతాంతరాణి ప్రత్యా
ఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధం శక్యతే. తస్మాద్భూయస్త్యాపేక్షోఽయ
మాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనయోరస్పృహ్యో న కైవల్యా
పేక్షః, సర్వదేహేషు రసలోహితాదిద్రవభూయస్త్యం దృశ్యతే. నను
పార్థివో ధాతుర్భూయిష్టో దేహేషుపలక్ష్యతే, నైష దోషః, ఇతరా
పేక్షయాఽపాం బాహుశ్యం భవిష్యతి. దృశ్యతే చ శుక్లశోణితలక్షణే
ఽపి దేహబీజే ద్రవబాహుశ్యమ్. కర్తృ చ నిమిత్తకారణం, దేహస్తరా
రంభే. కర్తాణి చాగ్నిహోత్రాదీని సోమాజ్యపయఃప్రభృతిద్రవద్రవ్యవ్య

౨. నను పాకస్వేదగంధరూపకార్యత్రయోపలబ్ధేస్త్రైత్వికకో దేహ ఇత్య
యుక్తం ప్రాణావకాశయోరప్యుపలబ్ధ్యా దేహస్య పంచభూతాత్త్రైత్వికత్వాదిత్యరుచ్యా
వ్యాఖ్యాంతరమాహ—పునశ్చేతి. దేహధారకత్వాద్ధాతవో వాతాదయః తైస్త్రిధాతు
కత్వాత్త్రైత్విక ఇత్యన్వయః. దేహస్య కేవలాబ్జత్వే వాతం పిత్తం చ వాయవ్యం
తైజసం చ న స్యాతామితి భావః. పృథవీతరభూతాపేక్షయాఽపాంబాహుశ్యమ్.
౩. చ దేహనిమిత్తానాం కర్తృణామబ్బాహుశ్యాత్తాభిర్భూతాంతరాణ్యుపలక్ష్యంత
త్యాహ—కర్తృ చేత్యాదినా.

సన్వేషమద్భిః సంపరిష్వక్తో గచ్ఛతీతి గమ్యతే, కథం తదితరభూతపరిష్వంగ
ద్భిః తత్రాహ—

త్రిపుత్కరణశ్రుత్యా అపామితరభూతద్వయమేలనేన త్రైత్వికత్వాత్.
కథం తర్హి శ్రుతావత్ శబ్దః భూయస్త్యాత్ తేజ ఆద్యపేక్షయా అపాం దేహే
భూయస్త్యాదిత్యర్థః.

పాశ్రయాణి. కర్తృసమవాయిన్యశ్చాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితాః సహ కర్తృభి
ద్వ్యలోకాభ్యేఽగ్నౌ హూయంతఇతి వక్ష్యతి తస్మాదప్యపాం బాహు-
శ్యప్రసిద్ధిః. బాహుశ్వాచ్ఛాపృజ్జేన సర్వేషామేవ దేహబీజానాం
భూతసూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యమ్.

సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

ప్రాణానాం చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ గతిశ్శ్రీవ్యతే. 'తము
త్క్రమంతం ప్రాణోఽనూత్క్రమతి ప్రాణమనూత్క్రమంతం
సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రమంతీ'త్యాదిశ్రుతిభిః. సా చ ప్రాణానాం
గతిరాశ్రయమంతరేణ న సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదా
శ్రయభూతానామపామపి భూతాంతరోపసృష్టానాం గతిరర్థాదవగ-
మ్యతే. న హి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వచిద్దచ్చంతి తిష్ఠంతి వా, జీవ-
తోఽదర్శనాత్.

సూ. అగ్న్యదిగతిశ్చ తేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్. ౪.

స్వాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతరప్రతిపత్తౌ సహ జీవేన
గచ్ఛంతి, అగ్న్యదిగతిశ్చ తే. తథాహి శ్రుతిః మరణకాలే వాగా-
దయః ప్రాణా అగ్న్యదీన్ దేవాన్ గచ్ఛంతీతి దర్శయతి 'యత్రాస్య
పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాచం ప్రాణః' ఇత్యాదినేతి చేన్న
భాక్తత్వాత్. వాగాదీనామగ్న్యదిగతి శ్రుతిర్గాణీ లోమసు కేశేషు

౩. ఉత్క్రమంతౌ ప్రాణా దేహబీజపంచభూతాశ్రయాః ప్రాణత్వాజ్జీవదేహస్థ
ప్రాణవదిత్యాహ—ప్రాణగతేశ్చేతి

౪. ప్రాణానాం గతిరసిద్ధేత్యాశంక్య నిషేధతి—అగ్న్యదీతి. అదర్శనాత్—

ప్రాణానామ్ 'తముత్క్రమంతమ్' ఇత్యాదినా భూతాశ్రితానామేవ గతేః
శ్రవణాత్ తత్సంపరిష్వంగసిద్ధిః.

'మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాచం ప్రాణః' ఇత్యాదినా అగ్న్యదిషు గతి

చాదర్శనాత్. 'ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్కేశాః' ఇతి హి తత్రామ్నాయతే. న హి లోమాని కేశాశ్చోత్ప్లత్యౌషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛంతీతి సంభవతే. న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గమనమవకల్పతే, నాపి ప్రాణైర్విना దేహంతరే ఉపభోగ ఉపపద్యతే, విస్పష్టంచ ప్రాణానాం సహ జీవేన గమనమన్యత్ర శ్రావితమ్, అతో వాగాద్యధిష్ఠాత్రిణామేవాగ్న్యాదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మరణకాలే ఉపకారనివృత్తిరూత్రమపేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యదీన్గచ్ఛంతీత్యుపచర్యతే.

సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న
తా ఏవహ్యుపపత్తేః. ౫.

స్వాదేతత్, కథం పునః 'పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ' త్యేతన్నిర్ధారయితుం పార్యతే యావతా నైవ ప్రథమేఽగ్నావపాం శ్రవణమస్తి. ఇహ హి ద్యులోకప్రభృతయః పంచాగ్నయః పంచానామాహుతీనామాధారత్వేనాధీతాః, తేషాం చ ప్రముఖే 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని' రిത്യుపన్యస్య 'తస్మిన్నే ఓషధివనస్పతిగమనస్యేతి. శేషః. లోమాన్యపియంతీత్యర్థః. ప్రాణానామగ్న్యాదిషు లయస్య ముఖ్యత్వే జీవస్య గతిభోగయోరయోగాత్, 'సర్వే ప్రాణా అనూత్కా) మంతీ'తి విస్పష్టశ్చ తేర్లోమాదిగౌణలయపాతాచ్చ గౌణత్వమిత్యర్థః.

గి భూతాంతరయుక్తానామపాం గతిముక్త్యా పురుషవచస్తస్య తాసామాక్షిప్య సమాధత్తే—ప్రథమ ఇతి. నను ప్రథమపదం వ్యర్థం, ఉత్తరాగ్నిష్వప్యపామశ్రవణానిత్యాశంక్యసోమవృష్టిన్న రేతసామబ్రూపత్వాదుత్తరత్ర తాసాం శ్రవణమస్తి నప్రథమ ఇత్యాహ—యది నామేతి. పంచాగ్నిష్వపామాహుతిత్వే సిద్ధే తాసాం పంచమ్యాశ్చుతేః లయశ్రవణాత్ న జీవేన వాగాదయో గచ్ఛంతీతి చేత్, న. వాగాదిలయశ్చుతేః 'ఓషధీర్లోమాని ..' ఇతివత్ భాక్తత్వాదిత్యర్థః.

ద్యులోకాదిపంచాగ్నిషు ప్రథమే ద్యులోకాగ్నౌ 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి' ఇతి శ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వశ్రవణాత్ ఆపామశ్రవణాత్

తస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జహ్వతీతి శ్రద్ధా హోమ్యద్రవ్యత్వేనా
వేదితా, న తత్రాపో హోమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః యది నామ పర్జ్వ
న్యాదిషూత్తరేషు చతుర్వగ్నిష్వపాం హోమ్యద్రవ్యతా పరికల్పేత
పరికల్పితాం నామ, తేషు హోతవ్యతయోపాత్తానాం సోమాదీనా
మబ్బాహుళ్యోపపత్తేః. ప్రథమే త్వగ్నౌ శ్రుతాం శ్రద్ధాం పరిత్య
జ్యాశ్రుతా ఆపః పరికల్పంత ఇతి సాహసమేతత్. శ్రద్ధా చ నామ
ప్రత్యయవిశేషః ప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్. తస్మాదయుక్తః పంచమ్యామా
హుతౌ అపాం పురుషభావ ఇతి చేన్నైష దోషః. యతస్తత్రాపి
ప్రథమేగ్నౌ తావవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనాభిప్రేయంతే కుతః, ఉపపత్తేః.
ఏవం హ్యదిమధ్యావసానసంజ్ఞానాదనాకులమేతదేకవాక్యముపపద్యతే,
ఇతరథా పునః పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషవచస్తప్రకారే
పుష్టే ప్రతివచనావసరే ప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనపో హోమ్యద్ర
వ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్ తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథాప్రతి
వచనమిత్యేకవాక్యతా న స్యాదితి తు పంచమ్యామాహుతావాపః
పురుషవచసో భవంతీతి చోపసంహరన్నేతదేవ దర్శయతి. శ్రద్ధా
కార్యం చ సోమవృష్ట్యాదిస్థూలీభవదబ్బహుళం లక్ష్యతే. సా చ
శ్రద్ధాయా అప్త్యే యుక్తిః. కారణానురూపం హి కార్యం భవతి. న

మాహుతౌ పురుషవచస్తప్రతివచనం భవేత్ న తత్సిద్ధం ప్రథమాగ్నౌ తాసామనాహుతి
త్వాదితి శంకార్థః. ఏవం హి శ్రద్ధాశబ్దేనాపాం గ్రహే సతి ప్రశ్నోక్తరోపసంహ
రాణాం సంజ్ఞానాదేకార్థత్వాదేకవాక్యతోపపద్యతే అగ్రహేతు చతుర్వగ్నిష్వేవాపా
మాహుతిత్వాచ్చతుర్థ్యామాహుతావితి వాచ్యం అతః ప్రశ్నోపసంహారయోః పంచ
మ్యామితి శ్రవణాత్ ప్రథమాగ్నౌపప్యోపవిష గ్రాహ్య ఇతి సమాధానార్థః, అనపః
అదోభ్యోఽన్యత్. ఏతదేవేతి శ్రద్ధాశబ్దస్యాపురత్వం దర్శయతీత్యర్థః. ఉపపత్తేరిత్యసా
ధ్యంతరమాహ శ్రద్ధాకార్యమితి—తస్యః శ్రద్ధాహుతేసోమసంభవతీత్యాది
సోమాద్యాహుతీనాం పూర్వపూర్వపరిణామిత్వం శ్రుతం తతో ద్రవపరిణామిత్వాత్
శ్రద్ధాయా అప్త్యే ప్రత్యయాత్కముఖ్యశ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వాయోగాచ్చేత్యర్థః.

కథం పురుషవచస్తప్రతివచనమితి చేత్, న. హి యతః 'అపో హౌష్ఠై శ్రద్ధాం సన్న

చ శ్రద్ధాఖ్యైః ప్రత్యయో మనసో జీవస్య వా ధర్మస్సన్ ధర్మిణో నిష్క్రిప్య హోమాయోపాదాతుం శక్యతే పశ్వాదిభ్య ఇవ హృద యాదీనీత్యాపవ శ్రద్ధాశబ్దా భవేయుః, శ్రద్ధాశబ్దశ్చాపూసపద్యతే, టైదికప్రయోగదర్శనాత్ 'శ్రద్ధా వా ఆప' ఇతి. తనుత్వం చ 'శ్రద్ధా సారూప్యం గచ్ఛంత్యాపా దేహబీజభూతా' ఇత్యతః శ్రద్ధాశబ్దాస్సన్యః యథా సింహపరాక్రమో నరః సింహశబ్దో భవతి. శ్రద్ధాపూర్వకకర్త సమవాయాచ్ఛాపు శ్రద్ధాశబ్ద ఉపపద్యతే మంచశబ్దఇవ పురుషేషు శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చ శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః 'ఆపాహంనై శ్రద్ధాం సన్న మంతే పుణ్యాయ కర్తణే' ఇతి శ్రుతేః.

సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నప్రాదికారిణాం

ప్రతీతేః. ౬.

అథాపి స్యాత్ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం నామశ్రద్ధాదిక్రమేణాః పంచమ్యామాహుతౌ పురుషాకారం ప్రతిపద్యేరన్ న తు తత్సంపరిష్వక్తా జీవా రం హేయుః, అశ్రుతత్వాత్. నహ్యత్రాపామివ జీవానాం శ్రావయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి. తస్మాద్రంహతిసంపరిష్వక్త ఇత్యయుక్తమితి చేన్నైష దోషః. కుతః—ఇప్రాదికారిణాం ప్రతీతేః.

శ్రద్ధాశబ్దస్యాపు సూక్ష్మత్వగుణేన వృత్తిముక్త్యా లక్షణాం చ వక్తుం శ్రద్ధాయా అధి రేప కర్తయోగిత్వం హేతుత్వం వా సంబంధమాహ—శ్రద్ధాపూర్వేతి. అస్మై యజ మానాయ స్నానాద్యర్థమాపః శ్రద్ధాం సన్నమంతే జనయంతీతి శ్రుత్యర్థః.

౬ అపాం గతిముపేత్యాద్భిస్సహ జీవానాం గతిమాక్షేప్య సమాధత్తే—అథా ధీత్యాదినా. ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీత్యుక్త్యా వాక్యశేషే 'మాదిమార్గేణాకాశాచ్చంద్రమసం ప్రాప్తా ఇప్రాదికారిణ ఏష సోమో రాజేత్యుక్తః' అతస్సోమరాజశబ్దసామాన్యాదిప్రాదికారిణాం జీవాణాం శ్రద్ధాశబ్దితాద్భిస్సహ మంతే...' ఇతి శ్రద్ధాశబ్దేన తద్దేతవస్తా ఏవాపా లక్ష్యంతే. అతః ప్రశ్ననిరూపణయో రుపపత్తేరిత్యర్థః.

శ్రద్ధాశబ్దితానామపాం పురుషవచస్తేఽసి తద్వేష్టితత్వం జీవస్య న యజ్యతే,

అథ 'య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యపాసతే తే ధూమమభి
సంభవంతీ'త్యుపక్రమ్యేష్టాదికారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన
పథా చంద్రస్తాప్తిం కథయతి 'ఆకాశాచ్చంద్రమసమేష సోమో రాజేతి
తపవేహాపి ప్రతీయంతే తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నో దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వా
తీతి తస్యా ఆహుతేసోమో రాజా సంభవతీ'తి శ్రుతిసామాన్యాత్.
తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్తృసాధనభూతా దధిపయః
ప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయస్త్యాత్ ప్రత్యక్షమేవాపః సంభవంతి,
తా ఆహవనీయే హుతాస్సూక్ష్మా ఆహుతోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తా
నిష్టాదికారిణ ఆశ్రయంతి. తేషాం చ శరీరం నైధనేన విధానేనాంత్యే
ఽగ్నోవృత్తిజో జుహ్వాతి, 'అసౌ స్వర్గాయ లోకాయస్వాహే'తి. తత
స్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్తృసమవాయిన్యః ఆహుతిమయ్య ఆపోఽపూర్వ
రూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదా
నాయ నయంతీతి యత్తదత్ర జుహోతినాభిధీయతే—శ్రద్ధాం జుహ్వా
తీతి. తథాచాగ్నిహోత్రే షట్ ప్రశ్నీనిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణ
'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః' ఇత్యేవమాదినాఽగ్ని
హోత్రాహుతోఽః ఫలారంభాయ లోకాంతరప్రాప్తిర్ధర్మితా. తస్మాదా
హుతిమయీభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహంతి స్వకర్తృఫలోపభోగా

గతిరిహ శ్రద్ధాహుతివాక్యే ప్రతీయత ఇత్యర్థః. తేషాం సూక్ష్మాభిర్ద్రివ్యాపూర్వరూపాభిః
పంచీకృతాభిరద్భిస్సంబంధం వదన్ సహ గతిం వివృణోతి—తేషాం చాగ్నిహోత్రేతి.
నిధనం మరణం తన్నిమిత్తకమంత్యేష్టివిధానం—అసౌ యజమానః స్వర్గాయ గచ్ఛత్వీతి
మంత్రార్థః. హుతద్రవ్యరూపాణామపాం గమనే శ్రుత్యంతరమాహ—తథా చేతి.
ఆగ్నిహోత్రప్రకరణే జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి, 'నత్వే వైనయోస్సాయం
ప్రాతరాహుతోఽస్త్వముత్క్రాంతిం న గతిం న ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిం న పునరావ
త్తిం న లోకం చ ప్రత్యుత్థాయినం వేధే'తి షట్ ప్రశ్నాః కృతాః తేషాం నిర్వ
చనమపి రాజ్ఞేవ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత స్తేంతరిక్షద్వారా దివం
గచ్ఛత స్తే దివమేవాహవనీయం ప్రతిష్ఠాం కుర్వాతే తే దివం తర్పయత స్తే తతః పునరా

అపాదివజ్జీవస్యాశ్రుతత్వాదితి చేత్, న. కుతః, 'అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే

యేతి శ్లిష్యతే. కథం పునరిష్టాదికారిణాం స్వకర్తృఫలోపభోగాయ రంహాణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమాదిప్రతీకేన వర్తనా చంద్రమసమధిరూఢానామన్నభావం దర్శయతి—‘ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతి’తి. ‘తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతీతి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేతాంస్తత్ర. భక్షయంతీ’తి చ సమానవిషయం శ్రుత్యం తరమ్. స చ వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైర్భక్ష్యమాణానాముపభోగస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి
దర్శయతి. 2.

వాశబ్దశోచితదోషవ్యావర్తనార్థః. భాక్తమేషామన్నత్వం స ముఖ్యం ముఖ్యేహ్యాన్నత్వే ‘స్వర్గకామోయజేతే’త్యేవంజాతీయకాధికారశ్రుతిరుపరుధ్యేత. చంద్రమండలేచేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న వర్తేతే తతః పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే భురుషరూపేణోత్తిష్టతః’ ఇతి వాక్యశేషేణ కృతం. సంప్రత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—కథమిత్యాదినా. అత్ర సోమాఖ్యచంద్రస్యాన్నత్వముక్తం నేష్టాదికారిణామితి భ్రాంతినిరాసార్థం శ్రుత్యంతరమాహ—తే చంద్రమితి. యథా యజ్ఞే చమసస్థం సోమమృత్విజః, ఆప్యాయస్వేతి క్రియావృత్తౌ లాట్. పునః పునరాప్యాయ్య పునఃపునరపక్షయ్య భక్షయంతి. ఏవమేతానిష్టాదికారిణోఽన్నరూపాన్ భక్షయంతి దేవా ఇత్యర్థః.

2 అధిక్రియతే పురుషో విధినా సంబధ్యతేఽనేనేత్యధికారః ఫలకామనా.

దత్తమిత్యపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతి’ ఇత్యాదివాక్యశేషేణ ఇష్టాపూర్తకర్తృకారిణాం ప్రతీతేరిత్యర్థః.

సను ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదిమార్గేణ చంద్రలోకం గతానామ్ ‘తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతి’ ఇతి దేవైర్భక్ష్యత్వం శ్రూయతే. అతః కథం తేషాం స్వకర్తృఫలోపభోగసిద్ధిరిత్యత ఆహ—

వాశబ్దః చోదితదోషనిరాసార్థః. తేషామ్ ఇష్టాదికారిణామ్ అన్నత్వం భాక్త

స్యాత్ కిమర్థమధికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహుళం కర్త కుర్యుః. అన్న
 శబ్దశోచనభోగ హేతుత్వసామాన్యాదనన్వేఽప్యపచర్యమాణో దృశ్య
 తే 'యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞాం పశవోఽన్నం విశా'మితి. తస్మాదిష్టప్రీతి
 పుత్రభృత్యమిత్రాదిభిరివ గుణభావోపగతై రిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవి
 హరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్చ
 ర్వణం నిగరణం వా. 'నహ వై దేవా అశ్నంతి న పిబంత్యేతదేవామృ
 తం దృష్ట్వా తృప్యంతీ'తి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి.
 తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ప్రీతి గుణభావోపగతానామప్యప
 భోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామనాత్తవిత్యాచ్చేష్టా
 దికారిణాం దేవోపభోగ్యభావ ఉపపద్యతే. తథాహ్యనాత్తవిదాం
 దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి శ్రుతిః 'అథ యోఽన్యాం దేవతాము
 పాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథాపశురేవం స
 దేవానా'మితి. సచాస్మిన్నపి లోకే ఇష్టాదిభిః కర్తృభిః ప్రీణయన్ పశు
 వద్దేవానాముపకరోతి అముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫల
 ముపభుంజానః పశువదేవ దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే. అనాత్త
 విత్యాత్తథాపి దర్శయతీత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా-అనాత్తవిదో హ్యే
 తే కేవలకర్త్తృణ ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్తృసముచ్చయానుష్ఠాయినః.
 పంచాగ్నివిద్యామిహాత్తవిద్యేత్యుపచరంతి ప్రకరణాత్. పంచాగ్ని
 విద్యాజ్ఞానహీనత్వాచ్చేదమిష్టాదికారిణాం గుణవాదత్వేనాన్న త్వము
 ద్భాస్యతే పంచాగ్నివిద్యాజ్ఞానప్రశంసాయై. పంచాగ్నివిద్యా హీహ

శాస్త్రానర్థకృతవారణాయాన్నత్వం గౌణమితిభావః. కేన దోషేణ దేవభోగ్యతేత్యత
 ఆహ—అనాత్తవిత్యాచ్చేతి. యథాపశుర్భోగ్యవీచమజ్ఞస్య భేదధీమాన్ దేవానాం
 భోగ్య ఇత్యర్థః. ఆత్తశబ్దస్య ముఖ్యత్వబలేన సూత్రాంశం వ్యాఖ్యాన ప్రకృతపంచా
 గ్నయః సూత్రకృతాత్తత్వేనోపచరితా ఇతివ్యాఖ్యాంతరమాహ—అనాత్తే త్యాదిన
 విద్యాస్తుత్యర్థమన్నత్వం న ముఖ్యమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరార్థం సూత్ర కేషంవ్యాచక్షే—

మేవ, న ముఖ్యమ్; అన్యథా 'స్వర్గ కామో యజేత' ఇతి శ్రుతివ్యాకోపః స్యాత్
 ఆతః తేషామనాత్తవిత్యాత్ దేవోపభోగ్యత్వమేవాన్నత్వమ్. తథాపి దర్శయతి

విధిత్సి తా వాక్యతాత్పర్యావగమాత్. తథాహి శ్రుత్యంతరం చంద్ర
మండలే భోగసద్భావం దర్శయతి. 'స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ
పునరావర్తత' ఇతి. తథాన్యదపి శ్రుత్యంతరం 'అథ యే శతం పితౄణాం
జితలోకానామానందాః స ఏకః కర్తదేవానామానందః యే
కర్తౄణా దేవత్వమభిసంపద్యంతే' ఇతిష్టాదికారిణాం దేవైస్సంవసతాం
భోగప్రాప్తిం దర్శయతి. ఏవం భాక్తత్వాదన్న భావవచనస్యేష్టాదికారి
ణోఽత్ర జీవా రంహంతీతి ప్రతీయంతే. తస్మాద్రంహతిసంపరిష్కృత ఇతి
యుక్తమేవోక్తమ్.

సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్

దృష్టస్త్పతిభ్యాం యథేతమనేవంచ. ౮.

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదివర్తనా చంద్రమండల మధిరూఢా
నాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహాత్పరమాంతర్యమశబ్దార్థః.
త్సంపాతముపి త్వాఽదైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే యథేత'మి
త్యారభ్య యావద్రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే
కపూయచరణాశ్చ శ్వాదియోనిమితి. తత్రేదం విచార్యతే—కిం నిరను

తథాహితి. ఏవం గతిపర్యాలోచనయా వైరాగ్యమితి సిద్ధమ్.

ఇదానీం గత్యనంతరభావినీమాగతిం నిరూపయతి. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్
దృష్టస్త్పతిభ్యాం యథేతమనేవం చ—భోక్తవ్యకర్తృసమాప్త్యానంతర్యమశబ్దార్థః.
యథేతమిత్యారభ్య శ్వాదియోనిమిత్యంతం వాక్యం యావత్తావదామ్నాయత ఇతి

అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే' ఇత్యాదిశ్రుతిరిత్యర్థః. తస్మాత్పరలోకభోగార్థం
సూతసంపరిష్కృతస్య రంహణమితి సిద్ధమ్. ౭

పూర్వం కర్తృసమవేతానామపాం పంచమాహుతౌ పురుషాత్తనా పరిణామ
శ్రవణం హేతుమాశ్రిత్య అబాదిభూతపరివేష్టితస్య జీవస్య రంహణముక్తమ్, తద
యుక్తమ్; స్వర్గాదవరోహతాం జీవానాం కర్తాభావేన తత్సమవేతానామపామప్య
భావాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అవరోహతాం కర్తాభావేన తదనుగుణతిర్యగాదియోని

శయా భుక్తకృతస్స కర్తాణోఽవరోహంత్యాహోస్విత్సానుశయా ఇతి.
కింతావత్ ప్రాప్తం నిరనుశయా ఇతి. కుతః-యావత్సంపాతమితి విశే
షణాత్. సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్తాశయఉచ్యతే. సంపతంత్యనేనాస్తాల్లో
కాదముం లోకం ఫలోపభోగాయేతి యావత్సంపాతముపి త్వేతి చ
కృతస్సస్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి. 'తేహం యదా
తత్పర్యవైతి'తి చ శ్రుత్యంతరేణైష ఏవార్థః ప్రదర్శ్యతే. స్యాదేతత్.
యావదముష్టిః లోకే ఉపభోక్తవ్యం కర్త తావదుపభుక్తు ఇతి
కల్పయిష్యామితి. నైవం కల్పయితుం శక్యతే యత్కించేత్యన్యత్ర
పరామర్శాత్. 'ప్రాప్త్యాంతం కర్తణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్.
తస్తాల్లోకాత్పునరేత్యస్తై లోకాయ కర్తణ'ఇతి హ్యపరా శ్రుతిః
యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృతస్స స్యేహ కృతస్య కర్తణస్తత్ర
క్షపితతాం దర్శయతి. అపిచప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్తాణోఽభి
వ్యంజకమ్. ప్రాక్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్తణా ప్రతిబద్ధస్యాభివ్యక్త్య
నుపపత్తేః. తచ్చావిశేషాత్ యావత్కించినారబ్ధఫలం తస్య సర్వ
స్యాభివ్యంజకం, న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం
భవितుమర్హతి. న హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసన్నిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న

యోజనా. అత్ర యావత్సంపాతమితి విశేషణాద్రమణీయచరణా ఇతి వాక్యాచ్ఛ
సంశయమాహ—తత్రేతి. అనుశయః కర్త, అత్ర పూర్వపక్షే కర్తాభావేనాగతేరని
యమాదైర్వరాగ్యాదార్థ్యం సిద్ధాంతే కర్తసత్త్వేనాగతనియమాదైర్వరాగ్యాదార్థ్యమితి
భేదః. తేహమిష్టాదికారిణాం యదా తత్కర్త పర్యవైతి పరిక్షీణం భవతి తదా పునరా
వర్తంత ఇతి శ్రుత్యంతరేణాపి కృతస్స కర్తణశ్చంద్రలోకే భుక్తత్వముచ్యత ఇత్యర్థః.
యావత్పదసంకోచో న యుక్తః శ్రుత్యంతరవిరోధాదిత్యాహ—నైవమితి. అయం
సరో యత్కించినా లోకే కర్త కరోతి తస్యాంతం ఫలం పరలోకే ప్రాప్య కర్తార్థం
పునరాయాతీతి శ్రుత్యర్థః. కర్తాభావే శ్రుతిముక్త్యా యుక్తిమాహ—అపిచేతి.
వ్యక్తిః ఫలోన్ముఖతా, మరణేనాభివ్యక్తసర్వకర్తణః పరలోకభోగస్యావశ్యంభావాః
కర్తాభావ ఇత్యర్థః. చరణాఖ్యశీలమాత్రాదవరోహ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతప్రతిజ్ఞాం వ్యాః

ప్రాప్త్యయోగాన్న కర్తఫలేషు వైరాగ్యమ్, సిద్ధాంతే కర్తణః సత్త్వాదైర్వరాగ్యమితి
ఫలభేదః. ఏవం హి స్వర్గిణామవరోహణం శ్రూయతే—తస్మిన్యావత్సంపాతముపి

పట ఇత్యుపపద్యతే. తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతీత్యేవం ప్రాప్తే
 బ్రూమః.—కృతాత్యయేననుశయవానితి. యేన కర్తృబంధేన చంద్రమస
 మారూఢాః ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభోగేన క్షపితే తేషాం
 యదస్తుయం శరీరం చంద్రమస్యూపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయ
 దర్శనేన శోకాగ్ని సంపర్కాత్ ప్రవీలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాదివ
 హిమకరకే, హుతభుగర్చిస్సంపర్కాదివ ఘృతకాతిన్యమ్. తతః కృతా
 త్యయే కృతస్యేష్టాదేః కర్తృణః ఫలోపభోగేనోపక్షయే సతి సాను
 శయా ఏవేమమవరోహంతి. కేన హేతునా దృష్టస్త్వతిభ్యామి
 త్యాహ. తథాపి ప్రత్యక్షా శ్రుతిస్సానుశయానామవరోహం
 దర్శయతి 'తద్యథహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమ
 ణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియ
 యోనిం వా వైశ్యయోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయచరణా
 అభ్యాశోహయత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా
 సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వేతి. చరణశబ్దేనాత్రానుశయ
 స్సూచ్యతే ఇతివర్ణయిష్యతే. దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్య
 చ్ఛానచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమానః ఆకస్తికత్వాసంభవాదను
 శయసద్భావం సూచయతి. అభ్యుదయ ప్రత్యవాయయోస్సుకృత
 దుష్కృత హేతుత్వస్య సామాన్యతశ్చాస్త్రేణావగమితత్వాత్. స్త్వతి

ష్టే—యేనేత్యాది నా. తత్రావరోహతాం జీవానాం మధ్యే యే కేచిదిహ కర్తృ
 భూమా రమణీయచరణాః పుణ్యకర్తాణః తే పుణ్యయోనిభాజ ఇతి యత్తదభ్యాశోహ
 అవశ్యం హీత్యర్థః. కపూయం పాపం. దృష్టశబ్దస్య శ్రుతమర్థముక్త్వాఽర్థాంతర
 మాహ—దృష్టశ్చేతి. 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్తృణా భవతి పాపః పాపేనే' త్యాది
 శాస్త్రేణసుఖదుఃఖయోర్ధర్మాధర్మ హేతుకత్వమవగతమ్. తతశ్చ జన్మారభ్య దృష్టో భోగః
 కర్తృ హేతుకః, భోగత్వాత్, స్వర్గభోగవదిత్యనుశయసిద్ధిః. విపక్షే చ హేత్వభావా
 ద్భోగస్యాకస్తికత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః. స్త్వతావాశ్రమా ఆశ్రమిణః ప్రేత్య మృత్వా
 లోకాంతరే కర్తృఫలం భుక్త్వా తతశ్చేషేణానుభూతాదన్యేన కర్తృణాననుశయాభ్యేన

త్వాదైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే' ఇత్యాది. తత్ర కిం స్వర్గాదవరోహంతః

రపి 'వణ్ణా ఆశ్రమాశ్చస్వకర్త నిష్ఠాః ప్రేత్య కర్త ఫలమనుభూయ తత
 శ్చేషేణ విశిష్టదేశకులజాతిరూపాయశ్శ్చుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో
 జన్త ప్రతిపద్యంత' ఇతి సానుశయానామేవావరోహం దర్శయతి. కః
 పునరనుశయో నామేతి, కేచిత్తావదాహుః—స్వగార్థస్య కర్తణో
 భుక్తఫలస్యావశేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాండానుసారిస్నేహవత్.
 యథా హి స్నేహభాండం రిచ్యమానం న సర్వాత్తనా రిచ్యతే
 భాండానుసార్యేవ కశ్చిత్స్నేహశేషోఽవతిష్ఠతే తథానుశయోఽపీతి,
 నను కార్యవిరోధిత్యాదదృష్టస్య న భుక్తఫలశేషావస్థానం న్యాయ్యమ్.
 నాయం దోషః. న హి సర్వాత్తనా భుక్తఫలత్వం కర్తణః ప్రతిజానీ
 మహే. నను నిరవశేషకర్త ఫలోపభోగాయ చంద్రమండలమారూఢః.
 బాధమ్. తథాపి స్వల్పకర్తావశేషమాత్రేణ తత్రావస్థానం నలభ్యతే.
 యథా కిల కశ్చిత్స్వేదకః సకలైస్సేవోపకరణైః రాజకులముపస్మృష్ట
 శ్చిరప్రవాసాత్ పరిక్షీణబహుపకరణశ్చత్రపాదుకాదిమాత్రావ
 శేషో న రాజకులేఽవస్థాతుం శక్నో త్యేవమనుశయమాత్రపరిగ్రహో
 న చంద్రమండలేఽవస్థాతుం శక్నోతీతి. నచైతద్వృక్తమివ, న హి
 స్వగార్థస్య కర్తణో భుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే కార్య

పునర్జన్త ప్రతిపద్యంత ఇతి సంబంధః. విశిష్టా దేశాదయో మేధాంతా దశగుణా యేషు
 తే తథోక్తాః. శ్రుతం జ్ఞానం వృత్తమాచారః. స్వాభిమతానుశయం వక్తుం పృచ్ఛ
 తి—కః పునరితి. కృతస్య కర్తణః స్వర్గే భోగే సతి భుక్తస్య కర్తణో లేఖోఽను
 శయస్తద్వానవరోహతి, భాండే స్నేహలేశస్య దృష్టత్వాత్ తతశ్చేషేణేతి స్మృతే
 శ్చేత్యేకదేశివ్యాఖ్యామాహ—కేచిదిత్యాదినా. రిచ్యమానం స్నేహేన వియుజ్య
 మానం. నను భోగనాశ్యత్వాత్కర్తణో లేఖో న యుక్త ఇతి శంకతే—నన్వీతి.
 కృత్స్వకర్తణో భోగే జాతే నాశస్స్యాత్ న తు భోగో జాత ఇతిపరిహారార్థః
 భోగో న జాయత ఇత్యయుక్తమితి శంకతే—నన్వీతి. భోగస్సావశేషో జాతః
 సమాధత్తే—బాధమిత్యాదినా. ఇదమేకదేశివ్యాఖ్యానం దూషయతి—న చేతి. ';

సానుశయాః, ఉత నిరనుశయా ఇతి సందేహో, నిరనుశయా ఇతి పూర్వః
 సిద్ధాంతస్తు—కృతస్య స్వర్గప్రాపకకర్తజాతస్య భోగేన ఆత్యయే నాశే ఆనుశం

విరోధిత్యాదిత్యుక్తమ్. న న్వేతదప్యక్తం న స్వర్గఫలస్య కర్తృణో నిఖ
 లస్య భుక్తఫలత్వం భవతీతి. తదేతదపేశలమ్. స్వర్గార్థం కిల కర్తృ స్వర్గ
 స్థస్యైవ స్వర్గఫలం నిఖిలం న జనయతి స్వర్గచ్యుతస్యాపి కంచితఫల
 లేశం జనయతీతి న శబ్దప్రమాణకానామీదృశీ కల్పనాఽవకల్ప్యతే.
 స్నేహభాండే తు స్నేహలేశానువృత్తిర్దృష్టత్వాదుపపద్యతే. తథా
 సేవకస్యోపకరణలేశానువృత్తిర్దృశ్యతే. నత్విహ తథా స్వర్గఫలస్య
 కర్తృణో లేశానువృత్తిర్దృశ్యతే నాపి కల్పయితుం శక్యతే, స్వర్గఫలత్వ
 శాస్త్రవిరోధాత్. అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్ న స్వర్గఫలస్యేష్టాదేః
 కర్తృణో భాండాసుసారి స్నేహవదేకదేశోఽనువర్తమానోఽనుశయ
 ఇతి. యది హి యేన సుకృతేన కర్తృణేష్టాదినా స్వర్గమన్వభూవన్
 తస్యైవ కశ్చిదేకదేశోఽనుశయః కల్ప్యతే తతోరమణీయ ఏవైకోఽను
 శయస్యాస్మిన్న విపరీతః, తత్రేయమనుశయవిభాగశ్చ తిరుపరు ధ్యేత
 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అథ యఇహ కపూయచరణాః' ఇతి, తస్మా
 దాముష్మికఫలే కర్తృజాతే ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్తారంతర
 జాతమనుశయస్తద్వంతోఽవరోహంతీతి. యదుక్తం యత్కించేత్య
 విశేషపరామర్శాత్సర్వస్యేహ కృతస్య కర్తృణః ఫలోపభోగేనాంతం
 ప్రాప్య నిరనుశయా అవరోహంతీతి. నైతదేవమ్, అనుశయసద్భావ
 స్యావగమితత్వాత్. యత్కించిదిహ కృతమాముష్మికఫలం కర్తారభి
 భోగం తత్సర్వం ఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే. యదప్యక్తం

కామో యజేతే'త్యాదిశాస్త్రేణ స్వర్గభోగార్థం కర్తృ చోదితం, తచ్ఛేషస్య మర్త్య
 భోగహేతుత్వే శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః. కించ స్వర్గహేతుకర్తృ శేషాదవరోహే కపూ
 యోన్యాపత్తిశ్చ తివిరోధ ఇత్యాహ—అవశ్యం చేతి. స్వాభిమతమనుశయమా
 —తస్మాదితి. పూర్వపక్షవీజమనూద్య దూషయతి—యదిత్యాదినా. క్షపయిత్వా
 గ్రనరాగచ్ఛంతీతి ప్రాప్యంతమితి వాక్యేన గమ్యత ఇతి యోజనా. జన్తారభ్య దృష్ట
 భోగలింగానుగృహీతయా రమణీయకపూయచరణశ్చ త్యా విహికానుశయాభ్యుక్త
 విశేషపరయా విరోధాత్ యత్కించేతి యావత్సంపాతమితి చ సామాన్యశబ్దయో
 అనుశయశబ్దేనాముష్మికఫలప్రాపకకర్తాతిరిక్తం కర్తృచ్యతే తద్వానేవావరోహతి. కుతః,

ప్రాయణమవిశిష్టత్వాదనారబ్ధఫలం కృత్స్న మేవ కర్తాభివ్యంజకీ, తత్ర
 కేనచిత్ కర్తృణాముష్మిన్ లోకే ఫలమారభ్యతే కేనచిదస్మిన్నిత్యయం
 విభాగో న సంభవతీతి. తదప్యనుశయసద్భావప్రదర్శనేనైవప్రత్యుక్తమ్
 అపిచ కేన హేతునా ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్తృణోఽభివ్యంజకం
 ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి వక్తవ్యమ్. ఆరబ్ధఫలేన కర్తృణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య
 వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ ప్రాయణకాలే వృత్త్యుద్భవో
 భవతీతి యద్యుచ్యేత తత్ర వక్తవ్యం, యథైవ తర్హి ప్రాక్ ప్రాయ
 ణాదారబ్ధఫలేన కర్తృణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిః,
 ఏవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్తృణో యుగపత్ఫ
 లారంభాసంభవాద్బలవతాపి ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్య వృత్త్యుద్భవాను
 పపత్తిరితి. న హా నారబ్ధఫలత్వసామాన్యేన జాత్యంతరోపభోగ్యఫల
 మప్యనేకం కర్తైక కా ప్రాయణే యుగపదభివ్యంజకం సదేకాం జాతి
 మారభత ఇతి శ్యం వక్తుమ్, ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్, నాపి
 కస్యచిత్ కర్తృణః ప్రాయణేఽభివ్యంజకీః కస్యచిదుచ్ఛేద ఇతి శక్యతే
 వక్తుం ఏకాంతికఫలత్వవిరోధాత్. న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతు
 భిర్వి నా కర్తృణాముచ్ఛేదస్సంభావ్యతే. స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్తృణా

రాముష్మికవిషయత్వేన సంశోచో వాచ్య ఇతి భావః. మరణం కృత్స్నకర్తాభివ్యంజక
 మిత్యయుక్తం, ఉక్తానుశయశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ — తదపీతి. బలవదనారబ్ధకర్త
 ప్రతిబంధాచ్చ న కృత్స్నకర్తాభివ్యంజకీత్యాహ — అపిచేత్యాదినా. తస్య కృత్స్న
 కర్తాభివ్యంజకత్వే హేతుర్నాస్తీతి భావః — ప్రశ్నం మత్వోత్తరం శంకతే. ఆరబ్ధేతి.
 ఆరబ్ధపత్ అనారబ్ధస్యాపి బలవతః ప్రతిబంధకత్వాన్న సర్వకర్తృణః ఫలదానాయాభి
 వ్యంజిరితి సమాధత్తే — యథేతి. అనారబ్ధఫలత్వావిశేషాత్ సర్వకర్తృణామభివ్యంజిమా
 శంక్య మిథో విరుద్ధస్వర్గనరకాదిదేహఫలానామేకదేహారంభకత్వాసంభవ ఉక్తస్తం
 వివృణోతి — న హీతి. అస్తు తర్హి దుర్బలస్య కర్తృణో నాశ ఇత్యత ఆహ — నాపీతి.
 నాశుక్తం క్షీయతే కర్తృత్వేకాంత ఉత్సర్గః, న చ ప్రాయశ్చిత్తబ్రహ్మజ్ఞానభ్యానైర్బా
 ధ్యతే న మరణమాత్రేణేత్యర్థః. మరణేన దుర్బలకర్తావినాశే మానమాహ — స్మృతిరితి.

దృష్టస్మృతిభ్యామ్ 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం
 యోనిమాపద్యేరన్...' ఇత్యాద్యా దృష్టా ప్రత్యక్షా శ్రుతిః, 'ప్రేత్య కర్తృఫలమను

ప్రతిబద్ధస్య కర్తాంతరస్య చిరమవ్యవస్థానం దర్శయతి “కదాచిత్సు
కృతం కర్త కూటస్థమిహ తిష్ఠతి, మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖా
ద్విముచ్యతే” ఇత్యేవంజాతీయా. యది చ కృత్స్న మనారబ్ధఫలం కర్తై
కస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభేత తత
స్వర్గనరకతిర్యగ్యోనిషు అధికారానవగమాద్ధర్మాధర్మానుత్పత్తౌ నిమి
త్తాభావాన్నోత్తరా జాతిమపపద్యేత. బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య
కర్తృణోఽనేకజన్త నిమిత్తత్వం స్మర్యమాణముపదుద్యేత, న చ ధర్మా
ధర్మయోః స్వరూపఫలసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం
శక్యం సంభావయితుమ్ న చ దృష్టఫలస్య కర్తృణః కారీర్యాదేః
ప్రాయణమభివ్యంజకం సంభవతీత్యవ్యాపికా హీయం ప్రాయణ
స్యాభివ్యంజకత్వకల్పనా, ప్రదీపోపన్యాసోఽపి కర్తృబలాబలప్రదర్శనే
నైవ ప్రతినీతః, స్థూలసూక్ష్మరూపాభివ్యక్తివచ్ఛేదం ద్రష్టవ్యమ్,
యథాహి ప్రదీపస్సమానేఽపి సన్నిధానే స్థూలం రూపమభివ్యవన్తి

కర్తృనాశపక్షం నిరస్య ప్రకృతకృత్స్నకర్తాభివ్యక్తిపక్షే దోషాంతరమాహ—యది
చేతి. కృత్స్నకర్తృణామేకస్మిన్ దేవాదిజన్తని భోగేన క్షయాత్ న జన్తాంతరం
స్యాత్ జ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యాదిదేవస్య కష్టాదశాస్యాదిత్యర్థః “శ్వసూకరఖరో
‘ప్రాణాం గోజావిమృగపక్షీణాం. చండాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛ
తీ’త్యాదిస్త్పృతివిరోధాచ్చ న సర్వకర్తృణామేకజన్తారంభకత్వమిత్యాహ—బ్రహ్మేతి.
నన్వేకస్య కర్తృణః కథమనేకజన్తఫలకత్వం, అదృష్టత్వాదిత్యతాహ—నచేతి. కించ
వ్యంజకత్వేఽపి మరణస్య కిం సర్వకర్తృవ్యంజకత్వం కల్పితే, ఉత యత్కించితక్ర్తృ
వ్యంజకత్వం, నాద్యః, ఇహ కృతకారీర్యాదేరత్రైవ ఫలహేతోర్తరణవ్యంజనత్వా
సంభవాదిత్యాహ—నచేతి. ద్వితీయం నిరస్యౌ పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి—
ప్రదీపేతి. రూపాణాం ప్రదీపవన్తరణం న కస్యచిదపి కర్తృణో వ్యంజకం కింతు ప్రబల
కర్తృప్రతిబంధాభావే దుర్బలం వ్యంజ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం మరణస్య వ్యంజకత్వానంగీ
కారేణ ప్రదీపదృష్టాంతో నిరస్తః, అంగీకారేఽప్యనుకూలౌ దృష్టాంత ఇత్యాహ—
స్థూలేతి. సూక్ష్మమనుష్యాతరూపమితి మరణే సర్వకర్తాభివ్యక్త్యసిద్ధిరితి శేషః. ఏవం

భూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశకాలకులరూపాయుః శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో
జన్త ప్రతిపద్యంతే’ ఇతి స్పృతిః, తాభ్యామనుశయవంత ఏవావరోహంతీతి గమ్యతే.

నసూక్ష్మం, ఏవం ప్రాయణం సమానేఽప్యనారబ్ధఫలస్య కర్తజాతస్య
ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్తణో వృత్తిముద్భావయతి న దుర్బల
స్యేతి తస్మాచ్ఛ్చుత్తిస్త్యుతిన్యాయవిరోధాదశ్లిష్టోఽయమశేషకర్తాభి
వ్యక్త్యభ్యుపగమః, శేషకర్త సద్భావేఽనిర్తోక్షప్రసంగ ఇత్యయమప్య
స్థానే సంభ్రమః. సమ్యద్గర్భనాదశేషకర్తక్షయశ్చ తేః తస్మాత్ స్థితమేత
దనుశయవంతోఽవరోహంతీతి. తే చావరోహంతో యథేతమనేవం
చావరోహంతి. యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః. అనేవమితి తద్విపర్య
యేణేత్యర్థః. ధూమాకాశయోః పితృయాణేఽధ్వన్యపాత్యయోర
వరోహే సంకీర్తనాత్ యథేతం శబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే,
రాత్ర్యాద్యసంకీర్తనాదభ్రాద్యుపసంఖ్యానాచ్చ విపర్యయోఽపి ప్రతీ
యతే.

సర్వకర్తసంఘ ఏకజన్తారంభక ఇత్యైకభవికః కర్తాశయ ఇతి మతనిరాసముపసంహరతి-
తస్మాదితి. చరణశ్రుత్యా 'తతశ్చేషే'ణేత్యాదిస్త్యుత్యా 'ప్రబలప్రతిబంధా'దితి
న్యాయేన చానభివ్యక్తకర్తసద్భావాదిత్యర్థః. నను ముక్త్యనుపపత్త్యాఽజ్ఞీకార్య ఏక
భవిక ఇత్యత ఆహ—శేషేతి. సూత్ర శేషం వ్యాచక్షే—తే చేత్యాదినా. అవ
రోహమార్గ ఇత్థం శ్రూయతే 'తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్యా అభైతమేవాధ్వానం
పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి
ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా
ప్రవర్షతి త ఇహ ప్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే అతో
వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ
ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యంత'ఇతి. ధూమా
ద్యధ్వనా యథేతం యథాగతం తథేతమధ్వానం పునరాయాంతీత్యుక్త్వా ధూమాది
రూపపితృమార్గస్య రాత్ర్యాదికం నోక్తం, అధికం చాభ్రాదికముక్తమితి మత్వా సూత్ర
కృతోక్తం యథేతమనేవం చేతి. అవశిష్టశ్రుత్యర్థోఽగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి.

తే చ యేన మార్గేణ చంద్రలోకమారూఢాః తేనైవావరోహంతి కిం తద్విపరీతే
నేత్యాకాంతాయామాహ—యథేతమనేవం చ. యథేతం యథాగతం ధూమాది
మార్గేణ అనేవం చ తద్విపర్యయేణ వక్ష్యమాణాభ్రాదిమార్గేణావరోహంతీత్యర్థః.

సూ. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి

కార్ణాజినిః. ౯.

అథాపి స్యాద్యా శ్రుతిరనుశయసద్భావ ప్రతిపాదనాయోదాహృతా 'తద్యథహ రమణీయచరణాః' ఇతి సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నానుశయాత్, అన్యచ్ఛరణమన్యోఽనుశయః, చరణం చారిత్రమాచారః శీలమిత్యనర్థాంతరం అనుశయస్తు భుక్త ఫలాత్ కర్తృణోఽతిరిక్తం కర్తాభిప్రేతం శ్రుతిశ్చ కర్తృచరణే భేదేన వ్యపదిశతి, 'యథాకారీ యథాచారి తథా భవతీ' తి 'యాన్యనవ ద్యానీ కర్తాణి తాని నేవితవ్యాని నో ఇతరాణి యాన్యస్తాకగ్ం సుచరి తాని తాని త్వయోపాస్యానీ' తి చ, తస్మాచ్ఛరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతే ర్నానుశయసిద్ధిరితి చేన్నైష దోషః, యతోఽనుశయోపలక్షణార్థే వైషా చరణశ్రుతిరితి కార్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే.

సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్న తదపేక్షత్వాత్. ౧౦

స్యాదేతత్, కస్తాత్పునశ్చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం విహాయ

౯. సంప్రతి శ్రుతిస్థచరణశబ్దమాక్షేపపూర్వకం సూత్రకృద్వాచ్యచక్షే—చరణాదితి చేదితి. "అద్రోహస్సర్వభూతేషు కర్తృణా మనసా గిరా. అనుగ్రహశ్చ జ్ఞానం చ శీలమేతద్విదుర్భుధాః" ఇతి స్మృతావుక్తా అద్రోహదయశ్శాస్త్రాశ్చరణ రూపం చ శీలం సర్వకర్తాంగముక్తం తద్వాచకం చరణపదమంగినః శ్రౌతాదికర్తృణో లక్షకం 'కర్తృణ ఏవోత్తరావస్థాధర్తాధర్తాఖ్యాపూర్వ' మితి కర్తృలక్షణయైవ తద భిన్నాపూర్వాఖ్యానుశయసిద్ధిరితి కార్ణాజినిమతమ్.

౧౦. తజేవ శంకా సమాధానాభ్యామాహ—ఆనర్థక్యమితిచేదిత్యాదినా సూత్రేణ. చరణశబ్దవాచ్యమైవ గ్రహణ సంభవాన్న లక్షణా యుక్తేతి శంకిత్వైవ

నను 'రమణీయచరణాః' ఇతి శ్రుతిః చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి, నాను శయాత్. అన్యచ్ఛరణమన్యోఽనుశయ ఇతి నానుశయసిద్ధిరితి చేత్, న. యతః కార్ణాజినిగాచార్య ఇయం చరణశ్రుతిరనుశయోపలక్షణార్థేతి మన్యతే.

లాక్షణికోఽనుశయః ప్రత్యాయ్యతే. నను శీలస్యైవ శ్రౌతస్య విహిత
ప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాధురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవి
ష్యతి, అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగంతవ్యమ్, అన్యథా
హ్యనర్థక్యమేవ శీలస్య ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైష దోషః. కుతః, తద
పేక్షత్వాత్. ఇష్టాది హి కర్తృజాతం చరణాపేక్షమ్. న హి సదాచార
హీనః కశ్చిదధికృతస్సౌత్. 'ఆచారహీనం న పునంతి వేదాః' ఇత్యా
దిస్త్యుతిభ్యః. పురుషార్థత్వేఽప్యాచారస్య నానర్థక్యమ్. ఇష్టాదౌ హి
కర్తృజాతే ఫలమారభమాణే తదపేక్షవవాచారస్తత్రైవ కంచిదతి
శయమారప్యతే. కర్తృ చ సర్వార్థకారీతి శ్రుతిస్త్యుతిప్రసిద్ధిః, తస్మా
త్కర్తృవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యాపత్తేః కారణభూత
మితి కార్ణాజినేర్థతమ్. న హి కర్తృణి సంభవతి శీలాద్యోన్యాపత్తి
ర్యుక్తా. న హి పద్భ్యాం పలాయతుం పారయమాణో జానుభ్యాం
రంహితుమర్హతీతి.

బ్రూతే—నన్వితి. ప్రతిషిద్ధం శీలం క్రోధాన్యతాదిరూపం. కించ శీలస్య నిష్ఫలత్వా
యోగాచ్ఛ్చుతయోన్యాపత్తిస్తస్యైవ ఫలం నానుశయస్యేత్యాహ—అవశ్యం చేతి.
'వేదాస్తదర్థకర్తృణాచారం వినా న ఫలంతీ'తి స్తుత్యా శీలస్య కర్తాంగత్వాన్న పృథ
క్కలాపేక్షా, అంగిఫలేనార్థవత్త్వాత్. న చాంగమాత్రాద్యోన్యాపత్తిః ఫలమితివాచ్యం
అంగస్య నిష్ఫలత్వేన ముఖ్యార్థస్యాచారస్య గ్రహణాయోగాల్లక్షణా యుక్తేతి సమా
ధానార్థః. యద్యాచారస్య స్నానాదివత్ పురుషసంస్కారతయా పురుషార్థత్వం
తదాప్యవిరోధ ఇత్యాహ—పురుషార్థత్వేఽపీతి. అంగావబద్ధో సాన్తివదాచారోఽర్థవా
నిత్యర్థః. అస్తు తర్హి శీలాఖ్యాచారాదేవ యోన్యాపత్తిరిత్యాశంక్య 'పుణ్యో వై
పుణ్యేన కర్తృణే' త్యాది శ్రుత్యాది విరోధాన్నైవ మిత్యాహ—కర్తృ చేతి. పారయ
మాణః శక్తః. యద్యప్యక్రోధాది రూపం శీలం సాధారణధర్మాత్తకం విశేషరూపాత్
కర్తృణోఽభిన్నం తథాపి చరణాచారశబ్దౌ కర్తృవాచినావేవ న శీలవాచకానితి న
లక్షణావసర ఇతి బాదరిమతమ్.

నను చరణశ్రుతేర్దుఖ్యాచారార్థపరిత్యాగేన అనుశయార్థకత్వే అనర్థక్యః
చేత్, న. దృష్టాదికర్తృణామాచారనిర్వర్త్యత్వేన చరణాపేక్షత్వాత్ చరణశ్రుతే
వత్త్వమిత్యర్థః.

సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః. ౧౧

బాదరిస్త్యాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేన ప్రత్యా య్యేతే ఇతి మన్యతే. చరణమనుష్ఠానం కర్తేత్యనర్థాంతరమ్. తథాహ్య విశేషేణ కర్తమాత్రే చరతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యోహీష్టా దిలక్షణం పుణ్యం కర్త కరోతి తం లోకికా ఆచక్షతే ధర్మం చర త్యేష మహాత్మేతి. ఆచారోఽపి ధర్మవిశేష ఏవ. భేదవ్యవదేశస్తు కర్త చరణయోర్బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనాప్యవపద్యతే. తస్మాద్రమణీయచరణాః ప్రశస్తకర్తాణః, కపూయచరణా నిందితకర్తాణ ఇతి నిర్ణయః.

సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చశ్రుతమ్. ౧౨.

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసంగచ్ఛంతీత్యుక్తం యేత్వితరే ఇష్టాది కారిణస్తేఽపి కిం చంద్రమసం గచ్ఛంతి ఉత న గచ్ఛంతీతి చింత్యతే. తత్ర తావదాహ—ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యేతన్న,

౧౧. ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—సుకృతేతి. చరణశబ్దార్థమువసంహరతి— ఆచారోఽపీతి. కర్తణవివాచారత్వే యథాకారీత్యాదిభేదోక్తిః కథ మిత్యతాహ— భేదవ్యవదేశ ఇతి. నిరుపపదాచారశబ్దాత్ సదాచారరూపా ఏశేషా భాతి, అతస్తత్స మభివ్యాహృతః కర్తసామాన్యవాచకో యథాకారీతి శబ్దస్తదితరవిశేషవరః, ఏవమస వద్యాని కర్తాణీతి సామాన్యతోఽస్తాకం సుచరితాసీతి విశేష ఇతి వివేకః, తస్మాదను శయబలాదాగత్యవశ్యంభావానుసంధానాద్వైరాగ్య మితి సిద్ధమ్.

౧౨. ఏవం పుణ్యాత్తనాం గత్యాగతిచింతయా వైరాగ్యం నిరూప్య పాపినాం తచ్చింతయా తన్నిరూపయతి—అనిష్టాదికారిణామపీతి. 'యేవై శేచే'త్యవిశేషశ్రుతేర్వై

వస్తుతః కర్తచరణయోర్న భేద ఇత్యాహ—

బాదరిస్త్యాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేనోచ్యతే ఇతి మన్యతే, గోకే ఇష్టాదికారిణి 'ధర్మం చరతి' ఇతి కర్తచరణయోరభేదేన ప్రయోగదర్శనాత్. అతః ఇష్టాదికారిణాం చంద్రలోకం గతానాం పునరవరోహార్థమనుశయోఽస్మీతి సిద్ధమ్.

కస్తాత్, యతోఽనిష్టాదికారిణామపి చంద్రమండలం గంతవ్యత్వేన శ్రుతమ్. తథాహ్యవిశేషేణకౌషీతకినస్సమామనంతి—‘యేవై కేచాస్తాల్లోకాత్ ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి’ తి. దేహారంభోఽపి చ పునర్జాయమానానాం నాంతరేణ చంద్రప్రాప్తిమవకల్పేయత, పంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాత్, తస్మాత్సర్వఏవ చంద్రమసమాసీదేయుః. ఇష్టాదికారణామితరేషాం చ సమానగతిత్వం నయుక్తమితిచేన్న, ఇతరేషాం చంద్రమండలేభోగాభావాత్.

సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషా మారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్. ౧౩.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి, నైతదస్తి, సర్వే చంద్రమసం వస్వతగ్ సంగమనం జనానామితి శ్రుతేశ్చ సంకయే ప్రథమాధికరణేన సిద్ధనియమాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచక్షే—తథేత్యాదినా. యమరాజం పాపి జనానాం సమ్యగ్గమ్యం, హవిషా ప్రీణయతేతి శ్రుత్యర్థః. పూర్వపక్షే పుణ్యవతామేవ చంద్రగతిరితి నియమాభావాత్ పుణ్యవైయర్థ్యం పాపాద్వైరాగ్యాదార్థ్యం చేతి ఫలం, సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోకదర్శనమపి నాస్తీతి పుణ్యార్థవత్త్వం వైరాగ్యదార్థ్యం చేతి ఫలం, పంచమాగ్నౌ దేహారంభ ఇతి నియమాత్ పాపినామపి ప్రథమద్యులోకాగ్నిప్రాప్తిర్వాచ్యేత్యాహ—దేహారంభ ఇతి. పాపినాం స్వర్గభోగాభావేఽపి మార్గాంతరాభావాచ్ఛంద్రగతిరితి భావః.

౧౩. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—తు శబ్ద ఇత్యాదినా. సంయమనే యమ

పూర్వమ్ ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛంతీత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్; అనిష్టాదికారిణోఽపి గచ్ఛంత్యితిక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షేఽనిష్టాదికారిణామవిశేషేణ చంద్రలోకగతేరిష్టాధికరణం వ్యర్థమ్, సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోకగత్యభావాత్ తదర్థమిష్టాదికరణం సామితి ఫలభేదః, అత్ర పాపినాం చంద్రలోకగతిరస్తి న పేతి సందేహే, పూర్వపక్షః—అనిష్టాదికారిణామపి చంద్రలోకగమనమ్ ‘యేవై కేచాస్తాల్లోకా’

గచ్ఛంతీతి. కస్తాత్, యతోభో గాయైవ హి చంద్రారోహణం న నిష్ప్రయోజనం, నాపి ప్రత్యవరోహాయైవ, యథా కశ్చిద్వృక్షమారోహతి పుష్పఫలోపాదానాయ న నిష్ప్రయోజనం నాపి పతనాయైవ. భోగశ్చానిష్టాదికారిణాం చంద్రమసి నాస్తీత్యుక్తమ్, తస్మాదిష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసమారోహంతి నేతరే. తే తు సంయమనం యమాలయమవగాహ్య స్వదుశ్చరితానురూపాయామీర్యాతనా అనుభూయ పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవరోహంతి, ఏవం భూతౌ తేషామారోహావరోహశా భవతః. కుతః, తద్గతిదర్శనాత్. తథాహి యమవచనసరూపా శ్రుతిః ప్రయతామనిష్టాదికారిణాం యమవశ్యతాం దర్శయతి— “నసాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూఢం, అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే” ఇతి. ‘వైవస్వతగ్ం సంగమనం జనానా’ మిత్యేవంజాతీయకం చ బహ్వేవ యమవశ్యతాప్రాప్తిలింగం భవతి.

లోకే యమకృతా యాతనా అనుభూయూవరోహంతీత్యేవం ఆరోహావరోహా వితి యోజనా సూత్రస్య జ్ఞేయా. ప్రయతాం మృత్వా గచ్ఛతాం. సమ్యక్పరస్తాత్ ప్రాప్యత ఇతి సంపరాయః పరలోకః, తదుపాయః సాంపరాయః, బాలమజ్ఞం విశేషతో విత్తరాగేణ మూఢం మోహాత్ ప్రమాదం కర్వంతం ప్రతి న భాతి. స చ బాలోఽయం స్త్రీవిత్రాదిలోకోఽస్తి న పరలోకోఽస్తితి మానీ, స మే మమ యమస్య వశమాప్నోతీత్యర్థః.

త్ప్రియంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి’ ఇతి శ్రుతమ్. అతో ధర్మిణ ఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛంతీత్యేతదసంగతమిత్యర్థః.

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

తు శబ్దః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. సంయమనే యమాలయే స్వపాపానురూపాః యామీర్యాతనాం అనుభూయ పునరిమం లోకం ప్రత్యవరోహంతి ఇత్యేవంభూతా వేవ తేషాం పాపినామారోహావరోహశా భవతః. కుతః, తద్గతిదర్శనాత్ ‘అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే’ ఇతి శ్రుతౌ యమవశత్వ లక్షణతద్గతేర్దర్శనాదిత్యర్థః.

సూ. స్మరంతి చ. ౧౪.

అపిచ మనుష్యాసప్రభృతయశ్శిష్టాస్సంయమనే పురే యమా
యత్తం కపూయకర్తృవిపాకం స్మరంతి నాచికేతోపాఖ్యానాదిషు.

అపిచ సప్త. ౧౫.

అపిచ సప్త నరకా రౌరవప్రముఖా దుష్కృతఫలోపభోగ
భూమిత్యేన స్మర్యంతే పౌరాణికైః, తాననిష్టాదికారిణః ప్రాప్నువంతి,
కుతస్తే చంద్రం ప్రాప్నుయురిత్యభిప్రాయః నను విరుద్ధమిదం యమా
యత్తా యాతనాః పాపకర్తాణోఽనుభవంతీతి, యావతా తేషు రౌర
వాదిష్వన్యే చిత్రగుప్తాదయో నామాధిష్ఠాతారః స్మర్యంత ఇతి,
నేత్యాహ—

సూ. తత్రాపిచ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౧౬.

త్యేష్వపి సప్తసు నరకేషు తస్యైవ యమస్యాధిష్ఠాత్పత్వవ్యా
పారాభ్యుపగమాదవిరోధః. యమప్రయుక్తా ఏవ హి తే చిత్రగుప్తా
దయోఽధిష్ఠాతారః స్మర్యంతే.

౧౪—౧౬. పాపినాం యమశ్చ తావాదివిశేషశ్రుతిస్త్పృతిబవాత్ 'యవై
కేచే'త్యవిశేషశ్రుతిరిష్టాదికారివిషయత్వేన వ్యాఖ్యేయేతి భావః. సూత్రత్రయస్య
భాష్యం సుబోధమ్.

మన్వాదయః శిష్టాః పాపినాం నరకభోగం స్మరంతి. అతశ్చ ధర్మిణామేవ
చంద్రలోకగమనం నాన్యేషామిత్యర్థః.

అపి చ సప్త రౌరవాదయో నరకాః పాపఫలభూమిత్యేన స్మర్యంతే పౌరా
ణికైః; తాన్ పాపినః ప్రాప్నువంతి, న చంద్రలోకమిత్యర్థః.

నను పాపినో యామిర్యాతనా అనుభవంతీతి యదుక్తమ్, తదసంగతమ్; రౌర
వాదౌ చిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాత్పత్వస్మరణాదిత్యత ఆహ—

తత్రాపి చ రౌరవాదిషు తస్యైవ యమస్యాధిష్ఠాత్పత్వవ్యాపారాదవిరోధ.
చిత్రగుప్తాదీనాం యమప్రయుక్తత్వాదితి భావః.

సూ. విద్యాకర్తణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్. ౧౭.

పంచాగ్నివిద్యాయాం 'వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సంపూ ర్యతే' ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే శ్రూయతే, 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణచన తానీమాని యద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవంతి జాయస్వమియస్వేత్యేతత్ప్రతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకోన సంపూర్యతే' ఇతి తత్రైతయోః పథోరితి విద్యాకర్తణోరిత్యే తత్. కస్తాత్, ప్రకృతత్వాత్, విద్యాకర్తణీ హి దేవయానపితృయాణయోః పథోః ప్రతిపేదే ప్రకృతే. 'తద్యిథ్యం విదు' రితి విద్యాతయా ప్రతిపత్తవ్యో దేవయానః పంథాః ప్రకీర్తతః, 'ఇష్టాపూర్వేదత్త' మితి కర్త తేన ప్రతిపత్తవ్యః పితృయాణఃపథాః ప్రకీర్తతః, తత్ప్రక్రియా యాం 'అథైతయోఃపథోర్న కతరేణచనే'తి శ్రుతమ్. ఏతదుక్తం భవతి యే న విద్యయా సాధనేన దేవయానే పథ్యధిక్యతాః నాపి కర్తణా పితృయాణే తేషామేష యద్రజంతులక్షణోఽసకృదావర్తీ తృతీయః పంథా భవతీతి, తస్మాదపి నానిష్ఠాదికారిభిశ్చంద్రమాః ప్రాప్యతే. స్యాదేతత్, తేఽపి చంద్రబింబమారుహ్యా తతోఽవరుహ్యా యద్రజంతుత్వం ప్రతిపత్స్యంత ఇతి, తదపి నాస్తి, ఆరోహణార్థక్యాత్. అపిచ సర్వేషు ప్రయత్ను చంద్రలోకం ప్రాప్నువత్స్వసౌ లోకః ప్రయద్భి

౧౭. యదుక్తం మార్గాంతరాభావాత్ పాపినామపి చంద్రగతిరితి తన్న, తృతీయమార్గ శ్రుతేరిత్యాహ—విద్యాకర్తణోరితి. మార్గద్వితయోక్త్యనంతరం తృతీయమార్గోక్తినమారంభార్థః శ్రుతావధశబ్దః. ఏతయోర్విద్యాకర్తణోః పథి ద్వయసాధనయోరన్యతరేణాపి సాధనేన యే నరాన యుక్తాస్తే జన్మమరణావృత్తిరూప తృతీయమార్గస్థానీభూతాని భవంతి, క్రియావృత్తౌ లోకే, తేన పాపినాం చంద్ర గత్యభావాచ్చంద్రలోకో న సంపూర్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః. ప్రతిపదే ఇతి ప్రాప్తసాధనే

ఉపాసకానామర్చిరాదిమార్గః, కేవలకర్మిణాం ధూమాదిమార్గ ఇతి శ్రుతి స్మృత్యాదిషు వ్యవస్థా. తథా చ ఏతన్నార్గద్వయభ్రష్టానాం పాపినాం తృతీయ మార్గోక్తేరపి న తేషాం చంద్రలోకప్రాప్తిత్యాహ—

'అథైతయోః పథోర్న కతరేణచన తానీమాని యద్రాణ్యసకృదావర్తీని

సంపూర్యేత్యతః ప్రశ్నవిరుద్ధం ప్రతివచనం ప్రసజ్యేత. తథాపి ప్రతివచనం దాతవ్యం యథాసౌ లోకో న సంపూర్యతే. అవరోహాభ్యుపగమాదసంపూరణోపపత్తిరితి చేత్, న, అశ్రుతత్వాత్. సత్యం అవరోహాదప్యసంపూరణముపపద్యతే, శ్రుతిస్తు తృతీయస్థానసంకీర్తనే నాసంపూరణం దర్శయతి 'ఏతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యత' ఇతి తేనానారోహాదేవాసంపూరణమితి యుక్తమ్. అవరోహస్యేష్టాదికారిష్వప్యవిశిష్టత్వే సతి తృతీయస్థానోక్త్యానర్థక్యప్రసంగాత్. తుశబ్దస్తుశాఖాంతరీయవాక్యప్రభవామవిశేషగమనాశంకాముచ్చినత్తి, ఏవంసత్యధికృతాపేక్షః శాఖాంతరీయే వాక్యే సర్వశబ్దోఽవతిష్ఠతే 'యేవై కే చాధికృతా అన్తాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి' ఇతి. యత్పునరుక్తం దేహాలాభోపపత్తయే సర్వే చంద్రమసం గంతుమర్హంతి పంచమ్యామాహుతావిత్వాహుతి సంఖ్యానియమాదితి తత్ప్రతి్యుచ్యతే—

ఇత్యర్థః. అపిచ పాపినాం చంద్రగతౌ 'అసౌలోకః సంపూర్యత అతశ్చ న సంపూర్యతే' ఇత్యేతప్రతివచనం విరుద్ధం ప్రసజ్యేత్యన్వయః. అవరోహాదసంపూరణమశ్రుతం న కల్ప్యం శ్రుతహాన్యాపత్తేరిత్యాహ—నాశ్రుతత్వాదితి. అవరోహ ఏవ తృతీయం స్థానం శ్రుత్యుక్తమిత్యతాహ—అవరోహస్యేతి. ఇనుమధ్వానం పునర్నినర్తంత ఇతి ఇష్టాదికారిణామవరోహోక్తేరనిష్టాదికారిణామప్యవరోహస్వార్థసిద్ధత్వాత్ పునరుక్తిర్వ్యర్థేత్యర్థః. అతైతయోరితి మార్గాంతరోపక్రమబాధస్తృతీయశబ్దబాధశ్చేత్యతః స్థానశబ్దో మార్గలక్షక ఇతి ద్రష్టవ్యం. ఏవమవిశేషశ్రుతేర్హార్గాంతరాభావాచ్చేతి పూర్వపక్షబీజద్వయం నిరస్య తృతీయబీజనిరాసార్థం సూత్రమాదత్తే—యత్పునరిత్యాదినా.

భూతాని భవంతి ..' ఇత్యాదౌ ఏతయోరితి పదస్వార్థః సూత్రే విద్యాకర్తృణోరితీతి. కుతః, విద్యాకర్తృణోరేవ దేవయానపితృయానాత్తకమార్గద్వయసాధనత్వేన ప్రకృతత్వాత్, ప్రకృతవాచకత్వమేతచ్ఛబ్దస్య యుక్తమిత్యర్థః. సూత్రే తు శబ్దేన 'చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి' ఇతి శ్రుతిప్రయుక్తశంకానిరాసః. కుతః, సర్వశబ్దస్య పుణ్యపురుషమాత్రపరత్వాదితి భావః.

సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః. ౧౮.

న తృతీయే స్థానే దేహాలాభాయ పంచసంఖ్యానియమ ఆహుతి నామాదర్తవ్యః. కుతః, తథోపలబ్ధేః. తథాహ్యంతరేణైవాహుతి సంఖ్యానియమం వర్ణితేన ప్రకారేణ తృతీయస్థానప్రాప్తిరుపలభ్యతే 'జాయస్వ మ్రియస్వే' త్యేతత్తృతీయం స్థానమితి అపిచ 'పంచమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి మనుష్యశరీర హేతుత్వేనా హుతిసంఖ్యా సంకీర్త్యతే న కీటపతంగాదిశరీర హేతుత్వేన పురుషశ బ్దస్య మనుష్యజాతివచనత్వాత్. అపిచ పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషవచ స్త్వముపదిశ్యతే నాపంచమ్యామాహుతౌ పురుషవచ స్త్వం ప్రతిషిధ్యతే, వాక్యస్య ద్వ్యర్థతాదోషాత్, తత్ర యేషామారోహా వరోహా సంభవతస్తేషాం పంచమ్యామాహుతౌ దేహ ఉద్భవిష్యతి అన్యేషాం తు వినైవాహుతిసంఖ్యాయా భూతాంతరోపస్పృష్టాభిరద్భి ర్దేహ ఆరభ్యతే.

సూ. స్మర్యతేఽపిచ లోకే. ౧౯.

అపిచ లోకే స్మర్యతే ద్రోణధృష్టద్యుమ్న ప్రభృతీనాం నీతా ద్రౌపదీప్రభృతీనాం చాయో నిజత్వం, తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషి

౧౮. విద్యాకర్తృశూన్యానాం కృమికీటాదిభావేన జాయస్వేత్యాది శ్రుత్యా గరంతరజన్తమరణోపలబ్ధేర్నాహుతిసంఖ్యాదర ఇత్యర్థః. పురుషశబ్దాచై చవమిత్యాహ—
చేతి.

౧౯. మనుష్యదేహస్యాపి నాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యాహ—అపిచేత్యా

నను 'పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ' ఇతి సంఖ్యానియమేన దేహప్రాప్త్యభిధానాత్తదర్థం పావినాం చంద్రలోకగమనమంగీకర్తవ్యమిత్యత ఆహ—

తృతీయే మార్గే ప్రవిష్టానాం పావినాం దేహప్రాప్త్యర్థమాహుతిసంఖ్యానియ మోనాదర్తవ్యః. కుతః, తథోపలబ్ధేః సంఖ్యానియమం వినైవ 'జాయస్వ మ్రియస్వే' త్యేతత్తృతీయం స్థానమ్' ఇతి శ్రుతౌ తృతీయే మార్గే దేహప్రాప్తేరుపలబ్ధేరిత్యర్థః. ఇష్టాదికారిణామేవాయం సంఖ్యానియమ ఇతి భావః.

ద్విషయై కాహుతిర్నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాం తు యోషిత్పురుష
విషయే ద్వే అప్యాహుతీ న స్తః యథా చ తత్రాహుతిసంఖ్యానియ
మానాదరో భవతి ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి. బలాకాప్యంతరేణైవ
రేతస్సేకం గర్భం ధత్త ఇతి లోకే రూఢిః.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౨౦.

అపిచ చతుర్విధే భూతగ్రామే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జల
క్షణే స్వేదజోద్భిజ్జయోరంతరేణైవ గ్రామ్యధర్మముత్పత్తిదర్శనాదా
హుతిసంఖ్యానాదరో భవతి, ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి. నను తేషాం
ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంతి 'అండజం జీవజముద్భి
జ్జ'మిత్యత్ర త్రివిధవన భూతగ్రామశ్చూయతే కథం చతుర్విధత్వం
భూతగ్రామస్య ప్రతిజ్ఞాతమిత్యత్రోచ్యతే—

దినా. విధినిషేధరూపార్థద్వయే వాక్యభేదస్సాన్వయితిత్యర్థః అనియమే స్మృతిసంవా
దార్థం సూత్రం—స్మర్యతేఽపీతి. లోక్యతేఽనేనేతి లోకో భారతాదిరుక్తః. ముఖ్యార్థ
మప్యాహ—బలాకేతి.

౨౦. 'అండజాని చ జరాయుజాని చ స్వేదజాని చ ఉద్భిజ్జాని'చేతి శ్రుత్య
వప్తంభేనేదం సూత్రం వ్యాచక్షే—అపిచేతి. అన్యత్రాపి-అనిష్టాదికారిష్యిత్వర్థః.
అనయా శ్రుత్యాచాతుర్విధ్యం కథముక్తం శ్రుత్యంతరే త్రీణ్యేవేత్యవధారణవిరోధా
దితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రమాదత్తే—నన్విత్యాదినా.

అపి చ లోకే భారతాదా ద్రోణధృష్టద్యుమ్నాదీనామయోనిజత్వం స్మర్యతే.
తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిదాహుతిరేకా నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాం యోషి
త్పురుషవిషయే ద్వే అహుతీ న స్తః ఇత్యాహుతిసంఖ్యానియమో నాస్తి ; ఏవ
మన్యత్రాపీతి భావః.

కిం చ లోకే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జేషు చతుర్విధదేహేషు స్వేదజో
ద్భిజ్జయోః స్త్రీపుంవ్యక్తిసంయోగం వినైవోత్పత్తిదర్శనాన్నాహుతిసంఖ్యానియమ
ఇత్యర్థః.

నను 'త్రీణ్యేవ బీజాని భవంతి అండజం జీవజముద్భిజ్జమ్' ఇతి శరీరత్రైవిధ్య
శ్రవణాత్ కథం చాతుర్విధ్యమిత్యత ఆహ—

సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజన్య ౨౧.

‘అండజం జీవజముద్భిజ్జ’మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనైవ స్వేదజోపసంగ్రహః కృతః ప్రత్యేతవ్యః ఉభయోరపి స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భూముదకోద్భేదప్రభవత్వస్య తుల్యత్వాత్. స్థావరోద్భేదాత్తు విలక్షణోజంగమోద్భేద ఇత్యన్యత్ర స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భేదవాదః ఇత్యవిరోధః.

సూ. సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ౨౨.

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసమాంశుహ్య తస్మిన్ యావత్సంపాతము షిత్వా తతస్సానుశయా అవరోహంతీత్యుక్తం, అథావరోహప్రకారః

౨౧. జీవజం జరాయుజం మనుష్యాది, భూమిముద్భిద్య జాయతే పృథ్వాదికం, ఉదకం భిత్వా జాయతే యూకాదిజలగమమితి భేదః సంశోకస్వేదః—ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

విషం పాపినాం గత్యాగతీ విచార్య సంప్రతీష్టాదికారిణామవరోహే విశేషమాహ—సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేరితి. యథేతమనేపంచేత్యుక్తరీత్యా యథాగతం హూమాద్యధ్వానం పునర్నివర్తంతే, నివృత్తాశ్చయశయినః కర్తాంతేద్రుతజేహః కాశం గతాః ఆకాశసదృశా భవంతి. ఆకాశసాదృశ్యానంతరం పిండికృతాతి

శ్రుతౌ ‘అండజం జీవజముద్భిజ్జమ్’ ఇత్యత్ర తృతీయశబ్దేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః సంగ్రహః. సంశోకజన్య స్వేదజన్య. పృథ్వాదికం పృథివీముద్భిద్య జాయతే, స్వేదజం తు జలముద్భిద్యేత్యుభయోరవయవార్థత్వావిశేషాత్తేనాస్య సంగ్రహః కృతః. న హ్యేతావతా చాతుర్విధ్యహానిర్భవతి, స్థావరజంగమాత్కత్యేనోభయోర్భేదస్య దురవహ్నవత్వాత్. ఆతః అనిష్టాదికారిణాం న చంద్రలోకప్రాప్తిః, అపి తు ఇష్టాదికారిణామేవేతి సిద్ధమ్.

పూర్వం తృతీయం స్థానమితి స్థానశబ్దస్య మార్గద్వయోపక్రమసామర్థ్యాత్ తృతీయమార్గోపలక్షకత్వముక్తమ్. న తథేహ భవతి శ్రుతేః సాదృశ్యలక్షకత్వమ్, తత్ర మానాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే భవతి శ్రుతేర్దుభ్యుత్పత్తిస్థితిః, సిద్ధాంతే గౌణత్వసిద్ధిరితి ఫల

పరిక్ష్యతే. తత్రేయమవరోహశ్రుతిర్భవతి 'అథైతమేవాధ్వానం
పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయం వాయు
ర్భూత్వా ధూమో భవతిధూమో భూత్వాభ్రం భవత్యభ్రం
భూత్వా మేఘో భవతి మేఘోభూత్వా ప్రవర్షతీ'తి. తత్ర సంశ
యః—కిమాకాశాదిస్వరూపమేవావరోహంతః ప్రతిపద్యంతే కిం
వాకాశాదిసామ్యమితి. తత్ర ప్రాప్తం తావదాకాశాదిస్వరూపమేవ
ప్రతిపద్యంతి. కుతః, ఏవం హి శ్రుతిర్భవతి, ఇతరథాలక్షణాస్యాత్.
శ్రుతిలక్షణావిశయే చ శ్రుతిర్నాన్వయ్యా న లక్షణా, తథాచ
'వాయుర్భూత్వా ధూమో భవనతీ'త్యేవమాదీన్యక్షరాణి తత్స్వరూ
పోపపత్తావాంజన్యేనావకల్పంతే, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిరిత్యేవం

సూక్ష్మలింగోపహితా వాయునేతస్తతశ్చ నీయమానా వాయుసమా భవంతి. సోఽను
శయా సంఘో వాయుసమో భూత్వా ధూమం గతస్తత్సమో భవతి, ధూమసమో
భూత్వాభ్రసమో భవతి. అపో బిభర్తీత్యభ్రం. మేఘో భవతి-మేహలి సించతీతి
వృష్టికర్తా మేఘః తత్సమో భూత్వా వర్షధారాద్వారా పృథివీం ప్రవిశ్య వ్రీహి
యవాదిరూపో భవతీతి సిద్ధాంతగత్యా శ్రుత్యర్థః. పూర్వోత్తరయుక్తిద్వయం
సంశయబీజం మంతవ్యం, పూర్వత్రమార్గద్వయముక్త్వా తృతీయత్వోక్తేర్భుక్తం స్థాన
శబ్దస్య మార్గలక్షకత్వమిహ తు ధూమో భవత్యాదిశ్రుతేర్వికారస్వరూపావత్తౌ ముఖ్య
త్వాత్ సాదృశ్యాపత్తిలక్షణాబీజం నాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. శ్రుతే
ర్భుక్తిత్వం ఫలమితి పూర్వపక్షః. అనుశయినాం పూర్వసిద్ధాకాశాదిస్వరూపాపత్త్య
యోగాల్లక్షణేతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. సమానోభావో ధర్మో యస్య
తద్భావస్సాభావ్యం సామ్యమితి సూత్రపదార్థః. ఏవం హ్యేతదితి ఏతద్భవనమేవం

భేదః. పూర్వమిష్టాదికారిణోఽవరోహంతీత్యుక్తమ్ ; అత్ర తేషామవరోహప్రకారః
చింత్యతే. శ్రూయతేహ్యవరోహశ్రుతిః.—'అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే
యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో
భూత్వాభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘోభూత్వా ప్రవర్షతీ' ఇతి.
తత్ర కిం స్వర్గాదవరోహంతో జీవా ఆకాశాదిస్వరూపం ప్రతిపద్యంతే, ఉత తత్సా
మ్యమితి విశయే, ఆకాశాదిస్వరూపమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవానాం తైః
ఆకాశాదిభిః సాభావ్యాపత్తిః సమానో భావో రూపం యేషాం తే సభావాః తద్భావః

ప్రాప్తే బ్రూమః, ఆకాశాదిసామ్యం ప్రతిపద్యంత ఇతి. చంద్రమండలే
యదమ్మయం శరీరముపభోగార్థమారబ్ధం తదుపభోగక్షయే సతి ప్రవిలీ
యమానం సూక్ష్మమాకాశసమం భవతి తతో వాయోర్వశమేతి తతో
ధూమాదిభిస్సంపృచ్యత ఇతి. తదేతదుచ్యతే 'యథేతమాకాశాద్వా
యు'మిత్యేవమాదినా. కుత ఏతత్ ఉపపత్తేః. ఏవం హ్యేతదుప
పద్యతే, నహ్యన్యభావో ముఖ్య ఉపపద్యతే. ఆకాశాదిస్వరూపప్రతి
పత్తౌ చ వాయ్వాదిక్రమేణావరోహో నోపపద్యతే. విభుత్వాచ్చాకా
శేన నిత్యసంబంధవత్వాన్న తత్సాదృశ్యాపత్తేరన్యస్తత్సంబంధో
ఘటేత. శ్రుత్యసంభవే చ లక్షణాశ్రయణం న్యాయ్యమేవ, అత ఆకా
శాదితుల్యతాపత్తిరేవాత్రాకాశాదిభావ ఇత్యుపచర్యతే.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. నాతిచిరేణ విశేషాత్. ౨౩.

తత్రాకాశాదిప్రతిపత్తౌ ప్రాగ్విహ్యాదిప్రతిపత్తేర్భవతి విశయః.

సాదృశ్యరూపమేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. అనుశయినామాకాశాదిభ్యో నిర్గమనాన్యథానుప
పత్త్యాఽపి సాదృశ్యలక్షణేత్యాహ—ఆకాశాదిస్వరూపేతి. సంయోగలక్షణామా
శంక్యాహ—విభుత్వాదితి. భవతి శ్రుత్యా సంయోగలక్షణాయామనువాదస్సాన్వి
దిత్యర్థః. వివిధభూతసామ్యమవరోహే భవతీత్యనుసంధానా ద్వైరాగ్యమిത്യుపసంహ
రతి—అత ఇతి. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౨౩. నాతిచిరేణ—ఉక్తం సాదృశ్యముపజీవ్య లోకే గంత్యాణాం చిరాచిర
గతిదర్శనాత్సంశయం వదన్ పూర్వపక్షయతి.—తత్రేత్యాదినా. అనియమాత్ కదా
సాభావ్యం సాదృశ్యం తస్యాపత్తిః ప్రాప్తిః. కుతః, ఉపపత్తేః చంద్రలోకం గతానా
మనుశయినాం ప్రవృత్తఫలకర్తృక్షయదర్శనజనితశోకాగ్నినా దహ్యామానమిదం శరీరం
కరకాదివద్విలీయమానమాకాశసమం భవతీత్యేతదుపపద్యతే. న హ్యన్యస్యాన్యభావో
ముఖ్య ఉపపద్యతే. తస్మాత్సాదృశ్యమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్థం పూర్వమాకాశాదిషు వర్ణాంతేషు పూర్వపూర్వసాదృశ్యానంతరముత్తరో
త్తరసాదృశ్యమిത്യుక్తమ్, తదుపజీవ్యాన్యద్విచార్యత ఇతి ఉపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యే
దమాహ—

అత్రపూర్వపక్షే అధికారిణః సర్వత్ర తత్సాదృశ్యపరిహారార్థం కర్తవ్యస్య

కిం దీర్ఘం దీర్ఘం కాలం పూర్వపూర్వసాదృశ్యేనావస్థాయో త్తరో త్తర
సాదృశ్యం గచ్ఛంతి ఉతాల్పమల్పమితి త త్రానియమో నియమకారిణః
శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తశ్చదమాహ.—నాతిచిరేణేతి. అల్ప
మల్పం కాలమాకాశాదిభావేనావస్థాయ వర్షధారాభిస్సహేమాం
భువమావతంతి. కుత ఏతత్, విశేషదర్శనాత్. తథాహి వ్రీహ్యాదిభా
వాపత్తేరనంతరం విశినష్టి—‘అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతర’ మితి.
త కారఏకశ్చాందస్యాప్రక్రియయా లుప్తో మంతవ్యః. దుర్నిష్ప్రపత
తరం దుర్నిష్ప్రమతరం దుఃఖతరమస్తాత్ వ్రీహ్యాదిభావాన్నిస్సరణం
భవతీత్యర్థః. తదత్ర దుఃఖం నిష్ప్రపతనం ప్రదర్శయన్పూర్వేషు సుఖం
నిష్ప్రపతనం దర్శయతి. సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయం నిష్ప్రపతనస్య
కాలాల్పత్వదీర్ఘత్వనిమిత్తః, తస్మిన్నవధౌ శరీరానిష్ప్రతేరుపభోగా
సంభవాత్. తస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేః ప్రాగల్భేనైవ కాలేనావరోహ
స్సాద్యదితి. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

చిద్విలంబేన యోన్యాపత్తిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతు వ్రీహీయవాదిభావాదను
శయినాం విలంబేన నిర్గమనమితి విశేషాదాకాశాదిభావాచ్ఛీమం నిర్గమశ్చిత్తవిలంబేన
యోన్యాపత్తిరిత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యదార్ధ్యమితి వివేకః. నన్వాకాశాదిష్వను
శయినాం సుఖం వ్రీహీయవాదిషు దుఃఖమితి దుశ్శబ్దాద్భాతి న చిరాచిరనిర్గమన
మిత్యతః—సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయతమితి. ఆవధిః కాలః.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

ప్రయత్నస్య గౌరవమ్, సిద్ధాంతే తదర్థం కర్తవ్యప్రయత్నస్య క్వచిత్లాఘవం క్వచి
ద్గౌరవమితి ఫలభేదః. తత్ర కిం జీవః చిరకాలమేవ సాదృశ్యేనావస్థాయ అః
సాదృశ్యం గచ్ఛతి, ఉతాల్పమల్పమితి విశయే, నియామకాభావాత్ అనియమ ఇః
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవో నాతిచిరేణ అల్పమల్పం కాలమేవాకాశాది
వర్షాంతైః సాదృశ్యేనావస్థాయ వర్షధారాద్వారా పృథివీం ప్రవిశతి. కుతః వ్రీహ్యాది
భావాపత్త్యనంతరం ‘అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్’ ఇతి విశేషాత్ తతః పూర్వం
సునిష్ప్రపతరత్వం ప్రతీయతే. తత్ర వ్రీహ్యాకాశాదౌ జీవస్య ప్రతీయమానే సుఖ
దుఃఖే చిరకాలావస్థానాల్పకాలావస్థానే భవతః, న ముఖ్యే; తదానీం వినా
స్థూలశరీరం లింగశరీరమాత్రేణ సుఖదుఃఖోపభోగాసంభవాత్. అతో వ్రీహ్యాదిప్రవే
శాత్ పూర్వమల్పమల్పమేవ కాలం తత్సాదృశ్యేనావస్థానమితి సిద్ధమ్.

సూ. అన్యాధిష్ఠితేషు పూర్వవదభిలాషాత్. ౨౪.

తస్మిన్నేవావరోహే ప్రవర్షణానంతరం పత్యతే 'త ఇహ వ్రీహి
యవా ఓషధివనస్పతయస్తీలమాషా ఇతి జాయంతే' ఇతి. తత్ర
సంశయః, కిమస్మిన్నేవావధౌ స్థావరజాత్యాపన్నాః స్థావరసుఖదుఃఖ
భాజోఽనుశయినో భవంత్యాహోస్విత్ తే త్రజ్ఞాంతరాధిష్ఠితేషు
స్థావరశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం గచ్ఛంతీతి. కిం తావత్ప్రాప్తం స్థావర
జాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంతీతి కుత ఏతత్,
జనేర్తుఖ్యా త్వోపపత్తేః, స్థావరభావస్య చ శ్రుతిస్త్రుత్యోరుపభోగ
స్థానత్వప్రసిః, పశుహింసాదియోగాచ్చేష్టాదేః కర్తజాతస్యానిష్ట

౨౪. అన్యాధిష్ఠితేషు పూర్వవదభిలాషాత్. శ్రుతిక్రమాదర్థక్రమాచ్ఛాధికరణా
నాం క్రమో బోధ్యః. ఇహభూమా వర్షధారాద్వారాపతితాస్తేఽనుశయినో వ్రీ
హ్యాదిసామ్యేన జాయంత ఇతి శ్రుత్యర్థః. అత్ర జాయంత ఇతి శ్రుతేః పూర్వత్రా
కాశాదివర్షాంత సాదృశ్యోక్తేశ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. అస్మిన్నవధౌ-వర్ష సాదృ
శ్యానంతరమిత్యర్థః. దుర్నిష్ప్రసతరశబ్దేన చిరనిర్గమనలక్షణోక్తా న యుక్తా దుఃఖేన
నిర్గమనమితి ముఖ్యసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వవత్తయతి—కిం తావదిత్యాదినా.
అత్ర పూర్వవత్తే స్థావరత్వనివృత్తయేఽధికారిణాం యత్నగౌరవం, సిద్ధాంతే వ్రీహ్యా
సంశ్లేషమాత్రం పరిహర్తుం యత్నలాఘవం వైరాగ్యధౌవ్యం చేతి వివేకః. నను దేహ
ద్వైజీవానాం జన్త స్యాన్న స్వతః, వ్రీహ్యాదేస్తు న దేహత్వమిత్యతః—స్థావరేతి.
'ఋమన్యేనసంయంతీ' త్యాద్యా శ్రుతిః. 'శరీరజైః కర్తదోషైర్యాతి స్థావరతాం
స' ఇత్యాదిస్త్రుతిః. నను స్వర్గిణాం పాపాభావాత్కథం స్థావరత్వం తత్రాహ—
శ్చితి. సోమాద్యుచ్ఛిష్టభక్షణసురాగ్రహవాదిశబ్దార్థః. క్రత్వర్థహింసాదేరపి హింసా

పూర్వం దుర్నిష్ప్రసతరశబ్దస్య చిరకాలావస్థానలక్షకత్వేఽపి ప్రకృతే
వ్రీహ్యాదిభావేన 'జాయంతే' ఇతి జీవజన్తశ్రుతేః ముఖ్యత్వసంభవ ఇతి ప్రత్యేదా
హరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వవత్తే వ్రీహ్యాది జన్తనో ముఖ్యత్వేఽనుశయినాం తత్పరిహారాయాధి
కారిణాధికం ప్రయతితవ్యమ్, సిద్ధాంతే తదీయసంసర్గమాత్రం నిరాకర్తుం నాధికం
ప్రయతితవ్యమ్ ఇతి ఫలభేదః. తస్మిన్నేవావరోహే 'త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివన
స్పతయస్తీలమాషా ఇతి జాయంతే' ఇతి శ్రూయతే. తత్ర కిం వ్రీహ్యాదిభావేన

ఫలత్వోపపత్తేః తస్మాన్ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యదిజన్త, శ్వాది
జన్తవత్. యథా శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాల
యోనిం వేతి ముఖ్యమేవానుశయినాం శ్వాదిజన్త తత్సుఖదుఃఖాన్వి
తం భవతి ఏవం వ్రీహ్యదిజన్తాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—అన్వైర్జీవైర
ధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యదిషు సంసర్గమాత్రమనుశయినః ప్రతిపద్యంతే న
తత్సుఖదుఃఖభాజో భవంతి పూర్వవత్. యథా వాయుధూమాది
భావోఽనుశయినాం తత్సంశ్లేషమాత్రమేవం వ్రీహ్యదిభావోఽపి జాతి
స్థావరైస్సంశ్లేషమాత్రం. కుతఏతత్, తద్వదేవేహాప్యభిలాషాత్.
కోఽభిలాషస్య తద్వద్భావః కర్తవ్యాపారమంతరేణ సంకీర్తనం, యథా
కాశాదిషు ప్రవర్షణాంతేషు న కంచిత్కర్తవ్యాపారం పరామృశత్యేవం
వ్రీహ్యదిజన్తన్యపి. తస్మాన్నాస్త్యత్ర సుఖదుఃఖభాక్త్వమనుశయినాం.
యత్ర తు సుఖదుఃఖభాక్త్వమభిప్రైతి పరామృశతి తత్ర కర్త
వ్యాపారం రమణీయచరణాః కపూయచరణా ఇతి. అపిచ ముఖ్యేఽను

త్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తైర్న హింస్యాదిత్యాదిశాస్త్రనిషిద్ధత్వాకారేణ దుఃతా
పూర్వకారిత్వమవిరుద్ధమితి సాంఖ్యాఆహుః. శ్రుతోఽత్ర వ్రీహ్యదిభావోఽతిశయి
నాంన జన్తరూపః కర్తవిశేషపరామర్శం వినాఽత్రోక్తత్వాత్ పూర్వోక్తాకాశాదిభా
వవదితి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇత్యాదినా. పూర్వవదితి పదం దృష్టాంతత్వేన
హేత్వంశత్వేన చ వ్యాఖ్యాతం, యదత్ర ప్రకరణే కర్తవిశేషపరామర్శపూర్వక
మచ్యతే తజ్జన్తేతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమప్యహ—యత్ర త్వితి. అపిచ 'యో యో
హ్యన్నమత్తి యో రేతస్త్రియాం సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ'తి వాక్యశేషే
వ్రీహ్యదిషు ప్రవిష్టానుశయిసంఘస్యాన్నద్వారా రేతస్సిక్ష్పరుషయోగశ్చుతః
న్యథాఽనుపపత్త్యాఽపి జన్తశ్చుతిర్నముఖ్యేత్యాహ—అపిచేత్యాదినా. వ్రీహ

జీవానాం జనిశ్చుతిః. ముఖ్యా, ఉత జీవాంతరేణాధిష్ఠితే వ్రీహ్యదౌ సంసర్గమాత్ర
మితి విశయే, ముఖ్యేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అన్వైర్జీవైరధిష్ఠితే వ్రీహ్యదౌ
సంసర్గమాత్రమనుశయినాం భవతి. కుతః పూర్వపదభిలాషాత్ యథాకాశాదిష్టాంతే
షు కర్తపరామర్శమంతరేణైవ ప్రవేశఉక్తః; ఏవం వ్రీహ్యదిష్వపి కర్తపరామర్శం
వినైవ ప్రవేశాభిలాషాత్. అతః కర్తపరామర్శాభావాత్ న వ్రీహ్యదిషు అను
శయినాం సుఖదుఃఖభోక్తృత్వమ్. యత్ర తు తద్భోక్తృత్వం తత్ర కర్తపరామర్శః

శయినాం ప్రీహ్యదిజన్తని ప్రీహ్యదిషు లూయమా నేషుఖింద్యమా నేషు
భజ్యమా నేషు పచ్యమా నేషు భక్ష్యమాణేషు చ తదభిమానినోఽను
శయినః ప్రవసేయుః, యో హి జీవో యచ్ఛరీరమభిమన్యతే స తస్మిన్
పీడ్యమానే ప్రవసతీతి ప్రసిద్ధమ్. తత్ర ప్రీహ్యదిభావాద్రే తస్మిన్ గాభ
వోఽనుశయినాం నాభిలష్యేత, అతస్సంసర్గమాత్ర మనుశయినామన్యాయ
ధిష్ఠితేషు ప్రీహ్యదిషు భవతి. ఏతేన జనేర్దుఖ్యార్థత్వం ప్రతిబ్రూయాత్,
ఉపభోగస్థానత్వం చ స్థావరభావస్య. న చ వయముపభోగస్థానత్వం
స్థావరభావస్యావజానీమహే, భవత్వన్యేషాం జంతూనామపుణ్యసామ
ర్థ్యేన స్థావరభావముపగతానామేతదుపభోగస్థానమ్. చంద్రమస్త్య
వరోహంతోఽనుశయినో న స్థావరభావముపభుంజత ఇత్యాచక్షుహే.

సూ. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్. ౨౫.

యత్పునరుక్తం పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాంధ్వరికం కర్మ
తస్యానిష్ఠమపి ఫలమవకల్పత ఇత్యతో ముఖ్యమేవేహానుశయినాం
ప్రీహ్యదిజన్తాస్తు, తత్ర గౌణీ కల్పనాఽసర్ధి కేతి, తత్పరిప్రాయతే. న
శాస్త్ర హేతుత్వాద్ధర్మాధర్మ విజ్ఞానస్య. అయం ధర్మోఽయమధర్మ ఇతి శాస్త్ర
మేవ విజ్ఞానే కారణమతీంద్రియత్వాత్తయోరనియతదేశ కాలనిమిత్త
త్వాచ్చ. యస్మిన్ దేశే కాలే నిమిత్తే చ యో ధర్మోఽనుష్ఠీయతే
కూపదేహనాశే దేహినాముత్కాంతేరవశ్యంభావాద్రే తస్మిన్ గోగో న స్యాదిత్యర్థః—
ఏతేనేతి. ఉక్తానుమానార్థాపత్తిభ్యాం. జాయతఇతి శ్రుతేర్దుఖ్యార్థత్వమనుశయిభోగా
యతనత్వం ప్రీహ్యదేః ప్రతిబ్రూయాదిత్యర్థః. నను ప్రీహ్యదేర్భోగాయతనత్వానంగీ
కారే పూర్వోక్తశ్రుతిస్తృతిప్రసిద్ధిబాధ ఇత్యతాహ—నచేతి.

౨౬. జైదికం కర్మాశుద్ధం న భవతి శాస్త్రవిహితత్వాదితి సూత్రార్థం ప్రపంచ
యతి—అయం ధర్మ ఇత్యాదినా. శుచా దేశే ప్రాతస్సాయంకాలే జీవనాదినిమిత్త
కృతమగ్నిహోత్రం ధర్మో భవతి స ఏవాశుచిదేశే మధ్యరాత్రే మరణాదినిమిత్తే

‘రమణీయచరణాః’ ఇత్యాదినా దృశ్యతే. తస్మాజ్జనిశ్రుతిః సంసర్గమాత్రాభిప్రాయా,
న ముఖ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

నను జ్యోతిష్టోమాదికం కర్మ పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమ్ ; తత్కారిణామను

స ఏవ దేశ కాలనిమిత్తాంతరేష్వధర్తో భవతి, తేన న శాస్త్రాదృతే ధర్తా
 ధర్తవిషయం విజ్ఞానం కస్యచిదస్తి. శాస్త్రాచ్చ హింసానుగ్రహాద్యాత్మకో
 జ్యోతిష్టోమో ధర్త ఇత్యవధారితః, స కథమశుద్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుమ్.
 నను 'న హింసాత్సర్వాభూతానీ' తి శాస్త్ర మేవ భూతవిషయాం హిం
 సామధర్త ఇత్యవగమయతి. బాధమ్, ఉత్సర్గస్తు సః, అపవాదః 'అగ్ని
 మోమీయం పశుమాలభే' తేతి ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చ వ్యవస్థితవిషయ
 త్వమ్. తస్మాద్విశుద్ధం వైదికం కర్త శిష్యైరనుష్ఠీయమానత్వాదనింద్య
 మానత్వాచ్చ. తేన న తస్య ప్రతిరూపం ఫలం జాతిస్థావరత్వమ్. న చ
 శ్వాదిజన్తవదపి వ్రీహ్యాదిజన్త భవితుమర్హతి. తద్ధి కపూయచరణానధి
 కృత్యోచ్యతే, నైవమిహ వై శేషికః కశ్చిదధికారోఽస్తి, అతశ్చంద్ర
 స్థలాత్ స్థలితానామనుశయినాం వ్రీహ్యాదిసంజ్ఞేషమాత్రం తద్భావః
 ఇత్యుపచర్యతే.

కృతస్సన్నధర్తో భవతీతి నిర్ణయశ్శాస్త్రై కసాధ్య ఇత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—శాస్త్రా
 చ్చేతి. నను 'యా హింసా సోఽధర్త' ఇత్యుత్సర్గస్య విశేషవిధినా బాధోఽత్ర న
 యుక్తః. నాభిచరేదితి నిషిద్ధశ్యేనస్య పురుషార్థత్వవన్నిషిద్ధహింసాదేరపి క్రతూపకార
 కత్వావీరోధాదితి. తత్రాహ—ఉత్సర్గాపవాదయోరితి. అయమర్థః కామ్యే కర్తృణి
 సర్వత్ర కరణాంశే రాగతః ప్రవృత్తిరజ్ఞేష విధిత ఇతి స్థితిః. తథాచ శ్యేనాభ్యే
 కర్తృణి నిషిద్ధేఽపి రాగప్రాబల్యాత్ ప్రవృత్తిస్సాస్యత్ క్రత్వంగహింసాదౌ తు విధిత
 ఏవ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా. స చ విధిర్యద్యుత్సర్గప్రాప్తమనర్థహేతుత్వం న బాధేత త్సా
 ప్రవర్తకో న స్యాత్, ప్రవర్తకత్వేవాఽనర్థాయ స్యాత్, అతో నిరవకాశో విధిః
 సావకాశముత్సర్గమవిహితహింసాదిమ స్థాపయతీతి. ఇదం చ నిషేధశాస్త్రస్య హింసా
 త్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తిమంగీకృత్యోక్తం, వస్తుతస్తస్య రాగప్రాప్తహింసావిషయ
 త్వాదై వ్యధహింసాయామప్రవృత్తేర్నాశుద్ధత్వశంకావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యం. ప్రతి
 రూపం దుఃఖరూపం తస్య ఫలం నేతి యోజనా.

శయినాం వ్రీహ్యాదిస్థావరేషు దుఃఖానుభవార్థం ముఖ్యమేవ జన్తాస్త్వితిచేత్, న ;
 శబ్దాత్ విధిశాస్త్రాత్ అగ్నిష్టోమాదేర్ధర్త త్వేనావగతత్వాత్ న దుఃఖహేతుత్వ
 మిత్యర్థః.

సూ. రేతస్సిగ్భోగోఽథ. ౧౬.

ఇతశ్చ ప్రీహ్యదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావో యత్కారణం
ప్రీహ్యదిభావస్యానంతరమనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఆమ్నాయ
తే'యో యోహ్యన్నమత్తియో రేతస్సించతి తద్భూయఏవ భవతీ'తి.
న చాత్రముఖ్యో రేతస్సిగ్భావస్సంభవతి. చిరజాతో హి ప్రాప్తయా
వనో రేతస్సిగ్భావతి కథమివానుపచరితం తద్భావమద్యమానాన్నాను
గతోఽనుశయీ ప్రతిపద్యేత. తత్ర తావదవశ్యం రేతస్సిగ్భోగఏవ
రేతస్సిగ్భావోఽభ్యుపగంతవ్యః. తద్వద్వీహ్యదిభావోఽపి ప్రీహ్యది
యోగ ఏవేత్యవిరోధః.

సూ. యోనేశ్వరీరమ్. ౧౭.

అథ రేతస్సిగ్భావానంతరం యోనా నిషిక్తే రేతసి యోనేరధి

౧౬. ఇహ ప్రీహ్యదిభావే కల్పిదధికః కర్తృపరామర్శో నాస్తీత్యుక్తం. అథ
ప్రీహ్యదిభావానంతరం రేతస్సిగ్భావశ్శ్రుతః. తత్రాన్నస్థానుశయినో రేతస్సేక
కర్తృత్వాయోగాద్యోగమాత్రం వాచ్యం, తద్వదుపక్రమేఽపి యోగఏవాన్తేయః
అన్యథోపక్రమోపసంహారయోర్విరోధస్సాన్వయితి మత్తోక్తమిత్యవిరోధ ఇతి.

౧౭. యోనేశ్వరీరశ్చరేర్న ప్రీహ్యదిశరీరత్వమనుశయినామితి సూత్రార్థః.

కిం చ—

అథ ప్రీహ్యదిభావానంతరమ్ అనుశయినాం 'రేతః సిఞ్చతి' ఇతి రేతః
క్, తద్యోగః తద్భావః 'యో రేతః సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతి' ఇతి శ్రుతా
వామ్నాయతే. న హ్యత్రానుశయినాం రేతః సిగ్భావో ముఖ్యః సంభవతి, ఇదాసీం
పురుషం ప్రవిష్టత్వేన అప్రాప్తయావనత్వాత్. అతః తద్భావః తత్సంసర్గో వాచ్యః.
తథా ప్రీహ్యదావపి సంసర్గ ఏవ, ఆకాశాదావపి సంసర్గనైవవావగతత్వేన సందంశ
న్యాయాదితి భావః.

నను అనుశయినాం సర్వత్ర సంసర్గనైవవాంగీకారే ముఖ్యం జన్త క్వాపి న
స్యాదిత్యత ఆహ—

యోనా రేతసి నిషిక్తే తతః. సుఖదుఃఖోపభోగయోగ్యం కర్తో పార్జితం శరీ

శరీరమనుశయినా మనుశయఫలోపభోగాయ జాయత ఇత్యాహ
శాస్త్రం 'తద్యదహ రమణీయచరణాః' ఇత్యాది, తస్మాదప్యవగమ్యతే
నావరోహే ప్రీహ్యాదిభావావసరే తచ్ఛరీరత్వమేవ సుఖదుఃఖాన్వితం
భవతీతి, తస్మాద్విప్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రమనుశయినాం తజ్జన్తేతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్దోవిందపూజ్య
పాదశిష్య శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

ఏవం కర్మణాం గత్యాగతిసంసారో దుర్వార ఇత్యనుసంధానాత్ కర్మఫలాత్వైరా
గ్యం తత్త్వజ్ఞానసాధనం సిద్ధమితి సాదార్థముపసంహరతి. ఇతి సిద్ధమితి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శరీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం
తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

రమ్ అనుశయినాం జాయత ఇతి 'రమణీయచరణాః' ఇత్యాదిశాస్త్రమాహ. తస్మా
బ్రాహ్మణాదియోనాపేవ అనుశయినాం ముఖ్యం జన్త స ప్రీహ్యాదావీతి గత్యాగతివిషే
కృతం వైరాగ్యం జ్ఞానసాధనమిత్యనవద్యమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తే బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

సూ. సంధ్యే సృష్టిరాహ హి. ౧.

అతిక్రాంతే పాదే పంచాగ్నివిద్యాముదాహృత్య జీవస్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రపంచితః, ఇదానీం తస్యైవావస్థాభేదః ప్రపంచ్యతే. ఇదమామనంతి 'స యత్ర ప్రస్వపితి'త్యుపక్రమ్య 'న తత్ర రథానరథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే'ఇత్యాది. తత్ర సంశయః, కిం ప్రబోధ ఇవ స్వప్నేఽపి పార

౧. సంధ్యేసృష్టిరాహహి. ఉక్తవై రాగ్యసాధ్యస్తత్త్వం పదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనమస్మిన్ పాదే నిరూప్యత ఇతి పాదయోర్హేతుసాధ్యభావసంగతిమాహ— అతిక్రాంతఇతి. సాధనవిచారత్వాదేవాస్య పాదస్యాఽస్మిన్నభ్యాయే సంగతిః. అస్మిన్ పాదే 'న స్థానతోఽపీ'త్యతః ప్రాగుద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాసితత్వంపదార్థమవస్థాద్వారా వివిచ్య తదారభ్యాపాదసమాప్తేర్విధేయతత్పదార్థవివేకః. తత్ర పూర్వం గత్యాగతిచింతయా జాగ్రదవస్థా నిరూపితా తదనంతరభావినీం స్వప్నావస్థాం శ్రుత్యుక్తాం విషయాకృత్య తత్రస్వప్నే రథాది సృష్ట్యుక్తేస్తదభావోక్తేశ్చ సంశయం వదన్పూర్వపక్షసూత్రం యోజయతి—తత్ర సంశయఇత్యాదినా. స్వప్నరథా

ఇత్థం గత్యాగతినిరూపణేన కర్తృభలేభ్యో విరక్తస్య మహావాక్యార్థజ్ఞానాయ తత్త్వంపదార్థావస్థిన్నాదే శోధ్యేతే ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యా ద్వితీయః పాద ఆరభ్యతే. తత్ర పూర్వం గత్యాగతిచింతయా జాగ్రదవస్థా నిరూపితా; తదనంతరం త్వంపదార్థస్య స్వయంజ్యోతిష్టాసిద్ధయే స్వప్నావస్థాం నిరూపయితుమిదమాహ—

పాదాంతరత్వాదవ్యవహితాధికరణేనాభ్య న సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వ

మార్థికీ సృష్టిరాహా స్విన్తాయామయీతి. తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే సంధ్యే తథ్యరూపా సృష్టిరితి. సంధ్యమితి స్వప్నస్థానమాచక్షే వేదే ప్రయోగదర్శనాత్ 'సంధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థాన'మితి. ద్వయోర్లోకస్థానయోః ప్రబోధసంప్రసాదస్థానయోర్వా సంధౌ భవతీతి సంధ్యం తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తథ్యరూపైవ సృష్టిర్భవితుమర్హతి. కుతః, యతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవమాహ 'అథ రథానృథయోగాన్పథస్సృజతే' ఇత్యాద్యా. స హి కర్తేతి చోపసంహారాదేవమేవాగమ్యతే.

దయో జాగ్రద్గ్రహాదివత్ వ్యావహారికసత్తాకా ఉత శుక్తిరజితవత్ ప్రాతీతికా ఇతి సంశయార్థః. ఆరంభణాధికరణే ప్రపంచస్య పారమార్థికత్వనిషేధాదితి మంతవ్యం. అత్ర పూర్వపక్షే జాగ్రద్వత్ స్వప్నాజ్జీవస్య వివేకాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రాతీతికదృశ్యసాక్షితయా వివేకాత్ స్వయంజ్యోతిష్త్వసిద్ధిరితిఫలం. ముమూక్షోః సర్వేంద్రియోపసంహారాదేతల్లాకాననుభవే సతి వాసనామాత్రేణ ఇమం లోకం స్మరతః కర్తృబలాద్భదయే మానసపరలోకస్ఫూర్తిరూపః స్వప్నో భవతి, సోఽయం లోకద్వయసంధౌ భవతీతి సంధ్యస్స వ్యుత్పత్తిః. తథాచ శ్రుతిః 'తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తిష్ఠన్నేతే ఉభే స్థానే పశ్యతీదం చ పరలోకస్థానంచేతి ఆయం స్వప్నః కాదాచిత్కః ఇత్యరుచ్యా నిత్యస్వప్నస్య ప్రబోధసంప్రసాదసంధిభవత్వముక్తం. అస్మే తు మర్త్య చక్షురాద్యజన్యరూపాదిసాక్షాత్కారవత్త్వం పరలోకలక్షణం, దైవచక్షురాద్య జన్యతద్వత్త్వం మర్త్యలోకలక్షణం చ స్వప్నేఽస్తీతి లక్షణతో లోకద్వయస్పర్శిత్వాత్ నిత్యస్వప్ననైవ లోకద్వయసంధ్యత్వం గ్రామద్వయస్పర్శిమార్గస్య తత్సంధ్యత్వవదితి వ్యాచక్షతే. న కేవలం శ్రుత్యా స్వప్నార్థానాం వ్యావహారికసత్యత్వం కింతు సకర్తృకత్వాదపీత్యాహ—సహికర్తేతి.

పక్షే వ్యావహారికస్వప్నావస్థతో జీవస్య పృథక్కారణాయోగాత్ స్వయంజ్యోతిసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తద్యోగాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఏవం హి స్వప్నమథిక్రూయతే—'అథ రథానృథయోగాన్పథః సృజతే' ఇతి. తత్ర కిం స్వప్నస్మిన్ వ్యావహారికీ, ఉత మాయామాత్రమితి సందేహే, పూర్వః పక్షః—సంధ్యే జాగ్రత్సుఖప్రాయః సంధౌ భవే స్వప్నే సృష్టిః వ్యావహారిక్యేవ, హి యస్మాత్ 'అథ రథాన్...' ఇత్యాదికా శ్రుతిరేవమాహ.

సూ. నిర్దాతారం చై కే పుత్రాదయశ్చ. ౨.

అపి చై కే శాఖనోఽస్తి న్నేవ సంధ్యే స్థానే కామానాం నిర్దాతా
రమాత్మానమామనంతి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురు
షో నిర్తిమాణః' ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిప్రేయంతే
కామ్యంత ఇతి. నను కామశబ్దేనేచ్ఛావిశేషా ఏవోఽచ్యేరన్నిత, న,
'శతాయుషః పుత్రపౌత్రా వృణీష్యే'తి ప్రకృత్య 'అంతే కామానాం
త్వా కామభాజం కరోమి'తి ప్రకృతేషు తత్ర తత్ర పుత్రాదిషు కామ
శబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్. ప్రాజ్ఞం చైనం నిర్దాతారం ప్రకరణవాక్యశే
షాభ్యాం ప్రతీమః. ప్రాజ్ఞస్య హీదం ప్రకరణం 'అన్యత్ర ధర్తాదన్యత్రా
ధర్తా'దిత్యాది. తద్విషయఏవ చ వాక్యశేషోఽపి "తదేవ శుక్రం తద్భ్ర
ష్ట తదేవామృతముచ్యతే. తస్మిన్ లోకాశ్చ తాస్స ర్వే తదు నాత్యేతి
కశ్చన" ఇతి ప్రాజ్ఞకర్తృకా చ సృష్టిస్తథ్యరూపా సమధిగతా జాగరి
తాశ్రయా తథా స్వప్నాశ్రయాపి సృష్టిర్భవితుమర్హతి. తథా చ
శ్రుతిః 'అథో ఖల్వాహుర్జాగరితదేశఏవాస్యైష ఇతి యాని హ్యేవ
జాగ్రత్పశ్యతి తాని సుషుప్తః' ఇతి స్వప్నజాగరితయోః సమానన్యా

౨. కించ స్వప్నార్థాస్స త్యాః, ప్రాజ్ఞ నిర్తితత్వాత్, ఆకాశాదివదితి సూత్రార్థ
మాహ—అపిచేత్యాదినా. రూఢిమాశంక్య ప్రకరణాన్నిరస్యతి—నన్విత్యాదినా.
యస్సుప్తేషు నిర్వాప్యపారేషు కరణేషు జాగర్తి తదేవ శుక్రం స్వప్రకాశ
త్యర్థః. స్వప్నస్య జాగ్రదర్థః సమానదేశత్వశ్చ తేరభేదశ్చ తేశ్చ సత్యత్వే తాత్పర్య
త్యాహ—అథో ఖల్వాహురితి.

కిం చ—

ఏకే శాఖనో జీవవత్తథా అస్తి న్నేవ స్వప్నే కామానాం నిర్దాతారమీశ్వ
రమామనంతి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్తిమాణః' ఇతి.
పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిధీయంతే కామ్యంత ఇతి. ఏవం చ స్వప్నసృష్టిః
వ్యావహారికీ, ఈశ్వరకర్తృకత్వాత్ క్షిత్వాదివత్ — ఇత్యనుమానమనేన సూత్రేణ
సూచితమ్. తస్మాత్ పూర్వోదాహృతశ్రుత్యా ఏతదనుమానేన చ స్వప్నసృష్టిః వ్యావ
హారికీతి సిద్ధమ్.

యతాం శ్రావయతి. తస్మాత్తథ్యరూపైవ సంధ్యే సృష్టిరిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ —

సూ. మాయామాత్రం తు కార్తేన్నైనా
నభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. ౩.

తుశబ్దః పక్షం వ్యాపర్తయతి. నైతదస్తి యదుక్తం సంధ్యే సృష్టిః పారమార్థికీతి. మాయామయ్యేవ సంధ్యే సృష్టిర్న పరమార్థ గంధోఽప్యస్తి. కుతః, కార్తేన్నైనాభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్, న హి కార్తేన్నైన పరమార్థవస్తుధర్తేణాభివక్తస్వరూపః. స్వప్నః. కిం పునరత్ర కార్తేన్నైవమభిప్రేతం, దేశకాలనిమిత్తసంపత్తిరబాధశ్చ. న హి పరమార్థవస్తువిషయాణి దేశకాలమిత్యాన్యబాధశ్చ స్వప్నే సంభావ్యంతే. న తావత్ స్వప్నే రథాదీనాముచితోదేశస్సంభవతి, న హి సంవృతే దేహదేశే రథాదయోఽవకాశం లభేరన్.

౩. స్వప్నరథాదయః ప్రాతీతికాః జాగ్రద్రథాదౌ క్లృప్తసామగ్రీం వినా దృష్ట త్వాచ్ఛక్తిరూప్యాదివదితి సిద్ధాంతయతి—తుశబ్దఇత్యాదినా. చింతాత్రనిష్ఠాఽవిద్యా చిత్త్వావచ్ఛేదేన జీవేఽపి స్థితా రథాద్యాగకారామాయేతీసూత్రభాష్యయోరుక్తా, మాయావిద్యయోరభేదజ్ఞాపనార్థం మాత్రపదేన తు సతి ప్రమాతర్యబాధ్యత్వరూపస్య వ్యావహారికసత్యత్వస్య నిరాస ఉక్తః. కార్తేన్నైవమత్ర జాగ్రతియా క్లృప్తసామగ్రీ, తజ్జన్యత్వం పరమార్థవస్తునో జాగ్రదర్థస్య కార్యస్య ధర్మః సత్యత్వవ్యాపకః, తదభావంస్వప్నే వివృణోతి—న తావదిత్యాదినా. సంవృతే సంకీర్ణే. పర్యేతుం గంతుం, విపర్యేతు మాగంతుం, శ్రావయతి ప్రబుద్ధో జనః-పార్శ్వస్థాన్ ప్రతీతిశేషః. ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా యత్ర కాలే స్వప్నయో పుత్ర్యా చరతి తదా స్వశరీరే యథేష్టం చరతీత్కర్థః—బహిరివేతి. కులాయాద్దేహోద్భవీరివామృత అత్తా చరిత్వా యత్ర

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. స్వప్నసృష్టిః శుక్తిరూప్యవన్తాయామాత్రమ్. కుతః, కార్తేన్నైనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ న హి కార్తేన్నైన దేశకాలాదిసంపత్త్యబాధ రూపపరమార్థవస్తుధ ఇ అభివ్యక్తస్వరూపః స్వప్నః. అతః తాదృశధర్తేణానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ ప్రాభాసిక ఏవ స్వప్నః. యదుక్తమ్ 'అథ రథాన్రథయోగాన్పథః

స్వాదేతత్, బహిదేదేహాత్ స్వప్నం ద్రక్ష్యతి దేశాంతరితద్రవ్య
గ్రహణాత్. దర్శయతి చ శ్రుతిః 'బహిదేదేహాత్ స్వప్నం 'బహిష్క
లాయాదమృతశ్చరిత్వా స ఈయతేఽమృతోయత్ర కామ'మితి. స్థితి
గతి ప్రత్యయ భేదశ్చ నానిష్కాంతే జంతౌ సామంజస్యమశ్నువీతేతి.
నేత్యుచ్యతే, న హి సుప్తస్య జంతోః క్షణమాత్రేణ యోజనశతాంత
రితం దేశం పర్యేతుం విపర్యేతుం చ తతస్సామర్థ్యం సంభావ్యతే. క్వచి
చ్ఛ ప్రత్యాగమనవర్జితం స్వప్నం శ్రావయతి కురుష్వహమద్య శయా
నో నిద్రయాభిప్లుతః స్వప్నే పంచాలానభిగతశ్చాస్తి^౯ ప్రతిబుద్ధశ్చేతి.
దేహాచ్ఛేదపేయాత్ పంచాలేషు ప్రతిబుద్ధ్యేత న తానసావభిగతఇతి
కుసుప్స్వేవ తు ప్రతిబుద్ధ్యతే. యేన చాయం దేహేన దేశాంతరమశ్ను
వానో మన్యతే తమన్యే పార్శ్వస్థాః శయనదేశఏవ పశ్యంతి. యథా
భూతాన్యేవాయం దేశాంతరాణి స్వప్నే పశ్యంతి న తాని తథాభూ
న్యేవ భవంతి, పరిధావంశ్చేత్ పశ్యేజ్జాగ్రద్వద్వస్తుభూతమర్థమాకల
యేత్. దర్శయతి చ శ్రుతిః 'అంతరేవ దేహే స్వప్నం స యత్రైతత్
స్వప్న్యయాచరతీ'త్యుపక్రమ్య 'స్వేశరీరే యథా కామం పరివర్తతే'ఇతి.
అతశ్చ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కలాయ శ్రుతిర్దౌణీ వ్యాఖ్యా
తవ్యా 'బహిరివ కులాయాదమృతశ్చరిత్వే'తి యో హి వసన్నపి శరీరే న
తేన ప్రయోజనం కరోతి స బహిరివ శరీరాద్భవతీతి. స్థితిగతి ప్రత్యయ

కామం యథేష్టమీయతే విహరతీత్యర్థః. గుణమాహ. యో హీతి. దేహాభిమాన
హీనత్వగుణేన బహిష్కవద్దేహస్థోఽపి బహిరుక్తఇత్యర్థః. ఏవం సతి శ్రుతియుక్తిభ్యామంత
రేవ స్వప్నే సతీత్యర్థః. విప్రలంభో విభ్రమః, యోగ్యదేశాభావముక్త్వా కాలాభావ
సాహ—కాలేతి. అత్ర రాత్రిసమయేఽపి కేతుమాలాదివర్షాంతరే వాసరో భవతీతి
భారతఇత్యుక్తమ్.

సృజతే' ఇతి, తచ్చ 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతి' ఇత్యేవ
మాదికయా శ్రుత్యైవ పరిహృతమ్. యచ్ఛానుమానముక్తమ్. తత్రోచితదేశకాలాది
జన్యత్వముపాధిః హేత్వసిద్ధిశ్చ 'స్వయం విహత్య స్వయం నిర్తాయ...' ఇత్యాదినా
శ్రుత్యంతరేణ స్వప్నసృష్టేః జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్. అతః స్వప్నసృష్టిర్ని ధ్యేతి
సిద్ధమ్.

భేదోఽప్యేవం సతి విప్రలంభ ఏవాభ్యుపగంతవ్యః, కాలవిసంవాదోఽపి
చ స్వప్నే భవతి రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే వర్షే మన్యతే తథా
ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహూన్ వర్షపూగానతివా
హయతి. నిమిత్తాన్యపి చ స్వప్నేన బుద్ధయే కర్తవ్యే వోచితాని
విద్యంతే, కరణోపసంహారాద్ధి నాన్య రథాదిగ్రహణాయ చక్షురాదీని
సంతి రథాదినిర్వర్తనేఽపి కుతోఽన్య నిమేషమాత్రేణ సామర్థ్యం దారు
ణీవా, బాధ్యంతే చైతే రథాదయస్స్వప్నదృష్టాః ప్రబోధే, స్వప్న ఏవ
చైతే సులభ బాధా భవంతి ఆద్యంతయోర్వ్యభిచారదర్శనాత్,
రథోఽయమితి హి కదాచిత్ స్వప్నే నిర్ధారితః క్షణేన మనుష్యస్సంప
ద్యతే, మనుష్యోఽయమితి వా నిర్ధారితః క్షణేన వృక్షః. స్పష్టం చాభా
వం రథాదీనాం స్వప్నే శ్రావయతి శాస్త్రం 'న తత్ర రథా న రథ
యోగా న పంథానో భవంతీ'త్యాది. తస్మాన్తాయామాత్రం స్వప్న
దర్శనమ్.

సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ

తద్విదః. ౪.

మాయామాత్రత్వాత్తర్హి న కశ్చిత్ స్వప్నే పరమార్థగంధః
ఇతి, నేత్యుచ్యతే. సూచకశ్చ హి స్వప్నో భవతి భవిష్యతోస్సాధ్వ
సాధునోః. తథాహి శ్రూయతే'యదా కర్తసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నే
షు పశ్యతి, సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే'ఇతి. తథ

౪. భూర్వపక్షానుమానానాం జాగ్రదర్థదృష్టాంతే క్షృప్తసామగ్రిజన్యత్వ
మబాధయోగ్యత్వం చోపాధిరితి సూత్రతాత్పర్యం, స్వప్నస్య భ్రాంతిమాత్రత్వే
తత్సూచితోఽప్యర్థస్సత్యో న స్యాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రాంతరం వ్యాచక్షే—
మాయేత్యాదినా. మంత్రేణ దేవతానుగ్రహేణౌషధిసేవయా వా స్వప్నాః సత్య

నను స్వప్నస్య మిథ్యాత్వే తత్సూచితోఽప్యర్థః సత్యో న స్యాదిత్యా
శంక్యాహ—

స్వప్నే జాయమానః స్త్రీదర్శనాదిః సత్య ఏవ, న చ సత్యస్య సాధ్వసాధు

‘పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతి’ త్యేవమాదిభిః స్వ
 మ్నైరచిరజీవిత్యమావేద్యత ఇతి శ్రావయతి. ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యా
 యవిదః ‘కుంజరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యాని ఖరయానాదీన్యధన్యాని’
 ఇతి, మంత్ర దేవతాద్రవ్యవిశేషనిమత్తాశ్చ కేచిత్ స్వప్నాస్సత్కార్య
 గంధినో భవంతీతి మన్యంతే, తత్రాపి భవతు నామ సూచ్య
 మానస్య వస్తునః సత్యత్వం, సూచకస్య తు స్త్రీదర్శనాదేర్భవత్యేవ
 వైతథ్యం బాధ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః. తస్మాదుపపన్నం స్వప్న
 స్య మాయామాత్రత్వమ్. యదుక్తం ‘ఆహ హి’తి తదేవం సతి
 భాక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యం, యథా లాంగలం గవాదీనుద్వహతీతి
 నిమిత్తమాత్రత్వాదేవముచ్యతే న తు ప్రత్యక్షమేవ లాంగలం
 గవాదీనుద్వహతీ’ఏవం నిమిత్తమాత్రత్వాత్ సుప్తో రథాదీన్ సృజతే
 స హి కర్తేతి చోచ్యతే న తు ప్రత్యక్షమేవ సుప్తో రథాదీన్ సృజతి.
 నిమిత్తత్వం తస్య రథాదిప్రతిభాననిమిత్తమోదత్రాసాదిదర్శనాత్ తన్ని
 మిత్తభూతయోః సుకృతదుష్కృతయోః కర్తృత్వేనేతి వక్తవ్యం.
 అపిచ జాగరితే విషయేంద్రియసంయోగాదాదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరా
 చ్ఛాత్తనః స్వయంజ్యోతిష్త్వం దుర్వివేచనమితి తద్వివేచనాయ స్నప్నః
 ఉపన్యస్తః, తత్ర యది రథాదిసృష్టివచనం స శ్రుత్యా నీయేత తదా

సూచకాశ్చేత్ సత్యాస్మ్యరిత్యత ఆహ—తత్రాపి భవతు నామేతి. సత్యహర్ష
 హేతోరపి శుక్తిరూప్యస్య సత్యత్వాదర్శనాదితి భావః. యథా కృషిద్వారా లాంగ
 లస్య గవాదిజీవననిమిత్తత్వం తథా స్వప్నభోక్తురదృష్టద్వారా స్వప్నసృష్టినిమిత్తత్వం
 న తు కుంభం ప్రతి కుంభకారస్యేవ సాక్షాత్ స్వప్నకర్తృత్వం సామగ్ర్యభావ
 బాధయో రుక్తత్వాదిత్యాహ—యదుక్తమిత్యాదినా. తథా చ స్వప్నస్య సకర్తృ
 కత్వం ముఖ్యం నాస్తీతి హేత్వసిద్ధిరితి భావః. శ్రుతితాత్పర్యవిరోధాచ్చ న
 స్వప్నస్య సత్యతేత్యాహ—అపిచేతి. వ్యతికరః సంకరః, శ్రుత్యా తత్పరతయేత్యర్థః.

వస్తునః సూచకో హేతుః. తథా హి—‘యదా కర్తృసు కామ్యేషు స్త్రియం
 స్వప్నేషు పశ్యతి. సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్’ ఇత్యాదిశ్రుతేరవగమ్యతే. ఆచక్షతే
 చ స్వప్నాధ్యాయవిదః శుభాశుభ సూచకత్వం స్వప్నదర్శనస్య. వస్తుతస్తు దర్శనస్య

స్వయం జ్యోతిష్త్వం న నిర్ణీతం స్యాత్. తస్మాద్రథాద్యభావవచనశ్చ
త్యా రథాదిసృష్టివచనం తు భక్త్యేతి వ్యాఖ్యేయమ్, ఏతేన నిర్మాణ
శ్రవణం వ్యాఖ్యాతమ్. యదప్యుక్తం 'ప్రాజ్ఞ మేనం నిర్మాతారమా
మనంతీ'తి, తదప్యసత్, శ్చ త్యంతరే 'స్వయం విహత్య స్వయం నిర్మా
యస్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితీ'తి జీవవ్యాపారశ్రవణాత్.
ఇహాపి 'యఏష సుప్తేషు జాగర్తీతి ప్రసిద్ధానువాదాజ్జీవ ఏవాయం
కామానాం నిర్మాతా సంకీర్త్యతే, తస్య తు వాక్యశేషేణ 'తదేవ
శుక్రం తద్బ్రహ్మేతి' జీవభావం వ్యావర్త్య బ్రహ్మభావ ఉపదిశ్యతే,
'తత్త్వమసీ'త్యాదివదితి న బ్రహ్మప్రకరణత్వం విరుధ్యతే న చాస్తాభిః
స్వప్నేఽపి ప్రాజ్ఞ వ్యాపారః ప్రతిషిధ్యతే, తస్య సర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వా
స్వప్నవస్థాస్వధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః. పారమార్థికస్తు నాయం సంధ్యా
శ్రయః సర్గో వియదాదిసర్గవదిత్యేతావత్ ప్రతిపాద్యతే. న చ వియ
దాదిసర్గస్యాప్యాత్యంతికం సత్యత్వమస్తి, ప్రతిపాదితం హి 'తదనన్య
త్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః' ఇత్యత్ర సమస్తస్య ప్రపంచస్య మాయా
మాత్రత్వమ్. ప్రాక్తు బ్రహ్మాత్తదర్శనాత్ వియదాదిప్రపంచో వ్యవస్థిత

జాగరతాదవిశేషాదితి భావః—ఫలితమాహ. తస్మాదితి—ఏతేనేతి. భాక్త త్వేనేత్యర్థః.
ద్వితీయసూత్రోక్త ప్రాజ్ఞకర్తృకత్వ హేతురపి స్వప్నస్య కిం శ్రుతిసిద్ధః ఉత ప్రాజ్ఞస్య
సర్వేశ్వరత్వాత్సిద్ధః, నాద్య ఇత్యాహ—యదప్యుక్తమిత్యాదినా. స్వయం విహత్య
జాగ్రద్దేహం నిశ్చేష్టం కృత్వా, స్వయం వాసనయా దేహం నిర్తాయ, స్వేన భాసా
స్వీయబుద్ధివృత్త్యా స్వేన జ్యోతిషా స్వరూపచైతన్యేన చ స్వప్నమనుభవతీత్యర్థః. న
కేవలం బృహదారణ్యకే జీవస్య స్వప్నకర్తృత్వం శ్రుతం కింతు కారకేఽపీత్యాహ—
ఇహాపీతి. జీవోక్తా బ్రహ్మప్రకరణవిరోధ ఇత్యత ఆహ—తస్యత్వితి. ఏవం హేతో
శ్శ్రుతిసిద్ధత్వం నిరస్య ద్వితీయమంగీకరోతి—న చాస్తాభిరితి. తర్హి హేతుసిద్ధే
స్వప్నస్య సత్యత్వమిత్యాశంక్య సత్యత్వం వ్యావహారికం పారమార్థికం వేతి
వికల్ప్య ప్యవహారకాలే బాధదర్శనాన్నాద్య ఇత్యాహ—పారమార్థికస్త్వీతి.
ద్వితీయే దృష్టాంతస్య సాధ్యవైకల్యమిత్యాహ—న చేతి. కస్తర్హి స్వప్నస్య జాగ్రతో
విశేషోఽత్ర కథ్యత ఇత్యాశంక్య ప్రాతిభాసికత్వ మిత్యాహ—ప్రాగితి.

స్వాద్యర్థరూపితత్వేన అసత్యత్వేఽపి శుక్తిరూప్యజ్ఞానస్య సత్యహర్నాదిజనకత్వవత్
సత్యశుభాదిసూచకత్వమవిరుద్ధమ్ ఇతి భావః.

రూపో భవతి, సంధ్యాశ్రయస్తు ప్రపంచః ప్రతిదినం బాధ్యత ఇత్య తో వై శేషికమిదం సంధ్యస్య మాయామాత్ర త్వముదితమ్.

సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో

హ్యస్య బంధవిపర్యయా.౫.

అథాపి స్యాత్ పరస్మైవ తావదాత్మనోఽంశో జీవోఽగ్నేరివ విస్ఫులింగః, తత్రైవం సతి యథాగ్నివిస్ఫులింగయోస్సమానే దహన ప్రకాశనశక్తి భవతః ఏవం జీవేశ్వరయోరపి జ్ఞానైశ్వర్యశక్తి, తతశ్చ జీవస్యైశ్వర్యవశాత్ సాంకల్పికే స్వప్నే రథాదిసృష్టిర్భవిష్యతీతి, అతోచ్యతే. సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావే ప్రత్యక్షమేవ జీవ స్యేశ్వరవిపరీతధర్మత్వం, కిం పునర్జీవస్యేశ్వరసమానధర్మత్వం నాస్యే వననాస్తి, విద్యమానమపితు తత్తిరోహితం, అవిద్యాదివ్యవధానాత్. తత్పునస్తిరోహితం సత్ పరమేశ్వరమభిధ్యాయతో యతమానస్య జంతోర్విధూతధ్వాంతస్య తిమిరతిరస్కృతేవ దృక్చక్తిరౌషధవీర్యా

౫. పూర్వం క్లృప్తసామగ్ర్యభావాత్ స్వప్నో మాయేత్యుక్తమయుక్తమ్ సత్య సంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టిసంభవాదితి శంకాం కృత్వా పరిహరన్ సూత్రం వ్యాచ ష్టే—అథాపి స్యాదిత్యాదినా. సత్యసంకల్పస్య హి సంకల్పాత్సృష్టిః సత్యా భవతి జీవ స్య త్వసత్యసంకల్పత్వం ప్రత్యక్షమితి పరిహారార్థః. తర్హి విరుద్ధధర్మవత్త్వా జీవస్యేశ్వ రత్వం నాస్యేవేతి శంకతే—కిమితి. నాస్తితి న కిం త్వాప్రతమస్తి, తత్పునరీశ్వర ప్రసాదాత్ కస్య చిద్వ్యజ్యత ఇత్యాహ—న నాస్తితి. విధూతధ్వాంతస్య నిష్పా పస్య సంసిద్ధస్యాణిమాదివిశిష్టస్యేత్యర్థః. బ్రహ్మైవాహమితి దేవం జ్ఞాత్వా సాక్షా

నను పూర్వముచితదేశాదినిమిత్తాభావాత్ స్వప్నో మాయేత్యుక్తమయుక్తమ్, విశ్వర్యయోగాత్ సంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టేః సంభవాదిత్యాశంక్యాహ—

అస్య జీవస్య తిరోహితమైశ్వర్యం పరస్యేశ్వరస్య అభిధ్యానాత్ అభిముఖ్యేన ధ్యానాత్ అభివ్యక్తం భవతి. కుతః, తతః తస్మాత్ అజ్ఞాతాదీశ్వరాత్ బంధః, జ్ఞాతా ద్విపర్యయో మోక్షః ఇతి 'జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహనిః యీతైః క్షేణైర్జన్మమృత్యు ప్రహణిః. తస్మాభిధ్యానాత్ప్రతీయం దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవల ఆప్తకామః'

దీశ్వరప్రసాదాత్ సంసిద్ధస్య కస్యచిదేవావిర్భవతి న స్వభావత ఏవ
సర్వేషాం జంతూనామ్, కుతస్తతో హి ఈశ్వరాద్ధేతోరస్య జీవస్య
బంధమోక్షౌ భవతః, ఈశ్వరస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్బంధః తత్స్వరూప
పరిజ్ఞానాత్తు మోక్షః. తథాచ శ్రుతిః 'జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాప
హానిః క్షీణైః క్షేణైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః. తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయం
దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవల ఆప్తకామః' ఇత్యేవమాద్యా.

సూ. దేహయోగాద్వా సోఽపి. ౬.

కస్తాత్పునర్జీవః పరమాత్మాంశఏవ సంస్థిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యో
భవతి, యుక్తం తు జ్ఞానైశ్వర్యయోరతిరస్కృతత్వం విష్ఫులింగస్యేవ
దహనప్రకాశయోరితి. అతోచ్యతే, సత్యమేవైతత్, సోఽపితు జీవస్య
జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావో దేహయోగాద్దేహేంద్రియమనో బుద్ధివిషయ
వేదనాదియోగాద్భవతి. అస్తి చాతోపమా యథాగ్నేర్దహనప్రకా

త్కృత్య సర్వపాశానా మవిద్యాదిక్లేశానా మపహనిరపక్షయస్తద్భూయో భవతి
క్షీణైశ్చ క్షేణైస్తత్కార్యజన్తమరణాత్కబంధధ్వంస ఇతి నిర్గుణవిద్యాఫలముక్తం.
సగుణ విద్యాఫలమాహ—తస్యేతి. పరస్యాభిముఖ్యేనాహం గ్రహేణ ధ్యానాద్బంధ
మోక్షాపేక్షయా మంత్రోక్తహనిద్వయాపేక్షయా వా తృతీయం విశ్వైశ్వర్యమణి
మాదిరూపం మర్త్యదేహపాలే సతి సిద్ధేదేహే భవతి తద్భోగానంతరమాత్మజ్ఞానాత్
కేవలౌ ద్వైతకూన్య ఆప్తకామః ప్రాప్తస్వయంజ్యోతిరానందో భవతీతి క్రమముక్తి
రిత్యర్థః.

౬. ఉక్తైశ్వర్యతిరోభావే దేహాభిమానో హేతురితి కథనార్థం సూత్రం
తన్నిరస్యాశంకామాహ—కస్తాదితి. సత్యావరణం నాస్తీత్యంగీకృత్య కల్పితావ
సాధయతి—ఉచ్యత ఇత్యాదినా. జీవస్యైశ్వరత్వమంగీకృత్యావరణకల్ప నా

ఇతి శ్రుతిర్దర్శయతి. ఏవం చ జీవేశ్వరయోరభేదేఽప్యైశ్వర్యస్య తిరోహితత్వాత్ న
జీవస్య సంకల్పమాశ్రేణ ప్రక్షుప్తమితి భావః.

నను జీవస్యైశ్వర్యతిరోభావే కో హేతురిత్యాశంక్యాహ—

సోఽపి జీవస్యైశ్వర్యతిరోభావః దేహయోగాత్ దేహదావాత్తత్వాభిమాన

శనసంపన్నస్యాప్యరణిగతస్య దహనప్రకాశనే తిరోభవతః యథా వా
భస్త్వా చ్ఛన్నస్య ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతదేహః
ద్యుపాధియోగాత్తదవివేకభ్రమకృతో జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః.
వాశబ్దో జీవేశ్వరయోరన్యత్వాశంకావ్యావృత్త్యర్థః నన్వన్య ఏవ
జీవ ఈశ్వరాదస్తు తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యత్వాత్ కిం దేహయోగకల్ప
నయా. నేత్యుచ్యతే, న హ్యన్యత్వం జీవస్యేశ్వరాదుపపద్యతే 'నేయం
దేనతైక్షతే' త్యుపక్రమ్య 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యే' త్యాత్మ
శబ్దేన జీవస్య పరామర్శాత్. 'తత్సత్త్వం స అత్తా తత్త్వమసి శ్వేత
కేతో' ఇతి చ జీవా యోగదిశతీశ్వరాత్తత్త్వమ్, అతోఽనన్యఏవేశ్వరాజ్ఞీ
వస్సౌ దేహయోగాత్తిరోహితజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, అతశ్చ న సాంక
ల్పికో జీవస్య స్వప్నే రథాదిసృష్టిర్ఘటతే. యదిచ సాంకల్పికో స్వప్నే
రథాది సృష్టిస్సాన్యత్ నైవానిష్ఠం కశ్చిత్ స్వప్నం పశ్యేత్. న హి
కశ్చిదనిష్ఠం సంకల్పయతే. యత్పునరుక్తం జాగరితదేశశ్రుతిః స్వప్న
స్య సత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి న తత్సామ్యవచనం సత్యత్వాభిప్రాయం
స్వయంజ్యోతిష్ట్యవిరోధాత్ 'శ్రుత్యైవ చ స్వప్నే రథాద్యభావస్య
దర్శితత్వాత్, జాగరితప్రభవవాసనానిమిత్తత్వాత్ స్వప్నస్య తత్తు
న్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయం తత్. తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్యమాయామా
త్రత్వమ్.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

వరమన్యత్వ కల్పనేత్యాశంకాముద్యావ్య శ్రుత్యా నిరస్యతి—నన్విత్యాదినా. స్వప్నే
ఽప్యాలోకాదే సృత్వే జాగ్రతీవాత్తనః స్వప్రకాశత్వమస్ఫుటం స్యాత్ ప్రాతి
భాసికత్వేత్వాలోకేంద్రియాద్యసత్త్వేఽప్యర్థాపరోక్ష్యమాత్తజ్యోతిష ఏవేతి స్ఫుటం
సిద్ధ్యతి, తస్మాద్దేశాదిసామ్యవచనం స్వప్నస్య జాగ్రత్తుల్యభానాభిప్రాయమిత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

లక్షణావిద్యావశాత్, యథా భస్త్వయోగాద్వహ్నేః ప్రకాశనశక్తితిరోభావః తద్వ
దిత్యర్థః. వాశబ్దః ఈశ్వరత్వాసంభవశంకానిరాసార్థః, అభేదస్యామూయసహస్ర
ప్రసిద్ధత్వాత్. అతః స్వప్నప్రపంచస్య మాయామాత్రత్వేన తతో వినిర్ముక్తస్య
జీవస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్యసిద్ధిరితి.

సూ. తదభావో నాడీషు తచ్చుతేరాత్తని చ. ౨.

స్వప్నావస్థా పరిక్షితా సుషుప్తావస్థేదానీం పరిక్ష్యతే తత్రైతా
సుషుప్తివిషయాః శ్రుతయో భవంతి. క్వచిచ్ఛ్చాయతేతద్యత్రై
తత్సుప్తస్యమస్తస్సంప్రసన్నస్వప్నం న విజానాత్వాసు తదానాడీషు
సృష్టో భవతీ'తి. అన్యత్ర తు నాడీరేవానుక్రమ్య శ్రూయతే'తాభిః ప్ర
త్యవస్పృష్య పురీతతి శేతే'ఇతి తథాన్యత్రాపి నాడీరేవానుక్రమ్య 'తాసు
తదా భవతి యదా సుప్తస్వప్నం కంచన పశ్యతి అథాస్తిక్ ప్రాణవ
వైకథా భవతీ'తి. తథాన్యత్రాపి 'యఏషోఽంతర్హృదయఆకాశస్తస్మిం
చ్ఛేతే'ఇతి. తథాన్యత్ర 'సతాసోమ్యతదా సంవన్నో భవతి స్వమపీతో
భవతీ'తి. 'ప్రాజ్ఞేనాత్తనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేదనాంతర'
మితి చ. తత్ర సంశయః. కిమేతాని నాడ్యాదీని పరస్పరనిరపేక్షతయా
భిన్నాని సుప్తిస్థానాని, ఆహోస్విత్ పరస్పరాపేక్షతయైకం సుషుప్తిస్థాన
మితి. కిం తావత్ ప్రాప్తం భిన్నానీతి. కుతః, ఏకార్థత్వాత్ నహ్యే

౨. ఏవం బాహ్యకరణోపరమే సతి మనోవాసనోద్దీపితావిద్యావిలాసాత్కం
స్వప్నమాత్మనస్సాక్షిణః స్వయం జ్యోతిష్త్వార్థం విచార్య ప్రతియోగ్యనుయోగిభావ
సంగత్యా స్వప్నావస్థాం మనోలయాత్తి కాం సుషుప్తిం విచారయతి. తదభావో నాడీషు
తచ్చుతేరాత్తని చ. తవేతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా. యత్ర కాలే సుషుప్త
స్యమస్తో నిరస్తబాహ్యకరణో మనోలయాత్ సమ్యక్ ప్రసన్న ఇత్యర్థః. స్వాపే
నాడీస్థానముక్త్వా నాడీపురీతతోర్నాడీపరమాత్మనోశ్చ సముచ్చయశ్రుతీ ఆహ—
అన్యత్రైతి పరమాత్మమాత్రశ్రుతీరాహ—తథాన్యత్రైత్యాదినా. నాడీపురీతద్బ్రష్ట
సు సప్తమీశ్రుతేస్సముచ్చయశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—తత్రైతి. పూర్వపక్షే స్థాన
వికల్పజీవస్య బ్రహ్మతే క్యానిర్ణయః. సిద్ధాంతే నాడీభిః పురీతతం గత్వాఽస్తర్హృది

ఇత్థం బాహ్యకరణోపరమరూపం స్వప్నం జీవస్య స్వయంజ్యోతిష్త్వార్థం
విచార్య, అంతఃకరణోపరమరూపాం సుషుప్తిం ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా
విచారయతి—

అత్ర పూర్వపక్షే స్థానవికల్పజీవస్య బ్రహ్మతే క్యానిర్ణయః, సిద్ధాంతే స్థాన
సముచ్చయాత్తన్నిర్ణయ ఇతి ఫలభేదః. అత్ర సుషుప్తినా క్యాని విప్రతిపన్నాని

కార్థానాం క్వచిత్ పరస్పరాపేక్షత్వం దృశ్యతే వ్రీహియవాదీనామ్.
 నాద్యాదీనాం చైకార్థతా సుషుప్తౌ దృశ్యతే నాడీషు సృప్తౌ భవతి
 పురీతతి శేతే' ఇతి చ తత్ర తత్ర సప్తమినిర్దేశస్య తుల్యత్వాత్. నను
 నచ సప్తమినిర్దేశో దృశ్యతే సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి.
 నైష దోషః, తత్రాపి సప్తమ్యర్థస్య గమ్యమానత్వాత్. వాక్యశేషే
 హితత్రాయతనై పీ జీవస్సదుపసర్పతీత్యాహ. 'అన్యత్రాయతనమలభ్యా
 ప్రాణమేవోపశ్రయత' ఇతి ప్రాణశబ్దేన తత్ర ప్రకృతస్య సత ఉపాదా
 నాత్. ఆయతనం చ సప్తమ్యర్థః సప్తమినిర్దేశోఽపి తత్ర వాక్యశేషే
 దృశ్యతే, 'సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంవత్సర్యమహే' ఇతి. సర్వత్ర చ
 విశేషజ్ఞానోపరమలక్షణం సుషుప్తం న విశిష్యతే. తస్మాదేకార్థత్వాన్నాద్యా
 దీనాం వికల్పేన కదాచిత్ కించిత్ స్థానం స్వాపాయోపసర్పతీత్యేవం
 ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే-తదభావో నాడీష్వాత్తని చేతి. తదభావ ఇతి తస్య
 ప్రకృతస్య స్వప్నదర్శనస్యాభావః సుషుప్తమిత్యర్థః, నాడీష్వాత్తని చేతి
 సముచ్చయేనైతాని నాద్యాదీని స్వాపాయోపైతి న వికల్పేనేత్యర్థః.
 కుతః, తచ్చుతేః. తథాపి సర్వేషామేవ నాద్యాదీనాం తత్ర తత్ర
 సుషుప్తిస్థానత్వం క్రూయతే తచ్చ సముచ్చయే సంగృహీతం భవతి, విక

బ్రహ్మణ్యేవ శేత ఇతి, సముచ్చయాత్తన్నిర్ణయ ఇతి వివేకః. ఏకపురోడాశార్థత్వం
 'హియవయోర్ద్వైప్తం నాద్యాదీనామేకస్త్విన్నాప్తిపరూపార్థే నిరపేక్షస్థానత్వం తు
 క ఇత్యత ఆహ—నాద్యాదీనాం చేతి. సతి బ్రహ్మణి తృతీయాశ్రుతేర్న సప్తమిని
 కార్థః. ఆయతనశబ్దాత్ సప్తమ్యర్థ ఆధారత్వం గమ్యత ఇత్యాహ—నైష దోష
 ఇతి. అన్యత్రావస్థాద్వయే క్రాంతో జీవో విక్రాంతిస్థానం ప్రాణాఖ్యం సద్భ్రష్టోప
 సర్పతి సుషుప్తావతి శ్రుత్యర్థః. సప్తమిశ్రుత్యా నిరపేక్షాధారత్వభావాద్వికల్ప ఆస్థే
 యః. కదాచిత్సముచ్చిత్యాపి నాద్యాదీనాం స్థానత్వమితి న సముచ్చయ శ్రుతివిరోధ
 ఇతి పూర్వపక్షార్థః. సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. సూత్రే చకారః పురీతత్వ
 ముచ్చయార్థః. యదా నాడ్యస్సుషుప్తిస్థానం తదా పురీతత్వానం న భవతీతి
 శ్రుతస్థానత్వస్య పక్షే బాధస్యాత్. స న యుక్త ఇత్యాహ. వికల్పే హ్యేహమితి.

దృశ్యంతే; 'ఆసు తదానాడీషు సృప్తౌ భవతి' ఇతి సుషుప్తికాలే నాడీప్రవేశః
 క్రూయతే, క్వచిత్ 'తాభిః ప్రత్యవస్పృష్య పురీతతి శేతే' ఇతి, క్వచిత్ 'య ఏషాఽస్త

లే హ్యేషాం పక్షే బాధస్యత్. నన్వేకార్థత్వాద్వికల్పో నాద్యాదీ
 నాం ప్రీహియవాదివదిత్యుక్తమ్. నేత్యుచ్యతే. న హ్యేకవిభక్తినిర్దేశ
 మాత్రేణైకార్థత్వం వికల్పశ్చాపతతి, నానార్థత్వసముచ్చయయోరప్యేక
 విభక్తినిర్దేశదర్శనాత్ ప్రాసాదే శేతే పర్యంకే శేతఇత్యేవమాదిషు,
 తథేహాపి నాడిషు పురీతతి బ్రహ్మణి చ స్వపితీత్యేతదుపపద్యతే సము
 చ్చయః, తథాచ శ్రుతిః 'తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్త్వప్నం
 న కంచన పశ్యతి అథాస్తిక్ ప్రాణవైకథాభవతీ'తి సముచ్చయం
 నాడినాం ప్రాణస్య చ సుషుప్తా శ్రావయతి, ఏకవాక్యోపాదానాత్.
 ప్రాణస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'ప్రాణస్తథానుగమా'దిత్యత్ర.
 యత్రాపి నిరపేక్షా ఇవ నాడిః సుప్తిస్థానత్వేన శ్రావయతి 'ఆసు తదా
 నాడిషు సృప్తో భవతీ'తి తత్రాపి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణో
 ప్రతిషేధాన్నాడిద్వారేణ బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠతఇతి ప్రతీయతే. నచైవ
 మపి నాడిషు సప్తమీ విరుధ్యతే, నాడిభిరపి బ్రహ్మోపసర్పక్ సప్తవీవ
 నాడిషు భవతి. యో హి గంగయా సాగరం గచ్ఛతి గతవీవ స
 గంగాయాం భవతి. అపిచాత్ర రశ్మినాడిద్వారాత్తకస్య బ్రహ్మలోక
 మార్గస్య వివక్షితత్వాన్నాడిస్తుత్యర్థం సృప్తిసంకీర్తనం, నాడిషు సృప్తో
 భవతీతి హ్యుక్త్వా 'తం న కశ్చన పాప్తా సృప్తీ'తి బ్రువన్నాడిఃప్ర
 ప్రీహియవయో స్త్వగత్యా వికల్ప ఇతి భావః. యత్తు సప్తమీశ్రుత్యా నాద్యాదీనా
 మేకఫలకత్వమితి తన్నేత్యాహ—న హ్యేకేతి. ప్రాసాదస్య పర్యంకధారణమర్థః
 పర్యంకస్య తు శయనమితి ఫలభేదేఽప్యేకవిభక్తిర్దృశ్యతే, వ్యవధానావ్యవ
 ధానాభ్యాం శయనసాధనత్వాత్ సముచ్చయశ్చ, తథేహాపి నాడిపురీతతోర్జీవనా
 సంచారద్వారా బ్రహ్మణ్యేవ సుషుప్తిరితి సముచ్చయ ఇత్యర్థః. నాడినాం ప్రా
 చైకేన వాక్యేనోపాదానాన్నిధస్సముచ్చయ ఇత్యాహ—ఏకవాక్యేతి. ఆధారత్వ
 మాత్రం సప్తమ్యర్థో న నిరపేక్షత్వం అతో న సముచ్చయస్య సప్తమ్యా బాధః
 ఇత్యాహ—న చైవమపీతి. సముచ్చయేఽపీత్యర్థః. అత్ర నాడిశ్రుతౌ నాడిషు భోక్తు
 స్సృప్తిర్న వివక్షితా రశ్మినంబంధనాడిరూపమార్గస్తుత్యర్థత్వాదిత్యాహ—అపిచేతి.

హ్యేదయ ఆకాశస్తస్తింఛేతే' ఇతి. తత్ర కిం జీవస్య నాడిపురీతత్పరమాత్మనాం

శంసతి. బ్రవీతిచ పాష్టస్పర్శాభావే హేతుం తేజసా హి తదా సంపన్నో
 భవతీ'తి. తేజసా నాడిగతేన పితౄభ్యోనాభివ్యాప్తకరణో న బాహ్యై
 విషయానీక్షిత ఇత్యర్థః. అథవా తేజనేతి బ్రహ్మణ ఏవాయం నిర్దేశః,
 శ్రుత్యంతరే 'బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ'తి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రయుక్త
 త్వత్, బ్రహ్మణా హి తదా సంపన్నో భవతి నాడిద్వారేణ అతస్తం
 న కశ్చన పాష్టా స్పృశతీత్యర్థః. బ్రహ్మసంపత్తిశ్చ పాష్టస్పర్శాభావే
 హేతుః 'సర్వే పాష్టానోఽతో నివర్తంతేఽపహతపాష్టా హ్యేష బ్రహ్మ
 లోకః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. ఏవం చ సతి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధేన బ్రహ్మణా
 సుషుప్తిస్థానేనానుగతో నాడినాం చయస్సమాశ్రితో భవతి. తథా పురి
 తతోఽపి బ్రహ్మప్రక్రియాయాం సంకీర్తనాత్ తదనుగుణమేవ సుప్తిస్థాన
 త్వంవిజ్ఞాయతే'య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే' ఇతి హృద
 యాకాశే సుప్తిస్థానే ప్రకృతే ఇదముచ్యతే'పురితతి శేతే' ఇతి. పురితదితి
 హృదయపరివేష్టనముచ్యతే, తదంతర్వర్తిన్యపి హృదయాకాశే శయా
 నశ్శక్యతేపురితతి శేత ఇతి వక్తుం, ప్రాకారపరిక్షిప్తేఽపి హి పురే వర్త
 మానః ప్రాకారే వర్తత ఇత్యుచ్యతే. హృదయాకాశస్య చ బ్రహ్మత్వం
 సమధిగతం 'దహర ఉత్తరేభ్యః' ఇత్యత్ర. తథా నాడిపురితత్సముచ్చ
 యోఽపి తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురితతి శేత ఇత్యేకవాక్యోపాదానాదవ

పితేన విషయేక్షణాభావే సుఖదుఃఖయోరభావా తద్ధేతుధర్తాధర్తాత్తకపాష్టాస్పర్శ
 త్యర్థః, అపహతపాష్టబ్రహ్మసంపత్త్యా వా పాష్టాస్పర్శ ఇత్యాహ—అథవేతి.
 స్మిన్ వ్యాఖ్యానే లాభమాహ—ఏవం చ సతీతి. తాసు తదా భవత్యథాస్మిన్
 ప్రాణ ఏవైకథా భవతీతి శ్రుతస్సముచ్చయ ఆశ్రితో భవతీత్యర్థః. నాడిబ్రహ్మణోర్గుణ
 ప్రధానభావేన సుప్తా సముచ్చయవత్ పురితద్బ్రహ్మణోరపీత్యాహ—తథేతాద్వినా.
 ఆకాశే బ్రహ్మణి శేత ఇత్యుపక్రమ్య తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురితతి శేత ఇత్యుక్తం
 తథాచ నాడిద్వారా పురితతం గత్వా బ్రహ్మణి శేత ఇతి సముచ్చయస్సిద్ధి ఇత్యాహ—
 తథా నాడితి. సతా సంపన్నో భవతి ప్రాజ్ఞేన సంపరిష్వక్త ఇతి సత్ప్రాజ్ఞయోః

మధ్యే యత్ర క్వచిత్ సుషుప్తిరితి వికల్పః, ఉత నాడిపురితత్ప్రవేశానంతరం షర
 మాత్త న్యేవేతి సముచ్చయ ఇతి సంశయే, ఏకఫలత్వాత్ ప్రీత్యాదివత్ వికల్ప ఇతి

లక్షణం తావత్ సుషుప్తం న క్వచిద్విశిష్యతే తత్ర సతి సంపన్నస్తావ
దేకత్వాన్న విజానాతీతి యుక్తం 'తత్కేన కం విజానీయా'దితి శ్రుతేః.
నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య న కించిదవిజ్ఞానే కారణం శక్యం వక్తుం
భేదవిషయత్వాత్, 'యత్ర వాఽన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'
దితి శ్రుతేః. నను భేదవిషయస్యాప్యతిదూరాదికారణమవిజ్ఞానే స్యాత్.
బాధమేవం స్యాత్, యది జీవః స్వతః పరిచ్ఛిన్నోఽభ్యుపగమ్యేత
యథా విష్ణుమిత్రః ప్రవాసీ స్వగృహం న పశ్యతీతి, న తు జీవస్యో
పాధివ్యతిరేకేణ పరిచ్ఛేదో విద్యతే, ఉపాధిగతమేవాతిదూరాది
కారణమవిజ్ఞానభితి యద్యుచ్యేత తథాప్యపాధేరుపశాంతత్వాత్
సత్యేవ సంపన్నో న విజానాతీతి యుక్తమ్. న చ వయమిహ తుల్య
వన్నాద్యాదిసముచ్చయం ప్రతిపాదయామః, న హి నాద్యః సుప్తి
స్థానం పురీతద్వేత్యనేన విజ్ఞానేన కించిత్ ప్రయోజనమస్తి న హ్యేత
ద్విజ్ఞానప్రతిబద్ధం కించిత్ఫలం క్రూయతే నావ్యేతద్విజ్ఞానం ఫలవతః
కస్యచిదంగముపదిశ్యతే, బ్రహ్మ త్వనపాయి సుప్తిస్థానమిత్యేతత్ ప్రతి
పాదయామః, తేన తు విజ్ఞానేన ప్రయోజనమస్తి, జీవస్య బ్రహ్మత్వ

హేతుః, నాడీపురీతద్వేతస్య తు జీవస్య భేదావస్థత్వాత్ భేదావిజ్ఞానే కారణం
నాస్తీత్యర్థః. ద్వైతావస్థస్యాపి ద్వైతాజ్ఞానే హేతుం శంకతే—నను భేదేతి. ద్రష్టు
ర్ద్వైత్యాదూరత్వం స్వాభావీకమాపాధికం వా తత్రాద్యం సదృష్టాంతమనూద్య
ప్రత్యాహ—బాధమిత్యాదినా. ద్వితీయమనూద్య దూషయతి—ఉపాధిగతమేవేతి.
ఉపాధిభిన్నస్త్రివ నాడ్యాదౌ స్వాపే కలిషయసన్నికృష్టార్థజ్ఞానప్రసంగాత్
సుప్తివ్యాఘాతస్సాన్యత్ ఉపాధిలయే త్వన్యత్ర జీవస్య స్థిత్యయోగాత్ బ్రహ్మణ్యేవ
స్వాప ఆస్థేయ ఇత్యర్థః. ఏవం వికల్పం నిరస్య నాడీపురీతతోర్బ్రహ్మణా సహ
తుల్యవత్ సముచ్చయ మఫలత్వేన దూషయన్ గుణప్రధానత్వేన సముచ్చయముప
సంహరతి—న చ వయమిత్యాదినా.

త్ప్రవేశం వినా సత్సంపత్తేరభావాన్నాడీపురీతతోః గుణభూతతయా పరమాత్మనః
ప్రాధాన్యేనావగంతవ్యః. కుతః, తచ్చుితేః తస్య నాడ్యాదీనాం సుషుప్తిస్థానత్వస్య
శ్రుతత్వాత్, ఉక్తసముచ్చయానంగీకారే శ్రుతీనాం సంగ్రహో న స్యాత్ ఇతి
భావః.

త్వావధారణం స్వప్నజాగరితవ్యవహారవిముక్తత్వావధారణం చ. తస్మాదాత్మైవ సుప్తిస్థానమ్.

సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్. ౮.

యస్మాచ్ఛాత్మైవ సుప్తిస్థానం అతఏవ చ కారణాన్నిత్యవదే వాస్మాదాత్మనః ప్రబోధః స్వాపాధికారే శిష్యతే, 'కుతఏతదాగా'ది త్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే 'యథాగ్నేః యద్రావిష్ఫులింగా ప్యుచ్చరంత్యేవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః' ఇత్యాదినా, 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే' ఇతి చ. వికల్పమానేషు తు సుషుప్తిస్థానేషు కదాచిన్నాడీభ్యః ప్రతిబుధ్యతే కదాచిత్ పురీతతః కదాచిదాత్మన ఇత్యశాసిష్యత. తస్మాదప్యాత్మైవ సుప్తిస్థానమితి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

సూ. స ఏవ తు కర్తానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౯.

తస్యః పునస్సత్సంపత్తేః ప్రతిబుధ్యమానః కిం యఏవ సత్సంప

౮. కించ బ్రహ్మణస్స కాశాజ్జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యాహ సూత్రకారః—అతః ప్రబోధోఽస్మాదితి. నాడిపురీతతోః క్వాప్యుత్థానాపాదనత్వా శ్రవణాన్న సుషుప్తిస్థానత్వమిత్యర్థః, తస్మాదుపాధిలయే జీవస్య బ్రహ్మభేదాదాపాధిక ఏవ భేద ఇతి వివేకాద్వాక్యార్థాభేద సిద్ధిరితి స్థితమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౯. స ఏవ తు కర్తానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. సుషుప్తావపాధినాశాత్ కర్తాను

కిం చ—

యతః పరమాత్మైవ సుప్తిస్థానమ్, అత ఏవ హేతోః అస్మాత్ పరమాత్మనో జీవస్య ప్రబోధ ఉపదిశ్యతే. 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే' ఇతి సద్రూపాత్ పరమాత్మనః సకాశాత్ జీవా ఆగచ్ఛంతి ఇతి శ్రవణాత్ అన్య సుషుప్తిస్థానత్వే ఇదం శ్రవణం బాధ్యేత, అన్యత్ర సుప్తస్యాన్యస్మాత్ సము యోగాదితి భావః. తస్మాత్సుషుప్తౌ మిథ్యాజ్ఞానాభావమాత్రేణైవబ్రహ్మసంపత్తేః స్థూలాజ్ఞాననివృత్తౌ సాకలేయబ్రహ్మసంపత్తిరవిరుద్ధేతి. అతో జీవస్య బ్రహ్మైక్యః సిద్ధమ్.

న్నః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే ఉత స వాన్యో వేతి చింత్యతే. తత్ర ప్రాప్తం
తావదనియమితి. కుతః, యదా హి జలరాశౌ కశ్చిజ్జలబిందుః ప్రక్షి
ప్యతే జలరాశిరేవ స తదాభవతి, పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుర్భవ
తీతి దుస్సంపాదం, తద్వత్ సుప్తః పరేణైకత్వమాపన్నః సంప్రసీదతీతి
న స ఏవ పునరుత్థాతుమర్హతి, తస్మాత్స ఏవేశ్వరోవాన్యో వా జీవః
ప్రతిబుధ్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఇదమాహ. — స ఏవ తు జీవః సుప్తస్సా
స్థ్యం గతః పునరుత్తిష్ఠతి నాన్యః. కస్మాత్, కర్తానుస్త్రితశబ్దవిధిభ్యః.
విభజ్య హేతుకా దర్శయామి, కర్త శేషానుష్ఠానదర్శనాత్తావత్స
ఏవాన్తాతుమర్హతి నాన్యః. తథాహి — పూర్వేద్యురనుష్ఠితస్య
కర్తణోఽపరేద్యుశ్చేషమనుతిష్ఠక దృశ్యతే, న చాన్యేన సామి
కృతస్య కర్తణోఽన్యశ్చేషక్రియాయాం ప్రవర్తితు మర్హతి,

స్త్రుత్యాది దర్శనాచ్చ సంశయే సత్యస్మాత్ బ్రహ్మణో జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్భ్రష్టావ
సుఖప్తిస్థానమిത്യుక్తమయం క్తం. సుఖప్తాదన్యస్య పున్యోత్థానసంభవేన సుఖప్తస్య
నాన్యాదిస్థానత్వసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా నియామకాభావాదనియమ ఇతి
పూర్వపక్షమాహ — తస్యాః పునరిత్యాదినా. పూర్వపక్షే జ్ఞానవైయర్థ్యం సుఖప్తైవా
పునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధేః, సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మత్వా స్థితస్యాజ్ఞానబలేన పున
స్తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాననాశాయ జ్ఞానాపేక్షేతి ఫలం. ఈశ్వరో వేత్య
నియమదార్థ్యాయోక్తం. స వాన్యో వేత్యేవ పూర్వః పక్షః. జ్ఞానం వినా బుద్ధ్యా
ద్యుపాధేరత్యంతనాశాభావాద్యయా బుద్ధ్యోపహితో జీవస్సుఖప్తౌ కారణాత్తనా
స్థితస్తయైవ నానాకర్తానుభవసంస్కారవత్ప్రపహిత ఉత్తిష్ఠతీతి సిద్ధాంతయతి. స
వత్పిత్వాదినా. సామికృతస్యార్థకృతస్య ఏకస్యైవ జ్యోతిష్టోమాదేరనేకయజమాన

పూర్వం సుఖప్త్యంతే పరమాత్మనః సకాశాజ్ఞేవోత్థానశ్రుతేః పరమాత్మైవ
సుఖప్తిస్థానమిത്യుక్తమయం క్తమ్, సుప్తాదన్యస్య ప్రబోధసంభవేన సుప్తస్య నాన్యాది
స్థానత్వసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ —

అత్ర పూర్వపక్షే సుప్తస్యైవాపునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధౌ జ్ఞానవైయర్థ్యమ్,
సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మత్వా స్థితస్యాజ్ఞానబలేన తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాన
నాశాయ జ్ఞానసార్థక్యమితి ఫలభేదః. తత్ర యః సుప్తా జీవః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే,
ఉత స ఏవ అన్యో వేత్యనియమ ఇతి సంశయే, అనియమ ఇతి పూర్వః పక్షః.

అతిప్రసంగాత్, తస్మాదేకఏవ పూర్వేద్యురపరేద్యుశ్చైకస్య కర్తాణః
కర్తేతి గమ్యతే. ఇతశ్చ సఏవోత్తిష్ఠతి యత్కారణమతీతేహన్య
హమదోఽద్రాక్షమితి పూర్వానుభూతస్య పశ్యాత్ స్మరణమన్య
స్యోత్థానే నోపపద్యతే, నహ్యన్యదృష్టమన్యోఽనుస్మర్తుమర్హతి 'సోఽ
హమస్మి'తి చాత్మానుస్మరణమాత్మాంతరోథానే నావకల్పతే శబ్దేభ్యశ్చ
తస్యైవోత్థానమవగమ్యతే తథాహి 'పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతి
యోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయైవ ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహర
హర్గచ్ఛంత్యేవతం బ్రహ్మలోకం న విందంతి త ఇహ వాఘోర్
వా సింహో వా వృకో వా పరాహో వా కీటో వా పతంగో వా
దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తత్తదా భవంతీ'త్యేవమాదయ
శ్శబ్దాస్సాన్వపప్రబోధాధికారే పరితాః నాత్మాంతరోథానే సామంజస్య
మీయుః. కర్తవిద్యావిధిభ్యశ్చైవమేవ గమ్యతే, అన్యథా హి కర్త
విద్యావిధయోఽనర్థకాస్సన్యః, అన్యోత్థానపక్షే హి సుప్తమాత్రో
ముచ్యేతేత్యాపద్యేత, ఏవం చేతన్యత్ వద కిం కాలాంతరఫలేన
కర్తా విద్యయా వా కృతం స్యాత్. అపిచాన్యోత్థానపక్షే యదితావ
చ్ఛరీరాంతరే వ్యవహరమాణో జీవ ఉత్తిష్ఠేత తత్ర వ్యవహారలోప

కత్వాపాతోఽతిప్రసంగః. స్మృతి ముక్త్యానుశబ్దసూచితాం ప్రత్యభిజ్ఞానాహ—
సోఽహమితి. ఆయనం గమనం ఆయః న్యాయః యోనిః తత్తదింద్రియస్థానం ప్రతి
నియతం గమనం యథా భవతి తథా ప్రతియోన్యాగచ్ఛతి జాగరణాయేతి శ్రుత్యర్థః.
న విందంతీత్యజ్ఞానసత్త్వాత్సుప్తస్యోత్థాననియమ ఉక్తః, ఇహ పూర్వప్రబోధే య
భవంతి త ఏవ శబ్దోత్తరప్రబోధే భవంతీత్యర్థః. విధిం వ్యాచక్షే—కర్తేతి. స ఏవో
త్తిష్ఠతీతి నిశ్చయత ఇత్యర్థః. అత్రైవోత్సాత్రం యుక్త్యంతరమాహ—ఆపిచేత్యా
దినా. అన్యోత్థానే సుఖాచేర్న పూర్వకర్తకార్యతేత్యకృతసుఖాద్యాగమః పూర్వ

సిద్ధాంతస్తు—యః సుప్తో జీవః స ఏవ ప్రతిబుద్ధుతే నాన్యః. కుతః, కర్తానుస్మృతి
శబ్దవిధిభ్యః పంచభ్యో హేతుభ్యః. దినద్వయసాధ్యస్య కర్తతోఽర్థం కృత్వా
పునరుత్థాయాపశిష్టమర్థం కరోతి. అనుశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానూచ్యతే, యో
మతీతేఽప్యహని ఘటమద్రాక్షం స ఏవైతం ఘటం స్మృశామిశ్యాద్యాకార

ప్రసంగస్సాన్యత్. అథ తత్ర సుప్త ఉత్తిష్ఠేత కల్పనానర్థక్యం స్యాత్, యో హి యస్మిన్ శరీరే సుప్తస్య తస్మిన్నోత్తిష్ఠతి, అన్యస్మిన్ శరీరే సుప్తోన్యస్మిన్నుత్తిష్ఠతీతి కోఽస్యాం కల్పనాయాం లాభస్సాన్యత్. అథ ముక్త ఉత్తిష్ఠేత్, అస్తవాన్తోక్ష ఆపద్యేత, నివృత్తావిద్యస్య చ పున రుత్థానమనుపపన్నం, ఏతేనేశ్వరస్యోత్థానం ప్రత్యుక్తం, నిత్యనివృత్తా విద్యత్వాత్. అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశౌ చ దుర్నివారావనోఽన్యోత్థానపక్షే స్యాతాం తస్మాత్సవోత్తిష్ఠతి నాన్యథితి. యత్పునరుక్తం 'యథా జలరాశౌ ప్రక్షిప్తో జలబిందుర్నోద్ధర్తుం శక్యతే ఏవం సతి సంపన్నో జీవో నోత్పతితుమర్హతీ'తి తత్పరిప్రాయతే యుక్తం తత్ర వివేక కారణాభావాజ్జలబిందోరనుద్ధరణం, ఇహ తు విద్యతే వివేక కారణం, కర్తృచావిద్యా చేతి వైషమ్యం దృశ్యతే చ దుర్నివేచన యోరప్యస్తజ్జాతీయైః క్షీరోదకయోస్సంస్పృష్టయోర్హంసేన వివేచనం అపిచ న జీవో నామ కశ్చిత్పరస్తాదాత్మనోఽన్యో విద్యతే యో జల బిందురివ జలరాశేస్సతో వివిచ్యేత, సదేవ తూపాధిసంపర్కజ్జీవ ఇత్యుపచర్యత ఇత్యసకృత్ప్రపంచితమ్. ఏవం సతి యావదేకోపాధి గతాబంధానువృత్తిస్తావదేకజీవవ్యవహారః, ఉపాధ్యంతరగతాయాం తు బంధానువృత్తౌ జీవాంతరవ్యవహారః, స ఏవాయముపాధిస్సాన్య

సుప్త జీవకృత కర్తృనాశశ్చేత్యర్థః. పూర్వపత్యుక్తం దృష్టాంతం వైషమ్యేణ దూష చుతి—యత్పునరిత్యాదినా. అస్తదాద్యశక్యమపి వివేచనం ప్రాణదృష్టాపేక్ష శ్వరః కరోతీతి మత్వా దృష్టాంతమాహ—దృశ్యతే చేతి. బ్రహ్మభేదాచ్చ జీవస్య బిందువైషమ్యమిత్యాహ—అపిచేతి. అథేదే 'సవాన్యోవోత్తిష్ఠతీ'తి చింతానవ గాశ ఇత్యాశంక్య బుద్ధిభేదేన జీవభేదాచ్చింతేత్యాహ—ఏవం సతీతి. సుషుప్తౌ బుద్ధి నాశేన ప్రత్యహం బుద్ధ్యుపాధిభేదాదేకజీవస్య వ్యవహారో న స్యాదిత్యతాహ—

పశ్చాత్త ఘట ఇత్యాదిస్తరణం స్మృతిశబ్దేనోచ్యతే. 'పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతి యోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయైవ' ఇత్యాదిస్మృతिसమూహః శబ్దశబ్దేనోచ్యతే. కర్తృ విద్యావిధయో విధిశబ్దేనోచ్యంతే, యది సుప్తస్య పునర్నోత్థానమ్, తర్హి ఉక్తహేతవో బాధ్యేరన్. అతః సుప్త ఏవోత్తిష్ఠతీతి సిద్ధమ్.

పప్రబోధయోర్భిజాంకురన్యాయే నేత్యతస్సవ జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇతి యుక్తమ్.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. ముగ్ధేఽర్థసంపత్తిః పరిశేషాత్. ౧౦.

అస్తి ముగ్ధో నామ యం మూర్ఖత ఇతి లోకికాః కథయంతి, స తు కిమవస్థ ఇతి పరీక్షాయాముచ్యతే. తిస్రస్తావదవస్థాశరీరస్థస్య జీవస్య ప్రసిద్ధా, జాగరితం స్వప్నః సుషుప్తిమితి. చతుర్థి శరీరాదపస్పృష్టిః, న తు పంచమీ కాచిదవస్థా జీవస్య శ్రుతౌత్పత్తౌ వా ప్రసిద్ధాఽస్తి తస్మాచ్ఛతస్యణామేవావస్థానామన్యతమావస్థా మూర్ఖేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—న తావన్ముగ్ధో జాగరితావస్థో భవితుమర్హతి, నహ్యయ మింద్రియైర్విషయానీక్షతే. స్యాదేతత్. ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి, యథేషుకారో జాగ్రదపి ఇష్వాసక్తమనస్తయా నాన్యాన్విష

సవీచాయమితి. స్థూలసూక్ష్మాత్తనా తిష్ఠత్యేకోపాధిరిత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౦. అవస్థాత్రయాదాత్తానం వివిచ్య మూర్ఖతో వివేచయతి—ముగ్ధేఽర్థ సంపత్తిః పరిశేషాత్. మూర్ఖప్రసిద్ధావస్థాంతర్గతా వా పంచమావస్థా వేతి అవస్థా చతుష్టయసిద్ధేర్దుగ్ధస్య తద్వైలక్షణ్యాచ్చ సంశయే సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞయోత్థితస్య సుప్తాభేదవద్విశేషజ్ఞానాభావావిశేషేణ లింగేన సుషుప్తిరేవ మూర్ఖేతి ప్రత్యభిజ్ఞానా శ్చుషుప్త్యంతర్గతా మూర్ఖేతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ—తిస్రస్తావ దితి. పూర్వపక్షే ప్రసిద్ధావస్థాతః పృథగాత్తనో మూర్ఖతో వివేకార్థం ప్రయత్నా సిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే పృథగ్యత్నధ్రావ్యమితి భేదః. పరిశేషం దర్శయన్ సిద్ధాంత యతి—న తావదిత్యాదినా. జాగ్రదపి జాగరావస్థోఽపీత్యర్థః. వింద్రియకమర్థజ్ఞానం

పూర్వం సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సుషుప్తప్రతిబుద్ధైక్యముక్తమ్.

తద్వద్విశేషాభావప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సుషుప్తిరేవ మూర్ఖేతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మూర్ఖాతిరేకార్థం న పృథక్ప్రియతితవ్యమ్, సిద్ధాంతే పృథక్ప్రియతితవ్యమితి ఫలభేదః. అత్ర కిం మూర్ఖావస్థా సుషుప్త్యంతర్గతా, ఉతాతిరిక్తేతి సందేహో, సుషుప్త్యంతర్గతేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న తావత్స్వప్నజాగరితే మూర్ఖావస్థా, అత్ర జ్ఞానాభావాత్; నాపి మరణావస్థా, ప్రాణో

యానీక్షితే. ఏవం ముగ్ధో ముసలసంపాతాదిజనితదుఃఖానుభవవ్యగ్రమ
 నస్తయా జాగ్రదపి నాన్యాన్విషయానీక్షిత ఇతి. న, అచేతయమాన
 త్వాత్. ఇషుకారో హి వ్యాప్తమనా బ్రవీతి ఇషుమేవాహమేతా
 వంతర్ల కాలముపలభమానోఽభూవమితి, ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి
 అంధే తమస్యహమేతానంతం కాలం ప్రక్షిప్తోఽభూవం న కించి
 న్నయా చేతితమితి జాగ్రతశ్చైకవిషయవిషక్తచేతసోఽపి దేహో
 విధ్రీయతే ముగ్ధస్య తు దేహో ధరణ్యాం పతతి, తస్మాన్న జాగర్తి
 నాపి స్వప్నాన్ పశ్యతి, నిస్సంజ్ఞ త్వాత్. నాపి మృతః, ప్రాణోష్ఠణో
 ర్భావాత్. ముగ్ధే హి జంతౌ మృతోఽయం స్యాన్న వా మృత ఇతి
 సంశయానా డొష్టాన్తి నాన్తితి హృదయదేశమాలభంతే నిశ్చయార్థం,
 ప్రాణోఽన్తి నాన్తితి చ నాసికాదేశం, యది ప్రాణోష్ఠణోరన్తిత్వం
 నావగచ్ఛంతి తతో మృతోఽయమిత్యధ్యవసాయ దహనాయారణ్యం
 నయంతి అథ తు ప్రాణమూష్టాణం వా ప్రతిపద్యంతే తతో
 నాయం మృతఇత్యధ్యవసాయ సంజ్ఞాలాభాయ భిషజ్యంతి. పునరుత్థా
 నాచ్చ న దిప్తం గతః న హి యమం గతో యమరాజ్యాత్ప్రత్యా
 గచ్ఛతి. అస్తు తర్హి సుషుప్తో నిస్సంజ్ఞ త్వాదమృతత్వాచ్చ. న వైలక్ష
 ణ్యాన్ముగ్ధః కదాచిచ్చిరమపి నోచ్ఛ్వాసితి సవేపధురస్య దేహో భవతి
 భయానకం చ వదనం విష్ఫారితే నేత్రే, సుషుప్తస్తు ప్రసన్నవదన
 స్తుల్యకాలం పునః పునరుచ్ఛ్వాసితి నిమిలితే అస్య నేత్రే భవతః, న
 చాస్య దేహో వేపతే, పాణిపేషణమాత్రేణ చ సుషుప్త ముత్థాప

దేహధారణం చ తస్యాన్తి న ముగ్ధస్యేతి వైషమ్యోక్త్యా దూషయతి—నేత్యాదినా.
 మూర్ఛాయా జాగరాద్భేదముక్త్యా స్వప్నమృతిసుషుప్తిభ్యో భేదమాహ—నాపీ
 త్యాదినా. ఆలభంతే స్పృశంతి. దిప్తం మరణం. సుషుప్తిమూర్ఛయోః కించిత్సా
 రూప్యేఽపి బహువైలక్షణ్యాద్భేద ఇత్యాహ—నేతి. లక్షణభేదముక్త్యా నిమిత్తభేద

ష్టణోః సత్త్వాత్; నాపి సుషుప్తిః, భయానకవదనవత్త్వాదిలక్షణభేదాత్; కింతు
 పరిశేషాత్ ప్రసక్తస్య ప్రతిషేధే అన్యత్రాప్రసంగాచ్ఛిష్యమాణే వస్తునియః సంప్ర
 త్యయః స పరిశేషః, తస్మాత్ ముగ్ధే ముగ్ధిర్మూర్ఛావస్థా తదవస్థాపన్నే విశేషజ్ఞానరాహి

యంతి, న తు ముగ్ధం ముద్గరఘాతేనాపి. నిమిత్తభేదశ్చ భవతి మోహ
స్వాపయోః, ముసలసంపాతాదినిమిత్తత్వాన్మోహస్య శ్రమాదినిమిత్త
త్వాచ్చ స్వాపస్య. న చ లోకేఽస్తి ప్రసిద్ధిః ముగ్ధస్సుప్త ఇతి. పరి
శేషాదర్థసంపత్తిర్ముగ్ధతేత్యవగచ్ఛామః నిస్సంజ్ఞకత్వాత్సంపన్నః ఇతర
స్థాచ్చ వైలక్షణ్యాదసంపన్న ఇతి. కథం పునరర్థసంపత్తిర్ముగ్ధ ఇతి శక్యతే
వక్తుం, యావతా సుప్తం ప్రతి తావదుక్తం శ్రుత్యా 'సతా సోమ్య
తదా సంపన్నో భవత్యత్ర' స్తేనో స్తేనో భవతి నైనం సేతుమహాకాత్రే
తరతో నజరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృత' మిత్యాది.
జీవే హి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రాప్తిః సుఖిత్వదుఃఖిత్వప్రత్యయో
త్పాదనేన భవతి, న చ సుఖిత్వప్రత్యయో దుఃఖిత్వప్రత్యయో
వా సుఖు ప్తే విద్యతే, ముగ్ధేఽపి తౌ ప్రత్యయా వై వ విద్యతే, తస్మా
దుపాధ్యుపశమాత్ సుఖుప్తవస్తుగ్ధేఽపి కృత్స్నసంపత్తిరేవ భవितుమ
ర్హతి నార్థసంపత్తిరితి. అత్రోచ్యతే—న బ్రూమోముగ్ధేఽర్థసంపత్తిరీవస్య
బ్రహ్మణా భవతీతి, కిం తస్యార్థేన సుఖుప్తవస్తుభ్య భవతి ముగ్ధత్వం
అర్థేనావస్థాంతరపక్షస్యేతి బ్రూమః. దర్శితే చ మోహస్య స్వాపేన

మోహ—నిమిత్తేతి. ప్రత్యభిజ్ఞాప్య ప్రసిద్ధేత్యాహ—న చేతి. ఉక్తసారూప్య
వైరూప్యాభ్యామర్థసంపత్తిస్సరై వస్సుషుప్తిధర్మైరసంపన్నో ముగ్ధస్సుషుప్తో న భవతి,
సరై వర్త రణావస్థాధర్మైరసంపత్తైర్కృతోఽపి న భవతి కింతవస్థాంతరం. గత ఇతి
సూత్రార్థః. అత్ర సూత్రే జీవస్య బ్రహ్మణార్థసంపత్తిరుక్తేతి భ్రాంతశ్శంకలే—కథమితి.
యత్సుషుప్తం ప్రతి సత్సంపన్నత్వం శ్రుతం తదుపాధ్యభావాభిప్రాయం. ఉపాధ్య
భావశ్చ ముగ్ధస్యాపి సయ ఇతి యతః తస్మాత్ కృత్స్నసంపత్తిరేవేత్యర్థః. సుఖుప్తి
కాలే కర్తాసంబంధే పునరుత్థానం కథమిత్యాశంక్య తత్కార్యాభావాత్తదసంబంధోక్తి
రిత్యాహ—జీవే హీతి. బ్రహ్మణా కృత్స్నసంపత్తిమగీకృత్య పరిహరతి—న బ్రూమ
ఇతి. ముగ్ధత్వం హి సుఖుప్తస్యార్థేన నిస్సంజ్ఞత్వాదిధర్మేణ సామ్యేన సంపన్నం
భవతి, మరణస్యార్థేన కంపాదినా సంపన్న మిత్యర్థసంపత్తిరిత్యర్థః. ఇతోఽపి సుఖుప్తి

త్వాదినా అర్థేన ధర్మజాతేన మూర్ఛావస్థాయాః సంపన్నత్వాత్ అర్థేన కంపనా
దినా మరణావస్థాధర్మజాతేన చ యుక్తత్వాత్ అర్థసంపత్తిః మూర్ఛావస్థా సుఖుప్తి
వ్యతిరిక్తే వేత్యనవద్యమ్.

సామ్యవైషమ్యే. ద్వారం చైతన్తరణస్య యదాస్య సావశేషం కర్త
భవతి తదా వాజ్ఞననే ప్రత్యాగచ్ఛతః యదా తు నిరవశేషం కర్త
భవతి తదా ప్రాణోష్ఠాణావపగచ్ఛతః, తస్మాదర్థసంపత్తిం బ్రహ్మవిదః
ఇచ్ఛంతి. యత్కాంతం న పంచమీ కాచిదవస్థా ప్రసిద్ధాస్తీతి, నైష
దోషః, కాదాచిత్కియమవస్థేతి న ప్రసిద్ధా స్యాత్, ప్రసిద్ధా చైషా
లోకాయుర్వేదయోః. అర్థసంపత్త్యభ్యుపగమాచ్చ న పంచమీ
గణ్యతే ఇత్యనవద్యమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగం

సర్వత్రహి. ౧౧.

యేన బ్రహ్మణాసుషుప్త్యాదిషు జీవ ఉపాధ్యుపశమాత్సంపద్యతే
తస్యేదానీం స్వరూపం శ్రుతివశేన నిర్ధార్యతే. సంత్యుభయలింగాః

వైషమ్యమిత్యాహ—ద్వారం చేతి. అప్రసిద్ధిమంగీకృత్యోక్తం ప్రసిద్ధిరప్యస్తీత్యాహ—
ప్రసిద్ధా చేతి. ఆయుర్వేదో వైద్యశాస్త్రం. ప్రసిద్ధా కథం వివాద ఇత్యాశంక్య
పంచమ త్వేనాప్రసిద్ధేరిత్యాహ—అర్థేతి. సుషుప్తిమృతిధర్మార్థసంపత్త్యా తదంతర్భావ
బుద్ధ్యా ప్రసిద్ధతోక్తేత్యర్థః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౧. సర్వాభిరవస్థాభిరలిప్తస్త్వమర్థఇతి విచార్యాపాదసమాప్తేస్తత్పదార్థం
రూపయితుకామః ప్రథమంతస్య నిర్విశేషమాహ—నస్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగం
ర్వత్ర హి. ఉద్దేశ్యత్వం పదార్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరం తత్స్వరూపబ్రహ్మవిచార
గ్యవసరసంగతిమాహ—యేనేతి. సవిశేషత్వం నిర్విశేషత్వం చేత్యుభయం లింగ్యతే
జ్ఞాప్యతే యాభిస్తా ఉభయలింగాః శ్రుతయః సంశయబీజత్వేన సంతీత్యర్థః. యథా విరు

ఇత్థం చతుర్థాధికరణైః ఉద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాస్యం త్వపదార్థం స్వ
ప్రకాశచిదేకరసం సర్వావస్థావినిర్ముక్తం నిర్విశేషం సంశోధ్య, తజ్జిజ్ఞాసోపరమానంతర
మవసరసంగత్యా విధేయత్వేన జిజ్ఞాస్యం తత్పదార్థం శోధయితుం పాదశేషమారభ
మాణో మూర్ఖావస్థాయాః విరుద్ధసుషుప్తిమరణావస్థోభయధర్మవత్త్వవత్ బ్రహ్మణో
ఽభ్యుభయరూపత్వం భవత్వితి దృష్టాంతావాంతరసంగత్వేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ద్విరూపం బ్రహ్మ ధ్యేయమ్, సిద్ధాంతే నిర్విశేషమేవేతి ఫలభేదః.

శ్రుతయః బ్రహ్మవిషయాః 'సర్వకర్తా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసః' ఇత్యేవమాద్యాః సవిశేషలింగాః, 'అస్థూలమనణ్వప్రాస్వమద్భిర్' మిత్యేవ మాద్యాశ్చ నిర్విశేషలింగాః. కిమాసు శ్రుతిషూభయలింగం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యముతాన్యతరలింగం, యదాప్యన్యతరలింగం తదాపి కిం సవిశేషముత నిర్విశేషమితి మిమాంస్యతే. తత్రోభయలింగశ్రుత్యను గ్రహాదుభయలింగమేవ బ్రహ్మేత్యేవం ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే,—న తావత్స్వతఏవ పరస్య బ్రహ్మణ ఉభయలింగత్వముపపద్యతే, న హ్యేకం నస్తు స్వతఏవరూపాదివిశేషోపేతం తద్విపరీతం చేత్యవధారయితుం శక్యం విరోధాత్. అస్తు తర్హి స్థానతః పృథివ్యాద్యుపాధియోగాదితి, తదపి నోపపద్యతే న హ్యుపాధియోగాదప్యన్యాదృశస్య వస్తునోఽన్యాదృశస్వభావస్సంభవతి. న హి స్వచ్ఛస్సక్ స్ఫటికోఽలక్తకాద్యుపాధియోగాదస్వచ్ఛో భవతి, భ్రమమాత్రత్వాదస్వచ్ఛతాభినివే

ద్ధసుఖప్తిమరణోభయరూపం ముగ్ధత్వం తథా శ్రుతిప్రామాణ్యాదుభయరూపం బ్రహ్మ ధ్యేయమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః. నిర్విశేషమేకరూపమేవ జ్ఞేయమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవ మితి. కిముభయరూపత్వం స్వతః, ఉత స్వతో నిర్గుణస్య సర్వగంధత్వాది విశేష ఉపాధితస్సత్యః, ఆహోస్విత్ స్వతస్సవిశేషమేవ బ్రహ్మేతి, తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయమనూద్య దూషయతి—అస్తు తర్హి తి. స్థానముపాధిః, బ్రహ్మణి విశేషః కల్పితః ఔపాధికత్వాత్ స్ఫటికే లాహిత్యవదిత్యర్థః. ఉపాధేస్సత్యత్వేఽపితత్కృతం మిథ్యేతి దృష్టం బ్రహ్మణి తూపాధీనాం మిథ్యాత్వాత్ తత్కృతో విశేషో మిథ్యేతి కిము

అత్ర 'సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః' ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః సవిశేషత్వం శ్రూయతే, 'అస్థూలమనణ్' ఇత్యాదినా నిర్విశేషత్వమ్. తత్ర కిమ్, ఉభయశ్రుత్యనురోధాత్ ఉభయరూపం బ్రహ్మ, ఉత్తైకరూపమ్ ; ఏకరూపమిత్యత్రాపి సవిశేషం నిర్విశేషం వేతి సందేహో, ద్విరూపమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న తావత్పరస్య బ్రహ్మణః ఉభయలింగమ్ ఉభయరూపత్వం సంభవతి, సత్యస్య వస్తునో ద్వైరూప్యా యోగాత్ ; న హ్యేకమేవ వస్తు ఏకదా తద్వత్తదభావవచ్చ దృష్టమ్. ఏతేన మూర్ఖా వస్థాదృష్టాంతో బైలక్షణ్యాన్నిరస్తః. నాసి స్థానత ఉపాధిత ఉభయరూపత్వం తాత్త్వికం యుక్తమ్, అన్నిసంయోగమాశ్రేణ జలస్థోష్ణస్య తత్స్వభావత్వాదర్శనాత్. అత ఏకరూపత్వమేవ బ్రహ్మణః ; హి యస్తాత్ సర్వత్ర సర్వేషు వేదాంతేషు

శస్య, ఉపాధీనాం చావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్. అతశ్చాన్యతర
లింగపరిగ్రహేఽపి సమస్తవిశేషరహితం నిర్వికల్పకమేవ బ్రహ్మప్రతి
పత్తవ్యం న తద్విపరీతమ్. సర్వత్ర హి బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరేషు
వాక్యేషు 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ' మిత్యేవమాదిష్వపాస్త
సమస్తవిశేషమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే.

సూ. న భేదాదితి చేన్నప్రత్యేకమత

ద్వచనాత్ ౧౨.

అథాపి స్యాత్, యదుక్తం నిర్వికల్పకమేకలింగమేవబ్రహ్మ
నాస్య స్వతస్థానతో వోభయలింగత్వమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే.
కస్తాత్, భేదాత్. భిన్నా హి ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ ఆకారా ఉపది
శ్యంతే 'చతుష్పద్భిష్టా షోడశకలం బ్రహ్మ వామనత్వాదిలక్షణం
బ్రహ్మ త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరశబ్దోదితం బ్రహ్మే'త్యేవంజాతీ
యకాః, తస్మాత్సవిశేషత్వమపి బ్రహ్మణోఽభ్యుపగంతవ్యమ్. ననూక్తం
నోభయలింగత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి. అయమప్యవిరోధః, ఉపాధి
కృతత్వాదాకారభేదస్య, అన్యథా హి నిర్విషయమేవ భేదశాస్త్రం

వాచ్యమిత్యాహ—ఉపాధీనామితి.తృతీయం నిరస్యతి.—అతశ్చేతి-సర్వస్య విశేషస్య
కల్పితత్వాదేవేత్యర్థః. నిషేధశ్రుతేచ్ఛైవమిత్యాహ—సర్వత్ర హిత్యాదినా.

౧౨. భిద్యత ఇతి భేదో విశేషః, నిర్విశేషత్వస్య శ్రుతావపి విశేషస్యాపి శ్రుతే
సంభయరూపత్వం స్యాదితి శంకాం వ్యాచక్షే—అథాపి స్యాదితి. పూర్వోక్తం
విరోధం స్థారయతి—ననూక్తమితి. భేదశ్రుతిప్రామాణ్యార్థమాపాధికరూపభేదస్వీకా
రాదవిరోధ ఇతి సమాధ్యర్థః. కిముపాధిగత ఏవ రూపభేదో బ్రహ్మణ్యుపచర్యతే

'అశబ్దమస్పర్శమరూపమ్' ఇత్యాదిబ్రహ్మపరేషు సవిశేషత్వనిరాసేన నిర్విశేషమేవైక
రూపం బ్రహ్మోపదిశ్యత ఇత్యర్థః.

నను న నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ. కుతః, భేదాత్ ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ ఆకార
భేదేన భేదాత్ ; కస్యాంచిత్ విద్యాయాం చతుష్పద్భిష్టోపదిశ్యతే. కస్యాం
చిత్ షోడశకలమ్, కస్యాంచిత్ త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరాఖ్యమ్. తస్మాత్
సవిశేషమపి శ్రుతిసామర్థ్యాదంగీకర్తవ్యమితి చేత్ న ; ప్రత్యేకం ప్రత్యుపాధి అత

ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నేతి బ్రూమః. కస్తాత్, ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ప్రత్యుపాధిభేదం హ్యభేదమేవ బ్రహ్మణశ్శానయతి శాస్త్రం 'యశ్చ యమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషో యశ్చ యమధ్యాత్మం శారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మే'త్యాది. అతశ్చ న భిన్నా కారయోగో బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రీయ ఇతి శక్యతే వక్తుం భేదస్యోపాసనార్థత్వాదభేదే తాత్పర్యాత్.

సూ. అపిచై వమేకే. ౧౩.

అపిచైవం భేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదమేవై కేశాఖనః సమామనంతి 'మనసై వేదమాప్తవ్యం నేహనానాస్తి కించనమృతోఽస్య మృత్యుమాప్నోతి య ఇహనానేవపశ్యతీ'తి, తథాన్యేఽపి 'భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేత'దితి సమస్తస్య భోగ్యభోక్తృనియంతృలక్షణస్య ప్రపంచస్య బ్రహ్మైకస్వభావతామధీయతే, కథం పునరాకారవదుపదేశినీష్వనాకారోపదేశినీషు చ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిషు సతీష్వనాకారమేవ బ్రహ్మవధార్యతే న పునర్విపరీతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి—

ధ్యానార్థముతో పాధియోగాత్ సత్యవిరుద్ధరూపపత్తయ బ్రహ్మణో భేదో భవతీతి. ఆద్యేఽస్తద్విష్టసిద్ధిః. ద్వితీయమభేదశ్రుత్యా దూషయతి—నేతి బ్రూమితి.

౧౩. ద్వైతనిందాపూర్వకమద్వైతోక్తేశ్చ నిర్విశేషం తత్త్వమితి సూత్రార్థమాహ—అపిచేతి. భోక్తా జీవో'భోగ్యం శబ్దాది తయోః ప్రేరితారమీశ్వరం చ మత్వా విచార్య మే మమ ప్రోక్తం తత్సర్వం : త్రివిధం బ్రహ్మైవేతి జానీయాదిత్యర్థః. ద్వివిధశ్రుతీషు సతీషు నిర్విశేషత్వే కిం నిరూపకమితి శంకతే—కథం పునరితి.

ద్వచనాత్ అభేదవచనాత్ 'యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః' ఇత్యాదిశ్రుతౌ బ్రహ్మణః సర్వోపాధిషు పృథివ్యబాదిషు అభేదశ్రవణాదిత్యర్థః.

అపిచైకే శాఖనః 'మృతోఽస్య స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ' 'నేహ నానాస్తి కించన' ఇత్యేవం భేదనిందాపూర్వకమభేదమేవ బ్రహ్మణః సమామనంతి ఇత్యర్థః.

సూ. అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్. ౧౪.

రూపాద్యాకారరహితమేవ హి బ్రహ్మవధారయితవ్యం న రూపాదిమత్. కస్తాత్, తత్ప్రధానత్వాత్. 'అన్థూలమనన్యప్రాస్యమ దీర్ఘమశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం, ఆకాశో వై నామ నామరూప యోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ, దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః స బాహ్యభ్యంతరో హ్యజః, తదేతద్బ్రహ్మపూర్వమనపరమ నంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః' ఇత్యేవమాదీని హి వాక్యాని నిష్ప్రపంచబ్రహ్మత్తత్త్వప్రధానాని నాథ్వాంతరప్రధా నానీత్యేతత్ప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తు సమన్వయా' దిత్యత్ర. తస్మాదేవం జాతీయకేషు వాక్యేషు యథాశ్రుతం నిరాకారమేవ బ్రహ్మవధారయి తవ్యమ్, ఇతరాణి త్వాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణి వాక్యాని న తత్ప్ర ధానాని. ఉపాసనావిధిప్రధానాని హి తాని, తేష్వసతి విరోధే యథాశ్రుతమాశ్రయితవ్యమ్, సతి తు విరోధే తత్ప్రధానాన్యతత్ప్ర ధానేభ్యో బలీయాంసి భవంతీతి. ఏష వినిగమనాయాం హేతుః యేనోభయీష్వపి శ్రుతిషు సతీష్వనాకారమేవ బ్రహ్మవధార్యతే న

౧౪. తత్పరాతత్పరవిరోధే తత్పరం బలవదితి న్యాయో నియామక ఇత్యా హ—అరూపవదేవేతి. ఉపాసనాపరవాక్యేషు ఆకారే తాత్పర్యాభావేఽపి దేవతా నిగ్రహవదాకారసిద్ధిమాశంక్య నిష్ప్రపంచపరశ్రుతివిరోధాత్ మైవమిత్యాహ— తేష్వసతీతి.

నను సగుణ నిర్గుణవరే శ్రుతిద్వయే సతి కథం నిర్గుణే బ్రహ్మణి పక్షపాతః ; తత్రాహ—

రూపాదిహీనం నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మవధారయితవ్యమ్, న సవిశేషమ్. కుతః. 'అన్థూలమ్' ఇత్యాది నిషేధశాస్త్రస్య నిర్గుణబ్రహ్మప్రధానత్వాదిత్యర్థః. ఉపాసనావా క్యానాం సవిశేషత్వే తాత్పర్యాభావాత్, తత్తాత్పర్యాంగీకారే వాక్యభేదాపత్తేః, ఇతరేషాం సవిశేషవాక్యానాం ప్రత్యక్షాదిసిద్ధప్రపంచానువాదకత్వేననిర్విశేషపరత్వాత్ 'తదనన్యత్వమ్' ఇత్యాదినా ప్రపంచమిథ్యాత్వసాధనాచ్చ, న సవిశేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రామాణికమితి భావః.

సూ. ఆహ చ తన్మాత్రమ్. ౧౬.

ఆహ చ శ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం విలక్షణరూపాంతరరహితం నిర్విశేషం బ్రహ్మ 'స యథా నైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృతోఽస్మి రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. ఏతదుక్తం భవతి, నాస్యాత్మనోఽస్త ర్బహిర్వా చైతన్యాదన్యద్రూపమస్తి, చైతన్యమేవ తు నిరంతరమన్య స్వరూపం, యథా నైంధవఘనస్యాంతర్బహిశ్చలవణరస ఏవ నిరంతరో భవతి న రసాంతరం తథైవేతి.

సూ. దర్శయతిచాథో అపి స్మర్యతే. ౧౭.

దర్శయతి చ శ్రుతిః పరరూపప్రతిషేధేనైవ బ్రహ్మ నిర్విశేషం 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి, అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి, యతో వాచో నిసర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే' త్యేవమాద్యా. బాష్కలినా చ బాధ్యః పృష్టస్సన్నవచనేనైవ బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి

౧౬. యతః శ్రుతిశ్చిన్మాత్రమాహ ఆతశ్చ విశేషో మిథ్యేతి సూత్రార్థమాహ— ఆహ చేతి. నైంధవఘనో లవణషిట్టః.

౧౭. కించ శ్రుతిస్త్వత్తోః పరప్రతిషేధేన బ్రహ్మోపదేశాన్నిష్ప్రపంచం బ్రహ్మేత్యాహ—దర్శయతి చేతి. అథ ద్వైతోక్త్యనంతరం తన్య జ్ఞానహేతుత్వా స్మేతి నేతీత్యుపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః. అధి అన్యత్ పునః పునరధీహి భోఇతి నిర్బంధ

నను కీదృశం నిర్విశేషం బ్రహ్మేత్యత ఆహ—

'స యథా నైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృతోఽస్మి రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మానంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ' ఇతి శ్రుతిః తన్మాత్రం చైతన్యమాత్రం స్వప్రకాశం చిదేకరసం నిర్విశేషమాహేత్యర్థః.

కిం చ ప్రపంచప్రత్యాఖ్యానముఖేన బ్రహ్మణ ఉపదేశాదపి బ్రహ్మ నిర్విశేష మేవ; సవిశేషత్వే తద్వాక్యైరేవ తత్సిద్ధేః ప్రత్యాఖ్యానోపదేశానర్థక్యం స్యాది త్యాహ—

'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి' ఇత్యాదిశ్రుతిః ప్రపంచనిషేధముఖేనైవ బ్రహ్మ

శ్రూయతే 'సహావాచ అధీహి భో ఇతి సతూష్టించ బభూవ తం హ
ద్వితీయే వా తృతీయే వా వచన ఉవాచ బ్రూమః ఖలు త్వం తు నవిజా
నాసి ఉపశాంతోఽయమాత్మే'తి. తథా స్మృతిష్వపి పరప్రతిషేధేనైవో
పదిశ్యతే "జ్ఞేయం యత్తత్ ప్రవక్ష్యామి యజ్ఞత్వాఽమృతమశ్నుతే.
అనాదిమత్పరం బ్రహ్మన సత్తన్నాసదుచ్యతే" ఇత్యేవమాద్యాసు. తథా
విశ్వరూపధరో నారాయణో నారదమువాచేతి స్మర్యతే "మాయా
హ్యేషా మయా సృష్టా యన్తాం పశ్యసి నారద. సర్వభూతగుణై
ర్ద్యుక్తం మైనం మాం జ్ఞాతుమర్హసి" తి.

సూ. అతఏవచోపమా సూర్యకాదివత్. ౧౮.

యతఏవ చాయమాత్మా చైతన్యరూపో నిర్విశేషో వాఙ్మనసా
తీతః పరప్రతిషేధేనోపదేశ్యోఽతఏవ చాసోపాధినిమిత్తామపార
మార్థికీం విశేషవత్తామభిప్రేత్య జలసూర్యకాదీచదిత్యుపమోపాదీయతే
మోక్షశాస్త్రేషు. "యథాహ్యాయం జ్యోతి రాత్మా వివస్వానపోభిన్నాః
కారిణం తం ద్వితీయే తృతీయే చ ప్రశ్నే తూష్టింభావం త్యక్త్వావచ. ఉపశాంతో
నిరస్తద్వైతః. అతస్తస్య తూష్టింభావవివోక్షరమితి. సౌత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకః. ఆది
మత్కార్యం తన్న భవతీత్యనాదిమత్. సత్ ఇంద్రియవేద్యం అసత్పరోక్షం చ-న
స్వప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. సర్వభూతగుణైర్దివ్యగంధాదిభిర్ద్యుక్తం మాం మూర్తిమంతం
పశ్యసితి యత్సా మాయా అతఏవ సద్వైతో భగవానితి మాం ద్రష్టుం నార్హసి
వస్తుతోద్వైతాతీతత్వాదిత్యర్థః.

౧౮. కించ యథా జలాద్యుపాధికల్పితః సూర్యచంద్రాదేర్భేదచలనాదిర్ధ
వీవ మాత్తన ఇతి దృష్టాంతశ్చుతేశ్చ నిర్విశేషం తత్త్వమిత్యాహ—అతఏవచోపమే.
జలస్థప్రతిబింబత్వాకారేణ సూర్యస్యాభాసత్వద్యోతనాయ సూర్యకేతి కప్రత్యయః.
దర్శయతి. సౌత్రాథోశబ్దః తథార్థః. తథా స్మర్యతే చ భగవద్గీతాసు నిషేధముఖేనైవ
బ్రహ్మ 'అనాదిమత్పరం బ్రహ్మన సత్తన్నాసదుచ్యతే' ఇతి.

కిం చ విశిష్టదృష్టాంతోక్తిరపి నిర్విశేషత్వమస్య గమయతీత్యాహ—

యత ఏవాయమాత్మా చైతన్యైకరసః పరప్రతిషేధోపదేశ్యో నిర్విశేషః, అత

బహుధైరోఽనుగచ్ఛన్. ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రే
ష్వేవమజోఽయమాత్మే”తి. “ఏక ఏవ తు భూతాత్మా భూతేభూతే
వ్యవస్థితః. ఏకథా బహుథా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవ” దితి చైవ
మాదిషు. అత్ర ప్రత్యవస్థీయతే.

సూ. అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. ౧౯.

న జలసూర్యకాదితుల్యత్వమిహోపపద్యతే తద్వదగ్రహణాత్.
సూర్యాదిభ్యో హి మూర్తైభ్యః పృథగ్భూతం విప్రకృష్టదేశం మూర్తం
చ జలం గృహ్యతే తత్ర యుక్తస్సూర్యాది ప్రతిబింబోదయః న త్వా
త్తాఽమూర్తో న చాస్తాత్ పృథగ్భూతా విప్రకృష్టదేశాశ్చోపాధయః,
సర్వగతత్వాత్సర్వానన్యత్వాచ్చ. తస్మాదయక్తోఽయం దృష్టాంత ఇతి.
అత్ర ప్రతివిధీయతే.

యథాఽయం జ్యోతిర్తయో వివస్వాన్ స్వత ఏకోఽపి ఘటాదిభేదేన భిన్నా అపోఽ
నుగచ్ఛన్ బహుథా క్రియతే ఏవమజోఽయమాత్మా దేవః స్వప్రకాశః ఏకోఽప్య
పాధినా మాయయా క్షేత్రేష్వనుగచ్ఛన్ భేదరూపః క్రియత ఇతియోజనా.

౧౯. ఇహోత్తన్యక్తదృష్టాంతవైషమ్యశంకాసూత్రం—అంబువదితి. ఆత్మనో
నీరూపత్వాత్ దూరస్థోపాధ్యభావాచ్చ మాయయా బుద్ధ్యాదిషు ప్రతిబింబభేదో న
యుక్త ఇత్యర్థః.

ఏవౌపధికం సవిశేషత్వమాదాయ సూర్యకాదివత్ జలగతసూర్యప్రతిబింబాదివత్
ఇత్యుపమోపాదీయతే మోక్షశాస్త్రేషు ‘యథా హ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో
భిన్నా బహుధైరోఽనుగచ్ఛన్. ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వ
వమజోఽయమాత్మా.’ ఇత్యాదిషు. ఏవం చ ఏతద్దృష్టాంతబలాదపి బ్రహ్మణో నిర్విశే
షత్వమితి సూత్రాభిప్రాయః.

దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే—

యథా అంబు సూర్యాస్తూర్తాత్ భిన్నం దూరస్థం మూర్తం గృహ్యతే, తద్వత్
అమూర్తాత్సర్వాత్త కాదాత్మనో భిన్నదూరస్థోపాధేరగ్రహణాత్ న తథాత్వం న
సూర్యతుల్యత్వమితి శంకార్థః.

సూ. వృద్ధిప్రసభా క్త్వమంతర్భావా దుభయసామంజస్యాచేవమ్. ౨౦.

యుక్తవీవ త్వయం దృష్టాంతః వివక్షితాంశసంభవాత్, న హి
దృష్టాంతదార్ఢ్యాంతికయోః క్వచిత్కించద్వివక్షితమంశం ముక్త్యా సర్వ
సారూప్యం కేవచిద్దృష్ట్యుతుం శక్యతే, సర్వసారూప్యే హి దృష్టాంతదా
ర్ఢ్యాంతికభావోచ్ఛేద ఏవ స్యాత్. న చేదం స్వమనీషికయా జలసూర్య
కాదిదృష్టాంతప్రణయనం. శాస్త్రప్రణీతస్య త్వస్య ప్రయోజనమాత్ర
ముపన్యస్యతే కి-పునరత్ర వివక్షితం సారూప్యమితి. తదుచ్యతే. వృద్ధి
ప్రసభా క్త్వమితి. జలగతం హి సూర్యప్రతిబింబం జలవృద్ధౌ వర్ధతే
జలప్రాసే ప్రాసతి జలచలనే చలతి జలభేదే భిద్యత ఇత్యేవం జలధర్తా
నువిధాయ భవతి, న తు పరిమార్థతః సూర్యస్య తథాత్వమస్తి, ఏవం
పరమార్థతోఽవికృతమేకరూపమపి సద్బ్రువ్య దేహాద్యుపాధ్యంతర్భా

౨౦. ఉపాధ్యంతర్భావేన తత్కల్పితధర్మవత్త్వమత్రవివక్షితాంశస్తేన సమా
ధానసూత్రం. వృద్ధిప్రాసేతి. దృష్టాంతసామ్యేఽపి నీరూపాత్తనః ప్రతిబింబం స్వబుద్ధ్యా
కథం కల్పిత ఇత్యాహ—న చేదమితి. శ్రూయతే న కల్పితఇత్యర్థః. శ్రుతదృష్టాం
తస్య సూర్యకాదిచదిత్యుపన్యాసేన కిం ఫలమిత్యతాహ—శాస్త్రేతి. ఆత్మనో నిర్విశేష
త్వం ఫలమిత్యర్థః. అవిరోధ ఇతి-న వైషమ్యమిత్యర్థః. అత్తా ప్రతిబింబశూన్యః,
నీరూపద్రవ్యత్వాత్, వాయుపత్ ఇత్యనుమానే ఆకాశే వ్యభిచారః. స్వల్పజలే విదూ
రా కాశప్రతిబింబదర్శనాదు పాధిదూరస్థత్వమపి క్వచిదనపేక్షితమితి భావః.

అత్రోత్తరమాహ—

యథా సూర్యప్రతిబింబస్య జలాంతర్భూతస్య జలగతవృద్ధిప్రసభా క్త్వం న
వాస్తవమ్, ఏవం నిర్విశేషస్య పరమాత్మనో దేహాద్యుపాధ్యంతర్భావాద్దేహాదిగతవృద్ధి
ప్రసభా క్త్వం న స్వాభావికమ్ ఇత్యేతావతాంశేనోభయోః దృష్టాంతదార్ఢ్యాంతికయోః
సామజ్ఞాస్యాదృశతి సూర్యాదిదృష్టాంతః, న హి దృష్టాంతదార్ఢ్యాంతికయోః సర్వాంశేవ
సమత్వం శక్యతే శక్రేణాపి వక్తుమ్, తత్త్వే తదుచ్ఛేదాదితి భావః.

బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమితి. అత్ర వయం
 వదామః—సర్వథాప్యానర్థక్యమధికరణాంతరారంభస్యేతి. యది తావద
 నేకలింగత్వం పరస్యబ్రహ్మణో నిరాకర్తవ్యమిత్యయం ప్రయాసః తత్సా
 ర్వేణైవ న స్థానతోఽపీత్యనేనాధికరణేన నిరాకృతమిత్యత్తరమధిక
 రణం ప్రకాశవచ్చేత్యేతద్వ్యర్థమేవ భవేత్. న చ సల్లక్షణమేవ న
 బోధలక్షణమితి శక్యం వక్తుం, విజ్ఞానఘనఏవేత్యాది శ్రుతివైయర్థ్య
 ప్రసంగాత్. కథం వా నిరస్తచైతన్యం బ్రహ్మ చేతనస్య జీవస్యాత్తత్వే
 నోపదిత్యేత నాపి బోధలక్షణమేవ బ్రహ్మ న సల్లక్షణమితి శక్యం
 వక్తుం, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః' ఇత్యాది శ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్,
 కథం వా నిరస్తసత్తాణో బోధోఽభ్యుపగమ్యేత. నాప్యభయలక్షణ
 మేవ బ్రహ్మైతి శక్యం వక్తుం, పూర్వాభ్యుపగమవిరోధప్రసంగాత్
 సత్తావ్యావృత్తేన బోధేన బోధవ్యావృత్తయో చ సత్తయోపేతం
 బ్రహ్మ ప్రతిజానానస్య తదేన పూర్వాధికరణప్రతిషిద్ధం సప్రపంచత్వం
 బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత, శ్రుతత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ఏకస్యానేకస్వభావ
 త్వానుపపత్తేః. అథ సత్తైవ బోధః బోధఏవ చ సత్తా నానయోః పర

అద్యే గతార్థతామాహ—యది తావదితి. న ద్వితీయఇత్యాహ—న చేతి. బ్రహ్మణో
 బోధరూపత్వనిరాసే జడత్వాజ్జీవాభేదశ్రుతిబాధశ్చ స్యాదిత్యాహ—కథంవేతి. న
 తృతీయ ఇత్యాహ—నాపీతి. సత్తానిరాసే బోధస్య తుచ్ఛత్వం చ స్యాదిత్యాహ—
 కథమితి. న చ బోధస్య సత్తానతిరేకాన్న తుచ్ఛతేతి వాచ్యం. సద్బోధపదయోర్వా
 చ్యానతిరేకే పర్యాయత్వప్రసంగాత్. ఏపి సిద్ధాంతం ఘోషావేన దూషయిత్వా
 పూర్వపక్షం దూషయతి—నాపీతి. ప్రసంగమేవాహ—సత్తేతి. వ్యావృత్తత్వం
 భిన్నత్వం. నిష్పరిపంచైకరూపత్వసిద్ధాంతవిరోధాత్ భిన్నోభయరూపత్వపూర్వ
 పక్షానుత్థానమిత్యర్థః. ఉభయశ్రుతిబలాదుత్థానమితిశంకతే—శ్రుతత్వాదితి. మేగ
 వింధ్యవత్పరస్పరం భిన్నసత్తాబోధయోరేకబ్రహ్మభేదశంకా శ్రుతిశతేనాపి న య
 త్యాహ—నేతి. సద్బోధయోరేభదోఽస్తి వా న వా అద్యే శ్రుతేరపి విరుద్ధా
 త్వానుపపత్తేర్న పూర్వపక్షోత్థానమిత్యుక్తమ్. సంప్రతి ద్వితీయం శంకతే—అథ
 సత్తైవేతి. సద్బోధపదయోర్వాచ్యభేదేఽపి లక్ష్యైకోపపత్తిరఖండార్థస్వీకారాదిత్యర్థః.
 ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః, పురః స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష అవిశత్ ,

స్వరవ్యాన్యత్తిరస్తీతి యద్యుచ్యేత తథాపి కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత
 బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమిత్యయం వికల్పో నిరాలంబన ఏవ
 స్యాత్, సూత్రాణిత్యేకాధికరణత్వేనైవాస్తాభిర్నితాని. అపిచ బ్రహ్మ
 విషయాను శ్రుతిష్వాకారవదనాకారప్రతిపాదనేన విప్రతిపన్నాస్వనా
 కారే బ్రహ్మణి పరిగృహీతేఽవశ్యం వక్తవ్యేతరాసాం శ్రుతీనాం గతిః,
 తాదర్థ్యేన ప్రకాశవచ్చేత్యాదీని సూత్రాణ్యర్థవత్తరాణి సంవద్యంతే
 యదప్యాహురాకారవాదినోఽపి శ్రుతయః ప్రపంచప్రవిలయముఖే
 నానాకారప్రతిపత్త్యర్థా ఏవ న పృథగర్థా ఇతి తదపి న సమీచీన
 మివ లక్ష్యతే. కథం, యే హి పరవిద్యాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా
 ఉచ్యంతే యథా 'యుక్తాహ్యాస్య హరయశ్శతాదశేత్యయం వై హర
 యోఽయం వై దశ చ సహస్రాణి బహుాని చానంతానిచ'త్యేవ
 మాదయః తే భవంతు ప్రవిలయాద్ధాః, 'తదేతద్బ్రహ్మపూర్వమనపరమ
 నంతరమబాహ్య'మిത്യుపసంహారాత్. యే పునరుపాసనవిధానాధికారే

అఖండార్థస్య పూర్వపక్షత్వం న స్యాత్ సిద్ధాంతత్వాత్. కించాత్ర సంశయోఽప్య
 యుక్త ఇత్యాహ—తథాపీతి. ఏకాధికరణపక్షే సూత్రాణి కథం నేయానీత్యత
 ఆహ—సూత్రాణి త్వితి. స్వపక్షే సూత్రసామంజస్యం చేత్యాహ—అపిచేతి. అవశ్యా
 పేక్షితగత్యర్థత్వేనోత్తరసూత్రాణాం పూర్వైకత్వాన్నాధికరణభేద ఇతి భావః.
 ఆకారశ్రుతీనాం కల్పితాకారో గతిరితి స్వమతముక్తం. ప్రపంచవిలయవాదినస్తు
 'మనోమయః ప్రాణశరీరః సత్యకామః'ఇత్యాద్యాకారశ్రుతీనాం తదితరాకారప్రవి
 యో గతిరిత్యాహుః. మనోమయ ఇతి కోఽర్థః, మనోఽతిరిక్తోపాధిశూన్య ఇత్యర్థః.
 ఏవం ప్రాణశరీరపదేన ప్రాణాతిరిక్తోపాధిని షేధాంతసోఽప్యభావసిద్ధిః ఏవం సర్వే శబ్దా
 అనాకారబ్రహ్మపరా ఏవేతి తన్మతమహుద్య మాషయతి—యదపీత్యాదీనా. కింశ్చ
 య బ్రహ్మప్రకరణస్థానామాకారశబ్దానాం నిషేధపరత్వం, ఉతోపాసనాప్రకరణస్థానా
 మపి, తత్రాద్యమంగీకరోతి—యేహీతి. అస్య జీవభావం ప్రాప్తస్యేశ్వరస్య దశ
 హరయో విషయాహరణాద్దశేంద్రియాణి ప్రాణిభేదాపేక్షయా శతాని సహస్రాణి
 చ తేషామిశ్వరాద్భేదమాశంక్యాహ—ఆయమితి. ఈశ్వరఏవ హరయిత్యర్థః.
 స్వితీయం మాషయతి—యే పునరితి. మనోమయాదిశబ్దానాం ముఖ్యవృత్త్యా గుణ
 ఇత్యాదిశ్రుతో దర్శనాత్, అతో నిర్విశేషమేవ చైతన్యైకరసం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్.

కేచిత్ ప్రసంచా ఉచ్యంతే యథా 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూషః' ఇత్యేనమాదయో న తేషాం ప్రవిలయార్థత్వం న్యాయ్యం 'స క్రతుం కుర్వీ'తేత్యేనంజాతీయ కేన ప్రకృతేనైవోపాసనవిధినా తేషాం సంబంధాత్. శ్రుత్యా చైనంజాతీయకానాం గుణానాముపాసనార్థత్వేన కల్ప్యమానే న లక్షణయా ప్రవిలయార్థత్వమవకల్ప్యతే. సర్వేషాం చ సాధారణే ప్రవిలయార్థత్వే సతి 'అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వా'దితి వినిగమనకారణవచనమనవకాశం స్యాత్. ఫలమప్యేషాం యథోపదేశం క్వచిద్దురితక్షయః క్వచిదైశ్వర్యప్రాప్తిః క్వచిత్ క్రమముక్తి రిత్యనగమ్యత ఏవేత్యతః పార్థగర్భమేవోపాసనావాక్యానాం బ్రహ్మవాక్యానాం చ న్యాయ్యం నైకవాక్యత్వమ్. కథం చైషామేకవాక్యతోత్పేక్ష్యత ఇతి వక్తవ్యమ్. ఏకనియోగ ప్రతీతేః ప్రయాజదర్శపూర్ణ మాసవాక్యనదితి చేన్న, బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగాభావాత్. వస్తుమాత్రపర్యవసాయీని హి బ్రహ్మవాక్యాని న నియోగోపదేశీనీతి, ఏతద్విస్తరేణ ప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తు సచన్వయా'దిత్యత్ర. కింవిషయక త్వాత్ నియోగోఽభిప్రేత ఇతి వక్తవ్యం, పునుషో హి నియుజ్యమానః కుర్వతి స్వవ్యాపారే కస్తింశ్చిన్నియుజ్యతే. నను ద్వైత

పరత్వసంభవీ నిషేధలక్షణాపి న యుక్తేత్యాహ—శ్రుత్యా చేతి. కించాకాదానాకాగ్రశ్రుతిద్వైవిధ్యే సతి బ్రహ్మనాకారమేవేత్యత్ర కిం వినిగమకమితి శంకోత్థానాదష్టాలాదిశ్రుతీనాం నిరాకారతాత్పర్యం నియామకమితి కథనార్థమిదం సూత్రమర్థవద్భవతి. సర్వశ్రుతీనాం నిషేధార్థత్వే తు శంకానుత్థానాన్నియామకసూత్రం వర్జితం స్యాదిత్యాహ.—సర్వేషాం చేతి. ననూపాసనార్థకవాక్యానాం స్వార్థే ఫలభావాత్ సఫలనిషేధవాక్యశేషత్వమిత్యాశంక్య ఫలస్వాపి శ్రుతత్వాన్నాస్యశేషతేత్యాహ—ఫలమపీతి. అర్థేక్యాభావాచ్చ నైకవాక్యతేత్యాహ—కథం చేతి. అర్థేక్యం శంకతే—ఏకేతి. యథా ఫలపత్సరమాపూర్వాఖ్యనియోగైక్యాదంగప్రధానవాక్యానామేకవాక్యతా-తథా తత్త్వావబోధకామస్య ప్రసంచప్రవిలయవిషయక ఏకో నియోగయోగోఽర్థోఽస్తీత్యాకారానాకారవాక్యానాం సర్వేషామేకవాక్యతేత్సర్థః. నియోగాసిద్ధ్యా దూషయతి—నేతి. విషయం శంకతే—ననుద్వైతేతి. ప్రత్యసేకం

ప్రపంచప్రవిలయో నియోగవిషయో భవిష్యతి, అప్రవిలాపితే హి
 ద్వైతప్రపంచే బ్రహ్మతత్త్వావబోధో న భవతీత్యతో బ్రహ్మతత్త్వావ
 బోధప్రత్యసీకభూతో ద్వైతప్రపంచః ప్రవిలాప్యః యథా స్వర్గకా
 మస్య యాగోఽనుష్ఠాతవ్య ఉపదిశ్యతే, ఏవమపవర్గకామస్య ప్రపంచ
 ప్రవిలయః, యథా చ తమసి వ్యవస్థితం ఘటాదితత్త్వం అవబుభుత్స
 మానేన తత్ప్రత్యసీకభూతం తమః ప్రవిలాప్యతే, ఏవం బ్రహ్మతత్త్వ
 మవబుభుత్సమానేన తత్ప్రత్యసీకభూతః ప్రపంచః ప్రవిలాపయితవ్యః.
 బ్రహ్మస్వభావో హి ప్రపంచో న ప్రపంచస్వభావం బ్రహ్మ తేన నామ
 రూపప్రపంచ ప్రవిలాపనేన బ్రహ్మతత్త్వావబోధో భవతీతి. అత్ర వయం
 పృచ్ఛామః—కోఽయం ప్రపంచప్రవిలయో నామ, కీమగ్నిప్రతాప
 సంపర్కాద్భృతకాతన్యప్రవిలయ ఇవ ప్రపంచప్రవిలయః కర్తవ్యః?
 ఆహోస్విదేకస్తింశ్చంద్రే తిమిరకృతానేకచంద్రప్రపంచవదవిద్యాకృతో
 బ్రహ్మణీ నామరూపప్రపంచో విద్యయా ప్రవిలాపయితవ్యః? ఇతి.
 తత్ర యది తావద్విద్యమానోఽయం ప్రపంచో దేహాదిలక్షణ ఆధ్యా
 త్మికో బాహ్యశ్చ పృథివ్యాదిలక్షణః ప్రవిలాపయితవ్య ఇత్యుచ్యేత
 స పురుషమాత్రేణాశక్యః ప్రవిలాపయితుమితి తత్ప్రవిలయోపదేశోఽ
 శక్యవిషయ ఏవ స్యాత్, ఏకేన చాదిముక్తేన పృథివ్యాదిప్రవిలయః
 కృతః తదానీం పృథివ్యాదిశూన్యం జగదభవిష్యత్. అథావిద్యాధ్యస్తో
 బ్రహ్మణ్యేకస్తిన్నయం ప్రపంచో విద్యయా ప్రవిలాపయితః ఇతి బ్రూ
 యాత్, తతో బ్రహ్మైవావిద్యాధ్యస్తప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేనావే

ప్రతిబంధకమ్. నను ప్రపంచవిలయే బ్రహ్మలయస్సాన్యదభేదాదిత్యత ఆహ—బ్రహ్మ
 స్వభావో హి ప్రపంచ ఇతి. కారణం హి కార్యస్య స్వరూపం అతః కార్యస్య
 నాశేఽపి కారణస్య న లయః ఘటనాశేఽపి మృద్దర్శనాదిత్యర్థః. ప్రపంచస్య సత్యస్య
 కల్పితస్య వా లయే విధిరితి. వికల్పాద్యం దూషయతి—తత్ర యది తావదితి.
 సత్యస్య జ్ఞానాదధ్యస్తేః ముసలాదినా చ కృత్సన్నద్వైతధ్వంసాయోగాత్ న భోగసన
 విధివదశక్యవిషయోఽయం విధిః, కించ శుకాదిముక్త్యా సర్వముక్తిస్సాన్యదిత్యర్థః. ద్వితీయ
 మనూద్య దూషయతి. అథేత్యాదినా. ఉపదేశజన్యజ్ఞానాదేవావిద్యాతజ్జన్యప్రపంచ

దయితవ్యం 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమ
 సీ'తి. తస్మిన్నా వేదితే విద్యా స్వయమేవోత్పద్యతే తయా చావిద్యా
 బాధ్యతే, తతశ్చావిద్యాధ్యస్తస్సకలోఽయం నామరూపప్రపంచ
 స్వస్మప్రపంచవత్ ప్రవిలీయతే. అనా వేదితే తు బ్రహ్మణి బ్రహ్మవిజ్ఞా
 నం కురు ప్రపంచప్రవిలయం చేతి శతకృత్వోఽప్యక్తేన బ్రహ్మవిజ్ఞానం
 ప్రపంచప్రవిలయో వా జాయేత నన్వావేదితే బ్రహ్మణ తద్విజ్ఞాన
 విషయః ప్రపంచవిలయవిషయో వా నియోగస్సౌత్, స నిష్ప్ర
 పంచబ్రహ్మత్తత్త్వావేదనేనైవోభయసిద్ధేః, రజ్జస్వరూపప్రకాశనే
 నైవ హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమవిద్యాధ్యస్తసర్పది ప్రపంచప్రవిల
 యశ్చ భవతి, స చ కృతమేవ పునఃక్రయతే. నియోజ్యోఽపిచప్రపంచ
 చానస్థాయాం యోఽనగమ్యతే జీవో నామ స ప్రపంచవత్ స్వైవ
 వా స్సౌత్ బ్రహ్మపక్షస్వైవ వా. ప్రథమే వికల్పే నిష్ప్రపంచబ్రహ్మ
 తత్త్వప్రతిపాదనేన పృథివ్యాదిసజ్జీవస్యాపి ప్రవిలాపితత్వాత్ కస్య
 ప్రపంచప్రవిలయే నియోగ ఉచ్యేత కస్య వా నియోగనిష్ఠతయా
 మోక్షోఽవాప్తవ్య ఉచ్యేత. ద్వితీయేఽపి బ్రహ్మవానియోజ్యస్వభా
 వం జీవస్య స్వరూపం జీవత్వం చావిద్యాకృతమేవేతి ప్రతిపాదితే
 బ్రహ్మణి నియోజ్యాభివాన్నియోగాభివవ. ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా అపి
 పరవిద్యాధికారపరితాస్తత్త్వోభిముఖికరణప్రధానాః స తత్త్వోపబోధ
 విధిప్రధానా భవంతి, లోకేఽపిదం పశ్యేనమాకర్ణయేతి చైవంజాతీయ

లయసిద్ధిర్నియోగో వృథోత్యర్థః. కించ బ్రహ్మజ్ఞానాదౌ విధిః కిం బ్రహ్మజ్ఞాతే
 జ్ఞాతే వా, నాద్యః, అశక్యత్వాదత్యాయం. అనావేదితీత్విని. ద్వితీయంశంకతే. నన్విని.
 ఉపదేశాదేవ జ్ఞాతే బ్రహ్మణి సాత్మాత్కారదైవతబాధయోః సిద్ధేర్విధివైయర్థ్యం
 సిద్ధస్య విధినా కర్తుమయోగాదిత్యహం — నేతి. ఏవం విషయభావాన్నియోగాభివ
 ముక్త్యా నియోజ్యాభివృద్ధిరభివమానం — నియోజ్యోఽపిచేతి. ప్రపంచస్థాయీ
 బ్రహ్మ వేత్యర్థః, ఆద్యే జీవనాశాద్విధ్యయోగః ద్వితీయే నియోజ్యాసిద్ధిః. తద్విజ్ఞానే
 విధిప్రత్యయానాం తా గతినిర్ణయతా — ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా ఇతి. సను శ్రుతం జ్ఞానం
 త్యక్త్వా తత్సాధనవిధిపారవిధిః కిమితి కల్పితఇత్యాశంక్య జ్ఞానస్య పురుషకృత్య

కేషు నిర్దేశేషు ప్రణిధానమాత్రం కుర్విత్యుచ్యతే న సాక్షాత్ జ్ఞాన
 మేవ కుర్వితి. జ్ఞేయాభిముఖస్యాపి విజ్ఞానం కదాచిజ్ఞాయతే కదాచిన్న
 జాయతే, తస్మాత్తం ప్రతి జ్ఞానవిషయవేద దర్శయితవ్యో జ్ఞానయిత
 కామేన, తస్మిన్ దర్శితే స్వయమేవ యథావిషయం యథాప్రమాణం
 చ జ్ఞానముత్పద్యతే. న చ ప్రమాణాంతరేణాన్యథాప్రసిద్ధేర్ధేన్య
 థాజ్ఞానం నియుక్తస్యాప్యుత్పద్యతే. యది పునర్నియుక్తోఽహమిత్య
 న్యథాజ్ఞానం కుర్యాత్ న తు తజ్ఞానం కిం తర్హి మానసీ సా క్రియా
 స్వయమేవ చేదన్యథోత్పద్యేత భ్రాంతిరేవ స్యాత్, జ్ఞానం తు ప్రమా
 ణజన్యం యథాభూతవిషయం చ న తన్ని యోగశతేనాపి కారయితుం
 శక్యతే. న చ ప్రతిషేధశతేనాపి వారయితుం శక్యతే. న హి తత్పు
 రుషతంత్రం వస్తుతంత్రమేవ హి తత్, అతోఽపి నియోగాభావః,
 కించాన్యన్ని యోగనిష్ఠతయైవ పర్యవస్యతి ఆమ్నాయే యదభ్యుపగ
 తమనియోజ్యబ్రహ్మత్వత్వం జీవస్య తదప్రమాణకమేవ స్యాత్. అథ
 శాస్త్రమేవానియోజ్యబ్రహ్మత్వత్వమస్యాచక్షిత తదవబోధే చ పురుషం
 నియుంజీత, తతో బ్రహ్మశాస్త్రనైకస్య ద్వ్యర్థపరతా విరుద్ధార్థపరతా

సాధ్యత్వాదిత్యాహ—జ్ఞేయాభిముఖస్యాపీతి. కించ జ్ఞానవిధివాదినా జ్ఞేయం బ్రహ్మ
 వశ్యం వేదాంతైర్జ్ఞాపనీయం విషయః నవబోధే విధిబోధాయోగాత్. తథాచ వేదాంతై
 రేవ జ్ఞానోత్పత్తేర్విధ్యానర్థకమిత్యాహ—తస్మాదితి. తం జ్ఞానార్థినం ప్రతీత్యర్థః,
 ననూత్పన్నం జ్ఞానమన్యథాకర్తుం విధిరర్థవానితి నేత్యాహ—న చేతి. నన్వగ్నిర్యోషి
 దితి ప్రత్యక్షప్రమాణాదుత్పన్నమపి జ్ఞానం తమగ్నిం ధ్యాయేదితి విధినాన్యథాకృతం
 దృశ్యత ఇత్యతః—యదీతి. అన్యథా ధీః కృతీసాధ్యా చేత్ క్రియైవ, కృతిం
 వినైవ చేత్ భ్రాంతిరేవాతో భానం వినా విధితో జ్ఞానాసిద్ధేర్భానవస్తుతంత్రేజ్ఞానే
 విధిర్బుధేత్యర్థః. వేదాంతేషు విధివాదినోఽన్యచ్చ దూషణమస్తీత్యాహ—కిం చాన్యదితి.
 బ్రహ్మైక్యే నియోగే చ వేదాంతవాక్యస్య ప్రామాణ్యమాశంక్యార్థభేదాద్వాక్యభేదో
 విరుద్ధార్థత్వాదప్రామాణ్యం చేతి దూషయతి—అథేత్యాదినా. కించ శ్రుతం బ్రహ్మ
 శ్రుతో విధిర్వేదాంతేషు తత్కల్పనే చ కర్తృదన్యత్వాన్తోఽస్యానిత్యత్వసాత్వికయ

చ ప్రసజ్యేయాతాం నియోగపరతాయాం చ శ్రుతకల్పనా కర్తృఫలవ
న్తోక్షస్యాదృష్టఫలత్వమనిత్యత్వం చేత్యేవమాదయో దోషా న కేన
చిత్పరిహర్తుం శక్యః. తస్మాదవగతినిష్ఠా న్యేన బ్రహ్మవాక్యాని న
నియోగనిష్ఠానీతి, అతశ్చైచ్ఛికనియోగ ప్రతీతే రేకవాక్య తేత్యయుక్తమ్.
అభ్యుపగమ్యమానే చ బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగసద్భావే తదేకత్వం
నిష్ప్రపంచోపదేశేషు సప్రపంచోపదేశేషు వాఽసిద్ధం, న హి శబ్దాస్త
తరాదిభిః ప్రమాణైర్నియోగభేదేఽవగమ్యమానే సర్వత్రైకో నియో
గ ఇతి శక్యమాశ్రయితుమ్ ప్రయాజదర్శపూర్ణ మాసవాక్యేషు త్వధి
కారాంశేనాభేదాద్యుక్తమేకత్వం న త్వహ సగుణనిర్గుణచోదనాసు
కశ్చిదేకత్వాధికారోఽస్తి. న హి భాసూపత్వాదయో గుణాః ప్ర
పంచప్రవిలయోపకారిణః—నాపి ప్రపంచవిలయాదయో గుణా
భాసూపత్వాదిగుణోపకారిణః, పరస్పరవిరోధిత్యాత్. న హి కృత్స్న
ప్రపంచ ప్రవిలాపనం ప్రపంచైకదేశావేక్షణం చ ఏకస్థితౌ ధర్మిణి
యుక్తం సమావేశయితుమ్. తస్మాదస్తదుక్తవేద విభాగ ఆకారవదనా
కారోపదేశానాం యుక్తతర ఇతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

త్వాది ప్రసంగఇత్యాహ—నియోగపరతాయాం చేతి. ఫలితమాహ—అత శ్చేతి. ఇదానీం
ప్రారంభవాదేన నియోగమంగీకృత్య తదేకత్వం ఖండయతి—అభ్యుపగమ్యమానేఽపీతి.
భిన్నక్రియావాచిశబ్దః శబ్దాంతరం యథా యజతి దదాతీతి, తథేహాపి వేదోపాసీతేతి
శబ్దభేదః ని గుణగుణరూపభేదః ప్రకరణభేదః ముక్త్యభ్యుపయఫలభేద ఇత్యేతైః
ప్రమాణైర్ని గ జ్ఞానసగుణోపాసనావిషయకనియోగభేద ఇత్యర్థః. కథం తర్హ్యం
గాంగివాక్యే నియోగైక్యం తత్రాహ. ప్రయాజేతి. ఏకస్థితి స్వర్గకామస్య సాంగ
ప్రధానాధికారాత్ తత్సాధ్యఫలాపూర్వైక్యాదేకవాక్యతేత్యర్థః. ఇహాపి నిర్గుణసగుణ
విద్యయోరేకాధికారాన్నియోగైక్యమస్తు, నేత్యాహ—నత్విహేతి. ముక్త్యభ్యుపయార్థ
భేదాన్తిథో విరుద్ధార్థవిద్యయోరంగాంగిత్వాయోగాచ్చ న నియోగైక్యమ్. న చ నిర్గుణ
విద్యానియోగ ఏకవేద సగుణవిద్యానంగీకారాదితి వాచ్యమ్. అహో విపరీతం హం
డిత్యమాయుష్టతః, విద్యయోగ్యవిద్యాయాం విధిర్విధియోగ్యాయామవిధిరితి, తస్మాత్సా
కారవాక్యానామాకారలయద్వారా నిర్గుణవాక్యైకవాక్యతాగతిరసద్గతిరేవ. కింతు
తేషాం కల్పితాకారో గతిస్తదుపాసనయాఽభ్యుపయసిద్ధేః, నిర్గుణవాక్యానాం తు
పరమార్థాలంబనత్వమిత్యస్తదుక్తవేద విభాగస్సాధీయానిత్యపసంహరతి—తస్మాదితి.
ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి
తతో బ్రవీతి చ భూయః. ౨౨.

‘ద్వే వా వ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చే’త్యు
పక్రమ్య పంచ మహాభూతాని ద్వైరాశ్యేన ప్రవిభజ్యామూర్తరసస్య
చ పురుషశబ్దోదితస్య మాహారజనాదీని రూపాణి దర్శయిత్వా పునః
పత్యతే, ‘అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పర
మస్తీ’తి తత్ర తోఽస్య ప్రతిషేధస్య విషయ ఇతి జ్ఞానామహే,
నహ్యత్రేదం తదితి పి శేషితం కించిత్ప్రతిషేధ్యముపలభ్యతే, ఇతిశబ్దేన
త్వత్ర ప్రతిషేధ్యం కిమపి సమర్ప్యతే నేతి నేతీతి, ఇతిశబ్దపరత్వా

౨౨. బ్రహ్మణో నిర్విశేష చింతాతత్వముక్త్యా సర్వనిషేధావిధిత్వేన సద్రూ
పత్వమాహ—ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయ ఇతి.
పృథివ్యప్తేజోభూతత్రయం మూర్తం వాయ్వాకాశద్వయ మమూర్తమితి రాశిద్వయ
ముక్త్యా భూతద్వయస్యామూర్తస్య సారః ‘కరణాత్తా హిరణ్యగర్భోయ ఏష ఏతస్మిన్
సూర్యమండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షిణి పురుషః’ ఇత్యుక్తః, తస్య వాసనా
మయాని స్వప్నరూపాణి ‘తద్యథామాహారజనం వాసో యథా పాండ్వావికం యథేం
ద్రగోపః’ ఇత్యుపమాభిరుక్తాని విచిత్రాణి, తత్ర మహారజనం హరిద్రా తయా లిప్తం
వస్త్రం మహారజనం, పాండ్వావికమితి ధవళం కంబళాది. కేచిత్తు శ్రుతిముపలక్షణం
కృత్వా సూక్ష్మపంచభూతాన్యమూర్తాని పంచీకృతాని మూర్తాని తతశ్చామూర్తరస
తోఽస్య కరణానాం పాంచభౌతికత్వసిద్ధిరితి వ్యాచక్షతే. అథ సత్పదాత్త కప్రపం
చోక్త్యనంతరం, అత ఉక్తారోపస్య నిషేధార్థత్వాన్నేతి నేతీతినిషేధేనోపదేశః
క్రియత ఇత్యర్థః. నేతిశబ్దార్థమాహ—నహీతి. ఏతస్మాదాత్తనోఽన్యన్నాస్తీతి నేతీత్యు
చ్యత ఇత్యర్థః. శూన్యతానిరాసార్థం పరం బ్రహ్మస్తీత్యుక్తమితి సిద్ధాంతరీత్యా శ్రుత్యర్థః.
అత్ర నిషేధ్యనిషేహనుపలంభాత్సంశయమాహ—తత్ర తోఽస్యేత్యాది నా. సహా ప్ర

పూర్వం నిషేధశ్రుతిభిః బ్రహ్మ నిర్విశేషం సిద్ధతీత్యుక్తమయుక్తమ్, తాభిః
బ్రహ్మణోఽపి నిషిద్ధత్వాదిత్యాక్షేపసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః, ‘ద్వే వా వ
బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చ’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘అథాత ఆదేశో నేతి

న్నఱ్ఱో ప్రయోగస్య. ఇతిశబ్దశ్చాయం సన్నిహితాలంబనః ఏవం శబ్ద
సమానస్పృతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే 'ఇతిహ స్తోపాధ్యాయః
కథయతీ'త్యేవమాదిషు. సన్నిహితం చాత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్రూప
ద్వయం సప్రపంచం బ్రహ్మణః, తచ్చ బ్రహ్మ యస్య తే ద్వే రూపే,
తత్ర నస్సంశయఉపజాయతే—కిమయం ప్రతిషేధో రూపే రూప
వచ్ఛోభయమపి ప్రతిషేధతి ఆహోస్విదేకతరం, యదాప్యేకతరం
తదాపి కిం బ్రహ్మ ప్రతిషేధతి రూపే పరిశినష్టి ఆహోస్విద్రూపే ప్రతి
షేధతి బ్రహ్మ పరిశినష్టితి. తత్ర ప్రకృతత్వావిశేషాదుభయమపి ప్రతి
షేధతీత్యాశంకామహే. ద్వౌ చైతా ప్రతిషేధౌ ద్విర్నేతి శబ్ద
ప్రయోగాత్, తయోరేకేన సప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం ప్రతిషి
ధ్యతేఽపరేణ రూపవద్బ్రహ్మేతి భవతి మతిః. అథవా బ్రహ్మైవ రూప
వత్ ప్రతిషిధ్యతే, తద్ధి వాఙ్మనసాతీతత్వాదసంభావ్యమానసద్భావం
ప్రతిషేధార్హం న తు రూపప్రపంచః ప్రత్యక్షాదిగోచరత్వాత్ ప్రతి
షేధార్హః, అభ్యాసస్త్వాదరార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న తావదు
భయప్రతిషేధఉపపద్యతే, శూన్యవాదప్రసంగాత్. కంచిద్ధి పరమార్థ
మాలంబ్యాపరమార్థః ప్రతిషిధ్యతే యథా రజ్జ్వాదిషు సర్పాదయః.

యోగస్య న కారస్యేతి శబ్దోపస్థాపితవస్తునిషేధకత్వాదిత్యర్థః. ఇతిశబ్దేననిషేధసామాన్య
సమర్పణే విశేషాకాంతాయాం ప్రకరణాద్రూపద్వయస్య రూపిబ్రహ్మణశ్చ నిషేధ్యత్వ
భానాత్సంశయముక్త్వా పూర్వోక్తం నిర్విశేషం బ్రహ్మ నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా
పూర్వపక్షయతి—తత్ర ప్రకృతత్వేతి. పూర్వపక్షే తత్పదార్థాభావాద్వాక్యార్థా
భేదాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం, నిరధిష్టాననిషేధాదర్శనాత్సర్వనిషేధో న
యుక్త ఇత్యరుచ్యా ప్రపంచే బ్రహ్మనిషేధ ఇత్యాహ—అథవేతి. ఏకబ్రహ్మణఏవ
నిషేధే న కారద్వయస్య పానదుక్త్యమిత్యతాహ—అభ్యాసస్త్వేతి. ఉత్సాత్రమేవ
తావత్సిద్ధాంతముపక్రమతే—ఏవమితి. శూన్యప్రసంగఇష్ట ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ—
కంచిద్ధితి. తచ్ఛేతి ప్రతిషేధనమిత్యర్థః. అధిష్టానానవశేషే తత్ప్రమాణరూపహేత్వ

నేతి' ఇతి శ్రూయతే, తత్ర ప్రపంచో బ్రహ్మ చేత్యుభయమపి నిషిధ్యతే, ఉత
ఏకం; ఏకమిత్యత్రాపి ప్రపంచో బ్రహ్మ వేతి సందేహే, నియామకాభావాదుభయ
మపీతి పూర్వః పక్షః, అథవా ప్రపంచస్య ప్రత్యక్షత్వేన నిషేధాసంభవాత్ నిరవధిక

కత్తః పరిశిష్యమాణే కస్తింశ్చిద్భావేనకల్పతే. కత్తస్సప్రతిషేధే తు
 కోఽన్యో ధావః పరిశిష్యతే, అపరిశిష్యమాణే చాన్యస్థిన్ యథతరః
 ప్రతిషేధమానభ్యతే తన్వైవ పరమార్థత్వాపత్తేః ప్రతిషేధానుప
 పత్తేః. కాపి బ్రహ్మప్రతిషేధఉపపద్యతే, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యాద్యుప
 ప్రమణిరోధాత్ 'అఽన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేదిత్యాది
 నివాదిరోధాత్, 'అస్తీత్యేవోఽలబ్ధవ్యః' ఇత్యాద్యవధారణవిరో
 ధాత్, సర్వవేదాంతవ్యాకోఽప్రసంగాచ్చ. వాఙ్మనసాతీతత్వమపి
 బ్రహ్మణో నాభావాభిప్రాయేణాభిధీయతే, న హి మహతా పరికర
 బంధేన 'బ్రహ్మవిదాపోఽస్మి తి పరం' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవ
 మామినా వేదాంతేషు బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య తన్వైవ పునరభావోఽభి
 పద్యేత, 'ప్రమాణవాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర'మితి హి న్యాయః.
 ప్రతిపాదనప్రక్రియా త్వేషా 'యతో' వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య
 మనసా సహేతి. ఏతదుక్తం భవతివాఙ్మనసాతీతమవిషయాంతః పాతి
 ప్రత్యగాత్మభూతం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం బ్రహ్మేతి. తస్మాత్
 బ్రహ్మణో దూషప్రసంగం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మాత్యవగం
 తస్యమ్ తదేతదుచ్యతే. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతీతి.

భావాత్ నిషేధవాక్యార్థః ప్రమాన స్యాత్ ఇదమత్ర నాస్తీతి లోకే నిషేధస్య సాధి
 త్వవనై ప్రతిప్రమితివర్చనాదిత్యర్థః. కించ యద్భాతి తత్పనితుత్సర్గస్య భానాదర్థా
 భావాధిష్ఠానప్రమితిరపవాదః తయా పూర్వభానస్య భ్రమత్వనిశ్చయే సార్థసత్త్వాపలా
 పాత్ అపవాదానంగీకారే తూత్సర్గతః ప్రపంచస్య సత్యత్వాపత్తేర్ని షేధానుపపత్తి
 రిత్యాహ—అపరిశిష్యమాణే వేతి. అధిష్ఠానసత్త్వం వినా భ్రాంతినిషేధయోరయోగాత్
 మాన్యవాదో న యుక్త ఇత్యుక్త్వా పూర్వవాదినః పక్షాంతరం దూషయతి—నాపీని.
 వేదాత్పాధిదూష్యాకేమానప్రాప్తవైకస్య నిషేధో యుక్తో న వేదాంతప్రమితబ్రహ్మణ
 ఇతి భావః. యదుక్తం వాఙ్మనసాతీతత్వాన్నిషేధార్థం బ్రహ్మేతి, కత్రాహ—
 బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మణో బాగాద్యతీతత్వం నిషేధార్థం న చేత్కిమర్థం తదుక్తికత్వతః
 ఆహ—ప్రతిపాదవేతి. ఉక్తార్థే సూత్రం యోజయతి—తదేతనిత్యాది నా. 'ద్యే వా
 నిషేధానా—దేవం బ్రహ్మేన నిషేధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః, సిద్ధాంశస్తు—ప్రకృశం

నాం నిత్యసత్త్వం ఇయత్రాపరిచ్ఛిన్నం యత్ బ్రహ్మణోరూపద్వయమ్, తత్

ప్రకృతం యదేతావదియత్తాపరిచ్ఛిన్నం మూర్తామూర్తలక్షణం బ్రహ్మ
ణో రూపం తదేష శబ్దః ప్రతిషేధతి. తద్ధి ప్రకృతం ప్రపంచితం చ
పూర్వస్థితౌ గ్రంథే అధిదైవతమధ్యాత్మం చ తజ్జనితమేవ చ వాసనా
లక్షణమపరం రూపమమూర్తరసభూతపురుషశబ్దోదితలింగాత్త్వవ్యపా
శ్రయం మాహారజనాద్యుపమాభిర్దర్శితం అమూర్తరసస్య పురుషస్య
చక్షుర్గ్రాహ్యరూపయోగిత్యానుపపత్తేః. తదేతత్ప్రపంచం బ్రహ్మణో
రూపం సన్నిహితాలంబనేనేతి కరణేన ప్రతిషేధకనభో ప్రత్యుపనీయత
ఇతి గమ్యతే. బ్రహ్మ తు రూపవిశేషణత్వేన షష్ట్యానిర్దిష్టం పూర్వస్థితౌ
గ్రంథే న స్వప్రధానత్వేన. ప్రపంచితే చ తదీయే రూపద్వయే రూప
వతస్స్వరూపజిజ్ఞాసాయామిదముపక్రాంతం 'అథాత ఆదేశో నేతి నే
తీ'తి. తత్ర కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపావేదనమితి
నిర్ణీయతే, తదాస్పదం హీదం సమస్తం కార్యం నేతి నేతితి ప్రతిషి
ద్ధమ్. యుక్తం చ కార్యస్య వాచారంభణశబ్దాదిభ్యోఽసత్త్వమితి

వ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవ మూర్తం చే'తి రూపద్వయన్వేష ప్రాధాన్యేన
ప్రకృతత్వాన్నేతీతి నిషేధ ఇత్యర్థః. నన్వాదిత్యమండలే పురుష ఇతి బ్రహ్మవ్యత్ర
ప్రాధాన్యేనోక్తమిత్యాశంక్య పురుషో లింగాత్తా అమూర్తరసత్వశ్చుత్యా భూతజనితత్వ
భానాత్ పురుషస్య రూపవత్త్వశ్చుతేచ్ఛేత్యాహ—తజ్జనితమేవేతి. రూపరూపిణోర
భేద ఉక్తః. నను వాసనామయం రూపమేవ కిమిത്യుపమాయతే ప్రసిద్ధరూపమేవ కిం
న స్యాదిత్యతతిహ—అమూర్తరసస్యేతి. రూపద్వయన్వేష ప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వే
ఫలితమాహ—తదితి. ప్రతియోగిత్యేన సమర్ప్యత ఇత్యర్థః. న చార్థతః ప్రాధాన్యా
ద్బ్రహ్మణోఽపి నిషేధః రాజ్ఞో భృతో నాస్తీత్యత్ర రాజనిషేధప్రసంగాదితి భావః.
కించాత్ర బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వాన్న నిషేధ ఇత్యాహ—ప్రపంచితే చేతి. నను
బ్రహ్మణి నిషిద్ధస్యాప్యన్యత్ర స్థితిసంభవాత్ కథం కల్పితత్వమిత్యతతిహ—తదాస్పదం
హీతి. ఉపాదానే నిషిద్ధస్యాన్యత్ర న స్థితిరిత్యర్థః. యత్తు ద్వైతనిషేధే ప్రత్యక్షాది
విరోధ ఇతి తత్రాహ—యుక్తం చేతి. స్థాపితం హ్యరంభణాధికరణే ప్రత్యక్షాదేర్వాన్వి

ప్రకృతైతావత్త్వం; తదేవ ప్రతిషేధతి 'నేతి నేతి' ఇత్యాదిశ్రుతిః, ఇతిశబ్దస్య
ప్రధానత్వేన ప్రకృతరూపద్వయపరామర్శిత్యాత్, బ్రహ్మ తు న ప్రధానత్వేన ప్రకృ
తమ్, 'ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే' ఇతి రూపద్వయాత్త కజగదుపసర్జనత్వేనైవాభిహిత

నేతి నేతీతి ప్రతిషేధనం న తు బ్రహ్మణస్సర్వకల్పనామూలత్వాత్. న
 చాత్రేయమాశంకా కర్తవ్యా కథం హి శాస్త్రం స్వయమేవ బ్రహ్మణో
 రూపద్వయం దర్శయిత్వా స్వయమేవ పునః ప్రతిషేధతి—‘ప్రక్షాళ
 నాద్ధి పుంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర’మితి యతో నేదం శాస్త్రం ప్రతి
 పాద్యత్వేన బ్రహ్మణో రూపద్వయం నిర్దిశతి, లోకప్రసిద్ధం త్విదం
 రూపద్వయం బ్రహ్మణి కల్పితం పరామృశతి ప్రతిషేధ్యత్వాయ శుద్ధ
 బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయ చేతి నిరవద్యమ్, ద్వా చైతా ప్రతి
 షేధౌ యథాసంఖ్యన్యాయేన ద్వే అపి మూర్తామూర్తే ప్రతిషేధతః.
 యద్వా పూర్వః ప్రతిషేధో భూతరాశిం ప్రతిషేధతి ఉత్తరో వాస
 నారాశిమ్. అథవా ‘నేతి నేతీ’తి వీప్సేయమితితి యావత్ కించిదుత్పే
 త్యతే తత్సర్వం న భవతీత్యర్థః. పరిగణితప్రతిషేధే హి క్రియమాణే
 యది నైతద్బ్రహ్మ కిమన్యద్బ్రహ్మ భవేదితి జిజ్ఞాసా స్యాత్ వీప్సాయాం
 తు సత్యాం సమస్తస్య విషయజాతస్య ప్రతిషేధాదవిషయః ప్రత్య
 గాత్తా బ్రహ్మేతి జిజ్ఞాసా నివర్తతే. తస్మాత్ ప్రపంచమేవ బ్రహ్మణి
 కల్పితం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేతి నిర్ణయః. ఇతశ్చైష ఏవ నిర్ణయః

పహాకం ప్రామాణ్యం న తత్త్వావేదకమితి అతస్తత్త్వతోనిషేధాన్న విరోధ ఇతి
 భావః. నను వస్తుత్వాత్ ద్వైతవద్బ్రహ్మణోఽపి నిషేధోఽస్తు, నేత్యాహ—నర్హితి.
 ద్వైతభావాభావసాక్షిత్వాదశశ్యో నిషేధ ఇత్యర్థః. న చేత్యాదిస్పష్టార్థం. యచ్ఛా
 క్తం నిషేధాభ్యాం యాపం రూపి బ్రహ్మ చ నిషిధ్యత ఇతి తత్రాహ—ద్వా చైతావతి.
 ఉద్దేశ్యవిధేయార్థానాం సంఖ్యాసామ్యే యథాక్రమం సంబంధ ఇతి న్యాయః. ‘యథా
 సంఖ్యమనుదేశస్సమానాం’ (అ ౧ పా ౩ సూ ౧౦) ఇతి పాణినీసూత్రసిద్ధః తేనాత్ర
 రూపద్వయోద్దేశేన నిషేధద్వయవిధిరిత్యర్థః. వీప్సాపక్షే సర్వదృశ్యనిషేధాజిజ్ఞాసా
 శాంతిరితి విశేషమాహ—పరిగణితేతి. మూర్తం నామూర్తం నేత్యేవం విశిష్య నిషేధే
 జిజ్ఞాసా న శామ్యతీత్యర్థః. సూత్ర శేషం వ్యాచక్షే—ఇతశ్చేతి. ప్రతిషేధానుపపత్త్యా

త్వాత్, ఇతశ్చ బ్రహ్మణో న నిషేధః, హి యస్మాత్ తతః ప్రపంచనిషేధానంతరం
 భూయః ‘న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి’ ఇతి ఏతస్మాత్ నేతి నేతీత్యాదిష్టాత్

కూటః అన్యత్ వ్యతిరిక్తం నాస్తి, బ్రహ్మైవ తు పరమస్తిత్యేతన్నిర్వచనవాక్యం
 ‘యద్వా తతః ప్రపంచనిషేధస్య పరస్మాత్ ‘అథ నామధేయం...’ ఇత్యాది

యతస్తతః ప్రపంచప్రతిషేధాద్భూయో బ్రవీతి 'అన్యత్పరమస్తీ'త్య
భావావసానే హి ప్రతిషేధే క్రియమాణే కిమన్యత్పరమస్తీతి బ్రూ
యాత్. తత్రైషాఽక్షరయోజనా. నేతి నేతీతి బ్రహ్మాదిశ్య తమేవా
దేశం పునర్నిర్వక్తి, నేతి నేతీత్యస్య కోఽర్థః, న హ్యేతస్తాద్బ్రహ్మాణో
వ్యతిరిక్తమస్తీతి. అతో నేతినేతీత్యుచ్యతే న పునస్స్వయమేవ నాస్తీ
త్యర్థః. తచ్చ దర్శయతి 'అన్యత్పరమప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మాస్తీ'తి. యదా
పునరేవమక్షరాణి యోజ్యంతే న హ్యేతస్తాదితి నేతి నేతీతి ప్రపంచ
ప్రతిషేధరూపాదాదేశనాదన్యత్ పరమాదేశనం బ్రహ్మాణోఽస్తీతి
తదాతతో బ్రవీతి చ భూయ ఇత్యేతన్నామధేయవిషయం యోజయిత
వ్యమ్. అథ నామధేయం 'సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషా
మేష సత్య'మితి హి బ్రవీతి. తచ్చ బ్రహ్మవసానే ప్రతిషేధే సమంజ
సం భవతి, అభావావసానే తు ప్రతిషేధే కిం సత్యస్య సత్యమిత్యు
చ్యేత, తస్తాద్బ్రహ్మవసానోఽయం ప్రతిషేధో నాభావావసాన ఇత్య
ధ్యవస్యామః.

సూ. తదవ్యక్తమాహ హి. ౨౩.

యత్తత్ప్రతిషిద్ధాత్ ప్రపంచజాతాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ తదస్తి
చేత్ కస్తాన్న గృహ్యత ఇతి. ఉచ్యతే—తదవ్యక్తమనిందియగ్రాహ్యం
సర్వదృశ్యసాక్షిత్వాత్, ఆహ హ్యేవం శ్రుతిః 'న చక్షుషా గృహ్యతే
నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్తౄణా వా సపష నేతినేత్యాత్మా
బ్రహ్మాస్తీత్యవగతం, భూయః పునః, పరమస్తీతి శ్రుతిః సాక్షాదపి బ్రవీతీత్యర్థః—తచ్ఛేతి
అవశిష్టం బ్రహ్మేత్యర్థః. సుష్టమన్యత్.

౨౩. నన్వగ్రాహ్యత్వాద్బ్రహ్మ నాస్తీతి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచక్షే—
యత్తత్ప్రతిషిద్ధాదితి. రూపాద్యభావాదవ్యక్తమిందియగ్రాహ్యం నత్వసత్త్వాదిత్యర్థః.
వాక్యం బ్రహ్మ బ్రవీతీత్యర్థః, న చ ప్రపంచనిషేధే ప్రత్యక్షవిరోధః, తస్య వ్యావహారి
కప్రామాణ్యాదిత్యనవద్యమ్.

నను యది బ్రహ్మాస్తీ తర్హ్యపలభ్యేత తత్రాహ—

తత్ బ్రహ్మ అవ్యక్తం న వ్యజ్యతే ఇత్యవ్యక్తం ప్రత్యక్షాద్యగోచరమ్ హి ;

అగృహ్యో న హి గృహ్యతే. యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం యదా
హ్యేషైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మేననిరుక్తేనీలయనేభయం ప్రతి
ష్ఠాం విందతే' ఇత్యాద్యాః. స్మృతిరపి 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయ
మవికార్యోఽయముచ్యతే' ఇత్యేవమాద్యాః.

సూ. అపిచ సంరాధనే ప్రత్యక్షాను మానాభ్యామ్. ౨౪.

అపిచైనమాత్మానం నిరస్తసమస్తప్రపంచమవ్యక్తం సంరాధన
కాలే పశ్యంతి యోగినః. సంరాధనం భక్తిధ్యానప్రణిధానాద్యనుష్ఠా
నమ్. కథం పునరవగమ్యతే సంరాధనకాలే పశ్యంతితి, ప్రత్యక్షాను
మానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. తథాచ శ్రుతిః 'పరాంచి
ఖాని వృత్తజత్స్వయంభూస్తస్తాత్పరాజ్పశ్యతి నాంతరాత్మకా. కశ్చి
ద్ధీరః ప్రత్యగ్భూత్వానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛ'న్నితి 'జ్ఞాన
ప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమానః'

అవైశ్చేద్యైరింద్రియాంకరైర్ను గృహ్యత ఇత్యన్వయః.

౨౪. తస్మి కదా గ్రాహ్యమితి శంకోత్తరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతి—అపిచైన
మితి. చక్షుర్థః. ఇంద్రియైర్ను గృహ్యతే అపిచ సంరాధనేన శాస్త్రసంస్కృతమనసే
త్యర్థః. భక్తిధ్యానాభ్యాం ప్రత్యగ్భూత్వానమైక్షతే ప్రకర్షణ నిధానం స్థాపనం ప్రణిధానం.
జపనమస్కారాదిరాదిశబ్దార్థః. స్వయంభూరిశ్వరః-ఖాసింద్రియాణి పరాంచ్యనాత్మ
గ్రాహకాణి కృత్వా వృత్తజత్స్వయంభూతవాన్. స హి తేహం నాశో యదసదర్థగ్రాహి
తయా సర్వసం తస్మాత్ తేహం తథా సృష్టత్వాత్సర్వో లోకః పరాగర్థమేవ పశ్యతి
నాంతరాత్మానం కశ్చిత్తు ధీరో ధీమానావృత్తచక్షుర్నిరుద్ధేంద్రియః శుద్ధే చేతసి ప్రత్య
యతః 'న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా' ఇత్యాదిశ్రుతిరాహేత్యర్థః.

తస్మి సర్వదా బ్రహ్మగ్రహణాభావే మోక్షో న స్యాదిత్యత ఆహ—

అపిచైనం పరమాత్మానం సంరాధనే సమాధ్యవస్థాయాం కృతార్థాః పశ్యంతి
ఇతి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం 'కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగ్భూత్వానమైక్షదా
వృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్' ఇత్యాదికా శ్రుతిః, 'యం వినిద్రా జితశ్వాసాః

ఇతి చైవమాద్యా. స్మృతిరపి “యం వినిద్రా జితశ్వాసాస్సంతుష్టా
స్సంయతేంద్రియాః, జ్యోతిః పశ్యంతి యుంజానాస్తస్మై యోగాత్త నే
నమః. యోగినస్తం ప్రపశ్యంతి భగవంతం సనాతనం” ఇతి చైవ
మాద్యా. నను సంరాధ్యసంరాధకభావాభ్యుపగమాత్ పరేతరాత్త
నోరన్యత్వం స్యాదితి నేత్యుచ్యతే.—

సూ. ప్రకాశాదివచ్చావై శేష్యం ప్రకాశశ్చ
కర్తృణ్యభ్యాసాత్. ౨౫.

యథా ప్రకాశాకాశసవితృప్రభృతయోఽఙ్గుళికరకోదకప్రభృ
తీషు కర్తృసూపాధిభూతేషు సవిశేషా ఇవావభాసంతే. న చ స్వాభావికీ
మవిశేషాత్తతాం జహతి, ఏవముపాధినిమిత్తవాయమాత్త భేదః
స్వతస్త్వైకాత్త్వమేవ, తథాపి వేదాంతేష్వభ్యాసేనాసక్పజ్జీవప్రాజ్ఞ
యోరభేదః ప్రతిపాద్యతే.

గాత్తానం శాస్త్రేణ పశ్యతిమోక్షార్థీత్యర్థః. తతః కర్తృణా విశుద్ధచిత్తో జ్ఞానాభ్యుపత్తో
త్కర్షేణ ధ్యాయంస్తం నిష్కళం పశ్యతీత్యర్థః. వినిద్రాః వితమస్కాః, తత్ర హేతు
జ్ఞితశ్వాసత్వం ప్రాణాయామనిష్ఠత్వం, యుంజానా ధ్యాయినః, యోగలభ్యుత్థా
యోగాత్తా.

౨౫. యథా ప్రకాశాదయః ఉపాధిషు భిద్యంతే న స్వతః ఏవం ప్రకాశ
శ్చిదాత్తాపి బుద్ధ్యాదికర్తృణ్యుపాధౌ భిద్యతే స్వతస్త్వస్యావై శేష్యమేకరసత్వమేవ తత్త్వ
మసీత్యభ్యాసాదితి సూత్రయోజనా.

సంతుష్టాః సంయతేంద్రియాః, జ్యోతిః పశ్యంతి యుంజానాస్తస్మై యోగాత్త నే నమః.
ఇతి స్మృతిః, తాభ్యామవగమ్యత ఇత్యర్థః.

నను జీవబ్రహ్మణోః ధ్యాతృధ్యేయభావాజ్ఞీకారే భేదః స్యాదిత్యాశంకా
హ—

యథా సౌరః ప్రకాశోఽఙ్గుళ్యాద్యుపాధౌ కర్తృణి భిన్న ఇవ ప్రతిభాతి,
వస్తుతస్త్వైకరూపః ; తద్వత్ప్రకాశః పరమాత్తాపి ధ్యానాద్యుపాధౌ కర్తృణి భిన్న
ఇవ భాతి, వస్తుతస్తు అవై శేష్యమ్ ఏకరూపత్వమాత్తనః, కుతః, అభ్యాసాత్ ‘తత్త్వ
మసి’ ఇత్యాద్యభేదశ్రుత్యభ్యాసాదిత్యర్థః.

సూ. అతోఽనంతేన తథా హి లింగమ్. ౨౬.

అతశ్చ స్వాభావికత్వాదభేదస్యావిద్యాకృతత్వాచ్చ భేదస్య విద్యయాఽవిద్యాం విధూయ జీవః పరేణానంతేన ప్రాజ్ఞేనాత్మనై కతాం గచ్ఛతి. తథా హి లింగం 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మైవ సా బ్రహ్మవ్యేతీ'త్యాది.

సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్. ౨౭.

తస్మిన్నేవ సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాంతరముపన్యస్యతి స్వమతపరిశుద్ధయే. క్వచిజ్జీవప్రాజ్ఞయోర్భేదో వ్యపదిశ్యతే 'తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమానః'ఇతి ధ్యాతృధ్యాతవ్యత్వేన ద్రష్టృద్రష్టవ్యత్వేన చ 'పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య'మితి గంతృ గంతవ్యత్వేన 'యస్సర్వాణి భూతాన్యంతరో యమయతీ'తి నియంతృ నియంతవ్యత్వేన చ. క్వచిత్తు తయోరేవాభేదో వ్యపదిశ్యతే, 'తత్త్వ

౨౬. జీవస్య బ్రహ్మత్వత్వఫలశ్రుతిరూపలింగాదపి భేద జౌపాధికవివేత్యాహ సూత్రకారః—అతోఽనంతేనేతి.

౨౭. భేదాభేదపూర్వపక్షసూత్రద్వయస్య సంగతిమాహ—తస్మిన్నే వేతి. యథా అహితేనాభేదః కుండలాఖ్యస్య సర్వావస్థావిశేషస్య కుండలత్వేన భేదః. తథా జీవస్య బ్రహ్మత్వేనాభేదో జీవత్వేన భేదః, యద్వా సూర్యప్రకాశయోరేకతేజస్తద్వధర్మా వచ్ఛేదేన భేదాభేదపక్షవిపరయోరప్యేకేనైవాత్మత్వధర్మేణ భేదాభేదా శ్రుతిబలాత్స్వి

కిం చ—

అతశ్చ భేదస్యాపాధికత్వాత్ విద్యయా భేదం విధూయ జీవోఽనంతేన పర మాత్మనా ఏకతాం గచ్ఛతి, తథాహి లింగం 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇత్యాద్యపూర్వార్థజ్ఞాపకమిత్యర్థః.

ఇత్థం జీవబ్రహ్మణోః పారమార్థికాభేదమభిధాయ, స్వమతపరిశుద్ధయే భేదాభేద వాదముపన్యస్యతి—

ధ్యాతృభ్యేయభావాదినా భేదస్యాభేదస్య చ శ్రుతౌ వ్యపదేశాత్ జీవేశ్వర యోః భేదాభేదా భవతః, తుశ్చ సిద్ధాంతవైషమ్యద్యోతనార్థః, అహికుండలవత్

మసి' 'అహం బ్రహ్మసి' 'ఏష త ఆత్మా సర్వాంతరః ఏష త ఆత్మాస్త
ర్యామ్యమృతః' ఇతి. త త్రైవముభయన్యపదేశే సతి యద్యభేదఏవై
కాంతతః పరిగృహ్యేత భేదన్యపదేశో నిరాలంబన ఏవ స్యాత్, అతః
ఉభయన్యపదేశదర్శనాదహికుండలవదత్ర తత్త్వం భవితుమర్హతి
యథాహిరిత్యభేదః కుండలాభోగప్రాంశుత్వాదీని తు భేదః ఏవ
మిహాపీతి.

సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్యాత్. ౨౮.

అథవా ప్రకాశాశ్రయవదేతత్ ప్రతిపత్తవ్యం, యథా ప్రకా
శసావిత్తస్తదాశ్రయశ్చ సవితా తాయంతభిన్నా ఉభయోరపి తేజ
స్త్యావిశేషాత్, అథ చ భేదన్యపదేశభాజౌ భవతః ఏవమిహాపీతి.

సూ. పూర్వవద్వా. ౨౯.

యథా వా పూర్వముపన్యస్తం 'ప్రకాశాదివచ్చావై శేష్య'
మితి తథైవైతద్భవితుమర్హతి. తథాహ్యవిద్యాకృతత్వాద్భంధస్య విద్య
కార్యామితి సూత్రన్వయార్థః. కుండలత్వం వలయాకారత్వం ఆభోగత్వం వక్రకార
త్వం ప్రాంశుత్వం దీర్ఘదండాకారత్వం ఉద్గతముఖత్వమాదిశబ్దార్థః. ౨౮.

౨౯. సిద్ధాంతసూత్రమ్—పూర్వవద్వేతి. ధర్మ భేదేనైకధర్మేణ వా భేదాభేద
అహేః సంస్థానవిశేషో హి కుణ్డలమ్, తయోరపి త్వేనా భేదః కుణ్డలత్వేన భేదో
యథా, తద్వదిత్యర్థః.

ధర్మ భేదేన భేదాభేదామితి పక్షమభిధాయ, ఏకధర్మావచ్ఛేదేనైవ భేదాభేదా
మితి పక్షాంతరమాహ—

యథా సావిత్రిః ప్రకాశః తదాశ్రయశ్చ సవితా తయోర్నాత్యంతభేదః,
తేజస్త్యావిశేషాత్ ; తథాపి భేదశ్చ ప్రతీయతే ; ఏవం చ ఏక తేజస్త్యావచ్ఛేదేనైవ
ప్రమాణబలాత్ భేదాభేదా, తద్వజ్జీవేశ్వరయోరేభదాభేదామిత్వర్థః.

నను భేదస్య పారమార్థికత్వే జ్ఞాననిపర్త్యత్వాసంభవాన్తోహి న స్యాత్,
ఏకధర్మావచ్ఛేదేన భేదాభేదయోరేకత్రాజ్ఞీకారే లోకే విరోధకభైవ న స్యాత్
ఇత్యాదిదోషజాతం పరమతే మత్వా, నిరవద్యం స్వసిద్ధాంతమాహ—

యా మోక్ష ఉపపద్యతే యది పునః పరమార్థత ఏవ బద్ధః కశ్చిదా
త్తాఽహికుండలన్యాయేన వా పరస్యాత్త నస్సంస్థానభూతః ప్రకాశా
శ్రయన్యాయేనైవైకదేశభూతోఽభ్యుపగమ్యేత తతః పారమార్థికస్య
బంధస్య తిరస్కర్తృమశక్యత్వాన్తోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రసజ్యేత. న
చాత్రోభావపి భేదాభేదా శ్రుతిస్తుల్యవద్వ్యవదిశతి అభేదమేవ హి
ప్రతిపాద్యత్వేన నిర్దిశతి, భేదం తు పూర్వప్రసిద్ధమేవానువదత్యర్థాంత
రవివక్షయా. తస్మాత్ 'ప్రకాశాదివచ్చావై శేష్య'మిత్వేష ఏవ
సిద్ధాంతః.

సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. 30.

ఇతశ్చైష ఏవ సిద్ధాంతః యత్కారణం పరస్తాదాత్తనోఽన్యం
చేతనం ప్రతిషేధతి శాస్త్రం 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాది
'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి'తి 'తదేతద్భ్రష్టాపూర్వమనపరమనంతరమ
బాహ్య'మితి చ. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపంచనిరాకరణాత్ బ్రహ్మమాత్ర
పరిశేషాచైష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి గమ్యతే.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

స్వీకారే భేదస్య సత్యత్వాదభేదవదనిప్రతిస్పాన్యత్. ఏకత్రైవ భేదాభేదస్వీకారే
లోకే విరుద్ధకథోచ్ఛేదఇత్యపి ద్రష్టవ్యం, తస్మాత్ నిష్ప్రపంచం చిదేకరసం బ్రహ్మ
తత్పదలక్ష్యమస్తి సిద్ధమ్. 30. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

'ప్రకాశాదివచ్చావై శేష్యమ్' ఇత్యత్ర పూర్వం భేదః కాల्పనికః అభేదః
పారమార్థికః ఇతి యదుక్తమ్, స ఏవ సిద్ధాంతోఽభ్యుపేయః.

కిం చ.

'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే' ఇత్యాదినా శాస్త్రేణ పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య
చేతనస్య, 'నేతి నేతి' ఇత్యాదినా శాస్త్రేణ ప్రపంచస్య చ ప్రతిషేధాత్ బ్రహ్మాద్వి
తీయమిత్యయమేవ సిద్ధాంతః, తస్మాత్ శ్రుతిబలాత్ నిర్విశేషమేకమేవ బ్రహ్మేతి
సిద్ధమ్.

పూర్వం 'నేతి నేతి' ఇతి బ్రహ్మతిరిక్తం వస్తు నిషేధ్యమిത്യుక్తమయ్యుక్తమ్ ;
బ్రహ్మణః సేతుత్వోన్మానాదివ్యవదేశేన వస్తువంతరసత్త్వావగమాత్ దృఢ్యాద్యధికరణే

సూ. పరమతస్సేతూన్యానసంబంధ భేద

వ్యపదేశేభ్యః. ౩౧.

యదేతన్నిరస్తసమస్తప్రపంచం బ్రహ్మ నిర్ధారితం, అస్తాత్పర మన్యత్తత్త్వమస్తి నాస్తితి శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః, కానిచిద్వా క్యాన్యాపాతేనైవ ప్రతిభాసమానాని బ్రహ్మణోఽపి పరమన్యత్తత్త్వం ప్రతిపాదయంతీవ, తేషాం పరిహారమభిధాతుమయముపక్రమః క్రియ తే, పరమతో బ్రహ్మణోఽన్యత్తత్త్వం భవितుమర్హతి. కుతః, సేతువ్య పదేశాదున్యానవ్యపదేశాత్సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్ఛేతి. సేతు వ్యపదేశస్తావత్ 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతి'రిత్యాత్త శబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సేతుత్వం సంకీర్తయతి, సేతుశబ్దశ్చ హి లోకే జల సంతానవిచ్ఛేదక రే మృద్ధార్వాదిప్రచయే ప్రసిద్ధః, ఇహ చ సేతుశబ్దః ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి తాకికసేతోరివాత్త సేతోరన్యస్య వస్తునోఽస్తి త్వం గమయతి 'సేతుం తీర్త్వే'తి చ తరతి శబ్దప్రయోగాత్, యథా

౩౧. యదుక్తం సేతి సేత్యాదిశ్రుతిభిః బ్రహ్మతిరిక్తం వస్తు నిషిధ్యత ఇతి తద యుక్తం. సేత్యాదిశ్రుతిభిర్వస్త్యంతరాస్తిత్వభానాదిత్యాక్షేపతి—పరమతఇతి. యద్యపి ద్యుభ్వాద్యధికరణే సేతుశబ్దో విధారకత్వేన గౌణో వ్యాఖ్యాతః తథాప్యన్తానాది శ్రుతీనాం గతిమజానతోఽంకుం పూర్వపక్షః. తత్తోన్తానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్ సద్వయం బ్రహ్మేతి ఫలం సిద్ధాంతే తూక్తాద్వితీయతత్పదలక్ష్యసిద్ధిరితి వివేకః. బ్రహ్మ సద్వయం, సేతుత్వాత్, తాకికసేతువత్ తీర్ణత్వశ్రుతేశ్చేత్యాహ—సేతుం తీర్త్వేతి. జాంగలం వాతభూయిష్ఠమితి వైద్యోక్తేః వాతప్రచురో దేశో జాంగలం.

సేతుత్వస్య గౌణత్వేన సీతత్వేఽపి ఉన్తానాదీనాం గతేరవర్జనాదిత్యాక్షేపసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉన్తానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్సవిశేషం బ్రహ్మేతిఫలమ్, సిద్ధాంతే తు ఉక్తాద్వితీయబ్రహ్మసిద్ధిరితి వివేకః, అత్ర బ్రహ్మతిరిక్తం వస్త్యస్తి న వేతి సందేహో, పూర్వః పక్షః—అతః ఆస్తాత్ బ్రహ్మణః సకాశాత్ పరం వస్త్యస్తి ; 'అథ య ఆత్మా స సేతుః' ఇతి బ్రహ్మణః సేతుత్వవ్యపదేశాత్, తథా 'బ్రహ్మ చతు

తాకికం నేతుం తీర్త్వా జాంగలమనేతుం ప్రాప్నోతి, ఏవమాత్మానం నేతుం తీర్త్వానాత్మానమనేతుం ప్రాప్నోతితి గమ్యతే. ఉన్మానవ్యపదేశశ్చ భవతి 'తదేతద్బ్రహ్మ చతుష్పాదప్రాశఘంషాడశకల'మితి. యచ్చ లోకే ఉన్మితమేతావదిదమితే పరిచ్ఛిన్నం కార్వాపణాది తతోఽన్యద్వస్త్య మితమస్తీతి ప్రసిద్ధంతథా బ్రహ్మణోఽప్యన్తానా తతోఽన్యేన వస్తునా భవితవ్యమితి గమ్యతే. తథా సంబంధవ్యపదేశో భవతి 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి 'శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః' ఇతి చ, అమితానాం చ మితేన సంబంధో దృష్టః యథా నరాణాం నగరేణ. జీవానాం చ బ్రహ్మణా సంబంధం వ్యపదిశతి సుషుప్తా అత స్తతః పరమన్యదమితమస్తీతిగమ్యతే. భేదవ్యపదేశశ్చైచనమేవార్థం గమయతి, తథాపి 'అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యాదిత్యాధారమిశ్వరం వ్యపదిశ్య తతో భేదేనాత్మ్యాధారమిశ్వరం వ్యపదిశతి 'అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇతి. అతదేశం చాస్యామునారూపాదిషు కరోతి 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్టా తా గేష్టా యన్నామ

ఇహ తు దేశమాత్రం గ్రాహ్యం. దిశశ్చతస్రః కలాః ప్రకాశవాన్నామపాదః, పృథి వ్యంతరిక్షం ద్యౌస్సముద్ర ఇత్యనంతవాన్నామ పాదః, అగ్నిశ్చంద్రసూర్యో విద్యుదితి జ్యోతిష్టాన్నామపాదః, చక్షుశ్శ్రోత్రం వాక్తన ఇత్యాయతనవాన్నామపాద ఇతి చతుష్పాద్యుక్తా, పాదానామర్థాని, అష్టా శఘా అస్యేత్యష్టాశఘం-పాదేషు చతుర్దు ప్రత్యేకం చతస్రః కలా ఇతి షోడశకలమిత్యర్థః. షోడశపణపరిమితం తామ్రం కార్వా పణసంజ్ఞం భవతి తద్వత్ సద్వయం బ్రహ్మ పరిమితత్వాదిత్యర్థః. సంబంధిత్యాచ్చ నగరవదిత్యాహ—తథా సంబంధేతి. అన్యదమితమితి ఆసంఖ్యాతమిత్యర్థః. అన్యస్పర్శే అల్పత్వేన మితత్వనియమాదితి మంతవ్యం భేదేనోక్తత్వాచ్చ ఘటవదిత్యాహ—భేద వ్యపదేశశ్చేతి. అస్యాక్షిస్థస్యామునాదిత్యస్థేన సహేతి యావత్. ఆధారతోఽలిదేశ

షాత్' ఇతి శ్రుతో ఉన్మానవ్యపదేశాత్, ఏతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నత్వవ్యపదేశాత్, సుషుప్తా 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః' 'శారీర ఆత్మా' ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః సంబంధవ్యపదేశాత్, ఆదిత్యే హిరణ్మయం పురుషమిశ్వరం వ్యపదిశ్య తతో భేదేన 'స్థపురుషస్య వ్యపదేశాత్; తస్మాత్ సద్వితీయం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్.

తన్నా మే'తి. సావధికం చేశ్వరత్వముభయోర్వ్యవదిశతి 'యే చాము
ష్టాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చే'త్యేకస్య 'యే
చైతస్తాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే'త్యే
కస్య యథేదం మాగధస్య రాజ్యమిదం వై దేహస్యేతి. ఏవమేతేభ్య
సేత్వాదివ్యపదేశేభ్యో బ్రహ్మణః పరమస్తీత్యేనం ప్రాజ్ఞేప్రతిపాద్యతే.

సూ. సామాన్యాత్తు. ౩౨.

తుశ బ్రహ్మేన ప్రదర్శితాం ప్రాప్తిం నిరుణధి. న బ్రహ్మణోఽన్యత్
కించిద్భవితుమర్హతి ప్రమాణాభావాత్, న హ్యన్యస్యాస్తిత్యే కించిత్ప్ర
మాణముపలభామహే, సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య జన్మాది
బ్రహ్మణో భవతీతి నిర్ధారితం, అనన్యత్వం చ కారణాత్ కార్యస్య. న
చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కించిదజం సంభవతి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్రాసీదేక
మేవాద్వితీయ'మిత్యవధారణాత్, ఏకవిజ్ఞానేన చ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా
నాన్న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుస్తిత్వమవకల్పతే. నను సేత్వాదివ్యపదేశాః
బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం తత్త్వం సూచయంతీత్యుక్తం నేత్యుచ్యతే. సేతువ్యప
దేశస్తావత్ న బ్రహ్మణో బాహ్యస్య సదృశవం ప్రతిపాదయితుం
క్షమతే, 'సేతురాత్మే'తి హ్యహం నపున స్తతః పరమస్తీతి. తత్ర పరస్తిన్న
తస్య భేదముక్త్వాఽవధితోఽసి తమాహ—సావధికం చేతి.

౩౨. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—తుశ బ్రహ్మేన సేత్వాదినా. యదన్యత్కలికం సాద్య
నాది వా? నాద్యః, మానాభావాత్ కార్యస్య బ్రహ్మేనన్యత్వాన్నిషేధాచ్చేత్యుక్త
త్వాత్. న ద్వితీయః, ప్రాగుత్పత్తేరద్వయత్వావధారణాదిత్యాహ—న చ బ్రహ్మ
వ్యతిరిక్తమితి. ఉక్తానుమానానామాగమబాధ ఇతి భావః. ఉక్తం స్థారయిత్వా
హేతునామన్యథాసిద్ధిమాహ—నను సేత్విత్వాదినా. కిం సేతుత్వశ్రుత్యా పరసిద్ధి
రర్థాద్వా, నాద్యిత్వముక్త్వా ద్వితీయం శంకతే—తత్ర పరస్తిన్నితి. సేతుత్వలింగేనా

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

తుశ బ్రహ్మేన పూర్వపక్షసిరాసార్థః, మృద్ధార్వాదిమయే హి సేతుశబ్దోరూఢో
లోకే, న హి బ్రహ్మణస్తాదృశం సేతుత్వమస్తి, కిం తు యథా సేతోర్జలవ్యవస్థాపక

సతి సేతుత్వం నావకల్పత ఇతి పరం కిమపి కల్పేత, నచైతన్నాన్యాయ్యం హో హ్యప్రసిద్ధకల్పనా. అపిచ సేతువ్యపదేశాదాత్మనో లాకిక సేతు నిదర్శనేన సేతుబాహ్యవస్తుతాం ప్రసంజయతా మృద్ధారుమయతాపి ప్రాసంక్షేత. నచైతన్నాన్యాయ్యం, అజత్వాదిశ్రుతివిరోధాత్. సేతుసామాన్యాత్తు సేతుశబ్దఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి శ్లిష్యతే, జగత్ సత్త్వర్యాదానాం చ విధారకత్వం సేతుసామాన్యమాత్తనః, అతస్సేతురివ సేతు రితి ప్రకృత ఆత్మా స్తూయతే. సేతుం తీర్త్వేత్యపి తరతేరతిక్రమా సంభవాత్ ప్రాప్సీత్యర్థపవ వర్తతే, యథావ్యాకరణం తీర్ణ ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే నాతిక్రాంతస్తద్వత్.

సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. 33.

యదప్యక్తమున్నానవ్యపదేశాదస్తి పరమితి తత్రాభిధీయతే. ఉన్నానవ్యపదేశోఽపి న బ్రహ్మవ్యతిరక్తవత్త్వస్తిత్వప్రతిపత్త్యర్థః, కిమర్థస్తహి బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థ ఇతి యావత్. చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల మిత్యేవంరూపా బుద్ధిః కథం ను నామ బ్రహ్మణి స్థిరా స్యాదితి వికార ద్వారేణ బ్రహ్మణ ఉన్నానకల్పనైవ క్రియతే నహ్యవికారేఽనంతే బ్రహ్మణి సర్వైః పుంభిశ్శక్యా బుద్ధిస్సాహయితం, మందమధ్యమోత్తమ బుద్ధిత్యాత్పుంసామితి. పాదవత్, యథా మనఆకాశయోరధ్యాత్మ మధిదైవతం చ బ్రహ్మప్రతీకయోరామ్నాతయోశ్చత్వారో వాగా

ద్వితీయత్వశ్రుతిబాధనమన్యాయ్యమిత్యాహ—నచేతి. లింగం చాసిద్ధమిత్యాహ—అపి చేతి. విధారకత్వం తు కల్పితద్వితీయాపేక్షయాపి యుజ్యత ఇతి భావః. తీర్ణత్వహేతు రప్యసిద్ధిత్యాహ—సేతుం తీర్త్వేతి.

33. పరిమితత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ—బుద్ధ్యర్థఇతి. వాక్పాణిచతుశ్శ్రోత్రాణి మనసః పాదాః అగ్నివాయ్వాదిత్యదిశ ఆకాశస్య పాదాః ధ్యానార్థం కల్పితాః తద్వ

త్వమ్, ఏవం బ్రహ్మణోఽసి జగత్త్వర్యాదావ్యవస్థాపకత్వేన ప్రసిద్ధ సేతుసామాన్యాత్ సామ్యాత్ సేతుత్వవ్యపదేశ ఇత్యర్థః.

ఉన్నానవ్యపదేశోఽపి న ముఖ్య ఇత్యాహ—

‘బ్రహ్మ చతుష్పాత్’ ఇతి శ్రుతౌ ఉన్నానవ్యపదేశో బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థః,

దయో మనస్సంబంధినః పాదాః కల్ప్యంతే, చత్వారశ్చగ్నాదయః
ఆకాశసంబంధినః ఆధ్యానాయ తద్వత్. అథవా పాదవదితి, యథా
కార్నాపణే పాదవిభాగో వ్యవహారప్రాచుర్యాయ కల్ప్యతే, న హి
సకలేనైవ కార్నాపణేన సర్వదా సర్వే జనా వ్యవహార్తుమీశ తే క్రయ
విక్రయపరిమాణానియమాత్, తద్వదిత్యర్థః.

సూ. స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్. ౩౪.

ఇహ సూత్రే ద్వయోరపి వ్యవదేశయోః పరిహారోఽభిధీయతే.
యదప్యక్తం సంబంధవ్యవదేశాద్భేదవ్యవదేశాచ్చ పరమతస్సాదితి.
తదప్యసత్. యత ఏకస్యాపి స్థానవిశేషాపేక్షయా ఏతా వ్యవదేశావ్రవ
పద్యేతే. సంబంధవ్యవదేశే తావదయమర్థః బుద్ధ్యాద్యుపాధిస్థానవిశేష
యోగాదుద్భూతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యోపాధ్యుపశమే య ఉపశమః స
పరమాత్మనా సంబంధ ఇత్యుపాధ్యుపేక్షయోపచ్యతే న పరిమితత్వా
పేక్షయా. తథా భేదవ్యవదేశోఽపి బ్రహ్మణ ఉపాధిభేదాపేక్షయైవోప
చ్యతే న స్వరూపభేదాపేక్షయా ప్రకాశాదివదిత్యుపమోపాదానమ్.

బ్రహ్మణ ఉత్తానమిత్యర్థః. తాకికం బ్రహ్మాంతమాహ—ఆధవేతి. పాదకల్పనాం వినాపి
వ్యవహారః కిం న స్యాదిత్యతాహ—నహీతి. కార్నాపణస్య వ్యవహారాయ పాదకల్పనా
వత్ మందధియాం ధ్యానవ్యవహారాయ బ్రహ్మణ ఉత్తానకల్పనేత్యర్థః.

౩౪. సంబంధభేదౌ కల్పితౌ న సత్యద్వితీయసాధకావిత్యాహ—స్థానేతి. స్థాన
ముపాధిర్బుద్ధ్యాదిః ఏకస్మైవోపాధినా భిన్నస్యోపాధికాంతౌ సత్యాం సంబంధ ఉప
న్విశేషస్య బుద్ధిస్థత్వాయోగాత్, ఉపాసనాద్వారా బుద్ధిస్థస్య ఉత్తానవ్యవదేశో న
ముఖ్యః, పాదవత్ యథా బ్రహ్మప్రతీకస్య మనసో వాఙ్మణచక్షుఃశ్రోత్రాణాముపాస
నార్థం పాదత్వేన వ్యవదేశః, తద్వదిత్యర్థః.

సంబంధభేదవ్యవదేశావపి న ముఖ్యావిత్యాహ—

స్థానవిశేషాత్ స్థానముపాధిః బుద్ధ్యాదిః తద్విశేషాత్ ప్రాప్తస్య భేదస్యోపా
ధ్యుపశమాత్ య ఉపశమః స ఏవ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా జీవస్యసుఖప్తా సంబంధ ఇత్యు
పాధ్యుపేక్షయోపచర్యతే, అత్యుదిత్యపురుషయోర్భేదవ్యవదేశోఽప్యత్యుదిత్యరూప
స్థానవిశేషాపేక్షయోపచర్యతే, ప్రకాశాదివత్ యథా సౌరాలోకాదేరజ్ఞుల్యద్యుపా

యదైకస్య ప్రకాశస్య సౌర్యస్య చాంద్రమసస్య వోపాధియోగా
దువజాతవిశేషస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యవదేశో భవతి ఉపాధి
భేదాచ్చ భేదవ్యవదేశః. యథా వా సూచీపాశాకాశాదిషూపాధ్యు
పేక్షయైవైతా వ్యవదేశౌ భవత స్తద్వత్.

సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ౩౫.

ఉపపద్యతే చాత్తేదృశ ఏవ సంబంధో నాన్యాయాదృశః. యథా
'స్వమపీతో భవతీ'తి హి స్వరూపసంబంధమేనమామనంతి. స్వరూపస్య
చానపాయిత్వాత్ న నరనగరన్యాయేన సంబంధో ఘటతే, ఉపాధి
కృతస్వరూపతిరోభావాత్తు 'స్వమపీతో భవతీ'త్యుపపద్యతే. తథా
భేదోఽపి నాన్యాయాదృశస్సంభవతి, బహుతరశ్రుతిప్రసిద్ధికేశ్వరత్వవిరో
ధాత్. తథా చ శ్రుతిః 'ఏకస్యాప్యాకాశస్య స్థానకృతం భేదవ్యవ
దేశముపపాదయతి, 'యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యోఽ
యమంతః పురుష ఆకాశో యోఽయమంతర్హృదయ ఆకాశః'ఇతిచ.

సూ. తథాఽన్యప్రతిషేధాత్. ౩౬.

ఏవం నేత్వాదివ్యవదేశాః పరపక్షహేతూనున్తధ్య సంప్రతి
చర్యతే. యథా సౌరాలోకాదేరంగుశ్యాద్యుపాధినాభిన్నస్యోపాధివియోగేమహా
లోకాద్యాత్మనా సంబంధోపచారస్తద్వత్ తథాదిత్యచక్షుషాః స్థానయోర్భేదాద్ధిరణ్య
పురుషభేదకల్పనేత్యర్థః.

౩౭. ముఖ్యావేవ సంబంధభేదౌ కిం న స్యాతామిత్యత్ర సూత్రమ్—ఉపపత్తే
శ్చేతి.

ధియోగాత్ ఉపజాతభేదస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యవదేశః, ఉపాధిభేదాచ్చ
భేదవ్యవదేశః, తద్వదిత్యర్థః.

నను ముఖ్యావేవ సంబంధభేదౌ కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ—

న ముఖ్యసంబంధో జీవపరయోః సుషుప్తా భవతి, 'స్వమపీతో భవతి' ఇతి
స్వరూపస్యైవ సంబంధత్వవ్యవదేశోపపత్తేః; తథా భేదోఽపి న ముఖ్యః, శ్రుతిసహస్ర
విరోధాత్—ఇత్యుపపత్తేశ్చేత్యర్థః.

ప్రతిషేధేఽప్యసతిఽస్తున స్త్వంతరాద్వ్యావర్తత ఇతి పరిచ్ఛేద ఏవాత్మనః
ప్రసజ్యేత. సర్వగతత్వం చాస్యాయామశబ్దాదిభ్యో విజ్ఞాయతే ఆయా
మశబ్దో వ్యాప్తిచనశ్శబ్దః 'యావాన్ వాయమా కాశస్తావానేషాఽ
స్త్రహ్నాయ ఆకాశః' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః జ్యాయాన్ దివో
జ్యాయానాకాశాత్ నిత్యస్సర్వగతస్థాణురచలోఽయ'మిత్యేవమా
దయో హి శ్రుతిస్త్పృతిన్యాయాస్సర్వగతత్వమాత్మనోఽనబోధయంతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః. 3౮.

తస్యైవ హి బ్రహ్మణో వ్యావహారిక్యామిశి త్రిశితవ్యవిభాగా
వస్థాయామయమన్యస్వభావో వన్న్యతే, యదేతదిష్టానిష్టవ్యామిశ్ర
లక్షణం కర్తృఫలం సంసారగోచరం త్రివిధం ప్రసిద్ధం జంతూనాం కిమే

త్వశ్శతి తదల్ప' మితి ప్రతేః' కించ నిరవయవాసంగబ్రహ్మణః సత్యప్రపంచసంబంధా
యోగాత్ తతైవ సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి భావః. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తం జగద్వ్యా
ప్తం, అభ్యస్తత్వాత్ రజ్జ్వా వ్యాప్తసర్పచదితి న్యాయః. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

3౮. ఏవం తత్పదలక్ష్యం సంశోధ్య వాచ్యార్థమాహ—ఫలమత ఉపపత్తేః.
నిర్విశేషత్వావస్థస్వభావః ఫలహేతుత్వాఖ్యైః. ఇష్టం సుఖం దేవాదీనాం, అనిష్టం
దుఃఖం నారకీణాం వ్యామిశ్రం మనుష్యాణాం సంసారో జన్మమృతిప్రవాహో గోచరః
ఆశ్రయో యస్య తస్మింసారగోచరం. అత్రకర్తృశ్వరయోః ఫలహేతుత్వశ్రుతే సుంశ
యమాహ—కిమితి. అత్ర పూర్వపక్షే ఫలదాతురీశ్వరస్య తత్పదవాచ్యస్యాసిద్ధే
ర్లక్ష్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిః ఫలభేదః. పూర్వోక్తం నిర్విశేషత్వముపజీవ్య ఫల
దాతృత్వమపీశ్వరస్య నాస్తితి పూర్వపక్షోత్థానాత్సంగతిః. యద్యపి సర్వగతత్వవత్ఫల
సర్వగతత్వం సిద్ధమ్, అప్రతిషేధే ప్రసిద్ధనేతువత్ బ్రహ్మణో సర్వగతత్వం ప్రసజ్యేత,
కస్తాత్మనః సర్వగతత్వమ్? ఆయామశబ్దాదిభ్యః ఆయామశబ్దో వ్యావకత్వవాచకః
'ఆకాశవత్ సర్వగతశ్చ నిత్యః' ఇత్యాదిశబ్దః, ఆదిశబ్దేన 'నిత్యః సర్వగతః స్థాణుః'
ఇత్యాదిరుక్తః, తస్మాదప్వితీయస్య బ్రహ్మణః ఆవిద్యకం సర్వమాదాయ శ్రుతిస్త్పృతిభ్యాం
సర్వగతత్వం సిద్ధమ్.

నచ బ్రహ్మతిక్రస్య వస్తునో నిషేధే బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వేన ఫలదాతృత్వం
చ స్యాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

తత్కర్తృణో భవతి ఆహోస్విదీశ్వరాదితి భవతి విచారణా. తత్ర
తావత్ ప్రతిపాద్యతే. ఫలమతఃశ్వరాద్భవితుమర్హతి. కుతః, ఉప
పత్తేః. స హి సర్వాధ్యక్షః సృష్టిస్థితిసంహారాన్ విచిత్రాన్ విదధద్దేశ
కాలవిశేషాభిజ్ఞత్వాత్ కర్తృణాం కర్తానురూపం ఫలం సంపాదయతి
త్యుపపద్యతే కర్తృణ స్త్వనుక్షణవినాశినః కాలాంతరభావి ఫలం భవ
తీత్యనుపపన్నమ్. అభావాద్భావానుత్పత్తేః. స్యాదేతత్ కర్తృవినశ్య
త్స్వకాలపవ స్యానురూపం ఫలం జనయిత్వా వినశ్యతి, తత్ఫలం
కాలాంతరితం కర్తృ భోక్ష్యత ఇతి. తదపి న పరిశుధ్యతి, ప్రాగ్భోక్తృ
సంబంధాత్ ఫలత్వానుపపత్తేః. యత్కాలం హి యత్సుఖం దుఃఖం
వాత్తనా భుజ్యతే తస్యైవ లోకే ఫలత్వం ప్రసిద్ధమ్. నహ్యసంబద్ధ
స్యాత్తనా సుఖస్య దుఃఖస్య వా ఫలత్వం ప్రతియంతి లోకీకాః. అథో
చ్యేత, మాభూత్కర్తానంతరం ఫలోత్పాదః కర్తృకార్యాదపూర్వాత్
ఫలముత్పత్స్యత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే, అపూర్వస్యాచేతనస్య కాష్ఠ

దాత్పుత్వమపి వ్యవహరదశాయాం సిద్ధ్యతి తథాపి కర్తృణవీవ ఫలదాత్పుత్వమితి శంకా
నిరాసేనోక్త లక్ష్యార్థనిర్వాహకవాచ్యార్థనిర్ణయార్థమస్యాధికరణస్వారంభ ఇతి మత్వా
సిద్ధాంతం తావదాహ—తత్ర తావదితి. స్వర్గాదికం విశిష్టదేశకాలకర్తృభిజ్ఞదాత్పుకం
కర్తృఫలత్వాత్ సేవాఫలవదిత్యుపపత్తిః. యాగాదిక్రియాఖ్యం కర్తృ తావత్ క్షణికం
తత్కిం స్వనాశాత్ఫలం జనయతి ఉత ఫలముత్పాద్య నశ్యతి ఆహోస్విదపూర్వాత్
ఫలసిద్ధిః? నాద్య ఇత్యాహ—అభావాదితి. ద్వితీయం శంకతే—స్యాదితి. కర్తృనాశ
క్షణమారభ్యానభివ్యక్తస్వర్గ సుఖాదిసత్త్వే మానం నాస్తీతి దూషయతి—తదపీత్యాదినా.
తృతీయం శంకతే—అథేతి. అపూర్వం కిం స్వతంత్రమేవ ఫలదానాయ ప్రవర్తతే
చేతనాధిష్ఠితం వా? నాద్య ఇత్యాహ—తదపీతి. ద్వితీయేత్వదృష్టానభిజ్ఞజీవస్యాధిష్ఠా

అత్ర పూర్వపక్షే ఫలదాతురీశ్వరస్య తత్పవచ్యస్యాసిద్ధేః లక్ష్యసిద్ధిః
సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర కిం సర్వస్య జుతోః కర్తృణ వీవ ఫలం భవతి
ఉతేశ్వరాదితి సందేహో, కర్తృణ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అతః అస్తాత్పుర
మేశ్వరాత్ ఫలం సర్వస్య జంతోర్భవితుమర్హతి, క్షణికాత్కర్తృణః ఫలాసంభవేనేశ్వ
రస్యైవ ఫలదాత్పుత్వోపపత్తేరిత్యర్థః.

లోష్టసమస్య చేతనేనాప్రవర్తితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః తదస్తిత్వే
చ ప్రమాణాభావాత్. అర్థాపత్తిః ప్రమాణమితి చేత్, న ఈశ్వర
సిద్ధేరర్థాపత్తిక్షయాత్.

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౩౯.

న కేవలముపపత్తేరేవేశ్వరం ఫలహేతుం కల్పయామః కిం
తర్హి శ్రుతత్వాదపీశ్వరమేన ఫలహేతుం మన్యామహే. తథాపి
శ్రుతిర్భవతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః' ఇత్యేవం
జాతీయకా

సూ. ధర్మం జైమినిరత ఏవ. ౪౦

జైమినిస్త్వాచార్యో ధర్మం ఫలస్య దాతారం మన్యతే. అతఏవ
హేతోః శ్రుతేషుపపత్తేశ్చ శ్రూయతే తావదయమర్థః 'స్వర్గకామో

తృత్వా యోగాదీశ్వరస్యాధిష్ఠాత్వశ్వసిద్ధిరితి భావః. ప్రాథవాదేనాపూర్వం నాస్తీ
త్యాహ—తదస్తిత్వఇతి. క్షణికయాగాదేః శ్రుతస్వర్గాదిహేతుత్వానుపపత్త్యాస్థాయీ
పూర్వసిద్ధిరితి చేన్న, కర్తృభిరారాధితాదీశ్వరాదేవ స్థాయినః ఫలసిద్ధిరిత్యర్థః. కేవల
తర్కేణాపూర్వం న సిద్ధ్యతీతి భావః.

౩౯. 'కృతాత్యయేనుశయవా' నిత్యత్రోదాహృతాభిః 'య ఇహ రమణీయ
చరణాః' ఇత్యాది శ్రుతిస్త్వేతిభిరపూర్వసిద్ధిశ్చేత్తాభిరీశ్వరస్యాపి ఫలదాతృత్వం స్వీకా
ర్యమిత్యాహ—శ్రుతత్వాచ్చేతి సూత్రకారః. అన్నమాసమంతాత్ప్రణిభ్యో దదా
తీత్యన్నాదః, వసుదానో ధనదాతా, కర్తృణోఽపూర్వస్య వా జన్యత్వేనోపకరణ
మాత్రత్వాత్ స్వతంత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి సిద్ధాంతో దర్శితః.

౪౦. ఇదానీం పూర్వపక్షయతి—ధర్మమితి. విధిశ్రుతిర్విధ్యర్థః-శస్య విజర్థస్య

'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః' ఇతి ఈశ్వరే ఫలహేతు
త్వస్య శ్రుతత్వాచ్చేశ్వరః ఫలదాతేత్యర్థః.

శంకతే—

యతః శ్రుత్యుపపత్తిభ్యామ్ ఈశ్వరం ఫలదాతారం మన్యతే సిద్ధాంతీ, అత ఏవ

యజేతే' త్యేవమాదిషు వా క్యేషు, తత్ర విధిశ్రు తేర్విషయభావోపగ
మాద్యాగస్స స్వర్గసోప్యాత్పాదక ఇతి గమ్యతే, అన్యథాహ్యాననుష్ఠాత్పా
యాగ ఆపద్యేత, తత్రాసోపదేశవైయర్థ్యం స్యాత్. నన్వనుక్షణవినా
శినః కర్తృణః ఫలం నోత్పద్యతఇతి పరిత్యక్తోఽయం పక్షః, నైష దోషః.
శ్రుతిప్రామాణ్యాత్. శ్రుతిశ్చేత్ ప్రమాణం యథాఽయం కర్తృఫల
సంబంధః శ్రుత ఉపపద్యతే తథా కల్పయితవ్యః, న చానుత్పాద్య
కిమప్యపూర్వం కర్తృ వినశ్యత్కాలాంతరితం ఫలం దాతుం శక్నోతీ
త్యతః కర్తృణో వా సూక్ష్మా కాచిదుత్తరావస్థా ఫలస్య వా పూర్వా
వస్థాపూర్వం నామాస్తీతి తర్క్యతే. ఉపపద్యతే చాయమర్థః
ఉక్తేన ప్రకారేణ, ఈశ్వరస్తు ఫలం దదాతీత్యనుపపన్నం, అవిచిత్రస్య
కారణస్య విచిత్రకార్యానుపపత్తేర్వైషమ్యవైర్ఘ్న్యాప్రసంగాత్ తద
నుష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, తస్మాద్ధర్మాదేవ ఫలమితి.

ప్రేరణాత్తనో యాగో విషయస్తద్భావావగమాద్యాగస్స స్వర్గసాధనమితి గమ్యతే.
యాగ స్యేష్టసాధనత్వాభావే ప్రేరణానుపపత్తేరిత్యర్థః. అపూర్వద్వారా కర్తృణః ఫల
ముపపద్యతఇత్యుక్త్వా సిద్ధాంతం దూషయతి—ఈశ్వరస్త్వీతి. ఈశ్వరః కిం కర్తాన
పేక్షః ఫలం దదాతి తస్మాదేవో వా? ఆద్యుపహ—అవిచిత్రస్యేత్యాదినా. ద్వితీయే
సంవేష్టనసంస్కారమాత్రాత్ కటాదౌ వేష్టనవత్కర్తృపూర్వాదేవ ఫలసిద్ధేః కిమిశ్వరే
ణేతి భావః. అత్ర వయం వదామః, చందనకంటకాదిదృష్టసంపత్త్యైవ సుఖాదిసంభవే
కృతం ధర్మాధర్మాభ్యామితి శ్రుతిస్మృతిబలాత్తదపేక్షాయామిశ్వరేణ కిమపరాధ్ధం.
అతః ఈశ్వరానపేక్షాత్ కేవలాత్కర్తృణః ఫలమిత్యయుక్తమితి.

శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం ధర్మం ఫలదాతారం జైమినిరాచార్యోమన్యతే. తథాహి—'స,
కామో యజేత' ఇతి విధివిషయస్య యాగస్య స్వర్గసాధనత్వం శ్రుతమ్; తన్నిర్మా
హాయ శ్రుతిప్రామాణ్యాదపూర్వాభ్యో వ్యాపారో యాగసోప్యాత్తరావస్థాయాపః కల్ప
నీయ ఇతి యాగాదిధర్మ ఏవ ఫలదాతా, ఈశ్వరస్య సర్వసాధారణస్య విచిత్రఫల
దాతృత్వానుపపత్తేరితి.

సూ. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యప
దేశాత్. ౪౧.

బాదరాయణస్తాన్వచార్యః పూర్వోక్తమేవేశ్వరం ఫలహేతుం
మన్యతే కేవలాత్కర్తృణోఽపూర్వాద్వా కేవలాత్ఫలమిత్యయం పక్షస్తు
శబ్దేన వ్యావర్త్యతే. కర్తాపేక్షాదపూర్వాపేక్షాద్వా యథాఽస్తు
తథాఽస్తు ఈశ్వరాత్ఫలమితి సిద్ధాంతః. కుతః, హేతువ్యపదేశాత్.
ధర్తాధర్తయోరపి కారయితృత్వేన ఈశ్వరో హేతువ్యపదిశ్యతే,
ఫలస్య చ దాతృత్వేన 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్త కారయతి తం
యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్త కారయతి
తం యమధో నినీషతే' ఇతి. స్మర్యతే చాయమర్థో భగవద్గీతాసు.
“యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి.
తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్. స తయా
శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే. లభతే చ తతః కామాన్
మయైవ విహితాన్ హితాన్” ఇతి. సర్వవేదాంతేషుచేశ్వరహేతుకా
ఏవసృష్టయో వ్యపదిశ్యంతే. తదేవచేశ్వరస్య ఫలహేతుత్వం యత్స్వి

౪౧. సిద్ధాంతయతి—పూర్వం త్వితి. అచేతనస్య కర్తృణస్త్వతః ప్రవృత్తి
యోగాత్ సేవాదిదృష్టాంతానుసారిశ్చ తేర్బలీయస్తాత్ సర్వవేదాంతేష్వేశ్వరస్య జగ

సమాధత్తే—

తురుక్తశంకానిరాసార్థః. పూర్వం పూర్వోక్తమీశ్వరం ఫలదాతారం బాద
రాయణస్తాన్వచార్యో మన్యతే. కర్తృ అపూర్వం వా స్వస్వరూపస్వవినియోగసాక్షా
త్కారవదధిష్ఠితం భవితుమర్హతి, అచేతనత్వాత్ మృదాదివత్ ఇత్యనుమానేన సంభా
వితేఽర్థే శ్రుతిస్మృతి ప్రమాణయతి—హేతువ్యపదేశాత్ 'ఏష హ్యేవ సాధు
కర్త కారయతి...' 'అన్నాదో వసుదానః' ఇతి శ్రుత్యా, 'లభతే చ తతః కామా
న్మయైవ విహితాన్ హితాన్' ఇత్యాదిస్మృత్యా చ ఈశ్వరస్య ధర్తాధర్తయోస్తత్ఫలతే చ
హేతుత్వేన వ్యపదేశాదిత్యతస్తత్కర్తృసాపేక్షాదీశ్వరాదేవ సర్వేషాం ఫలసిద్ధిః. తదేవ
మధికరణచతుష్టయేన నిర్విశేషః స్వప్రకాశో నిషేధావిషయోఽద్వితీయః శాఖా

కర్తానురూపాః ప్రజాస్సృజతీతి, విచిత్రకార్యానుపపత్త్యాదయోఽపి
దోషాః కృతప్రయత్నా పేక్షత్వాదీశ్వరస్య న ప్రసజ్యంతే.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమిమాంసాభాష్యే శ్రీమద్దోవిందభగవత్పుజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

ద్వేతుత్పత్తౌతేశ్చేశ్వరాధిష్ఠితాత్కర్తృణో జగదంతఃపాలిఫలసిద్ధిరితి సముదాయార్థః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమిమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభానాం
తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

చంద్రన్యాయేన కర్తృఫలదాత్మత్వేనోపలక్షితః తత్పదార్థః పరమాత్మా శోధిత ఇతి
తత్త్వంపదార్థౌ శోధితావతి స్థితమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్య
విశేషాత్. ౧.

వ్యాఖ్యాతం విజ్ఞేయస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వమిదానీం తు ప్రతి
వేదాంతం విజ్ఞానాని భిద్యంతే నవేతి విచార్యతే. నను విజ్ఞేయం

మార్తాండం ధ్వాంతనాశాయ త్రిలోకస్వామినం ముదే,

విఘ్నేశం విఘ్నవిధ్వస్త్యై ప్రణమామి ముహుర్ముహుః.

౧. బ్రహ్మస్వరూపం నిర్ధార్య తజ్ఞానసాధనోపాసనాస్వరూపమాహ—సర్వ
వేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాదితి. పాదసంగతిమాహ—వ్యాఖ్యాతమితి.
పూర్వపాదే తత్పదార్థవివేకః కృతః ఇహ తత్ఫలవాక్యార్థజ్ఞానమానందాదయః ప్రథా
నస్యేతి సూత్రేణాపునరుక్తాపేక్షితపదతద్వాక్యార్థోపసంహారేణ నిర్ధార్యత ఇతి ఫల
ఫలిభావస్సంగతిః. సగుణవాక్యార్థవిద్యాచింతా తు తద్విద్యానాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా
నిర్గుణజ్ఞానసాధనత్వాత్క్రియత ఇతి మంతవ్యం. సంప్రతి నిర్గుణజ్ఞానం భేదాభేదవిచార
విషయత్వేనోక్తమితి మన్వాన ఆక్షిపతి—నన్వితి. వేద్యభేదే విద్యాభేదచింతా స్యాత్

ఇత్థం పూర్వపాదే వాక్యార్థజ్ఞానకరణభూతతత్త్వంపదార్థనిరూపణమకారి;
ఆధునా వాక్యార్థో నిర్ధార్యతే—ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యా ఆయం
తృతీయః పాద ఆరభ్యతే. సగుణవిద్యాయాశ్చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా నిర్గుణవాక్యార్థ
జ్ఞానోపయోగిత్వాత్తద్వాక్యార్థచింతా క్రియత ఇతి మంతవ్యమ్. తత్ర తావత్
పంచాగ్నిప్రాణదహరకాండిల్యవైశ్వానరోపాసనాస్వరూపమాహ—

అస్య పాదాంతరత్వాత్ నావ్యవహితాధికరణేన సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వ

బ్రహ్మపూర్వాపరాదిభేదరహితమేకరసం నై ంధవఘనవదవధారితం,
తత్ర కుతో విజ్ఞానభేదాభేదచింతావతారః. న హి కర్తృబహుత్వవత్
బ్రహ్మబహుత్వమపి వేదాంతేషు ప్రతిపిపాదయిషితమితి శక్యం వక్తుం,
బ్రహ్మణ ఏకత్వాదేకరూపత్వాచ్చ నచైకరూపే బ్రహ్మణ్యనేకరూపాణి
విజ్ఞానాని సంభవంతి, నహ్యన్యథార్థోఽన్యథా జ్ఞానమిత్యభ్రాంతం
భవతి. యది పునరేకస్త్రిన్బ్రహ్మణి బహూని విజ్ఞానాని వేదాంతాంతరే
షూత్పిపాదయిషితాని తేషామేకమభ్రాంతం భ్రాంతానీతరాణీత్యనా
శ్వాసప్రసంగో వేదాంతేషు, తస్మాన్న తావత్ ప్రతివేదాంతం బ్రహ్మ
విజ్ఞానభేద ఆశంకితుం శక్యతే, నాప్యస్య చోదనాద్యవిశేషాదభేద
ఉచ్యేత, బ్రహ్మవిజ్ఞానస్యాచోదనాలక్షణత్వాత్. అవిధిప్రధానైర్హి
వస్తుపర్యవసాయిభిర్వాక్యైర్బ్రహ్మవిజ్ఞానం జన్యత ఇత్యవోచదాచార్యః
'తత్తు సమన్వయాత్' (వే-అ. ౧ పా. ౧ సూ. ౪) ఇత్యత్ర. తత్కథ
మిమాం భేదాభేదచింతామారభత ఇతి, తదుచ్యతే—సగుణబ్రహ్మ
విషయా ప్రాణాదివిషయా చేయం విజ్ఞానభేదాభేదచింతేత్యదోషః.
అత్ర హి కర్తృవదుపాసనానాం భేదాభేదా సంభవతః, కర్తృవదేవ
చోపాసనాని దృష్టఫలాన్యదృష్టఫలాని చోచ్యంతే క్రమముక్తిఫలాని
చ కానిచిత్ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ. తేష్వేషా చింతా సంభవతి

బ్రహ్మణస్తు వేద్యనైక్యాత్ న చింతావసరఇత్యర్థః. బ్రహ్మకేఽపి ధర్మభేదాచ్చింతే
త్యతఆహ—ఏకరూపత్వాచ్చేతి. నిర్ధర్మత్వాదిత్యర్థః. ఏకరూపేఽపి బ్రహ్మణ్యనేకప్రకార
సంభవాత్ భేదశంకేత్యతఆహ—నచేత్యాదినా. పూర్వపక్షే జ్ఞానభేదశంకానుపపత్తి
ముక్త్యా చోదనాద్యభేదజ్ఞానాభేద ఇతి సిద్ధాంతోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ—నాప్య
స్యేతి. ఏవం పాదారంభమాక్షిప్య సమాధత్తే—తదుచ్యత ఇతి. సగుణవిద్యాస్వేవ భేదా
భేదచింతా క్రియతే నిర్గుణవిద్యాయాం త్వైక్యం సిద్ధమితి వాచ్యార్థరూపగుణోప
సంహారమాత్రం క్రియతే వాక్యార్థనిర్ణయాయేతి భావః. పంచాగ్నిప్రాణదహర

పక్షే ఉపాసనాభేదాత్ గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే త్వభేదాదుపసంహార ఇతి ఫల
భేదః అత్ర తు ఉక్తోపాసనాని కిం ప్రతిశాఖం భిద్యంతే. ఉతనేతి సందేహే, నామ
రూపాదిభేదాత్ భిద్యంతే ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సర్వైర్వేదాంతైః

కిం ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఆహోస్విన్నేతి. తత్ర పూర్వపక్ష హేత
వస్తావదుపన్యస్యంతే, నామ్నుస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుత్వం ప్రసిద్ధం
జ్యోతిరాదిషు, అస్తి చాత్ర వేదాంతాంతరవిహితేషు విజ్ఞానేషు అన్య
దన్యన్నామ తైత్తిరియకం వాజసనేయకం కౌధూమకం కౌశీతకం
శాట్వాయనకమిత్యేవమాది, తథా రూపభేదోఽపి కర్తృభేదస్య ప్రతి
పాదకః ప్రసిద్ధః 'వైశ్వదేవ్యామితౌవాజిభ్యో వాజిన'మిత్యేవమా
దిషు, అస్తిచాత్ర రూపభేదః, తద్యథా కేచిచ్ఛాఖినః పంచాగ్నివిద్యా
యాం షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి, అపరే పునః పంచైవ పఠంతి, తథా
ప్రాణసంవాదాదిషు కేచిన్నూనాన్ వాగాదీనామనంతి కేచిదధికాన్,
తథా ధర్మవిశేషోఽపి కర్తృభేదస్య ప్రతిపాదక ఆశంకితః కార్యాదిషు,

శాండిల్యవైశ్వానరాదివిద్యా మిథో భిన్నా ఇతి 'నానాశబ్దాదిభేదా'దిత్యత్ర
వక్ష్యతే. అత్ర తు మిథో భిన్నాస్తాః కిం ప్రతిశాఖం భిద్యంతే నవేతి నామాదిభేదా
చోదనాద్యవిశేషాచ్చ సంశయః. పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే
త్వభేదాదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. పూర్వతంత్రే శాఖాంతరాధికరణపూర్వపక్ష
సూత్రం నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిందాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థ
దర్శనాత్ శాఖాంతరే కర్తృభేదస్సాద్యతి. తత్రోక్తా హేతవో నామాదయో విద్యా
భేదార్థమిహోచ్యంతే 'అక్షైష జ్యోతిరక్షైష సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన
యజేతే' త్యత్ర ప్రకృతజ్యోతిష్టోమానువాదేన సహస్రదక్షిణాఖ్యగుణవిధిమాశంక్య
జ్యోతిరితి పదస్య కర్తాంతరనామత్వసంభవే జ్యోతిష్టోమలక్షకత్వాయోగాత్ ఆధేతి
ప్రకరణవిచ్ఛేదాచ్చ జ్యోతిష్టోమాత్కర్తాంతరం విశిష్టదక్షిణాకం విధీయత ఇతి నామ్నః
కర్తృభేదకత్వముక్తం జ్యోతిరాదిష్విత్యాదిపదేనాధ్వర్యవం హత్రమితి సంజ్ఞాభేదా
జ్యోతిష్టోమాత్ కర్తృభేదో గ్రాహ్యః. తప్తం క్షీరం దధ్నా కఠినమామితౌ, తత్ర
ద్రవం జలరూపం వాజినమితి భేదః, 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యా
మితౌ వాజిభ్యో వాజిన' మిత్యత్ర వైశ్వదేవ్యామితౌయాగే వాజినాఖ్యగుణవిధి
ర్వాజిభ్యోఇతి, విశ్వేదేవానువాదాదిత్యాశంక్యామితౌంప్రత్యుపసర్జనత్వేనోక్తవిశ్వే

ప్రత్యయం ప్రతీయమానాన్యపాసనాని న భిద్యంతే. కుతః, చోదనాద్యవిశేషాత్,
ఆదిపదేన కర్తృభేదహేతుత్వేనోపన్యస్తాః సంయోగరూపసమాఖ్యా గ్రహ్యంతే,
చోదనాసంయోగరూపసమాఖ్యానామవిశేషాత్. తత్ర యథా సర్వశాఖాసు 'అగ్ని

అస్తి చాత్ర ధర్మవిశేషః యథాధర్మణికానాం శిరోస్త్రతమితి, ఏనం
పునరుక్త్యాదయోఽపి భేదహేతవో యథాసంభవం వేదాంతాంతరేషు

దేవానాం వాజిభ్య ఇత్యనువాదాయోగాదుత్పత్తినిశిష్టామిథావయధ్ధే కర్తృణి వాజిన
ద్రవ్యస్యానాకాంక్షితస్య విధ్యయోగాద్వాజిదేవతానో వాజినయాగః కర్తాంతరమితి
ద్రవ్యదేవతాఖ్యరూపభేదాత్కర్తృభేదస్సింధ్వాంతితః. ఆదివదాత్ 'వింద్రం దప్త్యంద్రం
పయః' ఇతి ద్రవ్యభేదాత్ యాగభేదో గ్రాహ్యః, ఏనమిహాపి పంచాగ్నిషదగ్ని
రూపభేదాత్ విద్యాభేదో వాజిచ్ఛందోగయోః తథా రేతోన్యూనా వాగాదయ
శ్చాందోగ్యే తత్సహితా వాజినామితి ప్రాణవిద్యాభేదః, కారీరివాక్యాధ్యయనే
తైత్తిరీయకాణాం భూమా భోజనం ధర్మవిశేషో నాన్యేషాం, అగ్న్యధ్యయనే కేషాంచి
దుపాధ్యాయార్థముదకుంభాహరణం ధర్మో నాన్యేషాం, అశ్వమేధాధ్యయనేఽశ్వ
ఘాసానయనం కేషాంచిదేవ నాన్యేషాం, న చ తాన్యేవ కారీర్యాగీని కర్తృణి ధర్మ
విశేషమపేక్షంతే నాపేక్షంతే చేతి యుక్తం, అతో ధర్మవిశేషాచ్ఛాఖ్యాంతరే కర్తృ
భేదశ్శంకిత స్తథాత్రాపి ముండకాధ్యయనే కేషాంచిదేవ శిరస్యంగారపాత్రధారణ
రూపం ప్రతం నాన్యేషామితి విద్యాభేదస్సౌక్. పునరుక్తిరభ్యాసః. యథా 'సమిధో
యజతి తమాన పాతం యజతీ'తి యజత్యభ్యాసాత్ ప్రయాజానాం భేద ఉక్తస్తథా
శాఖాంతరేఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః, ఆదివదాన్నిందూగ్రహం, 'ప్రాజః ప్రాశరవృషం తే
వదంతి పురోదయా జ్ఞుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్ర' మిత్యనునితహోమస్య 'యదుదితే
సూర్యే ప్రాశర్జుహుయాత్ యథాఽతిథయే ప్రద్రుతాయ తున్యానువసథా
యాహర్యం హరంతి తాదృగేవ త'దిత్యనునితహోమస్య చ నిందా, తతః కర్తృభేదః,
ఏకస్మైవోదితేఽనుదితే చానుష్ఠానాయోగాత్, తథోదితానుదితహోమంతిక్రమ
కృత ప్రాయశ్చిత్తా దప్యగ్నిహోత్ర భేదశ్శంకితః. ఏతే నిందాప్రాయశ్చిత్తే వేదాంత
విద్యాసు న విద్యేతే ఇతి నోదాప్రియేతే, యథా సర్వశాఖావిహితస్య కర్తృణో
జ్ఞాతుం కర్తుం వాఽశక్తేర్భేదస్తథా సర్వవేదాంతాధ్యయనజ్ఞానాద్యశక్తేస్తత్తద్వేదాంత
విద్యాభేదస్సౌక్, తథా శాఖానాం సర్వాసామేకరూపా సమన్వితరోచ్యతే నింశు
కస్యాశ్చిత్కర్వచిత్కర్తృణి సమాప్తిరతః సమాప్తిరచనభేదాత్ ప్రతిశాఖాం కర్తృభేద
శ్శంకితః, తథా కస్యచిద్వేదాంతస్యోంకారసారావృత్త్యే సమాప్తిః కస్యచిదప్యత్రేతి

హోత్రం జుహుయాత్' ఇతి చోదనాయాం ఆది కేషాత్ నిత్యాగ్నిహోత్ర మేకమేవ,
తథా 'యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ ప్రాణం వేద' ఇత్యాదిచోదనాయాం
ధందోగానాం వాజసనేయినాం చావిశిష్టత్వాత్ ఏకైవ ప్రాణవిద్యా సర్వేషాం

యోజయితవ్యాః, తస్మాత్ ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే
బ్రూమః—సర్వవేదాంతప్రత్యయాని విజ్ఞానాని తస్మిన్ తస్మిన్యే
దాంతే తాని తాన్యేవ భవितుమర్హంతి. కుతః, చోదనాద్యవిశేషాత్.
ఆదిగ్రహణేన శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రోదితా అభేదహేతవః
ఇహాకృష్యంతే, సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యర్థః. యథైక
స్తిన్నగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేఽపి పురుషప్రయత్నస్తాదృశఏవ చోద్యతే
జుహుయాదితి. ఏవం 'యోహ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చవేదే'తి వాజ
సనేయినాం ఛందోగానాం చ తాదృశ్యేవ చోదనా, ప్రయోజనసం
యోగోఽప్యవిశిష్టఏవ 'జ్యేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీ'తి. రూపమప్యభి
యత్ర తదేవ విజ్ఞానస్య యదుత జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వాదిగుణవిశేషణాన్నితం

విద్యాభేదః, అన్యార్థదర్శనమర్థవాదస్తద్భేదాత్ కర్తృభేదవద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వ
పక్షసూత్రోక్తా హేతవో దర్శితాస్తే కేచిత్సిద్ధాంతే పూర్వపక్షే చాత్రోపయుజ్యంత
ఇతి. తథా శబ్దాంతరాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని కర్తృభేదకాని,
తత్ర నామధేయం, గుణో, రూప, మభ్యాసశ్చేతి త్రయం వ్యాఖ్యాతం, యజేద్దద్యా
జుహుయాదితి ప్రకృతిశబ్దభేదేన ధాత్వర్థభేదాత్తదవచ్ఛిన్నభావనాఖ్యకర్తృభేద ఉక్త
స్తథాఽత్ర వేదోపాస్త ఇత్యాదిశబ్దభేదాద్విద్యాభేదః, 'తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతీ'తి
సంఖ్యయా కర్తృభేదవద్వాద్యుప్రాయౌ ద్వా సంవర్గా'నితి ద్విత్వసంఖ్యయా సంవర్గ
విద్యాభేదస్సౌత్, నిత్యాన్నిహోత్రప్రకరణాత్, ప్రకరణాంతరే కుండపాయినా
మయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతీ'తి శ్రుతమగ్నిహోత్రం ప్రకరణాంతరస్థత్వా
త్కర్తాంతరమితి సిద్ధాంతితం. తథాత్ర వేదాంతభేదే ప్రకరణభేదాదుపాస్తిభేద ఇతి
పూర్వపక్షః—సిద్ధాంతయతి. ఏవమితి. సర్వైర్వేదాంతైః ప్రతీయంత ఇతి సర్వ
వేదాంతప్రత్యయాని తైర్విహితాసీత్యర్థః. ఉక్తనామాదిభి రన్నిహోత్రాదికర్తృణాం
ప్రతికాఖం భేదే ప్రాప్తే శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'ఏకం వా సంయోగ
రూపచోదనాఖ్యావిశేషా'దితి. తత్ర చోదనావిధాయకశ్శబ్దశోచదితః ప్రయత్నో
వా, తస్యా విశేషమాహ—యథైకస్తిన్నితి. ఏకధాత్వర్థహోమావచ్ఛిన్నప్రయత్నైక్య
వదుపాస్తిప్రయత్నైక్యమిత్యర్థః. యథా జ్యేష్ఠత్వాదిగుణకప్రాణవిద్యాసర్వశాఖా

శాఖనామితి గమ్యతే. యః ప్రాణోపాసకః, సః 'జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీ'
ఇతి ఫలసంయోగస్య సర్వత్రావిశిష్టత్వాచ్చ న విద్యాభేదః; జ్యేష్ఠత్వాదిగుణకప్రాణ

ప్రాణతత్త్వం, యథా చ ద్రవ్యదేవతే రూపం యాగస్య, ఏవం విజ్ఞేయం
రూపం విజ్ఞానస్య తేన హి తద్రూప్యతే, సమాఖ్యాపి నైవ ప్రాణవిద్యేతి,
తస్మాత్సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానస్య. ఏవం పంచాగ్నివిద్యా
వైశ్వానరవిద్యాశాండిల్యవిద్యేత్యేవమాదిషు యోజయితవ్యమ్ యే
తు నామరూపాదయో భేదహేత్వాభాసాస్తే ప్రథమఏవ కాండే
'న నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వా'దిత్యారభ్య పరిహృతాః ఇహాపి
కంచిద్విశేషమాశంక్య పరిహరతి—

సూ. భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి. ౨.

స్వాదేతత్, సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానానాం గుణభేదా

స్వేకా తథా పంచాగ్నివిద్యాప్యేకా ఫలసంయోగాద్యవిశేషాత్, తథాన్యాపి విద్యా
భిన్నేత్యాహ—ఏవం పంచాగ్నితి. పూర్వపక్షహేతున్నిరాచక్షే—యేత్వేతి. కారక
మిత్యాదినామ్నా కర్తృభేదో న యుక్తః, కుతః, అచోదనాభిధానత్వాత్కారకాది
శబ్దానాం గ్రంథనామతయా కర్తృవాచిత్యాభావాదతో భిన్ననామకశాఖాగ్రంథ
భేదేఽపి తద్విహితం కర్తృకమేవ, అల్పరూపభేదోఽపి న కర్తృక్యవిరోధీ, ధర్మవిశేష
స్వధ్యయనాంగం న కర్తాంగమతో న కర్తృభేదకః, శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధా,
నిందాన్యార్థదర్శనయోరపి న భేదకత్వం తత్తద్విధిస్తుతిమాత్రత్వాత్ బహుశాఖాధ్యయ
నాద్యశక్తావపి స్వశాఖానుక్తవిశేషస్యాపేక్షీశస్యాన్యతో గ్రహణసంభవాదశక్తిరపి న
భేదికా ఏకస్తిన్నపి కర్తృణ్యంగలోపాదినా ప్రాయశ్చిత్తం సంభవతి ఏవం సమాప్తి
వచనభేదోఽన్యప్రయోజక ఇత్యేవం కర్తృభేదప్రమాణప్రాబల్యే భేదహేతవః పరిహృ
తాః ఇత్యర్థః. తర్హి శాఖాంతరన్యాయేనైవ కర్తృక్యపద్విద్యైక్యసిద్ధేః పునరుక్తిరి
త్యత ఆహ—ఇహాపీతి.

౨. రూపస్యోత్పత్తిశిష్టత్వం విశేషః పంచాగ్నిక్ వేదేత్యాద్యుపాసనోత్పత్తి
విధిస్థపంచాగ్న్యదిరూపభేదాదుపాసనాభేదస్స్యాత్, ఆమితావాజినరూపభేదాత్ కర్తృ
భేదవదిత్యధికాశంకానిరాసార్థత్వాత్ న పానరుక్త్యనుస్యాధికరణస్యేతి మత్వా
శంకాం వ్యాచక్షే—స్వాదిత్యాదినా. అస్య పృథక్పృథక్త్వాత్కర్తృన్యాయానాం
స్యోపాస్యరూపస్య సర్వత్రావిశిష్టత్వాచ్చ తథా ప్రాణవిద్యేతి సమాఖ్యాయాః సర్వత్రా
విశిష్టత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇతి సిద్ధమ్.

నోపపద్యతే. తథాహి వాజసనేయినః పంచాగ్నివిద్యాం ప్రస్తుత్య
షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి 'తస్యాగ్ని రేవాగ్నిర్భవతి' త్యాదినా. ఛందో
గాస్తు తం నామనంతి పంచసంఖ్యయైవ తఉపసంహారంతి 'అథ హ య
ఏతానేవం పంచాగ్ని న్వేదే'తి యేషాం చ స గుణో నాస్తి యేషాం
చాస్తి తేషాం కథముభయేషామేకా విద్యోపపద్యేత, న చాత్రగుణో
పసంహారశ్శక్యతే ప్రత్యేతుం, పంచసంఖ్యావిరోధాత్. తథా ప్రాణ
సంవాదే శ్రేష్ఠాదన్యాంశ్చతురః ప్రాణా వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి
ఛందోగా ఆమనంతి. వాజసనేయినస్తు పంచమనుష్యామనంతి 'రేతో
వై ప్రజాపతిః ప్రజాయతే హప్రజయా పశుభిర్యవం వేదే'తి. ఆవా
పోద్వాపభేదాచ్చ వేద్యభేదో భవతి వేద్యభేదాచ్చ విద్యాభేదో
ద్రవ్యదేవతాభేదాదివ యాగస్యేతి చేత్, నైష దోషః, యత ఏకస్యా
మపి విద్యాయామేవంజాతీయకో గుణభేద ఉపపద్యతే. యద్యపి షష్ఠ
స్యాగ్నేరుపసంహారో న సంభవతి తథాపి ద్యుప్రభృతీనాం పంచానా
మగ్నినాముభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ న విద్యాభేదో భవితు
మర్హతి, న హి షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరతిరాత్రో భిద్యతే. పత్య
తేఽపిచ షష్ఠోఽగ్నిశ్చందోఽైః 'తం ప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయ ఏవ

మానసవిద్యాను వినాసూత్రం దుర్యోజత్వాచ్చ పునరుక్తిగంధోఽపి నాస్తితి మంత
వ్యం. నను తస్య మృతస్య దాహార్థమగ్నిరంత్యేష్టిగతః షష్ఠో యః ప్రసిద్ధపద్వాజిభి
రుక్తః స ఛాందోగ్యే ఉపసంహార్య ఇతి న రూపభేదస్తత్రాహ—న చాత్రేతి. అస్తు
ప్రజననగుణపతో రేతసో వాజినామావాపశ్చందోగానాం చ తస్యోద్వాపస్తతః
మిత్యతః—ఆవాపేతి. ఛాందోగ్యే షష్ఠాగ్నృభావమంగీకృత్యాల్పరూపభేదో న
విద్యైక్యవిరోధీతి పరిహరతి—నైష దోషఇత్యాదినా. ఆంగీకారం త్యజతి—పత్యతే
ఽపీతి. ఇతోఽస్తాల్లోకాదిష్టం లోకాంతరం ప్రేతం గతం జ్ఞాతయోఽగ్నయే హరంతి

నను వాజసనేయినః పంచాగ్నివిద్యాయాః 'తస్యాగ్ని రేవాగ్నిర్భవతి' ఇతి షష్ఠం
ప్రసిద్ధాగ్నిముపాస్య త్వేనామనంతి; ఛందోగాస్తు 'పంచాగ్ని న్వేద' ఇతి. తథా చ
రూపభేదాదామితౌవాజినయాగయోరివ శాఖాద్వయే పంచాగ్నివిద్యాయాః భేదో
నైక్యమితి చేత్, న. యతః ఏకస్యామపి విద్యాయామయం రూపభేద ఉపపద్యతే.
తథాహి—యే ద్యులోకాదయః పంచాగ్నయో వాజసనేయశాఖాయాముక్తాః,

క్షణాదన్యేషాం చ తదనవేక్షణాద్విద్యాభేద ఇతి, తత్ప్రతిత్వచ్యుతే. స్వాధ్యాయస్యైష ధర్మో న విద్యాయాః, కథమిదమవగమ్యతే. యత స్తథాత్వేన స్వాధ్యాయధర్మత్వేన సమాచారే వేదవ్రతోపదేశపరే గ్రంథే ఆధర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతత్వేన సమాఖ్యాతమితి సమామనంతి. 'నై తదచీర్ణవ్రతోఽధీతే' ఇతి చాధిక్యతవిషయాదేశచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చ స్వోపనిషదధ్యయనధర్మవైష ఇతి నిర్ధార్యతే. నను చ 'తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధినద్యైస్తు చీర్ణ'మితి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగశ్రవణాదేకైవ సర్వత్ర బ్రహ్మవిద్యేతి సంకీర్ణ్యతైష ధర్మః, న, తత్రాప్యేతామితి ప్రకృతప్రత్యవమర్శనాత్, ప్రకృతత్వం చ బ్రహ్మవిద్యాయా గ్రంథవిశేషాపేక్షమితి గ్రంథవిశేషసంయోగ్యేవైష ధర్మః. సవవచ్చ తన్నియమ ఇతి నిదర్శననిర్దేశః. యథా చ సవాస్సప్త సౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యంతా వేదాంత

మాధర్వణికానాం సూత్రే విహితం న విద్యాంగమిత్యర్థః. అధికారాచ్ఛేతి వ్యాచక్షేనైతదితి. ఏతత్ప్రకృతం ముండకం 'అననుష్ఠితశిరోవ్రతో నరో నాధీతే' ఇతి శ్రుతేర్ముండకాధ్యయనాంగమేవ శిరోవ్రతమిత్యర్థః. నను విద్యాంగత్వేనాపి ఇదం వ్రతం శ్రుతమితి శంకతే—నన్వితి. సర్వశాఖాను బ్రహ్మవిద్యైకైవ చేద్విద్యాసంయోగం వ్రతమపి సర్వత్ర సంబంధ్యత, న చ సంబంధ్యత ఇతి విద్యాభేద ఇత్యర్థః. ప్రకృతగ్రంథవాచ్యేతచ్ఛబ్దబలాద్బ్రహ్మప్రకాశకగ్రంథవరో బ్రహ్మవిద్యాశబ్ద ఇతి పరిహరతి—నేతి. తస్య శిరోవ్రతస్య ముండకాధ్యయనే నియమ ఇత్యత్ర సవవదితి నిద

నను బ్రహ్మవిద్యాప్రతిపాదకముండకాధ్యయనే శిరోవ్రతాఖ్యధర్మోవిహితః నాన్యత్ర; అతో ధర్మభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశంక్యాహ—

స్వాధ్యాయస్యైష శిరోవ్రతాఖ్యధర్మోఽంగం న విద్యాయాః. కుతః, తథాత్వేన హి యతః స్వాధ్యాయాంగత్వేన సమాచారే వేదవ్రతోపదేశపరే గ్రంథే శిరోవ్రతమపి వేదవ్రతత్వేనాధర్వణికాః సమామనంతి, అధికారాచ్చ 'నై తదచీర్ణవ్రతోఽధీతే' ఇత్యత్ర త్యాదధిక్యతవిషయాదేశచ్ఛబ్దాత్, చకారాదధీత ఇత్యధ్యయనశబ్దాచ్చ శిరోవ్రతమధ్యయనస్యైవాంగమ్, తత్ర దృష్టాంతః, సవవచ్చ తన్నియమః యథా సవాః సప్త హోమాః సౌర్యాదయః శతౌదనాంతాః శాఖాంతరోక్తత్రైతాగ్నినభిసంబంధాత్ ఆధర్వణోక్తే కాగ్నిసంబంధాచైచికాగ్నినామాధర్వణికానామేవ

రోదితత్రేతాగ్న్యనభిసంబంధాదాథర్వణోదితై కాగ్ని సంబంధాచ్చా
థర్వణికానామేవ నియమ్యంతే తథాఽయమపి ధర్మః స్వాధ్యాయ
విశేషసంబంధాత్తత్రైవి నియమ్యేత, తస్మాదప్యనవద్యో విద్యైకత్వమ్.

సూ. దర్శయతి చ. ౪.

దర్శయతి చ వేదోఽపి విద్యైకత్వం, సర్వవేదాంతేషు వేద్యైక
త్వోపదేశాత్ 'సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి'తి, తదైతమేవ బహ్వా
చామహాత్యుక్తే మీమాంసంతే 'ఏతమగ్నావధర్వ్యవ ఏతం మహా
వ్రతే ఛందోగా' ఇతి చ. తథా 'మహాద్భయం వజ్రముద్యత'మితి
కాతకే ఉక్తస్యేశ్వరగుణస్య భయహేతుత్వస్య తైత్తిరీయకే భేద
దర్శననిందాయై పరామర్శో దృశ్యతే 'యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నదర

ర్శననిర్దేశః. సనా హోమాః ఆశర్వణైః స్వసూత్రే ఉదిత ఏకోఽగ్ని రేకర్షి సంజ్ఞయా
ప్రసిద్ధస్తస్మిన్నగ్నౌ కార్యా ఇతి యథా నియమ్యంతే తథేశ్వర్థః.

౪. కించ, వేద్యకేన నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యైక్యం తావచ్ఛ్రుతిర్దర్శయతి, తత్స
న్నిధిపాఠాత్సగుణవిద్యానామపి సర్వశాఖానైవ్యక్యసిద్ధిరిత్యాహ సూత్రకారః—దర్శ
యతి చేతి. సగుణమప్యేకం వేదవ్రతయవేద్యం దర్శయతీత్యాహ—తథేతి కించ
శాఖాంతరోక్తపదార్థస్యశాఖాంతరే సిద్ధవత్పరామర్శో విద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ—
తథా మహాద్భయమిత్యాదినా. ఏష నరః ఏతస్మిన్నద్యయేఽల్పమప్యంతరం భేదం
యదా షశ్యత్యథ తదాఽస్య సంసారభయం భవత్యేష, యస్తాద్విదుషా నరస్య భేద
దర్శనస్తదేవ బ్రహ్మ భయంకరం భవతి, బ్రహ్మైవాహమిత్యమన్వానస్యేత్యర్థః. ప్రాదేశ

నియమ్యంతే, తద్వత్తన్నియమః ముండకాధ్యయన ఏవ తస్య శిరోవ్రతస్య నియమః.
తస్మాత్సర్వత్ర విద్యైక్యమనవద్యమ్.

కిం చ—

'సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి' ఇతి వాక్యం నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో వేద్యస్య
సర్వవేదాంతేషు ఏకత్వేన తద్విద్యాయాః సర్వత్రైకత్వం దర్శయతి. తథా వాజస
నేయకే సగుణస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపాదితస్య ఛాందో
గ్యే సిద్ధవదుపాదనమ్ 'యస్తేవ్రతమేచం ప్రాదేశమాత్రమభివిమూనమాత్మానం వైశ్వానర
ముపాస్తే' ఇతి, తదపి సర్వత్ర వైశ్వానరవిద్యాయా ఏకత్వం దర్శయతి. ఏవం చ
సగుణస్య నిర్గుణస్య వా బ్రహ్మణ ఏకత్వేన సర్వత్ర శ్రూయమాణత్వాత్ తత్త

మంత్రం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి తత్త్వేన భయం విదుషోఽ
మన్వానస్యే'తి. తథా వాజసనేయకే ప్రాదేశమాత్రసంపాదితస్య
వైశ్వానరస్య ఛాందోగ్యే సిద్ధపదుపాదానం 'యన్త్వేతమేవం ప్రాదేశ
మాత్రమభివిమానమాత్మానమ్. వైశ్వానరముపాస్తే'ఇతి, తథా సర్వ
వేదాంతప్రత్యయత్వేనాన్యత్ర విహితానాముక్త్యాదీనామన్యత్రోపాసన
విధానాయోపాదానాత్ ప్రాయదర్శనన్యాయేనోపాసనానామపి స్వ
వేదాంతప్రత్యయత్వసిద్ధిః.

సూ. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేష

వత్సమానే చ. ౫.

ఇదం ప్రయోజనసూత్రమ్. స్థితే చైవం స్వవేదాంతప్రత్య
యత్వే సర్వవిజ్ఞానానామన్యత్రోపాసనానాం విజ్ఞానగుణానామన్యత్రాపి

మాత్రముపాస్తఇతి సిద్ధపదుపాదానం వైశ్వానరవిద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ—
తథేతి. కించ సర్వేషు వేదాంతేషాంకాదీనాం ప్రతీయమానత్వేన హేతునైతదప
గమ్యతే అన్యత్రోక్తానాం తేషామన్యత్రోపాస్త్యర్థముపాదానమితి, తతస్తదుపాస్తీనా
మపి సర్వవేదాంతప్రమాణకత్వేనైక్యం బాహుళ్యేన సిద్ధ్యతీత్యాహ—తథేతి.
బ్రహ్మవిద్యైక్యపదుక్త్యాదివిద్యైక్యమిత్యర్థః.

ఇతి ప్రశమాధికరణమ్.

౫. సర్వశాఖాను విద్యైక్యచింతాయాః ఫలమాహ—ఉపసంహార ఇతి. శాఖా
భేదే సమానవిద్యాయాం శ్రుతా గుణా యథాశ్రుతి వ్యవస్థితా ఉత్తైకత్రాశ్రుతాః
ఇతరశాఖాత ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సందేహో విద్యైక్యేఽపి తత్ర తత్రోక్తరేప గుణై
ర్విద్యోపకారసిద్ధేః శాఖాభేదేన గుణా వ్యవస్థితా ఇతి పూర్వపక్షః, తత్ర ప్రకృత
విద్యైక్యచింతానైష్ఫల్యమితి ఫలం. సిద్ధాంతత్వేన సూత్రం వ్యాచక్షే—స్థితే చేత్యా
ద్విద్యాయా ఏకత్వమ్. తథా శస్త్రవిశేషరూపాంకాదీనామేకత్వేన సర్వత్ర శ్రూయ
మాణత్వాత్ ఇదమపగమ్యతే—తదుపాసనానామపి ఏక్యమితి. తత్సమభివ్యాహారా
దితరేషామప్యుపాసనానామప్యభేద ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వం సర్వశాఖాను విద్యైక్యమవాచి, అగునా తత్ఫలముచ్యత ఇతి ఫలఫలి
భావసంగత్యేదమాహ—

సమానే విజ్ఞానే ఉపసంహారో భవతి అర్థాభేదాత్. యఏవ హి
తేషాం గుణానామేకత్రాథో విశిష్టవిజ్ఞానోపకారః స ఏవాన్యత్రాపి,
ఉభయత్రాపి హి తదేవైకం విజ్ఞానం తస్మాదుపసంహారః విధిశేషవత్,
యథా విధిశేషాణామగ్నిహోత్రాదిధర్మాణాం తదేవైకమగ్నిహోత్రా
దికర్త సర్వత్రేత్యర్థాభేదాదుపసంహార ఏవమిహాపి. యది హి విజ్ఞాన
భేదో భవేత్ తతో విజ్ఞానాంతరనిబంధనత్వాద్గుణానాం ప్రకృతి
వికృతిభావాభావాచ్చ న స్యాదుపసంహారః, విజ్ఞానైకత్వే తు నైవమితి.
అస్మైవ ప్రయోజనసూత్రస్య ప్రపంచః సర్వాభేదాదిత్యారభ్య
భవిష్యతి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

దినా. గుణానాం గుణ్యవినాభావాదేతచ్ఛాఖ్యాన్తవిద్యాశాఖాంతరోక్తతద్విద్యాగుణవతీ,
తదభిన్నత్వాత్తద్విద్యావదిత్యనుమానాద్విద్యైక్యే గుణోపసంహారసిద్ధిరిత్యర్థః. ప్రథా
నైక్యే తదుపకారకాణామంగానాముపసంహారే దృష్టాంతమాహ—విధిశేషవదితి.
ఉక్తమేవ వ్యతిరేకముఖేనాహ—యదిహితి. న న్వాగ్నేయయాగాపరుద్ధానాం
గుణానాం తతోఽభిన్నే సౌర్యే ప్రాప్తివద్విద్యాంతరస్థగుణానాం విద్యాంతరే ప్రాప్తిః
ః న స్యాదిత్యత ఆహ—ప్రకృతీతి. ప్రకృతిగుణానాం వికారే ప్రాప్తిర్యుక్తా
విద్యానాం తు ప్రకృతివికృతిభావాసిద్ధేర్న తత్ప్రాప్తిరిత్యర్థః. నైవమితి గుణానుప
సంహారో నేత్యర్థః. ఉత్తరసూత్రాణామనేన సూత్రేణ పాసరుక్త్యం వారయతి—
అస్మైవేతి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

అత్ర పూర్వపక్షే పూర్వాధికరణస్య వివక్షితఫలాసిద్ధిః; సిద్ధాంతే తస్య
తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. సర్వతోపాసనానామేకత్వేఽప్యేకశాఖ్యాన్తవిద్యాయాం శాఖాం
తరస్థాధికగుణానాముపసంహారోఽస్తి న వేతి సందేహో, యత్ర యావంతో గుణాః
శ్రుతాః తైరేవాకాంక్షాకాంతేర్నోపసంహార ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—
సమానే ఉపాసనే గుణోపసంహారోయుక్తః, కుతః, అర్థాభేదాత్ ఉపాస్యగుణైర్నిర్వ
ర్త్యస్య ఉపాసనాయాపార్థస్య సర్వశాఖాన్వభిన్నత్వాత్. తత్ర దృష్టాంతః—విధి
శేషవత్ యథాగ్నిహోత్రస్య సర్వత్రైక్యాత్ తచ్ఛేషాణాముపసంహారః, తద్వదిత్యర్థః.

సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్. ౬.

వాజసనేయకే 'తే హ దేవా ఉచుర్హంతాసురా యజ్ఞ ఉద్ధీ
థేనాత్యయామేతి తే హ వాచమూచు స్త్వం న ఉద్ధాయే'తి ప్రక్రమ్య
వాగాదీః ప్రాణానసురపాప్తవిద్ధత్వేన నిందిత్వా ముఖ్యప్రాణపరి
గ్రహః పత్యతే 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు స్త్వం న ఉద్ధా
యేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ'దితి. తథా ఛాందోగ్యే ౭పి
'తద్ధ దేవా ఉద్ధీధమాజహృరనేనై నానభిభవిష్యామః' ఇతి ప్రక్ర
మ్యేతరాః ప్రాణానాసురపాప్తవిద్ధత్వేన నిందిత్వా తథైవ ముఖ్య
ప్రాణపరిగ్రహః పత్యతే 'అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్ధీ
ధముపాసాంచక్రిరే' ఇతి. ఉభయత్రాపి చ ప్రాణప్రశంసయా ప్రాణ

౬. పూర్వం చోదనాద్య విశేషాదుత్పన్నతో విద్యైక్యముక్తం తస్యాపవాదం
వక్తుమాహ—అన్యథాత్వమితి. అత్ర వాజినాముద్గీగబ్రాహ్మణం ఛాందోగానాముద్గీధా
ధ్యాయం చ విషయమాహ—వాజేత్యాదినా. 'తే హ దేవాస్సత్త్వికవృత్తయః
ప్రాణా అన్యోన్యమాహుర్హంతేదాసిమస్మిన్యజ్ఞే ఉద్ధీథేనాద్ధాత్రేణ కర్తా రజస్తమో
వృత్తిరూపానసురానతీత్య దేవత్వం గచ్ఛామః' ఇతి తే చైవం నిర్దోషముద్గీగకర్తార
ముపాస్యం నిర్ధారయితుం కృతసంవాదాః ప్రథమం వాచం పరీక్షితవంతస్తస్వమా
ద్ధాత్రం నో ౭స్తాకం కుర్వీతి, తయా త్వన్మతం కృతం, తథా ప్రాణచక్షుశ్శోత్రమనాం
స్యపి క్రమేణాసురపాప్తనా గ్రస్తాసీతి నిందిత్వా ఆసన్యం ఆస్యే భవం ముఖమధ్యస్థం
ప్రాణముపాస్యం నిర్ధారితవంత ఇత్యర్థః. తత్తత్రాన్యోన్యాభిధవాత్తకయుద్ధే ప్రవృత్తే
దేవాః పూర్వవదుద్గీధమాహృతవంతః, అనేనోద్గీథేనై తానసురాః జయేమేత్యర్థః.

పూర్వమ్ 'చోదనాద్యవిశేషాత్' ఇత్యేత్ర సమాఖ్యాయా అవిశేషాద్విద్యైక్య
మిత్యుక్తమ్, తర్హి అత్రాప్యుద్గీధవిద్యేతి సమాఖ్యాయా అవిశేషాద్విద్యైక్యమేవేతి
దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః, సిద్ధాంతే విద్యైక్యాపవాదాదనుప
సంహార ఇతి ఫలభేదః. వాజసనేయకే పత్యతే—'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు
స్త్వం న ఉద్ధాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్' ఇతి; తథా ఛాందోగ్యే
౭పి 'అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీధముపాసాంచక్రిరే' ఇతి ముఖ్య

విద్యావిధిరధ్యవసీయతే. తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యాభేదస్యా
దాహోస్విద్విద్యైకత్వమితి, కిం తావత్ ప్రాప్తం పూర్వేణ న్యాయేన
విద్యైకత్వమితి. నను న యుక్తం విద్యైకత్వం ప్రకృమభేదాత్,
అన్యథా హి ప్రకృమంతే వాజసనేయినః అన్యథా ఛందోగాః 'త్వం
న ఉద్గాయే'తివాజసనేయిన ఉద్గీఢస్య కర్తృత్వేన ప్రాణమామనంతి,
ఛందోగాస్తూద్గీఢత్వేన 'తముద్గీఢముపాసాం చక్రీరే'ఇతి, తత్కథం
విద్యైకత్వం స్యాదితి చేత్, నైష దోషః, న హ్యేతావతా విశేషేణ
విద్యైకత్వమపగచ్ఛతి అవిశేషస్యాపి బహుతరస్య ప్రతీయమాన
త్వాత్. తథాహి దేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వమనురాత్యయాభి
ప్రాయ ఉద్గీఢోపన్యాసో వాగాదిసంకీర్తనం తన్నిందయా ముఖ్య
ప్రాణవ్యపాశ్రయః, తద్విర్యాచ్ఛాసురవిధ్వంసనమశ్చ లోష్టాదినిదర్శనే

భేదాభేదభానాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. అత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయే
నోద్గీఢవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యేన విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః ఫలం,
సిద్ధాంతే సంజ్ఞైక్యేఽపి విద్యైక్యాపవాదాదనుపసంహార ఇతి, ఏవం యత్ర పూర్వాధి
కరణసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిరితి మంతవ్యం. సూత్రస్థ
సిద్ధాంతిశంకాభాగం వ్యాచక్షే—నను న యుక్తమితి. సుపూర్ణోద్గీఢకర్తృకర్తా
ప్రాణో వాఽనినాముపాస్యః, ఉద్గాయేతి కర్తృశబ్దాచ్ఛందోగానాం తూద్గీఢావయవ
ఓంకారః ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః, 'ఓమి త్యేతదక్షరముద్గీఢ' మిത്യుపక్రమ్య ప్రాణముద్గీఢ
మితి కర్తృరూపత్వశబ్దాత్, తథాచ కర్తృకర్తృణోరుపాస్యయోర్భేదాద్విద్యయోరన్య
థాత్వం భేద ఇతి శంకార్థః, ఉద్గీఢత్వేనేతి. ఓంకారత్వేనేత్యర్థః. అల్పరూపభేదో న
విద్యైక్యవిరోధీత్యుక్తన్యాయేన పూర్వపక్షీ పరిహరతి—నైష ఇతి. అనురాత్యయాభి
ప్రాయః అనురజయార్థసంవాదః, యథాఽశ్చానం ప్రాప్య లోష్టో విధ్వంసతే తథా
ప్రాణం హంతుమాగతా అనురాస్తస్య వీర్యేణ స్వయమేవ విధ్వస్తా ఇతి శ్రుతముభయ

ప్రాణపరిగ్రహః కృతః ఇత్యుభయత్రాపి ప్రాణవిద్యావిధిరవసీయతే. కిమత్ర విద్యైక్యమ్,
ఆహోస్విద్విద్యాభేద ఇతి సంశయే, విద్యైక్యమితి పూర్వః పక్షః. నను అన్యథాత్వం న
విద్యైక్యం భవితుమర్హతి. కుతః, 'త్వం న ఉద్గాయే' ఇతి ఉద్గీఢకర్తృత్వేన ఏకత్ర,
అన్యత్ర 'తముద్గీఢముపాసాంచక్రీరే' ఇత్యుద్గీఢత్వేన ప్రాణస్యోపాస్యత్వప్రతిపాద
కాత్ శబ్దాత్ ఇతి చేత్, నైతావతా విద్యాభేదః. కుతః, దేవాసురసంగ్రామోప

నేత్యేవం బహవోఽర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టాః ప్రతీయంతే. వాజస నేయకేఽపి చోద్గీధసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య శ్రుతం 'ఏష ఉ వా ఉద్గీధః' ఇతి. తస్మాచ్ఛాన్దోగ్యేఽపి కర్తృత్వం లక్షయితవ్యమ్, తస్మాచ్ఛ విద్యైకత్వమితి.

సూ. న వాప్రకరణభేదాత్

పరోవరీయస్త్వాదివత్. 2.

న వా విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యం, విద్యాభేదఏవాత్ర న్యాయ్యః, కస్తాత్, ప్రకరణభేదాత్ - ప్రకమభేదాదిత్యర్థః. తథాహి ఇహ ప్రకమభేదో దృశ్యతే, శాన్దోగ్యే తావత్ 'ఓమిత్యేతదక్షరము ద్గీధముపాసీతే'తి, ఏవముద్గీధావయవసోఽంకారసోఽపాస్యత్వం ప్రస్తుత్య రసతమాదిగుణోపవ్యాఖ్యానం చ తత్ర కృత్వా 'అథ ఖల్వేతస్య వా అక్షరసోఽపవ్యాఖ్యానం భవతీ'తి, పునరపి తమేవోద్గీధావయవ మోంకారమనువర్త్య దేవాసురాఖ్యాయికాద్వారేణ తం 'ప్రాణ ముద్గీధముపాసాంచక్రిరే' ఇత్యాహ. తత్ర యద్యుద్గీధశబ్దేన సకలా త్రేత్యర్థః. అల్పరూపభేదమంగీకృత్యాపి విద్యైక్యముక్తం సోఽపి నాస్తీత్యాహ— వాజేతి. ఉద్గీధకర్తృరూపత్వేన ప్రాణసోఽభయత్ర శ్రుతత్వాదేకత్ర శ్రుతం కర్తృత్వ మప్యభయత్ర ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః.

2. బహువిరుద్ధరూపభేదాన్న విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతయతి—నవేతి. అక్షరం విశిష్య—ఉద్గీధమితి. తదవయవమిత్యర్థః. పృథివ్యాదిరసానాం రసతమ ఓంకారః, ఆప్తిస్సమృద్ధిరితి గుణానుక్త్వా గుణవత్సోఽంకారే ప్రాణదృష్టివిధానాయాఖ్యాయికా ప్రస్తూయతే ఆఖండసమాప్తేః. నను వాజివాక్యైకవాక్యత్వార్థం శాన్దోగ్యోపక్రమస్థ ముద్గీధపదం సంపూర్ణసామభక్తిపరమస్తు, ప్రాణముద్గీధమిత్యత్రాప్యుద్గీధకర్తా ప్రాణ ఉపాస్య ఇతి వ్యాఖ్యాయతామిత్యత ఆహ—తత్ర యద్యుద్గీధేతి. ఓంకారోపాస్త్య

క్రమాసురాత్యయాభిప్రాయప్రభృతీనాముభయత్రావిశేషాత్. అతో విద్యైక్యమితి సిద్ధమ్.

ఏవం పూర్వపక్షే, రాద్ధాంతః—

వైవ విద్యైక్యం యుక్తమ్. కుతః, ప్రకరణభేదాత్ ఏకత్ర 'ఓమిత్యేతదక్షర

భక్తిరభిప్రేయేత తస్యాశ్చ కర్తోద్ధాతా ఋత్విక్ తత ఉపక్రమశ్చ
పరుధ్యేత, లక్షణా చ ప్రసజ్యేత, ఉపక్రమతంత్రేణ చైకస్మిన్ వాక్యే
ఉపసంహారేణ భవితవ్యమ్, తస్మాదత్ర తావదుద్గీధావయవే ఓంకారే
ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే. వాజసనేయకే తు ఉద్గీధశబ్దేనావయవగ్రహణ
కారణాభావాత్ సకలైవ భక్తిరావేద్యతే 'త్వం న ఉద్ధాయ' త్యపి-
తస్యాః కర్తోద్ధాతర్త్విక్ ప్రాణత్వేన నిరూప్యత ఇతి ప్రస్థానాంతరం.
యదపి తత్ప్రొద్గీధసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య తదప్యుద్ధాతృత్వేనైవ
దిదర్శయిషి తస్య ప్రాణస్య సర్వాత్తత్వప్రతిపాదనార్థమితి న విద్యే
కత్వమావహతి, సకలభక్తివిషయఏవచ తత్రాప్యుద్గీధశబ్ద ఇతి
వైషమ్యమ్. న చ ప్రాణస్యోద్ధాతృత్వమసంభవేన హేతునా పరిత్య
జ్యేత. ఉద్గీధభావవదుద్ధాతృభావస్యాప్యపాసనార్థత్వేనోపదిశ్యమాన
త్వాత్ ప్రాణవీర్యజ్ఞేవ చోద్ధాతోద్ధాత్రం కర్త కరోతీతి నాస్త్య

పక్రమభంగ ఉద్గీధపదే కర్తృలక్షణా చేతి దోషద్వయం స్యానిత్యర్థః. నను సిద్ధాంతే
ఽపి తత్పదేవయవలక్షణా స్వీకార్యా తతో వరం కర్తృలక్షణా శ్రుత్యంతరాను
గ్రహాత్తథాచోపసంహారే కర్తృప్రాణోపాస్తినిశ్చయాదుపక్రమేఽపి తన్నిశ్చయ
ఇత్యత ఆహ—ఉపక్రమేతి. సందిగ్ధోపక్రమోహి వాక్యశేషాన్నిశ్చయతే. యథాక్తా
శ్శర్కరా ఇత్యత్రాంజనద్రవ్యసందేహో'లేజో వై ఘృతమితి వాక్యశేషాన్నిశ్చయః,
ఇహ తూపక్రమేఽక్షరస్యోపాస్యత్వం నిశ్చితం, తత్సమానాధికరణోద్గీధపదస్యావయవ
లక్షణా చ వినిశ్చితేతి ప్రాణముద్గీధమిత్యపసంహారస్తదేకార్థతయా నేయ ఇత్యర్థః.
ఏవం ఛాందోగ్యే ఓంకార ఉపాస్య ఉక్తః, ఇతరత్ర తు ప్రాణఇత్యపాస్యభేదా
ద్విద్యాభేద ఇత్యాహ—వాజేతి. యదుక్తం వాజిశ్రుతావపి ప్రాణస్యోద్గీధరూపత్వ
శ్రుతేరుపాన్యైకత్వమితి శబ్దూపయతి—యదపీత్యాదినా. తత్ప్రొద్గీధఉపాస్యతయా
నోక్తః కింతు ప్రాణస్యోపాస్యస్య గుణతయేత్యర్థః. కించోద్గీధ ఓంకారశ్చాందోగ్యే, ఆత్ర
తు భక్తిరిత్యపాస్యభేద ఇత్యాహ—సకలేతి. ప్రాణస్య జడత్వాన్నోద్ధాతృత్వం,
కింతుద్గీధత్వమేవ వాజిభిరపి గ్రహ్యమిత్యైక్యమాశంక్యహ—న చేతి. న ఉద్ధాతా
వాగ్విశిష్టప్రాణేనోద్ధాత్రం కృతవాసితి శ్రుతేరసంభవోఽపి నేత్యర్థః. యదుక్తం బహు

ముద్గీధముపాసీత' ఇతి ఉద్గీధావయవ ఓంకారే ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే, అన్యత్ర
తు 'త్వం న ఉద్ధాయ' ఇతి యా సకలైవ సామభక్తిః తస్యాః కర్తోద్ధాతా ప్రాణ

సంభవః. తథా చ తత్రైవ శ్రావితం 'వాచా చ హ్యేవ సప్రాణే
నచోదగాయ'దితి. న చ వివక్షితార్థభేదేన గమ్యమానే వాక్యచ్ఛా
యానుసారమాత్రేణ సమానార్థత్వమధ్యవసాతుం యుక్తం, తథాహ్య
భ్యుదయవాక్యే పశుకామవాక్యే చ 'త్రేధా తండులాన్ విభజేద్యే
మధ్యమాస్సుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్'

తరాథావిశేషాద్విద్యైక్యమితి తత్రాహ—న చేతి. ఏకత్రోద్ధాతా ప్రాణ ఉపాసోఽ
ఽన్యత్రోంకార ఇత్యంతరంగోపాస్యరూపభేదే స్పష్టే సతి బహిరంగార్థవాదసామ్య
మాత్రేణ నోపాసనైక్యం యుక్తమిత్యర్థః. వాక్యసామ్యమాత్రేణాగ్నేక్యం నాస్తీత్యత్ర
దృష్టాంతమాహ—తథాహీతి. 'వి వా ఏతం ప్రజయా పశుభిరర్థయతి వర్ధయత్యస్య
భ్రాతృవ్యం యస్య హవిర్నిరుప్తం పురస్తాచ్ఛంద్రమా అభ్యుదేతి త్రేధా తండులాన్
విభజేద్యే మధ్యమాస్సుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాద్యేష్ఠవిష్ఠాస్తా
నింద్రాయ ప్రదాత్రే దధగ్గశ్చరుం యేఽణిష్ఠాస్తాన్ విష్ణవే శిషివిష్టాయ శృతేచరు'
మిత్యభ్యుదయవాక్యమ్. అస్మార్థః, యస్య యజమానస్య చతుర్దశ్యామేవామావాస్యా
భ్రాంత్యా దర్శకర్తార్థం ప్రవృత్తస్య పురస్తాత్పూర్వం హవిస్తండులదధిపయోరూపం
నిరుప్తం దర్శదేవతాభ్యోఽగ్న్యాదిభ్యస్సంకల్పితం చంద్రమాశ్చ పశ్చాదభ్యుదేతి
తమేతం యజమానం కాలవ్యత్యయాపరాధాత్ తదేవ నిరుప్తం హవిః ప్రజాదినా
ఽర్థయతి వియోజయతి శత్రుం చాస్య వర్ధయతి యస్తాత్కాలభ్రాంతిమాన్ యజ
మానః, యే మధ్యమాదిభావేన త్రేధాభూతాస్తండులాదధ్యాదినహితానిరుప్తాస్తాన్
విభజేదగ్న్యాదిభ్యో వియోజయేత్, వియోజ్య చ దాతృత్వాదిగుణకాగ్న్యాదిభ్యో
దర్శదేవభిన్నేభ్యో నిర్వపేదితి దధన్ దధని స్థఃవృతంతులచరుం శృతే దుగ్ధే అణిష్ఠ
తండులచరుమిత్యర్థః. అత్ర కాలాపరాధేన దేవాంతరయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తరూపం
దర్శాన్నిన్నం కర్తవిధీయత ఇతిప్రాప్తే తండులత్రేధాత్వాద్యనువాదేన విభజేదితి
హవిషః ప్రకృతదేవవియోగేన తస్మిన్నేవ దర్శకర్తణి దేవతాంతరసంబంధమాత్ర
విధానం న కర్తాంతరమితి సిద్ధాంతితం, ఏవమభ్యుదయవాక్యే కాలావ్యయాపరాధేనోప
మాద్దర్శకర్తణ్యేవ హవిషః పూర్వదేవతాభ్యోఽపనయో వియోగోఽధ్యవసితః, పశు
కామవాక్యే తు యద్యపి 'యే స్థవిష్ఠాస్తానగ్నయే సనివిదేఽష్టాకపాలం నిర్వపేద్యే
మధ్యమాస్తాన్ విష్ణవే శిషివిష్టాయ శృతే చరుం యే షోడిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదా

త్వేనావేద్యతే ఇత్యుపక్రమభేదాత్. తత్ర దృష్టాంతః—పరోవరీయస్త్వాదివత్.
యథా పరమాత్మదృష్ట్యాభ్యాససామ్యేఽపి 'స ఏష పరోవరీయానుద్గీఢః' ఇతి పరో

ఇత్యాదినిర్దేశసామ్యేఽప్యసక్రమభేదాదభ్యుదయవాక్యే దేవతాపన
యోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యే తు యాగవిధిః తథేహాప్యస
క్రమభేదాద్విద్యాభేదః, పరోవరీయస్త్వాదివత్. యథా పరమాత్మ
దృష్ట్యాధ్యాససామ్యేఽపి 'ఆకాశో హ్యైవైభోజ్యామూనాకాశః పరా
యణం స ఏష పరోవరీయాచుద్గీధస్స ఏషోఽనంతః' ఇతి పరోవరీయస్త్వాది
గుణవిశిష్టముద్గీధోపాసనమత్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్శ్రుత్వాదిగుణవిశిష్టో
ద్గీధోపాసనాచ్ఛిన్నం, న చేతరేతరగుణోపసంహార ఏకస్యామపి శాఖా
యాం, తద్వచ్ఛాఖాంతరస్థేష్వప్యేవం జాతీయకేషూపాసనేష్వితి.

సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి. ౮.

అథోచ్యేత సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యముద్గీధ
విద్యేత్యుభయత్రాప్యేకా సంజ్ఞేతి, తదపి నోపపద్యతే, ఉక్తం
హ్యేతత్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివ'దితి తదేవ

త్రేదధగ్గృహ'మితి నిర్దేశోఽభ్యుదయవాక్యసమోఽస్తి, తథాపి 'యః పశుకామ
స్సాస్త్రితోసోఽమావాస్యామూమిష్టావతానపా కుర్యా'దితి నిత్యం దత్తకర్త సమాప్య
పునర్దోహార్థం వత్సాపాకరణవిధ్యుపక్రమాత్పశుకామస్య యాగాంతరవిధిరేవ నాభ్యు
దయవాక్యేనార్థైక్యమితి, తథా ప్రకృతేఽపి నిర్దేశసామ్యం న విద్యైక్యప్రయోజక
మిత్యర్థః. వత్సానపాకుర్యాత్-మాతృదేశాద్దేశాంతరం నయదిత్యర్థః. సూత్రోక్తం
దృష్టాంతం వ్యాచక్షే—పరోవరీయస్త్వాదివదితి. పరఇతి సకారాంతం పరస్థాత్-పర
శాచసౌ పరేభ్యోఽతిశయేన పరః సవా పరీయానిత్యేకం పదం. అనంతశ్చాకాశాఖ్యః
పరమాత్మా తద్దృష్ట్యైలంబనత్వాదుద్గీధస్తథోక్త ఇత్యర్థః. ఆకాశాత్తనా హిరణ్యశ్శ్రు
పురుషాత్తనా చోద్గీధోపాస్తిసామ్యేఽపి విద్యాభేదపరిహాసి భేద ఇత్యర్థః.

౮. సంజ్ఞైక్యం పూర్వపక్షబీజముత్థాప్య దూషయతి—సంజ్ఞాతఇతి. ఉపాస్య

వరీయస్త్వాదివిశిష్టముద్గీధోపాసనమ్ అత్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్శ్రుత్వాదివిశిష్టోద్గీధోపాస
నాత్ భిన్నమ్, తద్వత్.

నను ఉద్గీధవిద్యేత్యుభయత్ర సంజ్ఞాతః సంజ్ఞాయా ఏకత్వాద్విద్యైక్యమితి
చేత్, తదుక్తమ్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్...' ఇతి సూత్రే. అస్తి తు తత్ సంజ్ఞే

చాత్ర న్యాయ్యతరం శ్రుత్యక్షరానుగతం హి తత్, సంజ్ఞైకత్వం తు
 శ్రుత్యక్షరబాహ్యముద్గీధశబ్దమాత్రాప్రయోగాల్లాకికైర్వ్యవహర్తు
 భిరుచర్యతే. అస్తిచైతత్సంజ్ఞైకత్వం ప్రసిద్ధభేదేష్వపి పరోవరీయస్త్యా
 ద్యుపాసనేషాద్గీధవిద్యేతి తథా ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రదర్శ
 పూర్ణమాసాదీనాం కాతకైకగ్రంథపరిపఠితానాం కాతకసంజ్ఞైకత్వం
 దృశ్యతే తథేహాపి భవిష్యతి. యత్ర తు నాస్తి కశ్చిదేవం జాతీయకో
 భేద హేతుస్తత్ర భవతు సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం యథా సంవర్గ
 విద్యాదిషు. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్. ౯.

‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీధముపాసీతే’త్యత్రాక్షరోద్గీధశబ్దయోసా
 మానాధికరణ్యే శ్రూయమాణేఽధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం
 ప్రతిభానాత్ కతమోఽత్ర పక్షో న్యాయ్యస్సాస్యదితి విచారః. తత్రాధ్యా
 సాపథేవాద్విద్యానానాత్వం యదుక్తం తచ్చృత్యక్షరానుగతం బలవత్, సంజ్ఞా తు
 పారుషేయీ దుర్బలేత్యర్థః. సంజ్ఞైక్యం కర్తైక్యవ్యభిచారి చేత్యాహ—అస్తి చేతి.
 కిం సంజ్ఞైక్యం సర్వత్రాప్రమాణమేవ నేత్యాహ—యత్ర త్వితి. అసతి బాధకే
 సంజ్ఞైక్యమపి మానం యథా సంవర్గవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ సర్వశాఖాసు తద్విద్యైక్యం,
 తథా పంచాగ్నివిద్యైక్యమిత్యాద్యసూత్రే దర్శితమిత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్. సామానాధికరణ్యం విషయాకృత్య సంశయ
 మాహ—ఓమిత్యేతదితి. అధ్యాసాదిపదార్థాన్ వ్యాచక్షే—తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా.

కత్వం ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రప్రభృతీనాం కాతకైకగ్రంథపఠితానాం కాత
 కత్వసంజ్ఞైకత్వమ్.

పూర్వమ్ ‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీధమ్’ ఇత్యత్ర ఓంకారోద్గీధయోః విశేషణ
 విశేష్యభావం సిద్ధపక్షాత్ప్రకృమభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతితః; స న యుక్త
 ఇత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

సో నామ ద్వయోర్వస్తునోరనివర్తితాయామేవాన్యతరబుద్ధావన్య
తరబుద్ధిరధ్యస్యతే, యస్మిన్ని తరబుద్ధిరధ్యస్యతే-అనువర్తతఏవతస్మిన్స్త
ద్బుద్ధిరధ్యస్తేతరబుద్ధావపి, యథా నామ్ని బహుబుద్ధావధ్యస్యమానా
యామప్యనువర్తత ఏవ నామబుద్ధిర్న బ్రహ్మబుద్ధ్యా నివర్త్యతే. యథా
వా ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిబుద్ధ్యధ్యాసఏవమిహాప్యక్షరే ఉద్గీఢబుద్ధిర
ధ్యస్యతే ఉద్గీఢే వాఽక్షరబుద్ధిరితి. అపవాదో నామ యత్ర కస్తింశ్చి
ద్వస్తుని పూర్వనివిష్టాయాం మిథ్యాబుద్ధౌ నిశ్చితాయాం పశ్చాదుప
జాయమానా యథార్థబుద్ధిః పూర్వనివిష్టాయా మిథ్యాబుద్ధేర్నివర్తికా
భవతి, యథా దేహేంద్రియసంఘాతే ఆత్మబుద్ధిరాత్మన్యేవాత్మబుద్ధ్యా
పశ్చాద్భావిన్యా 'తత్త్వమసీ'త్యనయా యథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే,
యథా వా దిగ్భ్రాంతిబుద్ధిర్దిగ్భ్రాంత్యబుద్ధ్యా నివర్తతే ఏవమిహా
ప్యక్షరబుద్ధోద్గీఢబుద్ధిర్నివర్త్యతఉద్గీఢబుద్ధ్యావాఽక్షరబుద్ధిరితి, ఏక
త్వం తు అక్షరోద్గీఢశబ్దయోరనతిరిక్తార్థవృత్తిత్వం, యథా ద్విజో
త్తమో బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతి. విశేషణం పునస్సర్వవేదవ్యాపినః
ఓమిత్యేతస్యాక్షరస్య గ్రహణసంగ్రహే ఉద్ధాత్మవిషయస్య సమ
ర్పణమ్, యథా నీలం యదుత్పలం తదాదదీతేతి, ఏవమిహాప్యద్గీఢో
య ఓంకారస్తముపాసీతేతి, ఏవమేతస్మిన్ సామానాధికరణ్యావాక్యే
విమృశ్యమానే ఏతే పక్షాః ప్రతిభాంతి, తత్రాన్యతమనిర్ధారణకారణా

బుద్ధిపూర్వకాభేదారోపోఽధ్యాసః, బాధోఽపవాదః, ఏకత్వం వస్త్యభేదః విశేషణం
వ్యావర్తకమితి వివేకః. పూర్వముద్ధాత్మకర్తాత్మకోద్గీఢావయవత్వమోంకారస్య ధ్యేయ
స్య విశేషణం సిద్ధవత్కృత్య ధ్యేయభేదాద్విద్యాభేదస్సిద్ధాంతితః స న యుక్త
ఇత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. అత్ర పూర్వపక్షే పూర్వోక్త

అత్ర పూర్వపక్షే పూర్వోక్తసిద్ధాంతాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః,
అత్ర 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీఢమ్' ఇత్యోంకారోద్గీఢశబ్దయోః సామానాధికరణ్యం
శ్రూయతే; తత్కింనామ బ్రహ్మేతివత్ అధ్యాసార్థమ్, ఉత యద్రజతం సా శుక్తిః
ఇతివత్ అపవాదార్థమ్, ఆహోస్విత్ సింధురః కరీతివత్ ఐక్యప్రమిత్యర్థమ్,
ఉతాహో నీలోత్పలమితివత్ విశేషణవిశేష్యభావనిబంధనమితి సంశయే, నిర్ధారణే
కారణాభావాదనిర్ధారితార్థకమిదమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఓంకారస్య

భావాదనియమప్రాప్తావిదముచ్యతే. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమితి. చశబ్దో
 ౭యం తుశబ్దస్థాననివేశీ పరపక్షవ్యావర్తనప్రయోజనః. తదిహ
 త్రయః పక్షాస్సానద్యా ఇతి పర్యుదస్యంతే, విశేషణ పక్షఏవైకో నిర
 వద్య ఇత్యుపాదీయతే, తత్రాధ్యాసే తావత్ యద్బుద్ధిరితరత్రాధ్యస్యతే
 తచ్ఛబ్దస్య లక్షణావృత్తిత్వం ప్రసజ్యేత ఫలం చ కల్పేయత. శ్రూయతేపివ
 ఫలం 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ' త్యాదీతిచేత్, న, తస్యాన్య
 ఫలత్వాత్. ఆప్త్యాదిదృష్టిఫలం. హి తన్నోద్గీధాధ్యాసఫలం, అపవాదేపి
 సమానః ఫలాభావః. మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమితి చేత్, న, పురు
 షార్థోపయోగానవగమాత్. న చ కదాచిదప్యోంకారాద్యోంకార
 బుద్ధిర్నివర్తతే ఉద్గీధాద్యోద్గీధబుద్ధిః. న చైవం వాక్యం వస్తుతత్త్వ
 ప్రతిపాదనపరం, ఉపాసనావిధిపరత్వాత్. నాప్యేకత్వపక్షస్సంగచ్ఛతే,

సిద్ధాంతాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితిమత్వా సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచక్షే—చ శబ్ద
 ఇత్యాదినా. పక్షత్రయస్య దుష్టత్వం ప్రతిజ్ఞాయాధ్యాసపక్షే దోషమాహ—తత్రా
 ధ్యాస ఇత్యాదినా. యస్యోద్గీగ్ధస్య బుద్ధిరోంకారేఽధ్యస్యతే తద్వాచకోద్గీగ్ధశబ్దస్యోం
 కారే లక్షణాస్యాత్ తద్బుద్ధివిషయత్వగుణపరత్వాత్ తథా సంబంధోఽప్యప్రసిద్ధః
 కల్పనీయః, ప్రతీకోపాస్తిఫలం చ కల్ప్యమితి గౌరవం స్యాదిత్యర్థః. ఫలం న కల్ప్య
 మితి శంకతే—శ్రూయతేఇతి. ఆప్త్యాదీతి. 'ఓంకారఆప్తిః సమృద్ధిరితి' 'య ఉపాస్తే
 సకామానాప్నోతీ'తి శ్రుతం ఫలం నాధ్యాసస్యేత్యర్థః. ఉద్గీధోంకారయోరన్యతర
 బుద్ధ్యాఽన్యతరబుద్ధ్యపవాదమంగీకృత్యాన్యతరమిథ్యాబుద్ధినివృత్తివైఫల్యముక్తం సంప్ర
 త్యాన్యతరబుద్ధేరభ్రాంతిత్వాన్నాపవాద ఇత్యాహ—న చ కదాచిదపీతి. భ్రాంతిశ్చ
 నివర్తేత న తు నివర్తత ఇత్యభ్రాంతిరిత్యర్థః. కించ తత్త్వబోధకాద్వాక్యాద్భ్రాంత్యప
 వాదో భవతి నేదం వాక్యం తత్త్వపరమిత్యాహ—నచేతి. ఘటకుంభశబ్దయోరివ
 ఓంకారోద్గీగ్ధశబ్దయోః పర్యాయత్వపక్షం దూషయతి—నాపీతి. పర్యాయత్వమపి

ముగ్యజుః సామసు త్రిషు వ్యాప్తేః వ్యాప్తత్వాత్ క ఓంకార ఉపాస్య ఇత్యపే
 షానూముద్గీధావయవత్వేన ఓంకారో విశేష్యతే—'ఓమి త్యేతదక్షరముద్గీగ్ధముపాసీత'
 ఇతి. ఏవం చ ఉద్గీగ్ధమిత్యోంకారస్య విశేషణమిత్యేవ సమంజసం నిరవద్యమ్. సోత్రచ
 శబ్దేన తుశబ్దస్థాననివేశినా అధ్యాసాపవాదైక్యపక్షాణాం నిరాసః. న తావదధ్యాస
 పక్షః, తస్యోత్తరస్య విధియమానోపాస్త్యపేక్షయా స్వతంత్రోపాస్తిత్వేన పృథక్ఫల

నిష్ప్రయోజనం హి తదా శబ్దద్వయోచ్ఛారణం స్యాత్, ఏకేనైవ
వివక్షితార్థసమర్పణాత్, న చ హఠాత్త్రవిషయే, ఆధ్వర్యవిషయే
వా లక్షణే ఓంకారశబ్దవాచ్యే ఉద్దీధశబ్దప్రసిద్ధిరస్తి, నాపి సకలాయాం
సామోద్వితీయాయాం భక్తాచుద్దీధశబ్దవాచ్యా యామోంకారశబ్ద
ప్రసిద్ధిః, యేనానతిరిక్తార్థతాస్యాత్. పరిశేషాద్విశేషణపక్షః పరిగృహ్య
తే, వ్యాప్తేస్సర్వవేదసాధారణ్యాత్. సర్వవ్యాప్త్యక్షరమిహ మా
ప్రసంజిత్యత ఉద్దీధశబ్దేనాక్షరం విశేష్యతే, కథం నామోద్దీధావయ
వభూతఓంకారో గృహ్యేతేతి. నన్వస్తిన్నపి పక్షే సమానా
లక్షణా ఉద్దీధశబ్దస్యావయవలక్షణార్థత్వాత్. సత్యమేవమేతత్, లక్ష
ణాయామపి తు సన్నికర్షవిప్రకర్షౌ భవత ఏవ, అధ్యాసపక్షే
హ్యర్థాంతరబుద్ధిరర్థాంతరే నిక్షిప్యత ఇతి విప్రకృష్టౌ లక్షణా, విశే
షణపక్షేత్వవయవివచనేన శబ్దేనావయవ స్సమర్పిత ఇతి సన్నికృష్టౌ
లక్షణా. నముదాయేషు హి ప్రవృత్తాశ్శబ్దా అవయవేష్వపి వర్త
మానా దృష్టాః పటగ్రామాదిషు. అతశ్చ వ్యాప్తేరేతోరో మిత్యేత

నాస్తీత్యాహ—న చేతి. పరిశిష్టవిశేషణపక్షే సూత్రం యోజయతి—వ్యాప్తేరితి.
'ఓమిత్యక్షరముపాసీతే'త్యుక్తే సర్వవేదవ్యాప్యంకార ఇహోపాస్తౌ ప్రసజ్యేత
తన్నిరాసార్థముద్దీధావయవత్వం విశేషణం సమంజసమిశ్యర్థః. ఆధ్యాసపక్షే తద్బుద్ధి
విషయత్వదూషగుణయోగరూపస్సంబంధః కల్ప్య ఇతి విప్రకృష్టౌ లక్షణా, అవయవ
లక్షణాతు సన్నికృష్టౌ, అవయవవయవవిసంబంధస్య క్లృప్తత్వాత్, పటావయవే దృఢే
ఘటోదగ్ధ ఇతి లోకే ప్రయోగాచ్చ. నామాదౌ బ్రహ్మశబ్దస్య త్వగత్యా బ్రహ్మబుద్ధిగ్రా
హ్యత్వగుణలక్షణాశ్రితా, తత్రప్రతీకోపాస్తే ద్వివక్షితత్వాత్, ఇహ తు ప్రతీకోపాస్తి
విధికల్పనే ఆప్త్యాదిగుణకోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానే చ వాక్యభేదస్స్యాత్, అత

కల్పనాప్రసంగాత్, విశేషణపక్షే తు న పృథక్ఫలకల్పనాప్రసంగః; నాప్యపవాద
పక్షః, ఓంకారోద్దీధయోరన్యతరజ్ఞానస్య బాధకత్వాదీర్భనాత్; నాప్యైక్యపక్షః,
ఓంకారోద్దీధయోః పర్యాయత్వాభావాత్. అతః పరిశేషాద్విశేషణపక్ష ఏవ శ్రేయా
నితి సిద్ధమ్.

దక్షరమిత్యేతస్యోద్గీఢమిత్యే తద్విశేషణమితి సమంజసమేతన్నిరవద్య
మిత్యర్థః. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧౦.

వాజసనేయినాం ఛందోగానాం చ ప్రాణసంవాదే శైష్ట్య
గుణాన్వితస్య ప్రాణస్యోపాస్యత్వముక్తం వాగాదయోఽపి తత్ర వసిష్ఠ
త్వాదిగుణాన్వితా ఉక్తాః, తే చ గుణాః ప్రాణే పునః ప్రత్యర్పితాః
'యద్వాఅహం వసిష్ఠోఽస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోఽసీ'త్యాదినా. అన్యేషామపి
తుశాఖినాం కౌషీతకిప్రభృతీనాం ప్రాణసంవాదేషు 'అథాతో నిశ్చే
యసాదానమేతాహవై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః' ఇత్యే
వంజాతీయకేషు ప్రాణస్య శైష్ట్యముక్తం నత్విమే వసిష్ఠత్వాదయో
గుణా ఉక్తాః. తత్ర సంశయః, కిమేతే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః క్వచి

స్సర్వవేదవ్యాప్యంకారనిరాసేనోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానార్థం విశేషణమేవ సమంజ
సం కల్పనాలాఘవాదితి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౦. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. విషయం వక్తుం సమ్యతమర్థమాహ—వాజస
నేయినామితి. వాచో వసిష్ఠత్వం గుణః, వాగ్నినస్సుఖవాసదర్శనాత్, చక్షుషః ప్రతి
ష్ఠాత్వం గుణః చక్షుష్వతః పాదప్రతిష్ఠాదర్శనాత్. శ్రోత్రం సంవద్గుణకం శ్రవణా
త్సర్వార్థసంపత్తేః. మన ఆయతనత్వగుణం, తస్య వృత్తిద్వారా సర్వభోగ్యాశ్రయ
త్వాత్. తే చ గుణాః ప్రాణస్య శైష్ట్యం నిశ్చిత్య వాగాదిభిస్తస్మిన్నర్పితా ఇతి శాఖా
ద్వయసమ్యతోఽర్థః. విషయమాహ—అన్యేషామిత్యాదినా. నిశ్చేయసస్య శైష్ట్యస్యా
గానం నిర్ధారణం ప్రస్తూయత ఇత్యర్థః. దేవతా వాగాదయః అహం శ్రేయసే స్వస్వ
ప్రీత్యా యేత్యర్థః. ఏవం శబ్దాచైచ్ఛిక్యగుణకప్రాణప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయమాహ—
త్రేతి. గుణానామనుపసంహారోపసంహారావేవ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ఉద్గీఢత్వ

పూర్వముద్గీఢత్వవిశేషణాత్ హింకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తివ్యాప్తివత్ 'ఏవం
విద్వాన్' ఇతి ప్రకృతగుణమాత్రగ్రహకైవంశబ్దాచ్ఛాఖాంతరగుణవ్యాప్తిరితి
దృష్టాంతసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే ఉపసంహార ఇతి ఫలభేదః.

దుక్తా అన్యత్రాప్యస్యేరన్నత నాస్యేరన్నితి. తత్ర ప్రాప్తం తావన్నా
స్యేరన్నితి. కుతః, ఏవంశబ్దసంయోగాత్ 'అథో యఏవం వై విద్వాన్
ప్రాణే నిశ్చేయసం విదిత్వే'తి హి తత్రతత్రైవం శబ్దేన వేద్యం వస్తు
నివేద్యతే, ఏవం శబ్దశ్చ సన్నిహితావలంబనో న శాఖాంతరపరిపతిత
మేవంజాతీయకం గుణజాతం శక్నోతి నివేదయితుం, తస్మాత్ స్వప్రక
రణస్థైరేవ గుణైర్నిరాకాంక్షత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—అస్యే
రన్నిమే గుణాః క్వచిదుక్తా వసిష్ఠత్వాదయోఽన్యత్రాపి, కుతః, సర్వా
భేదాత్. సర్వత్ర హి తదైవైకం ప్రాణవిజ్ఞానమభిన్నం ప్రత్యభి
జ్ఞాయతే ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాత్, అభేదే చ విజ్ఞానస్య కథమిమే
గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్రనాస్యేరన్. నన్వేవం శబ్దస్తత్ర తత్ర భేదే
నైవంజాతీయకం గుణజాతం వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం అత్రో
చ్యతే. యద్యపి కాషీతకిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన వాజసనేయి
బ్రాహ్మణగతం గుణజాతమసంశబ్దితమసన్నిహితత్వాత్, తథాపి తస్మి
న్నేవ విజ్ఞానే వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన తత్సంశబ్దితమితి

విశేషణాదోంకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తివ్యాప్తివత్ప్రకృతగుణమాత్రగ్రహకైవంశబ్దా
చ్ఛాఖాంతరగుణవ్యాప్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—తత్రప్రాప్తమితి. యథా
వాగాదిభ్యః ప్రాణశ్రేష్ఠ్యం సిద్ధం అథో తథా య ఏవం శ్రేష్ఠ్యగుణం విద్వానుపాస్తే
స ప్రాణే శ్రేష్ఠ్యం విదిత్వా ధ్యాత్వా శ్రేష్ఠో భవతీతి శ్రుత్యర్థః. ఏవంజాతీయకం
విద్యైక్యాత్వాప్రమార్థికం వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతమేవంశబ్దో న గృహ్యతే శ్రుతావలంబి
త్వాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—అస్యేరన్నితి. వాజసనేయిబ్రాహ్మణే తావదేవం
శబ్దేన వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతస్య ప్రాణవిద్యాసంబంధస్సిద్ధః నైవ విద్యా కాషీతకిశ్రుతౌ
ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తథాచ గుణానాం గుణ్యవినాభావేనార్థతః ప్రాప్తానామపి శ్రుత
గుణైరవిరోధాత్సహైవ శ్రుతమార్థం చ గుణజాతం శ్రుత్యర్థాభ్యాం సన్నిహితత్వా
విశేషాత్కాషీతకిగతేనైవంశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యాహ—తథాపీతి. కాషీతకి

అత్ర వాజసనేయకే ఛాందోగ్యే చ ప్రాణవిద్యాయాం వాగాదయో వసిష్ఠత్వాది
గుణాః శ్రూయంతే, న కాషీతక్యాదిశాఖాసు. తత్ర కిం వసిష్ఠత్వాదిగుణాః అన్య
త్రోక్తాః అన్యత్ర నోఽసంప్రాయంతే, ఉతోఽసంప్రాయంతే ఇతి సందేహో, నోఽసంహ
త్రవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అన్యత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణానామత్రవక్ష్యతే

న పరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానబద్ధం గుణజాతం స్వశాఖాగతాద్వి
శిష్యతే. నచైవం సతి శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా భవతి. ఏకస్యామపి
హి శాఖాయాం శ్రుతా గుణాశ్రుతా ఏవ సర్వత్ర భవంతి గుణవతో
భేదాభావాత్. న హి దేవదత్తశ్శౌర్యాదిగుణవత్త్వేన స్వదేశే ప్రసిద్ధో
దేశాంతరగత స్తద్దేశస్థైరవిభావితశ్శౌర్యాదిగుణోఽప్యతద్గుణో భవతి,
యథాచ తత్ర పరిచయవిశేషాద్దేశాంతరేఽపి దేవదత్తగుణా విభా
వ్యంతే ఏవమభియోగవిశేషాచ్ఛాఖాంతరేఽప్యపాస్యా గుణాశ్శా
ఖాంతరేఽప్యన్యేరణ. తస్మాదేకప్రధానసంబద్ధా ధర్మా ఏకత్రాప్యచ్య
మానాస్సర్వత్రైవోపసంహర్తవ్యా ఇతి.

సూ. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. ౧౧.

బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాసు శ్రుతిష్వానందరూపత్వం
విజ్ఞానఘనత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్త కత్వమి త్యేవంజాతీయ కాః

శ్రుతిస్థప్రాణో వసిష్ఠత్వాదిగుణకః, శ్రేష్ఠప్రాణత్వాత్, వాజీశ్రుతిస్థప్రాణవదిత్యశ్రుత
గుణానుమానే సతి శ్రుతహానిర్నాస్తి అవిరోధాదిత్యుక్తం స్పష్టయతి—న చైవం
సతీతి. ఆపరిగణితా ఆపి గుణినో గుణాః శ్రుతా ఏవేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—
న హీతి. ఫలితమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౧. 'ఆనందాదయః ప్రధానస్య' బ్రహ్మణో జ్ఞేయస్యైక్యాన్నిర్విశేషత్వాచ్చ

ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః. కస్తాత్, సర్వాభేదాత్ సర్వాసు
శాఖాసు ప్రాణసంవాదస్థాయాః ప్రాణవిద్యాయాః అభిన్నత్వాత్. అత ఏవ ప్రకృత
గుణానామివ అప్రకృతగుణానామపి బుద్ధిస్థతయా ఏవం శబ్దగ్రాహ్యత్వాత్ సర్వే
సర్వత్రోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

నను ప్రాణస్య సవిశేషత్వాత్ భవతు శాఖాంతరీయవసిష్ఠత్వాద్యుపసంహారః;
బ్రహ్మణస్తు నిర్విశేషత్వాత్ స్వశాఖాగతధర్మైరేవ ప్రమితిసిద్ధేః న శాఖాంతరగతా
నందాద్యుపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆనందాదిగుణానుపసంహారాత్ వాక్యార్థానిర్ధారణమ్,

బ్రహ్మణో ధర్మాః క్వచిత్కేచిచ్ఛాస్త్రియంతే తేషు సంశయః, కి మానం
దాదయో బ్రహ్మధర్మా యావంతో యత్ర శ్రూయంతే తావంత ఏవ
తత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః కిం వా సర్వే సర్వత్రేతి? తత్రయథాశ్రుతి
విభాగం ధర్మప్రతిపత్తైః ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే, ఆనందాదయః
ప్రధానస్య బ్రహ్మణో ధర్మాస్సర్వే సర్వత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః, కస్తాత్,
సర్వాభేదాదేవ. సర్వత్ర హి తదేవైకం ప్రధానం విశేష్యం బ్రహ్మ న
భిద్యతే. తస్మాత్సార్వత్రికత్వం బ్రహ్మధర్మాణాం తేనైవ పూర్వాధి
కరణోదితేన దేవత్తశౌర్యాదినిదర్శనేన. న న్వేవంసతి ప్రియశిరస్త్యాద
యోఽపి ధర్మాస్సర్వే సర్వత్ర సంకీర్యేరన్, తథాహి తైత్తిరీయకే ఆనంద
మయమాత్మానం ప్రకమ్యామ్నాయతే 'తస్య ప్రియమేవ శిరః,

సంశయమాహ — తేషు సంశయఇతి. పూర్వపక్షే సత్యాదిగుణానుపసంహారాద్వాక్యా
ర్థానవధారణం, సిద్ధాంతే త్వవధారణమితి ఫలం ప్రాణ్య సవిశేషత్వాద్యుక్తశ్శాఖాంత
రీయవసిష్టత్వాద్యుపసంహారః, బ్రహ్మణస్తు నిర్విశేషత్వాత్సర్వశాఖాగతపక్షైరేవ ప్రమి
తిసిద్ధేర్వ్యర్థః పదాంతరోపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః — సిద్ధాంత
మాహ. ఇదమితి. ఆనందత్వసత్యత్వజ్ఞానత్వాదయః సామాన్యేన బ్రహ్మణి కల్పితా
ధర్మాస్తేషాం సర్వశాఖాసూపసంహారో నామ తద్వాచకానందాదిపదానామేకవాక్యత
యోచ్ఛారణం. ఆనందః సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ శుద్ధమద్వయమాత్మేతి, తాని చ
సమానాధికరణాని పదాని విరుద్ధధర్మత్యాగేన సర్వాధిష్టానభూతామేకామఖండ
వృత్తిం లక్షయంతి. నచైకేనైవ పదేన లక్ష్యసిద్ధేః పదాంతరం వ్యర్థమితి వాచ్యం,
ఏకస్మిన్పదే విరోధాభావేన లక్షణానవతారాత్. యద్యపి పదద్వయేఽపి లక్షణాఽవత
రతి, తథాప్యానందో బ్రహ్మేత్యుక్తే దుఃఖత్వాల్పత్వభ్రాంతినిరాసేఽప్యసత్త్వజడత్వాది
భ్రమో భవేత్ అతస్తన్నిరాసార్థం సత్యజ్ఞానాదిపదాని ప్రయోక్తవ్యాని. న చ భ్రమ
స్యానవధితత్వాద్వాక్యమపర్యవసితం స్యాదితి వాచ్యం. సచ్చిదానందాత్మకం సర్వధర్మ
సిద్ధాంతే తన్నిర్ధారణమితి ఫలభేదః. అత్ర నిర్గుణబ్రహ్మపరాసు శ్రుతిషు ఆనందస్వరూ
పత్వాదయో ధర్మాః క్వచిత్ క్వచిత్ శ్రూయంతే; తే కిం సర్వత్రోపసంహారవ్యాః,
ఉత నేతి సందేహో, నోపసంహారవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు — ప్రధా
నస్య బ్రహ్మణ ఆనందాదయః ఆనందస్వరూపత్వాదయో ధర్మాః సర్వత్రోపసంహ
రవ్యాః, సర్వశాఖాను వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వేన విద్యాయా ఏకత్వాదిత్యర్థః.

మోదో దక్షిణః పక్షః, ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః, ఆనంద ఆత్మా, బ్రహ్మ
పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి, అత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. ప్రియశిరస్త్యాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచ
యా హి భేదే. ౧౨.

ప్రియశిరస్త్యాదీనాం ధర్మాణాం తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతానాం
నాస్త్యన్యత్ర ప్రాప్తిః యత్కారణం ప్రియం మోదః ప్రమోద
ఆనంద ఇత్యేతే పరస్పరాపేక్షయా భోక్తృగ్రంథరాపేక్షయా చోపచి
తాపచితరూపా ఉపలభ్యంతే, ఉపచయాపచయా చ సతి భేదే సంభ
వతః, నిర్భేదం తు బ్రహ్మ 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. న
చైతే ప్రియశిరస్త్యాదయో బ్రహ్మధర్మాః కోశధర్మాన్వేత ఇత్యుపదిష్ట
మస్తాభిః 'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దిత్యత్ర (అ ౧. పా ౧. సూ ౧౨)
అపిచ పఞ్చి బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయమాత్రత్వేనైతే పరి
కల్ప్యంతే న ద్రష్టవ్యత్యేన, ఏవమపి సుతరామన్యత్రాప్రాప్తిః ప్రియ
శూన్యమన్వయమవికల్పం బ్రహ్మహమితి విశేషదర్శనే సర్వభ్రమనిరాసాత్. తచ్చ
విశేషదర్శనం యాపద్భిః పదైర్భవతి తావంతి పదాన్యపసంహర్తవ్యాసీతి భావః.

౧౨. యది బ్రహ్మైక్యాత్ సచ్చిదానందత్వాదిధర్మాణాం సర్వత్ర ప్రాప్తిస్తహి
సగుణబ్రహ్మవిద్యాగతధర్మప్రాప్తిరపి స్యాదితి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచక్షే—
ప్రియేతి. పుత్రదర్శనసుఖం ప్రియం తద్వార్తాదినా మోదస్తస్య విద్యాద్యతిశయేన
ప్రమోదః ఆనందస్సుఖమిత్యేవం తారతమ్యవంతో ధర్మాస్తద్వయే జ్ఞేయే న ప్రాప్ను
వంతి తేషామబ్రహ్మస్వరూపాణాం బ్రహ్మజ్ఞానానుపయోగాదితి భావః. తేషాం బ్రహ్మ
ధర్మత్వం చాసిద్ధమిత్యాహ—నచైత ఇతి. బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయత్వేఽపి
తేషాం ప్రాప్తిస్సాన్విదిత్యాశంక్యాహ—ఏవమపీతి. అజ్ఞేయత్వాదేషాం న జ్ఞేయే

నను యది బ్రహ్మణ ఏకత్వాదానందాద్యుపసంహారః, తర్హి ప్రియశిరస్త్యాది
ధర్మోపసంహారోఽపి స్యాదిత్యాశంక్యాహ—

ప్రియశిరస్త్యాదిధర్మాణాం న సర్వత్ర ప్రాప్తిః; హి యస్తాత్ ప్రియమోద
ప్రమోదానందానాం పరస్పరాపేక్షయా ఉపచయాపచయా వృద్ధిక్షయావనుభూ

శిరస్తాదీనాం బ్రహ్మధర్మాన్ద్యేతాః కృత్వా న్యాయమాత్రమిద
మాచార్యేణ ప్రదర్శితం ప్రియశిరస్తాద్యప్రాప్తేరితి, స చ న్యాయో
న్యేషు నిశ్చితేషు బ్రహ్మధర్మేషుపాసనాయోపదిశ్యమానేషు
నేతవ్యః సంయద్వామత్వాదిషు సత్యకామత్వాదిషు చ. తేషు హి సత్య
ప్రపాస్యస్య బ్రహ్మణఏకత్వే ప్రకృమభేదాదుపాసనభేదే సతి నాన్యో
న్య ధర్మాణామనోన్యత్రప్రాప్తిః, యథా చ ద్వే నార్యావేకం నృపతి
ముపాసాతే ఛత్రేణాన్యా చామరేణాన్యా, తత్ర చోపాస్యైకత్వే
ప్రపాసనభేదో ధర్మవ్యవస్థా చ భవతి, ఏవమిహాపీతి. ఉపచితాపచిత
గుణత్వం హి సతి భేదవ్యవహారే సగుణే బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న నిష్టజే
పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, అతో న సత్యకామత్వాదీనాం ధర్మాణాం క్వచిచ్ఛ్రీ
తానాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరిత్యర్థః.

సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్. ౧౩.

ఇతరేత్వానందాదయో ధర్మా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయై

బ్రహ్మణి ప్రాప్తిర్యర్థః. కిమర్థం తర్హి సూత్రమిత్యతాహ—బ్రహ్మధర్మాన్ద్యేతి.
బ్రహ్మధర్మానితి కృత్వా చింతాఫలమాహ—సచేతి. జ్ఞేయే బ్రహ్మణి బాహ్యధర్మాణాం
ప్రియశిరస్తాదీనామనుపయోగాదప్రాప్తిరితి న్యాయాత్ సంయద్వామత్వాదీనామ
ప్రాప్తిరితి సూత్రం వ్యాఖ్యేయమిత్యర్థః. జ్ఞానానుపయోగేఽపి ధ్యానే తేషాం ధర్మాణా
ముపయోగాదుపాస్యబ్రహ్మైక్యాత్ ప్రాప్తిరన్యోన్యవిద్యాను స్యాదిత్యాశంక్యాహ—
తేషు హీతి. ధ్యానవిధిపరతంత్రాణాం విధితో వ్యవస్థేత్యర్థః.

౧౩. సంయద్వామత్వాదిధర్మైశ్చ ఆనందాదీనాం వైషమ్యం జ్ఞానోపయోగి

యేతే. తా చ ధర్మభేదే సత్యేవ స్వాభావికా భవతః, బ్రహ్మణస్తు నిర్భేదత్వాత్.
ఏతేన సంయద్వామత్వాదయో బ్రహ్మధర్మా వ్యాఖ్యాతాః, తేషామప్రపాస్యగుణత్వా
విశేషాత్.

జ్ఞానోపయోగిత్వాత్ ఆనందాదీనాం సంయద్వామత్వాదిధర్మైశ్చ వైషమ్య
మాహ—

ఉపాస్యధర్మాపేక్షయా ఇతరే తు ఆనందాదయో ధర్మాః జ్ఞానైకఫలాః సర్వ
త్రోపసంప్రాయంతే. కుతః, అర్థసామాన్యాత్ అర్థస్య ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణః

వోచ్యమానా అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణ ఏక
త్వాత్సర్వే సర్వత్ర ప్రతియేకన్నితి వైషమ్యం, ప్రతిపత్తిమాత్ర
ప్రయోజనా హి త ఇతి. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్. ౧౪.

కాఠకే పత్యతే 'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం
మనః, మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాః పరః. మహతః పరమ
వ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః, పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా
పరా గతి' రితి. తత్ర సంశయః, కిమిమే సర్వ ఏవార్థాదయస్తతస్తతః
పరత్వేన ప్రతిపాద్యంతే ఉత పురుషఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతి
పాద్యతే ఇతి. తత్ర తావత్ సర్వేషామేవైషాం పరత్వేన ప్రతిపాదన
మితి భవతి మతిః. తథాహి శ్రూయతే—'ఇదమస్తాత్పరమిదమస్తాత్పర'

త్వాదిత్యాహ—ఇతరేత్వితి. సత్యజ్ఞానానందాత్కబ్రహ్మశబ్దాః పంచ సర్వత్రోపసంహ
ర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౪. ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్. వాక్యభేదాభేదానవధారణాత్
సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతే వాక్యైక్యా
ద్విదైక్యమితి ఫలం. పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వభావానామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం
బ్రహ్మజ్ఞానఫలోపాయత్వముక్తం అత్ర త్వబ్రహ్మస్వభావస్యార్థాదిపరత్వస్యానుపసంహ
ర్యస్య తదుపాయత్వముచ్యత ఇత్యేకఫలకత్వం సంగతిః. తత్తత్ఫలకత్వవిశిష్టత్వేనార్థా
దీనామపూర్వతయా ప్రతిపాద్యానాం భేదాద్వాక్యభేదో న దోష ఇతి పూర్వపక్షః.
సామాన్యాత్ ఏకత్వాదిత్యర్థః. ఏవం చ అంతరేణ గుణోపసంహారం యథావద్బ్రహ్మ
స్వరూపవిషయకమహావాక్యార్థజ్ఞానసాధ్యాయా అవిద్యానివృత్తీరసంభవాత్ సర్వత్రా
నందాదయ ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వరూపాణామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానో
పాయత్వమభిహితమ్; అథునా తు అబ్రహ్మస్వరూపస్యానుపసంహర్యస్యార్థాదిపరత్వ
రూపధర్తస్య ప్రజ్ఞానోపాయత్వమభిధీయత ఇత్యేకఫలత్వసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః, సిద్ధాంతే వాక్యైక్యాద్విదైక్య
మితి ఫలభేదః. కఠవల్లిఖ పత్యతే—'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాః' ఇత్యారభ్య

మితి. నను బహుష్వర్థేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషి తేషు వాక్యభేద
స్వాత్. నైష దోషః, వాక్యబహుత్వోపపత్తేః. బహున్యేవ
హ్యేతాని వాక్యాని ప్రభవంతి బహునర్థాన్ పరత్వోపేతాన్ ప్రతి
పాదయితుమ్, తస్మాత్ ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనమిత్యేవం
ప్రాప్తే బ్రూమః.—పురుష ఏవై భ్యస్స ర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి
యుక్తం న ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనం, తస్మాత్, ప్రయోజనా
భావాత్. న హితరేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషి తేషు కించిత్
ప్రయోజనం దృశ్యతే శ్రూయతే వా, పురుషేత్వింద్రియాదిభ్యః
పరస్థిన్ సర్వానర్థవ్రాతాతీతే ప్రతిపన్నే దృశ్యతే ప్రయోజనం మోక్ష
సిద్ధిః. తథాచ శ్రుతిః 'నిచాయతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే' ఇతి.
అపిచ పరప్రతిషేధేన కాష్టాదిశబ్దేన చ పురుషవిషయమాదరం దర్శ
యన్ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవ పూర్వాపరప్రవాహోక్తిరితి దర్శయతి,
ఆధ్యానాయేతి, ఆధ్యానపూర్వకాయ సమ్యగ్దర్శనాయేత్యర్థః. సమ్యగ్ద
ర్శనార్థమేవ హి హాధ్యానముపదిశ్యతే న త్వాధ్యానమేవస్వప్రధానమ్.

ఉత్సూత్రం సిద్ధాంతం ప్రతిజ్ఞాయ సౌత్రం హేతుం వ్యాచక్షే—పురుష ఏవేతి.
ఫలవత్త్వే సత్యపూర్వత్వాత్పురుషస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం అఘోరార్థా
దీనాం పరత్వం తు తచ్ఛేషత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః. కించ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా
కాష్టే'తి వేదః పరసిషేధలింగేన సర్వబాధావధిత్వలింగేన చ పురుషే తాత్పర్యం
దర్శంసన్ పూర్వస్తాత్పూర్వస్తాదపరస్యాపరస్య పరత్వోక్తిస్తదర్థేతి దర్శయతీత్యాహ—
అపిచేతి. అర్థాదీనామక్రోక్తిరాధ్యానాయ తత్తత్పరత్వధ్యానపూర్వకం పురుషదర్శనా
యైవ, స్వతః ప్రయోజనాభావాదిసూత్రం యోజయతి—ఆధ్యానాయేతి.

'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్టా సా పరా గతిః' ఇతి. తత్ర కిమ్ ఇమాని వాక్యాని
భిన్నాని, ఉత ఆత్మపరమేకమేవ వాక్యమితి సందేహే, ప్రతిపాద్యభేదాత్ భిన్నా
నీతి పూర్వః ఓక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆధ్యానాయ ధ్యానసాధ్యసాక్షాత్కారాయ
పురుష ఏవార్థాదిభ్యః సర్వేభ్యః పరత్వేన ప్రతిపాద్య ఇత్యేకమేవ వాక్యమ్. న
త్వింద్రియపరత్వే అర్థాదయః ప్రతిపాద్యాః, ప్రయోజనాభావాత్. న హి ఇంద్రియ
పరత్వేనార్థజ్ఞానం స్వతః కించిత్ప్రయోజనం జనయతి. అతః ప్రతిపాద్యభేదాభావాన్న
వాక్యభేదః.

సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౧౫.

ఇతశ్చ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవేయమింద్రియాదిప్రవాహోక్తిః, యత్కారణం “ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్తా న ప్రకాశతే. దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః” ఇతి ప్రకృతం పురుషమాత్మేత్యాహ. అతశ్చానాత్మత్వమితరేషాం వివక్షితమితి గమ్యతే, తస్యైవ చ దుర్విజ్ఞానతాం సుసంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి, తద్విజ్ఞానాయైవ చ ‘యచ్ఛేద్యాజ్ఞనసీ ప్రాజ్ఞః’ ఇత్యాధ్యానం విదధాతి. తద్వాక్యఖ్యాతం ‘ఆనుమానికమప్యేకేషా, మిత్యత్ర (అగపారసూం) ఏవమనేకప్రకారఆశయాతిశయః శ్రుతేః పురుషే లక్ష్యతే నేతరేషు. అపిచ ‘సోఽద్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద’ మిత్యుక్తే కిం తదద్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంతాయామింద్రియాద్యనుక్రమణాత్ పరమపదప్రతిపత్త్యర్థేవాయమాయాస ఇత్యవసీయతే.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౫. ఆత్మత్వాదిలింగైశ్చ పురుష ఏవ ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—ఆత్మశబ్దాచ్చేతి. కించ ‘తద్విష్ణోః పరమంపదం’ పురుషాన్న పరం కించి’ :దిత్యుపక్రమోపసంహారయోరైకరూప్యాత్ క్లృప్తఫలవదేకపురుషపరత్వేనైకవాక్యత్వనిశ్చయే సతి వాక్యభేదఫలభేదకల్పనా న యుక్తా గౌరవాదిత్యాహ—అపిచేతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

ఇత్థం వాక్యస్యాత్మమాత్రపరత్వే ఫలవత్త్వం లింగమభిధాయ, అపూర్వత్వమపి లింగమాహ—

‘ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్తా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః’ ఇతి ప్రకృతపురుషే ఆత్మశబ్దశ్రవణాచ్చ ఆత్మపరమేవేదం వాక్యమ్, తస్మాత్తనః శ్రుత్యా మానాంతరావేద్యత్వరూపాపూర్వత్వప్రతిపాదనాదితి భావః.

సూ. ఆత్మగృహీతిరితర వదుత్తరాత్. ౧౬.

ఐతరేయకే శ్రూయతే 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్నసృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజతాం భోమరీచీర్తరమాపః' ఇత్యాది. తత్ర సంశయః కిం పర ఏవాత్మా ఇహాత్మ శబ్దేనాభిలప్యతే ఉతాన్యః కశ్చిదితి కిం తావత్ ప్రాప్తం న పరమాత్మే హాత్మ శబ్దాభిలప్యో భవితుమర్హతీతి కస్తాత్, వాక్యాన్వయదర్శనాత్. నను వాక్యాన్వయస్సుతరాం పరమాత్మవిషయో దృశ్యతే ప్రాగుత్పత్తేరాత్తైకత్వావధారణాత్ ఈక్షణపూర్వక స్రష్టృత్వవచనాచ్చ-నేత్యుచ్యతే, లోకసృష్టివచనాత్, పరమాత్మని హి స్రష్టరి పరిగృహ్యమాణే మహాభూతసృష్టిరాదౌ వక్తవ్యా లోక

౧౬. ఆత్మగృహీతిః. మిషత్-చలత్. లోకానాహ—అంభఇతి. అంభః స్వర్గః, మరీచయోఽన్తరిక్షలోకః, మరోమర్త్యలోకః, ఆః పాతాళలోక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య బ్రహ్మణి సూత్రాత్తని చ ప్రయోగాత్సంశయమాహ—తత్రేతి. ఆత్మ పూర్వపక్షే వాక్యస్య సూత్రోపాస్తిపరత్వాత్ పరబ్రహ్మధర్మాణామానందాదీనామైత రేయకేఽనుపసంహారః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మపరత్వాదుపసంహార ఇతి ఫలం, పురుషవాక్యా ఢ్భేదప్రసంగాదర్థాదివాక్యనాం నార్థాదిప్రతిపాదకత్వమిత్యుక్తం తద్వదిహాపి 'ప్రజాపతేరేతో దేవా' ఇతి పూర్వస్తాత్ ప్రజాపతివాక్యాఢ్భేదప్రసంగాదాత్తా వా ఇత్యాదివాక్యస్య న బ్రహ్మపరత్వమితి దృష్టాంలేన పూర్వపక్షయతి—న పరమాత్మే త్యాదినా. వాక్యస్య ప్రజాపతౌ తాత్పర్యదర్శనాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షమాక్షిప్య లోక స్రష్టృత్వలింగాత్ ప్రజాపతౌ వాక్యాన్వయఇత్యాహ—నన్విత్యాదినా. లోకా

పూర్వం వాక్యభేదమభిధాయ, ఆర్థాదీనాం పృథక్ప్రతిపాద్యత్వం నాస్తీత్యభి హితమ్; తద్వత్ 'ప్రజాపతే రేతో దేవాః' ఇతి పూర్వవాక్యే హిరణ్యగర్భస్య ప్రకృతత్వాద్వాక్యభేదభియాం స ఏవాత్మశబ్దేనాభిధీయత ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేద మాహ—

ఆత్మ పూర్వపక్షే ఆత్మపదస్య పరమాత్మపరత్వాభావాత్ తత్ప్రమిత్యర్థం న ఆనందాదిధర్మాణామత్రోపసంహారః, సిద్ధాంతే పరమాత్మన ఏవ ఆత్రోక్తత్వాత్ తత్ప్ర మిత్యర్థం తదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. ఐతరేయకే శ్రూయతే—'ఆత్మావా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్' ఇత్యాది. తత్ర కిమాత్మశబ్దేన

సృష్టిస్త్విహాదాపుచ్యతే, లోకాశ్చ మహాభూతసన్నివేశవిశేషాః. తథాచాంభఃప్రభృతీ లోకత్వేనైవ నిర్వక్తి 'అదోఽమ్భః పరేణ దివ' మిత్యాదినా. లోకసృష్టిశ్చ పరమేశ్వరాధిష్ఠితేన పరేణ కేనచిదీశ్వరేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిస్త్యుత్యోరుపలభ్యతే. తథాహి శ్రుతిర్భవతి 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధః' ఇత్యాద్యా. స్మృతిరపి "స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే, ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మగ్రే సమవర్తత" ఇతి. ఐతరేయిణోఽపి 'అథాతో రేతసస్సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవాః' ఇత్యత్ర పూర్వస్థిత ప్రకరణే ప్రజాపతికర్తృకాం విచిత్రాం సృష్టిమామనంతి. ఆత్మశబ్దోఽపి తస్మిన్ ప్రయుజ్యమానో దృష్టః 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధః' ఇత్యత్ర. ఏకత్వావధారణమపి ప్రాగుత్పత్తేః స్వవికారాపేక్షముపపద్యతే. ఈక్షణమపి తస్య చేతనత్వాభ్యుపగమాదుపపన్నం అపిచ తాభ్యో గామానయత్తా

ఏవమహాభూతానీత్యత ఆహ—లోకాశ్చేతి. లోకశబ్దస్య మహాభూతేష్వరూఢత్వాత్ భౌతికా ఏవ లోకాః. నిర్వచనాచ్చేత్యాహ—తథాచేతి. 'అంభోమరీచిర్తరమాప' ఇతి సూత్రయిత్వా స్వయమేవ శ్రుతిర్వ్యాచిష్టే. పరేణ దివం దివః పరస్తాద్దివి ప్రతీష్ఠిత శ్చంద్రామ్భసా వ్యాప్తో యో లోకస్తదంభః అంతరిక్షం మరీచయః పృథివీ, మరో యా అధస్తాత్తా ఆప ఇతి. నను లోకసృష్టిరపీశ్వరాదేవాస్తు నేత్యాహ—లోకేతి. పురుషవిధో నరాకారః. ఆత్మా హిరణ్యగర్భః, ఆపీపీలికాభ్యః సర్వమసృజతేత్యర్థః. భూతానాం లోకానామిత్యర్థః. ప్రకరణాదపి లోకస్రష్టా ప్రజాపతిరిత్యాహ— ఐతరేయిణోఽపీతి. రేతః కార్యమితి యావత్. బ్రహ్మలింగాని ప్రజాపతౌ యోజయతి—ఆత్మశబ్దోఽపీత్యాదినా. కించ ప్రజాస్సృష్ట్యా తాః ప్రతిభోగార్థం గామానయల్లోకస్రష్టా తథాఽశ్వమానయత్ తాస్తు గవాశ్వప్రాప్త్యా నతృప్తాస్తతః పురుషశరీరే ఆసీతే తా అబ్రువన్ తృప్తాస్తస్మి ఇతి. ఆయం చ లోకవ్యవహారః స్రష్టాః ప్రజాపతిత్వే లింగమిత్యాహ—అపిచేతి. ఆత్మశబ్దస్య చిదాత్మని ముఖ్యత్వాత్ ముఖ్య

హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే, ఉత పరమాత్మేతి సందేహో, హిరణ్యగర్భ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆస్మిన్ సృష్టివాక్యే ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గృహీతిః గ్రహణం నాన్యస్య. ఇతరః యథా ఇతరేషు సృష్టివాక్యేషు 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇత్యాదిషు ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమ్, తద్వదత్రాపి. కుతః, ఉత్తరాత్

భ్యోఽశ్వమానయత్తాభ్యః పురుషమానయత్తా అబ్రువన్ని త్యేవంజా
తీయకో భూయాన్ వ్యాపారవిశేషో లోకీకేషు విశేషవత్స్వాత్మసు
ప్రసిద్ధ ఇహానుగమ్యతే. తస్మాద్విశేషవానేవ కశ్చిదిహాత్మా స్యాదిత్యేవం
ప్రాప్తే బ్రూమః, పరపవాత్తేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్, యథే
తరేషు సృష్టిశ్రవణేషు 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః'
ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణం, యథాచేతరస్తి లోకీకఆత్మ
శబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే తథేహాపి
భవితుమ్హతి. యత్ర తు 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యేవమాదౌ పురు
షవిధఇత్యేవమాదివిశేషణాంతరం శ్రూయతే భవేత్తత్ర విశేషవత
ఆత్మనో గ్రహణం, అత్ర పునః పరమాత్మగ్రహణానుగుణమేవ విశే
షణమప్యత్తరముపలభ్యతే 'స ఈక్షత లోకాన్నుసృజాఇతి స ఇమాన్
లోకానసృజతే' త్యేవమాది. తస్మాత్తస్యైవ గ్రహణమితి న్యాయమ్.

సూ. అన్వయాదితి చేతస్యైదవధారణాత్. ౧౭.

వాక్యాన్వయదర్శనాన్న పరమాత్మగ్రహణమితి పునర్యదుక్తం
తత్పరిహర్తవ్యమితి, అత్రోచ్యతే. స్యాదవధారణాదితి. భవేదుపపన్నం

గ్రహే బాధకాభావాదు త్తరస్యేక్షణాదేరనుకూలత్వాత్ పరమాత్మగ్రహణమితి
సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇతి. మహాభూతసృష్టిపూర్వకం లోకానసృజతేతి శ్రుతి
ర్వా్యఖ్యేయేతి భావః.

౧౭. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—అన్వయాదితి. 'ఆత్మా వా ఇద
మేకపివాగ్ర ఆసీ' దితి 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి చోపక్రమోపసంహారస్థాత్తబ్రహ్మ

'స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి' 'స ఇమాంట్లోకానసృజత' ఇతి ఈక్షణపూర్వక
ప్రస్తుత్యరూపోత్తరవిశేషణాదిత్యర్థః. తచ్చ విశేషణం పరమాత్మస్యేవ ముఖ్యత్వేన
శ్రుత్యంతరేష్వవగతమితి భావః.

పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—

లోకసృష్టివాక్యపర్యాలోచనయా హిరణ్యగర్భ ఏవ వాక్యాన్వయాత్ న పర
మాత్మగ్రహణం యుక్తమితి చేత్, అత్రాహ—పరమాత్మనఏవ గ్రహణం యుక్తం
స్యాత్. కుతః, అవధారణాత్ 'ఆత్మా వా ఇదమేక పివాగ్ర ఆసీత్' ఇతి సృష్టేః

పరమాత్మనభిహ గ్రహణం, కస్తాత్, అవధారణాత్ పరమాత్మగ్రహ
ణే హి ప్రాగుత్పత్తేరాత్తైకత్వావధారణమాంజసమవకల్పతే, అన్యథా
హ్యనాంజసం తత్పరికల్పేత. లోకసృష్టివచనం తు శ్రుత్యంతర
ప్రసిద్ధమహాభూతసృష్ట్యనంతరమితి యోజయిష్యామః, యథా 'తత్తే
జోఽసృజతే' త్యేతచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధవియద్వాయుసృష్ట్యనంతరమిత్య
యూయుజం ఏవమిహాపి. శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధో హి సమానవిషయో
విశేషః శ్రుత్యంతరేఽప్యవసంహర్తవ్యో భవతి. యోఽప్యయం వ్యా
పారవిశేషానుగమస్తాభ్యో గామానయదిత్యాదిః సోఽపి వివక్షితార్థా
వధారణానుగుణ్యేనైవ గ్రహీతవ్యః, న హ్యయం సకలః కథా
ప్రబంధో వివక్షిత ఇతి శక్యతే వక్తుం, తత్ప్రతిపత్తౌ పురుషార్థాభా
వాత్, బ్రహ్మత్త్వం త్విహ వివక్షితమ్. తథాహ్యంభఃప్రభృతీనాం
లోకానాం లోకపాలాదీనాం చాగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్యా కరణాని
కరణాయతనం చ శరీరముపదిశ్య సేవ సప్తా 'కథంన్విదం మదృతే
స్యా'దితి వీక్ష్య ఇదం శరీరం ప్రవివేశేతి దర్శయతి 'స ఏతమేవ
సీమానం విదాన్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యతే'తి పునశ్చ 'యది
వాచా భివ్యాహృతం యది ప్రాణేనాభిప్రాణిత'మి త్యేవమాదినా కరణ

శ్రుతిభ్యా మేకత్వావధారణప్రవేశాదిలింగైశ్చ లోక సృష్టృత్వాదిలింగబాధేన
ప్రత్యగ్బ్రహ్మ గ్రహ్యామితి భావః. స పరమేశ్వరః ఎతమేవ సీమానం మూర్ధ్నః కేశ
విభాగావసానం విదార్య చిద్రం కృత్వా వీతయా బ్రహ్మరంధ్రాభ్యయా ద్వారా లింగ
విశిష్టః ప్రవిష్టవానిత్యర్థః. మాం వినా యది వాగాదిభిః స్వస్వవ్యాపారః కృతః
అథ తదా కోఽహమితి త్వంపదార్థం విచార్య స్వయమేతమేవ శోధితమాత్మానం బ్రహ్మ
తతమం వ్యాప్తతమమపశ్యత్. త కారణోపశ్చాందసః. ప్రజ్ఞా చిదాత్మా. నేత్రం నీయ
తేఽనేనేతి నియామకం యస్య తత్ ప్రజ్ఞానేత్రం చిదాత్మనియమ్యమిత్యర్థః. ఉక్త

ప్రాగేకత్వావధారణస్య పరమాత్మనేవ సమంజసత్వాత్. తతశ్చ ఆత్మ శాఖాంత
రోక్తభూతసృష్టిరుపసంహర్తవ్యేత్యదోషః. ఇతి ప్రథమం పర్ణకమ్.

పూర్వోక్త వాక్యైక్యబలాత్ అర్థాదిపరత్వం పరిత్యజ్య విద్యైక్యమవాది, ఇహ
సూపక్రమభేదేన వాక్యభేదాద్విద్యైక్యం న స్యాత్ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేద
మాహ—“ఆత్మగృహీతిరితరపదుత్తరాత్”. ఆత్మ పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్దుతాను

వ్యాపారవివేచనపూర్వకం 'అథ కోఽహ'మితి వీక్ష్య 'సవతమేవ
పురుషం బ్రహ్మ తతమమవశ్య'దితి బ్రహ్మత్త్వత్వదర్శనమవధారయతి.
తథోపరిష్టాదపి 'ఏష బ్రహ్మైష ఇంద్ర ఏష ప్రజాపతి'రిత్యాదినా
సమస్తం భేదజాతం సహ మహాభూతైరనుక్రమ్య 'సర్వం తత్ ప్రజ్ఞా
నేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రో లోకః ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా
ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ'తి బ్రహ్మత్త్వత్వదర్శనమేవావధారయతి, తస్మాదిహాత్మ
గృహీతిరిత్యనవవాదమ్. అపరా యోజనా, ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్త
రాత్. వాజసనేయకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు
హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః'ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్య తస్యైవ సర్వసంగ
విముక్తత్వప్రతిపాదనేన బ్రహ్మత్త్వతామవధారయతి, తథా హ్యుప
సంహరతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో
బ్రహ్మ'తి. ఛాందోగ్యే తు 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీ
య'మిత్యంతరేణైవాత్మశబ్దముపక్రమ్య ఉదర్యే 'స ఆత్మా తత్త్వమ
సీ'తి తాదాత్మ్యముపదిశతి, తత్ర సంశయః, తుల్యా త్వం కిమనయో
రామ్నా నయోస్సాదతుల్యార్థత్వం వేతి. అతుల్యా త్వమితి తావత్
ప్రాప్తం అతుల్యత్వాదామ్నా నయోః, న హ్యమ్నా వైషమ్యే సత్యర్థ

వ్యాఖ్యానే గుణోపసంహారస్యాస్ఫుటత్వాన్న పాదసంగతిరితి మత్స్వైవ వ్యాఖ్యానాం
తరమాహ—అపరేతి. ఉదర్క ఉపసంహారః. సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యా
త్సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే సత్తాసామాన్యేబ్రహ్మత్త్వసంపదుపాస్తిః
ఛాందోగ్యే వాజిశ్రుతో నిర్గుణవిద్యేతి భేదాన్నిధో గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే తూథ
యత్ర నిర్గుణవిద్యైక్యాదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. పదానాం జాతౌ శక్తిగ్రహాత్ప
చ్ఛబ్దోఽపి సత్తాజాతివాచీత్యుపక్రమస్య నిశ్చితార్థత్వాదసంజాతవిరోధ్యుపక్రమబలేన
తాదాత్మ్యోపదేశః సంపత్తిపరతయా నేయ ఇతి పూర్వపక్షనిష్కర్షః. పూర్వత్ర
వాక్యైక్యాదర్థాదిపరత్వం త్యక్త్వా విద్యైక్యముక్తం, ఇహ తు సదాత్మశబ్దాభ్యాం
జాత్యాత్మవాచిభ్యాముపక్రమభేదాద్వాక్యభేదే సతి విద్యాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణ

పసంహారః, సిద్ధాంతే తదభేదాత్తదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః బృహదారణ్యకే
'కతమ ఆత్మా' ఇత్యాత్మశబ్దేన ఉపక్రమ్య 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా' ఇత్యాత్మ
శబ్దేన ఉపసంహృతమ్; ఛాందోగ్యే తు 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇతి వినై

సామ్యం యుక్తం ప్రతిపత్తుమ్, ఆమా నతంత్ర త్వాదర్థపరిగ్రహస్య. వాజసనేయకే చాత్తశబ్దోపక్రమాదా తత్త్వోపదేశ ఇతి గమ్యతే, ఛాందోగ్యే తూపక్రమవిపర్యయాదుప శవిపర్యయః. నను చ ఛాందో గానామప్యస్తుదర్శే తాదాత్మ్యోపదేశ ఇత్యుక్తం, సత్యముక్తముప క్రమతంత్ర త్వాదుపసంహారస్య తాదాత్మ్యసంపత్తిస్సేతి మన్యతే, తథా ప్రాప్తేఽభిధీయతే. ఆత్మగృహీతిః 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్ర. ఛాందోగానామపి భవితుమర్హతి ఇతరవత్, యథా 'కతమ ఆత్మే' త్యత్ర. వాజసనేయినామాత్మగృహీతిస్తథైవ కస్తాత్, ఉత్తరాత్తా దాత్మ్యోపదేశాత్. అన్వయాదితి చేత్, స్యాదవధారణాత్. యదుక్త ముపక్రమాన్వయాదుపక్రమే చాత్తశబ్దశ్రవణాభావాత్, నాత్మగృ హీతిరితి తస్య కః పరిహార ఇతి చేత్, సోఽభిధీయతే. స్యాదవధారణా దితి. భవేదుపపన్నేహాత్మగృహీతిః అవధారణాత్, తథాపి 'యేనా శ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతం అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మిత్యేకవిజ్ఞా నేన సర్వవిజ్ఞానమవధార్య తత్సంపిపాదయిషయా సదేవేత్యాహ, తచ్చాత్మగృహీతౌ సత్యాం సంపద్యతే, అన్యథా హి యోఽయం ముఖ్య ఆత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి నైవ సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత. తథా

సంగతిః. న చాత్తశబ్దో జాతివాచకః ఆత్మవ్యక్తైక్యాజ్ఞాత్యభావాత్ కింతు సర్వాం తరవస్తువాచకః కల్పితజాతివాచిత్యేఽప్యుపక్రమభేదస్సస్ఫుట ఏవ సత్తాత్వత్వయోర్భేదా దితి మంతవ్యం. సిద్ధాంతయతి—తథేత్యాదినా. ఉపక్రమాన్వయాదితి. ఉపక్రమా ధీనత్వాదుపసంహారస్యేత్కర్థః. తచ్చావధారణం సత్పదేనాత్మగృహీతౌ సతాం యుజ్యత ఇత్యాహ—తచ్ఛేతి. సదేకమేవేత్యవధారణం, అనేన జీవేనాత్మనేతి స వ తాకర్తృకో జీవస్యాత్తశబ్దేన పరామర్శః, సుప్తా జీవః సతా సంపన్నో భవతి కథనం భూయ ఏవ మాహ భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వీతి పరిచోదనా సదితి పదేన సత్తా శ్రయ ఉచ్యతే న జాతిమాత్రం, కర్తృవాచిశతృప్రత్యయాంతత్వాత్. తథాచోప క్రమే సత్తాశ్రయసామాన్యోక్తౌ కశ్చాశ్రయ ఇత్యాకాంతాయాం వాక్యశేషా

వాత్తశబ్దం సన్తాత్ర త్వేనోపక్రమ్య 'స ఆత్మా తత్త్వమసి' ఇతి ఉపసంహృతమ్. తత్ర కిమ్ అనయోర్వాక్యయోస్తుల్యార్థత్వమ్, ఉత భిన్నార్థత్వమితి సంశయే, భిన్నార్థత్వ మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఛాందోగ్యే సత్పదేన ఆత్మన ఏవ గృహీతిః గ్రహ

ప్రాగుత్పత్తేరేకత్వావధారణం జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామర్శః, స్వాపా
వస్థాయాం చ తత్స్వభావసంపత్తికథనం పరిచోదనాపూర్వకం చ
పునః పునః 'తత్త్వమసీ'త్యవధారణమితి సర్వమేతత్తాదాత్మ్యప్రతిపాద
నాయామేవావకల్పతే న తాదాత్మ్యసంపాదనాయామ్. న చాత్రోప
క్రమతంత్రతోపన్యాసో న్యాయ్యః, న హ్యుపక్రమే ఆత్మత్వసంకీర్తన
మనాత్మత్వసంకీర్తనం వాఽస్తి, సామాన్యోపక్రమశ్చ న వాక్యశేష
గతేన విశేషేణ విరుద్ధ్యతే విశేషాకాంక్షిత్యాత్ సామాన్యస్య, సచ్ఛ
బ్దార్థోఽపిచ పర్యాలోచ్యమానో న ముఖ్యాదాత్మనోఽన్యస్సంభవతి,
అతోఽన్యస్య వస్తుజాతస్వారంభణశబ్దాదిభ్యోఽన్యతతోపపత్తేః ఆ
మ్నానవైషమ్యమపి నావశ్యమర్థవైషమ్యమావహతి, ఆహర పాత్రం
పాత్రమాహ రేత్యాదిష్వర్థసామ్యేఽపి తద్దర్శనాత్. తస్మాదేవంజాతీయ
కేషు వాక్యేషు ప్రతిపాదనప్రకారభేదేఽపి ప్రతిపాద్యార్థాభేద ఇతి
సిద్ధమ్.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

దాత్తేతి నిశ్చయత ఇత్యాహ—నచేతి. సచ్ఛబ్దస్యాత్తానాత్మసాధారణ్యముపేతోక్తం
తదపి నాస్తి ఆకాశపదవత్ సత్పదస్య పృక్తివాచిత్యాత్ వ్యక్తేశ్చ బాధాయోగాచ్చి
దాత్తేవేతి న వాజిఘండోగయోరుపక్రమవైషమ్యమిత్యాహ—సచ్ఛబ్దేతి. వైషమ్య
ముపేత్యాప్యాహ—ఆమ్నానేతి. వాజివాక్యే త్వమర్థస్య తదర్థపర్యంతస్య లక్ష్యస్య
ప్రతిపాదనం ఛాందోగ్యవాక్యే తు తదర్థస్య త్వమర్థపర్యంతస్య ప్రతిపాదనమితి
ప్రకారభేదేఽపి వాక్యార్థైశ్చాన్యైశ్చైక్యమితి ఫలితమాహ—తస్మాదితి.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

ణమ్; ఇతరపత్ బృహదారణ్యకే ఆత్మపదేన ఆత్మగృహణపత్. కుతః, ఉత్తరాత్
'స ఆత్మా' ఇత్యుపసంహారబలాత్. అత ఉభయత్ర తుల్యార్థత్వమిశ్యర్థః.

'అన్వయాదితి చేత్స్యోదవధారణాత్'—నను ఉపసంహారబలాత్ సత్పదేన
ఆత్మగృహీతిరిత్యసంగతమ్, ఉపసంహారస్యోపక్రమాన్వయాత్ ఉపక్రమపరతంత్రత్వా
దితి చేత్తత్రాహ—సత్పదేన ఆత్మగృహీతిర్యుక్తా స్యాత్. కుతః, 'సదేవ' ఇత్యద్వితీ
యత్వావధారణాత్ ఇత్యర్థః ఇతి ద్వితీయం వర్ణకమ్.

సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧౮.

ఛందోగా వాజసనేయినశ్చ ప్రాణసంవాదే శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమామ్నాయ తస్యైవాపో వాస ఆమనంతి. అనంతరం చ ఛందోగా ఆమనంతి 'తస్మాద్వా ఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్ఛోపరిష్టా చ్చాద్భిః పరిదధతీ'తి. వాజసనేయినస్తామనంతి 'తద్విద్వాంసశ్శ్రోత్రి యా అశిష్యంత ఆచామంత్యశిత్వాచాచామంతి ఏతమేవ తదనమ నగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే 'తస్మాదేవం విశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవతదనమనగ్నం కురుతే'ఇతి. తత్ర చాచమనమనగ్న తాచింతనం చ ప్రాణస్య ప్రతీయతే. తత్కిముభయమపి విధీయతేఉతా చమనమేవ ఉతానగ్నతాచింతనమేవేతి విచార్యతే. కిం తావత్

౧౮. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్—'మే కిమన్నం కిం వాస' ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః 'యదిదం కించాశ్వభ్యఆశకునిభ్యస్తత్తేఽన్నమాపో వాస' ఇతి సర్వం ప్రాణిభిర్భుజ్యమానం యదిదం ప్రసిద్ధం శ్వాదిపర్యంతమన్నం తత్ప్రాణస్య తవాన్నం ఆపఃచాచ్ఛదనమిత్యుపాసకేన చింతనీయమిత్యర్థః. శాఖాద్వయేఽప్యవిశేషశ్రుతి భేదమాహ—అనంతరం చేతి. తస్మాదపాం ప్రాణవస్త్రత్వాదశిష్యంతోఽశనం కుర్వంతః శ్రోత్రియా ఏతక్కుర్వంతి, కిం తత్, భోజనాత్పుర్వం ఊర్ధ్వం చాచామంతీతి యత్తదద్భిః ప్రాణం పరిదధత్యాచాచ్ఛదయంతీత్యర్థః. పూర్వోత్తరాచమనసంబంధినీష్వపు ప్రాణవాసస్తవచింతనరూపమనగ్నతాధ్యానం కార్యమితి భావః. తత్తస్మాదిత్యుక్తార్థం యతః పూర్వే విద్వాంసోఽశనాత్ప్రగూర్ధ్వం చాచామంత ఏతమేవానం ప్రాణం తత్తే నాచమనేనానగ్నమాచాచ్ఛదితం కుర్వంతో మన్యంతే చింతయంతి, తస్మాదేవం విదిదాసీం నోఽప్యుపాసక ఏవం కుర్యాదితి వాజిశ్రుత్యర్థః. అత ఉభయోరప్యపూర్వత్వాత్సం గ్రహణమాహ—తత్కిమితి. సందిగ్ధతదుపక్రమస్య, వాక్యశేషాన్నిర్ణయపదాచామంతీతి పదస్య విధిత్వసందేహే ఆచామేదితి వాక్యశేషాన్నిధిత్వనిర్ణయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. జ్ఞానసాధనోపాసనాంగవిధివిచారత్వాత్పాదసంగ

పూర్వత్ర సందిగ్ధసదుపక్రమస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయపత్ 'ఆచామంతి' ఇతి వర్తమానాపదేశస్య విధిత్వసందేహే, 'ఆచామేత్' ఇతి వాక్యశేషాత్ విధిత్వనిర్ణయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేన ఆపూర్వస్యాచమనస్య విధేయత్వా

ప్రాప్తముభయమపి విధీయత ఇతి. కుతః, ఉభయస్యాప్యవగమ్యమాన త్వాత్. ఉభయమపి చైతదపూర్వత్వాద్విధ్యర్హమ్, అథవాచమన మేవ విధీయతే, విస్పష్టా హి తస్మిన్ విధివిభక్తిః, 'తస్మాదేవం విదశిష్య న్నాచామేదశిత్వాచా చామే' దితి తస్మైవ స్తుత్యర్థమనగ్నతా సంకీర్తనమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాచమనస్య విధేయత్వముపపద్యతే, కార్యాఖ్యానాత్, ప్రాప్తమేవ హీదం కార్యత్వేనాచమనం ప్రాయ త్యర్థం స్మృతిప్రసిద్ధమన్వాఖ్యాయతే. నన్వియం శ్రుతిస్తస్యాః స్మృతే ర్హ్యులం స్యాత్, నేత్యుచ్యతే. విషయనానాత్వాత్. సామాన్యవిషయా హి స్మృతిః పురుషమాత్రసంబద్ధం ప్రాయత్యర్థమాచమనం ప్రాప యతి, శ్రుతిస్తు ప్రాణవిద్యాప్రకరణపరితా తద్విషయమేవాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్. న చ భిన్నవిషయయోః శ్రుతిస్త్యత్యోర్హ్యుల మూలిభావోఽవకల్పతే, న చేయం శ్రుతిః ప్రాణవిద్యాసంయోగ్య

తిర్బోధ్యా. పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేనాపూర్వాచమనం విహితమన్యత్రోపసం హర్తవ్యమితి ఫలం, సిద్ధాంతే తస్యావిధేయత్వాత్ నాంగత్వేనోపసంహార ఇతివివేకః. ఉభయవిధానే వాక్యభేదస్సవిద్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ—అథవేతి. ప్రశస్తం హీదమాచమనం యస్మాదనేన ప్రాణమనగ్నం మన్యంత ఇతి స్తుతిః. ప్రసిద్ధానువాదేనా ప్రసిద్ధం విధేయమితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. ప్రయతస్య ప్రయత్నపతో భావః ప్రాయత్యం శుద్ధిస్తదర్థమిత్యర్థః. స్మృత్యా శుద్ధ్యర్థం కార్యత్వేన విహితసకల కర్తాంగతయా ప్రాప్తాచమనానువాదేనాపూర్వమనగ్నతాధ్యానమేవ విధీయత ఇతి సూత్రార్థః. స్మార్తమాచమనం శ్రుత్యా నానూద్యతే కింతవనయా శ్రుత్యా విహితం స్మృత్యాఽనూద్యత ఇతి శంకతే—నన్వితి. శ్రుతిస్త్యత్యోరనయోర్న మూలమూలి భావః భిన్నవిషయత్వాదితి పరిహరతి—నేతి. 'ద్విజో నిత్యముపస్మృతే' దిత్వాద్యా స్మృతిః. ఆచమనాంతరవిధిముపేత్య మూలమూలిత్వం నిరస్తం సంప్రతి విధిరసిద్ధ ఇత్యాహ—న చేయం శ్రుతిరితి. అతఏవేతి. ఆచమనవిధ్యభావాదేవేత్యర్థః. అతోఽపు

తస్యాన్యత్ర ప్రాణవిద్యాయాముపసంహారః, సిద్ధాంతే తు అనుపసంహార ఇతి ఫల భేదః. బృహదారణ్యకచ్ఛాందోగ్యయోరుభయత్ర 'ఏవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేశమేవ తదనమనగ్నం కరుతే' ఇతి శ్రూయతే. తత్రాచమనమనగ్నతా చింతనం చ ప్రతీయతే; తత్త్రోభయవిధానే వాక్యభేదభయదేశమేవ విధేయః;

పూర్వమాచమనం విధాన్యతీతి శక్యమాశ్రయితుం, పూర్వవైవ
పురుషమాత్రసంయోగిన ఆచమనస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్,
అతఏవ చ నోభయవిధానం, ఉభయవిధానే చ వాక్యం భిద్యేత.
తస్మాత్ ప్రాప్తమేవాశిశిషతామశితవతాం చోభయత ఆచమనమ
సూద్య 'ఏతమేవ తదనమగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే' ఇతి ప్రాణస్యా
నగ్నతాకరణసంకల్పోఽనేన వాక్యేనాచమనీయాస్వప్నప్రాణవిద్యా
సంబంధిత్యేనాపూర్వ ఉపదిశ్యతే. న చాయమనగ్నతావాద ఆచమన
స్తుత్యర్థ ఇతి న్యాయ్యం, ఆచమనస్యావిధేయత్వాత్, స్వయం చాన
గ్నతాసంకల్పస్య విధేయత్వప్రతీతేః. న చైవంసత్యేకస్యాచమనస్యో
భయాన్తతాఽభ్యుపగతా భవతి, ప్రాయత్యర్థతా పరిధానార్థతా చేతి
క్రియాంతరత్వాభ్యుపగమాత్, క్రియాంతరమేవహ్యచమనం నామ
ప్రాయత్యర్థం పురుషస్యాభ్యుపగమ్యతే, తదీయాస్వప్న వాసస్సంక
ల్పనం నామక్రియాంతరమేవ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత
ఇత్యనవద్యమ్. అపిచ 'యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకృమిభ్య
ఆకీటపతంగేభ్యస్తతేఽన్న'మిత్యత్ర తావన్న సర్వాన్నాభ్యవహార
శోచ్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, అశబ్దత్వాదశక్యత్వాచ్చ, సర్వం తు
ప్రాణస్యాన్న మితీయమన్న దృష్టిశోచ్యతే. తత్సాహచర్యాదాపో వా
స ఇత్యత్రాపి నాపామాచమనం చోద్యతే, ప్రసిద్ధాన్వేవాచమనీయా

ప్రాణవాసస్తద్వధ్యానాఖ్యః సంకల్పః ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధీయత ఇత్యాహ—
శస్తాదితి. స్వయం చేతి ఆపూర్వత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యర్థం వినియక్తస్యాచమనస్య ప్రాణా
చ్ఛాదనార్థత్వం విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ—న చైవం సతీతి. ఆచమనస్యాచ్ఛాదనార్థత్వ
మసిద్ధమిత్యర్థః. కించ యథా పూర్వవాక్యే ప్రాణస్య సర్వాన్నతాధ్యానమంగం విహితం
తథాత్రాప్యప్నవాసోధ్యానం విధీయతే, అన్యథాచమనవిధౌ పూర్వత్ర ధ్యానవిధిరుత్త
రత్రక్రియావిధిరిత్యర్థవైశసం స్యాదిత్యాహ—అపిచేతి. భక్షయేదితి శబ్దాభావా
చ్ఛాద్యన్నస్య సర్వస్య మనుష్యేణోపాసకేన భోక్తుమశక్యత్వాచ్చ న పూర్వ

తదేకం కిమాచమనమ్, ఉతానగ్నతాచింతనమితి సంశయే, ఆచామనమితి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు—అనగ్నతాచింతనమేవాపూర్వం ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధేయమ్, నాచ

స్వప్న పరిధానదృష్టిశోచద్యతఇతి యుక్తమ్. న హ్యర్థవైశసం సంభ
వతి. అపిచాచామంతీతి వర్తమానాపదేశిత్యాన్నాయం శబ్దో విధి
క్షమః. నను మన్యంతఇత్యత్రాపి సమానం వర్తమానాపదేశిత్వం, సత్య
మేవమేతత్, అవశ్యం విధయేత్వన్యతరస్తి వాసః కార్యాఖ్యానా
దపాం వాసస్సంకల్పనమేవాపూర్వం విధీయతే నాచమనం పూర్వవద్ధిత
దిత్యుపపాదితమ్. యదప్యుక్తం విస్పష్టాచాచమనే విధివిభక్తిరితి, తదపి
పూర్వవత్త్వేనైవాచమనస్య ప్రత్యుక్తం, అతఏవాచమనస్యావిధిత్సి
తత్వాదేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత ఇత్యత్రైవ
కాణ్వాః పర్యవస్యంతి నామనంతి తస్మాదేవంవిదిత్వాది. తస్మాన్తాధ్యంది
నానామపి పా.రే ఆచమనానువాదేన ఏవంవిత్త్వమేవ ప్రకృతప్రాణ
వాసోవిత్త్వం విధీయతఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. యోఽప్యయమభ్యుపగమః
క్వచిదాచమనం విధీయతాం క్వచిద్వాసో విజ్ఞానమితి సోఽపి న సాధుః,
ఆసో వాస ఇత్యాదికాయా వాక్యప్రచృత్తేస్సర్వత్రైవైకరూప్యాత్.
తస్మాద్వాసో విజ్ఞానమేవేహ విధీయతే నాచమనమితి న్యాయ్యమ్

ఇతి నవమాధికరణమ్.

వాక్యే క్రియావిధిరిత్యర్థః. ఇతశ్చాచమనమత్ర న విధేయమిత్యాహ—అపిచేతి.
అనగ్నం మన్యంతఇత్యత్ర వాసస్త్వధ్యానమపి న విధేయం దోషసామ్యాదితి శంకతే—
నన్వీతి. ఉభయోరప్యనువాదత్వే వైఫల్యాదవశ్యమేకానువాదేనైకం విధేయం తచ్చ
విధేయం వాసోధ్యానమేవ వాసఃకార్యస్యానగ్నత్వస్యాఖ్యానాదపూర్వత్వాచ్చేతి
సమాధానార్థః. పూర్వవదితి స్మృత్యా ప్రాప్తమిత్యర్థః. ఆచామేదితి న విధిః కింతు
విష్ణురుపాంశు యష్టవ్య ఇతి వదనువాదఇత్యత్ర లింగమాహ—అతఏవేతి. ‘తస్మాదేవం
విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామే’ దితి వాక్యస్యావిధిత్యై కాణ్వైరవతనం లింగ
మిత్యర్థః. తర్హి పాఠబలాన్తాధ్యందినే ఆచమనవిధిః కాణ్వే ధ్యానవిధిరితి కస్యచిన్తనం
నిరాకరోతి—యోఽపీతి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

మనమ్. కుతః, కార్యాఖ్యానాత్ ‘ద్విజ్ఞో నిత్యముపస్మృశేత్’ ఇత్యాదినా స్మార్త
విధినా సకలానుష్ఠానాంగత్వేన శుభ్యర్థం కార్యస్యాచమనస్య ప్రాణవిద్యాయామపి విధి
ప్రాప్తస్యాఖ్యానాదనగ్నతావిధానార్థ మనువాదాదిత్యర్థః.

సూ. సమానపవం చాభేదాత్. ౧౯.

వాజసనేయశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యనామాంకితా విద్యా విజ్ఞాతా, తత్ర చ గుణాశ్శూన్యంతే 'స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూప'మిత్యేనమాదయః. తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునః పత్యతే 'మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యస్తస్మిన్నంతర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించే'తి. తత్ర సంశయః, కిమియమేకా విద్యాఽగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకయోర్ద్వయోపసంహారశ్చ, ఉత ద్వే ఇమే విద్వే గుణానుపసంహారశ్చేతి. కిం తావత్ ప్రాప్తం విద్యాఽభేదో గుణవ్యవస్థా చేతి, కుతః, పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్ భిన్నాసు హి శాఖాస్వధ్యేత్యవేదిత్యభేదాత్

౧౯. సమానపవం చాభేదాత్. శాండిల్యేన దృష్టా తన్నామ్నాంకితా విద్యా అంతర్హృదయే వ్రీహ్యదివత్సాత్త్వస్థితీత్యర్థః. అభ్యాసప్రత్యభిజ్ఞానాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. గుణానుపసంహారోపసంహారా పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, పూర్వప్రాప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాధ్యానవిధిరుక్తః 'ఇహ త్వేకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్య విధిత్వమన్యస్యానువాదకత్వమన్యనిశ్చయాత్ ద్వయోరపి విద్యావిధిత్వమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—కింతావదితి. యత్పునరుక్తం తద్విద్యాంతరమితి న వ్యాప్తిః ప్రాణపంచాగ్నియదివిద్యాసు వ్యభిచారాదిత్యాశంక్య శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధేత్యుక్తమిత్యాహ—భిన్నాస్వితి. యథాఽగ్నిహోత్రవాక్యే కర్త

పూర్వప్రప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాచింతనం విధేయమిത്യుక్తమ్; ఇహ తు ఏకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్యానువాదకత్వమన్యస్య విధాయకత్వమితి అనిశ్చయాదుభయోరపి స్వనికటస్థగుణవిశిష్టవిధాయకత్వమితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యయోరేభేదాత్ గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే విద్వైక్యాత్ గుణోపసంహార ఇతి ఫలభేదః. వాజసనేయశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యవిద్యా శ్రూయతే—'స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూప' ఇత్యాదినా. తత్రైవ బృహదారణ్యకే పునః నైవ శ్రూయతే—'మమనోయోఽయం

పానరు క్త్యపరిహారమాలోచ్య విద్యైకత్వమధ్యవసాయ ఏకత్రాతిరిక్తా
 గుణా ఇతరత్రోపసంప్రాయంతే ప్రాణసంవాదాదిష్విత్సక్తమ్. ఏకస్యాం
 పునశ్శాఖాయామధ్యేత్యవేదిత్యభేదాభావాదశక్యపరిహారే పానరుక్త్యే
 న విప్రకృష్టదేశస్థైకా విద్యా భవితుమర్హతి నచాత్రైకమామ్నానం
 విద్యావిధానార్థమపరం గుణవిధానార్థమితి విభాగస్సంభవతి. తదా
 హ్యతిరిక్తా ఏవ గుణా ఇతరత్రేతరత్ర చామ్నాయేరన్ అసమానాః
 సమానా అపిత్వాభయత్రామ్నాయంతే మనోమయత్వాదయః, తస్మా
 న్నాన్యోన్యం గుణోపసంహారిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమహే—యథా
 భిన్నాసు శాఖాసు విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చ భవతి ఏవమేకస్యా
 మపి శాఖాయాం భవితుమర్హతి ఉపాస్యాభేదాత్, తదేవ హి బ్రహ్మ
 మనోమయత్వాదిగుణకముభయత్రాప్యపాస్యమభిన్నం ప్రత్యభిజానీ
 మహే, ఉపాస్యం చ రూపం విద్యాయాః, న చ విద్యమానే రూపా
 భేదే విద్యాభేదమధ్యవసాతుం శక్నుమః, నాపి విద్యాభేదే గుణ
 వ్యవస్థానమ్. ననుపానరుక్త్యప్రసంగాద్విద్యాభేదోఽధ్యవసితః, నేత్యు
 చ్యతే, అర్థవిభాగోపపత్తేః, ఏకంహ్యమ్నానవిద్యావిధానార్థం అపరం
 గుణవిధానార్థమితి న కించిన్నోపపద్యతే. న న్వేనం సతి యదపరితమగ్ని

విధిః, 'దధ్నా జుహోతీ'తి వాక్యే గుణవిధిస్తథాత్రాప్యస్తు న విద్యాభేద ఇత్యా
 శంక్యాహ—న చాత్రైకమితి. ఉక్తగుణానాం పునరుక్తిర్వృథా స్యాత్ ఆతోఽభ్యా
 సాద్విద్యాభేదః ప్రయాజభేదవదితి భావః. ఉక్తగుణోక్తిర్న వృథా కలిషయగుణ
 విశిష్టోపాస్యాభేదప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వాదత ఉపాస్యరూపాభేదాత్ భిన్నశాఖాస్వివ
 సమానశాఖాయామపి విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి—యథేతి. సాత్రశ్చ
 కారోఽప్యర్థో వ్యాఖ్యాతః. యత్ర బహవో గుణాశ్చుతాస్తత్ర ప్రధానవిధిరన్య

పురుషో భాః సత్యః' ఇతి. తత్ర కిమ్ అగ్నిరహస్యబ్రహ్మదారణ్యకస్థయోర్విద్యయో
 ర్భేదః, ఉతైక్యమితి విశయే, అనయోర్విద్యయోర్భేద ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంత
 స్తు—యథా భిన్నాసు శాఖాసు విద్యైక్యం గుణోపసంహారశ్చ భవతి, ఏవం సమానే
 చ సమానాయామపి శాఖాయాం భవितుం యుక్తమ్. కుతః, అభేదాత్ ఉపాస్యస్య
 మనోమయత్వాదిగుణకస్యోభయత్రాప్యభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. ఏవం చ అగ్ని

రహస్యేతదేవ బృహదారణ్యకే పఠితవ్యం 'స ఏష సర్వస్యే శానః' ఇత్యాది. యత్తు పఠితమేవ మనోమయత్వాది తన్న పఠితవ్యం, నైష దోషః, తద్బలేనైవ ప్రదేశాంతరపఠితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సమానగుణా మ్నా నేన హి విప్రకృష్టదేశాం శాండిల్యవిద్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యా మీశానత్వాద్యుపదిశ్యతే, అన్యథా హి కథం తస్యా అయం గుణవిధి రభిధీయతే. అపిచాప్రాప్తాంశోపదేశేనార్థవతి వాక్యే సంజాతే ప్రాప్తాం శపరామర్శస్య నిత్యానువాదతయా ప్యుపపద్యమానత్వాన్న తద్బలేన ప్రత్యభిజ్ఞోపేక్షితుం శక్యతే. తస్మాదత్ర సమానాయామపి శాఖా యాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చేత్యుపపన్నమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సూ. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి. ౨౦.

బృహదారణ్యకే 'సత్యం బ్రహ్మే' త్యుపక్రమ్య 'తద్యత్సత్య మసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్తండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్పురుషః' ఇతి తస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణోఽధిదైవతమధ్యాత్మం చాయతనవిశేషముపదిశ్య వ్యాహృతిశరీరత్వం చ సంపాద్య ద్వే ఉప త్రతదనువాదేన గుణవిధిరితి నిశ్చయాదగ్నిరహస్యే ప్రధానవిధిరుత్తరత్ర గుణవిధిరితి విభాగః—ఇతి దశమాధికరణమ్.

౨౦. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి. సత్ భూతత్రయం, త్యత్ వాయ్వాకా శాత్తకం, సత్యం పరోక్షభూతాత్తకం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మోపక్రమ్య, తదుక్తం 'యత్సత్యం తత్స యోఽసావాదిత్యః కిం మండలం న తత్ర స్థానే పురుషః కరణాత్తస్య ఏవాధ్యాత్మమక్షిస్థానస్థ' ఇత్యుపదిశ్య తస్య 'భూరితి శిరో భువ ఇతి బాహూ రహస్యే విద్యాం విధాయ బృహదారణ్యకే తదనువాదేన సర్వేశానత్వాదయో గుణాః విధీయంతే ఇతి ఉభయత్ర శాండిల్యవిద్యైక్యమితి సిద్ధమ్.

పూర్వేణ దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామద్వయానుష్ఠానమ్, సిద్ధాంతే యథా శ్రుత్యే కైకనామానుష్ఠానమితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే సత్యవిద్యాయామాధిదైవికపురుషస్యాదిత్యస్యాహరిత్యేతన్నామధ్యానాయోపదిష్టమ్, ఆధ్యాత్మికస్య త్వక్షిపురుష

నిషదావాదిశ్యేతే, తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం, తస్యోపనిషదహ
మిత్యధ్యాత్తమ్. తత్ర సంశయః—కిమవిభాగేనైతే ఉభే అప్యుపనిష
దాపుభయత్రానుసంధాతవ్యే ఉత విభాగేనైకాధిదైవతమేకాధ్యాత్త
మితి. తత్ర సూత్రేణైవోపక్రమతే యథా శాండిల్యవిద్యాయాం
విభాగేనాప్యధీతాయాం గుణోపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేవం
జాతీయకే విషయే భవితుమర్హతి ఏకవిద్యాభిసంబంధాత్, ఏకా
హీయం సత్యవిద్యాఽధిదైవమధ్యాత్తం చాధీతా ఉపక్రమాభేదా
ద్వ్యతిషక్తపాఠాచ్చ. కథం తస్యాముదితోధర్మస్తస్యామేవ న స్యాత్,
యోహ్యచార్యేకశ్చిదనుగమనాదిరాచారశ్చోదితః సగ్రామగతేఽరణ్య
గతే చతుల్యవదేవ భవతి. తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర
ప్రాప్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధతే—

స్వరితి పాదా'వితి వ్యాహృతిరూపం శరీరముక్త్వా ద్వే ఉపనిషదౌ రహస్య
దేవతా నామనీ ఉపదిశ్యేతే తస్యాదిత్యమండలస్థస్యాహరితి ప్రకాశకత్వాత్
తస్యాక్షీస్థస్యాహమితి నామ ప్రత్యక్త్వాదితీదం నామద్వయం విషయః తత్ర
నామిన స్సత్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ స్థానభేదోక్తేశ్చ సంశయ
మాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామ ద్వయానుష్ఠానం సిద్ధాంతే యథా
శ్రుత్యైకైకనామానుష్ఠానమితి ఫలం. దృష్టాంతసంగత్యా. పూర్వపక్షసూత్రం
వ్యాచక్షే—యథేతి. యథా విద్యైక్యాదుపసంహారఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేకవిద్యాయా
ముపసంహారో భవితుమర్హతీత్యర్థః. సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమాభేదస్తావేతాపక్ష్యా
దిత్యస్థపురుషావనోన్యస్తిః ప్రతిష్ఠితౌ, ఆదిత్యరశ్మినాం చక్షుషి చక్షుషశ్చాదిత్యే
ప్రతిష్ఠానాదితి వ్యతిషక్తపాఠో మిథస్సంశ్లేషపాఠస్తాభ్యాం విద్యైక్యసిద్ధిః, విద్యై
శ్యేఽపి కిం స్యాత్తత్రాహ—కథమితి. విద్యైశ్యేఽపి స్థానభేదాదుపనిషదోరసంకరస్సాన్వి
దిత్యాశంకాం దృష్టాంతేన పరిహరతి—యో హీతి.

స్యాహమిత్యేతన్నామేతి. తత్ర కిమస్యాం సత్యవిద్యాయాం నామ్నోః వ్యవస్థయా
ధ్యానం కర్తవ్యమ్, ఉత నామద్వయస్య ప్రతిస్థానం ధ్యానమితి సంశయే, యథా
శాండిల్యవిద్యాయామేకశాఖాయాం విభాగేనాధీతాయామేకవిద్యాత్వసంబంధా
దనోన్యం గుణోపసంహారః పూర్వముక్తః, ఏవమన్యత్రాపి సత్యవిద్యాయాం భవितుం
యుక్తమ్, ఏకవిద్యాత్వసంబంధాదితి పూర్వః పక్షః.

సూ. న వా విశేషాత్. ౨౧.

నై వోభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః, కస్తాద్విశేషాత్, ఉపాసన
స్థానవిశేషోపనిబంధాదిత్యర్థః. కథం స్థానవిశేషోపనిబంధ ఇతి, ఉచ్యతే,
'యఏషఏతస్మిన్తండలేపురుషః' ఇతి హ్యధిదైవికం పురుషం ప్రకృత్య
తస్యోపనిషదహరితి శ్రావయతి 'యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్పురుషః' ఇతి
చాధ్యాత్మికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహమితి-తస్యేతిచైత
త్సన్నిహితాలంబనం సర్వనామ తస్మాదాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణై
వై తే ఉపనిషదాపుషదిశ్యేతే కుతఉభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః. నన్వేక
ఏవాయమధిదైవతమధ్యాత్మ్యం చ పురుషః, ఏకస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణః
ఆయతనద్వయప్రతిపాదనాత్. సత్యమేవమేతత్, ఏకస్యాపి త్వవస్థా
విశేషోపాదానేనోపనిషద్విశేషోపదేశాత్ తదవస్థస్యైవ సా భవितు
మర్హతి. అస్తి చాయం దృష్టాంతః సత్యస్యాచార్యస్వరూపానపాయే
యదాచార్యస్యాసీనస్యానువర్తనముక్తం న తత్తిష్ఠతో భవతి, యచ్చ
తిష్ఠత ఉక్తం న తదాసీనస్యేతి గ్రామారణ్యయోస్త్యాచార్యస్వరూపా
నపాయాత్ తత్స్వరూపానుబద్ధస్య చ ధర్మస్య గ్రామారణ్యకృత

౨౧. నామైక్యాన్నామసంకరో యుక్తః, తథాచాక్షిస్థోఽహరితి నామవాక్
సత్యబ్రహ్మత్వాదాదిత్యస్థవదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి—నవేతి.
నామ్నోరుపాసనస్థానవిశిష్టసంబంధిత్యాదిత్యర్థః. తస్యోపనిషదహరితి చ వాక్య
స్వయేన తచ్ఛబ్దపరామృష్టయోః సన్నిహితస్థానవిశిష్టయోః పురుషయోర్నామ సంబంధ
విశేషోపనిషదానుమానం బాధ్యమితి భావః. విశేషైక్యాన్నామసంకర ఇత్యాశంక్య
స్థానభేదేన విశిష్టపురుషభేదాన్నామవ్యవస్థామాహ—నన్విత్యాదినా. విశిష్టసంబంధే
దృష్టాంతమాహ—అస్తితి. ప్రతిదృష్టాంతస్య స్వరూపసంబంధిత్యాద్విశిష్టే క్షేయే
ప్రకృతే దృష్టాంతో నాస్తిత్యాహ—గ్రామేతి.

సిద్ధాంతస్తు—

నై వోభయోరుభయత్రోపసంహారః. కుతః, విశేషాత్ తస్మాహరితి తస్మాహ
మితి చాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవోపనిషదోర్విశేషోపదేశాత్.

విశేషాభావాదుభయత్ర తుల్యవద్భావ ఇత్యదృష్టాంతస్సః తస్మాద్వ్యవస్థానయోరుపనిషదోః.

సూ. దర్శయతి చ. ౨౨.

అపిచైవంజాతీయకానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థితలింగదర్శనం భవతి, 'తస్మైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్టా తా గేష్టా యన్నామ తన్నామే'తి. కథమస్య లింగత్వమితి తదుచ్యతే, అత్యౌచిత్యస్థానభేదభిన్నాన్ ధర్మాననోన్యన్యస్తిన్ననుపసంహార్యాన్ షశ్యన్నిహతిదేశేనాదిత్యపురుషగతాన్ రూపాదీనక్షిపురుష ఉపసంహరతి 'తస్మైతస్య తదేవ రూప'మిత్యాదినా. తస్మాద్వ్యవస్థితే ఏవై తే ఉపనిషదావితి నిర్ణయః.

ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

సూ. సంభృతిద్యువ్యాప్యపి చాతః. ౨౩.

'బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాత తానే'త్యేవం రాణాయనీయానాం ఖిలేషు వీర్యసంభృతీద్యునివేశ

౨౨. ఉక్తనామప్యవస్థాయామతిదేశో లింగమిత్యాహ—దర్శయతి చేతి. విద్యైక్యాదేవోపసంహరసిద్ధావతిదేశోవృథా స్యాత్ తస్మాదేకవిద్యాయామపి స్థాన భేదేనోక్తగుణానాం వినాఽతిదేశమనుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఏకాదశాధికరణమ్.

౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్యపిచాతః. బ్రహ్మైవ జ్యేష్ఠం కారణం యేషాం తాని బ్రహ్మజ్యేష్ఠాని, నిలోపశ్చాంబసః, వీర్యాణి పరాక్రమవిశేషా ఆకాశోత్పాదనాదయః, తాని చ వీర్యాణి సంభృతాని నిర్విఘ్నం సమృద్ధాని, సర్వనియంతుః కార్యే విఘ్న

కిం చ—

విద్యాంతరే హిరణ్యశ్శ్రుతిత్యాదినా ఆదిత్యపురుషస్య రూపముక్త్వా తద్రూప మక్షిపురుషేఽతిదిశతి—'తస్మైతస్య తదేవ రూపం యదముష్యరూపమ్' ఇతి. సోఽయమతిదేశో విద్యాస్థలే స్థానభేదానోపసంహార ఇతి దర్శయతి; ఇతరథాయ మతిదేశో నిరర్థక ఏవ స్యాత్. అతో నామ్నోర్వ్యవస్థేతి సిద్ధమ్.

ప్రభృతయో బ్రహ్మణో విభూతయః పత్యంతే. తేషామేవ చోపనిషది
 శాండిల్యవిద్యాప్రభృతయో బ్రహ్మవిద్యాః పత్యంతే, తాసు బ్రహ్మ
 విద్యాసు తా బ్రహ్మవిభూతయ ఉపసంప్రాయేరన్ న వేతి విచార
 ణాయాం బ్రహ్మసంబంధాదుపసంహారప్రాప్తౌ పతతి, సంభృతిద్యు
 వ్యాప్తిప్రభృతయో విభూతయః శాండిల్యవిద్యాప్రభృతిషు నోప
 సంహర్తవ్యాః, ఆతఏవాయతనవిశేషయోగాత్. తథాహి శాండిల్య
 విద్యాయాం హృదయాయతనత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం 'ఏష ఆత్మాంత
 ర్హృదయ' ఇతి తదేవ దహరవిద్యాయామపి 'దహరం పుండరీకం
 వేశ్య దహరోఽస్తిన్నంతరఆకాశః' ఇతి ఉపకోసలవిద్యాయాం త్వక్ష్వా
 యతనత్వం 'యఏరోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇతి. ఏవం తత్ర తత్ర
 తత్రదాధ్యాత్మికమాయతనమేతాసు విద్యాసు ప్రతీయతే, ఆధిదైవిక్య
 స్త్యేతా విభూతయః సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయః, తాసాం కుత
 ఏతాసు ప్రాప్తిః. నన్వేతాస్వప్యాధిదైవికో విభూతయశ్చూరియంతే

కర్తురసత్త్వాత్, తచ్చ జ్యేష్ఠం బ్రహ్మగే దేవాద్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ దిపం స్వర్గమాతతాన
 వ్యాప్తవత్సదా సర్వవ్యాపకమిత్యర్థః. సర్వప్రాథమ్యం స్పర్ధానర్హత్వమితి వాక్యశేషస్థా
 గుణాః ప్రభృతిపదగ్రాహ్యః. ఖలేష్వితివిధినిషేధశూన్యవాక్యేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మసంబంధా
 ద్విద్యాభేదభానాచ్చ సంశయమాహ—తాస్వితి. ఆనారభ్యాధీతబ్రహ్మవిభూతీనాం
 బ్రహ్మసంబంధేన సర్వబ్రహ్మవిద్యాసు ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః.
 సిద్ధాంతమాహ—సంభృతీతి. సంభృతిశ్చ ద్యువ్యాప్తిశ్చ సంభృతిద్యువ్యాప్తి-తదపి
 సర్వత్ర నోపసంహర్తవ్యముపనిషదోరిప వ్యవస్థాపకవిశేషయోగాదితి సూత్రయోజనా.
 ఆధ్యాత్మికాయతనవిశేషయుక్తవిద్యాస్వాధిదైవికవిభూతీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానే హేత్వ
 భావాత్ న ప్రాప్తిర్యుక్తే హేతుం శంకతే—నన్వేతాస్వితి. ఆధిదైవికత్వసామ్యా

పూర్వోక్తన్యాయమలిదిశతి—

అస్యాదిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాభేదస్య
 గుణవ్యవస్థాపకత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. రాణాయనీయానాం ఖలేషు
 పత్యతే—'బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాసి, బ్రహ్మగే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన' ఇతి.
 తత్ర శ్రూయమాణం సంభృతిద్యువ్యాప్త్యాధికం తదీయోపనిషద్విహితశాండిల్యది
 బ్రహ్మవిద్యాసూపసంహర్తవ్యమ్, న వేతి సందేహో, ఉపసంహర్తవ్యమితి పూర్వః

‘జ్యాయాన్ దివో జ్యాయా నేభ్యో లోకేభ్య ఏష ఉవచ భావనీ
 రేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి యావాన్ వాయుమాకాశస్తావా
 నేషోఽస్తర్హదయ ఆకాశ ఉభే అస్తిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ
 సమాహితేఽత్యేవమాద్యాః. సంతి చాన్యా ఆయతనవిశేషహీనా అపి
 బ్రహ్మవిద్యాః షోడశకలాద్యాః, సత్యమేవైతత్, తథాప్యత్ర విద్యతే
 విశేషః సంభృత్యాద్యనుపసంహార హేతుః సమానగుణామ్నా నేన హి
 ప్రత్యుపస్థాపితాసు విప్రకృష్టదేశాస్వపి విద్యాసు విప్రకృష్టదేశగుణాః
 ఉపసంప్రాయేరన్ని తి యుక్తం, సంభృత్యాదయస్తు శాండిల్యాదివాక్య
 గోచరాశ్చ మనోమయత్వాదయో గుణాః పరస్పరవ్యావృత్తస్వరూప
 త్వాన్న ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనక్షమాః. న చ బ్రహ్మ
 సంబంధమాత్రేణ ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనముచితం,
 విద్యాభేదేఽపి తదుపపత్తేః, ఏకమపి బ్రహ్మ విభూతిభేదైరనేకైరనేక

దాధ్యాత్మికాయతనహీనత్వ సామ్యద్వా తత్త్వద్విద్యాను సంభృత్యాదీనాం ప్రాప్తిరితి
 శంకార్థః. ఉక్తహేతుద్వయం న గుణప్రాపకం అధిచైవికవిద్యానాం శాండిల్యదహరా
 దీనాం ఆయతనహీనవిద్యానాం చ మిథో గుణసాంకర్యప్రసంగాత్, తస్మాత్కృతి
 పయసమానగుణవిశిష్టోపాస్యరూపైక్యం విద్యైక్యమావహద్గుణప్రాప్తిహేతుస్తదభావాత్
 న ప్రాప్తిరితి పరిహరతి—సత్యమిత్యాదినా. స్థానవిశేషభేదాన్నా మ్నోర్వ్యవస్థాపత్సం
 భృత్యాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః శాండిల్యాదివిద్యోక్తగుణవిశిష్ట బ్రహ్మణశ్చ మిథో
 భేదేన రూపభేదాత్ సంభృత్యాదీనాం నోపసంహార ఇత్యుక్తవ్యాయాశిశోకాద్వాదస్య
 న సంగత్యాద్యపేక్షా యథైకస్తిన్నుద్గీఢే పరోదరీయస్తాదిగుణోపాస్త్యైకత్వ
 శ్రుత్వాద్యుపాస్తిర్భిద్యతే తథైకస్తిన్నపి బ్రహ్మణి విద్యాభేదోపపవత్తేః బ్రహ్మప్రత్యభి

పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—‘వీర్యాసంభృతాని’ ఇతి యా వీర్యసంభృతిః వీర్యసమృద్ధిః, యా
 చో దివమాతతాన’ ఇతి ద్యులోకవ్యాప్తిః, తయోః సమాహారః సంభృతిద్యువ్యాప్తిః;
 తదపి నోపసంహర్తవ్యమ్. కుతః, అతశ్చ అత ఏవ నామ్నోరివ వ్యవస్థాపకస్థాన
 విశేషాదేవ. తస్మాత్ సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టముపాసనాంతరం తత్ర విధేయమితి
 సిద్ధమ్.

ధోపాస్యత ఇతి స్థితిః, పరోవరీయస్తాద్విభేదదర్శనాత్. తస్మాద్విర్యసం
భృత్యాదీనాం శాండిల్యవిద్యాదిష్వసువసంహార ఇతి.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. పురుషవిద్యాయామివ చేతరేషామనామ్నానాత్. ౨౪.

అస్తి తాండినాం పైంగినాం చ రహస్యబ్రాహ్మణే పురుషవిద్యా,
తత్ర పురుషో యజ్ఞః కల్పితః, తదీయమాయుస్తేథా విభజ్య సవన
త్రయం కల్పితం, అశిశిషాదీని చ దీక్షాదిభావేన కల్పితాని, అన్యే చ
ధర్మాస్తత్ర సమధిగతా ఆశీర్త్యంత్రప్రయోగాదయః. తైత్తిరీయకా అపి

జ్ఞానగుణప్రాప్తికేత్యాహ—పరోవరీయస్తాద్వితి. తస్మాత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యాంతర
విధిరితి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౨౪. పురుషవిద్యాయాం. ఛాందోగ్యస్థాం విద్యామాహ—అస్తితి. ‘పురుషో
వావ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్షాణి తత్ప్రాతస్సవనమథ యాని
చతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణి తస్మాధ్యందినం సవనమథ యాన్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణితత్ప్రా
తీయం సవన’మితి ప్రసిద్ధయజ్ఞసామ్యార్థం సవనత్రయం కల్పితం ‘సయదశిశిషతి
యత్పిపాసతి యన్న రమతే తాన్యస్య దీక్షా అథ యదశ్నాతి యత్పిబతి
యద్రమతే తా ఉపసదః అథ యద్ధసతి యజ్ఞక్షతి యన్వైఘనం చరతి తాని స్తుత
శస్త్రాణి అథ యత్రపోదానాది సా దక్షిణా మరణమేవావభృథః వస్వాదిరూపా మే
ప్రాణా ఇదం సవనత్రయం యావదాయురనుసంతనుతే’ఇత్యాశీః, ‘అక్షితమస్యచ్యుతమసి
ప్రాణసంశితమసీ’తి మంత్రత్రయప్రయోగః. షాడశాధికశతవర్ష జీవిత్యం ఫలమితి దర్శి
తం. సంశయార్థం శాఖాంతరీయపురుషవిద్యామాహ—తైత్తిరీయకా ఇతి. అత్ర విదు

పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యా
భేద ఉక్తః; ఇహ త్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్య
భిజ్ఞానాద్విదైక్యమితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాభేదాదువసంహారః. సిద్ధాంతే తద్భేదాదనువసంహార
ఇతి ఫలభేదః. పైంగిరహస్యే ‘పురుషో వావ యజ్ఞః’ ఇతి పురుషవిద్యా శ్రూయతే;

కంచిత్పురుషయజ్ఞం కల్పయంతి 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్తాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీ' తే తేనానువాకేన. తత్ర సంశయః, కిమితరత్రోక్తాః పురుషయజ్ఞస్య ధర్తానై త్తిరీయకేఽప్యుపసంహర్తవ్యాః కిం వా నోపసంహర్తవ్యా ఇతి, పురుషయజ్ఞత్వావిశేషాదుపసంహారప్రాప్తావాచక్షుషో నోపసంహర్తవ్యాఇతి. కస్తాత్, తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. తదాహాచార్యః పురుషవిద్యాయామివేతి. యథై కేషాం శాఖనాం తాండినాం పైంగినాం చ పురుషవిద్యాయామామ్నానం నైవ మితరేషాం తై త్తిరీయకాణామామ్నానమస్తి, తేషాం హీతరవిలక్షణమేవ యజ్ఞసంపాదనం దృశ్యతే, పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యూపాజ్యపశ్వైర్విగాద్యనుక్రమణాత్. యదపి సవనసంపాదనం తదపీతరవిలక్షణమేవ 'యత్సాయం ప్రాతర్తద్యందినం చ తాని సవనానీ'తి. యదపి కించిన్తరణావభృథత్వాది సామాన్యం తదప్యల్పీయస్త్వాద్భా

షో యజ్ఞస్యేతి షష్ఠ్యస్సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యానిశ్చయోత్సంశయమాహ— తత్రేతి. ఉపసంహారానుపసంహారావేవ ఫలం పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంభృత్యాదౌ విద్యాభేద ఉక్తః, ఇహత్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ విద్యైక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే 'రాధాంతయతి—నోపసంహర్తవ్యా ఇతి. 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్తాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీ'శరీరమిద్ధమరో వేదిర్లోమాని బర్హిర్వేదశ్శిఖా హృదయం యూపః కామ ఆజ్యం మన్యుః పశుస్తపోఽగ్నిర్దమశ్శమయితా దక్షిణా వాగ్ధోతా ప్రాణ ఉద్ధాతా చక్షురధ్వర్యుర్మనో బ్రహ్మే'తి బహుతరధర్తవైలక్షణ్యాన్న రూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞేత్సర్థః వేదః కుశముష్టిః శమయితా దమో దక్షిణేత్సన్వయః. కించ ఛాందోగ్యే త్రిధా విధిక్తాయుషి సవనత్వకల్పనా, అత్ర తు సాయంకాలాదావీతి వైరూప్యమాహ— యదపీతి. 'యన్తరణం తదవభృథో యద్రమతే తదుపసద' ఇతి తిత్తిశ్రుతో సారూప్యమపి న భాతీత్యతః—యదపి కించిదితి. గజోష్ట్రయోశ్చతుష్పాత్త్వ

తత్ర ఆశీర్త్తంత్రప్రయోగాదయో ధర్తాశ్చ శ్రూయంతే; తై త్తిరీయేఽపి 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్త' ఇత్యాది; తత్రేతరత్రోక్తాః పురుషయజ్ఞస్య ధర్తానై త్తిరీయకేఽప్యుపసంహర్తవ్యాః, ఉత నేతి సంశయే, ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పురుషవిద్యాయామివ యథా పైంగినాం పురుషవిద్యాయాం పురుషో

యసా వై లక్షణ్యేనాభిభూయమానం న ప్రత్యభిజ్ఞాపనత్వమమ్. న చ
తైత్తిరీయకే పురుషస్య యజ్ఞత్వం శ్రూయతే విదుషో యజ్ఞస్యేతి హి
నైవైతే సమానాధికరణే షష్ఠ్యా విద్వానేవ యో యజ్ఞస్తస్యేతి. న
హి పురుషస్య ముఖ్యం యజ్ఞత్వమస్తి వ్యధికరణే త్వేతే షష్ఠ్యా విదుషో
యో యజ్ఞస్తస్యేతి. భవతి హి పురుషస్య ముఖ్యో యజ్ఞసంబంధః,
సత్త్వం చ గతౌ ముఖ్యఏవాన్త ఆశ్రయితవ్యో న భాక్తః. ఆత్మా
యజమాన ఇతిచ యజమానత్వం పురుషస్య నిర్బుధౌ వైయధికరణ్యే
నైవాస్య యజ్ఞసంబంధం దర్శయతి, అపిచ తస్యైవం విదుష ఇతి
సిద్ధనదనువాదశ్రుతౌ సత్త్వం పురుషస్య యజ్ఞభావమాత్మాదీనాం చ
యజమానాదిభావం ప్రతిపిత్సమానస్య వాక్యభేదస్సన్యత్. అపిచ

సామాప్యవదిదం సామాప్యం వైకృప్రయోజకమిత్యర్థః. కించ ఛాందోగ్యే పురుష
యజ్ఞయోరైక్యం శ్రుతం, ఆత్మ తు భేద ఇతి వైయాక్యాంతరమాహ—నచేతి.
యద్యపి నిషాదర్థచతిన్యామేన సామానాధికరణ్యం షష్ఠ్యర్థ్యుక్తం తథాప్యప్రసిద్ధైక్య
కల్పనాగౌరవాద్యజ్ఞస్యాత్మేతి భేదోక్తేరేకస్యైవ యజ్ఞత్వయజమానత్వవిరోధా
దాత్తవిదో యో యజ్ఞః ప్రసిద్ధస్తస్యేతి వైయధికరణ్యమేవ యుక్తం కించ విద్వ
త్సంబంధియజ్ఞరూపవిశేష్యానువాదేన విద్వదంగైరంగసంపద్విధావేకవాక్యతా ప్రతీ
యతే తస్మాం సత్త్వం విశేష్యస్యాంగానాం చ పృథగ్విధివాచినస్తవ వాక్యభేదదోష
స్సన్యదిత్యర్థః. కించ సత్త్వాదిభ్యో 'న్యాస ఏవాత్యరేచయ'దితి సన్న్యాసముక్తౌ
'స వై సర్వమిదం జగ' దిత్యేవం తమాత్మానం జ్ఞాత్వా 'భూయో న మృత్యుముప
యాతి విద్వా'నితి సన్న్యాససాధ్యామాత్మవిద్యాం పురస్తాత్ ప్రాజాపత్యానువాకే
ఉపదిశ్యానంతరానువాకే 'తస్యైవం విదుష' ఇత్యుక్తాత్మవిద్యానువాదేన ప్రశంసాన్ధ
త్వేన తచ్ఛేషతయా యజ్ఞసంపత్తిః క్రియతే, ఫలైక్యశ్రుతేః ఛందోగానాం తు

యజ్ఞత్వేన కల్పితః, తదీయమాయుస్తేథా విభజ్య సవనత్వేన కల్పితమ్, ఆశిశిషాదీని
చ దీక్షాదిభావేన కల్పితాని; తథేతరేషాం తైత్తిరీయకాణాం పురుషవిద్యాయాం
సవనత్వాదీనామనామ్నానాత్. తేషాం హి పురుషవిద్యాయాం పురుషసంబంధియజ్ఞో
ఽనుక్రాంతః పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యుపాదికం చానుక్రాంతమ్. యత్తు మరణావ
భృగగుణస్య విద్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వమవాది, తన్న; బహుగుణభేదే ఏకస్య ప్రత్య
భిజ్ఞాపకత్వాయోగాత్. అతో విద్యైక్యాభావాన్నోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

ససన్న్యాసామాత్మవిద్యాం పురస్తాదుపదిశ్యానంతరం తస్మైవం విదూషో
యజ్ఞస్వేత్వాద్యనుక్రమణం పశ్యంతః పూర్వశేషవైష ఆమ్నా యో
న స్వతంత్ర ఇతి ప్రతీమః. తథాచైక మేవ ఫలముభ యోరప్యనువాక
యోరుపలభామహే 'బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి'తి. ఇతరేషాం
త్వనన్యశేషః పురుషవిద్యామ్నాయః ఆయురభివృద్ధిఫలో హ్యసౌ
'సహ షోడశవర్షశృతం జీవతి యఏవం వేదే'తి సమభివ్యాహారాత్.
తస్మాచ్ఛాఖాంతరాధీతానాం పురుషవిద్యాధర్మాణామాశీర్తంత్రాదీనామ
ప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్. ౨౫.

అస్త్యాధర్మణికానాముపనిషదారంభే మంత్రసమామ్నాయః
'సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య శిరోఽభి
ప్రవృజ్య త్రిధా విపృక్తః ఇత్యాదిః. సతాండినాం 'దేవసవితః ప్రసువ
'యజ్ఞమిత్యాదిః. శాట్యాయనీయానాం 'శ్వేతాశ్వోహరితనీలోఽసీ'
త్యాదిః. కథానాం తైత్తిరీయకాణాం చ 'శన్నోమిత్రశ్శం వరుణః'

స్వతంత్రవిద్యావిధిరిత్యాహ—అపిచ ససన్న్యాసామితి. చింతాఫలమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౨౫. వేధాద్యర్థభేదాత్. దేవతానుభిచారకర్తా ప్రార్థయతే—సర్వమితి. హే
దేవతే మద్రిపోః సర్వమంగం ప్రవిధ్య విదారయ విశేషతశ్చ హృదయం భింధి-విశే
షతో ధమనీః సిరాః ప్రవృంజయ త్రోటయ శిరశ్చాభితో నాశయ, ఏషం త్రిధా
విపృక్తోః క్లిష్టో భవతు మే శత్రురిత్యర్థః. హే దేవ సవితః యజ్ఞం తత్ఫలం చ ప్రసువ
నిర్వర్తయేత్యర్థః. ఉచైచ్చశ్శివాః శ్వేతాశ్వో యస్యేంద్రస్య సత్వం హరితమణివ

పూర్వం యథా పురుషయజ్ఞస్యాత్మవిద్యాసన్నిధానాత్ తచ్ఛేషత్వమ్, తథా
మంత్రాణాం కర్తృణాం చ తత్త్వవిద్యాసన్నిధానాత్తచ్ఛేషత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగ
త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మంత్రాదీనాం విద్యావిశేషత్వేనోపసంహారః, సిద్ధాంతేత్వ
నుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. ఆధర్మణికానాముపనిషదారంభే 'సర్వం ప్రవిధ్య

ఇత్యాదిః. వాజసనేయినాం తూపనిషదారంభే ప్రవర్ణ్యబ్రాహ్మణం
 పత్యతే 'దేవాహవై సత్రం నిషేదు'రిత్యాది. కాపీతకినామప్యగ్నిష్టోమ
 బ్రాహ్మణం 'బ్రహ్మ వా అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ తదహర్బ్రహ్మణైవ తే
 బ్రహ్మోపయంతి తేఽమృతత్వమాఘ్నవంతి యవతదహరుపయంతీ'తి.
 కిమిమే సర్వే ప్రవిధ్యేత్యాదయో మంత్రాః ప్రవర్ణ్యాదీని చ కర్తాణి
 విద్యాసూపసంహ్రాయేరన్ కిం వా నోపసంహ్రాయేరన్ని తి మీమాంసా
 మహే. కిం తావన్నః ప్రతిభాతి, ఉపసంహారవైషాం విద్యాస్వీతి.
 కుతః, విద్యాప్రధానానాముపనిషద్గ్రంథానాం సమీపే పాఠాత్.
 సన్వేషాం విద్యార్థతయా విధానం నోపలభామహే, బాధం, అనుప
 లభమానాఅపి త్వనుమాన్యామహే సన్నిధిసామర్థ్యాత్, న హి
 సన్నిధేరర్థవత్త్వే సంభవత్యకస్తాదసావనాశ్రయితుం యుక్తః. నను
 నైషాం మంత్రాణాం విద్యావిషయం కించిత్సామర్థ్యం వశ్యామః, కథం
 చ ప్రవర్ణ్యాదీని కర్తాణ్యన్యార్థత్వేనైవ వినియుక్తాని సంతి విద్యార్థత్వే
 న్నిహఃసీత్యర్థః. నో ఆస్తాకం. శం సుఖకరో భవిత్విత్సర్థః. అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ
 స యస్మిన్నహని క్రియతే తదపి బ్రహ్మ తస్మాద్య ఏతదహస్సాధ్యం కర్తోపయంత్యను
 లిప్యంతి తే బ్రహ్మణైవ సాధనేన బ్రహ్మోపయంతి తే చ క్రమేణామృతత్వమాఘ్నవం
 తీతి యోజనా. మంత్రాదిషు తత్తదుపనిషద్విద్యాశేషత్వే ప్రమాణభావాభావాభ్యాం
 సంశయమాహ—కిమితి. ఫలం పూర్వవత్. నను తేషాం శేషత్వే మానాభావాన్నోప
 సంహార ఇతి శంక తే—సన్వేషామితి. మంత్రాదయస్తత్తద్విద్యాశేషభూతాః ఫలవద్విద్యా
 సన్నిహితత్వాత్తైత్తిరీయకగతపురుషయజ్ఞవదితి సమాధత్తే—బాధమితి. తథాచ దృష్టాం
 సంగతిః సిద్ధాంతపక్షే సన్నిధివైయర్థ్యం బాధకమాహ—న హీతి. అఫలమంత్రా
 వినాం ఫలవచ్ఛేషత్వబోధనం సన్నిధేరర్థవత్త్వం తత్సంభవే సత్యకస్తాదర్థశూన్యత్వే
 నాసౌ సన్నిధిరాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః. సఖోపాతే త్వకస్తాదేతుం వినాఽ
 సాఽర్థోనాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః. నను మంత్రాణాం విద్యాసమవేతార్థ
 ప్రకాశనసామర్థ్యాభావాన్న విద్యాశేషత్వమితి శంక తే—సన్నితి. పురస్తాదుపసదాం
 ప్రవర్ణ్యః ప్రచరంతీతి వాక్యేన ప్రవర్ణ్యస్య క్రతుశేషత్వం శ్రుతం, అగ్నిష్టోమాదేశచ

హృదయం ప్రవిధ్య' ఇత్యాదయో మంత్రాః పఠితాః. కాణ్వానాముపనిషదాదౌ
 'దేవా హ వై సత్రం నిషేదు' ఇత్యాది ప్రవర్ణ్యబ్రాహ్మణం పఠితమ్. తత్త కిమేతే

నాపి ప్రతిపద్యేమహీతి. నైష దోషః, సామర్థ్యం తావత్తంత్రాణాం
విద్యావిషయమపి కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం, హృదయాదిసంకీర్తనాత్.
హృదయాదీని హి ప్రాయేణోపాసనేష్వాయతనాదిభావేనోఽదిష్టాని
తద్వారేణ చ హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం మంత్రాణా
ముపపన్నముపాసనాంగత్వమ్. దృష్టశ్చోపాసనేష్వపి మంత్రవిని
యోగః 'భూః ప్రపద్యేఽమునామునామునే'త్యేవమాదిః. తథా ప్రవ
ర్త్యాదీనాం కర్తృణామన్యత్రాపి వినియుక్తానాం సతామవిరుద్ధో విద్యాసు
వినియోగోవాజపేయ ఇవ బృహస్పతిసవస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః,

తత్తద్వాక్యేన స్వర్గాద్యర్థత్వమతో న విద్యార్థత్వమిత్యాహ--కథం చేతి. మంత్రాణాం
విద్యాసమపేతహృదయనాద్యాదిప్రకాశకత్వమస్తీత్యాహ--నైష ఇతి. ఉపాస్తిషు
మంత్రప్రయోగః క్వాపి నదృష్ట ఇత్యత ఆహ--దృష్టశ్చేతి. పుత్రస్య దీర్ఘాయు
ష్ట్యర్థం ఛాందోగ్యే త్రైలోక్యస్య కోశత్యేనోపాస్తిరుక్తా, తత్ర పితరయం ప్రార్థనా
మంత్రః, తత్రామునేతి పుత్రస్య త్రిర్నామ గృహ్ణోతి ఆమునా పుత్రేణ సహభూరి
తీమం లోకమముం లోకం చప్రపద్యే న మే పుత్రవియోగస్సాన్విత్యర్థః. తత్తద్వాక్యే
నాన్యత్ర వినియుక్తానామపి కర్తృణాం సన్నిధినా విద్యాసు వినియోగో న విరుద్ధ్యత
ఇత్యత్రదృష్టాంతమాహ--వాజపేయఇతి. 'బ్రహ్మవర్చసకామో బృహస్పతిసవేన
యజేతే'తి వాక్యేన బ్రహ్మవర్చసఫలే వినియుక్తస్యాపి బృహస్పతిసవస్య 'వాజపేయే
నేష్ట్యా బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి వాజపేయప్రకరణస్థవాక్యేన వాజపేయోత్తరాంగ
తయా వినియోగపదవిరోధఇత్యర్థః. యద్యప్యేకేన వాక్యేన ప్రకణాంతరస్థబృహస్పతి
సవస్య ప్రత్యభిజ్ఞానమంగత్వవిధానం చ కర్తుమయుక్తం వాక్యభేదప్రసంగాదతో
మాసాన్నిహోత్రచత్ కర్తాంతరమేవ బృహస్పతిసవాఖ్యమంగతయా విధీయత ఇతి న
వినియుక్తస్య వినియోగ ఇతి భట్టగురుతంత్రద్వయసిద్ధం, తథాపి యథా నిత్యాన్ని
హోత్రస్యాశ్వమేధప్రకరణే వాగ్యతస్యైతాం రాత్రిమన్నిహోత్రం జుహోతీతి
నామ్నా ప్రత్యభిజ్ఞా, యథావాదర్శపూర్ణమాసవికృతిభూతగృహమేధీయేష్టిస్థాజ్యభాగౌ
యజతీత్యేశస్తిక్ వాక్యే ప్రకృతిస్థాజ్యభాగయోః పదేన ప్రత్యభిజ్ఞానే వాక్యేన
విధానం తథాఽత్రాపి బృహస్పతిసవపదేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం వాక్యేనాంగతయా
విధానం కిం న స్యాత్, న చ సాధ్యభావార్థవిధాయకాఖ్యాతపరతంత్రత్వాన్నామ

'సర్వం ప్రవిధ్య' ఇత్యాదయో మంత్రాః ప్రవర్త్యాదీని చ కర్తాణి విద్యాసూపసం
హియేరన్, న వేతి సందేహో, ఉపసంహియేరన్నితి పూర్వః షట్కః. సిద్ధాంతస్తు--

నైషాముషసంహారో విద్యాస్వీతి. కస్తాత్, వేధాద్యర్థభేదాత్. హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేనంజాతీయకానాం హి మంత్రాణాం యేఽర్థాః హృదయవేధాదయో భిన్నాః, అనభిసంబద్ధాస్త ఉపనిషదుదితాభిర్విద్యాభిర్న తేషాం సతాభిస్సంగంతుం సామర్థ్యమస్తి. నను హృదయస్యోపాసనేషాపయోగాత్తత్త్వద్వారక ఉపాసనసంబంధ ఉపస్యస్తః. నేత్యుచ్యతే, హృదయమాత్రసంకేర్తనస్య హ్యేనముపయోగః కథంచిదుత్ప్రేక్ష్యేత, న చ హృదయమాత్రమత్ర మంత్రార్థః 'హృదయం ప్రవిధ్యేథమనః ప్రపుజ్యే'త్యేనంజాతీయకో హి న సకలో మంత్రార్థో విద్యాభిరభిసంబధ్యతే అభిచారవిషయో హ్యేషోఽర్థః. తస్మాదాభిచారికేణ కర్తౄణా సర్వం ప్రవిధ్యేత్యస్య మంత్రస్యాభిసంబంధః. తథా 'దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యస్య యజ్ఞప్రసవలింగత్వాత్ యజ్ఞేన

ఏవం న సిద్ధకర్తృప్రత్యభిక్షుచుమితి వాచ్యం, సిద్ధశ్యాప్యంగతయా పునస్సాధ్యత్వ సంభవేఽన్యథాసిద్ధాభ్యాం ప్రప ప్రసిద్ధార్థకనామపారతంత్ర్యోపపత్తేః. సచైవం సతి కుండపాయినత్రేఽప్యంగ ఏవ నిత్యాన్నిహోత్రస్యైవ విధిస్సాన్విదితి వాచ్యం. ఇష్టత్వాత్. న చ పూర్వమంత్రవిరోధః ఉత్తరతంత్రస్య బలీయస్తాత్. పూర్వతంత్రస్య స్వతంత్రవరతంత్రభావనాభేదే తాత్పర్యాచ్చ, తస్మాదేకస్యైవ బ్రహ్మస్వతీసవనామ కస్య ధాత్వర్థస్య బ్రహ్మవచ్చసే వినియుక్తస్యాపి వాజపేయాంగతయా వినియోగ ఇతి భగవత్పాదతాత్పర్యం. అస్తి చ వినియుక్తస్య వినియోగే సర్వసమ్మలముదాహరణం ఖారిరత్నాదికం తస్య క్రతో వినియుక్తస్య వీర్యాదిఫలేఽపి వినియోగాత్. తథా మంత్రకర్తౄణామన్యత్ర వినియుక్తానాం విద్యాశేషత్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—
నైషామిత్యాదివా—విద్యాసు హృదయాదిసంబంధేఽపి వేధాద్యర్థానామసంబంధాత్ కృత్స్నమంత్రార్థానామభిచారాదిసంబంధలింగేన సన్నిధేర్బలీయసా అభిచారాదాపేవ మంత్రాణాం వినియోగ ఇత్యర్థః. 'దేవసవితః ప్రసువే'తి ప్రదక్షిణతోఽగ్నిం య్యజే'దితివాక్యాదగ్నివయక్షణే 'సావిత్రం జుహోతి కర్తౄణః పురస్తాత్సవనే సవనే జుహోతి'తి వాక్యద్వాజపేయే కర్తృవిశేషసంబంధోఽస్య మంత్రస్యేత్యాహ—
నోపసంప్రయేరన్. కుతః, వేధాద్యర్థభేదాత్ 'సర్వం ప్రవిధ్యే' ఇత్యాదిమంత్రప్రకాశితానాం వేధాదీనామర్థానామాభిచారికకర్తాదిసమవేతానాం భేదాత్ విద్యాసు అసమవేతత్వాదిత్యర్థః. ఏవం చ అభిచారికకర్తాదిసమవేతార్థప్రకాశనసామర్థ్యలక్షణం

కర్తృణాభి సంబంధః, తద్విశేషసంబంధస్తు ప్రమాణాంతరాదనుసర్తవ్యః.
ఏవమన్యేషామపి మంత్రాణాం కేమాంచిల్లింగేన కేమాంచిద్వచనేన
కేమాంచిత్ప్రమాణాంతరేణేత్యేనమద్ధాంతరేషు వినియుక్తానాం రహస్య
పఠితానామపి సతాం సన్నిధిమాత్రేణ విద్యాశేషత్వోపపత్తిః, దుర్బలా
హి సన్నిధిః శ్రుత్యాదిభ్య ఇత్యుక్తం ప్రథమే తంత్రే 'శ్రుతిలింగ
వాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్ర

తద్విశేషేతి. ఉక్తన్యాయం శ్వేతాశ్వ ఇత్యాదిష్వతిదిశతి—ఏవమన్యేషామితి.
ప్రమాణాంతరం ప్రకరణాదికం నను లింగాదిభిరన్యత్ర వినియుక్తానామపి సన్నిధిశా
విద్యాస్వపి సనియోగోఽస్త్వవిరోధాదిత్యుక్తం తత్రాహ—దుర్బలా హీతి. సమవాయే
సమానవిషయత్వేన ద్వయోర్విరోధే పరస్య దౌర్బల్యం, కుతః, అర్థవిప్రకర్షాత్, స్వార్థ
సాధనే పరస్య పూర్వవ్యవధానేన ప్రవృత్తేర్నిత్యర్థః, ఆయమాశయః, ఏకత్ర విని
యుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర వినియోగో విరుద్ధ ఏవ పరం తు వినియోజక
ప్రమాణయోః సమబుత్వేఽన్యతరవినియోగత్యాగాయోగాదగత్యా ఆకాంక్షోత్పాద
నేన వినియుక్త వినియోగస్త్వీక్రియతే యథా 'భాదిరో యూపో భవతి భాదిరం
వీర్యకామస్య యూపం కుర్యా'దితి వాక్యాభ్యాం క్రతౌ వినియుక్తస్య భాదిరత్వస్య
వీర్యఫలే వినియోగః. యత్ర తు ప్రమాణయోరతుల్యత్వం తత్ర న స్తీక్రియతే
ప్రబలప్రమాణేన దుర్బలవినియోగబాధాత్. తథా 'కదాచన స్తరసి నేంద్రసశ్చసీ'
త్యస్యాః ఋచః 'విద్రాగార్హపత్యముపతిష్ఠత' ఇతి తృతీయావిభక్తిశ్రుత్యాఽన్య
నిరపేక్షతయా గార్హపత్యోపస్థానే శేషత్వబోధికయేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపలింగ
ప్రాప్తమింద్ర శేషత్వం బాధ్యతే లింగం హి న సాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి కిం త్వేంద్ర
ప్రకాశనమాత్రం కరోతి తేన చ లింగేనానేన మంత్రేణ ఇంద్రక్షపస్థాయితవ్య ఇతి
శ్రుతిః కల్పనీయా, తయా శేషత్వబోధ ఇతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబోగలింగం
ఋషితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యా బాధ్యం, తథా లింగేన వాక్యం బాధ్యం యథా
'స్యోఽనం తే సదనం కరోమి ఘృతస్య ధారయా సువేశం కల్పయామి తస్మిన్ సీదా
మృతే ప్రతితిష్ఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమానః'ఇతి మంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం
సదనకరణే పురోడాశాసాదనే చ తత్ప్రకాశనసామర్థ్యలింగేన శ్రుతిద్వారా విని
యోగే సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం బాధ్యతే, తస్య కృత్సేషిమంత్రే సదనకరణ

లింగం సన్నిధి దుర్బలం తిరస్కృత్య మంత్రాణామాభిచారికకర్తాంగత్వం సాధయతితి న

కర్తా'దిత్యత్ర తథా కర్తృణామపి ప్రవర్త్యాదీనామన్యత్ర వినియుక్తానాం
న విద్యా శేషత్వోపపత్తిః, న హ్యేషాం విద్యాభిస్సహైకాత్వం కించి
దస్తి. వాజపేయే తు బృహస్పతీసవస్య స్పష్టం వినియోగాంతరం 'వాజ

ప్రకాశనసామర్థ్యం పురోడాశాసాదవ ప్రకాశనసామర్థ్యం చ లింగం కల్పయిత్వా
శ్రుతికల్పనయోభయత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం
వ్యవధానేన శ్రుత్యేకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్. న చ సామర్థ్యం న కల్పయి
మితి వాచ్యం, ఆసమర్థస్య వినియోగాయోగాత్, అతఏవగంగాపదస్యతీరబోధవినియోగే
లక్షణానూప సామర్థ్యం కల్పయతే. తథావాక్యేన ప్రకరణం బాధ్యం యథా సోమప్రకర
ణాన్నాతద్వాదకోపసదాం 'ద్వాదశాహీనస్యే'తి వాక్యేనాహీనాంగత్వబోధకేన ప్రకర
ణప్రాప్తసోమాంగత్వబాధాదుత్కర్షః ప్రధానస్యాంగాకాంతూరూపం ప్రకరణంతస్యాంగ
ప్రధానవాక్యైకవాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిః కల్పయమానాభిః స్వార్థవినియోగప్రమితౌ
వ్యవధానేనాంగసామర్థ్యశ్రుత్యోర్ద్వయోః కల్పనీయతయా అవ్యవధానేన క్లృప్త
వాక్యాద్దుర్బలత్వాత్. తథా ప్రకరణేన సన్నిధిర్బాధ్యః. యథా రాజసూయప్రకర
ణేన తదుత్తర్గతాభిషేచనీయాఖ్యసోమయాగ విశేషసన్నిధిపాఠప్రాప్తం శునశ్శేషాఖ్యా
నాదేరభిషేచనీయ శేషత్వం బాధిత్వా కృత్స్నరాజసూయ శేషత్వమాపాదితం సన్నిధేః
ప్రకరణాదికల్పనే క్లృప్తప్రకరణాద్దుర్బలత్వాత్. తథా సన్నిధినా సమాఖ్యా
బాధ్యతే. తథాహి పురోడాశికసమాఖ్యాకే కాండే ఆగ్నేయపురోడాశాదికర్తృణాం
క్రమేణ మంత్రా ఆమ్నతాస్తత్ర దధివయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌ 'శుంధధ్వం
దైవాయ కర్తృణ'ఇతి మంత్ర ఆమ్నతః తత్ర సమాఖ్యాబలేనాస్య మంత్రస్య
పురోడాశపాత్రశుంధనశేషత్వం ప్రాప్తం సన్నిధినా బాధిత్వా సాన్నాయ్యపాత్ర
శుంధనశేషత్వమాపాద్యతే. పురోడాశసంబంధికాండం పురోడాశికమితి పారుషేయ
మాఖ్యాయాః కాండాంతర్గతమంత్రస్య పురోడాశసంబంధసామాన్యబోధకత్వేఽపి
శేషశేషిభావరూపవినియోగబోధకత్వే సన్నిధ్యాద్యపేక్షత్వేన దుర్బలత్వాదితి. ఏవం
విరోధే సతి శ్రుతిర్బాధికైవ సమాఖ్యా బాధ్యైవ మధ్యస్థానాం తు చతుర్థాం పూర్వ
బాధ్యత్వం పరబాధకత్వం చేతి శ్రుతిలింగసూత్రార్థః. తస్మాద్లింగాదినాఽన్యత్ర విని
యుక్తానాం మంత్రాణాం దుర్బలసన్నిధినా న విద్యాను వినియోగ ఇతి సిద్ధం—తథా
కర్తృణామితి. కర్తృణాం విద్యోపకారకత్వే తాభిస్సహైకఫలత్వే చ మానం కించిన్నా
విద్యాంగత్వమ్; ప్రవర్త్యాదికర్తృణాం చ సన్నిధేర్బలీయసా శ్రుత్యాదినా జ్యోతిష్టా
మాదౌ వినియుక్తానాం న విద్యాశేషత్వమితి భావః.

పేయేనేష్ట్యా బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి అపిచైకోఽయం ప్రవర్త్యస్స కృదుత్పన్నో బలీయసా ప్రమాణేనాన్యత్ర వినియుక్తో న దుర్బల ప్రమాణేనాన్యత్రాపి వినియోగమర్హతి, అగృహ్యమాణవిశేషత్వే హి ప్రమాణయోరేతదేవం స్యాత్, న తు బలవదబలయోః ప్రమాణయోరగృహ్యమాణవిశేషతా సంభవతి, బలవదబలవత్తావిశేషాదేవ. తస్మాదేవంజాతీయకానాం మంత్రాణాం కర్తృణాం వా న సన్నిధిపాత మాత్రేణ విద్యాశేషత్వమాశంకితవ్యం, అరణ్యానువచనత్వాదిధర్మ సామాన్యాత్తు సన్నిధిపాత ఇతి సంతోష్టవ్యమ్.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

సూ. హానా తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్

కుశాచ్ఛందస్తున్యత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. ౨౬.

అస్తి తాండినాం శ్రుతిః 'అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్తా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామి'తి. తథాధర్వణికానాం 'తథా

స్తీత్యర్థః. ఆపిచేత్యుక్తార్థం. నను తర్హి వేధాదివాక్యానాముపనిషద్భిస్సహపాఠస్య కా గతిస్తత్రాహ—అరణ్యేతి. తస్మాద్వేధాదిమంత్రకర్తృణాం విద్యాస్వనుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

౨౬. హానా తు. యథాఽశోఽ రజోయుక్తాని జీర్ణరోమాణి త్యక్త్వా నిర్మలా భవతి తథాఽహమసి పాపం విధూయ కృతాత్తా నిర్మలీకృతచిత్తస్సౌ యథా వా రాహుగ్రస్తశ్చంద్రో రాహుముఖాత్ ప్రముచ్య స్వస్థో భవతి తథా శరీరం ధూత్వా

యథా పూర్వం విద్యాసన్నిధౌ శ్రుతస్యాపి మంత్రాదేర్విద్యాయామనావశ్య కత్వాత్ అనుపసంహార ఉక్తః, తథా క్వచిత్ హానసన్నిధౌ శ్రుతస్యాప్యపాదానస్య అంతరేణాప్యపాదానం తుష్టిం హానసంభవేనానావశ్యకత్వాత్ అనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాస్తుతీప్రకర్షాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు ఉపాదానస్యాత్మోప

విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యమువై తీ'తి. తథా శాట్యాయనినః పఠంతి 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా'మితి. తద్దై వకౌషీతకినః 'తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సకృతముపయంత్యప్రియా దుష్కృత'మితి. తదిహ క్వచిత్సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిత్తయోరేవ విభాగేన ప్రియైరప్రియైశ్చోపాయనం క్వచిత్తాభయమపి హానముపాయనం చ. తద్యత్రోభయం శ్రూయతే తత్ర తావత్ న కించిద్వక్తవ్యమస్తి యత్రాప్యపాయనమేవ శ్రూయతే న హానం తత్రాప్యర్థాదేవ హానం సన్నిపతత్యవైర్యాత్మీయయోః సుకృతదుష్కృతయోరుపేయమానయోరావశ్యకత్వాత్తద్ధానస్య. యత్ర తు హానమేవ శ్రూయతే న తూపాయనం తత్రోపాయనం సన్నిపతేచ్ఛాన వేతి విచకిత్సాయామశ్రవణాదసన్నిపాతః విద్వాంతరగోచరత్వాచ్చ

త్యక్త్వా దేహాభిమానాన్తుక్తస్స న్నకృతం కూటస్థబ్రహ్మత్వకం లోకం అభిప్రత్యక్షేన సంభవామిత్యర్థః. యథా నద్యస్సముద్రం ప్రాప్య నామరూపే త్యజంతి తథా విద్వానిత్యర్థః. నిరంజనశ్శుద్ధః, సామ్యం బ్రహ్మ, తస్య మృతస్య విదుషః, దాయం ధనం, తత్రేన విద్యాబలేన సుకృతదుష్కృతే త్యజతీత్యర్థః. ఉపాయనం గ్రహణం తస్య త్యాగపూర్వకత్వాత్, ఆత్యక్తయోర్గ్రహణాయోగాత్త్యాగోఽర్థాదాయాతి. యత్ర తు త్యాగ ఏవ శ్రుతః తత్ర హానోపాయనయోః సహభావస్యావశ్యకత్వానావశ్యకత్వాభ్యాం సంశయమాహ—యత్ర త్వితి. అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతిప్రకర్షాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలం. యద్యపి తాండాభర్వణశ్రుత్యోర్విరుద్ధవిద్యార్థయోః కర్తవ్యహానమేవ శ్రుతం నోపాయనం తథాపి కౌషీతకిశ్రుతౌ పర్యంకస్థసగుణబ్రహ్మవిద్యాయాముపాయనం శ్రుతమత్రోపసంహర్తవ్యమిత్యాశంక్య విద్యాభేదాన్నోపసంహర ఇత్యాహ—విద్వాంతరేతి. కించ యథా మంత్రకర్తామనావశ్యకత్వా

సంహారాద్విద్యాస్తుతిప్రకర్షసిద్ధిః ఇతి ఫలభేదః. అత్ర శాట్యాయనినః పఠంతి 'తస్య పుత్రాదాయముపయంతి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యామ్' ఇతి; తాండినస్తు 'అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమ్' ఇత్యాద్యామనంతి; తథాఞర్వణికాః 'తథా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ' ఇత్యాద్యామనంతి. తత్ర శాట్యాయనిశ్రుతౌ పుణ్యపాపయోరుపాదానమాత్రం శ్రుతమ్. తచ్చ త్యాగం వినా న సంభవతి

శాఖాంతరీయశ్రవణస్య. అపి చాత్త కర్తృకం సుకృతదుష్కృతయోర్జ్ఞానం
 పరకర్తృకం తూపాయనం తయోరసత్యావశ్యకభావే కథం హనేనో
 పాయనమాక్షి వ్యేత, తస్మాదసన్ని పాతో హానాపుపాయనస్యేత్యస్యాం
 ప్రాప్తౌ పఠతి. హానావితి. హానౌ త్వేకస్యాం కేవలాయామపి శ్రూయ
 మాణాయాముపాయనం సన్నిపతితుమర్హతి తచ్ఛేషత్వాత్, హానశబ్ద
 శేషోహ్యుపాయనశబ్దస్సమధిగతః కాక్షితకిరహస్యే. తస్మాదన్యత్ర కేవల
 హానశబ్దశ్రవణేఽప్యుపాయనానువృత్తిః. యదుక్తమశ్రవణాద్విద్యాంతర
 గోచరత్వాదనావశ్యకత్వాచ్చాసన్ని పాత ఇతి. తదుచ్యతే, భవేదేషా
 వ్యవస్థోక్తిర్యద్యనుష్ఠేయం కించిదన్యత్ర శ్రుతమన్యత్ర నిసిష్యేత,
 నత్విహ హానముపాయనం వాఽనుష్ఠేయత్వేన సంకీర్త్యతే, విద్యాస్తు
 త్యర్థం త్వనయోస్సంకీర్తనమిత్థం మహాభాగా విద్యా యత్తత్సామర్థ్యా
 దస్య విచక్షః సుకృతదుష్కృతే సంసారకారణభూతే విధూయేతే, తే
 చాస్య సుహృత్సు ద్విషత్సు చ నివిశేతే ఇతి. స్తుత్యర్థే చాస్తిక
 సంకీర్తనే హానానంతరభావిత్వేనోపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాదన్య
 త్రాపి హానశ్రుతాపుపాయనానువృత్తిం మన్యతే స్తుతిప్రకర్షలా

ద్విద్యాస్వసుపసంహార ఉక్తః తథా పరైరుపాదానం వినాపి హానసంభవేనోపాదాన
 స్యానావశ్యకత్వాన్న ప్రాప్తిరి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి హానా
 త్విత్వాదినా—ఉపాయనశబ్దస్య శేషత్వాత్ హానశబ్దేనాపేక్షితత్వాదితి సూత్రార్థః.
 అశ్వరోనుదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్యపాపయోః ధరత్రావస్థానసాపేక్షత్వాత్పరై
 రుపాదానం వాచ్యమితి భావః విద్యాభేదే గుణానుపసంహార ఇతి వ్యవస్థానుష్ఠాన
 విషయా న స్తుతివిషయేత్యాహ—తదుచ్యత ఇతి. మన్యతే సూత్రకార ఇత్యర్థః.
 నను శ్రుతహానార్థవాదేనాపి స్తుతిసిద్ధౌ కిమర్థముపాయనార్థవాద ఆనీయతే తత్రాహ.
 స్తుతిప్రకర్షలాభాయేతి. నన్వర్థవాదస్య విధినా సంబంధః ప్రసిద్ధో నార్థవాదాంత

ఇతి పుణ్యపాపత్యాగ ఆక్షిప్యతే. యత్ర తు తాండాభర్షణవాక్యద్వయే పుణ్యపాప
 త్యాగమాత్రం శ్రుతమ్, తత్ర త్యక్తయోరుపాదానమన్యత్ర శ్రుతమ్ ఆత్మోపసంహ
 ర్తవ్యం న వేతి సందేహో, నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సౌత్రతుశబ్దః కైవల్య
 వాచీ. తథా చ కేవలహానా శ్రుతాయాం సత్యాం తత్త్రోపాదానముపసంహర్తవ్యమ్.
 కుతః, ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ 'తత్ సుకృతదుష్కృతే విధూయేతే తస్య ప్రియా

భాయ. ప్రసిద్ధా చార్థవాదాంతరాపేక్షా అర్థవాదాంతరప్రవృత్తిః
'ఏకవింశో' వా ఇతోఽసావాదిత్యః' ఇత్యేవమాదిషు. కథం హి హైక
వింశతా ఆదిత్యస్యాభిధీయేత అన పేక్ష్యమాణేఽర్థవాదాంతరే 'ద్వాదశ
మాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్యఏకవింశః' ఇత్యే
తస్తిక. తథా 'త్రిష్టుభౌభవతస్సేంద్రియత్వాయే' త్యేవమాదిషు వాదే
ష్యపి 'ఇంద్రియం వై త్రిష్టు' బి త్యేవమాద్యర్థవాదాంతరాపేక్షా దృశ్య
తే. విద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చాసోపాయనవాదస్య కథనమన్యదీయే సుకృత
దుష్కృతే అన్వైరభ్యుపేయేతే ఇతి నాతీవాభినివేష్టవ్యమ్. ఉపాయన

రేణేత్యతః—ప్రసిద్ధా చేతి. ఇతో భూలోకాదిత్యర్థః. హేమంతశిశిరయోరై క్యా
త్పంచర్తవః. యజ్ఞస్య పురుషరూపకల్పనాయాం సేంద్రియత్వాయ త్రిష్టుభౌ భవత
ఇత్యుక్తం బహ్వచబ్రాహ్మణే, తత్ర త్రిష్టుభశ్చందోమాత్రత్వాత్కథమింద్రియత్వ
కల్పనేత్యాకాంతాయాం యజుర్వాక్యం సంబంధ్యత ఇత్యర్థః. నన్వమూర్తయోః
పుణ్యపాపయోరుపాదానస్యాసంభవాదనుపసంహార ఇత్యతః—విద్యాస్తుత్యర్థత్వా
చ్చేతి. విద్యన్నిష్ఠయోరేతయోః ఫలం పరే ప్రాప్నువంతి విద్యాసామర్థ్యాదిత్యుపాయన
పదేనోచ్యతఇత్యర్థః. నన్వస్యన్నిష్ఠకర్తృణోఽన్యత్ర ఫలసంచారః కథం. నను పచనబలా
దితి చేత్, న, ఫలముపయంతీత్సశ్రుతేః, న చ యథా పుత్రకృతశ్రాద్ధస్య పితృషు
ఫలం తథాత్రేతి వాచ్యం, యస్య ఫలముద్దిశ్య యత్కర్తృ విహితం తత్ర తస్య ఫల
మితి న్యాయేన పితౄణాం తృప్త్యుద్దేశేన కృతకర్తృణో వ్యధికరణఫలత్వేఽపి విదుషః
కర్తృకాలేఽనుద్దిష్టత్వేన వ్యధికరణఫలత్వాదయోగాత్. కించ విదుషో దేహపాతే కర్త
ౄఽసత్త్వాత్ యావజ్జీవం విద్యత్సేవకస్య తద్దేవీషిణో వా న ఫలం స్యాదిత్యత
హ—నాతీవాభినివేష్టవ్యమితి. విద్యత్సేవాద్యేషాభ్యాం విద్యన్నిష్ఠపుణ్యపాపతుల్యే
పుణ్యపాపే సేవకద్యేషిణోర్జ్ఞాయేతే జాతయోః ఫలన్వీకారః ఉపాయనమితి పరి
హారస్య సులభత్వాదనాగ్రహ ఇత్యర్థః. ఉపాయనాదేః స్తుతిత్వే లింగమాహ—
ఉపాయనేతి. | ఉపాయనవిపక్షాయాముపాయనస్యైవోపసంహారం సూత్రకారో

జాతయః సుకృతముపయంతి అప్రియా దుష్కృతమ్' ఇతి కౌషీతకిరహస్యే హాన
సన్నిధౌ శ్రూయమాణస్య హానశబ్దేనాపేక్షితస్య ఉపాదానాత్తతోపాయనశబ్దస్య
హానం ప్రతిశేషత్వావగమాదిత్యర్థః. అశ్వరోమదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్య
పాపయోః పరత్రాపస్థానసాపేక్షత్వాత్ పరైరుపాదానమావశ్యకమితి భావః. శాఖాంత

శబ్దశేషత్వాదిలి తుశబ్దశబ్దం సముచ్చారయన్ స్తుత్యర్థామేన హానా
 వుపాయనానువృత్తిం సూచయతి, గుణోపసంహారవివక్షాయాం హ్యు
 పాయనార్థవైవ హానాననువృత్తిం బ్రూయాత్. తస్మాద్గుణోపసంహార
 విచారప్రసంగేన స్తుత్యుపసంహారప్రకారప్రదర్శనార్థమిదం సూత్రమ్.
 కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవక్ష్యుపమోపాదానమ్. తద్యథా భాల్ల
 వినాం 'కుశా వానస్పత్యాస్థస్థ తామాపాతే'త్యస్తిన్నిగమే కుశానామ
 విశేషేణ వనస్పతియోనిత్వశ్రవణే శాఖ్యామనీనాం 'ఔదుంబరా'
 ఇతి విశేషవచనాదౌదుంబర్యః కుశా ఆశ్రీయంతే. యథా చ క్వచిద్దే
 వాసురచ్ఛందసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే 'దేవచ్ఛందాంసి
 పూర్వాణీ'తి పైంగ్యామ్నయాత్ ప్రతీయతే. యథాచ షోడశస్తోత్రే
 కేహంచిత్రాంకాలావిశేషప్రాప్తౌ 'సమయాధ్యుషితే సూర్యే'ఇత్యా
 ర్చాభిశ్రుతేః కాలవిశేషప్రతీతిః యథైవ చావిశేషేణోపగానం కేచి

బ్రూయాత్ అతః శబ్దస్య తం బ్రువన్ స్తుతిం సూచయతీత్యర్థః. విద్యావిచారాత్తక
 పాదే స్తుతివిచారస్య కా సంగతిరిత్యతాహ — తస్మాదితి. శాఖాంతరస్థోఽపి విశేషః
 శాఖాంతరే గృహ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ — కుశేతి. కుశా ఉద్గాత్రాణాం
 స్తోత్రగణనార్థాశ్శలాకా దారుమయ్యః, భో కుశాః యూయం వానస్పత్యాః వనస్థ
 మహవృక్షో వనస్పతిః తత్ప్రభవాస్థస్థ-తా ఇత్థం భూతా యూయం-మాసాత మాం
 రక్షతేతి యజమానప్రార్థనా. అత్ర తా ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ కుశా ఔదుంబర్య
 ఇతి భాష్యాచ్చ శలాకాసు కుశాశబ్దస్య స్త్రీత్వం మంతవ్యం, దర్భవిషయస్య న
 స్త్రీత్వం, అస్త్రీ కుశమిత్యనుశాసనాత్. ఛందోదృష్టాంతం వ్యాచక్షే — యథాచేతి.
 నవాక్షరాణి ఛందాంస్యాసురాణ్యన్యాని దైవాని తేహం క్వచిచ్ఛందోభిస్తుపత
 ఇత్యత్రావిశేషప్రాప్తౌ పైంగివాక్యాద్విశేషగ్రహ ఇత్యర్థః. స్తుతిం వివృణోతి. యథేతి.
 అతిరాత్రే షోడశినో గ్రహస్యాంగభూతం స్తోత్రం కదేతి ఛందోగాదీనామాకాం
 తాయాముదయసమయవిశేషే సూర్యే షోడశినస్తోత్రమిత్యర్చశ్రుతేః కాలవిశేష
 గ్రహ ఇత్యర్థః ఋచోఽధీంకుత ఇత్యార్చాః. ఉపగానం విభజతే — యథేతి. ఋత్విజః

రస్థోఽపి విశేషః శాఖాంతరేఽప్యపేక్షితః ఉపసంహరణీయ ఇత్యత్ర దృష్టాంత
 మాహ — కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవత్ కుశావత్ ఛందోపత్ స్తుతిపదుపగానవత్.
 తత్రయథా 'కుశా వానస్పత్యాః' ఇతి భాల్లవినాం శ్రుతౌ కుశానామవిశేషేణ వన

త్సమామనంతి విశేషేణ భాల్లవినో యథై తేషు కుశాదిషు శ్రుత్యం
తరగతవిశేషాన్వయః ఏవం హానావప్యపాయనాన్వయ ఇత్యర్థః.
శ్రుత్యంతరకృతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరేనభ్యుపగచ్ఛతః సర్వ
త్రైవ వికల్పస్సాన్విత స చాన్వాయ్యః సత్యాం గతౌ. తదుక్తం
ద్వాదశలక్షణ్యాం 'అపితు వాక్య శేషత్వాదితరపర్యుదాసస్సాన్విత

ఉపగాయంతీ' త్యవిశేషశ్రుతేః 'నాధ్వర్యురుపగాయతీ'తి శ్రుత్యంతరాదధ్వర్యుభిన్నా
ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యర్థ విశేషగ్రహ ఇత్యర్థః. నను కుశాదివాక్యానామపి కిమితి
విశేషశ్రుత్యంతరైకవాక్యతాభ్యుపగమ్యతే తత్తాహ—శ్రుత్యంతరకృతం హితి. సామా
న్యవిశేషయోరేకవాక్యతాయావగతౌ సత్యాం వాక్యభేదం కృత్వా నాధ్వర్యు
రితి నిషేధాదవిశేషశ్రుతేశ్చాధ్వర్యురుపగాయతి నోపగాయతి చేత్యేవం సర్వత్ర
వికల్పా స యుక్తః ప్రహీయవయోద్వగత్యా వికల్పశ్రయ ఇత్యర్థః. వికల్పస్సాన్వ
న్వాయత్వమప్రదోషదుష్టత్వాత్. తథాహి యది ప్రహీవాక్యమాశ్రీయతే తదా
యపవాక్య స్యేష్టప్రామాణ్యత్యాగః, అసిష్టప్రమాణ్యస్వీకారః. కదాచిద్యపవాక్యా
శ్రయణే త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతప్రామాణ్యత్యాగశ్చేత్యేకస్త్వికా యవ
వాక్యే చత్వారో దోషా భవంతి, ఏవం ప్రహీవాక్యేఽపి చత్వారో దోషా ఇతి,
ఏవం దుష్టవికల్పసరిహారాయ భిన్నశాఖాశ్రుత్యోరప్యేకవాక్యతా జైమినీసమ్మతే
త్యాహ—తదుక్తమితి. బ్యోతిష్టోమప్రకరణే 'దీక్షితో న జుహోతీ'తి శ్రుతం
'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయగ'దితి చాన్విత శ్రుతం, తత్ర యది న దీక్షిత
వాక్యం హోమప్రతిషేధకం స్యాత్తదా క్రత్వర్థత్వాత్ నిషేధోఽనుష్ఠేయః, యావ
సవిధినా హోమో వానుష్ఠేయ ఇతి వికల్పస్సాన్విత స చాన్వాయ్యః. అపితు

తియోనిత్వశ్రవణే శాట్యాయనినామాదుంబరా ఇతి విశేషవచనాదౌదుమ్భర్యః
ంశా ఆశ్రీయంతే, యథా చ్ఛందోభిః స్తువత ఇత్యత్ర దేవాసురచ్ఛందసామవిశే
షేణ పార్వాపర్యప్రసంగే 'దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణి' ఇతి వైంగిశ్రుత్యా ప్రతీ
యతే, యథా షోడశినః పాత్రవిశేషస్య గ్రహణే అంగభూతం స్తోత్రం కదా
ర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం ఛందోగానాం కాలవిశేషప్రాప్తౌ 'సమయావిషితే సూర్యే'
త్యాదితైత్తిరీయకశ్రుత్యా కాలవిశేషః ప్రతీయతే, యథా 'ఋత్విజ ఉపగాయంతి'
ఇతి సామాన్యవాక్యం శాఖాంతరీయం 'నాధ్వర్యురుపగాయతి' ఇతి విశేషవచన
మపేక్ష్య అధ్వర్యుఃస్థితా ఋత్విజ ఉపగాయంతి ఇత్యేతద్ధర్మపరతయా నిశ్చీయతే.
ఏవం చ యథా కుశాదిషు శ్రుత్యంతరగతవిశేషాన్వయః, తథా హానావప్యపాయనా

ప్రతిషేధేవికల్పస్యాస్య'దితి. అథవా ఏతాన్వేవ విధూననశ్రుతిష్వేతేన
సూత్రేణైతచ్చింతయితవ్యం కిమనేన విధూననవచనేన సుకృతదుష్కృ
తయోర్ద్వానమభిధీయతే కిం వాఽద్ధాంతరమితి. తత్ర చైవంప్రాసయి
తవ్యం న హానం విధూననమభిధీయతే. ధూర్జకంపన ఇతిస్తరణాత్,

యావజ్జీవవాక్యం ప్రతి న దీక్షితవాక్యస్య శేషత్వాన్నకార ఇతరపర్యుదాసార్థస్యాస్య
దీక్షితాన్యలక్షకస్యాస్యత్ న హామప్రతిషేధకః, తస్మాదదీక్షితో యావజ్జీవం జుహు
యాదిత్యేకవాక్యతేతి న దీక్షితాధికరణసిద్ధాంతసూత్రార్థః. అత్ర భగవత్పాదైః
సూత్రమేవ పఠితం, మిత్రైస్తు పర్యుదాసాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'అపితు వాక్యశేష
త్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాదిత్యర్థతః పఠిత' మిత్యుక్తం
తచ్చింత్యం, సూత్రార్థస్తు యజ్ఞమాత్రే యే యజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమితి శ్రుతం,
నానూయాజేషు యే యజామహం కరోతీత్యపి శ్రుతం, తత్ర నకారస్య నిషేధకత్వే
ఽతిరాత్రే షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరివానూయాజేషు యజ్ఞత్వావిశేషాత్ప్రయోక్త
వ్యం నిషేధాన్న ప్రయోక్తవ్యమితి వికల్పస్యాస్యత్, తస్మాన్యాయ్యత్వాత్ యే
యజామహవిధేరేవ నానూయాజవాక్యమేకదేశస్యాస్యత్, పర్యుదాసవృత్త్యా విధి
వాక్యశేషత్వాదితి యావత్. తథాచానూయాజభిన్నేషు యాగేషు యజామహ ఇతి
ప్రయోక్తవ్యమిత్యేకవాక్యతేతి—వర్ణ కాంతరమాహ—అథవేతి. పూర్వత్ర విధూ
ననం కర్తృహానిరితి సిద్ధవత్కృత్య ఉపాయనోపసంహార ఉక్తః అత్ర సైవ సాధ్యత
ఇతి భేదః. ఉభయత్ర లక్షణాసామ్యాత్సంశయమాహ—కిమితి. విధూననస్య హి ఫల
ద్వయమశ్వరోమాదిషు దృష్టం పూర్వస్వభావాచ్యుతిరన్యత్ర సంక్రాంతిశ్చేతి తత్ర
సంక్రాంతిరూపహానిర్లక్షణీయా కిం వాచ్యుతిరితి సంశయార్థః. తత్ర విధూననశబ్దస్య

న్వయ ఇతి సిద్ధమ్. శ్రుత్యంతరగతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరేఽనభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్ర
అప్యదోషదుష్టవికల్పః స్యాత్. స చాన్యాయ్యః సత్యాం గతౌ. తదుక్తం ద్వాదశ
లక్షణ్యాం జైమినీనా 'విప్రతిషేధే వికల్పః స్యాత్' ఇతి. ఇతి ప్రథమం వర్ణకమ్.

పూర్వం మంత్రాదీనాం విద్యాసన్నిధేరకించితక్రరత్వముక్తం యథా, తథాత్రాపి
విధూననశబ్దస్యోపాయనశబ్దసన్నిధిరప్రయోజక ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదం వర్ణ కాంతర
మాహ—“హానా తూపాయనశబ్ద శేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్”.
అత్ర పూర్వపక్షే విద్యావశాత్ సుకృతాదిహాన్యసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః.
ఉదాహృతశ్రుతిష్వేవ కిం పుణ్యపాపయోర్విధూననం హానమభిప్రేతమ్, ఉత తయోః
ఫలతశ్చాలనమితి విషయే, చాలనమేవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు హానావేవాయం

దోఘాయంతే ధ్వజాగ్రాణీతి చ వాయునా చాల్యమానేషు ధ్వజా
గ్రేషు ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛాలనం విధూననమభిధీయతే.
చాలనం తు సుకృతదుష్కృతయోః కంచిత్కాలం ఫలప్రతిబంధనా
దిత్యేషం ప్రాపయ్య ప్రతిపత్తన్యం, హానావేవైషవిధూననశబ్దో వర్తితు
మర్హతి ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్, న హి పరపరిగ్రహభూతయోస్సు
కృతదుష్కృతయోరప్రహీణయోః పరైరుపాయనం సంభవతి. యద్య
పీదం పరకీయయోః సుకృతదుష్కృతయోః పరైరుపాయనం నాంజసం
సంభవ్యతే తథాపి తత్సంకీర్తనాత్తావత్తదానుగుణ్యేన హానమేవ
విధూననం నామేతి నిర్ణేతుం శక్యతే. క్వచిదపిచేదం విధూననసన్ని
ధావుపాయనం శ్రూయమాణం కుశాచ్ఛందస్తుత్త్యుపగానవద్విధూనన
శ్రుత్యా సర్వత్రాప్యపేక్ష్యమాణం సార్వత్రికం నిర్ణయకారణం సంపా
ద్యతే. న చ చాలనం ధ్వజాగ్రవత్ సుకృతదుష్కృతయోర్ద్వ్యభిం

కంపనం ముఖ్యార్థ ఇతి తావత్సర్వసమ్మతం తచ్ఛామూర్తయోః పుణ్యపావయోర్న
సంభవతి ఆతస్తయోర్యః స్వభావః ఫలదాతృత్వశక్తిః తతశ్శాలనం విద్యయా ప్రతి
బంధాత్ చ్యుతిః సా లక్షణీయా న హానిః అమూర్తయోరన్యత్ర సంక్రాంత్యయోగాదన్య
సాపేక్షత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షార్థః—సిద్ధాంతయతి. హానావేవేతి. యని చ్యుతి
మాత్రం లక్ష్యం తదోపయంతీశ్యనన్వితం స్యాత్. న చ యత్ర ధునోలేరుపాయనశబ్ద
సాన్నిధ్యం తత్ర హానిర్లక్ష్యతే న కేవలధునోలేర్హానిశ్చాన్యత్ర విదుషః సేవకాదౌ
తుల్యకర్తృసంక్రాంతిరితి నాసంభవ ఇతి వాచ్యం, కేవలధునోలేరపి ముఖ్యార్థాసంభవే
నాన్యత్ర లక్ష్యతయా బుద్ధిస్థహానిలక్షణాయా ఏవ యుక్తత్వాదితి భావః. ఉపాయ
నస్యాముఖ్యత్వాన్న క్వాపి హానిలక్షణా బీజత్వమితి శంకిత్వా పుణ్యపావయోః ఫలత
స్త్వీకారాత్తకముపాయనం హానం వినాఽనుపన్నం సల్లక్షణానిర్ణాయకమితి ప్రహరతి.
యద్యపీత్యాది నా. యథాన్యత్ర శ్రుతం ఔదుంబరత్వాదికం కుశాదినిర్ణాయకం తథేద
ముపాయనం విధూననస్య హానత్వే నిశ్చయకమిత్యాహ—క్వచిదపీతి. విధూననం
ముఖ్యం కిమితి నోచ్యతే తత్రాహ—న చేతి. తథాపి హానం కథం లక్ష్యత ఇత్యా

విధూననశబ్దో వర్తితుమర్హతి. కుతః, ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ ఉపాయనశబ్దసన్నిధౌ
శ్రూయమాణస్య విధూననశబ్దస్యోపాయనం ప్రతి శేషత్వాదిత్యర్థః. ఏవం చ ఉపా
దానాత్తకోపాయనస్య హానం వినా అసంభవాత్ విధూననశబ్దేన 'ధూఞ్ కంపనే'

సంభవతి అద్రవ్యత్వాత్. అశ్వశ్చ రోమాణి విధూన్వాన స్త్యజన్ రజ
స్సహైవ తేన రోమాణ్యపి జీర్ణాని శాతయతి. 'అశ్వఇవ రోమాణి
విధూయ పాప'మితి చ బ్రాహ్మణమ్. అనేకార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చ
ధాతునాం న స్త్యరణవిరోధః. తదుక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావా

త్రథాహ్యన్యే. ౨౭.

దేవయానేన పథా పర్యంకస్థం బ్రహ్మభిప్రస్థితస్య వ్యధ్వని
సుకృతదుష్కృతవియోగం కౌషీతకినః పర్యంకవిద్యాయామామనంతి
'స ఏతం దేవయానం పంథానమాసాద్యాగ్ని లోకమాగచ్ఛతీ'త్యుప

శంక్య ముఖ్యసంబంధాదిత్యాహ—అశ్వశ్చేతి. అనుపపత్తినంబంధౌ లక్షణాబీజరూపా
పుక్త్వా లక్షకం పదం నిర్దిశతి—అశ్వఇవేతి. విధూయేతి పదం దృష్టాంతే హాన
పర్యంతం సద్ధార్మ్యాంతికేఽపి హానలక్షకమిత్యర్థః. యద్వా హానవాచకమేవాస్తు న చ
ధూయో కంపన ఇతి ధాతుపాఠవిరోధస్తస్యోపలక్షణార్థత్వాదిత్యాహ—అనేకేతి.
శాఖాంతరస్థముపాయనం విధూననస్య హానత్వనిశ్చయకమిత్యత్ర జైమినీసూత్రం
తదుక్తమితి గృహీతపూర్వం వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. ఏవం విధూననస్య హానిత్వనిశ్చేః
కేవలహానాపుపాయనోపసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

౨౭. 'సాంపరాయే...అన్యే' వ్యధ్వని అర్థమార్గే. పూర్వోక్తం విధూననస్య
హానత్వముపజీవ్య హానస్య నదీతరణానంతర్యశ్చ తేరశ్వఇవ రోమాణీత్యాదౌ దేహ

ఇతి ధాత్వర్థచలనవాచకేనాపి హానమేవ లక్ష్యమితి భావః. నను ఉపాయనశబ్దసన్నిధౌ
శ్రూయమాణస్య విధూననశబ్దస్య హానలక్షకత్వేఽపి కేవలవిధూననశబ్దస్య న తల్లక్ష
కత్వమ్, నిశ్చయకాభావాదిత్యాశంక్యాహ—కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవత్. యథా
కుశాదిస్థలే శాఖాంతరీయవిశేషశ్రవణం నిర్ణాయకమ్, తథేహాపి క్వచిద్విధూననసన్నిధౌ
శ్రూయమాణముపాయనం సర్వత్ర విధూననస్య హానలక్షకత్వే నిశ్చయకమిత్యర్థః.
తదుక్తమితి పూర్వపద్యాభ్యేయమ్.

క్రమ్య 'స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృత
దుష్కృతే విధూనుతే' ఇతి. తత్ కిం యథాశ్రుతం వ్యధ్వన్యేవ
వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం ఆహోస్విదాదావేవ దేహాదపసర్పణే
ఇతి విచారణాయాం శ్రుతిప్రామాణ్యాద్యథాశ్రుతప్రతిపత్తిప్రసక్తౌ
పతతి—సాంపరాయ ఇతి. సాంపరాయే గమనఏవ దేహాదపసర్పణే ఇదం
విద్యాసామర్థ్యాత్ సుకృతదుష్కృతయోర్ద్వానం భవతీతి ప్రతిజానీతే.
హేతుం చాచప్టే—తర్తవ్యాభావాదితి. న హి విదుషస్సంపరేతస్య
విద్యయా బ్రహ్మ ప్రేక్షతోఽన్తరాభే సుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించి
త్ప్రప్తవ్యమస్తి యదర్థం కలిచిత్ క్షణానక్షీణే తే కల్పేయతాం,

త్యాగాత్ ప్రాక్కాలత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—తత్కిమితి. బ్రహ్మలోకమార్గ
మధ్యే విరజాభ్యుదయిత్యేతి 'తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే' ఇత్యత్ర తదితి సర్వ
నామశ్రుత్యా తేనేత్యర్థయా సన్నిహితనదీతరణస్య కర్తృహనిహేతుత్వోక్తేరర్థపథే
కర్తృతయ ఇతి పూర్వపక్షః. తత్ర విద్యాయాః కర్తృతయ హేతుత్వాసిద్ధిః పూర్వపక్షే.
సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సిద్ధాంతయతి—సాంపరాయ ఇతి. మరణాత్ప్రీత్యర్థః.
సంపరేతస్య మృతస్య కంచితాకాలం కర్తృసత్త్వే ఫలాభావాద్దేవయానమార్గప్రవేశాయో
గాచ్ఛదావేవ తయ ఇత్యర్థః. తయ హేతోర్విద్యాయా మధ్యేమార్గమసత్త్వాచ్ఛే

పూర్వం విద్యాయాః కర్తృహనిహేతుత్వం సిద్ధం కృత్వా కేవలహానశ్రవణే
ఉపాయనోపసంహార ఉక్తః; సంప్రతి విద్యాయాః కర్తృహనిహేతుత్వం నాస్తీత్యా
క్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాసామర్థ్యానాదరః, సిద్ధాంతే తదాదర ఇతి ఫలభేదః.
కౌషీతకీశ్రుతో 'విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే'
ఇతి పర్యవకష్టబ్రహ్మోపాసకస్య కర్తృహనిః శ్రూయతే. తత్ర కిం విరజానదీతరణా
సంతరం. కర్తృహనిః, ఉత దేహత్యాగాత్ ప్రాక్కాల ఇతి విశయే, శ్రుతిబలాత్ నదీ
తరణానంతరమేవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సాంపరాయే దేహత్యాగాత్ ప్రాక్
పరలోకసాధనీభూతవిద్యాకాల ఏవ కర్తృహనిర్యుక్తా. కుతః, తర్తవ్యాభావాత్ నదీ
తరణానంతరం పుణ్యపాపకర్తృణః తర్తవ్యస్య ప్రాప్తవ్యస్య ఫలాంతరస్యాభావాత్. నను
కర్తృహనిహేతోరభావాత్ ఇతి చేత్, న; కర్తృహనిహేతోర్విద్యాయాః ప్రాక్స
త్వాత్, కర్తృహనిం వినా నదీతరణానుపపత్తేశ్చ. అతో జీవత ఏవ విద్యాసామ
ర్థ్యాత్ కర్తృహనిః. తథా హ్యన్యే శాఖినస్తాండాదయో జీవద్దశాయామేవ కర్తృ
హనిమ్ 'అశ్వ ఇవ రోమాణి' ఇత్యాదావధీయత ఇత్యర్థః.

విద్యావిరుద్ధఫలత్వాత్తు విద్యాసామర్థ్యేన తయోః యయః, స చ
యదైవ విద్యాఫలాభిముఖీ తదైవ భవితుమర్హతి. తస్మాత్ ప్రాగేవ
సన్నయంసుకృతదుష్కృతక్షయః పశ్చాత్పత్యతే. తథాహ్యన్యేఽపి
శాఖనః తాండినశ్శాట్వాయనినశ్చ ప్రాగవస్థాయామేవ సుకృతదుష్కృ
తహానమామనంతి 'అశ్వశ్చ రోమాణి విధూయ పాప'మితి 'తస్య
పుత్రదాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాప
కృత్యా'మితి చ.

సూ. చందతఉభయావిరోధాత్. ౨౮.

యది చ దేహాదవస్పృష్టస్య దేవయానేన పథా ప్రస్థితస్యార్థ
పథే సుకృతదుష్కృతక్షయోఽభ్యుపగమ్యేత తతః పతితే దేహే
యమనియమవిద్యాభ్యాసాత్తకస్య సుకృతదుష్కృతక్షయహేతోః
పురుషప్రయత్నస్వేచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తేరనుపపత్తిరేవ తద్ధేతు
కస్య సుకృతదుష్కృతక్షయస్య స్యాత్, తస్మాత్పూర్వమేవ సాధకా
వస్థాయాం చందతోఽనుష్ఠానం తస్య స్యాత్, తత్పూర్వకం చ సుకృత

త్యాహ—విద్యావిరుద్ధేతి. నదీతరణానంతరపాతస్తు బాధ్యః ఆర్థవిరోధాదిత్యాహ—
తస్మాదితి. తదితి సర్వనామ్నాపి ప్రకృతవిద్యైవోచ్యత ఇతి భావః.

౨౮. కించ మృతస్య చందతో యథాకామం విద్యానుష్ఠానానుపపత్తేరుభయో
ర్విద్యాకర్తృక్షయయోః శ్రుతో హేతుఫలభావో విరుద్ధేత. కించ సతి పుష్కల
హేతో న కార్యవిలంబ ఇతి న్యాయోపేతతాండ్వాదిశ్రుతివిరోధస్తవ స్యాత్ ఆస్త్వ
త్పక్షే త్వవిరోధ ఇత్యాహ—చందత ఇతి. తస్మాత్కర్తృహానస్య విద్యాఫలత్వా

నను కర్తృహానేర్విద్యాఫలత్వే బ్రహ్మప్రాప్తేరివ దేహత్యాగోత్తరకాలీనత్వం
స్యాత్; అత ఆహ—

చందతః స్వేచ్ఛతో విద్యానుష్ఠానం జీవత ఏవేతి తద్ధేతుకకర్తృక్షయో జీవత
ఏవ యుక్తః, సతి హేతో కార్యవిలంబాయోగాత్. ఏవం సతి విద్యాకర్తృక్షయయో
ర్నిమిత్తనైమిత్తికభావే తాండ్వాదిశ్రుత్యోరుభయోరవిరోధో భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మప్రా
ప్తేర్దేహత్యాగం వినానుపపత్తేః ప్రకృతే చానుపపత్త్యభావాత్ జీవత ఏవ కర్తృక్షయ
భావః.

దుష్కృతహానమితి ద్రష్టవ్యమ్, ఏవం నిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తి
స్తాండిశాట్యాయనిశ్రుత్యోశ్చ సంగతిరితి.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి

విరోధః. ౨౯.

క్వచిత్పుణ్యపాపహానసన్నిధౌ దేవయానః పంథాశ్చూయతే
క్వచిన్న. తత్ర సంశయః, కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానః పంథా
స్సన్నిపతేత్ ఉత విభాగేన క్వచిత్సన్నిపతేత్క్వచిన్నేతి, యథా తావ
ద్ధానావవిశేషేణైవోపాయనానువృత్తిరుక్తా ఏవం దేవయానానువృత్తి
రపి భవితుమర్హతీత్యస్యాం ప్రాప్తవాచక్షుషే — గతేర్దేవయానస్య
పథోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా విభాగేన భవితుమర్హతి, క్వచిదర్థవతి

తేషాం పలహానాపుపాయనోపసంహారో విద్యాస్తుతయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

౨౯. 'గతేరర్థవత్త్వం' క్వచిత్సగుణవిద్యాయాం మార్గః శ్రూయతే నిర్గుణ
విద్యాయాం న శ్రూయతే. తత్ర హానసన్నిధౌ మార్గస్య శ్రుతత్వాదనపేక్షితత్వాచ్చ
సంశయే దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ — యథా తావదితి. ఉపాయనవత్
మార్గస్యాపి క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాత్సర్వత్రోపసంహార ఇత్యర్థః. అత్ర నిర్గుణవిదోఽపి

ఇత్థం ప్రాసంగికం విద్యోదయానంతరమేవ కర్తవ్యమితి భిదాయ యథా హాన
సన్నిధౌ క్వచిచ్ఛ్రుతయమాణముపాయనం సర్వత్రోపసంహరయతే, తథా హాన
సన్నిధౌ క్వచిచ్ఛ్రుతయమాణో దేవయానః పంథాః సర్వత్రోపసంహర్తవ్య ఇతి
దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ —

తత్ర పూర్వపక్షే నిర్గుణవిదోఽపి ముక్త్యర్థం మార్గాపేక్షా, సిద్ధాంతే త్వన
పేక్షేతి ఫలభేదః. కర్తవ్యహానసన్నిధౌ క్వచిద్దేవయానః పంథాః శ్రుతః, క్వచిన్న
శ్రుతో నిర్గుణవిద్యాస్థలే. తత్ర కిం దేవయానోపసంహారోఽస్తి న వేతి సందేహో
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు — గతేర్దేవయానస్య పథః అర్థవత్త్వముభయథా విభాగేన
భవితుమర్హతి — క్వచిత్ సగుణవిద్యాయాం దేవయానమార్గోఽస్తి, క్వచిన్నిర్గుణ
విద్యాయాం నేతి. అన్యథా సర్వత్ర దేవయానమార్గోపసంహారాంగీకారే 'విద్యా

గతిః క్వచిన్నేతి నావిశేషేణ, అన్యథా హ్యవిశేషేణైవైతస్యాం
గతావంగీక్రియమాణాయాం విరోధస్యాత్ 'స్పృహాపే విధూయ
నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీ'త్యస్యాం శ్రుతా దేశాంతరప్రావణీ
గతిర్విరుద్ధేత, కథం హి నిరంజనో గంతా దేశాంతరం గచ్ఛేత్
గంతవ్యం చ పరమం సామ్యం న దేశాంతరప్రాప్త్యయత్తమిత్యానర్థ
క్యమేవాత్ర గతేర్తన్యామహే.

సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్. ౩౦.

ఉపపన్న శ్చైవముభయథా భావః క్వచిదర్థవతీ క్వచిన్నేతి,
తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః. గతేః కారణభూతో హ్యర్థః పర్యంకవిద్యావిషు
సగుణేషూపాసనేషూపలభ్యతే, యత్ర హి పర్యంకారోహణం పర్యంక
స్థేన బ్రహ్మణా సహ సంపదనం విశిష్టగంధాధిప్రాప్తిశ్చేత్యేవమాది
బహు దేశాంతరప్రాప్త్యయత్తం ఫలం శ్రూయతే, తత్తార్థవతీ గతిః న
తు సమ్యగ్దర్శనే తల్లక్షణార్థోపలబ్ధిరస్తి. నహ్యత్యైకత్వదర్శినామాప్త
కామానామిహైవ దగ్ధాశేషశ్లేషబీజానామారబ్ధభోగకర్తాశయక్షపణ
వ్యతిరేకేణాపేక్షితవ్యం కించిదస్తి తత్రానర్థికా గతిః, లోకవచైచష
స్త్యర్థం మార్గాపేక్షా పూర్వపక్షే, సిద్ధాంతే త్వనపేక్షేతి ఫలం. దేశాదిప్యవహితవస్తు
ప్రాప్తౌ మార్గస్యాపేక్షేతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరోధాన్నోపసంహర ఇతి సిద్ధాం
తః. నిరంజనోఽసంగః, సామ్యం బ్రహ్మ.

౩౦. నను తర్హి సగుణవిద్యాయామపి మార్గో వ్యర్థ ఇత్యత ఆహ—ఉపపన్న

స్పృహాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీ' ఇతి శ్రుతివిరోధః స్యాత్.
అతో నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గోపసంహారోవ్యర్థ ఇత్యర్థః.

నను తర్హి సగుణవిద్యాయామపి మార్గో వ్యర్థః స్యాదిత్యత ఆహ—

గతేరుభయథాభావః ఉపపన్నః; తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః సా గతిర్లక్షణం కారణం
తస్య సగుణవిద్యాఫలస్య పర్యంకస్థబ్రహ్మప్రాప్తిరూపస్య స తల్లక్షణార్థః, తస్య శ్రుతి
మూలబ్ధేః. అతః సగుణవిద్యాయాం మార్గః అర్థవాన్, న నిర్గుణవిద్యాయామ్. లోక
వత్ యథా లోకే శేతువాసినాం గంగాప్రాప్త్యర్థం మార్గోఽపేక్షితః న గంగా
స్థానామ్, తద్వదిత్యర్థః.

విభాగో ద్రష్టవ్యః యథా లోకే గ్రామప్రాప్తౌ దేశాంతరప్రాసణః
పంథా అపేక్ష్యతేనారోగ్యప్రాప్తౌ, ఏవమిహాపీతి, భూయశ్చైతం
విభాగం చతుర్థేధ్యాయే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

సూ. అనియమస్స ర్వేషామవిరోధ

శ్చబ్దానుమానాభ్యామ్. 30.

సగుణాసు విద్యాసు గతిరర్థవతీ న నిర్గుణాయాం పరమాత్మ
విద్యాయామిత్యుక్తం. సగుణాస్వపి విద్యాసు కాసుచిద్గతిశ్శూన్యతే
యథా పర్యంకవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాముపకోసలవిద్యా
యాం దహరవిద్యాయామితి నాన్యాసు యథా మధువిద్యాయాం
శాండిల్యవిద్యాయాం షోడశకలవిద్యాయాం వైశ్వానరవిద్యాయా
మితి, తత్ర సంశయః కిం యాస్వేషా గతిశ్శూన్యతే తాస్వేవ నియ
మ్యేత ఉతానియమేన సర్వాభిరేవైవంజాతీయకాభిర్విద్యాభిరభిసం
బధ్యేతేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం నియమ ఇతి. యత్రైవ శ్రూయతే
తత్రైవ భవితుమర్హతీతి ప్రకరణస్య నియామకత్వాత్. యద్యన్యత్ర
శ్రూయమాణాపి గతిర్విద్యాంతరం గచ్ఛేత్ శ్రుత్యాదీనాం ప్రామా

ఇతి. సా గతిర్లక్షణం కారణం యస్యార్థస్య స తల్లక్షణార్థః.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

30. 'అనియమస్స ర్వేషాం' అత్రాప్యర్చికాదిమార్గ ఏవ విషయస్తత్ర విద్యా
శేషప్రకణాదవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. సగుణనిర్గుణ
విద్యాసు మార్గస్య భావాభావవ్యవస్థావత్సగుణాస్వపి వ్యవస్థేతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తౌ
సిద్ధాంతే వ్యవస్థాపనాదాత్సంగతిః నియమానియమావృథయత్ర ఫలం. నియమే ప్రక

పూర్వం సగుణనిర్గుణవిద్యాసు మార్గస్య భావాభావవ్యవస్థా యథా ఉక్తా,
తథా సగుణవిద్యాస్వపి వ్యవస్థాస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నియతస్య మార్గస్యానుపసంహారః, సిద్ధాంతే తు నియత
స్యోపసంహార ఇతి ఫలభేదః. సగుణోపాసనేషు క్వచిత్ పంచాగ్న్యోపాసనాదిషు

ణ్యం హీయేత, సర్వస్య సర్వార్థత్వప్రసంగాత్. అపిచార్పిరాదికైకై వ
గతిరుపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తుల్యవత్పర్య
తే తత్సర్వార్థత్వేననర్థకం పునర్వచనం స్యాత్ తస్మాన్నియమభివ్యవం
ప్రాప్తే పతతి. అనియమభివ్యవం. సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం
సగుణానాం విద్యానామవిశేషేణైషా దేవయానాభ్యా గతిర్భవితు
మర్హతి. నన్వనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః, నైషోఽస్తి
విరోధః, శబ్దానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్త్వతిభ్యామిత్యర్థః. తథాపి
శ్రుతిః 'తద్య ఇత్థం విదు' రితి పంచాగ్నివిద్యావతాం దేవయానం
పన్థానమవతారయంతి 'యే చేమే ఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే'
ఇతి విద్యాంతరశీలానామపి పంచాగ్నివిద్యావిద్భిస్సమానమార్గతాం
గమయతి, కథం పునరవగమ్యతే విద్యాంతరశీలానామియం గతిశ్రుతి
రితి. నను శ్రద్ధాతపఃపరాయణానామేవ స్యాత్ తస్మాత్తత్రవణాత్.
నైష దోషః, న హి కేవలాభ్యాం శ్రద్ధాతపోభ్యామంతరేణ విద్యా
బలమేషా గతిర్లభ్యతే 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరా

రణముక్త్యా పునరుక్తిలింగమాహ—అపిచేతి. ఏకక్రోక్షగతేరన్యత్ర ప్రాప్తౌ పునరుక్తి
ర్వృథా స్యాదిత్యర్థః—సిద్ధాంతయతి. సర్వాసామితి. అభ్యుదయో బ్రహ్మలోకః.
అవిశేషశ్రుత్యాదినా ప్రకరణబాధో న దోష ఇత్యాహ—నైష ఇతి. తత్తత్రాధి
కృతానాం మధ్యేయ ఇత్థం పంచాగ్నిన్విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యు
పాసతే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపలక్షితం బ్రహ్మ ధ్యాయంతి తేఽర్చిషమభిసంభవంతీత్య
న్వయః. నను శ్రద్ధాతపోమాత్రశ్రుతేస్తాభ్యామేవార్పిరాదిగమనం స్యాత్ న వైశ్వా
నరాదివిద్యాశీలానామితి శంకతే—కథం పునరితి. అవిదుషాం గతినిషేధాచ్ఛ్రద్ధాతప
శబ్దాభ్యాం తత్సాధ్యబ్రహ్మవిద్యాలక్షణేతి పరిహరతి—నైష దోషఇతి. తద్బ్రహ్మ
లోకస్థానం, పరాగతాః పరావృత్తాః—కామక్రోధాదిదోషా న సంభీతి యావత్.

మార్గః శ్రూయతే, క్వచిత్తు వైశ్వానరాదిషు న శ్రూయతే. తత్ర కిం యేషు మార్గః
శ్రుతః తేషామేవ తస్య నియమః, కిం వా సర్వేషామనియమ ఇతి సంజేహే, విద్యా
విశేషప్రకరణాన్నియమ ఇతి పూర్వః పక్షః సిద్ధాంతస్తు—సర్వేషాం సగుణోపాస
నానాం మార్గ స్యానియమః. నను అనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధః; నైషోఽస్తి
విరోధః. కుతః, శబ్దానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్త్వతిభ్యామ్; 'తద్య ఇత్థం విదు' యే

గతాః, న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంస స్తపస్వినః' ఇతిశ్రుత్యంత
రాత్. తస్మాదిహ శ్రద్ధాతపోభ్యాం విద్వాంతరోపలక్షణం. వాజసనేయి
నస్తు పంచాగ్నివిద్యాధికారేఽధీయతే 'యవవమేతద్విదుర్యేచామీ
అరణ్యేశ్రద్ధాం సత్యముపాసతే' ఇతి, తత్ర శ్రద్ధాశవో యే సత్యం
బ్రహ్మోపాసత ఇతి వ్యాఖ్యేయం, సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యసకృత్ప్రియుక్త
త్వాత్. పంచాగ్నివిద్యావిదాం చేత్థంవిత్తయేవోపాత్తత్వాత్
విద్వాంతరపరాయణానామేవేదముపాదానం న్యాయ్యం. 'అథ హ య
ఏతౌ పంథానౌ న విదుస్తే కీటాః పతంగా యదిదం దందశూక'
మితి చ మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టామధోగతిం గమయంతీ దేవయాన
పితృయాణయోరేవై నానంతర్భావయతి తత్రాపి విద్యావిశేషాదేషాం
దేవయానప్రతిపత్తిః స్మృతిరపి 'శుక్లకృష్ణే గతి హ్యేతే జగతశ్చా
శ్వతే మతే, ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయా వర్తతే పున' రితి.
యత్పునర్దేవయానస్య పథోఽర్చిరాదేర్ద్విరామ్నానం ఉపకోసలవిద్యా

దక్షిణాః కేవలకర్తృణస్తపస్వినోఽప్యవిద్వాంసో న గచ్ఛంతీత్యర్థః. లక్షణాదోషహీనం
వాక్యమాహ—వాజసనేయిన స్త్వితి. కించ విద్యాకర్తృలక్షణమార్గద్వయభ్రష్టానామధో
గతిశ్రుతేః వైశ్వానరాద్యుపాసకానామర్చిరాదిమార్గప్రాప్తిరిత్యాహ—అథ హ య
ఏతావితి. దందశూకః సర్పః. కించ "అగ్నిర్హ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్ణాసా ఉత్తరాయణం,
తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః" ఇత్యవిశేషేణోపాసకానా
మర్చిరాదిగతిముక్త్యోఽపసంహారస్మృతేశ్చ తేషాం తత్ప్రాప్తిరిత్యాహ—స్మృతిరితి.
శుక్లా గతిరర్చిరాదికా, కృష్ణా ధూమాదికా, జగతో విద్యాకర్తృధిక్రతస్య, శాశ్వతే
ద్రువే సమృతే, తత్రైకయా శుక్లయా పునరావృత్తివర్జం కార్యం బ్రహ్మ గచ్ఛతి, అన్య
యా స్వర్గే గత్వా పునరాయాతీత్యర్థః. పునరుక్తిదోషం దూషయతి—యత్పున రితి.
తత్ర తత్ర మార్గశ్రుతిరన్వహం మార్గచింతనార్థం, ప్రకరణేనమార్గధ్యానస్య విద్యాంగ
చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతి' ఇత్యాద్యా శ్రుతిః,
'శుక్లకృష్ణే గతి హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే. ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయా
వర్తతే పునః' ఇత్యాద్యా స్మృతిః, తాభ్యామిత్యర్థః. ఏవం చ పంచాగ్నివిదామివ
విద్వాంతరశీలనామప్యవిశేషేణ అర్చిరాదిమార్గప్రతిపాదకవాక్యేన ప్రకరణం బాధ్య
మితి బోధ్యమ్.

యాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తదుభయత్రాప్యనుచింతనార్థం, తస్మా
దనియమః.

ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్.

సూ. యావదధికారమవస్థితీరాధి

కారికాణామ్. 3౨.

విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరముత్పద్యతే న
వేతి చింత్యతే. నను విద్యాయాస్సాధనభూతాయాస్సంపత్తౌ కైవల్య
నిర్వృత్తిస్సాస్యన్న వేతి నేయం చింతోఽపద్యతే. న హి పాకసాధన
సంపత్తావోదనో భవేన్న వేతి చింతా సుభవతి, నాపి భుంజానాస్త్ర
ప్యేయుర్న వేతి చింత్యతే, ఉపసన్నాత్వియం చింతా, బ్రహ్మవిదామపి
కేషాంచిదితీహాసపురాణయోద్దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్. తథాహ్య
పాంతరతమానామ వేదాచార్యః పురాణర్షిర్విష్ణునియోగాత్ కలిద్వా
పరయోస్సంధౌ కృష్ణద్వైపాయనస్సంబభూవేతి స్మరంతి. చసిషశ్చ

త్వావగమాత్. తథా చ వక్ష్యతి సూత్రకారః 'తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చేతి.
యేషాం న శ్రుతో మార్గస్తే మార్గధ్యానం వినాపి విద్యాసామర్థ్యావ్యర్థం లభంత ఇతి
జ్ఞాపనార్థం పునరుక్తిరిత్యర్థః. తస్మాత్సర్వోపాసనాసు ప్రతీకభిన్నాస్వర్చిరాదిప్రాప్తి
రితి సిద్ధమ్.

ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్.

3౨. 'యావదధికారం' నిర్గుణవిద్యాయాం గతిర్వ్యర్థా ముక్తిఫలత్వాత్,
సగుణవిద్యాసు సర్వత్రార్థవతీ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాదితి వ్యవస్థా కృతా, సా న
యుక్తా, తత్త్వజ్ఞానినామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వా
భావాదిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, జ్ఞానినాం పునర్జన్మదర్శనం సంశయబీజం భాష్యే దర్శితం.

పూర్వం ముక్తిఫలత్వాన్నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గో నిరర్థకః, బ్రహ్మలోకప్రాప్తి
ఫలత్వాత్సగుణవిద్యాయాం మార్గః సర్వత్రార్థవానితి వ్యవస్థా కృతా; సా న యుక్తా,
నిర్గుణవిదామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన నిర్గుణవిద్యాయాః ముక్తిసాధనత్వా
సంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నిర్గుణవిద్యాయాః కైవల్యహేతుత్వాన్మార్గో వసంహరః,

బ్రహ్మణో మానసః పుత్రస్సన్నిమిశాపాదపగతపూర్వదేహః పునర్బ్రహ్మ
దేశాత్ మిత్రావరుణాభ్యాం సంబభూవేతి .భృగ్వాదీనామపి బ్రహ్మణ
ఏవ మానసానాం పుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పునరుత్పత్తిః స్వర్యతే.
సనత్కుమారోఽపి బ్రహ్మణఏవ మానసః పుత్రః స్వయం రుద్రాయ వర
ప్రదానాత్ స్కందత్వేన ప్రాదుర్భూవ. ఏవ మేవ దక్షనారదప్రభృతీ
నామపి భూయసీ దేహాంతరోత్పత్తికథా తేన తేన నిమిత్తేన భవతి
స్మృతౌ. శ్రుతావపి మంత్రార్థవాదయోః ప్రాయేణోపలక్ష్యతే. తేచ
కేచిత్ పతితే పూర్వదేహే దేహాంతరమాదదతే కేచిత్తు స్థితఏవ
తస్మిన్ యోగైశ్వర్యవశాదనేకదేహాదానన్యాయేన. సర్వే చైతే సమ
ధిగతసకలవేదార్థాః స్వర్యంతే. తదేతేషాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్
ప్రాప్తం బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం
చేత్యత ఉత్తరముచ్యతే. న, తేషామపాంతరతమగిప్రభృతీనాం వేద
ప్రవర్తనాదిషు లోకస్థితహేతుష్వధికారేషు నియుక్తానామధికార
తంత్రత్వాత్. స్థితేః. యథాఽసౌ భగవాన్ సవితా సహస్రయుగ
పర్యంతం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయ
వర్జితః కైవల్యమనుభవతి 'అథ తతఃకర్థ్వఉదేత్య నైవోదేతా నాస్త
మేతైకలవవమధ్యే స్థితే'తి శ్రుతేః. యథా చ వర్తమానా బ్రహ్మవిదః

పూర్వపక్షే జ్ఞానాస్తుక్తిరితి శ్రుతీనాం జ్ఞానస్తుతిమాత్రత్వేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వా
భావే సతి బ్రహ్మలోకఫలత్వావిశేషాదర్పిరాదిమార్గోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తూక్త
వ్యవస్థాసిద్ధిరితి వివేకః—శ్రుతావపీతి. మేధాతిథేర్నేషేతి మంత్రే ఇంద్రస్య మేష
జన్తోపలభ్యతే. పసిష్ఠ ఉర్వశీత్రుప్రో జాత ఇత్యేవమర్థో బహ్వృచ్ఛార్థవాద ఇత్యర్థః.
పాక్షికమిత్యాపాతతః జ్ఞానస్య ముక్తిహేతుత్వం నాస్తివేతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాంత
యతి—నేతి. లోకవ్యవస్థాసు స్వామిత్వమధికారః, తత్ప్రాప్తిపకం ప్రారబ్ధం యావదస్తి
తావత్కాలం జీవన్ముక్తత్వేనాధికారికాణామవస్థితిః, ప్రారబ్ధక్షయే ప్రతిబంధకా
భావాత్. విదేహకైవల్యమిత్యత్ర మానమాహ—అథేతి. అథ ప్రారబ్ధక్షయానంతరం.

సిద్ధాంతే తస్యాస్తద్ధేతుత్వద్వైవాత్తదనుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. 'అపాంతరతమా
నామ కలిద్వాపరయోః సాధౌ విష్ణునియోగాత్ కృష్ణత్వైవపాయనః సంబభూవ'

ప్రారబ్ధభోగక్షయే కైవల్యమనుభవంతి 'తస్య తావదేవ చిరం యా
వన్న విమోక్ష్యేఽథ సంవత్సరే' ఇతి శ్రుతేః. ఏవమపాంతరతమః
ప్రభృతయోఽపీశ్వరాః పరమేశ్వరేణ తేషు తేష్వధికారేషు నియుక్తా
స్సంతః సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే కైవల్యహేతావక్షీణకర్తాణో యావదధి
కారమవతిష్ఠంతే తదవసానేచాపవృజ్యంత ఇత్యవిరుద్ధమ్. సకృత్ప్ర
వృత్తమేవ హి తేఽధికారఫలదానాయ కర్తాశయమతివాహాయంతః
స్వాతంత్ర్యేణ గృహీదివ గృహీంతరమన్యమన్యం దేహం సంచరంతః
స్వాధికారనిర్వర్తనాయాపరిముషితస్త్పతయ ఏవ దేహేంద్రియ
ప్రకృతివశిత్యాన్నిర్తాయ దేహేణ యుగపత్ క్రమేణ వాఽధితిష్ఠంతి.
న చైతే జాతిస్త్వరా ఇత్యుచ్యంతే 'తఏవ త' ఇతి స్మృతిప్రసిద్ధేః.
యథా 'సులభా నామ బ్రహ్మవాదినీ జనకేన వివదితుకామావృషదస్య
స్యం దేహం జానకం దేహమావిశ్య వృషద్య తేన పశ్చాత్ స్వమేవ

తతః పశ్చాద్ధార్థోఽపి లక్షణః కేవలబ్రహ్మస్వరూపస్సౌ ఉదేత్యోద్గమ్య దేహం
త్యక్త్వేతి యావత్. ఏకల ఏవ అద్వితీయః, మధ్యే ఉదాసీనాత్త్వస్వరూపే తిష్ఠతీ
త్యర్థః నను జ్ఞానినామపి జన్తాంతరంచేత్కథంముక్తిరిత్యత ఆహ—సకృత్ప్రవృత్తమితి.
యది జ్ఞానినాం ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్తాధీనం జన్తాంతరం స్యాత్తదా జ్ఞానాన్తుక్త్యభావ
స్సౌత్ నైతదస్తి కింతు బహుజన్తఫలాయ సకృదుద్భూతం ప్రారబ్ధం తేక్షపయంతి,
జన్మగ్రహణేఽపి జ్ఞానయోగబలాన్న శోచంతి ప్రారబ్ధసమాప్తౌ ముచ్యంత ఇత్యర్థః.
జ్ఞానినాం జన్తాంతరస్య పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధాధీనతాయామలుప్తస్మృతిత్వం
హేతుః, యో హ్యజాతిస్త్వరత్వే సతి కర్తాంతరాధీనజన్తాంతరవాత్ స లుప్తస్మృతి
రితి వ్యాప్తేః జ్ఞానిషు వ్యాపకాభావాత్ విశిష్టవ్యాప్యాభావసిద్ధిః. నను తేహం జాతి
స్మరత్వాదలుప్తస్మృతిత్వమన్యథాసిద్ధమిత్యత ఆహ—న చైత ఇతి. తథాచ తేహమజాతి
స్మరత్వరూపవిశేషణే సతి విశేష్యాభావాదేవ విశిష్టాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. పూర్వదేహనామ
ప్రత్యభిజ్ఞానహీనాః పరతంత్రాః సాభిమానా జాతిస్త్వరాః, అధికారికాస్తు పూర్వ
నామానః స్వతంత్రా నిరభిమానా ఇతి వైషమ్యం. తేన జనకేన సహ, వృషద్య-వివాదం
కృత్వేత్యర్థః. విదుషః ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్తాభావాన్న బంధః నిమిత్తాభావే నైమిత్తికా

ఇత్యాదినా అపాంతరతమవస్థిహదీనాం నిర్గుణబ్రహ్మవిదాం పునర్జన్మ స్మర్యతే. తత్ర
కిం విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహీంతరప్రాప్తిరస్తి, న జేతి సందేహో

దేహమావివేశే'తి స్వర్యతే, యదిహ్యుపయుక్తే సకృత్ప్రవృత్తే కర్తృణి
 కర్తాంతరం దేహాంతరారంభ కారణమావిర్భవేత్ తతోఽన్యదవ్యదగ్ధ
 బీజం కర్తాంతరం తద్వదేవ ప్రసజ్యేతేతి బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం
 మోక్ష హేతుత్వమహేతుత్వం వా శంక్యేత, న త్వియమాశంకా
 యుక్తా, జ్ఞానాత్కర్తృబీజదాహస్యశ్రుతిస్తృతిప్రసిద్ధత్వాత్. తథాపి
 శ్రుతిః 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే
 చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇతి 'స్తృతిప్రతిలంభే సర్వ
 గ్రంథీనాం విప్రమోక్షః' ఇతి చైవమాద్యా. స్తృతిరపి 'యథైథాంసి
 సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్త్స సాత్కురుతేఽర్జున, జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్తాణి భస్త్స సాత్కు
 రుతే తథే' తి 'బీజాన్యగ్నుర్వపదగ్ధాని న రోహంతి యథా పునః, జ్ఞాన
 దగ్ధైస్తథా క్షేణైర్నాత్తా సంవద్యతే పునః' ఇతి చైవమాద్యా. నచావిద్యా
 దిక్షేశదాహేసతి క్షేశబీజస్య కర్తాశయస్యైకదేశదాహావకదేశప్రరోహ
 శ్చేత్యుపపద్యతే, నహ్యగ్ని దగ్ధస్యశాలిబీజస్యైకదేశప్రరోహోదృశ్యతే
 ప్రవృత్తఫలస్య తు కర్తాశయస్య ముక్తేషోరివ వేగక్షయాన్నివృత్తిః
 'తస్య తావదేవ చిర'మితి శరీరపాతావధిక్షేపకరణాత్. తస్మాదుపపన్నా
 చయావదధికారికాణామవస్థితీః, నచ జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతా. తథాచ
 శ్రుతిరవిశేషేణైవ సర్వేషాం జ్ఞానాంతోక్షం దర్శయతి 'తద్యో యో
 దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తద్ధర్మీణాం తథా మను

భావ ఇతి న్యాయానుగృహీతానాం జ్ఞానాస్తుక్తిశ్రుతీనాం న స్తుతిమాత్రత్వమర్థ ఇతి
 ప్రతిపాదయతి—యదిహ్యుపయుక్త ఇత్యాదినా. శ్రుతిస్తృతియుక్తార్థే యుక్తి
 మప్యహ—నచావిద్యేతి. విద్యయా క్షేశదాహాత్ తత్కార్యకర్తృక్షయశ్చేత్తర్హి
 ప్రారబ్ధస్య కథం స్థితిస్తత్రాహ. ప్రవృత్తఫలస్యేతి. విదుషా దేహపాతావధిశ్రుతేరను
 భవాచ్చ జ్ఞానస్యావారకజ్ఞానాంశనివర్తకస్య ప్రారబ్ధస్థిత్యనుకూలాజ్ఞానాంశనివర్తన
 సామర్థ్యాభావసిద్ధిరోభగేనైవ ప్రారబ్ధక్షయ ఇతి భావః; జ్ఞానినామధికారిత్వం కథ
 అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అపాంతరతమః ప్రభృతీనామ్ ఆధికారికాణాం
 లోకవ్యవస్థా హేతువ్యధికారేషు పరమేశ్వరేణ నియుక్తానాం సమ్యగ్దర్శనతః ప్రక్షీణ
 కర్తృణాం యావదధికారమవస్థితీః యావత్ప్రారబ్ధకర్తృ ఆవస్థితీః, తస్య ప్రారబ్ధకర్తృణాం

మ్యాణా' మితి. జ్ఞానాంతరేషు చైశ్వర్యాదిఫలేష్వసక్తాస్సున్యర్త
హ్వయః తే పశ్యాదైశ్వర్యక్షయదర్శనేన నిర్విణ్ణాః పరమాత్మజ్ఞానే
పరినిష్ఠాయ కైవల్యం యయురిత్యుపపద్యతే 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే
సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్తానః ప్రవిశంతి పరంపద'
మితి స్మరణాత్. ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశంకాను
పపత్తిః. కర్తృఫలే హి స్వర్గాదావనుభవానారూఢే స్యాదాశంకా
భవేద్వా న వేతి, అనుభవారూఢం తు జ్ఞానఫలం 'యత్సాక్షాదపరో
క్షాద్బ్రహ్మే' తి శ్రుతేః, 'తత్త్వమసీ' తి చ సిద్ధవదుపదేశాత్. న హి
'తత్త్వమసీ' త్యస్య వాక్యస్వార్థః తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం
శక్యః పరిణేతుం 'తద్దైతత్ పశ్యత్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం
మనురభవం సూర్యశ్చే' తి సమ్యద్దర్శనకాలమేవ తత్ఫలం సర్వాత్త
త్వం దర్శయత తస్మాదైకాంతికీ విదుషః కైవల్యసిద్ధిః.

ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్.

సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్య

తద్భావాభ్యామాపసదవత్తదుక్తమ్. ౩౩.

వాజసనేయకేత్రాయ తే 'ఏతద్వై తదక్షరం గార్ధి బ్రహ్మణాఅభి
వదంతి 'అస్థూలమనన్వప్రాస్వమదీర్ఘ' మిత్యాది. తథాథర్వణేత్రాయ తే.

మిత్యాశంక్య జ్ఞానాత్ప్రాకృతోపాసనాదివశాదిత్యాహ—జ్ఞానాంతరేషు చేతి.
ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, పరస్య హిరణ్యగర్భస్య, ఆధికారాంతే సాక్షాత్కృతా
త్తానో ముచ్యంత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావఫలస్యాపి భావిత్వమాశంక్య తత్త్వమసీతి శ్రుతి
బాధమాహ—నహితి. తస్మాన్నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గానువసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్.

33. 'అక్షరధియాం' అక్షరశబ్దా బ్రహ్మప్రమాపకాః నిషేధశబ్దా. విషయాః,
తేషు యత్ర యావంతః శ్రుతాస్తత్ర తావతామశేషద్వైతనిషేధకత్వసంభవాసంభ
భోగేన క్షయే ప్రతిబంధకాంతరాభావాదప్రతిబంధసాక్షాత్కారో వర్తమానదేహ
పాలానంతరం కైవల్యం సంపాదయతీతి న దేహాంతరప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్.

అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే య త్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగో
త్ర మవర్ణమిత్యాది. తదై వాన్యత్రాపి విశేషనిరాకరణద్వారేణాక్షరం
పరం బ్రహ్మశ్రావ్యతే, తత్ర క్వచిత్కేచిదతిరిక్తా విశేషాః ప్రతిషిధ్యంతే,
తాసాం విశేషప్రతిషేధబుద్ధీనాం కిం సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరుత
వ్యవస్థేతి సంశయే శ్రుతివిభాగాద్వ్యవస్థాప్రాప్తావ్యతే, అక్షరవిష
యాస్తు విశేషప్రతిషేధబుద్ధయస్సర్వాస్సర్వత్రావరోధవ్యాః, సామా
న్యతద్భావాభ్యాం. సమానో హి సర్వత్ర విశేషనిరాకరణరూపో
బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారః, తదేవ చ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ
భిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తత్ర కిమిత్యన్యత్ర కృతా బుద్ధయోఽన్య

వాభ్యాం సంశయమాహ—తాసామితి. యథా నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గస్యానపేక్షీ
తత్త్వాదనుపసంహారస్తథా శ్రుతనిషేధానాముపలక్షణతయా సర్వాద్వైతనిషేధసంభవా
చ్ఛాఖాంతరీయనిషేధశబ్దానామనపేక్షీతత్త్వాదనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వ
పక్షః, తత్ర లాఘవం ఫలం. సిద్ధాంతే తు దోషద్వయాభావః ఫలం. తథాహి యది
శ్రుతశబ్దేరశ్రుతనిషేధా లక్ష్యంతే తదా లక్షణాదోషః, యది న లక్ష్యంతే తదా సర్వ
ద్వైతనిషేధాసిద్ధేర్నిర్విశేషప్రత్యభిజ్ఞావదోష ఇతి వివేకః. అక్షరే ధర్మిణి ద్వైత
నిషేధధియోఽక్షరధియస్తద్దేతవశ్యబ్దా ఇతి. యావత్. తాసామవరోధ ఉపసంహార

పూర్వం యథా ఆధికారికపురుషాణామార్బభకర్తృవశాదేవ దేహాంతరారంభసిద్ధేః
న సంచితకర్తాంతరస్య తద్దేతుత్వమిత్యుక్తమ్, తథేహాపి తత్తద్వాక్యోక్తైరేవ నిషేధైరుప
లక్షణతయా సర్వాద్వైతనిషేధసిద్ధేర్న శాఖాంతరీయనిషేధానాం బ్రహ్మధీహేతుత్వ
మితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతైరేవ నిషేధైరుపలక్షణతయా సర్వనిషేధే నిర్విశేష
బ్రహ్మప్రమితౌ లాఘవమ్, సిద్ధాంతే తు ఉపలక్షణైకదేశవరిశేషా పరిత్యజ్య నిర్విశేష
ప్రమితౌ నిరాకాంక్ష్యమితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే 'ఏతద్వై తదక్షరం
గార్హి బ్రహ్మణా ఆభివదంత్యస్థూలమనణు...' ఇత్యాది; ఏవమాధర్వణే అక్షరముప
క్రమ్య '...యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్...' ఇత్యాది. తత్ర కిం క్వచిన్నిషేధశ్రుతౌ
అశ్రుతనిషేధానాం శ్రుత్యంతరాదుపసంహారోఽస్తి న వేతి సందేహా, నాస్తీతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అక్షరే బ్రహ్మణి ద్వైతనిషేధధియోఽక్షరధియః తాసాం
సర్వత్ర నిషేధశ్రుతిష్వవరోధ ఉపసంహారో న్యాయ్యః. కుతః, సామాన్యతద్భావా

త్ర న స్యుః. తథాచ 'ఆనందాదయః ప్రధానస్యే' త్వత్త (అ3 పా3 సూ ౧౧) వ్యాఖ్యాతం. తత్త విధిరూపాణి విశేషణాని చింతితాని ఇహ తు ప్రతిషేధరూపాణితి విశేషః. ప్రపంచార్థశ్చాయం చింతా భేదః. ఔపసదవదితి నిదర్శనం. యథా జామదగ్న్యైః హీనే పురో డాశినీషూపసత్సు చోదితాసు పురో డాశ ప్రధానమంత్రాణాం 'అగ్నే ర్వేహోత్రం వేరధ్వర' మిత్యేవమాదీనాముద్గాతృవేదోత్పన్నానామ వ్యధ్వర్యుభిరభిస్తుబంధో భవతి, అధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ పురో డాశ

ఇతి సూత్రయోజనా. శేషిబ్రహ్మణః సర్వశాఖాసు భావాత్ తత్ప్రమితేః సమానత్వా చేషణాముపసంహార ఇతి చేత్త్వా న్యాయసామ్యత్వనరుక్తితాదవస్థ్యమిత్యత ఆహ—ప్రపంచార్థ ఇతి. ఆనందాదీనాం స్వరూపత్వాదస్తూపసంహారః నిషేధానామ నాత్మత్వాదానంత్యాచ్ఛానుపసంహార ఇత్యధికాశంకాయాం తేషామనాత్మత్వేఽపి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రమిత్యర్థకత్వావవిద్యాతజ్జనిషేధత్వేన సంగ్రహసిద్ధేశ్చ నిరపేక్షా స్థూలనణువాక్యస్థతయా క్లృప్తనిషేధశబ్దానామన్యత్ర శ్రుతనిషేధవాక్యైకవాక్యతయోప సంహార ఇతి చింతా యుక్తేత్యర్థః. అన్యత్ర శ్రుతశేషాణాం అన్యత్రస్థశేషిసంబంధే దృష్టాంతం వ్యాచక్షే—యథేతి. 'జమదగ్నిః పుష్టికామశ్చతూరాత్రేణాయజతే'త్యుప క్రమ్య విహితో జమదగ్నినా కృతో జామదగ్నోఽహీనశ్చతూరాత్రః క్రతు స్త్విన్ 'పురో డాశిన్య ఉపసదో భవంతీ'తి పురో డాశసాధ్య ఇష్టయః తైత్తిరీయశే విహితాః, తాసామధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్సామవేదోత్పన్నమంత్రాణాం తాస్వపి విని యుక్తత్వా దధ్వర్యుజైవ ప్రయోగో నోద్ధాత్రేత్యర్థః. వేదేవగణస్య హాత్రమధ్వరం చ కర్తాగ్నే స్త్విత ఏవేత్యగ్నేమంత్రణమంత్రార్థః ఉత్పత్తివిధిర్గుణః ఫలాపేక్షత్వా దుత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిర్తుభ్యః సఫలత్వాత్. తథాచ మంత్రాణాముద్గాతృ వేదోత్పన్నత్వాదుద్గాత్రా ప్రయోగః వినియోగవిధినాధ్వర్యుణా ప్రయోగ ఇతి గుణ

భ్యాం ద్వైతనిరాసేన బ్రహ్మప్రతిపాదనస్య సర్వత్ర, సామాన్యం సమానత్వమ్ తస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యస్య సర్వత్రభావః ఏకత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వమ్, తాభ్యాం హేతుభ్యామిత్యర్థః; తత్త దృష్టాంతః—ఔపసదవత్. యథా జామ దగ్న్యైః హీనే పురో డాశినీషూపసత్సు చోదితానామాపసదానామధ్వర్యుకర్తృక పురో డాశశేషాణాం మంత్రాణాం యత్ర క్వచిచ్ఛ్రితానామపి అధ్వర్యుణా సంబంధః, తథా అక్షరప్రమితీశేషాణాం నిషేధానాం యత్ర క్వచిచ్ఛ్రితానామప్యక్షరేణ

ప్రదానస్య, ప్రధానతంత్రత్వాచ్చాంగానాం, ఏవమిహాప్యక్షరతంత్ర
త్వాత్తద్విశేషణానాం యత్ర క్వచిదప్యత్పన్నానామక్షరేణ సర్వ
త్రాభిసంబంధ ఇత్యర్థః. తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'గుణముఖ్యవ్యతి
క్రమే తదర్థత్వాన్తుభ్యేన వేదసంయోగః (జై-సూ 3-3-౮) ఇత్యత్ర.
ఇతి వింశాధికరణమ్.

సూ. ఇయదామననాత్ ౩౪.

'ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షం' పరిషస్వజాతే
తయోరన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్త్వనశ్చన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యధ్యా
త్తాధికారే మంత్రమాధర్వణికాశ్చేవ్వాతాశ్చతరాశ్చ పఠంతి, తథా
కథాః 'ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహం ప్రవిష్టౌ పరమే
పరాధ్యే, ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ

ముఖ్యయోర్వ్యతిక్రమే విరోధే సతి ముఖ్యేన బలీయసా మంత్రాత్కవేదస్యాధ్వ
ర్యుణా సంయోగః ఉత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాదితి జైమినీసూత్రార్థః.

యద్యపి శాబరభాష్యే వారవంతీయాదిసామ్నముచైచ్చస్వరకసామవేదో
త్పన్నత్వాదాధానాంగత్వేనోచైచ్చస్వరప్రయోగః. 'య ఏవం విద్వాన్వారవంతీయం
గాయతి యజ్ఞాయజ్ఞీయం గాయతి వామదేవ్యం గాయతి' త్యాధానే తేహం విని
యోగవిధినా యాజుషేణ యాజుషస్యోపాంశుస్వరస్య ప్రసంగ ఇతి గుణముఖ్యయో
ర్విరోధే సత్యుత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాన్తుభ్యవినియోగబలేన సామ్నం యజుర్వేదస్వర
సంయోగ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం, తథాపి న్యాయసామ్యదౌపసదమంత్రాః
సూత్రవిషయత్వేనోదాహృతా ఇత్యవిరోధః.

ఇతి వింశాధికరణమ్.

౩౪. 'ఇయదామననాత్' మంత్రద్వయేఽపి ప్రతిపాదనప్రకారభేదాత్

సర్వత్ర సంబంధ ఇత్యర్థః. తదుక్తం జైమినీనా ప్రథమే కాండే—'గుణముఖ్యవ్యతి
క్రమే తదర్థత్వాన్తుభ్యేన వేదసంయోగః' ఇతి.

పూర్వం వేద్యస్యాక్షరనైవ్యక్తే విద్యేక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహార ఉక్తః.
తర్హి ఇహ 'ద్వాసుపర్ణా' ఇతి వాక్యే ఏకనైవ భోక్తృత్వమ్, 'ఋతం పిబంతౌ'
ఇతి వాక్యే ఉభయోరపీత్యుభయత్ర వేద్యభేదాద్విద్యాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణ
సంగత్యేదమాహ—

త్రిణాచికేతాః' ఇతి. కిమత్ర విద్యైకత్వముత విద్యానానాత్వమితి సంశయః. కింతావత్ప్రాప్తం విద్యానానాత్వమితి. కుతః, విశేషదర్శనాత్. ద్వాసుపర్ణేత్యత్ర హ్యేకస్య భోక్తృత్వం దృశ్యతే, ఏకస్య చాభోక్తృత్వం. దృశ్యతే. ఋతం పిబంతావిత్యత్ర తూభ యోరపి భోక్తృత్వం దృశ్యతే. తద్వేద్యరూపం భిద్యమానం విద్యాంభింద్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, విద్యైకత్వమితి. కుతః, యత ఉభయోరప్యనయోర్మంత్రయోరియత్తాపరిచ్ఛిన్నం ద్విత్వోపేతం వేద్యరూపమభిన్నమామనంతి నను దర్శితో రూపభేదః, నేత్యుచ్యతే 'ఉభానవ్యేతౌ మంత్రా జీవద్విత్వీయమీశ్వరం ప్రతిపాదయతో నాథ్ధాంతరం 'ద్వాసుపర్ణే' త్యత్ర తావత్, 'అనశ్చిన్నో అభిచాకశీతీ' త్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, వాక్యశేషేఽపిచ సవచ ప్రతిపాద్యమానో దృశ్యతే 'జుష్టం యదాపశ్యత్యన్య' మితి. 'ఋతం పిబంతా' విత్యత్ర తు జీవే పిబత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాపిశత్సాహచర్యాచ్ఛత్రిన్యామేన పిబతీత్యుపచర్యతే. పరమాత్మప్రకరణం హ్యేతత్, 'అన్యత్ర ధరాద్వన్యత్రాధర్మా' దిత్యుపక్రమాత్తద్విషయఏవాత్రాపి వాక్యశేషో భవతి 'యస్సేతురిజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పర' మితి 'గుహం ప్రవిష్టావాత్తానా హి'

జిజ్ఞాస్యైకభానాచ్చ సంశయమాహ—కిమత్రేతి. ఋతపానవాక్యే 'అక్షరం బ్రహ్మ యత్పర'మితి గుణాః శ్రుతాః, ద్వాసుపర్ణవాక్యేఽనశనత్వాదయస్తేషాం మిథో నోపసంహార ఇతి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే త్వసంసారిబ్రహ్మస్వరూపవాక్యార్థక్యాదుపసంహార ఇతి వివేకః. అస్తు వేద్యైక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహారః ఇహ తు వేద్యభేదానోపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః. నన్వయం గుహాధికరణే నిరస్త ఇతి చేత్, సత్యం, కింతు పిబత్సదస్య ముఖ్యార్థత్వాయ స్వతః కల్పనయా చ పాన

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాభేదాదన్యోన్యం గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే తదభేదాదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. ఆశర్వణే 'ద్వాసుపర్ణానయజా' ఇత్యాదిమంత్రః శ్రూయతే; కాతకేఽపి 'ఋతం పిబంతా' ఇత్యాది. తత్ర కిమనయోర్మంత్రయోర్విద్యాభేదః, ఉతాభేద ఇతి విశయే, విద్యాభేద ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—మంత్రద్వయే విద్యాయాః అభేద ఏవ. కుతః, ఇయతః ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నస్య ద్విత్వావ

త్యక్తచైతన్యగ్రహించితం తస్మాన్నాస్తి వేద్యభేదః తస్మాచ్ఛు విద్యైకత్వం. అపిచ త్రీష్వప్యేతేషు వేదాంతేషు పౌర్వాపర్యాలోచనే పరమాత్మ విద్యైవావగమ్యతే తాదాత్మ్యవివక్షయైవ చ జీవోపాదానం నార్థాంతరవిక్షయా, న చ పరమాత్మవిద్యావివక్షాయాం భేదాభేదవిచారోఽస్తీత్యుక్తమ్. తస్మాత్ప్రపంచార్థవైషయోగః, తస్మాచ్ఛాధికధర్మోపసంహార ఇతి.

ఇత్యేకవింశాధికరణమ్.

సూ. అంతరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. 3౫.

‘యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరః’ ఇత్యేవం ద్విరుషస్తికహాశప్రశ్నయోరైవరంతర్యేణ వాజసనేయినస్సమామనంతి. తత్రసంశయః, విద్యైకత్వం వా స్యాద్విద్యానానాత్వం వేతి.

కృత్యాశ్రయా బుద్ధిజీవా పిబంతౌ గ్రాహ్యా, సుపణ్ణౌ తు జీవేశ్వరావిత్మధికా శంకాయాం మంత్రద్వయేఽపి ద్వివచనశబ్దసామ్యాదౌత్పత్తికద్విత్వవిశిష్టతయా తుల్యవస్తుద్వయప్రత్యభిజ్ఞానస్య బాధకాభావాత్ప్రకరణాద్యనుగ్రహోచ్చ జీవానువాదేనా సంసారిబ్రహ్మణి మంత్రద్వయతాత్పర్యమితి ప్రపంచార్థమిదం సూత్రమితి భావః.

ఇత్యేకవింశాధికరణమ్.

3౫. ‘అంతరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనః’ ఘటాదికం చ్ఛిషయత్వేనాపరోక్షం, బ్రహ్మ తు సాక్షాదవిషయత్వేనాపరోక్షమితి, ప్రథమార్థే పంచమీ అత్ర శ్చుతావాత్తధర్మాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ్యుక్తం, బ్రహ్మధర్మః సర్వాంతరత్వమాత్మన్యుక్తం,

భిన్నస్యోభయత్రాప్యభిన్నత్వేన ఆమననాత్ ఆభిధానాదిత్యర్థః. అత్ర హి మంత్రద్వయే భోక్తృత్వానువాదేన పరమాత్మాభేదః ప్రతిపాద్యః. ‘పిబంతౌ’ ఇతి ప్రయోగస్తు భోక్తృజీవసాహచర్యాత్ అభోక్తరీశ్వరే ‘చత్రిణోగచ్ఛంతి’ ఇతివదుపపద్యత ఇత్యవిరోధః.

పూర్వం పిబంతావిత్మస్య పదస్య లాక్షణికత్వేన వైద్యైక్యాద్విద్యైక్యమభాణి, ఇహ తు వేద్యాభేదేఽపి న విద్యాభేదః, ‘సమిధోయజతి’ ఇత్యాదౌ యజత్యభ్యాసవదాత్తాభ్యాసాదిలి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మిథో ధర్మానుపసంహారః, సిద్ధాంతే తూపసంహార ఇతి ఫల

విద్యానానాత్వమితి తావత్ప్రస్తుం, కుతః, అభ్యాససామర్థ్యాత్. అన్యథా హ్యన్యూనానతిరిక్తార్థం ద్వితీయా నమనర్థకమేవ స్యాత్, తస్మాత్ యథాభ్యాసాత్ కర్తవ్యేదః ఏవమభ్యాసాద్విద్యాభేదః తేషాం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ 'అంతరామ్నానావిశేషాత్ స్వాత్మనోవిద్యైకత్వ' మితి. సర్వాంతరో హి స్వాత్మా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టః పుచ్చ్యతే ప్రత్యుచ్యతే చ. న హి ద్వావత్తానావేకస్తి దేహే సర్వాంతరా సంభవతః, తదాహ్యేకస్యాంజనం సర్వాంతరత్వమనకత్వేత, ఏకస్య తు భూతగ్రామవన్నైవ సర్వాంతరత్వం స్యాత్, యథా పంచభూత సమూహే దేహే పృథివ్యా ఆపోఽస్తరా అద్భ్యుశ్చ తేజోఽస్తర మితి సత్యస్యాపేక్షికే అంతరత్వే నైవ సర్వాంతరత్వం భవతి, తథేహి పీత్యర్థః. అథవా భూతగ్రామవదితి శ్రుత్యంతరం నిదర్శయతి. యథా

తేన తయోరైక్యం నృధీకృతం మంతవ్యం, తస్మై వ్యాచక్షేత్యుపస్థితే యాజ్ఞా వల్క్యేన ప్రాణాదిప్రేరణోదృష్ట్యానిసాక్షీ ప్రతిపాదితః. తస్మై 'యదేవ సాక్షా దపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరస్తస్మై వ్యాచక్షే'తి కహాశ్చప్రశ్నేఽశనా యాన్యతీతః ప్రతిపాదితః. తత్ర బ్రహ్మణద్వయేఽపి ప్రశ్నాద్విభ్యాసాత్సర్వాంతరత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయే మంత్రయోర్వేద్యైక్యాదస్తు విద్యైక్యం, ఇహ తు బ్రాహ్మణయో ర్వేద్యైక్యేఽపి అభ్యాసాద్విద్యాభేదః, యజత్యభ్యాసాత్ప్రయాజభేదవదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః, తత్ర మిథో ధర్మానుపసంహారః ఫల, సిద్ధాంతే తుః

భేదః. బృహదారణ్యకే—'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరః' ఇతి ద్వితీయాన్నయతే. తత్ర కిమనయోర్బ్రాహ్మణయోర్విద్యాభేదః, ఉత విద్యైక్యమితి విశయే, విద్యాభేద ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆమననాత్ ఇతి పదస్యాఽను వంగః; బ్రాహ్మణద్వయేఽపి స్వాత్మనః సర్వాంతరత్వామననాత్ విద్యైక్యం విశ్లే యమ్; ఏకస్మిన్దేహే ద్వయోర్ముఖ్యతః సర్వాంతరత్వాయోగాత్ భూతగ్రామవత్ యథా భూతసమూహత్త కస్థూలదేహే పృథివ్యపేక్షయా బలమాంతరం జూపేక్షయా తేజ ఇత్యాదిక్రమేణాపేక్షికం భూతానామాంతరత్వమ్, న ముఖ్యమ్; తద్వత్. అథవా 'ఏకో జేహః సర్వభూతేషు సూఢః' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరే సర్వేషు భూత గ్రామేషు సర్వాంతర ఏక ఏవ ఆత్మాన్నయతే, తద్వదనయోర్బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః. ఏవం చ వేద్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి సిద్ధమ్.

‘ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీసర్వభూతాంతరాత్తే’త్యన్తి
మంత్రే సమస్తేషు భూతగ్రామేష్వకఏవ సర్వాంతర ఆత్మా ఆమ్నా
యతే. ఏవమనయోరపి బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః. తస్మాద్వేదైకత్వమ్.

సూ. అన్యథాభేదానుపపత్తిరితి

చేన్నోపదేశాంతరవత్. 3౬.

అథ యదుక్తమనభ్యుపగమ్యమానే విద్యాభేదే ఆమ్నాన
భేదానుపపత్తిరితి తత్పరిహర్తవ్యమ్, అత్రోచ్యతే,—నాయం దోషః,
ఉపదేశాంతరవదుపపత్తేః. యథా తాండినాముపనిషది షష్ఠే ప్రపాఠకే
‘స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇతి నవకృత్వోఽప్యపదేశేన విద్యా
భేదో భవతి ఏవమిహాపి భవిష్యతి. కథంచన నవకృత్వోఽప్యపదేశే
విద్యాభేదో న భవతి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యానగమాత్,
‘భూయ ఏవ మాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వి’తి చైకస్యైవార్థస్య పునఃపునః
ప్రతిపిపాదయిషితవ్యత్వేనోపక్షేపాదాశంకాంతరనిరాకరణేన చాన
కృదుపదేశోపపత్తేః, ఏవమిహాపి ప్రశ్నరూపాభేదాత్. ‘అతోఽన్యదా
త్త’ మితి చ పరిసమాప్త్యవిశేషాదుపక్రమోపసంహారా తావదేకార్థ
విషయా దృశ్యేతే. ‘యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే’తి ద్వితీయేప్రశ్నే
ఏవకారం ప్రయుంజానః పూర్వప్రశ్నగతమేవార్థముత్తరత్రాకృప్య
సంహార ఇతి వివేకః. ద్వయోః సర్వాంతరత్వానుపపత్త్యా తావద్బ్రాహ్మణయోరేక
పస్తుపరత్వం సిద్ధం. తథాచ వేదైక్యాన్నిర్గుణవిద్యైక్యే న వివాదః.

3౬. అన్యథా. నను విద్యైక్యాంగీకారే అభ్యాసానుపపత్తిరితి చేత్, ఉచ్యతే,
ఏవాభ్యాసః కర్తృభేదకో యో నిరర్థకః, ఇహ తూషస్తిబ్రాహ్మణోక్తాత్తనవివాశ

పూర్వపక్షమనూద్య దూషయతి—

అన్యథా విద్యాభేదానంగీకారే ఆమ్నానభేదస్యాభ్యాసస్య అనుపపత్తిః ప్రయో
జనాభావాదితి చేత్, న. ఉపదేశాంతరవత్ అభ్యాసస్యోపపత్తిః. తథాపి—యథా
ఛాందోగ్యే ‘తత్త్వమసి’ ఇత్యుపదేశేనవకృత్వోఽభ్యస్యమానేఽపి న విద్యా భిద్యతే,
ఉపక్రమోపసంహారయోరవిశేషాత్; తద్వత్ బ్రాహ్మణద్వయేఽపి ప్రశ్నరూపాప

మాణం దర్శయతి. పూర్వస్తింశ్చబ్రాహ్మణే కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్త
నస్పద్భావః కథ్యతే, ఉత్తరస్తింస్తు తస్యైవాశనాయాదీసంసారధర్మా
తీతత్వం విశేషః కథ్యతే, ఇత్యేకార్థతోపపత్తిః, తస్మాదేకా విద్యేతి.

ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్.

సూ. వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్. ౩౨.

‘తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహ’మిత్యైతరేయిణః
ఆదిత్యపురుషం ప్రకృత్య సమామనంతి, తథా జాబాలాః ‘త్వం వా
అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీ’తి. తత్ర సంశయః,
కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిః కర్తవ్యా ఉత్తైకరూపైవేతి.
ఏకరూపైవేతి తావదాహ, నహ్యత్రాత్తనఈశ్వరేణైకత్వం ముక్త్యా
ఽన్యత్కించిత్ చింతయితవ్యమస్తి, యది చైవం చింతయితవ్యో
విశేషః పరికల్పేత, సంసారిణశ్చేశ్వరాత్తత్వ మిశ్వరస్య
సంసారాత్తత్వమితి తత్ర సంసారిణస్తావదీశ్వరాత్తత్వే ఉత్కర్షో భ

నాయాద్యతీతత్వరూపవిశేషకథనార్థత్వాదభ్యాసోఽన్యథాసిద్ధో న విద్యాభేదక ఇతి
సముదాయార్థః.

ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్.

౩౨. వ్యతిహారః. జీవేశయోర్ద్విధో విశేషణవిశేష్యభావో వ్యతిహారః, తస్య
శ్రుతత్వాత్, ఉత్కృష్టదృష్టిగ్భేదే కృతా ఫలవతీతి న్యాయాచ్చ సంశయ జీవే
ఈశ్వరత్వమతిరేప కార్యా ఉక్తన్యాయాత్-వ్యతిహారశ్రుతిస్తు తస్యోపేవ దృఢీకర
ణార్థత్వేనాభ్యాసవిదన్యథాసిద్ధేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః తత్ర లాఘవం ఫలం,
క్రమస్య ‘అతోఽన్యదార్థమ్’ ఇత్యుపసంహారస్య చావిశేషాన్న విద్యాభేద ఇతి
సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా అభ్యాసస్యాదరార్థత్వేన మతేరైక్యమవాది, తథా వ్యతి
హారోపదేశస్యాప్యాదరార్థత్వాన్న తేరేకరూపత్వమస్తితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ-

అత్ర పూర్వపక్షే మతేరైక్యరూపే లాఘవమ్, సిద్ధాంతే మతేర్ద్వైరూపే
వ్యతిహారసార్థక్యమితి ఫలభేదః. ఐతరేయకే శ్రూయతే—‘తద్యోఽహం సోఽసౌ

వేత్, ఈశ్వరస్య తు సంసార్యాత్ త్వే నికర్షః కృతస్సాస్యత్; తస్మాదేక
 రూప్యమేన మతేః, వ్యతిహారాన్నాయస్తావదేకత్వదృఢీకరణార్థః త్వే
 వం ప్రాప్తేప్రత్యాహ, వ్యతిహారోఽయమాధ్యానాయాన్నాయతే.
 ఇతరవత్. యథేతరే గుణాః సర్వాత్తత్వప్రభృతయ ఆధ్యానాయా
 న్నాయంతే తద్వత్. తథాహి విశింషంతి సమాన్నతార ఉభయో
 చ్చాచరణేన 'త్వమహమస్త్వహం చ త్వమసీ'తి. తచ్చోభయరూపాయాం
 మతౌ కర్తవ్యాయామర్థవద్భవతి, అన్యథాహీదం విశేషేణోభయా
 న్నాన. మనర్థకం స్యాత్, ఏకేనైవ కృతత్వాత్. సనూభయాన్నాన
 స్యార్థవిశేషే పరికల్యమానేదేనతాయాస్సంసార్యాత్ త్వాపత్తేర్నికర్షః
 ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం. నైషదోషః, ఏకాత్మ్యవైకవానేన ప్రకారేణాను
 చింత్యమానత్వాత్. నన్వేవం సతి స ఏవైకత్వదృఢీకార ఆపద్యేత, న
 వయమేకత్వదృఢీకారం వారయామః కిం తర్హి వ్యతిహారేణేహ
 ద్విరూపా మతిః కర్తవ్యా వచనప్రామాణ్యాత్, నైకరూపేత్యేతావ
 దుపపాదయామః, ఫలతన్వేకత్వమపి దృఢీభవతి. యథా ఆధ్యా
 నార్థేఽపి సత్యకామత్వాదిగుణోపదేశే తద్గుణక ఈశ్వరః ప్రసిద్ధ్యతి

సిద్ధాంతేతు శ్రుత్యర్థవత్వమితి వివేకః. ఏకేనైవ త్వమహమస్తి త్యుచ్చారణేనైకత్వమతేః
 కృతత్వాదహం త్వమసీతి పృథా స్యాదిత్యర్థః. ఉక్తదోషం స్తారయతి—నన్వీతి.
 సందిగ్ధేఽర్థే న్యాయస్సావకాశః, ఇహ తు శ్రుతత్వాదన్యోన్యాత్తత్వం విధేయం,
 బ్రహ్మణి మనోమయత్వాదివత్ జీవాత్తత్వస్య ధ్యానార్థమారోపేఽపి నికర్షప్రసక్త్య
 భావాదితి పరిహరతి—నైష దోష ఇతి. బ్రహ్మణి నికర్షం హిత్వా జీవతాదాత్మ్య
 ధ్యానే మదుక్తమేవాగతమితి శంకతే—నన్వేపమితి. మతేర్ద్విరూపత్వం త్వదనుక్త
 మస్తాభిరుచ్యతే ధ్యానపరం వాక్యమిదమేకత్వం తు మానాంతరావిరోధాత్ సిద్ధ్య
 తీతి సమాధత్తే—న వయమితి. అహం గ్రహోపాస్తిష్వయం వ్యతిహార ఉపసంహ

యోఽసౌ సోఽహమ్' ఇతి. తత్ర కిం వ్యతిహారేణ మతిరేకరూపా విధీయతే, ఉత
 ద్విరూపేతి విశయే, ఏకరూపేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వ్యతిహారోఽత్రోపాస
 నార్థముపదిశ్యతే. ఇతరవత్ యథా ఇతరే సర్వాత్తత్వాదయో గుణా ఉపాసనార్థముప
 దీశ్యంతే, తద్వత్. తథాహి విశింషంతి సమాన్నతారః 'త్వమహమస్త్వహం చ త్వ
 మసీ' ఇత్యుభయోచ్చారణేన. తచ్చ విశేషణం ద్విరూపాయాం మతౌ కర్తవ్యాయా

తద్వత్. తస్మాదయమాధ్యాతవ్యో న్యతిహారస్సమానే చ విషయే
ఉపసంహర్తవ్య ఇతి.

ఇతి త్ర యోవింశాధికరణమ్.

సూ. నైవ హి సత్యాదయః. ౩౮.

‘స యోహై తత్తహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మ’
త్యాదినా వాజసనేయకే సత్యవిద్యాం సనామాక్షరోపాసనాం విధా
యానంతరమామ్నాయతే ‘తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో యపష
ఏతస్మిన్ మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషః’ ఇత్యాది

ర్తవ్య ఇత్యాహ—తస్మాదితి.

ఇతి త్ర యోవింశాధికరణమ్.

౩౮. నైవ హి సత్యాదయః. స యః కశ్చిదధికారీ మహద్వ్యాపకం యక్షం
పూజ్యం భౌతికేషు ప్రథమజం ఏతత్ సచ్చ త్యచ్ఛేతి సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్య
గర్భాఖ్యం వేద ఉపాస్తే-తస్య లోకజయః ఫలమిత్యర్థః. సత్యమితి నామాక్షరాణి
సత్ త్యమితి, తత్ర ప్రథమోత్తమే అక్షరే సత్యం, మధ్యస్థమక్షరమనృతం, ఉభ
యతః సత్యేన సంపుటితత్వాత్ సత్యప్రాయమేవ భవతీతి నామాక్షరోపాసనా సత్య
విద్యాంగత్వేనోక్తా. యత్తత్ పూర్వప్రకృతహృదయాఖ్యం తత్ సంప్రత్యుక్తయక్ష
త్వాదిగుణకం, సోఽసావాదిత్యమండలేఽక్షిణి చ పురుషస్తస్యాహరిత్యహమితి చ నా
మద్వయజ్ఞానాత్ పాపక్షయః ఫలమిత్యర్థః. అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యయోః ఫల భేద
మర్థవర్థవతి. అన్యథా హీదం విశేషణోభయామ్నానమనర్థకం స్యాత్. అతో మతి
ర్ద్విరూపైవేతి సిద్ధమ్.

పూర్వం జీవబ్రహ్మణోర్వ్యతిహారోక్తిభేదాద్విద్యాద్వైయాప్యం యథా అభ్య
ధాయి, తథేహపి సత్యవిద్యాయామ్ ‘లోకాజ్ఞయతి’ ఇతి తదనంతరవిద్యాయామ్
‘హంతి పాప్తానమ్’ ఇతి ఉభయత్ర లోకజయ పాపనివృత్తిరూపఫలోక్తిభేదాద్విద్యా
భేద ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే గుణానామనుష్ఠానవ్యవస్థా, సిద్ధాంతే తు అనుష్ఠానైక్యమితి
ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—‘మహద్వక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మ’
ఇతి సత్యవిద్యాం విధాయ తదనంతరమ్ ‘తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యః’ ఇత్యాది.

తత్ర సంశయః, కిం ద్వే ఏతే సత్యవిద్యే కిం వైకై వేతి. ద్వే ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, భేదేన హి ఫలసంయోగో భవతి 'జయతీ మాన్లోకా' నితి పురస్తాత్, 'హన్తి పాప్తానం జహతి చ' ఇత్యు పరిష్టాత్ ప్రకృతాకర్షణం తూపాస్యైకత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఏకై వేయం సత్యవిద్యేతి. కుతః, 'తద్యత్తత్సత్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్. నను విద్యాభేదేఽపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యైక త్వాదుపపద్యతఇత్యుక్తం, నైతదేవం, యత్ర హి విస్పష్టాత్కారణాంతరాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్రైతదేవం స్యాత్, అత్రతూభయథాసంభవే తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణాత్ పూర్వవిద్యాసంబద్ధమేవ సత్యము తత్ర త్రానుకృష్యతఇత్యేకవిద్యాత్వనిశ్చయః యత్పునరుక్తం ఫలాంతరశ్రవణాద్విద్యాంతరమితి. అత్రోచ్యతే, తస్యోపనిషదహరహమితి చాంగాంతరోపదేశస్య స్తావకమిదం

శ్రుతేః ప్రకృతాకర్షణాచ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే గుణానాం వ్యవస్థయానుష్ఠానం, సిద్ధాంతేత్వసుష్టానైక్యమితి ఫలం. యథా జీవేశయోరన్యోన్యాత్తత్వశ్రుతిభేదాత్ మతివైరుప్యముక్తం, తథాత్ర ఫలశ్రుతిభేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—ద్వే ఇతి. విశేష్యబ్రహ్మమాత్రాకర్షణమయుక్తం, తద్యత్తదితి సర్వనామభిః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మ ఆకృష్య ఆదిత్యాక్షిస్థానాదిగుణవిధానాత్, తథాచ వాక్యభేదేఽపి విద్యైక్యసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి—ఏకై వేతి. యథా దహరశాండిల్యవిద్యయోర్బ్రహ్మైక్యప్రతిజ్ఞానమాత్రం తథాత్ర నేత్యాహ—నైతదితి. కారణాంతరం ప్రకరణభేదాదికం. ఏవం విద్యాభేదేఽప్యేతదుపాస్యైక్యజ్ఞానం స్యాత్, త్ర తూభయథాసంభవే విద్యైక్యనానాత్వసంశయే సత్యమిత్యుపాస్యయావైక్యనాత్ విద్యైక్యనిశ్చయ ఇత్యక్షరార్థః. అసత్యపవాదకారణే రూపైక్యాత్ ద్విత్వోత్పన్నసిద్ధిర్నచ ఫల భేదాదపవాదః. అంగే ఫలశ్రుతేః స్తుతిమాత్రతయా ఫలభేదాసిద్ధిరిత్యాహ—యత్పునరిత్యాదినా. కించ యత్ర ప్రధానవిధావేవం కామ ఇతి

తత్ర సత్యవిద్యాతస్తదనంతరవిద్యా భిద్యతే న వేతి సందేహో, భిద్యత ఇతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఇయమనంతరవిద్యా నైవ సత్యవిద్యైవ, న తతో భిద్యతే. కుతః, హిశబ్దో హేతాః; తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతస్యైవోపాస్యస్య హిరణ్యగర్భస్య ఆకర్షణాద్ధేతోః, న హ్యుపాస్యాభేదే విద్యాభేదో యుక్తః. న చ ఫలభేదాద్విద్యాభేదో

ఫలాంతర శ్రవణమిత్యదోషః. అపిచార్థవాదాదేవ ఫలే కల్పయితవ్యే
సతి విద్యైకత్వే చావయవేషు శ్రూయమాణాని బహూన్యపి ఫలాన్య
వయవిన్యామేవ విద్యాయాముపసంహర్తవ్యాని భవంతి, తస్మాత్
నైవేయమేకా సత్యవిద్యా తేన తేన విశేషేణోపేతా సమామ్నా తేత్య
తస్సర్వ ఏవ సత్యాదయో గుణా ఏకస్త్వి ప్రయోగే ఉపసంహ
ర్తవ్యాః. కేచిత్పునరస్త్వి సూత్రే ఇదం వాజసనేయమత్యాదిత్యపురుష
విషయం వాక్యం, ఛాందోగ్యంచ 'అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిర
ణ్యయః పురుషో దృశ్యతే అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత'
ఇత్యుదాహృత్య నైవేయ మత్యాదిత్యపురుషవిషయావిద్యోభయత్రై
కేతికృత్వా సత్యాదీగుణావాజసనేయభ్యశ్చందోగానాముపసంహ
ర్యాన్తన్యంతే, తన్న సాధు లక్ష్యతే ఛాందోగ్యే హి జ్యోతిష్టోమ
కర్త సంబంధిన్యదీధవ్యపాశ్రయా విద్యావిజ్ఞాయతే. తత్రహ్యదిమధ్యా
వసానేషు కర్త సంబంధిచిహ్నాని భవంతి 'ఇయమేవర్తగ్నిస్సామే'త్యుపక్ర
మే 'తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్టా తస్మాదుదీధః'ఇతి మధ్యే 'యఏవం

ఫలం శ్రుతం, తత్ర ప్రధానఫలేనైవాంగానాం ఫలాకాంతానివృత్తేరంగే ఫలశ్రుతేః
స్తుతిమాత్రత్వం, ఇహ తు ప్రథమజం సత్యం బ్రహ్మేతి వేదేతి ప్రధానవిద్యావిధిస్థత్వం
లోకజయఫలస్యాభ్యుపేత్యాస్తాభిర్నామరూపాంగస్య ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వముక్తం. వస్తు
తస్తు ప్రధానవిధావప్యేవం కామపదాభావాద్రాత్రిసత్రన్యాయేన ఫలే కల్పనీయే
సతి ప్రధానే తదంగే వా యత్కించిత్ఫలం శ్రుతం తస్య సర్వస్యాపి శ్రుతత్వావిశేషా
జ్ఞాతేష్టిఫలన్యాయేన సముచ్చిత్యైకప్రధానఫలత్వకల్పనాత్ ఫలభేదోఽసిద్ధ ఇత్యా
హ—అపిచేతి. సూత్రం యోజయతి—తస్మాదితి. ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాప్య దూష
యతి—కేచిదిత్యాదినా. ఛాందోగ్యే కర్తాంగోదీధే హిరణ్యయపురుషదృష్టిరిత్యత్ర
లింగమాహ—తత్ర హీతి. పృథివ్యగ్నాయత్త నా దృష్టేః ఋక్సామే గేష్టా, తస్మా
దృక్సామగేష్టత్వాత్, పురుషఉదీధ ఇత్యేవం విద్వానుద్ధాతా కర్తఫలసమృద్ధిసమర్థ

యుక్త ఇతి వాచ్యమ్, సత్యవిద్యాప్రకరణే పఠితస్య ఫలస్య సర్వస్యాపి సత్యవిద్యాఫల
త్వాత్. అతో విద్యైక్యాత్పూర్వాపరవాక్యస్థాః సర్వే సత్యాదయో గుణా ఉపసంహ
ర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

విద్వాన్ సామ గాయతీ' త్యుపసంహారే, నైవంవాజసనేయకే కించిత్
కర్తృసంబంధించిహ్న మస్తి, తత్ర ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే సతి గుణవ్య
వస్థైవ యుక్తేతి.

ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్.

సూ. కామాదీతరత్ర తత్రచాయత

నాదిభ్యః. ౩౯.

'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ
దహరోఽస్తిన్నంతరాకాశః' ఇతిప్రస్తుత్య ఛందోగా అధీయతే 'ఏష
ఆత్మాఽపహతపాప్తా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘ్తోఽపిపాస
స్సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యాది. తథావాజసనేయకః 'సవా ఏష
మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేశు హృద్యంతర్జోతిర్య
ఇతి శ్రుత్యర్థః. సత్యవిద్యా తు న కర్తాంశ్చితేత్యాహ—నైవమితి. అంగవిద్యాతః
స్వతంత్రపారణ్యగర్భవిద్యాయా భేదాన్న గుణోపసంహార ఇత్యర్థః.

ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్.

౩౯. 'కామాదీతరత్ర' సగుణనిర్గుణవిద్యయోః శ్రుతాః సత్యకామాదయో
వశిత్వాదయశ్చ గుణా మిథ ఉపసంహర్తవ్యా న వేత్యుపసంహారస్య ఫలభావాభావా
భ్యాం సందేహే సత్యవిద్యాయా ఏకత్వాద్గుణసాంకర్యేఽప్యత్ర విద్యయోః సగుణ

పూర్వం వేద్యాభేదేన విద్యైక్యాత్ గుణోపసంహార ఇత్యభాణి. తర్హ్యత్రాపి
ఛాందోగ్యే దహరాకాశస్త్రివోపాస్యత్వాత్. వాజసనేయకే తు ఆకాశవిశిష్టస్య
ఆత్మనో జ్ఞేయత్వాద్వేద్యభేదేన సగుణనిర్గుణవిద్యయోర్భేదాన్నోపసంహార ఇతి ప్రత్యు
దాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే క్వచిదాకాశస్య భేదయత్వం క్వచిత్తదాశ్రయస్య జ్ఞేయత్వ
మితి విశేషసిద్ధిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఏవాకాశశబ్దితత్వాదుక్తివిశేషసిద్ధిరితి ఫలభేదః.
ఛాందోగ్యే 'దహరోఽస్తిన్నంతర ఆకాశః' ఇతి శ్రుతస్య దహరాకాశస్య సత్యకామ
త్వాదయో గుణాఅమృతాః. బృహదారణ్యకే తు 'య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశః'
ఇత్యభిహితస్యాకాశాశ్రయస్య సర్వవశిత్వాదయో గుణాః. తే పరస్పరముపసంహ

ఏషోఽస్త్రహృదయఆకాశస్తస్మిన్చేతే సర్వస్య వశిత్యాదితత్రవిద్యై
కత్వం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ కిం వా నేతి సంశయే విద్యైకత్వమితి,
తత్రేదముచ్యతే.—కామాదీతి-సత్యకామాదీత్యర్థః యథా దేవదత్తో
దత్తస్సత్యభామా భామేతి. యదేతచ్ఛాందోగ్యే హృదయాకాశస్య
సత్యకామత్వాదిగుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే 'సవా
ఏషమహానజ ఆత్మే'త్యత్ర సంబధ్యేత. యచ్చ వాజసనేయకే వశిత్యా
ద్యుపలభ్యతే తదపీతరత్ర శాందోగ్యే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాష్టే'
త్యత్ర సంబధ్యేత, కుతః—ఆయతనాదిసామాన్యాత్. సమానం
హ్యుభయత్రాపి హృదయమాయతనం సమానశ్చ వేద్య ఈశ్వరః
సమానం చ తస్య నేతుత్వం లోకాసంభేదప్రయోజనమిత్యేవమాది
బహుతరం సామాన్యం దృశ్యతే. నను విశేషోఽపి దృశ్యతే శాందో
గ్యే హృదయాకాశస్య గుణయోగో వాజసనేయకేత్వాకాశాశ్రయస్య
బ్రహ్మణ ఇతి. న. 'దహర ఉత్తరేభ్యః' ఇత్యత్ర (అ ౧-పా-3-సూ ౧౮)
శాందోగ్యేప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవేతి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్. అయం
త్వత్ర విద్యతే విశేషః, సగుణా హి బ్రహ్మవిద్యా శాందోగ్యే ఉప
దిశ్యతే 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య ప్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్
కామానిత్యాత్మవత్ కామానామపి వేద్యత్వశ్రవణాత్, వాజస
నేయకే తు నిర్గుణమేవ పరం బ్రహ్మోపదిశ్యమానం దృశ్యతే 'అత
ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహ్యసంగో హ్యాయం పురుషః' ఇత్యాది
ప్రశ్నప్రతివచనసమన్వయాత్, వశిత్యాది తు తత్తత్తుత్వార్థమేవ

నిర్గుణరూపభేదేన భేదాత్ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణోపసంహారస్య ఫలాభావాచ్ఛాపక
సంహారఇతి బహిరేవ ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి. తత్రేదమిత్యాదిసా—ఏవం విద్యాభేదే

ర్తవ్యాః, న వేతి సందేహే, నోపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—
కామాది సత్యకామత్వాదిగుణజాతమ్ ఇతరత్ర బృహదారణ్యకే ఉపసంహర్తవ్యమ్.
యచ్చ సర్వవిశిత్యాదికమ్, తదపి తత్ర శాందోగ్యే ఉపసంహర్తవ్యమ్. కుతః, ఆయత
నాదిభ్యః ఉభయత్రావిశిష్టేభ్యో హృదయాయతననేతుత్వవ్యవదేశాదిభ్యో హేతుభ్యః.
నను ఏవం వేద్యాభేదోఽపి సగుణనిర్గుణత్వేన విద్యయోర్భేదాత్ కథముపసంహారః

గుణజాతం వాజసనేయకే సంకీర్త్యతే. తథాచోపరిష్టాత్ 'స ఏష నేతి నేత్యాత్తే' త్యాదినా నిర్గుణమేవ బ్రహ్మోపసంహరతి. గుణవతస్తు బ్రహ్మణ ఏకత్వాద్విభూతిప్రదర్శనాయాయం గుణోపసంహారస్మాత్రితోనోపాసనాయేతి ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి పంచవింశాధికరణమ్.

సూ. ఆదరాదలోపః. ౪౦.

ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాం ప్రకృత్య శ్రూయతే 'తద్య ద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహే'త్యాది, తత్ర పంచ ప్రాణాహుతయో విహితాః, తాసు చ పరస్తాదగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుక్తః 'య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి 'యథేహ యుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాపతే, ఏవం సర్వాణి భూతాన్యగ్ని

స్ఫుటే కథం గుణోపసంహారస్తత్రాహ—గుణవత స్త్వీతి. భిన్నవిద్యాస్థానామపి గుణా నామాయతనాదిసామ్యేన నిర్గుణస్థలే బుద్ధిస్థానాం స్తుత్యర్థముపసంహారో యుక్తః, జ్ఞానస్తుతిప్రకర్షస్యాకాంక్షితత్వాత్, యత్ర క్వచిత్ దృష్టగుణైః స్తుతేః కర్తుం యోగ్యత్వాత్. యద్యపి సగుణస్థనత్యకామాదిషు నిర్గుణస్థగుణా అంతర్భూతా ఏవ తథాపి నోపసంహారోక్తేర్వైయర్థ్యం నిర్గుణస్తావకత్వేన శ్రుతగుణానామన్యత్రాప్యధ్యేయత్వమితి శంకానిరాసేనాంతర్భావదార్ధ్యార్థత్వాదిత్యనవద్యమ్.

ఇతి పంచవింశాధికరణమ్.

౪౦. ఆదరాదలోపః. అత్ర యచ్ఛబ్దాగ్నిహోత్రశబ్దాభ్యాం సంశయమాహ—

తి చేత్, బాధమ్; న వయముపాసనార్థముపసంహారం బ్రూమః, అపి తు విద్యా స్తుత్యర్థమ్; యేన విద్యాభేదే గుణోపసంహారో న స్యాత్. అతో న కాచనానువ పత్తిరితి.

పూర్వం విద్యాభేదేఽపి స్తుత్యర్థత్వేన గుణోపసంహారో యథా అభ్యధాయి, తథా భోజనలాపేఽపి పూర్వభోజనస్తుత్యుపపత్త్యర్థం ప్రాణాగ్నిహోత్రాలోప ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర. పూర్వపక్షే ప్రతీసిద్ధిన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రకర్తృవ్యతావశ్యకత్వమ్,

హోత్రముపాసతే' ఇతి చ. తత్రేదం విచార్యతే—కిం భోజనలోపే
లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ఉతాలోపే లోపః ఇతి 'తద్యద్భక్త'మితి
భక్తాగమనసంయోగాత్, భక్తాగమనస్య చ భోజనార్థత్వాత్ భోజన
లోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి, ఏవం ప్రాప్తే న లుప్యేతేతి తావ
దాహ, కస్తాత్, ఆదరాత్. తథాహి వైశ్వానరవిద్యాయామేవ బాలా
నాం శ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్ యథా హవై స్వయమహు
త్వాగ్నిహోత్రం పరస్య జుహాయాదేవంత' దిత్యతిథిభోజనస్య ప్రాథ
మ్యం నిందిత్వా స్వామిభోజనం ప్రథమం ప్రాపయంతీ ప్రాణాగ్నిహోత్రే
ఆదరం కరోతి. యా హి న ప్రాథమ్యలోపం సహతే నతరాం సాప్రా
థమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేతేతి మన్యతే. నను భోజ
నార్థభక్తాగమనసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాపితః, న,
తస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాత్. ప్రాకృతే హ్యగ్నిహోత్రే పయః
ప్రభృతీనాం ద్రవ్యాణాం నియతత్వాదిహాప్యగ్నిహోత్రశబ్దాత్

తత్రేదం విచార్యత ఇతి. వైశ్వానరోపాసకేనాతిథిభోజనాత్ ప్రాకార్యత్వేనవిద్యాంగ
ప్రాణాగ్నిహోత్రవిచారాత్ పాదసంగతిః. పూర్వపక్షే భోజనలోపేఽపి ద్రవ్యాం
తరేణ ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే తల్లోప ఇతి భేదః. నను యద్భక్తమితి
యచ్ఛబ్దేన భోజనాక్షిప్తభక్తమనూద్య తద్దోమీయమితి హోమసంయోగవిధానాదాక్షే
పకభోజనలోపే తదాక్షిప్తభక్తాశ్చితహోమలోప ఇతి సిద్ధాంతీ శంకతే—తద్యద్భక్త
మితి. నిర్గుణస్యోపాస్తిలోపేఽపి స్తుత్యర్థగుణస్థైర్యవద్భోజనలోపేఽపి ప్రాణాగ్నిహోత్ర
స్యాదరేణ 'స్తుతినిర్వాహార్థమలోప ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షసూత్రేణ పరిహరతి—
ఏవం ప్రాప్త ఇతి. ఏవం తదితి స్వయం ప్రాణాగ్నిహోత్రమకృత్వాఽతిథీనాం తత్కరణ
మిత్యర్థః. ఉక్తం స్థారయిత్వా పరిహరతి—నన్విత్యాదినా. యథా కుండపాయినాం
సత్రగతే మాసాగ్నిహోత్రే అగ్నిహోత్ర శబ్దాద్దాణాన్నిత్యాగ్నిహోత్రవాచకా

సిద్ధాంతే తదనవతారాత్తదనావశ్యకత్వమితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యా
యాం ప్రాణాగ్నిహోత్రం శ్రూయతే—'సయాం ప్రథమామహుతిం జుహుయాత్తాం
జుహుయాత్పాణాయస్వాహ' ఇత్యాదినా. తత్ర కిం భోజనలోపే ప్రాణాగ్ని
హోత్రస్య లోపః, ఉతాలోప ఇతి సందేహో, భోజనలోపేఽగ్నిహోత్రస్యలోపః
కుతః, 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్' ఇతి జాబాలశ్రుత్యా పూర్వభోజనసం

కౌండపాయి నామయనవత్ తద్ధర్మప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యైకతా
గుణవిశేషవిధానార్థమిదం వాక్యం, తద్యద్భక్తమితి, అతో గుణలోపే
చ న ముఖ్యస్యేత్యేవం ప్రాప్తం భోజనలోపేఽప్యర్థిరన్యేన వా
ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన ప్రతినిధానన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానుష్ఠాన
మిత్యేత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. ఉపస్థితేఽత స్తద్వచనాత్. ౪౧.

ఉపస్థితే భోజనే అతస్తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రాణాగ్ని
హోత్రం నిర్వర్తయితవ్యమ్, కస్తాత్, తద్వచనాత్. తథాపి తద్య
న్నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాణాం పయోద్రవ్యాదీనాం ప్రాప్తి స్తథేహాపి ప్రాణాహుతిష్వగ్ని
హోత్రశబ్దాత్ పయోద్రవ్యాదీనాముత్సర్గతః ప్రాప్తౌ సత్యాం భోజనార్థభక్తద్రవ్య
విధినాఽపవాదః కృతః, అతో భక్తవిధేరపవాదార్థత్వాత్ భోజనలోపే భక్తగుణ
స్యాంగస్య లోపేఽపి న ముఖ్యస్యాగ్నిహోత్రస్య లోపః, అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రాప్త
పయఆదినా తస్య నిష్పత్తిసంభవాదితి ప్రాప్తమిత్యర్థః. 'గుణలోపే న ముఖ్యస్యే'తి
జైమినీసూత్రం. ఆధానే సంతి పవమానేష్టయస్తత్ర 'అగ్నయే పవమానాయ పురో
దాశమష్టాకపాలం నిర్వపే'దితి నిర్వాపశ్చు)తస్తదంగత్వేనాగ్నిహోత్రహవణ్యాం హ
వీంషి నిర్వపేదితి దర్శపూర్ణమాసప్రకృతో విహితాగ్నిహోత్ర హవణ్యతిదేశేన ప్రాప్తౌ
ఆధానకాలే చాగ్నిహోత్రాభావాత్ తస్యా గుణభూతానూ లోపేఽపి ముఖ్యస్య
నిర్వాపస్య న లోప ఇత్యర్థః. ఆరబ్ధనిత్యాదికర్తృణోఽవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చు)తద్రవ్యా
లాభే ప్రతినిధిద్రవ్యేణాపి కర్తృకర్తవ్యమితి ప్రతినిధిన్యాయః.

౪౧. సిద్ధాంతయతి—ఉపస్థితేఽత ఇతి. తద్ధోమీయమితి తచ్ఛబ్దేన భోజనార్థం
సిద్ధభక్తమాశ్రిత్య హోమవిధానాదిత్యర్థః. సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతః ప్రకృతభక్తాగమనం,
తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శేనేత్యర్థః. ఆశ్రిత్య విహితాహుతీనామాశ్రయలోపే లోప
ప్రాథమ్యరూపధర్మలోపమసహమానయా ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఆచరకరణాత్; న హి
ధర్మలోపమసహమానా శ్రుతిః ధర్మిణః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య లోపం సహతే. అతో
ఽలోప ఇతి పూర్వః పక్షః.

సిద్ధాంతస్తు—

భోజనే చోపస్థితే అతః అసాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం కర్త

దృక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమియ'మితిసిద్ధవద్భక్తోపనిపాతపరామ
 ర్శేన పరార్థద్రవ్యసాధ్యతాం ప్రాణాహుతీనాం విదధాతి, తా అప్ర
 యోజకలక్షణాపన్నాస్సత్యః కథం భోజనలోపే ద్రవ్యాంతరం ప్రతి
 నిధాపయేయుః. నచాత్ర ప్రకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరస్తి, కుండ
 పాయినామయనే హి 'మాసమగ్నిహోత్రం జహ్వాతీ'తి విధ్యుద్దేశ
 గతోఽగ్నిహోత్రశబ్దస్తద్వద్భావం విధాపయేదితి యుక్తాతద్ధర్మప్రాప్తిః
 ఇహ పునరర్థవాదగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దో న తద్వద్భావం విధాప
 యితుమర్హతి. తద్ధర్మప్రాప్తే చాభ్యుపగమ్యమానాయామగ్నుః
 ధర్మణాదయోఽపి ప్రాప్యేరణ, న చాస్తి సంభవః అగ్న్యధర్మణం
 తావద్ధోమాధికరణభావాయ, న చాయమగ్నో హోమః భోజనార్థతా
 వ్యాఘాతప్రసంగాత్, భోజనార్థోపనీతద్రవ్యసంబంధాచ్చాస్య ఏవైష
 హోమః, తథాచ జాబాలశ్రుతిః. 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయా' దిత్వ
 స్యాథా రామేవేమాం హోమనిర్వృత్తిం దర్శయతి అతఏవ చేహాపి
 సాంపాదికాన్యేవాగ్నిహోత్రాంగాని దర్శయతి - 'ఉరఏవ వేదిర్లోమాని
 బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యోమనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవ
 నీయః' ఇతి. వేదిశ్రుతిశ్చాత్ర స్థండిలమాశ్రోపక్షణార్థా ద్రష్టవ్యా,
 ముఖ్యాగ్నిహోత్రేవేద్యభావాత్ తదంగానాం చేహ సంపాదయిషి

ఏవ న ద్రవ్యాంతరాక్షేపకత్వం, యథా క్రతుప్రయుక్తాప్రణయనాశ్రయస్య
 గోదోహనస్య క్రతులోపే లోపా నత్వాశ్రయంతరప్రయోజకత్వం భోజనార్థగత
 ద్రవ్యోద్దేశేన తద్ధోమియమిత్యాహుత్యభిధానే ఫలితమాహ—తాఇతి. యదుక్త
 మగ్నిహోత్రశబ్దాత్ ద్రవ్యాంతర ప్రాప్తిరితి తత్రాహ—నచాత్రేతి. తద్వద్భావో నిత్యా
 గ్నిహోత్రసాదృశ్యం అర్థవాదస్థశబ్దస్య స్తుతిత్వేనోపపత్తేరిత్యర్థః. ధర్మప్రాపకత్వే
 దోషమాహ—తద్ధర్మప్రాప్తే చేతి. అతఏవేతి తద్ధర్మప్రాప్త్యభావాదేవేత్యర్థః. ప్రాప్తే
 సంపాదనం వృథా స్యాదితి భావః. ముఖ్యాగ్నిహోత్రాంగాని సంపాద్యంతే చేత్కథం
 తదనంగం వేదిరత్ర సంపాద్యతే తత్రాహ—వేదిశ్రుతిశ్చేతి. ముఖ్యాగ్నిహోత్రస్థాగ్నుః

వ్యప్తః; అనుపస్థితే త్వగ్నిహోత్రస్య లోప ఏవ. కుతః, తద్వచనాత్ 'తద్వద్భక్తం
 ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమియమ్' ఇతి వచనాత్. ఆదరవచనం తు భోజనప్రసక్తి

తత్వాత్. భోజనేనైవ చ కృతకాలేన సంయోగాన్నాన్నిహోత్ర
కాలావరోధసంభవః. ఏవమన్యేఽప్యప్రస్థానాదయో ధర్మాః కేచిత్
కథంచిద్విరుద్ధ్యంతే. తస్మాద్భోజనపక్షేపై తే మంత్రద్రవ్యదేవతా
సంయోగాత్ పంచ హోమా నిర్వర్తయితవ్యాః. యత్త్వాదరదర్శన
వచనం తత్తు భోజనపక్షే ప్రాథమ్యవిధానార్థం, న హ్యస్తి వచనస్యాతి
భారః. నత్వనేనాస్య నిత్యతా శక్యతే దర్శయితుం, తస్మాద్భోజనలోపే
లోపవచ ప్రాణాన్నిహోత్ర స్వేతి.

ఇతి షడ్వింశాధికరణమ్.

సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్వృష్టిః

ప్రథక్ప్రతిబంధః ఫలమ్. ౪౨.

సంతి కర్తాంగవ్యపాశ్రయాణి విజ్ఞానాని 'ఓమిత్యేతదక్షర
ముద్గీధముపాసీతే' త్యేవమాదీని, కిం తాని నిత్యాన్యేవ స్యుః కర్తసు

ధరణవత్ సాయంప్రాతఃకాలస్యాపి న ప్రాప్తినిత్యాహ—భోజనేతి. ఉపస్థానపరిస్తరణా
దయోఽప్యగ్న్యభావాత్ ప్రాఘ్నవంతీత్యాహ—ఏవమితి. యస్మాత్తద్ధర్మప్రాప్త్యభావ
స్తస్మాత్ భోజనద్రవ్యేణైవ హోమ ఇత్యుపసంహారః—ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదయో
మంత్రాః. నను స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుత్యాదివిహితం కథం పూర్వోఽతిథి
భ్యోఽశ్చీయాదితి వచనేన బాధ్యతే తత్రాహ—నహ్యస్తితి. ఉపాసకాన్యస్వామి విష
య ముత్తరకాలత్వవిధానమిత్యర్థః. నత్వితి-ప్రాథమ్యమాత్రేణేత్యర్థః. ప్రాణోపాసకస్య
ప్రాప్తభోజన ప్రాథమ్యార్థతయా ఆదరస్యాన్యథాసిద్ధౌ ఫలితమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి షడ్వింశాధికరణమ్.

౪౨. తన్నిర్ధారణానియమః. ఉభయథా దృష్టాంతదర్శనాత్ సంశయమాహ—
కిం తానీతి. యథాఽనారభ్యాధీతపర్ణ మయీత్వం జుహూద్వారాక్రత్వంగతయా
దశాయాం ద్రష్టవ్యమ్.

పూర్వమనిత్యభోజనాశ్రితప్రాణాన్నిహోత్రస్యానిత్యత్వం యథా, తద్వత్
నిత్యకర్తాంగాశ్రితోపాసనానాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం క్రతుషు పర్ణ తాదివదావశ్యకత్వమ్,

పర్ణమయీత్వాదివత్ ఉతానిత్యాని గోదోహనాదివసితే విచార
యామః కిం తావత్ప్రాప్తం—నిత్యానీతి. కుతః ప్రయోగవచనాని
గ్రహణీ, అనారభ్యాధీతాన్యపి హ్యేత్యాన్యదీధాదిద్వారేణ క్రతు
సంబంధాత్ క్రతుప్రయోగవచనేనాంగాంతరవత్సంస్పృశ్యంతే.
యత్తేషాం స్వవాక్యేషు ఫలశ్రవణం 'ఆపయితా హ వై కామానాం
భవతీ'త్యాది, తద్వర్తమానాపదేశరూపత్వాదధవాదమాత్రం అపాప
శ్లోకశ్రవణాదివన్న ఫలప్రధానం, తస్మాత్ యథా 'యస్య పర్ణమయీ
జుహూర్భవతి న సపాపగ్ శ్లోకగ్ శృణోతీ'త్యేవమాదీనామప్రకరణ
పరితానామపి జుహ్వదిద్వారేణ క్రతుప్రవేశాత్ స్వప్రకరణవతిత
వన్నిత్యదా, ఏవముద్దీధాద్యుపాసనానామపీత్యేనంప్రాప్తేయైమః.
తన్నిర్ధారణానియమితి. యాన్యేషాన్యదీధాదికర్తృగుణయాథాత్మ్యే
నిర్ధారణాని 'రసతమఆప్తిస్సమృద్ధిర్ముఖ్యః ప్రాణ ఆదిత్య'ఇత్యేవమాదీని

కర్తృసు నిత్యం ప్రయుజ్యతే, తథాంగాశ్రితోపాసనాన్యదీధాదిద్వారాన్యకయా
నిత్యాని ఉత క్రత్వంగతయా ప్రణయనాశ్రయో గోదోహనసంయోగః పశుభిరార్థ
త్వాదనిత్యత్వేన యథా ప్రయుజ్యతే, యథా వా పశ్వంగయాపాత్రయం జైల్వ
మన్నాద్యఫలత్వాదనిత్యం, తథా కర్తృసమృద్ధ్యానిఫలకత్వాదుపాసనాన్యసంగత్వేనా
నిత్యానీతి సంశయార్థః, పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం ప్రయోగనిత్యత్వం, సిద్ధాంతేషు
నిత్యత్వమితి ఫలభేదః. అనిత్యభోజనాశ్రయప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానిత్యత్వవత్ నిత్య
కర్తాంగాశ్రితోపాస్తీనాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి,
ఉపాసనాని కర్తాంగాని అఫలత్వే సతి కర్తాంగాశ్రితత్వాత్ పర్ణమయీత్వాదివత్.
తథాచాంగతయా ప్రయోగవిధినా నిత్యేన ప్రయుజ్యేతేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాత్రం
న్యాచప్తే—యానీత్యాదిహ. ఉద్దీధాదయః కర్తృణాం గుణాః అంగాని తేషాం యా
థాత్మ్యం రసతమత్వాదికం తన్నిర్ధారణాన్యపాసనాని యాని తాని కర్తృసు నిత్యవత్
పర్ణమయీత్వాదివన్న నియమేరన్నిత్యర్థః. ఏషాం కర్తాంగత్వే వర్ధేనస్యాదిదుషః
కర్తృన స్వాదంగలోపాత్, తస్మాదనిదుషోఽపి కర్తృకర్తృత్వశ్రుతిలింగైరంగత్వాదుమా
సిద్ధాంతే గోదోహనవచనాపశ్యకత్వమితి ఫలభేదః. తత్ర సంతి కర్తాంగోద్దీధాపా
శ్రయాణి ప్రాణాన్యపాసనాని. కిం తేషాం నిత్యవదనుష్ఠానమ్, ఉత నేతి సంశయో,
నిత్యవదనుష్ఠానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తేషాం కర్తాంగాశ్రితానాం సిద్ధా

నైతాని నిత్యవత్కర్తసు నియమ్యేరన్, కుతః తద్దృష్టేః, తథాహ్య
 నియతత్వమేవై వంజాతీయకానాం దర్శయతి శ్రుతిః 'తేనోభా కురుతో
 యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదే'త్యవిదుషోఽపి క్రియాభ్యనుజ్ఞా
 నాత్ ప్రస్తావాదిదేవతావిజ్ఞానవిహీనానామపి ప్రస్తోత్రాదీనాం యాజ
 నాభ్యవసానదర్శనాత్, 'ప్రస్తోత్ర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం
 చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి తాం చేద
 విద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసీ'తిచ అపిచై వంజాతీయకస్య కర్తవ్యపాశ్ర
 యస్య విజ్ఞానస్య పృథగేవ కర్తణః ఫలముఫలభ్యతే, కర్తఫలసిద్ధ్య
 ప్రతిబంధః తత్సమృద్ధిరతిశయవిశేషః కశ్చిత్ 'తేనోభా కురుతో
 యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద నానా తు విద్యాచావిచ్యా చ
 యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోఽనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం
 భవతీ'తి. తత్ర నానాత్వితివిద్వదవిద్వత్ప్రయోగయోః పృథక్కరణా
 ద్వీర్యవత్తరమితి చ తరప్ప్రత్యయప్రయోగాద్విద్యావిహీనమపి కర్త
 వీర్యవదితి గమ్యతే, తచ్ఛానిత్యత్వే విద్యాయా ఉపపద్యతే, నిత్యత్వే
 తు కథం తద్విహీనం కర్త వీర్యవదభ్యనుజ్ఞాయేత, సర్వాంగోఽసంహారే

సబాధ ఇత్యాహ—తద్దృష్టేః. తస్మానియమస్య దర్శనాదిత్యర్థః. తాం చేదవిద్వాన్
 ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే వ్యవతిష్యతీతి చాక్రాయణేనర్త్విజామాక్షిప్తత్వాదనుపాసకా
 నామపి కర్తప్రయోగోఽస్తీత్యాహ—ప్రస్తావాదీతి. ఉపాస్తీనాం కర్తఫలాత్
 పృథక్ ఫలశ్రుతేర్నకర్తాంగత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. తేనోమిత్యక్షరేణ యశ్చైతద
 క్షరమేవం రసతమత్వాదిరూపేణ వేదోపాస్తే యశ్చ న వేద తావుభౌ కర్త కురుత
 వీవ యద్యపి తథాపితు విద్యావిద్యయోర్నానాత్వం భిన్నఫలత్వం. దృష్టం హి మణి
 విక్రయే జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం వణిక్ఫలకయోః ఫలవైషమ్యం, తస్మాద్యదేవ కర్తవిద్యయో
 ద్వీధాద్యుపాస్త్యా శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా ఉపనిషదా రహస్యదేవతాధ్యానేన కరోతి
 తదేవ కర్తఫలాతిశయవదిత్యర్థః. కర్తణో వీర్యవత్త్వం నామ ఫలవత్త్వం విద్యాహీన
 స్యాపి గమ్యమానం విద్యాయా ఆనంగత్వే లింగమితి భావః. సాన్ని లోకాదిదృష్ట్య

రణానామ్ ఉపాసనానామ్ అనియమః నిత్యవదనుష్ఠానాభావః. కుతః, తద్దృష్టేః తస్య
 అనియమస్య 'తేనోభా కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద' ఇతి శ్రుతో
 దర్శనాత్. ఉపాసనానాం పృథక్ఫలశ్రవణాదపి న నిత్యవదనుష్ఠానమిత్యాహ—పృథ

హి వీర్యవత్కర్తేతి స్థితిః. తథా లోకసామాదిషు ప్రతినియతాని
ప్రత్యుపాసనం ఫలాని శిష్యంతే 'కల్పంతే హస్తై లోకాఢ్యార్థాశ్చ
వృత్తాశ్చే'త్యేవమాదీని. న చేదం ఫలశ్రవణమర్థవాదమాత్రం
యుక్తం ప్రతిపత్తుం, తథాహి గుణవాద ఆపద్యేత, ఫలోపదేశే తు
ముఖ్యవాదోపపత్తిః, ప్రయాజాదిష్వితికర్తవ్యతాకాంక్షస్య క్రతోః
ప్రకృతత్వాత్తాదర్థే సతి యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం, తథా
ఽనారాభ్యాధీతేష్యపి పర్ణమయీత్వాదిషు, న హి పర్ణమయీత్వాదీ
నామక్రియాత్కానామాశ్రయమంతరేణ ఫలసంబంధోఽవకల్పతే,
గోదోహనాదీనాం హి ప్రకృతాప్యగ్రణయనాద్యాశ్రయలాభాదుపపన్నః
ఫలవిధిః. తథా బైల్వాదీనామపి ప్రకృతయూపాద్యాశ్రయలాభాత్,

పాసనేషు కర్తృసమృద్ధ్యతిరిక్తలోకాదిఫలశ్రుతేశ్చ నాంగత్వమిత్యాహ—తథేతి.
అస్తే విదుషే కల్పంతే భోగాయ సమర్థా భవంతి. భూమేరూర్ధ్వా లోకా ఆవృత్తా
అధస్తనాశ్చేత్యర్థః. తథా హి గుణవాద ఇతి. ఫలశ్రుతేరర్థవాదమాత్ర త్వే స్తుతిలక్షణా
స్యాత్, సా న యుక్తా, ముఖ్యవృత్త్యా ఫలపరత్వసంభవాత్. ప్రయాజానూయాజ
కర్తృణాం తు ప్రకరణాద్దర్శ్యాద్యంగత్వలాభాత్ భ్రాతృవ్యాభిభూతిఫలశ్రుతేరగత్యా
స్తుతిలక్షకత్వం, యద్యపి పర్ణమయీత్వాదీనామంగత్వబోధకం ప్రకరణం నాస్తి తథాపి
తేషు ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వం, తేషామక్రియాత్వేన క్రియాసంబంధం విచా ఫలహేతు
త్వానుపపత్తేరతస్తేషాం ఫలార్థం క్రియాషేషత్వాత్ క్రతోశ్చ జుహూప్రకృతి
ద్రవ్యాకాంక్షితత్వాత్ 'పర్ణమయీ జుహూ'రితి వాక్యేనైవ ప్రకృతిద్రవ్యార్థకేణ
జుహూద్వారా సన్నిహితకర్తవ్యంగత్వసిద్ధేర్యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమితి భావః.
అక్రియాత్కగోదోహనాదేరపి ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్సాన్వితతాహ—గోదోహనాదీనాం
హీతి. యదపః ప్రణయేత్తత్పశుకామస్య సతో గోదోహనేన బ్రహ్మవర్చసకామస్య
కాంస్యేనే'తి ఫలార్థవిధిరేవ నార్థవాదః, గోదోహనాదేః క్రత్వనాకాంక్షితత్వేనాం
గత్వాభావాత్, చమసేన నిరాకాంక్ష క్రియాసంబంధితయా స్వఫలసాధకత్వాసంభ
వాత్. తథా ఖాదిరత్వేన నిరాకాంక్ష క్రత్వంగయూపమాశ్రిత్య 'బైల్వమన్నాద్య
కామస్య ఖాదిరం వీర్యకామస్యే'తి ఫలార్థవిధిరేవార్థః. పర్ణమయీత్వాదిషు ఫలవిధిః

గర్భప్రతిబంధః ఫలమ్. హి యస్తాత్ కర్తృఫలతః పృథగేవాప్రతిబంధః 'యదేవ
విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి వీర్యవత్తర

న తు పర్ణమయీత్వాదిష్వేవం విధః కశ్చిదాశ్రయః ప్రకృతోఽస్తి;
వాక్యేనైవ జుహ్వీద్యాశ్రయతాం వివక్షీత్వా ఫలే చ విధిం వివ
క్షీతో వాక్యభేదస్సృత్, ఉపాసనానాం తు క్రియాత్తకత్వా
ద్విశిష్టవిధానోపపత్తేరుద్దిధాద్యాశ్రయాణాం ఫలే విధానం న విరు
ధ్యతే, తస్మాత్ యథాక్రత్వాశ్రయాణ్యపి గోహోహనాదీని ఫలసం
యోగాదనిత్యాన్వేచముద్దిధాద్యుపాసనాన్యపీతి ద్రష్టవ్యమ్. అతవచ
చ కల్పసూత్ర కారా నైవంజాతీయ కాన్యుపాసనాని క్రతుషు కల్పయాం
చక్రుః.

ఇతి సప్తవింశాధికరణమ్.

సూ. ప్రదానవచేవ తదుక్తమ్. ౪౩.

వాజసనేయకే 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధే' ఇత్యత్రాధ్యా
త్తం వాగాదీనాం ప్రాణః శ్రేష్ఠోఽవధారితః అధిదైవమగ్న్యదీనాం
వాయుః. తథా ఛాందోగ్యే 'వాయుర్వావసంవర్గః' ఇత్యత్రాధిదైవత
కిం న స్యాదతతహ—నత్వితి. ఏవం విధః—యూపాదివన్నిరాకాంక్ష ఇత్యర్థః. వాక్యే
నాశ్రయలాభ ఇత్యతతహ—వాక్యేనేతి. జుహ్వీః ప్రకృతిద్రవ్యాపేక్షితత్వా దనే
నైవ వాక్యేన క్రత్వంగతయా జుహూప్రకృతిద్రవ్యసంబంధో విధేయః పశ్యాన్నిరా
కాంక్ష జుహూమాశ్రిత్య తస్మైవ ప్రకృతిద్రవ్యస్య ఫలసంయోగో విధేయ ఇతి
వాక్యభేద ఇత్యర్థః. పర్ణ తాదిజైలక్షణ్యముపాసనానామాహ—ఉపాసనానాం త్వితి.
స్వయం క్రియాత్వాద్యాగాదివత్ఫలవిశిష్టత్వేన విధానోపపత్తిరిత్యర్థః. తస్మాదితి—ఆంగ
త్వావేదకమానాభావాదిత్యర్థః. అత ఏవేతి—ఆనంగత్వాదేవేత్యర్థః. తస్మాదంగోపాస్య
భావేఽపికర్తాధికార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తవింశాధికరణమ్.

౪౩. 'ప్రదానవచేవ తదుక్తం' వాయుప్రాణయోశ్చేదాభేదవాక్యాభ్యాం
త్వాత్కర్తృసమృద్ధిరూపం ఫలం లభ్యతే. అతోన కర్తాంగత్వముపాసనానామితి
సిద్ధమ్.

పూర్వం ఫలభేదాత్ కర్తాంగానాం తదాశ్రితోపాసనానాం చ నిత్యత్వా
సిద్ధ్యేత్యర్థః. ప్రయోగభేదోఽభినిర్వహ్యత్ర వాయుప్రాక్షిణ్యేషణ్యైకాద్వయ

పా. 3.] ప్రదానాధికరణమ్. ౨౮. సూ. ౪౩.

మగ్నాదీనాం వాయుస్సంవర్గోఽనధారితః 'ప్రాణో వావ సంవర్గః' ఇత్య
త్రాధ్యాత్తం వాగాదీనాం ప్రాణః తత్ర సంశయః, కిం పృథగేవేమా
వాయుప్రాణావృషగంతవ్యో స్యాతాముతాపృథగ్వేతి. అపృథగితి
తావత్ ప్రాప్తం, తత్త్వాభేదాత్, నహ్యాభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచిం
తనం న్యాయ్యమ్ దర్శయతి చ శ్రుతిరధ్యాత్తమధిదైవతం చ తత్త్వా
భేదం 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ'దిత్యారభ్య. తథా 'అత
ఏతేసర్వేషవ సమాస్సర్వేఽనంతా' ఇత్యాధ్యాత్తికానాం ప్రాణానామా
ధిదైవికీం విభూతిమాత్మభూతాం దర్శయతి. తథాఽన్యత్రాపి తత్ర
తత్రాధ్యాత్తమధిదైవం చ బహుధా తత్త్వాభేదదర్శనం భవతి క్వచిచ్ఛ
'యః ప్రాణస్సనాయు'రితి స్పష్టమేవ వాయుం ప్రాణం చైకీకరోతి. తథో
దాహృతేఽపివాజసనేయిబ్రాహ్మణే'యతశోఽదేతి సూర్యః' ఇత్యేతస్మిన్ను
పసంహారశ్లోకే 'ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతి ప్రాణేఽస్తమేతీ'తి ప్రాణేనైవో
పసంహారస్మేకత్వం దర్శయతి. 'తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరేత్ప్రాణ్యా

సంశయమాహ—తత్రేతి. ఆస్తు కర్తాంగానాం తత్సంబంధోపాస్తీనాం చ ఫలభేదా
న్నిత్యత్వాన్నిత్యత్వరూపః ప్రయోగభేదః, ఇహ తు వాయుప్రాణయోః స్వరూప
భేదాత్తత్స్వరూపప్రాప్తిలక్షణఫలైక్యాచ్చ ధ్యానప్రయోగైక్యమితి పూర్వపక్షయతి—
అపృథగితి. 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వే'త్యారభ్య 'వాయుః ప్రాణోభూత్వా నాసికే ప్రావిశ'
దిత్యభేదం దర్శయతీత్యర్థః. 'యతశోఽదేతి సూర్యస్తం వదే'తి ప్రశ్నే సూత్రాత్తక
వాయుర్వాచ్యః. వాయుస్థానే ప్రాణం వదస్మేకత్వం తయోర్దర్శయతీత్యాహ—
తథేతి. కించ యది వాయుప్రాణయోః పృథగ్ధ్యానం స్యాత్ తర్హి ధ్యానాంగవ్రతభేదో
ఽపి స్యాత్ ఇహతు ప్రాణాపానసిరోధాత్తకవ్రతైక్యశ్రుతేర్ధ్యానైక్యమిత్యాహ—
తస్మాదితి. వ్రతైక్యస్య ప్రశస్తత్వాదిత్యర్థః. కించ వాయుప్రాణౌ సంవర్గా భేదేనోప

ప్రాణయోః స్వరూపభేదాద్ధ్యానప్రయోగాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేద
మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యైక్యాత్ ప్రయోగభేదాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదైక్యేఽపి
గుణభేదతత్త్వేసిద్ధిరితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే ఛాందోగ్యే చ సంవర్గవిద్యాయాం
వాగాదిభ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠః అగ్నిర్దిభ్యో వాయుః శ్రేష్ఠః ఇత్యవధారితమ్. తత్ర
కీషస్యాం విద్యాయాం వాయుప్రాణయోః ప్రయోగైక్యమ్, ఉత ప్రయోగభేద ఇతి

చైవవాపాన్యాచ్ఛేతి చ ప్రాణవ్రతేనైవై కేనోపసంహరన్నేతదేవ
దృఢయతి. తథా ఛాందోగ్యేఽపి 'పరస్తాన్తహాత్తనశ్చతురో దేవఏకః
కస్సోజగారే'త్యేకమేవ సంవర్గం గమయతి న బ్రవీత్యేక ఏకేషాం
చతుర్ణాం సంవర్గోఽపరోఽపరేషామితి తస్తాదపృథక్త్వముపగమనస్యే
త్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. పృథగేవ వాయుప్రాణావృషగంతవ్యావితీ,
కస్తాత్, పృథగుపదేశాత్. ఆధ్యానార్థోహ్యాయమధ్యాత్వాధిదైవవిభా
గోపదేశః సోఽసత్యాధ్యానపృథక్త్వేఽనర్థకఏవ స్యాత్. ననూక్తమ
పృథగనుచింతనం తత్త్వాభేదాదితి, నైష దోషః, తత్త్వాభేదే వ్యవస్థా
భేదాదుపదేశ భేదవశేనానుచింతనభేదోపపత్తేః. శ్లోకోపన్యాసస్య చ
తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణాప్యవద్యమానస్య పూర్వోదితధ్యేయభేదనిరా
కరణసామర్థ్యాభావాత్. 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ

క్రమ్య పరస్తాద్వాక్యశేషే సంవర్గే దేవైక్యశ్రుతేః ప్రయోగైక్యమిత్యాహ—తథేతి.
మహాత్తన ఇతి ద్వితీయాబహువచనం. చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ అగ్నిసూర్యోదక
చంద్రానపరాంశ్చ వాక్చక్షుశ్రోత్రమనోరూపానేహో దేవః కః ప్రజాపతిః జగార అగీ
ర్యత్-ఉపసంహృతవానిత్యర్థః. న బ్రవీతి-భేదమితి శేషః. యథా 'అగ్నిహోత్రం
జుహోతీ'త్యుత్పన్నాగ్నిహోత్రస్యైకస్యైవ దధి తండులాదిగుణభేదేన సాయంప్రాతః
కాలభేదేన ప్రయోగభేదస్తథా 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుత్పన్నాయా
స్సంవర్గవిద్యాయా ఏకత్వేఽప్యుత్పన్నశిష్టవాయుప్రాణాఖ్యగుణభేదాత్ ప్రయోగభేద
ఇత్యుత్పాత్రం సిద్ధాంతయతి—పృథగేవేతి. 'తౌ వా ఏతౌ ద్వా సంవర్గా విత్యు
పాస్యభేదవాక్యస్య ప్రయోగభేదపరత్వాద్వాక్యాదేవ భేదసిద్ధిరిత్యర్థః. పూర్వ
పత్యుక్తమనూద్య ప్రత్యాహ—ననూక్తమిత్యాదినా. ఉపాస్యతయా ప్రధానభూత
సంవర్గగుణవిశిష్టోపాస్యభేదవాక్యవిరోధాదనుపాస్యవాయుత్వైక్యవాక్యం న ప్రయో
గైక్యప్రాప్తకమితి భావః. సూర్యోదయాస్తమయయోర్వాయ్వాధీనత్వాత్తదభేదాభి
ప్రాయేణ ప్రాణాత్తావృక్తౌ. తతోఽధ్యాత్వాధిదైవావస్థాభేదేనోక్తస్య ధ్యేయభేదస్య
నిరాసే 'యశ్చోచ్చదేతీ'తి శ్లోకస్య న శక్తిరిత్యాహ—శ్లోకేతి. అసామర్థ్యే లింగ
మాహ—స యథేతి. శ్లోకోపన్యాసవత్ప్రత్యేకోపన్యాసోఽపి తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణ

సందేహే, ప్రయోగైక్యమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రధానదేవ. యథా
'ఇంద్రాయ రాజ్ఞే పురోదాశమేకాదశకపాలమింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయ స్వరాజ్ఞే'

ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయు'రితి చోపమానోపమేయకర
ణాత్. ఏతేన వ్రతోపన్యాసో వ్యాఖ్యాతః. ఏకమేవ వ్రతమితి చైవ
కారో వాగాదివ్రతనివర్తనేన ప్రాణవ్రతప్రతిపత్త్యర్థః, భగ్నవ్రతా
ని హి వాగాదీన్యుక్తాని 'తాని మృత్యుశ్శ్రమో భూత్వోపయేమే'తి
శ్రుతేర్న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థః. 'అథాతో వ్రతమిమాంసే'తి
ప్రస్తుత్య తుల్యవద్వాయుప్రాణయోరభగ్నవ్రతత్వస్య నిర్ధారితత్వాత్.
'ఏకమేవ వ్రతం చరే'దితి చోక్త్వా 'తేనో ఏతస్యై దేవతామై సాయు
జ్యగ్ సహోకతాం జయతీ'తి వాయుప్రాప్తిఫలం బ్రువన్ వాయువ్రత
మనివర్తితం దర్శయతి, దేవతాహ్యత్ర వాయుసాన్యత్, అపరిచ్ఛిన్నా
త్తత్వస్య ప్రేప్సితత్వాత్, పురస్తాత్ప్రయోగాచ్చ, 'నైషాఽనస్తమితా
దేవతా యద్వాయురి'తి. తథా 'తా వా ఏతా ద్వా సంవర్గా వాయు
రేవ దేవేషు ప్రాణః ప్రాణేష్వి'తి భేదేన వ్యవదిశతి 'తే వా ఏతే హం
చాన్యే హం చాన్యే దశసంతస్తత్కృత'మితి చ భేదేనైవోపసంహారతి,
తస్మాత్ పృథగేవోపగమనం, ప్రదానవత్, యథా 'ఇంద్రాయ రాజే

త్యాహ—ఏతేనేతి. సన్వేషకారాద్వాయువ్రతనివృత్తేః ప్రాణ ఏవైతో క్షేయో భవ
తీత్యత ఆహ—ఏకమేవేతి. వచనదర్శనాదీని వాక్చక్షురాదీనాం వ్రతాని త్రమయాప
మృత్యునా భగ్ననీత్యుక్తా ప్రాణస్యాభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, తథా జ్వలనతాపాది
న్యగ్నాదిత్యాదీనాం వ్రతాని భగ్ననీత్యుక్తా వాయోరభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం,
'స యధైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణస్థిరవ్రత ఏవమేతాసాం దేవతానాం
వాయుర్లోచంతి హ్యన్యా దేవతా స వాయునైషాఽనస్తమితా దేవతా
యద్వాయు'రితి శ్రుతేః, అతో భగ్నవ్రతనిరాసార్థ ఏవకారో స వాయువ్రత
నివృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః. అత్రైవార్థే లింగమాహ—ఏకమితి. ఉకారచ్చార్థః, తేన
వ్రతేన వాయోస్సాయుజ్యం సమానదేహత్వం సహోకతాం చ జయతీత్యర్థః. సన్వత్
వాయుప్రాప్తిర్న శ్రుతేత్యత్రాహ—దేవతేతి. తస్మాత్ తత్త్వాభేదవృద్ధ్యా వ్రతేత్యమితి
స్థితం, సంప్రతి పూర్వోక్తం పృథగుపదేశం విష్పదోతి—తథా తా వా ఇతి. సాత్రం
దృష్టాంతం వ్యాచక్షే—ప్రదానవదితి. త్రయః పురోడాశాః ఆస్మాం సంతేతి త్రిపు

ఇతి ఇంద్ర దేవతాయా ఏకత్వేఽపి రాజాధిరాజాదినుణభేదేన తద్విశిష్ట దేవతా భేదాత్
పురోడాశానాం ప్రదానస్య ప్రక్షేపస్య భేదః; తద్వచకస్యామపి విద్యాయాం వాయు

పురో డాశ మే కాదశక పాలమింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయ స్వరాజ్ఞః
 ఇత్యస్యాం త్రిపురో డాశిన్యామిష్ట్యాం 'స ర్వేషామభిగమయన్న వద్య
 త్యచంబటూర'మిత్యతో వచనాదింద్రాభేవాచ్చ సహస్రదానాశం
 కాయాం రాజాదిగుణభేనాద్యాజ్యానునాక్యావ్యత్యాసవిధానాచ్చ
 యథాన్యాసమేవ దేవతాపృథక్త్వాత్ ప్రదానపృథక్త్వం భవతి, ఏవం
 తత్త్వాభేదేఽప్యాధ్యేయాంశపృథక్త్వాదాధ్యానపృథక్త్వమిత్యర్థః. తదు
 క్తం సంకర్షే 'నానా వా దేవతాపృథక్ జ్ఞానా'దితి (జై-సూ.) తత్ర తు
 ద్రవ్యదేవతాభేదాత్ యాగభేదోఽపి విద్యతే నైవమిహ విద్యాభే
 దోఽస్తి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామధ్యాత్మాధిదైవోపదేశేష్వేకవి

రో డాశినీ ఇష్టిస్తస్యాం కిం సహస్రదానముత భేదేనేతి సందేహో పూర్వపక్షమాహ—
 సర్వేషామితి. సర్వేషాం దేవానామాభిముఖ్యేన ప్రాపయన్ హవిరవద్యతి గృహ్లాతి,
 అచంబటూరం పవటూరాఖ్యదేవభాగమిత్యర్థః. యద్వా సర్వదేవార్థే యుగపద
 వదానం కార్యమిత్యత్ర హేతురచంబటూరమితి-అవ్యర్థత్వాద్యేత్యర్థః, ఏకార్థమవతే
 హవిషి శేషో యాగాసర్వతయా వృథా స్యాదితి భావః. ఏవం సహవదానశ్రుతేర్దైవై
 క్యాచ్చ పురో డాశానాం సహ ప్రక్షేపే ప్రాప్తే పృథక్ ప్రక్షేప ఇతి సిద్ధాంత
 మాహ—రాజేతి. రాజాధిరాజస్వరాజగుణభేదేన విశిష్టదేవతాభేదాదిత్యర్థః. కించా
 భ్యర్చ్యణా యజేతి ప్రైషే కృతే హోత్రీయో మంత్రః పఠ్యతే సా యాజ్యా, అను
 బ్రూహీతి ప్రైషానంతరమంత్రః, పురోఽనువాక్యేతి భేదోఽస్తి, తత్రాస్యామిష్టా
 ప్రథమపురో డాశప్రదానే యా క్లీప్తా యాజ్యా సా ద్వితీయప్రదానే పురోఽను
 వాక్యా, యా చ పూర్వమనువాక్యా సా పశ్చాద్యాజ్యేతి వ్యత్యాసమన్వాహేతి
 శ్రుత్యా విధానాత్ యథా శ్రుతి ప్రక్షేపపృథక్త్వమిత్యాహ—యాజ్యేతి. సంకర్షో
 దేవతాకాండం. వాశబ్దోఽవధారణే. నానైవ దేవతా రాజాదిగుణభేదేన భేదావగ
 మాదితి సూత్రార్థః. దృష్టాంతే దేవతాభేదాత్ కర్తృభేదవత్ విద్యాభేదస్సాన్విదిత్యత
 ఆహ—తత్రత్వితి. కర్తోత్పత్తివాక్యస్థదేవతాభేదః కర్తృభేదే హేతుః, ఇహ తు
 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుపక్రమ్య తత్త్వైకత్వేన జ్ఞాతవిద్యాయాః

ప్రాణయోః స్వరూపాభేదేఽప్యాధ్యాత్మికాధిదైవికత్వరూపావస్థాభేదేన గుణభేదాత్
 ప్రయోగభేద ఇతి. తదుక్తం దేవతాకాండే 'నానా వా దేవతా పృథక్ జ్ఞానాత్'
 ఇతి.

ద్యావిధానప్రతీతేః, విద్యైకేఽస్యధ్యాత్వాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదో
భవతి, అగ్నిహోత్ర ఇవ సాయంప్రతఃకాలభేదాదిత్యేతావదభిప్రేత్య
ప్రదానవదిత్యుక్తమ్.

ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్.

సూ. లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదసి. ౪౪.

వాజసనేయినోఽగ్నిరహస్యే 'నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీ'
దిత్యస్థిక్ బ్రాహ్మణే మనోఽధిక్యత్యాధీయతే 'తత్షష్ఠింశతం సహ
స్రాణ్యపశ్యదాత్తనోఽగ్నినర్కా మనోమయాన్తనశ్చితః' ఇత్యాది.
తథైవ 'వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితశ్శ్రోత్రచితః కర్తచితోఽగ్నిచితః'

పశ్చాత్ స్మృతవాయుప్రాణభేదో న భేదః, అగ్నిహోత్రస్వేన వర్ణాదిప్రస్య
భేద ఇత్యర్థః. తర్హికేనాంశేన ప్రదానస్య వృష్టాంతత్వమిత్యత ఆహ—విద్యైకే
పీతి. అవస్థాభేదాద్దేవతాభేదః ప్రయోగభేదశ్చేక్యంకేనాయం వృష్టాంత ఇత్యర్థః.

ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్.

౪౪. 'లింగభూయస్త్వాత్' ఉత్పత్తేః ప్రాక్ 'ఇదగ్ సర్వం నైవ సదాసీ
న్నాప్యసదాసీ'దిత్యుపక్రమ్య మనస్సృష్టిముక్త్యా 'తన్నన ఆత్మాఃషైవతే'తిక్షణ
పూర్వకమగ్నినపశ్యదితి మనోఽధిక్యత్యవతంతీత్యర్థః. పురుషాయుష్వేన వైకృత
వర్ణాంతర్గతైః షష్ఠింశత్సహస్రైరహోరాత్రైరవచ్ఛిన్నతయా మనోవృత్తీనామ
సంఖ్యేయానామపి షష్ఠింశత్సహస్రత్వం. తాభిర్విష్టకాత్వేన కచ్చితాభిర్ననస్వేన
సంపాదితా అగ్నయో మనశ్చితస్తానర్కా పూజ్యాన్తనోమయాన్తనోవృత్తిభు
సంపాదితానాత్మనః స్వస్య సంబంధిత్యేన మనోఽవశ్యత్, తథా వాత్పాశ్చాదయో
ఽపి స్వస్వవృత్తిరూపానగ్నినపశ్యన్నిత్యాహ—తథేతి. ప్రాహో ప్రాణం, కర్తేంద్రి

పూర్వమేకప్రయోగాయోగాద్వాయుప్రాణయోః ప్రయోగభేదో గదితః
తర్హి మనశ్చిదాదీనాం ప్రకరణాత్ కర్తాంగత్వేన ఏకప్రయోగసంభవాత్ ప్రయోగా
భేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే క్రియార్థానామగ్నినాం క్రియాంగత్వమ్, సిద్ధాంతే పుమ
ర్థానాం తేషాం కేవలవిద్యామయత్వమితి ఫలభేదః. వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే
'తత్షష్ఠింశత్సహస్రాణ్యపశ్యదాత్తనోఽగ్నినర్కాన్తనోమయాన్తనశ్చితః' ఇత్యాది;

ఇతి పృథగగ్నీ నామనంతి సాంపాదికాన్. తేషు సంశయః, కిమేతే మన శ్చిదాదయః క్రియానుప్రవేశినః తచ్ఛేషభూతా ఉతస్వతంత్రాః కేవల విద్యాత్తకా ఇతి. తత్ర ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశే ప్రాప్తే స్వా తంత్ర్యం తావత్ ప్రతిజానీతే. లింగభూయస్త్వాదితి. భూయాంసి హి లింగాన్యస్థితౌ బ్రాహ్మణే కేవలవిద్యాత్తకత్వమేషాముపాద్భులయంతి దృశ్యంతే 'తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి తేషా మేవ సా కృతిరితి తాన్ హైతానేనంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వంత్యపి స్వపతే' ఇతి చైవంజాతీయకాని తద్ధి లింగం ప్రకరణాద్భ యేణ హస్తాదినా చితః కర్తచితః, అగ్నిస్త్యక్. పూర్వత్ర అగ్నిచయనప్రకరణా త్కిమేతేఽగ్నయః క్రత్వర్థా ఉత ప్రాధాన్యజ్ఞాపకలింగాదిభూయస్త్వాత్ పురుషార్థా వేతి సంశయమాహ—తేష్యితి. కేవలవిద్యాత్తకాః క్రియాంగత్వం వినా భావనా మయా ఇత్యర్థః. ఏకప్రయోగాసంభవాద్వాయుప్రాణయోరపి ధ్యానప్రయోగభేదో ఽస్తు, ఇహ తు మనశ్చిదాద్యగ్నీనాం ప్రకరణాత్ కర్తాంగత్వేనైకప్రయోగత్వ మితి ప్రాపయ్య సిద్ధాంతముక్తమతే—తత్రేత్యాదినా. పూర్వపక్షే భావనాగ్నీనాం క్రత్వంగత్వమిష్టం తేషాం క్రియాగ్నీనా వికల్పస్సముచ్చయో వాస్తు, సిద్ధాంతే పురు షార్థత్వమితి ఫలం, తత్ర సర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్మమ సదాగ్నయశ్చీయస్త ఇతి ధ్యాన దార్థ్యే సతి సర్వభూతాని యత్కించిత్ మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవాఽగ్నీనాం సా కృతిః కరణమిత్యేకం లింగం, క్రియాంగస్య యత్కించితక్రణేన సిద్ధ్య దర్శనాదిత్యాహ—తద్యదితి. ఏవం విదే స్వపతే జాగ్రతేఽపి తదీయాగ్నీన్ సర్వ భూతాని సర్వదా చిన్వంతీతి లింగాంతరం, క్రియాంగస్య చోదితకాలానుష్ఠేయస్య సదా సర్వైరనుష్ఠీయమానత్వాయోగాదిత్యర్థః. షట్త్రింశత్సహస్రత్వసంఖ్యావ్యసంగ త్వే లింగం ఏవం జాతీయకపదేనోక్తమ్.

తదైవ 'వాక్చితః ప్రాణచితః' ఇత్యాది మనశ్చిదాదయః అగ్నయః శ్రూయంతే. తత్ర కిమేతే కర్తాంగభూతాః, ఉత స్వతంత్రా ఇతి సందేహే, కర్తాంగభూతా ఇతి పూర్వః క్షుః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతే స్వతంత్రా ఏవ. కుతః, లింగభూయస్త్వాత్ 'యత్కించే గాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి' ఇత్యాదిస్వాతంత్ర్యజ్ఞాపకలింగానాం హయసాం సత్త్వాత్; తద్ధి లింగం ప్రకరణాద్భులీయః; తదపి బలీయస్త్యముక్తం పూర్వకాండే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం' సమవాయే పారదౌర్బల్య కుర్థవిప్రకర్షాత్' ఇతి.

లీయః, తదప్యక్తం పూర్వస్త్వికాండే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థాన
సమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా' దితి (జై-సూ)

సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్

క్రియా మానసవత్. ౪౫.

నైతద్యక్తం స్వతంత్రాపవైతేగ్నయో నాన్యశేషభూతా
ఇతి పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః ప్రకరణాత్ తద్విషయవవాయం
వికల్పవిశేషోపదేశస్యాన్న స్వతంత్రః. నను ప్రకరణాల్లింగం బలీయః,
సత్యమేవమేతత్, లింగమపి త్వేవంజాతీయకం న ప్రకరణాద్భవీయో
భవతి, అన్యార్థదర్శనం హ్యేతత్ సాంపాదికాగ్నిప్రశంసారూప
త్వాత్. అన్యార్థదర్శనం చాసత్యా మన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనా
ప్యపపద్యమానం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహతే. తస్మాత్ సంపా
దికా అప్యేతేగ్నయః ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశినఏవ స్యుః,
మానసవత్, యథా దశరాత్రస్య దశమేహన్యవివాక్యే పృథివ్యా

౪౫. ఏవం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—పూర్వేతి. పూర్వస్వేష్ట
కాభిరగ్నిం చినుత ఇత్యుక్తస్య స ఏవ త్వేష్టకాగ్నిరితి సన్నిహితస్యాయం వికల్పవిశే
షోపదేశః సంకల్పమయత్వాఖ్యప్రకారభేదోపదేశః క్రియాగ్నివత్ సాంకల్పికాగ్న
యోఽప్యంగమితి యావత్, కిం విధివాక్యస్థం లింగం ప్రకరణాద్భవీయః అర్థవాదస్థం
వా, ఆద్యమంగీకరోతి—సత్యమితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—లింగమితి. మానసాగ్ని
విధ్యర్థార్థవాదస్థలింగానాం స్వార్థప్రమాపకమానాభావాద్దౌర్బల్యమిత్యర్థః. సూత్రస్థ
క్రియాపదం వ్యాచక్షే—తస్మాదితి. నను అక్రియారూపాగ్నినాం ధ్యానమయూనాం
కథం క్రియాంగత్వం తత్రాహ—మానసవదితి. ద్వాదశాహస్యాద్యంతాహర్ష్యయం

ఇత్థం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—

సంకల్పాత్త కా మనశ్చిదాదయోఽగ్నయః న స్వంతంత్రాః; కిం తు 'ష్టకాభి
రగ్నిం చినుతే' ఇతి ప్రకృతస్య పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః అయం వికల్పః
సంకల్పాత్తకోఽగ్నిః, ప్రకరణాత్; క్రియా క్రియామయ ఏవ స్యాత్. న చ లింగా
దగ్నినాం స్వాతంత్ర్యమ్. తస్య లింగస్య మానసికాగ్నిస్తుతిపరత్వేన విధ్యేకవాక్యతయా
స్వార్థపరత్వాభావాత్ న ప్రకరణబాధకత్వమ్. తస్మాత్క్రియానుప్రవేశిన ఏతే

పాత్రేణ సముద్రస్య సోమద్రవ్యస్య ప్రజాపతయే దేవతాయై గృహ్య
మాణస్య గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపహ్వనభక్షణాని మాన
సాన్యేవామ్నాయంతే, స చమానసోఽపి గ్రహకల్పః క్రియాప్రకర
ణాత్ క్రియాశేష ఏవ భవతి, ఏవమయమప్యగ్నికల్ప ఇత్యర్థః.

సూ. అతిదేశాచ్చ. ౪౬.

అతిదేశశ్చైషామగ్నినాం క్రియానుప్రవేశముపోద్బలయతి
'షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యగ్నయోఽర్కస్తేషామేకైక ఏవ తావాన్

త్యక్త్వా మధ్యస్థదశరాత్రస్యైవ ద్విరాత్రాదిషు ప్రకృతిత్వం, తద్ధర్మణామేవ తేష్వతి
దేశాత్తస్య మధ్యే దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యర్థాదేకాదశేఽహని మానసగ్రహః
శ్రూయతే 'అనయా త్వా పాత్రేణ సముద్రం రసయా ప్రాజాపత్యం మనోగ్రహం
గృహ్యతీ'తి-అనయా రసయా పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రం త్వాం ప్రజాపతిదేవ
తాకం మనోగ్రహం గృహ్యత ఇతి గ్రహః సోమరసః, మనసా రసత్వేన భావిత
మధ్వర్యుర్లృష్టోతీత్యర్థః. అత ఏవర్ద్విజాం ధ్యాయితయా వివిధవాక్యోచ్ఛారణాభావా
దవివాక్యసంజ్ఞా అహ్నః ప్రాప్తా. గ్రహణం నామ సోమపాత్రస్యోపాదానం, గృహీ
తస్య స్వస్థానే స్థాపనమాసాదనం, సోమస్య హోమో హవనం, హుతశేషాదాన
మాహరణం, శేషభక్షణాయర్ద్విజాం మిథోఽనుజ్ఞాకరణముపహ్వనం, తతో భక్షణ
మిత్యేతాని మానసాన్యేవేత్యర్థః. స చ మానసో గ్రహో ద్వాదశాహదహరంతరం
స్వతంత్రమిత్యాశంక్య ద్వాదశాహసంజ్ఞావిరోధాత్ నాహరంతరం కింతు ప్రకరణా
దవివాక్యస్యాహ్నోఽన్యమితి సిద్ధాంతమాహ—స చేతి. కల్పః కల్పనాప్రకారః.
కేచిత్త్వత్ర భాష్యే దశరాత్రశబ్దో వికృతిపరః, తత్రాపి దశమేఽహన్యవివాక్య
సంజ్ఞకే మానసగ్రహస్యాతిదేశప్రాప్తతయాఽన్యత్వాదిత్యాహుః.

౪౬. మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే ప్రకరణముక్త్వా లింగమాహ—అతి

గ్నయః. మానసవత్ యథా ద్వాదశాహే 'మనోగ్రహం గృహ్యమి' ఇతి శ్రుతం
మానసగ్రహం ద్వాదశాహమధ్యపాతినో దశమస్యాహ్నోఽంగమ్, తథేమేఽగ్నయః
ప్రకృతకర్తృశేష ఇత్యర్థః.

కిం చ—

మానసికాగ్నినాం మధ్యే 'ఏకైక ఏవ తావాన్యావానసా పూర్వః' ఇతి

యావానసౌ పూర్వః'ఇతి. సతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తతే
తతశ్చ పూర్వేణేష్టకాచితేన క్రియానుప్రవేశినాఽగ్నినా సంపాది
కానగ్నినతిదిశః క్రియానుప్రవేశమేవైషాం ద్యోతయతి.

సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్. ౪౭.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. విద్యాత్తకావవైతే స్వతంత్రా
మనశ్చిదాదయోఽగ్నయస్సయః న క్రియాశేషభూతాః, తథాహి
నిర్ధారయతి 'తే హైతే విద్యాచితవే'తి 'విద్యయా హైవైతవం విద
శ్చితాభవంతి'తి చ.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౪౮.

దృశ్యతే చైతేషాం స్వాతంత్ర్యే లింగం తత్పురస్తాద్దర్శితం'లింగ
భూయస్త్వాది' త్యత్ర (అ3పా3సూ౪౪) నను లింగమప్యసత్త్వామ
న్యస్యాం ప్రాప్తావసాధకం కస్యచిదర్థస్యేత్యపాస్య తత్ప్రకరణసామ
ర్థ్యాత్క్రియాశేషత్వమధ్యవసితమితి, అత ఉత్తరం పఠతి.—

దేశాచ్చేతి. క్రియాంగత్వసాదృశ్యాదతిదేశ ఇత్యర్థః.

౪౭. సిద్ధాంతమాహ—విద్యేతి.

౪౮. న శ్రుతిలింగవాక్యైః ప్రకరణం బాధ్యమితి సూత్రత్రయార్థః.

పూర్వేణేష్టకాచితేనాగ్నినా సంపాదికాగ్నినాం సాదృశ్యోపదేశాచ్చ తచ్ఛేషత్వ
మిత్యర్థః.

ఇత్థం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతయతి—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. విద్యాత్తకా ఏతే మనశ్చిదాదయః స్వతంత్రా
ఏవ, న కర్తానుప్రవేశినః. కుతః, 'తే హైతే విద్యాచిత ఏవ' ఇత్యవధారణాదిత్యర్థః.
ఏవకారశ్రుత్యా కర్తప్రకరణం బాధ్యమితి భావః.

కిం చ లింగాదపి బాధ్యమిత్యాహ—

మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యజ్ఞాపకలింగస్య ప్రాగుక్తస్య దర్శనాచ్చేత్యర్థః.

సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్యాచ్చ న బాధః. ౪౯.

చైవం ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వ మధ్యవసాయ స్వాతంత్ర్యపక్షో బాధితవ్యః, శ్రుత్యాదిబలీయస్త్యాత్. బలీయాంసి హి ప్రకరణాత్ శ్రుతిలింగవాక్యానీతి స్థితం శ్రుతిలింగసూత్రే తాని చేహ స్వాతంత్ర్యపక్షం సాధయంతి దృశ్యంతే, కథం, శ్రుతిస్తావత్ 'తేహైతే విద్యాచితపవే'తి, తథా లింగం 'సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్మంత్యపి స్వపతే' ఇతి, తథా వాక్యమపి 'విద్యయా హైవైతపవం విదశ్చితాభవంతీ'తి 'విద్యాచితపవే'తి హి సావధారణా చేయం శ్రుతిః క్రియానుప్రవేశేఽమీషామభ్యుపగమ్యమానే పీడ్యేత. నన్వ బాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయమిదమవధారణం భవిష్యతి, నేత్యుచ్యతే, తదభిప్రాయతాయాం హి విద్యాచితఇతీయతా విద్యాస్వరూపసంకీర్తనేనైవ కృతత్వాదనర్థకమిదమవధారణం భవేత్, స్వరూపమేవ హ్యేషామబాహ్యసాధనత్వమితి. అబాహ్యసాధనత్వేఽపిమానసగ్రహవత్ క్రియానుప్రవేశాశంకాయాం తన్నివృత్తిఫలమవధారణమర్థవద్భవిష్యతి. తథా 'స్వపతే జాగ్రతే చైవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్మంతీ'తి సాతత్యదర్శనమేతేషాం స్వాతంత్ర్యేఽవకల్పతే. యథా సాంపాదికే వాక్పాణిమయేఽగ్నిహోత్రే 'ప్రాణం తదా వాచి జుహోతి వాచం తదా ప్రాణే జుహోతి'తి చోక్త్వా ఉచ్యతే 'ఏతే

౪౯. తత్రావధారణశ్రుతేరన్యథాసిద్ధిం శంకతే—నన్వబాహ్యేతి. విద్యాచిత ఇతి పదేనైవాబాహ్యసాధనత్వస్య లబ్ధత్వాదవధారణం వ్యర్థమిత్యాహ—నేతి. తర్హి కథమస్యార్థవత్త్వం తత్రాహ—అబాహ్యేతి. లింగం వ్యనక్తి—తథేతి. అగ్నినాం స్వకాలవ్యాపిత్వేనానంగత్వే దృష్టాంతమాహ—యథేతి. తదా ధ్యానకాల ఇత్యర్థః.

కిం చ వాక్యాదపి తద్బాధ్యమిత్యాహ—

అదిశద్దేన లింగవాక్యయోగ్రిహణమ్. శ్రుతిలింగే ప్రాగుక్తే. 'విద్యయా హైవైతపవంవిదశ్చితా భవంతీ' ఇత్యేతద్వాక్యం మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యం బాధయన్ప్రకరణం బాధయతి. తథా చైతేషాం శ్రుతిలింగవాక్యనాం బలీయస్త్యాత్ దుర్బలేన కర్తృప్రకరణేన న మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యబాధ ఇత్యర్థః. యత్తు లింగస్య

అనంతే అమృతే ఆహుతీ జాగ్రచ్ఛ స్వపంశ్చ సంతతం జుహోతీ'తి. తద్విత్క్రియానుప్రవేశే తు క్రియాప్రయోగస్యాల్పకాలత్వాత్ న సాతత్యేనైషాం ప్రయోగః కల్ప్యతే. న చేదమర్థవాదమాత్రమితి న్యాయ్యం, యత్ర హి విస్పష్టో విధాయకోలిజాదిరుపలభ్యతే యుక్తం తత్ర సంకీర్తనమాత్రస్యార్థవాదత్వం, ఇహ తు విస్పష్టవిధ్యంతరానుపలభ్యేః సంకీర్తనాదేవైషాం విజ్ఞానవిధానం కల్పనీయం, తచ్ఛ యథా సంకీర్తనమేవ కల్పయితుం శక్యత ఇతి సాతత్యదర్శనాత్తథాభూతమేవ కల్ప్యతే, తతశ్చ సామర్థ్యాదేవైషాం స్వాతంత్ర్యసిద్ధిః ఏతేన 'తద్యత్క్రించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవ సాకృతి' రిత్యాదివ్యాఖ్యాతం. తథా వాక్యమప్యేవంవిదఇతి పురుషవిశేషసంబంధమేవైషామాచక్షాణం న క్రతుసంబంధం మృష్యతే, స్వాతంత్ర్యపక్షపాదజ్యాయానితి.

సూ. అనుబంధావిభ్యఃప్రజ్ఞాంతరపుథక్త్వ

వద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్. ౫౦.

ఇతశ్చ ప్రకరణముపమృద్య స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం

హోమే యథా సాతత్యముచ్యతే తద్విదగ్గీనాం సాతత్యదర్శన మిశ్యన్వయః. యదుక్త మర్థవాదస్థత్వాల్లింగం దుర్బలమితి తన్న, సర్వదా సర్వభూతాని మదర్థమగ్నికొచిన్వంతీతి ధ్యాయేదిత్యపూర్వార్థతయా విధికల్పనాత్, తథా చ విధివాక్యస్థత్వాల్లింగం ప్రకరణాద్బలపదిత్యాహ—న చేదమిత్యాదినా—ఏతేనేతి. విధేయత్వేనేత్యర్థః. వాక్యం వివృణోతి—తథేతి.

౫౦. సంపదుపాస్త్యైమనోవృత్తిషు క్రియాంగానాం యోజనమనుబంధః శ్రుత్యా క్రియతే తదవ్యధానుపపత్త్యాప్యగ్గీనాం పురుషార్థత్వం క్రత్వర్థత్వే ఒక్తానాం సిద్ధత్వేన సంపాదననానుపపత్తేరిత్యాహ—ఇతశ్చేత్యాదినా. తే అగ్నయః

స్తుతిపరత్వమ్, తన్న; తస్య విధిప్రత్యయసామీప్యాభావాత్ ఆపూర్వార్థవిధాయకత్వాదిత్యర్థః.

ఇతోఽపి మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యమిత్యాహ—

ప్రతిపత్తవ్యం యత్క్రియావయవాన్తనాదివ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి
 'తే మనసైవాధీయంత మనసాఽచీయంత మనసైవ గ్రహా అగృహ్యాం
 తమనసాఽస్తువన్ మనసాఽశంసన్ అథ యత్కించ యజ్ఞేకర్తృక్రియతే
 యత్కించ యాజ్ఞీయం కర్తమనసైవ తేషు తన్ననోమయేషు మనశ్చిత్సు
 మనోమయం క్రియత' ఇత్యాదినా. సంపత్ఫలోహ్యాయమనుబంధః, న చ
 ప్రత్యక్షాః క్రియావయవాస్సంతః సంపదా లిప్సితవ్యాః, న చాత్రో
 ద్గీథాద్యుపాసనవత్ క్రియాంగసంబంధాత్ తదనుప్రవేశితవ్యమాశంకి
 తవ్యం శ్రుతివైచాప్యత్, నహ్యత్ర క్రియాంగం కించిదాదాయ
 తస్మిన్నదోనామాధ్యవసితవ్యమితి వదతి, షట్త్రింశతం తు సహస్రాణి
 మనోవృత్తిభేదానాదాయ తేష్వగ్నిత్వం గ్రహదీంశ్చ కల్పయతి
 పురుషయజ్ఞాదివత్. సంఖ్యా చేయం పురుషాయుషస్యాహస్సుదృష్టా
 సతీ తత్సంబంధినీషు మనోవృత్తిష్వారోప్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం, ఏవమను
 బంధాత్ స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనామ్. ఆదిశబ్దాదతిదేశాద్యపి
 యథాసంభవం యోజయితవ్యం, తథాపి 'తేషామేకైకవీవ తానాన్
 యావానసౌ పూర్వః' ఇతి క్రియామయస్యాగ్నేర్తాహత్వ్యం జ్ఞానమ
 యాగ్నినామేకైకస్యాతిదిశన్ క్రియాయామనాదరం దర్శయతి. న చ

ఆధీయంత తేషా మాధానం మనసైవ కుర్యానిత్యర్థః. కాలస్య ఛందస్య నియమాదచీ
 యంత ఇష్టకాశ్చేతవ్యా ఇత్యర్థః. గ్రహాః పాత్రాణి, అస్తువన్ ఉద్ధాతారః స్తువంతి,
 అశంసన్ హోతారః శంసంతి, కిం బహూక్త్యా యత్కించ యజ్ఞే కర్త ఆరాదుప
 కారకం యాజ్ఞీయం యజ్ఞస్వరూపోత్పాదకం చ తత్సర్వం మనోమయం కుర్యాదితి
 శ్రుత్యర్థః. వృత్తిష్వగ్నిధ్యానస్య క్రియాంగత్వేఽప్యుద్గీథ ధ్యానవత్ క్రియాంగా
 శ్రితత్వం స్యాన్నేత్యాహ—న చాత్రోద్గీథేతి. అంగావబద్ధశ్రుతితోఽస్యాశ్చుతేర్వై
 రూప్యం స్ఫుటయతి—న హీతి. అనంగవృత్తిషు సాంగక్రతుసంపాదనం పురుషస్య
 యజ్ఞత్వధ్యానవత్ స్వతంత్రమిత్యర్థః. అనాదరార్థోఽతిదేశో న భవతి కింతు విక
 ల్పార్థ ఇత్యత ఆహ—న చేతి. ఏకస్త్విన్ సాధ్యే నిరపేక్షసాధనయోర్వికల్పాన్ని భవతి

'తే మనసైవాధీయంత మనసాచీయంత మనసైవ గ్రహా అగృహ్యాంత' ఇత్యా
 దినా మన ఆదిషు వృత్తిషు కర్తాంగానామనుబంధాత్ సంపాదనాత్ అగ్నినాం
 స్వాతంత్ర్యమ్, కర్తాంగత్వే అంగానాం ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన సంపాదనవైయర్థ్యాత్.

సత్యేవ క్రియాసంబంధే వికల్పః పూర్వేణోత్తరేషామితి శక్యతే
వక్తుమ్. న హి యేన వ్యాపారేణాహవనీయధారణాదినా పూర్వ
క్రియాయాముపకరోతి తేనోత్తరే ఉపకర్తుం శక్నువంతి. యత్తు
పూర్వపక్షేఽప్యతిదేశ ఉపాద్బలక ఇత్యుక్తం సతి హి సామాన్యేఽతి
దేశః ప్రవర్తత ఇతి, తదస్తత్పక్షేఽప్యగ్నిత్వసామాన్యేనాతిదేశసంభ
వాత్ ప్రత్యుక్తమ్. అస్తి హి సాంపాదికానామప్యగ్ని నామగ్నిత్వ
మితి. శ్రుత్యాదీని చ కారణాని దర్శితాని ఏవమనుబంధాదిభ్యః
కారణేభ్యస్సాన్వితంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రజ్ఞాంతరపుథక్త్వవత్,
యథా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యవిద్యాప్రభృతీని స్వేన స్వేనానుబంధే
నానుబధ్యమానాని పుథగేవ కర్తృభ్యః ప్రజ్ఞాంతరేభ్యశ్చ స్వతంత్రాణి
భవంత్యేవమితి. దృష్టశ్చావేష్టేః రాజసూయప్రకరణవతితాయాః ప్రక

యథా వ్రీహియవయోః, అత్ర తు క్రియాగ్నేర్ధ్యానాగ్నినాం చ సాధ్యభేదాత్ న
వికల్ప ఇత్యర్థః. అత ఏవ సముచ్చయోఽసి నిరస్తః. యదుక్తం క్రియాంగత్వసామాన్యే
నాతిదేశ ఇతి తన్నేత్యాహ—యత్త్వితి. సూత్రే చ బహువచనార్థమాహ—
శ్రుత్యాదీని చేతి. అనుబంధాతిదేశశ్రుతిలింగవాక్యేభ్య ఇత్యర్థః. ఏవమిత్యర్థ ఇతి
శేషః. మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యే క్రియాప్రకరణాదుక్కర్న స్వాదిత్యాశంక్య
స ఇష్ట ఇత్యాహ—దృష్టశ్చేతి. ఏకాదశే చింతితం (మాధ-జై-న్యాయమాలా
౧౧-౪-౨) 'రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతే'తి ప్రకృత్యావేష్టి
ర్నామ కాచిదిష్టిరామ్నాతా' అగ్నేయోఽష్టాకపాలో హిరణ్యం దక్షిణా బార్హ
స్పత్యం చరుగ్ం శితిపృష్ఠో దక్షిణైంద్ర మేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణే'తి, తస్మాం
వర్ణభేదేన ప్రయోగభేదశ్చూయతే 'యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం చరుం
మధ్యే నిధాయాహుతిమాహుతిం హుత్వాఽభిఘారయేత్-యది వైశ్యో వైశ్వదేవం
చరుం మధ్యే మధ్యే నిదధ్యాత్-యది రాజన్యస్తదైంద్ర' మిత్యాగ్నే యైంద్రపురో

ఆదిశబ్దేనాతిదేశో గృహ్యతే. యత్తు అయమతిదేశః పూర్వపక్షానుకూల ఇతి, తన్నుః
అగ్నిత్వసాదృశ్యేనాతిదేశస్య సిద్ధాంతేఽప్యవపత్తేః. సూత్రే బహువచనసిద్ధ్యర్థం
పూర్వోక్తశ్రుతిలింగాదికం బోధ్యమ్. ఏవం చ అనుబంధాదిభ్యో హేతుభ్యః స్వాతం
త్ర్యం మనశ్చిదాదీనామ్ ప్రజ్ఞాంతరపుథక్త్వవత్ యథా ప్రజ్ఞాంతరాణాం శాండి
ల్యాదివిద్యానాం స్వాతంత్ర్యం తద్వత్. నను మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యే కర్త

రణాదుత్కర్షః, వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజయజ్ఞత్వాచ్చ రాజసూ
యస్య. తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయ
సంయోగా'దితి (జై-సూ.)

సూ. న సామాన్యాదప్యుపలభ్యేర్త్యువన్నహి
లోకాపత్తిః. ౫౧.

యదుక్తం మానసవదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న మానసగ్రహసా

డాశయోర్ధ్వే బార్హస్పత్యం చరుం నిధాయేత్యర్థః. తత్రాగ్నేయాదిచరుషు
అంగానాం తంత్రేణ ప్రయోగో భవతి మధ్యే నిధానలింగాత్ ప్రయోగభేదే మధ్యే
నిధానాయోగాత్ ఏతయాఽన్నాద్యకామం యాజమేదిత్యేకవచనాచ్చ. స చ
తంత్రప్రయోగో రాజసూయక్రతుబాహ్యాయామన్నాద్యకామవర్ణత్రయకర్తృ
కాయామేవావేష్టా జ్ఞేయః న తు క్రత్వంతర్గతాయాం. నచ కిమత్ర నియామకం
క్రత్వర్థాయామప్యవేష్టా తంత్రప్రయోగః కిం న స్యాదితి చేత్, న వర్ణత్రయసంయు
క్తాయాం కామ్యాయామేవ అంగతంత్రైక్యసాధకస్య మధ్యే నిధానాదిలింగస్య
సత్త్వాత్ అతో లింగైకవచనాభ్యాం తంత్రైక్యే సతి హిరణ్యం దక్షిణేత్యేకైవ
దక్షిణా దేయా, అన్యథా ప్రయోగైక్యాయోగాత్. రాజమాత్రకర్తృకక్రత్వం
తర్గతేష్టా తు వర్ణత్రయసంయోగాభావాత్ మధ్యే నిధానాదిలింగం నాస్తి, తతశ్చ
తంత్రైక్యసాధకాభావాద్దక్షిణాభేదేన తంత్రభేద ఇత్యంగానామావృత్తిరేవ చరుష్వీతి
సూత్రార్థః. అత్ర చైకప్రయోగలింగస్య మధ్యనిధానాదేః క్రత్వర్థేష్టావసంభవం
కామ్యేష్టా చ సంభవం వదతాఽనేన సూత్రేణ కామ్యేష్టేః క్రత్వర్థేష్టివిలక్షణ
త్వాత్ క్రతుప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి సూచితం. స చో త్కర్నో యుక్త ఏవ, రాజ
మాత్రకర్తృకరాజసూయక్రతో వర్ణత్రయకర్తృకేష్టేరంతర్భావాయోగాదితి స్థితం,
తథా మనశ్చిదాదీనాముత్కర్ష ఇతి భావః.

౫౧. పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి—న సామాన్యాదితి. క్రత్వర్థపురుషా

ప్రకరణాదుత్కర్షః క్వ దృష్ట ఇత్యత ఆహ—దృష్టశ్చ. రాజసూయం ప్రస్తుత్య
శ్రుతాయా అవేష్టేః బ్రాహ్మణాదికర్తృకాయారాజమాత్రకర్తృకరాజసూయప్రకర
ణాత్ ఉత్కర్నో దృష్టః, తద్వదిహాపి అగ్నినాం కర్తృప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి.
తదుక్తం ప్రథమే కాండే—'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగాత్' ఇతి.

మాన్యాదపి మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వం కల్ప్యం, పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యో హేతుభ్యః కేవలపురుషార్థత్వోపలభ్యే, న హి కించిత్కస్యచిత్కేనచిత్సామాన్యం న భవతి. న చ తావతా యథా స్వం వైషమ్యం నివర్తతే మృత్యువత్, యథా 'స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి 'అగ్నిరైవ మృత్యు' రితి చాగ్నాదిత్యపురుషయోస్సమానేఽపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథాచ 'అసౌ వావ లోకోఽగ్నిర్గాతమతస్యాదిత్య ఏవ సమి'దిత్యత్ర న సమిదాదిసామాన్యాల్లోకస్యాగ్ని భావాపత్తిస్తద్వత్.

సూ. పరేణ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్తా త్వనుబంధః. ౫౨.

పరస్తాదపి 'అయం వావ లోక ఏషోఽగ్ని శ్చిత్' ఇత్యేతస్మిన్మంతరే ర్థత్వవైషమ్యేఽపి మానసత్వసామ్యం న విరుద్ధ్యతే విషమయోరపి సామ్యదర్శనాదిత్యర్థః.

౫౨. పూర్వోక్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ తన్మధ్యస్థస్యాపి బ్రాహ్మణస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమిత్యాహ—పరేణ చేతి. చిత్త్యేఽగ్నో లోక

యదవాది పూర్వవాదినా మానసవత్తనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వమితి తద్విఘటయతి—

మనశ్చిదాదీనాం మానసత్వసామాన్యాదపి న క్రియాశేషత్వం కల్ప్యమ్, ఉక్త శ్రుత్యాదిభ్యః స్వాతంత్ర్యోపలభ్యే. మృత్యువత్ యథా 'స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి 'అగ్నిరైవ మృత్యు' ఇతి చాగ్నాదిత్యపురుషయోః సమానేఽపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా వా 'అసౌ వావ లోకోఽగ్నిర్గాతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవ సమిత్' ఇత్యాదౌ సమిదాదిసామ్యాన్నద్యులోకస్యాగ్నిత్వాపత్తిః, అపి తు పరస్పరవైషమ్యమ్; తద్వత్ మానసమానసికాగ్నోర్మాన స త్వసామ్యేఽపి పరస్పరవైషమ్యమిత్యర్థః.

పూర్వోక్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ మధ్యస్థస్యాపి బ్రాహ్మణస్యాస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమాహ—

బ్రాహ్మణే తాద్విధ్యం కేవలవిద్యావిధిత్వం శబ్దస్య ప్రయోజనం
 లక్ష్యతే న శుద్ధకర్తాంగవిధిత్వం, తత్ర హి 'విద్యయా తదారోహంతి
 యత్ర కామాః పరాగతాః, న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తప
 స్వినః' ఇత్యనేన శ్లోకేన కేవలం కర్తృ నిందా విద్యాం చ ప్రశంసన్నే
 తద్దర్శయతి. తథా పురస్తాదపి 'యదేతన్నండలం తపతీ'త్యన్తి బ్రాహ్మణే
 విద్యాప్రధానత్వమేవ లక్ష్యతే సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్మృత్యుస్యాత్తా
 భవతీ'త విద్యాఫలేనైవోపసంహారాత్ న కర్తృప్రధానతా, తత్సా
 మాన్యాదిహాపి తథాత్వమ్. భూయాంసస్త్యగ్న్యవయవాస్సంపాదయి
 తవ్యావిద్యాయామిత్యేతస్తాత్ కారణాదగ్నినాఽనుబధ్యతే విద్యా న
 కర్తాంగత్వాత్. తస్తాన్తనశ్చిదాదీనాం కేవలవిద్యాత్కత్వసిద్ధిః.

ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణమ్.

సూ. ఏక ఆత్మనశ్చరీరే భావాత్. ౫౩.

ఇహ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావస్సమర్థ్యతే బంధమోక్షాధి
 దృష్టివిధానం స్వతంత్రముత్తరత్ర గమ్యతే పూర్వత్ర మండలపురుషోపాస్తి స్తత్సా
 న్నిధ్యాన్త్యధ్యేఽపి మనసాగ్నియస్స స్వతంత్రా ఇత్యర్థః. తర్హి క్రియాగ్నినా సహ పాతః
 కిమర్థ ఇత్యత ఆహ—భూయాంసస్త్వితి.

ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణమ్.

౫౩. మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వముక్తం తదయుక్తం దేహాతిరిక్తపురుషా
 భావాదిత్యాక్షిపతి. 'ఏక ఆత్మన శ్చరీరే భావాదితి' సిద్ధాంతఫలమాహ—బంధేతి.

మానసికాగ్నిబ్రాహ్మణాత్ పరేణ బ్రాహ్మణేన శబ్దస్య తాద్విధ్యం చిత్వగ్నా
 లోకదృష్టిరూపస్వతంత్రవిద్యావిధిత్వమేవ ప్రతీయతే. చకారాత్ పూర్వేణాపి బ్రాహ్మ
 ణేన మండలపురుషోపాస్తిరూపస్వతంత్రవిద్యావిధిత్వమేవ దృశ్యతే. తత్సాన్నిధ్యాత్
 మధ్యస్థేనాపి బ్రాహ్మణేన మానసాగ్నినాం స్వతంత్రవిద్యాత్వం బోధ్యమ్. నను తర్హి
 కస్తాత్క్రియాగ్నినా సహ పాత ఇత్యతః ఆహ—భూయాన్త్వాత్త్వమబంధః. తుః శంకా
 నిరాసార్థః; కర్తాంగానాం మానసాగ్నివిద్యాయాం సంపాద్యానాం బహుత్వాత్
 విద్యాయాః క్రియాగ్నినానుబంధః సహపాతః. తస్తాదియం మానసాగ్నివిద్యా స్వతంత్ర
 పురుషార్థహేతురితి సిద్ధమ్.

కారసిద్ధయే. నహ్యసతి దేహవ్యతిరిక్తతన్మని పరలోకఫలాశ్చోదనా ఉపపద్యేరకా కస్య వా బ్రహ్మాత్వత్వముపదిశ్యేత. నను శాస్త్రప్రముఖ ఏవ ప్రథమే పాదే శాస్త్రఫలోపభోగయోగ్యస్య దేహవ్యతిరిక్తస్యా త్తనోఽస్తిత్వముక్తమ్. సత్యముక్తం భాష్యకృతా. న హి తత్తాత్తా స్తిత్వే సూత్రమస్తి. ఇహ తు స్వయమేవ సూత్రకృతా తదస్తిత్వమా త్మేపపురస్సరం ప్రతిష్ఠాపితమ్. ఇతఏవాకృష్యాచార్యేణ శబరస్వామి నా ప్రమాణలక్షణే వర్ణితమ్. అతఏవచ భగవతోపవర్షణ ప్రథమే తంత్రే ఆత్మాస్తిత్వాభిధానప్రసక్తా శారీరకే వత్సామిత్వత్వద్ధారః కృతః. ఇహ చేదం చోదనాలక్షణేషూపాసనేషు విచార్యమాణేష్వాత్మాస్తి త్వం విచార్యతే కృత్స్నశాస్త్రశేషత్వప్రదర్శనాయ. ఆపిచ పూర్వస్త్వి న్నధికరణే ప్రకరణోక్తర్వాభ్యుపగమేన మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వం వర్ణితం, కోఽసౌ పురుషో యదర్థా ఏతే మనశ్చిదాదీనయ ఇత్యస్యాం ప్రసక్తావిదం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్తనోఽస్తిత్వముచ్యతే తదస్తిత్వాత్మే

పూర్వపక్షే తు పరలోకార్థకర్తృసు మోక్షార్థవిద్యాయాం చ అప్రవృత్తిరిత్యతిశేక ముభేన ఫలమాహ—న హ్యసతీతి. వ్యతిరిక్తాత్మవిచారస్య పూర్వతంత్రే కృతత్వాత్ పానరుక్త్యమిత్యాశంక్య తత్రత్యవిచారస్యాపి ఇదమేవ సూత్రం మూలం జైమిని సూత్రాభావాదతః క్వ పునరుక్తిరిత్యాహ—నను శాస్త్రేత్యాదినా. 'యజ్ఞాయజ్ఞో యజమానస్సర్వం లోకమేతీ'త్యాది వాక్యస్య భోక్తురభావాదప్రామాణ్యే ప్రాప్తే ఇత ఏవాకృష్య భోక్తుర్విచారః కృత ఇత్యత్ర వృత్తికారచనం లింగమాహ—అత ఏవేతి—తత్ర సూత్రాభావాదేవేత్యర్థః. ఉద్ధార ఉపరమః. అస్యాధికరణస్యాస్తికా పాదే ప్రసంగసంగతిరిత్యాహ—ఇహ చేతి. ఆముష్మికఫలోపాసనానిర్ణయప్రసంగేన తదపేక్షితాత్మాస్తిత్వ ముచ్యత ఇత్యర్థః. వితత్సిద్ధపతకృత్య ప్రథమసూత్రేఽభిశక్తేనాధి కారీ చింతితః. తస్మాదిదమధికరణం సర్వశాస్త్రాంగమితి మత్వాహ—కృత్స్నేతి. ఆత్మేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ—ఆపిచేతి. దేహాతిరిక్త ఆత్మాస్తి నపేతి చ

నను విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వమయుక్తమ్, దేహాదివ్యతిరిక్తస్య పురు షస్యాభావాదిత్యాత్మేపసంగత్యేదమాహ—

ప్రసంగాదస్య పాదసంగతిరౌచ్యధ్యా. ఫలం తు పూర్వపక్షే 'దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మా భావాత్ స్వర్గావగర్గాదిశాస్త్రవైయర్థ్యమ్, సిద్ధాంతే తత్సార్థక్యమితి ఫలభేదః. అత్ర

పార్థమిదమాద్యం సూత్రం, ఆక్షేపపూర్వికా హి పరిహారోక్తిర్వివక్షితేఽర్థే స్థూణానిఖననన్యాయేన దృఢాం బుద్ధిముత్పాదయేదితి. అత్రైకే దేహమాత్రాత్మదర్శినో లోకాయతికా దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽభావం మన్యమానాః సమస్తవ్యస్తేషు బాహ్యేషు పృథివ్యాదిష్వదృష్టమపి చైతన్యం శరీరాకారపరిణతేషు భూతేషు స్యాదితి సంభావయంతఃతేభ్యశ్చైతన్యం మదశక్తివద్విజ్ఞానం చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుష ఇతి చాహుః, న స్వర్గగమనాయాపవర్గగమనాయ వా సమర్థో దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మాఽస్తి యత్కృతం చైతన్యం దేహే స్యాత్ దేహేవ తు చేతనశ్చ తి ప్రతిజానతే హేతుం చాచక్షతే, శరీరే భావాదితి. యద్ధి య త్ సతి భవత్యసతి చ న భవతి తత్తద్ధర్మత్వేనాధ్యవసీయతే యథాఽగ్నిధర్మావృష్ణ్యప్రకాశౌ, ప్రాణచేష్టాచైతన్యస్సృత్యాదయశ్చాత్మధర్మత్వేనాభిమతా ఆత్మవాదినాం, తేఽప్యంతరేవ దేహ ఉపలభ్యమానా బహిశ్చానుపలభ్యమానా అసిద్ధే దేహవ్యతిరిక్తే ధర్మిణి దేహధర్మావేవ భవితుమర్హంతి తస్మాదవ్యతిరేకో దేహాదాత్మనశ్చ త్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.

దివిప్రతిపత్తే సంశయే పూర్వపక్షమాహ—అత్రైక ఇతి. యద్యపి సమస్తేషు మిశితేషు భూతేషు చైతన్యం న దృష్టం తప్తాదకుంభస్య జ్ఞానాభావాద్యస్తేష్వపి నాస్త్యేవ తథాపి దేహాత్మకభూతేషు స్యాదితి తేభ్యో భూతేభ్యశ్చైతన్యం సంపాదయంతో మదశక్తివద్విజ్ఞానం సంఘాతజం తద్విశిష్టసంఘాత ఆత్మేత్యాహురిత్యన్వయః. యథా మాదకద్రవ్యేషు తాంబూలపత్రాదిషు ప్రత్యేకమదృష్టాపి మదశక్తిస్తత్సంఘాతాజ్ఞాయతే తద్వదిత్యర్థః. నను దేహస్వయం న చేతనః భౌతికత్వాత్, ఘటవత్, కింతు చేతనః కశ్చిత్స్వర్గాదిభోక్తాఽస్తి తత్సాన్నిధ్యాత్ దేహస్య చైతన్యవిభ్రమ ఇత్యత ఆహ—న స్వర్గేతి.

ఆత్మా విషయః; న కిం దేహ ఏవ ఉత తదతిరిక్త ఇతి సంశయే, తత్రైకే లోకాయతికాః శరీరాతిరిక్తస్య ఆత్మనోఽసత్త్వం మన్యమానాః శరీరమేవాత్మేత్యాచక్షతే. ఋతః, శరీరేఽస్తిత్యుపలబ్ధేర్భావాత్, తదభావే చాభావాదిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్యాః శరీరధర్మత్వేనాతిరిక్తాత్మాసిద్ధేరితి పూర్వః పక్షః.

సూ. వ్యతిరేక స్తద్భావాభావిత్వాన్నతూప
లబ్ధివత్. ౫౪.

న త్వేతదస్తి యదుక్తమన్యతిరేకో దేహాదాత్తన ఇతి వ్యతి
రేకపవాస్య దేహాద్భవితుమర్హతి తద్భావాభావిత్వాత్, యది హి
దేహభావే భావాద్దేహధర్మత్వమాత్తధర్మాణాం మన్యేత తతో దేహ
భావేఽప్యభావాదతద్ధర్మత్వమేతేషాం కిం న మన్యేత దేహధర్మవైలక్ష
ణ్యాత్. యే హి దేహధర్మా రూపాదయస్తే యానద్దేహం భవంతి
ప్రాణచేష్టాదయస్తు సశ్యపి దేహే మృతావస్థాయాం న భవంతి, దేహ
ధర్మాశ్చ రూపాదయః పరైరప్యపలభ్యంతే న త్వాత్తధర్మాశ్చైతన్య
స్త్వత్వాదయః. అపిచ సతి తావద్దేహే జీవదవస్థాయామేషాం భావ

౫౪. మనుష్యేఽహం జానామితి దేహస్య జ్ఞాతృతాయాః ప్రత్యక్షత్వా
దాత్తధర్మత్వేన ప్రసిద్ధానాం ధర్మాణాం దేహన్వయవ్యతిరేకానుభవాత్ తదన్యా
త్తని ప్రత్యక్షాభావాదప్రత్యక్షస్య ఆప్రామాణికత్వాద్దేహ ఏవాత్తేతి ప్రాప్తే సూత్రస్థ
నత్వితిపదేన సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే—న త్వేతదితి. అనుమానస్య తావత్ ప్రామాణ్య
మనిచ్ఛతాప్యస్థేయమన్యథా వ్యవహారిసిద్ధేః. న హ్యనాగతపాకాదావిష్టసాధన
తానుమితిం వినా ప్రవృత్తిః సంభవతి. తథాచ జ్ఞానాదయో దేహవ్యతిరిక్తాశ్రయాః
దేహసత్త్వేఽప్యసత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణ దేహరూపాదిపదిత్యాహ—వ్యతిరేకపివాస్యేతి.
న చాదౌ శ్యామదేహస్య పశ్చాత్ రూపాంతరే వ్యభిచారః, రూపత్వసాక్షాద్వాప్య
జాత్యపచ్ఛేదేన ఆసత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్, దేహే చ స్థితే సదా రూపత్వావచ్ఛి
న్నమస్త్యేవ, జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం తు నాస్తీతి న జ్ఞానం దేహధర్మః. కించ ఏతేనదేహ
గుణాః పరైరవృశ్యత్వాదిత్యాహ—దేహధర్మాశ్చేతి. కించ దేహవ్యతిరేకే తేషామ
భావస్య సంస్థితత్వాత్ న దేహధర్మత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ—అపిచేతి. న చానుఫలం
భాతేషామభావనిశ్చయస్తవానుఫలభేరమానత్వాత్, తద్ధర్మాత్తనో దేహాంతరప్రాప్త్యా

సిద్ధాంతస్తు—

న త్వాత్తనః శరీరాదవ్యతిరేకః కిం తు వ్యతిరేక ఏవ. కుతః, తస్య శరీరస్య
మరణావస్థాయాం భావేఽప్యపలబ్ధిరూపాత్తధర్మస్యాభావిత్వాత్, పతనే చ తస్య
శరీరస్య శరీరానంతరావచ్ఛేదేన తద్ధర్మస్య భావిత్వాత్, న శరీరధర్మత్వమ్. ఉపలబ్ధి

శ్శక్యతే ని శ్చేతుం న త్వసత్యభావః, పతితేఽపి హి కదాచిదస్మిన్ దేహే
 దేహాంతరసంచారేణాత్మధర్మా అనువర్తేరన్, సంశయమాత్రేణాపి పర
 పక్షః ప్రతిషిధ్యతే. కిమాత్మకం చ పునరిదం చైతన్యం మన్యనే యస్య
 భూతేభ్య ఉత్పత్తిమిచ్ఛసీతి పరః పర్యనుయోక్తవ్యః, న హి భూత
 చతుష్టయవ్యతిరేకేణ లోకాయతీకాః కించిత్తత్త్వం ప్రతియంతి.
 యదనుభవనం భూతభౌతికానాం తచ్చైతన్యమితి చేత్, తర్హి విష
 యిత్యాత్మేషాం న తద్ధర్మత్వమశ్నువీత స్వాత్మని క్రియావిరోధాత్,
 న హ్యగ్నిరుష్ణస్స స్వాత్మానం దహతి, న హి నటశ్శిక్షితస్స
 స్వస్కంధమధిరోక్ష్యతి, న హి భూతభౌతికధర్మేణ సతా చైతన్యేన
 భూతభౌతికాని విషయీక్రియేరన్, న హి రూపాదిభిః స్వం రూపం
 పరరూపం వా విషయీక్రియతే, విషయీక్రియంతే తు బాహ్య
 ధ్యాత్వి కాని భూతభౌతికాని చైతన్యేన అతశ్చ యదైవాస్యా భూత
 భౌతికవిషయా యా ఉపలబ్ధేర్భావోఽభ్యుపగమ్యతేఏవం వ్యతిరేకో
 ఽస్యస్వాత్మేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యః, 'ఉపలబ్ధిస్వరూపవిన చ న ఆత్మే'త్యా
 త్తనో దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చ ఉపలబ్ధేరైకరూప్యాత్ 'అహ

వ్యసుపలంభోపపత్తేశ్చేతి భావః. ఉపలబ్ధివదితి సూత్రస్థం పదం వ్యాఖ్యాతుముప
 క్రమతే. కిమాత్మక మితి. తత్కింభూతాతిక్తం తత్త్వముత రూపాదివత్ భూతధర్మః.
 నాద్యః, అపసిద్ధాంతాదిత్యుక్త్వా ద్వితీయమాశంక్య నిషేధతి—యదనుభవనమిత్యా
 దినా. దేహాత్మకభూతానాం చైతన్యం ప్రతి విషయత్వాత్ కర్తృకర్తృవిరోధేన విష
 యస్య కర్తృత్వాయోగాత్ న భూతకర్తృకత్వం చైతన్యస్యేత్యర్థః. కించ జ్ఞానస్య
 భూతధర్మత్వే రూపాదివజ్జాడ్యాపత్తేర్న తద్ధర్మత్వమిత్యాహ—నహీతి. ఫలితం సూత్ర
 పదార్థమాహ—అతశ్చేతి. యా దేహాతిరిక్తా సద్రూపాపలబ్ధిః న ఏవాత్మా చేద
 నిత్యస్సాన్యదుపలబ్ధేరనిత్యత్వాదిత్యత ఆహ—నిత్యత్వం చేతి. ఘటః స్ఫురతి పటః
 స్ఫురతీతి సర్వత్ర స్ఫురేరభేదాత్ నిత్యత్వం విషయోపరాగనాశేన నాశ భ్రమ
 ఇత్యర్థః. ఏవమాత్మా దేహాద్భిన్నః ఉపలబ్ధిరూపత్వాత్ ఉపలబ్ధివదిత్యుక్తం, కించ
 జాగ్రత్స్వప్నయోర్దేహభేదేఽప్యాత్మైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదాత్మభేదే చ అన్యాను
 భూతే అన్యస్య స్మృతిచ్ఛానుపపత్తేః స్వప్నస్మృత్యాదిమానాత్మా దేహాద్భిన్నః
 వత్ యథా భూతోపలబ్ధిర్న తద్ధర్మః తతో వ్యతిరిచ్యతే, తథా భౌతికదేహోపలబ్ధిః

మిదమద్రాక్ష'మితి చావస్థాంతరయోగేఽపి *ఉపలబ్ధ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్మృత్యాద్యుపపత్తేశ్చ. యత్తాక్తం శరీరేభావాచ్ఛరీకథర్తఉపలబ్ధిరితి తద్వర్ణితేన ప్రకారేణ ప్రత్యుక్తమ్. అపిచ సత్సు ప్రదీపాదిషూపకరణేషూపలబ్ధిర్భవతి, అసత్సు న భవతి. న చైతావతా ప్రదీపాదిధర్మఏవోపలబ్ధిర్భవతి ఏవం సతి దేహే ఉపలబ్ధిర్భవతి అసతి చ న భవతీతి న దేహాధర్మో భవతుమర్హతి, ఉపకరణత్వమాత్రేణాపి ప్రదీపాదివద్దేహోపయోగోపపత్తేః. నచాత్యంతం దేహస్వోపలబ్ధ్యావృషయోగో దృశ్యతే, నిశ్చేష్టేఽపి హ్యస్మిన్ దేహే స్వప్నే నానావిధోపలబ్ధిదర్శనాత్. తస్మాదనవద్యం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వమ్.

ఇతి త్రింశాధికరణమ్.

సూ. అంగావబద్ధాస్తు న శాఖాను హి

ప్రతివేదమ్. ౫౫.

సమాప్తా ప్రాసంగికీ కథా, సంప్రతితు ప్రకృతామేవానునర్తామహే. 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీధముపాసీత లో కేషు పంచవిధం సామో

ఇత్యాహ—అహమితి. నిరస్తమవ్యధికాభిధిక్త్యూఽనువదతి—యత్తాక్తమితి. ఉపలబ్ధే ర్దేహస్వయవ్యతిరేకా న దేహాధర్మత్వసాధకా తన్నిమితత్వేన అన్యభాసిద్ధిరివ్యధికమాహ—అపిచేతి. ఉపలబ్ధిమాత్రే దేహస్య నిమిత్తత్వమవ్యసిద్ధమిత్యాహ—నచాత్యంతమితి. స్వప్నోపలబ్ధిర్న దేహజన్యా దేహవ్యాపారం వినాపి భావాత్ వృక్షవత్. అత ఏవ తన్వభావేఽపి స్వస్మవద్యోగినాం భోగం సూత్రకృష్ణత్వతి. చాగ్రదుపలబ్ధే ర్దేహజత్వమస్తిత్యంతమిత్యుక్తం, తస్మాదుక్తానుమానానుగృహీతాస్తమ శరీరమితి భేదానుభవాదహం మనుష్య ఇత్యభేదజ్ఞానం భ్రమ ఇత్యుపసంహరతి—సప్తాదితి.

ఇతి త్రింశాధికరణమ్.

౫౫. 'అంగావబద్ధాస్తు' ఉద్గీధావయవహింకారే ప్రాణదృష్టిః 'వృక్షిదీహింకారోఽగ్నిః ప్రస్తావోఽన్తరిక్షముద్గీధ ఆదిత్యః ప్రతిహరో ద్యౌర్విధన'మితి హింకారాది

న తద్ధర్మః తతో వ్యతిరిచ్యతే. సైవోపలబ్ధిరస్తాకమాత్రేతి దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనః సత్త్వమితి సిద్ధమ్.

పాసీత ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదంతి తదిద మేవోక్థమియమేవ పృథివీ
 అయం వావలోకః ఏషోఽగ్నిశ్చితః' ఇత్యేవమాద్యా యే ఉద్గీథాదికర్తాం
 గావబద్ధాః ప్రత్యయాః ప్రతివేదం శాఖాభేదేషు విహితాః తే తత్త
 చ్చాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషు భవేయుః, అథవా సర్వశాఖాగతేష్వితి
 విశయః ప్రతిశాఖం చ స్వరాదిభేదాదుద్గీథాదిభేదముపాదాయాయ
 ముపన్యాసః కిం తావత్ప్రొత్తం స్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషు విధీ
 యేరన్నితి. కుతః-సన్నిధానాత్. 'ఉద్గీథముపాసీతే'తి హి సామాన్య
 విహితానాం విశేషాకాంతాయాం సన్నికృష్టేనైవ స్వశాఖాగతేన విశే
 షేణాకాంతానివృత్తేః తదతిలంఘనేన శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానే
 కారణం నాస్తి, తస్మాత్ప్రతిశాఖం వ్యవస్థేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రవీతి.
 అంగావబద్ధాస్త్వితి. తుశబ్దః పరపక్షం వ్యావర్తయతి, నైతే ప్రతివేదం
 స్వశాఖాన్వేన వ్యవతిష్ఠేరక, అపితు సర్వశాఖాస్వనువర్తేరక, కుతః,
 ఉద్గీథాదిశ్రుత్యవిశేషాత్, స్వశాఖావ్యవస్థాయాం హ్యుద్గీథముపా

పంచవిధే సాన్ని పృథివ్యాదిలోకదృష్టిః ఉక్థాఖ్యశస్త్రే పృథివీదృష్టిః ఇష్టకాచి
 తాగ్నా లోకదృష్టిరిత్యేవం కర్తాంగాశ్రితోపాస్తయస్సంతి, తానుద్గీథాదిసాధారణ
 శ్రుత్యా విశేషసన్నిధానాచ్చ సంశయః. సనుద్గీథాదీనాం సర్వశాఖాన్వేకత్వాదుపా
 స్తయః సర్వశ్రేతి విద్యైక్యనిశ్చయే కథం సంశయ ఇత్యత ఆహ—ప్రతిశాఖం చేతి.
 యథా దేహాత్మనోర్భేదాదాత్మధర్మా దేహేన సంభవంతి తథా ప్రతివేదముద్గీథాదీనాం
 భిన్నత్వాదేకస్తిత్వేదే విహితోద్గీథాద్యుపాస్తయో వేదాంతరస్థోద్గీథాదిషు న సం
 భవంతీతి. దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—స్వశాఖేతి. ఉద్గీథముపాసీతేతి. విధివాక్యస్థో

పూర్వం యథా శరీరాత్మనోర్భేదాత్ ఆత్మధర్మస్య శరీరే న సంభవః, తద్వత్
 ఏకశాఖాగతోద్గీథాద్యపేక్షయా శాఖాంతరగతోద్గీథాదేః స్వరభేదేన భేదాదేకశాఖా
 గతోద్గీథాదిధర్మాణాం శాఖాంతరగతోద్గీథాదౌ న సంభవ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేద
 మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షేఽనుష్ఠానవ్యవస్థా, సిద్ధాంతే తదవ్యవస్థేతి ఫలభేదః. సంతి
 కర్తాంగాశ్రితా ఉపాసనాః, ఉద్గీథావయవే ఓంకారే ప్రాణదృష్టిః, ఉద్గీథే పృథివీ
 దృష్టిః, పంచవిధే సాన్ని పృథివ్యాదిదృష్టిః ఇత్యేవమాద్యాః. తాః కిం యత్ర
 శాఖాయాం విహితాః తచ్ఛాఖాగతోద్గీథాద్యుపాస్తయాః, ఉత సర్వశాఖాగతోద్గీథా

సీతేతి సామాన్యశ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తా సతి సన్నిధానవశేన విశేషే
వ్యవస్థాప్యమానా పీడితా స్యాత్, నచైతన్నాన్యాయ్యం, సన్నిధానాద్ధి
శ్రుతిర్బలీయసీ, న చ సామాన్యాశ్రయః ప్రత్యయో నోపపద్యతే.
తస్మాత్ స్వరాదిభేదే సత్యపుష్కడిథత్వాద్యవిశేషాత్. సర్వశాఖాగతేష్వే
వోద్ధీధాదిష్వేనంజాతీయకాః ప్రత్యయాస్సుః.

సూ. మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః. ౫౬.

అథవా నైనాత్ర విరోధ ఆశంకితవ్యః. కథమన్యశాఖాగతేషా
ద్దీధాదిష్వన్యశాఖావిహితాః ప్రత్యయా భవేయురితి, మంత్రాదివద
విరోధోపపత్తేః తథాపి మంత్రాణాం కర్తృణాం గుణానాం చ శాఖాం
తరోత్పన్నానామపి శాఖాంతరే ఉపసంగ్రహో దృశ్యతే, యేషామపి

ద్విధత్వసామాన్యస్య వ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ స్వశాఖాసన్నిహితవ్యక్తిగ్రహ ఇత్యర్థః.
సామాన్యశ్రుతేః సన్నిహితవ్యక్తి గ్రహఖ్యస్సంకోచస్తత్ర కర్తవ్యః యత్ర వ్యక్తి
మాత్రగ్రహో నోపపద్యతే, యథా శుక్లాం గామానయేత్యత్ర గోశ్రుతేః సన్నిహిత
శుక్లవ్యక్తిపరతయా సంకోచః, అత్రచానువపత్త్యభావాత్ వ్యక్తిమాత్రసంబంధ
సామాన్యముపాస్యమితి సిద్ధాంతయతి. ఏవమిత్యాదినా.

౫౬. పూర్వం శాఖాంతరవిహితోపాస్తీనాం శాఖాంతరస్థాంగసంబంధే యః
ప్రతీతో విరోధస్తమంగీకృత్య సంబంధ ఉక్తః, సంప్రతి విరోధ ఏవ నాస్తి శాఖాం
తరవిహితాంగానాం శాఖాంతరస్థాంగిసంబంధవదుక్తసంబంధోపపత్తేరిత్యాహ—అథ
వేత్యాదినా. యద్యపి యజుర్వేదినాం 'కుక్కుటోఽసీ'తి మంత్రోఽస్తి, కుటరురసీతి
నాస్తి, తథాపి తండులపేషణార్థాత్తాదానే మంత్రద్వయస్య వికల్పేన వినియోగాత్
సోఽపి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. సూత్రస్థాదివదోపాత్త కర్తృణా ముదాహరణమాహ—యేషా

ద్యాలంబనా ఇతి విశయే, తచ్ఛాఖాగతోద్దీధాద్యాలంబనా ఇతి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు—సాత్ర తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః; అంగావబద్ధాః అంగా
శ్రితాః ఏతా ఉపాసనాః ప్రతిషేదం స్వస్వశాఖాను విద్యమానోద్దీధాద్యాలంబనా
ఏవ న భవంతి, కిం తు శాఖాంతరీయోద్దీధాద్యాలంబనా అపి. కస్మాత్, హిశబ్దో
హేతౌ, 'ఉద్దీధముపాసీత' ఇత్యాదావద్దీధాదిశ్రుతేరవిశేషాద్ధేతోరిత్యర్థః.

ఇమమర్థం దృష్టాంతముఖేనాపి స్పష్టయతి—

ఏకశాఖావిహితోద్దీధాదీనాం శాఖాంతరగతోద్దీధాదిషు ప్రాప్తేరవిరోధః.

హి శాఖినాం 'కుటరురసీ'త్యశ్చాదానమంత్రో నామ్నా తస్తేషామప్యసౌ
 వినియోగో దృశ్యతే 'కుక్కుటోఽసీత్యశ్చానమాదత్తే కుటరురసీతి
 వే'తి. యేషామపిచ సమిదాదయః ప్రయాజానామ్నా తాస్తేషామపి
 తేషు గుణవిధిరామ్నాయతే 'ఋతవో వై ప్రయాజాస్సమానత్ర
 హోతవ్యాః' ఇతి. తథా యేషామపి 'అజోఽగ్నిషోమీయః' ఇతి జాతి
 విశేషోపదేశో నాస్తి తేషామపి తద్విషయా మంత్రవర్ణా ఉపలభ్యంతే
 'ఛాగస్య వపాయామేదసోఽనుబ్రూహీ'తి. తథా వేదాంతరోత్పన్నా
 నామపి 'అగ్నే ర్వేదోత్రం వే'రిత్యాదిమంత్రాణాం వేదాంతరే పరి
 గ్రహో దృష్టః. తథా బహ్వృచపరితస్య సూక్తస్య 'యో జాతఏవ
 ప్రథమో మనస్వా'నిత్యస్య 'అధ్వర్యవే సజనీయగ్ శస్య'మిత్యత్ర పరి
 గ్రహో దృష్టః తస్మాద్యథా ఆశ్రయాణాం కర్తాంగానాం స్వత్వాను
 వృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః.

ఇత్యేక త్రింశాధికరణమ్.

మితి. మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః. హేమంతశిశిరయోరై క్యాదృతవః పంచ తద్వ
 త్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్ర తుల్యకర్తృస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వ
 గుణవిధానాత్ గుణినశ్శాఖాంతరవిహితాః సంబధ్యంత ఇతి భావః. గుణముదాహరతి-
 తథా యేషామితి. యజుర్వేదినామగ్నిషోమీయః పశుశ్శుక్రోనాజ ఇతి జాతివిశేష
 స్తథాపి పైషమంత్రలింగాజ్ఞాతివిశేషసంగ్రహ ఇత్యర్థః. మంత్రాణా ముదాహరణాం
 తరమాహ—తథేతి. సామపేదస్థానాం యజుర్వేదే పరిగ్రహ ఇత్యర్థః. తథేతి.
 'సజనా స ఇంద్ర' ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యు
 కర్తృకప్రయోగే శంసనం దృష్టమిత్యర్థః. యో జాతో బాల ఏవ ప్రథమో గుణైః
 శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇంద్ర ఏవం విధో హే జనాసో జనా ఇతి
 శ్రుత్యర్థః.

ఇత్యేక త్రింశాధికరణమ్.

సంత్రవత్ యథా తండులపేషణార్థమశ్చాదానమంత్రస్య 'కుటరురసీ' ఇత్యేకత్రా
 మ్నాతస్య శాఖాంతరేఽపి ప్రాప్తేరవిరోధః, తద్వత్. వాశబ్దః దృష్టాంతప్రదర్శన
 రూపహేత్వరితరసూచనార్థః.

హి శాఖినాం 'కుటరురసీ'త్యశ్చాదానమంత్రో నామ్నా తస్తేషామప్యసౌ
 వినియోగో దృశ్యతే 'కుక్కుటోఽసీత్యశ్చానమాదత్తే కుటరురసీతి
 వే'తి. యేషామపిచ సమిదాదయః ప్రయాజానామ్నా తాస్తేషామపి
 తేషు గుణవిధిరామ్నాయతే 'ఋతవో వై ప్రయాజాస్సమానత్ర
 హోతవ్యాః' ఇతి. తథా యేషామపి 'అజోఽగ్నిషోమీయః' ఇతి జాతి
 విశేషోపదేశో నాస్తి తేషామపి తద్విషయా మంత్రవర్ణా ఉపలభ్యంతే
 'ఛాగస్య వపాయామేదసోఽనుబ్రూహీ'తి. తథా వేదాంతరోత్పన్నా
 నామపి 'అగ్నే ర్వేదోత్రం వే'రిత్యాదిమంత్రాణాం వేదాంతరే పరి
 గ్రహో దృష్టః. తథా బహ్వృచపరితస్య సూక్తస్య 'యో జాతఏవ
 ప్రథమో మనస్వా'నిత్యస్య 'అధ్వర్యవే సజనీయగ్ శస్య'మిత్యత్ర పరి
 గ్రహో దృష్టః తస్మాద్యథా ఆశ్రయాణాం కర్తాంగానాం స్వత్వాను
 వృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః.

ఇత్యేక త్రింశాధికరణమ్.

మితి. మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః. హేమంతశిశిరయోరై క్యాదృతవః పంచ తద్వ
 త్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్ర తుల్యకర్తృస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వ
 గుణవిధానాత్ గుణినశ్శాఖాంతరవిహితాః సంబధ్యంత ఇతి భావః. గుణముదాహరతి-
 తథా యేషామితి. యజుర్వేదినామగ్నిషోమీయః పశుశ్శుక్రోనాజ ఇతి జాతివిశేష
 స్తథాపి పైషమంత్రలింగాజ్ఞాతివిశేషసంగ్రహ ఇత్యర్థః. మంత్రాణా ముదాహరణాం
 తరమాహ—తథేతి. సామపేదస్థానాం యజుర్వేదే పరిగ్రహ ఇత్యర్థః. తథేతి.
 'సజనా స ఇంద్ర' ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యు
 కర్తృకప్రయోగే శంసనం దృష్టమిత్యర్థః. యో జాతో బాల ఏవ ప్రథమో గుణైః
 శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇంద్ర ఏవం విధో హే జనాసో జనా ఇతి
 శ్రుత్యర్థః.

ఇత్యేక త్రింశాధికరణమ్.

సంత్రవత్ యథా తండులపేషణార్థమశ్చాదానమంత్రస్య 'కుటరురసీ' ఇత్యేకత్రా
 మ్నాతస్య శాఖాంతరేఽపి ప్రాప్తేరవిరోధః, తద్వత్. వాశబ్దః దృష్టాంతప్రదర్శన
 రూపహేత్వరితరసూచనార్థః.

‘తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యతే’ ఇత్యాదిఫలభేదశ్రవణాచ్చ వ్యస్తాన్యపుపాసనాని స్యురీతి ప్రాప్తం, తతోఽభిధీయతే, భూమ్నః పదార్థోపచయాత్త కస్య సమస్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య జ్యాయస్త్యం ప్రాధాన్యేనాస్తి వాక్యే వివక్షితం భవితుమర్హతి న ప్రత్యేకమవయవోపాసనానామపి, క్రతువత్. యథాక్రతుషు దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాంగప్రధానప్రయోగఏవైకో వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి ప్రయోగః ప్రయాజాదీనాం నాప్యేకదేశాంగయుక్తస్య ప్రధానస్య తద్వత్. కుత ఏతద్భూమైవ జ్యాయానితి, తథాహి శ్రుతిర్భూమౌ జ్యాయస్త్యం దర్శయతి. ఏకవాక్యతావగమాత్, ఏకం హీదం వాక్యం వైశ్వానరవిద్యావిషయం పౌర్వాపర్యాలోచనాత్ ప్రతీయతే, తథాహి ప్రాచీనశాలప్రభృతయః ఉద్ధాలకావసానాష్టదృషయో వైశ్వానరవిద్యాయాం ఋనిష్ఠామప్రతిపద్యమానా అశ్వపతిం కేకయం రాజానమభ్యాజగ్తురిత్యుపక్రమ్యైకై కస్య ఋషేరుపాస్యం ద్యుప్రభృతీనామేకైకం శ్రావయిత్వా ‘మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచే’త్యాదినా మూర్ధాదిభావం తేషాం విదధాతి. మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్తాం నాగమిష్యః’ ఇత్యాదినా చ వ్యస్తోపాసనమపవదతి. పునశ్చ వ్యస్తోపాసనం వ్యావర్త్య సమస్తోపాసనమే

సోమద్రవ్యం తస్యైవ ప్రసుతత్వమాసమంతాత్ సుతత్వమపస్థాభేదః సోమయాగ సంపత్తిస్తవ కులే దృశ్యత ఇతి యావత్, ఆత్మనో వైశ్వానరస్యైవ మూర్ధైవ సుతేజా ఇతి వాక్యప్రకరణాభ్యాం వ్యస్తోపాస్తీనాం సమస్తోపాస్త్యంతర్భావేన ప్రయాజదర్శవదేకప్రయోగత్వే సిద్ధే ప్రధానతదంగఫలానాం అర్థవాదగతానామేక

క్షీతా, ఉత సమస్తోపాస్తీరేవేతి విశయే, ఉభయథోపాస్తీరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—భూమ్నః సమస్తోపాసనస్యైవాస్తి నావాక్యే జ్యాయస్త్యం ప్రాధాన్యేన ప్రతిగద్యత్వమ్, న వ్యస్తోపాస్తీనామపి. క్రతువత్ యథా దర్శపూర్ణమాసాదేః క్రతోః సాంగప్రధానస్యైకస్యైవ ప్రయోగో వివక్ష్యతే, న వ్యస్తానామపి ప్రయాజానామ్, తద్వత్. నను భూమ్న ఏవ జ్యాయస్త్యం కస్తాదిత్యత ఆహ—తథాహి దర్శయతి. ప్రాచీనశాలాదిభిరుక్తాని వ్యస్తోపాసనాని నిందిత్వా కేకయేన రాజ్ఞా సమస్తో

వానువర్త్య 'ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వస్మ
మత్తీ'తి భూమాశ్రయమేవ ఫలం దర్శయతి. యత్తు ప్రత్యేకం సుతేజః
ప్రభృతీషు ఫలభేదశ్రవణం, తదేవంసత్యంగఫలానిప్రధానవవాభ్యు
చ్చిసోతీతి ద్రష్టవ్యమ్. తథోపాస్స ఇత్యపి ప్రత్యవయవమాఖ్యాత
శ్రవణం పరాభిప్రాయానువాదార్థం, న వ్యస్తోపాసనవిధానార్థం,
తస్మాత్ సమస్తోపాసనపక్షవేవ శ్రేయానితి. కేచిత్త్వత్ సమస్తోపాసన
పక్షం జ్యాయాంసం ప్రతిష్ఠాప్య జ్యాయత్త్వవచనాదేవ కిల వ్యస్తోపా
సనపక్షమపి సూత్రకారోఽనుమన్యత ఇతి కల్పయంతి, తదయూక్తం,
ఏకవాక్యతావగతౌ సత్యాం వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్,
'మూర్ధా తే వ్యపతిష్య'దితిచైవమాదినిందావచనవిరోధాత్, స్పష్టే
చోపసంహారస్థే సమస్తోపాసనావగమే తదభావస్య పూర్వపక్షే వక్తుమ
శక్యత్వాత్, సౌత్రస్య చ జ్యాయత్త్వవచనస్య ప్రమాణవత్త్వాభి
ప్రాయేణాప్యసపద్యమానత్వాత్. ఇతి ద్వాత్రింశాధికరణమ్.

సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్. ౫౮.

పూర్వస్తిన్నధికరణే సత్యామపి సుతేజఃప్రభృతీనాం ఫలభేద

ప్రధానఫలతయోపసంహారాత్ వాక్యభేదో న యుక్త ఇతి సిద్ధాంత్యాశయః. ఏకదేశి
వ్యాఖ్యామనూద్య దూషయతి—కేచిదితి. యద్యుభయధోపాసనం సిద్ధాంతస్తర్హి
వ్యస్తోపాసనమేవేతి పూర్వపక్షోఽక్తవ్యః, న చ నసంభవతీత్యాహ—స్పష్టేచేతి. కథం
తర్హి సూత్రే జ్యాయత్త్వోక్తిస్తత్రాహ—సౌత్రస్యేతి. వ్యస్తోపాస్తీనామ ప్రామాణికత్వ
ద్యోతనార్థం తదుక్తిరితి భావః. ఇతి ద్వాత్రింశాధికరణమ్.

౫౮. 'నానాశబ్దాదిభేదాత్' కాంక్ష్యాదిబ్రహ్మవిద్యైకా నానా వా, తథా
సంవర్గాదిప్రాణవిద్యైకా నానావేతి రూపైక్యభావాభావాభ్యాం సంశయే దృష్టాంతసంగ
త్యా పూర్వపక్షమాహ—పూర్వస్తిన్నీతి. రూపైక్యాచ్చ విద్యైక్యమిత్యాహ—

పాసనస్సోక్తత్వాదేకవాక్యతా శ్రుతేరవగమ్యతే. ఏవం చ ఏకవాక్యతామాపన్నేయం
శ్రుతిర్భూమ్న ఏవ జ్యాయత్త్వం దర్శయతి. నను 'కం త్వమాత్మానముపాస్సే' ఇత్యాది
వ్యస్తోపాస్తీవిధిశ్రుతీనాం కా గతిరితి చేత్, న; వ్యస్తోపాసనాచవాదేన సమస్తోపాస
నస్య విధేయత్వాదనువాదకత్వమేవ గతిరితి. అతః సమస్తోపాసనమేవజ్యాయఇతిసిద్ధమ్.

శ్రుతౌ సమస్తోపాసనం జ్యాయ ఇత్యుక్తం, అతః ప్రాప్తా బుద్ధిరన్యాయసి భిన్న శ్రుతీన్యుపాసనాని సమస్తోపాసిష్యంత ఇతి. అపిచ నైవ వేద్యాభేదే విద్యాభేదో విజ్ఞాతుం శక్యతే, వేద్యం హి రూపం విద్యా యాః ద్రవ్యదైవతమివ యాగస్య, వేదశ్చైకవవేశ్వరః శ్రుతినా నాత్వేఽప్యవగమ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరః కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ సత్యకామపుత్యసంకల్పః' ఇత్యేవమాదిషు, తథా 'ఏకవచ ప్రాణః ప్రాణో వావ సంవర్గః ప్రాణో వా వజ్జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతే'త్యేవమాదిషు. వేద్యైకత్వాచ్చ విద్యైకత్వం, శ్రుతినా నాత్వమప్యస్మిన్ పక్షే గుణాంతరపరత్వాన్నానర్థకం, తస్మాత్ స్వపర శాఖావిహితమేక వేద్యవ్యపాశ్రయం గుణజాతముపసంహర్తవ్యం విద్యాకార్త్యయేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే—నానేతి. వేద్యాభేదేఽప్యేవంజాతీయకావిద్యా భిన్నా భవితుమర్హంతి, కుతః శబ్దాదిభేదాత్, భవతి హి శబ్దభేదః 'వేదోపాసీత స క్రతుం కుర్వీతే'త్యేవమాదిః, శబ్దభేదశ్చ కర్తృభేద హేతుః సమధిగతః పురస్తాత్ 'శబ్దాంతరే కర్తృభేదః కృతానుబంధత్వా'దితి. ఆదిగ్రహణాత్ గుణాదయోఽపి

అపిచేతి. విద్యైక్యం చేదేకశ్రుత్యుక్తవిద్యాయాః శ్రుత్యంతరేఽప్యక్తిర్వైధేత్యత ఆహ-శ్రుతినానాత్వమపీతి. పూర్వపక్షే గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తు గుణానుపసంహార ఇతి మత్వా సూత్రం యోజయతి—వేద్యాభేదేఽపీతి. నను భిన్నభావార్థవాచకశబ్దః శబ్దాంతరం యథా 'యజతి దదాతి జుహోతీ'తి తస్మిన్ శబ్దభేదే కర్తృశబ్దిశవిధ్యర్థభావనాయా భేదో యుక్తస్తస్యాః కృతానుబంధత్వాచ్చేదేన స్వీకృత విషయత్వాద్భావార్థభేదాదితి యావత్. ప్రకృతే తు వేదోపాసీతేత్యాదిశబ్దార్థోపాస్తేర్యాగదానహోమవత్ స్వతో భేదాభావాత్ సిద్ధగుణక బ్రహ్మణ ఏకత్వేన

పూర్వం యథా వ్యస్తోపాస్తిషు విధిశ్రుతీనాం సత్త్వేఽపి సమస్తోపాస్తేరేవ జ్యాయ స్త్వముక్తమ్, తథైకోపాస్యకోపాస్తిషు ప్రత్యేకం విధీనాం సత్త్వేఽపి సమస్తోపాస్తేరేవ జ్యాయ స్త్వమితి నాస్తి విద్యానాం భేద ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేద మాహ—

ఫలం పూర్వపత్. సంతి సగుణబ్రహ్మైకవేద్యాః శాంఖ్యాదివిద్యాః, తదైవ

యథాసంభవంభేదహేతవో యోజయితవ్యాః. నను వేదేత్యాదిషు
శబ్దభేదఏవావగమ్యతే న యజతీత్యాదివదర్థభేదః సర్వేషామేవైషాం
మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదాదర్థాంతరాసంభవాచ్చ తత్కథం శబ్దభేదా
ద్విద్యాభేద ఇతి. నైష దోషః, మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేఽపి అనుబంధ
భేదాద్వేద్యభేదే సతి. విద్యాభేదోఽపపత్తేః. ఏకస్యాపి హీశ్వరస్యోపా
స్యస్య ప్రతిప్రకరణం వ్యావృత్తాగుణాశ్శిష్యంతే తదైకస్యాపి ప్రాణస్య
తత్ర తత్రోపాస్యస్యాభేదేఽప్యన్యద్గుణోఽన్యత్రోపాసితవ్యోఽ
న్యద్గుణశాచన్యత్రే త్యేవమనుబంధభేదాత్ వేద్యభేదే సతి విద్యా
భేదో విజ్ఞాయతే, న చాత్రేణో విద్యావిధిరితరే గుణవిధయ ఇతిశక్యం
వక్తుం, వినిగమనాయాం హేత్వభావాత్ అనేకత్వాచ్చ ప్రతిప్రకరణం
గుణానాం ప్రాప్తవిద్యానువాదేన విధానానుషఙ్గతేః. న చాస్తిక్ పక్షే
సమానాస్సంతః సత్యకామత్వాదయో గుణా అసక్త్యాచ్ఛ్రవయితవ్యాః,

విషయతోఽపి భేదాభావాత్ కథముపాస్తిభేద ఇతి శంకతే—నన్వీతి. అత్ర
సూత్రే శబ్దభేదోఽభ్యుచ్చయమాత్రతయోక్తః విద్యానానాత్వే సమ్యక్తేతవస్తాది
పదోపాత్తా గుణాదయ ఏవ, తథా హి సిద్ధస్యాపి గుణస్య కార్యాన్వయితయా
కార్యత్వమస్తి. యథా ఆరణ్యాదిగుణానాం క్రయణభావనాన్వయితయా
కార్యత్వం తథా చ తత్తత్ప్రకరణేషాత్పత్తిశిష్టైరుపాస్తిభావనాన్వయితయా సా
ధౌ నిష్పత్తద్గుణైర్విశిష్టతయోపాస్యూపభేదాదుపాసనాభేదః. యథా ఛత్రచామరాది
గుణభేదేన రాజోపాస్తిభేదః యథా వా ఆమిక్షవాజీనగుణభేదేన యాగభేదస్తద్వత్,
తథా ప్రతివిద్యం ఫలసంయోగభేదాద్దహరకాండీల్యాదినమాభ్యాభేదాద్భేద ఇతి
సమాధతే—నైష దోష ఇత్యాదినా. యదుక్తం ప్రతినానాత్వం గుణాంతరవిధ్యర్థ
మితి తన్నేత్యాహ—న చాత్రేక ఇతి. కించ ప్రాప్తవిద్యాదువాదేనాప్రాప్తానేకగుణ
విధానే వాక్యభేదస్సన్విరిత్యాహ—అనేకత్వాచ్చేతి. కించ విద్యైక్యపక్షే గుణానాం
పునరుక్తిర్వృథా న చ ప్రత్యభిజ్ఞానార్థా బ్రహ్మకాశ్చేదే తత్ప్రేక్ష్యే, విద్యా నానాత్వ
పక్షే తు గుణానామప్రాప్తేః సా ప్రాప్త్యర్థేత్యాహ—న చాస్తిశ్చక్ష ఇతి. ఫలభేదా
చ్చోదనై క్యాభావాత్ సర్వగుణభ్యావస్యాశక్యత్వాచ్చ విద్యా నానేత్యాహ—ప్రతి

ముఖ్యప్రాణవిద్యా అతి. తాః కిం నానా, ఉత ఆభిన్న ఇతి విశయే, ఆభిన్న ఇతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విద్యాః సానైష భిన్నా ఏవ. నుతః, శబ్దాదిభేదాత్

ప్రతిప్రకరణం చేదం కామేనేదముపాసితవ్యమిదం కామేన చేదమితి
 నైరాకాంక్ష్యావగమాత్ నైకవాక్యతాపత్తిః స చాత్ర వైశ్వానర
 విద్యాయామివ సమస్తచోదనాఽపరాస్తి యద్భలేన ప్రతిప్రకరణవర్తి
 న్యవయవోపాసనాని భూత్వైకవాక్యతాం యయుః. వేద్యైకత్వనిమిత్తే
 చ విద్యైకత్వే సర్వత్ర నిరంకుశే ప్రతిజ్ఞాయమానే సమస్తగుణోప
 సంహారోఽశక్యః ప్రతిజ్ఞాయేత, తస్మాత్ సుష్ఠూచ్యతే నానాశబ్దాది
 భేదాదితి. స్థితే చైతస్త్విన్నధికరణే సర్వవేదాంతప్రత్యయమిత్యాది
 ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి త్రయస్త్రీంశాధికరణమ్.

సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౧౯.

స్థితే విద్యాభేదే విచార్యతే, కిమాసామిచ్ఛయా సముచ్చయో

ప్రకరణం చేత్యానినా. దహరధ్యాతుః సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి వైశ్వా
 నరధ్యాతా సర్వత్ర సర్వమన్నమత్తీత్యాదిఫలభేద ఇత్యర్థః సను విద్యానానాత్వే సిద్ధే
 పశ్చాద్దహరాదివిద్యా ప్రతివేదాంతమేకాఽనేకా వేతి చింతోచితా తత్కథమాదౌ
 సా కృతేత్యత ఆహ—స్థితే చేతి. విద్యానానాత్వాధికరణం పాదాదావేవ సంగతం,
 ఆత్ర ప్రాసంగికమితి భావః.

ఇతి త్రయస్త్రీంశాధికరణమ్.

౧౯. 'వికల్పః' విద్యానాం స్వరూపముక్త్వాఽనుష్ఠానప్రకారోఽత్ర నిరూ
 ప్యత ఇత్యుపజీవ్యత్వసంగతిమాహ—స్థిత ఇతి. విద్యాస్త్రివిధాః అహం గ్రహస్తటస్థా
 అంగాశ్చితాశ్చేతి. తత్రాహంగ్రహవిద్యాసు యాథాకామ్యవికల్పయోర్విద్యా
 నానాత్వసామ్యత్ సంశయమాహ—కిమితి. పూర్వపక్షే యథేచ్ఛమనుష్ఠానమిత్య
 నియమః సిద్ధాంతే వికల్పేనానుష్ఠానమితి నియమ ఇతి ఫలభేదః. తత్రానియమం సాధ
 'వేద' 'ఉపాసిత' 'క్రతుం కుర్వీత' ఇతి శబ్దభేదాత్. ఆనిశబ్దేన ఉపాస్యగుణభేదా
 చేచ్ఛిత్యర్థః.

పూర్వత్ర విద్యానానాత్వే సిద్ధే కిలాయం విచారః ప్రవర్తత ఇతి హేతు
 హేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే యథేచ్ఛమనుష్ఠానమిత్యనియమః, సిద్ధాంతే వికల్పేనానుష్ఠాన

వికల్పో వా స్యాదథవా వికల్ప ఏవ నియమేనేతి, తత్ర స్థితత్వాత్తా
వద్విద్యాభేదస్య. న చ సముచ్చయనియమే కించిత్కారణమస్తి. నను
భిన్నా నామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం సముచ్చయనియమో
దృశ్యతే. నైష దోషః, నిత్యతాశ్రుతిర్హి తత్ర కారణం, నైవం
విద్యానాం కాచిన్నిత్యతాశ్రుతిరస్తి, తస్మాన్న సముచ్చయనియమః,
నాపి వికల్పనియమః విద్యాంతరాధికృతస్య విద్యాంతరాప్రతిషేధాత్.
పారిశేష్యాత్ యాథాకామ్యమేవాపద్యతే. నన్వవిశిష్టఫలత్వా
దాసాం వికల్పో న్యాయ్యః, తథాపి 'మనోమయః ప్రాణశరీరః కం
బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యేవమాద్యస్తుల్యవ
దీశ్వరత్వప్రాప్తిఫలా లక్ష్యంతే. నైష దోషః, సమానఫలేష్వసి స్వర్గా
దిసాధనేషు కర్తసు యాథాకామ్యదర్శనాత్. తస్మాద్వాధాకామ్య
ప్రాప్తావృచ్ఛతే వికల్ప ఏవాసాం భవితుమర్హతి న సముచ్చయః
కస్తాత్, అవిశిష్టఫలత్వాత్. అవిశిష్టం హ్యసాం ఫలముపాస్యవిషయ
సాక్షాత్కరణం, ఏకేన చోపాసనేన సాక్షాత్కృతే ఉపాస్యవిషయే
ఈశ్వరాదౌ ద్వితీయమనర్థకమ్. అపి చ అసంభవ ఏవ సాక్షాత్కర
ణస్య సముచ్చయపక్షే చిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్. సాక్షాత్కరణ

యతి—తత్ర స్థితత్వాదిత్యాదినా. వికల్పరోడాశఫలత్వాద్యధావ్రీహియవయోర్వికల్ప
స్తథా వికల్పనియమవివాసాం విద్యానాం న్యాయ్యః తుల్యఫలత్వాత్. న చ ఫల
భూయస్తాస్థిగః కామ్యకర్తసముచ్చయోఽపి దృష్ట ఇతి వాచ్యం, ఈశ్వరసాక్షాత్క
రాత్పరం ఫలభేదేఽప్యాసామహంగ్రహోపాస్తీనాం సాక్షాత్కారాత్కఫలస్య తుల్య
త్వాత్, తస్య చైకయా కృతత్వే ఆన్యస్యాః కృత్యాభావాద్చిత్తవిక్షేపకతయా తస్వి
ఘాతకత్వాచ్చేతి సిద్ధాంతభాష్యార్థః. మాస్తు సాక్షాత్కార ఇత్యత ఆహ—సాక్షా

మితి నియమ ఇతి ఫలభేదః. యాః సగుణబ్రహ్మవిద్యాః వేద్యసాక్షాత్కారేణ ఫల
హేతవః, కిం తాసాం వికల్పసముచ్చయాభ్యామనుష్ఠానమ్, ఉత వికల్ప ఏవేతి
సంశయే, నియామకాభావాత్ స్వేచ్ఛయైవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వికల్ప
ఏవాసాం విద్యానాం యుక్తః. కుతః, అవిశిష్టఫలత్వాత్ వేద్యసాక్షాత్కారాభ్యా
భిన్నఫలత్వాదిత్యర్థక.

సాధ్యం చ విద్యాఫలం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్య స్యాదద్ధానవి
చికిత్సాఽస్తీ'తి 'దేవో భూత్వా దేవానవ్యేతీ'తి చైవమాద్యాః.
స్త్రోతయశ్చ 'సదాతద్భావభావితాః'ఇత్యేమాద్యాః తస్మాదవిశిష్టఫలా
నాం విద్యానామన్యతమామాయ తత్పరస్సాన్యత్ యావదుపాస్య
విషయసాక్షాత్కరణేన తత్ఫలం ప్రాప్తమితి.

ఇతి చతుస్త్రింశాధికరణమ్.

సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం

సముచ్చయేరన్నవా పూర్వహేత్వభావాత్. ౬౦

'అవిశిష్టఫలత్వా'దిత్యస్య ప్రత్యుదాహరణం, యాసు పునః
'కామ్యాసు విద్యాసు'స య ఏతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద స
పుత్రరోదం రోదితి స యోనామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామో
త్కరణసాధ్యం చేతి. యస్య పుంసః, అద్ధా ఈశ్వరోఽహమితి సాక్షాత్కారస్సాన్య
ద్విచికిత్సా చ నాస్తి అహమీశ్వరో న వేతి తస్యైవేశ్వరప్రాప్తిత్యర్థః. జీవన్నేవ
భావనయా దేవత్వం సాక్షాత్కృత్య దేహపాతోత్తరకాలం దేవత్వమాప్నోతీతి
శ్రుత్యంతరార్థః. అహం గ్రహణామనుష్ఠానప్రకారముపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి చతుస్త్రింశాధికరణమ్.

౬౦. 'కామ్యాస్తు' తటస్థోపాస్తయోఽత్ర విషయాస్తాసు కిం వికల్ప ఉత
యథాకామమనుష్ఠానమితి పూర్వవత్ సంశయే సత్యుపాస్తిత్వావిశేషాదహం గ్రహ
వద్వికల్ప ఇతి ప్రాప్తే అపవాదం సిద్ధాంతయతి—అవిశిష్టేతి. స యః కశ్చిదేతం
వాయుమేవం గోర్వేన కల్పితానాం దిశాం వత్సం వేదోపాస్తే నాసౌ పుత్రమరణ

పూర్వమ్ అహం గ్రహోపాస్తీనాం వికల్పేనైవానుష్ఠేయత్వమభాణి, తద్వ
దుపాస్తిత్వావిశేషాత్ ప్రతీకోపాస్తీనామపి వికల్పేనైవానుష్ఠేయత్వం స్యాదితి
దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వవత్ ప్రహ్లాదిష్వివానుష్ఠాననియమాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ఫలవశాద
నియమ ఇతి ఫలభేదః. యాశ్చ ప్రతీకోపాస్తయో 'నామ బ్రహ్మోత్యుపాస్తీత'
ఇత్యాదికాః, తాసు కిం వికల్పః, ఉత యథాకామమనుష్ఠానమితి విశయే, వికల్ప
ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—కామ్యాస్తు అదృష్టద్వారా ఫలహేతవో విద్యాః

పా. 3.] కామ్య, యథాశ్రయభావాధికరణే. 3౫, 3౬. సూ. ౬౧ 949

గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతీ'తి చైవమాద్యాసు క్రియా
వదదృష్టేనాత్మనాత్మీయం తత్తత్ఫలం సాధయంతీషు సాక్షాత్కరణా
పేక్షా నాస్తి తా యథాకామం సముచ్చీయేరన్ వా న వా సముచ్చీ
యేరన్ పూర్వహేత్వభావాత్ పూర్వస్యావిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్య విక
ల్పహేతోరభావాత్.

ఇతి పంచత్రింశాధికరణమ్.

సూ. అంగేషు యథాశ్రయభావః. ౬౧.

కర్తాంగేషాద్గీథాదిషు యే ఆశ్రితాః ప్రత్యయాః వేదత్రయ
విహితాః కిం తే సముచ్చీయేరన్ కిం వా యథాకామం సుస్యరితి
సంశయే యథాశ్రయభావ ఇత్యాహ—యథైషామాశ్రయాః స్తోత్రా
నిమిత్తం రోదనం రోదితి లభతే నిత్యమేవ జీవత్పుత్రో భవతీత్యర్థః. అహంగ్రహ
దృష్టాంతే సాక్షాత్కారద్వారత్వ ముపాధిరితి భావః.

ఇతి పంచత్రింశాధికరణమ్.

౬౧. సంప్రత్యంగావబద్ధో పాస్తీనామనుష్ఠానక్రమం వక్తుం పూర్వపక్షయతి—
అంగేష్వితి. అంగాశ్రితత్వాత్సఫలత్వాచ్చ సంశయమాహ—కిమితి. యథా క్రత్వను
ష్ఠానే తదాశ్రితాంగానాం సముచ్చిత్యానుష్ఠాన నియమస్తథాంగానుష్ఠానే తదాశ్రితో
పాస్తీనాం తన్నియమ ఇతి సూత్రార్థః. నను తన్నిర్ధారణానియమ ఇత్యత్రాంగా
యథాకామం సముచ్చీయేరన్ వా న వా సముచ్చీయేరన్. కుతః, పూర్వహేతోరవి
శిష్టఫలత్వస్య వికల్పప్రయోజకస్యాత్రాభావాదిత్యర్థః.

పూర్వం యథా ప్రతీకోపాస్తీనాం స్వతంత్రత్వాద్యథాకామమనుష్ఠానమ్, న
తథేహంగాశ్రితోపాస్తీనామ్ అంగతంత్రత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే సముచ్చయానుష్ఠానాత్ ఫలబాహుల్యమ్, సిద్ధాంతే యథా
కామమనుష్ఠానాత్ ప్రయోగసౌకర్యమితి ఫలభేదః. యాశ్చ కర్తాజ్ఞోద్గీథాశ్రితాః
విద్యాః, తాసు సముచ్చయేనైవానుష్ఠానమ్, ఉత యథాకామమితి విశయే, పూర్వః
పక్షః—అంగేషు యథాశ్రయభావః, యథా క్రతుషు ఆశ్రితానామంగానాం సము
చ్చిత్యానుష్ఠాననియమః, తథాంగేష్వాశ్రితానాముపాస్తీనామ్ ఆశ్రయభావః సము
చ్చిత్యానుష్ఠాననియమ ఇత్యర్థః.

950 రత్నప్రభాభూషితే, శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే [అ. 3.

దయః సంభూయ భవంత్యేవం ప్రత్యయా అపి, ఆశ్రయతంత్రత్వాత్ ప్రత్యయానామ్.

సూ. శిష్టేశ్చ. ౨౨.

యథా చాశ్రయాః స్తోత్రాదయస్త్రీషు వేదేషు శిష్యుంతే ఏవ మాశ్రితా అపి ప్రత్యయాః నోపదేశకృతోఽపి కశ్చిద్విశేషోఽజ్ఞానాంతదాశ్రయాణాం చ ప్రత్యయానామిత్యర్థః.

సూ. సమాహారాత్. ౨౩.

‘హోతృషదనాద్దైవాపి దురుద్గీఢ మనుసమాహరతి’ తి చ ప్రణ వోద్గీతైకత్వవిజ్ఞానమాహత్త్యాదుద్ధాతా స్వకర్తణ్యత్వమ్ ఉతం

శ్రితానాం గోదోహనపదసంగత్వముక్తం తత్కథమనం గానామంగవత్సముచ్ఛయ శంకేతి, ఉచ్యతే. అంగాన్యనుష్ఠాపయన్ ప్రయోగవిధిర్యద్యుపాసనాని నానుష్ఠాప యేత్ తర్హి తేషాం తదాశ్రితత్వం వ్యర్థమితి మన్వానస్య శంకేతిభావః.

౨౨. తర్హి గోదోహనస్యాపి సముచ్ఛయస్సాన్యదిత్యత ఆహ—శిష్టేశ్చేతి. శిష్టేః శాసనం విధానమితి యావత్. విహితత్వావిశేషాత్ సముచ్ఛయోఽజ్ఞపదిత్యర్థః. గోదోహనస్య తు నానుష్ఠాననియమః, చమసస్థానే విహితత్వాత్తన్నియమే చమసవిధి వైయర్థ్యాత్ ఉపాసనానాం తు న కన్యచిదంగస్య స్థానే విహితత్వమితి సముచ్ఛయనియమో న విరుద్ధ్యత ఇతి భావః.

౨౩. సముచ్ఛయే లింగమాహ—సమాహారాదితి. ‘ఋగ్వేదినాం యః ప్రణవః స సామవేదినాముద్గీఢ’ ఇతి ఛాందోగ్యే ప్రణవోద్గీఢయోరైక్యధ్యానవిధిరస్తి, తస్య ఫూర్థవాదో హోతృషదనాదిత్యాదిః. హోతుశ్శంసనస్థలవాచినా హోతృష

నను తర్హి గోదోహనస్యాపి సముచ్ఛయే నియమః సాన్యదిత్యత ఆహ—

శిష్టేః శాసనాత్ విధానాత్ విహితత్వావిశేషాదంగవత్సముచ్ఛయ ఇత్యర్థః. గోదోహనస్య చమసే విహితత్వాన్నసముచ్ఛయానుష్ఠాననియమః; ఉపాస్తీనాం తు కన్యచిదంగస్య స్థానే విహితత్వాత్సముచ్ఛయనియమో న విరుద్ధ్యత ఇతి భావః.

సముచ్ఛయే లింగమాహ—

‘హోతృషదనాద్దైవాపి దురుద్గీఢమనుసమాహరతి’ ఇతి ఋగ్వేదోక్తప్రణవస్య

హాత్రాత్ కర్తణః ప్రతిసమాదధాతీతి -బ్రువన్ వేదాంతరోదితస్య
ప్రత్యయస్య వేదాంతరోదితపదార్థసంబంధసామాన్యాత్ సర్వవేదోదిత
ప్రత్యయోపసంహారం సూచయతీతి లింగదర్శనమ్

సూ. గుణసాధారణ్యశ్చ తేశ్చ. ౬౪.

విద్యాగుణం చ విద్యాశ్రయం సంతమోంకారం వేదత్రయ
సాధారణం శ్రావయతి, తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తతే 'ఓమిత్యా
శ్రావయతోమితి శంసతోమిత్యుద్దాయతీ' తి. తతశ్చాశ్రయసాధా
రణ్యాదాశ్రితసాధారణ్యమితి లింగదర్శనమేవ. అథ వా గుణసాధా
రణ్యశ్చ తేశ్చేతి. యదీమే కర్తగుణా ఉద్గీధాదయః సర్వే సర్వ
దనశబ్దేన శంసనం లక్ష్యతే, ఉద్గాతా స్వరాదిప్రమాదాత్ భ్రష్టమప్యుద్గీధం సమ్య
క్కృతా ద్ధోతృశంసనాదనుసమాహరత్యేవ నిర్దోషం కరోత్యేవ కిల శంస్యమానప్రణ
వేన స్వీయోద్గీధస్యైకకథానబలాదిత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—ఇతి బ్రువన్నితి.
సామవేదస్తోద్గీధధ్యానస్య బుగ్వేదోక్త ప్రణవసంబంధో యో దృష్టః స ఏవాంగానాం
సర్వవేదాంతవిహితో పాస్తీ సముచ్చయే లింగం ప్రణవరూపపదార్థస్యోపాస్తీనాం చ
వేదాంతరోక్తత్వేన సాదృశ్యాత్ వేదాంతరోక్తాంగసంబంధస్యాపి సమానత్వా
దిత్యర్థః.

౬౪. ఓంకారస్య ధ్యేయస్య సాధారణేఽపి తదాశ్రితధ్యానానాం సముచ్చి
త్యానుష్ఠానం గమ్యత ఇతి లింగాంతరమాహ—గుణేతి. తేనోంకారేణ, వేదత్రయోక్తం
కర్త ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. ఆన్వయముభేనోక్తమేవార్థం వ్యతిరేకతోఽపి వ్యాచక్షే—
అథవేతి.

సామవేదోద్గీధేనైకోపాస్తీబలాదుద్గాత్రా ప్రమాదాద్భ్రష్టస్యాపి ఉద్గీధస్య సమ్య
క్కృతహోతృశంసనతః సమాహారాన్నిర్దోషకరణాదిత్యర్థః. ఏవం చ వేదద్వయోక్త
ప్రణవోద్గీధయోరైకకథానస్యైతాదృశం ఫలం బ్రువచ్ఛావోగ్యవశ్యం సర్వవేదోక్తా
నామప్యంగాశ్రితోపాస్తీనాం సంబంధసామాన్యాత్ సముచ్చయే లింగమితి భావః.

లింగాంతరమప్యాహ—

తేనోంకారేణ వేదత్రయోక్తం కర్త భవతీత్యుద్గీధోపాస్తౌ గుణభూతస్యో
పాస్యస్యోంకారస్య సర్వకర్తణి సాధారణ్యశ్చ వణాత్తదాశ్రితోపాస్తీనామపి సాధా
రణ్యం సముచ్చయానుష్ఠానమిత్యర్థః. యద్వా గుణసాధారణ్యశ్చ తేశ్చ యది సర్వేషాం

ప్రయోగసాధారణా న స్యుర్న స్యాత్తతస్తదాశ్రయాణాం ప్రత్య
యానాం సహభావః, తేతుద్ధీధాదయః సర్వాంగగ్రాహిణా ప్రయోగ
వచనేన సర్వే సర్వప్రయోగసాధారణాః శ్రాన్యంతే, తతశ్చాశ్రయ
సహభావాత్ ప్రత్యయసహభావ ఇతి.

సూ. న వాతత్సహభావాశ్చుతేః. ౬౫.

నవేతి పక్షవ్యావర్తనమ్, న యథాశ్రయభావ ఆశ్రితానాం
ప్రత్యయానాం భవితుమర్హతి. కుతః? తత్సహభావాశ్చుతేః. యథా
హి త్రివేదీవిహితానామంగానాం స్తోత్రాదీనాం సహభావః శ్రూయతే
'గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయస్తోత్రముపాకరోతి స్తుత
మనుశంసతి ప్రస్తో 'తస్మామగాయ హోతరేతద్యజే'త్వాదినా, నైవ
ముపాసనానాం సహభావాశ్చుతిరస్తి. నను ప్రయోగవచన ఏవైషాం
సహభావం ప్రాపయేత్. నేతి బ్రూమః, పురుషార్థత్వాదుపాసనానాం,
ప్రయోగవచనో హి క్రత్వర్థానాముద్ధీధాదీనాం సహభావం ప్రాప
యేత్, ఉద్ధీధాద్యుపాసనాని తు క్రత్వంగాశ్రయాణ్యపి గోదోహనా
దివత్ పురుషార్థానీత్యవోచామ 'పృథగ్భ్యప్రతిబంధః ఫల'మిత్యత్ర
(అ 3 పా 3 సూ ౪౨) అయమేవ చోపదేశాశ్రయో విశేషోఽజ్ఞానాం

౬౫ ఫలేచ్ఛాయా అనియమాదుపాస్త్యనియమ ఏవయుక్తః, అంగవత్ సముచ్చ
యనియమే మానాభావాదితి సిద్ధాంతయతి—న వేతి. ప్రయోగవిధిః ఖలు సాంగ
ప్రధానానుష్ఠాననియామకః న త్వనంగానాం సంగ్రహక ఇత్యాహ—నేతి బ్రూమ
ఇతి విమతా ఉపాస్తయః క్రతౌ న సముచ్చిత్యానుష్ఠేయాః భిన్నఫలత్వాద్గోదో
హనవదితి భావః. శిష్టేశ్చేత్యుక్తం నిరస్యతి—అయమేవేతి' సమాహారాద్గుణసాధా

కర్తృగుణానామ్ ఉద్ధీధాదీనాం సముచ్చిత్యానుష్ఠానాత్తకసాధారణ్యం న స్యాత్,
తర్హి తదాశ్రితోపాస్తీనామపి సముచ్చిత్యానుష్ఠానం న స్యాత్. న త్వేతదస్తి,
ప్రయోగవచనేన సర్వాంగగ్రాహిణాం తేషాం సాధారణ్యశ్రవణాత్. తతశ్చ తదా
శ్రితోపాస్తీనామపి సాధారణ్యమిత్యర్థః.

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

వాశబ్దస్త్యర్థః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. న అంగాశ్రితోపాస్తీనాం అంగవత్సము

తదాలంబనానాం చోపాసనానాం యదేకేషాం క్రత్వర్థమేకేషాం పురు
షార్థత్వమితి. పరం చ లింగద్వయమకారణముపాసనసహభావస్య శ్రుతి
న్యాయాభావాత్. న చ ప్రతిప్రయోగమాశ్రయకారోన్వయప
సంహారదాశ్రితానామపి తథాత్వం విజ్ఞాతుం శక్యతే, అతత్ప్ర
యుక్తత్వాదుపాసనానామ్, ఆశ్రయతంత్రాణ్యపి హ్యుపాసనాని
కామమాశ్రయాభావే మాభూవన్ న త్వాశ్రయసహభావేన సహ
భావనియమమర్హంతి తత్సహభావాశ్రుతేరేవ. తస్మాత్ యథాకామ
మేవోపాసనాన్యనుష్ఠియేరన్.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౬౬.

దర్శయతి చ శ్రుతిరసహభావం ప్రత్యయానాం 'ఏవం విద్ధవై
బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చ ఋత్విజోఽభిరక్షతీ'తి. సర్వ
ప్రత్యయోపసంహారేహి 'సర్వే సర్వవిద'ఇతి న విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా
రణ్య శ్రుతేశ్చేత్యుక్తం లింగద్వయమపి మానాంతరప్రాప్తస్య ద్యోతకం న స్వయం
సాధకం అర్థవాదస్థత్వాదిత్యాహ—పరంచేతి. గుణసాధారణ్య సూత్రస్య ద్వితీయాం
వ్యాఖ్యాం దూషయతి—న చేతి. తత్ప్రియుక్తత్వాభావే తదాశ్రితత్వం కథమిత్యత
ఆహ—ఆశ్రయేతి. ఇదమేవ తేషామంగాశ్రితత్వం యదంగాభావే సత్యసత్త్వం న
త్వంగావ్యాపకత్వమిత్యర్థః.

౬౬. కించ విదుషా బ్రహ్మణా అన్యేషామృత్విజాం పాల్యత్వవచనాన్న సర్వో
పాస్తీనాం సహప్రయోగ ఇత్యాహ—దర్శనాచ్చేతి. ఋగ్వేదాదివిహితాంగలోపే
వ్యాప్యతిహోమప్రాయశ్చిత్తాదివిజ్ఞానవత్త్వమేవం విత్త్వం బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః.

ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్.

చ్చయనియమః. కుతః, తత్సహభావాశ్రుతేః 'గ్రహం వా గృహీత్వా' ఇత్యాదినా
యథాంగానాం సహభావః శ్రూయతే, తద్వత్ తాసాముపాస్తీనాం సహభావాస్యా
శ్రుతేః. న చాంగతంత్రత్వాదుపాస్తీనాం సముచ్చయనియమ ఇతి సాంప్రతమ్, ఆంగ
తంత్రస్యాపి గోదోహనస్యానుష్ఠానానియమాదితి దిక్.

'ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీ' ఇతి
శ్రుతావంగాశ్రితోపాస్తీనామసముచ్చయదర్శనాదిత్యతిశోభనమ్.

పరిపాల్యత్వమితరేషాం సంకీర్త్యేత. తస్మాద్భాగాకామ్యముపాసనానాం
సముచ్చయో వికల్పో వేతి.

ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయస్వాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సూ. పురుషార్థోఽతశ్చబ్దాదితి బాదరాయణః. ౧.

అ థేదానీమాపనిషదమాత్మజ్ఞానం కిమధి కారిద్వారేణ కర్తృణ్యే
వానుప్రవిశతి ఆహోస్విత్స్వతంత్ర మేవ పురుషార్థసాధనం భవతీతి
మీమాంసమానః సిద్ధాంతేనైవ తావదుపక్రమతే 'పురుషార్థోఽత'
ఇతి. అతోఽస్తాద్వేదాంతవిహితాదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్పురుషార్థ
స్సిద్ధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కుత ఏతదవగమ్యతే
శబ్దాదిత్యాహ. తథాహి 'తరతి శోకమాత్మవిత్ స యో హవై తత్పు

౧. కర్తాంగవిద్యాప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్తాంగత్వమాశంక్యాహ—పురు
షార్థోఽతశ్చబ్దాదితి బాదరాయణ ఇతి. పూర్వపాదే పరాపరవిద్యానాం గుణోప
సంహారోక్త్యా స్వరూపం నిశ్చితం, అస్మిన్ పాదే తాసాం కర్తానంగతయా పురుషార్థ
హేతుత్వం నిరూప్యతే తతోఽట్లాకాంతాయాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీన్యంత
రంగాని చ నిరూప్యంత ఇత్యేకవిద్యావిషయత్వం పాదయోస్సంగతిః తత్రాదౌ తత్త్వ
జ్ఞానం విషయాకృత్య వాదివిప్రతిపత్త్యా సుశయమాహ—అథేతి. పూర్వపక్షే జ్ఞాన

ఇత్థం పూర్వస్మిన్నాదే పరాపరబ్రహ్మవిద్యానాం గుణోపసంహారోక్త్యా పరి
మాణమవధారితమ్. ఇహ తు తాసాం కర్తానపేక్షాజామేవ పురుషార్థసాధనత్వం నిరూప
యితుం తాసాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీన్యంతరంగాని చ నిరూప్యంతే ఇత్యేక
విద్యావిషయకత్వలక్షణసంగత్యా ఆయం చతుర్థః పాద ఆరభ్యతే. పూర్వపాదాంత్యాధి
కరణే కర్తాంగవిద్యోక్తా, తత్ప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్తాంగత్వమాశంక్య సమాధత్త
ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమధికరణమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానకర్తృణోరంగాంగిత్యేన సముచ్చయః, సిద్ధాంతే కేవల

రమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మవిదాపన్నోతి పరం ఆచార్య
వాన్సురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ
సంపత్స్యే' ఇతి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్తే'త్యుపక్రమ్య 'స సర్వాంశ్చ
లోకానాపన్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజా
నాతీ'తి. 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' ఇతి చోపక్రమ్య 'ఏతావదరే
ఖల్వమృతత్వ'మితి చేత్యేవం జాతీయకా శ్రుతిః కేవలాయా విద్యా
యాః పురుషార్థహేతుత్వం శ్రావయతి. అథాత్రాపరః ప్రత్యనతిష్ఠతే.
సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్యితి

జైమినిః. ౨.

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్తృశేషత్వాత్తద్విజ్ఞానమపి ప్రీహిప్రోక్షణా
దినద్విషయద్వారేణ కర్తృసంబంధ్యేవేత్యతస్తస్మిన్నవగతప్రయోజనే
ఆత్మజ్ఞానే యా ఫలశ్రుతి స్సార్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే,

కర్తృణోరంగాంగీత్వేన సముచ్చయః సిద్ధాంతే కేవలజ్ఞానాన్తుక్తిరితి ఫలభేదః, 'య
ఆత్మే'తి ప్రజాపత్యుక్తబ్రహ్మవిద్యాయాం లోకాదికం సగుణవిద్యాఫలం మోక్షానందే
ఽన్తర్భావాభిప్రాయేణోక్తమితి మంతవ్యమ్.

౨. సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—శేషత్వాదితి. సూత్రేఽర్థవాదపద
మావర్తనీయం, జ్ఞానాత్పురుషార్థవాదోఽర్థవాద ఇత్యర్థః, జ్ఞానం కర్తాంగం ఆఫలత్వే
జ్ఞానాన్తుక్తిరితి ఫలభేదః. అత్ర పరబ్రహ్మవిద్యా విషయః; సా కిం కర్తృత్వద్వారా
త్వనుప్రవేశినీ, ఉత స్వతంత్రైవ పురుషార్థసాధికేతి విశయే, త్రత్వనుప్రవేశినీతి
'ర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అతః ఆస్తాదౌపనిషదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్ పురు
షార్థో మోక్షః సిద్ధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః, 'తరతి శోకమాత్త
విత్' 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇత్యాది కేవలవిద్యాయా మోక్షహేతుత్వ
బోధకశబ్దాదిత్యర్థః. ఇద ముపలక్షణం సగుణవిద్యానామపి స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతు
త్వం తత్తత్ఫలశ్రుతేరితిబోధ్యమ్.

ఇత్యం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్తృశేషత్వాత్తద్విజ్ఞానమపి కర్తృతావత్ కర్తృశేషత్వద్వారా

యథాఽన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్తసు 'యస్య పర్ణమయీజుహూర్భ
వతి సపాఽగ్న్యోకగ్శృణోతి, యదజ్జే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య
వృజ్జే యత్ప్రియాజానూయాజా ఇజ్యంతే వర్త వా ఏతద్యజ్ఞస్య
క్రియతే వర్త యజమానాయ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై' ఇత్యేవం జాతీ
యకా ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్తద్వత్. కథం పునరస్యానారభ్యాధీతస్యాత్త
జ్ఞానస్య ప్రకరణాదీనామన్యతమేనాపి హేతునా వినా క్రతుప్రవేశ
ఆశంక్యతే కర్తృద్వారేణ తద్విజ్ఞానస్య వాక్యాత్క్రతుసంబంధ ఇతి
చేత్, న, వాక్యవివియోగానుపపత్తేః ఆవ్యభిచారిణా హి కేనచిద్ద్వారే
రేణానారభ్యాధీతానామపి వాక్యనిమిత్తః క్రతుసంబంధోఽవకల్పతే
కర్తా తు వ్యభిచారి ద్వారం లోకికవైదికకర్తసాధారణ్యాత్. తస్మాన్న
తద్ద్వారేణాత్తజ్ఞానస్య వాక్యాత్ క్రతుసంబంధసిద్ధిరితి. న, వ్యతిరేక
విజ్ఞానస్య వైదికేభ్యః కర్తృభ్యోఽన్యత్రానుపయోగాత్ న హి దేహ
వ్యతిరిక్తాత్త విజ్ఞానం లోకికేషు కర్తసూపయుజ్యతే, సర్వథా దృష్టార్థ
ప్రవృత్త్యుపపత్తేః, వైదికేషు తు దేహపాతోత్తరకాలఫలేషు దేహ

సతి కర్త శేషాశ్రయత్వాత్ ప్రక్షణపర్ణమయీత్వాదిపదితిభావః, తత్త్వనిర్ణయార్థం
గురుశిష్యయోః కథావాదోఽయమితి జ్ఞాపనార్థం జైమినిగ్రహణం, అంగిఫలేన అంగ
భూతతత్త్వాఽవగతప్రయోజనః తదాశ్రయే తత్సంస్కారకే జ్ఞానే ఫలశ్రుతిరర్థవాద
ఇత్యేత దృష్టాంతో యథేతి—పర్ణమయీద్రవ్యం యజమానస్యాంజనం సంస్కారః
ప్రయాజాదీని కర్తాణి తేష్విత్యర్థః, పర్త కషచం, కథమాత్తజ్ఞానం కర్తాంగం మానా
భావాదితి సిద్ధాంతీ శంకతే—కథమితి. పూర్వపక్షాహ—కర్తృతి. యత్ప్రియాజానార
భ్యాధీతాయాః పర్ణతాయాః జుహూద్వారేణ వాక్యాత్ క్రత్వంగభావః జుహ్వీః
క్రతుష్వవ్యభిచారితయా క్రతుపస్థాపకత్వాత్, న తథాత్తజ్ఞానస్య 'ఆత్మా ద్రవ్యస్య'
ఇతి వాక్యాత్ క్రతుసంబంధ ఉపపద్యతే, ఆత్మనః క్రతుష్వాద్యభావాదితి సిద్ధాంతీ
దూషయతి—నేతి. దేహభిన్నత్వేన జ్ఞాతాత్మనః క్రతుష్వాద్యత్వమస్తితి పూర్వపక్షీ
సమాధత్తే—నవ్యతిరేకేతి. సర్వథేతి-దేహత్వత్వేనాపీత్యర్థః, దేహభిన్నకర్తృజ్ఞాన

క్రత్వంగమ్, ఫలశూన్యత్వే సతి కర్తాంగాశ్రయత్వాత్. నను ఎవేషవాసిద్ధో హేతుః,
'తరతి శోకమాత్తవితో' ఇత్యాదిఫలశ్రుతేరిత్యుక్త ఆహ—పురుషేత్యాది. యథా
అన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్తసు ఆపాఽగ్న్యోకశ్రవణాదిఫలశ్రుతిరర్థవాదః, తథాత్మాపి

వ్యతిరిక్తాత్తవిజ్ఞానమంతరేణ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యుపయుజ్యతే
 వ్యతిరేకవిజ్ఞానమ్. సన్వపహతపాప్తత్వాదివిశేషణాదసంసార్యాత్తవిష
 యమాపనిషదం దన్ధనం సప్రవృత్త్యంగంస్యాత్, స, ప్రియాదిసంసూచి
 తస్య సంసారిణ ఏవాత్తనో ద్రష్టవ్యత్వోపదేశాత్ అపహతపాప్తత్వా
 దివిశేషణం తు స్తుత్యర్థం భవిష్యతి. సను తత్రతత్ర ప్రసాధితమేత
 దధికమసంసారి బ్రహ్మ జగత్కారణం తదేవ చ సంసారిణ ఆత్మనః సార
 మార్థికం స్వరూపముపనిషత్సూపదిశ్యత ఇతి. సత్యం ప్రసాధితం,
 తస్యైవ స్థూణానిఖననవత్ఫలద్వా రేణాత్మేవప్రతిసమాధానే క్రియతే
 దార్ఢ్యాయ.

సూ. ఆచారదర్శనాత్. 3.

‘జనకో హ వై దేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే యత్యమాణో
 హ వై భగవంతోఽహమస్మి’ త్యేవమాదీని బ్రహ్మవిదామవ్యన్యసరేషు
 వాక్యేషు కర్తృసంబంధదర్శనాని భవంతి తథోద్దాలకాదీనామపి పుత్రా

స్యాంగ త్వేఽప్యకర్తృ బ్రహ్మజ్ఞానస్య నాంగత్వమితి శంకతే—సన్వపహతేతి. యస్యా
 ర్థే జామాదికం ప్రియం భోగ్యం స ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇతి భోగ్యలింగేన సూచితభో
 క్తృభిన్నమకర్తృస్వరూపం నాస్తితి సమాధ్యర్థః, జన్మాదిసూత్రమారభ్య సాధితం
 స్వరూపం కథం నాస్తితి శంకతే—నన్వీతి. స్వరూపజ్ఞానం వేదాంతానాం ఫలం తస్య
 క్రత్వర్థపురుషార్థత్వవిచారేణ దార్ఢ్యం క్రియత ఇత్యాహ—సత్యమితి.

3. బ్రహ్మవిదాం కర్తాచారదర్శనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తాంగత్వే లింగమిత్యా
 హ—ఆచారేతి. ఈజే-యాగం కృతవానిత్యర్థః—హే భగవంత ఇతి బ్రాహ్మణాన్
 గంబోధ్య కేకయరాజో బ్రూతే, ఆహం యత్యమాణో యాగం కరిష్యమాణోఽస్మి
 సంత్వత్ర భగవంత ఇత్యర్థః, ఆన్యసరేష్వితి-విద్యావిధిసరేష్విత్యర్థః, అల్పయాసం

పురుషార్థశ్రుతిర్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తతశ్చ న హేతోర్విశేషణా
 సిద్ధితి భావః.

‘జనకో హ వై దేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే’ ఇత్యాదౌ బ్రహ్మవిదాం
 జనకాదీనాం విద్యయా సహ కర్తాచారదర్శనాత్ విద్యాయాః కర్తాంగత్వ
 మిత్యర్థః.

నుశాసనాదిదర్శనాద్వార్థస్యసంబంధోఽవగమ్యతే. కేవలాచ్చేజ్ఞానాత్పు
రుషార్థసిద్ధిస్సాస్యత్ కిమర్థమనేకాయాససమన్వితాని కర్తాణి తే కుద్యుః
'అర్కేచేన్ద్రధు పిందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజే'దితి న్యాయాత్.

సూ. తచ్చుతేః. ౪.

'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్య
వత్తరం భవతీ'తి చ కర్త శేషత్వశ్రవణాత్ విద్యాయా న కేవలాయాః
పురుషార్థ హేతుత్వమ్.

సూ. సమన్వారంభణాత్. ౫.

'తం విద్యాకర్తణీ సమన్వారభేతే' ఇతి చ విద్యాకర్తణోః ఫలా
రంభే సాహిత్యదర్శనాన్న స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః.

సూ. తద్వతో విధానాత్. ౬.

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్తాతిశేషే
ముక్తేరుపాయం జ్ఞానం లభ్యా బహ్వయానం కర్త న కుర్యుర్యత్ర దృష్టాంతమాహ—
అక్క ఇతి. సమీప ఇత్యర్థః. అర్క ఇతి పాతేఽప్యయమేవార్థః.

౪. బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తాంగత్వే తృతీయాశ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ—తచ్చు
తేరితి.

౫. లింగాంతరమాహ—సమితి. తం పరలోకం గచ్ఛంతం విద్యాకర్తణీ అను
గచ్ఛత ఇత్యర్థః.

౬. గురోశ్శుశ్రావాయాం కర్త కుర్వన్ అతిశేషేణ అవశిష్టేన కాలేన

కిం చ—

'యదేవ విద్యయా కరోతి...తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి తృతీయా
శ్రుత్యా విద్యాయాః, తస్య కర్త శేషత్వస్య, శ్రవణాదిత్యర్థః

కిం చ—

'తం విద్యాకర్తణీ సమన్వారభేతే' ఇతి ఫలారంభే విద్యాకర్తణోః సాహిత్య
దర్శనాదపి విద్యాయాః కర్తాంగత్వమిత్యర్థః.

తాభిసమావృత్య కుటుంబే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయాన' ఇతి
చైవం జాతీయకా శ్రుతిః సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానవతః కర్తాధికారం దర్శ
యతి. తస్మాదపి న విజ్ఞానస్య స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వమ్. నన్వత్రా
ధీతేత్యధ్యయనమాత్రం వేదస్య శ్రూయతే నార్థవిజ్ఞానమ్ నైష
దోషః, దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధవ్యంతమితి స్థితమ్.

సూ. నియమాచ్చ. 2.

'కుర్వన్నే వేహకర్తాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః ఏవం త్వయి
నాన్యథేతోఽస్తి న కర్తవ్యతే నరే' ఇతి. తథా 'ఏతద్వైజరామర్యం
సత్రం యదగ్నిహోత్రం జరయా వాహ్యేవాస్తాన్తుచ్యతే మృత్యు
నావే' త్యేవం జాతీయకాన్నియమాదపి కర్త శేషత్వమేవ విద్యాయాః
ఇత్యేనం ప్రాప్తే ప్రతివిధతే.

యథావిధానం పవిత్రపాణిత్య ప్రాజ్ఞుభిత్వావివిధానమనతిక్రమ్య వేదమధీత్య అనంతర
మాచార్యస్య కులాద్భుహత్ బ్రహ్మచర్యాదభిసమావర్తనం కృత్వా కుటుంబే గార్హస్థ్యే
స్థితః ప్రత్యహం శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయాధ్యయనం కుర్వన్నన్యాంశ్చ నిత్యాదిధర్తా
ననుతిష్ఠన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీతి శ్రుత్యర్థః, యథావఘాతస్తుషవి మోకవర్యంతః
ఏవమధ్యయనమర్థావబోధాంతం దృష్టేఽర్థావబోధాభ్యే ఫలే సంభవతి అధ్యయనస్యా
దృష్టార్థత్వాద్యోగాదితి పూర్వతంత్రే స్థితం తతశ్చ బ్రహ్మపి వేదార్థ ఇతి తదవబోధ
వతః కర్త విధానమిత్యర్థః.

2. యావజ్జీవం కర్త నియమోఽప్యత్ర లింగమిత్యాహ—నియమాచ్ఛేతి.
ఇహ దేహే కర్తాణి కుర్వన్నేవ శతసంవత్సరాన్ జీవితుమిచ్ఛేత్ ఏవం కర్తి త్వేన
జీవతి త్వయి నరే కర్తపాపం న లిప్యతే, ఇతః కర్తణోఽన్యథా నాస్తి, కర్తవినా
యో నాస్తీత్యర్థః. జరామర్యం.. జరామరణావధికమిత్యర్థః.

కిం చ—

'అచార్యకులాద్వేదమధీత్య' ఇత్యాదిశ్రుత్యా సకలవేదార్థజ్ఞానవతః కర్త విధానా
సపి లింగాత్ కర్తాంగత్వం విద్యాయా ఇత్యర్థః.

కిం చ—

'కుర్వన్నే వేహ కర్తాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః' ఇత్యాదికాత్ యావజ్జీవం
కర్తాచారనియమాచ్చ బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్త శేషత్వమేవేత్యర్థః.

సూ. అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం

తద్దర్శనాత్. ౮.

తుశబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం 'శేషత్వాత్పురుషార్థ వాదః' ఇతి (అ 3 పా ౪-సూ ౨) తన్నోపపద్యతే. కస్తాత్, అధికోపదేశాత్. యది సంసార్యేవాత్తా శారీరః కర్తా భోక్తా చ శరీరమాత్రవ్యతిరేకేణ వేదాంతేషూపదిష్టస్యైత్ తతో వర్ణితేన ప్రకారేణ ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం స్యాత్ అధికస్తు శారీరాదాత్తనోఽసంసారిశ్వరః కర్తృత్వాదిసంసారధర్మరహితోఽపహతపాప్తత్వాదివిశేషణః పరమాత్మావేద్యత్వేనోపదిశ్యతే వేదాంతేషు. న చ తత్త్వజ్ఞానం కర్తృణాం ప్రవర్తకం భవతిప్రత్యుత కర్తాణ్యుచ్చినత్తితి వక్ష్యతి ఉపమద్వం చేత్యత్ర (అ 3 పా ౪ సూ ౧౬) తస్తాత్ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి యత్తతం భగవతో బాదరాయణస్య తత్తదైవ తిష్ఠతి న శేషత్వప్రభృతిభిర్నేత్వాభాసైశ్చాలయితుం శక్యతే తథాపి తమధికం శారీరాదీశ్వరమాత్మానం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ భీషస్తాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః మహద్భయం వజ్రముద్యతం ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనేగార్హి తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి త త్రేజోఽసృజతే'

౮. కర్తరధికస్యాసంసార్యాత్తనః కర్త శేషత్వాభావాత్తత్త్వజ్ఞానం కర్తాంగం నేతి సిద్ధాంతయతి—అధికేతి. ఆస్యమహత'ఇతి వాక్యశేషాత్ ప్రియసంసూచిత ఆత్మాపర ఏవ ద్రష్టవ్యః, యః ప్రాణాది ప్రేరయతి సోఽస్యశనామాద్యత్యయవాక్యశేషాత్పుర ఏవ, తథాఽక్షిపురుషోఽప్యవస్థాసాక్షి పరం జ్యోతిరితి వాక్యశేషాత్ పర ఇతి

ఇత్థం వడ్భిః సూత్రైః పూర్వపక్షే ప్రాప్తే, దశభిః సూత్రైః సిద్ధాంతయతి—

తుః పూర్వపక్షవిరాసార్థః. యదవాది పూర్వవాదినా తత్త్వజ్ఞానం కర్తాంగం ఫలశూన్యత్వే సతి కర్తాంగాశ్రయత్వాదితి, తన్ను; హేతోర్విశేష్యాసిద్ధేః. కస్తాద్విశేష్యాసిద్ధిః, అధికోపదేశాత్ యః కర్తకర్తా తదంగభూతః సన్ సంసారి, తస్మాదధికస్యా కర్తరసంసారిశబ్దివ్యాప్తస్య వేదాంతేషూపదేశాత్. తతశ్చ తత్త్వజ్ఞానం చిన్తాత్రా

త్యేవమాద్యాః. యత్తు ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో
వేద్యతయానుకర్షణం 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవంతి
ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః యః ప్రాణేన ప్రాణితీ స త ఆత్మా సర్వాంతరో
య ఏహోఽక్షీణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య 'ఏతంత్యేవ తే
భూయోఽనువ్యాఖ్యాప్యామి'తి చైవమాది తదపి 'అస్య మహతో
భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదః యోఽశనాయాపి
పానే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి పరంజ్యోతిరుపసంపద్య
న్వేనదూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష'ఇత్యేవమాదిభిర్వాక్య
శేషైస్సత్యామేవాధికోపదిశిత్వాంయాం నాత్యంతభేదాభిప్రాయమిత్య
విరోధః, పారమేశ్వరమేవ హి శారీరస్య పారమార్థికం స్వరూపం,
ఉపాధిక్యతం తు శారీరత్వం 'తత్త్వమసి, నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'
త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః. సర్వం చైతద్వస్తు విస్తరేణాస్తాభిః పురస్తాత్తత
తత్ర నిర్ణీతమ్.

సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్. ౯.

యత్తుక్తమాచారదర్శనాత్కర్త శేషో విద్యేతి, అత్ర బ్రూమః.
తుల్యమాచారదర్శనమకర్త శేషత్వేఽపి విద్యాయాః. తథా హి శ్రుతి
విభాగః, జీవానుకర్షణమభేదాభాప్రాయమిత్యంగీకారే న విరోధ ఇతి కథం, అభేదే
'ఏతద్విరోధాదిత్యత ఆహ—పారమేశ్వరమితి. జ్ఞానం కర్తాంగమఫలత్వే సతి కర్త
శ్రయత్వాదిత్యుక్తో హేతురసిద్ధ ఇతి భావః.

౯. బ్రహ్మవిదాం కర్తవత్ సన్న్యాసస్యాపి దర్శనాత్తేషాం కర్తదర్శనాత్కర్త
ంగం లోకసంగ్రహార్థత్వేన ఆన్యథాసిద్ధమిత్యాహ—తుల్యం త్వితి. కిం చ యస్య

శ్రయమేవేతి భవతి విశేష్యాసిద్ధిః. ఏవం చ తత్త్వజ్ఞానఫలశ్రుతేర్నార్థవాదత్వమ్
తస్మాత్ ఏవం యన్తతం భగవతో బాదరాయణస్య తత్తదైవేతి వ్యవస్థితమ్; న చా
కోపదేశాసిద్ధిరితి సాంప్రతమ్. తద్దర్శనాత్ తస్యాధికస్య చిన్మాత్రస్య 'యః సర్వజ్ఞ
సర్వవిత్' ఇత్యాదిశ్రుతిసహస్రేషు దర్శనాదిత్యర్థః.

యదుక్తమ్ 'ఆచారదర్శనాత్' ఇతి తత్రాహ—

తత్త్వజ్ఞానస్య కర్త శేషత్వాభావేఽపి ఆచారదర్శనం తుల్యమేవ. 'ఏతద్ధ

ర్భవతి 'ఏతద్ధస్త వై తద్విద్వాంస ఆహుః ఋషయః కావషేయాః కీమర్థా
వయమధ్యేష్యామహే కీమర్థావయం యత్యౌమహే ఏతద్ధస్త వైతత్
పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రిరే ఏతం వైత
మాత్తానం విదిత్వా బ్రహ్మణాః పుత్రేషణాయాశ్చ విత్తేషణాయాశ్చ
లోకేషణాయాశ్చ పృథ్విణాయాథ భిక్షూచర్యం చరంతీ'త్యేవం జాతీ
యకా. యాజ్ఞవల్క్యుదీనామపి బ్రహ్మవిదామకర్తృనిష్ఠత్వం దృశ్యతే
'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి హోక్త్వా యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజే'
త్యేవమాది శ్రుతిభ్యః. అపి చ 'యత్యౌమాణో హవై భగవంతోఽహ
మస్తీ'త్యేతల్లింగదర్శనం వైశ్వానరవిద్యావిషయమ్. సంభవతి చ
సోపాధికాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం కర్తృసాహిత్యదర్శనం, న త్వత్తాపి
కర్తాంగత్వమస్తి ప్రకరణాద్యభావాత్. యత్పునరుక్తం 'తచ్ఛ్రుతే'
రితి, అత్ర య్రామః.—

సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

'యదేవ విద్యయా కరోతీ'త్యేషా శ్రుతిర్న సర్వవిద్యావిషయా
ప్రకృతవిద్యాభిసంబంధాత్ ప్రకృతా చోద్గీధవిద్యా, 'ఓమిత్యేతదక్షర
ముద్గీధముపాసీతే'త్యత్ర (ధాం)

కర్తృ న నబ్రహ్మవిదిత్యాహ—అపి చేతి. తర్హి వైశ్వానరవిద్యాయాః కర్తాంగత్వం
స్వాదిత్యత ఆహ—న త్వితి. బ్రహ్మవిదాం లోకసంగ్రహార్థం క్రియమాణమపి కర్తృ
న భవతి అభిమానాభావేనాసధికారిత్వాదితి భాషః. ౧౦

వై తత్పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రిరే' ఇత్యాదికా శ్రుతిరాత్మ
విదాం కర్తృచారాభావం దర్శయతి. తు శబ్దేనాకర్తాంగలింగదర్శనస్య ప్రాబల్యం సూచి
తమ్. జనకాదీనాం తు ఆహమభిమానాభావేన తత్కృతకర్తృణోఽకర్తృతయా తదా
చారదర్శనస్య దౌర్బల్యమితి ధ్యేయమ్.

యదుక్తమ్ 'తచ్ఛ్రుతే' ఇతి తత్రాహ—

'యదేవ విద్యయా కరోతీ' ఇతి శ్రుతిరసార్వత్రికీ సర్వవిద్యావిషయా న
భవతి, ప్రకృతోద్గీధవిద్యామాత్రపరత్వాత్. తత్తచ్ఛ్రుతే న శ్రుతిబలాత్ బ్రహ్మ
విద్యానూః కర్తాంగత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.

సూ. విభాగశ్చతవత్. ౧౧.

యదప్యక్తం 'తం విద్యాకర్తణీసమన్వారభేతే' ఇత్యేతత్సమన్వారంభవచనమస్వాతంత్ర్యే విద్యాయా లింగమితి, తత్ప్రతిత్యుచ్యతే. విభాగోఽత్ర ద్రష్టవ్యో విద్యాఽన్యం పురుషమన్వారభేతే కర్తాన్యమితిశతవత్. యథా శతమాభ్యాం దీయతామిత్యుక్తే విభజ్య దీయతే పంచాశదేకస్యై పంచాశదపరస్యై తద్వత్ న చేదం సమన్వారంభవచనం ముముక్షువిషయం 'ఇతి ను కామయమానః' ఇతి సంసారివిషయత్వోపసంహారాత్ 'అథా కామయమానః' ఇతి చ ముముక్షోః పృథగుపక్రమాత్. తత్ర సంసారివిషయే విద్యా విహితాప్రతిషిద్ధా చ పరిగృహ్యేతే విశేషాభావాత్. కర్తాపి విహితం ప్రతిషిద్ధం చ యథాప్రాప్తానువాదిత్వాత్. ఏవం సత్యవిభాగేనాపీదం సమన్వారంభవచనమవకల్పతే. యచ్చైతత్ 'తద్వతో విధానా'దితి, అత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యే'త్యత్రాధ్యయనమాత్రస్య శ్రవణాదధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్తవిధిరిత్యధ్యవస్యామః. న న్వేవం సత్య

౧౧. సమన్వారంభవచనస్య ముముక్షువిషయత్వమంగీకృత్య విద్యాఽన్యం ముముక్షుం ముక్తత్వేనాన్వారభేత ఇతి విభాగ ఉక్తసూత్రకృతా షస్తుశస్తు తన్నాస్తీశ్యాహ—న చేదం సమన్వారంభవచనమితి. తత్ర సంసారివిషయే తం విద్యేత్యాదివాక్యే ప్రాప్తానువాదిని విద్యాదిపదార్థమాహ—తత్రేతి. విహితా ఉద్దిధాదివిద్యాప్రతిషిద్ధా చ నగ్నస్త్రీధ్యానాదిరూపా.

౧౨. యచ్చైతదితి. ఉక్తమితి శేషః. ఆద్యత్వాత్ - వేదార్థజ్ఞానశూన్యత్వా

యదపి 'సమన్వారంభణాత్' ఇతి తత్రాహ—

'తం విద్యాకర్తణీ సమన్వారభేతే' ఇత్యత్ర విద్యా ఆన్యం పురుషమన్వారభేతే, కర్తాన్యమితి విభాగో ద్రష్టవ్యః. శతవత్ యథా శతమాభ్యాం దీయతామిత్యుక్తే విభజ్య దీయతే పంచాశదేకస్యై పంచాశదపరస్యై, తద్వదిత్యర్థః. ఏవం చాస్య సమన్వారంభణవాక్యస్య సంసారివిషయత్వా, న ముముక్షువిషయతేతి భావః.

యచ్చ 'తద్వతో విధానాత్', ఇతి తత్రాహ—

విద్యత్వాదనధికారః కర్తసు ప్రసజ్యేత. నైషదోషః, నవయమధ్యయన
ప్రభవం కర్తావబోధనమధికారకారణం వారయామః కిం తర్హ్యాపనిష
దమాత్తజ్ఞానం స్వాతంత్ర్యేనైవ ప్రయోజనవత్ ప్రతీయమానం న
కర్తాధికారకారణతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతావత్ప్రతిపాదయామః
యథా చ న క్రత్వంతరజ్ఞానం క్రత్వంతరాధికారిణాపేక్ష్యతే ఏవమేత
దపి ద్రష్టవ్యమితి. యదప్యుక్తం నియమాచ్ఛేతి, అత్రాభిధీయతే.—

సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

‘కుర్వన్నే వేహ కర్తాణి జిజీవిషే’ దిత్వేవమాదిషు నియమశ్రవ
ణేషు న విదుష ఇతి విశేషోఽస్తి అవిశేషేణ నియమవిధానాత్.

సూ. స్తుతయేఽనుమతిర్వా. ౧౪.

‘కుర్వన్నే వేహ కర్తాణి’త్యత్రాపరో విశేష ఆఖ్యాయతే, యద్య
ప్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్విద్వానేవ కుర్వన్నీతి సంబంధ్యేత, తథాపి
విద్యాస్తుతయే కర్తానుజ్ఞానమేతదితి ద్రష్టవ్యం ‘న కర్తలిష్యతే నరే’
ఇతి హి వక్ష్యతి ఏతదుక్తం భవతి యావజ్జీవం కర్త కుర్వత్యపి పురుషే
దిత్యర్థః, మాత్రపదమాత్తజ్ఞానస్య వ్యావర్తకం న కర్తజ్ఞానస్యేత్యాహ—నైష దోష
ఇతి. ౧౩

౧౪. నియమవాక్యమజ్ఞవిషయమిత్యుక్తం విదుషజ్ఞానస్తుత్యర్థం చేత్యాహ—
స్తుతయ ఇతి. ఏవం కర్త కుర్వత్యపి త్వయి నరే నేతో విద్యాసాధ్యాత్ బ్రహ్మ

‘ఆచార్యకలాద్యేదమధీత్య’ ఇతి వాక్యే వేదాధ్యయనమాత్రపతః కర్త
విధీయతే, నాపనిషదాత్తజ్ఞానపత ఇత్యర్థః.

యత్తు ‘నియమాచ్ఛే’ ఇతి తత్రాహ—

‘కుర్వన్నే వేహ కర్తాణి’ ఇతి వాక్యం న తత్త్వవిద్విషయమ్, విద్వానితి విశేష
భావాదిత్యర్థః.

యద్వా—

ఇయం తత్త్వవిషయః కర్తానుమతిః కర్తానుజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యాస్తుతయే జ్ఞాతవ్యా.

విదుషి న కర్తలేపాయ భవతి విద్యాసామర్థ్యాదితి తదేవం విద్యా
స్తూయతే.

సూ. కామకారేణ చైకే. ౧౫.

అపి చైకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాస్సంతస్తదష్టంభా
త్ఫలాంతరసాధనేషు ప్రజాదిషు ప్రయోజనాభావం పరామృశంతి,
కామకారేణేతి శ్రుతిర్భవతి వాజసనేయినాం 'ఏతద్ధస్త వై తత్ పూర్వే
విద్వాంసః ప్రజాం న కామయంతే కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం
నోఽయమాత్తాఽయం లోకః' ఇతి. అనుభవారూఢమేవ చ విద్యా
ఫలం న క్రియాఫలవత్ కాలాంతరభావీత్యసకృదవోచామ, అతోఽపి
న విద్యాయాః కర్తృశేషత్వం నాపి తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేరయ
థార్థత్వం శక్యమాశ్రయితుమ్.

భావాదన్యథాఽస్తి కర్తృణా సంసారో నాస్తితి యావత్. యతః కర్తృ న లిప్యతే
అపూర్వరూపలేపాయ న భవతీత్యర్థశ్రుతేరితి భావః.

౧౫. స్వేచ్ఛతః కర్తృసాధనప్రజాదిత్యాగలింగాచ్చ విద్యా స్వరతంత్రఫలే
త్యాహ—కామేతి. తదేతత్ బ్రహ్మ యేషాం నోఽస్తాకం అయమపరోక్ష ఆత్మాఽయ
మేవ లోకః పురుషార్థః తే వయం కిం ప్రజాదినా కరిష్యామ ఇత్యాలోచ్య కర్తృ
త్యక్తవంత ఇత్యర్థః. నన్వయం లోక ఇతి జ్ఞానఫలస్య ప్రత్యక్షతోఽక్తిరయుక్తా కర్తృ
ఫలవదదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ—అనుభవేతి.

స్తుతిశ్చైచ్ఛవమ్—యావజ్జీవం కర్తృ కుర్వత్యపి త్వయి విదుషి విద్యాసామర్థ్యాత్ కర్తృ
న లేపాయ భవతీతి బోధ్యమ్.

కిం చ—

ఏకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతతత్త్వజ్ఞానఫలాః పరోక్షఫలకధర్తృసాధనం ప్రజా
కం కామకారేణ స్వేచ్ఛయా త్యక్తవంత ఇతి శ్రూయతే 'ఏతద్ధస్త వై తత్పూర్వే
ద్వాంసః ప్రజాం న కామయంతే' ఇత్యాదినా. తదేవం తత్త్వజ్ఞానస్య కర్తాంగత్వా
భావే తత్త్వవిదాం స్వేచ్ఛయా ప్రజాదిత్యాగో లింగం సూచితమితి బోధ్యమ్.

సూ. ఉపమర్దం చ. ౧౭.

అపిచ కర్తాధికారహేతోః క్రియాకారకఫలలక్షణస్య సమస్తస్య ప్రపంచస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ స్వరూపోపమర్దమామనంతి 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం జిఘ్రే'దిత్యాదినా. వేదాంతోదితాత్మజ్ఞానపూర్వికాం తు కర్తాధికారసిద్ధిం ప్రత్యాశాసానస్య కర్తాధికారోచ్ఛిత్తిరేవ ప్రసజ్యేత, తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః.

సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. ౧౭.

ఊర్ధ్వరేతస్సు చాశ్రమేషు విద్యా శ్రూయతే, న చ తత్ర కర్తాంగత్వం విద్యాయా ఉపపద్యతే కర్తాభావాత్, న హ్యగ్నిహోత్రాదీని వైదికాని కర్తాణి తేషాం సంతి. స్యాదేతత్, ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న శ్రూయంతే వేద ఇతి తదపి నాస్తి తేఽపి హి వైదికేషు శబ్దే

౧౭. న కేవలమచపయోగాత్ జ్ఞానస్య కర్తానంగత్వం కింతు కర్తనాశకత్వాచ్చేత్యాహ—ఉపమర్దం చేతి.

౧౭. కించ కర్తృత్వజ్ఞానే నాంగాగ్నిభూతే భిన్నాధికారిస్థత్వాత్ రాజసూయబృహస్పతినవవదిత్యాహ—ఊర్ధ్వేతి. త్రయో ధర్మస్కంధాః కర్మప్రధానా ఆశ్రమాశ్చతుర్థో బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యర్థః 'బ్రహ్మచర్యేణ్విభోయజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయాపితృభ్య ఏష వా అన్యణః' ఇతి శ్రుతేః 'ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే

అపి చ—

కర్తానుష్ఠానహేతోః క్రియాకారకఫలవిభాగస్య సమస్తస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ ఉపమర్దమ్ అభావమామనంతి 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్' ఇత్యాదినా. తథా చ బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తవిరోధిత్వాన్న కర్తాంగత్వమితి భావః.

బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తానంగత్వే హేత్వంతరమాహ—

ఊర్ధ్వరేతస్సు యతిషు హి బ్రహ్మవిద్యావగతా. న హి తస్యాః కర్తాంగత్వం సంభవతి, తేషాం కర్తాభావాత్. న చ యత్యశ్రమః క్వాపి న శ్రుత ఇతి సాంప్ర

ష్వరగమ్యంతే 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప
ఇత్యుచాసతే' 'తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే' 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజి
నో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి' 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే'దిత్యేవమా
దిషు. ప్రతిపన్నాప్రతిపన్న గార్హస్థ్యానామపాకృతానపాకృతఋణాత్ర
యాణాం చోద్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్తృతిప్రసిద్ధం తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం
విద్యాయా ఇతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనా

చాపవదతి హి. ౧౮.

'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇత్యాదయో యే శబ్దాః ఉద్ధ్వరేత
సామాశ్రమాణాం సద్భావాయోదాహృతాః న తే తత్ప్రతిపాదనాయ
నివేశయేత్ ఆనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధః' ఇతి స్మృతేశ్చ ప్రాజ్ఞ
గార్హస్థ్యవైశ్య నిస్తీర్ణఋణాత్రయస్య పారివ్రాజ్యమిత్యపి శంకా న కార్యా
'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే'దితి, 'యమాశ్రమమిచ్ఛేత్తమావసే'దితి చ విధిశ్రుతిస్తృతి
విరోధేనార్థవాద శ్రుతిస్తృత్యోరవిరక్తవిషయత్వావగమాదిత్యాహ — ప్రతిపన్నేతి.
తస్మాత్ సన్నాన్విసనిష్ఠత్వాదిత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౧౮. సన్నాన్విసో నాస్తీత్యాక్షిపతి. 'పరామర్శం జైమినిరితి' ఉద్ధ్వరేత
శ్శబ్దితం పారివ్రాజ్యమనుష్టేయం న వేతి మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహో
భ్రాంతిమూలత్వాన్నానుష్టేయమిత్యాహ — త్రయ ఇతి. ఆశ్రమణామవాంతరభేదా

న. శబ్దే హి 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇతి ప్రస్తుత్య 'బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి'
స్మిన్ శబ్దే హి యత్యాశ్రమస్య శ్రుతత్వాత్ ప్రమాణికోఽయం యత్యా
శ్రమః. తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః న కర్తాంగత్వమ్, అపి తు స్వతంత్రపురుషార్థహేతు
వ్యమితి సిద్ధమ్.

పూర్వమ్ 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యాది శ్రుతిర్యత్యాశ్రమసద్భావే
ప్రమాణమిత్యభాణి; తదసంభవిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ —

అత్ర పూర్వసక్షే పారివ్రాజ్యాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధికి.

ప్రభవంతి, యతః పరామర్శమేషు శబ్దేష్వాశ్రమాంతరాణాం జైమిని
రాచార్యోమన్యతే న విధిం, కుతః న హ్యత్ర లిజ్ఞాదీనామన్యతమశ్చో
దనాశబ్దోఽస్తి. అర్థాంతరపరత్వం చైతేషాం ప్రత్యేకముపలభ్యతే
'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యత్ర తావద్యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి
ప్రథమః, తపఏవ ద్వితీయః, బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽ
త్యంతమాత్మానమాచార్యకు లేఽన సాదయన్-సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా

పేక్షయా బహువచనం తథా చ కాణ్వాయనస్త్పతిరర్థతోఽనుక్రమ్యతే గాయత్రో
బ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యో బృహన్నితి బ్రహ్మచారీ చతుర్విధః. తత్రోపనయనాదూర్ధ్వం
యస్మిరాత్రమక్షరలవణాశీ గాయత్రీమధీతే స గాయత్రః. యస్తు వేదస్య గ్రహ
ణాంతం బ్రహ్మచర్యం చరతి స బ్రాహ్మః. ఋతుకాలే స్వదారగామీ నిత్యం పరస్మై
విముఖస్స ప్రాజాపత్యః, సంవత్సరం వేదవ్రతకృద్వటుర్వా ప్రాజాపత్యః. ఆమరణం
గురుకులవాసీ వైష్ణికో బృహన్నిత్యుచ్యతే. గృహస్థోఽపి చతుర్విధః, వార్తాకశ్యాలీనో
యాయావరో ఘోరసన్న్యాసికశ్చేతి. తత్ర కృషిగోరక్షాదికృతయా వైశ్యాది
పుత్ర్యా జీవన్మిత్యాదిక్రియావరో వార్తాకస్పృత్తిః. యాయావరస్త్వయాచితవృత్తి
ర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహవిముఖః. శాలీనస్తు షట్కర్తృనిరతో యాజనాదివృత్తిః
సంచయా. ఉద్ధృతపరిపూతాభిరన్భిః కార్యం కుర్వన్ ప్రత్యహం శిలోంఛవృత్తిః
గ్రామవాసీ ఘోరసన్న్యాసిక ఇత్యుచ్యతే హింసావిముఖత్వాత్. వానప్రస్థా ఆపి
చతుర్విధాః, వైఖానస ఔదుంబరో వాలఖిల్యః ఛేనపశ్చేతి. తత్ర అకృష్టపచ్యౌష
ధీభిర్గ్రామబహిష్కృతాభిః అగ్నిహోత్రాదికుర్వన్ వైఖానస ఇత్యుచ్యతే. యస్తు
ప్రాశరుత్థాయ యాం దిశం పశ్యతి తత్ర త్యోదుంబరీబదరసీవారశ్యామాకైః కర్త
వరస్స ఔదుంబరః. యస్తు జటావల్కలధారీ అష్టౌ మాసాన్ వ్రత్యుపార్జనకృ
చ్ఛాతుర్తావ్యే సంగృహీతాశీ కార్తిక్యాం సంగృహీతపుష్పపలత్యాగీ స వాలఖిల్యః.
ఛేనపాస్తు శిర్షపర్ణఫలవృత్తయః యత్ర క్వచిద్వసంతః కర్తవరా ఇతి. తథా పరి
వ్రాజకాశ్చతుర్విధాః, కుటీచకా బహూదకా హంసాః పరమహంసాశ్చేతి. తత్ర
స్వపుత్రగృహే భిక్షాం చరంతస్త్రిదుడినః కుటీచకాః. బహూదకాస్తు త్రిదండాః
శిష్యజలపవిత్రపాదుకాసనశిఖాయజ్ఞోపవీతకాపీన కాషాయవేషధరాస్తీర్థాన్ పర్యటంతో

సిద్ధాంతే తత్సద్భావాత్ తత్ప్రీద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర యత్యాశ్రమో విషయః; స
కిమస్తి న జేతి విశయే, జైమినిరాచార్య ఆహ—నాస్తి యత్యాశ్రమః, విధ్య
భావాత్. 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యాదిశ్రుతౌ తు పరామర్శనుసవాదమాత్ర

కమతేతి పరామర్శపూర్వకమాశ్రమాణామనాత్యంతికఫలత్వం సంకీ
 ధ్యత్వంతఃసతయా బ్రహ్మసంస్థతా స్తూయతే 'బ్రహ్మసంస్థోఽమృ
 తత్వమేతేతి' నను పరామర్శేఽప్యాశ్రమా గమ్యంతవేవ, సత్యం
 గమ్యంతే, స్వత్వాచారాభ్యాం తు తేషాం ప్రసిద్ధిర్న ప్రత్యక్షాయా
 క్మతే, అతశ్చ ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే సత్యనాదరణీయాస్తే భవిష్యం
 త్యకథిక్యతవిషయా వా. నను గార్వాస్థ్యమపి సహైవోర్ధ్వరేతోభిః
 పరామృష్టం యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమ ఇతి, సత్యమేవం,
 తథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవాగ్నిహోత్రాదీనాం కర్తృణాం విధానాత్
 ప్రతిప్రసిద్ధమేవ తస్మిన్, తస్మాత్ స్తుత్యర్థవచాయం పరామర్శో న
 భేదం చోంత ఆత్మానం ప్రార్థయంతే. హంసా ఏకదంషినః శిఖావర్జం యజ్ఞోపవీత
 భరాః శిశ్యకమండలుపాణయో గ్రామైకరాత్రవాసినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణపరాః.
 వనమహంసాస్తు ఏకదండధరాః ముండాః ఆయజ్ఞోపవీతిన స్త్యక్తసర్వకర్తాణ ఆత్మనిష్ఠాః
 వై. ఆత్మ తార్కమజే సన్నాసాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే
 కర్తావాత్ప్రసిద్ధిఃతి సలభేదః. స్కంధా ఆశ్రమాః ఆత్మానం శరీరం ఆచార్యస్య కులే
 క్మజే కర్తయైష్ఠిక ఇత్యర్థః. స్కంధశ్రుతావాశ్రమా న విధీయం లేకింతుబ్రహ్మ
 సంధరాస్త్యర్థమచాన్యంత ఇత్యుక్తే శంకతే—నను పరామర్శేఽపీతి. అనువాదాపే
 త్తికర్తావాదాత్ ప్రతీతిమంగీకరోతి—సత్యమితి. ప్రత్యక్షస్కంధశ్రుతిరేవ పురో
 వాదోఽస్తు నాచువాద ఇత్యత ఆహ—స్మృతీతి. తయోరపీయ మేవ శ్రుతిర్మూలమస్తు క్లృప్త
 శ్రుతో విధిమాత్రకల్పనాతాఘవాత్ అస్యానువాదత్వే తు మూలత్వేనానగ్నికాశ్రమ
 శ్రుతిః తత్రవిధిత్వేతి ద్వయకల్పనాగౌరవాదిత్యత ఆహ—అతశ్చేతి. స్వార్త త్వాత్.
 కాశ్రమాః ప్రత్యక్షయావజ్జీవకర్త విధిశ్రుత్యవిరుద్ధా గ్రాహ్యాః. విరుద్ధాస్త్యనగ్నికాశ్రమాః
 కపేష్యాః కర్తాకథిక్యతైరంభాదిభిర్వాఽనుష్ఠేయా ఇత్యర్థః. యావజ్జీవశ్రుతివిరోధాల్లా
 సమం త్యాజ్యమితి భావః. స్కంధశ్రుతావనువాద్యత్వావిశేషాత్ గార్వాస్థ్యవదితరేషా
 మనుష్ఠేయత్వచాశంక్య తస్య క్రౌఠత్వాదపష్టానం శేతరేషామక్రౌఠత్వాత్ ఆతో బ్రహ్మ
 సంధరాస్త్యవివేచనం స్కంధవాక్యమిత్యాహ—నన్విత్యాదినా. స్కంధవాక్యస్య
 ముఖ్యమే. న విధిః. అర యం శ్రుతిః అచోదనా లింగాదిశూన్యా, చకారాత్
 ప్రజ్ఞానుష్ఠా ప్రసేవనా చ. ఏవం చాన్యవరయా శ్రుత్యా న యత్యాశ్రమసిద్ధిః. కిం చ
 విధిః. దా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే' ఇత్యాద్యా శ్రుతిఃగ్నుర్వి

చోదనా. అపిచ ఆపవదతి హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిరాశ్రమాంతరం
'వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే. ఆచార్యాయ
ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మావ్యవచ్ఛేత్సిః. నాపుత్రస్య
లోకోఽస్తీతి తత్సర్వే పశవోవిదు'రిత్యేవమాద్యా. తథా 'యేచేమేఽ
రణ్యేశ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే' ఇతి
చ దేవయానోపదేశో నాశ్రమాంతరోపదేశః. సందిగ్ధం చాశ్రమాంత
రాభిధానం 'తపఏవ ద్వితీయః' ఇత్యేవమాదిషు. తథా 'ఏతమేవ ప్రవ్రా
జికో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతీ'తి లోకసంస్తవోఽయం స పారి
వ్రాజ్యవిధిః. నను బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి విస్పష్టమిదం ప్రత్య
క్షం పారివ్రాజ్యవిధానం జాబాలానామ్. సత్యమేవమేతత్, అన
వేక్ష్యత్యేతాం శ్రుతిమయం విచార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణ

స్సామ్యశ్రుతేః. ౧౯.

అనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే,
వేదే శ్రవణాత్ అగ్నిహోత్రాదీనాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్తద్విరో
స్తుతిపరత్వవత్ వాక్యాంతరస్యాపి స్తుతిపరత్వమిత్యాహ—తథాయేచేతి. తథా చ
ధందోగాస్తు దేవయానం పంథానం శంసంతి 'యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే
తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ'తి వాక్యశేషాదిత్యర్థః. స్కంధశబ్దస్యాశ్రమే ఆయాధత్వా
చ్చాత్ర నాశ్రమవిధిరిత్యాహ—సందిగ్ధం చేతి. తస్మి ప్రవ్రజంతీత్యాశ్రమవిధిరిత్యత
ఆహ—తథైతమితి. అత్తలొకో మహీయాన్ యదర్థమశక్యాం ప్రవ్రజ్యామసి కుర్వం
తీతి స్తుతిః. పర్తమానాపదేశాదిత్యర్థః. సంప్రతి పూర్వపక్షమాక్షిప్య ఇయం శ్రుతి
ర్నాస్తీతి కృత్వా చింత్యత ఇత్యాహ—నన్విత్యాదీనా.

౧౯. స్కంధశ్రుతావితరాశ్రమాః శ్రుత్యంతరవిహితా అనుద్యంతే ఏత
ద్వాక్యానువాద్యత్వాత్ గార్హస్థ్యపదితి సిద్ధాంతయతి. అనుష్ఠేయమితి. అనువాదస్య
ద్వాసప్రధానం యత్యాశ్రమమపవదతి హి యస్తాత్ తస్మాన్నాస్తి యత్యాశ్రమ
ఇతి పూర్వః పక్షః.

ధాదనధిక్యతానుష్ఠేయమాశ్రమాంతరమితిమాం మతిం నిరాకరోతి
 గార్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరమప్యనిచ్ఛతా ప్రతిపత్తవ్యమితి మన్య
 మానః, కుతః, సామ్యశ్రుతేః, సమానా హి గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంత
 రస్య పరామర్శశ్రుతిర్ద్వైతే 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యాద్యా.
 యథేహ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యం పరామృష్టం, ఏవమాశ్ర
 మాంతరమపీతి ప్రతిపత్తవ్యం, యథాచ శాస్త్రాంతరప్రాప్తయోరేవ
 నివీతప్రాచీనావీతయోః పరామర్శ ఉపవీతవిధివరే వాక్యే, తస్మాత్తుల్య
 మనుష్ఠేయత్వం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య. తథా 'ఏతమేవ ప్రవ్రా
 జినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతే' త్యస్య వేదానువచనాదిభిస్సమభివ్యా
 హారః 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే' ఇత్యస్య పంచాగ్ని
 విద్యయా. యత్తాత్తం 'తపఏవ ద్వితీయః' ఇత్యాదిష్వాశ్రమాంతరాభి
 ధానం సందిగ్ధమితి, నైషదోషః, నిశ్చయకారణసద్భావాత్ 'త్రయో
 ధర్మస్కంధాః' ఇతి హి స్కంధత్వేన ప్రతిజ్ఞాతం, న చ యజ్ఞాదయో

క్వచిద్విధిపూర్వకత్వే దృష్టాంతమాహ—యథా చేతి. 'నివీతం మనుష్యాణాం ప్రాచీనా
 వీతం పితౄణామపవీతం దేవానామితి వాక్యాత్ దైవే కర్తవ్యపవీతం విధీయతే
 తత్సతయే ద్వయమనూద్యతే మానుషక్రియాను దేహార్థవస్త్రబంధనాభ్యునివీతస్య
 సాకర్యార్థతయా ప్రాప్తత్వాత్ పిత్రే కర్తవ్యే ప్రాచీనావీతస్యాపి విధ్యంతరప్రాప్తత్వా
 దిత్యర్థః. వాక్యాంతరే చ సాక్షాదేవ పారివ్రాజ్యస్య విధిర్విధేయస్సాహిత్యాదిత్యాహ-
 తత్తైతమేవేతి. అస్మేతి పారివ్రాజ్యోక్తిః విధేయవేదానువచనాదిసాహిత్యాత్ పారి
 వ్రాజ్యస్య విధేయతేత్యర్థః. వాక్యాంతరేఽపి సామ్యశ్రుతిమాహ—యే చేతి.
 అస్మేతి వానప్రస్థోక్తిః విధేయపంచాగ్నివిద్యయా వానప్రస్థస్య సహోక్తత్వాత్
 తపి విధేయమిత్యర్థః. శ్రుతి త్వాన్యథానుపపత్త్యా స్కంధశబ్దస్యాశ్రమ పరత్వ
 నిశ్చయ ఇత్యాహ—యత్తాత్తమిత్యాదినా. ఉత్పత్తిభిన్నా ఇతి-యజేత ఆధ్యేతవ్యం
 ద్యాదితి పుణగుత్పన్నా ఇత్యర్థః.

సిద్ధాంతస్తు—

పారివ్రాజ్యమనుష్ఠేయం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. కుతః, సామ్యశ్రుతేః
 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యనిశ్చితో ఇతరాశ్రమాణాం శ్రుత్యంతరవిహితానాం
 వీతద్వాక్యానువాద్యగార్హస్థ్యేన సామ్యశ్రుతాదిత్యర్థః. తతశ్చాశ్రమచతుష్టయాను

భూయాంసో ధర్మా ఉత్పత్తిభిన్నాస్సంతోఽన్యత్రాశ్రమసంబంధాత్
త్రిత్యేఽన్తర్భావయితే శక్యంతే. తత్ర యజ్ఞాదిలింగో గృహస్థాశ్రమ
ఏకో ధర్మస్కంధో నిర్దిష్టః, బ్రహ్మచారీతి చ స్పష్ట ఆశ్రమనిర్దేశః, తప
ఇత్యపి కోఽన్యస్తపఃప్రధానాదాశ్రమాధర్మస్కంధోఽభ్యుపగమ్యేత
'యే చేమేఽరణ్య'ఇతి చారణ్యలింగాత్ శ్రద్ధాతపోభ్యామాశ్రమ
గృహీతిః తస్మాత్పరామర్శేఽన్యనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరమ్

సూ. విధిర్వా ధారణవత్. ౨౦.

విధిర్వాఽయమాశ్రమాంతరస్య న పరామర్శమాత్రమ్. నను
విధిత్యాభ్యుపగమే ఏకవాక్యతాప్రతీతిదుషరుధ్యేత ప్రతీయతే చాత్రై
కవాక్యతా పుణ్యలోకఫలాస్త్రయో ధర్మస్కంధాః బ్రహ్మసంస్థతాత్వ
మృతత్వఫలేతి. సత్యమేవమేతత్, సతీమవ్యేతామేకవాక్యతాప్రతీతిం
పరిత్యజ్య విధిరేవాభ్యుపగంతవ్యః, అపూర్వత్వాద్విధ్యంతరస్యాదర్శ
నాద్విస్పష్టాచ్చాశ్రమాంతరప్రత్యయాద్ధుణవాదకల్పన యైకవాక్యత్వ

౨౦. స్కంధశ్రుతేరనువాదకత్వమంగీకృత్య విధ్యంతరకల్పనేన ఆశ్రమా అను
ష్ఠేయా ఇత్యుక్తం ఇదానీం విధిత్వం తస్యా ఏవ కల్పయిం లాఘవాదిత్యాహ—విధి
ర్వేతి. యావజ్జీవాదిశ్రుతేరవిరక్తవిషయత్వాన్ని లాఘవబాధకత్వమితి భావః. అల్ప
ఫలత్వేనాశ్రమత్రయనిందయా బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమేకమిదం వాక్యం భాతి
తత్రాశ్రమవిధిచతుష్టయమయుక్తమితి శంకతే—నన్వీతి. ఆశ్రమాణాం విధ్యంతర
ప్రాప్త్యభావాత్ అనువాదాయోగాత్ స్తుతిలక్షణాదోహచ్చ పరం విస్పష్టాశ్రమవిధి
భేదకల్పనం అపూర్వత్వాదిత్యాహ—సత్యమిత్యాదినా. ప్రతీతైకవాక్యత్వభంగేన

వాచేన బ్రహ్మసంస్థాస్తుతిపరాదపి వాక్యాప్రతీయమానా ఆశ్రమాః సిద్ధయింతి. న చ
వీరహేత్యాదిశ్రుతివిరోధః, తస్యా శ్రుతేరజ్ఞానాదగ్నుద్వాసనోద్యుక్తాహితాన్నివిష
యత్వాదితి ఫలితార్థః.

యద్వా—

అస్మిన్వాక్యే ఆశ్రమాణాం విధిరేవ, నానువాదః న చానేకాశ్రమవిధానే
వాక్యభేదః స్మృతి సాంప్రతమ్, అపూర్వత్వేనాశ్రమాణాం విధిరేవావశ్యకత్వేన
వాక్యభేదస్పష్టత్వాత్. ఏకవాక్యతాప్రతీతిష్యపూర్వార్థవిధౌ దృష్టాంతః—

యోజనానుపపత్తేః. ధారణవత్, యథా 'అథస్తాత్సమిధం ధారయ
న్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీ'త్యత్ర సత్యామప్యథోధార
ణేనైకవాక్యతాప్రతీతా విధీయతఏవోపరి ధారణమపూర్వత్వాత్.
తథాచోక్తం శేషలక్షణే 'విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి, తద్వది
హాప్యాశ్రమపరామర్శశ్రుతిర్విధిరేవేతి కల్ప్యతే. యదాపి పరామర్శ
ఏవాయమాశ్రమాంతరాణాం తదాపి బ్రహ్మసంస్థతా తావత్సంస్తవసా
మర్థ్యాదవశ్యం విధేయాఽభ్యుపగంతవ్యా. సా చ కిం చతుర్వాశ్ర
మేషు యస్య కస్యచిదాహూన్యేత్ పరివ్రాజకస్యైవేతి వివేక్తవ్యం,
యదిచ బ్రహ్మచార్యంతేష్వాశ్రమేషు పరామృశ్యమానేషు పరివ్రాజ
కోఽపి పరామృష్టః తతశ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాం పరామృష్టత్వా
విశేషాదనాశ్రమిత్వానుపపత్తేశ్చ యః కశ్చిచ్ఛతుర్వాశ్రమేషు బ్రహ్మ
సంస్థో భవిష్యతి. అథ న పరామృష్టస్తతః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవ

విధిభేదకల్పనే దృష్టాంతమాహ—ధారణవదితి. మహాపితృయజ్ఞే ప్రేతాగ్నిహోత్రే
స్మచి ప్రక్షిప్తం హవిరాహవసీయం ప్రతి యదా నీయతే తదా తస్య హవిషః 'అథ
స్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవే'దితి విహితాధోధారణస్తావకతయా ఉపరిహిత్యనైతిక
వాక్యత్వసంభవేఽపి దైవే హోమే స్రుద్ధండ్లోపరి సమిద్ధారణే విధిరేవాపూర్వత్వాదితి
వాక్యభేదస్త్రుతీయాధ్యాయే జైమిన్యాచార్యేణోక్త ఇత్యర్థః. ఏవం చత్వార ఆశ్రమా
విధీయంత ఇతి పక్ష ఉక్తః సంప్రత్యాశ్రమత్రయానువాదేన పారివ్రాజ్యమేకమేవ
విధీయత ఇతి పక్షోంతరమాహ—యదాపీత్యాదినా. బ్రహ్మసంస్థతావిధౌ కథం పారి
వ్రాజ్యవిధిరిత్యాశంక్య విచారయతి—సా చేతి. నను త్రయ ఇతి వాక్యే ఆశ్రమ
చతుష్టయస్య ప్రాప్తేర్నిర్బిజోఽయం విచార ఇత్యాశంక్య తద్వాక్యే పరివ్రాజకః పరా
మృష్టో న వేతి సందిహ్య ఆద్యే పూర్వపక్షప్రాప్తిమాహ—యది చేతి. నన్వనాశ్ర
మ్యేవ బ్రహ్మసంస్థః కిం న స్యాదత ఆహ—అనాశ్రమిత్వేతి. 'అనాశ్రమి నతి
ష్ఠేతే'తి నిషేధాదితి భావః. ద్వితీయే సిద్ధాంత ప్రాప్తిమాహ—అథేతి. ఏవం పరా

ధారణవత్ 'అథస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతి'
ఇత్యత్ర స్రుద్ధండాదధస్తాత్ సమిద్ధారణవిధ్యేకవాక్యతాప్రతీతావప్యపరి ధారణస్యా
పూర్వత్వాదేకవాక్యతాభంగేన విధిర్యథా కల్పితః, తథేహాపీత్యర్థః. ఇస్తుతస్తు ఆస్తి
న్వాక్యే పారివ్రాజ్యమేవ విధీయతే, ఆశ్రమత్రయమనూద్యాసత్కఫలత్వేన తన్నిండయా

బ్రహ్మసంస్థ ఇతి నేత్యుతి, తత్ర తపశ్శబ్దేన వైఖానసగ్రాహిణా పరా
మృష్టః పరివ్రాడవీతి కేచిత్, తదయుక్తం, న హి సత్యాం గతౌ వాన
ప్రస్థవిశేషణేన పరివ్రాజకో గ్రహణమర్హతి, యథా చాత్ర బ్రహ్మ
చారిగృహ మేధినావసాధారణేనైవ స్వేన స్వేన విశేషణేన విశేషితౌ
ఏవం భిక్షువైఖానసావపీతి యుక్తమ్. తపశ్చాసాధారణో ధర్మో వాన
ప్రస్థానాం కాయక్లేశప్రధానత్వాత్తపశ్శబ్దస్య తత్రరూఢేః, భిక్షోస్తు
ధర్మ ఇంద్రియసంయమాదిర్లక్షణమైన యదితపశ్శబ్దేనాభిలప్యేత, చతు
ష్టేన చ ప్రసిద్ధా ఆశ్రమాస్త్రితేన పరామృశ్యంత ఇత్యన్యాయమ్.
అపిచ భేదవ్యవదేశోఽత్ర భవతి 'ఏతే పుణ్యలోకభాజః ఏషాఽమృ
తత్వభా'గితి. పృథక్త్వే చైవం భేదవ్యవదేశోఽవకల్పతే, న హ్యేవం
భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞావన్యతరస్తుతయోర్నహాప్రజ్ఞ
ఇతి భవతి త్వేనం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞౌ విష్ణుమిత్రస్తు
మహాప్రజ్ఞ ఇతి. తస్మాత్పూర్వే త్రయ ఆశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః
పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడమృతత్వభాక్. కథం పునర్బ్రహ్మసంస్థశబ్దో

మర్మతనభావాభ్యాం సంశయముక్త్వా పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. వసన్ధస్య హి అసా
ధారణం కృచ్ఛాదీకం తప ఇతి ప్రసిద్ధం, ఏకేన తపశ్శబ్దేన ఉభయగ్రహణ
మన్యాయం, భిక్షోస్తుపస్విత్వప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ, తథాచ యజ్ఞాద్యసాధారణ ధర్మ
ద్వారా గృహస్థాద్యాశ్రమత్రయవత్ బ్రహ్మసంస్థశబ్దేనైవ బ్రహ్మవిద్యాప్రధాన
శ్చతుర్థాశ్రమో గృహ్యతే న చ స్తుతిసామర్థ్యాత్ సహ బ్రహ్మసంస్థయా విధీయత
ఇతి సిద్ధాంతయతి—తదయుక్తమిత్యావినా. పుణ్యగవ్యసదేశాచ్చ బ్రహ్మసంస్థః
పూర్వోక్తేభ్యః ఆశ్రమిభ్యః పుణ్యగూత ఇత్యాహ—అపిచేతి. న చావస్థాభేదేన
తేషామేవ బ్రహ్మసంస్థా స్యాదితి వాచ్యం, కాలభేదేనాసి సతి మందప్రజ్ఞత్వే
ప్రజ్ఞాధిక్యవత్ సతి కర్మత్వే తేషాం విక్షిప్తచేతసాం బ్రహ్మసంస్థానుపపత్తేః. కర్మత్యాగే
చ పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇక్ష్వాన్తవిప్లసిద్ధితి భావః. ఇమహేవార్థం స్పష్టయితుం
శంకతే—కథం పునరితి. యస్యసి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్నివృత్తాశ్రమే న రూఢః

బ్రహ్మసంస్థత్వస్యైవ నిత్యఫలత్వేన స్థూయమానత్వాత్; యత్ స్థూయతే తస్మిన్దేయ
మితి న్యాయాత్. న చ బ్రహ్మసంస్థత్వస్య గృహస్థాదీనాం సంభవాదితి సాంప్రతమ్,
తేషాం స్వస్వ కర్మాసక్తతయా బ్రహ్మసంస్థత్వామోగాత్. పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవ

యోగాత్ ప్రవర్తమానః సర్వత్ర సంభవన్ పరివ్రాజక ఏవావతిష్ఠేత
 రూఢ్యభ్యుపగమే చాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్ర
 సంగ ఇతి. అత్రోచ్యతే—బ్రహ్మసంస్థ ఇతి హి బ్రహ్మణి సమాప్తిరనన్య
 వ్యాపారతారూపం తన్నిష్ఠత్వమభిధీయతే తచ్చ త్రయాణామాశ్ర
 మాణాం న సంభవతి స్వాశ్రమవిహితకర్తాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయ
 శ్రవణాత్ పరివ్రాజకస్య తు సర్వకర్తృసన్న్యాసాత్ ప్రత్యవాయో న
 సంభవత్యననుష్ఠాననిమిత్తః శమదమాదిస్తు తదీయో ధర్మో బ్రహ్మసంస్థ
 తాయా ఉపోద్బలకో న విరోధీ. బ్రహ్మనిష్ఠత్వమేవ హి తస్య శమద
 మాద్యుపబృంహితం స్వాశ్రమవిహితం కర్తృ, యజ్ఞాదీని చేతరేషాం,
 తద్వ్యతిక్రమే చ తస్య ప్రత్యవాయః. తథాచ 'న్యాస ఇతి బ్రహ్మో
 బ్రహ్మో హి పరః పరో హి బ్రహ్మ తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాగ్సి
 న్యాస ఏవాత్యరేచయత్, వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాస
 యోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా' ఇత్యాద్యా శ్చుతయః. స్తుతయశ్చ
 'తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః' ఇత్యాద్యాః బ్రహ్మ
 సంస్థస్య కర్తాభావం దర్శయంతి. తస్మాత్పరివ్రాజకస్వాశ్రమమాత్రాద
 మృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇత్యేషోఽపి దోషో నావతరతి.

తథాపి యోగాత్తమేవోపస్థాపయతి, అన్యాశ్రమేషు యోగికార్థాసమవాయా
 దిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. సర్వకర్తృత్వాగినః ప్రణనార్థ బ్రహ్మనిష్ఠాతిరేకేణ ఆను
 ష్టేయం నాస్తీత్యత్ర మానమాహ—తథా చేతి. న్యాసస్సన్న్యాసః, బ్రహ్మేతిస్తుతౌ.
 హేతుమాహ—బ్రహ్మో హితి. పరిణ్యగర్భో హి పర ఇతి ప్రసిద్ధః. అతో బ్రహ్మత్వేన
 స్తుతస్సన్న్యాసః పర ఏవేతి స్తుత్వా కర్తాణి నిండతి—తానీతి. తతో న్యాస ఏవ
 జ్ఞానద్వారా మోచకత్వాదధిక ఇత్యర్థః. తద్బుద్ధయో బ్రహ్మచిత్తాః, తదాత్మానో
 బ్రహ్మస్వరూపాః తన్నిష్ఠాః శ్రవణాదిపరాః తత్పరాయణాః బ్రహ్మప్రేక్షవః. నిష్కా
 మా ఇతి యావత్. ఏవం బ్రహ్మసంస్థకబ్ధస్య జ్ఞానప్రధానాశ్రమవాచిత్యాదమృతత్వ
 కామః తమాశ్రమమనుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యతే అతో న జ్ఞానానర్థక్యదోష ఇత్యుప
 సంహరతి—తస్మాదితి. సంప్రతి కృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి—ఆనపేక్ష్యేతి. శిష్య
 బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యస్మిన్ పక్షే న వాక్యభేదః. తస్మాత్సర్వకర్తృపరిత్యాగలక్షణస్య పారి

తదేనం పరామర్శేఽపీతరేషామాశ్రమాణాంపారివ్రాజ్యంతావద్బ్రహ్మ
సంస్థతాలక్షణం లభ్యత ఏవ. అనపేక్ష్యైవ జాబాలశ్రుతిమాశ్రమాం
తరవిధాయినీమయమాచార్యేణ విచారః ప్రవర్తితః, విద్యత ఏవ
త్వాశ్రమాంతరవిధిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ
భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్. యదివే
తరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వే'తి. న చేయం
శ్రుతిరనధికృతవిషయా శక్యా వక్తుం, అవిశేషశ్రవణాత్ పృథగ్విధా
నాచ్చానధికృతానామ్. 'అథ పునరేవ వ్రతీవాఽవ్రతీ వా స్నాతకో
వాఽస్నాతకో వా ఉత్సన్నాగ్నిరనగ్ని కోవే'త్యాదినా బ్రహ్మజ్ఞానపరి
పాకాంగత్వాచ్చ పారివ్రాజ్యస్య నానధికృతవిషయత్వం, తచ్చ దర్శ
యతి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసాముండోఽపరిగ్రహశ్శుచిరద్రోహీ భైక్షా
ణో బ్రహ్మభూయాయ భవతీ'తి. తస్మాత్సిద్ధా ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా
స్సిద్ధం చోర్ధ్వరేతస్సువిధానాద్విద్యాయాస్సాన్వితం త్ర్యమితి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

బుద్ధివైశద్యార్థం స్కంధశ్రుతిమాదాయ చింతా కృతేతి భావః. యది వేతరథేతి.
బ్రహ్మచర్యే స్థితస్యైవ పూర్వకృతసుకృతపరిపాకాత్ వైరాగ్యం యది స్యాదిత్యర్థః.
యదుక్తం కర్తానధికృతాంధాదివిషయస్సన్నానృస ఇతి తన్నేత్యాహ—న చేతి.
సామాన్యశ్రుతేస్సంకోచే హేత్వభావాదితి భావః. పృథగితి. సన్నానృసస్యేతి శేషః.
వ్రతీ గోదానాదివేదవ్రతవాక్ గురుకులాన్నిపృత్తియాపన్నానానంతరం అకృత
గార్హస్థ్యోగురుసేవీ స్నాతకః. ఉత్సన్నాగ్నిర్విధురః అగృహీతాగ్నిరనగ్నికః
ప్రవ్రజేదిత్యన్వయః. సకలాంగానామేవ కళంచితక్రత్వాధికృతానాం సన్నానృసో
యుక్తః వికలాంగానామంధాదీనాం న జ్ఞానప్రథానే సన్నానృసేఽధికార ఇత్యాహ—
బ్రహ్మేతి. దృష్టిపూతసంచారశ్రవణాదికం వినా జ్ఞానానుత్పత్తేః 'శరీరం మే విచర్షణం
జిహ్వ మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం ఘోరి విశ్రవ'మిత్యంగసాకల్యప్రార్థనాలింగాచ్చ
నాంధపంగుబధిరాదీనామధికార ఇత్యర్థః—తచ్ఛేతి. పారివ్రాజ్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాంగత్వం
చేత్యర్థః, బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాయేతి యావత్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

వ్రాజ్యస్య ప్రామాణికత్వాద్విద్యాయాః స్వతంత్రపురుషార్థసాధనత్వం యుక్తమితి
సిద్ధమ్.

సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నా పూర్వత్వాత్. ౨౧.

‘స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్థోఽష్టమోయదుద్గీఢః
ఇయమేవగ్నిస్సామాయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః తదిదమేవోక్త
మియమేవ పృథివీ’ (ఛాం-ఉ) ఇత్యేవం జాతీయకాః శ్రుతయః కిముద్గీ
థాదిస్తుత్యర్థా ఆహోస్విదుపాసనవిధ్యర్థా ఇత్యస్తి సంశయే స్తుత్యర్థా
ఇతి యుక్తమ్. ఉద్గీథాదీని కర్తాంగాన్యుపాదాయ శ్రవణాత్, యథా
‘ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్తస్స్వర్గో లోక ఆహవనీయః’ ఇత్యా
ద్యా జుహోదిస్తుత్యర్థాస్తద్వదితిచేన్నేత్యాహ. న స్తుతిమాత్రమాసాం
శ్రుతీనాం ప్రయోజనం యుక్తం, అపూర్వత్వాత్, విధ్యర్థతాయాం

౨౧. ‘స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్’ భూతపృథివ్యబోషధి
పురుషవాగ్మకృత్సాక్షాత్ సప్తానాం రసానాం సారతమోఽష్టమ ఉద్గీథావయవ
హికారః. పరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽర్థం స్థానం తదర్హితీతి
పరార్థ్య ఇత్యర్థః. ఆసు శ్రుతిషు అంగోపాదానాదపూర్వార్థత్వాచ్చ సంశయమాహ.
కిమితి. యథాఽనుష్ఠేయగార్హస్థ్యసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం తద్వ
దాసాంశ్రుతీనాం జుహోదిస్తుతిశ్రుతిసామ్యాత్ స్తుతిత్వమితి పూర్వపక్షయతి—స్తుత్యర్థా
ఇతి. జుహూరియమేవ పృథివీతి స్తూయతే చయనస్థకూర్త ఆదిత్య ఇతి స్తుతిః ఆహవ
నీయః స్వర్గలోక ఇతి స్తుతిః తథోద్గీథాదీనాం రసమత్వాదిగుణైస్తుస్థితిత్యర్థః. స్తుతి
లక్షణాతోవరం విధికల్పనం, అనుష్ఠానఫలలాభాదితి సిద్ధాంతయతి. న స్తుతీతి. పూర్వ

పూర్వం యథా ఆనుష్ఠేయాశ్రమసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం
ప్రతిష్ఠాపితమ్, తద్వత్ ‘ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః’ ఇత్యాదికర్తాంగస్తుత్యా రసత
మత్వాదివాక్యస్య సామ్యాత్ స్తుతిమాత్రత్వమితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కర్తాంగాశ్రితోపాస్తీనామ్ అనుష్ఠానాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే
తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఉద్గీథాద్యుపాస్తీషు శ్రూయతే—‘స ఏష రసానాం రసతమః
పరమః’ ఇత్యాది. తద్వాక్యం కిం కర్తాంగోద్గీఢస్తుతిమాత్రమ్, ఉతోద్గీఢోపాస్తా గుణ
విధాయకమితి విశయే, రసతమత్వాదివాక్యం సర్వమపి కర్తాంగోద్గీఢస్తుతిమాత్రమ్.
కుతః, కర్తాంగోద్గీథాద్యుపాదానశ్రవణాదితి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న

హ్యపూర్వోఽర్థో విహితో భవతి స్తుత్యర్థతాయాం త్యానర్థక్యమేవ
స్యాత్, విధాయకస్య హి శబ్దస్య వాక్యశేషభావం ప్రతిపద్యమానా
స్తుతిరుపయుజ్యత ఇత్యుక్తం 'విధినాత్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన
విధీనాం స్యు'రిత్యత్ర (మీమాంసాయాం) ప్రదేశాంతరవిహితానాం
తూద్గీధాదీనామియం ప్రదేశాంతరపరితా స్తుతిర్వాక్యశేషభావమప్రతి
పద్యమానానర్థికైవ స్యాత్ 'ఇయమేవ జుహూ'రిత్యాది తు విధి
సన్నిధావేవామ్నా తమితి వైషమ్యమ్. తస్మాద్విధ్యర్థా ఏవైవం జాతీ
యకాః శ్రుతయః.

సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨౨.

'ఉద్గీధముపాసీత సామోపాసీత (ఛాం-ఉ) అహముక్థమస్తీతి
విద్యా'దిత్యాదయశ్చ విస్పష్టావిధిశబ్దాశ్శూన్యం తే తే చ స్తుతిమాత్ర
ప్రయోజనతాయాం వ్యాహస్యేరక తథా చ న్యాయవిదాం స్థరణం
'కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్సాదితి పంచమమ్, ఏతత్సాత్పర్వ
పక్షే అననుష్ఠానం ఫలం సిద్ధాంతేత్వనుష్ఠానం ఫలమితి మంతవ్యం. స్తావకత్వేనార్థ
వత్త్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—విధాయకస్యేతి. యుక్తమియమేవ జుహూరిత్యాది
శ్రుతీనాం ఫలవజ్జుహ్వదివిధిప్రకరణస్థతయాస్తావకత్వేనార్థవత్త్వం రసతమాదిశ్రుతీనాం
తు క్రత్వంగవిధిప్రకరణస్థత్వాభావాత్ ఫలవదపూర్వోపాస్తివిధాయకత్వమేవ యుక్తం
క్రత్వంతరశ్రుతివదితి భావః.

౨౨. కిం చాత్ర విధిః కల్పిత ఇతి కృత్వా చింతయోక్తం వస్తుతస్తు న
కల్పయః క్షప్తత్వాదిత్యాహ—భావేతి. న చైవముపాసనావిధిస్తావకత్వం రసతమాది
శ్రుతీనామితి సాంప్రతం. విధ్యపేక్షితవిషయార్థకత్వసంభవే స్తుతిలక్షణాయోగా
దితి భావః. దేవో మర్షిష్టం కుర్యాదితి ప్రార్థనాదావపి లిజాదిప్రయోగాదుపాసీతే
త్యాది శబ్దానాం కథం విధివరత్వసిద్ధయ ఇత్యత ఆహ—తథా చేతి. ఏతత్ లిజా
దికం వేదేషు ఉత్పన్నతః సర్వతో నియమేనేష్టసాధనత్వాఖ్యవిధేర్లక్షణం జ్ఞాపకం

స్తుతిమాత్రమ్. అపితు గుణవిధాయకం కుతః, ఆపూర్వత్వాత్ కర్తాంగోద్గీధాద్యుపా
స్తినాం రసతమత్వాదిగణానాం చ మానాంతరాప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః. ప్రకృత ఏవ
విధిసంభవేప్రకరణాంతరోద్గీధాదిస్తుతిలక్షణాకల్పనమన్యాయతరమితి భావః.

వేదేషు నియతం విధిలక్షణమితి లిజాద్యర్థో విధిరితి మన్యమానా
 స్తవవం స్మరంతి. ప్రతిప్రకరణం చ ఫలాని శ్రావ్యంతే 'ఆపయితాహ
 వై కామానాం భవతి ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే కల్పంతే హస్తై
 స్యాదుపపదాదిబాధకేత్వన్యార్థపరమిత్యర్థః. తదిదమాహ—లిజాదీని. న చ శ్లోకే
 పంచమమిత్యుక్తేః పంచపదానామేవ విధిలక్షణత్వం నోపాసీతేత్యాదీనామితి భ్రమి
 తవ్యం. క్రియాసామాన్యవాచినాం కృత్వస్తీనాముదాహరణేన సర్వధాతూపర క్తలిజా
 దీనాం విధిలక్షణత్వస్య విపక్షితత్వాత్పంచమపదముక్తాపేక్షయా శ్లోకపూరణార్థం
 'మృత్యుర్థావతి పంచమ' ఇతి వత్. యద్యపి 'డుకృష్కో కరణ' ఇతి ధాతోరేవకరణ
 శబ్దితభావనాఖ్యక్రియాసామాన్యవాచిత్యం నేతరయార్థాత్తోః 'భూ సత్తాయాం
 అసభువీ'శ్యర్థాంతరోక్తేః. తథాపి జన్తాఖ్యభవనస్య తత్ఫలస్యాస్తిత్వస్య చ ప్రయోజ్య
 నిష్ఠస్య ప్రయోజకవ్యాపారాత్త కభావనావ్యాప్తత్వాత్ప్రయోః క్రియాసామాన్య
 వాచిత్యవ్యవహారః. తత్ర కుర్యాదితి ప్రకృత్యర్థభావనా ఆఖ్యాతేనానూద్యతే,
 యథా ద్వాదితి ప్రయోగే ప్రకృత్యర్థో ద్విత్వం ప్రత్యయేనానూద్యతే తద్వత్
 లిజాచ తస్యా ఇష్టసాధనత్వాఖ్యవిధిర్బోధ్యతే కర్తా తు తయా ఆక్షిప్యత ఇతి
 ఆక్షిప్తకర్తృకా భావనోదాహృతా, తథా క్రియేతేత్యత్రాపి ప్రకృతిప్రత్య
 యార్థా వ్యాఖ్యాతో కర్తాత్ర ప్రాధాన్యేనాక్షిప్యత ఇత్యాక్షిప్తకర్తృకా భావనో
 దాహృతా, ఆఖ్యాతానాం కర్తాదికారకేశఙ్గైక్యభావాత్ కర్తృకర్తృణోరాక్షేప ఏవేతి
 మీమాంసకమతం కర్తవ్యమితి తవ్యప్రత్యయేన కర్తృకారకముచ్యతే తస్యోపసర్జన
 త్వేన ప్రకృత్యా భావనోక్తేతి భేదః. తథా దండి భవేత్ భూయేత దండినా భవితవ్య
 మిత్యదాహర్తవ్యం. తథా స్యాత్ భూయేత భవితవ్యమిత్వస్తిధాతోరప్యదాహరణం
 ద్రష్టవ్యం అస్తేర్భూరాదేశాత్, ఏకద్ధాతుత్రయోపర క్తలిజాదిభిః సర్వధాతూపర క్త
 భావనాగతేష్టసాధనత్వరూపో విధిరేక ఏవోచ్యతే. ధాతూనాం ప్రత్యయానాం
 కర్తాదికారకాణాం చ భేదేఽపి విధిభేదో నాస్తితి జ్ఞాపనార్థం ప్రతిధాతూదాహరణ
 త్రయం దర్శితమితి సర్వమవదాతం. ఏవం సూత్రే భావో విధిరితి వ్యాఖ్యానం చ
 శబ్దః ఫలమితి వ్యాచక్షే—ప్రతి ప్రకరణం చేతి. ఏష ఋత్విగుపాసకః—కామా
 గానస్య—గానేన ఫలసంపాదనస్య ఈష్టే సమర్థ ఇత్యర్థః. ఏవమంగాశ్రితవిద్యా అపి

కిం చ—

కిం చ 'ఉద్గీర్ణముపాసీత' 'సామోపాసీత' ఇత్యాదివిధిశబ్దాత్ గుణవిధాయక
 మిదం వాక్యమిత్యర్థః.

లో కా ఉద్ధృతాశ్చవృత్తాశ్చే'త్యేవమాదీని. తస్మాదప్యపాసనవిధానార్థా ఉద్ధృతాదిశ్రుతయః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ.పారిష్లవార్థా ఇతిచేన్న విశేషితత్వాత్. ౨౩.

'అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వేభార్యే బభూవతుః మైత్రేయీ చ కాత్యాయనీ చ ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ. జానశ్రుతిర్హ పాత్రాయణశ్శ్రద్ధాదేయో బహుదా యీబహుపాక్య ఆసే'త్యేవమాదిషు వేదాంతపరితేష్వాఖ్యానేషు సం శయః, కిమిమాని పారిష్లవప్రయోగార్థాని ఆహోస్విత్ సన్నిహితవి ద్యాప్రతిపత్త్యర్థానీతి, పారిష్లవార్థా ఇమా ఆఖ్యానశ్రుతయః, ఆఖ్యా నసామాన్యాదాఖ్యానప్రయోగస్యచ పారిష్లవే చోదితత్వాత్,

స్వతంత్రఫలాః కిము వక్తవ్యమనంగాత్ప్రవిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమిత్యాత్ప్రవిద్యాస్వా తంత్ర్యచింతాయామస్యాః పర్యవసానాత్ పాదసంగతిర్బోధ్యా.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౨౩. 'పారిష్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్' అశ్వమేధే పుత్రాదిపరి వృతాయ రాజ్ఞే పారిష్లవమాచక్షీతేతి నానావిధాఖ్యానకథనాత్తకః పారిష్లవ ప్రయోగో విహితః తథా చ వేదాంతస్థకథానామాఖ్యానత్వసామాన్యాద్విద్యాసన్ని ధానాచ్చ సంశయమాహ—కిమితి. పూర్వం స్తుత్యపేక్షయా విధిర్జ్ఞానాయా ఆనుష్ఠానలాభాదిత్యుక్తం, తథైవ కథానాం ప్రయోగశేషత్వేన న విద్యాస్తావకత్వం పారి

పూర్వం యథా రసతమత్వాదేరుద్దిధాదిస్తుత్యర్థ త్వాపేక్షయోపాస్యవిషయ సమర్పకత్వస్య జ్యాయస్తవ్, తథా ఆఖ్యాయికానామసి విద్యాస్తుత్యర్థ త్వాపేక్షయా పారిష్లవశేషత్వస్య జ్యాయస్తవ్మస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జౌపసిషదాఖ్యాయికానాం పారిష్లవప్రయోగశేషత్వాత్ తదేకవాక్యతోపపన్నశబ్దబోధ్యవిద్యాయాః ప్రాధాన్యాభావేన పురుషార్థహేతుత్వా సిద్ధిః, సిద్ధాంతే తాసాం విద్యాస్తుత్యర్థత్వాత్ విద్యైకవాక్యతయా తస్యాః ప్రాధాన్యేన పురుషార్థహేతుత్వసిద్ధిరితి ఫలభేదః. వేదాంతేషు తత్ర తత్ర 'అథ హ యాజ్ఞ వల్క్యస్య ద్వేభార్యే బభూవతుః' ఇత్యాద్యా ఆఖ్యాయికాః శ్రూయంతే. తాః

తతశ్చ విద్యాప్రధానత్వం వేదాంతానాం న స్యాత్, మంత్రవత్ప్రయోగశేషత్వాదితి చేత్తన్న. కస్తాత్, విశేషితత్వాత్. తథా హి 'పారిష్టవమాచక్షీతే' తి హి ప్రకృత్య 'మనుర్వైవస్వతో రాజే'త్యేవ మాదీని కానిచిదేవాఖ్యానాని తత్ర విశేష్యంతే, ఆఖ్యానసామాన్యాచ్చేత్ సర్వగృహీతస్సాన్వితనర్థకమేవేదం విశేషణం. భవేత్ తస్మాన్న పారిష్టవార్థా ఏతా ఆఖ్యానశ్రుతయః.

సూ. తథా చైకవాక్యతోపబంధాత్. ౨౪.

అసతి చ పారిష్టవార్థత్వే ఆఖ్యానానాం సన్నిహితవిద్యాప్రతిపాదనోపయోగితైవ న్యాయ్యా, ఏకవాక్యతోపబంధాత్, తథా హి ప్లవానుష్ఠానలాభాదితి పూర్వపక్షః తత్ర ఫలమాహ—తతశ్చేతి. యథా 'దేవస్య త్వాసవితు' రిత్యాదిమంత్రే కస్యచిత్పదస్య ప్రయోగసమవేతార్థతయాఽశేషస్య ప్రయోగాంగత్వం తథా వేదాంతస్థకథానాం ప్రయోగశేషత్వే తదేకవాక్యతయా సర్వవేదాంతానాం కర్తృశేషత్వాన్న విద్యాప్రాధాన్య మిత్యర్థః. కథానాం గురుశిష్య సమాచారప్రదర్శనేన బుద్ధిసౌకర్యద్వారా సన్నిహితవిద్యాశేషత్వసామర్థ్యలింగాన్న పారిష్టవార్థత్వమతో విద్యాప్రాధాన్యమితి ఫలం మత్వా సిద్ధాంతయతి—తన్నే త్యాదినా. ఆశ్వమేధే ప్రథమేఽహని మనుర్వైవస్వత ఇతి కథాం బ్రూయాత్ ద్వితీయేఽహని యమో వైవస్వత ఇతి తృతీయేఽహని వరుణ ఆదిత్య ఇతి చ వాక్య శేషే కథానాం విశిష్టోక్తత్వాదుపక్రమస్య సంకోచో యుక్త ఇతి భావః.

౨౪. క్వ తర్హి కథానాం వినియోగ ఇత్యాశంక్య సన్నిధానాద్విద్యాస్విత్యాహ—తథా చేతి. ప్రరోచనం ప్రీతిజననం సప్రజాపతిర్వపాముదక్ష్ణిదత్

కిం పారిష్టవార్థాః, ఉత సన్నిహితవిద్యాస్తుత్యర్థా ఇతి విశయే, పారిష్టవార్థాః; ఆశ్వమేధే పుత్రాదిపరివృతాయ రాజ్ఞే యన్నానావిధకథాకథనం తత్పారిష్టవశద్దేనోచ్యతే, తర్హి ఏవ ఆఖ్యాయికా ఇతి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న పారిష్టవార్థాః. తః, విశేషితత్వాత్ 'పారిష్టవమాచక్షీత' ఇత్యుపక్రమ్య 'మనుర్వైవస్వతో రాజా' ఇత్యాదివాక్యశేషే కాసాంచిదేవాఖ్యాయికానాం పారిష్టవశేషత్వేన విశేషితత్వాదిత్యర్థః.

నను తర్హి కిమర్థా ఇమా ఆఖ్యాయికా ఇత్యాశంక్య సన్నిధిబలాద్విద్యాత్థా ఇత్యాహ—

తత్ర తత్ర సన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యతా దృశ్యతే ప్రరోచనో
పయోగాత్ ప్రతిపత్తిసాకర్యోపయోగాచ్చ, మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే
తావత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాద్యయా విద్యయైకవాక్యతా
తస్య దృశ్యతే, ప్రాతర్దనేఽపి 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాతే' త్యాద్యయా
'జానశ్రుతి' రిత్యత్రాపి 'వాయుర్వావ సంవర్గః' ఇత్యాద్యయా.
యథా చ 'స ఆత్మనో వపాముదక్ష్భిచ' దిత్యేవమాదీనాం కర్తృశ్రుతిగ
తానామాఖ్యానానాం సన్నిహితవిధిస్తుత్యర్థతా తద్వత్, తస్మాన్న పారి
ష్టవార్థత్వమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. అత ఏవ చాగ్నింధనాద్యనపేక్షా. ౨౫.

పురుషార్థో తశ్చబ్ధాత్ (ఆ 3 పా ౪ సూ ౧) ఇత్యేతద్వ్యవహిత
మపి సంభవాదత ఇతి పరామృశ్యతే, అత ఏవ చ విద్యాయాః పురు
హోమాయోద్భృతవానిత్యస్య 'ప్రాజాపత్యమజు తూషరమాలభేతే'తి విధిశేషత్వం. ఏవ
మన్యేషాం తత్తద్విధిశేషత్వం ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౨౫. ఏవచూద్యాధికరణప్రమేయం విద్యాస్వాతంత్ర్యమధికరణశ్రయేణ
దృఢీకృత్యాద్యాధికరణ ఫలమాహ—అత ఏవ చేతి. బ్రహ్మవిద్యా స్వఫలే మోక్షే
జనయితవ్యే సహకారిత్వేన కర్తాణ్యపేక్షతే న చేతి వాచివివాదాత్ సంశయ 'తే
నైతి బ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'త్యాది శ్రుత్యా జ్ఞానకర్తృసముచ్చయేన మోక్ష
ప్రాప్తి కథనా దపేక్షత ఇతి ప్రాప్తే విద్యాయా ముక్తిహేతుత్వాదవిద్యానిపుత్ర్యాఖ్య
ముక్తా న కర్తాపేక్షేతి సిద్ధాంతయతి—పురుషార్థ ఇతి. అగ్నింధనపదేన తత్సాధ్య

తథా చ ఉక్తయంత్యా పారిష్టవార్థాభావే సతి సన్నిధిబలాద్విద్యాస్తుశ్యర్థత్వ
మాఖ్యాయికానాం యుక్తమ్. కుతః, ఏకవాక్యతోపబంధాత్ సన్నిహితతత్తద్విద్యైక
వాక్యత్వదర్శనాదిత్యర్థః.

పూర్వం యద్విద్యాఖ్యాయికానాం విద్యాశేషత్వేనాపేక్షా, తద్విద్యజ్ఞాదికర్తృణా
మపి ఫలే విద్యాశేషత్వేనాపేక్షాస్త్వీతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

పురుషార్థాధికరణఫలమాపత్వాదస్య తత్రోక్తం ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. బ్రహ్మవిద్యా

షార్థ హేతుత్వాదగ్నింధనాదీన్యాశ్రమకర్తాణి విద్యయా స్వార్థసిద్ధా
నాపేక్షితవ్యానీత్యాద్యసైవవాధికరణస్య ఫలముపసంహారత్యధికవివ
క్షయా.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౨౬.

ఇదమిదానీంచింత్యతే, కిం విద్యాయా అత్యంత మేవానపేక్షా ౨౨.
శ్రమకర్తాణాముతాస్తి కాచిదేష్వపేక్షేతి తత్రాత ఏవాగ్నింధనాద్య
నపేక్షే త్యేవమత్యంత మేవానపేక్షాయాం ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే.
సర్వాపేక్షా చేతి. అపేక్షతే చ విద్యా సర్వాణ్యాశ్రమకర్తాణి నాత్యం
తమనపేక్షైవ. నను విరుద్ధమిదం వచనమపేక్షతే చాశ్రమకర్తాణి విద్యా
కర్తాణి లక్ష్యంతే పుణ్యకృతైజసశ్శుద్ధసత్వో బ్రహ్మవిద్యుత్వా-తేన వేదనేన. ఏతి
బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీతి శ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః. ముక్తావేవ కర్తాణామసానుర్థ్యాదన
పేక్షా విద్యాయాం త్వస్తి చిత్తశుద్ధిద్వారా లేషామపేక్షేత్యధికం వస్తుమయముప
సంహార ఇత్యుపసంహారసూత్రస్య ఫలమాహ—అధికేతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౨౬. అధికమాహ—సర్వాపేక్షేతి. యథా ప్రమాఫలత్వాత్ ఆవిద్యా
నివృత్తౌ కర్తానపేక్షా తథా ప్రమాత్వాద్విద్యాయామపి ప్రమాకరణసూత్ర
కిం స్వఫలే మోక్షే జనయితవ్యే సహకారీత్వేన యజ్ఞాదికర్తాణ్యపేక్షతే, న వేతి
సందేహో, అపేక్షత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అత ఏవ ఆద్యాధికరణోక్తాత్
స్వతంత్రపురుషార్థత్వాదేవ బ్రహ్మవిద్యాయాః అగ్నింధనాద్యానపేక్షా. అగ్నింధన
శబ్దేన స్వస్వాశ్రమవిహితాని కర్తాణి లక్ష్యంతే. తథా చ మోక్షే న కర్తాపేక్షా
జతభ్రమనివృత్తౌ శుక్తిజ్ఞానస్యేవేత్యర్థః.

యథా పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రమాత్వాచ్ఛుక్తిజ్ఞానస్యేవ స్వఫలే కర్తా
నపేక్షేత్యభాణి, తథా స్వోత్పత్తావపి కర్తానపేక్షా ప్రమాత్వాదేవేతి దృష్టాంతసంగ
త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం యజ్ఞాద్యనుష్ఠానాభావః, సిద్ధాంతే తదనుష్ఠానా
వశ్యం భావ ఇతి ఫలభేదః. అత్ర కిం విద్యాచూః స్వోత్పత్తౌ కర్తాపేక్షాస్తి న వేతి

నాపేక్షతే చేతి, నేతి బ్రూమః. ఉత్పన్నా హి విద్యా ఫలసిద్ధిం ప్రతి న
కించిదన్యదపేక్షతే ఉత్పత్తిం ప్రతిత్వపేక్షతే, కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః.
తథాహి శ్రుతిః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి
యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే'తి యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావం
దర్శయతి. వివిదిషాసంయోగాచ్చైషాముత్పత్తిసాధనభావోఽవసీయతే
'అథ యద్యజ్ఞఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ త'దిత్యత్ర చ విద్యా
సాధనభూతస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిస్సంస్తవాద్యజ్ఞాదీనామపి
సాధనభావస్సూచ్యతే "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి తపాంసి సర్వా
ణి చ యద్వదంతి. యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదం సం
గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమ్" ఇత్యేనమాద్యాచ శ్రుతిరాశ్రమకర్తృణాం

సాధ్యాయాం నాస్తి కర్తాపేక్షేతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యార్థం కర్తానుష్ఠానాసిద్ధిః
ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. అత్ర వివిదిషాయామివ్యమాణజ్ఞానే వా యజ్ఞాదీనాం
కర్తృణాం హేతుత్వమపూర్వత్వాద్విధీయతే ప్రమాయా అపి ఉత్పత్తిప్రతిబంధక
దురితక్షయాభ్యుశుద్ధిద్వారా కర్తృసాధ్యత్వసంభవాత్. న చ పారంపర్యే తృతీయా
శ్రుతివిరోధః జ్వాలాద్వారా పారంపర్యేఽపి కాష్టైః పచతీతి ప్రయోగాత్ ద్వారస్యా
వ్యవధాయకత్వాత్. న చ శుద్ధేర్ద్వారత్వే మానాభావః 'జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం
క్షయాత్పాపస్య కర్తృణః, కషాయే కర్తృభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత' ఇతి
స్మృతేః 'అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత'ఇతి శ్రుత్యా
కర్తృణా పాపనివృత్తౌ జ్ఞానేన ముక్త్యభిధానాచ్చేతి సిద్ధాంతయతి—ఇదమితి.
నన్వత్ర వివిదిషంతీతి పంచమలకారేణ వివిదిషాం భావయేయిరితి సన్నర్థేచ్ఛేచ వ భావ్య
తయా భాతి తాం విషయసౌందర్యలభ్యశయోల్లంఘ్య వేదనం చేద్భావ్యముచ్యేత
త్త్వా వేదనమభ్యుల్లంఘ్య తత్ఫలం మోక్ష ఏవ కర్తృభిర్భావ్యః కిం న స్యాదిత్యత
ఆహ—వివిదిషాసంయోగాచ్చేతి. ఇష్యమాణతయా విద్యాయాశ్చబ్దతః ఫలత్వభానాత్
అశ్రుతమోక్షో న పలం అన్యథా కాష్టైః పచంతీత్యత్రాపి కాష్టానాం పాకఫలత్వస్తి

సందేహా, నాస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విద్యాయాః సోఽప్యత్తౌ సర్వేః
మాశ్రమకర్తృణామపేక్షాస్తి. కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః 'వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన' ఇత్యా
దిచా యజ్ఞాదికర్తృణాం వివిదిషాద్వారా జ్ఞానసాధనత్వశ్రవణాత్. నను పరంపరయా
జ్ఞానోత్పత్తౌ కర్తాపేక్షావన్తోక్షేఽప్యస్తవపేక్షా. తత్రాహ—అశ్వవత్ యథాశ్వా

విద్యాసాధనభావం సూచయతి, స్మృతిరపి “కమాయపక్తిః కర్తాణి జ్ఞానం
తు పరమా గతిః, కమాయే కర్తృభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే”
ఇత్యేవమాద్యా. అశ్వనదితి యోగ్యతానిదర్శనం, యథాయోగ్యతా
వశేనాశ్వోనలాంగలాకర్షణే యుజ్యతే రథచర్యాయాం తు యుజ్యతే
ఏవమాశ్రమకర్తాణి విద్యయా ఫలసిద్ధౌ నాపేక్ష్యంతే ఉత్పత్తౌ త్వపే
క్ష్యంతఇతి.

సూ. శమదమూద్యుపేతస్సాన్యత్తథాపి తు తద్విధే
స్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్.

యది కశ్చిన్త న్యేత న యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావో న్యాయ్యః
విధ్యభావాత్, ‘యజ్ఞేన వివిదిషంతీ’ త్యేవంజాతీయకాహి శ్రుతిరను
వాదస్వరూపా విద్యాస్తుతిపరా న యజ్ఞాదివిధిపరా, ఇత్థం మహాభాగా
విద్యా యద్యజ్ఞాదిభిరేతామవాప్తుమిచ్ఛంతీతి, తథాపి తు శమదమా
ద్యుపేతస్సాన్యద్విద్యార్థీ ‘తస్మాదేవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఉపరతస్తితి
తుస్సమాహితో భూత్వాత్త న్యేవాత్తానం పశ్యతీ’తి విద్యాసాధన

హేతుత్వప్రసంగాదితి భావః. కర్తృణాం జ్ఞానార్థత్వే లింగవాక్యాన్యాహ—ఆన్య
థేత్యాదినా. కశ్చిద్వేదభాగః సాక్షాద్బ్రహ్మభ్యం పదం బ్రూతే కశ్చిత్తు జ్ఞానార్థకర్త
త్వాదేతి మత్వా సర్వే వేదా ఇత్యుక్తం. స్పష్టమన్యత్.

౨౭. ఏవం విద్యోత్పత్తౌ బహిరంగాణి కర్తాణ్యుక్త్వాన్తరంగాణ్యాహ—
మీతి. విద్యాస్తుత్యర్థత్వేన ఏకవాక్యత్వసంభవే వర్తమానోక్తిభంగేన విధికల్పన
యుక్తం విద్యావాక్యాత్ భేదప్రసంగాత్ ఆతశ్శబ్దమాత్రాల్లభ్యావిద్యేతి పరాభి
ప్రయమనూద్యాంగీకరోతి—తథాపిత్వితి. శమాదేరావశ్యకత్వాన్న శబ్దమాత్రాల్లభ్యా

యోగ్యతాబలాత్ రథచర్యాయాం వినియుజ్యతే న లాంగలకర్షణే, తద్వత్కర్తృణాం
మోక్షే యోగ్యత్వాభావాత్ నాపేక్షేత్యర్థః.

జ్ఞానోత్పత్తౌ బహిరంగసాధనమభిధాయాంతరంగసాధనమభిధాతుమాహ—

యద్యప్యత్ర వివిదిషంతీతి వర్తమానాపదేశాత్ న విధిః, తథాపి శమదమా
ద్యుపేతస్తు బ్రహ్మవిద్యార్థీ స్యాత్. కుతః, తదంగతయా విద్యాంగతయా తద్విధేః

త్వేన శమదమాదీనాం విధానాత్, విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. నన్వత్రాపి శమాద్యుపేతో భూత్వా పశ్యతీతి వర్తమానాపదేశ ఉపలభ్యతే న విధిః. నేతి బ్రూమః, తస్మాదితి ప్రకృతప్రశంసాపరిగ్రహాద్విధిత్వప్రతీతేః, పశ్యేదితి చ మాధ్యందినా విస్పష్టమేవ విధిమధీయతే. తస్మాద్యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని. యజ్ఞాదీన్యపి త్వపేక్షితవ్యాని యజ్ఞాదిశ్రుతేరేవ. ననూక్తం యజ్ఞాదిభిర్వివిదిషంతీత్యత్ర న విధిరుపలభ్యతే. సత్యముక్తం, తథాపి త్వపూర్వత్వాత్ సంయోగస్య విధిః పరికల్ప్యతే, నహ్యాయం యజ్ఞాదీనాం వివిదిషాసంయోగః పూర్వం ప్రాప్తో యేనానూద్యేత. 'తస్మాత్పూషాప్రసిష్టభాగోఽదంతకో హి' త్యేవమాదిషు చాశ్రుతవిధికేష్వపి వాక్యేష్వపూర్వత్వాద్విధిం పరికల్ప్య 'పౌష్ణం వేషణం వికృతౌ ప్రతీయేత'

విద్యేత్యర్థః. యస్మాదేవం విత్ న లిప్యతే కర్తాణా పాపకేన తస్మాదేవం విద్యార్థశమాద్యుపేతో భూత్వా విచారయేదితి విధిర్న్యత. ఇత్యాహ—నేతిబ్రూమ ఇతి. ఆత్మపరతపదేన సన్న్యాస ఉక్తః తస్య శ్రవణాంగత్వం, ఆతశ్శమాదివిశిష్టశ్రవణమత్ర విధీయతే. 'యది తం లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి, జ్ఞానం పురస్కృత్య సన్న్యసే'దిత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు ఫలవత్త్వేనోత్పన్నసన్న్యాసస్యాంగత్వాద్యోగాత్ శ్రోతవ్య ఇతి విహితశ్రవణానువాదేన అనేకశమాదివిధానే వాక్యభేదాపాతాత్ పశ్యేదితి ప్రకృత్యా శ్రవణలక్షణాదోషాచ్చ సన్న్యాసో న శ్రవణాంగం కింతు తతః ప్రాగనుష్ఠేయత్వేఽపి శ్రవణవత్ జ్ఞానార్థ ఇతి మతం తదా శమాదిసముచ్చయేన జ్ఞానం భావయేదితి జ్ఞానార్థం శమాదిసముచ్చయ విధిరిత్యనవద్యం. యః పూర్వం యజ్ఞాదిశ్రుతేస్తుత్యర్థత్వాంగీకారో గుడజిహ్వికాన్యాయేన శమాదిస్వీకారార్థం కృతః తమిదానీం త్యజతి—యజ్ఞాదీన్యపీతి. యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనత్వరూపసంయోగస్యా పూర్వత్వాదవాంతరవాక్యభేదేన విధిస్సీక్రియతే బ్రహ్మవిద్యావాక్యేన మహావాక్యైకవాక్యతా చేత్యర్థః. పరమప్రకరణేఽపి అవాంతరవిధిరిత్యత్ర పూర్వతంత్రసమ్మతిమాహ—తస్మాత్పూషేతి. దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రుతం 'పూషా ప్రసిష్టభాగ ఇతి. తత్ర పూషా దేవతా పిష్టభాగో వా దర్శపూర్ణమాసయోర్నాస్తి అతస్సమాసాత్.

'తస్మాదేవంవిచ్ఛంతో దాంత ఉపరతః' ఇత్యాదినా తేషాం శమదమాదీనాం విధానాత్; తేషాం విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాదిత్యర్థః.

త్యాదివిచారః ప్రథమే తంత్రే ప్రవర్తితః. తథాచోక్తం 'విధిర్వాధా
రణవ'దితి. స్మృతిష్వపి భగవద్గీతాద్యాసు అనభిసంధాయ ఫలమనుష్ఠి
తాని యజ్ఞాదీని ముముక్షో^{జ్ఞా}రానసాధనాని భవంతీతి ప్రపంచితం, తస్మా
ద్యజ్ఞాదీని శమదమాదీని చ యథాశ్రుతం సర్వాణ్యేవాశ్రమకర్తాణి
విద్యోత్పత్తావపేక్షితవ్యాని తత్రాప్యేవంవిదితి విద్యాసంయోగాత్
ప్రత్యాసన్నాని విద్యాసాధనాని శమాదీని వివిదిషాసంయోగాత్తు
బాహ్యతరాణి యజ్ఞాదీనీతి వివేక్తవ్యమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్మయే తద్దర్శనాత్. ౨౮.

ప్రాణసంవాదే శ్రూయతే ఛందోగానాం 'న హ వా ఏవంవిది
కించనానన్నం భవతీ'తే, తథా వాజసనేయినాం 'న హ వా అస్యా
నన్నం జగ్ధం భవతే నానన్నం ప్రతిగృహీత'మితి సర్వమస్యాదనీయ

ప్రతీతస్య కాలత్రయానవమృష్టస్య ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య ఆవినాభావేన యాగ
విధుఃస్థాపకత్వాత్ ప్రయోగజ్ఞానాయ విధివదమధ్యాహృత్య ప్రకరణాదుత్కర్షేణ
పూర్వాదేవేన విష్టభాగః కర్తవ్య ఇతి ఒకృతౌ సంబంధః 'పౌష్ణం పేషణ'మితి సూత్రే
విచారిత ఇత్యర్థః. 'స్వకర్తౌ తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం నిందతి మానవః' ఇత్యాద్యాః స్మృత
యః కర్తౌ జ్ఞానహేతుత్వే శమాదివత్ యావజ్ఞానోదయమనువృత్తిస్సాస్యత్
'తథా చ సన్నాసాభావ ఇత్యత ఆహ—తత్రాపీతి. దృష్టవిక్షేపనివృత్తిద్వారా
'మాదీనాం జ్ఞానార్థత్వాదనువృత్తిః న కర్తౌ వద్భిష్టద్వారా జ్ఞానార్థత్వాదితి భావః.
ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౮. 'సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్మయే తద్దర్శనాత్' ఏవంవిది-ప్రాణస్యాన్నం
సర్వమితి ధ్యానవతీత్యర్థః. జగ్ధం భక్షితం. ఆపూర్వత్వాద్విధ్మశ్రుతేశ్చ సంశయః.

పూర్వం యథా విద్యాసన్నిధానాత్ శమాదికం విద్యాంగం విధీయత ఇత్యభి
హితమ్, తథా సర్వాన్నానుమతిః విద్యాంగమేవ విధీయత ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేద
మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యా^{వి}దో భిక్షాభిక్ష్యవిభాగాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధి

మేవ భవతీత్యర్థః. కిమిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం శమాదివద్విద్యాంగం విధీయతే ఉతస్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సంశయే విధిరితి తావత్ప్రస్తుతం, తథాహి ప్రస్తుతివిశేషకర ఉపదేశో భవతి, అతః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్తదంగత్వేనేయం నియమనివృత్తిరుపదిశ్యతే. నన్వేషం సతి భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రవ్యాఘాతస్యాత్. నైష దోషః, సామాన్య విశేషభావాద్బాధోపపత్తేః. యథా ప్రాణిహింసాప్రతిషేధస్య షశు సంజ్ఞాపనవిధినా బాధః, యథా చ 'న కాంచన పరిహరేత్తద్వృతమి'త్యనేన వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ సర్వస్త్రిపరిహారవచనేన సామాన్య విషయం గమ్యాగమ్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యతే, ఏవమనేనాపి ప్రాణ విద్యావిషయేణ సర్వాన్నభక్షణవచనేన భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యతేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నేదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విధీయత ఇతి, న హ్యత్ర విధాయకశ్శబ్ద ఉపలభ్యతే 'నహ వా ఏవంవిది కించ నానన్నం భవతీ'తి వర్తమానాపదేశాత్, న చాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రస్తుతివిశేషకరత్వలోభేనైవ విధిరభ్యుపగంతుం శక్యతే. అపిచ శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమిత్యుక్తేదముచ్యతే 'నైవంవిది కించి దనన్నం భవతీ'తి, నచ శ్వాదిమర్యాదమన్నం మానుషదేహేనోప

అపూర్వత్వాద్యజ్ఞాదివత్ విధిః కల్పిత ఇతి పూర్వపక్షయతి—విధిరితి. అత్ర భక్ష్యాభక్ష్యనియమత్యాగస్య విద్యాంగత్వసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తు విద్యాస్తుతిరితి వివేకః. 'న కశంజం భక్షయే'దితి శాస్త్రం ప్రాణవిద్యుతిరిక్తవిషయం యథా గ్రామ్యకర్తణి వామదేవ్యసామోపాసకస్యతిరిక్తవిషయం పరస్మిన్విషేధశాస్త్రం తద్వదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతం సూత్రాద్భూతేవ దర్శయతి—నేదమితి. ప్రాణవిద్యావిధిసన్నిధేరశక్యత్వాచ్చస్తుతి రేవ న విధిః కల్ప్యః నిషేధశాస్త్రవిరోధాత్, క్లృప్తాహి విధిః సామాన్యశాస్త్ర

రితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే ప్రాణవిద్యాయాం శ్రూయతే—'న హవా ఆస్యా నన్నం జగ్ధం భవతి' ఇతి. తత్ర ప్రాణోపాసకస్య కిమిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విద్యాంగం విధీయతే, ఉతస్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సంశయే, విద్యాంగం విధీయత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణాత్మయే సర్వమన్నం సురాషర్ణం యత్ తస్య విద్యంగమవిద్యంగం వా ప్రతి ఆదక్షియత్వేన ఆనుమతిః ఆనుజ్ఞానమ్, న స్వస్థం

యోక్తుం శక్యతే, శక్యతే తు ప్రాణస్యాన్నమిదం సర్వమితి చింత
యితుం, తస్మాత్ప్రాణాన్నవిజ్ఞానప్రశంసార్థోఽయమర్థవాదో న సర్వా
స్మానుజ్ఞానవిధిః తద్దర్శయతి 'సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే' ఇతి.
ఏతదుక్తుం భవతి, ప్రాణాత్యయ ఏవ హి పరస్యామాపది సర్వమన్న
మదనీయత్వేనాభ్యనుజ్ఞాయతే, తద్దర్శనాత్, తథాహి శ్రుతిశ్చాక్రాయ
ణస్య ఋషేః కష్టాయామవస్థాయామభక్త్యభక్షణే ప్రవృత్తిం దర్శ
యతి 'మటచీహతేషు కురుష్విత్యస్తి' బ్రాహ్మణే, చాక్రాయణః కిల
ఋషిరాఽద్గత ఇభ్యేన సామిఖాదితాన్ కుల్తాపాంశ్చభాదానుపానం తు
తదీయముచ్ఛిష్టదోషాత్ ప్రత్యాచచక్షే కారణం చాత్రోవాచ 'న
వా అజీవిష్యమిమానఖాద'న్నితి 'కామో మ ఉదపానమి'తి చ పున
శ్చోత్తరేద్యుస్తానేవ స్వపరోచ్ఛిష్టాన్ పర్యుషితాన్ కుల్తాపాన్ భక్ష
యాంబభూవేతి. తదేతదుచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణం దర్శయంత్యా
శ్శ్రుతేరాశయాతిశయో లక్ష్యతే ప్రాణాత్యయప్రసంగే ప్రాణసంధా

బాధకః న తు కల్ప్య ఇతి భావః. స్వస్థస్య ప్రాణవిదో న సర్వాన్నానుమతిరిత్యత్ర
లింగం వదన్ సూత్రం యోజయతి—దర్శయతీతి. మటచ్యుః రక్తాః క్షుద్రపక్షిణః
తైర్హ తేషు కురుదేశస్థసస్యేషు దుర్భిక్షే జాతే బాలయా సహ జాయయా ముని
ర్దేశాంతరం గచ్ఛన్ ఇభ్యగ్రామే స్థితవాన్, ఇభ్యో హస్తిపాలకః తేన సామి
ఖాదితాన్ అర్ధభక్షితాన్ కుత్సితమాషాన్ యాచయిత్వా భక్షితవాన్, ఇభ్యేన
జలం గృహణేత్యుక్తే సతి ఉచ్ఛిష్టం మే వీతం స్యాదితి ప్రతిషిద్ధ్య మాషాః కిం
నోచ్ఛిష్ట ఇతి ఇభ్యేనోక్తే సతి మాషభక్షణే జలత్యాగే చ కారణమువాచ అన్నాంశే
మమాపదస్తి జలపానం తు స్వేచ్ఛాతస్తటాకాదౌ లభ్యత ఇతి మాషాన్ ఖాదిత్వాఽప
శిష్టాన్ జాయయై దత్తవాన్ సా చానాపద్గతా పత్యురాపదం జ్ఞాత్వా మాషాన్
సంరక్ష్య ప్రాతస్తస్మై దదౌ న చ తాన్ ఖాదిత్వా రాజ్ఞో యజ్ఞం గత్వా ప్రస్తోత్రా

ప్రతి. కుతః, తద్దర్శనాత్ చాక్రాయణోపాఖ్యానే ఉపస్తేశ్చాక్రాయణస్య ఆప
త్కాల ఏవ హి తస్య హస్తిపరోచ్ఛిష్టకుల్తాపభక్షణస్య దర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం చ
విధ్యభావాత్ శ్వాదిమర్యాదాన్నస్య ఏకేనాత్మమశక్యత్వాచ్చ న సర్వాన్నాను
జ్ఞానం విద్యాంగం విధీయతే; అపి తు 'ప్రాణమాత్రస్యాన్నమిదం సర్వమ్' ఇతి
యచ్ఛింశనం విహితమ్, తత్ స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి భావః.

రణాయాభక్ష్యమపి భక్షయితవ్యమితి, స్వస్థావస్థాయాం తు తన్న
కర్తవ్యం విద్యావతాపీత్యనుపానప్రత్యాఖ్యానాద్గమ్యతే, తస్మాదర్థ
నాదో 'న హ వా ఏవంవిదీ'త్యేవమాదిః.

సూ. అబాధాచ్ఛ. ౨౬.

ఏవం చ సత్యాహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యేవమాదిభిః క్ష్యాభక్ష్య
విభాగశాస్త్రమబాధితం భవిష్యతి.

సూ. అపి చ స్త్యర్యతే. ౩౦.

అపిచ ఆపది సర్వాన్నభక్షణమపి స్త్యర్యతే విదుషోఽవిదుషశ్చ
విశేషేణ 'జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః, లిప్యతే
న స పాపేన వద్వపత్రమివాంభసే'తి. తథా 'మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణః,
సురాపస్య బ్రాహ్మణస్యోష్ణామాసిం చేయుః, సురాపాః కృమయో భవం
త్యభక్ష్యభక్షిణః' ఇతి చ స్త్యర్యతే వర్జనమనన్వస్య.

దీనాక్షిప్య ప్రాణాదికాః ప్రస్తావాదిదేవతా ఉపదిశ్య ధనం ప్రాప్య స్థిత ఇత్యత్రోచ్ఛిష్ట
భక్షణజలత్యాగాత్కశిష్టాచారలింగాదనావత్తే విదుషోఽప్యభక్ష్యం న భక్షణీయమితి
సూచ్యత ఇతి భావః.

౩౦. సురాపానేనాపి జీవనమాశంక్య కదాపి న తత్కార్యమిత్యాహ. తథా
మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణ ఇతి. వర్జయేదితి శేషః. కుత ఇత్యాశంక్య మరణాంతప్రాయ
శ్చిత్తవిధానాదిత్యాహ—సురాపస్యేతి ఉష్ణమతితప్తాం సురామితి శేషః ఇతశ్చ సా
న పేయత్యాహ—సురాపా ఇతి.

భక్ష్యాభక్ష్యవివేకశాస్త్రస్య అబాధాచ్ఛర్థవాదమాత్రమిత్యర్థః. అన్యథ
సామాన్యశాస్త్రం విశేషపరతయా నీయమానం బాధితం స్యాదితి భావః.

అపి చాపత్కాలే విదుషోఽవిదుషశ్చ సర్వాన్నభక్షణం స్త్యర్యతే—'జీవిత
త్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః, లిప్యతే న స పాపేన వద్వపత్రమివా
భసా' ఇతి, 'మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణో వర్జయేత్' ఇతి చ.

సూ. శబ్దశ్చాత్మోఽకామకారే. 30.

శబ్దశ్చానన్యస్య ప్రతిషేధకః కామకారనిన్యత్తిప్రయోజనః
కథానాం సంహితాయాం శ్రూయతే 'తస్మాద్బ్రహ్మణస్సురాం న పిబే'
దితి, సోఽపి 'న హ వా ఏవంవిదీ' త్యస్యాన్ధవాదత్వాదుపపన్నతరో
భవతి, తస్మాదేవంజాతీయకా అర్థవాదా న విధయ ఇతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్తాపి. 31.

'సర్వాపేక్షాఛ' (అ 3 పా ౪ సూ ౨౬) ఇత్యత్రాశ్రమకర్తృణాం
విద్యాసాధనత్వమవధారితం, ఇదానీం తు కిమముముక్షోరప్యాశ్రమ

30. ఉదాహృతస్త్వత్తీనాం మూలభూతాం శ్రుతిమాహ—శబ్దశ్చేతి. కామ
కారో యథేష్ట ప్రవృత్తిః సోఽపి నిషేధోఽపి ఉపపన్నతరో భవతి 'న హ వా ఏవం
విదీ' త్యస్యాన్ధవాదత్వాత్, యద్యయమపి విధిస్సన్యత్ తర్హి విహితప్రతిషిద్ధత్వాత్
షోడశిగ్రహణాగ్రహణవత్ సురాపానే వికల్పస్సన్యత్ స చ సర్వస్త్వతిభిశ్చిష్టా
చారేణ చ విరుద్ధ ఇతి (తాత్పర్యార్థః) తరబర్థః.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

31. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్తాపి. నిత్యాగ్నిహోత్రాదికర్తృసు విహితత్వాద్విని
యుక్తవినియోగవిరోధాచ్చ సంశయే శాస్త్రాంతరవిరోధాత్ సర్వాన్నతోఽక్షేః

స్త్వతిమూలభూతాం శ్రుతిమప్యాహ—

అస్యాభక్ష్యభక్షణస్య ప్రతిషేధః 'తస్మాద్బ్రహ్మణః సురాం న పిబేత్' ఇత్యే
శం రూపశబ్దశ్చ అకామకారే స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తినిరాసే శ్రూయతే. అతః ప్రాణ
దః సర్వాన్నానుజ్ఞానమర్థవాదమాత్రమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా సర్వాన్నానుమతేః శాస్త్రాంతరవిరోధాత్ స్తుతిత్వముక్తమ్,
తథా 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాత్' ఇత్యాదికర్తృనిత్యత్వశాస్త్రవిరోధా
ద్యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వశ్రుతేః స్తుతిత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వివిదిషావాక్యస్య వివక్షితార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే భాదిరవత్
కర్తృణాముభయార్థత్వసంభవాత్ తత్సిద్ధిః ఫలభేదః. సర్వాపేక్షేత్యత్ర స్వస్వాశ్రమ

మాత్రనిష్ఠస్య విద్యామకామయమానస్య తాన్యనుష్ఠేయాన్యతా
హా నేతి చింత్యతే, తత్ర 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిది
షంతీ'త్యాదినా ఆశ్రమకర్తాణాం విద్యాసాధనత్వేన విహితత్వాద్విద్యా
మనిచ్ఛతః ఫలాంతరం కామయమానస్య నిత్యాన్యననుష్ఠేయాని, అథ
తస్యాస్యనుష్ఠేయాని న తర్హ్యేషాం విద్యాసాధనత్వం నిత్యానిత్యసం
యోగవిరోధాదిత్యస్యాం ప్రాప్తౌ పఠతి—ఆశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యాస్య
ముముక్షోః కర్తవ్యాన్యేవ నిత్యాని కర్తాణి 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం
జుహోతీ'త్యాదినా విహితత్వాత్. న హి వచనస్యాతిభారో నామ
కశ్చిదస్తి. అథ యదుక్తం నైవం సతి విద్యాసాధనత్వమేషాం స్యాది
త్యత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. సహకారీత్వేన చ. ౩౩.

విద్యాసహకారిణి చైతాని స్యుః విహితత్వాదేవ 'తమేతంవే
దానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ'త్యాదినా తదుక్తం 'సర్వాపేక్షా
చ యజ్ఞాశ్రుతేరశ్వవది'తి (అ ౩ పా ౪ సూ ౨౬) నచేదం విద్యా

స్తుతిత్వవత్ నిత్యచినియుక్తత్వశ్రుతివిరోధాత్ వివిదిషాయాం వినియోగశ్రుతేః
స్తుతిత్వమితి పూర్వపక్షమాహ—తత్రేతి. జ్ఞానకామనయాఽనుష్ఠానే కర్తాణామనిత్యత్వ
మనావశ్యకత్వం తస్యాః అనిత్యత్వాత్ యావజ్జీవాదివిధినా తు నిత్యత్వం చేతి విరుద్ధ
ధర్తద్వయాపాతాత్ వివిదిషాశ్రుతేః స్తుతిత్వమితి ఫలం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతే తూభ
యథాఽనుష్ఠానం ఫలమ్.

౩౩. సహ మిలిత్వా శుద్ధిద్వారా విద్యాం కుర్వంతీతి సహకారిణి కర్తాణి
తేషాం భావస్తత్త్వం తేనేత్యర్థః. విద్యయా సహ ఫలకారిత్వం సహకారిపదాత్
ప్రాప్తం నిరస్యతి—న చేదమితి. విద్యాయా అవిహితత్వాన్నాంగాపేక్షాఽస్తి అతో

నిత్యకర్తాణాం తత్త్వజ్ఞానసాధనత్వముక్తమ్. తాని నిత్యకర్తాణ్యముముక్షుణా కర్తవ
న చేతి సంచేహే, న కర్తవ్యానీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అముముక్షుణ
ఆశ్రమకర్తావశ్యం కర్తవ్యమేవ. 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహూయాత్' ఇత్యాదినా
విహితత్వాదిత్యర్థః.

నన్వేపం సతి కర్తాణాం విద్యార్థత్వం న స్యాదిత్యత ఆహ—

సహ మిలిత్వా చిత్తశుద్ధిద్వారా విద్యాం కుర్వంతీతి సహకారిణి కర్తాణి,

సహకారిత్వవచననూ శ్రమకర్తృణాం ప్రయాజాదివత్ విద్యాఫలవిషయం మంతవ్యం అవిధిలక్షణత్వాద్విద్యాయాః, అసాధ్యత్వాచ్చ విద్యాఫలస్య విధిలక్షణం హి సాధనం దర్శపూర్ణమాసాది స్వర్గఫలసిమాధయిషయా సహకారిసాధనాంతరమాకాంక్షతే నైవం విద్యా. తథా చోక్తం 'అత ఏవ చాగ్నింధనాద్యనవేక్షే'తి (అ 3-పా ౪-సూ-౨౫) తస్మాదుత్పత్తిసాధనత్వ ఏవైషాం సహకారిత్వవాచోయుక్తిః. న చాత్ర నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఆశంక్యః, కర్తాభేదేఽపి సంయోగభేదాత్. నిత్యో హ్యేకస్సంయోగో యావజ్జీవాదివాక్యకల్పితో న తస్య విద్యాఫలత్వం, అనిత్య స్త్వపరస్సంయోగః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ' త్యాదివాక్యకల్పితః, తస్య విద్యాఫలత్వం యదైకస్యాపి ఖాదిరస్య నిత్యేన సంయోగేన క్రత్వర్థతా అనిత్యేన సంయోగేన పురుషార్థతా చ తద్వత్.

సూ. సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్. 3౪.

సర్వథాప్యాశ్రమకర్తృత్వపక్షే విద్యాసహకారిత్వపక్షే చ తపవాగ్నిహోత్రాదయో ధర్మా అనుష్ఠేయాః, తపవేత్యవధారయన్నా విహితాని కర్తాణి అపహితాయా విద్యాయా న సహకార్యంగాని మోక్షస్యాసాధ్యత్వాచ్చ న కర్తృణాం సహకారిత్వసంభవ ఇత్యర్థః. తుల్యబలశ్రుతిబలేన వినియోగ పుగ్ధత్వం సంయోగ భేదః తతో న విరోధః కామనాయా అనిత్యత్వేఽపి కర్తృణాం నానిత్యత్వం నిత్యవిధినా ప్రయోగస్య నిత్యత్వాత్. సత్యాం కామనాయాం కామ్య ప్రయోగేణైవ నిత్యత్వసిద్ధేర్న కశ్చిద్విరోధః. ఇదం చ 'ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగ పుగ్ధత్వ'మితి సూత్రే చింతితం. యథా 'ఖాదిరో యూపో భవతీ'తి శ్రుత్యా ఖాదిత్వస్య క్రత్వర్థతా 'ఖాదిరం వీర్యకామస్యే'తి శ్రుత్యా పురుషార్థతా చేతి. ఆతస్మతి కావ్యద్వయే వినియుక్తవినియోగో న విరుద్ధ్యత ఇత్యర్థః.

3౪. నను నిత్యాగ్నిహోత్రాదిభ్యో భిన్నా ఏవ యజ్ఞాదయో వివిదిషానూం వినియుజ్యంతే తత్ర కుతో వినియుక్తవినియోగస్తత్రాహ—సర్వథాపీతి. నిత్యత్వే తేషాం భావః తత్త్వమ్, తేన విద్యార్థత్వేన నిత్యకర్తాణి కర్తవ్యాని. యజ్ఞాదిశ్రుత్యా తదర్థత్వేన తేషాం విహితత్వాదేవేత్యర్థః.

చార్యః కిం నివర్తయతి, కర్తృభేదాశంకామితి బ్రూమః. యథా కుండ పాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యత్ర నిత్యాదగ్ని హోత్రాత్కర్తాంతరముపదిశ్యతే నైవమిహ కర్తృభేదోఽస్తీత్యర్థః. కుశః, ఉభయలింగాత్ - శ్రుతిలింగాత్ స్మృతిలింగాచ్చ శ్రుతిలింగం తావత్ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ' తి సిద్ధవదు త్పన్నయాపాణ్యేవ యజ్ఞాదీని వివిదిషాయాం వినియుజ్జేన జుహ్వా తీత్యాదివదపూర్వమేవైషాం రూపముత్పాదయతీతి. స్మృతిలింగమపి 'అనాశ్రితః కర్తృఫలం కార్యం కర్తృకరోతియః' ఇతి విజ్ఞాతకర్తవ్య తాకమేవ కర్తృవిద్యోత్పత్త్యర్థం దర్శయతి. 'యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశ త్సంస్కారాః' ఇత్యాద్యా చ సంస్కారత్వప్రసిద్ధిర్వైదికేషు కర్తృసు తత్సంస్కృతస్య విద్యోత్పత్తిమభిప్రేత్య స్మృతౌ భవతి, తస్మాత్ సాధ్యదమభేదావధారణమ్.

సూ. అనభిభవం చ దర్శయతి. ౩౫.

సహకారిత్వస్యైవైతదుపోద్బలకం లింగదర్శనం అనభిభవం చ

కామ్యత్వే చేత్యర్థః. కుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాఖ్యా తస్య సాధ్యహోమవాచిత్యాత్తదేకార్థకాగ్నిహోత్రకదస్య వ్యవహితసిద్ధాగ్నిహోత్ర పరామర్శకత్వాయోగాత్ మాసగుణవిశిష్టం కర్తాంతరం విధీయత ఇత్యుక్తం, ఇహ తు యజ్ఞేనేత్యాదిసుబంతానా మాఖ్యాతేనైకార్థత్వాభావాత్ సిద్ధవ్యవహితకర్తాను వాదకత్వాత్తేషామేవ కర్తృణాం జ్ఞానార్థత్వవిధిరితి భావః. సిద్ధకర్తృసు సంస్కారత్వ ప్రసిద్ధిరపి శుద్ధాఖ్యసంస్కారద్వారా జ్ఞానార్థకకర్తృభేదే లింగమిత్యాహ—యస్యైతే ఽష్టేతి.

నను కర్తృకాండస్థనిత్యాగ్నిహోత్రేభ్యో భిన్నా ఏవ యజ్ఞాదయో వివిది వాక్యే విద్యాసంయుక్తతయా విధీయంతే, ప్రకరణభేదస్య భేదకత్వాత్; కథ- ముభయార్థత్వమిత్యత అహ—

సర్వభాషి నిత్యత్వేన విద్యార్థత్వేన చ ఆనుష్ఠేయా యజ్ఞాదయః త ఽ భిన్నాః. కుశః ఉభయలింగాత్ 'యజ్ఞేన వివిదిషంతీ' ఇతి శ్రుతిలింగాత్, 'అనాశ్రి కర్తృఫలం కార్యం కర్తృకరోతియః' ఇతి స్మృతిలింగాచ్చేత్యర్థః.

దర్శయతి శ్రుతిర్బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నస్య రాగాదిభిః క్లేశైః
'ఏష హ్యేతా న నశ్యతి యం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతే' ఇత్యాదినా,
తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్తాణి చ భవంతి విద్యాసహకారీణి చేతి
స్థితమ్.

ఇత్యుప్తమాధికరణమ్.

సూ. అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః. 3౬.

విధురాదీనాం ద్రవ్యాదిసంపద్రహితానాం చాన్యతమాశ్రమ
ప్రతిపత్తిహీనానామంతరాశ్వర్తినాం కిం విద్యాయామధికారోఽస్తి
కిం వా నాస్తితి తావత్ప్రాప్తం, ఆశ్రమకర్తృణాం విద్యాహేతుత్వావ
ధారణాత్ ఆశ్రమకర్తాసంభవాచ్చ తేషామిత్యేవం ప్రాప్తే ఇద

3౫. బ్రహ్మచర్యాదికర్తృణాం ప్రతిబంధధ్వంసద్వారా విద్యార్థత్వే లింగ
మాహ—అనభిభవం చేతి.

ఇతి ఆప్తమాధికరణమ్.

3౬. 'అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః' అనాశ్రమికాం జపాదికర్తృసత్త్వాత్
నిందితత్వాచ్చ సంశయే సతి ఆశ్రమకర్తృణామేవ విద్యాహేతుత్వశ్రుతేరనాశ్రమస్య
నిందితత్వాచ్చ అనధికార ఇతి పూర్వపక్షః. తత్రానాశ్రమకర్తృణాం విద్యాహేతుత్వా
సిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం.

కిం చ—

బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నస్య రాగాదిక్లేశైరనభిభవమ్ 'ఏష హ్యేతా న నశ్యతి
యం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతే' ఇత్యాద్యా శ్రుతిర్దర్శయతి. అనేన సూత్రేణ బ్రహ్మ
చర్యాద్యాశ్రమకర్తృణాం సహకారిత్వమేవ దృఢీకృతమ్.

పూర్వం యథా యజ్ఞాదిశ్రుత్యా ఆశ్రమకర్తృణామేవ జ్ఞానసాధనత్వవిధానా
దాశ్రమికామధికారః, న తథా విధురాణామధికారః. తత్కృతకర్తృణాం జ్ఞానసాధ
నత్వాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అనాశ్రమికర్తృణాం జపాదీనాం విద్యాసాధనత్వాసిద్ధిః
సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర విధురాణాం కిం బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో
ఽస్తి న వేతి సందేహో, నాస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అంతరా ఆశ్రమ

మాహా, అంతరాచాపితు - అనాశ్రమిత్వేనాంతరాశే వర్తమానోఽపి
విద్యాయామధిక్రియతే, కుతస్తద్బ్రష్టేః, రైక్వవాచక్ష్వవీజానశ్రుతి
ప్రభృతీనామేవంభూతానామపి బ్రహ్మవిత్త్వశ్రుత్యుపపత్తేః.

సూ. అపిచ స్మర్యతే. ౩౭.

సంపత్తప్రభృతీనాం చ నగ్నచర్యాదియోగాదనపేక్షితాశ్రమ
కర్తృణామపి మహాయోగిత్వం స్మర్యత ఇతిహాసే. నను లింగమిదం శ్రుతి
స్మృతిదర్శనముపన్యస్తం కా ను ఖలు ప్రాప్తిరితి సాభిధీయతే.

సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. ౩౮.

తేషామపి విధురాదీనామవిరుద్ధైః పురుషమాత్రసంబంధిభిర్జప్తోప
వాసదేవతారాధనాదిభిర్ధర్మవిశేషైరనుగ్రహా విద్యాయాస్సంభవతి.
తథాచ స్మృతేః 'జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేత్ బ్రాహ్మణో నాత్ర
సంశయః, కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్వైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే' ఇత్య
సంభవదాశ్రమకర్తృణోఽపి జపేఽధికారం దర్శయతి, జన్తాంతరానుష్ఠి

౩౭. రైక్వాదీనాం విద్యావత్త్వలింగస్య జన్తాంతరాశ్రమకర్తృణాన్యథా
సిద్ధేః అనాశ్రమకర్తృణో విద్యార్థత్వే ప్రాచకం మానాంతరం వాచ్యమితి శంకతే—
నను లింగమితి.

౩౮. అనాశ్రమిత్వావిరుద్ధానాం వర్ణమాత్రప్రాప్తధర్మాణాం విద్యార్థత్వే
మానమాహ—తథా చేతి. మైత్రో డయావానిత్యర్థః. నన్వనాశ్రమిణాం కర్తృభవతు

మంతరా వినా పర్తమానానామపి అస్మ్యధికారః. కుతః, తద్బ్రష్టే తస్య బ్రహ్మ
విద్యాధికారస్యానాశ్రమిణాం రైక్వాదీనాం శ్రుతో స్మృతో చ దర్శనాదిత్యర్థః.

సంపత్తకప్రభృతీనామనాశ్రమిణామపి యోగిత్వం స్మర్యతే ఇత్యర్థః.

నన్వనాశ్రమిణాం విద్యాహేతుకర్తృభావాన్న తత్రాధికార ఇత్యత ఆహ—

అనాశ్రమిణామపి రైక్వాదీనాం జప్తోపవాసదేవతారాధనాదిభిః కర్తృవిశేషై
ర్జానహేతుభిరస్తి విద్యాయామనుగ్రహ ఇత్యర్థః.

తైరప్యాశ్రమకర్త భిః సంభవత్యేన విద్యాయా ఆనుగ్రహః. తథాచ స్మృతేః—‘అనేకజన్త సంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతి’ మితి జన్తాంతర సంచితానపి సంస్కారవిశేషాననుగ్రహీత్యాన్విద్యాయాం దర్శయతి, దృష్టార్థా చ విద్యాప్రతిషేధాభావమాత్రేణాప్యర్థినమధికరోతి శ్రవణాదిషు, తస్మాద్విధురాదీనామప్యధికారో న విరుద్ధ్యతే.

సూ. అత స్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ. 3౯.

అత స్త్వంతరాశన ర్దిత్వాదితరదాశ్రమవర్తిత్వం జ్యాయో విద్యాసాధనం శ్రుతిస్మృతिसందృబ్ధత్వాత్ శ్రుతిలింగాచ్చ ‘తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చే’ తి. ‘అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత దినమేకమపి ద్విజః, సంవత్సరమనాశ్రమీ స్థిత్వా కృచ్ఛ్రిత్రయం చరేది’ తి చ స్మృతిలింగాత్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

విద్యాహేతుః తథాపి తేషాం న శ్రవణాదావధికారః సన్న్యాసాభావాదిత్యత ఆహ-
దృష్టార్థాచేతి. బంధకాజ్ఞానధ్వస్తిఫలక విద్యాకామస్య శ్రవణేఽధికారః సన్న్యాసో
ఽపి కదాచిత్కృతో జ్ఞానే ఉపకరోతి శ్రవణం ప్రత్యనంగత్వాదితి భావః.

3౯. తర్హ్యాశ్రమిత్వం పృథేత్యత ఆహ—అత స్త్వితి. పుణ్యకృత్తైజసః శుద్ధః
తేన జ్ఞానమార్గేణ ఏతి బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. అత్ర పుణ్యకృత్త్వలింగాదాశ్ర-
మిత్వం జ్యాయః పుణ్యోపచయ శీఘ్రం విద్యాలాభాదనాశ్రమస్య నిందితత్వాచ్చేతి
భావః.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

నన్వనాశ్రమిణామపి జపాదినైవ విద్యాసిద్ధేః తర్హ్యాశ్రమిత్వం వ్యర్థం
స్యాదిత్యత ఆహ—

అతస్తు అనాశ్రమిత్వాత్ ఇతరత్ ఆశ్రమిత్వం జ్యాయః శీఘ్రమేవ విద్యా
సాధనమ్. కుతః, ‘తేనైతి బ్రహ్మైత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చ’ ఇతి శ్రుతో బ్రహ్మవిత్త్వ
విశేషణరూపశ్రుతిలింగాచ్చేత్యర్థః.

నియమః ప్రచ్యుత్యభావం దర్శయతి. యథాచ 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్' యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే' దితి చైవమాదీన్యారోహరూపాణి వచాంస్యపలభ్యంతే నైవం ప్రత్యవరోహరూపాణి, సచైవమాచారా శ్శిష్టా విద్యంతే. యత్తు పూర్వకర్తస్వనుష్ఠానచిక్రీయా ప్రత్యవరోహణ మితి, తదసత్ 'శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితా' దితి స్తరణాత్, న్యాయాచ్చ యో హి యం ప్రతి విధీయతే స తస్య ధర్మో న తు యో యేన స్వనుష్ఠాతుం శక్యతే, చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య. న చ రాగాదివశాత్ ప్రచ్యుతిః, నియమశాస్త్రస్య బలీయస్తాత్. జైమినే రపీత్యపిశబ్దేన జైమినిబాదరాయణయోరత్ర సంప్రతిపత్తిం శాస్త్రి ప్రతిపత్తిదాఢ్యాయ.

ఇతి దశమాధికరణమ్

సూ. న చాధికారికమపి

పతనానుమానాత్తదయోగాత్. ౪౧.

యది నైష్ఠికో బ్రహ్మచారి ప్రమాదాదవకీర్యేత కిం తస్య 'బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైర్ఋతంగర్దభమాలభేతే' త్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తం

ద్రూపం ప్రచ్యుతౌ ప్రమాణాభావం వ్యాచక్షే—యథా చేతి. శిష్టాచారాభావ మాహ—సచైవమితి. 'చండాలోః ప్రత్యవసితాః' ఇతి స్మృతేశ్చ పతితానాం కర్త నిష్ఫలమితి భావః.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౪౧. 'న చాధికారికం' అవకీర్యేత-వ్యభిచరేదిత్యర్థః. అవకీర్ణం యోనా నిషిక్తం శ్చేతో యస్యాస్తీత్యవకీర్ణీ. అత్ర ప్రచ్యుతస్య ప్రాయశ్చిత్తం స్యాన్న వేతి ఉపపాత కత్వాత్పతనస్మృతేశ్చ సంశయః. ప్రచ్యుతస్య యజ్ఞాదికం నిష్ఫలమిత్యుక్తం తద్వత్ నియమా తద్రూపాభావేభ్యః 'ఆరణ్యమియాదితి ఐదం తతో న పునరేయాత్' ఇతి నియమః, ప్రత్యవరోహబోధకశ్రుత్యభావః అతద్రూపమ్, శిష్టాచారాభావాశ్చ తేభ్యః తస్మాత్ప్రచ్యుతేరప్రామాణికత్వాత్ప్రచ్యుతస్య కర్త న విద్యాహేతురితి సిద్ధమ్.

స్వాదుత నేతి. నేత్యుచ్యతే. యదధికారలక్షణే నిర్ణీతం ప్రాయశ్చిత్త
 'మనకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వా' దితి తదపి న నైష్ఠి
 కస్య భవితుమర్హతి కిం కారణం 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు
 ప్రచ్యవతే పునః, ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్ ఆత్మహే'
 త్యప్రతిసమాధేయపతనస్తరణాత్ చిన్నశిరస ఇవ ప్రతిక్రియాను
 పపత్తేః. ఉపకుర్వాణస్య తు తాదృక్పతనస్తరణాభావాదుపపద్యతే
 తత్ప్రాయశ్చిత్తమ్.

ప్రాయశ్చిత్తం నిష్ఫలమితి పూర్వపక్షయతి—నేత్యుచ్యత ఇతి. అత్రకృతప్రాయ
 శ్చిత్తస్య కర్తజ్ఞానహేతుర్నభవతీతి ఫలం. సిద్ధాంతే తు భవతీతి భేదః. యథోప
 నయనకాలే హోమో లాకికాగ్నావేవ కార్యః దారసంబంధోత్తరకాలవిహితా
 ధానస్య సుప్రత్యప్రాప్తకాలత్వేన ఆహవనీయాభావాత్ తద్వదవకీర్ణినో బ్రహ్మ
 చారిణః ప్రాయశ్చిత్తం పశుర్లబ్ధభో లాకికాగ్నా హోతవ్య ఇత్యధికారలక్షణే షష్ఠా
 ధ్యాయే నిర్ణీతం. ప్రాయశ్చిత్తమాధికారికం తదుపకుర్వాణస్యైవ న నైష్ఠికస్యేతి ప్రాప్తే
 సిద్ధాంతయతి—ఉపపూర్వమితి. ఉపపదం పూర్వం యస్య పాతకస్య తదుపపా
 తకమిత్యర్థః. 'ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి'తి దర్శనాభావస్త్పతేః ప్రాయశ్చిత్తా
 భావపరత్వం కల్పయిత్వా తన్మూలశ్రుతికల్పనాత్ ప్రాగేవ క్లృప్తసాధారణశ్రుత్యా
 ప్రాయశ్చిత్తసద్భావసిద్ధేః కల్పనం నోదేతి-క్లృప్త శ్రుతివిరోధాదితి భావః.

యథా పూర్వం ప్రచ్యుతస్య కర్త న విద్యాహేతురిత్యుక్తమ్, తథా ప్రచ్యు
 తస్యాపి కృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్త న విద్యాహేతురితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్త న విద్యాహేతుః, సిద్ధాంతే
 తద్దేతురితి ఫలభేదః. ప్రమాదాత్ప్రచ్యుతస్య కిం ప్రాయశ్చిత్తమస్తి న వేతి సందేహే,
 ఆధికారికమపి ఆధికారలక్షణసిద్ధం గర్దభాలంభనరూపప్రాయశ్చిత్తమాధికారికమ్, తదపి
 నైష్ఠికస్యావకీర్ణినో నైవాస్తి. కుతః, పతనానుమానాత్ 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మ
 యస్తు ప్రచ్యవతే పునః. ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్ ఆత్మహే' ఇత్య
 నివర్త్య పాతకశ్రుత్యనుమాపకస్త్పత్యతస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాయోగాదితి పూర్వః పక్షః.

సూ. ఉపపూర్వమపి

త్వేకే భావమశనవ త్తదుక్తమ్. ౪౨.

అపి త్వేకే ఆచార్యా ఉపపాతకమేవై తదితి మన్యంతే. యన్వై ష్టి కస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర బ్రహ్మచర్యం వికీర్యతే న తన్తహాపాత కం భవతి గురుతల్పాదిషు మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్. తస్మాదుప కుర్వాణవన్వై ష్టికస్యాఽపి ప్రాయశ్చిత్తభావమిచ్ఛంతి బ్రహ్మచారిత్వా విశేషాదవకీర్ణి త్వావిశేషాచ్చ. అశనవత్, యథా బ్రహ్మచారిణో మధు మాంసాశనే వ్రతలోపః పునస్సంస్కారశ్చైవమితి. యే హి ప్రాయ శ్చిత్తస్యాభావమిచ్ఛంతి న తేషాం మూలముపలభ్యతే, యే తు భావ మిచ్ఛంతి తేషాం బ్రహ్మచార్యవకీర్ణి త్వేతదవిశేషశ్రవణం మూలమ్. తస్మాద్భావో యుక్తతరః. తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'సమా విప్రతి పత్తిసాస్యచాస్త్రస్థా వా తన్ని మి త్తత్వా' దితి. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్త

౪౨. ప్రాయశ్చిత్తస్య భావాభావప్రసిద్ధోఽస్యమత్వేఽపి భావప్రసిద్ధిః శ్రుతి మూలత్వాదాదర్శవ్యేత్యత్ర సమ్మతిమాహ—త్తదుక్తమితి. 'యవమయశ్చరు'రిత్యత్ర యవశబ్దం కేచిద్దీర్ఘశూకే ప్రయుంజతే కేచిద్దేశవిశేషే ప్రియంగుషు. అతః కస్య చరుః కార్య ఇతి సందేహో వృద్ధప్రయోగసామ్యాత్ సమా తుల్యా వికల్పేన ప్రతి పత్తిసాస్యనితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః—శాస్త్రమూలా ప్రతిపత్తిర్గ్రాహ్య శాస్త్రనిమిత్తత్వా ద్ధర్మాదిజ్ఞానస్య. తథా చ 'యత్రాన్యా వా ఓషధయో మ్హాయంత్యథైతే యవా మోద మానాస్తిష్ఠంతీ'తి శాస్త్రమూలత్వాద్దీర్ఘశూకప్రయోగవైవాదర ఇత్యర్థః. స్మృతే తిమాహ—ప్రాయశ్చిత్తేతి. బ్రహ్మచర్యరక్షార్థం యత్నాధిక్యం కార్యమితి జ్ఞాపనార్థం

సిద్ధాంతస్తు—

నేదం మహాపాతకమ్, యేన ప్రాయశ్చిత్తం న స్యాత్. అపి త్వేకే ఆచార్యా ఉపపదపూర్వమేవేదం పాతకం మన్యంతే. అత ఉపకుర్వాణస్యేవ నైష్టికస్యాపి ఉక్త ప్రాయశ్చిత్తసద్భావమిచ్ఛంతి, ఉభయోః బ్రహ్మచారిత్వే సతి అవకీర్ణి త్వావిశేషాత్; అశనవత్ యథా బ్రహ్మచారిణః మధుమాంసాశినః వ్రతలోపః పునః సంస్కారశ్చ, తద్వత్; తస్మాత్ ప్రాయశ్చిత్తసద్భావో యుక్తతరః. తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే—

రణం త్వేవం సతి యత్నగౌరవోత్పాదనార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్. ఏవం భిక్షువైఖానసయోరపి 'వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్చిం ద్వాదశ రాత్రం చరిత్వా మహాకక్షం వర్ధయేత్ భిక్షుర్వానప్రస్థవత్ సోమ వృద్ధివర్జం స్వశాస్త్రసంస్కార' శ్చేత్యేవమాది ప్రాయశ్చిత్తస్తరణమను సర్తవ్యమ్.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

సూ. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ.

యద్యార్థ్వరేతసాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యవనం మహాపాతకం యది వోపపాతకముభయథాపి శిష్టైస్తే బహిష్కర్తవ్యాః 'ఆరూఢో

ప్రాయశ్చిత్తం సుష్టమపి న పశ్యామిత్యుక్తం భగవదత్రిణేత్యర్థః. వైష్టికవద్యతివన స్థయోరపి ప్రమాదాత్ బ్రహ్మచర్యభంగే ప్రాయశ్చిత్తమస్తీత్యాహ—ఏవమితి. కృచ్ఛ్చిం ప్రాజాపత్యం మహాకక్షం బహుశృణకావ్యం దేశం జలదానాచినా వర్ధయేత్. యతిస్తు సోమలతావర్జం వర్ధయేత్. 'సర్వపాపప్రసక్తోఽపి ధ్యాయన్నిమిషమచ్యుతమ్, భూయస్తపస్వీ భవతి పక్తిపావన ఏవ చ' ఇతి చ 'ఉపపాతకసంఘేషు పాతకేషు మహత్సు చ, ప్రవిశ్య రజసీపాదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరే'దిత్యాది స్వశాస్త్రవిహిత ధ్యాన ప్రాణాయామాది సంస్కారోఽపి భిక్షుణా కార్య ఇత్యర్థః. ఆదిపదాత్ 'మనో వాక్కాయజాన్ దోషానజ్ఞానోత్థాన్ ప్రమాదజాన్, సర్వాన్ దహతి యోగాగ్ని స్తూలరాశిమివానలః, 'నిత్యమేవ తు కుర్వీత ప్రాణాయామాంస్తు పోడశ. ఆపి భ్రూణ హనం మాసాత్పునంత్యహరహః కృతాః' ఇత్యాద్యాని వాక్యాని గృహ్యంతే.

ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

౪౩. 'బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ' కృతప్రాయశ్చిత్తేనైస్సహ

'సమా విప్రతిపత్తిః స్యాత్' 'శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్' ఇతి. ప్రాయశ్చిత్తా భావస్తరణం తు యత్నగౌరవార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్. ఇత్థం వానప్రస్థస్య మహా కక్షాభివర్ధనం ప్రాయశ్చిత్తమ్, యతేస్తు స్వశాస్త్రసంస్కార ఇతి ధ్యేయమ్.

పూర్వం యథా ప్రచ్యుతస్య ప్రాయశ్చిత్తేనైవ శుద్ధత్వాత్ తత్కృతం కర్తృ విద్యాసాధనమిత్యవాది, తథా కృతప్రాయశ్చిత్తేన సహ శిష్టాచారయాపం కర్తృ విద్యా సాధనం భవత్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః, ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి
యేన శుద్ధ్యేత్ ఆత్మహే'తి. 'ఆరూఢపతితం విప్రం మండలాచ్చ విని
స్సృతమ్, ఉద్బద్ధం కృమిదష్టం చ స్పృష్ట్యా చాంద్రాయణం చరే' దితి
చైవమాదినందాతిశయస్త్వతీభ్యః. శిష్టాచారాచ్చ.న హి యజ్ఞాధ్య
యనవివాహాదీని తైస్సహచరంతి శిష్టాః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాశ్రేయః ౪౪.

అం గేషూపాసనేషు సంశయః, కిం తాని యజమానకర్తాణి

కృతశ్రవణాదికం జ్ఞానసాధనం న వేతి సందేహే తేషాం శుద్ధత్వాత్సాధనమితి
ప్రాప్తే ప్రాయశ్చిత్తాత్ పరలోకే తేషాం శుద్ధత్వేఽప్యత్ర శుద్ధ్యభావాన్న సాధనమితి
సిద్ధాంతయతి—యద్యుద్ధేతి. సుగమం భాష్యమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౪౪. 'స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాశ్రేయః' అంగాశ్రితోపాస్తిమాభయకర్తృ
కత్వసంభవాత్ సంశయః 'యః కృతప్రాయశ్చిత్తస్స సంవ్యవహార్య' ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాతి
శయస్త్వత్యా నైష్ఠికాదిషు బాధవత్ యో యదంగకర్తా స తదాశ్రితస్య కర్తేత్యు

అత్ర పూర్వపక్షే ఆరూఢపతితమిత్యాదిశాస్త్రవిరోధః, సిద్ధాంతే తదానుగుణ్య
మితి ఫలభేదః. కృతప్రాయశ్చిత్తేన సహ కృతం శ్రవణాదికం కిం విద్యాసాధనం న
వేతి సందేహే, విద్యాసాధనమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఉద్ధర్షరేతసామా
శ్రమాత్ ప్రచ్యుతిరుపపాతకం మహాపాతకం వా ఆస్తు; ఉభయధాపి తే కృతప్రాయ
శ్చిత్తా ఆపి శిష్టైర్బహిష్కర్యాః. 'ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి' 'ఆరూఢపతితం
విప్రం...స్పృష్ట్యా చాంద్రాయణం చరేత్' ఇత్యాదినందాస్త్వతేః శిష్టాచారాచ్చ.
అతః ప్రాయశ్చిత్తేన పరలోకశుద్ధేనాపి తేన సహ కృతం శ్రవణాదికం న విద్యా
సాధనమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా యః కృతప్రాయశ్చిత్తః స సంవ్యవహార్య ఇత్యుత్సర్గస్య
నిందాతిశయస్త్వత్యా నైష్ఠికాదిషు బాధ ఇత్యభాణి, తథా యో యదంగకర్తా స
తదాశ్రితస్య కర్తేతి ఉత్సర్గస్య కర్తృః ఫలశ్రుత్యా బాధో భవత్వీతి దృష్టాంతసంగత్యేద
మాహ—

ఆహోస్విదృత్విక్కర్తాణీతి. కిం తావత్ప్రాప్తం యజమానకర్తాణీతి, కుతః ఫలశ్రుతేః. ఫలం హి శ్రూయతే 'వర్షతి హస్తే వర్షయతి హయ ఏతదేవం విద్వాన్ వృష్టౌ పంచవిధం సామోపాస్తే' ఇత్యాది(ఛాం-ఉ) తచ్చ స్వామిగామిన్యాయ్యం. తస్య సాంగే ప్రయోగే అధికృతత్వాదధికృతాధికారత్వాచైవ సంజాతీయకస్య. ఫలం చ కర్తృవ్యపాసనానాం శ్రూయతే 'వర్షత్యస్తే య ఉపాస్తే' ఇత్యాది, నను ఋత్విజోఽపి ఫలం దృష్టం అత్త నే వా యజమానాయ వాయం కామం కామయతే తమా గాయతీ'తి. న, తస్య వాచనికత్వాత్. తస్మాత్ స్వామినపవాంగేషు ఫలనత్సూపాసనేషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే

త్సర్గస్య కర్తుః ఫలశ్రుత్యా బాధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—కిమితి. అత్ర కర్తృత్వ భోక్తృత్వయోరైకాధికరణ్యం ఫలం, సిద్ధాంతే తు అంగాశ్రితా ఋత్విక్కర్తృకా అప్యపాస్తయో యజమానగామిన్వతంత్రఫలాః కిము నాచ్యం స్వనిష్ఠబ్రహ్మద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమితి ఫలం వివేక్తవ్యం, అతః పాదసంగతిః. హింకారప్రస్తావోద్దిగ్ధప్రతి హారనిధనాఖ్య పంచప్రకారే సాన్ని వృష్టిధ్యాతుర్వర్షసమృద్ధిః ఫలమితి శ్రుత్యర్థః. శ్రుతం ఫలం ఋత్విగ్ధతం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—తచ్ఛేతి. యథా సాంగకర్తృత్వధికృతాధికారత్వాత్ గోదోహనస్య ఫలం కర్తృత్వధికారిగతం తద్వదంగోపాసనస్యాపి ఫలం తద్గతమేవేత్యర్థః. అస్తు తస్య ఫలం తద్గతం కర్తృత్వస్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ఫలం చేతి. యదుక్తం యజమానగామి ఫలమితి తస్యాపవాదం శంకతే—నన్వితి. ఉద్గానేన సాధయతీత్యర్థః. యాజమానం ఫలమిత్యత్సర్గస్యాసతి బాధకవచనే సిద్ధిరితి సమాధ్యర్థః. తస్మాత్ ఫలభోక్తృత్వాదిత్యర్థః.

అత్ర పూర్వపక్షే కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరైకాధికరణ్యమ్, సిద్ధాంతే ఋత్విజః కర్తృత్వం స్వామ్యధీనమితి పరంపరయైకాధికరణ్యమితి ఫలభేదః. తత్ర కిమంగాశ్రితోపాసనాని యజమానకర్తృకాణి, ఆహోస్విత్ ఋత్విక్కర్తృకాణీతి సంశయే స్వామినో యజమానస్యైవాంగాశ్రితోపాస్తేషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః, ఫలశ్రుతేః కర్తాంగపంచవిధసాన్ని వృష్ట్యపాసకస్య 'వర్షతి హస్తే ఇత్యాదిఫలశ్రవణాత్. అతః యజమానకర్తృకాణ్యేవేతి పూర్వః పక్షః.

సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యోడులోమి స్తస్మై హి
పరిక్రియతే. ౪౫.

నై తదస్తి స్వామికర్తాణ్యుపాసనానీతి, ఋత్విక్కర్తాణ్యేతాని
స్మృతిత్యోడులోమిరాచార్యో మన్యతే, కిం కారణం, తస్మై హి సాం
గాయ యజమానేన కర్తృణే ఋత్విక్పరిక్రియతే, తత్ప్రయోగాంతః
పాతీని చోద్ధీధాద్యుపాసనాని ఆధిక్యతాధికారత్వాత్. తస్మాద్గోహనాది
కర్తృనియమనదేన ఋత్విగ్భిర్నిర్వర్త్యేరన్. తథాచ 'తగ్హ బకో
దాలోభ్య విదాంచకార సహనై మిశీయానాముద్గాతా బభూవే' త్యు
ద్గాతృకర్తృకతాం విజ్ఞానస్య దర్శయతి. యత్తాక్తం కర్తృశ్రయం ఫలం
శ్రూయత ఇతి, నైష దోషః, పరార్థత్వాదృత్విజః ఆన్యత్ర వచనాత్
ఫలసంబంధానుపపత్తేః.

సూ. శ్రుతేశ్చ. ౪౬.

'యాం వై కాంచనయజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాసతఇతి యజ
మానాయైవ తామాశాసతఇతి హోవా చేతి తస్మాదుపైవం విదుద్గాతా

౪౫. ఉపాసనమర్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమిత్యత్ర శ్రౌతం లింగమాహ—
తథా చేతి. తముద్ధీధాఖ్యం ప్రణవం ప్రాణదృష్ట్యా ధ్యాతవాన్ ధ్యాత్వా చ నైమి
శీయానాం సత్రిణాముద్గాతాసీదిత్యర్థః, యజమానేన స్వగామిఫలకసాంగప్రయోగ
కరణాయ ఋత్విజాం క్రితత్వాత్ కర్తృత్వేఽపి న ఫలభాక్త్వం ఉత్సర్గస్య బాధకా
భావాదిత్యుక్తత్వాత్ తత్క్రియణద్వారా కర్తృత్వభోక్తృత్వసామానాధికరణ్యం

సిద్ధాంతస్తు—

అంగోపాసనమర్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమేవేత్యోడులోమిరాచార్యో మన్య
తే. తస్మై హి సాంగాయ కర్తృణే ఋత్విక్ పరిక్రియతే యజమానేన; తథా చ యజ
మానగామిఫలకమప్యంగోపాసనం యజమానేన స్వర్గగామిఫలకకర్తార్థం పరిక్రిత
ఋత్విక్కర్తృకమేవ కర్తాంగప్రణయనాశ్రితగోదోహనాదివదితి న ఫలశ్రుతివిరోధః.

కిం చ—

'యాం వై కాంచనయజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాసత ఇతి యజమానాయైవ

బ్రూయాత్ కం తే కామమాగాయానీ'తి (ఛాందోగ్యే) చర్వికర్తృ
కస్య విజ్ఞానస్య యజమానగామి ఫలం దర్శయతి, తస్మాదంగోపాసనానా
మృత్వికర్తృత్వసిద్ధిః.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

సూ. సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం
తద్వతో విధ్యాదివత్. ౪౭.

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠానేత్
బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరమానం చ మానం చ
చోపపద్యతే భృత్యకర్తృకే యుద్ధే రాజా యుద్ధ్యతే జయతి చేతి వదితి భావః. ౪౭
ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౪౭. 'సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్' యస్మా
శ్చుర్యే బ్రాహ్మణా ఆత్మానం విదిత్వా సన్న్యస్య భిక్షాచర్యం చరంతి తస్మాదధునాత
నోఽపి బ్రాహ్మణ ఆపాతజ్ఞానరూపపండావాన్ పండితః తస్య కృత్యం పాండిత్యం
శ్రవణం తం నిర్విద్య నిశ్చయేన లబ్ధ్వా బాల్యేన శ్రవణజ్ఞానస్య బాలభావేన మనసేనా
సంభావనానిరాసేన బాలస్య భావేన వా శుద్ధచిత్తత్వేన స్థాతుమిచ్ఛేత్, ఏవం
మననశ్రవణే కృత్వా అథానంతరం మునిర్నివిధ్యాసనకృత్సృగ్ తే ఏవం ఆమానం
మానాదన్యత్ బాల్యపాండిత్యద్వయం మానం చ నివిధ్యాసనం లబ్ధ్వా అథ జ్ఞాన
సామగ్రీ పౌష్కల్యానంతరం బ్రహ్మహమితి సాక్షాత్కారవాన్ బ్రాహ్మణో భవతీత్యర్థః.
మానశబ్దస్య సిద్ధిరూపే పారివ్రాజ్యే అనుష్ఠేయే చ ధ్యానే ప్రయోగాత్సంశయః.

తామాశిషమాశాసత ఇతి హోవాచ' ఇతి శ్రుతేః ఋత్వికర్తృకస్యోపాసనస్య
యజమానగామిఫలత్వమవగమ్యత ఇత్యుపాసనాని ఋత్వికర్తృకాణీతి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా 'యాం కాంచన యజ్ఞే...' ఇత్యాదివాక్యశేషాదుద్గీధాద్యుపా
సనాస్వార్త్విజ్యనిర్ణయః' తద్వత్ 'అథ మునిః' అథ బ్రాహ్మణః' ఇతి విధివిధురవాక్య
శేషాన్తానస్యావిధేయత్వనిశ్చయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మానస్యానుష్ఠేయత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే జ్ఞానం ప్రత్యంత
రంగస్య తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'బాల్యం చ పాండిత్యం
చ నిర్విద్యాథ మునిః' ఇతి. తత్ర కిం మానం విధీయతే న వేతి సందేహో, నేతి

నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః' ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రూయతే, తత్ర సంశయః, మానం విధీయతే న వేతి. న విధీయత ఇతి తావత్ప్రాప్తం, బాల్యేన తిష్ఠానేదిత్యత్రైవ విధేరవసితత్వాత్. నహ్యాథ మునిరిత్యత్ర విధాయికా విభక్తిరుపలభ్యతే, తస్మాదయమనువాదో యుక్తః. కుతః ప్రాప్తిరితి చేత్ మునిపండితశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్, పండిత్యం నిర్విద్యేత్యేన ప్రాప్తం మానం, అపిచ 'అమానం చ మానం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ' ఇత్యత్ర తావన్న బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే, ప్రాగేవ ప్రాప్తత్వాత్, తస్మాదథ బ్రాహ్మణ ఇతి యథా ప్రశంసావాదః, తథైవాథ మునిరిత్యపి భవితుమర్హతి, సమాననిర్దేశత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః-సహకార్యంతరవిధిరితి. విద్యాసహకారిణో మానస్య బాల్యపండిత్యనద్విధి రేవాశ్రయితవ్యః అపూర్వత్వాత్. నను పండిత్యశబ్దే నైవ మానస్యాచగతత్వముక్తం, నైష దోషః, మునిశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయాన్ధత్వాత్ మననాన్తునిరితి చ వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ 'మునీనామ ప్యహం వ్యాసః' ఇతి చ ప్రయోగదర్శనాత్. నను మునిశబ్ద ఉత్తమాశ్రమసచనోఽపి దృశ్యతే 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మానం వానప్రస్థమి'త్యత్ర. న, 'వాల్మీకిర్మునిపుంగవః' ఇత్యాదిషు వ్యభిచారదర్శ

యథా 'తగ్ హ బక' ఇత్యాదివాక్యశేషాత్ ఉద్దిధాద్యుపాసనస్యార్తివ్యజ్యత్వనిర్ణయస్తద్వదథ బ్రాహ్మణ ఇతి విధిహీనవాక్యశేషాత్ మానస్యవిధేయత్వనిశ్చయ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—న విధీయత ఇతి. అత్ర ధ్యానస్యాననుష్ఠానం సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానమితి ఫలం. యది మానం పారివ్రాజ్యం తదా వాక్యాంతరప్రాప్తమనూద్యతే బాల్యవిధి ప్రశంసార్థం. యది జ్ఞానం తదా పండిత్యశబ్దాత్ ప్రాప్తమితి పూర్వపక్షగ్రంథార్థః. మునిశబ్దాద్విజ్ఞానాతిశయః ప్రతీయతే తస్య జ్ఞానమాత్రవాచిపండిత్యశబ్దాన్న ప్రాప్తిః నాపి మునిశబ్దః పరివ్రాడ్వాచకః వాల్మీక్యాదిషు ప్రయుజ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్రాప్తం మానమపూర్వత్వాద్విధిం కల్పయతీతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. ఆపస్తంబ

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఫలభూతసాక్షాత్కారే శ్రవణాద్యపేక్షయా సహకార్యంతరస్య మానస్య నిదిధ్యాసనాభ్యస్య విధిరాశ్రయితవ్యః, అపూర్వత్వాత్. నను 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మానం వానప్రస్థమ్' ఇత్యత్ర మానశబ్దస్య పారివ్రాజ్యే

నాత్, ఇతరాశ్రమసన్నిధానాచ్చ. పారిశేష్యాత్తత్రోత్తమాశ్రమో
పాదానం, జ్ఞానప్రధానత్వాదుత్తమాశ్రమస్య తస్మాద్బాల్యపాండి
త్యాపేక్షయా తృతీయమిదం మానం జ్ఞానాతిశయరూపం విధీయతే.
యత్తు బాల్యవస విధేః పర్యవసానమితి, తథాప్యపూర్వత్వాన్తునిత్వస్య
విధేయత్వమాశ్రీయతే, మునిస్సాన్యదితి నిర్వేదనీయత్వనిర్వేదాదపి
మానస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధేయత్వాశ్రయణం, తద్వతో విద్యా
వతః సన్న్యాసినః కథం విద్యావతః సన్న్యాసిన ఇత్యవగమ్యతే. తదధి
కారాత్ 'ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రాధ్యేషణాభ్యో వ్యుత్థాయాథ భిక్షా
చర్యం చరంతీ'తి. నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యేవ తత్ర విద్యా
తిశయః కిం మానవిధినేత్యత ఆహ—పక్షేణేతి. ఏతదుక్తం భవతి
యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాన్న ప్రాప్నోతి తస్మిన్నేష విధిరితి
విధ్యాదివత్, యథా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'

ప్రయోగస్య గతిమాహ—ఇతరాశ్రమేతి. కించ 'అమానం చ మానం చ నిర్విద్యే'తి
శ్రవణమననవదనుష్ఠేయత్వోక్తేర్తానస్య విధేయతేత్యాహ—నిర్వేదనీయత్వేతి. న చ
త్రయాణాం విధానే వాక్యభేదో దోషః ఉపరి ధారణవదిష్టత్వాద్వాక్యభేదస్యేతి
భావః. కస్యేదం ధ్యానం విధీయత ఇత్యత్రాహ—తద్వత ఇతి ఆత్మానం విదిత్వేతి
పరోక్షజ్ఞానవతః సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. సూక్ష్మార్థసాక్షాత్కారసాధనత్వేన
ధ్యానాదేష్వజ్ఞాదౌ లోకతః ప్రాప్తిం శంకిత్వా నియమవిధిమాహ—నన్విత్యాదినా.
నను బ్రహ్మవిద్యాపరే వాక్యే కథం జ్ఞానాంగవిధిరితి చేత్ సఫలక్రతుపరే వాక్యేఽజ్ఞ
విధివదిత్యాహ—విధ్యాదివదితి. ప్రధానమారభ్యాంగపర్యంతో విధిః తత్ర ప్రధానః

ప్రయోగదర్శనాత్ కథమత్ర మానం నివిధ్యాసనం స్యాదత ఆహ—తృతీయమ్.
శ్రవణాద్యపేక్షయా నివిధ్యాసనమేవాత్ర మానం విధేయమ్; స్మృతావితరాశ్రమ
సమభివ్యాహారాత్ నివిధ్యాసనప్రధానం పారివ్రాజ్యం మానశబ్దేన లక్ష్యత ఇత్య
విరోధః. నను కస్య మానవిధిరిత్యత ఆహ—తద్వతః, 'విదిత్వా' ఇతి పరోక్షజ్ఞానవతః
సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాత్. నను సూక్ష్మవస్తుసాక్షాత్కారే నివిధ్యాసనస్య స్వతః
ప్రాప్తత్వాత్ విధిర్నిరర్థక ఇత్యత ఆహ—పక్షేణ. యస్మిన్ పక్షే భేదదర్శనప్రాప్తిః
తేన పక్షేణ ప్రాప్త్యభావాత్ విధిరర్థవానేవ. నను బ్రహ్మపరవాక్యే కథం విధిరిత్యా
శంక్య దృష్టాంతమాహ—విధ్యాదివత్. విధేః అదిః విధ్యాదిః ప్రధానవిధిః, తద్వత్,

త్యేవంజాతీయకే విధ్యాదౌ సమాకారిత్యేనాగ్న్యధానాచికమంగ
జాతం విధీయతే ఏనమవిధిప్రధానేఽప్యస్తీన్యిద్యావాక్యే మానవిధిరి
త్యర్థః. ఏవం బాల్యాదివిశిష్టే కైవల్యాశ్రమే శ్రుతిసిద్ధే విద్యమానే
కస్తాచ్ఛాందోగ్యే గృహిణోపసంహారః 'అభిసమాప్తత్య కుటుంబే'
ఇత్యత్ర తేన హ్యుపసంహారః తద్విషయమాదరం దర్శయతీత్యత
ఉత్తరం వతతే.—

సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః. ౪౮.

తుశబ్దో విశేషణార్థః, కృత్స్నభావోఽస్య విశేష్యతే, బహుభా
యాసాని హి బహూన్యాశ్రమకర్తాణి యజ్ఞాదీని తం ప్రతి కర్తవ్యత
యోపదిష్టాని ఆశ్రమాంతరకర్తాణి చ యథాసంభవమహింసేంద్రియ
సంయమాదీని తస్యాఽపి విద్యంతే, తస్మాద్గృహమేధి నోపసంహారో న
విరుధ్యతే.

క్రతుర్విధ్యాదిః ఆత ఏవాంగం విధ్యంత ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ఏతత్సూత్రభాష్య
భావానభిజ్ఞాస్సన్నాప్తిశాశ్రమధర్మకశ్రవణవిధిర్నాస్తీతి వదంతి. విధౌ హ్యప్రాప్తి
మాత్ర మపేక్షితం తచ్చ భేదదర్శనప్రాబల్యాద్ధర్మిత మితి సంప్రదాయవిదః.

౪౮. సమావర్తనానంతరం కుటుంబే స్థితో బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి 'న చ
పునరావర్తత' ఇత్యుపసంహారాత్ సన్నాప్తిసో నాస్తీతి శంకార్థః. ఆయాసవిశిష్ట
కర్త బాహుళ్యాత్ గృహిణోపసంహారః కృతః—న సన్నాప్తిసాభావాదితి సమాధ్యర్థః.

యథా దర్శపూర్ణమాసప్రధానపరే వాక్యే అన్వాధానాదేరంగజాతస్య విధిః, తద్వ
న్వాసస్యేత్యర్థః.

నన్వేపం శ్రవణాదిప్రధానే కైవల్యాశ్రమే శ్రుతిసిద్ధే కస్తాచ్ఛాందోగ్యే
'అభిసమాప్తత్య కుటుంబే' ఇతి గృహిణోపసంహారస్తత్రాహ—

యజ్ఞాదీనామాశ్రమాంతరవిహితానాం వా శమాదీనాం గృహస్థాశ్రమే
—తేనిన్నేన సంభవాత్ గృహస్థాశ్రమేణోపసంహారః, న తు సన్నాప్తిసాభావా
దిత్యర్థః.

సూ. మానవదితరేషామప్యపదేశాత్. ౪౯.

యథా మానం గార్హస్థ్యం చైతావాశ్రమా శ్రుతిసమ్మతావేవ
మితరావపి వానప్రస్థగురుకులవాసాః. దర్శితా హి పురస్తాచ్ఛ్రుతిః
'తపవన ద్వితీయో బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయః' ఇత్యాద్యైః.
తస్తాచ్ఛ్రుతుర్ణామప్యాశ్రమాణాఽమపదేశావిశేషాత్ తుల్యపత్ వికల్ప
సముచ్చయాభ్యాం ప్రతిపత్తిః, ఇతరేషామితి ద్వయోరాశ్రమయో
ర్బహువచనం వృత్తిభేదాపేక్షయానుష్ఠానభేదాపేక్షయా వేతి
ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

సూ. అనావిష్కర్వన్నన్వయాత్. ౫౦.

'తస్తాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠానే' దితి
బాల్యమనుష్ఠేయతయా శ్రూయతే. తత్ర బాలస్య భావః కర్తృవా
బాల్యమితి తద్ధితే సతి బాలభావస్య నయోవిశేషస్యేచ్ఛయా సంపాద

౪౯. సన్న్యాసగార్హస్థ్యద్వయమత్ర సూక్తోక్తం తతోఽన్యదాశ్రమద్వయం
నాస్తీతి కస్యచిద్భ్రమస్సాన్వీత్యం నిరస్యతి—మానవదితి. ఆశ్రమద్వయవదిత్యర్థః.
ఇతరయోరపీతి వాచ్యే బహుక్తిరవాంతరభేదమపేక్ష్య స చాస్తాభిః ప్రావర్జితః.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

౫౦. అనావిష్కర్వన్నన్వయాత్. తత్ర బాల్యే విషయే. తద్ధితస్య భావ
ర్థత్వాసంభవాత్ కర్తార్థత్వం గృహీత్వా తిష్ఠంత్రత్వాదేః కర్తృణోఽప్రదుర్భేం
ద్రియత్వాదిరూపభావశుద్ధేశచ బాలకర్తృత్వావిశేషాత్ సంశయమాహ—తత్రేతి.

మానస్య గార్హస్థ్యస్య చ యథా శ్రుతిమత్త్వమ్, తద్వద్బ్రాహ్మణానానప్రథ
యోరపి శ్రుతిషాపదేశాత్ తాభ్యాం సహ చత్వార ఆశ్రమాః ప్రసంగాదుక్తాః.
ద్వయోర్బహువచనం వృత్తిభేదాభిప్రాయకమ్.

పూర్వం మానశబ్దస్య జ్ఞానాతీతయే నిదిభ్యాసనే ప్రసిద్ధత్వాత్ నిదిభ్యాసనం
విధేయమిത്യుక్తమ్; తద్వద్బాల్యశబ్దస్య కామచారాదా ప్రసిద్ధేః తద్విధేయమితి
దృష్టాంతసంగ త్యేదమాహ—

యితుమశక్యత్వాత్ యథోపపాదమూత్ర పురీషత్వాది బాలచరిత
మంతర్గతా వా భావవిశుద్ధిర్దంభ దర్పప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరహితతా
వా బాల్యం స్యాదితి సంశయః, కిం తావత్ ప్రాప్తం-కామచారవాద
భక్షతా యథోపపాదమూత్ర పురీషత్వం చ ప్రసిద్ధతరం లోకే బాల్య
మితి తద్ద్రహణం యుక్తం, నను పతేతత్వాదిదోషప్రాప్తేర్న యుక్తం
కామచారవాదాద్యాచరణం, న, విద్యావతస్సన్న్యాసిలో వచనసా
మర్థ్యాదేవ దోషనివృత్తేః పశుహింసాదిష్వివేత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.
న, వచనస్య గత్యంతరసంభవాత్ అపిరుద్ధే హన్యస్తిక బాల్యశబ్దా
భిలప్తే లభ్యమానే చ విధ్యంతరవ్యాఘాతకల్పనా యుక్తా. ప్రధానో
పకారాయ చాంగం విధీయతే జ్ఞానాభ్యాసశ్చ ప్రధానమిహ యతీ
నామనుష్టేయం, న చ సకలాయాం బాలచర్యాయామంగీక్రియమాణా
యాం జ్ఞానాభ్యాసస్సంభావ్యతే, తస్మాదాంతరో భావవిశేషో బాలస్యా
ప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరహ బాల్యమాశ్రీయతే. తదాహ, అనావిష్కు
ర్వన్నీతి. జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్ దంభ
దర్పాదిరహితో భవేత్ యథా బాలోఽప్రరూఢేంద్రియతయా న

పూర్వపక్షే విద్యాంగత్వేన తిష్ఠన్తూత్రత్వాదేరప్యనుష్ఠానం సిద్ధాంతే భావశుద్ధేరేవేతి
ఫలం. పూర్వత్ర మానశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయే ధ్యానే ప్రసిద్ధత్వాత్ ధ్యానం విధేయ
మితియుక్తం తద్వద్బాల్యశబ్దస్య కామచారాదౌ ప్రసిద్ధేః తద్విధిగ్రహణ మిత్యాహ—
కిం తావదితి. కామతశ్చరణపదసభిక్షణాని యస్య సః కామచారవాదభక్షణః తస్య
భావః తత్రేత్యర్థః. యథోపపాదం యథాసంభవం మూత్రాది యస్య తద్భావస్తత్త్వం
బాల్యవిధిబలాత్ పాతిత్యశాస్త్రమన్యవిషయమితి భావః. 'యస్తస్విజ్ఞానవాన్ భవత్య
మనస్కస్స దాఽశుచిః, న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీ'త్యాది
గాచభిక్షాదినియమవిధిశాస్త్రావిరుద్ధస్య భావశుద్ధ్యాఖ్యబాల్యస్య విధిసంభవాత్ న

అత్ర పూర్వపక్షే కామచారాదేః విద్యాంగత్వేనానుష్ఠానమ్, సిద్ధాంతే భావ
శుద్ధేరేవేతి ఫలభేదః. పూర్వోదాహృతశ్చతా బాల్యశబ్దేన కిం బాలస్య కర్త కామ
చారాదికం విధీయతే, ఉత భావశుద్ధిరితి సంశయే, కామచారాదికమితి పూర్వః
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'అవ్యక్తలింగోఽవ్యక్తాచారః' ఇతి శ్రుతేః స్వగుణప్రఖ్యాపనా
దిభిరనావిష్కుర్వన్నాత్మానమప్రఖ్యాపయన్ భావశుద్ధో భవేదిత్యేతావన్తాత్రం

పరేష్వాత్తానమావిష్కృద్మహితే తద్వత్ ఏవం హ్యస్య వాక్యస్య
ప్రధానోపకార్యధానుగమ ఉపపద్యతే. తథా చోక్తం స్మృతికారైః
“యన్న సంతం న చాసంతం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతం, న సుస్మృతం
న దుస్మృతం వేది కశ్చిత్ బ్రహ్మణః. గూఢధర్మశ్చిత్ విద్వాన్జ్ఞాత
చరితం చ రేత్, అంధవజ్జడవచ్చాపి మూకపచ్చ మహీం చ రేత్. అన్యక్త
లింగోఽప్యక్తాచారః” ఇతిచైవమాది.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

సూ. ఐహికమప్య

ప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్. ౫౧.

సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరిత్యత ఆరభ్యోచ్చాసచం విద్యో
సాధనమనధారితం తత్ఫలం విద్యా సిద్ధ్యంతీ కిమిహేన జన్మని సిద్ధ్యతి
ఉత కదాచిదముక్తాపీతి చింత్యతే. కిం తావత్ ప్రాప్తమిహేవేతి. కిం
యథేష్టచేష్టావిధిరితి సిద్ధాంతయతి—వినిమితి. ప్రధానవిరోధిత్యాచ్చ న తద్విధి
రిత్యాహ—ప్రధానేతి. భావశుద్ధేర్విద్యోపకారకత్వేన అన్వయాదనావిఘ్నర్వక్
భవేదితి బాల్యవిధ్యర్థ ఇతి సూత్రయోజనా.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

౫౧. ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్. సన్న్యాసాది బాల్యాంతం
సాధనజాతముక్త్యా తత్సాధ్యవిద్యా జన్మ విచార్యత ఇతి సంగతిం పదక్ సాధనస్య
ద్విధా ఫలసంభవాత్ సంశయమాహ—సర్వేత్యాదినా. కారీరిష్టినదైహికఫలత్వ
నియమః శ్రవణాదీనామితి పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. సన్న్యాముష్టికఫలక
విధీయతే, తావంతాత్రస్య ప్రధానే జ్ఞానాభ్యాసే అన్వయాత్. న కామచారాదికమ్,
తస్య తత్రానన్వయాత్, శౌచాదిధర్మవిధాయశాస్త్రవిరోధాచ్చేతి.

ఇత్థం సన్న్యాసాదిబాల్యాంతం సాధనజాతమభిధాయ, తత్సాధ్యవిద్యాజన్మ
విచార్యత ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేర్విద్యాసాధనత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రతిబంధక
వశాద్విలంబేఽపి తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. తత్ర శ్రవణాదిభిః కిమిహేన విద్యోత్పత్తిః,

కారణం, శ్రవణాదిపూర్వికా హి విద్యా, న చ కశ్చిదముత్ర విద్యా
మే జాయతామిత్యభిసంధాయ శ్రవణాదిషు ప్రవర్తతే సమాన ఏవ
తు జన్తని విద్యాజన్తాభిసంధాయ తేషు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే
యజ్ఞాదీన్యపి శ్రవణాదిద్వారేణైవ విద్యాం జనయంతి, ప్రమాణజన్య
త్వాద్విద్యాయాః. తస్మాదైహికమేవ విద్యాజన్తేతి, ఏవం ప్రాజ్ఞే
వదాముః-విహికం విద్యాజన్త భవతి అసతి ప్రస్తుతప్రతిబంధే ఇతి. ఏత
దుక్తం భవతి యదా ప్రక్రాంతస్య విద్యాసాధనస్య కశ్చిత్ ప్రతిబంధో
న క్రియతే ఉపస్థితవిపాకేన కర్తాంతరేణ తదేహైవ విద్యోపపద్యతే,
యదా తు ఖలు ప్రతిబంధః క్రియతే తదాఽముత్రేతి. ఉపస్థితవిపాక
త్వం చ కర్తణో దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతాద్భవతి. యాని చైకస్య
కర్తణో విపాచకాని దేశకాలనిమిత్తాని న తాన్యేవాస్యాపీతి నియం
తుం శక్యతే యతో విరుద్ధఫలాన్యపి కర్తాణి భవంతి, శాస్త్రమప్యస్య
కర్తణః ఇదం ఫలమిత్యేతావతి పర్యవసితం న దేశకాలనిమిత్తవిశేష
మపి సంకీర్తయతి సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీంద్రియా హి కస్యచి చ్చక్తి

యజ్ఞాదిసాధ్యవిద్యాయాః కథమైహికత్వనియమ ఇత్యత ఆహ—యజ్ఞాదీన్యపీతి.
శుద్ధిద్వారా యజ్ఞాదిభిః శ్రవణాదిషు సాక్షాద్విద్యాహేతుషు ఘటితేషు విద్యావిశంబో
న యుక్తః, దృశ్యతే చ విశంబః, అతశ్శ్రవణాదేర్విద్యాహేతుత్వమసిద్ధమితి పూర్వ
పక్షే ఫలం, ప్రతిబంధకవశాద్విశంబేఽపి హేతుత్వసిద్ధిరితి సిద్ధాంతే ఫలం మత్వా
చికిత్సాపదనియతఫలం శ్రవణాదికమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవ మితి. నను ప్రారబ్ధకర్త
విశేషేణ శ్రవణాదిఫలప్రతిబంధః కిమితి క్రియతే శ్రవణాదినైవ కర్తవిపాకప్రతి
బంధః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ఉపస్థితవిపాకత్వం చేతి. దేశాదిమహిమ్నా కర్తాణి
సచ్యంత ఇత్యర్థః. తేన శ్రవణాదికమేవ కిమితి న విపర్యతే తత్రాహ—యాని చేతి.
హిచకత్వం ఫలాన్యుఖ్యహేతుత్వం. నను తర్హి శ్రవణాదివిపాచకదేశాదికం కీదృశ
త్యత ఆహ—శాస్త్రమపీతి. ఫలబలాద్దేశాదిజ్ఞానమితి భావః. తథాపి కర్తజైవ
శ్రవణాదిప్రతిబంధో న వైసరీత్యమిత్యత్ర గో హేతుస్తత్రాహ—సాధనేతి. ప్రతి

ఉత కదాచిదముత్రాపీతి సంశయే, ఇహైవ విద్యాజన్తాస్త్వీతి కామనయా శ్రవణా
దిషు ప్రవృత్తేరైహికమేవ విద్యాజన్తేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఫలాన్యుఖం
విద్యావిరుద్ధఫలకం కర్త ప్రస్తుతప్రతిబంధః. తస్మిన్ప్రతిబంధకాభావే సత్యైహికం

రావిర్భవతీతి తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి. న చావిశేషేణ విద్యాయా
మభిసంధిరోన్మత్పద్యతే, ఇహాముత్ర వా మే విద్యా జాయతామిత్యభి
సంధేర్నిరంకుశత్వాత్. శ్రవణాదిద్వారేణాపి విద్యోత్పద్యమానా
ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయైవోత్పద్యతే. తథాచ శ్రుతిద్వర్బధన్వ
మాత్తనో దర్శయతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వం
తోఽపి బహవో యన్న విదుః ఆశ్చర్యోఽస్య వక్తా కుశలోఽస్య లభ్యా
ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః' ఇతి. గర్భస్థవ చ వామదేవః ప్రతి
బుబుధే బ్రహ్మభావమితి వదంతీ జన్తాంతరసంచితాత్సాధనాదపి జన్తాం
తరే విద్యోత్పత్తిం దర్శయతి. న హి గర్భస్థస్యైవైహికం కించిత్సాధ
నం సంభావ్యతే. స్మృతావపి 'అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం
కృష్ణ గచ్ఛతీ' త్యర్జునేన పృష్టో భగవాన్ వాసుదేవః 'న హి కల్యాణ
కృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతీ' త్యుక్త్వా పునస్తస్య పుణ్యలోక
ప్రాప్తిం సాధుకులే సంభూతిం చాభిధాయ ఆనంతరం 'తత్ర తం బుద్ధి
సంయోగం లభతే పార్వదైహిక' మిత్యాదినా 'అనేకజన్తసంసిద్ధస్తతో
యాతి పరాం గతి' మిత్యంతేన ఏతదేవ దర్శయతి. తస్మాదైహికనూ
ముష్టికం వా విద్యాజన్తప్రతిబంధక్షయాపేక్షయేతి స్థితమ్.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

బంధకత్వశక్తిరపి ఫలబలాత్ జ్ఞాతవ్యేతి భావః. ప్రతిబంధసద్భావే శ్రౌతస్తార్తంచ
లింగమాహ—తథా చేత్యాదినా. 'శృణ్వంతోఽపి నవిదురిత్యుక్తేః ప్రతిబంధసిద్ధిః
ఆత్మనో యథావద్వక్తాప్యాశ్చర్యః అద్భుతవత్కశ్చిదేవ భవతి తిష్ఠతు లభ్యా సాక్షా
త్కారవాన్-పరోక్షజ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః-కుశలేనాప్యాచార్యేణ అనుశిష్టోఽపీత్కర్థః.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

విద్యాజన్త శ్రవణాదిభిర్భవత్యేవ; సతి తు ప్రతిబంధే అముత్రాపీత్యనియమ ఏవ; న
త్విహేవేతి నియమః. కుతః, తద్దర్శనాత్ 'గర్భ ఏవైతచ్ఛయానో వామదేవ ఏవ
మువాచ' ఇతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు ప్రతిబంధా
ప్రతిబంధాభ్యాం తస్య నియమస్య దర్శనాదిత్యర్థః.

నూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమ స్తదవస్థావధృతే

స్తదవస్థావధృతేః. ౫౨.

యథా ముముక్షోర్విద్యాసాధనావలంబినః సాధనవీర్యవిశేషాత్ విద్యాలక్షణే ఫలే ఐహికాముష్మికత్వకృతో విశేషప్రతినియమో దృష్టః. ఏవం ముక్తిలక్షణేఽప్యత్కర్మాకర్షకృతః కశ్చిద్విశేషప్రతినియమస్సాన్విదితా శంక్యాహః.—ఏవం ముక్తిఫలానియమ ఇతి. న ఖలు ముక్తిఫలే క దేవంభూతో విశేషః ప్రతినియమఆశంకితవ్యః. కుతః, తదవస్థావధృతః ముక్త్యవస్థాహి సర్వవేదాంతేష్వేకరూపైవావధార్యతే, బ్రహ్మైవ హి ముక్త్యవస్థా, న చ బ్రహ్మణోఽనేకాకారయోగోఽస్తి ఏకలింగత్వావధారణాత్ 'అస్థూలమనణు. సపష నేతి నేత్యాత్తా. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్. ఇదం సర్వం యదయమాత్తా స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్

౫౨. అసతి ప్రార్థకర్తప్రతిబంధే శ్రవణాదినేహైవ విద్యోదయః, యజ్ఞాదిభి స్సంచితపాపప్రతిబంధస్య నిరస్తత్వాత్, సతి తు భోగేన తన్నిరాసాదముక్తేతి విద్యాయా ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః—తద్వత్తత్ఫలేఽపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్మాది విశేషస్సాన్విదితృత ఆహ—ఏవం ముక్తిఫలానియమ స్తదవస్థావధృతేః ముక్తిరత్ర విషయః తస్యాం విద్యావత్ విశేషనియమోఽస్తి న వేతి ఫలస్యోభయథా సంభవాత్ సంశయే పూర్వపక్షమాహ—యథేతి. ముక్తిస్సవిశేషా ఫలత్వాత్ విద్యావత్ ఆతః కర్తృసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం—సిద్ధాంతే నిర్విశేషత్వావధారణ శ్రుతిబాధిత మనుమానం, అతో జ్ఞానైకవ్యంగ్యా ముక్తిరితి ఫలం. కించ శ్రవణాదితారతమ్యా ద్విద్యాయాం కంచితశయమంగీకృత్య విద్యాలభ్యముక్తౌ నాతిశయ ఇత్యాహ—

పూర్వం యథా విద్యాయాః ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః, తథా తత్ఫలేఽపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్మాదివిశేషనియమః స్వాదితి దృష్టాంతసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కర్తృసాధ్యా ముక్తిః. సిద్ధాంతే జ్ఞానైకాభివ్యక్తా ముక్తిరితి ఫలభేదః. ముక్తిరత్ర విషయః. తస్యాః కిం విద్యావత్ విశేషనియమోఽస్తి న వేతి

తత్కేన కం పశ్యే' దిత్వాదిశ్రుతిభ్యః. అపిచ విద్యాసాధనం స్వవీర్య
విశేషాత్ స్వఫలవీచ విద్యాయాం కంచితశయమాసంజయేత్ న
విద్యాఫలే ముక్తౌ తద్వ్యసాధ్యం నిత్యసిద్ధస్వభావభూతమేవ విద్య
యాధిగమ్యత ఇత్యసకృదవాదిష్టు. న చ తస్యామప్యత్కర్ష నికర్షాత్తకోఽ
తిశయ ఉపపద్యతే నికృష్టాయా విద్యాత్వాభావాత్ ఉత్కృష్టైవ హి
విద్యా భవతి, తస్మాత్తస్యాం చిరాచిరోత్పత్తిస్వరూపా విశేషా భవేత్

అపి చ విద్యాసాధనమితి. నను బ్రహ్మణో నిత్యసిద్ధత్వాదవిద్యానివృత్తేశ్చ అన్యత్వే
ద్వైతాపత్తేః అనన్యత్వేచాసాధ్యత్వాత్ కిం విద్యాఫలమిత్యత ఆహ—తద్ధీతి.
విద్యాయా అభివ్యక్తత్వేన బ్రహ్మనంద ఏవ ముఖ్యం ఫలం అభివ్యక్తిరవిద్యానివృత్తిః
అనందస్వరూపస్ఫూర్తిప్రతిబంధకాభావతయా విద్యయా సాధ్యతే సా చానిర్వాచ్యేతి
నద్వైతాపత్తిః. అన్యే తు సా బ్రహ్మనన్యేత్యాహుః. న చ సాధ్యత్వానుపపత్తేస్తత్ర
విద్యావైయర్థ్య మితి వాచ్యం. యదభావే యదభావస్తత్తత్సాధ్యమితి విజ్ఞానాత్
సర్వోలోకః ప్రపర్తతే, తథా చ విద్యాయా అభావే బ్రహ్మరూపముక్తేరభావః
అనర్థరూపా అవిద్యైవాస్తి అస్యా ఏవ ముక్తిర్నాస్తితి వ్యవహారవిషయత్వేన ముక్త్య
భావత్వాత్. తథా చ విద్యాం వినా ముక్తిర్నాస్తితి నిశ్చయాద్విద్యాముపాదత్తే.
విద్యోదయే చ స్వతస్సిద్ధనిత్యనివృత్తానర్థస్వప్రకాశబ్రహ్మనందాత్తనాఽవతిష్ఠత ఇత్యన
వద్యమ్. సంప్రతి విద్యాయామతిశయాంగీకారం త్యజతి—న చేతి. ఏకరూపే
విషయే ప్రమాయాం తారతమ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః. కథం తర్హి పూర్వాధికరణే
విద్యాయా విశేష ఉక్తస్తత్రాహ—తస్మాదితి. సత్యామపి సామగ్ర్యాం జ్ఞానే విశంబ
ఉక్తః న తారతమ్యమిత్యర్థః. తర్హి సత్యసి జ్ఞానే ముక్తౌ విశంబః కిం న స్యాదిత్యత
ఆహ—నత్వీతి. వాయాదిప్రతిబంధాద్దీపాత్పత్తివిశంబేఽపి ఉత్పన్నే తమో
నివృత్తివిశంబాదర్శనాత్ సతి జ్ఞానే నాజ్ఞాన నివృత్తౌ విశంబ ఇతి భావః. కించ
కర్తృణాముపాసనానాం చ గుణభేదేన తారతమ్యాత్ ఫలతాలతమ్యం యుక్తం

సందేహే, అస్తితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏవం విద్యావత్ ముక్తిరూపఫలస్యా
నియమః నిర్విశేషత్వమేవ. కుతః, తదవస్థాపధృతేః ముక్త్యవస్థాయాః నిర్విశేషబ్రహ్మ
రూపత్వేన 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇతి సర్వశ్రుతిష్వవధారణాత్, తస్మా
ద్విద్యాసమకాలైవ ముక్తిః; సా చ నిరతిశయానందబ్రహ్మస్వరూపైవేతి సిద్ధమ్. పదా
భ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః

న తు ముక్తౌ కశ్చిదతిశయసంభవోఽస్తి. విద్యాభేదాభావాదపి తత్ఫల
భేదనియమాభావః కర్తృఫలవత్, న హి ముక్తిసాధనభూతాయా
విద్యాయాః కర్తృణామివ భేదోఽస్తి. సగుణాసు తు విద్యాసు 'మనో
మయః ప్రాణశరీరః' ఇత్యాద్యాసు గుణావాపోద్వాపవశాద్భేదోఽపస్తా
సత్వాముపపద్యతే యథా స్వం ఫలభేదనియమః కర్తృఫలవత్. తథాచ
లింగదర్శనం 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ' తి నైవం నిర్గు
ణాయాం విద్యాయాం గుణాభావాత్, తథాచ స్మృతిః 'నహిగతిరధి
కాస్తి కస్యచిత్సతిహిగుణేప్రవదంత్యతుల్యతా' మితి. తదవస్థావధృతే
స్తదవస్థావధృతేరితి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ తృతీయస్యాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః.

నిర్గుణవిద్యాయా స్తేవకయాపత్వాత్తత్ఫలైక రూపత్వమిత్యాహ—విద్యాభేదేత్యాదినా.
స్మృతౌకస్యచిన్నిర్గుణవిద ఇత్యర్థః. తస్మాద్విద్యాసమకాలైవ ముక్తిరితి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

యదైక్యమత్యై వైరాగ్యతత్త్వమర్థోపసంహృతిః,
శాంత్యాదిసాధనం సర్వం ప్రత్యపాది తదస్త్వహమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీపరమశివేంద్రనరస్వతీపాదాబ్జ
సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశివేంద్రనరస్వత్యా విరచితాయాం
శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
తృతీయాధ్యాయః

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

తృతీయేఽధ్యాయే పరాపరాసు విద్యాసు సాధనాశ్రయో
విచారః ప్రాయేణాత్యగాత్, అథేహ చతుర్థేఽధ్యాయే ఫలాశ్రయ
విచార ఆగమిష్యతి ప్రసంగాగతం చాన్యదపి కించిచ్చింతయిష్యతే,
ప్రథమం తావత్ కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచారశేష మేవాను

యజ్ఞానాజ్ఞేవతో ముక్తిరుత్కాంతిగతివర్జితా,

లభ్యతే తత్పరం బ్రహ్మ రామనామాస్తి నిర్భయమ్.

ఓమ్. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. సాధనం నిరూప్య ఫలం నిరూప్యత ఇత్య
ధ్యాయయోర్హేతు హేతుమద్భావసంగతిమాహ—తృతీయ ఇతి. ఫలప్రసంగేనో
త్కాంతిరర్చిరాదిమర్గశ్చ విచార్యత ఇత్యాహ—ప్రసంగేతి. పూర్వం సాక్షాదేవ
శ్రుత్యుక్తం సన్న్యాసాది సాధనం చింతితం, సంప్రతి ఫలార్థాపత్తిగమ్యమావృత్త్యాది
కమద్యాశ్లేషాధికరణాత్ ప్రాప్చిన్త్యతే, తదారభ్య జీవన్ముక్తిస్తతో ద్వితీయపాదే

పూర్వత్ర సాధనం నిరూపితమ్, ఇహ తత్ఫలం నిరూప్యత ఇతి హేతుహేతుమ
ద్భావసంగత్యామధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర పూర్వం మోక్షే విశేషాభావ ఉక్తః;
తథా శ్రవణాదౌ ఆవృత్తివిశేషో నాస్తీతి దృష్టాంతావాంతరసంగ త్యేదమధికరణ
మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్ సకృదనుష్ఠా
నమ్, సిద్ధాంతే త్వవఘాతవత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి ఫలభేదః పూర్వం సాక్షాదేవ

సరామః. 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసి
తవ్యః, తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజి
జ్ఞాసితవ్యః' ఇతిచైవమాదిశ్రవణేషు సంశయః, కిం సకృత్ప్రత్యయః
కర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్యేతే, కిం తావత్ప్రపంచం సకృత్ప్రత్యయ
స్సాన్యత్ ప్రయాజాదివత్, తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్, అశ్రూ
యమాణాయాం హ్యపృతౌ క్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతో
భవేత్. నన్వసకృదుపదేశా ఉదాహృతాః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిది
ధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవమాదయః. ఏవమపి యావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్
సకృచ్ఛ్రవణం సకృన్తననం సకృన్నిదిధ్యాసనం చేత నాతిరిక్తం, సకృదు
పదేశేషు తు వేదోపాసీతేత్యాదిష్వనావృత్తిరేవేతి, ఏవం ప్రాప్తే
బ్రూమః—ప్రత్యయావృత్తిః కర్తవ్యా, కుతః, అసకృదుపదేశాత్.
'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకో హ్య

ఉత్కాంతిస్తృతీయే అర్చిరాదిమార్గస్య గంతవ్యస్య చ నిర్ణయశ్చతుర్థే జ్ఞానోపాస
నయోః ఫలనిర్ణయ ఇతి పాదార్థవివేకః. అధికరణస్య శ్రవణాదిసాధనం విషయ
మనూద్య ద్వేధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయమాహ—ఆత్మా వా ఇతి. శ్రౌతాత్తధీసాధన
ఫలవిచారాత్కర్తవ్యత్ సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయ ఉక్తాః
తత్తత్పాదార్థసంబంధాత్ తత్తత్పదసంగతిః, మోక్షే విశేషాభావవత్ శ్రవణా
దావావృత్తివిశేషో నాస్తీతి దృష్టాంతలక్షణావాంతరసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ—
కిం తావదితి. అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్సకృదను
ష్ఠానం ఫలం, సిద్ధాంతే త్వవఘాతవద్దృష్టార్థత్వాత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి భేదః.
అసకృదుపదేశాన్యథానుపపత్త్యా సాధనావృత్తౌ శాస్త్రస్య తాత్పర్యమితి శంకతే—
నన్వసకృదితి. శ్రవణాదీనాం సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వేనాసకృదుక్తే రన్యథోపపత్తేర్నా
వృత్తౌ తాత్పర్యమిత్యాహ—ఏవమపీతి. సగుణసాత్మాత్కారసాధనేష్వపి అనా
వృత్తిమాహ—సకృదితి. యద్యప్యసకృదుపదేశ ఆవృత్తినముచ్చయయోరన్యతర

శ్రుత్యుక్తం సన్నాహసాదిసాధనం చింతితమ్. ఫలాధ్యాపత్తిగమ్యమ్ ఆవృత్త్యాదికమ
క్షేమాధికరణాత్ ప్రాక్ చింత్యతే. తత్ర అస్యాధికరణస్య శ్రవణాదిసాధనం విషయః;
తత్ కిం సకృదేవ కర్తవ్యమ్, ఉత తస్యావృత్తిః కర్తవ్యా ఇతి విశయ, సకృదేవేతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—షడ్జాదిస్వరసాత్మాత్కారవత్ దుర్విజ్ఞేయాత్తసాత్మా

సకృదుపదేశః ప్రత్యయావృత్తిం సూచయతి. సనూక్తం యావ
 చ్చబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమితి. న, దర్శనపర్యవసానత్వాదేహం.
 దర్శనపర్యవసానాని హి శ్రవణాదీన్యావర్త్యమానాని దృష్టాంతాని
 భవంతి, యథాఽసఘాతాదీని తండులాదినిష్పత్తిపర్యవసానాని
 తద్వత్. అపిచోపాసనం నిదిధ్యాసనం చేత్యంతర్నితావృత్తిగుణైః
 క్రియాఽభిధీయతే. తథాపి లోకే గురుముపాస్తే రాజానము
 పాస్తథతి చ యస్తాత్పర్యేణ గుర్వాదీననువర్తతే స ఏవముచ్యతే తథా
 ధ్యాయత ప్రాప్తినాథా పతిమితి యా నిరంతరస్థురణా పతం ప్రతి
 సోక్తంతా సైవమభిధీయతే. విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాంతేషు వ్యతికిరేణ
 ప్రయోగో దృశ్యతే, క్వచిద్విదినోపక్రమ్యాపాస్తినోపసంహరతి,
 యథా 'యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్తః' ఇత్యత్ర 'అనుమ
 ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యూం దేవతాముపాస్స' ఇతి క్వచిచ్ఛి
 పాస్తినోపక్రమ్య విదినోపసంహరతి యథా 'మనోబ్రహ్మాత్యుపాసీత'

సూచకత్వేనాన్యథాసిద్ధిః, తథాపి దృష్టే సంభవత్యదృష్టమత్ర కల్పనానుపపత్తిః
 శ్రవణాదేరావృత్తిర్వాసా సాక్షాత్కారఫలస్య షడ్జాడౌ దృష్టత్వాదనకృదుక్తరా
 వృత్తిం సూచయతి దృష్టార్థత్వన్యాయాఽనుగ్రహాదిత్యాహ—న దర్శనపర్యవసాన
 త్వాదితి. ధ్యానస్య త్వావృత్తేర్వేదోపాసీతేతి శబ్దే శ్రుతత్వాత్ న కేవలార్థికత్వ
 మిత్యాహ—అపి చేతి. అస్తూపాస్తీశబ్దస్యావృత్తివాచిత్యం తథాపి పేదేతి శబ్దోక్త
 వేదనేష్యహంగ్రహేషు కథమావృత్తిసిద్ధిర్యత ఆహ—విద్యుపాస్త్యోశ్చితి. శబ్దరూ
 రేకార్థత్వముదాహరతి—క్వచిచ్ఛి. స రైకోపి యద్వేద తత్ప్రజాతత్వం ప్రత్య
 దన్యోఽపి యః కశ్చిద్వేద తత్ఫలే సర్వమంతర్భవతీత్యేతదుక్తే ఇత్థం ముక్తాంతావృత్తి
 త్వేన స రైక్వ ఉక్త ఇతి హంసప్రతిహంసాంతరమనం, తద్భృత్యైర్వైర్వైర్వై
 గత్వోవాచ జానశ్రుతిః, హే భగవో ఏతాం రైక్వవిదితాం దేవతాం మునుజాన్
 మహ్యముపదిశేత్యర్థః.

తాగ్రస్యావృత్తిపశిష్టశ్రవణాదినోధ్యతయూ తదావృత్తిరేవ కర్తవ్యం మతః, 'శ్రవణ
 వ్యో నిదిధ్యాసేతన్యః' ఇత్యుచ్యమకృదుపదేశాత్. ఏవం 'పేద' 'దేహాదీని' ఇతిగృహీ
 శ్రవణాత్ ఉపాస్యసాక్షాత్కారాద్వైరం ధ్యానమేతద్ధ్యాయేనానీయం అవృత్తి
 ర్హోధ్యా.

త్యత్ర 'భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం
వేదే'తి. తస్మాత్సకృదుపదేశేష్వప్యవృత్తిసిద్ధిః. అసకృదుపదేశస్తా
వృత్తేస్సూచకః.

సూ. లింగాచ్చ. ౨.

లింగమపి ప్రత్యయావృత్తిం ప్రత్యాయయతి. తథాపి ఉద్గీఢ
విజ్ఞానం ప్రస్తుత్య 'ఆదిత్యఉద్గీఢః' (ఛాం-ఉ) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదో
షేణాపోద్య 'రశ్మింస్త్యం పర్యావర్తయాది' తి (ఛాం-ఉ) రశ్మిబహుత్వ
విజ్ఞానం బహుపుత్రతాయై విదధత్ సిద్ధవత్ ప్రత్యయావృత్తిం దర్శ
యతి. తత్సామాన్యాత్సర్వత్ర ప్రత్యయేష్వావృత్తిసిద్ధిః. అత్రాహ—
భవతు నామ సాధ్యఫలేషు ప్రత్యయేష్వావృత్తిః తేష్వావృత్తిసాధ్య
స్యాతీశయస్య సంభవాత్. యస్తు పరబ్రహ్మవిషయః ప్రత్యయో నిత్య
శుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమేవాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ సమర్పయతి తత్ర
కిమర్థావృత్తిరితే. సకృచ్చుక్తౌ బ్రహ్మత్త్వప్రతీత్యనుపపత్తేరావృత్త్య

౨. ఏవం సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనధ్యానస్యావృత్తిః శ్రావ్యే చార్థ
సిద్ధౌ చ దృష్టార్థత్వాత్, శ్రవణమననయోస్త్యసకృదుపదేశాదేస్సముచ్చయార్థత్వే
నాన్యథాసిద్ధేవావృత్తిరితి విశేషః ఆదిత్యనైర్వికనైర్విద్గీఢే సంపాద్యోపాసనాత్ మమ
త్వమేక ఏవ పుత్రోఽసీతి కౌషీతకిః పుత్రమువాచ అతస్త్యం తథా ఘాకృ
థాః కింతు బహూన్ రశ్మినాదిత్యం చ పర్యావర్తయతాత్ పృథగావర్తయ
స్వేత్యర్థః-తలోపశ్చాందసః. అత్ర పర్యావృత్తిశబ్దాత్ సిద్ధవదుద్గీఢధ్యానస్యావృత్తి
రుక్తా తతో ధ్యానత్వసామాన్యాత్ ఫలపర్యంతత్వసామాన్యాద్వా లింగాత్ సర్వత్ర
శ్రవణమననధ్యానేష్వావృత్తిసిద్ధిరిత్యాహ—లింగాచ్చేతి. ఏవం తావత్ సగుణ
నిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వావృత్తిరుక్తా, తత్ర సగుణధ్యానాదేరావృత్తిమంగీ
కృత్య నిర్గుణశ్రవణాదిష్వావృత్తిమాక్షిపతి. అత్రాహేత్యాదినా. వాక్యం నిర్గుణసాక్షా
త్కారజననే శక్తం న వా, ఆద్యే సకృచ్చుక్తవాక్యాత్ సాక్షాత్కారసిద్ధేరావృత్తి
ర్వృధేత్యుక్తే ద్వితీయం శంకతే—సకృదితి. అశక్తస్యావృత్తావపి ఫలానుపపత్తి

కిం చ—

'రశ్మింస్త్యం పర్యావర్తయాత్' ఇతి రశ్మిబహుత్వోపాసనం విదధత్

భ్యుపగమ్యతి చేత్, న, ఆవృత్తావపి తదనుపపత్తేః. యది హి 'తత్త్వ మసీ' త్యేవంజాతీయకం వాక్యం సకృచ్ఛ్చాయమాణం బ్రహ్మతత్త్వ ప్రతీతిం నోత్పాదయేత్ తతస్తదేవ చావర్త్యమానముత్పాదయిష్య తీతి కా ప్రత్యాశా స్యాత్. అథోచ్యేత, న కేవలం వాక్యం కంచిదర్థం సాక్షాత్కర్తుం శక్నోత్యతో యుక్త్యపేక్షం వాక్యమనుభావయిష్యతి బ్రహ్మతత్త్వమితి, తథాప్యవృత్త్యానర్థక్యమేవ, సా పి హి యుక్తిః సకృత్ప్రవృత్తైవ స్వమర్థమనుభావయిష్యతి. అథాపి స్యాత్ యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం క్రియతే న విశేష విషయం, యథాఽస్తి మే హృదయే శూలమిత్యతో వాక్యాత్ గాత్ర కంఠనాదిలింగాచ్చ శూలసద్భావసామాన్యమేవ పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి, యథా సపవ శూలీ విశేషానుభవశ్చావిద్యాయా నివర్తకః తదర్థావృత్తిరితి చేత్, న, అసకృదపి తావంతాత్రే క్రియ మాణే విశేషవిజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్, నహి సకృత్ప్రయుక్తాభ్యాం శాస్త్రయుక్తిభ్యామనవగతో విశేషః శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్యమానా భ్యామనవగంతుం శక్యతే, తస్మాత్ యది శాస్త్రయుక్తిభ్యాం విశేషః ప్రతిపాద్యేత యది వా సామాన్యమేవోభయథాపి సకృత్ప్రవృత్తే ఏవ తే స్వకార్యం కురుత ఇత్యావృత్త్యనుపయోగః. న చ సకృత్ప్ర యుక్తే శాస్త్రయుక్తి కస్యచిదప్యనుభవం నోత్పాదయత ఇతి శక్యతే నియంతుమ్, విచిత్రప్రజ్ఞత్వాత్ ప్రతిపత్త్యుత్థాణామ్ అపిచానేకాంశో

రిత్యాహ—నేతి. తథాపీతి స్వతోఽశక్తస్య యుక్తిసాహిత్యాచ్చక్తావపీత్యర్థః. వాక్యయుక్తిభ్యాం పరోక్షజ్ఞానే జాతేఽప్యపరోక్షజ్ఞానార్థమావృత్తిరితి శంకతే— అథాపి స్యాదితి. తయోః పరోక్షజ్ఞానహేతుత్వస్వాభావ్యాదావృత్తావపి న సాక్షా త్కారస్యాదితి పరిహరతి—నాసకృదపీతి. యది తయోస్సాక్షాత్కారసామర్థ్యం యది వా పరోక్షజ్ఞానసామర్థ్యం ఉభయథాప్యవృత్త్యనపేక్షేత్యాహ—తస్మాదితి. ప్రమాతృవైచిత్ర్యాదప్యవృత్త్యనియమ ఇత్యాహ—న చేతి. ప్రమేయస్యానంశ త్వాచ్చ తథేత్యాహ—అపిచేతి. ద్వివిధో హ్యధికారి స్యాత్ కశ్చిజ్ఞన్తాంతరాభ్యా వాక్యం ప్రత్యయావృత్తిం దర్శయతి. అతః తల్లింగాల్ తన్న్యాయాల్ సాక్షా

నేతే కాకికే పదార్థే సామాన్యవిశేషవత్వే కేనావధానేనై కమంశమ
 వధారయత్వపరేణావరమితి స్యాదప్యభ్యాసోపయోగో యథా దీర్ఘ
 ప్రపాతకగ్రహణాదిషు, న తు నిర్విశేషే బ్రహ్మణి సామాన్యరహితే
 చైతన్యమూత్రాత్త కే ప్రమోత్పత్తావభ్యాసాపేక్షా యుక్తేతి ఆత్మో
 చ్యతే—భవేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి యస్తత్త్వమసీతి సకృదుక్త
 మేన బ్రహ్మత్వత్వమనుభవितుం శక్నుయాత్, యస్తు న శక్నోతి తం
 ప్రత్యుపయుజ్యతఏవాన్పత్తిః, తథాహి ఛాందోగ్యే ‘తత్త్వమసి
 శ్వేతకేతో’ ఇత్యుపదిశ్య ‘భూయఏవ మా భగవాన్నిజ్ఞాపయత్వి’తి
 పునః పునః పరిచోద్యమానస్తత్తదాశంకాకారణం నిరాకృత్య తత్త్వ
 మసీత్యేవాసకృదుపదిశతి. తథాచ ‘శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసి
 తవ్యః’ ఇతా ది దర్శితం. ననూక్తం సకృచ్ఛ్రితం చేత్తత్త్వమసివా
 క్యం స్వమ మనుభావయితుం న శక్నోతి తతః ఆవర్త్యమానమపి
 నైవ శక్యేతి. నైష దోషః, నహి దృష్టేఽనుపపన్నం నామ,
 దృశ్యంతే హి సకృచ్ఛ్రితాద్వాక్యాన్తందప్రతీతం వాక్యార్థమా
 వర్తయంతస్తత్తదాభాసవృదాసేన సమ్యక్ప్రతిపద్యమానాః. అపిచ
 తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం త్వంపదార్థస్య తత్పదార్థభావమాచప్టే, తత్ప
 దేన చ ప్రకృతం సద్బ్రహ్మేక్షితృజగతో జన్తాదికారణమభిధీయతే.
 ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ. విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ. అదృష్టం

సాత్ నిరస్తసమస్తాసంభావనాదిప్రతిబంధః కశ్చిత్తు ప్రతిబంధవానితి. తత్రాద్యం
 ప్రత్యావృత్తేరానర్థక్యమిష్టం, ద్వితీయస్య తు ప్రతిబంధనిరాసాయ తదపేక్షేతి సమా
 ధతే—ఆత్మోచ్యత ఇతి. ఆవృత్తేః ప్రతిబంధనిరాసార్థత్వే లింగమాహ—తథా హీతి.
 యథా షడ్జాదిస్వరభేదసాక్షాత్కారశక్తమపి శ్రోతమభ్యాసమపేక్షతే తథా బ్రహ్మత్వ
 సాక్షాత్కారశక్తం వాక్యం తదపేక్షమిత్యనుభవమాశ్రిత్యాహ—న హి దృష్టేఽనుప
 పన్నం నామేతి. తత్త్వంపదలక్ష్యార్థస్య దుర్బోధత్వాదజ్ఞానప్రయుక్తసంశయాది
 ప్రతిబంధసంభవాత్ తద్ధ్వంసాయావృత్తిరేష్టచ్యేతి వాచ్యలక్ష్యవివేకపూర్వక
 మాహ—అపిచేత్యాదినా. యదుక్తమనంశత్వాత్ ప్రమేయస్యావృత్త్యానర్థక్యమితి
 త్కారసాధనేషు ఆవృత్తిః కర్తవ్యేత్యర్థః.

ద్రష్టృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ అజమజరమమరమస్థూలమనన్వహ్రస్వమ
 దీర్ఘమిత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధం. తత్రాజాదిశబ్దైర్జన్మాదయో భావవికారా
 నివర్తితాః, అస్థూలాదిశబ్దైశ్చ స్థూల్యాదయో ద్రవ్యధర్మాః, విజ్ఞానాది
 శబ్దైశ్చ చైతన్యప్రకాశాత్కర్తవ్యముక్తం, ఏష వ్యావృత్తసర్వసంసార
 ధర్మకోఽనుభవాత్తకో బ్రహ్మసంజ్ఞకస్తత్పదార్థో వేదాంతాభియుక్తా
 నాం ప్రసిద్ధః, తథాత్వంపదార్థోఽపి ప్రత్యగాత్తా శ్రోతా దేహాదారభ్య
 ప్రత్యగాత్తతయా సంభావ్యమానశ్చైతన్యపర్యంతత్వేనావధారితః.
 తత్ర యేషామేతౌ పదార్థావజ్ఞానసంశయవిపర్యయప్రతిబద్ధౌ తేషాం
 తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం స్వార్థే ప్రమాం నోత్పాదయితుం శక్నోతి
 పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యేత్యతస్తాన్ ప్రత్యేక్షస్యః
 పదార్థవివేకప్రయోజనః శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసః. యద్యపిచ ప్రతి
 పత్తవ్య ఆత్మా నిరంశస్తథాపి అధ్యారోపితం తస్మిన్ బహ్వాంశత్వం
 దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదిలక్షణం తత్రైకేనావధానేనైక
 మంశమపోహతి అపరేణాపరమితి యుజ్యతే తత్ర క్రమవతీప్రతి
 పత్తిః, తత్తు పూర్వరూపమేవాత్మప్రతిపత్తేః యేషాం పునర్నిపుణ
 మతీనాం నాజ్ఞానసంశయవిపర్యయలక్షణః పదార్థవిషయః ప్రతిబం
 ధోఽస్తి తే శక్నువంతి సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసి నాక్యార్థమనుభవితు
 మితి తాన్పూర్వత్యావృత్త్యానర్థక్యమిష్టమేవ, సకృదుత్పన్నైవ హ్యేత్
 ప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయతీతి నాత్ర కశ్చిదపిక్రమోఽభ్యుపగమ్యతే
 సత్యమేనం యజ్యేత యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిర్భవేత్, బలవతీ
 హ్యేత్తనో దుఃఖత్వాదిప్రతిపత్తిః, అతో న దుఃఖత్వాద్యభావం కశ్చి

తత్రాహ—యద్యపీతి. ఆరోపితాంశనిరాసాయ న మే దేహో నేంద్రియమిత్య
 భ్యాసో యుక్త ఇత్యర్థః. వాక్యార్థజ్ఞానే సతి కథమభ్యాసనియమః ప్రమాణజ్ఞాన
 స్యాభ్యాసాయోగాత్ జ్ఞానినః శ్రవణాదినియమామోగాచ్చేత్యత ఆహ—తత్త్వీతి.
 జ్ఞానాత్ ప్రాగేవ శ్రవణాదివ్యాపారనియమనం క్రియత ఇత్యర్థః. అధికం శంకితు
 ముక్తమనువదతి యేషామితి—అధికం శంకతే. సత్యమితి. దుఃఖత్వప్రత్యక్షవిరోధా

త్వత్తేషద్యతఇతి చేత్, న, దేహాద్యభిమానవత్ దుఃఖత్వాద్యభి
మానస్య మిథ్యాభిమానత్వోపపత్తేః. ప్రత్యక్షం హి దేహే చ్ఛిద్య
మానే దహ్యామానే వాఽహంభిద్యేఽహం దహ్యాఇతి చ మిథ్యాభి
మానో దృష్టః, తథా బాహ్యతరేష్వపి పుత్రమిత్రాదిషు సంతప్య
మానేషు అహమేవ సంతప్య ఇత్యధ్యారోపో దృష్టః, తథా దుఃఖ
త్వాద్యభిమానోఽపి స్యాద్దేహాదివదేవ చైతన్యాద్భూహిరుపలభ్యమాన
త్వాద్దుఃఖత్వాదీనాం, సుషుప్తాదిషు చాననువృత్తేః చైతన్యస్య తు
సుషుప్తేఽప్యనువృత్తిమామనంతి 'యదైవైతన్న పశ్యతి పశ్యన్వైతన్న
పశ్యతీ' త్యాదినా. తస్మాత్సర్వదుఃఖవినిర్ముక్తైక చైతన్యాత్కరోఽహ
మిత్యేష ఆత్మానుభవః న చైవమాత్మానమనుభవతః కించిదన్యత్కృత్య
మవశిష్యతే. తథాచ శ్రుతిః 'కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాన్నోఽ
యమాత్మాఽయం లోకః' ఇత్యాత్మపిదః కర్తవ్యాభావం దర్శయతి.
స్మృతిరపి 'యస్త్యాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మత్వప్తశ్చ మానవః, ఆత్మన్యేవ
చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే' ఇతి. యస్య తు నైషోఽనుభవో
ద్రాగభిజాయతే తం ప్రత్యనుభవార్థవవాప్యత్వభ్యుపగమః. తత్రాపి
న తత్త్వమసీతి వాక్యార్థాత్ ప్రచ్యావ్యావృత్తౌ ప్రవర్తయేత్, న
హి వరఘాతాయ కన్యాముద్వాహాయంతి నియుక్తస్య చాన్తిన్నధి
కృతోఽహం కర్తా మయేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం బ్రహ్మప్రత్యయవి

ద్వాక్యాదైక్యధీర్నోదేతీత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్య భ్రాంతిత్వాదవిరోధ ఇత్యాహ—నేత్యా
దినా. దుఃఖాదయో నాత్మధర్మాః దృశ్యత్వాత్, దేహాదివత్, నాప్యాత్మస్వరూపాః
ఆత్మని సత్యప్యననువృత్తత్వాద్వ్యతిరేకేణ చైతన్యవదిత్యర్థః. నిర్దుఃఖచిదాత్మని దుఃఖాది
భియో భ్రాంతిత్వాత్ వాక్యార్థానుభవో న విరుద్ధ్యత ఇత్యాహ—తస్మాదితి. అను
భవే జాతేఽప్యావృత్త్యాద్యనుష్ఠానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చైవమితి. రతిః
కామః ఆత్మకామశయా తృప్తిర్విషయతృప్తాక్షయః తేన సంతోష ఆత్మానందాను
భవ ఇతి భేదః. నన్వావృత్తౌ నియోగాత్ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తథాచ నియుక్తత్వ
బుద్ధేరకర్తృత్వధీర్న స్యాదిత్యత ఆహ—తత్రాపీతి. ఆవృత్త్యభ్యుపగమేష్యకర్తాహ
మిత్యనుభవాత్ ప్రచ్యాప్య గురురన్యో వా నియోగాన్న ప్రవర్తయేదుక్తదోషా

పరితప్తత్యయఉత్పద్యతే. యస్తు స్వయమేవ మందమతిరప్రతిభానాత్
తం వాక్యార్థం జిహనే తన్యైతస్మిన్నేవ వాక్యార్థేస్థిరీకారఆవృత్త్యాది
వాచోయుక్త్యాభ్యుపేయతే, తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయేఽపి ప్రత్యయే
తదుపాయోపదేశేష్వావృత్తిసిద్ధిః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి

గ్రాహయంతి చ. ౩.

యశ్శాస్త్రోక్తవిశేషణః పరమాత్మా స కిమహమితి గ్రహీతవ్యః కిం
వా మదన్య ఇత్యేతద్విచారయతి. కథం పునరాత్తశబ్దే ప్రత్యగ్గాత్మ
విషయే శ్రూయమాణే సంశయ ఇతి. ఉచ్యతే, అయమాత్మ శబ్దో ముఖ్యః
శక్యతేభ్యుపగతుం సతి జీవేశ్వరయోరభేదసంభవే, ఇతరథా తు

దిత్యర్థః. కథం తస్మా ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ—యస్త్వితి. ఆప్రతిభానాదసంభావనాది
నేత్యర్థః. శిష్యబుద్ధ్యనుసారేణ శ్రోతవ్యాదివచోభిః ప్రధానసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాదౌ
ప్రవర్తయేదిత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౩. 'ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ' పూర్వత్ర ధ్యానాదేరా
వృత్తిరుక్తా తాముపజీవ్య తత్త్వజ్ఞానార్థధ్యానావృత్తికాలే కిమహం బ్రహ్మేతి
ధ్యాతవ్యం ఉత మత్స్వామీశ్వర ఇత్యైక్యభేదమానాభ్యాం సంశయమాహ—య
ఇతి. శబ్దాదేవ ప్రమిత ఇత్యాదౌ 'అయమాత్మా బ్రహ్మ'త్యాద్యభేద శ్రుతిభిరైక్యసిద్ధ
యాత్ సంశయమాక్షిపతి—కథమితి. భేదశ్రుత్యనుగ్రహాత్ భేదప్రత్యక్షాదిప్రాబల్య
మాలంబ్య సంశయ ఇత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. అభేదశ్రుతీనాం గౌణత్వముఖ్యత్వే
ఉభయత్రఫలం. యద్యవ్యయం ప్రత్యక్షాదివిరోధపరిహారో ద్వితీయాభ్యాం సంశయ

పూర్వత్ర శ్రవణాదేరావృత్తిరుక్తా, తాముపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యుప
జీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

ఆత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతీనామభేదపరాణాం గౌణార్థత్వమ్, సిద్ధాంతే ముఖ్యా
ర్థత్వమితి ఫలభేదః. తత్రకిం శ్రవణాద్యావృత్తికాలే ప్రత్యక్షేన బ్రహ్మ ధ్యాత

గౌణోఽయమభ్యుపగంతవ్య ఇతి మన్యతే. కిం తావత్ప్రాప్తం నాహ
మితి గ్రాహ్యః, న హ్యపహతపాప్తత్వాదిగుణో విసరితగుణత్వేన
శక్యతే గ్రహీతుం, విసరితగుణో వాఽపహతపాప్తత్వాదిగుణత్వేన,
అపహతపాప్తత్వాదిగుణశ్చ పరమేశ్వరః, తద్విసరితగుణస్తు శారీరః,
ఈశ్వరస్య చ సంసార్యాత్తత్వే ఈశ్వరాభావప్రసంగః తతశ్శాస్త్రా
నర్థక్యం సంసారిణోఽపీశ్వరాత్తత్వేఽధికార్యభావాత్ శాస్త్రానర్థక్యమేవ
ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చ. అన్యత్వేఽపి తాదాత్మ్యదర్శనం శాస్త్రాత్కర్తవ్యం
ప్రతిమాదిష్వేవ విష్ణ్వాదిదర్శనమితి చేత్, కామమేవం భవతు న తు
సంసారిణో ముఖ్యః ఆత్మేశ్వరఇత్యేతావన్నః ప్రాసయితవ్యమితి, ఏవం
ప్రాప్తే బ్రూమః.—ఆత్మేశ్వేవ పరమేశ్వరః ప్రతిపత్తవ్యః తథాహిపరమే
శ్వరప్రక్రియాయాం జాబాలాః ఆత్మత్వేనైవైనమభ్యుపగచ్ఛంతి 'త్వం
వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే'
ఇతి తథాఽన్వేషి 'అహం బ్రహ్మసీ' త్వేవమాదయ ఆత్మత్వోపగమా
ద్రష్టవ్యాః. గ్రాహయంతి చాత్మత్వేనైవేశ్వరం వేదాంతవాక్యాని
'ఏషత ఆత్మా సర్వాంతర ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృతస్తత్సత్యం స

స్తథాప్యైక్యశ్రుతేరవిరుద్ధత్వ నిశ్చయస్య సమాధావంతరం గత్వా దిహ సంగతిః.
విరుద్ధయోరైక్యదృష్టిరసిద్ధేత్యాహ—నాహమితి. కించ కిమీశ్వరస్య జీవమాత్రత్వ
మైక్యం జీవస్యేశ్వరమాత్రత్వం వేతి వికల్ప్య క్రమేణ దూషయతి—ఈశ్వరస్య
చేత్యాదినా. ఏకత్వశ్రుతిప్రామాణ్యాదైక్యధ్యానం కార్యమితి శంకతే—అన్యత్వేఽ
పీతి. ఏకత్వధ్యానమస్తదిష్టమేవ, ఏకత్వం తు నాస్తీత్యాహ—కామమితి. అభేద
శ్రుతీనాం ఫలవదపూర్వార్థతాత్పర్యేణ గౌణత్వాద్యోగాదేభేదశ్రుతీనాం కల్పిత
రీదానువాదిత్వాత్ ప్రత్యక్షాదేరపి తద్విషయత్వాత్ బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధ
ర్తాణాం మిథ్యాత్వాత్ ముఖ్యమైక్యమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. ఈశ్వ
ర్య జీవత్వం న ప్రతిపాద్యం యేనేశ్వరాభావస్సాన్యత్ కింతు జీవస్యేశ్వరత్వం. న

వ్యమ్, ఉత భిన్నత్వేనేతి విశయే, నాహమీశ్వర ఇతి ప్రత్యక్షవిరోధాత్ భిన్నత్వే
నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆత్మేశ్వేవ బ్రహ్మ ధ్యాతవ్యమ్. తథాహి జాబాలా
ఆత్మత్వేన బ్రహ్మభ్యుపగచ్ఛంతి—'త్వం వాహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై

ఆత్మా తత్త్వమసీ' త్యేవ మాదీని. యదుక్తం ప్రతీకదర్శనమిదం విష్ణు ప్రతిమాన్యాయేన భవిష్యతీతి. తదయుక్తం, గౌణత్వప్రసంగాత్ వాక్యవైరూప్యాచ్చ. యత్ర హి ప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవ తత్ర వచనం భవతి యథా 'మనోబ్రహ్మ. ఆదిత్యో బ్రహ్మ' త్యాది. ఇహ పున స్త్వమహమస్త్వహం చ త్వమసీత్యాహ, అతః ప్రతీకశ్రుతి వైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిరేభేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ. తథాహి 'అథ యోఽన్యాయం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మి' తి 'న స వేద మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి సర్వం తం పరాదాప్నోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదే' త్యేవమాద్యా భూయసీ శ్రుతిరేభేదదర్శనమపవదతి. యత్తుక్తం న విరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వం సంభవతీతి. నాయం దోషః, విరుద్ధగుణతాయా మిథ్యాత్వోపపత్తేః. యత్పునరుక్తం ఈశ్వరాభావప్రసంగ ఇతి, తదసత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదనభ్యుపగమాచ్చ. న హిశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః, కిం తర్హి సంసారిణస్సంసారిత్వాహ హేనేశ్వరాత్మత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి, ఏవం చ సత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహతపాప్తత్వాదిగుణతా, విపరీతగుణతా తు ఈశ్వరస్యమిధ్యేతి వ్యవతిష్ఠతే. యదప్యుక్తమధికార్యభావః ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేత. తదప్యసత్, ప్రాక్ప్రబోధాత్ సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్ తద్విషయత్వాచ్చ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య. 'యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేది' త్యాదినా హి ప్రబోధే ప్రత్యక్షాద్యభావం దర్శయతి, ప్రత్య

చైవమధికార్యభావః ఏకత్వప్రబోధాత్ ప్రాగధికారిభేదాంగీకారాదిత్యాహ— యత్పునరుక్తమిత్యాదినా. వేదసత్యత్వశ్రద్ధాభి శృంకతే—ప్రత్యక్షాద్యభావ ఇతి. పరేషు స్వరక్రమయోరభావా దుపలబ్ధధ్వనిస్థయోరారోహో వాచ్యస్తథా చారోపిత క్రమస్వరవిశిష్టవర్ణాత్క వేదస్య మిథ్యాత్వం దుర్వారం, వాదినాం సత్యత్వా

త్వమసీ' ఇతి. తథా గ్రహయంతి చ బ్రహ్మ ఆత్మత్వేన 'తత్త్వమసీ' ఇత్యాది వాక్యాని. న చ తేషాం 'నామ బ్రహ్మ' ఇత్యాదివత్ గౌణార్థత్వమ్, సతి ముఖ్యా

మోద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేన్న, ఇష్టత్వాత్, అత్ర
 'పితాఽపితా భవతీ' త్యుపక్రమ్య 'వేదా అవేదాః' ఇతి వచనాదిష్యత
 ఏవాస్తాభిః శ్రుతేరప్యభావః, ప్రబోధే కస్య పునరయమప్రబోధ ఇతి
 చేద్యస్తస్యం పృచ్ఛసి తస్య తఇతి వదామః. నన్వహమీశ్వరఏవోక్తః
 శ్రుత్యా యద్యేవం ప్రతిబుద్ధోఽసి నాస్తి కస్యచిదప్రబోధః. యోఽపి
 దోషశోచ్యద్యతే కైశ్చిదవిద్యయా కిలాత్తనస్సద్వితీయత్వాదద్వైతాను
 పపత్తిరితి సోఽప్యేతేన ప్రత్యుక్తస్తస్మాదాత్మేత్యేవేశ్వరే మనో దధిత.
 ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

సూ. న ప్రతీకే న హి సః ౪.

'మనో బ్రహ్మైత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్తమథాధిదై వతమా కాశో
 బ్రహ్మే' తి (ఛాం-3-౧౮) తథా 'అదిత్యో బ్రహ్మైత్యాదేశః'
 (ఛాం-3-౧౯) 'స యో నామ బ్రహ్మైత్యుపాస్తే' (ఛాం-౨-౫) ఇత్యే

గ్రహస్తవిద్యావిజృంభిత ఇతి వేదసత్యత్వాభావో న దోష ఇత్యాహ—నేతి.
 అవిద్యామాక్షిపతి—కస్యేతి. ప్రశ్నలింగేన త్వయ్యేవ తస్మాసిద్ధత్వాదాత్మేపానుప
 పత్తిరిత్యాహ—యస్తస్మితి. ఆజ్ఞానమూలత్వాత్ ప్రశ్నాదేరితి భావః. సర్వజ్ఞాభిన్నే
 మయి కథమజ్ఞానమితి శంకతే—నన్వితి. అభేదజ్ఞానాత్ ప్రాక్ చిన్తాత్రస్య తవైవా
 జ్ఞానాశ్రయత్వమనుభవసిద్ధాజ్ఞానస్యాపలాపాయోగాత్. జ్ఞానేత్వనిర్వాచ్యస్య తస్య
 బాధాన్నాశ్రయాపేక్షేత్యాహ—యద్యేవమితి. అనిర్వాచ్యత్వేన దోహంతరమపి
 నిరస్తమిత్యాహ—యోఽపీతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౪. 'న ప్రతీకే న హి సః' ఉభయథా ధ్యానసంభవాత్సంశయః, యథా
 బ్రహ్మణా సహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ ఉక్తః ఏవం ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మవికారతయా
 త్వే గౌణార్థత్వాయోగాత్. న చ ప్రత్యక్షాదివిరోధః, తస్య మిథ్యాభేదగోచర
 త్వేన పారమార్థికాభేదాగోచరత్వాదితి భావః.

పూర్వం యథా బ్రహ్మణా సహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ ఉక్తః, తద్వత్ప్రతీకే
 ష్వపి బ్రహ్మవికారతయా జీవాభిన్నబ్రహ్మభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహః
 కార్య ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

వమాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు సంశయః కిం తేష్వప్యాత్మగ్రహాః కర్తవ్యో
న వేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం తేష్వప్యాత్మగ్రహవవ యుక్తః కర్తుం,
కస్తాత్, బ్రహ్మణః శ్రుతిష్వాత్మ త్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, ప్రతీకానామపి
బ్రహ్మవికారత్వాత్ బ్రహ్మత్వే సత్యాత్మత్వోపపత్తేరిత్యేవం ప్రాప్తే
బ్రూమః.—న ప్రతీకేష్వాత్మమతిం బద్ధియాత్, న హి స ఉపాసకః ప్రతీ
కాని యాని తాన్యాత్మ త్వేనాకలదేత్, యత్పునర్బ్రహ్మవికారత్వాత్
ప్రతీకానాం బ్రహ్మత్వం తతశ్చాత్మత్వమితి. తదసత్, ప్రతీకాభావ
ప్రసంగాత్. వికారస్వరూపోమద్దేన హి నామాదిజాతస్య బ్రహ్మత్వమే
వాశ్రితం భవతి, స్వరూపోపమద్దే చ నామాదీనాం కుతః ప్రతీకత్వ
మాత్మగ్రహో వా, న చ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వాద్బ్రహ్మదృష్టుపదేశేష్వాత్మ
దృష్టిః కల్ప్య, కర్తృత్వాద్యనిరాకరణాత్, కర్తృత్వాదిసర్వసంసార
ధర్తనిరాకరణేన హి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వోపదేశ స్తదనిరాకరణేన చోపా

జీవాభిన్నబ్రహ్మభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహాః కార్య ఇతి. దృష్టాంతేన
పూర్వపక్షః. అత్ర ప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్తీభిరవిశేషః. సిద్ధాంతే తు
విశేషసిద్ధిరితి ఫలం ఏతదారభ్యాధికరణత్రయస్య ప్రాసంగికీ పాదసంగతిః. బ్రహ్మైక్య
ధ్యానప్రసంగాగతత్వాదితి వివేకః. కిం ప్రతీకేష్వాత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహాః ఉత
వస్తుతః, జీవాభేదసత్త్వాత్ నాద్య ఇత్యాహ—న హి స ఇతి. నానుభవతీత్యర్థః
ద్వితీయమప్యసిద్ధ్యా దూషయతి—యత్పునరిత్యాదినా. వికారస్య బ్రహ్మణా స్వరూ
పైకాయోగాత్ బాధేనైక్యం వాచ్యం ప్రతీకబాధే చోపాస్తీవిధిర్న స్యాదిత్యర్థః
కించ కర్తృత్వాద్యబాధేనోపాస్తీవిధిప్రవృత్తిర్వాచ్యా బాధే తదయోగాత్, తథాచ
బాధమూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ద్వారీకృత్య ప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తీకల్పనా న
యుక్తా, బాధవిరోధాదిత్యాహ—న చ బ్రహ్మణ ఇతి. అతో జీవప్రతీకయో
స్వరూపభేదాదహంగ్రహో విధ్యశ్రవణాచ్చ నాహంగ్రహ ఇతి ఫలితమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్తీన్విశేషసిద్ధిః, సిద్ధాంతే
తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. 'మనో బ్రహ్మ' ఇత్యాదీని ప్రతీకోపాసనాని శ్రూయంతే. తత్ర
కిం మన ఆదౌ ప్రతీకే అహంగ్రహాః కర్తవ్యః, న వేతి సందేహో, కర్తవ్య ఇతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రతీకే అహంగ్రహో న కర్తవ్యః. కుతః, వికల్పసహ
త్వాత్. తథాహి—కిం ప్రతీకే ఆత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహాః, ఉత శ్రుతత్వాత్,

సనావిధానం, అతశ్చోపాసకస్య ప్రతీకైస్సమత్వాదాత్తగ్రహణో నోః
పద్యతే, న హి రుచకస్వస్తికయోరితరేతరాత్తత్వమస్తి, సువర్ణాత్తత్వేనేః
తు బ్రహ్మాత్తనైకత్వే ప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ. అతో న ప్రతీకః
ష్వాత్తదృష్టిః క్రియతే.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౫.

తేష్వేవోదాహరణేష్వన్యస్సంశయః, కిమాదిత్యాదిదృష్టయో
బ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కిం వా బ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్వితి. కుతస్సం
శయః, సామానాధికరణ్యే కారణానవధారణాత్. అత్ర హి బ్రహ్మ
శబ్దస్యాదిత్యాదిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యముపలభ్యతే, 'ఆదిత్యో బ్రహ్మ.

అతశ్చేతి. యథా రుచకస్వస్తికయోః సువర్ణాత్తనైకేఽపి మిథోనైక్యం తథా జీవ
ప్రతీకయోర్బ్రహ్మాత్తనైకేఽపి భేదస్సమః. యది చ ధర్మివ్యతిరేకేణ తయోరభావ
నిశ్చయాత్ వస్తైవ్యక్యం తదోపాసనోచ్ఛేద ఉక్త ఇత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ఏకవిషయత్వం సంగతిః. ప్రశ్నపూర్వకం సంశయ
బీజమాహ—కుత ఇత్యాదినా. సామానాధికరణ్యం శ్రుతం తన్న తావన్తుభ్యం, బ్రహ్మ
వికారయోర్గవాశ్వయోరివాభేదాయోగాత్, నాపి ప్రకృతివికారభావనిబంధనం,
వాక్యస్య వికారభావేన బ్రహ్మపరత్వాపాతాత్. న చేష్టాపత్తిః 'నామబ్రహ్మేత్యుపా
సితే'తి విధిశ్రుతివిరోధాత్, పరిమితనామగ్రహణానర్థక్యాపాతాచ్చ. బ్రహ్మపరత్వే
సర్వం బ్రహ్మేతి వక్తవ్యత్వాత్. అతః పరిశేషాదధ్యాస ఏవ సామానాధికరణ్యకారణం.

ఉతాహోస్విదత్ర స్వాభిన్నబ్రహ్మభిన్నత్వాత్. న తావదాద్యః, యథాశుభవా
భావాత్, న హి స ఉపాసకః ఆత్మత్వేన ప్రతీకమనుభవతి; న ద్వితీయః, ఆశ్రవ
ణాత్; నాపి తృతీయః, ప్రతీకస్య స్వరూపేణ బ్రహ్మభిన్నత్వాదాయోగాత్. అతః
ప్రతీకే ఆహంగ్రహణో న కర్తవ్య ఇతి సిద్ధమ్.

పూరోక్తప్రతీకోపాసనాని విషయాకృత్యాన్యతిగ్రహించిద్విచార్యత ఇత్యేక
విషయత్వసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నికృష్టే ఉత్కృష్టబుద్ధిః కర్తవ్యేతి తాకికన్యాయానపేక్షా,

ప్రాణో బ్రహ్మ. విద్యుద్బ్రహ్మే త్యాదిసమానవిభక్తినిర్దేశాత్. న
 చాత్రాంజసా సామానాధికరణ్యమవకల్పతే, అర్థాంతరవచనత్వాత్
 బ్రహ్మదిత్యాదిశబ్దానాం, న హి భవతి గౌరవ్యభితి సామానాధికరణ్యం.
 నను ప్రకృతివికారభావాత్ బ్రహ్మదిత్యాదీనాం మృచ్ఛరావాదివత్
 సామానాధికరణ్యం స్యాత్, నేత్యుచ్యతే, వికారప్రవిలయో హ్యేవం
 ప్రకృతిసామానాధికరణ్యాత్సాత్, తతశ్చ ప్రతీకాభావప్రసంగ
 మవోచామ, పరమాత్మవాక్యం చేదం తదానీం స్యాత్, తతశ్చోపాస
 నాధికారో బాధ్యేత, పరిమితవికారోపాదానం చ వ్యర్థం. తస్మాద్బ్రహ్మ
 ణోఽగ్నిరైవ శ్వానరభిత్యాదివదన్యత్రాన్యతరదృష్టిభ్యాసే సతి క్ష
 కిం దృష్టిరధ్యస్య తామితి సంశయః, తత్రానియమః, నియమకారిణ
 శ్శాస్త్రస్వాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తమ్. అథవా ఆదిత్యాదిదృష్టయేవ
 బ్రహ్మణికర్తవ్యా ఇత్యేవం ప్రాప్తం. ఏవం హ్యదిత్యాదిదృష్టిభిర్బ్రహ్మ
 పాసితం భవతి బ్రహ్మోపాసనం చ ఫలవదితి శాస్త్రమర్యాదా. తస్మాన్న
 బ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిస్విత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. బ్రహ్మదృష్టిరేవాది
 త్యాదిషు స్యాదితి. కస్తాత్, ఉత్కర్షాత్, ఏవముత్కర్షేణాదిత్యాదయో
 దృష్టౌ భవంతుత్కృష్టదృష్టేస్తేష్వభ్యాసాత్. తథాచ లాకికో
 న్యాయోఽనుగతో భవతి, ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టేఽధ్యసితవ్యేతి

అధ్యాసే చ నియామకాభావాత్ సంశయ ఇత్యర్థః. ఉత్కృష్టనికృష్టయోరుత్కృష్ట
 మేవోపాస్యం ఫలవత్త్వాదితి న్యాయో నియామక ఇత్యరుచేరాహ—అథవేతి. ఆత్ర
 వికారదృష్టిభిః బ్రహ్మోపాస్తిసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు వికారదృష్ట్యై బ్రహ్మణ
 ఉపాస్యత్వే నికర్షప్రాప్తౌ సత్యాం ఫలవత్త్వాసి ర్వికారఏవోత్కృష్టబ్రహ్మదృష్ట్యై
 పాస్య ఇతి ఫలం. కించ లాకికన్యాయావిరుద్ధా సంభవే విరుద్ధార్థో న గ్రహ్యః,
 ప్రత్యవాయప్రసంగాత్, కించ ప్రథమశ్రుతానా చిత్త్యాదిపదానామసంజాతవిరోధి
 తయా ముఖ్యార్థత్వగ్రహో న్యాయ్యః, బ్రహ్మశబ్దే చ దృష్టిలక్షణాగ్రహః, తథా
 చాదిత్యాదయో బ్రహ్మదృష్ట్యైపాస్యా ఇత్యేవ వాక్యార్థ ఇత్యాహ—తథా చేతి.

సిద్ధాంతే తదపేక్షేతి ఫలభేదః. ఆత్ర కిం బ్రహ్మణి ప్రతీకదృష్టిః కర్తవ్యా, ఉత
 ప్రతీకే బ్రహ్మదృష్టిరితి విశయే, బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేనోపాస్యత్వసిద్ధయే తస్మిన్

తాకిణో న్యాయః. యథా రాజదృష్టిః క్షత్తరి, స చానుగంతవ్యో విషయే ప్రత్యవాయప్రసంగాత్. న హి క్షత్తదృష్టిపరిగృహీతో రాజా నికర్షం నీయమానః శ్రేయసే స్యాత్. నను శాస్త్రప్రామాణ్యాద నాశంకనీయోఽత్ర ప్రత్యవాయప్రసంగః, స చ తాకికేన న్యాయేన శాస్త్రీయా దృష్టిర్నియంతుం యుక్తేతి. అత్రోచ్యతే. — నిర్ధారితే శాస్త్రార్థే ఏతదేవం స్యాత్, సందిగ్ధే తు తస్మిన్ తన్నిర్ణయం ప్రతి తాకిణోఽపి న్యాయ ఆశ్రీయమాణో న విరుధ్యతే, తేన చోత్కృష్టదృష్ట్యాభ్యాసే శాస్త్రార్థేఽవధార్యమాణే నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యైవ ప్రత్యవేయాదితి శ్లిష్యతే. ప్రాథమ్యాచ్చాదిత్యాదిశబ్దానాం ముఖ్యార్థత్వమవిరోధాత్ గ్రహీతవ్యం. తైః స్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాం బుద్ధౌ పశ్చాదవతరతో బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యవృత్త్యా సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ బ్రహ్మ దృష్టివిధానార్థతే వావతిష్ఠతే. ఇతిపరత్వాదపి బ్రహ్మశబ్దస్యైవ ఏవార్థో న్యాయ్యః. తథాహి 'బ్రహ్మేత్యాదేశః. బ్రహ్మేత్యుపాసీత. బ్రహ్మే త్యుపాస్త' ఇతి చ సర్వత్రేతిపరం బ్రహ్మశబ్దముచ్చారయతి శుద్ధాం స్వాదిత్యాదిశబ్దాన్. తతశ్చ యథా శుక్తికాం రజతమితి ప్రత్యేతీ త్యత్ర శుక్తికావచనఏవ శుక్తికాశబ్దః, రజతశబ్దస్తు రజతప్రతీతిలక్షణార్థః ప్రత్యేత్యేష హి కేవలం రజతమితి, న తు తత్ర రజతమస్తి, ఏవమత్రాప్యాదిత్యాదీన్ బ్రహ్మేతి ప్రతీయాదితి గమ్యతే. వాక్య శేషోఽపి చ ద్వితీయానిర్దేశేనాదిత్యాదీనేవోపాస్తిక్రియయావ్యాప్య మానాన్ దర్శయతి 'సయఏతదేవం విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపా

ఇతశ్చ తథా వాక్యార్థ ఇత్యాహ—ప్రాథమ్యాచ్చేతి. బ్రహ్మశబ్దస్యైవ దృష్ట్యర్థత్వే హేత్వంతరమాహ—ఇతి పరత్వాదితి. ఇతి శబ్దశిరస్కశబ్దః సమభివ్యాహృతక్రియాం లక్షయతీతి లోకే ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. ద్వితీయాశ్చ తేశ్చాదిత్యాదీనామేవోపాస్తికర్తృత్వ మిత్యాహ—వాక్య శేషోఽపీతి. ఉత్కృష్టమేవోపాస్యమితి న్యాయముక్తమనువదతి—

ప్రతీకదృష్టిః కర్తవ్యేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు ప్రతీక ఏవ బ్రహ్మదృష్టిః కర్తవ్యా. కుతః, బ్రహ్మణ ఉత్కర్షాత్. ఉత్కృష్టదృష్టౌ హి నికృష్టే క్రియమాణాయాం

స్తే' ఇతి చ (చాం) యత్తుక్తం బ్రహ్మోపాసనమేవాత్రాదరణీయం ఫల
వత్త్వాయేతి, తదయుక్తం, ఉక్తేన న్యాయేనాదిత్యాదీనామేవోపాస్య
త్వావగమాత్. ఫలంత్వతిథ్యాద్యుపాసనఇవాదిత్యాద్యుపాసనేఽపి
బ్రహ్మోపాసనాసృతి సర్వాధ్యక్షత్వాత్. వర్ణితం చైతత్ 'ఫలమత ఉప
పత్తే' రిత్యత్ర (అ-౩-పా-౨-సూ-౩౮) ఈదృశం చాత్ర బ్రహ్మణ
ఉపాస్యత్వం యత్ప్రతీకేషు తద్దృష్ట్యాధ్యారోపణం ప్రతిమాదిష్వివ
విష్ణోదీనామ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః. ౬.

'యవవాసౌ తపతి తముద్గీధముపాసీత' (చాం-౧-౨) 'లోకేషు
పంచవిధం సామోపాసీత' (చాం-౨-౨) 'వాచి సప్తవిధం సామోపాసీత'
(చాం-౨-౮) 'ఇయమేవర్లగ్ని స్సామ' (చాం-౬-౧) ఇత్యేవమాదిష్వం
గావరుద్ధేషూపాసనేషు సంశయః, కిమాదిత్యాదిషూద్గీధాదిదృష్టయో
వీధీయంతే కిం వోద్గీధాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టయ ఇతి, తత్రానియమః

యత్తుక్తమితి. ద్వితీయేతిశ్రుతిభ్యాం తాకికన్యాయాచోక్తన్యాయబాధ ఇత్యాహ—
తదితి. బ్రహ్మోపాసనాసృత్యే కథం ఫలదాతృత్వం తత్రాహ—ఫలం త్వితి. కించ
యద్దృష్ట్యా వికారస్యోత్కర్షః తస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనావిశేషణత్వేఽపుపాస్యత్వం
చాస్తీత్యాహ—ఈదృశం చేతి.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౬. 'ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః' పృథివ్యగ్నైః సంతరితాదిత్యద్యుసంశ్లేష
లోకేషు హింకారప్రస్తావోద్గీధ ప్రతీహరనిధనైరంతైః పంచాంశం సామ, తైరేవాది
రిత్యుపద్రవ ఇతి చ భక్తిద్వయాధికైః సప్తాంశం సామేతి భేదః. అత్ర విశేషాజ్ఞానా
త్సంశయః. పూర్వవదుత్కర్షానవధారణాదనియమ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ
పక్షమాహ—తత్రేతి. సిద్ధరూపాదిత్యాదిభ్యః కర్తృరూపోద్గీధాదీనాం ఫలసన్నికర్షణో

నికృష్టస్యోత్కృష్టతాభవతి, రాజదృష్ట్యామాతృస్యేవ; న చైవం బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యా
లాభః, ఇహోపత్రేరితి భావః.

సిద్ధరూపాదిత్యాదిభ్యః కర్తృరూపోద్గీధానాం ఫలసన్నికర్షోత్కర్షాత్ బ్రహ్మ
వద్విశేషవత్త్వనియమ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

నియమకారణాభావాదితి ప్రాప్తమ్. నహ్యత్ర బ్రహ్మణ ఇవ కస్యచి
దుత్కర్షవిశేషోఽవధార్యతే. బ్రహ్మ హి సమస్తజగత్కారణత్వాదప
హతపాప్తత్వాదిగుణయోగాచ్ఛాదిత్యాదిభ్య ఉత్కృష్టమితి శక్యతే
వధారయితుం, న త్వాదితోద్ధీధాదీనాం వికారత్వావిశేషాత్ కించిదు
త్కర్షవిశేషావధారణకారణమస్తి. అథవా నియమేనైవోద్ధీధాది
మతయ ఆదిత్యాదిష్వభ్యస్యేరణ, కస్తాత్, కర్తాత్తకత్వాదుద్ధీధాదీనాం,
కర్తణశ్చ ఫలప్రాప్తిప్రసిద్ధేఽద్ధీధాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః
కర్తాత్తకాస్సంతః ఫలహేతవో భవిష్యంతి. తథాచ 'ఇయమేవర్గస్మి
స్సామే' త్యత్ర 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామ' (ఛాం-౬-౧)
ఇత్యుక్తృభేన పృథివీం నిర్దిశతి, సామశబ్దేనాగ్నిం, తచ్చ పృథివ్యగ్నోః
ఋక్సామదృష్టిచిక్ష్వాయామవకల్పతే, న ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్ని
దృష్టిచిక్ష్వాయాం. ఊత్తరి రాజదృష్టికరణాద్రాజశబ్ద ఉపచర్యతే న
రాజని ఊత్తృశబ్దః. అపిచ 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత'
(ఛాం-౨-౨) ఇత్యధికరణనిర్దేశాల్లోకేషు సామాధ్యసితవ్యమితి ప్రతీ
యతే. 'ఏతద్దాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం' (ఛాం-౨-౭) ఇతి చైతదేవం

త్కర్తాత్ బ్రహ్మవద్విశేషవత్త్వనియమ ఇతి దృష్టాంతేన ముఖ్యం పూర్వపక్షమాహ—
అథవేతి. తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ పూర్వోత్తరపక్షఫలం మంతవ్యం. కించాఽనంగేష్యేవాంద
దృష్టిరిత్యత్ర తేష్వంగవాచిపదప్రయోగం లింగమాహ—తథాచేయమేవేతి. తదే
తదేతదగ్నాభ్యం సామ ఏతస్యాం పృథివీరూపాయామృచ్యధ్యూఢముపరి స్థిత
మిత్యర్థః. ఋచి సామవత్ పృథివ్యామగ్నిర్ద్వైశ్యతే, తతస్సామ్యాత్ పృథివ్యేవ
ఋక్ అగ్నిస్సామేతి ధ్యానం విహితం, తత్ర యది ఋక్సామాత్తకయోః కర్తాం
గయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిస్సాన్యత్, తదా పృథివ్యగ్నోః ఋక్సామపదప్రయోగో న
స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—ఊత్తరీతి. అతః ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా పృథి
వ్యగ్నోః ఋక్సామదృష్టిరిత్యర్థః. విషయసప్తమ్యా చైవమేవేత్యాహ—అపిచేతి.
గాయత్రసంజ్ఞం సామ. కించ పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనాప్యేవమిత్యాహ—

అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోః తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ ఫలమితి ద్రష్టవ్యమ్. 'య
ఏవాసౌ తపతి తముద్గీధముపాసీత' ఇత్యాదిత్యాంగాశ్రితోపాసనాని శ్రూయంతే.
తత్ర కిమాదిత్యాదిషూద్గీధాదిదృష్టిః కర్తవ్యా, ఉత్తోద్గీధాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిరితి

దగ్భయతి. ప్రథమనిర్దిష్టేషు చాదిత్యాదిషు చరమనిర్దిష్టం బ్రహ్మధ్యస్తం
 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం-౨-౧౯) ఇత్యాదిషు. ప్రథమనిర్ది
 ష్టాశ్చ పృథివ్యాదయశ్చరమనిర్దిష్టా హింకారాదయః 'పృథివీ హిం
 కారః' (ఛాం-౨-౨) ఇత్యాదిశ్రుతిషు. అతోఽనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగ
 మతిక్షేప ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః — ఆదిత్యాదిమతయ ఏవాంగేషూ
 ద్గీథాదిషు కర్తసు క్షిప్యేరన్. కుతః, ఉపపత్తేః ఉపపద్యతే హ్యేవమ
 పూర్వసన్నికర్తాదాదిత్యాదిమతిభిః సంస్క్రియమాణేషూద్గీథాదిషు
 కర్తసమృద్ధిః. 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్య
 వత్తరం భవతి' (ఛాం-ఉ) ఇతిచ విద్యాయాః కర్తసమృద్ధిహేతుతాం
 దగ్భయతి. భవతు కర్తసమృద్ధిఫలేష్వేవం, స్వతంత్రఫలేషు తు కథం
 'య ఏతదేవం విద్వాన్ లోకేషు పంచవిధం సామోపాస్తే' (ఛాం-ఉ)
 ఇత్యాదిషు. తేష్వప్యధిక్యతాధికారాత్ ప్రకృతాపూర్వసన్నికర్తేణైవ
 ఫలకల్పనా యుక్తా, గోదోహనాదినియమవత్ఫలాత్తకత్వాచ్చాదిత్యాదీ
 నాముద్గీథాదిభ్యః కర్తాత్తకేభ్య ఉత్కర్షోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిప్రాప్తిలక్ష
 ణం హి కర్తఫలం శిష్యతే శ్రుతిషు. అపిచ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథము

ప్రథమేతి. అనంగబుద్ధ్యాంగాన్యపాస్యానీతి సిద్ధాంతయతి — ఏవమితి. ఉపాస్తీనాం
 హి కర్తసమృద్ధిః ఫలం శ్రూయతే, సా చ తాభిరంగేషు సంస్క్రియమాణేషూప
 పద్యతే, అంగానాం సమృద్ధ్యనుకూలప్రకృతకర్తాపూర్వజనకత్వాదిత్యర్థః. నను యత్రో
 పాస్తీనాం ప్రకృతకర్తాపూర్వసన్నికృష్టాంగద్వారాపేక్షం ఫలం శ్రుతం, తత్ర
 ఫలోపపత్తయే అంగానాముపాస్యత్వం భవతు తదనపేక్షాసు స్వతంత్రఫలాసు లోక
 సామాన్యపాసనాసు కథమంగానాముపాస్యత్వమితి శంకతే — భవత్వితి. (యథా
 స్వతంత్రవశు ఫలస్యాపి గోదోహనస్య అంగద్వారాపేక్షయైవ ఫలమిచ్ఛం తద్వత్
 లోకాదిఫలేషూపాసనేష్వపి కర్తాపూర్వాంగద్వారైవ ఫలకల్పనా యుక్తా. కర్తాధి
 కృతనైవ్యాంగాశ్రితోపాసనేష్వధికారాదతోంగానామేవోపాస్యత్వమితి సమాధత్తే
 తేష్వపీతి. ఉత్కర్షానవధారణాదనియమ ఇత్యుక్తం నిరస్యతి — ఫలాత్తేతి. ఉపక్రమ
 బలాచ్చాంగ ముపాస్యమిత్యాహ — అపిచేతి. రసతమత్వాదిగుణాద్యపసంఖ్యాన

విశయే, ఆదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు — ఉద్గీథాదిషు
 కర్తాంగేష్వాదిత్యాదిమతయ ఏవ కర్తవ్యాః. కుతః, కర్తసమృద్ధిరూపలోపపత్తేః.

పాసీత-ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవా్యాఖ్యానం భవతి' (చాం-౧-౧-) ఇతి
 చోద్దీధమేనోపాస్యత్వేనోపక్రమ్యాదిత్యాదిమతిర్విదధాతి. యత్తుక్త
 ముద్దీధాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్తృభూయం భూత్వా
 ఫలం కరిష్యంతీతి. తదయుక్తం, స్వయమేనోపాసనస్య కర్తృత్వాత్
 ఫలవత్త్వోపపత్తేః, ఆదిత్యాదిభావేనాపి చ దృశ్యమానానాముద్దీధాదీ
 నాం కర్తృత్వకత్వానపాయాత్ 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామే'
 తి తు లాక్షణిక ఏష పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామశబ్దప్రయోగః. లక్షణా
 చ యథాసంభవం సన్నికృష్టేన విప్రకృష్టేన వా స్వార్థసంబంధేన
 ప్రవర్తతే. తత్ర యద్యపి ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచీకీర్షా
 తథాపి ప్రసిద్ధయోః ఋక్సామయోర్భేదేనానుకీర్తనాత్ పృథివ్య
 గ్న్యోశ్చ సన్నిధానాత్ తయోరేవైష ఋక్సామశబ్దప్రయోగః

మిత్యర్థః. ద్వితియం పూరపక్షం దూషయతి—యత్తుక్తమిత్యాదినా. కర్తృభూయం
 కర్తృత్వకత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః. సిద్ధాదిత్యాద్యాత్తనా కర్తృణాం దృష్టా కర్తృత్వహి
 స్యాదిత్యత ఆహ—ఆదిత్యాదిభావేనేతి. మానవకేఽగ్నిదృష్టిపదుద్దీధాదిష్యాదిత్యా
 దిధియాం గౌణత్వాన్న కర్తృత్వాభిభావకత్వమిత్యంకేష్వనంగత్వధీరవిరుద్ధేత్యాశయః.
 ప్రయోగానుపపత్తిముక్తాం నిరస్యతి—తదేతదితి. లక్షణాబీజం సంబంధమాహ—
 లక్షణాచేతి. గంగాయాం ఘోషఇత్యత్ర సన్నికృష్టసంయోగసంబంధేన తీరల
 షణా, అగ్నిర్దాణవక ఇత్యత్ర అగ్నిసిష్టశుచిత్వాదిగుణవత్త్వరూపవరంపరాసం
 బంధేన లక్షణా దృష్టా, తథాచాత్ర ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేఽపి
 ఋక్సామపదాభ్యాం స్వవాచ్యార్థే ద్రష్టవ్యతాఖ్యవరంపరాసంబంధేన పృథి
 వ్యగ్నిలక్షణా యుక్తేత్యర్థః. నను ప్రతీకవాచిపదస్య ధ్యేయేఽర్థే న లక్షణా
 యుక్తా, తత్ప్రపదస్య రాజన్యప్రయోగాదితి శంకతే—తత్ర యద్యపీతి. తథా
 తి ఋక్సామసంబంధాత్ పృథివ్యగ్న్యోరేవైతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యేష
 ఋక్సామపదప్రయోగ ఇత్యన్వయః. నను ముఖ్యార్థ ఏవ న కుతో గృహ్యతే
 తత్రాహ—ప్రసిద్ధయోరితి. తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి ముఖ్యయోః పృథగుక్తేః
 తదేతదేతస్యామిత్యత్రాపి తయోర్ద్వైహే పునరుక్తిస్సాన్విత్, ఆతః ప్రతీకాభేదదృష్ట్యా

యథా ప్రాక్షణాదినా వ్రీహ్యదిషు సంస్కృతేషు ప్రకృతకర్తృణః ఆపూర్వముత్పద్యతే,
 తథా కర్తాంగోద్దీధాదిష్యాదిత్యాదిమతిభిః సంస్కృతేషు ప్రకృతకర్తృణః ఫలాధిక్య

ఋక్సామసంబంధాదితి నిశ్చయతే. ఉత్తృశబ్దోఽపి హి కుతశ్చిత్కారణాద్రాజానముపసర్పన్న నివారయితుం పార్యతే 'ఇయమేవర్థి' తిచయథాఽక్షరవిన్యాసమృచవప పృథివీత్వమచథారయతి. పృథివ్యా హి ఋక్త్యేఽచధార్యమాణే ఇయమృగేవేత్యక్షరవిన్యాసస్సృత్ 'యవం విద్వాన్ సామ గాయతి' (ఛాంఉ) ఇతి చాంగాశ్రయమేవ విజ్ఞానముపసంహరతి న పృథివ్యాద్యాశ్రయం. తథా 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతే' తి (ఛాం-ఉ) యద్యపి సప్తమీనిర్దిష్టా లోకాస్తథాపి సామన్యేవ తేఽధ్యన్యేరన్, ద్వితీయానిర్దేశేన సాము ఉపాస్యత్వావగమాత్. సామని హి లోకేష్వధ్యస్యమానేషు సామలోకాత్తనోపాసితం భవతి. అన్యథా పునర్లోకాస్సమాత్తనోపాసితాస్సుః ఏతేన 'ఏతద్దాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం' (ఛాం-౨-౧౧) ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం యత్రాపి తుల్యో ద్వితీయానిర్దేశః 'అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీతే'తి (ఛాం-౨-౯) తత్రాపి 'సమస్తస్య ఖలు సాము ఉపాసనం సాధు, 'ఇతి తు పంచవిధస్య-అథ సప్తవిధస్యే'తి చ

పృథివ్యగ్నేః ప్రతీకసన్నిధానాత్ తయోరేవ ప్రతీకపదప్రయోగః కృతస్తదభేదదాక్ష్యాయేత్యర్థః. తర్హి ఉత్తృశబ్దోఽపి రాజని స్యాదిత్యత ఆహ—ఉత్తితి. స్థితప్రయోగస్య నిమిత్తం కిమపి వాచ్యం న తు నిమిత్తమస్తీతి ప్రయోగ ఆపాద్యత ఇతి భావః. ఉత్తా సూతః తస్య కార్యం రథచర్యాది యదా రాజైవ కరోతి తదా ఉత్తృశబ్దో రాజన్యప్యస్తీత్యక్షరార్థః. ఋగాదావేవ పృథివ్యాదిదృష్టిరిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—ఇయమితి. సప్తమ్యా లోకానాముపాస్యత్వముక్తం నిరస్యతి—తథా లోకేష్వితి. 'సామాత్తనా లోకానుపాసీతే'తి ద్వితీయసప్తమ్యార్భంగస్త్వయా కార్యస్తతో వరం లోకాత్తనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రభంగ ఇత్యర్థః. ఏతేనేతి. ఏకవిభక్తిభంగలాఘవేన ప్రాణాత్తనా గాయత్రం సామోపాస్యమితి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. నను విభక్తిసామ్యే కథం నిర్ణయస్తత్రాహ—యత్రాపీతి. 'సాము ఉపాసనం సా'ధ్విత్యుపక్రమ్య పృథివీహింకార ఇత్యాదినా హింకారాది పంచావయవస్య సాము ఉపాసనముక్త్వా 'ఇతి తు పంచవిధస్యోపాసన'మిత్యుపసంహృత్య ఆధేతి సప్తవిధస్య

లక్షణా సమ్మద్ధిరుపపద్యత ఇత్యర్థః ఆదిత్యాదిమాద్దిధాఽదృష్టిపక్షే యథోక్తఫలసన్నికర్తాసిద్ధేరుద్గీధాదీనాముత్కర్తాసిద్ధిరిత్యభిసంధిః.

(ఛాం-౨-౭) సాము ఏవోపాస్యత్వేనోపక్రమాత్ తస్మిన్నేవాదిత్యా
ధ్యాసః. ఏతస్మాదేవ చ సాము ఉపాస్యత్వావగమాత్. 'పృథివీ హిం
కారః' (ఛాం-౨-౭) ఇత్యాదినిర్దేశవిపర్యయేఽపి హింకారాదిష్యేవ
పృథివ్యాదిదృష్టిః. తస్మాదనంగాశ్రయా ఆదిత్యాదిమతయోఽంగేషూ
ద్గీథాదిషు ఊష్యేరన్నితి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. ఆసీనస్సంభవాత్. ౭.

కర్తాంగసంబంధిషు తావదుపాసనేషు కర్తృతంత్రత్వాన్నాసనాది
చింతా నాపి సమ్యగ్దర్శనే, వస్తుతంత్రత్వాత్ జ్ఞానస్య ఇతరేషు
తూపాసనేషు కిమనియమేన తిష్ఠన్నాసీనః శయానో వా ప్రవర్తేత
ఉత నియమేనాసీనఏవేతి చింతయతి. తత్ర మానసత్వాదుపాసనస్యాని
యమశ్శరీరస్థితేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, ఆసీనఏవోపాసీతేతి కుతః,
సంభవాత్. ఉపాసనం నామ సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, న చ
తద్గచ్ఛతో ధావతో వా సంభవతి, గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకర

సాము ఉపాసనం ప్రకమ్య ప్రపంచితం, అతస్సాము ఏవోపాస్యత్వమిత్యర్థః.
రుదుక్తం ప్రాథమ్యాత్ పృథివ్యాదేరుపాస్యత్వమితి తత్రాహ—ఏతస్మాదేవేతి. యద్యపి
హింకారోద్దేశేన పృథివీత్వవిధేరుద్దేశ్యస్య ప్రథమనిర్దేశో వాచ్యస్తథాప్యుక్తన్యాయ
బలాత్ వ్యత్యయో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౭. 'ఆసీనస్సంభవాత్' కర్తృణాముత్థితేనోపవిష్టేన వాఽనేకధానుష్ఠానదర్శనా
త్సంశయః, కర్తాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమానపేక్షాణామనుష్ఠానప్రకార
ఉక్త స్తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వప్యనియమ ఇతి పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి.

పూర్వం కర్తాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమానపేక్షాణామనుష్ఠానప్రకార
ఉక్తః. తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వపి అనియమ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తన్నిర్దిరితి ఫలభేదః. అత్ర
కర్తాంగానాశ్రితాన్యూపాసనాని కిం తిష్ఠన్నాసీనః శయానో వా కుర్యాదిత్యనియమః,
ఉత ఆసీన ఏవేతి నియమ ఇతి విశయే, అనియమ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

త్వాత్ తిష్ఠతోఽపి దేహధారణవ్యాప్యతం. మనో న సూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమం భవతి శయానస్యాప్యకస్తాదేన నిద్రయాఽభిభూయతే. ఆసీనస్య త్వేవంజాతీయకో భూయాన్ దోషః సుపరిహర ఇతి సంభవతి తస్యోపాసనమ్.

సూ. ధ్యానాచ్చ. ౮.

అపిచ ధ్యాయత్యర్థ ఏషః యత్సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, ధ్యాయతిశ్చ ప్రశిథిలాంగచేష్టేషు ప్రతిష్ఠితదృష్టిష్యేకవిషయాక్షిప్తచిత్తేషూపచర్యమాణో దృశ్యతే, ధ్యాయతి ఒకో ధ్యాయతి ప్రోషితబంధురిత్యాసీనస్యానాయాసో భవతి. తస్మాదప్యాసీనకర్తౌపాసనమ్.

సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య. ౯.

అపిచ 'ధ్యాయతీవ పృథివీ' త్యత్ర పృథివ్యాదిష్వచలత్వమేవాపేక్ష్య ధ్యాయతివాదో భవతి, తచ్చ లింగముపాసనస్యాసీనకర్త త్వే.

అత్రాసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు మనోదేహయోగ్యిన్న త్వేఽపి దేహచాంచల్యే మనసోఽనవస్థానస్యానుభవసిద్ధత్వాత్ మనోవ్యాపారేషూపాసనేషు దేహస్థైర్యార్థమాసననియమాపేక్షేతి ఫలభేదః. తిష్ఠత ఉత్థితస్య.

౮. కించ ధ్యాతార ఆసీనా ఏవ స్యుః ధ్యాయతిశబ్దార్హత్వాత్ ఒకాదివదిత్యాహ—ధ్యానాచ్చేతి.

౯. ఆత్రైవ శ్రౌతం దృష్టాంతమాహ—అచలత్వం చేతి.

ఆసీన ఏవ ఉపాసనాని కుర్వీత. కుతః, గమనాదీనాం చిత్తవిక్షేపకరతయా ఆసీనస్యైవోపాసనానాం సంభవాదిత్యర్థః.

ఉపాసనానాం ధ్యాయత్యర్థధ్యానరూపత్వాత్, ధ్యాయతేశ్చాసీనేషు ఒకాదిషు ఏకవిషయదృష్టిషు ప్రయోగాదాసీన ఏవోపాసీతేత్యర్థః.

'ధ్యాయతీవ పృథివీ' ఇత్యత్ర పృథివ్యా అచలత్వమపేక్ష్య ధ్యానోపచారో దృష్టః. తస్మాదపి లింగాదాసీన ఏవోపాసీతేత్యర్థః.

సూ. స్మరంతి చ. ౧౦.

స్మరంత్యపిచ శిష్టా ఉపాసనాంగత్వేనాసనమ్ 'శుచా దేశే ప్రతి
ష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః' ఇత్యాదినా అతనవచ పద్మకాదీనామాసన
విశేషాణాముపదేశో యోగశాస్త్రే.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. ౧౧.

దిగ్దేశకాలేషు సంశయః, కిమస్తి కశ్చిన్నియమో నాస్తి వేతి
ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదినియమదర్శనాత్ స్యాదిహాపి
కశ్చిన్నియమితి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ. దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ
ఏవ నియమః, యత్రైవాస్య దిశి దేశే కాలే వా మనసస్సౌకర్యేణై కా

౧౦. బాహ్యస్య శారీరస్య చాసనస్య స్మరణాన్నియమ ఇత్యాహ—స్మరంతి
చేతి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౧. 'యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్' తేష్యేవాంగానాశ్రితోపాసనేషు
ప్రాచ్యాదిదిశి తీర్థాదిదేశే ప్రదోషాదికాలే నియమోఽస్తి నవేత్యుభయథా సంభవా
త్సంశయః, ఏకవిషయత్వం సంగతిః ఉపాస్తీనాం విహితత్వాద్యాగాదిపదస్తి దిగాది
నియమ ఇతి పూర్వపక్షః. అత్ర దిగాదిష్వాదరః ఫలం, సిద్ధాంతేత్వనాదరః. ధ్యేయే
చిత్తైకాగ్రస్య ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానాక్షిప్తదేశాదిగ్రహణస్యోచితత్వాదితి

'శుచా దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః' ఇత్యాదినా శిష్టా ఉపాసనార్థ
మాసనం స్మరంతి. అత ఆసీన ఏవోపాస్తీతేతి సిద్ధమ్.

పూర్వమంగానాశ్రితోపాసనేషు యథా ఆసననియమ ఉక్తః, తద్వద్దిగాది
నియమోఽప్యస్తు; 'ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేన యజేత' ఇత్యాది దిగాదినియమ
దర్శనాదితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే దిగాదిష్వాదరః, సిద్ధాంతే త్వనాదర ఇతి ఫలభేదః. తేష్యే
వోపాసనేషు దిగాదినియమోఽస్తి న వేతి విశయే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం
తస్తు—ప్రాచ్యాదిదిగాదినియమో నాస్తి; కిం తు యత్ర దిశి దేశే కాలే వా చిత్త
వైకాగ్రతా ఏకవిషయప్రవాహః, తత్రోపాస్తీత. కుతః, దిగాదివిశేషాశ్రవణాత్.

గ్రతా భవతి తత్రైవోపాసీత ప్రాచీదిక్పూర్వాక్షాప్రాచీనప్రవణాది
వద్విశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతాయా ఇష్టాయాస్సర్వత్రావిశేషాత్. నను
విశేషమపి కేచిదామనంతి 'సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావి
వర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిర్మనోనుకూలే న తు చక్షుఃపీడనే గుహా
నివాతాశ్రయణే ప్రయోజయే' దితి. ఉచ్యతే, సత్యమన్వేషనంజాతీ
యకో నియమః, సతి త్వేతస్మిన్ స్తద్దత్తేషు విశేషేష్వనియమ ఇతి సుహృ
ద్భాత్వా ఆచార్య ఆచక్షే. 'మనోనుకూల' ఇతి చైషా శ్రుతిర్య
త్రైకాగ్రతా తత్రైవేత్యేతదేవ దర్శయతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్. ౧౨.

ఆవృత్తిస్సర్వోపాసనేష్యాదర్శవ్యేతి స్థితమాద్యేఽధికరణే, తత్ర

వివేకః. అర్థలక్షణ ఏవేతి. ఏకాగ్ర్యఫలలింగకవివేత్యర్థః. ప్రాచీనప్రవణే ప్రాగ్దేశే
నిమ్నస్థానే వైశ్వదేవం కుర్యాదితివదత్ర దిగాదివిశేషా న శ్రూయతే అతోఽనుమాన
మప్రయోజకమితి భావః—విశేషాశ్రవణమసిద్ధమితి శంకతే.—నను విశేషమపీతి.
శర్కరాస్సూక్ష్మపాషాణాః జలాశ్రయవర్జనం శీతనివృత్త్యర్థం. చక్షుఃపీడనో
మశకః. వాచనికం సమదేశాదినియమమంగీకృత్య చిత్తైకాగ్ర్యవిరుద్ధేషు దేశాది
గతేషు ప్రాచీనప్రవణత్వాదిష్వనాదర ఇతి సుహృద్భావేన సూత్రకృదుపదిశతి—
దేశాద్యాగ్రహే చిత్తవిక్షేపాత్ సమాధిభంగస్స్యాత్ స మాభూనితి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౨. 'ఆప్రాయణాత్' వ్యవహితేనాస్య సంబంధమాహ—ఆవృత్తిరితి. అని

నను 'సమే శుచౌ' ఇతి దేశవిశేషః శ్రూయత ఇతి చేత్, బాధమ్; తదపి శ్రవణం
చిత్తస్థైర్యాగ్రతాసంపాదకదేశే ఉపాసీతేతి దర్శయతి, నాక్యశేషే మనోఽను
కూలత్వవిశేషణాత్. 'ప్రాచీనప్రవణే' ఇత్యాదిశ్రవణం తు కర్తవ్యేవ నోపాసనేష్యితి
ద్రష్టవ్యమ్.

పూర్వం యథా దిగాదినియమాశ్రవణాత్ తదభావ ఉక్తః, తథా యావజ్జీవ
ముపాసనావృత్త్యశ్రవణాత్ తదభావ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కాదాచిత్కప్రత్యయావృత్తేః ఆదృష్టద్వారా ఉపాస్య

యాని తావత్సమ్యగ్దర్శనార్థాన్యపాసనాదీని తాన్యవఘాతాదివత్
 కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాపితమేవైషామావృత్తిపరిమాణమ్, స హి
 సమ్యగ్దర్శనే కారే నిష్పన్నే యత్నాంతరం కించిచ్ఛాసితం శక్యమ్,
 అనియోజ్యబ్రహ్మ త్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్, యాని పున
 రభ్యుదయఫలాని ష్వేషా చింతా, కిం కియంతంచిత్కాలం ప్రత్య
 యమావర్త్యోపరమే దుత యావజ్జీవమావర్తయేదితి. కిం తావత్ప్రాప్తం
 కియంతంచిత్కాలం ప్రత్యయమభ్యసోత్సృజేత్, ఆవృత్తివిశిష్టసో
 పాసనశబ్దార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఆప్రాయణాదేవా
 వర్తయేత్ ప్రత్యయమ్, అంత్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః కర్తా
 న్యపి హి జన్తాంతరోపభోగ్యం ఫలమారభమాణాని తదనురూపం
 భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాలే ఆక్షిపంతి, 'సవిజ్ఞానో భవతి. సవిజ్ఞా
 నమేవాన్యవక్రామతి. 'యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతిప్రాణస్తేజసా
 యుక్తస్సహోత్తనా యథా సంకల్పితం లోకం నయతీ' తి చైవమాది
 శ్రుతిభ్యః, తృణజలాయుకానిదర్శనాచ్చ. ప్రత్యయాన్వేష్యేత్స్వయాపా

యోజ్యే బ్రహ్మణ్యత్తత్వప్రతిపత్తిర్యస్య తస్య విదుష ఇత్యర్థః. ఆహంగ్రహోపాసనే
 ష్వనుష్ఠానసోభయథాసిద్ధేస్సంశయమాహ—యాని పునరితి. యథా దిగాదినియ
 మస్యావిధేరనాదరస్తద్వదామరణము పాస్త్యావృత్తేరవిధానాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షః.
 మరణపర్యంతమావృత్తిరితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. ఉపాస్తీనాం కర్తౄణాం చాంత్య
 కాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిద్వారా ఫలహేతుత్వే మానమాహ—సవిజ్ఞాన ఇతి.
 భావనామయం విజ్ఞానం ఫలస్ఫురణం తేన సహితస్సవిజ్ఞానోవిజ్ఞానస్ఫురితఫలం స
 విజ్ఞానమిత్యర్థః యస్మిన్ లోకే చిత్తం సంకల్పోఽస్యేతి యచ్చిత్తస్తేన సంకల్పితేన
 లోకేన సహ ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం మనః ప్రాణే లీయత ఇతి యావత్. తేజ ఉదానః,
 ఆత్మా జీవః. జలూకాదృష్టాంతశ్రుతేశ్చ భావిఫలస్ఫూర్తిరస్తీత్యర్థః. అస్త్విదమంత్యఫల
 విజ్ఞానం కర్తౄణామివాదృష్టద్వారోపాస్తీనాం తతః కుతః ఆమరణమావృత్తిరిత్యత

సాక్షాత్కారహేతుత్వమ్, సిద్ధాంతే నిరంతరప్రత్యయావృత్తేః సాక్షాదేవ తద్ధేతుత్వ
 మితి ఫలభేదః. ఆత్రాహంగ్రహోపాసనాని కిం కదాచిత్ కృత్వోపరమేత్, ఉత
 యావజ్జీవముపాసితేతి విశయ, కదాచిదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆ ప్రాయణాత్
 ఆమరణాత్ ఉపాసిత. హి యతః తత్రాపి మరణకాలేఽపి, 'స యావత్క్రతురయమ

నువృత్తిం ముక్త్యా కిమన్యత్ప్రియణకాలే భావభావనావిజ్ఞానమపే
క్షేరక. తస్మాద్యే ప్రతిపత్తవ్యఫలభావనాత్త కాః ప్రత్యయాః తేష్వా
ప్రాయణాదావృత్తిః. తథాచ శ్రుతిః 'స యావత్కృతురయమస్తా
ల్లోకాత్ప్రేతీ' తి ప్రాయణకాలేఽపి ప్రత్యయానుచృత్తిం దర్శయతి.
స్తృతిరపి 'యం యం వాపి స్తరక భావం త్యజత్యంతే క శేబరం, తం
తమేవై తి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః' ఇతి 'ప్రయాణకాలే
మనసాఽచ తేనే' తి చ. 'సోఽంతవేళా యామేతత్త్రయం ప్రతిపద్యేతే' తి
చ మరణవేళా యామపి కర్తవ్యశేషం శ్రావయతి.

ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్. ౧౩.

గత స్తృతీయ శేషః. అథేదానీం బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతి చింతా

ఆహ—ప్రత్యయా స్త్వితి. ఉపాస్తిక్రియాణాం ధారావాహికతయా స్వరూపావృత్తి
రేవాంత్యవిజ్ఞానం, న త్వద్బుష్టద్వారకమన్యదపేక్షితం సర్వభావానామేవ స్వసమాన
జాతీయద్వారాఽనపేక్షితయా ప్రత్యయానాం ప్రత్యయాంతరాపేక్షాయోగాత్,
కర్తాణాం తు దృష్టద్వారాంత్యధీఫలత్వానుపపత్తేః అదృష్టద్వారకల్పనేతి భావః.
క్రతుర్ధ్యానం స ఉపాసకః ఏతత్త్రయం 'అక్షీతమసి, ఆచ్యుతమసి, ప్రాణసంశితమసీ'తి
మంత్రత్త్రయం మరణకాలేఽపి స్మరేదిత్యర్థః.

ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

౧౩. యథోపాసకానాం యావజ్జీవం కర్తవ్యమస్తి న తథాత్తవిదామితి కర్త
క్షయలక్షణాం జీవన్ముక్తిమాహ—తదధిగమ ఇతి. జ్ఞానసాధనేషు యత్సాధికార్యం
ఫలాధ్యాయేఽపి సాధనవిచారః కృతః, సంప్రతి ఫలాధ్యాయస్థా ఫలచింతా క్రియత
ఇత్యాహ—గతఇతి. కర్తాణాం ఫలాంతత్వశాస్త్రాత్ జ్ఞాననాశ్యత్వశాస్త్రాచ్చ సంశయః,
'స్తాంల్లోకాత్ప్రేతీ' ఇతి శ్రుత్యా ఉపాస్యప్రత్యయానువర్తనం ధృష్టమ్. న చ
తదదృష్టసాధ్యమ్, దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః. తస్మాదామరణమహంగ్రా
హ్యోపాసనం కుర్వీతేతి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా ఉపాసకానాం యావజ్జీవం కర్తవ్యమస్తిత్యుక్తమ్, న తథా
బ్రహ్మాత్తవిదామితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా కర్తక్షయలక్షణాం జీవన్ముక్తిమాహ—

ప్రతాయతే, బ్రహ్మణోఽధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం దురితం క్షీయతే
 న క్షీయతే వేతి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తం ఫలార్థత్వాత్ కర్తవ్యః
 ఫలమదత్వా న సంభావ్యతే క్షయః. ఫలదాయినీ హ్యసృశక్తిః శ్రుత్యా
 సమధిగతా. యది తదంతరేణైవ ఫలోపభోగమపవృజ్యేత శ్రుతిః
 కదర్థితా స్యాత్. స్మరంతి చ 'న హి కర్త క్షీయతే' ఇతి. న న్వేవం సతి
 ప్రాయశ్చిత్తోపదేశోఽనర్థకః ప్రాప్నోతి. నైష దోషః, ప్రాయశ్చిత్తానాం
 నైమిత్తికత్వోపపత్తేర్లహదాహేప్త్యాదివత్. అపిచ ప్రాయశ్చిత్తానాం
 దోషసంయోగేన విధానాత్ భవేదపి దోషక్షపణార్థతా. న త్వేవం
 బ్రహ్మవిద్యాయాం విధానమస్తి. నన్వసభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మవిదః
 కర్తృక్షయే తత్ఫలస్యావశ్యభోక్తవ్యత్వాదనిర్దోషస్యాత్. నేత్యు

పూర్వపక్షే జ్ఞానినోఽపి సంచితపాపభోగానంతరం ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానసమ
 కాలం పాపనాశాజీవన్ముక్తిరితి ఫలం. న హింస్యాదిత్యాదినిషేధశ్రుత్యా దురితా
 దృష్టస్య దుఃఖదాయినీ శక్తిరధిగతా 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్తే'తి చ స్మరంతి. అతః
 ఫలాంతమేవ పాపం న మధ్యే నశ్యతీతి పూర్వపక్షః. నను తర్హి తన్నాశార్థం
 ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్న స్యాదితి చేన్న. యథా ఆహితాగ్నేర్లహదాహే నిమిత్తే
 సతి 'అగ్నయే త్నామవతే పురోడాశమహ్వాకపాలం నిర్వపే'దితీష్టివిధిస్తద్వద్దోష
 నిమిత్తమాత్రే సతి ప్రాయశ్చిత్తవిధేర్దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః. నను విషమ ఉప
 న్యాసః, యుక్తం గృహదాహస్య సిద్ధత్వాదయోగ్యత్వాచ్చ అఫలతయా నిమిత్త
 మాత్రత్వం దోషవాక్ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాదిత్యత్ర తు మలినస్సన్నియాదితివద్దోష
 పదస్య నివృత్తిద్వారా ఫలపరత్వసంభవాత్ 'తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వ
 మేధేన యజతే'ఇతి ప్రాయశ్చిత్తాత్ పాపనివృత్తిశ్రుతేశ్చాయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తస్య
 నైమిత్తికత్వమిత్యత ఆహ—అపిచేతి. జ్ఞానస్య దోషనాశార్థతయా విధానం నాస్తి
 క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి' ఇత్యాదీర్జ్ఞానస్తాపకమాత్రత్వాదిత్యర్థః. కర్తృభోగానంతరం
 వేశకాలాంతరే మోక్షో భవిష్యతి శాస్త్రప్రామాణ్యాదిత్యాహ—నేత్యుచ్యత ఇతి.

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మవిదోఽపి సంచితపాపఫలభోగానంతరం ముక్తిః,
 సిద్ధాంతే విద్యోత్పత్యనంతరమేవ పాపనాశాత్ జీవన్ముక్తిరితి ఫలభేదః. అత్ర బ్రహ్మ
 విదః ఉత్తరపూర్వాఘ్లాన్లేషవినాశా భవతః, ఉత నేతి సందేహే, 'నాభుక్తం
 క్షీయతే కర్త' ఇతి స్మృతేః నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదధిగమే బ్రహ్మ

చ్యుతే, దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్తృఫలవద్భవిష్యతి. తస్మాన్న
 బ్రహ్మాధిగమే దురితనివృత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—తదధిగమే
 బ్రహ్మాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత్త
 రస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః. కస్తాత్, తద్వ్యపదేశాత్. తథాహి
 బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబంధస్యాగామినో
 దురితస్యానభిసంబంధం విదుషాం వ్యవదిశతి 'యథా పుష్కరపలాశ
 ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్తృ న శ్లిష్యతే' ఇతి. తథా
 వినాశమపి పూర్వోపచితస్య దురితస్య వ్యవదిశతి 'తద్వ్యధేషీకాతూల
 మగ్నో ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే'
 ఇతి. అయమపరః కర్తృక్షయవ్యపదేశో భవతి. 'భిద్యతే హృదయగ్రం
 ధిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ద్వష్టే పరా
 వరే' ఇతి. యదుక్తమనువభుక్తఫలస్య కర్తృణః క్షయకల్పనాయాం
 శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి. నైష దోషః, న హి వయం కర్తృణః ఫల
 దాయినీం శక్తిమవజానీమహే, విద్యతఏవ సా, సా తు విద్యాదినా
 కారణాంతరేణ ప్రతిబధ్యతే ఇతి వదామః. శక్తిసద్భావమాత్రేచశాస్త్రం
 వ్యాప్రియతే, న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపి. న హి కర్తృక్షీయత
 ఇత్యేతదపి స్తరణమాత్సర్గికం. న హి భోగాదృతే కర్తృ క్షీయతే తదర్థ
 త్యాదితి. ఇష్యతఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదినా తస్య క్షయః. 'సర్వం పాప్తానం

జ్ఞానాత్ కర్తృక్షయస్యాపూర్వత్వాన్తానాంతర విరుద్ధత్వాచ్చ తత్పరానేక
 వాక్యానాం స్తావకత్వాయోగాత్తస్యాస్తిత్వమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా.
 పాపక్రియాతోఽపూర్వానుత్పత్తిరశ్లేషః. సగుణబ్రహ్మవిద్యాయాం వ్యవదేశముక్త్యా
 నిర్గుణాయాం తమాహ—అయమపర ఇతి. పరోక్తం దూషయతి—యదుక్తమిత్యా
 దినా. విధినిషేధశాస్త్రం 'నాభుక్తం క్షీయతే' ఇత్యాది, స్మృతిశ్చ కర్తృణః ఫలశక్తౌ

సాక్షాత్కారే సతి ఉత్తరపూర్వాఘయోః జ్ఞానాదూర్ధ్వం దేహేంద్రియాదిపశాత్
 సంభావితం పాపముత్తరాఘమ్, జ్ఞానాత్పూర్వమిహ జన్తని జన్తాంతరే వా సంచితం
 పాపం పూర్వాఘమ్, తయోరశ్లేషవినాశౌ భవత ఏవ. కుతః, తద్వ్యపదేశాత్ 'తద్వ్య
 థా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్తృ న శ్లిష్యతే' ఇతి

తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే యఉచైనమేవం
 వేదే' త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః. యత్తుక్తం నైమిత్తికాని ప్రాయశ్చి
 త్తాని భవిష్యంతీతి. తదసత్, దోషసంయోగేన చోద్యమానానామే
 షాం దోషనిర్హతఫలసంభవే ఫలాంతరకల్పనానుపపత్తేః. యత్పునరేత
 దుక్తం న ప్రాయశ్చిత్తవద్దోషక్షయోద్దేశేన విద్యావిధానమస్తీతి,
 అత్ర బ్రూమః—సగుణాసు తావద్విద్యాసు విద్యతపవ విధానం, తాసు
 చ వాక్యశేషే ఐశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్తనివృత్తిశ్చ విద్యావత ఉచ్యతే,
 తయోశ్చావివక్షాకారణం నాస్తీత్యతః ప్రాప్తప్రహాణపూర్వకైశ్వర్య
 ప్రాప్తిస్తాసాం ఫలమితి నిశ్చీయతే. నిర్గుణాయాం తు విద్యాయాం
 యద్యపి విధానం నాస్తి తథాప్యకర్తృత్వబోధాత్ కర్తృప్రదాహసిద్ధిః.
 అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్తృసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మ
 విదితి దర్శయతి. అతిక్రాంతేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్ కర్తృత్వం
 ప్రతివేదయత తథాపి విద్యాసామర్థ్యాత్ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేస్తాన్యపి
 ప్రలీయంతఇత్యాహ. వినాశ ఇతి. పూర్వప్రసిద్ధకర్తృత్వ భోక్తృత్వ
 స్వరూపవివరితం హి త్రిష్వపి కాలేష్వకర్తృత్వాభోక్తృత్వస్వరూపం
 బ్రహ్మహమస్మి నేతఃపూర్వమపి కర్తృభోక్తావాఽహమాసం, నేదానీనాపి
 భవిష్యతి కాల ఇతి బ్రహ్మవిదవగచ్ఛతి. ఏవమేవ చ మోక్ష ఉపపద్యతే,
 అన్యథాహ్యానాదికాలప్రవృత్తానాం కర్తృణాం క్షయభావే మోక్షా

ప్రమాణం, ఆతశ్చక్తస్యాపి కుతశ్చిన్నాశాంగీకారే న శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః. తత్త్వ
 జ్ఞానమాత్మన్య శేషదురితనాశకం తన్మూలాధ్యాసబాధకత్వాత్ స్వప్నదురితమూల
 కర్తృత్వాధ్యాసబాధకజాగ్రదోబధవదిత్యాహ—తథాప్యకర్తృత్వబోధాదితి. శ్రుతార్థ
 మేవ యుక్త్యా ద్రథయతి—అశ్లేష ఇతి చేతి. మూలాధ్యాసానుత్పత్తేః పాపస్యా
 శ్లేషః, తన్నాశాత్తద్వినాశ ఇత్యర్థః. అధ్యాసాభావే విద్వదనుభవమాహ—పూర్వేతి.

'తద్యథేషీకాతూలమగ్నో ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వేపాప్తానః ప్రదూయం
 తే' ఇతి శ్రుతిభ్యాం తయోరుత్తరపూర్వాపూర్వేషవినాశయోర్బ్రహ్మవిది వ్యవధేశాత్
 ఏవం 'క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా నిర్గుణబ్రహ్మ

భావస్యాత్. న చ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్తృఫలవద్భ
వితుమర్హతి, అనిత్యత్వప్రసంగాత్ పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞాన
ఫలస్య. తస్మాద్భ్రష్టాధిగమే దురితక్షయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పా లేతు. ౧౪.

పూర్వస్తిన్నధికరణే బంధ హేతోరఘస్య స్వాభావికస్యాశ్లేష
వినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తౌ శాస్త్రవ్యవదేశాన్నిరూపితౌ, ధర్మస్య పున
శ్శాస్త్రీయత్వాచ్ఛాస్త్రీయేణ జ్ఞానేనావిరోధిత్యాశంక్య తన్నిరాకర
ణాయ పూర్వాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే. ఇతరస్యాపి పుణ్యస్య
కర్తృణ ఏవమఘవదసంశ్లేషో వినాశశ్చ జ్ఞానవతో భవతః. కుతః, తస్యాపి
స్వఫల హేతుత్వేన జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్యప్రసంగాత్. 'ఉభే ఉహౌ
వైష ఏతే తరతీ' త్యాదిశ్రుతిషు దుష్కృతవత్సుకృతస్యాపి ప్రణా
శవ్యపదేశాదకర్తృత్వబోధనిమిత్తస్య చ కర్తృక్షయస్య సుకృతదుష్కృ

మోక్షశాస్త్రబలాచ్చ జ్ఞానాత్ కర్తృక్షయసిద్ధిరిత్యాహ—ఏవమేవేతి. జ్ఞానాత్ కర్తృ
క్షయే సత్యేవేత్యర్థః. మోక్షస్య కర్తృఫలసామ్యముక్తం నిరస్యతి—న చేతి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౧౪. ఇతరస్యాప్యేవమేవ. అతిదేశత్వాత్ న సంగత్యాద్యపేక్షా, జ్ఞానాత్
పుణ్యం క్షీయతే న వేతి పూర్వవత్సందేహౌ జ్ఞానం న పుణ్యనాశకం శాస్త్రీ
యత్వాత్ పుణ్యవదిత్యధికాశంకాముక్త్యాఽతిదేశం వ్యాచక్షే—ధర్మస్యేత్యాదినా.
జ్ఞానం పుణ్యనాశకం తన్మూలావిద్యాఘాతీత్వాదితి న్యాయోపేతాగమబాధితమనుమాన
విద్యప్యత్తరపూర్వాఘాశ్లేషవినాశయోర్వ్యవదేశాదిత్యర్థః. స్మృతిస్తవజ్ఞవిషయేతి
భావః.

పూర్వం బ్రహ్మవిదః పాపస్యాశ్లేషవినాశావృత్తౌ ; న తథా పుణ్యస్యాపి తౌ
భవతః, తస్య శ్రౌతత్వేన శ్రౌతబ్రహ్మజ్ఞానేనావిరోధాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యే
దమాహ—

ఫలమత్ర పూర్వవత్. పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత నేతి సందేహౌ,
నేతి పూర్వఃపక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అకర్తృత్వబోధసామగ్ధ్యాదితరస్యాపి పుణ్యస్యాత్తరస్య

తయోస్తుల్యత్వాత్ 'క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి' తి చావిశేషశ్రుతేః.
 యత్రాపి కేవలఏవ పాష్టశబ్దః పత్యతే తత్రాపి తేనైవ పుణ్యమప్యాక
 లితమితి ద్రష్టవ్యమ్, జ్ఞానాపేక్షయా నికృష్టఫలత్వాత్ అస్తి చ శ్రుతా
 పుణ్యోఽపి పాష్టశబ్దః 'నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః' ఇత్యత్ర సహ
 దుష్కృతేన సుకృతమప్యనుక్రమ్య 'సర్వే పాష్టానోఽతో నివర్తంతే'
 ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతేషు పుణ్యే పాష్టశబ్దప్రయోగాత్. పాతేత్వీతి
 తుశబ్దోఽనధారణార్థః. ఏవం ధర్తాధర్తయోర్బంధహేతోర్విద్వాసా
 మధ్యాదన్లేషవినాశసిద్ధేరవశ్యంభావినీ హి విదుషశ్శరీరపాతే ముక్తిరి
 త్యవధారయతి.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు

పూర్వే తదవధేః. ౧౫.

పూర్వయోరధికరణయోర్జ్ఞాననిమిత్తస్సకృతదుష్కృతయోర్వి
 నాశోఽవధారితః, స కిమవిశేషేణైవారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్య
 మితి భావః. నను క్షీయంతే చేత్యవిశేషశ్రుతిః పాపవిషయా 'సర్వం పాష్టానం తర
 తీ'తి విశేషశ్రుతేరిత్యత ఆహ—యత్రాపి కేవల ఇతి. పాపపుణ్యక్షయపరాధికరణ
 ద్వయస్య ఫలమాహ—పాతేత్వీతి.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౧౫. 'అనారబ్ధకార్య ఏవ తు' ఉక్తకర్తృత్వయం విషయాకృత్య 'క్షీయంతే
 చే'త్యవిశేషశ్రుతేః 'తస్య తావదేవ చిర'మితి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—పూర్వయో
 రితి. జీవన్ముక్త్యసిద్ధిస్తత్పిద్ధిశ్చేత్యుభయత్ర ఫలం, పూర్వసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్ష
 పూర్వస్య చ ఏవమఘవదన్లేషః వినాశశ్చ భవతః, 'ఉభే ఉహౌవైష ఏతే తరతే'
 ఇత్యాదిశ్రుతిభిస్తద్వ్యవదేశాత్. ఇత్థం బ్రహ్మవిదః పురుషధౌరేయస్య పుణ్యపాప
 యోః బంధహేతోరభావాద్దేహపాతే ముక్తిరవశ్యం భవత్యేవేత్యధికరణద్వయస్య
 ఫలముక్తం భవతి.

యోశ్చ భవతి, ఉత విశేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విచార్యతే. తత్ర 'ఉభే ఉహ్యైవైష ఏతే తరతీ' త్యేవమాదిశ్రుతిషు విశేషాశ్రవణాదవిశేషేణైవ క్షయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—అనారబ్ధకార్యే ఏవత్వేతి. అప్రవృత్తఫలే ఏవ తు పూర్వే జన్తాంతరసంచితే అస్తిన్నపి జన్తని ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితే సుకృతదుష్కృతే జ్ఞానాధిగమాత్ క్షీయేతే న త్వారబ్ధకార్యే సామిభుక్తఫలే యాభ్యామేతద్బ్రహ్మజ్ఞానాయతనం జన్త నిర్జితం. కుతఏతత్ 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యైర్థ సంపత్స్యే' ఇతి శరీరపాతావధికరణాత్ క్షేమప్రాప్తేః, ఇతరథా హి జ్ఞానాదశేషకర్తృక్షయే సతి దేహస్థితి హేత్వభావాత్ జ్ఞానప్రాప్త్యనంతరమేవ క్షేమమశ్నుపీత తత్ర శరీరపాతప్రతీక్షాం నాచక్షేత. నను వస్తుబలేనై వాయమకర్తృత్వబోధః కర్తాణి క్షపయన్ కథం కానిచిత్ క్షపయేత్ కానిచిచ్ఛోపేక్షేత, న హి సమానేఽగ్నిబీజసంపర్కే కేమాంచద్బీజశక్తిః క్షీయతే కేమాంచిన్న క్షీయతఇతి శక్యమంగికర్తుమితి. ఉచ్యతే—న హి తావదనాశ్చిత్యారబ్ధకార్యం కర్తాశయం జ్ఞానోత్పత్తిరుపపద్యతే, ఆశ్రితే చ తస్మిన్ కులా

ప్రాప్తాపుష్కొత్సర్గతః కర్తృక్షయః ప్రారబ్ధాన్యకర్తృవిషయేత్యపవాదం సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. సామిశబ్దోఽర్థవాచకః, ప్రారబ్ధాద్యావన్న విముచ్యతే తావదేవ విలంబః, తస్మాత్ కాత్ బ్రహ్మ సంపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః. దేహపాతావధిలింగాత్ తత్త్వవిదాం యాజ్ఞవల్క్యదీనాం దేహధారణశ్రుతిస్త్పతిలింగాచ్చ ప్రారబ్ధకర్తృజస్తత్త్వజ్ఞానం ప్రతిహేతుత్వేనోపజీవ్యత్వాచ్చ ప్రాబల్యసిద్ధేస్తత్ప్రతిబద్ధం తత్త్వజ్ఞానం తత్ప్రతిబద్ధత్వవిద్యాంశం విక్షేపశక్త్యాఖ్యం విహాయావారకావిద్యాంశం నాశయతీత్యాహ—ఉచ్యతే—న హి తావదితి. విక్షేపకావిద్యాలేశ ఏవ సంస్కారః శిష్యాన్ ప్రతిజీవ

పూర్వం జ్ఞానాత్ కర్తృక్షయ ఉత్సర్గత ఉక్తః ; తస్యేహ ప్రారబ్ధకర్తృవ్యతి రిక్తవిషయత్వేనాపవాదః క్రియత ఇత్యుత్సర్గాపవాదసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవన్ముక్త్యసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్ప్రతిబద్ధితి ఫలభేదః. అత్ర అనారబ్ధకర్తృవత్ ఆర్థే పుణ్యపాపే జ్ఞానాన్నశ్యతః ఉత నేతి విశయ, 'క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి' ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాన్నశ్యతః ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

లచక్రవత్ ప్రవృత్తవేగస్యాంతరాశే ప్రతిబంధాసంభవాద్భవతి వేగ
క్షయప్రతిపాలనం, అకర్తృత్వబోధోఽపి హి మిథ్యాజ్ఞానబాధనేన
కర్తాణ్యుచ్ఛినత్తి. బాధితమపి మిథ్యాజ్ఞానం ద్విచంద్రాదిజ్ఞానవత్ సం
స్కారవశాత్ కంచిత్కాలమనువర్తతేవ. అపిచ నైవాత్ర వివదిత
వ్యం బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న ధ్రియత ఇతి. కథం
హ్యేకస్య స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాప
రేణ ప్రతిక్షేప్తం శక్యతే శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణనిర్దేశేనైత
దేవ నిరుచ్యతే. తస్మాదనారబ్ధకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోర్వి
ద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఇతి నిర్ణయః.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

సూ. అగ్నిహోత్రాది తు

తత్కార్యయైవ తద్దర్శనాత్. ౧౬.

పుణ్యస్యాప్యన్లేషవినాశయోరఘన్యాయోఽతిదిప్తః సోఽతిదేశ

న్దుక్తౌ స్వానుభవమాహ—అపిచ నైవేతి.

ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

౧౬. 'అగ్నిహోత్రాది తు' నిత్యం నైమిత్తికం కర్తృజ్ఞానాన్నశ్యతి న పేతి
సందేహో ఉభే పుణ్యపాపే తరతీత్యవిశేషశ్రుతేర్నశ్యతీత్యాశంకేతరస్యాపీత్యుక్తాతి
దేశస్య నిత్యాద్యతిరిక్తకామ్యపుణ్యవిషయత్వేనాత్రాపవాదం సిద్ధాంతయతి—పుణ్య
ఆరభ్యే పుణ్యపాపే న నశ్యతః, ప్రవృత్తఫలత్వాత్ ముక్తేషువత్ ; అపి త్వనారబ్ధ
కార్యే అప్రవృత్తఫలే పూర్వే అనాదిభవపరంపరాయాం జ్ఞానోత్పత్తిపర్యంతం
చిత్తే పుణ్యపాపే తే ఏవ జ్ఞానాన్నశ్యతః. కుతః. తదవధేః, 'తస్య తావదేవ చిరం
గావన్న విమోక్షేఽభ్యసంపత్స్యే' ఇతి దేహపాతావధిశ్రవణాదిత్యర్థః. ఏవం చ
శేషశ్రుత్యనురోధాదవిశేషశ్రుతిర్నేతవ్యేతి భావః.

పూర్వమనారబ్ధకార్యాణాం కర్తృణాం జ్ఞానాత్ క్షయ ఉత్పర్గత ఉక్తః ;
తస్యేహ నిత్యనైమిత్తికాతిరిక్తానారబ్ధకర్తృవిషయత్వేనాపవాదః క్రియత ఇత్యుత్పర్గాప
వాదసంగత్యేదమాహ—

స్వర్వపుణ్యవిషయ ఇత్యాశంక్య ప్రతిపక్షి, అగ్నిహోత్రాదిత్వేతి. తుశబ్దఆశంకామపనుదతి యన్ని త్వం కర్త వైదికమగ్నిహోత్రాది తత్త త్కార్యయైవ ప్రభవతి జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్య మిత్యర్థః. కుతః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే' త్యాదిదర్శనాత్. నను జ్ఞానకర్తృణోర్విలక్షణ కార్యత్వాత్ కార్యైకత్వానుపపత్తిః. నైష దోషః, జ్వరమరణకార్య యోరపి దధివిషయోర్గుడమంత్రసంయుక్తయోస్తృప్తిపుష్టికార్యదర్శ నాత్. తద్వత్ కర్తృణోఽపి జ్ఞానసంయుక్తస్య మోక్షకార్యత్వోపపత్తేః, నన్వనారభ్యో మోక్షః కథమస్య కర్త కార్యత్వముచ్యతే. నైష దోషః. ఆరాదుపకారకత్వాత్కర్తృణః. జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్కర్తృ ప్రణాడ్యా మోక్షకారణమిత్యుపచర్యతే. అతఏవ చాత్రాంతవిషయ మేతత్ కార్యైకత్వాభిధానమ్. న బ్రహ్మవిదః ఆగామ్యగ్నిహోత్రాది సంభవతి, అనియోజ్యబ్రహ్మత్వత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్. సగుణాసు తు విద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేస్సంభవత్యాగామ్యవ్య

స్యేత్యాదినా. అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, పంకప్రక్షాళన న్యాయాత్, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వాత్తత్పిద్ధిరితి వివేకః. అత్ర భాష్యే జ్ఞానకర్తృణోః సాక్షాదేకకార్యత్వం పరమతేనోక్త్వా సాక్షాత్పరంపర్యాభ్యాం మోక్ష హేతుత్వం స్వమతముక్తమితి మంతవ్యమ్. అత ఏవేతి. జ్ఞానాదూర్ధ్వం కర్తాభావా త్పూర్వకర్తృవిషయమిత్యర్థః. నిర్గుణవిద్యాయాః కర్తృసాహిత్యం తృప్తిం ప్రతి భోజ నస్య లాంగలేనేవ దర్శితం, సంప్రతి సగుణవిద్యాపరత్వేన సూత్రస్యాంజస్యమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదర్థం తత్పిద్ధి రితి ఫలభేదః. అత్ర కిం నిత్యనైమిత్తికకర్తృజాతం జ్ఞానాత్మీయతే న వేతి సందేహే, అనారబ్ధకర్తృత్వావిశేషాత్ క్షీయత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—నిత్యనైమిత్తిక మగ్నిహోత్రాది కర్తృజాతం తత్కార్యయైవ చిత్తశుద్ధ్యాదిపరంపరయా తస్య జ్ఞాన స్యైవ యత్కార్యం ముక్తిరూపం తస్మా ఏవ. కస్మాత్, తద్దర్శనాత్ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే' ఇతి యజ్ఞాది శ్రుతౌ జ్ఞానహేతుత్వదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం చ జ్ఞానరూపఫలైకనాశ్యత్వం నిత్య నైమిత్తికకర్తృజాతస్య, న కామ్యకర్తృవన్నాశ ఇతి భావః.

గ్నిహోత్రాది తస్యాపి నిరభిసంధినః కార్యాంతరాభావాద్విద్యాసం
గత్యుపపత్తిః. కిం విషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం కిం విషయం
వేదం వినియోగవచనమేకేషాం శాఖినాం 'తస్య పుత్ర దాయము
పయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా' మిత్యత ఉత్త
రం పఠతి.—

సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. ౧౭.

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్ కర్తృణోఽన్యాపి హ్యస్తీసాధు
కృత్యా యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే, తస్యా ఏష వినియోగ
ఉక్తః ఏకేషాం శాఖినాం 'సుహృదస్సాధుకృత్యాముపయంతి' తి.
తస్యాఏవ వేదమఘవదశ్లేషవినాశనిరూపణం, ఇతరస్యా వ్యేవమసంశ్లేష
ఇతి. తథైవంజాతీయకస్య కామ్యస్య కర్తృణో విద్యాం ప్రత్యనుపకార
కత్వే సంప్రతిపత్తిరుభయోరపి జైమినిబాదరాయణయోరాచా
ర్యయోః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సగుణాస్వీతి. ఉత్తరసూత్రార్థం గృహ్యతి—కిమిత్యాదినా.

౧౭. యత్పౌరబ్ధాదన్యత్ కామ్యం పుణ్యం పాపం చ తదేవ విద్వత్సుహృ
ద్ద్విషతోః స్వసమానజాతీయకం కర్త జనయతి స్వయం చ జ్ఞానాన్నశ్యతీతి భావః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

నను నిత్యాదేర్జ్ఞానార్థత్వే 'తస్య పుత్ర దాయముపయంతి సుహృదః సాధు
కృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యామ్' ఇతి వినియోగవచనం కింవిషయమిత్యపేక్షయా
సహ—

అతః అగ్నిహోత్రాదేః కర్తృణః అన్యాప్యస్తి కామ్యలక్షణా సాధుకృత్యా
పాపకృత్యా చ; ఏకేషాం శాఖినాం తయోర్వినియోగ ఏష ఉక్తః. కామ్యనిషిద్ధ
కర్తృణోర్విద్యాం ప్రత్యనంగత్వే సంప్రతిపత్తిరుభయోర్జైమినిబాదరాయణయోరితి.

సూ. యదేవ విద్యయేతి హి. ౧౮.

సమధిగతమేతదనంతరాధికరణే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికం కర్త
ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేన కృతముపాత్తదురితక్షయ
హేతుత్వద్వారేణ సత్వశుద్ధికారణతాం ప్రతిపద్యమానం మోక్ష
ప్రయోజనబ్రహ్మాధిగమనిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహౌకకార్యం
భవతీతి. తత్తాగ్నిహోత్రాదికం కర్తాంగవ్యపాశ్రయవిద్యాసంయుక్తం
కేవలం చాస్తి. 'య ఏవం విద్వాన్ యజతే, య ఏవం విద్వాన్
జుహోతి, య ఏవం విద్వాంచ్ఛంసతి, య ఏవం విద్వానుద్గాయతీతస్తా
దేవం విదమేవ బ్రహ్మణం కుర్వీత తేనోభా కురుతః యశ్చైతదేవం
వేద యశ్చ న వేద' (ఛాం) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో విద్యాసంయుక్తం కేవ
లం చాస్తి. తత్రేదం విచార్యతే—కిం విద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహో
త్రాదికం కర్త ముముక్షోర్విద్యా హేతుత్వేన తయా సహౌకకార్య
త్వం ప్రతిపద్యతే న కేవలం ఉత విద్యాసంయుక్తం కేవలం చావిశేషే
ణేతి. కుతస్సంశయః, 'తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషంతీ' తి,
యజ్ఞాదీనామవిశేషేణ ఆత్మవేదనాంగత్వేన శ్రవణాత్, విద్యాసం
యుక్తస్య చాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వావగమాత్. కింతావత్ ప్రాప్తం
విద్యాసంయుక్తమేవ కర్తాగ్నిహోత్రాద్యాత్తవిద్యా శేషత్వం ప్రతి
పద్యతే న విద్యావిహీనం, విద్యోపేతస్య విశిష్టత్వావగమాద్విద్యా
విహీనాత్, 'యదహరేవ జుహోతి తదహః పునర్న్యత్యుమపజయత్యే
వం విద్వా' నిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, 'బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్త

౧౮. యదేవ విద్యయేతి హి. ఉక్తనిత్యాదికం విషయముపజీవ్య సబీజం సంశ
యముక్త్వా పూర్వపక్షమాహ—విద్యాసంయుక్తమేవేతి. అత్ర పూర్వపక్షే కర్తాంగో

పూర్వోక్తనిత్యాదికం విషయముపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యేకవిషయత్వ
సంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కేవలస్య నిత్యాదేః జ్ఞానహేతుత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్త్విద్ధి
రితి ఫలభేదః. తత్ర కిం నిత్యాదికమంగ్రీతోపాస్తిసహితమేవానుష్ఠేయమితి

బంధం ప్రహాస్యసి, దూరేణ హ్యవరం కర్త బుద్ధియోగాద్ధనంజయే' త్యాదిస్త్యుతిభ్యశ్చ, ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే. యదేవ విద్యయేతి హి. సత్యమేతత్, విద్యాసంయుక్తం కర్తాగ్నిహోత్రాదికం విద్యావిహీనాత్ కర్తణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టం విద్యానివ బ్రాహ్మణో విద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్, తథాపి నాత్యంతమనపేక్ష్యం విద్యారహితం కర్తాగ్నిహోత్రాదికం, కస్తాత్ 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేనవివిదిషంతీ'త్యవిశేషేణాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేన శ్రుతత్వాత్. ననువిద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యా విహీనాద్విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్తవిద్యా హేతుత్వేనానపేక్ష్యమేవేతియుక్తమ్. నైతదేవం, విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేనసామర్థ్యాతిశయేన యోగాదాత్తజ్ఞానం ప్రతికల్పితాకారణత్వాతిశయోభవిష్యతి నతథా విద్యావిహీనస్యేతియుక్తం కల్పయితుమ్, న తు 'యజ్ఞేన వివిదిషంతీ'త్యవిశేషేణాత్తజ్ఞానాంగత్వేనశ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరనంగత్వం శక్యమభ్యుపగంతుమ్ తథాపి శ్రుతిః 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' తి విద్యాసంయుక్తస్య కర్తణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యం ప్రతికంచిదతిశయం బ్రువాణా విద్యావిహీనస్య తస్యైవ తత్ప్రయోజనం ప్రతి వీర్యవత్త్వందర్శయతి. కర్తణశ్చ వీర్యవత్త్వం తద్యత్స్వప్రయోజనసాధనసహత్వం తస్మాద్విద్యాసంయుక్తం నిత్యమగ్నిహోత్రాదివిద్యావిహీనం చోభయమపి ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనేద్దేశేనేహ జన్తని జన్తాంతరే చ ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః కృతం యత్ తద్యథా

పాస్తీహీనకర్తణో జ్ఞానార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. భవతు విద్యావిశిష్టస్య కర్తణో జ్ఞానం ప్రతి శీఘ్రకారిత్యాఖ్యః కల్పిదతిశయో విద్యాసామర్థ్యాత్. నైతావతా కేవలస్య వైయర్థ్యం వివిదిషాశ్రుతివిరోధాత్. న చ తత్ర శ్రుతౌ

నియమః, కిం వా తత్సహితం కేవలం వేత్యనియమ ఇతి సందేహే, నియమ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అనియమ ఏవ యుక్తః, తథాపి—'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి శ్రుతిః విద్యాసహితస్య

సామర్థ్యం బ్రహ్మాధిగమప్రతిబంధకారణోపాత్తదురితక్షయహేతుత్వ
ద్వారేణ బ్రహ్మాధిగమ కారణత్వం ప్రతిపద్యమానం శ్రవణ మనన
శ్రద్ధాధ్యానతాత్పర్యాద్యంతరంగకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయా
సహౌకకార్యం భవతీతి స్థితమ్. ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

సూ. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. ౧౯.

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ
ఉక్తః, ఇతరే త్వారబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే ఉపభోగేన క్షపయిత్వా
బ్రహ్మ సంపద్యతే, 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే
ఽథ సంపత్స్యే' ఇతి 'బ్రహ్మైవ సౌ బ్రహ్మప్యేతీ'తి చైవమాది
శ్రుతిభ్యః. నను సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే యథా ప్రాగ్దేహపాతాత్ భేద
దర్శనం ద్విచంద్రదర్శనన్యాయేనానువృత్తమేవం పశ్చాదప్యనువర్తేత,
న, నిమిత్తాభావాత్. ఉపభోగశేషక్షపణం హి తత్రానువృత్తి
నిమిత్తం, న చ తాదృశమత్ర కించిదస్తి. నన్వపరః కర్తాశయోఽభి

యజ్ఞాదిశబ్దానాం విద్యోపేతకర్తృపరతయా సంకోచో యుక్తః. హి యతః 'యదేవ
విద్యయే'తి శ్రుతిః కేవలస్యాపి వీర్యవత్త్వం గమయతీతి సిద్ధాంతగ్రంథార్థః.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౧౯. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. తత్త్వవిదత్ర విషయః, స కిం
ప్రారబ్ధక్షయానంతరం సంసరత్యుత నేతి నిమిత్తభావాభావాభ్యాం సంశయే సిద్ధాంత
ముపక్రమతే—అనారబ్ధేతి. అనారబ్ధకర్తృణః క్షయోక్తావారబ్ధస్య కథం క్షయ ఇత్యా

కర్తృణః వీర్యవత్తరత్త్వం బ్రువతీ విద్యాహీనస్య కర్తృణో వీర్యవత్త్వం దర్శయతి.
తచ్చ కేవలస్య కర్తృణో జ్ఞానహేతుత్వే ఉక్తం స్యాదిత్యర్థః.

పూర్వమనారబ్ధకర్తృణః క్షయోక్తావారబ్ధస్య కథం క్షయ ఇత్యాకాజ్ఞాయామ్,
అసోఽథానాదుత్థాపోఽథాపకలక్షణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విదేహకైవల్యాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్త్వవిదత్ర విషయః, స కిం
ప్రారబ్ధక్షయానంతరం సంసరతి ఉత నేతి సందేహే, దేహ
పాతాత్పూర్వం సంసారానువృత్తిపత్ దేహపాతానంతరమపి బ్రహ్మవిత్ సంసరతీత్యా
నారబ్ధాధికరణ దృష్టాంలేన పూర్వః పక్షః, సిద్ధాంతస్తు—ఇతరే త్వారబ్ధపుణ్యపాపే
భోగేన క్షపయిత్వా విద్వాన్ సంపద్యతే, 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే

నవముపభోగమారస్స్యతే, న, తస్య దగ్ధబీజత్వాత్. మిథ్యాజ్ఞానా
వష్టంభం హి కర్తాంతరందేహపాతే ఉపభోగాంతరమారభేత. తచ్చ
మిథ్యాజ్ఞానం సమ్యక్జ్ఞానేన దగ్ధమిత్యతస్మాద్వేతదారబ్ధకార్యక్షయే
విదుషః కైవల్యమవశ్యం భావీతి ఇతి చతుర్థశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

కాంతాయామస్యోత్థానాత్సంగతిః. పూర్వపక్షే విదేహకైవల్యసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధి
రితి భేదః. దేహపాతోత్తరమపి తత్త్వవిత్సంసరతి సంసారయోగ్యత్వాత్ యథా
దేహపాతాత్పూర్వమిత్యనారబ్ధాధికరణదృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ—నన్వీతి. భోగ
నిమిత్తకర్తాభావాద్దేత్వసిద్ధిః. యత్తు సంచితం కర్తాంతరం తన్న నిమిత్తం ఫలస్య, దగ్ధ
మూలత్వాత్. అవిద్యాదయో హి క్లేశాః కర్తృణస్తత్ఫలస్య చ మూలం. తదుక్తం
యోగశాస్త్రే ‘క్లేశమూలః కర్తాశయః సతి మూలే తద్విపాకః’ ఇతి తచ్చ మూలం
జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధమితి కుతః పునస్సంసారః తస్మాద్దేహపాతే కైవల్యమితి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్థశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఽథ సంపత్స్యే’ ఇతి, ‘బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మపేయీతి’ ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. దేహ
పాతాత్పూర్వం ప్రారబ్ధకర్తృణాం సత్వాత్, కులాలచక్రభ్రమణన్యాయేన మిథ్యా
జ్ఞానరూపనిమిత్తనాశేఽప్యనువృత్తిర్యుక్తా; తద్బోగానంతరం కస్యచిదపి కర్తృణోఽ
గౌవాన్న సంసారానువృత్తిః. తస్మాద్బోగేన ప్రారబ్ధకర్తృణాశానంతరం విద్వాన్ స్వ
రూపానందాత్తనావస్థానలక్షణం కైవల్యం లభత ఇత్యతిశోభనమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం
శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్ఛ. ౧.

అథాపరాసు విద్యాసు ఫలప్రాప్తయే దేవయానం పంథాన
మవతారయిష్యన్ ప్రథమం తావద్యథాశాస్త్రముత్కాగ్రింతి
క్రమమన్వాచప్తే సమానా హి విద్వదవిదుషోరుత్కాన్తిరితి

వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్ఛః జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరము పాసనాఫలం బ్రహ్మలోకస్థం
వక్తవ్యం తచ్ఛాచ్ఛిరాదిమార్గప్రాప్త్యం, మార్గప్రాప్తిశోచత్కాగ్రింతిసాధ్యా, తస్మాదు
పాస్తిఫలాక్షిప్తాత్కాగ్రింతి పాదస్యాధ్యాయసంగతిః, యుక్తం చాస్య ప్రథమపాదా
నంతర్యం, జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరం వక్తవ్యోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తత్వాదిత్యాహః— అథేతి.
జ్ఞానిన ఇవోపాసకస్యాప్యుత్కాగ్రింతిర్నేత్యతాహ.—సమానేతి. విద్వానుపాసకః,

పూర్వపాదే ముక్తివిరుద్ధానారబ్ధకార్యకర్త నివృత్త్యా జీవన్ముక్తత్వమ్, ఆరబ్ధకర్త
నివృత్తౌ తు విదేహముక్తత్వమితి సగుణనిర్గుణవిద్యయోః ఫలం సామాన్యతో నిరూపి
తమ్. సంప్రతి ప్రారబ్ధకర్త యానంతరభావిని మోక్షే విశేషప్రదర్శనాయ
పాదత్రయమారభ్యతే. ఏవం చ సామాన్యనిరూపణస్య విశేషనిరూపణహేతుత్వాత్
పూర్వేణాస్య పాదత్రయస్య హేతుహేతుమద్భావసంగతిః. తత్ర ఉత్కాగ్రింత్య
పేక్షాలక్షణవిశేషం నిరూపయితుమయం పాద ఆరభ్యతే—

పాదాంతరత్వాదస్యాధికరణస్య నావ్యహితాధికరణసంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వ
పక్షే స్వోపాదానే స్వస్య లయ ఇతి న్యాయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః.
అస్మ్యుత్కాగ్రింతిక్రమబోధికా శ్రుతిః—‘అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో’

వక్ష్యతి, అస్తి ప్రాయణవిషయా శ్రుతిః 'అస్య సోమ్యపురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. కీమిహ వాచ ఏవ వృత్తిమత్యా మనసి సంపత్తిరుచ్యతే, ఉత వాగ్వృత్తిరితి విశయః. తత్ర వాగేవ తావన్మనసి సంపద్యత ఇతి ప్రాప్తం, తథాపి శ్రుతిరనుగృహీతా భవతి, ఇత రథా లక్షణా స్యాత్, శ్రుతిలక్షణావిశయే చ శ్రుతిరేవ న్యాయ్యా న లక్షణా, తస్మాద్వాచ ఏవాయం మనసి ప్రపిలయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—వాగ్వృత్తిర్మనసి సంపద్యత ఇతి. కథం వాగ్వృత్తిరితి వ్యాఖ్యాయతే,యావతా వాఙ్మనసీత్యేవాచార్యః పఠతి. సత్యమేతత్, పరిష్యతి తు పరస్తాత్ 'అవిభాగో వచనా'దితి (అ-పా ౨ సూ ౧౬) తస్మాదత్ర వృత్త్యుపశమమాత్రం వివక్షితమితి గమ్యతే. తత్త్వ ప్రవిలయవివక్షాయాం తు సర్వత్రైవావిభాగసామ్యాత్ కిం పరత్రైవ విశింష్యాదవిభాగ ఇతి. తస్మాదత్ర వృత్త్యుపసంహారవివక్షాయాం వాగ్వృత్తిః పూర్వముపసంహ్రాయతే, మనోవృత్తావవస్థితాయా మిత్యర్థః. కస్తాత్, దర్శనాత్, దృశ్యతే హి వాగ్వృత్తేః పూర్వోప సంహారో మనోవృత్తౌ విద్యమానాయాం న తు వాచఏవవృత్తిమత్యాః

తస్యానుపాసకవదుత్కాంతిరస్తి, అజ్ఞత్వాదితి వక్ష్యత ఇత్యర్థః. ప్రయతో మ్రియమాణ స్యేత్యర్థః. వాక్పదస్య కరణభావవృత్తవృత్తిభ్యాం కరణతద్వైత్తోర్లయభా నాత్సంశయః. పూర్వపక్షే కరణానాం స్వరూపలయాత్ మృతమాత్రస్య ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు సంసారసిద్ధిః. అనుపాదానే మనసి వాచస్తత్త్వలయాయోగేన వ్యాపార మాత్రోపశమాదితి వివేకః. సూత్రే వృత్తిపదాధ్యాహరః కథమితిశంక తే—కథమితి. ఉత్తరత్ర హి సూత్రకృత్ తత్త్వవిద ఇంద్రియాణాం స్వరూపలయం వక్ష్యతి తద్బలా హాధ్యాహర ఉచితః అత్రాజ్ఞస్యాపీంద్రియలయసామ్యే వక్ష్యమాణవిశేషోక్త్యయోగా

వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్' ఇతి.

తత్ర 'వాఙ్మనసిసంపద్యతే' ఇత్యత్ర కిం సవృత్తికాయా వాచ ఏవ మనసి లయః, కిం వా వాగ్వృత్తిరేవేతి సంశయే, శ్రుతిబలాద్వాచ ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం

తస్తు—ఉక్తిర్వాగితి భావవృత్తవృత్త్యా వాక్కుబ్ధేన వాగ్వృత్తిరుచ్యతే. మనోవృత్తౌ

మనస్సుపసంహారః కేనచిదపి ద్రష్టుం శక్యతే. నను శ్రుతిసామర్థ్యా
ద్వాచ ఏవాయం మనస్సప్యయో యుక్త ఇత్యుక్తం, నేత్యాహ.
అతత్ప్రకృతిత్వాత్. యస్య హి యత ఉత్పత్తిస్తస్య తత్ర ప్రవిలయో
న్యాయో మృదీన శరావస్య. న చ మనసో వాగుత్పద్యత ఇతి కించ
న ప్రమాణమస్తి. వృత్తుద్భవభిభవౌత్వప్రకృతిసమాశ్రయావపి
దృశ్యేతే. పార్థివేభ్యోహింధనేభ్యః తైజసస్యాగ్నేర్వృత్తిరుద్భవతి
అప్పు చోపశామ్యతి. కథం తర్హ్యస్మిన్ పక్షే శబ్దో వాఙ్మనసి సంప
ద్యత ఇత్యత ఆహ శబ్దాచ్ఛేతి. శబ్దోఽప్యస్మిన్ పక్షేఽవకల్పతే, వృత్తి
వృత్తిమతోర భేదోపచారాదిత్యర్థః.

సూ. అతఏవ చ సర్వాణ్యను. ౨.

‘తస్మాదుపశాంతతేజాః పునర్భవమింద్రియైర్కనసి సంపద్యమానై
రిత్యత్ర చావిశేషేణ సర్వేషామేవేంద్రియాణాం మనసి సంపత్తిః
శ్రూయతే, తత్రాప్యతఏవ వాచ ఇవ చక్షురాదీనామపి సప్రత్యేకే మనస్య
దితినమాధ్యర్థః. ప్రకృతావేప వికారలయ ఇతి న్యాయవిరుద్ధార్థం శ్రుతిరపి న బ్రూత
ఇతి సిద్ధాంతయతి—అతత్ప్రకృతిత్వాదితి. న్యాయస్య నిరపకాశత్వాద్భలేయస్త్యం
శబ్దస్య తూక్తిర్వాగితి పుష్పత్వై లక్షణయాపి సాపకాశత్వమితి ద్యోతయతుం
శబ్దాచ్ఛేత్యుక్తమ్.

౨. వాచ్యుక్తం న్యాయం చక్షురాదిష్వతిదిశతి—అతనివేతి. ఉపశాంతదేహా
ష్ట్యస్తస్మాదుత్క్రమణాదూర్ధ్వం పునర్భవం ప్రతిపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః. ఇంద్రియశబ్దస్య
శ్రుతిస్థస్య పృత్తిపరతయోపపత్తేః సర్వేంద్రియవృత్తిలయశ్చేదిష్టస్తస్మి వాఙ్మనసీతి
సత్యామేవ మనసి వాగ్వృత్తిర్లీయతే. కుతః, దర్శనాత్. మనోవృత్తౌ సత్యామేవ
లోకే వాగ్వృత్తిలయస్య దర్శనాత్, తర్హి వాక్చబ్దస్య కాగతిరిత ఆహ. శబ్దాచ్చ
తస్య వాక్చబ్దస్య పృత్తిపృత్తిమతోర భేదోపచారేణ భావపుష్పత్వై వాగ్వృత్తిపర
త్వేన నయనాదిత్యర్థః.

ఉక్తన్యాయం చక్షురాదిష్వతిదిశతి—

అత ఏవ ఉక్తదర్శనాదిహేతోః సర్వాణి చక్షురాదీంద్రియాణ్యపి సప్రత్యేకే

వస్థితే వృత్తిలోపదర్శనాత్తత్త్వప్రశయాసంభవాత్ శబ్దోపపత్తేశ్చ
వృత్తిద్వారేణైవ సర్వాణీంద్రియాణి మనోనువర్తంతే. సర్వేషాం
కరణానాం మనస్సుప్తసంహారావిశేషే సతి వాచః పృథగ్గ్రహణం వాఙ్మ
నసి సంపద్యత ఇత్యుదాహరణానురోధేన.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఆత్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. 3.

సమధిగతమేతత్ 'వాఙ్మనసి సంపద్యతే' ఇత్యుత్తర వృత్తిసంపత్తి
వివక్షేతి. అథ యదుత్తరం వాక్యం 'మనః ప్రాణ' ఇతి కిమత్రాపి వృత్తి
సంపత్తిరేవ వివక్ష్యతే ఉత వృత్తిమత్స్సంపత్తిరితి విచకిత్సాయాం వృత్తి
మత్స్సంపత్తిరేవాత్రేత ప్రాప్తమ్, శ్రుత్యనుగ్రహాత్తత్ప్రకృతికత్వోఽప
త్తేశ్చ. తథాపి 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపో మయః ప్రాణ
స్తేజోమయీవా' గిత్వన్నయోని మన ఆమనంతి అబోనిం చ ప్రాణం
'ఆపశ్చాన్నమస్పృజంతే' తి శ్రుతిః, అతశ్చ యన్తనః ప్రాణే ప్రలీయతే
అన్నమేవ తదపున ప్రలీయతే అన్నం హి మన ఆపశ్చ ప్రాణః ప్రకృతి

పృథక్సూత్రం కిమర్థమిత్యతాహ—సర్వేషాం కరణానామితి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

3. తన్తనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. వాక్యక్రమాదర్థక్రమాచ్ఛాధికరణక్రమః శ్రుతి
న్యాయాభ్యాం సంశయః, పూర్వం ప్రబలన్యాయవిరోధాద్వాగితి శ్రుతేర్బాధః
కృతః, ఇహ త్వబాత్తకప్రాణస్యాన్నాత్తకమనః ప్రకృతిత్వేన ప్రకృతౌ వికారలయ
ఇతి న్యాయానుగ్రహాన్న మనశ్శృతిర్బాధ్యేతి పూర్వపక్షఫలం పూర్వవత్, సిద్ధాంత

నసి వృత్తిలయమాత్రేణానువర్తంతే లీయంతే, న స్వరూపేణేత్యర్థః.

పూర్వం మనసి సర్వేంద్రియవృత్తిలయ ఉక్తః, న తథా మనసః ప్రాణే
త్తిలయః; 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపో మయః ప్రాణః' ఇతి శ్రుతౌ
గ్రామనసోరబన్నవికారత్వశ్రవణాదబన్నయోశ్చోపాదానోపాదేయభావాత్ స్వ
రూపలయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. 'మనః ప్రాణే' ఇత్యుత్తరవాక్యే, కిం మనసః ప్రాణే

వికారాభేదాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. తదప్యాత్మగృహీతబాహ్యేం
 ద్రియవృత్తి మనో వృత్తిద్వారేణైవ ప్రాణే ప్రళీయత ఇత్యుత్తరాద్వా
 క్యాదవగంతవ్యమ్. తథాహి సుషుప్సోర్దుమూర్షోశ్చ ప్రాణవృత్తౌ పరి
 స్పందాత్తి కాయామవస్థితాయాం మనోవృత్తినాముపశమో దృశ్యతే.
 న చ మనసస్స్వరూపాప్యయః ప్రాణే సంభవతి, అతత్ప్రకృతిత్వాత్.
 నను దర్శితం మనసః ప్రాణప్రకృతిత్వమ్ నై తత్సారమ్, న హీదృశేన
 ప్రణాడికేన తత్ప్రకృతిత్వేన మనః ప్రాణే సంపత్తుమర్హతి. ఏవమపి
 హ్యన్నే మనస్సంపద్యేత అపున చాన్నమప్సేవ చ ప్రాణః. న
 హ్యేతస్మిన్నపి పక్షే ప్రాణభావపరిణతాభ్యోఽదోభ్యో మనో జాయత
 ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి, తస్మాన్న మనసః ప్రాణే స్వరూపాప్యయః.
 వృత్త్యప్యయేఽపి తు శబ్దోఽచకల్పతే వృత్తివృత్తిమతోరభేదోఽచా
 రాదితి దర్శితమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

స్వబన్నయోః ప్రకృతివికృతిభావేఽపి న తద్వికారయోః ప్రాణమనసోస్తద్భావో హి
 మఘటయోరపి తద్భావప్రసంగాదతో వ్యాయవిరోధాత్ పూర్వవచ్ఛ్రితిర్భావేతి
 వివేకః. ఆత్మగృహీతాబాహ్యేద్రియవృత్తయో యేన తత్తథా లీనేంద్రియవృత్తికం
 మనోపి వృత్తిలయేనైవ ప్రాణే లీయత ఇత్యర్థః. ఏవమపీతి - ప్రాణస్యాబ్వికారత్వసత్తే
 వీత్యర్థః—నహీతి. ప్రాణస్య సాక్షాత్తనః ప్రకృతిత్వాభావాత్తనశ్శబ్దో వృత్తిం లక్షయ
 తీత్యర్థః

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

స్వరూపలయః, వృత్తిలయో వేతి సంశయే, స్వరూపలయ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం
 తస్తు—తత్ సర్వేంద్రియ వృత్తిలయాధారం మనోఽపి ప్రాణే స్వవృత్తిలయేనైవ
 లీయతే, న స్వరూపేణేతి 'మనః ప్రాణే' ఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగంతవ్యమ్.
 సుప్తిమృత్యవస్థయోః సవృత్తికే ప్రాణే సత్యేవ మనోవృత్తిలయదర్శనాదితి
 హేత్వనుషంగః. సహ్యబన్నయోరుపాదానోపాదేయత్వమాశ్రేణ తద్వికారయో
 రపుపాదానోపాదేయభావో యుక్తః. హిమఘటయోస్తదదర్శనాదితి భావః.

సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. ౪.

స్థితమేతద్యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య తస్మిన్ వృత్తిలయో
న స్వరూపలయ ఇతి, ఇదమిదానీం ప్రాణస్తేజసీత్యత్ర చింత్యతే—
కిం యథాశ్రుతిప్రాణస్య తేజస్యేవ వృత్త్యుపసంహారః, కిం వా
దేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షే జీవ ఇతి. తత్ర శ్రుతేరనతిశంక్య
త్వాత్పాణస్య తేజస్యేవ సంపత్తిస్సాన్యత్ అశ్రుతకల్పనాయా అన్యాయ్య
త్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే, సోఽధ్యక్ష ఇతి. స ప్రకృతః
ప్రాణోఽధ్యక్షేఽవిద్యాకర్తృపూర్వప్రజ్ఞోపాధికే విజ్ఞానాత్తన్యవత్త్వతే
తత్ప్రధానా ప్రాణవృత్తిర్భవతీత్యర్థః. కుతః, తదుపగమాదిభ్యః 'ఏవ
మేవేమమాత్మానమంతకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయంతి యత్రై
తదూర్ధ్వోచ్ఛ్వాసీ భవతీ' తి హి శ్రుత్యంతరమధ్యక్షోపగామినః
సర్వాన్పాణానవిశేషేణ దర్శయతి. విశేషేణ చ 'తముత్కామంతం
ప్రాణోఽనూత్కామతీ' తి పంచవృత్తేః ప్రాణస్యాధ్యక్షానుగామితాం
దర్శయతి, తదనువృత్తితాం చేతరేషాం 'ప్రాణమనూత్కామంతం

౪. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ఉక్తన్యాయసిద్ధం ప్రాణస్యాపి వృత్తిలయ
ముపజీవ్య 'ప్రాణస్తేజసి' ఇతి శ్రుతేరుపగమనాదిశ్రుతేశ్చ సంశయముక్త్వా జీవే లయం
వినాపి ఉపగమనాదిసంభవ ఇతి పూర్వపక్షయతి—స్థితమిత్యాదినా. అత్ర తేజశ్శ
బ్దస్య ముఖ్యత్వం, సిద్ధాంతే తు భూతోపహితజీవలక్షకత్వమితి మత్వా సూత్రం యోజ
యతి.—సప్రకృతఇత్యాదినా-అజ్ఞానకర్తృవాసనోపాధికఇత్యర్థః. తం జీవం ప్రతిప్రాణా
నాముపగమనాతిగమనావస్థానశ్రుతిభ్య ఇతి హేత్వర్థః. యథా యాత్రేచ్ఛావంతం
రాజానం భృత్యా ఉపగచ్ఛంత్యేవ మేవ పరలోకం, జిగమిషుం జీవం సర్వే ప్రాణా ఆభి
ఘ్ర్యేన యాంతీత్యుపగమశ్చురీతః, తముత్కామంతమిత్యనుగమనం శ్రుతం. జీవే

పూర్వం ప్రాణే మనసో వృత్తిలయ ఉక్తః; తద్వత్తేజసి ప్రాణస్య వృత్తి
గాఽస్తు, 'ప్రాణస్తేజసి' ఇతి శ్రుతిరితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే తేజః శబ్దస్య ముఖ్యత్వమ్, సిద్ధాంతే భూతోపహితజీవలక్ష
కత్వమితి ఫలభేదః. 'ప్రాణస్తేజసి' ఇత్యుత్తరవాక్యే కిం ప్రాణస్య లయః తేజసి, ఉతజీవే
ఇతి సంశయ, తేజసీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—స ప్రాణః అధ్యక్షే జీవే నివృత్త

సర్వే ప్రాణా అనూత్కామంతి' తి. 'సవిజ్ఞానోభవతీ' తి చాధ్యక్ష
స్యాంతర్విజ్ఞానవత్వప్రదర్శనేన తస్మిన్నపీతకరణగ్రామస్య ప్రాణస్యా
వస్థానం గమయతి. నను 'ప్రాణస్తేజసి' తి శ్రూయతే కథం ప్రాణోఽ
ధ్యక్ష ఇత్యధికావాపః క్రియతే. నైష దోషః. అధ్యక్షప్రధానత్వా
దుత్క్రమణాదివ్యవహారస్య శ్రుత్యంతరగతస్యాపి చ విశేషస్యాపేక్ష
ణీయత్వాత్. కథం తర్హి 'ప్రాణస్తేజసి' తి శ్రుతిరిత్యతాహ. —

సూ. భూతేషు తచ్చులైః. ౫.

స ప్రాణసంపృక్తోఽధ్యక్షః తేజస్సహచరితేషు భూతేషు దేహబీజ
భూతేషు సూక్ష్మేష్వవతిష్ఠత ఇత్యవగంతవ్యం 'ప్రాణస్తేజసి' తి
శ్రుతేః. నను చేయం శ్రుతిః ప్రాణస్య తేజసి స్థితిం దర్శయతి న
ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్య. నైష దోషః. 'సోఽధ్యక్ష' ఇత్యధ్యక్ష

ప్రాణావస్థానశ్రుతిమాహ — సవిజ్ఞాన ఇతి. జీవస్య ప్రాప్తవ్యఫలావగమాయ హి విజ్ఞాన
సాహిత్యశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణసహితకరణానాం జీవే స్థితిర్భూతీత్యర్థః. యద్యపి
ప్రాణస్య తేజస్యవ్యవధానేన లయః శ్రుతస్తథాప్యభయశ్రుత్యనుగ్రహాయ ప్రాణో జీవే
లీయతే, జీవద్వారా చ తదుపాధిషు తేజఃదిషు భూతేష్వితి శ్రుత్యర్థస్ఫుటీకరణార్థం
సూత్రం గృహ్ణాతి — కథం తర్హి తి. న చ లయం వినాపి జీవం ప్రత్యుపగమాదీసంభ
వాత్తేజస్సుతి ర్దుఖ్యాఽస్త్వితి వాచ్యం, జీవం ప్రత్యాగత్య ప్రాణస్య నిర్వాప్యపార
త్వేన స్థితేరేవాత్ర లయత్వాదితి భావః.

౫. భూతేషు జీవస్థితిః కింబలాద్వ్యాఖ్యానత ఇత్యాశంక్య 'సోఽధ్యక్ష' ఇతి
(అ - ౪ - పా - ౨. సూ. ౪) సూత్రోదాహృతశ్రుతిబలాదిత్యాహ — నన్విత్యాదినా.

వృత్తిః సన్నవతిష్ఠతే. కుతః, తం జీవం ప్రతి ఉపగమానుగమనావస్థానేభ్యః ; 'ఏవ
మేవేమమాత్మానమంతకాలే సర్వే ప్రాణా ఆభిసమాయంతి' ఇత్యుపగమః, 'తము
త్కామంతం ప్రాణోఽనూత్కామతి' ఇత్యనుగమనమ్. 'సవిజ్ఞానోభవతి' ఇత్యప
స్థానమ్, తేభ్య ఇత్యర్థః.

తర్హి 'ప్రాణస్తేజసి' ఇతి శ్రుతేః కోఽర్థస్తత్రాహ —

'ప్రాణస్తేజసి' ఇతి శ్రుతేః తేజఃసహితేషు ఉత్తరదేహరంభకేషు వంచ
భూతేషావహితత్వేన విద్యమానే జీవే ప్రాణస్య వృత్తిలయ ఇత్యర్థః. ఏవం చ

స్వాప్యంతరాళే ఉపసంఖ్యాతత్వాత్. యోఽపి హి సుఖాన్తధురాం
గత్వా మథురాయాః పాటలీపుత్రం వ్రజతి సోఽపి సుఖాత్ పాటలీ
పుత్రం యాతీతి శక్యతే వదితుం. తస్మాత్ప్రాణస్తేజసీతి ప్రాణసంపృక్త
స్వాధ్యక్షస్యైవైత త్తేజస్సహచరితేషు భూతేష్విపస్థానముక్తమ్. కథం
తేజస్సహచరితేషు భూతేష్విత్యుచ్యతే, యావలైకమేవ తేజశ్శూ
యతే ప్రాణస్తేజసీత్యతః.

సూ. నైకస్త్వింద్రియతో హి. ౬.

నైకస్త్విన్నేవ తేజసి శరీరాంతరప్రేక్షావేళాయాం జీవోఽచ
తిష్ఠతే కార్యస్య శరీరస్యానేకాత్మకత్వదర్శనాత్. దర్శయతశ్చైత
మర్థం ప్రశ్నప్రతివచనే 'ఆపః పురుషవచసః' ఇతి. తద్వ్యాఖ్యాతం
'త్రాత్మకత్వాత్ భూయస్తాద్దిత్యత్ర (అ-౩-పా-౧ సూ-౨) శ్రుతి
స్త్వతీచైతమర్థం దర్శయతః. శ్రుతిః 'పృథివీమయ ఆపోమయో వాయు
మయ ఆకాశమయస్తేజోమయ ఇత్యాద్యా. స్త్వతిరపి 'అణ్వోన్వి
మాత్రావినాశిన్యోదశార్థానాం తు యాః స్త్వతాః తాభిస్సార్థమిదం
సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః' (మను-౧-౨౭-) ఇత్యాద్యా. నను చోప
సంహృతేషు వాగాదిషు కరణేషు శరీరాంతరప్రేక్షావేళాయాం

ప్రాణస్య జీవద్వారా భూతప్రాప్తౌ దృష్టాంతమాహ—యోఽపి హీతి. స్థూలదేహారం
భాయ పంచీకృతభూతాన్యావశ్యకాసీతి రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతమ్.

౬. అణ్వోన్విసూన్యైః మియంతఇతి మాత్రాః పరిచ్ఛిన్నాః ప్రాజ్ఞోక్షాదవినా
శిన్యః, దశార్థానాం పంచానాం భూతానాం సూక్ష్మభాగా ఇతి యావత్. జీవస్య
భూతాశ్రయత్వం కర్తాశ్రయత్వశ్రుతివిరుద్ధమిత్యాశంక్య కర్త నిమిత్తత్వేనాశ్రయః,
భూతాని తు దేహోపాదానత్వేనేత్యుభయమవిరుద్ధమిత్యాహ—నను చేత్యాదినా.

ప్రాణస్య ఉపహితజీవప్రాప్తౌ పాధితేజఃఆదిభూతప్రాప్తేః స్వతః సిద్ధత్వాదితి
వః.

నను 'ప్రాణస్తేజసి' ఇత్యేకస్యైవ తేజసః శ్రవణాత్ కథం తేజఃసహితేషు
భూతేష్విత్యుక్తమ్, తత్రాహ—

ఏకస్త్విన్నేవ తేజసి ఉత్క్రాంతిసమయే జీవో నావతిష్ఠతే, ఉత్తరదేహస్య

‘క్వాయం తదా పురుషో భవతీ’త్కృత్యపక్రమ్యశ్రుత్యంతరం కర్తాశ్రయతాం నిరూపయతి ‘తౌ హ యదూచతుః కర్తృహైవ తదూచతుః అథ యత్ప్రశశంసతుః కర్తృహైవ తత్ప్రశశంసతు’ రితి. అత్రోచ్యతే. తత్ర కర్తృప్రయుక్తగ్రహాతిగ్రహసంజ్ఞకన్యేంద్రియవిషయాత్కస్య బద్ధనస్య ప్రవృత్తిరితి కర్తాశ్రయతోక్తా ఇహ పునర్భూతోపాదానాద్దేహాంతరోత్పత్తిరితి భూతాశ్రయత్వముక్తం. ప్రశంసాశబ్దాదపి తత్ర ప్రాధాన్యమాత్రం కర్తృణః ప్రదర్శితం న త్వాశ్రయాంతరం నివారితం తస్మాదవిరోధః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. సమానా చాస్మత్కృత్యపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౨.

నేయముత్కాంతిః కిం విద్యదవిదుషోస్సమా వా కిం వా విశేషవతీతి విశయానానాం విశేషవతీతి తావత్ ప్రాప్తమ్. భూతాశ్రయపిశిష్టా హ్యేషా పునర్భవాయ చ భూతాన్యాశ్రయంతే. న చ తౌ యాజ్ఞవల్క్యైక్తభాగౌ యజ్ఞీవాధారమూచతుస్తత్కర్తేతి శ్రుతేర్వచనం. ఏవం బాహ్యేంద్రియాణాం మనసి ప్రథమం వృత్తిలయః, తతో మనోవృత్తేః ప్రాణే లయః ప్రాణవృత్తేర్భూతోపహితజీవే లయః, ఇత్యుత్కాంతివ్యవస్థోక్తా.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౨. సా చ సర్వప్రాణిషు తుల్యేత్యాహ—సమానా చాస్మత్కృత్యపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ‘పురుషస్య ప్రయతోవాఙ్మనసీ’ త్యవిశేషశ్రుతేః ‘విద్యయాఽమృతమశ్నుతే’ ఇతి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—నేయమితి. విశయానానాం సందిహానానాపాంచభౌతికత్వేన పంచసు భూతేష్వపి తేరావశ్యకత్వాత్, దర్శయతో హి ఇమమర్థం రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతే ప్రశ్నసిరూపణే ఇత్యర్థః.

పూర్వోక్తోత్కాంతిముపజీవ్యాన్యత్ కిం పిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే దహరాద్యుపాసకస్య ఉత్కాంత్యభావాదిహైవ ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు ఉత్కాంతిసద్భావాత్ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి ఫలభేదః. కిం

విదుషః పునర్భవస్సంభవతి, అమృతత్వం హి విద్వానభ్యశ్నుత ఇతి
 స్థితిః. తస్మాదవిదుష ఏవై షోత్కాంతిః. నను విద్యాప్రకరణే సమామ్నా
 నాద్విదుష ఏవై షా భవేత్, న, స్వాపాదివత్ యథాప్రాప్తానుకీర్త
 నాత్. యథా హి 'యత్రైతత్పురుషస్సృపితి నామ అశిశిషతి నామ
 పిపాసతి నామే'తి చ సర్వప్రాణిసాధారణా ఏవ స్వాపాదయోఽను
 కీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణేఽపి ప్రతిపిపాదయిషిత వస్తుప్రతిపాదనాను
 గుణ్యేన, న తు విదుషో విశేషవంతో విధితస్యంతే, ఏవమియమప్య
 త్కాంతిర్తహజనగతైవానుకీర్త్యతే, యస్యాం పరస్యాం దేవ
 తాయాం పురుషస్య ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే స ఆత్మాతత్త్వమసీత్యే
 తత్ ప్రతిపాదయితుమ్, ప్రతిషిద్ధా చైషా విదుషః. 'న తస్య ప్రాణా
 ఉత్కాంతిమన్తి ఇతి ఏవై షేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—సమానాచైషో
 త్కాంతిర్వాజ్ఞనసీత్యాద్యావిద్వదవిదుషో రాసృత్యుపక్రమాత్ భవి
 తుమర్హతి, అవిశేషశ్రవణాత్. అవిద్వాన్ దేహబీజభూతాని భూత
 సూక్ష్మాణ్యాశ్రిత్యకర్తృప్రయుక్తో దేహగ్రహణమనుభవన్ సంసరతి, వి
 ద్వాంస్తు జ్ఞానప్రకాశితం మోక్షనాడీద్వారమాశ్రయతే తదేతదాస్మ
 త్యుపక్రమాదిత్యుక్తమ్. నన్వమృతత్వం విదుషా ప్రాప్తవ్యం న చ

మిత్యర్థః. పూర్వపక్షే సగుణబ్రహ్మవిదసంబంధిత్వముత్కాంతిర్విశేషస్సాధ్యతే,
 తతోఽనుత్కాంతఉపాసకోముక్తిమశ్నుత ఇతి ఫలం, సిద్ధాంతేతూత్కాంతో
 బ్రహ్మలోకభాగితి ఫలభేదః, పూర్వపక్షమాక్షిప్య సమాధత్తే—నను విద్యేత్వా
 దినా. 'విద్యయాఽమృత' మితి శ్రుతిర్నిర్గుణవిద్యాపరా 'న తస్య ప్రాణా ఉత్కాం
 తి'తి ప్రతిషేధోఽపి తద్విషయః అతస్సగుణవిదోఽప్యజ్ఞస్యైవోత్కాంతిరితి సిద్ధాంత
 యతి—ఏవమితి. సృతిర్తార్థః తస్యోపక్రమోఽర్చిఃప్రాప్తిః తతః ప్రాక్తనా ఉత్కాం
 త్యుతత ఉపాసకో మూర్ధన్యనాడీద్వారాఽర్చిరాదిమార్గం ప్రాప్నోతి నాన్య
 విశేషః. యత్తు దహరోపాసకస్యామృతత్వం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి'

ఉత్కాంతిరవిదుష ఏవ, ఉత దహరాదిసగుణబ్రహ్మోపపాసకస్యాపి ఇతి సంశయే,
 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి' ఇత్యుపాసకస్య మోక్షశ్రవణాత్ అవిదుష
 ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆసృత్యుపక్రమాత్ దేవయానోపక్రమాత్
 ప్రాక్ యేయమ్ ఉత్కాంతిః సా నిద్వదవిదుషోః సమానైవ భవితుమర్హతి

తద్దేశాంతరాయ త్తం త త్ర కుతో భూతాశ్రయత్వం సృత్యుపక్రమో
వేతి. అ త్రోచ్యతే, అనుపోష్యచేదమదగ్ధ్యాఽత్యంతమవిద్యాదీక్షా క్లేశా
నపరవిద్యా సామర్థ్యాదాపేక్షికమమృతత్వం ప్రేష్యతే, సంభవతి త త్ర
సృత్యుపక్రమో భూతాశ్రయత్వం చ. న హి నిరాశ్రయాణాం
ప్రాణానాం గతిరుపపద్యతే. తస్మాదదోషః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ౮.

‘తేజః పరస్యాం దేవతాయా’మిత్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాత్,
తద్యథా ప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షం సప్రాణం సకరణగ్రామం భూతాం
తరసహితం ప్రయతః పుంసః పరస్యాం దేవతాయాం సంపద్యత ఇత్యే
తదుక్తం భవతి. కీదృశీ పునరియం సంపత్తిస్సాన్వదితి చింత్యతే. త త్రా
త్యంతిక ఏవ తావత్ స్వరూపప్రవిలయ ఇతి ప్రాప్తం, తత్ప్రకృతీతో
తితదా పేక్షికమేవ న ముఖ్యం ‘యం కామం కామయతే సోఽస్య సంకల్పాదేవ
సముత్థితీ’ తి భోగశ్రవణాదిత్యాహ—అనుపోష్య చేదమితి. ఉపదాహఇతి ధాతో
రిదం రూపమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౮. తదాపీతేః పూర్వోదాహృతోత్కాంతివాక్యశేషం వ్యాఖ్యాస్యన్ లింగా
శ్రయపంచభూతానాం కిమాత్యంతికో బ్రహ్మణి లయః ఉతానాత్యంతికఇతి, లయ
స్యోభయధాదర్శనాత్సంశయమాహ—కీదృశీ పునరియమితి. పూర్వత్రాపేక్షికమమృత
కుతః, వాఙ్మనసీత్యాద్యవిశేషశ్రవణాత్. నను కథం తస్మా సగుణవిద్యాయామ్ అమృ
తత్వశ్రవణమితి త త్రాహ—అమృతత్వం చానుపోష్య. అనుపోష్య అదగ్ధ్యా అత్యంత
మవిద్యాక్లేశజాలమ్, ఏతదమృతత్వమాపేక్షికమిత్యర్థః.

ననూత్కాంతిః సమానేత్యయుక్తమ్, మృతస్య స్వరూపత ఏవాత్యంతం
బ్రహ్మసంపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అ త్ర పూర్వపక్షే మృతమాత్రస్య ముక్తిః, సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి ఫలభేదః.
‘తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్’ ఇత్యత్ర సాధ్యక్షం భూతాంతరసహితం పరమాత్మని
సంపద్యత ఇతి తేజసో లయః శ్రూయతే. స కిం ఆత్యంతికః, ఉత అనాత్యంతిక ఇతి

పపత్తేః. సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య ప్రకృతిః పరా దేవతేతి
ప్రతిష్ఠాపితం తస్మాదాత్యంతికీయమవిభాగాపత్తిరిత్యేవంప్రాప్తేయమః.
తత్తేజ ఆదిభూతసూక్ష్మం శ్రోత్రాదికరణాశ్రయభూత మాపీతేరాసం
సారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే 'యోనిమన్యే ప్రప
ద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్త
యథాశ్రుతమ్ (భ-గీ) ఇత్యాదిసంసారవ్యపదేశాత్. అన్యథా హిసర్వః
ప్రాయణసమయ ఏవోపాధిప్రత్యస్తమయాదత్యంతం బ్రహ్మ సంపద్యేత.
తత్ర విధిశాస్త్రం చానర్థకం స్యాత్ విద్యాశాస్త్రం చ. మిథ్యాజ్ఞానని
మిత్తశ్చ బంధో న సమ్యగ్జ్ఞానాదృతే విప్రంసితమర్హతి. తస్మాత్తత్ప్ర
కృతీత్వేఽపి సుషుప్తిప్రలయనత్ బీజభావావశేషైవైషా సత్సంపత్తిః.

సూ. సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చ తథోపలభ్యే. ౯.

తచ్ఛేతరభూతసహితం తేజో జీవస్యాస్తాచ్ఛరీరాత్ ప్రవసత
ఆశ్రయభూతం స్వరూపతః పరిమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితమర్హతి.
తథా హి నాడీనిష్క్రమణశ్రవణాదిభ్యోఽస్య సూక్ష్మముపలభ్యతే.
తత్ర తనుత్వాత్ సంచారోపపత్తిః స్వచ్ఛత్వాచ్చాప్రతిఘాతోపపత్తిః.
అతఏవ చ దేహాన్నిర్గచ్ఛన్ పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే.

త్వమిత్యుక్తం తదయిక్తమిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, పూర్వపక్షే మృతమాత్రస్య ముక్తి
సిద్ధిః. సిద్ధాంతే తు కర్తృవిద్యాశాస్త్రబలాత్సానశేషలయసిద్ధిరితి వివేకః.

౯. నను లింగాత్మకస్య తేజసః కుతస్సూక్ష్మతమనాడీద్వారా గతిః కుతో వా
కేన చిన్తారేన ప్రతిఘాతో నాస్తి కుతో వా నదృశ్యత ఇత్యత ఆహ—సూక్ష్మమితి. పరి
సంశయే, పరమాత్మనః సర్వోపాదానత్వాత్ తత్రాత్యంతిక ఏవ లయ ఇతి పూర్వః
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తత్ యథోదీరితం తేజః ఆ అపీతేః ఆ మోక్షాదవతిష్ఠతే. కుతః.
'యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః' ఇత్యాదినా సంసారవ్యపదేశాత్ ;
సృథా పునః సంసారాభావః ప్రసజ్యేత. తస్మాత్ సుషుప్తావివ నాత్యంతికలయ ఇతి
మ.

ననూక్తలక్షణం తేజో యద్యస్తి. తర్హి పార్శ్వస్థైరుపలభ్యేతేత్యత ఆహ—

యథోక్తం తేజః ప్రమాణతః చకారాత్ స్వరూపతశ్చ త్రసరేణువత్

సూ. నోపమర్థేనాతః. ౧౦.

అతవన చ సూక్ష్మత్వాన్నాస్య స్థూలశరీరస్యోపమర్థేన దాహాది నిమి త్తేనేతరత్ సూక్ష్మం శరీరముపమమృద్యతే.

సూ. అన్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్ణా. ౧౧.

అన్యైవచ సూక్ష్మశరీరస్యైష ఊష్ణా యమేతస్మాజీవచ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానంతి. తథాహి మృతావస్థాయామవస్థితేపి దేహేవిద్యమానేష్వపిచరూపాదిషు దేహగుణేషునోష్ణోపలభ్యతే జీవద వస్థాయా మేవతూపలభ్యతఇత్యతఉపపద్యతే ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తవ్య పాశ్రయవవైషడోష్ణేతి. తథాచశ్రుతిః 'ఉష్ణవవైషజీవిష్యంచ్చితో మరిష్య'న్నితి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్

సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్. ౧౨.

'అమృతత్వం చానుపోష్యే'త్యతో విశేషణాదాత్వంతేకే

మాణసౌత్కార్యద్గతిరనుద్భూతస్సర్వరూపవత్వాఖ్యస్వాచ్ఛాన్దప్రతిఘాతానుమలభిరిత్యర్థః.

౧౧. లింగసద్భావే బౌద్ధ్యలింగకానుమానమాహ—అన్యైవ చేతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౨. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్. పూర్వమనుపోష్యేతిపదేన దగ్ధాశేష క్షేశస్య నిర్గుణజ్ఞానిన ఉత్కాంత్యాద్యభావస్సూచితస్తస్మాత్ప్రాక్షేప్య సమాధానా ద్వ్యపహితేనాస్య సంగతిరిత్యాహ—అమృతత్వంచేతి. ఏకామస్య సంసారోక్త్యనంత సూక్ష్మమ్; తస్య నాడిద్వారా నిష్క్రమణశ్రుత్యా తథా సూక్ష్మస్వస్యోపలబ్ధే రిత్యర్థః.

అతః సూక్ష్మత్వాదేవ శారీరోపమర్థేన స్వయం నోపమృద్యత ఇత్యర్థః.

సూక్ష్మతేజఃసద్భావే బౌద్ధ్యలింగకమనుమానమాహ—

స్థూలదేహే ఏష ఉపలభ్యమానః ఊష్ణా అన్యైవ సూక్ష్మతేజస ఏవ ధర్మః, సత్యేవ తస్మిన్ తదుపలబ్ధః తదభావే మృతదేహే తదనుపలబ్ధేరిత్యన్వయవతిరే కాభ్యాం తద్ధర్మత్వస్యైవోపపత్తే రిత్యర్థః.

మృతత్వే గత్యుత్కాంతోరభావోఽభ్యుపగతః, తత్రాపి కేనచి
త్కారణేనోత్కాంతిమాశంక్య ప్రతిషేధతి 'అథాకామయమానో
యోఽకామో నిష్కామ ఆప్త కామ ఆత్మ కామో భవతి న తస్య ప్రాణా
ఉత్కాంతిమంతి బ్రహ్మైవ సక బ్రహ్మవ్యేతీ'తి. అతః పరవిద్యావిష
యాత్ ప్రతిషేధాన్న పర బ్రహ్మవిదోదేహాత్ ప్రాణానాముత్కాంతి
రస్తీతి చేన్నేత్యుచ్యతే. యతశ్చారీరాదాత్తనవష ఉత్కాంతిప్రతి
షేధః ప్రాణానాం న శరీరాత్, కథమవగమ్యతే 'న తస్మాత్ప్రాణా
ఉత్కాంతిమంతి'తి, శాఖాంతరే పంచమీప్రయోగాత్. సంబంధసా
మాన్యవిషయా హి షష్ఠీ శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సంబంధ
విశేషే వ్యవస్థాప్యతే. తస్మాదితి చ ప్రాధాన్యాదభ్యుదయనిశ్చేయసాధి
కృతో దేహీ సంబధ్యతే న దేహః. 'న తస్మాదుచ్చిత్రమిషోద్భవీవాత్
ప్రాణా అపక్రామంతి సహైవ తేన సంభవంతీత్యర్థః. సప్రాణస్య చ
ప్రవసతో భవత్యుత్కాంతిదేహాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యుచ్యతే.

రం నిష్కామస్య ముక్తిప్రకరణార్థోఽథ శబ్దః, ఆత్మ కామత్వాత్ పూర్ణానం
దాత్తవిత్తాదాప్తకామః ప్రాప్తపరమానందః అతో నిష్కామః అనభివ్యక్తాంతరవాస
నాత్మక కామశూన్యస్తస్మాదకామః వ్యక్తబహిష్కామరహితః ఈశ్వరో యోఽకామయ
మానస్తస్యేత్యన్వయః. జ్ఞానిన ఉత్కాంతిరస్తి న వేతి పంచమీషష్ఠీ శ్రుతిభ్యాం సం
దేహీ సిద్ధాంతశంకానిరాసపూర్వకం పూర్వపక్షయతి—నేత్యాదినా. కాణ్వశ్రుతో
తావత్ తస్యేతి సర్వసామ్నా ప్రకృతం జ్ఞానినం పరామృశ్య సంబంధసామాన్య
ముక్తం తత్ర మాధ్యందినకాఖాయాం తస్మాదిత్య పాదానత్వరూపవిశేష ఉక్తో గ్రాహ్యః
తథాచ జీవాత్ ప్రాణోత్కాంతిప్రతిషేధో భాతి న దేహాత్ తచ్ఛబ్దేన దేహస్వా
నుక్తేః తస్మాత్ జ్ఞానినోఽభ్యుత్కాంతిరస్తీతి జ్ఞానవైయర్థ్యమితి పూర్వపక్షఫలమ్.

అస్మత్పుష్కమాధికరణే ముఖ్యామృతత్వే ఉత్కాంత్యభావోఽవగతః. స
యుక్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

నావ్యవహితేనాస్య సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే నిర్గుణబ్రహ్మవిదోఽపి
బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః, సిద్ధాంతే త్విహైవ ముక్తిరితి ఫలభేదః. నిర్గుణబ్రహ్మవిదత్ర
విషయః ; కిం తస్యోత్కాంతిరస్తి న వేతి సంశయే, అస్తుత్కాంతిః. నను నాస్తువి

సూ. స్పష్టోప్యేకేషామ్. ౧౩.

నైతదస్తి యదుక్తం పరబ్రహ్మవిదోఽపి దేహాదస్త్వత్కాంతిః
ఉత్కాంతిప్రతిషేధస్య దేహాద్యపాదానత్వాదిత్యతో దేహాపాదా
నఏవోత్కాంతిప్రతిషేధ ఏకేషాం సమామ్నాత్యాణాం స్పష్ట ఉప
లభ్యతే. తథాహ్యర్థభాగప్రశ్నే 'యత్రాయం పురుషో మ్రియతే
ఉదంతాత్పాణా ఉత్కాంతిమంత్యాహా నేతీ'త్యత్ర 'నేత హోవాచ
యాజ్ఞవల్క్యః' ఇత్యనుత్కాంతిపక్షం పరిగృహ్య న తర్హ్యాయమను
త్కాంతేషు ప్రాణేషు మృతఇత్యస్యామాశంకాయామత్రైవ సమవలీ
యంత ఇతి ప్రవిలయం ప్రాణానాం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సిద్ధయే 'స ఉచ్ఛ్వ
యత్యాధ్తాయత్యాధ్తతో మృతశ్చేతే' ఇతిసశబ్ద పరామృష్టస్య ప్రకృ
తస్యోత్కాంత్యనధేకుచ్ఛ్వయనాదీని సమామనంతి. దేహస్య చైతాని
స్యూర్న దేహినః, తత్సామాన్యాత్ 'న తస్తాత్పాణా ఉత్కాంత్య
త్రైవ సమవలీయంతే' ఇత్యత్రాప్యభేదోపచారేణ దేహాపాదానస్యై

౧౩. సిద్ధాంతే తత్సార్థక్యమాహ—స్పష్టోపేతి. అత్రపురుషశబ్దవాచ్యో
దేహ ఏవాస్తాదిత్యుత్కాంతేరవధిరుచ్యతే. సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్య పురుష
స్యోచ్ఛ్వయనాదిధర్మకస్య జీవత్వాయోగాదిత్యర్థః. ఉచ్ఛ్వయతి బాహ్యవాయుపూర
ణాద్వర్ధతే, ఆధ్తాయతి ఆర్ద్రభేరివచ్ఛబ్దం కరోతీత్యర్థః. యేషాం పంచమీపాతస్తేషాం
యద్యపి దేహినః ప్రాధాన్యం తస్యాపి దేహదేహినోరభేదాత్ తస్తాదితి దేహం పరా
మృశ్య తదపాదానఏవోత్కాంతిప్రతిషేధఇతి వ్యాఖ్యేయం తత్సామాన్యాదుక్త
త్కాంతిః 'న తస్య ప్రాణా ఉత్కాంతి' ఇతి నిర్గుణబ్రహ్మవిదః శరీరాత్ ప్రాణో
త్కాంతిప్రతిషేధాదితి చేత్, న. శరీరాజ్జీవాదయముత్కాంతిప్రతిషేధః, న శరీ
రాత్. 'న తస్తాత్పాణా ఉత్కాంతి' ఇతి మాధ్యందినశాఖాయాం జీవాదేవ
ప్రాణోత్కాంతిప్రతిషేధస్య కృతత్వాత్, అతః ప్రాణాదిసహితస్య జీవస్య పర
బ్రహ్మవిదోఽస్యస్త్వత్కాంతిరితి పూర్వః పక్షః.

సిద్ధాంతస్తు—

ఏకేషాం కాన్వాసాం శాఖాయాం ప్రాణానాం పరబ్రహ్మవిదః దేహాదు
త్కాంతిప్రతిషేధః స్పష్టః. హి యతః ఉపలభ్యతే, అతః న తస్యోత్కాంతిః,

వోత్కరిమణస్య ప్రతిషేధో యద్యపిప్రాధాన్యం దేహీన ఇతి వ్యాఖ్యేయం యేషాం పంచమీపాతః. యేషాం తు షష్ఠీపాతస్తేషాం విద్వత్సంబంధిన్యత్కాగ్రింతిః ప్రతిషేధ్యతఇతి ప్రాప్తోత్కాగ్రింతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య వాక్యస్య దేహీపాదేనైవ సా ప్రతిషిద్ధా భవతి దేహీదుత్కాగ్రింతిః ప్రాప్తా స దేహీనః అపిచ 'చక్షుష్టోవా మూర్ధ్నోవా న్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్యస్తముత్కాగ్రిమంతం ప్రాణోఽనూత్కాగ్రిమతి ప్రాణమనూత్కాగ్రిమంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్కాగ్రిమంతీ' త్యేవమవిద్వద్విషయే సప్రపంచముత్కాగ్రిమణం సంసారగమనం చ దర్శయిత్వా 'ఇతి ను కామయమానః' ఇత్యుపసంహృత్యావిద్వత్కథాం 'అథా కామయమాన' ఇతి వ్యపదిశ్య విద్వాంసం యది తద్విషయేఽపున్యత్కాగ్రింతిమేవ ప్రాపయేదసమంజసవ వ్యపదేశస్సాన్యత్. తస్మాదవిద్వద్విషయే ప్రాప్తయోగ్యత్వత్కాగ్రింత్యోర్విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇత్యేవమేవ వ్యాఖ్యేయం వ్యపదేశార్థవత్త్వాయ. న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మత్తభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్తృణ ఉత్కాగ్రింతిర్గతిర్వోపపద్యతే నిమిత్తభావాత్ 'అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే' ఇతి చైవంజాతీయకాః శ్రుతయో గత్వత్కాగ్రింత్యోరభావం సూచయంతి.

శ్రుత్యాఽస్య పాతస్యైకార్థత్వాదితి యోజనా. ఇదానీం కాణ్వపాతస్యానుగుణ్యమాహ—యేషాం తు షష్ఠీపాత ఇతి. సంబంధవిశేషాకాంతాయాం భోక్తాప్రాణానాం భోగోపకరణత్వవిశేషేఽత్రైవ 'ప్రాణమయో మనోమయ' ఇతి పూర్వశ్రుత్యుక్తో గ్రాహ్యః, న శాఖాంతరస్థమపాదానత్వం గ్రాహ్యం జీవాదుత్కాగ్రింతేరప్రాప్తాయాః ప్రతిషేధాయోగాత్ ఆతో విద్వత్సంబంధిప్రాణానాముత్కాగ్రింత్యపాదానాపేక్షాయాం 'చక్షుష్టోవా మూర్ధ్నోవా వేత్త్యుక్తదేహప్రదేశా ఏవ గ్రాహ్యః, తథాచాయమర్థః తస్య విదుషో భోగోపకరణత్వకాః ప్రాణాః దేహప్రదేశేభ్యో నోత్కాగ్రిమంతీతి, 'పంచ ప్రాప్తోత్కాగ్రింతినిషేధార్థత్వం వాక్యస్యేతి సర్వం చతురశ్రమ్.

త్వత్త్రైవ లయః అన్యథా అనుత్కాగ్రింతానాం ప్రాణానాం దేహే అవస్థానే 'స చ్ఛ్వయత్యాద్ధాయత్యాద్ధాతో మృతః శతే' ఇత్యుత్కాగ్రింత్యవధేర్దేహస్యో మచ్ఛనత్వాదిలింగం బాధ్యేత. తత్సామాన్యాత్ మాధ్యందినశాఖాయామపి తస్మాదిత్యనేన దేహస్యైవ గ్రహణం బోధ్యమ్. తస్మాద్విద్వద్దేహదేవ ప్రాణోగ్రింతిప్రతిషేధ ఇతి.

సూ. స్వర్యతే చ. ౧౪.

స్వర్యతేఽపిచ మహాభారతే గత్యుత్కాంత్యోరభావః. 'స్వర్యభూతాత్తభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః, దేవాపిమార్గే ముహ్యంతిహ్యపదస్య పదైషిణః' ఇతి. నను గతిరపి బ్రహ్మవిదః స్వగతబ్రహ్మతభూతస్య స్వర్యతే' శుకః కిలవైయాసకిర్దు ముక్షురాదిత్య మండలమభిప్రతస్థే పిత్రాచానుగమ్యాహూతోభో ఇతి ప్రతిశుశ్రావే'తి. న, సశరీరస్యైవాయం యోగబలేన విశిష్టదేశప్రాప్తిపూర్వకశ్శరీరోత్సర్గ ఇతి ద్రష్టవ్యం, స్వభూతదృశ్యత్వాద్యుపన్యాసాత్, నహ్యశరీరం గచ్ఛంతం స్వభూతాని ద్రష్టుం శక్నుయః. తథాచ తత్రైవోపసంహృతం 'శుకస్తు మారుతాచ్ఛ్రీఘ్రం గతం కృత్వాన్తరిక్షగః, దృశ్యుత్వా ప్రభావం స్వం స్వభూతగతోఽభవ'దితి. తస్మాదభివ్యక్తం బ్రహ్మవిదో గత్యుత్కాంత్యోః. గతిశ్రుతీనాం తు విషయముపరిష్టాద్వాఙ్మయాస్యామః.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. తాని పరే తథా హ్యహ. ౧౫.

తాని పునః ప్రాణశబ్దోదితాసీంద్రియాణి భూతాని చ పరబ్రహ్మవిద

౧౪. స్వర్యతే చ—అపిచేతిస్పష్టార్థం. సమ్యగాత్తభావేన భూతాని పశ్యతః అపదస్య ప్రాప్యపదరహితస్య పదైషిణో దేవా అపి మార్గే ముహ్యంతి మార్గం న జానంతి తదభావాదితి స్మృతియోజనా. స్మృత్యంతరవిరోధం శంకతే—ననుగతిరపితి. సగుణవిద్యాబలేనైషా గతిరితి పరిహరతి—సశరీరస్యేతి. ననుతర్హి 'తయోర్ధ్వమాయన్న మృతత్వమేతి, స ఏనాక్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యాదిశ్రుతీనాం కా గతిస్తత్రాహ—గతితి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౫. తాని పరే తథా హ్యహ—పూర్వత్ర గతినిషేధేన విద్యత్కలానాం

కిం చ—

మహాభారతే 'దేవాపి మార్గే ముహ్యంతి హ్యపదస్య పదైషిణః' ఇతి విదుష ఉత్కాంత్యభావః స్వర్యత ఇత్యర్థః

స్తస్మిన్నేవ పరస్మిన్నాత్మని ప్రలీయంతే. కస్తాత్, తథాహ్యహ శ్రుతిః
 'ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాక్షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం
 ప్రాప్యస్తం గచ్ఛంతీ' తి. నను 'గతాః కలాః పంచదశ ప్రతిష్ఠాః' ఇతి
 విద్వద్విషయైవా పరా శ్రుతిః పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రాపి కలానాం
 ప్రలయమాహ. న. సా ఖలు వ్యవహారాపేక్షా పార్థివాద్యాః కలాః
 పృథివ్యాదీరేవ స్వప్రకృతీరపియంతీతి. ఇతరా తేషు విద్వత్ప్రతిపత్త్యై
 పేక్షా, కృత్స్నం కలాజాతం పరబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మైవా సంపద్యత ఇతి.
 తస్మాదదోషః.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూతాదీనామత్రైవ లయ ఉక్తః తముపజీవ్య స కిం తత్కలాప్రకృతిషుపృథివ్యాదిషు
 స్యాదుత పరమాత్మనీతి శ్రుతిద్వయదర్శనాత్సంశయః కార్యః. తత్ర సాక్షాత్ప్రకృతౌ
 వికారలయ ఇతి న్యాయానుగృహీతయా 'గతాః కలాః' ఇతి శ్రుత్యా పూర్వపక్షమగ్రే
 వదన్నాదౌ సిద్ధాంతమాహ—తానీతి. యథానద్యస్సముద్రం ప్రాప్య లీయంతే ఏవమే
 వాస్య పరితస్సర్వత్ర బ్రహ్మద్రష్టురిమాః ప్రాణశ్రద్ధాద్యాః పురుషాయణాః పురుషే
 కల్పితాః పురుషమేవ జ్ఞేయం ప్రాప్య లయం గచ్ఛంతీత్యర్థః మనఃప్రాణయోరేకీకరణేన
 కలానాం పంచదశత్వమ్. ప్రతిష్ఠా ఇతి ద్వితీయాబహువచనమ్—స్వస్వప్రకృతీః పృథి
 వ్యాద్యా ఇత్యర్థః. వస్తుగత్యా విద్వద్దృష్ట్యా పరమాత్మని కలాలయేఽపి లోకదృష్ట్యా
 ప్రతిష్ఠాసు లయోక్తిరవిరుద్ధా, తథాచ కలాః స్వప్రకృతిషు విలీయ తాభిస్సహ
 పురుషే విలీయంత ఇతి శ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

నను బ్రహ్మణి లయ ఇత్యుక్తమ్, 'గతాః కలాః పంచదశ ప్రతిష్ఠాః' ఇతి
 విద్వద్విషయశ్రుత్యైవ పృథివ్యాదిషు లయశ్రవణాదిత్యాజ్ఞేసంగత్యేదమాహ—

పూర్వాధికరణాజ్ఞేపరూపత్వాదస్య తత్ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర కిం బ్రహ్మవిదః
 ప్రాణానాం లయః పృథివ్యాదిషు, ఉత పరబ్రహ్మణీతి విశయే, పృథివ్యాదిష్వితి
 పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—యథోక్తాని ప్రాణాఖ్యానీంద్రియాణి పరే బ్రహ్మణి
 లీయంతే. తథా హ్యహ—శ్రుతిః—'ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశకలాః
 పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యస్తం గచ్ఛంతీ' ఇతి. న చ పూర్వశ్రుతివిరోధః
 స్వోపాదానేషు పృథివ్యాదిషు ప్రలీనాః కలాః ప్రాణాః స్వోపాదానైః సహపర
 బ్రహ్మణ్యస్తం గచ్ఛంతీతి శ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్.

సూ. అవిభాగో వచనాత్. ౧౬.

స పునర్విదుషః కలాప్రలయః కిమితరేషామివ సావశేషో భవ
త్యాహోస్విన్నిరవశేష ఇతి. తత్ర ప్రళయసామాన్యాచ్ఛక్త్యవశేష
తాప్రసక్తౌ బ్రవీతి, అవిభాగాపత్తిరేవేతి. కుతః, వచనాత్. తథాపి
కలాప్రలయముక్త్యా వక్తి 'భిద్యేతే తాసాం నామరూపే పురుష
ఇత్యేవం ప్రోచ్యతే స ఏషోఽకలోఽమృతోభవతీ' తి అవిద్యానిమి
త్తానాం చ కలానాం న విద్యానిమిత్తే ప్రళయే సావశేషత్వోపపత్తిః
తస్మాదవిభాగ ఏవేతి.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

౧౬. అవిభాగో వచనాత్. ఉక్తలయముపజీవ్య లయస్య ద్వేధా దర్శనాత్
సంశయమాహ—న పునరితి. ముక్త్యసిద్ధిస్తత్త్విద్ధిశ్చేత్సభయత్ర ఫలం అవశేషో
మూలకారణే శక్త్యాత్తనాస్థితిః పునర్జన్మయోగ్యతేతి యావత్. విమతః కలాలయః
సావశేషః కలాలయత్వాత్ సుషుప్తవదితి పూర్వపక్షః. విమతో నిరవశేషః విద్యా
కృతత్వాత్ రజ్జ్వాం విద్యయా సర్పలయవదితి యుక్త్యపేక్షశ్రుత్యా సిద్ధాంతయతి—
బ్రవీతీతి. నామరూపే శక్త్యాత్త కే అపి భిద్యేతే ఇత్యర్థః.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

పూర్వోక్తవిద్యత్కలా విషయాకృత్యాన్యత్కించిద్విచార్యత ఇతి ఏకవిష
యత్వసంగ త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మోక్షాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్త్విద్ధిరితి ఫలభేదః. విద్యత్కలా
లయః కిమవిదుష ఇవానాత్యంతికః, ఉత ఆత్యంతిక ఇతి సందేహో, అనాత్యంతిక
ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విద్యత్కలానాం బ్రహ్మణా సహాత్యంతమవిభాగ ఏవ,
న సావశేషోఽయః. కుతః, కలానాం లయోక్త్యంతరం 'భిద్యేతే చాసాం నామరూపే'
ఇతి కలానాం శక్త్యాత్త కనామరూపయోః పురుషే లయముక్త్యా 'ఏషోఽకలో
ఽమృతో భవతీ' ఇతి వచనాదిత్యర్థః. అవిదుషస్తు జన్మాంతరసిద్ధ్యర్థమ్ అనాత్యంతిక
లయో యుక్తః న విదుషః; తస్య తదభావాదితి భావః.

సూ. తదోక్తో గ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశిత
ద్వారో విద్యాసామర్థ్యా తచ్ఛేష
గత్యనుస్మృతియోగాచ్చ
హార్దానుగృహీతశ్చ తాధికయా ౧౭.

సమాప్తా ప్రాసంగికీ పరవిద్యాగతా చింతా, సంప్రతి త్వహ
విద్యావిషయామేవ చింతామనుచర్తయతి, సమానా చాస్మత్సృష్ట
క్రమాద్విద్వదవిదుషోరుత్కృన్తితి త్వక్తం తమిదానీం సృష్ట్యప
క్రమం దర్శయతి. 'తస్యోపసంహృతవాగాదికలాపసోఽచ్యక్రమిషతో
విజ్ఞానాత్తన ఓక ఆయతనం హృదయం స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సను
భ్యాదదానో హృదయమేవాస్వవక్రమతీ' తి. (కౌ-ఉ) శ్రుతేః. తదగ్ర
ప్రజ్వలనపూర్వికాచక్షురం దిష్ఠానాపాదానా చోత్కృన్తిత్యుక్తయతే

౧౭. తదోక్తగ్రజ్వలనం—సృతేర్హర్దసోఽచ్యక్రమో నాడీప్రవేశనియమస్తం
వక్తుం సూత్రభాగవ్యాఖ్యాద్వారాఽధికరణవిషయమాహ—తస్యేతి. స ముమూర్షు
స్తేజోమాత్రా ఇంద్రియాణి. తస్య హృదయస్యాగ్రం నాడీముఖం తస్య జ్వలనంభావి
ఫలస్ఫురణం ప్రద్యోతాఖ్యం చక్షుష్టవేత్యనియమశ్రుతేస్తయోర్ధ్వమాయన్నితి విశేష
శ్రుతేశ్చ సంశయః, కిముపాసకోఽప్యనుపాసకవత్ యేన కేనచిద్ద్వారేణ నిర్గచ్ఛతి ఉత

స్థితేయం పరవిద్యాచింతా. పూర్వమాసృష్ట్యపక్రమాధికరణే సగుణబ్రహ్మ
విదాం యేయముత్కృన్తితి, సేయమితరోత్కృన్తిత్యా మార్గోపక్రమపర్యంతం
సమేత్సుక్తమ్. తద్వన్తార్గోపక్రమేఽపి నమైనాస్తు 'తస్య హృతస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే
తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రమతి చక్షుష్ట వా మూర్ధ్నో వా' ఇతి హృత్ప్ర
ద్యోతనాదేః సమత్వశ్రవణాదితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాధికృతాతిశయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్ప్రీతి ఫలభేదః.
అత్ర కిముపాసకోఽప్యనుపాసకవత్ యేన కేనచిద్ద్వారేణ నిష్క్రమతి, ఉత
మూర్ధన్యనాద్యేతి విశయే, యేన, కేనచిదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదోక్తోగ్ర
జ్వలనం తస్య లీనవృత్తికవాగాదిసముదాయసోఽచ్యక్రమిష్యతో జీవస్య ఓకః ఆయ

‘తస్య హౌతస్యహృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష
 ఆత్మా నిష్కామతి చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీర
 దేశేభ్యః’ ఇతి సా కిమనియమేనైవ విద్వదవిదుషోర్భవతి అథాస్తి
 కశ్చిద్విదుషో విశేషనియమ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియ
 మ ఇతి ప్రాప్తావాచప్టే, సమానేఽపి విద్వదవిదుషోర్హృదయాగ్ర
 ప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వే చ మూర్ధస్థానాదేవ విద్వాన్ని
 ష్కామతి స్థానాంతరేభ్యస్త్యితరే. కుతః — విద్యాసామర్థ్యాత్.
 యది విద్వానపీతరవద్యతః కుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్కామేనైవ
 వోత్కృష్టం లోకం లభేత తత్రానర్థికైవ విద్యా స్యాత్, తచ్ఛేషగ
 త్యనుస్మృతియోగాచ్చ. విద్యా శేషభూతా చ మూర్ధన్యనాడీసంబద్ధా
 గతిరనుశీలయితవ్యా విద్యావిశేషేషు విహితా తామభ్యస్యంస్తయైవ

మూర్ధన్యనాడ్యైవేతి, ఆత్ర పూర్వపక్షే విద్యాకృతాలిశమాసిద్ధిః. సిద్ధాంతే తత్ప్రతి
 రితి వివేకః వచనాదవిభాగవదనియమ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి — ఆచప్టఇతి. యేన
 కేనచిన్తారేణ సిర్గతస్యాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తా విద్యాశేషత్వేన మూర్ధానుస్మృతివిధేః
 కేవలాదృష్టార్థత్వం స్యాదతోఽన్వహం స్మృతేనైవ మార్గేణ గమనం యుక్తమితి
 భావః. హర్షం బ్రహ్మ. విష్వజ్జ్వానానావిధా అన్య నాడ్యో అన్యేషామిత్యర్థః. సుషు
 మ్నఖ్యా నాడీ హృదయాన్నిర్గతా దక్షిణాక్షి తాలుకంఠాంతస్తవనాసికామధ్యభిత్తి

తనం హృదయం తస్య యదగ్రం తస్య జ్వలనం ప్రాప్తవ్యజ్ఞానరూపం ప్రద్యోత
 నాఖ్యమ్ ఆదౌ భవతి; తేన ప్రద్యోతేన ప్రకాశితద్వారః విద్వానవిద్వాంశ్చ భవతి.
 తత్ర ఆవిద్వాన్ స్థానాంతరేభ్యో నిష్కామతి, విద్వాంస్తు మూర్ధస్థానాదేవ. కుతః
 విద్యాసామర్థ్యాత్, యది విద్వానపి ఇతరవత్స్థానాంతరేభ్యో నిష్కామేత్ నైవో
 త్కృష్టంఫలంలభేత. ననుస్థానాంతరేభ్యోఽప్యుత్కామన్నుత్కృష్టం ఫలమాప్నూయా
 దితి చేత్, నేత్యాహ — తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ. తస్యో సగుణవిద్యాయాః
 శేషభూతా యా గతిః మూర్ధన్యనాడీసృతిః తస్యా అనుస్మృతిర్ధ్యానం తద్యోగాత్త
 ద్విధానాచ్చ. యది స్థానాంతరేభ్యో నిష్కామతోఽపి విశిష్టఫలప్రాప్తిః స్యాత్,
 తస్మి విశిష్టగతిచింతనవిధానం వ్యర్థమేవ స్యాత్. అతో దీర్ఘకాలనైరంతర్యసత్కారై
 ర్ద్వైధమానేవితేన హర్షేనబ్రహ్మణానుగృహీతస్తద్భావమాపన్నో విద్వాన్ మూర్ధన్యయైవ
 శతాదధికయా నాడ్యా నిష్కామతి. తథా చ శ్రుతిః — ‘శతం చైతా చ హృద

ప్రతిష్ఠిత ఇతి యుక్తమ్. తస్మాద్ధృదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసీ
తేనానుగృహీతస్తద్భావం సమాపన్నో విద్వాన్ మూర్ధన్యయైవ శతా
ధికయా శతాదతిరిక్తయా ఏకశతతమ్యానాడ్యా నిష్కాగ్రిమతీతరాభి
రితరే. తథాహి హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతి 'శతం చైకా
చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా, తయోర్ధ్వ
మాయన్నమృతత్వమేతి విష్వజ్జన్యా ఉక్తగ్రిమణే భవంతీ'తి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

సూ. రశ్మ్యనుసారీ. ౧౮.

అస్తి హార్దవిద్యా 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం
పుండరీకం వేత్తే'త్యుపక్రమ్య విహితా తత్ప్రక్రియాయాం 'అథ
యా ఏతా హృదయస్య నాడ్య'ఇత్యుపక్రమ్య సప్రపంచం నాడీరశ్మి
సంబంధముక్తోక్తం 'అథ యత్రైతదస్తాచ్ఛరీరాదుత్కాగ్రిమత్యథైతై
రేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత'ఇతి. పునశ్చోక్తం 'తయోర్ధ్వమాయన్న
మృతత్వమేతి'తి. తస్మాచ్ఛతాధికయా నాడ్యా నిష్కాగ్రిమన్ రశ్మ్యను

ద్వారాబ్రహ్మరంధ్రం ప్రాప్తా సూర్యరశ్మిభిరేకీకృతా బ్రహ్మలోకమార్గోపాసకస్యేతి
స్థితమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౧౮. రశ్మ్యనుసారీ. ప్రకరణశోధనపూర్వకముపాసకస్య రశ్మ్యనుసారిత్వం
విషయమాహ—అస్తిత్యాదినా. అథ సారథ్యాంతే ఏతదుత్కాగ్రిమణం యథా స్యాత్తథా
అథ తదా ఏతైరేవ నాడీసంబంధైరశ్మిభిరుత్కాగ్రిమతీత్యర్థః. అత్ర సంబంధస్య కాల
యస్య నాడ్యాస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా. తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి
విష్వజ్జన్యాఉక్తగ్రిమణే భవంతీ' ఇతి.

పూర్వోక్తనాడీసంబంధరశ్మిన్రోపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవక
భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే రాత్రౌమృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాస్తి,
సిద్ధాంతే నాస్తితి ఫలభేదః. అత్ర 'అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే' ఇతి

సారీ నిష్కామతీతి గమ్యతే. తత్కిమవిశేషేణైవాహని రాత్రౌ వా
మ్రయమాణస్య రశ్మ్యనుసారిత్వమాహాస్విదహన్యేవేతి సంశయే
సత్యవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవ తావద్రశ్మ్యనుసారీతి ప్రతిజ్ఞాయతే.

సూ. నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య

యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ. ౧౯.

అస్త్యహని నాడీరశ్మిసంబంధభిత్తహని మృతస్య స్యాద్రశ్మ్యను
సారిత్వం రాత్రౌ తు ప్రేతస్య న స్యాత్, నాడీరశ్మిసంబంధవిచ్ఛేదాదితి
చేన్న, నాడీరశ్మిసంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, యావద్దేహభా
వీ హి సిరాకిరణసంపర్కః. దర్శయతి చైతమర్థం శ్రుతిః 'అముష్టాదాది
త్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడిషు సృష్టా ఆభ్యో నాడిభ్యః ప్రతా
యంతే తేఽముష్టిన్నాదిత్యేసృష్టా' ఇతి. నిదాఘసమయే చ నిశాస్వపి కిర
ణానువృత్తిరుపలభ్యతే, ప్రతాపాదికార్యదర్శనాత్. స్తోకానువృత్తేస్తు

విశేషాశ్రవణాద్రాత్రౌ రశ్మ్యభావాచ్చ సంశయమాహ—తత్కిమితి. పూర్వోక్తనాడి
సంబద్ధరశ్మినామత్రోపజీవ్యత్వాత్ సంగతిః. పూర్వపక్షే రాత్రౌ మృతస్య రశ్మిప్రా
ప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాఽస్తి, సిద్ధాంతే నాస్తీతి మత్వా సిద్ధాంతం ప్రతిజా
నీతే—అవిశేషేణేతి.

౧౯. పూర్వపక్షబీజముపన్యస్య దూషయతి.—నిశిత్యాదినా. సిరా నాడ్యః.
ప్రతాయంతే విస్తృతా భవంతి సృష్టాసంబద్ధాః. శ్రుతసంబంధస్యరాత్రౌ సత్త్వేయుక్తి
మాహ—నిదాఘేతి. నను తర్హి హేమంతాదిరాత్రి ష్వాష్ట్యోపలబ్ధిసాన్నిధిత్యతాహ—
స్తోకేతి. సవితారాత్రావప్యహర్దధాతీతి ధారణాభిధానం స్తోకరశ్మ్యనువృత్త్యభిప్రాయ
మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్గతస్య రశ్మిసంబంధః శ్రూయతే. తత్ర కిం రశ్మ్యనుసారిత్వమ్
అహని మృతస్యైవ, ఉత రాత్రాపవీతి సందేహో, అహన్యేవేతి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు—అహని రాత్రౌ వా మృతః రశ్మ్యనుసారీ భవతీతి.

పూర్వపక్షబీజముపన్యస్య దూషయతి—

అహని సూర్యరశ్మినాడీసంబంధస్య సత్త్వాత్తత్రైవ మృతో రశ్మ్యనుసారీ
భవతి. నిశి తు న తదసత్త్వాదిలి చేత్, న; నాడీరశ్మిసంబంధస్య యావద్దేహభావి
త్వాత్. దర్శయతి చ శ్రుతిః—'అముష్టాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడిషు

దుర్లభ్యత్వమృత్వంతరరజనీషు శై శిరేష్వివ దుర్దినేషు. 'అహరేవైత
ద్రాతౌ విదధాతీ'తి చైతదేవ దర్శయతి. యదిచ రాత్రౌ ప్రేతో
వినైవ రశ్మ్యనుసారేణోర్ధ్వఆక్రమేత రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం భవేత్. న
హ్యేతద్విశిష్యాధీయతే యో దివా ప్రైతి స రశ్మీనపేక్షోర్ధ్వఆక్ర
మతే యస్తు రాత్రౌ సోఽనపేక్ష్యేవేతి. అథ తు విద్వానపి రాత్రి
ప్రాయణాపరాధమాత్రేణ నోర్ధ్వఆక్రమేత పాక్షికఫలా విద్యేతి అప్ర
వృత్తిరేవ తస్యాం స్యాత్, మృత్యుకాలానియమాత్. అథాపి
రాత్రాపుషరతోఽహరాగమమితేత అహరాగమేఽప్యస్యకదాచిద్రశ్మి
సంబంధానర్హం శరీరం స్యాత్ పాపకాదిసంపర్కాత్, 'సయావత్
క్షిప్యేన్తనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి శ్రుతిరనుదీక్షాం దర్శయతి. తస్మా
దవిశేషేణైవేదం రాత్రిందివం రశ్మ్యనుసారిత్వమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సూ. అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే. ౨౦.

అతఏవ చోదీక్షానువపత్తే రపాక్షికఫలత్వాచ్చ విద్యాయా
మేవేత్యర్థః కిం చ యది రాత్రౌ మృతస్య రశ్మియోగం వినైవోర్ధ్వగతిస్సాస్యిత్,
తదా రశ్మిశ్రుతేర్దివామృతవిషయతయా సంకోచస్సాస్యిత్, ఊర్ధ్వగత్యభావే చ
విద్యాయామప్రవృత్తిస్సాస్యిత్, నచప్రతీతయోర్ధ్వగతిరితి వాచ్యం, రశ్మ్యుదయాత్
ప్రాగ్దేహదాహే. ఆదిత్య ప్రతీక్షావైయర్థ్యాపాతాదప్రతీక్షాశ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మా
దేదా కదాచిత్ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యా యుతితి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౨౦. ఏవం దక్షిణాయనే మృతో విద్వాన్ విద్యాఫలమాప్నోతి. న వేతి
న్యాయా నిత్యవత్ఫలశ్రుతేరుత్తరాయణప్రాశస్త్యశాస్త్రాచ్చ సందేహే పూర్వోక్త
హేతునతిదిశతి—అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే పూర్వపక్షమాశంక్యావనుదతి. ఉత్త

సృష్టాః ఆభ్యోనాడీభ్యః ప్రతాయంతే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృష్టాః' ఇతి తస్మా
న్నిశ్యపి మృతో రశ్మ్యనుసారీతి సిద్ధమ్.

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే దక్షిణాయనే

అనీయతకాలత్వాచ్చ మృత్యోర్దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణో
విదా ౯ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలమ్. ఉత్తరాయణమరణప్రాశస్త్య
ప్రసిద్ధిష్టస్య చ ప్రతీక్షాదర్శనాత్ 'ఆపూర్యమాణపక్షాద్వాన్
షడుదజ్జేతి మాసానితి చ శ్రుతేరపేక్షితవ్యముత్తరాయణమితి
మామాశంకామనేన సూత్రేణాపనుదతి. ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్య
ద్విషయా. భీష్టస్య తూత్తరాయణప్రతిపాలనమాచారపరిపాల
నార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఘ్యాపనార్థం చ. శ్రుతే
స్త్యర్థం వక్ష్యతి 'ఆతివాహికాస్తల్లింగా' దితి. ననుచ 'యత్ర కాలే
త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయాతా యాంతి తం
కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభే' తి ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్యాహరాదికాల
విశేషః స్మృతావనావృత్తయే నియతః, కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే
వాప్రయాతోఽనావృత్తిం యాయాదితి అత్రోచ్యతే.—

సూ. యోగినఃప్రతిచ స్త్యర్థే స్మార్తే చైతే. ౨౧.

యోగినః ప్రతి చాయమహరాదికాలవినియోగోఽనావృ

రాయణేత్యాదినా. అజ్ఞానాముత్తరాయణేదైవాన్తరణం చేత్ ప్రశస్తమిత్యభిజ్ఞాభి
వదనరూపాచారపరిపాలనార్థం భీష్టస్య ప్రతీక్షాయాం షడుదజ్జేతిమాసానితి శ్రుతి
స్తూత్తరాయణ దేవతాపరేతి వక్ష్యతే. తథాచ దేవతాయాస్సదా సత్త్వాత్ విద్యయా
దక్షిణాయనకాలేఽపి తత్ప్రాప్తిరవిరుద్ధేతి భావః. స్మృతిబలాత్. కాలప్రాధాన్యం
శంక్యతే. ననుచేతి.

౨౧. శ్రౌతదహరాద్యుపాసకస్యాస్తాభిః కాలానపేక్షోక్తా, స్మార్తయోగినాం

మృతస్య ఫలాభావాదుత్తరాయణార్థం ప్రయత్నాపేక్షా, సిద్ధాంతే హేత్వసిద్ధేస్తద
నపేక్షేతి ఫలభేదః. కిం దక్షిణాయనే మృతో విద్వాన్ విద్యాఫలం ప్రాప్నోతి, న
వేతి విశయే, ఉత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రసిద్ధేభీష్టస్య తత్ప్రతీక్షాస్తరణాచ్చ న ప్రాప్నో
తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అత ఏవ కాలాంతరప్రతీక్షానుపపత్తేః విద్యాయాః
నిత్యవత్ఫలసంబంధశ్రవణాచ్చ దక్షిణేఽప్యయనే మృతో విద్వాన్ ఫలం ప్రాప్నోత్యే
వేత్యర్థః. ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్యద్విషయా. భీష్టస్య చ ప్రతీక్షాపరిపాలనమ్ ఆచార
పరిపాలనార్థమ్, పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఘ్యాపనార్థం వేతి భావః.

త్తయే స్మర్యతే యోగసాంఖ్యే న శ్రౌతే. అతో విషయభేదాత్
ప్రమాణవిశేషాచ్చ నాస్య స్మార్తస్య కాలవినియోగస్య శ్రౌతేషు
విజ్ఞానేష్వవతారః. నను 'అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లషణ్డాసా ఉత్తరాయ
ణమ్, ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణషణ్డాసా దక్షిణాయన' మితి చ
శ్రౌతావేతౌ దేవయానపితృయానౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే స్మృతావపీతి,
ఉచ్యతే 'తం కాలం వక్ష్యామి' తి స్మృతౌ కాలప్రతిజ్ఞానాద్విరోధ
మాశంక్యాయం పరిహర ఉక్తిః. యదా పునః స్మృతావప్యగ్నౌ
తు కాలాపేక్షా స్మృతౌ పుచ్యతఇత్యవిరోధమాహ—యోగిన ఇతి. యోగీ దహరా
ద్యుపాసకవివ స్మృత్యుక్తః. కిం న స్యాదిత్యతఆహ—స్తారే చేతి. భగవదారాధన
బుద్ధ్యానుష్ఠితం కర్తయోగః 'అనాశ్రితః కర్తఫలం కార్యం కర్తకరోతి యః, న
సన్న్యాసీ చ యోగీ చే'తి స్మృతేః ధారణాపూర్వకోఽకర్తృత్వానుభవసాంఖ్యం
'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంతఇతి ధారయ'న్నితి స్మృతేః. నను శ్రుతిస్మృత్యో
ర్భిన్నార్థత్వమయుక్తం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదితి శంకతే—నన్వగ్నిరితి. కాలాగ్రహణం
ప్రతిభిన్నార్థత్వముక్తం యదితు శ్రౌతార్థప్రత్యభిజ్ఞయా కాలశబ్దో దేవతాపరస్తర్హైవ

నను 'యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయాతాయాంతి
తం కాలం వక్ష్యామి భరత్వభ. అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్డాసా ఉత్తరాయణమ్'
ఇతి స్మృతివిరోధాత్ కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా మృతస్య అనావృత్తిః స్యాది
త్యాశంక్యహ—

యోగినః స్మార్తవిద్యోపాసకాన్ ప్రతి అయమహరాదికాలవిశేషః స్మర్యతే,
స్మార్తత్వప్రత్యాసత్తేః; న శ్రౌతదహరాద్యుపాసకాన్ప్రతి. నను యోగినో దహరా
ద్యుపాసకా వివ స్మృత్యుక్తాః కిం న స్యురిత్యతఆహ—స్తారే చైతే. బ్రహ్మర్పణ
బుద్ధ్యానుష్ఠితం కర్తయోగః, 'అనాశ్రితః కర్తఫలమ్' ఇత్యాదిస్మృతేః. ధారణా
పూర్వకాకర్తృత్వానుభావః సాంఖ్యః, 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి
ధారయన్' ఇతి స్మృతేః. ఏవం చైతే యోగసాంఖ్యే స్తారే ఏవ, న శ్రౌతే. తథా చ
శ్రుతిస్మృత్యోరర్థభేదాన్న శ్రౌతోపాస్తిషు కాలనియమః. యది శ్రౌతార్థప్రత్యభి

ద్యాదేవతా ఏవతివాహికో గృహ్యంతే తదా న కశ్చిద్విరోధ
ఇతి.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛాన్తిరకమిమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛాన్తిరక
భగవత్పాదకృతౌ చతుర్థాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

కార్థ్యమేవేతి సమాధానార్థః. తస్మాద్విద్యాసామర్థ్యాత్ సర్వదైవ దిష్టం గతస్యో
పాసకస్య ఫలప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్సర్వమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శాన్తిరకమిమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

జ్ఞయా కాంశబ్దస్తదభిమానిదేవతాపరః, తస్మాత్కార్థ్యమేవేత్యనవద్యమ్. తస్మాద్విద్యానో
సర్వదైవ మృతః విద్యాఫలమాప్నోతీత్యతిశోభనమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రసృతౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయపాదప్రారంభః.

సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రతితేః. ౧.

ఆసృత్యుపక్రమాత్, సమానోత్కాంతిరిత్యుక్తం సృతిస్తుశ్చ
త్యంత రేష్వనేక ధాత్రాయతే, నాడీరశ్చి సంబంధేనై కా 'అథైతై రేవ రశ్చి
భిరూర్ధ్వఆక్రమత' ఇతి. అర్చిరాదికై కా 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చి
షోఽహ' రితి. 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్ని లోకమా
గచ్ఛ'త్యన్యాయా. 'యదా వై పురుషోఽస్తాల్లోకాత్ ప్రైతి సవాయుమా
గచ్ఛతీ' త్యపరా. 'సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతీ'తి చాపరా.

౧. ఏవముత్కాంతిం నిరూప్య తత్సాధ్యం మార్గం గంతవ్యం చ నిరూపయితుం
పాదమారభతే—అర్చిరాదినా తత్ప్రతితేః. వృత్తానువాదపూర్వకమాద్యాధికరణ
విషయం మార్గమాహ—ఆసృతీతి. విరజాః-విరజసః నిష్పాపాగత్యర్థః. శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా
సంశయః. పూర్వం యదాకదాచిన్తృతస్యాపి ఫలప్రాప్తిరుక్తా తద్వత్ యేన కేన
గర్హణ గతిరితి పూర్వపక్షః తత్రఫలం వికల్పః, సిద్ధాంతే మార్గైక్యమితి వివేకః.
సాసనాభేదాత్ తచ్ఛేషత్వేన ధ్యేయానాం మార్గాణాం భేదః, ఏవకారాచ్ఛ.

ఇత్థముత్కాంతిం నిరూప్య తత్సాధ్యమార్గం నిరూపయితుమిమం పాదమార
భతే. పూర్వం యదాకదాచిన్తృతస్యాపి ఫలప్రాప్తిరుక్తా; తద్వత్ యేన కేన చిన్తా
గర్హణ గతిరితి దృష్టాంతసంగత్యేదమధికరణమారభతే—

అత్ర పూర్వపక్షే మార్గవికల్పః, సిద్ధాంతే మార్గైక్యమితి ఫలభేదః. అస్తి
బ్రహ్మలోకప్రాప్తిహేతౌ మార్గే శ్రుతీనాం విప్రతిపత్తిః. తత్ర క్వచిత్ 'అథైతై రేవ
రశ్చి భిరూర్ధ్వమాక్రమతే' ఇతి రశ్చిరూపా మార్గః శ్రూయతే; క్వచిత్ 'తేఽర్చిషమభి

తత్ర సంశయః, కిం పరస్పరం భిన్నా ఏతాస్సృతయః కిం వైకైవాఽ
నేకవిశేషణేతి. తత్ర ప్రాప్తం తావద్భిన్నా ఏవైతాస్సృతయ ఇతి.
భిన్నప్రకరణస్థితత్వాద్భిన్నోపాసనశేషత్వాచ్చ అపిచ 'అథైతైరేష
రశ్మిభి' రిత్యవధారణమర్చితాద్యపేక్షాయాముపరు ధ్యేత, త్వరావచనం
చ పీడ్యేత 'సయావత్ ఊప్యేన్తనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి. తస్మా
దన్యోన్యభిన్నా ఏవైతే పంథాన ఇత్యేవం ప్రాప్తేభిదద్ధ హే—అర్చి
రాదినేతి. సర్వో బ్రహ్మ ప్రేక్షురర్చిరాదినై వాధ్వనా రంహతీతి ప్రతి
జానీమహే. కుతః, తత్ప్రతిధితే. ప్రతితో హ్యేష మార్గస్స ర్వేషాంవిదు
మామ్. తథాహి పంచాగ్ని విద్యాప్రకరణే 'యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం
సత్యముపాసతే' ఇతి విద్యాంతరశీలినామప్యర్చిరాదికా సృతిః శ్రావ్యతే,
స్వాదేతత్, యాసు విద్యాసు న కాచిద్గతిరుచ తే. తాన్వేవేయమర్చి
రాదికోపతిష్ఠతాం, యాసు త్వన్యాన్యాగతిశ్చా వ్యతే తాసు కిమిత్యర్చి
రాద్యాశ్రయణమితి. అత్రోచ్యతే—భవేదేత పం యద్యత్యంతభిన్నా
ఏవైతాస్సృతయస్సృతయః, ఏకైవ త్వేషా సృతిరనేకవిశేషణా బ్రహ్మ
లోకప్రవతనీ క్వచిత్కేనచిద్విశేషణేనోపలక్షితేతి వదామః, సర్వత్రైక
దేశప్రత్యభిజ్ఞానాదిత రేతరవిశేషణవిశేష్యభావోపపత్తేః. ప్రకరణ
భేదేఽపి హి విద్యైకత్వే భవతీతరేతరవిశేషణోపసంహారవద్గతివిశేష
ణానామప్యవసంహారః. విద్యాభేదేఽపితు గత్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానా

కించ మార్గభేదే సత్యస్తాదయం మార్గస్త్వరయా ప్రాపక ఇతి యుక్తం న మార్గైక్య
ఇత్యర్థః. ఉపాసనాభేదేఽప్యసాస్యబ్రహ్మైక్యవత్ మార్గైక్యమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంత
యతి—ఏవమితి. తస్య మార్గస్యప్రసిద్ధత్వాదితి హేత్వర్థః. యేచేత్యవిశేషశ్రుతిర
శ్రుతగతివిద్యావిషయేతి. మార్గభేదం శంకతే—స్వాదేతదితి. ఏకస్యైవ మార్గస్య
అనేకాన్యగ్నాదీని విశేషణానీత్యుక్తే లాఘవాత్ న మార్గభేదః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి

సంభవంతి' ఇత్యర్చిరాదిరూపః. తత్ర కిం పరస్పరవిభిన్నా ఏవైతే మార్గాః, ఉతానేక
విశేషణయుక్త ఏక ఏవేతి విశయ, ప్రకరణభేదాత్ పరస్పరవిభిన్నా ఏవేతి పూర్వక
వత్తః. సిద్ధాంతస్తు—సర్వో హి బ్రహ్మలోకప్రేక్షురర్చిరాదినైకేన మార్గేణ గంతు
మర్హతి. కుతః, తత్ప్రతిధితే తస్య అర్చిరాదిమార్గస్య పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే 'యే

ద్వంతవ్యాభేదాచ్చ గత్యభేద ఏవ. తథాపి 'తే తేషు బ్రహ్మ
లోకేషు పరాః పరావతో వసంతి తస్మిన్ వసతి శాశ్వతీస్సమాః సా
యా బ్రహ్మణో జితిర్యాచుష్టి స్తాం జితిం జయతి తాం వ్యుష్టిం
వ్యశ్ను తే తద్యవవైతం బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిదంతీ' తి చ
(కౌ-ఉ) తత్ర తత్ర తదేవైకం ఫలం బ్రహ్మలోక ప్రాప్తిలక్షణం
ప్రదర్శ్యతే. య త్వేతై రేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యాశ్రయణేన

స్యాదితి. నైష దోషః. రశ్మిప్రాప్తిపరత్వాదస్య. న హ్యేకఏవ శబ్దో
రశ్మింశ్చ ప్రాసయితుమర్హతి, అర్చిరాదీంశ్చ వ్యావర్తయితుమ్, తస్మా
ద్రశ్మిసంబంధఏవాయమవధార్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. త్వరావచనం త్వర్చి
రాద్య పేక్షాయామపి గంతవ్యాస్తరాపేక్షయా క్షైప్ర్యార్థత్వానోప
రుధ్యతే యథా నిమేషమాత్రేణాత్రాగమ్యత ఇతి. అపిచ 'అదై తయోః
సథోర్న కతరేణ చనే'తి మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టం తృతీయం స్థాన
మాచక్షాణా పితృయాణ వ్యతిరిక్తమేకమేవ దేవయానమర్చిరాదిపర్వ
ణం పంథానం ప్రథయతి. భూయాంసి చార్చిరాదిశ్రుతౌ మార్గపర్వాణి

సమాధ్యర్థః. గంతవ్యైక్యం వివృణోతి—తథాపితి. పరావతో దీర్ఘాయుషో హిరణ్య
గర్భస్య, పరా దీర్ఘాః సమాస్సంవత్సరాన్ వసంతి కార్యబ్రహ్మణోయా జితిః సర్వత్ర
జయః వ్యుష్టిర్వ్యుష్టిః తాం లభంత ఇత్యర్థః. ఏవం గంతవ్యైక్యవత్ ప్రత్యభిజ్ఞయా
మార్గైక్యనిశ్చయాత్ ప్రకరణభేదోఽప్రయోజక ఇత్యుక్తం, సంప్రత్యేవకారత్వరా
వచనయోగ్యతామాహ—య త్త్విత్యాదినా. రాత్రౌ స్పష్టరశ్మ్యభావాత్ విదుషో రశ్మయి
మోగప్రాప్తౌ తన్నిసార్థ ఏవకారో నాన్యవ్యాప్యత్వైర్థః యథా లాకికమార్గే విశంబ
స్తథార్చిరాదౌ నేతి త్వరావచనోపపత్తిరిత్యర్థః. మార్గైక్యే లింగమాహ—అపిచేతి.

చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంధవంతి' ఇతి పంచాగ్న్యూపా
సకస్యేవ ఇతరస్యాపి సగుణబ్రహ్మణోపాసకస్య ప్రథితేః శ్రుతత్వాదిత్యర్థః. న చ ప్రక
రణభేదాన్తార్గభేద ఇతి వాచ్యమ్, సర్వత్రార్చిరాద్యైకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాత్. గంతవ్య
బ్రహ్మలోకాభేదాచ్చ సర్వత్ర సర్వవిశేషణోపసంహారేణ అనేకవిశేషణయుక్త ఏక
ఏవ మార్గ ఇత్యనవద్యమ్.

అల్పీయాంసి త్వన్యత్ర భూయసాం నయనం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం
న్యాయ్యమిత్యతోఽప్యర్చిరాదినా తత్ప్రతితేరిత్యుక్తమ్.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. ౨.

కేన పునస్సన్నివేశవిశేషేణ గతివిశేషణానామితరేతరవిశేషణ
విశేష్యభావ ఇతి తదేతత్సహృద్భాత్వా ఆచార్యో గ్రథయతి. 'స
ఏతందేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులో
కం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోక'
మితి కౌషీతకినాం దేవయానః పంథాః పత్యతే. తత్రార్చిరగ్నిలోకశబ్దా
తావదేకార్థా జ్వలనవచనత్వాదితి నాత్ర సన్నివేశక్రమః కశ్చిదన్వే
ప్రవ్యః, వాయుస్త్యర్చిరాదినర్తని న శ్రుతః కతమస్తి స్థానే సన్నివేశ
శుభమార్గబాహుళ్యే తృతీయస్థానోక్తిర్న స్యాదితి భావః. ఉత్తరమార్గైశ్చేఽప్యర్చిరాది
నేతి విశేషణే ణో హేతురిత్యత ఆహ—భూయాంసీతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౨. ఉక్తంమార్గనైక్యమువజీవ్య పూర్వక్రమమాహ—వాయుమబ్దాత్. అర్చిరా
దిష్వస్తాదయమనంతర ఇతి క్రమేణ విశేషణవిశేష్యభావ ఉచ్యత ఇత్యధికరణస్య తాత్ప
ర్యముక్త్వా విషయమాహ—స ఏతమితి. అత్రాగ్నీనంతరం పతితో వాయుర్విషయః,
స కిమర్చిరాత్త కాగ్నేరనంతర ఉత సంవత్సరాత్పర ఇతి పాఠాద్వక్ష్యమాణవిశేషశ్రు

పూర్వం సర్వత్రార్చిరాద్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాన్తార్గ్యమితిక్తమ్. తద్వదగ్నీ
నంతరం వాయుపాఠప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్రైవ వాయుర్నివేశయితవ్య ఇతి దృష్టాంత
సంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే పాఠక్రమస్యానుసరణమ్, సిద్ధాంతే తు అర్థక్రమాత్తస్య
బాధ ఇతి ఫలభేదః. 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స
వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమ్'
ఇతి కౌషీతకినః దేవయానమార్గమామనంతి. ఛందోగాఽచ్చైవమేవాధీయతే—'తేఽర్చి
షుభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్వమాణపక్షమపూర్వమాణపక్షాద్యాన్న డు
దజ్జేతి మాసాంస్తాన్. మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్ఛంద్రమసం

యితవ్యృతి. ఉచ్యతే 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహ్న ఆపూర్య
మాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్వాక్ పడుదజ్జేతిమాసాంతాన్తానేభ్య
స్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యం (కౌ-ఉ) ఇత్యత్ర సంవత్సరాత్పరాంచ
మాదిత్యాదర్వాంచం వాయుమభిసంభవంతి, కస్తాత్, అవి శేషవిశే
షాభ్యామ్. తథాహి 'స వాయులోక' మిత్యవి శేషోపదిష్టస్య వాయోః
శ్రుత్యంతరే విశేషోపదేశో దృశ్యతే 'యదా వై పురుషోఽస్తాల్లోకా
త్ప్రేతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథ
చక్రస్య ఖం తేన స ఉర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి' తి
కౌ-ఉ) ఏతస్తాదాదిత్యాద్వాయోః పూర్వత్వదర్శనాద్విశేషాదబ్దాదిత్య
యోరంతరాశే వాయుర్ని వేశయితవ్యః, తస్తాత్పునరగ్నేః పరత్వదర్శ
నాద్విశేషాదర్చిషోఽనంతరం వాయుర్న నివేశ్యతే. నైషోఽస్తి విశేష
ఇతి వదామః. ననూదాహృతా శ్రుతిః 'స ఏతం దేవయానం పంథాన
మాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం వరుణలోక' మితి.
ఉచ్యతే—కేవలోఽత్ర పాఠః పౌర్వాపర్యేణావస్థితోనాత్రక్రమవచనః

తేచ్చ సంశయే సిద్ధాంతమేవోపక్రమతే—ఉచ్యతఇతి. పురుషః ఉపాసతోఽస్తాల్లోకా
ద్దేహాత్ ప్రేతి నిర్గచ్ఛతి తస్మై ప్రాప్తాయ పురుషాయ స వాయుస్తత్ర స్వాత్మని విజి
హీతే ఛిద్రం కరోతి, తేన వాయుదత్తేన రథచక్రఛిద్రతుల్యేన ద్వారేణోర్ధ్వమా
దిత్యం గచ్ఛతీతి శ్రుత్యర్థః, ఇదానీం పూర్వపక్షమాహ—కస్తాత్పునరితి. పాఠబలా
దర్చిషోఽనంతరో వాయురిత్యర్థః, కాషీతకినాం పాఠమాత్రం నక్రమవిశేషవాచీ కశ్చి
ద్దోఽస్తి, కాణ్వానాం తు తేనేత్యుర్ధ్వఇతి. చశబ్దాభ్యాం క్రమనిశ్చయాత్ పాఠ

క్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స వినాన్ బ్రహ్మ గమయతి' ఇతి.
త్ర శ్రుతిద్వయేఽప్యగ్నిరాదౌ పతితః పశ్చాత్కౌషీతకిశ్రుతౌ వాయుః పతితః. స
వాయుః అర్చిరాత్మకాగ్నేరనంతరం నివేశయితవ్యః, ఉత సంవత్సరాత్పరమితి
విశయే, అగ్నేరనంతరమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అబ్ధాత్ సంవత్సరాదనంతరమ్
ఆదిత్యాదర్వాక్ వాయుమభిసంవిశంతి. కుతః, అవిశేషవిశేషాభ్యామ్, కాషీతకిశ్రుతౌ
వాయోః కుతశ్చిదానంతర్యమ్ అర్వాత్త్వం వా విశేషో న జ్ఞాయతే తద్వాచకపదా
భావాత్. బృహదారణ్యకే తు 'యదా వై పురుషోఽస్తాల్లోకాత్ప్రేతి స వాయుమా
గచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఉర్ధ్వమాక్రమతే

కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి. పదార్థోపదర్శనమాత్రం హ్యత్ర క్రియతే 'ఏతేషేతం
చాగచ్ఛతీ' తి. ఇతరత్ర పునర్వాయుప్రత్యేన రథచక్రమాత్రేణ
చిద్రేణోర్ధ్వమాక్రమ్యాదిత్యమాగచ్ఛతీత్యవగమ్యతే క్రమః. తస్మా
త్సూక్తమవిశేషవిశేషాభ్యామితి. వాజసనేయినస్తు 'మాసేభ్యో దేవ
లో కాదాదిత్య' మితి సమామనంతి, తత్రాదిత్యానంతర్యామదేవ
లో కాద్వాయుమభిసంభవేయుః. వాయుమబ్ధాదితి తు ఛందోగశ్రుత్య
పేక్షయోక్తమ్. ఛందోగ్యవాజసనేయకయోన్వేకత్ర దేవలో
కో న విద్యతే పరత్ర సంవత్సరః, తత్ర శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావ
ప్యభయత్ర గ్రథితవ్యా, తత్రాపి మాససంబంధాత్ సంవత్సరః
పూర్వః పశ్చిమో దేవలోక ఇతి వివేక్తవ్యమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

బాధ ఇతి సిద్ధాంతార్థః, అస్త వర్చిరాదిమార్గే ఛందోగ్యస్తే సంవత్సరపాతాద్వాయో
రబ్ధాత్ పరత్వం, వాజశ్రుతిస్తే తు సంవత్సరస్యాశ్రుతేః కథమబ్ధాత్పరో వాయు
రిత్యతాహ—వాజేతి. తర్హి దేవలోకాద్వాయుమితి సూత్రం స్యాదిత్యతాహ—
వాయుమబ్ధాదితి త్వితి. సంవత్సరస్య మాసావయవిత్వాత్ మాసానంతర్యం సంవత్సరాత్
పరో దేవలోకః తతః పరో వాయుః వాయోః పర ఆదిత్య ఇతి శ్రుతిద్వయేక్రమో
నిష్పన్నః, తేనేతి తృతీయాశ్రుత్యావాయోరాదిత్యపూర్వత్వావగమాదితి, సూత్రే తు
వాయుపదం దేవలోకపూర్వకవాయుపరమితి స్థితమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీ' ఇత్యాదిత్యాదర్శాత్త్వం విశేషో దృశ్యతే. తాభ్యామ్ అవిశేష
విశేషాభ్యాం సంవత్సరాదనంతరం వాయున్ని వేశయితవ్యః. అగ్న్యనంతరపాతక్రమస్తు
ఊర్ధ్వశబ్దశ్రుతిసిద్ధార్థక్రమేణబాధ్యత ఇత్యదోషః. యద్యపి బృహదారణ్యకే మాసా
నంతరం దేవలోకః శ్రూయతే, తథాపి ఛందోగ్యశ్రుత్యా మాసానంతరం సంవత్సరో
నివేశయితవ్యః, తస్య మాసావయవిత్వేన యోగ్యత్వాత్. అత్రైవం క్రమో
నిష్పన్నః—మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాద్దేవలోకం దేవలోకాద్వాయుం
వాయోరాదిత్యమ్ ఆదిత్యాచ్ఛంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతమితి. ఏవం చ సూత్రే
వాయుపదం దేవలోకోపలక్షకమితి ద్రష్టవ్యమ్.

సూ. తటితోఽధివరుణస్సంబంధాత్. 3.

‘ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతమ్’ ఇత్యసా విద్యుత ఉపరిష్టాత్సవరుణలోకమిత్యయం వరుణస్సంబధ్యేత. అ హి సంబంధో విద్యుద్వరుణయోః, ‘యదా హి విశాలా విద్యుత ప్రస్తనిత నిర్ఘోషా జీమూతోదరేషు ప్రనృత్యంతి అథాపః ప్రపతంతీ విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా’ ఇతి చ బ్రాహ్మణమ్, అపాం చాధిపతిర్వరుణ ఇతి శ్రుతిస్తృతిప్రసిద్ధిః వరుణాచ్చాధీంద్రప్రజాప త్యోః స్థానాంతరాభావాత్పాత సామర్థ్యాచ్చాగంతుకత్వాదపి వరుణా దీనామంతఏవ నివేశః. వై శేషికస్థానాభావాత్ విద్యుచ్చాంత్యాఽర్చి రాదౌ వర్తన్తి.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్

3. ఏవం కాషీతకిభిరగ్న్యనంతరం పతితస్య వాయోః స్థానముక్త్వా వాయ్వ నంతరం పతితస్య వరుణస్సార్చిరాదిమార్గేస్థానమాహ—తటితోఽధివరుణస్సంబంధాదితి. పతితో వరుణాదిమార్గపర్వత్వేన సంబధ్యతే నవేతి సందేహోఽర్చిషోఽహరిత్యాదిపంచ మ్యుఽర్చిరాదీనాం క్రమేణ మార్గపర్వతయా బద్ధత్వాద్వాయోరివ స్థానవిశేషశ్రుత్య భావాదలబ్ధస్థానో వరుణాదిర్న సంబంధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ—ఆదిత్యాదితి. అపాం విద్యుత్కార్యత్వేన సంబంధే మానమాహ—విద్యోతతఇతి. వరుణస్సార్చిరాదిమార్గ విద్యుత్సంబంధాదాగంతుకానామంతే నివేశ ఇతి న్యాయాచ్చ విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజాపత్యోః క్రమ ఇత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

పూర్వమగ్న్యనంతరం శ్రుతస్య వాయోః స్థానవిశేషశ్రవణాదర్చిరాదిమార్గ త్వేన సంబంధ ఉక్తః. న తథా వరుణాదీనాం సంబంధః సంభవతి స్థానవిశేషా పణాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వరుణాదేః మార్గపర్వత్వేన సంబంధాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధి ర్ని ఫలభేదః. కిం కాషీతకివాక్యే శ్రుతః వరుణాదిః మార్గ పర్వత్వేన సంబధ్యతే న వేతి విశయే, నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తడితః విద్యుల్లోకాదధి ఉపరిష్టాత్ వరుణః సంబధ్యతే. కుతః, సంబంధాత్ వరుణస్సార్చిరాదిమార్గ విద్యుత్సంబంధాదిత్యర్థః. ‘ఆగంతు కానామంతే నివేశః’ ఇతి న్యాయాద్విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజా పత్యోః క్రమో ద్రష్టవ్యః, బాధకాభావాదితి భావః.

సూ. ఆతివాహికా స్తలింగాల్. ౪.

తేష్వేవార్చిరాదిషు సంశయః, కిమేతాని మార్గచిహ్నస్యత
భోగభూమయోఽథవా నేతారో గంత్యాణామితి. తత్ర మార్గలక్ష
ణభూతా అర్చిరాదయ ఇతి తావత్ ప్రాప్తమ్, తత్స్వరూపత్వాదుప
దేశస్య యథా హి కశ్చిల్లోకే గ్రామం నగరం వా ప్రతిష్ఠాసమా
నోఽనుశిష్యతే గచ్ఛేత స్త్వమముం గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతోనదీం
తతో గ్రామం తతో నగరం వా ప్రాప్స్యసీతి, ఏవమిహాప్యర్చిషోఽ
హరహ్న ఆపూర్వమాణపక్షమిత్యాహ. అథవా భోగభూమయ
ఏతా ఇతి ప్రాప్తమ్. తథాహి లోకశబ్దేనాగ్న్యదీనుపబధ్నాతి 'అగ్ని
లోకమాగచ్ఛతీ' త్యాది, లోకశబ్దశ్చ ప్రాణినాం భోగాయతనేషు
భాష్యతే 'మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోకః' ఇతి చ, తథా చ
బ్రాహ్మణం 'అహోరాత్రేషు తే లోకేషు సజ్యంత' ఇత్యాది. తస్మా
న్నాతివాహికా అర్చిరాదయః, అచేతనత్వాదవ్యేతేషామాతివాహిక
త్వానుపపత్తిః. చేతనా హి లోకే రాజనియుక్తాః పురుషా దుర్దేషు
మూర్దేష్వతివాహ్యానతివాహాయంతి, ఇత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః.—ఆతి

౪. ఏవమర్చిరాదీనాం క్రమం నిరూప్య స్వరూపం నిరూపయతి—ఆతివాహికా
స్తలింగాదితి. చిహ్ననిర్దేశసామ్యాల్లోకశబ్దాన్నేతృత్వలింగాచ్చ సంశయః, ఆద్యపక్ష
ద్వయం పూర్వపక్షః అర్చిరాదయో విద్యుదంతాశ్చేతనానేతారశ్చామానవపురుషేణ
నేత్రా సహ పఠితత్వాదితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. యథాశ్రుత్యమానవస్యా

పూర్వం యథా తడిద్వరుణసంబంధాత్ తడిదనంతరం వరుణస్య సంబంధఉక్తః,
తద్వదిహ తాకికమార్గచిహ్నసారూప్యసంబంధాత్ అర్చిరాదేః మార్గచిహ్నోపదేశ
ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉపదేశస్య లోకశ్రుతేర్వా ముఖ్యత్వమ్, సిద్ధాంతే న్యాయ
వల్లింగస్య ముఖ్యత్వమితి ఫలభేదః. అత్ర కిం తేఽర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః,
ఉత గంత్యాణాం భోగభూమయః, ఉతాహో ఆతివాహికా ఇతి విశయే, అర్చి
రాదయో వృక్షనద్యాదివత్ మార్గచిహ్నభూతాః. అథవా 'అగ్నిలోకం వాయు
లోకమ్' ఇత్యాదిలోకశబ్దశ్రుతేః భోగభూమయ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

వాహికావై తే భవితుమర్హంతి, కుతః, తల్లింగాత్. తథాహి 'చంద్ర
మసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః బ్రహ్మ గమయంతీ' తి సిద్ధవద్గ
మయితృత్వం దర్శయతి (యావద్వచనం వాచనికమితి న్యాయాత్)
తద్వచనం తద్విషయమేవోపక్షేణమితి చేత్, న, ప్రాప్తమానవత్వని
వృత్తిమాత్రపరత్వాద్విశేషణస్య, యద్యర్చిరాదిషు పురుషా గమయి
తారః ప్రాప్తాస్తే చ మానవాస్తతో యుక్తం తన్నివృత్త్యర్థం పురుష
విశేషణమమానవ ఇతి. నను లింగమాత్రమగమకం న్యాయాభా
వాత్. నైష దోషః.

సూ. ఉభయవ్యామోహ తత్త్విద్ధేః. ౫.

యేతావదర్చిరాదిమార్గగాస్తే దేహవియోగాత్సంపిండితకరణ
గ్రామా ఇత్యస్వతంత్రాః అర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వాదస్వాతంత్ర్య
స్తు నేతృత్వం—నార్చిరాదీనామితి శంకతే—తద్వచనమితి. పురుషస్యామానవత్వం
నేతృత్వం చేత్యుభయపరత్వే వాక్యభేదస్యాదతోఽర్చిరాదిపదైర్నేతార ఏవ మాన
వాః ప్రకృతాః ప్రకరణబలాత్ విద్యుదనంతరం మానవస్య నేతుః ప్రాప్తా ప్రకరణ
ప్రాప్తనేతృత్వానువాదేన అమానవత్వమేకమేవ ప్రతిపాద్యతఇతి వక్తవ్యమిత్యాహ—
నేతి. నేతృప్రకరణానంగీకారేత్వమానవః పురుషో గమయంతీతి వాక్యం భిద్యేత అమా
నవత్వవత్ నేతృత్వస్యాప్యప్రాప్తేరితి భావః—నేతృత్వానువాదలింగస్యానుగ్రహ
కన్యాయవరం సూత్రం గృహ్ణాతి—నన్వితి.

౫. యద్యనేతారోఽచేతనావీవార్చిరాదయః తర్హి మార్గతద్గంత్రోరుభయోరపి
యమోహదజ్ఞత్వాదూర్ధ్వగతిర్నస్యాదతస్త్వయం ప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంతరేణ
అర్చిరాదయః ఆలివాహికాః కార్యబ్రహ్మగంత్మాణాం గమయితారః. కుతః, తల్లిం
గాత్ 'తత్పురుషోఽమానవః స వీనాన్బ్రహ్మ గమయతి' ఇత్యమానవపురుషస్య విద్యు
త్లోకం ప్రాప్తానుపాసకాన్ ప్రతి గమయితృత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. యత్తు ఉపదేశస్వార
స్యాత్ చిహ్నభూతా ఇతి, తన్న; తేషామర్చిరాదీనామాతివాహికత్వే విరోధా
భావాత్. యత్తు లోకశబ్దశ్రుతేః భోగభూమయ ఇతి, తదపి న; నిలీనేంద్రియాణా
ముపాసకానాం భోగాయోగాత్. అతః అమానవాదర్వాచీనా అర్చిరాదిమానవాః
ఆలివాహికా ఇతి భావః.

మిత్యతోఽర్చిరాద్యభిమానినశ్చేతనా దేవతావిశేషా ఆతియాత్రా
యాం నియుక్తా ఇతి గమ్యతే. లోకేఽపి హి మత్తమూర్ఛితాదయః
సంపిండితకరణగ్రామాః పరప్రయుక్తవర్ణానో భవంతి, అనవస్థిత
త్వాదప్యర్చిరాదీనాం న మార్గలక్షణతోఽపపత్తిః, న హి రాత్రా
ప్రేతస్యాహస్వయాపాభిసంభవ ఉపపద్యతే. న చ ప్రతిపాలనమస్తీ
త్యుక్తం పురస్తాత్. ధ్రువత్వాత్తుదేవతాత్తనాం నాయం దోషో భవతి
అర్చిరాదిశబ్దతావైషామర్చిరాద్యభిమానాదుపపద్యతే. 'అర్చిషోఽహ'
రిత్యాదినిర్దేశస్తాతివాహిక త్వేఽపి న విరుద్యతే. అర్చిషా హేతునాఽ
హరభిసంభవంతి అహ్ని హేతునా ఆపూర్యమాణపక్షమితి, తథాచ
లోకప్రసిద్ధేష్వప్యతియాత్రి కేష్వేవంజాతీయక ఉపదేశో దృశ్యతే
గచ్ఛ త్వమితో బలవర్తాణం తతో జయసింహం తతః కృష్ణగుప్తమితి.
అపిచోపక్రమే. 'తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ' తి సంబంధమాత్రముక్తం
న సంబంధవిశేషః కశ్చిత్. ఉపసంహారే తు 'స ఏనాఽ బ్రహ్మ గమ
యతీ' తి సంబంధవిశేషోఽతివాహ్యాతివాహకలక్షణ ఉక్తః, తేన
సఏవోపక్రమేఽపీతి నిర్ధార్యతే, సంపిండితకరణగ్రామత్వాదేవ చ
గంత్యాణాం న తత్రోపభోగసంభవః. లోకశబ్దస్త్వనుపభుంజానే
ష్వపి గంతృషు గమయితుం శక్యతే అన్యేషాం తల్లోకవాసినాం

నేయ ఇతి లాకికన్యాయానుగ్రహాత్ తత్సిద్ధేర్నేతృత్వసిద్ధేరుక్త లింగన్యాయోపేత
మితి సూత్రార్థః, పూర్వపక్షద్వయం దూషయతి—అనవస్థితత్వాదిత్యాదినా. ఆర్చిరహ
రాదీనామస్థిరత్వాద్రాత్ర్యాదౌ మృతస్య ప్రతీక్షా నాస్తీత్యుక్తత్వాచ్చ న మార్గచిహ్న
త్వం భోగ్యత్వం వా, దేవతాత్వే తు అస్థిరత్వదోషో నాస్తీత్యర్థః, యత్తాపదేశస్వార
స్యాచ్చిహ్నత్వం భాతీతి తత్రాహ—అర్చిషోఽహరితి. చిహ్నత్వనేతృత్వసంశయాచ్చ
వాక్యశేషాన్నిర్ణయ ఇత్యాహ—అపిచేతి. యదుక్తం లోకశబ్దాద్యోగ్యత్వమితి తన్నే

నను లింగమాత్రం న తేషాం నేతృత్వగమకమ్, న్యాయాభావాదిత్యతాహ—

యద్యర్చిరాదయోఽచేతనాః, తర్హి మార్గతద్గంత్రోః ఉభయోరపి వ్యాపా
హాత్ అజ్ఞత్వాదూర్ధ్వగతిర్న స్యాత్. అతః స్వయం ప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంత
రేణ నేయ ఇతి లాకికన్యాయానుగృహీతాల్లింగాత్ తత్సిద్ధేః నేతృత్వసిద్ధేరిత్యర్థః.

భోగభూమిత్యాత్. అతోఽగ్ని స్వామికం లోకం ప్రాప్తోఽగ్ని నాఽతివా
హ్యతే వాయుస్వామికం లోకం ప్రాప్తో వాయునేతి యోజయితవ్యం
కథం పునరాతివాహికత్వపక్షే వరుణాదిషు తత్సంభవః, విద్యుతో
హ్యాధివరుణాదయ ఉపక్షిప్తాః, విద్యుతశ్చానంతరమాబ్రహ్మప్రాప్తే
రమానవన్యైవ పురుషస్య గమయితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఉత్తరం
పఠతి—

సూ. వైద్యుతేనైవ తత స్తచ్చుతేః. ౬.

తతో విద్యుదభిసంభవనాదూర్ధ్వం విద్యుదనంతరవర్తితైవా
మానవేన పురుషేణ వరుణలోకాదిష్వతివాహ్యమానా బ్రహ్మలోకం
గచ్ఛంతీత్యవగంతవ్యమ్ 'తాన్ వైద్యుతాత్ పురుషోఽమానవఏత్య
బ్రహ్మలోకం గమయతి' తి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. వరుణాద
యస్తు తస్యైవాప్రతిబంధకరణేన సాహాయ్యానుష్ఠానేన వా కేనచిదను
గ్రాహకా ఇత్యవగంతవ్యమ్ తస్మాత్ సాధూక్తమాతివాహికా దేవ
తాత్తానోఽర్చిరాదయ ఇతి.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

త్యాహ—సంపిండితేతి. సూత్రాంతరం గృహ్యతి—కథం పునరితి.

౬. అమానవోవిద్యుట్లోకమాగతో వైద్యుతస్తేనేత్యర్థః. శ్రుతౌ తు వైద్యుతా
ట్లోకాదిత్యర్థః, శ్రుత్యా వరుణాదీనాం నేతృత్వాభావేఽప్యనుగ్రాహకత్వేన మార్గాంత
ర్యావఇతి భావః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

నను విద్యుట్లోకాదమానవన్యైవ నేతృత్వశ్రవణాత్ కథం వరుణాదీనాం
నేతృత్వమిత్యత ఆహ—

అమానవః పురుషో విద్యుట్లోకమాగతః వైద్యుతస్తేనైవ, తతః విద్యుట్లోకప్రాప్తే
రూర్ధ్వం నీయమానా ఉపాసకాః కార్యబ్రహ్మ ప్రాప్నువంతి, 'అమానవః స ఏత్య
బ్రహ్మలోకం గమయతి' ఇత్యమానవన్యైవ గమయితృత్వశ్రవణాత్. వరుణాదీనాం
తు అమానవోపసర్జనత్వేన నేతృత్వమ్, న ప్రాధాన్యేన. ఆతః అర్చిరాదయో నేతార
ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః. ౭.

‘స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి’ త్యత్ర విచికిత్స్యతే, కిం కార్యమ పరం బ్రహ్మ గమయతి ఆహణాస్మిత్ పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి, కుతస్సంశయః, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్ గతిశ్రుతేశ్చ, తత్ర కార్యమేవ సగుణమపరం బ్రహ్మ గమయత్యేనానమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః గత్యుపపత్తేః. అస్య హి కార్య బ్రహ్మణో గంతవ్యత్వముపపద్యతే ప్రదేశవత్త్వాత్, న తు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గంతృత్వం గంతవ్యత్వం గతిర్వాఽవకల్పతే సర్వగతత్వాత్ ప్రత్యగాత్తత్వాచ్చ గంత్యాణామ్.

సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౮.

‘బ్రహ్మ లోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతీ’ తి శ్రుత్యంతరే విశేషితత్వాత్ కార్యబ్రహ్మవిష

౭. ఏవం మార్గం నిరూప్య గంతవ్యం చింతయతి—కార్యం బాదరిరస్య గత్యుప పత్తేరితి. పరం బ్రహ్మ గంతవ్యమితి పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా కార్యం బ్రహ్మేతి సిద్ధాంతే భోగార్థతేతి మత్వా ప్రథమం సిద్ధాంతమాహ—తత్ర ‘కార్యమేవేతి. సర్వ గతస్యాపి ప్రదేశాంతరవిశిష్టత్వేనాకాశస్య గంతవ్యత్వం దృష్టం, బ్రహ్మణస్తు ప్రత్య క్త్వాన్న కథమపి గంతవ్యతేత్యర్థః.

౮. బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనలోకశబ్దాధారసప్తమీ శ్రుతిభిర్గంతవ్యస్య పర స్తాద్వాక్యవర్తితత్వాచ్చ న పరం గంతవ్యమిత్యాహ—విశేషితత్వాచ్చేతి. పరబ్రహ్మణి

ఇత్థం గంతవ్యప్రాప్తిహేతుం మార్గం నిరూప్య ఫలభూతం గంతవ్యం నిరూపయ తీతి ఫలఫలిభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా, సిద్ధాంతే భోగార్థతేతి ఫలభేదః. ‘స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి’ ఇత్యత్ర కిం పరం బ్రహ్మ గంతవ్యమ్, ఉత కార్యం బ్రహ్మేతి సంశయే, పరం బ్రహ్మేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—కార్యమేవ బ్రహ్మ గంతవ్యమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః, అస్య కార్యస్య బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నస్య గత్యుపపత్తేః గంతవ్యత్వోపపత్తేరిత్యర్థః.

యైవ గతిరిత్యవగమ్యతే, న హి బహువచనేన విశేషణం పరస్మిన్
 బ్రహ్మణ్యవకల్పతే. కా ర్యేత్వవస్థాభేదోపపత్తేః సంభవతి బహువచనం,
 లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ సన్నివేశవిశిష్టాయాం భోగ
 భూమావాంజసీ, గౌణీత్వన్యత్ర 'బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రాట్,
 ఇత్యాదిషు అధికరణాధికర్తవ్యనిర్దేశోఽపి పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యానాంజసః
 స్యాత్. తస్మాత్ కార్యవిషయమేవేదం నయనమ్. నను కార్యవిష
 యేఽపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే సమన్వయే హి సమస్తస్య జగతో
 జన్మాదికారణం బ్రహ్మైతి ప్రతిష్ఠాపితమితి, అత్రోచ్యతే.—

సూ. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః. ౯.

తు శబ్ద ఆశంకావ్యావృత్త్యర్థః. పరబ్రహ్మసామీప్యాదపరస్య
 బ్రహ్మణస్తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగో న విరుద్ధ్యతే. పరమేవ హి బ్రహ్మ
 విశుద్ధోపాధిసంబంధం క్వచిత్కల్పిత్వికారధర్మైర్ననోమయత్వాదిభిరు
 పాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః. నను కార్యప్రాప్తావనావృత్తి
 శ్రవణం న ఘటతే న హి పరస్తాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర క్వచిన్నిత్యతాం
 సంభావయన్తి, దర్శయతి చ దేవయానేన పథా ప్రస్థితానామనావృత్తిం
 ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తంత' ఇతి, తేషామిహ
 న పునరావృత్తిరస్తి 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ' తి చేత్.
 అత్ర బ్రూమః —

భోగ్యత్వోపచారాద్గౌణీ లోకశ్రుతిరిత్యర్థః, నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేన కారణవాచినా
 కార్యం లక్ష్యతే గంతవ్యత్వన్యాయోపేతబహువచనాద్యనేకశ్రుత్యనుగ్రహేన. న

'బ్రహ్మలోకాన్తమయతి' ఇతి శ్రుత్యంతరే బహువచనేన గంతవ్యబ్రహ్మణః
 విశేషితత్వాత్, న పరస్యేతి చకారార్థః.

నను నపుంసకబ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్ కథం కార్యబ్రహ్మణి
 తద్వ్యపదేశః; తత్ర ఆహ—

తుకోచద్యనిరాసార్థః. పరమేవ హి బ్రహ్మ సత్యకామత్వాదిగుణయుక్తం
 కార్యం బ్రహ్మైతి కథ్యతే. తథా చ కార్యబ్రహ్మణః కారణబ్రహ్మసామీప్యాత్

సూ. కార్యాత్మయే తదధ్యక్షేణ

సహతః పరమభిధానాత్. ౧౦.

కార్యబ్రహ్మలోక ప్రళయ ప్రత్యుపస్థానే సతి తత్రైవోత్పన్న సమ్యద్గర్భనాస్సంత స్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహతః పరం పరి శుద్ధం విష్ణోః పరం పదం ప్రతిపద్యంత ఇతీత్యం క్రమముక్తిరనావృత్త్యా దిశ్రుత్యభిధానేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యా. న హ్యంజనైవ గతిపూర్వికా పరప్రాప్తిస్సంభవతీత్యుపపాదితమ్.

సూ. స్మృతే శ్చ. ౧౧.

స్మృతిరవ్యేతమర్థమనుజానాతి'బ్రహ్మణా సహతే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే. పరస్యాంతే కృతాత్తానః ప్రవిశంతి పరం పద' మితి, చానావృత్తిలింగాత్ పరస్య గంతవ్యతా, క్రమముక్త్యా లింగస్యాన్యథాసిద్ధేరితి భావః. ౯. ౧౦.

౧౧. స్మృతేశ్చ. ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, తస్మిన్ ప్రాప్తే పరస్య హిరణ్యగర్భస్యాంతే సమష్టిలింగశరీరరూపవికారావసానే బ్రహ్మలోకనివాసినః కృతాత్తానః శుద్ధధియస్తత్రోత్పన్నసమ్యగ్ధియః సర్వే బ్రహ్మణా ముచ్యమానేన సహ పరం కారణే ముఖ్యస్య బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యే వ్యపదేశః లక్షణయా ప్రయోగ ఇత్యర్థః. ముఖ్యాభావాదితి భావః.

నను కార్యబ్రహ్మప్రాప్తౌ కథం తేషాం న పునరావృత్తిః, ఇతరథా శ్రుతి విరోధః; తత్ర ఆహ—

కార్యబ్రహ్మలోకస్యాత్మయే నాశే సతి తదధ్యక్షేణ తల్లోకస్వామినా హిరణ్యగర్భేణ సహ తతః కార్యాదబ్రహ్మణః పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతి ఉత్పన్నాత్తసాక్షాత్కారా విద్వాంస ఇత్యనావృత్తిశ్రుత్యభిధానాదవగంతవ్యమిత్యర్థః.

'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్తానః ప్రవిశంతి పరం పదమ్' ఇతి స్మృతేరపి బ్రహ్మలోకంప్రాప్తాః క్రమేణ ముక్తిం ప్రాప్నువంతీత్యవగంతవ్యమిత్యర్థః.

తస్తాత్కార్యబ్రహ్మవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయ ఇతి సిద్ధాంతః. కం పునః
పూర్వపక్షమాంశక్వాయం సిద్ధాంతః ప్రతిష్ఠాపితః 'కార్యం బాదః'
రిత్యాదినేతి, స ఇదానీం సూత్రైరేవోపదర్శ్యతే.

సూ. పరం జైమిని ర్ముఖ్యత్వాత్. ౧౨.

జైమినిస్తాచార్యః 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ' త్యత్ర ప
మేవ బ్రహ్మ ప్రాపయతీతి మన్యతే. కుతః, ముఖ్యత్వాత్, పరం హి
బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యమాలంబనం గౌణమపరం ముఖ్యగౌణయోశ్చ
ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౧౩.

'తయోర్ధ్వమాయన్న మృతత్వమేతీ'తి చ గతిపూర్వకమ
మృతత్వం దర్శయతి. అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న
కార్యే, వినాశిత్యాత్కార్యస్య. 'అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం
తన్మర్త్య'మితి వచనాత్ పరవిషయైవ చైమా గతిః కరవల్లిషు పత్యతే,
న హి తత్ర విద్యాంతరప్రకమోఽస్తి 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'
తి పరస్మైవ బ్రహ్మణః ప్రకాంతత్వాత్.

సం ప్రవిశంతీతి యోజనా. ఏవం సిద్ధాంతముక్త్యా తేన నిరస్తం పూర్వపక్షమాహ—
: పునరిత్యాదినా.

౧౨. ౧౩. దహరవిద్యాయాం కరవల్లిషు పరబ్రహ్మప్రకరణే చ 'తయోర్ధ్వమా
య'న్నితి గతిర్దర్శితా.

ఇత్థం సిద్ధాంతమభిధాయ పూర్వపక్షమాహ—

నపుంసకబ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్ పరమేవ బ్రహ్మ గమయత్య
మానవ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః.

'తయోర్ధ్వమాయన్న మృతత్వమేతి' ఇతి ముక్తేర్గతిపూర్వకత్వదర్శనాచ్చ పర
మేవ గమయతీత్యర్థః.

సూ. న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః ౧౪.

అపిచ 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే' ఇతి, నాయం కార్య విషయః ప్రతిపత్త్యభిసంధిః. 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంత రాతద్బ్రహ్మే'తి కార్యవిలక్షణస్య పరస్మైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ 'యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానా'మితి చ సర్వాత్తత్వానుక్రమాత్ 'న తస్య ప్రతిమాస్తి యస్య నామ మహద్యశః' ఇతి చ పరస్మైవ బ్రహ్మణో యశోనామత్వప్రసిద్ధేః. సా చేయం వేశ్మ ప్రతిపత్తిగతిపూర్వీకా హ్యవిద్యాయాముదితా 'తదపరాజితా పూర్వబ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మే'త్యత్ర. పదేరపిచ గత్యర్థత్వాన్తార్గాపేక్షితావ సీయతే. తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్రుతయ ఇతి పక్షాంతరమ్. తా వేతా ద్వా పక్షావాచార్యేణ సూత్రితౌ. గత్యుపపత్త్యాదిభిరేకః, ముఖ్యత్వాదిభిరవరః. తత్ర గత్యుపపత్త్యాదయః ప్రభవంతి ముఖ్య

౧౪. ఏవం బ్రహ్మశ్రుత్యమృతత్వలంగాభ్యాం ప్రకరణాచ్చ పరవిషయాగతి రిత్సుక్తం, సంప్రతి 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ చ ప్రాప్నుయా'మిత్సుపాసకస్య మరణ కాలే కార్యప్రాప్తిసంకల్పశ్రుతేర్నవరం గంతవ్యమితి శంకాం నిరస్యతి—న చ కార్యఇతి, పరస్య ప్రకృతత్వాత్ యశఃపదస్య పరమాత్మనామత్వప్రసిద్ధ్యా యశః పదేనాత్తోక్తిర్యశ ఆత్మా బ్రాహ్మణానామహం భవామి, తథా రాజ్ఞాం యశోవిశాం యశ ఇతి సార్వాత్త్వలింగాచ్చ పరప్రాప్తిసంకల్పవివాయమిత్యర్థః. అస్తు వేశ్మప్రతి పత్తిశ్చ పరబ్రహ్మవిషయా తథాపి సా కథం గతిపూర్వీకా స్యాదిత్యత ఆహ—సాచేతి. తత్ర బ్రహ్మలోకే విద్యావిహీనైరపరాజితా పూరస్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య తేనైవ ప్రభుణా విమితం నిర్మితం హిరణ్మయం వేశ్మాస్తి తత్ ప్రతిపద్యతే. విద్వానితి దహర బ్రహ్మవిద్యాయాం గతిపూర్వీకావేశ్మప్రాప్తిరుక్తా తేన పరబ్రహ్మణ్యపి వేశ్మప్రతిపత్తిశబ్ద సామాన్యాద్గతిపూర్వకత్వం తస్యాస్సిద్ధ్యతీత్యర్థః. కించ పదగతావితి ధాతుపాఠాత్ వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇత్యత్ర మార్గాపేక్షా భాతీత్యాహ—పదేరపీతి. పూర్వపక్షముప సంహరతి—తస్మాదితి. ఆద్యపివ సిద్ధాంతపక్షఇతి దృఢీకర్తు ముపక్రమతే—తాచితి.

అపి చ—

'ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే' ఇత్యయం ప్రతిపత్త్యభిసంధిః వేశ్మ

త్వాదీనాభాసయితే న తు ముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్వాదీని
 త్యాద్యఏవ సిద్ధాంతో వ్యాఖ్యాతః, ద్వితీయస్తు పూర్వపక్షః. న హ్యస
 త్యపి సంభవే ముఖ్యైర్వివార్థస్య గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా
 విద్యతే. పరవిద్యాప్రకరణేపిచ తత్తున్యత్యర్థం విద్యాంతరాశ్రయగత్య
 నుకీర్తనముపపద్యతే విష్వజ్జన్యాఉత్క్రమణే భవంతీ'తివత్. 'ప్రజాప
 తేస్సభాం వేశ్య ప్రతిపద్య 'ఇతి తు పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదేన కార్యేఽపి
 ప్రతిపత్త్యభిసంధిర్న విరుధ్యతే. సగుణేఽపిచ బ్రహ్మణి సర్వాత్తత్వకీర్తనం
 'సర్వకర్తా సర్వకామ' ఇత్యాదివదవకల్పతే. తస్మాదపరవిషయా ఏవ
 గతిశ్రుతయః కేచిత్పునః పూర్వాణి పూర్వపక్షసూత్రాణి భవంతి
 ఉత్తరాణి సిద్ధాంతసూత్రాణి త్యేతాం వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పర
 విషయా ఏవ గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయంతి. తదనుపపన్నం, గంతవ్య
 త్యానుపపత్తేర్బ్రహ్మణః, 'యత్సర్వగతం సర్వాంతరం సర్వాత్తకం చ
 పరం బ్రహ్మ. ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః. యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ.
 య ఆత్మా సర్వాంతరః. ఆత్మైవేదం సర్వం. బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం

బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాదిహేతూనామాభాసత్వం స్ఫుటయతి—నహితి. గంతవ్యత్వస్య
 బ్రహ్మలోకేష్వితిబహువచనాదేః సంకల్పాదేవగంధాదిదివ్యభోగశ్రుతేశ్చ పరబ్రహ్మణ్య
 సంభవాస్తుఖ్యార్థత్యాగ ఇత్యర్థః. యద్యపి 'ఎతద్వై సత్యకామపరం చాపరం చ
 'హ్మ'త్యాది శ్రుతిషు ప్రయోగసామర్థ్యాద్బ్రహ్మశబ్దఉభయత్రూఢతయా ముఖ్య
 తథాపిపూర్ణే పరస్మిన్నవయవార్థస్య నిరతిశయమాహత్త్వస్య లాభాదపరబ్రహ్మణ్య
 ఖ్యఇత్యంగీకృతమితి మంతవ్యం. యదుక్తం కథవల్లిషు ప్రకరణబలాద్ధతిః పరవిషయేతి
 త్రాహ—పరేతి. యథా విద్యాసంబద్ధసుఖమాస్తత్కర్తృత్వం తదసంబద్ధనాద్యంతరకీర్తనం
 తథా పరవిద్యాస్తత్కర్తృత్వం తత్ప్రకరణేఽవ్యపరవిద్యాశ్రయగతికీర్తనం యుజ్యతే. గతిం
 వినాపిహి పరవిద్యా నిరతిశయఫలా తస్యాం త్వపరవిద్యాఫలం గతిసాధ్యమంతర్భవతీతి
 స్తుతిలాభాదిత్యర్థః. యదప్యుక్తం ప్రాప్తిసంకల్పేఽపి ప్రకృతపరవిషయ ఇతి తన్నే
 త్యాహ—ప్రజాపతేరితి. ప్రజాపతిప్రజావేశ్యశ్రుతిభిస్తత్సంఘాతాత్తకవాక్యేన చ ప్రక
 రణం బాధ్యం, యశోఽహమితి సార్వాత్మ్యం తూపాసనార్థమపరబ్రహ్మణ్యసి
 యుజ్యత ఇత్యర్థః. స్వపక్షముక్త్యా పరపక్షం దూషయతి—కేచిదిత్యాదినా. సర్వగతస్య

ప్రాప్తిసంకల్పః న కార్యే కార్యబ్రహ్మవిషయతో న భవతి, అపి తు పరబ్రహ్మవిషయక

వరిష్ట' మిత్యాదిశ్రుతిభిర్నిర్ధారితవిశేషం, తస్య గంతవ్యతా న కదాచి
దప్యవపద్యతే, న హి గతమేవ గమ్యతే, అన్యోహ్యన్యన్తచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధం
లోకే. ననులోకే గతస్యాపి గంతవ్యతా దేశాంతరవిశిష్టా దృష్టా,
యథా పృథివీస్థవన పృథివీం దేశాంతరద్వారేణ గచ్ఛతి తథానన్య
త్వేఽపి బాలస్య కాలాంతరవిశిష్టం వార్ధకంస్వాత్మ భూతమేవ గంతవ్యం
దృష్టం, తద్వద్బ్రహ్మణోఽపి సర్వశక్త్యుపేతత్వాత్కథంచిత్తంతవ్యతా
స్యాదితి. న, ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషత్వాద్బ్రహ్మణః. 'నిష్కలం నిష్క్రి
యం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్. అస్థూలమనన్యప్రాస్వమదీప్ష్టం.
సబాహ్యభ్యంతరో హ్యజః. స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽ
మృతోఽభయో బ్రహ్మ! స ఏష నేతి నేత్యాత్మే' త్యాదిశ్రుతిస్త్వతి
న్యాయేభ్యో న దేశ కాలాదివిశేషయోగః పరమాత్మనః కల్పయితుం
శక్యతే, యేన భూప్రదేశవయోఽవస్థాన్యాయేనాస్య గంతవ్యతా
స్యాత్. భూవయసోస్తు ప్రదేశావస్థాదివిశేషయోగాదుపపద్యతే దేశ
కాలవిశిష్టా గంతవ్యతా. జగదుత్పత్తిస్థితిప్రళయ హేతుత్వశ్చ తేర

స్వాత్మభూతస్యాపి బ్రహ్మణః సంసారదేశాద్దేశాంతరేణ తత్కాలాత్ కాలాంతరేణ
విశిష్టతయాగంతవ్యత్వం స్యాదితి భూమివయోదృష్టాంతాభ్యాం శంకతేనన్వితి. యత్నం
వినైవ ప్రాప్తమనన్యత్వం అవస్థాతద్వతోరభేదాత్ స్వాత్మభూతత్వం. నను యుక్తం
భూవయసోః ప్రాప్తయోరపి దేశాంతరకాలాంతరవిశిష్టత్వేన గంతవ్యత్వం తయో
ర్గంతృభిన్నత్వాత్, బ్రహ్మణస్తు గంతృభిన్నస్య కథం గంతవ్యత్వం తత్రాహ—సర్వ
శక్తితి. యా ప్రాప్తా భూః సా న గంతవ్యా యచ్చ గంతవ్యం దేశాంతరం తన్న
ప్రాప్తమితి కుతః ప్రాప్తస్య గంతవ్యతా వయసోఽపి కాలాంతరేఽభివ్యక్తిమాత్రం న
గంతవ్యత్వమితి వస్తుస్థితిః అంగీకృత్య విశిష్టభూవయసోర్గంతవ్యతాం పరబ్రహ్మణో
దేశకాలవైశిష్ట్యాభావాన్న కథంచిదపి గంతవ్యతేత్యాహ—నేత్యాదినా. 'అనాది
మత్పరం బ్రహ్మేత్యాద్యాస్తృతిర్ద్వైశ్యవిశేషస్య దృశి కల్పితత్వాద్ద్వైగాత్తనో నిర్వి
శేషతేతి న్యాయః. సగుణమేవ బ్రహ్మసూత్రాత్పాపేక్షయా పరం గంతవ్యం, నిర్విశేషం
తు నాస్త్వేవేతి శంకతే—జగదుత్పత్తితి. కిం నిర్విశేషస్యాసత్త్వం మానాభావాత్

ఏవ; 'తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ' ఇతి పరవైర్వివ ప్రకృతత్వాదితి పూర్వః పక్షః.

నేకశక్తిత్వం బ్రహ్మణ్యతి చేత్. న, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామనన్యార్థత్వాత్. ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామపి సమానమనన్యార్థత్వమితి చేత్. న, తాసామేకత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్. మృదాదిదృష్టాంతైర్హి సతో బ్రహ్మణ ఏకస్య సత్యత్వం వికారస్య చాన్యతత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం నోత్పత్త్యాదివరం భవితుమ్హతి. కస్తాత్పునరుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విశేషనిరాకరణశ్రుతిశేషత్వం న పునరితరశేషత్వమితరాసామితి. ఉచ్యతే, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనాం నిరాకాంతార్థత్వాత్. న హ్యత్తన ఏకత్వనిత్యత్వశుద్ధత్వాద్యవగతౌ సత్యాం భూయః కాచిదాకాంతోపజాయతే పురుషార్థసమాప్తిబుద్ధ్యుత్పత్తేః. 'తత్ర కో మోహః కశ్చోక ఏకత్వమనుషశ్యతః, అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి, విద్వాన్ న విభేతి కుతశ్చనేతి, ఏతగ్ హవాన న తపతికి మహగ్ సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తథైవచ విదుషాం తుష్ట్యనుభవాదిదర్శనాత్. వికారాన్యతాభిసంధ్యపవాదాచ్చ 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి. అతో న విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామన్యశేషత్వమనగంతుం శక్యం. నైవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం నిరాకాంతార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమస్తి, ప్రత్యక్షం తు తాసామన్యార్థత్వవగమ్యతే. తథాపి 'తత్రైతచ్ఛుంగముత్పత్తితం సోమ్య విజానీహి దేవమూలం భవిష్యతీ'త్యుపన్యసోదర్శే సత ఏవైకస్య జగన్మా

విశేషశ్రుతివిరోధాద్వా, నాద్య ఇత్యాహ—నేతి. ద్వితీయం శంకతే—ఉత్పత్త్యా దీతి. సవిశేషశ్రుతీనాం నిర్విశేషశ్రుతిశేషత్వాన్న విరోధ ఇత్యాహ—నేతి. నిర్విశేషశ్రుతీనామేవ సవిశేషశ్రుతిశేషత్వం కిం న స్యాదిత్యాహ—కస్తాదితి. తాసాం స్వార్థే ఫలవత్వేన నిరాకాంతత్వాత్ శేషితా సవిశేషశ్రుతీనాంత్వ ఫలత్వాత్ నిషేధ్యవిశేషసమర్పణాదిద్వారేణ శేషత్వం ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి న్యాయాదిత్యాహ—ఉచ్యత ఇత్యాదినా. న కేవలం న్యాయాచ్ఛేషతా కింతు శ్రుత్యాపీత్యాహ—ప్రత్యక్షంశ్చితి. తత్ర మూలకారణే బ్రహ్మణ్యేతత్ శుంగం జగదాత్మకం కార్యముత్పన్న మిത്യుపక్రమ్య లేన శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛేత్యుపసంహారే

అస్మిన్నతే ముఖ్యత్వాద్దర్శనాచ్ఛేతి హేతుద్వయమర్వాగేవాదూషి. యత్తు ప్రక

లస్య విజ్ఞేయత్వం దర్శయతి. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే
యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి తద్విజ్ఞానస్య తద్భ్ర
హ్మాతీ'తి చ. ఏవముత్పత్త్యాది శ్రుతీనామైకాత్మావగమపరత్వాన్నా
నేకశక్తియోగో బ్రహ్మణః, అతశ్చ గంతవ్యత్వానుపపత్తిః. 'న తస్య
ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతీ'తి చ పరస్మిన్
బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి. తద్వాఖ్యాతం 'స్పష్టో హ్యేకేషా'మిత్య
త్ర. గతికల్పనాయాం చ గంతా జీవో గంతవ్యస్య బ్రహ్మణోఽవ
యవో వికారోఽన్యో వా తతస్సాన్యత్ అత్యంతతాద్యాత్మే గమ
నానుపపత్తేః యద్యేవం తతః కిం స్యాదితి. ఉచ్యతే, యద్యేకదేశస్తే
నైకదేశనో నిత్యప్రాప్తత్వాన్న పునర్బ్రహ్మగమనముపపద్యతే. ఏకదే
శైకదేశిత్యకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యనుపపన్నానిరవయవత్వప్రసిద్ధేః. వికార
పక్షేఽప్యేతత్తుల్యం, వికారేణాపి వికారిణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. న హి
ఘటో మృదాత్కతాం పరిత్యజ్యావతిష్ఠతే. పరిత్యాగే చాభావప్రాప్తేః.
వికారావయవపక్షయోశ్చ తద్వతః స్థిరత్వాత్ బ్రహ్మణః సంసారగమన
మప్యనవక్లృప్తమ్. అథాన్యఏవ జీవో బ్రహ్మణః సోఽణుర్వాప్యపీమధ్యమ

సతఏవ జ్ఞేయత్వముక్తం ఛాందోగ్యే. తథాతైత్తిరీయకేఽపి జగజ్జన్మాద్యనువాదేన బ్రహ్మణ
ఏవ జ్ఞేయత్వం దర్శితం, అతః సృష్టిశ్రుతీనాం శ్రుత్యైవ నిర్విశేషధీశేషతా భాతీత్యర్థః.
ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాత్ న గంతవ్యతేతి ఫలితమాహ—ఏవమితి. స్పష్టనిషే
ధాచ్చ పరస్య న గంతవ్యతేత్యాహ—నతస్మేతి. ఏవం గంతవ్యాలోచనయా గతిం
నిరస్య గంత్రాలోచనయాపి నిరస్యతి—గతికల్పనాయాం చేత్యాదినా. భేదాభేదేన
ద్వౌ కల్పావత్యంతభేదేన తృతీయః కల్పః. నన్వత్యంతాభేదకల్పః కిమితి నోక్తస్త
త్రాహ—అత్యంతేతి. కల్పత్రయే కిం దూషణమితి పృచ్ఛతి—యద్యేవమితి. కల్ప
ద్వయేఽపి దోషాంతరమాహ—వికారావయవపక్షయోశ్చేతి. వికారావయవరూపజీవ
విశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థిరత్వాజ్జీవానాం గత్యాగతీ న స్యాతాం. నహ్యచలాతిస్థూలపాషా
ణస్థయోర్మండూకపాషాణావయవయోశ్చలనమస్తీత్యర్థః. ఆస్తాకం త్వజ్ఞానాత్ కల్పితో
పాధిభిర్గత్యాగతివిభ్రమ ఇతిభావః. తృతీయకల్పమచూద్య వికల్ప్య దూషయతి—
అభేత్యాదినా. అభేదశ్రుతివిరోధరూపా దోషా మను సాస్తీతి భేదాభేదవాద్యాహ—

రణా ద్వేష్కప్రాప్తిసంకల్పః పరవిషయ ఇతి, తన్న; 'ప్రజాపతేః సభాం వేత్త ప్రపద్యే'

పరిమాణో వా భవితుమర్హతి. వ్యాపిత్యే గమనానుపపత్తిః, మధ్యమ
పరిమాణత్వే చానిత్యత్వప్రసంగః. అణుత్వేపి కృత్స్న శరీర వేదనానుప
పత్తిః. ప్రతిషిద్ధే చాణుత్వమధ్యమపరిమాణత్వే విస్తరేణ పురస్తాత్.
పరస్తాచ్ఛాన్యత్వే జీవస్య 'తత్త్వమసీ' త్యాదిశాస్త్రబాధప్రసంగః.
వికారావయవపక్షయోరపి సమానోఽయం దోషః. వికారావయవ
యోస్తద్వతోఽనన్యత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ముఖైకత్వానుపపత్తేః.
సర్వేషు చైతేషు పక్షేష్వనిర్దోక్షప్రసంగః సంసార్యాత్త్వానతివృత్తేః
అతివృత్తౌ వా స్వరూపనాశప్రసంగః బ్రహ్మత్త్వానభ్యుపగమాత్.
యత్తు కైశ్చిజ్జల్యుతే నిత్యనైమిత్తికాని కర్తాణ్యనుష్ఠీయంతే ప్రత్య
వాయానుత్పత్తయే, కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ పరిహ్రీయంతే స్వర్గ
నరకానవాప్తయే, సాంప్రతదేహోపభోగ్యాని చ కర్తాణ్యుపభోగే
నైవక్షిప్యంత ఇత్యతోవర్తమానదేహపాతాదూర్ధ్వం దేహంతరప్రతి
సంధానకారణాభావాత్ స్వరూపావస్థానలక్షణం కైవల్యం వినాపి
బ్రహ్మత్తతయైవం వృత్తస్య సేత్స్యతీతి. తదసత్, ప్రమాణాభావాత్,
న హ్యేతత్ శాస్త్రేణ కేనచిత్ ప్రతిపాదితం, మోక్షార్థిత్యం సమాచ
రేదితి. స్వమనీషికయాత్వేతత్తర్కితం యస్తాత్ కర్తనిమిత్తస్సంసార
స్తస్తాన్నిమిత్తాభావాన్న భవిష్యతీతి. న చైతత్తర్కయితుం శక్యతే
నిమిత్తాభావస్య దుష్టానత్వాత్. బహూని కర్తాణి జాత్యంతరసంచితాని

వికారావయవమోరితి. భిన్నయోరభేదో ముఖ్యో న యుక్తో విరోధాదితి—సేతి.
కించ పక్షత్రయమప్యయుక్తం సంసారిత్వస్య తాత్త్వికజీవస్వభావస్య నాశేతాత్త్విక జీవ
స్వరూపనాశప్రసంగాత్. న చాస్తాభిరివ త్వయా బ్రహ్మత్త్వం జీవస్య తాత్త్వికరూప
మంగీకృతం యదస్య సంసారనాశేపి న నశ్యేదిత్యాహ—సర్వేషితి. నను కిం బ్రహ్మ
త్వేన, సంసారాభావః కిల మోక్షస్స చ కర్తాభావమాప్రేణ సేత్స్యతీతి కర్తజడానాం
మతముద్భావ్య నిరస్యతి—యత్త్విత్యాదిసా. తదితి - ఏవం వృత్తం, మోక్షహేతు
రిత్యస్తిన్నరే మానాభావాదిత్యర్థః. తర్కవీప మానమిత్యతాహ—నచైతత్తర్కయితు
మితి. నను తవాప్యేతత్తర్కమాత్రమేకస్తి జన్తస్యనేకవిరుద్ధఫలానాం కర్తాణాం

ఇతి వాక్యశ్రుతిభ్యాం దుర్బలప్రకరణవిచ్ఛేదేన వేశ్యప్రాప్తిసంకల్పస్య కార్యబ్రహ్మ

ఇష్టానిష్టవిపాకాన్యైకైకస్య జంతోస్సంభావ్యంతే తేషాం విరుద్ధ
 ఫలానాం యుగపదుపభోగాసంభవాత్ కానిచిల్లభావసరాణీదం జన్మ
 నిర్తిమతే కానిచిత్తు దేశకాలసిమిత్తప్రతీక్షాణ్యాసత ఇత్యతస్తేషామప
 శిష్టానాం సాంప్రతేనోపభోగేన త్పణాసంభవాత్ న యథా వర్జిత
 చరితస్యాపి వర్తమానదేశపాతే దేహాంతరనిమిత్తాభావశ్శక్యతే నిశ్చే
 తుం కర్త శేషసద్భావసిద్ధిశ్చ 'తద్యభిహ రమణీయచరణాస్తతశ్చేషేణ'
 త్యాదిశ్రుతిస్తృతిభ్యః. స్యాదేతత్, నిత్యనైమిత్తికాని తేషాం క్షేప
 కాణి భవిష్యంతీతి. తన్న, విరోధాభావాత్, సతి హి విరోధే క్షేప్య
 క్షేపకభావో భవతి న చ జన్మాంతరసంచితానాం సుకృతానాం నిత్యనైమి
 త్తికైరస్తి విరోధః, శుద్ధిరూపత్వావిశేషాత్. దురితానాం త్వశుద్ధి
 రూపత్వాత్ సతి హి విరోధే భవతు త్పణం. న తు తావతా దేహాం
 తరనిమిత్తాభావసిద్ధిః సుకృతనిమిత్తతోపపత్తేః దుశ్చరితస్యాప్యశేషక్ష
 పణానవగమూత్, న చ నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానాత్ ప్రత్యవాయాను
 త్పత్తిమాత్రం న పునః ఫలాంతరోత్పత్తిరితి ప్రమాణమస్తి ఫలాంతర
 స్యాప్యనునిష్పాదినస్సంభవాత్. స్మరతి హ్యపస్తంబః 'తద్యథా ఆమ్రే
 ఫలార్థే నిర్తితే ఛాయాంగధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణ
 మర్థాఅనూత్పద్యంత' ఇతి. న చాసతి సమ్యగ్ధర్మనే సర్వాత్తనా కామ్య
 ప్రతీషిద్ధవర్జనం జన్మప్రాయణాంతరాళే కేనచిత్ ప్రతిజ్ఞాతుం శక్యం,

భోగాయోగాదస్త్యవశిష్టం కర్త జన్మాంతరస్య నిమిత్తమిత్యాశంక్య తత్ర మాన
 మాహ—కర్త శేషసద్భావసిద్ధిశ్చేతి. సంత్వనారబ్ధఫలాని పుణ్యపాపాని తేషాం నిత్యా
 ద్యనష్టానేన త్పయాన్న జన్మాంతరమితి శంకలే—స్యాదేతదితి. పుణ్యేన పుణ్యస్య న
 నాశః ఆవిరోధాత్ ఆన్యథాఽతిప్రసంగాత్ పాపస్యాపి సర్వాత్తనా పుణ్య
 నాశ్యత్వే పాపం చాస్తీలి సంచితపుణ్యపాపభ్యాం జన్మాంతరం దుర్వారమిత్యాహ—
 తన్నే త్యాదినా. క్రియమాణనిత్యాదినాపి జన్మ స్యాత్ 'కర్తా విత్కలొక' ఇత్యవిశేష
 శ్రుతేః. స్మరతేశ్చేత్యాహ—న చ నిత్యేతి. ప్రత్యవాయనిరాసార్థే నిత్యాద్య
 చారే సత్యను వశ్చాత్ ఫలాంతరం నిష్పద్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః. తద్యథేతి. నిర్తితే

విషయకత్వావగమూత్. అతః కార్యం బ్రహ్మైవ గంతవ్యమితి సిద్ధమ్.

సునిపుణానామపి సూక్ష్మాపరాధదర్శనాత్, సంశయితవ్యం తు భవతి
 తథాపి నిమిత్తాభావస్య దుష్టానత్వమేవ. నచానభ్యుపగమ్యమానే
 జ్ఞానగమ్యే బ్రహ్మత్వత్వే కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావస్యాత్మనః కైవల్య
 మాకాంక్షితుం శక్యం అగ్నోన్యజ్ఞ్యవత్. స్వభావస్యాపరిహార్య
 త్వాత్. స్యాదేతత్ - కర్తృత్వభోక్తృత్వ కార్యమనర్థో న తచ్ఛక్తిః
 తేన శక్తివస్థానేపి కార్యపరిహారాదుపపన్నో మోక్ష ఇతి. తచ్ఛ న,
 శక్తిసద్భావే కార్యప్రసవస్య దుర్ని వారత్వాత్. అథాపి స్యాత్ న
 కేవలా శక్తిః కార్యమారభ తేన పేక్ష్యాన్యాని నిమిత్తాని, అతః ఏకా
 కిని సా స్థితాపి నాపరాధ్యతీతి. తచ్ఛ న, నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన
 సంబంధేన నిత్యసంబద్ధత్వాత్. తస్మాత్ కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావే
 సత్యాత్మన్యసత్త్వాం విద్యాగమ్యాయాం బ్రహ్మత్వతాయాం న కథం
 చన మోక్షప్రత్యాశాఽస్తి. శ్రుతిశ్చ 'నాన్యః పంథా విద్యతేయ
 నాయే'తి జ్ఞానాదన్యం మోక్షమార్గం వారయతి. పరస్మాదన్యత్వేఽపి
 జీవస్య సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితి
 చేన్న, ప్రాకృబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవత్తదుపపత్తేః. శాస్త్రం చ
 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం వశ్యతీ'త్యాదినాఽ
 ప్రబుద్ధవిషయే ప్రత్యక్షాదివ్యవహారముక్త్వా పునః ప్రబుద్ధవిషయే
 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా తద

ఆరోపితే సతీశ్యర్థః. తథాపి కామ్యాదికర్తృసత్తానిశ్చయో నాస్తీత్యతః—సంశ
 యితవ్యంత్వితి. జ్ఞానం వినా దేహపాతే మోక్షవిపేతి నిశ్చయలాభాత్ త్వత్పక్షే త్వి
 రితి భావః. బ్రహ్మభిన్నస్య జీవస్య కర్తృత్వాదిస్వభావస్య మోక్షాశాపి న యుక్తే
 త్యాహ—న చేతి. కర్తృత్వాదిరూపం కార్యం న స్వభావః కింతు తచ్ఛక్తిరితి
 శంకతే—స్యాదేతదితి. కార్యగమ్యాయాశ్చక్తేః కార్యస్యాత్మంతానుత్పాదే సత్త్వమ
 యుక్తం అతః శక్తిసత్త్వే తద్విషయస్య కార్యస్యాదృష్టదేశకాలాదినిమిత్తానాం
 చాత్తనా శక్తిద్వారా నిత్యసంబద్ధత్వాత్ మోక్షో న స్యాదితి పరిహరతి—తచ్ఛే
 త్యాదినా. మోక్షసిద్ధ్యర్థం జీవస్య బ్రహ్మత్వాంగీకారే సంసారానుపపత్తిమాశంక్యా
 జ్ఞానాత్తదుపపత్తిమసకృదుక్తాం స్థారయతి—పరస్మాదిత్యాదినా. ప్రాసంగికం పరి

భావం దర్శయతి. తదేవం పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యావిజ్ఞానస్య బాధితత్వాన్నకథంచన గతిరుపపాదయితుం శక్యా కింవిషయాః పునర్గతి శ్రుతయ ఇతి. ఉచ్యతే. సగుణవిద్యావిషయా భవిష్యంతి తథాహి క్వచిత్పంచాగ్నివిద్యాం ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే క్వచిత్పర్యంకవిద్యాం క్వచిదై వ్విశ్వానరవిద్యాం. యత్రాపి బ్రహ్మ ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే 'యథాప్రాణో బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ కం బ్రహ్మే'తి 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకంవేశ్మే'తీచ తత్రాపి వామనీత్వాదిభిస్సత్య కామాదిభిశ్చ గుణైస్సగుణనై ర్యవోపాస్యత్వాత్ సంభవతి గతిః, న క్వచిత్ పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్చాస్తివ్యతే. యథాగతిప్రతిషేధఃక్రొవితః 'న తస్య ప్రాణా ఉత్కామంతీ' తి. 'బ్రహ్మవిదావ్నోతి పర'మిత్యా దిషు తు సత్యప్ర్యాప్నో తేర్థత్యర్థత్వే వర్ణితేన న్యాయేన దేశాంతరప్రాప్త్య సంభవాత్ స్వరూపప్రతిపత్తిరేవేయమవిద్యాధ్యారోపితనామరూప ప్రవిలయాపేక్షయాఽభిధీయతే. 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మవ్యేతీ' త్యాది వదితి ద్రష్టవ్యమ్. అపిచ పరవిషయా గతిర్వ్యాఖ్యాయమానా ప్రరోచనాయ వా స్యాదనుచింతనాయ వా, తత్ర ప్రరోచనం తావత్ బ్రహ్మవిదో న గత్యుక్త్యా క్రియతే స్వసంవేద్యేనైవావ్యవహితేన విద్యాసమర్పితేన స్వాధ్యేన తత్సిద్ధేః న చ నిత్యసిద్ధనిశ్చేయస నివేదనస్యాసాధ్యఫలస్య విజ్ఞానస్య గత్యనుచింతనేకాచిదపేక్షో పపద్యతే, తస్మాదపరవిషయైవ గతిః, తత్ర పరాపరబ్రహ్మవిపేకానవ ధారణేనాపరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రవర్తమానా గతిశ్రుతయః పరస్మిన్న ధ్యారోప్యంతే. కిం ద్వే బ్రహ్మణి పరమపరం చేతి, బాధం ద్వే, 'ఏతద్వై సత్యకామపరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇత్యాదిదర్శనాత్.

హృత్య పరమం ప్రకృతముపసంహరతి — తదేవమితి. నను పరవిద్యాయామప్యప్నోతి పదేన గతిశ్చుక్తిత్యతః — బ్రహ్మవిదావిప్నోతీతి — వైఫల్యాచ్చ గతేర్న పరవిషయత్వ మిత్యాహ — అపిచేతి. అనుచింతనవశం ప్రత్యాహ — న చ నిత్యసిద్ధేతి. కథం తర్హితైశ్చిత్పరవిషయత్వం గతేరుక్తమిత్యాశంక్య భ్రాంత్యేత్యాహ — పరాపరేతి. ప్రశ్నపూర్వకం పరాపరబ్రహ్మభేదగం వదన్న పరబ్రహ్మణి గతేర్థవత్త్వమాహ. కిం ద్వే

కిం పునః పరం బ్రహ్మ కిమపరమితి, ఉచ్యతే, యత్రావిద్యాకృతనామ
రూపాదివిశేషప్రతిపేధేనాస్థూలాదిశబ్దైర్బ్రహ్మోపదిశ్యతే తత్పరం
తదేవ యత్ర నామరూపాదివిశేషాణాం కేనచిద్విశిష్టముపాసనాయోగ
దిశ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యాదిశబ్దైస్తదపరం,
నన్వేషం సత్యద్వితీయశ్రుతిరుపదుధ్యేత. న, అవిద్యాకృతనామరూపా
పాధికృతతయా, పరిహృతత్వాత్, తస్య చాపరబ్రహ్మోపాసనస్య తత్త్వి
న్నిధౌ శ్రూయమాణం 'స యది పితృలోకకామో భవతి' త్యాదిజగ
దైశ్వర్యలక్షణం సంసారగోచరమేవ ఫలం భవతి, అనివర్తితత్వాద
విద్యాయాః. తస్య చ దేశవిశేషావబద్ధత్వాత్ తత్ప్రాప్త్యర్థం గమ
నమవిరుద్ధమ్. సర్వగతత్వేఽపి చాత్తనః ఆకాశస్వేప ఘటాదిగమనే
బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనే గమనప్రసిద్ధిరిత్యవాదిష్ట 'తద్గుణసారత్వా'
దిత్యత్ర, తస్మాత్ 'కార్యం బాదరి' రిత్యేష ఏవ స్థితః పక్షః 'పరం
జైమిని' రితితు పక్షాంతరం ప్రతిభానమాత్రప్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనా
యేతి ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్

సూ. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాద
గాయణఉభయధాఽదోషాత్తత్కృతుశ్చ. ౧౫.

స్థితమేతత్ కార్యవిషయా గతిర్న పరవిషయేతి, ఇదమిదానీం

ఇత్యాదినా. వ్యాపిన్ జీవస్య కళం గతిస్తత్రాహ. సర్వగతత్వేఽపీతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౫. ఏవం గంతవ్యం నిరూప్య గంతృన్నిర్ధారయతి—అప్రతీకాలంబనానితి.
'స ఏవై నాన్భ్రీహ్మ గమయతీ'త్యవిశేషశ్రుతేస్తత్కృతున్యాయాచ్చ సంశయమాహ—
ఇదమితి. అనియమాధికరణే తత్త్వవిదో అన్యత్ర సర్వోపాసకానాం మార్గోప

ఇత్థం అర్చిరాదిగంతవ్యం నిరూప్య గంతృణాం బుద్ధిస్థత్వాత్ బుద్ధిస్థత్వ
సంగత్యా తాన్నిరూపయితుమిదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాసకమాత్రస్సోత్తరమార్గసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు ఉభయథా

సాదిహ్యతే, కిం సర్వాన్ వికారాలంబనానవిశేషేణైవామానవః
పురుషః ప్రాచయతి బ్రహ్మలోకముత కాంశ్చిదేవేతి, కిం తావత్
ప్రాప్తం సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్తాత్ బ్రహ్మణోగతి
స్సాన్యత్ తథాపి 'అనియమస్సర్వేషా' మిత్యత్రావిశేషేణైవైషాం
విద్యాంతరేష్వవతారితేత్యేవంప్రాప్తే ప్రత్యాహ. అప్రతీకాలంబనా
నితి. ప్రతీకాలంబనాన్ వర్జయిత్వా సర్వానన్యాన్ వికారాలంబనాన్న
యతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే న హ్యేవ
ముభయథాభావాభ్యుపగమే కశ్చిద్దోషోఽస్తి అనియమన్యాయస్య
ప్రతీకవ్యతిరిక్తేష్వప్యపాసనేషూపపత్తేః. తత్క్రితుశ్చాస్యోభయథా
భావస్య సమర్థకో హేతుద్విష్టయః. యోహి బ్రహ్మక్రతుః స బ్రహ్మ
మైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'
తి శ్రుతేః న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మక్రతుత్వమస్తి ప్రతీకప్రధాన
త్వాదుపాసనస్య, నన్వబ్రహ్మక్రతురపి బ్రహ్మగచ్ఛతీతి శ్రూయతే, యథా

సంహారఉక్తః, ఇహాసీనుప్రతీకోపాసకానామేవ మార్గో న సర్వేషాం వికారోపాస
కానామిత్యుభయథాభావోక్తః పూర్వోక్తవిరోధస్సాన్యత్, తస్మాదుపాసకమాత్ర
స్యోత్తరమార్గసిద్ధిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతూభయథాభావసిద్ధిః. అదోషాదితి
సూత్రే పదచ్ఛేదోఽవిరోధాదిత్యర్థః. 'అనియమస్సర్వాసా'మితి సూత్రే సర్వశబ్దస్య
ప్రతీకోపాసకాన్యపరత్వాదితి భావః. యద్యపి ప్రతీకధ్యాయినాం పితృయాణత్పతీయ
స్థానయోరప్రవేశాదర్చిరాదిమార్గో వాచ్యః తథాపి లేషాం విద్యుత్పర్యంతమేవ గమన

భావసిద్ధిరితి ఫలభేదః. కిమమానవః పురుషః సర్వానుపాసకాన్ బ్రహ్మలోకం నయతి,
ఉత అప్రతీకాలంబనానితి సందేహే, నిఘామకాభావాత్ సర్వానితి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు—అప్రతీకాలంబనాన్ ప్రతీకోపాసకభిన్నానుపాసకాన్నయత్యమానవ ఇతి
బాదరాయణాచార్యో మన్యతే. నను తర్హి 'అనియమః సర్వాసామ్' ఇత్యత్ర సర్వో
పాసనేషు మార్గోపసంహారః కృతః, తద్విరోధ ఇత్యత ఆహ—ఉభయథాదోషాత్
కాంశ్చిదుపాసకాన్నయతి, కాంశ్చిన్నేతి ఉభయథాభ్యుపగమే అదోషాత్ దోష
భావాత్; అనియమన్యాయస్య ప్రతీకభిన్నవిషయకత్వాన్న తద్విరోధః. అత్ర నియా
మకమాహ—తత్క్రితుశ్చ తస్య కార్యబ్రహ్మణః క్రతురుపాసనం యస్య స తత్క్రి
తుః ఉపాసకః; ఏవం చ యో యద్విషయకోపాసకః స తత్ప్రీహ్నీతి ఇతి శ్రుతి

పంచాగ్నివిద్యాయాం 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ' తి భవతు
యత్రైవమాహత్య వాద ఉపలభ్యతే తదభావే త్వాత్స్యగ్గేణ
తత్కృతున్యాయేన బ్రహ్మకృతూనామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి
మన్యతే.

సూ. విశేషం చ దర్శయతి. ౧౬.

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్తాత్ పూర్వస్తాత్ ఫల
విశేషముత్తరస్తిన్ను త్తరస్తిన్ను పాసనే దర్శయతి—'యావన్నామో
గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి నాగ్వాపనామో భూయసీ
యావద్వాచోగతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతిమనో వావ
వాచో భూయ' ఇత్యాదినా. స చాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతంత్రత్వాదు
పాసనానాముపపద్యతే, బ్రహ్మతంత్రత్వే తు బ్రహ్మణో విశిష్టత్వాత్

మస్తు న బ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మకృతుత్వాభావాత్. యో యద్ధ్యాయతి స తత్ప్రాప్తితీ
హితత్కృతున్యాయః శ్రుతిమూలః, ప్రతీకేషా చ నామాదిషు ధ్యేయేషు బ్రహ్మణో
గుణత్వాత్ న ప్రాధాన్యేన ధ్యేయత్వమస్తి. అస్య చ న్యాయస్య పంచాగ్నివిద్యాయా
మాహత్య వాదాత్ ప్రత్యక్షవచనాద్బాధ ఇష్ట ఇతి సూత్రభాష్యార్థః.

౧౬. కించ ప్రతీకతారతమ్యేన ఫలతారతమ్యశ్చ తేర్న ప్రతీకధ్యాయినాం
బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ—విశేషం చేతి. తస్మాదసతి వచనే బ్రహ్మధ్యాయిన ఏవ బ్రహ్మ

స్మృతీసిద్ధత్వాత్తదుపాసకానామేవ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిః; ప్రతీకోపాసనేషు 'నామ
బ్రహ్మ' ఇత్యాదిషు బ్రహ్మణః ప్రతీకం ప్రతి విశేషణత్వేన ప్రతీకవైశ్యవ ప్రాధా
న్యాత్ న తదుపాసకానాం బ్రహ్మప్రాప్తిః; పంచాగ్నిపాసకానాం చాబ్రహ్మోపాస
కత్వేఽపి శ్రుతిబలాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి వివేకః.

అపి చ—

'యావన్నామో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి' ఇతి నామప్రతీ
కోపాసనఫలాదుత్తరోత్తరవాగాద్యుపాసనానాముత్కృష్టఫలవిశేషం దర్శయతి—
'వాగ్వాప నామో భూయసీ' ఇత్యాద్యా శ్రుతిః. ఆయం చ ఫలవిశేషః ప్రతీకానా
ముత్కర్షాపకర్ష వతాముపాస్యత్వే యజ్యతే, న తు సర్వత్రైకరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపా

కథం ఫలవిశేషస్సాన్యత్. తస్మాన్న ప్రతీకాలంబనానామితరైస్తుల్యఫల
త్వమితి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

గంతార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యానాం భాష్యరత్నప్రభాకాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

స్య త్వే. తస్మాద్బ్రహ్మోపాసకానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః న ప్రతీకోపాసకానామితి
సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రపుతౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారంభః.

సూ. సంపద్యావిర్భావస్సేన్విన శబ్దాత్. ౧.

‘ఏవ మేవైష సంప్రసాదోఽస్తాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత’ ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః, కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానేష్యివాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పద్యతే ఆహోస్విదాత్తమాత్రేణేతి. కిం తావత్ ప్రాప్తం

౧. పూర్వపాదే బ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుక్తా, సంప్రతి తేషామైశ్వర్యవిశేషం బ్రహ్మతాకికం పాదస్యోత్తరాధ్వేన ప్రబుచయిష్యత్ ఆదావభ్యర్హితపరవిద్యాప్రాప్యం నిర్విశేషబ్రహ్మభావమాహ—సంపద్యావిర్భావస్సేన్విన శబ్దాదినిర్గుణవిద్యాఫలవాక్యముదాహృత్య స్వశబ్దస్య స్వీయాగంతుకరూపస్వాత్మరూపవాచిత్యాభ్యాం సంశయమాహ—ఏవమితి. పూర్వపక్షే మోక్షస్య స్వర్గాదవిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలం. తత్ర మోక్ష ఆగంతుకః ఫలత్వాత్ స్వర్గవదితి న్యాయోపేతయాఽభినిష్పత్తిశ్చ త్యా పూర్వపక్షమాహ—కిమిత్వాదినా. స్వశబ్దశ్రుతిబాధితో

ఇత్థం పూర్వస్థితోపాదే సగుణబ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిః కథితా. అధునా నిర్గుణబ్రహ్మవిదాం తద్భావమభిధాతుమయం పాద ఆరభ్యతే—

పాదాంతరత్వాదస్య న పూర్వాధికరణసంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే స్వర్గమోక్షయోరవిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలభేదః. ‘ఏష సంప్రసాదోఽస్తాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే’. ఇతి శ్రూయతే. తత్ర కిం స్వర్గాదౌ సుకృతిన ఇవ నిర్గుణబ్రహ్మవిదోఽప్యాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పత్తిః, ఉతాత్తమాత్రేణేతి సంశయే, ఫలత్వావిశేషాత్స్వర్గవదభినిష్పత్తిరితి

స్థానాంతరేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్రూపవిశేషేణాభినిష్పత్తిస్సాన్యత్,
మోక్షస్యాపి ఫలత్వప్రసిద్ధేః అభినిష్పద్యత ఇతి చోత్పత్తిపర్యాయ
త్వాత్. స్వరూపమాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వవస్థాసు
స్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత. తస్మాద్విశేషేణ కేనచిదభినిష్పద్యత
ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, కేవలేనైవాత్తనావిర్భవతి న ధర్మాంత
రేణేతి, కుతస్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి, స్వశబ్దాత్, అన్యథా హి
స్వశబ్దేనేతి విశేషణమనవక్లృప్తం స్యాత్, నన్వాత్తియాభిప్రాయః స్వశబ్దో
భవిష్యతి, న, తస్యావచనీయత్వాత్, యేనైవ హి కేనచిద్రూపేణాభి
నిష్పద్యతే తస్యైవాత్తియత్వాపపత్తేః స్వేనేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్
ఆత్మపచనతాయాం త్వర్థవత్ కేవలేనైవాత్తరూపేణాభినిష్పద్యతే
నాగంతుకేనాపరరూపేణాపీతి. కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థాస్విహ
చ స్వరూపానపాయసామ్యే సతీత్యత ఆహ.—

సూ. ముక్త్యప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

యోఽత్రాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తః స సర్వబంధవినిర్ముక్తః శుద్ధే
నైవాత్తనాఽవతిష్ఠతే పూర్వత్రాంధో భవత్యపి రోదితీవ వినాశమేవా

న్యాయః అభినిష్పత్తిశ్చ సాక్షాత్కారప్రత్యభిప్రాయా బంధధ్వంసజన్తన్యపచారిక్యే
వేతి మత్వా సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. మోక్షస్య ఫలత్వేన ప్రాప్తాగంతుకత్వనిరాసార్థం
స్వశబ్దఇతి యుక్తం స్వీయవాచిత్యేత్వనర్థకానువాదస్సాన్విదిత్యర్థః. సూత్రాంతరం
గృహ్యతి—కః పునరితి.

౨. జాగరితేహ్యంధ్యాదిదేహధర్మవాక్ భవతి స్వప్నే తు హత ఇవ కేనచిత్.

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సంపద్య స్వప్రకాశమాత్మానం సాక్షాదనుభూయ తేనై
వాత్తమాత్రేణావిర్భావో విద్వానావిర్భవతి, కుతః, 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే' ఇతి
స్వశబ్దాదిత్యర్థః. ఫలహేతుకానుమానం మోక్షనిత్యత్వ శ్రుతిబాధితమితి బోధ్యమ్.

నను స్వరూపాత్మకమోక్షస్య సనాతనత్వాత్ కః పునః పూర్వావస్థాతో
విశేషః, అత ఆహ—

పూర్వమవస్థాత్రయకలుషితః సంసారీవావతిష్ఠమానోఽపి సర్వసంసారానర్థ
ప్రాతాన్ముక్తః పరితః ప్రద్యోతమానపూర్ణానందాత్తనావతిష్ఠత ఇతి మహానయం

పీతో భవతీతి చావస్థా త్రయకలుషితేనాత్త నేత్యయం విశేషః, కథం
పునరవగమ్యతే ముక్తోఽయమిదానీం భవతీతి ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ.
తథాహి 'ఏతంత్యేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యా'మిత్యవస్థాత్రయ
దోషవిహీనమాత్మానం వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ 'అశరీరం వావ
సంతం నప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఇతి చోపన్యస్య 'స్వేన రూపేణాభినిష్ప
ద్యతే స ఉత్తమః పురుషః' ఇతి చోపసంహరతి, తథాఖ్యాయికోప
క్రమేఽపి 'య ఆత్మాఽపహతపాస్తా విజరో విమృత్యు'రిత్యాదిముక్తాత్త
విషయమేవ ప్రతిజ్ఞానం, ఫలత్వసిద్ధిరపి మోక్షస్య బంధనివృత్తిమా
త్రాపేక్షా నాపూర్వోపజననాపేక్షా. యదప్యభినిష్పద్యత ఇత్యుత్పత్తి
పర్యాయత్వం తదపి నాపూర్వావస్థాపేక్షం యథా రోగనివృత్తానరో
గోఽభినిష్పద్యతఇతి తద్వత్, తస్మాదదోషః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. 3.

కథం పునర్దుక్తఇత్యుచ్యతే 'యావతా పరం జ్యోతిరుపసంప
ద్యే'తి కార్యగోచరమేవైనం శ్రావయతి. జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికజ్యోతి
షిరూఢత్వాత్. న చానతివృత్తో వికారవిషయాత్ కశ్చిన్తుకో భవితు

అపిచ పుత్రాదినాశాద్రోదితీవ భవతి, సుషుప్తౌ తు విశేషాజ్ఞానాద్వినష్ట ఇవేతి
బంధదశాయాం కలుషితాత్తనా తివృతి, మోక్షే తు విగళితాఖిలదుఃఖః పరిత,
ప్రద్యోతమానః పూర్ణానందాత్తనాఽవతివృత ఇతి మహాన్ విశేష ఇత్యర్థః.

3. కార్యగోచరమితి. కార్యంజ్యోతిః ప్రాప్తమిత్యర్థః. కార్యం ప్రాప్తోఽపి ముక్తః
కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చానతివృత్త ఇతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

విశేషః. కుతః పునరయమవగమ్యతే. ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతం త్యేవ తే భూయోఽను
వ్యాఖ్యాస్యామి' ఇతి సకలానర్థవినిర్దుక్తనైవవానందాత్తనో వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతి
జ్ఞానాదిత్యర్థః.

నను కార్యం జ్యోతిరుపసంపన్నస్య కథం ముక్తత్వమ్, అత ఆహ—

మర్హతివికారస్యాత్తత్వప్రసిద్ధేరితి. నైష దోషః. యత ఆత్మైవాత్ర
జ్యోతిశ్శబ్దేనావేద్యతే ప్రకరణాత్. 'య ఆత్మాపహతపాప్తా విజరో
విమృత్యు'రితి హి ప్రకృతే పరస్మిన్నాత్మని నాకస్తాద్భృతికం జ్యోతి
శ్శక్యం గ్రహీతుం, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్.
జ్యోతిశ్శబ్దస్తాత్త్వన్యపి దృశ్యతే 'తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి.
ప్రపంచితం చైతత్ 'జ్యోతిర్దర్శనా'దిత్యత్ర.

సూ. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. ౪.

పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన యావేణాభినిష్పద్యతే యః. స
కిం పరస్తాదాత్మనః పృథగేవ భవతి ఉతావిభాగేనైవావతిష్ఠత్యతి విచి
కిత్సాయాం 'స తత్ర పర్యేతీ'త్యధికరణాధిక త్వనిర్దేశాత్ 'జ్యోతి
రుపసంపద్యే'తిచ కర్తృకర్తృనిర్దేశాద్భేదేనైవావస్థానమితి యస్యమతః
తం వ్యుత్పాదయతి అవిభక్త ఏవ పరేణాత్మనా ముక్తోపతిష్ఠతే
కుతః—దృష్టత్వాత్. తథాపి 'తత్త్వమసి. అహం బ్రహ్మసి. యత్ర
నాన్యత్పశ్యతి. స తు తద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తం యత్ప
శ్యే'దిత్యేవమాదీని వాక్యాన్యవిభాగేనైవ పరమాత్మానం దర్శయంతి.
యథా దర్శనమేవచ ఫలంయుక్తం తత్కృతున్యాయాత్ 'యథోదకం

౪. 'అవిభాగేన దృష్టత్వాత్' స్వరూపస్థితం ముక్తముపజీప్య వాదివివాదాత్
బ్రహ్మ భేదా భేదసంశయే సత్యత్వంతభేదం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాంతమాహ—

అత్రాత్మైవ జ్యోతిర్న భౌతికం తేజః, 'య ఆత్మాపహతపాప్తా' ఇతి ఆత్మ
ప్రకరణాదిత్యర్థః.

యథోక్తమేతదుపజీప్యన్యత్కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగ
త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవబ్రహ్మచోరత్యంతభేదః, సిద్ధాంతే తయారత్యంతాభేద
ఇతి ఫలభేదః. కిం ముక్తో బ్రహ్మభిన్నత్వేనావతిష్ఠతే, ఉత బ్రహ్మభిన్నత్వేనేతి
సందేహే, 'జ్యోతిరుపసంపద్య' ఇతి కర్తృకర్తృత్వేన భేదోక్తేః బ్రహ్మభిన్నత్వేనేతి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అవిభాగేన నిరతిశయానందబ్రహ్మత్వనైవావతిష్ఠతే.

శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి ఏవం మునేర్విజానతఆత్మా
భవతి గౌతమేతి చైవమాదీని ముక్తస్వరూపనిరూపణపరాణి వాక్యా
న్యవిభాగమేవ దర్శయంతి నదీసముద్రాదినిదర్శనాని చ. భేదనిర్దేశస్త్వి
భేదేఽప్యవచర్యతే. 'సభగవః కస్తిక్ ప్రతిష్ఠిత'ఇతి 'స్వేమహిమ్నా'తి
'ఆత్మరతిరాత్మక్రీడః'ఇతిచైవమాదిదర్శనాత్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

సూ. బ్రాహ్మణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౫.

స్థితమేతత్ 'స్వేనరూపేణే'త్యత్రాత్మమాత్రస్వరూపేణాభినిష్ప
ద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణేతి. అధునా తు తద్విశేషబుభుత్సాయా
మభిధీయతే. స్వమస్య రూపం బ్రాహ్మమపహతపాప్తత్వాదిసత్యసంకల్ప
త్వావసానం తథా సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం చ తేన స్వేన రూపేణా
యస్యేతి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౫. 'బ్రాహ్మణ జైమినిః' ఉక్తబ్రహ్మస్వరూపం ముక్తముపజీవ్య స కిం సత్యేన
సర్వజ్ఞత్వాదినా ధర్మేణ యుక్తస్థితి ఉత సత్యస్య శశశృంగవదత్యంతాసత్త్వాచ్చి
న్దాత్రాత్తనా వత్తితి కిం వా పస్తుతశ్చిన్దాత్రోఽపి జీవాంతరవ్యవహారదృష్ట్యా కల్పిత
సర్వజ్ఞత్వాదిమానితి మునివిప్రతిపత్తేస్సంశయ సత్యాద్యం పూర్వపక్షమాహ—అధు
నేత్యాదినా. తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ ఫలం ద్రష్టవ్యం. 'సోఽన్వేష్టవ్య'ఇతి విధ్యర్థ ఉద్దేశః,
య ఆత్మే త్యాదిరుపన్యాసశబ్దార్థః. ఆదిపదాద్విధివ్యవదేశగ్రహః. తత్రాజ్ఞాతజ్ఞాపక్షో
కుతః, దృష్టత్వాత్ 'బ్రహ్మైవ సత్ బ్రహ్మస్యేతి' 'తత్త్వమసి' ఇత్యాదిశ్రుతిష్వభేద
నైవ దృష్టత్వాదిత్యర్థః. భేదోక్తిరాపచారికీతిభావః.

యథోదీరితం బ్రహ్మభిన్నం ముక్తముపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోప
జీవకభావసంగత్యేదమాహ—

ఆత్ర తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. స కిం బ్రహ్మత్వో ముక్తః సత్యేన
సర్వజ్ఞత్వాదినా యుక్తోఽవత్తితే, ఉత సర్వజ్ఞత్వాదేః శశవిషాణవదత్యంతాసత్త్వా
చ్చిన్దాత్రాత్తనావత్తితే, అహోస్విద్వస్తుతశ్చిన్దాత్రో జీవాంతరవ్యవహారదృష్ట్యా కల్పిత
సర్వజ్ఞత్వాదిమానివావత్తిత ఇతి సందేహా, సత్యేన సర్వజ్ఞత్వాదినా యుక్తోఽవ

భినిష్పద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యస్త
థాత్వావగమాత్. తథాపి 'య ఆత్మాపహతపాప్తే' ఇత్యాదినా 'సత్య
కామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యేవమంతేనోపన్యాసేనైవమాత్మకతామాత్మనో
బోధయతి. తథా 'స తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః' ఇత్యై
శ్వర్యరూపమావేదయతి. 'తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవ
తీతి చ' సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరః' ఇత్యాదివ్యవదేశాశ్చైవముపపన్నా భవిష్యం
తీతి.

సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యాదు లోమిః. ౬.

యద్యపహతపాప్తత్వాదయో భేదేనైవ ధర్మా నిర్దిశ్యంతే
తథాపి శబ్దవికల్పజా ఏవైతే, పాప్తాదినివృత్తిమాత్రం హి తత్ర
గమ్యతే, చైతన్యమేవ త్వస్యాత్మనః స్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపే
ణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా. తథాచ శ్రుతిః 'ఏవం వా అరేయమాత్మానస్త
విధిస్తమాహ—తథా స తత్రేతి. 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇత్యాదిస్తు వ్యవదేశోఽయం హి నో
ద్దేశః విధ్యభావాత్ నాపి విధిః సిద్ధవన్నిర్దేశాదిత్యర్థః.

౬. సత్యకామత్వాదిధర్మాణాం సత్యత్వం దూషయన్నత్యంతాసత్త్వపక్షమాహ—
చితితన్మాత్రేణేతి. చితితైచ్చతన్యం, శబ్దజ్ఞానాద్యో వికల్పానస్తృప్త్యయస్తజ్ఞాః అత్యం
తాసంత ఇతి యావత్. అస్త్యభావరూపధర్మాణామసత్త్వం భావధర్మాణాం తు సత్త్వ
తివృత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యః ఉపన్యాసవిధివ్యవదేశే
భ్యః. తత్ర 'సోఽన్వేష్టవ్యః' ఇతి విధానార్థమాగతః 'య ఆత్మాపహతపాప్తా' ఇత్యాది
రుపదేశ ఉపన్యాసః; 'తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి' ఇత్యాదిరజ్ఞాతజ్ఞాప
రో విధిః; 'యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్' ఇత్యాదిర్వ్యవదేశః; సోఽయం నోపదేశః, విధ్య
భావాత్; నాపి విధిః, సిద్ధవన్నిర్దేశాత్; ఆపి తూదయవిలక్షణః. ఆతస్తేభ్యో హేతుభ్యః
సప్రపంచ ఏవ ముక్తాత్యేత్యాద్యః పూర్వః పక్షః.

ద్వితీయం పూర్వపక్షమాహ—

జీవాత్మనః తదాత్మకత్వాత్ చైతన్యాత్మకత్వాత్ చితితన్మాత్రేణ చైత

రోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన' ఇత్యేవంజాతీయకానుగృహీతా భవిష్యతి. సత్యకామత్వాదయస్తు యద్యపి వస్తుస్వరూపేణైవ ధర్మా ఉచ్యంతే సత్యాః కామా అన్యేతి, తథాప్యసాధిసంబంధాధీనత్వాత్తేషాం న చైతన్యవత్ స్వరూపత్వసంభవః అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్. ప్రతిషిద్ధం హి బ్రహ్మణోఽనేకాకారత్వం 'న స్థానతోఽపి షరణ్యో భయలింగ'మిత్యేత్ర. అతఏవ చ జక్షణాదినంకీర్తనమపి దుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయం స్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్. న హి ముఖ్యాన్యేష రతిక్రీడామిథునాన్యత్ర నిమిత్తాని శక్యంతే వర్ణయితుం, ద్వితీయవిషయత్వాత్తేషామ్. తస్మాత్ నిరస్తాశేషప్రపంచేన ప్రసన్నేనావ్యవదేశ్యేన బోధాత్తనాఽభవిష్పద్యత ఇత్యోడులోమిరాచార్యో మన్యతే,

సూ. ఏవమప్యపన్యాసాత్పూర్వభావాద

విరోధం బాదరాయణః. ౭.

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమేఽపివ్యవహారపేక్షయా పూర్వస్యాప్యపన్యాసాదిభ్యోఽవగతస్య బ్రహ్మస్య మిత్యాశంక్య తేషామప్యే పాధికత్వాదసత్త్వమిత్యాహ—సత్యకామేతి. చిన్తాశ్రముక్తే జక్షణాదిశ్రుతిః కథం తత్రాహ—అత ఏవేతి. సర్వధర్మనిషేధాదేవేత్యర్థః.

౭. ధర్మాణాం సత్యత్వమత్యంతాసత్యత్వం చేతి పక్షవ్యయముక్తం అదైవశ్రుతీనాం సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రుతివ్యవహారయోగ్య బాధాపాతాదతస్త్వతీయపక్షశ్చేయానితి సిద్ధాంతయతి—ఏవ మపీతి. అత్ర కేచిత్ ముహ్యంతి. అఖండచిన్తాశ్రజ్ఞానాత్ ముక్తస్యాజ్ఞానాభావాత్, కుత ఆజ్ఞానికధర్మయోగ ఇతి. త ఇత్థం బోధనీయాః యే వ్యాత్తనాఽస్థితే ముక్తే బ్రహ్మణి సర్వజ్ఞత్వాదిశబ్దా నిరర్థకా ఏవ ప్రయుజ్యంత ఇత్యోడులోమిరాచార్యో మన్యతే, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మాణామత్యంతాసత్త్వాదితి.

సిద్ధాంతస్తు—

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి పూర్వోక్తోపన్యాసాదిభ్యః పూర్వభావాత్ పూర్వస్య బ్రహ్మస్వరూపస్య సర్వజ్ఞత్వాదేర్వాన్యవహారికస్య భావాత్ బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనః సప్రపంచత్వనిష్ప్రపంచత్వయోరవిరోధం బాద

శ్వర్యయాపస్యాప్రత్యాఖ్యానాదవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో
మన్యతే.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. సంకల్పదేవ తు తచ్చులేః. ౮.

హృద్విద్యాయాం శ్రూయతే 'స యది పితృలోకకామో భవతి
సంకల్పదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతీ' త్యాది. తత్ర సంశయః, కిం
సంకల్పవీవ కేవలః పిత్రాదిసముత్థానహేతురుత నిమిత్తాంతరసహిత
ఇతి. తత్ర సత్యపి సంకల్పదేవేతి శ్రవణే లోకవన్నిమిత్తాంతగాపేక్షా

ఈశ్వరధర్మాస్త ఏవ చిదాత్మని ముక్తే జీవాంతరైర్వ్యవహ్రాయంత ఇతి. న చ మూలా
విద్యైక్యాత్తన్నాశే కుతో జీవాంతరమితి వాచ్యం, న వయం తన్నాశే జీవాంతర
వ్యవహారం బ్రూమః కింతు తదంశనాశేనాంశార్థభాధ్యాత్మికశరీరద్వయాభిమానినో
ముక్తావంశాంతరోపాధికా జీవా వ్యవహారార ఇతి వదామః. తర్హి నానావిద్యాపక్ష
ఏవ కుతో నాద్రియతే జీవభేదస్యావశ్యకత్వాదితి చేన్న. ప్రకృతినానాత్వం ప్రతి
జీవం ప్రపంచభేద ఇత్యాద్యప్రామాణికానేకార్థగౌరవాదితి సర్వవృద్ధసమ్మతైకవిద్యా
పక్ష ఏవ శ్రేయాః, అంశభేదేన చ బంధముక్తివ్యవస్థేతి సంక్షేపః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౮. ఏవం పరవిద్యాఫలము క్తమిదానీమపరవిద్యాఫలం ప్రపంచయతి. — 'సంకల్ప
దేవ తు తచ్చులేరితి' ఏవకారస్యాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదసాధారణ్యాత్ సంశ
యః, బ్రహ్మలోకం గతస్యోపాసకస్య సంకల్పో యత్నాంతరసాపేక్షః భోగసామగ్రీ
సంకల్పత్వాదస్తదాదిసంకల్పవత్. న చైవకారవిరోధః సంకల్పేన సామగ్ర్యా ఆయోగ
రాయణ ఆచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః. అవిద్యకధర్మాణాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాముపపత్తేర్న
తేషాం తుచ్ఛత్వమితి భావః.

పూర్వత్ర బ్రహ్మణి విశేషాసంభవాదవిశేషప్రవృత్తాపి సవిశేషశ్రుతిరౌపాధిక
విషయేతి వ్యవస్థాపితా. న తథేహవిశేషప్రవృత్తమనుమానమయోగివిషయే వ్యవస్థాప
నీయమ్, యోగిన్యపి సంకల్పాతిరిక్తసాధనసంభవాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేద
మాహ —

అత్ర పూర్వపక్షే లోకవృత్తానుసరణం ఫలమ్, సిద్ధాంతే తు విద్యాబలేన
సంకల్పనైవ భోగపృష్టికర్తృత్వసిద్ధిః ఫలమితి వివేకః, దహరవిద్యాయాం శ్రూయతే.

యుక్తా. యథా లోకేస్తదాదీనాం సంకల్పాత్ గమనాదిభ్యశ్చ
హేతుభ్యః పిత్రాదిసంపత్తిర్భవత్యేవం ముక్తస్యాపి స్యాత్ ఏవం
దృష్టవిపరీతం న కల్పితం భవిష్యతి. సంకల్పాదేవేతి తు రాజ్ఞ ఇవ
సంకల్పితార్థసిద్ధికరిం సాధనాంతరసామగ్రిం సులభామపేక్ష్య యోగ్యతే
న చ సంకల్పమాత్రసముత్థానాః పిత్రాదయో మనోరథవిజృంభిత
వచ్చంచలత్వాత్ పుష్కలం భోగం సమర్పయితుం పర్యాప్నుయతి
త్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, సంకల్పాదేవ తు కేవలాత్ పిత్రాదిముత్థా
నమితి, కుతః, తచ్చు)తేః 'సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతి'
త్యాదికా హి శ్రుతిర్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయాం వీడ్యేత, నిమిత్తాంతర
మపి తు యది సంకల్పానువిధాయ్యేవ స్యాత్, భవతు, న తు ప్రయ
త్నాంతరసంపాద్యం నిమిత్తాంతరమితిష్యతే. ప్రాకస్యంతేర్వంధ్యసంకల్ప
త్వప్రసంగాత్. న చ శ్రుతిగమ్యైర్ధే లోకవదితి సామాన్యతో

వ్యవచ్ఛేదేన సౌలభ్యార్థత్వాత్ యత్నానంగీకారే భోగపుష్ట్యసిద్ధేశ్చేతి పూర్వ
పక్షార్థః. ఆత్ర లోకవృత్తానుసరణం ఫలం, సిద్ధాంతే తు విద్యాబలేన సంకల్పనైవ
భోగపుష్టికరత్వసిద్ధిరితిభేదః. కిం చ యది భోగసంకల్పానంతరమపి యత్నాంతరసాధ్య
నిమిత్తాపేక్షా స్యాత్ తర్హి నిమిత్తప్రాప్తేః ప్రాజ్ఞాతసంకల్పస్య వంధ్యత్వం స్యాత్
భోగే విలంబాత్ తతస్సత్యసంకల్పశ్రుతేర్న యత్నాంతరాపేక్షేత్యాహ—నిమి
త్తాంతరమపీతి.

'న యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠంతి' ఇతి. తత్ర
కిం బ్రహ్మలోకస్థస్య విదుషః సంకల్పాదేవ పిత్రాదివిభూతిప్రాప్తిః, ఉత యత్నాంతర
సహకృతాత్తస్మాదితి సందేహో, విదుషః సంకల్పా యత్నాంతరసాపేక్షః భోగ
సామగ్రిసంకల్పత్వాత్ ఆస్తదాదిసంకల్పవదిత్యనుమానేన యత్నాంతరసహకృత
సంకల్పాద్విభూతిప్రాప్తిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—కేవలాత్సంకల్పాదేవాస్య
విదుషః పిత్రాదివిభూతిప్రాప్తిః. కుతః, తచ్చు)తేః 'సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తి
ష్ఠంతి' ఇతి యత్నాంతరనిరపేక్షసత్యసంకల్పశ్రుతేః. తయా చ శ్రుత్యా లాకికాను
మానస్య బాధో ద్రష్టవ్యః. యది సంకల్పః సాధనాంతరసాపేక్షః, తర్హి తదభావే
విదుషః వంధ్యసంకల్పత్వాత్ సత్యసంకల్పత్వం హియేత; సంకల్పానుగుణసాధనాంతరం
త్విష్టమేవేత్యదోషః.

దృష్టం క్రమతే, సంకల్పబలాదేవ చైషాం యావత్ప్రయోజనం స్థైర్యో
పపత్తిః ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్తసంకల్పస్య.

సూ. అతఏవ చానన్యాధిపతిః. ౯.

అతఏవ చానన్యాధిపతిర్విద్వాన్ భవతి,
నాస్యాన్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః, న హి ప్రాకృతోఽపి సంకల్పయన్నస్య
స్వామికత్వమాత్తనః సత్త్వాం గతౌ సంకల్పయతి, శ్రుతిశ్చైతద్దర్శ
యతి 'అథయ ఇహాత్తానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్త్వాన్
కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ' తి.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. అభావం బాదరిరాహుష్యావమ్. ౧౦.

'సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతీ' త్యాది శ్రుతేర్తనస్తా
వత్ సంకల్పసాధనం సిద్ధమ్, శరీరేంద్రియాణి పునః ప్రాప్తైశ్వర్యస్య
విదుషస్సంతి న వా సంతీతి సమీక్ష్యతే. తత్ర బాదరిస్తావదాచార్యః
శరీరస్యేంద్రియాణాంచాభావం మహీయమానస్య విదుషో మస్యతే.

౯. నన్వీశ్వరాధీనస్య విదుషః కథం సంకల్పమాత్రాద్భోగసిద్ధిస్తత్రాహ—అత
ఏవేతి. ఈశ్వరధర్తృఏవ విదుష్యావిర్భూత ఇతి న సంకల్పభంగ ఇతి భావః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౦. ౧౧ ఏవకారవత్ మనసేతి విశేషణేన అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాద్దేహాద్య
భావఇతి పూర్వపక్షయతి. 'అభావం బాదరిరాహుష్యావమితి' ఆత్రాపి వాదివివాదాత్

కిం చ—

అత ఏవ సత్యసంకల్పత్వాదేవ విద్వాననన్యాధిపతిర్భవతి. యది విదుషః
కశ్చిదధిపతిః స్యాత్, తర్హి తదధీనభోగస్య సంకల్పమాత్రసాధ్యత్వాభావాత్సత్యసంక
ల్పత్వం న స్యాత్; తస్మాద్బ్రహ్మత్వకస్య విదుషః సంకల్పాదేవ సర్వైశ్వర్యప్రాప్తిరి
సిద్ధమ్.

పూర్వాధికరణదృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విశేషణశ్రుతేరనేకధాభావశ్రుతేర్వా ముఖ్యార్థత్వసిద్ధిః

కస్తాత్, ఏనం హ్యహిమాన్నయః 'మనసై తా కామాన్ పశ్యన్ రమతే
య ఏతే బ్రహ్మలోక' ఇతి యది మనసా శరీరేంద్రియైశ్చ విహరేత
మనసేతి విశేషణం న స్యాత్; తస్మాదభావశ్శరీరేంద్రియాణాంమోక్షే.

సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. ౧౧.

జైమినిస్త్వాచార్యో మనోవచ్ఛరీరస్యాపి సేంద్రియస్య భావం
ముక్తం ప్రతి మన్యతే, యతః 'స ఏకథా భవతి త్రిథా భవతి'
త్యాదినా నేకథాభావవికల్పమామనంతి. నహ్యనేకవిధతా వినాశరీర
భేదేనాంజసీస్యాత్. యద్యపి నిర్గుణాయాం భూమవిద్యాయామయ
మనేకథా భావవికల్పః పత్యతే తథాపి విద్యమానమేవేదం సగుణా
వస్థాయామైశ్వర్యం భూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యత ఇత్యతస్సగుణ
విద్యాఫలభావేనోపతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే —

సంశయః, తత్ర దేహాదయో న సంత్యేవ సదా సంత్యేవేతి చ పక్షద్వయం పూర్వ
పక్షః, కాలభేదేనేచ్ఛయా సంతి న సంతి చేతి సిద్ధాంతపక్షో ద్రష్టవ్యః, ఫలం తు
తత్రచ్ఛ్రుతేర్దుభ్యుత్పత్తి మితి వివేకః.

సిద్ధాంతే ద్వయోరపి శ్రుత్యోర్విరుద్ధః సత్యసంకల్పత్వాదేవముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరీతి ఫల
భేదః. 'సంకల్పాదేవ' ఇతి శ్రుత్యా విదుషస్తావత్ మనోఽస్తీత్యవగతమ్. కిం తస్య
శరీరేంద్రియాణి న సంతి, ఉత సంతి, ఆహాస్వీత్ సంతి న సంతి చేతి సంశయే,
యథా 'సంకల్పాదేవ' ఇత్యవధారణశ్రుత్యా సాధనాంతరాభావ ఉక్తః, ఏవం బాదరి
రాచార్యః శరీరేంద్రియాణామభావం మన్యతే. ఆహ హ్యేవమ్ అభావసూన్నాయః—
'మనసై తా కామాన్ పశ్యన్ రమతే' 'య ఏతే బ్రహ్మలోక' ఇతి. యది విదుషః
శరీరాదికం స్యాత్, తదా మనసేతి విశేషణమన్యయోగవ్యవచ్ఛేదకమనర్థకం నృది
త్యేకః పూర్వః పక్షః.

శరీరేంద్రియాణాం మనస ఇవ భావం సత్త్వం జైమినిరాచార్యోమన్యతే,
'స ఏకథా భవతి త్రిథా భవతి' ఇత్యాదినా విదుషః అనేకథాభావవికల్పామన
నాత్. స హి శరీరభేదం వినా కదాచిదేకథాభావః, కదాచిదనేకథాభావః సంభవతి
త్యవరః పూర్వః పక్షః.

సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం

బాదరాయణోఽతః ౧౨.

బాదరాయణః పునరాచార్యోఽతఏవోభయలింగశ్రుతిదర్శనాదుభయవిధత్వం సాధు మన్యతే, యదా సశరీరతాం సంకల్పయతి తదా సశరీరో భవతి యదాత్వశరీరతాం తదాత్వశరీర ఇతి. సత్యసంకల్పత్వాత్ సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ ద్వాదశాహవత్, యథా ద్వాదశాహస్సత్రమహీనశ్చ భవతి ఉభయలింగశ్రుతిదర్శనాత్, ఏవమిదమపీతి.

సూ. తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః ౧౩.

యదాతనోస్సేంద్రియస్య శరీరస్యాభావస్తదాయథాసంధ్యేస్థానే శరీరేంద్రియవిషయేష్వవిద్యమానేష్వప్యపలభిమాత్రా ఏవ పిత్రాదికామా భవంతి, ఏవం మోక్షేఽపి స్యుః, ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే.

౧౨. ద్వాదశాహవతి. 'య ఏవం విద్వాగ్ సస్సత్ర ముపయంతీ' త్యుపాయనచోదనాగమ్యత్వశ్రుతేర్ద్వాదశాహస్య సత్రత్వం, ఆసతేతి చోపయంతీతి వా చోదితత్వం సత్రలక్షణమితి స్థితే, తథా 'ద్వాదశాహం ప్రజాకామం యాజయే'

సిద్ధాంతస్తు—

అత ఏవ మనసేతి విశేషణాదనేకధాభావవికల్పాభిధానాచ్చ, ఏవం లింగద్వయాత్, యదా శరీరాదిసంకల్పః, తదా శరీరేంద్రియవత్త్వమ్; యదా తు తత్సంకల్పాభావః, తదా శరీరేంద్రియవత్త్వాభావ ఇతి ఉభయవిధం విదుష ఐశ్వర్యం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. ద్వాదశాహవత్ యథా 'ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయః' ఇతి ఉపాయచోదనాగమ్యత్వాత్ ద్వాదశాహస్య సత్రత్వమ్, 'ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్' ఇత్యుహర్షణత్వే సతి యజతిచోదనాగమ్యత్వాదహీనత్వం చేత్యుభయవిధత్వమ్, తద్వదిత్యర్థః.

నను విదుషః శరీరాద్యభావే కథం భోగస్తత్రాహ—

తనోః సేంద్రియస్య శరీరస్యాభావకాలే సంధ్యవత్, యథా స్వప్నే మానసిక

సూ. భావే జాగ్రద్వత్. ౧౪.

భావే పునస్తనోర్యథా జాగరితే విద్యమానావవ పిత్రాది
కామా భవంత్యేవం ముక్తస్యాప్యపపద్యతే.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి. ౧౫.

‘భావం జైమినిర్వికల్పామననా’ దిత్వత్ సశరీరత్వం ముక్త
స్యోక్తమ్ తత్ర త్రిధాభావాదిష్వనేకశరీరసర్వే కిం నిరాత్మకాని శరీ
రాణి దారుయంత్రవత్ సృజ్యంతే కిం వా సాత్త్వాకాన్యస్తదాదిశరీర
వదితే భవతి వీక్షా. తత్రాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరేకేన శరీరేణ శరీ
రాణి యోగాదితరాణి నిరాత్మకానీత్యేనం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, ప్రదీపవ

దితి యజతిచోదనాదర్శనాత్ నియతకర్తృకత్వావగమేన ద్విరాత్రాదివదహీనత్వం
చేత్యర్థః. ౧౩—

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౫. ‘ప్రదీపవదావేశః’ సంకల్పమాత్రాన్నిర్మితదేహానుపజీవ్యతేషాభయథా
దర్శనాత్ సంశయమాహ—భావమితి. అనాదిలింగశరీరస్యైకస్తిన్నేవ శరీరే భావా
న్నిర్మితానేకదేహేషు భోగాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తత్పిద్ధిరితి మత్వా
విషయభోగః జాగ్రద్విలక్షణః, తద్వద్భోగః. కుతః, ‘మనసైతానామనృశ్యస్త
మతే’ ఇతి శ్రుతేః; ఏవమేవోపపత్తేరిత్యర్థః.

నను దేహాద్యభావేఽపి భోగసత్త్వే శరీరాదిసత్త్వాంగీకారోవ్యర్థః స్యాదత
ఆహ—

దేహాదిభావకాలే యథా జాగ్రద్భోగః స్వప్నభోగవిలక్షణో భవతి, తద్వ
దిత్యర్థః.

నను వికల్పామననలింగేన విదుషోఽనేకశరీరాణి సంతీత్యభాణి, తద్వ్యర్థమ్;
నిరాత్మకేషు తేషు భోగాయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఏకస్తిన్నేవ దేహే భోగః, సిద్ధాంతే సర్వస్వితి ఫలభేదః.
తత్ర కిం విదుషా సృజ్యమానాని శరీరాణి దారుయంత్రవన్నిరాత్మకాని, ఉతాస్త
దాదిశరీరవత్ సాత్త్వాకానీని సందేహే, నిరాత్మకానీని పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

నామనేకశరీరయోగప్రక్రియా. కథం పునర్దుక్తస్యానేకశరీరావేశాది
లక్షణమైశ్వర్యమభ్యుపగమ్యతే యావతా 'తత్కేన కం విజాసీ
యాత్. న తు తద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తం యద్విజాసీ
యాత్ సలిల ఏకో ద్రష్టాఽద్వైతోభవతి'తి చైవంజాతీయకా శ్రుతిర్వి
శేషవిజ్ఞానం వారయతీత్యతఉత్తరం పఠతి.—

సూ. స్వాప్యయసంపత్క్యోరన్యత
రాపేక్తమావిష్కృతం హి. ౧౬.

స్వాప్యయః సుషుప్తంస్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యా,
చక్షుత' ఇతి శ్రుతేః. సంపత్తిః కైవల్యం, 'బ్రహ్మైవచ సకా బ్రహ్మవ్యేతీ'
తి శ్రుతేః తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్యేతద్విశేషసంజ్ఞాభావవచనం
క్వచిత్ సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యోచ్యతే క్వచిత్ కైవల్యావస్థాం, యత
స్తత్రైవైతదధికారవశాదావిష్కృతం, 'ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థా
యతాన్యేవానువినశ్యతి నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మై
వాభూద్యత్ర సుప్తా న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం
దేహేషు భవంతి, తేషాం నియామకమనాదిచిత్తమిత్యర్థః. ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్య
శంకామాహ—కథం పునరితి. సలిలవత్ సలిలః స్వచ్ఛ ఇత్యర్థః.

౧౬. 'న తు తద్ద్వితీయమస్తి'తి క్వచిత్సుషుప్తిమధికృత్యోక్తం 'తత్కేనక'
మిత్యాది క్వచిన్ముక్తిం ప్రకృత్యోక్తం, ఏవం విశేషజ్ఞానాభావవచనం సుషుప్తిముక్త్య
న్యతరాపేక్షం సగుణోపాసకస్య భోగోక్తా న విరుధ్యతే భిన్నవిషయత్వాదిత్యాహ -
స్వాప్యయేతి. తత్ర శ్రుతౌ, తదధికారవశాత్ సుషుప్త్యాదిప్రకరణబలాదుక్తవచ
నానామన్యతరాపేక్షత్వమావిష్కృతం, హి యతస్తతోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః. అత్ర
ఏకథా భవతే' ఇత్యాదికా. తస్మాత్సర్వాణి శరీరాణి సాత్త్వాన్యేవేతి సిద్ధమ్.

నను విదుషః న శరీరవత్త్వం యుక్తమ్; 'తత్కేన కం పశ్యేత్' ఇతి 'తతో
ఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యేత్' ఇతి చ విశేషజ్ఞానాభావశ్రవణాదిత్యత ఆహ—

స్వాప్యయసంపత్క్యోః సుషుప్తిపరమముక్త్యోః అన్యతరాపేక్షమిదం విశేషజ్ఞానా
భావశ్రవణమ్. హి యతః ప్రకరణాదేవమావిష్కృతమ్; సుషుప్తిప్రకణాపేక్షయా

పశ్యతి త్యాదిశ్రుతిభ్యః, సగుణవిద్యావిపాకస్థానం త్వేతత్ స్వర్గాదివ
దవస్థాంతరం యత్రైతదై శ్వర్యముపవర్ణ్యతే తస్మాదదోషః.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. .జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాద

సన్నిహితత్వాచ్చ. ౧౭.

యే సగుణబ్రహ్మోపాసనాత్ సహౌష మనసేశ్వరసాయుజ్యం
వ్రజంతి కిం తేషాం నిరవగ్రహమైశ్వర్యం భవత్యాహాస్విత్ సావగ్ర
హమితి సంశయః, కింతావత్ ప్రాప్తం నిరంకుశమేవైషామైశ్వర్యం
భవితుమర్హతి 'ఆహ్వాతి స్వారాజ్యం. సర్వేఽన్తే దేవా బలిమావ
హంతి. తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ' త్యాదిశ్రుతిభ్యః,
ఇత్యేవం ప్రాప్తే పతతి — జగద్వ్యాపారవర్జమితి. జగదుత్పత్త్యాదివ్యా
పారం వర్జయిత్వాఽన్యదణిమాద్యాత్మకమైశ్వర్యం ముక్తానాం భవితు
మర్హతి, జగద్వ్యాపారస్తు నిత్యసిద్ధస్యైవేశ్వరస్య. కుతః, తస్య తత్ర

సముత్థానాదివాక్యం ముక్తివిషయం యత్ర సుషుప్త ఇతి సుషుప్తివిషయమితి విభాగః.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౭. 'జగద్వ్యాపారవర్జం' సంకల్పదేహేత్యాదిసోక్తేశ్వర్యస్య జగత్సృష్ట్యాది
వ్యతిరిక్తవిషయత్వేనాత్రాపవాదాత్ సంగతిః ఉభయథా దర్శనాత్ సంశయః.
ఈశ్వరసానాత్వం పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తు విద్యామోగినామీశ్వరనియమ్యత్వా
దేకస్య నిత్యసిద్ధేశ్వరస్యైవ జగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితి వివేకః. ప్రలయాత్ సర్గసమయేయ

'తతోఽన్యత్' ఇత్యాది శ్రుతమ్, పరమముక్తిప్రకరణాపేక్షయా 'తత్కేన' ఇత్యాదిః
తస్మాన్నేదం సగుణబ్రహ్మవిదః శరీరాంగీకారే బాధకమితి.

పూర్వం సంకల్పమాత్రేణ దేహాదిసర్గే విదుష ఉత్సర్గతః సర్వేశ్వర్యముక్తమ్.
తస్యేహ జగదుత్పత్త్యాదావపవాదః క్రియత ఇశ్యుశ్చగ్రాపవాదసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఈశ్వరసానాత్వమ్, సిద్ధాంతే తదైక్యమితి ఫలభేదః. తత్ర
కిం విదుష ఐశ్వర్యమీశ్వరస్యేవ నిరంకుశమ్, ఉత సాతిశయమితి విశయే, నిరంకుశ
మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జగదుత్పత్త్యాదివ్యాపారవర్జం సాతిశయమేవైశ్వ

ప్రకృతత్వాదసన్నిహితత్వాచ్చేతరేషామ్. పరపవ హీశ్వరో జగద్వాపారేఽధిక్యతః తమేవ ప్రకృతోత్పత్త్యాద్యుపదేశాన్నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చ. తదన్వేషణవిజిజ్ఞాసనపూర్వకమితరేషామణిమాద్యైశ్వర్యం శ్రూయతే, తేనాసన్నిహితాస్తే జగద్వాపారే. సమనస్కత్వాదేవ చైషామనైకమత్యే కస్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః. కస్యచిత్ సంహారాభిప్రాయ ఇత్యేవం విరోధోఽపి కదాచిత్స్యాత్. అథ కస్యచిత్ సంకల్పమన్వన్యస్య సంకల్ప ఇత్యవిరోధస్సమర్థేత, తతః పరమేశ్వరాకూతతంత్రత్వమేవేతరేషామితి వ్యవతిష్ఠతే.

సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారిక
మండలస్థోక్తేః. ౧౮.

అథ యదుక్తం 'ఆపన్నీతి స్వారాజ్య'మిత్యాదిప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహమైశ్వర్యం విదుషాం న్యాయ్యమితి తత్పరిహర్తవ్యమ్, అత్రోచ్యతే. నాయం దోషః, ఆధికారికమండలస్థోక్తేః. ఆధికారికోయస్సవిత్ప్రమండలానిషు విశేషాయతనేష్వవస్థితః పరమేశ్వరః తదాస్యేక్షణ పూర్వం కర్తృత్వం శ్రుతౌ ప్రకృతం తస్యైవ నియంతృత్వాదిర్జగద్వాపారః. న హ్యుపాసకానాం దేహం వినేక్షణం సంభవతి కించేశ్వరస్య నిత్యసిద్ధత్వాత్ శబ్దైకసమధిగమ్యత్వాచ్చ జగత్సప్తృత్వం యుక్తం, న తు తత్ప్రసాదలబ్ధసిద్ధీనాం జీవానామిత్యాహ—నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చేతి. కించ విదుషాం సమప్రాధాన్యే మిథోవిరోధః, ఏకం ప్రత్యనేకేషాం గుణత్వేత్వేక ఏవేశ్వర ఇత్యాహ—సమనస్కత్వాదితి.

౧౮. అధికారే నియోజయత్యాదిత్యాదీనిత్యాధికారికః, స చాసౌ మండలస్థశ్చ తత్ప్రప్యతోక్తేఽత్యర్థః. మనసస్పృతిస్సూర్యమండలాంతస్థః పరమాత్మా 'తత్సర్వమ్; జగద్వాపారస్తు పరమేశ్వరస్యైవ; సృష్టివాక్యేషు సర్వత్ర తస్యైవ ప్రకరణాత్ ప్రకృతత్వాత్, విదుషశ్చ తత్రాసన్నిహితత్వాదిత్యర్థః.

నను 'ఆపన్నీతి స్వారాజ్యమ్' ఇతి ప్రత్యక్షశ్రుత్యా ఐశ్వర్యోపదేశాన్నిరంకుశం విదుష ఐశ్వర్యమితి చేత్, న. ఆధికారికమండలస్థోక్తేః అధికారే తత్త్వద్వయ

య తై వేయం స్వారాజ్యప్రాప్తిరుచ్యతే యత్కారణమనంతర 'మా
హ్నోతి మనసస్పతి'మిత్యాహ-యో హి సర్వమనసాం పతిః పూర్వసిద్ధ
ఈశ్వరః తం ప్రాహ్నోతి త్యేతదుక్తం భవతి, తదనుసారేణైవ చానంతరం
'వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతిశ్చ భవతీ'త్యాహ. ఏవమన్య
త్రాపి యథాసంభవం నిత్యసిద్ధేశ్వరాయ త్తమే వేతరేషామైశ్వర్యం
యోజయితవ్యమ్.

సూ. వికారావర్తిచ తథాహి స్థితిమాహ. ౧౯.

వికారావర్త్యపిచ నిత్యముక్తం పారమేశ్వరం యావం న కేవలం
వికారమాత్రగోచరం సవితృమండలాద్యధిష్ఠానమ్. తథాహ్యస్య
ద్విరూపాం స్థితిమాహామ్నాయః 'తావానస్య మహిమ తతో
జ్యాయాగ్శ్చ పురుషః పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిషాదస్యామృతం
డివీ' త్యేవమాదిః. న చ తన్నిర్వికారం యావమితరాలంబనాః ప్రాప్ను

వితుర్వరేణ్యం-ధియో యో నః ప్రచోచమా'దితి శ్రుతేః. తథాచ యది పూర్వం
నిరంకుశం స్వారాజ్యముక్తం స్యాత్తత్త్వీశ్వరస్యాగ్రే ప్రాప్యతాం న బ్రూయాదతో
భోగే స్వారాజ్యం న జగజ్జన్మాదిష్యితి భావః. వాక్పతిత్వాదికమపీశ్వరాధీనమేవే
త్యాహ—తదనుసారేణేతి. ఉక్తం న్యాయం కామచారాదివాక్యేష్యతిదిశతి—
వివమితి.

౧౯. జగద్వ్యాపారఉపాసకప్రాప్యః తమపాస్యసిష్టత్వాత్ సంకల్పసిద్ధ్యాదివ
దిత్యాశంకోపాస్యస్థనిర్గుణస్వరూపే వృత్తిచారమాహ—వికారావర్తిచేతి.

పారే నియోజయతీత్యాధికారికః స చాసౌ మండలస్థః సూర్యమండలస్థః పరమాత్మా,
తస్యోక్తేః ఉత్తరవాక్యే 'అహ్నోతి మనసస్పతిమ్' ఇత్యత్ర ప్రాప్యత్వేనోక్తేః విదుషః
సాతిశయమైశ్వర్యమితి గమ్యతే. యది పూర్వవాక్య ఏవ నిరతిశయమైశ్వర్యముక్తం
స్యాత్, తర్హి ఇదమిశ్వరప్రాప్తివచనమనర్థకం స్యాత్. అతః సాతిశయం విదుష
పశ్వర్యమితి సిద్ధమ్.

సగుణేబ్రహ్మణి వికారపర్తినిర్గుణం స్వరూపమస్తి. తథాహి బ్రహ్మణి సగుణత్వ
నిర్గుణత్వయోః స్థితిమాహ శ్రుతిః—'తావానస్య మహిమ తతో జ్యాయాంశ్చ
పురుషః' ఇత్యాదికా. ఆయం భావః—యథా సగుణే స్థితం నిర్గుణస్వరూపమ్ ఉపా

వంతీతి శక్యం న క్తుం, అతత్కృతుత్వాత్తేషామ్. అతశ్చ యదైవ ద్వి
రూపే పరమేశ్వరే నిర్గుణం రూపమనవాప్య సగుణవవావతిష్ఠతే ఏవం
సగుణైఽపి నిరవగ్రహమైశ్వర్యమనవాప్య సావగ్రహవవావతిష్ఠతఇతి
ద్రష్టవ్యమ్.

సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. ౨౦.

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః శ్రుతిస్త్రుతి'న
తత్రసూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమావిద్యుతో భాంతి కుతోఽ
యమగ్ని'రితి 'న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః' ఇతిచ
తదేవం వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయః.

సూ. భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ. ౨౧.

ఇతశ్చ న నిరంకుశం వికారాలంబనానామైశ్వర్యం యస్తా
ద్భోగమాత్రమేషామనాదిసిద్ధేనేశ్వరేణ సమానమితి శ్రూయతే 'తమా
హ ఆపో వై ఖలు మియంతే లోకోఽసా'వితి 'స యథైతాం దేవ

౨౦. నిర్గుణస్వరూపే ప్రమాణమాహ—దర్శయతశ్చైతి. యథా జ్ఞానాభావా
న్నిర్గుణం న ప్రాప్తం తథాధ్యానాభావాజ్జగత్సృష్టృత్వాది న ప్రాప్యతే. ధ్యానా
భావశ్చ నిర్గుణావాదితి భావః.

౨౧. తముపాసకం బ్రహ్మలోకం గతమాహ పిరణ్యగర్భః, మయా ఖల్విమా
నః ఆమృతరూపా మియంతే భుజ్యంతే తవాప్యసౌ లోకోఽమృతోదకలక్షణ
స్థః. శ్రుత్యంతరమాహ—స యథేతి. భోగసామ్యే దృష్టాంతో యథేత్యర్థః. తేనో

న ప్రాప్నోతి, తజ్ఞానాభావాత్; యథా తద్గతం జగదుత్పత్త్యాదికమైశ్వర్యం న
ప్రాప్నోతి, తదుపాస్యభావాత్; ఉపాస్యభావశ్చ శ్రుత్యభావాదితి.

అత్ర దృష్టాంతలేవని నిర్గుణస్వరూపముక్తమ్, తత్ర ప్రమాణాంతరమాహ—

ఏవం బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వం శ్రుతిస్త్రుతి దర్శయతః; 'న తత్ర సూర్యో భాతి'
ఇత్యాద్యా శ్రుతిః, 'న తద్భాసయతే సూర్యః' ఇత్యాద్యా స్మృతిరితి.

ఇతకోచపాసకస్యానిరంకుశమైశ్వర్యమిత్యాహ—

ఉపాసకస్య ఉపాస్యదేవతయా సహ భోగమాత్రేణ సామ్యం శ్రుతమ్, న

తాం సర్వాణి భూతాన్యవంతి ఏవం హైవం విదం సర్వాణి భూతాన్య
వంతి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీ
త్యాదిభేదవ్యవదేశలింగేభ్యః. నన్వేవంసతి సాతిశయత్వాదంతవత్త్వ
మైశ్వర్యస్య స్యాత్తతశ్చైషామామృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యతఉత్తరం
భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యః పఠతి. —

సూ. అనామృత్తిశ్చబ్దాదనామృత్తిశ్చబ్దాత్. ౨౨.

నాడీరశ్చి సమన్వితేనార్చిరాదిపర్వణా దేవయానేన పథా యే
బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్తవిశేషణం గచ్ఛంతి 'య న్నరశ్చహవైణ్య
శ్చార్థవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి య న్నైఋత్యదీయం
సరోయస్తిన్న శ్వత్థస్సోమసవనోయస్తిన్న పరాజితాపూర్బప్రాణో యస్తిం
శ్చ ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ యశ్చానేకథా మంత్రార్థవాదాది

ఇత్యుశబ్దోఽప్యర్థః. సలోకతామపీత్యన్వయః. సాయుజ్యం సమానదేహత్వం క్రమేణ
ముక్తిర్వా. శాస్త్రసమాప్తిం సూచయన్ సూత్రకారం పూజయతి—భగవానితి. భగ
వత్త్వం సర్వజ్ఞత్వం సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచారే స్థాపనాదాచార్యత్వం బాదరా
యణపదేన బదికాశ్రమవాసోక్త్యా నిత్యసర్వజ్ఞస్య పరమగురోర్నారాయణస్య
ప్రసాదద్యోతనాత్తప్రణీతశాస్త్రే నిరవద్యతామద్యోతయతి.

౨౨. సగుణవిద్యాయాస్సాతిశయఫలత్వేఽపి తతో నిర్గుణవిద్యాయానామృత్తి
రిత్యాహ—అనామృత్తిశ్చబ్దానితి. యే బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతి తే తం ప్రాప్యనా
వర్తంత ఇతి సంబంధః. లోకం విశిష్య—యస్తిన్నతి. ఇతోఽస్తాత్పృథివీలోకాత్
తృతీయస్యాం దివి యోబ్రహ్మలోక స్తిన్నర ఇతి ఇతి చార్ణవతుల్య సుధాప్రాదా

జగద్వ్యాపారేణ; 'ఆపో వై ఖలు మియంతే లోకోఽసౌ' ఇత్యాదౌ. తస్మాత్సామ్య
లింగాద్విదుషః సాతిశయమైశ్వర్యం గమ్యత ఇత్యర్థః.

నను యద్యైశ్వర్యం సాతిశయం స్యాత్, తర్హి తాకికై శ్వర్యవదనిత్యం స్యాత్;
ఏవం చ విదుషామామృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యాశంక్య పరమకృపాలుర్భగవానాబ్ద
రాయణః సమాదధాతి—

యే అర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తాః, తేషామనామృత్తిరేవ; 'న చ
పునరావర్తతే' ఇత్యాదిక్రమముక్త్యభిధాయకశబ్దాదిత్యర్థః. నిర్గుణబ్రహ్మవిదాం త్వా

ప్రదేశేషు ప్రపంచ్యతే తం తే ప్రాప్య న చంద్రలోకాదివభుక్తభోగా
 ఆవర్తంతే' కుతః, తయోర్ధ్వమాయన్న మృతత్వమేతి తేషాం నపునరా
 వృత్తిః ఏతేన ప్రతీక్షద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంతే
 బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తత' ఇత్యాది శబ్దేభ్యః అంత
 పత్వేఽపి త్వేష్వర్యస్య యథాఽనావృత్తిః తథా వర్జితం 'కార్యా
 త్యయే తదధ్యక్షేణ సహితః పర'మిత్యత్ర. సమ్యగ్దర్శనవిధ్వస్తతమ
 సాం తు నిత్యసిద్ధనిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధైవానావృత్తిః. తదా
 శ్రయణేనైవ హి సగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి. 'అనావృత్తి

విశ్వర్థః. విరమన్నమయం, మదీయం మదకరం సరః, సోమసవనః అమృతవర్షి.
 యద్యపి తేషామిహ పునరావృత్తిరిమం మానవమితి చ శ్రుతిష్విహేమమితి విశేషణా
 దస్తిస్కల్పే బ్రహ్మలోకం గతానాం కల్పంతరే ఆవృత్తిర్భాతి, తథాపీశ్వరోపాస్తిం
 వినా పంచాగ్నివిద్యాశ్వమేధ దృఢబ్రహ్మచర్యాదిసాధనైర్యే గతాస్తేషాం తత్త్వజ్ఞాన
 సయమాభావాదావృత్తిస్సాన్విత్, యే తు దహరాదీశ్వరోపాస్త్యా గతాస్తేషాం సగుణ
 విద్యాఫలక్షయేఽపి నిరపగ్రహేశ్వరానుగ్రహలబ్ధాత్తజ్ఞానాన్తుక్తినియమ ఇత్యభి
 ప్రత్యాహ—అంతపత్వేఽపిత్వితి. నన్వత్ర సూత్రకృతా సగుణవిదామేవానావృత్తి
 క్రమ ఉక్తి న నిర్గుణవిదాం తత్ర కో హేతురిత్యాశంక్య తేషామావృత్తిశంకాభావా
 దిత్యాహ—సమ్యగితి. తదా శ్రయణేనేతి. సగుణవిదామావృత్తిప్రాప్తౌ సమ్యగ్దర్శనా
 శ్రయణేనైవావృత్తిస్సాన్విధితా ఆతస్త్వత ఏవ సమ్యగ్దర్శనామావృత్తిశంకా నేతి
 కీము వాచ్యమిశ్వర్థః. యత్రాధ్యాయసమాప్తిస్తత్ర పదమాత్రస్యాభ్యాసో దర్శితః, ఇహ
 సూత్రస్యేవాభ్యాసాత్ శాస్త్రసమాప్తిర్దోత్యత ఇత్యాహ—అనావృత్తిశబ్దాదితి.
 ఏనం సమన్వయోక్త్యా బ్రహ్మత్వేక్యస్య వేదాంతప్రమాణకత్వమవధారయితుం వాక్యార్థ
 జ్ఞానే స్మృతేతర్కాది సర్వప్రకారవిరోధః పరిహృతః, సాధనసంపత్తిశ్చ దర్శితా,
 తస్మాద్వివేకాదిసాధనసంపన్నస్య శ్రవణాద్యావృత్తినిరస్తసమస్తప్రతిబంధస్యాఖండాత్త
 వృత్తిశంకైవ నాస్తి, యతః సగుణవిదామపి నిర్గుణా శ్రయణేనైవానావృత్తిర్నాన్యథా.
 తస్మాద్బ్రహ్మవిదాం నిరస్తసమస్తప్రపంచస్వప్రకాశచిదేకరసనిరతిశయానందాత్త నావ
 ర్తీతిర్నవృత్తిశోభనమ్. 'అనావృత్తిః శబ్దాత్' ఇతి సూత్రావృత్తిః శాస్త్రసమాప్తిదోత
 వార్థా.

శ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దా'దితి సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం దర్శయతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

బోధాత్ సమూలబంధధ్వంసే సత్యావిరూపనిష్కళంకానంతస్వప్రకాశచిదానందాత్తనావస్థానమితి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

నానావిధగ్రంథజాతం వీక్ష్య స మ్యగథామతి,
శారీరకస్య భాష్యస్య కృతా వ్యాఖ్యా సతాం ముదే.
అంతర్యామీ జగత్సాక్షీ సర్వకర్తా రఘూవ్వహః,
అతోఽత్ర దోషోఽశంక్యస్సాస్యదేష హ్యేవేతి కాసనాత్.
వక్షస్యక్షోశ్చ పార్శ్వే కరతశయుగళే కాస్తుభాభాం దయాం చ
సీతాం కోదండదీక్షామభయవరయతాం వీక్ష్య రామాంగసంగః,
స్వస్యాః క్వ స్యాదితీత్యం హృది కృతమనసా భాష్యరత్నప్రభేయం
స్వాత్మానందైకలుబ్ధా రఘువరచరణాంభోజయగ్ధం ప్రపన్నా.

యజ్ఞానాజ్ఞేవతో ముక్తిరుత్కాంతిర్గతిరుత్తరా,
బ్రహ్మప్రాప్తిః ప్రత్యపాది తదస్మి బ్రహ్మ చిద్ధనమ్.
యస్యాపాంగనిరీక్షణాదభవరతిం భీతిప్రదాముజ్జహ
త్రయ్యంతార్థవిమర్శనాద్గతమహామాయోఽభవం సంతతమ్,
తం శుద్ధాద్వయబుద్ధముక్తమనఘం కారుణ్యపూర్ణం శివం
పూర్ణానందమహాప్రభావమతులం వందే గురుం శాశ్వతమ్.
జడః క్వాహం బాలః క్వ చ గహనవేదాంతసరణి
స్తథా ప్యాహ్నయార్థం పరమశివయోగీంద్రకృపయా,
విజానన్వ్యాఖ్యానం వ్యరచయమహం వేదశిరస
స్తదేతత్తంతవ్యం మయి సదయదృష్ట్యా బుధజనైః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య
పాద శిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పూజ్యపాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరక
మీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తమిదం బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోపాలసరస్వతీపూజ్య పాదశిష్య
శ్రీగోవిందానందభగవత్కృతౌ శారీరకమీమాంసా వ్యాఖ్యానాయామ్
భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః.
అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.
శాస్త్రం చ సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యవర్య శ్రీపరమశివేంద్రసరస్వతీపాదాబ్జ
సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వత్యా విరచితాయాం
బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థోఽధ్యాయః

భాష్యా ర్థ ర త్న మా లా యాం

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

సుచరితపరిపాకై శ్శుద్ధసత్వప్రధానైః ప్రశమితభవభేదైర్ముక్త
సంఘైరుపాస్యం, శ్రుతిశతనుతకీర్తిం సచ్చిదానందమూర్తిం పరమ
పురుషమాద్యం భావయేఽభీష్టసిద్ధ్యై. ౧. ఆత్మావబోధవిధురం ప్రస
మిష్య లోకముద్ధర్తుమాదృతమనా నిగమాద్ధసారం, నిశ్చిత్వ
సూత్రనిచయం రచయాంచకార శ్రీబాదరాయణమునిర్భువనైక
మాన్యః. ౨. దుర్యుక్తిప్రథనప్రశస్తవిభవైర్బృహద్ధాద్యసద్వాదిభిః
ప్రతుభ్యత్పరమాత్మనిర్మలధియామాత్మావబోధాప్తయే, యశ్చారీరక
సూత్రభాష్యమనఘం చక్రే కృపాసాగరస్సోఽయం సర్వయతిప్రభుర్వి
జయతే శ్రీశంకరార్యో గురుః. ౩. భువనైకమాన్యచరితం సూత్రకృతం
చ ప్రణమ్య భాష్యకృతం, రచయతే సుబ్రహ్మణ్యో రమ్యాం భాష్యార్థ
రత్నసంతాలామ్. ౪. సత్యజ్ఞానసుఖాత్మాకేనాయం శోకసాగరే మగ్నః,
ఇత్యాలోచ్య యతీంద్రః ప్రాగధ్యాసం ప్రదర్శయామాస. ౫. ఆత్మా
నాత్మాధ్యానే వివేకవిజ్ఞానమద్ధవద్భవతి, రజతేదమంశయోరివ సయు
జ్యతే స్యాద్యదా తయోరైక్యమ్. ౬. ఖ్యాతౌ హి యుష్మత్ప్రతితి
గౌ విషయవిషయిణౌ లోకే, తిమిరప్రకాశయోరివ నిరుద్ధయోస్సన్న్య
త్కథం తయోరైక్యమ్. ౭. అధ్యాసమూలమైక్యప్రయోజ్యసంస్కార
మామనంతి యతః, తదభావాన్నాధ్యాసో న చ విషయో న ప్రయో
జనం వాపి. ౮. తదనుగ్రహప్రవృత్తోఽప్యధికారి దుష్టభో హి తద
సత్త్వే, తస్మాదధ్యాసకథా శాస్త్రరంభే వృధేతి చేన్ద్రేనమ్. ౯. విశ్వా
నుభూతిజనితస్సంస్కారోఽధ్యాసకారణం నాన్యః, కథమన్యథా హి
లోకే నీలం వ్యోమేతి విభ్రమో భవతి. ౧౦. యుష్మత్ప్రత్యయగోచ
రవిషయస్య చ విషయవృత్తిధర్తాణామ్. విషయిణి చిదాత్మకేఽస్తత్ప్ర
త్యయగమ్యే హి యోఽయమధ్యాసః. ౧౧. యశ్చాపి విషయితద్ధ

ర్థాణాం చ విపర్యయేణ విషయేఽస్త్రిన్, అధ్యాసః కిల యద్యపి
 మిథ్యేవ న చైష భవతి పరమార్థః. ౧౨ ఇతి సత్యమిహ తథాపి
 హ్యనోన్యస్త్రిన్ పరస్పరాత్కత్వం, ఇత రేతరావివేకేనాధ్యస్య వివిక్త
 యోర్ద్వయోరనయోః. ౧౩. స్యాద్ధర్మధర్మిణోః కిల మిథ్యాజ్ఞానా
 వలంబనాయత్తః, సత్యాన్యతే హి మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమి
 త్యేషః. ౧౪. నైసర్గికో హి లోకవ్యవహారః ప్రథితవ సర్వేషాం,
 అధ్యాసస్యైతస్య చ లక్షణమేవంవిధం హి కథయంతి. ౧౫. యః
 పూర్వదర్శనాహితసంస్కారకృతావలంబనోఽన్యత్ర, అవభాసోఽన్య
 గతానాం ధర్మాణాం లక్షణం భవేత్తత్త్వమ్. ౧౬. కార్యాధ్యాసస్యైవ
 హి లక్షణమత్రోపవర్ణితం భాష్యే, యస్తాదనర్థహేతుః కార్యా
 ధ్యాసో న కారణాధ్యాసః ౧౭. ఉభయానుగతం లక్షణమన్యత్రా
 న్యావభాస ఏవ స్యాత్, ఏతచ్ఛ సర్వథాపిత్వన్యస్యైత్యత్ర దర్శితం
 భాష్యే. ౧౮. అర్థాధ్యాస ఇతీమం జ్ఞానాథా స ఇతి వర్ణయం
 త్యార్యాః. రజతం హి శుక్త్యవిద్యాపరిణామః క్తకాతలే భవతి.
 ౧౯. విజ్ఞాయతే హి తచ్చావిద్యాన్యత్రైవ పునరన్యేన, అర్థా
 ధ్యాసో యచ్చావిద్యాపరిణామభూతమిహ రజతమ్. ౨౦. జ్ఞానాధ్యా
 సస్తస్యావభాసకాజ్ఞానవృత్తిరేవ స్యాత్, తమిమమనిర్వచనీయఖ్యాతిం
 వేదాంతినో హి కథయంతి. ౨౧. సత్త్వే బాధాయోగాత్తస్యాస్సత్త్వే
 ప్రతీత్యయోగాచ్చ, అన్యత్ర తస్య సత్త్వే త్వరోక్షత్వం చ సన్ని
 కృష్టత్వమ్. ౨౨. తత్రానుపపన్నం స్యాత్తేనానిర్వాచ్యతాస్య యుక్తేన,
 యే కేచిదన్యథాత్మఖ్యాతీ కిల వర్ణయంతి కాణాదాః. ౨౩. బౌద్ధాశ్చ
 తత్ప్రదర్శితలక్షణమేవం ప్రదర్శితం భాష్యే, తం కేచిదన్యధర్మాధ్యా
 సోఽన్యత్రైతి తస్య చార్థోఽయమ్ ౨౪. సాదృశ్యాదినిమిత్తాచ్ఛక్త్యాదౌ
 గుత్ప్రతీయతే రజతం, స్వావయవధర్మభూతం శుక్తావారోప్యతే న
 న్యదితి. ౨౫. యో బుద్ధిరూప ఆత్మా రజతత్వాద్యా భవంతి
 స్వర్తాః. బాహ్యార్థే శుక్త్యాదావారోప్యంతే తవేవ నాన్య ఇతి. ౨౬.
 త్వరోక్షసన్నికృష్టత్వాభ్యాం పక్షద్వయం చ యుక్తిసహం, అఖ్యాతి
 వాదినః కిల గురవోధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేవమ్. ౨౭. యత్ర యద
 ధ్యాస ఇతి ప్రవాద ఉపలభ్యతేహిలోకేఽస్త్రిన్, స చ వస్తురోర్వివేకా

గ్రహణనిమిత్తో హి తద్ధియోరపిచ. ౨౮. తన్మూలకో విశిష్టవ్యవహారో
 రజతమిదమిహాస్తీతి, సోఽయమిహాధ్యాసస్సాన్యదిత్యధ్యాసం హి వర్ణ
 యంత్యేతమ్ ౨౯. తత్ర విశిష్టవ్యవహారాదధ్యాసో విశిష్టవిషయ
 స్సాన్యత్, యది న విశిష్టాధ్యాసో వ్యవహారశ్చేద్యశో విలువ్యేత. ౩౦.
 జగదేతదఖిలమసదితి నదంత్యసత్త్వాతివాదిమాధ్యమికాః, అధ్యాస
 స్సాన్యపునస్తదనుమతం లక్షణం భవేదిత్థమ్ ౩౧ యత్ర యదధ్యాస
 ఇతి ప్రవదంతి జనాస్తమేతమధ్యాసం. విపరీతధర్మకల్పనయాపత్వం వర్ణ
 యంతి తే తస్య. ౩౨. అత్యంతాసత ఏవ హి జగత స్సద్బ్రూపకల్పనానేతి.
 సర్వప్రమాణబాధితమసారతరతర్కజాలసందృబ్ధమ్ ౩౩. యద్యపేష్య
 తదథాపిచ న బాధకం కథమపీహ తద్భవతీ, అన్యస్య చాన్యధర్మావ
 భాసతారూపలక్షణం హీదమ్. ౩౪. స్యాత్స్వేవాదిసంప్రతీపన్నమ
 వాంతరమతప్రభేదేఽపి, తస్మాల్లక్షణసత్త్వాదధ్యాసేనేహబాధకంకీమపి.
 ౩౫. లోకే హి శుక్తికేయం రజతవదవభాసతే తథా చంద్రః, ఏకోపి
 సద్వీతీయవదవభాసతఇతి తు సుప్రసిద్ధమిదమ్. ౩౬ నను విషయస్య
 చ తద్గతధర్మాణాం యశ్చ వర్ణితోఽధ్యాసః, స చ కథమవిషయభూతే
 ప్రత్యగ్వస్తుని సమంజసో భవతీ. ౩౭. లోకే హి సన్నికృష్టే విషయే
 ధ్యస్యతి కిలాపరం విషయం, అత్తా న సన్నికృష్టో న చ యుష్మత్ప్రత్య
 యస్య విషయోఽపి. ౩౮. శుక్త్యాదయో హి యుష్మత్ప్రత్యయవిష
 యాశ్చ సన్నికృష్టాశ్చ, తత్ర చ రజతాదీనామధ్యాసో యుక్త ఏవ
 నేహ తథా. ౩౯. యుష్మత్ప్రత్యయపేతే ప్రత్యగ్రూపే భవేన్న విష
 యత్వం, తస్మాదధ్యాసోఽయం తత్రానుపపన్న ఇతి తు నాశంక్యమ్. ౪౦.
 యస్మాదిహాయమాత్తా న తావదత్యంతమవిషయో భవతీ, అస్తత్ప్ర
 త్యయ విషయస్తథా పరోక్షశ్చ వృశ్యతే సోఽయమ్. ౪౧. అస్తత్ప్ర
 తీతిజనితావిద్యా సంశయవృత్తిఫలభాక్త్వాత్, విషయత్వమాపచారిక
 మాశ్రితమధ్యాసకారణం తత్స్థితత్. ౪౨. అధ్యసితవ్యం విషయసంత
 రమింద్రియసన్నికృష్టవిషయఇతి, భవతీ న కిచ్చిన్నియమో యస్మాదత్ర
 హి విషయమో దృష్టః. ౪౩. తలమసినతాది ధర్మానధ్యత్యంత్యంబరేష్య
 నధ్యక్షే, బాలా న తచ్చ విషయో న చేంద్రియేణాపి సన్నికృష్టం
 స్యాత్. ౪౪. అవిరుద్ధస్తద్వదసావధ్యాసః ప్రత్యగాత్మచైతన్యే. అధ్యా

సముక్తలక్షణమేవావిద్యాం వదంతి విద్వాంసః. ౪౫. విద్యామాహు
 ర్యత్తు స్వరూప నిర్ధారణం వివేకేన, యత్ర యదధ్యాసస్సాన్వయద్వోషేణ
 గుణేన తత్కృతేన పునః. ౪౬. వ స్త్వణుమూత్రేణాపిచ న హి సంబ
 ధ్యేత కల్పితత్వేన, ఏతమవిద్యాసంజ్ఞం చిజ్జడయోః కిల పరస్పరా
 ధ్యాసమ్. ౪౭. ఆలంబ్యమానమేయవ్యవహారాస్సర్వవ సమృత్తాః,
 తద్వచ్ఛాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధవిమోక్షతత్పరాణి స్యుః. ౪౮. నను కథ
 మత్రావిద్యావద్విషయాణ్యేవ హి ప్రమాణాని, ప్రత్యక్షాదీని తథా
 శాస్త్రాణిస్మరితి న పునరాశంక్యమ్. ౪౯. దేహిచేంద్రియాదావహం
 మనూధ్యాసవర్జితస్య పునః, నైవోపపద్యతే హి ప్రమాతృతాసంప్రసా
 దసమయ ఇవ. ౫౦. యది న ప్రమాతృతా స్యాత్తేదా ప్రమాణప్రవృ
 త్తిరపి న స్యాత్, భవతి ప్రత్యక్షాదివ్యవహారో నేంద్రియాణ్యనా
 దాయ. ౫౧. నైవ వినాధిష్ఠానం వ్యాపారః క్వచిదపేంద్రియాణాం
 స్యాత్, వ్యాప్రియతే న హి కశ్చిద్దేహేనాత్మాభిమానరహితేన. ౫౨.
 నైతస్త్విన్నర్వస్త్విన్న సత్యసంగాత్తనః ప్రమాతృత్వం, నైవ ప్రమాతృ
 భావం వినా ప్రమాణప్రవృత్తిరహ దృష్టా. ౫౩. తస్మాత్ప్రత్యక్షాది
 ప్రమాణజాలాని శాస్త్రాణి, సర్వాణ్యేవావిద్యావద్విషయాణీతి యుక్త
 మేవైతత్. ౫౪. పశ్వాదీనాం హి యథా వ్యవహారోఽధ్యాసమూలకో
 దృష్టః, విదుషామపి భవతి తథా వ్యవహారోఽధ్యాసమూలకస్సకలః.
 ౫౫. దండోద్యతకరమభిముఖిమాయాంతం పురుష మేకమాలక్ష్య,
 ఇచ్ఛతి హంతుమసావితీ భీతాః పశవో ద్రుతం పలాయంతే. ౫౬. కర
 వినిహితహరితత్పణం పురుషం దృష్ట్వాతేనికటమాయాంతి, వృత్పన్న
 చేతసోపి హి పురుషా లోకే తథోపలభ్యంతే. ౫౭. ఆక్రోశతో నితాంతం

శధరాణ్ క్రూరదృష్టిసంవలితాన్, బలవత ఉపలభ్య తతో భీతా ఏవ

పునర్నివర్తంతే ౫౮. తద్విషరీతాన్ పురుషానాలక్ష్య చ తాన్ ప్రతి
 వర్తంతే, తస్మాద్వ్యవహారోఽసా సర్వోఽప్యధ్యాసమూలఇతి యుక్తమ్.

౬. పశ్వాదయో హి యద్యవ్యధ్యాసం ప్రకటయంతీన పరేషు, వాగా
 ద్యపాటవేనాథాపి సమం భవతి కార్యముభయత్ర. ౬౦. అధ్యాసకార్య
 భూతో వ్యవహారో యాదృశః పశూనాం స్యాత్, వృత్పత్తిమతాం
 పుంసాం వ్యవహారస్తాదృశో హి తత్కాలే ౬౧. నిర్ణయతే స చాయం

వ్యవహారోఽధ్యాసజనిత ఏవేతి, వ్యవహారే శాస్త్రీయే యద్యపి యో
 బుద్ధిపూర్వకారీ స్యాత్. ౬౨. సహ నాధిక్రియతే పరలోకగతం స్వాత్మ
 నోఽపరిజ్ఞాయ, పరలోకగతపరిజ్ఞానం దేహాన్యాత్మవిషయవిజ్ఞానాత్. ౬౩
 తేన చ దేహావివిక్తాత్మజ్ఞానం కర్తృహేతురితి వాచ్యం, తద్వ్యవహారస్యా
 ధ్యాసాధీనత్వం కథం భవేదితి చేత్. ౬౪. కర్తృణి దేహావిభిన్నాత్మజ్ఞానం
 కేవలం భవేజ్జనకం, నైవాత్మతత్వగోచరమపి విజ్ఞానం హి తత్ర జనకం
 స్యాత్. ౬౫. అశనాయూదివివర్జితమపి వేదాంతైకసమధిగమ్యం చ,
 బ్రహ్మత్వత్రవిభేదావేతమసంసారి చాత్మతత్వం హి. ౬౬. తద్విజ్ఞానం
 యదిదం కర్తృస్వధికారకారణం న భవేత్, కర్తృస్వధికారే న హి
 యథోక్తతత్వావగత్యపేక్షాస్తి. ౬౭. ప్రత్యుతయథోక్తత్వజ్ఞానాత్క
 ర్తాధికారభంగస్స్యాత్, ప్రాగాత్మతత్వబోధాత్ప్రవర్తమానం హి
 శాస్త్రమఖిలమపి. ౬౮. యదిదమవిద్యావద్విషయత్వం తన్నాతవర్తతే
 తద్ధీః, యాని చ కర్తృపరాణి హి శాస్త్రాణి బ్రాహ్మణో యజేతేతి. ౬౯.
 తాన్యాత్మని వర్ణాశ్రమవయోవిశేషాదివిషయమధ్యాసం, ఆశ్రిత్య హి
 ప్రథంతే న కదాచిదిమాని వైపరీత్యేన ౭౦. తస్మాద్వ్యవహారోఽయం
 సకలోఽప్యధ్యాసజనిత ఇతి సిద్ధం, అధ్యాసోఽయమతే ంస్తవ్యభిధితి
 ప్రపంచితం పూర్వమ్. ౭౧. సోఽయం హి పుత్రభార్యాది వికలేషు చ
 తదైవసకలేషు, దృష్టో హి బాహ్యధర్మాధ్యాసో వికలోఽహమితి సకల
 ఇతి చ. ౭౨ ఏనం హి దేహధర్మాధ్యాసః కృష్ణః కృశోఽహమితి దృష్టః,
 ఇంద్రియధర్మాధ్యాసో మూకః క్లిబోఽహమితి చ కాణ ఇతి. ౭౩. బధి
 రోఽహమంధ ఇత్యప్యంతఃకరణస్థకర్తృజాతమపి, కామాదికం తదైవాధ్య
 స్యతి హి ప్రత్యగాత్మచైతన్యే. ౭౪. ఏవమహం ప్రత్యయినం తదాశ్రయం
 స్వప్రచారసాక్షిణి చ, ప్రత్యగ్రూపేఽధ్యస్య ప్రత్యగ్రూపం తమేతమాత్మా
 నమ్. ౭౫. అంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతి కిల తద్విపర్యయేణాపి, ఇతి సిద్ధోఽ
 ధ్యాసోఽయం లక్షణసంభవనాప్రమాణాంతైః. ౭౬. సకలానుభూతసిద్ధ
 న్నామగ్రీసహకృతోఽయమధ్యాసః, విషయఫలసిద్ధిహేతుశాస్త్రాంతరిం
 భేఽప్యవర్జితం న వృథా. ౭౭. చిరకాలసంప్రవృత్తః సర్వానర్థైకసా
 ధనం హి షరం, సోఽయమనంతోఽధ్యాసః పుంసామాతైక్యవిస్తృతౌ
 హేతుః ౭౮. తస్య చ మూలోచ్చేదే విశుద్ధమాతైక్యమంతికే భాతి.

వేదాంతార్థవిచారస్తత్సిద్ధౌ కారణం పరం భవతి. ౭౯. ఇతి మనసి
సకలమర్థం సమ్యజ్నిశ్చిత్య సూత్ర కారోఽసౌ, చక్రే శాస్త్రారంభే
విచారకర్తవ్యతాపరం సూత్రమ్. ౮౦.

సూ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. ౧.

విషయఫలయోగస్సతోరవ్యధికారి నాస్తి చేద్వృథా శాస్త్రమ్,
తత్రాథాతశ్చబ్దావధికార్యథౌ ప్రదర్శితౌమునినా. ౮౧. ఆనంతర్యాఘో
సావధశబ్దో నాన్యమర్థమాచక్షే, అత ఇతి శబ్దో హేతుం కర్తృఫలానిత్య
తాం ప్రసంజయతి. ౮౨ మిళితౌ ద్వావప్యేతౌ సాధనసంపన్నమర్థినం
బ్రూతః, సిత్యానిత్యవివేక శ్చేహము త్రార్థభోగవై రాగ్యమ్. ౮౩. షట్కం
శమాదికానాం ముముక్షుతా చేతి సుప్రసిద్ధాని, చత్వారి సాధనాని
హ్యనంతర్యావధిం వదంత్యాఘాః. ౮౪. కర్తృఫలానిత్యత్వప్రతిపత్తిః
ప్రథమసాధనే హేతుః, ప్రథమం సాధనము త్తరసాధనసిద్ధావపేక్షితో
హేతుః. ౮౫ ఆరంభార్థో నాసావధశబ్దో భవతి సూత్రనిర్దిష్టః, జిజ్ఞా
సావదముఖ్యో నైవారభ్యేత కుత్ర చిత్కాపి. ౮౬ లక్ష్యార్థే చారం
భో లక్ష్యస్తావకవదాంతరాల్లభ్యః, తేనైవ కార్యసిద్ధావధశబ్దోఽనర్థకః
ప్రసజ్యేత. ౮౭. అథశబ్దక్రమవచనస్సాన్యదవధానార్థవాక్యవరిత ఇవ.
కర్తృబ్రహ్మవిచారౌ స్యాతాం యద్యేకకర్తృకౌ లోకే. ౮౮. ధర్మ
విచారం సాధకమానంతర్యావధి వదంత్యనే, ధర్మవిచారస్సోఽయం
బ్రహ్మవిచారైకసాధనం చేత్స్యత్. ౮౯. ప్రథమాశ్రమే విరక్తో
విశుద్ధవిజ్ఞానసాధనోపచితః, కర్తృవిచారాస్పృష్టో బ్రహ్మవిచారే కథం
ప్రవర్తేత. ౯౦. జిజ్ఞాస్యమపి చ భిన్నం ఫలమపి భిన్నం హి దృశ్యతే
శాస్త్రే. తస్మాద్ధర్మవిచారో హ్యనంతర్యావధిః కథం భవతి. ౯౧. అర్థాం
తరత్వబోధకమథశబ్దం వర్ణయంతి కేచిదిహ, అర్థాంతరత్వమేతద్యతఃకుత
స్త్వేసిద్ధమఫలంహి. ౯౨. హేతుఫలభావసిద్ధిప్రాపకమర్థాంతరత్వ
ంహి వాచ్యం, తాదృశ్యర్థాంతరతాప్యానంతరైకరూపతామేతి,
-౩. సూత్రావయవశ్చరమః కర్తృణి షష్ఠీసమాసనిష్పన్నః, శేషే షష్ఠీ
షషం వాయతి పరం సకర్తృకో ధాతుః. ౯౪. తస్మాద్దర్శితసాధనసంపద
నంతరమిహోక్తజిజ్ఞాసా, కర్తృవ్యేతి ప్రథయతి వాక్యార్థంప్రథమ
సూత్రసందర్భః. ౯౫. జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మాక్తం తత్కిం లోకప్రసిద్ధమిత

రద్వా, యది లోకసుప్రసిద్ధం నిస్సందేహం తదా న జిజ్ఞాస్యమ్. ౯౬.
 యది చాప్రసిద్ధమేతత్తజ్జిజ్ఞాస్యం కథమితీహ నాశంక్యం, సత్యం జ్ఞాన
 మనంతం శ్రుతివచనేమాపలభ్యతే బ్రహ్మ. ౯౭. వై నాసికాదిసమయేష్వ
 తథాభూతో నిరూప్యతే హ్యేతా, అతడపపన్నస్సంశయ ఇతి మత్వా
 శాస్త్రమేతదారబ్ధమ్, ౯౮. వేదాంతవాక్యనిచయైర్నాన్యాయోపేతైర్వి
 చారితే తత్త్వే, వాదివివాదోపచితస్సందేహో నాశమేతి నిర్లేపమ్ ౯౯.
 బ్రహ్మవిచారే కార్యే లక్షణమూదావపేక్షితం భవతి, ఇతి లక్షణ
 బోధార్థద్వితీయసూత్రం చకార మునివర్యః ౧౦౦

సూ. జన్తాద్యస్య యతః. ౨.

ప్రథమం జన్తాదిపదం జన్తస్థితినాశసంఘమభిధత్తే, ప్రత్యక్షసిద్ధ
 మేతజ్జగదఖిలం ప్రథయతీహ షష్ఠ్యంతమ్. ౧౦౧. షష్ఠీ సంబంధార్థాయత
 ఇతిశబ్దో హి కారణం వక్తి, జగదనుబంధీ జన్తస్థితీలయసంఘో హి యన్ని
 దానఇతి. ౧౦౨. సూత్రార్థే నిష్పన్నే లక్షణలాభః కథం భవేన్నన్వా
 నామ్, ఇత్యాకలయ్య భగవాంస్తద్బ్రహ్మేతి ప్రపూరయామాస ౧౦౩.
 యవమయచరువాక్యాదౌ లక్షణబోధో హి వాక్యశేషాత్స్యాత్,
 తద్వదితి నాత్ర శంకా యత్తచ్ఛబ్దౌ హి నియతసాకాంతౌ. ౧౦౪.
 జగదనుబంధికజన్తస్థితీలయసంఘాతకరణం బ్రహ్మ, ఇతి సూత్రార్థే
 లబ్ధే లక్షణశంకా నివర్తితా భవతి ౧౦౫. యాస్కమునిసూత్రదర్శిత
 వికారషట్కం న వక్తి జన్తాది, లక్షణమేవంభూతం భూమ్యాదీనామి
 హోపదిష్టం స్యాత్. ౧౦౬. శ్రుత్యర్థనిర్ణయార్థం లబ్ధోత్సాహోఽత్ర
 సూత్రసందర్భః, ఆశ్రిత్య పిశునవృత్తిం శ్రుత్యర్థం హేతుముత్సహేత
 కథమ్. ౧౦౭. లక్షణవాక్యసమన్వయబోధే హేతుర్హి లక్షవిజ్ఞానం,
 లక్ష్యస్వరూపబోధే స్వరూపలక్షణమపేక్షితం భవతి. ౧౦౮ జగదేక
 దేశభూతో వేదో నిత్య ఇతి విశ్రుతో యస్తాత్, జగదుత్పత్తిస్థితీలయ
 కారణతారూపలక్షణం చ కథమ్. ౧౦౯. ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమాదౌ
 షష్ఠీసమాసమాశ్రిత్య, నిశ్వసితవాక్యనిచయాత్సూత్రార్థో వక్ష్యతే
 తృతీయోఽసౌ. ౧౧౦.

సూ. శాస్త్రయోనిత్వాత్. ౩.

షష్ఠీసమాసపక్షే తటస్థసంజ్ఞం స్వరూపసంజ్ఞం చ, శ్రుతినివహ

కర్తృతాయాం సిద్ధాయాముక్తలక్షణం సిద్ధ్యేత్. ౧౧౧. యన్నిశ్చ
 సితప్రాయో వేదస్సర్వార్థబోధకో దృష్టః, తస్య చ సర్వజ్ఞత్వం లక్షణ
 మిత్యత్ర కేయమాశంకా. ౧౧౨. శ్రుతికర్తృత్వే సిద్ధే వేదే కార్యత్వ
 సిద్ధిరవతరతి, తత్సిద్ధౌ సిద్ధం స్యాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి. ౧౧౩.
 యది జనికర్తా చేత్స్యాద్వేదోఽయం పౌరుషేయతాం గచ్ఛేత్, ఇతి
 శంకాత్ర న కార్యా న పౌరుషేయో నిరూప్యతే వేదః. ౧౧౪.
 అర్థావబోధపూర్వకయతో యస్య ప్రసాదకో భవతి, తత్ర వ్యాకర
 ణాదౌ భవతి పరం పౌరుషేయతా లోకే. ౧౧౫. అర్థావబోధకృత్యా
 స్సమకాలికతా ప్రతీయతే హ్యత్ర, నిశ్చసితవాక్యనిచయే తస్మాద్వే
 దేన పౌరుషేయత్వమ్. ౧౧౬. నిశ్చసితవాక్యమేతన్ని శ్వాసన్యాయమేవ
 బోధయతి, తస్మాదపౌరుషేయో వేదోఽత్రార్థేన బాధకంకించిత్. ౧౧౭.
 నియతానుపూర్వికత్వాద్వేదో నిత్య ఇతి గౌణవాదోఽసౌ, తస్మాజ్జగదు
 త్పత్తిస్థితిలయకారిత్వలక్షణం సిద్ధమ్. ౧౧౮. లక్షణపరమేతచ్ఛేత్సాన్య
 దాశంకాప్రమాణమిహ కిమితి, తస్మాత్ప్రమాణపరమవ్యేతత్సాన్యత్రమితి
 వర్ణ్యతే సమది. ౧౧౯. కారణవచనఇదానీం ప్రమాణవచనో హి యోని
 శబ్దోఽసౌ, శాస్త్రం యోనిర్యన్యేత్యత్రసమాసః పరంబహువ్రీహిః
 ౧౨౦. శాస్త్రప్రమాణకత్వాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వాచ్చ, సాధనసంపత్తి
 మతా బ్రహ్మ విచార్యమితి నిశ్చితం భవతి. ౧౨౧. శాస్త్రప్రమాణ
 కత్వం న శక్యతే బ్రహ్మణి ప్రతిజ్ఞాతుం, కృత్స్నస్య వేదరాశేః కర్త
 వరత్వం హి జైమినిః ప్రాహ. ౧౨౨. కర్తవరత్వే సిద్ధే సఫలార్థకతా హి
 వేదభాగే స్యాత్, అతద్ధర్మకపాకా నామాన్ధ్యకత్వం ప్రపంచితం హి
 మతః. ౧౨౩. ఆధ్యయనవిధ్యసా వేదే చాన్ధ్యకత్వమన్యాయ్యం,
 ఇతి శంకావసరస్సాన్యదామ్నాయ తి సూత్ర ఇతి మత్వా. ౧౨౪.
 నిర్దేశికవాక్యభావాద్విధిసన్నిహితా వాదవాక్యేషు, స్వత్వార్థబోధ
 కథయా క్రియాపరత్వం సమర్థితం వతి. ౧౨౫. సోఽరోదీదిత్యాదౌ
 నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన, రాజతనిందారూపక్రియా పరత్వం
 సమాశ్రితం భవతి. ౧౨౬. మంత్రఇషేత్వేత్యాదౌ ఛినద్దియోగేన
 కర్తవరతా స్యాత్, తద్వద్వేదాంతానాం కర్తాదిస్తావకత్వమాలంబ్య.
 ౧౨౭. కర్తవరత్వే సిద్ధే బ్రహ్మపరత్వం కథం భవేత్తేషాం, విధివిప్రకృష్ట

దేశాః వేదాంతాస్సుయః కథం హి కర్తవరాః. ౧౨౮. ఇతి చేత్తథాపి
న క్షతిరుపాసనానిక్రియావకత్వేన, ఇత్యాక్షేపనివృత్తైః చకార
భగవాంశ్చతుర్థసూత్రమిదమ్. ౧౨౯.

సూ. తత్తు సమన్వయాత్. ౪

తత్పుదమస్మిన్ సూత్రే పక్షతయా బ్రహ్మబోధకం భవతి, శాస్త్ర
ప్రమాణతత్త్వం విధేయమిహ పూర్వసూత్రలభ్యం స్యాత్. ౧౩౦.
ఉక్తాక్షేపం నిరసీతుమత్ర తు శబ్దో హి మధ్యనిర్దిష్టః, పంచమ్యంతశ్చ
రమః ప్రథయత్యుక్తార్థసాధకం హేతుమ్. ౧౩౧ పక్షవిశేషణవాచీ
సమితిహ్యంశోఽప్యఖండమచక్షే, అన్వయశబ్దో యోఽసౌ ప్రకృతే
తాత్పర్యవాచకో భవతి ౧౩౨. అత్రాఖండం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం
భవతి శాస్త్రనిచయేన, శ్రుతితాత్పర్యాద్ధేతోనైవం కర్తేతి సూత్ర
వాక్యార్థః. ౧౩౩. శాస్త్రప్రమాణకత్వే హేతురిహాన్తో హి శాస్త్ర
తాత్పర్యం, తన్నిర్ణయైకసాధనముపక్రమప్రభృతి లింగషట్కంస్యాత్.
౧౩౪. ఛాందోగ్యమైతరేయం ముండకమాండూక్యతైత్తిరీయాణి,
ఈశావాస్యాదీని హి యాని చ వేదాంతనాక్యజాలాని. ౧౩౫. తేషా
ముపక్రమాదౌ విమృశ్యమానే విశుద్ధభావేన, తేషాం వేదాంతానాం
బ్రహ్మణ తాత్పర్యనిర్ణయో భవతి. ౧౩౬. నన్విహ వేదాంతానాం
బ్రహ్మణ తాత్పర్యమనుచితం వక్తుం, బ్రహ్మ పరినిష్ఠితం తన్మానాంతర
గమ్యమేవ భవతి యతః. ౧౩౭. నైషా శంకా కార్యా సిద్ధం
మానాంతరాభిగమ్యమితే, రూపాదిరహితమేతద్బ్రహ్మ న మానాంత
రాణి సంస్పృశతి. ౧౩౮. నన్వేచం వేదాంతైర్బ్రహ్మణ్యావేదితే ఫలం
కిం స్యాత్, హేయోపేయవిహీనే నస్తున్యావేదితేఽపి న పుష్క
౧౩౯. పురుషార్థసాధకం స్యాద్ధేయముపాదేయముపదిశ చ్ఛాస్త్ర
హేయోపేయే జ్ఞాతే స్యాతామిష్టాప్త్యనిష్ఠపరిహారా. ౧౪౦. ఇతి
సూత్రశంకితవ్యం యత ఏతచ్ఛాస్త్రమేవముపదిశతి, హేయో
పేయవిహీనే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కృతే పునర్దస్స్యాత్ ౧౪౧. అత్తానం
చేత్పురుషో యదాఽయమస్తీతి యో విజానీయాత్, కిం ఫల
మిచ్ఛన్ కస్య చ కామాయ శరీరమనుతపేత్స ఇతి ౧౪౨. న ను న
హి వేదాంతానాం కర్తాదిస్తావకత్వమాశంక్యం, తత్కేనేత్యాదీని

హ్యకర్తృతామస్య బోధయంతి యతః. ౧౮౩. శ్రుతితాత్పర్యే సిద్ధే
 బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వమపి, సిద్ధం స్యాదితి పక్షం దూషయితుం
 జాతకాతుకాః కేచిత్. ౧౮౪. శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణి యచ్ఛోచ
 పదబ్ధితం సూత్రే, సిద్ధే ఫలానవగమాద్విధిశేషతయైవ తచ్చ యుక్త
 తమ. ౧౮౫. ఆత్మే త్యేవేత్యాద్యై రాత్తోపాస్తా విధీయమానాయాం,
 తోఽసావాత్తా కిం తద్బ్రహ్మేత్యేవం భవేదిహాకాంతా. ౧౮౬. తస్యా
 మాకాంతాయామాత్మప్రతిపాదకాశ్చ వేదాంతాః, సత్యం జ్ఞానమ
 సంతం బ్రహ్మేత్యాద్యా ఇహోపయుక్తాస్సుః. ౧౮౭. యూపేషశు
 మిత్యాద్యైరూపాశ్రయకే హిబంధనేవిహితే, యూపస్వరూపబోధక
 వాక్యాని యథా భవంతి సఫలాని. ౧౮౮. ప్రతిపత్తివిషయభూతం
 బ్రహ్మేవ సమర్పయంతి వేదాంతాః, ఆమ్నాయస్యేత్యాద్యై సూత్రై
 రపి సాత్ర కశ్చన విరోధః ౧౮౯. విధిసంస్పర్శవిహీనం బ్రహ్మ యథా
 బోధయంతి వేదాంతాః, సప్తద్విపాధాత్రి రాజా యాతీతి వాక్య
 సామ్యం స్యాత్. ౧౯౦. ఇతి పక్షాంతరమేతన్నిరస్యతే సపది భాష్య
 తారణ, యద్యేవమర్థతా స్యాద్దత్తార్థతా భవతి పూర్వతంత్రేణ. ౧౯౧.
 పూర్వత్ర చోపదిష్టో ధర్మోఽసౌ కర్తరూప ఏవ స్యాత్, కాయికవాచిక,
 మానసభేదేనైత్రిధోపదిష్టం హి. ౧౯౨. తత్ఫలమపి శాస్త్రోక్తం
 త్రిధోపభోగ్యం త్రిభైవ నిర్దిష్టం, యచ్ఛోపాసనముక్తం మానసికం
 కర్త భవతి న తదన్యత్. ౧౯౩. భ్యానమపి తాదృశంస్యాద్ధ్యానోపా
 ద్యైర్న భేదశంకాత్ర, యది చోపాసనసాధ్యో మోక్షోఽయం తర్హ్య
 నిత్య ఏవ స్యాత్ ౧౯౪. కర్తాయ త్తఫలానాం శాస్త్రేణానిత్యతైవ
 నిర్దిష్టా, ప్రతిపత్తివిధిపరాశ్చేద్వేదాంతాః ప్రథమసూత్రమఫలం
 స్యాత్. ౧౯౫. లక్షణసూత్రం తద్వత్ప్రమాణసూత్రం సమన్వయా
 ఖ్యం చ, బ్రహ్మ చ నోత్పాద్యం స్యాన్నప్రాప్యం భవతి నాపి సంస్కా
 ర్యమ్. ౧౯౬. న వికార్యం వా స్యాదిహ విధిశేషత్వం కథం ప్రసజ్యేత,
 స్నానాచమనాదీనామవివిక్తానాత్మమాత్రగామిత్యాత్. ౧౯౭. నాత్మా
 స్కార్యోఽసౌ నిత్యత్వాద్భవతి నోవికార్యోఽపి, ద్రష్టవ్యవిధ్యనం
 మహశ్రవణాదివిధిపరంశాస్త్రమ్. ౧౯౮. విధిశేషత్వం బ్రహ్మణి సాధ
 నత్యేవమపి న చాశంక్యం, యద్యవగతమన్యస్తిన్నియజ్యతే విధి

పరేణ వాక్యేన. ౧౧౬. విధిశేషతా తదా స్యాద్యూపాహవనీయయో
 స్తథాదృష్టేః, అవగత్యర్థం హ్యేతచ్ఛ్రవణాద్యం సాధనం వినిర్దిష్టం.
 ౧౧౭. శ్రవణమననాదిసాధనపరిపాకాదవగతిర్యదా భవతి, సంసార
 మూలకారణహృదయగ్రంథిప్రభేదనం భవతి. ౧౧౮. తేనానర్థనివృత్త్యా
 పరమానందైకరూపతామేతి, ఇత్యేతమర్థనికరం పశ్యత్ ప్రతివేదవచ
 మాదీని. ౧౧౯. ప్రథయంతి వారయంతి చ కర్తవ్యవిశేషమువసరప్రాప్తం,
 నేదంయదిదముపాసత ఇత్యాదీన్యపిచ వేదవాక్యాని. ౧౨౦. ప్రథయంత్య
 నుపాస్యత్వం బ్రహ్మణి విధిశేషతా కథం ఘటతే, విధిశేషత్వాభావే
 చాత్తా ద్రష్టవ్య ఏవమాదీని. ౧౨౧. విధివాక్యాభాసాని శ్రుతివచనా
 నీహ నిష్ఫలాని స్యుః, నైషాకార్యా శంకా యత ఏతాన్యర్థవత్తరాణి
 స్యుః. ౧౨౨. పరమపురుషార్థవాంఛినమనాత్మసంఘాత్పరాజ్ఞుభిక్ష్వత్వం,
 సర్వాంతరే పరాత్తని చేతోవృత్తిప్రవర్తనార్థాని. ౧౨౩. తస్యాం
 ప్రవర్తితాయాం బ్రహ్మవగతర్హి జాయతే యుడితీ, సిద్ధార్థబోధకత్వే
 నామ్నాయస్యేతి సూత్రవైగుణ్యమ్. ౧౨౪. నాస్తి శాస్త్రే శంక్యం
 యతస్తయోర్భిన్న శాస్త్రతా భవతి, స్తుతిపరతయా విధీనాం క్రియాపర
 త్వేన సర్వపేదానామ్. ౧౨౫. యచ్చ సఫలార్థకత్వం నిషేధవాక్యేన
 దృశ్యతే తదిహ, హననక్రియానివృత్త్యాహ్యాదాసీన్యం ప్రతీయతే
 తత్ర. ౧౨౬. న చ తదుభయం క్రియా స్యాన్న వా క్రియాయాశ్చ
 సాధనం భవతి, విధ్యర్థవాచయోర్వా కర్తా దిపరాణి వాక్యజాలాని.
 ౧౨౭. దృశ్యంతే ఖలు తేషామనర్థకత్వం న కోపి వారయతి, పూర్వ
 స్తిన్నపి తంత్రే దోషోఽయం దుర్నివార ఇవ భాతి. ౧౨౮. కథముత్తర
 తంత్రేఽసౌ పదం నిధాతుం సమర్థతాం గచ్ఛేత్, తస్మాద్వేదాంతానాం
 సిద్ధార్థపరత్వబాధకాభావాత్. ౧౨౯. బ్రహ్మవగతౌ సత్యామశరీ
 రత్వం ప్రపద్యతే జీవః, బ్రహ్మణ్యుపాసనాయా శేషత్వం మాస్తు
 విషయభావేన. ౧౩౦. బ్రహ్మణి తచ్ఛేషత్వం కర్తృత్వాత్సాన్యతీహ
 నాశంక్యం, బ్రహ్మణి విధిశేషత్వం కర్తృత్వేనాపి నైవ సంభవతి.
 ౧౩౧. ఆవిద్యకసంఘాతే కర్తృత్వం స్యాన్న శుద్ధరూపేఽపి, వర్ణా
 శ్రమాదికబళితసంఘాతః కర్తృభావమువయాతి. ౧౩౨. మిథ్యా
 ప్రత్యయరూపస్తత్రాహం ప్రత్యయోనగౌణోఽసౌ, యత్యేదాస్యా

మితి వ్యవహారస్తన్ని దానకో భవతి ౧౭౬ సమసమయికత్వమనయో
 ర్వ్యవహారాధ్యాసయోర్యతో భవతి, ఉపదర్శితసంఘాతో మిథ్యా
 తీహ దృశ్యతే శాస్త్రే. ౧౭౭. పుత్రాదిర్గాణాత్తా తస్య చ సర్వా
 కారితాహేతోః, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిత్రితయానుగతో హి ముఖ
 ఆత్మాసా. ౧౭౮. తస్య చ న కర్తృతా స్యాత్సౌఖ్యప్తసమాధిబాధిత
 త్వేన, దేహాదా సంఘాతే యోఽయమహం ప్రత్యయస్సగౌణ ఇతి ౧౭౯.
 కేచ న వదంతి వృద్ధాస్తత్పక్షోఽయం నిరస్యతే సపది, యత్రార్థయోర్వి
 వేదః ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తత్ర ౧౮౦. గుణయోగజాప్రతీతిర్గాణీయ
 మితి ప్రసిద్ధిమనుభవతే, మాణవకస్సింహ ఇతి ప్రత్యయవతాదృశో
 హ్యతోగౌణః. ౧౮౧. యత్రాంధకారసమయే స్థాణౌ పురుషప్రతీతిరు
 వ్యవతే, సా చ కథం గౌణీ స్యాత్తస్మాన్ని ధ్యేతి నిశ్చితం భవతి. ౧౮౨.
 మిథ్యాత్మకర్తృః సన్న్యతన్మలా విధివచనబోధితో హ్యర్థః, యోఽసా
 వాత్తా శుద్ధః కర్తృణీ కర్తా కదాపి న చ భవతి ౧౮౩. తస్మాద్విధిశేష
 త్వం కర్తృత్వేనాపి నాశ్నుతే బ్రహ్మ, బ్రహ్మవగతో సత్యం మిథ్యా
 గౌణాత్కనోరసత్త్వేన. ౧౮౪. విధివచనబోధితాని హ్యుపాసనాదీని
 సంభవంత కథం, ఆత్మావగతేః పూర్వం మిథ్యాజ్ఞానావబద్ధ ఏవాసా.
 ౧౮౫. ఆబోధ్య కర్తృతాదీన్ కర్తృణీ సతతం ప్రవర్తతే లోకః, విధి
 శేషభావరహితే బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యతాత్పర్యం. ౧౮౬. సిద్ధం తస్మా
 చ్చుద్ధం బ్రహ్మ విచార్యమితి నిశ్చితం భవతి, ఇమమర్థమసహమానా
 సాన్సిఖ్యాః స్మృతీయుక్తీసాధనాః ప్రాహుః ౧౮౭. జగదుత్పత్తిస్థితి
 లయకారణమేతత్ప్రధానమేవేతి, కార్యమఖిలం హ్యచేతనమచేతనం
 స్య కారణం యుక్తమ్. ౧౮౮ సస్యాదికే హి కార్యే కారణమపి
 స్య తావత్కలం దృష్టం, తస్మాత్ప్రధానమేవ త్రిగుణం పరిణామి జగ
 నవాదానమ్. ౧౮౯. భవతీ హి తద్విపరీతం బ్రహ్మతో నైవ జగదుపా
 దానం, సర్వజ్ఞత్వం యచ్చ స్వరూపలక్షణముదాహృతం తదపి. ౧౯౦.
 అస్మిన్ప్రధానవివి హి సత్త్వముపాశ్రిత్య భవతి నిరవద్యం, సత్త్వో
 త్కర్తృదేవ హి విఖ్యాతా యోగినోఽపి సర్వజ్ఞాః. ౧౯౧ సర్వజ్ఞశబ్ద
 యోగోఽస్యనుచిత ఆభాత్యనంతబోధఘన, జన్మాదికారణత్వప్రతపత్తి
 పరాణి యాని వాక్యాని. ౧౯౨. శ్రుతసిద్ధిష్టాని పరం ప్రధానపక్షే

ప్రమాణభూతాని, జన్తాదికారణం తత్సదాదిశబ్దం ప్రధానమిహ యుక్తమ్. ౧౯౩. ఇత్యోక్షేషం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రవర్తతే సద్యః.

సూ. ఈక్షితేర్నాశబ్దమ్. ౫.

ఆద్యస్మాత్ప్రాసయవః పంచమ్యంతోఽయమీక్షణం వక్తి. ౧౯౪. బుద్ధిస్థవస్తుభేదప్రదర్శనార్థకమిదం హి నేతి పదం, అంతిమమశబ్దపద మపి సదాదిపదయోగం హితమాచక్షే. ౧౯౫. యస్తాదశబ్దమేతత్ప్రధాన మతఏవ కారణం నాప్య, ఇత్యేకదేశలభ్యే వాక్యార్థే స్యాదిహీక్షణం హేతుః. ౧౯౬. అపరోక్షభానరూపం హీక్షణమేతన్న చ ప్రధానే స్యాత్, యదిదమచేతనముక్తం ప్రధానమేతచ్చ చేతనే భవతి. ౧౯౭. తస్తాదత్ర హి చేతనమీక్షితృజన్తాదికారణం బ్రహ్మ, ఛాందోగ్య వాక్యదర్శితసత్పదవాచ్యం తదేవ న తదన్యత్. ౧౯౮. సర్వజ్ఞతా హి యుక్తా బ్రహ్మణి సర్వార్థభానరూపే స్యాత్, ప్రతతప్రకాశరూపే సవితరి యద్వత్ప్రకాశతే శబ్దః. ౧౯౯. యది చేత్ప్రధానమేతత్సత్త్వ ముపాశ్రిత్య భవతి సర్వజ్ఞం, తద్వద్రజస్తమోభ్యం కించిజ్జమపి ప్రధానముక్తం స్యాత్. ౨౦౦.

సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. ౬

నన్వయమీక్షితృశబ్దస్సతి నిర్దిష్ట హి గౌణ ఏవ స్యాత్, తత్తే జపిక్షితేతి హ్యుత్తరవాక్యే యథా స గౌణస్స్యాత్. ౨౦౧ గౌణే తస్మిన్ సోఽయం ప్రధానపక్షోఽపి సాధురేవ స్యాత్, నైషా శంకా కార్యా సత్పదవాచ్యం ప్రధానమేవేతి. ౨౦౨ ఈక్షితృశబ్దో యోఽసౌ న హి గౌణో యేన సత్ప్రధానం స్యాత్, యది చేద్గౌణసోఽయం తత్సహచారి కథం న ఆత్మేతి. ౨౦౩. నన్వేష ఆత్మశబ్దోఽప్యాత్మీయ పరో హిదృశ్యతే లోకే, ఆత్మాఖిలార్థకారిణి మమాయమాత్మా హి భద్రనేన ఇతి ౨౦౪.

సూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. ౭.

నైషా శంకా కార్యా యద్యయమాత్మీయవాచకో భవతి, ఉప దేశస్సకలోఽయం షష్ఠే విహితో హి విఫల ఏవ స్యాత్. ౨౦౫. ఉప

దేశ్యచ తన్నిష్ఠాం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన, ముక్తుపదేశోఽసా
వథ సంవత్స్యతి ప్రతీయతే షష్ఠే. ౨౦౬. ఆత్మీయవాచకత్వాత్ప్రధా
నవాదీ యదాత్తశబ్దస్యాత్, తత్త్వమసీవాక్యలభ్యా తన్నిష్ఠాపి
ప్రధాననిష్ఠా స్యాత్. ౨౦౭. తన్నిష్ఠస్య చ మోక్షస్తద్భావాపత్తిరేవ
న తదస్యః, యశ్చేత్తేతేతురన్తిన్నుపదేశే సమ్యగధిక్యతస్సోఽయమ్.
౨౦౮. సకలశ్రుతివిషయితం హ్యనాత్మభావం కథం ప్రపద్యేత. బ్రహ్మాత్మ
భావరూపం మోక్షం కథయంతి సర్వవేదాంతాః. ౨౦౯. ఈక్షిత్యశబ్దో
యోఽసౌ తథాత్తశబ్దోపి ముఖ్యి ఇహ దృష్టః, తస్మాత్సత్పదవాచ్యం
బ్రహ్మపరం స్యాన్న చ ప్రధానమపి ౨౧౦. యది చ ప్రధానపరతా స
దాపికానామిహోపనిశ్యేత,

సూ. హేయత్వావచనాచ్ఛ. ౮.

శ్రద్ధాభారాద్భూతాత్తా తన్నిష్ఠస్సాన్యదితి శ్రుతిర్న త్వా. ౨౧౧.
తత్త్వమసీవాక్యపరతస్త్వాసీతి శ్రుతిః కథం న వదేత్, తస్మాన్నాన్తి
న్వాక్యే ప్రధానశంకాః కాశ లేశోఽపి. ౨౧౨. పరపక్షనిరసనక్షమహే
తూనుపదిశ్య సూత్రకారోఽయం, సద్యస్స్వపక్షసిద్ధ్యై హేతూనన్యాన్
ప్రదర్శయత్యనఘాత్. ౨౧౩.

సూ. స్వాప్యయాత్. ౯.

ఇహ ఖలు సత్పదవాచ్యం బ్రహ్మపరం భవతి జగదుపాదానం,
యస్మాత్సుఖప్తికాలే సతి సర్వేషాం లయో వినిర్దిష్టః ౨౧౪.

సూ. గతిసామాన్యాత్. ౧౦.

కించాన్యదవగతీనాం సకలశ్రుత్యంతవాక్యజనితానాం, చేతన
కారణవిషయకభావం సామాన్యమపిచ భాతి యతః. ౨౧౫ తన్నాన్తి
మాదత్రాపి హి చేతనకారణపరత్వసంసిద్ధౌ, అర్థజరతీయనయతః
ప్రధానపరతా కథం సమర్థ్యేత. ౨౧౬.

సూ. శ్రుతత్వాచ్ఛ. ౧౧.

శ్వేతాశ్వతరప్రభృతిశ్రుత్యంతేషు శ్రుతం హి యద్భిష్టా,
జన్తస్థితీలయకారణమస్య తదేవేతి సకలమనపద్యమ్ ౨౧౭. బ్రహ్మ

విచార్యమిహోక్తం లక్షణముక్తం తథా ప్రమాణమపి, సకలనిగమాం
 తవచసాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయశోచక్తః. ౨౧౮. ప్రతికూలకర్త
 వాదః ప్రధానవాదో నిరాకృతః ప్రాయః, శాస్త్రం హి పరిసమాప్తం
 సకలాశంకా నివర్తితా హి యతః. ౨౧౯. ఉత్తరసూత్రోద్ధానే నిమిత్త
 మిహ నోపలభ్యతే కిమపి, ఇతి శంకామపనేతుం నిమిత్తమత్రోప
 వర్ణ్యతే సపది. ౨౨౦. యచోచక్తలక్షణం స్యాద్బ్రహ్మ తదేతద్ద్విరూప
 మాభాతి, కథయంతి హి వేదాంతాస్సవిశేషం నిర్విశేషరూపమపి. ౨౨౧.
 సవిశేషవాక్యజాతం హ్యుపాస్యరూపే సమన్వితం భవతి, యన్నిర్విశేష
 వాక్యంజ్ఞేయే బ్రహ్మణిసమన్వితం సకలమ్. ౨౨౨. వేదాంతవాక్యవిహితా
 న్యుపాసనాన్యపి బహుప్రపంచాని, గుణసంప్రయోగభేదాత్ఫలభేదాద
 పిచ భిన్నరూపాణి. ౨౨౩. కానిచిదుపాసనాని హి కర్తృసమృద్ధ్యర్థకాని
 చాన్యాని, క్రమముక్త్యర్థానీతి హి భేదస్తేషాముపాసనానాం స్యాత్. ౨౨౪.
 బ్రహ్మ పరిపూర్ణమేకం నిర్భేదస్వప్రకాశచిన్తాత్రం, గుణసం
 ప్రయోగభేదావభిన్నరూపేఽపి భిన్నభావోఽయం. ౨౨౫. ఆత్మోపా
 సోపాసకభావో యుక్తో హ్యభిన్నరూపేఽపి, చిత్తోపాధిక్యతోఽయం
 తరతమభావోయతోఽస్య బీజం స్యాత్. ౨౨౬. సద్యో ముక్తిఫలప్రద
 మాత్మజ్ఞానం హ్యుపాధిరూపేణ, ఉపదిశ్యమానమేతత్పరవిషయం వా
 న వేతిసందేహే. ౨౨౭. ఆలోచ్య వాక్యపదవీముపాధియోగం వ్యుదస్య
 పరవిషయం, తదిదం నిర్ణేయమితి ప్రవర్తతే సపది సూత్రసందర్భః. ౨౨౮.
 ఈక్షత్యాద్యైర్లింగైర్బ్రహ్మ హి జన్తాదికారణం సదితే, వర్ణితమేత
 త్సూర్యం ప్రధానవాదశ్చ నిరసితస్సకలః. ౨౨౯. నన్విక్షత్వధికరణే
 గౌణం హిత్యా యదీక్షణం ముఖ్యం, ఆలంబ్య తద్భలేన హి పరమాత్మా
 సదితే వర్ణితం పూర్వమ్. ౨౩౦. ఇహ తైత్తిరియకే ఖల్వానందమయ
 ప్రకాశకం వాక్యం, తత్ర చ వాక్యే మయటః ప్రాచుర్యవికార
 యోశ్చ ముఖ్యత్వాత్. ౨౩౧. ఆనందమయో జీవశ్శారీరత్వాదిలింగ
 యోగాత్స్యాత్, తత్ర చ శారీరత్వం ప్రియప్రముఖ్యాని చాంగ
 జాలాని. ౨౩౨. కథితాన్యానందమయే స తాదృశోఽయం కథం పరాత్మా
 స్యాత్, ఇత్యాశంకానిరసనపురస్సరోక్తార్థతత్త్వబోధాయ. ౨౩౩.
 కరుణాంధుర్భగవానిదమధికరణంహి ప్రదర్శయమాస,

సూ. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. ౧౨.

యద్యవ్యేతత్సూత్రం బహుధా బహుభిః ప్రపంచితార్థం హి. ౨౩౪. తస్మాదస్తాత్సూత్రాత్తత్త్వావగతిర్హి దుర్లభా భాతి, నైషాశంకా కార్యాతస్మాత్తత్త్వదర్శితార్థేషు. ౨౩౫. గుణదోషచర్ణనే కిలతత్త్వావగతిర్న దుర్లభా భవతి, అత్రానందమయోఽసావన్న మయప్రభృతి పంచకం చక్రి. ౨౩౬. ఇతి కేచిదామనంతి హి తత్పక్షోఽయం విచార్యతే సుపి, ఆనందమయపదార్థో హ్యన్న మయప్రభృతిపంచకం చేత్సాత్. ౨౩౭. స్యాల్లక్షణా తదానీం శ్రుతహాన్యాదీని దూషణాని స్యుః, యత్రానుపపత్తిస్సాన్వయతాత్పర్యయోస్తదా సా స్యాత్. ౨౩౮. ఘోషోఽయంగంగాయామిత్యాదౌ సా హి లక్షణాబీజం, బీజాభావాదస్య హ్యనందమయస్య లక్షణానుచితా. ౨౩౯. యది సముదాయః పక్షస్తత్రాభా సేన దృశ్యతే క్వాపి, అసకృత్ప్రయోగవాచీ హ్యభ్యాసే సేహ కస్యచిచ్ఛః. ౨౪౦. బ్రహ్మపరం సకృదేవ హ్యన్న మయప్రకృతి సంగతం ఛా, తదపి మనోమయవాక్యేన ప్రకృతౌ దృశ్యతే కుతో భ్యాసః. ౨౪౧. పంచానాం బ్రహ్మత్వేన చ ప్రమాణం న సాధకో హేతుః, ఆత ఇహ చానందమయో నాన్న మయాదిః పరం తు ముఖ్యి స్యాత్. ౨౪౨. స హి పరమాత్మాభ్యాసాదితి సూత్రార్థం హి వర్ణయంత్యేకే, స్వాభిమతార్థం ప్రథయితు కామో భగవాన్ హి భాష్యకారోఽయమ్ ౨౪౩. తస్మాత్తమాశ్రిత్యైవ హి తత్సూత్రార్థాన్ ప్రదర్శయత్యాదౌ, నన్వత్రానందమయః పరమాత్మా చేత్కథం స శారీరః. ౨౪౪. తస్మైష ఇత్యనేన హి శారీరత్వం ప్రదర్శితం చాస్య, ఇతి నాత్మకంకసియం శారీరత్వం న ముఖ్యమస్యోక్తమ్. ౨౪౫. ఆన్న మహాకరిః ద్వారా గ్రహ్యత్వరూపమేవ స్యాత్, ప్రియశీర్ష త్యాదిక .పి పూర్వోపాధికృతకల్పనాయ త్తమ్. ౨౪౬. స్వతః ఏతస్మిన్నాత్మని నైవంమాసా హి కల్పనా భవతి, ఆనందపదాభ్యాసో హ్యత్తరవాక్యేషు దృశ్యతే యస్తాత్. ౨౪౭. అభ్యాసాదితి హేతుః పరమాత్మత్వప్రసాధకో భవతి, నన్విహ మయడంతోఽయం వికారవచనో హి దృశ్యతే లోకే. ౨౪౮. మృణ్మయదారుమయాదౌ తస్మాత్ప్రకథం పరాత్మవచనస్యాత్, పరమాత్మాసౌ జగతః ప్రకృతిర్న వికార

భావముసయాతి. ౨౪౯. ఇ త్యేతామాశంకాం నిరసితు మేతత్ప్రదర్శితం సూత్రమ్,

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. ౧౩.

యస్తాద్వికారవాచీ మయడంతోసావతో న పరమాత్మా. ౨౪౦. ఆనందమయస్సాస్వదితి నేయం శంకాత్ర కర్తుముచితా స్యాత్, తత్ప్ర కృతవచనతాయాం మయడ్విధానం తు దృశ్యతే శాస్త్రే. ౨౪౧. ప్రాచు ర్యపర్యవసితో మయడర్థ ఇతీహా లభ్యతే తస్మాత్, అన్న మయో యజ్ఞో సావిత్యాదౌ దృశ్యతే హి మయడర్థః. ౨౪౨. అన్నగతప్రాచుర్యం తస్మాత్ప్రాచుర్యమత్ర మయడర్థః, తస్మాన్మయడంతో సావానందప్రచుర మర్థమాచక్షే. ౨౪౩. ఆనందప్రచురత్వం నిరతిశయానందరూపతా నాన్యత్, బ్రహ్మేహోత్తరవాక్యే నిరతిశయానందరూపముపదిష్టమ్. ౨౪౪. తస్మాదానందమయో బ్రహ్మేత్యస్మిన్న దోషశంకాపి, బ్రహ్మ ప్రచురానందం మయడంతార్థోఽయమిత్యపన్యస్తమ్. ౨౪౫.

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

ప్రచురానందత్వం తత్సాధయితుం హేతుమపరమాచక్షే, అత్ర హితచ్ఛబ్దో సావానందంబుద్ధివిషయమాచక్షే. ౨౪౬. అత్ర త్యహేతుశబ్దో కర్తృత్వవాచకో భవతి, తద్ధేతుశబ్దలభ్యం హ్యనందయితృత్వమస్య ణిజర్థ నిర్దిష్టమ్. ౨౪౭. ఏష హ్యేత్యాదావయమేవార్థః ప్రపంచితో భవతి, ధనికత్వాపాదయితా ప్రచురధనోఽసావితి ప్రసిద్ధో హి. ౨౪౮. ఆనందయితా తద్వత్ప్రచురానందో భవత్యసావాత్మా,

సూ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. ౧౫.

సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యంతేన మాంత్రవర్ణేన. ౨౪౯. ప్రతిపాదితం యదేతద్బ్రహ్మ గుహాయామవస్థితం యదపి, సత్యజ్ఞానా న్నోతుః ప్రదర్శితస్సర్వకామసమవాప్తిః. ౨౫౦. తస్మాంత్రవర్ణవర్ణిత మస్మిన్వాక్యే హి గీయతే బ్రహ్మ, తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మేహా దర్శితో భవతి. ౨౫౧. ఆనందమయో జీవస్సాస్వదితి శంకాం నిరా కరోతీహ,

సూ. నేతరోఽనుపపత్తేః. ౧౬

యచ్చ జగత్కర్తృత్వం బహుభవనం చోత్తరత్ర నిర్దిష్టమ్.
౧౬.౨. తదనుపపత్తే న్జీవో నానందమయో హి కింతు పరమాత్మా,
యోఽసావానందమయో రసస్వరూపః ప్రదర్శితశ్లోకే. ౧౬.౩.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౧౭.

రసరూపం తం లబ్ధ్వా స్వాత్మానందం జగత్వసౌ జీవః, యోఽసా
వానందమయో లబ్ధవ్యస్సాస్యద్రస స్వరూపోఽపి. ౧౬.౪. ఇత్యాదిభేద
జాతం శ్రుతివచనేషూపదిశ్యతే యస్తాత్, తస్తాదానందమయో లబ్ధ
వ్యాత్మాపరోఽయమితి సిద్ధమ్. ౧౬.౫. నను యద్యానందమయో జీవో
న స్వాత్మాదా ప్రధానంస్యాత్, భేదవ్యపదేశో వా స్రప్యత్వం వాపి
తస్య సంభవతి. ౧౬.౬.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ౧౮.

నైషా ప్రధానశంకా కామయితృత్వాన్నిరస్యతే సః, అను
మానగమ్యమేతత్ప్రధానమిహ వక్తుమనుచితం హి యతః. ౧౬.౭.
సోఽకామయతేత్యస్తాదానందమయే హి దృశ్యతే కామః. కామయి
తృత్వం హ్యేతత్పరాత్తని స్యాన్న చ ప్రధానేఽపి ౧౬.౮.

సూ. ఆస్తిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. ౧౯.

ఆస్తిన్నానందమయే యదాహమస్తీతి బుధ్యతే లోకః, తస్య చ
తదాత్మభావం తద్యోగం శాస్తి శాస్త్రమభయమితి. ౧౬.౯. సూత్రార్థ
మన్యమేవ హి వర్ణయితుం జాతకౌతుకో భగవాన్, పూర్వోక్తే
సూత్రార్థే భూయో దోషాన్ ప్రదర్శయత్యధునా. ౧౭.౦.

సూ. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్.

అన్నమయాదిషు పంచసు మయట్ప్రవాహే సమానరూపేఽపి,
అన్నమయవాక్యజాతే వికారవాచిత్యమత్ర న తథేతి. ౧౭.౧. ప్రాచు
ర్యవాచకత్వాశ్రయణం మయటో నయుక్తమాభాతి, యద్యేతస్మి
న్వాక్యే మయడంతేనోపదిశ్యతే బ్రహ్మ. ౧౭.౨. ప్రియశీర్ష త్వాదికమిహ
యన్నిర్దిష్టం హి ధర్మజాతం తత్, బ్రహ్మణి సకలం వాచ్యం తథా

హి సూత్రాంతరాద్విరోధస్సృజ్యత్. ౨౭౩. అధ్యాయే చ తృతీయే
 గుణోపసంహారపాదమాశ్రిత్య, ప్రియశీర్ష త్వాదీనామప్రాప్తిర్దర్శితా
 హి సూత్రకృతా. ౨౭౪. యద్యానందమయోఽసౌ తత్పుచ్ఛం
 బ్రహ్మముఖ్యమేవ సృజ్యత్, ఆనుచితమేకస్య స్యాదవయవరూపత్వమవ
 యవిత్వం చ. ౨౭౫. బ్రహ్మహ నిర్విశేషం హ్యుపక్రమే చోపసం
 హృతో కథితం, అత్ర హి సవిశేషం చేత్తథావిరోధశ్చ వాక్యవై
 రూప్యమ్. ౨౭౬. శారీరశబ్ద ఏష ప్రాణిమయప్రభృతికోశపరితస్సృజ్య,
 ఉత్సృజ్య కోశజాతం కథం పరంబ్రహ్మ బోధయేత్సద్యః. ౨౭౭. ఆనంద
 మయపదేన హి యదా పరాత్తా వివక్షితో భవతి, అభ్యాసాదితి
 హేతుస్తత్రాసిద్ధః కథం హి సాధయతి. ౨౭౮. ఆనందమయపదస్య
 హ్యభ్యాసో నోపలభ్యతే యేన, నానందమయపదార్థం నిర్ణేతుం శక్ను
 యాదయం హేతుః. ౨౭౯. అన్యపదస్యాభ్యాసే కథమన్యపదార్థ
 నిర్ణయో భవతి, తస్మాదస్మిన్పక్షే సూత్రార్థకథా కథం హి సంఘటతే.
 ౨౮౦. ప్రాచుర్యవాచకోఽయంమయడితపక్షోఽత్ర నైవయుక్తస్సృజ్యత్,
 ప్రాచుర్యం లోకేఽస్మిన్ ప్రతియోగ్యల్పత్వసహాకృతం యేన. ౨౮౧.
 విప్రమయో గ్రామోఽసౌవిత్వాదావివ యథోక్తవాక్యేన, ఆనంద
 ప్రాచుర్యం దుఃఖాల్పత్వావిలం ప్రతీయేత. ౨౮౨. తస్మాద్వికారవచనో
 మయడితి యుక్తం యథాన్నమయవాక్యే, మయడంతప్రతిపాద్యో
 నహి పరమాత్మా పరం తు కోశస్సృజ్యత్. ౨౮౩. పుచ్ఛపదసహచరం
 యద్బ్రహ్మపదం తైత్తిరీయకే దృష్టం, ఆనందమయపదేన హి తద్వా
 క్యస్థం హి గృహ్యతే తదిహ. ౨౮౪. సముదాయవాచకస్య హి తదే
 కదేశార్థకత్వమవిరుద్ధం, గ్రామోఽయం జాగర్తిత్వాదావేవం హి
 దృశ్యతే లోకే. ౨౮౫. పుచ్ఛపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం కిం పరం
 ప్రకాశయతి, ఆనందమయానయనం కిం వా వక్తృతి సంశయే ప్రాప్తే.
 ౨౮౬. పుచ్ఛపదసన్నిధానాదవయవవాచిత్యమత్ర యుక్తమితి, ఆత్మ
 పస్య ప్రాప్తావిదమధికరణం ప్రదర్శితం సఘది. ౨౮౭. బ్రహ్మపదమత్ర
 వాక్యే బ్రహ్మపరం స్వప్రధానమభిధత్తే, ఆసదిత్యస్మిన్ శ్లోకే యతోఽ
 స్య దృష్టోహి కేవలోఽభ్యాసః. ౨౮౮. నన్వత్రపుచ్ఛవాక్యే పరాత్తనో
 గ్రహణమనుచితం భాతి, యస్మాదవయవవాచకపుచ్ఛపదం సన్నికృష్ట
 మిహ భాతి. ౨౮౯.

సూ. వికారశబ్దాన్నేతిచేన్న ప్రాచుర్యాత్.

విక్రియతేనేనేతిహి వికారశబ్దోఽయమవయవం వక్తి, అవయవ
లాక్షణికం యత్పు పదం బ్రహ్మశబ్దసన్నిహితమ్. ౨౯౦. సూత్రే
వికారశబ్దస్తస్మాన్న సప్రధానపరమేతత్, ఇతి శంకాత్ర న యుక్తా
ప్రాచుర్యాద్ధో హి చ్ఛబ్దోఽసౌ. ౨౯౧. ప్రాచుర్యశబ్దవాచా
ప్రాయాపత్తిర్న చాన్యధిహ యస్తాత్, ముఖ్యార్థస్యాలాభే తతా
యం బుద్ధివృత్తిరనుసరతి. ౨౯౨. శిర ఆద్యవయవజాతే నిర్దిష్టే పు
శబ్దనిర్దేశః, ముఖ్యార్థస్యాలాభాత్తత్ప్రాయం బ్రహ్మ సమ్యగనుసరతి.
౨౯౩. పాదార్థికాప్రతీష్ఠా పరమయనం వక్తి నైవ పునరన్యత్, తస్మా
దస్తిక్ వాక్యే బ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ. ౨౯౪.

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్ఛ.

ఆనందమయాంతస్య హి జగతో హేతుత్వమస్య నిర్దిశతే,
సోఽకామయతేత్యేత తస్మాదేతత్పరం సమన్వేతి. ౨౯౫.

సూ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే.

సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మాత్యంతేన మంత్రభాగేన, యద్భృ
హ్మ వర్ణితం స్యాత్తదత్ర వాక్యే హి గీయతే బ్రహ్మ. ౨౯౬.

సూ. నేతరోఽనుపపత్తేః.

ఇహ పుచ్చవాక్యలభ్యో జీవస్సృజితీ పునర్న చాశంక్యం, జీవే
సప్రప్త్యాదికముత్తరవాక్యస్థమనుపపన్నం హి. ౨౯౭.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్ఛ.

ఇహ పుచ్చవాక్యదర్శిత ఆత్మా లబ్ధవ్యభావముపయాతి,
స్తాద్రసరూపోఽసౌ లభాజీవోఽత్ర వర్ణితశ్చోక్తే. ౨౯౮. లబ్ధవ్య
స్థిభావాద్భేదో వ్యపదిశ తే హి వాక్యేఽస్తిక్, తస్మాల్లబ్ధవ్యాత్తాపర
మాత్తైవాత్ర దర్శితో వతి. ౨౯౯.

సూ. కామాచ్ఛ నానుమానాపేక్షా.

శ్రుతినిర్దిష్టో యోఽసావానందమయః పరంప్రబోధయతి, పంచ
మవాక్యస్థత్వాదానంద ఇవేతి నైతదనుమానమ్. ౩౦౦. బ్రహ్మపరత్వే
సాధకమనేకపూర్వోక్తదూషణగ్రాసాత్,

సూ. అస్తిన్నస్య చ తదోగం శాస్తి

యః పుచ్చవాక్యదర్శిత ఆత్మా తస్మిన్ కృతప్రబోధో యః. 300. అథ సోఽభయమితి వాక్యం తస్య చ తదభ్యసమేవ బోధయతి, పుచ్చపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం స్వప్రధానమివ. 301. యదిదముపక్రమదృష్టం బ్రహ్మ తదత్రోపసంహృతం భవతి, తస్మాదేతద్వాక్యం బ్రహ్మణే పరమే సమన్వితంజ్ఞేయే. 303 నను యద్యానందమయః ప్రియశీర్షత్వాదిభర్తయోగేన, పరమాత్మా న భవతి చేచ్ఛాందోగ్యేఽపి చ తథా ప్రసజ్యేత. 304. తత్ర చ హిర యోఽసౌ పురుషో యోదృశ్యతేఽంతరాదిత్యే, అప్రణఖాచ్ఛ సుఖ హిరణ్యకేశో హిరణ్మయశ్శశుః. 305. ఆరక్తాంబుజనేత్రో ది నామా సర్వపాపనిర్మక్తిః, ఇత్యాధిదైవికోఽయం పురుషో నిర్దిష్ట ఏవ మాదిగుణః. 306. ఆధ్యాత్మికపురుషోఽయం నిర్దిష్టశాంతరక్షిణి హ్యేవం, యే చ పరాంచోలోకాః యే చ సుర్యర్దేవలోకకామాశ్చ. 307. తేషామిష్టే పురుషో యోఽసౌ నిర్దిశ్యతేఽంతరాదిత్యే, యేచార్వాంచోలోకా యే చ సుర్యర్త్యర్దేవలోకకామాశ్చ 308. తేషామిష్టే పురుషో యోఽసౌ నిర్దిశ్యంతేఽంతరక్షిణి చ, మయడంతశబ్దయోగాద్వికారధర్మోపదేశబాహుళ్యాత్. 309. ప్రాదికేశ్వరత్వాదిహ నిర్దిష్టః కథం పరాత్మాస్యాత్, విద్యాకర్తృతిశయాత్ప్రాప్తోత్కర్షో హి కశ్చిదధికారి. 310. కిం వాయోగీ కశ్చిత్సంసారి స్యాదిహాంతరాదిత్యే, ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్. 311.

సూ. అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్. 10.

పరమేశ్వర ఏవాయం పురుషోనిర్దిశ్యతేఽంతరాదిత్యే, పరమేశ్వరధర్మాణామిహోపదేశో హి దృశ్యతే యస్మాత్. 312. ఉదితటదేతీత్యాద్యా పాపాస్పృష్టత్వమామనంతీహ, నైవ ఋగిత్యాదీని హి ఋగాదిరూపత్వమామనంతీహ. 313. సర్వాత్మకే పరేశే తదేతదుక్తం సమంజసం భవతి, సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాత్మకతా హి తస్య యుక్తతమా. 314. పరిమితమైశ్వర్యం యద్వర్ణితముభయత్ర తచ్ఛసవిరుద్ధం, అధ్యాత్మాదివిభాగావేక్షిం తన్న స్వతః కరే పుంసి. 315. ప్రఖ్యాపయంతి సర్వే వేదాంతాస్తస్య నిరుపమైశ్వర్యం, పరమేశ్వర

వాక్యేఽస్తి వికారధర్మైః కుతోఽస్య నిర్దేశః. 316 ఇతి శంకా
నేహ స్యాద్యతః పరేణో హ్యకుంతైశ్చర్యః, భక్తానుకంక్షయైవ హి
నానారూపాణి మాయయా సృజతి. 317. పరమాత్మపరమపీదం
వాక్యం సవిశేషవర్తయా యోజ్యం, యత ఏతస్మిన్వాక్యే హ్యుద్దిభో
పాసనా వినిర్దిష్టా. 318. ఋక్సామగేయతావిహి సర్వేశే సర్వకా
రణే యుక్తా, లోకకగానేష్వపి యైః పరమేశో గీయతే హి తస్మాత్తే.
319. భసననయో లోకేఽస్తిన్మృభూతసుఖసంపదో హి విచరంతి,

సూ. భేదవ్యవదేశాచ్ఛాస్యః. 10.

యో మండలాభిమానీ దేవోఽయం పురుష ఏవ నిర్దిష్టః. 320
ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యతస్తయోర్భేద ఏవ నిర్దిష్టః, ఆదిత్యా
దంతర ఇతే వాక్యం హ్యుద్దిభో భేదముపదిశత. 321. తస్మాదేతద్వాక్యం
హిరణ్మయత్వాదిగుణగణోపేతే, సర్వేశ్వరే పరాత్తన్యంతర్యామిణి
సమన్వితం భవతి. 322. భవతు పంమేశ్వరోఽసాపుషదిష్టో యోఽయ
మంతరాదిత్యే, ఉద్దిభవాక్యదర్శిత ఆకాశోఽయం కథం పరాత్తా
స్యాత్. 323. శ్రుతిలింగవాక్యసూత్రే శ్రుతిర్హి లింగాద్భవీయసీ
దృష్టా, నిపేక్షదూఢశబ్దశ్చుతీరిత కథయంతి జైమినిప్రముఖాః. 324.
తస్మాద్భూతాకాశః శ్రుత్యా హ్యకాశశబ్దలభ్యస్యాత్, జన్మాదికార
ణత్వం యదత్ర వాక్యే ప్రదర్శితం తదపి. 325 భూతాకాశేఽపి
న్యాత్కమేణ వాయ్వాదికారణత్వేన, ఇత్యాక్షేపం నిరసితమిదమధి
కరణం ప్రదర్శితం భవతి. 326.

సూ. ఆకాశస్తల్లింగాత్. 11.

జైవలిశాలావత్యా వృద్ధిధవిచారబద్ధకుతుకౌ హి, శాలావత్యే
క్తం సర్గాదికమంతవత్త్వదోషేణ. 327. ఉద్దిభస్య పరాయణమేత
న్నేతే హ్యుద్దిభస్య తత్పక్షం, లోకస్యాస్య చ కాగతీరితి శాలావత్య
వచనమనుసృత్య. 328. ఆకాశ ఇతిత్యాద్యం జైవలినా హి ప్రద
ర్శితం భవతి, తద్వాక్యేచానంత్యం ప్రదర్శితం యత్పరో వరియ స్త్వమ్.
329. ఉపసంహృతమాకాశే స ఏవ ఇత్యాదివాక్యశేషేణ, దర్శిత
ముపక్రమే యజ్జన సితినాశకారణత్వం హి 330. తదిదం హి కార
ణత్వం భూతాకాశేఽపి వర్జితం హి పురా, వాయ్వాదికారణత్వం

క్రమేణ తత్రేదమనుపపన్నం స్యాత్. 330. సర్వాణి హ వేత్త్యాదౌ
భూతవిశేషణపదం హి సర్వపదం, ఆకాశాదేవేతి హ్యవధారణమను
పపన్న మేవ స్యాత్. 331. భూతాకాశసరత్వే శ్రుతిర్హి లింగాద్భు
లీయసీత్యుక్తం, బహుళతరలింగయోగాచ్చ తేష్యలీయ స్త్వమప
హృతం భవతి. 333. సముదాయార్థే చైకం త్యజేదితి న్యాయ ఏవ
ముపదిశతి, శ్రుతిబలసమాశ్రయేఽపి హి న విరోధః కశ్చిదత్ర సంభ
వతి. 334. జ్యాయ స్త్వమిహ యదుక్తం పరాయణత్వం చ దర్శితం
యదపి, ఆకాశో హీత్యాద్యైరాత్తని పరమే సమంజసం భవతి. 335.
నిర్వహితేత్యంతేఽస్తిక బ్రహ్మణ్యాకాశశ ఉపదిష్టః, బ్రహ్మణిత
త్పర్యాయో వ్యోమన్నిత్యాదివాక్యనిర్ది : 336. ఉద్గీధవాక్యమే
తత్పరోవరియ స్త్వగుణగణోపేతే, ఆకా శబ్దవాచ్యే తతః పరాత్తని
సమన్వితం భవతి. 337.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః. 23.

ప్రస్తావదేవతాయాస్త్వరూపవిజ్ఞానబద్ధగురుభావః, చాక్రాయ
ణమునిరధునా ప్రస్తోత్రాదీన్ప్రబోధయత్యస్తిక. 338. ప్రస్తావదేవతా
యాస్త్వరూపవిజ్ఞానరహిత ఏవ యది, ప్రస్తోతః ప్రస్తోష్యతి మూర్ధా
తే పతనమేష్యతీత్యుక్త్వా. 339. ప్రస్తోత్రాదిప్రశ్నం కతమా సా దేవ
తేతి చాకర్ణ్య, ప్రస్తావదేవతాయాస్త్వరూపవిజ్ఞానముపదిదేశేత్థమ్.
340. నైషేత్యంతైర్వాక్యైః ప్రాణః ప్రస్తావదేవతేత్యుక్తః, వాయు
వికారః కిం వా పరమాత్మా స ఇతి సుశయప్రాప్తా. 341. వాయు
వికారో నాయం కింతు పరాత్మా యదత్ర తల్లింగం, ఇత్యేతదభినిగ
దితుం హ్యాయమతిదేశః ప్రదర్శితో మునినా. 342 ఇహ సకలభూత
రాశేస్సంవేశశోద్గమశ్చ నిర్దిష్టః, పరమేశ్వరపరతాయాం తదేత
దఖిలం సమంజసం భవతి. 343. శ్రుతిలింగవాక్యదర్శితవిరోధశంకాపి
పరిహృతా పూర్వం, స్వాప్రబోధయోః కిల సంవేశనవాదివాక్యమఖి
లమపి 344. వాయువికారే ప్రాణే సమంజసంస్యాదితీహ నాశంక్యం,
వాగాదీనామేవ హి సంవేశోద్గమనవాదివాక్యమిహ. 345. వాయు
వికారే ప్రాణే సమన్వితం నైవ సర్వభూతానాం, ప్రస్తావవాక్యమేత
త్ప్రాణే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి 346. బ్రహ్మపరః ప్రాణోఽయం

ప్రాణస్య ప్రాణమితి చ వాక్యేఽపి, అన్యత్రాపి చ దృష్టో వాక్యేఽపి
 ప్రాణబంధనం హీతి. 382. ప్రస్తావదేవతాత్మక ఏవ ప్రాణోహి భవతి
 పరమాత్మా, వాయువికారో నాసావిత్కుక్తం సకలమేతదనవద్యమ్.
 383. భవతు యదిహోపదిష్టం ప్రాణా కాశాదివాక్యమఖిలమపి,
 తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరం తద్ధి భవతి యుక్తతరమ్ 384.
 యదతః పర ఇత్యాద్యైర్వాక్యైర్వ్యచోపదర్శితం జ్యోతిః, విశ్వస్తాదు
 పరితనేష్వనూత్తమేషూత్తమేషు భాతీతి. 385. అంతఃపురుషేఽపి
 తథా తదిదం జ్యోతిః ప్రదర్శితం తత్కిం, భౌతికమథ వా బ్రహ్మేత్యే
 తన్నిర్ణేతు మేతదధికరణమ్. 386.

సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౨౪.

జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ స్యాన్న భౌతికం కిమపి శంకితుం శక్యం,
 సాదోఽన్యేత్యేతస్మిన్ భూతాదిపదానిదర్శితాని యతః. 387. నన్విహ
 పదాభిధానం జ్యోతిర్వాక్యే న దృశ్యతే కిమపి, తత్కథమిహ హేతు
 స్సాన్యతేన కథం బ్రహ్మతాస్య సిద్ధా స్యాత్. 388. ఇతి నాత్ర శంక
 నీయం యత ఇహ వాక్యే హి యత్పదం దృష్టం, బుద్ధిస్థవాచకం
 తద్యత ఏతత్సర్వసామసంజ్ఞం స్యాత్. 389. పూర్వత్ర చోపదిష్టే
 బ్రహ్మణి యచ్ఛబ్దతః పరామృష్టే, తత్రోపదర్శితం యత్పాదచతుష్టయ
 మిహోపదిష్టం స్యాత్. 390. నన్విహ దీప్యత ఇతి యా శ్రుతిరిహ
 కార్యే సమంజసా భవతి, తద్యదిదమంతరిత్యపి జాతరవై శ్వానరం
 ప్రబోధయతి 391. తన్యైషాదృష్టిస్సాన్యతనైషా శ్రుతిరితి బ్రువా
 శాయా, దృష్టం శ్రుతమిత్యేషా శ్రుతిరసోపాసనాం విధాపయతి.
 392. యచ్చైతద్వేదైవం చక్షుష్యశ్చ శ్రుతశ్చ భవతీతి, అల్పఫల
 శ్రుతిరేషా కార్యే జ్యోతిసి సమంజసా భవతి. 393. యదతః పర
 ఇత్యాద్యైరపదిష్టం జ్యోతిరత్ర కార్యమితి, నైషా శంకా యస్తాద్బ్రహ్మ
 పరత్వే తదేతదనవద్యమ్. 394. దీప్యత ఇతి నిర్దిష్టా దీప్తిరథేత్యాది
 శాక్యదృష్టాయా, నిత్యానబోధరూపా నైషాబ్రహ్మణి సమంజసా భవతి.
 395. దృష్టత్వాకమఖిలం ప్రతీకమూలం నహి స్వతోఽస్య స్యాత్,
 అల్పఫలశ్రుతిరేషా బ్రహ్మణి సర్వాన్ధదేహియుక్తతమా. 396. తస్మా
 జ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మేత్యేతత్సమంజసం భవతి.

సూ చందోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా
చేతోఽర్పణనిగదా త్తథాహిదర్శనమ్. ౨౫.

నన్వత్ర పూర్వవాక్యే గాయత్రీచ్ఛంద ఏవ నిర్దిష్టమ్. ౩౬౨
నైషా చతుష్పదేతి హి చతుష్పదత్వం చ తస్య నిర్దిష్టం, న చ తజ్ఞోఽ
తిశ్శబ్దే బ్రహ్మపరత్వప్రసాదకం భవతి. ౩౬౩. ఇతి చేన్న పూర్వ
వాక్యే చందోమాత్రం హి నై తదుపనిష్టం, చందోఽనుగతే బ్రహ్మణి
చిత్తసమాధానమేవ నిర్దిష్టమ్ ౩౬౪. ఉక్థానుగతే బ్రహ్మణి చిత్త
సమాధానవచనమన్వత్ర, ఏతమితి మంత్రభాగే తదిదం దృష్టం హి
తద్వదత్రాపి ౩౬౫. చందోఽభిధాయకాని హి వాక్యాన్యన్యాని
యాని దృశ్యంతే, తాన్యప్యుక్తాథాని హి తస్మాన్నేహాస్తి కాచిదా
శంకా. ౩౬౬.

సూ. భూతాదిపాదవ్యవదేశోపపత్తేశ్చైవం. ౨౬.

భూతవృద్ధివీశరీరాణ్యపి హృదయం చేతి సమ్యగుపదిశ్య, నైషా
చతుష్పదేతి హి నిర్దిష్టా సాపి దర్శితార్థేన. ౩౬౭. బ్రహ్మహనోపదిష్టం
యద్యక్షరసన్నివేశరూపాయాః, కథమస్యా గాయత్ర్యా భూతాది
పదాని సంభవంతీహ. ౩౬౮.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్త్విన్నప్యవిరోధాత్. ౨౭

నన్వత్ర పూర్వవాక్యే చతుష్పదం బ్రహ్మ యచ్చ నిర్దిష్టం, ఉప
దేశ భేదదృష్టే జ్యోతిర్వాక్యే కథం పరామృష్టం. ౩౬౯. ఇతి శం
కాత్ర న కార్యా విభక్తిభేదేఽపి భవతి చార్థైక్యం, సప్తమ్యంతే
వాక్యే పంచమ్యంతేఽపి కోఽపి న విరోధః ౩౭౦. నన్వత్రోద్గీథాది
ప్రకరణపరితాని యాని వాక్యాని, తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరత్వేన
వర్ణితాని పరం. ౩౭౧. ఇహ కౌషీతకేవాక్యే ప్రాణోఽస్తీత్యాది
వాక్యజాలేన, ప్రాణోయోఽసాచుక్తస్సకీం పరం బ్రహ్మ పంచవృత్తిర్వా.
౩౭౨. ఇహ చోభయలింగాని హి దృశ్యంతే హ్యుత్తరత్ర
భూయాంసి, తస్మాచ్ఛ్రుతిమపారాత్ప్రాణోఽయం పంచవృత్తిరేవ
స్యాత్. ౩౭౩. ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య బహుళేన యుక్తిజాలేన,
ప్రాణోఽసా నిర్దిష్టా బ్రహ్మవేతి ప్రదర్శ్యతే సపది. ౩౭౪.

సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్. ౨౮.

యః కౌఠిల్యేనావ్యే ప్రాణో నిర్దిష్ట ఏష పరమాత్మా, పౌర్వా
పర విమర్శే పదాని సకలాని తత్పరాణి యతః. ౩౨౫. హితతమఃద
నిర్దిష్టః పరమాత్మా స్యాన్న వాయువికృతరసా, అమృతాది శబ్దయోగః
పర రాత్తస్యేవ దృశ్యతే శాస్త్రే. ౩౨౬. ఆనందో జర ఇతి వా
బ్రహ్మణో పరమే సమంజసో భవతి, భూతప్రజ్ఞామాత్రాద్యర్పణమపి
మమకారణే యుక్తమ్. ౩౨౭. జ్ఞానక్రియాత్తనోరిహ విభిన్న శబ్ద
స్వభావయోగ్యదపి, ప్రాణప్రజ్ఞోపాధ్యోరేకీకరణం పరాత్తలింగం
స్యాత్. ౩౨౮. ఇదమిత్యాద్యుపదిష్టం దేహే స్థానం పరిగ్రహాద్య
ఖిలం, పరమాత్మన్యుపపన్నం కార్యం సకలం యతస్తదాయత్తం. ౩౨౯

సూ. న వక్తురాత్తోపదేశాదితి చేదధ్యాత్తసంబంధభూమా
హ్యస్తిన్. ౨౯.

నన్వత్త దేవతాత్మా వక్తా హీంద్రః ప్రతర్దనాయ కిల, త్వాష్ట్ర
పథసాహసాత్తక్విగ్రహసంబంధిధర్తనివహేన. ౩౩౦. స్వాత్తోత్క
ష్టం ప్రథయన్ యోఽయమహంకారవాదమాశ్రిత్య, ప్రాణోఽస్తి
మాముపాస్వేత్యాద్యైరాత్మానముపదిదేశ సయం ౩౩౧. స చ కథ
మిహ పరమాత్మా యోఽసౌ ప్రాణస్స వక్తురాత్తైవ, ఇత్యాక్షేపస్స
కలో నిరస్యతే సపది సూత్ర శేషేణ. ౩౩౨. ఏషా శంకా కార్యా న
వక్తురాత్తోపదేశయోగేన, అధ్యాత్మసన్నికర్షః ప్రాచుర్యో నోపల
భ్యతే యస్తాత్. ౩౩౩. వక్తారం విద్యాపిత వాక్యైరుపదర్శితోఽం
కరాత్తైవ, ఆనందామృతరూపః ప్రాణో నిర్దిశ్యతే హి వాక్యేఽస్తిన్.
౩౩౪. త్వాష్ట్ర పథసాహసోక్తిర్న హి విజ్ఞేయస్తుతిం ప్రసంజయతి న హ
వై తస్యేత్యాద్యైర్విజ్ఞానస్తుతిపరా హి సా భవతి. ౩౩౫. (నను యది
పరమాత్తైవ ప్రాణోఽస్తి త్యాదివాక్యనిర్దిష్టః, స చ కథమస్త్వాన్వాక్యే
నిర్దిష్టో వక్తురాత్తభావేన.)

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్. ౩౦.

శాస్త్రోపదిష్టలక్షణమపరోక్షీకృత్య తత్పరం బ్రహ్మ, ఇంద్ర స్తము
పదిదేశ హి మునివర్యో వామదేవసంజ్ఞ ఇవ. ౩౩౬. మునిరేష వామ

దేవః ప్రభూతవిజ్ఞానసాధనోపచితః, గర్భస్థ ఏవ బుబుధే హ్యహ
మిత్యాదికమవాప మంత్రమపి. 3౮౭.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి

చేన్నోపాసాత్తైరివిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ౩౮౮.

వక్తారం విద్యాదితి నిర్దిష్టం జీవలింగమిహవాక్యే, పరిగృహ్యో
త్థాపయతీత్యపి ముఖ్యప్రాణలింగముపదిష్టం. ౩౮౮. తస్మాజ్జీవో వా
స్వాస్తుఖ్యప్రాణోఽథ వా యముపదిష్టః, న హి పరమాత్మా ప్రాణ
స్వాదితి శంకా న చాత్ర కర్తవ్యా. ౩౮౯. యత ఏతస్మిన్వాక్యే
భూయో దృష్టం పరాత్కలింగమపి, తస్మాత్త్రివిధాల్లింగాత్త్రివిధము
పాసనమిహప్రసజ్యేత. ౩౯౦. యజ్జీవలింగముక్తం ముఖ్యప్రాణస్య
యదపి లింగం వా, తదుభయమపి పరమాత్మని సమంజసం స్వాదితీరితం
పూర్వం. ౩౯౧. ప్రాణస్వాస్య చ వృత్తిర్భ్రష్టాణి పూర్వం ప్రదర్శితా
భవతి, తల్లింగసమవధానాత్ప్రాణోఽయమిహాపి భవతి పరమాత్మా.
౩౯౨. అథవా త్రివిధైర్ధర్మైర్భ్రష్టాహోపాసనమిహాశ్రితం భవతి, తేన న
దోషాశంకా న చాత్ర కాచిద్విరోధశంకాపి. ౩౯౩. తస్మాదిహోప
దిష్టం కౌషీతకీవాక్యమేతదఖిలమపి, బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే
వా సమన్వితం భవతి. ౩౯౪. శారీరకమిహమాంసా మునినా వ్యాసేన
విరచితా నేయం, చతురధ్యాయితస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమ
న్వయోఽధ్యాయః. ౩౯౫. తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ
భాష్యకారోక్తః, ఆంఘ్ర్యవృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయ
మనపద్యః. ౩౯౬.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

అథ ద్వితీయపాదః.

ప్రథమే పాదే జగతో జన్మస్థిత్యాదికారణం బ్రహ్మ, వేదాంత
వాక్యనిచయైస్సంస్ఫుటతరలింగైః ప్రదర్శితం భూయః. ౧ వ్యాపిత్వం
నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం చ దర్శితం తస్య, అర్థాంతరరూపాధానామాకాశ
ప్రాణముఖ్యశబ్దానాం. ౨. ఆబ్రహ్మలింగబాధనపురస్సరం బ్రహ్మలింగ

యోగేన న్యామోపేతైర్వాక్యైర్బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాధితం భవతి. 3. ఇహ చ ద్వితీయపాదే హ్యస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యమైః, యచ్చోపాస్యం బ్రహ్మ ప్రదర్శితం తదితి వర్ణ్యతే సపది. ౪. ఛాందోగ్యే చ తృతీయే జ్యోతిర్విద్యాప్రధానవాక్యంతే, సర్వం ఖల్విత్వాద్యం మనోమయత్వాది వాక్యమధ్యమపి. 5. శాండిల్యపదకృతాంతం యదేతదుపదిష్టమత్ర తత్కిం స్యాత్. బ్రహ్మప్రధానమథ వా జీవపరం వేతీ సంశయప్రాప్తే. ౬. శాండిల్యవాక్యమేతత్పర్వాపర్యేణ సమ్యగాలోచ్య, జీవాశంకాం నిరసితమిదమధికరణం చకార మునివర్యః. ౭.

సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

సకలనిగమాంతవాక్యప్రకాశితం యచ్చ జగదుపాదానం, తదిహోపక్రమవాక్యే హ్యుపదిష్టమతో న జీవశంకాత్. ౮. నన్విహ సర్వం ఖల్విత్యూపాసనావిషయబోధకం న భవేత్, శాంత ఉపాసీతేతి హి విహితశమారాతిరాగనిర్మలైశ్చ. ౯. సకలస్త్వైకాత్తకతాం ప్రబోధ్యరాగాదినిరసనం కురుతే, సక్రతుమితి వాక్యేన హి విహితక్రతువిషయ ఏవ జీవస్స్యాత్. ౧౦. తస్య చ మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమాంజసం భవతి, బ్రహ్మత్తతావబోధకలింగం నాత్రోపలభ్యతే కిమపి. ౧౧. తస్మాదేతద్వాక్యం జీవోపాస్తిప్రధానమాభాతి, ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యదత్ర వాక్యేన జీవవార్తాపి. ౧౨ తస్మిన్నితి వాక్యస్థిత తచ్చబ్ధేనైకవాక్యతాపన్నం, సోమితి వాక్యజాతం యథా పురోడాశధర్మిణం బ్రూతే ౧౩. సక్రతుమితి వాక్యస్థే క్రతౌ హి నియమేన విషయసాకాంక్షే, విషయం బోధయితు మిదం బ్రహ్మత్వాదికముదాహృతం భవతి. ౧౪. తస్య విశేషణజాలే మనోమయప్రభృతివాక్యజాలేన, భూయః ప్రదర్శ్యమానే జీవాశంకా కథం ప్రవర్తేత. ౧౫. యద్యపి లింగవిగానాద్విశేషణార్థత్వమసులభం భాతి, లింగస్య విపరిణామే తథాపి నైవాత్ర బాధకం కిమపి. ౧౬. బ్రహ్మణి మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమపి కురుమితి, నైవాశంకా కార్యా బ్రహ్మణ్యఖిలాత్తకే హి తద్యుక్తం. ౧౭. సామానాధికరణ్యం వివక్షితం బ్రహ్మణా యదా కార్యే, బాధాయాం తచ్చ స్యాదత్ర హి కార్యేణ కారణే తత్స్యాత్. ౧౮. తేన చ సర్వాత్తకతా బ్రహ్మణి పరమే ప్రద

ర్మితా భవతి, ఇదమితి పదమవ్యత్ర బ్రహ్మవిశేషణపరం హి కర్తవ్యం. ౧౯. యదిదం బ్రహ్మ పరం స్యాత్సర్వం ఖలు తదితి యోజనా కార్యా, తేన చ సర్వాత్కతా బ్రహ్మణి పరమే సమర్థితా భవతి ౨౦. బ్రహ్మణ్య పాస్యరూపే సర్వోత్కర్షశ్చ పర్ణితః ప్రాయః. తజ్జత్వాదికమఖిలం యదుత్తరిస్తీన్వదర్శితం తదపి. ౨౧. తస్య చ సర్వాత్కతా ప్రతి పత్త్యర్థం చ శమవిధానార్థం, తస్మాచ్ఛ్రుతీశతగేదే సర్వాత్కని సకల జగదుపాదానే. ౨౨. బ్రహ్మణి మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమేత దుపపన్నం,

సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ. ౨

అత్ర చ విధివిహితాయాముపాసనాయామపేక్షితా యే స్యుః. ౨౩. తే సత్యకామతాద్యా హ్యుపపన్నాస్సన్ద్విర్దణాః పరే పుంసి, అత్ర చ వివక్షితత్వం హ్యుపాసనాయామపేక్షణీయత్వం. ౨౪ ఇహ సత్యకామశాముఖగుణజాతే భవతి తచ్చ నిరవద్యం,

సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః. ౩.

యోఽయం శారీరస్స్యాత్స్వచ్ఛోక్తగుణజాతభాజనం న భవేత్. ౨౫. యత ఏతస్త్రిన్వాక్యే హ్యవాక్యవాదర ఇతీరితం భవతి, దేహేం ద్రియాదియోగిని శారీరే కథమవాకితం వార్తా. ౨౬ నియతవిష యాభిలాషిణ్యావాదరత్వం చ తత్ర నహి భవతి.

సూ. కర్తకర్తృవ్యవధేశాచ్చ. ౪.

కిం చాత్ర వాక్యశేషే మనోమయత్వాదిగుణగణోపేతః. ౨౭. ఏతమితి కర్తృభావాదుపదిష్టోఽయం పరం పునూనేవ, అభిసంభవితా స్తీతే చ శారీరః కర్తృభావమాపన్నః, నిర్దిష్టో యస్స కథం హ్యుపా సనావిషయభావముపగచ్ఛేత్,

సూ. శబ్దనిశేషాత్. ౫.

ఏవమయమంతరాత్తన్నితి సప్తమ్యంతశబ్దనిర్దేశ్యః. ౨౮. శారీరోఽసౌ కర్తా హ్యుపాస్యరూపో హిరణ్యయః పురుషః, ప్రథ మాంతశబ్దబోధ్యస్స కథం శారీరభావముపగచ్ఛేత్. ౩౦. దేహేంద్రియ వశవత్తీ శారీరో న చ పరః పుమాన్భవతి.

సూ. స్మృతే శ్చ. ౬.

స్మృతే రేషా భాగవతే శారీరపరాత్త భేదమాచక్షే. ౩౧. శారీరం
చ నియామ్యం నియామకం హృదయ దేశమిశమపి,

సూ. అర్థకౌకస్వాత్తవ్యవదేశాచ్చ నేతి చేన్న
నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ. ౩౨.

సన్నిహ వాక్యే యోఽసాప్రపాస్యరూపః కథం స పరమాత్మా.
౩౩. అర్థకమస్యాయతనం నిర్దిష్టం స్వాత్తదార్భకత్వమపి, యస్తాద్భేది
నిర్దిష్టశ్చాస్మామాకాదపి చ దర్శితోఽణీయాత్. ౩౩. స చ కథ మిహ పర
మాత్మా యోఽసా వ్యాపీతి దర్శితశ్చాస్తే, ఇతి చేన్నాయం దోషో
నిచాయ్యభావేన దర్శితో యోఽసా. ౩౪. బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నే మనో
విభాతుం స శక్నుయాజ్ఞీనః, ఇతి కరుణాపరతంత్రా శ్రుతిః పరిచ్ఛిద
మ్య నిర్దిశేతి ౩౫. వోమ్న ఇవాస్యాపి స్వాదుపాధియోగాదయం
పరిచ్ఛేదః.

సూ. సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్. ౩౬.

శారీరః పరమాత్మా య ద్యేతా హృదయః దేశసన్నిహితా. ౩౬ శారీరస్య
చ భోగే కథం పరాత్మా స భోగమాప్నోతి, ఇతి శంకామహనేతుం
ప్రకర్తతే సవది సూత్రేషోఽయం. ౩౭. ధర్మాదిసాధనోన్యస్త
ద్వికరతశ్చ భవతి పరమాత్మా, అపహతపాప్తా యోఽసా స ధర్మ
ఫలభోగమాతనోతి కథం. ౩౮. ధర్మాదిసాధనస్య హి శారీర
స్వాత్తభోగసంబంధః, అవిద్యక దేహదావభిమానేనాస్య భోగ
సంబంధః. ౩౯. సర్వజ్ఞస్య పరస్య హి స చాస్త్యవిద్యా స భోగ
పార్తా వా, అద్వైతవాదలోపా నైవాశంకోఽత్ర భేదనిర్దేశాత్.
౪౦. భేద ఉపాధికృతోఽసాప్రకృతశ్చోపాసనాంగభావేన, తస్మాదేత
త్స్వేనం శాండిల్యమునీంద్రదర్శితం వాక్యం. ౪౧. బ్రహ్మణ్యసాస్య
కూడే సమన్వితం హ్యత్ర కోఽపి స విరోధః, నను యది పరమాత్మా
సామహతపాప్తా తతో స భోక్తా స్యాత్. ౪౨. కథవల్లి వాక్యేఽస్తి
గాజీవో భవేన్న పరమాత్మా, యస్య బ్రహ్మక్షత్రం చోభయ
రా నిర్దిష్టం. ౪౩. ఉపనేచనమిహ మృత్యుః ప్రదర్శితస్తేన

చాత్తృతా లభ్యా, అత్తాచాగ్నిం హ్యహ్యజ్జీవో నా భవతి నైవ హి
మాత్తా. ౪౪ కతచల్ల్యా మేతస్యాం యతోఽగ్ని జీవో ప్రదర్శితౌహుం, అన్నాదోఽగ్నిరయం స్యాదితి శ్రుతిశ్చాత్తృతాం ప్రసంజయతి. ౪౫
స్వాద్వత్తీతి శ్రుతిరపి జీవతామత్తృతాం ప్రసంజయతి, యది చ
ప్రకరణభేదాన్నాగ్నిః ప్రతిగృహ్యతేఽత్తృభావేన. ౪౬. తస్మాత్తా
జీవస్వాద్వన్న తు పరమాత్తా యతస్స నాశ్నాతి, ఇత్యాక్షేప ప్రస్తా
వత్తృపదే గౌణవృత్తియాశ్రిత్య. ౪౭. నిరసితుమిమమాక్షేపం చకార
మునివర్య ఏతదధికరణమ్,

సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ౯.

తత్ర చరాచరమేతన్మత్త్యుర్యస్యేతి వాక్యనిర్దిష్టం. ౪౮. తస్యా
త్తా కథమన్యస్తస్తాదత్తా పరః పుమానేవ, సంహారకర్తవ్యయోగాదత్తృ
త్వం తస్య గౌణమేవ స్యాత్. ౪౯. కర్తృభుభోక్తృతైవ హి జీవే
దృష్టా న సా పరే పుంసి,

సూ. ప్రకరణాచ్చ. ౧౦.

ప్రకరణమపి యచ్చైతత్పరాత్తనో దృశ్యతే న చాన్యస్య.
౫౦. ప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యాం పరమాత్తైవాత్ర దర్శితో యేన, ఇథా
నో వేదేతి హి దుర్విజ్ఞేయత్వమన్య నిర్దిష్టం. ౫౧ పరమాత్మలింగమే
తత్తస్తాదత్తాపరః పుమానేవ, భవతు పరాత్తైవాయం యస్య బ్రహ్మేతి
వాక్యనిర్దిష్టః ౫౨. ఋతమిత్యుత్తరవాక్యే గుహాహితత్వేన దర్శితౌ
తౌ కౌ, ఋతపాగుహం ప్రవిష్టౌ ఛాయాతపసద్విలక్షణానుక్తౌ. ౫౩.
కిము తత్ర బుద్ధిజీవౌ జీవపరేశావితీహ సందేహః, తౌ యది చ బుద్ధి
జీవౌ బుధ్యా జీవః పృథజ్మిరుక్తస్స్యాత్. ౫౪. యది వా జీవపరేశౌ
జీవాదిశః పృథగ్గ్రహితస్స్యాత్, యది జీవేశౌ స్యాతాం గుహా
హితత్వం తయోరయుక్తం స్యాత్ ౫౫. తస్తాదిహ నిర్దిష్టానుక్తవిశేషౌ
హి బుద్ధిజీవౌ తౌ, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమేతద్వాక్యార్థనిర్ణయార్థ
మపి. ౫౬. భగవాన్తునివరోఽసావిదమధికరణం చకార సుగృహీత్యై,

సూ. గుహం ప్రవిష్టావాత్తానౌ హి తద్దర్శనాత్. ౧౧.

అత్ర చ గుహం ప్రవిష్టావాత్తానౌ తౌ చ జీవపరమేశౌ. ౫౭.
నిర్దిశ్యతే హి లోకే సంఖ్యాతుల్యస్వభావయోరుభయోః, అన్య ద్వైతీ

యాతోగోరన్వేష్టవ్య ఏవ మభిధానే. ౫౮. గౌరేవ హి ద్వితీయస్తత్రా
 న్విష్యేత నాశ్చ ఇతరో వా, బుతపానాల్లింగాదిహజీవే నిర్ధారితే హితస్య
 యః. ౫౯. అన్విష్యతే ద్వితీయశ్చేతనభావాదసౌ పరాత్తా స్యాత్,
 అత్ర పిబంతావతి యాశ్రుతిర్హి పానం ప్రదర్శయత్యుభయోః. ౬౦.
 తచ్చ కథం పరమాత్మని పరితృప్తే స్యాదితీహ నాశంక్యం, జీవస్తావత్పి
 బతి హి పరమాత్మాసౌ హితం చ పాయయతి. ౬౧. పాచయితా పక్షేతి
 హి దృష్టాలోకప్రసిద్ధిరిహ తద్వత్, నన్విహ జీవపరేశౌ గృహ్యేతే
 దేశ్యథం గృహవేశః. ౬౨. సర్వగతే పరమాత్మని దేశపరిచ్ఛేద ఏవ
 యదనుక్తం, ఇతి నాశంక్యం యోఽసౌ సర్వగతో యది తదైకదేశ
 గతః. ౬౩. సకలసమథాధినాథో రామస్సాకేతనగరనాథ ఇవ, శ్రుతి
 సిద్ధే న్యాయస్సాన్విచ్ఛ్రిత్యనుకూలశ్రుతిర్న చేహంస్తి. ౬౪. నేయం
 శంకా శ్రుతిషు హి గుహాహితత్వం పరాత్తనో దృష్టం, శ్రుతివాక్యే
 నిర్దిష్టం గుహాతం గహ్వారే ష్టమిత్యాదౌ. ౬౫. యో వేదేతి చ
 వాక్యేఽన్విచ్ఛిన్న గుహం ప్రవిష్టమిత్యాదౌ, ఛాయాతపసామ్యం
 యద్విలక్షణత్వేన తత్తయోర్యుక్తమ్. ౬౬ జీవోఽయం సంసారి తద్వి
 క్రితో యతో హి పరమాత్మా, తస్మాదృతం పిబంతౌ గుహం ప్రవిష్టౌ
 చ దర్శితావేతౌ. ౬౭. ఛాయాతపసదృశావపి జీవపరేశౌ న బుద్ధి
 జిహాహి,

సూ. విశేషణాచ్చ. ౧౨.

యదపి విశేషణమేతద్వాక్యే నిష్టమేతయోర్భవతి. ౬౮.
 కథిణం విద్ధిత్యస్త్విన్వాక్యే జీవో కథి వినిర్ది, విజ్ఞానసారథిస్సాన్విద్రథి
 యదాయం స సారమాప్నోతి. ౬౯. మికర్తృకర్తృభావావిత్యుప
 దిష్టౌ హి జీవాకమేశౌ, దుర్దర్శమితి చ మంత్రే మనథాతోః కర్తృ
 కర్తృభావేన. ౭౦. తావేతౌ నిర్దిష్టౌ జీవపరేశౌ న చేతరా భవతః,
 ఇహ లోకసిద్ధమేనం జీవం నిర్దిశ్య తదనువాదేన. ౭౧. తస్మాద్విలక్షణో
 ఽసౌ పరమాత్మాత్ర ప్రదర్శ్యతే వాక్యే, యో హి సుపర్ణాసయుజే
 త్వేనం దృష్టౌ హి ముండకే మంత్రః. ౭౨. కతనల్లివాక్యగతైర్మంత్రై
 హ్యుక్తో భవతి, ఇహ కేచిదాహురాఝ్యామంత్రో యో ద్వేతి
 కథితః. ౭౩. అధికరణస్యైతస్య హి భవతి న సిద్ధాంత

ముక్తవాక్యార్థం, వైంగుప్యపనిషది యతోఽయం సర్వక్షేత్రజ్ఞపరతయా
 నీతః. ౭౪. స చ భవతి పూర్వపక్షం స్యాద్వదనం యేన సత్త్వ ఉప
 దిష్టం, బౌదాసీన్యేనాయం క్షేత్రజ్ఞో దర్శితశ్చ తత్రైవ. ౭౫. సత్త్వ
 స్య భోక్తృతోక్తిః క్షేత్రజ్ఞే బ్రహ్మభావమభిధాతుం, కతవల్ల్యుక్తా
 వేతా జీవప్రాజ్ఞా న చేహ సంభవతః ౭౬. తస్మాదన్యార్థోఽయం ముం
 డకదష్టో హి మంత్రభాగ ఇతి, న సుకతవల్ల్యామస్యామృతపానం ప్రథ
 మతః క్రతం భవతి. ౭౭. ప్రథమశ్రుతయోగేన హి తత్రాధిక్యతం
 తు జీమాలంబ్య, తత్సమభావో యోఽసౌ పరమాత్మా తద్ద్వితీయ
 ఉపదిష్టః. ౭౮. ఉపకోసలవిద్యాయాం య ఏష ఇత్యాదివాక
 ముపదిష్టం, పురుషో దృశ్యత ఇతి కిల దృశ్యత్వం ప్రథమతశ్శ్రు
 తం తస్య. ౭౯. చాక్షుషధీవిషయత్వం దృశ్యత్వం జగతి సుప్రసిం
 హి, తద్యోగీ పురుషోఽసౌ ఛాయాత్మా వాథ వా భవేజ్జీవః. ౮౦.
 కిం వా సదేవతాత్మా న ఖిలు పరాత్మా న దృశ్యతే స యతః, యది
 చ ఛాయాత్మాసావమృతాభయలక్షణః పుమాన్న భవేత్. ౮౧.
 భవతు తదా జీవో వా దేవో వా స్యాన్న చైష పరమాత్మా, ధర్మాది
 సాధనోఽసౌ జీవోఽప్యమృతాదిలక్షణో భవతి. ౮౨. యోఽసౌ హి
 దేవతాత్మా స చాపి నిర్దిష్టలక్షణో దృష్టః, సత్త్వాం గతౌ పరస్య హి
 విశిష్టదేశత్వకల్పనానుచితా. ౮౩. దృశ్యత్వకల్పనా వా తస్యానుచితా
 హ్యనామరూపత్వాత్, ఇతి శంకాయాం సత్త్వాముపకోసలవాక్యమే
 తదఖిలమపి. ౮౪. సమ్యగ్విచార్య భగవానిదమధికరణం చకార ముని
 వర్యః,

సూ. అంతర ఉపపత్తేః. ౧౩.

బ్రహ్మవిదో ముఖమివ లే ముఖం విభాతీతి తం ప్రశస్యదౌ.
 ౮౫. తస్మాదుపదేశమిమం చకార జాబాలమునిషరో యస్తాత్, తేనో
 పదిశ్యమానో య ఏష ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః. ౮౬. స చ పరమాత్మైవ
 స్యాన్న చేతరః కోఽపి శంకితుం శక్యః, ఆత్మత్వమమృతభావో
 బ్రహ్మత్వకతాభయం చ సర్వమిదం. ౮౭. గుణజాతం పరమాత్మన్యూప
 పన్నం స్యాన్న చేతరత్రాపి, పాపం కర్మైవం విది నశ్చిష్యత ఇతి హి
 యచ్చ నిర్దిష్టమ్. ౮౮. తద్విదిపాపాస్పర్శనమస్తిన్నక్షే సమంజసం భవతి,

ఆక్షిప్తానం యదిదం ప్రదర్శితం సర్వలేపరహితమితి. ౮౯. తద్యదితి
మంత్రభాగే తస్మాత్స్వాదిహ పరః పుమానేవ, యచ్ఛేహ వామనీత్వం
సంయద్వామత్వమపి చ యచ్ఛోక్తమ్. ౯౦. యచ్ఛేహ భామనీత్వం
పరమాత్మని యుక్తమేతదఖిలమపి, సంయద్వామత్వాదికమఖిలం
విచృతం హి మంత్రభాగేన. ౯౧. కర్తృఫలోత్పాదకతా సంయద్వా
మత్వశబ్దలభ్యోఽర్థః, కర్తృఫలప్రాపకతా భవతి తథావామనీత్వశబ్దార్థః.
౯౨. సర్వాన్తభానదత్వాత్తథైవ సర్వత్ర భాసమానత్వాత్, ఉక్తం
హి భామనీత్వం తదేతదఖిలం పరాత్మని ప్రథితమ్. ౯౩. తస్మాదిహ పర
మాత్మా నిర్దిష్టో భవతి నేతరః కశ్చిత్,

సూ. స్థానాదివ్యవదేశాచ్చ. ౧౮.

యది పరమాత్మా యస్యాదక్షిప్తానత్వమనుపపన్నమితి. ౯౪.
నేయం శంకా యస్మాత్తస్య స్థానాని దర్శితాన్వేష, అంతర్యామి నిరుక్తా
స్థానాని ఒహూనాని దర్శితాన్వేష్య. ౯౫. చతురపి తత్ర దృష్టం తస్మాదయ
మిహ పరః పుమానేవ, సూత్రస్థాదివదేన హి నామ చ రూపం చ వర్ణి
తం యదపి. ౯౬. బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే తదేతదఖిలంసమంజసం భవతి,

సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. ౧౯.

ఉపకోసలపరిచర్యాపరితుష్టై రగ్నిభిర్యదాదిష్టమ్. ౯౭. కం
బ్రహ్మేత్వాదికమపి సుఖాత్కం బ్రహ్మబోధయత్యాశు, ఖం శబ్దసాహ
చర్యాబ్రహ్మణ్యుత్వబోధపరిహారే. ౯౮. బ్రహ్మపదసాహచర్యాత్కం
శబ్దోనంతసుఖపరో భవతి, తేనానంతసుఖాత్కముపదిష్టం బ్రహ్మ పూర్వ
వాక్యేన. ౯౯. న హ్యేతాదృశరూపో జీవో దేవోఽథ వా
భవత్యన్నః,

సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. ౧౦.

విదితశ్రుత్యంతస్య చ యాగతిరుపదిశ్యతే హి వేదాంతే. ౧౦౦.
అర్చిః ప్రముఖానేహాప్యపదిష్టాతోయమత్ర పరమాత్మా, అథ యది
జైవేత్యస్తిన్తంత్రే గతిరియముదాహృతా భవతి. ౧౦౧. తస్మాదక్షిప్తానే
ప్రదర్శితోఽయం హి భవతి పరమాత్మా,

సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః. ౧౭.

ఇతరశ్చాయాత్తాదిర్న చేహ నిర్దిశ్యతేంతరక్షిణి హి. ౧౦౨. అనవస్థితో యతోఽసౌ ఛాయాత్తా కిం భవతి నాత్తాపి, చక్షుస్సమీ పవర్తి పురుషో యది భవతి చక్షుషి ఛాయా. ౧౦౩. అపయాతే తస్మిన్నిహం పురుషఛాయా న దృశ్యతే కాపి, జీవో యద్యప్యాత్తా తథాపి చక్షుష్యవస్థితో నాయం. ౧౦౪. చిత్తోపాధిర్వోఽసౌ చిత్తం ప్రాయేణ హృదయదేశగతం, అమృతత్వమస్య దుర్లుటమభయం చాప్యస్య దుర్లుటం భవతి. ౧౦౫. సర్వగతస్య పరాత్తన ఇదం హి సకలం సమంజసంభవతి, యద్యపిచ దేవతాత్తా నిత్యం చక్షుష్యవస్థితో భవతి. ౧౦౬ అమృతాదిశబ్దయోగీతథాపి నై వాత్త శబ్దయోగస్సౌత్, అమరత్వం దేవానాంచీరకాలావస్థితత్వసాపేక్షమ్. ౧౦౭. విశ్వర్యమిశతంత్రంనచస్వతోస్యాభయం చ నో భవతి, దృశ్యత ఇతి యే యం శ్రుతిగుదాహృతాసా న చాక్షుషత్వపరా. ౧౦౮. విద్వదనుభూతివిషయప్రదర్శనార్థాప్రరోచనార్థైవ, తస్మాత్పరమాత్మాయం యోఽసౌవక్షిణి నిరూపితో హ్యత్తా. ౧౦౯. ఉపకోసలవాక్యమిదం తత్ర పరాత్తని సమన్వితం భవతి, నన్వయమక్షిప్తానే ప్రదర్శితో భవతి నైవ పరమాత్మా. ౧౧౦. స్థానవ్యవదేశాదితి శంకాం వారయితుమేష దృష్టాంతః, అంతర్యామి బ్రాహ్మణవాక్యే యచ్చక్షుషీతి నిర్దిష్టః. ౧౧౧. స్థానాదివ్యవదేశాదితి సూత్రేణోపదర్శితః పూర్వం, స చ దృష్టాంతోఽసిద్ధో యతః పరాత్తాఽశరీర ఉపదిష్టః. ౧౧౨. ఆశరీరస్య క్వాపి హి యమయితృభావో న దృశ్యతే లోకే, ఇహ ఖల్వంత స్తిష్ఠన్ యమయత్యయమితి హి దర్శితో యోఽసౌ. ౧౧౩. అంతర్యామి యోగీ కిం వా స్యాత్తదభిమానిదేవో వా, న తు పరమాత్మా యోఽసౌ వకార్యకరణో నిరూపితశ్చాస్త్రే. ౧౧౪. ఇతి శంకాం వారయితుం చకార మునివర్య ఏతదధికరణం,

సూ. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యవదేశాత్. ౧౮

అధిదేవాదివిభిన్నం జగత్సమగ్రం హి యోఽంతరవతిష్ఠన్. ౧౧౫. యమయతి స చ పరమాత్మా న హి యోగీ నాపి దేవతాత్తా వా, యోఽసౌ పరమాత్మా స్యాజ్జగతస్సృష్ట్యాదికారణం భవతి. ౧౧౬. జగ

దేశః కృత్స్నమిదం జగన్నియంతుం స ఏవ శక్నోతి, ఆత్మత్వమమృత
భావస్తస్యైవ హి యుజ్యతే న చాన్యస్య. ౧౧౭. అతథాభీమాతో
యోగీ దేవో వాత్మామృతః కథం భవతి, యం పృథివీ నేత్యేషా
శ్రుతిః పృథివ్యాదిదేవతాదీనాం. ౧౧౮. అంతర్యామిణమవిదితమా
చక్షే స న కథం పరాత్మా స్యాత్, యో దేవతాత్త నామప్యంతర్యామీ
కథం స దేవస్స్యాత్. ౧౧౯. స్వస్యైవ యమయితృత్వం నియమ్యతా
చేతి బాధితం తత్స్యాత్, యచ్ఛక్తమస్య బాధితమకార్యకరణస్య
యమయితృత్వమితి. ౧౨౦. తదపి చ దూషణమస్మిన్న చింత్యశక్తౌ
పరాపరే న భవేత్, యాని హి యమయతి భగవాన్ కర్తృఫలాసక్త
చేత్సో లోకాన్. ౧౨౧. తత్కార్యకరణజాలైస్సకార కరణో హ్య
కార్యకరణోఽపి, ఏవమదృష్టత్వాదివ్యపదేశోఽప్యత్ర ద తో యోఽ
సౌ. ౧౨౨. స చ పరమాత్మని యుక్తో న యోగిని యన్న దేవ
తాత్మని వా,

సూ. న చ స్తార్తమతద్ధర్మాభిలాషాత్. ౧౯

నను చాదృష్టత్వా దివ్యపదేశస్స్యాత్ప్రధానపక్షేఽపి. ౧౨౩.
జగతఃకారణభావాదంతర్యామిప్రధానమేవ స్యాత్, ఇతి చేన్నేయం
శంకాద్రష్టృత్వాదికముదాహృతం యేన. ౧౨౪. తచ్ఛాప్రధానధర్మో
హ్యంతర్యామీ తతః పరాత్మైవ, ద్రష్టృత్వా దృష్టత్వవ్యపదేశాదిహ
సనప్రధానం చేత్. ౧౨౫. శారీరో భవతు తథాప్యంతర్యామీ యత
స్సహి ద్రష్టా, శ్రోతా మంతా చాత్మా చేతనభావాదదృష్టరూపశ్చ.
౧౨౬. దేహాదియమయితృత్వాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సవది,

సూ. శారీరశ్చోభయేపి హి భేదేనైవమగ్నియతే. ౨౦

యశ్చాయం శారీరో నాంతర్యామీ భవేద్యతశ్చైవనం. ౧౨౭.
శారీరాద్భేదేన హి కాణ్వామాధ్యందినాశ్చ కథయంతి, యో విజ్ఞానే
త్వన్నిత్యన్యే వర్ణయంతి చాన్యేఽపి ౧౨౮. యోఽసావాత్మని త్వన్ని
త్యపి కథయంతి చోభయత్రాపి, విజ్ఞానశబ్ద ఏకస్తథాత్మశబ్దోఽపి జీవ
వచనస్స్యాత్. ౧౨౯. విజ్ఞానమయో యస్తాజ్జీవో నిర్దిశ్యతే హి సర్వత్ర,
జీవస్యాంతర్యామీ యోఽసౌ స కథం హి జీవతాం గచ్ఛేత్. ౧౩౦.
తస్మాదంతర్యామిణి పరమాత్మని వాక్యమేతదుపపన్నం, బ్రహ్మణ ఏక

స్యాపి హి నియామకత్వం నియమ్య రూపత్వమ్. ౧౩౧. ఔపాధిక
భేదేన హి తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి, నన్వత్రాంతర్యామి ద్రష్టృ
త్వాత్తత్వధర్మయోగేన. ౧౩౨. స్థావరం ప్రధానమేతన్న భవతి చేద్భ
వతు తావతాపీహ, ముండకవాక్యే భూయో నిరుక్తమద్రేశ్యతాది
గుణయోగి. ౧౩౩. అక్షరమితి యత్ప్రధితం తదిదం స్థావరం ప్రధాన
మేవ స్యాత్, శబ్దాదిరహితమేతద్యత ఏతస్య హృద్యశ్యతా యుక్తా.
౧౩౪. అగ్రహ్యత్వాదికమపి సూక్ష్మత్వాదస్య యుక్తమాభాతి, మహ
దాదికారణత్వాత్త్రగుణత్వాదస్య భూతయోనిత్వమ్. ౧౩౫. తస్మాదేత
ద్వాక్యప్రదర్శితం యత్ప్రధానమేవ స్యాత్, యద్యత్త్ర యోనిశబ్దో
నిమిత్తవాచీ తదాతు శారీరః. ౧౩౬. న హి భవతి భూతయోనిర్య
తశ్చ ధర్మాదిసాధనోపచితః, నన్విహ ముండకవాక్యే ప్రధానద్రేశ్య
తాదిగుణయోగి. ౧౩౭. ఇతియద్యుచ్యేత తదా భవతి విరోధోఽత్ర
వాక శేషేణ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యేవం వాక్యశేష ఇహ దృష్టః.
తదా క్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వం కథం ప్రధానే స్యాత్, ఇతి నాత్ర
శంక యం సర్వజ్ఞత్వం యదేతమపదిష్టం. ౧౩౮. అక్షరపదాభిధేయా
త్పరస్య పరమాత్మనో హి నిర్దిష్టం, తస్మాదస్మిన్ వాక్యే ప్రధానమిహ
భూతయోనిరిత్యుక్తమ్. ౧౩౯. అథ వా యం శారీరో నహి పర
మాత్మాత్ర భూతయోనిస్స్యాత్, దృష్టాంతబోధకాని హి యథోర్థ
నాభిరితి వాక్యజాలాని. ౧౪౦. దృష్టాంతభావమేషామచేతనానాం
యతశ్చ కథయంతి, ఇత్యాశంకాం సకలాం నిరస్య వాక్యార్థతత్వ
బోధార్థమ్. ౧౪౧. భగవాన్కరుణాసింధుశ్చ కారమునివర్య ఏతదధి
కరణమ్,

సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. ౨౧.

ముండకవాక్యే యోఽసావద్రేశ్యత్వాదిగుణక ఉపదిష్టః. ౧౪౩.
స చ పరమాత్మా యస్మాత్సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మనిర్దేశః, భూతప్రకృతిత్వేన
హి యదక్షరం పూర్వవాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౪౪. తత్రైవోత్తరవాక్యే
సర్వజ్ఞత్వం చ దర్శితం యేన, అక్షరవిద్యాయేయం పరవిద్యానేతి
వర్ణితం పూర్వమ్. ౧౪౫. యద్యక్షరం ప్రధానం తద్విద్యాసా కథం
పరా విద్యా, కస్మిన్ భగవో జ్ఞాతే సర్వమిదం జ్ఞాతమితి చ యచ్ఛక్త

మ. ౧౪౬ ఏకస్య చ విజ్ఞానే సర్వజ్ఞానం పరాత్పత్యే స్యాత్, యాకర్త్య
 గోచరా స్యాదపరా విద్యేతి తాం హి నిందిత్వా. ౧౪౭. నిశ్చేయస
 ఫలకతయా పరవిద్యా నేతి వర్ణితం భూయః, నిందిత్వా పరవిద్యాం
 తతో విరక్తస్య సాధనం కథయన్. ౧౪౮. పరవిద్యాయామస్యాం
 శ్రుతిరధికారం హి తస్య బోధయతి, పరతః పర ఇత్యంతే మంత్రే
 నిర్దిష్టమక్షరం యత్స్యాత్. ౧౪౯. తచ్ఛోత్తరసూత్రార్థవ్యాఖ్యానే
 దర్శయిష్యతే భూయః, తస్మాత్సహి పరమాత్మా యదక్షరం స్యాద
 దృశ్యతాదిగుణమ్. ౧౫౦. సర్వజ్ఞత్వాద్యఖిలం తస్మిన్నాత్మని సమం
 జసం భవతి, యస్మాద చేతనానాం దృష్టాంతత్వం ప్రదర్శితం భూయః.
 ౧౫౧. తస్మాదక్షరశబ్దం ప్రధానమిహ భూతయోనిరేవేతి, యద్దూషణ
 మేతస్మిన్పరాత్పత్యే న కించిదపి భవతి. ౧౫౨. న హి దృష్టాంతే
 ధర్మిణి సకలం సామ్యం వివక్షితం భవతి,

సూ. విశేషణభేదవ్యవధేశాభ్యాం చ నేతరౌ. ౨౨.

యద్యక్షరశబ్దస్సాన్యచ్ఛారీరోఽసౌ విశేషణం చైతత్. ౧౫౩.
 ఏవో హీత్యుపదిష్టం దివ్యత్వాద్యనుపపన్న మేవ స్యాత్, ఆవిద్యకదేహః
 దావహమభిమానేన విస్తృత స్వాత్తా. ౧౫౪. యశ్శారీరసోఽయం
 దివ్యత్వాద్యైః కథం విశిష్యేత, అద్రేశ్యత్వాదిగుణం యదక్షరం
 భూతయోనిరిత్యుక్తమ్ ౧౫౫. ఉపదిశ్యతే ప్రధానాద్భిన్నం తస్మాచ్ఛ
 తత్పరాత్తైవ, అప్రాణో హీత్యస్మిన్తంత్రే పుల్లింగశబ్దనిర్దిష్టః. ౧౫౬.
 యోఽయం పరమాత్మాస్యాత్స చాక్షరాత్పర ఇహోపదిష్టస్యాత్,
 తత్రాక్షరశబ్దోఽసౌపవాక్యకృతభూతసూక్ష్మపర ఏవ. ౧౫౭. న హి
 తద్విना పరాత్తా సృష్టిస్థితినాశ కారకో భవతి,

సూ. రూపోపన్యాసాచ్ఛ. ౨౩.

అగ్ని ర్హృద్ధేతీయం శ్రుతిరన్వైవాక్షరస్య రూపమిదం. ౧౫౮.
 గోక్యావయవాత్తకముపదిశతి హి తస్య చాంతరాత్తత్వం, న
 తాద్భూతరూపం శారీరే స్యాచ్ఛరీరపరతంత్రే. ౧౫౯. సర్వాంత
 చ ప్రధానే హ్యచేతనే భవతి. (ప్రకరణాత్) ప్రకృ

తానుకర్షణం హి ప్రకరణశబ్దార్థ ఏష ఉపదిష్టః. ౧౬౦. సర్వస్య
 చాంతరాత్తా యస్తం హ్యేష ఇతి నిర్దిశక్ పూర్వం, పునరప్యేతస్తా
 దితి తమేవ భూయః పరామృశన్నస్య. ౧౬౧ ప్రాణాదికారణత్వం
 ప్రపంచితం యేన స ఖలు పరమాత్మా, కేచిదహహుస్సుధియస్తస్మి
 ర్మూర్ధేతి వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౬౨. రూపం యదేతదఖిలం నాద్రేశ్యత్వాది
 గుణక ఉచితమితి, అజ్ఞాదీనామేషాం నిర్దిష్టా జాయమానతా యస్తాత్.
 ౧౬౩. తస్తా త్తదిదం రూపం హిరణ్యగర్భస్య యుక్తమాఖాతి, పురుష
 ఇతి వాక్యశేషప్రదర్శితం రూపమత్ర సూక్ష్మక్తమ్ ౧౬౪. తస్యోష
 న్యాసోఽయం తత్ప్రతిపత్తిప్రయోజనో భవతి, నను వాక్యశేషదర్శిత
 సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మయోగేన ౧౬౫. యద్యక్షరం ప్రధానం న భవతి
 చేద్భవతు తర్హి తత్రైవం, వైశ్వానర ఇతి రూఢశ్చందోగ్యే హి
 ప్రదర్శితో యోఽసౌ. ౧౬౬. హోమాదికరణభావాచ్ఛరమోక్తా
 జ్ఞాతరాగ్ని రేవ స్యాత్, అయమగ్ని రితి చ వాక్యే యదయం శబ్దోఽపి
 జాతరే దృష్టః. ౧౬౭. యదయం భూతాగ్నిర్వా వైశ్వానరశబ్దవాచ్య
 తాం గత్, విశ్వస్తా ఇతి వాక్యే వైశ్వానరశబ్ద ఏష భూతాగ్నౌ.
 ౧౬౮. దృష్టస్తాదథ వా భవేదసౌ తదభిమానిదేవో వా, వైశ్వా
 నరస్య సుమతా వితి శ్రుతిర్హ్యత్ర సాధికాభవతి. ౧౬౯. యద్యాత్త
 శబ్దయోగానైతే వైశ్వానరా భవంతి తదా, జీవో వా స్యాద్య
 దయం జాతరవైశ్వానరేణ సన్నిహితః. ౧౭౦. ప్రాదేశమాత్రమితి చ
 శ్రుతిరప్యస్మిన్ సమంజసా భవతి, తస్తాదిహ జీవో వా జతరాగ్ని
 ర్వాధవాపి భూతాగ్నిః. ౧౭౧. వైశ్వానరశబ్దస్సృత్కిం వా సౌ
 తదభిమాని దేవో వా, న తు పరమాత్మైత్యేవం నిరసితుముక్తప్రకార
 మాక్షేపం. ౧౭౨. సర్వజ్ఞోఽసౌ భగవానిదమధికరణం చకార ముని
 వర్యః,

సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౨౪.

ఉద్దాలకావసానా యే చ ప్రాచీనశాలమునిముఖ్యాః. ౧౭౩.
 కోన ఇతి తే చ సర్వే మీమాంసాం చక్రరేవ మన్యోన్యం, మతివై
 రూప్యాదేతే పరినిష్ఠాం తత్ర లబ్ధుమసమర్థాః. ౧౭౪. వైశ్వానరవిద్యాం
 తాం గ్రహీతుకామాశ్శుచివ్రతా మునయః, ఏతద్విద్యాకుశలం కేక

యమశ్వపతిమేత ఆజన్తుః ౧౭౫ రాజానం పప్రచ్ఛు ద్రాపీత్యంతేన
 వాక్యజాలేన, రాజాపి పరమకృపయా తదభిప్రాయం చ సకలమాకర్ణ్య
 ౧౭౬ వ్యస్తోపాసనపక్షం నిదిత్వాత్తానముపదిదేశేత్థం, యన్వేతమితి
 చ వాక్యైర్ద్యుమూర్ధతాద్యంగషట్కుసంవలితం. ౧౭౭. వైశ్వానరం
 వదిష్యంస్తదుపాస్తిఫలం చ వర్ణయామాస, అత్ర చ వాక్యే సకలే
 యోఽసౌ వైశ్వానరో వినిర్దిష్టః. ౧౭౮ స చ పరమాత్మైవ సాన్న
 జాతరాగ్నాద్యదిరథ చ జీవోవా, న హ్యస్య జాతరాగ్నేర్ద్యుమూ తా
 స్యాద్యతః పరిచ్ఛిన్నః. ౧౭౯. యద్యపి భూతాగ్నిరపావపరిచ్ఛిస్త
 థాపి నేయం స్యాత్, యోహి వికారో లోకే నైవ వికారాంత
 రాత్తకో దృష్టః. ౧౮౦. నాయం జీవోఽపి తథా యతః పరిచ్ఛిన్న
 ఏష నిర్దిష్టః, జగతోఽస్య కారణత్వాత్పరమాత్మన ఏతదఖిలముప
 పన్నం. ౧౮౧. కార్యగతా యే ధర్మా నిర్దిశ్యంతే హి కారణే లోకే,
 ఫలగతమపి మాధుర్యం చూతాదౌ మన్యతే యతో లోకః. ౧౮౨.
 తస్మాదసౌ పరాత్మా ద్యుమూర్ధతాదిభిరిహోపదిష్టోయః, యది పరమాత్మా
 న స్యాద్యోఽసౌ వైశ్వానరోఽత్ర నిర్దిష్టః ౧౮౩. తదుపాసకస్యభోగ్యం
 సర్వత్రేత్యేతదనుపపన్నం స్యాత్, తద్యదిహికాతూలం హ్యగ్నౌ ప్రోతం
 ప్రదూయతే యద్వత్. ౧౮౪. తద్వద్వైశ్వానరవిదిషావం కర్తేతి
 చాప్యయుక్తం స్యాత్, ఆత్మబ్రహ్మపదాభ్యాముపక్రమశ్చాత్తశబ్ద
 యోగశ్చ ౧౮౫ లోకాదిషు ఫలభోగవ్యవదేశః పాపకర్తనాశోక్తిః,
 వైశ్వానరశబ్దోఽయం హేతుభిరేతైః పరాత్మపర ఏవ. ౧౮౬. ఇమమర్థం
 బోధయితుం పంచమ్యంతోఽత్ర సూత్రనిర్దిష్టః, వ్యవధానం గమితౌ
 తద్వయోస్త్రయాణాం చ బోధకౌ భవతః. ౧౮౭. తావేతౌ సన్నిహితౌ
 పరమేశ్వరమేనమేవ బోధయతః, మాణవకమగ్నిమేనం పశ్యేత్యేవం
 విధేషు వాక్యేషు. ౧౮౮. మాణవకశబ్దయోగాదత్కృష్టపరో యథా
 గ్నిశబ్దస్యాత్, ఇహ వైశ్వానరశబ్దోఽప్యత్ర త్యేనాత్తశబ్దయోగేన.
 ౧౮౯. పరమేశ్వరమేవైనం వైశ్వానరమీదృశం ప్రబోధయతి.

సూ. స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి. ౨౫.

ద్యాం మూర్ధానమితియం స్మృతిరపి వైశ్వానరస్య రూపమిదం.
 ౧౯౦. దర్శయతి తచ్ఛరూపం శ్రుతినిర్దిష్టత్వసాధకం భవతి, శ్రుతి

మూలం స్మృతివాక్యం వదంతి వేదార్థపారగా వృద్ధాః. ౧౯౧. యచ్చ స్మృతినిర్దిష్టం తచ్చుక్తివాక్యేన దర్శితం భవతి, ఏతచ్చ పారమేశ్వర రూపమితి స్మృతిరియం హి దర్శయతి. ౧౯౨. ఛాందోగ్యేఽపి హి తదిదం ప్రదర్శితం యేన భవతి స పరాత్మా, ఇతిశబ్దో హేత్వర్థస్మా త్రోక్తః పారమేశ్వరం రూపం. ౧౯౩. శ్రుతినిర్దిష్టం యస్తాత్తోఽ చింత్యాత్తేతి దర్శితం స్మృత్యా.

సూ. శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న తథా దృష్ట్య పదేశాదసంభవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే ౨౬.

నన్విహ వైశ్వానర ఇతి నిర్దోషో భవతి నైవ పరమాత్మా. ౧౯౪. శబ్దాదిభ్యోఽపి తథా తదైవ చాంతః ప్రతిష్ఠితత్వేన, వైశ్వానరశబ్దోఽ సౌ తథాగ్ని శబ్దోఽపి యోఽత్ర నిర్దిష్టః. ౧౯౫. తావేతావగ్ని పరా య ఏష ఇత్యాదివాక్య నిర్దిష్టా, ఆదిపదాదత్ర త్యాదగ్నిత్రేతా ప్రకల్పనం గ్రాహ్యం. ౧౯౬. ప్రాణాహుత్యాశ్రయతా గ్రాహ్య యా వాక్య శేష నిర్దిష్టా, అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవ్యవదేశోఽప్యత్ర దర్శితో భవతి. ౧౯౭. ఏతేభ్యో హేతుభ్యో వైశ్వానర ఏష జాతరాగ్ని స్యాత్, ఇతి శంకా త్ర న కార్యా నాగ్నిర్జాతర ఇహోపదిష్టస్యాత్. ౧౯౮. అపితు తదుపాధి కేఽస్తి స్పృహమాత్మని దృష్టిరత్ర నిర్దిష్టా, శబ్దాదిహేతవో పూర్వోక్తా నాత్ర బాధ కాస్తే స్యుః. ౧౯౯. యది జాతరపవాగ్ని ర్వైశ్వానర ఇతి నిరూప్యతే తత్ర, ఆత్మత్వమనుపపన్నం ద్యుమూర్ధతాదికమపీహ నిర్దిష్టం. ౨౦౦. కిం చాత్ర దర్శితం యత్పురుషత్వం తదపి బాధితం తత్ర, యత్పురుష ఇతి చ వాక్యే పురుషో వైశ్వానరో వినిర్దిష్టః ౨౦౧. పురుషవిధమిత్యపీమం సూత్రావయవం పఠంతి కేచిదిహ, తత్ర చ పురుషవిధత్వం యదుక్తమధిదై వతం యదధ్యాత్తం. ౨౦౨. ద్యుప్ర భృతిష్వధిదై వం మూర్ధాదిష్వవయవేషు చాధ్యాత్తం, తదభిప్రాయం తచ్చ హి న జాతరే భవతి కింతు పరమేశే. ౨౦౩.

సూ. అత ఏవ నదేవతాభూతం చ. ౨౭.

ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యో భూతాగ్నిర్వాధ దేవతాత్మా వా, వైశ్వానరో న హి స్యాద్యతస్సనాత్తా న చాపి పురుషో వా. ౨౦౪.

లింగాని బాధకాని హి యాని స్యుర్భూతదేవతాపక్షే, తాని ప్రద
ర్శితాని హి తస్మాద్వైశ్వానరః పరాత్తైవ. ౨౦౫.

సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. ౨౮.

పూర్వం హి జాతరాగ్నేః ప్రతీకభావం హ్యుపాధిభావం చ,
ఆశ్రిత్యైవ హి దర్శితమేతస్యాంతః ప్రతిష్ఠితత్వమపి. ౨౦౬. యోఽ
సౌ ద్యుమూర్ధతాదిభిరుదాహృతః పరమపురుష ఇహ వాక్యే, అంతః
ప్రతిష్ఠితత్వం తస్యాంతర్యామిభావయోగేన. ౨౦౭. అథవా చిబు
కాంతేషు హి పురుషావయవేషు మూర్ధతాద్యుక్త్యా, అంతఃప్రతిష్ఠి
తత్వం సాక్షాదేవేతి జైమినిః ప్రాహ. ౨౦౮. తస్మాదస్త్విన్వాక్యే పరమా
త్తైవ ప్రదర్శితో నాన్యః, వైశ్వానరశబ్దోఽయం యోగేన తమర్థమేవ
బోధయతి. ౨౦౯. విశ్వేషాం వా నర ఇతి విశ్వే వాన్యేతియోగ
ఇహ భవతి, సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాంతర్యామిభావనిర్దేశాత్.
౨౧౦. వైశ్వానరః పరాత్తా భవతి హ్యత్రాగ్ని శబ్దబోధోఽపి, అగ్ర్య
ఫలనేతృభావాద్యాచ త్రేతాగ్నికల్పనా సాపి. ౨౧౧ సర్వాత్త కేపరా
త్త్వని సకలం చైతత్సమంజసం భవతి, అప్యప్రాదేశత్వం సంప్రతి సమ్య
జ్ఞీహుప్యతే సూత్రైః. ౨౧౨

సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్చరధ్యః. ౨౯.

పరిదృశ్యతే పరాత్తా యోఽసౌ ప్రాదేశికత్వమాత్రేణ, భక్తాను
కంపయామం తస్మాత్ప్రాదేశికః పరాత్తా స్యాత్. ౨౧౩. హృదయా
దిషు ప్రదేశేష్వయం పరాత్తోపలభ్యతే యేన, ప్రాదేశికః పరాత్తా
తస్మాదిత్యాశ్చరధ్య ఆచార్యః. ౨౧౪.

సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః ౩౦.

ప్రాదేశమాత్రహృదయే ప్రతిష్ఠితం మన ఇతి ప్రసిద్ధం హి,
తేనాను స్మరణీయః కథితః ప్రాదేశమాత్ర ఏష ఇతి. ౨౧౫. ప్రస్థ
మితాః ప్రస్థా ఇతి నిర్దేశోఽయం యథా తథేహాపి, ఇతి బాదరిరాచా
ర్యో వదతి ప్రాదేశమాత్ర తామస్య. ౨౧౬.

సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతి. ౩౧.

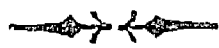
న్యాధిదైవికాని హ్యంగాన్యత్రోపదర్శితాన్యస్య, ప్రాదేశిక
యదత్ర సంపాదితాని చైష ఇతి. ౨౧౭. ప్రాదేశికసంప

త్య నేయం ప్రాదేశమాత్రతా తస్య, ఇతి జైమినిరాచార్యస్తస్య
ప్రాదేశమాత్రతాం బ్రూతే. ౨౧౮.

సూ. ఆమనంతి చైనమస్త్వి. ౩౨.

మూర్ధాదిచుబుకమధ్యే యదేనమిహ వర్ణయంతి జాబాలాః,
వైశ్వానరం పరేశం య ఏష ఇత్యాని మంత్రభాగేన. ౨౧౯. తస్మా
దసౌ పరాత్తా ప్రాదేశికశబ్దభాజనంభవతి, శబ్దోఽయమభివిమానస్తత్ర
పరాత్తని సమంజసో భవతి. ౨౨౦ సర్వత్రాభి గతోఽయం పరిమితి
హీనో యతోఽయమాత్తా స్యాత్, జగదేతదభివిమితే విమియతే
వా య ఆభిముఖ్యేన ౨౨౧ తస్మాదేతద్వాక్యం ద్యుమూర్ధతాద్యంగ
జాలసంవలితే, వైశ్వానరే పరాత్తన్యపాస్యరూపే సమన్వితం భవతి.
౨౨౨. శారీరకమిమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా నేయం, చతు
రధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమన్వయోఽధ్యాయః.
౨౨౩. తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యా
వృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః. ౨౨౪ ఇతి
ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

అథ తృతీయపాదః

ఇహ చ ద్వితీయపాదే యాని చ వాక్యాన్యపాస్య బహుశాని,
తాని హ్యపాస్యరూపే సమన్వితానీతి దర్శితం పూర్వం. ౧. అత్ర
చ తృతీయపాదే యాని జ్ఞేయప్రధానవాక్యాని, తేషాం సమన్వయశ్చ
యే బ్రహ్మణి నిరూప్యతే సద్యః. ౨. నను వాక్యశేషదృష్టో ద్యుమూ
తాద్యన్వయానురోధేన, వైశ్వానరశబ్దోఽసామప్రకృష్టోయదా ప
త్తపరః. ౩. ద్యుభ్వాద్యాయతనం యన్తుండకవాక్యే నిరూపితం చా
దౌ, తదిదం ప్రధానమేవ స్యాదంతే నేతుశబ్దనిర్దేశాత్. ౪. ద్యుప్ర
భృతిప్రాణాంతం యస్మిన్నోతమితి దర్శితో యోఽసౌ, అంతే నేతుత్వే
నాప్యమృతస్య త్యాదివాక్యశేషేణ. ౫. అత్రమృతశబ్దోఽసౌ బ్రహ్మణ్యేవ
ప్రయుజ్యతే శాస్త్రే, షష్ఠీసంబంధార్థా నేతుర్దృష్టో హి పారవాక్

లోకే. ౬. తస్మాదేతద్వాక్యం యదమృతసంబంధిపారవత్త్వగుణం, బోధయతి హి ప్రధానం యతః పరాత్తా న పారవా భవతి. ౭. అథ వా ద్యుప్రభృతీనాం విధారకత్వేన నిశ్చితో యోఽసౌ, వాయు ర్వాస్వాదథ వా శారీరో వాత్తశబ్దయోగేన. ౮, తస్మాన్మండకవాక్యే ద్యుభ్వాద్వాక్యయతనభావమాపన్నః, న పరాత్తే త్యాశంకా నిరసితుమధి కరణమేతదాహ మునిః. ౯.

సూ. ద్యుభ్వాద్వాక్యయతనం స్వశబ్దాత్. ౧.

ద్యుప్రభృతీనామేషామాయతనత్వేన వర్ణితో యోఽసౌ, స చ పరమాత్మైవ స్యాన్న చ ప్రధానం న చేతరః కశ్చిత్. ౧౦. యస్మి న్నోతం సకలం తమేకమాత్మానమేవ జానీథ, ఇత్యర్థకే హి వాక్యే తస్మిన్ దృష్టో య ఆత్తశబ్దో హి. ౧౧. చేతనవాచీ సోఽయం దృష్ట స్సర్వత్ర చేతనార్థపరః, ద్యుభ్వాద్వాక్యయతనత్వం న చ ప్రధానే శ్రుతౌ క్వచిద్దృష్టమ్. ౧౨. సన్తూలా ఇతి మంత్రే సర్వాయతనత్వ మాత్తనో దృం, యద్వాగి మోకపూర్వకవిజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితం హ్యత్ర. ౧౩. దపి చ పరమా నస్సాన్యన్న చ ప్రధానస్య కుత్రచి దృష్టం, శ్రుత్యంతరే తమేవేత్యన్ దృష్టం పరాత్తనస్తదిదమ్. ౧౪. పూర్వోపదర్శితం వా సర్వజ్ఞత్వం యదేకవిజ్ఞానాత్, తస్మిన్నితి మంత్రోక్తం పరాత్తపక్షే సమంజసం భవతి. ౧౫. యచ్ఛబ్దసహక తోఽయం తచ్ఛబ్దశాస్త్రశబ్దసహచరితః, పరమాత్మానం బ్రూతే వి యత్వం చ తస్య నిర్దిష్టమ్. ౧౬. అతదర్థకవాక్యానాం త్యాగం వక్త్రీహ మంత్రశేషోఽయం, మంత్రో హి పురుష ఏవేత్యపి సర్వదైవ పురు షతాం బ్రూతే. ౧౭. సామానాధికరణ్యం యదత్ర దృష్టం విలాప నార్థం స్యాత్, దృష్టం విలయార్థత్వం చోరోఽయం స్థాణురితి చ వాక్యే హి. ౧౮. తద్వత్ప్రపంచమఖిలం విలాప్య శుద్ధం యదేతదాయ తనం, బ్రహ్మ బ్రూతే మంత్రో న ప్రపంచం న చ ప్రధానం వా. ౧౯. నేతుత్వమభిహితం యద్యమృతస్యైవ ఇతి మంత్రభాగేన, తదపి చ పారకత్వా రాత్తనో యుక్తమేవ నేతుత్వమ్. ౨౦. రాహోశ్చిర వాక్యే ష చాభేదబోధికా దృష్టా, బ్రహ్మ యదామృతశబ్దం త్వభేదా కాహి షష్ఠీయమ్. ౨౧. మోక్షో యదామృతస్సాన్య

త్సంబంధార్థైవ భవతి షష్ఠీయం. యో వాగ్విమోకపూర్వకసాక్షాత్కారస్తదా సమంత్రోక్తః. ౨౨. ఏతత్పదాభిధేయః ప్రావకభావేన తస్య హేతుత్వం, తస్మాద్బ్రహ్మవేదం ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర నిర్దిష్టమ్. ౨౩

సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్. ౨.

రాగాదిదోషముక్తా యే చ స్యున్తే హి ముక్తపదవాచ్యాః, ముక్తోపసృప్యతా ఖలు నిర్దిష్టా హ్యస్య చోత్తరత్రయతః. ౨౪. భిద్యత ఇతి మంత్రే రితసాక్షాత్కారేణ దోషముక్తానాం, పురుషముపైతీత్యంతో మంత్రోఽయం తదుపసృప్యతాం బ్రూతే. ౨౫. మంత్రాంతరం యదేతి హి కథయతి కామాదిదోషముక్తానాం, అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుత ఇత్యంతే తదుపసృప్యతామస్య. ౨౬.

సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్. ౩.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రధానమనుమానగమ్యమత్ర స్యాత్, అత్ర చ తత్పరశబ్దో యతో న దృష్టః కథం ప్రధానం స్యాత్. ౨౭. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదౌ చేతనార్థకశ్శబ్దః, సర్వత్ర దృశ్యతేఽసౌ తస్మాద్యదిదం కథం ప్రధానం స్యాత్. ౨౮. అత ఇహ యోఽయం వాయుః ద్యుభ్వాద్యాయతనతాం స నోపైతి, యచ్ఛప్రధానపక్షే దూషణజాలం తదేతదత్రాపి. ౨౯.

సూ. ప్రాణభృచ్ఛ. ౪.

ప్రాణభృదపి శారీరో నైషామాయతనభావముపయాతి, యదయమసర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్తాద్బద్ధ్యాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః. ౩౦.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్ఛ. ౫.

భేదవ్యపదేశాచ్ఛ ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర న హి జీవః, జ్ఞాతృత్వేన నియుక్తస్య కథం విజ్ఞేయభావముపయాతి. ౩౧. ద్యుభ్వాద్యాయతనం యద్విజ్ఞేయత్వేన దర్శితం పూర్వం, జానీధేతి హి వాక్యాత్ జ్ఞాతృత్వేనోపదర్శితో యోఽసౌ. ౩౨ తస్మాదిహ పరమాత్మా విజ్ఞేయత్వేన దర్శితస్సోఽసౌ, ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్యాన్నచ ప్రధానం న కశ్చిదన్యో వా. ౩౩.

యచ్చ సుఖత్వం భూమ్నో దర్శితమమృతత్వమపి చ యచ్ఛోక్తమ్.
౪౯. ప్రాణేఽపి తదుభయం స్యాద్యతో హి మంత్రాంతరే తథా
దృష్టం, యత్రైష ఇతిచ మంత్రే సుఖరూపః ప్రాణ ఏవ నిర్దిష్టః ౫౦.
అమృతత్వమపి చ తస్మిన్నిర్దిష్టం ప్రాణవాక్యశేషే హి, తస్మాద్యోఽసౌ
భూమా ప్రాణోఽయం భవతి నైవ పరమాత్మా ౫౧ ఇమమా
క్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చ కార మునిమాన్యః,

సూ. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ౮.

నాయం భూమా ప్రాణఃప్రాణాదూర్ధ్వం యతోఽయముపదిష్టః.
౫౨. పరమాత్మైవాయం స్యాల్లక్షణభేదాత్ప్రమాణభేదాచ్చ, శ్రుత
మిత్యాదౌ వాక్యే హు పక్రమే చాత్తవివిదిషా దృష్టా ౫౩. శోకం
తరతీత్యస్తాత్ఫలమపి నిష్టమాత్తబోధస్య, ప్రాణోఽయం యది
భూమాకథం స ఆత్మా కం ఫలం చైతత్. ౫౪ ఏతత్ప్రాణం జ్ఞాత్వా
సోఽయం శోకం కథం తరేల్లోకః, నామాదిప్రాణాంతం ప్రతీతభావేన
వర్ణితం హ్యత్ర. ౫౫. తచ్చ యది బ్రహ్మ స్యాదాత్మా వా శాస్త్రదృష్ట
విపరీతం, వాగాదిప్రాణాంతే భూయశ్శబ్దః ప్రదర్శితో యోఽసౌ. ౫౬
సావధికబహుళభావం పూర్వస్థాదుత్తరస్య దర్శయతి, నిరవధికం
బహుభావం భూమౌ శబ్దో య ఏష వర్ణయతి. ౫౭. యస్తాత్పంచ
మ్యంతం యదాంతరం నేహ సన్నిధౌదృష్టం, నిరవధికం చ బహుత్వం
పరాత్తతోఽన్యత్ర న క్వచిద్దృష్టమ్. ౫౮. యో ధర్మవాచకస్సౌ
చ్ఛబ్దో నియమేన ధర్మసాకాంక్షః, భూమౌ శబ్దసోఽయం ధర్మపరో
నియతధర్మ సాకాంక్షీ. ౫౯. ఆకాంక్షతే నురూపం ధర్మణమానందబోధ
పరిపూర్ణం, తస్మాద్భూమౌ శబ్దః సర్వగతం బ్రహ్మ సచ్చిదానందమ్.
౬౦. బోధయతి నాన్యమర్థం తేన ప్రాణః కథం సభూమా స్యాత్, సర్వ
సమర్పణమేతత్సర్వాత్త్వత్వం చ యచ్చ పూర్వోక్తమ్. ౬౧. తత్ర చ
సర్వపదం స్యాద్వాగాదిపరం న చాఖిలార్థపరం, ఉక్తం హి సుప్తి
వాక్యే వాగాదీనాం సమర్పణం ప్రాణే. ౬౨. ప్రాణావస్థాత్తకతాం
పిత్రాదీనాం ప్రబోధయత్యేషాం, ప్రాణో హేతి ప్రథితా శ్రుతిర్న
సర్వాత్తతాం బ్రవీత్యస్య. ౬౩. అతివాదిత్వం యదపి ప్రాణవిదో
దర్శితం హి పూర్వత్ర, అతివాదిత్వం తదపి ప్రాణవిదశ్శ్రుతిరపోద్య

భూయోఽపి ౬౮. సత్యవిదో దర్శయతి హ్యేష తు వేత్త్యాదివాక్య
 శేషేణ, అత్ర తు శబ్దో యోఽసాచుత్తరభాజ్ఞైవ పూర్వభాగభవతి.
 ౬౯. సత్యపదం బ్రహ్మపరం సత్యం జ్ఞానమితి మంత్రనిర్దేశాత్, సత్య
 జ్ఞానేనైవ హ్యతివాదిత్వం న చేతరజ్ఞానాత్. ౭౦ ఇతి మంత్రార్థే
 సిద్ధే బ్రహ్మవిదశ్చాతివాదితా సిద్ధా, అత్ర త్యమేవ సత్యం విజ్ఞానాదీని
 సాధనాన్యుక్త్యా. ౭౧. ఆకృష్య భూమవాక్యే బహుప్రపంచం నిరూ
 పితం బ్రహ్మ, ప్రాణో యది భూమా స్యాదాత్తా వా యదితదా త్తతః
 ప్రాణః. ౭౨. ఇతి మంత్ర బాధనం స్యాద్యదాత్తజస్యాత్తతా విరుద్ధా
 హి, దేహైకదేశసంస్థో యోఽసౌ ప్రాణః కథం భవేద్భూమా. ౭౩.
 తస్మాదిహ పరమాత్మా భూమా నాన్య ఇతి నిశ్చితం భవతి,

సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౯.

యే చేహ భూమ్ని ధర్మాత్మాయంతే వాక్యశేషభాగేషు.
 ౭౦. తే సర్వే పరమాత్మన్యపపన్నా న హ్యతాదృశే ప్రాణే, యత్రేతి
 వాక్యదర్శితలక్షణమన్వైవ సమ్యగుపపన్నమ్. ౭౧ యస్మిన్ దృష్టే
 నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి లోకోఽయం, సహి భూమేతి చ లక్షణ
 మన్వైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి. ౭౨. యో వై భూమా తదమృతమితి
 మంత్రోక్తం యదేతదమృతత్వం, తదపి పరాత్తన ఏవ హ్యుపదిష్టం
 సర వేదవాక్యేషు ౭౩. తత్సుఖమిత్యపదిష్టం సుఖత్వమపి తస్య సుప్ర
 సింహి, ఆనందో బ్రహ్మాతి హి మంత్రే చాన్యత్ర దర్శితం భూయః.
 ౭౪. ఆనందత్వం యది చేద్రబ్ధప్రాణి సిద్ధం సుఖత్వమప్యేవం, ఉపసం
 హృతౌ హి కథితం తమసః పారత్వముచితమే వాన్య. ౭౫. సకలనిగ
 మాంతవాక్యైస్తమః పరత్వేన పర్జ్యతే యోఽసౌ, యస్సత్యేనేత్యే
 తన్మంత్రోక్తం రూఢమన్య సత్యత్వమ్. ౭౬. స్వే మహిమనీతి మంత్రే
 శ్రుతం చ యత్స్వమహిమ ప్రతిష్ఠత్వం, యదపి చ సర్వాత్తత్వం సర్వ
 గతత్వం చ యదపి నిర్దిష్టమ్. ౭౭ తదఖిలమపి పరమాత్మని భూమ్నైవ
 సమంజసం న చాన్యత్ర, ఉపసంహృతి వాక్యస్యహ్యుపక్రమేణైక
 భావోఽపి. ౭౮. భూమ్నః పరమాత్మత్వం సాధయతి న చేతరస్య
 తస్మాదేతద్వాక్యం చ్ఛాందోగ్యే సప్తమే వినిర్దిష్టమ్.
 సుఖలమాత్మని సమన్వితం నిర్విశేషచిన్తాత్రే, నన్విహ

తత్సత్యపదం బ్రహ్మణి రూఢమితి భూమవాక్యమిదమ్ ౮౦. తత్సాహ
చక్యయోగాద్బ్రహ్మపరం చేత్తథైవ తత్రాస్తు, బృహదారణ్యకవాక్యే
హ్యేతద్వై తదితి వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౮౧. అక్షరమిహ వర్ణస్సాన్యదక్షర
శబ్దశ్చ వర్ణరూఢోఽహి, యద్యపి యోగాశ్రయణే బ్రహ్మపరత్వం ప్రతీ
యతే తస్మిన్. ౮౨. తదపి చ యోగాశ్రయణం రూఢివిరోధాన్న చేహ
భవతి, తస్మాదక్షరశబ్దాదోంకారో హ్యత్ర గృహ్యతే నాన్యః. ౮౩.
సర్వాత్త కత్వకథనాదాకాశాంతస్య ధారకత్వేన, నిర్దిశ్యతే స ఏవ హ్యోం
కార ఇతి ప్రదర్శితాం శంకామ్. ౮౪. నిరసితుమహితహృదయశ్చ కాగ
మునివర్య ఏతదధికరణం,

సూ. అక్షరమంబరాంతధృతేః. ౧౦.

ప్రథమేగార్దిప్ర శ్చే హ్యకాశో భూతధారకోఽభిహితః. ౮౫.
తస్మిన్నితి ద్వితీయే హ్యకాశాంతస్య ధారకత్వేన, అక్షరమిదముపదిష్టం
మునిప్రవీరేణ యాజ్ఞవల్క్యేన. ౮౬. అస్థూలాదిపదైరిహ లక్షణ
ముక్తం చ తస్య తేనైవ, ఏతల్లక్షణలక్ష్యం బ్రహ్మైవాక్షరపదేన
నిర్దిష్టమ్. ౮౭. ఉపదిశ్యతే యదక్షరమాకాశాంతస్య ధారకత్వేన,
వర్ణాత్త క ఓంకారే హ్యకాశాంతస్య ధారకత్వం వా. ౮౮. అస్థూలాది
పదోక్తం లక్షణమపి వా యతో న సంభవతి, సర్వాత్త కత్వమపి వా
తస్యోంకారస్య యదపి నిర్దిష్టమ్. ౮౯. తదిదం ధ్యానార్థం స్యాన్న
వస్తు యాథాత్మ్యనిర్ణయస్యకృతే, నను యద్యక్షరశబ్దాదోంకారో
నేహ గృహ్యతే తస్మిన్. ౯౦. భవతు ప్రధానమక్షరమస్మిన్ పూర్వోక్త
లక్షణం యుక్తం, అపి చాంబరాంతరవిధరణమపి యుక్తం తస్య కార
ణత్వేన. ౯౧. శారీరో వా స్యాదిహ యదక్షరం యాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టమ్.

సూ. సా చ ప్రశాసనాత్. ౧౧

యా చాంబరాంతవిధృతేః వర్ణాత్తనస్సాన్యన్న చ ప్రధానస్య.
౯౨ జగతః ప్రశాసితృత్వం యదత్ర వాక్యేఽక్షరే వినిర్దిష్టం, సర్వజ్ఞే
పరమాత్మని తదేతదుచితం స చ ప్రధానేఽపి. ౯౩. శారీరేఽపి న
యుక్తం యదసౌ దేహాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః,

సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౧౨.

అత్రాక్షరశబ్దేన హి యదన్యదాశంకితం ప్రధానాది. ౯౪. తద్భావనహితమేవ హ్యక్షరమేషా శ్రుతిర్హి బోధయతి, ద్రష్టృత్వా ద్రష్టృత్వాద్యఖిలం యచ్ఛోషదర్శితం శ్రుత్యా ౯౫. తేనాచేతనభావః సఃలోఽయం బాధితో భవత్యస్య. అక్షరశబ్దస్సోఽయం యోగబలా ద్బ్రహ్మబోధకో భవతి. ౯౬. యత్ర హి రూఢిర్యోగస్తత్ర హి యోగాద్యలీయసీ రూఢిః, అత్ర చ రూఢేర్బాధాద్యోగబలే నాక్షరం పరం బ్రహ్మ. ౯౭. తస్మాదక్షరవాక్యం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి, నను యది బృహదాకారణ్యే యదక్షరం యాజ్ఞవల్క్య నిర్దిష్టమ్. ౯౮. లింగవశేనాక్షరపదరూఢేర్బాధాద్యవేత్పరం బ్రహ్మ, ప్రశ్నోపనిషది యా ఖిలు నిరూపితా సత్యకామసంజ్ఞాయ. ౯౯. ప్రణవాలంబనవిద్యా యః పునరిత్యాదివాక్యనివహేన, తత్ర చ యః పరశబ్దః పురుషవిశేషణపరో హి నిర్దిష్టః. ౧౦౦. గతిలింగయోగత స్సౌత్సర్యకార్యపర ఏవ రూఢిబాధేన, గతిరిహ దృష్టా కార్యే బ్రహ్మణి సా ఖిలు న కారణే దృష్టా. ౧౦౧ ఈక్షత ఇత్యంతేన హి మంత్రేణ యదీక్షణం వినిర్దిష్టం, అన్వేతీత్యంతేన హి తత్ప్రాప్తిఫలం యదేతదుప నిర్దిష్టమ్ ౧౦౨. తదుభయమపి కార్యే స్వాదుక్తం న హి కారణే కథంచిదపి, తస్మాద్యదభిధ్యానం తదపి చ కార్యస్య యుక్తమాభాతి. ౧౦౩. ఇత్యాదేషప్రాప్తావిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ,

సూ. ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్సః. ౧౩.

ఇహ పిష్పలాదనామా మునివర్యస్సత్యకామముపసన్నమ్. ౧౦౪. ఓంకారం చ సతత్త్వం తదనయవాంశ్చ ప్రబోధయన్ భూయః, బ్రహ్మధ్యానాలంబనభావం ద్వివిధం హి దర్శయామాస. ౧౦౫. బ్రహ్మ ప్రాప్త్యాత్మకమపి ఫలముభయవిధం నిరూపయామాస, ఏతద్వా ఇత్యాద్యేనాన్వేతీత్యంతమంత్రభాగేన. ౧౦౬. పశ్చాన్నిర్దిష్టేన హి యః పునరిత్యాదిమంత్రభాగేన, యస్సాధకో హి పురుషస్త్రైమాత్ర మోంకారమనిశమాలంబ్య. ౧౦౭. ధ్యాయన్ పరం పుమాంసం విస్పృష్ట దేహశ్చ సూర్యముపయాతి, సూర్యే సంపన్నస్స ససామభిర్బ్రహ్మలోక ముపనీతః ౧౦౮. యోఽసౌ హిరణ్యగర్భో జీవఘనో యశ్చ పర ఇతి

ప్రథితః, తస్మాత్పరం పుమాంసం స ఈక్షతే పురిశయం పరం బ్రహ్మ. ౧౦౯.
 ఇమమర్థముపదిదేశ హి స విష్వలాదశ్చ సత్యకామాయ, అత్రాయం
 పరశబ్దో బ్రహ్మణి రూఢ ఇతి సుప్రసిద్ధం హి. ౧౧౦. అత్ర చ రూఢే
 ర్బాధే స కారణం కిమపి శక్యతే వక్తుం, యత్కార్యగమనముక్తం
 లింగం తత్సాన్నిన్న బాధకం రూఢః. ౧౧౧. కార్యగతస్య హి పుంసః
 కారణసాక్షాత్కృతిర్యతో దృష్టా, కార్యత్యయ ఇతి సూత్రే తస్మా
 త్కారణపరోఽత్ర పరశబ్దః. ౧౧౨ యది పరశబ్దో యోఽయం కార్య
 పరస్సాన్యత్తదైతదఫలం స్యాత్, ఉభయాత్కత్యక్తీర్తనముభయప్రాప్తి
 స్వరూపఫలకథనమ్ ౧౧౩. ఏతద్వాఇతి మంత్రే దృష్టం యదిదం నిర్వృ
 కం తత్సాన్యత్, ధ్యేయత్వవ్యవదేశో హ్యతథాభూతస్య దృశ్యతే
 శాస్త్రే. ౧౧౪. పంచాగ్నిధ్యానాదాపీక్షితకర్తవ్యకీర్తనం స తథా,
 తస్మాదత్ర ధ్యేయః పరః పుమానేవ నాపరం బ్రహ్మ. ౧౧౫. యస్మాత్ప
 రస్య పుంసశ్శ్రుతిరిక్షితకర్తతాం బ్రవీత్యస్య, తస్మాదేతద్వాక్యం యథో
 పదిష్టం హి విష్వలాదేన. ౧౧౬. జ్ఞేయే ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి పరమే
 సమన్వితం భవతి, నన్విహ పరశబ్దోఽయం పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యఇతి
 మత్వా. ౧౧౭. పరమాత్మపరతయాయం నిర్దిష్టశ్చేత్తతైవ చాత్రాస్తు,
 ఇహ దహరవాక్యమేతచ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హ్యథేత్యాది. ౧౧౮.
 తత్ర బ్రహ్మపురేఽస్తిః దహరం యత్పుండరీకముపదిష్టం, తస్యాంతస్థస్స
 కాశందహరత్వేనేహ ప్రదర్శయిత్వాథ ౧౧౯. తస్యాంతస్థస్సం యత్సాన్య
 త్తస్యాన్వేష్టవ్యతానిర్దిష్టా, భూతా కాశస్సాన్యవిహయోఽసావాకాశశబ్ద
 నిర్దిష్టః. ౧౨౦. యస్మాద్భూతాకాశే రూఢో హ్యకాశశబ్ద ఇహ దృష్టః,
 దహరాయతనాపేక్షం దహరత్వం తస్య సమ్యగుపపన్నం. ౧౨౧. అన్వేష్ట
 వ్యతా వికమన్వేష్టసాన్ని చేతరస్యాత్ర, అన్వేష్టవ్యత్వావికమాకా
 శాంతస్స ఏవదృష్టమితి. ౧౨౨. యద్యుచ్యతే తదాయం శారీరస్సాన్నిన్న
 చేహ పరమాత్మా, దహరత్వావికమఖిలం తస్మిన్నా రాగ్రమాత్ర ఉప
 పన్నమ్. ౧౨౩. జీవపుర ఏవ తస్మిన్నప్రహ్మపురత్వం శ్రుతిర్హి బోధ
 యతి, జీవకృతకర్తజన్యం శరీరమేతద్ధి జీవపురమేవ. ౧౨౪. జీవే చ బ్రహ్మ
 పదం భాక్తం సాన్యనైవ ముఖ్యభావేన, యో హి పురస్వామీ
 స్యాత్పురైకదేశే స్థితిర్భవేత్తస్య. ౧౨౫. బుద్ధ్యాద్యుపాధికత్వాచ్ఛా

రీరోఽయం భవేత్పురస్వామీ, పరమాత్మనో విభుత్వాద్దహరత్వాదిక
మయుక్తమేతస్మిన్. ౧౨౬ ఇత్యాశంకాం నిరసితమధికరణమిదం
చకార మునిరత్ర,

సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః. ౧౪.

హృత్పుండరికవేశ్చ ని దహరో యోఽసావిహంత రాకాశః. ౧౨౭.
స చ పరమాత్మా నాసౌ భూతాకాశో న చాపి శారీరః, యస్తాదుత్తర
వాక్యే హ్యేతచ్ఛబ్దేన దహరమనుకృప్య. ౧౨౮. ఆత్మత్వాద్యపదిష్టం
తస్మాద్దహరః పరః పుమానేన, ఆత్మత్వం చ యదుక్తం హ్యపహత
పాష్టత్వమపి చ యచ్ఛోక్తమ్. ౧౨౯. యదిశం హి సత్యసంకల్ప
త్వాంతం విజరతాదిమధ్యమపి, తత్స్వం పరమాత్మన ఉచితం న
వ్యోమ్ని నాపి శాశిరే. ౧౩౦. యస్తాద్భూతాకాశో హ్యచేత
నస్తేన భవతి నాత్మాసౌ, యద్యస్యాత్తా జీవస్తథాపి నాపహత
పాష్టతాదిగుణః. ౧౩౧. భూతాకాశోఽమ్యం తద్గుణసారస్య నైన
సంభవతి, బ్రహ్మభేదేన యచ తదేకదాపాద్యతే తచ భాక్తమ్.
౧౩౨. ముఖ్యాసంభవతే గౌణార్థో గృహ్యతే న చేతరథా, యద్య
స్యాకాశవదం భూతాకాశే తు ముఖ్యమేవ స్యాత్. ౧౩౩ పూర్వో
క్తకర్తృబాధాత్తథాపి సోఽయం న గృహ్యతే దహరః, ఆకాశస్త
ల్లింగాదిత్యధికరణేన పానయక్త్యమపి. ౧౩౪. నైవాశంక్యం యస్తాద్య
దత్త దృష్టం హి లింగమస్పష్టం, అన్వేష్టవ్యత్వాదికమంతస్థనైవైవ
వస్తువో దృష్టం. ౧౩౫. దహరస్యాకాశస్య తు నైతద్దృష్ట
మితి నైవమాశంక్యం, యద్యాకాశో దహరో నాన్వేష్టవ్యో భవే
త్తవైవం స్యాత్. ౧౩౬ ద్యావాభూమిత్యాదికమన్వేష్టవ్యం భవే
దతో నైవం, ఇహ దహరవాక్యశేషే హ్యపహతపాష్టత్వగుణక
మాత్మానం. ౧౩౭. హృత్పుండరికవేశ్చన్యన్విష్య తదాశ్రితాంశ్చ
సత్యాదీః, అన్విష్య భోగశేషం త్వయిత్వా యే న్రజంతి సులోకమ్
౧౩౮. తేషాముపాసకానామకుంతితః కామచార ఉపదిష్టః, యస్తా
త్తస్మాదత్ర హి దహరం చ తదాశ్రితం చ సత్యాది. ౧౩౯. అన్వే
ష్టవ్యం తదుభయమితి బోధయితుం యదంతరిత కథితం, బ్రహ్మోపల
సాధనమిదం శరీరమితి సుప్రసిద్ధం హి. ౧౪౦. బ్రహ్మపురశబ్దయోగ

ఽస్యనుకూలో భవతి నైవ విపరీతః, అకాశౌపమ్యాదికమఖిలం పరమాత్మనో హి యుక్తతరం. ౧౪౧. యస్తాత్స్వగతోఽసాసాయతనాపేక్షమస్య దహరత్వం, యే వాక్యశేషదర్శిత ధర్తాస్తే సాధకాస్సృరత్రేతి. ౧౪౨. పంచమ్యంతార్థమిమం సూత్రైర్వివక్ష్యతి సూత్రకారోఽయమ్,

సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లింగం చ. ౧౪౩.

ఇహ దహరవాక్యశేషే బ్రహ్మగత్యర్థితాహి జీవానామ్. ౧౪౩. సా బ్రహ్మభావమచ్య హి సాధయతి బ్రహ్మలోకశబ్దోఽపి, అహరహరిమాస్సుషుప్తౌ ప్రజాః ఖలు బ్రహ్మలోకమిమం. ౧౪౪. స విదర్శచ్ఛం త్యోఽపీత్యయమర్థశ్చ ప్రదర్శితస్తత్ర, హృత్పుండరీకనిలయోదహారో యోఽయం స చేత్పరాత్మాస్యాత్. ౧౪౫. నైతత్సుషుప్తిసమయే జీవానాం బ్రహ్మలోకగమనం స్యాత్, యో బ్రహ్మలోకశబ్దనోఽప్యస్యపరాత్తతాం హి సాధయతి. ౧౪౬. స హి సత్యలోకగమనం సుప్తౌ దృష్టం హి సర్వజంతూనాం, బ్రహ్మైవ లోక ఇతి ఖలు సమాస ఇహ భవతి నైవ తత్పురుషః. ౧౪౭. తస్తాద్గతిశబ్దాభ్యాం దహరాకాశోఽహి భవతి పరమాత్మా, బ్రహ్మగమనం హి దృష్టం సుషుప్తికాలే చ సర్వజంతూనామ్. ౧౪౮. సతి సంపద్యేత్యాదౌ శ్రుతినిర్దిష్టం తదేతదిహ లింగమ్,

సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్తిన్నుపలభ్యే. ౧౪౯.

అథ య ఇతి వాక్యదర్శితనేతుపదేనోపదిష్ట ఆత్మా సా. ౧౪౯. అస్య చరాచరలక్షణజగతో విధృతేశ్చ భవతి పరమాత్మా, అత్ర చ విధృతిపదార్థో ధారయితా స ఖలు ధారణం భవతి. ౧౫౦. ఆత్మైవ సాహచర్యాదయం చ మహిమాస్య దృశ్యతేఽన్యత్ర, బృహదారణ్యకవాక్యే హ్యేతస్యేత్యాది వాక్యశేషేఽపి ౧౫౧. సోఽయం మహిమాజగతోఽప్యాసంకరాద్యోపపన్నతే భూయః,

సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧౫౨.

అత్రాకాశపదేన హి పరమాత్మా గృహ్యతే స చాన్యోఽపి ౧౫౩. ఆకాశో హేత్యాదావాకాశపదం పరాత్తని ప్రథితమ్,

సూ. ఇతరపరామర్శాత్ ఇతి చేన్నాసంభవాత్. ౧౮.

అథ య ఇతి వాక్యశేషో దహరాధ్యాయే హి దృశ్యతే తత్ర. ౧౫౩. యస్సంప్రసాదశబ్దస్సఘప్తరూఢోఽపి జీవవచనస్సాన్యత్, అత్ర హి శారీరోఽస్తాచ్ఛరీరదేశాత్సముత్థితో భూత్వా. ౧౫౪. జ్యోతిస్సంపద్యపరం రూపేణ స్వేన యజ్యతే యోఽసౌ, సహ్యత్తేత్యుపదేశా త్స ఏవ జీవోఽత్ర దహర ఇతి చేన్న. ౧౫౫. జీవో యది దహరస్సాన్యత్పూర్వోఽపన్యస్తథత్తబాధస్సాన్యత్, తస్తాద్యోఽసౌ దహరస్సహి పరమాత్మాన చేతరః కశ్చిత్. ౧౫౬. తద్వాక్యశేషదర్శితగుణజాతం తత్ర యుక్తమఖిలమపి,

సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. ౧౯.

జీవస్య దహరతాయామసంభవాదితి చ హేతురపదిప్తః. ౧౫౭. స హి యుక్తో యది బాధో ధర్మాణాం పారమేశ్వరాణాం స్యాత్, స చ న హి దృష్టో బాధశ్చారీరేఽస్తి యథోక్తధర్మాణామ్. ౧౫౮. యస్తాదుత్తరవాక్యే దృశ్యంతే జీవ ఏవతే ధర్మాః, ఆదౌ చోదశరావబ్రాహ్మణవాక్యేన దర్శయిత్వాన్యమ్. ౧౫౯. దేహాత్మవాదపక్షం తస్మిన్మోషే మరుత్వతాభిహితే, తస్మై ప్రజాపతిరసావింద్రయాత్మాన ముపదిదేశేత్థమ్. ౧౬౦. ఏతం త్వేవేత్యాద్యైర్బహుప్రపంచం హ్యనేకపర్యామైః, యోఽసౌ జాగ్రత్పురుషో ఏష ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః. ౧౬౧. సోఽయమమృతాదిలక్షణపరమాత్మైవేతి వర్ణయామాస, తద్వత్స్వాప్ని కపురుషోఽప్యమృతాభయలక్షణో వినిర్దిష్టః. ౧౬౨. సౌఘప్తికోఽపి పురుషో యథోక్తలక్షణసమన్వితోఽభిహితః, పర్యాయత్రితయేఽస్తిన్మూషణజాలే హి మఘరతాభిహితే. ౧౬౩. మఘవన్నిత్యారభ్య హి స ఏవ జీవస్తురీయ ఉపదిప్తః, సశరీరతానిమిత్తం యదప్రియం యదపి చ ప్రియం వాస్య. ౧౬౪. న హ్యశరీరస్య సతః ప్రియం న కించిన్న చాప్రియం వాపి, అవివేకమూలకం స్యాత్సశరీరత్వం యదస్య నిర్దిష్టమ్. ౧౬౫. శ్రుతికృతవివేకబోధాదవివేకే శిథిలభావమాపన్నే, వృథా యాస్తాద్దేహాత్మాత్మర్వం పరం పుమాంసం యః. ౧౬౬. సంపద్యతే పరాత్మా స

పురుష ఇతి హి తత్రోక్తం, సోఽయమమృతాదిలక్షణ ఆత్మా జీవః కథం నదహరస్సాన్యత్. ౧౬౭. అపహతపాప్తత్వాదికమఖిలం తస్యో

భవతి. ౧౦౨. పూర్వత్ర దహరవాక్యే హ్యత్తత్వాదిశ్రుత్యేర్విరోధేన,
తత్రాకాశపదస్య హిరూఢేర్భావత్పరాత్పరతోక్తా ౧౦౩ తద్వదిహ
భావమానే భావనిషేధశ్రుతిర్విరోధేన, లట ఇహ యాఢేర్భావాద్భవి
ష్యద్భక్త్యముచితమాశ్రయితుం ౧౦౪ సత్యర్థా చేయం స్యాత్త
త్రేతి పదే చ సప్తమీ యా సా, తస్మిన్సతిసూర్యాదికమగ్న్యవసానం
నభాస్యతే కిమపి. ౧౦౫. ఇతి వాక్యార్థే జ్ఞాతే తేభో భాతుర్హి తత్ప
రాథ స్యాత్, అహని చ భాస్కరబింబే ప్రకాశమానే హి చంద్ర
శాకాది. ౧౦౬. కిమపి నభాస్యత ఇతి యత్తదేతదస్తాకమనుభవా
మాఢం, యదిహానుభావముక్తం తదపి చ తుల్యస్వభావయోగ్యుక్తం.
౧౦౭. అనుగమనాదికమఖిలం లోకే తుల్యస్వభావయోగ్యుక్తం, తస్మాత్తే
జ్ఞో భాతుశ్చ స్తః కోఽప్యత్ర తత్పదార్థస్యాత్. ౧౦౮. ఇతి శంకాం
వారయితుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం,

సూ. అనుకృతేస్తస్య చ. ౨౨.

తత్ర చ ముండకవాక్యే న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్రనిర్దిష్టః.
౧౦౯. తచ్ఛబ్దార్థసంస్కరయం పరమాత్మా భవతి నేతరః కశ్చిత్, యస్మా
దస్మిన్మంత్రే తస్మానుకృతీర్హి దర్శితా జగతః. ౧౧౦. అనుకృతిరను
భావం సా దనుభావీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం, తస్యేతి సూత్ర శేషశ్చతుర్థ
పాదోపది బోధార్థః. ౧౧౧. మంత్రే తస్యేత్యత్ర చ షష్ఠీ సంబంధ
వాచికా వతి, తత్సంబంధికభావప్రయోజ్యభానాశ్రయత్వమస్యాత్థః.
౧౧౨. యత్సంబంధికభావప్రయోజ్యభానావలంబి జగదేతత్, సహి
తత్పదోపదిష్టః కథమన్యస్యాత్పరం తు పరమాత్మా. ౧౧౩. నస్యను
కృతిరిహ లోకే దృష్టా తుల్యస్వభావయోగేవ, చిజ్జడయోరిహ
సాధకమితి శంకాప్యత్ర వైవ కర్తవ్యా. ౧౧౪. సంతప్తాయఃపిండే
హ్యగర్భస్థనుకరణం హి దృశ్యతే లోకే, రజసి చ వాయ్వనుకరణం
తస్మాత్తుల్యత్వమత్ర న నిమిత్తం. ౧౧౫. యచ్చైవ కారఘటితం మంత్ర
స్థత్మతేయపాదవాక్యమపి, తద్భావన్యతిరేకాదన్యభాసం స్వమర్థమా
నే ౧౧౬. ఏవం చ లక్షణద్వయమత్ర పరాత్తన ఇహోపదిష్టం
యద్భావన్యతిరేకాదన్యస్యాభాసమానతా తత్త్వం. ౧౧౭.
౧౧౮ మంత్రస్థచతుర్థపాదనిర్దిష్టం, మంత్రే ప్రథమే పాదే

రాత్తా, ఇతి శంకాం వారయితుం పరాత్తపరతాం చ తస్య బోధయితుం.
 ౨౧౩. అధికరణమేతదమలం చకార మునిసంఘమాననీయోఽసౌ,

సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః. ౨౪.

యోఽంగుష్ఠపరిమితోఽసౌ పురుషో మంత్రేణ దర్శితస్సోఽయం.
 ౨౧౪. పరమేశ్వర ఏవ స్యాద్యత ఈశానాదిశబ్దయోగోఽత్ర, యో
 భూతభవ్యరాశే రీశానస్స చ కథం హి జీవస్సాస్యత్. ౨౧౫. ప్రకరణ
 మపి యది హ స్యాత్తదపి చ దృష్టం పరాత్తపరమేవ, అన్యత్రేత్యారం
 భే ప్రశ్నో యోఽసౌ పరాత్తపర ఏవ. ౨౧౬ తస్య ప్రతిపచనపథే
 పరితో యోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః, స కథం జీవపరస్సాస్యత్తస్మా
 దిహ దర్శితః పరాత్తైవ. ౨౧౭. అంగుష్ఠపరిమితత్వం కథమాత్తన ఇతి
 చ నైవమాశంక్యం,

సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్. ౨౧౮.

యద్యపి పరమాత్మాయం సర్వగతస్సర్వశక్తీసంపన్నః. ౨౧౯.
 మనుజహృదయాధివాసాత్తస్య హ్యంగుష్ఠపరిమితత్వమపి, యోఽసౌ
 హి మనుజకాయః ప్రాయో దృష్టో హి నియతపరిమాణః. ౨౨౦. మను
 జహృదయం యదేతత్ ప్రాయేణాంగుష్ఠపరిమితం దృష్టం, తస్మాదసౌ
 పరాత్తా నిర్దిష్టోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇతి తత్ర. ౨౨౧. అవిశేషతః ప్రసృతే
 శాస్త్రేఽధిక్యతోహి మనుజ ఏవాసౌ, శక్తత్వార్థిత్వాదికమధికారివిశే
 షణం చ తస్యైవ. ౨౨౨. యది చ పరిమాణలింగాజ్జీవపరత్వే భవేద్య
 దావేశః, పరమాత్మైకత్వేన హి జీవే తాత్పర్యమస్య వాక్యస్య. ౨౨౩.
 సకలనిగమాంతవచసాం ద్విధా ప్రసృత్తిస్తు శాస్త్రదృష్టా హి, ప్రత్యగ
 భిన్నబ్రహ్మణి సవిశేషే సత్యకామతాదిగుణే. ౨౨౪. జ్ఞానోపాసనభే
 దాత్తస్మాత్పక్షద్వయేఽపి న విరోధః, ఉత్తరనిర్దిష్టో యో మంత్రో
 హ్యంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః. ౨౨౫. తస్య ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మార్థత్వం
 స్ఫుటం హి తత్రైవ, జ్ఞేయపరత్వం వా స్యాదుపాస్యపరతాథవాస్య
 మంత్రస్య. ౨౨౬. పరమేశ్వరపరతాయాం న బాధకం కిమపి మనసి
 సంస్ఫురతి, కతవల్లివాక్యస్థో యోఽసౌవంగుష్ఠమాత్ర ఇతి మంత్రః.

గౌణ్యపాస్యరూపే విజ్ఞేయే వా సమన్వితో భవతి, మను
 గాఢస్మృతం దేవాధికారికం న స్యాత్. ౨౨౭. తదనధి

కారే యాని క్రమము క్షయిత్వానుపాస్తివాక్యాని, బాధ్యేరన్నితి
శంకాం నిరస్య దేవాధికారకథనేన. ౨౨౮. తదుపప్తంభపురస్సరమిద
మధికరణం చకార మునివర్యః,

సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్. ౨౨.

మనుజానాముపరితనా యే దేవాస్సంతి తేఽపి చాధిక్యతాః.
౨౨౯. శ్రవణమననాదిసహకృతవిశుద్ధపరమాత్మవిషయవిద్యాయాం,
విద్యాగ్రహణాంగాని హ్య త్వాదీని సంభవంత్యేషాం. ౨౩౦. మంత్రార్థ
వాదవాక్యైర్విగ్రహవత్తం హి దృశ్యతే తేషాం, విద్యాగ్రహణాం
గాని హి లింగాని బ్రహ్మ ర్యముఖ్యాని. ౨౩౧. ఇంద్రాదిదేవతాత్మసు
దహారాధ్యాయే ప్రదర్శితాన్యేన, స్వోద్దేశ్యకే హి కర్తణేన స్వస్వైర్వి
వాధికార ఇతి మత్వా. ౨౩౨ ఇంద్రాదీనాం కర్తవ్యధికారో నేతి
వర్ణితం భూయః, విద్యాయామధికారే నైతద్బాధకముదాహృతం.
కిమపి. ౨౩౩. తస్మాద్దేవాదీనామధికారస్వాదిహాత్మవిద్యాయాం,

సూ. విరోధః కర్తణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౨౨.

విద్యాగ్రహణాంగం నను విగ్రహవత్త్వం యదాహి దేవానాం.
౨౩౪. కర్తణీ విరోధశంకాం పరిహర్తుం నేహ శక్నుయాత్కోఽపి,
విగ్రహవతో హి లోకే స్వరూపసన్నిధివశేన చాంగత్వం. ౨౩౫.
ఋత్విక్ప్రభృతీషు దృష్టం తథైవ కర్తాంగభావ ఇహ వాచ్యః, బహు
భిః క్రియమాణేషు హి బహుషు చ యోగేషు సన్నిధానేన. ౨౩౬.
ఏకస్సన్నింద్రాదిః కథమిహ యాగాంగభావముపగచ్ఛేత్, యాగే సన్ని
హితాస్తే విగ్రహవంతః కుతో న దృశ్యంతే. ౨౩౭. తస్మాన్న దేహి
నస్తే కిం త్వర్థోఽహితశబ్దరూపాస్సన్యః, ఇతి చేన్నేయం శంకా
యతశ్చ తే యోగవీర్యసముపచితాః. ౨౩౮. యోగైశ్వర్యబలేన చ
బహూని గాత్రాణి సంసృజంత్యేతే, సజయోగసృష్టగాత్రైర్మృగపదనే
కత్ర చాంగతాం యాంతి. ౨౩౯. యోగైశ్వర్యబలేన చ దేవానాం
బహుశరీరసంపత్తిః, శాకల్యయాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనసరణిషు
ప్రథితా. ౨౪౦. ఇహ వైశ్వదేవశస్త్రే కితదృష్టాశ్శిష్యమానదేవా
స్సన్యః, ఇతి శాకల్యప్రశ్నే ప్రతివచనం యాజ్ఞవల్క్యమునినోక్తం.
౨౪౧. త్రిణిసహస్రాణి తథా త్రిణి శతాని చ షడుత్తరాణీతి, తేషాం

సంఖ్యాకథనాత్సంఖ్యేయా దర్శితా భవంత్యేవ. ౨౪౨. కేమామేతే
 దేవా విభూతయస్సుర్విరితి పునరపి ప్రశ్నే, వస్వాదిదేవతానాం విభూ
 తయస్తే ప్రదర్శితాస్తేన ౨౪౩. వస్వాదయశ్చ షణ్ణాం పృథ్వాదీనాం
 విభూతయః కథితాః, తమనైవ్యతే దేవా విభూతయస్సుర్విరితి చాంతి
 మప్రశ్నే ౨౪౪. ప్రాశోఽసౌ నిర్దిష్టో హిరణ్యగర్భస్సమష్టిరూపోయః,
 అత్తనభిత్వాద్యాయాస్త్పతిరభ్యణిమాదియోగసిద్ధస్య. ౨౪౫. యుగపద
 నేక శక్తిరైవోగం చ తథావియోగమాచక్షే, యోగాంగభావకలితా
 అపిదేవాస్తే పరైర్న దృశ్యంతే ౨౪౬. ఋత్విజ ఇవ తేన స్యురే హ్యంత
 ధానశక్తిసంపన్నాః, అథాంతరమపి భవతి హి సూత్రే నిష్పచరమ
 భాగస్య. ౨౪౭. విగ్రహవానేకోఽపి హి యుగపదనేకాం భావము
 పయాతి, ఏకో యథా హి లోకే బహుభిర్యుగపజ్జనో నమస్క్రియతే.
 ౨౪౮. తద్వద్వజ్జక్రియాయామేకోఽనేకత్ర చాంగతాం గచ్ఛేత్,
 యజ్యథస్యాగస్సాస్యత్వాగోద్దేశ్యత్వమేవ చాంగత్వం. ౨౪౯. ఏతచ్చై
 కస్యాపి హి యుగపదనేకత్ర దృశ్యతే లోకే, తస్మాదిహ దేవానాం
 విగ్రహవత్త్వేఽపి బాధకాభావాత్. ౨౫౦. దేవానామధికారో
 విద్యాయామితి యదేతదనవద్యం,

సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం. ౨౫.

నన్నిహ విగ్రహవత్త్వపీండ్రాదీనాం విరోధపరిహారః. ౨౫౧
 కర్తృణి పరం కృతస్సాస్యచ్ఛ తు విరోధ ఏవ జాగర్తి, ఔత్పత్తిక
 సూత్రే కిల నిత్యస్యాస్థస్య త్యసంబంధాత్. ౨౫౨. వైదికశబ్దే సకలే
 నిత్యత్వం స్థాపితం హి పూర్వత్ర, సంప్రతి విగ్రహవత్త్వే దేవాదీనా
 మిహస్తాపాదీనాం ౨౫౩. జననమరణాదిసామ్యాదనిత్యతా సేయమపరి
 హార్యేవ, తదనిత్యత్వే సిద్ధే తద్వాచక వేదవాక్యజాతస్య. ౨౫౪. సిద్ధా
 హ్యనిత్యతా సా వేదాప్రామాణ్యమేవ సాధయతి, ఇతి శంకాత్ర న
 కార్యా ప్రభవత్యఖిలం హి వైదికాచ్ఛబ్దాత్. ౨౫౫. యత ఇద
 మఖిలం ప్రభవతి తస్య చ నిత్యత్వమపరిహార్యం హి, బ్రహ్మప్రభవత్వం
 ప్రథమే సూత్రే ప్రదర్శితం జగతః. ౨౫౬. శబ్దప్రభవత్వమిహ

జగత ఏతదసమరసం, ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత స్తయో

గవతి. ౨౫౭. బ్రహ్మప్రభవత్వం యద్భ్రహ్మోపాదాన

కర్తవ్యమేవేహ, ఇహ శబ్దపూర్వకత్వం శబ్దప్రభవత్వమత్ర నిర్దిష్టం ౨౫౮. తేన తతో న విరోధం వర్ణయితుం కోఽసి శక్నుయాదత్ర, శబ్దప్రభవత్వేన చ దేవాదీనామనిత్యతా సిద్ధా. ౨౫౯. దేవాద్యనిత్యతాయాం వేదప్రామాణ్యమపగతం భవతి, ఇత్యేతద్దూషణమపి నాస్తత్ప్రక్షం స్పృశేత్కథంచిదసి. ౨౬౦ దేవాద్యత్వత్వావపి వేదప్రామాణ్యమత్ర నాశంక్యం, ఆకృత్యా సంబంధః శబ్దేన వ్యక్తిభిః కథంచిదసి. ౨౬౧. వ్యక్తీనాం నానాత్వాత్తత్సంబంధో హి దుర్గ్రహో యేన, శబ్దప్రభవత్వమిహ శ్రుతిస్తృతిభ్యాం హి నిశ్చితం భవతి. ౨౬౨. ఏత ఇతి మంత్రదర్శితపదపజ్ఞీస్తరణపూర్వికాం సృష్టిం, ఏత ఇతి స్మృతిరేషా వర్ణయతి యతోఽస్య శబ్దమూలత్వం ౨౬౩ శ్రుత్యంతరాణి జగతశ్శబ్దప్రభవత్వమేన కథయంతి, స్మృతిరప్యనాదీనిధనేత్యాద్యాజగతశ్చ శబ్దమూలత్వం. ౨౬౪. ప్రథయతి తస్మాచ్ఛబ్దేన విరోధః కల్పితత్ర సంభవతి, నను శబ్దప్రభవత్వం జగతో యద్వర్ణితం హి పూర్వత్ర ౨౬౫. స చ శబ్దః కిం వర్ణః కిం నా సోఽటోఽయమితి భవేచ్ఛంకా, తత్ర చ శబ్దసోఽటో భవేదయం న ఖలు వర్ణ రూపస్సాన్యత్. ౨౬౬. వర్ణా ఏతే యస్తాదుత్పన్నధ్వంసినశ్చ గృహ్యంతే, వర్ణాత్కత్వవత్తే పూర్వోక్తం సకలమనుషపన్నం స్యాత్. ౨౬౭ నిత్యాచ్ఛబ్దాదఖిలం జగదేతత్ప్రభవతీతి పూర్వోక్తం, ప్రత్యుచ్ఛారణమేతే వర్ణా భిన్నా యతః ప్రతీయంతే. ౨౬౮ తారత్వాదైర్విరనైర్విభిన్నత్వేన ప్రతీయమానానాం, అర్థావబోధకత్వం నిత్యత్వం వా కథం హి వర్ణానాం. ౨౬౯. ఏకైకస్త్విన్దరే నాథప్రత్యాయకత్వమిహదృష్టం, క్రమవత్త్వాద్వర్ణానాం తత్సముదాయః కథం ప్రతీయేత. ౨౭౦. న హ్యప్రతీయమానే స్వాధిప్రత్యా యకత్వముచితం స్యాత్, పూర్వాత్ రానుభూతిజసంస్కారైస్సహ కృతోఽంత్యవర్ణోఽసి. ౨౭౧ స్వయమప్రతీయమానో నాథప్రత్యా యకత్వముపయాతి, సంస్కారానవబోధే సతత్సహకృతాంత్యవర్ణబోధ స్యాన్యత్. ౨౭౨. తస్మాన్న వర్ణరూపశ్శబ్దోఽయం సోఽటరూప ఏవ స్యాత్, ఏకైకవర్ణబోధజసంస్కారపురస్కృతాంత్యవర్ణమతౌ. ౨౭౩. ఏకమతిగోచరతయా స్ఫురణాతోస్సోఽట ఇతి వర్ణ్యతే సోఽయం, ఏకమతిగోచరత్వం వర్ణానాం స్యాదితీహ నాశంక్యం. ౨౭౪. తేషామనేకభావా

దసిద్ధమేకప్రతీతివిషయత్వం, ఉచ్చారయిత్పరిభేదేఽవ్యేకాకారప్రతీ
తగమ్యత్వాత్. ౨౦౫. స్ఫోటోఽయం నిత్యస్వాస్యత్ప్రభవతి తస్మాదిదం
హి జగదఖిలం, ఇతి పక్షోఽయమయుక్తో యత ఉపపన్నో హి నైవమా
చక్షే. ౨౦౬. కింతు స భగవానేతత్ప్రవాచ హి వర్ణ ఏవ శబ్ద ఇతి,
తస్మిన్త్యభిజ్ఞయా కిలవర్ణానాం నిత్యతాపరం సిద్ధా. ౨౦౭. ఉత్పన్నభ్యం
సిత్వం వాఘ్న స దృష్టమేవ కేనాపి, నాశంక్యం సాదృశ్యాత్సేయం హి
ప్రత్యభి తి ౨౦౮. యత్రోత్తరకాలం చేద్వాభో నిర్ణీయతే తదైవం
స్యాత్, బ్రాభేదే సత్యపుచ్చార్చణభేదతో హి భేదమతిః. ౨౦౯.
తాత్త్వంమంద్రత్వం యచ్ఛోదాత్తత్వమన్యదపి యచ్ఛుభ్యనికృతమేత
త్సకలం స వర్ణకృతమితి నభేదశంకాత్. ౨౧౦. దూరాదాకర్ణయతః
ప్రథమం కర్ణవధమవతరేద్యస్తు, సభ్యనిరితి నిర్దిష్టస్తద్భేదేనాత్ర భేద
నిర్దేశః ౨౧౧. గౌరీత్యేకం పదమిత్యేకత్వప్రత్యయోఽత్ర యో దృష్టః,
సముదాయవిషయకత్వాద్వనసేనాదావివేహ నిరవద్యః. ౨౧౨. జారా
రాజేత్యాదౌ భవతి క్రమభేదతో హి భేదమతిః, తస్మాద్వర్ణా ఏవ
క్రమోపదిష్టౌ భజంతి పదసంజ్ఞాం. ౨౧౩. పదసంజ్ఞాం లభమానా వర్ణా
స్వాస్థ్యాన్ప్రబోధయంత్యాశు, స్ఫోటస్య వాచకత్వే గౌరవమధికం స
కశ్చిదహి లాభః. ౨౧౪. వర్ణాః క్రమాదికలితాః స్ఫోటమభివ్యంజయంతి
సస్ఫోటః, అర్థం ప్రత్యాయయతీత్యత్ర ఫలం గౌరవం స చాన్యదపి.
౨౧౫. వర్ణేభ్యో భిన్నోఽయం స్ఫోటస్వాస్థ్యాభిధాయకశ్చ యది,
స్ఫోటప్రతీతిషేషయా వర్ణా స స్యుర్విలక్షణా హి యతః ౨౧౬. యది
చ విలక్షణయోరపి నియమేనైకప్రతీతిగమ్యత్వం, గోపహిషశబ్దయో
రపి నియతైకజ్ఞానగమ్యతా భూయాత్. ౨౧౭. తస్మాద్యోఽయం
శబ్దస్సచనస్ఫోటః పరం తు వర్ణస్వాత్, వర్ణాత్తకాద్ధిశబ్దాత్ప్రభవతి
జగదఖిలమేతదితి సిద్ధం. ౨౧౮.

సూ. ఆత ఏవ చ నిత్యత్వం. ౨౯.

నిత్యనియతాకృతేరిహ జగతస్సర్వస్య వేదమూలత్వాత్,
స్య తాదృశస్య హి కర్తురసిద్ధేశ్చ వేదనిత్యత్వమ్. ౨౯౯. యజ్ఞేన
ఇతి హి శ్రుతిరుపపాదయతి వేదనిత్యత్వం, యాని స్మృతివచ
సుగాంత ఇత్యాది నోపదిష్టాని. ౩౦౦. తాన్యఖిలాన్యపి

భూయః ప్రథయంతి హి వేదశబ్దనిత్యత్వం, ఆకృతिसంబంధేన హి వేద ప్రామాణ్యమపి చ నిరవద్యమ్. ౨౯౧.

సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో
దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. ౩౦.

శబ్దార్థయోర్హి లోకే వ్యవహారోద్భవతే హి సంబంధః, సంబంధభావ ఏవహి శబ్దస్వార్థాభిధానకత్వం స్యాత్. ౨౯౨. అర్థావబోధకత్వేవేదప్రామాణ్యసఖిలముపపన్నం, జగత్స్థితీకాలే స్యాద్యధోపదిష్టం హి సకలముపపన్నమ్. ౨౯౩. జగదేతదఖిలమపి యత్ప్రళయతే లభ్యభిసవం చ జాయేత, అభిసవస్పష్టౌ పూర్వవ్యవహారస్సర్వ ఏవ లుప్తస్యాత్. ౨౯౪. వ్యవహార్యమూలకోఽసౌ వ్యవహారో దృశ్యతేన చేతరథా, స్వాపేవాగాదిలయే పునః ప్రబోధే హి తదనుసంధానాత్ ౨౯౫. పూర్వానురూప ఏవ వ్యవహారస్తత్ర భవతి నాత్ర తథా, వ్యవహార్యవ్యవహార వ్యవహార్యాణాం లయే సముత్పన్నే ౨౯౬. అనుసంధాతురభావాత్తద్వ్యవహారః కథం పునస్సర్వే, వ్యవహారో యది న స్యాద్యోఽసౌ శబ్దార్థయోర్హి సంబంధః. ౨౯౭. న స విజ్ఞాయేతతదాకథమస్వార్థావబోధకత్వం స్యాత్, తదభావే వేదస్య ప్రామాణ్యకథాపి దూరవార్తైవ. ౨౯౮. ఇతి శంకాత్ర న కార్యా సమనామ జగత్సమానరూపం హి, జగతి సమనామరూపే హ్యవృత్త్యభ్యుపగమే లపి న విరోధః ౨౯౯. యది నామరూపభేదః పూర్వోత్తరయోర్భవే త్తదా తత్ర, వ్యవహారలోపతస్సాదృశా నభిధానకత్వమనివార్యమ్. ౩౦౦. జగతి సమనామరూపే వ్యవహారవిరోపకారణాభావాత్, అర్థావబోధకత్వే సిద్ధే ప్రామాణ్యమనవదసీయమ్. ౩౦౧. కల్పాంతరంగతానాం వ్యవహారో నైవ కస్యచిద్భవతి, అనుసంధాతురభావాదిత్యుక్తం దూషణం చ నాత్ర స్యాత్. ౩౦౨. యే చేహ పూర్వకత్వే ప్రకృష్టవిజ్ఞానకర్తృసంపన్నాః, అపి వర్తమానకత్వే ప్రాదుర్భూతా హిరణ్యగర్భాద్యాః. ౩౦౩. కల్పాంతరగతమఖిలం స్మర్తం వ్యవహార్యమధికృతాస్తే స్యుః, యో బ్రహ్మాణమిత శ్రుతిరిమమేవార్థం హి సకలమాచక్షే. ౩౦౪. కాండర్షిప్రభృతీనాం వ్యతీతకల్పాభిసంధిసామర్థ్యం, ప్రథయంతి శ్రుతయోఽన్యాః స్మృతయస్తస్మాన్నకశ్చిదిహ

దోషః. 307. సమనామరూపతాం ఖలు జగతో దర్శయతి నామ
నిర్దేశాత్, సూర్యాచంద్రమసావితీ మంత్రోఽయం తైత్తిరియకే పఠితః.
308. నక్షత్రేష్టవిధావప్యగ్ని ర్వేత్వాదికా శ్రుతిశ్చైవం, అగ్న్యైది
దేవతానాం కల్పంతరనామరూపతాం బ్రూతే. 309. శ్రుతయో
ఽన్యా కథయంతి హి జగతస్సమనామరూపతామస్య, నామభిరే
వేత్యంతాః స్మృతయోఽభ్యుక్తార్థమేవ కథయంతి. 310.

సూ మధ్యాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః. 311.

దేవానామధికారో విద్యాయాం బాదరాయణేనోక్తః, స
చ ఖలు న సమంజస ఇతి జైమినిరాచార్య ఏవమాచక్షే. 312. ఛాం
దోగ్యే మధువిద్యాయా చాసావిత్యనేన నిర్దిష్టా, తత్రాదిత్యో
యోఽయం మధ్వితీశబ్దేన మంత్రనిర్దిష్టః. 313. మధుభావేనోపాసో
హ్యదిత్య ఇతి ప్రతీయతే తస్మాత్, నేయం మధువిద్యా స్యాత్తత్రా
దిత్యస్య నాధికారస్సౌత్. 314. ఆదిత్యసంశ్రితాని హ్యమృతాని
చ పంచతత్రదృష్టాని, వర్షాద్యపజీవ్యాని ప్రథితాన్యేతాని రోహితా
దీని. 315. తదుపాసనాఫలం యద్వస్వాదిప్రాప్తిలక్షణం తదపి,
తత్రైవ దృష్టమంత్రే హ్యధికారో నైవ దేవతానాం సౌత్. 316.
యోఽయముపాసోపాసకభావస్సకలో హి భేదమూలస్సౌత్, భేదా
భావాదత్ర హ్యధికారో నైవ శక్యతే వక్తుమ్. 317. కర్ణాదిసప్తకే
ష్వపి యాన్యయమిత్యాదిమంత్రదృష్టాని, ఋషిభావనాత్త కాని హ్యు
పాసనాన్యపి చ సుప్రసిద్ధాని. 318. తదుపాసనేష్వృషీణామధికారోఽ
యం న శక్యతే వక్తుం, తస్మాదింద్రాదీనాం మధ్యాదిష్వసాధికార
సంసిద్ధౌ. 319. విద్యాంతరానధిక్యతే నిరుక్తవిద్యాధికారభంగేన,
బ్రహ్మతగోచరాయాం విద్యాయామనధికార ఏవ సౌత్. 320.

సూ. జ్యోతిషిభావాచ్చ. 321.

యదిదం జ్యోతిర్నండలమాశ్రేత్య నభో విభాసయత్యఖిలం,
అదిత్యాద్యశ్శబ్దాస్తత్ప్రతివాదనవరా హి లక్ష్యంతే. 322. జ్యోతి
ర్నండలరూపా దేవాస్సర్వే హ్యచేతనాదృష్టాః, విద్యాగ్రహణాంగం
యత్సామర్థ్యం తత్కథం భవేత్తేషామ్. 323. విగ్రహపతాం హి
భూయః తదేతదఖిలం హి దృశ్యతే లోకే, నహి విగ్రహాదిరహితా

దేవా విద్యాధికారిణస్తే స్యుః. 320. విగ్రహయోగో హవిషాం
భోగశైచశ్వర్యసుప్రసన్న త్వే, ఫలదాతృత్వమపీదం పంచకమితిహాస
దర్శితం యదపి. 321 తత్పౌరుషేయవాక్యప్రదర్శితం న ప్రమాణ
సిద్ధం స్యాత్, విధివినియుక్తా మంత్రాః ప్రయోగనిహితార్థబోధ
మాత్రపరాః. 322 న హి దేవవిగ్రహాదిప్రదర్శనార్థే ప్రమాణ
భూతాస్స్యుః, ఇతి జైమిన్యాక్షేపో నిరస్యతే బాదరాయణే
నేహ. 323.

సూ. భావం తు బాదరాయణో స్తి హి. 33.

ఇహ బాదరాయణో మునిరధికారం దేవతాత్మనాం బ్రూతే,
బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామర్థితాదియోగేన. 324. యద్యపి
మధువిద్యాదౌ దేవానామనధికార ఏవ స్యాత్, నైతావతాధికారే
ప్రసరతి దోషః పరాత్మవిద్యాయామ్. 325. ఏకత్రానధికారే హ్య
న్యత్రాప్యనధికార ఏవేతి, నాయం నియమో దృష్టః కేనా పి హి
కుత్రచిత్కదాచిదపి. 326. అప్రాప్తరాజసూయోఽప్యధికారి
భవతి దర్శయాగాదౌ, తత్ర చ యో న్యాయస్సృదత్రాపి స ఏవ
నిర్ణయే హేతుః. 327. తద్యో యో దేవానామిత్యాదిశ్రుతిరపీహ
దేవానాం, విద్యాయామధికారం విద్యా ఫలభూతమోక్షమభిధత్తే.
328. ఇంద్రో హేత్యాద్యాయా శ్రుతిరపి దేవాధికారమభిధత్తే.
గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యస్తృతయోఽప్యైకార్థమేవ కథయంతి. 329.
జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్తే దేహధానిణో న స్యుః, ఇతి శంకా
హి న యుక్తా యస్తాద్దేవాస్తు శక్తిసంపన్నాః. 330. జ్యోతిర్తయా
త్తనా హి స్థాతుం విగ్రహవిశేషమాదాతుం, నిపుణా ఇతి ఖలు దృష్టం
సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదవాక్యేషు. 331. గంగాతటేఽతివిమలే కుంతీం
స్వధ్యానతత్పరాం దృష్ట్వా, ఆదిత్య ఏష భగవాన్ పురుషాకృతిమా
స్థితో జగామాశు. 332. ఇత్యాదిస్తృతయోఽపి హి దేవానాం విగ్ర
హాదియోగం చ, యజ్ఞ్యోతిరాత్తనా హి స్థితమపి కథయంతి తేన న
విరోధః. 333. విగ్రహయోగాభావే దేవానాం తదిదమనుషసన్నం
స్యాత్, మఘవాన్ ప్రజాపతావితీ వాక్యే యద్బ్రహ్మచర్యముపదిష్టమ్.
334. అన్యదపి శ్రుతివచనం ప్రథితం యద్వజ్రహస్త ఇతి యచ్ఛ్రు,

ఇంద్రం సహస్రనయనం గోత్రభిదం వజ్రబాహుమభిధత్తే. 334.
 విగ్రహయోగాభావే యాగోద్దేశ్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్, థామే
 ద్వషట్కరిష్యన్నిత్యం తానీహ వేదవాక్యాని. 335. థానారూఢ
 స్త్యైవ హి యాగోద్దేశ్యత్వమామనంతి యతః, లోకే విగ్రహరహితో
 థాతుం శక్యో న నియతభావేన. 336. ఇహ విగ్రహాదిమత్త్వప్రతి
 పత్తిరం హి వాక్యజాతం యత్, తచ్ఛార్థవాదరూపం స్వార్థపరం నేతి
 నైవమాశంక్యమ్ 337. యేనార్థవాదవాక్యాన్యవాంతరాన్వయధి
 యం హి జనయిత్వా, కైమర్థక్యవశేన స్తుతిలక్షకతాం ప్రయాంతి
 నైవాదౌ. 338. నైతానతార్థవాదః స్వార్థపరో నేతి యుక్తమభి
 థాతుం, శ్రుతివచనదృష్టమర్థం న శక్నుయోత్కోఽపి వా నిరా
 కర్తుమ్. 339. ఇతిహాసాదికమపి యత్తదఖిలమత్ర ప్రమాణమేవ
 స్యాత్, యస్తాత్సమూలమేతన్నహర్షిజుష్టం న చాప్రమాణం స్యాత్,
 340. ఇహ పౌరుషేయభావాదప్రామాణ్యే తు శాస్త్రమఫలం
 స్యాత్, వర్ణాశ్రమవ్యవస్థావిధాయిశాస్త్రం యదాప్రమాణం స్యాత్.
 341. జగదఖిలమవ్యవస్థితవర్ణాశ్రమధర్మకలుషితం ప్రభవేత్, తస్మా
 ద్యదిదం సకలం ప్రమాణభూతం న చాన్యథా భవతి. 342. యే
 చాణిమాదియోగైస్సిద్ధా వ్యాసాదయశ్చ యే చాన్యే, తే దేవా
 స్పశ్యంతీత్యేషా శాస్త్రప్రసిద్ధిరపి. యుక్తా. 343. తస్మాద్విగ్రహ
 వత్త్వం దేవాదీనాం ప్రమాణసంసిద్ధం, విగ్రహవత్త్వాదేవ హి విద్యా
 యామధిక్యతాహి దేవాస్సుత్యః. 344. విద్యాధికారివాక్యం సమ
 న్వితం విగ్రహాదిభూతార్థే, తద్వద్బ్రహ్మణి భూతే సమన్వితం సకల
 నిగమవాక్యమపి. 345. నను యది విగ్రహవత్త్వాద్దేవావిద్యాధికారి
 ణస్సుప్రతి, శూద్రా అప్యవిశేషాద్విద్యాయామధిక్యతాః కుతో
 న స్యుః. 346. ఇహ శూద్రయోనిజనితా విశిష్టవిజ్ఞానసంపదను కం
 ప్యాః, విదురప్రముఖాయే స్యుర్విఖ్యాతా బ్రహ్మవిత్సమాజేషు 347.
 అర్థిత్యం సామర్థ్యం విద్యాంగం యచ్చ సకలముపదిష్టం, తత్సర్వం
 శూద్రాణాం విగ్రహయోగాత్సమంజసం భవతి. 348. తస్మా
 చ్చూద్రో యజ్ఞేనవక్ష్తృప్త ఇతి ప్రదర్శితం యదపి, యజ్ఞానవక్ష్తృత్వం
 తచ్చ న విద్యాధికారవిద్వేషి. 349. యచ్ఛాగ్నిహోత్రసాధన సంప

ద్రహితోఽత్ర నాధికారీతి, నాయం నియమో యస్తాద్విదురాదిష్వపి
చ దృశ్యతే విద్యా. 346. సంవర్ణవాక్యశేషే హ్యయమేవార్థః ప్రద
ర్శితో భవతి, జానశ్రుతిర్హి కశ్చిద్విఖ్యాతః పరమధార్మికో భూషః.
347. స చ హంసవాక్యదర్శితరైక్వమహమునిచరిత్రమాకర్ణ్య, పట్న
తసంఖ్యాకైస్సహ గోభీరథమేకమాదదానోఽయమ్. 348. విద్యా
గ్రహణార్థం తం జగము దృఢభక్తి భావితస్వాత్మా, తస్యప్రైకో
దృష్ట్యా జానశ్రుతిమాహ శూద్రశబ్దేన. 349. తస్తాచ్ఛాన్ద్రోఽ
ప్యస్యాం విద్యాయామధిక్యతో భవత్యేవ, ఇత్యాక్షేపం సకలం నిర
సిత్తుమధికరణమేతదాహ మునిః. 350.

నూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి. 351.

విగ్రహయోగాచ్ఛాన్ద్రోఽప్యధికుర్యాదితి హి నైవమా
శంక్యం, యో వై గృహీతవేదో యోఽసౌ సమ్యగృహీతవేదార్థః.
352. బ్రహ్మత్యగోచరాయాం విద్యాయామధిక్యతస్స ఏవ స్యాత్, అసతి
హి సామర్థ్యే స్యాదర్థిత్వం కేవలం న విద్యాంగమ్ 353. శాస్త్రోప
దిష్టమేవ హి సామర్థ్యం యత్తదేవ విద్యాంగం, అధ్యయనవిధ్యధిక్యతే
విచారశక్తిం హి శాస్త్రమాచప్తే. 354. ఉపనయనపూర్వకేఽస్మి నే
దాధ్యయనే నచాయమధికారి, ఉపనయనాదికముఖిలం విహితం వ
త్రయస్య నాన్యస్య. 355. విదురాదిషు దృష్టాయా విద్యా సామూ
సాధనాయత్తా, యజ్ఞానవక్ష్తృత్వే ప్రమాణభూతం యదేవ వాక్యం
స్యాత్. 356. విద్యానవక్ష్తృత్వే తదేవ మానం హి యుక్తి సామా
న్యాత్, శూద్రపదం యచ్చైతల్లింగం సంవర్ణవాక్యనిర్దిష్టమ్. 357.
నైతన్నాన్యయాభావాన్నాన్యయానుగృహీతమేవ లింగం స్యాత్,
తత్ర చ రూఢేర్భాధావ్యోగార్థాశ్రయణమేవ కర్తవ్యమ్. 358.
కంవర ఇతి హంసోక్తేరస్య చ జానశ్రుతేశ్శుగుత్పన్నా, శుచమేతాం
సూచయితుం రైక్వమునిః ప్రాహ తం చ రాజానమ్ 359. ఆత్మా
పరోక్షబోధం ప్రఖ్యాపయితుం స ఏష మునివర్యః, యోఽయం రథో
హరే త్వాగోభిస్సహితస్త వాస్తు శూద్రేతి. 360. తత్ర చ శూద్ర
పదస్య హి యోగార్థో గృహ్యతే న రూఢ్యర్థః, శుచమభేదాద్రావాయం
శుచా హి దుద్రావ రైక్వమయమితి వా. 361. యోగబలబోధి

తోఽసౌ రాజా జానశ్రుతిర్న శూద్రస్సౌత్, క్షత్త్రప్రేషణయాపా
దైశ్వర్యాత్సూచ్యతేఽయమేవార్థః. 315.

సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథే న లింగాత్. 316.

సంవర్గవాక్యశేషాత్క్షత్రియతా హి ప్రతీయతే తత్ర, చిత్రరథ
వంశజన్తా హ్యభిప్రతారీ నృపా వినిర్దిష్టః. 317. తద్వాజకో హి
యోఽసౌ కాపేయశ్శౌనకోఽపి తత్రోక్తః, చిత్రరథః క్షత్రియ ఇతి
కాపేయా యాజకాశ్చ తస్యేతి. 318. నిర్దిష్టమేన తస్మాదభిప్రతారీ హి
భవతి రాజాసౌ, తేన చ సహనిర్దేశాల్లింగాజ్జానశ్రుతిర్భవేద్రాజా. 319.

సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాషాచ్ఛ. 320.

ఇహ ఖలు విద్యాగ్రహణే సంస్కారో వైదికః పరామృష్టః,
బ్రహ్మపరా ఇత్యాద్యైస్తదభావశ్చాభిలష్యతే శూద్రే. 321. శూద్రేన
పాతకం స్యాద్భక్షణమూలం న చాస్య సంస్కారః, ఇమమర్థముపదిశంతి
హి న శూద్ర ఇత్యాదికాని వాక్యాని. 322.

సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. 323.

గౌతమమునిరిహ భగవాన్జ్వాబాలం నికటమాగతం దృష్ట్వా,
సత్యవచనేన తస్మిన్నూద్రత్వాభావనిశ్చయే జాతే. 324. అనుశాసితం
ముసనేతుం జాబాలమిమం ప్రవృత్త ఇతి దృష్టం, తస్మాద్యోఽసౌ
శూద్రో విద్యాయామధిక్యతః కథం స స్యాత్. 325.

సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ. 326.

వేదస్య శ్రవణం వాప్యధ్యయనం వా నిషిధ్యతే శూద్రే, తదు
భయనిషేధనే స్యాదర్థావగమో నిషిద్ధ ఏవాస్య. 327. ఆయమర్థస్స
కలోఽపి హ్యధాస్య వేదమితి సూత్రవాక్యేషు, ఉపదిష్టస్తత్కరణే
ప్రాయశ్చిత్తం చ తత్ర నిర్దిష్టమ్. 328. సంస్కారాదివిహీనః శ్రవ
ణాధ్యయనాదిసంపదా రహితః, విద్యాయాం ప్రతిషిద్ధో విద్యాధిక్యతః
కథం భవేచ్ఛూద్రః. 329. తస్మాదేతద్వాక్యం సమన్వితం క్షత్రియే
యథా సిద్ధే, సకలమపి శ్రుతివాక్యం సిద్ధే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి.
330. నను కథవల్ల్యామస్యాం యదిదం కిం చేతి వాక్యముపదిష్టం,

తత్ర చ జగదఖిలమపి ప్రాణాశ్రితమేవ చేష్టతే యదిదమ్. 32౮.
 సుమహత్తరభయహేతుస్సముద్యతం వజ్రమివ హి లోకేఽస్త్రిన్,
 యచ్చైనం విదురేనం తే సర్వే యాంతి మోక్షమిత్యుక్తమ్. 32౯.
 అంగుష్ఠమాత్రవాక్యం జీవే బ్రహ్మైక్యబోధజనకతయా, బ్రహ్మపరమే
 తదితి ఖలు వర్ణితమత్ర తు తథా న సంభవతి. 3౩౦. ఏజయితృత్వా
 ద్విదితే ప్రాణే బ్రహ్మైక్యబోధనాయోగాత్, బ్రహ్మపరత్వాయోగే ప్రాణ
 పరత్వం హి యుక్తమాశ్రయితుమ్. 3౩౧. వజ్రోపమితత్వం
 యద్వాయోః పర్జన్యభావయోగేన, యుక్తం స్యాదితి శంకాం నీర
 సీతుమధికరణమేతదాహ మునిః. 3౩౨.

సూ. కంపనాత్. 3౯.

అత్ర హి యోఽసౌ ప్రాణస్స హి పరమాత్మా న వాయు
 మాత్రం స్యాత్, న హి కేవలో హి వాయుస్సర్వపరిస్పందకారణం
 భవతి. 3౩౩. న ప్రాణేనేత్యాద్యైస్సర్వపరిస్పందకారణత్వం యత్,
 పరమాత్మస్యవదిష్టం తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా. 3౩౪.
 భయహేతుత్వాదికమపి పరమాత్మనేవ దృశ్యతే యస్మాత్, అత్ర
 భయాదిత్యాదౌ తస్మాత్ప్రాణో హి భవతి పరమాత్మా. 3౩౫. భీషాస్తా
 దిత్యాదావేతత్సర్వం ప్రపంచితం భూయః, భయహేతుత్వం యదపి
 చ సర్వపరిస్పందకారణత్వం చ. 3౩౬. పూర్వస్తిన్నపి భాగే తదేవ శుక్ర
 మితి వాక్యనిర్దిష్టః, పరమాత్మైవ హి తస్మాదత్ర ప్రాణః కథం న వాయు
 స్యాత్. 3౩౭. ప్రకరణసమాశ్రయేఽపి హి పరమాత్మైవ ప్రతీయతే
 వాన్యః, అన్యత్రేత్యారంభా త్ప్రకరణమఖిలం పరాత్పరమేన. 3౩౮.
 తద్విజ్ఞానఫలం యద్ధ్యమృతత్వం తత్పరాత్మపక్షే స్యాత్, నహి వాయు
 మాత్రపక్షే తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా. 3౩౯. కథవల్లి
 వాక్యస్థం యదిదం కిం చేతి వాక్యమఖిలమపి, బ్రహ్మణి పరమానందే
 విజ్ఞేయాత్తని సమన్వితం భవతి. 3౪౦. నన్విహ దహరాధ్యాయే
 ప్రాజాపత్యం యవప ఇత్యాది, వాక్యం దృష్టం తత్ర బ్యోతిశ్శబ్దో
 హి దృశ్యతే యోఽసౌ. 3౪౧. బ్రహ్మపరో వా కిం వాసూర్యపరో
 వేతి సంశయే జాతే, పూర్వత్రసర్వశబ్దం బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం
 మత్వా. 3౪౨. తత్పదయోగేనాయం ప్రాణో బ్రహ్మేతి యుక్తమా

శ్రయితం, అత్ర తు న తథా లింగం ప్రకరణమప్యత్ గోచరం
దూరే. ౩౯౩. తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం న పరం బ్రహ్మేతి శంకింత దోషం,
నిరసితుమిదమధికరణం కృపయా రచితం మునిప్రవీరేణ. ౩౯౪.

సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౪౦.

అత్ర జ్యోతిశ్శబ్దం భవతి పరం బ్రహ్మ నైవ సూర్యాది, యస్మా
దస్తిన్వాక్యే స ఉత్తమః పురుష ఇతి తు దృష్టం హి. ౩౯౫. ఉత్తమ
పురుషపదం తత్ప్రకరణసాహాయ్యయోగమాలంబ్య, జ్యోతిశ్శబ్ద
స్వరూప బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాదయితు మీష్టే. ౩౯౬. క్రమముక్తి
బోధనార్థం నేదం వాక్యం ప్రవృత్తమిహ యస్మాత్, ఇహ నిర్విశేష
గోచరమఖిలం వాక్యం తు దృశ్యతే హ్యేతత్. ౩౯౭. అశరీరం వా
వేతి శ్రుత్యుక్తం యదశరీరతాయాపం, తచ్చ న మార్గాయ త్తం తస్మా
ద్యుక్తా న సూర్యపరతాత్. ౩౯౮. సూర్యప్రాప్తిద్వారా బ్రహ్మ
ప్రాప్తిర్వివక్షితా యత్ర, తత్ర చ సూర్యపరత్వం జ్యోతిశ్శబ్దస్య
యుక్తమాశ్రయితం. ౩౯౯. సగుణోపాస్తా తదిదం యుక్తం న హి
నిర్విశేషవిద్యాయాం, తస్మాదస్తిన్వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దః పరాత్తపర ఏవ.
౪౦౦. అశరీరతాత్తకోఽసౌ మోక్షో బ్రహ్మపరోక్షసాపేక్షః, వ్యాదా
యేత్యత్రేవ హ్యత్రక్వాంతస్య వినిమయో భవతి. ౪౦౧. తస్మాద్దహరా
ధ్యాయే జ్యోతిర్వాక్యం యదత్ర నిర్దిష్టం, తత్స్వప్రకాశరూపే
బ్రహ్మణి పరమేసమన్వితం భవతి. ౪౦౨. నస్వత్రచ్ఛాన్దోగ్యే హ్యేకా
శో హేతి వాక్యముపదిష్టం, తత్రాకాశో యోఽసౌ నిర్వహితానామ
రూపయోగ్యవతి. ౪౦౩. తే చాపి నామరూపే యస్మాద్భిన్నే హి
తత్త్వం బ్రహ్మ, తదమృతమాత్మాపి స్యాదిత్యాకాశః ప్రదర్శితో
భూయః. ౪౦౪. స చ కిం భూతాకాశః కిం పరమాత్మేతి భవతి సందే
హః, పూర్వముపక్రమవాక్యశ్రుతాత్తపదయోగబలసహాయేన. ౪౦౫.
జ్యోతిః పదం యదేతద్బ్రహ్మపరం హేతి నర్ణితం భూయః, తద్వదిహో
గతమాకాశశ్రుతిబలం సమాలంబ్య. ౪౦౬. భూతాకాశపరం
వాక్యం యదేతదుపదిష్టం, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమధికరణ
మిదం చకార మునివర్యః. ౪౦౭.

సూ. ఆకాశోద్ధాంతరత్వాదివ్యవదేశాత్. ౪౧.

అత్రాకాశో యోఽసౌ బ్రహ్మైవ స్యాన్న భూతమాత్రం హి, అర్థాంతరత్వమస్తిన్నిర్దిష్టం యేన నామరూపాభ్యాం. ౪౦౮. తన్నిర్దేశాదస్తిన్న కార్యరూపత్వమభిహితం భవతి, నిర్వహితృత్వవిహాక్తం పరాత్తనోన్యత్ర నైవ సంభవతి. ౪౦౯. తద్బ్రహ్మతదమృతమితి వ్యవదేశో యోఽత్ర దృశ్యతే భూయః, సహి సర్వోఽయుక్తస్సాన్యద్బ్రహ్మణి పరమేన భూతమాత్రేఽపి. ౪౧౦ ఆకాశశ్రుతిరేషా బహుభిర్లింగైరుపద్రుతా భూయః, స్వవిషయవికలాదీనాం విషయాంతరమగతీకం సమాశ్రయతే. ౪౧౧. తస్మాదేతద్వాక్యం చ్ఛాందోగ్యే దృశ్యమాన మఖిలమపి, అమృతాభయస్వరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి. ౪౧౨. నన్విహ బృహదారణ్యే యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితం, వాక్యం దృష్టం తత్కిం జీవపరం స్యాత్పరాత్తపరమథ వా. ౪౧౩. పూర్వస్తిన్నధికరణే లింగం హ్యర్థాంతరత్వముపదిష్టం, తచ్చ న లింగం యస్మాదభిన్నరూపేఽపి భేద ఉపదిష్టః ౪౧౪. ఏవమితి వాక్య ఏవ హి విజ్ఞానమయోఽత్ర తేన శారీరః, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమిదం కృతం హి సూత్రకృతా. ౪౧౫.

సూ. సుషుప్త్యత్కాంతోర్వేదేన. ౪౨.

వ్యవదేశాదితి సూత్రే పంచమ్యంతస్య పూరణం కార్యం, విజ్ఞానమయో యోఽసౌ నహి శారీరః పరంతు పరమాత్మా. ౪౧౬ యస్మాత్సఖిలు సుషుప్తావుత్కాంతావుచ్యతే హి భేదేన, ఏవమితి వాక్యజాతైశ్శారీరవిలక్షణో హి యః ప్రాజ్ఞః. ౪౧౭. నిర్దిశ్యతే స ఏవ హి విజ్ఞానమయస్స ఏవ పరమాత్మా, యస్మాద్విజ్ఞానమయో మహానజశ్చేతి పూర్వ నిర్దిష్టః. ౪౧౮. అయమిహ సలిలాదిః కైవల్యదుత్తరత్రాపి దర్శితో భూయః, ప్రశ్నప్రతివచనాని హి పరమాత్తపరాణి తత్ర దృశ్యంతే. ౪౧౯.

సూ. పత్యాదిశద్దేభ్యః. ౪౩.

పత్యాదయశ్చ శబ్దాస్స ఏష ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టాః, తే ఖిలు పరమాత్తపరా విజ్ఞానమయే హి దర్శితా హ్యత్ర. ౪౨౦. తస్మాద్విజ్ఞానమయః పర ఏవాత్మా న చేతరః కశ్చిత్, యదిదం వాక్యవిహాక్తం

సమన్వితం నిర్విశేషచింతితే. ౪౨౦. శారీరకమీమాంసా మునినా
 వ్యాసేన విరచితా నేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమాయోఽసౌ
 సమన్వయాధ్యాయః. ౪౨౧. తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ
 భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయ
 మనందయః. ౪౨౩.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే తృతీయపాదః.

అథ చతుర్థపాదః.

శ్రీసాంబాయ నమః. త్రిభిరప్యేతైః పాదైర్బ్రహ్మణి వేదాంత
 వాక్యనిచయస్య, లింగైరుపక్రమాదిభిరన్వేయైశ్చ సమన్వయో హి
 నిర్ణీతః ౧. ఈక్షత్యధికరణే హి ప్రధానవాదశ్చ పరిహృతః పూర్వం,
 తద్యత్ప్రధానమస్య త్వీక్షణలింగాదశబ్దతా కథితా. ౨. అత్ర చ
 వేదాంతానాం గతిసామాన్యం చ చేతనే గదితం, తత్రేదమనుపపన్నం
 యదశబ్దత్వం నిరూపితం తస్య. ౩. బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం ప్రధాన
 మిహ యేన శబ్దచద్వైప్యం, తేన చ గతిసామాన్యం ప్రధానపక్షేఽపి
 యుక్తమాశ్రయితుం. ౪. కతవల్క్యామేతస్యాం మహతః పరమితి హి
 వాక్యముపదిష్టం, తత్ర చ వాక్యే మహతః పరమవ్యక్తం ప్రదర్శితం
 భవతి. ౫. విజ్ఞానమయపదస్య బ్రహ్మపరత్వం ప్రదర్శితం పూర్వం,
 అస్యాచ్యక్తపదస్య ప్రధానపరతేహ తద్వదేవ స్యాత్. ౬. పత్యాది
 శబ్దయోగాద్విజ్ఞానమయో యథా పరం బ్రహ్మ, మహదాదిశబ్దయోగా
 దవ్యక్తమిహ ప్రధానమేవ స్యాత్. ౭. తస్మాచ్ఛబ్దవదేతత్ప్రధాన
 మత్రోపలభ్యతే వాక్యే, తస్య చ సశబ్దతాయాం గతిసామాన్యం చ
 న న సుగమం స్యాత్. ౮. తస్మైవ యుక్తమేతజ్జగతో జన్మాదికర

సకలాగమాంతవచసాం సమన్వయో యశ్చ పూర్వనిర్దిష్టః

కథం సిద్ధేద్యతః ప్రధానే ప్రతీయతే సోఽయం,

ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునివర్యః. ౧౦.

సూ. అనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న
శరీరయాపకవిన్యస్తగృహీతేర్ధర్మయతి చ. ౧

కపిలస్త్పతివచనై రిదమచేతనం యత్ప్రధానముపదిష్టం, కత
వల్ల్యామేతస్యామవ్యక్తపదోక్తమేతదేవ స్యాత్. ౧౧. రూఢిబలా
ద్యోగబలాదవ్యక్తపదం సమంజసం తత్ర, ఇతి తస్య శబ్దవత్త్వాదశబ్ద
తాత్పర్యనుచితాస్య వక్తుం స్యాత్. ౧౨. ఇతి చేన్నేయం శంకా యతః
ప్రధానం న చైతదవ్యక్తం, రథయాపకవిన్యస్తం శరీరమవ్యక్తశబ్ద
యోగ్యం స్యాత్. ౧౩. పూర్వస్త్రిన్వాక్యే కిల యోఽసావాత్తా రథీ విని
ర్దిష్టః, తస్య చ రథశ్శరీరం బు స్సారథిరిదం మనో యదపి. ౧౪. ప్రగ్ర
హ ఇతి నిర్దిష్టం హయాశ్చ కలేంద్రియాణి మార్గాశ్చ, శబ్దాదయో
హి విషయా భోక్తా సంఘాతరూప ఆత్మేతి. ౧౫. నిర్దిశ్య సకలమేత
ద్రథినో మార్గద్వయం చ నిర్దిష్టం, బుద్ధీంద్రియైరశుద్ధైః పురస్కృత
శ్చేత్స యాతి సంసారం. ౧౬ యోఽసౌ రథీ యదా స్యాద్విశుద్ధ
బుద్ధ్యాదిపరివృతశ్శుద్ధః, స హి మార్గపారభూతం విష్ణోః పరమం పదం
ప్రయాతీతి ౧౭. తదిదం పరమపదం యద్దర్శయితుం వాక్యమేతదప
దిష్టం, తచ్ఛేంద్రియేభ్య ఇతి ఖలు తత్ర చ దృష్టం త ఏవ నిర్దిష్టాః.
౧౮. యే పూర్వవాక్యదృష్టా ఆత్మప్రముఖా భవంతి విషయాంతాః,
ఆత్మాంతా యేత్ర స్యుః పూర్వత్రేహాపి తుల్యశబ్దాహి ౧౯. అవ్యక్త
సదమిహోక్తం పూర్వస్త్రిన్వోపలభ్యతే వాక్యే, తదపి ప్రకరణబలతః
పూర్వోక్తశరీరపరమితే న్యాయ్యం ౨౦. పూర్వత్రాత్తానంతరము
పరిష్టం యచ్ఛరీరమవశిష్టం, బుద్ధ్యారాధం యస్తాదవ్యక్తపదేన
గృహ్యతే తదిదం ౨౧. ప్రకరణవిధురం హి కథం ప్రధానమవ్యక్త
శబ్దయోగ్యం స్యాత్, అవ్యక్తపదం చైతద్రూఢిబలాద్యోధకం
ప్రధానస్య ౨౨. సాంఖ్యానామేచేయం రూఢిర్దృష్టా న చేతరస్యాపి,
తత్ప్రత్యభిజ్ఞయా స్యాద్విస్తుగ్రహణం న హి క్రమాదేన. ౨౩. అశ్వ
స్థానే పశ్యన్ గామశ్శ్విం నో బుద్ధో విజానాతీ, ప్రకరణమపి యదిదం
స్యాత్పరాత్తపరమేన న ప్రధానపరం. ౨౪. యచ్ఛేదితి వాక్యోక్తో
యోగస్సరః పరాత్కథిహేతుః, ఏష ఇతి వాక్యనిఃపేక్ష్యర్థిజ్ఞే
యత్వమా నః ప్రథయన్. ౨౫. శద్విజ్ఞానయైవ హి యోగో రథ

రూపకల్పనా చేయం, తత్ర ప్రధానవార్తా న దృశ్యతే కేనచిత్క్వా
చిద్వాపి. ౨౬. అవ్యక్తపదం చైతద్యోగేన స్యాచ్ఛరీరపరమేవ, నను
కథమిదం శరీరం వ్యక్తపదార్హం భవేదిహవ్యక్తం. ౨౭. తస్మాత్ప్ర
ధానమేవావ్యక్తపదార్హం న చాన్యదితి చేన్న,

సూ. సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. ౨.

యదిదం సూక్ష్మశరీరం తదేవ చావ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యం. ౨౮.
తద్వాచకో హి శబ్దస్తత్కార్యపరోఽపి దృశ్యతే లోకే, గోభిరితి
వాక్య ఏవ హి గోశబ్దః క్షీరవాచకో దృష్టః. ౨౯. తద్వదిహవ్యక్త
పదం సూక్ష్మపరం స్థూలబోధకం భవతి, యదిదం సూక్ష్మం లోకే తత్రై
వావ్యక్తశబ్ద ఉపలబ్ధః. ౩౦ సూక్ష్మే ముఖ్యే భూత్వా గౌణ్యాస్థూలే
ప్రవర్తతే సోఽయం,

సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. ౩.

అవ్యక్తశబ్దయోగ్యం యదిదం సూక్ష్మం శరీరముపదిష్టమ్. ౩౧.
రథినోఽన్యచేతనస్య హి న తద్విना భవతి తస్య సంసారః, సూక్ష్మం
శరీరమేవ హ్యవ్యక్తపదేన గృహ్యతే నాన్యత్. ౩౨. తదధీనస్సంసారో
యస్మాదితి కేచిదత్ర కథయంతి, తదయుక్తం పూర్వత్ర హి రథరూప
తయా శరీరముభయవిధం. ౩౩. నిర్దిష్టం యద్యత్ర హ్యేకం చేత్తర్హి
వాక్యభేదస్సన్యత్, నను యద్యవ్యక్తపద ప్రతిపాద్యం సూక్ష్మమిహ
శరీరం చేత్. ౩౪ తదిదం ప్రధానమేవ హ్యత్రోక్తం స్యాదితిహ
నాశంక్యం, యదిదమవిద్యాత్మకమిహ సూక్ష్మశరీరం తదాత పరతంత్రమ్.
౩౫. యచ్చ ప్రధానముక్తం స్వతంత్రమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః,
తస్మాత్ప్రధానవాదసోఽయం వేదాంతిభిర్నిరాక్రియతే. ౩౬. యది
చ ప్రధానమేవ హ్యవ్యక్తపదార్హమత్ర నిర్దిష్టమ్,

సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్ఛ. ౪.

జ్ఞేయత్వమత్ర వాక్యే తదిహవ్యక్తే కుతో న నిర్దిష్టమ్. ౩౭.
మాత్రమేతదిహ కిల నిర్దిష్టం దృశ్యతేహి వాక్యేఽస్మిన్, గురుపురు
షోధాన్ని శ్చేయసమితి చ తేన తద్యుక్తమ్. ౩౮. జ్ఞేయత్వా
దేహో వృద్ధే వతేషాం స్యాత్, తస్మాత్ప్రధానమేతత్ప్ర

దర్శయితుమత్ర నేదముపదిష్టమ్. ౩౯. అపి తు పరమేశ్వరం తం బోధ
యితుం వాక్యమేతదుపయుక్తం, రథయాపకల్పనాదైవ్యః పరమేశ్వర
ఏవచిత్తమవతార్య. ౪౦. నిశ్చేగ్రియసఫలకతయా పరాత్తవిజ్ఞానముప
దిశత్యేతత్,

సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్. ౫.

జ్ఞేయత్వానిర్దేశవ్యక్తం న ప్రధానమితి నైతత్. ౪౧. యస్తా
దస్యాం వల్ల్యామశబ్దమిత్యాది వాక్యమఖిలమపి, యదశబ్దతాదిగుణకం
ప్రధానమేతన్నిచాయ్యమభిధత్తే. ౪౨. ఇతి చేన్నేయం శంకా
యస్తాత్ప్రాజ్ఞోఽయమత్ర నిర్దిష్టః, యదిదం ప్రకరణమేతత్పరమాత్మ
పరన్నహి ప్రధానపరం. ౪౩. యో నాసౌ పరమాత్మా న జాయతే
మ్రీయత ఇత్యనేనోక్తః, మృత్యుముఖమోక్షఫలకం యదస్య విజ్ఞాన
మత్ర నిర్దిష్టమ్. ౪౪. తదపి పరమాత్మపక్షే సమంజసం న ప్రధాన
పక్షేఽపి,

సూ. త్రయాణామేవ చైవ ముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. ౬.

అస్యాం కిరవల్ల్యాం ఖల్వగ్నిర్జీవస్తథైవ పరమాత్మా. ౪౫. త్రయ
ఏతే నిర్దిష్టాః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యజాలేన, ప్రశ్నఉపన్యాసో వా
ప్రధానవిషయో న దృశ్యతే క్వాపి. ౪౬. తస్మాదస్త్విన్వాక్యే నావ్యక్త
పదం ప్రధానమభిధత్తే, నన్వేతదనుపపన్నం ప్రశ్నోపన్యాసరూప
లింగం యత్. ౪౭. నచికేతాః కిల పిత్రా ప్రహితో మృత్యోస్సకాశ
ముపయాతః, మృత్యుః కిల తం దృష్ట్వా పరితుష్టస్త్రీన్వరానిమాన్పా
దాత్. ౪౮. జనకస్య సౌమనస్యం తథాగ్నివిద్యాం తథాత్మ
విద్యాం చ, జనకస్య సౌమనస్యే ప్రథమం ధత్తే వరద్వయం శిష్టమ్.
౪౯. యా చేయ మగ్నివిద్యాయాచ పరాత్ప్రకాశికా విద్యా, శిష్టే
వరద్వయేఽస్తిక్ ప్రశ్న త్రయమేతదనుపపన్నం హి. ౫౦. ప్రతివచనం
చ తథైశానుపపన్నమితీహ నైవమాశంక్యం, యస్తాద్వరప్రదానవ్యతి
రేకేణాత్ర కిమపి న హి దృష్టమ్. ౫౧. ప్రశ్నవ్యతిరేకేణ చ నేహో
పన్యస్తమేవ కించిదపి, ఏవం సత్యపి నాత్రప్రశ్న త్రయభంగలేశశంకా
పి. ౫౨. శిష్టే వరద్వయేఽస్తిన్ప్రశ్న త్రయమేతదచితమేవ స్యాత్,
భిన్నార్థకం యదా స్యాత్ప్రశ్నంతర మత్ర భవతి దోషోఽయం. ౫౩.

జీవేశగోచరస్య ప్రశ్నయుగన్వేయకవిషయకత్వేన, ఏకత్వాదిహ న
భవతి వరప్రదానవ్యతిక్రమాశంకా. ౫౪. ప్రశ్నత్రితోక్తిరీయం
విశేషభేదప్రవాదమాశ్రిత్య, తస్మాదిహసూత్రార్థేపరాత్తపక్షే సకోఽపి
దోషస్సన్యత్. ౫౫. దోషః ప్రధానపక్షేభవతి తతో న ప్రధాన
మవ్యక్తమ్,

సూ. మహద్వచ్ఛ. ౨.

సాంఖ్యైస్సత్తామూత్రే ప్రయుజ్యమానో యథా మహచ్ఛబ్దః.
౫౬. నహి వైదికే ప్రయోగే తామభిధాతుం యథా న శక్త
స్సన్యత్, అవ్యక్తశబ్ద ఏష ప్రధానపర ఇతి హి వర్ణితస్సాంఖ్యైః.
౫౭. న హి సప్రధానవాచీ భవతి తతోవ్యక్తమిహ శరీరం సన్యత్,
యదిదం ప్రధానమస్య హ్యశబ్దతా నిరపవాదిమిహ సిద్ధా. ౫౮. తస్మా
ద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయస్సుగమః, అవ్యక్తపదా
యోగా దశబ్దమే తత్ప్రధానమిత్యుక్తమ్. ౫౯. నన్వత్రాజామంత్రాద
శబ్దతా దుర్లభైవ పునరస్య, తత్ర చ కాచిదబోక్తా యోహోహిత
శుక్లకృష్ణవర్ణా సా. ౬౦. బహ్వీః ప్రజాస్సరూపాః సృజతి తామేక
ఏష జుషమాణః, అనుశేతే హ్యవివేకీ జహతి చాన్యస్తు భుక్త
భోగాంతామ్. ౬౧. ఇతి తత్ర చ నిర్దిష్టా హ్యజాప్రధానం తతో వ
చాన్యత్సన్యత్, పూర్వం ప్రధానపక్షే లింగం కించిదపి నోపలబ్ధ
మితి. ౬౨. ప్రాజ్ఞప్రకరణబలతో హ్యవ్యక్తపదం శరీరపరముక్తం, ఇహ
లోహితాదిశబ్దైః సత్వాదిగుణత్రయం హి నిర్దిష్టమ్. ౬౩. తచ్ఛాజా
శబ్దస్య ప్రధానపరతాప్రసాధకం లింగం, స్రష్టృత్వమపి చ తస్మాద
శబ్దతా స్యాత్కథం ప్రధానస్య. ౬౪. ఇత్యాత్మేషం నిరసితుమధికరణ
మిదం చకార మునిమాన్యః,

సూ. చమసవదవిశేషాత్. ౩.

అర్వాగ్బిల ఇతి మంత్రశ్చ మసప్రతీపత్తిసాధనో దృష్టః. ౬౫.
కాగ్యాగ్బిలశబ్దో విశేషతో నార్థబోధకో భవతి, యేనస్వార్థం
హరిదసాధారణేతద్ధర్తేణ. ౬౬ ఏష ఇతివాక్య శేషాద్విశేష
భవతి, తద్వదిహజామంత్రః సామాన్యార్థప్రదర్శకో

భవతి. ౬౭. నాత్ర ప్రధానవాచకశబ్దో దృష్టో న దృశ్యతే లింగం,
యదజావదమత్ర స్యాద్యోగే నాన్వయార్థకం చ తద్భవతి. ౬౮. యాథీశ్చ
గాయాం కిల దృష్టానాన్తి తథాప్రధానే౭పి, యే లోహితాదిశబ్దా
స్తే౭పి న సత్వాదినావకాస్సుర్లిపా. ౬౯. యావత్తేషపరత్వం లోకే
వేదే చ దృష్టమేతేషాం, ముఖ్యాన్తసంభవే కిల గౌణార్థో గృహ్యతే న
కేనాపి. ౭౦. తస్మాదిదం ప్రధానం నాజాశబ్దేన గృహ్యతే కింతు,

సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతు తథా హ్యక్తియత ఏకే. ౯.

యేయం జ్యోతిః ప్రముఖా భూతత్రయలక్షణా జగద్యోనిః.
మమేశ్వరపరతంత్రా యా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాపి, ఛాందోగ్య
వాక్యదృష్టా నేయమజా గృహ్యతే౭త్ర న తపన్యా ౭౧. తస్యాం హి
వాక్యేషే దృష్టో౭సౌ లోహితాదిగుణయోగః, సందిగ్ధాసందిగ్ధౌ
యద్యేఽత్రైవ సంగతౌ భవతః. ౭౨. తత్రాసందిగ్ధేన హి సందిగ్ధార్థస్య
నిగమసంన్యాయ్యం, తేనాజామంత్రే౭సిహి భూతత్రయలక్షణా హ్యజా
గ్రాహ్య ౭౩. ఉపభుజ్యతేహ్యవిదహా సంత్యజ్యతే హి నై వాజా,
క్షేత్రజ్ఞభేఃసిద్ధ్యై విద్వదవిద్వత్ప్రదర్శనం న కృతమ్. ౭౪. భేదమ
సూద్య తయోరిహ బంధవిమోక్షవ్యవస్థితః కథితా, నన్వత్రాజాశబ్దో
జ్యోతిః ప్రముఖాం కథం హి బోధయత. ౭౫. ఇహ యోగరూఢిబా
ధాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపరి,

సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్యాదివదవిరోదః. ౧౦.

యోగేన వాపి యాధ్యా జ్యోతిః ప్రముఖాం న చాయమభి
ధతే. ౭౭. సాదృశ్యోపాధికయా కల్పనయా తాం ప్రబోధయత్యేషః,
లోకే కాచిదజాహి స్యాల్లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాధ్యా. ౭౮. జనయతి
సమాపకర్గం తథేయమితి బోధయత్యయం శబ్దః, తస్మాత్కాల్పనికత్వం
తత్రాజాశబ్ద ఏష ఉపపన్నః. ౭౯. మధ్యాదయశ్చ శబ్దా ఆదిత్యాదౌ
యథోపన్నాస్సుయః, తస్మాదశబ్దత్రైమాసిద్ధా సాంఖ్యోచితప్రధానస్య.
౮౦. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోనిః పవాద ఏవాత్ర, నన్వత్రా
జామంత్రాదిహ ప్రధానే సశబ్దతా మాభూత్. ౮౧. బ్రహ్మణి యస్మిన్నితి
మంత్రాక్రమసశబ్దతా స్యాదిహ ప్రధానస్య, తస్మిన్తంత్రే పంచ హి పంచ

జనాస్తద్వదేన చాకాశః. ౧౨. యస్మిన్ప్రతిష్ఠితాస్సుస్త్వమేవ మన్యే
సదాపామాత్మానం, ఏవం విద్వానమృతో బ్రహ్మవృతరూప ఏవ
భూయాసం. ౧౩. ఇత్యేవ మథజాతం ప్రపంచితం పంచకద్వయం
తత్ర, తదిదం హి పంచవింశతితత్వాని స్మృతిగతాని నిర్దిశతి. ౧౪.
మూలప్రకృతిరవికృతీర్తహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త, షోడశ
కశ్చ వికారో న ప్రకృతీర్న వికృతశ్చ పురుష ఇతి. ౧౫ స్మృతి
నిర్దిష్టామేవ హి తత్త్వానాం పంచవింశతిం బ్రూతే, రూఢిం త్యక్త్వా
జ్యోతి ప్రముఖార్థకతా హ్యజాఃదసోక్తా ౧౬. తద్వజ్జనశబ్దస్య
హి రూఢిం పరిహృత్య తత్త్వమతా స్యాత్, మంత్రాంతరావలంబా
త్సంఖ్యై రుద్భావితామిమాం శంకామ్. ౧౭. వారయితుమాదృ
తాత్తా చకార మునివర్య ఏత దధికరణమ్,

సూ. న సంఖ్యోపసంగ్రహోదపి నానాభావాదతిరేకాచ్ఛ. ౧౧.

సనిబంధనై వ సంఖ్యాద్విత్వాద్వా దృశ్యతే హి లోకేస్త్రిన్.
౧౮. ధర్మనిబంధనవిరహే పంచత్వాద్వా కథం భవేత్సంఖ్యా, పంచప
దద్వయయోగాత్సంఖ్యైవ హి పంచవింశతర్థభా. ౧౯. తావన్తాత్రేణ
కథం తత్త్వానాం పంచవింశతేర్బోధః, జనశబ్దేన సమస్తం పంచపదం
వా కథం విశేష్యం స్యాత్. ౨౦. ఉపసర్జనం హి లోకే న విశేష్య
త్వేన కేనచిద్దృష్టం, పంచజనా ఇత్యేతత్సమస్తమేవేహ న భవతి
వ్యస్తం. ౨౧. భాషికవాక్యాదస్య హ్యేకపదత్వం వినిశ్చితం భవతి,
పంచజనా ఇత్యస్తాత్సంఖ్యాలాభే కుతస్తదాకాంతా. ౨౨. సంఖ్యా
కాంతావిరహే పంచేతి పదం పునర్వృద్ధైవ స్యాత్, ఇహ పంచపంచ
పూల్యస్ఫురితి చ దృష్టా హి సా సమాహారే. ౨౩. పంచజనా
ఇత్యేత్ర తు సమాస ఇహ కర్తృధారయో యేన, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా
మిత్యస్తాదిహ సమాస ఉపదిష్టః ౨౪. సంఖ్యాబోధార్థం కిల పంచపదం
జనపదేన న సమస్తం, సప్తయ ఇత్యాదౌ సంజ్ఞాయాం కిల సమాస ఉప
దిష్టః. ౨౫. తద్వదిహాపి స్యాదితి న పంచవింశతీతిః ప్రతీయేత,
హ్యత్తాకాశౌ తత్త్వాంతః పాతినౌ వినిర్దిష్టౌ. ౨౬. యస్మి
న్బ్రూతే ఖలు తా కృథగేవోపదర్శితౌ భవతః, ఆధారత్వేనాత్తా
శశ్చ ప్రకీర్ణితత్వేన. ౨౭. నిర్దిష్టా తస్మాత్కిల తత్త్వానాం పంచ

వింశ తేర్భంగః, తస్మాదస్తిన్తంత్రే నిరుక్తసూత్రైకవాక్యతాభంగాత్. ౯౮ నేయమయుక్తా శంకా తత్త్వానాం పంచవింశతీనాం యా ఇహ పంచజనపదే కిం సమాసనిధినా ప్రతీయతే సంజ్ఞా. ౯౯. నేయం ప్రతీయమానా సంజ్ఞానమాకాంక్షతేహి నియమేన, తస్మామాకాంక్షాయాం రూఢిబలాత్సంజ్ఞానం ప్రబోధయతి ౧౦౦. సోయం హి వాక్యశేషః ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యుపన్యస్తః,

సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్. ౧౨.

యస్మిన్నితి మంత్రోత్తరమిహోపలబ్ధో హి వాక్యశేషోఽయమ్. ౧౦౧. తత్ర ప్రాణాశ్చక్షుశ్శ్రోత్రం చాన్నం చ మన ఇతి హ్యేతే, పంచపదార్థాః కథితాస్త ఏవ మంత్రే భవంతి పంచజనాః. ౧౦౨. జనశబ్దః ప్రాణాదిషు కథం ప్రవర్తత ఇతీహ నాశంక్యం, భవతాంతర్వేషు యథా ప్రాణాదిష్వపి తథా ప్రవర్తత. ౧౦౩. ఇహ సుప్రసిద్ధసన్నిధిపతితో యోహ్యప్రసిద్ధపచనస్సౌత్, తస్య ప్రసిద్ధపతా దృష్టాన్యత్రోద్భిదాదిశబ్దేషు. ౧౦౪ జనపదపర్యాయం చ ప్రాణాదిషు దృశ్యతే హి పురుషపదం, తే వా ఏతే పంచేత్యస్మిన్ తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః. ౧౦౫. మాధ్యందినాశ్చ యే స్యున్తేషామేతే భవంతు పంచజనాః, కణ్వానాం కథమేతే ప్రాణాదిషు నామనంతి యే చాన్నమ్. ౧౦౬. న హితత్ర పంచసంఖ్యా తత్పారే స్యాదితీహ నాశంక్యమ్,

సూ. జ్యోతిషైకేషామసత్యన్మే. ౧౩.

యేషాం పారే చాన్నం ప్రాణాదిషు నోపలభ్యతే తత్ర. ౧౦౭. పూర్వత్ర దర్శితం యజ్ఞోత్తే ప్రాణాదిసముదయే యోజ్యం, తస్మాత్త ఏవ మంత్రే పంచజనాస్సృక్స పాంఖ్యతత్త్వాని. ౧౦౮. కాపిలసూత్రం యదిదం తస్య చ మూలం న దృశ్యతే కిమపి, తస్మాద్యదశబ్దత్వం పూర్వోక్తం తచ్చ నిరపవాదం స్యాత్. ౧౦౯. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమర్థయోనిరపవాద ఇతీసిద్ధం, బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రపంచితం హి నను. ౧౧౦. తదనుపన్నం యస్మాద్వేదాంతానాం విగానమిహ దృష్టం, శ్రుతివచనవైపరీత్యే జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి. ౧౧౧. తత్రాసిద్ధం తేన చ లక్షణవాక్యం కథం సమన్వేతి, తత్ర శ్రుతివచనాని హ్యనేకవిధసృష్టిమామనం త్యేవమ్. ౧౧౨.

ఆత్మన ఇతి చై కా శ్రుతిరాదావాకాశజన్త నిర్దిశతి, తత్తేజో సృజతేతి
 శ్రుతిరాదా జన్త తేజసో వదతి. ౧౧౩ సప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిరాదా
 ప్రాణజన్త నిర్దిశతి, స ఇమానీత్యాద్యాహి శ్రుతిరాదా లోకసృష్టి
 ముపదిశతి. ౧౧౪. తత్కర్తృకాం హి సృష్టిం బోధయతి శ్రుతిరియం
 స వేదేతి, జగదేతదసత్కర్తృకముపదిశతి శ్రుతిరియం హ్యసద్వేతి.
 ౧౧౫ శ్రుతయోఽన్య అప్యేవం సృష్టిం నానావిధాం హి కథయంతి,
 సృష్టిశ్రుతివాక్యాని స్రష్టవ్యేషు క్రమాదివైచిత్ర్యాత్. ౧౧౬.
 విప్రతీకన్నాని యతో లక్షణబోధః కథం భవేత్తేభ్యః, జన్మాదికార
 ణత్వం లక్షణముక్తం హి తస్య యత్పూర్వమ్. ౧౧౭. తదసిద్ధం చేద్భృ
 హ్మాణి గతీసామాన్యం హి దురుపపాదం స్యాత్, యోఽయం ప్రధాన
 పక్షే దోషస్సోఽయం పరాత్పక్షేఽపి. ౧౧౮. ఇత్యాశంకాం నిరసితు
 మిదమధికరణం ప్రపంచితం మునినా.

సూ. కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యవధిష్టోక్తేః. ౧౧౯.

ఇహ సృజ్యమానవిషయే విగానముపలభ్యతే హి వేదేషు.
 ౧౧౯. స్రష్టరి వేదాంతానాం విగానముపలభ్యతే న కించిదపి, ఈక్షణ
 పూర్వకమస్య హి కారణతాం వర్ణయంతి వేదాంతాః. ౧౨౦. సత్యం
 జ్ఞానమనంతం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ద్భ్యయంతి తథా, సోఽకామయతే
 త్యేవం కామయితృత్వం హి తస్య నిర్దిష్టమ్. ౧౨౧. అన్యత్రాపి తథైవ
 హి తదైక్షతేత్త్వత్ర తద్ధి నిర్దిష్టం, మంత్రాంతరే తదేవ హి స ఈక్షతే
 త్యాది వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౨౨. ఏవం కిలేక్షితృత్వం హిక్షాంచక్ర ఇతి
 వాక్యనిర్దిష్టం, తచ్ఛేతనస్య ధర్మో నాన్యస్యేత్త్వక్త మేవ పూర్వత్ర.
 ౧౨౩. సర్వజ్ఞత్వాదికమపి సర్వత్రైవ ప్రపంచితం తస్య, బ్రహ్మహ
 యాదృశం హి ప్రపంచితం కారణత్వధర్మేణ. ౧౨౪. మంత్రాంతరే తథైవ
 బ్రహ్మప్రతీపాదితం హి సర్వత్ర, కార్యవిగానే సత్యపి కారణమవిగీతమేవ
 సర్వత్ర. ౧౨౫. నైతావన్తాత్రేణ హి లక్షణభంగోఽత్ర శంకితుం

“క్షాకరూపమేవతు కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః.

ర్తృకాహి సృష్టిశ్చందోగ్యే యా ప్రతీయతే సాపి, పర

వైవేత్యేవం నిర్ధారితం హి పూర్వత్ర. ౧౨౬. నన్విహ

లక్షణమేతద్బ్రహ్మణి నైవోపపద్యతే యస్తాత్, అసతోఽపి కారణత్వం దర్శయతి శ్రుతిరియం హ్యసద్వేతి. ౧౨౮.

సూ. సమాకర్షాత్. ౧౫.

అసదిత్యస్తిన్తంత్రే నిరాత్మకం నాసదుచ్యతే కింతు, బ్రహ్మ సదే వాసదితి హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిష్టమ్. ౧౨౯. యద్యన్యథాహి పూర్వం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం బ్రహ్మ, ఆకృష్య సమ్యగస్య హి కామ యిత్యత్వం చ దర్శయిత్వైవ. ౧౩౦ తస్మాత్సృష్టిం వితతాం నిర్దిశ్యా నంతరం హి తస్యైవ, అసదిత్యుపదేశోఽసావసంగతస్సాన్యదతో హ్యస చ్చబ్ధః. ౧౩౧. బ్రహ్మసదాత్మకమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిశతి, యత్రాసచ్ఛబ్దోఽయం చ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే సదిత్యాదిః. ౧౩౨. సోఽపి స్వవాక్యదర్శితసత్పదయోగాత్సదర్థకోభవతి, వ్యాక్రియతే త్యాదౌ హి వ్యాకరణం కర్తృతంత్రముపదిష్టమ్. ౧౩౩. సర్వత్ర వ్యాకర్తా పరమాత్మైవేతి వర్ణితం శ్రుత్యా, వ్యాకరవాణీత్యనయా తస్మా న్నేహాస్తి బాధకం కిమపి. ౧౩౪. లక్షణవాక్యవిరోధో న కేనచిచ్ఛం కితుం హి శక్యోఽత్ర, తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ౧౩౫. నన్విహ లక్షణవాక్యం సకలం బ్రహ్మణి సమన్వితం కథితం, తదనుపపన్నం యస్తాత్కషీతకీవాక్యమన్యథా దృష్టమ్. ౧౩౬. తత్ర చ బాలాకిరసౌ రాజానమజాతశత్రుముపయాతః, తం చోప గమ్య సోఽయం బాలాకిరజాతశత్రుమహైవమ్ ౧౩౭. బ్రహ్మబ్ర వాణి త ఇతి హి సంబోధ్యైవం ప్రబోధయామాస, ఆదిత్యే చంద్ర మసి చ యోఽసౌ పురుషో భవేత్పరాత్మేతి ౧౩౮. తచ్ఛ్చుత్వా రాజాసౌ త్వయోక్తమఖిలం మృషేతి నిర్దిశ్య, ఏతేషాం పురుషాణాం యోఽసౌ కర్తా హి యస్య తత్కర్త. ౧౩౯. సహి వేదితవ్య ఇతి ఖలు రాజా బాలాకిముపదిదేశేత్థం, తత్ర చ యోఽసౌ కర్తా ప్రాణో వా స్యాదథాపి జీవో వా. ౧౪౦. ఇత్యేవం సందేహః కర్తృవదశ్రవణ యోగతో భవతి, పూర్వమసత్పదమేతత్స్వవాక్యగతసత్పదావలం బేన. ౧౪౧. సద్బ్రహ్మపరతయా తద్వర్ణితమత్ర తు న సాధకం కిమపి, బాలాకివాక్యదృష్టం బ్రహ్మపదం తన్న రాజవాక్యేఽస్తి. ౧౪౨. తస్మాత్ప్రాణోఽయం స్యాద్యోఽసౌ కర్తా హి దర్శితో రాజ్ఞా, చల

నాత్మకం హి కర్తృ చ తస్యోచితమేవ వాయురూపతయా. ౧౪౩. పురుషాణాం కర్తృత్వం సమష్టిరూపేణ యుక్తమేవాస్య, జీవో వాయంతస్య చ ధర్తాధర్తాత్తకం హి కర్తృస్యాత్ ౧౪౪. పురుషాణాం కర్తృత్వం భోక్తృత్వాత్తస్య యుక్తమేగ స్యాత్, పూర్వోక్తలక్షణం హి ప్రాణస్యాపి ప్రదర్శితం హ్యత్ర. ౧౪౫. తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి కథమిహ సమన్వితం భవతి, ఇత్యాక్షేపం నిరసితమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా. ౧౪౬.

సూ. జగద్వాచిత్యాత్. ౧౬.

యదిదం కర్తృపదం తచ్చులనాత్మకకర్తృబోధకం న భవేత్, ఏతచ్చ సుప్రసిద్ధం హ్యప్రకృతమశబ్దితం చ భవతి యతః ౧౪౭. కర్తృవ్యాపారం వా క్రియాఫలం వా న బోధయత్యేతత్, కర్తృపదాత్తల్లాభే కర్తృపదం స్యాదిదం హి పునరుక్తమ్. ౧౪౮. అత్ర ప్రదర్శితానాం పురుషాణాం బోధకం న కర్తృపదం, పూర్వోపదర్శితత్వాదుభయత్ర చ లింగవచనవైయాచిత్యే. ౧౪౯. తస్మాదిహ కర్తృపదం యోగేన స్వార్థబోధకం వాచ్యం, యత్క్రియతే తత్కర్తృత్వేన యోగేన కార్యపరమేవ. ౧౫౦. జగదేకదేశభూత్యా కార్యత్వేన ప్రదర్శయత్ పురుషాః, ప్రాదేశికకర్తృత్వాశంకాం వారయితుమేవమాహ పునః. ౧౫౧. యన్నామరూపభిన్నం జగదఖిలం తత్పదేన నిర్దిశ్య, తదిదం యస్య హికార్యం న వేదితవ్య ఇతి నిర్దిశత్యేనమ్. ౧౫౨. తస్మాదిహ కర్తృపదంజగత్పరం క్రియాపరంభవతి, యస్సర్వస్య చ జగతః కర్తా సోఽయం భవేత్పరాత్మైవ. ౧౫౩. సర్వేషాం భూతానామిత్యస్మిన్వాక్యశేషముపదిష్టు, తద్విజ్ఞానఫలం యన్నిరతిశయం బ్రహ్మ భవతి తేనా యమ్. ౧౫౪.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వావిఖ్యాతమ్. ౧౭.

నన్వత్ర వాక్యశేషే బాలాకిమసౌ బుబోధయిషురాదౌ, ఆమంత్య్రిసుప్తపురుషం ప్రాణస్వాభోక్తృతాం ప్రదర్శయతి. ౧౫౫. యష్ట్యభిఘాతోత్థానాత్తద్వ్యతిరిక్తం చ జీవముపదిశతి, తత్రైవ దర్శితోఽసౌ ముఖ్యప్రాణో హ్యథేతి వాక్యేన. ౧౫౬. ఏవం జీవోఽపి తథా నిర్దిష్టస్తద్యథేతి వాక్యేన, తస్మాజ్జీవో వా స్యాత్ప్రాణో వేత్యత్ర నైవ

మాశంక్యమ్. ౧౫౭. జీవాదిలింగయోగాత్తత్తదుపాస్తీర్యదా వివక్ష్యే
త, త్రివిధముపాసనమత్ర ప్రసజ్యతే తత్తు నైవ యుక్తమిహ. ౧౫౮.
ప్రాణపదస్య హి వృత్తిః పరమాత్మని దర్శితైవ పూర్వత్ర, జీవపరాత్తై
కేన హి పరమాత్మని జీవలింగముపపన్నమ్. ౧౫౯.

సూ. అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే ౧౮.

జీవపరామర్శోఽయం జీవవిలక్షణపరాత్మబోధవః, ప్రశ్న వ్యా
ఖ్యానే కిల పరమాత్మపరే యతః ప్రతీయేతే. ౧౬౦. ఇతి జైమినిరా
చార్యో జీవపరామర్శకారణం బ్రూతే, క్షేష ఇతి వాక్యశేషే.
ప్రశ్నోఽయం స్యాత్పరాత్మపర ఏవ. ౧౬౧. ప్రతివచనమపి హి దృష్టం
యదేతి మంత్రే పరాత్మపరమేవ, అవ్యేకే శాఖిన ఇహ వదంతి
బాలాకీరాజసంవాదే. ౧౬౨. విజ్ఞానమయం జీవం నిర్దిశ్య స్వాపముప
దిశంత్యస్య, హార్దాకాశే బ్రహ్మణి తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ. ౧౬౩.
అత్ర పరాత్మన ఏవ హి నిర్దిష్టం స్వకారణత్వమపి, యదపి చ గతి
సామాన్యం బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య. ౧౬౪. ఆననద్యం
హి తదస్తాత్కృతీతకివాక్యమేతదఖిలమపి, జగతః కారణరూపే
బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి. ౧౬౫. నన్విహ బృహదారణ్యే
మైత్రేయీబ్రహ్మణే సమామ్నాతం, ఋత్యుః కామాయ పతిః ప్రియ
ఇత్యాదికమనేకమాత్మపరమ్. ౧౬౬ వాక్యం తత్ర ప్రథమం మైత్రే
యీయాజ్ఞావల్క్యమునిమాహ, భగవన్యచ్ఛ రహస్యం వేత్సి తదే
తన్తమాద్య కథయేతి. ౧౬౭. తచ్ఛ్రుత్వా మునివర్యో మైత్రేయ్యై
తదిదముపదిదేశ కిల, ఋత్యుః కామాయ పతిర్నహి ప్రియో భవతి
చాత్మ కామాయ. ౧౬౮. పతిజాయాపుత్రాద్యా యేచాన్యే భోగసాధ
నీభూతాః, ఆత్మార్థతయా సర్వే ప్రియా భవంత్యత్ర న స్వకామాయ
౧౬౯. సోఽయం ప్రియతమ ఆత్మా సర్వేషాం భోగసాధనానాం యః,
ద్రష్టవ్యశ్చ తవ్యో మంతవ్యోఽసౌ తథా నిదిధ్యాప్యః. ౧౭౦. అస్మి
న్నాత్మని దృశ్రుతే మతే తద్వదేవ విజ్ఞాతే, సర్వమిదం విదితం
స్యాదితి మైత్రీయామువాచ మునివర్యః. ౧౭౧. ఏవం వక్ష్యేఽపి
తథా శ్రుత్యా వర్ణితమిదం మహద్భూతం, తద్వదనంతమపారం విజ్ఞా
నఘనస్స ఏవ చాత్మాయమ్. ౧౭౨. ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థితస్తా

న నుప్రణశ్యతి హి, తామేవముపదిదేశ హి యోఽసావాత్తేహ
 ద త్తో మునినా. ౧౭౩. స హి కిం పరమాత్మా స్యాజ్జీవో వా యమితి
 సం యస్తాస్తా, పూర్వముపక్రమవాక్యే బ్రహ్మపదశ్రుతిబలావలంబేన.
 ౧౭౪. బాలాక్యజాతశ త్రోః ప్రశ్న ప్రతిపచనవాక్యమఖిలమపి, బ్రహ్మ
 పరం తద్వర్ణితమత్ర తు వాక్యే హ్యుపక్రమే దృష్టః. ౧౭౫. ప్రియ
 సంసూచిత ఆత్మా భోక్తాయం జీవ ఏవ కిం న స్యాత్, యచ్ఛసముత్థానం
 స్యాద్భూతేభ్యస్తదపి జీవలింగం హి. ౧౭౬. ద్రష్టవ్యత్వాదికిమపి
 తస్యైవోక్తం న చేతరస్య స్యాత్, సర్వం విదితమిహోక్తం భోక్తృ
 త్వాచ్చ భోగ్యపరమేవ. ౧౭౭. తస్మాదస్మిన్ వాక్యే నిర్దిష్టో జీవ
 ఏవ న పరాత్మా, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం
 మునినా. ౧౭౮.

సూ. వాక్యాన్వయాత్. ౧౯.

యోఽసావస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టస్స ఖిలు భవతి పరమాత్మా, యస్తాదే
 తద్వాక్యం పరమాత్మ న్యేవ సమ్యగన్వేతి. ౧౭౯. ఆత్ర హ్యుపక్రమే
 కిల మైత్రేయీం యాజ్ఞవల్క్యుమునిరాహ, అమృతత్వస్యత్వాశా
 విత్తేనానేన కాపి నాస్తితి. ౧౮౦. యేన చ విత్తేనాహం న స్యామ
 మృతాదితేనవిత్తేన, కిమహం కుర్వామితి సా తత్సాధనమేనమితీహి
 పప్రచ్ఛ. ౧౮౧. తత్ప్రప్తేన చ మునినా య ఏవ ఆత్మా హి సమ్య
 గుపదిష్టః, స హి కథమిహ జీవస్సౌత్పరమాత్మైవోపదిష్ట ఇహ
 భవతి. ౧౮౨. బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ హ్యమృతతం వర్ణయంతి వే
 దాంతాః, యద్యత్ర దర్శితోఽయం న చేరాత్మా వృథోఽదేశ
 స్యాత్. ౧౮౩. అమృతత్వసాధనే కిల పృష్ట తత్ససాధనం హి
 వక్తవ్యం, పరమాత్మానుపదేశే కథమిహ తత్సాధనం హి కథితం
 స్యాత్. ౧౮౪. ఆత్మని విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి చ యచ్ఛ నిర్దిష్టం,
 సర్వాత్మ కే పరాత్మని విదితే తదిదం సమంజసం భవతి. ౧౮౫. యద్యేత

పరం తదేదమితి వాక్యమనుషషన్నం స్యాత్, బుద్ధ్యాద్యుపాధికో

హతాపారతాదిగుణయోగీ. ౧౮౬. యన్యేతివాక్యదర్శితసకల

త్వమపి జీవే, అసమంజసమేవ స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరా

ః ఇదగ్ం సర్వం యదితి శ్రుతిబోధితసర్వకార్యయాపత్వం,

సర్వస్య కారణత్వాత్పరమాత్మ న్యేవ తదపి యు క్తతరమ్. ౧౮౮. దుందు
భ్యాద్యా అపి యే దృష్టాంతాశ్చాత్ర దర్శితాభూయః, తేఽపి చ
పరాత్తత్వం ప్రసంజయంత్యేత్ర న హి తతోఽన్యమపి. ౧౮౯. ఆత్మని
విజ్ఞాతే సతి నిర్దిష్టం యచ్చ సర్వవిజ్ఞానం, యేనాశ్రుతమిత్యాదౌ
ప్రదర్శితం తత్పరాత్మ లింగం హి. ౧౯౦. తస్మాదిహ పరమాత్మా మైత్రే
యీబ్రాహ్మణే వినిర్దిష్టః, ద్రష్టవ్యత్వాదికమిహ తస్యైవ స్యాన్న చేత
రస్యాపి. ౧౯౧. నన్విహ యది పరమాత్మా వివక్షితస్సాన్యత్తదేతదసమ
రసం, పత్యాదిసూచితస్య హి భోక్తుర్ద్రష్టవ్యత్వాదినిర్వచనమ్. ౧౯౨.
యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యో దర్శితం హి తదయుక్తిం, పర
మాత్మ బోధనే కిల విజ్ఞానాత్మా యతో నిరాకాంక్షః. ౧౯౩.

సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్చరధ్యః. ౨౦.

ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్ద్రష్టవ్యత్వాదికీర్తనం యత్సాన్యత్,
సర్వం విదితం భవతీత్యేవం చూపా హి యా ప్రతిజ్ఞా స్యాత్. ౧౯౪.
తస్యాస్సిద్ధేస్సూచకలింగమిత హ్యేశ్చరధ్య ఆచార్యః, జీవపరమాత్మనో
రిహ భేదాశంకాం భృశం నివర్త్య కిల. ౧౯౫. సాధయతి తాం
ప్రతిజ్ఞాం తదిదం లింగమితి సూత్రవాక్యాన్తః, యది చ తయో ర్భేద
స్సాన్యత్తదాప్రతిజ్ఞా హి బాధితైవ స్యాత్. ౧౯౬.

సూ. ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదిత్యౌదులోమిః ౨౧.

జ్ఞానధ్యానాభ్యామిహ వివేకవిజ్ఞానసుప్రసన్నస్య, దేహేంద్రి
యసంఘాతాదుచ్చక్రమిషోః పరాత్మభావేన. ౧౯౭. ప్రియసూచితస్య
భోక్తుర్నిర్దేశోఽసామప్రకృమే సఫలః, ఇత్యౌదులోమిరార్యో భోక్తృ
గ్రహణం హి సఫలయత్యాదౌ. ౧౯౮.

సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః. ౨౨.

ఇహ చోపక్రమవాక్యే ప్రియాదిసంసూచితస్య భోక్తురయం,
ద్రష్టవ్యతానిదేశః సకలోఽయం సఫల ఏవ న విదుద్ధః. ౧౯౯. పర
మాత్మనో యదా స్యాద్భిన్నో భోక్తా తదా హి విఫలం స్యాత్,
యత ఇహ పరమాత్మాసావవస్థితో భోక్తృభావమాలంబ్య ౨౦౦.
తత ఏతస్మిన్వాక్యే న కోఽపి దోష ఇతి కాశకృత్స్నమునిః, తస్మాదేత

ద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి. ౨౦౧. నన్విహ వేదాంతా
నాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయః కథితః, బుద్ధ్యారూఢే వస్తుని తాత్పర్య
స్యావధారణం మత్వా ౨౦౨. బుద్ధ్యారోహార్థం కిల లక్షణముక్తం
హి తస్య పూర్వత్ర, తదపి చ లక్షణమస్య హి జగతో జన్మాదికార
ణత్వం హి. ౨౦౩. తత్కనుపాదానత్వం కిం వా తత్సాన్న్విమిత
తారూపం, ఇత్యేతన్నిర్ణేతుం సపది విచారః ప్రవర్తితో మునినా.
౨౦౪. లక్షణసూత్రాసంతరమయం విచారస్తు కర్తుముచితస్సాన్న్విత్,
నిర్ధారితతాత్పర్యేర్వేదాంతైస్తస్య నిర్ణయార్థం హి. ౨౦౫. ఆధ్యా
యాంతే తస్య హి విచార ఏష ప్రవర్తితో మునినా, జన్మాదికార
ణత్వం నిమిత్తతారూపమత్రయుక్తం హి. ౨౦౬. ఈక్షణపూర్వకమేవ
హి కారణతాం దర్శయంతి వేదాంతాః, సాకర్తృతాస్వరూపానిమిత్త
తాయాం హి పర్యవస్యేత. ౨౦౭. యత ఈశ్వరత్వమస్య ప్రసిద్ధమస్తా
న్నిమిత్తతా యుక్తా, వైవస్వతాదిషు పరం రాజసు లోకే నిమిత్తతా
దృష్టా. ౨౦౮. యది చేన్నిమిత్తతాస్య హి జగత ఉపాదానమన్వ
దిహ వాచ్యం, కార్యానురూపమేవ హి దృష్టముపాదానకారణం లోకే.
౨౦౯. జగదిదమచేతనం స్యాత్తదుపాదానం చ తాదృశం భవతి,
త్రిగుణా కం ప్రధానం హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానమ్. ౨౧౦
తస్తాత్పరా లక్షణమచేతనేఽస్త్రిన్భవేత్ప్రధానేఽపి, ఇత్యాశంకానిర
సితుమిదమ కరణం ప్రదర్శితం మునినా. ౨౧౧.

సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాంతానుపరోధాత్. ౨౩.

జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మైతజ్జగన్నిమిత్తం చ జగదుపాదానం, నో చేత
థాప్రతిజ్ఞా దృష్టాంతావత్ర కుంతితౌ స్యాతాం. ౨౧౨. బ్రహ్మజగతో
యదా స్యాన్నిమిత్తమాత్రం తదా తయోర్భేదాత్, బ్రహ్మణి విదితే
సర్వం విదితం స్యాదితి హి యాప్రతిజ్ఞా సా. ౨౧౩. ఉపరుధ్యేత
యదా తజ్జగత ఉపాదానకారణం భవతి, బ్రహ్మభేదాజ్జగతస్తదా
ప్రతిజ్ఞా సమర్థితా భవతి. ౨౧౪. బ్రహ్మ యది కేవలం స్యాజ్జగత ఉపా
దానకారణం హి తదా, కర్తవ్యస్యస్త్రిన్సతి తదనుపపన్నం హి సర్వవిజ్ఞా
నమ్. ౨౧౫. తస్తాదుభయవిదం స్యాజ్జగతో జన్మాదికారణత్వం హి,
ఉక్తార్థకాచ్చశబ్దాత్సమర్థితం భవతి సర్వవిజ్ఞానమ్. ౨౧౬. దృష్టాం

సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః ౨౮.

ఇహ చ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య, శిష్టైశ్చ పరిగృహీతో వైదికలింగోపబృంహితశ్చాపి. ౨౨౯. తస్మాత్ తత్ప్రతిషేధే యత్నోఽపి తతః కృతో హి సూత్రకృతా, తత్ప్రతిషేధకలింగైరన్యే వాదాశ్చ నిరసితా ఏవ. ౨౩౦. తత్రాపి తుల్యమే తద్యదశబ్దత్వం హ్యుదాహృతం లింగం, అత్ర పదాభ్యాసోఽయం హ్యభ్యాసయసమాప్తిమేవ బోధయతి. ౨౩౧. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమన్వయోఽధ్యాయః. ౨౩౨. తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తై రమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః. ౨౩౩. శారీరకమీమాంసా ప్రథమా ధ్యాయస్థసకలసూత్రార్థః, శ్రీభాష్యకారదర్శితసరణిం సంశ్రిత్య వర్ణిత సోఽయమ్. ౨౩౪. భాష్యాద్ధరత్నమాలా వైయాసకిసూత్రజాల సంగ్రహితా, భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా. ౨౩౫.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయస్సమాప్తః.

ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

ప్రథమేఽధ్యాయే జగతో జన్తస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ, జన్తాద్యన్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరుపదర్శితం హి సూత్రకృతా. ౧. వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథాద్వయత్వమపి, సూత్రేణ శాస్త్రదృష్ట్యా త్విత్యాద్యేనోపదర్శితం మునినా. ౨. యే చ ప్రధానవాదాస్తథాణు వాదశ్చ యే చ విఖ్యాతాః, తే చానుమానికాదికసూత్రైరశ్రౌత భావపరిభూతాః ౩. సకలనిగమాంతవచసాముపక్రమాద్యైస్సమన్వయోఽభిహితః, బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే సచ్చిదాదిపదలక్ష్యే. ౪. నను సకలశ్రుతివచసాం బ్రహ్మణి యోఽసౌ సమన్వయోఽభిహితః, స్మృత్యైవ కాశదోషాదసమంజస ఏవ సోఽయమాభాతి. ౫. న హి కపిలస్మృతి యైవ కాశ లేశశంకాపి, సమ్యద్ధర్మనమేవ హి ఫలం సము

ద్విశ్య తాని రచితాని. ౬. న హ్యేతాదృశవచసామప్రామాణ్యం సా
శంకితుం శక్యం, తేన చ తదానుగుణ్యాచ్ఛ్రితవచసామిహ సమ
న్వయో వాచ్యః. ౭. తస్మాద్ద్వేదాంతానాం సమన్వయో నేహ భవతి
యుక్తతమః, ఇతి ఖలు విరోధశంకాం పరిహర్తుం విషయవిషయితా
రూపామ్ ౮. సంగతిమాలంబ్యేమామధ్యాయోఽయం ద్వితీయ ఆఖ్యాయః,
అజ్ఞాతే విషయేన హి విరోధశంకా సమాధియోగో హి. ౯. ఇత్యు
విరోధాధ్యాయే సమన్వయానంతరత్వముచితమితి, నిశ్చిత్య సకల
మర్థం చకార మునివర్య ఏతదధికరణమ్. ౧౦.

సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి

చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్. ౧.

సాంఖ్యస్మృతివచనానాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వమితి,
ప్రథమే తావత్పాదే ప్రత్యధికరణం నిరూప్యతే భూయః. ౧౧ స్మృతి
దిహ తంత్రాఖ్యాయా కపిలాదిమహర్షి భాషితా, సాహి తదనుగుణాశ్చ
స్మృతయస్సమర్థయంతి ప్రధానకారణతామ్. ౧౨. నహి తాసామనవకాశః
కథయితుమన్యత్ర కేనచిచ్ఛక్యః, మన్వాదిస్మృతివచసాం వర్ణాశ్రమధర్మ
నిర్ణయాధ్యతయా. ౧౩. కర్తవ్యవకాశస్సాన్యదిహ చ తథా నైవ కర్త
వతతా స్యాత్, గుణపురుషాంతరబోధాన్ని శ్చేత్రియసమితి వదంతి
కపిలాద్యాః. ౧౪. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో యశ్చ
దర్శితః పూర్వమ్, స్మృత్యనవకాశదోషే జాగ్రతి కథం హి సంస్థితం
యాయాత్. ౧౫. తస్మాత్ స్మృత్యనుసారాచ్ఛ్రిత్యంతానాం
సమన్వయో యుక్తః, నో చేద్దేవాంతానామప్రామాణ్యం హి
దుర్ని వారం స్యాత్. ౧౬. ఇతి చేన్న్వేనమిహాపి హి దోషోఽయం దుర్ని
వార ఏవ స్యాత్, స్మృత్యనవకాశదోషాద్ద్వేదాంతాశ్చ ప్రధానవాద
పరాః. ౧౭. మన్వాదిస్మృతివచసా మనవకాశో నోపలభ్యతే తత్ర,
యశ్చాయమంతరాత్తా క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే విబుధైః. ౧౮. యచ్ఛా
వ్యక్తం త్రిగుణం తస్మాదత్యన్నముపదిశత్యన్యాయ, మనునా చ సర్వ
భూతేష్వాత్మానం చాత్మసిహ భూతాని ౧౯. పశ్యన్స్ ఆత్మయాజీ
స్వారాజ్యం గచ్ఛతీతి నిర్దిష్టం, ఏవమిహ భారతాదాపయమేవార్థః
ప్రదర్శితో భూయః. ౨౦. తవ మమ చాంతర్యామి యే చాన్యే

దేహసంస్థితాస్స ర్వే, సర్వేషామపి తేషాం సాక్షీ నహి గృహ్యతే స
 జడభీభిః. ౨౧. సోఽయం హి విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాచ్ఛ
 విశ్వాక్షః, అనుసరతి సర్వభూతేష్వయమాత్తా నైరచారిమర్యాదామ్
 ౨౨. ఇత్యాదినచనజాతై స్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణగణోపేతః, ఆదిష్టః పర
 మాత్తా నియామకత్వేన న ప్రధానమపి. ౨౩. ఆపస్తంబాద్యైరపి పర
 ఏవాత్తా హి జగదుపాదానం, తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతీత్యాద్యైర్వ
 ర్జితం హి భూయోఽపి. ౨౪. తస్మాత్ స్మృతివచనానాం శ్రుత్యను
 సారాత్ప్రమాణతా వాచ్యా, శ్రుతివిపరీతార్థా నామప్రామాణ్యం హి
 కపిలవాక్యానామ్. ౨౫. ప్రథమే తంత్రే చైవం జైమినీనా సూత్రితం
 హి సూత్రకృతా, ఆసతి విరోధే శ్రుత్యా స్మృతేః ప్రమాణత్వమిత
 రథా నేతి. ౨౬. కపిలస్మృతివచసామిహ మూలం నైవోపలభ్యతే
 క్వాపి, నిర్మూలై రేతైరిహ కథం విరోధస్సనున్వయే శ్రౌతే. ౨౭. నను
 కపిలస్మృతివచసామప్రామాణ్యం న శంకితుం శక్యం, యస్మాదృషిం
 ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతిరిమం హి వర్ణయతి. ౨౮. యస్య జ్ఞానాతి
 శయం శ్రుతిరియమేవం హి వర్ణయత్యమలం, తద్వచసాం హి విరోధే
 శ్రౌతః కథమిహ సమన్వయో భవతి. ౨౯. ఇతి శంకాత్ర న కార్యా
 యదయం కపిలో న మంత్రనిర్దిష్టః, సగరసుతవిలయకర్తా భగవాన్
 కపిలో హి మంత్ర నిర్దిష్టః. ౩౦. స చ ఖలు న సూత్రకర్తా కింత్వస్య
 ధేన తన్ని రాక్రియతే, న హి శబ్దమాత్రసామ్యాదభిలషితార్థాః
 క్వచిచ్ఛిద్ధ్యంతి. ౩౧. స్మృత్యనవకాశదోషస్తస్మాదిహ నైవ శంకితుం
 శక్యః, శ్రౌతే సమన్వయేఽస్త్విన్విరోధశంకాపి దూరవార్తైః. ౩౨.
 నన్విత్యధికరణే ప్రధానవాదో హి నిరసితః పూర్వం, కథమిహ
 పునరాశంకా సంజాతైషేతి నైవమాశంకమ్. ౩౩. పరతంత్రప్ర
 జ్ఞాస్యస్యః ప్రాయేణ జనా హి వేదవాక్యాం, నిశ్చేతుమస్వతంత్రాః
 స్మృతేషు ప్రఖ్యాతకర్తృకాన్వేయ. ౩౪. బలమమానాద్విశ్వస్యస్యర్వా
 స్మద్వాప్త్యానసరణిషు హ్యేతే, అత ఇహ తత్తస్మృతివచసామ
 సారతాం వక్తుమయముపన్యాసః. ౩౫.

సూ. ఇతరేషాం చానుపలభ్యే. ౧.

యానీతరాణి సాంప్రద్యహదాదీని ప్రధానకార్యాణి, నిర్దిష్టా

న్యేతాని హి లోకే వేదే చ నోపలభ్యంతే. 31. భూతేంద్రియాణి
తావల్లోకే వేదే చ సుప్రసిద్ధాని, తద్విషయస్త్పతిరపి యా ప్రమాణ
మితి సాహి నో నిరాక్రియతే. 32. మహదాదీని హి లోకే వేదే న
క్వాపి చోపలభ్యంతే, షష్ఠేంద్రియార్థకల్పాన్యత్ర స్త్పతిరపి కథం
ప్రమాణం స్యాత్. 33. క్వచిదిహ తత్త్వరమివ యన్తహదాదిః కథం హి
దృశ్యతే వేదే, తచ్ఛాతత్త్వరమితి ఖలు నిర్దిష్టం హ్యనుమానికే సూత్రే
34. యది కార్యస్య స్తరణం న చేత్ప్రమాణం హి కారణస్య స్యాత్,
తత్కథమిహ ప్రమాణం తత్ర స్త్పత్యనవకాశదోషస్యాత్. 35.
సాంఖ్యస్త్పతిబాధే పి హి తదుక్త యుక్త్యాదిబాధనం నేతి, నేయం
శంకా కార్యా తదుత్తరత్రోపవర్ణ్యతే యేన. 36. నన్విహ వేదా
న్తానాం సమన్వయే హి ప్రధానవాదేన, నభవతు విరోధశంకా యో
గస్త్పత్యా తు సైవ జాగర్తి. 37. ఇతి శంకాం వార్యతుం
సోత్కంఠో బాదరాయణాచార్యః, పూర్వోపదిష్టమేవం న్యాయం
త్వత్రాపి సమ్యగతిదిశతి. 38.

సూ. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. 39.

యస్తాదిహ ప్రధానం మహదాదీన్యపి చ వేదబాహ్యని, నిర్దిష్టా
న్యత్రాపి హి తస్తాద్యోగోఽపి నిరసితో భవతి. 40. నన్వయమితి
దేశః కిల నిరర్థకో భాతి నాత్ర ఫలలేశః, సామాన్యన్యాయ
త్వాద్యోగః పూర్వేణ నిరసితో యేన 41. నాయం దోషో యస్తా
ద్యోగోఽసౌ వేదవాక్యనిర్దిష్టః, శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసి
తవ్య ఇత్యేవమ్. 42. శ్వేతాశ్వతరాదౌ హి త్రిదన్నతం స్థాప్యసమ
మితి ప్రథితం, యోగవిధానమరం కిల బహుప్రపంచం హి వాక్యముప
లబ్ధమ్. 43. లింగాని వైదికాన్యపి యోగపరాణి స్ఫుటం ప్రతీయంతే,
తాం యోగమిత్యధితే మంత్రే విద్యామితి ప్రసిద్ధేఽపి 44 అథ
తత్త్వదర్శనసోపాయో యోగ ఇతి యోగశాస్త్రేఽపి, సమ్యగ్దర్శన
కారణభావాద్యోగో హి దర్శితో భవతి. 45. సంప్రతిపన్నార్థత్వా
ద్యోగస్త్పతిరనపవదనయోగ్యా స్యాత్. ఇత్యభ్యధికా శంకా నిర
స్యతే సపది చాతిదేశేన. 46. క్వచిదపి సంప్రతిపత్తౌ విప్రతిపత్తిః
క్వచిద్యతో దృష్టౌ, అథ్యాత్మగోచరాసుస్త్పతిషు చ బహుధా సత్తి

ష్వపి హ్యనయోః. ౧౧. మునినా హి సాంఖ్యయోగస్త్యత్యోర్యత్నః
కృతో నిరాకరణే, యస్తాచ్చ సాంఖ్యయోగౌ పురుషార్థకరావీతి
ప్రసిద్ధౌ హి. ౧౨. శిష్టేశ్చ పరిగృహీతౌ లింగే నామ్నాయచోదితే
నేద్ధౌ, అయమర్థస్తత్కారణమితి మంత్రే సాంఖ్యయోగయోద్బుష్టః.
౧౩. శ్రుతినిరపేక్షేణ న తత్సాంఖ్యజ్ఞానేన యోగమార్గేణ, నిశ్చే
యసమధిగమ్యత ఇతి హి నిరాకరణమేతయోర్భవతి. ౧౪. ఆత్మైక
త్వజ్ఞానాదన్యన్తోత్తైకసాధనం నేతి, స్ఫుటతరమిహ బోధయతి శ్రుతి
రేషా విశ్రుతా తమేవేతి. ౧౫. యస్తాత్సాంఖ్యా యోగానాత్మై
కత్వం వదంతి తేనైతే, శ్రుతిబాహ్య ఇతి మత్వా సూత్రకృత్తే
తన్తతం నిరాక్రియతే. ౧౬. తత్కారణమితి మంత్రే నిర్దిష్టసాంఖ్య
యోగశబ్దోఽపి, వైదికమేవ జ్ఞానం ధ్యానం బ్రూతే న హి స్మృతి
ప్రథితమ్. ౧౭. యేనాసన్నవిరోధో న భవతి సాంఖ్యైస్తథైవ యో
గైశ్చ, యోఽసౌ సంప్రతీపన్నో వేదాంతైస్సోఽద్యనో నిరాక్రియతే.
౧౮. యోఽయమసంగో హితి శ్రుత్యుక్తః పురుష ఏవ సాంఖ్యోక్తః,
యోగోక్తమథ పరివ్రాడితి శ్రుతిరితనివృత్తినిష్ఠత్వమ్ ౧౯. తదభ
యమిష్యత ఏవ హ్యవిరుద్ధం యేన వెదవాక్యానాం, ప్రతిపక్ష
వ్యాన్యేవం తర్కస్తరణాని యాని చాన్యాని. ౨౦. తస్మాత్ స్మృతి
వాక్యైరిహ విరోధశంకావకాశపరిహారాత్, బ్రహ్మణి వేదాంతానాం
సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధమ్. ౨౧. నన్విత్ర స్మృతివచనైరా
క్షేపే పరిహృతేఽపి పునరన్యః, తర్కనిమిత్తస్సోఽయం విరోధ ఇహ
దుర్నివార ఏవ స్యాత్. ౨౨. ధర్మ ఇవామ్నా యోఽసౌవనవేక్షోఽ
త్రేతి నైవమాశంక్యం, ధర్మస్యాసిద్ధత్వాత్ చ న హి మానాంత
రాణి సంస్పృశతి. ౨౩. బ్రహ్మ చ సిద్ధం యస్తాన్తా నాంతరవేద్యభావ
ముపయాతి, ఇత్యామ్నాయసమన్వయమిహ పునరాక్షిపతి తర్కసాధ
నతః. ౨౪.

సూ. సవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్. ౪.

దృష్టానుసారతోఽసౌవదృష్టమర్థం సమర్పయంతీయా, యక్తిర్హి
సన్నికృష్టా శ్రుతిరనుభూతేస్తు విప్రకృష్టైవ. ౨౫. అనుభూత్యవసానం
యద్భృహ్మజ్ఞానం హి మోక్షఫలకం స్యాత్, భవతి తదేవావిద్యా నివ

ర్తకం న హి పరోక్షవిజ్ఞానమ్. ౬౬. దర్శనసాధనమేతన్నననం శ్రవణా
తిరిక్తముపదిశతి, శ్రోతవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యవశ్యకతా హి తేన
తర్కస్య. ౬౭. తస్మాత్తర్కవిరోధాన్న బ్రహ్మప్రకృతికం హి జగదే
తత్, యస్మాదచేతనం తత్సుఖదుఃఖానులమశుద్ధమాభాతి. ౬౮. బ్రహ్మ
త్వానందఘనం శుద్ధం చ స్వప్రకాశచిన్మాత్రం, ప్రకృతివికారాత్తక్తతా
విరూపయోరేతయోః కథం భవతి. ౬౯. న హి దుచకాదివికారం
మృదుపాదానా భవంతి లోకేఽస్త్రిణ, యే చ శరావాద్యాఅపి న
సువర్ణప్రకృతికా హి దృశ్యంతే. ౭౦. యస్మాజ్జగదిదమఖిలం సుఖ
దుఃఖాన్వితమచేతనం తస్మాత్, సుఖదుఃఖాకలితస్య హ్యచేతనస్యైవ
కార్యమిహ భవతి. ౭౧. జగదిదమచేతనం సత్స్వాదుషకరణం హి చేత
నస్యైతత్, నహి సామ్యే సత్సుభయోరుపకృతిరిహ కస్య కేనచిద్భ
వతి. ౭౨. లోకే నహి ప్రదిపావనోన్యన్యస్యోపకరణతామేతః, ఉపకృత
రిహ చేతనయోరన్యోన్యం స్యామిభృత్యయోర్యద్వత్. ౭౩. కార్యం
కరణం చేతనమప్యుపకరణం హి భోక్తురితి చేన్న, నహి లోకే కేవల
యోశ్చేతనయోరుపకృతిః క్వచిద్బ్రహ్మ. ౭౪. స్యాత్స్వామిభృత్యయో
రప్యచేతనాంశస్య చేతనోపకృతిః, బుద్ధ్యాద్యచేతనాంశే భవతిహి తద్వ
చ్చ చేతనోపకృతిః. ౭౫. పురుషాశ్చాకర్తారో నిరతిశయాశ్చేతనా విని
ర్దిష్టాః, తస్మాన్నైతేషామిహ పరస్పరం నోపకారితా భవతి. ౭౬. న బ్రహ్మ
ప్రకృతికమిహ జగదేతత్త్వద్విలక్షణం యేన, మృత్పాషాణానామపి
చైతన్యం స్యాద్యదా తదైవం స్యాత్. ౭౭. నను సుప్తమూర్ఛితాదౌ
చైతన్యం సదపి భవతి న వ్యక్తం, తద్వస్త్వదాదికానాం చైతన్యం
నో విభావ్యతే సదపి. ౭౮. చైతనవిలక్షణత్వం జగతః కథమితి హి
నైవమాశంక్యం, ఏవమపి చాస్య జగతో విలక్షణత్వం హి దుర్నివార
మితి. ౭౯. బ్రహ్మ చ శుద్ధం జగదిదమశుద్ధముపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు,
ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణవిలక్షణత్వం తు జగతి దుర్వారమ్. ౮౦. తస్మాద
చేతనస్య హి కార్యం జగదేతదఖిలమపి వాచ్యం, తదిహఃచేతనమే
తత్ప్రధానమనుదూషకారణం జగతః. ౮౧. చైతనవిలక్షణత్వం జగతః
కథయత హి శబ్ద ఏవాయం, సచ్చత్యచ్చనిరుక్తం తథానిరుక్తం చ
భవతి విజ్ఞానమ్. ౮౨. తద్వదవిజ్ఞానమితి బ్రూతే చైతనవిలక్షణత్వం హి,

తస్మాదచేతనం స్యాజ్జగన్నహి బ్రహ్మ జగదుపాదానమ్ ౮౩. నను చేత
నత్వమపి కిల మృదాదికానాం తథేంద్రియాణాం చ, శ్రూయత ఏవ
హి మంత్రే మృదబ్రవీసితి చ తేహవాచమితి. ౮౪.

సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్. ౫.

ప్రకృతాశంకాం నిరసితుమయం తు శబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః, న
హి ఖలు మృదబ్రవీసిత్యనయా శ్రుత్యా మృదాదికానాం స్యాత్. ౮౫.
చేతన తాప్యభిమానివ్యపదేశోఽసౌ న భూతమాత్రస్య, వాగాద్యభి
మానిన్యో హ్యాభిమానిన్యో మృదాదికానాం యాః. ౮౬ తాస్తు ఖలు
చేతనాస్సుర్యవ్యపదిశ్యంతే హి వదనకృత్యేషు, యస్తాద్భక్త్యాణా
మపి తథైవ భూతేంద్రియాదికానాం చ. ౮౭. చేతనతాచేతనతాప్రవి
భాగోఽయం హి పూర్వముపదిష్టః, సర్వస్య చేతనత్వే ప్రవిభాగోఽయం
హి దురుపపాదస్యాత్. ౮౮. కౌషీతకివాక్యే కిల దృష్టో యః ప్రాణ
వాక్యరూపవాదః, తత్ర చ కరణాశంకా నివర్తితా దేవతాదిశబ్దేన.
౮౯. సర్వత్ర దేవతాః ఖల్వభిమానిన్వస్తథైవ చానుగతాః, మంత్రార్థ
వాదవాక్యేష్వపగమ్యంతే తథేతహాసాదౌ. ౯౦. అగ్నిర్వాగితి మంత్రః
కరణానుగతాం హి దేవతాం బ్రూతే, అభిమానివ్యపదేశంతేహ ప్రాణా
ఇతి శ్రుతిర్వక్త. ౯౧. తత్తేజ విక్షతేతి శ్రుతిరపి సద్రూపదేవతాయా
హి, స్వవికారానుగతాయా ఈక్షా వ్యపదిశ్యతే న చాన్యస్య. ౯౨.
యస్తాద్భక్త్యావిలక్షణమిదం జగద్వ్యవస్థితేహి లోకేఽస్తి, తత్ప్రకృతిక
మిహ నస్యాదిత్యాశంకాం నిరాకరోతి మునిః. ౯౩.

సూ. దృశ్యతే తు. ౬.

అత్ర తు శబ్దో యోఽసావాక్షేపం నిరసితుం ప్రవృత్తో హి,
బ్రహ్మవిలక్షణమేతజ్జగన్నతత్ప్రకృతికం భవేదితి హి. ౯౪. యదిదం
దూషణముక్తం తదత్ర పక్షే పదం న విదధాతి, అత్ర చ విలక్ష
ణత్వం యత్కించిద్వాధ సర్వతో వా స్యాత్. ౯౫. కించిద్వైలక్షణ్యం
ప్రతిహాలం ప్రకృతివికృతిభావే చేత్, పురుషశరీరాదిహా కిల కేశ
ానాం కథం భవేజ్జన్తు. ౯౬. ఇహ చేతనం ప్రసిద్ధం పురుషశరీరం

‘నాన్యేవ, కేశనఖాదీని తతస్తత్ప్రకృతికతా కథం హి తేహం

౯౭. తద్వచ్చ పృశ్చికానాముత్పత్తిర్భవతి గోమయాదిభ్యః,

తే చేతనాః ప్రసిద్ధా ఆచేతనాన్యేవ గోమయాదీని. ౯౮. నను చ శరీర
మచేతనాన్యేవ గోమయాదీని, న విలక్షణతా తేషామతో భవేత్ప్ర
కృతివికృతిభావో హి. ౯౯. తద్వచ్చ సృశ్చికానాం గాత్రాణి భవంత్య
చేతనాన్యేవ, గోమయకార్యాణి యతో న విరోధః ప్రకృతివికృతిభావే
స్యాత్. ౧౦౦. ఇతి చేద్విలక్షణత్వం తథాపి దుర్వారమేతయోర్భవతి,
ఏకం హి చేతనస్యాధిష్ఠానం స్యాత్తథా న చాన్యత్స్యాత్. ౧౦౧
ఇతి ఖలు వైలక్షణ్యం పరిహర్తుం నైవ కేనచిచ్ఛక్యం, వైలక్షణ్యే చ
కథం తయోర్భవేత్ప్రకృతివికృతిభావోఽపి. ౧౦౨ సర్వాత్తనా హి
తచ్ఛేద్వైలక్షణ్యం హి బాధకం ప్రకృతే, నైతజ్జగతి యతోఽయం
సత్తారూపశ్చ ధర్మ ఉభయత్ర. ౧౦౩. చైతన్యానన్వితమితి జగన్న
చేతనవికార ఇతి చేన్న, చేతనకారణవాదే దృష్టాంతో నాత్ర విద్యతే
కశ్చిత్. ౧౦౪. సర్వస్య జనిమతః కిల జగతః ప్రకృతిర్హి చేతనం
తత్ర, దృష్టాంతమంతరేణ హ్యయమాక్షేపో న శంకితుం శక్యః ౧౦౫.
పక్షాతిరిక్త ఏవహి దృష్టాంతో నైవ పక్షకుక్షిప్తః, కారణగుణసంక్ర
మణం కార్యే సర్వత్ర దృష్టమితి మత్వా, చైతన్యం కార్యే స్యాదితి
శంకాప్యత్ర నైవ కర్తవ్యా. ౧౦౬. అణ్వాదికారణత్వే దోషోఽయం
దుర్నివార ఏవ స్యాత్, తత్ర చ యోఽసౌ న్యాయస్స ఏవ చాత్రాపి
నిర్ణయే హేతుః. ౧౦౭. చేతనకార్యత్వే స్యాజ్జగతశ్చైతన్యమితి తు
నాశంక్యం, న విభావ్యతే కదాచిత్స్వగతో ధర్మో హి సుప్తమూర్ఛి
తయోః. ౧౦౮. తద్వదిహాపి స్యాదితి దోషో న బ్రహ్మకారణత్వే
స్యాత్, యదపి చ వైలక్షణ్యం జగత్యశు త్వధర్మయోగేన. ౧౦౯.
అవిభావితత్వమూలకమఖిలం స్యాన్నైవ వ పృత్తమపి, చేతనకారణ
తాయామేతద్బాధకముదాహృతం న భవే. ౧౧౦. శ్రుతిరపి తదై
క్షతేతి ప్రథయతి సత్యాదిలక్షణం బ్రహ్మ, జగతః కారణమితి ఖల్విస్య
చ సర్వాత్తకత్వముఽదిశతి. ౧౧౧. యా ఖలు మననం శ్రవణవృత్తిరే
కేణ శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, తర్కావశ్యకతాయాం సామానమితి
ప్రపంచితం నైతత్. ౧౧౨. యత ఇహ కేవలతర్కో న భవతి కస్యాపి
నిర్ణయే హేతుః, నైమా తర్కేణేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శయత్యే
వమ్ ౧౧౩. జగతః కారణవిషయా మతిర్హి తర్కేణ నాపనేయా

స్యాత్, శ్రుత్యుపదిష్టా నేయం యథోక్తవిజ్ఞానసాధనే హేతుః. ౧౧౮. శ్రుతిబలవిరహే కో వా తర్కేణ హి కేవలేన నిర్ణేతుం, ప్రభవతి కో వా వక్తుం కుత ఆజాతా కుతశ్చ సృష్టిరియమ్. ౧౧౯. సృష్టే రర్థా చీనా దేవా నైవాస్య నిర్ణయే కుశలాః, అస్య చ జగతో యోఽసావధ్యత్వస్సత్యలోకనిలయోఽపి ౧౧౬ వేదాన వా వేదేతి ప్రథయతి దుర్బోధరూపతామస్య, తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే తర్కవిరోధః పదం న విదధాతి. ౧౧౭. శ్రుతిశతగేయే తస్మిన్ మననం శ్రవణాంగమేవ నిర్దేష్టుం, రుప్తవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతిః ప్రవృత్తేయమ్. ౧౧౮. శ్రుతినిర్దిష్టేఽపి భవేత్తస్యాం సంభావితత్వశంకాపితామసనేతుం హ్యేషా శ్రుతార్థసంభావితత్వవిజ్ఞానే ౧౧౯. మననం పరమం సాధనముపదిశతి న హి స్వతంత్రమానమితి, శ్రుత్యనుగుణం హి తచ్ఛేద్యథోక్తవిజ్ఞానసాధనం భవతి. ౧౨౦. ప్రతికూలం మననం యత్తదప్రమాణం హి తేన న విరోధః, సూత్రకృదిమమేవార్థం ప్రవక్తి తర్కాప్రతిష్ఠితత్వేన. ౧౨౧. సిద్ధం హి వస్తు లోకే దృష్టం మానాంతరాభిగమ్యమితి, తద్వద్భిక్షావీతి హి దూషణమేతన్న చేహ సంభవతి. ౧౨౨. బ్రహ్మ తు యద్యపి సిద్ధం తథాపి మానాంతరం న సంస్పృశతి, రూపాదియోగరహితం బ్రహ్మ యతో భవతి నేంద్రియగ్రాహ్యమ్ ౧౨౩. నైవానుమానగమ్యం లింగాభావాత్కిమన్యదిహ మానం, తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే తర్కవిరోధః స్పృతేర్విరోధో వా. ౧౨౪. బ్రహ్మణి పదమాధాతుం నశక్నుయాత్తేన కోఽపి విరోధః, బ్రహ్మణి పరమానందే న బాధకశ్రుతిసమన్వయే కిమపి. ౧౨౫. బ్రహ్మ యది కారణం స్యాత్ప్రాగుత్పత్తేస్తదాత్తనా సత్త్వం, కార్యస్య వాచమేతన్న చ ఖలు యుక్తం విరద్ధరూపేణ ౧౨౬. యది చ ప్రధానమేతజ్జగతో జన్మాదికారణం భవతి, ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వం తదాత్తనా జగతి యుక్తమితి చేన్న. ౧౨౭.

సూ. అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౭.

నను సహి చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం యస్తాత్, సుచా కార్యం స్థూలం పరిదృశ్యతే హి జగదఖిలమ్. ౧౨౮.

పరితం కారణముపవర్ణ్యతే తదైవం స్యాత్, అసదేవ త్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత. ౧౨౯. సత్కార్యవాదినస్తే

తదనిష్ఠం స్యాదితీహ నాశంక్యం, ప్రతిషేధమాత్రమేతన్నాస్య ప్రతి
షేధ్యమస్తి కించిదపి. ౧౩౦. సత్త్వం ప్రాగుతత్తేః ప్రతిషేద్ధం నైవ
శక్నుయాదేషః, యత ఉత్పత్తేః ప్రాగపికారణరూపేణ సత్త్వమస్య
స్యాత్. ౧౩౧. హిత్వా కారణసత్త్వం ప్రాగుత్పత్తేస్తథైవ చేదానీం,
కార్యస్య నైవ దృష్టం సత్త్వం ప్రతిషేధ్యతే హి తచ్చ కథమ్. ౧౩౨.

సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమంజసం ౮.

చేతనకారణతాయాం దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ నను, స్థితి
సమయే జగదేతత్త్వాలమశుద్ధం చ దృశ్యతే లోకే. ౧౩౩. అప్యయ
కాలే తదిదం కారణరూపం ప్రపద్య సకలమపి, శుద్ధం కారణరూపం
స్వీయాశుభ్యాదిభ నివహేన. ౧౩౪. సంఛాద్య దూషయేదితి
దూషణమేతచ్చ దు వారం హి, అవిభాగముపగతానాం భోక్తృ
ణామపి పరేణ పురు ణ. ౧౩౫. పునరుత్పత్తౌ తేషాం భోక్తృవిభా
గోఽపి దుర్లభో భవతి, అసతి చ నియామకే స్యాద్భోక్తృవిభాగ
స్తదా హి ముక్తానామ్. ౧౩౬. పునరుత్పత్తిరపి స్యాదిత్యేతద్దూషణం
హి దుర్వారం, యది చేదప్యయకాలే పరేణ కార్యం విభక్తమేవ
స్యాత్. ౧౩౭. స్థితిసమయాదపి తేషాదప్యయ ఏవాస్య దుర్లభో
భవతి, అపుథగ్వ్యవహారే స్యాదప్యయవార్తా హి కార్యకారణ
యోః. ౧౩౮. యద్యవిభక్తం యది వా విభక్తమేవేహ కారణే
కార్యః, అప్యయసమయే సోఽయం దుర్వారో దోష ఏవ ఇతి
చేన్న. ౧౩౯.

సూ. న తు దృష్టాంతభావాత్. ౯.

నాయం దోషః ప్రసరతి జగతో జన్తాదికారణే తస్మిన్, అవి
భక్తమేవ కార్యం బ్రహ్మణి జన్తాదికారణే భవతి. ౧౪౦. అప్యయసమయే
తత్ర చ దృష్టాంతో దోషమేనమననుజతి, మృత్ప్రకృతికా వికారా
ఘటకరకాద్యాః స్థితివ్యతిక్రాంతౌ. ౧౪౧ తామపియంతోపి చ తేన
సంస్కృజంత్యాత్తధర్మ లేకేన, దుచకాదయస్సువర్ణం న సంస్కృజంత్యప్యయే
స్వధర్మేణ. ౧౪౨. పృథ్వీవికారభూతో భూతగ్రామశ్చతుర్విధో
యోఽసౌ, ఉచ్ఛ్వాసచప్రభేదోఽప్యప్యయకాలేన చాత్తధర్మేణ. ౧౪౩.

యద్వత్పుథివీమేతాం న దూషయతి తద్వదేషచేహాపి, బ్రహ్మణి
విశుద్ధమాపే న దోషసంస్కరణేశశంకాపి. ౧౮౮. త్వత్పక్షసాధనే కిల
దృష్టాంతో నోపలభ్యతే కోఽపి, దూషణమపి యచ్చైతత్తదల్ప
మేవోపదర్శితం భవతా. ౧౮౯. స్థితీసమయసులభమపి యత్తదప్యయే
దర్శితం యతో భవతా, చేతనకారణవాదే తస్మాత్తదిదం న దూషణం
కీమపి. ౧౯౦. అవిభాగముపగతానామపి భోక్తృత్వాణాం పరేణ
చాపీతా, శక్త్యవశేషాదేవ చ భోక్తృవిభాగః పునః ప్రవర్తేత. ౧౯౧.

సూ న్యపక్షదోషాచ్చ. ౧౦.

యోఽసౌ దోషస్సోఽయం ప్రధానవాదేఽపి తుల్య ఏవ స్యాత్,
శబ్దాదిమచ్చ కార్యం ప్రధానమేతచ్చ తద్విహీనం హి. ౧౯౨. స్థూలం
సకలం కార్యం ప్రధానమేతద్విలక్షణం తస్మాత్, యది చ విలక్షణ
యోరిహ నైవ స్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోఽయమ్. ౧౯౩. న స్యాత్
ప్రధానజగతోస్తవ చాయం ప్రకృతివికృతిభావోఽపి, జగతః
ప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమపి దుర్నివారమేవస్యాత్. ౧౯౪. అప్యయ
కాలేఽపి తథా కారణమేతచ్చ కార్యధర్తేణ, సంస్కజ్యేత తథైవ హి
భోక్తృవిభాగోఽపి దుర్లభో భాతి. ౧౯౫. ముక్తానాం చ తథైవ
హి పునరుత్పత్తిస్తు దుర్నివారైవ, యది కేచిదప్యయేఽపి హి విభక్త
రూపాః పరం ప్రధానేన. ౧౯౬. తేషాం కథం ప్రధానం కారణ
మేషాం ప్రధానకార్యత్వం, యస్మాద్దూషణమేతత్తుల్యమతో నేహ
బాధకం భవతి. ౧౯౭

సూ. తర్కప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి
చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః. ౧౧.

ఇత ఆగమగమ్యేఽర్థే తర్కవిరోధో హి నైవమాశంక్యః,
యస్మాన్నిరాగమానే పురుషోత్పత్తియో నిబంధనా ఏవ. ౧౯౮. పురుష
మతివైశ్వరూప్యాద్యతో భవంత్యప్రతిష్ఠితాస్తర్కాః, ఉత్పత్తి
వాశ్చ నిపుణం కుశలైరనుమాత్పభిశ్చ యే తర్కాః. ౧౯౯. అన్వయ
కుక్షతరైరాభాస్యంతే హి తే చ సర్వేఽపి, అథ సుప్రసిద్ధకీర్తేః
ప్రతిష్ఠితస్తర్కాః. ౨౦౦. ఇతి నాత్ర శంకనీయం

ప్రసిద్ధమహాసో భవంతి తీర్థకరాః, భూహవః కణభుక్ప్రముఖా విప్రతి
 పత్తిశ్చ దృశ్యతే తేషామ్. ౧౫౭. తర్కవీదామప్యేషాం కపిల
 స్సర్వోత్తమో హి భవతీతి, కణభుక్ప్రముఖై రేతైః కపిలోఽయం
 నైవ పరిగృహీతోఽస్తి ౧౫౮. అథ చ వయమచ్యుతైవ హ్యనుమా
 స్యామో యథా న దోషోఽయం, నైవ హి వక్తుం శక్యం తర్కస్స
 కలః ప్రతిష్ఠితో నేతి. ౧౫౯. అర్థాభాసనిరాసద్వారా శ్రుత్యర్థనిర్ణయే
 సోఽయం, తర్కః కారణమితి హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి మననసా
 హామ్యమ్ ౧౬౦ తర్కబలాదేవ యతస్సుఖసంబంధే చ దుఃఖపరిహారే,
 లోకః ప్రవర్తతేసావతీతసామ్యాదనాగతే తస్మిన్. ౧౬౧. తస్మాత్సా
 వద్యమిమం తర్కం హిత్యా య ఏష నిరవద్యః, తర్కస్సంశ్రయణీయో
 భవతీత్యాశాత్ర నైవ కర్తవ్య ౧౬౨. క్వచిదపి విషయే తర్కః
 ప్రతిష్ఠితస్సాన్య త్తథాపి న విమోక్షః, వాగాద్యగమ్యమేతద్భ్రష్టా
 యతో దర్శయంతి వేదాంతాః. ౧౬౩. తత్ర చ తర్కసోఽయం
 నిరాగమో హి ప్రతిష్ఠితో నేతి, తస్మాదాగమవశతస్తదనుగుణస్త్పతి
 వచస్సహాయేన. ౧౬౪ చేతనమద్యయరూపం బ్రహ్మైవైతస్య కారణం
 సిద్ధం, అన్యచ్ఛ్చ్రుతివిపరీతం ప్రధానమేతస్య కారణం నేతి. ౧౬౫.
 బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయే నైవ బాధకం కీమపి, నన్విహ సమ
 న్వయేఽస్మిన్ పునర్విరోధో హి దుర్ని వారస్సాన్యత్. ౧౬౬. కపిలస్త్పతి
 వచనైరిహ విరోధశంకా తు పరిహృతా పూర్వం, ద్రవ్యం న విభు
 ప్రకృతీకమితి యోఽసౌ కణభుగభిమతస్తర్కః. ౧౬౭. సంప్రతి తేన
 విరోధో దుర్వారశ్చ్రుతీసమన్వయే భవతి, కపిలస్తర్కే కుశలః
 కణభుక్తస్థావరీష కుశలస్సాన్యత్. ౧౬౮. కణభుక్తర్కవిరోధా
 చ్ఛ్రుతీవచసామిహ సమన్వయో సిద్ధః, ఇతి శంకామతిదేశాదపనేతుం
 రచితమేతదధికరణమ్. ౧౬౯.

సూ. ఏతేన శిష్టపరిగ్రహో అపి వ్యాఖ్యాతాః. ౧౨.

శిష్టపరిగ్రహవిధురా యే వైశిష్టా పరిగ్రహస్తే స్యుః, అతిదేశేన
 నిరస్తాస్తే ఖల్వణ్యాదివాదముఖ్యా యే. ౧౭౦. యోఽసౌ ప్రధాన
 వాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య, శిష్టైశ్చ పరిగృహీతః శ్రుతిలింగే
 నోపబృంహితస్తద్వత్. ౧౭౧. అణుకారుణతావాదో నాయం కస్యాపి

సమ్యక్ భవతి, శిష్యైర్న పరిగృహీత స్తస్మాదత్రాత్యనాదరోఽభి
హితః. ౧౭౨. తస్యనిరాకరణేఽపి చ తుల్యం సాధనమిహోపదిష్టం హి,
అతిగంభీరం చైతద్బ్రహ్మగమమాత్రసమధిగమ్యం స్యాత్. ౧౭౩.
తర్కానవగాహ్యత్వం తథైవ తర్కప్రతిష్ఠితత్వమపి, అపి చాన్య
థానుమానేఽప్యవిమోక్షస్సకలమేతదిహ తుల్యమ్. ౧౭౪. నను
యది జగదఖిలమపి బ్రహ్మప్రకృతికమితీష్యతే భవతా, బ్రహ్మాద్వితీయ
రూపం కార్యం సకలం హి భిన్నరూపం హి. ౧౭౫. కారణవైలక్షణ్యా
ద్వైలక్షణ్యం హి దృశ్యతే కార్యే, మృత్యంతే భేదతస్సాన్యద్వైలక్షణ్య
యోర్భిన్నరూపతాదృష్టా. ౧౭౬. బ్రహ్మాప్రత్యక్షే శ్రుతిః ప్రమా
ణం న చాన్యదిత్యుక్తం, అత్ర పునః ప్రత్యక్షే జగతి విరుద్ధార్థరూప
తానుచితా. ౧౭౭. ఇహ భోక్తృభోగ్యయోర్యః ప్రత్యక్షే చోప
లభ్యతే భేదః, బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం తస్య చ బాధో భవేత్స
చాయుక్తః. ౧౭౮. ఆదిత్యో యూప ఇతి శ్రుతిర్యథా గౌణమర్థ
మాచక్షే, తద్వత్సచ్చత్యచ్ఛేత్యేవంభూతా శ్రుతిశ్చ గౌణవరా. ౧౭౯.
తస్మాజ్జగదఖిలమపి ప్రధానకారణకముచితమాశ్రయితుం, ఇతి శంకా
మపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్. ౧౮౦.

సూ. భోక్తృపక్షేరవిభాగశ్చేత్సాన్యలోకవత్. ౧౩.

బ్రహ్మ యది చాద్వితీయం కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః,
భోక్తృహి భోగ్యభావం భోగ్యం వా భోక్తృభావముపగచ్ఛేత్.
౧౮౧. న హి కారణవిశేషే. కార్యవిశేషో హి దృశ్యతే క్వాపి,
భోక్తృపక్షే సత్యామవిభాగో దుర్నివార ఏవ తయోః. ౧౮౨. జగతి
ఖలు భోక్తృభోగ్యో విభక్తరూపేణ సుప్రసిద్ధో హి, అనుచితమిద
మాశ్రయితుం ప్రమాణసిద్ధార్థబాధనం శ్రుత్యా. ౧౮౩. ఇతి చేన్దైవం
యస్తాలోకవదేవాత్ర నిర్ణయో భవతి, మృత్ప్రకృతికా వికారా
ఘటకరకాద్యాః పరస్పరం భిన్నాః. ౧౮౪. మృత్త్య్వే కాకారా
ప్రకృతివికారత్వమత్ర దృష్టం హి, వీచ్యాదయో వికారా

ద్రమూలాః పరస్పరం భిన్నాః. ౧౮౫. తేషాం కారణభూతో
భోద్వితీయ ఆభాతి, రుచికాదయో వికారాస్సువర్ణమూ
ర్తే. ౧౮౬ ఏకస్వరూపమేవ హి సువర్ణమాభాతి

తద్వదేవేహ, శబ్దాదయో భోగ్యా భోక్తా చావిద్యకశ్చ సంఘాతః.
 ౧౮౭. బ్రహ్మవికారాస్సంతో భవంతి భేదం పరస్పరం సర్వే, భేదః
 ప్రమాణసిద్ధో వీచ్యాదిషు దృశ్యతే యథా లోకే ౧౮౮. తద్వద్బో
 క్తాదిష్వపి భేదేనైవాస్తి బాధకం కిమపి, తస్మాత్ప్రకృతవిభేదే వికార
 భేద ఇతి నాయమేకాంతః. ౧౮౯. వీచ్యాదికార్యజాతే యదయం
 నియమో హి భంగమాపన్నః, తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మప్రకృత
 కమిదం హి జగదఖిలమ్. ౧౯౦. బ్రహ్మణీ కారణరూపే శ్రుత్యంత
 సమన్వయోఽపి నిరపద్యః, బ్రహ్మప్రకృతీకతాయాం యోఽసౌ దోషః
 ప్రదర్శితః పూర్వమ్. ౧౯౧. స చ పరిహృతో హి దోషః పరిణామ
 ప్రక్రియాం సమాలంబ్య, యదిదం దూషణముక్తం వివర్తవాదానలంబ
 నేన పునః. ౧౯౨. తదిదం దూషణమఖిలం నిర్మూలయితుం కృతప్రయ
 త్నేన, ఇహ ఖల్వాదృతమనసా మునినా రచితం తదేతదధి
 కరణమ్. ౧౯౩.

సూ. తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః. ౧౪.

వ్యవహారావసరే కిల జగత్సమగ్రం విభక్తమాభాతి, పరమార్థ
 తో హి సకలం కారణరూపం న కార్యమన్యదిహ. ౧౯౪. యస్తాదన
 న్యతైవ హి విమృష్టయో వతి కార్యకారణయోః, కారణసత్త్వాం
 హిత్యా కార్యాసత్త్వం త యోరననత్వమ్ ౧౯౫. మృద్ధుటయో
 రిహ లోకే మృదనన్యత్వం దేదృశం దృష్టం, సర్వత్ర కార్యజాతే
 హ్యనన్యతా భవతి కారణే నైవమ్. ౧౯౬. ఆరంభణశబ్దాద్యైస్తమేత
 మర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, యేనాశ్రుతమిత్యాదావేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞా
 నమ్. ౧౯౭ నిర్దిశ్య తత్ర చాయం దృష్టాంతో హి ప్రదర్శితః శ్రుత్యా
 మృత్పిండేనై కేన చ మృత్తయమఖిలం యదైవ విజ్ఞాతమ్. ౧౯౮.
 యస్తాద్వాచారంభణమేష వికారో హి నామధేయమితి, ఘటకరకాది
 వికారోవాచ ఇవారభ్యతే హి కేవలయా ౧౯౯. పరమార్థతో విమర్శే
 న వికారో నామ కశ్చిదన్యోఽస్తి, అన్యతాత్మకో వికారో నామైవ హి
 మృత్తైకైవ సత్యమితి. ౨౦౦. తేజోబన్నేషు తథా త్రిణి హి రూపాణి
 సత్యమితి చోక్తం, దృష్టాంతోఽయం బ్రహ్మణ ఉక్తార్థసమర్థనాయ
 నిర్దిష్టః. ౨౦౧. బ్రహ్మప్రకృతీకమేతత్తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తి చైతదితి,

ప్రఖ్యాప్య సత్యమేకం బ్రహ్మవేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౨౦౨. సూత్రే చాదిగ్రహణాచ్చుత్త్యంతరమైతదాత్మ్యమిత్యేవం, మానమితి సూచితం స్యాత్తదనన్యత్వే యథోపదిష్టార్థే. ౨౦౩. దృష్టాంతై రేతై రిహ భవేదనేకాత్మకత్వమస్యేతి, నైవాశంక్యం యస్తాత్కారణమా త్రస్య సత్యతా కథితా. ౨౦౪. తస్మిన్దృష్టాంతోఽయం వికారజా త్మచాన్యతత్వం హి, ప్రథయతి న చేత్తదైవం తదుపన్యాసో హి విఫల ఏవ స్యాత్. ౨౦౫. దృష్టాంతే చైతస్త్వస్థంధనమిహ తస్మిన్ వినిర్దిష్టం, అన్యతాభిసంధియోగాత్తదైవ ద్వారాంతికేఽపి పక్షస్యమ్.

౨౦౬ ప్రకృతివికారా సత్యో స్యాతాం కోవాన్యతాభిసంధసాన్యత్, తస్మాదన్యతం కార్యం సత్త్వం స్యాత్కారణం పరం బ్రహ్మ. ౨౦౭. ఇతి ఖల్వంగీకార్యం దృష్టాంతోఽయం తదానుకూలసాన్యత్, బ్రహ్మ నను నిర్విశేషంసవిశేషం చ ద్విరూపముపదిష్టమ్. ౨౦౮. ప్రథయంతి నిర్విశేషం హ్యశబ్దమిత్యాదివాక్యజాలాని, సవిశేషముపదిశంతి శ్రుతివచనాన్యపి చ సర్వకర్తేతి. ౨౦౯. ఏకత్వం నానాత్వం బ్రహ్మణి సత్యం తదేతదు భయమపి, ఉపయుజ్యతే తు కర్తృణి నానాత్వేనాన్య యచ్చ విజ్ఞానమ్. ౨౧౦. ఏకత్వేన చ తస్య జ్ఞానం మోక్షైకఫలమితి న్యాయ్యం, తస్మా త్తదిదమయుక్తం కారణమాత్రస్య సత్యతాకథనమ్. ౨౧౧. ఇతి చేన్నైవం శక్యం బ్రహ్మ యతో నిర్విశేషరూపమితి, యస్మిన్ సర్వాణీతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి నేహ నానేతి. ౨౧౨. నను యది చైవం చేత్సాన్య త్సవిశేషనిరూపణం పృథైవ స్యాత్. శ్రుతివాక్యదర్శితస్య హి వైయర్థ్యం నైవ దృశ్యతే క్వాపి. ౨౧౩. ఇతి చేన్నైవం యస్తాత్సవిశే షముపాసనార్థముపదిష్టం, తస్య చ పరిణామిత్వం జగదాకారేణ వర్ణితం యదపి. ౨౧౪. తదపీహ నిర్విశేషప్రతిపత్త్యర్థం శ్రుతిః ప్రద ర్శయతి, ఆన్నేన సోమ్యశుం గేనేతి శ్రుతిరేతమర్థమూచయే. ౨౧౫. వ్యవహారావస్థాయాం పరాత్తనో భవతి చేశితత్వమపి, తత్రేశితవ్య భావో జగత్సర్వస్య వర్ణ్యతే శాస్త్రే. ౨౧౬ తత్రోపాసోపాసకభావో సావీశజీవయోర్భవతి, బోధయితుమేతమర్థం లోకపదిత్యాహ సూత్ర కారోఽయమ్ ౨౧౭. పరమార్థావస్థాయాం న చేశితవ్యం న వాపి చోపాస్యం, కేవలరూపో హ్యేతా విభాతి నాన్యత్తోఽస్తి కించి

దిలి. ౨౧౮. శ్రుతిరేషా బోధయతి హి యస్మిన్ సర్వాణి నేహ
నానేతి, దర్శయితుమేతమర్థం తదనన్యత్వం హి సూత్రితం మునినా.
౨౧౯. నను చేత్సకలం కార్యం వికారభూతం యథాన్యతం తర్హి,
లోకవ్యవహారోఽయం విచ్ఛిద్యేతావ్యవస్థితత్వేన, వ్యవహారస్సక
లోఽయం ప్రమాణమూలః ప్రమాతృమూలశ్చ. ౨౨౦. సర్వస్య
చాన్యతత్వేన చ ప్రమాతాన హి ప్రమాణం వ్యావ్యవహారస్తదభావే
కథం హి లోకః ప్రవర్తనాహేతుః. ౨౨౧. శాస్త్రీయో విధిరూపో
జ్యోతిష్టోమాదిగోచరో యోఽసౌ, ప్రతిషేధాభ్యోఽపి తథా విచ్ఛిద్యే
తాప్రమాణకత్వేన. ౨౨౨. శాస్త్రేణ చాన్యతేన ప్రతిషాద్యం యదపి
చాత్మతత్త్వమపి, తచ్చ కథం సత్యం స్యాదిత్యాశంకాత్ర నైవ కర్త
వ్యా. ౨౨౩. ఆత్మావబోధతః ప్రాగ్గదఖిలం సత్యరూపమాభాతి, తదుపా
శ్రిత్య చ సకలః ప్రమాప్రమాతృప్రమాణవిషయోఽసౌ. ౨౨౪.
వ్యవహారాశ్చ తథైవ వ్యవస్థితార్థో న చాన్యథా భవతి, స్వస్మిన్
వహారః ప్రాగ్యథా ప్రబోధాన్న బాధ్యతే తద్వత్. ౨౨౫. స్వప్నే
న చాన్యతేన హి శుభస్య లాభో యథా భవేల్లోకే, అన్యతేన
చాత్మలాభస్తథా భవత్వేవ మోక్షశాస్త్రేణ ౨౨౬.

సూ. భావే చోపలబ్ధిః. ౧౫.

ఏతస్తాదపి హేతోరనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః, యస్తా
త్కారణభావే దృష్టా కార్యస్య నియతముపలబ్ధిః ౨౨౭. సత్యాం
మృది కరకాదిస్సతి చ సువర్ణే తథైవ రుచకాదిః, ఉభలభ్యతే హి తస్తా
దనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః ౨౨౮. వైవాన్యస్య చ భావే
న హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరిహ దృష్టా, న హ్యశ్వో గోన్యో గోర్భావే
చోపలభ్యతే హ్యశ్వః. ౨౨౯ ఏవం కులాలభావే ఘటోపలబ్ధిశ్చ
నైవ దృష్టాహి, సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావేన హి తయోరయం
నియమః. ౨౩౦. యదయం నియమో దృష్టో యత్ర స్యాత్ప్రకృతివికృ
తిభావోఽయం, నన్వన్యస్య చ భావేన హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరితి న స్యాత్.
౨౩౧ ధూమశ్చగ్నేరన్యస్స చాగ్నిభావేఽపి నియతముపలబ్ధిః,
నియతోపలబ్ధియోగాదనన్యతా స్యాదితీహ న హి నియమః. ౨౩౨.
మైవం నివాతదేశే హ్యగ్నుర్వద్వాపేఽపి దృశ్యతే ధూమః, అథ హ

తదనన్యత్వే తద్భావేనోపలబ్ధివిషయత్వమ్. ౨౩౩. హేతుం వయం
 వదామో హేతురయం నాగ్నిధూమయోర్భవతి, మృద్ధుటయోరిహ
 దృష్టస్సోఽయం తస్మాదనన్యతా హి తయోః. ౨౩౪. అథ వా భావా
 చ్చేతి హి సూత్రావయవోఽయమత్ర పఠనీయః, తేనోపలబ్ధిభావా
 దనన్యతా సాధితైతయోర్భవతి. ౨౩౫. పూర్వం శబ్దబలేన హ్యన
 న్యతా దర్శితా హి సూత్రకృతా, ప్రాత్యక్షీకోపలబ్ధ్యా తదనన్యత్వం
 ప్రసాధితం హ్యత్ర. ౨౩౬.

సూ. సత్వాచ్చావరస్య. ౧౬.

హేతోరేతస్మాదన్యనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః, యస్తా
 త్ప్రాగుత్పత్తేః కారణదూపేణ సత్యమవరస్య. ౨౩౭. కార్యస్య వాచ్య
 మే తన్న చేత్తతస్సాన్యత్కథం తదుత్పత్తిః, ఉత్పత్తిప్రాకస్యమయే యదా
 త్తనా యన్న వర్తతే కార్యమ్. ౨౩౮. న తతస్తస్యోత్పత్తిస్సికతాభ్య
 స్తైలపూర ఇవ భవతి, తస్మాదనన్యదేవ హి కార్యం సకలం చ కార
 ణేన స్యాత్. ౨౩౯.

సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్. ౧౭.

ప్రాగుత్పత్తేర్ను యది సత్యం స్యాత్కారణాత్తనా కార్యే,
 స్యాదిహ తదైతయోరియమనన్యతా తచ్చ నైవ సంభవతి. ౨౪౦.
 యస్తాత్ప్రాగుత్పత్తేరసత్యమస్యోపదర్శయత్యేషా, శ్రుతిరసదేవేదమితి
 హ్యన్యావ్యేవం శ్రుతిర్వ్యసద్యేతి ౨౪౧ తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనన్యతా
 సదసతోః కథం ఘటతే, ఇతి చేన్నైవం యస్తాత్ప్రాగుత్పత్తేరసన్న కార్యం
 స్యాత్. ౨౪౨. కింతు సదేవ హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరసద్వినిర్దిష్టం,
 ధర్మాంతరేణ చాయం వ్యపదేశో భవతి యుక్త ఏవాస్య. ౨౪౩.
 ధర్మాంతరమియమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపతైవాస్య, సచ్చబ్ధార్థం
 లోకే యద్వ్యాకృతనామరూపమిహ భవతి. ౨౪౪ ఉత్పత్త్యనంతరం
 స్వాద్వాకృతనామరూపతా కార్యే, తదభావాదుత్పత్తేః ప్రాగస

సదేవేదమ్. ౨౪౫ అత్రత్యవాక్యశేషాదయమేవాధ్యః
 క్తాత్, తత్రోపక్రమవాక్యే యదసచ్చబ్దేన వర్ణితం
 తత్రవాక్యేన చ తత్సచ్చబ్దేనోపవర్ణితం హి పునః,

శ్రుత్యంతరేఽప్యసద్వేత్త్యత్ర చ యదసత్ప్రదర్శితం తస్య. ౨౪౭.
స్వయమకురుతేతి చోత్తరవాక్యాత్సద్రూపతా భవేత్తస్మాత్, యుక్తం
ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవశస్య. ౨౪౮.

సూ. యుక్తేశ్వబ్దాంతరాచ్చ. ౧౮.

సత్త్వమసన్యత్వం వా ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కారణే నాస్య,
కార్యస్య యుక్తమేవ హి యుక్తేశ్వబ్దాంతరాచ్చ భాతి యతః. ౨౪౯.
అత్ర చ యా యుక్తిస్సాన్యత్వే న వేదాసీం నిరూప్య తే భూయః, దధిఘ
టరుచకాద్యర్థిభిరేతాని క్షీరమృత్సువర్ణాని. ౨౫౦ నియతముపాదీ
యంతే న వైపరీత్యేన తాని గృహ్యంతే, సత్కార్యవాదఏవహి తదిదం
యుక్తం న చేతరత్రాపి. ౨౫౧. కారణనియమో న స్యాద్యత్
సత్కార్యవాదవార్తా స్యాత్, సర్వత్ర చావిశేషే కార్యాసత్త్వే
తదైవ చాన్యత్వే. ౨౫౨. క్షీరాదేవ దధి స్యాన్న మృత్తికాయాస్తథా
ఘటోఽప్యేనం, మృదఏవ స్యాన్నైవ క్షీరాదితి నియమ ఏవ ఇహ
న స్యాత్. ౨౫౩. ప్రాక్కార్యస్యాసత్త్వే తుల్యేఽపి హి కశ్చిదతిశయః
క్షీరే, దధ్ని స్యాదేవం కిల ఘటాదికార్యస్య మృత్తికాదిషు చ. ౨౫౪.
ఇతి చేదేవం హి తదా తవాపి సత్కార్యవాద ఏవ స్యాత్, కార్యాతి
శయో యోఽసౌ శక్తివిశేషః హి కారణే వాచ్యః. ౨౫౫. స చ
కారణాత్మభూతో నాపి తదన్యో న చాప్యసన్భవతి, యది చాన్యో
యది చాసక క్షీరాదపి వా ఘటః కుతో న భవేత్. ౨౫౬. క్షీరేఽపి
చాస్య తుల్యం హ్యన్యత్వం వా తదైవ చాసత్త్వం, ప్రాగసదన్య
త్కార్యం సమవైతి కథం హి కారణే పశ్యాత్. ౨౫౭. సమవాయ
కల్పనా వా నైవ చ యుక్తా తు కార్యకారణయోః, సంబంధమంతరా
ఖలు న భవతి కార్యస్య కారణే సత్త్వమ్. ౨౫౮. అత ఇహ సమవా
యోఽయం సంబంధో యుక్త ఏతయోరిత్యే చేత్, సమవాయస్యాపి
తదా సంబంధశ్చాన్య ఏవ కిం న స్యాత్. ౨౫౯. సంబంధతా చ యస్తా
న్నా సంబంధస్య యుజ్యతే వక్తుం, యదిఖలుసంబంధోఽయం సంబంధాం
తరమపేక్షతే నైవ. ౨౬౦. సంయోగస్సంబంధో నైవాపేక్షేత తం చ
సమవాయం, యది చేత్సమవాయోఽయం సమవాయాంతరమపేక్షతే
చ తవా. ౨౬౧. తస్యాన్యస్తస్యాన్యస్సంబంధ ఇతిహ చానవస్థా స్యాత్,

సంయోగో హి గుణత్వాత్సంబంధాంతరమవేక్షితే నాయమ్. ౧౬౨.
 సమవాయో యస్తాదయమగుణస్సాన్వదితి పునర్న చాశంక్యం, గుణపరి
 భాషానేయం న చాత్తతంత్రం పరం త్వపేక్షైః. ౧౬౩. సంయోగస్సం
 బంధస్సన్నపి సమవాయమిహతే యద్వత్, తద్వత్సమవాయోఽపి
 స్వాదిహ బీజం తు తుల్యముభయత్ర ౧౬౪. తాదాత్మ్యమేవ చేహ
 ప్రతీయతే జగతి కార్యకారణయోః, యద్యశ్వమహిషయోరివ భేద
 శ్చేత్సాన్వితయోర్హి. సమవాయః. ౧౬౫. యదపి చ కార్యద్రవ్యం
 సర్వావయవేషు భవతి సమవేతం, కిం వాప్యేకైకస్తిన్నితి వక్తవ్యం
 న యుక్తముభయమపి. ౧౬౬. సర్వావయవేషు యదా తత్ప్రత్యక్షం
 హి దుర్లభం భవతి, సర్వావయవానామిహ భవేద్యదా సన్నికర్ష ఏత
 త్సాన్వితే. ౧౬౭. న చ లోకే హి బహుత్వం వ్యస్తగ్రహణేన
 గృహ్యతే క్వాపి, అవయవశః ప్రత్యేకం కార్యం సమవేతమవయవేషు
 యది. ౧౬౮. ఆగంభ కాతిరిక్తా అవ్యవయవినస్సురవయవాశ్చాన్వే,
 ఏకైకస్తిక హి యదా సమవేతం కార్యమభిమతం భవతి. ౧౬౯. ఏకై
 కసన్నికర్షే సత్యపి గృహ్యేత కార్యమఖిలమపి, ఏకత్ర వ్యాపాదే
 వ్యాపారోఽన్విత తస్య నైవ స్యాత్. ౧౭౦. న హి దేవదత్త ఏక
 స్సృష్ణే నివసంస్తు పాటలీపుత్రే, సృష్ణు ఇవ తదహరేవ చ సన్నిహిత
 స్సాన్వితో న యుక్తమిదమ్. ౧౭౧. ప్రత్యేకపరిసమాప్తిర్లోత్వాదివ
 దస్య వర్ణ్యతే చ యదా, ప్రత్యేకమవయవేష్వపి ఫలయోగస్సాన్వ
 త్తదాస్య కార్యస్య ౧౭౨. ఉరసా చ పృష్ఠకార్యంస్తనకార్యం వా
 భవేచ్ఛ శృంగేణ, నైతత్క్వాపి చ దృష్టం తస్మాత్కథమేతయోర్విభి
 న్నత్వమ్. ౧౭౩. ప్రాగుత్పత్తేరసదిహ కార్యం వా కారణే కథం
 భవతి, అసతోఽపి జన్మ చేత్సాన్వద్వంధ్యాపుత్రోఽపి జాయతే న
 కథమ్. ౧౭౪. అసతో నిస్తత్వత్వాన్తర్యాదాకరణమస్య న చ
 యుక్తం, క్షేత్రగృహాదీనామిహ మర్యాదా దృశ్యతే సతామేవ.
 ౧౭౫. ప్రాకృష్టవర్తణోఽయం వంధ్యాపుత్రో బభూవ రాజేతి,
 తో మర్యాదా వంధ్యాపుత్రస్య కుత్రచిద్దృష్టా. ౧౭౬. ఉత్ప
 గ్గా స్యాత్క్రియా చ సా స్యాత్సకర్తృకాపి తథా, నాక
 రం నైవాసత్కర్తృకా క్వచిద్దృష్టా. ౧౭౭. నను యది

కార్యోత్పత్తేః ప్రాగపి కార్యం సదేవ చేత్తర్హి, వ్యాపారస్సకలోఽయం
విఫలస్సన్యత్కారణస్య సర్వస్య. ౨౭౮. ఇత్యపి నై వాశంక్యం కారక
యోగస్తు నాత్ర విఫలస్సన్యత్, యద్యపి కారణమేతత్ప్రాగపి సిద్ధం
తథాపి సఫలోఽయమ్. ౨౭౯. కరణవ్యాపారస్సన్యత్కార్యకారేణ
యోజయితుమేతత్, తస్మాదుత్పత్తేః ప్రాకృదనన్యత్కారణేన కార్య
మతః. ౨౮౦. బ్రహ్మప్రకృతికమఖిలం బ్రహ్మనన్యత్తదాత్తనా సదితి,
సిద్ధమిహ యా ప్రతిజ్ఞా యేనాశ్రుతమితి చ సాపి సిద్ధైవ. ౨౮౧.

సత్త్వానన్యత్వే కిల యుక్తేరేవం సమర్థితే భవతః, శబ్దాంతరాచ్చ జగ
తస్త ఏవ సమ్యక్సీరూపయిష్యేతే. ౨౮౨. పూర్వమసద్వ్యవదేశీ
యోఽసౌ శబ్దః ప్రసంజితః కార్యే, తస్మాచ్చబ్దాంతరమిహ సచ్చ
బ్దోఽయం హి దృశ్యతే కార్యే. ౨౮౩. యస్మాత్సదేవ సోమ్యేత్యస్తి క
మంత్రే హి సత్పదేనాదౌ, సృష్టేః పూర్వం సకలం సదాత్తనైవోప
దర్శితం భవతి. ౨౮౪. కథమసతస్సత్సన్యద్విత్వాక్షిప్య పునస్తదేవ
నిర్దిష్టం, సత్యేవేత్యేతస్మాదగ్రే కార్యం సదేవ నాన్యదితి. ౨౮౫.

సూ. పటవచ్చ. ౧౯.

సంవేష్టితః పటోఽయం న విశిష్టాయామవిస్తరో భాతి, పశ్చా
త్ప్రసారితోఽసౌ యావత్స్వాయామవిస్తరో భాతి. ౨౮౬. న చ
సంవేష్టితరూపాత్ప్రసారితోఽసౌ హి భిద్యతే లోకే, వేమాదివ్యాపా
రాత్ప్రాగిహ తంతుషు పటో న గృహ్యేత. ౨౮౭. వేమకువిందతు
రీణాం వ్యాపారోఽసౌ యదా ప్రవృత్తస్సన్యత్, తం త్వత్తనైవ
తత్ర స్ఫుటతరముపలభ్యతే తదేవాసౌ. ౨౮౮. ఏవం సృష్టేః పూర్వం
హ్యవ్యాకృతనామరూపభావేన, సదపి చ కార్యం సకలం స్ఫుటతర
మిహ నోపలభ్యతే కిమపి. ౨౮౯. యద్యావిద్యకమేతన్నామ చ
రూపం తథాత్తభూతమపి, వ్యాకృతమేతచ్ఛేత్సన్యత్పరేణ సకలం
సదాత్తనా భాతి. ౨౯౦.

సూ. యథా చ ప్రాణాదిః. ౨౦.

ప్రాణాయామనిరుద్ధే ప్రాణాపానాదపంచకేఽపి యథా, ఆకుంచ
నప్రసారణకార్యం నైవోపలభ్యతే కిమపి. ౨౯౧. జీవనమాత్రం

కార్యం భాతి చ తస్మిన్ సమీరణాత్తత్వం, ప్రాణాయామచియోగేజీన
నమాత్రాధికం హి కార్య మిదమ్. ౨౯౨. ఆకుంచనాదికం స్యాత్ప్రా
ణాపానాదిభేదదృష్టిశ్చ, తద్వత్సృష్టేః పూర్వం సదాత్తనా భవతి జగ
దవస్థానమ్. ౨౯౩. నైవాభ్యుదయఫలం స్యాత్తేజోబన్నాదిభేద
దృష్టిర్వా, సృష్టేః పశ్చాదఖిలం హ్యభ్యుదయఫలం విభేదదృష్టిర్వా.
౨౯౪. తస్మాత్సృష్టం జగతస్తవజన్యత్వం తదాత్తనా సత్త్వం, ప్రత్యగ
భిన్నే బ్రహ్మణి వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః. ౨౯౫.

సూ. ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. ౨౯.

అత్రాహితకరణం తన్నజ్వ్యత్యాసాత్ప్రతీయతే సూత్రే, న న్వే
తదనుచితం స్యాద్బ్రహ్మ యదా భవతి జగదుపాదానమ్. ౨౯౬. ఇతర
వ్యవదేశోఽయం శ్రుత్యంతేషాపలభ్యతే యస్తాత్, ఇహ చానేనేత్య
స్తిన్తంత్రే బ్రహ్మత్తతా హి జీవస్య. ౨౯౭. తత్త్వమసీత్యేతస్మిన్సృ
ష్టాణి జీవాత్తతాపి నిర్దిష్టా, తస్మాత్ప్రత్యక్షరయోః పరస్పరాత్తత్వమభి
హితం భవతి. ౨౯౮. తేన బ్రహ్మప్రకృతీకమిదమఖిలం జీవకర్తృకం
భవతి, యచ్ఛానిష్టం లోకే నరకాద్యఖిలం హి సృజతి జీవ ఇత్య. ౨౯౯
అభ్యుపగంతవ్యం కిల దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ తదా, అత్తాహిత
కరణం యన్న హి స్వతంత్రస్య కుత్రచిద్దృష్టమ్. ౩౦౦. ఏతన్నాన్యాయ
విరుద్ధం ప్రప్యత్వం బ్రహ్మణః కథం ఘటతే, జీవేశయోరభేదే బ్రహ్మ
గతస్తప్యతాచిజీవస్య. ౩౦౧. యదపి చ సంసారిత్వం జీవగతం బ్రహ్మ
ణోఽపి దుర్వారం, తస్మాదయం స్వతంత్రో జీవః కర్తాత్త సౌమసస్య
కరమ్ ౩౦౨. కుర్యాన్న చాహితం యజ్జన్తజరారోగమరణజాలమపి,
న హి కశ్చిదపరతంత్రో నిజాత్తనో బంధనాలయం కిమపి. ౩౦౩.
స్వయమేవ తచ్చ సృష్ట్యా తదను ప్రవిశన్తి దుఃఖమనుభవతి, అత్యంత
నిర్మలస్సన్న తిమలినం దేహమాత్త భావేన. ౩౦౪. నైవోపేయాత్స్వ
యమిహ కృతమపి యద్దుఃఖకరమిదం జహ్యత్, విరచితమిదం విచిత్రం
జగస్తయేతిస్తరేదయం జీవః. ౩౦౫. సర్వో లోకస్సృష్టం స్థరతి హి
కార్యం కృతం మయేత్యేవం, మాయావీ నిజమాయాం నే చ్ఛామా
త్రాద్యధోపసంహరతి. ౩౦౬. ఏవం శారీరోఽపి చ సృ మిమాం
సోపసంహరేద్ధి కుతః, స్వమపి శరీరం త్యక్తుం నానాయా న శక్ను

యాజ్ఞీవః. 302, తస్మాద్ధితక్రియాదేరదర్శనాదనుచిత్రైః సృష్టిరియం, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా. 303.

సూ అధికం తుభేదనిర్దేశాత్. ౨౨.

అత్ర తు శబ్దో యోఽసావాక్షేపనిరాసఫలక ఇహ భవతి, యోఽసౌ శారీరస్సృతస్సృష్టౌ తం వయం స చ బ్రూమః 304. యశ్చారీరాదధికస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిసంపన్నః, తం పరమేశ్వరమేవ తు జగతః స్రష్టారమిహ వయం బ్రూమః. 305 స చ తస్య విద్యతే కిల హితమహితం వేషా నిత్యతృప్తత్వాత్, శారీరే తత్సర్వం స చ స్రష్టా పరంతు పరమాత్మా. 306. పరమేశ్వరే తు తస్మిన్కథం హితాకరణ లక్షణో దోషః, యస్మాదసౌ పరాత్మా భిన్నత్వేనోపదిశ్యతే శాస్త్రే. 307. స్రష్టవ్యశ్శ్రుతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతిస్తథైవేయం, సోఽస్యేష్టవ్య ఇతి శ్రుతిరపి భేదం త్వీశజీవమూర్వక్తి. 308. స హి కర్తృ కర్తృభావో వినైః భేదం క్విచిత్ప్రసిద్ధోఽస్తి, తస్మాదసౌ పరాత్మా కర్తృత్వేనోపదిష్ట ఇహ యోఽసౌ. 309. స హి ఖలు భవతి పరాత్మా స్రష్టా తస్మిన్న దోషశంకాపి, నను తత్త్వమసీత్యేషా శ్రుతిర్హ్యభేదం తయోః ప్రదర్శయతి. 310. యో వా శ్రుతమిత్యన్యాయా శ్రుతి రవ్యేతం తయోర్నిరూపయతి, కథమేకస్మిన్బ్రహ్మణి భేదాభేదౌ తు సంభవేయాతామ్. 311 ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ భేదో హ్యుపాధిమూలస్సృత్, ఆవిద్యకదేహాదావహం మమాధ్యాస కబళితో యోఽసౌ. 312. స హి శారీరస్తస్మాద్భేదో నిర్దిశ్యతే హి పరమేశే, నిత్యనివృత్తావిద్యో యతః పరాత్మా హి దోషనిర్దుక్తః. 313 అవివేకలక్షణోఽసౌపధ్యాసో యావదస్తి శారీరే, తావత్సంసారిత్వం తస్య స్రష్టృత్వమిశ్వరస్య స్యాత్. 314 అవివేకమఖిలమేతం పృథగ్తస్య చైతన్యరూపమాత్రేణ, ప్రతిబోధితో యదాసౌ తదా స భేదస్తదా స సంసారః. 315. పరమేశ్వరస్తదా స్యాన్న స్రష్టా కిం త్వఖండరూపస్సృత్, తదభిప్రాయేనైవ హి తత్త్వమసీత్యాదివాక్య జాలేన. 316. నవథా ప్రపంచితోఽయం ప్రత్యక్షరమాత్మనో రభేదో హి, అవివేకకృతాబ్రాంతిర్యా తు హితాకరణదోషమూలం

స్యాత్. 322. బ్రహ్మభేదే సత్యపి న ప్రక్షా భ్రాంతికబళితో జీవః,
తదభావాచ్చ పరాత్తా జగతస్సృష్టేతి సర్వమనవద్యమ్. 323.

సూ. అశ్వాదివచ్చ తదనుపపత్తిః. 23.

సన్నిదమఖండరూపే బ్రహ్మణి వై చిత్త్వమనుపపన్న మిహ, ఏకశ్చ
రీతస్సాన్నిదన్యః పరమేశ్వరశ్చ భవతీత. 324. కార్యకృతం వై చిత్త్వం
స్వరూపకృతమపి నిరూపితం శాస్త్రే, ఇతి దోషో న తు శంకోహ్యశ్చ
దివదేవ సర్వముపపన్నమ్. 325. పృథివీత్వజాతికలితా అవ్యక్తానో
భవంతి వజ్రాద్యాః, కేచిన్తహర్షమణయో మధ్యమవీర్యాశ్చ సూర్య
కాంతాద్యాః. 326. అన్యైశ్చ వాయసానాం ప్రహరణఫలకా
భవంతి పాషాణాః, పార్థివభాగోపగతేష్వపి బీజేషు చ తథైవ
వై చిత్త్వమ్. 327. పత్రఫలపుష్పగంధైరనేకవిధమేవ లక్ష్యతే లోకే,
ఏకస్యాన్న రసస్యాప్యధ్యాత్తం లోహితాదివై చిత్త్వమ్. 328. బ్రహ్మ
ణ్యఖండరూపేతద్వజ్జీవేశ భావవై చిత్త్వం, ప్రక్షుత్వంభోక్తృత్వం సర్వ
జ్జత్వం తథైవ చాజ్ఞత్వమ్. 329. తస్మాత్సిద్ధం జగతో బ్రహ్మైవ తు
కారణం న చాన్యదితి, బ్రహ్మజ్యేషం రూపేవేదాంతసమన్వయోఽపి నిర
వద్యః. 330. నను పరమాత్మా జగతో న కారణంస్యాద్యతోఽయమస
హాయః, అసహాయస్స చ లోకే ప్రక్షుత్వం నోపలభ్యతే క్వాపి. 331.
ససహాయస్సృష్టౌ స్యాన్న చాసహాయ ఇతి లోకనయసిద్ధం, న్యాయ
విరోధాద్భ్రహ్మణి జగతస్సృష్టృత్వమనుపపన్నం హి. 332. తస్మా
ద్వేదాంతానాం సమన్వయోఽప్యత్ర దురుపపాదస్సాన్యత్, ఇత్యా
శంకా నిరసితమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా. 333.

సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న తీరవద్ధి. 24.

లోకే కార్యారంభే యే చ కులాలాదయో హి కర్తారః,
మృద్దండచక్రసచివాస్సంతః కార్యేషు తే ప్రవర్తంతే. 334. యద్భ్రహ్మ
తదసహాయం కార్యంజగదఖిలమతిదురారంభం, కథమిదృశస్య జగతః
సృష్టృసహాయం భవేత్పరం బ్రహ్మ. 335. ఇతి చేన్దైవం యస్తాత్తీర
వేదమఖిలముపపన్నం, తీరం జలం వినైవ హి సహాయమన్యం
నా హి లోకేఽస్తి. 336. దధికరకాకారేణ చ పరిణమతే బ్రహ్మ
గదాత్తనా స్వభావాద్వినా సహాయం తథైవ పరిణమతే.

332. నన్వసహాయం క్షీరం నైవ హి దధ్యాత్తనా చ పరిణమతే,
 బౌష్ణ్యాదినా హి లోకే క్షీరం దధి భవతి న స్వతః క్వాపి. 333.
 ఇతి చేన్నేయం శంకా స్వయమపి దధిభావమేతదవయాతి, బౌష్ణ్యా
 దినా దధి స్యాత్త్వరయేత్యేతచ్చ లోకసిద్ధవిదమ్. 334. దధిభావ
 శీలతా యది న స్యాత్స్వయమస్య నైవ బౌష్ణ్యవైయః, దధిభావోఽస్య
 బలాదిహ యజ్యేత కదాపి కుత్రచిద్వాపి. 335. న హి లోకే
 వాయుర్వాప్యకాశో వాథ వా తదన్యో వా, బౌష్ణ్యాదినా బలాద్వా
 దధిభావగతోఽపి కుత్రచిద్వృష్టః. 336.

సూ. దేవాదివదపి లోకే. ౨౫.

దేవాఋషయః పితరో గంధర్వాశ్చాపి జగతి విఖ్యాతాః, తే
 ఖల్విచ్చామాత్రాత్సృజంతి హర్త్యాణి రమ్యరూపాణి. 337. తద్వ
 ద్విచిత్రరూపాణ్యపి గాత్రాణి చ సృజంత్యభిధ్యానాత్, ఉపసంహారంతి
 పునరపి తాన్యఖిలాని చ నిజేచ్ఛయైవైతి. 338. రేతస్సేకసహాయం
 వినా బలాకాపి గర్భమిహ ధత్తే, ప్రస్థానసాధనం వా కిమపి హ్యన
 పేక్ష్య వత్సినీ చ తథా. 339. ఉపసృప్తే హ్యయత్నాత్సరోంతరా
 త్సాసరోంతరం తద్వత్, ఏనం బ్రహ్మపి తదా వినా సహాయం ప్రవ
 ర్తతే కార్యే. 340. నన్విహ దృష్టాంతోఽయం న చానురూపో
 విభాతి కశ్చిదపి, దేవాదికర్తృకాయాం సృష్టౌ దేవాదిదేహ ఏవ
 స్యాత్. 341. కారణమపి చ బలాకా స్తనయిత్సురవేణ గర్భమిహ
 ధత్తే, చేతననియోజితైవ హి సరోంతరం వత్సినీయముపసరతి. 342.
 తస్మాచ్ఛేతనకర్తృకసృష్టౌ దృష్టాంత ఏష విషమస్సాన్యత్, ఇతి
 చేన్నేవం యస్తాద్దృష్టాంతోఽయం హి భవతి న చ విషమః. 343.
 దృష్టాంతేన వివక్షితమిహ హి కుల లాదికర్తృవైధర్మ్యం, బాహ్యం
 సాధనమిహ కిల యథా కులాలాదయో హ్యపేక్షంతే 344. ఏవం
 దేవాద్యా ఇహ నాపేక్షంతే హి సాధనం బాహ్యం, బ్రహ్మపి తద్వ
 దేవహి జగదారంభే న సాధనం కిమపి. 345. బాహ్యమపేక్షిత ఇతి
 ఖల్వంశస్తుల్యో హి సోఽయముభయత్ర, దేవానయో యథా వా
 నిజయోగబలేన సంసృజంత్యేవమ్. 346. బ్రహ్మపి విశ్వమేతత్సృజ
 త్యచింత్యాత్తశక్తియోగేన, శ్రుతిరపి తమేతమర్థం న తస్య కార్యమితి

దర్శయత్యేషా. 349. తస్మాదసహాయేఽపి బ్రహ్మణి వియదాదికారణత్వం స్యాత్, బ్రహ్మణి వేదాంతారాం సమన్వయోఽపీహ భవతి నిరవద్యః. 353.

సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా. 11.

నన్వత్ర క్షీరాద్యైర్దృష్టాంతైశ్చిహ్నా జగదుపాదానం, అసహాయమేవ భవతిత్వేతత్సర్వం ప్రపంచితం పూర్వమ్. 354. తచ్చైతదనుపపన్నం యస్తాక్షీరాది భవతి పరిణామి, తద్దృష్టాంతబలేన హి యథా సహాయస్య కారణత్వం స్యాత్. 355. పరిణామికారణత్వం తదైవ పరమాత్మనోఽస్య వక్తవ్యం, బ్రహ్మ యది నిర్విశేషం జగదాకారేణ పరిణమేత తదా. 356. కృత్స్నప్రసక్తిర్యోషాద్దృష్టవ్యత్వోపదేశవైయధ్యం, కృత్స్నప్రసక్తిరత్ర తు జగదాకారేణ కృత్స్నపరిణామః. 357. కృత్స్నస్య కార్యభావాపత్యార్ద్రప్రవృత్తాస్య నైవ స్యాత్. యద్యేకదేశమాత్రజగదాకారేణ పరిణమేత తదా. 358. నిరవయవభావబోధకశబ్దా యేచాస్య వేదనిర్దిష్టాః, నిష్కలశబ్ద పురోగా విరుద్ధకథనేన తేహి కుప్యేయః. 359. నిరవయవస్య చ లోకేన చైకదేశైకదేశిభావస్యాత్, యది వా పరిణామి స్యాద్యదివా కృత్స్నస్య కార్యపరిణామః. 360. యద్యేకదేశిభావస్తదాస్య చానిత్యతాపి దుర్వారా, తస్మాచ్ఛేతనకారణవాదోఽయమయుక్త ఏవ భాతీహ. 361 నిరసితుమిమమాక్షేపం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్,

సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్. 12.

అత్ర తు శబ్దో యోఽసావృక్తాక్షేపస్య నిరసనార్థస్యాత్ 362. చేతనకారణవాదే నాయం దోషః ప్రవర్తతే కోఽపి, ఇహ కారణస్య రూపే శ్రుతిః ప్రమాణం న కేవలస్తర్కః. 363. జగతస్సృష్ట్యైరంభే పరిణమతే బ్రహ్మ తత్స్వరూపేణ, న చ పరిణమతే కృత్స్నం తదితి శ్రుతిరేవ బోధయత్యేషా. 364. సోకామయతేత్వాద్యాపాదోఽన్యేత్యేవమాదికా చ తథా, తదిదం హి శబ్దమూలం బ్రహ్మయథాశబ్దమభ్యుపేయం స్యాత్. 365. నైవ హ్యతీంద్రియాగ్ధే వినైవ శబ్దం యథార్థబుద్ధిస్యాత్, అస్యాంతీంద్రియ భావం న చక్షుషేతి శ్రుతిః ప్రబోధయతి. 366. నైతాదృశస్య తస్య హి

రూపం శబ్దం వినైవ తర్కేణ, అపి వా నిర్ధారయితుం ప్రతిపాద
యితుం చ కోఽపి శక్తస్సాస్యత్. 322. మణిమంత్రశక్తయోఽపి తు
విచిత్రకార్యైకసాధనీభూతాః, దృశ్యంతే ఖలు లోకే తా అప్యవదేశ
సమధిగమ్యా చ. 323. కిముతాచింత్యమహిమ్నుః పరాత్తనశ్చక్తిర
ప్రతర్క్యతి, తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే జగతో జన్తాదికారణే తస్మిన్.
కృత్స్నప్రసక్తిదూషా దోషా నైవేహ శంకితుం శక్యాః, నన్విహ
విరుద్ధమర్థం శ్రుతిరవ్యేషా కథం ప్రబోధయతి 320. పరిణామతే న
చ కృత్స్నం పరిణామత ఇదం విరుద్ధమాభాతి, అతిరాత్రే షోడశినం
గృహ్లాతీత్యాదికత్తవాక్యేషు. 321. భవతి వికల్పాశ్రయణం విరోధ
పరిహారకారణం తేషు, తత్కర్తృపురుషతంత్రం యతో వికల్పాదితత్త
యుక్తం స్యాత్. 322. జ్ఞానం తు వస్తుతంత్రం ప్రమాణజన్యమితి
సుప్రసిద్ధం హి, వస్తుని నవికల్పస్సాస్యత్స చ క్రియాయాం హి
దృశ్యతే శాస్త్రే. 323. అవిరుద్ధాత్మైవేషా శ్రుతిః ప్రమాణం న వైప
రీత్యేన, పరిణామవాదపక్షే సావయవత్వం హ్యనిత్యతాపి స్యాత్.
324. తస్మాచ్ఛేతనకారణవాదో హి న యుక్త ఏష ఇతి చేన్న,
ఇహ ఖలు వివర్తవాదాశ్రయణే తాత్పర్యమస్య సూత్రకృతః. 325.
అత్ర చ న విరోధస్సాస్యన్నానిత్యతాదిదోషశంకాపి, మాయావీవ
పరాత్తా నిజమాయాశక్తియోగమాలంబ్య. 326. నిరవయవో
నిత్యోఽపి హి జగదాకారేణ భాసతే బహుధా, తిమిరహతలోచ
నానాం చంద్రో హి యథా హ్యనేకధా భాతి. 327. తద్వదవిద్యా
కబళితనిజాత్తభాసాం సభాతి విశ్వాత్తా, ప్రాదేశికాహి మాయా జగ
దాకారోఽపి చైకదేశగతః. 328. మాయా యోగవిహీనం బ్రహ్మద్రష్ట
వ్యభావముపయాతి, మాయోపాధిసహాయాత్సకలం తస్యోపపన్నమేవ
స్యాత్. 329. పరిణామవాదపక్షే దోషోఽయం నహి వివర్తవాదేపి.

సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి. ౨౮.

ఆత్మానుపనుద్దేన హి సృష్టిరియం బ్రహ్మణా కథం ఘటతే. 3౩౦.
ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ సృష్టయైవ దృష్టా హి, మాయా
వ్యాదిషు లోకే వినా స్వరూపోపమ ముపలబ్ధా. 3౩౧. హస్త్యశ్వ
రథపదాతిప్రముఖానాం సృష్టిరేవమస్యత్, స్వప్నదృగాదిషు దృష్టా

తదైవ సృష్టిర్భవేత్పరాత్తని చ. 3౮౨. తత్ర యథానైతే స్యుద్దోషా
మాయామయత్వయోగేన, తద్వద్భ్రష్టాణి నైతే దోషా జగతోఽప్య
మాయిక త్వేన. 3౮౩. తస్మాన్నిరవయవేఽస్తి న్వేదాంతసమన్వయోఽపి
నిరవద్యః.

సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౨౯.

చేతనకారణవాదే యోఽసౌ దోషః ప్రసంజితస్సోఽయమ్. 3౮౪
తుల్యః ప్రధానవాదే పరమాణుప్రకృతిభావవాదేఽపి, శబ్దాదిరహిత
మేతన్నిరవయవం చ ప్రధానమణ్యాది. 3౮౫. సావయవస్య చ శబ్దాది
మతఃకారణమితే ప్రతిజ్ఞాతం, తత్ర చ పూర్వోక్తోఽసౌ దోషోఽయం దుర్ని
వార ఏవ స్యాత్. 3౮౬. అణుకారణతావాదే హ్యణురపరేణాణునా
హి సంయుక్తః, ద్వ్యణుకాదిజనయతీతి ప్రపంచితం తచ్చ నైవ యుక్త
తరమ్. 3౮౭. నిరవయవయోత్తయోరిహ సంయోగస్సౌద్యదైక
చేతేన, పరమాణునాం హి తదా సావయవత్వం తు దుర్ని
వారం స్యాత్. 3౮౮. సర్వావచ్ఛేదేన తు సంయోగో యది తథాపి
దోషోఽయం, ప్రథిమానుపపత్త్యాదిః కార్యస్య స్యాదతో న దోషోఽ
యమ్. 3౮౯. పరిహృత ఏవ హి పూర్వం దోషోఽయం బ్రహ్మకా
ణత్వే హి, తస్మాన్నిరవయవమపి బ్రహ్మేదం భవతి జగదుపాదానమ్.
3౯౦. బ్రహ్మణి తథావిధేఽస్తి న్వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః,
నన్విహ సశరీరాణాం కార్యోత్పాదైకసాధికా శక్తిః. 3౯౧. మాయా
విప్రభృతీనాం దృష్టాంతోక్తే న చాశరీరస్య, బ్రహ్మణ్యశరీరేఽస్తి క
జగదుత్పాదప్రయోజికా శక్తిః. 3౯౨ కథమితి శంకాం నిరసితు
మిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా.

సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్. 3౦.

యద్యపి మాయావ్యాదిషు సశరీరేష్వేవ దృశ్యతే. శక్తిః.
3౯౩. భవతి తథాపి న దోషో యతః పరాత్తా హ్యకుంతితైశ్చర్యః,
న చ శక్తిప్రతిబంధః కదాపి తస్యా స్వలుప్తశక్తిత్వాత్. 3౯౪
శారీరే హి కిలేదం కార్యారంభే శరీరసాహాయ్యం, యస్మాచ్ఛారీ
శా శరీరసంయోగసాధనో భవతి. 3౯౫. పరమాత్మా తు శరీరం
శక్తిసంపన్నః, దర్శయతి శ్రుతిరేషా పరాత్తన స్వర్వ

శక్తిసంయోగమ్. ౩౯౬. యస్తాత్పరాస్య శక్తిర్వివిధేతి తదైవ సర్వ
కర్తేతి, తస్మాదేకస్య యథా సామర్థ్యం స్యాత్తథాపరస్యాపి. ౩౯౭.
సామర్థ్యం భవతీతి హి న చాయమేకాంత ఇత్యభిప్రాయః.

సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ౩౯.

ఏతదచక్షుశ్చోత్రం తదైవ చాపాణిపాదమ్యతేషా. ౩౯౮. అశ్రో
త్రమవాగమనా ఇత్యశ్రుత్యైకరణం వివిర్దిశతి, ఏవంవిధస్య తస్య
సప్తత్వం స్యాద్విరుద్ధమితి చేన్న. ౩౯౯. ఏతస్య చోత్తరం తు ప్రద
ర్శితం నేహ కిమపి వక్తవ్యం, మాయాశక్తిః హయాత్పరమాత్మా
సృజతి విశ్వమఖిలమపి. ౪౦౦. స్వేచ్ఛామూత్రాత్సకరణమాత్మశరీరం
మనోజ్ఞామూతనుతే, తేన చ విహరతి భక్తైరుపదిశతి నిజాత్మతత్త్వమఖిల
మపి. ౪౦౧. సంహరతి దనుజవర్గం పాలయతి చ దీనలోకమఖిలమపి,
ఉపరంహృత్య చ సకలం కేవలదూపేణ భాతి విశ్వాత్తా. ౪౦౨. తస్యా
కుంతితశక్తేర్నైవాశక్యం హి విద్యతే కిమపి, తస్మాద్వేదాంతానాం
బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయో యుక్తః. ౪౦౩.

సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. ౩౨.

సృష్టిప్రవృత్తిరేషా నను భవతి పరాత్తనో న యుక్తతమా,
లోకే ప్రవృత్తిరేషా దృష్టా హ్యత్తప్రయోజనార్థైవ. ౪౦౪. ఆత్మ
ప్రయోజనార్థా పరాత్తనస్సాన్యద్యదాప్రవృత్తిరియం, వ్యాహనేత
తదానీం పరితృప్తత్వం పరాత్తనస్తదిదమ్ ౪౦౫. ఉన్నతస్య యథా
వా ప్రవృత్తిరేవం పరాత్తనో భవతి, సర్వజ్ఞత్వం తస్య శ్రుతినిర్దిష్టం
విరుద్ధమేవ స్యాత్. ౪౦౬. నాన్యప్రవృత్తిరస్య తు పరాత్తనో వక్తు
మత్ర యుక్తతమా, సృష్టిశ్రుతివచసామిహ విరోధశంకాపి దుర్నివా
రైవ. ౪౦౭. తస్మాదన్యాయ్యేయం చేతనసృష్టిః ప్రణీతాపి, ఇతి శంకాం
పరిహర్తుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్. ౪౦౮.

సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్. ౩౩.

శ్రుతినిర్దిష్టా నేయం సృష్టిః కేవలమిహాస్య లీలైవ, లోకే
యథా చ రాజ్ఞః క్రీడాదిషు భవతి కేవలం లీలా. ౪౦౯. అనపేక్ష్య
కించిదపి వా ప్రయోజనం తద్వదేవ చేహాపి, పరమాత్మనః ప్రవృత్తి

ర్గీలారూపైవ చాంతరేణ ఫలమ్. ౪౦౦. రాజాదిక్రీడాస్వపిభవేచ్ఛ
కించిత్ప్రయోజనం సూక్ష్మం, పరమేశ్వరస్య సృష్టిక్రియాసు నాస్తి
ప్రయోజనం కిమపి. ౪౦౧. యస్తాదసౌ పరాత్తా సచాప్తకామ ఇతి
గీయతే శాస్త్రే, తస్తాచ్ఛ్చ్రీతివచసామిహ సమన్వయే నైవ బాధకం
కిమపి. ౪౦౨. నను పరమాత్మా సోఽయం జగతో జన్మాదికారణం న
భవేత్, యస్తాదసౌ పరాత్తా విషమాం సృష్టిం హి జగతి నిర్మాత.
౪౦౩. అత్యంతసుఖసమృద్ధాన్ దేవాన్ సృజతీహ మర్త్యవర్గమపి,
మధ్యమసుఖభాజమిమం తథైవ చాత్యంతదుఃఖభాజోఽపి. ౪౦౪.
పశ్యాదీనపి సృజతి హి తేన చ వైషమ్యమస్య దుర్వారం, ప్రళయావ
సరే సర్వప్రాణీనికాయం వినాపరాధేన. ౪౦౫. సంహారతస్తస్యైవ తు
పరాత్తనో నిర్ఘృణత్వమనివార్యం, క్రూరత్వమపి చ తస్య హి దుఃఖ
విధానాత్తథైవ దుర్వారమ్ ౪౦౬. రాగద్వేషాదికమపి పృథగ్జనన్యేవ
తస్య దుర్వారం, అపహతపాప్తని తస్మిన్ ప్రప్యత్వం యుక్తమిదృశం
ను కథమ్. ౪౦౭. తస్తాన్నజగత్కారణమాత్మా వైషమ్యనిర్ఘృణ
త్వాభ్యాం, ఇత్యాశంకాం నిరసితమిదమధికరణం ప్రదర్శితం
మునినా. ౪౦౮.

సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి. ౩౪.

ఇతి చేన్దైవం యస్తాన్న చాస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వేనైవ,
యది నిరపేక్షసోఽయం విషమాం సృష్టిం హి నిర్తిమితే చేత్. ౪౦౯.
స్యాతామేతా దోషా తస్య పరాత్తా స కింతు సాపేక్షః, ప్రాణికృతౌ
యా ధర్తాధర్తావేవ హ్యపేక్ష్య సృష్టిమిమామ్. ౪౧౦. రచయతి
సచాయమాత్మా కుతోఽస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే తు, యద్వద్వీహి
యవాదిషు సాధారణకారణం చ పర్జన్యః. ౪౧౧. తద్వత్పరమాత్మా
స్యాత్సాధారణకారణం జగత్సృష్టే, తత్తద్వీజాన్యేవ వ్రీహ్యాది
విశేషకారణాని యథా. ౪౧౨. తత్తత్కర్తాణి తథా దేవాదివిశేష

కారణాని స్యుః, నేశాపరాధమూలాసృష్టిః కర్తాపరాధమూలైవ. ౪౧౩.

్యాదినిరాసే సాపేక్షత్వం హి యచ్ఛ తస్యోక్తం, తదిదం సాపే
క్షత్వం ప్రపంచ్యతే సపది సూత్రశేషేణ. ౪౧౪. దర్శయతి శ్రుతి
శేషా సాపేక్షత్వం యదేష ఏవేతి, ఊర్ధ్వం హి నేతుమిచ్ఛతి యం

చ పరాత్తా తమేనమాదౌ హి. ౪౨౫. కారయతి కర్త సాధ్వితి యం
చాధో నేతు మిచ్ఛతి హ్యత్తా, తమసాధుకర్త కారయతీత్యేషాపి ప్రద
ర్శయత్యేవమ్. ౪౨౬. నన్విహ కారయితృత్వాత్ఫలప్రదాతృత్వమస్య
నిర్దిష్టం, కారయితృత్వే తస్య చ సాపేక్షత్వం కథం భవేదితి చేత్.
౪౨౭. జన్మాంతరవాసనయా కుర్వంతం కారయత్యసావాత్తా, తేన చ
సాపేక్షత్వే న బాధకం కిమపి శంకితుం శక్యమ్. ౪౨౮. యది చాకు
ర్వంతమపి హ్యత్తా సాధ్వాదికర్త కారయతి, భవతి తదాయం దోష
స్సాపేక్షత్వం చ దుష్టుటం తస్య. ౪౨౯.

సూ. న కర్తావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్. ౩౫.

నన్విహ సాపేక్షత్వం యచ్ఛక్తం తచ్చ దుష్టుటం భాతి,
యస్తాత్ప్రశయావసరే నిర్లేపం భవతి కర్త సకలమపి. ౪౩౦. ఉత్త
రకాలంసృష్టౌ వైషమ్యకరస్య కర్తణో సత్త్వాత్, తుల్యైవాద్యా సృష్టి
ర్భవేన్న దేవాదివిషమభావేన. ౪౩౧. యది తుల్యా సృష్టిరియం
తదోత్తరత్రాపి తద్వదేవ స్యాత్, యది చేద్విషమా సృష్టిర్వైషమ్యా
దికమబాధితం తస్య. ౪౩౨. ఇతి చేన్నానాదిత్వాత్కర్తణ ఇహ నాస్తి
దోషశంకాపి, తదనాదికాలసంసృతముఖిలం కర్తేతి నాస్తి దోషోఽయ
మ్. ౪౩౩. కథమస్య కర్తణస్సృదనాదికాలప్రవృత్తతేత్యేవం, శంకా
మేతాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా. ౪౩౪.

సూ. ఉపపద్యతే చాప్యపలభ్యతే చ. ౩౬.

సంసారస్తన్మూలం కర్తానాదితి చోపపన్నం హి, యద్యాదిమా
నయం స్యాత్సంసారస్తస్య మూలమపి. కర్త. ౪౩౫. ముక్తానామపి
లోకే పునరపి సంసారబంధనం న కుతః, ఉపలభ్యతే చ తదిదం కర్తా
నాదితి మంత్రవల్లేషు. ౪౩౬. సూర్యాచంద్రమసావితి మంత్రో
బ్రూతే తథైవ చాన్యాపి, ప్రథయత్యేనేన జీవేనేత్యాద్యా తేన సకల
మనవద్యమ్. ౪౩౭. సపది పరపక్షదూషణముఖ్యఫలం ప్రకరణం
ప్రవర్తయితుం, సూత్రకృదువసంహారతి ప్రకరణమేతత్స్వపక్షసిద్ధి
ఫలమ్. ౪౩౮.

సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. 32.

చేతనకారణపక్షే కారణధర్మాశ్చ యే చ విఖ్యాతాః, కారణరూపే బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే హి సర్వధర్మాస్తే. ౪౩౯. సర్వజ్ఞతా తథా స్యాద్విచిత్రమాయాసహాయతా ప్యేవం, తద్వచ్చ సర్వశక్తిః కారణతా మస్య సాధయంత్యేవ. ౪౪౦. తస్మాద్వేదాంతానాం సర్వజ్ఞే సర్వశక్తిసంపన్నే, బ్రహ్మణి కారణరూపే సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధమ్. ౪౪౧. శాశ్వతకమిమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోగయమధ్యాయః. ౪౪౨. తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తిః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౪౪౩.

సాంఖ్యాదిస్త్రైతివచనైర్విరోధశంకాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర, బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోఽసౌ స్థిరీకృతస్మాన్మతైః. ౧. సాంఖ్యాదిస్త్రైతివచసాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వేన, స్థిరయితుమప్రామాణ్యం ద్వితీయపాదః ప్రవర్తతే సపది ౨. యద్యపి వేదాంతానామైదంపర్యావధారణార్థమిదం, శాస్త్రం హి కేవలాభిద్యుక్తిభిరేవేహ కమపి సిద్ధాంతమ్. ౩. సాధయితుమప్రశ్నత్తం దూషయితుం వాపి తర్కశాస్త్రమివ, సత్త్వం తథాపి లోకే విఖ్యాతాని చ మహంతి తంత్రాణి. ౪. కపిలాదిసమ్మతాని హి మహాజనైశ్చాపి పరిగృహీతాని, ఉపలభ్య జడమతీనాం కేమాంచిత్యాదిహాపి చ శ్రద్ధా. ౫. తత్త్వావధారణాయ తు భవంతి చైతాని సాధనానీతి, అత ఇహ తదసారత్వం యావన్నైవోపవర్జ్యతే తావత్. ౬. వేదాంతవాక్యనిచయైరుత్పన్నం జ్ఞానమాకులీభవతి, తస్మాదసౌ హి యతోఽయుక్తః కపిలాదిమతనిరాసే స్యాత్. ౭. అత్ర స్వపక్షసాధనమభ్యర్హితమితి కృతాంతదాదౌచ, సంప్రతి వరకక్షోఽయం నిరస్యతే హి స్వపక్షదార్ధ్యాయ. ౮. ఈక్షి

కరణే ప్రాగపి సాంఖ్యాదిమతనిరాసోఽయం, ప్రాయః కృతో

శశ. చ యతోఽవృధేతి చేన్ద్రేవమ్. ౯. పూర్వం ప్రథా

నా న చాస్తి కశ్చిదిత, నిరసితమత్ర చ పాదే

యుక్తిసహాయో నిరస్యతే సపది. ౧౦. నన్నిహ కారణధర్తా బ్రహ్మణ్యే
 వోపపాదితాస్సర్వే, తదిదమయుక్తం యస్తాదిహ ప్రథానేఽపి సంభ
 వంత్యేతే. ౧౧. ఘటకర కాదివికారా మృదాత్త నాన్వీయమానరూ
 పాహి, తే చ ఖలు మృద్వికారా మృత్సామాన్యైకపూర్వికా దృష్టా.
 ౧౨ ఆధ్యాత్మికా అపీత్యం భేదాస్సుఖదుఃఖమోహరాపేణ, అన్వీయ
 మానరూపాస్తాదృశసామాన్యపూర్వికా ఏవ. ౧౩. సుఖదుఃఖమోహ
 రూపం హ్యచేతనం తత్ప్రధానమేవ స్యాత్, తదిదం ప్రథానమేవ
 హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానమ్. ౧౪. పరిణామాద్యైర్నిర్గుణైః
 జగతః కారణం తదేవ స్యాత్, ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం
 తదేతదధికరణమ్. ౧౫.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

అథ ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

సూ. రచనానువపత్యైశ్చ నానుమానమ్ ౧.

నై వాభిలషితసిద్ధిర్దృష్టాంతాదేవ కేవలాద్భవతి, దృష్టాంతోఽ
 యం లోకే సులభో భవతిహ సర్వవత్కేషం. ౧౬. యదచేతనం హి
 లోకే న చేతనే నానధిష్ఠితం కిమపి, కార్యం రచయద్దృష్టం మృదాది
 కేషు చ రథాదిషు హ్యేవమ్. ౧౭. లోకేమృదాదయో వా రథా
 దయో వా కులాలవాహాద్యైః, అనధిష్ఠితా ఘటాదీన్ రచయంతో
 జగతి నైవ దృశ్యంతే. ౧౮. చేతనపురస్కృతైరిహ మృద్దా ర్వాద్యైర్హి
 విరచితా దృష్టాః, గేహస్రాసావాద్యాస్సుఖదుఃఖప్రాప్తివిఘటనానలసాః.
 ౧౯. జగదేతదఖిలమపి కిల దేవమనుష్యాద్యధిష్ఠితం భవతి, కర్తృఫల
 భోగయోగ్యం భూమ్యుత్తేజోనిలాదిపర్యాప్తమ్. ౨౦. ప్రజ్ఞావశిష్ఠి
 ల్పిభిరాలోచయితుం హి జాతు మనసాపి, యదశక్యం తద్రచయేత్స్వ
 తంత్రమేతత్ప్రధానమనభిజ్ఞమ్. ౨౧. మృద్దృష్టాంతై రేవ హ్యనుమేయం
 మూలకారణం జగతః, న తు బాహ్యగుంభకారప్రముఖైరితి నియమ
 కారణం కిమపి. ౨౨. శ్రుతిరేవమనుగృహీతా చేతనదృష్టాంతసం
 గ్రహే భవతి, యస్తాత్తదైక్షతేతి శ్రుతయః కథయంతి చేతనాత్స్ప
 ష్టిమ్. ౨౩. సర్వజ్ఞకారణత్వే తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి, యది

చేత్సృధానమేతత్స్వతంత్రమేవాఖిలం జగజ్జనయేత్. ౨౪. స్థూలో
 పలాస్త్వతంత్రాః ప్రాసాదాదీన్ కుతో హి న సృజంతి, ఇతి రచనా
 నుపపత్తేః స్మృతిదృష్టమిదం న కారణం జగతః. ౨౫. సుఖదుఃఖమోహ
 భావేనాన్వయరూపో య ఏష నిర్దిష్టః, హేతుస్తస్యాసిద్ధిం సూచ
 యతి చ శబ్దవష సూత్రస్థః. ౨౬. బాహ్యధ్యాత్వికభేదేష్విహ న
 హి సుఖదుఃఖమోహరూపతయా, అన్వయ ఇహాస్తి లోకే యతశ్చ
 తేషాం విరుద్ధభావోఽస్తి. ౨౭. సుఖదుఃఖాదికమఖిలం ప్రతీయతే
 చాంతరత్వధర్తేణ, శబ్దాదయశ్చ బాహ్య అనంతరత్వేన జగతి
 భాసంతే. ౨౮. శబ్దాదయో హి భేదాస్సుఖాదికానాం నిమిత్తభావేన,
 దృష్టాయతః కథం స్యాదన్వయహేతుస్స చాయముపపన్నః. ౨౯. న
 తు భిన్న రూపయోరయమభిన్న భావో హి దృశ్యతే క్వాపి, యశ్చా
 దిశబ్దలభ్యస్సూత్రే సౌ పరిమితత్వహేతురపి. ౩౦. సంసర్గపూర్వకత్వ
 ప్రసాధనాయోపదిష్ట ఇహ కార్యే, దేశపరిచ్ఛేదాత్తా భాగాసిద్ధో
 హి సోఽయమాకాశే. ౩౧. కాలపరిచ్ఛేదేఽస్తి హేతో స్యాత్సిద్ధసా
 ధనం దోషః, యోఽయమవిద్యాగుణయోస్సంసర్గస్తత్ర భవతి
 దోషోఽయమ్ ౩౨. పక్షద్వయేఽపి సోఽయం న కంచిదర్థం హి సాధయ
 త్యేషః, వస్తుపరిచ్ఛేదాత్తకమేతద్భిది పరిమితత్వమత్రోక్తమ్. ౩౩. సత్త్వ
 రజస్తమసామపి తుల్యం తదతో హ్యసావనై కాంతః, తస్మాదసాధ
 కోఽయం యశ్చోక్తః పరిమితత్వహేతురపి. ౩౪. లోకే హి కార్య
 కారణవిభాగబుద్ధిః ప్రవర్తతే యావత్, తావదచేతనపూర్వకమఖిలం
 కార్యమితి నాయమేకాంతః. ౩౫. యత్ర చ విభాగబుద్ధిస్సమాప్యతే
 జగతి కార్యకారణయోః, తదచేతనం ప్రధానం తత్పూర్వకమేవ సకల
 మపి కార్యమ్. ౩౬. ఇతి సాంఖ్యదర్శితం యల్లక్షణమేతత్పరాత్తన
 స్తుల్యం, తేన చ సకలం కార్యం చేతనపూర్వకమితిహ కిం న
 స్యాత్. ౩౭.

సూ. ప్రవృత్తేశ్చ. ౧.

అత్రానుపపత్తేరితి పదమనువృత్తం హి భవతి పూర్వస్థాత్, తే
 న తిరసావిహ ప్రవృత్తేః ప్రదర్శితా భవతి. ౩౮. ఆస్తామియం తు
 ర్థాపి యా ప్రవృత్తిస్స్యాత్, సా సత్త్వరజస్తమసాం

భవతి హ్యంగాంగిరూపతైవ కిల. ౩౯. ఏవం కార్యాభిముఖప్రవృ
త్తతా సేతి తాం చ కథయంతి, సా చ ప్రవృత్తిరిహ ఖల్వచేతన
స్వైవ కేవలస్య భువి. ౪౦. దృష్టా నైవ మృదాదేశ్చేతస్సంయోగ
మంతరా క్వాపి, చేతనపురస్కృతస్య హి సా తు మృదాదేస్తథా రథా
దేశ్చ. ౪౧. తస్మాత్తదనుపపత్తేః ప్రధానమిహ నైవ జగదుపాదానం,
నన్విహ చేతనయోగాదచేతనస్య చ యదా ప్రవృత్తిస్సాన్యత్. ౪౨
సిద్ధేవ సా ప్రధానే తదనుపపత్తిశ్చ నేతి చేన్దైవం, యద్యప్యచేత
నేన్దిక మృదాదికే సా ప్రవృత్తిరుపలభ్యా. ౪౩. భవతు తథాపి చ
సా ఖల్వచేతనే భవతి చేతనాదేవ, దహనప్రకాశరూపా క్రియా చ
కాష్ఠాదిచంశ్రయాపి యథా. ౪౪. జ్వలనాధీనైవ స్యాత్తదైవ సా
భవతి చేతనాధీనా, లోకాయతీకమతేపి హి జీవద్దేహస్య చేతనత్వేన.
౪౫. అనుమతమిహ రథశకటప్రభృతీనాం తు ప్రవర్తకత్వం స్యాత్,
తస్మాదచేతనానాం ప్రవర్తకత్వం హి చేతనే యుక్తమ్. ౪౬. నను పర
మాత్మా సోఽయం చైతన్యైకస్వరూప ఏవోక్తః, తద్వ్యతిరేకేణాస్య
ప్రవర్తకం నోపలభ్యతే కిమపి. ౪౭. స కథం ప్రవర్తకస్సాన్యదితి
శంకాప్యత్ర నైవ కర్తవ్యా, యస్మాత్సర్వజ్ఞోఽసౌ పరమాత్మాసర్వశక్తి
సంపన్నః. ౪౮. తస్య ప్రవర్తకత్వే శంకేయం కథముదేతి మనసి తవ,
ఏకోఽసౌ పరమాత్మా ప్రవర్తకః కథమితిహ నాశంక్యమ్. ౪౯.
మాయోపాధివశేన హి తదేతదఖిలం సమంజసం తస్య, తస్మాత్పరాత్మ
నోఽస్య ప్రవర్తకత్వం యదేతదనవద్యమ్. ౫౦.

సూ. పయోంబువచ్ఛేత్తత్రాపి. ౩.

నన్వత్రాచేతనయోః పయోంబునోరపరతంత్రయోగ్లోకే, దృష్టా
ప్రవృత్తిరేహ తథా ప్రధానస్య సా కథం న స్యాత్. ౫౧. వత్సవిష్ణు
ధ్యం కిల యథా స్వతస్స్వండతే పయో లోకే, లోకానాముప
కృయే యథా జలం వా తథా ప్రధానమపి. ౫౨. మహదాద్యా
కారేణ స్వభావతో నైవ పరిణమేత కుతః, ఇతి చేన్న యేన కథయతి
చేతనసాపేక్షతాం హి తత్రాపి. ౫౩. యోఽస్త్వితి మంత్రో యోఽసౌ
తదైవ చైతన్యవేతి మంత్రోపి, అపి వత్సచూషణం యన్తాతుః ప్రేమా
నుబంధనం యచ్ఛ. ౫౪. తదుభయసాపేక్షమిదం పయః పరిస్పందతే

జలం యచ్చ, తన్నిమ్న భూమ్యవేక్షం సదా పరిస్పందతే న చేతరథా. ౫౫. అత ఇహ దృష్టాంతోఽయం పక్షసమో నైవ తద్బహిర్భూతః, తస్మాత్ప్రయోంబువచ్చేత్యనుషన్యసనీయమేతదిహ భవతి. ౫౬.

సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానవేక్షత్వాత్. ౪.

సత్త్వం రజస్తమశ్చ త్రయో గుణా యది సమానభావేన, అవ తిష్ఠమానరూపాః ప్రధానమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః. ౫౭. తద్వ్యతిరేకేణ తదా ప్రవర్తకం న హి నివర్తకం వాస్తి, తదభావాదనవేక్షం హ్యనవేక్షత్వాత్ప్రవర్తతే చ కథమ్. ౫౮. గుణవైషమ్యకృతోఽయం స్గో వా భవతి తస్య తదాభావే, తస్మాత్ప్రధానవాదః ప్రతారణార్థో న యుక్తిమూలస్సృత్. ౫౯.

సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్. ౫.

తృణపల్లవోదకాదిక్షీరాకృత్యా యథా హి పరిణమతే, తద్వత్ప్రధానమేతన్తహదాద్యాకారపరిణతం న కుతః. ౬౦. ఇతి శంకాత్ర న యుక్తా యతస్తృణాద్యపి భవేన్న నిరవేక్షం, యది నిరవేక్షం హ్యేతత్తీరాకారేణ పరిణమేత తదా. ౬౧. అన్యత్ర ధేనుకాయాత్తృణాదికం క్షీరతాం కుతో నేయాత్, యది చేదన్యత్రాపి క్షీరీభూయాత్తృణాదికం లోకే. ౬౨. యచ్చ ప్రహీణమేతద్యచ్చ బలీవర్దచర్వితం వాపి, తదపి క్షీరాకృత్యా పరిణతిమేతాం హి నోలభేత కుతః. ౬౩. మానుషసాధ్యం కించిద్భవతి చ దేవాదికృత్యమపి కించిత్, న చ నిర్నిమిత్తమేతత్తస్మాత్తదిదం హి దేవతాకృత్యమ్. ౬౪. మర్త్యా అపి ప్రభూతం క్షీరం లబ్ధుం ప్రభూతఘాసమిమాం, ధేనుం హి చారయంత్యపి తస్మాత్సకలం హి చేతనాయుక్తమ్. ౬౫.

సూ. అభ్యుపగమేష్యర్థాభావాత్. ౬.

స్వాభావికీ ప్రవృత్తిర్న చాస్య భవతీతి దర్శితం పూర్వం, అభ్యుపగచ్ఛేమ వయం భవతః శ్రద్ధామిహానురుధ్యైతామ్. ౬౬. స్వాభావవృత్తిం తథాపి దోషోనుషజ్యతే సోయం, స్వాభావికీ ప్రవృత్తిగావేక్షతే హి కించిదితి. ౬౭. యద్యుచ్యేత తదేయం యదైవ హకారీ, ఏవం నావేక్షేత ప్రయోజనమపీతి దోష

ఇహ భవతి. ౬౮. సాధయతి చ ప్రధానం పురుషస్వార్థం సమగ్రమితి
యేయం, హీయేత సా ప్రతిజ్ఞా న చ ప్రవృత్తిర్హి దృశ్యతే విఫలా.
౬౯. యది చ ప్రవృత్తిరస్య ప్రయోజనమపేక్షతే హి న సహాయం,
తదపి ప్రయోజనం వా తస్యా నైవోపలభ్యతే కిమపి. ౭౦. భోగో
వా స్యాదధవాప్యపవర్గో వాధ తదుభయం వాపి, నైవ ప్రయో
జనం స్యాద్యత ఇహ పురుషో హి నిష్కలో భవతి. ౭౧. విషయకృత
సుఖవిశేషాధానేనైవాస్య భోగ ఇహ వాచ్యః, అధ్యాసమంతరేణ
హి స చ న హి పురుషే భవేదయం భోగః. ౭౨. అధ్యాసోఽయం
సాంప్రేక్ష్యైర్నైవాభ్యుపగమ్యతే హి కుత్రాపి, తస్మాదిహ భోగార్థా
ప్రవృత్తిరితి నైవ శక్యతే వత్తుమ్. ౭౩. తస్యా భోగార్థత్వేస్య విమో
క్షోపత్తిరత్ర దుర్వారా, సా స్యాదపవర్గాధేత్యయమపి పక్షో న చేహ
సంభవతి. ౭౪. అపవర్గోఽయం పుంసస్సాన్వితావస్థానలక్షణో నాన్యః,
సోఽయం హి తత్ప్రవృత్తేః ప్రాగపి సిద్ధః ప్రయోజనం న భవేత్. ౭౫.
అపవర్గార్థత్వే వా శబ్దాద్యుపలభ్యేరనుపపన్నా స్యాత్, ఉభయార్థతా
యదా స్యాదవిమోక్షోఽయం హి తత్ర దుర్వారః. ౭౬. యస్మాదనం
తతా స్యాద్భోక్తవ్యానాం ప్రధానమాత్రాణాం, ఔత్సుక్యనిరస
నార్థం క్రియాసు యద్యత్ప్రవర్తతే లోకః. ౭౭. పురుషస్య ముక్తయే
హి ప్రవర్తతే తద్వదేతదవ్యక్తం, ఇత్యౌత్సుక్యనిరాసప్రయోజనార్థా
ప్రవృత్తిరిత్యపి న. ౭౮. ఇచ్ఛావిశేషవన హ్యాత్సుక్యం తద్ధి చేతన
స్వైవ, నాచేతనస్య లోకే క చిదపి దృష్టం తదేతదౌత్సుక్యమ్. ౭౯.
యది చేతనదృక్చక్షేర్వైయ్యభయాద్భవేత్ప్రవృత్తిరియం, దృక్చక్షే
రవిమోగాత్ప్రధానగతస్య క్త్యవిభేదాత్. ౮౦. పురుషస్య చావి
మోక్షః ప్రధానవాదే హి భవతి దుర్వారః, తస్మాత్ప్రధానవాదో న
కథం చిదపిహ ఘటయితుం శక్యః. ౮౧.

సూ. పురుషాశ్చ వదితి చేత్తథాపి. ౭.

లోకే యథా హి కశ్చెత్పురుషో దృక్చక్షిసంయుతో గంతుం,
శక్తివిహీనః పంగుః పురుషం దృక్చక్షివిచ్యుతం చాంధమ్. ౮౨.
గతిశక్తిసచిషమవరం వాగ్వాప్యపారేణ తం ప్రవర్తయతే, ఏవ
మయస్కాంతోఽప్రవృత్తిరహితోఽప్యయః ప్రవర్తయతే. ౮౩. తద్వ

దయం పురుషోఽపి ప్రవర్తయిష్యతి పరం ప్రధానమిదం, ఇతి దృష్టాం
తాలంబాత్పునరాశంకా సముత్థితా నేయమ్. ౮౪. సా తు న యుక్తా
యస్తాద్దృష్టాంతోఽయం హి విషమ ఇహ భవతి, వాగాద్యైః పంగు
రసావంధమధిష్ఠాయ తన్ని యోజయతి. ౮౫. తత్రేదముచితమేవ హి
పురుష ఉదాసీన ఇహ చ నిర్దిష్టః, సోఽయం నిర్వాప్యపారః కథంప్రధానం
ప్రవర్తయితుమర్హః. ౮౬ ఏవంవిధస్య లోకే ప్రవర్తకత్వం న హి
క్వచిద్దృష్టం, యది చ ప్రవర్తకత్వం తథావిధస్యాపి కల్ప్యతే
సాంఖ్యైః. ౮౭. పురుషస్యోదాసీన్యం స్వాతంత్ర్యం వా కథం ప్రధా
నస్య, యది చాయస్కాంత ఇవ ప్రవర్తయేత్స ధానమాత్రేణ. ౮౮.
పురుష ఉదాసీనోఽపి ప్రధానమేతత్తదా భవే తం, సన్నిధిసాతత్యేన
ప్రవృత్తిసాతత్యమప్రతీకారమ్. ౮౯. పరిమార్జనాద్యవక్షో హ్యనిత్య
సన్నిధిరసావయస్కాంతః, తస్తాద్దృష్టాంతోఽసౌ విషమో న ప్రకృత
నిర్ణయార్థస్యాత్. ౯౦. పురుషఉదాసీనోసావచేతనం హి ప్రధాన
మిహ చ తయోః, సంబంధయితా చాన్యస్తృతీయ ఇహ నోపలభ్యతే
క్వాపి. ౯౧. ఇహ యోగ్యతానిమిత్తస్సంబంధో యది తయోర్భవే
త్తర్హి, యోగ్యత్వానుచ్ఛేదాత్ప్రవృత్త్యనుచ్ఛిత్తిరపరిహార్యైవ. ౯౨.
పూర్వవదర్థాభావో దోషోఽయం తుల్య ఏవ చేహాపి, చేతనకారణవత్
సోయం దోషః పదం న విదధాతి. ౯౩. సర్వజ్ఞే పరమాత్మని మాయా
మూలం ప్రవర్తకత్వం స్యాత్, ఔదాసీన్యం యదిదం స్వతోఽస్య సిద్ధం
న సాధనాయ త్తమ్. ౯౪.

సూ. అంగిత్యానుపపత్తేశ్చ. ౮.

యది సత్త్వరజస్తమసాం సమతా న గుణప్రధానభావస్యాత్,
నేయం సామ్యావస్థాప్రధానమితి వర్ణయంతి ఖలు సాంఖ్యాః. ౯౫.
సా కూటస్థా నిత్యా భవతి యదా నైవ స్వర్గవార్తా సాత్, సర్గో
మహదాదీనాం గుణవైషమ్యే హి భవతి నేతరథా. ౯౬. కూటస్థానాం
కథమిహ తేషామంగాంగిభావసంపత్తిః, అంగిత్యానుపపత్తేరయుక్తఏవ
నానవాదోఽయమ్. ౯౭. యది నైతే కూటస్థా గుణా న నిత్యాస్త
వ్యం, దుర్వారస్తవ పక్షే యతో నియంతా న చేహ

సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్. ౯.

అనుమీయతే తథేదం దోషో న యథా ప్రధానవాదే స్యాత్, ఏతే సత్త్వాదిగుణా వైషమ్యోపగమయోగ్యతాపన్నాః. ౯౯. గుణసమతాయామపి న హి రచనానుపపత్తిదోషశంకేహ, సమతాపన్నా అపి తే కార్యవశేన చ భజంతి వైషమ్యమ్. ౧౦౦. కార్యం యథా యథా స్యాత్తథా స భావో హి కల్ప్యతే తేషాం, చలమిహ గుణవృత్తమితి హ్యభ్యుపగంతి కాపిలా ఇతి చేత్. ౧౦౧. ఏవమపి దుర్నివారో రచనానుపపదూపదోషస్స్యాత్, యస్తాజ్ఞశక్తివిధురం త్ర గుణమచేతనమిదం ప్రధానం స్యాత్. ౧౦౨. యది చ జ్ఞశక్తియుక్తం భవేత్ప్రధానం తదా నివృత్తం స్యాత్, ప్రతివాదిత్వమథ స్యాచ్ఛేతనకారణసమర్పణం తేన. ౧౦౩. చేతనమేకం జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ, ఇతి చేతనకారణతావాదస్సన్యన్న ప్రధానవాదోయమ్ ౧౦౪.

సూ. విప్రతిషేధాచ్ఛాసమంజసమ్. ౧౦.

విప్రతిషేధాదపి ఖల్వసమంజసమేవ కాపిలం తంత్రం షేధశ్చాయం బహుతర ఉపలభ్యతే హి తంత్రేఽస్తిక. ౧౦౧. దింద్రియాణి సప్త క్వచిదేకాదశ వదంతి తాన్యేవ, తన సర్గం మహతః క్వచిదిహ వదంత్యహంకారాత్. ౧౦౨. క్వణాని త్రిణి తదేకం క్వచిచ్చ కథయంతి, ఇత్యన్యోన్యవిరోధీ ఏవాత్ర కాపిలే తంత్రే. ౧౦౩. చేతనకారణపరయా స్త్రోత్యా ప్రసిద్ధఏవాయం, ఇత్యన్యోన్యవిరోధాదసమసాంఖ్యతంత్రమిదమ్. ౧౦౪. నన్వేతద్దర్శనమపి భవత్యయుక్తం య పనిషదానాం, జాత్యంతరభావోయం న వర్ణ్యతే తైర్హి తప్యతాపకయోః. ౧౦౫. సంసారి జీవో యస్సంసారస్తప్యతాపకావేతౌ, అర్థి చార్థశ్చ తథాఽనర్థోనర్థి చ జగతి విఖ్యాతౌ. ౧౦౬. అర్థోపి తావకస్సన్యతస్చార్జనక్లేశతోష్ణలాభేన, తాపయతి పురుషమస్తాత్తప్యః పురుషశ్చ తాపకో సన్యతే. ౧౦౭. స్వతఏవానర్థోయం తాపక ఇతి జగతి సుప్రసిహి, పరాయేణ చ తాభ్యాం యస్సంయుజ్యేత భవతి స హి ప్యః. ౧౦౮. అభ్యుపగతా యదా స్యాదేకాత్మకతా సమస్తజగతోపి, యస్మేత లోకసిద్ధో భేదో యోసౌ హి తప్యతాప

కయోః. ౧౧౩. న హి లోకసుప్రసిద్ధం ఛాదయితుం జగతి కేనచి
 చ్యుక్త్యం, యద్యర్థినస్స్వతోన్యో న స్యాదర్థస్తదేదమర్థిత్వమ్. ౧౧౪.
 కస్తే క ఖలు విషయే స్యాద్యతోయమాత్తా స్వరూప ఏవాః, అభ్య
 ర్థనా హి లోకే న చ సిద్ధే జగతి కస్యచిద్దృష్టా. ౧౧౫. ఆ త్వస్యా
 సిద్ధా నైవార్థత్వం చ కస్యచిద్భవతి, నన్వేకాత్తకయోరప్య క్యేన్యం
 జగతి దృశ్యతే భేదః. ౧౧౬. ఏకాగ్నా వ్యత్తకయోరపి దృష్టో హ్య
 జ్యేష్ఠకాశయోర్భేదః, ఏక బ్రహ్మత్తకయోరన యో దస్తథేతి
 చెన్నేనమ్ ౧౧౭. ఏవమపి దర్శనే స్త్యిన్భవతి చ దోషోః : దోషని
 స్తాః, ఔజ్యేష్ఠకాశానాభ్యామవిమోక్షోగ్నే ర్యథా హి లోకేన్ద్రిక్. ౧౧౮.
 ఇహ తస్య తాపకాభ్యామవిమోక్షస్తద్వదస్య దుర్వారః,
 ధర్మాపాయే నను కిల యదవస్థానం హి ధర్మిణో మోక్షః. ౧౧౯. ఘన
 తరంగాపాయే జగతి జలస్య స్వరూపమాత్రేణ, సమవస్థానం దృష్టం
 యథా తథైవేహ స భవతీత్యపి న. ౧౨౦. ఆవిర్భావతరొభావాభ్యా
 మనపాయినో హి ఘనాద్యాః, తైరిహ విమోక్షవార్తా సతో జలస్యా
 తదుర్లభా దృష్టా. ౧౨౧ దార్వాంతికే కథం వా తద్దృష్టాంతేనదోషహరి
 హారిః, భిన్నాత్తకతాయామిహనదోషశంకా స్తితస్య తాపకయోః. ౧౨౨
 తాభ్యాంభవతివిమోక్షస్తత్సంయోగైకహేతుపరిహారాత్, ఇత్యభ్య
 ధికాంశంకాం నిరసితుమత్రాభిధీయతే తదిదమ్. ౧౨౩. సర్వస్వైకాత్త
 కతా విశేధవిజ్ఞానవిలసితా హి యదా, సా పరమార్థదశేయం తదవ
 స్థాయాం న తస్య తాపకతా. ౧౨౪. ఔజ్యేష్ఠకాశభేదే సత్యపి దహనో
 యథా స్వమాత్తానం, సత్యపి పరిణామిత్వేన దహతి నైవ ప్రకాశ
 యత్యేవమ్. ౧౨౫. కూటస్థః పరమాత్తాప్యనావృతైకాత్త్యభావముప
 యాతః, ప్రవిలీనేపి ద్వైతే స చ కం తాపయతి తస్యతే చ కథమ్. ౧౨౬.
 తస్మాచ్ఛ తస్య తాపకభావానుపపత్తిరత్ర న హి దోషః, దృష్టశ్చ
 తస్య తాపకభావో వ్యవహారసమయ ఏవాసా. ౧౨౭. యత్ర యథా
 దృష్టస్యాన్యత్సచ ఖలు తస్యైవ ధర్మతామేతి, క్వ పునరిహ తస్య తాపక
 తస్యాన్యదితి తు నైవమాశంక్యమ్. ౧౨౮. జీవద్దేహస్తస్యస్సవి
 క తాపకః ప్రసిద్ధో హి, నన్విహ తస్తిర్దుఖం సా చేతయితుర్ను
 ౧౨౯. ఇతి చేద్యదస్తా దోషో భవతి తవైవాయమ

ప్రతీకారః. సత్యపి దేహే కేవలచేతయితుర్భవతి నైవ తప్తిరసా.
 ౧౩౦. చేతయితురేన సా చేదశుద్ధతాదిప్రసక్తిరనివార్యా, న చ దేహా
 చేతయిత్రోస్సంహతభావో నిరూప్యతే సాంఖ్యైః. ౧౩౧. న చ తప్తే
 స్తప్తిస్సాన్యదతస్తవైషదుర్ని వారస్సాన్యత్, సత్త్వం తప్త్యం హి రజస్తా
 వకమితి నైవ వక్తుమిహ శక్యమ్. ౧౩౨. తాభ్యాం కథమస్పృష్టే
 చేతయితరి తప్యతాపకాత్తకతా, ప్రతిబింబితత్వయోగాత్తప్యతఇవ
 చేతనోయమిత్యపి. ౧౩౩. తదిహ పరమార్థతోఽసౌ న తప్యతఇతి
 ప్రపంచితం భవతా, నైవేవకారయోగాదతథాభూతస్తథావిధో
 భవతి. ౧౩౪. సర్పఇవ డుండుభోఽసాచిత్వక్త్యా నిర్విషో న సవిష
 స్సాన్యత్, ఇతి ఖలు యథోక్తధర్మానుపపత్తిరసౌ తవైవ దుర్వారా.
 ౧౩౫. ఆవిద్యకో హి తస్మాదపారమార్థిక ఇతీహ వక్తవ్యం, భవతా
 తదిదం తుల్యం మమాపి పక్షే న దూషణం కిమపి. ౧౩౬. సిద్ధాంత
 భంగభీతా హిష్యేతే తప్యతాపకే నిత్యే, స్వస్వామిభావరూపస్సంయో
 గశ్చావివేకసంవలితః ౧౩౭. భవతి యదా తత్సచివం హ్యదర్శనాఖ్యం
 తమస్తదా పుంసః, సంసారబంధనం స్యాత్తస్య విరామో యదా వివే
 కేన. ౧౩౮. అపవర్గస్తస్య స్యాదిత్వక్త్యాపి న దోషనిస్తారః, యస్మాద
 దర్శనాఖ్యం తమో హి నిత్యం ప్రధానవాదేఽస్తిక. ౧౩౯. నిత్యత్వేపి
 చ తమసో యతో గుణాశ్చోద్భవాభిభవయోగాత్, అనియతవృత్తాస్త
 స్తాత్తత్సంయోగోఽమమనియతో భవతి. ౧౪౦. తేన విశిష్టోపరమే
 యుక్తస్తస్యాపవర్గఇత్యపి న, యద్యనియతఏవాయం సంయోగస్సాన్య
 త్తథా వియోగోపి. ౧౪౧. అనియతఏవ స్యాదిత్యపవర్గకథాతిదుర్లభా
 భవతః, తస్మాదసంగతోఽయం ప్రధానవాదో నిరాకృతో భవతి. ౧౪౨.
 నన్విహ చేతనకారణవాదోఽప్యయమనుషపన్న ఏవ స్యాత్, యస్మాచ్ఛేతన
 కారణవాదేపి హి దోష ఏష దుర్వారః. ౧౪౩. సుఖదుఃఖమోహ
 రూపః ప్రధానధర్మో న దృశ్యతే జగతి, ఇతి కిల పూర్వం జగతః
 కారణమేతన్నహితి నిర్దిష్టమ్. ౧౪౪. తద్వదిహాపిచ వాదే దూషణమే
 తద్ధితుల్యమాభాతి, తంత్యాదికారణస్థం గుణజాతం శుక్లనీలపీతాది.
 ౧౪౫. సమజాతీయగుణాంతరజనకం దృష్టం పటాదికే కార్యే, యది
 చేచ్ఛేతనమేవ హి జగతో జన్తాదికారణం భవతి. ౧౪౬. కారణగత

చైతన్యం చైతన్యాంతరమిహార్యయేన్న కుతః, కార్యం యజ్జగదఖిలం
తదచేతనమేవ దృశ్యతే లోకే. ౧౪౭. తస్మాత్కథమిహ జగతో జన్మ
స్థిత్యంత కారణం బ్రహ్మ, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం కృతం
మునీంద్రేణ. ౧౪౮.

సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా ప్రాస్వపరిమండలాభ్యామ్. ౧౧.

కారణగతగుణజాతం యద్యత్కార్యే సమానజాతీయం, ఆర
భతే కిల తత్తద్గుణాంతరమితీహ నైవ నియమోఽస్తి. ౧౪౯. కాణభుజే
కిల సమయే సోయం సృష్టిప్రకార ఉపదిష్టః, పరమాణవః కిలామీ
పూర్వమనుత్పన్న కార్యసంరంభాః. ౧౫౦. పశ్చాదదృష్టసచివాస్తే ఖలు
సంయోగసహకృతాస్సంతః, ద్వ్యణుకాదికం హి సకలం బ్రహ్మం
దాంతం జగత్సృజంతీతి. ౧౫౧. శుక్లాదిగుణవిశేషాః పరమాణుగుణా
ణుహేతుకే ద్వ్యణుకే, అపరా శుక్లాదిగుణా సమజాతీయా సమా
రభంతే హి ౧౫౨. పరమాణుగుణవిశేషః పరిమాణం యచ్ఛ పారి
మాండల్యం, తత్కిల సమజాతీయం ద్వ్యణుకేనైవారభేత పరి
మాణమ్. ౧౫౩. పరిమాణే చాణుత్వప్రాస్వత్వే ద్వ్యణుకవృత్తినీ
భవతః, ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకం త్రిణి త్య్రిణుకం యదాపి జనయంతి.
౧౫౪. ద్వ్యణుకగతం పరిమాణం న త్య్రిణుకాదౌ సరూపమారభతే,
ద్వ్యణుకగతే చాణుత్వప్రాస్వత్వే వర్ణయంతి పరిమాణే. ౧౫౫. త్య్రిణుకే
చతురణుకే వా మహత్వద్వీర్ఘత్వసంజ్ఞికే భవతః, కారణగుణతాయాం
కిల తుల్యాయాం చాత్ర భవతి వైషమ్యమ్. ౧౫౬. శుక్లాదిగుణ
విశేషాః పరమాణుగతాస్సమానజాతీయా, ద్వ్యణుకాదికార్యజాతే
శుక్లాదీచారభంతవీవాన్యా. ౧౫౭. నైవారభతే కించిత్పరమాణు
గతం హి పారిమాండల్యం, ఇతి కిల కాణాదనయేవైషమ్యం భవతి
తద్వదత్రాపి. ౧౫౮. చేతనకారణవాదేఽప్యుపపన్నం భవతి సకలమే
వేదం, కారణసమాశ్రితం కిల చైతన్యం జగతి నానువర్తేత. ౧౫౯.
అస్తిత్వలక్షణోఽసౌ కారణధర్మోనువర్తతే, కార్యే, ఇతి కిల సామ్యా
వత్తే తదిదం కథమత్ర దూషణం భవతి. ౧౬౦. అథ తత్ర యుక్త
మేతత్పరిమాణేన చ విరోధినా క్రాంతం, ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం
తేనాజనకం కం. హి పారిమాండల్యమ్. ౧౬౧. చేతనకారణపక్షే జగ

దేతచ్ఛేతనావిరుద్ధేన, నైవాక్రాంతం దృష్టం తేన కుతో నారభేత
 చైతన్యమ్. ౧౬౨. కార్యే చైతన్యాంతరమితి శంకా దుర్ధరేయమితి
 చేన్న, కారణగతమపి చైతన్న యథారభతే హి పారిమాండల్యమ్.
 ౧౬౩. తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతి తుల్య ఉభయత్ర, న
 హి సర్వాంశే సామ్యం దృష్టాంతే క్వాపి దృశ్యతే లోకే. ౧౬౪. కిం
 చ విరోధాక్రాంతం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్, ప్రాకృతిమా
 ణారంభాత్పరిమండలతారభేత తన్న కుతః. ౧౬౫. పరిమాణాంతర
 జననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా, యస్తాత్పరిమాణాంతరముప
 దిష్టం హ్యన్యహేతుకం మునినా. ౧౬౬. కారణబహుత్వమపి వా
 త్తథైవ కారణమహత్వమపి వా స్యాత్, ప్రచయవిశేషోఽప్యథవాకార్య
 మహత్వైక సాధనం నాన్యత్. ౧౬౭. త్రితయాయ త్తం చ మహత్తద్విప
 రితం హ్యణుత్వమిహ భవతి, దీర్ఘత్వప్రాస్వత్వే తత్సహచరితే తథా
 విధేభవతః. ౧౬౮. ఇతి యత్సత్త్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపి
 నిర్మూలం, కారణబహుతాదౌ వా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే.
 ౧౬౯. కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుశ్చహుత్వమేవేతి, విని
 గమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి ౧౭౦. ద్రవ్య
 గుణాంతరయో యద్యారంభః కారణస్థగుణజాతే, స్వాశ్రయసమ
 వాయే న తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టమ్. ౧౭౧. తస్మాత్స్వ
 తోత్ర వాచ్యా నారంభకతా హి పారిమాండల్యే, తద్వచ్చేతన
 తాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్. ౧౭౨. కారణసమవేతో
 యో విశేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి, స్వసజాతీయగుణాంతరమాపా
 దయతీతి నాయమేకాంతః ౧౭౩. చిత్తవటరూపకారణతంతుగతే శుక్ల
 నీలపీతాదౌ, స్వసజాతీయార్జకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః.
 ౧౭౪. సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం, ఏవ
 ముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే. ౧౭౫. తస్మాచ్ఛే
 తనమేకం జగతో జన్తాదికారణం నాన్యత్, తత్ర చ కణాదదర్శిత
 తర్కవిరోధః పదం న విదధాలి. ౧౭౬. నన్విశ్వరానధిష్ఠిత
 మిదం ప్రధానం న కారణం జగతః, ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధా
 నవాదో హి నిరసితః పూర్వమ్. ౧౭౭. ఇహ చ పరమాణువాదేన

తథా దోషావకాశ లేశోఽస్తి, యస్తాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి
జగదుపాదానమ్. ౧౭౮. ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్ష
మఖిలమున్నూల్య, కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ
మునిః. ౧౭౯.

సూ. ఉభయథాపి న కర్తాతస్తదభావః. ౧౨.

సహ్యాణుకారణవాదః ప్రపంచితశ్చైచ్ఛవమత్ర కాణాదైః,
లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టమ్. ౧౮౦.
సంయోగకృతసహాయైస్సాన్వనుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం, తస్యామా
న్వాద్యదిదం క్షీతిజలతేజోనిలాఖ్యమఖిలమపి. ౧౮౧. సాన్వనుగతైశ్చానే
కైరారబ్ధం హ్యవయవైస్ససంయోగైః, అవయవ్యవయవభావస్సోఽయం
యస్తాన్నివర్తతే న ఖలు. ౧౮౨. అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్సచ
చతుర్విధో భవతి, సకలమపి కార్యజాతం హ్యేద్యం తవ దేవ దృశ్యతే
లోకే. ౧౮౩. కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి. దృశ్యతే
జగత్, అత ఇహ జగతః కారణమణవో హీతి ప్రదర్శితం మునినా.
౧౮౪. తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్సౌత్, అ
ణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ౧౮౫.
నైవ విభాగావస్థా సప్రశయస్సకలభూతవర్గస్య, తత ఇహ సృష్ట్యా
రంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షమ్. ౧౮౬ కర్తోత్పన్నమణుం
తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి, భవతి తతో ద్వ్యణుకాది
క్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః. ౧౮౭. ఏవమయమగ్నిరాపః
పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం, భవతి హి పరమాణుభ్యస్తద్రూ
పాద్వ్యణుకరూపమపి చైవమ్. ౧౮౮. తంతుపటన్యామేనేత్యభి
మన్యంతే హి తే చ కాణాదాః, తత్పక్షం నిరసితుమిహ తదేతదభిధి
యతే హి సూత్రకృతా. ౧౮౯. తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూ
నాం హి కర్తృసాపేక్షః, సంయోగస్సాన్వయోకే కర్తృవతాం దృశ్యతే హి
సంయోగః. ౧౯౦. కర్తృ చ కార్యం యస్తాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్త
వ్యం, యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్తృ చాద్యమపి న స్యా
త్. ౧౯౧. యతో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథాదృష్టం,
తస్యేహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్తృ. ౧౯౨. తస్యాం

చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథంభ వేద్యత్నః, దేహప్రతిష్ఠితేన్దిక్
మనసి యదా చాత్తనా మనోయోగః. ౧౯౩. ఆత్మగుణో యత్సోఽసౌ
జాయేత తదా న చాన్యథా భవతి, అభిఘాతాద్యభిదృష్టం ప్రత్యాఖ్యా
తం నిమిత్తమిహ భవతి. ౧౯౪. సర్గోత్తరకాలం స్యాత్కర్త నిమిత్తం తదే
తదఖిలమపి, అథ యద్యదృష్టమేవ హి నిమిత్తమాద్యస్య కర్తణో
బ్రూషే. ౧౯౫. ఆత్మని సమవేతం స్యాదదృష్టమథవాణుమాత్రసమ
వేతం, ఇదముభయథాపి నాణుషు కర్త నిమిత్తం హ్యచేతనం యస్తాత్.
౧౯౬. యచ్ఛేతనాసధిష్ఠితమచేతనం తత్కథం ప్రవర్తయతి, ఆత్మా
తదవస్థాయామచేతనో జాతచేతనత్వేన, ౧౯౭. ఆభ్యుపగతమేతత్థల్వ
దృష్టమప్యాత్మమాత్రసమవాయి, తేనాసంబంధే కథమణుషు భవే
త్కర్తణో నిమిత్తం తత్. ౧౯౮. యదిచాదృష్టవతా కిల సంబంధోయం
హి కర్తమూలం స్యాత్. సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరి
హార్యం స్యాత్. ౧౯౯. తస్మాత్కర్త నిమిత్తం నియతం నైవోపలభ్యతే
యస్తాత్, కర్తనిబంధన ఇహ కిల సంయోగో నాణుషూపజాయేత.
౨౦౦. సంయోగస్యాజననే సర్గో వా తన్ని బంధనశ్చ కథం, అణ్వంత
రేణ చాణోస్సంయోగస్సౌద్యదై కదేశేన. ౨౦౧. సావయవత్వా
పత్త్యా హ్యనిత్యతా తేషు దుర్నివారైవ, సర్వాంశేన యదా స్యాత్ప్ర
థిమానుపప్రతిరపరిహార్యైవ. ౨౦౨. కల్పితదేశేన స చేత్సంయోగః
కథమకల్పితో భవతి, తస్యాపి కల్పితత్వే ద్వ్యణుకాదేర్వాస్తవస్య
కార్యస్య. ౨౦౩. సంయోగోఽసావణ్యోర్భవేదసమవాయికారణం హి
కథం, సర్గాదావణుషు యథాసంయోగార్థం న సంభవేత్కర్త. ౨౦౪.
ఏవం ప్రశయావసరే కర్తవిభాగార్థ మనుపపన్నం హి, కర్తనిమిత్తా
భావో యోఽసౌ తత్రాపి తుల్యఏవ స్యాత్. ౨౦౫. యచ్ఛాదృష్టం
తదపి చ భోగార్థం నైవ భవతి విలయార్థం, తస్మాదణుకారణతాసమ
ర్థనం నేహ భవతి యుక్తతమమ్. ౨౦౬.

సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః. ౧౩.

అణ్వోస్సమవైతదం ద్వ్యణుకమణుభ్యాం హి భిన్నమత్యంతం,
సమవాయలక్షణేన హి సంబంధే నేతి కణభుగభిమానః. ౨౦౭. ద్వ్యణు
కమణుభ్యాం భిన్నం సమవాయమపేక్షతే హి సంబంధం, స్వావస్థి

తయే చాణ్వోస్సమవాయోఽపి చ తథైవ కిం న స్యాత్ . ౨౦౮. ద్వ్యణు
కన్యైవాస్యాపి హి సమవాయస్యాపి భేదసామ్యేన, యది సమవా
యోవ్యేవం సంబంధాంతరమపేక్షతే తర్హి. ౨౦౯. తత్సంబంధోఽ
వ్యేవం సంబంధాంతరమపేక్షతే నకుతః, ఏవం సత్యనవస్థా తదత్ర
పక్షే హి భవతి దుర్వారా. ౨౧౦. సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతర
మపేక్షతే న యది, సంయోగశ్చ తథైవ హి నాపేక్షతావరం హి
సమవాయమ్. ౨౧౧. సంయోగో హి గుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతే న
సమవాయః, ఇతి చ మనోరథమాత్రం తుల్యమపేక్షానిమిత్తముభ
యత్ర. ౨౧౨. తస్మాదనవస్థేయం సమవాయాభ్యుపగమే హి దుర్వారా,
సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమిహ సకలమ్. ౨౧౩. ద్వ్యణుక
మణుభ్యాం ద్వాభ్యాం నైవోత్పద్యేత చాప్రమాణత్వాత్, అణుకా
రణతావాదస్తస్మాదయమనుపపన్న ఏవేహ. ౨౧౪.

సూ. నిత్యమేవ చ భావాత్. ౧౪.

అణవః ప్రవృత్తిభావా నివృత్తిభావాః కిముభయథాభావాః,
అనుభయభావా వా స్యురై వ చతుర్థోపపద్యతే చాయమ్. ౨౧౫.
నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయాభావః ప్రవృత్తిభావత్వే, నిత్యనివృత్తే
ర్భావాత్సర్గాభావో నివృత్తిభావత్వే. ౨౧౬. ఉభయస్వభావతేయం
లోకే నైవోపపద్యతే క్వాపి, అనుభయభావత్వేపి ప్రవృత్తిభావే
నివృత్తిభావే వా. ౨౧౭. అంగీక్రియమాణేపి హి నిమిత్తవశతస్తథాపి
దోషస్స్యాత్, తత్ర యదా దృష్టం స్యాన్నిమిత్తమేతస్య నిత్యసాన్ని
ధ్యాత్. ౨౧౮. నిత్యం ప్రవృత్తిరేవ స్యాదథతస్యాస్వతంత్ర
తాయాం స్యాత్, నిత్యా ప్రవృత్తిరేవ స్యాదితి దూషణమశక్య
పరిహారమ్. ౨౧౯.

సూ. రూపాదిమత్వాచ్చ విపర్యయోదర్శనాత్. ౧౫.

రూపాదిమచ్చ సకలం పటాదిదృష్టం హి జగతి సావయవం,
స్థూలమనిత్యం చ తథా స్వకారణాపేక్షయా హి తద్దృష్టమ్. ౨౨౦.
తంతూనపేక్ష్యచాయం పటస్తథా తంతవో నిజావయవాన్, ఇతి
ఖలు సకలం దృష్టం తథైవ పరమాణవోపి కిం న స్యుః. ౨౨౧. రూపా
దిమత్త్వహేతుః పరమాణుష్వపి యతో విశిష్టస్స్యాత్, పరమా

ణూనాం హి తదా నిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత. ౨౨౨. నిత్యత్వ
వాదినస్తవ పరమాణూనామనిత్యతానుచితా, తస్మాదణువాదోఽయం న
కథంచీదపీహ ఘటయితుం శక్యః. ౨౨౩. సదకారణవన్నిత్యం త్వితీ
యన్నిత్యత్వకారణం కథితం, తదపిచ పరమాణూనాం కారణవత్త్వాన్ని
రాకృతం భవతి. ౨౨౪. నిత్యత్వప్రతిషేధో లోకే ప్రతియోగినియత
సాకాంక్షః, నిత్యత్వాకాంక్ష సన్సవన పరమాణునిత్యతాకాంక్ష.
౨౨౫. తస్మాదణవో నిత్యా ఇత్యపి నైవాణునిత్యతామానం, నిత్యే
యస్తికా కస్తిన్నసత్యనిత్యమిత నజ్ సమాసోయమ్. ౨౨౬. న హి భవ
తీత హి సత్యం న తావత్తైవాణునిత్యతాసేద్ధిః, నిత్యం బ్రహ్మలంబ్యై
వేహ సమాసోఽపి సోఽయముపపన్నః. ౨౨౭. నిత్యత్వే కారణమిహ యద
విద్యేతే చ తృతీయమిహ కథితం, సా చావిద్యాహి యదా ప్రత్యక్షే
ణేహ కారణాగ్రహణమ్ ౨౨౮. ద్వ్యణుకాదినిత్యతాపి స్యాదిహ
దూషణమశక్యపరహారం, యది చ విశిష్టేతాసమవేతద్ర వ్యాత్తకత్వ
యోగేన. ౨౨౯. పూర్వేణైవ గతార్థం త్వహ పునరుక్తం నిరర్థకం
తత్సృష్ట, పూర్వత్రాభిహితం స్యాత్కారణవత్త్వేన దూషణం తదిహ.
౨౩౦. కారణనాశాత్కారణవిభాగతోన్యస్యనాశక స్యేహ, యోఽయమ
భావోఽవిద్యా నైవాణూనాం హి నిత్యతాగమకమ్. ౨౩౧. ఇతి న
వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హి యదా వినశ్యేత, భవతి తదేయమ
విద్యాపరమాణూనాం హి నిత్యతాగమకమ్. ౨౩౨. సంయోగసచివ
మేవానేకమిహారంభకం యది ద్రవ్యం, భవతి తదైవం హి యదా
సామాన్యమపాస్తభేదమిహ జనకమ్. ౨౩౩. సవిశేషావస్థాంతరమా
పద్యారంభకం యదా భవతి, ఘృతకఠినతాదిలయవస్తూర్తావస్థాదివిల
యనేనాపి. ౨౩౪. కార్యవినాశోత్పత్తేః క్తావిద్యాదివర్జనం హి వృథా,
తస్మాత్సావయవానామవయవశోఽపి హి విభజ్యమానానామ్. ౨౩౫.
యత్ర చ పరో విభాగో న భవతి ఖలు తే చతుర్విధా హ్యణవః,
రూపాదిమంత ఏతే నిత్యాశ్చారంభకా హి భూతానామ్. ౨౩౬. ఇతి
వైశేషికపక్షో భవతి నిరాలంబనో వృత్తై వాయం, రూపాదిమత్త్వ
యోగాదణుత్వనిత్యత్వవైపరీత్యేన. ౨౩౭.

సూ. ఉభయథా చ దోషాత్. ౧౬.

గంధరసరూపసహితస్స ర్భాస్థూ లేయమవనిరిహ దృష్టా, రస
రూపస్పర్శగుణాస్సూక్ష్మా అపస్తథైవ తేజోపి. ౨౩౮. రూపస్పర్శగుణం
తత్సూక్ష్మతరం. భవతి వాయురేష తథా, స్పర్శగుణాస్సూక్ష్మతమో
భూతాన్యేతాని సంతి చత్వారి. ౨౩౯. ఉపచితగుణభేదేన హి తర
తమభావేన జగతలక్ష్మ్యంతే, ఉపచితగుణాదిభేదా త్తరతమభావోఽయమ
ణుషు కల్పేత. ౨౪౦. ఉపచితగుణతాయాం స్యాత్తేషాం మూర్త్యుప
చయోఽపి దుర్వారః, మూర్త్యుపచయేహ్యణానామనణత్వాపత్తీరత్ర
దుర్వారా. ౨౪౧. యత్ర గుణోపచయస్సాన్తూర్తేరప్యపచయోపి
తత్ర స్యాత్, కార్యాత్త కేషు భూతేష్వేవం దృష్టం యతో హి
సర్వత్ర. ౨౪౨. యద్యేతద్దోషభయాన్నోపచితాదికగుణత్వమిహ న
స్యాత్, సర్వే చైకేకగుణాశ్చతుర్థణాశ్చాపి సర్వ ఏవ స్యుః. ౨౪౩.

సూ. అపరిగ్రహాచ్చత్యంతమనవేత్. ౧౭.

సత్కార్యతావలంబాన్తన్నాద్యైరపి చ పరిగృహీతత్వాత్,
సాధుః ప్రధానవాదస్స కథంచిత్సాన్త చాణువాదోఽయమ్. ౨౪౪.
నాసా శిష్టగృహీతః కేనాప్యంచేన తేన చైతస్త్వి, అనవేత్తా కర్తవ్యా
శ్రేయస్కామైర్న చాదరః కార్యః. ౨౪౫. కించ ద్రవ్యగుణాదీన్
షట్చ పదార్థాన్ పరస్పరం భిన్నాన్, అభిధాయ పునరిహేవత్విదమ
పరం కల్పయంతి కాణాదాః. ౨౪౬. గుణకర్తాదీనాం హి ద్రవ్యాధీన
త్వమితి తు కథయంతి, తచ్ఛాచ్యుక్తం హ్యేతే యది భిన్నా న హి
పరస్పరాధీనాః. ౨౪౭. న హి శశకాశపలాశా భిన్నాస్సంతః పరస్పరా
ధీనాః, ద్రవ్యగుణాదీనామిహ భిన్నత్వం వా న యుజ్యతే యస్తాత్.
౨౪౮. తాదాత్మ్యమేవ తేషాం పరస్పరం హి ప్రతీయతే లోకే, ద్రవ్య
గుణాదీనాం న హ్యశ్వద్విపయోరివాన్తి భేదమతిః. ౨౪౯. నన్విహ
చక్షుర్గ్రాహ్యం రూపం స్పర్శస్త్వగింద్రియగాహ్యః, ఉభయగ్రాహ్యశ్చ
ఘటః కథమిహ తాదాత్మ్యమేతయోరితి చేత్. ౨౫౦. సత్యపి
తాదాత్మ్యే కిల భేదమతిర్బాహ్యరూపసావేత్, ఏకః పుమాన్హి లోకే
పితా చ పుత్రస్తథైవ జామాతా. ౨౫౧. శ్వశురస్సన్యలక ఇత్యపి
విభేదమతిభాగ్యతైవభవతి తథా, గ్రాహకభేదావేత్ భేదమతిస్సాన్తస్త్వి

రూపసాపేక్షమ్. ౨౫౨. తాదాత్మ్యం చేత్యుభయం హ్యభేదపక్షేపి బా
ధకం నభవేత్, తస్మాద్ద్రవ్యగుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వమపి చ భిన్నత్వమ్.
౨౫౩. నాపిప్రమాణగమ్యం నైవ హి యుక్తైకసాధనం భవతి,
నను గుణకర్తాదీనాం ద్రవ్యాధీనత్వమత్ర యుక్తం హి. ౨౫౪. ద్రవ్య
గుణౌ తు విభిన్నౌ తథాపి తావయుతసిద్ధరూపౌ యత్, ద్రవ్యా
ధీనత్వం తద్గుణాదికానాం సుయుక్తమేవ స్యాత్. ౨౫౫. శశకుశకా
శాదీనాం నాయుతసిద్ధత్వమస్తి కుత్రాపి, తేన న తేషామేషా పరస్పరా
ధీనతేతి చేన్దైవమ్. ౨౫౬. అపృథగ్దేశత్వం వాహ్యపృథక్కాలత్వమ
పృథగాత్మత్వం, తచా యుతసిద్ధత్వం వాచ్యం తదిదం త్రిధాపి నో
భవతి. ౨౫౭. అపృథ శత్వం హి ద్రవ్యగుణానాం కథంచిదపి న
స్యాత్, రూపాదిః పట శః పటస్తు తంతుప్రదేశవచ యతః. ౨౫౮.
అపృథక్కాలత్వం చేత్తదపి విరుద్ధం భవత్పక్షే, ఉత్పన్నేషు పటాదిషు
పశ్చాదుత్పద తే హి రూపాది. ౨౫౯. కథమిదృశయోస్తత్త్వాద
పృథక్కాలత మయుతసిద్ధత్వం, ధేనువిషాణకయోరపి తత్త్వాద్యచ్చే
దమయుతసిద్ధత్వమ్. ౨౬౦. యచ్చాపృథగాత్మత్వం తత్త్వాభ్యుపగ
మవిరుద్ధమేవ స్యాత్, న హ్యవయవసంయోగాదేవ చ కార్యం ప్రజా
యతే లోకే. ౨౬౧ సంయోగమంతరా యద్దధిహమకరకాది దృశ్యతే
లోకే, తస్మాదణువాదోయం శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్సౌత్. ౨౬౨.
వైశేషికమసమయే కిల దేహోయం చాశుతరవినాశీ స్యాత్,
పరిమాణాంతరజననాత్తమర్థవైనాశికం హి కథయంతి. ౨౬౩ తత్పక్ష
నిరసనాంతే సకలో వైనాశికోఽపి బుద్ధిస్థః, ఇతి ఖలు తత్పక్షోఽయం
నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ. ౨౬౪.

సూ నముదాయఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః. ౧౮.

స చ ఖలు బహుప్రకారో బుద్ధివిభేదాద్వివేయభేదాద్వా,
తత్ర త్రయ ఏతే స్యుః కేచిత్సర్వాస్తితాం తు కథయంతి. ౨౬౫. కథ
యంతి కేచిదత్ర తు విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రమేవ కిల, అన్యే తు వర్ణ
యంతి హి యదిదం సకలం చ శూన్యమేవేతి. ౨౬౬. యే సర్వాస్తిత్వ
పరా బాహ్యం భూతం చ భౌతికం చాపి, చిత్తం చైత్తం చాంతరమ
భ్యుపగచ్ఛంతి తాన్ని రాచక్షే. ౨౬౭.

సూ. * సముదాయఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః

ప్రధానీజలతేజోనిలచతుష్టయం భూతమితి తు కథయంతి, భౌతికమిహ రూపాదికమపి చతుఃప్రముఖమింద్రియం చేతి. ౨౬౮ భూతం భౌతికమేతత్సకలం హ్యాణవోఽత్ర సంహతా ఏవ, చిత్తం చైత్యం చ తథారూపం విజ్ఞాన వేదనే చైవమ్. ౨౬౯. సంజ్ఞాస్సంస్కారాభ్యాః పంచ స్కంధాశ్చ సంహతా ఏవ, తత్రేదమనుపపన్నం యచ్ఛోభయహేతుకశ్చ సముదాయః. ౨౭౦. అణుహేతుకశ్చ యోఽసౌ యశ్చ స్కంధైక హేతుకో వాపి, అంగీకృతేఽపి తస్మిన్ సముదాయా పాస్తిరత్ర దుర్వారా. ౨౭౧. యస్తాదణనస్కంధా ఆచేతనా ఏవ కేవలం తే స్యుః, యది సంహంతా భోక్తా కశ్చిచ్ఛేతన ఇహా పపన్నస్సౌత్. ౨౭౨. భవతి తదా సంఘాతస్స చేతనస్తవ న చాస్తి సంహంతా, తస్మాదుభయవిధోఽసౌ సంఘాతో నోపపద్యతే యోఽయమ్. ౨౭౩.

సూ. ఇతరేతర ప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తి మాత్రనిమిత్తత్వాత్. ౧౯.

ఇహ సౌగతీయసమయే యాచావిద్యాధ యశ్చ సంస్కారః. విజ్ఞానం నామ తథారూపం యదిదం షడాదుతనమపి చ. ౨౭౪. స్పర్శోఽపి వేదనేయం తృష్ణోపాదానసంజ్ఞికే చ తథా, యచ్ఛ భవో జాతిరియం జరా చ పరిదేవనా చ మరణం చ. ౨౭౫. దుఃఖం చ దుర్మనస్తేత్యేనం రూపాణి సుప్రసిద్ధాని, తానీహ చేతరేతరజనకాని యత్తో భవంతి చైతస్య. ౨౭౬. సంఘాతస్య నిమిత్తం తాన్యేవ స్యురితి నైవ మాశంక్యం, సంఘాతమనవలంబ్యహ్యత్తానం యే చ నోపగచ్ఛంతి. ౨౭౭. తే చావిద్యాదయ ఇహ సంఘాతనిమిత్తతాం కథం యాంతి, సంఘాతసిద్ధ్యనంతరమిహ చావిద్యాదిసంతతిః ప్రభవేత్. ౨౭౮. చిత్తాభిజ్వలనమిదం న తు సంఘాతస్య కారణం భవతి, సంఘాతే సిద్ధే సతి చిత్తాభిజ్వలనమేతదద్భుతతి. ౨౭౯. ఆశయసంజ్ఞం చాలయవిజ్ఞానం నోనిమిత్తమస్య సౌత్, సముదాయభ్యోహ్యస్య త్వన్యత్వానన్యతాది దుర్బోధమ్. ౨౮౦. తస్మాత్పరమాణూనామచేతనత్వాద్ధి చేతనన్యేహ, సంహంతురప్యభావాత్సంఘాతః కథమిహోపపద్యేత. ౨౮౧. సంఘాత

స్వాభావే కథం ను తన్మూలలోకయాత్రా స్యాత్, సంఘాత ఏవ కేవల
మిహ సంఘాతస్య కారణం యది తు. ౨౦౨. పూర్వస్తాత్సంఘాతా
త్సంఘాతాంతరమపూర్వమిహ యత్స్యాత్, తత్కిం సదృశం వా
స్వాదసదృశమథవాపి విసదృశం వా స్యాత్. ౨౦౩. యది సదృశం
నియమేన స్యాచ్ఛ తదా మర్త్యపుద్గలస్యేహ, కర్తృవిపాకవశాదిహ న
స్వాద్దేవాసుశాదితనుయోగః. ౨౦౪. విసదృశమసదృశమథవా యది
సంఘాతాంతరం ప్రజాయేత, స చ మనుజపుద్గలోఽసౌ త్తజేన హస్త్య
శ్వజన్త కిం న లభేత్. ౨౦౫. అపి యద్యోగార్థోఽసౌ సంఘాతస్తే స న
స్థిశో భోక్తా, భోగో భోగార్థస్సాన్వీక్షో మోక్షార్థ ఏవ యది
చైవమ్. ౨౦౬. యద్యన్యః ప్రార్థయితా భూయా ద్యోగాపవర్గసమ
యేపి, తదవస్థానాపత్త్యా త్తణభంగకథా సుదూరతోఽపాస్తా. ౨౦౭.

సూ. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్. ౨౦.

ఉత్తమవిద్యాదీనాం పరస్పరోత్పత్తి మాత్ర హేతుత్వం, నైతా
వతాపి సోఽయం సంఘాతస్సిద్ధ్యతీతి చాప్యక్తమ్ ౨౦౮. అత్రావిద్యా
దీనాం సంప్రత్యుత్పత్తిమాత్ర హేతుత్వం, న కథంచన సంభవతీత్యే
తత్ప్రతిపాద్యతేఽత్ర నిపుణతరమ్. ౨౦౯. త్తణభంగవాదినా ఖల్వేవం
నిర్దిశ్యతే చ సర్వత్ర, ఉత్తరవస్తూత్పాదే నిరుధ్యతే పూర్వమఖిలమే
వేతి. ౨౧౦. ఆభ్యుపగచ్ఛన్నైవం పూర్వోత్తరయోర్హి హేతుఫల
భావం, నైనాశికః కథంచన న సమర్థయితుం హి శక్నుయాత్తమి
మమ్. ౨౧౧. యోఽయమభావగ్రస్తో యశ్చ విరుద్ధో నిరుధ్యమానో
యః, స చ కథముత్తరహేతుర్దగ్ధమృదాద్ధి టాదికస్యేవ. ౨౧౨. అథ
భావభూతఏవ హి పరినిష్పన్న త్తణోఽస్తి యః పూర్వః, స భవత్యుత్తర
హేతుస్తత్ర న పూర్వోక్తదోష ఇతి చేన్న. ౨౧౩. భవతి తథాపి
చ దోషో యద్యుత్తరకార్య హేతుతాసిద్ధ్యై, వ్యాపారః పునరన్యః పరి
నిష్పన్నస్య భావభూతస్య. ౨౧౪. త్తణభంగవాదహానిం త్తణాంతరస్థా
యితాప్రసంగేన, అథ భావ ఏవ చాప్య వ్యాపారస్సాన్వితథాపి దోష
స్సాన్వీత్. ౨౧౫. హేతుస్స్వభావశూన్యాత్ఫలస్యచోత్పత్త్యసంభవో
యస్తాత్, హేతుస్స్వభావయోగే ఫలకాలస్థాయితాప్రసంగేన. ౨౧౬.
త్తణభంగవాదభంగఃపూర్వోక్తో దుర్నివార ఏవాత్ర, హేతుస్స్వభావ

యోగం వినాపి ఫలహేతుతాస్య కల్పేయత. ౨౯౭. సర్వత్రైవ హి
కార్యాపత్త్యేహతిప్రసంగ ఏవ స్యాత్, అపిచోత్పాదనిరోధా కిం వా
వస్తుస్వరూపమథవా కిం. ౨౯౮. తదవస్థాంతరమథవా వస్తుంతరమితి తు
నైవ సంభవతి, వస్తుస్వరూపతాచేద్వస్తుంతర్భావ ఏతయోర్భవతి.
౨౯౯. తేనానాదిత్వం చానంతత్వం వస్తునోఽత్ర దుర్వారం, ఆద్యంతా
వస్థే యద్యుత్పాదనిరోధసంజ్ఞ కే భవతః. ౩౦౦. ఆద్యంతమధ్యనర్తి
క్షణత్రయస్థాయితాస్య దుర్వారా, యది చోత్పాదనిరోధా వ్యతి
రిక్తావేవ వస్తునో భవతః. ౩౦౧. తాభ్యామస్పృష్టత్వాద్యస్తు న
ఏవాస్య శాశ్వతత్వం స్యాత్, యది చాదర్శనదర్శనరూపా స్యాతాం న
వస్తుధర్మా తా. ౩౦౨. ద్రష్టృగతా కిల తాభ్యామస్పృష్టం వస్తు
శాశ్వతం న కుతః, తస్మాత్సాగతమేతన్నతమగ్రహ్యం న యుక్తమిహ
యస్మాత్. ౩౦౩.

సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యోగపద్యమన్యథా. ౨౧.

హేతావసతి యది స్యాత్ఫలం ప్రతిజ్ఞోపరోధ ఏవ స్యాత్,
విషయః కరణం యత్సావ్యత్సహకారీ యశ్చ భవతి సంస్కారః. ౩౦౪.
ఏతే చతుర్విధాః కిల హేతవ ఏతాన్ప్రతీత్య జాయంతే, తే చిత్త
చైత్రసంజ్ఞా ఇతి ప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి. ౩౦౫. అథ యది ఫల
పర్యంతం పూర్వం వస్తు ప్రతీక్షతే కాలం, సంస్కారాస్సర్వేఽపి క్షణి
కా ఇత్యుచ్య భంగఏవ స్యాత్. ౩౦౬.

సూ. ప్రతిసంఖ్యా ప్రతిసంఖ్యానిరోధా ప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. ౨౨.

అపి యచ్చ బుద్ధిబోధ్యం త్రయాద్యదన్యచ్చ సంస్కృతం
క్షణికం, వైనాశికా ఇతీహ క్షణికత్వం కల్పయంతి భావానామ్. ౩౦౭.
ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధసంజ్ఞా చ యదపి చాకాశం, త్రయమి
దమవస్తుభూతం నిరుపాఖ్యమభావమాత్ర మేవేతి. ౩౦౮. ప్రతిసంఖ్యా
ఖ్యానిరోధో భావానాం బుద్ధిపూర్వకో నాశః, తద్విపరీతశ్చానోయో
హ్యవరణాభావమాత్ర మాకాశమ్. ౩౦౯. సంస్కృతముత్పన్నం స్యా
త్ప్రమేయమేవేహ బుద్ధిబోధ్యం స్యాత్, సపది నిరోధద్వితయం ప్రత్యా
చక్షే హి సూత్రకారోఽయమ్. ౩౧౦. ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధ
యోర్నేహ సంభవో ఘటతే, సంతానగోచరౌ వా స్యాతామథ భావ

గోచరా వా తా. 300. సంతానేషు చ సర్వేష్వథాపి సంతానినామ
విచ్ఛేదాత్, ఫలహేతుభావయోగే కథమిహ సంతానవిచ్యుతిర్భవతి.
301. అథ చ నిరోధావేతా తదైవ న హి భావగోచరా భవతః,
న హి భావానాం లోకే నిరన్వయో వా తదైవ నిరుపాఖ్యః. 303.
క్వాపి వినాశో యస్తాదన్వయ్యవియోగమేవ లోకోఽయం, ప్రత్యభి
జానాత్యత ఇహ భావానాం న హి నిరన్వయో నాశః. 304. తస్మా
త్సర్వావస్థాస్వప్యన్వయినాం కదాప్యవిచ్ఛేదాత్, పరపరికల్పితమేతన్ని
రోధయుగ్తం న చోపపద్యేత. 305.

సూ. ఉభయథాపి చ దోషాత్. ౨౩.

యోఽయమవిద్యాదీనాం పరపరికల్పితనిరోధ ఇహ భవతి, స చ
కిం సమ్యక్ జ్ఞానాదథవా స్వయమేవ వేతి వక్తవ్యమ్ 306. నిర్హేతు
కనాశస్యాభ్యుపగమహాని స్వీహాద్యకల్పే స్యాత్, మార్గోపదేశయ
త్సాన్త్యక్యం చోత్తరత దుర్వారమ్. 307.

సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్. ౨౪.

ప్రతిసంఖ్యాదినిరోధద్వయేపి నిరుపాఖ్యతా నిరస్తైవ, సంప్ర
త్యాకాశస్యాపి హి నిరుపాఖ్యత్వం నిరస్యతే భూయః. 308. ఆత్మన
ఆకాశ ఇతి శ్రుతివచనాదస్య వస్తుతాసిద్ధౌ, ఆవరణాభావతయా నిరు
పాఖ్యత్వం న యుక్తమేవాస్య. 309. అపిచావరణాభావో యద్యా
కాశస్తథాహి దోషస్యాత్, ఏకస్తిన్హి సువర్ణే పతతి సువర్ణాంతరస్య
చోత్పిత్సోః. 310. ఆవరణస్య చ భావాత్తస్యాకాశత్వమనుపపన్నం
స్యాత్, అపిచావరణాభావో యద్యాకాశస్తథాహి సుగతస్య. 311.
వాయుశ్చ వియత్సన్నిశ్రయ ఇతి హి వాక్యం భవేదనుపపన్నం, అపిచ
నిరోధద్వయమిదమాకాశం చ త్రయం హి నిరుపాఖ్యమ్. 312.
నిత్యమవస్థితి చైతద్విప్రతిషిద్ధం హి సకలమప్యేతత్, యది ధర్మ
ధర్మి భావస్తదా హి వస్తుత్వమేవ తస్య స్యాత్. 313.

సూ. అనుస్మృతేశ్చ. ౨౫.

అభ్యుపగచ్ఛన్ యదసౌ క్షణికత్వం సంస్వప్తునోజగతి, ఉపలబ్ధ
రపి కిలాయం క్షణికత్వం కిం తదైవ నోపేయాత్. 314. ఇహ చాను

స్మృతియోగాదుపలబ్ధిరితశ్చ నైవ సంభవతి, అనుభవముపలబ్ధినునూ
 త్వన్నం స్మరణం హ్యనుస్మృతిర్భవతి. 327. అన్యోపలబ్ధివిషయే
 హ్యన్యస్యానుస్మృతేరదృష్టత్వాత్, ఏకోపలబ్ధౌకైవ హి సా స్యాన్న
 హి భిన్నకర్తృకా భవతి. 328. అహమిదమద్రాక్షమిదం స్మరామి
 చేత్యేవమనుభవో లోకే, అద్రాక్షమిదమన్యః స్మరామ్యహం త్వితీ తు
 కస్యచిదపి. 329. నైచానుభవో దృష్టో యదస్య నైనాశికస్య
 చాప్యేవం, యద్యుపలబ్ధిస్మృత్యోరేకః కర్తా భవేత్తదా న స్యాత్.
 330. క్షణభంగవాదసిద్ధిర్యస్తాదేకః క్షణద్వయానుగతః, ఉపలబ్ధి
 స్మృత్యోరిహ నైకః కర్తా న చాపి విషయైక్యమ్. 331. యస్తాత్సేయ
 మభిజ్ఞా సాదృశ్యాదేవ కేవలాదితి చేత్, తేనేదం సదృశమితి ది త
 యాయత్తం హి భవతి సాదృశ్యమ్. 332. ఇహ సదృశయో యి
 యోరపి గృహీతురేకస్య దుష్టభత్వేన, సాదృశ్యమూలమేతత్ప్రతి
 సంధానమితి దుష్ప్రలాపస్యాత్. 333. సాదృశ్యగ్రాహ్యేకః
 పూర్వోత్తరయోర్యదా భవేద్ధి తదా, సమయద్వయసంబంధాదేకస్య
 క్షణికతా కథం ఘటతే. 334. తేనేదం సదృశం స్యాదిత్యేతత్ప్రత్యే
 యాంతరం భవతి, భిన్నపదార్థగ్రహణాన్న పూర్వపరబోధమూలమితి
 చేన్న. 335. భిన్నపదార్థగ్రహణాద్భవేదిదం ప్రత్యయాంతరం హి
 యది, తేనేదం సదృశమితి ప్రయోగ ఇహ నైవ సంభవేత్కిం తు.
 336. సాదృశ్యమాత్రగోచర ఏవ స్యాత్ప్రత్యయో హి న తదన్యః,
 నైవం హి దృశ్యతేసా ప్రతిసంధానం న చాపి సాదృశ్యాత్. 337.
 బాహ్యే వస్తుని లోకే తద్వాతత్సదృశ మేవవేత్యేవం, స్యాత్సందేహః
 క్వాపి హి న చోపలబ్ధిర్భవేత్స సందేహః. 338.

సూ. నాసతో దృష్టత్వాత్. ౨౬.

స్థిరమనుయాయీ చ కారణమిహ యది వైనాశికాస్తు న సహంతే,
 భవతి తదైవమభావాద్భావస్యోత్పత్తిరితి తు ఫలితం హి. 339.

భావాద్భావః క్వచిదప్యుత్పద్యమాన ఇహ దృష్టః, యది చాభా
 కారణసంపత్తిరనుపయుక్తా స్యాత్. 340. నానుపమృద్య

తి యే హివర్ణయంత్యత్ర, తత్ర హ్యుపమృదితానాం

స్వాభావస్యాత్. 341. తస్య చ శశశృంగస్య

చ నిరాత్మకత్వేన నిర్విశేషత్వాత్, క్షీరాదేవ దధి స్యాద్భిజాదేవాంకు
రశ్చ భవతీతి. 380. కారణవిశేషవిషయో నిర్బంధోఽసౌ ష్మదైవ
తేషాం స్యాత్, యది నిర్విశేష ఏవాభావో భావస్య కారణం
చేత్స్యాత్. 381. కథమంకురాదికార్యం నైవోత్పద్యేత శశవిషా
ణాద్యైః, యది చాభావస్యాపి హి కోఽపి విశేషస్తదా సభావస్యాత్.
382. యది చాభావస్యైవ హి భావోత్పత్త్యైకహేతుతా తర్హి,
కార్యం సకలమభావాన్వితమేవ స్యాన్న దృశ్యతే చైవమ్. 383.
సకలం కార్యం యత్సాన్యస్తృదాదిభావాన్వితం హి తద్దృష్టం, తస్మాచ్ఛ
శశవిషాణాదసతస్సత్కార్యజన్తవో దృష్టేః. 384. అసతశ్చ కారణ
త్వాభ్యుపగమవీచాయమనుషవన్నస్యాత్, తస్మాదసంగతో యదైవ
నాశికసమయ ఏష స గ్రాహ్యః. 385.

సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః. ౨౭.

యది చాభావాదేవ హి భావస్యోత్పత్తిరత్ర కల్పేత, ఏవ
ముదాసీనానామప్యభిమతసిద్ధిరత్ర కిం న స్యాత్. 386. సర్వత్రాభావః
కిల సులభో యస్మాత్కృషీవలస్యాపి, అకృతకృషికర్తృణస్సాన్యద్యతమా
నన్యేవ సస్యనిష్పత్తిః. 387. స్వగ్రాహవర్గయోర్వా నైవ హి కశ్చిజ్జన
స్సమీహేత, తస్మాతోఽయమభావాద్భావోత్పదోఽయమత్ర న
హి యుక్తః 388.

సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః ౨౮.

ఇహ ఖలు బాహ్యార్థకథానూశ్రిత్యోద్భావితేషు దోషేషు,
విజ్ఞానమాత్రవాదీ తా ఇదానీం హి పూర్వపక్షయతి. 389. ఇహ
శిష్యాభినివేశాద్బాహ్యో ప్రక్రియేయమారబ్ధా, విజ్ఞానవాదఏవ హి
సుగతాభిమతో నచేతరః కశ్చిత్. 390. తస్మిన్బుధ్యారూఢే
చాంతస్థస్స మానమేయఫలభేదైః, తద్రూపేణ కిలాయం వ్యవహారశ్చో
షపద్యతే సకలః. 391. సత్యసి బాహ్యార్థేస్థి౯ బుధ్యారోహం వినైవ
కస్యాపి, వ్యవహారో న హి దృష్టో యస్మాదంతస్థస్సేవ సకలాయమ్.
392. జాత్యోదయస్తథైవవ్యాంతస్థస్సేవ నాతరిక్రాస్సయః, జ్ఞాన
గతం హి విశేషం వినా విశేషో న బాహ్యబుద్ధినామ్. 393. విషయా
కారస్సకలో జ్ఞానేనైవావరుధ్యతే యస్మాత్, నైవ హి బాహ్యార్థస్సాన్య

దసార్థికా బాహ్యకల్పనా సకలా. 348. అపి కిల సహోపలంభాద్విష
 యజ్ఞప్ర్యోరభేద ఏవ స్యాత్, ఏకస్యానుపలంభే నహ్యన్యస్యోపలబ్ధి
 రిహ దృష్టా. 349. బాహ్యార్థమంతరేణ స్వస్మాదిప్రత్యయా యథా
 లోకే, జాగరితగోచరా అపి రసాదిమతయస్తథైవ కిం న స్యుః. 350.
 స్యాద్వాసనావిశేషాత్ప్రత్యయవైచిత్ర్యమసతి చాప్యధే, సంసారే
 చానాదౌ బీజాంకురవచ్ఛవాసనానాం చ. 351. జ్ఞానానామనోవ్యవస్థం
 న ప్రతీషిధ్యేత హేతుఫలభావః, బాహ్యార్థస్యాభివాద్యుక్తో విజ్ఞాన
 వాద ఇతి చేన్న. 352. న హి బాహ్యస్యార్థస్యాభివోధ్యవసాతు
 మత్ర శక్యస్యాత్, బాహ్యార్థోఽయం సకలో యస్తాదుపలభ్యతే హి
 స్వత్ర. 353. ఉపలభ్యమానమర్థం ప్రతీషేద్ధం నైవ శక్నుయా
 త్కోఽపి, భుంజానో భుజిసాధ్యాం తృప్తిం హ్యనుభూయమాన
 ఏవేహ. 354. నాహం భుంజే నైవ హి తృప్త్యామితీ చ న దేత్కథం
 ప్రాజ్ఞః, స్వయముపలభమానోఽసావింద్రియసంబద్ధమర్థమిహ బాహ్యమ్.
 355. నైవాహముపలభే న చ సోఽస్తితి వదన్ కథం జనో మాన్యః,
 నను నోఽలభే బాహ్యం త్వితి నైవాహం బ్రవీమి కింత్వత్ర. 356.
 ఉపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభే కిమపి బాహ్యమితి చేన్న, ఉపలబ్ధివిషయ
 భావాద్బాహ్యార్థేషు ప్రతీయమానేషు. 357. ఉపలబ్ధివ్యతిరేకే ప్రతీ
 యమానేఽపి కథమియం శంకా, సర్వైరపి ప్రమాణైర్బాహ్యార్థే
 చోపలభ్యమానేపి. 358. వ్యతిరేకాదివికలైస్స న సంభవతీతి కథ
 మిహోచ్యేత, న జ్ఞానవిషయయోరిహ సారూప్యాద్విషయబాధసం
 భవతి. 359. అసతి చ విషయే తేన హి సారూప్యం కథమిహోపప
 ద్యేత, నైవ చ సహోపలంభాదర్థజ్ఞప్ర్యోరభేద ఆశంక్యః. 360. సోఽయ
 ముపాయో వేయాత్తకతాయోగేన భేదమాలస్యాత్, తస్మాదర్థజ్ఞ
 ప్ర్యోర్భేదోఽసౌ సప్రమాణాన్తేయః. 361. విజ్ఞానయోర్ద్వయోపప్ర
 పహతయోరాత్తవేదనేనైవ, ఇతరేతరయోర్గ్రాహకభావో
 యమనుపపన్నస్యాత్. 362. విజ్ఞానభేదవిషయా క్షణికత్వాద్యర్థ
 గరాపి తథా, యా చ స్వలక్షణార్థా తథైవ సామాన్యలక్షణార్థా
 - యా వాస్య వాసకత్వాద్విద్యోపప్లవపరా తథైవేయం, సద
 యా కిల బంధాపవర్గవిషయాపి 363. సకలా అపి

ప్రతిజ్ఞా హీయేరకా యస్వశాస్త్రవిహితాస్తాః, విజ్ఞానమభ్యుపేత్య
హి నైవాభ్యుపగమ్యతే కుతో బాహ్యోఽర్థః 320 అనుభూయతే
యథా వా విజ్ఞానం తద్వదేవ బాహ్యోఽర్థః, స్వయమనుభూయతేవ
హి విజ్ఞానం స్వప్రకాశరూపత్వాత్. 321. న తథా బాహ్యోఽర్థోనా
వితి చేదాత్మని నిరుద్ధమేతత్స్యాత్, స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన హి విజ్ఞానే
నానుభూయతే యోఽసౌ. 323. అవిరుద్ధం తం బాహ్యం నేచ్ఛసి
పాండిత్యమదృఢతం తదిదం, స్వవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యం విజ్ఞానం యది తదా
తదానవస్థా స్యాత్. 324. ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యదిదం విజ్ఞాన
సాక్షిభాస్యం హి, ఇహ సాక్షిప్రత్యయయోరవలబ్ధిః పలభ్యభావేన.
325. వైలక్షణ్యం దృష్టం ప్రత్యాఖ్యాతుం న శక్నుయాత్కోపి,
కించ యది భాసకాంతరనిరపేక్షమిదం విభాతి విజ్ఞానమ్ 326. తస్మాన్
ప్రమాణగమ్యం విజ్ఞానమితి ప్రదర్శితం హి భవేత్, చక్షుఃప్రసాధనే
ఖల్వవగంతరి సతి యథా ప్రదీపాదేః. 327. ప్రథనం దృష్టం తద్వ
ద్విజ్ఞానస్యాపి సాక్షిభాస్యత్వం, ఇహ సాక్షిణోవగంతుస్స్వయం ప్రసి
ద్ధత్వమిచ్ఛతా భవతా. 328. విజ్ఞానవాదవహ హ్యయమాశ్రిత ఇతి
న సంభ్రమః కార్యః, విజ్ఞానస్యోత్పత్తిధ్వంసాదికమాశ్రితం యతో
భవతా. 329. వ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వం విజ్ఞానస్య ప్రసాధితం హి తతః.

సూ. వైధర్మ్యచ్చ న స్వప్నాదివత్. ౨౯.

బాహ్యోర్థమంతరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా లోకే. 3౩౦.
జాగరితగోచరా అపి వినైవ చాం భవేయురితి చేన్న. యత్స్వప్న
జాగరితయోర్వైధర్మ్యం దృశ్య హి లోకేఽస్తి. 3౩౧. స్వప్నోప
లబ్ధమఖిలం ప్రబోధసమయే న దృశ్యతే లోకే, ఏవం మాయాదిష్వపి
యథాయథం బాధ్యతే హి వస్త్రఖిలమ్. 3౩౨. జాగరితగోచరం
యద్దేహప్రాసాదశయనభూమ్నాది, న హి బాధ్యతే కదాచిత్తస్తాద్వై
ధర్మ్యమేతయోర్భవతి. 3౩3. వైధర్మ్యే సతి చ తయోర్వివాపిచార్థం
యథా భవేత్స్వప్నః, ఏవం జాగ్రత్ప్రత్యయఇత్యాలాపో వృథా
ప్రలాపస్యాత్. 3౩౪. ప్రత్యక్షే వైధర్మ్యే సాధర్మ్యం కథమిహోప
వర్జ్యత.

సూ. న భావోనుపలభ్యే. ౩౦.

భాష్యార్థమంత రేణాప్యపపద్యేతైవ వాసనాబలతః. ౩౦౫. జ్ఞానగతం వైచిత్ర్యం సకలం యచ్ఛేతి నేహ శంకాస్యాత్, యస్తాచ్చ వాసనానామపి భావో నోపపద్యతే హి తవ. ౩౦౬. అర్థోపలబ్ధియో గాన్నానారూపా హి వాసనా లోకే, తేష్వనుపలభ్యమానేష్వపి కింమూలాస్తు వాసనాస్సృరిహ. ౩౦౭. యది పూర్వవాసనాతః పున రన్యద్వాసనాంతరం భవతి, అంధపరంపరయా కిల తదాసవస్థా హి దుర్ని వారా స్యాత్. ౩౦౮. ఉపలబ్ధిమంతరేణ హి న వాసనా క్వాపి జాయతే లోకే, అపి వాసనాం వినైవ హ్యుపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సర్వత్ర. ౩౦౯. తస్మాదర్థనిమిత్తాహ్యుపలబ్ధిరితి హ్యవశ్యమిహ వాచ్యమ్,

సూ. క్షణికత్వాచ్చ. ౩౧.

ఆలయవిజ్ఞానం యత్కల్పితమిహ వాసనాశ్రయత్వేన. ౩౧౦. తదపి క్షణికత్వేన హి న వాసనానామిహాశ్రయో భవతి, కూటస్థే కాలత్రయసంబంధిని సకలదర్శిని హ్యసతి. ౩౧౧. న హి వాసనానిమి త్తప్రతీసం వానాదిలక్షణం కార్యం, యది చ స్థిరస్వరూపం హ్యేవ విజ్ఞానమభిమతం భవతః. ౩౧౨. సిద్ధాంతహానిరపరో దోషోఽయం దుర్ని వార ఏవ తవ, భాష్యార్థవాదపక్షే క్షణికత్వనిబంధనాని యాని స్యుః. ౩౧౩. తానీహ దూషణాని ప్రతిసంధానైకభాజనాన్యేష, భాష్యార్థవాదపక్ష స్తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షశ్చ ౩౧౪. తావేతా వైనా శికపక్షౌ ద్వావపి నిరాకృతౌ భవతః, సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధోయం శూన్యవాదిపక్షస్యాత్. ౩౧౫. తస్య నిరాకరణే ఖల్వితో నిమిత్తాద నాదః క్రియతే,

సూ. సర్వధానుపపత్తేశ్చ. ౩౨.

వైనాశికసమయోఽయం యథా యథా వా పరీక్ష్యతే హి ౩౧౬. సికతాకూపవదేవ హి విదీర్యతే నోపపద్యతే సోఽయం, భాష్యార్థవాదపక్షం తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షమపి ౩౧౭. శూన్యార్థ వాదపక్షం హ్యుపదిశతైతత్త్రయం చ సుగతేన, స్పష్టికృతం హి కేవల

మన్యతాసంబద్ధవిప్రలాపిత్వమ్. ౩౯౮. తస్మాత్సాగతసమయశ్చేయ
స్కామైరుపేక్షణీయస్యాత్, భ్రమములకేన సాగతసిద్ధాంతేనేహ
భవతి కాచిదపి. ౩౯౯. వేదాంతసారభూతే సిద్ధాంతే న హి విరోధ
శంకా స్యాత్, ఇతి ముక్తకచ్ఛసమయే నిరాకృతే భవతి ముక్తవస
నానామ్. ౪౦౦. మతమిహ బుధ్ధ్యారూఢం తస్మాత్తదీదం నిరస్యతే
సపది,

సూ. వైకస్తిన్నసంభవాత్. ౩౩.

వివసనసిద్ధాంతోయం ప్రమాణములో యతశ్చ తేనేహ.
౪౦౧. వైదికసిద్ధాంతేఽస్తి తేన విరోధో హి దుర్నివార ఇతి, తత్పూ
ర్వపక్షఫలమభిసంధాయైతన్తతం ప్రదర్శయతి. ౪౦౨. ఇహ భోక్తృ
భోగ్యరూపా జీవాజీవా వివక్షితౌ తత్ర, విషయేషు చేంద్రి
యాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవ ఇహోపదిష్టస్యాత్. ౪౦౩. తాం సంవృ
ణోతి యోఽసౌ యమనియమాదిస్ససంవరో భవతి, తత్తశిలారోహాది
ర్జరయతి మలమితి స నిర్జరో భవతి. ౪౦౪. బంధః ప్రసిద్ధఏవ హి మో
క్షస్స తతోర్ధ్వగమనమేవ స్యాత్, ఇతి కిల సప్తపదార్థాస్తేష్వపర
మిమం ప్రపంచయత్యేతే. ౪౦౫. జీవాన్తికాయఏకః పదార్థ ఇహ పుద్గ
లాన్తికాయశ్చ, ధర్మాన్తికాయసంజ్ఞోఽప్యేవమధర్మాన్తికాయ ఆకాశః.
౪౦౬. ఇతి సర్వేషామేషాం బహుప్రభేదాన్హి కల్పయంత్యేతే, ఇహ
సప్తభంగినయమితి కమపి న్యాయం హి వర్ణయంత్యేతే. ౪౦౭.
స్వాదన్తి స్వాన్నాన్తి స్వాదన్తి చ నాస్త్వథాప్యవక్తవ్యః, స్వాదస్త్వ
వాచ్యఏవ స్వాన్నాన్తి న వాచ్య ఏవ భవతి తథా. ౪౦౮. స్వాదన్తి
చ నాన్తి తథా న వాచ్య ఇతి సప్తథా హి కథయంతి, వివసనపరికల్పిత
మిహ యదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్. ౪౦౯. న హ్యేకస్మిన్
ధర్మిణి సదసద్ధర్మత్వకల్పనా యుక్తా, ఇతి చేదేవంద్రూపాస్సప్త పదార్థాః
ప్రపంచితా భవతా. ౪౧౦. తే కిం తథైవ వా స్యుః కిం వాప్యతథే
త నిశ్చితం జ్ఞానం, సంశయపదప్రమాణం సముపదిశేత్కథమిహౌష
తీ కరః. ౪౧౧. ఇహ చ నిరంకుశమేవ హి యదిదమనై కాంత్యమఖిల
వక్షుచ, ప్రతిజానానస్యేదం నిర్ధారణమపి కథం ప్రమాణం స్యాత్.
౪౧౨. ఏవం నిర్ధారయిత్వప్రభృతైరన్తిత్వనాన్తితాద్యఖిలం, స కథం

ప్రమాణభూతస్తీర్థకరో హ్యేవముపదిశేచ్ఛిష్యాన్. రగ3. ఉపదిష్ట
 మేతమర్థం బుధ్వాప్యేతే కథం ప్రవర్తేత్, ఐకాంతికతాయానిహ
 నిర్ణీతాయాం తదానుకూల్యేన రగర. తత్సాధనాదికృత్యే ప్రవర్త
 మానోఽత్ర దృశ్యతే లోకః, తస్మాదనిశ్చితార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్న
 పీహ తీర్థకరః. రగగి. మత్తోన్నతనదేవహ్యాయమనుపాదేయవచన
 ఏవ స్యాత్, పంచాస్తికాయసంజ్ఞా యే నిర్దిష్టా హి తేష్వపి
 హ్యేవమ్. రగ౬. పంచత్వమస్తి కిం వా నాస్తీత్యేవం న శక్యతే
 బోధ్యం, తేన న్యూనా సంఖ్యా స్యాదధికా వా న పంచసంఖ్యైవ
 రగ౭. యచ్ఛావక్తవ్యత్వం తదపి చ తేషాం కథం ను సంభవతి,
 యది చావక్తవ్యాస్తేనైవోచ్యేరన్ తథా న దృశ్యంతే. రగ౮.
 తన్నిర్ధారణఫలమప్యస్తిత్వాద్యైర్న శక్యతే బోధ్యం, స్వర్గాపవర్గయో
 రపి పక్షే భావస్తదైవ చాభావః. రగ౯. ఇత్యనవధారణాయాం తత్ర
 చ లోకః కథం ప్రవర్తేత్, జీవప్రభృతీనాం వా స్వసమయనిశ్చితని
 జాత్త భావానామ్ ర౧౦. ఉక్తానేకవికల్పైరయథావధృతస్వభావతా
 పత్తిః, యదిదమణుభ్యః పుద్గలసంజ్ఞేభ్యః కేవలం హి సంఘాతాః. ర౧౧.
 ప్రభవంతీతి తదేతత్పూర్వత్వైవ తు నిరాకృతం భవతి,

సూ. ఏవం చాత్మాకార్తస్యైమ్ 3౪.

కించార్హతా హి జీవం శరీరఽరిమాణమేవ కథయంతి. ర౧౨.
 సోఽయమసర్వగతస్సన్నకృతస్స ఆత్మా భవేత్పురిచిన్నః, స్యాచ్ఛేదేవమ
 నిత్యో ఘటాదివత్స్యాదసౌ హి శారీరః. ర౧౩. మానుషజీవో
 వాయం మనుష్యతనుమాత్రపరిమితో భూత్వా, కేనాపి కర్తృణాయం
 స ఏవ హస్త్యాదిజన్త లభమానః. ర౧౪. హస్త్యాదివిపులదేహం
 కృత్స్నం విందేత కథమసౌ జీవః, హస్తీశరీరో భూత్వా సూక్ష్మశరీరం
 స ఏష లభమానః. ర౧౫. సూక్ష్మశరీరే తస్మిన్న హి సంమిదేత
 కృత్స్న ఏవాసౌ, యది చానంతావయవో జీవస్సౌత్తస్యసూక్ష్మతను
 యోగే. ర౧౬. కేచిచ్చ సంకుచేయర్కహతి చ వికసేయరవయవా ఇతి
 ౩౫. ను చానంతావయవాజీవస్యోక్తా హి తే చ సర్వేపి ర౧౭. జీవా
 శే ప్రతిహన్యంతే న వేతి వక్తవ్యం, యది చేత్పురిహన్యంతే
 కథం శరీరేల్పే. ర౧౮. అప్రతిఘాతే తేషాం తస్యైకావ

యవదేశతాప్రాప్త్యా, ఇతరావయవానాం స్యాత్ప్రతిధిమానుషపత్తిరత్ర
దుర్వారా. ౪౨౯. ఏవం సతి జీవస్య హ్యణుమాత్రత్వప్రసంగ ఏవ
స్యాత్,

సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః. ౩౫.

ఉపగచ్ఛంతి హి కేచిత్పర్యాయేణ చ బృహత్తనుప్రాప్తౌ. ౪౩౦.
కేచిత్సూక్ష్మశరీరే హ్యపగచ్ఛంతీతి నేదమపి యుక్తం, పర్యాయేణావయ
వోపగమాపగమాదియోగతోఽప్యస్య. ౪౩౧. న చ దేహపరిమితత్వం
నిత్యత్వంచాస శక్యతే వక్తుం, యేనావయవోపగమాపగమాభ్యాం
విక్రీయాదిమ న. ౪౩౨. జీవస్యానిత్యత్వప్రసక్తిరత్రేయమపరిహార్యై
వ, జీవస్యానిత్యత్వస్య చ భోగావర్తనంయోగః. ౪౩౩. ఉపపాద
యితుం శక్యో న కథం చిదపీహ కేనచిద్వాపి, అతఏవమాదిదోష
ప్రసక్తియోగేన చాస్య జీవస్య. ౪౩౪. పర్యాయేణావయవోపగ
మాపగమా న వాంఛితుం శక్యో,

సూ. అంత్యావస్థితేశ్చభయనిత్యత్వాదవిశేషః. ౩౬.

మోక్షావస్థా నేయం హ్యంత్యావస్థేతి వర్ణ్యతే జైనైః.
౪౩౫. నిత్యమితి చేష్యతే ఖలు తదవస్థాభావిజీవపరిమాణం, య
ద్యంత్యం పరిమాణం నిత్యం స్యాత్తర్హి పూర్వయోరపిచ. ౪౩౬.
పరిమాణయోస్తథా స్యాన్నిత్యత్వం న హి తయోర్విశేష
స్యాత్, ఏకతనుమానతా స్యాన్నోపచితాపచితగాత్రయోగోస్య.
౪౩౭. అపిచాంత్యం పరిమాణం జీవగతం యద్యవస్థితం భవతి,
పూర్వక్రాపి తదైవావస్థితపరిమాణఏవ జీవస్యాత్. ౪౩౮. ఏవంసతి
చ సదైవ హ్యణుర్మహిన్వాభవేదసౌ జీవః, న హి నానాతనుయోగా
త్తత్త్వరిమాణతామసౌ గచ్ఛేత్. ౪౩౯. తస్మాత్సోగతమతవచ్ఛా
ర్హతమపి మతమిదం న యుక్తం స్యాత్, త్సపణకసింసేన హి
వేదాంతసమన్వయస్య విరోధః. ౪౪౦. లుంతితకేశమతేన్నిరాకృతే
జటిలశైవమతమేతత్, బుద్ధావధ్యారూఢం వేదాంతసమన్వయస్య పరి
పంథి. ౪౪౧. ఇతి మత్వా సూత్రకృతా తదిదం శైవం మతం నిరా
క్రీయతే,

సూ. పత్యురసామంజస్యాత్. 32.

ఇహ చాధిష్ఠాతైవ హి న హి న ప్రకృతీసోస్యమిశ్వరో
జగతః. ౪౪౨. ఆగమకృతానలంబాః పశుపతాశ్చైవమత్ర కథ
యంతి, కేచిత్తు సాంఖ్యయోగ వ్యపాశ్రయాశ్చైవమత్ర కథ
యంతి. ౪౪౩. ఈశః ప్రధానపుంసోర్నియంతృభావాన్నిమిత్త
మాత్రం స్యాత్, ఇతరేతరభిన్నా హి ప్రధానపురుషేశ్వరా భవం
తీతి. ౪౪౪. మాహేశ్వరా స్విహౌవం మన్యంతేవర్ణయంతి చాపేన్యం,
యే కార్యకరణయోగా విధిదుఃఖాంతాశ్చ పంచపశుపతినా. ౪౪౫.
ఇహ పశుపాశవిముక్త్యేహ్యపదిష్టాః పశుపతిన్నిమిత్తమితి, కార్యం
మహదాదికమిహ కరణం చ స్యాత్ప్రధానమేవేదమ్. ౪౪౬. యోగ
స్సమాధిరేవ త్రిషవణజలమజ్జనాదివిధిరత్ర, దుఃఖాంతోఽసౌ మోక్షః
పంచ పదార్థాస్తవత ఏవేహ. ౪౪౭. తత్రే దమసుపవన్నం యశ్చ
హి మాహేశ్వరాదినిర్దిష్టం, ఈశస్య కారణత్వం తదిదమధిష్ఠాత్మభావ
యోగేన. ౪౪౮. తత్రాసామంజస్యాత్తదేతదిహ నోపపద్యతే కీమపి,
ఇహచాసామంజ్యస్యం తదేతదిశస్య దృశ్యతే లోకే. ౪౪౯. యద్ధీన
మధ్యమోత్తమభావేన ప్రాణివర్గమఖిలమపి, విదధత ఈశస్యాపి హి రాగ
ద్వేషాదిదోషతాపత్తిః. ౪౫౦. రాగద్వేషాపత్తావిహస్తదాదివదనీశ్వ
రత్వం స్యాత్, ప్రాణికృతకర్తృసాధనసాపేక్షత్వాదదోష ఇతి చేన్న.
౪౫౧. యది చ నియమ్యనియామకభావః కర్తృశ యోస్తదా చాయం,
అన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసంగ ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్. ౪౫౨.
సోయమానాదిత్వాదిహ న దోష ఇతి నైవ శక్యతే వక్తుం, స హి వర్త
మాన కాలవదతీతకాలేపి తుల్య ఏవ స్యాత్. ౪౫౩. నయవిత్సమయ
సోస్యం ప్రవర్తనాలక్షణో హి దోష ఇతి, దోషేణ చాప్రయుక్తో
న సా ర్థే వా తదైవ న పరాధే. ౪౫౪. లోకః ప్రవర్తమానో దృష్ట
స్సాస్వప్రయుక్త ఏవాసౌ, యేన ప్రవర్తతే కీల లోకస్తేనేహ
చాసమంజసతా. ౪౫౫. ఈశస్సాస్వర్థపరశ్చేదనీశతా తస్య దుర్నివారా
త్, అన్యదసామంజస్యం పురుషవిశేషః పరో హ్యుదాసీనః. ౪౫౬.

సూ. సంబంధానుపపత్తేశ్చ. 3౩:

యోసౌ ప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తో హేశ్వరో వినిర్దిష్టః, సంబంధ

మంతరేణ ప్రధానపుంసోస్స ఈశితా హి కథమ్. ౪౫౭. న చ సంయోగో యేన ప్రధానపురుషేశ్వరా హి సర్వగతాః, నిరవయవాశ్చ తథాతః కథమిహ సంయోగ ఈదృశం భవతి. ౪౫౮. ఇహ చాశ్రయాశ్రయిత్యానిరూపణాన్నాపి భవతి సమవాయః, కావ్యైక సమధిగమ్యా నాప్యన్యః కశ్చిదత్ర సంబంధః. ౪౫౯. అద్యాపి కార్య కారణభావనైవాత్ర చాప్రసిద్ధత్వాత్, తాదాత్మ్యలక్షణోఽసౌ సంబంధో బ్రహ్మవాఙ్మనో భవతి. ౪౬౦. ఆగమబలావలంబితృఖలు నిరూపయతీ కారణాదృఖిలం, ఆగమదృష్టం సకలం హ్యభ్యుపగంతవ్య మేవ తేనేహ. ౪౬౧. ఇహ కారణాదిరూపం దృష్టాంతబలేన కేవలే నైవ, వర్తయతో హి పరస్యాభ్యుపగంతవ్యం యథైవ దృష్టమిదమ్. ౪౬౨. సర్వజ్ఞదర్శితాగమసద్భావాదిహ భవేత్పరస్యాపి, ఆగమబల సాహాయ్యం సమానమితి చేత్పరస్పరాశ్రయతా. ౪౬౩. ఆగమవిశ్వా సాత్కిల సర్వజ్ఞత్వస్య సిద్ధిః హి వాచ్యా, ప్రామాణ్యమాగమస్య స్యాదిహ సర్వజ్ఞ తాదసిద్ధౌ హి. ౪౬౪.

సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౩౯.

ఇహ చానుపపత్తిస్సాన్వితార్కికపరికల్పితస్య చేశస్య, యద్వచ్ఛ కుంభ కాకో మృదాద్యధిష్ఠాయ సంప్రవర్తయతి. ౪౬౫. ఏవం ప్రవర్తయేదయఃకూళోధిష్ఠాయ హి ప్రధానాది, ఇహ చాధిష్ఠేయం యన్తృదాదిరూపాదిమృద్ధి తద్దృష్టమ్. ౪౬౬. ఇహ రూపాదివిహీనం ప్రధాన మీశస్య కథమధిష్ఠేయం తస్మాదయుక్తమేతన్తృదాదిసృష్టాంతవస్తు వైధర్మ్యాత్. ౪౬౭.

సూ. కరణవచ్ఛేన్న భోగాదిభ్యః. ౪౦.

లోకే చ చక్షురాదికమప్రత్యక్షం యథాహ్యధిష్ఠాయ, పురుషో యథా నియుక్తే తథా ప్రధానం ప్రవర్తయేదీశః. ౪౬౮. నైవోపపన్నమేతన్న హి కరణగ్రామసామ్యమిహ భవతి, భోగాదినా హి కరణ గ్రామస్యాధిష్ఠితత్వమిహ దృష్టమ్. ౪౬౯. నైవమిహ దృశ్యతే కిల భోగస్సంసారిణామివేశస్య, వ్యాఖ్యానతే కిలేదం సూత్రద్వయ మన్యథైవ పునరపిచ. ౪౭౦.

* అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ.

సాధిష్ఠానో లోకేన శరీరో హి శితా తు రాజాదిః, నైవ హి నిరధిష్ఠానో దృష్టో రాష్ట్రస్య చేశితా క్వాపి. ౪౨౧. కరణాయతనం కించిచ్ఛరీరమీశస్య తద్వదిహ వాచ్యం, సృష్ట్యైత్తరం శరీరం భవేన్న సృష్టేస్తు పూర్వమపి కించిత్. ౪౨౨. స చ యది నిరధిష్ఠానః ప్రవర్తకత్వం కథం భవేత్తస్య, నిరధిష్ఠానస్యాపి ప్రవర్తకత్వే న చేహ దృష్టాంతః. ౪౨౩.

* కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః.

అథ చేత్కరణాయతనం శరీరమీశస్య కిమపి కల్పేత, సంసారి వదస్యాపి హి భోగాదిరనీశ్వరత్వమపి చ స్యాత్. ౪౨౪.

సూ. అంతవత్సమసర్వజ్ఞతా వా. ౪౧.

అపి చేదమనుపపన్నం తార్కికపరికల్పితస్య చేశస్య, స హి సర్వజ్ఞోనంతస్తద్వదనంతం ప్రధానమథ పురుషాః. ౪౨౫. అభ్యుపగమ్యంతే తైర్నిధో విభిన్నాస్తథైవ చానంతాః, సర్వజ్ఞేనేశేన ప్రధానపురుషాత్తనామిహేయత్తా. ౪౨౬ సా హి పరిచ్ఛిద్యేత న వేత్యుభయత్రాపి భవతి దోషాయం, పూర్వత్ర చాంతవత్త్వం ప్రధానపురుషేశ్వరేషు దుర్వారమ్. ౪౨౭. లోకే తదంతవత్కిల దృష్టం యది యత్తయా పరిచ్ఛిన్నం, తద్వత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయం యది భవేత్పరిచ్ఛిన్నమ్. ౪౨౮. తస్మాంతవదేతత్స్యాత్సంఖ్యాపరిమాణమపి చ తత్రత్యం, ఇహ చ పరిచ్ఛిన్నానాం యే ముచ్యంతే జనాస్తు సంసారాత్. ౪౨౯. సంసారః కిల తేషాం సంసారిత్వం తదంతవద్దృష్టం, ఇతరేషు ముచ్యమానేష్వపి సంసారస్య చాంతవత్త్వం స్యాత్. ౪౩౦. ఏవం ప్రధానమపి కిల సవికారం చాంతవద్భవతి, సర్వస్య చాంతవత్త్వే కిమధిష్ఠేయం భవేదిహేశస్య. ౪౩౧ సర్వేశ్వరత్వే స్యాతామీశస్య కుత్ర కింవిషయే, యద్యంతవత్త్వే నాం తదాదిమత్వం చ భవతి దుర్వారమ్. ౪౩౨. యది చేదేనం హి తదా ప్రసజ్యతే శూన్యవాదఏవాత్ర, యది చేయత్తా తేషాం స పరిచ్ఛిద్యేత తర్హి దోషాయమ్. ౪౩౩. సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహఃనిః పర

మేశ్వరస్య దుర్వారా, తస్మాదసంగతస్సాన్యత్కార్యకపరికల్పితేశవా
దోయమ్. ౪౦౪. పంచపదార్థనిరూపకశ్చైవమతేస్మిన్నిరాకృతే సవది,
పూహచతుష్టయవాదో బుద్ధిస్థోసా నిరస్యతే సోపి. ౪౦౫

నూ ఉత్పత్త్యసంభవాత్. ౪౧.

ప్రకృతిరధిష్ఠాతాసాపుభయాత్కమేవ కారణం హీశః, యేషా
మభిమతపవంతత్పక్షోసా నిరస్యతే సవది. ౪౦౬. నను చ శ్రుతిమా
లంబ్యాప్యేవంహంపా వినిశ్చితో హీశః, యా హి శ్రుత్యనుకూలా
స్త్యుతిః ప్రమాణమితి వర్ణితం పూర్వమ్. ౪౦౭. తత్పక్షస్య నిరాస
స్మాత్ప్రకృతో నైవ యుక్త ఇతి చేన్న, ప్రకృతిత్వాద్యంతోయం
నైవ విసంవాదగోచరో భవతి. ౪౦౮. అస్తిత్వం శాంతరమిహ తద్ధి
విసంవాదవిషయతామేతి, ఏకో హి వాసుదేవో భగవాన్ స చ ఖలు
నిరంజనజ్ఞానః. ౪౦౯. ప్రవిభజై వాత్కానం న చతుర్థాహి ప్రతిష్ఠితో
భవతి, ఆద్యో హి వాసుదేవ యహస్సంకర్షణో ద్వితీయస్సాన్యత్.
౪౧౦. ప్రద్యుమ్నశ్చ తృత్యస్తథానిరుద్ధశ్చతుర్థసంజ్ఞాస్సాన్యత్,
యో వాసుదేవసంజ్ఞో పూహస్సపరో హి కారణం భవతి. ౪౧౧.
జీవమనోహంకారాః కార్యం సంకర్షణాదయో పూహః, ఇతం
భూతం తం ఖల్విభిగమనాద్యైశ్చ సాధనైరిష్ట్యా. ౪౧౨. క్షీణక్లేశో
మనుజస్త్వంతేప్రతిపద్యతే హి భగవంతం, యచైచ్చతద్భాగవతప్రపం
చితం తత్ర భగవతో యోసా. ౪౧౩ బహుధాభావో యదపి
హ్యజస్రచూరాధనం వినిర్దిష్టం, తత్కిల న నిరాక్రియతే యస్మాదే
తచ్ఛ్రుతిస్త్పృతిప్రథితమ్. ౪౧౪. సంకర్షణాదికానాం యా చోత్పత్తిః
ప్రదర్శితా సా హి, నైవోపపద్యతే కిల యస్మాత్తేషామనిత్యతాపత్తిః.
౪౧౫. తదనిత్యత్వే మోక్షో భగవత్ప్రార్థిర్న చాస్య సంభవతి.

నూ. న చ కర్తుః కరణమ్. ౪౩.

ఏతస్మాదపి హేతోరసంగతైషా హి కల్పనా సర్వా. ౪౧౬.
యస్మాద్ధి వర్ణయంతి హి సంకర్షణసంజ్ఞా కాచ్చ కర్తురిదం, ఉత్పద్యతే త్ర
కరణం యచ్చ ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞా కం హి మనః. ౪౧౭. ఉత్పద్యతే నిరు
ద్ధోహంకారః కర్తృజాచ్చ మనస ఇతి, తచ్ఛాచ్యుక్తం కరణం న చ

కర్తుణాయతే క్వచిద్వాపి. ౪౯౮. నేహ చ దృష్టాంతో వా శ్రుతిర
ధవా నోపలభ్యతే కాపి. *

సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః ౪౯౯.

అథ యద్యేవం బ్రూషే యే వై సంకర్షణాదయో గణితాః
౪౯౯. జీవాదయో నతే స్యుర్విజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యైః, తేజోభిర
ప్రతర్క్యైరైశ్వరధర్మై స్సమన్వితాస్సర్వే. ౫౦౦. నిర్దోషానిరవద్యాని
రధిస్తానాశ్చవాసుదేవాస్తే, తస్మాద్విధోపనర్జితదోషః కథమపి న చేహ
భవతీతి. ౫౦౧. ఏవమపి దుర్నివారో యోనాపుత్పత్త్యసంభవో దోషః,
యది చ పరస్పరభిన్నాస్తుల్యాత్తానో హి వాసుదేవాద్యాః. ౫౦౨.
ఏకేన కార్యసిద్ధేరనేకపరమేశకల్పనా విఫలా, సిద్ధాంతహానిరపరో
దోషోయం దుర్నివార ఏవాత్ర. ౫౦౩. అభ్యుపగతం హి భగవా
నైవైకో వాసుదేవ ఇతి యస్తాత్, ఏకస్య భగవతో యది చత్వార
స్తుల్యభావమాపన్నాః. ౫౦౪. ఏవమపి దుర్నివారో యధోపదిష్టో
హి దోష ఇహ భవతి, ఇహ వాసుదేవసంజ్ఞాత్కథమిహ సంకర్షణస్య
చోత్పత్తిః. ౫౦౫. అసతి విశేషే క్వాపి హి న దృశ్యతే కార్యకరణ
భావోయం, ఇహ తరతమభావోయం న దృశ్యతే పాంచరాత్ర
సిద్ధాంతే. ౫౦౬. అపిచ చతుస్సంఖ్యాయాం భగవద్వ్యూహాశ్చ నావ
త్థిషేరక్, స్తంబావసానమేతద్భ్రష్టాది చ యచ్చ దృశ్యతే సకలమ్.
౫౦౭. భగవద్వ్యూహత్వే న చ తదేతదవగమ్యతే హి సర్వత్ర,

సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౫౦౮.

విప్రతిషేధశ్చాయం బహువిధఉపలభ్యతే హి శాస్త్రేన్ద్రిక.
౫౦౮. జ్ఞానైశ్వర్యప్రముఖా గుణాస్త ఆత్మాన ఏవ భగవంతః, ఇతి
గుణభావం గుణేతాం విరుద్ధామేవోపవర్ణయంత్యేతే. ౫౦౯. విప్రతిషే
ధపదస్య హి నిందార్థపరత్వమపి చ సంభవతి, వేదేషు చతున్మపరం
శే, యోఽభ్యాసఏష శాండిల్యః. ౫౧౦. శాస్త్రం తదేతదధిగతవానితి

హి వేదనిందాపి, తస్మాదసంగతైషా వేదవిరుద్ధార్థకల్పనాసకలా

మీమాంసా మునినావ్యాసేన విరచితా నేయం, చతు

ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః. ౫౧౧.

తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రాగ్రో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైః
గమ్యైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమవసరద్యుః. ౫౧౩.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

అథ తృతీయపాదః.

జీవస్యానుత్పత్తావాకాశో వా కథం ప్రజాయేత, ఇత్యేకదేశ
శంకాం నిరసితుమిదమాహ సూత్రకారోఽయమ్. ౧.

సూ. న వియదశ్రుతేః. ౧.

శ్రుతివిప్రతిషేధాద్యది పరపక్షాణాముపేక్షణీయత్వం, తర్హి
శ్రుతిఃకోఽయం విప్రతిషేధాదుపేక్షణీయస్యాత్. ౨. ఇతి ఖలు
శంకోత్థానే పాదారంభో హి తన్నివృత్త్యర్థః, ఇహ భూతభోక్తృ
వచసాం మిథో విరోధో నిరస్యతే పాదే. ౩. ఉత్పత్తిశ్రుతయః కిల
భిన్నప్రకమవరా హి లక్ష్యంతే, ఆకాశస్యోత్పత్తిం నదంతి ఖలు
తైత్తిరీయకశ్రుతయః ౪. ఛందోగాః ఖలు నైవం వియదుత్పత్తిం
సమామనంతి యతః, జీవస్య ప్రాణానామపి క్రమాదికృతవిరోధ ఇహ
దృష్టః. ౫. శ్రుత్యంతరేషు తస్మాదయమపి వక్షో మ్యుపేక్షణీయ ఇతి,
శంకానిరసనపూర్వకసకలశ్రుత్యర్థనిర్వలత్వాయ. ౬ ఆరభ్యతే విచార
స్తత్ర ప్రథమం హి వియదుపాశ్రిత్య, నోత్పద తే హి తదిదం వియ
ద్యతో భవతి తచ్చ విభుసంజ్ఞమ్. ౭. కించోత్తిప్రకరణవాక్యే న
శ్రూయతే క్వచిద్వాపి, ఛందోగ్యే హి సదే త్యాదౌ వాక్యే తు
పంచభూతానామ్. ౮. తేజోమధ్యమమాద్యం కృత్వా సృష్టిః ప్రపం
చితా హి సతః, మానం శ్రుతిర్హ్యతీంద్రియవిజ్ఞానే యా న దృశ్యతే
నేయమ్. ౯.

సూ. అస్తి తు. ౨.

అత్ర తు శబ్దో యోసౌ స హి పక్షాంతరపరిగ్రహే మానం,
యద్యపి వియదుత్పత్తిశ్చాందోగ్యేనైవ దృశ్యతేథాపి. ౧౦. దృష్టౌ
చ తైత్తిరీయకవాక్యే తే ఖలు సమామనంత్యేనం, సత్యం జ్ఞానమనంతం
బ్రహ్మత్యాదిశ్య తదిదమిహ పఠితమ్ ౧౧. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన

ఆకాశ ఇతి చ యద్వాక్యం, తత్ర చ విప్రతిషేధశ్రుత్యోరనయోర్హి
దుర్నివారోఽసౌ. ౧౨. తేజఃప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదిహ దృష్టా
క్వచిచ్ఛ వియదాద్యా, నైవావగమ్యతే ఖల్వనయో శ్శ్రుత్యోరిహైక
వాక్యత్వమ్. ౧౩. స్రష్టుస్సకృచ్ఛుక్రితస్య హి న స్రష్టవ్యద్వయేన సం
బంధః, యద్యేవం తత్తేజోస్మజత తదా కాశమస్మజతేతి స్యాత్. ౧౪.
కర్తవ్యద్వయయోగో నన్విహ కర్తుస్సకృచ్ఛుక్రితస్యాపి, దృష్టసూపం
పత్త్వా తథోదనం పచతి విప్ర ఇతి చేన్న. ౧౫. తత్ర హి పౌర్వాసర్వా
ద్యుక్తో నాకాశ తేజసోస్తు తథా, ఇహ చాదిజత్వముభయోర్ద్వైప్వం
ఛాదోగ్యతైత్తిరీయకయోః. ౧౬. స్రష్టుస్సకృచ్ఛుక్రితస్య హి యుగ
పత్తాభ్యాం కథం ను సంబంధః, వాయోరగ్నిరితీదం పృథగామూనం
విరుద్ధమిహ భవతి. ౧౭

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. ౩.

ఏవం విప్రతిషేధే యా హి వియజ్జనిపరా శ్రుతిస్సేయం,
గౌణీ హిచ్యా యస్తాద్వియదుత్పత్తిః కథంచిదపి న భవేత్. ౧౮. ఇహ
కారణసామగ్రి వియదుత్పత్తౌ న దృశ్యతే కాపి, సమవాయి కారణం
సా ద దేకజాతీయమిహ తథానేకమ్. ౧౯. ద్రవ్యోత్పత్తౌ సాధనమే
త్యం పటాదికే కార్యే, వియతః కార్యత్వే కిల తదత్ర నైవోప
లభ్య కిమపి. ౨౦. ఏవం సతి చ నిమిత్తం యచ్ఛాసమవాయి కారణం
తదపి, తదనుగ్రహప్రవృత్తం తదసత్వే సాధయేత్కథం కార్యమ్.
౨౧. ఉత్పత్తిమతాం దృష్టః పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్యాత్, ఆకా
శసోత్పత్తౌ సంభావయితుం న శక్యతే సోయమ్. ౨౨. కించ పృథివ్యా
దిభ్యో వైధర్మ్యం చాస్య దృశ్యతే భూయః, తేన విభుత్వమజత్వం
సిద్ధ్యతి నోత్పత్తిమత్వమేతస్య. ౨౩. ఘటకరకాకాశగృహకాశాఇతి
వియతఏకరూపస్య, భేదవ్యవదేశోఽయం హ్యుపాధిమూలౌ న వస్తు
మూలస్యాత్. ౨౪. ఆకాశో జాత ఇతి వ్యవదేశస్యాదుపాధి
జనిమూలః, గౌణో వియదుత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ తథైవ కిం న
స్యాత్. ౨౫.

సూ. శబ్దాచ్ఛ. ౪.

వాయుశ్చేత్యాద్యా యా శ్రుతిర్హి వాయ్వంతరిక్షయోరేవం,

అమృతత్వముపదిశంతి వియదుత్పత్తిం నివారయత్యేషా. ౨౬. ఆకాశ
వదితీచాన్యా శ్రుతిరాకాశేన తత్పరం బ్రహ్మ, సర్వగతత్వేన తథా
నిత్యత్వేనాపి సదృశముపదిశతి. ౨౭. ఉపదిశ్యసదృశ మేతత్తై ధర్మా
వస్యసూచయత్యేషా, స యథానంత ఇతి శ్రుతిరాకాశస్వాప్యనంత
తాం వక్తి. ౨౮. శ్రుతిరాకాశశరీరం బ్రహ్మేతత్తద్ధే వబోధయత్యపరా,
తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మవదాకాశం నిత్యమపి చ సర్వగతమ్. ౨౯.

సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. ౩౦.

శంకోత్తరసూత్రమిదం శంకా చేయం హి భవతి తత్రైవం,
సంభూతశబ్దవప హి సకృచ్ఛ్చృత స్తైత్తిరీయకే వాక్యే. ౩౦. వియతి చ
స కథం గౌణస్తేజః ప్రభృతిషు కథం సముఖ్య ఇతి, నేయం శంకా
కార్య యేనాసౌ బ్రహ్మశబ్దవద్భవత్. ౩౧. తపసా బ్రహ్మాత్వస్థి
న్నధికారే తపసి చైవమన్నాదౌ, స్యాద్బ్రహ్మశబ్దవప హి గౌణో
ముఖ్యస్తదైవ చానందే. ౩౨. నను నభసోనుత్పత్తౌ శ్రుతిప్రతిజ్ఞా హి
బాధితా భవతి, ఏవం కిలైకమేవాద్వితీయమితి దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞేయమ్.
౩౩. యది నభసో నిత్యత్వం బ్రహ్మ తదా సద్వితీయమేవ భవేత్,
ఆత్మని విదితే సర్వం విదితమితీయం తథేతి చన్వేయమ్. ౩౪. అత్ర త్వ
సర్వశబ్దస్వకార్యపరవప నైవసర్వపరః, కశ్చిత్కులాలగేహే మృద్ధండా
దీని పూర్వముపలభ్య. ౩౫. నానావిధాన్యమత్రాణ్యుపలభ్య పరే
ద్యురేవమాచక్షే, ఏకాకీనీ మృదేవహ్యసీత్పూర్వేద్యురేతదఖిల
మితి. ౩౬. స తు మృత్కార్యం సకలం నాసీత్పూర్వేద్యురిత్యభిప్రే
యాత్, న తు దండాదికమేవం నాసీదగ్రే స్వకార్యజాతమితి. ౩౭. అథ
వేయమద్వితీయశ్రుతిరిహ కర్తృగ్రింతరం నివారయతి, ఇహచాముత్ర
ప్రకృతేర్త్వదః కులాలో యథా హ్యధిష్ఠాతా. ౩౮. నైవమధిష్ఠా
తాన్యో భవతీహ బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేః, అథవాత్ర నాద్వితీయ
శ్రుతిభంగోయం హి శంకితుం శక్యః. ౩౯. ఇహ సద్వితీయతా కిల
లోకే దృష్టా హి భిన్నలక్షణయోః, ప్రాగుత్పత్తేర్లక్షణభేదో స బ్రహ్మ
గగనయోర్భవతి. ౪౦. క్షిరోదకయోరివ కిల తయోశ్చ సంసృష్టయోః
పురా సృష్టేః, వ్యాపిత్యా మూర్తత్వాద్యఖిలం తుల్యం హి ధర్మ
జాతం తత్. ౪౧. తద్బ్రహ్మసర్గకాలే యతతే స్తిమితం వియద్యథా

పూర్వం, తేనాన్యతా తయోస్సా త్సప్త్యంతరమేవ నైవ తత్పూర్వమ్. ౪౨. కిం చైవమేవ సిద్ధేద్బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం, అపి కిల కార్యం సకలం వియతా వ్యతిరిక్త శకాలం హి. ౪౩. వియదపి యదిదం హి తథా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదేశ కాలం స్యాత్, తేన బ్రహ్మణి విదితే భవతి హి విదితం తదేతదాకాశమ్. ౪౪. క్షీరగతో జలబిందుః క్షీరగ్రహణేన గృహ్యతే హి యథా, ఏవం బ్రహ్మణి విదితేవియదపి తదిదం గృహీతమేవ స్యాత్. ౪౫. ఇతిసకలశ్రుతివచసామవిరోధ ఇహేతి చైకదేశిమతం, నిర్దిశ్య సప్రపంచం తదిదం దూషయతి సూత్రకారోఽయమ్ ౪౬.

సూ. ప్రతిజ్ఞాహానివ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః. ౬.

యేనాశ్రుతమితి యా స్యాదాత్మని ఖల్వితే తథైవ చాన్యాసి, కస్తిన్నిత్యపరా యా న చ కాచన మదితి చైవమన్యాసి. ౪౭. ప్రతివేదాంతం చైవందూషా యా దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞా హి, తస్యా ఏవ మహానిస్తదనుపరోధో భవేన్నచేతరథా. ౪౮. యద్యవ్యతిరేకస్సాన్యద్విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణోస్య కృత్సన్య, ఉపపద్యతే తదైవహ్యవ్యతిరేకస్సవేష నిర్దిష్టః ౪౯. యద్యేకస్త్వాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యేతేదమఖిలమపి వస్తు, శ్రుత్యావ్యవ్యతిరేకాదియం ప్రతిజ్ఞా ప్రదర్శితా భవతి. ౫౦. ఇహ కార్యకారణాభిత్ప్రతిపాదనపరమృదాదిదృష్టాంతైః, యేనాశ్రుతమిత్యాద్యా శ్రుతిప్రతిజ్ఞా సమర్థితా శ్రుత్యా. ౫౧. యే చోత్తరత్ర పరితాస్సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇతాద్యాః, తేఖల్విక్షణపూర్వకమఖిలం తేజః పురస్సరం కార్యమ్. ౫౨. బ్రహ్మణ ఉపదిశ్య తతశ్చావ్యతిరేకం ప్రదర్శయంతి కిల, ఇహచైతదాత్మ్యమితి కిల వాక్యముపక్రమ్య చాసమాప్తేర్హి. ౫౩.న బ్రహ్మకార్యమేతద్యద్యాకాశం భవేదయుక్తమిదం, బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే సత న హి విజ్ఞాయేత తదిదమాకాశమ్. ౫౪. ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞా శ్రౌతస్త్వేయం హి బాధితా భవతి, హియేత

ప్రతిజ్ఞా వేదప్రామాణ్యమత్ర దుర్వారమ్. ౫౫. ప్రతివేదాంతం

గౌం సర్వమితి చైవమాద్యా యే, తే తత్తత్తద్దృష్టాంతై రిమాం ప్రతిజ్ఞాం సమర్థయంతి ఖలు. ౫౬. తస్మాజ్జ్వలనాదివదిదమపి గగనం బ్రహ్మణో జనిం లభతే, నోత్పద్యతే తదేతద్వియదశ్రవణాదితీహ

యచ్ఛోక్తమ్. ౫౭. తదయుక్తమేవ యస్తాద్వియదుత్పత్తిః ప్రదర్శితా
 శ్రుత్యా, తస్తాద్వా ఏతస్తాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాదికయా. ౫౮. నను
 తత్తేజోస్పృజతేత్యనేన చాస్యా విరోధ ఇతి చేన్న, న హి భిన్న
 వాక్యతా స్యా చ్చుత్తివచసాం కింత్విహౌకవాక్యత్వమ్. ౫౯. సస్వ
 విరుద్ధానామిహ భవేత్కదాచి త్తదేకవాక్యత్వం, అత్రైకస్యప్రస్తుస్య
 ప్రవ్యయగేన యుగపదస్పర్శాత్. ౬౦. ఆకాశ తేజసోర్వా ప్రథమో
 త్పత్తేరసంభవాచ్చ తథా, ఇహ చ వికల్పాయోగాద్వాక్యైకత్వం
 కథం తయోరతి చేత్. ౬౧. ఇహ తైత్తిరీయకే కిల తేజస్సర్వస్త్వతీయ
 ఏవోక్తః, పరిణేతుమన్యథా నా న శక్యతే తైత్తిరీయకే దృష్టా. ౬౨.
 ఛాందోగ్యశ్రుతిరేషా శక్యా పరిణేతుమన్యథా భవతి, సృష్ట్యాకాశం
 వాయుం తేజోస్పృజతేతి శక్యతే వత్తు. ౬౩. తేజో జనిప్రథానావీయ
 దుత్పత్తిః హి సా న పిరుణ్ధి, భవతి వ్యార్థై త్వేన చార్థనానాత్వకల్పనా
 యుక్తా. ౬౪. స హ్యైకస్య ప్రస్తుత గపత్సప్రవ్యయగళయోగోత్త,
 ప్రస్తుత్యాంతరమితర శ్రుత్యనుసారా పరిగృహీతం స్యాత్. ౬౫. యద్వ
 త్స్వం ఖల్విత్యవిశేష శ్రుతిమపిహ ర్వస్య, బ్రహ్మప్రభవత్వం యత్త
 దిదం ఛాందోగ్యవ్యాఖ్యనిర్దిమ్. ౬౬. ఉత్పత్తిక్రమమేతం తేజః
 ప్రముఖం న వారయితుమీ , తద్వచ్చ తేజసోపి బ్రహ్మప్రభవత్వ
 మత్ర యద్దృష్టమ్. ౬౭. తద శ్రుత్యంతరగతముత్పత్తిక్రమమిదం
 నభః ప్రముఖం, న నివారయితుం శక్నోత్యేత ఇహ న తయోర్విరోధ
 శంకా స్యాత్. ౬౮. నను సర్వం ఖల్విదమిత వాక్యం భవతీహ శమ
 విధానార్థం, యస్తాచ్ఛాంతఉపాసీతేత శ్రుతిమిహ న సృష్టివాక్య
 మిదమ్. ౬౯. తస్తాద్వియదుత్పత్తౌ యథోక్తదృష్టాంతసాధనాభావాత్,
 తత్తేజోస్పృజతేతి శ్రుత్యనుసారాత్కమో భవేతి చేత్. ౭౦. తేజో
 జనిప్రథాన శ్రుత్యనురోధాద్యదాక్రమాయం స్యాత్, శ్రుత్యంతర
 ప్రసిద్ధో వియతస్సర్గో భవేత్పరిత్యాజ్యః. ౭౧. వియతస్సర్గో ధర్మి
 ప్రాథమ్యం తద్గతం చ యరపి స్యాత్, తేజఃప్రాథమ్యార్థే తదేతదు
 భయం హి బాధితం భవతి ౭౨. యోఽసౌ క్రమస్స చ స్యాత్పదార్థ
 ధర్మో న చాయమిహ ధర్మి, తత్ర ప్రథానధర్మిత్యాగ్ధివరం హి ధర్మ
 లోపస్సాస్యత్. ౭౩. అపిచ చ్ఛాందోగ్యైస్త్రిక్రమపరశబ్దో నదృశ్యతే

కోపి, ఆర్థికభావేనాసౌ క్రమో భవేన్నైవ ముఖ్యభావేన. ౨౪. స చ
 వాయోగ్నిరితి శ్రుతిప్రసిద్ధక్రమేణ వార్యేత, ప్రాథమ్యే హి విక
 ల్పశ్శాఖాభేదాత్సముచ్చయో వాపి. ౨౫. ద్విదళాంకురవత్స్వాదితి
 షష్ఠోఽప్యేతేన పరిహృతో భవతి, తస్మాద్విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యోరన
 యోర్న చాస్తి కచ్చిదపి. ౨౬. అపి కిల యేనాశ్రుతిమితి వాక్యం సకలం
 సమర్థయితుమత్ర, అసమామూతమపీదం వియదత్పత్తావపేక్షితం
 చేత్సాత్. ౨౭. కస్మాన్న గృహ్యతే వా పియదేత తైత్తిరీయకా
 మ్నాతం, యచ్ఛక్తం వియతః కిల సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాత్.
 ౨౮. తద్భ్రష్టాణా చ కారై ర్విద్యయదపి సహవిదితమేవ భవతీతి, నాప్య
 ద్వితీయవిషయశ్రుతకోపా భవతి చేహ కచ్చిదపి. ౨౯. అవ్యతిరేకః
 క్షీరోదకపద్భ్రష్టాంతరిక్షయోర్యస్తాత్, ఇతి తు న యుక్తం యది
 చేదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమ్. ౩౦. క్షీరజలన్యాయేన స్యాచ్ఛక్తదిదం
 హ్యయుక్తమేవ స్యాత్, ఇహ చ మృదాదిభిరేవ హి దృష్టాంతైః
 ప్రకృతివికృతిభావేన. ౩౧. సర్వజ్ఞానం యదిదం నేతవ్యం తదితి గమ్యతే
 నాన్యత్, తదిదం సర్వజ్ఞానం సమ్యక్ జ్ఞానం న చాన్యథా భవతి. ౩౨.
 క్షీరజ్ఞానగృహీతం జలం న సమ్యగృహీతమిహ భవతి, భవతి న పురు
 షాణామివ వేదస్యాశీకవంచనాద్యఖిలమ్. ౩౩. నాప్యేకదేశవిషయం
 సర్వజ్ఞానం స్వకార్యసాపేక్షం, ఏ కాద్వితీయతాదేరవధారణమపి తథేతి
 నో యుక్తమ్. ౩౪. సర్వత్ర సంభవాదిదమపూర్వవచ్ఛేహ నోపదే
 ష్టవ్యం, తస్మాద శేషవిషయం సర్వజ్ఞానం తదత్ర నిర్దిష్టమ్. ౩౫. తదుప
 న్యాసో యోఽసౌ సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతాపేక్షః, గౌణీ జన్తశ్శ్రుతిరితి
 యచ్ఛక్తం తన్నిరస్యతే సపది. ౩౬.

సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. ౨.

జన్తాసంభవశంకానివర్తనార్థస్తు శబ్ద ఇహ భవతి, యస్మాద్యా
 వత్కించద్వికారజాతంఘటాదికం దృష్టమ్. ౩౭. తావద్విభక్తమేవ హి
 ఘటపటకటకాది దృశ్యతే లోకే, న త్వవికృతం హి కించద్విభక్తము
 పలభ్యతే కుతశ్చిదపి. ౩౮. అత్ర పృథివాదిభ్యో విభాగ ఉపలభ్యతే
 హి వియతోపి, తస్మాద్ధి వియదపీదం భవతి వికారః కదాపి నావికృతం.
 ౩౯. ఏతేన వాఖ్యాతం దిగాదికానామపీహ కార్యత్వం, నన్వాత్తాపి

విభక్తో వియదాదిభ్యోపగమ్యతే లోకే ౯౦. తస్మాత్సోపి వికారో
 ఘటనత్సాద్యదితీహ నాశంక్యం, యో ధర్మిసత్తయా కిల సమసత్తాతో
 భవేద్విభాగోఽసౌ. ౯౧. హేతుస్సచాయమాత్తని న సంభవేద్యేన
 కల్పితోఽయం స్యాత్, హేతావజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వమపీహ పూరణీయం
 స్యాత్. ౯౨ ఏవంచేద్వ్యభిచారో నాజ్ఞానే వా తదీయసంబంధే,
 ఆత్మనకాశాశ్చితి శ్చుక్త్యాకాశాదికారణత్వేన. ౯౩. నిర్ధారితోయమా
 త్తా కథం వికారో యథా వికాఃస్యాత్. ఆకాశాదికమేతత్కార్యం
 సకలం నిరాత్మకం భవతి. ౯౪ ఏవం చ శూన్యవాదస్సాన్యదత ఆత్మాక
 దాపి న వికారః, యోఽసౌ సర్వస్యాత్తా జగతస్సర్వస్య కారణీభూతః.
 ౯౫. సహ్యత్తేదృశరూపః కేన కథం వా క్వ వా నిరాక్రియతే, అన
 వేక్ష్య చ ప్రమాణం సోఽసౌవాత్తా భవేత్స్వయం సిద్ధః. ౯౬. వియ
 దాదయః పదార్థాః కేనచిదపి నైవమభ్యుపేయంతే, సర్వవ్యవహారాణా
 మాశ్రయభూతో యతోయమాత్తా స్యాత్. ౯౭. ప్రాగ్వ్యవహారా
 త్సిద్ధస్సచాయమాత్తా కథం నిరాక్రియతే, జానామి చ ప్రమాణం హ్యతీ
 తమజ్ఞాసిషం తథైవాహమ్ ౯౮. జ్ఞాస్యామ్యేవమనాగతమి త్యేనం జ్ఞాతు
 రేవ సర్వత్ర, ప్రత్యభిసంధేర్వోగాదాత్తా నిత్యో న చైవమాకాశః.
 ౯౯. సమజాతీయమనేకం వ్యోమ్న ఉపాహనకారణం యస్తాత్, నైవో
 పలభ్యతేఽతో నిత్యం వియదితి హి యచ్ఛ పూర్వోక్తమ్ ౧౦౦. తద
 సుపపన్నం యస్తాద్ధ్రివ్యారంభేత్ర నాస్తి నియమోసౌ, ఆరభతే కిల
 కార్యం సమజాతీయం న చాన్యదిత్యేవమ్ ౧౦౧. యది చైవం నియ
 మస్సాన్యత్పటాదికార్యం కథం భవేత్తత్ర, తంతౌ తత్సంయోగే సమ
 జాతీయత్వమసులభం హి యతః. ౧౦౨. సమవాయుకారణస్యాప్యేవం
 రూపో హి నైవ నియమస్సాత్, సూత్రైర్గోవాభైరప్యేకా రజ్జు
 ర్హి సృజ్యతే యస్తాత్. ౧౦౩. ఆరభతే కిల కార్యం నైజైకం కింత్య
 నేకమేవేతి, నైవాయం నియమస్సాన్యద్యతశ్చ పరిణామవాద ఇహ
 భవతి. ౧౦౪. పరిణమతే కిల లోకే క్వచిదేకమనేకమపి చ పరిణమతే,
 మృద్భిజాదికమేతత్త్వనేకమేవాంకురాదిభావేన. ౧౦౫. ఊరాది తు
 పరిణమతే హ్యేకం దధ్యాదికార్యభావేన, నైవేశశాసనం స్యాదనేక
 ముత్పాదకం నచైకమితి. ౧౦౬. తస్మాచ్ఛ్చుత్వనుసారాదేకస్తాద్భిష్టా

తో హి జగదఖిలం, జాయత ఇతి సిద్ధం తక్షిరవదిత్యత్ర దృశ్యతే
 సూత్రే. ౧౦౭. ఆకాశస్యోత్పత్తౌ పూర్వాపరకాలయోర్విశేషస్యాత్,
 ఇతి కిల నైవాశంక్యం యశ్చ విశేషో హి దృశ్యతే సపది. ౧౦౮.
 వియతి పృథివ్యాదిభ్యస్స హి పూర్వం నేతి గమ్యతే వియతి, పృథ్వీ
 ప్రేజో వాయు స్వభావవిధురం యథా భవేద్భ్రువ్త్వా. ౧౦౯. ప్రాగుత్పత్తే
 రేనం వియత్స్వభావేన వర్జితం భవతి, తస్మాద్వియదపి కార్యం యథా
 పృథివ్యాది తద్వదేవ స్యాత్. ౧౧౦. ఏవమనిత్యగుణాశ్రయభావేనా
 నిత్యతా భవేద్వియతః, అమృతత్వశ్చుక్తిరపి యా వియతో నిత్యత్వ
 బోధికా సాపి. ౧౧౧. అమృతా దేవా ఇతీవచ్ఛిరకాలావస్థితత్వసా
 పేక్షా, ఆకాశస్య జనిశ్చుక్తిరపి గౌణీ బ్రహ్మ శబ్దవత్తపసి. ౧౧౨. ఇతి
 తు నిరాకృతమత ఇహ వియదేతద్భ్రువ్త్వా కార్యమితి సిద్ధమ్.

సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. ౮.

అతిదేశత్వాత్పృథగిహ సంగత్యంతరమపేక్షతే నేదమ్. ౧౧౩
 వ్యాఖ్యానేన హి వియతో వ్యాఖ్యాతో భవతి మాతరిశ్వాపి,
 ఛాందోగ్యస్స హి పూర్వం బలవత్తరతైత్తిరీయకశ్చుక్తిత్యా. ౧౧౪.
 నయనాదుక్తస్రష్టరి సమన్వయోసౌ తదేకవాక్యతయా, ఏవం సత్యా
 కాశానంతరతాతేజసోస్య లబ్ధేవ. ౧౧౫. తుల్యవదానంతర్యం భవతి
 యదా వాయుతేజసోర్ధనయోః, వాయోరగ్ని రతీహ క్రమశ్చుక్తిర్యా
 హి బాధితా సా స్యాత్. ౧౧౬ పూర్వాపర్యే చ పునస్తేజః ప్రాథ
 మ భంగ ఏవ స్యాత్, తద్భంగే చ శ్చుక్తిస్తదేకవాక్యత్వమనుప
 పం స్యాత్. ౧౧౭. ఇతి గౌణవాదపరతామాశ్రిత్యేహాపి పూర్వ
 ప స్యాత్, ఉత్పత్తిపరే వాక్యే ఛాందోగ్యేసౌ న దృశ్యతేవాయుః.
 ౧౧౮. ఆకాశాద్వాయురితి హ్యేమాతస్తైత్తిరీయకే చ పునః,
 శ్చుక్తిర్విప్రతిషేధే చోత్పత్తిశ్చుక్తిరియం హి గౌణీ స్యాత్. ౧౧౯.
 యస్తాత్సేషేత్యాదిశ్చుక్తిరస్తమయం నివారయత్యస్య, ఇత్యాక్షేపం
 నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా. ౧౨౦. ఉత్పద్యతే హి
 వాయుర్యతః ప్రతిజ్ఞానిరోధ ఇహ భవతి, అభ్యుపగతం హి యావద్వి
 కారజాతం విభక్తమిహ యస్తాత్. ౧౨౧. అస్తమయప్రతిషేధశ్చాపర
 విద్యాపరో న ముఖ్యస్యాత్, అమృతత్వాదిశ్రవణం వ్యాఖ్యాతార్థం

హిభవతి పూర్వత్ర. ౧౨౨. నన్నిహ వియతో వాయోదత్పత్తిప్రకరణే
హి తుల్యతయా, శ్రవణాదిదమధికరణం భవేద్విహేకం న చాతిదే
శోఽయం. ౧౨౩ ఇతి చేన్ద్రందధియామిహ కదాచిదేషా హి శబ్దమాత్ర
కృతా, శంకా స్యాదితి మత్వా హ్యతిదేశోఽయం ప్రదర్శితో మునినా.
౧౨౪. సంవర్గవాక్యశేషే యదసా వాయుశ్శుతో మహేభాగః,

సూ. అసంభవస్తు సతోనుపపత్తేః. ౯.

నను యది వియదాదీనాముత్పత్తిస్సా పరాత్తనోఽపి స్యాత్.
౧౨౫. వియతో వికారయాపాద్వికారరూపా యథా భవేద్వాయుః,
స్యాద్బ్రహ్మణోవికారాద్వియదాదీనాంతథైవచోత్పత్తిః. ౧౨౬. స్యాచ్చే
దనాద్యనంతం మహతః పరమితి హి గౌణమేతత్స్యాత్, అమృతత్వం
హి యథావా వాయూదేస్సాత్పత్తయైవ చేహాపి. ౧౨౭. త్వం జాతో
భవసీతి శ్రుతిర్హి ముఖ్యాన్తభోధికా వాచ్యా, తస్మాత్పరాత్తనోఽపి స్యాదు
త్పత్తిః కుతశ్చిదితి శంకామ్. ౧౨౮ నిరసితమసంభవస్త్వీతి మునినా
రచితం తదేతదధికరణం, న బ్రహ్మణస్సతోఽస్య స్యాదుత్పత్తిః
కుతశ్చిదన్యస్త్వాత్. ౧౨౯. సద్రూపం బ్రహ్మ యతో న భవేత్సతపవ
తస్య చోత్పత్తిః, ప్రకృతివికారాత్తకతాత్వసతి విశేషే హి న క్వచి
ద్దృష్టా. ౧౩౦. నాపి విశేషాత్సత ఇహ సత్సామాన్యం హి శంకితుం
శక్యం, లోకే మృదో ఘటాదిర్త్వచ్చ ఘటాదేర్న దృశ్యతే క్వాపి.
౧౩౧. నాప్యసతో వా సత్స్యాదసద్యదేతన్ని రాత్తకం దృష్టం, శ్రుతి
రేషా హి సకారణమిత్యాద్యా యా చ దృశ్యతే సాపి. ౧౩౨. అధి
పంచజనయితారం పరాత్తనోన్యం న చేతివారయతి, త్వం జాతో భవ
సీతి శ్రుతిరాపాధికజనిప్రధానైవ. ౧౩౩. సదనాద్యనంతమేతద్బ్రహ్మ
న చేహ శ్రుతేర్విరోధోఽపి,

సూ. తేజోతస్తథాహ్యహ. ౧౦.

ఛాందోగ్యే తత్తేజోఽసృజతేతి క్రూయతే హి వాక్యమిదమ్.
౧౩౪. తేన చ సన్ద్బాలత్వం ప్రతీయతే చాస్య తేజసస్తస్త్వాత్, తస్యైవ
తైత్తిరియకవాక్యే దృష్టం హి వాయుమూలత్వమ్. ౧౩౫. ఏకం
విప్రతిపత్తై ప్రాప్తం హి బ్రహ్మయోనితేజ ఇతి, తత్తేజోఽసృజ
తేతి హ్యుపదేశోఽయం చ తత్పరో యేన. ౧౩౬. ఏవం చేదేతం

స్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం, వాయోరగ్ని రితి శ్రుతిరపి వాయ్వగ్నేః
 క్రమార్థికా భవతి. ౧౩౭. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తేజోతో జాయతే
 హి మరుతఇతి, ఆహ శ్రుతిరేషా కిల వాయోరగ్ని రితి చేమమే
 వార్థమ్. ౧౩౮. ఇహ చాపాదానార్థా న చ క్రమార్థా హి పంచమీ
 నేయం, ఆత్మనో ఆకాశ ఇతి ప్రథమమపాదానపంచమీ దృష్టా. ౧౩౯.
 నైవ పురస్తాదపి కిల సా సంభవతి క్రియానిమిత్తైవ, సంభవతేరధికారే
 తుల్యే కథమర్థభేద ఇహ భవతి. ౧౪౦. అపిచ క్రమార్థకత్వే వాయో
 రూర్ధ్వమితి కల్పనీయా స్యాత్, ఉపపదయోగసోపాయం కారక
 యోగాద్ధి దుర్బలో భవతి. ౧౪౧. శ్రుతిరేషా తస్మాదిహ గమయతి
 ఖలు వాయుయోనితేజఇతి, త త్తేజోస్సృజతేతి శ్రుతిరన్యో బ్రహ్మయో
 నితేజ ఇతి. ౧౪౨. గమయతి యద్యపి తస్యాః పరంపరాజనిపరత్వమేవ
 స్యాత్, తస్యా శ్శ్రుతిమామిక్షౌ దధి తస్యా ఇతి హి దృష్టమన్యత్ర.
 ౧౪౩. ఈశస్త్రరణమపీదం భవంతి భావా ఇతీహ గమకం స్యాత్, ఇహ
 చాక్రమవచనానాం బలవత్క్రమపరతదేక వాక్యత్వాత్. ౧౪౪. వియ
 దాది కారణేష్టి బ్రహ్మణి తేషాం సమన్వయస్సిద్ధః,

సూ. ఆపః. ౧౧.

ఇహ ఖలు ముండకవాక్యే ఖం వాయుజ్యోతిరాప ఇత్యంతే.
 ౧౪౫. బ్రహ్మప్రభవత్వమపాం శ్రుతమన్యత్రాగ్ని జత్వమపి తాసాం,
 తస్మాత్తయోర్విరోధే నైవపామాగ్ని జత్వసిద్ధిస్సాన్విత. ౧౪౬. యత
 ఇహ దృష్టా లోకే తా ఆపో హ్యగ్నిదా హ్యభావేన, ఏతస్మాదితి
 తత్ర క్రమార్థికా పంచమీతి శంకాయామ్. ౧౪౭. తేజోన్యాయ
 ఇహాపి స్యాదిత్యతిదిశతి సూత్ర కారోఽయం, ప్రత్యక్షతో విరోధే కథ
 మాసామగ్ని జత్వమితి చేన్న. ౧౪౮. యే చ త్రివృత్కృతే తే తయో
 ర్విరోధో హి దృశ్యతే నేహ, శ్రుతివచనాదవిరోధో నిర్ణీతో యేన
 చాత్రివృత్కృతయోః. ౧౪౯. కేవలమతిదేశో న శ్రుత్యవిరోధ
 ర్మనార్థస్సాన్విత, పంచమహాభూతానాముత్పత్తిక్రమనిరూపణా
 ౧౫౦. తేజోభావాపన్నే పరే శ్రుతీనాం సమన్వయస్తస్మాత్,

పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః. ౧౧.

ఇహ కిల తా ఆప ఇతి ఛాందోగ్యే వాక్యమేతదుపలబ్ధమ్.

తావత్స్వయం సృజంతీతి యుక్తమాభాతి, శ్రుతిరాకాశాద్వాయు
 ర్వాయోరగ్నిరితి బోధయత్యేవ. ౧౬౭. స్వాతంత్ర్యం భూతానాం
 మతస్సృజంత్యేన తాని భూతాని, తత్తేజఃతేతి శ్రుతిర్యతశ్చేతస
 త్వమపివక్తి. ౧౬౮. ఇతి శంకాం వారయితుం తదేతదభిధీయతే
 హి సూత్రకృతా, పరమేశ్వర ఏవాసౌ సృజతి స్వయమేవ తాని
 భూతాని. ౧౬౯. తాన్యేవాభిధ్యాయంస్తదాత్మ నైవాతిష్ఠమానశ్చ,
 తదభిధ్యానాదేవ హి తేజః ప్రముఖేషు చేక్షణం భవతి. ౧౭౦. సర్వ
 నియంతృత్వం యల్లింగం తస్యైవ భవతి నాన్యస్య, అంతర్యామి
 పరేఽస్తి బ్రహ్మణవాక్యే హి దృశ్యతే తదిదమ్. ౧౭౧. సోఽకా
 మయతేత్యస్తింస్తస్య చ సర్వాత్తభావ ఉపదిష్టః,

సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోత ఉపపద్యతే చ. ౧౮.

శ్రుతికృతవిరోధశంకా యద్యపి నైవేహ పరిహృణాథాపి.
 ౧౭౨. భూతానాముత్పత్తిక్రమే తు బుద్ధావిహాధిరోధే హి, విల
 యక్రమోపి తేషాం బుద్ధ్యాదూఢో విచార్యతే సవది. ౧౭౩. కిమ
 నియతేనైతేషాం క్రమేణ విలయః కిమన్యథా వా స్యాత్, భూతో
 త్పత్తిక్రమతస్తద్విపరితేన వేతి సందేహే. ౧౭౪. ఉత్పత్తిస్థితివిలయా
 బ్రహ్మయత్తా యతో హి భూతానాం, తత్ర విశేషాభావాదనియమ
 ఏవేహ యుక్త ఆభాతి. ౧౭౫. అథ వైతేషాం విలయస్సాన్యదుత్పత్తి
 క్రమానురోధేన, ఇత్యాశంకాయోగాత్తదేతదభిధీయతే హి సూత్ర
 కృతా. ౧౭౬. విపరీతక్రమవేవ స్యాదుత్పత్తిక్రమాద్ధి విలయస్య,
 సోపానారోహాదౌ యథావరోహక్రమో హి విపరీతః. ౧౭౭. ఉప
 ధ్యాదికమేవం మృది విలయం యాతి మృదపిచాస్సేవ, ఆపస్తేజసి
 తేజో వాయూ వాయుశ్చ వియతి వియదపిచ. ౧౭౮. బ్రహ్మణి
 విపరీతేన క్రమేణ సకలం హి విలయముపయాతి, స్మృతిరపి జగత్ప్ర
 తిష్ఠేత్యాద్యావిలయక్రమం హి విపరీతమ్. ౧౭౯. జర్ణయతి యేన తస్మా
 ద్విత్పత్తిక్రమో హి భవతీహ, యద్యుత్పత్తిక్రమ ఇహ విల
 యత్తదాభవేదేవమ్. ౧౮౦. సమవస్థితేపి కార్యకారణవిలయశ్చ
 శ్యేత, కార్యాప్యయే తు కారణసమవస్థానం హి దృశ్యతే
 ౧౮౧. తస్మాద్విపర్యయేణ క్రమోహి విలయస్య యుక్త ఏవేహ,

సూ. అంతరా విజ్ఞానమనసి క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నా
విశేషాత్. ౧౫.

భూతానాముత్పత్తిప్రళయావేతా శ్రుతిస్త్వతిప్రథితౌ. ౧౮౨.
అనులోమప్రతిలోమక్రమేణ తౌ భవత ఇతి హి నిర్దిష్టం, ఉత్పత్తి
శాస్త్రాదిః ప్రళయశాస్త్రాంతఇత్యపీఠాత్ కమ్. ౧౮౩. ఇహ సేంద్రి
యస్య మనసో బుద్ధేరపి దృశ్యతే హి సద్యావః, బుద్ధిం తు సారథిమితి
శ్రుతివాక్యే తత్పరం యతో లింగం. ౧౮౪. ఉత్పత్తిప్రళయకా కిల
సంగ్రహ్యవేతయోః క్వచిద్భవతః, అభ్యుపగతం హి యస్తాద్భ్రష్టా
ప్రభవం హి సకలమేతదతి. ౧౮౫. అపిచైతస్తాజాయత ఇతి మంత్రే
సేంద్రియం మనోధీతం, ఉత్పత్తిపరే వాక్యే భూతానామాత్మనోంత
రాశే హి. ౧౮౬. కరణానాముత్పత్తిక్రమోఽయమపరో హి దృశ్యతే
తత్ర, ఏవంసతి చ విరోధో భవతి హి తి త్తిర్యథర్వణశ్రుతివ్యోః. ౧౮౭.
ఏవంసతి చ విరోధాచ్ఛ్రుతివ్యర్హిణి సమన్వయో సిద్ధః, తస్మాదుక్తో
త్పత్తిక్రమవిలయక్రమవిభంగ ఇతి చేన్న. ౧౮౮. ఆత్మన ఆకాశ ఇతి
శ్రుతివాక్యే పంచమి హి నిర్దిష్టా, తస్మాశ్చ కార్యకారణభావే
నార్థక్రమః ప్రతీయేత. ౧౮౯. పాతక్రమమాత్రం స్యాదధర్వణే
తేన చేహ న విరోధః, పాతక్రమాధిబలవానర్థక్రమ ఇతి హి
శాస్త్రమర్యాదా. ౧౯౦. తస్మాత్కరణానామిహ భూతానంతర్య
మేవ యుక్తం స్యాత్, యస్తాచ్చ భౌతికాని హి కరణాని మనః
పురస్సరాణి స్యుః. ౧౯౧. భూతోత్పత్తిక్రమతో న తదుత్పత్తిక్రమే
విశేషస్సాన్యత్, అన్నమయం హిత్యేషా కరణానాం భౌతికత్వనూ
చష్టే. ౧౯౨. అథ చేదభౌతికాని హి కరణాని తథాపి చాత్ర
న విరోధః, భూతానంతరమేవ హి కరణాని భవంతి నైవ తత్పూర్వం.
౧౯౩. ఏవం పృథగామ్నాతః ప్రజాపతిర్వేతి మంత్రవాక్యే యః,
భూతక్రమాద్ధి కరణక్రమస్స చాయం హి నో విరుద్ధస్సాన్యత్. ౧౯౪.
తస్మాత్సమంజసస్సాన్యద్భూతోత్పత్తిక్రమోఽయముపదిష్టః,

సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యవదేహో
భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్. ౧౬.

తత్పదవాచ్యార్థస్య హి కారణరూపస్య నిర్ణయాయైవ. ౧౯౫.

భూతశ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరాకృతా పూర్వం, ఇహ
 చాపాదసమాప్తే స్వంపదవాచ్యార్థసిద్ధయే భూయః. ౧౯౬. జీవ
 శ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరస్యతే సపది, జాతేష్టిదర్శనేన హి
 న జాయతే మ్రియతఏవమాదీనామ్. ౧౯౭. శ్రుతివచసాం హి విరోధే
 జీవాజత్వశ్రుతేర్హి బాధస్సన్యత్, తేన చ జీవోత్పత్తిక్రమేణ భూత
 క్రమస్య బాధస్సన్యత్. ౧౯౮. ఇతి శంకాముద్ధర్తుం మునినా రచితం
 తదేతదధికరణం, చేతనముద్దిశ్యైవ హి జాతేష్ట్యాది చ విధీయతే లోకే.
 ౧౯౯. ఉద్దేశ్యమిహ విధేయావిరోధతో నేయమితి నయో దృష్టః,
 తేన చ జాతేష్ట్యాదికముఖిలం దేహాదిజన్తమూలం స్యాత్. ౨౦౦. న హి
 జీవస్య కదాచిజన్తలయో వా స్వతోస్య సంభవతి, యది దేహానువినా
 శీ జీవస్సన్యచ్ఛాస్త్రమేతదఫలం స్యాత్. ౨౦౧. ఇష్టప్రాప్తిఫలం యద్వి
 ధిశాస్త్రమనిష్టనిరసనార్థం యత్, ప్రతిషేధశాస్త్రమసతి హ్యాధికారిణి
 కుత్రసఫలమేతత్సన్యత్. ౨౦౨. తస్మాన్న జాయతేసో న మ్రియతేజీవ
 ఏష నిత్యస్సన్యత్, శ్రుతిరపి జీవావేతం వా వేతి కలై తమర్థముపని
 శత్. ౨౦౩. జన్తమృతివ్యవదేశో లోకే దృష్టస్స భాక్త ఏవ స్యాత్,
 స్థావరజంగమదేహవ్యపాశ్రయా జన్తమరణశబ్దౌ స్తః. ౨౦౪. తత్ర
 హి ముఖ్యో సంతాపపచర్యతే తదాశ్రితే జీవే, దేహోద్భవాభిభవ
 యోరేతా శబ్దౌ యతో హి దృశ్యేతే. ౨౦౫. దర్శయతి శ్రుతిరేషా
 స వా ఆయం పురుష ఏవమాద్యా హి, తనుసంయోగవియోగా
 యత్తావితి జన్తమరణశబ్దౌ ద్వౌ. ౨౦౬. జాతేష్ట్యాదివిధానం సకల
 మపి శరీరజన్తసావేక్షం, స్థూలాపుత్పత్తిలయకా తస్మాద్దేహవ్యపాశ్ర
 యావేవ. ౨౦౭. న హి జీవేతావేతావితీహ సూత్రే నిరాకృతా భవతః,
 తస్యపరస్మాదుదయో వియదాదీనామివాస్తి నాస్తితి. ౨౦౮. శంకాం
 నిరసితుమేతాముత్తరసూత్రం మునిః ప్రదర్శయతి,

సూ. నాత్తా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. ౧౭.

దేహేంద్రియసంఘాతాధ్యక్షో జీవః ప్రసిద్ధ ఆత్మాసా. ౨౦౯.
 త్పత్తిలయాభ్యామస్పృష్ట ఇతిహ దర్శితం పూర్వం, భవతు
 తథాప్యయమాత్తా వియదాదీనదాత్తనః పరస్మాద్ధి. ౨౧౦. ఉత్పద్యత
 ఇతి వాచ్యం యతః ప్రతిజ్ఞా హి నోపరుధ్యేత, ఆమ్నాలైవోత్పత్తి

ర్యథా సుదీప్తావితి శ్శ్రుతావపిచ. ౨౦౧. అవికృతఏవ పరాత్మా ప్రవిష్ట
 ఇహ జీవభావమావన్నః, ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞాసమంజసై వేతి నేహ యుక్త
 తమం. ౨౦౨. అపహతపాప్తత్వగుణః పరమాత్మా గీయతే హి సర్వత్ర,
 తద్విపరీతో జీవో ధర్తాధర్తాదిసాధనో యస్తాత్. ౨౦౩. ఏవం లక్షణ
 భేదే జాగ్రతి కథమైక్యమేతయోగ్యవతి, వియదాదియద్విభక్తం
 తత్సర్వం వికృతమేవ దృష్టం హి. ౨౦౪. పరమాత్మనో విభక్తో జీవోఽ
 సావపి వికారఏవ స్వాత్, యచ్చప్రవేశవాక్యం స ఏష ఇత్యాది
 మంత్రపరిపతితం. ౨౦౫. తదపిచ వికారభావాపత్త్యాతస్యోపపాదనీయం
 స్వాత్, జీవోత్పత్తిస్థితిరిహ వాక్యే యద్యపి న దృశ్యతేఽథాపి. ౨౦౬.
 క్వచిదశ్శ్రుతమన్యత్ర శ్శ్రుతం న వారయితుమర్హతీతి నయాత్, ఉప
 సంహర్తవ్యేయం జీవోత్పత్తిర్హి భవతి సర్వత్ర. ౨౦౭. ఉత్పద్యతే సత
 స్తాత్తస్య చ యోసావజత్వనిర్దేశః, కల్పాంతరాశజననప్రతిషేధార్థోహి
 సోఽయమితి చేన్న. ౨౦౮. యోఽసావాత్మా జీవస్స చ ఖలు నోత్ప
 ద్యతే కదాచిదపి, జీవోత్పత్తిరియం న శ్శ్రుత్యంతేషూపలభ్యతే క్వాపి.
 ౨౦౯. ఉత్పత్తిరేవ తస్య హి కథమపి వియదాదివన్న సంభవతి, నిత్య
 త్వమేవ తస్య శ్శ్రుత్యంతేభ్యోవగమ్యతేయస్తాత్. ౨౧౦. సూత్రస్థాచ్చ
 చశబ్దాదజత్వమవగమ్యతే హి తస్యైవ, అవికారత్వం చ తథా పరా
 త్తనోహ్యవికృతస్య జీవతయా. ౨౧౧. సమవస్థానం బ్రహ్మస్వరూపతా
 లభ్యతే హి తస్యైవ, ఉపపద్యతే హి సా కథమేవం రూపస్య తస్య
 చోత్పత్తిః. ౨౧౨. దృశ్యంతే హి శ్శ్రుతయో న జాయతే మ్రియత
 ఏవమాద్యాహి, ఏష మహానజ ఆత్మేత్యేవమజో నిత్యఏవమాద్యాశ్చ.
 ౨౧౩. ఏవమనేనేత్యాద్యాస్తత్సప్తే త్యేవమాదికాశ్శ్శ్రుతయః, తత్త్వ
 మసీత్యాద్యా అపి తథా స ఏష ఇతి చైవమాద్యాశ్చ. ౨౧౪.
 నిత్యత్వమభిదధానా జీవోత్పత్తిం నివారయంత్యేవ, నను జీవో హి
 విభక్తో వికారఏవేతి యుక్తమితి చేన్న. ౨౧౫. నాస్య స్వతో విభా
 గో భవతి హి బుధ్యాద్యుపాధిమూలోఽసా, ఏకో దేవ ఇతి శ్శ్రుతిరే
 కత్వం యేన దర్శయత్యస్య. ౨౧౬. తస్యైకస్యైవ వాత్సన ఉపాధిమ
 యతాం ప్రదర్శయత్యేషా, అయమాత్మా బ్రహ్మేతి హ్యేదిశ్య బ్రహ్మ
 రూపతామస్య. ౨౧౭. విజ్ఞానమయత్వాదికమస్యావికృతస్య దర్శయ

త్యేషా, తన్నయతా హి వివిక్తస్వరూపవిజ్ఞానవిధురతామూలా. ౨౨౮.
 జాల్కః స్త్రీమయ ఇతివ తన్నయతా తదుపరక్తతాయాపా, జీవసోత్పత్తి
 లయశ్రవణం యదపీహ దృశ్యతే తదపి. ౨౨౯. తత్తదుపాధ్యుత్పత్తి
 ప్రలయప్రతిసంధిపరతయా నేయం, విజ్ఞానఘనఇతిహ శ్రుతిరియమ
 ప్యేతమర్థముపదిశతి. ౨౩౦. తనురూపపరిణతేభ్యో భూతేభ్యోఽసౌ
 జనిం సమూలంబ్య, తాన్యేవ లీయమానాన్యనుసృత్యాయం వినాశము
 పయాతి. ౨౩౧. ఇత్యోపాధిక మరణానంతరమేతస్య నాస్తి సంజ్ఞేతి,
 ఏవముపాధిప్రశయాధీనః ప్రలయోస్య న స్వతోస్తితి. ౨౩౨. శ్రుతి
 రత్రైవేత్యాద్యా ప్రశ్నపురస్సరమిదం ప్రదన్యతి, ఆత్మా విజ్ఞాన
 ఘనః ప్రేత్య చ సంజ్ఞా న తస్య కాచిదితి. ౨౩౩. ఆపాదితవాన్తోహం
 బ్రూహి న జానామి తన్న మేత్యేవం, సతి మైత్రేయీప్రశ్నేన వా అరే
 అహమితిహ దర్శయతి. ౨౩౪. మునిరవినాశిత్యాద్యం మాత్రాసం
 సర్గమస్య యతఏవం, ఆత్మాసౌ నిత్యస్సాన్యదిహ ప్రతిజ్ఞానురోధ ఏనం
 స్యాత్. ౨౩౫. అవికృత ఏవ పరాత్మా న జీవభావేన దేహసంస్థ ఇతి,
 లక్షణభేదోఽప నయోరుపాధితంత్రో న వస్తుతంత్రస్సాన్యత్. ౨౩౬.
 యస్తాదత ఊర్వమితి శ్రుతిరేషా తస్య దర్శయత్యేవం, విజ్ఞానాదిమ
 యస్య ప్రకృత్యవత్తనో హి సకలమిదం. ౨౩౭. సంసారధర్మజాతం
 ప్రత్యాఖ్యాయోపదిశతి తస్యైవ, పరమాత్మభావమమలం స కథం
 మ్రాయేత వాథ జాయేత. ౨౩౮. తస్మాదాత్మా నిత్యో నైవోత్పద్యేత
 న ప్రలీయేత,

సూ. జ్ఞోఽతపవ. ౧౮.

సంప్రత్యాత్మైవాస్య జ్యోతిర్భవతీతి వేదవాక్యానాం. ౨౩౯.
 పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమితి శ్రుతివచోభిరన్యోన్యం, జ్ఞానానిత్య
 త్వపరైర్యశ్చ విరోధో నిరస్యతే సోఽయం. ౨౪౦. జీవస్యాను
 త్పత్తావపి నాసౌ స్వప్రకాశచిద్రూపః, ఆగంతుకచైతన్యః కాణభుజానా
 మివాయమాత్మా స్యాత్. ౨౪౧. యది నిత్యం చైతన్యం తస్య భవే
 యః సమూర్ఛితాదీనాం, చైతన్యం కిం న భవేత్సాధనవైయర్థ్యమపిచ
 ౨౪౨. ఆగంతుకచైతన్యేబ్రహ్మైక్యం తస్య భవతి కథమితి
 మీతత్సాన్యదాత్మాసౌ భవతి నిత్యచైతన్యః. ౨౪౩.

నోత్పద్యతే యతోయం పరమేవ బ్రహ్మ యదపి చావికృతం, బుధ్యా
ద్యుపాధియోగాత్తదేవ జీవాత్తభావమాపన్నమ్. ౨౪౪. యద్ధి పరం
బ్రహ్మ స్యాత్తన్ని త్యస్వప్రకాశచిద్రూపం, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మైతి
శ్రుతివచోభిరామ్నా తమ్. ౨౪౫. యదిచ పరం బ్రహ్మసా జీవస్సాన్య
త్తర్హి నిత్యచైతన్యః, శ్రుతయో విజ్ఞానమయప్రకరణపరితాస్తథైవ
దృశ్యంతే. ౨౪౬. సోయమనుష్టస్సుప్తానర్థానభిలక్ష్యపశ్యతీత్యర్థా, స్యాత్త
జ్యోతిఃపురుషస్సాపే భవతీతి బోధయత్యేకా. ౨౪౭. విజ్ఞాతుర్విజ్ఞా
తేర్ను విలోప ఇతీహ బోధయత్యన్యా, అథ యో వేదేదమితి ప్రతి
కరణం వేదనానుసంధానాత్. ౨౪౮. జీవాత్తనోఽపి భవతి హి నిత్య
జ్ఞానస్వరూపతా సిద్ధా, జీవస్య నిత్యచైతనభావే ప్రాణాద్యనర్థకం భూ
యాత్. ౨౪౯. ఇతి తు న హి ప్రాణాదికమస్య చ గంధాదివిషయ
వృత్త్యర్థం, గంధాయ ప్రాణమితి శ్రుతిరప్యుక్తార్థమేవ బోధయతి. ౨౫౦.
సుప్తాదిషు చైతన్యం స్యాదితి శంకాపి నేహ కర్తవ్యా, శ్రుత్యైవ
పరిహృతేయం పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీత్యనయా. ౨౫౧. యదచేతయ
మానత్వం సుప్తాదిషు దృశ్యతే హి తద్ధి కిల, న హి చైతన్యాభావా
త్పరం తు తద్విషయవృత్త్యభావేన. ౨౫౨. వియదాశ్రయఃప్రకాశో
యథాప్రకాశ్యార్థవిరహితత్వేన, నైవాభివ్యక్తస్సాన్యక్తద్వదిహాపీతి
సర్వమనవద్యం. ౨౫౩. తస్మాత్సిద్ధం నిత్యస్త్వయం ప్రభజ్ఞానరూప ఆత్మేతి,

సూ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామ్. ౧౯.

సంప్రతి కింపరిమాణో జీవస్సాన్యదితి విచార్యతే భూయః. ౨౫౪.
నను జీవే నిర్ణీతం నిత్యత్వం నిత్యచైతనత్వమపి, అతఃకా పరమాత్మాసా
జీవ ఇతి నిరూపితం హి పూర్వత్ర. ౨౫౫. ఆత్మాతా హి పరస్య
త్వనంతతా సా హి భవతి జీవస్య, తేన చ పరిమాణాంతరచింతా
నేహోచితేతి చెన్నైవం ౨౫౬. యత ఉత్క్రాంత్యాదీని హ్యస్య పరి
చ్ఛేదమేవ గమయంతి, క్వచిదణుపరిమాణత్వం తస్యైవాత్మానయతే
స్వశబ్దేన. ౨౫౭. ఏతస్యానాకులతామపపాదయితుం కృతోయమా
రంభః, ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాదణురాత్మాసా భవేత్పరిచ్ఛిన్నః ౨౫౮.
ఉత్క్రాంతిస్స యదేతి శ్రుతివాక్యేనోపదర్శితా తస్య, గతిరపి యే
వై కేచేత్యనయా శ్రుత్యోపదర్శితా భవతి. ౨౫౯. ఆగతిరపి నిర్దిష్టా

సకలశరీరగతా కథముపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సా లోకే, ఉపలభ్యతే హి గంగాజలమగ్నానాం సమగ్రతనుజైత్యం. ౨౨౪. పరితాపోఽపి తదైవ చ నిదాఘసమయే హి సకలదేహగతః,

సూ. అవిరోధశ్చందనవత్. ౨౩.

ఇతి ఛేద్యథాహి లోకే హరిచందనబిందురేకదేశస్థః. ౨౨౫. సకలశరీరవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతీహ తద్వదయం, దేహైకదేశ సంస్థో జనయత్యుపలబ్ధిమఖిలదేహగతాం. ౨౨౬. త్వక్సంబంధాచ్ఛాస్య హి సకలశరీరగతవేదనా భవతి,

సూ. అవస్థితివై శేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్భృది హి. ౨౪.

నన్విహ దృష్టాంతోయం విషమో నేహార్థసాధకో భవతి. ౨౨౭. హరిచందనబిందురసావిహ ఖలు దేహైకదేశసంస్థోఽపి, ప్రత్యక్షేణ హి దృష్టో జనయన్నాహ్లాదమఖిలదేహగతం. ౨౨౮. ఇహ పునరుపలబ్ధిరియం సర్వాంగవ్యాపినీ పరం దృష్టా, నైవైకదేశసంస్థా ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తస్య. ౨౨౯. తస్మైకదేశసంస్థితిసాధకమనుమానమపి న చేహాస్తి, ఉపలబ్ధిరియం కిం వా కృత్స్నతనుస్థత్వగింద్రియస్యైవ. ౨౩౦. కిం వా వియత ఇవ విభోః కిం వా దేహైకదేశసంస్థస్య, ఇతి సంశయాని వృత్తేర్దృష్టాంతో నేహ యుక్త ఇతిచేన్న. ౨౩౧. దేహైకదేశసంస్థా వేదాంతేమాపలభ్యతేతస్య, యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్వాది వేదవాక్యేన. ౨౩౨. హృద్యంతర్జ్యోతిరితి శ్రుతివచసా హృదయదేశ వృత్తిత్వం, యస్తాదస్యాభ్యుపగతమత ఉపపన్నః కిలైష దృష్టాంతః. ౨౩౩. దృష్టాంతావైషమ్యాదవిరోధఇతీహ యుక్తమేవోక్తం,

సూ. గుణాద్వా లోకవత్. ౨౫.

చైతన్యగుణవ్యాప్తేరవిరోధో భవతి లోకవచ్ఛేహ. ౨౩౪. యద్వన్తణిప్రదీపప్రభృతీనామేకదేశసంస్థానాం, యా చ ప్రభాతదీయా సా చాధికదేశసంగతా దృష్టా. ౨౩౫. నన్విహ చందనబిందోరపి కిల దేహైకదేశసంస్థస్య, అవయవవిసర్పణేన హ్యాహ్లాదయితృత్వముచితమే వాస్య. ౨౩౬. ఇహ ఖలు జీవస్యాణోర్నిత్యస్య తదైవ సంతి నావయవాః, కైరవయవైః కథం వా సకలం దేహం స విప్రసర్వేత. ౨౩౭.

ఇతి శంకాం వారయితుం సూత్రం తదిదం కృతం గుణాద్వేతి, నన్నిహ
 కథం గుణోసౌ గుణినమలిక్రమ్య పర్తితుం ప్రభవేత్. ౨౮౮. పటగత
 శుక్లాదిగుణో న పటాదన్యత్ర దృశ్యతే లోకే, దీపప్రభా హి న
 గుణో ద్రవ్యాంతరమేవ కింజీ సా భవతి. ౨౮౯. నిబిడావయవం
 తేజోద్రవ్యం లభతే ప్రదీపసంజ్ఞాం హి, విరళావయవం యదిదం
 తేజోద్రవ్యం హి తత్ప్రభా భవతి. ౨౯౦. తస్మాదయుక్తవవ హ్యాయ
 మపి దృష్టాంత ఇత్యతః పఠతి,

సూ. వ్యతిరేతో గంధవత్. ౨౬.

సూ. తథాచ దర్శయతి. ౨౭.

గంధవతో ద్రవ్యస్య వ్యతిరేకేణాపి పర్తతేన్యత్ర. ౨౯౧.
 గంధో గుణో యథా వా చైతన్యగుణోపి తద్వదేవ స్యాత్, ఉప
 లభ్యతే హి కుసుమేష్వప్రాప్తేష్వపి చ గంధగుణ ఏషః. ౨౯౨. తేన
 గుణత్వాద్రూపవదాశ్రయజ్ఞిష్టతా న యుక్తాన్య, ఇత్యేతద్వ్యభి
 చరితం దృష్టో గంధే యతశ్చ విశ్లేషః. ౨౯౩. గంధస్యాపి సహైవా
 శ్రయేణ విశ్లేష ఇతి తు న హి యుక్తం, యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషో
 సోపవర్ణ్యతే తదిదం. ౨౯౪. క్షీయేత పూర్వసంస్థైర్గురుబుధ్యాదిభిర
 పీహ హీయేత, సూక్ష్మాః కుసుమావయవా విప్రసృతాస్సర్వతో హి
 జనయంతి. ౨౯౫. గంధం ప్రవిశంతి తథా నాసాపుటమితి న చేహ
 యుక్తతమం, సూక్ష్మా హ్యతీంద్రియాస్తే స్ఫుటో హి గంధః ప్రతీయ
 మానోఽసౌ ౨౯౬. తస్మాన్న కిం చిదేతద్యతైవ దృష్టం తథాప్య పేతన్యం,
 దర్శయతి శ్రుతిరేషా తతైవ హృదయాలయత్వమణుతాం చ. ౨౯౭.
 తస్యాభిధాయ పునరప్యలోమభ్యస్తథా నఖాగ్రేభ్యః, చైతన్యేన
 గుణేన హి సర్వతనువ్యాపితాం చ దర్శయతి. ౨౯౮. శ్రుత్యంతరావి
 లంబాద్వ్యాపిత్వం తస్య దర్శయత్యధునా,

సూ. పృథగుపదేశాత్. ౨౯.

ప్రజ్ఞాం పృథగుపదేశతి శ్రుతిరిహ యా ప్రజ్ఞయా శరీరమితి.
 ౨౯౯. కృత్స్న తనువ్యాపిత్వం తయైవ తస్యోపదర్శయత్యేషా, స్వాపాధి
 కారపఠితా శ్రుతిస్తదేతదితి దర్శయత్యేవం. ౩౦౦. అణురయమాత్తా
 హీశో విభురత ఐక్యం కథం తయోరితి చేత్,

సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౨౯.

సోఽయం హి పూర్వపక్షవ్యాప్తిఫలస్తు శబ్ద ఇహ భవతి. ౩౦౧. ఉత్పత్తేర శ్రవణా ద్భ్రష్టాణ ఏవ ప్రవేశదృష్ట్యా చ, తద్రూప తోపదేశాత్పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తమ్ ౩౦౨. యావద్భ్రష్టాః సన్ స్వాత్మావాక్ జీవోఽపి భవితుమర్హత హి, ఇహ చ పరస్య విభుత్వం శ్రుతమత ఆత్మాపి భవతి విభురేవ. ౩౦౩ ఏష మహానజ ఆత్మా యోయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితాః, జీవపరా హి శ్రౌతా విభుత్వ వాదాన్సమర్థితా నైవ. ౩౦౪. యది చాణుర్జీవస్సాన్యత్సకలతనువ్యాప్త వేదనా న స్యాత్, త్వకస్సంబంధాత్సా చేత్కంటకతోదేపి తద్వదేవ స్యాత్. ౩౦౫. కంటకతున్నో లభ తే పాదతలే వేదనాం న చాన్యత్ర, ఇహ చైతన్యగుణస్య వ్యాప్తిర్వా కథమణోర్హిజీవస్య. ౩౦౬. యచ్చ గుణస్యగుణత్వం గుణేనమనా శ్రిత్య తత్కథం సిద్ధ్యేత్, గంధస్సాశ్రయ ఏవ హి సంచరతీత్యేతదేవయుక్తమతః. ౩౦౭. ద్వైపాయనేన మునినా హ్యుపలభ్యాప్సిన్విత తదేతదేవోక్తం, సర్వశరీరవ్యాప్తం చైతన్యం స్యాద్యదాస్య జీవస్య. ౩౦౮. న తదాణుర్జీవస్సాన్యద్యతో హి చైతన్య రూపఏవాసౌ, ఔష్ణ్యప్రకాశరూపో యథా హి వహ్నిస్తథాయ మాత్మా స్యాత్. ౩౦౯. గుణగుణిభావా యోగాత్తనుపరిమాణత్వనిరస నాచ్చైవ, తస్మాదిహ పరిశేషాద్విభురయమాత్మేతి యుక్తమభిధాతుమ్. ౩౧౦. తదణుత్వన్యపదేశం సంగమయతి సపది సూత్రకారోసౌ, తద్గుణ సారో జీవో యతోణురయమితి హి గీయతే తేన. ౩౧౧. ఇచ్ఛాద్వేష ప్రముఖా యే వై బుద్ధేర్గుణా హి విఖ్యాతాః, తేషామధ్యానేన హ్యణుత్వవాదోఽయమస్య సంవృత్తః. ౩౧౨. కర్తృత్వభోక్తృతాత్మక సంసారిత్వం చ భవతి తన్మూలం, స్వత ఇహ సోయమకర్తా తద్వద భోక్తా చ నిత్యముక్తశ్చ. ౩౧౩. అణుపరిమాణాధ్యాసో బుధ్యధ్యాస ప్రయుక్తఏవాస్య, ఉత్కాగ్రింతవ్యపదేశో బుద్ధ్యత్కాగ్రింత్యా న చ స్వతోఽస్య స్యాత్. ౩౧౪. శ్రుతిరిహ వాలాగ్రేతి ప్రథమమణుత్వం హి తస్య నిర్దిశ్య, అంతే సచేత వాక్యాదానంత్యం తస్య సమ్యగుప దిశతి. ౩౧౫. తచ్చైవమాంజసం స్యాద్యదౌపచారికమణుత్వమిహ భవతి, ఆనంత్యమాపచారికమితి నాశంక్యం యతశ్చ సర్వత్ర. ౩౧౬.

బ్రహ్మత్వభావవశ శ్రుత్యంతేషాపదిశ్యతే తస్య, యబుద్ధేరిత్యాద్యా
 శ్రుతిరస్యాగ్రాగ్రమాత్రతాం శాస్త్రీ. 302. సాబుద్ధియోగమూలాం
 తామాచష్టే న హి స్వరూపేణ, యా శ్రుతిరేషాణురితి ప్రథయత్య
 ణతాం న తత్పరా సా హి. 303. జ్ఞానప్రసాదగమ్యః పరవవాత్తా
 యతోత్ర నిర్దిష్టః, అణుపరిమాణత్వం కిల జీవస్యాప్యనుపపన్న
 మేవాతః. 304. దుష్టానత్వపరా స్యాదుపాధిసంబంధపరతయా వా
 స్యాత్, యచ్చాన్యచ్ఛ్రుతివాక్యం ప్రదర్శితం ప్రజ్ఞయా శరీరమితి.
 305. బుద్ధిః ప్రజ్ఞైవ స్యాదథవా వ్యపదేశమాత్రమేతత్స్యాత్
 వ్యపదేశోఽయమభిన్నే భవతి శిలాపుత్రకస్య గాత్రమితి. 306.
 అత్ర చ గుణగుణిభావో నైవాస్తీత్యుక్తమేవ పూర్వత్ర, హృద
 యాయతనతోఽక్లిష్టభావయత్తా తదైవ చోత్కాంతిః. 307.
 ఇమమర్థమేవ కస్తిన్నస్వహమిత్యేషా శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, యద్యు
 త్కాంతిర్న స్యాత్స్యాతాం గత్యాగతీ కథం తస్య. 308. తస్మా
 ద్వ్యపదేశోఽసావపాధిగుణసారతాప్రయుక్తస్స్యాత్, పరమాత్మనో
 యథా వా ప్రాజ్ఞస్యోపాసనేషు సగుణేషు. 309. స్యాద్వ్యపదేశోఽ
 చీయాన్వీహేరిత్యయముపాధియోగేన, సంసారిత్వమణుత్వం తద్వ
 జ్జీవేష్యపాధియోగేన. 310. బుద్ధ్యాత్మయోగతో నను సంసారిత్వం
 యదాస్యకల్పేత, సంయోగస్యాపగమో భవత్యవశమితి తద్వియోగే
 హి. 311. తస్మాసంసారిత్వం స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా,

సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్. 30.

నైషా శంకా కార్యా యస్తాద్బుధా ద్యుపాధియోగోఽసౌ.
 312. స చ యావదాత్మభావీ నాకస్తా దవసానమిహ భవతి,
 యావత్తత్వావగతేరస్య న సంసారితా నివృత్త. 313. తావచ్చ
 నోపశామ్యతి బుద్ధ్యాయోగో న కేనచిద్వాపి, బుద్ధ్యాయోగో
 యోఽసౌ స కథం స్యాద్యావదాత్మభావీతి. 314. ఏషా శంకా మునినా
 నిరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ, యాయమితి శ్రుతిదృష్టో విజ్ఞానమయో
 బుద్ధిమయ ఏవ. 315. మనఆదిసాహచర్యం విజ్ఞానస్యోపలభ్యతే

మయమనోమయపురస్సరా శ్రుతిచోంతరే దృష్టాః
 త్వంతాసనమానస్సన్నితి శ్రుతిర్యాపి, లోకాంతర

గమనేపిహి బుధ్యవియోగం ప్రదర్శయత్యేషా. 331. మిథ్యాజ్ఞాన
పురస్సరపవాసావాత్ బుద్ధిసంయోగః, మిథ్యాజ్ఞాననిష్పత్తిర్న హి
సమ్యక్ జ్ఞానమంతరా భవతి. 333. తస్మాద్బుధ్యా యోగే సమ్యక్
జ్ఞానాదృతే న శామ్యేత, శ్రుతిరపి వేదాహమితి ప్రథయతి తమిమం
యథోపదిష్టార్థమ్ 338. అత్యేతి తం విదిత్వా మృత్యుం మార్గోఽయ
నాయ నాన్య ఇతి, నన్విహ సుప్తా ప్రళయే బుధ్యా యోగో న శక్యతే
జ్ఞాతుమ్. 339. కృత్స్నం వికారవిలయం స్వమపీత ఇతి శ్రుతిర్యతో
వక్తి,

సూ. పుంస్త్యాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్. 30.

సుప్త్యాదౌ నిర్లేపం బుద్ధేర్వోగో న విలయముపయోజి. 331.
సత ఏవాభివ్యక్తిర్లోకే దృష్టా న చాసతః క్వాపి, పుంస్త్యాదీని హి
లోకే బాల్యే జీవాత్తనా స్థితాన్యేష. 332. ఆవిర్భవంతి పశ్చా
ద్భౌతవనసమయేన వైపరీత్యేన, యది చేన్నాయం నియమష్షండాదీనాం
కుతో న జాయంతే. 333. తస్మాత్సుప్తా విలయే బుధ్యా యోగో హి
సూక్ష్మరూపేణ, స్థితపవ సంప్రబోధే వ్యక్తం గృహ్యత ఇతీహ వక్త
వ్యమ్. 334. దర్శయతి శ్రుతిరేషా సతి సంపద్యేతి చేమమేవార్థమ్.
సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోన్యతరనియమో వాన్యథా. 31.
ఆత్మన ఉపాధిభూతం హ్యంతఃకరణం మనశ్చ బుద్ధిరితి. 340. విజ్ఞానం
చిత్తమితి హ్యనేకథా గీయతే హి వేదేషు, నిశ్చయస్పత్తిర్బుద్ధిస్సంశయ
వృత్తికమిదం మనో భవతి. 341. యద్యంతఃకరణమిదం నాభ్యుప
గమ్యేత తర్హి దోషోఽయం, నిత్యోపలబ్ధిరథవా నిత్యానుపలబ్ధిరేవ
తస్య స్యాత్. 342. ఉపలబ్ధిసాధనానామాత్మేంద్రియవిషయపరికరా
దీనాం, సతతోపలబ్ధిరేవ హి సన్నిధియోగేన తస్య జాయేత. 343.
సతి హేతుసమవధానే యది చ ఫలం నైవ దృశ్యతే తర్హి, అనవర
తానుపలబ్ధిస్తస్యేయం భవతి దుర్నివారైవ 344. శక్తిప్రతిబంధో
వాప్యత్తేంద్రియయోరిహాభ్యుపేయస్స్యాత్, శక్తిప్రతిబంధోసా
వాత్తన ఇహ వక్తుమనుచితో భవతి. 345. యస్మాదవిక్రియోసా
వాత్తా తేనాయమనుచితస్తస్య, నాపీంద్రియస్య పూర్వోత్తరక్షణా
కుంతశక్తికప్యైవ. 346. మధ్యే హి కథమకస్మాచ్ఛక్తిరియం తస్య

చోషదు ధ్యేత, తస్మాచ్ఛయదవధానానవధానాభ్యాముభే ఇమే భవతః.
 382. తచ్ఛానశ్యకమేవ హి మనఃకమమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి,
 మనసా హ్యేవేత్యాద్యా శ్రుతిరన్యత్రేతి చాపరాసి తథా. 383.
 తస్మా త్సూత్రకృతోక్తం తద్గుణసారత్వముచితమేవాస్య,

సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్వాత్. 33.

తద్గుణసారత్వేన హ్యణుతాభ్యాసాత్స్వతో మహత్వమితి.
 384. స్థాపితమేతత్సంప్రతి కర్తృత్వాభ్యాసమపి చ దర్శయతి,
 అత్రాసంగత్వశ్రుతివచనానామపి విధిశ్రుతీనాం చ. 385. విప్రతి
 పత్తౌ బుద్ధేః కర్తృత్వేనైవ శాస్త్రనిర్వాహాత్, సోయమకర్తృవ స్వాదితి
 సాంఖ్యమతం హి నిరసితం సకలమ్. 386. కర్తృత్వాభ్యాసోక్త్యా
 సిద్ధాంతయతీహ సూత్రకారోయం, ఆత్మాసౌ కర్తా స్యాద్యస్తాద్విధి
 శాస్త్రమర్థవద్భవతి. 387. కథమన్యథార్థవత్స్వద్ధాన్యజ్ఞాన్య
 యాద్యజేత పశునేతి, ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోధా కర్తేతి శాస్త్ర
 మఖిలమపి. 388. నైవాసంగత్వశ్రుతిపరిపంథ్యావిద్యకం హి కర్తృ
 త్వమ్,

సూ. విహారోపదేశాత్. 38.

తస్మాత్స హి కర్తా స్యాదితోపి చాత్మా భవేదసౌ కర్తా. 389.
 యస్తాద్విహారమన్య శ్రుతిస్స ఈయత ఇతి ప్రదర్శయతి.

సూ. ఉపాదానాత్. 39.

ఆత్మాసౌ కర్తా స్యాద్యత స్తదేమామితి శ్రుతిస్తస్య. 390. జీవ
 ప్రకరణవేద హి కరణోపాదానమన్య కీర్తయతి.

సూ. వ్యవదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః. 39.

విజ్ఞానం యజ్ఞమితి శ్రుతిరేషా హి క్రియాసు కృత్తృత్వం.
 391. వ్యవదిశతి తస్య యస్తాదితోపి చాత్మా భవేదసౌ కర్తా, నన్విహ
 ానపదం బుద్ధిపరం స్యాన్న చాత్మపరమితి చేత్. 392. బుద్ధిపరం

నిర్దేశవిపర్యయః ప్రసజ్యేత, విజ్ఞానేనేతి స్యాద్విజ్ఞానమితిహ
 స్యాత్, 393. బుద్ధివివక్షాయాం ఖలు కరణవిభక్తిర్హి
 దృశ్యతేన్యత్ర, విజ్ఞానేనేత్యేవం శ్రుతౌ తదేమామితి ప్రసిద్ధాయాం.

సూ. యథాచ తక్షోభయథా. ౪౦.

శాస్త్రార్థవత్త్వపూర్వైర్వైత్తుభిరేతస్య యచ్చ కర్తృత్వం, మీ
 మాంసకానుమత్యా స్వాభావికమేవ తదితి సంప్రాప్తే 323. న
 స్వాభావికమప్య చ కర్తృత్వం స్యాదితీహ దర్శయతి, తచ్చేత్వాస్వాభా
 వికమిహ న విమోక్షస్సృత్కథంచిదపి తేన. 32౪. కర్తృత్వాద
 విముక్తే పురుషార్థో వా కథం భవేత్కో వా, నను కర్తృత్వే సత్య
 ప్యస్య చ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్. 32౫. పురుషార్థస్సృత్కథా
 హి తత్పరిహారో నిమిత్తపరిహారాత్, అగ్నే శ్శక్తస్యాపి హి కార్య
 వియోగే యథా న కార్యం స్యాత్. 32౬. తద్విదిహాపి స్యాదితి
 నేయం శంకా హి భవతి యుక్తతమా, యేన నిమిత్తానామపి సంబంధ
 శ్శక్తిలక్షణేన స్యాత్. 32౭. తత్పరిహారాయోగాదవిమోక్షోసౌ
 తతోస్య దుర్వారః, నను మోక్షసాధనాత్మికం మోక్షస్సృదితి తు
 నైవమాశంక్యమ్. 32౮. సాధనసాపేక్షో యది మోక్షస్తర్హ్యయమ
 నిత్యేవ స్యాత్, సాధనసాపేక్షం కిల లోకే సకలం హి దృశ్యతే
 నిత్యమ్. 3౨౯. బ్రహ్మత్వభావబోధాన్తోక్ష ఇతి నిరూపితం హి
 శాస్త్రేస్తి, స హి నావకల్పతే కిల బోధస్సృభావికే హి కర్తృత్వే
 3౩౦. తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాస్య కర్తృతా వాచ్యా, దర్శ
 యతి చేమమర్థం శ్రుతిరేషా ధ్యాయతీవ శబ్దముఖా. 3౩౧. న విపే
 కినాం పరస్పాదన్యో జీవో న విద్యతే కర్తా, నాన్యోతోస్తి ద్రవ్యేత్యా
 ద్యాశ్శ్రుతయోపి దర్శయంత్యేవమ్. 3౩౨ పర ఏవ తర్హి కర్తా భోక్తా
 చ స్యాత్తథైవ సంసారి, ఇతి తు న దోష ఇహ స్యాద్యస్తాదావిద్య
 కాని చైతాని. 3౩౩. ఆవిద్యకమేవేదం కర్తృత్వాదికమితి ప్రదర్శ
 యతి, శ్రుతిరన్యాయత్రేతి హి విద్యావసరే తు వారయత్యపరా.
 3౩౪. యత్ర త్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరపి తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః,
 తస్య స్వప్నే జాగ్రత్యుపాధిసంపర్కజనిత ఏవాసౌ. 3౩౫. శ్రమ
 జ్జానే పతతశ్చేనస్యేవేతి దర్శయిత్వైవం, తదభావం చ సుషుప్తే
 మతి ప్రాజ్ఞసంపరిష్వక్తే. 3౩౬. తద్వా అస్యేత్యాద్యాశ్రుతిఃపరా
 నందరూపతామస్య, దర్శయితుమేతమర్థం ప్రాహాచార్యోయథాచత
 షేతి. 3౩౭. త్వర్థశ్చేహతు శబ్దః పక్షవ్యాప్తిఫలక ఏవాసౌ,

స్వాభావిక మేవ స్యాత్కర్తృత్వాదికమితీహ నాశంక్యమ్. 3౮౮. లోకే తక్షాహి యథా గృహీతవాస్యాదికరణహస్తస్సన్, దుఃఖి భవతి సఏవ స్వగృహం ప్రాప్తో విముక్తవాస్యాదిః. 3౮౯. స్వస్థో నిర్వృత్తోసౌ నిర్వాప్తపారస్సుఖి భవత్యేవం, ద్వైతమవిద్యామూలకమాలంబ్య స్వప్నజాగ్రతోరాత్నా. 3౯౦. కర్తా దుఃఖి భవతి హి స తచ్ఛ్రమస్యాపసుత్తయే హి పునః, ప్రవిశన్ పరమాత్మానం ప్రవిలాపితకార్యకరణసంఘాతః. 3౯౧. స హి భవతి సంప్రసాదావసరే చ సుఖితద్భావ చాకర్తా, ఏవమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపేన ముక్త్యవస్థాయామ్. 3౯౨. ఆత్మా విధూయ సకలం పరమానందో హి కేవలో భవతి, తక్షాహి తక్షణాదౌ యథాహి వాశ్యాద్యపేక్ష్య కర్తా స్యాత్. 3౯౩. ఏవం మనఆదీని హ్యపేక్ష్య కర్తా స్వతస్త్వకర్తైవ, ఇత్యావేదయితుం కిల దృష్టాంతోయం ప్రదర్శితో భవతి. 3౯౪. బోధయితుం కర్తృత్వం స్వాభావికమితి న చేహ విధిశాస్త్రం, తదనూద్యావిద్యకమిహ కర్తవ్యవిశేషబోధనార్థం స్యాత్. 3౯౫. నన్విహ సంధ్యే స్థానే ప్రతీయతే కేవలస్య కర్తృత్వం, కామం పరివర్తతఇతి విజ్ఞానేనేతి వాక్యయుగళేన. 3౯౬. ఇతి చేన్నాయం దోషో యతశ్చ తత్రాపి కరణసంబంధః, శ్రుతివచనేన సధిరితి సంధ్యపరేణ ప్రతీయతే హి యతః. 3౯౭. స్మృతిరపి కిలేంద్రియాణాముపరమ ఇత్యేతమర్థమాచక్షే, తస్మాత్సమనా ఏవ హి విహరతి సంధ్యఇతి యుక్తమభిధాతుమ్. 3౯౮. సోయం హి వాసనామయ ఏవ విహారో న తథ్యరూపస్స్యాత్, శ్రుతిరియముతేవశిబ్దప్రముఖా తమిమం విహారముపదిశతి. 3౯౯. ఏవముపాదానేపి హి కర్తా సమనా న కేవలో భవతి, కరణవిభక్తిరయుక్తా కరణవిశిష్టస్య కర్తృత్వాయాం స్యాత్. ౪౦౦. ఇతి నాత్ర శంకనీయం లోకవివక్షా హి దృశ్యతే బహుధా, యుధ్యంతే యోథా ఇతి యోధైర్యుధ్యత ఇహౌష రాజేతి. ౪౦౧. తస్మాత్కరణవిభక్తిస్సేహ వివక్షావశేన యుక్తైవ, అపిచోపాదానేస్త్రిన్వాప్తపారోపరమ ఏవ కరణానామ్. ౪౦౨. న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వస్స దృశ్యతే స్వాపే, విజ్ఞానం యజ్ఞమితే వ్యవదేశో యశ్చ దర్శితః పూర్వమ్. ౪౦౩. స హి బుద్ధేరేవ స్యాత్కర్తృత్వపరో న

చాత్తనో భవతి, మనసోనంతరవతితం విజ్ఞానవదం తు బు రూఢం హి. ౪౦౩. శ్రద్ధాద్యవయవవత్త్వం బుద్ధిరేవోపదర్శయతే షా, తస్య శ్రద్ధేత్యాద్యా శ్రుతిరత ఇహ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమ్. ౪౦౪. ఏవం స ఏష వాచశ్చిత్తస్యేతి శ్రుతౌ హి యజ్ఞస్య, వాగ్బుద్ధిసాధ్యతోక్తా తస్మాద్విజ్ఞానమత్ర బుద్ధిసాన్విత. ౪౦౬. శక్తివివర్ణయశంకా న హి బుద్ధేః కర్తృతామతే భవతి, కరణానామపిలోకే స్వస్వవ్యాపార కర్తృతా హి యతః. ౪౦౭. ఉపలబ్ధ్యవేక్షయాపి హి కరణానాం నైవ కరణతా యుక్తా, నిత్యోపలబ్ధిరూపో హ్యేతా యస్తాదతో న తదవేక్షా. ౪౦౮. ఏవమహంకృతిపూర్వకమపి కర్తృత్వం న చోపల బ్ధిహ, బుద్ధేః కర్తృత్వే వా కరణాంతరకల్పనా న చేహాస్తి. ౪౦౯. తస్య సమాధివిధానం చావిద్యకకర్తృతాముపాదాయ, తస్మాదౌపాధి కమిహ కర్తృత్వం నైవ తథ్యమితి సిద్ధమ్. ౪౧౦.

సూ. పరాత్తు తచ్చుతేః. ౪౧.

యదిదముపాధినిబంధనమస్య హి కర్తృత్వమభిహితం తత్త్విం, ఈశ్వరమనపేక్ష్య స్యాత్త్విం వా తమపేక్ష్య భవతి చేత్యేవమ్. ౪౧౧. ఏష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతివచసామపి తద్దైవ విధివచసాం, అన్యోన్యం హి విరోధే శంకా నేయం సముత్థితా భవతి. ౪౧౨. సత్యామేతస్యాం ఖల్విహ మీమాంసకమతేన చాక్షేపః, నాపేక్ష తే హి జీవః పరమాత్మానం ప్రయోజనాభావాత్. ౪౧౩. రాగద్వేషాది యతః కారకసంపత్తిసహకృతో జీవః, అనుభవితం కర్తృత్వం శక్నోతి యతః కిమేశ్వరేణాస్య. ౪౧౪. కృష్యాదికేషు కర్తృస్వీశా వేక్షా న దృశ్యతే లోకే, క్షేత్రకర్తృత్వేన న చ జంతున్ సృజ తోస్య నిర్ఘృణత్వం స్యాత్. ౪౧౫. విషమఫలం కర్తృత్వం విదధత ఈశస్య విషమతాపి స్యాత్, సాపేక్షత్వాన్నాసౌ దోషస్సాన్వయితి తు నేహ యుక్తతమమ్. ౪౧౬. సాపేక్షతా తదాస్వాధర్మాధర్మాయదా హి జంతునాం, జీవస్య కర్తృతాయాం సత్యాం సద్భావ ఏతయోర్భి

౪౧౭. యది చేదిశావేక్షం కర్తృత్వం స్యాత్తదా హి కింవిషయం, సాపేక్షత్వం తస్య స్యాదకృతాభ్యాగమశ్చ దుర్వారః. ౪౧౮. ఇత్యే తానూశంకామపనుదతి హి సూత్రకృత్తు శబ్దేన, జీవోఽవిద్యావ

సరే భవత్యవిద్యాతమోంధవ కిల. ౪౧౯. స హి కార్యకరణసంఘా
వివేకదర్శి భవేదత స్తస్య, చేతయితురీశ్వరాత్కిల కర్తాధ్యక్షాచ్చ సర్వ
భూతస్థాత్. ౪౨౦. తదనుజ్ఞయా కిల స్యాత్సంసారః కర్తృభోక్తృతా
రూపః, తదనుగ్రహేక హేతుకవిజ్ఞానేనాస్య మోక్షసిద్ధిరపి ౪౨౧.
ఏష హ్యేవేత్యాద్యా శ్రుతిరిమమర్థం యతః ప్రదర్శయతి, యా చ
య ఆత్మనిత్యన్నిత శ్రుతస్సాపి దర్శయత్యేవమ్. ౪౨౨. నన్విశః
కారయితా యదా భవేత్తస్య విషమతాప్యేనం, నిర్ఘృణతా జీవస్య
స్యాదకృతాభ్యాగమోప్యతః పతతి. ౪౨౩.

సూ. కృతప్రయత్నావేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ౪౨.

ఉక్తావేక్షనివృత్తిప్రయోజనోసౌ తుశబ్ద ఇహ భవతి, జీవ
ప్రయత్నసాధ్యో ధర్తాధర్తైకలక్షణో యోసౌ. ౪౨౪. తదవేక్షవవ
హీశః కారయతి తతోత్త్ర నైవ దోషోయం, ధర్తాద్యవేక్షయైవ హి
విషమం విభజేత్ఫలాన్యసావీశః. ౪౨౫. తత్తద్భిజావేక్షో వ్రీహియ
వాదీన్ యథాహి వర్జన్యః, సృజతి తథా పరమాత్మా ధర్తాధర్తావవేక్ష్య
కారయతి. ౪౨౬. అసతి చ వృద్ధిన్యేస్తిన్నసత్సు బీజేషు నోపజాయేత,
రసపుష్పఫలపలాశాద్యఖిలం యచ్ఛోషదృశ్యతే తద్ధి. ౪౨౭. ఏవం పర
మాత్మాసౌ ధర్తాధర్తావవేక్ష్య జీవగతౌ, జీవానామేతేషాం శుభాశుభా
త్తకఫలం హి విదధాతి. ౪౨౮. సన్వేతత్కర్తృత్వం జీవస్య యదా
భవేత్పరాయత్తం, కథమిహ కృతప్రయత్నావేక్షత్వం స్యాదితీహ
నాశంక్యం. ౪౨౯. కారయతి హి పరమాత్మా కుర్వంతం పూర్వవాస
నావశతః, పూర్వతరం చావేక్ష్య ప్రయత్నమిశో హ్యకారయ
త్పూర్వం. ౪౩౦. పూర్వమవేక్ష్యదానీం కారయతీశో యతో
హ్యనాదిరసౌ, సంసారస్తస్థాచిహ సూత్రకృతోక్తం హి సకలమన
వద్యం. ౪౩౧. కథమనగమృత ఈశః కృతప్రయత్నాద్యవేక్ష ఇతి
చేన్న, విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యోవగమ్యతే హ్యేవం ౪౩౨.
ఏవం చేదేవ స్యాత్సువ్యకామో యజేత స నిహన్యాత్, ఇతి విహితం
ప్రతిషిద్ధం సఫలం నోచేత్తదేతదఫలంస్యాత్. ౪౩౩. ఈర్ష్యరవీవవిధౌ
వా ప్రతీషేధే వా సదా నియుజ్యేత, యస్తాత్పరతంత్రోసౌ జీవస్స
కథం నియుజ్యతే తత్ర. ౪౩౪. విధివిహితకారిణం వానర్థే న నిషిద్ధ

కారణం చ తథా, అర్థేన సంస్కృజేదితి వేదోసావప్రమాణమేవ స్యాత్. ౪౩౫. అనపేక్షశ్చేదిశో లోకే స్యాత్పురుషకారవైయర్థ్యం, ఏవం హి దేశకాలాదీనామకృతాగమాదిదోషస్యాత్. ౪౩౬. ఇతి ఖలు దూషణజాతం త్యాదిగ్రహణేన దర్శితం మునినా, తస్మాత్కర్తాపేక్షః కారయతీశ ఇతి కోపి న విరోధః. ౪౩౭.

సూ. అంశో నానావ్యవదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వ మధీయత ఏకే. ౪౩.

ఏకో జీవో నిత్యో నాణురకర్తా స్వయంప్రకాశ ఇతి, వర్ణిత మేతత్పూర్వం బ్రహ్మైక్యం తస్య సుగమమేవేతి. ౪౩౮. సంప్రతి భేదా భేదశ్రుతివచసామిహ విరోధశంకాయాం, తామపనీయ హి సకలాం బ్రహ్మైక్యమిదం దృఢీకరోతి మునిః. ౪౩౯. ఉపకార్యో జీవోసామిహ పకారక ఏష భవతి పరమాత్మా, ఇతి తు పురా నిర్దిష్టం స భవతి సంబంధినోరయం ధర్మః. ౪౪౦. కిం స్వామిభృత్యయోరివ కిమసావగ్ని స్ఫులింగయోరివ వా, ఇతి శంకాయాం సత్త్వాం యుక్తస్వాస్యత్వాన్వి మిభృత్యవచ్ఛాత్ర. ౪౪౧. తత్ర నియోజ్యనియో జకభావోసా సుప్రసిద్ధి ఇహ లోకే, తద్వదిహాపి స్యాదిత్యాక్షేపోసా నిరస్యతే సపది. ౪౪౨. ఈశస్యాంశో జీవో యథా స్ఫులింగో భవత్యసావగ్నేః, నన్వీశో నిరవయవః కథం హి తస్యాంశ ఏష జీవస్వాత్. ౪౪౩. తస్మా న్నాసావంశో నానావ్యవదేశాదన్మనాదపిచ, నానావ్యవదేశేసా సోన్వేష్ట వ్యో యఆత్తనీత్యాదిః. ౪౪౪. శ్రుత్యంతరేషు దృష్టౌ నాసతి భేదే సయం జ్యతే క్వాపి, స్వస్వామిభృత్యసామ్యే యుక్తస్వాస్యదితి తు నేహ శంకా స్యాత్. ౪౪౫. న హి నానావ్యవదేశాదేకస్త్వాదంశ తాత్ర నిర్దిష్టా, కింత్య న్యథాపి తస్య వ్యవదేశాదంశతోపపన్నా స్యాత్. ౪౪౬. వ్యవదేశో నానాత్వప్రతిపత్తివరోపి భవతి తన్వేహ, దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఏకే సమామనంతే యతః. ౪౪౭. ఇహ చాభర్వణికాః కిల సూక్తే బ్రహ్మత తత్త్వబోధపరే, దాశా దాసాః కితవా బ్రహ్మేవేత్యర్థముపది శంత్యేతే. ౪౪౮. త్వంస్త్రీతి శ్రుతిరన్యాయ్యదిశతి బ్రహ్మతత్త్వమేవ స్త్రీచ పుమాంశ్చ కుమారస్తథా కుమారి తథైవ జీర్ణోపి. ౪౪౯. హి జాతో లోకే సకలోయం బ్రహ్మ భవతి నాన్య ఇతి,

సర్వాణీత్యాద్యా అపి కథయంతి బ్రహ్మ సర్వరూపమితి. ౪౫౦. చైతన్యం త్వవిశిష్టం భవతి హి జీవేశ యోగ్యత స్తస్మాత్, భేదాభేదా వగమాభ్యామిశాంశత్వమస్య యుక్తతమం. ౪౫౧.

సూ. మంత్రవర్ణాచ్చ. ౪౪.

తావానన్యేత్యాద్యో మంత్రోప్యముమర్థమేవదర్శయతి, మంత్రే చ భూతశబ్దస్థావరజంగమసజీనదేహపరః. ౪౫౨. తత్పరతాఽహిం సన్నితి మంత్రే దృష్టా హి భూతశబ్దస్య, అత్ర చ పాదోంశస్యాత్త స్తాదంశత్వమస్య యుక్తతమం. ౪౫౩.

సూ. అపిచ స్మర్యతే ౪౫.

ఈశ్వరగీతాస్యపి కిల జీవన్యేశాంశతా వినిర్దిష్టా, తత్ర మమై వాంశ ఇతి వ్యపదేశో యేన జీవభూతస్య. ౪౫౪. అత్రనియోజ్యని యోజకభావోసా స్వామిభృత్యయోరేవ, లోకే యద్యపి దృష్టస్త థాపి శాస్త్రేణ చాంశతా నిధితా. ౪౫౫. హీనోపాధియుతానిహ జీవాన్ మానూసహాయసంపన్నః, పరమాత్మాసా శాస్తీత్యత్ర నకాచి ద్విరోధశంకా స్యాత్. ౪౫౬. నన్వీశాంశో జీవో యదా తదీయేన దుఃఖభోగేన, అంశిన ఈశస్యాపి హి దుఃఖత్వం దుర్ని వారమేవ స్యాత్. ౪౫౭. హస్తాద్యవయవసంగతదుఃఖేన యథాంగినో భవేద్దుఃఖం, నానా జీవాంశగతైర్దుఃఖైరిశస్య దుఃఖమధికం స్యాత్. ౪౫౮. ముక్తౌ తత్ప్రా ప్తానాం మహత్తరం దుఃఖమపరిహార్యం స్యాత్, సమ్యగ్దర్శనమఫలం పూర్వస్సంసార ఏవ వరమితి చేత్. ౪౫౯.

సూ. ప్రకాశాదివన్నైవం పరః. ౪౬.

జీవో యథా హి దుఃఖం సంసారకృతం సదానుభవతి తథా, నైవం పరో హి యస్తాజ్జీవో దేహాత్మభావమావన్నః. ౪౬౦. తద్దుఃఖే నావిద్యావశతో దుఃఖత్వమాత్తనో మనుతే, దేహాత్మభావయోగో దుఃఖ్యభిమానోపి నైవమీశస్య. ౪౬౧. జీవస్యాపి చ దేహాద్యవివేక భ్రమనిబంధనో భవతి, దుఃఖాభిమానఏష హి న తు స చ పరమార్థ తోస్తి కశ్చిదపి. ౪౬౨. ఇహ పుత్రమిత్రగోచరమపి దుఃఖం తదభి మానతో దృష్టం, అభినివిశమాన ఏన స్నేహవశేనేహ పుత్రమిత్రా ణౌ. ౪౬౩. తత్రాభిమానయోగా దనుభవతి తదీయదుఃఖమఖిలమపి,

మిథ్యాభిమానమూలం దుఃఖానుభవో హి భవతి తేనాసౌ. ౪౬౪.
 యే పుత్రమిత్రబంధుష్వభిమానవివర్జితా హి యతినస్సన్యః, తద్దుఃఖ
 మూలకం కిల దుఃఖం నైతేషు దృశ్యతే కిమపి. ౪౬౫. కిముత ప్రజ్ఞాన
 ఘనాత్పరాత్తనోఽన్యన్న పశ్యతో వస్తు, దుఃఖత్వం నేతి తతో
 నైవాత్మజ్ఞానమఫలమితి శంక్యం ౪౬౬. అత్ర నిదర్శనమేతత్ప్రకాశ
 వదితి ప్రదర్శితం మునినా, లోకే యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చంద్రో
 ద్యుమండలవ్యాపీ ౪౬౭. ఋజువక్త్రభావకలితేష్వంగుళిద్వారాద్యుపా
 ధిషుప్తాయః, ఉపగతతద్భావ ఇవ ప్రతిపన్నో న పరమాత్మతస్సోయం.
 ౪౬౮. తద్భావం ప్రతిపద్యతే ఏవం సర్వత్ర గోపి చాకాశః, గచ్ఛత్స్వ
 పిచ ఘటాదిషు గచ్ఛన్నివ భావ్యమానరూపోపి. ౪౬౯. గచ్ఛతి న
 సపరమాత్మత ఏవం జలకంపనేన తత్ర త్యే, సూరాదిప్రతిబింబేఽపి కంప
 మానే న కంపతే సూర్యః. ౪౭౦. ఏవమవిద్యోవస్థితబుద్ధ్యవహితజీవ
 సంజ్ఞికే హ్యంశే, దుఃఖాయితేపి తస్మిన్ తద్వద్దుఃఖాయతే న హి శోయం
 ౪౭౧. జీవస్యాపి హి దుఃఖప్రాప్తిరవిద్యానిబంధనేత్యుక్తం, ఏవమ
 విద్యామూలకమేతం జీవాత్మభావమున్మూల్య. ౪౭౨. బ్రహ్మతతాం
 వదంతి హితత్త్వమసీత్యాదిసకలవేదాంతాః, తస్మాన్నో జైవేన చ
 దుఃఖేనేశస్య దుఃఖతాపత్తిః. ౪౭౩.

సూ. స్మరంతి చ. ౪౭.

వ్యాసాదయః కిలామీ స్మరంతి పరమాత్మతత్త్వమఖిలమపి
 తత్ర చ పరమాత్మాయం సహి నిత్యోనిర్గుణశ్చ భవతి యతః. ౪౭౪.
 సహి కర్తృణా ఫలైర్వా న లిప్యతే పద్మపత్రమివ పయసా, కర్తాత్మా
 త్వపరోసౌ స యుజ్యతే మోక్షబంధనైరితి హి. ౪౭౫. అత్ర చశబ్ద
 శ్రవణాత్సమామనంతీతి వాక్యశేషస్సాన్యత్, నన్వత్ర చాంతరాత్మా
 భూతానామేక ఏవ చేత్తర్హి. ౪౭౬. కథమత్రాసుజ్ఞాపరిహారౌ తావత్థ
 వత్తరా భవతః, నన్విశాంశో జీవస్తద్భేదాత్ సమంజసౌ భవతః.
 ౪౭౭. ఇతి చేదనంశతామపి జీవస్యాభేదబోధికాశ్శ్చుతయః, మృత్యో
 స్సమృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యా హి ప్రదర్శయంత్యేవం. ౪౭౮. నాన్యో
 యో త్యాద్యాస్తత్స్పష్టే త్యేవమాదికాశ్శ్చుతయః, నన్విహ భేదా
 గమాభ్యామంశతా హి నిర్ణీతా. ౪౭౯. సత్యం తథాపి భేదా

భేదా నాత్ర చ బుబోధయిషిత్వాహి, భేదమనూద్యావిద్యకమభేద
ఇహ కిల బుబోధయిషిత్వో హి. రరం. నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఇహ
ముఖ్యోంశః కథం భవేజ్జీవః, తస్మాత్పర ఏవైకో భూతానాం భవతి
చాతరాత్తా మః. రరగ. సోఽయం హి జీవభావేనావస్థిత ఇత్యవశ్య
మిహ వాచ్యం, ఏవం చానుజ్ఞాపరిహారానుపపత్తిరిత్యతో బ్రూతే. రరఽ.

నూ. అనుజ్ఞాపరిహారాదేహ సంబంధాజ్ఞోతిరాదివత్. రర.

అగ్నిజోమీయం పశుమిత్యాద్యా కిల భవేదిహానుజ్ఞా, పరిహ
రశ్చ న హింస్యాదిత్యాదిస్తాపుభావపి ప్రథితౌ. రర3. ఏవమృతౌ
భార్యామితి గురుపత్నీం నైవ సంస్పృశేదితి చ, ఏతౌ చానుజ్ఞాపరి
హారా భవతో హి దేహసంబంధాత్. రర4. ఆత్మన ఏకత్వేపి చ
దృష్టోఽసావత్ర దేహసంబంధః, దేహేంద్రియసంఘాతావివేకమూలభ్ర
మాత్తకస్సోయం. రర5. అహమంధో మూఢోఽహం గచ్ఛామ్యహమేవ
చాగమిష్యామి, ఇతి కిల సమ్యక్జ్ఞానాత్ప్రకృతతోసౌ హి సర్వ
జంతుషు చ. రర6. తస్మాన్నేహానుజ్ఞాపరిహారాదౌ న బాధకం కిమపి,
తద్వ్యానర్థక్యం స్యాత్సమ్యగ్దర్శిన ఇతీహ నాశంక్యం. రర7. హేయే
చోపాదేయే యస్త్వవివేకీ నియుజ్యతేసోఽయం, యస్త్వాత్మవ్యతిరిక్తం
హేయముపాదేయమపి చ నేక్షేత. రర8. బ్రహ్మణి నిరూఢచిత్తో
విద్వాన్ స కథం నియుజ్యతే తత్ర, సమ్యగ్దర్శిన ఇహ యది న నియో
గస్సాద్యభేష్టచేష్టా స్యాత్. రర9. ఇతి తు న సర్వత్రైవ హ్యభి
మానోసౌ ప్రవర్తతో యస్త్వాత్, అభిమానాభావేన హి తత్త్వవిదో న
హి యభేష్టచేష్టా స్యాత్. రర10. తస్మాచ్ఛానుజ్ఞాపరిహారావిహ దేహ
యోగజావేవ, ఇహ చ నిదర్శనభూతా జ్యోతిః ప్రముఖా భవంతి
లోకేఽస్తి. రర11. జ్యోతిష ఏకత్వేపి హ్యగ్నిశ్శావో న గృహ్యతే
లోకే, పరివర్జ్యతే హి సవితుః ప్రకాశ ఏకోఽప్యమేధ్యదేశస్థః. రర12
వైదూర్యాద్యాభౌ మాగృహ్యంతే నరకభేబరాణి న హి, మూత్ర
పురీషం చ గవాం పవిత్రమితి గృహ్యతే న చాన్యస్య. రర13.

సూ. అసంతతేశ్చావ్యతికరః. ౪౯.

నన్వేనమపి చ దోషో భవతి హ్యేకాత్మతామతే సోఽయం, స్వామ్యైకత్వాదిహ కిల కర్తృఫలవ్యతికరో భవేదితి చేత్. ౪౯౪ న హి కర్తృభోక్తుర్వా సంబంధస్సర్వతనుభిరిహ భవతి, యోఽసావపాధితంత్రః కర్తృఫలవ్యతికరో న తేనాస్య. ౪౯౫.

సూ. ఆభాసఏవ చ. ౫౦.

జీవస్యేశాంశత్వం పూర్వమవచ్ఛేదపక్షమాశ్రిత్య, కరకాకాశస్యేవహి వర్ణితమిహ చైవకారయోగేన. ౪౯౬. తత్రావచ్ఛేదమతే హ్యరుచిం కాంచీదపి సూచయన్నేవ, రూపం రూపమితి శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షమనుసరతి. ౪౯౭. ఆభాసఏవ జీవః పరాత్మనో వారిసూర్యవద్భవతి, సాక్షాన్న స ఏవ స్యాన్నాపిచ వస్త్యంతరం హి జీవోసా. ౪౯౮. యస్తాదిహ ప్రవిష్టః పరస్స ఏష ఇతి వాక్యనిర్దిష్టః, తస్తాదిహ బుద్ధ్యాదిప్రతిబింబో జీవ ఏష ఇతి యుక్తమ్. ౪౯౯. శుక్తౌ రజతవదస్య హి న చ స్వరూపేణ కల్పితత్వం స్యాత్, నేదం రజతమితేవ హి నేదం ముఖమితి న దృశ్యతే యస్తాత్. ౫౦౦. ప్రతిబింబస్య చ బాధో న దర్పణే ముఖమితేహ దృష్టస్యాత్, తస్తాదుపాధిసక్తస్వరూపమాత్రేణ కల్పితోఽయం స్యాత్. ౫౦౧. ఏకస్తిక్ జలసూర్యే ప్రకంపమానేన కంపతే చాన్యః, ఏకస్తిక్ కిల జీవే కర్తృణేన తదంతరస్య తద్యోగః. ౫౦౨. అత్ర వ్యతికరశంకా హైకాత్మ్యేనైవ కర్తృఫలయోస్యాత్, ఆభాసోయమవిద్యాకృతస్తదాలంబనోపి సంసారః. ౫౦౩. ఆవిద్యక ఇత్యేతం ప్రియదస్య పరమార్థరూపముపదిశతి, బహవో విభవో యేషామాత్తానో వ్యతికరో హి తేషాం స్యాత్. ౫౦౪. చైతన్యమాత్రరూపా బహవో విభవో భవంతి చాత్మానః, సాధారణం ప్రధానం తద మితి తన్నిబంధనైవేషామ్. ౫౦౫. భోగాపవర్తసిద్ధిర్భవతీతి హి వ యంతి కిల సాంఖ్యాః, బహవస్సర్వగతా అప్యాత్తానస్స్వయమ తనా ఏవ. ౫౦౬. ఉపకరణాని బహూని హి మనాంసి తాన్యప్యచేతనాన్వేవ, ఆత్మమనోయోగేన హ్యుత్పద్యంతే గుణా న వేచ్ఛాద్యాః. ౫౦౭. ప్రత్యేకమాత్మసు యదా హ్యవ్యతిరేకేణ సమనయంత్యేతే, భవతి తదా సంసారస్తదుపరమో మోక్ష

ఇతి హి కాణాదాః ౫౦౮. సాంఖ్యనయే జీవానాం స్వతశ్చైతన్య
మాత్రరూపత్వాత్, ఏకస్తిన్నపి దేహే సర్వేషామాత్మానాం చ సాన్ని
ధ్యాత్. ౫౦౯. ఏకస్త్విన్ సుఖయోగే తత్సర్వేషాం కుతో న జాయేత,
అవిశేషేపిచ పుంసాం సర్వేషాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య. ౫౧౦. నియమేన
ప్రకృతిరియం పుంసాం భోగాపవర్గసిద్ధ్యర్థం, ఉద్దిశ్య ప్రతిపురుషం ప్రవ
ర్తతే తేన తద్వ్యవస్థా స్యాత్. ౫౧౧. భోగో విషయమతిస్సాన్వితవ
వర్గో గుణవిలక్షణాత్తమతిః, తత్సాధనభూతేయం నియతా ప్రకృతి
ప్రవృత్తిరేవ స్యాత్. ౫౧౨. ఏతదనంగీకారే స్వమహత్త్వఖ్యాప
నార్థికా సా స్యాత్, ఏవం చేదుద్దేశ్యవ్యాఘాతోత్రావిమోక్షరూప
స్సాన్విత. ౫౧౩. ఇతి చేన్నైతత్సారం వినోపపత్తిం కథం వ్యవస్థా
స్యాత్, అయముద్దేశ్యవివేకో జడప్రధానస్య నైవ యుక్తతమః.
౫౧౪. నాచేతనస్య లోకే నియామకత్వమపి దృశ్యతే క్వాపి, తస్మా
చ్చ న వ్యవస్థా వ్యతికర ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్. ౫౧౫.
కాణాదానాం చ నయే యద్యేకేనాత్తనా మనోయోగః, ఆత్మాంతరైః
స్తదాయం సాన్నిధ్యస్యావిశేషతో హి భవేత్. ౫౧౬. హేత్వ
విశేషా త్రేషాం సమసుఖదుఃఖత్వమపరిహార్యం స్యాత్, ఇహ చాదృష్ట
నిమిత్తో నియమస్సాన్వదితి తు నేహ యుక్తతమమ్. ౫౧౭.

సూ. అదృష్టానియమాత్. ౫౧.

యచ్చ మనోవాక్కాయైరదృష్టముత్పద్యతే హి తచ్చ కిల,
సర్వాత్తనాం విభూనాం ప్రతిదేహం సన్నిధానసామ్యేన. ౫౧౮. ఏత
స్యేదమదృష్టం నాన్యస్యేతి హి న శక్యతే జ్ఞాతుం, సాంఖ్యానాం తు
నయే తత్ప్రధానసమవేతమేవ నాత్మగతమ్. ౫౧౯. తస్య చ సుఖాది
భోగేన ప్రత్యాత్మం నియామకత్వం స్యాత్, నన్విత్థం కరవాణీతిత్థం
ప్రయత ఇతి చైవమాద్యా హి. ౫౨౦. అభిసంధ్యాదయ ఇహ యే
ప్రత్యాత్మని తే ప్రవర్తమానాస్సృజి, స్వస్వామిభావగమకా భవంత్య
దృష్టాత్తనామితి ప్రాప్తే. ౫౨౧.

సూ. అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవమ్. ౫౨.

అభిసంధ్యాదీనామపి హేత్వవిశేషాద్యభోక్తవోషస్సాన్విత,

సూ. ప్రదేశాదితి చేన్నాంతర్భావాత్. ౫౩.

దేహప్రతిష్ఠితేన హి మనసా యోగస్తు తన్వవచ్ఛిన్నే. ౫౨౨. ఆత్మప్రదేశ ఏవ హి భవత్యతస్యాస్యదిహ వ్యవస్థేయం, ఇతి చేన్నేదం యుక్తం యత్ ఇహ సర్వాత్తనాం విభుత్వేన. ౫౨౩. సర్వేష్వపిచ శరీరేష్వంతర్భావోఽయమప్రతీకారః, తేన చ తదవచ్ఛిన్నస్సర్వే ష్వాత్మసు సమో హి సంయోగః. ౫౨౪. నాపిచ నిరవయవస్య ప్రదేశ పరికల్పనా పి యుక్తతమా, యది కల్పితః ప్రదేశః కార్యం పరమార్థతః కథం జనయేత్. ౫౨౫. సర్వాత్మసన్నిధానే శరీరముత్పద్యమాన మస్యైవ, నాన్యస్యేతి నియంతుం న శక్యతే కేనచిత్క్వచిద్వాపి. ౫౨౬. యత్రాత్మనోర్ద్వయోరపి సమానసుఖదుఃఖభోగ ఇహ దృష్టః, దేహే నై కేనైవ హి తయోర్ద్వయోర్భోగసిద్ధిరపి చ స్యాత్. ౫౨౭. తత్ర హి తయోర్ద్వయోరపి సమప్రదేశం హ్యదృష్టమితి యుక్తం, సుఖ దుఃఖమన్వభూత్కిల యస్మిన్దేశే హి దేవదత్తోఽసౌ. ౫౨౮. అపయాతే తస్మిన్ కిల కాశీదత్తే తమేవ సంప్రాప్తే, తస్యాపి చేతరేణ హి సమ సుఖదుఃఖానుభూతిరిహ దృష్టా. ౫౨౯. సా న స్యాద్యది చ తయో స్సమప్రదేశం తద్దృష్టమిహ న స్యాత్, స్వర్గాద్యుపభోగస్యానుపపత్తి రపి ప్రదేశవాదినయే. ౫౩౦. బ్రాహ్మణశరీరదేశావచ్ఛిన్నే స్యాద దృష్టనిష్పత్తిః, స్వర్గాద్యుపభోగః కిల దేవాదిశరీరదేశ ఏవ స్యాత్. ౫౩౧ లోకే హి కార్యకారణభావో న విభిన్నదేశయోర్ద్వైష్ట్యః, ఇహ చాత్మనాం బహూనాం సర్వగతత్వమపి నోపపన్నం స్యాత్. ౫౩౨. సతి దృష్టాంతే తదిదం బుద్ధ్యారాధం భవేన్నచేతవథా, వదతా వత్త్వం కేతే బహవో జీవాస్సమానదేశాశ్చ. ౫౩౩. రూపరసా దయ ఇవ తే సమానదేశాశ్చ బహవ ఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యం శేనాభేదాత్తత్స్వరూపతా యుక్తా. ౫౩౪. అథవా లక్షణభేదా త్తేషాం భేదో న చాత్మనాం స భవేత్, నేహ బహూనాం తేషాం లక్షణభేదశ్చ వక్తుమపి శక్యః. ౫౩౫. అంత్యవిశేషాదేవ హి తేషాం భేదోపపత్తిరిత్యపి న, సతి భేదేంత్యవిశేషస్తస్మిన్ సతి భేదకల్పనా భవతి. ౫౩౬. ఇతి చేతరేతరాశ్రయతాదోషోఽప్యత్ర దుర్నివార స్యాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వమస్తాకమననుమతమేవ. ౫౩౭.

ఆత్మన ఆకాశఇతి శ్రుతివాక్యేనాస్య కార్యతావగమాత్, ఆత్మైకత్వే
దోషా వాదిభిరుద్భావితాశ్చ యే సర్వే. ౫౩౮. తే నిరసితా హి
బుద్ధాద్యుపాధియోగావలంబనేనైవ, తస్మాదస్తి పక్షే న దోష
శంకావకాశ ఇతి సిద్ధమ్. ౫౩౯. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన
విరచితా నేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోయ
మధ్యాయః. ౫౪౦. తత్ర తృతీయే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్య
కారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయపాదః.

అథ చతుర్థపాదః.

పూర్వస్తిన్నధికరణే విచార్య కర్తుస్స్వరూపమఖిలమపి, ఇహ
చ తదుపకరణానాం ప్రాణానాం సాధయత్యథోత్పత్తిమ్. ౧.
పూర్వత్ర భూతభోక్తృస్వరూపమఖిలం విచార్య సమ్యగిహ,
ప్రాణస్య భౌతికస్య హి విచార ఇతి హేతు హేతుమద్భావః. ౨.
పాదద్వయస్య సంగతిరిత్యేతత్సున్నటయితుం హి వర్ణయతి, వియదాది
గోచరశ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయపాదేన. ౩. పరిహృత ఇహ తు చతుర్థే
పాదే ప్రాణాదిగోచరో యోసా, శ్రుతివిప్రతిషేధస్సృత్స చాయ
మిహ కిల నిరస్యతే సమ్యక్. ౪. తత్తేజోసృజతేతి హ్యత్తన ఆకాశఏవ
మాద్యేషు, శ్రుతివచనేషాత్పత్తిః ప్రాణానాం నోపలభ్యతే క్వాపి.
౫. కించానుత్పత్తిః క్వచిదేషామామ్నాయతే హ్యసద్వేతి, అస్తిన్
మంత్రే ప్రాణా ఋషిస్వరూపేణ దర్శితాస్తేషామ్. ౬. ప్రాణానాం
సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రతేయతేన్యత్ర, తేషాం ప్రాణానామప్య
త్పత్తిః పత్యతే యథేత్యస్తిన్. ౭. ఏతస్మాజ్జాయతఇతి మంత్రేపి చ
దృశ్యతే తదుత్పత్తిః, ఏవం సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యేవమాదిమం
త్రేషు ౮. ఏవం హి శ్రుతివచసాం విప్రతిషేధోఽత్ర భవతి దుర్వారః,
అత్ర తదన్యతరస్య హి నిర్ధారణకారణం న కించిదపి. ౯. తస్మాదప్రతి
పత్తిః శ్రుతివచనానామిహ ప్రసజ్యేత, అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావ
శ్రవణతో భవేద్దాణీ. ౧౦. ప్రాణానామత్పత్తిశ్రుతిరితి పక్షాంతరం

ప్రసజ్యేత, ఇతి విచికిత్సాయాం కిల సత్యాం భగవాన్స్తదేతదిహ
పఠతి. ౧౧.

సూ తథా ప్రాణాః. ౧.

సన్వక్షశానులోమ్యం తథేతి కథమిహ పునర్నిరూప్యేత,
ప్రకృతోపమానమత్ర హి న దృశ్యతే తేన తత్కథం భవతి. ౧౨.
పూర్వమతీతానంతరపాదాంతే వర్ణితం హి భూయోపి, సర్వగతాత్
బహుత్వప్రతిపాదకవాదిదూషణం హి పరమ్. ౧౩. సాదృశ్యా
భావేన హి తదిదం నైవోపమానమిహ భవతి, నాపి హ్యదృష్టసామ్య
ప్రతిపాదనపరమిదం తథేతి స్యాత్. ౧౪. సర్వాత్సన్నిధానే
హ్యదృష్టముత్పన్నమనియతం యద్వత్, ఏవమనియతాః ప్రాణా
స్సర్వేష్వాత్సస్వితీహ చ క్తస్యమ్. ౧౫. తత్క్రిల దేహనియమేనైవోక్తం
భవతి చేహ పునరుక్తం, అపసిద్ధాంతభయేన ప్రాణా జీవేన నోపమీ
యేరణ. ౧౬. ప్రాణానాం తూత్పత్తిర్విషక్షితా భవతి సా న జీవస్య,
తస్మాదనుచితమేతత్తథేతి సూత్రోక్తమితి తు నాశంక్యమ్. ౧౭. ఏతస్మా
దాత్తన ఇతి యత్ప్రాణోత్పత్తివాక్యముపదిష్టం, తదిదముదాహరణం
స్యాత్తద్గతముపమానమత్ర సంగ్రహ్యమ్. ౧౮. ప్రాణస్తథా పరస్మా
ద్యథా హి లోకాదయో భవంత్యస్తాత్, ఇతి కిల సూత్రార్థసాన్న్య
త్తత్ర న పూర్వోక్తదూషణం కిమపి. ౧౯. ఏతస్మాజ్జాయతఇతి మంత్రాం
తరమపి భవేదుదాహరణం, తేన చ ఖాదివదేవ ప్రాణా జాయంతఇతి హి
ఫలితం స్యాత్. ౨౦. అథవా వ్యవహితమేవ హి వియదాదితృతీయ
పాదనిర్దిష్టం, ఉపమానమత్రభవతి వ్యవహితయోగోపి దృశ్యతే న్యత్ర.
౨౧. పానవ్యాపచ్ఛేతి హి సూత్రేన్దిక దృశ్యతే తథైవాసౌ, యజ్ఞే
హి సోమపానే క్రియమాణే సతి భవేద్యదా వమనమ్. ౨౨.
సోమేంద్రదేవతాకం శ్యామాకచయం స నిర్వపే త్తద్వత్, ఇతి ఖలు
సూత్రార్థసాన్న్యత్తత్ర హి తచ్ఛబ్దయోగతో హి యథా. ౨౩. అశ్వ
ప్రతిగ్రహేష్టిన్యాయోసౌ వ్యవహితః పరామృష్టః, తద్వదిహాపి
వ్యవహితసంబంధేనైవ బాధకం కిమపి. ౨౪. తస్మాదుత్పద్యంతే ప్రాణా
వియదాదివదితి సిద్ధమిహ, అత్ర శ్రుతత్వమేవ ప్రాణోత్పత్తౌ హి
సాక్షాత్ కేతుః. ౨౫. సను కేషు చిత్ప్రదేశేష్వియముత్పత్తిర్హి న

శ్రుతేత్యుక్తం, తదయుక్తం కిల యస్తాత్పాణోత్పత్తిశ్చుక్తైవ
చాన్యత్ర. ౨౬. క్వచిదశ్రుతమపి తదిదం న శ్రుతమన్యత్ర వార
యితమిష్టే, తస్తాచ్ఛ్చుక్తినిర్దేశాత్పాణా జాయంత ఇతి తు సూక్త
మిదమ్. ౨౭.

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. ౨.

ప్రాణానామత్పత్తిర్గౌణీ తి న చేహ శంకితుం శక్యం, గౌణ్యా
అసంభవాదితి తత్పురుష సమాస ఇహ చ నిర్దిష్టః. ౨౮. సేయం ప్రాణో
త్పత్తిర్గౌణీ కథమపి న చేహ సంభవతి, సేయం గౌణీ చేత్సన్యత్రదా
ప్రతిజ్ఞోపమర్ద ఏవ స్యాత్. ౨౯. కస్తిన్న భగవ ఇత్యత ఏకజ్ఞానేన
సర్వవిజ్ఞానం, ఆదిశ్య తదుపపత్తయ ఏతస్తాదితి హి వాక్యమామన్న తమ్.
౩౦. యది చ బ్రహ్మవికారః ప్రాణాద్యఖిలం తదా ప్రతిజ్ఞేయం,
ప్రకృతివికారా భేదన్యాయేనైవ హి సమర్థతా భవతి. ౩౧. బ్రహ్మే
వేత్యేతస్మిన్ శ్రుతివాక్యేవ్యేవమాత్మనో వేతి, శ్రుత్యంతరేపి తేన
న్యాయేనైషా సమర్థనీయా హి. ౩౨. న న్వేరం ప్రాణానామప్యత్పత్తి
ర్యదా భవేత్తర్హి, ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేశ్చుక్తితో విరు
ధ్యేత. ౩౩. ఇతి చేదేతద్వాక్యం న హి మూలప్రకృతిగోచరం భవతి,
యస్తాదప్రాణత్వం శ్రుతిరప్రాణఇతి దర్శయతి తస్యాః. ౩౪. తస్తాదేత
ద్వాక్యం హ్యవాంతర ప్రకృతిగోచరం భవతి, ప్రాక్షద్భావశ్రవణం
సర్వవికారాపేక్షమేవ తేషాం స్యాత్. ౩౫. వ్యాకృతవిషయాణాం హి
ప్రకృతిత్వమపి శ్రుతిస్త్వతిప్రథితం, వియదధికరణే తదిదం సూత్రం
కిల పూర్వపక్షసూత్రమితి. ౩౬. గౌణీజన్తశ్రుతిరియమసంభవాదితి
హి వర్ణితం తత్ర, తత్ర చ భవేత్ప్రతిజ్ఞాహానిరతోసాపుపేక్షితః
పక్షః. ౩౭. ఇహపునరేతత్సూత్రం భవతి హి సిద్ధాంతసూత్రమితి
మత్వా, గౌణ్యా అసంభవాదితి వర్ణితమత్ర చ న కోపి దోష
స్సన్యత్ర. ౩౮.

సూ. తత్పాక్ష్యుక్తేశ్చ. ౩.

ఏతస్తాదపి హేతోర్వియదాదీనామివాత్ర ముఖ్యైః, ప్రాణా
నామపిచైషా జన్తశ్రుతిరి హి యుక్తమాభాతి. ౩౯. వియదాదీష్వసు
వృత్తం జాయత ఇత్యేతదేకమేవ పదం, ముఖ్యం చేద్వియదాదా

ప్రాణేషు ప్రాకృతం తథా ముఖ్యమ్. ౪౦. స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతి
గతసృజతేస్తథానుషంగస్యాత్, ప్రాణే శ్రుతస్య తస్య శ్రద్ధాది
ష్వపి పరేషు సంబంధః. ౪౧.

సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. ౪.

యద్యపి తేజోబన్నానామేవోత్పత్తిరభిహితా హ్యస్తిక్, ఛాందోగ్యే ప్రాణానాముత్పత్తిర్నోపలభ్యతేథాపి. ౪౨. బ్రహ్మ ప్రకృతిక తేజోబన్నమయత్వం హి వర్ణితం యేన, అన్నమయం హిత్యస్తిక్ మంత్రే వాక్పాణిమానసానాం స్యాత్. ౪౩. తేన చ తేషాం బ్రహ్మప్రభవత్వమపీహ వర్ణితప్రాయం, మయడిహ వికార వాచీ భవత్యతో బ్రహ్మకార్యతా తేషామ్. ౪౪. యది మయడిహ భాక్తస్యాత్పదాపి కార్యత్వమనపవాదం హి, తదధీనస్థితిక త్వే తత్కార్యత్వస్య సహజసిద్ధత్వాత్. ౪౫. యేనాశ్రుతమిత్యస్తాదుపక్రమా దైతదాత్మ్య మిత్యస్తాత్, ఉపసంహారాచ్చ తథా శ్రుత్యంతరదర్శనేన చైతేషామ్. ౪౬. బ్రహ్మవికారత్వం స్యాన్తనఆదీనామితి ప్రదర్శయితుం, అన్నమయత్వాద్యుక్తిర్ననఆదీనామితి స్ఫుటం భవతి. ౪౭. ప్రాకస్యాభినాశ్రుత్యవిరోధాదిహ కారణే పరాత్త్వాని హి, తస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతివచసామపి సమన్వయస్సిద్ధః. ౪౮.

సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ. ౫.

లింగవిచారవరాణాం ఫలమిహ లింగిత్వమర్థభేదమతిః, ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వస్వరూపసంగత్యా. ౪౯. ఉత్పత్తౌ సిద్ధాయామపి శ్రుతీనాం విరోధతో జాతే, సంఖ్యాసందేహే కిల తాం నిర్ణేతుం హి పూర్వపక్షయతి. ౫౦. ఉత్పత్తిగోచరః కిల విప్రతిషేధస్తు పరిహృతః పూర్వం, సంఖ్యావిషయ ఇదానీం విప్రతిషేధో నిరస్యతే హ్యత్ర. ౫౧. ముఖ్యప్రాణో యోసౌ స చోపరిష్టాన్నిరూప్యతే సపది, యే చ తదితరే ప్రాణాస్తే చ కతీతి హి విచార ఇహ భవతి. ౫౨. అత్ర శ్రుతివచసాం కిల విప్రతిపత్తిస్తు బహువిధా దృష్టా, సప్తప్రాణాః ప్రభవంతీత్యత్ర హి సప్తదర్శితాః ప్రాణాః. ౫౩. అష్టావతిగ్రహా ఇతి మంత్రే చాష్టా హి కీర్తితాస్తే స్యుః, క్వచిదిహ నవ తే ప్రాణా స్పృష్టేత్యస్తిక్ ప్రదర్శితా మంత్రే. ౫౪. క్వచిదిహ దశ నిర్దిష్టా నవ

వై పురుష ఇతి మంత్రభాగే హి, క్వచిదేకాదశ కథితా దశ మే పురుష
ఇతి మంత్రవాక్యేన. ౫౫. క్వచిదుపదిష్టా ద్వాదశసర్వేషామేవమాది
వాక్యేన, ఏవం త్రయోదశాపి క్వచిదుపదిష్టా హి చతుర్థత్యాదౌ.
౫౬. ఏవం విప్రతిపత్తౌ ప్రాణాస్సప్తేతి వత్తుమిహ యుక్తం, యస్తా
త్తానంతస్తే గమ్యంతే వేదవచసి సప్తేతి. ౫౭. యస్తాద్విశేషితాస్తే
శీర్షణా ఇతి వదేన సప్తైవ, నన్వతరిక్తాః ప్రాణా గుహాశయాస్సప్త
సప్త ని హః. ౫౮. అత్ర చ వీహ్యశ్రవణాత్కథమిహ సప్తత్వ
సిద్ధిరేతి శ్చ, వీహ్య హి పురుష భేదాభిప్రాయా నైవ తత్వభేదపరా.
౫౯. శ్రుత్యంతరోపదిష్టా నన్వప్తశ్వాదికాపి సంఖ్యేహ, ఇతి చేన్నేహ
విరోధాదన్యతమా భవతి చేహ నిర్ణేయా. ౬౦. స్తోకాధికకల్పనయో
ర్న ద్వే హి స్తోకకల్పనా యుక్తా, ఇతి సప్తైవ ప్రాణాస్సంఖ్యాంతర
మత్ర వృత్తిభేదేన. ౬౧.

సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేతో నైవమ్. ౬.

సప్తైవ ప్రాణా ఇతి యదుక్తమేతన్న యుక్తమత్ర యతః,
హస్తాదయోపి చాన్యే హస్తో వైగ్రహ ఇతి శ్రుతిప్రథితాః. ౬౨.
ఏకాదశ తే ప్రాణా హ్యుత్తరసంఖ్యానురోధతస్తస్మాత్, దశమే
పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతావుక్తాః. ౬౩. కరణాధికార
తోసావాత్తాంతఃకరణమేవ నాన్యస్సౌత్, నన్వేకాదశ తాయా
అధికా సంఖ్యాపి దర్శితా పూర్వమ్. ౬౪. సత్యం తథాపి కార్యం
నాధికమేకాదశేభ్య ఇహ దృష్టం, నాపరసగంధశబ్దస్పర్శార్థాః పంచ బుద్ధి
భేదాస్సుయః. ౬౫. బుద్ధింద్రియాణి చక్షుఃప్రముఖాని తదర్థకాని పంచ
స్సుయః, పంచనాదానవిహారోత్సర్గానందా హి కర్తృభేదాస్సుయః. ౬౬.
పంచ తదర్థాని తథా వాగాదీనీంద్రియాణి పంచైవ, సర్వార్థగోచరం
స్వాదనేకవృత్తికమిహాకమపి చ మనః. ౬౭. తచ్చ మనోబుద్ధిరహం
కారశ్చిత్తమితి వృత్తిభేదేన, ఉపదిశ్యతే చతుర్థా శ్రుతిరేషానేక
వృత్తికం వక్తి. ౬౮. కామస్సంకల్పో విచికిత్సేతి శ్రుతిరనేకరూప
తయా, ఏతత్సర్వం మనఏవేత్యంతేనోపదన్యయతి హి మనః. ౬౯. అపి
చేమే సప్తేతి హి పదతశ్చత్వారపవ తే చ స్సుయః, స్థానవిభేదాదేతే చ
త్వారస్సప్త సంఖ్యయా గణితాః. ౭౦. ద్వే నాసికే తథైవ ద్వే శ్రోత్రే

చక్షుషీ తథై కా వాక్, ఇతి ఖలు న హ్యేతేషామితరే ప్రాణా హి
 వృత్తిభేదాన్సుయః. 20. హస్తాదిబృత్తయః కిల వాగాదిభ్యో యతో
 విజాతీయాః, నాభిర్దశమీతి శ్రుతిరపి దేహచ్ఛిద్ర భేదమభిద త్తే.
 21. నైతస్య తత్వభేదం న ప్రాణః కశ్చిదస్తి నాభిరితి, ముఖ్యస్య
 ప్రాణస్య హ్యాయతనం నాభీరపి చ భవతీతి. 23. నాభిర్దశమీత్యేవం
 ప్రదర్శితమతో న కశ్చిదిహ దోషః, తత్ర హ్యుపాసనార్థం ప్రదర్శ
 నార్థం ప్రపంచితా హ్యేతే. 24. తే కార్యజాతవశతః ప్రాణా
 ఏకాదశైవ న న్యూనాః, సూత్రద్వయస్య పునరియమపరాపీహ్యయో
 జనా భవతి. 25. సప్తానామేవ గతిర్యతశ్శ్చురితా తేన తే హి సప్తైవ,
 ఇహ చ తముత్కామంతం ప్రాణోనూత్కామతీతి వాక్యాంతే. 26.
 ప్రాణమనూత్కామంతం సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతి ర్ద్వైష్టా, నన్విత్ర
 సర్వశబ్దశ్రవణాత్ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః. 22. ఇతి చేద్య
 తస్తవ హి విశేషితాశ్చక్షురాదయస్సప్త, తే హి స యత్రైవ
 ఇతి శ్రుతౌ విశిష్యోపదర్శితా హి ఖలు. 27. ప్రాయణసమయే
 చాక్షుషపురుషాదౌ స్వాంశినం సమవయాతే, ఏకీభవంతి మనసి హి
 లింగాంశాశ్చక్షురాదయస్సప్త. 28. అతఏనం పార్శ్వస్థా నాయం
 పశ్యతి న జిఘ్రతీత్యపిచ, న వదతి న రసయతే న చ శృణోతి
 నాప్యేషమనుత ఇత్యేవమ్. ౨౦. న స్పృశతి నో విజానాతీత్యాహు
 రితి ప్రపంచితాస్సప్త, సర్వే ద్విజా హి భోజ్యా ఇతి వాక్యగతో
 హి సర్వశబ్దోయమ్. ౨౧. యద్వన్నిమంత్రితద్విజమాత్రపరస్వాన్విత్ర
 ధైవ చేహపి, ప్రకృతా ఏవ ప్రాణాః ప్రతిపాద్యంతే హి సర్వశబ్దేన.
 ౨౨. విజ్ఞానమష్టమం నను దృష్టం ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః, ఇతి
 తు న చేహశంకా కార్యా భేదో యతో మనోబుద్ధ్యోః. ౨3. తస్మా
 త్సప్తైవైతే ప్రాణా ఇతి పక్షమత్ర వారయతి, హస్తాదయోపి చాన్యే
 హస్తైవై గ్రహ ఇతి శ్రుతౌ దృష్టాః. ౨౪. గ్రహసంజ్ఞాకా హి తే
 స్యుః క్షేత్రజ్ఞమిమం యతశ్చ బద్నంతి, హస్తాదిభిరిహ దేహే
 క్షేత్రజ్ఞో బధ్యతే యథా తద్వత్. ౨5. దేహంతరేపి బధ్యతఇతి
 బంధనరూపతా భవేత్తేషాం, ఆవశ్యకా ఇమే ఖల్వతిరిక్తాఏవ నైవ
 సప్త స్యుః. ౨౬. పుర్యష్టజేన లింగేనేతి స్మృతిరేవమేవ దర్శయతి,

ప్రాజ్ఞోఽదవియోగో గ్రహసంక్షేనాస్య దుస్తరోయమితి. ౮౭. తద్వద
భర్తృణవాక్యం చక్షుశ్చేత్యాదితో వినిర్దిశ్య, హస్తా చేతి హ్యంతే
హస్తాదీన్యపి చ నిర్దిశత్యేవమ్. ౮౮. ఏవం దశమే పురుషే ప్రాణా
ఆత్మేతి మంత్రవర్ణోపి, ప్రాణానామేకాదశసంఖ్యానామనుగతిం
ప్రదర్శయతి. ౮౯. ప్రాణేషు సర్వశబ్దస్సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతౌ
దృష్టిః, సహి సర్వప్రాణపరో న కేవలం సప్తమాత్రపర ఏవ. ౯౦.
ప్రకరణమపేక్ష్య శబ్దో బలవానితి శాస్త్రసిద్ధమేవైతత్, సర్వే విప్రా
భోజ్యా ఇత్యాదౌ సర్వభోజనాఽహాగౌ. ౯౧. ప్రకృతనిమంత్రిత
పరతా తత్ర హి యుక్తైవ సర్వశబ్దస్య, ఇహ తు పునస్సంకోచేన
దృశ్యతే కారణం హి కించిదపి. ౯౨. అత ఇహ సర్వే గ్రాహ్యస్సప్త
గ్రహణం ప్రదర్శనార్థం స్యాత్, తే తేన శబ్దతోపి హి కార్యత ఏకా
దశేతి సిద్ధమిహ. ౯౩

సూ. అణవశ్చ. ౭.

అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణా ఏకాదశేతి వక్తవ్యం, సౌక్ష్య
పరిచ్ఛేదాత్తకమణుత్వమిహ న పరమాణుతుల్యత్వమ్. ౯౪. పరమాణు
తుల్యతా చేత్కృతస్స తనువ్యాపి కార్యమిహ న స్యాత్, సూక్ష్మా
ఏతేప్రాణా నిర్గమసమయే యతో న దృశ్యంతే. ౯౫ ఉత్క్రాంత్యాది
శ్రవణాదేతే ప్రాణాస్తథా పరిచ్ఛిన్నాః, సర్వగతాశ్చేదేతే తద్గుణ
సారత్వమాత్తనో న స్యాత్. ౯౬ సర్వగతానామపి కిల వృత్తిర్దేహే
భవేత్పరిచ్ఛిన్నా, భవతి తయైవ హి తద్గుణసారత్వమిహేతి నైవయుక్త
మిదమ్. ౯౭. యదిచ పరిచ్ఛిన్నేయం వృత్తిస్సౌత్కరణమపి చ నైవ
స్యాత్, తత ఏవ కార్యసిద్ధౌ కరణవ్యాపిత్వకల్పనా హి వృథా. ౯౮.
భవతి హ్యుపాసనార్థా ప్రాణానంత్యశ్రుతిస్తయా తస్మాత్, ప్రాణో
త్క్రాంత్యాదిశ్రుతివచసామవిరోధ ఇత తు సిద్ధమిహ. ౯౯.

సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౮.

ఇతరప్రాణవదేవ బ్రహ్మపికారో భవేదసౌ ముఖ్యః, సన్యే
తత్ప్రేరేవ ప్రథమే సూత్రే ప్రమచితం భూయః. ౧౦౦. ఏతస్మా
దిత్యేతైరప్యపదిష్టం వృథాతిదేశోయం, ఇత్యేతదత్ర సత్యం తథాపి
కించిన్నిమిత్తమిహ దృష్టమ్. ౧౦౧. మంత్రో న మృత్యురాసీదిత్యాద్యో

భవతి నాసదాసీయే, బ్రహ్మప్రధానసూక్తే తత్ర హ్యనీదవాతమితి
 పఠితమ్. ౧౦౨. ఆనీదితిశబ్దేన ప్రతీయతే ప్రాణకర్త తేనేహ, ప్రాగు
 త్వత్తేరస్య హి సత్త్వం ప్రాణస్య సూచితం భవతి. ౧౦౩. ప్రాణ
 స్తస్మాదజ ఇతి జాయేత మత్తిర్హి కస్యచిత్పుంసః, మతిమేతాం నిసీతు
 మయమతిదేశోయం ప్రదర్శితో మునినా. ౧౦౪. ప్రాక్పాణస్య హి
 సత్త్వం నానీచ్ఛబ్దో నిరూపయత్యత్ర, యస్మాదవాతమితి కిల విశే
 షణం తస్య దర్శితం మంత్రే. ౧౦౫. ఆప్రాణో హ్యేత్యాదిర్నంత్రః
 ప్రాణాదిరహితతాం బ్రూతే, తస్మాదానీచ్ఛబ్దః కారణ సద్భావగమక
 ఏవేహ. ౧౦౬. ప్రాణో వా వేత్యేతన్తంత్ర బలాజ్ఞేష్ఠతాస్య యుక్తైవ,
 యస్మాచ్ఛక్లనిషేక ప్రభృత్యసౌ లబ్ధవృత్తికః ప్రాణః. ౧౦౭. శుక్రం
 పూయేత నచేదేవం శ్రోత్రాదికరణజాతస్య, స్థానవిభాగోత్పత్తేరనంతరం
 తస్య వృత్తిలాభస్సాస్యత్. ౧౦౮. తస్మాచ్ఛ్రోత్రాదీనామజ్యేష్ఠత్వం
 ప్రసిద్ధమపి చాయం, ముఖ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠః శ్రుతిప్రదర్శితగుణాధిక
 త్వేన. ౧౦౯.

సూ. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్. ౯.

స పునర్దుఖ్యః ప్రాణః కిరూప ఇతీహ భవతి చింతేయం, తత్ర
 ప్రాప్తం తావద్యోసౌ ప్రాణస్స వాయురేవేతి. ౧౧౦. ఉపదిశతి
 శ్రుతిరేనం ప్రాణం యస్మాత్సేవ వాయురితి, అథవా తంత్రాంతరతః
 ప్రాణోయం సకలకరణవృత్తిరితి. ౧౧౧. సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణా
 పానాదివాయవః పంచ, తంత్రాంతరావలంబిన ఏవం ప్రాణాన్నిరూప
 యంతి యతః. ౧౧౨. తస్మాద్వాయురయం స్యాదిత్యాశంకా నిరస్యతే
 సపది, నాసౌ ప్రాణో వాయుర్భవతి హి న సమస్తకరణవృత్తిర్వా.
 ౧౧౩. పృథగుపదిశతి ప్రాణం వాయోర్యస్మాత్స వాయునేత్యాద్యా,
 శ్రుతిరేమా స కథం వా పృథగుపదిశ్యేత వాయురూపశ్చేత్. ౧౧౪.
 తద్వచ్చ కరణవృత్తేః పృథగుపదేశోస్య దృశ్యతేన్యత్ర, ఏతస్మాదితి
 మంత్రే ప్రాణమనఃప్రభృతయః పృథగ్దృష్టాః. ౧౧౫. నావ్యేకా
 సర్వేషాం కరణానాం వృత్తిరత్ర సంభవతి, ఏకైకవృత్తికతయా
 వాగాదీనాం హి కరణతా దృష్టా ౧౧౬. ప్రత్యేకం న్యూహస్య
 త్వకారకత్వాన్న వృత్తిరేకా స్యాత్, నన్విహ పంజరచాలనసయేన

సముదాయవృత్తిరేకా స్యాత్. ౧౧౭. ప్రతినియతవ్యాపారాః పత
గాస్సంభూయ పంజరే నిహితాః, ఏకాదశసంఖ్యాకాః పంజరమేకం
హి చాలయంతి యథా. ౧౧౮. ఏవం శరీరనిహితాః ప్రాణా ఏకాద
శాపి సంభూయ, ప్రాణాఖ్యవృత్తిమేకాం భజంతి చైకైకవృత్తికా
అపి తే. ౧౧౯. ఇతి తు నయుక్తః పంజరచాలనసమీతా న చేహ
సంభవతి, సదృశవ్యాపారాః కిల పతగాస్సర్వేపి పంజరే నిహితాః.
౧౨౦. తస్మాచ్ఛ చాలయేయః పంజరమేతచ్ఛ దృష్టమపి లోకే,
శ్రవణాదివ్యాపారైరవాంతరైరన్వితా. విజాతీయైః. ౧౨౧. ప్రాణా
స్సంభూయ కథం ప్రాణ్యుర్నహ ప్రమాణమపి కించిత్, తస్మైష్ట
త్వాద్యుక్తీస్తం ప్రతి వాగాదికరణజాతస్య. ౧౨౨. గుణభావోఽగమో
వా న యుజ్యతే కరణవృత్తిమాత్రేన్ద్రిక్, తస్మాదన్యః ప్రాణోభవ
త్యయం వాయుకరణవృత్తిభ్యామ్. ౧౨౩. నను తర్హి కథమియం యః
ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరిహోషపద్యేతి, ఇతి చేన్న వాయురేవ హ్యాధ్యాత్మం
లబ్ధపంచవృత్తిరసౌ. ౧౨౪. ప్రాణ ఇతి కథ్యతే న హి తత్త్వాంతరమిహ
న వాయుమాత్రం వా, తస్మాదుభే ఇమే ఆపి భేదాభేదశ్రుతి హి న
విరుద్ధే. ౧౨౫. స్యాదేతన్న న్యేష ప్రాణో జీవవదిహ స్వతంత్రస్సాన్యత్.
శ్రేష్ఠత్వాదిభిరన్య హ్యనేకథా పత్యతే విభూతీరపి. ౧౨౬. సుప్తేషు
హి వాగాదిష్వేకో జాగర్తి మృత్యునా నాప్తః, వాగాదీక సంస్మృజ్జే
సృతాంతాతేప రక్షత ప్రాణాన్. ౧౨౭. ఇత్యేవం కిల తస్మాత్ప్రాణస్యా
పీహ భోక్తృతా దేహే, జీవవదేవ స్యాదితి శంకామేతాం నివార
యత్యధునా. ౧౨౮.

సూ. చక్షురాదివత్తు తత్సహ శిష్ట్యాదిభ్యః. ౧౦.

ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యానర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః,
జీవస్య కర్తృతాం ప్రతి యథోపకరణాని చక్షురాదీని. ౧౨౯.
రాజామాత్యవదేవ హి భవంతి చైతాని న స్వతంత్రాణి, జీవోపకరణ
భూతః ప్రాణోపి తథేహ న స్వతంత్రస్సాన్యత్. ౧౩౦. సహ శిష్యతే
యతోసౌ ప్రాణస్తే శ్చక్షురాదిభస్సర్వైః, సహశాసనం యదేత త్తత్సం
వాదాదిషూఽలబ్ధం తత్. ౧౩౧. సమథర్తేష్వేవై తద్యుక్తం హి బృహ
ద్రథం తరేషు యథా, అస్మా తంత్యే కారణమచేతనత్వాది సుప్ర

సిద్ధం యత్. ౧౩౨. సూత్రేయమాదిశబ్దస్తదేతదఖిలం ప్రదర్శయితు
మేవ, నను చక్షురాదిసామ్యాదస్య చ జీవోపకరణతా తర్హి. ౧౩౩.
తద్వద్విషయాంతరమపి యాపాదివదస్య కిమపి వక్తవ్యం, తత్ప్రాణ
కార్యజాతాన్యే కాదశవర్ణితాని పూర్వత. ౧౩౪. తాని చ పరిగణి
తాని హి యాపాలోకనపురస్సరాణ్యేన, ద్వాదశమపరం కార్యం న
దృశ్యతే తోన్యథాయమితి చేన్న. ౧౩౫.

సూ. అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి. ౧౦.

విషయపరిచ్ఛేదేన ప్రాణస్య చ కరణతా న దోహస్తి, ఏతాన
తాస్య కార్యం కిమపి చ నాస్తితి వస్తుమిహ శక్యమ్. ౧౩౬. ప్రాణాం
త రేష్వదృష్టం వై శేషికమస్య కార్యముపదిశతి, యస్మిన్న త్కాంత
ఇదం శరీరమిత్యాదితా శ్రుత్యైవమ్. ౧౩౭. యస్మిన్న త్కాంతే
సతి పాపిష్ఠతరం శరీర మేతత్స్యాత్, స భవతి స శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రజాపతే
ర్వాక్యమేతదంకర్ణ్య. ౧౩౮. ఉత్కాంతేష్వపి వాగాదానా తేషాం వృ
త్తిమూత్రలోపేష, జీవన మేతస్య యథాపూర్వం జీవస్య దర్శయిత్వైవ.
౧౩౯. ప్రాణోచ్చక్రిమిషాయాం వాగాదీనాం హి శిథిలతాత్వం,
తద్వచ్ఛరీరపాతప్రసంగమసోపదర్శయిత్వైవ. ౧౪౦. ప్రాణనిమిత్తా
మేవ హి దేహేంద్రియసంస్థితం ప్రదర్శయతి, ప్రాణనేన శ్రుతం
సుప్తే వాగాదికరణజాతే హి. ౧౪౧. ప్రాణనిమిత్తే వేయం శరీర
రక్షేతి బోధయత్యేనం, యస్తాత్కస్తాచ్చాంగతాప్రాణ ఇతి శ్రుతం
పీహ దర్శయతి. ౧౪౨. ప్రాణనిమిత్తామేవ హి దేహేంద్రియపుష్టి
మేవమపరాపి, ప్రాణనిమిత్తే ఏవ హి జీవోత్కాంతస్థితి వినిర్ది
శతి. ౧౪౩.

సూ. పంచవృత్తిర్నోవద్యవదిశ్యతే. ౧౪.

ఏతస్తాదపి హేతోర్ముఖ్యప్రాణస్య దృష్టమిహ కార్యం, న్యప
దిశ్యతే హి యస్తాచ్చుత్తిషు ప్రాణో హి పంచవృత్తిరసౌ. ౧౪౪.
ప్రాణోపానశ్చేతి వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేవం, ప్రాణః పాగ్నప్రతి
రసౌ తద్వదపానో భవేదవాగ్వృత్తిః. ౧౪౫. సుప్తతథా తత్సంధౌ
వ్యానోసౌ పీర్యకర్త హేతుస్స్యాత్, ఉద్ధృష్టముఖ్యవృత్తి రేష
మ్యదానఉత్కాంతకర్త హేతుస్స్యాత్. ౧౪౬. ససమానోయూన్న

అపిచాధిష్ఠాత్మత్వే దేవానాం భోక్తృతాపి దుర్వారా. ౧౬౧.
 భోక్తృత్వం చేత్రేషాం శారీరస్యాస్య భోక్తృతా న స్యాత్, ఇతి
 శంకాం వారయితుం తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా. ౧౬౨.
 ఇహ పూర్వపక్షనిరసనఫలకస్సోయం తు శబ్ద ఇహ పఠితః వాగాదికరణ
 జాతం హ్యగ్నా వ్యద్యభిమానిదేవతోఽకృతమ్. ౧౬౩. తదనుగ్రహేవ
 లంబాత్స్వియే కార్యే ప్రవర్తతే సతతం. అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతిర
 వ్యమునుస్థమేవ దర్శయతి. ౧౬౪. అగ్నేర్వాగ్భవోయం ముఖప్రవే
 శశ్చ నాన్య ఇహ భవతి, కింత్విహ తదధిష్ఠాత్మత్వాధిష్ఠేయత్వరూప
 ఏవాసా. ౧౬౫. ఏవం వాయుః ప్రాణో భూత్వేత్యాదావసా భవే
 దర్థః, వాగేవ బ్రహ్మణ ఇతి మంత్రే వాచోగ్నిభావకథనమపి. ౧౬౬.
 ఉక్తార్థకం హి తస్మాత్ప్రత్యాసత్తిస్తయోర్భవేదేవం, వాగధ్యాత్మమితి
 స్మృతివచనైర్వాగాదికరణజాతస్య. ౧౬౭. అగ్నా వ్యద్యధిష్ఠితత్వం
 స్ఫుటతరమేవ ప్రపంచితం భవతి, స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాస్సకార్య
 శక్తా ఇతిహ యచ్ఛోక్తమ్. ౧౬౮. తచ్ఛాచ్యుక్తం లోకే శక్తానామపి
 భవేత్పరావేక్షా, అశ్వాద్యధిష్ఠితానామేవ రథానాం యతః ప్రవృత్తి
 స్యాత్. ౧౬౯. అగ్నా వ్యద్యధిష్ఠితత్వం తస్మాద్వాగాదికరణ
 జాతస్య, యుక్తం తదాగమాదపి తేషాం భోక్తృత్వమిహ నిరా
 క్రియతే. ౧౭౦.

సూ. ప్రాణవతా శబ్దాత్. ౧౭౧.

సత్స్వేవాష్ఠాధిత్వప్వగ్నా వ్యదిషు దేవతాత్మసు ప్రథితః, ప్రాణ
 వతాశారీరేణైవైషాం భవతి నిత్యసంబంధః. ౧౭౧. అథ యత్రైత
 దితి శ్రుతిరపి శారీరేణ సర్వకరణానాం, భోక్తృవ్యభోక్తృతాది
 వ్యరూపసంబంధమత్ర దర్శయతి. ౧౭౨. అపిచాధిష్ఠాత్మగ్రాణామనేక
 గావాన్న చేహ భోక్తృత్వం, అవకల్పతే తతోసావేకశ్చారీరవేవ
 భోక్తా స్యాత్. ౧౭౩. ప్రతిసంధానాదిబలాదపి శారీరోయమత్ర
 భోక్తా స్యాత్, భోక్తృత్వం దేవానామిహ న కదాచిదితి దర్శయత్య
 గునా ౧౭౪.

సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్. ౧౬

శారీరస్యైవాస్తి నిత్యత్వం భవతి భోక్తృభావేన, పుణ్యా పుణ్యాన్వనతస్తథైవ సుఖదుఃఖభోగయోగాచ్చ. ౧౭౫. యదేవతాః పరస్మిన్నైశ్వర్యపదేవతేషుమానాస్సుయః, తా హి నిఘ్నీనే దేహే లబ్ధుం భోక్తృత్వమత్ర నార్హంతి. ౧౭౬. శ్రుతిరపిచ పుణ్యమేవా మూనిత్యాద్యా నిరూపయత్యేవం, ప్రాణానాం సంబంధశ్శారీరేణైవ భవతి నిత్యతయా. ౧౭౭. యేన తముత్కామంతం ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరపీహ దర్శయతి, శారీరేణైవైషాముత్కామంతౌ తదనువృత్తి తామేవ. ౧౭౮. తస్మాదాసు సతీష్వపి న హి శారీరస్య భోక్తృతాహానిః, దేవా హి కరణపక్షే దీపవదేవ హి న భోక్తృపక్షేపి. ౧౭౯. తస్మాచ్చ చక్షుషేతి శ్రుతిరేషా భవతి సాధనత్వపరా, తదధిష్ఠాత్మపరైవ హ్యగ్నిర్వాగితి తయోశ్చ న విరోధః. ౧౮౦.

సూ. త ఇంద్రియాణి తద్వ్యవదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. ౧౮.

ఏకో ముఖ్యస్త్వితరే ప్రాణా ఏకాదశేతి నిర్దిష్టం, ముఖ్యస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా భవంతి కిం వా తే ౧౮౧. తత్త్వాంతరాణి తస్మాదితి సందేహే సముద్భితే తత్ర, ముఖ్యస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతీహ యుక్తతమమ్. ౧౮౨ హంతాస్యైవేత్యాద్యాశ్రుతిరపి ముఖ్యాత్తతాం బ్రవీత్యేషాం, ఏకత్ర ముఖ్యవృత్తేరితరత్ర చ లక్షణా తు న హి యుక్తా. ౧౮౩. తస్మాదేకస్యైవ ప్రాణాద్యాః పంచ వృత్త యో హి యథా, ఏవం వాగాద్యా ఇతి శంకామేతాం నివారయ త్యత్ర. ౧౮౪. వాగాదీన్యేతాని హి భవంతి తత్త్వాంతరాణి తాని యతః, ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే శ్రేష్ఠమేకమత్ర వినా. ౧౮౫. ఏతస్మాదితి మంత్రే ప్రాణాః పృథగేవమింద్రియాణ్యపిచ, న్యప దిశ్యంతే హి యతస్తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి తాని స్యుః. ౧౮౬. ప్రాణ స్యేవ హి మనసో నన్వేవం సత్యనింద్రియత్వం స్యాత్, న్యపదిశ్యతే హి యస్మాత్పృథక్తనోపింద్రియేభ్య ఇతి చేన్న. ౧౮౭. న్యపదేశోసా యద్యపి మనసః పృథగేవ దృశ్యతేథాపి, మనసోపి చేంద్రియత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం శ్రుతిప్రసిద్ధమపి. ౧౮౮. ప్రాణస్య చేంద్రియత్వం

న చ శ్రుతౌ న స్మృతౌ ప్రసిద్ధం స్యాత్, వ్యవదేశభేద ఏష హి తత్త్వైకత్వేహ్యయుక్త ఏవ స్యాత్. ౧౮౯.

సూ. భేద శ్రుతేః. ౧౮.

భేదేన వ్యవదేశో వాగాదిభ్యో హి దృశ్యతే ప్రాణే, తేహేతి శ్రుతివాక్యే వాగాదీనసురపాప్తవిధ్వస్తాః. ౧౯౦. నిర్దిశ్య సకలమేతద్వాగాదిప్రకరణం చ సంక్షిప్య, శ్రుత్యాథ హేమమితి కిల ముఖ్యో సావసురపాప్తవిధ్వంసీ. ౧౯౧ వ్యవదిప్తః పృథగేవ హి తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి కరణాని, తత్త్వాంతరతామేనామధునా హేత్వంతరేణ వర్ణయతి. ౧౯౨.

సూ. వైలక్షణ్యాచ్చ. ౧౯.

వైలక్షణ్యం దృష్టం ముఖ్యప్రాణస్య చేతరేషాం చ, సుప్తేషు హి వాగాదిషు ముఖ్యోజాగర్తి నేతరే ప్రాణాః. ౧౯౩. తస్య స్థిత్యోత్కాంత్యా తనుధారణపతనకార్య మిహ భవతి, ఏతచ్ఛనేంద్రియాణాం విషయపరిచ్ఛేద హేతుతా తేషామ్. ౧౯౪. తస్మాదప్యేతేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిరితియుక్తం, ఏతస్మైవ హి సర్వే రూపమితి శ్రుతిబలేన తత్త్వైక్యమ్. ౧౯౫. న హి వర్ణయితుం శక్యం యస్మాత్తత్ప్రతీయతే భేదః, ఇహ చ వదిష్యామ్యేవాహమితి శ్రుత్యా ప్రతం వినిర్దిష్టమ్. ౧౯౬. వాగాదీనామేవం కథిత శ్రమమృత్యుకబళితత్వమపి, పశ్చాద భేదమేవేత్యనయా శ్రుత్యా హి మధ్యమః ప్రాణః. ౧౯౭. పృథగేవ మృత్యునానభిభూతోసౌ వర్ణితస్తదైవాస, వాక్యేనా యం వై న శ్రేష్ఠశ్చితి శ్రేష్ఠతాపి నిర్దిష్టా. ౧౯౮. తస్మాత్ హుభిర్లింగై రత్ర విరోధే సముత్థితే తేషాం, తద్రూపభవనమేతద్దధీనస్థితికతాత్మకం వాచ్యమ్. ౧౯౯. ముఖ్యప్రాణే శక్తో లాక్షణికః ప్రాణశబ్ద ఇహ భవతి, తస్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణాత్తత్త్వాంతరత్వమిహ సిద్ధమ్. ౨౦౦.

సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్. ౨౦.

తన్నామరూపభేదాత్ప్రాణోఽసౌ కరణభిన్న ఇత్యుక్తం, తన్నామరూపశ్చక్తిర్భవతి హి కింకర్తృకేతి చింతేహ. ౨౦౧. సత్ప్రకరణే హి తేజోబన్నానాం సృష్టిసరణిమభిధాయ, ఏకైకాం కరవాణి

త్యంతం వాక్యం హి నేయమిత్యాది. ౨౦౨. ఏతదనంతరపరితం తస్మా
 త్సందేహ ఏష సంభూతః, కిం జీవకర్తృకమిదం కిం వా పరమేశ
 కర్తృకం వేతి. ౨౦౩. తచ్ఛేహ నామరూపవ్యాకరణం జీవకర్తృకం
 యుక్తం, యస్మాదనేన జీవేనేతి శ్రుతిరాత్మభావముపదిశ్య. ౨౦౪.
 వ్యాకరవాణీత్యస్మాద్వాక్యకర్తృత్వం హి తస్య దర్శయతి, లోకే
 చారేణాహం పరస్మై న్యమనుప్రవిశ్యకలయాని. ౨౦౫. ఏవం విధ
 ప్రయోగే తత్కర్తృకమేవ నైన్యసంకలనం, అధ్యారోపయతి యథా
 స్వాత్తని రాజా హి హేతుకర్తృత్వాత్. ౨౦౬. సంకలయానీ
 త్యేవం తథేదమపి జీవకర్తృకం సదిహ, స్వాత్తన్యారోపయతి వ్యాకర
 వాణీతి దేవతాప్యేషా. ౨౦౭. అపి కిల డిద్ధాదిషు వా నామస్వేపం
 ఘటాదిరూపేషు, జీవస్వేవహి దృష్టం వ్యాకర్తృత్వం న చేతర
 స్వేహ. ౨౦౮ తస్మాచ్ఛ జీవకర్తృకమిదమితి శంకాం నిరాకరోత్య
 ధునా, సూత్రస్థో హి తు శబ్దః ప్రకృతాశంకానినర్తనార్థస్సన్యత్. ౨౦౯.
 యచ్ఛేహ నామరూపవ్యాకరణం తత్పరేశ్వరస్వేవ, తస్వేహ
 నిరపవాదం కర్తృత్వం స్యాన్నచేతరస్వేదమ్. ౨౧౦. యేయం
 సంజ్ఞామూర్తిప్రకల్పనాగ్నౌదిషూపలబ్ధాహి, సా తేజోబన్నానాం
 నిర్మాతుర్భవతి కృతిరిహేశస్య. ౨౧౧. నేయమితీశ్రుతిరేషా వ్యాకర
 వాణీతి చరమవాక్యేన, పరమాత్మన ఏవ యతో వ్యాకర్తృత్వం
 తదేతదుపదిశతి. ౨౧౨. నన్విహ జీవేనేతి వ్యపదేశాజ్జీవకర్తృకం
 తత్స్యాత్, ఇతి నయతో జీవేనేత్యనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబద్ధమ్.
 ౨౧౩. అవ్యవధానాన్నేహ వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబధ్యేత్, స్యా
 దౌపచారికోసాపుత్తమపురుషశ్చ తేన సంబంధే. ౨౧౪. అపి గిరినదీ
 సముద్రాదిషు నానానామరూపనివహేషు, వ్యాకరణ కర్తృతా కథ
 మనీశ్వరస్యాస్య భవతి జీవస్య. ౨౧౫. యేష్వపి సామర్థ్యం స్యాత్తే
 ష్వపి తదిదం భవేత్పరస్వేవ, రాజ్జశ్చైర ఇవాయం న పరస్మాద్భిన్న
 ఏష జీవస్సన్యత్. ౨౧౬. యస్మాదిహోత్తనేతి చ విశేషణం దృశ్యతే
 హి జీవస్య, తస్యోపాధినిబంధస ఏవాసౌ జీవభావ ఇత్యుక్తమ్.
 ౨౧౭. తేన చ తత్కృతమే తత్పరాత్కృతమేవ భవతి సర్వమపి, పర
 మేశ్వర ఏవాసౌ వ్యాకర్తా నామరూపయోరితి హి. ౨౧౮. ఆకాశో

హేత్యాద్యైః శ్రుతివచనైర్వ్యక్తమేతదుపదిష్టం, ప్రత్యేకనామరూప
వ్యాకరణం భూతసర్గవాక్యేన. ౨౦౯. నిర్దిష్టమత్రతు పునర్వివక్ష్యతే
భౌతికేషు తదిదం హి, తేజోబన్నానాం కిల భవేత్త్రివృత్కరణ
పూర్వకం యస్తాత్. ౨౧౦. తస్తాదగ్న్యజ్విష్యయముపదిశత శ్రుతిరిదం
త్రివృత్కరణం, శ్రుతిరేషా హి యదగ్నే రిత్యాద్యాసకలమేతదుపదిశతి.
౨౧౧. అగ్న్యదిత్యాదీనాం యదుదాహరణం శ్రుతౌ వినిర్దిష్టం,
తేనై తేషు త్రిష్వపి భామాంభసలైజనేషు తత్పిద్యమ్. ౨౧౨. యస్తాద
విశేషేణ శ్రుతావిమా ఇత్యుపక్రమో దృష్టః, యదురోహితమిత్యా
దావుపసంహారోఽపి చావిశేషేణ. ౨౧౩. తాసాం బహిస్త్రిసృణాం
త్రివృత్కృతానాం తు దేవతానాం హి, అధ్యాత్మమపరమేషాశ్రుతి
స్త్రివృత్కరణమత్ర దర్శయతి. ౨౧౪. సా చేమాస్త్రిస్ర ఇతి ప్రథితా
హి తయైవ దర్శయత్యేతత్, భగవానాచార్యో సావాశంకితదోషమప
హరిష్యక్ హి. ౨౧౫.

సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨౧.

భూమే స్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణేహోపభుజ్యమానాయాః,
నిష్పద్యతే హి కార్యం మాంసాది హి భవతి తద్యథాశ మ్. ౨౧౬.
దర్శయతి చాన్నమశితం త్రేధేత్యాద్యాశ్రుతిర్యథోక్తాం, భూమే
రుపభుక్తాయాస్థవిష్టరూపం పురిషభావేన. ౨౧౭. నిర్గచ్ఛ బహిరేవ
హి మధ్యమమధ్యాత్మమేవ మాంసాది, వర్ధయతి యద్ధ్యణిష్ఠం భవతి
మనోహ్యేవమితరయోరపి చ. ౨౧౮. మూత్రం లోహితమేవం
ప్రాణశ్చ తథా భవేదపాం కార్యం, అస్థి చ మజ్జా వాగపి తేజస ఏత
త్త్రయం భవేత్కార్యమ్. ౨౧౯. నను భూతం భౌతికమప్యవిశేషేణ
త్రివృత్కృతం చేత్స్యత్, యోయం విశేషవాదస్తేజోబన్నేషు
స చ విలుప్యేత. ౨౨౦. ఇదమిహ తేజ ఇమాః ఖల్వాప ఇదం చాన్న
మేవమాదిరసౌ, అధ్యాత్మమపి తథేదం కార్యం మాంసాదిచాశే
తాన్నస్య. ౨౨౧. ఏవమపాం పీతానాం కార్యం చైతద్ధిలోహితా
, అశితస్య తేజసోపి హృస్థ్యద్యేవాస్య కార్యమితి చేన్న. ౨౨౨.

సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. ౨౨.

చోదితమేతం దోషం తు శబ్దయోగేన సమ్యగవనుదతి,

అత్ర హి విశేషభావో వై శేష్యం తచ్చ భవతి భూయస్త్వమ్. ౨౩౩. యద్యపి సకలం చేదం త్రివృత్కృతం న్యాదథాపి వై శేష్యం, ఏకస్య భూతథాతోర్భూయస్త్వం చోపలభ్యతే క్వాపి. ౨౩౪ తేజో భూయస్త్వం ఖల్వగ్నేర్దృష్టం తథోదకస్యాపి, అబ్జాయస్త్వం దృష్టం తథా పృథివ్యా ఇహాన్న భూయస్త్వమ్. ౨౩౫. వ్యవహారసిద్ధయే ఖల్విదం త్రివృత్కరణమాశ్రితం భవతి, ఇహ చ పదాభ్యాసో సావధ్యాయ సమాప్తిమాశు బోధయతి. ౨౩౬ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా నేయం, చతురధ్యాయా తస్యాం ద్వితీయ సంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ౨౩౭. తత్ర చ చతుర్థపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః. ౨౩౮. భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకీసూత్రజాల సంగ్రహితా, భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా. ౨౩౯.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః.

సూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్పక్తః
ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

పూర్వస్తిన్న ధ్యాయే కపిలాదిస్త్వతినయైర్విరోధోసౌ, వేదాంత వాక్యవిహితబ్రహ్మవగమే హి పరిహృతస్సకలః. ౧. అనపేక్షత్వం చ తథా పరపక్షాణాం ప్రపంచితం భవతి, విప్రతిషేధశ్చాయం శ్రుతి వచసామపి నిరాకృతస్సకలః. ౨. జీవన్మయిరిత్యాని హి యాని చ జీవాప కరణభూతాని, తాని పరస్తాద్భగ్నిహ్వాణఉత్పద్యంతఇతి దర్శితం పూర్వమ్. ౩. ఏవం వేదాంతార్థే విరోధశంకానిరాసతో విమలే, లబ్ధావసరా నేయం జాతా తజ్జ్ఞానసాధనే చింతా. ౪. ఇతి హేతుహేతుమద్భావా త్తకసంగతిమిహావలంబైవ, తన్నిర్ణయాయ సంప్రత్యధ్యాయోసౌ తృతీయ ఆరంభః. ౫. లింగోపాధేస్సిద్ధా భవతి హి తదుపహితజీవసంసారే, చింతేతి పాదయోరపి సంగతిరిహ హేతుహేతుమద్భావః. ౬. ఏతస్మి

స్ను ధ్యా యే యోసావృషకరణపరివృతో జీవః, తస్య హి సంసారగతిస్త
 దవస్థా బ్రహ్మతత్త్వయాథాత్మ్యమ్. ౭. విద్యాభేదాభేదౌ గుణోపసం
 హారతద్విచర్యాసౌ, సమ్యద్గర్భనయోగాత్పుంసాం పురుషార్థసిద్ధిరప్యే
 వమ్. ౮. సమ్యద్గర్భనసాధనవిధిప్రభేదో హి ముక్త్యనియమశ్చ,
 ఏతన్నిరూపయిష్యతఇహ ప్రసంగాగతం తథాన్యదపి. ౯ ప్రథమే
 తావత్పాదే పంచస్వగ్నిత్వగోచరాం విద్యాం, ఆశ్రిత్య విరతిహేతో
 స్సంసారగతేః ప్రదర్శ్యతే భేదః. ౧౦ తస్య జుగుప్సేతేతి హ్యంతే దృష్టా
 విరక్తిసాధనతా, ముఖ్యప్రాణసహాయో జీవోసౌ సేంద్రియశ్చ సమ
 నస్కః. ౧౧. విద్యాకర్తృపురస్కృతపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహోపేతః,
 పూర్వం విహాయ దేహం దేహాంతరమభినవం హి లభతఇతి. ౧౨.
 ఇత్యేతదవగతం ఖల్వైదేనమిత్యాదివేదవాక్యేషు, ధర్మాధర్మఫలానామప
 భోక్తృత్వేన తస్య తద్యుక్తమ్. ౧౩. స హి దేహబీజభూతైస్సూక్ష్మై
 ర్భూతైరసంపరిష్పక్తః, గచ్ఛత్యాహోస్వీత్కిం స సంపరిష్పక్తవ
 యాతీతి. చింతేయమత్ర యుక్తా హ్యసంపరిష్పక్తవయయాతీతి, కరణో
 పాదానవదిహ భూతోపాదానమత్ర న హి దృష్టమ్. ౧౪. ఇహ చ
 స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇత్యత్ర కరణమాత్రపరః, తేజోమాత్రాశబ్దః
 శ్రూయతఏవం న భూతపరశబ్దః. ౧౫. అపిచేహ వాక్యశేషే కథితాని
 హి చక్షురాదికరణాని, ఏవం న భూతమాత్రోపాదానస్యేహ కీర్తనం
 దృష్టమ్. ౧౬. సులభాశ్చ భూతమాత్రా యస్తాత్తాసాం హి నిష్ఫలం
 నయనం, తస్తాదసంపరిష్పక్తో యాతీత్యత ఇదం పఠత్యార్యః. ౧౭.
 వ్యవహారసిద్ధయే కిల పంచీకరణం ప్రదర్శితం పూర్వం, సంప్రతి సవ్యవ
 హారో నిరూప్యతఇతీహ హేతుఫలభావః. ౧౮. దేహాంతరసంపత్తౌ
 సూక్ష్మైర్భూతైస్సహైవ సంయూతి, జీవోత్ర భవతి హేతుః ప్రశ్న
 ప్రతివచనరూప ఏవేతి. ౧౯. రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నోసౌ శ్వేత
 కేతుముద్దిశ్య, వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదిస్తస్య చోత్తరాజ్ఞానే.
 ౨౦. తత్పితరం రాజాసౌ పప్రచ్ఛద్దాలకం యథాపూర్వం, తేనాసౌ
 వాపేతి ప్రతివచనం హి ప్రదర్శితం రాజ్ఞే. ౨౧. ఇహఖల్వగ్నా వేతాః
 శ్రద్ధాఖ్యాః శ్రద్ధయా హుతా ఆపః, ఆజ్యపయోదధిరూపా భవంతి
 యజమానసంగతాస్తాభిః. ౨౨. సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్తనా స్థితాః

స్వర్గలోకమాసాద్య, కర్తాంతే పర్జన్యే హుతాస్తతో వృష్టిభావ
ముపయాంతి. ౨౪. ఏవం హుతాః పృథివ్యాం తాశ్చాన్న త్వేన ఋ
ణతాస్తద్వత్, పురుషే రేతోయాపా యోషితి చ హుతా హి
పురుషపదవాచ్యాః ౨౫. దన్మయతీతి త్వాద్యా శ్రుతిరేషా సకలమేత
ద్ధుర్ధమిహ, తస్మాదద్భిర్జీవో వ్రజతి పరిష్వక్తః ఇతి తు' యుక్తమిహ.
౨౬. నన్విహ పూర్వందేహం త్యక్త్వా జీవస్తదంతరం లభతే, ఇత్యత్ర
వర్ణితం తత్ప్రతికూలం తృణజలాయుకేత్యసాః. ౨౭. పూర్వతను
త్యాగోసాతదంతరప్రాప్త్యనంతరం తత్ర, నిష్ట ఇహ తు పూర్వం
తస్మాదేతద్విరుద్ధమితి చేన్న. ౨౮. భావనయైవ ప్రహిత్యా కర్తాయ త్తం
హి భావిదేహమసా, పూర్వం దేహం త్యజతీత్యేవ జలూకానిదర్శనే
నైషా. ౨౯. బోధయతి సూత్రదర్శితమర్థం శ్రుతిరితి నకశ్చిదిహ
దోషః, దేహంతరసంపత్తిప్రకారఏవం శ్రుతిస్త్పతిప్రథితే. ౩౦. తత్రా
త్తనస్తథైవ హి కరణానాం వ్యాపినాం భవేద్వృత్తిః, ఇతి సాంఖ్య
కల్పనా వా తథైవ సుగతాదికల్పనా యా చ. ౩౧. కేవలమాత్మనఏవ
హి తదంతరే భవతి వృత్తిలాభఇతి, ఏవం కాణాదానాం మనఏవాభి
ప్రతిష్ఠతే తదిదమ్. ౩౨. ఉత్పద్యంతే దేహానదభినవరూపాణి చేం
ద్రియాణీతి, యా కల్పనా తథేయం శుక ఇవ వృక్షాత్తదంతరం హి
యథా. ౩౩. ఉత్పత్త్య జీవ ఏకస్తదంతరం లభతఏవమాద్యాహి,
జైనానాం తాస్సకలానాదర్తవ్యా యతశ్చ నిర్మూలాః ౩౪. శ్రుతివిప్రతి
షేధాశ్చేత త ఏతాసు హ్యనాదరో యుక్తః, ప్రశ్నప్రతిపచనా
భ్యాం నన్వః : కేవలాభిరాకలితః. ౩౫. రంహతి పరలోకమితి ప్రతి
యతే కథమి - ప్రతిజ్ఞాతం, సర్వైర్హి భూతసూక్ష్మైస్సహప్రయాతీ
త్యతస్త్విదం పఠతి. ౩౬.

సూ. త్ర్యత్కర్త్యాత్తు భూయస్త్యాత్ ౧.

అత్రత్యశ్చ తు శబ్దో యథోక్తశంకానివర్తనార్థస్సాన్వితః,
ప్రశ్ననిరూపణవాక్యప్రదర్శితాస్త్రిస్వరూపకాహ్యః. ౩౭. యస్తా
త్రివృతమితి శ్రుతిరిహ తిస్తస్తాస్త్రివృత్కృతా బూతే, తాసా
మారంభకతా సిద్ధావితరద్వయస్య సా సిద్ధా ౩౮ తేజోఽబన్నానా
మిహ యస్తాత్కార్యం చ దృశ్యతే దేహే, తస్మాదేహస్త్యాత్కర్తవీష

పునస్త్రోత్తకస్త్రి ధాతుత్వాత్. ౩౯. యస్తాచ్ఛవాతపి త్తశ్చేష్టభిరాకలిత
 ఏవ దేహాసౌ, న చ కేవలాభిరద్భిర్వి నైవ భూతాంతరాణి చారబ్ధమ్.
 ౪౦. నైవ హి శక్యస్తస్తాద్భూయస్త్యాపేక్షయేహ చాప్సబ్ధః, దృశ్యతే
 ఏవ హి యస్తాద్ద్రవభూయస్త్యం హి సర్వదేహేషు. ౪౧. నను
 పార్థివోపి ధాతురూ యిష్టో దృశ్యతే శరీరేషు, మైనమపాం బాహు
 శ్యం త్విహేతరస్తా దృశ్యతే లోకే. ౪౨. యద్దేహభీజభూతం
 శుక్లం శోణితమితి సిద్ధం తత్, ద్రవబహుళమేవ దృష్టం కర్తాపి
 నిమిత్తకారణం యత్స్యాత్. ౪౩. తదపిచ సోమాజ్యాదిద్రవబహుళ
 ద్రవ్యసంక్రితం భవతి, తత్సమవేతాహ్యపః శ్రద్ధాశబ్దోదితా భవం
 త్యేతాః. ౪౪. సహకర్తభిర్ద్యుసంజ్ఞేహ్యగ్నౌ హూయంతఇతి చ
 వక్ష్యతి హి, తస్తాద్బాహుళ్యమపామప్సబ్దేనేహ దేహబీజానామ్.
 ౪౫. యుక్తముపాదానం కిల సర్వేషామేవ భూతసూక్ష్మాణాం,
 యచ్ఛేహ భూతసూక్ష్మేచ్ఛహ గమనం తస్య తదపి నిరవద్యమ్. ౪౬.

సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

దేహాంతరసంపత్తై ప్రాణానామపి గతిశ్శుక్రితా హ్యేవం, ఇహ
 చ తముత్కామంతం ప్రాణోనూత్కామతీతి వాక్యేన. ౪౭. సా
 హి గతిః ప్రాణానాం నైవాశ్రయమంతరేణ సంభవతి, ఆత ఇహ
 తద్గత్యర్థం తదాశ్రయాణామపీహ సా వాచ్యా. ౪౮. న ప్రాణానాం
 దృష్టా నిరాశ్రయాణాం క్వచిద్గతిస్తస్తాత్, భూతాంతరసహితా
 నామపామపి గతిస్త్యవశ్యమిహ వాచ్యా. ౪౯.

సూ. అగ్న్యదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్. ౫.

నను దేహాంతరయోగేనైవ ప్రాణాస్సహైవ జీవేన, గచ్ఛంత్య
 గ్న్యదిగతిశ్రుతేస్తథేయం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౫౦. దేహావసాన
 సమయే ప్రాణా వాగాదయో హి గచ్ఛంతి, అగ్న్యదీన్దేవానితి
 యత్రాస్యేతి శ్రుతిర్హిదర్శయతి. ౫౧. ఇతి చేద్వాగాదీనామగ్న్యది
 గతిశ్రుతిర్హి గౌణీయం, లోమసు కేశేషు చ సా న దృశ్యతే శ్రుతి
 రిహేత్థముపదిశతి. ౫౨. లోమాని చోషధిరితి కేశాశ్చ వనస్పతీక
 ప్రయాంతీతి న హి లోమాని చ కేశా ఉత్పత్త్యోషధివనస్పతీక
 యాంతి. ౫౩. న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిత్యాగేన గమనమపి యుక్తం,

దేహంతరే హి భోగో నాపి ప్రాణైర్విరోధపద్యేత. ౫౪. జీవేన చ సహగమనం ప్రాణానామపి చ దృశ్యతేన్యత్ర, తస్మాదగ్న్యదీనాం వాగాద్యుపకారిణాం హి దేవానామ్. ౫౫. ఉత్క్రమసమయే కేవల ముపకారనివృత్తిమాత్రమాలక్ష్య, వాగాదయః ప్రయాంతి హ్యగ్న్యదీ నితి తు భాక్తమేవ స్యాత్. ౫౬.

సూ. ప్రథమేన్ద్రవణాదితి చేన్న తావవ హ్యుపపత్తేః. ౫.

న న్వేతత్కథమాపః పంచమ్యామాహుతౌ హి పురుషాఖ్యాః, యస్మాదగ్న్య ప్రథమేనైవాపాం శ్రవణమస్తి కించిదపి. ౫౭. ఆహు త్యాధారతయా పంచాధీతాస్త్విహగ్న్యో ద్యముఖాః, తేషాం ప్రథమేత్వగ్న్య తస్మిన్నిత్యేవమాదికా శ్రద్ధామ్. ౫౮. హోమ్యద్రవ్య తయా హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి తేన తదయుక్తం, పర్జన్యాదిషు సోమ ప్రభృతీనాం హోమకరణభూతానామ్. ౫౯. ద్రవబాహుశ్యేనాపాం హోమ్యద్రవ్యత్వముచితమేవ స్యాత్, ప్రథమేత్వగ్న్య శ్రద్ధాం శ్రుతాం పరిత్యజ్య చాశ్రుతా ఆపః. ౬౦. కథమిహ హోతవ్యాస్సన్యః పంచమ్యామిత్యయుక్తమితి చేన్న, యస్మాత్ప్రథమేత్వగ్న్య తావ వాపో భవంతి హోతవ్యాః. ౬౧. శ్రద్ధాశ నాపి చ తావవాపో వివక్షితాస్సృరిహ, ఏవం చేదేవ స్యాదాది మధ్యానసాన సంబంధాత్. ౬౨. ఏకం వాక్యమనాకులముపపద్యత ఇతరథా హుతావస్యాం, పంచమ్యామేవాపాం పురుషవచస్త్వ ప్రకార ఇహ పృష్టే. ౬౩. ప్రతివచనావసరే హి ప్రథమేగ్న్యప్రథమ మాహుతిస్థానే, అనపో హోమ్యద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామావతార యేత్తర్హి. ౬౪. నాత్రైకవాక్యతా స్యాత్ప్రశ్నప్రతివచనవైపరీత్యేన, ఉపసంహారోపీతి త్విత్యాద్యా చైకవాక్యతాం వక్తి. ౬౫. లక్ష్యత ఏవాబ్బహుళం శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృష్ట్యాది, కార్యానురూపమేవ చ లోకే దృష్టం హి కారణం సకలమ్. ౬౬. మనసో జీవస్యాయం శ్రద్ధాఖ్యాః ప్రత్యయోత్ర ధర్మస్సౌ, పశ్వాదిభ్యో హృదయాసీ వాయం ధర్మిణో నికృష్య కథమ్. ౬౭. హోతుముపాదేయస్సన్య చ్ఛ్రద్ధాశబ్దా ఇహాప ఏవాతః, శ్రద్ధాశబ్దశాచిప్స శ్రద్ధా వా ఆప ఏవ మాదిషు చ. ౬౮. వాక్యేషు వైదికేష్వపి దృష్టస్తస్మాత్తనుత్వయోగేన,

శ్రద్ధాసమానదూపాః శ్రద్ధాశ్చ నా ఇహాపవీన స్యుః. ౧౯. అథవా
త్ర శ్రద్ధాశబ్దః శ్రద్ధాసంవలితక సమవాయాత్, శ్రద్ధాహేతుత్వా
ద్వా శ్రద్ధాశబ్దోయమపున్య యుక్తస్సన్యత్. ౨౦. ఆహాహానై శ్రద్ధా
మిత్యాద్యా హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, శ్రద్ధాహేతుత్వేన శ్రద్ధా
శబ్దోపపత్తిమపున్య యతః. ౨౧.

సూ. ఆశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః. ౬.

ప్రశ్నప్రతివనాభ్యామాపః శ్రద్ధాదిభావమాపన్నాః, ప్రతి
పద్యేరణ పురుషాకారం తాశ్చాహుతౌ హి పంచమ్యామ్. ౨౨.
తాభిస్తు సంవర్విషక్తా జీవాశ్చేహనైవ రం హేయః, న హి జీవానాం
కశ్చిచ్ఛాస్త్రివయితాపామివేహ శబ్దోస్తి. ౨౩. తస్మాదయుక్తమేవ
హృద్భిః పరివేష్టితస్య గమనమిదం, ఇతి చేత్ప్రతీయతే తద్రంహణ
మిష్టాదికారిణామత్ర. ౨౪. అథ య ఇమే గ్రామ ఇతి శ్రుతిరిహ ధూమ
వర్తనైవతేషాం, ఇష్టాదికారిణాం గతి మపి చంద్రప్రాప్తిమత్ర దర్శ
యతి. ౨౫. యాత్యాకాశాచ్ఛంద్రం చంద్రమసో భవతి సోమరాజ ఇతి,
ఏవమిహాపి హి తస్మిన్నిత్యాదావేతదేవ నిర్దిష్టమ్. ౨౬. తస్మిన్నగ్నౌ
దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తదాహుతేరేషః, సోమో రాజా భవతీ
త్యేత్ర శ్రుతివచనసామ్యతో లబ్ధమ్. ౨౭. తేషాం చ కర్తృసాధన
భూతా ఏతే హి దధిపయః ప్రముఖాః, ద్రవభూయస్త్వాదాపః ప్రత్య
క్షేణైవ తా హి దృశ్యంతే. ౨౮. ఆహావనీయే చ హుతాస్సూక్ష్మాస్తా
నాశ్రయంతి యజమానాన్, తేషాం శరీరమపి ఖల్వంతేగ్నావృత్తిజో
త్ర జుహ్వతి హి. ౨౯. ఆపశ్చాహుతిమయ్యస్సూక్ష్మాశ్చేష్టాదికారిణో
జీవాన్, పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ చ నయంతి తా ఇతి
హి. ౩౦. అగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధామిత్యాద్యేన ప్రతీయతే హ్యేవం,
శ్రుత్యంతరేగ్నిహోత్రప్రకరణపరితేన వాక్యశేషేణ. ౩౧. ఫలజన
నాయాహుత్యోగ్గోకాంతరగమనమభిహితం భవతి, జనకేన యాజ్ఞ
ల్యం ప్రతి పట్ ప్రశ్నాః ప్రదర్శితాస్తత్ర. ౩౨. పురుషసోమ
గ్నిమత ఇహ తే ఏతే ఆహుతీ హుతే భవతః, యశ్చాంతరిక్ష
కస్తద్ద్వారా తే దివం హి గచ్ఛంత్యా. ౩౩. దివమేవాహవనీయ
ప్రతిష్ఠయోవేతమాతనుతవతే, తే హి దివం తర్పయతస్త్వాపరైతే

తతో హి పునరపిచ. ౮౪. తే చ పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ
హుతే హి పురుషయావేణ, ఉపతిష్ఠత ఇత్యేతత్కర్తిషు సర్వత్ర దర్శ
యిత్వైవ. ౮౫. త్వమనుత్కాంతిం న గతిం న చ ప్రతిష్ఠాం న త ప్తి
మపి చైవం, న చ పునరావృత్తిం వా న చ లోకం ప్రత్యుప తం
వేత్. ౮౬. ఇతి షట్ ప్రశ్నైర్వివృతే స హి పునరావృత్తివ తః
పంథాః, తస్మాదద్భిశ్చాహుతిమయీభిరేవైష సంపరిష్వక్తః. ౮౭. ౮౦
హతి పరలోకమసౌ ఫలభోగాయేతి యుజ్యతే తదిదం, ఇష్టాదికారిణాం
నను ఫలోపభోగాయ రంహిణం యదిదమ్. ౮౮. ధూమాదివర్తనో

క్తం తదయుక్తమివ ప్రతీయతే యస్తాత్, ఇష్టాదికారిణాం కిల
శశధరమండలముపాగతానాం హి. ౮౯. తద్దేవానామన్నం తం దేవా
వీవమాదికాతేషాం, శ్రుతిరన్నతాం హి కథయతి. కథమేతేషాం
ఫలోపభోగస్సాన్యత్. ౯౦. తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతి తానేన
మాదికాప్యపరా, శ్రుతిరిమమర్థం బ్రూతే కథమిహ తేషాం స్వకర్త
ఫలభోగః. ౯౧. తస్మాద్వ్యావృత్తాదిభిరివ దేవైస్సర్వత్ర భక్ష్యమా
మాణానాం, ఉపభోగాశంసనమిహ కథమితి శంకాం నిరాకరోత్య
ధునా. ౯౨.

సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి. ౭.

అత్ర చ వా శబ్దోఽసౌ యథోక్తశంకానిరాసఫలకస్సాన్యత్,
ఏతేషామన్నత్వం న హి ముఖ్యం కింతు భాక్తమేవ స్యాత్. ౯౩.
ముఖ్యే కిలాన్నభావే విధివాక్యం స్వర్గకామపరమఖిలం, అసమంజస
ముపభోగో యది తేషాం చంద్రమండలేన స్యాత్. ౯౪. అధికారిణః
కీమర్థం కర్తృయదాయాసబహుళమిహ కుర్యుః, లోకే కిలాన్నశబ్దో
నన్నే పృథుపచర్యమాణ ఇహ దృష్టః. ౯౫. రాజ్ఞాం యథావిశోన్నం
విశామిహాన్నం యథా హి పశవఇతి, తస్మాదిష్టతమ స్త్రీపుత్రాదిభిరివ
గుణత్వముపయోగైః. ౯౬ ఇష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహితాణమేతదేవ
దేవానాం, భక్షణమభిమతమేతన్న చర్వణం నాపినిగ్రహణం వాపి. ౯౭.
శ్రుతిరిహ న హవై దేవా ఇత్యాద్యావ్యేషమేవ దర్శయతి, నాశ్నంతి
నైవ దేవాః పిబంతి దృష్ట్వాఽమృతం హి తృప్యంతి ౯౮. ఇతి
తేషాం దేవానాం వారయతి హి చర్వణాదికం సకలం, ఇష్టాదికారి

ణాం పునరుపభోగోయం హి భవతి యుక్తతమః. ౯౯. రాజోపజీవినా
మిహ జగతి యథైవైషపరిజనానాం స్యాత్, యుక్తో హ్యనాత్తవిత్త్వా
తేషాం దేవోపభోగ్యభావోసౌ. ౧౦౦. అథ యోన్యామిత్యేషా
శ్రుతిరపి దేవోపభోగ్యతాం బ్రూతే, స చ న హి వేద యథాసౌ
పశురేవం స ఖిలు దేవతానాం స్యాత్. ౧౦౧. స హి యస్మిన్నపి
లోకే కర్తృభిరిష్టాదిభిశ్చ దేవాదీన్, పరితోషయన్ హి పశువద్దేవానా
ముపకరోతి చావిరతమ్. ౧౦౨. ఏవమముష్మిన్లోకే ఫలం తదాదిష్టమేవ
భుంజానః, పశువదసౌ దేవానాముపకురుత ఇతీహ గమ్యతే హి తతః.
౧౦౩. అర్థాంతరపరమపి ఖల్వనాత్తవిత్త్వాదితీహ యచ్ఛోచక్తం, ఇష్టాది
కారిణః ఖల్వనాత్తవిదవేవ కేవలం తే స్యుః. ౧౦౪. యస్తాత్సముచ్చ
యానుష్ఠానవిహీనా హి కర్తృమాత్రపరాః, తస్మాద్గుణవాదేన హి తేషా
మన్నత్వ మత్ర నిర్దిష్టమ్. ౧౦౫. పంచాగ్నివిద్యయా ఖిలు విధురా
స్తస్మాదనాత్తవిద ఏతే, దర్శయతి కర్తృభోగం స సోమలోకే విభూతి
మనుభూయ. ౧౦౬. పునరావర్తత ఇతి హి శ్రుతిరేషా చంద్రమండలే
తేషాం, శ్రుత్యంతరమథ యే శతమిత్యాదిక మేవమేవ దర్శయతి.
౧౦౭. ఇష్టాదికారిణామిహ భాక్తత్వాదన్న భావవచనస్య, రంహతి
ఫలోపభుక్త్యై ససంపరిష్వక్త ఇతి హి యుక్తమిదమ్. ౧౦౮.

సూ. కృతాత్యయేనుశయవాన్ దృష్టస్త్యతిభ్యాం
యథైతమనేవంచ. ౮.

ధూమాదివర్తనా కిల శశధరమండలముపాగతానాం హి, ఇష్టా
దికారిణామిహ తత్రైవ చ భుక్తసకలభోగానామ్. ౧౦౯. ప్రత్యవరోహ
స్తస్మిన్ యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః, యేనాధ్వనా గతాస్తే
పునస్తమధ్వాసమనునివర్తంతే. ౧౧౦. యది రమణీయాచరణా రమణీ
యాం యోనిమేవ తే యాంతి, యదిచేత్క పూయచరణాః కపూయ
యోనిం ప్రయాంతి హీత్యుక్తమ్. ౧౧౧. తే కిం నిరనుశయా వా
సానుశయా వా తతోవరోహాంతి, ఇతి శంకాయాం ప్రాప్తం నిరను
శయావేవ కేవలం త ఇతి. ౧౧౨. యావత్సంపాతముపి త్వేతి విశేషణ
మపీహ నిర్దిష్టం, యేనైవ సంపాతత్యయమస్తాల్లోకాదసౌ హి సంపాతః.
౧౧౩. సచ కర్తానుశయస్సాన్యద్యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః, కృతస్మిన్

స్య కర్తృణో హి ప్రతీయతే భుక్తతా హి తత్రైవ. ౧౧౪. శ్రుత్యంత
రేణ తేషాం యదేత్యనేన ప్రతీయతే హ్యేవం, నన్విహ యావద
ముష్టిణ లోకే కర్తృపభోగయోగ్యం స్యాత్. ౧౧౫. తావత్కుప
భుక్తఇతి శ్రుత్యర్థశ్చేహ కల్ప్యతామితి చేత్, యావత్పదసంకోచో
ప్యనుచిత ఇహ కల్పనీయ ఏవ స్యాత్. ౧౧౬. యత్కించేహ కరో
త్యయమిత్యాది శ్రుతిభిరపి విరోధస్యాత్, అపిచానారబ్ధఫలం
యత్కర్తాభివ్యనక్తి కృతన్నం తత్. ౧౧౭. ప్రాయణమేతస్తాత్పాగ్నిగా
రబ్ధఫలేన కర్తృణా తస్య, ప్రతిబంధాదేవ స్యాదనభివ్యక్తిరితి తద్వియో
గేతు. ౧౧౮. సామగ్ర్యా అవిశేష్యాద్యదిదం ప్రాయణమిహోపపన్నం
తత్, యావదనారబ్ధఫలం తావదభివ్యంజకం భవత్యేవ. ౧౧౯. సాధా
రణేనిమిత్తే నైమిత్తికమపి చ తాదృశం దృష్టం, ఘటపటయోరుపలబ్ధౌ
న తారతమ్యం హి దీపసాన్నిధ్యే. ౧౨౦. తస్తాన్నిరనుశయాస్తేహ్యవ
రోహంతీతి పక్షమపనుదతి, యేనైవ కర్తృణా తే శశిమండలముపగతా
హి భోగాయ. ౧౨౧. ఉపభోగేన క్షయితే తస్మిన్ స్తేషాం యదమ్మయం
గాత్రం, ఉపభోగాయారబ్ధం తద్ధ్యుపభోగక్షయే హి సన్నద్ధే. ౧౨౨.
శోకాగ్నిజ్వాలాభిః ప్రతీయతే సవితృకిరణసంపర్కాత్, హిమకరకాది
వేదం తత ఇష్టాదేః కృతస్య సర్వస్య. ౧౨౩. కర్తృణ ఉపభోగేన క్షయే
సముత్పన్న ఏవ సానుశయాః, అవరోహంత్యేతఇతి శ్రుతిస్తృతిభ్యాం
ప్రతీయతే తదిదమ్. ౧౨౪. తద్యిహేహితి శ్రుతిరిహ తమేతమర్థం హి
సకలముపదిశతి, యే రమణీయాచరణాస్తే చావశ్యం ప్రయాంతి రమ
ణీయామ్. ౧౨౫. బ్రాహ్మణయోనిం వా తే క్షత్రియయోనిం చ వైశ్య
యోనిం వా, యే హి కపూయాచరణాస్తే హి కపూయమవశ్య
ముపయాంతి. ౧౨౬. సూకరయోనిం వా తే శ్వయోనిమథ వాంత్య
జాతియోనిం వా, అత్రత్యచరణశబ్దేనానుశయస్సూచ్యతే న చాన్య
దిహ. ౧౨౭. దృష్టో హి జన్తనైవ ప్రాణిషు సర్వేషు చోపభోగోయం,
ప్రవిభజ్యమానఏవహ్యనుశయసద్భావమేషసూచయతి. ౧౨౮. వర్ణా
ఇత్యాద్యాపి స్మృతిరిమమేవ ప్రదర్శయత్యర్థం, నను యోసావనుశయ
ఇహ సూత్రోక్తస్సఖిలు కింవిధోయమితి. ౧౨౯. స్వర్గార్థకర్తృణోయం
భుక్తఫలస్యావశేషఏవస్యాత్, భాండానుసారితైలవదయమితి కేచిత్తు

వర్ణయంతీహ. ౧౩౧. భుక్తఫలకర్త శేషావస్థానం నను న యుక్తమిహ
 భాతి, యద్యచ్ఛ కర్త లోకే తత్సకలం భోగనాశ్యమితి చేన్న. ౧౩౧.
 సర్వాత్త నా హి కర్తణ ఇహ భుక్తఫలత్వమనుపపన్నం స్యాత్, ఇష్టాది
 కర్తఫలమిహ యద్యపి భోక్తుం హి చంద్రమారూఢాః. ౧౩౨. సత్యం
 తథాపి చాలాపశేషమాత్రం న శక్యతే స్థాతుం, ఇహ నేవ కో హి కశ్చి
 త్సమగ్ర నేవోపకరణసంపన్నః. ౧౩౩. రాజకులమనుసృతోఽసౌ చిరప్ర
 వాసాచ్చిరప్రసాదాచ్చ, అపగతబహుపకరణః కతిపయనేవోపకరణ
 మాత్రేణ. ౧౩౪. రాజకులే హి స్థాతుం యథా న శక్నోతి తద్వ
 దేవాయం, అనుశయమాత్రేణ పునశ్శక్నోతి న చంద్రమండలే
 స్థాతుమ్. ౧౩౫. ఇతి షష్ఠో హి న యుక్తో యస్తాదిష్టాదికం హి
 యత్కర్త, భవతి హి తత్స్వర్గార్థం భుక్తఫలం తత్త తస్య భవతి
 కథమ్. ౧౩౬. లేశానువృత్తిరేషాస్వర్గార్థాదన్యత్ర ఫలమసౌ జన
 యేత్, శబ్దప్రమాణకానాం నచేదృశీ కల్పనాపి యుక్తతమా.
 ౧౩౭. దృష్టా హి తైలభాండే తల్లేశస్యానువృత్తిరిహ లోకే,
 నేవోపకరణలేశానువృత్తిరపి నేవకస్య దృష్టైవ. ౧౩౮. లేశానువృత్తి
 రేషా న స్వర్గార్థస్య కర్తణో దృష్టా, స్వర్గఫలశాస్త్రబాధాన్నా ప్యేషా
 కల్పనాపి యుక్తతమా. ౧౩౯. స్వర్గఫలస్యేష్టాదేర్లేశ స్తస్మాన్న చాను
 శయ ఏషః, యది తస్య లేశఏవ హ్యానుశయ ఇతి కల్ప్యతే తదా
 చాయమ్. ౧౪౦. రమణీయఏకఏవ స్యాదనుశయ ఇహ చ నైవ విప
 రీతః, అనుశయసద్భావపరా తద్యిదేహేత్యాదికాశ్రుతిశ్చేహ. ౧౪౧.
 అనుశయముభయవిధం కిల రమణీయకపూయభేదతో బూత్తే,
 తస్మాత్తత్రాముష్టికకర్తఫలే నిరవశేషముఃభుక్తే. ౧౪౨. యచ్ఛేద
 మైహికఫలం కర్తాంతరజాతమనుశయ స్తత్సృష్టే, తద్వంతస్తే స్వర్గాద
 వరోహంతీతి యుక్తమేవోక్తమ్. ౧౪౩. సర్వస్యేహ కృతస్య చ కర్తణ
 ఉపభోగతోంతమాసాద్య, నిరనుశయా ఏవైతే హ్యవరోహంతీతి
 యచ్ఛ పూర్వోక్తమ్. ౧౪౪. యత్కించేతి శ్రుతిబలమాలంబ్య తదు
 త్తరం హి భవతీదం, ఆముష్టికఫలమిహ కృతమపి యచ్ఛాంబ్ధభోగ
 మపి కర్త. ౧౪౫. ఉపభోగేన చ సకలం తత్త పయిత్వేతి గమ్యతే హి

తతః, యచ్చానారబ్ధఫలం కర్తౌ తదభివ్యసక్తి కృత్స్నమిదమ్. ౧౪౬.
 ప్రాయణమిత్యనుశయసద్భావశ్రుత్యైవ పరిహృతం తదపి, యచ్చా
 నారబ్ధఫలం కర్తౌ ప్రాక్ప్రాయణాన్న తస్యేహ, ౧౪౭. వృత్తిః ప్రతిబం
 ధాత్స్యదారబ్ధఫలేన కర్తౌ తస్య, యుగపదనారబ్ధఫలం కృత్స్న
 మభివ్యజ్యతే హి తదుపశమే. ౧౪౮. ఇతి యత్సూర్యం కథితం తదపి
 చ నిర్వృత్తికం హి నిర్మూలం, ప్రాక్ ప్రాయణాద్యతైవ హ్యేవరబ్ధఫలేన
 కర్తౌ తస్యేహ. ౧౪౯. ప్రతిబద్ధస్య హి యుగపన్న వృత్తిలాభస్తతైవ
 చేహపి, కర్తౌ నేకవిధం తద్విరుద్ధఫలమపి చ దృశ్యతే శాస్త్రే. ౧౫౦
 తస్య చ సర్వవైవ హి యుగపదభివ్యక్తిరనుపపన్నైవ, ప్రబలేన
 దుర్బలస్య ప్రతిబద్ధస్య చ న వృత్తిరిహ దృష్టా. ౧౫౧. తస్మాత్ప్రాయణ
 సమయే కస్యచిదేవ హి భవేదభివ్యక్తిః, జాత్యంతరోపభోగ్యం కర్తౌ
 నారబ్ధఫలమనేకం చ. ౧౫౨. ఏకస్త్విన్ద్రాయణాహ యుగపదభివ్యజ్యతే
 కథం వా. తత్, యస్మాత్సకలం కర్తౌ ప్రతినియతఫలం హి దృశ్యతే
 శాస్త్రే. ౧౫౩. నాపి ప్రాయణసమయే కస్యచిదిహ కర్తౌ హ్యభి
 వ్యక్తిః, కస్యచిదుచ్ఛేదస్సాన్వదితి కిల వక్తుం న శక్యతే యస్మాత్. ౧౫౪.
 సకలమపి కర్తౌ భవతి హ్యైకాంతికఫలమతో న కించిదిదం,
 ప్రాయశ్చిత్తాదికమిహ వినా కథం కర్తౌ సముచ్ఛేదః. ౧౫౫. ఇహ
 చ విరుద్ధఫలేన ప్రతిబద్ధస్యాస్య చిరమవస్థానం, కర్తౌ ఇహ దర్శయతి
 స్మృతిరేషా ఖలు కదాచిదిత్యాద్యా. ౧౫౬. యదిచ ప్రాయణసమయే
 కృత్స్నమనారబ్ధఫలమిదం కర్తౌ, యుగపదభివ్యక్తం సత్తచ్చైకాం జాతి
 మారభేత తతః. ౧౫౭. నారకతిర్యగ్యోనిషు దేవమనుష్యాదియోని
 భేదేషు, అధికారాసంపత్తావిహోత్తరా జాతిరుద్భవేచ్ఛ కథమ్. ౧౫౮.
 బ్రహ్మహననాదికర్తౌ ఏకస్యానేకజన్మ హేతుత్వం, స్మృతివాక్య
 దర్శితం యత్తదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్. ౧౫౯. దృష్టఫలం కారీరి
 ప్రభృతిప్రాయణమభివ్యసక్తి కథం, దీపోపన్యాసోపి హి కర్తౌ బలాబలత
 ఏవ పరిహార్యః. ౧౬౦. ఇహ దీవసన్నిధానే స్థూలమభివ్యజ్యతే న
 సూక్ష్మమపి, ప్రాప్తానసరే కర్తౌ కృత్స్నే ప్రాయణమభివ్యసక్త్యేవమ్. ౧౬౧.
 కర్తౌ యదేతద్బలవత్తదేవ నైవేహ దుర్బలం కిమపి, తస్మాదేవ
 కర్తౌ భివ్యక్తికథా ప్రమాణపరిభూతా. ౧౬౨. యది భవతి కర్తౌ శేష

స్తదా కథం మోక్ష ఇతి వృథా ప్రశ్నః, బ్రహ్మాత్మదర్శనే సత్య శేష
కర్తృత్వయశ్శ్రుతితో యస్తాత్. ౧౬౩. తస్మాదనుశయవంతస్తతో
వరోహంతి సోమలోకగతాః, తే చ యథైతమనేవంహ్యవరోహం
తస్తతోవరోహంతి. ౧౬౪. అవరోహే పితృయానే ధూమాకాశ
శ్రుతేర్వైతమితి, అభ్యాద్యుపసంఖ్యానా ద్రాత్ర్యాదేరకథనాద నేవ
మితి. ౧౬౫.

సూ. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ణాజినిః. ౯.

నన్వనుశయసద్భావప్రదర్శనాయ శ్రుతిః పురా కథితా, సా
ఖిలుచరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి న హి తథానుశయాత్. ౧౬౬.
చరణం చారిత్రమితి హ్యేచారశీలమితి చ పర్యాయాః, భూతేషు
కర్తృణా వా మనసా వాచాపి సతతమద్రోహాః. ౧౬౭. తదనుగ్రహ
స్తథైవ జ్ఞానం శీలమితి వర్ణయంతి బుధాః, భుక్తఫలాదతిరిక్తం కర్తా
నుశయం హి వర్ణయంత్యా ర్యాః. ౧౬౮. వ్యవదిశతి కర్తృ చరణే భేదేన
శ్రుతిరియం యథేత్యాద్యా, యాన్యనవద్యానీతి శ్రుతిరన్యాపేష
మేవ దర్శయతి. ౧౬౯. చరణాద్యోన్యాపత్తౌ కథమనుశయసిద్ధిరిత్యతో
బూతే, కార్ణాజినిరాచార్య శ్రుతిరేమా తదుపలక్షణార్థేతి. ౧౭౦.

సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్. ౧౦.

స్వాదేతత్కస్తాదిహ పునరత్ర త్యేన చరణశబ్దేన, శ్రౌతం
విహాయ శీలం లాక్షణికోసా హి గృహ్యతేనుశయః. ౧౭౧. శీలవైష్య
శుభాశుభ యోన్యాపత్తిః ఫలం భవేదత్ర, అభ్యుపగంతవ్యం కిల శీల
స్వావశ్యమేవ కించిదిహ. ౧౭౨. నోచేదానర్థక్యం శీలస్య స్వాదిహేతి
చేన్నైవం, ఇష్టాదికర్తృయస్తాచ్చరణాపేక్షం హి వీర్యవద్దృష్టమ్. ౧౭౩.
నాప్యాచారవిహీనః కర్తృణి కుత్రాపి దృశ్యతేధిక్రతః, స్మృతిరాచార
విహీనం న పునంతీత్యేవమాదికాప్యేవమ్. ౧౭౪. ఆచారవిరహితస్య
హి కర్తానధికారమేవ దర్శయతి, ఇష్టాదికర్తృజాతేత్వారభ మాణే
ఫలం హి విధిదృష్టమ్. ౧౭౫. ఆచారస్తదపేక్షస్తత్రైవ చ కంచిదతిశ
శయంజనయేత్, సర్వార్థకారికర్తృశ్రుతిస్మృతిభ్యోవగమ్యతే యస్తాత్.

౧౭౬. తస్మాదనుశయభూతం తదేవ శీలోపలక్షితం కర్త, యోన్యా పత్తౌ కారణమితి కార్హజనిమతం హి యుక్తతమమ్. ౧౭౭. కర్తణి సంభవతి చ సతి యోన్యాపత్తిర్న శీలతో యుక్తా, పద్భ్యాం పలాయితా కిల జానుభ్యాం రంహితుం హి నోత్సహతే. ౧౭౮.

సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః. ౧౧.

ఇహ సుకృతదుష్కృతే ద్వే ప్రత్యాయ్యేతే హి చరణశబ్దేన, ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతఏవం హి చరణశబ్దార్థమ్. ౧౭౯. చరణం హి కర్త యస్మాదవిశేషేణైవ కర్తమాత్రే చ, చరతిః ప్రయుజ్య మానస్సర్వత్రైవేహ దృశ్యతే లోకే. ౧౮౦. యోసౌ హి నియత వృత్త్యా కరోతి చేష్టాదిలక్షణం కర్త, ధర్మం చరతి మహాత్మే త్యేవం తం లోకికా వదంతి తతః. ౧౮౧. భేదవ్యపదేశోఽయం బ్రాహ్మణతాప సనయేన నేతవ్యః, ఇహ నిర్మలకర్తాణో నిందితకర్తాణఏవ నిర్దిష్టాః. ౧౮౨

సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్. ౧౨.

ఇష్టాదికారిణో యే తే చంద్రమసం ప్రయాంతి హీత్యుక్తం, సంప్రతి పునరత్రైవ హి యే చానిష్టాదికారిణస్తేపి. ౧౮౩. చంద్రమసం గచ్ఛంత్యుత నైవ హి గచ్ఛంతి త ఇతి చింతేయం, గచ్ఛంతి చంద్ర మండలమేతేపీత్యేతదత్ర యుక్తం స్యాత్. ౧౮౪. కాపీతకినో యస్మాద్యే వై కేచేత్యనేన వాక్యేన, ప్రయతాం సర్వేషామపి చంద్రప్రాప్తిం హి వర్ణయంత్యేతే. ౧౮౫. తత్ప్రాప్తిమంతరేణ చ దేహారంభోపి దుర్లభో న్యేషాం, ఆహుతిసంఖ్యానియమాదపి చంద్రప్రాప్తిరత్ర యుక్త తమా. ౧౮౬ ఇష్టాదికారిణామపి నన్నితరేషాం సమానమార్గత్వం, కథమితి చేదితరేషాం న హి భోగశ్చంద్రమండలే భవతి. ౧౮౭.

సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహా తద్గతిదర్శనాత్. ౧౩.

ఏతత్పక్షం నిరసితుమేష తు శబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః, చంద్ర మసం గచ్ఛంతి హి సర్వేపీత్యేతదనుపపన్నం హి. ౧౮౮. చంద్రా రోహణమేతద్భోగాయైవ హి న నిష్ఫలం భవతి, నాపి ప్రత్యవరో

హయైవ తదారోహణం హి యుక్తమిహ. ౧౮౯. ఆరోహతి కిల
 వృక్షం పుష్పఫలాదేః పరిగ్రహాయ నరః, నాపిచ నిష్ఫలమేవ హి
 నచాపి పతనాయ వృక్షమారోహేత్. ౧౯౦. చంద్రమసి భోగవార్తా
 నైవానిష్ఠాదికార్షణామస్త్రీ, తస్మాద్విష్టాదికా ఏవారోహంతి చంద్రమిత
 రే తు ౧౯౧. యమనిలయమాశు గత్వా దుశ్చరితఫలం చ
 సమ్యగనుభూయ, పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవరోహంత్యనిష్ఠకర్త
 కృతః. ౧౯౨. తేషామేవంభూతావేవారోహంవరోహసంజ్ఞాస్తః, అత్రా
 నిష్ఠాదికృతాం ప్రయతాం యమనశ్శతాం గతిం యామీమ్. ౧౯౩.
 శ్రుతిరిహ న సాంపరాయః ప్రతిభాతీత్యేవమాదికా బ్రూతే, శ్రుతి
 రన్యై వైవస్వతమిత్యాద్యాప్యేవమేవ దర్శయతి. ౧౯౪.

సూ స్మరంతి చ. ౧౯౫.

అపిచమనుష్యాసాద్యా యే ఖలుశిష్టాః పురే హి సంయమనే,
 తే చ స్మరంతి దుష్కృతకర్తవిపాకం చిరం యమాయత్తమ్. ౧౯౫.

సూ. అపిచ సప్త ౧౯౬.

అపిచేహ సప్తనరకా దుష్కృతఫలభోగభూమయో హ్యేతే,
 గచ్ఛంతి తాననిష్ఠాదికృతశ్చంద్రిం కథం హి గచ్ఛేయుః. ౧౯౬. నను
 దురితకారిణస్తే యమనియమితయాతనా భవంతీతి, నైతద్యస్తాదన్యే
 స్మర్యంతే తత్ర చిత్రగుప్తాద్యాః. ౧౯౭.

సూ తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౧౯౮.

తేష్యపి చ సప్తనరకేష్యస్యాధిష్ఠాతృతా యమస్యైవ, అన్యే
 యమప్రయుక్తాధిష్ఠాతారో న హి స్వతంత్రాస్తే. ౧౯౯.

సూ. విద్యాకర్తణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్. ౨౦౦.

పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామేష దృశ్యతే ప్రశ్నః,
 వేద్యయథాసావితీ కిల తస్య ప్రతినచనసమయభదముక్తమ్. ౨౦౦.
 యే చైతయోః పథోర్యద్యన్యతరేణాపి సాధనేన యుతాః, తే జనన
 మరణసంతతీసంకలితాని హి భవంతి భూతాని. ౨౦౧. తత్రైకయోః
 పథోరితి విద్యాకర్తప్రదర్శనాథమిదం, దేవపితృయాణయోస్తే ప్రతి
 పత్తౌ ముఖ్యసాధనే ప్రకృతే. ౨౦౨. విద్యాహి తద్యభిధానం విదురితి

గదితా తయోర్హి గంతవ్యః, సోయం హి దేవయానః పంథా ఏవాత్ర
దర్శితో భవతి. ౨౦౨. కర్తత్విష్టాపూర్తే దత్తమితి నిరూపితం
హి తేనాయం, ప్రతిపత్తవ్యః పంథాః పితృయాణ ఇతి ప్రదర్శితో
భవతి. ౨౦౩. తత్ప్రకరణవైతచ్ఛ్రుతం కిలాదైతయోః పథోరితచ,
యే విద్యాసాధనతో న దేవయానేన కర్తవ్యాపి చ యే. ౨౦౪. పితృ
యాణేధిక్యతాస్సన్యస్తేమాం పంథాస్తృతీయ ఏవాసౌ, తుద్రతరజంతు
లక్షణ ఇతి దర్శయతి శ్రుతిర్హి తానీతి. ౨౦౫. తస్మాదపిచానిష్టాది
కారిభిశ్చంద్రమా న లభ్యేత, నను తేషాం చంద్రమండలమాయవ్యాత
తోవరుహ్యా పునరపిచ ౨౦౬. తుద్రతరజంతుభావం ప్రతిపత్సన్యంత
ఇతి యుక్తమితి చేన్న, భోగాభావాదేమామారోహణానర్థకః ప్రసజ్యే
త. ౨౦౭. అపిచ ప్రయత్ను సర్వేష్యసి చంద్రం ప్రాప్నువత్స్వసౌలోకః,
సర్వైరపి ప్రయచ్ఛిస్సంపూర్యేత్యత్యతో న యుక్తమిదమ్. ౨౦౮.
ప్రశ్నవిరుద్ధం తదిదం ప్రతీవచనం చ ప్రసజ్యతే తత్ర, అపరోహాదే
వేహాసంపూరణమితి తు నేహ యుక్తమిదమ్. ౨౦౯. యస్మాచ్ఛ్రుత
స్తృతీయస్థానోక్త్యాపూరణం హి దర్శయతి, తస్మాచ్ఛానారోహాదేవా
సంపూరణం హి యుక్తమిహ. ౨౧౦. ఇష్టాదికారిణామప్యవరోహాస్యా
విశిష్టతాయాం హి, ఇహ చ తృతీయస్థానప్రతిపాదనమేతదఫలమేవ
స్యాత్. ౨౧౧. యా ఖల్వశేషగమనాశంకా శాఖాంతరీయవాకోఽ
త్థా, తామేతామాశంకామున్తూలయితుం తుశబ్దభావ సతీతః. ౨౧౨.
శాఖాంతరీయవాక్యే త్వధిక్యతవిషయో హి సర్వశబ్దస్సన్యత్, యే
చ ప్రయాంత్యధిక్యతా అస్మాల్లోకాత్తవచ చంద్రమిసమ్. ౨౧౩.
సర్వేగచ్ఛంతీతి శ్రుత్యర్థేన హి విరోధలేశోఽపి, దేహోద్భవాయ
చంద్రారోహణమితి యత్తదత్ర పరిహరతి. ౨౧౪.

సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః. ౧౮.

అహుతిసంఖ్యానియమో న తృతీయే భవతి దేహాలాభాయ,
యస్మాదిహ చ తృతీయస్థానప్రాప్తిర్జనైరతన్నియమమ్. ౨౧౫. ఉప
లభ్యతేహి జాయన్వేతి శ్రుత్యంతరస్థవాక్యేషు, అపి దేహాహుతిసంఖ్యా
కథితా మానుషశరీరహేతుతయా. ౨౧౬. నేతరహేతుతయాసే
పురుషపదస్యాస్య మనుజపచనత్వాత్, అపిచేహ పురుషభావః పంచ

మ్యామాహుతావపాం కథితః. ౨౦౭. ప్రతిషిధ్యతే నచేహపంచమా
మాహుతౌ హి తద్భావః, ఉభయార్థకథాయాం కిల వాక్యస్య ద్వ్య
తాదిదోషస్యాత్. ౨౦౮. ఆహుతిసంఖ్యా తేషాం యేష్వారో
వరోహణే భవతః, అన్యేషాం తు వినైవ హి సంఖ్యానియమం శరీర
ముద్భవతి. ౨౦౯.

సూ. స్మర్యతేపిచ లోకే ౧౯.

ధృష్టద్యుమ్నద్రోణప్రభృతీనాం జగతి సుప్రసిద్ధానాం, సీతా
ప్రభృతీనామప్యయోనిజత్వం హి విశ్రుతం లోకే. ౨౧౦.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౨౦.

అపిచ చతుర్విధభూతగ్రామే హి స్వేదజోద్భిదోరేవ, ఉత్పత్తి
రంతరేణ గ్రామ్యం ధర్మం హి దృశ్యతే లోకే. ౨౧౧. తత్రావాుతి
సంఖ్యాయా భవతి యథానాదరస్తథాన్యత్ర, నను తేషాం ఖల్వేషాం
భూతానామేవమాదికే మంత్రే. ౨౧౨. అండజమిహ జీవజమిత్వ్యభిజ్జ
మితి త్రిధైవ నిర్దిష్టః, భూతగ్రామస్స కథం చతుర్విధఇతిహ కథితమితి
చేన్న. ౨౧౩.

సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ౨౧.

సంశోకజశబ్దేన స్వేదజఏవాత్ర గృహ్యతే తత్ర, ఇహచోద్భిజ్జ
పదేన శ్రుతివాక్యస్థేన సంగ్రహో భవతి. ౨౧౪.

సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. ౨౨.

ఏవం హి పాపినాం ఖల్వేతే గత్యాగతి విచార్యైవ, ఇష్టోది
కారిణామిహ సంప్రత్యవరోహలక్షణం బ్రూతే. ౨౧౫. అవరోహలక్షణ
పరా శ్రుతిరత్రాధైతమేవ మాద్యా హి, చంద్రమసో హి నివృత్తాస్తే
పునరాకాశమేవ గచ్ఛంతి. ౨౧౬. ఆకాశాదపి వాయుం వాయుర్భూ
త్వాపి భవతి ధూమోసౌ, ధూమో భూత్వా చాభ్రం హ్యభ్రం
భూత్వా హి భవతి మేఘోసౌ. ౨౧౭. మేఘో భూత్వా చాసౌ
ప్రవర్ష తీత్యేతమర్థముపదిశతి, అవరోహంత స్వేతే హ్యకాళాదిస్వయా
పముపయాంతి. ౨౧౮. కింవాప్యాకాశాద్యైస్సామ్యం యాంతీతి
సంశయే ప్రాప్తే, తత్రై తద్యుక్తం స్యాదాకాశాద్యాత్త తాం

ప్రయాంతీతి. ౨౨౯. శ్రుతిరిహ ముఖ్యాథా స్యాదేవం చేదన్యథా
హి గౌణీ స్యాత్, శ్రుతిలక్షణయోర్విశయే న్యాయ్యా శ్రుతిరేవ
లక్షణా న తథా. ౨౩౦. ధూమో భూత్వేత్యాదీన్యవకల్పంతే క్షరాణి
చేహౌవ, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిత్ర యుక్తేతి ౨౩౧.
ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే యాంత్యాకాశాదిసామ్యమేవేత, చంద్రమసి
భోగఫలకం యదమ్యయం గాత్రమేతదాచబ్ధమ్. ౨౩౨. ఉపభోగా
పాయే హి ప్రవిలీనం తద్వియత్సమం భవతి, వాయోర్వశమేత తతో
ధూమాదిభిరేవభవతి సంస్పృక్తః. ౨౩౩. ఇమమర్థమేవ కథయతి
ఘటైవమిత్యాదికా శ్రుతిర్యస్తాత్, ఉపపద్యతేయమర్థో నహ్యన్య
స్యాన్యరూపతా యుక్తా. ౨౩౪. యది చేదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తి
రిహ భవేత్తర్హి, వాయూదివన్తా హి క్రమావరోహాఃపి నోప
పద్యేత. ౨౩౫. ఆకాశస్య విభుత త్తే న చ తస్యేహ సతతసంయో
గాత్, సంయోగలక్షణాయాం వతి శ్రుత్యానువాదఏవ స్యాత్.
౨౩౬. తత్సాదృశ్యాదన్యస్తత్సంబంధో హి న ఘటతే తస్మాత్,
యల్లక్షణానుసరణం తదపీహ శ్రుత్యసంభవే న్యాయ్యమ్ ౨౩౭.
తస్మాదాకాశాద్యైస్సాన్నిభావ్యాపత్తిరేవ తద్భావః, సాభావ్యం సమ
భావస్తత్థలుసాదృశ్యమేవ నాన్యస్సౌన్యత్. ౨౩౮.

సూ. నాతిచిరేణ విశేషాత్. ౨౩.

వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేః ప్రాగాకాశాదిసామ్యసంపత్తౌ, కిం దీర్ఘం
కాలమసౌ పూర్వసమత్వేన వర్తమానస్సక. ౨౩౯. ఉత్తరసమతాం
గచ్ఛత్యుత్పాల్పకాలమితి సంశయో భవతి, అత్రానియమో న్యాయ్యో
న చేహ కించిన్నియామకం యస్తాత్. ౨౪౦. ఏవం ప్రాప్తే పతతి
హి నాతిచిరేణేతి సూత్రకారోయం, అల్పం హ్యల్పం కాలం తే
చాకాశాదిసమతయా స్థిత్యా. ౨౪౧. భువమావతంతి పశ్చాదేతే హి
సహౌవ పర్వధారాభిః, ఇత్యేతదేవ యుక్తం యస్తాద్వ్రీహ్యాదిభావతః
పశ్చాత్. ౨౪౨. శ్రుతిరేషాతో వై ఖలు దుర్నిష్క్రమతరమితి ప్రద
ర్శయతి, ఛాందస్యా ప్రక్రియయా తకార ఏకో హి లుప్త ఇహ
భవతి. ౨౪౩. ఇహ దుర్నిష్క్రమతరం దుర్నిష్క్రమణస్వరూపమేవ
స్యాత్, వ్రీహ్యాదిభావపరతో దుర్నిస్సరణం ప్రదర్శయంతీ సా. ౨౪౪.

పూర్వేష్వాకాశాదిషు సుఖనిష్క్రమణం హి సూచయత్యేవ, సుఖ
దుఃఖతానిశేషో నిష్క్రమణస్య హి చిరాచిరత్వకృతః. ౨౪౫. న హి
భోగమూలకోసౌ తస్మిన్నవధౌ తనోరనిష్పత్తే, వ్రీహ్యాదిభావతః
ప్రాగచిరేణైవావరోహ ఇహ తస్మాత్. ౨౪౬.

సూ. అన్యధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాషాత్. ౨౪.

తస్మిన్నవరోహే హి ప్రవర్తణానంతరం తు పరితేయం, తథా
వ్రీహీయవా ఇత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర సంశయోఽయం స్యాత్. ౨౪౭.
స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖానుశయినవతే స్యుః, అన్యస్వామి
కతనుషు హి కిం చా సంశ్లేషమేవ యాంతితి. ౨౪౮. అత్ర కైతే
ద్యుక్తం స్థావరభావానుశయిన ఏతత్కతి, స్థావరజాత్యాపత్తౌ జనేర్హి
ముఖ్యాధ్యతాపవన్నా స్యాత్. ౨౪౯. ఉపభోగః కిల దృష్టః స్థావర
జాతావపి శ్రుతిస్త్యుతోఽస్య, పశువిశపనాదియోగాదనిష్టఫలతా భవేది
హేష్టాదేః. ౨౫౦. తస్మాదనుశయినామిహ భవతి వ్రీహ్యాదిజన్త
ముఖ్యం హి, అనుశయినాం హి యథా వా ముఖ్యం సా చ్ఛాద్విది
జన్త తద్విదిహి. ౨౫౧. ఇతి శంకాయాం బ్రూతే హ్యన్యై వై వైధిష్ఠి
తేష్వేషు, వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః సంసర్గం కేవలం ప్రపద్యం. ౨౫౨.
న హి తత్సుఖదుఃఖభుజో యథా హ్యయం వాయుధూమభాన
స్స్యాత్, వ్రీహ్యాదిభావవవం భవతి హి సంశ్లేషమాత్రమేవాత్ర.
౨౫౩. యస్మాచ్ఛ తద్వదేవహ్యాభిలాషాత్రాపి దృశ్యతే భూయః,
సంకీర్తనం యదేతత్కర్తవ్యాపారమంతరేణైవ. ౨౫౪. తద్వద్భావ
స్సోయం హ్యకాశాదిప్రవర్తణాంతేషు, భవతి హి తత్ర న కించిత్క
ర్తవ్యాపారకీర్తనం యస్మాత్. ౨౫౫. కర్తవ్యాపారోయం కపూయ
చరణా ఇతి ప్రదేశేషు, సంకీర్తితో హి తత్ర త్వనుశయినాం ముఖ్య
మేవ జన్త స్యాత్. ౨౫౬. అపి యద్యనుశయినాం చేన్దుఖ్యం వ్రీహ్యా
దిజన్త భవతి తదా, తేష్వేవ లూయమానేష్వపి కిల తేష్వేవ పచ్య
మానేషు. ౨౫౭. వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః ప్రసనేయుస్తదభిమానినో
యే స్యుః, యచ్ఛాభిమన్యతే కిల జీవస్తస్మిన్ హి వీడ్వమానే తు.
౨౫౮. ప్రవసతి స చేత్సతః ఖల్వనుశయినామేష నాభిలష్యేత, ఇహ
రేతస్సిగ్భావో యోసౌ వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్యాత్. ౨౫౯. తస్మాదను

శయినాం తత్సంగో వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి, స్థావరజన్తాన్వేషానుపు
ణ్యయోగేన భవతి తచ్చ కిల. ౨౬౦. ఉపభోగస్థానం సాత్తేషామేవ
హి న చానుశయినాం స్యాత్, తస్మాదనుశయినస్తే స్థావరభావం న
చేహ గచ్ఛంతి. ౨౬౧.

సూ. అశుద్ధమితిచేన్న శబ్దాత్. ౨౫.

పశువిశసనాదియోగాధ్వరికం కర్త చావిశుద్ధం స్యాత్, తస్య
త్వనిష్టఫలమపి యుక్తం వ్రీహ్యాదిజన్త ముఖ్యమితి ౨౬౨. యచ్చైచ
తత్సూరో క్తం తదేతదత్ర హి నిరస్యతే సూత్రే, నాధ్వరికం కర్త
స్యాదశు మేతస్య శాస్త్రమూలత్వాత్. ౨౬౩. యస్మాద్ధర్మాధర్మావతీం
ద్రియా తయోశ్చ విజ్ఞానం, న హి శాస్త్రమంతరేణ చ కస్య చిదపి
కిల సుమేధసో భవతి. ౨౬౪. యస్మిన్ దేశే కాలే తథా నిమిత్తే చ
భవతి యో ధర్మః, భవతి స ఏవాధర్మో యథోక్తదేశాదివైపరీత్యేన.
౨౬౫. న హ్యేవంవిభయోరిహ విజ్ఞానం శాస్త్రమంతరేణ స్యాత్,
హింసానుగ్రహరూపో జ్యోతిష్టోమో హి ధర్మ ఇత్యుక్తః. ౨౬౬.
శాస్త్రేణైవ హి తస్మాత్సకథమధర్మఇతి శక్యతే వక్తుం, నను చ న
హింస్యాత్సర్వాభూతానీత్యేవమాదికం శాస్త్రమ్. ౨౬౭. అవగమయతి
హింసామయమధర్మ ఇతి భూతగోచరమితి చేత్, బాధం తదిద
మథాపి హ్యుత్సర్గోభవతి నాపవాదస్యాత్. ౨౬౮. అగ్నిజామీ
యం పశుమిత్యాద్యం భవతి చాపవాదో హి, అపవాదశాస్త్రవిషయం
హిత్యా హ్యుత్సర్గశాస్త్రమఖిలమపి. ౨౬౯. అవగమయతి కిల పురుషం
ప్రవర్తయతి తద్వదేవ నాన్యత్ర, న హి భిన్నవిషయయోరిహ విరోధ
శంకా ప్రవర్తతే శాస్త్రే ౨౭౦. తస్మాదిదమాధ్వరికం కర్తవిశుద్ధం హి
శిష్టజనసేవ్యం, శాస్త్రే నిరన్ద్యమానం స్థావరభావో న తస్య ఫల
ముచితమ్. ౨౭౧. వ్రీహ్యాదిజన్తయదీదం తత్కాల న శ్వాదిజన్తవద్భవతి,
ఇహ కిల కపూయచరణానధ్యత్య శ్వాదిజన్తసిద్ధిష్టమ్. ౨౭౨. నైవ
మిహ కించిదపి వా కర్తవరామర్చలింగముపలబ్ధం, తస్మాద్వ్రీహ్యాది
ప్వనుశయినాం సంశ్లేషమాత్రమేవస్యాత్. ౨౭౩.

సూ. రేతస్పిగ్యోగోధ. ౨౬.

వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ కిల తత్సంశ్లేషో న చాన్యదిహ భవతి.

యస్తాత్తతోనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఏష ఆత్మాతః. ౨౭౪. యో
హ్యన్నమత్తి రేతస్సింఛతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి, రేతస్సిగ్భావోసౌ
ముఖ్యో నై వేహ తస్య సంభవతి. ౨౭౫. స చ రేతస్సిగ్భావతి హి
చిరజాతః ప్రాప్తయాకావనో యోసౌ, కథమద్య మానభక్తానుగతోను
శయీ హి ముఖ్యతద్భావమ్. ౨౭౬. ప్రతిపద్యేత స తస్తాద్రేతస్సి
గ్యోగ ఏవతద్భావః, ఆత్మావశ్యం వాచ్యస్తద్వద్విగ్రహ్యాదిభావ ఇహ
భవతి. ౨౭౭.

సూ. యోనేశ్వరీరమ్ ౨౭.

అథ రేతస్సిగ్భావోత్తరమిహ యోనౌ హి రేతసి నిషిక్తే,
యోనేరధ్యనుశయినాం ఫలభోగాయోపజాయతే దేహః. ౨౭౮.
ఇమమర్థమేవ సకలం తద్యథ హేత్యాదికా శ్రుతిర్భూతే, వీర్యాది
భావసమయే తస్తాదచిరాన్న చావరో హేత్సః. ౨౭౯. యోనిజమేవ
శరీరం తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవేన్నాన్యత్, వీర్యాదిజన్త తస్తాత్తత్సం
శ్లేషో న చాన్యదితి సిద్ధమ్. ౨౮౦. గత్యాగతిసంసారో దుర్వారః
కర్మణామితీహ స్యాత్, అనుసంధానాత్తత్త్వజ్ఞానఫలం కర్మఫలవిరా
గిత్వమ్. ౨౮౧. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా
నేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః.
౨౮౨. తత్రప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చభాష్యకారోక్తః, ఆర్యా
వృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః. ౨౮౩.

ఇతి తృతీయాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

తృతీయాధ్యాయే - ద్వితీయపాదః.

పూర్వోక్తవర్తనా కిల నిరూఢవైరాగ్యవిమలచిత్తస్య, యశ్చ
పదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనీభూతః సోయం ద్వితీయపాదే నిరూ
ప్యత ఇతీహపాదయోరుభయోః, హేతుఫలభావరూపాసంగతిరిత్యేత
దత్రదర్శయతి. ౨. గత్యాగతిప్రభేదో జీవస్యాస్య ప్రపంచితః పూర్వం,
శదవస్థాభేదోసావస్థితీ పాదే ప్రపంచ్యతే సకలః. ౩. ఆత్మోద్దేశ్య
తయా హి ప్రథమం జిజ్ఞాసితస్త్వమర్థస్సాన్యత్, తేనావస్థాద్వారా
తమేవ చాదౌ వివేచయిత్వాంతే. ౪. ఆపాదపరిసమాప్తేర్విచ్యతే

త్రైవ తత్పదార్థోసా, పూర్వం జాగ్రదవస్థా గత్యాగతిచింతయా వినిర్దిష్టా. ౫. సపది స్వప్నావస్థాం తదనంతరభావినీం ప్రదర్శయతి, శ్రుతిరేషా హి స యత్ర స్వపితీత్యాద్యా రథాదిసృష్టిమిహ. ౬. స్వప్నే ప్రపంచయతి సా ప్రబోధ ఇవ పారమార్థికీ కిం వా, మాయామయీ హి సైషా సృష్టిరితి ప్రభవతీహ సందేహః. ౭. తత్ర చ యుక్తఃపక్షః సృష్టిసా పారమార్థికీత్యేతత్, ఇత్యేతమేవ పక్షం భగవానత్ర ప్రదర్శయత్యాదౌ. ౮.

సూ. సంధ్యే సృష్టిరాహ హి. ౧.

సంధ్యమిహ స్వప్న సాన్న్యద్యతస్స జాగ్రత్సుఖస్తయోస్సంధౌ, భవతి తథైవాసావిహ పరయోనుభయోశ్చ లోకయోస్సంధౌ. ౯. తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే సృష్టిరియం భవతి తథ్యరూపైవ, యస్తాత్ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవేమాం హి సృష్టిముచదిశతి. ౧౦. సాథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత ఏవమాదికా భవతి, స హి కర్తేత్యాద్యాపి శ్రుతిరిమమేవ ప్రదర్శయత్యర్థమ్. ౧౧.

సూ. నిర్తాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ. ౨.

నిర్తాతారమిహైకే శాఖనమాత్తానమామనంత్యపి చ, ప్రకటికృతోయమర్థో య ఏష ఇత్యాదికేన వాక్యేన. ౧౨. కామపదేనానేన చ పుత్రాదయ ఏవ తత్ర గృహ్యంతే, నైవేచ్ఛారూపాస్తే యత ఇహ తేష్యేవ కామశబ్దోయమ్. ౧౩. యస్తాత్కృతవల్ల్యాం కిల కామానాం త్వేవమాదివాక్యే హి, పుత్రాదిషు ప్రయుక్తః పూర్వప్రకృతేషు కామశబ్దోయమ్ ౧౪. అత్ర చ నిర్తాతారం ప్రాజ్ఞం ప్రకరణబలేన నిశ్చినుమః, ఇహ చ ప్రకరణమన్యత్రేత్యాద్యం ప్రాజ్ఞవిషయకం దృష్టమ్. ౧౫. తద్దోచరఏవాసా తదేవ శుక్రమితి వాక్యశేషోపి, యా ప్రాజ్ఞకర్తృకా స్యాత్సృష్టిసా పారమార్థికీ దృష్టా. ౧౬. జాగరితసంశ్రితా కిల భవతి స్వప్నాశ్రితాపి తద్వదియం, శ్రుతిరపి చాథో ఖల్వితి తుల్యన్యాయత్వమేతయోర్వక్తి. ౧౭. తస్తాత్సంధ్యే స్థానే యా సృష్టిర్దర్శితా రథాదీనాం, సా భవతి తథ్యరూపేత్యేవం ప్రాప్తేర్విదం పతతి. ౧౮.

సూ. మాయామాత్రం తు కాత్మేన్ద్రనానభివ్యక్త
స్వరూపత్వాత్. 3.

ఇహ పూర్వపక్ష మేనం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పరితః,
యేయం సంధ్యే సృష్టిస్సా కిల మాయైవ కేవలం భవతి. ౧౯. తస్మా
త్కాత్మేన్ద్రనానానభివ్యక్త స్వరూపతో దృష్టా, కాత్మేన్ద్ర
నాభివ్యక్త స్వరూప ఇహ నైవ దృశ్యతే స్వప్నః ౨౦. ఇహ దేశ
కాలసాధనసంపత్తిరబాధఏవ కాత్మేన్ద్ర్యం స్యాత్, పరమార్థవస్తుగోచ
రదేశాదీని హి న చాస్య విద్యంతే. ౨౧. స్వప్నే రథాదికానాము
చితో దేశో న చేహ సంభవతి, న హి సంవృతే హి దేహే రథాద
యస్తే లభేయురవకాశమ్. ౨౨. నను దేహాద్భహిరేవ స్వప్నస్సా
ద్బాహ్యవస్తుసాహాయ్యాత్, శ్రుతిరపి బహిష్కులాయాదిత్యాద్యా
హ్యేవమేవ దర్శయతి. ౨౩. స్థితిగతిభేదశ్చాసౌ నానిష్కాంతే
సమంజసో భవతి, ఇతి తు న యుక్తం యస్తాజ్ఞంతోస్తుప్తస్య హి క్షణే
నైవ. ౨౪. అతిదూరపథం దేశం పర్యేతుం వా తథా విపర్యేతుం,
సామర్థ్యం కథమపి కిల సంపాదయితుం న శక్యతే తస్య. ౨౫. ప్రత్యా
గతివర్జితమపి తం చ స్వప్నం క్వచిచ్ఛ కథయంతి, అహమిహ కురుషు
శయానస్తథైవ నిద్రాపరి త స్వప్నే. ౨౬. పంచాలానభిగత
వాంస్తత్రేత్యాహం ప్రబు ఇత్యేవం, యది దేహాదపయాతః పంచా
లేషు హి తదా ప్రబుధ్యే. ౨౭. నైవం ప్రబుధ్యతేసౌ కింత్వత్రైవ
ప్రబుధ్యతే కురుషు, యేన చ దేహేనాయం దేశాంతరమశ్నువాన
ఇతి మనుతే ౨౮. తం శయనదేశఏవ హి పశ్యంత్యన్యే హి పార్శ్వ
దేశస్థాః, దేశాంతరాణి చాయం సుప్తస్వప్నే యదైవ పశ్యతి హి.
౨౯. తాని చ న తథాభూతాన్యపి తద్దేశే భవంతి సర్వేషాం, దర్శ
యతి చాంతరేవ హి దేహే స్వప్నం శ్రుతిస్సయత్రేతి. ౩౦. శ్రుత్యు
పపత్తివిరోధాద్భహిష్కులాయశ్రుతిర్హి గౌణీ స్యాత్, బహిరివ సకు
లాయాదిత్యేవం తత్రైవశబ్దయోగేన ౩౧. యో హి వసన్నపి దేహే
న తేన కార్యం కరోతి కించిదపి, సోయం బహిరివ దేహాద్భవతీత్యే
తచ్చ యుక్తమేవాస్య. ౩౨ స్థితిగత్యాదిప్రత్యయభేదస్సకలోపి
విప్రలంభస్సాన్విత, కాలవిసంవాదోపి స్వప్నే దృష్టో నిశి ప్రసు

ప్రస్ఫు. 33. భారతవర్షే వాసరమేకం మనుతే కదాచిదిహ మర్త్యః,
 ఏవం త్తణికే స్వప్నే కదాచిదబ్ధానిహతివాహయతి. 34. అత్ర నిమి
 త్తాన్యపి వా న బుద్ధయే సముచితాని విద్యంతే, తత్ర రథాదిగ్రహణే
 న చక్షురాదీని తస్య విద్యంతే. 35 నిర్వర్తనే రథాదేః కుతోఽప్య
 శక్తిర్ని మేషమాత్రేణ, నాపి రథాదేస్సప్రజ్ఞా తదాన్య దారూణి వా
 కుత స్తస్య. 36. బాధ్యంతే ఖిలేతే స్వప్నే దృష్టాః ప్రబోధసమయే
 హి, ఏతే హి సులభబాధాస్తత్రైవాద్యం తయోర్హి దృశ్యంతే.
 37. స్వప్నే రథోయమితి కిల నిర్ణీతస్సృష్టేణేన మనుజోయం, మను
 జోయమితి చ తత్ర హి నిర్ణీతస్సృష్టేణేన వృక్షోయమ్. 38.
 స్వప్నే రథాద్యభావం శ్రావయత శ్రుతీరయం న తత్రేతి, తస్మాన్తా
 యామాత్రం స్వప్నే దృష్టం హి సకలమపి వస్తు 39. ఇహ యది
 మాయామాత్రస్సృష్టస్సాస్యత్తర్హి కశ్చిదపి తత్ర, న చ పరమా
 ర్థోస్తీతి ప్రాప్తం తస్యేదముత్తరం బ్రూతే. 40.

సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః. ౪.

స్వప్నో హి సూచకస్సృష్టభావినోస్సాధ్వ సాధునోరు
 భయోః, అత్ర శ్రుతిరేవ యదా కర్తసు కామేష్వితి ప్రదర్శయతి.
 ౪౧. స్త్రియమిహ కామ్యే కర్తణ్యనుకూలాం యః ప్రపశ్యతి స్వప్నే,
 స్వేష్టార్థలాభరూపాం సమృద్ధిమస్తి న ఏష జానీయాత్. ౪౨.
 యశ్చ స్వప్నే పురుషం పశ్యతి కృష్ణం చ కృష్ణదంతం చ, న చ ఖిల్వేనం
 హంతీత్యవగమయతి సాధ్వసాధుసూచకతామ్. ౪౩. స్వప్నాధ్యాయ
 విదోపి స్వప్నస్యాచక్షతే హి సూచకతాం, స్వప్నే హి కుంజరారోహ
 ణాదికాని చ భవంతి ధన్యాని. ౪౪ యాని చ ఖరయానాదీన్యత్రా
 ధన్యాని వర్ణయంత్యేవం, మంత్రాదిమూలకాశ్చ స్వప్నాస్సత్యార్థగంధి
 నస్సృరితి. ౪౫. తత్రాపి సత్యతా కిల సూచ్యార్థవైవ సూచకస్య న
 హి, తస్మాత్స్వప్నస్యాస్య హి మాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నమ్.
 ౪౬. యచ్ఛోక్తమాహ హీతి వ్యాఖ్యాతవ్యం తదత్ర భాక్తమితి,
 లాంగలముద్వహతీదం యథా గవాదీనితహ భాక్తం స్యాత్. ౪౭.
 తత్ర చ గవాదిజీవననిమిత్తతా లాంగలస్య భవతి యథా, కృషికర్త
 ద్వారైవ హి తథైవ చేహాపి భవతి హి స్వప్నే. ౪౮. భోక్తురదృష్ట

ద్వారా స్వాప్నికదృష్టౌ నిమిత్తతామత్ర, రథకారణ్యేవ రథం ప్రతి
 సాక్షాత్స్వప్నకర్తృతా నాస్య. ౪౯. రథతురగభానమూలకమోద
 త్రాసాదిదర్శనాదస్య, తద్ధేతుసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వే న చ నిమి
 త్తతా తస్య. ౫౦. అపి జాగరితే తస్య హి విషయేంద్రియయోశ్చ సతత
 సంయోగాత్, ఆదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరతశ్చ స్వయం ప్రకాశత్వమ్.
 ౫౧. ఇహ దుర్వివేచనం స్యాదితి మత్వా తద్వివేచనాయైవ, స్వప్న ఉప
 న్యస్తోయం శ్రుతిరియమిహ యది రథాదిసృష్టిపరా. ౫౨ తర్హి
 స్వయంప్రభత్వం యత్ప్రకృతం తచ్చ నైవ నిర్జితం, తస్మాద్రథాదిసృష్టి
 ప్రతిపాదనమేతదఖిలమపి భాక్తమ్. ౫౩. యచ్ఛోక్తం ప్రాజ్ఞమిమం
 నిర్దాతారం సమామనంతీతి, తదపి చ న సమీచీనం యతశ్శ్రుతేనై
 వమత్ర దర్శయతి. ౫౪. జాగ్రద్దేహం హత్వా నిర్దాయ చ వాసనా
 మయం దేహం, ఆత్మీయబుద్ధివృత్త్యా చైతన్యేనానుభవతి హి స్వప్నమ్.
 ౫౫. జీవవ్యాపారం హి శ్రుతిస్స్వయమితి ప్రదర్శయతి తత్ర, దర్శ
 యతి చేమమర్థం శ్రుత్యంతరమపి య ఏష ఇత్యాది. తస్యైవ వాక్యశే
 షే తదేవశుక్రం తదేవమాద్యే హి వ్యావర్త్య జీవభావం చిరంతనం
 బ్రహ్మభావ ఉపదిష్టః. తత్త్వమసీత్యాదివదిహ న బ్రహ్మప్రకరణం విరు
 ధ్యేత, న ప్రాజ్ఞవ్యాపారః స్వప్నేపి నిషిధ్యతే యతస్తస్య. ౫౬.
 సర్వేశత్వాత్సర్వాధిష్ఠాత్వత్వాదిసకలముపపన్నం, వియదాదిసర్గవదయం
 న తథ్యరూపో హి సంధ్యసర్గ ఇతి. ౫౭. ప్రతిపాదితమేతావన్నచ
 వియదాదేరపీహ సత్యత్వం, యత ఆరంభణసూత్రే మిథ్యాత్వం
 దర్శితం హి సకలస్య. ౫౮. బ్రహ్మత్తతావబోధాత్ప్రగ్వియదాదివ్య
 వస్థితాత్తా స్యాత్, సంధ్యాశ్రయస్తు న తథేత్యత ఇహ మాయామ
 యత్వముపదిష్టమ్. ౫౯. సామగ్ర్యాః క్లృప్తాయా విరహేపి స్వాప్నికే
 హి సృష్టిరియం, సాంకల్పికే హి సత్యా స్యాదితి శంకాం నివారయత్య
 ధునా. ౬౦.

సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతోహ్యస్య బంధవిపర్యయాశ్చ.

నన్వాత్తనః పరస్య హ్యంశో జీవ ఇతి దర్శితం పూర్వం, దహన
 నానన క్షీ సమే యథాగ్నిస్ఫులింగయోర్భవతః. ౬౩. జ్ఞానేశ్వరతా
 వేశయో స్సమే స్యాతాం, జీవస్యైశ్వర్యవశాత్స్వప్నే

సాంకల్పికీ రథాదీనామ్. ౬౪. సృష్టిర్హి తథ్యరూపా స్యాదితి శంకా
 న చేహ కర్తవ్యా, యద్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిత్వం తథాపి
 జీవస్య. ౬౫. ప్రత్యక్షేణైవైషా పరాత్తవిపరీతధర్మతా దృష్టా, ఈశ్వర
 సమధర్మత్వాభావేనేయం న చాస్య సంప్రాప్తా. కింతీశ్వరసాధర్మ్యం
 నిరంతరం తస్య విద్యమానమపి, తదనాద్యవిద్యయా కల తిరోహితం
 తత్తిరోహితం నదపి. ౬౬. ధ్యాయత ఈశ్వరమనిశం యతఃకూనస్య
 హి విధూతపాపస్య, తిమిరతరస్కృతదృష్టేర్దృక్చక్తిరివౌషధాదిసీర్యేణ
 ౬౭. పరమేశ్వరప్రసాదాత్సిద్ధస్యావిర్భవేన్న చేతరథా, యస్తాత్తతఃపరే
 శాదస్య చ జీవస్య బంధమోక్షౌ స్తః. ౬౮. అపరిజ్ఞానాద్భృంధో మోక్ష
 స్తస్య స్వరూపవిజ్ఞానాత్, జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శ
 యత్యత్. ౬౯. దేవంసాక్షాత్కృత్యావిద్యాదిక్లేశమూలనాశస్సౌత్,
 క్లేశాపాయే జనిమృతిరూపో బంధ స్వ్వతో నివర్త్యేత. ౭౦. సవిశేషా
 భిధ్యానాద్విశ్వేశ్వర్యం తృతీయమణిమూది, సిద్ధతనౌ భవతి తతస్త్వా
 తజ్ఞానేన కేవలాయమితి. ౭౧.

సూ. దేహయోగాద్వాసోపి. ౬.

జీవఃపరమాత్మాంశ స్తిరస్కృతజ్ఞానపారమేశ్వర్యః, ఇతి తు న
 యుక్తం యస్తాదతిరోభావస్తయోర్హి యుక్తస్సౌత్. ౭౩. దహన
 ప్రకాశయోరిహ యథా స్ఫులింగస్య తద్వదితి చేన్న, సత్యం తథాపి
 తస్య జ్ఞానేశ్వరభావయో స్తిరోభావః. ౭౪. భవతీహ దేహయోగాద్య
 తైవ దహనప్రకాశయుక్తస్య, వహ్నిరరణిగతస్య హి తావేతౌ ద్వా
 తిరస్కృతౌ భవతః. ౭౫. భస్మచ్ఛన్నస్యాగ్నేస్తతైవ దృష్టస్తయో స్తి
 రోభావః, ఏవమవిద్యామూలకదేహమనోబుద్ధ్యుపాధియోగేన. ౭౬.
 జీవస్య తదవివేకభ్రమకృతఏవ హి తయో స్తిరోభావః, వా శబ్దో జీవే
 శ్వరభేదాశంకానివారణార్థస్సౌత్. ౭౭. నన్వస్య ఏవ జీవ స్తిరస్కృత
 జ్ఞానపారమేశ్వర్యాత్, కిం దేహయోగకల్పనయానన్యత్వోపపాదనా
 దితి చేత్. ౭౮. అన్యత్వం హి పరస్తాత్కథమపి జీవస్య నొపపద్యేత,
 యత్సేయమితి శ్రుతిరిహ సదాత్తభావేన జీవముపదిశతి. ౭౯. తత్త్వమ
 సీతి శ్రుతిరపి జీవస్యోపదిశతిశ్వరాత్తత్వం, తస్మాద్యోసా జీవస్సభవతి
 పరమేశ్వరాదనన్యో హి. ౮౦. స చ భవతి దేహయోగాత్తిరస్కృత

జ్ఞానపారమైశ్వర్యః సాంకల్పికేన తస్మాత్తస్యస్వప్నే రథాదిసృష్టిస్సాన్యత్. ౮౦. సాంకల్పికే యది స్యాత్సృష్టిరియం సా ప్నికీ తథానిష్ఠం, స్వప్నం కథమిహ పశ్యేత్సంకల్పయతీహ కోపి నాని ౦. ౮౧. జాగరితదేశ ఏవే త్యేషా శ్రుతిరేవ సత్యతాం బ్రూతే, స్వప్న స్థితి యదుక్తం తచ్ఛ్రుతి వచనం న సత్యతాకూతం. ౮౩. యస్మాచ్ఛ్రుతైశ్చ వాయం రథాద్య భావః ప్రదర్శితః స్వప్నే, యస్మాచ్ఛ స్వప్నో యం జాగరితప్రభవవాస నామూలః. ౮౪. జాగరితతుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయమత ఇదం వచనం, తస్మాత్స్వప్నస్థైర్యవం మాయామాత్రత్వ మేతదుపపన్నం. ౮౫. ఏవమ విద్యావిలసితమేనం స్వప్నం విచార్య సమ్యగిహ, వర్ణయతి తాం సుషుప్తిం ప్రతియోగ్యసు యోగిభావసంగత్యా. ౮౬.

సూ. తదభావో నాడిషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ. ౭.

తత్ర చ తద్యత్రైతత్సుప్త ఇతి సుషుప్తవిషయ కాశ్చుతయః, తాభిః ప్రత్యవస్థవ్యేత్యపరాపి శ్రుతిరియం సుషుప్తపరా. ౮౭. తాసు తదా భవతీత శ్రుతిరన్యాపి హి సుషుప్తవిషయైవ, అన్యత్రాపి యఏ షోంతర్హృదయ ఇతి శ్రుతిస్తదర్థైవ. ౮౮. తద్విషయాన్యాపి సతా సోమ్యతదేత్యాదికా శ్రుతిర్భవతి, తత్ర చ నాడ్యాదీని హి నిరపేక్షా జ్యేష్ఠ భిన్నభిన్నాని. ౮౯. సుప్తిస్థానాని స్యుః పరస్పరాపేక్షితాని తానీహ, ఏకం సుప్తిస్థానం స్యాదితి వా భవతి చాత్ర సందేహః. ౯౦. సుప్తిస్థానాని స్యుర్భిన్నానీత్యేతదత్ర యుక్తం స్యాత్, యస్మాదేకార్థ కతా నాడ్యాదీనాం ప్రతీయతేహ్యత్ర. ౯౧. ఏకార్థానాం క్వచిదపి పరస్పరాపేక్షితా తు న హి దృష్టా, వీహీయవాదీనాం న హ్యేకా ర్థానాం సముచ్చయో దృష్టః. ౯౨. సుప్తావేకార్థకతా నాడ్యాదీనామ పీహ దృష్టైవ, నాడిషు సుప్త ఇత్యపి పురీతతీత్యేవమత్ర నిర్దేశాత్. ౯౩. నాడిషు సప్తమీయం తథా పురీతతి చ దృశ్యతే సా హి, నను సప్తమీ న దృష్టా సతి కిం తు సతేతి దృష్టమితి చేన్న. ౯౪. అత్రాపి వాక్యశేషాత్సప్తమ్యర్థోవగమ్యతే యోసౌ, ఆయతనైషీ జీవస్సదేత సుసర్పతీతి దర్శయతి ౯౫. అన్యత్రాయతనమితి శ్రుతిరియమాయ మస్య సతః, అత్ర సదేవప్రాణో హ్యాయతనత్వం చ సప్తమీ దృష్టా చ సప్తమీయం సతి సంపద్యేతేతి వాక్యశేషే

హి, తస్మాదేకార్థకతా నాద్యాదీనాం ప్రతీయతే హ్యత్ర. ౯౭ ఏవం
 చ సతి వికల్పాత్సకదాచిత్కించదేవ హి స్థానం, సుప్తయఉపసరతీతి
 ప్రాప్తే తద్భావ ఇతి హి పతతీహ. ౯౮. అత్ర చ తదభావవదం స్వప్నా
 భావం సుషుప్తమాచక్షే, ఇహ చ చశబ్దాన్నాద్యాదీన్యాత్తానంసముచ్చ
 యే నైవ ౯౯. స స్వాపాయోపైతి హి న వికల్పేనేతిచర్చితం భవతి,
 యస్మాన్నాద్యాదీనాం సుప్తిస్థానత్వమభిహితం శ్రుత్వా. ౧౦౦. వ్రీహి
 యవాదీనామివ నన్వేకార్థత్వమత్ర పూర్వోక్తం, తేన వికల్పో
 యుక్తో న సముచ్చయ ఇతి తు నేహ వక్తవ్యమ్ ౧౦౧. ఏకవిభక్తి
 శ్రవణాన్నైకార్థత్వం భవేద్వికల్పశ్చ, నాన్యార్థతాసముచ్చయయోరేక
 విభక్తిరత్ర దృష్టా హి. ౧౦౨. ప్రకారే ప్రాసాదే పర్యంకే శేతపవ
 మాదిషు హి, తద్వన్నాడీషు పురీతతి చ బ్రహ్మణి సముచ్చయేనా
 యమ్. ౧౦౩. స్వపితీత్యేతద్యుక్తం యస్మాచ్ఛ్రుతిరిహ సముచ్చయం
 బ్రూతే, తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్త్వస్మిన్ న కంచనే త్యా
 ద్యాసా చైకవాక్యభావాన్నాడీప్రాణాదికస్య దర్శయతి, సుప్తిస్థానత్వ
 మిదం ప్రాణస్యబ్రహ్మతాతు సమధిగతా. నను సుప్తిస్థానత్వం నాడీనా
 మేవ దర్శయత్యేషా, తాసు తదా భవతీతి శ్రుతిరితి శంకా న చేహ
 కర్తవ్యా. శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిషేద్ధమనుచితం యస్మాత్,
 బ్రహ్మణినాడీద్వారా స్వపితీత్యేతచ్ఛ్రుత్యుక్తమభిధాతుమ్. ౧౦౪ నాడీషు
 సప్తమీయం కథమితి శంకా నచేహ కర్తవ్యా, నాడీభిరపి బ్రహ్మణి
 సుప్తో నాడీషు సుప్తపవ స్యాత్. ౧౦౫. యో గంగయా
 సముద్రం గచ్ఛతి గత ఏవ స కిల గంగాయాం, అపి చేహ
 రశ్మినాడీసమన్వితబ్రహ్మలోకమార్గస్య ౧౦౬. ప్రకృతత్వాదిహ
 నాడీస్తుత్యర్థం సుప్తికీర్తనం భవతి, ఏతచ్ఛ్రుతన్నకశ్చన పాష్టా
 స్పృశతీతి దర్శయంతీయమ్ ౧౦౭. నానాడీః ప్రశంసతి తథా
 పాష్టాస్పృశే చ కారణం వక్తి, శ్రుతిరేవ తేజసా హిత్యేవం
 రూపా తతశ్చ న విరోధః. ౧౦౮. ఇహ తేజనేతి నాడీగతం హి
 పితౄఖ్యమత్ర నిర్దిశతి, అథవాత్ర తేజనేతి బ్రహ్మణవైష భవతి
 నిర్దేశః. ౧౦౯. బ్రహ్మణి తేజశ్శబ్దో దృష్టో బ్రహ్మైవ తేజవవేతి, నాడీ
 ద్వారా చాసౌ సంపన్నో బ్రహ్మణా తదా భవతి. ౧౧౦. తస్మాచ్ఛ్రు

తన్న కశ్చన పాప్తాస్పృశతీతి దర్శితం భవతి, పాప్తస్పృశభావే పరాత్త
 సంపత్తిరేవ హేతురితి. ౧౧౪. సర్వే పాప్తాన ఇతి శ్రుతివచనేనైవ
 దర్శితం భవతి, ఏవం సతి ప్రదేశాంతరసిద్ధేన చ పరాత్తనానుగుణమ్.
 నాడీనామపి సుప్తిస్థానత్వమిదం సమాశ్రితం భవతి, నాడీపరాత్తనో
 రిహ సముచ్చయోసౌ గుణప్రధానతయా ౧౧౬ తస్యాః పురీతతోపి
 హి సుప్తిస్థానత్వమేవమేవ స్యాత్, హృదయ పరివేష్టనం కిల పురీత
 దేతన్నచాన్యదిహ భవతి. ౧౧౭ ఆకాశే హి తదంతర్వర్తిని పరమే
 శయాన ఏవాసౌ, శేతే పురీతతీతి వ్యపదేష్టుం శక్యతే యథా లోకే.
 ౧౧౮. నృపతిరిహ వర్తమానః పరితః ప్రాకారవేష్టితే హి పురే,
 ప్రాకారే నృపతిరసౌ వర్తత ఇతివర్ణ్యతే జనైస్సర్వైః. ౧౧౯.
 బ్రహ్మత్వముక్తమేవ హి హృదయాకాశస్య దహరవాక్యేన, ఏవం
 త్రీణి శ్రుతిభిస్సుప్తిస్థానాని కీర్తితానీహ. ౧౨౦. నాడ్యస్తథా పురీ
 తద్బ్రహ్మ చ నాడీ పురీతదుభయం హి, స్యాద్ద్వారమాత్రమేతద్బ్రహ్మై
 వైకం తు సుప్త్యధిష్ఠానమ్. ౧౨౧. నాడ్యః పురీతదపి వా తదు
 పాధ్యాధారఏవ భవతీహ, యస్తాత్కరణాన్యఖిలాన్యపి జీవస్యాస్య
 తత్ర వర్తంతే. ౧౨౨ నోపాధిమంతరేణ స్వత ఏతస్యాస్తి కశ్చిదా
 ధారః, బ్రహ్మధారతోక్తిస్తతాదాత్మ్యప్రదర్శనార్థైవ. ౧౨౩. స్వమ
 పీతోభవతీతి శ్రుతిరియముక్తార్థమేవ దర్శయతి, అపి చ న కదాచిదపి
 వా జీవస్య బ్రహ్మణాన్యసంపత్తిః. ౧౨౪. కిం తు స్వప్నే జాగ్రత్యు
 పాధిసంపర్కతోస్య సంప్రాప్తాం, పరమాపాపత్తిమివావేక్ష్య శ్రుత్యా
 నయా హి తదుపశమాత్. ౧౨౫. సుప్తా హి తస్య నేయం స్వరూప
 సంపత్తిరేవముపదిష్టా, ఏవం చ సతి కదాచిత్సతా స సంపద్యతే కదా
 చిదయమ్. ౧౨౬. న హి సంపద్యత ఇతి యత్తదేతదఖిలం హ్యాయుక్త
 మేవాత్ర, సతి సంపన్నస్తావన్నవిజానాతీహ కించిదపి యచ్ఛ. ౧౨౭.
 సత్సంపత్తావనయోరేకత్వాత్తదపి యుక్తమేవేహ, ఏతన్నాడీషు
 పురీతతి చ శయానస్య నైవ యుక్తం స్యాత్. ౧౨౮. నావిజ్ఞానేకారణ
 మిహ సతి భేదే హి దృశ్యతే కిమపి, తత్రాన్యోన్యత్వకేయితి శ్రుతి
 శ్చైవమేవ దర్శయతి. ౧౨౯. దూరాదివశాదేవావిజ్ఞానం యద్యపి
 క్వచిద్బ్రహ్మం, ఇహ తు తథా నైవ స్యాన్నహి జీవోసౌ స్వతః పరి

చ్ఛిన్నః. ౧౩౦. తస్య పరిచ్ఛేదోసాపుపాధియోగేన సంప్రవృత్తో హి,
ఉపశాంతే చోపాధౌ సతి సంపన్నస్య తదిదమిహ యుక్తమ్. ౧౩౧.
న హి నాడ్యాదిసముచ్చయమభిధాతుం సూత్ర మేతదారబ్ధం, నాడ్య
స్సుప్తిస్థానం భవతి తథైతత్పురీతదభవేతి. ౧౩౨ న హ్యేతదిజ్ఞానా
త్ప్రయోజనం కిమపి వక్తుమిహ శక్యం, నైతదవిజ్ఞానేప్రతిబం వా
ఫలమిహోస్తి కించిదిహ. ౧౩౩. న హ్యేతద్విజ్ఞానం కస్యచిదం హి
ఫలవతో భవతి, బ్రహ్మనపాయీ సుప్తిస్థానమితీదం వివక్షితం భవతి.
౧౩౪. బ్రహ్మతావబోధః స్వప్నాద్యస్పృష్టతావబోధశ్చ, తేన ఫలం
స్వాత్మస్థాత్సుప్తిస్థానం స ఏష ఆత్మైవ. ౧౩౫.

సూ. అతః ప్రబోధోస్తాత్. ౮.

యస్తాదాత్మైవాయం సుప్తిస్థానం న చాన్యదత ఏవ, అస్తాదాత్మన
ఏవ ప్రబోధఉపదిశ్యతే హి సర్వత్ర. ౧౩౬. శ్రుతిరేషా హి యథా
గ్నేః క్షుద్రా ఇత్యాదికా ప్రదర్శయతి, అగ్నేర్యథాస్ఫులింగాస్తథా
త్తనోవ్యుచ్చరంతి సర్వ ఇతి. ౧౩౭. ఏవం సతఆగమ్యేత్యాద్యా శ్రుతి
రేతమర్థముపదిశతి, అత్ర వికల్పాశ్రయణే నాడీభ్యోపి క్వచిత్ప్ర
బుధ్యేత. ౧౩౮.

సూ. స ఏవ తు కర్తానుస్త్పతిశబ్దవిధిభ్యః. ౯.

అత్ర ప్రబుధ్యమానః సత్సంపన్నో య ఏష జీవస్సాత్, ప్రతి
బుధ్యతే స ఏవ హి కిం వాన్య ఇతిహ భవతి చింతేయమ్. ౧౩౯.
తత్రానియమేనైవ ప్రబోధ ఇతి వక్తుమత్ర యుక్తం హి, లోకే జల
రాశౌ హి ప్రక్షిప్తో యశ్చ భవతి జలబిందుః. ౧౪౦. జలరాశిరేవ స
భవతి పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుః, భవతీతి దుర్వివేచనమిదమత్ర
యథా తదైవ చేహిషి. ౧౪౧. సుప్తాహి సంప్రసన్నః పరాత్మనైకాత్మ
భావమాపన్నః, యోఽసౌభవతికథం వా పునరుత్థాతుం స ఏవ శక్నోతి.
౧౪౨. తస్తాత్మవేశ్వరోన్యో జీవో వాత్ర ప్రబుధ్యతే కశ్చిత్, ఏవం
ప్రాప్తే బ్రూతే పునరుత్తిష్ఠతి స ఏవ జీవ ఇతి. ౧౪౩. ఏవం కర్తానుస్త్ప
తిశబ్దవిధిభ్యోవగమ్యతే యస్తాత్, లోకే హి కర్త శేషానుష్ఠానం
దృశ్యతే హి సర్వేషామ్ ౧౪౪. ఉపదేశమంతరేణాప్యన్యోన్యథానేన
యుజ్యతే తదిదం, నహ్యన్యే న చ లోకే సామిక్యతం కర్త యద్భవే

తత్ర. ౧౪౫. కథమన్యస్స్వయమేవ హి కర్తుం శేషక్రియాం ప్రవర్తేత,
తస్మాదేకః కర్తా పూర్వోత్తరవాసరేష్విహైకస్య. ౧౪౬. ఏవమదో
ద్రాక్షమితి ప్రాగనుభూతస్య భవతి యత్పశ్చాత్, స్మరణం స్మరామి
తదితి హ్యనోయోథానే తు నోఽపద్యేత. ౧౪౭. ప్రతియోన్యాద్రవతీతి చ
తదైవ సర్వాః ప్రజా ఇతి ప్రథితాః, స్వాప్రబోధవాక్యప్రదర్శితా
యే భవంతి శబ్దాస్తే. ౧౪౮. అసమంజసాభవేయుః స ఏవ తస్మాత్ప్ర
బుధ్యతే నాన్యః, ఏవం కర్తవిధిభ్యస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి భాతీహ. ౧౪౯.
అనోయోథానే విధయః కర్తవరా యే నిరర్థకాస్సన్యస్తే, అపి చేహ
సుప్తమాత్రో ముచ్యేత తదాహి కర్తణాకిం స్యాత్. ౧౫౦. అనోయో
థానే యది కిల జీవో దేహాంతరీయఉత్తిష్ఠేత్, తత్రత్యవ్యవహారస్స
కలో నిర్లేపమేష లుప్యేత. ౧౫౧. అన్యత్ర సుప్త ఏవ హ్యన్యత్రో
త్తిష్ఠతీతి కల్పేత, నాస్యాం హి కల్పనాయాం కశ్చన లాభో నిరర్థ
కైవైషా. ౧౫౨. విధ్వస్తావిద్యస్య చ ముక్తసోయోథానమిశ్వరస్య
తథా, దూరాపేతం తస్మాదసంగతైషా హి కల్పనా సకలా. ౧౫౩.
అకృతాగమకృతనాశావనోయోథానే తు దుర్నివారా హి, తస్మాద్యేవ
సుప్తస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి యుక్తవిహ. ౧౫౪. జలరాశౌ నిక్షిప్తో
జలబిందురివైకతాం గతో యోసౌ, సతి సంపన్నో జీవో నార్హత్యు
త్థాతుమితి హి యచ్ఛోక్తమ్. ౧౫౫. తత్ర చ దృష్టాంతోయం జల
బిందుర్విషమ ఏష భాతీహ, జలబిందోదద్ధరణే న హి తత్ర వివేక
కారణం కిమపి ౧౫౬ తదనుద్ధరణం తస్మాత్తత్ర చ యుక్తం న చైవ
మత్రాపి, ఇహ కిల వివేకకారణమస్తి హి కర్త చ తద్దేవ చావిద్యా.
౧౫౭. కిం చేహ దుర్నివేచనయోరన్యైరస్తదాదిభిర్జగతి, మిళితక్షీరో
దకయోర్హంసేన యథా వివేచనం భవతి. ౧౫౮. ప్రాణకృతసుకృత
కర్తాద్యపేక్షయైవేశ్వరః కరోతీదం, న హి జీవోత్ర పరస్తాద్విభిన్న
రూపో యఏషనిర్దిష్టః. ౧౫౯. న హి జలబిందురివాయం జలరాశేః స
హి యథా పృథగ్భూతః, న తథాసౌ జీవస్సాత్మికుంతు స బుద్ధ్యాద్యు
పాధియోగేన. ౧౬౦. పరమాత్మా సన్నప్యయముపచర్యత ఏష జీవ
ఇతి లోకే, బంధానువృత్తిరేషా యద్యేకోపాధిసంగతా భవతి. ౧౬౧.
తదుపాధికజీవస్య వ్యవహారస్తావదేవ భవతీహ, సా యది తదంతరగతా

వ్యవహారోయం తదంతరస్యైవ. ౧౬౨. సోయముపాధిస్సాప్రప్రబోధ
యోస్థూలసూక్ష్మభావేన, సతతానువృత్తవహ హి స ఏవ తస్మాత్ప్ర
బుధ్యతేనాన్యః. ౧౬౩.

సూ. ముగ్ధైర్దసంపత్తిః పరిశేషాత్. ౧౦.

అస్తి హి ము : కశ్చిద్యం మూర్ఛిత ఇతి జనా హి కథయంతి,
సచ ఖలు కీమవస్థస్సా దితి చింతాయాం నిరూప్యతే నేయమ్. ౧౬౪.
శారీరస్యావస్థా భవం తిస్తస్తథా హి జాగరితం, స్వప్నస్సుషుప్తి
రేవం దేహాదవస్థుప్తిరిహ చతుర్థీ స్యాత్. ౧౬౫. ఇహ పంచమీత్వ
వస్థా శ్రుతౌ స్మృతౌ వాపి న ప్రసిద్ధాస్తి, తస్మాదేమావస్థా భవతి హి
తిస్పృణాం హి కాచిదన్యతమా. ౧౬౬ ఇత్యాశంకా సకలా నిరస్యతే
సషడి సూత్రకారేణ, న హి జాగరితావస్థో ముగ్ధో యోసౌ కదాచిదపి
భవతి. ౧౬౭. యస్మాత్సహింద్రియైరిహ విషయాన్నైవేక్షతే కదాచి
దపి, నన్విషుకారన్యాయాజ్ఞాగ్రదవస్థో భవేదసౌ ముగ్ధః. ౧౬౮. ఇష్వా
సక్తమనస్కో యదేషుకారో హి జాగ్రదపి చాయం, నైవాన్యాన్విష
యానిహ సమీక్షతే తద్వదేవ ముగ్ధోపి. ౧౬౯. మసలాభిఘాతజనిత
ప్రభూతదుఃఖానుభూతివికలమనాః, జాగ్రదపి చాయమన్యాన్విష
యానీక్షత ఇతిహ న హి యుక్తమ్ ౧౭౦. వ్యాప్యతమనా బ్రవీతి
హ్యయమిషుకారస్వకృత్యమఖిలమపి, ఇషుముపలభమానో హ్యహ
మేతావత్కాలమాసమత్రేతి. ౧౭౧. ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి న
మయాత్ర చేతితం కిమపి, ఏతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోంధేతమస్య
భూవమితి. ౧౭౨. తస్మాన్న హి జాగర్త్యయమపి చ స్వప్నాన్న
పశ్యతి హ్యేషః, నిస్సంజ్ఞత్వాదయమిహ నాపి మృతస్సాన్విదహోష్ణ
సద్భావాత్. ౧౭౩. ముగ్ధే జంతౌ హి మృతో న వామృతోయమితి
సంశయానాస్తు, ఊషాస్తి నాస్తి వేతి స్పృశంతి హృదయం తదత్ర
నిర్ణేతుమ్. ౧౭౪. ప్రాణోష్టి నాస్తి వేతి హి నిర్ణేతుం
నాసికాప్రదేశమపి, ప్రాణం చోష్ణాణం వా ప్రతిపద్యంతే
యదా హి తత్రైవ. ౧౭౫. నాయం మృత ఇతి మత్వా సుజ్ఞాలాభా
య తం భిషజ్యంతి, నన్విహ నిస్సంజ్ఞత్వాత్సుషుప్త ఏవాస్తు ముగ్ధ ఇతి
చేన్న. ౧౭౬. ముగ్ధోయం చిరమపి కిల నోచ్ఛ్వసతి సవేపథుశ్చ

దేహాస్య, వదనం భయానకం స్యాన్నేత్రే విష్ఫురితే హి భవతోస్య.
 ౧౭౭. సుప్తః ప్రసన్నవదనః పునః పునస్తుల్యకాలముచ్ఛ్వసతి, నేత్రే
 నిమిలితే కిల న చ దేహో వేషమాన ఇహ దృష్టః. ౧౭౮. సుప్తం
 హి పాణిపేషణమాత్రేణోత్థాపయంతి న తథేమం, ముద్గరపాతేనాపి చ
 నిమిత్తభేదశ్చ భవతి చేహ తయోః. ౧౭౯. ముసలాభిఘాతమూలో
 మోహస్వాప్నశ్శ్రీమాదిమూలస్వాత్, పరిశేషాదిహ తదిదం ముగ్ధ
 త్వం భవతి చార్థసంపత్తిః. ౧౮౦. యత ఇహ నిస్సంజ్ఞోయం సంపన్న
 స్వాప్నదథాప్యసంపన్నః, ఇతరవిలక్షణభావాత్తస్మాద్యుక్తేయమర్థసం
 పత్తిః. ౧౮౧. నను ముగ్ధతా కథం వా పునరిహ భవతీయమర్థసం
 పత్తిః, ఇహ చ సతా సోమ్యేతి శ్రుత్యా సుప్తం ప్రతీతముపదిష్టమ్.
 ౧౮౨. అస్య చ సతి సంపత్తిస్సైవత్వాద్యఖిలధర్మరాహిత్యం, సుకృ
 తాదికర్తృబంధనవియోగమపి యత్పుఖిత్వదుఃఖాదేః. ౧౮౩. అనను
 భవస్సకలోయం సుప్తే పురుషే ప్రదర్శితో హి తయా, స చ ఖలు
 ముగ్ధే తుల్యో హ్యేవముపాధ్యుపశమోపి తుల్యస్వాత్. ౧౮౪.
 తస్మాత్సుప్తవదేవ హి ముగ్ధే యుక్తా హి కృత్స్నసంపత్తిః, ఇతిచేన్న
 వయం బూరిమః సంపత్తిర్బ్రహ్మణాస్య భవతీతి. ౧౮౫. కింత్యేతన్న
 గత్వం సుషుప్తధర్మార్థధర్మయోగేన, భవతీత్యేతావత్కిలసూత్రాభి
 ప్రేతమితి తు నిర్ణీతమ్. ౧౮౬. దర్శితమేవ హి పూర్వం వైలక్షణ్యం
 హి సుప్తిముగ్ధతయోః, ద్వారమపి భవతి చైతన్యగత్వం మృత్యులోక
 సంక్రమణే. ౧౮౭. తస్మాద్బ్రహ్మవిదోత్ర హి వదంతి ముగ్ధత్వమర్థసం
 పత్తిం, నైవేహ పంచమీ కిల కాచిదవస్థేతి యచ్చ పూర్వోక్తమ్.
 ౧౮౮. నాసా దోషో యస్మాత్కాదాచిత్కి భవేదవస్థేయం, తేన శ్రుతౌ
 స్మృతౌ వా ముగ్ధావస్థా న హి ప్రసిద్ధాస్తి. ౧౮౯. యది ముగ్ధతా
 ప్రసిద్ధా కథం విచార ఇతి నేహ శంకాస్యాత్, యస్మాదేమావస్థా లోకా
 యుర్వేదయోః ప్రసిద్ధేవ ౧౯౦. అత్ర చ సుషుప్తిమృతోర్విధర్మాణా
 మర్థధర్మసంపత్త్యా, ఇహ ముగ్ధతా హి లోకే న గణ్యతే పంచమీతి
 కేనాపి. ౧౯౧. సర్వావస్థాభిరసావలిప్త ఏవత్వమర్థ ఇత్యేవం, సమ్య
 గ్విచార్య సంప్రతి నిరూపయతి తత్పదార్థమిశానమ్. ౧౯౨.

సూ. న స్థానతోపి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి. ౧౧

అత్ర త్వమర్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరం హి తస్యైవ, అవసరసం
గత్యా హి స్వరూపభూతం విచార్యతే బ్రహ్మ. ౧౯౩. సంత్యక్త్రో
భయలింగాః శ్రుతయో బ్రహ్మస్వరూపబోధపరాః, అత్ర కిల సర్వ
కర్తృత్వాద్యాస్సవిశేషగోచరాశ్శ్చుక్రితయః. ౧౯౪. అస్థూలమేవమా
ద్యాశ్శ్చుక్రితయః కిల నిర్విశేషబోధపరాః, శ్రుతేషు సతీష్వేతాసు
బ్రహ్మోభయలింగమేవ కిం వా స్యాత్. ౧౯౫. అన్యతరలింగమథవా
యదాపి చాన్యతరలింగమేతత్స్యాత్, సవిశేషలింగమేతత్కీంవా
తన్నిర్విశేషమేవేతి. ౧౯౬. సందేహే సతి తత్ర బ్రహ్మోభయలింగ
మితి తు యుక్తం స్యాత్, పూర్వత్ర సుప్తిమణోభయరూపం
వర్ణితం హి ముగ్ధత్వమ్. ౧౯౭. తద్వచ్చుక్రిత్యనుసారాద్బ్రహ్మత్ర
ధ్యేయముభయరూపం స్యాత్, ఇతి దృష్టాంతాలంబాద్బ్రహ్మణ్యుభ
యాత్తకత్వశంకాయామ్. ౧౯౮. తామేతామాశంకాం నిరసितు
మేతత్ప్రవర్ణితం సూత్రం, అత్రోభయలింగత్వం స్వత ఏవ పరస్య
నోపపన్నం స్యాత్. ౧౯౯. వస్త్యేకమేవ లోకే భవతి హి రూపాది
గుణగణోపేతం, తద్వివర్ణితం చేతి హ్యన్యథారయితుం కథం హి
శక్యేత. ౨౦౦. నోపాధియోగతోన్యాయదృశస్య చాన్యాయదృశస్స్వి
భావః స్యాత్, న స్వచ్ఛస్స్ఫటికోపావస్వచ్ఛోలక్తకాదియోగేన. ౨౦౧.
తత్రాస్వచ్ఛత్వవ్యపదేశోయం భ్రాంతిమూలకో దృష్టః, యే చోపా
ధయ ఇహ తే భవంత్యవిద్యాసముత్థితా ఏవ. ౨౦౨. తన్మూలకం హి
తదిదం భ్రాంత్యా యత్తం న వస్తువృత్తమతః, అన్యతరాశ్రయణేపి
ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిర్విశేషమిహ. ౨౦౩. బ్రహ్మప్రతిపత్తిపరేష్వశబ్ద
మస్పర్శమేవమాద్యేషు, యన్తాదపాస్తసర్వోపాధివిశేషం ప్రపంచితం
బ్రహ్మ. ౨౦౪.

సూ. నభేదాదితిచేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ౧౨.

యన్నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మప్రతిపాద్యమితి తు పూర్వోక్తం,
తన్నోపపద్యతే త్ర బ్రహ్మకారాస్తు భిన్నభిన్నాహి. ౨౦౫. ఉపదిశ్యంతే
తే హి ప్రతివిద్యం సకలనిగమవాక్యేషు, బ్రహ్మ చతుష్పాదిత్యపి
షోడశకలమితి చ వర్ణితం బ్రహ్మ. ౨౦౬. తద్వచ్చ వామనీత్వాది

లక్షణం బ్రహ్మ సకలభువనతను, వైశ్వానరశబ్దితమపి కథయంతి బ్రహ్మ
సర్వవేదాంతాః. ౧౦౭. తస్మాత్సవిశేషత్వం పరాత్తనోవశ్యమభ్యు
పేయమిహ, నోచేన్నిర్విషయం స్యాత్సకలమిదం భేదశాస్త్రమితి
చేన్న. ౧౦౮. యస్మాదభేదమేవ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః శ్రుతిర్బ్రూతే,
యశ్చాయమేవమాద్యాశ్రుతిరస్యాభేదమేవముపదిశతి. ౧౦౯. తేజో
మయోఽమృతమయః పురుషో యోస్యాం భవేత్పుథివ్యాం సః,
యశ్చాధ్యాత్మం పురుషశ్శారీరస్సోపి తాదృశో గదితః. ౧౧౦. తావే
వంవిధరూపా నిర్దిశ్యాభేదమేవ యో బ్రూతే, అయమేవ స యోయ
మితి శ్రుతిరధ్యాత్మాదిభేదమపవార్య. ౧౧౧.

సూ. అపి చైవమేకే. ౧౩.

అపి చేహ భేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదదృష్టిమిమాం, ఏకే
హి శాఖినః కిల మనసై వేత్త్యాదినా పఠంతీహ. ౧౧౨. అన్యేషి
భోక్తృభోగ్యప్రేరేతృరూపస్య సకలజగతోపి, బ్రహ్మాత్తతాం వదంతి
హి భోక్తృ భోగ్యమితి వాక్యనిచయేన. ౧౧౩. సవిశేషనిర్విశేష
బ్రహ్మపరాసు చ సతీష్వపి శ్రుతిషు, నను నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ కథం
స్యాదితీహ నాశంక్యమ్. ౧౧౪. అత్రాతత్పరతత్పరవిప్రతిషేధే హి
తత్పరం బలవత్, ఏతన్నాన్యయాశ్రయణాన్నాసౌ దోష ఇతి పఠతి
సూత్రమిదమ్. ౧౧౫.

సూ. అరూపవదేవ హి తత్పరీధానత్వాత్. ౧౪.

రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మపరం స్యాత్తతో న విపరీతం, శ్రుతి
వచనాని చ సర్వాణ్యపి దృశ్యంతే హి తత్పరీధానాని. ౧౧౬ అస్థూల
మేవమాద్యం హ్యశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యపి చ, ఆకాశో హేత్యా
దికమపి కిల దివ్యో హ్యమూర్త ఇత్యాద్యమ్. ౧౧౭. యచ్ఛాన్యదపి
తదేతద్బ్రహ్మపూర్వమితి నిగమవాక్యం స్యాత్, పరతత్పరబోధకాని
హ్యేతాని భవంతి తత్పరీధానాని. ౧౧౮. తస్మాచ్ఛ నిర్విశేషం శ్రుతి
వచనేషు హి యథాశ్రుతం గ్రహ్యం, ఆకారవత్పరాణి శ్రుతివచ
నాని తు న తత్పరీధానాని ౧౧౯. కింత్యేతాని భవంతిహి సవిశేషా
పాసనాప్రధానాని, అసతి విరోధే తేషామాశ్రయితవ్యం యథా
శ్రుతం భవతి. ౧౨౦. సతి చ విరోధే కల్పితవిశేషసాలంబనాని తాని

స్యః, న హి నిర్విశేషవాకా న్యేషం కుత్రాపి సావకాశాని. ౨౨౦.
తస్మాద్భవంతి తాని హి పరా తత్త్వప్రధానవాక్యాని, ఇమమర్థమేవ
సకలం బోధయితుం సూత్రమేత హ సతతి. ౨౨౧.

సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. ౧౫.

లోకే యథాప్రకాశస్సోరశ్చాంద్రో నభస్థలవ్యాపీ, ఋజువక్ర
భావకలితేహ్యంగుళ్యాదావుపాధిసంబంధాత్. ౨౨౩. తద్భావం ప్రాప్త
ఇవ ప్రతిపన్నో న ప్రపద్యతే హి తథా, తత్తదుపాధివశేనాయాతీవ
హి తత్తదాకృతిం బ్రహ్మ. ౨౨౪. ఏవముపాస్త్యంగతయా సాకార
బ్రహ్మవిషయవాక్యానాం, న చ వైయర్థ్యాశంకా భవతిహి నైవేహ
వేదవాక్యానామ్. ౨౨౫. కస్యచిదన్తకత్వం కస్యచిదిహ సార్థకత్వ
మితి యుక్తం, సర్వస్య వేదరాశేః ప్రమాణభావే యతో హి న
విశేషః. ౨౨౬. నోపాధియోగతోపి బ్రహ్మోభయలింగమితి తు
యచ్ఛోక్తం, ఇహ తద్విరుద్ధముక్తం భవతీత్యేవం న శంకనీయమిహ.
౨౨౭. యచ్ఛోపాధ్యాయత్తం తదిదం నైవేహ వస్తుధర్మస్సాన్యత్,
ఆవిద్యకాహ్యుపాధయ ఇత్యేతత్సకలమేవ పూర్వోక్తమ్. ౨౨౮.

సూ. ఆహ చ తన్తాత్రమ్. ౧౬.

స యథా నైంధవఘన ఇత్యేషా శ్రుతిరేవమత్ర దర్శయతి,
బ్రహ్మ ప్రజ్ఞానఘనం యాపాంతరరహితమేకమవిశేషమ్. ౨౨౯. యద్వ
తైస్సంధవఘన ఇహ బహిరంతశ్చైకలవణరసఏవ, చైతన్యమాత్రమేవ
బ్రహ్మ నిరంతరమిదం తదైవేతి. ౨౩౦.

సూ. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే. ౧౭.

దర్శయతి శ్రుతిరేషా హ్యాథాతఆదేశఏవమాద్యా హి, ఇతర
ప్రతిషేధేన బ్రహ్మణ ఏతస్య నిర్విశేషత్వమ్. ౨౩౧ శ్రుతిరన్యదేవ
తద్వదితాదిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం, అన్యాస్యత్ర యతోవాచ
ఇతి శ్రుతిరపి తదైవ దర్శయతి. ౨౩౨ బాష్కలినా బాభ్రవ్యః
పృష్టస్సన్నేతమవచనేనైవ, బ్రహ్మ ప్రవాచేతి శ్రూయత ఇహ నిగ
మవాక్యఏవ కిల. ౨౩౩. తత్ర సహోవాచాధీహీతి ప్రథమం స ఏష
పృష్టస్సక్, నోవాచ కించిదయమితి తేన ప్రశ్నద్వయేకృతే పశ్యాత్.

౨౩౮. త్వం తు న జానాన్యేవం భవతి హ్యుపశాంత ఏష ఆత్మేతి
ఆత్మాపాస్తద్వేతోహ్యుపచనమతఉత్తరం భవేత్తస్య. ౨౩౯ సౌత
శ్చాథోశబ్దస్తథార్థణో నాన్యమర్థమాచప్తే, గీతాదిస్తృతివచనైర్బు
పరం నిర్విశేషముపదిష్టమ్. ౨౪౦. ఏతచ్ఛానాదిమదితి వాక్యే
స్పష్టమేవమన్యత్, నారాయణోపదిష్టే మాయా హ్యేషామయేతి
వాక్యే హి. ౨౪౧.

సూ. ఆతపవ చోపమా సూర్యకాదివత్. ౧౮.

యత ఏవాత్మా సోమం చైతన్యైకస్వరూప ఏవ స్యాత్, వాఙ్మ
నసాతీతస్సాన్యదితరప్రతిషేధసముపవేశ్యశ్చ. ౨౪౨. తస్యోపాధినిమి
త్తామపారమార్థికవిశేషవత్తాం హి, ఆలంబ్య మోక్షశాస్త్రే హ్యుపమా
జలసూర్యకాదిభిః కథితా. ౨౪౩. దర్శయతి శ్రుతిరేషా యథా
హ్యాయం జ్యోతిరేవమాద్యా హి, సూర్యో యథానుగచ్ఛన్నపో
హి భిన్నా ఉపాధియోగేన. ౨౪౪. భిన్నస్తథాయమాత్మా క్షేత్రేషా
పాధితో హి భిన్న ఇతి, శ్రుతిరేకఏవ హీతి చ భూతే భూతే వ్యవ
స్థితోహ్యత్తా. ౨౪౫. బహుధైకథా చ దృశ్యత ఏకో జలచంద్ర
వదితి వర్ణయతి, సూర్యక ఇతి కప్రత్యయ ఇహ సూత్రే ద్యోతనా
ర్థణో భవతి. ౨౪౬.

సూ. అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. ౧౯.

నను జలసూర్యాద్యుపమా నచాత్తనః కథమవీహ సంభవతి,
సూర్యాదిభ్యో భవతి హి జలమేతద్విప్రకృష్టదేశస్థమ్. ౨౪౭. మాప
వతసూర్యస్య ప్రతిబింబస్తత్ర యుక్త ఏవ స్యాత్, అత్ర చ
మాయా బుద్ధ్యాద్యుపాధయో నైవ దూరదేశస్థాః. ౨౪౮.
బ్రహ్మత్వరూపమేవ హి సర్వాత్మకమపి చ సర్వదేశగతం, తస్మాద్దృ
ష్టాంతోసౌనయుక్తఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి. ౨౪౯.

సూ. వృద్ధిప్రసభా క్తమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవం ౨౦

కృష్ణాంతోసౌ యుక్తోవివక్షితాంశో యతోత్ర సంభవతి,
కర్మాంతకస్య లోకే దృష్టాంతే న చ న సర్వసామ్యం స్యాత్. ౨౫౦.

తత్స్వమనీభికయా దృష్టాంతప్రణయనం కృతం కింతు, శాస్త్రోప

దర్శితస్య హి ఫలమాత్రమిహోపదిశ్యతే తస్య. ౨౪౭. తదిదం ప్రయోజనం స్యాద్యదాత్తనో నిర్విశేషతారూపం, అత్ర చ వివక్షితం యత్సారూప్యం తదిదమిదృశం భవతి. ౨౪౮. జలగతమిహ సూర్యాది ప్రతిబింబం యచ్చ దృశ్యతే తదిదం, వర్ధత ఇహ జలవృద్ధౌ తద్ధ్రానే హ్రాసతి కిం చ జలచలనే. ౨౪౯. చలతి చ జలభేదే కిల భిద్యత ఇతి చైతదేవమిహ భవతి, జలధర్మానువిధాయ హి న తథాత్వం భవతి చాస్య సూర్యస్య. ౨౫౦. ఏవం బ్రహ్మ వికృతం పరమార్థత ఏకరూపమపి సదిహ, దేహాద్యుపాధియోగాద్భజత ఇవోపాధిధర్మవృద్ధ్యాదీన్. ౨౫౧. ద్వారాంతికదృష్టాంతోభయయోరేవం యథోక్తధర్మేణ, సారూప్యాద్దృష్టాంతస్సమంజసోయం తథా చ న విరోధః. ౨౫౨.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౨౧.

అత్ర పురశ్చక్రఇతి శ్రుతిః పరస్య ప్రవేశమభిధత్తే, ద్విపద శరీరాణి తథా చతుష్పదాని చ వహుషి సృష్ట్వాత్. ౨౫౩. పూర్వం హి చతురాదేః పక్షి త్వేనావిశత్సతానీతి, శ్రుతిరన్యాయే నేతి ప్రవేశమత్ర చ పరం ప్రదర్శయతి. ౨౫౪. తస్మాద్యుక్తసోస్థియం యోసౌ జలసూర్యకాదిదృష్టాంతః, బ్రహ్మ నచోభయలింగం నాపి చ సవిశేషలింగమితి సిద్ధమ్. ౨౫౫. ఇహ కల్పయంతి కేచిద్ద్వే ఆధికరణే హి తత్ర చ ప్రథమం, కిం వా ప్రాప్తవిశేషం సవిశేషం బ్రహ్మ కిం భవేదితి హి. ౨౫౬. పూర్వస్థాదధికరణాత్ప్రత్యస్తమితప్రపంచతా సిద్ధా, కిం సల్లక్షణమేతద్బ్రహ్మ భవేద్బోధలక్షణం వేతి ౨౫౭. అథ వా తదుభయలక్షణమితి శంకాయాం ద్వితీయమధికరణం, ఇహ సర్వధాప్యనర్థకమధికరణాంతరమిదం హ్యనారబ్ధమ్. ౨౫౮. యద్యధికరణమిదం స్యాదనేకలింగత్వనిరసనార్థం హి, తత్కిల పూర్వేణైవ హి న స్థానతత్వత్యనేన పరిభూతమ్. ౨౫౯. ఉత్తరమధికరణమిదం ప్రకాశవచ్ఛేతి విఫలమేవ స్యాత్, సల్లక్షణమేవేదం న బోధలక్షణమిదం భవేద్బ్రహ్మ. ౨౬౦. ఇతి శంకితుం న శక్యం విజ్ఞానఘనశ్రుతేర్విరోధేన, అపగతచైతన్యం తత్త్వా కథం వాపి చేతనస్యాస్య. ౨౬౧. జీవస్య శ్రుతివచనైస్తదా భావేన చోపదిశ్యేత, నాప్యత్ర బోధలక్షణమేవ నసల్లక్షణం తదే దితి. ౨౬౨. వక్తుం శక్యమిహ స్యాదస్త్రీ

త్యాదిశ్రుతేర్విరోధేన, తదుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మాత్యపి నేహ
 శంకితుం శక్యమ్. ౧౬౩ తస్యైకలింగతాయాః పూర్వోక్తాయా
 విరోధ ఏవ స్యాత్, సత్తావ్యావృత్తేన చ బోధేన తదైవ సత్తయో
 పేతమ్ ౧౬౪ తత్ప్రతిజానానస్య హి పూర్వప్రతిషిద్ధసప్రపంచత్వం,
 పునరపి తస్య స్యాదిత్యసమంజసమేవ తదిదమఖిలం స్యాత్. ౧౬౫.
 న శ్రుతివచనశ తేనావ్యేకస్యా నేకరూపతా భవతి, యది బోధ ఏవ
 సత్తాబోధస్సత్తైవ న హి తయోర్భేదః. ౧౬౬. భవతు తదా సల్లక్షణ
 మిత్యాదివికల్పనా నిరాలంబాః, నిర్ణీతాన్యస్తాభిసూత్రాణ్యేకాధికరణ
 భావేన. ౧౬౭. అపి చాన్యోన్యం శ్రుతిషు హి విప్రతిపన్నాసు నిర్వి
 శేషేస్తే, బ్రహ్మణి తత్ర గృహీతే గతిరితరాసామవశ్యమిహ వాచ్యా.
 ౧౬౮. తత్పురతయార్థవంతి ప్రకాశవచ్చైవమాదిమాత్రాణి, ఇహ
 కేచిదేవమాహుస్సాకారపరా భవంతి యాశ్శుక్రితయః. ౧౬౯. ప్రవి
 లయముఖేన తా అపి భవంత్యనాకారతత్పరా ఇతి హి, తదపి చ న
 సమీచీనం యాః పరవిద్యాప్రపంచితాశ్శుక్రితయః. ౧౭౦. యుక్తా
 హ్యస్యేత్యాద్యాః ప్రవిలయఫలకా భవంతి తా ఏవ, యస్తాత్తదేత
 దిత్యయముపసంహారోత్ర నిర్విశేషపరః. ౧౭౧. యే చ శ్రుతేః
 ప్రపంచా ఉపాసనాప్రక్రియాసు దృశ్యంతే, చాఛందోగ్యే హి మనో
 మయఇత్యాద్యాస్తే కథం ప్రవిలయాధాః. ౧౭౨. సక్రతుమిత్యేతేన
 హ్యుపాసనాతత్పరేణ విధినైవ, యత యేషాం సంబంధే శ్రుత్యైవ
 యథోక్తగుణకదంబస్య. ౧౭౩ తదుపాసనార్థకత్వే ప్రతీయమానే
 న లక్షణావృత్త్యా, తస్యాపి చ ప్రపంచప్రవిలయపరతా కథం హి
 యుక్తా స్యాత్. ౧౭౪. యచ్ఛోపదిష్టమేతద్వినిగమకారణమరూప
 వదితీహ, తచ్ఛేదమనవకాశం సర్వస్య ప్రవిలయార్థకత్వే స్యాత్.
 ౧౭౫. ఫలమప్యుపాసనానాం భిన్నం భిన్నం ప్రతీయతే శాస్త్రే, దురిత
 త్తయః క్వచిత్సాన్యత్కచిదైశ్వర్యం క్వచిత్క్రిమాన్తుక్తిః. ౧౭౬.
 తస్తాత్పుథగర్థకతా జ్ఞేయోపాస్యప్రధానవాక్యానాం, న న్యేక
 వాక్యతా కిల యదైవ చాంగప్రధానవాక్యానామ్. ౧౭౭. భవతి
 నియోగస్యైక్యాత్పురమాపూర్వస్య తద్వదేవేహ, ప్రవిలయవిషయక
 ఏకో నియోగ ఆత్మావబోధకామస్య. ౧౭౮. అవిలాపితే ప్రపంచే

కథమపి న బ్రహ్మతత్వబోధస్యాత్, యగోనుష్ఠాతవ్యో భవతి
యథా స్వర్గలోక కామస్య. ౨౭౯. ఏవం ప్రపంచవిలయో విమోక్ష
కామస్య భవతి సంపాద్యః, తమసి యథా ఘటతత్వం బుభుత్సునాదౌ
విలాప్యతే హి తమః. ౨౮౦. ఏవం ప్రపంచవిలయః కర్తవ్యో బ్రహ్మ
తత్వవివిదిషుణా, అత్రేదం ప్రప్యన్యం ప్రపంచవిలయో హి కింవిధోయ
మితి. ౨౮౧. యది పావకసంపర్కాద్భ్రుతకాతిన్యస్య విద్యమానస్య,
ప్రవిలయ ఇవ చేదయమపి విలయస్తస్యైవ విద్యమానస్య. ౨౮౨.
వ్యర్థస్తదోపదేశస్సఖిలు న శక్యో హి పురుషమాత్రేణ, యది ముక్తే
నై కేన ప్రపంచవిలయశ్చుక్రితస్తదేదానీమ్. ౨౮౩. ప్రత్యక్షదృష్టమేత
జ్జగత్పృథివ్యాదిశూన్యమేవ స్యాత్, యద చావిద్యాద్వస్తస్యక
లోయం విద్యయా విలాప్యతి. ౨౮౪. తత ఏతదేవ లబ్ధం తత్సత్య
జ్ఞానలక్షణం బ్రహ్మ, ఆవిద్యకప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేన వేదితవ్య
మితి. ౨౮౫. ఆవేదితే హి తస్మిన్ విద్యా స్వయమేవ జాయతే తస్య,
ప్రవిలీయతే తయా చావిద్యాద్వస్తో హి సకల ఏవాయమ్. ౨౮౬.
స్వస్మిన్ ప్రపంచ ఇవ కిల న వైపరీత్యే హి జాయతే విద్యా, రజ్జుప్రదర్శ
నేనైవ చ భవతి హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమ్. ౨౮౭. తేనావిద్యారోపిత
సర్పాది ప్రవిలయశ్చ భవతి యథా, భవతి తథైవేహాపి బ్రహ్మణ్యా
వేదితే స్వయం విద్యా. ౨౮౮. నాపి నియోగశతేన చ విద్యానా
వేదితే భవేత్తస్మిన్, అపి చ ప్రపంచపక్షే జీవః కిం బ్రహ్మపక్ష ఏవ
స్యాత్. ౨౮౯. ప్రథమే హి నిష్ప్రపంచబ్రహ్మప్రతిపాదనేన జీవేషి,
ప్రవిలాపితే జగద్వత్కస్య నియోగః కుతోస్య మోక్షో వా. ౨౯౦.
జీవో ద్వితీయపక్షే హ్యనియోజ్యబ్రహ్మరూప ఏవ స్యాత్, జీవత్వం
చావిద్యాకల్పితమేవేతి బోధితే తస్మిన్. ౨౯౧. ఇహ చ నియోజ్యా
భావాన్నియోగనిష్ఠా న కస్యచిద్భవతి, ద్రష్టవ్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్త్వభి
ముఖీకృతిప్రధానాస్సృజ్యః. ౨౯౨. యది చామ్నాయస్సంకలః కర్మవ
సన్నో నియోగనిష్ఠతయా, జీవస్య యది నియోజ్యబ్రహ్మత్వత్వం తద
ప్రమాణం స్యాత్. ౨౯౩. కృత్స్నస్యామ్నాయస్య హి నియోగ
పరతా యదోపపన్నేత, శుక్రితహనిరశుక్రితార్థప్రకల్పనాచాత్ర
దుర్నివారైవ. ౨౯౪. మోక్షస్యానిత్యత్వం హ్యదృష్టఫలతాపి కర్మ

ఫలవత్సాత్, తస్మాద్భిప్రాయరాణి హ్యవగతినిష్ఠాని సకలవాక్యాని. ౨౯౫. తస్మాచ్చైకనియోగప్రతితితశ్చైకవాక్యతేత్యేతత్, అనుచితమే తత్సకలం యది చాభ్యుపగమ్యతే నియోగోయమ్. ౨౯౬. బ్రహ్మచరే ష్విపి వాక్యేష్విసిద్ధమేవ హి తదా తదేకత్వం, సవిశేషనిర్విశేషప్రతి పాదనతత్పరేషు తేషు స్యాత్. ౨౯౭. శబ్దాంతరైః ప్రమాణైర్ని యోగభేదేవగమ్యమానేపి, సర్వత్రాపి హ్యేకోనియోగ ఇతి నైవ శక్యమాశ్రయితుమ్. ౨౯౮. దర్శప్రయాజవాక్యేష్విధికారాభేద తస్తదేకత్వం, సాంగేప్రధానయాగే హ్యేకస్య స్వర్గలోకకామస్య. ౨౯౯. అధికారాత్పరమాపూర్వైక్యాత్తత్రైకవాక్యతా యుక్తా, న త్వత్త సగుణనిర్గుణవాక్యేష్వైకత్వసాధకోంశోస్తి. ౩౦౦. భారూప త్వాదిగుణా న హి ప్రవిలయోపకారిణో దృష్టాః, నాపి ప్రపంచ విలయో భారూపత్వాది సహచరో దృష్టః. ౩౦౧. యస్మాత్పరస్పరం తే దృశ్యంతే కిల విరుద్ధరూపతయా, ముక్త్యభ్యుదయార్థిన ఇహ భవంతి విద్యాధికారిణో భిన్నాః. ౩౦౨. నైవాంగాంగిత్వం వా మిథో విరుద్ధార్థ విద్యయోర్భవతి, కృత్సంప్రపంచవిలయస్తదేకదేశాద్యపేక్షణం చాపి ౩౦౩. న హ్యేకస్త్విథి ర్ధర్మిణి తచ్చ సమావేశయితుమశక్యం హి, సాకృతివాక్యానామిహ నభవత్యాకారవిలయనద్వారా. ౩౦౪. నిర్గుణ వాక్యైకత్వం తస్మాదస్తత్ప్రపంచితం యుక్తమ్,

సూ. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో

బ్రవీతి చ భూయః. ౨౨

తదిదం బ్రహ్మ శ్రుతిభిర్నిర్దిం నిర్విశేషచింతాత్రమ్. ౩౦౫. సకల ప్రతిషేధావధి సద్రూపం తదితి వ్యతే సపది, మూర్తమమూర్తం చేతి ద్వే రూపే బ్రహ్మణో వినిర్దిశ్య. ౩౦౬. పంచమహాభూతాని ద్వైరా శ్యేన చ విభజ్య తత డ్ధర్మం, తస్యా మూర్తరసస్య హి పురుషస్య చ యాని సకలరూపాణి. ౩౦౭. తాని మహారజనాదీన్యప్యేతస్యైవ వర్ణయిత్వాంతే, వాక్యం తదత్ర పరితం హ్యథాతఆదేశ ఏవమాది కిల. ౩౦౮. తత్ర చ వాక్యే నేతీత్యేతద్వాక్యం ద్వివారముపదిష్టం, న హ్యేతస్మాదిత్యపి వాక్యం తత్రోపలభ్యతే కిం చ. ౩౦౯. నేత్యన్య త్పరమస్తీత్యేవం వాక్యాని తత్ర దృశ్యంతే, అత్ర ప్రతిషేధ్యం కిల

విశేషతో నోపలభ్యతే కిమపి. 300. అత్ర చ నష్టశబ్దోసావితి శబ్ద
పరస్పచాయమితిశబ్దః, సన్నిహితకృతస్సవస్తుప్రదర్శనార్థః ప్రతీయతే
లోకే. 301. ప్రకరణసామర్థ్యాదిహ రూపద్వయమత్ర భవతి సన్ని
హితం, తస్మైవ సప్రపంచబ్రహ్మణ ఏతద్ద్వయం యదుపపిష్టమ్ 302.
తత్ర చ సందేహః కిం ప్రతిషేధతి రూపరూపవద్యుఃశం, కిం వా
రూపం యదిదం కిం వా ప్యేతచ్ఛ రూపవద్యుః. 303 తత్ర చ
రూపం రూపవదుభయం ప్రతిషిద్ధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్, నష్టశబ్ద
ద్వయయోగాదథవా బ్రహ్మైవ రూపవద్యుదిదమే. 304. తద్వాఙ్మన
సాతీతం కించాసంభావ్యమానసద్భావం, తేన ప్రతిషేధార్హం ప్రతిషే
ధార్హో న హి ప్రపంచోసౌ. 305. ప్రత్యక్షగోచరత్వాదభ్యాసస్త్వా
దరార్థ ఇహ భవతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రతిషేధో నోభయస్య
భవతీహ. 306. ప్రతిషేధస్సకలోయం కించిత్పరమార్థతత్త్వమాలంబ్య
యశ్చాపరమార్థస్సాన్యత్సఖిలు ప్రతిషిద్ధ్యతే న సర్వమపి. 307.
సర్వస్య ప్రతిషేధే భవేదసౌ శూన్యవాదఏవ తదా, రజ్జ్వాదౌ
సర్పాద్యాః ప్రతిషిద్ధ్యంతేవశిష్యమాణేస్త్రిన్. 308. కృతస్సప్రతిషేధే
కిల కోన్యస్తత్రావశిష్యతే భావః, అన్యస్యానవశేషే కృతస్సైవవాన్య
శూన్యతాప్రాప్త్యా. 309. ప్రతిషేద్ధురప్యభావే ప్రతిషేధః కథమి
హోపపద్యేత, బ్రహ్మప్రతిషేధో వాకథమపి నైవేహ శక్యతే వక్తుమ్.
310. యేనోపక్రమవాక్యే బ్రహ్మప్రతిపాదనం ప్రతిజ్ఞాతం, కించాసన్నే
వేతి శ్రుతిరసదాత్తత్వమస్య నిందతి చ. 311. అస్తీత్యేవేత్యపరా
శ్రుతిరస్తీత్యేన వక్తి తద్బ్రహ్మ, శ్రుతివచసాం వ్యాకోపో బ్రహ్మః
సత్త్వే హి దుర్ని వారః స్యాత్. 312. వాఙ్మనసాతీతత్వం యచ్ఛక్తం
బ్రహ్మణస్తదేతదపి, నాభావాభిప్రాయం కింతు ప్రతిపాదనప్రకారోఽ
యమ్. 313. తద్వాఙ్మనసాతీతం సర్వేషాం ప్రత్యగాత్తభూతమపి,
నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం బ్రహ్మైతన్నిత్యముక్తరూపమితి. 314. ప్రతిపాద
యంతి సర్వే వేదాంతాః కథమభావశంకాస్య, తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏతత్ప్ర
తిషేధతి రూపమేవ న బ్రహ్మ. 315. ప్రతిషేధావధిభూతం యత
ఏతద్బ్రహ్మ పరిశినష్టి తతః, ప్రకృతం యచ్చైతావన్మూర్తామూర్తైక
లక్షణం రూపమ్. 316. తచ్ఛ ప్రతిషేధతి కిల నష్టశబ్దోయం న

రూపవద్భిష్టా, రూపం తదిదం ప్రకృతం పూర్వగ్రంథే ప్రపంచితం
 చైతత్. 322. అధిదైవతమధ్యాత్మం తదధీనం వాసనామయం తప
 రం, రూపమమూర్తరసాత్మకమపి లింగాత్మవ్యపాశ్రయం య .
 323. పర్ణితమత్ర మహారజనాద్యుపమాభిర్యథేతి వాక్యేన, తదా
 పనీయతే ఖల్వితిశబ్దేనేహ సభ్యో ప్రతి త్యేవమ్. 324. అవగమ్యతే
 యతోత్ర హి రూపవిశేషణతయైవ తద్భిష్టా, షష్ట్యా కిల నిర్దిష్టం
 రూపే తే తు ప్రధానభావేన. 330 రూపవతో జిజ్ఞాసాయామే
 వైతత్ప్రదర్శితం వాక్యం, కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూ
 పమిహ. 331. నిర్ణీయతే తదాస్పదమఖిలం నేతిహి నిషిధ్యతే తస్మాత్,
 వాచారంభణశబ్దాదిభ్యః కార్యస్య చాన్యతత్వేన. 332 యుక్తః
 ప్రతిషేధోయం న బ్రహ్మణ ఇహ భవేదసౌ యుక్తః, తస్య కథం వా
 స భవేద్భిష్టా యతస్స్వకల్పనామూలమ్. 333. స్వయమేవ శాస్త్ర
 మేతద్రూపద్వయమస్య దర్శయిత్వాదౌ, ప్రతిషేధతీహకథమితి నైషా
 శంకాత్ర భవతి యుక్తతమా. 334. రూపద్వయమిహ శాస్త్రం ప్రతి
 పాద్యత్వేన నైవ నిర్దిశతి, రూపద్వయం ప్రసిద్ధం బ్రహ్మణికల్పితమిదం
 పరామృశతి. 335. ప్రతిషేధ్యత్వాయ తథా శుద్ధబ్రహ్మస్వరూప
 బోధాయ, ద్వావేతౌ ప్రతిషేధౌ మూర్తామూర్తే నిషేధతః క్రమతః.
 336. ఏకో హి భూతరాశిం ప్రతిషేధతి వాసనాత్మకంత్యపరః, అథ
 వాపి నేతి నేతిత్యేషా వీష్నా హి కిమపి నేతితి. 337. పరిగణితప్రత
 షేధే కిం వై తద్భిష్టా కిమథ వాన్యదితి, స్యాదేషా జిజ్ఞాసా వీష్నాయాం
 సకలవిషయజాతస్య. 338. ప్రతిషేధాచ్ఛావిషయః ప్రత్యగ్భి
 ధ్హేతి సా నివర్తేత, తస్మాత్కల్పితమేతత్ప్రతిషేధతి పరిశిష్టే తద్భిష్టా.
 339. అన్యత్పరమస్తీతి బ్రవీతి భూయో యతస్తదిహ సత్యం,
 శ్య నేతినేతిత్యాదేశం కిల పునశ్చ నిర్వక్తి. 340. బ్రహ్మణ ఏత
 స్స వ్యతిరిక్తం నేహ కించిదస్తీతి, ఉక్తార్థబోధనాయ హి నేతిత్యుక్తం
 దేవ దర్శయతి. 341. అన్యదవిప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మపరం యత్తదేతద
 స్తీతి, న హ్యేతస్మాదితి యద్యుపదేశాంతరనిషేధనార్థం స్యాత్.
 342 సూత్రే తతో బ్రవీతీత్యేతత్సాన్నిమధేయపరమేవ, అథ
 నామధేయమితి హి బ్రవీతి సత్యమితి తత్పరం తత్స్యాత్. 343.

ప్రతిషేధోయం సఫలో యది చ బ్రహ్మవసాన ఏష స్యాత్, యది
చాభావావధికః కథమిహ సత్యస్య సత్యముచ్యేత. 388. తస్మాత్ప్రతి
షేధోయం భవతి బ్రహ్మవసాన ఇతి సిద్ధమ్,

సూ. తదవ్యక్తమాహ హి. ౨౩.

అన్యత్ప్రపంచజాతాత్ప్రతిషిద్ధాద్యది భవేత్పరంబ్రహ్మ. 389
తచ్చ కుతో న హి గృహ్యత ఇత్యత ఏతస్య చోత్తరం
బ్రూతే. తదిదం బ్రహ్మవ్యక్తం భవతి హి తత్సర్వదృశ్యసాక్ష్యపిచ.
390. తేనేందియైర్న గృహ్యత ఇత్యేతచ్ఛ్రుతిరిహ ప్రదర్శయతి,
సా హి శ్రుతిః కిలైషా న చక్షుషేత్యాదికా బ్రవీత్యేనమ్. 391.
అన్యాపి శ్రుతిరేవం స ఏషనేత్యాదికా ప్రదర్శయతి, ఇయమపరాపి
యదా హ్యేవైష ఇతి శ్రుతిరితి ప్రదర్శయతి. 392. అవ్యక్తోయ
మచింత్యోయమితి స్మృతిరపి తథైవ దర్శయతి,

సూ. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౨౪.

అపి చేహ యోగినస్తం సంరాధనసమయఏవ వశ్యంతి. 393.
సంరాధనం హి భక్తిధ్యానానుష్ఠానమేవ న తదన్యత్, తద్ద్యేవమేవ
యస్తాచ్ఛ్రుతిస్త్వతీ చైవమేవ దర్శయతః. 394. శ్రుతిరిహ పరాంచి
ఖాని వ్యతృణదితీత్యేవమత్ర దర్శయతి, బహిరర్థమేవ సర్వే వశ్యంతి
న కశ్చిదంతరాత్తానమ్. 395. యో ధీమాన్ మోక్షార్థి స హి తం
వశ్యతి నిరుద్ధచక్షురితి, అపరాపి శుద్ధసత్త్వస్తత ఇత్యాద్యాపి దర్శ
యత్యేనమ్. 396. స్మృతిరత్ర యం వినిద్రా ఇత్యాద్యా యోగిన
స్తమిత్యాద్యా, పరమాత్మనోస్య కేవలయోగిధ్యానాభిగమ్యతాం
బ్రూతే. 397. నను సంరాధ్యస్సంరాధక ఇతి భిన్నత్వమేతయోరితి
చేత్,

సూ. ప్రకాశవచ్చావై శేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్తృణ్యభ్యాసాత్. ౨౫.

లోకే ప్రకాశరూపా యే సవిత్ప్రభృతయో హి వర్తంతే.
398. తే ఖిలు సవిశేషా ఇవ భాసంతే పరముపాధియోగేన, ఏవం
ధ్యానోపాధిషు కర్తృసు భిద్యత ఇహైష పరమాత్మా. 399. పరమా
ర్థతోయమాత్మా న భిద్యతే నాపి సవిశేషః, భేదముపాధికృతోసా

స్వతస్త్వభేదఇతి వర్ణయంత్యేతే. 3౫౬. అభ్యాసేనాసకృదిహ జీవప్రాజ్ఞా
హి సర్వవేదాంతాః,

సూ. అతోనంతేన తథాహి లింగమ్. ౨౬.

యేనావిద్యామూలో భేదస్సకలోపి తేన జీవోసౌ. 3౫౭.
సకలమవిద్యాధ్వంతం విద్యాదీపేన సన్నిరన్వైవ, ప్రాజ్ఞేనానంతేన హి
పరాత్తనా సోయమేకతాం యాతి. 3౫౮. శ్రుతిలింగమేవమేవ హి
సయోహవై తదితి వర్ణయత్యత్ర.

సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్. ౨౭.

స్వమతవిశుద్ధయ ఇహ కిల మతాంతరం కిమపి దర్శయత్యత్ర.
3౫౯. క్వచిదిహ జీవేశ్వరయోర్ధ్యాత్పథ్యాతవ్యభావమాలంబ్య, వ్యప
దిశ్యతే హి భేదస్తతస్తు తంపశ్యతేతి వాక్యేన. 3౬౦. వ్యపది
శ్యతే క్వచిత్కిల పరాత్పరం పురుషమేవమాద్యేన, వాక్యేన గంతృ
గంతవ్యత్వేనాపి చ తయోరసౌ భేదః. 3౬౧. ఏవం నియంతృనియ
మనకర్తృత్వేనాపి భేద ఉపదిష్టః, యస్సర్వాణీత్యాద్యైర్వాక్యైః క్వచి
దిహ తయోరభేదోపి. 3౬౨ తత్త్వమసి బ్రహ్మాస్తీత్యాద్యైర్వాక్యైస్తథే
తరైరపిచ, ఏషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి ప్రథితవేదవాక్యైశ్చ.
3౬౩. అత ఉభయవ్యపదేశాదహికుండలవద్భవేదిదం తత్త్వమ్,

సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్యాత్. ౨౮.

అథవాత్ర యః ప్రకాశస్సవితుర్యోసౌ తదాశ్రయస్సవితా.
3౬౪. తేజస్త్యేనాభిన్నా భేదవ్యపదేశినౌ తథేహాపి,

సూ. పూర్వవద్వా. ౨౯.

పూర్వప్రకాశవచ్ఛావై శేష్యమితి ప్రదర్శితం యత్స్యాత్.
3౬౫. భవతి తదేవ హి తత్త్వం యేనావిద్యాకృతో హి బంధోయం,
బ్రహ్మాత్తవిద్యయా కిల బంధాపాద్యేత్ర భవతి మోక్షో హి. 3౬౬.
అహికుండలవద్బంధః పరస్య సంస్థానభూతఏవ యది, కిం వా స హి
ప్రకాశాశ్రయవద్యద్యేకదేశభూతస్యాత్. 3౬౭. భవతి తదా పర
మార్థో బంధస్తస్య చ తిరస్కృతిర్న భవేత్, ఏవం చేద్వైయర్థ్యం
దుర్వారం భవతి మోక్షశాస్త్రస్య. 3౬౮. భేదాభేదౌ తుల్యవదిహ

న వ్యపదిశతి కింతవభేదమిహ, ప్రతిపాద్యత్వేన శ్రుతిరేషా నిర్దిశతి
తత్త్వమస్యాద్యా. 32౯. భేదం త్వనుపదతి తతః ప్రకాశవచ్చేతి
భవతి సిద్ధాంతః.

సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. 3౦.

నాన్యోతోస్తీత్యాద్యావ్యథాత ఆదేశ ఏవమాద్యాపి. 32౦
ప్రతిషేధతి ప్రపంచం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమఖిలమేవ యతః, తద్బ్రహ్మ
పరిశినష్టి హి యదిదం సన్నిర్విశేషచింతాత్రమ్. 32౧. తస్మాత్ప్రకాశ
వచ్చేత్యుపదిష్టో భవతి చాత్ర సిద్ధాంతః.

సూ. పరమతస్సేతూన్తానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః. 3౧.

యదిదం నిరస్తకలప్రపంచమత్రోపవర్ణితం బ్రహ్మ. 32౨. తస్మా
దన్యత్త్వం కిమస్తి నాస్తితి భవతి సందేహః, తత్ర పరస్మాదన్యత్త్వం
స్యాదితి తు యుక్తమాభాతి. 323. సేత్వాదివ్యపదేశా యస్మాత్తత్సా
ధకా హి దృశ్యంతే, ఆత్మాస నేతురితి హి శ్రుతిః పరస్యాస్య నేతుతాం
బ్రూతే. 32౪. మృద్ధార్వాదిప్రచయే జలగతివిచ్ఛేదసాధనే సోయం,
రూఢో హి నేతుశబ్ధః ప్రయుక్త ఆత్మనియతో భవేదేషః 32౫.
తాకిక నేతోరివ కిల గమయతి వస్త్యంతరాస్తితామస్య, ఉన్తానవ్యపదే
శోప్యత్ర తథా దృశ్యతే తదేతదితి. 32౬ బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశ
ఘంచషోడశకలం చ తత్రోక్తం, కార్వాపణాదిలోకే యదున్తితంస్యాత్త
తోన్యదస్తితి. 32౭. భవతి ప్రసిద్ధమత ఇహ భవితవ్యమితి ప్రతీయతే
నేయ, సోమ్యతదా సంపన్నో భవతీత్యాద్యేషు నిగమవాక్యేషు. 32౮.
సంబంధవ్యపదేశోప్యయముక్తార్థస్య బోధకో భవతి, సంబంధః కిల లోకే
భవతి మితానాం మితేన యత ఏవం. 32౯. సోయం సుప్తా దృష్టస్త
స్మాత్పరమస్తి కించిదితి భాతి, వ్యపదిశ్యతే పరాత్తా భిన్నత్వేనైవ సోంత
రాదిత్యే. 3౩౦. ఏవం సచాంతకక్షిణి సావధికం చేశ్వరత్వముపదిష్టం,
భవతి తయోరిహ తస్మాత్పరమన్యద్బ్రహ్మణోస్తి కించిదితి. 3౩౧. ఇత్యే
తామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రదర్శితం సూత్రమ్,

సూ. సామాన్యాత్తు. 3౨.

ఆత్ర తు శబ్దేన హి ఖల్వాక్షేసోయం నిరస్యతే సకలః. 3౩౨.
న బ్రహ్మణః పరస్మాదన్యత్త్వం కదాపి సంభవతి, న హ్యన్యస్యాస్తిత్యే

ప్రమాణముల భవ్యతేత్ర కించదపి 313. సర్వస్య జనిమతః కిల జగతో
జన్మాదికారణం బ్రహ్మ, నిర్ధారితం హి తస్మానన్యత్వం చ ప్రదర్శితం
భవతి. 314. న హ్యేతద్వ్యతిరిక్తం కించదజంతత్వమత్ర సంభవతి,
యస్తాశ్చ దేవసోమ్యేత్యస్తాదవధారితం హి సద్బ్రహ్మ. 315. యేనా
శ్రుతం తి వాక్యాదేజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానం, దర్శితమిహ తేన కథం
బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తమస్తుత్త్వం స్యాత్. 316. నేత్వాదివ్యపదేశాత్సాన్య
దన్యత్వత్వమితి తు యచ్ఛోక్తం, తదయుక్తమేవ యస్తాచ్ఛ్రుతిరేషా
వక్తి నేతురాత్మేతి. 317. న తతఃపరమస్థితి శ్రుత్యా నైవోపదిష్టమే
వాత్ర, నేత్వాదివ్యపదేశాదన్యస్థిత్వప్రతీతిరిత్యపి న. 318. లింగేన
చాద్వితీయశ్రుతిబాధోయం యతో న హి న్యాయః, లోకీకనేతునిదర్శ
నమాత్రేణాన్యస్థితా యదోచ్యత. 319. తద్దృష్టాంతేన తదా
మృద్ధాదుమయత్వమస్య కల్పేత, నైతన్న్యాయ్యం యస్తాదజత్వముపది
శతి శాస్త్రమేతస్య. 320. ఇహ నేతుశబ్ద ఆత్మని తత్సామాన్యత్వ
యుక్త ఇతి యుక్తం, జగతస్తద్ధర్మాణాం విధారకత్వమిహ నేతుసా
మాన్యం. 321. నేతుం తీర్త్వేత్యత్ర చ తరతిర్నాతిక్రమార్థకో భవతి,
ఆత్మా యతో విభుస్సౌత్కింతు ప్రాప్త్యర్థవత తరతిరసౌ. 322.
ప్రాప్త్యర్థే దృష్టాయం వ్యాకరణం తీర్ణవనమాదౌ హి,

సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. 33.

ఉత్తానవ్యపదేశాదపి నాన్యస్థిత్వకల్పనా యుక్తా. 323. స
భవతి కిల బుద్ధ్యర్థః సా బుద్ధిరుపాసనైవ నాన్య స్యాత్, బ్రహ్మణ్యపరి
చ్ఛిన్నే స్థాపయితుం బుద్ధిరియమశక్యేతి 324. బ్రహ్మ చతుష్పత్తోడ
శకలమిత్యుత్తానకల్పనాత్ర కృతా, పాదవదిత్యేతత్కిల నిదర్శనం స్యా
ద్యథోపదిష్టార్థే. 325. బ్రహ్మప్రతీకయోరిహ మనఆకాశస్వరూప
యోర్హి యథా, వాగాదయశ్చ పాదాశ్చత్వారస్తేచ మనస ఉప
దిష్టాః. 326. ఆకాశస్యాగ్నాదయ ఆధ్యానాయైవ తే హినిర్దిష్టాః,
తద్వదిహాపి స్యాదియమథవాప్యన్యార్థకం హి పాపపదం. 327. కార్షా
పణే యథా వా పాదవిభాగస్తు కల్ప్యతే లోకే, వ్యవహారప్రాచుర్యం
న భవతి కార్షాపణేన సకలేన. 328. తస్తాత్క్రియాదిసిద్ధ్యేపాదవి
భాగో యథా తథేహాపి,

సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. ౩౪.

సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశదర్శనాచ్చ తథా. ౩౪౪. పర
మన్యత్తత్త్వం స్యాదితి యచ్ఛోక్తం నిరస్యతే తదిదం, వ్యపదేశావేతా
హి స్థానవిశేషావలంబనౌ భవతః. ౪౦౦ బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాదు
దూభతం యద్విశేషవిజ్ఞానం, బుద్ధ్యవశ మే హి తస్యోపశమో యస్సహి
పరేణ సంబంధః. ౪౦౧. సోయముపాధ్యాయత్తో భాక్తో న హి పరి
మితత్వసాపేక్షః, భేదవ్యపదేశోపి హ్యుపాధిభేదప్రయుక్త ఏవాస్య.
౪౦౨. న హి వస్తుభేదమూలౌ యథా ప్రకాశాదిషూపలబ్ధోయం,
లోకే యథా ప్రకాశాకాశప్రభృతావృపాధియోగేన ౪౦౩. సంబం
ధవ్యపదేశో భేదవ్యపదేశఏవమేవాత్మ,

సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ౩౫.

ఇహ చైతాదృశ ఏవ హి సంబంధో యుజ్యతే న చాన్యవిధః.
౪౦౪. స్వమపీతో భవతీతి స్వరూపసంబంధమామనంత్యేనం, తచ్చ
స్వరూపమస్య త్వనపాయీతి శ్రుతిస్త్వత్ప్రథితం. ౪౦౫. తస్మాద్యదు
పాధికృతం స్వరూపమాగంతుకం భవేదస్య, తస్య తిరోభావే హి స్వమ
పీత్యతిహ యుక్తముపదిష్టం. ౪౦౬. భేదవ్యపదేశ ఉపాధికృతోనాన్య
దృశోత్ర సంభవతి, అన్యదృశో యది స్యాచ్ఛ్రుతిసిద్ధైకేశ్వత్వబాధ
స్యాత్. ౪౦౭. ఆకాశే దృష్టోసావృపాధియోగేన భేదనిర్దేశః,

సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్. ౩౬.

నేత్వాదివ్యపదేశాన్ హేతునున్నధ్యపక్షమాత్మీయం. ౪౦౮.
హేత్వంతరేణ సంప్రత్యుపసంహరతి హ్యనేన సూత్రేణ, అత్రాన్యప్రతి
షేధాదన్యన్నాస్తీతి గమ్యతే తస్మాత్. ౪౦౯. యస్మాదహమేవాధస్తా
దాత్తైవేతి వేదవాక్యేన, అన్యైశ్చ నేహ నానేత్వాద్యైరేతైరనన్య
పరవాక్యైః. ౪౧౦. బ్రహ్మన్యతరీక్షం కల కించిన్నాస్తీతి నిశ్చితం
భవతి,

సూ. అనేన సర్వగతత్వమాయ మశబ్దాదిభ్యః. ౩౭.

పరపక్ష హేతునిరసనమన్యప్రతిషేధవర్జనం చ కృతం. ౪౧౧.
సర్వగతత్వమనేన హ్యత్తన ఏతస్య సిద్ధమిహ భవతి, నేత్వాదివ్యప

దేశా యది ముఖ్యాస్సస్యస్తదాపరిచ్ఛేదః. ౪౧౨. ఆత్మనవతస్య స్యాత్సే
త్వాద్యా ఏవమాత్త కా హి యతః, అన్యప్రతిషేధేపి హ్యసతి పరిచ్ఛే
దఏవ తస్య స్యాత్. ౪౧౩. ఆయామశబ్దతః కిల సర్వగతత్వం ప్రతి
యతే తస్య, ఆయామశబ్ద ఇహ కిల సర్వవ్యాపిస్వరూపవచనస్యాత్.
౪౧౪. యావాన్వేతిశ్రుతిరిహ తథైవ చాకాశవదితి చాన్యాపి,
జ్యాయాన్ దివ ఇత్యపరా శ్రుతిరప్యాయామమస్య దర్శయతి. ౪౧౫
నిత్యస్సర్వగతస్థానిరితి స్మృతిరపి తమచ్య దర్శయతి,

సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః. ౩౮.

పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్తనో వ్యావహారికేయేయం ౪౧౬.
ఈశేశితవ్యభావావస్థా తస్యాం నిరూప్యతే తదిదం, ఇష్టానిష్టవ్యామి
శ్రలక్షణం కర్తృఫలమిదం త్రివిధం ౪౧౭. సంసారగోచరం తజ్జంతుషు
సర్వేషు సుప్రసిద్ధం హి, తత్కర్తృణః కిమీశాత్సాన్వదితి సందేహనిర
సనార్థమిహ. ౪౧౮. పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్తనో నిర్విశేషభావేన,
ఫలదాతృత్వం కథమితి శంకాయా నిరసనార్థమపి కించ. ౪౧౯. ఫల
దాతృత్వం కర్తృణవేత్త్యా క్షేపమఖిలమున్మూల్య, లక్ష్యార్థబోధసాధన
వాచ్యార్థసతత్వనిర్ణయార్థం చ. ౪౨౦. సర్వం హి సంగమయితం ఫల
మత ఇత్యాదిసూత్రమానబ్ధం, అస్తాత్పరాత్తనః కిల భవతి ఫలం తదితి
యుక్తమాశ్రయితుం. ౪౨౧. యస్తాదసౌ పరాత్తా సర్వాధ్యక్షస్తజైవ
సర్వజ్ఞః, స హి దేశ కాలభేదాభిజ్ఞస్సప్రప్త్యాదిచ్చిత్రమారచయన్. ౪౨౨.
కర్తానురూపఫలమిహ దాతుం తస్తాత్సవన శక్నోతి, కర్తృ వినాశిక్షణి
కం జనయతి కాలాంతరే ఫలం తదితి. ౪౨౩. ఇదమనుపపన్న మేవ హి
నాభావాద్భావసంభవో యేన, నను కర్తేహ వినశ్యత్ఫలమనురూపం
హి కించిదుత్పాద్య. ౪౨౪. నశ్యతి కాలాంతరితం తచ్చ ఫలంభోక్త్యతే
హి భోక్తేతి, ఇదమపి న యుక్తమేవ హి యతః ఫలత్వం చ చాస్య
సంభవతి ౪౨౫ లోకే యథా సుఖం వా దుఃఖం వా యదుపభు
జ్యతే పుంసా, తదిదం హి కర్తృణః ఫలమితి చ తదా వర్ణయంతి న హి
పూర్వం. ౪౨౬. యది కర్తృజాదపూర్వాత్ఫలమత్పత్స్యత ఇతీహ
కల్పేత, తదపి న యుక్తం యత ఇదమచేతనం కాష్ఠలోప్తసమమేవ.
౪౨౭ తచ్ఛేతనాప్రవర్తితమచేతనం కథమిహ ప్రవర్తేత, ఇహ చాపూ

ర్వాస్తీత్యే ప్రమాణముపలభ్యతేన కించిదపి ౪౨౯. అర్థాపత్తిర్యాస్యా
దీశ్వరసిద్ధ్యైవ సాన్యథా సిద్ధా,

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౩౯.

ఉపపత్త్యైవ నచాసావీశ్వర ఇహ భవతి కర్తృఫలహేతుః
౪౨౯. శ్రుతిబలసమాశ్రయాదపి భవతి పరాత్త్యైవ కర్తృఫలహేతుః.
యా హి సవావష మహానజ ఆత్మాన్నాద ఏవమామ్నాతా. ౪౩౦.
అన్నాదం వసుదానం పరమేశ్వరమేతముపదిశంతీ సా, శ్రుతిరేవేశ్వర
మేనం ఫలస్య దాతారముపదిశత్యత్ర. ౪౩౧.

సూ. ధర్మం జైమినిరతపవ. ౪౦.

ఇహ జైమినిరాచార్యః ఫలదాతారం హి ధర్మమాచప్తే,
శ్రుత్యుపపత్తి యస్తాదిహ ధర్మ పరత్వసాధకే దృష్టే. ౪౩౨. యత్స్వి
ర్గకామవాక్యం తత్ర చ విధ్యర్థభావనావిషయః, యాగస్వర్గోత్పాదక
ఇతి ఖల్విర్థః ప్రతీయతే తస్తాత్. ౪౩౩. నోచేదేవంయాగో హ్యననుష్ఠా
తృక ఇహ ప్రసజ్యత, తత్రయజేతేత్యేషాముపదేశస్సకల ఏవ
విఫలస్సృత్. ౪౩౪. ఉణికస్య కర్తృణః కిల ఫలం న కించిదితి
మనసి నిశ్చిత్య, పూర్వం నిరాకృతోసౌ పక్షః కథమత్ర యుక్త
ఇతి చేన్న. ౪౩౫. శ్రుతిరిహ యది ప్రమాణం ఫలసంబంధోపి కల్పనీ
యోస్య, నానుత్పాద్యాపూర్వం కర్తృ యజేతద్విదన్వదన్వత్. ౪౩౬.
ఫలమిహ కాలాంతరితం దాతుం తత్కర్తృనైవ శిక్నోతి,
యా హి ఫలస్య చ పూర్వా తథోత్తరా కర్తృణోహ్యవస్థా యా.
౪౩౭. నైవాపూర్వం తేన చ ఫలసంబంధోస్య నిరపవాదస్సృత్,
ఈశః ఫలం దదాతీత్యేతన్నాత్రోపపద్యతే హి యతః. ౪౩౮. ఆవిచిత్రః
పరమాత్మా కార్యం సకలం విచిత్రమాభాతి, తదనుష్ఠానం విఫలం
వైషమ్యాద్యపి చ తస్య దుర్వాసమ్. ౪౩౯.

సూ. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యవదేశాత్. ౪౦.

ఫలహేతుమీశమేవహి మన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః,
కర్తృణ ఏవ ఫలం స్యాదితి తు శబ్దేన పరిహృతం భవతి. ౪౪౦. యస్తా

దసౌ పరాత్తా హేతుర్వ్యవదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు, కర్తృణ ఇహ కార
యితా ఫలస్య దాతా చ భవతి పరమాత్మా. ౪౪౧. ఏష హ్యేవే
త్యాద్యా శ్రుతిరిమమర్థం హి సకలముపదిశతి, స్మృతిరపి యో యో
యాం యామిత్యాద్యా వ్యేతమర్థమాచక్షే. ౪౪౨. సృష్ట్యాదికార
ణత్వం తసో పదిశంతి సర్వవేదాంతాః, తేన చ ఫలదాతృత్వం పరమా
త్మన ఏన ని తం భవతి. ౪౪౩. సృజతి హి పరమాత్మాసౌ ప్రజా
స్వకర్తాసుదూషతో యస్తాత్, తస్య చ సావేక్షత్వాద్విచిత్రసృష్టే
న బాధకం కిమపి. ౪౪౪. శారీరకమీమాంసా మునినా హ్యనేన
విరచితా నేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోయ
మధ్యాయః. ౪౪౫. తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్య
కారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమన
వద్యః. ౪౪౬.

ఇతి తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

తృతీయాధ్యాయే - తృతీయపాదః.

పూర్వస్థితౌ కిల పాదే బ్రహ్మ పరం నిర్విశేషచిన్తాత్రం, శ్రుత్య
పపత్తిభ్యాం తన్నిర్ణీతం కిల తృతీయపాదేత్ర. ౧. తదుపాసనాస్వరూపం
తజ్జానే ముఖ్యసాధనం యత్స్యత్, చిత్తైకాగ్ర్యద్వయం తదేత
దత్రోపవర్ణ్యతే సకలమ్ ౨. తస్మాత్సంగతిమేనాం ఫలఫలిభిర్వాత్సా
మిహాలంబ్య, సవిశేషవిషయితీయం విద్యాచింతా హి సకలసం
జాతా. ౩.

సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్. ౩.

శాఖాంతరోదితాని హి తద్విజ్ఞానాని చైకరూపాణి, ౧. వా తాని
విభిన్నానీతి ప్రథమం విచార్యతే తత్ర. ౨. నను నిర్ణీతం పూర్వ
పూర్వాపరభేదరహితమేకరసం, విజ్ఞానభునం తత్కిల తద్భేదం బ్రహ్మ
భవతి నాన్యదితీ. ౩. తద్విజ్ఞానే హి కథం భేదాభేదైకవిషయితీయతా,
కర్తృబహుత్వవదేవ బ్రహ్మబహుత్వం న చేహ సంభవతి. ౪. కథమే
కస్థి బ్రహ్మణి విజ్ఞానాని హ్యనేకరూపాణి, అన్యవిధేషి హ్యర్థే కథ

మన్యపిధం భవేదిదం జ్ఞానమ్. ౭. బ్రహ్మణ్యేకస్తిన్నపి తాని బహూ
 న్యుత్పిసాదయిషి తాని, తేషాం తదైకమేవాభ్యాంతం భ్యాంతాని చేత
 రాణీతి.౮. వేదాంతేష్విహ సర్వేష్వపి దుర్వాహో భవేదనాశ్వాసః, తస్మా
 త్కర్తుమశక్యా బ్రహ్మణి విజ్ఞానభేదశంకేయమ్.౯ నై వేహచోదనాద్య
 విశేషా తదభేదవర్ణనం యుక్తం, బ్రహ్మజ్ఞానం యస్మాదచోదనాలక్షణం
 వినిర్దిష్టమ్ ౧౦. అవిధిప్రధానవాక్యైస్తజ్జన్యత ఇతి సమన్వయే
 తస్మాత్, విజ్ఞానభేదచింతా న కర్తుమత్రోచితేతి చేన్దేనమ్. ౧౧. సవి
 శేషవిషయకేయం చింతా ప్రాణాదివిషయకా చ తథా, తద్విషయే
 జ్ఞానే చింతా నేయం హి భవతి యుక్తతమా. ౧౨. కర్తవదుపాసనా
 నాం భేదాభేదా యతోత్రసంభవతః, దృష్టాదృష్టఫలాని హి కర్తవదే
 తాన్యపాసనాన్యపి చ. ౧౩. క్రమముక్తిసాధనాన్యప్యపాసనానీహ
 కానిచిత్సంతి, సమ్యగ్జ్ఞానద్వారా సాక్షాన్తుక్తిప్రయోజనాని తథా.
 ౧౪. తేష్వేషా ఖలు చింతా తత్తద్వేదాంతవాక్యనిర్దిష్టం, బ్రహ్మజ్ఞానం
 యదిదం కిం భిన్నమభిన్నమేవ వేత్తేవమ్. ౧౫. యది భిన్నం విజ్ఞానం
 గుణోపసంహారకారణం నేహ, తత్రైతద్విజ్ఞానం ప్రతివేదం భిన్నమితి
 తు యుక్తతమమ్. ౧౬. యస్మాజ్జమినినా కిల శాఖాభేదేన కర్తవదే
 హి, నామాదిహేతవః కిల యే నిర్దిష్టాస్తవచ చేహాపి. ౧౭ నామ చ
 రూపం ధర్మవిశేషః పునరుక్తిరపి చ నిందా చ, ప్రాయశ్చిత్తమశక్తి
 స్సమాప్తిరన్యార్థదర్శనం చేతి. ౧౮ తత్ర చ నామ్నస్తావద్భేదప్రతి
 పత్తిహేతుతా దృష్టా, జ్యోతిష్టోమపరేస్తిన్నభైష ఇత్యాదివేదవాక్యే
 హి. ౧౯. జ్యోతిఃపరం ద్వివారం పఠితం తత్కర్తవదమాచప్తే,
 వేదాంతాంతరవిహితేష్వపి విజ్ఞానేషు భిన్నభిన్నం హి ౨౦. నామేహ
 తైత్తిరీయకమపి వాజసనేయకం చ కౌఠుమకం, శాత్యాయనకం
 చేతి హి తేన చ విజ్ఞానభేద ఇహ భవతి. ౨౧. యశ్చాపి రూపభేద
 స్సకర్తవదస్య బోధకో దృష్టః, అత్రైవ వైశ్వదేవ్యామితౌవాజిభ్య
 ఏవమాదౌ హి. ౨౨. పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామపి చ
 దృశ్యతే స ఖలు, కేచిత్తుషష్ఠమగ్నిం హ్యన్యే త్వగ్నిం పఠంతి
 పంచైవ ౨౩. ప్రాణానాం సంవాదేప్యేవం కేచిత్పఠంతి వాగాదీన్,
 ఊనానధికాన్ కేచిత్తేన చ విజ్ఞానభేద ఇహయుక్తః. ౨౪. యోసౌ

ధర్మవిశేషస్సకర్త భేదస్య సాధకో దృష్టః, శారీర్యధ్యయనే కిల యే చ
 స్యున్తై త్తరీయకాస్తేషామ్ ౨౫. భూమా భోజనరూపో ధర్మ సోస్యం
 హి భవతి నాన్యేషాం, తత్రాధర్వణికానాం శిరోవ్రతం ధర్మశ్చతి హి
 నిర్దిష్టమ్. ౨౬. అన్యేషాం తదభావాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తేన, పున
 రుక్త్యాదయఏవం విద్యాభేదప్రదర్శనార్థాస్స్యుః. ౨౭. తస్మాత్ప్రతివేదాం
 తం విజ్ఞానం భిన్నభిన్నమేవేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే విజ్ఞానమభిన్న
 మేవ తత్రేతి. ౨౮. సకలైరపి వేదాంతైర్విజ్ఞానాని ప్రతీయమానాని,
 తత్తద్వేదాంతేష్వపి తాని న భిన్నాని కింత్యభిన్నాని. ౨౯. యస్మాచ్ఛ
 చోదనాదేరవిశేషోత్ర ప్రతీయతే తస్మాత్, ఇహ చోదనావిధాయక
 శబ్దః పురుషప్రయత్నరూపో వా. ౩౦. సూత్రే చాదిగ్రహణాత్త
 తచ్ఛాఖ్యాధికరణసిద్ధాంతే, సూత్రప్రపంచితా యే హ్యభేదహేతవ
 ఇహానుకృష్యంతే. ౩౧. ధాత్వర్థావచ్ఛిన్నో యతోస్సో చోదనాత్ర
 నిర్దిష్టా, సా ఖల్విహగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేపి తుల్యరూపైవ. ౩౨.
 జయామాదితే ప్రతీయత ఏవం ప్రాణాద్యుపాస్తీవాక్యేపి, జ్యేష్ఠం చ
 శ్రేష్ఠం చేత్యాదౌ ఛందోగవాజిశాఖాయామ్. ౩౩. సా చోదనైక
 రూపా దృష్టాంతేన చ న భేదశంకాత్ర, జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం
 భవతీతి వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౩౪. ఫలమపి తుల్యం తద్వద్విజ్ఞానస్యాస్య రూప
 మపి తుల్యం, జ్యేష్ఠశ్చైష్ట్యాదిగుణైర్యదన్వితం ప్రాణతత్త్వమిహ
 రూపమ్. ౩౫. విజ్ఞానస్య చ రూపం విజ్ఞేయం ద్రవ్యదేవతే హి యథా,
 యాగస్య యా సమాఖ్యా సాపి సమా ప్రాణవిద్యేతి. ౩౬. తస్మాద్వి
 జ్ఞానమిదం శాఖాభేదేష్యభిన్నమేవ స్యాత్, విద్యాంతరేషు పంచాగ్ని
 ప్రభృతిష్వేనమఖిలమపి యోజ్యమ్. ౩౭. యే భేదహేతవః కిల
 నామాద్యా దర్శితా హి పూర్వత్ర, తే పరిహృతా న నామ్నే త్యా
 ద్యేన ప్రథమ ఏవ కాండేహి. ౩౮. అత్రాపి పరిహరిష్యతి భేదాన్నే
 త్యేవమాదిసూత్రేణ,

సూ. భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి. ౨.

నను సకలనిగమగమ్యం విజ్ఞానమభిన్నమితి హి యచ్ఛోక్తమ్.
 ౩౯. పంచాగ్న్యూపాసనాదౌ గుణభేదాన్నోపపద్యతే తదిదం, విదాన
 యామేతస్యాం కేచిత్తత్త్వం సమామనంత్యగ్నిమ్. ౪౦. పంచైవాగ్న్యై

పరే ఛందోగాః కిల పఠంతి న చ షష్ఠం, కథముభయేషామేషామేకా
విద్యోషషద్యతే తత్ర. ౪౧. నాప్యత్ర శక్యతే హి ప్రత్యేతుమసౌ
గుణోపసంహరః, అపి చ తథా ప్రాణానాం సంవాదే శ్రేష్ఠవర్జితాం
శ్చతురః. ౪౨. ఛందోగాః ప్రాణాన్ వాచం చక్షుశ్శ్రోత్రమా
మనంతి మనః, వాజిన ఇహ రేతోవై ప్రజాపతిరితీహ పంచమంత్యన్యమ్.
౪౩. వేద్యమపి భిన్న మేవ హ్యవాపోద్వాపభేదతో భాతి, వేద్యస్వ
రూపభేదే విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇతి చేన్న. ౪౪. విద్యాయా
మేకస్యా మేవంజాతీయకో హి గుణభేదః, యక్తో యద్యపి షష్ఠస్యాగ్నే
రుపసంహృతిర్న చేహ స్యాత్. ౪౫. భవతు తథాపి న విద్యాభేదోసా
వత్ర శంకితుం శక్యః, ద్యుప్రముఖాః పంచాగ్నయఉభయత్ర ప్రత్య
భిజ్ఞయా హి సమాః. ౪౬. న హి షోడశినో గ్రహణాగ్రహణాభ్యాం
భిద్యతేతిరాత్రోసౌ, అగ్నయఏవ హరంతీత్యేవం షష్ఠాగ్నిమపి పఠం
త్యేతే. ౪౭. వాజసనేయిన ఇహ ఖల్వగ్నిషు సాంపాదికేషు పంచసు చ,
సమిదాదికల్పనాయాఅనువృత్తాయానివృత్తయే చైవమ్. ౪౮. అగ్ని
ర్భవతి సమిత్సమిదిత్యంతం వాక్యమామనంతి హి తే, తస్మాచ్ఛందో
గైరప్యపసంహర్తుం హి శక్యతే సగుణః. ౪౯. నహ్యత్ర పంచసంఖ్యా
విరోధశంకాపి భవతి యుక్తతమా, సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయైవై షా
భవతి పంచసంఖ్యాత్ర. ౫౦. ప్రాణాద్యుపాసనేష్వప్యపసంహారోధి
కస్య న విరుద్ధః, రేతస ఆవాపోయం చ్ఛాందోగ్యేనైవ దృశ్యతే
కింతు. ౫౧. వాజసనేయకఏవ చ్ఛాందోగ్యే భవతి తస్య చోద్వాపః,
నైతావంతాత్రేణ హి విద్యాభేదోత్ర శంకితుం శక్యః ౫౨. వేద్యాంశ
స్య చ కస్య స్యచిదావాపోద్వాపయోస్తదైవేహ, ప్రాచుర్యేణా
భేదావగమాన్నైవేహ భిద్యతే విద్యా. ౫౩.

సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేనహిసమాచారేధికారాచ్చ
సవవచ్చ తన్నియమః. ౩.

యచ్ఛాధర్వణికానాం విద్యాం ప్రతి కిల శిరోవ్రతం విహితం,
అన్యేషాం న తథేతి హి విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇత్యుక్తమ్. ౫౪.
తత్తు న యుక్తం యస్మాత్స్వాధ్యాయస్యైవ భవతి ధర్మోయం, నాసౌ
విద్యాధర్మో యతస్తదైవవావగమ్యతే తదిదమ్. ౫౫. ఆధర్వణికా ఇద

మపి వేద వ్రతరూపముపదిశంత్యత్ర, తే హి సమాచారాభ్యే గ్రంథే
స్వాభ్యాయధర్మరూపతయా. ౫౬. నైతదచీర్ణవ్రత ఇతి వాక్యం
యచ్ఛోపదర్శితం తత్ర, అధిక్యతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దత
శ్చాపి. ౫౭. నిర్ధార్యతే తదేతతోస్వనిషదధీతిధర్మ ఏవేతి, నను తేహా
మితి వాక్యే వ్రతమిహ విద్యాంగమేవ నిర్దిష్టం. ౫౮. అధ్యయనధర్మ ఏత
త్కథమితి నై వేహ శంకితుం శక్యం, తత్రైతామిత్యస్తాత్ప్రకృతస్యైవ
హి భవేత్పరామర్శః. ౫౯. ఇహ చ ప్రకృతోగ్రంథస్తత్సంయోగ్యేవ
భవతి ధర్మోయం, అత్ర చ సవవచ్ఛేతి హి నిదర్శనం స్వాద్యథాసవా
స్సప్త. ౬౦. సౌర్యాదయశ్శతోదనపర్యంతా విశ్రుతా హి తే చ కిల,
వేదాంతరోపదిష్టత్రేతాగ్నిభిరనుపదిష్టసంబంధాః. ౬౧. కింత్యాధర్వణికై
కాగ్న్యభిసంబంధాచ్చ తే నియమ్యంతే, ఆధర్వణికానామేవేత్యేవమి
హాపి యస్త్వయం ధర్మః. ౬౨. అధ్యయనశబ్దయోగాత్తత్రైవ నియ
మ్యతే న విద్యాయాం, తస్మాదిదమనవద్యం విద్యైకత్వం యదేతదుప
దిష్టమ్. ౬౩.

సూ. దర్శయతి చ. ౪.

వేద్యైకత్వాదేవ చ విద్యైకత్వం హి దర్శయతి వేదః, సర్వే
వేదా ఇతి ఖలు తథైతమేవేతి వేదభాగోపి. ౬౪. ఏవం కతవల్ల్యామపి
మహద్భయం వజ్రమేవమాద్యేన, వాక్యేన చేశ్వరస్య హి భయ
హేతుత్వం యదేతదుపదిష్టమ్. ౬౫. తస్యైవ తైత్తిరీయేష్యథ
తస్యేత్యాదినా పరామర్శః, ఏవం వాజసనేయకవాక్యే వైశ్వానరో
యదైవోక్తః. ౬౬. ప్రాదేశమాత్రరూపశ్చాందోగ్యేపి చ తథైవ
నిర్దిష్టః, యస్త్వేతమేవమాద్యైస్తస్మాత్సర్వత్ర భవతి విద్యైకా. ౬౭.

సూ. ఉపసంహారోద్ధాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ ౫.

వేదాంతేష్వఖిలేష్వపి విజ్ఞానంత్యేకరూపముపదిష్టం, విజ్ఞానైకత్వే
యత్ప్రయోజనం తదిహ పర్ణ్యతే సూత్రే. ౬౮. విజ్ఞానైకత్వే కిల
యేచాన్యత్రోపదర్శితా హి గుణాః, ఉపసంహారవ్యాప్తే సర్వ
త్రైవ చ సమానవిజ్ఞానే. ౬౯. అర్థాభేదాదిత్యయముక్తార్థస్యైవ
సాధకో హేతుః, యచ్చైకత్రగుణానాం విశిష్టవిద్యోపకారకత్వం

స్యాత్. 20. అన్యత్రాపి చ తత్సాన్యద్యత ఉభయత్రైకమేవ విజ్ఞానం,
తస్మాదుపసంహారో యుక్తోవిధిశేషవద్భవేదేషః 21. యే చాగ్నిహోత్ర
ధర్మా విధిశేషాశ్శుక్రితః దర్శితాస్తేషాం, తత్రాగ్నిహోత్రకర్తృణ్యే
కస్త్రిన్సాన్యద్యథోపసంహారః 22.

సూ. అన్యథా త్వంశబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్. ౬.

వాజసనేయబ్రాహ్మణవాక్యం. తేహేతి దృశ్యతే తత్ర, సత్త్వైక
వృత్తిరూపా దేవా అసురాన్ రజస్తమోరూపాన్. 23. ఉద్గీధక్తా
తానతీత్య దేవత్వమాశు గచ్ఛామః, ఇతి నిశ్చిత్య హి దేవా ఉచు
ర్స్త్వం న ఇతి వాచమాదౌ హి. 24. తత ఏతే దేవాః కిల వాగా
ద్య అసురపాప్తవా విద్ధాః, ఇతి విచింత్య ముఖ్యం ప్రాణం త్వం న
ఇత తత్ర తానూచుః. 25. తచ్ఛ్రుత్వా ఇత ఏష ప్రాణస్తేభ్యస్తథో
దగాయదితి, ఛాందోగ్యేపి తథైవ ప్రకృత్య తతస్తదేతదుపదిష్టమ్. 26
ఉద్గీధముపాసాంచక్రిర ఇత్యవసానమథవా ఇత్యాది, ఉభయత్రాపి
ప్రాణప్రశంసనం తుల్యమేవ భౌతి యతః. 27. తేన ప్రాణస్యేయం
విద్యా స్యాత్తత్ర సంశయో భవతి, కింవావిద్య భేదః కిం విద్యైకత్వ
మిహ భవేదితి వా. 28. తత్ర చ విద్యైకత్వం పూర్వన్యాయేనయుక్త
మాభౌతి, ప్రకృమభేదాన్నన్విహ విద్యైకత్వం కథం భవేద్యుక్తమ్.
29. వాజిభిరుపదిష్టోసాప్రాణశ్చోద్గీధకర్తృభావేన, ఉద్గీధ త్వేనైవ చ్ఛం
దోగైః ప్రాణ ఏష నిర్దిష్టః. ౩0. కథమియమేకా విద్యా స్యాదితి
చేన్నైష దోష ఇహ భవతి, ఏతావత్ప్రాణేణ చ న హి విద్యైకత్వమప
గతం భవతి. ౩1. యస్మాదవిశేషోపి హి బహుతర ఉపలభ్యతేయముభ
యత్ర, దేవాసురసంగ్రామోపక్రమణం హ్యసురవిజయతాత్పర్యమ్.
౩2 ఉద్గీధోపన్యాసస్తథైవ వాగాదికీర్తనం చాపి, తన్నిందయా చ
ముఖ్యప్రాణస్యాస్య వ్యపాశ్రయస్తద్వత్ ౩3. తద్విర్యాదసురల
యశ్చాత్మాదినిదర్శనేన చేత్యేయం, బహువోగ్ధా ఉభయత్రాప్యవిశేష్టా ఏవ
చోపలభ్యంతే. ౩4. సామానాధికరణ్యం శ్రుతముద్గీధేన వాజి
వాక్యేపి, ప్రాణస్త్వేషఉవేత చ్ఛందోగానాం తథోపనిషదిహ. ౩5.
అసోద్గీధకదస్య చ లక్షయితవ్యం హి భవతి కర్తృత్వం, తస్మాద్విద్యై
కత్వం వాజిచ్ఛాందోగ్యశాఖయోరితి చిత్. ౩6.

సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవతీయస్తాద్వివత్. 2.

ఇహ విద్యాభేదస్సాన్వదిద్వైకత్వం హి భవతి న న్యాయ్యం, హేతుః ప్రకరణభేదః ప్రక్రమభేదాత్తతో హి భవతీహ. ౮౭. ఛాం దోగ్యే ఖల్వాదావోమిత్యేతదితి వాక్యముపలబ్ధం, అక్షరముద్గీఢ ముపాసీతేత్యోంకారమత్ర నిర్దిశ్య. ౮౮. రసతమతాదిగుణోపవ్యాఖ్యానం చాపి తత్ర కృత్వైవ, అథ ఖల్వేతస్యోపవ్యాఖ్యానమితీహ పునరపి హ్యేనమ్. ౮౯. ఉద్గీఢావయవాత్తకమోంకారం తం కిలానువృత్త్యైవ, దేవాసురవృత్తాంతద్వారా తం ప్రాణమితి హి నిర్దిష్టమ్. ౯౦. యదిదం వాక్యం తత్ర చ యద్యుద్గీఢో హి సకలభక్తి స్సాన్వితః, తస్యాః కర్తోద్ధాతాప్యపరు ధ్యేత హ్యుపక్రమే సోయమ్. ౯౧. స్యాల్లక్షణా తదాత్ర హ్యుపసంహారోప్యుపక్రమాయత్తః, తేనోద్గీఢావయవే హ్యోంకారే ప్రాణదృష్టిరిహ వాచ్యా. ౯౨. వాజసనేయే చోద్గీఢావయవగ్రహణకారణాభావాత్, సకలైవ సామభక్తి ర్హ్యుద్గీఢపదేన బోధ్యతే తత్ర. ౯౩. ఉద్ధాయేత్యపి తస్యాః కర్తా హ్యుత్పిక్చయోయముద్ధాతా, సఖిలు ప్రాణత్వేన హి నిరూప్యత ఇతీహా భిన్నగతిరేషా. ౯౪. సామానాధికరణ్యం యచ్చోద్గీఢేన తత్ర నిర్దిష్టం, తదపి ప్రాణస్యోద్ధాతృత్వేన దిదర్శయిషితరూపస్య. ౯౫. సర్వా త్తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమతో నేహ భవతి విద్యైక్యం, ఉద్గీఢభావ ఇవ పున రుద్ధాతృత్వం హ్యుపాసనార్థతయా. ౯౬. ఉపదిశ్యతే యతోసాపుద్ధాతా ప్రాణవీర్యమాలంబ్య, ఔద్ధాత్రకర్తకురుతే తస్మాన్నేహాస్త్వ సంభవాశంకా. ౯౭. వాచా ప్రాణేనాసాపుద్ధాయేదితి హి వర్ణితం చైతత్, భేదేవగమ్యమానే వాక్యచ్ఛాయానుకారమాత్రేణ. ౯౮. నైవ సమానార్థత్వాభ్యవసాసం స్యాద్యథాభ్యుదయవాక్యే, త్రేధేతి వాక్యముక్తం తథైవ పశుకామవాక్యముపదిష్టమ్. ౯౯. త్రేధా కందులకరణం తథైవ చైతన్యదేవతాపనయః, ఉభయత్ర తుల్యమే కత్తథాపి యాగో విభిద్యతే తత్ర. ౧౦౦. పూర్వత్ర దేవతాంతర నియోగో నైవకర్తభేదస్సాన్వితః, ఉత్తరవాక్యే తు పునర్యాగాంతర మేవ దర్శితం తత్ర. ౧౦౧ ప్రథమే కిలాభ్యుదేతి త్రేధేత్యేవం హ్యుపక్రమో దృష్టః, ఉత్తరవాక్యేయః పశుకామస్సాన్వదిత్యుక్తమో భవతి.

౧౦౨. సోమావాస్యామిష్ట్యేత్యనేన యాగాంతరం చ తత్రోక్తం, ఏవముపక్రమభేదాత్తత్ర యథా యాగభేద ఉపదిష్టః. ౧౦౩. తద్వ దుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదోత్ర భవతి యుక్తతరః, అత్ర చ ఋరోవరి యస్త్యాదివదితి దర్శితో హి దృష్టాంతః. ౧౦౪. ఉద్గీర్థే పరమేశ్వర దృష్ట్యధ్యాసే సమానరూపేపి, ఆకాశో హ్యేవైభోవ్యో జ్ఞాయా నిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౦౫. తత్తద్గుణసంవలితోద్గీర్థోపాసనమితి ప్రసిద్ధం యత్, అత్యుదిగతహిరణ్యశ్శ్రుత్యహిరణ్యకేశతాదగుణైః. ౧౦౬. అథ య ఇతి వాక్యదృష్టాదుద్గీర్థోపాసనాద్యథా భేదం, శాఖాయామేకస్యాం నేహ యథా స్యాద్గుణోపసంహారః. ౧౦౭. శాఖాంతరస్థితేష్వప్యపాసనేష్వేవమనుపసంహారః,

సూ. సంజ్ఞాత శ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి. ౮.

నన్విహ సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం హి యుక్తమాశ్రయితం.

౧౦౮. ఉభయత్రాప్యేకైవ హ్యుద్గీర్థోపాసనేతి సంజ్ఞేయం, ఇతచేదే తస్యోత్తరముక్తం ప్రాక్కిల నవేతి సూత్రేణ. ౧౦౯. శ్రుత్యనుగతం హి తత్సాన్యతస్సంజ్ఞైకత్వం శ్రుతేర్బహిర్భూతం, తచ్చ ప్రసిద్ధభేదా సూపాస్తిషు హి ప్రదర్శితం పూర్వం. ౧౧౦. ఇహ చాగ్నిహోత్ర దర్శప్రభృతీనాం హి ప్రసిద్ధభేదానాం, కాతకవరితానాం కిల కాతక సంజ్ఞా భవత్యసావేకా. ౧౧౧. తద్వదిహాపి భవిష్యతి సంజ్ఞాయత్ర తు న భేద హేతుస్సాన్యత్, సంవర్గోపాస్త్యాదిషు విద్యైకత్వం హి తత్ర తేన స్యాత్. ౧౧౨.

సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసం. ౯.

అత్ర చ్ఛాందోగ్యే ఖల్వోమిత్యేతదితి వాక్యముపదిష్టం, అక్ష రముద్గీర్థముపాసీతేతి చ తత్ర దృశ్యతే వాక్యం. ౧౧౩. సామానాధి కరణ్యం త్విహాక్షరోద్గీర్థశబ్దయోద్భవం, తేనాత్రాధ్యాసో వా కిం వాప్యపవాదఉతతదేకత్వం. ౧౧౪. కిం వా విశేషణం స్యాదితి సందే హే విచార్యతే తదిదం, అధ్యాసో నామాయం యత్ర చ వస్తుద్వయే హి బుద్ధిస్తే. ౧౧౫. అనివర్తితాత్తబుద్ధావేకస్తిన్నస్యబుద్ధిరేవ స్యాత్, నామప్రతిమాదౌ వా యథాభవేద్భ్రష్టా విష్ణుబుద్ధిరియం. ౧౧౬.

ఏవమిహాక్షరబుద్ధిస్సాన్యదగ్ధీథే కిమక్షరేవాస్యాత్, ఉద్గీథబుద్ధిరితి పున
 రపవాదో యత్ర పూర్వనిర్దిష్టే. ౧౧౭. పూర్వనివిష్టాయాం ఖలు బుద్ధౌ
 మిథ్యేతి నిశ్చితాయాం యా, పశ్చాదుపజాతా కిల యథార్థబుద్ధిర్హి
 పూర్వసిద్ధాయాః. ౧౧౮. మిథ్యాబుద్ధిర్భవతి హి నివర్తికా నైవ చాయమ
 పవాదః, దేహేంద్రియసంఘాతే చాత్మమతిః కిల చిరంతనీయా స్యాత్.
 ౧౧౯. సా చాత్మమాత్రగోచరయథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే హి యథా,
 ఏవమిహాక్షరబుద్ధ్యా చోద్గీథమతిస్తథైవ తద్బుద్ధ్యా. ౧౨౦. అక్షర
 బుద్ధిర్వేయం నివర్త్యత ఇతి హ్యనశ్యమిహ వాచ్యం, ఉద్గీథాక్షరపద
 యోరేకత్వం హ్యనతరి క్తస్పృత్తిత్వం. ౧౨౧. భూదేవోసా బ్రహ్మణ
 ఇత్యాదౌ దృష్టమేతదేకత్వం, సామాన్యవాచకస్య చ విశేషమతా
 విశేషణం ప్రకృతే ౧౨౨. యత్సర్వవేదసాధారణమోమిత్వేన స హి
 తస్యేహ, గ్రహణాః తావద్ధాత్రే విషయే తత్సమర్పణం యదిదం ౧౨౩.
 నీలం యది త్వలం స్యాత్తదానయేత్యత్ర దృష్టమేతత్స్యాత్, య
 ఇహోద్గీథోంకారస్తముపాసీతేతి యోజనేహ స్యాత్. ౧౨౪. సామా
 నాధికరణ్యే విమృశ్యమానే తదేత ఇహ భాంసః, తత్రాన్యతరావధృతౌ
 కారణవిరహాదనిశ్చయే పతతి. ౧౨౫. వ్యాప్తే శ్చేతి చ శబ్దస్తు శబ్దతు
 ల్యార్థకో భవేదత్ర, స హి పక్షత్రయనిరసనసఘతో యత స్తేత్రయో
 నిరస్యంతే. ౧౨౬ తత్ర విశేషణపక్షో నిరపద్య ఇతీహ గృహ్యతే
 నాన్యః, అథ్యాసే కిల తావద్యద్బుద్ధిర్యది పరత్ర చాధ్యస్తా. ౧౨౭.
 తచ్ఛబ్దలక్షణాపి చ ఫలమపి కల్పేత యదుచితం తత్ర, ఆపయితేతి
 శ్రుతమపి ఫలం తదాప్త్యాదిదృష్టిఫలమేవ. ౧౨౮. అథ్యాసే తు
 యథా వా న ఫలం కించిత్తథాపవాదేపి, మిథ్యాజ్ఞానాపాదో న
 చేహ పురుషార్థసాధకో భవతి. ౧౨౯. నాన్యత్ర వస్తుతత్త్వప్రతిపాదన
 పరమిదం భవేద్వాక్యం, కింతుపాసనవిధిపరమేతద్వాక్యం తతో న
 యుక్తోయం. ౧౩౦. ఏకత్వపక్ష ఇహ యదిపదద్వయోచ్ఛాంత్యధైవ
 స్యాత్, ఏకేనైవ పదేన హి వినక్షితార్థస్సమన్వితే యస్యాత్. ౧౩౧. న
 చ హత్రవిషయభూతాంకారే హ్యుద్గీథశబ్ద ఇహ దృష్టః, నైవేహ
 సకలభక్తావంకారస్య ప్రసిద్ధిరపి దృష్టా ౧౩౨ తస్య విశేషణపక్షః
 పరిశేషాదేష గృహ్యతే నాన్యః, ఇహ సర్వవేదసాధారణమక్షరమేతదితి

విచారైవ. ౧౩౩ ఉద్గీర్ణాక్షరమిహ విశిష్యతే తేన సకలముప
 పం, సన్వేతస్త్రిక పక్షే పృథ్విధిపదస్య లక్షణా తుల్యా. ౧౩౪. యస్తా
 దు భవదం హ్యవయవలక్షకమితీహ వక్తవ్యం, సత్యం హి లక్షణాయా
 మ కిల దృష్టో హి సన్నికర్షోత్ర. ౧౩౫. అధ్యానే చార్థాంతరబుద్ధి
 శ్చార్థాంతరే వినిఘ్నీప్తా, తేనేహ విప్రకృష్టా భవతీయం లక్షణా హి
 తత్పక్షే. ౧౩౬ అత్ర విశేషణపక్షే హ్యవయవినచనేన గృహ్యతేవ
 యవః, ఇతి భవతి సన్నికర్షో లోకే సముదాయవాచకాశ్శబ్దాః. ౧౩౭.
 అవయవమాత్రపరాస్తేపటనగరాదిషు తదైవ దృశ్యంతే, తస్మాద్వాన్వి
 త్వేర్హేతోరోమిత్యస్యాక్షరస్య భవతీదం. ౧౩౮. ఉద్గీర్ణమితి విశేషణ
 మతథిహ సకలం సమంజసంభవతి,

సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧౦.

ప్రాణానాం సంవాదే చ్ఛందోగానాం చ వాజినాం చ తథా
 ౧౩౯. శ్రేష్ఠ్యాదిగుణవిశిష్టప్రాణస్యోపాస్యతా నిర్దిష్టా, వాగాదయో
 వసిష్ఠత్వాదిగుణైరన్వితా హి తత్రోక్తాః ౧౪౦. తే చ వసిష్ఠత్వాద్యాః
 ప్రాణే ప్రత్యర్థితా హి పునరపి చ, యద్వాహమిహ వసిష్ఠత్వమిహ
 వసిష్ఠోస్యథాపి తేనేతి. ౧౪౧ అన్యేషాం కౌషీతకిముఖ్యానాం ప్రాణ
 కరణసంవాదే, ప్రాణశ్రేష్ఠం కథితం న వసిష్ఠత్వాదయో గుణాస్తత్ర.
 ౧౪౨. క్వచిదుక్తా హి వసి త్వాదయ ఏతే గుణాః కిమన్యత్ర, అన్యే
 రన్న త నాన్యేరన్నితి సం హ ఏష భవతి యతః. ౧౪౩. ఏవం విద్వాన్
 ప్రాణే నిశ్చేయసమితి పతంతి వాక్యంతే, ఏవం శబ్దేన చ ఖలు వేద్యం
 వస్త్విహ నివేద్యతే కిమపి. ౧౪౪. ఏవం శబ్దస్సన్నిహితాలంబో
 దృశ్యతే హి సర్వత్ర, శాఖాంతరపరితం గుణజాతం నార్హతి నివేద
 యితుమేషః. ౧౪౫. యస్తాత్స్వవాక్యదర్శితగుణైర్నిరాకాంక్ష మేవ
 తద్దృష్టం, ఇత్యాక్షేపే ప్రాప్తే ప్రతీవచనం తస్య చైవమాచక్షే. ౧౪౬.
 అన్యేరన్ క్వచిదుక్తా వసిష్ఠతాప్రభృతయో గుణా ఏతే, అన్యత్రాపి
 చ సర్వాభేదాదేవం ప్రతీయతే హ్యేతత్. ౧౪౭. సర్వత్రైవాభిన్నం
 ప్రతీయతే ప్రాణవిషయవిజ్ఞానం, సంవాదవాక్యమేతత్స్వరూపముప
 లభ్యతే హి సర్వత్ర. ౧౪౮. యది విజ్ఞానమభిన్నం తదా కుతోన్యత్ర
 తే హి నాన్యేరన్, సన్వేపం శబ్దోయం స్వవాక్యనిర్దిష్ట మేవ గుణజాతం.

౧౪౯ వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం కథమిహైవమితి చేన్న,
కౌషీతకివాక్యగతేనైవం శబ్దేనవాజివాక్యగతం ౧౪౦. తద్గుణజాతమ
సంశబ్దితమేవాసన్నికృష్టభావేన, ఏవమపి వాజిశాఖయైవంశబ్దేన పరి
గృహీతం తత్. ౧౪౧. న హి పరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానసక్తగుణ
జాతం, తత్రైవ చ స్వశాఖాగతాద్విశిష్టేత కథమిదం శాస్త్రే. ౧౪౨.
శ్రుతహానిరశ్రుతార్థప్రకల్పనా వా న చేహ సంభవతి, ఏకత్ర చ శ్రుతా
యే తే సర్వత్ర శ్రుతా భవంత్యేవ. ౧౪౩. న హి దేవదత్తపకః
శౌర్యాదిగుణైస్సద్దేశవిఖ్యాతః, దేశాంతరేఽవిభావితశౌర్యాదిగు
ణోప్యతద్గుణో భవతి. ౧౪౪. పరిచయవశతో దేశాంతరే గుణాస్తే
యథా విభావ్యంతే, అభియోగాదేవైతే గుణాశ్చ శాఖాంతరే తథా
స్యేరన్. ౧౪౫. తస్మాదేకత్రోక్తా గుణా య ఏకప్రధానసంబంధాః,
ఉపసంహర్తవ్యాస్తే సర్వత్రైవేతి నిశ్చితం భవతి. ౧౪౬.

సూ. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. ౧౧.

బ్రహ్మప్రతిపాదనపరవేదాంతేషు ప్రదర్శితాహ్యేతే, ఆనందరూ
పతా విజ్ఞానఘనత్వం చ సర్వగత్వమపి. ౧౪౭. సర్వాత్మత్వమితీదృ
గ్విధాః క్వచిద్బ్రహ్మణో గుణాస్తత్ర, యత్ర శ్రూయంతే తే ప్రతి
పాద్యాః కిం భవంతి తత్రైవ. ౧౪౮. కిం వా సర్వత్రైవే ప్రతిపాద్యా
ఇతి తు భవతి సందేహః, ప్రాణస్య విశేషోపావితి యుక్తః ప్రాన్యణోప
సంహారః ౧౪౯. బ్రహ్మపాస్తవిశేషం తదద్వితీయమితి దర్శితం శ్రుత్యా,
తత్ర చ శాఖాంతరగతపదోపసంహారకారణం న భవేత్. ౧౫౦. ఇత్యా
శంకాం నిరసితమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా, ఆనందత్వాదీని
బ్రహ్మణ్యేతాని కల్పితాన్యేవ. ౧౫౧. తదభివ్యంజకవృత్తిప్రభేదతస్మాని
భాంతి భిన్నాని, తేషాముపసంహారస్తదర్థకానందపదకదంబస్య. ౧౫౨.
ఉచ్ఛారణాయదేతత్సర్వత్రైవైకవాక్యభావేన, తేన చ తద్ధర్మాణాం
విరోధశంకా నివర్తితా భవతి. ౧౫౩. ఉపసంహృతాని తాని చ
దాన్యఖండం హి లక్షయంతి పరం, ఏకస్త్విహి పదే న హి విరోధ
శంకా న లక్షణావతరః. ౧౫౪. ధర్మా ఆనందాదయ ఇహ యేతే
బ్రహ్మణః ప్రధానస్య, ధర్మాస్తస్మాదేతే ప్రతిపత్తవ్యా భవంతి సర్వత్ర.
౧౫౫. పూర్వాధికరణదర్శితనిదర్శనాద్భవతి తదుపసంహారః, బ్రహ్మ

క్యాదానందత్వాదీనాం నను యథోపసంహారః. ౧౬౬. సర్వత్ర సగుణ
విద్యాగతధర్మాణాం తథా స కిం న స్యాత్, యే తైత్తిరీయకే హి
ప్రియశీర్ష త్వాదయో వినిర్దిష్టాః. ౧౬౭. ఉపసంహార స్తేషామపి యుక్తో
బ్రహ్మణీత్యతః పఠతి,

సూ. ప్రియశీర్షస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయా హి భేదే. ౧౭.

ప్రియశీర్ష త్వాదీనాం ధర్మాణాం తైత్తిరీయకోక్తానామ్ ౧౬౮.
నాన్యత్ర ప్రాప్తిస్సాద్యతవతే హ్యుపచితాపచితరూపాః, ఇహ చోప
చయాపచయా సతి భేదే సగుణవచ సంభవతః. ౧౬౯. బ్రహ్మ తు నిర
స్తభేదం శ్రుతివాక్యైరేకమిത്യుపన్యస్తం, తరతమభావోపేతానిర్భేదే
ప్రాప్నుయుః కథం హిమే. ౧౭౦ బ్రహ్మత్తకా న చైతే బ్రహ్మజ్ఞానోప
యోగినోనాపి, ఏతే హి కోశధర్మా ఏవేత్యేతత్ప్రపంచితం పూర్వమ్.
౧౭౧. అపి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతరణనిమిత్తరూపతయా, పరి
కల్పితాస్తవతే తస్మాన్నాన్యత్ర భవతి తత్ప్రాప్తిః ౧౭౨. ఆలంబ్యైతాన్
ధర్మానిహ సూత్రే న్యాయమాత్రముపదిష్టం, స చ నిశ్చితేశధర్మేషా
పాస్త్యం ఇహ కిలోపనిష్టేషు. ౧౭౩. సంయద్వామత్వాదిషు నేతవ్య
స్సత్యకామతాదిషుచ, సత్యేవోపాన్వైకే ప్రక్రమభేదాదుపాసనా
భేదః. ౧౭౪. తేనేతరధర్మాణాం న భవేదితరత్ర కథమపి ప్రాప్తిః,
చత్రేణైకా నారీ నృపమేకముపాసతే యథా లోకే ౧౭౫. అపరా
తు చామరేణ హి తత్రోపాన్వే హ్యభిన్నరూపేఽపి, భవతి హ్యుపాస
నాయా భేదో ధర్మవ్యవస్థితశ్చాపి. ౧౭౬. ఏవమిహోపచితాపచిత
గుణత్వం సగుణవచ సంభవతి, క్వచిదుక్త సత్యకామత్వాదీనాం ప్రాప్తి
రపి న సర్వత్ర. ౧౭౭.

సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. ౧౩.

ఆనందాదయ ఇతరే ప్రతిపాద్యస్య హి పరస్య చైకత్వాత్,
సర్వత్రైవ చ తే స్యుఃప్రహ్మజ్ఞానప్రయోజనా హి యతః. ౧౭౮.

సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ౧౪.

ఇహ చేంద్రియేభ్య ఇతి కిల కారకవాక్యం హి దృశ్యతేతత్ర,
అర్థాదయో హి పురుషాంతా హి పరత్వేన వర్జితా శ్శ్రుత్యా. ౧౭౯.

తత్ర చ సందేశోఽయం కిం యే భాగ్యాధాదయో వినిర్దిష్టాః, తే సర్వేషి
 తతస్తత ఇహ తు పరత్వేన వేదనీయాస్సుః ౧౦౦. కిం వా పర
 మాత్తాసౌ సర్వపరత్వేన వేదనీయ ఇతి, తత్ర చ సర్వేషామప్యర్థా
 దీనాం పరత్వమిహ వేద్యమ్. ౧౦౧. తస్మాత్తస్మాద్విపరం యస్మాచ్ఛ్రుతి
 రేన బోధయత్యేషా, అత్ర పరత్వేనార్థాదిషు బహుషు ప్రతిపిపాదయి
 పితేషు. ౧౦౨. సిద్ధే హి వాక్యభేదే నచైకవాక్యత్వభంగశంకా
 స్యాత్, తస్మాదర్థాదీనాం ప్రత్యేకపరత్వకథనమిహ యుక్తమ్. ౧౦౩.
 ఇతి శంకా సంప్రాప్తావేతత్సత్ప్రదర్శితం భవతి, ఇహ సర్వే
 భ్యోపి పరః పురుషః ప్రతిపాద్యత ఇతి యుక్తం స్యాత్. ౧౦౪. ప్రతి
 పన్నేషు పరత్వేనాన్యేషు ఫలం న కించిదపి దృష్టం, సర్వేభ్యోపి
 పరస్మిన్ ప్రతిపన్నే పురుష ఇహ ఫలం మోక్షః. ౧౦౫. శ్రుతిరపి
 నిచాయత మితి జ్ఞానఫలం మోక్షమేవ దర్శయతి, అపిచేహ పురుష
 విషయేహ్యనల్పమాదరమియం ప్రదర్శయతి. ౧౦౬. పురుషాన్నపర
 మితి శ్రుతిరితరప్రతిషేధకాష్టశబ్దాభ్యాం, పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవైషా
 పూర్వోక్తిరితి హి దర్శయతి. ౧౦౭. ఆధ్యానాయేతి పదం తత్రా
 ధ్యానం హి దర్శితం భవతి, ఆధ్యానపూర్వకం కిల సమ్యద్దర్శనమిహా
 పదిష్టం స్యాత్. ౧౦౮.

సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౧౧.

ఇహ చేంద్రియాదయః కిల పురుషప్రతిపత్తయే వినిర్దిష్టాః,
 యస్మాద్విహౌష సర్వేష్యితి శ్రుతిః పురుషమాత్మశబ్దేన. ౧౦౯. నిర్దిశ్య
 చేతరేషామనాత్మతామేవ సూచయత్యేషా, తస్య చ దుర్బోధత్వం
 సంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి ౧౧౦. తజ్ఞానాయాధ్యానం
 యచ్ఛేదిత్యాదినా వినిర్దిష్టం, అపి చేహ సోధ్వనః పారమితి చ నిర్దిశ్య
 గమపదమేతత్. ౧౧౧. తద్బోధనాయ దేహేంద్రియాద్యనుక్రమణ
 సూదృతం భవతి, తస్మాదాత్మప్రతిపత్త్యర్థోహ్యమ్నాయ ఏష ఇతి
 పద్ధమ్. ౧౧౨.

సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. ౧౬.

ఇహ చైతరేయకే ఖల్వాత్తా వేత్త్యాదివాక్యముపలబ్ధం, అంభః
 ప్రభృతీనామిహ లోకానాం సృష్టిరాత్మనోభిహితా. ౧౧౩. అత్రాత్మ

శబ్దబోధ్యః పర ఏవాత్మాధవేతరః కశ్చిత్, ఇతి సందేహో నాసౌ పర
మాత్మే త్యేవయుక్తమిహ వక్తుమ్. ౧౯౪. యద్యపి చేక్షణపూర్వ
ప్రస్థుత్వాదికమిహాస్య నిర్దిష్టం, ఏవమపి లోకసృష్టిస్త్వాదావేవేహ
దర్శితా యస్తాత్. ౧౯౫. తస్మాదపరః కశ్చిత్సృష్టాసౌ భవతి నైష
పరమాత్మా, ప్రస్తా పరమాత్మా చేత్సంచమహాభూతసృష్టిరిహ వాచ్యా.
౧౯౬. నై వేహ భూతసృష్టిః ప్రదర్శితా కింతు లోకసృష్టిరిహ, తే సన్ని
వేశరూపా లోకాస్స ర్వేపి పంచభూతానామ్. ౧౯౭. బ్రూతే చాంభః
ప్రభృతీన్లోక త్వేన హ్యదోంభ ఇత్యాద్యా, స్యాల్లోకసృష్టిరేషా పర
మేశాధిష్టితేన పురుషేణ. ౧౯౮. ఆత్మై వేదమితి శ్రుతిరపి పురుషవిధం
తమేతమాచక్షే, స్మృతిరపి స వై శరీరీ ప్రథమ ఇతి హ్యేతమన్తనూ
చక్షే. ౧౯౯. ఇహ చైతరేయిణోపి హ్యథాత ఇత్యాదికేన కథయంతి,
దేవాదిసృష్టిసుఖలాం రేతోమూలాం ప్రజాపతేప్రస్పృతామ్. ౨౦౦.
ఆత్మై వేదమితి శ్రుతిరన్వైవాత్మత్వమపి చ దృశ్యతి, జగతః ప్రాగు
త్వత్తేరాత్మైకత్వానధారణం యదపి. ౨౦౧. తత్స్వవికారావేక్షం
హిక్షణమపి తస్య చేతనత్వేన, ఉపన్నమపి చ తాభ్యో గామావయ
దేవమూదికో భూయాత్. ౨౦౨. వ్యాపారోఽపి చ లోకే విశేషవత్సు
ప్రసిద్ధ ఇహ భాతి, తస్మాదాత్మేహ స్యాద్విశేషవాత్ కశ్చిదిత్యతో
బ్రూతే. ౨౦౩. ఆత్మోపదిశ్యతే కిల పరమాత్మా సోయమాత్మశబ్దేన,
తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాద్యేషు. ౨౦౪. సృష్టిశ్రవణే
ప్వితరేష్వాత్మా హి పరో యథా తథేహపి, లోకేపి చాత్మశబ్దాత్ప్ర
త్యగ్రూపో హి ముఖ్య ఆత్మైవ. ౨౦౫. పరిగృహ్యతే యథా వా
తథైవ చేహపి భవితుమర్హతి హి, యత్ర చ పురుషవిధ ఇతి హి విశే
షణం కిమపి దృశ్యతే తత్ర. ౨౦౬. భవతు విశేషవదాత్మగ్రహణం
నాత్ర తు తథాస్తికించిదపి, ఈక్షణపూర్వకసృష్ట్యుచదేశాదపి గృహ్య
తేత్ర పరమాత్మా. ౨౦౭.

సూ. అన్వయాదితి శ్చ ల్పేదవధారణాత్. ౧౭.

నన్వేతస్త్వి వాక్యేనిర్దిష్టా లోకసృష్టిం దౌ హి, సాపి చ రేతః
పూర్వా కథితా సేయం ప్రజాపతేప్రభవా. ౨౦౮. వాక్యన్వేతిస్య
స్యాత్తాత్పర్యం హి ప్రజాపతౌ యుక్తం, పూర్వత్ర పురుషవాక్యాద

ధాదిపరస్య వాక్యజాతస్య. ౨౦౯. భేదాపత్తిభయేన హ్యతదర్థకలైవ
 తస్య నిర్దిష్టా, తద్వద్రేతో దేవా ఇతి పూర్వస్తాదిహాస్య వాక్యస్య
 ౨౧౦. భేదాపత్త్యై తస్య చ తాత్పర్యం స్యాత్ప్రజాపతౌ యుక్తం,
 ఇతిచేన్నైవం యస్తాదవధారణమేతదత్ర నిర్దిష్టమ్. ౨౧౧. ఆదాఽహితృశబ్దః
 ప్రాగేకత్వావధారణం చ తథా, బ్రహ్మపదం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతః ప
 సంహృతౌ చ దృష్టమతః. ౨౧౨. ఏతైరన్వైర్లింగైరేకస్య చ లోకస్య
 లింగస్య, బాధేనాన్తీన్వాక్యే ప్రత్యగ్బ్రహ్మైవ గృహ్యతే నాన్యః. ౨౧౩
 యల్లోకస్యస్థివచనం తదపి శ్రుత్యంతరానుగుణ్యేన, పంచమహాభూ
 తానాం సృష్ట్యుత్తరభావిసృష్టిపరమేవ. ౨౧౪. ఛాందోగ్యతైత్తిరీయక
 వాక్యేషు చ సృష్టివచనభేదేపి, యోజనయైకార్థత్వం యథోపపన్నం
 తద్భైవ చేహాపి ౨౧౫. వ్యాపారోఽపిచయోఽసౌతాభ్యో గామానయ
 దితి విఖ్యాతః, సోఽపి చ వివక్షితార్థానుగుణత్వేనైవ సంగ్రహీతవ్యః
 ౨౧౬. సకలః కథాప్రబంధో న వివక్షితవిషయ ఏష భవతి యతః,
 తత్ప్రతిపత్తావిహాఖిలు పురుషార్థో నోపలభ్యతే కశ్చిత్. ౨౧౭. ఇహ
 చ బ్రహ్మత్వత్వం వివక్షితమితి ప్రతీయతే యేన, అంభఃప్రభృతీనాం కిల
 లోకానాం లోకపాలకానాంచ. ౨౧౮. అగ్న్యదీనాం సృష్టిం శిష్ట్యా
 కరణాని చాయతనమేషాం, ఉపదిశ్య దేహమేతం ప్రజ్ఞాహి స ఏవ
 కథమిదం మదృతే. ౨౧౯. స్యాదితి వీక్ష్య శరీరం ప్రవివేశేతి శ్రుతిః
 ప్రదర్శయతి, సైషా స ఏతమేవేత్యాద్యా హీత్థం ప్రవేశముపదిశతే.
 ౨౨౦. పునరపి యది వాచాభివ్యాహృతమిత్యాదినా చ కరణానాం,
 తత్తద్వ్యాపారానపి వివేచయిత్వాథ కోఽహమితి వీక్ష్య. ౨౨౧. ఏతం
 త్వమర్థమేవ బ్రహ్మ వ్యాప్తతమమయమపశ్యదితి, శ్రుతిరిహ స ఏతమే
 వేత్యాద్యా బ్రహ్మత్వతాం ప్రదర్శయతి. ౨౨౨. ఉత్తరవాక్యం యదిదం
 హ్యేష బ్రహ్మేష ఇంద్ర ఇత్యాది, తేన మహాభూతైస్సహ సమస్త
 మపి భేదజాతమనుకీర్త్య. ౨౨౩. సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతి
 స్థితం హీతి, ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి హ్యంతే బ్రహ్మత్వతామియం బ్రూతే.
 ౨౨౪. తస్తాదిహాయమాత్తా భవతి పరాత్తైవ నాన్య ఇతి సిద్ధం, ఏతస్మిన్
 వ్యాఖ్యానే న హి స్ఫుటస్వాన్వద్గుణోపసంహారః ౨౨౫. న హి పాద
 సంగతిస్వాదితీహివ్యాఖ్యాంతరం ప్రదర్శయతి, ఆత్మగృహీతిరితరవదు

త్తరాత్. వాజసనేయకవితద్వాక్యం దృష్టం హి కతమ ఆత్మేతి. ౨౨౬. యోగయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్వాదినాతత్రైవ, హృదయంతర్జ్యోతి రసౌ పురుషో నిర్ధారితశ్చతస్యైవ. ౨౨౭. ఉపదిశ్య సర్వసంగతి ముక్తత్వం బ్రహ్మరూపతాం బ్రూతే, ఉపసంహారోపి స వా ఏష మహా నజగతిహ దృష్టోయమ్. ౨౨౮. ఛాందోగ్యే తు సదేవేత్యేతద్వాక్యం హ్యుపక్రమే దృష్టం, తత్త హి న చాత్తశబ్దస్సఖలు స ఆత్మేత్యుద ర్కవహస్తి. ౨౨౯. తత్త్వమసీత్యాద్యైరపి తాదాత్మ్యం చోపదిశతి తత్రైవ, తుల్యార్థత్వం వా స్యాత్కిమతుల్యార్థత్వమేతయోరితి హి. ౨౩౦. సందేహే సత్యసయోః ప్రాప్తమతుల్యార్థత్వముచితమితే, ఆమ్నానయోర్ధ్వయోరప్యతుల్యత్వైవ ప్రతీయతే యస్తాత్. ౨౩౧. న హ్యమ్నానే విషమే యుక్తం స్యాదర్థసామ్యమిహ వక్తుం, వాజస నేయకవాక్యం హ్యుపక్రమస్తాత్తశబ్దయోగేన. ౨౩౨. సకలమపి చాత్మ తత్వప్రతిపత్తిపరం ప్రతీయతే వాక్యం, ఛాందోగ్యే తూపక్రమ వివర్య యాత్తద్వివర్యయో భవతి ౨౩౩. యద్యప్యపసంహారే తత్రాప్యపది ష్టమేవ తాదాత్మ్యం, సత్యం తథాప్యపక్రమతంత్రాయం న్యాది హోపసంహారః. ౨౩౪. తస్తాత్తత్త్వమసీతి స్యాత్సంపదుపాస్తిపర మిదం వాక్యం, ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావస్య ప్రతిపచనమత్ర నిర్దిశతి. ౨౩౫. ఛాందోగ్యేపి సదేవేత్యేత్ర పరాత్తైవ గృహ్యతే నాన్యః, ఆత్మగృహీతిరియం స్యాద్యథేత రేషాం హి వాజినాం తద్వత్. ౨౩౬. యస్తాదిహోత్తరత్ర చ తాదాత్మ్యం సముపదిశ్యతే భూయః, అన్వయాదితీ చేతస్యైవధారణాత్* ఇహ చోపక్రమవాక్యేన చాత్మశబ్దో హి దృశ్యతే సోయం. ౨౩౭. ఉపసంహృతివాక్యం యత్త దిదం భవతి హ్యుపక్రమాయత్తం, తస్తాదాత్మగృహీతిః కథమిత్య స్యోత్తరం హి భవతీదం. ౨౩౮. ఆత్మగృహీతిరిహాపి స్యాదత్ర యతోఽవ ధారణం దృష్టం, యేనాశ్రుతమితి వాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం. ౨౩౯. అనధార్యేహ సదేవేత్యేతత్తత్సంపిపాదయిష యోక్తం, ఆత్మ గృహీతౌ సత్యాం తదేతదఖిలం సమంజసం నోచేత్. ౨౪౦. ముఖ్యో యోసావాత్తా స న విజ్ఞాత ఇతి కథమిదం యుక్తం, ఏవం ప్రాగుత్పత్తే స్సత ఏకత్వావధారణం యచ్ఛ. ౨౪౧. జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామ

ర్భస్సుషుప్త్యవస్థాయాం, సత్సంపత్త్యనుకీర్తనమపి చ పరిప్రశ్నపూర్వకం
 చ పునః. ౨౪౨. తత్త్వమసీత్యనధారణమేతత్తాదాత్మ్యబోధనే యుక్తం,
 తాదాత్మ్య సంపదీదం పూర్వోక్తం సకలమనుపపన్నం స్యాత్. ౨౪౩.
 నేహోపక్రమతంత్రోన్వేపన్యాసోపి భవతి యుక్తతరః, ఆత్మత్వకీర్తనం
 వాప్యనాత్మతాకీర్తనం చ నేహాస్తి. ౨౪౪. సామాన్యోపక్రమ ఇహ స
 వాక్యశేషగవిశేషసాకాంక్షః సచ్ఛబ్దార్థోపి తథా పిమృశ్యమానస్తు
 ముఖ్యేషవాత్తా. ౨౪౫. సచ్ఛబ్దోసౌ దృష్టో భావావధిభూతవస్తుపరీక్ష,
 వాచారంభణశబ్దాదిభ్య స్సంస్వస్య చాన్యతత్వేన. ౨౪౬. సచ్ఛబ్దార్థో
 ముఖ్యః పరమాత్మా స్యాన్న చాన్యదిహ వస్తు, ఆమ్నా నవిషమతాపి
 హి న చార్థవైషమ్యమావహాత్వత్. ౨౪౭. ఆహార పాత్రం తదిదం
 పాత్రమిహాహర తదేతదితి వాక్యే, ఆమ్నా నవిషమతాయాం సత్యామ
 ప్యర్థసామ్యముపలబ్ధం. ౨౪౮. కథితో హి వాజివాక్యే త్వమర్థఏవ తు
 తదర్థపర్యంతః, ఛాందోగ్యే తు తదర్థస్త్వమర్థపర్యంత ఏవ నిర్దిష్టః.
 ౨౪౯. ప్రతిపాదనప్రకారే భిన్నేపి తదర్థవస్త్వభేదేన, ఏకైవేయం
 విద్యాయుక్తో హ్యత్ర చ గుణోపసంహారః. ౨౫౦.

సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧౮.

ఛందోగా అపి వాజిన ఏతే హి ప్రాణకరణసంవాదే, ఆమ్నాయ
 ప్రాణస్య శ్వక్రిమిమర్యాదమన్నమాదౌ హి. ౨౫౧. తస్యైవ ప్రాణస్య
 హ్యపి వాస స్సమామనంత్యేతే, ఛందోగాస్తస్మాద్వా ఏతదిత పున
 స్సమామనంతీహ. ౨౫౨. ప్రాగుపరిష్టాదద్భిః పరిదభతీత్యేవమాది
 తత్రోక్తం, వాజసనేయిన ఇహ కిల విద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంతః.
 ౨౫౩. ఆచామంతీత్యాదిక మేతద్వాక్యం సమామనంత్యత్, అశిషితా
 మశితవతామాచమనమనగ్న చింతనం చాపి. ౨౫౪. ప్రాణస్య దృశ్యతే
 కిల కిమేతదుభయం విధీయతే కిం వా, ఆచమనమేవ కేవలమనగ్నతా
 చింతనం విధీయేత. ౨౫౫. ఇతి సందేహే తత్రోభయం విధీయతి ఇతి
 ప్రశస్తం హి, ఉభయమపి గమ్యమానం తద్వదపూర్వం తతో హి
 విధ్యర్హం. ౨౫౬. కేవలమాచమనం వా పిస్పష్టా విధివిభక్తిరత్ర
 యతః, ఆచమనస్తుత్యర్థం హ్యనగ్నతాకీర్తనం భవేదత్ర. ౨౫౭. ఏవం
 ప్రాప్తే యతే నైవాచమనం విధేయమత్రేతి, కార్యత్వేనాచమనం

శుక్లశయో స్మృతిప్రసిద్ధం హి. ౨౫౦. న చ విధ్యర్థం తస్మాదత్రా
 నా ధ్యానతే కిలాచమనం, న న్వేషా శ్రుతిరస్యాః స్మృతేర్భవేత్తూల
 మి తు న హి యుక్తం. ౨౫౧. ఇహ మూలమూలిభావో యోసౌ
 న విభిన్నవిషయయోర్భవతి, సర్వేషామచమనం శుద్ధ్యర్థం స్మృతి
 రియం ప్రదర్శయతి. ౨౫౨. యా ప్రాణవిషయవిద్యాప్రకరణవతితా
 శ్రుతిర్హి సాచేహ, తద్విషయమేవ కేవలమాచమనం విదధతీ విదధ్యా
 త్తత్. ౨౫౩. న ప్రాణవిషయవిద్యాసంయోగ్యాచమనమిహ విధేయ
 మితి, నైషాశ్రయితుం శక్యం పూర్వస్వైవోపలభ్యమానత్వాత్ ౨౫౪.
 న విధేయముభయమత్యదముభయవిధానే హి వాక్యభేదస్సృత్, తస్మాత్తస్మిన్విదిష్టం ప్రాయత్యార్థం యదేతదాచమనం. ౨౫౫. అశిశిష
 తామశితవతామనూద్య తత ఏతమేవ తదనమితి, ఆచమనీయాస్వప్ను
 హ్యనగ్నతాచింతనం హి విద్యాంగం ౨౫౬. ఉపదిశ్యతే హి యస్మాద
 పూర్వమేతత్తతో హి విధ్యర్థం, ఆచమనస్తుత్యర్థో హ్యనగ్నతావాద
 ఇతి తు న న్యాయ్యం. ౨౫౭. ఆచమనవిధ్యభావే స్తుత్యర్థత్వం కథం
 భవేత్తస్య, కిం చ విధేయత్వమపి హ్యనగ్నతాచింతనస్య భాతీహ. ౨౫౮.
 ప్రాయత్యార్థత్వం కిల పరిధానార్థత్వమితి తు యా చాస్య, ఏకస్యాచమనస్యోభయార్థతా సేహ నాభ్యుపేతేహ. ౨౫౯. యస్మాదాచ
 మనం తత్ప్రాయత్యార్థం క్రియాంతరం భవతి, ఆచమనీయాస్వప్ను చ
 వాసర్పంకల్పనం క్రియాన్వైవ. ౨౬౦. పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుప
 గమ్యత ఇతీదమనవద్యం, అపిచేహ పూర్వవాక్యం యదిదం హ్యశ్వభ్య
 ఆక్రిమిభ్య ఇతి. ౨౬౧. తేన చ సర్వాన్నాభ్యవహార శ్చోద్యత ఇతీహ
 న హి యుక్తం, నాసౌ హి శబ్దలభ్య శక్యతే నాపి మానుషైః కర్తుం. ౨౬౨.
 కింతు ప్రాణస్యాన్నం సకలమి హిన్నదృష్టిరుపదిష్టా, తత్సాహ
 చర్యతోస్తిన్నాపోవాస ఇతి వాక్యశేషేపి. ౨౬౩. తదిదమపామాచ
 మనం నచోద్యతే కింతు సుప్రసిద్ధాసు, ఆచమనీయాస్వప్ను హి విహితా
 పరిధానదృష్టిరితి యుక్తం. ౨౬౪. యది చాత్రైవం నస్యాత్తదా
 భవేదర్థవైశసం ప్రకృతే, పూర్వత్ర ధ్యానవిధిస్తదుత్తరత్ర క్రియా
 విధిశ్చేతి. ౨౬౫. అపిచాచామంతితి హి నాయం శబ్దో విధిక్షమో
 భవతి, లట్పుత్యయో యతోసౌ స వర్తమానాభిధాయకో దృష్టః.

౨౭౪ యద్యపి చ వర్తమానా తాత్ర మన్యంత ఇతి హి తుల్యైవ,
 సత్యం తథాపి వాసః కార్యాఖా నాద్విధీయతే తదిదం. ౨౭౫. వాస
 స్సంకల్పనమిదమపామపూర్వం చాచమనమేతత్, ఆచమనం హి
 తదేతత్పూర్వపదితి దర్శితం హి పూర్వత్ర. ౨౭౬. యచ్ఛ్రోక్తం
 హ్యచమనే విస్పష్టా విధివిభక్తిరితి తదపి. ఆచమనస్యైతస్య
 ప్రత్యుక్తం పూర్వవత్త్వలింగేన. ౨౭౭. అత ఏన చేహ కాణ్వాస్తస్తా
 దేవమిత నామనంతీహ, కుర్వంతోమన్యంత ఇతి హ్యత్రైవ చ కిలాధ్య
 వన్యంత ౨౭౮. తస్మాదిహ మాధ్యందినపాలే చానూద్య తదిదమాచ
 మనం, ఏనం వాసోవిత్త్వం విధీయత ఇతీహ యుక్తమాశ్రయితుం.
 ౨౭౯. ఆపో వాస ఇతీయం దృష్టా వాక్యప్రవృత్తిరేకైవ, తస్మాద్వి
 ధేయమత్ర చ వాసోవిజ్ఞానమేతదితి సిద్ధమ్. ౨౮౦.

సూ. సమానఏవం చాభేదాత్. ౧౯.

వాజసనేయకశాఖాయామగ్ని రహస్యసంజ్ఞికే గ్రంథే, శాండిల్య
 నామకలితా కాచన విద్యా ప్రదర్శితా భవతి. ౨౮౧ తత్ర స ఆత్మాన
 ముపాసీతేత్యాది ప్రదర్శితం వాక్యం, తత్ర చ మనోమయత్వం ప్రాణ
 శరీరత్వమాత్మనస్తస్య. ౨౮౨. భారూపతేతిచైతే శ్రూయంతే కిల
 గుణాస్తజైవాన్యే, శాఖాయామేతస్యాం బృహదారణ్యే పునశ్చ పతిత
 మిదమ్. ౨౮౩. వాక్యం మనోమయోయం పురుషోభాస్సత్య ఏన
 మాద్యం హి, స చ పురుషోంతర్హృదయే నీహియవాభ్యాం సమో
 హి తత్రోక్తః. ౨౮౪. స హి సర్వస్యేశానః సర్వాధిపతిః ప్రశాంతి సర్వ
 మిదం, యదిదం కించేత్యంతే తస్మిన్వాక్యే ప్రదర్శితః పురుషః. ౨౮౫.
 తత్ర కిమగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యే భవేదసావేకా, విద్యా తత్ర
 గుణానాముపసంహారోధవా కిమన్యైవ. ౨౮౬. విద్యా తత్ర గుణా
 నుపసంహారశ్చేతి భవతి సందేహః, తత్ర చ విద్యాభేదో గుణవ్యవ
 స్థేతి యుక్తమాభాతి. ౨౮౭. యద్యేకా విద్యేయం భవతి తదా పౌన
 రుక్త్యమనివార్యం, భిన్నాసు చ శాఖాసు హి వేదిత్రధ్యేతృభేద
 మాబంభ్య. ౨౮౮. పరిహృత్య పౌనరుక్త్యం విద్యైకత్వం చ తత్ర
 నిర్ధార్య, ఉపసంహ్రాయంత ఏతే గుణా ఇహాన్యత్ర యేతిరిక్తాస్సన్యః.
 ౨౮౯. ప్రాణేంద్రియాదిసంవాదాదిష్వేవం హి దర్శితం పూర్వం,

ఏకస్యాం శాఖాయాం వేదిత్ర ధ్యేతృభేదబాధేన. ౨౯౦. జాగ్రతి చ
 పానరుక్త్యే కథమిహ విద్యా భవేదసావేకా, ఏకం విద్యావిధిపరమపరం
 స్యాదత్ర గుణవిధానార్థం. ౨౯౧. ఇత్యామ్నా నవిభాగాద్విద్యైకత్వం
 న వక్తుమిహ యుక్తం, తర్హ్యతిరిక్తా ఏవ హ్యేమ్నా యేరన్ గుణా
 ఇహాన్యోన్యం. ౨౯౨. ఇహ చ సమానా అపి తే హ్యేమ్నా యంతే
 మనోమయత్వాద్యాః, తస్మాదిహ నాన్యోన్యం గుణోపసంహార ఇత్యతో
 యుతే. ౨౯౩. శాఖాసు విభిన్నాస్వపి విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః,
 భవతి యథైవైకస్యాం శాఖాయామపి తదైవ భవతీదమ్. ౨౯౪.
 యస్తాదుపాస్య మేతన్న నోమయత్వాదిగుణకముభయత్ర, బ్రహ్మభిన్నం
 ప్రత్యభిజానీమోఽతో న భిద్యతే విద్యా. ౨౯౫. రూపాభేదే సత్యపి
 విద్యాభేదో న శంకితుం శక్యః, యస్తాదుపాసనాయాం రూపముపాస్యం
 న చాన్యదిహ కించిత్. ౨౯౬. నను పానరుక్త్యభీత్యా విద్యా
 భేదోఽత్ర యుక్త ఇతి చేన్న, అర్థవిభాగేనోభయమప్యేమ్నా నం హి
 భవతి యుక్తమిహ. ౨౯౭. విద్యావిధి పరమేకం త్వపరం గుణవిధి
 పరం భవేదితి హి, నన్వేషం సత్యపరితమగ్నిరహస్యే స ఏష ఇత్యాది.
 ౨౯౮. పరితవ్యమేతదేవ హి బృహదారణ్యే తు యచ్చ తత్రాన్యత్,
 పరితం మనోమయోఽయం పురుషో భా ఇతి తు నైవ పరితవ్యమ్. ౨౯౯.
 ఇతి చేన్నాయం దోషో విద్యాయా విప్రకృష్టదేశస్థా, అత్ర సమాన
 గుణామ్నా నబలాత్తాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య. ౩౦౦. తస్యామిశానత్వా
 ద్యుపదిశ్యత ఇతి హి సకలమనవద్యం, త్రూయంతే యత్ర గుణా
 బహవస్తత్ర ప్రధానవిధిరేవ. ౩౦౧. అన్యత్ర తదనువాదాద్గుణవిధిరేవ
 హి న చ ప్రధానవిధిః, బృహదారణ్యే గుణవిధిరగ్నిరహస్యే ప్రధాన
 విధిరేవ ౩౦౨. అప్రాప్తాంశార్థతయా వాక్యం యత్రార్థవత్తరం తత్ర,
 ప్రాప్తపరామర్శః కిల భవతి హి నిత్యానువాద ఇతి తేన. ౩౦౩.
 తస్మాన్నాపోదితుమిహ శక్యా స్యాత్ప్రతిత్యభిజ్ఞేషా, ఏకస్యాం శాఖా
 యాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః ౩౦౪.

సూ. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి. ౨౦.

అత్ర చ బృహదారణ్యే సత్యం బ్రహ్మేతి చోపదిశ్యాదా,
 తదన్యత్రత్యమసానిత్యాద్యం వాక్యమేతదామ్నా తమ్. ౩౦౫.

తస్య చ సత్యస్యాస్య బ్రహ్మణ ఏవాధిదైవమథ్యాత్మం, ఆయతనభేద
ముపదిశ్య వ్యాహృతిదేహతాం చ సంపాద్య. 301 ద్వే ఉపనిషదావా
దిశ్యేతే తస్యోపనిషదిహాహరితి, అధిదైవం హి తథైవాథ్యాత్మం తస్యో
పనిషదిహాహమితి. 302. తత్ర చ సందేహోసావృపనిషదౌ యే
ప్రదర్శితే భవతః, అవిభాగేనైవైతే కిముభే ఉభయత్ర చానుసంభేదే.
303. ఏకాధిదైవమపరా త్వథ్యాత్మమితిహ కిం విభాగేన, ఇతి సం
దేహే తదిదం సూత్రేణైవ హి నిరూప్యతే సపది. 304. శాండిల్య
సంజ్ఞాకాయాం విద్యాయాం కిల గుణోపసంహారః, యద్వత్త్వద్వదిహాపి
చ గుణోపసంహార ఏష యుక్తతమః 305. ఏకా హి సత్యవిద్యా
కిలాధిదైవం తథైవ చాథ్యాత్మం, అత్రాధీతాయస్తాదుపక్రమశ్చాప్య
భిన్న ఇహ దృష్టః. 306 పాతశ్చ వ్యతిషక్తో దృష్టస్తస్తాత్కథం
హ్యాయం ధర్మః, తస్యాముదితస్సన్నపి న స్యాత్తస్యామితిదముచితం
స్యాత్. 307. యోఽప్యచారశ్చోదిత ఇహానుగమనాదిరూప
ఆచార్యైః, గ్రామగతేరణ్యగతే స చ తుల్యవదేవ భవతి న విభిన్నః.
308. తస్తాదుభయోరప్యపనిషదోరుభయత్ర భవతి సంబంధః, ఏవం
ప్రాప్తే తమిమం పక్షం సంప్రతి నిరాకరోతిహ. 309.

సూ. న వా విశేషాత్. 10.

నైవోభయోస్తయోరియముభయత్ర ప్రాప్తిరత్ర యుక్తా
స్యాత్, స్థానవిశేషనిబంధో యతఏతస్యాముపాసనాయాం స్యాత్.
310. ఏతస్త్రిన్దండలఇతి నిర్దిశ్యహ్యాధిదైవికం పురుషం, ఉపనిషదహ
రిత్యేవం శ్రావయతి హి దక్షిణేక్షి పురుషం హి 311 ఆధ్యాత్మికం
ప్రకృత్యాహమితి చ తస్యోపనిషదుపన్యస్తా, తస్యేతి సర్వనామ చ
సన్నిహితాలంబనం హి సర్వత్ర. 312. తస్తాదాయతనవిశేషాలంబే
నేహ చోపదిశ్యేతే, ఏతే ఉపనిషదావితి కుత ఉభయత్రైతయోర్భవే
త్ప్రాప్తిః. 313. నన్వేక ఏవ పురుషో భవతి హ్యాధిదైవమేవ
మథ్యాత్మం, బ్రహ్మణఏకస్యైవ చ సత్యస్యాయతనయుగ్గముపదిష్టమ్.
314. ఇతి ఛేదేకస్యాపి హి తత్త్వదవస్థా విశేషయోగేన, ఉపనిష
దుపదేశోసావహరహమితి కిల విశేషతో దృష్టః. 315. తస్తాదుపనిష
దేమాతదవస్థస్యైవ భవతి యుక్తతమా, ఆచార్యస్యైవైకస్యాప్యనువర్తన

మిహ యథా విభిన్నం స్యాత్. 320. తత్త్విష్టతో హి న భవేదాసీన
స్యానువర్తనం యత్స్యాత్, యత్త్విష్టతఉపదిష్టం న తదాసీనస్య భవతి
తద్వదిహ. 321. యచ్చ స్వరూపమాత్రానుబద్ధధర్మో భవేదిహార్యస్య,
తస్య గ్రామూరణ్యవిశేషాభావేన తుల్యవద్భావః. 323. అత ఇహ
ద్వష్టాంతోఽయం న ప్రకృతార్థైకసాధనో భవతి, తస్మాదుపనిషదోరిహ
యుక్తైవస్యాత్తయోర్వ్యవస్థేయమ్ 324.

సూ. దర్శయతి చ. 22.

అపి చైవంజాతీయకథర్తాణాం స్యాద్వ్యవస్థితత్వమితి, దర్శయతి
లింగమేతత్తస్యైతస్య హి తదేవరూపమితి. 325. విద్యైక్యాదేవ
యదా గుణోపసంహార ఇహ భవేత్తర్హి, తస్యైతస్య తదేవేత్యతి
దేశోయం వృద్ధైవ తత్ర స్యాత్. 326. తస్మాద్విద్యైక్యేపి స్థానం
భిన్నం యథా భవేత్తత్ర, అతిదేశాదేవ స్యాద్గుణోపసంహార ఇతి హి
సిద్ధమిహ. 327. తస్యైతస్యేత్యాదావతదేశబలాద్గుణోపసంహారః
ఉపనిషదహరిత్యాదౌ తదసత్త్వా త్తే వ్యవస్థితే భవతః. 328.

సూ. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః. 23.

బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యేత్యాద్యారాణాయనీయశాఖాయాం, శ్రుతి
రామ్నాతా తత్ర బ్రహ్మజ్యేష్ఠత్వగుణకముపదిష్టమ్. 329. వీర్యాణి
సంభృతాని ప్రదర్శితాన్యస్య తత్పునర్బ్రహ్మ, ప్రాగ్దేవాద్యుత్పత్తేర్ద్యు
లోకిమేతం సమాతతానేతి. 330. ఏషాఖిలేషు పఠితా బ్రహ్మ
విభూతయఇమాశ్చ తత్రోక్తాః, తేషామేవోపనిషది శాండిల్యపదాంకి
తాశ్చ పఠవిద్యాః. 331. పఠితా హి తాసు కిమిమాస్సంభృత్యాద్యా
విభూతయో యాస్తాః, ఉపసంగృహ్యేరన్నత నేతి విచారే తదేత
దిహ పఠతి. 332. సంభృత్యాదివిభూతయ ఇహ శాండిల్యాదిసంజ్ఞ
విద్యాసు, ఆయతనభేదయోగాదుపసంహారం న తా హి శక్యంతే
333. శాండిల్యదహరవాక్యే హృదయాయతనత్వమస్య నిర్దిష్టం, ఉప
కోసలవిద్యాయామత్యాయతనత్వమేన తస్యోక్తం. 334. ఆధ్యాత్మిక
మాయతనం ప్రతీయతేహ్యేవమాసు విద్యాసు, సంభృత్యాదివిభూ
తయ ఏతాః కేవలమిహాధిదైవిక్యాః. 335. శ్రూయంతే న స్వేతాస్వపి

చ విభూతయ ఇహాధిదైవిక్యః, జ్యాయాన్ దివ ఇత్యాదావేష హి
 సర్వేష్వితి శ్రుతిష్వపి చ. ౩౩౬. యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి
 శ్రుతిషు చ తథా ప్రతీయంతే, సంత్యాయతనవిహీనా ఘోడశకలసంజ్ఞ
 కాశ్చ పరవిద్యాః. ౩౩౭. తస్మాత్సంభృత్యాదేరుపసంహారోఽత్ర యుక్త
 ఇతి చేన్న, సంభృత్యాదేరత్రానుపసంహారేస్తి కారణం కించిత్.
 ౩౩౮. కతిపయసమానగుణసక్తోపావైక్యే హి భవతి విద్యైక్యం,
 తత్కిల గుణోపసంహృతికారణ మేతన్నదృశ్యతే ప్రకృతే. ౩౩౯. తద
 భావాత్సంభృత్యాద్యుపసంహారో న చేహ సంభవతి, అత్రోపావైక్య
 కత్వం విద్యైకత్వే నియామకం న భవేత్. ౩౪౦. తచ్ఛోపావైక్యకత్వం
 విద్యాభేదేఽపి దృశ్యతే శాస్త్రే, బ్రహ్మైకరూపమపి కిల విభూతిభేదై
 రుపాస్యతే బహుధా. ౩౪౧. ఇహ కిల పరోపరియస్త్వాదౌ దృష్ట
 వ్యుపాసనాభేదః, తస్మాద్విద్యైకత్వం యదిదం తత్ప్రత్యభిజ్ఞయైవ
 స్యాత్. ౩౪౨. తదభావాత్సంభృత్యాదీనామేతాసు నోపసంహారః,

సూ. పురుషవిద్యాయామివ చేతరేషామనామ్నానాత్. ౨౪.

అస్తిరహస్యబ్రాహ్మణసంజ్ఞం కిల తాండివైంగిశాఖాసు. ౩౪౩.
 తత్ర రహస్యబ్రాహ్మణియమామ్నా తా హి పురుషవిద్యాఖ్యా, తత్ర
 చ పురుషోయజ్ఞః కల్పిత ఏవం తదీయమాయుశ్చ. ౩౪౪. త్రేధా విభ
 జ్య సవనత్రయం చ యాన్యశిశిషాదికాన్యపి చ, దీక్షాద్యాత్తతయా
 కిల తాని చ తత్రైవ కల్పితాని తథా. ౩౪౫. ఆశీర్త్తంత్రజపాద్యా
 అన్యే ధర్మాశ్చ తత్ర నిర్దిష్టాః, ఇహ తైత్తిరీయకా అపి పఠంతి కమపీహ
 పురుషయజ్ఞం హి. ౩౪౬. తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్తేత్యాదికే
 వాక్యేన, యే తాండివైంగివాక్యప్రదర్శితాః పురుషయజ్ఞధర్మాస్సుః.
 ౩౪౭. ఇహ తైత్తిరీయకే తేప్యుపసంహార్యా న వేతి సందేహే, ఇహ
 పురుషయజ్ఞతాయా ఉభయత్రైవ చ సమానరూపత్వాత్. ౩౪౮.
 ఉపసంహారస్సాదిత్యాక్షేపే తస్య చోత్తరం బ్రూతే, ఉపసంహారం
 నార్హంత్యేతే ధర్మా యతోఽత్ర వైషమ్యం. ౩౪౯. ఇహ పురుషయజ్ఞ
 కీర్తనమేకేషాం తాండివైంగినాం హి యథా, న హి తైత్తిరీయకాణా
 మామ్నానం దృశ్యతే తథైవేహ. ౩౫౦. తేషాం హి యజ్ఞసంపాదన
 మితరవిలక్షణం హి దృష్టమిహ, పత్నీయజమానాదిక మితరలక్షణము

దాహృతం తత్ర. 340. యత్ప్రాతర్నభ్యందినమిత్యేవం సవనకల్పనం
 తేషాం, ఇతరవిలక్షణమేవ హి మరణావభృథత్వసామ్యమపి యచ్ఛ. 341.
 తదపి హ్యల్పీయస్తాద్వైలక్షణ్యేన భూయసాభిభవే, న చ
 తత్ప్రాత్యభిసంధిక్షమం భవేన్నాపి తైత్తిరీయేఽస్తి. 342. పురుషస్య
 యజ్ఞభావశ్శ్చతోఽస్తి కిం త్వత్ర వాక్యమిదమస్తి, విదుషో యజ్ఞస్యేతి
 వ్యధికరణే ఏవ భవత ఇహ షష్ఠ్య. 343. సామానాధికరణ్యే షష్ఠ్యా
 వేతే న చేహ సంభవతః, న హి విదుషో యజ్ఞత్వం ముఖ్యం కేనాపి
 వక్తుమిహ శక్యం. 344. విద్యత్సంబంధీ యో యజ్ఞస్తస్యేత్యత్యశ్య
 మిహ వాచ్యం, ఆత్మా యజమాన ఇతి శ్రుతిర్హి యజమానభావముప
 దిశ్య. 345. వ్యధికరణత్వేనైవ హి విదుషో దర్శయతే యజ్ఞసంబంధం,
 తత్ర చ తస్యైవమితి స్ఫుటమనువాదశ్చ తౌ ప్రతీతాయామ్. 346.
 పురుషస్య యజ్ఞభావం తథైవ యజమానభావమాత్తని చ, కల్పయత
 స్తవ చాయం దురా రో భవతి వాక్యభేద ఇహ. 347. కించ
 ససన్నాన్యసేయం పరా విద్యా ప్రదర్శితా పూర్వం, తస్యైవం విదుష
 ఇతి హ్యనుక్రమశ్చే - పూర్వశేషస్స్యాత్. 348. అనువాక
 యోర్ద్వయోరపి ఫలమేకమిహోపలభ్యతే యస్తాత్, తస్తాద్బ్రహ్మణ
 ఇతి హి బ్రహ్మప్రాప్తిర్హి ఫలమిహాభిహితమ్. 349. ఇతరేషాం
 చామ్నాయస్త్వనస్యశేషో హి పురుషయజ్ఞస్య, అత్ర హ్యేషహ
 షోడశవర్ష శతం జీవతీతి వాక్యేన. 350. ఫలమపి యన్నిర్దిష్టం తదపి
 చ కేవలమిహాయురభివృద్ధిః, తస్తాదిహ శాఖాంతరపరితానాం పురుష
 యజ్ఞధర్మాణామ్ 351. ఆశీర్తంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే యుక్తా,
 సూ. వేదాద్యర్థభేదాత్. 352.

ఆధర్వణికానాముపనిషదారమ్భే స ఏష మంత్రోఽస్తి. 353.
 సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమసీః ప్రవృంజ్య శిర ఇతి హి,
 మంత్రోఽత్ర దేవసవితః ప్రసువేత్వాదిర్హి తాండినాం దృష్టః. 354.
 శాట్యాయనినాం మంత్రశ్చేత్వాశ్వో హరితనీల ఇత్యాదిః, శన్నో
 మిత్రశ్శమితి హి భవతి కథానాం చ తైత్తిరీయాణాం. 355. దేవా
 ఇతి ప్రవర్ణబ్రాహ్మణవాక్యం తు వాజినాం దృష్టం, అగ్నిష్టోమ
 బ్రాహ్మణవాక్యం యద్బ్రహ్మ వేతి నిర్దిష్టం. 356. ఉపనిషదారంభే కిల

కౌషీతకినాం తదేతదామ్నాతం, అత్ర ప్రవిధ్య పూర్వా మంత్రా
 స్సర్వేపి యే చ నిర్దిష్టాః. 3౬౭. యాని ప్రవర్త్యపూర్వాణ్యపి కర్తాణి
 ప్రదర్శితాన్యత్ర, విద్యాసు తే చ మంత్రాః కర్తాణి చ యాని తత్ర
 కథితాని. 3౬౮. తాన్యుపసంగృహ్యంతే కిం వా నేత్యత్ర భవతి
 మీమాంసా, తత్ర హ్యుపసంహారో విద్యాన్వేషాం హి యుక్త ఇతి
 భాతి. 3౬౯. యస్తాత్సర్వాణ్యేతాన్యుపనిషదామిహ సమీపవతితాని,
 యద్యపి విద్యార్థతయా విధానమిహ నోపలభ్యతే తేషామ్ 3౭౦.
 సత్యం తథాపి సన్నిధిసామర్థ్యా తదనుమీయతే హిహ, నన్వేషాం
 మంత్రాణాం విద్యావిషయం న కిమపి సామర్థ్యమ్. 3౭౧. కర్తాణి చ
 ప్రవర్త్యాదీన్యన్యార్థే నియోజితాన్యేవ, తస్తాత్కథ మేతేషామిహ
 విద్యార్థత్వముచితమితిచేన్న. 3౭౨. సామర్థ్యం మంత్రాణాం విద్యా
 విషయమపి వక్తుమిహ శక్యం, మంత్రేషు కీర్తితాని చ హృదయాదీని
 హ్యుపాసనేషు కిల. 3౭౩. ఆయతనాద్యాత్మతయా యత ఉపదిష్టాని
 తేన తద్ద్వారా, మంత్రాణాముపపన్నం హ్యుపాసనాంగత్వమేవ
 మాదీనామ్. 3౭౪. వినియోగో మంత్రాణాం దృష్ట ఉపాస్తిషు చ
 భూః ప్రవద్య ఇతి, కోశతయా త్రైలోకోపాస్తిశ్చాందోగ్యదర్శితా
 తత్ర. 3౭౫. సుతదీర్ఘాయుష్యార్థం పితు రేష ప్రార్థనాపరో మంత్రః,
 ఇహ కర్తాణాం ప్రవర్త్యాదీనామన్యన్యథానియుక్తానామ్. 3౭౬ విద్యాసు
 చ వినియోగో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయ ఇవ, అవిరుద్ధ ఇతి ప్రాప్తే
 తేషాముపసంహృతిం నిరాచక్షే. 3౭౭. నైషాముపసంహారో విద్యా
 స్వేతాసు భవతి యుక్తతమః, హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీరిత్యేతన్మంత్ర
 దర్శితా హ్యర్థాః. 3౭౮. హృదయప్రభేదరూపా విద్యాసంబంధవర్జితా
 భిన్నాః, న చ తాభిర్విద్యాభిస్సంగంతుం తేషు భవతి సామర్థ్యమ్.
 3౭౯. నను హృదయముపాస్త్వంగం తద్ద్వారా స్యాదుపాస్తి
 సంబంధః, ఇతి చేన్న హృదయమాత్రం హ్యుపాసనాంగం కథం
 చిదత్ర భవేత్ 3౮౦. హృదయప్రభేదరూపో మంత్రార్థః కథమి
 హోపయుజ్యేత, అవిచారవిషయ ఏవ హి మంత్రార్థోయం ప్రతీయతే
 సకలః. 3౮౧. తస్మాదిహాభిచారికకృత్యేనైవాస్య భవతి సంబంధః,
 తద్వచ్చ దేవసవితః ప్రసువేత్యస్యాపి యజ్ఞలింగేన. 3౮౨. యజ్ఞే

కర్తృణైవ హ్యభిసంబంధో భవేన్న విద్యాభిః, యస్సంబంధవిశేష స్సహి
ప్రమాణాంతరేణ నిర్ణయః 3౮3. మంత్రాణాం చాన్యేషామపి కేషాం
చిత్ప్రసిద్ధలింగేన, కేషాంచిద్వచనేన చ తథా ప్రమాణాంతరేణ
కేషాంచిత్. 3౮౪. ఇత్యర్థాంతరవినియుక్తానామేషాం కహస్య
పఠితానామ్, సన్నిధిమాత్రేణైవ హి విద్యాశేషత్వమనుపపన్న మిహ.
3౮5. శ్రుత్యాదిభ్యస్సన్నిధిదౌర్బల్యం ప్రథమతంత్ర ఏవోక్తమ్,
శ్రుతిరిహ లింగం వాక్యం ప్రకరణమేతాని యాని చాన్యాని.
3౮౬. స్థానసమాఖ్యా రూపాణ్యేతేషాం స్యాద్యదా హి సమ
వాయః, తత్రార్థవిప్రకర్షాత్సూత్రోక్తానాం హి పారదౌర్బల్యమ్.
3౮౭. సూత్రే సమవాయఃకదం సమానవిషయత్వమర్థమాచక్షే,
యత్ర ద్వయోర్విరోధస్సమాన విషయత్వమూలకో దృష్టః.
3౮౮. పూర్వేణ వ్యవధానాత్సాన్విష్టప్రమితౌ పరస్య దౌర్బల్యం,
సన్నిధిదౌర్బల్యం శ్రుత్యాదిభ్యః ప్రదర్శితం సూత్రే 3౮౯. తస్మా
త్సన్నిధిమాత్రాద్విద్యాంగత్వం న చేహ మంత్రాణాం, ఇహ కర్తృణాం
ప్రవర్త్యాదీనామన్యత్ర సన్నియుక్తానామ్. ౩౯౦. న హి విద్యాశేష
త్వం నో వా తత్ర ప్రమాణమపి కించిత్, యద్భక్తిప్రావర్తసాఖ్యః
ఫలం బృహస్పతిసవస్య విధిదృష్టమ్. ౩౯౧. తత్ర నియాక్తస్యాస్య చ
యథానియోగో హి వాజపేయే స్యాత్, యత్కర్తృణాం ప్రవర్త్యా
దీనాం విద్యాంగతా తథేత్యుక్తమ్. ౩౯౨. నైతద్వ్యక్తం హి యతో
బృహస్పతిసవస్య వాజపేయే హి, విధినైవ వాజపేయే నేష్టేత్యుప
దర్శితో హి వినియోగః ౩౯౩ ఏకోహ్యాయం ప్రవర్త్యః సకృ
దుత్పన్నో బలీయసాన్యత్ర, వినియుక్తస్సకృ కథమిహ పునర్నియు
జ్యేత దుర్బలేనాసౌ. ౩౯౪. ఏవం విధిమంత్రాణాం తథా ప్రవర్త్యాది
కర్తృణాం తస్మాత్, సన్నిధిమాత్రేణైవ చ విద్యాశేషత్వమత్ర నాశంక్య
మ్. ౩౯5. సన్నిధిపాతో యుక్తస్త్వరణ్యవచనత్వధర్తసామ్యేన,

సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుళాచ్ఛందస్తున్యత్యుప

గానవత్తదుక్తమ్. ౨౬.

అస్తి కిల తాండినాం శ్రుతిరశ్వఇవేత్యాదికా హి తత్రోక్తమ్.
౩౯౬. అశ్వో రోమాణి యథా పాపం సకలం విధూయ తద్వదహం,

రాహోర్దుఖాత్ప్రముచ్య స్పష్టశ్చంద్రో యథా తదైవేహ. 3౯౭.
 ధూత్వా శరీరమేతన్ముక్తో దేహేంద్రియాదిసంఘాతాత్, కృతకృత్య
 స్సన్నకృతం లోకం బ్రహ్మత్తకం ప్రపద్య ఇతి. 3౯౮. అత్రాథర్వణి
 కానాం శ్రుతిర్యథా నద్య ఇతి సమామ్నాతా, యే కిల శాట్యాయని
 నస్తేషాం పారేవిశేష ఇహ కశ్చిత్. 3౯౯. తే హి కిల తస్య పుత్రా
 దానుమితి శ్రుతిమిమాం పఠంత్యత్ర, తద్వత్కృషీతకిన స్తత్సుకృతేతి
 శ్రుతిం పఠంత్యత్ర. ౪౦౦. క్వచిదత్ర సుకృతదుష్కృతయోర్ద్వానం
 శ్రూయతే క్వచిచ్ఛ తయోః, స్థానవిభాగేనోపాయనం ప్రియైరప్రి
 యైశ్చ నిర్దిష్టమ్. ౪౦౧. హానముపాయనముభయం క్వచిచ్ఛ్చుక్రితం
 యత్ర చోభయ శ్రవణం, తత్రావశిష్టమపరం వక్తవ్యం నావశిష్యతే
 కిమపి. ౪౦౨- యత్రోపాయనమేవ తు కేవలముపలభ్యతే హి నో
 హానం, తత్రాప్యర్థాదేవ హి సన్నిపతతి తదిదమేతయోర్ద్వానమ్. ౪౦౩.
 అన్యపరిగ్రాహ్యో యద్యాత్తియే సుకృతదుష్కృతే భవతః, తత్సాధన
 భూతమిదం హానమవశ్యం తదాభ్యుపేయం స్యాత్. ౪౦౪. యత్ర తు
 హానం కేవలముపదిష్టముపాయనం తు నైవోక్తం, తత్రోపాయన
 మేతత్సన్నిపతేద్వా న వేతి సందేహే. ౪౦౫. అశ్రవణాదేతస్య
 హ్యసన్నిపాతోఽత్ర యుక్త ఇతి భాతి, శాఖాంతరశ్రుతిర్యావిద్యాం
 తరగోచరా భవేదేషా. ౪౦౬. అపి చాత్మకర్తృకం స్యాద్ధానముపాయ
 నమిదం తు పరకృత్యం, అసతి తయోస్సంబంధే హానేనోపాయనం
 కథం సిద్ధ్యేత్. ౪౦౭. తస్మాదసన్నిపాతో హానావశ్యేత్యతస్త్విదం
 పఠతి, హానా హి కేవలాయామపి శ్రుతాయాముపాయనం తదిదమ్.
 ౪౦౮. సన్నిపతేదిహ యస్మాత్తచ్ఛబ్దో హానశబ్దశేషస్స్యాత్, తదపేక్షీ
 తార్థకత్వం తచ్ఛేషత్వం హి దృష్టమన్యత్ర. ౪౦౯. తస్మాత్కేవలహాన
 శ్రుతాపుపాయనమిహానువృత్తం స్యాత్, విద్యాంతరవిషయత్వాద
 శ్రవణాత్స్యాదసన్నిపాత ఇతి. ౪౧౦. యచోచ్ఛక్తం తదయుక్తం
 నైవానుష్ఠేయమత్ర నిర్దిష్టం, హానముపాయనమపి వానుష్ఠేయత్వేన
 కీర్త్యతే నేహ. ౪౧౧. విద్యాస్తుత్యర్థం కిల హానముపాయనమిహోప
 దిష్టం హి, యే సుకృతదుష్కృతే కిల విదుషస్సంసారకారణీభూతే
 ౪౧౨. చిరకాలసంప్రవృత్తే విద్యాబలతో హి తే విధూయేతే, విని

వేశ్యేతే తే కిల సుహృద్విషత్స్వపి చ తద్భలేనైవ. ౮౧౩. నైహ
విద్యా హి మహాభాగేతి స్తూయతేత్రవిద్యేహ, స్తుత్యర్థే చైతస్మిన్ను
పాయనస్య క్వచిచ్ఛ్చుతస్యాపి ౮౧౪. హానశ్చుతిసామాన్యేష్యను వృత్తి
కథాస్తుతిప్రకర్షాయ, యేనార్థవాదవాక్యప్రవృత్తిరఖిలా తదంతరా
పేక్షా. ౮౧౫. ఏకవిగ్ంశ ఇతోసావిత్వాదిష్వర్థవాదవాక్యేషు, దృష్టా
ద్వాదశమాసాః పంచర్తవ ఇతి తదంతరాపేక్షా. ౮౧౬. యేనోపేయో
పాయనవాదో విద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థః, తేనైతస్మిన్నర్థే నాభినివేష్టవ్యమ
న్యతమేతదితి. ౮౧౭. సూత్రే శబ్దగ్రహణం స్తుత్యర్థత్వప్రదర్శనార్థం
స్యాత్, సూత్రే వివక్షితో యది గుణోపసంహారఏవ చేత్త్వి. ౮౧౮.
హితోపాయనశబ్దం హ్యుపాయనస్యైవ శేషతాం బ్రూయాత్,
తస్మాద్గుణోపసంహృతివిచారధారాప్రసంగయోగేన. ౮౧౯. స్తుత్యప
సంహారవిధిప్రదర్శనార్థం హి సూత్రమేతత్స్యాత్, అత్ర కుశాచ్ఛంద
స్తుత్యుపగానవదితి నిదర్శనం కథితం. ౮౨౦. భాల్లవినాం హి కుశా
వానస్పత్యాన్వేతిమంత్రభాగేన, అవిశేషేణ కుశానాం వనస్పతిప్రభ
వతా శ్చుతౌ సత్యామ్. ౮౨౧ శాట్యాయనినానూదుంబరాః కుశా
ఇతి విశేషవచనేన, ఔదుంబర్యశ్చ కుశా ఆశ్రీయంతే యథా తథై
వేహ. ౮౨౨. అవిశేషేణ చ దేవాసురసంజ్ఞచ్ఛందసాం ప్రసంగే హి,
వై గ్యామ్నానాద్దేవచ్ఛందాంస్యవధారయంతి పూర్వాణి. ౮౨౩.
కేషాంఽఽత్తోడశినస్తోత్రే కాలావిశేషసంప్రాప్తౌ, సమయావిషితే
సూర్యే షోడశినస్తోత్ర మేవమాదికయా ౮౨౪. ఆర్చశ్చుత్యా తత్ర
చ కాలవిశేషప్రతీతిరుద్భవతి, కేచిత్త్వవిశేషేణ హ్యుపగానమిదం
సమామనంత్యత్ర. ౮౨౫. భాల్లవినస్తు విశేషేణైవేతి యథా కుశ
ప్రముఖ్యేషు, శ్చుత్యంతరోపదర్శితవిశేషయోగో భవేత్తథైవేహ.
౮౨౬. హానావృపాయనాన్వయ ఇతి సూత్రార్థోత్ర నిశ్చితో భవతి,
ద్వాదశలక్షణ్యామపి జైమినీనా సూత్రితోయమేవార్థః. ౮౨౭.
సూత్రం తదేతదేవాపితు వాక్యేత్యాదికం హి తత్రోక్తం, జ్యోతి
ష్టోమప్రకరణవీతద్వాక్యద్వయం సమామ్నాతం. ౮౨౮. యావజ్జీవం
జుహూయాదిత్యపి చ న దీక్షితో జుహోతీతి, ప్రతిషేధార్థత్వే కిల
నఞ్ఞో వికల్పో భవేత్సచాయుక్తః. ౮౨౯. నఞ్ఞోపర్యుదాసవృత్త్యా స

హి యావజ్జీవవాక్యశేష ఇతి, అథవై తాన్వేవ విధూననశ్రుతిమేత
 దత్ర సూత్రేణ. ౪౩౦. చింతయితవ్యమనేన విధూననవచనేన సుకృత
 దుష్కృతయోః, అభిధీయతే హి హానం కిం వార్థాంతరమితిహ విచి
 కిత్వా. ౪౩౧. తత్ర విధూననశబ్దాన్న హానమభిధీయతే పరంతన్వన్యత్
 ధూర్ఘోకంపన ఇతి ధాతోర్ధోధూయంతే ధ్వజాంశుకానీతి. ౪౩౨.
 లోకప్రయోగదర్శనతశ్చాలనమిహ విధూననం యుక్తం, ఇహ చాల
 నం తు కించిత్కాలం హి తయోః ఫలోపరోధ ఇతి. ౪౩౩. ఏనం
 ప్రాప్తే బ్రూతే విధూననం హానమేవ నాన్వదితి, ఇహ చోపాయనశబ్ద
 శ్చేషత్వేన ప్రతీయతే యస్తాత్. ౪౩౪. న సుకృతదుష్కృతయోర
 ప్రహీణయోః, క్వాప్యపాయనం హి పరైః, తేనోపాయనకథనాత్త
 దనుగుణమిదం విధూననం హానమ్ ౪౩౫. ఏతచ్చ సన్ని ధానే విధూ
 ననస్య క్వచిచ్ఛ్రితం సవది, భవతి కుశాచ్ఛందస్తుత్సృత్యుపగానవదిహ
 విధూననశ్రుత్యా. ౪౩౬. సర్వత్ర కృతసహాయం సార్వత్రికనిష్ణయే
 హి నిపుణతమం, అద్రవ్యత్వాదేవ తు న చాలనం స్యాద్విధూననం హి
 తయోః. ౪౩౭. అశ్వ ఇవేతి శ్రుత్యుపదర్శితదృష్టాంతభూతరో
 మాదేః, ద్రవ్యత్వాత్తత్రైవ హి విధూననం చాలనం న చేహ స్యాత్.
 ౪౩౮. అత్రానేకార్థత్వాద్ధాతునాం న స్తృతేర్విరోధోఽపి,

సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే. ౨౭

పర్యంకసంజ్ఞికాయాం విద్యాయాం కిల సమామనంత్యేతే. ౪౩౯.
 కాపీతకినస్తత్ర చ స ఏతమిత్యాది వాక్యమాదిష్టం, తత్ర చ స దేవ
 యానం పంథానం ప్రాప్య చాగ్నిలోకం హి. ౪౪౦. ఆగచ్ఛత్వాగ
 త్యాగచ్ఛతి విరజాం నదీం తతస్తాం చ, మనసైవాత్యేతి తతో విధూ
 నుతే సుకృతదుష్కృతే చోభే. ౪౪౧. ఇతి వర్ణితం కిమత్ర చ యథా
 శ్రుతం వ్యధ్వనీదముపదిష్టం, యత్తద్వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం
 భవేత్కిమథవాదౌ. ౪౪౨. దేహాదపసర్పణఇతి విచారణాయాం
 శ్రుతేః ప్రమాణత్వాత్, శ్రుత్యనుసారేణైవ ప్రతిపత్తిరితి ప్రసంజనే
 పఠతి. ౪౪౩. ఇహ సాంపరాయశబ్దాద్దేహాదపసర్పణం హి నిర్దిష్టం,
 ఏతచ్చ సుకృతదుష్కృతహానం తత్సాంపరాయ ఏవ స్యాత్. ౪౪౪.
 విద్యాసామర్థ్యాదిహ పంచమ్యంతోపదర్శితో హేతుః, విదుషో హి

సంపరేతస్యాస్య పరం విద్యయైవ సంప్రేప్సోః. ౪౪౫. న చ సుకృత
దుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమంతరాశేఽస్తి, స్యాచ్ఛేదక్షీణేతే
కల్పే యాతాం క్షణాంశ్చ కతిచిదిహ. ౪౪౬. విద్యావిదుద్ధఫలయోస్త
యోశ్చ విద్యాబలాత్తు యోఽభిహితః, విద్యాఫలొస్తుభి స్యాద్యదా
లదై వేషభవితుమర్హతి హి. ౪౪౭. తస్మాత్ప్రాగేవాసౌ సన్నపి పశ్చా
త్తయోః క్షయః పరితః, అన్యేషి శాఖిన్ యే శాట్యాయనినశ్చ
తాండినశ్చైతే. ౪౪౮. ప్రాగేవ సుకృతదుష్కృతయోరుభయోర్హాన
మామనంతీహ,

సూ. చందతఉభయావిరోధాత్. ౨౮.

దేహాదపస్పృష్టస్యార్చిరాదినా ప్రస్థితస్య తస్య యది. ౪౪౯.
అభ్యుపగమ్యేతార్థేపథి క్షయోసౌ హి సుకృతదుష్కృతయోః, పతితే
దేహే చ తదా తత్తయహేతోర్యమాదిరూపస్య. ౪౫౦. ఇచ్ఛా
తోనుష్ఠానానుపపత్తావనుపపత్తిరేతస్య, తద్ధేతుకసుకృతాదిక్షయస్య
భవతీయమపరిహార్యైవ. ౪౫౧. తస్మాచ్ఛ పూర్వమేవానుష్ఠానం ఛం
దతో భవేదస్య, తత్పూర్వకమేవేదం హానం స్యాదత్ర సుకృతదుష్కృ
తయోః. ౪౫౨. ఇతి కిల నిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిరిహ నిరా
బాధా, తద్వచ్ఛ తాండిశాట్యాయనిశ్రుతియుగస్య సంగతిశ్చాపి.
౪౫౩ విద్యాస్తుతయే హానాపుపాయనస్యోపసంహృతేస్సిద్ధా,

సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథా హి విరోధః. ౨౯.

క్వచిదపి చ సుకృతదుష్కృతహానసమీపే హి దేవయానోఽసౌ.
౪౫౪. పంథాశ్శూయతఏవం క్వచిచ్ఛ న శ్రూయతే హి తత్రాయం,
సందేహః కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానోఽసౌ. ౪౫౫. సన్నిపతేదథ
వాసౌ క్వచిద్విభాగేన కుత్రచిన్నేతి, తత్ర యథా హానావవిశేషేణో
పాయనానువృత్తిస్స్యాత్. ౪౫౬. ఏవమిహ దేవయానానువృత్తిరత్రో
చితేత్యతః పఠతి, ఇహ చ విభాగేనైవ హి పథోర్థవత్త్వం తు దేవ
యానస్య. ౪౫౭. యద్యవిశేషేణ గతిస్సర్వత్ర స్యాత్తదా విరోధ
స్స్యాత్, పరమం సామ్యముపైతీత్యేషా శ్రుతిరేవమత్ర దర్శయతి.
౪౫౮. విదుషో నిరంజనస్య చ గంతవ్యం పరమసామ్యమేవేతి, గంతా

నిరంజనోసా ప్రాప్తవ్యం పరమసామ్యమేవేహ. ౪౫౯. దేశాంతరాప్తి
సాధనభూతా చ గతిర్విరుధ్యతే న కథమ్,

సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్. 30.

క్వచిదర్థవతీ హి గతిః క్వచిచ్ఛ నేత్యేవముభయథా భావః.
౪౬౦. ఉపపన్న ఏవ సోయం యస్తాత్తల్లక్షణార్థ ఇహ దృష్టః, గతిసాధన
భూతోర్థః పర్యంకప్రభృతీసగుణవిద్యాసు. ౪౬౧. ఉపలభ్యతే హి
తత్ర తు పర్యంకారోహణం చ సంవదనం, పర్యంకస్థేన సమం విశిష్ట
గంధాప్తిరేవమాద్యం హి. ౪౬౨. దేశాంతరసంప్రాప్త్యాయత్తం హి
శ్రూయతే ఫలం యదిదం, తత్తార్థవతీ హి గతిర్నతు సమ్యగ్దర్శనే భవే
దేవమ్. ౪౬౩. ఆత్మైక్యదర్శనాం హి ధ్వస్తావిద్యాదిసకలబంధానామ్,
ఆరబ్ధభోగకర్తవ్యతీరేకేణ చ న కించిదస్త్వపరమ్. ౪౬౪. తత్ర చ కథం
గతిస్సాన్వృత్ప్రయోజనం వా న కించిదపి తస్యాః, లోకవదేషవిభాగో
యథైవ లోకే హి నగరసంప్రాప్తా. ౪౬౫. పంథాఃకశ్చిదపేక్ష్యోనారో
గ్యాప్తా తథైవ చేహాపి,

సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్. 3౧.

గతిరర్థవతీ సగుణాన్వేవ హి విద్యాసు నిర్గుణాయాం తు. ౪౬౬.
పరమాత్మగోచరాయాం విద్యాయాం నేతి పూర్వముపదిష్టం, సగుణా
స్వపి విద్యాసు హి గతిః క్వచిచ్ఛూక్రియతే క్వచిన్నైవ. ౪౬౭. ఉప
కోసలవిద్యాయాం తథైవ పర్యంకసంజ్ఞవిద్యాయాం, పంచాగ్నివిషయ
విద్యాయామపి దహరాత్తవిషయవిద్యాయామ్. ౪౬౮. గతిరియము
పదిష్టా న తు మధువిద్యాయాం తథైవ చాన్యత్ర, షోడశకల
విద్యాయాం తథైవ శాండిల్యసంజ్ఞవిద్యాయామ్. ౪౬౯. వైశ్వానర
విద్యాయాం తత్ర చ సందేహ ఏష జాగర్తి, యాసు శ్రూయత
ఏషా కిం తాన్వేవ హి గతిర్నియమ్యేత. ౪౭౦. ఏవంవిధవిద్యాభిస్సం
బధ్యేతేయమనియమేనేతి, తత్ర నియమో న్యాయో యత్రైవ
శ్రూయతే గతిర్వైషా. ౪౭౧. తత్రైవ నేతి యస్తాత్ప్రకరణమత్ర చ
నియామకం దృష్టం, అన్యత్రోక్తాపి గతిర్గచ్ఛేద్విద్యాంతరం యదా హి
తదా. ౪౭౨. సర్వం సర్వార్థం స్యాచ్ఛూక్రితిప్రమాణత్వమపి చ హియేత,

ఏకత్రోక్తాయా అప్యన్యత్ర గతేర్యదా భవేత్ప్రాప్తిః. ౪౭౩. ఉపకో
సలవిద్యాయాం తతైవ పంచాగ్నివిషయవిద్యాయాం, యత్త్వర్చిరాది
కాయా గతేః పునర్వచనమనుపపన్నం స్యాత్. ౪౭౪. తస్మాన్నియమో
యుక్తస్సాన్యదిత్యత ఏతదుత్తరం పఠతే, సర్వాసామభ్యుదయప్రాప్తి
ఫలానాం చ సగుణవిద్యానామ్. ౪౭౫. అవిశేషణైవైషా భవేతుం
యుక్తా హి దేవయానగతిః, అవిశేషాపగమే కథమత్ర ప్రకరణవిరోధ
పరిహారః. ౪౭౬. ఇతీ నాశంక్యం భవతి శ్రుతిస్త్వతభ్యాం విరోధపరి
హారః, శ్రుతిరత్ర తద్యుత్థం విదురితి పంచాగ్న్యపాసకానాం హి.
౪౭౭. పంథానమర్చిరాదికమవతార్య తథోపదిశతి చాన్వేషాం, యే
చేమేరణ్య ఇతి ప్రకృప్తవిద్యాంతరావలంబానామ్. ౪౭౮. పంచాగ్ని
విషయవిద్యావద్భిస్సమమార్గతాం ప్రదర్శయతి, నన్వేషా విద్యాంతర
వతాం గతి శ్రుతిరితీహ న హి యుక్తమ్. ౪౭౯. శ్రద్ధాతపఃపరాణాం
గతిరేవ హి తత్ర దర్శితా యస్మాత్, ఇతి చేన్నాసా దోషా విద్యా
బలమంతరేణ కథమపి చ ౪౮౦. న శ్రద్ధయాపి తపసా కేవలయా గతి
రియం హి లభ్యేత, యస్మాచ్చ విద్యయేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శ
యత్యత్ర. ౪౮౧. తద్వ్యాంతి విద్యయైవ హి యత్ర చ కామాదయః
పరావృత్తాః, నో యాంతి దక్షిణా వానావిద్వాంసస్తపస్వినో వేతి.
౪౮౨. విద్యాంతరోపలక్షక ఏవ శ్రద్ధా తపఃపదే తస్మాత్, శ్రద్ధాం
సత్యముపాసత ఇతి వాజసనేయినః పఠంత్యత్ర. ౪౮౩. సత్యం బ్రహ్మో
పాసత ఇహ యే శ్రద్ధాశ్రవోహ్యరణ్య ఇతి, వ్యాఖ్యేయం తద్వాక్యం
యతశ్చ సర్వత్ర సత్యశ స్య. ౪౮౪. అనకృద్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రయోగ
ఉపలభ్యతే హి శాస్త్రే ౯, అత్ర చ పంచాగ్నివిదామిత్థం విత్వేన
పరిగృహీతత్వాత్ ౪౮౫. ఇహ పరిశేషాద్విద్యాంతరాశ్రయాణాం
పరిగ్రహో న్యాయ్యః, అథ య ఇతి శ్రుతిరపరా పంథానో దక్షి
ణోత్తరా యే వై. ౪౮౬. న విదుస్తే కీటాస్సన్యస్తథా పఠంగా బిలే
శయా వేతి, మార్గద్వయచ్యుతానామథోగతిం హ్యేవముపదిశంతి,
సా. ౪౮౭. దేవపితృయాణయోరేవై తానంతః ప్రవేశయత్యేవం,
తత్రాపి దేవయానప్రాప్తిర్విద్యావిశేషతస్తేషామ్. ౪౮౮. స్మృతిరపి చ
శుక్లకృష్ణే గతి ఇతి హ్యేతమర్థముపదిశతి, తస్మాదుపకోసలవిద్యాయాం

పంచాగ్నుప్రపాసనాయాం చ. ౪౮౯. ఉభయత్ర దేవయానామ్నానం
త్వనుచింతనార్థమేవ స్యాత్, మార్గానుచింతనస్య చ విద్యాంగత్వం
శ్రుతిస్మృతిప్రథితం. ౪౯౦. యేషాం మార్గశ్రవణం న చాస్తి తేషాం
వినైవ తద్ధ్యానం, విద్యాసామధ్యేన హి మార్గప్రాప్తిరితి బోధనార్థ
మియం. ౪౯౧. పునరుక్తిరనియమేనార్చిరాదిసంప్రాప్తిరపి చ సీద్ధేవ,

సూ. యావదధికారమవస్థితీరాధికారికాణామ్. ౩౨.

గతిరత్ర సగుణవిద్యాస్వర్థవతీ బ్రహ్మలోకఫలకత్వాత్. ౪౯౨.
నిర్గుణవిద్యాయాం గతిరనర్థికా ముక్తిఫలతయేత్యుక్తం, విదుషో హి
దేహపాతోత్తరం తు దేహాంతరం భవేన్నేతి. ౪౯౩. ఇహ చింత్యతే
హి నన్విహ నేయం చింతాత్ర భవతి యుక్తతమా, న హి విద్యా
సంపత్తౌ ముక్తివిలంబేస్తి కారణం కిమపి. ౪౯౪. నైవేహ పాకసాధన
సంపత్తావోదనో భవేన్నేతి, భుంజానస్తృప్యేత్కిం న వేతి చింతాతు
కుత్రచిద్దృష్టా. ౪౯౫. ఇతి చేదుపపన్నేయం చింతా యస్తాదిహేతిహా
సౌదా, బ్రహ్మవిదాం కేషాంచిద్దేహాంతరజన్త దర్శితం భూయః. ౪౯౬.
స్తృత ఇహ వేదాచార్యో నామ్నా పాంతరతమా ఇతి ఖ్యాతః, విష్ణు
నియోగాచ్చ కలే రాదౌ ద్వైపాయనో బభూవేతి. ౪౯౭. ఇహ చ
వసిష్ఠోపి తథా బ్రహ్మణ ఏవైష మానసః పుత్రః, సన్నపి నిమిశాపాద
పగతపూర్వతనుశ్చతుర్ముఖాదేశాత్. ౪౯౮. మిత్రావరుణాభ్యాం పున
రసౌ బభూవేతి చ స్మృతో భవతి, భృగ్వాదీనాం చ తథా పునరుత్ప
త్తిస్తు వారుణే యజ్ఞే. ౪౯౯. స్మర్యతేవ తతైవ బ్రహ్మణ ఏవైష మానసః
పుత్రః, సోఽయం సనత్కుమారః స్కందత్వేన స్వయం బభూవేతి. ౫౦౦.
ఇహ దక్షనారదాదీనామపి దృష్టౌ తదంతరోత్పత్తిః, స్మృతిషు శ్రుతిషు
చ మంత్రార్థవాదయోరపి చ దృశ్యతే నేయమ్. ౫౦౧. పతితే హి
పూర్వదేహే కేచిద్దేహాంతరం సమాదదతే, స్థితేవాస్తి కేచిద్యోగై
శ్వర్యాదనేకమాదదతే. ౫౦౨. స్మర్యంతే సర్వే తే సమృజ్ఞీర్జీతసకల
వేదార్థాః, తస్మాద్బ్రహ్మవిదామపి దేహాంతరదర్శనాదిహ ప్రాప్తమ్.
౫౦౩. అస్యాః పరవిద్యాయాః పాక్షికమేవ హి విమోక్షహేతుత్వం,
వాస్యదేవం ప్రాప్తావిహోత్తరం బ్రూతే. ౫౦౪.
ధికారేష్వేవ సన్నియుక్తానాం, తేషామపాంతర

తమః ప్రభృతీనామాధికారికాణాం హి. ౧౦౫ తావదవస్థానం స్యాదధి
 కారో యావదేవ తేహం స్యాత్, భగవాన్ యథా హి సవితా సహ
 స్రయుగమాధికారికో భూత్వా. ౧౦౬ ఉదయాస్తమయవివర్జిత
 మంతే కైవల్యమనుభవత్యేషః, అథ తత ఊర్ధ్వమితి శ్రుతిరిమమే
 వార్థం ప్రదర్శయత్యస్య. ౧౦౭. యే చేహ వర్తమానా బ్రహ్మవిదస్తే
 యత్రైవ కైవల్యం, ఆరబ్ధభోగనాశే సంజాతే సమ్యగనుభవంతి తథా.
 ౧౦౮. ఇహ తస్య తావదేవేత్యేషా శ్రుతి రేతమర్థముపదిశతి, ఏవం
 బ్రహ్మవిద ఇమే యే చాపాంతరతమః ప్రముఖ్యాస్సున్యః. ౧౦౯. పర
 మేశ్వరేణ తే తేషాధికారేషు చ నియోజితాస్సంతః, కైవల్యహేతు
 భూతే సమ్యక్జ్ఞానే హి విద్యమానేఽపి ౧౧౦. అక్షీణభూరికృత్యా అవ
 తిష్ఠంతే హి యావదధికారం, అధికారాంతే తు పునర్దుశ్యంత ఇతీహ
 సకలమవిరుద్ధమ్. ౧౧౧. జన్తాంతరం యదేతత్తత్వజ్ఞానామపీహ
 చేత్తర్హి, జ్ఞానాన్తుక్తిః కథమితి శంకాపదమాదధాతి నై చేహ. ౧౧౨.
 యస్తాత్సకృత్ప్రవృత్తం ప్రారబ్ధం తే ఫలప్రదానాయ, అతివాహాయంత
 ఏవ హి గృహోద్గ్రహాంతరమివాన్యమన్యం హి. ౧౧౩. దేహాక్రమేణ
 యుగపన్నిర్తాయ స్వాధికారసిద్ధ్యర్థం, తానధితిష్ఠంతో పరిముషిత
 స్తృతయో హి సంచరంతి కిల. ౧౧౪. యత్పూర్వజన్త హేతుప్రారబ్ధం
 జ్ఞానినాం తదేవేహ, జన్తాంతర హేతుస్సాన్యన్తుక్తిస్సాన్యత్తదవసాన
 ఏతేషామ్. ౧౧౫. పూర్వ ప్రారబ్ధేతరకర్త చ జన్తాంతరేయదా హేతుః,
 తత్రైవ ముఖ్యభావో నచైవమత్రాస్త్యతో న దోషోఽయమ్. ౧౧౬.
 జాతిస్తరా నచైతేతఏవతఇతి హి యతః ప్రసిద్ధాస్తే, యే పూర్వదేహ
 నామాభిసంధిహీనా భవంతి పరతంత్రాః ౧౧౭. యే చాపి సాభిమానా
 స్తేవై జాతిస్తరా నచైతేసున్యః, ఏతే హి నిరభిమానాస్తథా స్వతంత్రాశ్చ
 పూర్వనామానః. ౧౧౮. ఇతివైషమ్యాన్నైతే భవంతి జాతిస్తరాః
 కథంచిదపి, సులభా వివదితుకామా జనకేన బ్రహ్మవాదినీ కాపి. ౧౧౯.
 స్వీయం వ్యుదస దేహం తతస్తు సా జనకదేహమావిశ్య, తేన సమం
 వ్యుద్య పున ఏవేదేహం సమావివేశేతి. ౧౨౦. స్మృతినిర్దేశా
 దేన స్వాతంత్ర్యం తేషు దర్శితం భవతి, యద్యుపయుక్తే కర్మణి
 దేహాంతరకారణం హి కర్తాన్యత్. ౧౨౧. ఆవిర్భవేత్తతోఽన్యత్కర్మ

తతోఽన్యత్రథా ప్రసజ్యేత, పాక్షికమేవ తదా స్యాత్పరవిద్యాయా
 విమోక్షహేతుత్వమ్. ౧౧౨. నైషా శంకా ప్రకృతే జ్ఞానాత్కర్తృత్వ
 యస్య నిర్దేశాత్, శ్రుతిరత్ర భిద్యతే హృదయగ్రంథిరితీమమర్థముప
 దిశతి. ౧౧౩. దర్శయతి చ స్మృతిప్రతిలంభ ఇతి శ్రుతిరపీమమేవార్థం,
 స్మృతిరపి దర్శయతి యథైథాంసి సమిద్ధోగ్ని రేవమాద్యా హి. ౧౧౪.
 బీజాన్యగున్యపదగ్ధానీత్యన్యాపి స్మృతిరన్యథోక్తార్థం, నావిద్యాదిక్లేశే
 దగ్ధేపి క్లేశకార్యరూపస్య ౧౧౫. కర్తాశయస్య చైకాంశే దాహజ్వైచ
 కతః ప్రరోహ ఇతి, ఉపపద్యతే కథంచన న చాగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీ
 జస్య. ౧౧౬. ఏకాంశతః ప్రరోహా లోకే కేనాపి కుత్రచిద్ద్రవ్యః,
 కర్తాశయస్య చాస్యారబ్ధఫలస్య తు నివృత్తిరేవం స్యాత్. ౧౧౭.
 ముక్తేషోరివ వేగక్షయాదిహాపి చ శరీరపాతేన, దర్శయతి చేమమం
 శ్రుతిరేవ హి తస్య తావదేవేతి. ౧౧౮. తేనాధికారికాణామన తి
 ర్భవతి యావదధికారం, జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతాపి నచేహ శంకింతుం
 శక్యా. ౧౧౯. శ్రుతిరవిశేషేణైవ జ్ఞానాంతోక్షం హి సర్వజీవానాం,
 తద్యోయో దేవానామిత్యాద్యా కిల యతః ప్రదర్శయతి. ౧౨౦.
 సగుణోపాసనయా యేత్వైశ్వర్యాదిషు ఫలేషు సక్తాస్తే, పశ్యాదైశ్వ
 ర్యక్షయదర్శనమాత్రేణ తత్ర నిర్విణ్ణాః. ౧౨౧. పరవిద్యాపరనిష్ఠా
 బలేన తేపి ప్రయాంతి కైవల్యం, దర్శయతిచేమమర్థం శ్రుతిరేషా
 బ్రహ్మణా సహేత్యాద్యా. ౧౨౨. యదిదం జ్ఞానఫలం స్యాద్భవతి హి
 తచ్ఛేదమనుభవారూఢం, ఫలవిరహాశంకేయం తత్ర న యుక్తా పరా
 త్తవిజ్ఞానే. ౧౨౩. అననుభవారూఢే కిల కర్తృఫలే యుజ్యతే హి
 శంకేయం, యత్సాక్షాదపరోక్షాదితి శ్రుతిస్తదపరోక్షముపదిశతి ౧౨౪.
 శ్రుతిరపి తత్త్వమసీతి స్వాత్మైక్యేనోపదిశతి ఫలమేతత్, శ్రుతిరియమ
 న్యార్థతయా పరిణేతుం నైవశక్యతే యస్మాత్. ౧౨౫. తద్దైతత్పశ్యన్ని
 త్యేషా హ్యేతా పరోక్షసమకాలం, సర్వాత్తభావరూపం పరాత్తదర్శన
 ఫలం ప్రదర్శయతి. ౧౨౬. ఏకాంతికి హి తస్మాద్విదుషః కైవల్య సిద్ధి
 రితి సిద్ధమ్,

సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావా
భ్యామాపసదవత్తదుక్తమ్. 33.

ఇహ ఖలు వాజసనేయకవితద్వై తదితి వాక్యమామ్నాతం.
గీ32. ఆధర్వణికేథ పరాయయా తదక్షరః సతీదముపదిష్టం, అన్యత్రాపి
విశేషప్రతిషేధేనాక్షరం పరం బ్రహ్మ. గీ33. ఉపదిష్టం తత్ర పునః
ప్రతిషిధ్యంతే హి కేచిదతిరిక్తాః, తత్ర చ విశేషనిరసనబుద్ధీనాం తత్ర
తత్ర దృష్టానామ్. గీ34. సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిః కిం వా
భవేద్వ్యవస్థేతి, సందేహే శ్రుతిభేదాదిహ వ్యవస్థా భవేదితి ప్రాప్తా.
గీ35. అక్షరధియామిహాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిమేవ దర్శయతి, యే
త్వక్షరే హి ధర్మిణి నిషేధాదీహేతవో హి శబ్దాస్సుయః. గీ36. అక్ష
రధియోఽత్ర తేఖల్వవరోధోఽప్యత్ర తదుపసంహారః, అక్షరబుద్ధయవతా
స్సర్వాస్సర్వత్ర చావరోధవ్యాః. గీ37. యస్తాత్సర్వత్రైవ బ్రహ్మ
ప్రతిపాదనప్రకారోయం, సర్వవిశేషనిరస్తాత్తకస్సమానో హి దృశ్యతే
కిం చ గీ38 సర్వత్ర ప్రతిపాద్య బ్రహ్మభిన్నం ప్రతీయతే తస్మాత్,
అన్యత్ర చ శ్రుతా అపి సర్వత్రైతా ధియః కుతో న స్యుః. గీ39.
తదిదం హ్యేనందాదయ ఇతి సూత్రవ్యాకృతౌ పురా కథితం, తత్ర
చ విధిరూపాణి హి విశేషణాన్యేవ చింతితాని పరమ్. గీ40. అత్ర
ప్రతిషేధాత్తకవిశేషణాన్యేవచింతితాని పునః, అస్త్యానందాదీనాముప
సంహారఃస్వరూపభూతత్వాత్. గీ41. న నిషేధానామేవం స్యాదానం
త్యాదనాత్తభావాచ్చ, ఇత్యధికాశంకాయాం ప్రతిషేధానామనాత్త
భావేపి. గీ42. తేషాం హి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వేన, ఉప
సంహారో యుక్తో నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన. గీ43. ఇత్యేతద్ధర్మ
యితుం నేయం చింతాత్ర భవతి యుక్తతమా, అత్రాపసదవదితి
యన్నిదర్శనం తన్నిరూప్యతే సపది. గీ44. జమదగ్నినా కృతోఽసావ
హీనసంజ్ఞః క్రతుశ్చతురాత్రః, స తు జామదగ్న్య ఇతి కిల విఖ్యా
తస్తత్ర చోపసత్సంజ్ఞాః. గీ45. ఇష్టయ ఏతాస్తు పురోడాశిన్యస్తైత్తి
రీయకే విహితాః, అగ్నేర్వేహోత్రంవేరితి చ పురోడాశదానమంత్రా
ణామ్. గీ46. ఉద్ధాతృవేదజానామధ్వర్యుభిరేవ భవతి సంబంధః, తత్ర
పురోడాశస్య ప్రదానమధ్వర్యుకర్తృకం యస్తాత్. గీ47. తదిహ

ప్రథానతంత్రం హ్యంగం నిర్దిష్టమేవమత్రాపి, అక్షరతంత్రత్వాదిహ
విశేషణానాం హి యత్ర కుత్రాపి. ౫౫౩. ఉత్పన్నానామేషాం
సర్వత్రైవాక్షరేణ సంబంధః, ఉక్తం ప్రథమే కాండే గుణముఖ్యే
త్యాదినా హి సూత్రేణ. ౫౫౪. ఉత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిర్ముఖ్య
ఏష భవతి గుణః, ఉత్పత్తివిధిర్హితయోర్వ్యతిక్రమశ్చేత్తదా తు
ముఖ్యేన ౫౫౫. మంత్రాత్తకవేదస్య చ భవతిహ్యధ్వర్యుక్తైః చ
సంయోగః, ఉత్పత్తిర్హి ఫలార్థా సర్వత్రైవోపలభ్యతే లోకే. ౫౫౬.
తస్మాత్ఫలవిధినైవ హి గుణస్య నయనమితి భవతి సూత్రార్థః,

సూ. ఇయదామసనాత్. ౩౪.

అథర్వణికా శ్చేత్వాత్వాత్వతరాశ్చ ద్వాసుపణ్ణేతి. ౫౫౭. ఏవం
హ్యతం పిబంతౌ సుకృతస్యేత్వాదికం పఠంతి కథాః, అత్ర చవిద్యై
కత్వం విద్యానానాత్వమితి తు సందేహః. ౫౫౮. ఇహ విద్యానా
నాత్వం యుక్తం యస్తాద్విశేష ఇహ దృష్టః, అత్రాథర్వణవాక్యే
హ్యేకస్య చ భోక్తృత్వా వినిర్దిష్టా. ౫౫౯. కథవల్లీవాక్యే హి
ద్వయోశ్చ భోక్తృత్వమభిహితం భవతి, వేద్యం హి భిద్యమానం
విద్యాం భిద్యాదిహేత్యతో బ్రూతే. ౫౬౦. విద్యైకత్వమిహ స్యాద్యత
ఉభయోర్తంత్రయోరభిన్నం హి, ద్విత్వోపేతం వేద్యం దృష్టం
హియత్తయం పరిచ్ఛిన్నమ్. ౫౬౧. ఇహ వేద్యరూపభేదో నాశంక్యో
భవతి మంత్రయోరుభయోః, యస్తాదేతౌ జీవద్వితీయమేవేశ్వరం
ప్రదర్శయతః. ౫౬౨. అన్యోభిచాకశీతీత్యతోశనాయాద్యతీత
ఏవాయం, ప్రతిపాద్యతే పరాత్తా సేవ పునరపి చ వాక్యశేషేవి.
౫౬౩. కథవల్ల్యాం ఖలు జీవే పిబతి చ తత్సాహచర్యమాత్రేణ, పర
మాత్తా పిబతీతి చ్ఛత్రిన్యాయాదిదం భవేద్భాక్తమ్. ౫౬౪. ప్రకరణ
తోఽపి పరాత్తా ప్రతీయతే వాక్యశేషతోఽప్యేవం, తస్మాన్న వేద్యభే
దాద్విద్యాభేదోఽత్ర శంకితుం శక్యః ౫౬౫. తాదాత్మ్యబోధనార్థం
జీవోపాదానమిహ భవేత్సఫలం, భేదాభేదవిచారావసరో నైవ హి
పరాత్తవిద్యాయామ్. ౫౬౬. ఇత్యుక్తం తస్మాదత్రాధిక భర్తృపసంహృతి
ర్ముక్తా.

సూ. అంతరాభూత గ్రామవత్స్వత్తనః. 34.

యత్సాక్షాదపరోక్షాద్భ్రష్టేతి ద్విస్సమామనంత్యత్ర. ౧౬౭.
 నైరంతర్యేణోషస్తకహాళప్రశ్నయోరిదం వాక్యం, వాజసనేయిన
 ఏతే తత్ర చ విద్యా భవేత్కిమేకైవ. ౧౬౮. కిం వా నానేత్యేవం
 సందేహో సా తు భవతి నానేతి, యుక్తం వక్తుం యస్తాదభ్యాసశ్చేహ
 దృశ్యతే తస్యాః. ౧౬౯. విద్యైకత్వే తుల్యార్థకం ద్వీరామ్నానమ
 ఫలమేవ స్యాత్, తస్తాదభ్యాసాత్కల భవతి యథా కర్తృభేదఏవవిహ.
 ౧౭౦. విద్యాభేదోభ్యాసాత్సాక్షాద్యదితి శంకాం నిరాకరోతీహ, అత్రో
 షస్తకహాళబ్రాహ్మణయోసాన్విత్యనో హి విద్యైక్యమ్. ౧౭౧.
 యస్తాదిహాంతరామ్నానానామవిశేష ఉభయతో దృష్టః, సర్వాంత
 రోంతరాత్తా హ్యవిశిష్టః పృచ్ఛతే స ఉభయత్ర. ౧౭౨. ప్రత్యుచ్యతే
 చ న ద్వావాత్తానావాంతరౌ హి సంభవతః, యది చాంతరత్వము
 భయోర్భూత గ్రామవదిదం ప్రసజ్యేత. ౧౭౩. ఇహ పాంచభౌతికేస్త్యై
 దేహే చాపాంతరాః పృథివ్యాసుస్యః, అదభ్యస్తేజోంతరమితి యథా
 తథైవేహ చాంతరత్వం స్యాత్. ౧౭౪. సర్వాంతరత్వమేతచ్ఛాపేక్షిక
 మేవ నైవ ముఖ్యం స్యాత్, అథవా భూత గ్రామవదిత్యస్యార్థాంతరం
 భవేదేతత్. ౧౭౫. భూత గ్రామేష్వాత్తా హ్యేకో దేవ ఇతి మంత్ర
 నిర్దిష్టః, సర్వాంతరస్తదైతద్వా 'బ్రాహ్మణయోరపి భవేదసావితి హి ౧౭౬.
 తస్తాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకతం భవేన్నిరాబాధం, అభ్యాసాదిహ
 విద్యాభేదో యశ్చేహ శంకి స్సోపి. ౧౭౭. నైవాత్ర భవతి యత్ర
 తు నిరర్థకసాన్విత్యచాయమభ్యాసః, తత్రైవ భేదకోసావిహ తూషస్త
 ప్రదర్శితస్యాస్య. ౧౭౮. అశనాయాదినిరాసార్థతయా సఫల ఇతి సవది
 దర్శయతి,

సూ. అన్యథా భేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశాంతరవత్. 35.

అథ యది విద్యాభేదో నైవాభ్యుపగమ్యతే తయోనుభయోః.
 ౧౭౯. ఆమ్నానభేదఏష బ్రాహ్మణమోః కథమిహోషవద్యేత, ఇతి
 చేదుపదేశాంతరవదేష ఆమ్నానభేద ఉపపన్నః. ౧౮౦. తాండ్యుపని
 షది హి షష్ఠే ప్రపాఠకే దృశ్యతే హి నవథాసా, తత్త్వమసీత్యుప
 దేశో విద్యాభేదో న తత్ర సంభవతి. ౧౮౧. యదుపక్రమోపసంహా

రాభ్యామైకార్థ్యమవగతంతత్ర, అపి భూయ ఏవమాభగవానితి వాక్యేన
 గమ్యతే హ్యేతత్. ౫౦౨ అర్థవైకవైవ హి పునఃపునః ప్రతిపి
 పాదయిషితత్వం, తత్రాసక్యదుపదేశస్తత్తచ్ఛంకానివారణార్థో హి.
 ౫౦౩. భవతి తథైవేహాపి ప్రశ్నసమాప్త్యోస్సమానరూపత్వాత్,
 ఏకార్థగోచరావిహ దృష్టౌ చోపక్రమోపసంహారౌ. ౫౦౪. తత్ర చ
 యదేవ సాక్షాదితి ద్వితీయే కహాశకప్రశ్నే, ఆవిశ్య చైవకారం
 పూర్వప్రశ్నస్థముత్తరత్ర పునః. ౫౦౫. ఆకృష్యమాణమర్థం దన్వ
 యతి పరం తు పూర్వవాక్యే చ, కథితౌ హి కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యా
 త్తనో హి సద్భావః. ౫౦౬. ఉపదిశ్యతే శనాయాద్యసంగితా తస్య
 చోత్తరత్రేతి,

సూ. వ్యతిహారో విశింషంతి హితరవత్. ౩౭.

తద్యోఽహంసోఽసావితియోఽసోఽహమితి చామనంతీదమ్.
 ౫౦౭. తత్రైతరేణిణో హి ప్రకృత్య రవిమండలస్థితం పురుషం, త్వం
 వా అహమస్తీతి త్వమస్త్వహం వా ఇతిహ కథయంతి. ౫౦౮. జాబాలా
 వాక్యమిదం తత్ర చ సందేహ ఏష సంభవతి, కిమిహ వ్యతిహారేణో
 భయరూపా మతీరియం హి కర్తవ్యా. ౫౦౯. అథవా కిమేకరూపేత్య
 త్రేయం స్యాదిహైకరూపేతి, నహ్యత్రాత్తేశ్వరయోరైక్యం ముక్త్యా
 న్యదస్తి కించిదిహ. ౫౧౦. చింతయితవ్యం యది చేచ్ఛింతయితవ్యం
 హి కిమపి కల్పేత, జీవస్యేశాత్తత్త్వం సంసార్యాత్తత్వమిశ్వ
 రస్యేతి. ౫౧౧ జీవస్యేశాత్తత్త్వే తస్యోత్కర్షో భవేద్యదీశస్య, సంసా
 ర్యాత్తత్త్వం స్యాత్తదేశ్వరస్య హి నికర్షవవ స్యాత్. ౫౧౨. తస్మాది
 హైకరూపా మతిరేవ స్యాన్నహి ద్విరూపేయం, వ్యతిహారామ్నా
 యస్త్యేకత్వదృఢీకృతిఫలార్థఇత్యేవమ్. ౫౧౩. ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యథ్యా
 నాయ వ్యతిహార ఏష ఆమ్నాతః, ఇతరవదితి చ నిదర్శనమత్ర భవి
 ష్యతి యథేతరే హి గుణాః. ౫౧౪. సర్వాత్తత్వప్రభృతయ ఆమ్నా
 యంతే తథైవ చేహాపి, ఇహ చ సమామ్నాతారస్తథోభయోచ్ఛా
 రణాద్విశింషంతి. ౫౧౫. త్వంవాఽహమస్త్వహం చ త్వమసీతి హి
 తత్కిల ద్విరూపాయాం, కర్తవ్యాయాం హి మతావర్థవదేతన్న
 చాన్యథా భవతి. ౫౧౬. నను యద్యుభయామ్నానస్యార్థవిశేషోత్ర

కల్ప్యతే తర్హి, ఈశస్య చ సంసారిత్వాపత్త్వా స్యాన్నికర్ష ఇత్యుక్తమ్. ౧౯౭. నాసౌ దోష ఇహ స్యాదైకాత్మ్యస్యానుచింత్యమానత్వాత్, నన్వేకత్వదృఢీకారోఽసావిహ దుర్నివార ఇతి చేన్న. ౧౯౮. అత్రైకత్వదృఢీకారోఽసౌ న నివార్యతే పరంత్వత్, వచనప్రామాణ్యాద్యతిహారణేహ తు మతిర్ద్విరూపైవ ౧౯౯. కత్తవ్యా నత్వన్యా మతిరిత్యేతావదేన వత్సామః, తస్యాం మృతౌ కృతాయాం ఫలతశ్చైకత్వమపి దృఢీభవతి. ౨౦౦. ఆధ్యానార్థం హి యథా సత్త్వాదిగుణేషు చోపదిష్టేషు, తత్తద్గుణః పరాత్తా ప్రసిద్ధ్యతీహాపి తద్వదేవ స్యాత్. ౨౦౧. తస్మాద్వ్యతిహారోసావాధ్యాతవ్యస్తథోపసంహార్యః,

సూ. పైవ హి సత్త్వాదయః. ౩౮.

ఇహ కిల వాజసనేయశ్చృతౌ సయో హైతమితి సమామ్నా తమ్. ౨౦౨. యోఽయం సుమహాద్యక్షం ప్రథమజమేతం హిరణ్యగర్భాఖ్యం, సత్యం బ్రహ్మైవేవం వేద భవేత్తస్య లోకవిజయఇతి. ౨౦౩. ఏషా హి సత్యవిద్యానామాక్షరవిద్యయా సమాకలితా, తత్రామ్నాతా హి పునస్తద త్తత్సత్యమితి సమామ్నా తమ్. ౨౦౪. వాక్యం తత్రాదిత్యో జ్యోతి ండలగతో హి పురుషో యః, యో దక్షిణాక్షిసంస్థః పురుషస్తా స్యమితి సమామ్నా తౌ. ౨౦౫. కిం ద్వే హి సత్యవిద్యే కిం వాప్యేకేతి తత్ర సందేహః, తత్రతు భిన్నా యుక్తా ఫలసంయోగో యతోఽత్ర భేదేన. ౨౦౬. జయతీమాన్ లోకానితి భవతి హి పూర్వత్ర హంతి పాప్తానం, జయతీతిచోపరిష్టాత్ఫల సంయోగో హి భిద్యతే చ పునః. ౨౦౭. ప్రకృతాకర్షణమత్రోపాసైవ కత్వేన భవతి యుక్తమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యేకైవైపాత్ర సత్యవిద్యేతి. ౨౦౮. తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణమిదం యతో త్రాస్తి, నను విద్యాభేదేపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యరూపై క్యాత్. ౨౦౯. ఉపపద్యతఇత్యుక్తం కథమిహ విద్యైక్యమితి తు నాశంక్యం, యత్ర విశిష్టనిమిత్తాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్ర. ౨౧౦. ఏవం తత్త్వాదిహ తూభయథా వాక్యే ప్రతీయమానే హి, పూర్వోపదిష్ట విద్యాసంబద్ధం సత్యముత్తరత్రాపి. ౨౧౧. పునరాకృష్టం దృష్ట్వా విద్యైకత్వం హి నిశ్చితం భవతి, ఫలభేదశ్రవణాదిహ విద్యాభేద ఇతి

యచ్చపూర్వోక్తం. ౬౧౨. తదదూషణమేవ యతః ఫలభేదశ్రుతిరి
హర్థవాదస్స్యాత్, ఆదిత్యమండలేషీణి పురుషస్యోపాసనా హి పూర్వోక్తా. ౬౧౩. అహరహమిత్యేవం ఖల్వంగాంతరమపి చ పూర్వముపదిష్టం,
అంగఫలశ్రుతిరేషా స్తుతిరూపా న హి విషయితార్థాస్యాత్. ౬౧౪.
యస్తాత్ప్రధానవిధినా ఫలప్రతీతావియం నిరాకాయో, తస్తాదిహ ఫల
భేదాసీద్ధా విదైత్యమనసవావం స్యాత్. ౬౧౫. యద్వా ప్రధాన
వాక్యే కామపదాదర్శనాత్ఫలాసీద్ధౌ, తస్మిన్స్తు రాత్రిసత్రన్యాయేన
ఫలే నిరూపణీయే హి. ౬౧౬. అంగేపి చ ప్రధానే శ్రుతమపి తదిదం
ఫలం సముచ్చిత్య, భవతి ప్రధానఫలమితి ఫలభేదోనావసిద్ధవేహ. ౬౧౭.
తస్తాదేకైవేయం విద్యా తత్తద్విశేషణోపేతా, ఆమ్నాయత
ఇత్యత ఇహ సత్యాదిగుణోపసంహృతిర్వ్యక్తా. ౬౧౮. కేచిత్త్వస్థితౌ
సూత్రే యచ్చాప్యాయాదిత్యపురుషవిషయం హి, వాజసనేయకవాక్యం
ఛాందోగ్యేష్యథ య ఏష ఇత్యాది. ౬౧౯. తత్రైవ ఛాంతరషీణి
పురుషో దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధం యత్, వాక్యముదాహృత్యైతత్రై
వాప్యాయాదిత్యపురుషవిషయేయం. ౬౨౦. ఉభయత్రైకావిద్యేత్యేవం
నిశ్చిత్య తత్ర సత్యాదీక, వాజసనేయిభ్యో హి చ్ఛందోగానామిహో
పసంహార్యాక. ౬౨౧. మన్యంతే హి తదేతత్సమంజసం నైవ కథమ
పీహ స్యాత్, ఛాందోగ్యేచోద్గీధవ్యపాశ్రయోయం ప్రతీయతేవిద్యా. ౬౨౨.
తత్రాదిమధ్యయోరపి తథావసానే చ కర్తచిహ్నాని, ఇయమేవ
ర్గగ్నిస్సామేత్యేవముపక్రమే హి నిర్దిష్టం. ౬౨౩. తస్యర్కామ చ
గేష్టావితి మధ్యే సామ గాయతీత్యంతే, నైవేహ వాజివాక్యే కిమపి
చ కర్తాంగచిహ్నమస్త్యత్ర. ౬౨౪. ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే
యుక్తా గుణవ్యవస్థైవ,

సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. ౩౯.

అథ య ఇదమిత్యధీతం ఛాందోగ్యే దృశ్యతేహి వాక్యమిదం.
౬౨౫. తత్ర బ్రహ్మపురేస్థితౌ దహరం కిల పుండరికవేక్షోక్తం, తస్యాం
తస్థాకాశం దహరం ప్రస్తుత్య చాయముపదిష్టః. ౬౨౬. అపహతే
పాస్తా విజరో విమృత్యురయమిహ విశోకరూపశ్చ, విజిఘ్నోహ్యపి
పాసస్స సత్యకామశ్చ సత్యసంకల్పః. ౬౨౭. ఇహ కిల వాజసనేయక

వాక్యం తదిదం సవేతి చాధీతం, ఏష మహానజఆత్మా యోయం విజ్ఞాన
మయ ఇతి ప్రథితః. ౬౨౮. యోసావంతర్హృదయాకాశోత్పల్లోష్ఠి
తత్ర శేతేసా, సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సోయమితి హి తత్రోక్తం.
౬౨౯. తత్ర చ విద్యైకత్వం పరస్పరం కిల గుణోపసంహారః, విద్యానా
నాత్వం వా కిమిత్ర యుక్తమితి సంశయే బూరితే. ౬౩౦. అత్ర చ
విద్యైకత్వం యుక్తమతస్సాన్యద్గుణోపసంహారః, ఛాందోగ్యవాక్య
దృష్టా యే వై కిల సత్యకామతాదిగుణాః. ౬౩౧. తే హి స వా ఏష
మహానజ ఆత్మేత్యాదివాజివాక్యే హి, సంబధ్యంతే యత్త్విహ వాఙ్మయ
పదర్శితమిదం వశిత్యాది. ౬౩౨. ఛాందోగ్యఏష ఆత్మేత్యత్ర తు సంబ
ధ్యతే తదేతదపి, యస్తాదాయతనాదికముభయత్రైవోపలభ్యతే హి
సమం. ౬౩౩. హృదయాయతనం హి సమం వేద్యః పరమేశ్వరస్సమా
నోత్ర, సేతుత్వం చ సమానం లోకాసంభేద కారణం యదిదం. ౬౩౪.
నన్విహ విద్యైకత్వం నచోభయత్రాపి శంకితుం శక్యః, హృదయా
కాశస్త్వైవ ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి గుణయోగః. ౬౩౫. తత్ర
శయానస్త్వైవ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్యతే హి గుణయోగః, వాజసనేయక
వాక్యే వేద్యే భిన్నే కథం హి విద్యైకా. ౬౩౬. ఇతి చేన్నాసా
దోషః కథమపి నైవాత్ర వేద్యభేదోస్తి, ఛాందోగ్యదహరవాక్యే
బ్రహ్మైవాకాశశబ్దముపదిష్టం. ౬౩౭. యద్యప్యత్ర విశేషశ్చాందోగ్యే
బ్రహ్మ సగుణముపదిష్టం, వాజసనేయకవాక్యే నిర్గుణముపదిశ్యతే పరం.
బ్రహ్మ. ౬౩౮. విద్యాభేదేనుచితో గుణోపసంహార ఇహ కిలాధాపి,
గుణవత ఏకత్వేనాయతనాదీనాం సమానరూపతయా. ౬౩౯. బుద్ధి
స్థానాం తేషాముపసంహారో హి నిర్గుణస్థానే, స్తుత్యర్థోసామ్యపసంహారో
నోపాసనాయ భవతీహ. ౬౪౦. యత్ర క్వచిదపి దృష్టైర్గుణైస్తు సతే
కర్తుమత్ర శక్యత్వాత్,

సూ. ఆదరాదలోపః. ౪౦.

ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం వాక్యమేతదుపదిష్టం. ౬౪౦
తద్యద్భక్తమితి స యాం ప్రథమామాహుతిమితీదముపదిష్టం, తత్ర
చ పంచప్రాణాహుతయో విహితాస్తతశ్చ తాస్వేవ. ౬౪౧. సయ
ఏతదేవమిత్యాదినోపదిష్టోగ్నిహోత్రశబ్దోపి, తత్ర విచార్యత ఏతత్కి

మిహ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ౬౪౩. భోజనలోపే లోపో భవేత్కి
మథవా న తస్యలోప ఇతి, తద్యద్భక్తమితి శ్రుతభక్తాగమనస్యభోజ
నార్థత్వాత్. ౬౪౪. భోజనలోపే లుప్యత ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్ర
మేతదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే న లుప్యతే తదిదమగ్నిహోత్రమితి
౬౪౫. యస్తాదిహాగ్నిహోత్రే శ్రుతిరేనాదరమియం ప్రదర్శయతి
జాబాలశ్రుతిరేషా యా కిల పూర్వోతిథిభ్య ఇత్యాద్యా. ౬౪౬.
ఉపదిశతి చైతమర్థం యశ్చాహుత్వాగ్నిహోత్రమాత్మీయం, జాహు
యాత్పరాగ్నిహోత్రం తథైవ చేదమపి విఫలమేవ స్యాత్. ౬౪౭.
యశ్చాత్తభోజనాత్ప్రాగతిథీనాం భోజనం భవేత్తస్మాత్, అతిథిభ్యః
ప్రాగేవ స్వయమశ్నీయాదితి ప్రదర్శయేషా. ౬౪౮. ప్రాణాగ్నిహోత్ర
విషయకమాదరమావిష్కరోతి సర్వేషాం, నన్విహ భోజనలోపే
లోపో భుక్త్యర్థభక్తసంయోగాత్. ౬౪౯. ప్రాగుపదర్శిత ఇతిచేన్నా
సా దోషో యతశ్చ వాక్యమిదం, ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థకమేవ స్యాద్య
థాగ్నిహోత్రే హి. ౬౫౦. ఆజ్యపయఃప్రభృతీని ద్రవ్యాణి భవంతి
యాని చాన్యాని, ఇహాచాగ్నిహోత్రశబ్దాత్తేషామపి కౌండపాయ
సత్ర ఇవ ౬౫౧. తద్వత్ప్రాప్తా సత్యాం భక్తద్రవ్యైకగుణవిధానార్థం,
తద్యద్భక్తమితీదం వాక్యం గుణలోప ఇతి నయేనాత్ర ౬౫౨ భోజ
నలోపేవ్యభిర్ద్రివ్యేణాన్యేన చావిరుద్ధేన, ప్రత్యామ్నాయన్యాయే
నైవ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య. ౬౫౩. స్యాదేవానుష్ఠానం న లోప
ఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి,

సూ. ఉపస్థితే తస్తద్వచనాత్. ౪౧.

భోజనఉపస్థితే కిల భోజ్యాత్ప్రథమోపనిపతితాద్ధ్రీవ్యాత్.
౬౫౪. ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతన్నిర్వర్తయితవ్యమన్యథా నేతి, తద్య
ద్భక్తమితి శ్రుతివచనం బోధయతి హేమమేవార్థం. ౬౫౫. శ్రుతిరియ
మేవం బ్రూతే యచ్ఛబ్దేనేహ భోజనాక్షిప్తం, భక్తమనూద్య చ తస్మిన్
తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగం. ౬౫౬. తస్తాదిహాహుతినాంభుక్త
ర్థద్రవ్యసాధ్యతైవ స్యాత్, ఇహ భోజనార్థమేతద్భక్తముపాశ్రిత
తా ఉపన్యస్తాః. ౬౫౭. భోజనలోపే తాసాం లోపో నైవా
యాంతరార్థకతా, ఆశ్రిత్య చ విహితానామాశ్రయలోపే హి

లోప ఇహ యుక్తః. ౬౫౮. గోదోహనస్య చ యథాక్రత్వద్ధాప్రణ
యనాశ్రితస్త్వైవ, క్రతులోపే లోపోయం నచాశ్రయాంతరసమర్ప
కత్వమపి. ౬౫౯. ప్రకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరపి నచేహ శంకితుం
శక్యః, యః కుండపాయినత్రే దృష్టో మాసాగ్నిహోత్రశబ్దోయమ్.
౬౬౦. స తు విధివాక్యస్థోతస్తత్ర తు తద్ధర్మయోగఉచితస్స్యాత్,
ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దో యోసా దృష్టస్సచార్థవాదగతః. ౬౬౧.
స్తుతిపరవన న నిత్యాగ్నిహోత్రసామ్యం విధాపయితుమర్హః, యది
శబ్దమాత్రసామ్యాత్ తర్హప్రాప్తిరత్ర కల్పేత. ౬౬౨. హోమాధి
కరణభావాయాగ్న్యై రణాదయోపి కల్పేరక, యద్యయమగ్నౌ
హోమస్తదా విలుపే త భోజనార్థత్వమ్. ౬౬౩ బ్రూతే జాబాల
శ్రుతిరన్యథారాం హి హోమనిర్వృత్తిం, ఉరవన వేదిరిత్యాదికాగ్ని
హోత్రాంగజాతమఖిలమపి. ౬౬౪. ముఖ్యానాం చాలాభాత్సాంపాదిక
మేవ తచ్చ దర్శయతి, ముఖ్యాగ్నిహోత్ర కాలావరోధవతస్య నైవ
విహితోస్తి. ౬౬౫. అన్యే చోపస్థానాదయో విరుద్ధా ఇహోపలభ్యంతే,
తస్మాద్భోజనపక్షే హోమా ఏతే భవంతి నేతరథా. ౬౬౬. ఆదరవచ
నం భోజనపక్షే ప్రాథమ్యబోధనార్థం స్యాత్, యత్స్వామిభోజన
సోఽత్తరకాలత్వం శ్రుతిస్త్వతిప్రథితమ్. ౬౬౭. తదుపాసకాన్యవిషయం
తస్మాత్సూత్రోక్తమఖిలముపపన్నమ్,

సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్వైష్టేః పృథగ్భవప్రతిబంధః ఫలం. ౪౨.

వైశ్వానరవిద్యాయాం యచ్చ ప్రాణాగ్నిహోత్రముపదిష్టమ్.
౬౬౮. తదనిత్యభోజనాశ్రితమనిత్యమితి వర్ణితం హి పూర్వత్ర,
కర్తాంగసంశ్రితాని హి విజ్ఞానాని చ భవంతి చాన్యత్ర. ౬౬౯. అక్ష
రముద్గీఢముపాసీతేత్యాదీని తాని కిం వా స్యుః, కర్తసు నిత్యాన్యేవ
హి పర్ణమయీత్వాదివత్కిమేతాని. ౬౭౦. గోదోహనాదివద్వా భవం
త్యనిత్యాని హీతి సందేహః, తత్ర తు కర్తసు నిత్యాన్యేవైతానీతి
యుక్తమాభాతి. ౬౭౧. ఇహ చానారభ్యాధీతాన్యప్యుద్గీఢసంశ్రిత
త్వేన, క్రతుసంబంధాదంగాంతరవత్తాని ప్రయోగవచనేన. ౬౭౨. పరి
గృహ్యంతే యా చ స్వవాక్యదృష్టా ఫలశ్రుతిస్తేషాం, ఆపయితే
త్యాద్యా సా హి వర్తమానాపదేశరూపత్వాత్. ౬౭౩. స్యాదర్థవాద

రూపా స్తుతిప్రధానైవ కేవలం భవతి, సా చాపాపజ్ఞోకశ్రవణవదేవ
 హి న చ ప్రధానం స్యాత్. ౬౨౪. తస్మాచ్ఛ యస్య పర్ణమయీ
 త్వాద్యప్రకరణోపదిష్టానాం, అపి జుహ్వదిద్వారా క్రతుప్రవేశాద్య
 ధైవ నిత్యత్వమ్. ౬౨౫. ఏవమిహాద్వీధోపాస్తీనామపి నిత్యతేత్యతో
 బ్రూతే, నిర్ధారణాని యాన్యుద్వీధాద్యంగవ్యపాశ్రయాణి స్యుః. ౬౨౬.
 రసతమఽఽఽః ప్రాణస్సమృద్ధిరాదిత్య ఏవమాదీని, న నియమ్యేరక కర్తృసు
 నిత్యవదేతాని తేషు తద్దృష్టేః. ౬౨౭. ఏవంజాతీయానామనియతభావం
 హి దర్శయత్యేషా, తేనోభా కురుత ఇతి శ్రుతిరిహ సా చైతమర్థము
 పదిశతి. ౬౨౮. యచ్చైవం వేద న యో వేదోభా తా హి కర్తృ
 కురుత ఇతి, ఉపదిశ్యావిదుషోపి హి కర్తానుజ్ఞాం ప్రదర్శయత్యేషా.
 ౬౨౯. ప్రస్తావదేవతావిజ్ఞానాదిష్వపి తథైవ దర్శయతి, విజ్ఞానానామని
 యతభావం ప్రస్తోతరేవమాద్యా హి. ౬౩౦. అపి చైవంజాతీయక
 విజ్ఞానస్య చ ఫలం హి పృథగేవ, కర్తృణ ఉపలభ్యత ఇహ కర్తృఫలాతి
 శయరూపమేవై తత్. ౬౩౧. శ్రుతిరేతమర్థమేవ హి దర్శయతి యదేవ
 విద్యయేత్యాద్యా, తత్ర చ తరపశ్శ్రీవణాద్విద్యాహీనమపి వీర్య
 వత్కర్తృ. ౬౩౨. భవతీతి గమ్యతే తద్విద్యానిత్యత్వఏవ సంభవతి,
 నిత్యత్వే విద్యాయాః కథమిహ విద్యానిహీనమపి తదిదమ్. ౬౩౩.
 సర్వాంగోపస్కరణాత్క్రియమాణం వీర్యవద్భవేత్కర్తృ, ఏవం హి
 లోకసామాదిషు నియతాని హి ఫలాని శిష్యంతే. ౬౩౪. కల్పంతే
 హస్తాఽత్యాద్యైర్హి ప్రత్యుపాసనం తాని, నేహార్థవాదమాత్రం ప్రతి
 పత్తుం యుజ్యతే ఫలశ్రవణమ్ ౬౩౫. స్తుతిలక్షకతాపత్త్యా గౌణార్థ
 కతా భవేత్తదైవం చేత్, సంభవతి ముఖ్యవృత్త్యా సఫలార్థత్వే హి
 సా తు న న్యాయ్యా ౬౩౬. ప్రకరణబలాత్ప్రియాజాదీనాం దర్శాది
 కాంగతాలాభాత్, తేషు ఫలశ్రవణస్వార్థవాదమాత్రత్వకల్పనం
 యుక్తమ్. ౬౩౭. పర్ణమయీత్వాదిష్వపి ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా
 యుక్తా, నైవాక్రియాత్త కానాం ఫలసంబంధో వినా క్రియాయోగమ్.
 ౬౩౮. అత ఇహ ఫలార్థమేషాం క్రతుయోగాపేక్షితత్వముచితం
 స్యాత్, క్రతురపి చ జుహ్వాక్రతుద్రవ్యాకాంక్షీ భవేచ్ఛ తద్ద్ర
 వ్యమ్. ౬౩౯. పర్ణమయీతి శ్రుత్యా ప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ నిర్దిష్టం,

తేన జహూవానైషాం క్రత్వంగత్వే హి నిశ్చితే పశ్చాత్. ౬౯౦.
 తత్ర ఫలశ్రవణస్వార్థవాదమాత్రత్వనిశ్చయో భవతి, గోదోహనాది
 కానాం క్రత్వాకాంతౌవివర్జితత్వేన. ౬౯౧. చమనేనై వ ప్రకృతాష్పు
 ణయనరూపాశ్రయస్య లాభేన, ఉపపన్నో హి ఫలే విధిరేవం బైల్వాది
 షూపపన్నోయమ్. ౬౯౨ న తు పల్లమయిత్యాదిష్యేవం ప్రకృతోన్యై
 కశ్చిదాధారః, క్రత్వాకాంతౌనియతో జహ్వాదౌ దృశ్యతేయమా
 ధారః. ౬౯౩. క్రత్వాకాంతౌహితో హ్యధారో దృశ్యతే హి
 బైల్వాదౌ, పల్లమయిత్యాదౌ యది ఫలే విధిః కల్ప్యతే హి వాక్యేన.
 ౬౯౪. జహ్వః ఫలసంబంధః ప్రకృతిద్రవ్యేణ చాపి సంబంధః, వాక్యేన
 కల్పనీయస్తదాభవేద్వాక్యభేదవవాత్. ౬౯౫. కర్తాంగసంశ్రితా
 నాముపాసనానాం స్వతః క్రియాత్వేన, యాగాదిపదేతేషాం ఫలే
 విధానం విరుధ్యతే నేహ. ౬౯౬. క్రత్వాశ్రయాణి గోదోహనాది
 కాని చ ఫలేన సంబంధాత్, యద్వదనిత్యాని తథైవోద్గీధాదివ్యపా
 శ్రయాణీహ. ౬౯౭. శ్రుతివాక్యదర్శితాని హ్యుపాసనాన్యపి భవం
 త్యనిత్యాని,

సూ. ప్రదానపదేవ తదుక్తమ్. ౪౩.

వాజసనేయే హి వదిష్యామ్యేవేత్వాదివాక్యమామూతమ్.
 ౬౯౮. తత్ర చ వాగాదీనాం ప్రాణశ్శ్రిష్టోఽవధారితోధ్యాత్తం, అధి
 దైవతమగ్న్యదేర్వాయుశ్చాందోగ్యకోపనిషది తథా. ౬౯౯. వాయు
 ర్వావేత్యత్ర త్వగ్న్యదీనాం హి వాయురధిదైవం, సంవర్గో నిర్ణీతో
 వాగాదీనాం తథైవ సంవర్గః ౭౦౦. ప్రాణోఽధ్యాత్తం తత్ర చ వాయు
 ప్రాణావిమా హి పృథగేవ, ఉపగంతవ్యో స్యాతామపృథగ్వేతీహ
 భవతి సందేహః. ౭౦౧. తత్రాపృథగితి యుక్తం యతస్తయోర్నేహ
 తత్వభేదోఽస్తి, నేహాభిన్నే తత్వే పృథగనుచింతనమిదం భవేన్నాన్య
 యమ్. ౭౦౨. అధిదైవతమధ్యాత్తం తత్వాభేదం శ్రుతిః ప్రదర్శ
 యతి, అగ్నిర్వాగిత్యాద్యా తథాతవతథితి చైవమాద్యాపి. ౭౦౩.
 ప్రాణానామేతేషాం విభూతిమస్యాధిదైవికిం బ్రూతే, ఉపలభ్యతే హి
 బహుధా తత్వాభేదస్తు తత్ర తత్ర తయోః. ౭౦౪. నిర్దిశతి చ యః
 ప్రాణస్స వాయురితి హి శ్రుతిస్తయోరైక్యం, వాజసనేయే హి యత

శ్చోదేతీత్యాదినిగమవాక్యే హి. 204. ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతీతి
 ప్రాణేన చోపసంహారాత్, ఏకత్వమేవ హి తయోర్ద్వయతి యథోక్త
 వాజివాక్యమపి. 205. ప్రాణ్యాచైచవాపాన్యాచైతి ప్రాణవ్రతేన
 చైకేన, ఉపసంహారోపి తయోః కేవలమేకత్వమేవ బోధయతి. 206.
 ఛాందోగ్యేపి మహత్తానశ్చతురో దేవ ఏక ఇతి వాక్యం, సంవర్తమేక
 మేవ హి గమయతి న తయోః కథంచిదపి భేదం. 207. తస్మాద్వాయు
 ప్రాణావత్రాప్తథగేన చోపగంతవ్యో, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పృథగేవే
 మావిహోపగంతవ్యో. 208. యస్మాత్పృథగేవైతా వాయుప్రాణా
 విహోపది శ్యేతే, ఆధ్యానార్థో హ్యధ్యాత్మికాధిదైవతవిభాగ ఉపదిష్టః.
 209. సోయమసత్యాధ్యానపృథక్త్వే చానర్థకః ప్రసజ్యేత నన్విహ
 తత్వాభేదానుచింతనం హ్యపృథగేన యుక్తమితి. 210. ప్రాగుక్తం
 కథమేతత్పృథగ్భవేదితి న శంకితుం శక్యం, తత్వాభేదేష్యత్రావస్థాభే
 దేన చోపదేశస్య. 211. భేదవశేన తయోరనుచింతనభేదో భవేదసా
 యుక్తః, తత్వాభేదాభిప్రాయేణైవాస్యోపపద్యమానస్య. 212. అత్ర
 యతశ్చోదేతీత్యస్య తు న ధ్యేయభేదవిఘటకతా, స యదైషాం
 ప్రాణానాం మధ్యమ ఇత్యాదివాక్యమపి వాయోః. 213. ప్రాణేన
 సామ్యముక్త్వా యథోక్తమాధ్యానభేదముపదిశతి, యోఽసావిహైక
 మేవ వ్రతమిత్యత్రైవకారఉక్తోఽసౌ. 214. ప్రాణవ్రతాభిసంధ్యా
 వాగాదివ్రతనివర్తనార్థస్సౌత్, భగ్నవ్రతాని వాగాదీనీతి చ తాని
 మృత్యురిత్యాద్యా. 215. భగ్నవ్రతత్వకథనాద్వాగాదివ్రతనివర్త
 నార్థైవ, వ్రతమీమాంసేతి ప్రస్తుత్యా భగ్నవ్రతత్వముపదిష్టమ్.
 216. వాయుప్రాణోభయయోర్వృతఫలమపి వాయులోకసంప్రాప్తిః,
 సైషానస్తమితేతి శ్రుతిదృష్టో యశ్చ దేవతాశబ్దః. 217. అపరిచ్ఛి
 న్నాత్తత్వాద్వాయావస్థి౯ సమంజసో భవతి, వేదేషు చ వాయురసౌ
 ప్రాణః ప్రాణేషు భవతి సంవర్గః. 218. ఇతి భిన్నత్వేనైతా తావా
 ఏతావితి శ్రుతిరూప్రతే, దశ సంతస్తత్కృతమిత్యుపసంహారోఽపి భేద
 పరఏవ. 219. తస్మాత్పృథగేవేమావాధ్యాతవ్యోన చైకరూపతయా,
 అత్ర నిదర్శనమేతత్ప్రదానవదితి ప్రదర్శితం హి యథా. 220. త్రిపు
 రోడాశిన్యాం ఖల్విష్టావింద్రాయ రాజ్ఞ ఇత్యాద్యా, తత్ర పురోడా

శ క్షే పార్థా మంత్రాస్త్రయో హి నిర్దిష్టాః. 211. సర్వేషామభిగమయ
న్నితి శ్రుతేరపి చ దేవతై క్యాచ్చ, తత్ర పురోడాశానాం సమాప్రదాన
ప్రసంజనే హి కృతే. 213. యాజ్ఞా పురోనువాక్యా వ్యత్యాసవిధాన
తశ్చ గుణభేదాత్, తద్దేవతాపృథక్త్వం ప్రదానపార్థక్యమపి యథా
భవతి. 214. ఏవం తత్వాభేదేష్యాధ్యానపృథక్త్వమత్ర యుక్తం
స్యాత్, ఆధ్యేయాంశపృథక్త్వాదుక్తం సంకర్షణేన నానేతి. 215. తత్ర
కిల యాగభేదో భవతి పరం ద్రవ్యదేవతాభేదాత్, ఇహాచ న విద్యా
భేదో విద్యైకత్వం ప్రతీయతే హి యతః. 216. ఆధ్యాత్మికాధిదై
వోపదేశవాక్యే హ్యుపక్రమాద్యైర్హి, విద్యైక్యైః స్యధ్యాత్మాధిదైవ
భేదాత్ప్రవృత్తిభేదస్సాన్యత్. 217. సాయం ప్రాతఃకాలప్రభేదత
శ్చాగ్నిహోత్ర ఇహ స భవేత్,

సూ. లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి. ౪౪.

వాజసనేయిన ఇహ ఖల్వగ్నిరహస్యే హి నైవ వేత్త్యాది. 218.
వాక్యం పఠంతి తత్ర చ సృష్టేః పూర్వం న సచ్చ నాసదిదం, ఇత్యా
దిశ్య చ మనసస్సృష్టిం శిష్ట్యా మనోధిక్యతోక్తమ్. 219. తదపశ్య
త్వత్రింశత్సహస్రసంఖ్యాన్ మనోమయానగ్నిన్, అర్కాన్తనశ్చితఇతి
హ్యేత్తన ఇత్యాదినా నిరుచ్యైతాన్. 230. వాక్పితఇత్యాదీనపి పృథ
గగ్నినామనంతి తత్రైవ, తేష్వేషా విచికిత్సా మనశ్చిదాదయ ఇహో
పదిష్టా యే. 231. తే కర్త శేషభూతాః కిం కర్తానుప్రవేశినోఽత్ర స్యుః,
కిం వాపి తే స్వతంత్రాః కేవలవిద్యాత్తకా భవంతీతి. 232. తత్ర
ప్రకరణబలతః క్రియానుషంగే హి తేషు సంప్రాప్తే, తేషాం
స్వాతంత్ర్యమిహ ప్రతిజానీతే హి సూత్రకారోయమ్. 233.
భూయాంస్యస్త్రిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే లింగాని చోపలభ్యంతే, విద్యాత్తక
త్వమేవోపోద్బలయంత్యేషు తాని సకలాని. 234. యత్కించేనూనీతి
శ్రుతివాక్యే లింగమేతదపదిష్టం, సర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్తమ సదా
గ్నయో హి చీయంతే. 235. ఇత్యాధ్యానే హి దృఢే సర్వాణ్యపి
యచ్చ కిమపి భూతాని, సంకల్పయంతి మనసా సాచాగ్నినాం కృతిర్భ
వేదితి హి. 236. ఏతద్విద్యాత్తత్వే భవతి హి లింగం న చ క్రియాం
గత్వే, యత్కించిత్రకరణేన హి సిద్ధిర్దృష్టా న చ క్రియాంగస్య. 237.

తాః హైతానేవంవిద ఇతి శ్రుతౌ లింగమపరమపి దృష్టం, స్వపతేపి
జాగ్రతేపి చ తస్మై వాగ్మీక హి సర్వభూతాని. ౭౩౮. చిచ్ఛంతి సర్వ
దైవేత్యేతద్విద్యా కత్వలింగం స్యాత్, కర్తాంగముదితకాలానుష్ఠేయం
సార్వకాలికం చేమ్. ౭౩౯. యచ్ఛాన్వత్తత్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యత్వ
మపి చ కర్తాంగం, శ్రుతిలింగసూత్రదృష్టం లింగం తు ప్రకరణాద్భ
లీయ ఇతి. ౭౪౦. విద్యాత్కత్వమేషాం తస్మాద్యుక్తం హి లింగభూయ
స్త్యాత్,

సూ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యత్క్రియామానసవత్. ౮౫.

యచ్ఛాగ్నయస్స తంత్రాహ్యానశ్య శేషా ఇతీహ నిర్దిష్టం. ౭౪౧
నై తద్యుక్తం యస్మాన్ కరణమేతత్క్రియామయస్యాగ్నేః, తద్వి
షయో హి వికల్పవిశేషా శో న హి స్వతంత్రోయమ్. ౭౪౨ పూర్వస్య
చేష్టకాగ్నేస్సన్నిహితస్య హి వికల్పబోధార్థం, ఇహ సంకల్పమయత్వ
ప్రకారభేదోపదేశ ఏవాయమ్. ౭౪౩. నన్వత్ పూర్వముక్తం లింగం
హి ప్రకరణాద్భలీయ ఇతి, సత్యం హి లింగమిదృచ్ఛహి ప్రకరణాద్భ
లీయ ఇహ భవతి ౭౪౪. విధివాక్యస్థం యత్స్యత్తదేవ హి ప్రకర
ణాద్భలీయస్యాత్, విధివాక్యే న హి లింగం కిమపి చ దృష్టం పరంత్వి
హైవైతత్. ౭౪౫. సాంపాదికాగ్నివిషయప్రశంసనాత్కమిదం భవే
ద్వాక్యం, తచ్ఛార్థవాదరూపం తత్స్థం లింగం న బాధకం భవతి ౭౪౬.
అప్రాప్తే హ్యన్యార్థే గుణవాదేనోపపద్యమానం సత్, ప్రకరణమేత
ద్బాధితుముత్సహతే లింగమిదృశం హి కథమ్. ౭౪౭. సాంపాదికా
అపీమేగ్నయః క్రియానుప్రవేశినస్తస్మాత్, మానసవదితి నిదర్శనమత్ర
యథా ద్వాదశాహసత్రే హి. ౭౪౮. త్యక్త్వాంత్యాహద్విత్తయం దశ
రాత్రస్యావశేషితస్యాంతే, దశమేహన్యపివాక్యే, మానసపవగ్రహణా
విని : ౭౪౯. తత్ర చ పృథివీపాత్రం సోమరసోఽసౌ సముద్ర ఏవోక్తః,
స్యా వతాప్రజాపతిరస్మై తస్మై వ గృహ్యామాణస్య ౭౫౦. గ్రహణా
సాద హవనాహరణోపహ్వనభక్షణాని యథా, తత్ర చ తాన్యేతాని
త్వామ్నాయంతే హి మానసాన్యేవ. ౭౫౧. గ్రహకల్పో హి యథా
వా క్రియాప్రకరణాత్క్రియావిశేషస్యాత్, ఏవమయమగ్నికల్పః
క్రియావిశేషో న హి స్వతంత్రస్యాత్. ౭౫౨.

సూ. అతిదేశాచ్చ. ౪౬.

అతిదేశశ్చాగ్నినాం క్రియాత్తకత్వానుమాపకో దృష్టః, ఏకైక ఏవ తావాన్యావాన్యే పూర్వమభిహితోగ్నిరితి. ౨౫౩. సామాన్యే సత్యేవ హ్యతిదేశోయం ప్రవర్తతే శాస్త్రే. ౨౫౪.

సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్. ౪౭.

ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌ తు శబ్ద ఇహ పఠితః, ఏతే మనశ్చిదాద్యాః, కేవలవిద్యాత్తకాస్వతంత్రాస్సన్యః. ౨౫౫. విద్యా చితవేతి హి నిర్ధారయతీహ యేన తానగ్నిః, అన్యాపి విద్యయా హైవైత ఇతి శ్రుతిరపీత్యమేవైతాన్. ౨౫౬.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౪౮.

ఏతేషాం స్వాతంత్ర్యే లింగం యత్పూర్వమేవ తచ్ఛోక్తం, నను లింగమిందృశం న ప్రకరణతో బలవదిత్యతో బ్రూతే. ౨౫౭.

సూ. శ్రుత్యాదిబలీయత్వాచ్చ న బాధః. ౪౯.

నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాదేషాం హి క్రియావిశేషత్వం, అధ్య వసాయ తతో హి స్వతంత్రతాపక్షబాధనం యుక్తమ్. ౨౫౮. శ్రుత్యా దీన్యత్ర యతో భవంతి హి ప్రకరణాద్బలీయాంసి, తాని చ మన శ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యం హి సాధయంత్యేవ. ౨౫౯. తే హైతే విద్యాచితవేతి శ్రుతిరియం హి భవతీహ, లింగం హి సర్వదా సర్వాణీత్యాదికముదాహృతం పూర్వమ్ ౨౬౦. వాక్యమపి విద్యయా హైవైత ఇతి హి తత్ర సాధకం భవతి, విద్యాచితవేతి శ్రుతిరేషా సావధారణైతేషామ్. ౨౬౧. అభ్యుపగతే క్రియానుప్రవేశపక్షే హి పీడితైవ స్యాత్, నాబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయం తదవధారణం తర్హి. ౨౬౨. అవధారణమఫలం స్యాద్విద్యాచిత ఇత్యనేన తల్లాభాత్, గ్రహ కల్పనదేతేషాం తు లేనాబాహ్యసాధనత్వేన. ౨౬౩. ప్రాప్తక్రియాంగ తాయా నివర్తనాయావధారణం సఫలం, ఏవంవిధే హి భూతాన్య గ్నింశ్చిన్వంతి సర్వదైవేతి. ౨౬౪. సాతత్యదర్శనమిదం తేషాం స్వాతంత్ర్యపక్ష ఏవ స్యాత్, వాక్పాణిణమయాగ్నిష్వపి సాతత్యం

దృశ్యతే హి సతతమితి. ౨౬౫. సాతత్యదర్శనేన క్రియాప్రయోగస్య
 చాల్పకాలత్వాత్, స్వాతంత్ర్యేణ హి తేషాం విద్యారూపత్వమన
 ధృతం భవతి. ౨౬౬. ఇదమర్థవాదరూపం సంకీర్తనమాత్రమితి తు న
 న్యాయ్యం, అత్ర చ విధాయకోఽన్యోవిజాదిరుపలభ్యతే హి విస్పష్టమ్.
 ౨౬౭. తత్రైవ యుక్తమేతత్సంకీర్తనమర్థవాదమాత్రమితి, అత్ర తు
 విధాయకాంతరమన్యవై వోపలభ్యతే కిమపి. ౨౬౮. సంకీర్తనమాత్రా
 దిహ విజ్ఞానవిధానముచితమేతేషాం, సాతత్యదర్శనాదిభిరేషాం
 స్వాతంత్ర్యసిద్ధిరిహ వాచ్యా. ౨౬౯. ఏవంవిదశ్చిత్వా ఇతి పురుషవిశే
 షానుబ మిహ వాక్యం, న త్నమతే క్రతుయోగం తస్మాత్స్వాతంత్ర్య
 పక్ష ఇ యుక్తః. ౨౭౦.

నూ. అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపుథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్. ౫౦.

ప్రకరణముపసృత్యాపి స్వాతంత్ర్యం స్యాన్తనశ్చిదాదీనాం,
 యేన మనోవ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి క్రియావయవయోగమ్. ౨౭౧.
 మనసై వాధీయంతే మనసై వేమే గ్రహశ్చ గృహ్యంతే, మనసా శంసక
 మనసా స్తునకా యదేతచ్చ కర్తృయజ్ఞీయమ్. ౨౭౨. తచ్చ మనశ్చి
 త్సు మనోమయమేవ క్రియత ఏవమనుబంధః, సంపత్ఫల ఇహదృష్టః
 ప్రత్యక్షా అపి న చ క్రియావయవాః. ౨౭౩. ఇహ సంపదాతఏతే
 లిప్సయితవ్యా హి భవితుమర్హంతి, ఉద్గీఢోపాస్త్యాదివదిహ క్రియాంగ
 వ్యపాశ్రయేణైషామ్. ౨౭౪. తదనుప్రవేశితేయం న శంకనీయా
 శ్రుతేశ్చ వైరూప్యాత్, అత్ర తు న హి క్రియాంగేహ్యధ్యసితవ్యం
 తు కించిదపి దృష్టమ్. ౨౭౫. కింత్వత్ర హి షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యా
 ఇమా మనోవృత్తిః, ఆదాయ కల్పయంతి హ్యగ్నిత్వం చ గ్రహాదికాం
 స్తాసు. ౨౭౬. పురుషాయుషో హ్యహస్సు చ సంఖ్యా దృష్టా సతీహ
 తత్ స్థాసు, మనసో వృత్తిష్వారోప్యత ఇతి వైరూప్యమత్ర మంతవ్యమ్.
 ౨౭౭ తస్మాదనుబంధాదిభ్యస్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం, ఆదిగ్ర
 హణాదతి దేశాదప్యేవం హి యోజనీయమిహ. ౨౭౮. యావానసా
 హి పూర్వస్తేషామేకైకఏవ తాదృగితి, యచ్చ క్రియామయాగ్నేర్తా
 హత్త్వం తచ్చ భావనాగ్నినామ్. ౨౭౯. ఏకైకస్యాతిదిశచ్ఛ్రితిః
 క్రియానాదరం హి దర్శయతి, అతిదేశో హి వికల్పార్థఏవ నానాద

రార్థ ఇత్యపి న. 200. యత్రైకస్థి సాధ్యే నిరవేక్షం సాధనద్వయం
భవతి, భవతి హి తత్ర వికల్పో వ్రీహియవాద్యోర్యథా హి యాగే
స్యాత్. 201. ఆహవనీయోద్ధరణాదిలక్షణం సాధనం త్విహైకంస్యాత్,
సాధ్యం క్రియామయాగ్నిర్ధానాగ్ని శ్చేతి భిన్నమిహ దృష్టమ్ 202
ఏకస్య సాధనస్య తు న సాధ్యయుగ్తే భవేద్వికల్పోస్తా, యత్త్వత్ర
పూర్వపక్షోపాద్భులకశ్చాతిదేశ ఇత్యుక్తమ్. 203. తత్ప్రతిత్యక్తమి
హాపి హ్యగ్ని త్వేనాతిదేశసాఫల్యాత్, శ్రుత్యాదీన్యగ్నిత్వం ధ్యానా
గ్నినాం ప్రదర్శితాన్యేవ. 204. ప్రజ్ఞాంతరపార్థక్యం నిదర్శనం దర్శితం
హి సూత్రకృతా, ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యాంకితవిద్యాపురస్సరాణి
యథా. 205. కర్తృభ్యః పృథగేవ ప్రజ్ఞాంతరతోఽపి హి స్వతంత్రాణి,
తద్వచ్చ భావనాగ్నయ ఇహ కర్తృభ్యో భవంతి పృథగేవ. 206. యా
చేహ రాజసూయప్రకరణపఠితా హ్యవేష్టినామేః, దృష్టస్తస్యా
ఇష్టేరుత్కర్షః ప్రకరణాచ్చ తత్రైవ. 207. వ త్రయానుబంధా
ద్రాజసవత్త్వాచ్చ రాజసూయస్య, క్రత్వర్థాయామితి దిత్యత్ర ప్రథమ
తంత్ర ఇదముక్తమ్. 208.

సూ. న సామాన్యాదప్యపలభ్యేర్భృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః. ౧౧.

మానసవదితి యదుక్తం తచ్ఛేదానీం నిరాకరోతీహ, నై వేహ
మానసగ్రహసామాన్యాత్సాన్యన్తసశ్చిదాదీనామ్. 209 కల్పయితు
మత్ర శక్యం పూర్వప్రకృతక్రియావిశేషత్వం, పూర్వోక్తేభ్యః
శ్రుత్యాదిభ్యః కేవలపుమర్థతాసిద్ధేః. 210. న హి కించిత్కస్యచిదపి
కేనచిదంశేన సామ్యమిహ నేతి, ఏతావతా యథా స్వం నివర్తతే కిం
స్వభావవైషమ్యమ్. 211. మృత్యువదితి దృష్టాంతో యథా స ఏష
ఇతి మంత్రవాక్యేషు, మండలవర్తీ పురుషస్తథాయమగ్నిరపి మృత్యు
రిత్యుక్తమ్. 212. ఇహ మృత్యుశబ్దసామ్యేప్యాదిత్యాగ్నోర్విర్నసర్వ
సామ్యం స్యాత్, ఏవమసౌ వావేతి శ్రుతౌ ద్యులోకేగ్ని శబ్దసామ్యేపి.
213. ఆదిత్యఏవ సమిదిత్యాదిత్యేతత్ప్రదే సమానేపి, లోకాదిత్యా
దీనాం న చాగ్నిసమిదాదిరూపతాపత్తేః 214.

సూ. పరేణ చశబ్దస్య తాద్విభ్యభూయస్తాత్త్వనుబంధః. ౧౨.

తాద్విభ్యం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే పరస్తాచ్చ, ఏషోగ్ని

శ్చిత ఇత్యేతస్మిన్ హి బ్రాహ్మణాంతరే చైతత్. ౭౯౫. యత్ర చ కామక్రోధాః పరాగతాస్తం చ లోకమేతేహి, ఆరోహంతి హి విద్యా సంపన్నా విద్యయైవ కేవలయా. ౭౯౬ నావిద్వాంసః కర్తృణ వీవం కేవల తపస్విన్ో వేతి, విద్యాం చ సంప్రశంసతి కర్తృ వినిందతి హి విద్యయే త్యాద్యా. ౭౯౭. అన్యత్రాపి యదేతన్మండలమిత్యత్ర దృశ్యతే చైతత్, అమృతో భవతి హి మృత్యుర్హ్యస్యాత్తేత్యాదికేన వాక్యేన. ౭౯౮. విద్యాఫలోఽసంహారాదేవాస్య తు న కర్తృశేషత్వం, యస్తాదిహఃగ్న్య వయవాస్సంపాద్యాః ఖలు భవంతి భూయాంసః ౭౯౯. తస్తాదిహఃగ్ని నేయం విద్యా కేవలమిహానుబధ్యేత, తస్తాత్కేవలవిద్యాత్కత్వమేవ హి మనశ్చిదాదీనామ్. ౮౦౦.

సూ. ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్. ౫౩.

ఇహ దేహవ్యతిరిక్తోహ్యత్తాస్తితి తు సమర్థ్యతే సపది, దేహ వ్యతిరిక్తాత్తన్యసతి చ పరలోకచోదనాస్సకలాః. ౮౦౧. ఉపరుధ్యేరకా బంధో మోక్షోపి చ కస్య వోపదిశ్యేత, నన్విహ శాస్త్రప్రముఖే ప్రథమే పాదే హి వర్ణితం హ్యేతత్. ౮౦౨. దేహవ్యతిరిక్తస్య హి శాస్త్రోక్తఫలోపభోగయోగ్యస్య, ఆత్మన ఇదమస్తిత్వం సత్యం తదిదం హి తత్ర భాష్యకృతా. ౮౦౩. ప్రతిపాదితం న తత్ర హ్యేతాస్తిత్వేస్తి కించిదపి సూత్రం, అత్రాత్మేషపురస్సరమాత్తాస్తిత్వం హి సూత్రకారేణ. ౮౦౪. వర్ణితమితవవాక్యప్రాయాచార్యేణాపి శబరసంజ్ఞేన, తదిదం ప్రమాణలక్షణఉపదిష్టం భగవతోపవర్షేణ. ౮౦౫. అత ఏవాత్తాస్తి త్యాత్మేవే శారీరకే హి వత్సామః, ఇత్యుద్ధారో హి కృతః ప్రథమే తంత్రే సమంజసస్సోఽయమ్. ౮౦౬. కిం చాన్యత్పూర్వస్తిన్నధికరణే కిల మనశ్చిదాదీనాం, ప్రకరణతశ్చోత్కర్షోపగమేన పుమర్థతా హి నిర్దిష్టా. ౮౦౭. తత్ర చ కోఽసౌ పునఃషో మనశ్చిదాదయఇమే యదర్థాస్సన్యః, ఇతి శంకాయాం దేహవ్యతిరిక్తాత్తాస్తితోచ్యతే సపది. ౮౦౮. ఆత్తాస్తి త్యాత్మేపార్థం చేదం సూత్రమాదిమం భవతి, ఆత్మేషపూర్వికా కిల పరిహారోక్తిర్వివక్షితార్థేహి ౮౦౯. ప్రభవత్యుత్పాదయితుం స్థూణాని ఖననయేన దృఢబుద్ధిం, ఏకే లోకాయతికా యే కిల దేహాత్మవాది నస్తే వై. ౮౧౦. దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోస్య చాభావమేవ మన్వానాః,

వ్యస్తసమస్తపృథివ్యాదిషు దేహాకారపరిణతేష్వేవ. ౮౧౧. చైతన్యం మదశక్తివదితి కిల సంభావయంత ఏతే హి, విజ్ఞానం చైతన్యం విశిష్టకాయశ్చ పురుష ఇత్యాహుః. ౮౧౨ స్వర్గాపవర్గగమనాయానోయో దేహాతిరిక్త ఇహ నాస్తి, తస్మాచ్ఛచేతనశ్చాప్యత్తా భవతీహ దేహ ఏవాసౌ. ౮౧౩. అత్ర శరీరే భావాదితి హేతుర్వద్ధి, సతి చ యస్మిన్ హి, భవతి హ్యసతిచన భవతి తత్తద్ధర్మ ఇతి చాధ్యవసితం హి. ౮౧౪. ఔష్ణ్యప్రకాశరూపావిహగ్నిధర్మా తదైవ దృష్టా హి, చైతన్యస్తృత్యాద్యా యే చాభిమతాస్సు స్యురాత్తద్ధర్మతయా ౮౧౫. న హి బహిరుపలభ్యంతే హ్యుపలభ్యంతేంతరేవ దేహే తే, అతిరిక్తాత్మాసిద్ధ్యా తద్ధర్మావేవ భవితుమర్హంతి. ౮౧౬.

సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్న తూపలబ్ధివత్. ౫౪.

అవ్యతిరేకో దేహాదాత్మన ఇతి యచ్ఛ పూర్వమాక్షిప్తం, తచ్ఛ న యుక్తం దేహాదస్య వ్యతిరేక ఏవ యుక్తస్సాన్యత్. ౮౧౭. తద్భావాభావిత్వాదితి తు యథోక్తార్థసాధకో హేతుః, యద్యత్ర దేహాభావే భావాత్తద్ధర్మతా భవేత్తేషామ్. ౮౧౮. సతి దేహేఽపి కదాఽజ్ఞానాదీనాం హి తత్ర చాభావాత్, స్యాచ్ఛాత్తద్ధర్మత్వం తథాత్తద్ధర్మత్వమపి భవేత్తేషామ్. ౮౧౯. రూపాదయో హి యే స్యుర్యావదేహాం భవంతి తే ధర్మాః, చైతన్యస్తృత్యాద్యాస్సత్యసి దేహే మృతౌ హి న భవంతి. ౮౨౦. యే దేహధర్మభూతా రూపాద్యాస్తే పరైశ్చ దృశ్యంతే, చైతన్యస్తృత్యాద్యాస్సత్యసి దేహే పరైర్న దృశ్యంతే. ౮౨౧. యద్దేహే చైతన్యం యసోత్పత్తిశ్చ భవతి భూతేభ్యః, కిం రూపం తచ్ఛ స్యాన్న హి భూతచతుష్టయాతిరిక్తం తత్. ౮౨౨. లోకాయ తికసయే నహిభూతచతుష్టయవిలక్షణం తత్త్వం, యద్భూతభౌతికానామనుభవనం స్యాత్తరేవ చైతన్యమ్ ౮౨౩. ఇతి చేత్తద్దేహేతేషాం విషయత్వాన్నాస్య విషయధర్మత్వం, ఏకస్య కత్తృకర్తృభయాత్కత్వం న దృశ్యతే లోకే. ౮౨౪. ఇహ భూతధర్మచైతన్యే నైవ హి భూతభౌతికాని కథం, విషయాక్రియంత ఇహ న హి రూపాద్యైస్సంపరస్య రూపం వా. ౮౨౫. విషయాక్రియతే చైతన్యే న తు భూతంచ భౌతికం సకలం, విషయాక్రియతే తేషాము

పలబ్ధిరియం యథాభ్యుపేతాస్యాత్. ౮౨౬. ఉపలబ్ధేర్భూతేభ్యో వ్యతిరే
కోపి చ తథాభ్యుపేయాస్యాత్, ఉపలబ్ధిరూపవహాన్తా న తతోతి
రిక్త ఇహ కశ్చిత్. ౮౨౭. దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చాభ్యు
పేయమేవాస్య, అహమిదమద్రాక్షమితి ప్రత్యభిసంధిర్నచాన్యథా
సిద్ధ్యేత్. ౮౨౮. అపిచోపలబ్ధిరేమా సత్సు తుదీపాదిషూపకరణేషు,
భవతి హ్యసత్సు న భవతి సేత న చైతావతోపలబ్ధిరియం ౮౨౯. న
భవతి యథా ప్రదీపాదీనాం ధర్మస్తథైవ దేహేఽస్తి, సతి భవతి
చోపలబ్ధిర్నాసతి భవతీతి తావతా హీయమ్. ౮౩౦. న హి దేహధర్మ
ఏవస్యాద్దేహస్యోపకరణతామాత్రాత్, దీపాదివదుపయోగః కథంచిదు
పపద్యతే నచాత్యంతమ్. ౮౩౧. ఉపలబ్ధౌ దేహస్యోపయోగ ఇహ
దృశ్యతే యథా స్వప్నే, తస్మాద్దేహవ్యతిరీకాత్కాస్తిత్వం యదేతదన
వద్యమ్. ౮౩౨.

సూ. అంగావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్. ౫౫.

ప్రాసంగికీం సమాప్య ప్రకృతామేవానువర్తతే హి కథాం,
ఓమిత్యేతదితి ప్రకృత్యాధీతా ఉపాసనాశ్రుతిషు. ౮౩౩. ఉద్గీఢసామ
విషయాస్తథైవ చోక్తాదిశస్త్రవిషయాశ్చ, కర్తాంగసంశ్రితాః ప్రతి
వేదం శాఖాంతరేషు దృశ్యంతే. ౮౩౪. తత్తచ్ఛాఖాదృష్టోద్గీఢాది
ష్వేవ తా భవేయుః కిం, కిం వాపి సర్వశాఖాగతేషు తేష్వితి హి
భవతి సందేహః. ౮౩౫. తత్ర ప్రాప్తం తావత్స్వకీయశాఖాగతేషు
తేష్వేవ, ఏతా ఉపాసనాస్సృర్యతస్సర్వశాఖాగతాస్తు సన్నిహితాః.
౮౩౬ ఇహ తూద్గీఢముపాసీతేతి చ సామాన్యతో హి విహితానాం,
తత్తదుపాస్తీనాం స్యాద్విశేషవిషయే హి నిత్యమాకాంక్షా. ౮౩౭.
సా సన్నికృష్టశాఖాదృష్టే న నివర్తతే విశేషేణ, శాఖాంతరవిహిత
విశేషోపాదానేన కారణం కిమపి. ౮౩౮. తస్మాదుపాసనానాం శాఖా
భేదాద్భవేద్వ్యవస్థేతి, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం
మునినా. ౮౩౯. ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌ తు శబ్ద ఇహ సూత్రే,
ఏతా ఉపాసనాస్త్విహ న ప్రతిశాఖం వ్యవస్థితాః కింతు. ౮౪౦. శ్రుత్య
విశేషాస్తాః ఖల్వినువర్తేరన్ హి సర్వశాఖాసు, శ్రుతిరుద్గీఢముపాసీతేతి
హి సామాన్యతః ప్రవృత్తేయమ్. ౮౪౧. సన్నిధివశాద్విశేషే యది

వ్యవస్థాపితా భవేత్తర్హి, శ్రుతిరత్ర పీడితా స్యాన్నైతన్నాన్యయ్యం
హి సన్నిధానాద్ధి. ౮౮౨. శ్రుతిహి బలీయసీ న చ సామాన్యప్రత్య
యోపరోధోస్తి, తస్మాత్స్వరాదిభేదేఘృద్గీఢత్వాద్యుపాస్యధర్మాణామ్.
౮౮౩. సర్వత్ర చావిశేషాత్సమస్తశాఖాగతేషు తేష్యేష, ఉద్గీఢాది
ష్యేషం జాతీయాః ప్రత్యయాః కుతో న స్యుః. ౮౮౪.

సూ. మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః ౫౬.

శాఖాంతరోదితేషూద్గీఢాదిషు కథమిహాన్యతో విహితాః, స్యుః
ప్రత్యయా ఇతీయం విరోధశంకా న చేహ కర్తవ్యా. ౮౮౫. శాఖాంత
రోదితానాం మంత్రాణాం కర్తాణాం గుణానాం చ, ఉపసంగ్రహస్తు
శాఖాంతరే భవేచ్ఛాఖానాం యథైకేషామ్. ౮౮౬. అశ్వానానే మంత్రః
కుటరురసీత్యాదికో హి నామ్నాతః, కుటరురసికుక్కుటోసీతి చ విని
యోగో హి దృశ్యతే తేషామ్. ౮౮౭. యేషామపి ప్రయాజాస్స
మిదాద్యా వ స్ఫుటం సమామ్నాతాః, ఋతవో వా ఇతి తేషాం
గుణవిధిరామ్నాయతే హి తేష్యేష, ౮౮౮. యేషామపి పారేఽజో
గ్నీషోమీయ ఇతి జాతీనిర్దేశః, నైవాస్తి భవతి తేషామపి తద్విషయో
హి మంత్రవర్ణోఽసౌ. ౮౮౯. ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యాదిః కిలై
వమన్యత్ర, వేదాంతరోదితానామగ్నేర్వరేవమాదిమంత్రాణామ్.
౯౦౦. వేదాంతరే హి దృష్టః పరిగ్రహే బహ్వృచోక్తసూక్తస్య,
యో జాత ఇత్యధీతస్యాధ్వర్యవఇత్యతో హి నిర్దిష్టే. ౯౦౧. అధ్వర్య
కర్తృకేఽస్తిక్ ప్రయోగ ఏవ హి పరిగ్రహో దృష్టః, తస్మాద్యథా
శ్రయాణాం కర్తాంగానాం హి భవతి సర్వత్ర. ౯౦౨. అనువృత్తిరేవ
మేవ హి తదాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్, ప్రాగుక్తో హి విరోధో
మంత్రాదివదేవ పరిహృతో భవతి. ౯౦౩.

సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్యం తథాహి దర్శయతి. ౫౭.

వైశ్వానరవిద్యాయాం దృష్టా ప్రాచీనశాల ఇత్యాద్యా, ఆఖ్యా
యికా హి తస్యాం ష్యస్తస్యాపి చ తథా సమస్తస్య. ౯౦౪. వైశ్వా
నరస్య తస్య హ్యుపాసనం శ్రూయతే ద్విరూపమిదం, వ్యస్తోపాసనమభి
హితమేవం తత్రోపమన్యవేత్యాది. ౯౦౫. ఏవం తత్ర సమస్తోపాసన
మపి తస్య వేత్యనేనోక్తం, తత్ర చ సందేహోఽయం కిమిహోభయ

థాప్యపాసనం. న్యాయమ్. ౮౫౬. వ్యస్తసమస్తోభయయోరథ తు
 సమస్తస్య తస్య వా తదితి, తత్రోపాన్వేతి ప్రత్యవయవమపి చ క్రియా
 పదశ్రవణాత్. ౮౫౭. తవసుతమాసుతమితి ఫలభేదశ్రవణాచ్చ తత్ర
 యుక్తాని, వ్యస్తాన్యపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తేభిధీయతే హి తతః. ౮౫౮.
 యచ్చ సమస్తోపాసనమచ్య హి వైశ్వానరస్య తస్యైవ, భూమ్నా
 జ్యాయస్త్వం ఖల్వస్తి వాక్యే వివక్షితం భవతి. ౮౫౯. దర్శాది
 క్రతుషు యథా సాంగస్యైవ ప్రధానయాగస్య, ఏకః ప్రయోగ ఏవ
 హి సామన్వేన చ వివక్షితో భవతి. ౮౬౦. న వ్యస్తాంగానామపి న
 చైకదేశాంగయుక్ప్రధానస్య, తద్వదిహాపి చ భూమ్నా జ్యాయస్త్వం
 హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౮౬౧. ఉద్దాలకావసానా ఋషయష్షడ్యై
 భవంతి విఖ్యాతాః, వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠాం లబ్ధుమక్షమాస్తే
 హి. ౮౬౨. అభ్యాజగ్తుః కేకయరాజానమితీహ దర్శయిత్వైవ, ఏకైక
 సోపాస్యం ద్యుప్రభృతీనాం హి దర్శయిత్వైవ. ౮౬౩. మూర్ధాది
 భావమేషాం మూర్ధాత్వేష ఇతి తత్ర విదధాతి, మూర్ధా తే వ్యపతి
 ష్యద్యన్తామిత్యాదినా హి తత్రైవ. ౮౬౪. వ్యస్తోపాసనపక్షం వ్యావర్త్య
 సమస్తపక్షమనువృత్త్య, భూమాశ్రయమేవ ఫలం సర్వేష్యిత్యాదినా
 ప్రదర్శయతి. ౮౬౫. ప్రత్యేకం హి సుతేజఃప్రభృతిషు ఫలభేదకీర్తనం
 యచ్చ, తదపి హ్యంగఫలానాం ప్రధానఫలతాప్రదర్శనార్థం హి.
 ౮౬౬. ఏవముపాన్వేతి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతదర్శనం యదపి, తదపి
 పరాభిప్రాయం న వ్యస్తోపాసనావిధానార్థమ్. ౮౬౭. తస్మాదత్ర సమస్తో
 పాస్త్వవలంబో భవేదసా శ్రేయాత్, కేచిత్సమష్ట్యపాసనపక్షం
 జ్యాయాంసమత్ర నిర్దిశ్య ౮౬౮. జ్యాయస్త్వకీర్తనాదేవ వ్యస్తోపాస్తి
 పక్షమప్యత్ర, సూత్రకృదనుమన్యత ఇతి నిరూపయంత్యేతదత్ర న హి
 యుక్తమ్. ౮౬౯. అత్ర సమస్తోపాస్తా సత్యాం ఖల్వేకవాక్యతావ
 గతౌ, ఉభయవిధానేన కథం యుక్తా తద్భేదకల్పనా ప్రకృతే. ౮౭౦.
 మూర్ధేత్యాద్యపదిష్టా నిందాప్యత్ర తు భవేద్విరుద్ధేష, యద్యభయ
 థాప్యపాసనమిహ సిద్ధాంతో భవేత్తదా తత్ర ౮౭౧. వ్యస్తోపాసన
 మేవేత్యేవంవాచ్యో హి పూర్వపక్షస్యైవ, ఉపసంహారేణ సమష్ట్య
 పాసనేహ్యవగతేపి విస్పష్టమ్. ౮౭౨. తదభావస్తు కథం వా వక్తుం

శక్యోత్ర పూర్వపక్షే స్యాత్, జ్యాయ స్త్వచనమపి యత్సూత్రే పరి
దృశ్యతే తదేతదపి. ౮౭౩ అత్ర చ సమష్ట్యపాదైః ప్రమాణవత్త్వ
ప్రదర్శనార్థం స్యాత్, వ్యస్తాపాస్తీనామప్రమాణసీద్ధత్వబోధనార్థం
చ. ౮౭౪.

సూ. నానా శబ్దాదిభేదాత్. ౫౮.

సతి హి సుతేజఃప్రభృతీనామపి ఫలభేదగోచరే శ్రవణే, తత్ర
సమస్తోపాసనమేవ జ్యాయ ఇతి దర్శితం పూర్వమ్. ౮౭౫. తన్నాన్య
యేన చ సర్వాణ్యుపాసనాని శ్రుతాని యాని స్యుః, తాన్యపి సామస్త్యే
నోపాసిష్యంత ఇతి బుద్ధిరుత్పన్నా. ౮౭౬. అపి చ న వేద్యాభేదే విద్యాభే
దోభవేత్కథంచిదపి, పరమేశ్వరస్తు వేద్యః శ్రుతినానాత్వేపి చైక ఏవా
సౌ. ౮౭౭. అవగమ్యతేమనోమయ ఇత్యాదిశ్రుతిషు చైక ఏవ తథా,
ప్రాణో వా వేతి శ్రుతివచనేషు ప్రాణ ఏవమన్యత్ర. ౮౭౮. యదపి శ్రుతి
నానాత్వం తదపి గుణాంతరసమర్పణార్థం స్యాత్, తస్మాదహైక వేద్యస్య
పాశ్రయం యచ్చ భవతి గుణజాతమ్. ౮౭౯. విద్యాకార్యాన్నియ
హి తచ్ఛాంఖాంతరగతమిహోపసంహార్యం, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే వేద్యా
భేదేపి భవతి నానేతి ౮౮౦ ఏవం విధా హి విద్యా వేద్యాభేదేపి
భవతి భిన్నైవ, వేదోపాసితేతి హి శబ్దో భిన్నః ప్రతీయతే యస్మాత్.
౮౮౧. శబ్దాంతరఇతి సూత్రే శబ్దోఽసౌ కర్తృభేదహేతురితి, వర్ణితమత
ఇహ విద్యా భిన్నాశబ్దాదిభేదతో భవతి. ౮౮౨. ఆదిగ్రహణాచ్చ
గుణాదయో యథాసంభవం హి యోజ్యాస్స్యుః, నన్విహ వేదే
త్యాదౌ ప్రతీయతే శబ్దభేదమాత్రం హి ౮౮౩. యజతీత్యాదివదేవ
ప్రతీయతే నార్థభేద ఇహ కశ్చిత్, ఇహ తు మనోవృత్త్యర్థా వేదే
త్యాద్యా భవంతి యే శబ్దాః. ౮౮౪. తద్భేదేన కథం వావిద్యాభి
న్నేతి చేన్నదోషాయం, తేషు మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేపి చ గుణాది
భేదేన. ౮౮౫. వేద్యే భిన్నే విద్యాభిన్నైవ స్యాన్న సా భవేదేకా,
ఏకస్యాపీశస్య ప్రతిప్రకరణం గుణా విభిద్యంతే. ౮౮౬ ప్రాణస్థైక
స్యాపి హి గుణో యథా తత్ర తత్ర భిన్నస్యాత్, ఏవమనుబంధభేదా
ద్విధిభేదే భిద్యతే హి విద్యేయమ్. ౮౮౭. శ్రుతినానాత్వం హి గుణాం
తరవిధ్యర్థమితి యచ్చ పూర్వోక్తం, తచ్చ న యస్మాదత్ర తు వినిగమ కం

నోపలభ్యతే కిమపి. ౮౮౮. ప్రాప్తామనూద్య విద్యామప్రాప్తానేకగుణ
విశేషాణాం, యది చేద్విధానమత్ర తు దుర్వారో వాక్యభేద ఏవ
తదా ౮౮౯ విద్యైక్యేహి గుణానాం పునరుక్తిరపిహ భవతి విఫ
లైవ, అసక్యచూఛ్రియంతే కిల గుణాస్సమాస్సత్యకామతాద్యాహి.
౮౯౦. ప్రకరణభేదానైర్నిరాకాంత్యే నాత్రైకవాక్యతా యుక్తా,
వైశ్వానరవిద్యాయామివాత్ర న సమస్తచోదనా వాస్తీ. ౮౯౧.
వేద్యైకత్వనిమిత్తే విద్యైకత్వేత్విహ ప్రతిజ్ఞాతే, సకలగుణానామప
సంహారో శక్యో భవేత్ప్రతిజ్ఞాతః. ౮౯౨. తస్మాదిహ శబ్దాదేర్భేదాద్వి
ద్యాపి భవతి నానేతి, సుష్మాక్తమత్ర సూత్రే తదానుగుణ్యేన భవతి
విద్యైక్యమ్. ౮౯౩.

సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౫౯.

విద్యాభేదమిహోక్త్వా తదనుష్ఠానక్రమం నిరూపయతి, అత్ర
త్రివిధా విద్యా అహంగ్రహాఅపితథా తటస్థాశ్చ ౮౯౪. అంగా
శ్రితాశ్చ తత్రాహంగ్రహవిద్యాస్విదం విచారయతి, ఏతాసాం
విద్యానాం కిమిహ యథేచ్ఛం సముచ్చయః కిం వా. ౮౯౫. భవతి
వికల్పో వేతి హి సందేహే సతి వికల్ప ఇహ యుక్తః, ఇహ నాసాం
విద్యానాం సముచ్చయే నియమకారణం కిమపి. ౮౯౬. నన్వగ్నిహోత్ర
దర్శాదీనాం హి పరస్పరం విభిన్నానాం, భవతి సముచ్చయనియమో
యథా తథేహిపి స తు భవేదితి చేత్, ౮౯౭. మైనం హి నిత్యతా
శ్రుతిరేన హి తత్ర తు సముచ్చయే హేతుః, ఇహ విద్యానామేవం
నిత్యత్వపరా శ్రుతిర్న కాచిదపి. ౮౯౮. తస్మాన్న సముచ్చయ ఇహ
నాపి వికల్పోత్ర భవతి యుక్తతమః, ఏకత్రాధిక్యతస్య ప్రతిషేధో
నోపలభ్యతేన్యత్ర ౮౯౯. పరిశేషాదత్ర యథా కామ్యానుమానమేవ
యుక్తమితి, నన్వవిశిష్టఫలత్వాద్వికల్పకలసాం భవేదిహ న్యాయ్యః.
౯౦౦. కం బ్రహ్మ ఖం పురాణం మనోమయస్సత్యకామ ఇత్యాద్యాః,
తుల్యవదీశప్రాప్తిఫలా లక్ష్యంతేయతో తథితి చేన్న. ౯౦౧ స్వగ్రాది
తుల్యఫలకేష్వపి చ యథా కామ్యమేవ దృష్టం హి, ఏవమిహిపి
యథా కామ్యమేన న వికల్ప ఇత్యతో బ్రూతే. ౯౦౨. ఆసాం వికల్ప
ఏవ న్యాయ్యో న సముచ్చయః కదాచిదపి, యస్మాదుపాస్య సాహ

త్కరణాత్కకఫలమిహావిశిష్టం హి. ౯౦౩. సాక్షాత్కృతే పరాత్త న్యేకే
నైవ ద్వితీయమఫలం స్యాత్, అపిచోపాస్తీనామిహ సముచ్చయేన హి
ఫలం భవేత్కించిత్. ౯౦౪. యదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణం ఫల
మిహ భవేదుపాస్తీనాం, విక్షేపసాధనేస్థిక్ సముచ్చయే సతి భవేత్ఫలం
తదిదమ్. ౯౦౫. విద్యాఫలం హి సాక్షాత్కృతీసాధ్యం దర్శయంతి
వేదాంతాః, యస్య స్యాదిత్యాద్యాః స్మృతయశ్చ సదేతి దర్శయంత్యే
వమ్. ౯౦౬. తస్మాదవిశిష్టఫలానామన్యతమాముపాసనామేకాం, ఆలంబ్య
తత్పరస్సాద్యావదుపాస్యాపరోక్షమస్య స్యాత్. ౯౦౭.

సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చయేరన్న వా
పూర్వహేత్వభావాత్. ౬౦.

సయవతమేవ వాయుం దిశామితి ప్రథితకామ్యవిద్యాసు, కర్త
వదేవాదృష్టద్వారా హి ఫలం ప్రసాదయంతీషు. ౯౦౮. సాక్షాత్క
రణాపేక్షా నచాస్తి తేన చ భవేద్యథాకామ్యం, యస్మాద్వికల్పసాధన
మవిశిష్టఫలత్వమత్ర నైవాస్తి. ౯౦౯.

సూ. అంగేషు యథాశ్రయభావః ౬౧.

కర్తాంగేషూద్గీథాదిషు విహితాయా ఉపాసనాస్తాస్తు, ఆశ్రయ
తంత్రా హి యథా సంభూయైవాశ్రయా స్తథైవైతాః. ౯౧౦.

సూ. శిష్టేశ్చ. ౬౨.

త్రిషు వేదేషు యథా వాస్తోత్రాదయ ఆశ్రయా హి శిష్యంతే,
ఏవం తదాశ్రితా అప్యుపాసనాస్సృర్ను తత్ర వై శేష్యమ్. ౯౧౧.

సూ. సమాహారాత్. ౬౩.

ఛాందోగ్యే హి ప్రణవోద్గీతైక్యధ్యానవిధిరసౌ దృష్టః, తత్రైవ
హోతృపదనాద్ధైవాదిత్యాదిరర్థవాదోఽపి. ౯౧౨. తత్ర సర్వప్రమా
దాదినా హి దైవేర దుష్టముద్గీధం, ప్రణవోద్గీతైకత్వధ్యానబలాదేవ
సోఽయముద్గాతా. ౯౧౩. నిర్దోషం తం కురుతే సమ్యక్కృతహోతృశంస
నాదితి హి, వర్ణితమతథహ వేదాంతరోదితప్రత్యయస్య చైతస్య. ౯౧౪.
వేదాంతరోపదిష్టానుబంధసంకీర్తనం హి సర్వత్ర, వేదాంతరోదిత ప్రత్య
యోపసంహారమేవ సూచయతి. ౯౧౫.

సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ. ౬౪.

విద్యాధ్యేయం విద్యాశ్రయమోంకారం హి సర్వవేదేషు, సాధారణం చ తమిమం తేనేయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౯౦౬. ఆశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రితసాధారణత్వమపి తస్మాత్, అథవై తే కర్తృ గుణా యేచోద్గీథాదయో భవంత్యేతే. ౯౦౭. సర్వప్రయోగసాధారణా ఇమే కర్తృసూపలభ్యంతే, తేనాశ్రయసహభావాత్ప్రత్యయసహభావఏవ యుక్తఇహ. ౯౦౮.

సూ. న వా తత్సహభావాశ్రుతేః. ౬౫.

ఆశ్రయసహభావేన ప్రత్యయ సహభావ ఇతి హి యచోచ్ఛిక్తం, తన్నాశ్రయసహభావో న చాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్. ౯౦౯. యస్తాదిహాశ్రితానాం తత్సహభావః శ్రుతో న కుత్రాపి, వేదత్రయ విహితానాం స్తోత్రాదీనాం తథైవ చాంగానామ్. ౯౧౦. సహభావశ్చ మసం వోన్నీయేత్యాదిషు యథోపలబ్ధస్స్యాత్, ఏవం హ్యుపాసనానాం సహభావేన క్వచిచ్ఛ్చుగ్రితిద్వయే. ౯౧౧. నాపి ప్రయోగవచనం సహభావం ప్రాపయేదిహైతాసాం, అత్ర హ్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రతీయతే శ్రుతిషు. ౯౧౨. క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం హి ప్రయోగవచనం తు, సహభావమేవ కేవలమిహ గమయేన్న హ్యుపాసనానాం చ. ౯౧౩. అంగాశ్రితాన్యపి చ తాన్యుపాసనాని స్వతఃపురుషార్థాని, గోదోహనాదివదితి ప్రపంచితం చైతదేవ పూర్వత్ర. ౯౧౪. క్రత్వర్థాన్యంగాని హి పురుషార్థాని హ్యుపాసనాని స్యుః, సతి చైవం హి విశేషే సహభావో న హి కథంచిదపి తేషామ్. ౯౧౫. లింగద్వయ మపి చ పరం న్యాయాభావాచ్ఛ్చుగ్రితేరభావాచ్ఛ్చ, నోపాసనసహభావ సోపాద్యులకం హి సాధనం భవతి. ౯౧౬. ఆశ్రయతంత్రాణ్యేతాన్యాశ్రయలోపే పరం హి లుప్యేరన్, న తు తత్సహభావార్హాణ్యతో యథాకామమేవ తాని స్యుః. ౯౧౭.

సూ. దర్శనాచ్ఛ్చ. ౬౬.

శ్రుతిరసహభావమేవ హ్యుపాసనానామిహ ప్రదర్శయతి, ఏవం విద్వేబ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానమృత్విజస్సర్వాన్. ౯౧౮. అభిరక్షతీతి తత్ర హి సర్వత్ర ప్రత్యయోపసంహారే, సర్వే సర్వవిదో నజ్ఞానవతా

బ్రహ్మణేతరేషాం హి. ౯౨౯. పరిపాల్యత్వమయుక్తం తత్సంకీర్తనమిదం
మృషైవ స్యాత్, తస్మాదుపాసనానాం సముచ్చయో వా భవేద్వికల్పో
వా. ౯౩౦. శారీరకమీమాంసా మునివా వ్యాసేన విరచితా నేయం,
చతురధ్యాయీ తస్మాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోగయమధ్యాయః ౯౩౧.
తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యా
వృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోగయమనవద్యః. ౯౩౨.

ఇతి తృతీయాధ్యాయే తృతీయపాదః.

తృతీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః.

పాదేతీతే హి పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారం, నిర్దిశ్య
తత్స్వరూపం నిశ్చితమిహ కిల చతుర్థపాదే హి. ౧. పురుషార్థహేతుతా
కర్తాసంగతయా నిరూప్యతే తాసాం, యజ్ఞాదీని చ బహిరంగాని శమా
దీని చాంతరంగాని. ౨. విద్యోత్పత్తౌ సాధనభూతాన్యపి చేహ దర్శ
యిష్యంతే, భవతీహ చైకవిద్యావిషయత్వం సంగతిర్ద్వయోరనయోః ౩.

సూ. పురుషార్థోఽతశ్చబ్దాదితి బాదరాయణః. ౧.

తత్త్వజ్ఞానే బహుధా విప్రతిపత్త్యా తదేవ చాదౌ హి, నిర్ణయతే
కిమాత్తజ్ఞానం యచ్ఛాపనిషదముపదిష్టమ్ ౪. తత్కర్తృణ్యేవానుప్రవిశ
త్యధికారసాధనద్వారా, కిం వా స్వతంత్రమేతత్పురుషార్థం సాధయిష్య
తీత్యస్యామ్. ౫. మీమాంసాయాం సత్త్వాం సిద్ధాంతేనైవ తదిదమార
భతే, వేదాంతవాక్యజనితాదాత్తజ్ఞానాదతో హి పురుషార్థః ౬ భవతీతి
బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే తదేతదిహ, అవగమ్యతే శ్రుతిభ్యో
బ్రహ్మవిదాహ్నోతి తరతీ శోకమితి. ౭. ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమితి
శ్రుతిరపి ప్రదర్శయతి, నిరవేదాయాస్తస్యా విద్యాయా ఇహ పుమర్థ
హేతుత్వమ్. ౮

సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః. ౨.

స్వత ఏవ జ్ఞానమిదం పుమర్థసాధనమితిహ యచ్ఛోక్తం, తత్తు న
యుక్తం యస్మాత్ జ్ఞానం తదిదం హి భవతి కర్తాంగమ్. ౯. యేనా
త్తాసౌ కర్తా తేనాసౌ భవతి కర్త శేష ఇహ, భవతి హి తద్విజ్ఞానం

విషయద్వారేణ కర్తృసంబంధి. ౧౦. ప్రోక్షణసంస్కారాదివదేవ ఫల
శ్రుతిరిహార్థవాదస్యాత్, ఇతి మన్యతే హి జైమినిరాచార్యో న్యేషు
భవతి సా హి యథా. ౧౧. శ్రుతిరర్థవాదరూపై వాన్యాసు ద్రవ్య
సంస్క్రియాన్వేషా, దృష్టా హి యస్య వర్ణమయీత్యాద్యా తత్ర
చైవముపదిష్టమ్. ౧౨. యస్య జుహవాః పర్ణమయీ సనైవ పాపం
శృణోతి హి శ్లోకం, అంజనమస్య యదేతద్భాతృవ్యస్యాస్య చక్షురవ
హరతి. ౧౩. ఏవమితి యత్ప్రియాజానూయాజాశ్చాపి సమ్యగిజ్యంతే,
యజ్ఞస్య వర్త తత్సాద్యజమానస్యాపి భవతి వర్తేతి. ౧౪. ఏవంజాతీయ
శ్రుతివచనానామర్థవాదరూపత్వం, దృష్టం తద్వదిహాపి చ ఫలశ్రుతే
రర్థవాదతా యుక్తా. ౧౫. ప్రకరణమన్యత్కించిద్విన్యైవ తస్య క్రతు
ప్రవేశోఽయం, ఆత్మజ్ఞానస్యానారభ్యాధీతస్య న కథమితి శంక్యమ్ ౧౬.
తద్విజ్ఞానస్యాపి హి కర్తృద్వారా క్రతుప్రవేశఇహ, ఆత్మాద్రష్టవ్య
ఇతి శ్రుతివాక్యబలేన యుక్తవేవ స్యాత్. ౧౭. ననువినియోగః
క్రతుషు శ్రుతివాక్యస్యాస్య నోపపన్నస్యాత్, తత్రానారభ్యాధీ
తానాం వాక్యాత్క్రతుప్రవేశస్యాత్. ౧౮. యత్ర త్వవ్యభిచారి
ద్వారం లభ్యేత కించిదపి తేన, లోకకవైదికకర్తృసు కర్తా సాధారణో న
తద్వాప్యప్యః. ౧౯. తస్మాన్న హి తద్ద్వారా తద్విజ్ఞానస్య కర్తృసంబంధః,
ఇతిచేదుపపన్నోఽయం తద్విజ్ఞానస్య కర్తృసంబంధః. ౨౦. ఇహ కిల దేహ
వ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానం వివక్షితం తచ్చ, న హి లోకేశేషు కర్తృస్వపేక్షితం
తద్విజ్ఞానాపి పశ్యాదౌ. ౨౧. దృశ్యత ఏవ హి లోకకర్తృతస్తదిదమాత్మ
విజ్ఞానం, తనుపాతోత్తరకాలఫలేష్వేవ హి వైదికేశు జనకం స్యాత్.
౨౨. నన్వపహతపాస్తాయం వేదాంతేషూపదిశ్యతే హ్యేతా, యదిదం
తద్విజ్ఞానం తదసంసార్యాత్తవిషయమేవ స్యాత్. ౨౩. తచ్చకథం
కర్తాంగం స్యాదితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా, యస్తాత్సంసార్యాత్తా
ప్రియాదిసంసూచితోత్ర నిర్దిష్టః. ౨౪. అపహతపాష్టత్వాదికమస్య
స్తుత్యర్థమేవ నిర్దిష్టం, నను పూర్వమేతదుక్తం బ్రహ్మ సంసారిజగదు
పాదానమ్. ౨౫. సంసారిణస్స్వరూపం తదేవ పరమార్థతో న చాన్య
దితి, ఉపదిశ్యతే హి వేదాంతేష్వితి చేత్సత్యమేవ పూర్వోక్తమ్. ౨౬.

పూర్వోక్తవైవ పునః స్థూణానిఖనననయేన దార్ధ్యాయ, ఉపదిశ్యేతే
హ్యేషసమాధానే ఉభే ఫలద్వారా ౨౭.

సూ. ఆచారదర్శనాత్. ౩.

జనతో హేతి ప్రభృతీని యత్యమాణ ఇతి చైవమాదీని,
బ్రహ్మవిదామపి విద్యావిధిపరవాక్యేష్యమాని వాక్యాని. ౨౮.
దృశ్యంతే తాని బ్రహ్మవిదాం కథయంతి కర్తృసంబంధం, ఉద్దాలకాదిషు
తథా పుత్రాద్యనుశాసనేన గార్హస్థ్యమ్. ౨౯. ఆవగమ్యతేయదాతు
జ్ఞానాచ్చేత్కేవలాత్పుమర్థస్సాన్యత్, బహుళాయాసాని పునః కర్తాణ్యే
తాని తే కథం కుర్యుః ౩౦. మధు విందేత సమీపే కిమర్థమచలం
ప్రజేదితి న్యాయాత్,

సూ. తచ్ఛ్చుతేః. ౪.

ఇహ కర్తృశేషతైవ హి విద్యాయా న స్వతః పుమర్థత్వమ్ ౩౧.
ఇత్యేతద్దర్శయతి శ్రుతిరత్రయదేవ విద్యయేత్యాద్యా,

సూ. సమన్వారంభణాత్. ౫.

తం విద్యేతి శ్రుతిరియమిహ విద్యాకర్తృణోః ఫలారంభే ౩౨.
దర్శయతి హి సాహిత్యం తస్మాద్విద్యా న కేవలార్థకరీ,

సూ. తద్వతో విధానాత్. ౬.

శ్రుతిరేషాచార్యకులాద్వేదమధీత్యేతి దర్శయత్యేవమ్. ౩౩.
గురుశుశ్రూషాకర్తృణ్యనుష్ఠితే యోగిశిష్యతే కాలః, తత్ర చ యథా
విధానం వేదమధీత్య చ తతస్సమావృత్య. ౩౪. గార్హస్థ్యే హి స్థిత్యా
ధర్తాన్విధిచోదితాననుష్ఠాస్యన్, స్వాధ్యాయంతమధీయానోఽసౌ సతతం
శుచిప్రదేశేషు. ౩౫. భూతాని చాప్యహింసన్నాత్మని సర్వేంద్రియాణి
సంస్థాప్య, ఏవం స వర్తమానో బ్రహ్మపదం శాశ్వతం ప్రయాతీతి. ౩౬.
వేదార్థజ్ఞానవతః కర్తృణ్యధికారదర్శనాదత్ర, స్వాతంత్ర్యేణైతస్యా
విద్యాయా న హి పుమర్థహేతుత్వమ్. ౩౭. నను వేదస్యాధ్యయనం
శ్రూయత ఇహ నో తదర్థవిజ్ఞానం, ఇతి చేద్వేదాధ్యయనం భవతి
హ్యర్థావధారణార్థమిహ. ౩౮.

సూ. నియమాచ్ఛ. ౭.

కుర్వన్నే వేత్యాద్యా శ్రుతిరేతద్వైజరేతిచాన్యాపి, దర్శయతి హి విద్యాయా నియమేనైవేహ కర్త శేషత్వమ్. ౩౯.

సూ. అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్. ౪.

ఉక్తాక్షేపనిరాసా కస్తుశబ్దోఽత్ర సూత్రనిర్దిష్టః, యత్త్వస్య కర్త శేషత్వేన ఫలశ్రుతిరిహ వాద ఇతి రం. తత్తు న యుక్తం యస్తాద్వే దాంతేషూపదిశ్యతే బ్రహ్మ, యది సంసార్యేవాత్తా శారీరః కర్త భోక్తృతాదిగుణః. ౪౦. ఉపదిష్టస్సాన్యద్వేదాంతేషు తదా యుక్తమ వాదత్వం, ఇహ పునరపహతపాస్తా పరమాత్మా స్వప్రకాశచిన్తాత్. ౪౧. శారీరాదధికో యో వేదాంతేషూపదిశ్యతే సోఽయం, తద్విషయం హి జ్ఞానం ప్రవర్తకం కర్తాణాం కథం వా స్యాత్. ౪౩. కర్తోచ్ఛిత్తిం యస్తాదుపమర్దం చేతి వక్ష్యతి జ్ఞానాత్, తస్తాత్పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి భగవతో మతం యత్స్యాత్. ౪౪. శేషత్వాదిభిరేతన్న చాల్యతే తత్తు భవతి తదవస్థం, పరమేశ్వరం తమధికం ప్రదర్శయంతి కిల సర్వ వేదాంతాః. ౪౫. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాద్యా అపి తదైక్షతే త్యాద్యాః, యచ్ఛక్తిమాత్తనోఽస్య ప్రియాదిసంసూచితస్య వేద్య తయా. ౪౬. సంసారిణోనుకర్షణముపలభ్యత ఆత్మనస్తు కామాయ, సర్వం ప్రియమిత్యేతం త్వేవత ఇత్యాదికం చ తత్సకలమ్ ౪౭. న విరుద్ధమస్య మహతో భూతస్యేత్యాదిభిః పరంజ్యోతిః, ఉపసంపద్య స్వేనేత్యాద్యైర్వేదాంతవాక్యశేషైర్హి. ౪౮. సత్యామధికోపదిది త్మాయామేతన్న చాతీభేదపరం, యదిదం శారీరస్య స్వరూపమిహ పారమేశ్వరం తత్స్యాత్. ౪౯. బాపాధికమేవై తచ్ఛారీరత్వమితి తత్త్వ మస్యాద్యైః, ఉపదిశ్యతే తదేతన్నిర్ణీతం తత్ర తత్ర పూర్వం హి. ౫౦.

సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్. ౯.

ఆచారదర్శనాదిహ విద్యేయం కర్త శేష ఇత్యుక్తం, ఆచారదర్శ నం తద్విద్యాయాః ఖల్వకర్త శేషత్వే. ౫౧. తుల్యం శ్రుతిరిహ యస్తాదే తద్ధన్తేతి దర్శయత్యేవం, కర్తఫలే స్వర్గాదాప్యషయస్సంజాతభూరి వైరాగ్యాః. ౫౨. యత్యౌమహే కిమర్థా వయమితి యాగాద్యనా దరావిష్టాః, తత్సాధనాగ్నిహోత్రాదికముత్సృజ్య హి తమేతమాత్మా

సమ్. ౫౩. విజ్ఞాయ భైక్షచర్యామపాస్తసర్వేషణాశ్చరంతీతి, దృష్టం
హి యాజ్ఞానల్యూద్యాత్తవిదామప్యకర్తనిష్ఠత్వమ్. ౫౪. ఏతావదరే
ఖల్వమృతత్వమితీత్యాది వేదవాక్యేభ్యః, యచ్ఛేహ లింగముక్తం హి
యక్ష్యమాణ ఇతి కర్త శేషత్వే. ౫౫ తత్కిల వైశ్వానరవిద్యావిష
యం భవతి సా చ విద్యా హి, సవిశేషవిషయకా స్యాత్తత్ర చ యుక్తం
హి కర్తసాహిత్యమ్. ౫౬. న తు నిర్విశేషగోచరవిద్యాకర్తాంగభావ
ముపయాతి, కర్త ప్రకరణవిరహాద్యదన్యదుక్తమిహ తచ్ఛ్రుతేరితి
హి. ౫౭.

సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

నేయం హి సర్వవిద్యావిషయాత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా,
కింతు ప్రకృతోద్గీఢోపాస్తిపరై వ శ్రుతిర్భవేదేషా. ౫౮.

సూ. విభాగశ్శతవత్. ౧౧.

యచ్ఛ సమన్వారంభణముక్తం యచ్ఛేహ భవతి విద్యాయాః,
అస్వాతంత్ర్యే లింగం తం విద్యాకర్తణీత్యనేనోక్తమ్ ౫౯. తస్యేదం
ప్రతివచనం భవతి విభాగ ఇతి సూత్రనిర్దిష్టం, ఇహ విద్యాన్వారభతే
హ్యన్యం పురుషం తథైవ కర్తాన్యమ్. ౬౦. ఇతి తు విభాగోత్ర
స్యాచ్ఛతవదితి నిదర్శనం భవేదత్ర, శతమేతాభ్యాం దేహీత్యుక్తే పృథ
గేవ దీయతే హి యథా. ౬౧. పంచాశత్పంచాశత్తథైతదపి వస్తు
తోఽత్ర వచనమిదం, సంసారిపరమిహేతి తు కామయమాన ఇతి
వాక్యనిర్దేశాత్. ౬౨. అత్రాథాకామయమాన ఇతి ముముక్షుః పృథగ్వి
నిర్దిష్టః, విద్యా విహితాప్రతిషిద్ధాపి చ సంసారవిషయ ఏవ స్యాత్. ౬౩.
సంసారవిషయ ఏవ హి కర్త ప్రతిషిద్ధమపి చ విహితంచ, అవి
భాగే నాప్యత్ర సమన్వారంభేన బాధకం కీమపి. ౬౪.

సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

యత్తద్వతో విధానాదిత్యత్రోక్తం నిరస్యతే తదిహ, ఆచార్యగు
లాద్వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రమేవైతత్. ౬౫. శ్రుతమిహ తేన
చ కర్తణ్యాధికారోధ్యయనమాత్రవత ఏవ, నిర్ణీయతే హ్యవిద్వాన్ కథ
మిహ కర్తస్వధిక్రియేతేతి. ౬౬. నైషా శంకా కార్యా న వయమిహ

భ్యయనమాత్రసంభూతం, కర్తావబోధనం యత్కర్తస్వధికారకారణం
నేతి ౬౭. ప్రకృతే నివారయామః కింత్యాత్తజ్ఞానమాపనిషదం యత్,
స్వతఏవఫలవదేతన్న పునః కర్తాధికారహేతురితి. ౬౮. ప్రతిపాద
యామ ఏతద్యదైవ హి క్రతువిశేషవిజ్ఞానం, క్రత్వంతరాధికారే కథ
మపి నాపేక్ష్యతే తజైవైతత్. ౬౯.

సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

నియమాచ్ఛేతి యదుక్తం దూషణమధునా నిరస్యతే తదిదం,
కుర్వన్నే వేత్త్యాదిషు నియమశ్రవణేషు విదుష ఏనేతి. ౭౦. నాస్తి
విశేషో యస్తాదవిశేషేణోపదిశ్యతే నియమః.

సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా. ౧౪.

కుర్వన్నే వేత్త్యత్ర త్వపరోఽప్యాఖ్యాయతే విశేషో హి. ౭౧.
యద్యపి విద్వానేవ ప్రకరణబలతః ప్రతీయతేథాపి, విద్యాస్తుతయే
తదిదం కర్తానుజ్ఞానమితి తు విజ్ఞేయమ్. ౭౨. తదభిప్రాయేనైవ హి న
కర్త లిప్యత ఇతి ప్రదర్శయతి, యావజ్జీవం కుర్వత్యపి విదుషి న కర్త
భవతి లేపాయ. ౭౩. విద్యాసామర్థ్యాదితి విద్యాస్తుతిరేవ గమ్యతే
తస్మాత్,

సూ. కామకారేణ చైకే. ౧౫.

అపిచాత్రైకే ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలా హి విద్వాంసః. ౭౪.
స్వర్గాదిసాధనేషు ప్రజాదిషు హి తద్బలావలంబేన, నిష్ఫలతామేవైతే
నిశ్చిన్వంతీతి దర్శయత్యేషా. ౭౫. శ్రుతిరియమేతద్ధస్తేత్యాద్యా
ప్రజయా ఫలం కిమస్తాకం, సరమాత్తైవాత్తా నః ప్రాప్యో లోకో
భవేత్పరాత్తేతి. ౭౬. తస్మాదపి విద్యాయా న కర్త శేషత్వముచితమా
శ్రయితుం, నాపి చ తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా
యుక్తా. ౭౭.

సూ. ఉపమర్దం చ. ౧౬.

కర్తాధికారహేతోః కారకఫలతత్క్రియాదిరూపస్య, ఆవిద్య
కస్య విద్యావీర్యాదుపమర్దమామనంత్యపి చ. ౭౮. యత్రత్వస్యే
త్యాద్యాః శ్రుతయః కించేహ వైపరీత్యమపి, ఔపనిషదాత్తవిద్యా

పూర్వాం కర్తాధికారసిద్ధిమిహ. ౭౯ ఆశాసానస్య పరం కర్తాధికార
భంగవన స్యాత్, తస్మాదపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్త
శేషత్వమ్. ౮౦.

సూ. ఉర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. ౧౭.

విద్యేయమూర్ధ్వరేతస్సు చ దృష్టా సా భవేన్న కర్తాంగం, న
హి లేషు దృశ్యతే తద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్త. ౮౧. తే చోర్ధ్వ
రేతసః కిల న శ్రూయంతే హి వేద ఇత్యపి న, యేనోర్ధ్వరేతసస్తే
శ్రూయంతే వైదికేషు శబ్దేషు. ౮౨. త్రయభిహ ధర్మస్కంధాః శ్రద్ధాం
తప ఇత్సుపాసతే యే చ, యే చోపనసంతి తపశ్శ్రద్ధే కేవలమరణ్యా
కృతవాసాః. ౮౩. ప్రవ్రాజినో హి లోకం కాంక్షతః ప్రవ్రజంతి
తేహితి, కించ పునర్భ్రష్టాత్యాదిశ్రుతివాక్యే తదూర్ధ్వరేతస్త్వమ్.
౮౪. శ్రూయత ఏన ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నాశ్రమాంతరాణాం చ, తస్మా
దపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్త శేషత్వమ్. ౮౫.

సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి. ౧౮.

యేచోర్ధ్వరేతసామిహ సద్భావాయ ప్రదర్శితాశ్శబ్దాః, త్రయ
ఇత్యాద్యాశ్చోతాస్తే తత్ప్రతిపాదనక్షమా న స్యుః. ౮౬ యత
ఆశ్రమాంతరాణాం శబ్దేష్వేతేషు కిల పరామర్శం, కేవలమిహ జైమి
నిరాచార్యోఽసౌ మన్యతే న తత్ర విధిమ్. ౮౭. యేన లిజాదీనామన్య
తమో నేహస్తి చోదనాశబ్దః, అర్థాంతరపరతైవ హి దృష్టా ప్రత్యేక
మేషు శబ్దేషు. ౮౮. త్రయఇత్యాదౌ యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి
వర్ణితః ప్రథమః, సభవతి గృహస్థ ఇహ తప ఇతి తు వనస్థో ద్వితీయ
ఇహ కథితః. ౮౯. ఆచార్యకులనివాసీ యోఽసౌ హి బ్రహ్మచర్య
మాపన్నః, ఉపకుర్వాణో నైష్ఠిక ఇతి సద్వివిధస్త్వతీయ ఇహ భవతి.
౯౦. ఏతే హి పుణ్యలోకా ఇతి తు పరామర్శపూర్వకం తేహం,
సంకీర్త్యాచాతంతికఫలతామత్యంతఫలతయా హీయమ్. ౯౧. ప్రస్తూ
యతే పునః ప్రస్తాసంస్థతా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యాద్యైః, నన్వాశ్రమాః
పరామర్శేపి గమ్యంత ఏన తత్రైతే. ౯౨. సత్యమథాపి స్మృత్యా
చారాభ్యం తత్ప్రసిద్ధిరహ దృష్టా, న ప్రత్యక్షశ్రుత్యా దృష్టా సా
చేహ తద్విరోధే తు. ౯౩. నాదరణీయైవానధికృతవిషయా ఏవ తే

భవిష్యంతి, నను గార్హస్థ్యమసీదం సహార్థ్యరేతోభిరిహం పరామృష్టమ్. ౯౮. సత్యమథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవ విధీయతేగ్నిహోత్రాది, తేన శ్రుతిప్రసిద్ధం గార్హస్థ్యమితి ప్రతీయతే వ్యక్తమ్ ౯౯. ఇహ చ పరామర్శోయం స్తుత్యర్థస్సాన్యన్న చోదనార్థోపి, అపి చ ప్రత్యక్షశ్రుతిరపవదతి కిలాశ్రమాంతరం హీయమ్. ౧౦౦. ఆచార్యాయ ప్రియమిత్యాద్యాపి తథైవ వీరహేత్యాద్యా, యే చేమేరణ్యి ఇతి శ్రుతిరపి భవతీహ దేవయానపరా. ౧౦౧. నేహాశ్రమాంతరస్య ప్రదర్శనార్థా యతశ్చ సందిగ్ధం, తద్ధ్యాశ్రమాంతరం తపవేత్యాదౌ తథై తమేవేతి. ౧౦౨. న హి పారివ్రాజ్యవిధిభిన్నతీ స చాయం హి లోకసంస్తావః, తదిదం తు పునర్బ్రహ్మేత్యాదౌ వాక్యే ప్రదర్శితం హి నను. ౧౦౩. పారివ్రాజ్యవిధానం కథమిహ దూషణమిదం భవేదితి చేత్, సత్యమథాపి త్వేతాం జాబాలశ్రుతిమిహానపేక్ష్యేచ. ౧౦౪. శ్రుత్యంతరావలంబాద్విచార ఇహ చాలితో హి సూత్రకృతా,

సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః. ౧౦౫.

తదిదం పారివ్రాజ్యమవశ్యమనుష్ఠేయమేవ భవతీహ. ౧౦౬. గార్హస్థ్యవదేవేతి హి మన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః, అనధికృతానుష్ఠేయం తదాశ్రమాంతరమితిహ నాశంక్యమ్. ౧౦౭. శ్రుతిసామ్యమేవ దృష్టం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య యతః, స్కంధశ్రుతౌ యథైవ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యమ్ ౧౦౮. భవతి పరామృష్టం తద్వదేవ ఖల్వాశ్రమాంతరం తదిదం, భవతి యథైవ నివీతప్రాచీనావీతయోః పరామర్శః. ౧౦౯. శాస్త్రాంతరావగతయోరుపవీతవిధిప్రధానకే వాక్యే, తస్మాదిహాశ్రమాంతరమపి గార్హస్థ్యనతుల్యమేవ స్యాత్. ౧౧౦. కిం చ ప్రవ్రాజినఇత్యస్య చ వాకస్య దృశ్యతేత్ర పునః, సమభివ్యాహారశ్శ్రుత్యనువచనాద్యైస్తథై చేహాపి. ౧౧౧. యే చేమేరణ్య ఇతి శ్రుతేర్హి పంచాగ్నివిద్యయా భవతి, తపవేత్యాదిషు కిల సందిగ్ధం తదితి యచ్చ పూర్వోక్తమ్. ౧౧౨. తదిదమయుక్తం నిశ్చయకారణమత్రోపలభ్యతే యస్మాత్, ధర్మస్కంధాస్త్రయ ఇతి యదిదం స్కంధత్రయం ప్రతిజ్ఞాతమ్. ౧౧౩. యజ్ఞాదయో హి ధర్మాః పృథగుత్పన్నా భవంతి భూయాంసః, హిత్వాశ్రమసంబంధం

త్రి త్వేనాంతర్భవంతి తత ఏతే. ౧౦౯. భవతి గృహస్థాశ్రమ ఏవైకో
యజ్ఞాదిలింగకస్స కుంధః, విస్పష్టమేవ చాన్యో నిర్దిష్టో బ్రహ్మచారిశబ్దేన.
౧౧౦. తప ఇత్యత్రాపి తపఃప్రధాన ఏవాశ్రమో వనస్థోఽసౌ, యేచేమే
రణ్య ఇతిశ్రుతివాక్యే ఖల్వరణ్యలింగేన. ౧౧౧. సోఽయం తురీయ
ఏవస్యాన్నస్కంధత్రయప్రవిష్టోఽయం, శ్రద్ధాతపః పరాణామేవ యతో
హ్యశ్రమాంతరగ్రహణమ్. ౧౧౨.

సూ. విధిర్వా ధారణవత్. ౨౦.

అనువాదకత్వపక్షం హిత్వా స్కంధశ్రుతేర్విధిత్వమిహ, ఋ
కల్ప్యతే హి తత్ర చ లాఘవమేవేతి దర్శయత్యధునా. ౧౧౩. విధి
రాశ్రమాంతరస్య స్యాన్న పరామర్శనూత్ర మేవాత్ర, అవిరక్తవిషయ
కత్వాద్యావజ్జీవశ్రుతేర్న బాధకతా. ౧౧౪. నను యది విధిత్వమ
స్యాస్తదైకవాక్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్, అత్రైకవాక్యతా హి ప్రతీ
యతే బ్రహ్మసంస్థతా స్తుత్యా. ౧౧౫. అల్పఫలత్వేన త్రిన్నిండిత్వా
బ్రహ్మసంస్థతా చేహ, అమృతత్వఫలతయైవ స్తుతా హి సా బ్రహ్మసంస్థ
ఇత్యేవమ్. ౧౧౬. ఇతి చేత్సత్యమథాపి త్వత్వా స్తుత్యైకవాక్యతా
మత్ర, విధిరేవాపూర్వత్వాదభ్యుపగంతవ్య ఇతి తు యుక్తమిహ.
౧౧౭. విధ్యంతరస్య చానుపలంభాదత్ర చ విధిప్రతీతేశ్చ, సంభవతి
హి ముఖ్యార్థే స్తుతిలక్షణయాత్ర గౌణవాదత్వమ్. ౧౧౮. ఆశ్రిత్య
యోజనా న హి యుక్తా స్తుత్యైకవాక్యభావేన, ధారణవదితి నిదర్శ
నముపదిష్టం తత్కిలైవమత్ర స్యాత్. ౧౧౯. ఇహ చ వహాపితృయజ్ఞే
భవతి ప్రేతాగ్నిహోత్రమత్ర హవిః, ప్రక్షిప్తం స్రుచ్యాహవనీయం
ప్రతినీయతే యదా తర్హి. ౧౨౦. హవిషస్తస్యాధస్తాత్సమిధం ధృత్వా
హ్యనువ్రజేత్స పునః, ఇత్యుక్త్వాపరి దేవేభ్యో ధారయతీతి దర్శితం
శ్రుత్యా. ౧౨౧. అనయాధస్తాదిత్యాదికయాఽధో ధారణస్య విహితస్య,
స్తావకతయోఃపరి గృహీతస్య చ తేనైకవాక్యతా భావే. ౧౨౨ సత్యప
దైవే చోపరి ధారణవిధిరిహ యథా తథేహాపి, తుల్యత్వాచ్చా
పూర్వత్వసోక్త్యం శేషలక్షణోపేదమ్. ౧౨౩. యద్యపి శేషలమత్రా
శ్రమాంతరస్యాస్తి కిల పరామర్శః, తదపి విధేయా సంస్తపసామర్థ్యా
ద్యుష్టాసంస్థతావశ్యమ్. ౧౨౪. యా బ్రహ్మసంస్థతోక్తాసా స్యాదాశ్రమ

చతుష్టయే కిం వా, భవతీహ యస్య కస్యచిదథ తు పరివ్రాజకస్య
 వేత్యేతత్. ౧౨౫. అత్ర వివేక్తవ్యం యది భవేత్పరివ్రాజకః పరా
 మృష్టః, సర్వేషామవిశేషేణైవ గృహస్థాదివత్పరామర్శాత్. ౧౨౬.
 యో బ్రహ్మసంస్థపకశ్చతుర్షు కిల కశ్చిదాశ్రమేషు స్యాత్, యది తు స
 న పరామృష్టస్తథస్తు పరిశిష్యమాణ ఇహ యోఽసౌ. ౧౨౭. స ఖలు
 పరివ్రాడేషస్యాదత్ర బ్రహ్మసంస్థ ఇతియుక్తం, తత్ర తపశ్శబ్దేన హి భవే
 త్పరివ్రాజకః పరామృష్టః. ౧౨౮. ఇతి కేచిత్తదయుక్తం సత్యాం హి
 గతావనేన శబ్దేన, వానప్రస్థపరేణ చ కథం పరివ్రాజకోఽత్ర గృహ్యేత.
 ౧౨౯. ఇహ చ పరామృష్టౌ కిల గృహమేధి బ్రహ్మచారిణావేతౌ, అత్ర
 యథాఽసాధారణవిశేషణేన చ విశేషితౌ భవతః. ౧౩౦. ఏతౌ హి
 భిక్షువైఖానసౌవపి తథా విశేషితౌ భవతః, వానప్రస్థానాం ఖలు
 తపస్త్యసాధారణో భవేద్ధర్మః. ౧౩౧. కాయక్లేశపురస్సకర్తణి రూఢో
 హ్యాయం తపశ్శబ్దః, భిక్షోస్తు ధర్మశింద్రియసంయమనాదిర్నచేతరః
 కశ్చిత్. ౧౩౨. యది చ తపశ్శబ్దేనేంద్రియసంయమనాదిరపి చ
 గృహ్యేత, తర్హి చతుష్టేన సతాం త్రిష్వంతర్భావకథనమన్యాయ్యమ్.
 ౧౩౩. ఏకోమృతత్వభాక్వాన్యత్త్రయవితే పుణ్యలోకభాజ ఇతి,
 వ్యవదేశోత్ర తు దృష్టస్సచాశ్రమపుథక్త్వ ఏవ సంభవతి. ౧౩౪.
 తస్మాదేతే పూర్వే భవంతి కిల పుణ్యలోకమాత్రఫలాః, పరిశిష్యమాణ
 ఏష పరివ్రాడమృతత్వభాగితి న్యాయ్యమ్. ౧౩౫. నను సంభవన్హి
 యోగాత్సర్వత్ర బ్రహ్మసంస్థశబ్దోఽయం, అవతిష్ఠతే పరివ్రాజక ఏవ కథం
 యదా తు రూఢిస్స్యాత్. ౧౩౬ ఆశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞా
 నమఫలమితి చేన్న, తత్రాసన్యవ్యాపారతాత్తి కాం బ్రహ్మసంస్థతామత్ర.
 ౧౩౭. స బ్రహ్మసంస్థశబ్దో బ్రవీతి సా నాశ్రమత్రయస్య స్యాత్,
 స్వాశ్రమవిహితానామననుష్ఠానే పాతకం శ్రుతం తస్య. ౧౩౮. అనను
 ష్ఠాననిమిత్తం తత్తు పరివ్రాజకస్య కథమపి చ, న భవేద్యతశ్చ తస్మిన్
 దృష్టః ఖలు సర్వకర్తసన్నాప్యసః. ౧౩౯. ధర్మశ్శమాదిరసోఽపోద్బలకో
 బ్రహ్మసంస్థతాయాస్స్యాత్, యచ్చ శిష్యాదుష్కపబృంహితమస్య పున
 ర్బ్రహ్మనిష్ఠతారూఢమ్. ౧౪౦. తత్తస్యాశ్రమవిహితం కర్తాన్యేషాం
 యథైవ యజ్ఞాది, యది తద్వ్యతిక్రమస్సాన్యత్తదా భవేత్ప్రత్యవాయ

ఏతస్య. ౧౮౧. న్యాస ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుతయస్తే బ్రహ్మలోక
 ఇత్యాద్యైః, స్మృతయస్తద్బుద్ధయ ఇతి కర్తాభావం ప్రదర్శయంత్యస్య.
 ౧౮౨. తస్మాదాశ్రమమాత్రాన్న చేహ తస్యామృతత్వసంప్రాప్తిః,
 నాపీహ జ్ఞానానర్థక్యాపత్తిశ్చ దూషణంభవతి. ౧౮౩. తేనేతరాశ్ర
 మాణామత్ర సమానేపి కిల పరామర్శే, లభ్యత ఏభహిపారివ్రాజ్యం
 యద్బ్రహ్మసంస్థతారూపమ్. ౧౮౪. అనపేక్ష్య చ జాబాలశ్రుతిమాచా
 ర్యేణ చాలితా చర్చా, ఇహ చాశ్రమాంతరశ్రుతిరస్తే వ బ్రహ్మ
 చర్యమిత్యాద్యా. ౧౮౫. పారివ్రాజ్యం త్వనయా క్రమేణ ద తమథా
 క్రమేణాపి, అనధిక్యతగోచరేయం శ్రుతిః నైవేహ యుజ్య వక్తుమ్.
 ౧౮౬. అవిశేషశ్రవణాత్పరమనధిక్యతానాం పృథగ్విధానాచ్చ, అథ
 పునరిత్యాదిశ్రుతిరనధిక్యతానాం తదేతదుపదిశత. ౧౮౭. బ్రహ్మజ్ఞాన
 స్యాస్య చ పరిపాకాంగం హి భవతి తచ్చైతత్, పారివ్రాజ్యం నానధి
 క్యతవిషయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౧౮౮. సా చేయమథ పరివ్రాడ్వి
 వర్ణవాసా ఇతి ప్రసిద్ధేన, తస్మాదహోర్ధ్వరేతస ఇహ సిద్ధా ఏవ తత్ర
 విహితాయాః. ౧౮౯. విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం సిద్ధం తేన చ సమంజ
 సం సకలమ్,

సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్. ౨౧.

ఇహ చ స ఏష రసానాం రసతమఇత్యాదివాక్యముపదిష్టమ్.
 ౧౯౦. ఛాందోగ్యే తత్ర రసః పృథివీ తస్యారస స్త్విమా ఆషః, తాభ్య
 శ్చోషథయోపి హి తథోషధీభ్యోపి పురుష ఏష రసః. ౧౯౧. పురు
 షస్య వాగ్రసస్సాన్యద్విగ్వాచస్సాన్యదృచశ్చ సామరసః, సామ్నోఽష్ట
 మోఽయముద్గీఢో హి రసానాం చ రసతమః పరమః. ౧౯౨. ఇతి నిర్దిష్టం
 హి తథైవాన్యత్రాప్యేవమేవ నిర్దిష్టం, ఇయమేవర్తగ్నిస్సామాయంవా
 వేతి వేదవాక్యేషు. ౧౯౩. ఉద్గీథాదేస్తు నత్యర్థా ఏవైతా భవంతి కిం
 శ్రుతయః, ఆహోస్విచ్ఛృతయ ఇమా ఉపాసనావిధిపరాభవంత్యత్ర.
 ౧౯౪. ఇతి సందేహో నతి తాస్తు నతర్థా ఇతి తు యుక్తమిహ
 యస్తాత్, శ్రూయంతే తాః కర్తాంగాన్యథాదికాని చాశ్రిత్య. ౧౯౫.
 ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్తస్స్వర్గ వమాద్యా హి, జుహోదిస్తు
 త్యర్థా యథా భవంతి హి తథేతి చేన్నేవమ్. ౧౯౬. శ్రుతివచసాం

నై తేషాం స్తుతిమాత్రమిహ ప్రయోజనం యుక్తం, ఉపలభ్యతే కిలా
 పూర్వత్వాద్విధ్యర్థతైవ యేనాత్మ. ౧౫౭. విధ్యర్థత్వే చాపూర్వోఽర్థో
 విహితో భవేదసా తత్ర, స్తుత్యర్థత్వే తేషామాసర్థక్యం తదత్ర దుర్వారమ్.
 ౧౫౮. విధిసన్నిధిపరితానాం స్తుతిపరతా దృశ్యతేన చాన్యేషాం,
 విధినేత్యస్మిన్ సూత్రేఽప్యయమేవార్థః ప్రదర్శితో నాన్యః. ౧౫౯. న
 వ్యవహితపరితానామేషామిహ వాక్యశేషతా యుక్తా, ఇయమేన
 జహూరిత్యాదీనాం విధిసన్నిధౌ సమామ్నానాత్. ౧౬౦. స్తుత్యర్థ
 తయా తేషాం విధిశేషత్వమితి భవతి వైషమ్యం, తస్మాదేతాశ్శ్రితయో
 విధ్యర్థా న స్తుతిప్రధానాస్సన్యః. ౧౬౧.

సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨౨.

సామోపాసీతోద్దిధముపాసీతాహముక్తమస్తితి, విద్యాదితి చ
 శ్రూయంతే విస్పష్టావిధాయకాశ్శబ్దాః. ౧౬౨ తే చ స్తుతిపరతాయాం
 వ్యాహన్యేరన్ స్తుతిస్తథేయమపి, కుర్యాత్క్రియేత కర్తవ్యం చ
 భవేత్సాదితీహ పంచవిధమ్. ౧౬౩. ఏతచ్చ సర్వవేదేష్వపి నియతం
 లక్షణం విధేరితి హి, ఏవం స్మరంతి హి లిజాద్యర్థం విధిమత్ర మన్య
 మానాస్తే ౧౬౪. ఇహ తు శ్రూయంతే హి ప్రతిప్రకరణం ఫలాని
 భిన్నాని, ఆపయతా వై కామానామితి కల్పంత ఏవమాదీని. ౧౬౫.
 తస్మాదుద్దిధాదిశ్చతయ ఇహోపాసనావిధానార్థాః, అంగాశ్రితవిద్యా
 అప్యేతా దృష్టా ఇహ స్వతంత్రఫలాః. ౧౬౬. కిము వక్తవ్యం
 స్వాతంత్ర్యమితి పరాత్తప్రధానవిద్యానాం, పరవిద్యాస్వాతంత్ర్యే పర్య
 వసానాత్సమంజసం సకలమ్. ౧౬౭.

సూ. పారిష్లవాథా ఇతిచేన్న విశేషితత్వాత్. ౨౩.

పుత్రాదిపరివృతాయ హి రాజ్ఞే విహితోఽశ్వమేధయాగే హి,
 పారిష్లవప్రయోగో నానాఖ్యానాభిధానరూపోఽసౌ. ౧౬౮. ఏవ
 మిహ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే ఇతి ప్రసిద్ధేషు, వేదాంతవాక్య
 దర్శితనానాఖ్యానేషు సంశయోఽయం స్యాత్. ౧౬౯. పారిష్లవ
 ప్రయోగాగ్ధాని కిమేతాని కిమథవైతాని, తత్తద్విద్యాప్రతిపత్త్య
 ర్థాన్యేవేతి తత్ర విహితత్వాత్. ౧౭౦. పారిష్లవప్రధానా ఏవై
 తాశ్శ్రితయ ఇతి యదోచ్యేత, లుప్యేత తర్హి వేదాంతానాం విద్యా

ప్రథానతాత్ర పునః. ౧౭౧. మంత్రవదేన హి తేషాం ప్రయోగశేషత్వ
సంభవాదితి చేత్, పారిష్లవమూచక్షీతేత్యత్ర విశేషితాని తాన్యేవ.
౧౭౨. యాన్యాయానాని పునర్తనురిత్యావశ్య దర్శితాని స్యుః, ఆఖ్యా
నత్వేన యదా సర్వగృహీతిస్తదేదమఫలం స్యాత్. ౧౭౩. మనురిత్యాది
విశేషణమతో న పారిష్లవార్థతై తేషు,

సూ. తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్. ౨౪.

ఆఖ్యానానామేషాం యది చ న పారిష్లవార్థతా తర్హి. ౧౭౪.
తత్తద్విద్యాప్రతిపాదనోపయోగిత్వమేకవాక్యత్వాత్, దృశ్యత ఏవ
హి సన్నిహితాభిరి ద్యాభిరేకవాక్యత్వమ్. ౧౭౫. తేన చ విధిశేషత్వం
ప్రరోచనాచ్చ ప్రతిసౌకర్యాత్, ఇహ మైత్రేయీబ్రాహ్మణవాకే
ద్రష్టవ్యవాక్యదర్శి యా ౧౭౬. శుద్ధాత్తవిద్యయా తద్దృష్టం ప్రాత
నేపి వాక్యే హి, ప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తేత్యనయా సంవర్గవిద్యయా
తథా. ౧౭౭. జానశ్రుతిరితి వాక్యే తదేకవాక్యత్వమవగతం భవతి,
ప్రాజాపత్యమజంతూపరమితి విధిశేషతా యథై తేషామ్. ౧౭౮ భవతి
స ఆత్మన ఇత్యాద్యాఖ్యానానాం తదైవ చేహాపి, తస్మాద్వేదాంతాఖ్యా
నానాం పారిష్లవార్థతా నేహ. ౧౭౯.

సూ. అతఏవ చాగ్నింధనాద్యనపేక్షా. ౨౫.

అధికరణత్రితయేన చ విద్యాస్వాతంత్ర్యమేవమభిధాయ,
ప్రథమాధికరణఫలముపసంప్రాయతే పునరిదం హి సూత్రకృతా. ౧౮౦.
అతఏవేత్యత ఆదిమసూత్రోక్తం గృహ్యతే న చాన్యదిహ, తస్మాదిహ
విద్యాయాః స్వతశ్చ పురుషార్థసాధనత్వేన. ౧౮౧ అగ్నింధనాది
సాధ్యాన్యాశ్రమకర్తాణి యాని చార్యాని, విద్యాయాః ఫలసిద్ధౌ
నాపేక్ష్యంతే హి తాని సర్వాణి. ౧౮౨.

సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౨౬

చింత్యతఏతదిదానీమత్ర కిమత్యంతమేవ విద్యాయాః, అన పేక్షా
విధివిహితేష్వాశ్రమకర్తస్వథాస్తి కాచిదితి. ౧౮౩. అగ్నింధనాదికాని
హ్యశ్రమకర్తాణి తాని ఫలసిద్ధౌ, నాపేక్షతే హి విద్యేత్యుక్తం
పూర్వత తేన చాశ్యంతమ్. ౧౮౪. అన పేక్షాయాం ప్రాప్తాయామేతది

హాభిధీయతే సూత్రే, యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్తాణి హి సర్వాణ్యపేక్షతే నేతి ౧౦౫. నన్విహ విరుద్ధమేతాన్యపేక్షతే న హ్యపేక్షతే చేతి, న విరుద్ధమత్ర కించిత్సాన్విదుత్పన్నా యదా భవేద్విద్యా. ౧౦౬. నాపేక్షతే తదేయం ఫలసిద్ధిం ప్రతి తు సాధనం కిమపి, స్వోత్పత్తిం ప్రతి విద్యా హ్యపేక్షతే సాధనాంతరం తదిదమ్. ౧౦౭. ఇమమన్తముపదిశతి హి శ్రుతిరేషా యా తమేతమిత్యాద్యా, జ్ఞానేపి వేష్యమాణే కిం వా పునరత్ర వివిదిషాయాం వా. ౧౦౮. తేషాం విధీయతే కిల హేతుత్వం దురితనిఃసనద్వారా, పాపంపర్యజతాయామత్ర తృతీయాశ్రుతిస్థ వేద్యుక్తా. ౧౦౯. కాష్టైః పచతీత్యాదౌ జ్వాలాద్వారా యథా తథే హాపి, ఉత్పత్తిహేతుతైషాం ప్రతీయతే హ్యత్ర వివిదిషాయోగాత్. ౧౧౦. అథ యద్యజ్ఞ ఇతి శ్రుతివాక్యే హి బ్రహ్మచర్యరూపస్య, విద్యా హేతోస్సమభివ్యాహారో దృశ్యతే చ యజ్ఞాద్యైః. ౧౧౧. విద్యాసాధనభావో యజ్ఞాదీనాం హి సూచ్యతే తేన, సర్వే వేదా యత్పదమిత్యాది శ్రుతివచోభిరప్యేవమ్. ౧౧౨. సూచ్యత ఏన హి విద్యాసాధనభావోఽత్ర కర్తృణామేషాం, స్మృతిరపిచకషాయేత్యాది కా యథోక్తా మేవ దర్శయతి. ౧౧౩. అశ్వనదితి చ నిదర్శనమత్ర యథాశో హి యోగ్యతావశతః, రథచర్యాయాం యుక్తో న లాంగ లాకర్షణే యుజ్యేత. ౧౧౪. ఏనమిహాశ్రమకర్తాణ్యపి విద్యాయాః ఫలస్య సంసిద్ధౌ, నాపేక్ష్యంతే తస్యా ఉత్పత్తౌ పునరిమాన్య పేక్ష్యంతే. ౧౧౫.

సూ. శమదమాద్యుపేతస్సాన్వితృథాపి తు

తద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. ౨౭.

యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావోఽయమనుచిత్తో యస్తాత్, విధి రత్ర నైవ కశ్చిద్దృశ్యత ఇతి యది తు మన్యతే కశ్చిత్. ౧౧౬. యజ్ఞేన వివిదిషంతీత్యేషా కేవలమిహానువాదస్సాన్వితే, సా కిల విద్యాభిప్రస పరా న యజ్ఞాదివిధిపరా భవతి. ౧౧౭. విద్యా నేయం హి మహా భాగా యజ్ఞాదిసాధనై రేతాం, వాంఛంతి లబ్ధుమిత్యేవమథాపి చ శమాద్యుపేతస్సాన్వితే. ౧౧౮. విద్యార్థినం హి పురుషం తమేతమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, ఏవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఇతి హి విద్యైకసాధన

త్వేన. ౧౯౯. యేన శమాదీనామిహ విధానముపలభ్యతే తతశ్చైవం,
విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాన్న చైవమత్రాపి. ౨౦౦. ఆత్మస్యే
వాత్తానం సశ్యతి భూత్వా శమాద్యుపేతశ్చి, స్యాద్వత్తమాననిర్దేశ
ఏవ న విధిరితి పునరిహశంక్యమ్. ౨౦౧ తస్మాదిత తు ప్రకృతప్రశంస
నా తద్విధిర్భవేదత్ర, మాధ్యందినాస్తుపశ్యేదితి విష్వప్తం త్వధీయతే హి
విధిమ్. ౨౦౨ యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి చ శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని,
యజ్ఞనేతి శ్రుత్యా యజ్ఞాదీన్యప్యపేక్షితవ్యాని ౨౦౩ నను నోపల
భ్యతే విధిరత్రేత్యుక్తం హి వివిదిషాయాగే, సత్యం సంయోగస్యా
పూర్వత్వేన చ విధిత్వమిహయుక్తమ్. ౨౦౪. యది పూర్వం ప్రాప్త
స్యాద్వజ్ఞాదీనాం హి వివిదిషాయోగః, తస్మ్యయమనువాదస్యా
త్పూర్వం క్వచిదప్యసౌన సంప్రాప్తః. ౨౦౫. పూషాప్రపిష్టభాగోదంతక
ఐత్యాదికేషు వాక్యేషు, అశ్రుతవిధికేష్వపి చాపూర్వత్వేన తు విధిం హి
పరికల్ప్య. ౨౦౬. పౌష్ణం వేషణమేతత్ప్రథమే తంత్రేవధారితం వికృతౌ,
భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు ఫలాసంగవర్జితాని పునః. ౨౦౭ యజ్ఞాదీని
ముముక్షోరుక్తం హి జ్ఞానసాధనానీతి, తస్మాద్వజ్ఞాదీన్యపి శమాది
కాన్యపి యథాశ్రుతం తాని. ౨౦౮. విద్యోత్పత్తౌ కేవలమపేక్షిత
వ్యాని సాధనత్వేన, తత్రాప్యేవంవిదితి హి విద్యాసంయోగతశ్శమా
దీని. ౨౦౯. ప్రత్యాసన్నాని హి యజ్ఞాదీని త్వత్త వివిదిషాయో
గాత్, బాహ్యతరాణి భవంతీత్యేవం తేషాం పరస్పరం భేదః. ౨౧౦.

సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. ౨౧.

ఛందోగానాం నహవావవంవిదికించనేతి వాక్యం హి, దృష్టమిహ
ప్రాణానాం సంవాదే వాజినాం తథైవ కిల. ౨౧౧. నహవాఅస్యాసన్నం
జగ్ధం న ప్రతిగృహీతమిత్యాది, తత్ర చ నిర్దిష్టం ఖల్వదనీయం సర్వ
మస్య భవతీతి. ౨౧౨. తత్ర చ సర్వాన్నానుజ్ఞానం యదిదం ప్రదర్శితం
శ్రుత్యా, తత్కిం శమాదివద్విద్యాంగమనశ్యం విధీయతే కిం వా.
౨౧౩. స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సందేహోఽత్ర విధిరితి ప్రాప్తం, ఏవం
చేదుపదేశో భవతి హి పురుషప్రవర్తనా హేతుః. ౨౧౪. తత్ప్రాణ
విషయవిద్యాసాన్నిధ్యాదిహ తదంగభావేన, లబ్ధా భవతి హి సైషా
నియమనివృత్తిరితి సతి చ నన్వేయమ్. ౨౧౫. భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగవ్యా

ఘాతాచ్ఛాస్త్రమఫలమితి చేన్న, ఉపపద్యతే సచాయం సామాన్యవిశేష
 భావతో బాధః. ౨౧౬. పశుహింసావిధినా కిల యదైవ హింసానిషేధ
 బాధస్సౌత్, అపి వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ న కాంచనేత్యనేన
 యథా. ౨౧౭. గమ్యాగమ్యవిభాగప్రదర్శనార్థం హి బాధ్యతే
 శాస్త్రం, ఏవమిహాపి చ సర్వాన్నాభ్యవహారార్థకేన వచనేన. ౨౧౮.
 భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగప్రదర్శకం శాస్త్రమపి చ బాధ్యేత, ఏవం ప్రాజ్ఞే
 యితే నేదం సర్వాన్నభక్షణం ప్రకృతే. ౨౧౯. విధ్యర్హమితి యతో
 న హి విధాయకః కశ్చిదత్ర శబ్దోస్తి, యోఽసౌ న హవేత్యాదిస్సవర్త
 మానాపదేశ ఏవ స్సౌత్. ౨౨౦. నహ్యత్రాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ
 ప్రవృత్తిలో భేద, విధిరభ్యుపగంతవ్యః స్వాత్మీంచశ్వాదిజంతుమర్యా
 దమ్. ౨౨౧. ప్రాణస్యాన్నమిహోక్త్వా తదేతదామ్నాయతే హి న హ
 వేతి, నైతద్బోక్తుం శక్యం శ్వాద్యన్నం మానుషేణ దేహేన. ౨౨౨.
 శక్యత ఏవ జ్ఞాతుం ప్రాణాన్నం సకలమేతదితి తస్మాత్, ప్రాణాన్న
 జ్ఞానస్య ప్రశంసనార్థోర్థవాద ఏవాయమ్. ౨౨౩. న భవతి సర్వా
 న్నానుజ్ఞానవిధిరసావితీహ దర్శయతి, సర్వాన్నానుమతిస్సౌత్వానా
 త్యయ ఏవ న పునరన్యత్ర ౨౨౪. దర్శయతి శ్రుతిరేషా తదైవ
 చాక్రాయణస్య పరమర్షే, ఆపది సంప్రాప్తాయామభక్ష్యభక్షణవిధి
 ప్రవృత్తిమిహ. ౨౨౫. మటచీహతేష్వితీయం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే
 శ్రుతిస్తత్ర, ఆపద్గతో హి చాక్రాయణమునిరిభ్యస నగరమాగత్య.
 ౨౨౬. ఇభ్యేన సామిఖాదితకుల్తాషాః ప్రాయంశ్చఖాదాసౌ,
 ప్రత్యాచచక్ష ఏతద్ధ్యుచ్ఛిష్టమితి హి తదీయమనుపామ్. ౨౨౭. కారణ
 మిమానఖాదన్నాహమజీవిష్యమితి హి తత్ప్రొక్తం, అనుపానస్య
 ప్రత్యాఖ్యానే కామోమ ఇతి హి తత్కథితమ్. ౨౨౮. స్వపరోచ్ఛిష్టా
 నపి పర్యుషితానేతాః పరేద్యురపి చ పునః, స హి భక్షయాం బభూ
 వేత్యుపదిష్టం గమ్యతే హి తేనైతత్. ౨౨౯. ప్రాణాత్యయప్రసంగే
 సన్నద్ధే ప్రాణధారణాయ పునః, యచ్ఛాభక్ష్యం తదపి చ భక్షయిత
 వ్యం తథా న హి స్వాస్య. ౨౩౦. విద్యావతాపి కార్యం తదితి
 హ్యనుపాననిందయా సిన్ధ్యత్, తస్మాన్నహవేత్యాదిర్భవేత్పరమిహార్థ
 వాదఏవాయమ్. ౨౩౧

సూ. అబాధాచ్ఛ. ౨౯.

ఏవం సత్యాహారే శుద్ధే స్యాత్సత్వశుద్ధిరిత్యర్థం, భక్త్యాభక్త్య విభాగం ప్రదర్శయచ్ఛాస్త్రమర్థవద్భవతి. ౨౩౨.

సూ. అపి చ స్తర్యతే. ౩౦.

అపి చాపది సర్వాన్నాభ్యవహారోఽపి ప్రదర్శితో హ్యనయా, స్త్రైత్యైవ జీవితాత్యయమాచన్నో యోఽన్నమత్తి యత ఇతి తు. ౨౩౩. అపి చ సదైవ హి మద్యం విప్రః ఖలు వర్జయేత్సురావస్య, విప్రశోష్ణామాన్యే హ్యసించేయస్సురాం సురాపాశ్చ. ౨౩౪. క్రిమయోజాయంత ఇతి హ్యనన్నవర్జనమిహ స్తరంత్యన్యే,

సూ. శబ్దశ్చతోఽకామకారే. ౩౧.

శబ్దశ్చ కామకారనివృత్తిఫలశ్శ్చక్రియతే కథానాం హి. ౨౩౫. అస్యాం హి సంహితాయాం తస్మాన్నపిబేత్సురాం హి విప్ర ఇతి, తస్మా న్నహవేత్యాద్యా భవంతి కేవలమిహార్థవాదాస్తే. ౨౩౬.

సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్తాపి. ౩౨.

సర్వాపేక్షేత్యత్ర త్వాశ్రమకర్తాణి యాని విహితాని, తాని చ విద్యాసాధనభూతానీత్యవధృతం హి పూర్వత్ర. ౨౩౭. అముముక్షోః కిం కేవలమాశ్రమనిష్ఠస్య తాని కర్తాణి, అననుష్ఠేయాన్యథవాను ష్ఠేయానీతి చింత్యతే సపది. ౨౩౮. తత్ర తమేతమితి శ్రుతివాక్యే యజ్ఞాదికర్తృణామేషాం, విద్యైకసాధనతయా విహితత్వాత్తామనిచ్ఛతో విద్యామ్. ౨౩౯. నిత్యాన్యననుష్ఠేయాన్యేవ ఫలాంతరమపేక్షతస్తస్య, అథ తస్యానుష్ఠేయాన్యేతాని స్యుర్యదా తదైతేషామ్. ౨౪౦. న హి విద్యాసాధనతా స్యాన్నిత్యానిత్యయోగబాధేన, ఏవం ప్రాప్తే షథతి హ్యశ్రమమాత్రైకసంస్థితస్యాపి. ౨౪౧. అముముక్షోరేతాని హి కర్త వ్యాన్యేవ నిత్యకర్తాణి, యావజ్జీవమితి శ్రుతివాక్యేన యతశ్చ తాని విహితాని. ౨౪౨. జ్ఞానార్థతయానుష్ఠానేనానిత్యత్వమపి చ నిత్యత్వం, యావజ్జీవశ్రుత్యేత్యుభయవిధానే న కశ్చిదిహ దోషః. ౨౪౩. నను యది నిత్యత్వమిహ స్యాదాశ్రమకర్తృణాం తదైతేషాం, కథమిహ విద్యాసాధనతా తేషామిత్యతః షథత్యేతత్. ౨౪౪.

సూ. సహకారిత్యేన చ. 33.

విద్యాసహకారిణి హ్యశ్రమకర్తాణి తత్ర విహితత్వాత్, శ్రుత్యా తమేతమిత్యనయా సర్వేత్యాదికేన సూత్రేణ. ౨౪౧. తదపి చ సహకారిత్యం యదిహాశ్రమకర్తాణాం హి సూత్రోక్తం, విద్యాఫల విషయం తన్న హి ప్రయాజాదివద్భవేద్యస్తాత్. ౨౪౨. విధిలక్షణా న విద్యా విద్యాఫలమపి న చేహ తత్సాధ్యం, విధిలక్షణం హి దర్శా ద్యేవ స్వర్గాదిసాధనార్థం హి. ౨౪౩. సహకారిసాధనాంతరమపేక్షతే నైవమత్ర విద్యాపి, అతఏవ చేతి సూత్రే తదేతదుపదిష్టమేవ పూర్వత్ర. ౨౪౪. ఉత్పత్తిహేతుతైవ హి సహకారిత్యం భవేది హైతేషాం, ఇహ చ విరోధో న భవతి నిత్యానిత్యాత్మకేన యోగేన. ౨౪౫. కర్తాభేదే సత్యపి భవతి హి సంయోగభేద ఏకత్ర, నిత్యసంయోగోఽయం యావజ్జీవాదివాక్యనిర్దిష్టః. ౨౪౬. సంయోగోఽయమనిత్యస్తమేతమిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః, విద్యాపరమనైవ హి ఫలం ననిత్యస్య భవతి కథమపి చ. ౨౪౭. క్రత్వర్థత్వం నిత్యేనైవ హి యోగేనఖాదిరస్య యథా, సంయోగేనానిత్యేన పునస్తస్య చ పుమర్థతాతద్వత్. ౨౪౮.

సూ. సర్వధాపి తపవోభయలింగాత్. 3౪.

ఆశ్రమకర్తృత్వమతే విద్యా సహకారితామతే వాపి, ఉభయ త్రైవ తపతే స్యురగ్నిహోత్రాదయో హ్యనుష్ఠేయాః. ౨౪౯. వార యతి కర్తృభేదాశంకాం సూత్రస్థవరకారోసా, నిత్యాగ్నిహోత్రభిన్నం యతైవ మాసాగ్నిహోత్రమన్యత్ర. ౨౫౦. నైవం ప్రకృతే యస్తా చ్ఛ్రితిలింగమిహోపలభ్యతే తమితి, యజ్ఞాదీన్యత్పన్నా న్యేవ నియు జ్ఞేత్ర వివిదిషాయాం హి. ౨౫౧. ఏషామపూర్వరూపం న జుహ్వ తీతివదిహోపపాదయతి, స్మృతిలింగమన్యనాశ్రితఇత్యాదిక మేవ మేవ దర్శయతి. ౨౫౨. యనైవతే చత్వారింశదితి స్మృతిరపి కిలేత్థముఽదిశితి, తస్మాత్కర్తృభేదావధారణం తదిదమత్ర సాధ్యేవ. ౨౫౩.

సూ. ఆనభిభవం చ దర్శయతి 3౫.

విద్యాసహకారిత్యనైవోపాద్బలకమేతదిహ లింగం, శ్రుతి రత్ర దర్శయతి ఖల్వనభిభవం బ్రహ్మచర్యయుక్తస్య. ౨౫౪. రాగాది

భిరేతైర్ని కేశై రాత్వా న నశ్యతీత్యేవం, తస్మాదాశ్రమకర్తాణ్యపి విద్యా
సాధనాని తాన్యేవ. ౨౫౯.

సూ. అంతరా చాపి తు తద్వప్తేః. ౩౬.

విధురాదీనాం సంపద్రహితానాం చాశ్రమాంతరేణ పునః,
సంబంధవిరహితానాం తదంతరాశ్చైకవర్తినామేషామ్. ౨౬౦. విద్యాయా
మధికారః కీమస్తీ కం నాస్తీవేత సందేహే, నాస్తీత్యేతద్వక్తం యత
ఇహ విద్యైకసాధనత్వేన. ౨౬౧. విహితాన్యాశ్రమకర్తాణ్యేతాని తు
తేషు నైవ దృశ్యంతే, ఏవం ప్రాప్తేయతే తే విద్యాయామధిక్రయంత
ఇతి. ౨౬౨. యస్మాద్రీక్వాదీనాం విధురాణామపి చ దృశ్యతే విద్యా,

సూ. అపి చ స్మర్యతే. ౩౭.

సంపత్తప్రభృతీనామనగ్నిచర్యాదిసంప్రవృత్తానాం ౨౬౩. స్మర్య
తవన మహాయోగిత్వమనాశ్రమవిధిప్రవృత్తానాం, సస్వత్రానాశ్ర
మిణాం విద్యాంగం కర్త కం తదిత చ్చేన్న. ౨౬౪.

సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. ౩౮.

తేషామప్యవిరుద్ధైర్న విశేషైర్జహానానాద్యైః, భవతి హి
విద్యానుగ్రహ ఇతి ఖల్వేషా స్మృతః ప్రదర్శయతి. ౨౬౫. జప్యేనైవ
తు శుద్ధ్యద్భ్యాప్తాణ్యహ నాస్తీ సంశయః కశ్చిత్, కుర్యాదన్య
న్నోవా మేత్రోఽసౌ బ్రాహ్మణో న చాన్య ఇతి. ౨౬౬. జప్యాదినైవ
తేషామపి విద్యాయామనుగ్రహస్తస్మాత్, జన్తాంతరకృతకర్తభరపి
విద్యాయామనుగ్రహో భవతి. ౨౬౭. స్మృతిరియమనేకజన్తేత్యాద్యా
దర్శయతి చైతమేవార్థం, దృష్టార్థేయం విద్యా ప్రతీషేధాభావమాత్ర
మాలంబ్య. ౨౬౮. జప్యాదిసాధనేన శ్రవణాదౌ పురుషమధికరోత కిల,
తస్మాద్విధురాదీనామధికారే నేహ బాధకం కీమపి. ౨౬౯

సూ అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ. ౩౯.

అత్రాంతరాశ్రమత్వత్వాదితలచాశ్రమైకనిష్ఠత్వం, జ్యాయో
విద్యాసాధనమేతద్భూత్యాదిభిర్ని సందృభమ్. ౨౭౦. శ్రుతిలింగం చ
తదేతత్తేనైతి బ్రహ్మవిదిత వాక్యే హి, స్మృతిలింగమపి చ దృష్టం

దినమేకమనాశ్రమీ న తీషేత. ౨౭౧. యది చేదనాశ్రమీ సన్ సంవత్సరమధివనేత్తదా చాయం, కృచ్ఛ్రిం ద్వాదశరాత్రం చరేద్యథా శాస్త్రమనహితాత్తేతి. ౨౭౨.

సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భవో జైమినేరపి
నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః. ౪౦.

యే చోర్ధ్వరేతసః ఖల్విహాశ్రమా దర్శితా హి పూర్వత్ర, ప్రాప్త్య తాన్ తతః కిం ప్రచ్యుతి స్తుత న వేతి సందేహే. ౨౭౩. రాగేణ పూర్వకర్తానుష్ఠానచిక్రీయా కదాచిత్స్యత్, ప్రచ్యుతిరిత్యాశంకాం పరిహర్తుం సూత్ర మేతదిహ పఠతి. ౨౭౪. యోఽసావిహోర్ధ్వరేతోభావస్తద్భూతవిష ఇహ భవతి, తస్మాత్తద్భవేస్తి ప్రచ్యుతిరేవ హి తతో న సా యుక్తా. ౨౭౫. నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యో హి కిల ప్రతీయతే చైవం, నియమ ఇహాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి తతోహ్యరణ్యమియంత. ౨౭౬. స తతో హి పునరేయాదిత్యుపనిషదితీహ దృశ్యతే కించ, ఆచార్యేణ్యేత్యాదిస్తృతృపి నియమం తమేతముపదిశతి. ౨౭౭. అపి చ ప్రథమాశ్రమమిహ సమాప్య స గృహీ భవేత్తతశ్చ వనీ, ఇత్యారోహపరాణి హ్యుపలభ్యంతే వచాంసి నాన్యాని ౨౭౮. న హ్యేవం శిష్టానామాచారాః క్వచిదపి ప్రదృశ్యంతే, యచ్ఛేహ పూర్వకర్తానుష్ఠానచిక్రీయేత్యుపన్యస్తమ్. ౨౭౯. శ్రేయాన్ స్వధర్మ ఇతి హి స్థగణాన్నాన్యయాదయుక్తమేతత్స్యత్, యోయం ప్రతివిహితస్సాన్యతస్య ధర్మో భవేత్పరం న్యాయ్యః. ౨౮౦. కర్తుం యుక్తస్సోయం ధర్మస్య హి చోదనా ప్రమాణత్వాత్, న చ రాగాదివశేన ప్రచ్యుతిరిహ నియమశాస్త్రతో బాధాత్. ౨౮౧ జైమినీసంప్రతిపత్తిః ప్రదర్శితా పునరిహోత్రదాధ్యాయ,

సూ. న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్. ౪౧.

యది నైష్ఠికః ప్రమాదాదవకీర్ణీ స్యాత్తదా హి కిం తస్య. ౨౮౨. స్యాదవకీర్ణీత్యుక్తం ప్రాయశ్చిత్తం నవేతి సందేహే, తత్ర హి నేతి త్తుయుక్తం యదేతదధికారలక్షణే కథితమ్. ౨౮౩ ప్రాయశ్చిత్త్యవకీర్ణీ

పశురితి తదపి చ న నైష్ఠికస్య స్యాత్, యస్తావాహుః సైష్ఠిక
మిత్యేషాస్త్యతిస్తుతస్య పునః. ౨౦౪. పాతకమసమాధేయం బ్రూతే
తస్మిన్ ప్రతిక్రియాం చ పునః, వారయతి యేన శుద్ధేర్జితస్య ఆత్మహే
త్యేవమంతవాక్యేన. ౨౦౫. ఉపకుర్వాణస్య పునః పతనస్తరణం న
తాదృశం క్వాపి, తస్మాత్ప్రాయశ్చిత్తం తదేతదుపపద్యతే హి
తస్మై వ. ౨౦౬.

సూ. ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్. ౪౨.

ఆచార్యాఅత్రైకే హ్యుపసాతకమేన తస్మితి మన్యంతే,
యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర తదవకీర్యేత. ౨౦౭. తన్న
మహత్పాతకమిహ గురుత్వాదిషు యతో న పరిగణితం, ఉపకుర్వాణ
స్యేవ హి భవేదిదం తస్య నైష్ఠికస్యాపి. ౨౦౮. ప్రాయశ్చిత్తం యేన
ద్వయోరపి న దృశ్యతే విశేషాత్, అశనవదితి తు నిదర్శనమత్ర
యథా బ్రహ్మచారిణో దైవాత్. ౨౦౯. మధుమాంసాశనయోగే
వ్రతలోపస్సాన్యత్పునశ్చ సంస్కారః, తద్వదిహాపి స్యాద్యే ప్రాయ
శ్చిత్తం న చేహ వాంఛంతి ౨౧౦. తేషాం తు నోపలభ్యత ఇహ
మూలం కిమపి యే చ వాంఛంతి, తేషాం తు పునర్బ్రహ్మత్వక్యక్తం
హ్యవిశేషవచనమిహ మూలమ్. ౨౧౧ తస్మాత్తస్యాపి కిల ప్రాయశ్చి
త్తస్య భావ ఇహ యుక్తః, ప్రాయశ్చిత్తాభావే తద్భావే చ ప్రసిద్ధి
సామ్యేపి. ౨౧౨ శ్రుతిమూలతయాదర్శ్యం యుక్తా భావప్రసిద్ధిరేవాత్,
ఇహ పూర్వతంత్రసమ్మతిమావిష్కర్త్య తదుక్తమితి తత్ర ౨౧౩. యవ
మయచనువాక్యే కిల యవశబ్దో దీర్ఘశూకథాన్యేషి, దేశవిశేషే చ
తథా ప్రసిద్ధ ఇతి కస్య చరురిహన్యాయ్యః ౨౧౪. ఇతి సందేహే
వృద్ధప్రయోగసామ్యాద్వికల్పతః ప్రాప్తా, సూత్రం సమేతి తత్ర
గ్రాహ్యే శాస్త్రప్రసిద్ధిరిహ యస్తాత్. ౨౧౫. ధర్మజ్ఞానం శాస్త్రాత్తద్య
త్రాన్య ఇతి స్ఫుటం తస్మాత్, ధ్యానవిశేషాత్ యవశ్చరుహ తేనైవ
కార్య ఇత్యుక్తం. ౨౧౬. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్తరణం స్యాద్యత్న గౌరవా
వేషం, తద్వచ్ఛభిక్షువైఖానసయోరపి తద్భవేద్వ్యవస్థాతః. ౨౧౭
వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రిం చరేద్యథాశాస్త్రం, ద్యాదశరాత్రం స
తతః ప్రవర్ధయేత్కిల మహాంతమపి కక్షం ౨౧౮. భిక్షుస్తు సోమవృద్ధి

వివర్జితమేకచ్ఛరేద్యథాశాస్త్రం, యశ్చ స్వశాస్త్రనిహితస్సంస్కార
స్సోఽపి తేన కర్తవ్యః. ౨౯౯.

సూ. బహిస్తాభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ. ౪౩.

యచ్ఛోర్ధ్వరేతసాం హి ప్రచ్యవనం స్వాశ్రమేభ్య ఇహ తచ్చ,
యది చ మహాపాతకముపపాతకమథవా భవేత్తథాప్యేతే. ౩౦౦.
ఆరూఢో నైష్ఠికమిత్యాదిస్మృతినిందితా బహిష్కార్యాః, శిష్టైర్నహి
శిష్టానామాచరణం తైస్సహ క్వచిద్దృష్టమ్. ౩౦౧.

సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. ౪౪.

చరితప్రాయశ్చిత్తః సంవ్యవహార్య ఇతి నియమశాస్త్రస్య, నైష్ఠిక
కవిషయే నిందాతిశయస్మృత్యా యథైవ బాధస్స్యాత్. ౩౦౨.
యస్త్విహ యదంగకర్తా స చ భవతి తదాశ్రితస్య కర్తేతి, ఉత్సర్గస్య
హి కర్తుః ఫలశ్రవణతో భవేత్తథా బాధః. ౩౦౩. ఇహ పునరుపాస
నాని హి యాన్యేవాంగాశ్రితాని కిం తాని, ఋత్విక్కుర్తాణ్యథవా
యజమానస్త్వైవ తాని కర్తాణి. ౩౦౪. తత్ర చ యజమానస్త్వైవై
తానీత్యేతదేవ యుక్తం స్యాత్, యస్తాద్వర్ష తిహాన్తై వర్షయతీత్యా
దికం ఫలశ్రవణమ్. ౩౦౫. యజమానగామిదృష్టం న్యాయ్యం సాంగ
ప్రయోగవీతస్య, అధికృతభావాదపి చైతస్యాధికృతాధికారభావాచ్చ.
౩౦౬. వర్ష తిహాన్తై యఉపాస్తఇతి ఫలం కర్తృగామి దృష్టమిహ,
నన్వృత్విజోఽపి దృష్టం తదాత్త నేవేతివాక్యఇతి చేన్న. ౩౦౭. తస్య
చ వాచనికత్వాత్ఫలవత్సాపాసనేషు కర్తృత్వం, స్వామినవన స్యాది
త్యాత్రేయో మన్యతే కిలాచార్యః ౩౦౮.

సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌదులోమస్తస్మై హి పరిక్రియతే. ౪౫.

న స్వామికర్తృకాణి హ్యుపాసనానీహ కింతు తాని స్యుః,
ఋత్విక్కుర్తాణి పరం స మన్యతే హ్యౌదులోమిరాచార్యః. ౩౦౯.
సాంగాయ కర్తృణే ఖల్వృత్విక్తస్మై యతః పరిక్రియతే, ఏతాని
తత్ప్రయోగాంతఃపాతీన్యధికృతాధికారత్వాత్. ౩౧౦. గోదోహనాది
నియమవదృత్విగ్భిస్తాన్యపాసనానీహ, నిర్వర్త్యేరణ తదిదం విజ్ఞానస్య
శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౩౧౧. ఉద్గాతృకర్తృకత్వం తం హ బో

దాలభ్య ఏవమాద్యా హి, కర్తాశ్రయమేవ ఫలం క్రూయత ఇతి
యచ్చ దర్శితం పూర్వమ్. 302. తదపి చ న పరార్థత్వాదృత్విజ ఇహ
భవతి న స్వతంత్రత్వం, ఫలసంబంధస్తస్య చ వచనాదన్యత్ర నైవ
సంఘటతే. 303.

సూ. శ్రుతేశ్చ. ౪౬.

యాం వై కాంచన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమితి శ్రుతిశ్చాపి,
యదిదముపాసనసాధ్యం ఫలమిహ యజమానగామి దర్శయతి. 304.
కం తే కామమగాయాసీత్యాద్యేనైవ వాక్యజాతేన, తస్మాదంగోపాస్తీ
నామృత్విక్కర్తృకత్వమితి సిద్ధమ్ 305.

సూ.సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౪౭

ఆత్తానమిహ విదిత్వా పూర్వతనా బ్రాహ్మణా హి సన్నప్యై,
భిక్షాచర్యం యస్తాచ్చరంతి తే బ్రాహ్మణోఽధునా తస్మాత్. 306.
పాండిత్యం నిర్విద్య చ నియతం బాల్యేన స ఖలు తిష్ఠానేత్, బాల్యం
పాండిత్యం చోభయమపి నిరిద్య సోఽథ మునిరేవ. 307. మానమ
మానంచ తథానిర్విద్య బ్రా. ణోఽథ భవతీతి, బృహదారణ్యకవాక్యే
శ్రుతమేవం తత్ర భవతి సం హాః. 308. మానం విధీయతే కిం నవేతి
నైవేతి యుక్తమిహ యస్తాత్, విధ్యవసానం బాల్యేనేత్యస్మిన్
దృశ్యతే నచాన్యత్ర. 309. అథ మునిరిత్యత్ర పున ర్నదృశ్యతే
కాపి విధివిభక్తిరసౌ, తస్మాదథ మునిరిత్యయమనువాదో భవతి న
ఖలు విధిరేషః. 310. మునిపండితశబ్దౌ హి జ్ఞానార్థావేవ కేవలం
తేన, పాండిత్యం నిర్విద్యేత్యతవచ చ మానమపి కిల ప్రాప్తం 311. కిం
చామానం మానం నిర్విద్యా థేత్యనంతరం హీదం, బ్రాహ్మణ ఇతి నిర్దిష్టం
బ్రాహ్మణ్యం విధీయతే తత్ర. 312. యేన ప్రాగేవై తత్ప్రాప్తం తేన ప్రశంస
సార్థస్సౌత్, అథ మునిరిత్యప్యేవం ప్రశంససార్థస్సమాననిర్దేశాత్.
313. ఏవంప్రాప్తే సహకార్యంతరవిధిరితి తదు త్తరం బ్రూతే, విధిరేవాశ్ర
యితవ్యో విద్యాసహకారిణోఽస్య మానస్య. 314. తదిదమపూర్వ
త్వాదిహ బాల్యం పాండిత్యమివ హి విధ్యర్హమ్, పాండిత్యమానశబ్దౌ
తుల్యార్థావితి న శంకనీయమిహ. 315. జ్ఞానాతిశయాద్ధోయం మన
నాన్తునిరితి యతోత్ర మునిశబ్దః, పృథ్విత్తిబలాచ్చ మునీనామప్యహ

మితి కిల ప్రయోగాచ్చ 321. నను పరమాశ్రమపరభహ మునిశబ్దః
 శ్రూయతే హి గార్హస్థ్యం, ఆచార్యకులం మానం వానప్రస్థమితి
 వాక్యభితి చేన్న. 322. వాల్మీకిర్దునిపుంగవభిత్వాదౌ తత్పరత్వ
 బాధేన, ఇతరాశ్రమసాన్నిధ్యాత్పరిశేషాదు త్తమాశ్రమస్తత్ర.
 323. పరిగృహ్యతే సచాయం ప్రజ్ఞాప్రాధాన్యతో న సర్వత్ర,
 తస్మాచ్చ బాల్యపాండిత్యతస్త్పతీయం హి మానమిదమత్ర 324.
 జ్ఞానాతిశయాత్త కమహ విధీయతే యత్తు బాల్యవవ విధేః, పర్యవసాన
 మితి న సత్తదపూర్వత్వాద్విధీయతే మానమ్. 330. స్వాన్తునిరితి
 మానస్య ప్రకృతే నిర్వేదనీయతాకథనాత్, బాల్యాదేరివ తస్య చ
 విధేయతాశ్రయణముచితమేవ స్యాత్. 331. తద్వతభితి సన్నాన్వయసి
 వ హి విద్యావతో భవేద్గ్రహణం, అథ భిక్షాచర్యమితి హ్యాధికారో
 యేన తత్ఫలో దృష్టః. 332. నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యతిశయ
 మసౌ కిమేతేన, స్వాదత్ర మానవిధినా పక్షేణేత్యతభదం సమా
 మ్నాతమ్ 333. యస్మిన్ పక్షే జ్ఞానాతిశయమసౌ భేదదర్శనాతి
 శయాత్, న ప్రాప్నోతి హి తస్మిన్ పక్షే విధిరేష సఫలతామేతి.
 334. విధ్యాదివద్యతైవ చ దర్శాదివిధౌ హి తస్య సమాకారి,
 అగ్న్యన్వాధానాదికమఖిలమపి విధీయతేంగజాతం హి. 335. తేనా
 విధిప్రధానే వాక్యేష్యస్మిన్ విధీయతే మానం, ఇతి బాల్యాదివిశిష్టే
 సతి కైవల్యాశ్రమే కుతో వేహ. 336. ఛాందోగ్యే గృహీణైవ
 హ్యుపసంహారః కృతస్తతో భాతి, తద్విషయవవ తస్యాదరభితి తత
 ఏతదుత్తరం పఠతి. 337.

సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహీణోపసంహారః. ౪౪.

అత్ర తు విశేషణార్థోభవతి. తు శబ్దో హి సూత్రమధ్యస్థః,
 ఏతస్య కృత్స్నభావో విశిష్యతే యేన భూరికర్తాణి. 338. యజ్ఞాదీని
 హి తం ప్రతి కర్తవ్యతయోపదర్శితాని తథా, ఇతరాశ్రమకర్తాణ్యపి
 తస్య యథాసంభవం భవంత్యేవ. 339. కించాహింసేంద్రియసంయ
 మనాదీన్యపి చ తస్య విద్యంతే, తస్మాదుపసంహారశ్చాందోగ్యే నో విరు
 ధ్యతే గృహీణః. 340.

సూ. మానవదితరేషామప్యవదేశాత్. ౪౯.

మానం గార్హస్థ్యమితి శ్రుతినిర్దిష్టే యథాశ్రమావేతౌ, ఏవం వనస్థగురుకులవాసౌ శ్రుత్యైవ ద తౌ భవతః. ౩౪౧. తస్మాదిహాశ్రమాణాం సర్వేషామపి సమానని శాత్, ప్రతిపత్తిరత్ర తేషాం సముచ్చయేనాథవా వికల్పేన. ౩౪౨. ఇ రేషామితి స్మృతే బహువచనం యద్వయోశ్శృతం తచ్చ, భవతి కిల వృత్తిభేదాపేక్షమనుష్ఠాతృభేదసాపేక్షమ్. ౩౪౩.

సూ. అనావిష్కూర్వన్నన్వయాత్. ౫౦.

తస్మాద్బ్రాహ్మణఇతి బృహదారణ్యే శ్రూయతే హి యద్వాక్యం, తత్రానుష్ఠేయతయా బాల్యం యచ్చ ప్రదర్శితం తత్కిమ్. ౩౪౪. బాలస్య భావ ఇతి వా కింవా బాలస్య కర్తృ బాల్యం స్యాత్, తద్ధి తలభ్యస్య వయోవస్థారూపస్య బాలభావస్య. ౩౪౫. ఇచ్ఛాతో నుష్ఠాతుమశక్యత్వాద్బాలకర్తృ బాల్యం స్యాత్, తద్బాలచరితముపపద మూత్రపురీషత్వమన్యదథ వా కిమ్. ౩౪౬. యద్దంభదర్పరాహిత్యే నాంతరభావశుద్ధిరూపం స్యాత్, ఇతి సందేహే తత్ర చ బాల్యమిదం బాలచరితమితి యుక్తమ్. ౩౪౭. యత్కామచారవాదాశనోపపద మూత్రకృత్యమిత్యాది, లోకప్రసిద్ధమేతద్బాల్యం తద్బ్రహ్మణమివ భవే ద్యుక్తమ్. ౩౪౮. నను కామచారతాద్యాశ్రయణే పతితో భవేద సావితి చేత్, నాసౌ దోషో విద్యాబలేన సన్నాప్యసినః కదాచిదపి. ౩౪౯. వచసప్రామాణ్యాత్పశుహింసాదిష్వివ హి దోషపరిహారాత్, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే బాల్యం నై వెహ బాలచరితమితి. ౩౫౦. ఇహ బాల్య శబ్దతః ఖల్వవిరుద్ధార్థే ప్రతియమానేపి, తస్మింశ్చ లభ్యమానే గత్యంత రసంభవేపి వచనస్య. ౩౫౧. ఆపాతప్రతిపత్త్యా విధ్యంతరభంగకల్పనా నుచితా, యచ్చ ప్రధానసహకారి స్యాదంగం విధీయతే తద్ధి. ౩౫౨. సన్నాప్యసినాం ప్రధానం శ్రవణాప్యత్వాదిపరమనుష్ఠేయం, అంగీక్రియ మాణేస్త్వి సకలేపి చ బాలచేష్టితే తేషామ్. ౩౫౩. న శ్రవణాదేర భ్యాసస్తస్మాద్బాల్యమాంతరో భావః, ఆశ్రీయతే ప్రధాన్ధేంద్రియ తాదికమిహ తదేవ బాల్యమితి. ౩౫౪. ఇహ చానావిష్కూర్వన్నితి స్మృతే సూత్రకృత్ప్రదర్శయతి, అధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరపరిభ్యా

పయన్ స్వమాత్తానమ్. 347. దంభాదిరహితపవ హి యతిర్భవేదితి
యథాహ్యసౌ బాలః, నాత్తానమప్రరూఢేంద్రియ ఆవిష్కర్తమిహ
తేన్యత్ర. 348. ఏవమసౌ విద్వానపి భవేద్యదైవం తదాస్య వాక్యస్య,
ఉపపద్యతే ప్రథానోపకారకాంగప్రదర్శనార్థత్వమ్. 349. ఉక్తం
హి స్మృతికారైర్యం చ న సంతం న చాప్యసంతం యం, నాశ్రుత
మపి న బహుశ్రుతమపి న సువృత్తం న చాపి దుర్వృత్తమ్. 350.
వేద న కశ్చనవిద్వాన్ స ఏష ఇహ గూఢధర్మమాశ్రిత్య, తదిదమవిజ్ఞా
తవ్రతమంధజడాదిపదసౌ చరేదితి హి. 351.

సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్. 40

విద్యాసాధనమేతత్సర్వాపేక్షేతి సూత్రమారభ్య, ఉచ్చావచ
మవధారితమత్ర పునస్తత్ఫలాత్తీకా విద్యా. 352. సిద్ధ్యంతీ కిమిహౌవ
హి జన్తని సిద్ధ్యత్యముత్ర వా సిద్ధ్యేత్, ఇతి చింత్యతే హి తత్ర
త్విహౌవ సా సిద్ధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్. 353. శ్రవణాదిపూర్వికా
యా విద్యా తామిహ న కశ్చిదపి పురుషః, సా జాయతామముత్రేత్యభి
సంధాయ ప్రవర్తతే కింతు. 354. అస్మిన్నేవ హి జన్తని తామభి
సంధాయ తు ప్రవర్తేత, శ్రవణాదిషు తత్సాధనయజ్ఞాదిష్వపి చ
సిద్ధయే తస్యాః. 355. తస్మాదైహికమేవ హి విద్యా జన్తేత్యత స్త్విదం
బ్రూతే, అసతి ప్రతిబంధే స్యాద్విద్యా జన్తే హికం న చేతరథా. 356.
శ్రవణాదిసాధనస్య ప్రతిబంధో యది భవేదనేన పునః, ప్రారబ్ధకర్మణా
సంజాతవిపాకేన తత్ర న హి సా స్యాత్. 357. యది కర్మణా న తేన
ప్రతిబంధస్సృద్భవేద్యిహౌవైషా, భవతీహ దేశకాలనిమిత్తోపనిపాత
వశతపతస్య. 358. ప్రారబ్ధస్యోపస్థితవిపాకతా కర్మణో న చాన్యస్తాత్,
ఏకస్య కర్మణః కిల విపాచకాని హి భవంతి యాన్యత్ర. 359. తాన్యే
వాన్యస్యాపి హి విపాచకానీతి నాయమేకాంతః, యస్మాద్విరుద్ధఫల
దాన్యపి చానేకాని తాని కర్తాణి. 360. శాస్త్రమపి కర్మణోస్య హి
ఫలమిదమేవేతి తు ప్రదర్శయతి, న హి దేశం కాలం వా నిమిత్తభేద
మపి తస్య కీర్తయతి. 361. సాధనవీర్యవిశేషాదేవావిర్భవతి కస్యచి
చ్ఛక్తిః, తత్ప్రతిబంధాత్కస్య చిదతీంద్రియా సా హి కుంతితా భవతి.
362. నను విద్యాయామస్యామవిశేషేణాభిసంధిరిహ న భవేత్, ఇహ

వా ప్యముత్ర వా మే విద్యా స్యాదితి కథం తదితి చేన్న. 320. అభి
సంధిరియమకించిత్కరా హి తస్యా నిరంకుశ త్వేన, శ్రవణాదిసాధ
నైరిహ విద్యా యేయం జనిష్యమాణా స్యాత్. 321. సా విద్యా
పునరత్ర ప్రతిబంధక్షయమవేక్ష్య జాయేత, శ్రవణాయాపీతి
శ్రుతిరపి దుర్బోధత్వమాత్తనో ట్రాతే. 323 మునిరేషవామదేవః
ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమిహ గర్భే, ఇతి కథయంతి శ్రుతయస్తస్మాజ్జ
న్తాంతరియసాధనతః 324. జన్తాంతరేపి విద్యోత్పత్తి రియం భవతి
సప్రమాణైవ, న హి గర్భస్థస్యైహికమపి విధ్యాసాధనం భవే
త్కించిత్. 325 భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతేషు యథోక్తం ప్రపంచితం
బహుధా, అప్రాప్యయోగసంసిద్ధిమితి సఖల్వజ్జనేన పృష్టస్సన్. 326.
భగవాన్ స వాసుదేవో న హి కల్యాణకృదితీదమూభ్య, తస్యైవ
పుణ్యలోక ప్రాప్తిమతస్సత్కులప్రసూతిం చ. 327. అభిధాయ తత్ర
తమితి ప్రక్రమ్యా నేకజన్తసంసిద్ధిః, యాతి తతోసౌ పరమాం గతి
మిత్యుక్తార్థమేవ దర్శితవాన్. 328. తస్మాద్విద్యా యేయం సా చేహ
ముత్ర వాపి జాయేత, నేయం హి జాయమానా ప్రతిబంధక్షయ
మవేక్ష్య జాయేత. 329.

సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావ

భృతేస్తదవస్థావభృతేః. ౫౨.

ఇహ చ యథా హి ముముక్షోర్విద్యాసాధనకృతావలంబస్య,
సాధనవీర్యవిశేషాద్విద్యారూపే ఫలే హి పూర్వోక్తే 3౨౦. విహిక
పారత్రికఫలభావకృతః కిల భవేద్విశేషోయం, ఏవం ముక్తిఫలేప్యత్ర
ర్షనికర్షప్రయుక్త ఇహ కశ్చిత్. 3౨౧. న విశేషప్రతినియమో యస్మా
దేకా హి ముక్త్యవస్థేయం, అనధార్యతేకిలేయం వేదాంతేష్వేవమేవ
సర్వేషు. 3౨౨. ఏకాత్మికా యతస్సా బ్రహ్మైవ హి భవతి ముక్త్య
వస్థేయం, న బ్రహ్మణో హ్యనేకాకారత్వం తస్య. చైకలింగత్వాత్.
3౨3. అష్టాలమనన్వాహస్వమితి తదైవైష నేతి నేత్యాత్మా, నాన్య
త్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యదితి చైవమపగపి. 3౨౪. బ్రహ్మై
వేదమితి శ్రుతిరిదగ్ం సర్వమితి చైవమన్యాసి, ఏష మహానజఆత్మా
జరోఽమరోఽమృతఇతి శ్రుతిశ్చన్యా 3౨5. యత్ర త్వస్యేత్యేతాః

ప్రథమంత్యేతస్య నిర్విశేషత్వం, కిం చ యదేతద్విద్యాసాధనమత్ర
 స్వవీర్యవై శేష్యాత్. 3౮౬. ఆసంజయేష్విశేషం కమపి చ విద్యాత్ కే
 ఫలే స్వీయే, న హి విద్యాఫలముక్తౌ ముక్తిఫలం ఖల్వసాధ్యమిహ
 యస్తాత్. 3౮౭. యద్భక్తిప్రాప్త్యానిత్యసిద్ధం తదేవ విద్యైకసమధిగమ్యమితి,
 అసక్తప్రసంగితం న హి పరవిద్యాయాం విశేష ఇహ కశ్చిత్. 3౮౮.
 స్యాదుత్కర్షనికర్షాత్కో నికృష్టా హి న ఖలు సా విద్యా, యా పరము
 త్కృష్టా స్యాత్సా విద్యా భవతి సా చ ముక్తిఫలా. 3౮౯. తస్యాం
 ఖలు విద్యాయాం చిరాచిరోత్పత్తిలక్షణోతేశయః, భవతు తథాపి న
 ముక్తావతేశయ ఏవంవిధో హి కశ్చిదపి 3౯౦. విద్యాభేదాభావాన్న చ
 విద్యాఫలమపీహ భిన్నం స్యాత్, కర్తృఫలే ఖలు భేదస్సాదేవ హి
 కర్తృణామనేకత్వాత్. 3౯౧. న తథా ముక్తిఫలాయాం విద్యాయా
 మస్తి కశ్చిదపి భేదః, విద్యాసు సగుణవిషయాసు చ సతి గుణయోగ
 భేదతో భేదే. 3౯౨. తత్ర యథాస్వంఫలభేదోఽసౌస్యాత్కర్తృణామి
 వాయం హి, ఉపదిశతి శ్రుతిరేవం యథా యథోపాసతే తదైవేతి.
 3౯౩. ఇహ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణవిరహాన్నాస్తి కశ్చిదపి భేదః, న
 హి గతిరధికాస్తీత స్తృప్తరవ్యర్థం యథోక్తముపదిశతి. 3౯౪. తద
 వస్థావధృతేరితి పదస్య సూత్రేత్ర యోఽయమభ్యాసః, అభ్యాసపరి
 సమాప్తిం ద్యోతయతి పరం సమంజసం సకలమ్. 3౯౫. శారీరకమి
 మాంసామునినా వ్యానేన పిరచితా నేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం
 తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమభ్యాసః. 3౯౬. తత్ర చతుర్థే పాదే
 సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యాన్యతైరమలైః ప్రకాశితో
 భవతు సోఽయమనవద్యః. 3౯౭. భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసిక
 సూత్రజాలసంగ్రహితా, భగవతి కరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు
 జగతి నిరవద్యా. 3౯౮. శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

ఇతి తృతీయాధ్యాయః.

అథ చతుర్థాధ్యాయః.

పూర్వస్తిన్నధ్యాయే సాధనమఖిలం నిరూప్య తస్య ఫలం, ఏత
 స్తిన్నధ్యాయే నిరూప్యతే తేన హేతుఫలభావః. ౧. అభ్యాస

యోర్ద్వయోరపి సంగతికత్త చ ఫలప్రసంగేన, ఉత్కాగ్రింతిరర్చి
రాదికమార్గశ్చ విచార్యతే తదైవేహ. ౨. శ్రుత్యుపదిష్టం సాధనమపి
సన్నాప్యసాదిచింతితం పూర్వం, అర్థాపత్త్యభిగమ్యా వృత్త్యాదికమత్ర
చింత్యతేధ్యాయే. 3.

సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

ప్రాయేణ సాధనాశ్రయవిచారపష ప్రవర్తితః పూర్వం, అస్మిన్
పునరధ్యాయే ఫలాశ్రయస్సోయమాగమిష్యతి హి. ౪. అన్యచ్ఛ చింత
యిష్యతి యచ్ఛాత్ర పునః ప్రసంగతః ప్రాప్తం, ప్రథమం తు సాధ
నాశ్రయవిచార శేషం తమేతమనుసరతి. ౫. ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో
మంతవ్య ఇతీహ వేదవాక్యాని, ఏవం తమేవ ధీరో విజ్ఞాయేత్వాది
కాని వాక్యాని. ౬. భూయాంసి శ్రూయంతే తత్రావతరత్యయం హి
సన్దేహః, శ్రుతివచనై రేతైః కిం సకృదాత్మప్రత్యయోత్ర కర్తవ్యః. ౭
ఉపదిశ్యతేథవా సా వా వృత్త్యైవ హి కిమత్ర కర్తవ్యః, తత్ర చ
సకృదేవాసౌ కర్తవ్యఇతీదమేవ యుక్తతమమ్. ౮. సకృదపి కృతే హి
శాస్త్రం సఫలార్థం స్యాద్యథాప్రయాజాదౌ, శ్రుతివచనేష్వావృత్తిః
క్వచిదపి న శ్రూయతే యతస్తస్మాత్. ౯. తస్యాం క్రియమాణాయాం
కృతో భవేదిహ పరం హ్యశాస్త్రాత్, నన్వత్రాసకృదుపదేశావేవ
శ్రుతిషు హి ప్రతీయంతే. ౧౦. శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసి
తవ్య ఇత్యేవం, సత్యం తథాపి యావచ్ఛబ్దమిహోవర్తయేత్సకృచ్ఛ్చ
వణమ్. ౧౧ మననం సకృదేవ నిదిధ్యాసనమేవం నచాతిరిక్తం స్యాత్,
సకృదుపదేశే వేదోపాసీతేత్యాదికే హి నావృత్తిః. ౧౨. ఏవం ప్రాప్తే
బ్రూతే హ్యవృత్తిరవశ్యమత్ర కార్యేతి, దర్శనసాధనవిషయోఽసకృదు
పదేశోత్ర దృశ్యతే యస్తాత్. ౧౩. శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా
నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం, సోన్వేష్టవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యవృత్తిం హి
సూచయత్యత్ర. ౧౪. నన్విహ యావచ్ఛబ్దం ప్రత్యయమావర్తయేది
తీహోక్తం, మైనం దర్శనపర్యవసానాని శ్రవణమననపూర్వాణి. ౧౫.
స్యసాధనాని దృష్టార్థాని భవంతి హి పరం తదావృత్త్యా, తండుల
నిష్పత్త్యవసానాన్యవఘాతాదిసాధనాని యథా ౧౬ అపి చోపాసన
మపి యద్యచ్ఛ నిదిధ్యాసనం తదేతదపి, నియతావృత్తిగుణైవ క్రియా

భవేత్తాననీ హి యాంతస్థా. ౧౭. లోకే హి గురుముపాస్తే రాజా
 నముపాస్తవమాదౌ హి, స హ్యేవముచ్యతే యో గుర్వాదీన్
 తత్పరోనువర్తేత. ౧౮. ప్రోషితనాథా ధ్యాయతి పతిమిత్యాదౌ నిరంత
 రస్తరణా, యా సోత్కంఠా హి పతిం ప్రత్యేవం సాభిధీయతే లోకే.
 ౧౯. దృష్టశ్చ విద్యుపాస్త్యోరవ్యతిరేకేణ చ ప్రయోగో హి, వేదాంతే
 స్విహ విదినోపక్రమ్యాపాస్తినోపసంహరతి. ౨౦. యస్తద్వేదేత్యాదౌ
 విదినై వోపక్రమోయముపలబ్ధః, యాం దేవతాముపాస్సతి హ్యుప
 సంహృతిరుపాస్తినా దృష్టః. ౨౧ ఏతచ్ఛ హంసవాక్యం యస్తద్వేదేతి
 దర్శితం తత్ర, యద్వేద స ఖిలురైకోరైక్వాదన్యోఽపియశ్చతద్వేద.
 ౨౨. తత్ప్రాణతత్త్వవిద్యాఫలే హి సర్వమపి చాంతరేవ స్యాత్, ఏవం
 మయా సరైకో హ్యుత్కృష్టత్వేన కథిత ఇతి వచనమ్. ౨౩. హంసం
 ప్రతి హంసాంతరవచనం జానశ్రుతిస్తదాకర్ణ్య, గత్వా రైక్వం రాజా
 ప్రోవాచానుమతీదమిహ వాక్యమ్. ౨౪. ఏతాం హి రైక్వవిదితాం
 హేభగవోమేనుశాధి హీత్యేవం, ఏవముపక్రమ్యాపాస్తినా హి విది
 నోపసంహృతం తత్ర. ౨౫. శ్రుత్యంతరే మనోబ్రహ్మేత్యాదౌ పున
 రిహోపసంహరః, ఏవం వేదేతి తథోపాసీతేతి హ్యుపక్రమో దృష్టః
 ౨౬. సగుణస్య నిర్గుణస్య చ సాక్షాత్కారే భవేదిహవృత్తిః, సిద్ధా
 శ్రాతీ దృష్టార్థా చ తథా శ్రవణమననయోరేవమ్. ౨౭. సకృదుప
 దేశేష్వపి చేదావృత్తిస్సేయమసకృదుపదేశే, ఇహ చ న సిద్ధ్యేత్క
 న్నాత్తస్మాదావృత్తిరత్ర యుక్తైవ. ౨౮.

సూ. లింగాచ్చ. ౨.

లింగమపి దర్శయతి తామావృత్తిం తదిదమత్ర విజ్ఞానం, ఉద్గీఢ
 విషయకం ప్రస్తుత్యాదిత్యోయమేష ఉద్గీఢః ౨౯. ఇత్యేతదేకపుత్ర
 త్వాత్తకదోషేణ ఖల్విహాపోద్య, రశ్మీం స్త్వంపర్యావర్తయేతి కాషీత
 కిస్సపుత్రమిదమ్. ౩౦. విదధద్భహుపుత్రత్వాయ చ రశ్మిబహుత్వ
 విషయవిజ్ఞానం, సి వదేవావృత్తిం సర్వేషు ప్రత్యయేషు దర్శయతి.
 ౩౧ తత్సామానా త్పుత్రయసామాన్యే సిద్ధతీయమావృత్తిః, నన్వా
 వృత్తిసాన్ధ్యఫలే వై ప్రత్యయేషు యుక్తా స్యాత్. ౩౨. తత్సాన్ధ్యం
 హి ఫలం కిల తత్రైవ స్యాన్న చేహ సంభవతి, యన్నిత్యముక్తరూపం

బ్రహ్మపరం తత్సమర్పయత్యేషః 33. య స్త్వయమాత్మప్రత్యయ ఇహ
 తు కీమర్థా హి నేయమావృత్తిః, యది చ సకృచ్ఛ్చగ్రహణేన బ్రహ్మత్వత్వ
 ప్రతీతిరిహ న స్యాత్. 34. క్రియమాణాయామప్యవృత్తౌ దుర్వార
 ఏవ దోషోఽయం, నను కేవలం హి వాక్యం సాక్షాత్కారే న సాధకం
 కింతు. 35. తదిదం హి యుక్త్యపేక్షం బ్రహ్మత్వత్వాపరోక్షజనకం
 స్యాత్, ఇతి చేత్తర్హ్యవృత్త్యానర్థక్యం కిం చ సాపి యుక్తిరిహ. 36.
 సకృదేవ హి ప్రయుక్తా స్వమర్థమనుభావయితుమలం భవతి, అథ
 యుక్త్యా వాక్యేన జ్ఞానం సామాన్యవిషయమేవ స్యాత్. 37. న విశేష
 విషయకం తద్యథాస్తి హృది మే మహచ్ఛ శూలమితి, వాక్యాచ్ఛ
 గాత్రకంపనలింగాదపి శూలమాత్రసద్భావమ్. 38. ప్రతిపద్యతే
 కిలాన్యో న విశేషం కమపి చానుభవతి యథా, శూలే న తద్విశేషాను
 భవోఽవిద్యానివర్తకో భవతి. 39. ఆవృత్తిరేతదర్థా స్యాదితి చేదేవ
 మపి చ దోషస్స్యాత్, తావన్తాత్రే క్రియమాణేపి జ్ఞానోదయో
 యతో న భవేత్. 40. యోఽసౌ సకృత్ప్రియుక్తాభ్యామేతాభ్యాం హి
 శాస్త్రయుక్తిభ్యాం, నైవావగమ్యతేసౌ శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్య
 మానాభ్యామ్. 41. న హి శక్యతేవగంతుం తస్మాద్యద్యత్త శాస్త్ర
 యుక్తిభ్యాం, ప్రతిపాద్యతే విశేషో యది వా సామాన్యముభయ
 థాపి పునః. 42. ఏతే సకృత్ప్రియుక్తే స్వఫలం కురుతో న కించిదా
 వృత్త్యా, ఏతే హి శాస్త్రయుక్తే సకృత్ప్రియుక్తే హి కస్యచిత్పుంసః.
 43. నోత్పాదయతోనుభవం కదాపిచేతి తు న శక్యతే వక్తుం, యేన
 విచిత్రప్రజ్ఞాః ప్రతిపత్తారో భవంతి లోకేఽస్మిన్. 44. అపి చానేకాంశ
 యుతే సామాన్యవిశేషవతి పదార్థే హి, అవధానేనై కేనైకమంశ
 మన్యేన చాన్యమంశమపి. 45. అనధారయతి హి లోకే యథైవ
 ద్విష్ణుప్రపాతకగ్రహణే, తత్రాభ్యాసస్వఫలస్సన్యనైవం నిర్విశేష
 చిన్తాత్రే. 46. బ్రహ్మణ్యనుభూత్యుదయే తస్మాదావృత్తిరనుచితైవాత్ర,
 ఇతి చేదావృత్త్యాన క్యం తం ప్రతి భవేద్య ఈదృక్స్యాత్. 47.
 సకృదుక్తమేవ త్వమసీతి బ్రహ్మనుభవితమిహ శక్తః, యస్తు న
 శక్నోతి పునస్తం ప్రతి యుక్తేవ హీయమావృత్తిః. 48. తత్ర
 చ్ఛాందోగ్యే తత్త్వమసీతి శ్వేతకేతుముపదిశ్య, స హి భూయఏవమా

భగవానితి పరిచోద్యమానవీచ పునః. ౪౯. ఉద్దాలకో హి తత్తత్తచ్చం
కాయాః కారణం నిరాకృత్య, నవకృత్వస్తత్త్వమసీత్యేవం హి శ్వేత
శేతుమాచఖ్యో. ౫౦. నను సకృదుక్తం తత్త్వమసీతిన శక్నోతి తదను
భావయితుం, యది తర్హి నైవ శక్యతి తదేవ చావర్త్యమానమపి
వాక్యమ్. ౫౧. ఇతి చేన్నాసౌ దోషో దృష్టే నహ్యానుపపన్నమిహ
కించిత్, దృశ్యతేవ సకృచ్చురితవాక్యాన్తందప్రతీతమర్థం హి. ౫౨.
ఆవర్తయంస్తమేవ హి సమృక్ష్పితివద్యమానఇహ లోకే, అపి చ
యదేతత్తత్త్వమసీతి తదేతత్త్వమర్థరూపస్య. ౫౩ ఇహ తత్పదార్థభావం
బ్రూతే కిల తత్పదేన చ ప్రకృతం, సద్బ్రహ్మక్షేత్రజగతః కారణమభి
ధీయతే హి తచ్చ పునః. ౫౪. సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాది
శ్రుతిప్రసిద్ధం హి, తత్రాజాదిపదైర్జన్మాదివికారా నివర్తితా ఏవమ్. ౫౫.
అస్థూలాదిపదైర్హి స్థూల్యాద్యా అపి నివర్తితా ఏవం, విజ్ఞానాదిపదైరపి
చైతన్యాద్యాత్తకత్వమస్యోక్తమ్. ౫౬. వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మ
కోనుభవరూపఇహ యోగయమ్, సోగయం హి తత్పదార్థో వేదాంతాభి
జ్ఞసుప్రసిద్ధో హి. ౫౭. ఏనం త్వమర్థఏష శ్రోతుర్దేహప్రదేశమారభ్య,
ప్రత్యక్షయా చ చేతనరూపతయా చావధారితో భవతి. ౫౮. ప్రతి
బద్ధావేతా ద్వా యేషామజ్ఞానసంశయాద్యైష్ఠ్యః, తేషాం తత్త్వ
మసీతి ప్రమాం జనయితుం సకృన్న శక్నోతి. ౫౯. యేన పదార్థ
జ్ఞానాయత్తం వాక్యార్థగోచరం జ్ఞానం, తేన పదార్థవివేకాయైవ చ
తాన్ ప్రత్యవశ్యమేష్టవ్యః. ౬౦. సోగయం హి శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసో
యద్యపి నిరంశఏవాత్మా, సత్యం తథాపి తస్మిన్ దేహేంద్రియవిషయ
వేదనారూపమ్. ౬౧. ఆధ్యారోపితమేతద్బహ్వాంశత్వం హి తత్ర
చైకేన, అవధానేనై కాంశం తథాపరేణాపరం త్వపోహతి హి. ౬౨.
ఇతి తు క్రమవత్తేషా ప్రతిపత్తిః పరమసాధనం హ్యస్యాః, స్యాదాత్మ
ప్రతిపత్తేరిత్యావృత్తిర్హి తత్ర సఫలైవ. ౬౩. యేషాం నిపుణమతీనాం
న ప్రతిబంధోఽస్తి సంశయాజ్ఞానైః, తే శక్నువంతి సకృదుక్తమపి చ
— — — మేతమనుభవితుమ్. ౬౪. స్యాదేవానర్థక్యం తాన్ప్రతి తత్ర
ముపదిష్టా, సకృదుత్పన్నాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయే
౬౫. నను యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిస్తర్హి యుక్తమిద

మఖిలం, దృష్టా దుఃఖత్వాది ప్రతిపత్తిర్బలవతీ హి సర్వస్య. ౬౬. ప్రతి
పద్యేత కథం వా దుఃఖత్వాదేరభావమితి చేన్న, దుఃఖత్వాద్యభి
మానో యోఽసౌ దేహాభిమానవన్తి ధ్యా. ౬౭. ప్ర త్యక్ష మేవ తదిదం
దేహే కేనాపి వీడ్యమానే హి, అహమేవ వీడితోఽస్తి త్యేవం మిథ్యాభి
మాన ఇహ దృష్టః. ౬౮. బాహ్యేష్వపి పుత్రాదిష్వేవం సంతస్యమా
నగాత్రేషు, సంతప్తోఽస్త్వహ మేవేత్యధ్యాయో హోఽయ మిహాయథాదృష్టః
౬౯. స్వాత్మ ని దుఃఖత్వాద్యభిమానో మిథ్యాప్రతీతిరేవ తథా, బహిరు
పలభ్యతఏత చైతన్యాద్దుఃఖతాదినై వాంతః. ౭౦. దుఃఖత్వాదేర్యస్త్వాదను
వృత్తిర్దృశ్యతే న సౌషుప్తే, చైతన్యస్య సుషుప్తావస్థనువృత్తిం
సమామనంతీహ. ౭౧ బృహదారణ్యకవాక్యే పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీ
త్యాదౌ, తస్మాచ్ఛ సకలదుఃఖవివర్జితచైతన్యదూఃవ వాహమ్. ౭౨. ఇత్య
యమాత్మానుభవో భవేన్న చాత్మానమేవమనుభవతః, అవశేష్యతే హి
కిమపి చ కృత్యమితియం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౭౩. కిం ప్రజయే
త్యాద్యా సా విదుషః కర్తవ్యవిరహాముపదిశతీ, యస్త్వాత్మరతిరితి స్మృతి
రపి కృత్యాభావమస్య దర్శయతి. ౭౪. యస్య త్వాత్మానుభవో నైవం
జాయేత యుడితి తం ప్రతి హి, ఉక్తానుభవాయావృత్త్యభ్యుపగమ
ఏష భవతి సఫలోఽత్ర. ౭౫. వాక్యార్థాత్ప్రచ్యాన్య చ నై వావృత్తో
ప్రవర్తయేదేనం, నైవోద్వహంతి కన్యాం వరఘాతాయైవ కేవలం
వృద్ధాః. ౭౬ యః పునరత్ర నియుక్తః కర్తారం మన్యతే స్వమాత్మానం,
తస్య బ్రహ్మప్రత్యయవిపరితప్రత్యయో భవేన్నియతః. ౭౭. యో
వాక్యార్థమతత్ప్రతిభానాన్తతిమాంద్యతో జహానేత్తు, తస్యైతస్మిన్నర్థే
యజైవ మనసో భవేత్ స్థిరీకారః. ౭౮. ఆవృత్త్యాదౌ వాచోయుక్త్యై
తమిమం ప్రవర్తయేత్తస్మాత్, ఆవృత్తిర్యుక్తైవ హి పరవిషయే ప్రత్య
యేపి తదుపాయే. ౭౯.

సూ. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ. 3.

యశ్చాస్త్రోక్తవిశేషణఇహ పగమాత్తా నిరూపితస్సహి కిం, అహ
మిత్యేవ గ్రాహ్యః కిం వా గ్రాహ్యో మదన్యఏవేతి. ౮౦ సంతప్రతి
విచార్యతే నన్వత్ర కథం సంశయోఽయమవతరతి, అయమాత్మా
బ్రహ్మేతి శ్రుతివాక్యైరైక్యమేతయోరితి హి. ౮౧. నిర్ణీతమేవ

పూర్వం శబ్దాదేవేతిసూత్ర ఇతి చేన్న, ముఖ్యోఽయమాత్తశబ్దో భవతి
 కిల ప్రత్యగాత్తపరతాయామ్. ౮౨. జీవేశయోరభేదే తత్పరతా
 స్యాన్నచైతయోర్భేదే, ఉపలభ్యతే హి భేదశ్శ్రుత్యా ప్రత్యక్షత
 స్తయోరత్. ౮౩. తస్మాదయమాత్తేతి శ్రుతేర్హి గౌణార్థతా పరం
 యుక్తా, అతః ఇహ శంకా యుక్తా తత్త్ర చ యుక్తస్స ఏష పక్షస్యాన్యత్.
 ౮౪. మత్స్వామితి గ్రాహ్యః పరమాత్మా నాహమితి యతశ్చాసా,
 అపహతపాప్తా భవతి హి విపరీతగుణో యతశ్చ శారీరః. ౮౫. యది
 చేశస్సంసారి నిరీశతా తత్త్ర భవతి దుర్వారా, శాస్త్రానర్థక్యమపి
 స్యాత్సంసార్యేవ యది చ పరమాత్మా. ౮౬. తర్హ్యధికారివిలోపాద
 నర్థకం శాస్త్రముభయభైవ స్యాత్, తస్మాదిహ భేదస్య ప్రత్యక్షాది
 ప్రమాణసిద్ధత్వాత్. ౮౭. ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణోదీనాం తాదాత్మ్య
 భావనేయం స్యాత్, సంసారిణః పరాత్మా కదాచిదపి నేహ భవతి
 ముఖ్యాత్. ౮౮. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యత్తేతి గ్రాహ్యఇహ పరా
 త్తేతి, యస్మాదిహ జాబాలాః పరమాత్మప్రకరణే తమాత్మానమ్. ౮౯.
 త్వం వా అహమస్మీతి హ్యపగచ్ఛంత్యేనమాత్మ భావేన, అన్యే తథైవ
 చాహం బ్రహ్మస్మీత్యాదినా పతంత్యత్. ౯౦. ఇత్యాత్తతోపగమ
 దృశ్యంతే గ్రాహయంతి చాప్యేనం, ఆత్మ త్వేనైవ పరాత్మానం వేదాంత
 వాక్యజాలాని. ౯౧ ఏషతతత్తా సర్వాంతరఇత్యాదీని చైవమన్యాని,
 ఏషతతత్తాంతర్యామ్యమృత ఇతి తథేదమపి సతత్తేతి. ౯౨. తత్త్వ
 మసీత్యాదీని చ వాక్యాని గ్రాహయంతి చాత్మతయా, ప్రతిమాన్యా
 యేనేదం ప్రతీకదర్శనమితిహ యచ్ఛోక్తమ్. ౯౩. తచ్చ న వాక్య
 స్యాస్య చ వైరూప్యాద్గౌణతాప్రసంగాచ్చ, యత్ర ప్రతీకదృష్టిస్స
 కృదేవ హి తత్త్ర వచనమేతత్స్యాత్. ౯౪. తచ్చ మనో బ్రహ్మాదిత్యో
 బ్రహ్మాత్యాదిదృశ్యతే వాక్యం, త్వం వా అహమస్మీతి త్వమస్యహ
 మితిహ దృశ్యతే చైతత్. ౯౫. తస్మాదిహ ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేద
 ఏవ స్యాత్, కించేహ భేదదృష్ట్యపవాదపరాశ్శ్రుతయఏవ దృశ్యంతే.
 ౯౬. అథ యోన్యామిత్యేషా హ్యన్యోసావన్యఇతి తథైవేయం,
 మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యా భేదమపవదంత్యేతాః. ౯౭.
 నాన్యోన్యాత్తత్వం స్యాద్విరుద్ధగుణయోరితిహ యచ్ఛోక్తం, నాసా

దోషో మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తా విరుద్ధగుణతేయమ్ ౯౮. యచ్ఛోక్తమిశ్వ
రాభావస్సాన్వదితి దూషణం న చైతత్స్యాత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదప్య
నభ్యుపగమాచ్చ నేహ తద్భవతి. ౯౯. ప్రతిపాద్యతే న సంసారాత్త
త్వం కిల పరాత్మనః కింతు, సంసారిణో హి సంసారిత్వాపోహే న
చేశ్వరాత్తత్వమ్. ౧౦౦. ఏతావదేవ నాన్యత్స్యాదత్త ప్రతిపిపాద
యిషితం హి, ఏవం సత్యద్వైతేశ్వరస్య చాపహతపాష్టతాదిగుణః.
౧౦౧. సిద్ధ్యేచ్ఛారీరస్య తు విపరీతగుణత్వమత్ర మిధ్యేతి, ఉభయం
న్యవస్థితం స్యాద్యదపి హ్యాధికార్యభావఇత్యుక్తమ్. ౧౦౨. ప్రత్యక్షాది
విరోధశ్చేతి చ తదపిహ పరిహృతం భవతి, ప్రాగాత్తత్త్వబోధాత్సం
సారిత్వం భవేద్విహితస్య ౧౦౩. ప్రత్యక్షాదిన్యవహారోఽపి చ సంసార
విషయఏవ స్యాత్, దర్శయతి ప్రత్యక్షాద్యభావమస్య ప్రబోధసమయే
హి. ౧౦౪. యత్ర త్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరేషా నను యదా ప్రబోధే
హి, ప్రత్యక్షాభావశ్చేచ్ఛుత్తేరభావోఽపి న కుత ఇతి చెన్న. ౧౦౫.
ఇష్టత్వాదత్త పితాపితేత్యుపక్రమ్య దర్శితశ్రుత్యా, వేదావేదాఇత్యా
దినా శ్రుతేరప్యభావ ఇహ యస్తాత్. ౧౦౬. కస్యాయమప్రబోధో
యఏషసంసారమూలమితి చెన్న, యస్తస్మిం పృచ్ఛసి తస్యైవేతి
వదామః పునర్యదాత్వేఽమ్. ౧౦౭. అహమిశ్వరఏవోక్తః శ్రుత్యా
స్యాత్కథమిహాప్రబోధ ఇతి, యద్యేవం ప్రతిబుద్ధస్తస్మి న కస్యచిదిహా
ప్రబోధస్సాన్వత్. ౧౦౮. యదపి హ్యవిద్యయా ఖల్వాత్తనఏతస్య
సద్వితీయత్వాత్, అద్వైతానుపపత్తిర్దోష ఇతీహా ప్రజల్పితం కైశ్చిత్.
౧౦౯. తదపి చ సర్వస్యానిర్వచనీయత్వేన పరిహృతం భవతి, తస్మా
త్పరమాత్తన్యాత్తే త్యేవ మనోదధిత నేతరథా. ౧౧౦. ప్రత్యక్షాద్వైర్య
ద్యపి విరోధపరిహారఇహ కృతో యోఽసౌ, అవిరోధాధ్యాయే న హి
యుక్తస్సాన్వన్నేహ యజ్యతేథాపి. ౧౧౧. ఆత్మైక్యపరశ్రుత్యవిరో
ధావధృతిర్యతస్సమాధౌ హి, స్యాత్కేవలాంతరంగం తస్మాత్తత్సంగతి
ర్భవేదత్త. ౧౧౨.

సూ. న ప్రతీకేన హి సః. ౪.

ఇహ చ మనో బ్రహ్మేత్యాకాశో బ్రహ్మేతి చైవమాదీని,
ఆదిత్యో బ్రహ్మేతి చనామ బ్రహ్మేతి చైవమాదీని. ౧౧౩. అధ్యాత్మం

త్వధిదైవం ప్రతీకవిషయాణ్యుపాసనానీహ, శ్రూయంతే తత్రాయం
 సందేహస్యాదుపాసనేష్వేషు. ౧౧౮. కర్తవ్యః కిమిహత్తగ్రహణాన
 వేతీహ భవతి యుక్తోఽయం, తేష్వాత్తగ్రహవవ బ్రహ్మపరం శ్రుతిషు
 చాత్మభావేన. ౧౧౯. యేన ప్రసిద్ధమేవ హి కించ మనఃప్రభృతయః
 ప్రతీకాచ్చ, బ్రహ్మవికారాస్తేన బ్రహ్మత్వే చాత్మతాపి తేషాం స్యాత్.
 ౧౨౦. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే ప్రతీకవర్గేన చాత్మమతిరితి హి, వ్యత్య
 స్యాత్ త్వేనాకలయేత్స ఉపాసకో న చేమాని. ౧౨౧. బ్రహ్మవికార
 త్వేన బ్రహ్మత్వాదాత్మతేతి యచ్ఛోక్తం, తదిదమయుక్తం యస్తాత్ప్రతీ
 కవిలయప్రసంగ ఇహ భవతి. ౧౨౨. యద్బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యమిహ
 వికారస్య న ఖలు తద్యుక్తం, యది తద్బాధేనైక్యం ప్రతీకబాధాదు
 పాస్తివిధిబాధః. ౧౨౩. స్యాదేవంచేత్తస్య చ కుతః ప్రతీకత్వమాత్మ
 మతిరపి వా, కర్తృతా దేరనిరాకరణేనోపాసనావిధిర్భవతి. ౧౨౪.
 తద్బాధేన బ్రహ్మణఃత్వతః దర్శితం హి పూర్వత్ర, అత్ర కిల బాధ
 మూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానమేదాలంబ్య. ౧౨౫. ఏతేషు చ ప్రతీకేష్వ
 హంగ్రహణోపాస్తికల్పనానుచితా, యస్తాదుపాసకోయం సమః ప్రతీ
 కైర్న తత్ర చాత్మమతిః. ౧౨౬. న హి రుచకస్వస్తికయోరితరేతరయా
 పతా కదాపి స్యాత్, తస్మాదిహ ప్రతీకేష్వాత్మమతిం న స కదాచిదపి
 కుర్యాత్. ౧౨౭.

సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౫.

తేష్వేవోదాహరణేష్వయమపరస్సంశయో భవత్యేవం, బ్రహ్మ
 ణ్యధ్యసితవ్యాః కిమిహాదితాదిదృష్టయః కిం వా. ౧౨౮. ఆదిత్యాది
 ష్వేవాధ్యసితవ్యా బ్రహ్మదృ రియమితి హి, ఆదిత్యో బ్రహ్మ మనో
 బ్రహ్మైత్యాదౌ హి దృశ్య చైతత్. ౧౨౯. సామానాధికరణ్యం
 హ్యదిత్యబ్రహ్మశబ్దయోస్తత్ర, తదిదం సామానాధికరణ్యం నైవాంజసం
 భవేదనయోః. ౧౩౦. బ్రహ్మదిత్యాదిపదానామర్థాంతరపరత్వవిహ
 యస్తాత్, గౌరవ్యైతి న సామానాధికరణ్యం కదాచిదపి భవతి. ౧౩౧.
 బ్రహ్మదిత్యాదిషు నను దృష్టో హి ప్రకృతివికృతిభావోఽయం, తేన చ
 సామానాధికరణ్యం స్యాన్తృచ్ఛరావన తేషామ్. ౧౩౨. ఇతి చేద్వి
 కారవిలయే ప్రకృతిసమానాధికరణతా యుక్తా, స్యాదిహ తతః ప్రతీకా

భావః పరమాత్మవాక్యమేతత్స్యాత్. ౧౨౯. ఏవం చేదత్ర పునర్వా
 ధ్యేతోపాసనాధికారోయం, వ్యర్థమిహ పరిమితవికారోపాదానం
 యదేదృశం తస్మాత్. ౧౩౦. వటురయమిహ వైశ్వానరభిత్వాదిషు కిల
 యతైవ చాన్యత్ర, సంభావితేన్యదృష్ట్యాధ్యాసే క్వాధ్యస్యతే హి కిం
 దృష్టిః ౧౩౧. ఇతి సందేహే తత్రానియమో న్యాయ్యః ప్రతీయతే
 యస్తాత్, శాస్త్రం హి కించిదపి వానియామకం నోపలభ్యతే చాత్ర.
 ౧౩౨. అథవా బ్రహ్మణ్యాదిత్యాదీనాం దృష్టయో భవేయమిహ,
 బ్రహ్మోపాసితమేవం సత్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్భవతి. ౧౩౩. ఫలనద్బ్రహ్మో
 పాసనమితి కిల దృష్టా హి శాస్త్రమర్యాదా, తస్మాదాదిత్యాదిషు న
 యుజ్యతే బ్రహ్మదృష్టిరిత్యేవమ్ ౧౩౪. ప్రాప్తే హ్యాదిత్యాదిషు యుక్తేహ
 బ్రహ్మదృష్టిరితి వక్తి, ఉత్కణ్ఠాదిత్యాదయో హి దృష్టా భవంతి
 యద్యేవమ్. ౧౩౫. ఉత్కృ దృష్టిరధ్యసితవ్యా హి నికృష్టవస్తుసీత్యే
 వం, లోకన్యాయో దృష్టః త్తరి దృష్టా హి రాజదృష్టిరియమ్.
 ౧౩౬. అనుగంతవ్యస్సోఽయం విపర్యయే ప్రత్యవాయ ఏవ స్యాత్,
 నైవ హి నికృష్టదృష్ట్యాధ్యాసేన నికృష్టతాం గతస్యాస్య. ౧౩౭.
 శ్రేయస్సాధనతా స్యాదుత్కృష్టస్యాప్యపాస్యమానస్య, శాస్త్ర
 ప్రామాణ్యాన్నను నహ్యత్ర ప్రత్యవాయశంకా స్యాత్. ౧౩౮.
 న్యాయేన లోకీకేన చ న దృష్టిరేషా నియంతుమిహ యుక్తా, యస్తా
 దేషా దృష్టిశ్శాస్త్రీయాతో న దోష ఇతి చేన్న. ౧౩౯. నిర్ణీతే
 శాస్త్రార్థే యదుక్తమేతత్తదేవమేవ స్యాత్, సందిగ్ధే కిల తస్మిన్ తం
 నిర్ణేతుం హి లోకీకో న్యాయః. ౧౪౦. ఆశ్రయణీయో భవతి హి న
 విరోధస్సాన్యత్కతశ్చిదప్యత్ర, ఉత్కృష్టవిషయదృష్ట్యాధ్యాసే తేనా
 వధార్యమాణే హి. ౧౪౧. న నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యాత్ పునః ప్రత్య
 వాయముపగచ్ఛేత్, ఇతి యుజ్యతే హి కించాదిత్యమనోవిద్యుదాది
 శబ్దానామ్ ౧౪౨. ప్రాథమ్యాచ్చ స్యాదిహ ముఖ్యాన్తత్వం యతో
 భవేదేవం, తైస్సాన్విర్థవృత్తికైరవరుద్ధాయాం ప్రథమతో ధియా
 మస్యామ్. ౧౪౩. పశ్చాదవతరతో హి బ్రహ్మపదస్య చ న ముఖ్యయా
 వృత్త్యా, సామానాధికరణ్యాం స్యాదితి తద్దృష్టిరేవ విహితాత్. ౧౪౪.
 కించ బ్రహ్మపదస్యేతి పరత్వేనైవ ఏవ యుక్తోర్థః, బ్రహ్మాత్యుపాస్త

ఇతి చ బ్రహ్మేత్యాదేశ సవమాదౌ హి ౧౮౫. ఉచ్చారయంతి సర్వ
త్రేతి పరంబ్రహ్మశబ్దమిహ శుద్ధాన్, ఆదిత్యాదీన్ శబ్దాన్ తతో యథా
శుక్తికాం హి రజతమితి ౧౮౬. ప్రత్యేతీత్యాదౌ కిల శుక్తిపరో
భవతి శుక్తికాశబ్దః, రజతప్రతీతిలక్షకవవాసా తత్ర రజతశబ్దసాన్వితః.
౧౮౭. అత్రాపి తాన్పరితీయాద్భ్రహ్మేతి తు గమ్యతే హి వాక్యార్థః,
కించేహ వాక్యశేషోపాద్యదిత్యాదీనుపాస్యమానాన్ హి. ౧౮౮. ఏవం
విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యాదినా ప్రదర్శయతి, బ్రహ్మోపాసనమిహ
ఖల్వాదరణీయం ఫలార్థమితి యదపి. ౧౮౯. తదయుక్తమేవ యస్తా
దాదిత్యాదేరుపాస్యతావగమః, బ్రహ్మైవ దాస్యతే ఫలమత్రాతి
థ్యాద్యుపాసనేషు యథా. ౧౯౦. యస్తాత్పరమాత్మాసా సర్వాధ్యక్షో
భవేత్స ఫలదాతా, ఫలమతఉపపత్తేరిత్యస్తి సూత్రే ప్రపంచితం
చైతత్. ౧౯౧ తస్యోపాస్యత్వం తద్దృష్ట్యాథ్యారోపణం ప్రతీకేషు,
ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం తదిహోపపన్న మేవాస్య. ౧౯౨.

సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః. ౬.

ఇహ చ యవవాసా తపతీతి చ లోకేషు పంచవిధమితి చ, ఏవం
సప్తవిధం సామోపాసితేతి వాక్యదృష్టేషు. ౧౯౩ ఇయమేవర్లగ్ని
సామేత్యాదిశ్రుతినిదర్శితేష్వపి చ, అంగాశ్చితేషు తత్తదుపాసననివ
హేషు సంశయోఽయం స్యాత్. ౧౯౪. ఆదిత్యాదావృద్ధిథాదీనాం
దృష్టయో భవేయరిహ, కిం వోద్ధిథాదిష్వాదిత్యాదీనాం హి దృష్ట
యస్ఫురితి. ౧౯౫. ఇహ నియమకారణస్యానుపలంభాదనియమో
భవేద్యుక్తః, నహ్యత్ర బ్రహ్మణ్యన కస్యచిదుత్కృష్టతేయముపలభ్య.
౧౯౬ అపహతపాష్టత్వాదికగుణయోగాదఖిలకారణత్వాచ్చ, ఆది
త్యాదిభ్యో హి బ్రహ్మోత్కృష్టం భవేన్నచేహపి. ౧౯౭. ఆదిత్యో
ద్ధిథాదీనాం తు వికారత్వధర్తసామాన్యాత్, నైవేహ కశ్చిదస్య
త్కర్తృవిశేషావధారణే హేతుః. ౧౯౮. అథవా నియమేనైవోద్ధిథా
దీనాం హి దృష్టయస్ఫురిహ, ఆదిత్యాదావృద్ధిథాద్యాహి యతశ్చ
కర్తృరూపాస్మ్యుః. ౧౯౯. ఫలదాయినీ హి శక్తిః కర్తృణవేతి శాస్త్రము
పదిశతి, ఉద్ధిథాద్యాత్తతయాపాద్యదిత్యాద్యా ఉపాస్యమానా హి.
౨౦౦. ఉద్ధిథాద్యాత్తకతాం నీతాః ఫలహేతవో భవిష్యంతి, ఇయమే

వర్గస్సస్సమేత్యాదౌ దృశ్యతే తదైవైతత్. ౧౬౧. ఏతస్యామృచ్య
 ధ్యూఢం సామేత్యాది యచ్చ వాక్యమిహ, ఋక్చబ్దేన హి తత్ర చ
 పృథివీం నిర్దిశతి సామశబ్దేన ౧౬౨. అగ్నిం చ స హి పృథివ్యగ్నోర్వైరే
 వర్కామదృష్టిపక్షే స్యాత్, ఋక్సామోః పునరనయోర్న ఖలు
 పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపి. ౧౬౩. ఓ త్తరి హి రాజదృష్టినిష్ఠితాదుపచర్యతే
 కదాచిదసౌ, తత్ర కిల రాజశబ్దో న తదైవ ఓ త్తృశబ్దభిహ రాజ్ఞి.
 ౧౬౪. ఋక్సామయోర్యది స్యాదత్ర పృథివ్యగ్నిదృష్టిరేవ తదా,
 నైవ పృథివ్యగ్నోర్వైరయమృక్సామపదప్రయోగ భహ యుక్తః ౧౬౫.
 లోకేషు పంచవిధమితి దృష్టౌ లోకేషు సప్తమీ హి తయా, హింకార
 ప్రతిహారప్రస్తావోద్గీఢనిధనభేదేన. ౧౬౬. పంచవిధస్య చ సామ్నో
 లోకేషూపాస్యతాప్రతీతిస్స్యాత్, ఏతద్దాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోత
 మితి చైవమేవ స్యాత్. ౧౬౭. ప్రథమం నిర్దిష్టేష్వాదిత్యాదిషు చరమ
 భాగనిర్దిష్టం, బ్రహ్మధ్యసితవ్యమితి ప్రపంచితం తత్ప్రధానవాక్యే హి.
 ౧౬౮ ఏవమిహాపి పృథివ్యాదయ ఏతే ప్రథమతో వినిర్దిష్టాః, హింకా
 రాద్యాశ్చరమం పృథివీహింకార ఏవమాద్యాసు. ౧౬౯ శ్రుతిషు
 తతోనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిరితి ప్రాప్తే, బ్రూతే హ్యంగేష్వే
 తేష్వత్రాదిత్యాదిమతయ ఏవేతి. ౧౭౦. ఏవం చేదుఃపన్నం ఫలహేతు
 త్వం యదత్ర విద్యాయాః, ఉద్గీఢాదిషు సంస్కీర్యమాణేష్వేతేషు
 మతిభిరేతాభిః. ౧౭౧. శ్రుతిరిహ కర్తృసమృద్ధిం దర్శయతి యదేవ
 విద్యయేత్యాద్యా, నను సన్నికృష్టకర్తాంగద్వారాపేక్ష మేవ యత్ర
 ఫలమ్. ౧౭౨. భవతి హ్యుపాసనానాం తత్ర ఫలప్రాప్తయే తదంగా
 నాం, స్యాదేవోపాస్యత్వం పునరిహ కర్తాంగమేతదనపేక్ష్య. ౧౭౩.
 యాని చ లోకాదిఫలాన్యుపాసనానిశ్రుతాని వేదేషు, సోఽయముపాస్య
 వివేకస్తత్ర కథం స్యాదితీహ నాశంక్యమ్ ౧౭౪. యస్తాత్కర్తాధి
 కృతవైతదుపాసనాధికారస్స్యాత్, యద్వత్స్వతంత్రవశుఫల
 గోదోహనరూపకర్తృజం హి ఫలమ్. ౧౭౫. అంగద్వారాపేక్షం భవతి
 తదైవ హ్యుపాసనేష్వేషు, లోకాదిఫలేష్వపి కిల కర్తాంగద్వారతః
 ఫలం భవతి. ౧౭౬. తస్మాదంగానామేవ హి సర్వత్రాప్యుపాస్యమాన
 త్వం, ఉత్కర్షానవధృత్యా స్యాదత్రానియమ ఇతి తు యత్తన్న. ౧౭౭.

యేనాదిత్యాదీనాం ఫలాత్తకత్వాద్భవేదిహోత్కర్షః, కర్తాత్తకేభ్య
ఉద్దీధాదిభ్యః కిల స చాయముపపన్నః. ౧౭౮. శ్రుతిషు యతః కర్త
ఫలం హ్యదిత్యప్రాప్తిలక్షణం దృష్టం, అపి చోద్దీధముపాసీతేతి
ప్రక్రమ్య తమిమముద్దీధమ్. ౧౭౯. తస్మిన్నేవాదిత్యాదీనాం దృష్టి
రిహోపవర్ణయతి, యచ్ఛాప్యాదిత్యాదయ ఏవోద్దీధాదిదృష్టిభిశ్చేహ.
౧౮౦. స్యుర్యద్యుపాస్యమానాస్తే హి తదా కర్తృభావమాలంబ్య,
దాస్యంతి ఫలమిహేత్యేతదయుక్తముపాసనస్య కర్తృత్వాత్. ౧౮౧.
స్వతపవ తస్య సిద్ధం ఫలవత్త్వం న ప్రయత్నసాధ్యం తత్, కించో
ద్దీధాదీనామాదిత్యాద్యాత్తనా హి దృష్టానామ్. ౧౮౨. సిద్ధే కర్తాత్తత్వే
తదపూర్వవదేవ నేహ వక్తవ్యం, ఏతస్యామృచ్యధూయధం సామేత్యత్ర
భవతి లాక్షణికః. ౧౮౩. యశ్చ పృథివ్యగ్నోరయమృకామపద
ప్రయోగ ఇహ దృష్టః, క్వచిదపి చ సన్నికృష్టేన తు సంబంధో హి
లక్షణాబీజమ్. ౧౮౪ క్వచిదపి చ విప్రకృష్టేనాపి స్యాదేష లక్షణా
బీజం, గంగాపదస్య తీరే భవతి హి సా సన్నికృష్టయోగేన. ౧౮౫.
అగ్నిర్వటురిత్యాదావగ్నిగతో యశ్శుచిత్వరూపగుణః, తద్వత్తారూప
పరం పరార్థయోగేన భవతి సా తత్ర. ౧౮౬. ఏతస్యామృచ్యధూయధం
సామేత్యత్ర తద్వదేవైషా, తత్రార్థమపదాభ్యాం స్వార్థద్రష్టచక్రి
తాదియోగేన. ౧౮౭. స్వాల్లక్షణా పృథివ్యగ్నోరేవార్థమశబ్ద
యోరనయోః, తస్మాదృచ్యధూయధం సామేతి చ ముఖ్యయోః పృథ
గ్గ్రహణాత్. ౧౮౮. ఏతస్యామృచ్యధూయధం సామేతి హి పునస్త
యోగ్గ్రహణే, స్యాత్పానరుక్త్యమతఇహ తద్దృష్ట్యాంబంబనత్వయో
గేన. ౧౮౯. సన్నిహితయోః పృథివ్యగ్నోరేవ హి తత్పదప్రయోగ
స్సాన్యత్, ధ్యేయార్థలక్షణాపి ప్రతీకవాచకపదస్య దృష్టేవ. ౧౯౦.

రాజ్ఞి తత్తృపదం చ ప్రయుజ్యతే కారణాత్కుతశ్చిదపి, ఇయమే
వగ్నిరితి హ్యుచోపధారయతి తదిహ పృథివీత్వమ్. ౧౯౧. అత్ర
పృథివ్యాబుక్తేనధార్యమాణేత్వియం హ్యుగేవేతి, స్యాదక్షర
విన్యాసః కిం చ య ఏవమితి వాక్యశేషేపి. ౧౯౨. ఉపసంహృతమంగా
శ్రితమిహ న పృథివ్యాశ్రయం హి విజ్ఞానం, లోకేషు పంచవిధమితి
యద్యపి లోకేషు సప్తమీ దృష్టా. ౧౯౩. సామన్యేవ హి లోకాః

అధ్యస్తేరంస్తథాపి తద్వాక్యే, సామోపాసీతేతి ద్వితీయయాచావగ
మ్యతే సామ్నః. ౧౯౪. యేనోపాస్యత్వమిదం యది లోకానాముపా
స్యతా తత్ర, సామాత్తనా హి లోకాన్ స ఉపాసీతేతి యోజనా
కార్యా. ౧౯౫. తత్ర శ్రుతద్వితీయాసప్తమ్యార్భంగకల్పనా కార్యా,
తదవేక్షయా హి కేవలసప్తమ్యావవ భంగ ఇహ యుక్తః. ౧౯౬.
లోకాత్తనా హి సామోపాసీతేతీహయోజనా కార్యా, ఇహ చ తృతీయై
వై కాపరికల్ప్యాభవతి సప్తమీస్థానే. ౧౯౭. పూర్వత్రోభయభంగస్తథో
భయం కల్పనీయమేవ పునః, ఏతద్దాయత్రం ప్రాజేషు ప్రోతమితి చైవ
మేవేహ. ౧౯౮. వ్యాఖ్యేయం యత్ర పునస్తుల్యాహ్యభయత్ర చ
ద్వితీయైవ, అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధ మితి శ్రుతిప్రదేశేషు. ౧౯౯.
తత్రాపి ఖలు సమస్తస్య చ సామ్న ఉపాసనం తు సాధ్వితి హి, సామ్నః
పంచవిధస్య చ సప్తవిధస్యాప్యపాస్యతావగమాత్. ౨౦౦. సామ్నై
వాదిత్యాదేరధ్యాసస్సాస్యన్న వైపరిత్యేన, పృథివీ హింకారఇతి
ప్రథితం యచ్ఛోషలభ్యతే వాక్యమ్. ౨౦౧. హింకారోద్దేశేన చ యది
పృథివీత్వం విధీయతే తత్ర, ఉద్దేశ్యవాచకస్య ప్రాథమ్యాపత్తిరితి న
శంక్యమిహ. ౨౦౨. పంచవిధస్య చ సామ్నో హింకారాదేరుపాస్యతా
కథనాత్, ఉద్దేశ్యత్వే సిద్ధే యోజనయా పూర్వభావితేహ స్యాత్. ౨౦౩.
తస్మాద్దీక్షాదిష్యేవాదిత్యాదిమతయఇతి సిద్ధమ్,

సూ. ఆసీన్నసంభవాత్. ౭.

కర్తాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం హి కర్తృతంత్రత్వాత్.
౨౦౪. నైవాసనాదిచింతా న తత్వబోధేపి వస్తుతంత్రత్వాత్,
కింత్యేషా చింతా ఖల్వితరేషూపాసనేషు భవతి పరమ్ ౨౦౫. తిష్ఠన్నా
సీనో వాథవా శయానోఽపి వా ప్రవర్తేత, ఉత నియమేనాసీనో
వాయం తేష్వితి పరం భవేదేషా. ౨౦౬. తత్రోపాసనమఖిలం భవతి
యతో మానసం తతశ్చేహ, దేహస్థితేరనియమే ప్రాప్తే తస్యోత్తరం
బ్రవీతీదమ్. ౨౦౭. ఆసీనఏవ సతతముపాసీత యతశ్చ భవతి తత్తస్య,
యేన సమానప్రత్యయసంతతరూపం వ్యాపాసనం తదిదమ్ ౨౦౮.
ఏతత్కథంచిదపి వా న గచ్ఛతో ధావతోపి వా భవతి, గత్యాదయో
హి మనసో భవంతి విక్షేపకారిణో యస్మాత్. ౨౦౯. ఏవం హి తిష్ఠ

తోపి చ మనో భవేద్దేహధారణవ్యగ్రం, తేన న సూక్ష్మనిరీక్షణసమర్థ
మేతత్తథా శయానస్య. ౨౧౦. నిద్రాసమాగమేనాభిభూయతే కిల
మనో యతస్తస్మాత్, ఆసీనస్య పరం స్యాదేవంజాతీయదోషపరిహారః.
౨౧౧. తేనోపాసనమేతత్సాన్యవాసీనస్య న హి తదన్యస్య,

సూ. భ్యానాచ్చ. ౮.

భ్యానత్యర్థో హి సమప్రత్యయసంతానరూపవేహ ౨౧౨
నిశ్చేష్టేష్వేకాథాసక్తమనోవృత్తిఘాపపన్నోయం, ఏవమచంచలదృ
ష్టిమ దృష్టోన్యేఘాపచర్యమాణోఽయమ్. ౨౧౩. భ్యానతి బకస్త
తైవ ప్రోషితబంధురితి చైవమాదౌ హి,

సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య. ౯.

అపి చ భ్యానతివాదో యోఽసౌ హి భ్యానతీవ పృథివీతి.
౨౧౪. సఖిలు పృథివ్యాదిష్వచలత్వమపేక్ష్యైవ కేవలం భవతి, ఆసీన
కర్తృతదిదముపాసనమిత్యన్య లింగమేతత్సాన్యత్. ౨౧౫.

సూ. స్తరంతి చ. ౧౦.

అపి చ స్తరంతి శిష్టా ఆసనమత్ర హ్యుపాసనాంగతయా, భగ
వద్గీతాద్యాసు స్తృతిషు శుచౌ దేశితి సమారభ్య. ౨౧౬. అతఏవ
పద్మకాద్యాసనభేదా యోగశాస్త్రనిరిష్టాః,

సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. ౧౧.

యద్వదిహాసననియమస్తథైవ దిగ్దేశకాలభేదేషు. ౨౧౭. అస్తి
హి కశ్చిన్నియమః కిం వా నాస్తితి భవతి సందేహః, ప్రాయేణ వైది
కేష్వారంభేషు దిగాదినియమదర్శనతః. ౨౧౮. అత్రాపి స్యాన్నియమః
కశ్చిదితి భ్రమమిమం నిరాకురుతే, యస్యాం దిశి దేశే వా కాలేవైకా
గ్రతా భవేత్తనసః. ౨౧౯. సౌకర్యేణ సచాయం తత్రోపాసీత నియత
భావేన, ప్రాచ్యాం దిశి పూర్వాణ్ణో ప్రాచీనప్రవణవీపమాదీనామ్.
౨౨౦. అశ్రవణాదత్ర పునర్తనసస్త్యైకాగ్రతాఽవిశేషాచ్చ, నన్వా
మనంతి కేచిద్విశేషమపి కిల సమే శుచావీతి హి ౨౨౧. తత్ర చ
శుచిప్రదేశే సమే తథా శర్కరాగ్నిసితతాద్యైః, శబ్దజలాధారైరపి

వివర్జితే కించ చిత్తరమణీయే ౨౨౨. చతుఃపీఠారహితే గుహాని
వాతాశ్రయే ప్రయుంజీత, ఇత్యుపదిష్టం తేన చ విరు మేతదితి
చేన్న దోషోఽయమ్. ౨౨౩ దిగ్దేశాదివిశేషాః శ్రుత్యా యద పి నిరూ
పితాస్తదపి, తేషు న నియమభితి శ్రుతిరేవ బ్రూతే మనోనా ౨౨౪ ఇతి.
౨౨౪. దర్శయితుమిహ సుహృద్భావేనాచార్యేణ కృతమిదం
సూత్రమ్,

సూ. ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్. ౧౨.

ఆవృత్తిస్సర్వోపాస్తిషు కర్తవ్యేతి వర్ణితం పూర్వమ్. ౨౨౫.
తత్ర చ యాని సమ్యగ్దర్శనఫలకాన్యుపాసనాని స్యుః, తాని చ ఫల
పర్యవసానాన్యవఘాతాదివద్యతస్తేషామ్. ౨౨౬ ఆవృత్తికాలనియమో
జ్ఞాతో న హి తత్పదర్శనే కార్యే, నిష్పన్నే సత యత్నాంతరమిహ
కంచిదపి శాసితం శక్యమ్. ౨౨౭. అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మప్రతిపత్తౌ
శాస్త్రవిషయతాబాధాత్, కింత్యభ్యుదయార్థాని హి యానీహోపాస
నాని తేషేషా. ౨౨౮. భవతి హి చింతా కంచిత్కాలమిమం
ప్రత్యయం కిమావర్త్య, విస్మజేత్కిం వా యావజ్జీవమిహావర్తయేత్త
మేతమితి. ౨౨౯. తత్ర చ యుక్తం కంచిత్కాలమిమం ప్రత్యయం
సమభ్యస్య, విస్మజేదితి యస్తాదావృత్తివిశిష్టస్య భవతి కృతఏవ. ౨౩౦.
ఏవం ప్రాప్తే హ్యప్రాప్రాయణాత్తమావర్తయేదితి బ్రూతే, యది చాప్రా
యణమేతం ప్రత్యయమావర్తయేత్తదా తస్య. ౨౩౧. అంత్యప్రత్య
యవశతో నిష్పన్నం స్యాదదృష్టరూపఫలం, జన్తాంతరఫలజనకాన్యపి
కర్తాణీహ యాని తాన్యపి చ. ౨౩౨. ప్రాయణకాలే ప్రాప్తవ్యఫల
స్ఫూర్తిం సమాక్షిపంతి కిల, శ్రుతిరపి చేహ స విజ్ఞానో భవతీతి ప్రద
ర్శయత్యేవమ్. ౨౩౩. యదిహ ఫలస్ఫురణం భావనామయం స్యాత్త
దేవ విజ్ఞానం, విజ్ఞానస్ఫురితం తత్ఫలం సవిజ్ఞానఏవ యాత్యేషః. ౨౩౪.
తత్సహితస్య ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం లీయతే మనః ప్రాణే, ప్రాణశ్చో
దానాత్తకజీవయుతస్సక్ సహౌవ మనసా తమ్. ౨౩౫ సంకల్పితం హి
లోకం నయతీతి నిరూపితం కిల శ్రుత్యా, కించేహ తృణజలూకానిదర్శ
నాన్యపి చ దర్శయంత్యేవమ్. ౨౩౬. యదిదం హి భావనామయమేవ
హి విజ్ఞానమభిహితం శ్రుత్యా, తుల్యప్రత్యయసంతత్యాత్మకఘా

వృత్తిరూపమేతత్స్యాత్. ౨౩౨. ప్రతిపత్తవ్యఫలస్ఫురణాత్తానః
 ప్రత్యయా హి యే చేహ, ఆప్రాయణాత్తేషతే పరమావర్త్యాస్ఫురితి
 తు సిద్ధం స్యాత్. ౨౩౩. కించ స యావత్క్రితురస్తాదిత్యాద్యా
 శ్రుతిశ్చ యా చేహ, సా హి ప్రాయణకాలే దర్శయతి ప్రత్యయాను
 వృత్తిమిమామ్. ౨౩౪. యం యం వాపీత్యాద్యా స్మృతిరప్యక్తార్థ
 మేవ దర్శయతి, 'యా చేహ' సోంతవేలా యామితి దేహావసానసమయేపి.
 ౨౩౫. ఆక్షిప్తమస్యచ్యుతమసి తథైవ హి ప్రాణసమ్మితమసీతి, మంత్ర
 త్రయసంస్తరణం చాదిశ్యోపాసకస్య సమ్యగిహ. ౨౩౬. కర్తవ్యశేష
 మేవం శ్రావయతి శ్రుతిరియం తదాప్యస్య,

సూ తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ
 తద్వ్యవదేశాత్. ౧౩.

అత్ర హ్యుపాసకానాం యథాంత సమయేపి చాస్తి కర్త
 వ్యమ్. ౨౩౭. న తథాత్తవిదామేషామితి జీవన్ముక్తిమత్ర దర్శయతి,
 ఏవం తృతీయశేషం విచార్య సమ్యక్సమాపితే తస్మిన్. ౨౩౮. సంప్రతి
 పరాత్తవిద్యాఫలం ప్రతి కిలోపజాయతే చింతా, బ్రహ్మాధిగమే సతి
 తద్విపరీతఫలం హి యచ్చ దురితమిహ. ౨౩౯. తత్తీయతే నవేతి హి
 సందేహే తత్ర యుక్తమేతత్స్యాత్, యస్తాత్కర్తఫలార్థం ఫలం
 హ్యదత్వా న చ ఊయోఽస్యస్యాత్. ౨౪౦. ఫలదాయినీ హి శక్తిః
 శ్రుత్యేవాస్యావగమ్యతే సా హి, ఉపభోగమంతరేణ చ యద్యప
 వృజ్యేత కర్తణశ్శక్తిః. ౨౪౧. శ్రుతిరిహ కదర్థితా స్యాత్ స్మృతిరపి
 నాభ్యుక్తమేవమాద్యా హి, న న్వేవం చేత్ప్రియశ్చిత్తాదీనామనర్థకత్వం
 స్యాత్. ౨౪౨. ఇతి చేత్ప్రియశ్చిత్తాదీనాం నైమిత్తికత్వమేవ స్యాత్,
 గృహదాహేష్ట్యాదివదిహ యథాహితాగ్నేర్గృహేగ్నినా దగ్ధే.
 ౨౪౩. దాహాత్తక్తే నిమిత్తే సత్యగ్నయ ఇతి కిలేష్టిరుపదిష్టా, దోషా
 త్తక్తే నిమిత్తే ప్రాయశ్చిత్తం భవేదిహాపి తథా. ౨౪౪. కించేహ
 దోషసంయోగేన విధానాత్కథంచిదేతేషాం, ప్రాయశ్చిత్తాదీనాం
 దోషక్షపణార్థతా భవేన్నేహ. ౨౪౫. న హి పరవిద్యాయామిహ
 దోషక్షపణార్థతావిధిః కశ్చిత్, నను యది విదుషః కర్తక్షయోఽయ
 మిహ నాభ్యుపేయతే తస్మిన్. ౨౪౬. కర్తఫలస్యావశ్యం భోక్తవ్యత్వా

ద్భవేదనిర్దోషః, ఇతి చేన్నాసా దోషో మోక్షస్యాద్దేశకాలసావేక్షః.
 ౨౫౨. న క్షీయత్యేతస్య దురితం ఫలం దదాత్యేవ కర్తృవిదుషోపి, ఏవం
 ప్రాప్తే బ్రూతే తదధిగమే భవతి దురితవిలయ ఇతి ౨౫౩ బ్రహ్మాధి
 గమే సత్యఘయోరుత్తరపూర్వయోరిమా భవతః, అజ్ఞేషశ్చ వినాశ
 స్తత్ర స్యాదుత్తరస్య చాజ్ఞేషః. ౨౫౪. పూర్వస్యాస్య వినాశస్తద్వ్య
 పదేశాద్భవేదసావేవం, సంభావ్యమానదురితానభిసంబంధం కిలాస్య
 విదుషో హి. ౨౫౫. వ్యపదిశతి పుష్కరపలాశఆపయత్యాదికాశ్రుతి
 శ్చేహ, తత్ర కిల పద్మపత్రే న శ్లిష్యంతే యథా ఇమా ఆపః. ౨౫౬.
 న శ్లిష్యతే తదైవ హి పరాత్తవిదికర్తృపాపమిత్యుక్తం, వ్యపదిశతి నాశ
 మన్యావిదుషః పూర్వార్జితస్య దురితస్య. ౨౫౭. అగ్నౌ ప్రాతమిషీ
 కాతూలం యద్వత్ప్రదూయతే సకలం, ఏవంవిదః ప్రదూయంతే
 పాప్తాన ఇతి తద్యథేత్యాద్యా. ౨౫౮. వ్యపదిశతి శ్రుతిరన్యా భిద్యత
 ఇతి కిల యథోక్తమేవార్థం, యచ్ఛోక్తమనుపభుక్తఫలస్యాస్య చ
 కర్తృణః క్షయే కథితే. ౨౫౯. శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదిత్యేతన్నేహ
 దూషణం భవతి, నైవేహ కర్తృణోస్య చ శక్తిః ఫలదాయినీ నిరా
 క్రియతే. ౨౬౦. కింత్విహ సా పరవిద్యా బలేన రుద్ధా న కించిదార్జ
 యతి, ఇతి తు వదామశ్శాస్త్రం వ్యాప్రియతే శక్తిసత్త్వమాత్రేణ.
 ౨౬౧. న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపీతీహ సకలమనవద్యం, న హి
 కర్తృక్షీయత ఇత్యేతత్ స్తరణం భవేదిహోత్సర్గః. ౨౬౨. యత్ర ఖలు
 నాపవాదస్త్రోత్సర్గో న వైపరిత్యేన, ఇష్యతఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదిభి
 రస్య కర్తృణో నాశః. ౨౬౩. సర్వం పాప్తానం తరతీతి శ్రుతిరపి కిలైవ
 ముపదిశతి, యత్తు ప్రాయశ్చిత్తాదీని చ నైమిత్తికాని హీత్యుక్తమ్.
 ౨౬౪. తదసత్తేషాం దోషనివృత్తిఫలత్వేన విధినియుక్తత్వాత్, సంభ
 వతి హి ముఖఫలే గౌణఫలాద్ధత్వకల్పనానుచితా. ౨౬౫. యత్పున
 రుక్తం దోషక్షయముద్దిశ్య చ యథా విధానమిహ, ప్రాయశ్చిత్తా
 దీనాం న తథా విద్యావిధానమిహ నేతి. ౨౬౬. నైతద్విద్యత ఏవ
 హి విధానమిహ సగుణవిషయవిద్యాసు, తత్రైశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్తని
 వృత్తిః ఫలం హి నిర్దిష్టమ్. ౨౬౭. ఇహ చ తయోరవివక్షాకారణవిర
 హాదవశ్యమేతత్స్యాత్, పాప్తప్రహాణపూర్వకమైశ్వర్యప్రాప్తిరూప

ఫలమాసామ్. ౨౬౮. యద్యపి పరవిద్యాయాం న దృశ్యతే తద్వి
 ధానమేవమపి, స్యాదత్రాకర్తాత్ప్రబోధతో దురితకర్తవీలయోఽసౌ.
 ౨౬౯. అశ్లేష ఇతి చ కర్తస్వాగామిషు కర్తృతాం న యాతీతి, దర్శ
 యతి యద్యపి స్యాదతీతకర్తస్విహాస్య కర్తృత్వమ్. ౨౭౦. మిథ్యా
 జ్ఞానబలేన హి తథాపి విదుషోఽస్య విద్యయా పరయా, మిథ్యాజ్ఞానాప
 గమే కారణనాశాచ్చ తాని కర్తాణి. ౨౭౧. నశ్యంత్యేవహి తేషాం
 వినాశకథనం యదత్ర తద్యుక్తం, బ్రహ్మవిదిహ కిల యస్తాద్యద్బ్రహ్మ
 కర్తృభోక్తృచిన్తాత్రమ్. ౨౭౨ అవగచ్ఛతి తదహమితి స్వాత్మానం
 కర్తృభోక్తృతారహితం, జానాతి పూర్వమపి వా భవిష్యతి చ
 వర్తమానసమయేపి. ౨౭౩. నో వివరీతం జానాత్యతోఽస్య మోక్షోప
 దేశ ఉపపన్నః, కథమన్యథా వినాశశ్చిరసంచితకర్తృణాం భవేదస్య.
 ౨౭౪. నాపీహ దేశకాలనిమిత్తావేక్షో భవేదసౌ మోక్షః, యది కర్త
 ఫలవదేవ స్యాన్తోక్షస్తస్యనిత్యేవ స్యాత్. ౨౭౫ కర్తృఫలే హి
 పరోక్షే యుక్తా దేశాద్యపేక్షతా నేహ, అపరోక్షత్వాత్తస్తాద్బ్రహ్మాధి
 గమే హి భవతి దురితలయః. ౨౭౬.

సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. ౧౪.

పూర్వస్థిన్నధికరణే శాస్త్రవ్యవదేశతోస్య నిర్దిష్టే, జ్ఞానని
 మిత్రావశ్లేషవినాశౌ కేవలస్య దురితస్య. ౨౭౭. ఇహ శాస్త్రీయో
 ధర్మో బ్రహ్మజ్ఞానం చ భవతి శాస్త్రీయం, తే న చ విరోధవిరహాన్నత
 ద్విినాశ ఇతి పునరిహాశంక్య. ౨౭౮. తామపనేతుం పూర్వాధికరణ
 నయమేవ చాతిదిశతీహ, సుకృతస్య కర్తృణోఽపి జ్ఞాననిమిత్తావిమా
 వృభౌ భవతః. ౨౭౯. దురితస్యేవాశ్లేషవినాశౌ ఫలజనకతా సమా
 యస్తాత్, కిం చ జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్యాత్కర్తృణోస్య తౌ యుక్తౌ ౨౮౦.
 శ్రుతిరియముభే ఉహైవేత్యాద్యా సుకృతస్య దుష్కృతస్యేవ, నాశం
 వ్యపదిశతి హి కించాకర్తాత్ప్రబోధరూపస్య. ౨౮౧. ఇహ సుకృతదు
 రితయోఽభయోరపి లయకారణస్య తుల్యత్వాత్, క్షీయంతే
 నాస్యేతి శ్రుతివాక్యస్యావిశేషతశ్చక్షణాత్. ౨౮౨. యత్రాపి
 గాప్తశబ్దః కేవలఉపలభ్యతే హి తత్రాపి, తేనైవ పుణ్యమప్యాకలిత
 రతో గ్రాహ్యముభయమేవ స్యాత్. ౨౮౩. కించ జ్ఞానఫలాపే

క్షయం నికృష్టం ఫలం భవేదస్య, నైనం నేతుమహోరాత్రే తరత ఇతి శ్రుతౌ యతశ్చాయమ్. ౨౦౪. దృష్టో హి పాప్తశబ్దస్సర్వే పాప్తాన ఇతి తు సుకృతేపి, తస్మాద్దురితస్యేవ హి సుకృతస్యాపి చ వినాశ ఇహ యుక్తః. ౨౦౫. పాతేర్విత్యత్ర తు శబ్దోఽసావవధారణార్థకో భవతి, ఏవం చ సుక తదుష్కృతయోర్భంధకయోర్హి విద్యయా పరయా. ౨౦౬. యద్య పవినాశౌ తస్మాత్సాతానంతరే తదా ముక్తిః, భవతీత్యవధారయితుం. - త్రకృతౌ కిం తుశబ్దఇహ పఠితః. ౨౦౭.

సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః. ౧౫.

అధికరణద్వితయేపి చ పూర్వస్త్వి సుకృతదురితయోరుభయోః, జ్ఞాననిమిత్తో నాశో భవతీత్యవధారితం హి కీమిహాసౌ. ౨౦౮. అవిశేషేణానారబ్ధనారబ్ధఫలస్య తదుభయస్యాపి, కిం వానారబ్ధఫలస్యైవ విశేషేణ భవతి నాశఇతి. ౨౦౯. సందేహో చైతస్మిన్నుభే ఉహోవైషితి కిల శ్రుతిషు, అవిశేషేణ శ్రవణాదవిశేషేణ క్షయోత్ర యుక్త ఇతి. ౨౧౦. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సోఽయమనారబ్ధకార్యయోరితి హి, యేత్వ ప్రవృత్తకార్యే జన్తాంతరసంచితే తథైవాస్మిన్. ౨౧౧. జన్తస్యపి చ జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్సంచితే హి యే భవతః, తే సుకృతదుష్కృతే కిల పూర్వే బ్రహ్మాధిగమబలేనేహ. ౨౧౨. క్షయేతేనైవై తేషా రబ్ధఫలే హి సామిభుక్తఫలే, యాభ్యామేతద్బ్రహ్మజ్ఞానాయతనం విని తం జన్త. ౨౧౩. ఇహ తస్య తావదేవేత్యేషా శ్రుతిరపి యతోఽత్ర సుపాతం, క్షేమప్రాప్తేరవధిం దర్శయతి తతస్తయోర్హి న వినాశః. ౨౧౪. నోచేదేవంజ్ఞానాదశేషకర్తృక్షయే శరీరస్య, స్థితికారణస్య విరహాచ్ఛ్చేద్యో జ్ఞానక్షణే స విందేత. ౨౧౫. తత్ర చ శరీరపాతప్రతీక్షణం యచ్ఛ్చు తిర్న తద్బూయాత్, నన్వేష తత్వబోధః కర్తృక్షపణప్రశస్తశక్తి యుతః. ౨౧౬. కర్తాణి కానిచిచ్ఛ క్షపయేత్కాని చ కథం న హి క్షపయేత్, న హ్యగ్నిబీజయోరిహ సంపర్కే సతి సమానరూపే స్యాత్. ౨౧౭. కేషాంచిచ్ఛక్తిలయో నాన్యేషాం స ఇతి శక్యతే వక్తుం, ఇతి చేదారబ్ధఫలం కమపి చ కర్తాశయం హ్యనాశ్రిత్య. ౨౧౮. నైవోప పద్యతే హి జ్ఞానోత్పత్తిస్సమాశ్రితే తస్మిన్, సోఽయం కులాలచక్రవదేవ హి సురబ్ధభూరివేగస్స్యాత్. ౨౧౯. వేగక్షయః కుతశ్చిన్న చాంతరాళే

భవేదతస్తస్య, వేగతయప్రతీక్షణమావశ్యకమాత్తతత్త్వబోధేపి. 300. యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానేన బాధితం తదపి, బాధితమపి తత్కంచిత్కాలం సంస్కారతోనువర్తేత. 301. చంద్రే దృష్టేపి యథా కంచిత్కాలం ద్విచంద్రతా భ్రాంతిః, అపి చేహ బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరమేతద్ధి. 302. ధ్రియతే న ధ్రియతే వేత్తేషా శంకాత్ర న ఖలు కర్తవ్యా, స్వమనోగమ్యం బ్రహ్మజ్ఞానమిదం జేహ ధారణం చాపి. 303. కథమన్యోనధిగతతద్దంధశ్శక్నోతి తత్త్వైతి క్షేప్తం, ఇమమర్థముపదిశంతి శ్రుతిస్థితప్రజ్ఞలక్షణస్త్పతయః. 304. తస్మాద్దేహప్రవృత్తస్వకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోః, విద్యా సామర్థ్యేన క్షయో భవేన్నప్రవృత్తఫలయోశ్చ 305.

సూ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యయైవ తద్దర్శనాత్. ౧౬.

అశ్లేషనాశయోరతిదేశః పుణ్యస్య దర్శితః పూర్వం, స చ సర్వ పుణ్యవిషయస్సాన్వదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా. 306. ఉక్తా శంకా పరిహారార్థో భవతి హి తు శబ్దభా దృష్టః, నిత్యమిహ వేదవిహితం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్త. 307. జ్ఞానస్య యచ్చ కార్యం తత్కార్యయైవ భవతి తత్కర్త, యస్మాత్తమేతమిత్యాది శ్రుతివాక్యేషు తత్తథా దృష్టమ్. 308. నన్విహ కార్యైకత్వం న యుజ్యతే జ్ఞానకర్త ణోరనయోః, యేన విలక్షణకార్యోత్పాదకతా దృశ్యతే తయోరితి చేత్. 309. జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోశ్శర్కరాదియోగేన, తృప్త్యాదిజనకతావత్స్యాదేవేహాపి కర్తణస్తస్య. 310. జ్ఞానేన సహ కృతస్య చ మోక్షఫలత్వం యదేతదవిరుద్ధం, నను మోక్షో యది నిత్యస్తదా కథం తస్య కర్తకార్యత్వమ్. 311. ఇతి చేన్నాసా దోషా న సన్నిపత్యోపకారకం కర్త, కింత్వారాదుపకారకమేవ జ్ఞానస్య కారకం సదిదమ్. 312. మోక్షస్య కారకమిదం కర్తేత్యుపచర్యతే తదేవేహ, అతఏవ చేహ యదిదం కార్యైకత్వానుకీర్తనం తదపి. 313. నాగామికార్యవిషయం పరంతర్వితక్రాంతవిషయమేవ స్యాత్, భవతి బ్రహ్మవిదః కిల యదగ్నిహోత్రాది తన్న చాగామి. 314. విధిశాస్త్రయతా న హ్యనియోజ్యబ్రహ్మభావబోధే స్యాత్, కర్తృత్వాద్యనిపుత్యై భవతి హి సా సగుణవిషయవిద్యాసు. 315. ఆగామితద్విద

స్వాద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్త, విద్యోపజాయతే కిల తస్యాపి
ఫలాభిసంధిరహితస్య. 306. నను యది విద్యాంగం తద్యదగ్నిహో
త్రాదిలక్షణం కర్త, తర్హ్యశ్లేషవినాశానుకీర్తనం తదిదమత్ర కిం విష
యమ్. 307. వినియోగవచనమపి సుహృదాదౌ యచ్ఛోషదర్శితం
పూర్వం, శ్రుత్యా తస్యేత్యనయా తదపి చ కింవిషయమిత్యతో
బ్రూతే. 308.

సూ. అతోన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. ౧౭.

నిత్యాదతోగ్నిహోత్రాదేరన్యాప్యస్తి సాధుక్ తేహ, యా ఫల
మభిసంధాయ క్రియతే వినియోగ ఏషతద్విషయః. 309. తస్యాఏవా
శ్లేషవినాశ ప్రతిపాదనం భవేదఘటతే, ఏషంవిధం హి కామ్యం కర్త న
విద్యోపకారకం భవతి. 310. అత్ర చ సంప్రతిపత్తిరైమినిసర్వజ్ఞబాద
రాయణయోః,

సూ. యదేవ విద్యయేతి హి. ౧౮.

యన్నిత్యమగ్నిహోత్రాదిముముక్షోః కర్త భవతి మోక్షార్థమ్.
311. తదుపాత్తదురితనాశద్వారా చేతోవిశుద్ధికారణతాం, ప్రతిపద్య
మోక్షఫలక బ్రహ్మాధిగమైకసాధనత్వేన. 312. విద్యా సమఫలమేత
ద్భవతీత్యేతత్ప్రపంచితం పూర్వం, విద్యాసంయుక్తం తద్వివర్తితం
శ్రూయతేగ్నిహోత్రాది. 313. విద్వాన్ యజతే విద్వాన్ జుహోతి
శంసతి చ గాయతీత్యేవం, తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మణమితి తద్వదేవ
మపి. 314. తేనోభా కురుతో యశ్చైవం వేదేహ యశ్చనో వేద,
ఇతి వాక్యేభ్యో విద్యాసంయుక్తం కేవలం చ నిర్దిష్టమ్. 315. ఇహ
చింత్యతే యదేతద్విద్యాసంయుక్తమగ్నిహోత్రాది, కిం విద్యా హేతు
తయా తయా సహ కిలైకకార్యతాం లభతే. 316. కిం వా విద్యా
యుక్తం కేవలమపి చాదిశేషతో లభతే, ఇతి సందేహే విద్యాయుత
మేవ యదేతదగ్నిహోత్రాది. 317. ప్రతిపద్యతే తదేవ హి విద్యా
సహకారిత్వాం న చాన్యదపి, విద్యాయుతస్య విద్యాహేనాదవగమ్యతే
విశేషోఽయమ్. 318. శ్రుతిరత్ర యదహరేవ జుహోతిత్యాద్యాకి
లైపముపదిశతి, అపమృత్యువిజయరూపం విద్యాయుతకర్తణః ఫలం

కించ. 329. బుద్ధ్యా యుక్త ఇతి స్మృతిరపి విద్యామోగతః ఫలం
 బ్రూతే, ఇతి శంకాం వారయితుం బ్రూతేత్ర యదేవ విద్యయే త్యేనమ్.
 330. సత్యం విద్యాయుక్తం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్త, తత్కైల
 విద్యాహీనాద్విశిష్యతే బ్రాహ్మణో యథా విద్వాన్. 331. ఏవమపి
 కర్త విద్యాహీనం యచ్ఛేదమగ్నిహోత్రాది, తచ్ఛేదం విద్యాయాం స
 హ్యత్యంతానపేక్షమిహ భవతి. 332. యస్తాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతిభిః
 కర్తణోగ్నిహోత్రాదేః, విద్యాహేతుత్వం ఖల్వవిశేషేణ ప్రదర్శితం
 తస్మాత్. 333. నన్విహ విద్యాయుక్తం విద్యాహీనాద్యదా విశిష్టం
 స్యాత్, విద్యాసాధనమేతద్విద్యాహీనం తదా కథం భవతి. 334.
 ఇతి చేన్ద్రేవం విద్యాసహితస్య చ కర్తణోగ్నిహోత్రాదేః, సామర్థ్యాతి
 శయేన హి విద్యాం ప్రతి కశ్చిదతిశయో భవతి. 335. నైతావతా
 హి విద్యాహీనస్యైతస్య నిష్ఫలత్వం స్యాత్, యజ్ఞేన వివిదిషంతీ
 త్యాదిశ్రుత్యా కిలావిశేషేణ. 336. ఆత్మజ్ఞానాంగతయా ప్రదర్శిత
 స్యాస్య చాగ్నిహోత్రాదేః, న హి విద్యానంగత్వం శక్యం కేనాపి
 దర్శయితుమత్ర. 337. యత్కర్త విద్యయా కిల కరోతి తద్విర్య
 వత్తరం భవతి, ఉపదిశతి చేమమర్థం శ్రుతిరత్ర యదేవ విద్యయే
 త్యాద్యా. 338. విద్యాహీనమపీదం వీర్యవదితి గమ్యతే తయా
 శ్రుత్యా, తస్యేహ వీర్యవత్త్వం స్వకార్యసాధనసమర్థతారూపమ్.
 339. తస్మాద్విద్యాయుక్తం విద్యారహితం యదగ్నిహోత్రాది,
 మోక్షోద్దేశేన కృతం తదుభయమపి కిల ముముక్షుణా సమ్యక్. 340.
 ఇహ జన్తని పూర్వం వా స్వశక్తియోగేన దురితమున్మూల్య, బ్రహ్మ
 కరోక్షసాధనభావం ప్రతిపద్యమానమేతద్ది. 341. శ్రవణశ్రద్ధా భక్తి
 యనశమాద్యంతరంగసాపేక్షం, బ్రహ్మత్వవిద్యయా సహ కర్త
 వ్యదేక కార్యమితి సిద్ధమ్. 342.

సూ. భోగేన త్వితరేక్షపయిత్యాభ సంపద్యతే. ౧౯.

యే సుకృతదుష్కృతే చానారబ్ధఫలే తయోః క్షయోభిహితః,
 విద్యాబలేన యే పునరాబ్ధఫలే హి తే తు భోగేన. 343. క్షపయిత్వా
 నంతరమిహ విద్వాన్ సంపత్స్యతే పరం బ్రహ్మ, ఇహ తస్య తావదేవే
 త్యాద్యాశ్రుతయోపి దర్శయంత్యేవమ్. 344. నను సతి సమ్యక్జ్ఞానే

భవతి యథా తనువిసర్గతః పూర్వం, ద్వైతప్రపంచభానం ద్విచంద్ర
దర్శననయేన తద్వదిదమ్. ౩౪౫. పశ్చాదపి న కుతో వానువర్తత
ఇతీహా న పునరాశంక్యం, ఉపభోగక్షపణం కిల భవతి ద్వైతానువృత్తి
మూలమిహ. ౩౪౬. న హ్యనయోరుపభోగే పునరన్యత్రాదృగస్తి కించి
దపి, అవరః కర్తాశయ ఏవారభ తే భోగమవరమితి ఛేన్న. ౩౪౭. నార
భ తే స హి భోగం జ్ఞానేన చ తస్య దగ్ధబీజత్వాత్, మిథ్యాజ్ఞానబలేన
చ తనుపాతే కర్తృభోగమారభ తే. ౩౪౮. మిథ్యాజ్ఞానే తస్మిన్ తత్త్వ
జ్ఞానేన మూలతో దగ్ధే, ఆరబ్ధకార్యవిగమే విదుషః కైవల్యమప్రత
ద్వంద్వమ్. ౩౪౯. శాశ్వతకమిమాంసామునినా వ్యాసేన పరచిత్తా
నేయం, చతుర్థాధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోగయమధ్యాయః.
౩౫౦. తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః,
ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోగయమనవద్యః. ౩౫౧.

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

అథ ద్వితీయపాదః.

పూర్వస్త్రిక్ కిల పాదే జ్ఞానఫలం సకలమేవ నిర్వర్త్య, అస్త్రిక్
పాదే యచ్ఛోపాస్తిఫలం బ్రహ్మలోకసంభోగ్యమ్. ౧. తద్వక్తవ్యం
తత్త్వలు సుప్రాప్యం హ్యర్చిరాదిమార్గేణ, సా చార్చిరాదిమార్గప్రాప్తి
ర్నోత్కాగ్రింతిమంతరేణ స్యాత్. ౨. తేనోపాస్తిఫలేనాక్షప్తసోఽ
త్కాగ్రింతివిషయపాదస్య, అధ్యాయసంగతిస్సాన్యదానంతర్యం చ
పూర్వపాదేన. ౩.

సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్ఛ. ౧.

అత్రాపరాసు విద్యాసు హి ఫలభోగాయ దేవయానాఖ్యం,
పంథానమర్చిరాదికమభిధాన్యక్ ప్రథమమిహ యథాశాస్త్రమ్. ౪.
ఉత్కాగ్రింతిక్రమమేవాచక్షే భవతిహ యేయముత్కాగ్రింతిః, సా ఖలు
విద్వదవిదుషోస్తుల్యా న విశేష ఇహ భవేత్కశ్చిత్. ౫. ప్రాయణ
విషయా శ్రుతిరియమామ్నాతా ఖల్విహాస్య సోమ్యేతి, తత్రాదౌ
పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి తన్మనః ప్రాణే. ౬. ప్రాణస్తేజసి తేజ
స్తద్ధి పరస్యాం హి దేవతాయాం చ, సంపద్యత ఇత్యుక్తం కిమత్ర

వాచస్పత్యైకాయాస్సాన్యత్. ౭. మనసీయం సంపత్తిర్వాగ్విత్తేరేవ
 వా భవేత్సా కిం, తత్ర చ సవృత్తికాయా వాచస్పత్తిరేవ యుక్తా
 స్యాత్. ౮. వృత్తిమదర్థపరాయాశ్చుత్తేర్యదా వృత్తిమాత్రపరతా
 స్యాత్, స్యాల్లక్షణా నచేయం యుక్తా ముఖ్యార్థసంభవేపి స్యాత్. ౯.
 తస్మాద్భు వాచఏవ హి సవృత్తికాయా లయోఽత్ర యుక్త ఇతి, ఏవం
 ప్రాప్తే య్రాతే వృత్తేరేవ హి లయోత్ర యుక్త ఇతి. ౧౦. నన్వాచార్యే
 ణాత్ర చ వాఙ్మనసీత్యాది సూత్రముపదిష్టం, వాగ్విత్తిపరతయా
 తద్వాఙ్మఖ్యాతుం యుక్తమత్ర కథమితి చేత్. ౧౧. అవిభాగో వచ
 నాదిత పక్ష్యతి యేనోత్తరత్ర కృత్స్నలయం, తస్మాదిహ వృత్తిలయో
 వివక్షితో నైవ వృత్తీనద్విలయః. ౧౨. ఇహ తత్త్వలయవివక్షాయాం
 పూర్వత్రావిభాగనామ్యేన, అవిభాగ ఇతి పరస్తాదవిభాగమిమం కుతో
 విశింష్యాత్సః. ౧౩. తస్మాద్వృత్త్యుపసంహారవివక్షేయం తతో హి
 వాగ్విత్తిః, ఉపసంహ్రాయతే పూర్వం సవృత్తికే మనసి విద్యమానేపి.
 ౧౪. ఉపలభ్యతే మనోవృత్తౌ సత్యాం పూర్వమేవ వాగ్విత్తేః, ఉప
 సంహారో లోకే స్వప్నే న తు వాచఏవ మనసి లయః. ౧౫. కేనచిదపి
 దృష్టోయం నను వాఙ్మనసీతి హి శ్రుతిర్బ్రూతే, వాగప్యయో హి మనసి
 ప్రతీయతే న తేన కుత ఇతి చేన్న. ౧౬. మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభా
 వాన్న హి వాగ్లయో భవేన్ననసి, యస్య యతశ్చోత్పత్తిస్తత్ర లయ
 స్తస్య దృశ్యతే లోకే. ౧౭. మృది కరకాదేరివ న చ మనసో వాగు
 ద్భవః క్వచిద్దృష్టః, వృత్త్యుత్పత్తిప్రలయావప్రకృతిసమాశ్రయావపీహ
 స్తః. ౧౮. ఆగ్నేర్హి తైజసస్య చ వృత్తిః కిల పార్థివేంధనేభ్యస్సాన్యత్,
 అప్పు చ తదుపశమోయం తదైవ చేహాపి భవతి నన్వత్ర. ౧౯. వాఙ్మన
 సీతి కథం వా సాధుస్సాన్యదిత్యతోత్ర పఠితమిదం, శబ్దాచ్ఛేతి సభక్తా
 భేదపరో భవతి వృత్తివృత్తిమతోః. ౨౦.

సూ. ఆతఏవ చ సర్వాణ్యను. ౨.

ఇహ చోపశాంతతేజాః పునర్భవమితి ప్రపంచితా శ్రుత్యా, యా
 చేహ మనసి సంపత్తిస్సాన్యాద్యావదిండియాణాం చ. ౨౧. తత్రాపి
 వాచ ఇవ చక్షురాదికానాం సవృత్తికే మనసి, సమవస్థితే హి తేషాం
 వృత్త్యుపశమఏవ న స్వరూపలయః. ౨౨. వృత్తిద్వారా సర్వాణ్యపిండి

యాణి హి మనోనువర్తంతే, సర్వేషాం కరణానాముపసంహారే హి
మనసి తుల్యేపి. ౨౩. అత్ర పృథగ్గ్రహణం యద్వాచ స్తచ్ఛ్రుతినిదేశ
మాలంబ్య, శ్రుతినిర్దేశోఽయం వాఙ్మనసీతీదం చ తదనురోధేన. ౨౪.

సూ. తన్మనః ప్రాణఉత్తరాత్. ౩.

సమధిగతేయం వాఙ్మనసీత్యత్ర చ మనసి వృత్తిసంపత్తిః, యచ్ఛ్రు
సంతరవాక్యం తదిహ మనః ప్రాణఇతి సమామ్నాతమ్. ౨౫. కిమిహాపి
వృత్తిమత్సంపత్తిః కింవాత్ర వృత్తిసంపత్తిః, ఇతి విచకిత్సాయాం వృత్తి
మతస్సంపత్తిరత్ర యుక్తేతి. ౨౬. శ్రుత్యనుసారాత్ప్రీత్యం తత్ప్రీ
కృతిత్వస్య దర్శనాచ్ఛాత్ర, ఇహ చాన్నమయం హీతి శ్రుతి
రన్నమయం మనః ప్రదర్శయతి. ౨౭. అబోధినిం చ ప్రాణం
తదైవ చాపామిహాన్నయోనిత్వం, ఆపశ్చాన్నమితి శ్రుతిరపి దర్శయ
తీహ తేన యచ్ఛ మనః. ౨౮. ప్రాణే ప్రలీయతేస్తిక తదన్న మేవాపు
లీయతే నాన్యత్, అన్నం హి మనశ్చాపః ప్రాణోఽసౌ ప్రకృతివికృతి
భావోఽయమ్. ౨౯. భవతి తయోరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూతేత్ర వృత్తిసం
పత్తిం, తదిహాగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తిమనః ప్రలీయతే ప్రాణే.
౩౦. వృత్తిద్వారేణైవ హి తథోత్తరస్థాత్ప్రీతియతే వాక్యాత్, కించ
సుషుప్తోశ్చ ముమూర్షోశ్చ ప్రాణే సవృత్తికే సతి హి. ౩౧. దృశ్యత
ఏవ హి మనసో వృత్తిలయో న ఖలు వృత్తిమద్విలయః, న హి మనసః
ప్రాణేస్తిక స్వరూపవిలయః కదాచిదపి భవతి. ౩౨. యేనాతత్ప్రీకృతి
రసౌ ప్రాణో నను దర్శితా హి మనసోస్య, ప్రాణప్రకృతికతా న హ్యే
తత్సారం న వర్తనానేన. ౩౩. ప్రాణప్రకృతిత్వేన ప్రాణే సంపత్తు
మర్హతీహ మనః, ఇహ చాన్నే మనఏవ హి లీయేత తథాపు చాన్న
మప్యేతత్. ౩౪. అప్సేవ ప్రాణోయం లీయేత పునర్న వైపరీత్యేన,
ఏతావతాపి ఖల్వద్భ్యః ప్రాణత్వేన పరిణతాభ్యో హి. ౩౫. జాయేత
మన ఇతీహ ప్రమాణముపలభ్యతే న కించిదపి, తస్మాన్మనసః ప్రాణే
వృత్తిలయస్సాస్యన్న వృత్తిమద్విలయః. ౩౬.

సూ. సోధ్యతే తదుపగమాదిభ్యః. ౪.

యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య చ తస్తిక హి వృత్తిలయఏవ, న
తు వృత్తిమల్లయస్సాస్యదితి సమధిగతం హి పూర్వమత్ర పునః. ౩౭.

సంవిహ్యతే కిలేదం యత్ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యమిహ, తత్ర ప్రాణస్య
యథా శ్రుతితేజసి వృత్తివిలయవన స్యాత్. ౩౮. దేహేంద్రియాధి
నాథే జీవే వా తస్య భవతి విలయ ఇతి, తత్రానతిశంక్యత్వాచ్చు
తేస్తననుసారతో భవేదేవమ్ ౩౯. తేజస్యైవైతస్మిన్ ప్రాణైవైతస్య
విలయ ఉచితఇతి, యద్యశ్రుతార్థపరికల్పనా భవేత్సా భవేదిహ
న్యాయ్యా. ౪౦. ఇతి శంకాం వారయితుం ప్రాణస్యాధ్యక్ష గామితాం
బ్రూతే, సోఽయం ప్రకృతః ప్రాణో విద్యాకర్తాద్యపాధికేఽధ్యక్షే ౪౧.
విజ్ఞానాత్త న్యేవావతిష్ఠతే తదుపగామితాదిభ్యః, శ్రుతిరియమిహైవ
మేవేత్యాద్యా దర్శయతి తదుపగామిత్వమ్. ౪౩. హేత్వర్థశ్చోపగ
మానుగమనతదవస్థితిశ్రుతిభ్య ఇతి, యాత్రేచ్ఛావంతం కిల రాజానం
సేవకా యథైవేహ. ౪౩. ఉపగచ్ఛంతి తదైవ హి పరలోకం జిగమిషుం
చ జీవమసి, సర్వే ప్రాణా అభిముఖితో యాంతీత్యుపగమశ్శ్చుతౌ
దృష్టః. ౪౪. సరేషాం ప్రాణానామవిశేషేణైవ చాయముపదిష్టః,
ఇహ చ తముత్కా మంతం ప్రాణోనూత్కామితి వాక్యమపి. ౪౫.
ప్రాణస్య పంచవృత్తునుగమనం కిల విశేషతో బ్రూతే, అంతర్విజ్ఞానం
కిల యచ్ఛాధ్యక్షస్య దర్శితం శ్రుత్యా. ౪౬. తచ్ఛాంతర్విజ్ఞానం జీవే
ప్రాణస్థితిం వినా న భవేత్, ఇత్యుపదిశతి స విజ్ఞాన ఇతి శ్రుతిరిహ
తతో భవేజ్జీవే. ౪౭. ప్రాణస్యావ. నం తేనాస్యాధ్యక్ష. ఏవ సంపత్తిః,
నన్విహ తేజస్యేవ ప్రాణలయశ్శ్చ యతే పరం సూత్రే. ౪౮. సోఽధ్యక్ష
ఇతి హ్యాధికాలాః కుతఏష ఇతి శంక్యమిహ, యస్తాదుత్క్రమణాది
వ్యవహారోధ్యక్షమూలక స్తస్మాత్. ౪౯. అపి చ శ్రుత్యంతరగతవిశేష
సాపేక్షతా భవేదస్య, నన్వేతచ్ఛ్చుతివచనం యత్ప్రాణస్తేజసీతి కథ
మితి చేత్. ౫౦.

సూ. భూతేషు తచ్ఛ్చుతేః. ౫.

తేజస్సహ చరితేషు చ భూతేషు ప్రాణసహకృతోధ్యక్షః,
సూక్ష్మేషు దేహబీజేష్వవతిష్ఠత ఇతి కిల శ్రుతేరర్థః. ౫౧. దర్శయతి
శ్రుతిరేషా ప్రాణస్య చ తేజసి స్థితిం హి నను, న ప్రాణసహకృత
స్యాప్యధ్యక్షస్యేతి చేన్న దోషోయమ్. ౫౨. శ్రుత్యా హి పూర్వ
సూత్రోదాహృతయాధ్యక్ష గామితాపరయా, అధ్యక్షోపి కిలాయం

తదంతరాశే నివేశితో యస్తాత్. ౫౩. యశ్చ స్రుక్షూన్నధురాం
గత్వా హి వ్రజతి పాటలీపుత్రం, స వ్రజతి పాటలీపుత్రమిమం
స్రుక్షూదితీవ భవతీహ. ౫౪. తస్మాదధ్యక్షస్య చ తదంతరా భవేద
వస్థానం, నను తేజస్సహచరి తేష్వస్యవస్థానమిత తు యచ్ఛోక్తమ్.
౫౫. తత్కథముపపన్నం స్యాద్యతఏకం శ్రూయతే హి. తేజఃహ, వాఙ్మ
నసీత్యాద్యే హి శ్రుతివాక్యే తేజసీత్యతః పఠతి. ౫౬.

సూ. నైకస్తిక్ దర్శయతో హి. ౬.

తేజసి నైకస్తిక్ కిల దేహాంతరయోగసమయ ఆయాతే, జీవోఽ
వతిష్ఠతేఽసౌ పంచాత్మకతా యతశ్శరీరస్య. ౫౭. ప్రశ్నప్రతివచనేఅపి
యథోక్తమేవార్థమత్ర దర్శయతః, వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదౌ
త్ర్యా కత్వసూత్రే హి. ౫౮. వ్యాఖ్యాతం తత్సర్వం శ్రుతిస్త్రుతి
చైతమ ముపదిశతః, పృథ్వీమయ ఆపోమయ ఇత్యాద్యా హి శ్రుతి
స్తథై యమ్. ౫౯. స్మృతిరప్యణ్వోమత్రా ఇత్యాద్యా పంచభూత
కార్యత్వం, దేహస్య వ్యపదిశతి హి తస్మాద్భూతేష్వితిహ సాధూక్తమ్.
౬౦. నను వాగాదిషు కరణేష్వఖిలేష్వపి చోపసంహృతేషు పునః,
దేహాంతరసంప్రేప్సావేలాయాం క్వ పునరేష భవతీతి. ౬౧. ప్రశ్నే
హి శ్రుత్యంతరమస్య చ కర్తాశ్రయత్వముపదిశతి, శ్రుత్యంతరం హి తౌ
హ యదాచతురిత్యాదినా ప్రసిద్ధం హి. ౬౨. అత్ర కిల యాఙ్మ
వల్క్యార్తభాగసంజ్ఞా మునీహి కర్తైవ, జీవాధారం బ్రూతస్తేనచ కర్తా
శ్రయత్వమస్యోక్తమ్. ౬౩. భూతాశ్రయత్వమేవం సతి పూర్వోక్తం
విరుద్ధమితిచేన్న, తత్ర చ కర్తాశ్రయతాగ్రహాదసంజ్ఞస్య కర్తమూలస్య.
౬౪. ఇంద్రియవిషయాత్తకబంధనరూపస్య ప్రవృత్తిరిత్యుక్తా, ఇహ తు
పునర్భూతోపాదానో దేహాంతరోదయోఽయమితి. ౬౫. భూతాశ్రయ
త్వముక్తం ప్రశశంసతురిత్యనేన పునరత్ర, ప్రాధాన్యమాత్రమేవ
హి కర్తణ్యత్యేన దర్శితం భవతి. ౬౬. తత్కర్తృణో నిమిత్తత్వేనాప్యప
పద్యతే హి పునరత్ర, భూతోపాదానకతా భూతాశ్రయతా తతశ్చ
న విరోధః ౬౭.

సూ. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౭.

ఉత్క్రాంతిరిహ కిమేషా విద్వదవిదుషోస్సమానరూపైవ, భవతి

హి కిం వా నేయం విశేషవత్సేవ వేతి సందేహే. ౬౮. తత్ర విశేష
 వతీతి ప్రాప్తం నైషా హి భూతసంశ్లిష్టా, ఆశ్రియ్యంతే భూతాన్య
 త్రావిదుషా పునర్భవాయైవ. ౬౯. న పునర్భవోఽస్తి విదుషో యస్తాద
 మృతత్వమశ్ను తే విన్వాన్, తస్తాదవిదుషవవోత్కాగ్రింతిరియం సా హి
 న ఖలు విదుషోఽస్య. ౭౦. నను విదుష ఏవ విద్యాప్రకరణబలతో
 భవేదిహోత్కాగ్రింతిః, మైవం స్వాపాదివదిహ సామాన్యేనానుకీర్తనం
 తదిదమ్. ౭౧ యత్రైతత్పురుష ఇతి శ్రుత్యా హి స్వపతినామ నిర్దిష్టం
 అశిషత నామ పిపాసతి నామ చ పురుషస్య దర్శితం హి. తథా. ౭౨.
 సర్వసమా ఏవై తే హ్యత్ర స్వాపాదయోనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణ
 ఏవ ప్రకృతప్రతిపాదనానుగుణ్యేన. ౭౩. స్వాపాదయో హి విదుషో
 విశేషతః క్వాపి న హి వివక్ష్యంతే, ఏవమిహోత్కాగ్రింతిరియం మహా
 జనగతైవ కీర్త్యతే నాన్యా. ౭౪. యత్ర పరస్యాం ప్రయతస్తేజస్సంప
 ద్యతే హి పురుషస్య, సహ్యాత్తా తత్త్వమసీత్యేతావత్ప్రతిపిపాద
 యిషితమిహ. ౭౫. విదుషో యస్తాదేషా ప్రతిషిద్ధా నేయమవిదుషస్త
 స్తాత్, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యుత్కాగ్రింతిరియం భవేత్సమానేతి.
 ౭౬. ఉత్కాగ్రింతిర్వాజ్ఞనసీత్యాద్యా యా సా సమానరూపైవ, విద్వద
 విదుషో రాసృత్యుపక్రమాదేవ మేవ భవతి యతః. ౭౭. అవిశేషతశ్చ
 తేయం తత్రావిద్వాన్. హి దేహబీజాని, భూతాని సూక్ష్మరూపాణ్యా
 శ్రిత్య చ కర్తృసంప్రయుక్తోఽయం ౭౮. దేహాంతరం గ్రహీతుం సంసరతి
 పునస్సఏవ విద్వాంస్తు, జ్ఞానప్రకాశితం కిల మోక్షద్వారం పరం సమా
 శ్రయతే ౭౯. ఆసృత్యుపక్రమాదిత్యేతావద్దర్శితం హి సూత్రకృతా,
 నన్వమృతత్వం ప్రాప్యం నైతద్దేశాంతరప్రయుక్తం స్యాత్. ౮౦.
 భూతాశ్రయతా చాసృత్యుపక్రమో వాపి తత్ర భవతి కథం, ఇతి
 శంకాం నిరసీతుమనుపోష్యేతి తదేతదభిహితం సూత్రే. ౮౧. ఆమృ
 తత్వమిహ యదుక్తం తదిదమవిద్యాదికానదగ్ధైవ, ఆపేక్షికమేవ
 స్యాత్తదపరవిద్యాబలేన లభ్యేత. ౮౨. ఆసృత్యుపక్రమోఽయం భూతా
 శ్రయతా చ తత్ర సంభవతి, గతిరిహ నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం
 నోపపద్యతే క్వాపి. ౮౩.

సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యవదేశాత్. ౮.

తేజస్తచ్చ పరస్యామిత్యత్ర ప్రకరణాదియోగేన, తదిదం ప్రకృతం తేజస్సాధ్యత్యం సకరణం చ సప్రాణమ్. ౮౪. భూతాంతరోప స్మయే ప్రయతః పుంసోఽస్య దేవతాయాం హి, సంపద్యతే పరస్యామిత్యుక్తం కీదృశీ భవేదేషా. ౮౫. సంపత్తిరహా భవేదితి చింతేయం జాయతే హి తత్రాసా, ఆత్యంతికవవ లయో యుక్తస్తత్ప్రకృతితాయతస్తస్యాః. ౮౬. సర్వస్య జనిషతో హి ప్రకృతిరియం దేవతాపరాసే, ప్రాగేవ హి ప్రసంచితమత శయమాత్యంతికీ భవేదస్యామ్. ౮౭. అవిభాగాపత్తిరితి ప్రాప్తే బ్రూతే విభాగమేవాత్ర, భూతాంతరసహితం తత్తేజశ్శ్రోత్రాదికరణసంస్పృష్టమ్. ౮౮. ఆసంసారవిమోక్షాదాపీతే రాత్తవేదనాయత్తాత్, అవతీష్ఠతే హి తావచ్చశ్రోత్యా వ్యవదిశ్యతేస్య సంసారః. ౮౯. ఇహ యోనిమన్యథాత్యాదికయా శ్రుత్యా ప్రసంచి తశ్చాయమ్, నానాశరీరయోగాత్సంసారోఽస్యాన్యథాహి సర్వోఽపి. ౯౦ సంపద్యేత బ్రహ్మ ప్రాయణసమయేఽప్యపాధివిలయేన, తత్ర చ విధిశాస్త్రమిదం విద్యాశాస్త్రం చ విఫలమేవ స్యాత్. ౯౧ మిథ్యాజ్ఞాన నిమిత్తో బంధో జ్ఞానాదృతేన నశ్యేత, తస్మాత్సుఖక్షలయవత్సంపత్తిరియం హి బీజశేషేణ. ౯౨.

సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః. ౯.

భూతాంతరసహితం యత్తేజః పూర్వోక్తమస్య జీవస్య, అస్తా ద్దేహాత్ప్రవసత ఆశ్రయభూతం ప్రమాణతస్తచ్చ. ౯౩. సూక్ష్మం నాడి నిష్క్రమణాదిభ్యోస్యావగమ్యతే సూక్ష్మ్యం, తత్ర తనుత్వాదేవ హి సంచారస్సచ్చతాదియోగేన. ౯౪. అప్రతిఘాతో దేహాన్నిర్గచ్ఛన్నోపలభ్యతే చాతః.

సూ. నోపమర్చేనాతః. ౧౦.

సూక్ష్మత్వాదేవ పునస్థూలశరీరస్య నోపమర్చేన. ౯౫. దాహాది మూలకేనేతరదిహ సూక్ష్మం తు నోపమృద్యేత,

సూ. అన్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్ణా. ౧౧.

సూక్ష్మస్యాస్య శరీరన్యైవ భవత్యేష యోఽయమూష్ణాత్. ౯౬. యం చోష్ణాణం దేహే సంస్పర్శేన హి జనా విజానంతి, చరమద

శాయాం రూపాదిగుణేషుచ తత్ర సత్స్వపి చ. ౯౭. నైవోపలభ్యతే
 ౭సా జీవదవసరే౭వగమ్యతే సో౭యం, తస్మాత్సిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తసమా
 శ్రితో౭యమితి సిద్ధమ్. ౯౮. శ్రుతిరుష్ణవన జీవిష్యన్నిత్యాద్యాపి
 దర్శయత్యేవమ్,

సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్. ౧౨.

ఆత్యంతికేమృతత్వే గత్యుత్కాంతోఽరభావ ఉపదిష్టః. ౯౯.
 పూర్వత్ర చానుపోష్యేత్యనేన కేనాపి హేతునాత్ర పునః, ఆశంక్య
 ప్రతిషేధతి తామేతాముత్తరత్ర సూత్రేణ. ౧౦౦. ఇహ చాథాకా
 మయమానో యో కామఇతి దృశ్యతే వాక్యం, కాణ్వశ్రుతౌ హి
 తత్ర చ యఆత్మకామస్స ఆప్తకామస్సౌత్. ౧౦౧. యది భవతి
 చాప్తకామో నిష్కామస్సౌత్తతో హ్యకామస్సౌత్, ఈదృగ
 కామయమానస్తస్యోత్కాంతిమంతి నైవ హి ప్రాణాః. ౧౦౨. బ్రహ్మైవ
 సక స విద్వాన్ బ్రహ్మపేతీతి చోపదిష్టం హి, పూర్ణానందాత్తా యస్స
 చాత్మకామో౭యమాప్తకామస్తు. ౧౦౩. ప్రాప్తపరానందో యో
 నిష్కామో౭వ్యక్తవాసనారహితః, సో౭యమకామో యశ్చ వ్యక్త
 బహిఃకామవిరహితో భవతి. ౧౦౪. ఇహ పరవిద్యావిషయాత్ప్రతిషే
 ధాన్న పరమాత్మతత్వవిదః, ప్రాణానాముత్కాంతిద్వేహాదస్తీతి చేన్న
 చైవం సౌత్. ౧౦౫. ప్రతిషేధో౭యం యస్మాన్న శరీరాద్భవతి కింతు
 శారీరాత్, అవగమ్యతే న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేణ.
 ౧౦౬. కాణ్వశ్రుతౌ హి దృష్టా షష్ఠీ సంబంధమాత్రవిషయైవ,
 శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సా భవతి తద్విశేషపరా. ౧౦౭. తస్మా
 దితి తచ్ఛబ్దేనాభ్యుదయాద్యధిక్యతో హి యో దేహీ, సంబధ్యతే సవవ
 ప్రాధాన్యాన్న తు కదాచిదపి దేహాః. ౧౦౮. నోత్కాంతిమంతి ప్రాణా
 స్తస్మాదుచ్చిత్రమిషతఇహ జీవాత్, తేన సహైవ భవంతీత్యర్థస్తస్మా
 త్ప్రతియతే వాక్యాత్. ౧౦౯. భవతి హి సప్రాణస్య ప్రవసతవతస్య
 సేయమత్కాంతిః, దేహాదేతస్మాదిత్యాక్షేపమిమం నిరాకరో
 తీహ. ౧౧౦.

సూ. స్పష్టో హ్యేకేషామ్. ౧౩.

యచ్చోక్తమిహ పరబ్రహ్మవిదో౭ప్యుత్కాంతిరియమతో

దేహాత్, ప్రతిషేధో యశ్చాయం సదేహ్యాపాదానవవ భవతీతి. ౧౧౧. తదిదమయుక్తం వక్తుం దేహాపాదానవవ యతవషః, ఉత్కృంతి ప్రతిషేధస్తథైవ కిల శాఖినామిహోకేషామ్. ౧౧౨. ఉపలభ్యతే హి సమ్యక్సవవ ఖల్వార్థభాగసంప్రశ్నే, యత్రాయం పురుష ఇతి ప్రక్రాంతే పురుష ఏష దేహస్సృత్. ౧౧౩. అస్తాద్దేహత్వాగ్నా ఉత్కృమంతుత నవేతి తత్ప్రశ్నే, నేత్యాహ యాజ్ఞవల్క్య ఇతి హానుత్కృంతిపక్షమాలంబ్య. ౧౧౪. ప్రాజేషు తర్హ్యనుత్కృంతే షు క్వ మృతోఽయమితి పునః ప్రశ్నే, అత్రైవ సమవలీయంత ఇతి హి తత్ప్రవిలయం ప్రతిజ్ఞాయ. ౧౧౫. తత్సిద్ధయే స ఉచ్ఛ్వాసయతీతి చారభ్య దర్శితం శ్రుత్యా, ఉచ్ఛ్వాసయత్యా త్థాయతీ చాత్థాతస్సృక్ మృతస్స శేత ఇతి. ౧౧౬. ఇహ బాహ్యవాయుపూరణబలేన దేహాభివృద్ధి రుచ్ఛ్వయనం, ఆత్మానమార్ద్రభేరివదేవ దేహస్య శబ్దకారిత్వమ్ ౧౧౭. స ఇతి పరామృష్టస్యోత్కృంత్యవధేః పురుషశబ్దవాచ్యస్య, దేహస్యైవోచ్ఛ్వయనాదీని స్యుర్దేహినో న చైతాని. ౧౧౮. తస్మాదత్ర న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేపి, తత్సామాన్యద్దేహాత్తనోరభేదోపచారమాత్రేణ. ౧౧౯. దేహాపాదానస్యోత్కృమణస్యైవ హి భవేన్నిషేధోఽయం, యద్యపి దేహినవవ ప్రాధాన్యం భాతిపంచమీపారే. ౧౨౦. షష్ఠీపారే తు పునర్విద్వత్సంబంధినీయముత్కృంతిః, ప్రతిషేధ్యత ఇత్యేతత్ప్రతీయతే తావతా త్కతిర్నహ. ౧౨౧. ప్రాప్తోత్కృంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య నిగమవాక్యస్య, దేహాపాదానైషాప్రతిషేధాస్యాన్న దేహ్యాపాదానా. ౧౨౨. ఇహ దేహాదుత్కృంతిః ప్రాప్తా న తు దేహినః క్వచిద్వాపి, అపి చేహ చక్షుషో వా మూర్ధ్నోవేత్యాది నేదముత్కృమణమ్. ౧౨౩. ఆదిశ్య సప్రపంచమవిద్వద్విషయం ప్రపంచగమనం చ, ఇతి కామయమాన ఇతి హ్యుపసంహృత్య చ కథామిహావిదుషః. ౧౨౪. విద్వాంసం పునరత్రాథా కామయమాన ఇతి పరామృశ్య, ఉత్కృంతిమేవ యది తద్విషయేపి ప్రాపయేదిదం వాక్యమ్. ౧౨౫. అసమంజసవవ స్యాద్వ్యవదేశస్సకలవవ తత్రత్యః, తేనావిద్వద్విషయే గత్యుత్కృంత్యోః ప్రసక్తయోరత్ర. ౧౨౬. విద్వద్విషయే ప్రతిషేధఇతి వ్యవదేశసార్థకత్వాయ, వ్యాఖ్యేయమిహ

న చ బ్రహ్మవిదస్సర్వాత్తతాం ప్రవన్నస్య. ౧౨౭. ప్రక్షీణకామకర్తణ
ఉత్కాగ్రితిర్గతిరపీయముపవన్నా, ఉత్కాగ్రింతా చ గతా వా న
నిమిత్తం తస్య విద్యతే కించిత్. ౧౨౮. అత్ర బ్రహ్మ సమశ్చుత
ఇత్యాద్యా అపి భవంతి యాశ్చుక్రితయః, తాః కిల గత్యుత్కాగ్రింత్యో
రభావముపదర్శయంతి చాత్త విదః. ౧౨౯.

సూ. స్మర్యతే చ. ౧౪.

ఇహ భారతేపి విదుషో గత్యుత్కాగ్రింత్యోరభావ ఏవేచి, అప
దస్యవనైషిణా ఇత్యేవం హి స్మర్యతేయ మేహార్థః. ౧౩౦. బ్రహ్మవిదోఽపి
గతిర్నన్వత్ కిల స్మర్యతే శుకాచార్యః, వైయాసకీర్త్యముక్షుర్భాస్కర
మండలనుభ్రతస్థ ఇతి. ౧౩౧. మైవం సశరీరవైవాయం కిల యోగ
బలసహాయేన, భాస్కరమండలసంప్రాప్తిపురస్సరిమస్య తనువిసర్గ ఇతి.
౧౩౨. వక్ష్యమస్య యస్తాద్దత్తేతమిహ సర్వభూతదృశ్యత్వం, న హ్యశ
రీరం యాంతం ద్రష్టుమిమం శక్నువంతి భూతాని. ౧౩౩. ఉపసంహృత
మేవం కిల తత్రైవ శుకస్తు మారుతాచ్ఛిఖ్రాం, గతిమంతరిక్షగోసా
కృతా సతతశ్చ దర్శయిత్వైవమ్. ౧౩౪. అత్తప్రభావమఖిలం జగామ
సర్వా భావమయమితి హి, తస్తాద్గతిశ్రుతీనాం విషయోఽగ్రే వక్ష్య
మూణ వ స్యాత్. ౧౩౫.

సూ. తాని పరే తథాహ్యహ. ౧౫.

యాని ప్రాణపదేన ప్రదర్శితానీంద్రియాణి భూతాని, తాని
పరబ్రహ్మవిదస్తస్థిన్ పరమాత్మని ప్రలీయంతే. ౧౩౬. శ్రుతిరత్ర
చైవ మేవాస్య పరిద్రష్టురితి బోధయత్యేవం, నన్విహ గతాః కలాః
పంచదశేత్యాద్యా శ్రుతిః పరామేయమ్. ౧౩౭. సా హి పరస్తాదన్య
త్రాపి కలానాం లయం ప్రదర్శయతి, మైవం సా వ్యవహారావేక్షా ఖలు
పార్థివాదికా హి కలాః. ౧౩౮. స్వప్రకృతీరేవ పృథివ్యాదీరపి యంతి
హీత దర్శయతి, ఏషా పరమార్థాభిప్రాయా బ్రహ్మణి కళా లయం
బ్రూతే. ౧౩౯.

సూ. అవిభాగో వచనాత్. ౧౬.

విదుషో యోఽసౌ హి కలాప్రలయః ప్రతిపాదితస్సచాయమిహ,
కిం సావశేషఇతరేషామివ కిం వా స నిరవశేష ఇతి. ౧౪౦. సందేహే

లయసామ్యాదిహ శక్త్యవశేషతాప్రసక్తౌ హి, అవిభాగో వచనాదితి
 లయమేతం నిరవశేషముఽదిశతి. ౧౮౧. బ్రహ్మవిదోఽస్య కలానామ
 విభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్, యత ఇహ వచనాదస్తాత్పరమవిభాగః
 ప్రతీయతే తాసామ్ ౧౮౨. ఇహ చ కలాలయముక్త్వా భిద్యేతే ఏవ
 మాదినా బ్రూతే, ఆసాం హి నామరూపే భిద్యేతే ప్రాచ్యతే హి
 పురుష ఇతి. ౧౮౩. ఏషో కలోమృతోభవతీతి చ పురుషో కలోఽయ
 మత్రోక్తః, అత్రావిద్యాజనితానాం చ కలానాం న విద్యయా జనితే.
 ౧౮౪. ప్రళయే పునరేతస్మిన్ స్యాచ్ఛక్త్యవశేషతా కథంచిదపి, తస్మా
 దత్ర కలానామవిభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్. ౧౮౫.

సూ తదోక్తోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్త
 చ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా. ౧౮౬.

ఇహ పరవిద్యాచింతాం సమాప్య తత్ర ప్రసంగతః ప్రాప్తం,
 చింతామధునా పరవిద్యావిషయాం పునరిహానువర్తయతి ౧౮౭.
 విద్వదవిదుషో రాసృత్యుపక్రమాత్కిల సమేతి చోత్కాఙ్గిః, ప్రాగభి
 హితం తమేవేదానీమాసృత్యుపక్రమం బ్రూతే. ౧౮౮. ఉపసంహృతవా
 గాదికలాపస్యోచ్చిక్రమషత ఏతస్య, విజ్ఞానాత్కన ఓకో హ్యయతనం
 హృదయమేవ నాన్యదితి. ౧౮౯. దర్శయతీహ స ఏతాస్తేజోమాత్రా
 ఇతి శ్రుతిస్సేయం, తస్య చ హృదయస్యాగ్రం ప్రథమం ప్రద్యోతతే
 తతశ్చాయమ్ ౧౯౦. చక్షుఃప్రభృతిద్వారా నిష్కామితి తత్ప్ర
 కాశితద్వారః, ఇతి చక్షుగాద్యపాదానాముత్కాఙ్గిః ప్రదర్శయ
 త్యేషా. ౧౯౧. హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతత ఇత్యాద్యా శ్రుతిర్హి
 సా కిమిహ, విద్వదవిదుషోర్హి సమా కింవా విదుషో విశేష ఇహ
 కశ్చిత్. ౧౯౨. ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమోత్ర
 యుక్త ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హృదయప్రద్యోతనే సమానేపి.
 ౧౯౩. అపి తత్ప్రకాశితద్వారత్వే తుల్యే స ఏష విద్వాంస్తు, మూర్ధ
 న్నానాదేవ హి నిష్కామితి నేతరేభ్య ఇతి యస్తాత్ ౧౯౪. విద్యా
 సామర్థ్యం కిల దృష్టం తస్యైవ నేతరస్య పునః, ఇతరవదేవ హి
 విద్వాన్ యతః కుతశ్చిత్ప్రదేశతోపి యః. ౧౯౫. ఉత్కామేత్సత
 దాయం నోత్కృష్టం లోకమత్ర విందేత, ఏవంచేత్తర్హియం విద్యా

సర్వాప్యనర్థితైవ స్యాత్. ౧౫౫. తచ్ఛేషగత్యనుస్త్రియోగాచ్చ
గతిర్విలక్షణాస్య స్యాత్, విద్యాశేషత్వేన చ గతిరిహ మూర్ధన్యనాడి
కాద్యైశ్చ. ౧౫౬. అనుశీలయితవ్యా సా విహితా విద్యావిశేషవిషయే
హి, తామభ్యసం స్తయైవ ప్రతితిష్ఠత ఏష ఇతి తు యుక్తమిహ. ౧౫౭.
తస్మాదుపాసితేన హి పరాత్తనా హృదయసం తేనాయం, పరమను
గృహీతవేన హి విద్వాంస్తద్భావమిహ సమాప : ౧౫౮. మూర్ధన్య
యైకశతతమనాద్యా నిష్కామతీతరేభ్యోఽపి, శతమిత్యాద్యా
శ్రుతిరప్యేవం దర్శయతి హర్దవిద్యాయామ్. ౧౫౯.

సూ. రశ్మ్యనుసారీ ౧౮.

అస్తి కిల హర్దవిద్యాదహరోస్తిన్నంతరితసమామ్నాతా, సా
చాథ యదిదమస్తి బ్రహ్మపురఇతి ప్రపంచితా భూయః. ౧౬౦. తత్ప్ర
కరణవేద హ్యథ యా ఏతా ఇత్యధీత్య తత్ర పునః, నాడీరశ్మిపరస్పర
సంబంధం సప్రపంచమభిధాయ. ౧౬౧. యత్రైతదితి తదైవ చ తయో
ర్ధ్వమిత్యాదివాక్యమామ్నాతం, ఉత్క్రమణమేతదస్య ప్రారబ్ధాంతే
యదా భవేత్తర్హి. ౧౬౨. నాడీగతరశ్మిభిరేవైతైరుత్క్రమతీతి
తత్రోక్తం, తస్మాదత్ర శతాధికనాద్యా విద్వానసా హి నిష్కామన్.
౧౬౩. రశ్మ్యనుసారేణైవ హి నిష్కామత్యేష ఇతి తు యుక్తమిహ,
తత్కిం రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రావహాని చావిశేషేణ. ౧౬౪. మ్రియ
మాణస్యాస్య స్యాత్కిం వాహన్యేవ తదితి సందేహే, అవిశేషశ్రవ
ణాత్ఫల్యవిశేషేణైవ వర్ణ్యతే తదిదమ్. ౧౬౫.

సూ. నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభా

విత్యాద్దర్శయతి చ. ౧౯.

అహాని చ నాడీరశ్మ్యోస్సంబంధోఽస్తితి యుక్తమేతత్స్యాత్,
అహాని మృతస్య చ రశ్మ్యనుసారిత్వం న తు భవేదిదం రాత్రా. ౧౬౬
విచ్ఛిద్యతే హి యస్తాన్నాడీరశ్మ్యర్హి తత్ర సంబంధః, రాత్రామృతస్య
తస్మాన్న హి రశ్మ్యనుసారితేతి చేన్దైవమ్. ౧౬౭. భవతి హి యావ
ద్దేహం నాడీరశ్మ్యోస్స ఏష సంబంధః, శ్రుతిరేషాముష్టాదాదిత్యాదిత్యేత
మర్థముపదిశతి. ౧౬౮. యే నాడీషు చ సృష్టా రశ్మయ ఇహ సంతి తేః
లాదిత్యాత్, అస్తాల్లబ్ధవికాసా ఆభ్యో నాడీభ్య ఏవమేవైతే. ౧౬౯.

ఆదిత్యే కిల సృష్టాస్తథా ప్రతాయంత ఇతి హి తత్త్రోక్తం, ఉప
 లభ్యతే నిశాన్వపి నిదాఘకాలే చ సూర్యకిరణానామ్. ౧౭౦. ఆను
 వృత్తిస్తత్ర యతో రాత్రౌ తాపాదిదృశ్యతే భూయః, స్తోకానువృత్తి
 తస్మాన్విద్మక్షత్వం తదన్యరజనీషు. ౧౭౧ శైశిరదినసేష్వివ దుర్దినేషు
 దుర్లక్షతా భవేదత్ర, అహరేవైతద్రాత్రౌ విదధాతీతి శ్రుతిర్ఘ్రి
 వీత్యేవమ్. ౧౭౨. యది రాత్రిమృతో విద్వాన్ రశ్మీనుసరణం వినా
 క్రమేదూర్ధ్వం, భవతి హి రశ్మీనుసారానర్థక్యం తత్ర తచ్చ దుర్వారమ్. ౧౭౩. న హ్యత్ర యో దివైవ ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్య చాక్ర
 మతే, ఊర్ధ్వం హి యస్తు రాత్రౌ ప్రైత్యనపేక్ష్యేన స ఇతి యుక్తం
 స్యాత్. ౧౭౪ అథ విద్వానపి నోర్ధ్వం యది రాత్రిప్రాయణాపరాధేన,
 ఆక్రమతే సా పాక్షికఫలేతి తత్రాప్రవృత్తిరేవ స్యాత్. ౧౭౫.
 మృతోరనియతకాలత్వాత్తస్య దివైవ మృత్యురిత్యపి న, అథ విద్వాన్
 రాత్రానపి మృతోహరాగమమసావృదీక్షేత. ౧౭౬. అహరాగమేపి
 విదుషః శరీరమిహ పావకాదిసంపర్కాత్, న భవతి హి రశ్మిసంబంధా
 ర్హమతో నాక్రమేదసావూర్ధ్వమ్. ౧౭౭. కించ సయావత్ ఓష్యే
 న్నన ఇతి దర్శయతి తదనుదీక్షాం హి, తస్మాదనిశేషేణాహని రాత్రౌ
 వాస్య రశ్మిసంబంధః. ౧౭౮.

సూ. ఆతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే. ౨౦.

యత ఇహ నైవోదీక్షా న పాక్షికఫలా చ భవతి విద్యేయం,
 మృత్యుర్ననియతకాలస్తస్మాదయనేపి దక్షిణే విద్వాన్. ౧౭౯ మ్రియ
 మాణస్సకదాచిద్విద్యాఫలమఖిలమపి సమాప్నోతి, యా చోత్త
 రాయణమృతిప్రాశస్త్యప్రథితిరపి చ భీష్మస్య. ౧౮౦. యచోత్త
 రాణస్య ప్రతీక్షణం నైజతనువిసర్గార్థం, ఆపూర్యమాణపక్షాద్యా
 నిత్యాద్యా శ్రుతిశ్చ యేయమిహ. ౧౮౧. ఏతేభ్యో హేతుభ్యస్తను
 పాతే చోత్తరాయణం హేదం, ఆవశ్యకమితి శంకా సూత్రేణ నిరస్యతే
 హి సూత్రకృతా. ౧౮౨. యా చోత్తరాయణమృతిప్రాశస్త్యస్య
 ప్రసిద్ధిరిహ కథితా, సా చావిద్యద్విషయా భీష్మస్య చ యత్ప్రతీక్షణం
 తదపి. ౧౮౩. ఆచారప్రతిపాలనరూపఫలార్థం పితృప్రసాదేన, లబ్ధ
 స్వేచ్ఛామృత్యుం ప్రఖ్యాపయితుం చ భవతి నాన్యార్థమ్. ౧౮౪.

యచ్చోత్తరాయణే స్యాన్తరణః తస్య ప్రశస్తమజ్ఞానాం, ఇత్యభివదనం
ప్రాజ్ఞానామాచారోత్త భవతి న తదవ్యః ౧౦౫. శ్రుతిరపి చ దేవ
తాభిప్రాయా సా నేహ కాలమాత్రపరా, ఇత్యాదివాహికా ఇతి
సూత్రే వక్ష్యతి చ సూత్రకారోఽయమ్. ౧౦౬. నను యత్ర కాల
ఇత్యాదిస్మృతివాక్యేషు కాలవవాయమ్, అహరాదికః ప్రధానత్వే
నానావృత్తయే వినిర్దిష్టః. ౧౦౭. కథమిహ విద్వాన్సూత్రే కిం వాసా
దక్షిణాయనే వాపి, ప్రేతో నావృత్తిమిమాం యాయాదిత్యత ఇవం
పఠత్యత్ర. ౧౦౮.

సూ. యోగినః స్మృతిస్మర్యతే స్థారే చైతే. ౧౧.

అహరాదికాలనియమో యోయమనావృత్తయే స్మృతౌ దృష్టః,
స చ యోగినః స్మృతి స్యాత్ స్థారే చైతే హి యోగసాంఖ్యే ద్వే.
౧౦౯. న శ్రౌతే తేనాత్ర ప్రమాణభేదాచ్చ విషయభేదాచ్చ, విజ్ఞా
నేషు శ్రౌతేష్వవతారో నాస్య భవతి కథమపి చ ౧౧౦. నన్వగ్నిర్జ్యో
తిరహర్ధూమో రాత్రిరితి చైవమాద్యే హి, ఇహ దేవయానపితృ
యాణే శ్రౌతే ఏవ హి ప్రతీయేతే. ౧౧౧. స్మృతివాక్యేపీత్యేవం
నాశంక్యం యేన తత్ర తం కాలం, వత్సామీతి చ కాలప్రతిజ్ఞయా
కిల విరోధమాశంక్య. ౧౧౨. పరిహారోఽయం కథితో యదా పునః
స్మృతిషు దేవతావవ, అగ్న్యైద్యభిమానిన్యో గృహ్యంతే న హి
విరోధ ఇహ కశ్చిత్. ౧౧౩. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన
విరచితా నేయం, చతురధ్యాయా తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమ
ధ్యాయః. ౧౧౪. తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్య
కారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః.
౧౧౫. శ్రీగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః. ౧.

ఏవం హి పూర్వపాదే నిరూపితోక్తాంతిరత్ర తత్సాధ్యం,
గంతవ్యం కిల మార్గం దర్శయితుం పాదమేతమారభతే. ౧. ఆసృత్య

పక్రమాదియముత్కాగ్రింతిర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యా, ఇత్యుక్తమా
 సృతిన్వా హ్యనేకథా శ్రూయతే శ్రుతిష్వాసు. ౨. నాడీరశ్మియుతై కా
 డైతై రేవేతి వాక్యనిర్దిష్టా, అపరాచ్ఛిరాదికాపి హి తేర్చిషమిత్యాది
 వాక్యవిఖ్యాతా. ౩. భవతీహ దేవయానం పంథానమితి శ్రుతిప్రసి
 డ్ధికా, అన్యత్వస్తాల్లోకాత్తైవ్రితి స వాయుమితి వ్యాకృతో దృష్టా.
 ౪. అపరా సూర్యద్వారేణేత్యాదిశ్రుతినిరూపితా తత్ర, కిమిహ పర
 స్పరభిన్నా ఏతాస్సృతయో భవంతి కిం వాత్ర. ౫. ఏకైవానేకవిశే
 షణా సృతిరితీహ సంశయో భవతి, తత్రైతత్సృత్యత్యతయో భిన్నా
 ఏవేతి యతఃకమాః స్మృతయః. ౬. భిన్నోపాసనశేషాభిన్నప్రకరణ
 గతాశ్చ లక్ష్యంతే, అపి చాదైతై రేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షా
 యామ్. ౭. ఉపమృద్యేత తదైవ త్వరావచనమేతదపి చ పీడ్యేత, ఇహ
 చ స యావత్ ఊప్యేస్తనభిత్వాదిత్వరావచో దృష్టమ్. ౮. తస్మాదేతా
 స్సృతయో భిన్నా ఏవేత్యతస్త్విదం పతతి, బ్రహ్మప్రేక్షుస్సర్వోర్చి
 రాదినై వాభ్యనోర్ధ్వమాక్రమతే. ౯. ఇతి తు ప్రతిజానీతే తత్ప్రతి
 తేరితి చ భవతి హేతురిహ, సర్వేషామపి విదుషాం ప్రథితోఽసావర్చి
 రాదికో మార్గః. ౧౦. యే చేమేరణ్యభి శ్రుతౌ హి విద్యాంతరావ
 లంబానాం, పంచాగ్న్యపాసకానామివార్చిరాద్యాగతీస్సమా
 మ్నాతా. ౧౧. స్యాదేతదత్ర యాసు చ విద్యాసు న కాచిదపి గతిః
 పఠితా, తాస్వర్చిరాదికైవ హి గతీరియముపతీష్ఠతాం హి యాసు పునః.
 ౧౨. శ్రూయత ఏవాన్యవిధా తాసు కిమిత్యర్చిరాదికాశ్రయణం, ఇతి
 చేద్భవేదిహైవం సృతయ ఇమా యది పరస్పరం భిన్నాః. ౧౩. ఏకైవా
 నేకవిశేషణా సృతిర్బ్రహ్మలోకపదవీయం, క్వచిదిహ కేనచిదేవ హి
 విశేషణేనోపలక్షితా భాతీ. ౧౪. సర్వత్ర చైకదేశాభిజ్ఞానాద్యహం
 విశేషణా నేయం, భవతీయమేకరూపా సృతిర్విశేషణవిశేష్యభావేన.
 ౧౫. ప్రకరణభేదేపి యథా విద్యైవత్వాజ్ఞానోపాసనాం, భవతి హి
 తద్వత్ప్రకృతే స్యాదేవః శేషణోఽనుపాసనాం విద్యాదేదేపి యతోఽ
 భిజ్ఞా సర్వత్ర చైకదేశస్య, గంధవ్యాభేదాదపి భవతి పరం గత్యభేద
 ఏవాత్ర. ౧౬. యా బ్రహ్మణో జితర్యా పృష్టిస్తాం జితమితి శ్రుతి
 శ్చాపి, విద్యాఫలం తదేకం బ్రహ్మప్రాప్తిస్వరూపముపదిశతి. ౧౭.

యచ్చాత్తై రేవేత్యవధారణమత్ర దర్శితం తదపి, రాత్రౌ మృతస్య విదుషో రశ్యప్రాప్తౌ హి తన్ని రాసార్థమ్. ౧౯. తత్రాపి రశ్మియోగం ప్రపంచయితుమేవ స పునరన్యస్య, వ్యావృత్త్యర్థం తత్సన్ధిన్న చ సకృదుక్తోఽయమేవ కారోఽత్ర ౨౦. రశ్మింశ్చ ప్రాపయితుం నివర్తయితు మర్చిరాదికాంశ్చ తథా, అర్హతి తస్మాదత్రావధార్యతే స ఖలు రశ్మి సంబంధః. ౨౧. యత్తు స యావత్ ఓష్యేన్ననభిత్వాదిత్వరావచస్తవపి, గతిషు యథైవ హి లోకే భవతి విలంబో య ఏష లోకకృతః. ౨౨. నైవార్చిరాదికేధ్వని భవతి స ఏష ఇతి బోధనార్థం స్యాత్, లోకే నిమేషమాత్రేణాగచ్ఛతితి వాక్యవిన్యాసే. ౨౩. నైవ హి నిమేష మాత్రేణాగమనే తత్ర భవతి తాత్పర్యం, కింతు విలంబాభావే త ద్విదిహాపీతి తదిదమవిసద్ధమ్. ౨౪. ఇహ ఖల్వైతయోరిత్యాద్యా మార్గద్వయచ్యుతానాం హి, కష్టం తృతీయమేతత్ స్థానం సంకీర్త్య దేవయానమిమమ్. ౨౫. పితృయాణవ్యతిరిక్తం పంథానం హ్యర్చిరాది పర్వాణం, ప్రథయతి తమేకమేవ శ్రుతిస్తృతీయానువర్ణనేనేహ. ౨౬. అపి చార్చిరాదివిషయశ్శ్రుతౌ హి భూయాంసి మార్గపర్వాణి, శ్రూయంతే పునరన్యత్రాప్రీయాంస్యేవ తాని పర్వాణి. ౨౭. భవతీహ భూయసామనుగుణభావేనైవ నయనమన్యేషాం, న్యాయ్యతరం తస్మా దిహ యుక్తం స్యాదర్చిరాదినేత్యాది. ౨౮.

సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. ౨.

కేనేహ సన్ని వేశవిశేషేణ చ గతివిశేషణానాం హి, స్యాద న్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి తదిదమాచార్యః. ౨౯. గ్రథయతి హి వాయుమబ్దాదితి సూత్రేణ స్వయం సుహృద్భూత్వా, ఇహ పత్యతే హి పంథాస్సవతమితి దేవయానసంజ్ఞోఽసౌ. ౩౦. కౌషీతకినాం తత్ర హి స చాగ్నిలోకం స వాయులోకమితి, స వరుణలోకం చ తథేంద్రలోక మపి స ప్రజాపతేర్లోకమ్. ౩౧. స బ్రహ్మలోకమితి చ క్రమోఽయము పలభ్యతే హి తత్ర కిల, యావర్చిరగ్నిశబ్దౌ తుల్యార్థౌ జ్వలనవాచకౌ తౌ హి. ౩౨. నైవేహ సన్ని వేశ క్రమోయమన్విష్యతే క్వచిత్కృత్, వాయుస్త్విహార్చిరాదౌ వర్తని స శ్రూయతే స కస్తి వా. ౩౩. స్థానే నివేశనీయస్సాదిత్యతడక్తమత్ర సూత్రకృతా, తేర్చిషమేవేత్య

స్తిన్న ర్చిరనంతరమహర్వినిర్దిశ్య. ౩౪. ఆపూర్వమాణః క్షం తత ఉదగయ
 నాది కాంశ్చ షణ్ణాసాన్, తేభ్యస్సంవత్సరమపి తత ఆదిత్యమితి వృశ్యతే
 తత్ర. ౩౫. ఆదిత్యాదర్వాంచం తథైవ సంవత్సరాత్పరాంచనుమం,
 వాయుమభిసంభవంతీ త్యేచం వాయోర్హి సన్ని వేశ ఇహ. ౩౬. క్వచిద
 విశేషవిశేషాపుపలభ్యతే యత స్తయోశ్శుక్రత్యోః, తాపీతకీవాక్యే కిల
 స వాయులోకమితి చావిశేషేణ ౩౭. ఉపదర్శితస్య వాయోర్హిశేష
 ఉపలభ్యతే హి వాక్యేస్తిన్, తదిహ యదా వై పురుషోస్తాల్లోకాత్
 ప్రైతి స ఇతి తత్ర కిల. ౩౮. స ఉపాసకో హి దేహాద్యది నిగచ్ఛతి
 స వాయుమేతి తదా, వాయురసావపి తస్మై విజహీతే ఛిద్రమేష
 సంతనుతే ౩౯ రథచక్రబిలసమానం తచ్ఛిద్రం తేన వాయువత్తేన,
 ద్వారేణ స ఖలు విద్వానాక్రమ్యార్థ్యం తమేతమాదిత్యమ్ ౪౦.
 ఆగచ్ఛతీతి దర్శితమతఆదిత్యాత్ప్రతీయతే వాయోః, పూర్వత్వమేవ
 తస్తాదబ్దాదిత్యాంతరాశఏవాసా. ౪౧. వాయుర్ని వేశనీయస్సాస్యదితి
 యుక్తమిహ సూత్రకారోక్తం, నన్వప్య పునరహగ్నేః పరత్వనర్హన
 విశేషతః కస్తాత్. ౪౨. ఆర్చిరనంతరమేవ హి న నివిశ్యత ఏష వాయు
 రితి చేన్న, నాసా భవతి విశేషస్సవతమిత్యాదికే యతో వాక్యే. ౪౩.
 కేవలఏవ హి పాతస్సచాగ్నిలోకం స వాయులోకమితి, క్రమవాచకో
 హి శబ్దో న కశ్చిదిహ కిల యతః పదార్థానామ్. ౪౪ ఉపలభ్యతేను
 కీర్తనమాత్రం తం తం చ గచ్ఛతీత్యేచం, రథచక్రబిలసమేన చ్చిద్రేణ
 హి వాయునా ప్రవృత్తేన. ౪౫. స చ ఖల్వాక్రమ్యార్థ్యం తత ఆగ
 చ్ఛతి తమేతమాదిత్యం, ఇత్యవగమ్యత ఏవ క్రమోఽయమతఇహ
 భవేద్విశేషోఽసా. ౪౬. తస్తాదవిశేషవిశేషాభ్యామితి యుక్తమేవ
 సూత్రోక్తం, వాజసనేయిన ఇహ కిల మానేభ్యో దేవలోకమిత్యక్వా.
 ౪౭. తస్తాచ్ఛ దేవలోకాదాదిత్యమిమం సమామనంత్యత్ర, తత్రాదిత్యా
 నంతర్యాయ పునర్దేవలోకతో వాయుమ్. ౪౮. అభిసంభవేయరితి
 వాజసనేయశ్రుత్యపేక్షయా వాచ్యం, యచ్ఛేహ వాయువబ్దాదితి
 తచ్ఛందోగవాక్యమాలంబ్య. ౪౯. ఛందోగశ్రుతివాక్యేన దేవలో
 కోఽస్తి నాజివాక్యేతు, సంవత్సరో నదృష్టః శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదు

భావపి హి, ౫౦. ఉభయత్రైవ గ్రాహ్యా తత్ర చ మాసాబ్దయోర్హి సంబంధాత్, సంవత్సరో హి పూర్వస్తతో భవేద్దేవలోక ఇతి బోధ్యమ్. ౫౧.

సూ. తటితోధివరుణస్సంబంధాత్. ౩.

ఆదిత్యాచ్ఛంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం చ నిర్దిశ్య, పశ్చాద్భ్రష్టప్రాప్తిం ప్రథయత్యేషా శ్రుతిస్తథాన్యా తు. ౫౨. వరుణాది ప్రాప్తిమపి ప్రదర్శయతి తత్ర తదనుసారేణ, విద్యుతఉపరిష్టాత్కిల వరుణస్సంబంధ్యతే యతశ్చ తయోః ౫౩. స్యాన్నియతస్సంబంధో యదైవ హి విశాలవిద్యుతో మేఘాః, స స్తనితగర్జితా అపి సమ్యజ్ను త్యంతి దేవలోకేషు. ౫౪. ఆపః ప్రపతంతి తదేత్యేతత్సర్వానుభూతి సిద్ధం హి, విద్యోతతే స్తనయతీత్యేషా శ్రుతిరపి తథైవ దర్శయతి. ౫౫. వరుణశ్చాపామధిపతిరితి శ్రుతిస్త్యుతేషు సుప్రసిద్ధం హి, ఇంద్ర ప్రజాపతీ కిల వరుణాదూర్ధ్వం హి సన్నివేశ్యతే. ౫౬. స్థానాంతర విరహాదపి పాతస్య తథైవ దర్శనాదపి చ, ఆగంతుకభావాదపి వరుణా ద్యంతే హి సన్నివేశ్యో తా. ౫౭.

సూ. ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్. ౪.

తేష్వేవ చార్చిరాదిషు సందేహాః పునరిహైవమవతరతి, కిమి మాని మార్గచిహ్నా న్యాహోస్విద్యోగభూమయః కిం వా. ౫౮. నేతారో గంత్యాణామిత్యేవం తత్ర యుక్తమేతత్సా్యత్, ఏతే హి మార్గ లక్షణభూతా ఏవార్చిరాదయస్సృరితి. ౫౯. యస్తాదుపదేశోయం దృశ్యత ఇహ తత్స్వరూపపరవవ, ప్రస్థాతుకామఇహ కిల లోకే గ్రామం చ నగరమపి కశ్చిత్. ౬౦. అనుశిష్యతే త్వమేతం గచ్ఛ మహాపర్వతం పురస్తస్య, న్యగ్రోధమపి మహాంతం తతో నదీన్నికటవవ తత్పరతః. ౬౧ గ్రామం చ నగరమపి వా స్వాభిమతం ప్రాప్న్యసీతి తద్వదిహ, తేర్చిషమితి హి తతో హస్తతః కిలాపూర్వమాణపక్షమితి. ౬౨. అథవాత్ర భోగభూమయవైతే స్మరితి యుక్తమాభాతి, యస్తాచ్చ లోకశబ్దేనైతే హ్యగ్నాద్యదయోనుబధ్యంతే. ౬౩. అత్ర గ్నిలోకమాగచ్ఛతీతి వాక్యే హి లోకశబ్దోయం, భోగాయతనేష్వేవ ప్రాణినికాయస్య భాష్యతే హి పరమ్. ౬౪. వేదే మనుష్యలోకః

పిన్చిలోలో దేనలోకభిత్తాదా, అన్యత్రాహోరాత్రేష్విగ్నాదా
 దృశ్యతే తదైవాయమ్. ౬౫. తస్మాద్విహర్చిరాదయ ఏతే నైవాహి
 వాహికాః కించ, తేషామచేతనత్వాదపి నైవాత్రాతివాహికాః కిం
 స్యాత్. ౬౬. లోకే హి చేతనాః కిల రాజనియుక్తా భవంతి యే
 శూరాః, మార్గేషు దుర్గమేష్వతివాహ్యోనతివాహాయంతి తేనాన్యే.
 ౬౭. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తే ఖల్వత్రాతివాహికాస్సువిరితి, అత్ర
 చ తల్లింగాదితి యథోపదిష్టార్థసాధకో హేతుః. ౬౮. ఇహ చంద్రమసో
 విద్యుతమిత్యేతదనంతరం సమామ్నాతం, తత్పురుషో మానవ ఇతి
 వాక్యం హి బ్రహ్మ గమయతీత్యంతమ్ ౬౯ తేన తృతీయతే ఖల్వ
 మానవస్యోత్పత్తౌ గమయితృతా, గమయితృతానిర్దేశాత్సిద్ధంతస్యాత
 వాహికత్వమపి. ౭౦. తత్సామాన్యాదగ్నాదయో భవంత్యాతి
 వాహికాః పూర్వం, నను తత్పురుషోమానవఇతి వచనమమానవస్య
 పురుషస్య. ౭౧. గమయితృతాపరమేవ హి నాగ్నాదీనాం తథేతి
 చేనైవం, సంప్రాప్తమానవత్వనివృత్తిపరత్వాద్విశేషణస్యాస్య ౭౨.
 యద్యర్చిరాదిపర్వసు పురుషా ఏతేషు గమయితారస్సుః, తే మాన
 వాస్తదైవావశ్యకమేతద్ధి తన్నివృత్త్యర్థమ్. ౭౩. యదిదమమానవఇతి
 కిల పురుషవిశేషణమిహోపదిష్టం హి, నను సహ లింగం గమకం
 న్యాయాభావాదతస్త్విదం శతతి. ౭౪

సూ. ఉభయవ్యామోహోత్తత్తిద్ధేః. ౫.

యే త్వర్చిరాదిమార్గోపగతాస్తే కిల శరీరవిగమేన, ముకుళిత
 కరణగ్రామా న చ స్వతంత్రా భవంతి గత్యాదా. ౭౫. యే త్వర్చిరాద
 యస్తేష్యచేతనా ఏవ న స్వతంత్రాస్సుః, తస్మాద్విహర్చిరాద్యభిమానిన
 ఏతే హి చేతనా దేవాః. ౭౬. అతియాత్రాయామస్యాం నియోజితా
 ఇతి భవేద్వ్యవస్థేహ, ఇహ మత్తమూర్ఛితాద్యా అపి లోకే వికల
 కరణపరివారాః. ౭౭. కేవలపరప్రయుక్తాధ్వానో దృష్టాః పరత్ర కిము
 త్రైతే, న హి మార్గలక్షణత్వం కథమన్యత్రార్చిరాదికానాం స్యాత్.
 ౭౮. అనవస్థితా యతస్తే రాత్రా ప్రేతస్య న హి కథంచిదపి, భవతి
 హ్యహస్వరూపప్రాప్తిర్న చ తత్ప్రేతక్షణం వాస్తి ౭౯. ఇత్యేత
 దుక్తమేవ న ధోషోపాయం భవతి దేవతాపక్షే, యస్తాద్భవా హి

దేవాస్తవన చేహర్చిరాదిపదవాచ్యాః. ౮౦. తేషాం చ తదభిమా
నాత్తచ్చబౌద్ధత్వముచితమేవేహ, కిం చార్చిహహరితి నిర్దేశః ఖల్వాతి
వాహికత్వేపి. ౮౧. న విరుధ్యతే కథంచిత్రచ్చబౌద్ధతదభిమానినో
గ్రహణే, లోకేపి వృశ్యతే హి ప్రఖ్యాతేష్వాతివాహికేషు పునః. ౮౨.
ఏవంవిధఉపదేశో గచ్చ త్వమితశ్చ కృష్ణగుప్తమితి, గచ్చ తతో జయ
సింహం బలవర్తాణం తతశ్చ గచ్ఛేతి. ౮౩. అపి చోపక్రమవాక్యే తేర్చి
షమిత్యాదినా సమామ్నాతం, సంబంధమాత్రమేవ హి న తస్మిన్
పోత్ర కశ్చిదుపదిష్టః. ౮౪. ఉపసంహారే తు స ఏతానిత్యాదౌ విశేష
ఇహ దృష్టః, గమయిత్వశబ్దబలేన చ స చాతివాహ్యతివహనరూప
స్సౌత్. ౮౫. తేన హ్యుపక్రమేపి చ స ఏవ నిర్ణయతేన చాన్యోపి,
ఉపసంహృతకరణత్వాన్న తత్ర భోగో భవేత్కిలై తేషామ్. ౮౬.
తత్రానువభుంజానేష్వపి గంతృషు గమయితుం భవేచ్ఛక్యః, సోఽయంహి
లోకశబ్దస్తత్రాన్యేషాం యతశ్చ భోగస్సౌత్. ౮౭. ఏవం చాగ్ని
స్వామికలోకం గత్వాగ్ని నాతివాహ్యేత, వాయుస్వామికలోకం
గత్వేవం వాయు సేతి యోజ్యమిహ. ౮౮. నన్వాతివాహికత్వం యద్యే
తేషాం తదా హి వరుణాదౌ, తత్కథముపపన్నం స్యాద్వరుణాదన్యో
యతోఽత్ర నిర్దిష్టః. ౮౯. ఆబ్రహ్మ ప్రాప్తేః కిల విద్యుదనంతరమమానవః
పురుషః, తస్మైవ గమయిత్వత్వం శ్రుతమిత్వతఏతదుత్తరం వతతి. ౯౦.

సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్చుతేః. ౬.

విద్యుత్ప్రాప్తేరూర్ధ్వం విద్యుదనంతరమనస్థితేన పునః, కేనా
ప్యమానవేచాతివాహ్యమానా హి వరుణలోకాదౌ. ౯౧. తే బ్రహ్మ
లోకమేతం గచ్ఛంతీత్యేవమత్ర నిష్కర్షః, విద్యుల్లోకం ప్రాప్తో
వైద్యుత ఇతి గృహ్యతే హి సూత్రేన్. ౯౨. తాన్ వైద్యుతాదితి
శ్రుతివాక్యే వైద్యుతపదం హి లోకపరం, తాన్ వైద్యుతాద్ధి లోకాన
మానవోభ్యేత్య గమయతి బ్రహ్మ. ౯౩. ఇత్యేతచ్చుతివాక్యాద
మానవస్మైవ గమయిత్వత్వమిహ, వరుణాదయస్తు తస్మైవానువహో
ధేన వాసహయేన. ౯౪. కేనాపి హేతునా తే భవంత్యనుగ్రహకా
ఇతి జ్ఞేయం, తస్మాదిహర్చిరాదయ ఏతే ఖల్వాతివాహికా ఏవ. ౯౫.

సూ. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః. ౭.

ఏవం నిరూప్య మార్గం గంతవ్యం బ్రహ్మ చింతయత్యధునా, శ్రుతివాక్యేన స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి దర్శితం తత్ర. ౯౬. కిం కార్యమపరమేవ బ్రహ్మ గమయతీహ కిం పరం బ్రహ్మ, యచ్ఛావికృతం సర్వోపనిషత్ప్రతిపాద్యమితి తు సం దేహః. ౯౭. స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగా ద్దతిశ్రు తేర్ధర్మనాచ్చ తత్ర కిల, కార్యం సగుణం బ్రహ్మైవైనాన్ గమ యత్యమానవః పురుషః. ౯౮. ఇతి మన్యతే హి బాదరిరాచార్యో యుక్తమేతదేవయతః, గంతవ్యత్వమిహోక్తం తదిదం కార్యస్య నేతరస్య స్యాత్. ౯౯. తస్య ప్రదేశవత్త్వా త్వర్వగతత్వాత్పరాత్తనో నేయం, గంతవ్యతా గతిర్వా గంత్యాణాం ప్రత్యగాత్తరూపత్వాత్. ౧౦౦.

సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౮.

బ్రహ్మధిష్ఠితలోకాన్ గమయత్యేతానమానవః పురుషః, ఇతి నిర్దిశ్య చ లోకాంచ్ఛ్రితిరపరా బ్రహ్మణోస్య లోకేషు. ౧౦౧ తే శాశ్వతీస్సమా నివసంతీతి యతో విశేషముపదిశతి, అత ఇహ యా గతిరుక్తా సా కార్యబ్రహ్మగోచరైవ స్యాత్. ౧౦౨. బహువచనలోక శబ్దస్తథైవ చాధారసప్తమిశ్రవణం, నైవ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కథమ ప్యవకల్పతే హి కార్యే తు. ౧౦౩. తదవస్థాభేదేన చ భేదాత్సంభవతి స్వమేవైతత్, యా చేహ సన్నివేశవిశిష్టా సవికారభోగభూమి స్యాత్. ౧౦౪. లోకశ్రుతిరవ్యేషా తస్యా మేవాంజసీ న చాన్యత్ర, బ్రహ్మైవ లోక ఇతి కిల గౌణీహ్యన్యత్ర తదిదమన్యాయమ్. ౧౦౫. కిం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాధారాధేయభావనిర్దేశః, ఆసమంజసఏవాతో గమనమిదం కార్యవిషయమేవ స్యాత్. ౧౦౬. నను నాయం కార్య పరో నపుంసక బ్రహ్మశబ్ద ఇహ భవతి, కారణపరఏవ యతస్సమన్వయే దర్శితోయమితి చేన్న. ౧౦౭.

సూ. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః. ౯.

అత్ర తుశబ్దో యో2సావుక్తాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్, కార్య స్యాపి బ్రహ్మణ ఇహ చ పరబ్రహ్మసన్నిధానేన. ౧౦౮. స్యాద్బ్రహ్మ శబ్దయోగేనాత్ర విరోధో భవేత్కుతశ్చిదపి, గంతవ్యత్వన్యాయాదా

ధారా ధేయభావనిర్దేశాత్. ౧౦౯. లోకబహుత్వశ్రుత్యా లక్షణమనా
స ఖలు కార్యపరవచ, బ్రహ్మపరం యచ ॥ ౧౦ తదిహ కిలోపాధియోగ
మాత్రేణ. ౧౧౦. భర్తృత్వనోమయత ప్రభృతిభిరుపదిశ్యమానమే
తైర్హి, అపరం బ్రహ్మాదమితి వ్యపదిశ్యత వ కేవలం శాస్త్రే. ౧౧౧.
నన్వత్ర కార్యమేవ బ్రహ్మప్రాప్యం యదా భవేత్తేషాం, యదనాన్వృత్తి
శ్రవణం తత్కథమేషామిహోపపద్యేత. ౧౧౨. న హ్యన్వత్ర పరస్తాద్బ్ర
హ్మణవషాం భవేదనాన్వృత్తిః, శ్రుతయోత్ర దర్శయంత్యర్చిరాది
మార్గేణ నిర్గతానాం హి. ౧౧౩. ఏతేనేతి చ తేషామితి చ తయోర్ధ్వ
మితి చాప్యనాన్వృత్తిః, తస్తాద్బ్రహ్మపదేన హి కార్యగ్రహణం న యుక్త
మితి చేన్న. ౧౧౪.

సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహతఃపరమభిధానాత్. ౧౦

కార్యబ్రహ్మపదేస్థి౯ లయోస్తుభే తత్పదం గతా ఏతే, తత్రో
త్పన్నజ్ఞానా హిరణ్యగర్భేణ తదధినాధేన. ౧౧౫. ప్రతిపద్యంతే శుద్ధం
విష్ణోః పరమం పదం హి తేన సహ, ఏవం క్రమముక్తిరనాన్వృత్తిశ్రుతి
వాక్యదర్శితా భవతి. ౧౧౬

సూ. స్మృతేశ్చ. ౧౧.

యా బ్రహ్మణా సహేతి స్మృతిరిహ సావ్యేతమర్థముపదిశతి,
తస్తాత్కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిపరైవ హి గతిశ్రుతిస్సర్వా. ౧౧౭. ఆశంక్య
పూర్వపక్షం యమత్ర సిద్ధాంతపక్షనిర్దిష్టః, కార్యం బాదరిరిత్యేతత్సా
త్రేణ ప్రదర్శ్యతే సపది. ౧౧౮.

సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. ౧౨.

ఇహ జైమినిరాచార్యః పరమేవ బ్రహ్మ గమయతీత్యేవం, బ్రహ్మ
పదస్య పరస్థి౯ ముఖ్యత్వాన్వన్వతే హి సిద్ధాంతమ్. ౧౧౯. బ్రహ్మ
పదస్య చ ముఖ్యాంబనమేతద్భవేత్పరంబ్రహ్మ, అపరం గౌణం తత్ర
చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవేన్నాన్వయ్యః. ౧౨౦.

సూ. దర్శనాచ్ఛ. ౧౩.

గతిపూర్వకమమృతత్వం తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతిర్బ్రూతే,
అమృతత్వం చ పరస్థి౯ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యేస్థిన్. ౧౨౧.

కార్యస్య భవతి నాశో యతశ్చుక్తిర్నర్త్యమల్పముపదిశతి, పరవిషయై
వై తేషాం కథవల్లీషూపదిశ్యతే హి గతిః. ౧౨౨. న హి విద్యాంతర
పరతా కథవల్లీషూపలభ్యతే క్వాపి, అన్యత్రేతి చ తత్ర ప్రక్రాంతం
బ్రహ్మ భవతి పరమేవ. ౧౨౩. బ్రహ్మశ్రుతేః ప్రకరణాదపి తద్వదిహామ్య
తత్యలింగాచ్చ, గతిరేషా పరవిషయా స్యాన్నాపరగోచరా కథంచి
దపి. ౧౨౪.

సూ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః. ౧౪.

అపి చ ప్రజాపతేరిదమహం సభావేత్త తత్ప్రపద్యతి, ప్రాణ
విరూపాక్షసరే సంకల్పస్సాన్యదుపాసకస్యేతి. ౧౨౫. కార్యప్రాప్త్యభి
సంధిశ్రుతేర్న గంతవ్యమత్ర పరమితి చేత్, అకాశో హేత్యాదౌ
ప్రకృతత్వాద్బ్రహ్మణః పరస్యైవ. ౧౨౬. తద్వద్యశోహామిత్యాదిభిశ్చ
సర్వాత్కత్వనిర్దేశాత్, యస్య చ నామ మహద్యశశ్చితి హి యశో
నామతాప్రసిద్ధేశ్చ. ౧౨౭. వేత్తప్రాప్తిశ్చేయం భవతి పరప్రాప్తిలక్షణై
వాత్ర, వేత్తప్రతిపత్తిరియం కథమిహ గతిపూర్వకా భవేదితి చేత్.
౧౨౮. అపరబ్రహ్మణి వేత్తప్రతిపత్తిరియం హి హార్దవిద్యాయాం,
శ్రుత్యైవ సముపదిష్టా నేయం కిల తదపరాజితేత్యేవమ్. ౧౨౯. తత్ర
చ విద్యాహీనైర్బ్రహ్మణవమాపరాజితా హి పురీ, ప్రభుణా హిరణ్య
గర్భేణైవ చ తచితం హిరణ్యాయం వేత్త. ౧౩౦. ఇత్యాది దర్శితం
తత్ప్రాప్తిరియం దర్శితా హి గతిపూర్వకా, పరవిషయేపి చ వేత్తప్రతి
పత్తిశ్రుతిరియం సమానా హి. ౧౩౧. తస్మాదహిపి తస్యాగతిపూర్వక
తైవ భవతి యుక్తతమా, కించాత్ర పదగతావిత్యస్తాదపి ధాతుపాత
సామర్థ్యాత్. ౧౩౨. మార్గావేత్తావేత్తప్రతిపత్తావత్ర భవతి యుక్తైవ,
తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపి భవంతి పరవిషయాః. ౧౩౩. ఇతి
పక్షాంతరమేతా ద్వావాచా ర్శ్యణ సూత్రితా పక్షా, ఏకో గత్యుపప
త్త్యాదిభిరపరో ముఖ్యతాదిభిశ్చేహ. ౧౩౪. ముఖ్యత్వాదీనాభా
సయితం గత్యాదయస్సమర్థాస్యై, న తు గత్యాపి ముఖ్య
త్వాదయ ఇత్యాద్యవేవ సిద్ధాంతః. ౧౩౫. వా ఖ్యాతోస్తాభిరసౌ
ద్వితీయ ఇహ పూర్వపక్ష ఏవ స్యాత్, ముఖ్యస్యా న్యైవ గ్రహణమ
సత్యపి చ సంభవే కర్తుమ్. ౧౩౬. ఉచితమితి శ్చిదాజ్ఞాపయితా

నేహోపలభ్యతే క్వాపి, ఉపపద్యతే తదేతత్పరవిద్యాప్రకరణోపదిష్ట
 మపి. ౧౩౭. విద్యాంతరానుశీలితగత్యభిధానం స్తుతిప్రకర్షార్థం, విద్యా
 సంబద్ధసుషుమ్నా స్తుత్యర్థం యదైవ విష్వగితి. ౧౩౮. నాడ్యంతరసం
 కీర్తనమిహ పరవిద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థం, తత్ప్రకరణేపి చాపరవిద్యా
 శ్రయగతికథేయముచితైవ. ౧౩౯. నిరతిశయఫలా హీయం పరవిద్యా
 గతిమిహాంతరేణాపి, గతిసాధ్యమపరవిద్యా ఫలమస్యాశ్చాంతరేప
 భవతీతి ౧౪౦. స్తుతిలాభార్థం తత్సాన్ని తు పరవిద్యావలంబితదృ
 వతి, గంతవ్యస్య తథా బహువచనాంతస్య లోకశబ్దస్య. ౧౪౧. అప
 దివ్యగంధభోగశ్రుతేశ్చ సంకల్పతోపి పరవిషయే, ముఖ్యార్థవైతస్యా
 యోగాద్గతిరపరగోచరైవ స్యాత్. ౧౪౨. యా చ సభావేశ్చ ప్రతిపద్య
 ఇతి శ్రుతిరిహోపదిష్టా సా, కార్యపరాత్ర శ్రుత్యా వాక్యేన మప్రక
 రణమిహ బాధ్యమ్. ౧౪౩. సార్వాత్మ్యమపి యదుక్తం యశోహ
 మిత్యాదినా హి తదపీహ, బ్రహ్మణ్యపరస్తిన్న పృథాసనార్థం హి యుక్తి
 మేవ స్యాత్. ౧౪౪. యద్వచ్చ సర్వకర్తత్వాదినిదేశా భవేయు
 న్యత్ర, తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వాపరగోచరావేవ. ౧౪౫. కేచిత్తు
 పూర్వసూత్రాణి స్యుః కిల పూర్వపక్షసూత్రాణి, ఉత్తరసూత్రాణి
 పునర్భవంతి సిద్ధాంతవిషయసూత్రాణి. ౧౪౬. ఇతి ఖల్విహ న్యవస్థా
 మనురుధ్య గతిశ్రుతిర్హి. పరవిషయాః, సర్వా అపి ప్రతిష్ఠాపయంతి
 తచ్చేదమనుపపన్నమిహ. ౧౪౭. సర్వగతం సర్వాంతరమపి యత్సర్వా
 త్తకం పరంబ్రహ్మ, యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ యత్రేతి వాక్యనిర్ది
 ష్టమ్. ౧౪౮. ఆకాశవదితి వాక్యైర్బ్రహ్మైవేదమితి నిగమవాక్యైశ్చ,
 నిర్ధారితస్వరూపం బ్రహ్మ కథంవేహ భవతి గంతవ్యమ్. ౧౪౯. నను
 గతమపి గంతవ్యం భవతి హి దేశాంతరాదియోగేన, పృథివీస్థవేవ
 పృథివీం దేశాంతరయోగతో యథా ప్రజతి. ౧౫౦. ఏవం బాలః
 కాలాంతరయోగాదాత్మభూతమేవైతత్, వార్ధకమనన్యవేవ ప్రజతి
 తథా బ్రహ్మణోపనన్యస్య. ౧౫౧. తస్య గతస్యాపి చ గంతవ్యత్వం
 సర్వశక్త్యయోగేన, ఇతి చేన్దైవం బ్రహ్మ ప్రతిషిద్ధాఖిలవిశేషమిహ
 యస్తాత్. ౧౫౨. నిష్కలమేతన్నిష్క్రియమపి శాంతం తచ్చ భవతి
 నిరవద్యం, అస్థూలమనన్విత్యాదిశ్రుతిగేయం స్తుతిష్వపి ప్రథితమ్.

౧౫౩. కథమీదృశే పరస్మిన్ కల్పయితుం శక్యతే విశేషాయం, నై తచ్చ
భూప్రదేశవయోన్యాయేనాత్మ భవతి గంతవ్యమ్. ౧౫౪. భూవ
యసోః కిల దేశవిశేషాన్తస్థావిశేషయోగేన, గంతవ తోషవన్నా భవతి
ప్రాదేశికత్వసంపత్త్యా. ౧౫౫. నను జగతో జన్య తలయ హేతుత్వ
శ్రుతేః పరంబ్రహ్మ, స్యాత్సకలశక్తియుక్తం భవతి గంతవ్యమేతదితి
చేన్న. ౧౫౬. ఇహ చ విశేషనిరాకరణశ్రుతివచనాని నిరకాశాని,
జగదుత్పత్త్యానిశ్రుతివాక్యాన్యపి ఖలు తథేతి చేన్దైవమ్. ౧౫౭.
ఏకత్వప్రతిపాదనపరాణి పర్వాణి సృష్టివాక్యాని, యస్తాన్స్త్రదాది
దృష్టాంతైరేతైర్బ్రహ్మబోధ్య సత్యత్వమ్ ౧౫౮ ఏవం సర్వనైవ హి
వికారజాతస్య చాన్యతత్వమపి, ప్రతిపాదయచ్చశాస్త్రం కథముత్పత్త్యాది
పరమిహ ప్రభవేత్. ౧౫౯. నన్వత్ర నిర్విశేషశ్రుతిశేషత్వం శతో
భవేదేషాం, ఉత్పత్తిశ్రుతివచసాం వ్యత్యాసో నేహ భవతి కుత్యతి
చేత్. ౧౬౦. ఇహ చ విశేషనిరాకరణశ్రుతయః ఖలు పరం నిరా
కాంతౌః, ఏకత్వమాత్తనోస్య చ నిత్యత్వమజత్వమపి చ శుద్ధత్వమ్.
౧౬౧ యద్యవగతం తదా ఖలు నైవాకాంతోషజాయతే భూయః,
పురుషార్థపరిసమాప్త్యవధృతిరేవ కిలోషజాయతే తత్ర. ౧౬౨. శ్రుత
యోపి తత్ర కోమోహః కశ్చోక ఇతి బోధయంత్యేతం, సార్వాత్మ్య
భావమేన హి విదుషో వ్యుప్యనుభవాదికం చ తథా. ౧౬౩. వృత్తోస్స
మృత్యుమాప్నోతి యఇహ నానేవ పశ్యతీత్యాదేః, శ్రుతివాక్యాచ్చ
వికారాన్యతాభిసంధి చ నిందితే భవతః. ౧౬౪. తేన విశేషనిరాకరణ
శ్రుతివచసాం న చాన్యశేషత్వం, ఉత్పత్త్యాదిపరాణి శ్రుతివచనానీహ
యాని తేషాం తు. ౧౬౫. న నిరాకాంతార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమిహ
కథంచిదపి, కింతు నిషేధ్యార్థకతాద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషత్వమ్.
౧౬౬. ఫలవత్సాన్నిధ్యేనాఫలం తదంగమితి దృశ్యతే న్యాయః,
న్యాయాచ్చ కేవలాగిహ న హి తచ్ఛేషత్వమున్యతే కింతు. ౧౬౭.
తచ్చుంగముత్పతితమిత్యాదిశ్రుతివాక్యతోపి తద్బ్రహ్మం, తస్మిన్ హి
పరమకారణరూపే బ్రహ్మణి తదేతదిహ శుంగమ్. ౧౬౮. జగదాత్మ
కముత్పన్నం నేదమమూలమితి తదిదమారభ్య, అన్విచ్ఛతే న శుంగే
నైవ చ సన్మూలమిత్యదర్కే హి. ౧౬౯. విజ్ఞేయత్వం సతఏకస్య జగ

త్కారణస్య దర్శయతి, అన్యత్రాపి యతో వేత్త్యాదా జన్తాదికారణ
 స్యాస్య. ౧౭౦. బ్రహ్మణవీకన్యైవ హి విజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితం తస్మాత్,
 ఉత్పత్తిశ్చ తివచసామైకాత్త్వానగమమాత్రపరత్వేన ౧౭౧. నానేక
 శక్త్యమోగో బ్రహ్మణి కరణ్యాత్మకః కథంచిదపి, గంతవ్యతా పరస్య
 బ్రహ్మణభిహా నోష్టద్యతే తస్మాత్. ౧౭౨. అపి చ న తస్య ప్రాణా
 ఉత్కామంతీతి యా శ్రుతిస్సా హి, ఉత్కాంతిం ప్రతిషేధ్య పరస్మిన్
 బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి. ౧౭౩. సృష్టో హ్యేకేషామిత్యత్ర వ్యాఖ్యా
 తమేతదఖిలమపి, గతీరత్ర కల్ప్యతే యది గంతా జీరః పరాత్తనస్తస్య.
 ౧౭౪. గంతవ్యస్యావయవోధవా వికారోధవా భవేదన్యః, ఆత్యంతి
 కతాదాత్మ్యేన హి గమనం భవతి కుత్రచిల్లోకే. ౧౭౫. యద్యేకదేశ
 ఏవ హి జీవస్తర్వేకదేశేన స్తేన, నిత్యాత్మత్వాత్ పునఃసా గమనం
 నైవోపపద్యతే తదిదమ్. ౧౭౬. బ్రహ్మణ్యపి చ పరస్మిన్ యదైకదేశైక
 దేశితా తర్హి, నిరవయవత్వం తస్య వ్యాహన్యేత శ్రుతిస్తదర్థపరా.
 ౧౭౭. తుల్యం వికారపక్షేవ్యేతన్న ఘటో మృదాత్మతాం హిత్యా,
 అవతిష్ఠతే కదాచిత్త్యాగే వా తస్య శూన్యతాపత్తిః. ౧౭౮. యది చ
 వికారోఽవయవో వా జీవస్తర్హి తద్విశిష్టస్య, పరమాత్మనస్థిరత్వా
 త్సంసారగతిశ్చ న సులభా తస్య. ౧౭౯. న హ్యచలబృహదుపలయో
 ర్నండుకబృహచ్చిలాంతరపయవయోః, చలనం కదాచిదపి వా స్యాద
 స్థాకం త్వనాద్యవిద్యాతః. ౧౮౦. నానోపాధివశేన హి గత్యాగతి
 విభ్రమోఽయమామోక్షాత్, యది చ పరస్తాదస్తాజ్జీవోసావన్యఏవ భవతి
 తదా. ౧౮౧. సోఽణుర్వ్యాపీ మధ్యమపరిమాణో వా యదా భవే
 ద్వాప్యపీ, ఆకాశాదీనామివ గమనమసంభావితం తదా తస్య. ౧౮౨.
 యది మధ్యమపరిమాణస్తస్యానిత్యత్వమపరిహార్యం స్యాత్, యది
 చాణుర్జీవస్యాత్కృత్సన్న శరీరగతవేదనా న స్యాత్. ౧౮౩. తస్య చ
 మధ్యమపరిమాణత్వమణుత్వం చ పరిహృతం పూర్వం, తస్య పరస్తాద
 న్యత్యే తత్త్వమసీతి శాస్త్రబాధశ్చ. ౧౮౪. యోఽసౌ దోషస్తుల్యస్స
 వికారావయవపక్షయోరపి చ, తద్బదనన్యో హి వికారావయవో తేన
 నైష దోషస్స్యాత్. ౧౮౫. ఇతి చేత్తథాపి ముఖ్యైకత్వానుపపత్తి
 య, త్రిషుపి పక్షేషుస్యా నిర్దోక్షాపత్తిరపి చదుర్వారా.

౧౮౬. సంసార్యాత్ త్వాపరిహారా త్తత్పరిహృతౌ చ తస్య ఘనః, స్వాచ్ఛ
స్వరూపనాశస్తాత్త్వికజీవాత్ భావనాశేన. ౧౮౭. బ్రహ్మతత్త్వం తాత్త్వి
కమస్తాభిరివ త్వయా హి జీవస్య, అభ్యుపగతం భవేద్భది సంస్మృతినాశేపి
నో వినశ్యేత్సః. ౧౮౮. నను కిం బ్రహ్మతత్త్వయా సంసారాభావవీచ
మోక్షస్యాత్, స చ ఖలు కర్తాభావాత్సేత్స్వతి కిమనేన తత్త్వ
బోధేన. ౧౮౯. ఇతి కిల కర్తజడానామాశంకా సా నిరస్యతే సవది,
కర్తాణీహానుష్ఠీయంతే నైమిత్తికాని నిత్యాని. ౧౯౦. దురితక్షయాయ
కామ్యాని నిషిద్ధాని చ పరిహ్రాయంతే హి, స్వర్గస్య చ నరకస్యాన
వాప్తయే ప్రకృతదేహాభోగ్యాని. ౧౯౧. కర్తాణ్యుపభోగేన క్షయంతే
బ్రహ్మ తాం వినైవాస్య, ప్రకృతే దేహే పతితే దేహాంతరయోగకార
ణాభావాత్. ౧౯౨. స్వాత్తావస్థితలక్షణకైవల్యం సేత్స్వతీదృశసేత్తి,
యజ్జల్పితం హి కైశ్చిత్తదసద్యస్తాత్ప్రమాణమిహ నాస్తి. ౧౯౩. న
హ్యేతత్కేనాపి చ శాస్త్రేణ నిరూపితం హి మోక్షార్థి, ఇత్థం సమా
చరేదితి బుద్ధ్యేవ హి తర్కితం భవేదేతత్. ౧౯౪. యేన చ కర్తనిమిత్త

స్సంసారోఽతో నిమిత్తవిరహేణ, న భవిష్యతీతి నైతత్తర్కయితుం
శక్యతే హి కేనాపి. ౧౯౫. యస్తాన్నిమిత్తవిరహో న శక్యతే జ్ఞాతు
మత్ర కేనాపి, ఇష్టానిష్టఫలాని హి జాత్యంతరసంచితాని కర్తాణి. ౧౯౬.
ఏకైకస్య చ జంతోస్సంభావ్యంతే బహుప్రకారాణి, ఇహ చ విరుద్ధ
ఫలానాం తేషాం యుగపత్ఫలోపభోగస్య. ౧౯౭. అత్యంతదుర్ల
భత్వాల్లబ్ధవసరాణి కానిచిచ్ఛేదం. జన్త కిల నిర్తిమితే పరాణి కాలాం
తరం ప్రతీక్షంతే. ౧౯౮. తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతభోగేన యాప
నాయోగాత్, న యథావర్ణితచరితస్యాపి శరీరే హి సాంప్రతే పతితే.
౧౯౯. దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావశ్శక్యతే వినిశ్చేతుం, తద్యిహ హేతి
శ్రుతయః ప్రథయంతి హి కర్త శేషసద్భావమ్. ౨౦౦. స్మృతయోపి
తతశ్శేషేణేత్యాద్యాస్తద్వదేవ నన్వత్ర, తత్తేషకాణి నిత్యాన్యపి కిల
నైమిత్తికాని కర్తాణి. ౨౦౧. మైవం విరోధవిరహాత్సతి చ విరోధే
పరస్పరం తేషాం, క్షేప్య క్షేపకభావో భవేన్న చేహాస్తి స చ విరో
ధోఽత్ర. ౨౦౨. న హి సంచితసుకృతానాం నిత్యైరైవైమిత్తికైర్విరో
ధోఽస్తి, తేషాం పరస్పరం కిల విశుద్ధిరూపత్వమవగతం శాస్త్రాత్. ౨౦౩.

దురితానాం క్షపణం స్వాదవిశుద్ధితయా తతో విరోధేన, దేహాంతర
యోగనిమిత్తాభావస్తావతా కథం సిద్ధ్యేత్. ౨౦౮. దేహాంతరస్య సంచి
తసుక్మతనిమిత్తస్య సంభవాత్తత్ర, నిశ్శేషతశ్చ దురితస్యాపి క్షపణం
హి దురవగమమేవ. ౨౦౯. సంచితపుణ్యాపుణ్యాభ్యాం పునరేతస్య
జన్మ దుర్వారం, న చ నిత్యానుష్ఠానాద్దురితానుత్పత్తిమాత్రమేవ
స్యాత్. ౨౧౦. న పునః కాలాంతరఫలమితి నిశ్చేతుం ప్రమాణమిహ
కించిత్, దురితక్షపణార్థేపి చ నిత్యే పశ్చాత్ఫలాంతరం భవతి. ౨౧౧.
ఇతి తు స్మరతి యథామే నిమిత్తఇత్యాది నై తమేవార్థం, ఉపస్తంబ
స్తత్ర చ ఫలార్థమారోపితే యదైవామే. ౨౧౨. ఛాయాగంధా
పుత్పద్యేతేహ్యను తద్వదేవ ధర్మమిమం, క్రియమాణమర్థకామాపుత్ప
ద్యేతే కిలాన్వితి ప్రాక్తమ్ ౨౧౩. అసతి చ సమ్యక్జ్ఞానే కామ్యప్రతి
షిద్ధవర్జనం తదిదం, సర్వాత్తనా భవేదితి న కేనచిచ్ఛక్యతే ప్రతిజ్ఞాతుమ్.
౨౧౪. యస్తాదతికుశలానామపి సూక్ష్మో దృశ్యతేఽపరాధోఽత్ర,
కామ్యాదికర్తృణాం స్యాన్నిశ్చయవిరహేపి సంశయస్తత్ర. ౨౧౫. తేన
నిమిత్తాభావో న కేనచిచ్ఛక్యతేత్ర నిశ్చేతుం, శ్రుత్యభిగమ్యం బ్రహ్మ
త్త్వం యది నాభ్యుపేయతే తర్హి. ౨౧౬. కర్తృత్వభోక్తృతాది
స్వభావకస్యాత్తనోస్య కైవల్యం, కథమిహ యథోక్తచరితస్యాప్యా
కాంతీతుమిదం భవేచ్ఛక్యమ్. ౨౧౭. అగ్నౌ విజ్ఞప్యవత్స్వభావః పరి
హర్తుం శక్యతే న కేనాపి, కర్తృత్వభోక్తృతాదేః కార్యమనర్థో న
శక్తిమాత్రం స్యాత్. ౨౧౮. ఇహ శక్తిమాత్రసద్భావేపి చ కార్యస్య
తస్య పరిహారాత్, ఉపపన్నో మోక్షోఽసావిత్యపి నైవేహ శంకితుం
శక్యమ్. ౨౧౯. శక్త్యపశేషే కార్యప్రసవో లోకేయతశ్చ దుర్వారః,
నను శక్తిహి నిమిత్తాంతరనిరపేక్షా న కార్యమారభతే. ౨౨౦. అత
ఏకాకిన్యేషా స్థితాపి నైవాపరాధ్యతీత్యపి న, శక్త్యాత్తనా నిమిత్తానా
మపి స్వత్ర నిత్యసంబంధాత్. ౨౨౧. తస్మాదాత్తని కర్తృత్వాదౌ
స్వాభావికే సతి హ్యసతి, విద్యైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మత్వే కదాచిద
ప్యస్య. ౨౨౨. మోక్షం ప్రత్యాశాపి హి భవతి పరం దుర్లభైవ న హి
సులభా, శ్రుతిరపి నాన్యః పంథా విద్యత ఇత్యాదికా హి దర్శయతి.
౨౨౩. జ్ఞానాదన్య స్వపరో విమోక్షమార్గో న కశ్చిదిత్యేవం, నను

జీవస్య పరస్త్వాదనన్యతా యది తదా విలుప్యేత. ౨౨౦. వ్యవహారోఽయం
 ప్రత్యక్షాదీనామప్రవృత్తిరితి చేన్న, ప్రాగాత్తతత్వబోధాత్స్వస్యవ్యవ
 హారవద్భవేదేషః. ౨౨౧. శాస్త్రమపి యత్ర హి ద్వైతమివేత్యాద్య
 ప్రబుద్ధవిషయే హి, ప్రాయఃప్రత్యక్షాదివ్యవహారం సకలమేతమనువర్ణ్య.
 ౨౨౨. యత్ర త్వస్యేతి పునః ప్రబుద్ధవిషయే ప్రవక్తి తదభావం, తస్మా
 దత్ర పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యతాదివిజ్ఞానమ్. ౨౨౩. బాధితమేవేత్యత
 ఇహ న కేనచిద్గతీరియం సమర్థ్యేత, తర్హి గతిశ్రుతయిమాః కిం
 విషయా ఇతి న శంకనీయమిహ. ౨౨౪. యా సగుణబ్రహ్మపరా విద్యా
 గతిరపి చ భవతి తద్విషయా, క్వచిదిహ పంచాగ్నిపరాం విద్యాం
 ప్రకృత్య గతిరుపన్యస్తా. ౨౨౫. క్వచిదపి పర్యంకపరాం వైశ్వానర
 గోచరాం క్వచిద్విద్యాం, యత్ర పునర్బ్రహ్మైవావప్రకృత్య గతిరియ
 ముదాహృతా వాక్యే. ౨౨౬. ప్రాణో బ్రహ్మైత్యాదౌ తథాథ యది
 దమితి దహరవాక్యేపి, తత్రాపి వామనీత్వాదిభిస్తథా సత్యకామ
 తాద్వైశ్చ. ౨౨౭. తైస్త్వైర్నైర్హి సగుణస్త్వైవోపాస్యత్వమితి గతి
 ర్యుక్తా, ఏవం న పరబ్రహ్మణి గతిరేషా శ్రావ్యతే క్వచిచ్ఛాపి. ౨౨౮.
 కింతు గతిప్రతిషేధః శ్రూయత ఇహ కేవలం న తస్యేతి, బ్రహ్మవిదా
 ప్నోతీత్యత్రాప్నోతిర్యద్యపీహ గత్యర్థా. ౨౨౯. ఏవమపి వర్ణితేన
 న్యాయేన గతేరసంభవాదత్ర, యదనాద్యవిద్యయా పరికల్పితమేతద్ధి
 నామ రూపాది. ౨౩౦. తత్త్వవిలయాత్స్వరూపప్రతిపత్త్యర్థా భవేదిహ
 ప్నోతిః, బ్రహ్మైవా సన్నితి శ్రుతివాక్యఇవాప్నోతిరీదృశీ భవతి ౨౩౧.
 అపి చ గతిః పరవిషయా నిరూప్యమాణా ప్రరోచనాయ స్యాత్.
 అనుచింతనాయ వా స్యాన్న బ్రహ్మవిదః ప్రరోచనం తదిహ. ౨౩౨,
 గతివాక్యేనాభిహితం యస్తాద్విద్యా సమర్పితేనైవ, స్వగతేనైవ స్వాధ్యే
 నావ్యవధానేన తస్య సంసిద్ధేః. ౨౩౩. ఇహ నిత్యసిద్ధనిశ్చేయసంస్ఫుర
 ణాద్యవష సిద్ధఫలః, ఆత్మావగమస్తత్ర చ గత్యనుచింతాఫలం న కించి
 దపి. ౨౩౪. తేనాపరవిషయైవ హి గతిః పరాపరవివేచనాభావాత్,
 ఆరోప్యతే పరస్త్వి గతిరేషా నిర్విశేషచింతాత్రే. ౨౩౫. ద్వే బ్రహ్మణీ
 కిమేతే పరమపరం చేతి బాధమేవం హి, శ్రుత్యైవ దర్శితం ఖల్వేతద్వై
 సత్యకామ ఇత్యత్ర. ౨౩౬. ఉపదిశ్యతే హి యచ్ఛావిద్యాకృతనామ

రూపనిర్ముక్తం, తద్ధిపరం బ్రహ్మ స్యాత్తదేవ కిల నామరూపభేదేన. ౨౩౭. ఉపదిశ్యతే యదా పునరుపాసనాయ హి మనోమయాదిపదైః, తద్ధిపరం బ్రహ్మ స్యాన్న చాద్వితీయశ్రుతేర్విరోధ ఇహ. ౨౩౮. యేనావిద్యా కల్పితనానోపాధిభిరహ ప్రసక్తమిదం, అపర బ్రహ్మోపాసనమిత్యవిరోధః ప్రపంచితః పూర్వమ్. ౨౩౯. తత్సన్నిధౌ శ్రుతం యజ్జగదైశ్వర్యాది లక్షణం చ ఫలం, సంసారగోచరం తద్యేనావిద్యా హి తత్ర న నివృత్తా. ౨౪౦. దేశవిశేషకృతం తత్తత్ప్రాప్త్యర్థం హి గమనమవిరుద్ధం, సర్వగత త్వేప్యాత్మన ఆకాశస్యేవ కరకగమనేన. ౨౪౧. బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనే నాస్య చ గమనోపపత్తిరుక్తైవ, తద్గుణసారత్వాదిత్వాదిషు సూత్రేష్వ తోత్ర న విరోధః. ౨౪౨. తస్మాత్కార్యం బాదరిరిత్యయమేవేహ భవతి సిద్ధాంతః, పక్షాంతరం పరం జైమినిరితి మేధావికాసనాయైవ. ౨౪౩.

సూ. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయ

థాఽదోషాత్తత్కృతుశ్చ. ౧౫.

భవతీయమపరవిషయా గతిర్న చైషా కదాపి పరవిషయా, ఏతావదత్ర వర్ణితమిహ కిల సందిహ్యతే హి పునరపరం. ౨౪౪. ప్రాస యతి కిమిహ సర్వార్థా కార్యాలంబానమానవః పురుషః, తం బ్రహ్మ లోకమవిశేషేణాథ స కాంశ్చిదేవ నయతీతి ౨౪౫. అత్రైతదేవ యుక్తం విదుషామవిశేషతో హి సర్వేషాం, స్యాదన్యత్ర పరస్తాదతి రితి యస్తాత్ప్రపంచితం పూర్వమ్. ౨౪౬. అనియమసూత్రే విద్యాంతరే ష్వపీయం గతిస్సమానేతి, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమత్ర విశేషం తమేత ముపదిశతి ౨౪౭. యే చ ప్రతీకదృష్టయ ఇహ తాన్ హిత్వా త్వమా నవఃపురుషః, అన్యనేవ వికారాలంబాన్ సర్వార్థా స ఏష లోకమిమం. ౨౪౮. నయతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే న చైవమిహ, మార్గో యమప్రతీకోపాసకవిషయో న సర్వవిషయ ఇతి. ౨౪౯. దోషోయఉభ యథా భావస్సాస్యతోస్థి నియమసూత్ర ఇతి వాచ్యం, అనియమనయః

కవలిరికోపాసనేషు భవతి పరం. ౨౫౦. యో యద్ధ్యాయతి స హి

తీతి తత్కృతున్యాయః, సహ్య త్రోభయథాభావస్య

భవతి. ౨౫౧. బ్రహ్మకృతురాసీదత్యైశ్వర్యం

యుక్తమిదం, దర్శయతి చ శ్రుతిస్తం యథా

యథోపాసతే తదైవేతి. ౨౫౨. బ్రహ్మకృతుత్వమిహ న ప్రతీక
విషయేస్త్వపాసనే క్వాపి, నన్వబ్రహ్మకృతురపి యాతి బ్రహ్మాతి
దర్శయత్యేషా. ౨౫౩. పంచాగ్న్యపాసనాయాం శ్రుతిరేనా బ్రహ్మ
గమయతీత్యాద్యా, ఇతి చేత్తథాపి తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిబలేన
బాధోఽస్య. ౨౫౪. యత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిరేవం నైవోపలభ్యతే తత్ర,
బొత్సర్గికేన తత్కృతునయేన నిర్ణీయతే హి తత్ప్రాప్తిః. ౨౫౫. యే చ
బ్రహ్మకృతవస్తేషామేవేతి నేతి చాన్యేషామ్,

సూ. విశేషం చ దర్శయతి. ౧౬.

దర్శయతి కిం చ నామాద్యుపాసనేషు ప్రతీకవిషయేషు. ౨౫౬.
పూర్వస్థాచ్చ పరస్త్రిన్నపాసనే ఫలవిశేషమేవం హి, యావన్నామ్నా
గతమిత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర ఫలవిశేషోయం. ౨౫౭. ఉపపద్యతే కిలో
పాస్తీనామాసాం ప్రతీకతంత్రత్వాత్, న బ్రహ్మతంత్రతాయాం ఫల
భేదో బ్రహ్మలోఽవిశిష్టత్వాత్. ౨౫౮. తస్మాదిహ ప్రతీకా లంబానాం
నేతరైః ఫలం తుల్యం, గమనమపి భవతి తేషాం విద్యుల్లోకావసాన
మితి సిద్ధమ్. ౨౫౯. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా
సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః.
౨౬౦. తత్ర తృతీయే పాదే సూత్రాద్ధో యశ్చ భాష్యకారోక్తః,
ఆర్యాన్పత్రైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ౨౬౧

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదః.

చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదః.

బ్రహ్మోపాస్తీపరాణాం కార్యబ్రహ్మపిరభిహితా పూర్వం,
సంప్రత్యైశ్వర్యవిశేషం తేషాం బ్రహ్మలోకసంభూతం. ౧. పాదోత్తర
భాగేన ప్రదర్శయిష్యంస్తమేతమాదౌ హి, అభ్యర్చితపరవిద్యాఫల
భూతం బ్రహ్మభావముపదిశతి. ౨.

సూ. సంపద్యావిర్భావస్వేన శబ్దాత్. ౧.

శ్రుతిరియమామ్నాయత ఇహ కిలైవమేవైష సంప్రసాదయతి,
తత్ర జల సంప్రసాదో జీవస్సంసారకలుషితః పూర్వం ౩. దేహేం

ద్రియసంఘాతాదస్తాత్ప్రవిచ్య తమిమమాత్మానం, సాక్షాత్కృత్యా
 నంతరమపాస్తసంసారదుఃఖపరితాపః. ౪. ప్రద్యోతమానపూర్ణానందా
 తైవావతిష్ఠతే స ఇతి, ఉపదిష్టమత్ర చ స్వపదస్య స్వస్వీయబోధకత్వేన.
 ౫. కిం వాత్ర దేవలోకాదిష్వియమాగంతుకేన కేనాపి, రూపవిశేషేణ
 పునర్యథాభినిష్పద్యతే తథా కిం వా. ౬. ఆత్మస్వరూపమాత్రేణై
 వాయమితిహ భవతి సందేహః, యుక్తం తత్ర స్థానాంతరేష్వివాగంతు
 కేన కేనాపి. ౭. రూపేణ స్యాదభినిష్పత్తిరితీదం యతోస్య మోక్షస్య,
 ఫలతాప్రసిద్ధిరభినిష్పత్తిరపీయం భవేద్విషణ్ణోత్పత్తిః. ౮. యది చేత్స్వ
 రూపమాత్రేణైవైషా స్యాదిహాభినిష్పత్తిః, న విభావ్యతే కుత స్తత్సూర్వ
 దశాసుస్వరూపసద్భావాత్. ౯. తస్తాదభినిష్పద్యత ఇహ కేనచిదపి
 విశేషరూపేణ, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సకేవలేనస్వరూపమాత్రేణ. ౧౦.
 ఆవిర్భవతీతి యతస్స్వేనేతి హి దృశ్యతే స్వశబ్దోఽత్ర, ఆగంతుకేన
 చేదభినిష్పత్తిస్తత్ర హిస్వశబ్దేన. ౧౧. రూపవిశేషణమేతద్భవేదయుక్తం
 నను స్వకీయపరః, సోయం స్వశబ్దఇతిచేన్న తస్య వచనాభిధేయతా
 విరహాత్. ౧౨. యేన చ రూపేణాసావభినిష్పద్యేత భవతి తస్మైన,
 ఆత్మీయత్వం తత్ర స్వేనేతి విశేషణం భవేద్విఫలమ్. ౧౩. స్యాదాత్మ
 వచనతాయామర్థవదేతద్విశేషణం తేన, స్వేనాత్తనా విభావ్యతేవష స
 చాగంతుకేన రూపేణ. ౧౪. అభినిష్పద్యత ఇతి నను విశేషఇహ నోప
 లభ్యతే కోపి, పూర్వావస్థాస్విహ చ స్వరూపసామ్యాదతో బ్రవీ
 తీదమ్. ౧౫.

సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

యోఽసావభినిష్పద్యత ఇత్యుక్త స్మర్వబంధనిర్ముక్తః, స చ ఖలు
 శుద్ధేనైవాత్మనావతిష్ఠత ఇతిహ నిర్దిష్టమ్. ౧౬. పూర్వాసు ఖల్వవస్థాస్త్వం
 ధోభవతీతి రోదితీవేతి, ఏవం వినాశమేవాపీతో భవతీతి సోయ
 మాత్మా హి. ౧౭. తత్తదవస్థాకలుషితరూపేణైవేతి ఖలు విశేష ఇహ,
 నను ముక్త్యోయమిదానీమితి తు కథం వా త్వయావగతమితి చేత్. ౧౮.
 ౧౯. వగమ్యతేయమాత్మా ముక్త్యిదానీమితి ప్రతిజ్ఞానాత్, ప్రాజాపత్యే
 రాక్యే హ్యేతంత్యేవత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ. ౧౯. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తా
 స్థాత్రయదోషజాలనిర్ముక్తం, ఆత్మానమిమం వ్యాఖ్యేయత్వేన పునః

పునః ప్రతిజ్ఞాయ. ౨౦. అశరీరం వేత్త్యాదైవ్యస్స ఉత్తమః పురుషఏవ
మంత్రైర్హి, ఉపసంహృతమిహ ముక్తాత్తమాత్ర గోచరమిదం ప్రతిజ్ఞానం.
౨౧. కీం చ యఆత్మేత్యాద్యా యా చేహాఖ్యాయికా సమామ్నాతా,
తదపక్రమవాక్యే ఖల్వసహతపావైతి యత్సమామ్నాతం. ౨౨.
ముక్తాత్తమాత్ర గోచరమేవ తదేతత్ప్రతీయతే సకలం, యా మోక్షస్య
ఫలత్వప్రసిద్ధిత్రోవదన్మతా సాపి. ౨౩. నాపూర్వీవస్తుజననావేత్తా
స్యాద్భృంభనీరసనావేత్తా, అభినిష్పద్యత ఇత్సుత్వత్తేః పరా య ఇతి తు
యచ్ఛోక్తమ్. ౨౪. తదపి చ పూర్వావస్థావేత్తం స్యా ణమేవ న
తు ముఖ్యం, రోగనివృత్తిమవేత్తారోగో నిష్పన్న ఇతి హి
యథా. ౨౫

సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. ౩.

కథమయమిహ ముక్తోస్య చ సంవత్తవ్యం యతః పరంజ్యోతిః,
జ్యోతిశ్శబ్దశ్చయం భౌతికవచనో హి దృశ్యతే లోకే. ౨౬. యో న
హి వికారివిషయోద్యోవృత్తస్స చ కథం భవేన్ముక్తః, యస్తాన్వితార
జాతం సకలం చార్తమితి శాస్త్రముషదిశతి. ౨౭. తస్మాజ్జ్యోతిస్సంపన్నో౭
సౌ కథమత్ర ముక్తఇతి చేన్న, ప్రకరణబలాద్యతోత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన
గృహ్యతే హ్యతా. ౨౮. అపహతపాస్తా విజరో విమృత్యురిత్యాదినోప
దిష్టేస్తి, ప్రకృతే పరాత్తని కథం కార్యం జ్యోతిర్గ్రహీతుమిహాశక్యం.
౨౯. ప్రకృతత్యాగాప్రకృతగ్రహణాదసమంజసం లభా చేత్స్యాత్,
జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్తన్యపి తద్దేవా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః. ౩౦.

సూ. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. ౪.

జ్యోతిస్సంపద్యపరం విభావ్యతే న్వేన యస్స పృథగేవ, కిమిహ
పరస్తాదాత్మన ఉతావిభక్తోవతీష్టతే న ఇతి. ౩౧. చింతాయామేతస్యాం
సత్యామత్ర చ స తత్ర పర్యేతి, ఇత్యాదివాక్యజాతేనాథారాధేయ
భావనిర్దేశాత్. ౩౨. ఉపసంవద్యేత్యతఇహ తయోః పునః కర్తృకర్త
భావోక్తేః, భేదేనైవ న్యాయ్యం తస్యావస్థానమితి తు యస్య మతిః. ౩౩.
తం పృథ్వాదయతీహావిభక్తవీవాసతీష్టతే న ఇతి, ముక్తోపతీష్టతే ఖలు
పరాత్తనాపరమిహావిభక్తతయా. ౩౪. పరమాత్మనా౭విభక్తం ముక్తం

యస్తాత్పరిదర్శయంత్యేతాః, తత్త్వమసీతి చ నాన్యత్పశ్యతి న తు
తద్వితియమస్తీతి. ౩౫. ఏవమహం బ్రహ్మసీత్యాద్యా శ్రుతయో
న వైపరిత్యేన, దర్శనమత్ర యథా స్యాత్ఫలమపి చ తథైవ తత్కృతు
న్యాయాత్. ౩౬ శ్రుత్యంతరం యథోదకమిత్యాద్య ప్యేవ మేవ దర్శ
యతి, శుద్ధే జలే హి శుద్ధం జలమాసిక్తం యథైవ తాదృక్వాత్.
౩౭. ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా భవతీతి తద్వదన్యదపి, శ్రుత్యంతరం
యథా నద్య ఇతి తథా చేహ భేదనిర్దేశః ౩౮. స్యాదౌపచారికస్పృశ్యపి
చా భేదే యథాసభగవఇతి, ఆత్మరతిరేవమాదానపి భేదస్త్వాపచారికో
దృష్టః. ౩౯.

సూ. బ్రాహ్మణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౫.

ముక్త్యోయమాత్మరూపేణైవ హి నాగంతుకేన రూపేణ, అభినిష్ప్
ద్యత ఇతి తు స్వశబ్దయోగేన దర్శితం పూర్వమ్. ౪౦. ముక్త్యోయమత్ర
కిం సత్యేన హి సర్వజ్ఞతాదిధర్మేణ, అవతీష్ఠతే స కిం వాధర్మస్య చ శశ
విషాణతుల్యత్వాత్. ౪౧ చిన్తాత్రేణైవాసావవతిష్ఠత ఇత్యథైష చిన్తాత్మః,
సన్నపి ముక్తాత్తా ఖల్వన్యేషాం బద్ధజీనసంఘానామ్. ౪౨. అన్యోన్య
వ్యవహారాత్కల్పితసర్వజ్ఞతాదిమానితీ వా, మునివిప్రతిపత్తిబలాత్సందే
హే తద్విశేషజ్ఞానా. ౪౩. తామనురుధైవవాదౌ తదేతదభిధీయతే
హి సూత్రకృతా, యదిదం హి సత్యసంకల్పత్వాంతం శ్రుతివచోవి
నిర్దిష్టం. ౪౪. బ్రాహ్మంరూపం సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వమిత్యేతత్,
తేన చ రూపేణ స్వేనావిర్భవతి హి సవీషముక్త ఇతి. ౪౫. ఇహమన్య
తేహి జైమినిరాచార్యస్తత్ర హేతురయమేవ, యోఽయముపన్యా
సాదిస్స తత్పరో దృశ్యతే యతోహ్యాస్తి. ౪౬. అపహతపాష్ఠేతా
దౌ సోన్వేష్టవ్య ఇతి విధిముపాశ్రిత్య, విధ్యర్థోద్దేశ్యాయ య ఆ
త్యాదిర్భవేదుపన్యాసః. ౪౭. ఆదిపదేన విధివ్యవదేశోఽయంగృహ్య
హి తావేతా, సర్వజ్ఞత్వాద్యన్వితమాత్మానం దర్శయత ఇహేదమపి.
౪౮. జక్ష. క్రీడక రమమాణ ఇతి హ్యైశ్వర్యముపదిశత్యస్య,
శ్రుత్యంతరం తథైవ వ్యవదేశోన్యత్ర దృశ్యతే వాక్యే. ౪౯. లోకేషు
కామచారోభవతీత్యాదిస్తథాయమపరోపి, సర్వజ్ఞఏష సర్వేశ్వర
ఇత్యాదిస్స చోపపన్నస్యాత్. ౫౦.

సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యోడులోమిః. ౬.

యద్యప్యపహతపాప్తత్వాదయ ఇహ యే ప్రపంచితాస్తే హి, భేదేనైవ హి ధర్మా నిర్దిశ్యంతే తథాపి ఖల్వేతే. ౫౧. శబ్దనికల్పనిమి త్తాస్యస్యః పాప్తనిష్పత్తిమాత్ర మేవాత్ర, అజగమ్యతే స్వరూపం తదస్య చైతన్యమాత్ర మేవేతి. ౫౨. అభినిష్పత్తిస్సేయం చితిమాత్రే తైవ తస్య యుక్తతమా, ఇత్యోడులోమిరాచార్యో మన్యతఇహ భవేచ్ఛ్చ తత్తాపి. ౫౩. అయమాత్మానంతర ఇత్యాద్యా ప్రజ్ఞానఘన మిమం బూతే, ఇహ సత్యకామతాద్యా యద్యపి వస్తుస్వరూప మాత్రేణ. ౫౪. నిర్దిశ్యంతే సత్యాః కామా అన్యేత్యథాపి తే ధర్మాః, కేవలముపాధిసంబంధాధీనా ఏవ న హి భవేదేమామ్. ౫౫. చైతన్యవ త్స్వరూపాంతర్భావఉపాధిమూలక త్వేన, సత్యత్వాయోగేనానేకాకార త్వనిరసనాదపి చ. ౫౬. న హి సత్యా నస్థానత ఇతి సూత్రే తదిద మఖిలముపదిష్టం, జక్షన్ క్రీడన్ని త్యాదిశ్రుత్యా జక్షణాదికథనమపి. ౫౭. దుఃఖాత్వంతాయోగాభిప్రాయం స్యాదిహాత్మరతిరితి నత్, ఆత్మ నిమిత్తాని రతిక్రీడామిథునాని నేహ ముఖ్యాని. ౫౮. శక్యంతే వర్ణ యితుం ద్వితీయసాపేక్షతా యత స్తేషాం, తస్మాన్నిరస్తకృత్స్నప్రపంచ జాలేన సుప్రసన్నేన. ౫౯. పరిపూర్ణసత్స్వరూపప్రజ్ఞానఘనేన నిర్వి శేషేణ, బోధాత్తనాభినిష్పద్యత ఇతి ఖల్వోడులోమిమతమేతత్. ౬౦.

సూ. ఏవమప్యపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః. ౭

చైతన్యమాత్రమస్య స్వరూపమభ్యుపగతం హి ముక్తస్య, అభ్యుపగతేపి తస్మిన్ వ్యవహారాపేక్షయా హి పూర్వస్య. ౬౧. బ్రాహ్మస్వైశ్వర్యస్యోపన్యాసాద్యవగతస్య పునరత్ర, అనిషేధాద విరోధం న మన్యతే బాదరాయణాచార్యః. ౬౨.

సూ. సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః. ౮.

స యది పితృలోక కామో భవతీత్యాద్యం హి హాద్దవిద్యా యాం, వాక్యం తదిదం దృష్టం సందేహస్తత్ర చాయమవతరతి. ౬౩. ఇహ పిత్రాదిసముత్థానే కేవల ఏవ భవతి సంకల్పః, హేతుః కిం వా న నిమిత్తాంతరసాపేక్ష ఏవ హేతురితి. ౬౪. సంకల్పాదేవేతి శ్రవణే

సత్కృపి చ లోకవత్తత్ర, యుక్తైశ ఖలు నిమిత్తాంతరసావేత్సా యథా
 భవేల్లోకే. ౬౫. సంకల్పాదపి చ తథాగమనాదిభోవ్యస్తదాదికానాం హి,
 భవతి తు పిత్రాదీనాం సంపత్తిస్తద్వదేవ ముక్తస్య. ౬౬. స్యాదేవంచే
 త్తత్ర చ న దృష్టవిపరీతకల్పనా భవతి, సంకల్పాదేవేత్యపి రాజ్ఞస్సంక
 ల్పితార్థసిద్ధికరీమ్. ౬౭. సాధనసామగ్రిం కిల సులభాం దృష్ట్వా యథా
 తథేహాపి, సంకల్పకృతసముత్థానాః పిత్రాద్యా న పుష్కలం భోగమ్.
 ౬౮. అర్పయతుం హి సమర్థా మనోరథస్థమివ చంచలత్వేన, ఏవం
 ప్రాప్తే బూరితే సంకల్పాదేవ కేవలాదత్ర. ౬౯. స్యాత్పిత్రాదినము
 త్థానమితి తథా దృశ్యతే శ్రుతిర్యస్తాత్, సంకల్పాదేవేతి శ్రుతిర్నిమి
 త్తాంతరప్రతీక్షాయామ్. ౭౦. వీడ్యేత యది చ సంకల్పానువిధాయ్యే
 వ తన్నిమిత్తమపి, భవతు తదా తన్నైవ హి యత్నాంతరమత్ర
 భవతి సంపాద్యమ్. ౭౧. స్యాదేవ వంధ్యసంకల్పతాస్య యది కించి
 దత్ర సంపాద్యం, ప్రాకస్సంపత్తేశ్శ్రుత్యవగమ్యైర్థే లోకవదితి
 యచ్ఛోక్తమ్. ౭౨. సామాన్యతో హి దృష్టంతదిదం ప్రకృతే నిదర్శనం
 న భవేత్, సంకల్పాద్యతఏషాం ప్రయోజనస్థైర్యమఖిలముద్భవతి. ౭౩.

ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణవన హి భవతి ముక్తసంకల్పః, విద్యాబలేన
 కేవలసంకల్పో భోగసాధనం తేషామ్. ౭౪.

సూ. అతఏవ చానన్యాధిపతిః. ౯.

యత ఏవ హి విద్వానయమవంధ్యసంకల్పవన భవతీహ, అత
 ఏవాన్యోధిపతిర్నా స్యానన్యాధిపతిరసౌ భవతి. ౭౫. సత్త్వాం గతావి
 హాన్యసా మికతామాత్తనో న కశ్చిదపి, సంకల్పయతి హి లోకే
 తమేతమం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౭౬. అనువిద్యాత్తానమిమం సత్త్వా
 కామాం చయే వ్రజంతీతః, తేషాం తు సర్వలోకేష్వపి భవతి హి
 కామచార ఇత్యేవమ్. ౭౭.

సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్. ౧౦.

సంకల్పాదేవేతి శ్రుత్వా సంకల్పమాత్రకథనేపి, సంకల్పముఖ్య
 సాధనభూతం యత్తన్నోత్ర సిద్ధం స్యాత్. విదుషః ప్రాప్తేశ్వర్యస్యాస్య
 శరీరేంద్రియాణి సంతి పునః, కిం వా న సంతితస్యేత్యేవం చింతాసముత్థి
 తేవ పునః. ౭౯. ఇహ మన్యతేహి బాదరిరాచార్యోఽసౌమహీయమా

నస్య, విదుషస్తస్య చ దేహేంద్రియవిరహమిహ శ్రుతిర్యతో
బ్రూతే. ౮౦. మననైతాన్ కామానిత్యాద్యా తత్ర చ యదా
త్వసా విద్వాన్, మనసా తథా శరీరేంద్రియైశ్చ విహరేత్తదా
హి మనసేతి. ౮౧. యచ్ఛ విశేషణమిహ మననైతాన్ కామానితి
శ్రుతిప్రథితం, తదయుక్తం స్యాత్తస్మాన్తోక్షే దేహేంద్రియాణి న
స్మరితి. ౮౨.

సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. ౧౧.

దేహాదయో హి ముక్తౌ సదా న సంతీతి బాదరేః పక్షః,
దేహాదయస్సదైవ హి ముక్తౌ సంతీతి జైమినేః పక్షః. ౮౩. బాదరిప
క్షశ్చోక్తో జైమినిపక్షం ప్రదర్శయత్యధునా, జైమినిరాచార్యస్త్విహ
ముక్తం ప్రతిసేంద్రియస్య దేహస్య. ౮౪. భావం హి మన్యతే కిల మనో
వదత్ర శ్రుతిశ్చ భవతీయం, సా ఖలు స ఏకథా భవతీత్యాద్యా న
హ్యనేకవిధతేయం. ౮౫. సేంద్రియశరీరభేదం వినా భవేదాంజసీ కథం
చిదపి, ఇహ యద్యపి నిర్గుణపరవిద్యాయాం భూమవిషయకాయాం
హి. ౮౬. స చ ఖల్వనేకథా భావవికల్పః పత్యతే తథాపీదం, ఇహ
సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం విద్యమానమేవ పునః. ౮౭. పరమాత్మ
భూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యతే తతశ్చాయం, సగుణపరమాత్మవిద్యా
ఫలభావేనోపవర్ణితో భవతి. ౮౮. ఇచ్ఛామాత్రేణైతే సంతి కదాచిత్క
దాచిదిహ నేతి, దర్శయతి బాదరాయణపక్షమసావేన భవతి
సీద్ధాంతః. ౮౯.

సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోతః. ౧౨.

ఇహ బాదరాయణాచార్యోసావతఏవ మన్యతే తదిదం, ఉభ
యవిధత్వం సాధ్విత్యుభయశ్రుతిలింగదర్శనాదేవ. ౯౦. సంకల్పయతి
యదాసా సశరీరత్వం భవేత్స సశరీరః, అశరీరతాం యదాసావశరీరో
యేన సత్యసంకల్పః. ౯౧. ఇతి సంకల్పవిశేషాదుభయవిధత్వం తదేతదిహ
యుక్తం, భవతి నిదర్శనమేతద్యచ్ఛ కిల ద్వాదశాహవదితీహ. ౯౨.

తత్ర యఏవం విద్వాంసస్సత్రమిహోపయంతి హిత్యేవం, ఏవం హి
సత్రమాసతఇతి వా ఖలు చోదనాభవేద్యత్ర. ౯౩. తద్భవతి సత్రసంజ్ఞం
యత్రపునర్ద్వాదశాహసంజ్ఞేన, క్రతునానేన తమేతం యజమానం
యాజయేత్ప్రజాకామమ్ ౯౪. ఇతి యజతి చోదనా వా తథా భవే
న్నియతకర్తృకత్వమపి, తస్య త్వహీనతా స్యాద్యథా ద్విరహ్నిధ్వ
రాదికానాం సా. ౯౫.

సూ. తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. ౧౩.

సేంద్రియదేహస్య తనోస్సాన్వద్యది విరహస్తదా యథాసంధ్యే,
దేహేంద్రియవిషయాదిష్వవిద్యమానేషు తే హి పిత్రాద్యాః ౯౬.
ఉపలబ్ధిమాత్రరూపా ఏవ హి కామా భవంతి సర్వేపి, ఏవం మోక్షేపి
స్యః కామా ఇతి సకలమేతదుపపన్నమ్. ౯౭.

సూ. భావే జాగ్రద్వత్. ౧౪.

అభ్యుపగమ్యతఇహ యది భావః కిల సేంద్రియస్య దేహస్య,
తర్హియథా జాగరితే భవంతి కామాస్తథైవ మోక్షేపి. ౯౮.

సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి. ౧౫.

భావం జైమినిరితి కిల ముక్తౌ సశరీరతా వినిర్దిష్టా, తత్ర త్రిధా
వికల్పాదిషు బహుధాస్మర్యదా శరీరాణి. ౯౯. కింతాని దారుయంత్రా
ణీవ భవంతి హి నిరాత్మకాన్యేవ, కిం వేహ సాత్త్వికాన్యేవహి సృజ్యం
తేస్తదాదివదితీహ. ౧౦౦. జిజ్ఞాసా స్యాత్తత్రాత్మమనోభేదో యతో న
సంభవతి ఏకశరీరేణ తయోర్యోగేన నిరాత్మకాని చాన్యాని. ౧౦౧. నిర
సితుమాక్షేపమిమం పఠతి హి సూత్రం ప్రదీపవదితీహ, ఏకో యథా
ప్రదీపో యుగపదనేకప్రదీపభావమిహ. ౧౦౨. ప్రతిపద్యతే హి లోకే
యమేవ వికారశక్తియోగేన, ఏకోఽపి స తథైవ హి విద్వా
న్యోగయోగమాత్రేణ. ౧౦౩. ఆలంబ్య బహుతనుత్వం గాత్రా
తాని సర్వాణి, దర్శయతి చైవమేవ హ్యేకస్యానేకదేహసం
సంసేవకథా భవతీతి తథా పంచధేతి నవధేతి,
సమాభ్యుపగమే సమంజసం భవతి. ౧౦౪. నాపి స్వే

తరజీవావేశేన స్యాత్ప్రవృత్తిరిహ తేషాం, యచ్ఛక్తమాత్తమనసోర్భే
దాభావాదనేకతనుయోగః. ౧౦౬ విదుషోన సంభవేదితి నాసా దోషో
యతోహ్యసా విద్వాన్ సమనస్కాన్యేవ మనోనుగతాన్యపరాణి కిల
శరీరాణి. ౧౦౭. స్రక్ష్యతి హి సత్యసంకల్పత్వాత్సృష్ట్యా హ్యుపాధి
యోగేన, తత్రాత్తనోపి భేదేనాధిష్ఠాత్పత్వముచితమేవాస్య. ౧౦౮.
అయమేవ యోగినాం బహుశరీరయోగప్రకారఉపదిష్టః, శాస్త్రేషు
యోగవిషయేష్వత్ర కథం నన్విహాస్య ముక్తస్య. ౧౦౯. అంగీక్రియతే
తదనేకశరీరావేశయాపమైశ్వర్యం, తత్కేన కం విజానీయాదితి న తు
తద్ద్వితీయమస్తీతి. ౧౧౦. ఏవం హి సలిలఏకోద్రష్టేత్యాదీని యాని
వాక్యాని, తాని విశేషజ్ఞానం నివారయంతీత్యత స్త్విదం పఠతి. ౧౧౧.

సూ. స్వాప్యయసంపత్క్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి. ౧౬.

స్వాప్యయఇహ చ సుషుప్తం స్వమపీతఇతి శ్రుతేస్తథాన్యత్ర,
తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత ఇతి తదంతరాదపి చ. ౧౧౨. బ్రహ్మైవ
సన్నితి శ్రుతివాక్యాత్సంపత్తిరత్ర కైవల్యం, ఉక్తాన్యతరావస్థామ
పేక్ష్య చాత్మోపదిశ్యతే తదిదమ్. ౧౧౩. యచ్చ విశేషజ్ఞానాభావప్రతి
పాదనార్థకం వాక్యం, కైవల్యావస్థామపి సుషుప్త్యవస్థామపేక్ష్య కథిత
మితి. ౧౧౪. తత్తత్ప్రకరణబలతోవగమ్యతే తేషు తేషు వాక్యేషు,
ఆవిష్కృతమేతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యస్తాత్. ౧౧౫.
యత్ర త్వన్యేత్యాదిశ్రుతివచనాత్ప్రకటితం భవేదేతత్, క్వచిదపి చ
యత్ర సుప్తా న కంచనేత్యాదివేదవాక్యేభ్యః. ౧౧౬. ఏ తచ్చ సగుణ
విద్యాఫలభోగస్థానమపరసాయుజ్యం, స్వర్గాదివత్తదేతద్యత్రైశ్వర్యం
ప్రపంచితం విదుషః. ౧౧౭.

సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ. ౧౮.

సగుణబ్రహ్మోపాసనయా యేవిదుషః ప్రయాంతి సహ మనసా,
పరమైశ్వరసాయుజ్యం తేషాముపనర్ణితం యదైశ్వర్యం. ౧౧౮. తత్కిం
నిరవగ్రహముత సావగ్రహమితి తు సంశయస్తత్ర, నిరవగ్రహమేవై
షామైశ్వర్యమితీహ యుక్తమూశ్రయితుం. ౧౧౯. యస్తాచ్ఛ్చురతయస్స
ర్వాఃప్రథయంత్యైశ్వర్యమిదృశం తస్య, ఆహ్నోతి స్వారాజ్యం సర్వే

దేవా బలిం ప్రయచ్ఛంతి. ౧౨౦. అస్మై మహీయమానాయాత్త నభి త్యే
 వమేవ చాన్యత్ర, లోకేషు కామచారస్తేషాం భవతీత్యతస్త్విదం
 పఠతి. ౧౨౧. విశ్వర్యస్య చ సంకల్పాదేవేతి శ్రుతిప్రతీతస్య, జగదుత్పత్తి
 లయాదివ్యాపారాదిహ విలక్షణత్యేన. ౧౨౨. నైతచ్ఛ్రుత్యా విదుష
 స్సృష్టివ్యాపారకల్పనానుచితా, తస్మాజ్జగదుదయాదివ్యాపారమిమం
 చవర్జయిత్వైవ ౧౨౩. అణిమాద్యాత్మకమేవ హ్యైశ్వర్యం కేవలం భవే
 త్తేషాం, యస్తు జగద్వ్యాపారస్స హీశ్వరస్యైవ నిత్యసిద్ధస్య. ౧౨౪.
 స్రష్టృత్వం తస్యైవేక్షణపూర్వం సృష్ట్యుపక్రమే హీదం, ప్రకృతం న
 హి ముక్తానాం తదా న దేహో న చేక్షణం భవతి. ౧౨౫. తేనాసన్ని
 హితాస్తే పరవవ హ్యాధిక్యతో భవేత్తత్ర, యస్మాదుత్పత్త్యాదివ్యవ
 దేశశూన్యతే హి తస్యైవ. ౧౨౬. సోయం హి నిత్యసిద్ధో భవతి హి
 శబ్దైకసమధిగమ్యశ్చ, తస్మాత్సృష్టృత్వాదికమఖిలం స్యాదీశ్వరస్య
 నాన్యస్య. ౧౨౭. అన్యేషాం తు తదన్వేషణజ్ఞాసనపురస్సరం భవతి,
 అణిమాదికమైశ్వర్యం తేన న తేషామిహాధికారస్సౌత్. ౧౨౮. సమన
 స్కుత్వేనాపి చ తత్రానైకాంత్యమపి భవేత్తేషాం, ఏకస్య హి స్థితౌ
 స్యాదపరస్య చ సంహృతావభిప్రాయః. ౧౨౯. ఇత్యన్యోన్యవిరోధే
 స్రష్టృత్వం వా కథం భవేత్తేషాం, ఏకం ప్రత్యన్యేషాం గుణభావా
 భ్యుపగమేన యది చేహ. ౧౩౦. వినివార్యతే విరోధస్స చేహ పర
 మేశ్వరో న చాన్యస్సౌత్, పరమేశ్వరసంకల్పానుగుణం సకలం
 భవేదిహాన్యేషాం. ౧౩౧.

సూ ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః. ౧౩.

ఆహ్వాతి స్వారాజ్యమితి ప్రత్యక్షోపదేశతో విదుషాం, నిరవ
 గ్రహమేవ స్యాదైశ్వర్యమితిహ న పునరాశంక్యం. ౧౩౨. యస్మాది
 హాధికారికమండలగతవవ స ఖలు పరమాత్మా, నిర్దిశ్యతే స చాన్యానధి
 కారేషు హి నియోజయత్యనిశం. ౧౩౩. తేనాధికారికోసౌ స ఏవ
 కిల సవితృమండలస్థశ్చ, తదనుగ్రహైకలభ్యా స్వారాజ్యప్రాప్తిరిహ
 భవేద్విదుషః. ౧౩౪. యేనానంతరవాక్యం మనసస్పృతిమితి తమీశ్వరం
 బ్రూతే, స చ భవతి సర్వమనసాం పతిస్తమాహ్వాతి పూర్వసిద్ధమితి.

౧౩౫ వాక్పతిరిత్యాదికమపి యథోపదిష్టార్థపరతయా యోజ్యం, అన్య త్రాపి చ విదుషామైశ్వర్యం హి శతంత్రమితి యోజ్యమ్. ౧౩౬.

సూ. వికారావర్తి చ తథాహి స్థితిమాహ. ౧౯.

య ఇహ జగచ్ఛ్వాపారస్ప భవేదేవ హ్యుపాసకప్రాప్యః, సంకల్పితార్థసిద్ధ్యాదివదేవ హి పరముపాస్యనిష్ఠత్వాత్. ౧౩౭. ఇత్యా శంకాం నిరసేతుముపాస్యగతనిర్విశేషరూపే హి, వ్యభిచారమిహ వికారావర్తిత్యేతేన దర్శయత్యధునా. ౧౩౮. తచ్చ వికారావర్త్యపి యదేతదిహ పారమేశ్వరం రూపం, న వికారమాత్రగోచరమేతత్కిల సవితృమండలస్థానమ్ ౧౩౯. యస్తాదామ్నా యో2సా స్థితిం ద్విరూపాం ప్రదర్శయత్యస్య, తావానస్యేత్యాదిర్జగద్విభూతిం స దర్శయిత్వాదౌ. ౧౪౦. జ్యాయాంశ్చ పురుష ఇతి పునరస్య జ్యాయ స్త్వమేతదుపదిశ్య, తచ్చ కిల జ్యాయ స్త్వం పరాత్తన స్త్వస్య వర్జితం భూయః. ౧౪౧. కృత్స్నం వికారజాతం తదస్య పరమాత్మనో భవేత్పాదః, యచ్చ వికారాస్పృష్టం తదేతదమృతం త్రిపాద్ధివీత్యేవమ్. ౧౪౨. తన్నిర్వికార రూపం సవిశేషాలంబనాః కథంచిదపి, న ప్రాప్నువంతి యస్తాద్భవంత్య తత్క్రతవఏవతే సర్వే. ౧౪౩. తస్తాద్భవాద్విరూపే పరాత్తని హి నిర్వి శేషరూపమిదం, అనవాప్య సగుణఏవ హి వర్తంతే తే తథైవ సగుణేపి. ౧౪౪. పరమేశ్వరప్రసాదాత్సావగ్రహమేవ తదిదమైశ్వర్యం, లభ్యాన వాప్య నిరవగ్రహమైశ్వర్యం కిలావతీష్ఠంతే. ౧౪౫.

సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. ౨౦.

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం హి శ్రుతిస్తృతి తస్య, యా చ న తత్రేత్యాద్యా యా చ న తద్భాసయత ఇతి ప్రథితా. ౧౪౬.

సూ. భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ. ౨౧.

నిరవగ్రహమైశ్వర్యం నైషాం సవిశేషతత్పరాణాం స్యాత్, పరమేశ్వరేణ యస్తాత్తేషాం కిల భోగమాత్రమేవ సమం. ౧౪౭. దర్శయతీహ తమాపో వై ఖల్విత్యాదికా శ్రుతిశ్చేయం, తం బ్రహ్మ లోకమాగతముపాసకమిమం హిరణ్యగర్భోయమ్. ౧౪౮. ఇత్యాహామృ

తరూపా ఆపో భుజ్యంత ఇహ మయా కించ, లోకోసావమృతో
 దకలక్షణవమితి సా నిరూపయతి. ౧౪౯. అన్యోపి కిల యదైతామిత్యా
 మ్నా తా శ్రుతిస్తదేతదిహ, పరమేశ్వరేణ తస్య చ సాయుజ్యసలోక
 తాదిదర్శయతి. ౧౫౦. నన్విహ సాతిశయత్వాదైశ్వర్యస్యాంతవత్త్వ
 మపి చ స్యాత్, ఏవంచేదావృత్తిస్తేషాం పునరత్ర దుర్నివారైవ.
 ౧౫౧. ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య శాస్త్రం హి పరిసమాపయితుం,
 సూత్రం పఠతి తదేతద్భగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః. ౧౫౨.

సూ. అనావృత్తిశ్చబాదనావృత్తిశ్చబాత్. ౨౨.

సర్వజ్ఞత్వాదస్య చ భగవత్త్వం యుక్తమేవ సూత్రకృతః,
 సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచారేప్రవర్తనాదస్య. ౧౫౩. ఆచార్యత్వం
 యుక్తం తథైవ కిల బాదరాయణేతి పదాత్, పునరస్య బదరికాశ్రమ
 వాసోక్త్యా తత్ర సమవతీర్ణస్య. ౧౫౪. నారాయణస్య పరమేశ్వరలోక
 గురోః ప్రసాదసూచనతః, శాస్త్రస్య తత్ప్రణీతస్య చ సూచితమిహాకీర్తా
 నవద్యత్వమ్. ౧౫౫. నాదీరశ్చన్వితమిహ పంథానం హ్యర్చిరాది
 పర్వాణం, అనుచింత్య దేవయానం వ్రజంతి యే తేన దేవయానేన.
 ౧౫౬ శాస్త్రోపదిష్టనానావిశేషణం బ్రహ్మలోకసంజ్ఞమిమం, యశ్చ తృప్తి
 యస్యాం దివి పృథివీలోకాత్ప్రదర్శితశ్శ్రుతిత్వా. ౧౫౭. తస్మిన్ లోకే
 ర ఇతి ణ్యశ్చేత్యప్యాఖ్యాయాతివిఖ్యాతౌ, అర్ణవతుల్యౌ భవతస్సుధా
 మ్రాదౌ ద్వా తదైవ చాన్యదపి. ౧౫౮. విరంమదీయమిత్యపి సరశ్చ
 తన్నదకరం తథాన్నమయం, కించాశ్వత్థస్తత్రామృతవర్షీ ముక్తలోక
 సంసేవ్యః. ౧౫౯. తత్రాజితాత్తభిః ఖల్వప్రాప్త్యా బ్రహ్మణః పురీ కాపి,
 ప్రభుణైవ తేన విరచితమపి వేశ్మ హిరణ్మయం చ తత్రాస్తి. ౧౬౦.
 మంత్రార్థవాదవాక్యైః పురాణవాక్యైః ప్రపంచితో బహుధా,
 తమిమం లోకం ప్రాప్య చ తత్ర స్వచ్ఛందభోగకృతకృత్యాః. ౧౬౧. తే
 చంద్రమండలాదివనా వర్తంతే పునః కదాచిదపి యస్తాత్తయోర్ధ్వమా
 యన్నిత్యాదిశ్రుతయ ఉపదిశంత్యేవమ్. ౧౬౨. యే చశతాధికనాడ్యా
 వ్రజంతి యాంత్యేవ తేఽమృతత్వమితి, శ్రుతిరన్యా తేషామిహ న హి

పునరావృత్తిరితి కిల బ్రూతే ౧౬౩. ఏతేన దేవయానేన పథా యే
 బ్రహ్మలోకముపయాతాః, మానవమావర్తంతేనావర్తంత ఇతి దర్శ
 యత్యన్యాయా. ౧౬౪. న చ పునరావర్తత ఇత్యన్యాయాపి బ్రహ్మలోక
 సంస్థానాం, పునరావృత్తివివర్జితమేవ పదం శాశ్వతం ప్రదర్శయతి. ౧౬౫
 అంతవదేవ హి యద్యవైశ్వశ్వర్యమిదం ప్రతీయతేథాపి, భవతి యథా
 నావృత్తిస్తథోపవర్జితమిదం హి పూర్వత్ర. ౧౬౬ కార్యాత్యయఇతి
 సూత్రే కార్యపదస్య చ లయే సముత్పన్నే, ఉత్పన్నతత్త్వసాక్షాత్కా
 రాస్తత్త్వేవ తదధినాథేన. ౧౬౭. సహ కైవల్యం ప్రభుణా హిరణ్య
 గర్భేణ తే ప్రయాంతీతి, సాధనవీర్యాద్యేపునరత్రైవోత్పన్నతత్త్వ
 విజ్ఞానాః. ౧౬౮. విధ్వస్తానాద్యజ్ఞానావరణా నిత్యసిద్ధపరినిష్ఠాః, తేషాం
 చానావృత్తిస్సిద్ధేవావృత్తికారణాభావాత్. ౧౬౯. సవిశేషబ్రహ్మపరా
 ణామపి విదుషాం తదాశ్రయేణైవ, నేయమనావృత్తిస్సాస్యన్న
 చాన్యథా భవతి తత్కృతున్యాయాత్. ౧౭౦. పంచాగ్న్యూపాస
 కానాం యద్యపి సవిశేషనిష్ఠతా నాస్తి, శ్రుత్యా చానావృత్తిర్బ్రహ్మ
 ప్రాప్తిశ్చ దర్శితా తేషామ్. ౧౭౧ సత్యం తథాపి తత్ర చ తేషా
 మిహ న పునరితి సమామ్నాతం, తేన త్వస్త్వికల్పే తేషామావృత్త్య
 భావబోధేన. ౧౭౨. కల్పాంతరే హి తేషామావృత్తిరియం పునర్భ
 వత్యేవ, దహరాద్యూపాసకానామేవానావృత్తిపరమిదం సూత్రమ్.
 ౧౭౩. సూత్రపదాభ్యాసః ఖల్వధ్యాయసమాప్తిమేవ సూచయతి,
 శాస్త్రస్య పరిసమాప్తిం సూత్రాభ్యాసో యమత్ర సూచయతి. ౧౭౪.
 శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితాసేయం, చతురధ్యాయీ
 తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యో యమధ్యాయః. ౧౭౫ తత్ర చతుర్థే
 పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః
 ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౧౭౬. భాష్యాద్ధరత్నమాలా
 వైయాసకసూత్రజాలసంగ్రహితా, భగవతి కరుణాసింధౌ సమర్పితా
 జయతు జగతినిరవద్యా ౧౭౭. స జయతి మునికులమానోభగవాన్
 శ్రీబాదరాయణాచార్యః, యత్సూత్రాలంబనతో లోకస్సంసారసాగరం

తరతి. ౧౭౮. శ్రీబాదరాయణోదితసూత్రార్థం భాష్యరత్నదీపేన, ప్రక
టీచకార యోఽసౌ స హి భగవాన్ జయతి శంకరాచార్యః. ౧౭౯.
భగవత్పాదీయమిదం భాష్యం యేనానభిజ్ఞదుర్భోధం, బోధాయ తేన
తేషాం రచితా భాష్యార్థరత్నమాలేయమ్. ౧౮౦. ఏతాం విలోక్య
సుధియస్తుష్యంతు హసంతు వాత్ర న విషాదః, సర్వజ్ఞవిరచితేష్వపి
మహానిబంధేషు యే న తాదృష్టా. ౧౮౧. తుష్యంతు వా న వాన్యే
భక్త్యాపరయా సమర్పితామేతాం, మాలాం విలోక్య కృపయా తుష్యతి
భక్తార్తిభంజనో భగవాన్. ౧౮౨. భాష్యోపదిష్టమర్థం సంగృహ్య
కృతాపి భవతి రమ్యేయం, ఉపవనతరుసముపచితైర్గ్రధితా కుసుమైః
ప్రసూనమాలేవ. ౧౮౩ నేయం హి రత్నమాలా సుబ్రహ్మణ్యేన విర
చితా కృచ్ఛాత్, నాయకమణి సహకారాద్దిశిదిశి విశదం ప్రకాశము
పయాతు. ౧౮౪. శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.

భాష్యార్థరత్నమాలా సంపూర్ణా.

బ్రహ్మసూత్రాణాం వర్ణానుక్రమః.

సూత్రాణి.

పుటమ్.

సూత్రాణి.

పుటమ్.

అ

అతి దేశాచ్చ

924

అతోఽనం తేనతథాహిలింగం

798

అంశో నానావ్యవదేశాద

653

అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః 1054

అకరణత్వాచ్చ న

639

అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా 21

అక్షరమమృరాన్తధృతేః

236

అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః 193

అక్షరధియాంతవరోధః

893

అదృష్టానియమాత్ 665

అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యయైవ

1052

అధికంతు భేదనిర్దేశాత్ 450

అగ్నివిగతిశ్చ తేరితిచేన్న

713

అధిష్టానానుపపత్తేశ్చ 566

అజ్ఞావబద్ధాస్తునశాఖాను

937

అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణ 961

అజ్ఞేత్వానుపపత్తేశ్చ

490

అధ్యయనమాత్రవతః 964

అజ్ఞేషుయథాశ్రయభావః

949

అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః 185

అచలత్వంచాపేక్ష్య

1041

అనభిభవంచదర్శయతి 995

అణవశ్చ

633

అనారబ్ధకార్యేవివతు 1050

అణుశ్చ

691

అనావిష్కర్షన్వన్వయాత్ 1011

అతఏవచనిత్యత్వం

238

అనావృత్తిఃశబ్దాదనావృత్తిఃశబ్దాత్ 1133

అతఏవచసర్వాణ్యను

1061

అనియమఃసర్వాసామవిరోధః 886

అతఏవచాగ్నింధనాద్యనపేక్షా

983

అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతం 730

అతఏవచానన్యాధిపతిః

123

అనుకృతేస్తస్యచ 263

అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్

779

అనుజ్ఞాపరిహారోదేహ 660

అతఏవ నదేవతాభూతంచ

210

అనుపపత్తేస్తు న శారీరః 164

అతఏవప్రాణః

130

అనుబంధాదిభ్యఃప్రజ్ఞాంతర 927

అతశ్చాయనేఽపిదక్షిణే

1082

అనుష్ఠేయంబాదరాయణః 971

అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ

998

అనుష్ఠృతేర్పాదరిః 213

అతఃప్రబోధోఽస్థాత్

765

అనుష్ఠృతేశ్చ 532

అత్తాచరాచరగ్రహణాత్

171

అనేనసర్వగతత్వమాయామ 807

సూత్రాణి.	పుటమ్.	సూత్రాణి.	పుటమ్.
అన్తరక్షపపత్తేః	179	అభిసంధ్యాదిష్యపిచైవం	666
అన్తరావిజ్ఞానమనసీ	608	అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్	487
అన్తరాచాపితుతద్ధృష్టేః	996	అమృతదగ్రహణాత్తునతథాత్వం	780
అన్తరాభూతగ్రామవత్సాన్విత్యనః	898	అర్భకౌకస్తాన్వితద్యుపదే	167
అన్తర్యామ్యుధిదైవాదిషు	187	అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్	776
అన్తపత్త్యమసర్వజ్ఞత్వా	568	అర్చిరాదినాతత్ప్రతిధితేః	1086
అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్	122	అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం	262
అన్త్యావస్థితేశ్చోభయ	560	అవస్థితివైశేష్యాదితి	624
అన్యత్రాభావాచ్చన	486	అవస్థితేరితి కాశకృత్సం	375
అన్యథానుమితౌ	491	అవిరోధశ్చన్దనవత్	623
అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచే	826	అవిభాగేనదృష్టత్వాత్	1117
అన్యథాభేదానుపపత్తి	900	అవిభాగోపచనాత్	1077
అన్యభావవ్యాప్యత్యేషు	238	అత్తాదివచ్చతదనుపపత్తిః	451
అన్యాంతుజైమిని	363	అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్	744
అన్యాశ్చపరామర్శః	262	అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాది	716
అన్యాస్థితేషుపూర్వవదభిలాషాత్	742	అసత్ప్రతిజ్ఞోపరోధో	527
అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్	847	అసదితిచేన్న	410
అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా	512	అసద్యుపదేశాన్నేతి	438
అపిచస్త్యుతే	267, 656	అసంతతేశ్చావ్యతికర	662
అపిచసంరాధనేప్రత్యక్షా	796	అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః	596
అపిచనష్ట	733	అసార్వత్రికీ	963
అపిచస్త్యుతే	991, 997	అస్తితు	578
అపిచైవమేకే	775	అస్తిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి	113
అపీతౌతత్ప్రసక్తాదసమజ్ఞాసం	411	అన్వైవచోపపత్తేరేవడిష్టా	1071
అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి	1110		
అబాధాచ్చ	991	ఆ	
అభావంబాదరిరాహమ్యేవం	1123	అకాశస్తర్లిజ్ఞాత్	127
అభిధ్యోపదేశాచ్చ	384	అకాశేచావిశేషాత్	530
అభిమానిన్యవదేశస్తు	405	అకాశోఽర్థాన్తర	317
అభివ్యక్తిరిత్యాత్మరథ్యః	213	అచారదర్శనాత్	958

సూత్రాణి.	పుటమ్.	సూత్రాణి.	పుటమ్.
అతివాహికా స్థలింగాత్	1093		
అత్తకృతేః పరిణామాత్	385	ఈ	
అత్త నిచై వంపిచిత్రాశ్చహి	461	ఈక్షతికర్తవ్యపదేశాత్సః	239
అత్తగృహీతిరితరవదు త్తరాత్	815	ఈక్షతేర్నాశబ్దం	86
అత్తశబ్దాచ్చ	814	ఉ	
అత్తాప్రకరణాత్	1116	ఉత్క-మిష్యతవీవం	374
అత్తేతితూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతిచ	1027	ఉత్క-నిగత్యాగతీనాం	619
అదరాదలోపః	908	ఉత్తరాచ్చదావిర్భూతస్వరూపస్తు	254
అదిత్యాదిమతయశ్చాజ్ఞఉపపత్తేః	1035	ఉత్తరోత్పాదేచ పూర్వనిరోధాత్	525
అధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్	812	ఉత్పత్త్యసంభవాత్	570
అనందాదయః ప్రధానస్య	838	ఉదాసీనానామపిచై వంసిద్ధిః	533
అనన్దమయోఽభ్యాసాత్	106	ఉపదేశభేదాన్నేతి	145
అనర్థకృమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్	728	ఉపపద్యతే చాప్యపలభ్యతేచ	471
అనుమానికమప్యేకేషా	323	ఉపపత్తేశ్చ	806
అపః	601	ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోప	885
అప్రాయణాత్తత్రాపిహిదృష్టం	1013	ఉపలబ్ధివదనియమః	640
అభాసవివచ	663	ఉపపూర్వమపి త్వేకేభావ	1002
అమనన్తిచైనమస్తిక	216	ఉపమర్దంచ	937
అర్త్విజ్యమిత్యేడులూమి	1006	ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి	452
అవృత్తిరసకృదుపదేశాత్	1019	ఉపసంహారోఽర్థాభేదా	824
ఆసీనః సంభవాత్	1040	ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్	910
ఆహచతన్తాత్రం	778	ఉభయథాచదోషాత్	511, 530
ఇ		ఉభయథాపినకర్తా	502
ఇతరపరామర్శాత్సః	252	ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్	798
ఇతరవ్యపదేశాద్ధితా	448	ఉభయవ్యామోహాత్తత్త్విద్ధేః	1094
ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతేతు	1049	ఉ	
ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి	522	ఉర్ధ్వరేతఃసుచశబ్దేహి	967
ఇతరేహంచానుపలబ్ధేః	397	ఏ	
ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్	841	ఏకఅత్తనఃశరీరేభావాత్	932
ఇయదామననాత్	896		

సూత్రాణి.	పుటమ్.	సూత్రాణి.	పుటమ్.
ఏతేనమాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః	594	గ	
ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః	393	గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి	249
ఏతేన శిష్టాపగ్రహ	420	గతిసామాన్యాత్	101
ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతాః	337	గతేర్థవత్త్వముభయధా	884
ఏవంచాత్తాకార్తస్యైవం	557	గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ	951
ఏవమభ్యుపచార్యాసాత్పూర్వ	1120	గుణాద్వాలోకవత్	625
ఏవంముక్తిఫలానియమ	1016	గుహంప్రవిష్టావాత్తానా	173
ఐ		గౌణశ్చేనాన్నితశబ్దాత్	579
ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధే	1013	గౌణ్యసంధవాత్	579, 673
క		చ	
కమ్పనాత్	311	చక్షురాదివత్తు తత్సహ	688
కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః	556	చమసవదవిశేషాత్	341
కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్	637	చరణాదితిచేన్నతదుప	728
కర్తృకర్తృవ్యపదేశాచ్చ	165	చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు	611
కల్పనోపదేశాచ్చమధ్యాది	346	చితితన్తాత్రేణతదాత్త	1119
కామకారేణచైకే	966	ఛ	
కామాచ్చనానుమానాపేక్షా	103	ఛందతఉభయావిరోధాత్	883
కామాదీతరత్రతత్రచాయతనాదిభ్యః	906	ఛన్దోభిధానాన్నేతి	141
కామ్యాస్తుయథాకామం	948	జ	
కారణత్వేనచాకాశాదిషు	356	జగద్వాచిత్యాత్	363
కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః	1097	జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణా	1129
కార్యాఖ్యానాదభూర్వం	852	జన్తాద్యస్యయతః	35
కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణ	1099	జీవముఖ్యప్రాణలిక్ష్ణాన్నేతి	153, 367
కృతప్రయత్నాపేక్షాస్తువిహి	651	జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ	333
కృతాత్యయేఽనుశయవాన్	720	జ్ఞోఽతఏవ	617
కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవ	456	జ్యోతిరాద్యాధిష్ఠానంతు	693
కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః	1010	జ్యోతిరుపక్రమాత్తు	344
గణికత్వాచ్చ	550	జ్యోతిర్దర్శనాత్	315
త్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర	307		

బ్రహ్మసూత్రాణాం వర్ణానుక్రమః.

1549

సూత్రాణి.

పుటమ్.

సూత్రాణి.

పుటమ్.

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్

134

తద్వతోవిధానాత్

959

జ్యోతిషిభావాచ్చ

296

తన్నిర్ధారణానియమ

912

జ్యోతిషైకేషా మసత్యస్మే

355

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్

94

త

తన్న సఃప్రాణఉత్తరాత్

1062

తన్వభావేసంధ్యవదుపపత్తేః

1125

తద్వినియోగాణి తద్వ్యవహరే

697

తర్కాప్రతిష్ఠానాద్యన్యథా

417

తచ్ఛ్చుత్తేః

959

తస్యచనిత్యత్వాత్

696

తడితోఽధివరుణఃసంబంధాత్

1092

తానిపరేతథాహ్యహ

1075

తత్తు సమన్వయాత్

50

తుల్యంతుదర్శనం

962

తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః

733

తేజోఽతస్తథాహ్యహ

598

తత్సూర్యక త్వాద్వాచః

676

త్రయాణామేవచైవముప

335

తత్సూక్ష్మతేశ్చ

675

త్పతీయశబ్దావరోధః

733

తథా చ దర్శయతి

627

త్రాత్తక త్వాత్తుభూయస్త్యాత్

712

తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్

932

ద

తథా ప్రాణాః

670

దర్శనాచ్చ 137, 782, 925, 953

తథాన్యప్రతిషేధాత్

806

దర్శయతనైచనంప్రత్యక్షానుమానే 1132

తదధిగమఉత్తరభూర్వా

1045

దర్శయతిచ 823, 861

తదధీనత్వాదర్థవత్

330

దర్శయతిచాధోఅపిస్తర్వతే

778

తదనన్యత్వమారమ్భణ

424

దహరఉత్తరేభ్యః

243

తదన్తరప్రతిపత్తేరంహతి

708

దృశ్యతేతు

407

తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః

310

దేహాదివదపిలోకే

454

తదభావోనాడిషుతచ్ఛ్చుత్తే

759

దేహయోగాద్వాసోఽపి

757

తదభిధ్యానాదేవతు

604

ద్వాడశాహవదుభయవిధం

1125

తదవ్యక్తమాహహి

795

ద్యుభ్వాద్యాయతసంస్వశబ్దాత్

218

తదాపి తేఃసంసారవ్యవదేశాత్

1069

ధ

తదుపర్యపిబాదరాయణః

272

తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యవ

628

ధర్మంజైమినిరతపివ

810

తద్దేతువ్యవదేశాచ్చ

109

ధర్మోపపత్తేశ్చ

234

తదోక్తోగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశిత

1078

ధృతేశ్చమహిమోఽసౌ

250

సద్భూతస్యతునాతద్భావో

999

ధ్యానాచ్చ

1041

సూత్రాణి.

పుటమ్.

సూత్రాణి.

పుటమ్.

న

నకర్తావిభాగాదితి

471

న చ కర్తుః కరణం

572

నచకార్యేప్రతిపత్యభిసంధిః

1101

న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో

558

న చ స్థానమత్యధర్మా

190

న స్థానతోఽపిపరస్యో

772

నచాధికారికమపి

1000

న తు దృష్టాంతభావాత్

412

నతృతీయేతథోపలబ్ధేః

736

న ప్రతీకేనహిసః

1030

న ప్రయోజనవత్త్వాత్

465

న భావోఽనుపలబ్ధేః

548

నభేదాదితిచేన్నప్రత్యేక

774

న వక్తరాత్తోపదేశాదితి

149

న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్

685

నవాతత్సహభావాశ్రుతేః

952

నవాప్రకరణభేదా

828

నవావిశేషాత్

860

న వియదశ్రుతేః

576

న విలక్షణత్వాదస్య

401

న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి

347

నసామాన్యాదప్యపలబ్ధే

950

నస్థానతోఽపి పరస్యోభయ

772

నాణురతచ్ఛ్రుతిరితి

621

నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః

613

నాతిచిరేణవిశేషాత్

740

నానాశబ్దాదిభేదాత్

943

నానుమాన మతచ్ఛబ్దాత్

224

నాభావ ఉపలబ్ధేః

539

నావిశేషాత్

965

నాసతోదృష్టత్వాత్

535

నిత్యమేవ చ భావాత్

503

నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి

635

నియమాచ్చ

960

నిర్మాతారంచై కేపుత్రాదయశ్చ

750

నిశి నేతిచేన్న సంబంధస్య

1081

నేతరోఽనుపపత్తేః

111

నై కస్తిన్నసంభవాత్

552

నై కస్తిన్దర్శయతోపా

1066

నోపమర్థే నాతః

1071

ప

పశ్చివృత్తిర్న నోపద్యవ్యపదిశ్యతే

690

పటవచ్చ

447

పత్యాదిశబ్దేభ్యః

321

పత్యురసామజ్ఞాస్యాత్

561

పయోమ్బువచ్ఛేత్తత్రాసి

484

పరమతః సేతూన్దాన

801

పరంజై మినిర్దుభ్యత్వాత్

1100

పరాత్తు తచ్ఛ్రుతిః

649

పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితం

756

పరామర్శంజై మినిరచోదనా

968

పరేణచశబ్దస్య తాద్విధ్యే

931

పారిష్టవార్థాఇతిచేన్న

981

పుంస్తాదివత్త్వస్యసతో

634

పురుషవిద్యాయామివ

864

పురుషాశ్చ వదితిచేత్తథాపి

483

పురుషార్థోఽతఃశబ్దాదితి

955

పూర్వంతు బాదరాయణో

812

బ్రహ్మసూత్రాణాం వర్ణానుక్రమః. 1551

సూత్రాణి.	పుటమ్.	సూత్రాణి.	పుటమ్.
పూర్వవద్వా	799	ప్రియశిరస్త్యాద్యప్రాప్తి	840
పూర్వవికల్పః ప్రకరణా	923	ఫలమతఉపపత్తేః	808
పుగగుపదేశాత్	627		
పుథివ్యధికారరూప	602	బ	
ప్రకరణాచ్చ	172	బహిస్తాభయథాషిస్త్వతే	1003
ప్రకరణాత్	225	బుద్ధ్యర్థఃపాదవత్	804
ప్రకాశవచ్చవైయర్థ్యాత్	777	బ్రహ్మదృష్టిరుక్మర్వాత్	1032
ప్రకాశాదివన్నైవంపరః	657	బ్రాహ్మణజై మినిరుపన్యాసాదిభ్యః	1118
ప్రకాశాదివచ్చవై శేష్యం	797	భ	
ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్యాత్	799	భాక్తం వానాత్మ విత్త్వా	718
ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా	330	భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి	298
ప్రకృతైతావత్స్వంహి ప్రతిషేధతి	790	భావంజై మినిర్వికల్పామననాత్	1124
ప్రతిషేధాచ్చ	800	భావశబ్దాచ్చ	979
ప్రతిషేధాదితిచేన్న శారీరాత్	1071	భావేచోపలభ్యే	435
ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిర్జగమాత్కరణ్యః	373	భావేజాగ్రద్వత్	1126
ప్రతిజ్ఞాహనిరవ్యతిరేకా	583	భూతాదిపాదవ్యవదేశో	144
ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యా	528	భూతేషుతచ్చుతేః	1065
ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచే	1130	భూముః క్రతువజ్జ్యాయస్త్యం	941
ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచే	714	భూమాసంప్రసాదాద	228
ప్రదానవదేపతదుక్తం	916	భేదవ్యవదేశాచ్చ	111, 225
ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి	1126	భేదవ్యవదేశాచ్చాన్యః	126
ప్రదేశాదితిచేన్నాస్త	666	భేదవ్యవదేశాత్	225
ప్రప్రత్యేశ్చ	481	భేదశ్రుతేః	699
ప్రసిద్ధేశ్చ	252	భేదాన్నేతిచేన్నైకస్యామపి	819
ప్రాణగతేశ్చ	713	భోక్తృపత్తేరవిభాగ	422
ప్రాణభృచ్చ	224	భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ	1132
ప్రాణవతాశబ్దాత్	695	భోగేనత్వితరేక్షపయిత్యా	1057
ప్రాణస్తథానుగమాత్	147	మ	
ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్	353	మథ్యాదిష్వసంభవాదన	295
		మన్తవర్ణాత్	655

సూత్రాణి.	పుటమ్.	సూత్రాణి.	పుటమ్.
మస్తానిసద్వాఽవిరోధః	939	ల	
మహద్దీర్ఘ వద్వా హ్రస్వపరి	497	లింగభూయస్తాత్వత్తి	921
మహద్వచ్చ	341	లింగాచ్చ	1012
మాంసాదిభౌమం యథా	704	లోకవత్తులీలాకై వల్యం	467
మాస్త్ర వర్ణిక మేవచగీయ తే	110	వ	
మాయామాత్రంతు కాత్తేన్యైనా	751	వదతీతిచేన్న ప్రాజ్ఞో	334
ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్	1115	వాక్యాన్వయాత్	370
ముక్తోఽసృప్యవ్యపదేశాత్	222	వాఙ్మనసిదర్శనాచ్చబ్దాచ్చ	1059
ముగ్ధేఽర్థ సంపత్తిఃపరి శేషాత్	769	వాయుమబ్దాదవి శేషాభ్యాం	1089
మానవదిత రేషామప్యపదేశాత్	1011	వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తం	464
య		వికల్పఽవిశిష్టఫలత్వాత్	946
యత్రై కాగ్రతాతత్రావిశేషాత్	1042	వికారశబ్దాన్నేతిచేన్న	109
యథాచ తక్షోభయథా	642	వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ	1131
యథాచ ప్రాణానిః	448	విజ్ఞానాదిభావేవా	573
యదేవవిద్యయేతిహి	1055	విద్యాకర్తృణోరితితుప్రకృతత్వాత్	734
యావదధికారమవస్థితి	889	విద్యైవతునిర్ధారణాత్	925
యావదాత్మభావిత్యాచ్చన	632	విధిర్వాధారణవత్	973
యావద్వికారం తు విభాగో	588	వివర్యయేణ తు క్రమోఽత	606
యుక్తేః శబ్దాస్తరాచ్చ	439	విప్రతిషేధాచ్చ	492, 574
యోగినఃప్రతిచస్త్యతే	1083	విభాగఃశతవత్	964
యోనిశ్చ హి గీయతే	356	విరోధః కర్తృణీతిచేన్న	274
యోనేః శరీరం	746	వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ	163
ర		విశేషంచదర్శయతి	1112
రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం	475	విశేషణ భేదవ్యపదేశాభ్యాం	198
రశ్మయనుసారీ	1088	విశేషణాచ్చ	176
రూపాదిమత్త్వాచ్చవివర్యయో	508	విశేషానుగ్రహశ్చ	997
రూపోపన్యాసాచ్చ	200	విశేషితత్వాచ్చ	1097
రేతఃసిగ్మోగోఽథ	746	విహారోపదేశాత్	638

బ్రహ్మసూత్రాణాం వర్ణానుక్రమః.

1553

సూత్రాణి.	పుటమ్.	సూత్రాణి.	పుటమ్.
విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్తాసి	992	శిష్టేశ్చ	950
వృద్ధిప్రసభా క్త్వమంతర్భావా	781	శుగస్య తదనాదరశ్రవణా	304
వేదాద్యర్థభేదాత్	867	శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో	956
వైద్యులేనైవతతస్తచ్చు)తేః	1096	శ్రుతత్వాచ్చ	810
వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్	546, 771	శ్రుతత్వాచ్చ	102
వైలక్షణ్యాచ్చ	699	శ్రుతేస్తు శబ్ద మూలత్వాత్	458
వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః	706	శ్రుతేశ్చ	1006
వైశ్వానరః సాధారణశబ్దః	202	శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ	184
వైషమ్యవైర్ఘ్యేణ్యేనసాపేక్షత్వా	468	శ్రుత్యాదిబలీయత్వాచ్చనబాధః	926
వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్యా	935	శ్రేష్ఠేశ్చ	684
వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చ	485		
వ్యతిరేకోగన్ధవత్	626		
వ్యవదేశాచ్చక్రియాయాం న	639	సవివతుకర్తానుస్మృతి	765
వ్యతిహారోవిశింషంతిహితరవత్	901	సజ్కుల్పాదేవతుతచ్చు)తేః	1121
వ్యాప్తేశ్చసమంజసం	832	సంజ్ఞామూర్తిక్ పిస్తు త్రిపు	701
		సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి	831
		సంయమనేత్వనుభూయేతరేషా	731
శక్తివిపర్యయాత్	641	సంస్కారపరామర్శాత్తద	308
శబ్ద ఇతి చేన్నాత	277	సత్త్వాచ్చావరస్య	437
శబ్దవిశేషాత్	166	సద్ధ్యేస్పష్టిరాహుహి	748
శబ్దాచ్చతోఽకామకారే	992	సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ	677
శబ్దాచ్చ	581	సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ	506
శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతి	207	సమన్వారంభణాత్	959
శబ్దాదేవప్రమితః	267	సమాకర్షాత్	361
శమదమాద్యుపేతఃస్యా	986	సమాధ్యభావాచ్చ	641
శారీరశ్చోభయేఽపి హి	191	సమానవివంచాభేదాత్	856
శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామ	152	సమాననామరూపత్వాచ్చ	289
శాస్త్రయోనిత్వాత్	44	సమానాచాస్పత్యుపక్రమా	1067

సూత్రాణి.	పుటమ్.	సూత్రాణి.	పుటమ్.
సమాహారాత్	950	సూక్ష్మప్రమాణతశ్చతథోపలభ్యేః	1070
సముదాయఉభయహేతుకేఽపి	520	సూచకశ్చహిస్తుతేరాచక్షతే	753
సమృద్ధ్యావిర్భావః స్వేనశబ్దాత్	1114	నైవహిసత్వాదయః	903
సమృద్ధాదేవమన్యత్రాపి	358	సోఽభ్యక్షేతదుష్కమాదిభ్యః	1064
సమృత్తిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః	831	స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్	805
సంపత్తేరితి జైమిని స్తథా	214	నాదివ్యవదేశాచ్చ	131
సంబంధానుపపత్తేశ్చ	565	త్వదనాభ్యాంచ	226
సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్న	169	తయేఽనుమతిర్వా	935
సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్	160	స్తుతిమాత్రముపాదానా	978
సర్వథానుపపత్తేశ్చ	551	స్పష్టోహ్యేకేషాం	1073
సర్వథాపిశబ్దోభయలింగాత్	994	స్తరన్తిచ	659
సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ	473	స్తరంతిచ	733, 1042
సర్వవేదాంతప్రత్యయం	814	స్తర్యతేచ	1075
సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయే	988	స్తర్యతేఽపిచలోకే	736
సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాది	984	స్తర్యమాణమనుమానంస్యాదితి	206
సర్వాభేదాదన్యత్రేషే	836	స్త్రుత్యనవకాశదోషప్రసజ్ఞ	390
సర్వోపేక్షాచతద్ధర్మనాత్	464	స్త్రుతేశ్చ	166
సహకారిత్వేనచ	993	స్త్రుతేశ్చ	1099
సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణ	1007	స్వాచైచకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్	581
సాక్షాచ్ఛోభయామ్నానాత్	384	స్వపక్షదోషాచ్చ	415, 462
సాక్షాదవ్యవిరోధంజైమినిః	211	స్వశబ్దోన్తానాభ్యాంచ	622
సాచప్రకాశనాత్	237	స్వాత్తనాచోత్తరయోః	620
సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః	738	స్వాప్యయాత్	99
సామాన్యాత్తు	803	స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేన	821
సామీప్యాత్తుతద్వ్యవదేశః	1093	స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరా	1123
సామ్యురాయేతర్తవ్యాభావా	881	స్వామినఃఫలశ్చతేరిత్యాత్రేయః	1004
సఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ	182	హ	
సకృతదుష్కృతేవవేతితుబాదరిః	730	హస్తాదయస్తుస్థితేఽతోనైవం	679
సుఖప్రత్యక్రాన్త్యోర్భేదేన	318	హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధి	269
సూక్ష్మంతుతద్దర్శనత్వాత్	329	హనాతూపాయనశబ్ద	873
		హేయత్వావచనాచ్చ	97

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి

వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము. — 1937.

బృహదాచార్యకోపనిషత్తు

ఇయ్యది ఆనందగిరివీరచిత టీకాసహితంబగు శంకరభాష్యముతోడను, రంగరా
మానుజభాష్యముతోడను నొప్పారుచున్నది. మోక్షవిద్యాజిజ్ఞాసువుల కత్వంతోపయు
త్తంబగు సీగ్రంథరత్నము చిరకాలముగా ముద్రించబడకుండుట దాచార్యమనిభావించి
స్వయప్రయోగమునకొన్ని పండితులచే గ్రంథములబరిష్కరింపించి నిర్దుష్టముగా ఉమ్మి
రి పుటలనైజున ముంచియుత్తరములతో జక్కగ ముద్రించియున్నారము. దుస్. 6 0

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పదాచార్యవీరచితముగు

ఉపదేశసాహస్రి

గద్యపద్యాత్మికము-భాగద్వయాత్మికము-అంధ్రతాత్పర్యసహితము.

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పదాచార్యవీరచితములగు అద్వైతవేదాంతగ్రంథరత్నము
లలో నియ్యది చింతామణి. వేదాంతశాస్త్రసిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించుచున్న ప్రథమ
త్రయమునందు పూర్వపక్షనిరాకరణ స్వమతస్థాపనపూర్వకముగ నిర్ణయింపబడిన సకల
విషయములు శ్వాసయై శేషికమీమాంసాదిశాస్త్రపరిచయములేనివారికి సులభముగా తెలి
యజాలవు. కనుక శాస్త్రజ్ఞానమంతగాలేని ముముక్షువులకు నైతము వేదాంతశాస్త్రసిద్ధాం
తము కరతలామలకమునలే తెలియుటకుగాను గురుశిష్యసంభాషణరూపముతో ఉపనిష
ద్వాక్యప్రమాణములతో నిరూపించియున్నారు. శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పదాచార్యశ్రీ
మగు "ఉపదేశసాహస్రి" అను గ్రంథమును విద్వాంసులకును పాఠకులకును గురగా
నిండుటకొరకు శ్రీరామతీర్థవీరచితవ్యాఖ్యానము ననుసరించి అంధ్రతాత్పర్యసహిత
ముగ ముద్రించియున్నారము. ప్రతి 1-కి దుస్. 2 8

బ్రహ్మసూత్రములు

(శారీరకమీమాంస), తెనుఁగువచనము.

పురుషార్థములలో పరమపురుషార్థము మోక్షము. దానిని ప్రతిపాదించునది ఉప
నిషత్తులు. ఇవి సూఢార్థములైనందున వానితాత్పర్యములను నిర్ణయించుటకు శ్రీమహావ్య
సులు బ్రహ్మసూత్రములను రచించిరి. వానికి శ్రీశంకరాచార్యులు సంస్కృతమున భాష్య
మును జేసిరి. కాని ఇది అంధరికిఁ దెలియుట దుష్కరమని మృదుమధురజ్ఞెలియి
"బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక" అను పేర నొక తెనుఁగువ్యాఖ్యానమును రచింపించి ప్రక
టించినారము. ఇందు మొదట సర్వార్థతోధకమగు ఉపోద్ఘాతమును, అధ్యాయములముద
నధ్యాయతాత్పర్యసంగ్రహమును గ్రంథాంతమునందు "వ్యాసునిమతము అద్వైతమే"
అను నొకగొప్పవ్యాసమును గలవు. వేయేల ! ఇంతవఱకు నిట్టిగ్రంథము ప్రకటించు
బడలేదని పండితులకుఁ దెలియఁగలదు. 2 సంపుటములు 12 0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎన్.జే.వేడ్ చెన్నపురి.